PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS

SEU BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, ŒCONOMICA,

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD TEMPORA INNOCENTII III (ANNO 1216) PRO LATINIS ET CONCILII FLORENTINI (ANN. 1439) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER QUINDECIM PRIMA ECCLESIÆ SÆCULA,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA; DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA; OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS DETECTIS, AUCTA; INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA, CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA; OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUCENTIS ET AMPLIUS LOCUPLETATA INDICIBUS AUCTORUM SICUT ET OPERUM, ALPHABETICIS, CHRONOLOGICIS, STATISTICIS, SYNTHETICIS, ANALYTICIS, ANALOGICIS, IN QUODQUE RELIGIONIS PUNCTUM, DOGMATICUM, MORALE, LITURGICUM, CANONICUM, DISCIPLINARE, HISTORICUM, ET CUNCTA ALIA SINE ULLA EXCEPTIONE; SED PRÆSERTIM DUOBUS INDICIBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, NE UNO QUIDEM OMISSO, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM S. SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS, TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES LATINA,

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIÆ LATINÆ A TERTULLIANO AD INNOCENTIUM III :

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIÆ LATINÆ TOMUS CLXXXVbis.

S. BERNARDUS, ABBAS CLARÆ-VALLENSIS.

PARISIIS

APUD GARNIER FRATRES, EDITORES ET J.-P. MIGNE SUCCESSORES,

IN VIA DICTA: *AVENUE-DU-MAINE*, 189, *OLIM CHAUSSÉE-DU-MAINE*, 127

1879

SÆCULUM XII, ANNUS 1153.

S. BERNARDI,

ABBATIS PRIMI CLARÆ-VALLENSIS,

OPERA OMNIA

SEX TOMIS IN QUINTUPLICI VOLUMINE COMPREHENSA

POST HORSTIUM DENUO RECOGNITA, AUCTA ET IN MELIOREM DIGESTA ORDINEM, NECNON NOVIS PRÆFATIONIBUS, ADMONITIONIBUS NOTIS ET OBSERVATIONIBUS INDICIBUSQUE COPIOSISSIMIS LOCUPLETATA

TERTIIS CURIS

D. JOANNIS MABILLON,

PRESBYTERI ET MONACHI BENEDICTINI E CONGREGATIONE S. MAURI;

EDITIO NOVA,

ACCESSERE APPENDICES AMPLISSIMÆ VITAM SANCTI DOCTORIS ET EJUS ÆTATEM ILLUSTRANTES.

ACCURANTE J.-P. MIGNE

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE

VOLUMEN QUARTUM (PARS POSTERIOR)

S. BERNARDI OPERUM TOMUM VI COMPLECTENS.

PARISIIS

APUD GARNIER FRATRES, EDITORES ET J.-P. MIGNE SUCCESSORES

IN VIA DICTA AVENUE-DU-MAINE, 189, OLIM CHAUSSÉE-DU-MAINE, 127.

—

1879

34***

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO CLXXXV^bis CONTINENTUR

S. BERNARDUS, CLARÆ-VALLENSIS ABBAS.

OPERUM TOM. VI. — *Aliena, et variorum de S. Bernardi vita et rebus gestis elucubrationes*. .
Addimenta libris de Vita et Rebus gestis S. Bernardi, quibus sacri Ordinis Cisterciensis exordia, Genus et Gloria posthuma S. Bernardi, Claræ-Vallenses Cisterciensesque antiquitates illustrantur 993
Exordium magnum Ordinis Cisterciensis. 993
S. Bernardi genus illustre assertum 1199
Odonis de Diogilo, de Ludovici VII, Francorum, regis, cogn. Junioris, profectione in Orientem : opus septem libellis distinctum. 1205
Chronicon Claræ Vallense ab. ann. Chr. 1147 usque ad ann. 1192 perductum, auct. anonymo Claræ-Vallensi monacho 1247
Ilustrium aliquot virorum Epitaphia 1251
Vita S. Petri Prioris Juliacensis puellarum Monasterii, et monachi Molismensis 1257
Herberti, Turrium Sardiniæ archiep., de Miraculis libri tres. 1273
Distriba de illustri genere S. Bernardi, cum probationibus illustrationibusque eorum quæ asseruntur 1383
S. Bernardi Gloria posthuma amplificata 1543
S. Bernardus Doctoris titulo decoratus. 1543
Monumenta sacra Claræ-Vallensis abbatiæ, et Epitaphia sanctorum et virorum illustrium qui ibidem sepulti sunt. 1549
Richardi monachi de Grandi-Silva Carmen de laude Claræ-Vallis et de religiosa ibidem disciplina. . 1563
Iter Cisterciense F.-J. Meglingeri, rel. sacerd. monast. B. Mariæ de Maris Stella, vulg. *Wettingen*, ann. 1667. 1565
Description des Tombeaux et Sépultures qui existaient autrefois dans l'abbaye de Cîteaux . . 1621
Note sur Fontaine-Lez-Dijon, patrie de saint Bernard; sur le prieuré des Feuillans, établi autrefois dans le château de son père, et sur la chambre où il était né, devenue le sanctuaire de l'église des Feuillans. 1633
Lettre à M. le comte de Montalembert sur les Reliques de saint Bernard et de saint Malachie, et sur le premier emplacement de Clairvaux, par Ph. Guignard, bibliothécaire de la ville de Dijon. 1661
Documents sur un voyage de saint Bernard en Flandres, et sur le culte de Notre-Dame-d'Affli-ghem, recueillis par le R. P. Dom Pitra, de l'Ordre de Saint-Benoît 1797
Études sur l'histoire du XIII*e siècle. — Recherches sur la part que l'Ordre de Cîteaux et le comte de Flandres prirent à la lutte de Bonifdce VIII et de Philippe le Bel par M. Kervyn de Lettenhove* 1833
Diplomata duo. 1919
Indices Rerum. 1921

VARIA
LIBRIS DE VITA ET REBUS GESTIS S. BERNARDI
ADDITAMENTA
QUIBUS
SACRI ORDINIS CISTERCIENSIS
EXORDIA
GENUS ET GLORIA POSTHUMA
SANCTI BERNARDI
CLARÆVALLENSES CISTERCIENSESQUE ANTIQUITATES ILLUSTRANTUR

EXORDIUM MAGNUM
ORDINIS CISTERCIENSIS.

De antiquitate et maxima hujus libri auctoritate hæc F. Chrysostomus HENRIQUEZ in *Menologio ordinis Cisterciensis*, Apparat. c. IV.

Omnium nostri ordinis historiarum quasi lapis fundamenti, et scriptum maxime authenticum, est liber ille, quem *Exordium ordinis Cisterciensis* vocamus. Hujus enim venerandam antiquitatem suspicimus non solum nos Cisterciensis familiæ alumni, sed et classici quique auctores illum magno in pretio habent: ubique enim antiquitatum ecclesiasticarum periti in eo reperiunt præclara testimonia, quibus opiniones et historias stabiliant et confirment. Quantum ad me, quotiescunque hunc librum evolvo, non possum satis pietatem, styli gravitatem, sententiarum pondus, et mirandos eventus, qui ibidem referuntur, non mirari: idque ausim dicere, hunc in suo genere esse ex majoribus et pretiosioribus thesauris quo gaudet Ecclesia, talemque a fidelibus habendum.

Hujus libri auctor, seu verius collector, veterum Patrum imitatus exemplum et modestiam, nomen suum supprimit, et quidquid scribit potius aliorum diligentiæ et utili labori tribuit, ut primi libri cap. 2. disertis verbis fatetur. *Operæ pretium reor, generationibus futuris describere, qualiter Cisterciensis Ordo sumpsit exordium, quamque copiosa benedictione gratiæ Dei a principio sui profusus sit, sicut partim per litterarum monumenta tradiderunt nobis viri sancti, qui ab initio sacræ hujus Religionis auctores exstitere, partim vero majorum relatione didicimus: quatenus hi, quos in sæculis superventuris divina gratia ad ordinem nostrum vocare dignabitur, si hanc nostræ parvitatis paginam, quam ad ipsorum consolationem elaboravimus, legere dignum duxerint, considerantes quam nobili regum mamilla lactati sunt, erubescant filii degeneres inveniri*, etc. Unde liquet, auctoris dicti libri nobis expressum non esse; constare tamen ipsum, quicunque ille fuerit, archiepiscopi Herberti, Joannis Prioris, et Gosvini monachi scriptis adjutum fuisse, licet eorum nomina ab ipso non exprimantur, sed universim loquatur, ut libro VI, cap. 10, ait: *Ea quæ a studiosis sparsim exarata recepimus, ad manifestiorem rerum notitiam, majoremque legentium utilitatem in unum collegimus.*

Et quantumlibet ejus nobis nomem lateat, hoc saltem liquet, Clara-Vallensem fuisse monachum, ut ipse testatur his verbis lib. I, cap. 2: *Si quem vero movet, quod Clara-Vallensium tantum, et non etiam*

Cisterciensium seniorum mentionem fecimus, noverit, nos, ut Ecclesiæ Claræ-Vallis alumnos, nostrorum seniorum sacra studia familiarius et efficacius investigare potuisse. Nec ea quæ de paucorum sincera conversatione, seu felici consummatione ad absolutionem sponsionis nostræ descripsimus, innumerabilium servorum Dei, qui tam in Cistercio quam in universitate sacri ordinis spiritales agones viriliter desudarunt, præjudicare sanctitati. Et licet sancti Patris Bernardi discipulus non fuerit, tamen certum, illum aliquos ejus filios spirituales novisse, et illis familiariter usum fuisse, quorum relatione scripsit ea quæ de sanctorum gestis et vitis habet. Loquens enim de beato Raynaldo, lib. II, cap. 13, ait : *Respondens autem unus ex iis, vir religiosus, quondam Abbas Fusniaci, qui secretorum famuli Dei* (Bernardi scilicet) *magis conscius erat, et cujus etiam relata ipsa cognovimus.* Familiariter etiam conversatus et cum beato Gerardo abbate Longi-Pontis, ejusdem Bernardi discipulo, ut legitur lib. II, cap 10: *Hæc autem significavit nobis D. Gerardus abbas Longi-Pontis, qui unus ex senioribus Claræ-Vallis, dicta et facta sancti Patris studiose rimari satagebat.* Additque sub finem lib. VI, cap. 10: *Vidimus etiam ibi ex discipulis sancti Bernardi seniores morum gravitate, religionis integritate, prudentia et simplicitate reverendos.* Auream ætatem vidit, qua tanta in ordine perfectio, et poterat uti, et usus est tot sanctorum Patrum familiaritate et aspectu, qui primævum illum Ordinis nostri vigorem et rigorem, quo fuit institutus a primis fundatoribus, exacte observabant. Quod idem auctor ultimo operis sui libro testatur, dum inquit : *Cæterum, postquam clara illa Vallis primum et clarissimum abbatem suum post unum* [*leg.: octo.* — ut optime correxit Magister D. F. Ignatius de Ybero, abbas perpetuus Fiteriensis in prima editione Magni Exordii : Pampilone, 1631, in-f° EDIT. NOTA] *et triginta annos ad superni Imperatoris transmisit palatium, ut jam tanto esset potentior ad subveniendum, quanto summæ Majestatis faciem vicinius contemplatur, per sanctos successores ejus, de quorum virtutibus supernis aliquid comprehendimus, sanctæ Religionis vigor conservatus in eadem Domo illibatus duravit : sicut in temporibus venerabilis ac Deo digni viri D. Petri, ejusque successoris domini Warneri, postea Lingonensis episcopi, divina favente gratia nobis probare concessum est:* Unde patet quo tempore in Clara-Valle vixerit. Denique dico, non plures, sed unum fuisse hujus libri collectorem et scriptorem, eumdemque opus hoc inchoasse et perfecisse, ut ipsemet dilucide ait. Postquam enim lib. I, cap. 2, dixisset, *Operæ pretium reor generationibus futuris diligentius describere*, etc., addit totius operis cap. ultimo: *Sicut in exordio hujus voluminis præfati sumus*, etc. Quo se ad id quod operis principio se scripturum promiserat refert, et ad ordinem quem servare proposuerat.

EXORDIUM MAGNUM

ORDINIS CISTERCIENSIS

(*Biblioth. PP. Cisterciensium* F. Bertr. TISSIER. Bonofonte, 1660, in-fol. tom. I, p. 13.)

In codice manuscripto cœnobii Fusniacensis quo utor, habetur hic titulus, seu inscripto operis sequentis : *Incipit narratio de initio Cisterciensis Ordinis qualiter, Patres nostri de Molismensi cœnobio, propter puritatem ordinis secundum tenorem Regulæ sancti Benedicti recuperandam egressi, fecundam Cisterciensem Ecclesiam fundaverunt, quæ est mater omnium nostrum: quoniam ex ipsa tanquam de fonte purissimo rivuli cunctarum Ecclesiarum Ordinis nostri derivati sunt: et de nonnullis reverendis, atque in omni religione conspicuis personis, quæ in Cistercio et Claravalle claruerunt.* Quia tamen hic liber Exordium magnum Ordinis Cisterciensis solet appellari, sicut et præcedens ex opposito parvum exordium; idcirco titulum prædictum præelegi. Hujus magni Exordii auctorem ignorari, ait Angelus Manrique in Annalibus. Verum Fusniacensis codex hæc habet verba: *Istum librum composuit quidam abbas, Conradus nomine, Everbacensis cœnobii, qui fuit monachus Clarævallis.* Et monasticen quidem in Claravalle se professum, non obscure indicat in fine hujus operis, ubi temporibus B. Petri et D. Garnerii postea Lingonensis episcopi, quorum ille octavus, hic nonus Claravallensis abbas exstitit, se Claravalle disciplinis claustralibus eruditum fuisse, asserit, videlicet circa annum 1180. Est autem Eberbac, cui Conradus iste dicitur præfuisse, monasterium de linea Clarævallis in Moguntina diœcesi, cujus ipse auctor, summa cum laude meminit in distinct. 5, cap. 17, et alibi: ubi tamen non indicat ejusdem loci abbatem esse. Sed quisquis sit libri auctor, hunc lectu dignissimum et utilissimum, et in Bibliothecæ Patrum nostrorum capite locandum, judicavi. Notandum superest periisse unum aut etiam plures hujus libri quaterniones, ante cap. 15, qui de B. Alberico agebant, de quo jam nil omnino dicitur. Unde cum, cap. 37, dicatur corpus S. Stephani juxta prædecessoris sui scilicet Alberici, tumulum fuisse conditum, constat olim locum sepulturæ Alberici in isto libro declaratum fuisse; alioqui ignotum per ignotum declararetur. Vide Manricq., tom. I, Annal., an. 1106.

DISTINCTIO PRIMA.

CAPUT PRIMUM.

Quod Dominus Jesus in doctrina sua formam perfectæ pœnitentiæ tradiderit.

Deus æternus æterni Dei Filius, Dominus noster Jesus Christus, Creator omnium rerum, Redemptor omnium fidelium, dum in diebus humilitatis suæ salutem in medio terræ operaretur, salutarem perfectæ pœnitentiæ viam mundo prædicavit dicens: *Pœnitentiam agite; appropinquabit enin regnum cælorum* (*Matth.* IV). Gratias inæstimabili misericordiæ Dei, qui sereniori tandem oculo respiciens miserum genus filiorum Adam, districtionem legis, quæ oculum pro oculo, dentem pro dente, omnimodamque talionem pro omni excessu immisericorditer reddebat, per incarnatam Verbi sui dulcedi-

nem temperavit, dicens: *Pœnitentiam agite.* Ne vero imbecilles homines ad verbum pœnitendi, id est pœnam tenendi, terrerentur, mox verbo consolatorio, verbo omni acceptione digno, præmissæ sententiæ severitatem dulcorare curavit, subjungens: *Appropinquabit enim regnum cœlorum.* Quis enim sanum sapiens, licet infirmus, licet delicatus sit, non patienter, imo gratanter, præsentis pœnæ momentaneum pondus sustineat, non solum ut cœlestis regni nunquam finiendi particeps fiat? Verum quia beatus baptista et præcursor Domini Joannes in ordine præcursionis suæ pœnitentiam prædicans, dignos ejusdem pœnitentiæ fructus agi censuit (*Matth.* III); quærendum summopere nobis est quæ sit formula perfectæ pœnitentiæ, quæ ad dignos promerendum fructus sufficiens esse videatur. Sed ubi formulam illam dignius quærimus, quam in ipsius magistrorum magistri Domini nostri Jesu Christi dictis et factis? Cum enim quidam possessiones habens multas a Domino quæsisset quid faciendo vitam æternam obtineret, et Dominus mandata legis ei proposuisset, illeque ea omnia a juventute sua servare dixisset, subjunxit Dominus. *Adhuc unum tibi deest. Si vis perfectus esse, vade, vende omnia quæ habes, et da pauperibus, et veni sequere me; et habebis thesauros in cœlo* (*Matth.* XIX). Ille vero qui non se, sed sua, et illa non tota, sed ex parte, et parte satis modica, videlicet decimas, primitias cæterasque legales oblationes, offerre consueverat, et hoc magnum aliquid esse putabat, audiens verbum consummatæ justitiæ resiliit, et trahens cor in terram abiit tristis, quia nimirum testante Veritate, qui divitias quas habent affectuose diligunt, difficile salvantur (*ibid.*). O quam aliter affectus erat beatus Petrus! O quam largo cœlestis gratiæ rore perfusus ab æstu mundanæ cupiditatis refriguerat, qui de se suisque condiscipulis tam humiliter quam fiducialiter Domino dicebat: *Ecce nos reliquimus omnia, et secuti sumus te* (*ibid.*). Hic plane formam perfectæ pœnitentiæ reperimus, quam Salvator consilium salutis quærenti suasit, discipulis etiam sequentibus se tradidit, licet legamus nonnullos in divitiis et in omni gloria mundi continenter et humiliter vixisse. Sed quia privilegia paucorum communem legem non faciunt, tutius multo quicunque celsitudinem perfectionis sectari conantur, obaudiunt vocem Domini in Evangelio dicentis. *Si quis non abrenuntiaverit omnibus quæ possidet, non potest meus esse discipulus* (*Luc.* IV).

CAPUT II.

Quod a primitiva Ecclesia communis vitæ traditio cœperit, et quod hinc monasticæ religionis institutio principium sumpserit (1).

Enimvero decebat ut summi Patris Sapientia, quæ perfectæ justitiæ normam tradere venerat, hanc in ipso statim nascentis Ecclesiæ pusillo grege signanter imprimeret, quatenus universi qui eorum exemplo provocati viam arduam et angustam incedere proponerent, tantæ majestatis informati magisterio, tantorum etiam Patrum exemplo roborati, viam Domini dilatato corde currerent, dicentes cum Psalmista Domino: *Propter verba labiorum tuorum ego custodivi vias duras* (*Psal.* XVI), sciens quoniam centuplum quod promisisti reddes, et insuper vitam æternam adjicies. Passo vero in carne Domino postquam a mortuis resurrexit et in cœlum ascendit, discipulis, etiam Spiritum sanctum quem promiserat misit, multiplicatis jam credentium turbis, clarius ejusdem spiritualis vitæ, quam perfectam pœnitentiam dicimus, nitor elucere cœpit, cum sicut Lucas testatur, *multitudinis credentium erat cor unum et anima una, nec quisquam eorum suum aliquid esse dicebat, sed erant illis omnia communia. Possessores etiam agrorum et domorum vendebant quæ possidebant, ponentes pretia ante pedes apostolorum* (*Act.* IV). Quantam vero reverentiam in cordibus non credentium sublimis illa conversatio generaret, testatur idem beatus Lucas, cum dicit quia *cæterorum nemo audebat se conjungere illis, sed magnificabat eos populus* (*Act.* V). Nec solum Jerosolymis hæc schola primitivæ Ecclesiæ cœlestibus instituebatur disciplinis verum etiam Antiochiæ sub magistris Paulo et Barnaba gloriosissime floruit: ibique discipuli primo appellati sunt Christiani. Philo quoque disertissimus Judæorum in libro quem *theorica Vita* prætitulavit, de ferventissimis eorum in Domino studiis multa conscripsit. Monachorum etiam cœnobitarumque nomen, vitam et institutionem ab eis exordium sumpsisse perspicuum est. Cæterum disseminato verbo Dei per universam regionem, cum jam in omnem terram exisset sonus prædicationis apostolorum, necesse erat ut arca sanctæ Ecclesiæ, quæ perfectissimæ hujus religionis typo in superioribus suis angusta unitatis cubitum perficiebat, dilatato charitatis sinu in inferioribus suis, pusillanimes et ad perfectionis celsitudinem minus idoneos colligeret, quatenus omnipotentis Dei misericordia non solum homines, sed et ipsa quoque jumenta, id est terrenæ substantiæ pulvere se ex infirmitate fœdantes, dignantissime salvaret. Hinc jam nobilis illa respublica, quam Dominus Jesus Christus instituerat et Spiritus sanctus roborarat, in qua cum nullus quidquam possideret, nemo tamen egens erat inter illos, cœpit ad privatas res distrahi, cœperuntque Christiani substantiis licenter uti, sic tamen, ut terrena cœlestibus non præponerent, sed temporalia bene dispensando, facilius ad cœlestia pervenirent.

CAPUT III.

Quod monachicus ordo per beatum Antonium, cæterosque sanctos patres roboratus, excellenter claruit

Licet vero imperfectorum multitudini condescendens mater Ecclesia, remissioris vitæ laxaverit habenas, tamen ab ipso nascentis Ecclesiæ principio usque ad hæc nostra tempora nunquam defuerunt viri virtutum, qui ferventissimo divini amoris igne flagrantes, remissioris quoque vitæ blandimenta respuentes, communis vitæ rectitudinem, quæ sola perfectæ pœnitentiæ, quam Dominus Jesus prædicavit, stabile fundamentum est, indefesso pietatis studio tenuerunt; et posteris suis tenendam multiplicibus sanctæ conversationis regulis et exemplis tradiderunt. Inter quos primi vel præcipui exstiterunt Antonius, Pachomius, Basilius, quorum prior Antonius, non atramento neque littera, sed spiritu Dei vivi scriptam legem charitatis in corde suo demonstrans, perfectissimæ conversationis suæ perfectissimos discipulos reliquit: quales fuerunt Macharius, Paphnutius, Pambo Isidorus, aliique quamplures, qui monasteriorum per Ægyptum et Thebaidem Patres effecti, catervasque innumerabilium monachorum per tramitem perfectæ pœnitentiæ ducentes, de mundo ejusque principe diabolo, cum suis omnibus gloriosissime triumpharunt. Pachomius vero, cum factus esset apostolica gratia insignis, scripsit monachorum Regulas, quas Angelo dictante didicerat: ad quarum institutionem infinitam multitudinem vivorum lapidum poliens, muris cœlestis Jerusalem reædificandis convexit. Beatus etiam Basilius Cæsariensis episcopus, Eccle-

(1) Hieronymus, epist. ad Paulin., monasticæ vitæ originem refert ad Eliam, Eliseum, et filios prophetarum. Ex Philone constat hoc vitæ genus in tota Ægypto et præcipue circa Alexandrim floruisse.

siæ doctor eximius, scripsit monachorum Regulam: quæ, sicut testatur B. Pater noster Benedictus (2), rectissima norma est vitæ humanæ, per quam ad cœlestem patriam sine offensione perveniatur. Ad horum itaque tam venerabilium Patrum documenta et exempla virtutum, tota Orientis Ecclesia multo tempore per monasticæ religionis sectatores insigniter floruit, sicut etiam paulo ante hæc nostra tempora beatæ memoriæ Anselmus primum Havelbergensis episcopus, post modum Ravennas archiepiscopus disputatione, quam ipse cum Græcis de pertinacia schismatis eorum habitam eleganti stylo conscripsit, testatus est. Hic cum esset a Lothario, Romanorum imperatore Christianissimo, ad Constantinopolitanæ urbis imperatorem apocrisiarius missus, et subtiliter diversarum religionum statuta scrutaretur, vidit in monasterio, quod Pantocraton, id est Omnipotentis dicitur, septingentos ferme monachos sub Regula beati Antonii Domino militantes. In cœnobio quoque, quod Philoanthropon, id est amantis hominem, dicitur, vidit circiter quingentos monachos sub regula sancti Pachomii Domino servientes. Vidit etiam quamplura monasteria sub Regula beati Basilii jugum Domini suave portantia.

CAPUT IV.

De institutione et auctoritate Regulæ sancti Patris Benedicti. Quomodo per gratiam Dei floruit, et usque hodie floret.

Dominus noster Jesus Christus, qui sacratissimæ humanitatis suæ præsentia Orientem illustravit, quos digniores et sublimiores in Ecclesia sua habuit, beatissimos videlicet apostolorum principes Petrum et Paulum, vice sua destinavit Occidenti; quatenus Occidentis populi pretiosum fidei arcanum, quod Petrus non per carnem et sanguinem, sed per inspirationem summi Patris acceperat: et item, Evangelium quod Paulus non ab homine, nec per hominem, sed per revelationem Jesu Christi didicerat, Spiritus sancti magisterio edocti, cum populis Orientis in eamdem fidei plenitudinem concurrerent, et sic ex omnibus una Christi Domini sponsa non habens maculam aut rugam efficeretur. Porro eadem gratia, quæ ad instituendam roborandamque monastici ordinis disciplinam, prædictos sanctos Patres contulit Orienti, non inferioris meriti virum in dignatione misericordiæ suæ prærogavit Occidenti, sanctissimum videlicet Patrem nostrum Benedictum: qui non solum Antonii et Basilii spiritum, verum etiam, testante beato papa Gregorio, justorum omnium spiritu plenus, tanquam sidus purissimum et lucidissimum singulari prærogativa sanctitatis, superexcellenti puritate conversationis, signorum denique miraculorumque inæstimabili gloria ab Occidente usque in Orientem clarissime refulsit, ita ut quidquid Oriens in diversis Patribus divisis charismatibus habere se gaudet, hoc totum in uno sanctissimo Patre suo Benedicto, justorum omnium spiritu pleno, se possidere Occidens non immerito glorietur. Scripsit namque idem reverendissimus Pater noster monachorum Regulam, quam diuturno virtutum exercitio non per hominem, sed per unctionem illius qui docet hominem scientiam, didicit: in qua mirabilis artifex Spriritus sanctus summam perfectionem et moderatissimam discretionem tam subtili connexione copulavit, ut quantumcunque religiosus in ea inveniat unde adhuc proficiat; et quantumcunque pusillanimis aut infirmus infirmitatis suæ in ea æque remedia inveniat. Quis enim, verbi gratia, adeo justitiæ tenax, quis, sanctæ religionis adeo fervens æmulator erit cui si gratia duce datum fuerit, ut duodecim gradus humilitatis, qui in Regula describuntur, ascendat; et si crescentibus meritis eatenus profecerit, ut ad sextum et septimum, id est ad ultimum primi, et primum secundi senarii gradum perveniat, qui numerus perfectionem significans, et in iis gradibus humilitatis geminatus, dilectionem Dei et proximi, quæ est perfectionis summa, per Regulam doctoris demonstrat, nonne si se sine dissimulatione respiciat, si cunctos infirmantis conscientiæ angulos diligenter excutiat, nonne, inquam, vires suas metiens, defectumque sentiens, continuo lugens exclamabit cum Apostolo quod *qui putat se aliquid esse, cum nihil sit ipse se seducit?* (*Gal.* VI.) Quis rursum adeo delicatus et infirmus erit, ut in observantiis Regulæ, jejuniorum suorum, vigiliarum, et laborum cæterarumque institutionum moderatissima discretione dispositarum infirmitatis suæ congrua remedia non inveniat? Quocirca, quod idem legislator in ultimo capitulo ejusdem Regulæ dicit, in ea non omnem justitiæ observationem esse descriptam, et vocat eam minimam inchoationis Regulam, et ad perfectionis fastigium tendere volentes mittit ad doctrinas et regulas veterum Patrum, testante beato Bernardo, causa humilitatis facit, ne videlicet in describendo Regulam videretur se veteribus Patribus arroganter æquare, studens et in hoc humilianti conscientiæ suæ providere. Beatus quoque Gregorius vir apostolicus (3), non minus merito quam officio, commendat eam sermone esse luculentam, discretione præcipuam, latenter auctoritate sua suadens monachis ut, relictis cæterarum institutionum consuetudinibus minus fortasse discretis, Regulam Deo dilecti Patris Benedicti discretione præcipuam devoto corde susciperent, et ad ejus norman cunctum vitæ suæ ordinem informarent. In concilio quoque quod postmodum in Galliis celebratum est, communi decreto sancitum est, ut monachi, per provincias Galliæ et Germaniæ degentes, relictis cæterarum Regularum institutis, in omnibus cœnobiis suis Regulam prælicti Patris reciperent, et in omni conversatione sua formam ab eo præscriptam observarent. Ad hujus itaque sanctæ Regulæ exemplar plura per Italiam monasteria correcta, multa quoque per venerabilem Patrem de novo constructa sunt, in quibus multitudines monachorum in spiritu humilitatis Domino servientes, tanquam veri Israelitæ dignos pœnitentiæ fructus faciebant.

CAPUT V.

Quod beatus Benedictus, rogatu Cenomanensis episcopi, sanctum discipulum suum Maurum causa fundandi cœnobia ad partes Galliæ direxit.

Nec solum Italia, verum etiam Galliæ trina divisio, sacræ hujus, religionis bono odore respersa, jugum Domini suave et onus ejus leve, sanctæ videlicet Regulæ instituta suscipere laudabili desiderio gestiebat. Unde accidit ut vir magnificus, Cenomanensis urbis episcopus, legatos suos ad venerabilem Patrem Benedictum dirigeret, Flodegarium suum archidiaconum et Harderadum vicedominum suum, devotissima instantia petens quatenus ei aliquos sui monasterii fratres transmittere dignaretur, qui sibi in Galliarum partibus cœnobium secundum instituta Regulæ sancti Patris ædificare deberent. Beatus vero Benedictus convocans discipulum suum Maurum, quem ab infantia in timore Dei educaverat, ipsum cum aliis religiosis fratribus ad Galliarum partes direxit: ubi etiam cœnobium religione pariter et divitiis clarum construxit, magnæque multitudinis monachorum Pater effectus, signis et virtutibus ornatus quievit in pace. Fertur quod in

(2) Bened. c. ult. Regulæ.

(3) Greg., II Dial., c. 30.

eodem monasterio libra panis, et hemina vini, quam sanctus illuc transmisit Benedictus, in memoriam antiquitatis atque ob tanti Patris reverentiam usque hodie reservetur. Abhinc per universas Galliarum provincias crevit et multiplicata est religio monachorum, sub Regula Patris Benedicti Christo Domino vero regi militantium; multique ad eam divina gratia inspirati confluebant, qui sacræ disciplinæ officiis exercitati, de terra cordis sui fructum boni operis afferebant in patientia. Verum, succedenti tempore, irruentibus intra Gallias barbaris, cum dominus peccata populi sui multiplici paganorum incursione castigare decerneret, multa etiam cœnobia sanctorum aut igne cremata, aut ad solum usque destructa sunt: quæ vero remanserant, in tantam negligentiam resoluta sunt, ut antiquæ religionis vestigium vix in aliquibus monasteriis inveniretur. Cæterum gratia Domini nostri Jesu Christi, quemadmodum Ecclesiam suam, refrigescente charitate et abundante iniquitate, variis tribulationibus flagellari permittit, nec tamen unquam ab ea viscera misericordiæ suæ claudit, ita nimirum ordinem monasticum, per infirmitatis humanæ corruptionem continue ruentem, temporibus opportunis per viros virtutum restaurare non desinit

CAPUT VI

Quod beatus Odo Cluniacensis abbas ordinem monachicum collapsum per gratiam Dei strenue reparavit.

Hinc est quod beatus Odo, nobilissimi illius Cluniacensis cœnobii rector eximius, ad tantum sanctitatis apicem excrevit, ut Ordinem monasticum temporibus suis omnino in præceps ruentem, secundum gratiam sibi a Domino collatam, per omnia in antiquum sacræ religionis vigorem restauravit. Ut enim de ruina morum temporis illius breviter dicamus, cum cœpisset idem venerabilis Pater Odo in monasteriis suis districtionem disciplinæ regularis rigide, sicut oportebat, tenere, alii quidem monastici videntes quosdam de fratribus ejus subtalares suos lavantes, vel ungentes, seu alia quælibet vilia opera facientes, silentium etiam studiose tenentes, etsi necesse fuisset, signis pro verbis utentes, nimio iracundiæ felle commoti: « O infelices, inquiunt, quid facitis? Quæ lex, vel quis Ordo præcipit, ut tam vilibus et servilibus operibus insistatis? Ubi, quæso, Scriptura hæc jubet ut manibus pro lingua utamini? Nonne ipsi Creatori injuriam facere convincimini, qui, relicto naturali usu linguæ et vocis organo, manibus irrationabiliter tumultuamini? » Sed vir beatus, disputatorum et pseudomonachorum garrulitatem parvipendens, fratres suos ut in melius proficerent verbo et exemplo commonebat, sicubi etiam a religiosis viris evocatus fuisset, impiger pergebat, et cœnobia aut dissoluta ad districtionem Ordinis revocabat, aut nova fundabat. Plane quam rigide monachi ipsius disciplinæ censuram tenuerint, per hoc unum virtutis eorum indicium, quod ad demonstrandum in eis animi constantiam referre volumus, innotescere poterit. Quadam namque vice dum quidam ex eis iter agerent, mediis noctis tenebris a prædonibus circumventi, cum suis omnibus capiuntur, trahuntur, spoliantur, contumeliis afficiuntur, ad ultimum in vincula conjiciuntur, prædonibus sane mirantibus pariter et indignantibus, quod in tantis malis ipsis a se illatis, ne unum quidem verbum ab eis ullatenus extorquere potuissent. Tanquam enim muti et elingues seu damna et contumelias non sentientes, in silentio durabant, quousque nocturnæ et matutinæ laudis solemnitate peracta, aurora quoque radios suos vibrante, linguam ad loquendum laudabili discretione solverent, quam prius laudabiliore censura propter timorem Dei et Ordinis disciplinam coercuerant.

Nec modo in Galliis Ordinis sacri statum reparavit, sed etiam in Italia. Ad speciale quoque Sancti Benedicti cœnobium in Francia, ubi, sicut dicitur, sacratissimum corpus ejus requiescit, ipso beatissimo Patre Benedicto invitante perrexit, sicut in gestis ejusdem sancti Odonis invenitur. Cum enim quadam die monachi ejusdem loci in claustro sedentes contentionibus et scurrilitatibus occupari non erubescerent, sanctus Pater Benedictus cuidam monacho ante portam monasterii visibiliter apparuit, dicens ad eum: « Vade, et dic fratribus istis quod perversis moribus suis nimium me contristant: ideoque jam nunc vadam, ut adducam virum secundum cor meum de Aquitania, quatenus perversos istos corripiat, et Ordinis disciplinam in hoc meo monasterio restauret. » Stupet ille, celerique gradu ad fratres veniens, quod spiritualis eorum Pater mandaverat, cunctis audientibus, refert, consternatosque et attonitos reddit universos. Quærebant tamen inter se cum magna admiratione quisnam esset de quo Pater sanctus dixisset, ipsumque, sicut postmodum rei exitus docuit, beatum Odonem fore trepidi suspicabantur. Devotissimus itaque Patris Benedicti pedissequus Odo veniens ad prædictum locum, licet per multas tribulationes et contumelias, quas ab illis qui perniciosam libertatem magis quam regularis vitæ districtionem diligebant, passus est, tamen per gratiam Dei et adjutorium sancti Patris Benedicti laudabiliter satis Ordinis disciplinam in eodem monasterio reformavit. Cæterum speciale ejusdem Deo dilecti Patris Odonis cœnobium quod Cluniacum dicitur, quodque usque hodie maximum et nobilissimum refulget, maximum multitudine fratrum, nobilissimum possessionibus, divitiis et gloria; sed et monasterium de quo Pater Odo cum fratribus suis Cluniacum secessit, quam consummata fuerint, quamque perfecti et Deo digni in eis claruerint viri litteris traditum scimus. Unde et nobis duo jucunda valde miracula excerpta huic nostro opusculo inserere placet, quatenus prudens lector ex his duobus cætera perpendere valeat.

CAPUT VII.

De fratre, in cujus manu micæ panis in pretiosissimas margaritas conversæ sunt.

Canon erat monasterii, quatenus fratribus ad mensam sedentibus refectione peracta micas quæ de fragmentis panum deciderent, diligenter colligerent et insumerent, ne vel in hoc negligentiæ rei coram Deo invenirentur. Accidit autem quadam die ut unus ex fratribus, qui conscientiæ suæ non incuriosus servator erat, cum cæteris ad mensam residens, refectione peracta micas secundum consuetudinem collectas replicans in volam, digitis manus clausas teneret, atque cum multa cordis dulcedine lectioni intenderet; sed priusquam eas sumeret, repente ad nutum prioris lector lectionem finivit. Quid tamen ageret? Nec rejicere fas, nec sumere jam licebat, nimirum utrobique periculo prævaricationis occurrente. Itaque clausas manu tenet, cogitans hanc negligentiæ culpam non nisi per confessionis et pœnitentiæ remedium aboleri posse. Dictis vero gratiis, signo confessionis facto, priorem in partem trahit, et cadens in faciem veniam petit, cum multa cordis simplicitate negligentiam suam manifestans. Priore autem culpam ejus, sicut dignum erat, corripiente, et quid de micis fecisset inquirente: « Ecce, inquit, domine, in manu nostra sunt. » Cumque prior præciperet ut eas ostenderet, ille exerto brachio manum aperuit; et ecce in vola ipsius pro micis inventæ sunt pretiosissimæ margaritæ. Utinam laudabilem fratris hujus fervorem attendere dignentur quidam negligentes fratres, qui, finita lectione, si forte offulam in manu habuerint quam edere velint, aut si in syphulo aliquid remanserit quod ebibere cupiant, sine respectu timoris Dei id facere non verentur, cum utique sacri Ordinis consuetudo tradat, ex quo lector incœperit dicere: *Tu autem, Domine*, ne-

minem quidquam cibi aut potus sumere debere. Sed quid putamus quare omnipotens Deus tam gloriosum miraculum, et sicut videbatur, minus necessarium, in rebus quoque minimis facere voluit? Utique, propterea ut palam cunctis innotesceret quantum sibi placeant fratres in congregatione spiritu ferventes. qui non solum majora, sed etiam minima mandata propter timorem ipsius cum sollicitudine custodiunt.

CAPUT VIII.

De fratre moriente qui vidit multitudidem candidatorum ad se venire.

Frater quidam in Cluniaco, cum laudabiliter in omni fervore et devotione sacræ religionis vitam suam custodisset, tactus infirmitate peremptoria, ad extrema deductus est. Cumque jam morti proximus agonizaret, aperiens oculos vidit magnam multitudinem monachorum ad se intrantem, qui omnes candidis vestibus induti erant, illo suo genere vestimenti quod usu ecclesiastico alba vocatur, sicut solent conventus Ordinis illius in præcipuis solemnitatibus revestiri. Quos cum videret, putans conventum fratrum esse, mirari valde cœpit cur ad se revestiti intrarent; et infirmario sibi assistenti, quasi cum quadam indignatione, dixit: « Quid est, charissime frater, quod video? Quando solebat conventus noster ad fratrem morientem revestitus venire? » Respondente infirmario et dicente conventum fratrum nondum venisse: « Quid est, inquit, quod loqueris? Nonne vides turbam magnam fratrum circa me, qui omnes candidissimis albis revestiti sunt; et ad exequias meas celebrandas mutuo se præveniunt. » Quod cum infirmarius audisset, sed nil tale ipse videret, intellexit religiosum fratrem visionem beatorum spirituum videre. Post modicum vero sancta illa anima carne soluta est, et de convalle plorationis, de tabernaculis Cedar, hoc est de nigredine peccati ad candidatos cives cœlestis Jerusalem, quos adhuc in carne vivens videre meruerat, feliciter, ut credimus, transmigravit.

Præfato vero Cluniacensi cœnobio post reverendissimum Patrem Odonem præfuerunt abbates religione conspicui, quorum præcipui fuerunt sancti et Deo digni, Maiolus et Odilo, modernis quoque temporibus beatus Hugo, qui, Ordinem Cluniacensem longe lateque per universas Europæ terras et insulas propagantes, incontaminatum monastici Ordinis tramitem subditis suis tradiderunt. In eadem quoque magna et religiosa domo inter cætera spiritualis vitæ exercitia, saluberrima et omni pietate plena consuetudo inolevit ut, pro liberandis animabus fidelium defunctorum, sancta illa fratrum multitudo devotis precibus missarumque celebrationibus sollicite invigilet, et aut pœnas addictarum mitigent, aut pœnis omnibus absolutas in requiem transferri obtineant. Sed et præter quotidianam orationum psalmorumque instantiam, solemnia pro fidelibus defunctis officia certis temporibus per annum fieri pia Patrum solertia in eadem domo decrevit, ita ut solemnis dies fidelium animarum, quem post festum Omnium Sanctorum sancta et universalis Ecclesia celebri officio peragere consuevit, a Cluniacensi Ecclesia initium sumpsisse dicatur.

CAPUT IX.

Quomodo beatus Hugo Cluniacensis abbas paralyticum curavit. [*Deplorat et hoc capite auctor negligentiam monachorum, et lapsum Ordinis Cluniacensis.*]

Verum quoniam beati Hugonis, qui moderno tempore Cluniacensi cœnobio laudabiliter præfuit, mentionem fecimus, unum ejus miraculum ad utilitatem legentium memorabimus: quod tanto erit jucundius, quanto recentiori tempore hoc gestum esse constat, quodque venerabilis viri Guillelmi, quondam superioris Sanctæ Genovefæ Parisius, postea vero abbas Paracliti, quæ est de Ordine domus Sancti Victoris, certa relatione cognovimus. Apud Parisiorum civitatem exstat cœnobium regularium canonicorum: in quo quidam de fratribus ejusdem congregationis paralysi adeo dissolutus jacebat; ut sine adminiculo alterius de lectulo surgere non valeret. Venerat forte illic venerabilis Hugo Cluniacensis abbas. De cujus adventu fratres plurimum exhilarati, spem recuperandæ sanitatis infirmo fratri non minimam conceperunt. Itaque accedentes ad virum Dei, suppliciter postulabant quatenus apud omnipotentem Deum sanitatem fratri diuturna ægritudine laboranti suis precibus obtinere dignaretur. Fertur autem in eodem monasterio esse media pars casulæ beati Petri apostoli; quæ, sicut dignum est, a fratribus in magna veneratione habetur. Sanctus ergo Domini, quod a fraterna charitate petebatur, negare non potuit; sed pro salute fratris infirmi Domini clementiam intimo pietatis affectu rogabat. Denique celebratis sacrosanctis mysteriis, accedens ad altare, supradictam partem casulæ beati Petri reverenter inde tulit, veniensque ad infirmum, sacra eum veste operuit, tenensque manum ejus antiphonam illam moderata voce cœpit cantare: *Petrus apostolus dixit paralytico*, duobus verbis in ea commutatis, scilicet pro *dixit*, *dicit*, et pro *Ænea*, *Roberte*: vocabatur enim idem infirmus Robertus. Cumque tenendo manum ejus cantaret: *Petrus apostolus* dicit *paralytico*: Roberte, *surge*, *et sterne tibi* (*Act.* IX), continuo surrexit, omni membrorum debilitate prorsus fugata; cunctique qui aderant, glorificaverunt Deum, qui virtutem beati apostoli sui Petri per merita venerabilis Hugonis declarare dignatus est. Tanto quippe facilius abbas sanctus tam gloriosum miraculum a divina largitate impetrare potuit, quanto hoc non suis meritis, sed specialis patroni sui beati Petri apostoli virtuti assignavit, cujus reverendo nomini se attitulatam esse nobilis Ecclesia Cluniacensis gloriatur: cuique sacræ venerationi fratrum universitas devotissime invigilat.

Sub talibus itaque tam sanctis et in omni religione conspicuis Patribus Cluniacensis Ordo clarissime refulsit, multisque exstitit odor vitæ in vitam, ita etiam ut beatus Henricus Romanorum imperator Augustus ejusdem nominis secundus, cujus memoria apud Deum et homines in benedictione est, audiens famam religionis illius, Cluniacum adiret, oblatisque donariis et redditibus, prout imperialem magnificentiam decebat, fratrum se orationibus devotissime commendaret. Liberet nunc, si optio daretur, cum beato Petro apostolo exclamare, et dicere Domino: *Domine, bonum est nos hic esse* (*Matth.* XVII). Bonum esset utique omnibus ad monasticæ religionis apicem venientibus, ut Ordinis disciplina per sanctos Patres ad lineam veritatis correcta et renovata, inconvulsa perduraret, propulsata lethali negligentia, fervor sacræ religionis per omnia ubique vigeret. Sed quid agimus, cum sub sole nihil in eodem statu permanere posse. Sapiens plangat? Quid agimus, quod negligentia quæ, proh dolor! in ipsa quoque religiosorum conversatione deprehenditur, ad vitia tam proclivis est? Væ semel, et væ secundo, sed et tertio! Væ tibi, negligentia, mater dissolutionis, rubigo mentium, tinea cordium, morum corruptio, disciplinæ effugatio, religionis subversio, virtutum enervatio, mala bestia, vulpecula callidissima, quæ tanta dolositate exterminas vestigia tua ut mordens non sentiaris, demoliens non videaris, et non nisi gravissimo damno peracto deprehenderis! quanta mala fecisti! quanta mala facis! quanta mala (quod Deus avertat!) non immerito factura timeris! O, inquam, detestanda negligentia, quam modica, quam exigua, quam nullius momenti videris in oculis hominum, ita ut etiam reprehensione vix digna judiceris! sed tamen qui te tam modicam spernit, paulatim decidit. Quis

crederet, si experientia fidem non faceret, guttulam, cum primum stillare leni lapsu cœperit, duritiam lapidis penetrare posse? vel quis annulum novum et rigidum digito immitti videns eum usu consumi posse putaret? Attamen verum est quod dicitur quia

Gutta cavat lapidem, consumitur annulus usu.
(OVID. *de Ponto*, IV, *Eleg.* 10.)

sic etiam (quod sine magno cordis dolore dicere non possumus), negligentia paulatim subintrans religionem exterminat. *Sanguisugæ duæ sunt filiæ*, ait Sapiens, *dicentes : Affer, affer* (*Prov.* XXX). O quanti sunt, qui latas hujus sæculi vias, quæ ad mortem trahunt, deseruisse et arctam angustamque viam, quæ ad vitam ducit, apprehendisse videntur ; sed quia pessimæ hujus sanguisugæ, detestandæ hujus meretricis, id est negligentiæ complexum minime devitant, generant ex eo vipereo semine duas filias, ipsa matre sua deteriores, voluptatem scilicet et vanitatem, quæ sine cessatione, sine omni prorsus interpolatione clamant miseræ matri suæ, dicentes : Affer, affer. Isti sunt qui segregant semetipsos, animales spiritum non habentes, qui habitum religionis gestantes, mentiri Deo per tonsuram noscuntur ; qui non Dominicis, sed suis inclusi ovilibus pro lege habent desideriorum voluptatem ; qui cum nutriri deberent in croceis, amplexantur stercora : locati in loco pascuæ, quotidie mutantur de pascuis ad pascua, et tamen moriuntur fame ; quorum cibus est radix juniperorum, et siliquæ porcorum ; quorum vinum est fel draconum, de botro prævaricationis amarissimo ; qui, cum castimoniam corporis et sanctimoniam spiritus profiteantur, exemplum tamen mulieris nequam et procacis imitari non verentur, quæ comedit in occulto, *et tergens os suum dicit : Non sum operata malum* (*ibid.*) ; qui in hujusmodi lætantur, et esse sub sentibus dissolutionis delicias computant. Et quid facient miseri, cum inspicere cœperit Deus? Certe rebus ipsis experimur quam non immerito propheta planxerit, obscuratum esse aurum, mutatum colorem optimum, dispersos lapides sanctuarii in capite omnium platearum (*Thren.* IV). Sed non est nostrum mordacius aliena vitia carpere, ne forte dicatur et de nobis quod lippientibus oculis ad nostra cæcutientes, in aliorum vitiis cernamus acutum. Legat qui voluerit Apologeticum beati Bernardi abbatis, quem scripsit ad venerabilem Guillelmum Sancti Theodorici abbatem. Inveniet quomodo obscuratum sit aurum, mutatus sit color optimus : ibi, inquam, inveniet quomodo nobilis illa religio Cluniacensis Ordinis, de qua multa jam diximus, quam, peregrinis et adulterinis consuetudinibus, imo desolationibus fuscata et obnubilata, a pristina suæ puritatis sanctitastique integritate degeneraverit. Sed quorsum ista? Quid intendimus, alterius Ordinis et prius perfectissimam religionem, et postmodum miserrimam, quam hodie oculis nostris cernimus, dissolutionem replicando et inculcando? Nimirum ad hoc nititur intentio, ut nos qui per gratiam Dei in renovato et ad tramitem veritatis per Cistercienses Patres correcto monastico Ordine, Domino militamus, ex aliorum ruina cautiores effecti, lavemus manus nostras in sanguine peccatorum, et semper memores simus, quod beatus Pater noster Benedictus in Regula præcipit negligentiam et oblivionem omnino fugere ; illud etiam apostolicum continue ruminemus ; *Qui stat, videat ne cadat* (*I Cor.* X) ; certissime scientes quoniam res nostra agitur, paries cum proximus ardet. (HORAT. *Epist.* I, 18.)

CAPUT X.

Qualiter fratres qui Cisterciensem Ordinem fundaverunt adhuc Molismo degentes divina gratia sunt illustrati.

Sed jam nunc operæ pretium reor, generationibus futuris diligentius describere qualiter Cisterciensis Ordo sumpserit exordium, quamquis copiosa benedictione gratiæ Dei a principio sui perfusus sit, sicut partim per litterarum monumenta tradiderunt nobis viri sancti, qui ab initio sacræ hujus religionis auctores exstitere : partim vero majorum relatione didicimus, quatenus ii quos in sæculis superventuris divina gratia ad Ordinem nostrum vocare dignabitur, si hanc nostræ parvitatis paginam, quam ad ipsorum consolationem elaboravimus, legere dignum duxerint, considerantes quam nobili regum mamilla lactati sint, erubescant filii degeneres inveniri. Porro ad hoc opus non solum devotio et utilitas rerum nos invitat : verum etiam necessitas nonnulla compellit. Monachi namque Nigri Ordinis, maxime in provinciis Germaniæ degentes, ubicunque vel apud quoscunque possunt, sacro Ordini nostro derogare non cessant, asserentes sanctos patres nostros cum scandalo et inobedientia, contra voluntatem abbatis sui de Molismensi cœnobio egressos fuisse : quorum quam sit impudens mendacium, subsequentis narrationis textus rem gestam enucleatius pandens, manifeste declarabit. Propositi nempe nostri est, divina favente gratia, non solum plenissima ratione, verum etiam gravissimæ auctoritatis pondere obstruere os loquentium iniqua ; fratribus quoque nostris qui hæc hactenus fortassis adeo perspicue non noverant, ad refellendam malitiosæ detractionis falsitatem, instrumenta sinceræ veritatis testimonio subnixa contradere. O cæca semper stultæ æmulationis impietas, quæ cum oculis videat, ratione probet, divino pariter et humano judicio, Cisterciensem Ordinem super candelabrum virtutis et honoris exaltatum, ut luceat omnibus qui in domo Dei sunt, clandestinis tamen susurriis ab ejus amore et veneratione nititur avertere quos potest, quasi tantum sibi honoris accedat, quantum proximorum famæ derogare potuerit ! Verum, quoniam, secundum sententiam Apostoli, *non qui seipsum commendat ille probatus est, sed quem Deus commendat* (*II Cor.* X), postquam litteris summi pontificis, cardinalium quoque et episcoporum, qui negotium tantæ pietatis tractaverunt, ostenderimus quam rationabiliter, quamque auctorabiliter humano judicio probatus et approbatus sit in initio sui Cisterciensis Ordo, consequenter etiam demonstrare curabimus qualiter divino judicio approbatus sit.

Cunctis namque sanum sapientibus liquet omnipotentem Deum approbare religionem, quam tantis charismatum benedictionibus a principio sui perfundere, et in qua tantos, tantæque perfectionis et sanctitatis Nazaræos suscitare dignatus est. Sed quis digne æstimare, ne dicam referre sufficiet, quam præclare in diversis mundi partibus, non solum in majoribus, verum etiam in minoribus quibuslibet Cisterciensis Ordinis domibus sacræ religionis vigor effulserit ; quam sublimes in virtutibus, quam graves et humiles in moribus exstiterint prælati ; quam devoti et ad voluntariam paupertatem pro Christo tolerandam patientissimi atque ad omne opus bonum parati subditi ; quam crebris revelationibus, supernisque visitationibus religiosæ Ordinis personæ sint glorificatæ ; quamque multi spontaneæ tribulationis angustia decocti, felici decessu absque igne purgatorio (quod quidem in alio genere hominum rarissimum est), transierint ad terram viventium, ad videndum Deum deorum in Sion. Ne tamen illustrium personarum copia nos ad loquendum inopes fecisse videatur, postquam ad exhilarandum devotos et ad reprimendum detractores falsiloquos exordium sacri Ordinis diligentius descripserimus, etiam de reverendissimorum Patrum quorumdam, videlicet abbatum Cistercii atque ClaræVallis virtutum studiis, aliqua breviter perstringemus, seniorum quoque qui in Claravalle purissimæ religionis imitatores effecti, memoriam

sui posteris in benedictione reliquere; quatenus per hæc fidelis quilibet et devotus proficiat in fide roboratus, infidelis autem et detractor lividum cordis oculum purgans, religioso Ordini nequaquam detrahere, sed magis religiosorum devotionem imitari consuescat : aut certe propalatæ veritatis radiis reverberatus malitiosæ derogationis materiam sibi subtractam esse, contabescens ingemiscat. Si quem vero movet quod Claravallensium tantum, et non etiam Cisterciensium seniorum mentionem fecimus, noverit nos ut Ecclesiæ Clarævallis alumnos, nostrorum seniorum sacra studia familiarius et efficacius investigare potuisse; nec ea quæ de paucorum sincera conversatione, seu felici consummatione, ad absolutionem sponsionis nostræ descripsimus, innumerabilium servorum Dei, qui tam in Cistercio quam in universitate sacri Ordinis spiritales agones viriliter desudarunt, præjudicare sanctitati. Cum igitur, sicut supra diximus, in tantum negligentiæ torporem monasticus Ordo collapsus fuisset, ut venientibus ad conversionem, non tam profectus quam periculum multis in locis imminere videretur; nec spes ulla restaurationis uspiam arrideret, omnipotens Deus qui servos suos ab æterno præscitos in tempore vocat et justificat, ut in æternum quandoque glorificet, dum medium silentium tenerent omnia, Spiritum sanctum suum de secretis cœlestibus a regalibus sedibus misit in corda quorumdam fratrum (*Sap.* XVIII); qui in cœnobio quodam degebant, quod in Burgundiæ partibus situm Molismus vocatur.

Hi itaque servi Dei pauci numero, sed igne illo quem Dominus Jesus mittit in terram, et vult vehementer accendi fortiter inflammati, dum quotidianas Regulæ lectiones in capitulo audirent, et aliud Regulam præcipere, atque aliud consuetudines Ordinis tenere perpenderent, gravissime contristabantur; videntes se cæterosque monachos Regulam beati Patris Benedicti solemni professione servaturos fore promisisse; sed secundum instituta ejus nequaquam vivere. Primitus ergo privatim sæpius inter se colloquentes, transgressionem suam conquerebantur; et quonam modo hujus tanti mali remedium invenire possint, sollicite tractabant. Cum vero postea verbum effusum esset in publicum, cæteri qui carnales erant, nec poterant dicere cum propheta quia *de excelso misit ignem in ossibus meis; et erudivit me* (*Thren.* I), servos Dei deridere, modisque omnibus, quibus poterant, ut a tam sancto proposito cessarent, infestare cœperunt. At illi qui Spiritu Dei agebantur, et propterea liberi erant, non curantes eorum malevolas infestationes, toto mentis annisu ad Deum conversi, precibus instantissimis postulabant, ut Domini pietas eos ad talem locum dirigere dignaretur, in quo vota labiorum suorum, quæ secundum Regulam firmaverant, sed non servaverant, reddere possent. Deinde considerantes, quod Apostolus monet, non omni spiritui esse credendum (*I Joan.* IV); et quod Regula quam modis omnibus perfecte servare cupiebant, præcipit corripi eum qui sine permissione abbatis quidpiam facere præsumpserit, abbatem suum humiliter adeunt, de transgressione Regulæ querimoniam proponunt, voti sui ferventissimum desiderium pandunt, et ut ejus consilio pariter et auxilio, quod Spiritu sancto inspirante mente conceperant, perficere possint suppliciter precantur. Nutu vero Dei ad horam compunctus abbas ille propositum servorum Dei laudat; et non solum consilium auxiliumque se præbiturum, verum etiam seipsum individuum comitem eorum in tam sancto proposito futurum firmissime pollicetur. Quo audito humiles spiritu fratres illi magnifice corroborati sunt, tunc primum intelligentes quod vere a Domino egressus est sermo, nec somnia cordis sui in tali desiderio secuti sunt, sed dexteram Dei vivi virtutem operantis in eis.

A

CAPUT XI.

Quod dominus Robertus abbas, et fratres cum eo, desiderium innovandæ monasticæ religionis habentes, legatum sedis apostolicæ adierunt.

Itaque magnanimes viri, innumerabilium militum Christi duces et signiferi futuri, non tam novarum quam magnarum rerum totique mundo profuturarum cupidi, cum assiduo tractatu quærerent inter se qualiter id quod pie cupiebant congruenti modo ad effectum perducerent, consulto rationis judicio prudenter advertere loci vel Ordinis sui mutationem, absque sedis apostolicæ consensu, se præsumere nequaquam debere. Erat tunc in Galliarum partibus sedis apostolicæ legatus, venerabilis Hugo Lugdunensis archiepiscopus, vir religione, prudentia et auctoritate venerandus. Hunc prædictus abbas et fratres, qui desiderio innovandæ monasticæ reli-
B gionis flagrabant, adeunt æstus et vota cordium suorum humiliter pandunt, consuetudines Ordinis a Regula quam erant professi, nimium discrepare conqueruntur; et propterea manifeste perjurii crimen se scienter incurisse dolendo fatentur. Addunt præterea se vitam suam ex integro secundum instituta Regulæ sancti Patris sui Benedicti ordinare velle, et ut eis ad hoc liberius exsequendum, idem legatus sui juvaminis robur apostolica auctoritate porrigat, constanter flagitant. Dominus autem legatus, cum esset prudens et discretus, consideratis subtilius allegationibus eorum, laudabiliter eos moveri pronuntiavit, ipsorumque spiritalibus votis lætis auspiciis favens, tali epistola eos ad perficiendum tota libertate quod pia mente conceperant exhortatus est.

CAPUT XII.

C *Epistolæ Hugonis apostolicæ sedis legati, per quam Cisterciensis Ordinis exordium sua auctoritate fundatum est.*

« Hugo Lugdunensis archiepiscopus et apostolicæ sedis legatus, Roberto Molismensi abbati, et fratribus cum eo secundum Regulam sancti Benedicti servire Deo cupientibus.

« Notum sit omnibus de sanctæ matris Ecclesiæ profectu gaudentibus, vos et quosdam filios vestros cœnobii Molismensis fratres, Lugduni in nostra præsentia astitisse, ac Regulæ beatissimi Benedicti, quam hucusque tepide ac negligenter in eodem monasterio tenueratis, arctius deinceps atque perfectius inhærere velle professos fuisse. Quod quia in loco prædicto pluribus impedientibus causis constat adimpleri non posse, nos utriusque partis saluti, videlicet inde recedentium,
D atque illic remanentium providentes; in locum alium, quem vobis divina largitas designaverit, vos declinare, ibique salubrius atque quietius Domino famulari utile duximus fore. Vobis ergo tunc præsentibus, videlicet Roberto abbati, fratribus quoque Alberico, Odoni, Joanni, Stephano, Letaldo et Petro, sed et omnibus, quos regulariter et communi consilio vobis sociare decreveritis, hoc sanctum propositum servare et tunc consuluimus : et ut in hoc perseveretis præcipimus, et auctoritate apostolica per sigilli nostri impressionem in perpetuum confirmamus. » Post hæc præfatus abbas et sui tanta ac tali auctoritate freti, Molismum redierunt et de illo fratrum collegio socios remissioris vitæ blanditias respuentes, ad puritatem simplicitatemque sacræ Regulæ pure simpliciterque tenendam prompto animo flagrantes, elegerunt, ita ut inter eos qui legato Lugduni astiterant, et illos qui de cœnobio vocati sunt, viginti et unus monachi essent, qui perfectionis vitæ et Regulæ S. Patris Benedicti ad litteram tenendæ desiderio arctam et angustiam viam ingressi sunt.

CAPUT XIII.

Qualiter et quoto anno Dominicæ Incarnationis sancti Patres Cisterciensis Ordinis de Molismo egressi, eremum Cisterciensem adierunt

Anno igitur ab Incarnatione Domini millesimo nonagesimo octavo, dominus Robertus Molismensis cœnobii in episcopatu Lingonensi fundati abbas, et cum eo fratres, quorum Deus tetigerat corda, malentes cum dilecto Patre suo Benedicto pro Deo laboribus fatigari, quam vitæ hujus commodis resolvi, de Molismo egressi sunt, atque ad locum quem proposito suo congruum jam ante per gratiam Domini præviderant, id est ad eremum, quæ Cistercium dicebatur, alacriter tetenderunt. Qui locus in episcopatu Cabilonensi situs, et pro nemoris spinarumque densitate tunc temporis accessui hominum insolitus, a solis habitabatur feris. Ad hunc itaque locum horroris et vastæ solitudinis viri Dei venientes, tantoque illum religioni, quam jamdudum mente conceperant et propter quam illuc advenerant, habiliorem, quanto sæcularibus despicabiliorem et inaccessibiliorem intelligentes, nemoris ac spinarum densitate præcisa ac remota, monasterium ibidem voluntate Cabilonensis episcopi et consensu illius, cujus ipse locus erat, construere cœperunt. Eodem itaque anno, quo prædiximus, duodecimo Kalendas Aprilis, solemni die natalis sanctissimi Benedicti, quem geminata lætitia tunc celebrem reddiderat, ob Dominicam Palmarum, quæ in ipsum occurrerat, lætantibus angelis tabescentibus dæmonibus, Cisterciensis domus, ac per hoc totius Cisterciensis Ordinis religio per viros ad Christianam philosophiam penitus expeditos exordium sumsit, prudenti sane consilio, ut qui canonem divini servitii cunctumque vitæ suæ ordinem, secundum formam in Regula præscriptam disponere decreverant, hoc in ejus potissimum natali, qui legem per Spiritum vivificantem ad multorum salutem dederat, felici omine inchoarent. Ecce summus et æternus Pastor, qui relictis in supernis montibus, in æternæ viriditatis pascuis beatis ovibus, dignatione suæ gratiæ descendit, unam in hac lacrymarum valle errantem quærere, novo miserationis suæ ordine caulas pietatis statuens, signum salutis super eas exaltavit, quatenus oviculæ ipsius moribundæ et languidæ, quæ spinis cupiditatum et voluptatum carnalium irretitæ, per silvas vitiorum vagabantur, audientes vocem turturis ad caulas pietatis invitantis veri Samaritani stabulum, vino pœnitentiæ, oleoque remissionis peccatorum curandæ intrarent; demumque salutis signum veraciter apprehenderent. Sicut enim initio gratiæ, nascente Christo Domino Salvatore nostro, mundus, dum nesciret, pignus redemptionis novæ, reparationis antiquæ, felicitatis æternæ suscepit; sic in diebus istis novissimis refrigescente jam charitate et abundante usquequaque iniquitate, omnipotens et misericors Deus ejusdem gratiæ suæ seminarium plantavit in eremo Cisterciensi: quod Spiritus sancti pluvia rigatum, spiritualis pinguedinis largissimum sumpsit incrementum, crescens et proficiens in arborem grandem, pulchram et fructiferam nimis, ita ut diversarum nationum populi tribus et linguæ, sub umbra ejus requiescere, atque de fructu ipsius se satiari gratulentur. Cæterum domnus archiepiscopus apostolicæ sedis legatus, cujus benedictione, præcepto et auctoritate tantum bonum stabile fundamentum acceperat, considerans paupertatem servorum Dei, et quia in loco sterili quem occupaverant, prorsus nec subsistere, nec ædificia construere possent, nisi personæ alicujus potentis adminiculo fulcirentur, scripsit ad illustrem principem Odonem tunc Burgundiæ ducem, petens et suadens quatenus pauperes Christi, zelum gloriæ Dei et monastici Ordinis habentes, foveret et manuteneret eorumque necessitatibus secundum magnificentiam principatus sui subveniret. Cujus petitioni et consilio domnus Odo Burgundiæ dux acquiescens, fratrum etiam illorum fervore delectatus, monasterium ligneum, quod ipsi in paupertate sua inceperant, de suis impensis totum consummavit, eosque ibidem in omnibus necessariis diu procuravit, terris etiam et pecoribus abunde sublevavit.

CAPUT XIV.

Quod locus ille, consensu Cabilonensis episcopi, ad cujus diœcesin pertinebat, canonice in abbatiam surrexit, et de recessu abbatis illius qui advenerat.

Eodem tempore abbas qui advenerat, ab episcopo Cabilonensi, ad cujus diœcesim locus ipse pertinebat, virgam pastoralem cum cura animarum jussu prædicti legati suscepit, et monachos qui secum advenerant, in eodem loco stabilitatem firmare regulariter fecit, sicque Ecclesia illa divino pariter et humano favore vallata, apostolica quoque auctoritate munita, in abbatiam secundum Regulam S. Patris Benedicti disponendam surrexit. Haud multo vero post elapso temporis spatio, Molismenses monachi voluntate domni Gaufridi abbatis sui, qui Roberto sucesserat, nuntios ad Romanam curiam destinarunt, a domino papa Urbano importune postulantes, quatenus præfatus abbas Robertus loco pristino, id est Molismensi Ecclesiæ redderetur. Quorum importunitate domnus papa mandavit legato suo, venerabili scilicet Hugoni, ut, si fieri posset, idem abbas reverteretur, et monachi eremum diligentes in pace consisterent.

CAPUT XV,

De promotione beati Stephani secundi Cisterciensis abbatis. Qualia instituta ipse novello adhuc Ordini superaddiderit, qualiter etiam sub eo multiplicatus sit Ordo, et quibus virtutibus claruerit.

Post decessum sui pastoris (4) Cisterciensis Ecclesia adhuc pauper et modica convenit, de electione abbatis sine personarum acceptione tractatura. Et mediante gratia Spiritus sancti elegerunt virum bonum, nomine Stephanum, natione Anglicum, qui cum eis de Molismo exierat, virum conspicuæ sanctitatis, omniumque virtutum gratia decoratum, eremi amatorem et ferventissimum sanctæ paupertatis æmulatorem. Hic beatus vir in adolescentia sua exiens de terra et cognatione sua, limina sanctorum apostolorum peregrinus adiit. In quo itinere non otiosis fabulis, sicut fieri solet, occupabatur; sed cum socio suo divinis laudibus vacans, Psalterium ex integro quotidie decantabat. Peregrinationis autem voto peracto, cum ab urbe rediens Gallias intrasset, supra dictum monasterium Molismum adiit, ibique sacrum monastici Ordinis habitum suscepit. Postmodum vero, cum verbum innovandæ religionis in eadem domo motum fuisset, ipse primus inter primos ferventissimo studio laboravit, ac modis omnibus institit, ut locus et Ordo Cisterciensis institueretur, cujus ipse postmodum, ordinante Deo, pastor et doctor eximius erat instituendus. Quod eum, donante Domino, sicut præfati sumus, factum fuisset, tanquam fidelis et prudens dispensator, cœpit illico devotissima mentis intentione tractare, qualiter Ordinem suum noviter fundatum, et adhuc in multis vacillantem, quippe nondum perfectis et meram paupertatem redolentibus institutionibus excultum, in melius proveheret et extolleret, talique moderamine roboraret, ut Domino Jesu fructum plurimum afferre valeret. Convocatis itaque fratribus suis, et habito cum eis consilio, tam ipse quam fratres ejus interdixerunt, ne dux terræ illius, seu alius aliquis princeps curiam suam aliquo tempore in illa Ecclesia teneret, sicut in solemnitatibus agere

(4) Agitur hic de obitu Alberici; huic enim successit Stephanus: exciderunt autem quæ de ipso Alberico scripta erant, ut post Manrique in præfatione monui.

solebant. Deinde, ne quid in domo Dei, in qua die ac nocte Deo devote servire cupiebant, remaneret quod superbiam aut superfluitatem redoleret, aut paupertatem virtutum custodem, quam sponte propter Deum elegerant, aliquando corrumperet, confirmaverunt, ne retinerent cruces aureas vel argenteas, sed tantum ligneas coloribus depictas; neque candelabra, præter unum ferreum; neque thuribula, nisi cuprea vel ferrea; neque casulas, nisi de fustaneo, vel lineo, sine palleo aureo et argenteo; neque albas vel amictus nisi de lino, similiter sine palleo aureo et argenteo. Pallia vero omnia et cappas atque dalmaticas tunicasque ex toto dimiserunt; calices tamen non aureos, sed argenteos, et, si fieri potest, deauratos; fistulam argenteam, et, si possibile sit, deauratam; stolas quoque ac manipulos de palleo tantum, sine auro et argento retinuerunt. Palliæ autem, altarium, ut de lino fierent et planæ sine pictura statuerunt, et ampullæ ad ministerium altaris sine auro et argento essent. His et hujusmodi sanctis et Deo placitis institutis novum Ordinem suum servi Dei roborantes, et ex iis quæ prius in usu habuerunt, alia quidem tanquam veræ humilitati contraria penitus amputantes, alia vero melioribus, et sanctam paupertatem magis redolentibus consuetudinibus commutantes, posuere prava voluptatum in directa continentiæ, et aspera vanitatis et superbiæ in vias planas justitiæ, ita ut, secundum prophetam, etiam stulti in hac via errare non possint (*Isa.* XXXV). O quanti in Ordine Cisterciensi ligone exculti disciplinæ fructus reddunt continentiæ, qui, si alibi locati fuissent, ubi disciplinæ rigor minime vigeret, per voluptatum et carnalium desideriorum monstruosa portenta facile præcipitarentur. Quapropter nequaquam putandum sanctum Ordinem nostrum adinventiones esse hominum, sed vere Spiritus sancti magisterio traditum, qui sacræ religionis candorem, quem negligentia cordis humani ab adolescentia in malum proni denigrare non cessat, temporibus opportunis per humiles servos suos reparare non desinit, ut non glorietur in conspectu Domini omnis caro (*I Cor.* I); et longe sit ab omnibus religiosis blasphema illa vox, de sua prudentia et industria præsumentium et dicentium: *Manus nostra excelsa, et non Dominus fecit hæc omnia* (*Deut.* XXXII).

Cum itaque venerabilis abbas Stephanus et fratres ejus quotidianis virtutum incrementis in melius proficerent, et felici experientia probarent quoniam bona erat negotiatio eorum, dare scilicet terrena, temporalia atque caduca et recipere cœlestia, æterna, divina, unum erat, quod spiritualem eorum exsultationem interpolabat et non mediocri tristitiæ subdebat, quod scilicet raro quis illis diebus ad eos causa conversionis veniebat. Viri enim sancti thesaurum virtutum cœlitus inventum successoribus suis ad multorum salutem profuturum committere gestiebant; sed fere omnes videntes et audientes vitæ eorum asperitatem insolitam et quasi inauditam, plus corde et corpore se elongare, quam approximare eis festinabant, et de perseverantia eorum penitus desperabant. Sed Dei omnipotentis misericordia, qui hanc militiam spiritualem servis suis inspirare dignatus est, ad multorum profectum magnifice eam amplificare et consummare decrevit, sicut sequentia declarabunt. Nam cum fere ostio desperationis appropinquantes, devotissimis precibus ad Dominum clamarent, pro eo quod pene successoribus carerent, petentes ut viscera misericordiæ suæ super eos Dominus effundere dignaretur, meritis et precibus, ut credimus, beatissimæ Dei genitricis et virginis Mariæ, cujus sancto nomini specialiter Ordo noster attitulatus est, nec non et sanctissimi Patris nostri Benedicti, cujus prædicti fratres ex integro Regulam servaturos promiserant, exaudivit Dominus preces eorum. Et suscitavit Dominus spiritum pueri junioris, cui nomen Bernardus. Qui cum esset adolescens, nobilis, delicatus et litteratus tam valido igne divini amoris accensus est, ut, relictis universis mundi voluptatibus et divitiis, ecclesiasticis quoque dignitatibus, arctissimam conversationem Cisterciensium tanquam primitiæ frugum Domini, devoto animo proponeret imitari. O quam mirabilis est Deus in operibus suis! quam velociter currit sermo ejus! quam facilia sibi fore demonstrat, cum voluerit, quæ apud homines impossibilia sunt! Cum enim non solum nobiles et divites, sed etiam mediocres, ipsi quoque pauperes, videntes Ordinis asperitatem, detrectarent accedere ad eos, iste tam tener et delicatus juvenis, quasi de cella vinaria prævenientis se gratiæ Dei egressus, et inebriatus vino, quod lætificat cor hominis (*Psal.* CIII), fervens et æstuans circuibat et prædicabat verbum vocationis, quod in secreto cordis sibilo auretenus audierat, cupiens et aliis propinare, sicut scriptum est: *Qui audit, dicat: Veni* (*Apoc.* XXII). Unde factum est ut associatis sibi fratribus suis, propinquis et amicis, aliisque nobilibus, litteratis et potentibus in sæculo viris, triginta simul in Ecclesia Cisterciensi cellam novitiorum alacriter intrarent; et in spiritu fortitudinis contra vitia carnis et incitamenta malignorum spirituum incipientes decertare, et suadebant cæteris hominibus, non verbis, sed factis, omnem illam asperitatem Ordinis, quam refugiebant, non esse aliud, nisi jugum Domini suave et onus ejus leve. Quorum exemplo provocata innumera multitudo hominum diversæ ætatis et conditionis, nobiles, mediocres, pauperes, ita stabulum illud Christi pannis innocentiæ ejus obvolutum repleverunt, ut fratres illo tædio et desperatione posteritatis afflictos mirabiliter lætificarent, et tanquam e stagno rationabilium piscium pennulis piæ intentionis, et squamis sanctæ operationis munditiam suam declarantium, rivuli multorum cœnobiorum exundantes, universa occidui orbis partes occuparent.

CAPUT XVI.

Quomodo abbas Stephanus dilatationem sui Ordinis, Domino revelante, et defuncto fratre sibi vigilanti apparente, recognovit.

Hanc inspiratam divinæ visitationis gratiam Dominus humili servulo suo domno abbati Stephano, paulo antequam fieret, clementissima revelatione præostendere dignatus est. Cum enim, sicut supra retulimus, gravi mœrore afficerentur pro eo quod successoribus pene carerent, accidit ut unus ex eis præsentis vitæ cursu consummato, tanquam emeritæ militiæ famulus in gaudium Domini sui introducendus, et laboris sui bravium recepturus, morti approximaret. Qui cum jam in extremis ageret, venerabilis abbas tædio desperatæ posteritatis nimium affectus, ausus est aliquid præsumere; quod quidem temeritati ascribi potuisset, si non pietas intentionis præsumentem excusasset. Cum enim constet quod quidquid agant homines, intentio judicet omnes, credimus quia coram oculis Domini pietas intentionis, et duræ articulus necessitatis nævum excluserit præsumptionis. Dum itaque, sicut præfati sumus, frater ille in extremis positus fine vitæ præstolaretur, accedens ad eum abbas sanctus, talia locutus est: « Vides, charissime, in quanto tædio et defectione mentis versamur, quia arctam et angustam viam, quam in Regula nobis beatissimus Pater noster Benedictus proposuit, utcunque ingressi sumus; sed utrum hæc nostra conversatio Deo placeat necne, non satis nobis constat; præsertim cum ab omnibus vicinis monachis tanquam novarum rerum adinventores, et scandali schismatisque incentores dijudicemur. Super omnia vero mœroris acerbissimi jaculo transfigit cor meum paucitas nostra, quoniam singuli quotidie morte interveniente tollimur e medio, et sicut valde pertimesco, nobis-

cum pariter hæc noviter cœpta religio finem accipiet, quoniam personas industrias, et ad humilitatem sanctæ paupertatis idoneas, usque ad præsens Dominus associare nobiscum nequaquam dignatus est: per quas hujus nostræ institutionis formulam ad posteros trasmittere valeamus. Quapropter in nomine Domini nostri Jesu Christi, pro cujus amore arctam et angustam viam, quam ipse in Evangelio sequacibus suis proponit, ingressi sumus et in virtute obedientiæ tibi præcipio quatenus post obitum tuum, tempore et modo, quo ejusdem Domini nostri gratia decreverit, ad nos redeas; et de statu nostro, quantum ipsius misericordia voluerit, certos nos facias. » Cui æger : « Faciam, inquit, libenter, domine Pater, quod præcipis, si tamen precibus tuis adjutus mandatum tuum effectui mancipare valuero. » Dixit, et post modicum de convalle plorationis ad montem gaudii, ad montem æternæ beatitudinis feliciter ascendit. Pauci post hæc fluxerant dies, et venerabilis abbas cum conventu fratrum in labore positus, sicut moris est, pausandi dederat signum, ipse quoque paululum remotus ab aliis, meditationi insistens, capucio coopertus caput sedebat: et ecce frater ille defunctus magna claritatis gloria perfusus repente coram ipso astitit, ita tamen ut magis in aere ferri quam in terra consistere videretur. Requisitus quomodo se haberet, vel qualiter sibi esset, respondit : « Bene, optime Pater, bene mihi est, bene sit et tibi, quia per doctrinam et sollicitudinem tuam illius interminabilis gaudii illius incomprehensibilis pacis Dei, quæ exsuperat omnem sensum, participium merui, pro qua adipiscenda duros novi Ordinis nostri labores patienter et humiliter sustinui. Et nunc, juxta præceptum tuum redii, gratiam et misericordiam Domini nostri Jesu Christi tibi, Pater, et fratribus tuis annuntians. Quia vero præceperas ut de statu vestro vos certificare deberem, sciatis et omni scrupulo dubietatis excluso, certum teneatis quod sancta et Deo placens est vita et conversatio vestra. Porro mœrorem qui de non relinquenda posteritate precordia tua nimium depascitur, quantocius a te repelle, et in jubilum et exsultationem spiritualem evade, quoniam adhuc dicent filii sterilitatis in auribus tuis: *Angustus est nobis locus. Fac spatium, ut habitare possimus* (*Isa.* XLIX). Ecce enim jam nunc ex hoc tempore magnificabit Dominus facere nobiscum, mittens nobis personas multas; inter quas erunt nobiles et litterati viri plurimi, qui ita domum istam replebunt, ut hinc tanquam examina apum æstuantia et redundantia evolantes, plurimas mundi partes penetrent; et de semine Domini benedicto, quod in hoc loco per gratiam ejus coaluit multiplices sanctarum animarum manipulos de universis mundi partibus collectos cœlestibus granariis inferant. »

His auditis abbas sanctus gaudio et exsultatione repletus divinæ pietati gratias ex intimis medullis cordis retulit, felici experimento probans quam veraciter Scriptura testatur quoniam non derelinquet Dominus sperantes in se (*Psal.* IX et XVI). Parabat nuntius cœlestis abire; sed sine benedictione Patris spiritualis, quod mirum dictu est minime præsumpsit. Dixit itaque abbati : « Tempus est, domine Pater, ut revertar ad eum qui me misit; et propterea peto, quatenus benedictione tua me firmatum dimittas. » Cui stupens et pavens abbas respondit : « Quid est, quæso quod loqueris? Tu de corruptione ad incorruptionem, de vanitate ad veritatem, de tenebris ad lucem, de morte ad vitam transisti; et a me, qui sub his omnibus adhuc miserabiliter gemo, benedictionem petis? Hoc contra omnem juris et rationis integritatem esse videtur. Ego potius a te debeo benedici; et propterea obsecro, ut benedicas

A mihi. » Cui ille : « Non ita convenit, Pater. Tibi enim a Domino collata est benedicendi potestas, utpote in apice dignitatis et spiritualis magisterii constituto; mihi vero discipulo tuo, qui per salutarem doctrinam tuam mundi hujus inquinamenta devitavi, benedictionem a te accipere optabile est. Nec enim prorsus hinc recedam, nisi benedictionem tuam meruero. » Abbas namque stupore et admiratione repletus, nec ausus ultra pertinaciter reniti, elevata manu benedixit ei. Sicque sancta illa anima disparens, speciem visibilem, quam assumpserat, secretis invisibilibus restituit. Altera vice cuidam ex eisdem fratribus viam universæ carnis ingressuro apparuit in visione innumera multitudo hominum prope oratorium ejusdem ecclesiæ, ad fontem quemdam lucidissimum lavans vestimenta sua, et in ipsa visione dictum est ei, quia fons ille fons Ennon (5) vocaretur. Quod cum indicasset abbati, in-
B tellexit vir magnificus divinam per hoc consolationem significari; et multum quidem jam tunc quidem de promissione, sed magis postea de exhibitione lætatus, gratias egit Deo. Nam cum per continuos quatuordecim annos patientiam et fidem servorum suorum Dominus per varias tribulationes et multam paupertatem probasset et fideles eos invenisset; quinto decimo demum a constitutione domus Cisterciensis anno, supradictas personas eis mittendo visitavit illos Oriens ex alto. In ipsis etiam diebus in pratis vineis, et agris curtibusque eadem Ecclesia crevit, nec religione decrevit.

CAPUT XVII.

De eo quod beatus abbas Stephanus quædam secreta novitii sui per spiritum prophetiæ deprehendit.

Puer Domini Bernardus, Claræ-vallensis Ecclesiæ postmodum primus futurus abbas, cum adhuc apud
C Cistercium novitius esset, solitus erat diebus singulis pro anima matris suæ septem pœnitentiales psalmos in silentio dicere. Die vero quadam cum supradictos psalmos post completorium inchoasset, omisit eos, per oblivionem nescio, an per somnolentiam, antequam perdixisset; veniensque ad stratum suum, quiete soporifera membra refecit, et solitam refectionem parenti non impendit. Abbas vero per spiritum cognita negligentia, die postera convenit eum, dicens. « Frater Bernarde, ubinam, quæso, illos psalmos tuos hesterna die dimisisti, aut cui eos commendasti? » Quod audiens adolescens, ut erat verecundus et timoratus erubuit, et cœpit intra se mirando cogitare et dicere : « Domine Deus, quomodo palam factum est verbum istud, de quo mihi soli conscius eram? » Et intelligens a viro spirituali se esse deprehensum, procidit ad pedes ejus, negligentiam confitens atque indulgentiam
D petens. Qua facile impetrata, curavit deinceps in hujusmodi tam privatis quam publicis observationibus sollicitior inveniri, et quæ consulta ratione servanda proposuisset, non facile transgredi.

CAPUT XVIII.

De pisce S. Stephano cœlitus delato; et victu divinitus concesso.

Minuerat aliquando sanguinem propter Christum pauper abbas Stephanus, et propter inopiam domus, cellerarius, cui ex præcepto Regulæ pauperum et infirmorum cura incumbebat, nil ad manum habebat unde pauperi et infirmo abbati suo qualitercunque lautius edulium præpararet. Et sincera charitate abbatem suum diligens discurrebat, si forte alicubi aliquid inveniret unde charitatem, quæ intus ardebat, etiam foris ostenderet; cum ecce grandis quædam avis advolat, non mediocris quantitatis piscem unguibus ferens : quem continuo coram mirantium fratrum oculis projecit et recessit; copiosam prædam cellerario relinquens, unde abbatis sui minutioni sufficienter provideret. Instabat ali-

(5) Ennon vox est Hebraica.

quando sacrosancta solemnitas Pentecostes, et in ipsa sacratissima die vix tanti panes inveniri in eadem domo poterant, qui fratribus sufficerent. Tum vero fratres vehementer exhilarati, tanquam si de ipsa paupertate sua, quam propter Deum sustinebant, saginarentur, missam tantæ solemnitatis cum summa devotione in jubilo cordis cantare cœperunt; et ecce nondum finita missa de promptuariis gratiæ Dei largam benedictionem repente, unde non sperabatur, sibi transmissam cum multa gratiarum actione susceperunt. In his et similibus vir Dei perpendens quam veraciter Scriptura dicit, quoniam nihil deest timentibus Deum (*Psal.* XXXIII), largitatem etiam miserationum Domini super se et super fratres suos vehementer admirans, magis ac magis in sancta religione proficiebat, et beatæ paupertatis angustiis gloriabatur, sicut in omnibus divitiis.

CAPUT XIX.

De hujus sancti devotione et humilitate.

Cæterum quam non surdus auditor sanctæ Regulæ fuerit (6), præcipientis ut sic stemus ad psallendum, ut mens nostra concordet voci nostræ, ex eo quod subdimus, liquebit. Mos erat ei ut, lecta collatione, cum ecclesiam intraret, ostium ecclesiæ manu teneret, et digitis firmius, quasi pro signo premeret, sicut solent homines signum aut nodum facere, quatenus per hoc admoniti, memoriæ arctius imprimant, quod oblivisci nolunt. Cumque hoc frequenter faceret, quodam die unus de fratribus, cui familiaritas ausum præbebat, interrogavit eum, cur hoc faceret. Cui Pater sanctus: « Omnibus, inquit, cogitationibus, quas ex injuncto officio pro dispositione domus per diem admittere cogor, dico, ut foris remaneant, nec prorsus ingredi mecum præsumant, sed exspectent quousque dicta prima hic eas inveniam. » Quod audiens frater ille multum ædificatus est, nimirum intelligens sancti Patris conversationem communem cæterorum negligentiam transcendisse. Quantæ vero humilitatis fuerit hic vere pastor, non mercenarius, quamque odio habuerit omnem fastum superbiæ, ferula pastoralis ejus cum qua in festivis processionibus incedere solebat, satis indicat: quæ usque hodie in Cisterciensi secretario ob reverentiam tanti Patris conservata et in magna veneratione habita, non multum a communibus sustentatoriis, quibus senes et debiles inniti fere solent, distare videtur. Hic est beatissimi Patris nostri Bernardi in sancta religione Pater, hic tam perfectus magister perfectissimum habere discipulum meruit, quorum doctrina et exemplis usque hodie innumera captivitatis vasa regi superbiæ, id est diabolo, auferuntur, et Christo Domino, vero regi humilitatis, incorporantur.

CAPUT XX.

De eo quod S. Stephanus misit fratrem quemdam ad nundinas, sine pecunia, ut necessaria emeret, prædicens ei cuncta prospera futura.

Quodam tempore dum domus Cisterciensis magna fuisset paupertate constricta, venerabilis abbas Stephanus vocavit unum ex fratribus suis; et loquens ad eum in Spiritu Dei, dixit: « Vides, charissime frater, quia magna coarctati sumus inopia: et prope est ut fratres nostri fame et frigore cæterisque molestiis periclitentur, nisi eis concite subveniatur. Vade ergo ad nundinas Verzelliaci, quæ proxime instant, et compares ibi quadrigas tres, et earum singulis ternos equos fortes atque tractores, quibus maxime indigemus ad onera nostra comportanda. Cumque quadrigas illas pannis et alimentis, aliisque rebus necessariis one- A raveris, adducens eas tecum; cum gaudio et prosperitate reverteris ad nos. » Respondens autem frater, dixit: « Paratus sum, domine Pater, ut tuis jussionibus obsequar, si pretium dederis mihi ad illa subsidia comparanda. » Cui venerandus abbas in paupertate sua de misericordia Dei magnifice præsumens, respondit: « Vere, frater, scias quia cum sollicitus et anxius quærerem unde necessitatibus fratrum nostrorum subvenirem, tres tantum denarii in tota domo ista reperti sunt. Hos si volueris tolle; reliqua vero quæcunque defuerint, tibi Domini nostri Jesu Christi gratia providebit. Securus itaque vade, quia mittet Dominus angelum suum tecum, et prosperum faciet iter tuum. » Profectus itaque frater, cum Verzeliacum pervenisset, a quodam viro fideli et timorato hospitio receptus est. Qui itineris ejus causas et fratrum indigentias agnovisset, abiit in instanti ad quemdam B locupletissimum hominem finitimum suum, qui desperate languens, ac pene jam moriens, facultates suas pauperibus erogabat. Cumque Cisterciensium monachorum, quorum jam in partibus illis sanctitas celebris habebatur, eidem intimæ penuriam indicasset, vocatus est ad domum ejus supra dictus frater, tantamque pecuniæ summam in eleemosyna ab ipso moriente recepit ut cuncta quæ ei injunxerat abbas sufficienter ex ea compararet. Acceptis itaque tribus rhedis cum novem quadrigariis equis, oneravit atque ornavit eas cunctis quæ fratrum usibus opportuna esse cognovit: et ita qui vacuus venerat, secundum prophetiam abbatis plenus et gaudens ab suos remeavit. Cumque Cistercio appropinquaret nuntium misit, qui abbati significaret ejus adventum pariter et proventum. Quo audito venerabilis Pater exsultavit in Domino vehementer et convocatis in unum fratribus ait: « Deus mise- C rationum Dominus, Deus miserationum libere ac liberaliter egit. Vere nobiliter, vere eleganter egisti nobiscum, Domine, procurator et pastor noster, aperiens manum tuam et implens benedictione tua penuriam nostram. » Tunc ordinata processione, occurrerunt obviam venienti fratri usque ad portam, ita ut abbas ipse procederet indutus vestibus sacris cum pastorali virga ministris præcedentibus eum cum cruce et aqua benedicta. Exceperunt ergo solemniter, et cum multa gratiarum actione eleemosynam illam, non ut ab homine præstitam, sed tanquam cœlitus missam benedictionem a Domino, et misericordiam a Deo salutari suo. Porro vir iste prudens et spiritualis, sicut intelligi datur in hac tam celebri susceptione beneficii filios suos tam præsentes quam posteros, admonere voluit, ut hujus miraculi gratiam jugi meditatione retinerent, atque ex eo discerent, in cunctis necessitatibus D suis pia confidentia præsumere de misericordia Dei, qui nunquam deserit sperantes in se, sed est semper pauperum suorum piissimus consolator, atque adjutor in opportunitatibus, in tribulatione. Ab illo ergo die et deinceps, sicut in illa domo, largiente Domino, spiritualia semper abundant, ita non defuerunt etiam temporalia bona, quamvis, juxta Ordinis instituta parcitas in omnibus observetur.

CAPUT XXI.

Quod Ecclesia Cisterciensis cœnobia in diversis episcopatibus fundavit; et de institutione capituli generalis et de privilegio, quod domnus abbas Stephanus cum coabbatibus suis a sede apostolica promeruit.

Postquam divina largiente gratia crescente numero personarum in Cisterciensi Ecclesia, cœpit jam mater multorum filiorum lætari, quem prius diu sterilitatem suam mœrendo doluerat; cœpit etiam vinea illa Domini Sabaoth longe lateque propagines suas emittere, et in diversis locis

(6) S. Benedict. in Reg. c. 19.

diversisque regionibus civitates refugii constituere, ut qui sanguinem animarum fudissent, ad illas confugientes (*Deut.* XXI. *Josue* XX), per mortem summi Pontificis, qui per proprium sanguinem semel introivit in sancta, æternam redemptionem (*Hebr.* IX), et exsilii sui perpetuam absolutionem invenire mererentur. Sane abbatiæ, quas eadem Ecclesia in diversis episcopatibus ordinavit, tam larga potentique benedictione Domini crescebant in dies, ut ab illo tempore quo fundata est firmitas, quæ est primogenita filia domus Cisterciensis, et pulchre significatione nominis sui firmitatem et stabilitatem Ordinis jam tunc præfigurabat, inter illos qui de Cistericio specialiter sunt emissi, et cæteros, qui ex eisdem sunt exorti, infra octo annos duodecim cœnobia constructa fuerint inventa. Jucundo namque satis spectaculo et in hoc beatissimi Patris Benedicti imitatores exstitere, qui vitam et instituta ipsius toto conamine mentis æmulari cupiebant, ut sicut ille statutis Patribus duodecim monasteria construxit, quibus præcepta Regulæ suæ servanda tradidit; sic et isti in renovatione Ordinis secundum eamdem Regulam duodecim cœnobia statuerunt, quæ in similitudinem duodecim apostolorum Christi Spiritus sancti gratia debriata, salutis poculum universo mundo propinarent. Verum, antequam abbatiæ Cistercienses florere inciperent, reverendissimus Pater Stephanus cum consilio fratrum suorum decretum, quod charta charitatis vocatur, Spiritu sancto inspiratus exaravit : in quo docemur qualiter cœnobia Ordinis nostri, per diversas mundi partes propagata, diversis quoque linguis diversa, mirabili charitatis connexione et honoris in invicem exhibitione conglutinata, una Ecclesia, unus Ordo, unum denique in Christo corpus efficiantur. Hoc vero decretum propterea chartam charitatis appellari censuit, quia ejus statutum omnis exactionis gravamen propulsans, solam charitatem et animarum salutem in divinis et humanis sequitur.

Inter cætera sane, quæ in charta charitatis ob pacis charitatisque custodiam disciplinæ et sacri Ordinis censuram conservandam mirabilii providentia beati viri fratrumque ipsius digesta sunt, hoc præcipuum, et omni acceptione dignum invenitur, ut cuncti abbates Cisterciensis Ordinis semel per annum apud Cistercium convenientes, generale capitulum celebrent, et de totius vitæ suæ ordine ac indissolubili pace inter se custodienda diligentissime tractent, quatenus tenor vivendi sæpius replicatus ac divinarum Scripturarum auctoritate corroboratus, non facile tepere, sed per multa plurimorum annorum spatia possit vigere. Hac ergo ratione extunc usque ad hæc tempora; reverendi Patres Cisterciensis Ordinis semel per annum matrem suam visitant, generale capitulum celebrant; et unctionem sancti Spiritus edocti, capitula quæ in libro Diffinitionum plenius descripta continentur, tanquam confecta ex diversis speciebus antidota saluti animarum prorsus necessaria per universam congregationum nostrarum fraternitatem tenenda decernunt. Considerans autem pius Pater Stephanus, talia nequaquam consulte absque sedis apostolicæ auctoritate actitari, prædecessoris quoque sui religiosum imitatus exemplum, cum conniventia coabbatum et fratrum suorum Romam misit, a domino papa Calixto tunc sedis apostolicæ pontifice suppliciter petens quatenus ea quæ ipse cum coabbatibus et fratribus suis, ad roborandam monastici Ordinis disciplinam statueret, apostolica auctoritate in perpetuum rata et inconvulsa fore decerneret. Cujus petitioni summus pontifex clementer annuens, ad confirmationem Ordinis tale decretum promulgavit.

A

CAPUT XXII.

Decretum Calixti papæ, Ordinem Cisterciensem confirmantis.

(7) « CALIXTUS episcopus, servus servorum Dei, charissimis in Christi filiis, STEPHANO venerabili Cisterciensis monasterii abbati, et ejus fratribus, salutem et apostolicam benedictionem.

« Ad hoc in apostolicæ sedis regimen Domino disponente promoti conspicimur, ut ipso præstante religionem augere, et quæ recte, atque ad salutem animarum statuta sunt; nostri debeamus auctoritate officii firmare. Idcirco, filii in Christo charissimi, petitioni vestræ charitate debita impertimur assensum, et religioni vestræ paterno congratulantes affectu, Dei operi, quod cœpistis, manum nostræ confirmationis apponimus. Siquidem assensu et deliberatione communi abbatum et fratrum monasteriorum vestrorum, et episcoporum in quorum parochiis eadem monasteria continentur, quædam de observatione Regulæ beati Benedicti, et de aliis nonnullis, quæ Ordini vestro et loco necessaria videbantur, capitula statuistis : quæ nimirum ad majorem monasterii quietem et religionis observantiam, auctoritate sedis apostolicæ petitis confirmari. Nos ergo vestro profectui in Domino congratulantes, capitula illa et constitutionem auctoritate apostolica confirmamus ; et omnia in perpetuum rata permanere decrevimus, illud nominatim omnimodis prohibentes, ne abbas aliquis monachos vestros sine regulari commendatione suscipiat. Interdicimus etiam ne quis conversos laicos vel professos vestros ad habitandum [*forte* habitum] suscipere præsumat. Si qua igitur ecclesiastica sæcularisve persona nostræ huic confirmationi et vestræ constitutioni temeritate aliqua obviare præsumpserit, tanquam monasticæ religionis et quietis perturbatrix, auctoritate beatorum apostolorum Petri et Pauli, et nostra, donec satisfaciat, excommunicationis gladio feriatur. Qui vero conservator, exstiterit, omnipotentis Dei, sanctorumque apostolorum ejus, benedictionem consequatur. Amen. »

B C

CAPUT XXIII.

De eo quod beatus Pater Stephanus successoris sui indignitatem per spiritum agnovit, et de pretiosa morte ejus.

Cum autem beatus Pater Stephanus officium sibi commissum secundum veram humilitatis Domini nostri Jesu Christi Regulam strenue administrasset, longo confectus senio, ita ut caligarent oculi ejus, et videre non potest, curam pastoralem deposuit, soli Deo et sibi per sacræ contemplationis gustum vacare desiderans. Successit itaque ei quidam indignus honore, nomine Wido, qui donis exterioribus, ad intar sepulcri dealbati, non mediocriter pollens, interius erat putredine vitiorum sordens. Cumque in ipso promotionis suæ primordio fratrum professiones de more reciperet, idem Dei famulus Stephanus in spiritu vidit immundum spiritum ad illum venientem atque in ejus os ingredientem. Vix mensis præterierat unus, et ecce, revelante Domino, denudata est impuritas ejus, et eradicata est mox de paradiso Dei plantatio spuria, quam Pater cœlestis non plantaverat. Instante vero tempore, quo emeritorum laborum senex in gaudium Domini sui introducendus, et de ultimo paupertatis loco quem secundum consilium Salvatoris in hoc mundo elegerat, ad summi patrisfamilias convivium ascensurus decumberet, convenerunt fratres : quidam etiam ex abbatibus sui Ordinis, quorum numerus eo tempore usque ad viginti excrevisse traditur, ut amicum fidelem, et Patrem humillimum repatriantem, devotissimis obsequiis et pre-

D

(7) Calixtus II, electus anno 1119.

cibus prosequerentur. Cumque in agonia constitutus morti approximaret, cœperunt fratres inter se loquentes tanti meriti hominem beatificare, dicentes eum secure pergere posse ad Deum, qui tantum fructum in Ecclesia Dei temporibus suis fecisset. Quo ille audito, recollecto, prout poterat, spiritu, quasi increpantis voce dixit ad illos : « Tacete, fratres, tacete. Quid est quod loquimini ? In veritate dico vobis quia sicut trepidus et sollicitus ad Deum vado, quasi qui nunquam aliquid boni fecerim. Nam et si boni aliquid in me fuit, vel si fructus aliquis per parvitatem meam provenire potuit cooperante gratia Dei, timeo valde et contremisco ne forte minus digne, minusve humiliter eamdem gratiam apud me detinuerim. » Hoc ergo perfectæ humilitatis scuto, quæ in ore sonabat et in corde vigebat, munitus, hominem exuit, et omnia nequissimi adversarii tela, quamvis ignea, quamvis sulphurea potenter repellens, aereas potestates securus pertransiit, et ad portas paradisi coronandus ascendit. Sacri corporis ejus exuviæ juxta prædecessoris ipsius reliquias venerabiliter conditæ sunt, ut quibus in hac vita unus erat spiritus et una fides, sit etiam in æterna beatitudine non dispar gloria. Amen.

CAPUT XXIV.

De vita et optimis moribus reverendissimi Fastradi Cisterciensis abbatis,

Ea quæ de sancta conversatione sancti ac Deo dilecti Fastradi Cisterciensis abbatis ædificatione plena et utilitati legentium accommoda, religiosus quidam, et veracis testimonii monachus Claravallensis conscripsit, qui etiam familiaritatem tanti viri habere meruit, sed et nonnulla de senioribus Clarævallis administratione digna, sicut in libello ipsius digesta invenimus, huic operi nostro inseruimus, ut quæ ille sparsim et aliis narrationibus permista posuit, hic in ordinem redacta, et sibi similibus copulata, clarius elucescant, et ad utilitatem legentium magis proficiant. Sic ergo scribit : Venerabilis ac piæ memoriæ Fastradus, quondam Cisterciensis abbas, vir eximiæ sanctitatis, nobilis quidem genere, sed morum elegantia nobilior fuit. Qui liberalibus studiis non mediocriter initiatus, sacris tamen litteris, ardentiori desiderio semper inhæsit, ita ut cum postmodum sapientia et ætate proficeret, eas præ oculis et manibus incessanter haberet ; et ne ad mensam quidem, sine lectione divina discumbere vellet. Quod non modo faciebat in propria domo, verum etiam in scholis peregrinando. Hic cum esset abbas Camberonensis, decedente piæ memoriæ domno Roberto, qui beato Bernardo successerat electus est ad regimen Clarævallis. Ad quam tamen electionem venire dissimulavit, quamvis ex nomine vocaretur, timens utique ne hoc illi accideret, quod semper accidere verebatur. Verumtamen antequam legati Clarævallenses ad eum requirendum pervenire potuissent, garrula fama prævolante cognovit quia in ejus personam omnes unanimiter convenissent. Hoc itaque rumore turbatus et anxius, fugam arripuit, veniensque ad domum Vallis Sancti Petri, quod est monasterium Ordinis Carthusiensis, per dies aliquot ibi latuit. Ubi cum die noctuque in oratione persisteret, factus est in mentis excessu. Et ecce apparuit ei in magna gloria Virgo puerpera domina angelorum (8), portans in manibus Regem gloriæ parvulum suum Jesum. Quam cum vidisset, procidit ad pedes ejus, obsecrans ut sui misereretur. Cui beata Virgo respondit : « Quid turbaris, o homo ? » Et imponens in ulnas ipsius, velut alteri Simoni, nobilem illam sarcinam quam gestabat, ait : « Accipe filium meum, et serva illum. (9) » Quo facto sublata est visio ab oculis ejus ; et rediens ad seipsum, intellexit, quoniam a Domino egressus est sermo, et quia vere filii Dei et membra Christi essent, qui ejus providentiæ committebantur.

Hac igitur læta visione præmonitus, jam non est ausus ultra recalcitrare, ne videretur ordinationi Dei velle resistere. Suscepto autem tam insignis cœnobii regimine, quam discretum, quam sollicitum, quamque benignissimum pastorem exhibuerit se, non est nostræ simplicitatis exponere. Nam quemadmodum alios præcellebat officio dignitatis, ita etiam præcedebat religionis exemplo, et merito sanctitatis. Castus, pius et humilis, mansuetus, atque modestus, super omnes, quos in diebus ejus vidisse me memini. Parcimoniam vero, ut ait ille Severus de beato Martino, non est necesse in eo laudare, cum adhuc in sæculo positus ita frugaliter vixerit, ut non scholasticus, sed monachus putaretur. Nam sicut ipse quibusdam intimis suis secrete innotuit, biennio ante conversionem suam, licet ætate nondum adultus, ita abstinentiæ operam dedit, ut nunquam voluerit pane saltem et aqua saturari. Carnium autem edulium, quamvis in ipso tempore pene usque ad mortem ægrotasset, nunquam sumere acquievit. Jam vero monachus factus, quam sobrie vivendo, imo quam rigide abstinendo, corpus in servitutem redegerit, supersedeo dicere, quia ut verum fatear, vehementior exstitit in hac parte. Satis etenim illum super hujusmodi notavi : quippe qui pluribus annis eidem in mensa sua ministravi. Nam cum in seipso vitia carnis sine miseratione persequeretur, ipsi quoque miseræ carni, cui naturaliter insunt, minus quam oportebat, compati videbatur. Cæterum in exteriori habitu et cultu, pro officii sui dignitate quem humilis et quam temperans exstiterit, hoc uno quod dicturus sum, facile advertere erit. Quadam siquidem die cum vestiarius monachus in lectulo illius cucullam nescio an tunicam, qua ipsum indui vellet, solito meliusculam apposuisset, increpavit eum Pater, audiente me, et dixit : « Quid est, dilecte mi frater, quod facere cupis, ut a communione fratrum nostrorum me separes, et notabili habitu decolores ? An quia abbatis nomine censeor, propterea monachus esse non debeo ? Nunquid idcirco constitutus sum minister et servus aliorum, ut lautioribus epulis debeam saginari, et cultioribus vestibus ornari ? Si ergo me diligis, si pacem meam quæris, et præceptis meis obedire non despicis, precor atque præcipio, ne id amplius facere velis. Nam cum ego sim omnium minimus, et apud Deum indignus, magnum mihi est, si communi omnium victu atque vestitu fuero honoratus. Ex quo enim assumptus sum ad regimen animarum, hoc unum est, quod præ cæteris timui semper et timeo, ne occasione hujus administrationis pauperem vitam, quam professus sum, deseram, et monachi præmium perdam. »

Hic itaque dilectus a Deo et hominibus, charismatum donis excellenter adornatus, non solum verbo et exemplo subditos informabat, verum etiam gratissima corporis habitudine mira devotione intuentes afficiebat. Tanta siquidem Spiritus Paracleti gratia in ipsius vultu angelico radiabat, ut vix posset fidelium aliquis desiderabili ejus aspectu satiari, præsertim qui puritatem animi ejus, et singularem mansuetudinem cogitabant : quam in exteriori homine, velut in proprio sigillo divinitus impressam esse cernebant. His virtutum ornamentis decoratus vir venerandus, cum pastore vacaret Cisterciensis Ecclesia, quæ est mater omnium nostrum, abbates et monachi qui electioni intererant, bono odore ejus allecti, pari voto, communi consilio, ipsum Cisterciensis cœnobii, ac totius Ordi-

(8) *Apparuit ei B. Virgo.* Adhuc cernitur in Vallis S. Petri ecclesia hæc historia in vitro depicta.

(9) Non sunt hæc verba auctoris libri : sed antiquioris, quem hoc et aliis capitulis inducit loquentem.

nis Patrem universalem elegerunt. Quo regimine suscepto, magnum, ut credimus, in eo fructum fecisset, nisi peccatis nostris exigentibus tam cito subtractus fuisset. Sed quia ejus sanctissima vita diutus frui digni non fuimus, præcisa est velut a texente, dum adhuc ordiretur. Ipse vero consummatus in brevi, explevit tempora multa; placita enim erat Deo anima ejus, et angelico consortio digna. De cujus felici transitu mox futuro cuidam de senioribus Clarævallis, beatæ videlicet memoriæ Petro Tolosano, de quo in consequentibus aliqua dicemus, facta est hujusmodi revelatio. Videbat in visu noctis, et ecce in nubibus cœli Filius Dei, sanctorum frequentia comitante, de cœlo adveniens et in ipso aere consistens, in throno gloriæ residebat, et splendor ex eo procedens mundum illuminabat. Porro ad dexteram majestatis illius monumentum quoddam gloriosissimum in aere suspensum apparebat : quod miro opere fabricatum intuentium oculos valde delectabat. At vero ante fores basilicæ Clarævallis multitudo promiscui sexus innumerabilis assistebat, qui sursum erectis vultibus Regem gloriæ Dominum nostrum Jesum Christum, ipsumque mausoleum intente respiciebant. Præfatus autem monachus Petrus accedens ad eamdem turmam, de sepulcro illo, quod coram Domino apparebat cœpit interrogare quid esset, aut quid significaret. Tunc unus ex eis respondit : « Sepulcrum istud de quo sciscitaris, sciás esse cujusdam sancti viri de terra proxime assumendi, de cujus transitu magna in partibus istis longe lateque desolatio erit, cujus etiam mors futura est in conspectu Domini pretiosa et in conspectu hominum præclara. » Transacta autem visione, senior qui viderat eam, cœpit de ea cogitando turbari et mœstus esse. In crastino autem cum eum vidissem obnubilato vultu, animi dolentis indicia prætendentem, sciscitatus sum ab eo mœstitudinis ipsius causam. Cumque rogatus multum, tandem exposuisset mihi per ordinem visionem quam viderat, ego sciens illum multa gratia præditum, magnis consolationibus a Domino frequenter honoratum, cogitavi et credidi quia verbum quod viderat homo tam sanctus tamque perfectus non poterat omnino non impleri.

Evolutis autem postea diebus circiter viginti, ecce repente perculit aures nostras de inopinato ejusdem sanctissimi abbatis óbitu rumor tristissimus : quo tristiorem a multis retro diebus in tempore illo accidisse non credimus, neque in partibus istis, neque in universo Ordine Cisterciensi. Verumtamen, juxta prædictæ revelationis modum, mors illius, ut vere confidimus, in conspectu Domini exstitit pretiosa, et in conspectu hominum celebris atque præclara. Nam cum Parisius pro negotiis monasterii ac totius Ordinis sui domino papæ Alexandro assisteret, correptus ægritudine lecto decubuit, et infra quintum diem sancto fine quievit. Huic autem decedenti tota Romanæ curiæ dignitas astitit, ita ut ipse quoque domnus papa propriis illum manibus inungens atque apostolica benedictione communiens, magno pietatis affectu morienti compateretur et mortuo congratularetur. Et non solum apostolicus, verum etiam piissimus Francorum rex Ludovicus, qui et ipse præsens erat cum sua curia, planctu magno sanctissimum virum quasi patrem charissimum planxit, multasque super eum lacrymas fudit. Tandem sacrum corpus ejus Cistercium relatum est, magnaque devotione tumulatum. Constat ergo quia felix consummatio sancti Patris, ipsaque claritas celeberrimi funeris designata fuerit evidenter, in splendore illius pretiosissimi et coram Deo positi monumenti. Aliam quoque de eodem Patre piissimo visionem breviter refero, de qua, quamvis incertum habeam quis eam viderit, certum tamen habeo quod eam a pluribus et pluries audisse me contigit. Ferunt in regione Angliæ quemdam religiosum magnæque virtutis virum existere, qui in ipsa die, qua beatus Bernardus abbas in Claravalle de mundo migravit, cum esset in Anglia, vidit in spiritu maximum quemdam angelum de cœlo transmissum, maximam nihilominus animam quamdam de terra assumentem, et eam cum ingenti gaudio secum ad astra ferentem. Postmodum vero cum hic de quo loquimur, beatus Fastradus abbas exiret a corpore, eadem die vidit ille qui supra, eumdem angelum ad terras descendentem, assumptamque ex ea quamdam animam ad cœli fastigia sublevantem. Quæ, quamvis magna atque præclara videretur, prioris tamen magnitudini minime æquiparabatur. Hæc de beatissimi Patris conversatione, pretiosa quoque morte ejus succincta relatione disserui, non ut illius vitam et opera, quæ utique magna sunt, et meam omnino parvitatem excedentia, stylo comprehendere cuncta intenderem, sed ut ea solummodo quæ vel mihi soli, vel paucis mecum nota esse sciebam, litterarum monumentis tradita, non perirent.

CAPUT XXV.

De mirabili conversione domni Alexandri Cisterciensis abbatis.

(Vide supra S. Bernardi Vitam primam, lib. VII, hujus voluminis col. 431.)

CAPUT XXVI.

De revelatione, quam beatus Christianus monachus de domno abbate Rainardo et Cisterciensi conventu videre meruit.

Rainardus vir venerandus, quondam abbas Cistercii, audiens famam beati Christiani monachi, virum tam sanctum alloqui cupiebat. Scripsit itaque domno abbati de Eleemosyna, sub cujus cura idem domnus Christianus erat, quatenus ipsum sibi cum reverentia transmitteret. Qui accito uno de fratribus, quem ad hoc idoneum esse sciebat, eumdem Dei famulum ipsi commendavit ut, sicut sibi præceptum fuerat, ad domum Cisterciensem duceretur. Dum vero quadam die iter agerent, et secundum æstimationem temporis regularem horam sextam simul dixissent, retraxit se monachus qui cum viro Dei ibat, in partem, ut horam de Domina nostra secreto singuli per se psallerent quia nondum data erat licentia horas de beata Virgine publice cantandi (10). Vir autem Domini dum solus præcederet, subito in excessum mentis raptus est et stillantibus lacrymas oculis, facie quoque ad cœlum erecta, in diversa nutabat, ita ut equo quo vehebatur vix hæreret. Quod monachus alter cernens, licet multum timeret ne forte de equo laberetur, tamen dans honorem Deo, non præsumpsit propius accedere, sed patienter exspectabat, quem res exitum habitura foret. Cumque post modicum senior ad se reversus fuisset, socius itineris ejus reverenter accedens, cœpit humiliter petere quatenus si aliquid ad honorem Dei et ad ædificationem proximi pertinens vidisset, sibi pandere dignaretur. Tum Domini famulus hilari vultu respondit : « Frater mi dilecte, quanam, rogo, parte sita est domus Cisterciensis? » Et cum nunquam Cistercium vidisset, nec unquam viam, qua illuc itur, ambulasset; in directum protensa manu ad illam plagam cœli, ubi ipsum cœnobium situm est, dixit : « Nonne ex hac parte? » Cumque monachus admirans diceret : « Etiam, sancte Pater; » ille in jubilum corde et ore erumpens. « O beati, inquit, fratres qui Cistercii habitant! O quam beatus et sacer ille conventus, qui Domino tam sincere quam devote die noctuque deservire contendit! » Et conversus ad monachum : « Modo, ait, cum, sicut vidisti, in

(10) Notandus mos recitandi horas B. Virginis, prime quidem privatim, postea in choro, et publice.

excessum mentis venissem, raptus sum in spiritu Cistercium; et vidi conventum monachorum in choro in ordine suo stantem multa claritate perfusum, laudes Deo devotissime persolventem. Supra eumdem vero conventum vidi alium conventum sanctorum angelorum eodem ordine stantium, qui etiam multo majoris luminis claritate radiantes, fratrum devotioni congratulari videbantur. Porro in superiori illo choro vidi domnum abbatem quasi in stallo suo stantem; qui et ipse competenti gloria circumdatus magnæ lucis radios emittebat. » Cumque frater ille quæreret, utrumnam vidisset domnum abbatem pari cum angelis claritate refulgentem, respondit senior : « Scire debes quia in hac mortali et corruptibili vita quantumcunque quis proficiat, non poterit pari cum sanctis angelis claritatis gloria vestiri. » Audiens hæc frater ille multum ædificatus est, et indubitanter agnovit domnum abbatem Cisterciensem magni apud Deum meriti esse.

CAPUT XXVII.

De visione per quam conversus est domnus Joannes quondam monachus Cisterciensis, postea episcopus Valentinæ Ecclesiæ.

Vir vitæ venerabilis Joannes episcopus, qui de Ordine Cisterciensi assumptus, Valentinam satis strenue rexit Ecclesiam, dum adhuc esset sæcularis, proposuit in animo suo vanitatem sæculi abjicere, et habitu religionis accepto servire Domino in Ordine et in domo Cisterciensi. Cumque hoc quod salubriter proposuerat per negligentiam differret, cœpit paulatim in mente ipsius fervor ille bonæ intentionis tepescere. Interim vero profectus est ad sanctum Jacobum orationis gratia. Qui cum ab illa peregrinatione regressus fuisset in domum suam, eadem nocte apparuit ei per visionem Dominus Jesus Christus cum beatis apostolis suis Petro et Jacobo. Porro beatus Jacobus librum quemdam habebat pulcherrimum, quem et apertum coram Domino tenebat, in quo ejusdem clerici nomen erat descriptum. Et ait Dominus ad sanctum Petrum : « Dele nomen ejus de libro meo, quoniam resilivit a proposito suo. » Accedens autem beatus Jacobus ad Dominum, ait : « Obsecro, Domine, parce illi, quia peregrinus meus est, jamque seipsum corrigere festinabit. » Cumque prædictus clericus pavens et tremens hoc ipsum affirmando promitteret, Dominus ait : « Et quis me inde securum faciet ? » Respondit beatus Jacobus : « Domine, ego fidejussor illius sum. » Evigilans autem idem clericus, dum secum ista miraretur, iterum obdormiens vidit eamdem visionem. Cumque beatus Petrus supradictum librum teneret apertum coram Domino, in loco ubi fuerat nomen clerici exaratum apparuit hujusmodi inscriptio : *Murenulas aureas faciemus tibi, vermiculatas argento* (*Cant.* I). Transacta vero visione expergefactus, et gratiam Dei vocantem se toto animo secutus, relictis universis mundi vanitatibus, ad domum Cisterciensem festinanter accessit ; ibique probatus et fidelis inventus, monachicum habitum suscepit. In qua etiam domo religione et sapientia proficiens, factus est postmodum abbas Bonævallis. Inde vero assumptus est etiam ad episcopatum Valentinæ urbis; quem per annos plurimos strenue regens, multas ibi adversitates pro defensione justitiæ toleravit. Attendant, quæso, istud, qui boni aliquid proponunt facere, et ad effectum perducere negligunt, qui nullo se reatu constringi putant, si bonum, quod facere proposuerant, non solvant, dummodo non voveant ; cum manifeste B. Gregorius doceat (11) quia, si quis in minori bono constitutus majus aliquod bonum facere proponat, jam sibi minus bonum illicitum fecit ; et si non solvat quod proposuit, quamvis in oculis hominum in minori bono stare videatur, jam tamen in oculis omnia cernentis Dei a majori bono cecidit, qui non solum operum, verum etiam cogitationum et intentionum cordis judex venturus est. Certe iste servus de quo loquimur, nullum votum fecisse scitur, sed tantum quod simpliciter proposuerat, per negligentiam distulisse ; et tamen subtillisimus ille scrutator cordium hoc ita pensavit, ut cum de libro vitæ deleri jussisset, nisi bonum quod mente conceperat quantocius effectui mancipare curasset. Hæc pauca, quæ de virtutibus reverendissimorum Patrum Cisterciensis cœnobii ad nostram notitiam pervenire potuerunt, fideli relatione perstrinximus ; certissime scientes quod sanctissima domus illa perfectis, et in omni religione consummatis viris claruerit ; ad quorum virtutes investigandas parvitatem nostram minus idoneam fuisse profitemur.

(11) Gregor. hom. 3 in Ezechiel, in fine, et refertur, 17, p. 1. c. *Qui bona.*

DISTINCTIO SECUNDA

De virtutibus et miraculis B. Patris nostri Bernardi primi Clarævallis abbatis, et quorumdam ejus successorum.

CAPUT PRIMUM.

De visione qua monachus defunctus, S. Bernardo apparens, ei fausta prædixit.

(Vide supra S. Bernardi Vitam primam, lib. VII, hujus volum. col. 415.)

CAPUT II.

De fratre defuncto ope S. Bernardi e purgatorio erepto (12).

(Vide ibid., col. 416.)

CAPUT III.

Sancto visi angeli adnotantes ea quæ singuli monachi in choro orabant.

(Vide ibid., col. 417.)

CAPUT IV.

Videt sanctus angelos chorum excitantes, dum caneretur canticum, Te Deum.

(Vide ibid., col. 418.)

(12) Defunctus, qui hic traditus dicitur diabolo, in purgatorio fuit, alioqui liberari non potuisset ; patet ergo animas purgatorii a dæmone cruciari.

CAPUT V.

Sanctus sentiens in spiritu quosdam nimio timore turbari, magnifice eos consolatur.

Vide supra S. Bernardi Vitam primam, lib. VII, hujus volum. col. 418.

CAPUT VI.

Monachus incredulus communicare in fide B. viri jussus, ad fidem reducitur (13).

(Vide ibid., col. 419.)

CAPUT VII.

Visa aliquando Christi crucifixi imago S. Bernardum orantem amplecti (14).

(Vide ibid., col. 419.)

CAPUT VIII.

S. Bernardus monacho epilepsia laboranti impetrat, ne improvisus ea tangatur.

(Vide ibid., col. 420.)

CAPUT IX.

Præcipit sanctus moribundo, ne ante vigilias decedat, cui ille obedit.

(Vide ibid.)

CAPUT X.

Prædicit S. Bernardus Guidonem fratrem non moriturum in Claravalle.

(Vide ibid., col. 421.)

CAPUT XI.

S. Bernardus Romæ agens, mirabiliter visitat in spiritu Claramvallem.

(Vide ibid.)

CAPUT XII.

Iterum visitans sanctus in spiritu Claramvallem videt omnia quæ ibi aguntur.

(Vide ibid., col. 422.)

CAPUT XIII.

Multi litterati lacrymis et sermonibus S. Bernardi conversi, mundo vale dicunt.

(Vide ibid., col. 423.)

CAPUT XIV.

Prædictio S. Bernardi de quibusdam novitiis mirabiliter impleta.

(Vide ibid., col. 425.)

CAPUT XV.

S. Bernardus latronem eripit ab imminenti morte, et religiosa veste donat.

(Vide ibid.)

CAPUT XVI.

Civis Mediolanensis vidisse se S. Bernardum inter apostolos palam fatetur.

(Vide ibid., col. 426.)

CAPUT XVII.

Prudenter respondet sanctus hæretico, de collo equi ipsius eum suggillanti.

(Vide ibid., col. 427.)

CAPUT XVIII.

Cæcus illuminatur : unde Catholici confirmantur, hæretici confunduntur. Humilitas quoque sancti Patris commendatur.

(Vide ibid., col. 428.)

CAPUT XIX.

De mortuo quem beatus Bernardus suscitavit.

(Vide ibid., col. 430.)

CAPUT XX.

De obitu beatissimi Bernardi abbatis.

(Vide ibid., col. 447.)

CAPUT XXI.

De domno Roberto secundo ClaræVallis abbate.

Successit beatissimo Patri Bernardo in regimine Clarævallensis cœnobii domnus Robertus abbas de Dunis, cujus prælationem, sex vel septem annis, antequam ipsa promotio fieret, Dominus revelare dignatus est. Cum enim ante tanti temporis spatium duo de fratribus Claræ-Vallis de felicibus actibus dilecti abbatis sui Bernardi colloquerentur : « Scisne, ait unus ad alterum, quantum temporis iste Pater noster adhuc victurus sit ? » Altero vero se nescire respondente : « Ego scio, inquit, quod sex vel septem annos victurus est, et quia domnus Robertus, qui hodie est abbas de Dunis, in hujus monasterii regimine succedere debet. » Quod ubi Deo donante factum est, idem religiosus abbas pastoralem curam tanto humilius exercuit, quanto se inferiorem meritis prædecessori suo judicavit. Quanto enim eminentiores pensabat virtutes illius qui præcesserat, tanto in se magis despiciebat quidquid boni facere poterat. Sicque factum est ut, cum magnæ religionis speciem daret ; comparatione tamen melioris, in oculis suis propria sibi vita vilesceret. Hujus venerabilis abbatis temporibus erat in monasterio Claræ-Vallis religiosus quidam monachus, qui vidit gloriosam quamdam visionem, quam ad consolationem humilis suæ Claræ-Vallensis familiæ Dominus ostendere dignatus est. Verum frater ille qui eamdem visionem videre meruit, utrum dormitans, an plene vigilans eam viderit incertum habet ; magis autem vigilans et in exstasin raptus vidisse se credit. Igitur secunda feria Paschæ, cum esset ad vigilias in choro Claræ-Vallensi, facta est super eum ibi manus Domini. Et ecce sursum in aere contra medium chori apparuit ei dextera refulgens atque gloriosa, quæ præsentem familiam in psalmis et hymnis et canticis spiritualibus sancto nomini suo confitentem, benedixit, et vivificæ crucis signaculum semel ac secundo longo tractu super eam impressit. Spiritus autem revelans mysteria loquebatur in corde videntis hæc atque dicebat : « Istud est brachium Dominantis, hæc est dextera Omnipotentis. » Eadem itaque die conversus est ibi vir nobilissimus Andreas Virdunensis archidiaconus, qui causa orationis illuc advenerat, nec tamen aliquod ad præsens conversionis propositum, habebat. Sed cum orationum suffragia petiturus, capitulum fratrum introiisset, videns sanctæ illius multitudinis ordinem, et velut angelicam conversationem, compunctus est vehementer, et insiliente in se Spiritu Domini mutatus est in virum alterum. Tanto namque fervore mundum deseruit, ut ne ad horam quidem, vel pro amicis salutandis, vel pro domo rebusque disponendis ad suos remearet, sed incontinenti omnia, rumpendo magis quam solvendo, reliquit, ut Christo citius adhæreret. Ut autem gemina crucis impressio evidentius appareret, alius clericus, Gaufridus nomine, cum eo se reddidit, genere quidem humilior, sed probitate morum et generosa conversione forsitan non inferior.

Ambo igitur intrantes, ambo simul in Ordine perseverantes, bonam militiam militarunt ; jamque

(13) Monachus, de quo hic sermo, fuit scrupulo et involuntaria incertitudine vexatus : alioqui non jussisset cum sanctus communicare, nec se dixisset monachus scire, se in infernum, eo quod non crederet, descensurum.

(14) Quod de Christo viso amplecti S. Bernardum dicitur, non contigit Moris, ut vulgo creditur : cum hoc cœnobium fuerit fundatum sub mortem sancti Patris.

consummato certamine benedictionis æternæ participes existunt. Porro præfatus Andreas multa in novitate conversionis suæ tentamenta sustinuit, sed dextera cœlestis, quæ benedictionem dederat, eum in omnibus illæsum conservavit. Erat enim quasi tenerrimus ligni vermiculus, mollis et delicatus nimis, ut tanto gloriosius in eo dextera Domini triumpharet, quanto infirmius erat vasculum, in quo virtutem operabatur. Cum enim teneritudinem pristininæ conversationis ægre dedisceret, et noviter inchoatæ laborem nimis arduum reputaret, cogitavit, ut Lot, quia egressus de Sodomis non posset animam suam in monte salvare. Unde et proposuit ad aliquem remissioris observantiæ Ordinem declinare. Quod cum spirituali Patri suo venerabili Roberto jam sæpius indicasset, et ejus salutaribus monitis ab hac intentione pedem aliquandiu cohibuisset, tandem una die victus a pusillanimitate spiritus et tempestate, denuntiavit ei quia non poterat amplius sustinere. Tunc abbas precibus ac blanditiis multis extorsit ab eo ut sibi ipsi vim faceret, et usque ad diem tertium patientiam teneret. Quo tandem vix impetrato, capitulum fratrum ingressus, orationem conventum ad Deum facere pro eo instituit. Ipse etiam pius Pater toto mentis annisu conversus ad Dominum, devotissimis precibus orabat ut oviculam, quam diabolus rapere conabatur, Dominus sua misericordia conservare dignaretur. Eadem itaque die, cum idem novitius ad mensam accederet, piscorum edulium appositum reperit, quod genus leguminis ita præ cæteris omnibus fastidire solebat, ut etiam nauseam ei provocaret interdum. Intuitus vero pulmentum quod nimium abhorrebat, conturbatus est, et vix, fame compellente ut aliquid sumeret, reluctanti stomacho persuadere poterat. Et, o Deus bone, quam dives es in misericordia teneris et delicatis morem gerens, ut in omnibus consilium voluntatis tuæ adimpleatur, et sanctum nomen tuum glorificetur! Præfatus vero novitius, cum cibum sibi invisum vix tenuiter gustare cœpisset, mirabilem quamdam sensit suavitatem, ita ut carnium vel piscium esum saporis illius præstantia vinceret. Quod ubi deprehendit, arrepto protinus cochleari catinum propius admovit, oblitusque parcimoniæ, coctionem leguminis voravit usque ad fundum. Inter edendum autem digitum in os frequenter mittebat, existimans se deprehendere posse cremia lardi, in quo legumen illud frixum esse putabat. Finita autem refectione festinanter abbatem adiit, sollicite perquirens utrumnam præcepisset pulmentum illud saginare, vel quavis alia pinguedine propter ipsum ex industria condiri. Illo vero negante, conventi sunt etiam super hoc pulmentarii. Tunc et ipsi protestati sunt in veritate, nil in eo præter sal et aquam apposuisse. Quo audito, neophytus ille divinæ circa se visitationis miraculum lætus advertit, et gratias agens Deo, deinceps a proposito Ordine moveri non potuit. Cumque magno Dei munere secunda et tertia die, et multo postea tempore, prædictam suavitatem in ejusmodi cibariis persentiret, magistra tandem experientia didicit quia potens est Dominus, cum voluerit, ad consolationem servorum suorum eamdem saporis gratiam conferre leguminibus et oleribus quam carnibus et piscibus indidit. Unde et sæpe dicebat quia magis nunc delectabatur in comestione piscorum et olerum, quam antea comestione altilium et venationum.

CAPUT XXII

De seniore, qui apostasiam cujusdam monachi in spiritu prævidit, et eam domno Roberto abbati prædixit.

Sed quoniam jucundum satis exemplum de his duobus athletis Christi retulimus ad incitandum teneros et delicatos, ne conversionem refugiant, quoniam non est invalida manus Domini ad tenendum, roborandum et confirmandum in sacro Ordine, quantumlibet deliciosos, nunc triste nimis exemplum de aliis duobus subjicimus, qui, suscepto religionis habitu, redierunt retro post Satanam, ne forte quis sancto Ordini incorporatus, continuo securitatem sibi promittat, cum tunc primum manus ad fortia mittere debeat, et, nisi legitime certaverit, coronam propositam minime consequatur. Quidam de senioribus Clarævallensibus, Guillelmus nomine, religione pariter et ætate provectus, quem etiam domnus Robertus abbas ob ipsius sanctitatem plurimum venerabatur, premente corporis molestia quadam vice in infirmitorio decumbebat. Nocte vero quadam post Matutinos, quiescentibus cæteris infirmis, ipse, sicut erat ferventissimus, more solito vigilabat et orabat in lecto. Et ecce per ostium infirmitorii dæmonium intrans, oculis ejus manifeste apparuit in vestitu et vultu fornicariæ mulieris, quæ coram eo transiens, circuibat oberrans et quasi aliquem quærens. Erat autem in medio domus lampas accensa: quæ copiose refulgens, petulantes illius monstri motus et gestus lascivos aperte videri faciebat. Ibat ergo phantastica meretrix obtutu gyrovago cuncta perlustrans et singulorum pene lectulos explorans, quis dormiret, quis vigilaret, diligentius investigans; si quem forte de suis ibidem agnosceret si quis blandienti ac lenocinanti consentiendo occurreret, illum cito præteriens, hunc morosius intuens, istum de longe visitans, illi magis appropians: manus quoque interdum usque ad ora quiescentium molliter applicans. Nihil intactum, nil indiscussum relinquere volebat; et quod per suggestionem semper interius actitat, hoc permittente Domino ad admonitionem nostram, in oculis spiritualis illius viri visibiliter exercebat. Tandem vero quem quærebat offendens, sistitur ante lectum. Erat autem juvenis monachus, et noviter monachizatus. Tunc illa procaci manu injecta a parte capitis opertorium parumper amovit, et tactu leni pulsitans dormientem, clara voce sic ait: « O homo insensate, quid hic habes facere? Surge celeriter, et sequere me; et dic etiam socio tuo, ut exeat post te. Ego autem foris ad januam præstolabor vos. »

Hoc itaque dicto, pervicax bellua festinanter recessit, et per ostium quo intraverat, exiit. Expergefactus vero juvenis resedit in lecto, et frontem manibus fricans huc illucque respiciebat scire cupiens quis eum excitasset. Qui cum neminem cerneret, capite iterum reclinato obdormivit, sed non in Domino. Mane igitur facto, vir Dei qui talia viderat, abbati suo, piæ videlicet memoriæ domno Roberto, rei gestæ ordinem intimat. Ille vero tanquam bonus pastor sollicitus, ne aliquam de sibi creditis ovibus perderet, juvenem super cogitationibus suis secretius convenit, diligentius admonet, cautius instruit; accepitque ab eo responsum, quod nulla turpi cogitatione aliquatenus pulsaretur, verum ad perseverantiam propositi sui voluntate firmissima traheretur; sed mentita est iniquitas sibi (*Psal.* XXVI). Erat enim cordi ejus, præsidente diabolo, confessionis aditus obstructus, ne per pœnitentiæ portam, venia salutaris ingrederetur. Cum ergo abbas prædicto viro Dei juvenis responsum insinuasset, ille respondit. « Exspectate paulisper; et ex facti fine probabitis verum esse quod dixi. » Quid multa? Non multi fluxerant dies, et ecce juvenis ille libidinum furiis agitatus, immemor tremendi judicii Dei, professionis vinculum rupit, et ad vomitum sæculi reversus, apostata vilis efficitur: et sic demum phantasticæ illius meretricis seductione deprehenditur. Porro socius ille quem secum educere jussus fuerat, ipse cum eo novitius exstiterat, et sacrum habitum, licet frustra, cum eo susceperat. Qui ad aliam transmissus domum, cum audisset socium suum jugum Ordinis abjecisse, tunc et ipse rupto professionis vinculo, cum eo apostatare

non distulit. Unde patenter innotuit quod spiritus fornicationis ille, qui secundum prophetam sufflat prunas in fornace (*Isa.* LIV), virulentas carnalis voluptatis delectationes in cordibus eorum accenderat, et per hoc utrosque seduxerat. Cujus inextricabiles nequitiæ nexus, quoniam, secundum sententiam beati Job, nervi testiculorum ejus perplexi sunt (*Job.* XL), longe faciat ab infirmis servulis suis omnipotens et misericors Dominus.

CAPUT XXIII.

De jucunda visione, quam domnus abbas Robertus in obitu cujusdam spiritualis viri vidit.

Quidam de spiritualibus filiis reverendissimi Patris Roberti, cum viam angustam et arduam, quæ ducit ad vitam, indeclinabili studio cucurrisset, tandem placuit Domino laboribus ejus finem imponere, ut in pace in idipsum obdormiens requiesceret. Cumque jam instaret hora, qua de mundi hujus stadio evocandus, et ad cœleste bravium esset invitandus, domnus abbas cum cæteris fratribus gratia quietis in lectulo suo collocaverat. Et ecce sopor Domini irruit super eum, viditque in somnis duos pulcherrimos adolescentes, vultu et habitu insigniter relucentes, qui quasi lilia, rosas et violas, ac diversi generis flores in choro Claræwallensi copiose spargebant, ita ut pavimentum omne pictum, ac variis coloribus venustatum esse videretur. Quo viso miratus est valde, et quasi simplicitatem Ordinis zelans, dixit ad eos : « Quid vobis visum est, o boni juvenes, contra consuetudinem nostram pavimentum hoc floribus sternere, et monasterio nostro hujusmodi novitatem inducere? » Illi vero dixerunt ad eum : « Noli ista mirari, neque molestus nobis sis in hac executione officii nostri, quoniam modo jam in choro isto celebrabitur nova cujusdam novi sancti festivitas, de cujus solemnitate gaudebunt angeli, et hymnus Domino cantabitur in Sion. » Adhuc loquebantur illi, et animum videntis et audientis hæc in admirationem rapiebant, cum ecce consuetus tabulæ crepitus excitat dormientem, et ut festivitatem, quam celebrandam intus in spiritu cognoverat, foris secundum dignitatem officii sui exsequeretur, signo consuetudinario invitatur. Accurrens ergo cum cæteris fratribus properanter venit ad eum, et cum magna devotione commendavit animam ejus, certissime credens atque confidens quia hic erat novus ille sanctus, de quo in requiem assumendo angeli sancti novam festivitatem et novum gaudium essent illico celebraturi. O beati et vere beati, quos elegisti et assumpsisti, Domine, qui nunc in hac vita per ardorem pœnitentiæ eatenus excoquant in se omnem scoriam peccati, ut in illa vita, ad quam per præsentis vitæ mortem transitur, in qua Dominus abluit sordes filiarum Sion (*Isa.* IV) tremendo spiritu judicii et spiritu ardoris, purgatione non egeant, sed mox sine omni obstaculo delicti ad beatitudinis requiem pertingant! Beatæ itaque memoriæ domnus Robertus secundus Claræwallis abbas, cum talentum sibi creditum in lucra animarum fideliter, prudenter et humiliter expendisset in gaudium Domini sui introductus est, sanctissimi prædecessoris sui, etsi non par meritis, tamen beatitudini conjunctus, ut simul cum eo gaudeat in cœlis, cujus in tam religiosa congregatione dignus successor esse meruerat in terris. Reliquiæ corporis ejus conditæ sunt in monumento, quod constructum est in muro claustri Claræwallis, prope ostium ecclesiæ, ubi et alii perfecti, et vere Deo digni monachi requiescunt : de quibus in consequentibus aliqua dicemus.

CAPUT XXIV.

De domno Pontio, quinto Claræwallis abbate postea Clarimontis episcopo; et de quibusdam sanctis monachis, ejus fratribus et filiis.

Tertio loco præfuit Claræwallensi cœnobio beatus cum omni reverentia nominandus Fastradus, cujus supra fecimus mentionem : quo ad regimen Cisterciensis Ecclesiæ, sicut superiora declarant, assumpto, domnus Gaufridus, quondam notarius S. Patris nostri Bernardi, plurimumque ab eo dilectus, qui etiam ultimos tres libros Vitæ ejus mellifluo sermone descripsit, quarta institutione pastor et abbas Claræwallis subrogatus est. Quo post aliquantos annos cedente, venerabilis Pontius Grandissilvæ abbas, merito religionis et prudentiæ suæ, communi abbatum et fratrum Claræwallensium electione ad hujus officii dignitatem sublimatus est. Iste servus Dei, dum adhuc esset monachus in domo Grandissilvæ, quæ est una de filiabus Claræwallis in partibus Tolosanis, in qua etiam constat multos præclari et magni meriti viros ab initio fuisse, studebat omnibus modis mundum sibi seque ipsum crucifigere mundo, vitia carnis et cordis resecare, votis et sacri desiderii suspiriis ad cœlestem patriam anhelare, seniorum, quos spirituales et religione conspicuos esse noverat, amicitias et familiaritates avide expetere, quatenus ipsorum exemplis et exhortationibus renovaretur in spiritu mentis suæ de die in diem, quotidianisque proficiens incrementis adversæ Philosophiæ scientiam transcenderet. Inter cæteros vero uni specialius adhæsit, qui novitiorum magister erat in eadem domo, vir eximiæ virtutis et in omni virtutum puritate fundatus. Hic ergo velut emeritorum laborum senex cœpit de requie felicitatis æternæ cogitare, universa quæ mundi et carnis sunt fastidire, ad Christi Domini nostri beatissimam præsentiam totis medullis cordis suspirare, ferventissimum habens desiderium dissolvi et cum Christo esse (*Philipp.* I) ; hoc enim multo magis melius. Ipso itaque in hoc spiritualis desiderii agone constituto et dicente quotidie in orationibus suis : *Quando veniam et apparebo ante faciem Dei* (*Psal.* XLI)? supervenit sacratissimus dies Cœnæ Domini, in quo solemniter, sicut moris est, conventus ad mensam Dominicam accedere vivificisque sacramentis participare debebat. Cumque jam instaret hora divini sacrificii, et fratres ad percipiendam sacram communionem in ordine suo ad altare accederent, ipse quoque inter cæteros accessit, divinis muneris particeps fieri gestiens. Sumpta vero sacra communione, cum adhuc eamdem eucharistiam salutarem in ore teneret, præ inenarrabili dulcedine divinæ dilectionis liquefacta est anima ejus in ipso; et præ impatientia sacri desiderii admovens gutturi suo digitum, petivit animæ suæ, ut moreretur, hujusmodi orationem fundens ad Dominum : « Domine Jesu Christe, Fili Dei vivi, Salvator generis humani, qui hanc purissimam et innocentissimam carnem, quam indignus sumere præsumpsi, ex immaculatæ et intemeratæ Mariæ virginis utero pro nobis peccatoribus sumere dignatus es, si tibi non displicet ista petitio qualiscunque servuli tui, precor et supplico pietatis tuæ clementiæ, quatenus per meatum gutturis hujus, per quod nunc cibum cœlestem, panem vitæ æternæ, trajicere debeo, terrenum panem, seu quamcunque aliam terrenam substantiam, de cætero nullo modo transire permittas. » Et hæc dicens, hostiam salutis, quam ore tenebat, cum summa alacritate et devotione ad interiora potius animæ quam corporis trajecit. Continuo itaque, tanquam si Dominus responderet ei : « Fiat tibi, sicut petisti, » eadem hora et eodem in loco viribus corporis cœpit repente destitui, et die tertia, hoc est Sabbato sancto Paschæ, obdormivit in Domino, vultu illo quem tantis suspiriis et votis quæsierat æternaliter satiandus, in quem desiderant angeli prospicere (*I Petr.* I). Beatus vir, qui sic implevit desiderium suum! Felix oratio, quæ tam celerem suæ petitionis consequi meruit effectum! Porro prædictus domnus Pontius, tunc ejusdem

monasterii monachus, qui eum unice diligebat, et infirmanti ac morienti sedulum ministerium devotus impendebat, percunctatus est eum utrum corporali molestia graviter premeretur. Ille vero respondit se placidum ac tranquillum existere, nihilque sentire molestiæ, nisi tantum in gutture, ubi digitum apposuerat : ibi se aliquantisper dolere dicebat. Cumque idem domnus Pontius mira devotione circa tam feliciter morientem afficeretur, accessit ad eum, et cum magna contritione cordis, intimis precibus rogavit ut, si per divinam concessionem fieri posset, post mortem ad se reverteretur, et de his quæ circa se gererentur, eum certificaret. Quo annuente, post paucos dies dormitionis suæ ad fratrem prædictum revertitur, cum magna claritate refulgens, et quasi crystallus aut vitrum purissimum toto corpore translucens. Dixitque ad eum : « Notum tibi facio, charissime, quia miserante Domino susceptus sum in magna beatitudine. Corpus vero istud, in quo me conspicis, collatum est mihi usque ad diem generalis resurrectionis, in quo proprium corpus, quod modo vermibus scatet, et in pulverem redigitur, recuperabo, incomparabili gloria præstantius atque præclarius isto. In hoc autem interim suavissime requiesco, quod per omnia mihi accommodum, et ita translucidum est, ut de singulis membris ac de cunctis partibus ejus, quasi de oculis clarissime cernam : et totum corpus ita mihi sit undique, ac si esset oculus unus (15). » Cæterum in pede uno ejusdem purissimi et translucidi corporis apparebat obscuritas cujusdam maculæ, de qua tristi aliquantulum vultu sic locutus est : « Macula ista quam cernis, contracta est a me per negligentiam meam, eo videlicet quod ad laborem quotidianum aliquando segniter incedere solebam, nec conventum fratrum ad opus manuum exeuntem, eo fervore quo debebam, sequebar. » Hæc et alia multa, multumque miranda prædicto monacho anima illa sancta innotuit, tandemque ab eo recedens magnifice ædificatum consolatumque dimisit. Attendant, quæso, istud qui non solum ad laborem segniter incedere, verum etiam pro frivola quavis occasione a communi labore solent remanere, cum certum sit omnem Ordinis institutionem sanctam et Deo placentem esse, nec sine gravi periculo animarum negligi posse.

CAPUT XXV.

De fratre moriente, qui gloriam sibi præostensam domno Pontio declaravit.

Famulus Domini Pontius, qui prædictam visionem ad consolationem nostram, qui in ordine Cisterciensi pondus diei et æstus portamus, videre meruit. Cum succedenti tempore, proficientibus meritis, ad regimen ejusdem Ecclesiæ assumptus fuisset, locum dignitatis condignis adornabat moribus, pastoralem quidem curam debita auctoritate exercens, sed ovis mansuetudinem et innocentiam non amittens. Factum est autem ut in diebus prælationis ejus Dominus occulta dispensatione tremendorum judiciorum suorum in eamdem domum immitteret mortalitatem vehementer grassantem, ita ut infra duos menses quadraginta circiter et quinque fratres de medio tollerentur. Qui fere omnes cum tanto pietatis desiderio dormitationem accipiebant, quasi jam cœlitus prævidissent se, post miserias hujus vitæ, continuo beatitudinis æternæ vitæ participes futuros. Et multi quidem ex eis cœlestem gratiam sibi conferendam præviderunt, et prævisam accipere meruerunt. Ut nunc verbis fidem faciamus, exempli gratia pauca de pluribus referemus. Erat ibidem monachus quidam probatissimæ conversationis, qui in præfata mortalitate defunctus est. Hic itaque cum jam ad horam ultimam devenisset, pulsata est tabula post Completorium, et convenerunt fratres ad ejus exitum muniendum. Cantantibus autem monachis circa illum litaniam et psalmos, et ipse confortatus a Domino, voce qua poterat cum aliis psallebat. Explicita vero psalmodia, domnus abbas Pontius signo facto præcepit conventum abire, eo quod infirmum psallentem aspiceret, et putaret eum adhuc aliquandiu spiritum trahere. Quod cum frater ille videret, protensa manu significavit abbati ut faceret eos ibidem adhuc subsistere paululum, quia sciebat se ad punctum in modico migraturum. Cernens itaque abbas ferventissimum virum, quia, propter regularis disciplinæ censuram, post Completorium, etiam in mortis articulo, silentium frangere nollet, præ gaudio se continere non potuit, sed rupto ipse silentio, et præmisso « Benedicite, » ait : « Obsecro, dilectissime frater, quia video Dominum esse tecum, ut indices nobis si tibi revelatum est aliquid de illa beata spe quam exspectas, ut et nos valeamus in Domino respirare, et tibi pariter congaudere. » Tunc idem infirmus respondit : « Ut ad ea quæ poscitis, domine Pater, respondeam breviter, sciatis me vidisse quæ loqui non licet. Verumtamen hoc unum dicere possum, quia, si omnium hominum merita solus ego transcenderem, necdum utique dignus existerem adipisci æternæ beatitudinis gloriam, quæ præparata et præmonstrata est mihi, jamjamque habituro. » Et cum hoc dixisset, obdormivit in Domino.

CAPUT XXVI.

De fratre pusillanimi, quam domnus abbas Pontius magnifice ad pœnitentiam animavit.

Frater quidam magnæ religionis in eodem tunc cœnobio degebat, nomine Bernardus. Hic in primordio conversionis suæ, dum peccatorum suorum enormitatem, districtique Judicis æquitatem attentius intueretur, tanta formidine motus est, ut in desperationem propemodum laberetur. Quo comperto venerabilis abbas ipsius Pontius, exemplis et monitis multis ei persuadere conabatur quia confessus et pœnitens quilibet, quantumlibet reus, nunquam indulgentia privaretur. Et cum necdum ei hoc modo satisfacere posset, adjecit et ait : « Ego salutis tuæ fidejussorem me constituo, et anima mea pro tua requiratur, dummodo obediens perseveres in Ordine isto. » Hac ergo promissione frater ille magnifice roboratus, spiritum diffidentiæ a quo expugnabatur, penitus expugnavit, et exsultans in Domino cum tremore, misericordiam et judicium deinceps cantare consuevit. Qui cum esset nobilis genere, nullam tamen generositatem arbitrabatur, nisi pro Christo pauperem fieri et servire pauperibus. Erat enim infirmarius pauperum in hospitio deputatus. Quibus officiosissime superintendens, non sicut extraneis et mendicantibus serviebat; sed tanquam dominis suis, et tanquam membris filii Dei. Si quem inter eos morbidum, si quem ulcerosum, et vermibus scaturientem aspiceret, huic omnem pietatis operam impendens abluendo, tergendo atque refocillando, quasi mater ægrotanti filio jugiter assistebat. Dum hæc et his similia Dei famulus agere non cessaret, contigit eum in prædicta mortalitate migrare ad Dominum. Cum enim videret socios suos quotidie subtrahi, et ipse desiderabat desiderio magno dissolvi, et esse cum Christo. Et pius vero Dominus, qui semper præsto est corde contritis et spiritu contribulatis servis suis, decrevit adimplere desiderium ejus. Oborta vero febri parva cum tenuiter ægrotare cœpisset, lecto decubuit. Cumque domnus abbas introisset ad visitandum illum, mirabatur quod homo ferventissimus tam levi occasione lecto detineretur. Unde et subridens aiebat : Ne timeas,

(15) Parum probabile est, quod monachus apparens fertur dixisse, corpus in quo apparebat, sibi pro munere datum usque ad diem resurrectionis : ad quid enim huic corpus, potius quam aliis : vel ad quid et illis?

frater mi Bernarde, quia non modo morieris, sed adhuc comessurus es nobiscum de fabis et oleribus nostris. » Ipse vero respondit : « Non timeo, Pater, non timeo; sed confido in Domino, quia minime jam fraudabor a desiderio meo. » Quid multa? Post quatuor aut quinque dies scintillula crevit in incendium magnum; et facta est peremptoria febris, quæ ephemera putabatur. Tunc proprium judicium abbas reprehendit, et fratris sententiam, quam de seipso protulerat, prævalere cognovit.

Appropinquante autem hora migrationis, inunctus est frater oleo sacramentali. Expleta vero unctione factus est statim in spiritu; et raptus in contemplationem, per multum temporis spatium jacuit sine sensu et sine motu, ita ut pene mortuo similis videretur. Interim ergo aperti sunt ei cœli, et revelata facie meruit inspicere gloriam Dei, adeo ut dicere posset: *Vidi Dominum facie ad faciem, et salva facta est anima mea* (*Gen.* XXXII). Cumque per B multam horam velut exanimis jacens, secreta cœli, non præsumptione, sed gratia duce rimaretur, tandem ad se reversus, ipsa hilaritate vultus ubinam fuisset, satis indicavit. Ad quem pius Pater accedens, interrogavit quomodo se haberet. Qui respondens : » Bene mihi, inquit, est, domine Pater, per indulgentiam Dei. Et nunc charissime Pater, absolvo te a debito sponsionis tuæ, multas gratias agens sollicitudini tuæ circa me peccatorem. Jure enim promissor absolvitur, quando promissionis exhibitio jam tenetur. « Abbas autem, pristinæ illius obligationis suæ, qua se pro anima ejusdem fratris responsalem fecerat, oblitus, mirabatur unde loqueretur. Tunc frater expressius commonefecit illum, et ait : « Ergone excidit tibi quemadmodum olim salutis meæ responsalem te constituisti? Ab illa ergo fidejussione securum te facio, quia jam de salvatione mea per misericordiam Domini nostri C Jesu Christi securus existo. » Tum vero abbas sollicita inquisitione cœpit ab eo indagare quonam modo id potuisset agnoscere. Quod cum modis omnibus dicere recusaret, cernens abbas nil se precibus proficere, in nomine Domini per virtutem obedientiæ præcepit quatenus ea quæ vidisset, ad ædificationem et consolationem multorum exponeret. Quo audito frater ille infirmus ita effatus est : « Quoniam. virtus obedientiæ veritatem me silere prohibet, rem dicturus sum vobis, cui fortasse fidem dubiam adhibebitis. Sed ut testimonium hoc credibile faciam, scitote quia cum fine dicti etiam finem vitæ accipiam. Noverit ergo dilectio vestra me, licet miserum et indignum, Domino et Salvatori nostro Jesu Christo fuisse præsentatum, vidisse illum facie ad faciem, non tamen in sua divinitate, sed tantum in illa beatissima humilitatis forma, quam dignatus est pro nobis assumere, cujus beni- D gnissima indulgentia remissionem peccatorum accepi, et spem felicitatis æternæ per gratiam ipsius in sinu meo repositam habeo. Ex ipsius etiam sacratissimo ore audivi quia omnes, qui obedientes in isto Ordine usque ad mortem perseverabunt, salutem æternam ab ipso consecuturi sunt. Fratres autem nostros, cui de sæculo migraverunt, in magna beatitudine pausantes aspexi, et meum ipsius locum quem inter eos, miserante Domino, jam nunc sortiturus sum, prævidi. »

Cum ergo ista dixisset, obticuit, statimque felicem animam reddidit. Accingamur ad pœnitentiam, fratres, et cum hoc pœnitente præveniamus faciem Dei in confessione et cordis contritione, quatenus postmodum cum ipso mereamur faciem Dei videre in cordis jubilo et spiritus exsultatione. Vere, secundum Dei testimonium *regnum cœlorum vim patitur, et violenti diripiunt illud Matth.* XI). Ecce magnus iste peccator, qui in initio conversionis suæ numerositatem et enormitatem criminum suorum districte, sicut oportebat, considerans, pene in desperationem lapsus fuerat, divina gratia illustra- A tus erexit se contra se, studens in lacrymis et luctu pœnitentiæ, infirmantibusque sedula servitii exhibitione, sacrificium cordis contriti et spiritus humiliati Deo quotidie immolare: ideoque faciem, quam nimium tremebat iratam, quamque modis omnibus sibi placare satagebat, ad consolationem omnium vere pœnitentium, adhuc in hoc fragili mortalitatis corpore positus, non solum placatam videre, verum etiam benignissima lenitate peccata sibi indulgentem, seque ad æternæ beatitudinis gloriam invitantem contemplari promeruit. Non enim dormientidus et negligentibus, et peccata sua dissimulantibus, seu de numerositate annorum, quos in sancta conversatione fecerint, presumentibus, provenit regnum cælorum, sed vigilantibus, et in observantia mandatorum Dei voluntaria exercitione die noctuque laborantibus. Igitur sanctæ recordationis dominus Pontius, Grandissilvæ abbas, cujus sanctitatem et religionem in tam perfectis et religiosis discipulis, de quibus locuti sumus, æstimare licet, ut, sicut scriptum est, sanctus sanctificaretur adhuc (*Apoc.* XXII), et qui in modico fidelis inventus est, supra multa bona Domini sui constitueretur (*Luc.* XIX); divina pariter et humana electione Claræyallensis Ecclesiæ, totius quoque Clarævallensis generationis pater et pastor constitutus est. Ubi dum vigilanti sollicitudine gregi dominico superintenderet, et in prælatione Domini lucra, non sua quæreret, ne lucerna per Spiritus sancti benignitatem accensa sub modio lateret, vocante Domino, totiusque cleri et populi electione annitente, in episcopum Claromontis assumptus est. Pontificatus vero honore sublimatus, monachi humilitatem non reliquit, geminam hanc gratiam mirabiliter in se copulatam ostendens ita ut summi sacerdotii dignitas monasticæ humilitatis puritatem commendabiliorem redderet et rursum religionis vigor pontifici auctoritatem tribueret, sicque verbo et exemplo populum, cui episcopus datus fuerat, pascens et instruens, inter antistites sui temporis spectabilis apparuit, demumque cursu vitæ suæ laudabiliter peracto, laboris sui præmium a Domino recepturus requievit in pace.

CAPUT XXVII.

De beato Gerardo, sexto Claræyallis abbate.

Assumpto ad pontificatus apicem domno Pontio qui quintus a sancto Bernardo Claræyallis abbas exstiterat, beatus Gerardus, Fossænovæ abbas, vir puritate conversationis et morum integritate per cuncta laudabilis, senarii numeri perfectionem, tam in vita quam in morte sua adimpleturus, sexto loco, eidem Ecclesiæ abbas substitutus est. Hic venerabilis, pater acceptus Deo et hominibus charus, tanta gratia decoratus erat, ut universitas fraternitatis ipsum tanquam paradisi vernantissimum florem aspiciens, miro veneraretur affectu. Quem enim perfuderat Deus gratia, necesse erat ut ab omnibus amaretur. Auctor nempe et dator omnium virtutum Christus, in quo omnes thesauri non solum sapientiæ et scientiæ, verum etiam pietatis et gratiæ sunt absconditi, ita hunc famulum suum spiritualium charismatum nectare replevit, ut non tantum in ipsum credere, ipsique feliciter servire, sed et duram horrendamque mortem pro eo pati non timuerit. Nam si qualiscujusque sit fides tribulatio probat, et si constat perfectam habere charitatem illum qui in ipsa perseveraverit, liquet hunc beatum virum in utraque fuisse perfectum, qui tanquam servus bonus et fidelis curavit in tribulatione fidem servare non fictam, charitatem de corde puro et conscienstia bona proferre, ita ut etiam inimicum sanguinem suum crudeliter sitientem diligeret, pluris æstimens animæ vitam quam corporis, minus horrescens carnis mortem quam fidei detrimentum, malens pro justitia agonizare quam meticuloso silentio Ordinis inhonestatem et periculum animarum dissimulare. Itaque qualiter post laudabilem, et in

omni religione perspicuam vitam, ad palmam martyrii pervenerit, succincta, quantum possumus, relatione pandamus. Monachus quidam, nobilis quidem genere, sed degener moribus, contra formam et honestatem Ordinis ubique vagabatur, frequentans curias principum, et sæcularibus negotiis seipsum impudenter ingerens, in omni conversatione sua magis se gyrovagum quam monachum claustralem ostendens. Hunc domnus Gerardus abbas Clarævallensis, zelo justitiæ et Ordinis æmulatione succensus, teneri jussit; et ablatis ei tam equis quam omnibus quæ habebat venerabili viro domno Petro abbati Igniaci ipsum commisit, quatenus in domo ejus regulari districtione coercitus, omni denique vagationis licentia decisa, pœnitentiam ageret vel invitus. Et licet pastor bonus laudabili intentione ad correctionem fraterni erroris hoc fecerit, malignus tamen ille sinistra suspicione præventus minus sana intentione hoc factum esse murmurabat. Ideoque unde meliorari debuerat, deterior effectus est, nempe diabolicum spiritum tota mente concipiens, horrendum virus immanitatis et sævitiæ spirabat, et tanquam crudelissima bestia pii Patris cruorem sitiebat.

Accidit interea ut domnus Gerardus Claravallis abbas partes Germaniarum ingrederetur gratia visitanti cœnobia quæ in partibus illis habet Claravallis. Inter eundem vero contigit eum Treverim devenire, Belgicæ primæ metropolim : quæ olim nobilissima et secunda Roma vocata, nunc vastitate ruinarum suarum quid olim fuerit demonstrat. In hujus suburbio civitatis exstat famosum cœnobium, quod S. Mathiæ nomine vocatur, eo quod corpus ejusdem sanctissimi apostoli integrum illic requiescat, quod Helena Augusta, Constantini Magni mater, a Judæa translatum ibidem honorifice recondidit. Accedit autem ad auctoritatem conferendam loco quod discipulorum beati Petri apostoli, scilicet Eucharii, Valerii atque Materni, corpora in crypta ejusdem ecclesiæ decenter locata magna fidelium devotione coluntur. Qui beati a præfato apostolo directi, primi Germaniæ populis verbum salutis et tropæum crucis prædicaverunt, quique diebus suis tres nobilissimas Germaniæ civitates, Treverim, Tungrim, et Coloniam, pontificatus honore insigniter illustrarunt. Ad præfatam itaque Treverorum civitatem domnus abbas Gerardus veniens gratia hospitandi cœnobium S. Mathiæ petiit, atque ab abbate fratribus ejusdem loci officiosissime susceptus est. Sed is qui non tam corporalis commodi, quam spiritualis emolumenti gratia illo diverterat, intempestæ noctis silentio surgens oratorium petit, cryptam ingreditur, ante memorias prædictorum confessorum Christi corpore pariter et mente prosternitur, affectuosis precibus sibi suisque divinum auxilium per eorum suffragia postulaturus. Ast ubi protelata oratio gratiam devotionis promeruit, infusa devotio mentem dilatavit, dilata mens cœlestium secretorum capax effecta est, vidit repente eosdem Domini confessores cœlesti gratia refulgentes prope se assistere, quorum unus, id est Eucharius, talibus eum verbis allocutus est : « Frater, ne timeas, neque paveat cor tuum in aspectu nostro. Nos enim sumus, qui ab apostolo Petro directi, primi in his partibus Christum evangelizavimus, ego quidem Eucharius, isti quoque fratres mei Maternus et Valerius, quorum opem flagitaturus memorias nostras adisti. Quapropter et nos fidei et A devotioni tuæ congaudentes, per voluntatem Dei ad te venimus, super iis quæ in corde tuo versantur consilium tibi daturi. Voluntas tua et propositum cordis est ut officio prælationis absolutus, et mordacibus negotiorum tumultibus exoneratus, soli Deo et tibi vacare incipias, sed scire debes quoniam hæc voluntas tua non est secundum voluntatem Dei. Quocirca suadeo et admoneo ne gradum honoris, quem divina largiente gratia consecutus est, temere deseras; sed constans esto, et viriliter age, quia in proximo est ut a Domino visiteris, et pro laboribus tuis immarcessibilem gloriosæ victoriæ coronam adipiscaris (16). » His dictis disparuere, abbatem qui hæc audierat et viderat, stupore pariter et admiratione confirmatum relinquentes. Interea cœptum accelerat iter, domos pro quibus partes illas adierat visitat : et jucunda sua præsentia et doctrina fratres in Dei laudibus et sacri B Ordinis observatione ferventiores reddidit : prædictæ visionibus dulcedinem mente revolvens, vimque verborum quæ audierat, quod scilicet in proximo a Domino visitandus esset, sedula meditatione pertractans. Cæterum affectuosius de eisdem sanctis, qui sibi apparuerant, cogitare incipiens, mirabatur valde de anima B. Materni ubinam fuisset, vel quali vita vixisset, spatio quadraginta dierum illorum, quibus corpus ejus in sepulcro jacuit, antequam per baculum apostoli resuscitaretur. Et quasi pœnitentia ductus ingemuit, quod cum in prædicta visione congruam satis opportunitatem quærendi nactus fuisset, minime hoc quæsisset.

Explicitis ergo negotiis, pro quibus ierat, Treverim revertitur, sed minime apud S. Mathiam hospitatur. Nam quidam potens et dives homo de eadem civitate magnis precibus extorserat ab eo, cum priori vice illic fuisset, quatenus in reditu suo C benedictionem domui ipsius dare dignaretur. In eadem itaque domo susceptus hospitio priusquam cubitum iret, conversum suum secretius alloquitur, et ut duos equos sibi ante lucem sternat, imperat, ipseque solus cum eo ad Sanctum Mathiam vadat. Paret ille, dictisque tempestive matutinis, abbas oratione gratia corpora sanctorum devotus invisit. Ubi dum lacrymosis precibus attentius insistit, magno Dei munere eosdem sanctos eodem schemate quo prius videre promeruit. Tum vero S. Eucharius respiciens ad abbatem et protensa manu ad S. Maternum, dixit : « Ecce iste frater meus est Maternus : Sciscitare ab eo quod vis. » Cumque nutaret ille, et præ reverentia et gloria vultus eorum nihil respondere præsumeret, beatus Maternus sic ad eum locutus est : « Merito, frater charissime, caves frontose requirere quod scire desideras, quia tam profundam judiciorum Dei abyssum, et a sensibus humanis prorsus seclusam scrutari velle temeritatis D esse videtur (17). Quia tamen pius magis quam curiosus scrutator es, arcanum hujus secreti tibi, quantum capere potes, patefaciam. Tu cogitas, et sedula mentis intentione versas, ubinam anima mea fuerit, vel quali vita vixerit spatio quadraginta dierum illorum quibus corpus meum in sepulcro jacuit : et hoc scire ardenti pietatis affectu desideras. Scito igitur quia sicut infans intra viscera clausus vivit, nec tamen sentit, sic eram ego in visceribus terræ jacens, e somno mortis in corpore dormiens. Deo tamen in anima vivens, in cujus omnipotenti præsentia jam tunc eram, quod postea resuscitatus in oculis hominum futurus

(16) S. Maternus et alii falso hic dicuntur missi a S. Petro in Germaniam : cum ipse Maternus a Constantino legatur fuisse delectus judex contra Donatistas, post trecentos circiter annos a sancti Petri tempore, ut scribit Optatus lib. I in fine. Curiosa quoque inutilis, ac indigna B. Gerardo martyre mox futuro oratio, qua peteret sibi revelari, quid egerit, et ubi fuerit anima ipsius Materni per dies 40, quibus mortuus fuisse dicitur, antequam a S. Petro suscitaretur. Adde quod non convenit inter Cæsarium et hunc auctorem de responsione : unde facile est judicare, a Germanis confictam hanc orationem, ut originem Ecclesiæ suæ ad sæculum Apostolorum revocarent : quod et alii tentarunt alib facere contra veritatem historiarum.

(17) De hac visione et præcedenti vide supra not

eram. » Hac ergo gemina visione et allocutione domnus Gerardus Claræ-vallis abbas confortatus, studebat de die in diem proficiens Christo sedulum exhibere famulatum, tanto certior de imminente sibi termino vitæ, quanto minus falli posse, vel fallere velle sciebat nuntium cœlestem, qui nunc in proximo esse prædixerat.

CAPUT XXVIII.

Domnus Gerardus visitans Igniacense cœnobium crudeliter occiditur.

Igitur eodem anno quo hanc beatam visionem viderat, imminente tempore, quo sanctus abbas hostia Christi effici mereretur, et Agni immaculati pedisequus sanguinem pro justitia, sicut ille pro universali Ecclesia funderet, visitationem domorum suarum, secundum Ordinis instituta, facere proposuit, et inter cæteras etiam Igniacum adire decrevit. Fratres autem, quia belluinam pseudomonachi illius rabiem, quem supra e domno abbate correptum, et in eadem domo sub pœnitentia constrictum, retulimus, suspectam habebant, monebant domnum abbatem, ut cautius se haberet, ne forte, quod vehementer abhorrebant, lucerna in Israel exstingueretur. Ille vero metu mortis intrepidus, et totum se divinæ voluntati commendans, nec propter mortem, si immineret, ea quæ officii sui essent se intermittere posse dicebat. Cumque in procinctu itineris positus jam pararet exire, frater quidam spiritualis accedens, ut secretius sibi loqui dignaretur, orabat. Quo impetrato, lacrymosis suspiriis cœpit rogare, ne iter quod proposuerat exsequeretur, dicens sibi per revelationem ostensum quia, si tunc Igniacum veniret, crudeli morte esset perimendus. Cui vir Domini respondit: « Chare frater, gratias ago sollicitudini tuæ pro me ; sed scire te volo quia non facio animam meam, id est temporalem hanc vitam, pretiosiorem quam me, nec omnino expedit mihi ut quod ex debito officii, quo indignus fungor, facere incumbit, meticulosa mortis imaginatione territus intermittam. Quis enim scit, si tentat me Dominus meus ? Quis item nesciat omnipotentem esse Deum : qui, si voluerit, mortem quam tu imminere dicis, et quam ego secura conscientia me non meruisse confido, facillime avertere poterit ? Quod si noluerit nos tanquam servi inutiles ipsius per omnia voluntati obsecundare necesse habemus. Ipsius ergo voluntas et nobis et vobis fiat. » Sic dixit, et fratres omnes divinæ gratiæ commendans, in spiritu fortitudinis iter quod proposuerat aggressus, Igniacum pervenit. Ubi ab abbate ejusdem loci beatæ memoriæ domno Petro cunctisque fratribus cum multa, sicut dignum erat, reverentia susceptus, jucundum se et affabilem exhibebat universis. Cumque singulis publice et privatim de salute animarum et de Ordinis observatione loqueretur, etiam illum, de quo supra diximus, non monachum, sed detestabilem parricidam mox futurum, ad se vocari præcepit. Qui cum venisset, Pater sanctus, hostia Christi post paululum futurus, dulcissimis eum verbis adorsus monere cœpit ut, quod causa salutis animæ ipsius factum fuerat, patienter ferret : se multo modo quidquam rancoris adversus eum habere, imo vero sicut filium suum charissimum amplecti paratum, si correctionem ejus sanctæ humilitatis et patientiæ indiciis deprehendere potuisset. At ille, qui cum diabolo ab initio homicida existente unus jam spiritus effectus fuerat, ne scelus horrendi parricidii, quod jamdudum mente conceperat, aliquo modo propalaretur, et sic effectu malitiæ suæ privaretur, tanquam callidissimus serpens capite demisso simulabat se ea quæ dicebantur humiliter audire ; verbum etiam mansuetudinis et pacis proferebat ore quam non habebat in pectore. Exhilarantur fratres, et superducto falsæ humilitatis habitu, quo se pestifer ille, ne deprehenderetur, induerat, dignos pœnitentiæ fructus sperabant, nilque minus fieri posse putabant quam quod in tam brevi tam horrendi facinoris perpetratione seipsum æternæ mortis et damnationis laqueo innecteret.

Postero die fratribus ad nocturnæ synaxeos officium persolvendum congregatis, dum ex more de via venientium domno abbati oblatum fuisset, quatenus de Matutinis exiens lassitudinem ex itinere contractam nocturna quiete repelleret, sicut erat fervens spiritu, persistit : et toto vigiliarum spatio divinis laudibus vigilanter intendens, quasi jam præsago spiritu quæ super eum ventura erant prænosceret, futuro se agoni præparabat. Quid plura ? Finitis Laudibus dum secundum consuetudinem Ordinis Prima continuatim subjungeretur, domnus abbas de choro exiit, dormitorium ascendit; inde ad abluendas manus descensurus, quatenus, finita Hora, ad celebranda sacra mysteria expeditior occurreret. Quod exsecrabilis ille, non monachus, sed parricida, nequiter deprehendens, nequius insecutus est eum : et in loco dormitorii, quem tanto facinori perpetrando congruum præviderat, tanquam leo paratus ad prædam, in insidiis se occultabat. Vir itaque Domini rediens, et per dormitorium versus gradus quibus in claustrum descenditur incedens, ad insidiarum locum pervenit. Et ecce filius ille perditionis subito exsiliens, impetum fecit in eum, et cultrum acuminatum longum et latum visceribus ejus immergens, crudeliter scindendo, secando, fodiendo, usque ad spinam dorsi pervenit. Sed sicut verus Agnus Dei, Dominus noster Jesus Christus, non quidem coram tondente, sed coram sacras manus ac pedes fodiente obmutuit, et non aperuit os suum, sic et iste verus imitator et hostia Christi coram terribili laniatore et fossore viscerum suorum non modo clamorem, sed vix aliquam vocem doloris emisit. Tum vero Deo odibilis et hominibus invisus ille homicida, cum cratem costarum osistere sentiret, ne sacrum corpus sicut volebat transfodere posset, gravibus tormentis graviora superaddens, detestabilem sicam intra viscera versando atque reversando, omnibus modis satagebat, ne Pater sanctus vivus de manibus ejus evaderet. Mitis vero pastor exsecrabilem ipsius instantiam perhorrescens, leni voce dixit ad eum : « Quæso, frater, parce. Cesset jam manus tua, quia nullomodo de cætero vivere potero. » Ad quam vocem malignus ille pernici cursu aufugit, et dæmonum præda factus, ultricem tanti sceleris conscientiam secum ferebat. Venerabilis autem abbas recollectis viribus, per gradus quibus in ecclesiam descenditur, tam horrendo vulnere confossus descendit : sed cum ad extremos gradus venisset, præ nimia sanguinis effusione sentiens defectum corruit, et tanquam exanimis jacebat. Nutu vero Dei sacrista per ecclesiam incedens jacentem offendit ; sed quis esset, aut quare illic jaceret, in tenebris discernere non poterat. Territus itaque vehementer, concitus candelam accendit : et admoto lumine Patrem sanctum recognovit. Protinus ergo lamentabiliter exclamans, et heu, heu congeminans, fratres universos ad tam miserabile spectaculum concurrere fecit. Ipse etiam domnus abbas Petrus adfuit : et videns martyrem Christi in sanguine suo volutari, lacrymosis suspiriis internum cordis prodebat dolorem.

Itaque manibus fratrum lugentium in infirmitorium est delatus. Ubi vero paululum conquievit, recollecto spiritu immensas omnipotenti Deo gratias agere cœpit, quod eum in præsenti tam dura morte puniri permitteret, ne pro peccatis et negligentiis suis post mortem in purgatoriis locis graviores pœnas exsolveret. Triduum, si bene memini, post ea supervixit : in quo spatio sacramentis ecclesiasticis munitus, devotis precibus et piis sancti desiderii votis ad beatitudinem futuræ vitæ suspirabat. Occisori suo ex corde indulsit; et omnes qui aderant attentius precabatur, ut si forte comprehende-

retur, nil mali a quoquam pateretur. Speciales filios suos Clarævallenses ex intimo cordis affectu divinæ gratiæ commendavit, sicque sancta illa anima carne soluta, tanto liberior, ut credimus, æthereum penetravit cœlum, quanto durius hic camino tribulationis et horrendæ mortis extremitate purgari meruerat. Sacrum corpus ejus basternæ impositum, divinis psalmis et hymnis per totam viam resonantibus domno quoque Petro abbate funus cum magna reverentia prosequente, Claramvallem honorifice delatum est. Ubi quam sublimi et manifesta revelatione, de gloria martyrii ejus, idem abbas certificari meruit ad commendandam posteris tanti martyris memoriam referre non incongruum puto.

CAPUT XXIX.

Quod domnus abbas Petrus de glorificatione Christi martyris Gerardi per revelationem certificari meruit.

Cum a conventu Clarævallis pro commendatione beatæ animæ missa solemniter, sicut moris est celebraretur, præfatus domnus abbas Petrus sacro altari astabat, solita sua devotione salutarem hostiam immolaturus. Qui licet hilaritatem vultus intuentibus se prætenderet, erat tamen tristis et mœrens valde super tam indigna morte pii Patris, maxime quod in domo sua, scilicet Igniaco, Dominus tam immane scelus fieri permisisset. Cumque diversis cogitationibus æstuaret, reputans ne forte propter peccata sua hoc accidisset, vidit repente visibili specie beatissimum Bernardum a dextris altaris stantem; eum quoque, de cujus morte lugebat domnum Gerardum a sinistris : utrosque inæstimabili claritatis gloria refulgentes. Quorum visione obstupefactus dum attonitus hæreret, dixit ad eum beatus Bernadus : « Cur, quæso, tanquam mortuum luges eum cujus transitoria mors in perennitatem beatæ vitæ commutata, pretiosa est in conspectu Domini ? » Et protensa manu ad martyrem Christi Gerardum, qui in sinistra parte altaris stabat : « En, inquit, iste est frater meus, cujus funeri debitas persolvitis exsequias : qui quanto crudeliorem et indigniorem mortem in oculis hominum pertulisse visus est, tanto majori gloria a Domino sublimatus, inter victrices et purpuratas martyrum catervas sortem suæ vocationis accipere meruit. » His dictis, tam jucunda visio ab oculis intuentis sublata est. Tanta vero lætitia et securitas de glorificatione dilecti amici sui in corde ejus qui hæc videre et audire meruerat, successit, ut non jam quasi mortuum plangendum putaret, sed propulsato omni mœroris et dubietatis nubilo, tanquam fidelissimum intercessorem apud omnipotentem Dei misericordiam habendum censeret. Hanc revelationem a piæ memoriæ domino Gerardo quondam priore Clarævallis, postea Everbacensi abbate audivimus, qui quantæ veritatis, puritatis et innocentiæ vir fuerit, norunt ii qui cum eo conversati sunt, de quo etiam a senioribus Clarævallis referri audivimus, quia cum ad manus beatissimi Bernardi accederet, quatenus se per eum Ordini et domni Clarævallis redderet, idem venerabilis Pater in spiritu Dei loquens, audientibus qui aderant innocentiæ ejus testimonium reddidit, dicens : *Ecce vere Israelita, in quo dolus non est* (*Joan.* I). Exsequiarum itaque celebritate luctu mixto gaudio, peracta, et spiritualibus ejus filiis tanti Patris non tam temporalem mortem ejus lugentibus quam gloriosæ victoriæ ipsius, qua de inimico pro justitia fortiter occumbens triumphavit, congratulantibus, sanctum corpus ejus ante fores oratorii Clarævallis in cellula, quæ olim ob receptionem corporum sanctorum confessorum Bernardi et Malachiæ constructa fuerat, in sarcophago super pavimentum exaltato venerabiliter conditum est.

Igitur dum fama pretiosæ mortis ejus, quomodo scilicet innocens pro justitia et zelo Ordinis crudeli morte multatus esset, ubique vulgaretur, ad aures summi pontificis, beatæ videlicet memoriæ Alexandri, pervenit. Qui quoniam speciali eum dilectione pro suæ reverentia sanctitatis amaverat, multo pietatis affectu super tam indigna morte ipsius contristatus est, ipsumque tanti facinoris patratorem excommunicatum et extorrem a societate omnium fidelium habendum censuit. Evolutis post hæc aliquantis annis, crudelis ille carnifex, qui tantum scelus commiserat, pœnitentia ductus summum pontificem adiit, atque ad pedes ipsius misericordiam postulaturus corruit. Domno vero apostolico quærenti quis esset, vel quid mali commisisset : « Ego sum, ait ille, qui Gerardum abbatem Claræ-vallis occidit. » Cumque domnus papa dilectum olim sibi abbatem nominari audisset, et auctorem mortis ejus coram se positum cerneret, totus inhorruit, et vehementer turbatus, minus discrete, sicut dicitur, pede eum repulit, dicens : « Vade, fili perditionis. » Quo audito miser ille concitus surgens recessit. Cardinales qui aderant, reverenter accedentes suggesserunt domno papæ, quamvis sceleratissimum hominem, non debere sine misericordia dimitti, Dominum Jesum in cruce pro crucifixoribus suis orasse nec expedire apostolatui ejus, si tam immite desperationis exemplum posteris relinqueret. Quorum verbis territus apostolicus, festinanter parricidam illum vocari præcepit, quoniam non propterea ad horam illum repulit, ut desperandum de ipso censeret, sed ut horrorem et enormitatem tam immanis flagitii præcordiis ejus arctius imprimeret, et per hæc ad pura quæque pro scelere suo toleranda provocaretur. Sed o quam terribilis est Deus in consiliis super filios hominum, quoniam nemo valet corrigere quem ille neglexerit. Cum enim ad jussum pontificis miserabilis ille peccator a ministris quaquaversum quæreretur, non in consistorio, non in palatio, sed nec in universa urbe inveniri potuit : quove devenerit, vel quali fine defecerit, usque hodie ignoratur.

CAPUT XXX.

De piæ memoriæ domno Henrico, septimo Claræ-vallis abbate postea Albanensi episcopo cardinale.

Glorificato per martyrii palmam beato Gerardo sexto Claræ-vallis abbate, domnus Henricus Altæcumbæ abbas, ad sabbatismum populi Dei jam in septima ætate quiescentis, cui dicit Spiritus : *Ut requiescat a laboribus suis* (*Apoc.* XIV), desiderio, vita et moribus suspirans, septima ordinatione nobilis illius in sincera religione Claræ-vallensis congregationis, spiritualis Pater electus est. Hic venerandus Pater, nobilis quidem genere, sed longe nobilior virtutum generositate, a primis adolescentiæ suæ annis in sanctuario Domini locatus, manum misit ad fortia, magis eligens ferre jugum Domini suave et onus ejus leve (*Matth.* XI), quam dici et esse filius Belial, id est absque jugo; plus appetens pro Christo Domino humiliari cum mitibus, quam dividere spolia cum superbis ac per hoc in sortem illius cadere, qui rex super omnes filios superbiæ (*Job.* XLI). Porro dies adolescentiæ suæ tanta puritate et innocentia pertransiit, sicque canos sapientiæ in annis tenerioribus induerat, ut dum vix adhuc limen virilis ætatis attigisset, merito magis religionis et prudentiæ quam ætatis sequester inter Deum et homines constitueretur; et vicarius Filii Dei factus, nomen pariter et officium Patris et pastoris adipisci mereretur. Quam tamen prærogativam honoris vel potius pondus sollicitudinis, semel susceptum, tanta fidei et devotionis alacritate administravit, ut internus ille judex, discretor cogitationum et intentionum cordis, qui in manu omnium signat, ut noverint singuli opera sua, fidelem in minori dispensatione probans majori eum charismatum gratia sublimare decerneret. Nempe maturiori jam ætate virtutibusque in habitum versis

abbas Claraevallensis factus, rigorem disciplinæ per quem alios ad tramitem justitiæ cogebat, in seipso minime neglexit, sed quantum dignitatem officii sui patiebatur, ad communis vitæ socialitatem se constringens, ipsi etiam labori manuum aliquoties pro tempore cum cæteris fratribus insudabat. Cæterum, quam sanum consilium dederit Sapiens omnibus in sublimitate constitutis dicens : *Quanto magnus es, humilia te in omnibus* (*Eccli.* III), quamque acceptum sit Deo, si prælatus propter timorem ipsius duris etiam et vilibus laboribus carnem suam castigare non dedignetur, pius Dominus huic famulo suo demonstrare dignatus est : qui eum pro quadam negligentia sua, quam, dum labori manuum ardentius insisteret, contraxerat, nec tam gravem fuisse putabat, mirabiliter simul et misericorditer corripere voluit (17*). Accidit enim quadam vice ut idem venerabilis abbas tempore secationis colligendo feno instans, in pratis grangiæ, quæ trans flumen Albam sita, proxima est monasterio Claræuallis, cum fratribus suis impigre laboraret. Et ecce dum ferventius, operi insisteret, frater quidam festinus advenit nuntians unum de conversis infirmis, ægritudine prævalescente, morti approximare : et propterea gratiam inunctionis desiderare. Abbas autem sciens cæteros sua præsentia roborari, et ad laborandum ferventius incitari ægre nimis tulit se ab opere divelli : ideoque unum de senioribus vicarium pro se misit, qui eidem infirmo solemne inunctionis officium impenderet. Quod ubi factum est frater ille sacramentis ecclesiasticis contra aereas potestates rite munitus, in pace vitam finivit.

Post hæc die quadam, dicto completorio, dum clara adhuc luce fratres se in lectulis suis collocassent, ipse etiam domnus abbas vigilans in lecto suo jacebat. Cui sic jacenti monachus quidam, qui paulo ante prædictum fratrem vita decesserat, visibiliter apparuit, sicque ad eum locutus est : Scias, domine Pater, quoniam frater ille, qui proxime defunctus est, mox ut carnis induvias exuit, ante thronum gloriæ Domini nostri Jesu Christi a sanctis angelis præsentatus est. Ubi cum subtilissima examinatione vita ejus discutitur, tandem ad ea, quæ circa eum in extremis agentem gesta sunt, discussionis scrutinium processit. Cumque benignus Judex quæreret si omnia quæ circa morientes fratres fieri solent rite circa eum adimpleta fuissent, responsum est quia rite excepto eo solo quod abbas, dum labori ferventius instaret, eum in propria persona inungere neglexisset, sed pro se vicarium misisset. Quapropter Dominus me vocans, cujus cum cæteris tremendæ majestati astabam, dixit mihi : « Vade et ex parte mea dic abbati, quatenus pro hac negligentia sua, cuncto tempore vitæ suæ singulis diebus septem psalmos pœnitentiales persolvat. » His dictis, nuntius cœlestis dum ea quæ intus audierat foris nuntiasset, ad Dominum mittentem rediit : a quo, licet foris apparens, intus minime recesserat. Abbas vero cum tremore et admiratione multa quæ audierat mente pertractans, divinæ pietati ex intimo corde gratias retulit, proprio experimento probans, irrefragabili veritate subnixam esse sententiam, quam de Domino testatur Apostolus dicens quoniam, *ipsi cura est de nobis* (*I Petr.* V). Humillima itaque obedientia pœnitentiam sibi a summo omnium abbatum Abbate injunctam suscipiens, tanta curavit sollicitudine observare, ut etiam postea factus Albanensis episcopus cardinalis solitus esset familiaribus suis dicere quia, si hoc articulo premeretur, ut unum et duobus modis omnibus fieri oporteret, scilicet, in die sancto Paschæ, seu Natalis Domini, aut missam aut psalmos illos omittere, potius missam intermitteret. Benedictus igitur Deus in donis suis, et sanctus in omnibus misericordiis suis, qui in his novissimis diebus tam perspicuis et evidentibus revelationibus consolatur humiles servulos suos, ut per hoc a visibilibus abstracti, invisibilibus pedem fidei fortius imprimamus, certissime scientes quoniam visibilium et invisibilium ipse unus et solus est Dominus, qui incomprehensibili majestate sua soli polique patriam, unam facit esse rempublicam.

CAPUT XXXI.

De converso, qui per gratiam Dei et orationem venerabilis abbatis Henrici damnationis sententiam evasit.

Frater quidam laicus in Claravalle quidem aliquandiu conversatus, sed sub castissima Claræuallensium disciplina nequaquam fuerat nutritus, verum de alia domo illuc transmissus, crimina gravissima, quæ in priori domo sua commiserat, usque ad ipsum mortis articulum, horrenda cordis duritia, sine confessione et pœnitentia abysso pessimæ celabat conscientiæ. Hunc Deus omnipotens, in cujus ditione et voluntate universa sunt posita, tam liberaliter quam misericorditer ab æternæ damnationis voragine, jamjamque super caput ipsius imminentis, eripere dignatus est. Pressus enim gravissima infirmitate, cum jam mortem vicinam adesse sentiret, divina gratia, quam quandoque miseris et indignis peccatoribus miseretur, illustratus, accito confessore peccata sua confiteri voluit. Livida vero malignorum spirituum caterva, quæ quantum in ipsa est, semper gratiæ Dei adversatur timens ne per salutare confessionis antidotum peccatorem perderet, quem diu laqueis suis irretitum incontinenti se rapere posse præsumebat, tanta vi malitiæ suæ super eum irruit, ut perdito flamminis officio diutius permanens, mutus jam ultimum trahere flatum videretur. Pius vero Dominus, qui sicut novit parcere supplicantibus, ita novit etiam debellare superbos, sicut quondam typicum illum Pharaonis exercitum mediæ noctis silentio per columnam ignis et nubis respiciens contrivit, ita et nunc mediæ noctis silentio per intercessionem, sicut credimus, beati Bernardi sanctorumque qui in Claravalle requiescunt, tyrannicam dæmonum superbiam increpans et fugans, reum suum absolvit, redditoque linguæ officio, ad confessionis sacramentum animavit. Denique cum fratres infirmarii sollicite circa eum observarent, et jam nullus aliud, nisi mortem illius præstolaretur, esse repente mediæ noctis hora instante aperuit oculos, et absolute loquens, se confiteri velle fratribus indicavit. Tunc velociter accersito venerabili domno Henrico abbate, confessus est ei, loquens in amaritudine animæ, et dicens : « Ego peccator immundus, ego omnium flagitiosissimus, confiteor Deo, et tibi, Pater, quia cum essem pridem in monasterio meo, nomine Esrom, quod situm est in Dacia, ex quadam fornicaria filium genui, et neque confessionem neque pœnitentiam super hujusmodi scelere hactenus egi. Proinde nunc cum obmutuissem, maligni spiritus miserrimam animam ad loca infernalia rapuerunt ; ibique vidi supplicia, quibus mox exutus corpore mancipandus ero ad puniendum. Ibi quoque ad cumulum damnationis meæ filium meum jampridem mortuum reperi, iniquitates meas arguentem et exprobrantem mihi hujusmodi verbis : Heu, detestande peccator ! heu, exscerande proditor castitatis et religionis, nunquam natus fuisses, nunquam adultus fuisses ! quasi qui non esses, de utero ad tumulum translatus fuisses ! quoniam exigente malitia tua, ego in istas perduci merui miserias ! »

His igitur auditis et visis conturbor atque coarctor nimis, tum pro ejusdem filii mei imputata pœnalitate, tum pro mea ipsius jamjamque immi-

(17*) Henrici culpa nonnisi venialis fuit, qua laborem manuum non dimisit, et per alium ungi curavit, quem per se ungere debuit : fortassis suos inde scandalizans.

nente damnatione. Cum ergo hæc audisset discretus et prudens Pater domnus abbas Henricus, commota sunt viscera ejus vehementer, super tanta tribulatione peccatoris in supremo agone periclitantis Unde et salutaribus verbis aggrediens hominem cœpit eum omnimoda argumentosæ pietatis instantia ad spem veniæ animare, consulens et suadens efficacibus monitis, ne unquam aliquo modo de ineffabili misericordia potentissimi Redemptoris diffideret, sed plena fidei devotione clamaret et diceret: « Credo, Domine, quia si etiam in profundum inferni demersus fuero, inde me potens est misericordia tua liberare (*Job.* xxx). » Tandem itaque injuncta pœnitentia, factaque absolutione, abbas dimisit ægrotum, seque recepit in dormitorium. Vix hora transierat, et ecce denuo, sollicitante infirmo, abbas ad eum revocatur, ac sine mora revertitur. Ad quem sic ait infirmus: « Obsecro te, domine Pater, miserere mei, et ora pro me misero peccatore, quia modo postquam tibi locutus, sum, ad loca pœnarum reductus sum: ubi etiam significatum est mihi, quoniam propter confessionem quam miserante Dei feci, et propter pænitentiam quam accepi, per gratia Dei liberandus sum ab æternæ damnationis voragine, in purgatoriis tamen suppliciis scelera quæ commisi et omnia peccata mea usque ad novissimum quadrantem exsoluturus. Quia vero minus pure confessus sum, et absque pura confessione salvari nequeo, magno Dei munere ecce secunda vice redire permissus sum, quatenus virus, quod adhuc remordet conscientiam, per salutarem confessionis potionem evomere festinem. Confiteor itaque Deo, et tibi, Pater, quod a quodam fratre tunicam unam sine licentia accipere præsumpsi, et de hoc proprietatis et inobedientiæ crimine hactenus sine confessione et pœnitentia vixi. » Itaque religiosus et pius Pater Henricus, tantam divinæ bonitatis abundantiam super tanto peccatore vehementer admirans, et tanquam bonus pastor oviculæ perditæ quidem, sed inventæ congratulans, facta denuo absolutione, pœnitentiaque injencta, infirmum et pœnitentem tenerrimo pietatis affectu gratiæ Dei commendavit. Qui etiam infirmus, orante abbate, animæquior factus, et ipsa serenatione vultus statum suum melioratum esse significans, rursus obmutuit, et post modicum intervallum in pace quievit. *Quis accusabit adversus electos Dei? Si Deus justificat, quis est qui condemnet?* (*Rom.* VIII.) Ipsius omnipotentiæ soli licitum et possibile est de eadem massa generis humani facere aliquod vas in contumeliam, aliquod in honorem nec quisquam valet ei dicere: Quare sic fecisti? cujus judicia vera justificata in semetipsa, cujusque misericordiam ab æterno et usque in æternum super timentes eum, sicut nullus ex omnibus filiis hominum, sic nec quisquam ex omnibus virtutibus angelorum comprehendere poterit. Sicut namque conscius ille cœlestium secretorum Augustinus super sententiam illam, quam in Evangelio ait Dominus: *Nemo potest venire ad me, nisi Pater qui misit me, traxerit eum* (*Joan.* VI), dicit: « Quem trahat Pater omnipotens, vel quem non trahat, quare illum trahat vel non trahat, noli velle discutere seu judicare, si non vis errare »

Cæterum sicut beati nimis, qui tam speciali privilegio gratiæ salvari merentur, ut hic de quo locuti sumus, sic e converso miseri et infelices nimis, qui talium exemplo peccata sua usque ad mortis articulum confiteri dissimulant, temeraria valde impudentia eamdem se gratiam in extremis suis consecuturos præsumentes, cum Dominus per Psalmistam dicat: *Non congregabo conventicula eorum sanguinibus* (*Psalm.* XV), quia pauci sunt, qui in sanguine peccatorum perdurantes hanc gratiam consequantur: sed neque privilegia paucorum faciunt communem legem ideoque quicunque de misericordia Dei tam superbe præsumunt, et tempus gratiæ quod præ manibus, per negligentiam suam perdunt, cum tempus gratiæ transierit, et horror et caligo sempiternæ mortis lucem vitæ hujus contenebraverit; tunc sicut capiuntur pisces hamo, et aves laqueo, sic capientur miseri tempore malo: tunc omnipotentis Dei tremendam majestatem, quam nunc despiciunt peccata hominum propter pœnitentiam benignissime dissimulantem; sentient justissima et sævissima districtione peccata suppliciis nunquam finiendis punientem. Igitur reverendissimus Pater Henricus abbas Claræ-vallis, dum quotidianis virtutum incrementis ad meliora proficeret, et opinio sanctitatis ejus clara ubique vulgaretur, voluntate et electione summi pontificis, fratrum quoque cardinalium consilio annuente, in Albanensem episcopum cardinalem assumptus est. Quam dignitatem adeptus, sic ea quæ pontificis erant exsequebatur, ut primæ suæ professionis et humilitatis nequaquam immemor existeret, foris auctoritatem sacerdotio condignam prætendens, sed intus luctum monachi in spiritu contrito et corde humiliato sacrificans, obtutibus interni inspectoris placere festinabat. Factus autem episcopus Claramvallem suam oblivioni minime tradidit, sed sincero eam semper dilexit amore, honori et utilitati ejus tam in curia Romana, quam alibi, ubicunque poterat, fidelissima devotione intendens. Consummatis vero feliciter diebus vitæ suæ sepultus est in Claravalle, in loco quem sibi elegerat, et magno desiderio præoptaverat: qui locus medius est inter memorias sanctorum confessorum Christi Bernardi et Malachiæ, quemque ea intentione sibi ad locum sepulturæ præelegit; ut in die generalis resurrectionis præfatis sanctis adhærens, quidquid meritorum sibi deerit in se, sanctissimorum contubernalium suorum meritis adipiscatur.

CAPUT XXXII.

De venerabili viro domno Petro octavo Claræ-vallis abbate.

Postquam mater universalis, videlicet sancta Ecclesia Romana, quæ habet plenitudinem potestatis, in partem sollicitudinis ascivit domnum Henricum quondam Claræ-vallis abbatem, cum quærerent enixius abbates et fratres Claræ-vallenses, quem in locum ejus subrogarent, cito de proximo obtulit se fragrantissima virtutum suaveolentia domni Petri abbatis Igniacensis, cujus supra mentionem fecimus: qui hanc specialem gratiam ab hominibus sui temporis obtinuerat, ut sanctus et bonus, electus ex millibus prædicaretur. Hunc itaque dignum dignorum successorem, octavum Claræ-vallis abbatem unanimo consensu elegerunt: dignum, inquam, qui pro suæ reverentia humilitatis ad altiorem locum ascendens, templi Domini, quod ex vivis lapidibus ædificatur, minister constitueretur, de quo per Ezechielem dicitur, quoniam in octo gradibus ascensus ejus (*Ezech.* XXXIV): hoc significante Spiritu sancto quod per gradus octo principalium virtutum ad octavam æternæ beatitudinis ascenditur. Iste Dei famulus, cum ante susceptum regimen Claræ-vallensis Ecclesiæ perfectus et sanctus judicio omnium habitus fuisset, tamen tanquam præterita conversatio sua nullius momenti fuisset, ad novum agonem seipsum extendere cœpit, studens modis omnibus dare voci suæ vocem virtutis, id est ut quæ ore docebat, opere non destrueret, omnia justa et sancta factis magis quam verbis ostenderet; Patrum quoque præcedentium vestigia continue præ oculis haberet, præcipue sanctissimi Patris nostri Bernardi, cujus se indignum vicarium judicabat. Cumque cæteris floreret virtutibus, gratia tamen mansuetudinis ita decoratus erat, ut in habitu, in incessu, in vultu, in locutione ipsius nihil aliud, nisi sanctæ humilitatis quæ aliud in corde ipsius radicaverat judicia renitebant. Denique universa fere

domus administratione in temporalibus cellarariis et provisoribus ejusdem domus commissa, ipsa soli Deo vacare salutique animarum intendere proposuit. Nempe quotiescunque exoccupatus esse poterat, in auditorio solus in silentio, demisso in terra vultu sedebat, ut si quis de junioribus, vel infirmioribus fratribus multitudine tentationum percussus, seu quavis molestia gravatus fuisset, liberam eum adeundi facultatem haberet: quem etiam continuo, secundum datam sibi gratiam salutaribus monitis et dulcissimis ædificationum eloquiis ad agonis pro Christo suscepti tolerantiam roborabat.

Cæterum quam rigidus castigator corporis sui fuerit, ex hoc satis aperet quod nunquam duabus tunicis et duabus cucullis simul, sed aut una cuculla et duabus tunicis, aut una tunica et duabus cucullis, etiam in asperrimo frigore vestiebatur; botis quoque rarissime utebatur. Frugalitati vero et parcimoniæ in tantum operam dabat, ut ipsis quoque communibus cibis parcissime utens, magis qua lecunque sustentamentum fragilis corporis quærere, quam gulæ irritamentis indulgere se comprobaret. Semper in corde, frequenter et in ore habebat, se indignum, se insufficientem esse, qui tantam domum regeret; se minus idoneum, minusque discretum, ad quem de universis mundi partibus tanta abbatum et fratrum multitudo respicere deberet. Unde etiam regi Francorum, qui propinquus erat, quadam vice dixisse fertur: « Vide, domine mi rex, quod ego tantillus homuncio, nullam prorsus habens personam, mentis etiam et rationis inops, tam sublimem domum regendam suscepi, et timeo graviter ne forte per imprudentiam et insufficientiam meam, status Claravallis, qui hucusque inviolatus permansit, labefactetur. » Cujus humilitate rex admodum delectatus, respondit ei: « Cur, domine Pater, in tantam pusillanimitatem temetipsum dejicis, ut curam animarum, quas Deo auctore regendas suscepisti, deserere velis? Ne quæso, ita feceris, sed secundum gratiam tibi a Domino collatam, curam Dominici ovilis vigilanter exercere non negligas. Tu tantum esto abbas intus, in iis quæ ad honorem Dei, et ad salutem animarum pertinent: ego foris ero abbas, in omnibus quæ ad utilitatem domus vestræ spectant, possessiones vestras tutando, et ab omni exactione liberas reddendo, omnem etiam qui maligna voluntate vos quolibet modo inquietare præsumpserit, regiæ animadversionis ultione feriendo. » Purissimam et Deo placitam hujus beati viri in sancta religione conversationem manifestius indicat gloriosa illa revelatio, quam supra expressimus, per quam glorificationem Christi martyris Gerardi quondam Claræ vallis abbatis, non solum spiritualibus, verum etiam corporalibus oculis et auribus videre et audire dignus fuit. Quam vero copiosa supernæ gratiæ dulcedine perfusus fuerit, quamque non inefficax pro sceleratis et peccatoribus intercessor exstiterit, mirabilis illa et vere memoria digna Balduini militis et sceleratissimi peccatoris in extremis conversio manifeste declarat. Quæ qualiter accidirit, non ad impunitatem promittendam criminosis, sed ad honorem Dei, et ad consolationem pœnitentium proferemus, sicut idem reverendissimus abbas eam cuidam fratri multis precibus exoratus seriatim exposuit, cujus verbis fidem non adhibere, omni religioni detrahere est. Porro memoratus frater scripto, quæ audierat, commendavit: unde et nos ea quæ dicturi sumus, ipsius verbis expressimus.

CAPUT XXXIII.

Qualiter omnipotens Deus cuidam sceleratissimo peccatori, meritis et precibus venerabilis Petri abbatis pœnitentiæ fructrum concessit.

Miles quidam, nomine Balduinus, dominus castri, quod in territorio Remensi situm Guiza nuncupatur, cum esset homo bellicosus et strenuus armis postposito timore Dei multa mala quotidie perprerabat, rapinis, incendiis cædibus, cæterisque similibus diabolicis operibus frequenter insistens. Hoc autem solummodo boni in eodem esse videbatur, quod virum sanctissimum Petrum tunc Igniaci, postea Claræ vallis abbatem, cum tota domo Igniacensi sincere diligens magnifice honorabat, multumque de ejus meritis confidebat. Neque vero id frustra, quemadmodum rei exitus declaravit, ut adimpleretur sententia, quam Dominus in Evangelio ait: *Qui recipit justum in nomine justi, mercedem justi accipiet* (*Matth.* x). Nam cum adhuc esset in ætate virili, contigit eum lethali ægritudine pressum ad extrema perduci. Proinde misit quantocius nuntium, rogans et supplicans quatenus prædictus abbas ad se venire dignaretur. Qui concite veniens, invenit hominem jam pene consumptum, et linguæ officio penitus destitutum. Sed orante abbate sancto, larga benignitate Christi Domini nostri indulta est prolixius ægro loquendi facultas, et voluntas confitendi. Confessione vero cum multa cordis contritione facta, voluit incontinenti mundum deserere, et habitum sanctæ religionis assumere. Conjuge autem ipsius, quæ plus corpus mariti sui quam animam diligebat, multa pertinacia ne hoc fieret prohibente, dilatum est interim votum, donec illa de sospitate ipsius penitus desperata, tandem suum dedit assensum. Qui gavisus vehementer de impetrata conversionis licentia, mox ad supra prædictam Igniaci domum transferri se fecit, futurus ibidem monachus, si vixisset. Sed morte accelerante soluta est protinus anima ejus a corpore, amarissima contritione ingemiscens ac pœnitens vehementer, quod tempus pœnitentiæ sine pœnitentia transegisset. Cumque defunctus fuisset, factæ sunt de eo revelationes multæ præfato abbati, cæterisque senioribus loci, quas quia longum est omnes explicare, paucas ex pluribus annotare curavimus. Eadem igitur nocte qua defunctus est, apparuit in visione cuidam viro religioso, quasi de lecto se erigens, in quo gravi ægritudine pressus jacere videbatur. Cui cum ille adminiculum ferre conaretur, ait: « Non est mihi necesse, frater, ut teipsum fatiges; sanctus namque Benedictus sub cujus alas, licet indignus, confugi, adjutor est mihi fortissimus, ipseque me mittit ad dominum Petrum abbatem vestrum, ut ab eo monachus fiam. » In ipsa nocte eum idem venerabilis abbas pro anima peccatoris, sed pœnitentis sollicitus et anxius valde existeret, cœpit animo pertractare qualiter homini mortuo tanta peccatorum mole gravato succurrere posset. Hæc illo cogitante, subito astitit ei quidam cujus vultum non agnoscebat quem tamen angelum Domini fuisse credebat, respondens cogitationibus ejus, et dicens: « Magno adjutorio indiget. Haud dubium vero est quin de ipso mortuo diceret. » Et his dictis, statim ab oculis ejus sublatus est.

Itaque sanctus abbas, accepto, divinitus hujusmodi responso, liquefactus est totus pietatis et fraternæ compassionis unguento; et mox conversus ad orationem altaria sanctorum circuibat, eorumque suffragia pro salute defuncti medullitus implorabat. Cumque hoc ardenti pietatis affectu diutius actitaret, ex infirmitate fragilitatis humanæ tanquam mœsto et fatigato somnus obrepere cœpit. Tenuiter vero obductis palpebris, cum nec plene vigilans, nec plene dormiens sibi videretur, repente apparuit ei Satanas, vultu terribili minaciter fremens adversus eum et dicens: « Quid? Balduinum auferes mihi? » Et cum hoc dixisset, in impetu furoris exiliit in eum, coarctans et comprimens vehementer. Qui statim expergefactus, ita se omnibus membris astrictum reperit, ut ea movere non posset, sed verbum Dei non fuit alligatum. Dixit itaque ad insatiabilem illum homicidam: « Adjuro te, spiritus immunde, per sanguinem Jesu Christi Filii Dei, quem pro nobis miseris et peccatoribus in cruce

fundere dignatus es ; et per gloriosam ejus genitricem et Virginem Mariam, quatenus huic animæ confessæ et pœnitenti nocere non præsumas. » Et cum hoc dixisset, divina virtute coactus reliquit eum diabolus, et fugit. Ipse vero in sua relaxatione defuncti liberationem intelligens, resumpta orandi constantia, magis ac magis interim precibus insistebat. Tanta namque in illa hora devotionis gratia perfusus est, tantamque de Dei misericordia fiduciam mente concepit, quantam nunquam in vita sua fuerat expertus. Unde etiam indubitanter credidit suas suorumque fratrum supplicationes pro eodem defuncto divinitus exaudiri. Mane ergo facto cum capitulo fratrum præsideret, omnes in commune sollicite rogat, attentius monet, quatenus pro anima peccatoris, qui ad ipsos in supremo necessitatis articulo confugisset, devotas preces effunderent, multasque et diuturnas orationes statuens, ipse per dies triginta pene quotidie sacrificium nostræ redemptionis pro ejus anima offerre curavit. Porro per totum tricenarium illud vix aliqua dies præteriit, quin memorato abbati, aliquando quidem dormienti, aliquando etiam, quod magis mirum est vigilanti, idem defunctus, scilicet Balduinus, appareret interdum quoque flexis genibus et junctis manibus coram eo stans supplicare videbatur, ut pro se orare non desisteret.

Contigit autem in ipso tempore abbatem quemdam monachorum nigri Ordinis, quem miles ille adhuc in carne vivens aliquando graviter injuriaverat, ad eamdem domum Igniaci hospitandi gratia divertere. Gavisus vero reverendissimus abbas Petrus, quod hanc quoque occasionem adjuvandi peccatricem animam sibi præstitisset Dominus, supra dictum abbatem duxit ad tumulum defuncti, obsecrans in Christi amore ut eum absolveret ab illa injuria quam, suadente diabolo, in ipsum commiserat. Quo statim sine dilatione, tum propter honorem Dei, tum propter compassionem fraternæ misericordiæ, quod petebatur concedente, ecce in ipsa nocte defunctus ille domno abbati Petro gratulabundus apparuit, ostendens ei corpus suum purgatum a lepra, qua se ab olim contaminatum fuisse insinuabat. Præterea in facie ipsius apparuit immensi cujusdam vulneris penitus obducta cicatrix, cujus sanitas recens deletum ostendebat esse piaculum, quod in abbatem commiserat. Post hæc autem, cum jam Dominus declarare vellet exauditas fuisse in conspectu suo preces sancti abbatis fratrumque ejus, pro anima pœnitentis illius, in ipso sancto die Parasceves, jam inchoato circa horam nonam divino officio, in ipsa, inquam, hora, qua Dominus Jesus Christus pro peccatoribus crucis supplicium subire et mortem gustare dignatus est, cum idem venerabilis abbas indutus sacerdotalibus juxta altare præsideret, apparuerunt ei duo juvenes præclaris vultibus et sericis vestibus renitentes : qui eumdem Balduinum defunctum dextra lævaque incedentes ad altare deduxerunt. Transeuntes vero coram abbate, convertentes se ad eum dixerunt : Ecce dominus Balduinus. Erat autem ipse defunctus nigris quidem vestimentis, sed tamen bonis et decoris amictus, quæ quasi de Isembruno esse videbatur. Quod videns sanctus abbas, lætatus est valde, nimirum intelligens in vestibus nigris pœnitentiæ signum, et in repræsentatione ipsius ad altare certum reconciliationis indicium. Ut vero reconciliationis hujus omnis a corde famuli Dei removeretur scrupulus, qui prius crebro apparere solebat intercessionis opem flagitans, deinceps nec ipsi abbati, nec alteri cuiquam apparuit, ut etiam per hoc magna misericordia Dei se in numero pœnitentium, et in purgatoriis locis ad similitudinem Dei reformandorum receptum fuisse declararet. Quis, rogo, divinæ bonitatis et clementiæ viscera super nos miseros et peccatores

A digne æstimare sufficiat? Sed sicut certissime credit catholica mater Ecclesia Dominum Jesum pro peccatoribus et impiis in passione et in morte sua innocentissimum sanguinem suum fudisse, ita prorsus incertissimum est quisnam sit ille qui ad redemptionis hujus sacramentum pertineat, vel, quis ille, qui non pertineat : ideoque merito judicare prohibemur, neque de quantum libet sceleratissimo peccatore præcipitem ferre sententiam, quia qualis quisque sit hodie, utcunque æstimare possumus, qualis vero crastino futurus, omnino scire non possumus. Neque enim solum quidam per gratiam Dei de peccatis et vitiis transeunt ad remedia pœnitentiæ, verum etiam, quod omni lacrymarum fonte plangendum est, terribili nimis judicio Dei, de virtutibus et sanctis operibus nonnulli tandem dilabuntur ad vitia. Ergo qui stat, in timore et tremore videat ne cadat; qui autem cecidit, modis om-

B nibus sollicitus sit ut resurgat. Ubicunque enim lignum humanæ naturæ in morte carnis ceciderit, sive ad austrum, sive ad aquilonem, ibi erit (*Eccle.* XI), id est aut cum Christo, qui est vera vita, in æterna beatitudine, aut cum diabolo, qui est vera mors, in perpetua damnationis miseria.

Perpende itaque, lector, quam charus et acceptus Deo fuerit iste beatus abbas Petrus, cujus meritis et precibus donavit hominem peccatorem, qui ob multiplicitatem et enormitatem scelerum suorum vix unquam de profundæ mortis voragine respirare posse videbatur. Quod si ante susceptum regimen Clarævallis tam perfectus fuisse dignoscitur, postquam pastor et rector hujus religiosæ domus fieri meruit, de qua, sicut beatus Bernardus in quodam sermone suo testatur, optimos et pretiosissimos animarum redditus singulis annis colligit Deus nihilne meritorum illi accrevisse putabimus? Accrevit

C utique, quia priorem religionem sua posteriore sanctitate multiplicibus virtutum incrementis cumulavit, sic Marthæ inquietas in semetipso castigans occupationes, ut Mariæ quietem per sacræ contemplationis studium toto mentis complecteretur affectu. Sic subditos arctam et angustam viam incedere docens, ut legem quam aliis imponebat, primitus hanc tenendum esse, in sua sancta conversatione demonstraret. Consummatis igitur laudabiliter diebus vitæ suæ, debitum universitatis exsolvit; et qui aliquandiu in lacrymis seminaverat, claudens oculos in morte carnis, in gaudio immortalis vitæ dulcissimos laborum suorum manipulos æternaliter metit. Venerabile corpus ejus in cellula, qua supra diximus, martyrem Christi Gerardum positum, in sarcophago super pavimentum exaltato cum condigno honore reconditum est : ubi cum beato collega suo in pace in idipsum obdormiens et requiescens, ge-

D neralis resurrectionis diem et gloriam, quæ tunc sanctis reddetur, feliciter præstolatur.

Recapitulatio supradictorum.

De virtutibus et laudabilis vitæ præconiis reverendissimorum Patrum, beati Alberici primi, et beati Stephani secundi Cisterciensis cœnobii abbatum, nec non et sanctissimi Bernardi primi Claræ-vallis abbatis, eorumque successorum, quasi de spatioso et florido campo non inutiliter, ut reor, ista decerpsimus, et fratribus nostris lectioni studentibus, et lectione quoque proficere cupientibus tanquam vernantissimos flosculos apposuimus. Dei omnipotentis misericordiam postulantes, quatenus non tantum Cistercio et Claræ-valli, sed etiam universitati Ordinis nostri Patres tantæ religionis et perfectionis æmulatores suscitare dignetur, ut omnes nos qui in Cisterciensi Ordine pondus diei et æstus, quod institutores nostri indefesso studio portaverunt, nobisque portandum tradiderunt, ferre decrevimus, non solum ex lectione sacra præcedentium Patrum exempla cognoscamus, verum etiam præsentium Patrum illuminati roboratique doctrina

intra Dominici ovilis caulas, ubi intrantes et exeuntes pascua vitæ inveniamus, recipi mereamur. Nemo vero putet nos hæc de Cisterciensium et Clarævallensium abbatum sacra conversatione ista conscripsisse, quasi non et in aliis domibus nostri Ordinis, præcipue in illis quæ cum Cistercio et Clarevalle caput Ordinis esse noscuntur, Firmitate scilicet Pontiniaco et Morimundo claruerint, Patres vita et religione conspicui, cum certissime sciamus, in diversis cœnobiis nostri Ordinis Patres diversarum gratia virtutum florentes

A exstitisse, quorum meritis et precibus usque hodie per universitatem congregationis nostræ vigor disciplinæ et fervor sanctæ religionis adjuvante Domino conservatur. Sed nos ea, quæ de principalium domorum Ordinis Patribus cognovimus, ad exemplum sufficere credimus, quorum et sanctitas sine præjudicio cæterorum excellentior esse creditur, et auctoritas animum legentis ad reverentiam amoremque sacræ religionis facilius accendere speratur.

DISTINCTIO TERTIA.

De quibusdam S. Bernardi fratribus et discipulis, aliisque Clarævallis religiosis.

CAPUT PRIMUM.

De domno Gerardo fratre sancti Bernardi cellerario Clarævallis.

Jam vero ad seniores, qui sub beatissimo Patre nostro Bernardo, et deinceps in Claravalle claruerunt, stylum vertamus, viros vere religiosos, contemptu sæculi sublimes, ordinis æmulatione ferventes, diversorum charismatum gratia tanquam sidera cœli relucentes, sanctæ contemplationis studio sine tædio mentis invigilantes, qui nomen et habitum monachi sancti moribus et optima conversatione decoravere, utque hoc quod dicebantur, vere essent, et admirabili devotionis instantia elaboravere. Quorum primum tanquam primogenitum, quod in lege Domino offerri præcipitur, non immerito ponemus domnum Gerardum quondam Clarævallis cellerarium, germanum fratrem sancti Patris nostri Bernardi, plurimumque ab eo dilectum : qui quanto difficilius in initiis conversioni consensisse visus fuit, tanto tenacius et sincerius postmodum in omni conversatione sua ejusdem conversionis exercitiis adhæsit. Cum enim servus Domini Bernardus in adolescentia sua tanquam tenerrimus ligni vermiculus delicatus existens. Spiritu sancto præventus manum ad fortia mittere proposuisset, conversionis etiam gratiam mente conceptam Domino vovisset, eodem quoque Spiritu inflammatus conversionis socios quaquaversum colligeret : cum jam cæteri fratres ejus salutaribus monitis assensum præbuissent. Gerardus salubre consilium difficilius admittebat, quia, cum esset miles in armis strenuus, juventutis robore validus, magnæ prudentiæ, benignitatis eximiæ, et qui ab omnibus diligeretur, radicem cordis hujus mundi pompis et vanitatibus altius infixerat. Cumque obstinato animo fratris sui monita repelleret, Bernardus fide jam igneus, et fraternæ charitatis zelo mirum in modum exasperatus : « Scio, inquit, scio, sola vexatio intellectum dabit auditui. » Et ecce præsentialiter in latere ejusdem fratris sui lancea infixa ei apparuit præsagium futurorum. Moxque digitum loco lateris in quo lanceam solus ipse videbat, apponens ; « Veniet, inquit, dies, et cito veniet. Cum lancea lateri huic infixa pervium faciet iter ad cor tuum consilio salutis tuæ quod aspernaris, et timebis quidem, sed minime morieris. « Sic dictum, sicque factum est. Paucissimis namque interpositis diebus circumvallatus ab inimicis, capitur et vulneratur juxta verbum fratris sui, lanceamque ipsi lateri, eidemque loco, quo prædictum fuerat, trahens, et mortem quasi jam præsentem perhorrescens, clamabat « Monachus sum, monachus sum Cisterciensis. » Nihilominus tamen captus, et in custodia reclusus est. Porro de vulnere præter spem cito convaluit, propositum vero seu votum quod voverat, non mutavit. Cumque frater ejus laboraret, ut erui posset

B sed nil proficeret, Gerardus magis ac magis contristari et anxiari cœpit, eo quod votum quod Domino voverat reddere prohiberetur; quodque cum liberum sibi fuisset, amore sæculi debriatus, vovere et reddere contempsisset. Bernardus vero, cum nec loqui ei permitteretur, accedens ad carcerem clamavit : « Scito, frater Gerarde, quia ituri sumus in proximo, et monasterium introituri. Tu vero quando quidem exire non licet, hic monachus esto, sciens quod vis et non potes, pro facto reputari. »

Aliquando itaque tempore in carcere clausus et compedibus vinctus, dicidit durum esse sibi contra stimulum gratiæ Dei recalcitrare. Didicit, inquam, fellea dulcedo amoris hujus sæculi quantis calamitatibus, quantisve amaritudinibus repleatur. Demum cum sufficienter et salubriter pro obstinatione sua castigatus a Domino fuisset, quadam nocte audivit in somnis vocem dicentem sibi : « Hodie liC beraberis. » Eadem itaque die circa vesperam divinitus compedes ejus confractæ sunt, claustra etiam carceris sponte reserata sunt, exiensque Gerardus, per medium illorum qui se captivaverant et recluserant liber incedebat. Sicque a gemina captivitate, corporis scilicet et animæ magna Dei misericordia liberatus, ita ut ex sententia dicere posset : *Virga tua et baculus tuus, Domine, ipsa me consolata sunt* (*Psal.* XXII) cum fratribus suis, cæterisque, qui in eodem spiritualis militiæ sacramenta juraverant, Cistercium venit, tanto humilius et devotius votum quod voverat Domino redditurus, quanto ex sola divina gratia et voluntate vovendi, et ejusdem voti implendi facultatem, tam manifesto miraculo edoctus, inesse sciebat. Postmodum vero, cum reverendissimus Pater Stephanus Cisterciensis abbas, beatum Bernardum et fratres ejus, cum aliis viris religiosis, ad ædificandam domum Clarævallis miD sisset, ipsumque venerabilem Bernardum cæteris præfecisset abbatem, dominus Gerardus in eadem domo cellerarius constitutus est. Quam vero strenue, quamque prudenter et humiliter officium sibi creditum administraverit, melius ipsius beati Bernardi verbis quum nostris explicabimus. Cum enim post obitum ejus idem venerabilis abbas nobili illa sua facundia sermonem piissimo luctu plenum in conventu fratrum faceret, inter cætera sic ait (18).

« Scitis, o filii, quam justus sit dolor meus ! quam dolenda plaga mea. Cernitis nempe quam fidus comes deseruit me in via hac qua ambulabam ! quam vigil ad curam, quam non segnis ad onus, quam suavis ad mores ! Quis mihi ita pernecessarius, cui æque dilectus ego ? Frater erat genere, sed religione germanior. Dolete, quæso, vicem meam, quibus hæc nota sunt. Infirmus corpore eram, et ille por-

(18) Oratio funebris in obitu Gerard. Serm. 26 in Cant.

tabat me; pusillus corde, et confortabat me. Piger eram et negligens et excitabat me; improvidus et obliviosus, et commonebat me. Quo mihi avulsus es? Quo mihi raptus e manibus, homo unanimis, homo secundum cor meum? Amavimus nos in vita, quomodo in morte sumus separati? Amarissima separatio et quam omnino non posset efficere, nisi mors. Quando enim me vivus vivum desereres? Omnino opus mortis, horrendum divortium. Quis enim tam suavi vinculo nostri non pepercisset amoris, nisi totius suavitatis inimica mors? Ad omne quod emerserit, respicio ad Gerardum, ut consueveram, et non est. Heu! tunc ingemisco miser, sicut homo sine adjutorio. Quem consulam in ambiguis, cui in adversis fidam, quis portabit onera, quis pericula propulsabit? Nonne ubique gressus meos Gerardi oculi anteibant? Nonne tuum, Gerarde pectus curæ meæ notius quam meum ipsius habebant, familiarius incursabant, acrius urgebant? Nonne in lingua tua illa placabili et potenti meam a sermonibus sæculi frequentissime vindicabas, et amico reddebas silentio? Dominus dederat ei linguam eruditam: ut sciret, quando deberet proferre sermonem. Ita denique in prudentia responsionum suarum, et in gratia data sibi desuper et domesticis satisfaciebat et exteris: ut pene me nemo requireret, cui prior forte Gerardus occurrisset. Occurrebat autem adventantibus, opponens se, ne meum otium incursarent. Si quibus sane satisfacere per se non quibat, hos adducebat ad me: cæteros emittebat. O virum industrium! o amicum fidelem! et amico gerebat amorem, et officiis charitatis non deerat. Quis vacua recessit ab eo manu? Si dives, consilium: si pauper, subsidium reportabat. Nec quærebat quæ sua erant, qui se mediis ingerebat curis, ut ego vacarem. Sperabat enim, sicut erat humillimus, majorem de nostra quiete fructum, quam si vacaret ipse. Interdum tamen postulabat absolvi, et alteri cedere, quasi qui melius provideret. Sed ubi ille inveniretur? Nec petulanti aliquo, ut assolet in eo officii detinebatur affectu, sed solo intuitu charitatis. Siquidem plus omnibus laborabat, et minus omnibus accipiebat, ita ut sæpe cum aliis necessaria ministraret, ipse egeret pluribus, verbi causa, cibo, aut veste. Gratias tibi, frater de omni fructu meorum, si quis est in Domino, studiorum; tibi debeo si profeci, si profui. Tu intricabaris, et ego tuo beneficio feriatus sedebam mihi, aut certe divinis sanctius occupabar obsequiis, aut doctrinæ filiorum utilius intendebam. Cur enim securus intus non essem, cum te scirem agentem foris, manum dexteram meam, lumen oculorum meorum, pectus meum et linguam meam? Sed quid dixi foris agentem illum, quasi interna Gerardus nesciret, et spiritualium expers esset donorum? Norunt qui illum norunt spirituales, quam verba ejus spiritum redolerent. Norunt contubernales, quam mores ejus et studia non carnem saperent, sed ferverent spiritu. Quis illo rigidior in custodia disciplinæ? quis in castigando corpus suum districtior? quis suspensior in contemplando subtilior in disserendo? Quoties cum eo disserens, ea didici, quæ nesciebam: et qui docturus adveneram, doctus magis abscessi.

« Nec mirum de me, cum magni ac sapientes viri id ipsum nihilominus de illo sibi accidisse testentur. Non cognovit litteraturam, sed habuit litterarum inventorem sensum, habuit et illuminantem Spiritum. Nec in maximis tantum, sed et in minimis maximus erat. Quid, verbi causa, in ædificiis, in agris, hortis, aquis, cunctis denique artibus seu operibus rusticorum; quid inquam, vel in hoc genere rerum Gerardi subterfugit peritiam? Cæmentariis, fabris, agricolis, hortulanis, sutoribus atque textoribus, facile magister erat. Cumque judicio omnium omnibus esset sapientior, solus in suis oculis non erat sapiens. Utinam multos etsi minus sapientes, non plus tangeret illa maledictio: *Væ qui sapientes estis in oculis vestris* (*Isai.* v). Scientibus ista loquor, et adhuc plura his de illo expertis et compertis. Parco autem, quia caro mea et frater meus est. Hoc autem securus addo, mihi utilis in omnibus et præ omnibus fuit; utilis in parvis et magnis, in privatis et publicis, foris et intus. Merito ex eo pendebam totus, qui mihi totum erat. Solum pene reliquerat mihi provisoris honorem et nomen; nam opus ipse faciebat. Ego vocitabar abbas; sed ille præerat in sollicitudine. Merito requievit in illo spiritus meus, per quem licebat delectari in Domino, prædicare liberius, orare securius. Per te, inquam, mi frater erat mihi mens sobria, quies grata, sermo efficacior, oratio pinguior, frequentior lectio, et ferventior affectus. Heu, sublatus es, et hæc omnia simul. Tecum pariter abierunt omnes deliciæ et lætitiæ meæ. Jam curæ irruerunt, jam molestiæ hinc inde pulsant, et angustiæ undique solum me reperiunt, solæ mihi te abeunte remanserunt; solus sub sarcina gemo. Aut ponere, aut opprimi necesse est, quia tu tuos humeros subduxisti. Quis mihi tribuit cito mori post te? Nam pro te nolim, nec tua te fraudare gloria. Porro supervivere tibi labor et dolor. Exite, exite, lacrymæ, jam pridem exire cupientes. Exite, quia is qui vobis meatum obstruxerat, commeavit. Non sum insensibilis, fateor, ad pœnas; horreo mortem meam et meorum. Meus erat Gerardus, meus plane. Annon meus, qui frater sanguine fuit, professione filius, sollicitudine pater, consors spiritus, intimus affectu? Is recessit a me; sentio, læsus sum, et graviter. Ignoscite, filii, imo, si filii, vicem paternam. Doleo super te, Gerarde charissime; non quia dolendus, sed quia ablatus. Et ideo fortassis dolendum mihi potius super me; quia bibo calicem amaritudinis. *Ubi est, mors, victoria tua? Ubi est mors, stimulus tuus?* (*I Cor.* xv). Gerardus te non formidat, larvalis effigies! Gerardus per medias fauces tuas transit ad patriam, non modo securus, sed et lætabundus et laudans. Plango igitur primum super mea ipsius plaga, atque hujus jactura domus. Plango deinde super pauperum necessitatibus, quorum Gerardus pater erat. Plango certe et super universi nostri Ordinis statu, nostræque professionis; qui de tuo, Gerarde, zelo, consilio et exemplo, robur non mediocre capiebat. Plango postremo, etsi non super te, propter te tamen. Hinc prorsus afficior graviter, quia vehementer amo. »

CAPUT II.

De laudabili abstinentia domni Gerardi cellerarii.

Hoc est testimonium, quod de vita et conversatione dilecti fratris sui Gerardi reverendissimus Pater Bernardus perhibuit, quod nos de longo sermone ipsius diversis in locis excerpentes, ad demonstrandas tanti viri virtutes continuatim posuimus. Scimus vero fuscum adulationis et tanti Patris nostri verbis et sensibus longe prorsus abfuisse, nec sanguinis affectione attractum, ut vel uno verbo plus laudaret eum quam mera veritas laudandum esse censebat. Proinde si verum est, imo quia verum est testimonium ejus, liquet profecto perfectum in virtutibus fuisse famulum Dei Gerardum, cui magno ad observantiam veræ religionis exteriorum administratio nil oberat, quæ tam multos a tramite disciplinæ claustralis solet avertere, et in barathrum sæcularis conversationis immergere. Quis autem tantæ laudis præconium digne admirari sufficiat, quod plus omnibus laborans, minus omnibus accipiebat, quod nullo petulantiæ affectu in officio suo detinebatur; quod quidem temporibus nostris rarissimum est; sed solo intuitu charitatis; quod cum cæteris necessaria ministraret, ipse egebat in pluribus? Sane ad comprobandum quam fuit rigidus in observentia disciplinæ, quamque districtus castigator corporis

sui, unum ex laudabilibus factis ejus exempli causa ponemus, ut hi, qui sanctorum virtutes ad profectum suum scrutari satagunt, si ferventes in religione sunt, habeant quod imitari debeant; sin vero remissi vel infirmi, habeant unde se doleant. Solebat famulus Domini Gerardus, grangias ex debito officii sui circumiens, communi fratrum mensa et victu contentus esse, aquam cum eis et ipse bibens: nec facile aliud quid præter communia pulmenta sibi patiebatur apponi. Accidit autem quadam vice ut ad grangiam iturus infirmaretur. Quod sciens conversus, qui cum eo ire debebat, ad priorem accessit; cellerarium infirmari suggessit, timere se dicens, quia si aquam in grangia, sicut solebat, biberet, infirmitati ejus pondus accresceret. Jussu itaque prioris vasculum vino plenum secum tulit, cellerario penitus hoc ignorante: quod etiam ipsi sedentis cum fratribus ad mensam obtulit; signum, sicut moris est, ex parte prioris faciens, ut causa infirmitatis suæ modico illo vino solus uteretur. Quando vero ille paupertatis et communis vitæ ferventissimus æmulator in hoc consentiret, ut, cæteris omnibus aquam bibentibus, ipse solus poculo vini delectaretur? Erat autem vas aqua plenum in medio positum, unde fratres bibere debebant. Parumper ergo intra semetipsum quid sibi faciendum esset deliberans, continuo surrexit; et tollens vasculum vini, cunctis videntibus, urceo qui aquam habebat vinum infudit, signum faciens, ut omnes biberent in commune. Malebat quippe corpus suum infirmitate periclitari quam vel in tantilla remissione abstinentiæ conscientiæ suæ maculam dare. De quo ejus tam religioso facto fratres exhilarati pariter et ædificati, delectabilius aquam illam biberunt, quam si pretiosissimum vinum eis propinari fecisset. Legebant nimirum in vita et moribus optimi cellerarii sui quam contemnenda sit carnis illecebra, qui nec pro tuenda vel recuperanda corporis sui sanitate poculum sumere acquievit, unde infirmis occasionem scandali dedisse videretur.

CAPUT III.

De pretiosa morte venerabilis viri Gerardi.

Cum pro sedando schismate Petri Leonis S. Pater Bernardus tertia jam vice, vocante domno papa Innocentio, Italiam intrasset, et magnis ubique signis et miraculis claresceret, domnum Gerardum cellerarium suum tanquam fidelissimum adjutorem prudentissimumque consiliarium, per omnia secum habebat. Contigit vero cum essent Viterbi ut idem domnus Gerardus gravissima valetudine correptus lecto decumberet, venerabilemque abbatem conturbatum vehementer et consternatum redderet. Cumque manifesta signa mortis exitum imminere denuntiarent, servus Domini Bernardus ægerrime ferens, comitem peregrinationis, et illum comitem, in terra relinquere aliena, nec resignare iis, qui cum sibi commiserant, quoniam amabatur ab omnibus, sicut erat amabilis valde, cum fletu et gemitu conversus ad Dominum: « Exspecta, inquit, Domine, exspecta usque ad reditum, restitutum amicis tolle eum jam, si vis, et non causabor. » Sed quomodo pius et misericors Dominus humillimum servum suum, cum tanta contritione cordis in propria causa postulantem, despiceret, quem tanta facilitate, quanta benignitate in causis alienis exaudire continue solebat? Nempe præter spem universorum tanquam de portis mortis ad vitam revocatus, cito convaluit Gerardus; perfectisque negotiis, pace sanctæ Romanæ Ecclesiæ reddita, Leonina rabie penitus exstincta, redierunt in patriam, cum exsultatione universæ terræ reportantes manipulos pacis. Haud multo vero post hoc elapso tempore, tanquam jam votis et desideriis fidelis servi sui Bernardi satisfecisset Dominus, rursus Gerardus cœpit viribus corporis repente destitui, paulatimque ad exitum appropinquare: qui occupationem

A quidem Marthæ pro injuncto sibi officio patienter sustinuerat, sed vacationem Mariæ toto mentis conamine amplexus fuerat. Sentiens itaque se certissime migraturum, et de laboriosis hujus sæculi curis ad æternæ beatitudinis requiem transiturum, ubi vacare incipiens, gustaret et videret quoniam suavis est Dominus, et comprobaret nequaquam se carnali seu sæculari aliquo desiderio in officio suo detentum fuisse, elevatis in cœlum oculis: « Deus, inquit, tu scis quod, quantum in me fuit, semper optavi quietem intendere mihi, vacare tibi. Sed implicitum tenuit me amor tuus, et voluntas fratrum, et studium obediendi; super omnia vero abbatis et fratris mei germana dilectio. »

Circa medium vero noctis, quam ultimam cum miseris mortalibus egit, mirum in modum exhilarato vultu in voce exsultationis subito erupit in illud Davidicum, stupentibus qui aderant: *Laudate Dominum de cœlis laudate eum in excelsis* (*Psal.* XLVIII).
B Jam enim huic beato viro nocte adhuc media diescebat, et ultima nox ipsius sicut dies illuminabatur, prorsus illa nox illuminatio ipsius in deliciis æterni luminis, quod est Christus Dominus. Quomodo enim tenebræ non vertuntur in lucem, ubi cantando moritur homo, et moriendo cantat? Usurparis, o inimica mors, ad lætitiam, cum sis mater mœroris; usurparis ad gloriam, gloriæ adversatrix; usurparis ad introitum regni, porta inferi; fovea perditionis, ad inventionem salutis. Fratres itaque qui aderant, tanti novitate miraculi attoniti, cucurrere citius, dilecto fratri ipsius S. Bernardo hominem in mortem exsultantem et insultantem morti nuntiantes. Qui cum debilis et infirmus accelerans venisset, extrema jam psalmi quem cantabat ipso audiente clara voce complevit. Et suspiciens in cœlum, ait: *Pater, in manus tuas commendo*
C *spiritum meum* (*Luc.* XXIII). Et repetens eumdem sermonem, ac frequenter ingeminans: Pater, Pater, conversus ad sanctum abbatem et fratrem suum, exhilarata facie: « Quanta, inquit, dignatio Dei Patrem hominum esse; quanta hominum gloria, Dei filios, Dei esse hæredes. Nam si filii, et hæredes. » Sic sancta illa anima in jubilo et exsultatione spiritualis gaudii carne soluta, et hymnidicis angelorum choris admista, tanto liberiori volatu sidereas petiit mansiones, quanto suum nil in ea malignorum caterva spirituum invenire poterat. Funeri ejus sanctus abbas et frater ipsius debitum commendationis et exsequiarum officium dulcissima mentis affectione devote impendit, cum tamen aliis flentibus ipse non fleret, sed erumpere gestientes lacrymas magna fidei constantia castigaret, ne quasi mortuum plangere et flere videretur illum quem de morte sua in æterna vita et gloria sem-
D piterna natum esse non dubitabat.

CAPUT IV.

De reverendissimo Patre Humberto, quondam priore Clarævallis.

Postquam gratia et misericordia Domini nostri Jesu Christi domus Clarævallis fundata est, et fragrantissima sacræ religionis ejus opinio multis facta odor vitæ in vitam, inter cæteros, quos divinæ bonitatis arcanum consilium de diversis mundi partibus vocabat, plures religiosi viri, qui suis in locis perfecti in religionis observantia videbantur, audientes, quod tam specialiter et excellenter magnificasset misericordiam suam Dominus cum domo eadem, et ejus sanctissimo abbate, tanquam novi tirones, ex emeritæ militiæ laboribus venientes, tantæ sanctitatis collegio sociari ferventissima spiritus devotione cupiebant. Inter quos primi vel præcipui exstiterunt Humbertus Igniacensis cœnobii primus abbas, Renaldus, et Petrus, cognomento Tolosanus, Guillelmus, et Gerardus Farsensis: qui non uno quidem in loco, sed divisis et inter se distantibus provinciis habitantes, ita se, ab ipsis in-

fantiæ rudimentis, divinis obsequiis mancipaverant, ut in omni virtutum gratia florentes, alienis, quasi perfectioribus, exemplis institui, minus necessarium habere viderentur. Verumtamen mellifluam sanctitatis dulcedinem, quæ cæteris sui temporis sanctus beatus Pater noster Bernardus, tanquam cedrus exaltata in monte Sion, supereminebat, crebra et certa relatione cognoscentes, tanquam vere mites et humiles corde, nec surda aure prætereuntes illud de Apocalypsi: *Qui sanctus est, sanctificetur adhuc* (*Apoc.* XXII); priora sua nihili reputantes, sed in anteriora extenti, tanti et tam spiritualis Patris magisterio prona et humillima se voluntate subdidere. Quos etiam pro suæ reverentia sanctitatis idem beatus Bernardus unico semper charitatis amplectebatur affectu. Nunc itaque de reverendissimi Patris Humberti purissima et vere monastica conversatione pauca commemorabimus; de cæteris vero, suo loco, quod Dominus dederit dicemus. Servus Dei Humbertus a puerilibus annis in sanctuario Domini locatus, cum jam per viginti annos in religione strenue Domino militasset, tandem perfectioris et sanctioris vitæ desiderio Claramvallem se contulit, in ipso fere principio domus illius. Ubi tantis virtutum charismatibus effulsit, tantaque mansuetudinis et charitatis gratia decoratus exstitit, ut tanquam unus de numero cœlestium seraphim universitatem congregationis ferventissima conversatione sua in amorem Dei vehementer accenderet. Ipse etiam sanctæ hujus et a Deo benedictæ congregationis speciali prærogativa benedictus abbas in vertice virtutum stans, neque ab homine religionis incrementa mendicare necesse habens, cum esset tamen doctus unctione Spiritus sancti humiliora sectari potius quam sublimiora, Humbertum Dei famulum ad imitandum perfectionis exemplum sibi proposuerat, ipsius virtutes admirari satagens, merita ejus magna et sublimia æstimare; ipsum sanctitatis exemplar, religionis formam, monasticæ puritatis speculum reputare, respectu illius conversationem suam nullius momenti pensare, sancti fervoris ipsius intuitu, sua licet ferventissima studia, tanquam minus habentia, diu noctuque castigare, sciens nimirum omnem hominem consideratione infirmorum deficere, perfectorum vero contemplatione quamvis in virtutibus consummatum, propter ipsam sanctæ humilitatis laudabilem curiositatem, adhuc virtutis incrementa reperire. Hinc idem B. Bernardus in quodam sermone suo sic ait: « Utinam, fratres mei, nos peccatores haberemus illam humilitatem in peccatis nostris, quam sancti viri habuere in virtutibus suis! »

Igitur venerabilis Humbertus missus postmodum ad ædificandum Igniacense cœnobium, et ejusdem cœnobii primus abbas a beato Bernardo constitutus, impatientissime ferebat amicam sibi paupertatis, humilitatis et subjectionis materiam esse subtractam. Denique ferre non valens pro speciosa sanctæ quietis et contemplationis Rachele lippientem Liam, id est sæcularium negotiorum inquietos tumultus supponi sibi, invito licet et renitente S. Bernardo, sarcinam curæ pratoralis deposuit, et Claramvallem rediens, nobili suo collo subjectionis et obedientiæ jugum imposuit, quia nullum collum nobile, nisi flexibile, quod etiam indefessus, tanquam jugum Domini suave, et onus ejus leve, usque in finem vitæ suæ portavit. Cum vero jam senuisset, et fatiscentibus membris vigor corporis defecisset, insuper variis adversæ valetudinis incommoditatibus, urgeretur: erat tamen animus vigens et fervens in opere Dei, ita ut arduos Ordinis labores, quos vix robusta juvenum ætas tolerare poterat, ipse senex et fere decrepitus patienter, imo alacriter percurreret: remissiones vero et indulgentias misericordiæ, quæ senibus causa compassionis impenditur, non solum minime appeteret, verum etiam concedere volentibus nequaquam acquiesceret. Peractis autem in Claravalle triginta circiter annis, felici agone consummatus mortem lætus subiit, non ab ipsa consumendus, sed de ipsa in assumptione novæ vitæ, et tunc in anima, et postmodum in corpore gloriosissime triumphaturus. De cujus transitu beatus Bernardus vehementer turbatus, quid de ejus excellentissima conversatione sentiret, in conventu fratrum quodam sermone declaravit (19).

CAPUT V

Ex illo sermone colligitur consummatum fuisse sanctum senem Humbertum virtutibus.

Considera, lector, tanquam in brevi tabella, virum perfectæ virtutis coram oculis tuis eleganter depictum, ita ut ex sententia dicere possis quoniam iste beatus vir monachus factus monachi vigilavit in actus: qui hoc quod erat habitu et nomine, solertissima industria elaboravit, ut esset etiam in rei veritate, indignissimum fore reputans vacuo nomine monachi sine virtutis opere gloriari. Sciebat nimirum virtutem gradum esse ad gloriam et vanam prorsus gratiam, fallacemque pulchritudinem, quam non parturiret illa. Idcirco, beatissime Pater Humberte, longe erit a te ironicum illud elogium, quo quidam, qui vacuo nomine monachi absque virtutis opere in vita gloriatus fuerat, post mortem irrisus fuisse perhibetur. Si vestis pulla, rasum caput, ampla cuculla quemquam justificant: hic homo justus erat. O quantum distat inter lucem et tenebras! quam magnum chaos firmatum est inter filios iræ et filios gratiæ! quam disparem sententiam hinc exeuntes excipiunt ficte religiosi et vere religiosi! Non erat Humbertus de numero fatuarum virginum, quæ acceptis lampadibus suis detestanda negligentia oblitæ sunt oleum secum sumere; erat de numero prudentum, de quo non fucatus adulator, sed verum laudator ipsius dicit quod fuerit compositus supra omnes homines quos viderit in diebus suis, unus idemque perseverans omni tempore et omni hora; pulchre eadem sententia, licet aliis verbis diffinitionem illam qua poeta sapientem diffinit, repræsentans:

Constans ipse sibi, totus teres atque rotundus.
(HORAT. *Sat.* lib. II, vers. 85.)

quod est unum eumdemque perseverare, et omni tempore et omni hora. Sciendum præterea hunc beatum virum prioratus officio sub S. Bernardo in Claravalle functum fuisse: ad quorum doctrinam exemplaque virtutum universa Claravallis irrigabatur sicut hortus deliciarum et sicut paradisus Domini, saliebatque in singulis et in omnibus fons justitiæ in acquisitionem vitæ æternæ. Quia vero memoria ejus in benedictione erit omni generationi fratrum, qui in Claravalle Domino servituri sunt, in monumento, quo supra diximus domnum Robertum secundum Clarævallis abbatem positum, quod est sub arcu in muro claustri prope capitulum, etiam reverendissimi Patris Humberti venerabile corpus reconditum est, ubi et loculus qui sacra ejus ossa servat, titulum nominis ipsius præfert, ut proinde fratres in claustro sedentes, et ex lectione ferventissima sanctæ religionis ejus studia cognoscentes, quæ tanta tamque magnifica fuerunt, ut ea litterarum monimentis tradere beatissimus Pater Bernardus non dubitaret, simul etiam tumbam sacrorum cinerum ejus præ oculis habentes, incalescant animis, oblivionem fugiant, torporem et negligentiam procul a se repellant: nec omnino nisi per arduos claustralis disciplinæ labores, coronam monachis propositam se adepturos esse præsumant.

CAPUT VI.

De domno Odone, quondam subpriore in Claravalle.

Fuit quidam de senioribus Clarævallis, Odo

(19) Serm. in obitu Humberti.

nomine, subprioratus officium in eadem domo per plures annos strenue administrans, homo vere pauper spiritu et humilis corde; qui a primis fere annis domus illius arduos labores, non solum voluntariæ paupertatis, sed etiam duræ necessitatis, qua in novitate sua domus illa ob penuriam rerum sæpius constringebatur, tam alacriter percucurrit, ut tunc ferventior esse in Dei laudibus notaretur cum corporalibus subsidiis ex aliqua parte carere videretur. Tanta autem inerat ei morum suavitas, tantaque mansuetudinis dulcedine tractabat conventum fratrum, quem priore alias occupato, assidue ducebat et reducebat ad laborem vadens et inde rediens; ut usque hodie sancta illa congregato memoriam abundantia suavitatis ejus cum gratulatione eructet. Cum autem fidelis pastor S. Bernardus, ruinis sacri corporis ejus crebrescentibus, magis ac magis ad depositionem vitæ corruptibilis et introitum beatæ incorruptibilitatis approximaret, omnibus Deus, qui humilium vota nunquam despicit, huic beato Odoni, secundum desiderium cordis sui, concessit, ut ante Patrem sanctum ipse decederet, ne post aurea sæcula, quæ sub tanto Patre jucundissime floruerant, ferrea, quæ mox subsecutura erant, lugentibus oculis, videre cogeretur. Quod etiam futurum esse, ita Dominus uni ex fratribus, priusquam fieret, manifesta visione præostendere dignatus est. Aspiciebat namque quidem frater in visu noctis : et ecce parabat vir beatissimus Bernardus ascendere Jerosolymam, jamque ipso in procinctu itineris erat. Ad quem venerabilis Odo reverenter accedens, dicebat se præcessurum. Cujus visionis, sic ostensa est veritas, ut prædictus vir Deo dignus ad cœlestem Jerusalem, ubi vera visio pacis est, parantem jam egredi, et paulo post subsecuturum Patrem sanctum, felici functus legatione præiret. Post prædictam enim visionem idem famulus Dei Odo, molestia corporis tractus, ad extrema pervenit. Ad quem visitandum cum beatus Bernardus ingressus fuisset, videns eum pavere et anxiari, quasi si minus perfecte vixisset, et ob hoc ancipitem adhuc sententiam Judicis exspectaret, sic eum allocutus est : « Quid trepidas? quid turbaris, o anima beata? A diebus adolescentiæ tuæ devotum Christo famulatum in multis et magnis laboribus exhibuisti : et exire formidas? Perge, perge securus, ego tibi in veritate dico, quia recto cursu ad Creatorem tuum pervenies, et sanctus coram ipso apparebit. » Qua consolatione dilecti Patris sui humilis Odo roboratus, placidiori vultu ad exitum tendens, est post modicum hominem exuens, mortem perdidit, et vitam veraciter apprehendit. Ut autem Pater sanctus sententiam, quam de eo protulerat, piæ humilitatis obsequio veram esse comprobaret, corpore sancto adhuc in area jacente, antequam ad lavandum deferretur, reverenter accedens, funeris Deo digni vestigia sacra devote osculatus est, patenter cunctis ostendens quanto honore digni sint, qui in exercitiis regulæ, quam professi sunt, sine dissimulatione exercentur, et in via mandatorum Dei, sicut in omnibus divitiis, delectantur. Benedicti corporis ejus exuviæ in monumento, quo piæ memoriæ Humbertum locatum diximus, ob reverentiam sanctitatis ipsius, reconditæ sunt, ubi felici pausatione requiescens, Salvatorem exspectat Dominum nostrum Jesum Christum, qui reformabit corpus humilitatis ejus configuratum corpori claritatis suæ (*Philipp.* III). Dicit Psalmista loquens ad Dominum : *Nunquid adhæret tibi sedes iniquitatis, qui fingis laborem in præcepto? Psal.* XCIII.) Si enim dici libeat, quid est electi Dei omnis pressura, doloret angustia præsentis temporis, nisi quædam fictio laboris? Momentaneum namque et leve tribulationis eorum que in præsenti est, immensum pondus gloriæ operatur in eis sublimitate æternæ vitæ (*II Cor.* IV); ad quam venerabilis Odo jam nunc in anima perve-

A nisse, et postmodum in corpore perventurus esse, certissime speratur.

CAPUT VII.

De domno Guerrico quondam monacho Clarævallis, postea Igniaci abbate.

Sanctæ recordationis domnus Guerricus quondam abbas Igniaci, dum adhuc sub disciplina beati Bernardi monachus esset in Claravalle, et regalibus sacræ doctrinæ uberibus lactaretur, haud degenerem se tanti patris filium moribus et vita probabat. Tanto siquidem sublimius arcem virtutum conscendere didicerat, quanto secretius, magno Dei munere, de incorruptionis titulo testimonio conscientiæ gloriabatur. Sicut enim ii, quibus secreta tanti viri nosse datum fuerat, astruebant, immaculatam incorruptionis tunicam, duce gratia, usque ad exitum vitæ conservavit, Porro quantæ puritatis et in-
B tegritatis fuerit vita et conversatio ejus, quamque purissimum sanctæ devotionis thymiama quotidie Deo in ara cordis incenderet, Dominus gloriosis et manifestiis indiciis declarare dignatus est. Accidit namque quadam vice ut ad lectionem in vigilis legendam ascriptus esset. Cumque se moveret de stallo suo ut ad gradum presbyterii veniens, sicut moris est, inclinaret, alius quidam spiritualis monachus, qui sanctorum ejus in Domino studiorum curiosus scrutator esse solebat, non livoris vel invidiæ peste tabescens, sed ut exemplis ejus ad meliora provocaretur, observavit euntem. Itaque inclinante eo devote ante gradum presbyterii, ecce angelus Domini de cœlo veniens, supradicto fratri spirituali cernente, veste candidissima et splendidissima induit eum; et per medium chori reverenter deducens, usque ad analogium cum eo ascendit; et stans juxta eum quousque totam perlegeret le-
C ctionem, cum multa reverentia ministri officio functus est. Qua perlecta, rursus per medium chori eum deducens usque ad gradum presbyterii prosecutus est illoque satisfactionem, quæ post lectas lectiones ante gradum fieri solet, faciente, angelus Domini recepta veste cœlesti ab oculis hæc videntis sublatus est. Frater autem ille, cui tanta dignatione gratiæ Dei tam secretum divinæ benignitatis donum cognoscere datum fuerat, de gloriosa hac visione multum ædificatus, didicit, ipsum de quo talia videre meruit, vere esse Dei famulum, qui angelicæ puritati approximans, tanquam Benjamin amantissimus Domini, tota die cum illo in thalamo sanctæ contemplationis moraretur. Succedenti vero tempore venerabilis Guerricus factus abbas Igniaci, qualem se exhibuerit, quam strenue officium sibi commissum adimpleverit, non est nostræ parvitatis edicere. Plane quam sanæ et uberis doctrinæ fuerit, luculen-
D tissimi atque discretissimi et vere spirituales sermones ejus, quos in solemnitatibus præcipuis in conventibus fratrum fecit, et a cantore ejusdem ecclesiæ excepti sunt, manifeste declarant. Cæterum supernus ille artifex, qui pressuris et tensionibus variis solet polire vasa misericordiæ, ut discernantur a vasis iræ, continuis et gravibus infirmitatibus hunc famulum suum laborare permisit. Quas ille incommoditates patientissime tolerabat, sciens nimirum tanto se in futuro gloriosiorem de summi Regis manibus coronam percepturum, quanto alacrius in præsenti certaminis agone desudasset. In hoc tamen nimis contristabatur, et semetipsum valde humiliabat, quod pene continue conventum fratrum deserere, et in infirmitorio jacere, causa debilitatis suæ, cogebatur; nec poterat ita fratribus suis exemplum quotidiani laboris præbere, sicut verbum sanctæ prædicationis impendere. Verum quidquid minus habebat de exercitio corporali, totum sinceræ pietatis affectus, et ardens in Deum devotio supplebat. Conqueritur ipse debilitatem et insufficientiam suam in quodam sermone

suo, ita dicens (20): « Amici venerunt ad me de via; sed non habeo, quod ponam ante illos. Non sum medicus, et in domo mea non est panis. Ideo dicebam ab initio : Nolite me constituere principem. Non enim debet præesse, qui non potest prodesse. Quomodo autem prodesse potest, qui nec medicus est, nec panem in domo habet, id est, nec artem novit, qua sciat curare, nec doctrinam, qua sciat pascere? Hæc quidem dicebam; sed heu, non audistis me; principem enim constituistis me. Supererat igitur, ut quia non potui effugere periculum, confugerem ad remedium, et audirem super hoc illud Sapientis consilium : *Principem te constituerunt, esto inter illos quasi unus ex illis* (*Eccli.* XXXII). Sed væ mihi, neque hoc ipsum relictum est mihi. Sicut enim imperitia prohibet esse super alios, sic imbecilitas esse non patitur inter alios; et sicut spiritu non sufficio ad ministrandum verbum, ita corpore deficio ad præbendum exemplum. Qui igitur idoneus non sum nec præesse, nec coesse; ubi potero esse, nisi ultimum et tutissimum eligam locum, scilicet omnibus subesse? Et hoc quidem valeo; humilis, imo vera, de me sentiendo : nihilque me prohibet, imo plurimum veritas ipsa monet subesse cunctis animo, licet præesse cogar officio. Tu Domine Deus, ipse es, qui subesse mones; et nihilominus præesse jubes. A te expeto ut humilem simul et utilem in injuncto me facias ministerio : humilem, vera de me sentiendo; utilem, recta de te loquendo. Illud inspira cordi, hoc ministra ori. Da sermonem rectum et bene sonantem in apertione oris mei, qui dixisti : *Aperi os tuum, et implebo illud* (*Psal.* LXXX): ut omnis familia tua benedictionibus repleatur. »

CAPUT VIII.

Quanta districtione domus abbas Guerricus conscientiam suam in obitu suo discusserit.

Perpende, lector, sinceritatem conscientiæ sanctæ viri hujus, qui tam fiducialiter sibi facile esse pronuntiat, quod paucissimis et perfectissimis divina concedit benignitas, cunctis videlicet animo subesse, quamvis cogantur officio præesse. Cum autem fidelis servus Domini Guerricus, fidelissima distributione conversis suis annona domini sui dispertita, plenus dierum et virtutum transiturus esset de hoc mundo ad Patrem, tactus ægritudine, ipsiusque ægritudinis molestia ingravescente, ad extrema deductus est. Curiosius vero cunctos angulos conscientiæ suæ eo discutiente, ne si quid forte esset perperam gestum et inemendatum, districtum sibi Judicem offensum redderet, et malignis spiritibus occasionem calumniandi præberet, recordatus est libelli Sermonum quem fecerat, simulque memoriæ occurrit Patres statuisse nullum absque generalis capituli licentia libros facere debere. Et graviter ingemiscens, convocatis fratribus dixit : En fratres, dum vestris profectibus invigilare vestræque petitioni parere studui, crimen inobedientiæ, quod, testante sancto Samuele (*I Reg.* XV), quasi scelus idololatriæ est, incurri. Libellum nempe Sermonum, quem rogatu vestro dictavi, temerarie nimis absque capituli generalis licentia edere præsumpsi. Quapropter quantocius illum afferentes, igne cremate, ne pro culpa inobedientiæ ultricibus gehennæ flammis tradar consumendus. Dei vero providentia accidit, ut jam in aliis quaternulis transcriptus esset liber : Deo aliquid melius pro nobis et in hoc disponente, ne videlicet sancta Ecclesia, ipsius et præcipue Cisterciensis Ordo, tantæ eruditionis gratia privaretur. Mirabili namque temperamento ita litteralis scientiæ lepos in volumine illo tumet; et Christianæ simplicitatis humilitas sic in eo resplendet, ut non modo minime onerosus, verum etiam gradiosus valde sit legentibus. Porro ignitum eloquium Domini vehementer, quod in sermonibus illis invenitur, ita movet, afficit et accendit legentem, ut durissimus corde sit, qui non ex eorum lectione compunctus, ad meliora proficere studeat. Sic itaque justus et timoratus servus Dei, delicto, quod conscientiam ejus remordebat, severa examinatione correcto, alacrius jam et propensius ad cœlestia suspirabat, Christi Domini jucundissimam et beatissimam præsentiam votis et desideriis sacræ devotionis requirebat : qua etiam post modicum, misera mortalium consortia relinquens, sic ut pie credimus, satiari promeruit.

(20) Serm. in Rogation.

CAPUT IX.

De domno Roberto monacho Clarævallis, postea abbate.

Domnus Robertus quondam Domus-Dei abbas, et S. Bernardi secundum carnem propinquus, in adolescentia sua jugum Domini suave et onus ejus leve apud Cistercium susceperat, postmodum vero reverendissimo viro Dei Bernardo primo Clarævallis abbate constituto, sub ipso in eodem cœnobio cœlestibus disciplinis instituebatur. Cumque doceretur a pio Patre carnis incentiva sacris orationibus repellere, petulantes et inquietos adolescentiæ motus labore manuum, vigiliis et jejuniis edomare, delicatus adolescens pusillanimitate victus, sacrorum quoque exercitiorum assiduitatem pertæsus, minus patienter verbum post tergum monentis audiebat. Interea Cluniacences fratres audientes, quod idem adolescens Ordinis Cisterciensi se reddidisset, indignati sunt vehementer, asserentes eum hoc juris ratione nullo modo facere potuisse; quippe quis ipsorum monasterio a parentibus suis, secundum Regulam S. Benedicti, puer promissus fuisset, in astipulatione etiam suæ assertionis monstrabant terram, quam a parentibus ipsius cum eo Cluniacensi monasterio fuisse donatam memorabant. Cumque auctoritate B. Bernardi premerentur, ne eum publice repetere præsumerent, ad callidiora sese argumenta vertere. Missus est namque prior quidam ab ipso summo priore magnæ illius domus, ut, si fieri posset, blanditiis et suasionibus suis juvenem illum circumveniret, quatenus, abdicato Cisterciensi Ordine domoque Clarævallis relicta, spontanea voluntate Cluniacum se transferret. Veniens itaque memoratus prior Claramvallem, speciem pietatis, quam foris in vultu et habitu prætendebat, intus habere credebatur. Sed heu, nusquam tuta fides, idcirco fallimus omnes. Heu! væ illud, quod intentatur peccatori terram ingredienti duabus viis (*Eccli.* II) cujus cor et cor diverberat conscientiam, in ipsa quoque religione (quod sine gemitu dicere non possumus), duplicitatis et maledictionis spinas germinare quandoque deprehenditur. Hic enim, de quo loquitur, prior, conversione magistros fratrum, petebat sibi dari licentiam loquendi fratri Roberto, gratia visitandi et consolandi eum se venisse testatus. Sed quis hoc talis viro negaret? Quis non crederet novum Christi tirunculum de tanti senis ædificatoriis verbis virtutis incrementum capere, quo validior ad vitia propulsanda efficeretur? Sed heu, pelle sub agnina deprehensa est mens lupina; et qui credebatur ad virtutem provocare, suadet rudi adhuc militi stationem suam deserere, arma projicere; nec tam spontanea quam misera voluntate crudeli hosti ultro se tradere. Quid plura? suadet et persuadet delicato adolescenti duros Clarævallensium labores fugere, Cluniacensium mollia carnemque magis quam spiritum redolentia instituta capessere. Sequitur itaque ovicula lupum, nesciens se in horrendum apostasiæ ruere barathrum. Venerabilis autem Pater Bernardus, licet factum hoc ægerrime ferret, dissimulavit tamen ne lædentibus se vel in aliquo talionem reddidisse videretur. Postea vero quam aliquandiu dissimula-

vit, eumdem fratrem statuit per epistolam revocare. Quo dictante domnus Guillelmus Rievallis postea monasterii primus abbas, in membrana scribens eamdem excipiebat epistolam. Erant autem ambo pariter sub dio sedentes. Ad dictandum quippe secretius, septa monasterii egressi fuerant. Subito autem inopinatus imber erupit, et is qui scribebat, sicut ipso referente didicimus, chartam reponere voluit. Ad quem Pater sanctus: « Opus, inquit, Dei est; scribere ne timeas. » Scripsit ergo epistolam in medio imbre, sine imbre. Cum enim undique plueret, chartam expositam virtus operuit charitatis; et quæ dictabat epistolam, schedulam quoque pariter conservabat. Et hæc quidem epistola ob tam grande miraculum in codice epistolarum ejus a fratribus non immerito prima est ordinata. Hujus vero epistolæ textus hic erat: *Satis et plusquam satis, sustinui, dilecte fili Roberte*, etc.

CAPUT X.

Quanti periculi sit, professum Cisterc. Ordinis ad alium Ordinem declinare.

Accepta itaque et perlecta hac epistola, frater ille, mox ut dilligentis se abbatis et propinqui sui characterem recognovit, perpendens quam intimis charitatis visceribus calamum tinxerit, simul etiam considerans quam dissimilibus studiis, in loco ubi tunc manebat, et illo quem inconsulte reliquerat, viveretur, compunctus resipuit et, licet sero, se errasse, vel potius ab aliis, in errorem missum ingemuit. Spiritum denique libertatis tota mente concipiens, locum quem inordinate petierat, ordinate deseruit; et Claramvallem rediens, sub disciplina beati Patris Bernardi in tantum profecit, ut succedentibus virtutum incrementis, Domus Dei postmodum sit abbas constitutus. Perspicue docemur hoc exemplo omnem hominem Cisterciensem Ordinem professum, nequaquam, absque gravi periculo animæ suæ ad alterius religionis vel Ordinis professores declinare posse : imo, ut, quod verum est ingenue fateamur, majus bonum, quod enerviter deserit, perdit; et minus bonum, quod majus eligendo, sibi illicitum fecit, minime consequitur; insuper etiam fœdissimo apostasiæ cauterio inustus perpetuæ confusionis notam, nisi resipiscat, non evadet. Ut autem assertioni nostræ, remoto dubietatis scrupulo, fides adhibeatur, quoniam in ore duorum testium stat omne verbum, aliud exemplum in astipulatione veritatis subnectimus. Abbas quidam de filiis Claræval1is in partibus Italiæ abbatizans, licet alias religiosus, pro quadam tamen culpa sua ab officio prælationis depositus est. Quam dejectionem suam minus patienter ferens, quam deberet, indiscreto quoque dolore stimulatus, Ordinem Cisterciensem deseruit, et Cluniacum se contulit. Ubi dum aliquanto tempore in simplicitate cordis sui Domino secundum ordinis illius instituta serviret, Deus qui solus simplicitatem cordis intuetur, præteritorum laborum ipsius, quos in Ordine Cisterciensi desudaverat, recordatus, per revelationem ei insinuare dignatus est, quod nequaquam in Ordine illo animam suam salvare posset; quippe qui etsi in oculis hominum in minori bono stare videretur, ante conspectum tamen ipsius a majori bono cecidisset, ideoque minus bonum modis omnibus infructuosum sibi fecisset. Hac itaque revelatione senex ille salubriter admonitus gratiæ Dei se tam misericorditer ab errore suo revocanti nequaquam ingratus exstitit; sed continuo a præcipitio prævaricationis pedem retrahens, Claramvallem quantocius rediit; ibique de præterito errore suo pœnitentiam agens, et deinceps vitam suam in sancta conversatione consummans, beato fine quievit.

CAPUT XI.

De Rainaldo monacho, qui vidit B. Mariam fratres metentes visitantem (21).

In cœnobio Claræva1lis fuit monachus quidam religiosus et bonorum memoria dignus, nomine Renaldus, vir bonæ simplicitatis, timens Deum et retinens innocentiam suam ab infantia sua usque ad senectam. De hoc senior ille, quem supra diximus de religiosis personis Ordinis nostri, præcipue de senioribus tam monachis quam conversis suæ Claræval1is, plura litterarum monimentis tradidisse, quæ eadem fide qua ille ea expressit, nos inseruimus, ita scribit : « Vir Domini Renaldus, licet ante conversionem suam per triginta annos et in habitu sæculari degeret, non tamen sæculariter vixit, sed operibus pietatis insistens in corpore suo glorificare et portare Deum sollicitus fuit. Nam inter cætera bona, quæ corde integro faciebat, etiam corporis integritatem Domino dedicavit, cujus opitulante gratia incentiva libidinum, et carnis spurcitias, ab utero matris suæ usque ad diem mortis, impolluto calle transivit. Suscepto autem monastico habitu in monasterio Sancti Amandi, viginti et eo amplius annos ibidem in sancta conversatione transegit : ubi et sanctitatis suæ non parvum specimen omnibus dedit. Inde majore virtutum ardore flammescens, ad domum Claræval1is Dei æmulatione se contulit, antea tamen præmonitus a Deo revelationibus multis. Quantos vero labores, quantasve molestias, a fratribus Ordinis illius, dum felicibus ejus actibus inviderent, et ab istiusmodi proposito eum avertere cuperent, beatus iste pertulerit, supersedeo dicere, dum legentium tædio volo consulere. Susceptus autem in Claravalle, illico ad novam militiam viriliter se accinxit, et ex milite veterano fortissimum se nobis tironem exhibuit; in laboribus, in vigiliis, in jejuniis, cæterisque sanctæ diciplinæ obsequiis, seipsum tota die mortificans. Habebat autem incessanter orandi studium, et in oratione mirabilem vim lacrymarum. Quadam, igitur die cum in laborem triticeæ messis cum cæteris exisset, segregatus paululum a conventu, cum magna animi delectatione cœpit intueri metentes, secum reputans pariter et admirans quia videlicet tot sapientes, tot nobiles et delicati ibidem viri propter amorem Christi laboribus atque ærumnis seipsos exponerent, et ferventissimum solis ardorem cum tanta alacritate susciperent, ac si in horto deliciarum suavissimæ fragrantiæ poma decerperent, vel mensa lautioribus epulis plena deliciosissime convivarent. Inde ergo protensis in cœlum oculis ac manibus, grates Domino referebat, quod eum tantæ multitudini, quamvis indignum et peccatorem, adjunxerat.

Dum hæc et similia animo volveret, et præ immensitate lætitiæ seipsum vix caperet, en subito apparuerunt ei quasi tres matronæ venerabiles, vultibus roseis et candidis, vestibus renitentes, quarum una, quæ præcedebat, veste fulgentior, forma venustior et statura procerior apparebat. Decendebant vero de monte propinquo; et appropinquabant conventui fratrum, in ipsius latere montis fruges metentium. Quas cum ille vidisset, præ nimia admiratione turbatus et obstupefactus, erupit in vocem hujusmodi : « Domine Deus, inquit, quænam sunt istæ feminæ, tam formosæ, tam reverendæ, quæ, præter aliarum consuetudinem feminarum, conventui nostro appropiant? » Et dum talia diceret, astitit ei quidam veneranda canitie, stola candida coopertus, qui dixit ad eum : « Major illa, quæ cætera, præcedit, ipsa est virgo mater Jesu Christi Maria; aliæ, quæ sequuntur, sunt S. Elizabeth, et S. Maria Magdalena. » Ille vero cum audisset matrem Domini nominare, commota sunt omnia viscera ejus super pietate nominis illius, quam vehementer

(21) Visitationem hanc referens Cæsarius, pro S. Elizabeth S. Annam ponit. Sed cum librum Claræval1is laudet huic auctori notum, errare creditur ipse.

amabat, iterumque percunctatus est dicens : « Et quo tendit, domine mi, quo tendit Domina nostra? » Cui ille respondit : » Ad visitandum messores suos venit. » His ita dictis, persona quæ loquebatur repente disparuit. Quo viso vir Dei plus magis intra se stupuit. Et reductis oculis ad sanctam Dei genitricem, et ad comites ejus, attonito visu intendebat in eas. Illæ autem moderatis gressibus incedentes, venerunt una post aliam usque ad conventum. Quæ cum introissent, separate ab invicem deambulare cœperunt, tanquam gratia visitationis, huc atque illuc, inter monachos et conversos. Et dum ita facerent, tandem ab oculis intuentis evanuerunt, seque in cœlos unde venerant receperunt. Porro vir Dei hærebat fixus; et de loco moveri non poterat, usquequo miraculum finiretur. Quantum vero de hujusmodi visitatione profecerit, quantumque in amorem Dei, et ipsius beatissimæ Dei genitricis excreverit, æmulanda conversatio ejus, et quotidiana virtutum incrementa monstrabant. Multas quidem et alias revelationes sæpe divinitus accipiebat : quas tamen ad devitandum cænodoxiæ vitium, reticere quam dicere maluit. Nam et hanc eamdem, quam per octennium fere silentio presserat, parvo tempore, id est quadraginta, si bene memini, diebus ante obitum suum invitus, et quodammodo coactus, mihi, licet indigno, tali occasione patefecit. Quadam siquidem die, cum de salute animarum ambo familiariter loqueremur, ego sciens eum virum justum et sanctum, et a Domino sæpius visitatum, in ea confidentia, qua illum diligebam, et me ab illo diligi sentiebam, ausus sum sciscitari et petere aliquid ab illo, Itaque propter amorem Christi, et propter miserationes ejus, cœpi illum medullitus obsecrare, ac vehementer insistare, ut ad honorem Dei unam aliquam ex suis consolationibus mihi manifestaret, illam scilicet de qua me magis ædificandum censeret. Tali igitur obsecratione compulsus, supradictam visionem mihi narravit. Sed quo tamdem affectu? Testis est ipse Deus quanto timore et tremore, quanta lacrymarum inundatione, quantis gemitibus et suspiriis ea protulerit, ita ut gemitus et singultus a fundo cordis erumpentes, vocem loquentis sæpius interrumperent, tanquam si eadem hora ipsam cerneret visionem.

Evolutis autem postea diebus quatuordecim, apparuit ei per visum Domina angelorum, incidens ac præparans ei ornamenta candida et pretiosa, quibus in proximo vestiendus erat. Quæ cum præparasset, colligavit in unum, et recedens detulit ea secum. Quod cum vidisset, subsecutus est eam, et clamabat post tergum ejus dicens : « Eia, mi Domina mea desiderantissima, quando habiturus sum ista quæ mihi præparare dignata es ornamenta? » Cui sanctissima Dei genitrix ait : » Quando venies ad me, tunc recipies ea. » O visio læta! o promissio certa : quæ utique tanto certior exstitit, quanto celerius exhibita fuit. Mane igitur facto, introivit ad me ille Dei servus, tanquam infirmum visitaturus. Ego enim tunc ægrotabam pene usque ad mortem ; et erat languor fortissimus, ita ut de sospitate mea etiam medici desperarent, et ob hoc die præcedenti fui inunctus oleo infirmorum : quia credebant me concito moriturum. Ille vero cum venisset ad me, multo pietatis affectu compassus est mihi : et ut posset me aliquatenus consolari, retulit mihi istam, quam in eadem nocte viderat visionem, reputans scilicet atque denuntians, quia non propter ipsum, sed propter me facta fuisset ad eum. Erat enim humillimus corde, et nihil, tale præsumens de sua sanctitate. Cui ego mox respondi : » Noli, quæso, pater amantissime, noli benedictionem tuam interpretatione sinistra a te alienare. Ornamenta, quæ tibi sunt cælitus præparata, nunquam alterius erunt; sed miserante Deo salva tibi et integra permanebunt. Tu vero piissimam illam vitiatricem tuam in-
A stanter efflagita, ut in beneplacito misericordiæ suæ alia quæcunque voluerit mihi præparare indumenta dignetur. Potens enim atque benigna est, dives in omnes, qui invocant illam. » Quid multa? Ego, qui morti proximus æstimabar, vellem nollem, revocatus sum ad tolerandas vitæ hujus ærumnas; ipse vero, qui sanus videbatur atque incolumis, non amplius quam viginti quinque diebus postea supervixit. Qui tandem, cursu vitæ feliciter exacto, corruptibilis carnis indumenta deposuit, et stolam immortalitatis per beatissimam Dei matrem, cui devote servierat, juxta fidem promissionis illius, absque dubitatione recepit. Non est autem silentio prætereundum quod iste vir, ante diem sextam, suæ dormitionis, dum in ecclesia solus post completorium orationi instaret, repente pulsata est in auribus ejus tabula defunctorum duobus ictibus tantum. Quo ille audito, statim exsiliit, et petiit infirmitorium, putans ibi aliquem
B de fratribus infirmis esse moriturum. Sed dum certius cognovisset nullum ibi tunc in extremis positum, venit ei in mentem quod ipse esset propter quem signum hoc factum fuisset, et quod in sonitu tabulæ sua sibi migratio significaretur. In hac igitur memoria mortis subito totus infremuit, invasitque eum tremor atque horripilatio carnis, et cœpit illico febricitare, et ingravescente morbo, tandem ad extrema pervenit. Porro beatæ Virginis matris salutationem, quam antea semper frequentare solebat, quandiu lecto decubuit, pene incessanter corde et ore volvebat, atque cum verbis ejusdem dulcissimi oraculi felicem animam exhalavit. Contigit autem conversum quemdam religiosæ conversationis et boni testimonii virum, ipsa die migrare ad Dominum, ita ut amborum exsequiæ simul celebrarentur, et in eodem mausoleo ambo pariter tumularentur. Et dum ista fierent, viro cuidam spirituali demonstra-
C tum est in visione quod duo pulcherrima templa fabricarentur in Claravalle, unum in infirmitorio monachorum, alterum in infirmitorio conversorum ; sed primum illud hoc altero longe nobilius erat, atque honestius, vel venustius. Constat igitur quia in gemina constructione templorum, et in gemino ictu tabulæ mortuorum, designata sit evidenter pretiosa in conspectu Domini mors amborum. Templorum autem differentia meritorum distantiam indicat quia, quamvis utrumque sanctum, tamen alterum altero sanctiorem existere, credimus apud Deum, de cujus misericordiæ thesauris tantum quilibet eorum accepit, quantum mater gratia impertiri dignata est.

CAPUT XII.

De monacho qui tabulam in signum mortis suæ audivit.

Eodem mense, quo prædictus Dei servus migravit
D ad Dominum, contigit ibidem tale aliquod factum. Erat in eodem monasterio sacrista, nomine Gerardus, vir bonis moribus pollens et bene religiosus. Hic, juxta prophetæ consilium (*Thren.* III), jugum Domini portavit ab adolescentia, et levavit se super se, quoniam, cum adhuc tenellus esset et fragilis, manum suam ad fortia misit. Lactatus itaque mammilla regum, et casta disciplina feliciter educatus, crevit atque profecit semper in melius, et magno Dei munere carnis corruptionem, sicut familiares ejus testantur, nunquam fuit expertus. Appropinquante autem hora, qua de mundo ad Deum transire debebat, die quadam cum in ecclesia post Completorium more solito remaneret, factus est repente sonus in auribus ejus, ac si tabula morientium crebris ictibus percuteretur. Quod cum ille audiret, putavit quempiam fratrum in infirmitorio tunc obire. Post paululum vero, ubi certissime comperit quia sonitum illum nullus hominum fecerit, subiit animum tabula illa prognostica, quam vir Dei Renaldus ad indicium suæ dormitionis audierat. Jam enim exierat sermo iste inter fratres, et stupidos at-

tonitosque reddiderat universos; et dum ista recogitaret, ascendit in cor ejus quod ipse per signum illud mortis debitum solveretur. In hac autem memoria mortis subito pili carnis ejus inhorruerunt, et timor et tremor venerunt super eum. Protinus ergo invasit eum peremptoria febris, et infra decimum diem consumptus, feliciter emigravit. De cujus pia devotione illud silere non possumus, quod quasi divinitus factum ab eo, vel potius in eo miraculum vidimus et gratulati sumus. Nam cum ultimum spiritum traheret, et jam vires loquendi non haberet, tribus aut quatuor fere horis manus junctas atque protensas tenuit immobiles contra crucem, ac si aliquo fune colligatæ essent; et cum cætera corporis membra huc atque illuc, urgente dolore, crebrius jactitaret, manus tamen, quas, ut diximus, tendebat ad crucem, nunquam ab invicem separavit, nunquam amplius ad se retraxit, et quid vivens sæpius actitasset, etiam mortuus indicavit.

CAPUT XIII.

De servo Dei Petro, qui Dominum Jesum tempore sacrificii in altari videre solitus erat.

Inter cæteros qui in beata illa domo Clarævallis, exemplis, exhortationibus et orationibus sanctissimi Patris nostri Bernardi, in robur spirituale evaserant, et virtutum arcem conscendere didicerant, senex quidam erat, nomine Petrus, cognomento Tolosanus, vir multæ puritatis magnæque devotionis. Huic unum semper a puero studium atque desiderium fuit, seipsum crucifigere mundo et mundum sibi. In juvenili autem ætate, antequam Cisterciensi Ordini se submitteret, habitavit in solitudine, jejuniis et laboribus multis veterem hominem in se mortificans, et sacrificium spiritus contribulati quotidie Domino in ara cordis immolans. Denique herbis agrestibus et pane lexiva confecto jugiter utens, multo ibi tempore Christo militavit, et innumera bella tentationum a spiritibus malignis, protegente se Deo, fortiter superavit. Postea autem, comperta celebri fama de sanctitate beati Bernardi abbatis, atque ipsius monasterii Claravallis cum magno spiritualis desiderii fervore ad eumdem locum se contulit, quatenus in tanta congregatione justorum, velut in tabernaculo Domini, in securitatem et absconsionem a turbine et a pluvia tutior viveret, sub disciplina prædicti Patris, quod sibi deerat perfectionis, consecuturus, ubi etiam per multos annos Christo Domino feliciter serviens, usque ad exitum vitæ suæ perseveravit. Huic autem, cum adhuc vivens esset, Dominus per visionem apparere dignatus est, residens in throno sublimi et sanctorum millia cum eo. Videbatur autem ei quod ad judicium coram Domino duceretur. Cumque tremendæ majestati præsentatus fuisset, pavidus ac tremebundus procidit ad pedes sedentis in throno, flagitans, ut sui misereretur. Dixit autem illi Dominus : « Quid tibi vis faciam ? » At ille : « Domine, ut salvus fiam. » Et Dominus ad eum : « Vade, convertere cito ad servitium meum, et in eo jugiter persevera; nec deerit tibi salus quam postulas. » Hanc ergo promissionem firmissimum pignus æternæ salutis habens servus Dei Petrus, mundum perfecte deseruit, et se totum divinis obsequiis mancipavit.

Accinxit itaque fortitudine lumbos suos, et roboravit brachium suum ad expugnandas nequitias spirituales, quæ illum postea multis diebus et annis acriter impugnarunt. Super omnia vero spiritum fornicationis infestum tolerabat : qui eum tam dormiendo quam vigilando, magnis tentationum aculeis continue stimulabat. Propter quod sibimetipsi vehementer indignans, in labore et ærumna in vigiliis et jejuniis multis, aliisque pœnitentiæ cruciatibus carnem suam incredebiliter affligebat, ita ut

A mente turbatus, abscindere sibi virilia plerumque proponeret, cum aliunde tentationis remedium invenire non posset. Sed neque hoc silendum quod hostis ille antiquus multoties ab eo in diversis formis videbatur. Una siquidem vice apparuit ei sub humana effigie in choro Clarævallensi oculis ardentibus et vultu terribili. Erat autem statura enormis atque deformis valde. Qui etiam indutus erat cuculla nigerrima, cujus manicæ decurtatæ erant, et vix usque ad cubitos pertingebant; reliqua vero brachiorum pars discooperta erat. Venit ergo et stetit ante hominem Dei, ille, malignus apostata, superbo oculo respiciens illum, et quasi indignans quod suggestionibus ejus tam pertinaciter reluctaretur. Porro vir Dei stupidus animo, tanquam vinctus tenebatur, ut se movere non posset. Tandem visitante se Deo, signo Dominicæ crucis se munivit, cujus virtute perniciosum monstrum evanescens nihil eum nocuit, nisi quod tentationis auxit incen-

B dium. Evolutis autem postea diebus paucis, apparuit ei in eodem loco, figuram belluæ monstruosæ prætendens; quæ partim leoni sævo, partim aquilæ rapaci similis esse videbatur. Stabat vero contra fortissimum athletam pervicax monstrum, acriter imminens illi, rabidoque hiatu efferebatur in eum, quasi vivum devoratura. Sed divina virtute reprimebatur, ut eum tangere non valeret. Tunc demum ad invocationem nominis Christi phantastica bellua repente disparuit. Qua recedente illico vir Dei tantum supradictæ passionis incendium pertulit, ut evidenter agnosceret ibi præsentem fuisse illum de Isaia fabrum, qui sufflat in igne prunas (*Isai.* LIV). Unde quia vidit violentiam tentationis patientiæ suæ modum excedere, definito consilio statuit seipsum abscindere, malens in hac parte apud Deum periclitari quam in barathrum luxuriæ labi. Jamque nihil aliud exspectabat, nisi ut novaculam, vel aliud

C quodlibet ad hoc idoneum ferramentum reperire posset. Verum misericors et miserator Dominus, ille adjutor in opportunitatibus, in tribulatione (*Psal.* IX), ille qui solus laborem et dolorem considerat, famulum suum noluit in tanto agone deserere ; sed fecit cum tentatione proventum, ut sustinere posset (*I Cor.* X).

Itaque dormienti apparuit angelus Domini in forma juvenis, dicens se medicum esse peritum, et ejus rei gratia advenisse, ut eum secaret, et ab illa passione sanaret. Quod ille gratanter accepit et voluntati ejus in continenti seipsum exposuit. A quo dum incideretur, tolerabat in omni patientia secantis manum et doloris acerbitatem. Cumque evigilasset, amputationem illam in se veraciter et materialiter factam esse putavit. Ubi vero cognovit membra quidem corporis integra sibi manere, ten-

D tationem autem radicitus in se abscissam, ita ut nihil omnino molestiæ postmodum ex ea sentiret divinæ gratiæ, sicut dignum erat gratias referens curavit tanto alacrius currere viam mandatorum Dei, quanto bonitatem ipsius in suis tentationibus largius experiri moruerat (22). Ab hoc itaque tempore, exstinctis in eo passionum carnalium incentivis, cœpit illum Dominus in benedictionibus dulcedinis suæ visitare, et implere splendoribus animam ejus (*Isa.* LVIII), ita ut ex sententia dicere posset : *Secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo consolationes tuæ lætificaverunt animam meam* (*Psal.* XCIII). Ex tunc ergo, et deinceps, increpante Domino feras arundinis (*Psal.* LXVII), quieverunt ab eo penitus stimuli carnis, et requievit super eum Spiritus universæ consolationis. Magnificavit enim Dominus misericordiam suam facere cum illo (*Psal.* CXXV) thesaurizans super eum jucunditatem et exsultationem, atque in bonis omnibus satians desiderium ejus. Quem enim diu portaverat vino salubris amaritudinis, postmodum inebriare dignatus est nectare suavissimæ contemplationis. Inter cætera

(22) Hanc etiam eunuchizationem Cælarius referens, in circumstantiis fallitur, ut ad Distinct. ejus 4 videre est, in tom. II *Biblioth. Cisterc.*

vero Dei, dona, specialem acceperat devotionis gratiam in oratione, præcipue vero in Dominici corporis et sanguinis consecratione. Unde fratres, qui ei ad missam ministrabant, satis superque mirabantur in eo redundantiam lacrymarum, qua totus ibidem affluere solebat. Revelabat ei Dominus de secretis cœlestibus magna et multa, atque innumeris consolationibus eum, seu dormiendo, seu vigilando, seu etiam mente excedendo, creberrime visitabat: Quæ si omnia litteris mandarentur, magni voluminis comprehenderent quantitatem. Unde quia mihi longum est atque onerosum etiam illa quæ de eodem beato viro comperta sunt mihi, universa stylo exprimere, num ex eis saltem, quod stimulante conscientia penitus reticere non audeo, sicut ab ipsius ore audivi, specialiter refero. Quod quidem tale ac tantum est, ut ex uno hoc a fidelibus auditoribus cætera credi vel æstimari facile queant. Vereor siquidem et multum vereor Deum meum offendere, si rem gloriosam atque mirabilem, quæ vel mihi soli, vel forte rarissimis credita est ab eodem Dei famulo, quorum tamen nullum hodie superesse existimo, silentio meo perire permittam, in qua Deum glorificari, et multorum fidem atque devotionem ædificari posse, confidimus.

Igitur, dum sacris altaribus offerens vivifica sacramenta vir beatus adstaret, in ipsa perceptionis hora tenenti in manibus super calicem sacrosanctum Domini corpus apparebat in specie parvuli speciosi parvulus ille speciosus forma præ filiis hominum, verus Deus et verus homo, Dominus noster Jesus Christus: ille mitis et humilis corde, qui seipsum sapientibus et elatis abscondere, et parvulis revelare consuevit. Quod cum ille cerneret, tremefactus præ fulgore atque reverentia majestatis illius claudebat oculos suos: non enim audebat respicere contra Dominum. Qui etiam tunc clausis oculis videbat eum, sicut apertis. Cumque declinaret vultum suum in alteram partem, et aliquandiu maneret palpebri obductis facieque sic aversa, videbat eum nihilominus sicut ante se positum, aliquando super manum, aliquando super brachium suum, miro videlicet atque ineffabili modo, tanquam si alios oculos haberet in occipitio, vel in tempore defixos, quibus eum intueretur. Hac autem tam dulci tamque mirabili revelatione, non semel aut bis, sed frequenter ille vir lætificatus est a Deo, ut per quatuor aut quinque menses singulis fere diebus illi appareret. Quæ si aliquanto diutius interdum tardare videretur, tanta inerat illi cum Deo familiaritas tanta de ejus pietate fiducia, ut ipsius sacrificii consummatione protelaret, nec facile illud vellet explere, donec reddita sibi lætitia salutaris Dei, consuetam benedictionem mereretur accipere. Hæc ego, sicut jam dictum est, fideliter ac simpliciter narrare curavi, quemadmodum ipso, cui tanta gratia collata est referente cognovi. Nam cum ei familiari affectu propter sanctitatem ipsius adhærere satagerem, multumque de ejus solamine atque allocutione penderem, hanc ab eo visionem, sicut et alia multa, precibus magnis, et quadam violentia charitatis extorsi, ea tamen conditione, ut nulli ante obitum ejus præsumerem indicare, quod facile potui observare. Parvo namque postea tempore superstes, felici tandem consummatus agone, collectus est ad patres suos, cum quibus nunc, propitio Deo, in Claravalle quiescit, ubi religiose conversatus, supremum quoque claudere diem ardenti devotione semper optavit.

CAPUT XIV.

De venerabili Guillelmo monacho quem angelus Domini pro culpa sua corripuit, et pœnitentiam ei injunxit.

Erat eodem tempore in Claravalle monachus quidam venerabilis, nomine Guillelmus, ætate pariter et religione provectus. Hic annis ferme quinquaginta in habitu monachali Domino serviens, carnem suam cum vitiis et concupiscentiis assidue crucifigebat, longumque diutino cruciatu martyrium trahebat. Qui priusquam Cisterciensium Ordini se contulisset, multo tempore vixit in monasterio Sancti Albini Andegavensis, ubi religiose conversando, formam bonorum operum se ipsum exhibuit, et magnæ sanctitatis spem ejusdem loci fratribus demonstravit. Unde etiam tam ab abbate quam ab universitate congregationis in magna reverentia habebatur et diligebatur ab omnibus. Erat autem in possessione monasterii quidam locus, qui magis solitarius magisque quieti religionis videbatur accommodus. Ad hunc igitur cum paucis fratribus, annuente abbate, se contulit, ubi in cellula angusta reclusus annis plurimis habitavit, ut et arctiori continentia se ipsum affligeret, et de austeriori conversatione sua infirmioribus fratribus molestiam non inferret. Itaque jejuniis et orationibus dies noctesque congeminans, non modo carnis edulium et lautiores epulas, quibus interdum fratres illi ex pristina monasterii consuetudine utebantur, funditus recusabat, verum etiam cibo quadragesimali, et ipsius aquæ potu sæpius abstinens, parcissimo victu corpus debile sustentabat. Hanc autem continentiæ virtutem non sine difficultate magna obtinuit, sed post longum inediæ cruciatum, post inenarrabiles gemitus et singultus, cooperante gratia Dei, tandem genuinas ventris et gulæ illecebras cum cæteris vitiis a propriis sedibus exturbavit. Quadam itaque die cum venisset ad eum salutandum unus de senioribus monasterii, præcepit ei carnium refectionem apponi, eo quod debilis et longo itinere fatigatus esse videretur. Senex vero ille respondit se nullo modo carnium cibum gustare, nisi ipse qui ministrare jusserat causa charitatis, secum inde reficeret. Cujus familiari amore et persuasione quodam modo coactus, atque ipsius, ut postea fatebatur, obsonii quantulacunque aviditate illectus, ut comederet acquievit, finitoque prandio senex amico et hospiti suo valefaciens, ad monasterium rediit. Post cujus discessum confestim frater ille ad se reversus, cœpit a fundo cordis alta suspiria trahere, et ingemiscere graviter, quod tanti temporis propositum tam frivola occasione fregisset.

Vix talia cœperat cogitare, et ecce repente quiquam ad fenestram cellulæ pulsabat. Cui cum aperuisset, tremefactus in conspectu illius obstupuit. Erat enim persona reverendissimi vultus et habitus, ac supra hominum modum mirabilis, cui similem in omni elegantia ipse non viderat. Vestimenta ejus candida et pretiosa; capilli capitis ejus sicut lana alba, et sicut nix. Facies ejus singulari refulgens venustate angelum potius quam hominem indicabat. Verba oris ejus plena suavitate et gratia erant: et supercælestem sapientiam mirabiliter redolebant. Denique quidquid apparebat in illo, supra hominem esse videbatur. Nudis tamen pedibus incedens, dicebat se peregrinum esse, et de remotis partibus gratia visitandi venisse ad illum. Qui blanda salutatione præmissa, cœpit eum super iis quæ mente volvebat familiari et amica increpatione, tanquam cogitationum illius cognitor atque inspector esset, convenire et dicere: « Merito quidem ingemiscis, merito plangis super excessu tuo, quo nunc diuturnum laudabilis parcimoniæ propositum deliciosa charitate rupisti. Non bona est charitas, quæ destruit charitatem. Improbanda est pietas illa, quæ animas lædit, ut corpora foveat. Et nunc audi exemplum, quod tibi propono. Erat in partibus Hispaniæ sanctimonialis femina reclusa: quæ pane et aqua, vel semicrudis interdum oleribus utens, conversatione sobria et casta petulantiam carnis viriliter edomabat. Huic aliquando instinctu diaboli desiderium hoc malum incidit, ut carnem comedere vellet. Quæ diu multumque tentationi reluctans,

cum jam violentissimas inimici suggestiones sustinere non posset, manibus illicito desiderio datis, ad consensum trahebatur. Jussit itaque sibi carnis edulium præparari. Quo super mensam posito, priusquam gustare præsumeret, prostrata in oratione voce lacrymabili Dominum supplicabat, ut ei non permitteret præparatum tangere cibum, si hunc saluti animæ suæ periculosum fore præsciret. Surgens vero ab oratione, ad mensam ingreditur, et data benedictione operculum submovet, quo carnis ferculum velabatur. Et ecce pro carnibus quæ appositæ fuerant, tres pulli corvorum in disco vagientes et sine plumis apparuerunt. Quo viso sanctimonialis illa vehementer expavit; et accita sorore, quæ illi ministrabat, rei veritatem inquirit. Illa vero sub obtestatione tremendi judicii Dei respondit se in eodem mensali non implumes aviculas, sed tria frusta carnis cocta apposuisse. Erat autem cellula ipsius super ripam violenti cujusdam et magni fluminis sita, quod de saxeis montibus erumpens, et confragoso itinere ruens, præcipiti cursu labitur ad inferiora.

« Igitur ancilla Dei exsultans et gratias agens, quod exaudita esset ejus oratio, jamque multo vehementius abhorrens esum carnium, quam prius desideraverat, præcepit nigredinis et malæ suggestionis pullos cum catino in quo continebantur, in præfatum fluvium jactari. Qui projecti in amnem, nullatenus potuere segregari ab invicem, sed fluitante vasculo super undas, tandem devoluti sunt in quemdam sinum, eidem cellulæ proximum : ubi ingentis saxi concavitas copiosam aquarum congeriem stagnat. Ibi ergo jam per multa temporum curricula assidue rotantur, et usque hodie, in testimonium miraculi hujus, in ipso vasculo super aquas fluitare videntur (23). » Hæc et his similia viro perorante, frater idem compunctus est valde de gratissima illius sermocinatione. Et cadens in faciem, fusis lacrymis reatus sui veniam postulabat. Acceptaque pœnitentia, non modo absolutionem peccatorum, verum etiam consolationem plurimam ab eo suscipere meruit. Cumque jam fiducialiter illi loqueretur, percunctari cœpit ab illo quisnam esset. Cui ille respondit : « Non est tuum scire modo quis sim ego, neque agnoscere unde veniam, aut quo vadam. » Tunc ille : « Obsecro, inquit, domine mi, ut hodie saltem ingrediaris ad nos, et ministremus tibi. » Respondens alter : « Ego, ait, non vestro pane, non veste, non lare indigeo : sed abundo omnibus bonis, et habeo cibum manducare, quem vos nescitis (*Joan.* IV). Tantummodo sollicitus sum de vestra salute; et vos nihilominus inde solliciti estote. » His dictis cum festinatione recessit : et ita repente ab oculis intuentis subtractus est, ut magis visus sit evanuisse, quam abiisse. Illo vero quantocius accitis fratribus qui ei ministrabant, jubet eos instantius persequi recedentem, et ad hospitium precibus multis cogere. Qui celerrime abeuntes, cum hac illacque discurrerent, nullum prorsus vestigium ipsius reperire potuerunt. Unde vir Dei certissime credidit angelum Domini adfuisse, qui cordis ejus arcana cognoscere, et ipsum pro excessu suo mœrentem tam dulci consolatione valuit refovere. De cujus etiam beata præsentia tantum devotionis et gratiæ mente concepit, ut post annos ferme viginti, cum mihi esta referret, præ nimio pietatis affectu, etiam tunc a lacrymis abstinere non posset.

Processu itaque temporis, cum B. Bernardi abbatis celebre nomen, ejusque virtutum fama, necnon et cœnobii ipsius clarissima religio ubique jam vulgata ad prædicti viri notitiam pervenisset, non potuit requiescere spiritus ejus, donec felicissimo ejus magisterio gubernandum se subderet, ut de ferventiore ferventissimum, et de sanctiore sanctissimum

A redderet. Susceptus vero a beato Bernardo abbate, et desiderato Clarævallensi collegio sociatus, tanta in eo virtutum gratia radiavit ut in omni sanctitate mirabilis appareret, etiam quibusque perfectis. Huic ergo multas et magnas consolationes per Spiritum suum pius Pater mittebat, multaque illi, quod pro certo comperimus de secretis cœlestibus revelabat. Ipse tamen quia xenodoxiæ pestem incurrere metuebat, de multis paucissima, ipsaque paucissimis referebat. Factum est autem in una dierum, cum Prima cantaretur in choro, et ipse conjunctus psallentibus stabat in ordine suo, vitulos labiorum suorum in voce exsultationis Domino reddens. Et ecce apparuit ei vigilanti atque psallenti S. Malachias Hiberniensis quondam episcopus, qui in eadem basilica jacet honorifice, tumulatus. Residebat vero in cathedra juxta altare, annulo, baculo, mitra cæterisque pontificalibus ornamentis mirifice decoratus, tanquam missarum solemnia post finem illius horæ celebraturus. B Erat autem tunc anniversaria dies depositionis ejusdem beatissimi præsulis, quæ etiam omnium fidelium defunctorum memoria est solemnis. Apparuit quoque cum eo B. Bernardus, ejusdem Ecclesiæ felicissimus pastor atque patronus : qui et ipse erat vestibus pretiosis et candidis micans, atque mitratus, minime tamen infulatus. Et merito quidem. Erat enim paterfamilias in propria domo, deferens atque congratulans venerando ac speciali hospiti suo, dignoque honore præveniens amantissimum, cedebat ei libentissime solemnia missarum, ea potissimum die, qua sanctus ille pontifex curiam supernam ingressus, et cœlestibus hymnis primo fuerat honoratus. Unde etiam ipse beatus pater officiosum ac sedulum sese circa eumdem sanctum episcopum, et circa ipsius altaris ministerium, exhibuit. Porro beatus antistes baculo pastorali innixus, defixa lumina versus chorum assidue tenebat. C Sanctus vero Bernardus modo episcopum, modo conventum, modo ipsum altare, tanquam sollicitus omnium respiciebat. Hæc visio tam manifesta eidem famulo Dei vigilanti, et corporeis oculis intuenti, visibiliter apparuit, quandiu psalmus unus in eadem hora a conventu percantaretur.

Finito ita psalmo, finita est visio, sed in corde videntis deinceps finiri non potuit visionis illius pia devotio. Altera quoque die apparuit ei nihilominus idem beatus Bernardus, vultu et habitu gloriosus. Quem cum ille vidisset, procidit ad pedes ejus, orans et petens aliquid ab eo. Qui Sanctus ait : « Quid tibi vis faciam ? » Et ille : « Domine mi Pater, si inveni gratiam in oculis tuis, indica mihi utrum salvus fieri debeam ? » Et sanctus ad eum : « Nunquid parva res est ista, quam postulas? Hodie cum egrederer de paradiso, quam multa millia hominum foris ad januam reliqui, qui D utique istiusmodi timore torquentur, ignorantes utique utrum amore an odio digni habeantur (24). » His itaque præmissis, dedit ei responsum super verbo quod imploraverat. Sed quid ei definite responderit incertum est nobis, quia vanæ gloriæ pestem vitans, hoc nobis indicare noluit. Erat enim vir ille circumspectus et gravis in locutione, multumque cavebat ne quid diceret quod suam ipsius gloriam redoleret. Verumtamen ex fiducia sermonis, et vultus illius hilaritate, satis dabatur intelligi, quia jucundum a sancto Patre super tali verbo responsum acceperit. Iste est Guillelmus, quem supra memoravimus (25), spiritum fornicationis in specie phantasticæ meretricis vidisse infirmitoriam curiose circumeuntem, et ex iis quæ ab ea audierat, et viderat. D. Roberto abbati Clarævallis apostasiam

(23) Miraculum illud continuum rotationis pullorum corvinorum, cum a nullo notatum sit, dubium est.

(24) Non videtur S. Bernardus loqui de defunctis, quasi incerti sint, sed de vivis qui bonis operibus ad januam cœli accessisse dicuntur, adhuc tamen de sua salute incertis.

(25) Supra dist. 2, cap. 22.

duorum adolescentium prædixisse : quod etiam verum fuisse, fœda eorum fuga in continenti subsecuta demonstravit. Sunt autem et alia plura, nobis de prædicto viro Dei comperta, quæ legentium devotionem excitare possent, sed ea silentio premimus dum et fastidiosis lectoribus consulimus, et nos ad alia narranda festinamus. Hic ergo beatus et sanctus, sicut fideliter vixit, ita et feliciter obiit, plenusque dierum et virtutum migravit ad Dominum. Desideratam et votis omnibus expetitam sibi sepulturam in sanctissimo Claræ-vallensium collegio, Domino largiente sortitus.

CAPUT XV.

De domno Gerardo de Furfa, magnæ sanctitatis monacho.

Dilectus a Deo et hominibus Gerardus de Furfa, cujus memoria in benedictione est, quemque pro sua singulari puritate et sanctimonia, beatus Bernardus singulari gratia præ cæteris honorabat : mirabilem atque amabilem nimis se universitati congregationis in omni forma religionis exhibebat. Qui dum adhuc esset monachus in Farfa, quæ est Tusciæ nobilis abbatia, revelante Domino vidit in spiritu se transpositum in Claravalle, idque gerentem officii, ut cum duobus bacinis singulas officinas circuiens, fratrum manibus abluendas aquam infunderet. In quo nimirum designatum fuisse rei exitus docuit, quia ipse futurus esset qui fratrum Claræ-vallensium excessus quotidiana, imo fere continua oculorum inundatione, ac si duobus infusoriis, ablueret. Cum itaque dulci hac revelatione præsagium futurorum accepisset, exarsit continuo in præcordiis ejus vehemens ignis sacri desiderii, nec omnino quiescere poterat spiritus ejus, donec pauperum Christi, quorum se servitio deputatum fuisse divinitus cognoverat, consortio jungeretur. Cumque cæteris floreret virtutibus, sacræ tamen compunctionis pietas specialis prærogativa pectus ejus repleverat, ita ut columbinæ pupillæ oculorum ejus raro quiescerent : sed tanquam gemini fontes fere ubique, præsertim in celebratione divini mysterii, maximo lacrymarum imbre faciem ejus madidarent. Habebat autem gratiam singularem, tam apud Deum quam apud homines, quam universi mirabantur et intuebantur vultum ejus, tanquam vultum angeli stantis inter illos atque dicebant : Hic est fratrum amator et populi Israel : hic est qui multum orat pro populo et universa societate nostra (*II Mach.* xv). Huic autem Dominus multas, quod dubium non est, consolationes in abscondito faciebat; ipse tamen ut verecundus et humilis, virtutes suas latere malebat, et nullus ei super hujusmodi percunctatione, propter sanctitatis illius reverentiam, molestus fieri audebat. Novitius autem quidam, nomine Julianus, honestæ vitæ sacerdos, qui de Ordine regularium clericorum Claræ-valli se contulerat, vidit aliquando spiritum immundum in choro petulanter ad instar hædi pervagantem. Qui cum venisset ante ipsum, aliquandiu substitit, et cœpit eum rictu patulo subsannare, obscenum caput contra illum exagitando, et dentes ad invicem minutissime concutiendo. Cumque recessisset ab eo, venit et stetit ante hominem Dei Gerardum, et cœpit eum similiter petulcum animal pudendis gestibus irridere. A quo magis irrisum atque exsufflatum, illico tanquam fumus evanuit, et ultra eum novitius non vidit. Qui mox accepta colloquendi licentia, percunctatus est eum utrum in choro aliquid in tali illa hora conspexisset. Perpendens autem senior eum secreti illius conscium fuisse, confessus est ei phantasticum hædum se vidisse, qui lubricis motibus et se et illum pariter subsannasset. Quod audiens novitius ille, miratus est valde; ac per hoc intellexit quod multa hujusmodi cerneret, licet secretum suum Deo et sibi, teste conscientia, celaret. Huic autem viro Dei, quamvis corpore nimium esset debilis, utpote qui jam fere erat nonagenarius, nulla tamen senectus vel debilitas bonæ consuetudinis usum præpedire poterat, sed quotidie infatigabilis animi fervore juvenescere videbatur, ita ut vix ægritudine gravi compellente, posset in infirmitorio detineri, vix posset etiam a labore messium retineri. Qui aliquando gravissima valetudine pressus, cum in quadam secretiori domuncula lecto decumberet, contigit quadam nocte exstingui lampadem ibi ardentem. Quo viso frater quidam, qui ei tunc temporis ministrabat, surrexit, et abiit reaccendere illam. Cumque reperisset clausas undique officinas, sine igne reversus est tristis, et firmato ostio cellulæ iterum recubans obdormivit. Profunda vero nocte cum sanctus ille vir ad necessaria surgere vellet, assurexit frater, dolens quod luminare ei deesset. Respiciens autem ad fornaculam præsentem, in qua per octo dies antea focus non fuerat, vidit ibi prunarum ardentium non parvam congeriem. Accensaque ex eis lampade, cum statim ad eamdem fornaculam oculos reduceret, non modo prunas illas non reperit, sed ne ullum quidem in ea caloris vestigium deprehendere potuit. Cum autem ultima ægritudine qua et mortuus est decumberet, jam in extremis posito beatus Bernardus angelico vultu et vestibus albis decoratus apparuit, in ea tamen consistentia et habitudine corporis quam ante obitum habuit. Quem cum ille conspiceret ad se ingredientem, et veteranos ac venerandos artus baculo sustentantem, manu et voce qua, poterat, suis sermonibus innuit, ut sancto venienti assurgerent, et locum sedenti citius præpararent. Illis vero mirantibus, atque quærentibus de quonam sancto senex loqueretur, premente se ægritudine respondere non poterat. Postmodum autem, recepta virtute loquendi, cum idipsum denuo sciscitarentur, confessus est vidisse se sanctum Bernardum blando ipsum alloquio consolantem, qui cum benedixisset eum, signo crucis edito, totam etiam domum benedixit, subjungens hæc eadem verba, et dicens : « Hæc est domus mea, quam ædificavi : Dominus custodiat eam in æternum et in sæculum sæculi. » Benedictione itaque sanctissimi Patris sui vir Domini Gerardus firmatus, lætus mortis debitum solvit : æternæ vitæ fonte, quem tanto desiderio sitierat, satiandus. Aliquanto vero postea tempore elapso, apparuit in visione cuidam converso religioso, nomine Laurentio, lætus atque præclarus pretiosis etiam vestibus decenter ornatus, indicans ei quia per Dei gratiam gaudium sempiternum obtineret et gloriam. Fratri autem impensius supplicanti, ut ejus benedictionem atque suffragia mereretur, benedixit, atque ita respondit : « Ego orare non cesso, non solum pro te, verum etiam pro ipsius universitate Ecclesiæ. De hoc tamen conqueror aliquantulum quod fratres infirmarii, adhuc viventem et spirantem me, prænimia festinatione collegerunt, atque tanquam penitus exanimem, de loco in extremis agentium asportaverunt. » Transactis vero post obitum ejus aliquantis annis, consummatis jam novo claustro et nova ecclesia, quæ licentia et benedictione beati Bernardi initiata fuerant, sacra ossa ipsius de loco quo primitus tumulata fuerant sublata, in theca, qua supra diximus venerabiles Patres, Robertum abbatem, Humbertum priorem, Odonem subpriorem reconditos fuisse, condigno honore ob reverentiam sanctitatis ejus collocata sunt.

CAPUT XVI.

De mirabili gratia cuidam monacho perfectæ religionis specialiter a Deo collata.

Egregius quidam adolescentulus de partibus Germaniæ oriundus, comitante magistro suo, studiorum causa Parisius adibat. Qui cum transitum haberet per domum Claræ-vallis, magister ille videns loci conventum et ordinem, nescio quo Dei judicio

compunctus, ad horam petiit et obtinuit ut susciperetur ad conversionem. Cumque rogaret adolescentulum, ut secum remaneret, penitus non acquievit. Multum siquidem abhorrebat a consortio simul et colloquio Cisterciensium monachorum, sæpiusque rogabat Deum, nunquam sibi dari voluntatem ad Ordinem illum causa conversionis veniendi. Proinde roganti magistro, fratribus quoque monasterii adhortantibus cum dura cervice resistens, nullis prædicationum machinis poterat expugnari. Cæterum, quam mirabilis sit Deus in consiliis super filios hominum, quamque irrefragabile stet sempiternæ prædestinationis ejus arcanum, quis digne admirari sufficiat, qualiter scilicet electorum suorum mentes misericorditer immutat, ridens eorum vana conamina, insuper voluntates sibi adversas ad pietatis lineam dirigens, quatenus in ipsis, et de ipsis, loco, modo et tempore, quo ab æterno decrevit, propositum voluntatis ejus impleatur? Eadem itaque nocte, dum prædictus adolescens monita fratrum mente revolveret, facta est vox divinitus ad eum, dicens: « Si hinc recesseris, et Parisius veneris, usque ad Pentecostem morieris, et sine dubio morieris. » Ad hanc itaque vocem juvenculus ille multum obstupuit, necdum tamen potuit duritia cordis ejus emolliri. Porro sequenti nocte cum sopori membra dedisset, videbatur sibi demersus esse in limo putei profundi. Cumque ibi desperatus jaceret, subito apparuit ei desuper ad os putei beatus Joannes evangelista, in vultu et habitu sancti Bernardi tunc adhuc in corpore viventis, cum alio quodam sancto, qui et ipse simillimus esse videbatur cuidam religioso monacho, nomine Gerardo, portario ClaræVallis. Quos cum ille tremulus et anxius vidisset, rogabat attentius, ut sui misererentur. Cui beatus Joannes respondit: « Tu sano consilio acquiescere contemnis, et opem flagitas a nobis? » Cumque ille promitteret se esse facturum quidquid illi placeret, tantum ut imminens periculum evadere mereretur. « Vis ergo, inquit, fieri monachus in monasterio Claræyallis? » Et ille: « Etiam, domine mi, libentissime volo. » Quod cum firmiter pollicitus fuisset, eductum continuo de profundo laci liberum abire dimiserunt.

Mane igitur facto postulavit se quantocius præsentari beato Bernardo. Quem cum antea non vidisset, mox illum in vultu et habitu deprehendit ipsum pro certo esse quem transacta nocte sub conditione convertendi se liberatorem habere meruerat. Proinde miratus vehementer atque compunctus, protinus eidem sancto viro se reddidit; a quo benigne susceptus, mox in ætate teneriori gravitatis et sapientiæ canos cunctis mirantibus induit. Porro prædictus magister ejus a proposito bono citius corruens, et eumdem secum evertere satagens, fundatum in Christi amore tirunculum movere non potuit.

Hic ergo delicatus atque tenerrimus adolescens, cum esset annorum quatuordecim, manum suam ad fortia mittens, lætantibus angelis et hominibus, jugum Christi suave portandum aggreditur, et quasi agnus ad aratum suscepti Ordinis applicatur. Miserante vero Domino ab ipsis rudimentis conversionis suæ juvenci fortitudinem induens, sed agni mansuetudinem retinens tanta charismatum eminentia a primis annis enituit, ut conversionis ipsius elegantia atque fragrantia contubernales vehementer affecti gratularentur, sanctæque devotionis et humilitatis, quæ in ipso relucebat, exemplis informari certatim niterentur. Quidam vero religiosus ac spiritualis ejusdem cœnobii frater, protestatus est mihi quod aliquando vidisset visionem hujusmodi. Aspiciebat eumdem adolescentem Invitatorium ante altare canentem. Porro imago crucis, quæ super altare erat, quasi melodia ipsius delectata, de cruce descendit, veniensque ad eum, expansis ulnis digananter amplexata est illum, tenere sibimet astringendo ac deosculando eum. Quod cum frater ille

A vidisset, animadvertit in hoc animam illius sanctam et Deo placentem existere, et apud illius clementiam magnæ familiaritatis accessum specialiter obtinere. Hic ergo amantissimus Domini tota die cum illo velut in thalamo morabatur, et beata ipsius præsentia per contemplationis dulcedinem suavissime fruebatur. Per prædictam namque visionem Dominus manifestare dignatus est quanta dilectionis et gratiæ suæ plenitudine famulum suum repleverat. Itaque cum in omnibus sancti Ordinis exercitiis devotus et fervens existeret, et per continuum sacræ compunctionis studium misericordiam Domini imploraret, quadam nocte apparuit ei in sommis angelus Domini, et introduxit eum in quemdam thalamum gloriosum, in quo videbatur Dominus Jesus Christus in cruce pendere, et beata mater ejus virgo Maria, cum beato Joanne evangelista juxta crucem illius stare. Quem cum ingressus fuisset, tantæ sua-

B vitatis fragrantiam sensit, ac si cellam aromaticam respersam omni pulvere pigmentario introisset. Videns vero Dominum majestatis passionis et crucis suæ signa piissima dignatione sibi repræsentantem, prostratus in faciem solo tenus adoravit, benedictionemque ipsius totis medullis cordis flagitare cœpit. Quam etiam benigna largitate Domini consecutus mox evigilavit, sed visionem illam non vanam seu illusoriam fuisse, manifestis indiciis declaratum est. Fragrantia nempe cœlestis nectaris, quam dormiens hauserat, excitus a somno mirabili suavitatis unctione totum interiorem hominem suum delibutum sensit, sed tribus continuis postea diebus eadem benedictione se renovari et illuminari gavisus est.

Alia quoque nocte cum esset intentus orationi, meruit audire corporeis auribus angelicas voces harmonia dulci atque præclara in ætere personantes. Quarum videlicet vocum tanta erat altitudo, ut quantalibet humanarum vocum intentio ad eam non pos-

C set ascendere. Cumque fuisset in eis aliquandiu delectatus, sublata est tandem ab auribus ejus melodiæ cœlestis amœnitas, sed remansit in corde conceptæ devotionis immensa jucunditas, ita ut sæpe memoriam abundantiæ suavitatis illius eructans, mira devotione afficeretur, et totus in gaudium verteretur. Jam vero secretorum cœlestium conscius effectus, ibat sicut pater Abraham proficiens atque succrescens, donec magnus effectus est valde (*Genes.* XXVI), sed quod omni magnitudine excellentius est, quanto potioribus donis cœlestis gratiæ cumulabatur, tanto se humiliorem, non solum coram Deo, sed etiam coram fratribus suis exhibere curavit, nihil insolitum, nihil singulare in conversatione sua præsumens, licet in ipsa communi vita singularis puritatis devotione singularis existeret. Sed quoniam humilibus semper augetur gratia, adjecit Dominus adhuc manifestare [*forte* magnificare] ser-

D vum suum, ut illum, quem cœli cœlorum, et agmina eorum, quem cherubim et seraphim cœlesti harmonia collaudant, in quem desiderant angeli prospicere (*I Petr.* I), Dominum nostrum Jesum Christum, in beatissima humanitatis suæ forma corporalibus oculis videre mereretur. Accidit enim quodam tempore, cum hic de quo loquimur beatus homo, sacris Quadragesimæ diebus jejunantium et orantium particeps effectus, cum Ruth Moabitide buccellam piæ operationis intinxisset in aceto salubris compunctionis (*Ruth* II), ut sacratissimus Dominicæ resurrectionis dies illucesceret. Cumque, sicut tantæ diei sublimitas exigebat, solemnes a fratribus vigiliæ devotissime celebrarentur, ipse, laxato intimæ meditationis sinu, cœpit attentius cogitare de passione et resurrectione Domini, ita ut ardente pietatis affectu totus in lacrymis funderetur. Et ecce secunda lectione jam lecta, cum Responsorium *Angelus Domini* a conventu cantaretur, repente is qui in corde ejus devotionis ignem accenderat, Dominus Jesus Christus vigilanti et flenti apparens, stetit ante il-

lum in medio chori, manus suas expandens, et quasi ostendens ei. Porro in ejus beatissimis palmis loca clavorum evidentissime apparebant, ita ut de ipsis plagis recentibus sanguis emanare videretur.

Viso itaque Domino, frater ille gavisus est gaudio magno valde, sed obstupescens, et quasi extra se factus, nesciebat in arcto temporis quid agere deberet. Volebat namque in medium prosilire, et pedes apprehendere Salvatoris, sed retinebat eum pudor et reverentia conventus, ne velut insaniens reputaretur. Nam et hoc ignorabat utrum videlicet apparens Dominus ab ipso solummodo, an et ab aliis pariter videretur. Flebat autem uberrime, eratque cor ejus in semetipso pietate liquescens, præ immensa dulcedine amoris illius quem intuebatur. Eadem vero apparitio Domini tandiu duravit, quousque in Responsorio, quod tunc cantabatur, dictiones istæ, *jam surrexit, venite et videte*, tanta morositate, quanta a sancto conventu illo cantari solebat, perdicerentur. Quis autem digne explicare valeat quantum de visione illa profecerit, quomodo cunctis motibus, universisque affectionibus animæ ipsius recreatis et renovatis, in amorem illius quam viderat, totus incanduerit! Solius dantis et accipientis nosse est, quam festivos exinde cum dilecto suo duxerit dies, cum sponsa non tam vocibus aris quam affectibus cordis exclamans: *Inveni quem diligit anima mea, tenui illum nec dimittam* (*Cant.* III). Et cum Patriarcha Jacob: *Vidi Dominum facie ad faciem, et salva facta est anima mea* (*Gen.* XXXII). Quia vero in humilitatis custodia fiduciæ pedem ulterius extendere curavit, ut secundum divinum promissum, omnis locus, quem calcasset pes ejus, ipsius fieret, adhuc excellentiori charismatum gratia ditari meruit. Qui enim, sicut jam diximus, Christi Domini nostri dulcissimam humanitatem beatis oculis conspexerat, etiam ad sempiternum individuæ Trinitatis mysterium contemplandum, quantum quidem homini adhuc mortali carne circumdato possibile erat, mirabili dignatione gratiæ Dei admissus est. Factum est namque in die sancto Pentecostes, dum a fratribus alacri instantia sacræ vigiliæ celebrarentur, et jam divinus ille hymnus, *Te Deum laudamus*, in quo evangelicæ gratiæ prænuntia laus figuratur, cantaretur, et universitas fratrum mystica illa verba quibus sub distinctione trium personarum unus Deus prædicatur et adoratur, scilicet, *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth*, ob honorem sanctæ Trinitatis inclinis, sicut est consuetudinis, cantaret; in ipsa vero inclinatione prædictus servus Dei, non quidem scrutans seu commissum fidei secretum irrumpere gestiens, sed pavendo, tremendo, et admirando, cœpit in simplicitate cordis sui meditari quam sublime et incomprehensibile esset tantæ majestatis arcanum, quam nosse vita, et vita æterna est, secundum quam sapere, sapientia sine errore est, in qua delectari, voluptas sine comparatione, cui conformari, similitudinem Dei, quam in Adam perdidimus, recuperare est, cui servire, regnare est, sine cujus gratia omnes gentes quasi non sint, sic sunt coram ipsa, quæ in futura vita erit sanctis omnibus pax exsuperans omnem sensum, et gaudium sine interpolatione, seu temporis discursione. Inclinatione vero illa divinæ reverentiæ exhibita, cum frater idem se erigeret, subito aperti sunt intellectuales oculi ejus, et quasi totus extra se raptus vidit visionem quamdam gloriosam atque mirabilem de Trinitate, quæ Deus est, quam mirabiliorem, digniorem, atque excellentiorem esse omnibus visitationibus, quibus unquam a Domino visitari meruerat, intelligebat. O felix anima, in qua divinæ dilectionis ignis scoriam peccati et rubiginem negligentiæ usque adeo excoxit, ut illam dulcedinem, illam beatitudinem, quam Dominus electis suis reservat in præmium, in hac corruptibili vita prælibare quodammodo et prægustare mereretur. Felix nihilominus beatissimus pater ille Bernardus, sub cujus disciplina tantæ perfectionis discipuli in Claravalle floruisse noscuntur.

Talibus ergo visitationibus et consolationibus Domini ille vero monachus lætificatus et corroboratus, quotidianis lamentis exercebatur, suspirans et desiderans corruptibilis vitæ sarcinam deponere, ut faciem Domini, quam per speculum et ænigma intuitus fuerat, in ipsa sui puritate contemplando, unus cum ipso spiritus efficeretur. Rogatus autem, ut ad honorem Dei et ad ædificationem proximi, aliqua ex iis, in quibus a Domino visitatus fuerat, pandere dignaretur, non facile acquievit, timens utique ne hoc forte Domino displiceret, sed tamen precibus multis constrictus, hæc quæ memoravimus, et alia nonnulla, cum tremore et profunda humilitate revelavit: quæ licet magna esse sciamus, quia ad alia festinat intentio, brevitatis studio reticuimus. Modum tamen visitationis, quam de beata Trinitate, quæ Deus est videre meruerat, nullatenus explicare consensit, asserens quod nunquam eam alicui revelare præsumeret, nisi fortasse voluntatem divinam super hoc ei daretur agnoscere. Quæ vero pandere voluit, ea conditione patefecit, ut usque ad obitum ipsius silentio premerentur: quod etiam studiose servatum est. Expletis autem in Ordine Cisterciensi, quem in adolescentia sua tantum abhorruerat, viginti et sex annis, cum quadraginta esset annorum, sicut sincera devotione vixerat, ita quoque felici defunctione carne exemptus est, sicque consummatus in brevi, explevit tempora multa; placita enim erat Deo anima ipsius (*Sap.* IV). Libet nunc in timore pariter et exsultatione cum Psalmista exclamare et dicere Domino: *Misericordiam et judicium cantabo tibi Domine, quia neque ab oriente, neque ab occidente, neque a desertis montibus quoniam Deus judex est, hunc humiliat et hunc exaltat* (*Psal.* C et LXXIV). Ecce enim magister ille, cujus supra mentionem fecimus, qui non gratia, sed præsumptione duce, pietatis opus adorsus, manus ad fortia mittere tentaverat, tanquam seminatus supra petram, ad tempus credidit, sed in tempore tentationis citius exaruit. Hunc vero, cujus fidem et sanctitatem descripsimus, repugnantem quodammodo atque reluctantem mater gratia assumens, minime contenta est communi servorum Dei cœtui inserere, verum etiam de negligentia purgatum cum paucis ad perfectionis et divinæ speculationis apicem provehere dignata est. Sicut igitur beatus, quem elegisti et assumpsisti, Domine, habitabit enim in atriis tuis (*Psal.* LXIV), sic nimirum omnes qui te derelinquunt, confundentur; recedentes a te in terra scribentur (*Jer.* XVII).

CAPUT XVII.

Qualiter vir magnificus Arnulphus per S. Bernardum conversus sit.

(Vide supra S. Bernardi Vitam primam, lib. VII, col. 434, usque ad hæc verba: *ut scilicet pro omnibus peccatis suis ordinem servaret?* et hic accipe quæ in excerptis suis Mabillonius non dedit): Arguit profecto instantia pœnitentiæ ejus tepiditatem et negligentiam nostram, qui eumdem Ordinem pro peccatis nostris in pœnitentiam suscepimus, et non solum tepide et negligenter vivimus, sed etiam pro frivola aliqua infirmitate vigilias fratrum deserere, seu infirmitorium intrare non erubescimus; cum iste servus Dei, nisi pro infirmitate responsum mortis habente, infirmitorium intrare non acquieverit, et insuper ad vigilias servitii Dei quandoque gravi debilitate laborans, devote perstiterit. Volat irrevocabile tempus, quo nihil est pretiosius, quo tamen nil vilius a nobis æstimatur, et dum pœnam, quæ in præsenti pro Domino suscipitur, declinamus, centuplicatam in futuro incurrimus. Si autem aliquis carnis suæ infirmitatem causatur, sciat scriptum esse quod nihil deest timentibus Deum, et

quia Propheta junior fuit et senuit, nec vidit justum derelictum (*Psal.* XXXIII et XXXVI). Quis enim speravit in Domino, et confusus est : permansit in mandatis ipsius, et derelictus est ? Quod ut non solum testimoniis Scripturarum, verum etiam exemplis præcedentium Patrum manifestius fiat, duo gratiæ Dei miracula subjicimus ; quatenus per hæc et tepiditas nostra convincatur, et infirmitas nostra ad agonem certaminis roboretur.

CAPUT XVIII.

De monacho qui a gravi dolore capitis virtute sacramentorum Christi liberatus est.

Frater quidam, nomine Petrus, Clarævallis postea futurus abbas, cum in adolescentia sua in observantia sacri Ordinis satageret quotidie semetipsum exhibere hostiam viventem, sanctam, Deo placentem, quoniam omnes pie in Christo vivere cupientes, persecutiones inimici sustinent, permittente Deo, qui omnia ad salutem electorum operatur, gravissima capitis passione laborare cœpit. Quam passionem fortis miles Christi patienter tolerabat ; studens semper in dolore gratias agere, et viperam propriæ voluntatis a murmure compescere. Et licet optaret cum propheta, ut ingrederetur putredo in ossibus ejus, quatenus quiescere mereretur in die tribulationis (*Habac.* III), pro hoc tamen magis animo gravabatur, quod spiritum in eo promptissimum ad ardua quæque virtutum ; caro infirma pro voto subsequi non valebat. Quadam itaque nocte Dominica dum sacris vigiliis interesset, sentiens se præfato incommodo solito amplius stimulari, cogitavit exire de choro, et ire pausatum. Sed mox inspirante Deo recogitavit, ut propter Dominum usque ad horam diei primam sustineret, quoniam ipso diei intemeratis mysteriis pretiosi corporis et sanguinis Christi participare debebat. Prima vero transacta, quamvis doloris immensitas non cessaret, proposuit tamen tolerare, nec conventum deserere usque post missam majorem, quatenus sacram posset accipere communionem. Cumque jam communicaturus ad gradum altaris accederet et solitam ibidem veniam, flexis genibus, devotissima humilitate peteret, ecce repente de vertice ejus lapsa est quasi ingens massa plumbi, quæ illi per medium frontis veniens, et in parvimentum cadens non parvam collisionem fecit. Ipse vero ejusdem molis concussionem atque ruinam apertissime sentiens, sed nullam speciem videns, de tanta novitate miratus, vehementer obstupuit. Et o mira clementia Redemptoris nostri. Quia enim frater iste gravissimos quidem dolores sentiens, sed tamen ob reverentiam sacramentorum ipsius, erat quasi non sentiens mox ut eadem sacramenta fideli devotione percepit ab omni pristina infirmitate eadem hora convaluit, et ita perfecte curatus est, ut nullam deinceps molestiam ex ea sentiret. Ipse vero Gratiæ Dei nequaquam ingratus existens, ad eo in sancta religione profecit, ut pastoralis curæ officium, primum in Ignaco, postmodum in Claravalle consecutus, nomen abbatis vita et moribus decoraret, subditosque suos per viam veræ humilitatis ducens, Christi bonus odor esset in omni loco.

CAPUT XIX.

De fratre, cui B. Virgo Maria cœlestem pitantiam per visum dedit.

In Claravalle fuit item monachus quidam, qui, quamvis homo bonæ voluntatis existeret, corpore tamen delicatus atque infirmus erat ; et propterea in observatione ciborum et procuratione medicaminum curiosus atque superstitiosus. Clemens autem Dominus, qui misericorditer solet errantes corrigere, ipsum voluit ad viam veritatis reducere, et ut sciret et intelligeret quam salubriter monet nos, omnem sollicitudinem nostram projicere in ipsum, quoniam ipsi cura est de nobis (*I Petr.* V), tali modo visitationem suam simpliciter delinquenti prærogare dignatus est. Aspiciebat idem frater in visu noctis, et ecce universitas fratrum quasi ad Laudes divini servitii celebrandas ad ecclesiam festinabat. Porro ad ostium ejus ecclesiæ stabat illa tam humilis quam sublimis, mater misericordiæ pia Virgo Maria : quæ tanquam pretiosi electuarii pixidem portans, singulis fratribus oratorium intrantibus singula ex eo cochlearia dulcissima sua manu dignanter tribuebat, et mira dulcedine gustantes reficiebat. Quo viso frater ille gratulatus est vehementer, reputans secum quod et ipse cœlestis illius alimoniæ sine obstaculo particeps fieri deberet. Cumque ad manum piissimæ procuratricis accederet, benignissima dissimulatrix, et vere mitis Virgo repulit eum dicens : « Nunquid nostro medicamine opus habes ? Nonne tu sapiens medicus es, et tuimet sollicite curam geris ? Vade itaque, vade, et tuis medicamentis, sicut volueris utere, quoniam de iis, qui curam suam super Dominum et Filium meum jactant, cura est mihi. » Quod cum ille audisset, erubuit et petens indulgentiam promisit ei quod amplius de seipso se non intromitteret, sed totam vitæ suæ curam Deo et sibi committeret. Ad quam sponsionem, generale refugium omnium Christianorum, sed specialis protectio specialium servorum suorum Cisterciensium fratrum, satisfactione accepta, benignissime indulsit ; et medicamenti salutiferæ pitantiæ pabulum impertivit. Gustata igitur benedictione cœlestis antidoti, protinus a sua teneritudine et infirmitate frater ille convaluit ; et abdicatis omnibus medicamentis et delicatioribus alimentis, ad communes cibos se transtulit. Ideoque cooperante gratia Dei in brevi decorem et fortitudinem, cum salute corporis et animæ, pariter induit. Ubi nunc sunt fratres illi, qui plus videntur sectari scholas Hippocratis quam scholas Christi, qui nimis affectuose diligentes sanitatem morituræ carnis suæ tota æstate, tota intentione occupantur ad quærendas seu colligendas quaslibet viles et agrestes herbulas vel radices ; et nihilominus hieme solliciti sunt easdem exsiccando, terendo, molendo, componendo ; et non habituri effectum medicinæ, in solum se præcipitant reatum propriæ voluntatis, qua proprietas periculosior invenitur ? Discant, quæso, discant supradictis exemplis, magis confidere in Domino quam in Galieno, plus sperare in Regina cœli quam in herbis terræ scientes certissime quoniam in tremendo examine justi judicis Dei, non de complexionne, sed de professione judicabuntur, ubi sera nimis pœnitentia volent magis animarum suarum curam gessisse quam pro adipiscenda sanitate carnis suæ tota vita sua inutiliter occupatos fuisse.

CAPUT XX.

De venerabili sene Achardo quondam magistro novitiorum in Claravalle.

Senex quidam, Achardus nomine, nobilis genere, sed conversationis dignitate nobilior, novitiorum curam in Claravalle gerebat, vir potens in verbo ædificationis et consolationis, qui etiam in juventutis suæ robore, jubente simul et mittente beato Bernardo abbate suo, plurimorum cœnobiorum initiator et exstructor devotus exstiterat, Hic jam veteranus, et emeritæ militiæ senex, instituendis tironibus deputatus, officium suum strenue adimplebat, et ex iis quæ longo usu didicerat, rudes adhuc mentes contra triplicem funiculum, carnis, mundi et diaboli, qui difficile rumpitur, quotidianis exhortationibus informabat ; exemplis etiam, tam veteribus quam recentioribus, adversus vitia cautiores reddebat : unde et nos aliqua, sicut ex ipsius ore audivimus, perstringemus. Cum adhuc novitius esset idem Achardus, venerabilis abbas Bernardus quadam die intravit ad consolandos novitios suos, sicut, frequenter facere solebat. Terminato autem sermone, prædictum Achardum cum aliis duobus no-

vitiis traxit in partem, et præmonuit eos in spiritu Prophetico, ita loquens: « Futurum est, inquit, « ut novitius ille, designavit autem unum ex nomine, ante diem crastinum furtive recedat. Vos itaque vigilitate et estote parati, et fugientem cum rapinis effugere non sinatis. Et si miser a nobis exierit, quia non erat ex nobis: spolia tamen, quia nostra sunt tenebitis vobis. « Quo audito mirati sunt illi: et cum silentio præstolati sunt exitum rei. Profunda vero nocte duo ex illis, cum fugitivum in lecto firmiter dormientem aspicerent, tunc et ipsi dormire cœperunt. Erant enim oculi eorum gravati, illudente utique eis spiritu erroris. Verumtamen Achardus, quia certissime credidit verbum a sancto Patre prolatum haud posse irritum fieri, somnolentiæ spiritum, qui ei molestissimus erat, virili constantia repellebat. Nunc enim frontem, nunc tempora fricando, modo pilos capitis et barbæ vellicando, modo manus et faciem locitans, nunc de loco ad locum deambulando se excitans, tandem fallaciæ somnum, quo premebatur, evicit. Cumque prope esset, ut signum ad vigilias pulsaretur, ecce duo quasi gigantei Æthiopes, nigerrimis cappis amicti, per ostium domus visibiliter ingrediuntur. Is vero qui præcedebat, gallinam assatam in spito portabat. Porro in ipso veru coluber ingens per caput et caudam infixus erat, qui eamdem gallinam hinc inde cingebat. Cum tali itaque ferculo accedunt ad lectum falsi novitii: et gallinam fumantem naribus applicant dormientis. Quo statim expergefacto dæmones egrediuntur; et quid intus in corde ejus visibiliter actitarent, horrendo hoc visibili signo demonstrarunt. Cumque evigilasset miser ille, non sicut Job, de somno contemplationis, sed sicut apostata vilis a somno deceptionis, continuo surrexit, et vestimentis onustus post dæmones exiit, veniensque ad ostium armarii quod erat in claustro, machinamentis suis moliebatur firmaturam effringere ac secum tollere libros. Porro prædictus Achardus celerrime socios excitat, et prophetatam apostatæ fugam signis et nutibus insinuat.

Itaque recedentem pariter insequentes, reperiunt illum pessulum ostii concutientem. Quos ubi malignus ille persensit, illico datis saltibus evolat, et præcipiti cursu per ostia pomerii ruens, murorum tandem septis retinetur atque reducitur. Die autem facto, cum malorum impœnitens resipiscere nollet, quia jam datus erat in reprobum sensum, dimissus est tandem, ut abiret in locum suum. Eadem vero die arreptus a diabolo dementiam incurrit, et usque ad mortem furere non cessavit. Confessus est etiam nobis venerabilis senex Achardus quod in primordio conversionis suæ multa dæmonum bella et multa flagella pertulerit, multaque eorum phantasmata viderit. Sæpius namque cum esset in ecclesia psallens atque orans, copiosa eoram eo luminaria quasi cereos et lampades accendebant, quæ protinus ad invocationem nominis Christi tanquam vanitas disparebant. Quadam denique vice apparuit ei diabolus, gladiatorio cum eo conflictu in modum palestræ decertans, cui crebros ictus et vulnera infligebat, atque ab eo vicissim recipiebat. Ad ultimum vero dæmonem subactum colliso capite excerebravit. Quem dum traheret per capillos, partem capitis confracti cum carne et ossibus evulsam manu retinuit, moxque ex ea tam intolerabilis putor exhalavit, ut passibilitatis humanæ modum videretur excedere. Quam cum horrore et exsecratione longius a manu sua ipsa excutiente, protinus olidum monstrum quod videbatur evanuit, vestigia tamen immunditiæ suæ altius impressa reliquit. Nam per unius anni spatium ex eadem manu tantus fetor jugiter exhalavit, ut præ angustia cordis vix eam valeret vel ori apponere, vel naribus admovere. Cum in partibus Germaniæ idem Dei servus pro construendo cœnobio, quod in territorio Treverorum situm Claustrum nominatur, aliquando moraretur, cœlitus concessum est ei videre et alloqui hominem sanctum, hominem vere divitem, magnum quidem solitarium, qui in partibus illis multo tempore per montes et sylvas sine tecto et vestimento pro Christi nomine nudus oberrans, herbis agrestibus et earum radicibus morituræ carnis vitam sustentabat, ætatis ardores hiemisque asperrimos algores incredibili patientia tolerabat, ita ut quadam vice cum brumale gelu solito amplius inhorruisset, et nix multa valde de nubibus flueret, ipse non habens, quo a facie nivis et frigoris hujus fugeret, sed in terra nudus jacens non modica spissitudine nivis totus operiretur, nullumque indicium corporis ejus illic esset, excepto quod virgula fumantis anhelitus ab ore procedens superjectam nivem aliquantulum reliquabat. Hujus beati viri admirandas virtutes, et humanæ fragilitatis modum excedentem patientiam, domnus Achardus novitiis suis referebat, quibus rudimenta tirocinii eorum magnifice roborabat, atque in amorem virtutum non mediocriter accendebat.

CAPUT XXI

De domno Gaufrido monacho Clarævallis, postea Sorensi episcopo.

Sanctæ memoriæ domnus Gaufridus, quodam Clarævallis monachus, et postea Sorensis Ecclesiæ, quæ est in Sardinia, pontifex, antequam ad episcopatum promoveretur, cum esset aliquando in choro Clarævallis, vota labiorum suorum cum cæteris fratribus Domino strenue reddens, visionem hujusmodi, sicut ab eo recipimus, beatis oculis aspicere meruit. Videbat, et ecce processio gloriosa et splendida, quæ a septentrionali parte oratorii quasi de cœmeterio veniens, et coram presbyterio transiens, recto itinere ad infirmitorium tendebat. Porro in ipsa processione, acolythi, subdiaconi, diaconi atque presbyteri apparebant, qui per singulos ordines septeni atque septeni dispositi, alii ante alios ordine congruo incedebant. Acolithi vero, stolis albis amicti, singulos cereos manibus præferebant, qui tamen magis ignei quam cerei esse parebant. Verum subdiaconos tunicæ prætiosæ, diaconos autem dalmaticæ fulgidæ decorabant, ipsosque presbyteros planetæ holosericæ insigniter adornabant. Horum omnium singuli congrua ministerii sui vasa manibus bajulabant. Veniebat autem post eos copiosa turma candidatorum, ordinata similiter, et cum reverentia incedens. Ad ultimum vero gloriosa Dei genitrix Virgo Maria subsequebatur, quam beati apostoli Petrus et Joannes dextra lævaque comitabantur. Ipsa vero piissima Thotocos tanta venustate, tantaque claritate vultus et habitus radiabat, ut ex fulgore de ipsa procedente tota basilica coruscaret. Porro species quæ ista revelabat, loquebatur interim in corde videntis, et dicebat: Hæc est Regina cœlorum; hæc est domina angelorum. Transeuntes ergo ita solemniter, ut diximus, ante gradum sacrarii, tandem per ostium, quod ad infirmatorium vergit de oratorio exierunt et ita ab oculis intuentis evanuerunt. Verum in eodem infirmitorio senex quidam venerabilis, et sanctæ conversationis sacerdos, nomine Tescelinus, diu langueraí, sed flagella pii Patris tanquam filius obediens patientissime sustinuerat; qui tunc in extremis positus agonizabat, et post modicum temporalis vitæ amaritudinem perpetis vitæ dulcedine commutavit. Unde vir Domini Gaufridus, qui hæc viderat, indubitanter credidit quia ad indicium transitus et beatificationis illius processio talis apparuit. O quam sublimia sunt bona, quæ oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ præparavit Deus his qui diligunt eum! (*I Cor.* II.) Si enim cum tanta ambitione spiritualis pompæ occurritur animæ timenti Deum de corpore egredienti, quanto putamus tripudio, quantave lætitia exsultabit in possessione cœlestis patriæ,

ubi satiabitur dulcissima Conditoris sui visione?

CAPUT XXII.

Item de visionibus ejusdem famuli Dei Gaufridi.

Altera quoque vice, dum idem Dei famulus in ecclesia cum cæteris fratribus staret ad psallendum, conspicatus est manifeste spiritum immundum instar simiæ per medium chorum transeuntem. Cumque venisset et staret ante eum ridicula bestia, dedignanti oculo respiciens illum atque despiciens, patulis naribus aliquandiu subsannabat. Quæ postquam ab eo pertransiit, tandem egressa de choro, ulterius non comparuit. Infirmabatur aliquando iste beatus homo, et circa gutturis partes gravi molestia laborabat. Crescebat languor in dies, factusque tandem est morbus inveteratus, et pene a medicis desperatus. Unde etiam angustiabatur animo vehementer, pro eo maxime quod arteriis ab ægritudine coarctatis, psallendi et cantandi in ecclesia vires amisisset. Proinde conversus ad beatum Bernardum, die noctuque in multis lacrymis precabatur, ut cantandi gratiam recipere mereretur. Cujus precibus et lacrymis motus pius pater, ei per visionem apparuit, et loco dolenti, manu sua tangendo ac benedicendo, signum crucis impressit. Cum vir Dei evigilasset, sanatum se reperiens, mire ad cantandum convaluit, et nullum deinceps impedimentum ab eadem ægritudine pertulit. Alio quoque tempore contigit ut frater quidam spiritualis, quem unice in Christo diligebat, graviter ægrotaret. Eratque languor fortissimus, ita ut mori putaretur. Unde prædictus vir mœrore nimio contabescens, ut verum se comprobaret amicum, lacrymosis precibus ardenter insistere cœpit, et pro recuperanda sospitate dilecti stabat in confractione in conspectu Domini. Laboranti vero continue in gemitu suo astitit quidam per visionem, et ait : « En frater ille, pro quo sic afficeris, sanitati restituetur; sed tamen alter quidam, quem æque spiritualiter diligis, loco ejus est migraturus. » Et factum est ita. Nam convalescente illo, qui morti proximus videbatur, defunctus est in ipso tempore senex quidam venerabilis et sanctus, Renaldus de Cluniaco dictus, quem et ipsum miro affectu in Christo diligebat. Præterea, cum pro matre defuncta nimium foret sollicitus, et diuturnos exitus aquarum pro ea deducerent oculi ejus, multa siquidem collata erat ei gratia lacrymarum, flagitabat instanter a Domino, ut sibi de illa revelare dignaretur, utrum adhuc in pœnis esset, an jam indulgentiæ requiem percepisset. Diu vero in hac supplicatione fatigato, facta est tandem divinitus vox ad eum, dicens : « Cur importunis precibus extorquere conaris, quod tuæ cognitioni non debetur? Tu tantum ora pro tuis, et salvabuntur. »

CAPUT XXIII.

Quomodo per revelationem ostensum est ei quod episcopus esset futurus : et de pretiosa morte ejus in Claravalle.

Erat aliquando in oratione constitutus vir Domini Gaufridus, cum ecce per visionem persona quædam reverenda apparens ei, digito ipsius aureum annulum imposuit, præsagium scilicet futuræ in proximo pontificalis dignitatis. Nam in eodem anno, sicut ipse nobis innotuit, assumptus est in episcopatum Ecclesiæ Soriensis : quam septem annorum curriculo strenue regens, et suam ipsius vitam in omni puritate custodiens, ministerium suum magnifice honoravit, dignumque sanctitatis exemplum posteris dereliquit. Appropinquante autem vocationis ejus termino, quem solus Deus noverat, egressus de Sardinia venit ad visitandum Claramvallem, cujus filius erat, et in qua sepeliri magno desiderio præoptaverat. Quam cum a longe intuitus esset, elevatis oculis suspiravit in cœlum, toto cordis affectu deprecans Dominum, ut si infra triennium esset moriturus, tali siquidem spatio temporis semper eamdem domum vel una vice visitare decreverat, nunquam ipsum amplius ab ea separari permitteret, ne forte alibi consummari contingeret, et desiderata sibi sepultura privaretur. Ingressus itaque dilectum sibi monasterium, cum aliquandiu sanus ibidem perstitisset, et fratres universi de tanto hospite lætarentur, tandem, corripiente se acuta valetudine, per dies aliquot ægrotavit; et ingravescente morbo ad extrema devenit. Cumque fuisset inunctus oleo sancto, et munitus etiam viatico sacramentorum Christi, eadem hora, imo eodem fere momento, mirantibus universis, obdormit in Domino. Transiit autem circa medium noctis in festivitate Dedicationis ecclesiæ Clarævallis. Porro venerabilis ejusdem monasterii abbas, qui ejus conscientiæ puritatem optime noverat, cum jam exanimati corporis oculos clauderet, cum magna fidei pietate exclamans ait : O dulcis et venerande Pater, Deus omnipotens faciat me quantocius ad tuum pervenire consortium. Dum vero commendationis officium sacro funeri ejus impenderet, tanto pietatis affectu movebatur, ut erumpentes lacrymas continere non posset, ita ut etiam duros corde in fletum commoveret. Cum autem primum ægrotare cœpisset iste sanctus sacerdos, revelatum est de eo cuidam ex fratribus ipsius monasterii, quia in proximo esset migraturus. Deinde, post dies paucos, cum idem frater vigiliis servitii divini interesset, vidit in spiritu stratum quoddam fulcris mollibus diligenter aptatum, et niveis operimentis decenter ornatum, qui eidem episcopo servabatur, nimirum significans æternæ felicitatis requiem, ad quam post modicum erat assumendus. Eadem vero nocte qua defunctus est, posito in Ecclesia corpore, cum signum ad solemnes vigilias Dedicationis pulsaretur, prædictus frater evigilans cœpit illico pontificem defunctum ad mentem reducere; statimque facta est vox in auribus ejus, loquens de eodem famulo Dei defuncto, et dicens : « Ecce nunc a principio signi hujus recipiunt illum sancti Dei omnes in consortium suum. » Hanc vocem frater ille audiens, gavisus est valde : surgensque venit in chorum, et stabat cum cæteris ad psallendum, semper glorificationem beati viri mente revolvens. Cumque celebrarentur matutinæ Laudes, respiciens vidit, et ecce in parietibus templi circa defunctum antistitem quasi unius horæ spatio luminaria copiosa divinitus accensa, ita ut præ multitudine numerari non possent.

Spiritualis itaque claritatis lumen corporalibus oculis intuens, compunctus est valde, et gratias agens Deo pro omnibus iis quæ viderat et audierat, in jubilo cordis ait intra se : *Domine Deus virtutum, beati omnes qui sperant in te* (*Psal.* LXXXIII). Vere *beatus* iste sanctus, *quem elegisti*, Domine, *et assumpsisti : habitavit in atriis tuis* (*Psal.* LXIV). Credo enim atque confido quia dignus est jam inter sanctos et electos tuos computari; qui in præsenti sæculo per viam humilitatis incedens, studuit mandatis tuis fideliter obedire. Expletis autem post depositionem beati viri duobus mensibus, cum idem frater esset in choro ad vigilias vigilans et psallens, subito venit in mentis excessum. Et ecce apparuit ei beatus episcopus induens se sacerdotalibus, et quasi præparans ad missam celebrandam, ita ut frater ipse adjuvans eum reversaret casulam supra brachia illius. Porro in eadem hora cantabantur hic versus in ecclesia : *Et introibo ad altare Dei, ad Deum qui lætificat juventutem meam* (*Psal.* XLII). His ita de conversatione et consummatione sancti viri breviter annotatis, placet hoc loco subnectere miraculum dignum relatione, quod idem Dei famulus cum gaudio asseverabat se vidisse. Consilium ejusdem præsulis fuit ut quædam ipsius basilica vetus ac ruinosa dilapidaretur, et in meliorem statum repararetur. Cum ergo ipsum altare in præsentia sua dirui præcepisset, reperit in eo capsulam scabrosam ac veterem, sanctorum reliquias continen-

tem. Porro inter easdem reliquias corpus Domini repositum erat, quod ita sanum et integrum, ita mundum et candidum, et ab omni corruptione penitus alienum inventum est, ac si recentissime ibi reconditum esset. Sane nemo in terra illa repertus est, qui ejusdem ecclesiæ vel altaris constructionem vel consecrationem se vidisse recoleret. Viso itaque tanto miraculo, universi qui aderant lætati sunt valde, et ædificati in fide glorificaverunt Deum, cognoscentes utique ipsum esse sacratissimum corpus Domini, de quo veraciter scriptum est: *Non dabis sanctum tuum videre corruptionem* (*Psal.* xv). Migravit autem a sæculo idem beatus pontifex anno Dominicæ Incarnationis millesimo centesimo septuagesimo octavo, tertio Idus Novembris, et condigno honore sepultus est juxta venerabilem Godefridum quondam Lingonensem episcopum, qui sub beato Bernardo prioris officio in Claravalle functus, et inde ad apicem pontificalis dignitatis assumptus, ministerium sibi commissum, sancte religioseque conversando, multipliciter honoravit.

CAPUT XXIV.

De domno Balduino monacho Claravallis, postea Pisano episcopo.

Inter cœlestis gratiæ pinguedine pullulantes propagines, quas vinea Domini Sabaoth, Ecclesia scilicet Claræyallis emisit, ut transplantarentur super aquas multas, id est super diversarum regionum populos pontificali honore sublimarentur, natalis soli specialis gloria Balduinus mirabiliter emicuit, qui doctrinam reverendissimi Patris Bernardi secutus, sprevit universas mundi pompas et voluptates, ipsisque mundo moriens, in Claravalle vivere cœpit, et veras voluntariæ paupertatis divitias fallacium divitiarum irritamentis se prætulisse gloriabatur. Discens namque ab Apostolo stultus esse, ut sapiens fieret (*I Cor.* III), divitias quæ potius exhauriunt hominem quam repleant, exsecratus est, et illas quæ immensum pondus gloriæ operantur in ipso in æterna beatitudine, toto mentis desiderio complexus est. Cum perfectissimorum monachorum imitator factus didicisset ab irriguo inferiori in quo peccata planguntur ad irriguum superius, in quo ad cœlestis patriæ felicitatem gemitibus inenarrabilibus suspiratur, ascendere, dignus jam qui non soli sibi viveret, sed etiam multis aliis verbo et exemplo prodesset in salutem, vocante Deo, Pisanæ Ecclesiæ, quæ est metropolis Thusciæ, archiepiscopatum sortitus est. Consecutus vero amplæ hujus dignitatis eminentiam, tanta spiritualis sapientiæ luce refulsit, tantaque auctoritate ac spiritus libertate officium suum exercuit, tanta nihilominus mansuetudine et humilitate verum se monachum in pontificali culmine demonstravit, ut non solum Cisterciensis Ordo, verum etiam universi fideles intra Italiam gratularentur vehementer, gratias agentes Deo, qui splendissimam hanc columnam et fulcimentum inconcussum S. Ecclesiæ suæ temporibus ipsorum concessisset. Sed quoniam in rebus humanis nihil ex omni parte posse beatum esse plangimus, contigit, instigante diabolo, ut propter ipsam inter Pisanos atque Lucenses populos gravis et periculosa guerra oriretur: quæ etiam post obitum ipsius contentione partium inflammata atque protelata per aliquot annos duravit, et vix tandem ad pacis concordiæque vinculum renovari potuit. Cujusmodi vero fuerit occasio hujus dissensionis, nihil interest: hoc solum dicimus, damnosam et pœnalem tanti pontificis animæ guerram illam exstitisse, sicut divina revelatione declaratum est. Post dormitionem nempe hujus beati præsulis aliquanto tempore elapso, fuit in insula Sardiniæ sacerdos quidam honestæ conversationis, qui etiam ibi præerat cuidam ecclesiæ parochiali. Erat autem eadem ecclesia extra villam ædificata, atque ab omni hominum habitatione remota.

Quadam itaque die cum missam celebraret, hora perceptionis invenit hostiam sacram super corporale fractam, atque in duas partes a seipsa divisam, quam antea consecraverat integram et sanam. Quod ubi conspexit, turbatus et anxius cum metu et admiratione sacrificium consummavit. Expleto autem ministerio, cæterisque dimissis, solus ibi remansit. Cumque tristis esset pro signo quod acciderat, egressus foras venit et stetit ad orientalem plagam ejusdem ecclesiæ, dorso adhærens parieti templi, et facie versa ad orientem. Qui dum ita positus aliquandiu staret, et de re quæ sibi evenerat, timide ac sollicite cogitaret, infremuit spiritu, et inhorruerunt subito pili carnis ejus. Tunc irruente in eum nescio qua virtute externa, ita defigi atque arctari cœpit, ut nullo modo se posset inde movere. Et ecce apertis oculis vidit innumeræ multitudinis turbas equestres et pedestres coram ipso citatis gressibus transeuntes. Erant autem in eis homines promiscui sexus, diversæ ætatis et conditionis, in quibus etiam multos deprehendebat, quos viventes in carne antea cognoverat. Unus ergo ex eis ipso presbytero quondam notus et charus, ad eum accessit, et fixo gradu cœpit cum eo familiariter loqui. Percunctante vero presbytero quænam esset, aut quid etiam ageret tanta turbarum infinitas, respondit: Animæ hominum sunt carne solutæ, quæ omnes pro varietate culparum variis subditæ pœnis, ita semper discursu reciproco longe lateque vagantur in mundo. Quædam autem ex eis citius, quædam tardius liberandæ sunt, quarumdam vero pœnæ insolubiles manent. Dum hæc ille loqueretur, respiciens presbyter, vidit supradictum episcopum demisso vultu coram se prætereuntem, tanquam districti Judicis sententiam patienter ferentem, et inimicæ potestati, quæ illi ad tempus insultabat, cum propheta dicentem: *Ne læteris super me, inimica mea, quia cecidi: surgam. Cum sedero in tenebris, Dominus lux mea erit* (*Mich.* VII). Viso ergo eo, sacerdos vehementer obstupuit, et cum terrore magnæ admirationis exclamavit dicens: « Væ mihi misero peccatori! quid est hoc quod video? Numquid iste est dominus noster Balduinus, Pisanus quondam archiepiscopus, de monasterio Claræyallis assumptus? » Respondit is, qui loquebatur ad eum. « Ipse est vere. » Et presbyter ait: « Hiccine ergo tantæ professionis monachus et tantæ perfectionis episcopus, deputatus est pœnis, quem nos sperabamus jam in cœlo gaudere cum angelis? » Ille vero respondens, ait: « Pro certo scias, et nullatenus dubites quia ipse est vere sanctus, celsique meriti pontifex, et magna erit ejus gloria coram Deo. Sed quoniam propter ipsum inter Pisanos atque Lucenses populos diurna jam guerra versatur, propterea differtur a requie, donec inter illos ad pacem discordia revocetur. » Post hæc apparuit eidem presbytero columna quædam jubaris immensi, cujus claritas ultra communem solis valentiam coruscare videbatur, de cœlo ad terram usque porrecta: per quam anima quædam angelico ductu ad sidera contendebat. Sciscitante vero presbytero quidnam hoc esset, respondit alter: « Ipsa est anima Constantini, quondam judicis et domini Turritani. Hæc autem per novem annos ventis et pluviis et algoribus semper exposita, a die exitus sui usque nunc in stillicidio domus suæ constitit, ibique suorum excessuum pœnas luit. Sed quia misericors et liberalis in pauperes exstitit, et judicium injuriam patientibus fecit: insuper etiam de malis quæ commisit, confessa et pœnitens a corpore exivit; idcirco misericordiam a Deo consecuta hodierna die meretur a malis omnibus liberari, et bonis omnibus satianda ad æternam beatitudinem introduci. »

Hæc et multa alia sacerdos ille vidit et audivit de secretis alterius vitæ; inter quæ etiam dictum est

et quod eodem anno esset moriturus, quæ subsecuta mors ejus vera fuisse comprobavit. Sic omnipotens Deus innotescere voluit, dilecti sibi pontificis animam, quamvis justam, quamvis sanctam, quantulacunque tamen rubigine culpæ fuscatam, non potuisse regnum puritatis intrare, nec fulgorem meridianæ lucis, in qua cœlestis sponsus cubat, intueri, donec ipsius gratia expiata, et pace inter dissidentes reformata, ab eodem sponso mereretur audire : *Tota pulchra es, amica mea, tota pulchra es, et macula non est in te. Veni de Libano, veni, coronaberis* (*Cant.* IV). Quid vero in divisione sacræ hostiæ nobis insinuatum putamus, nisi, quod tales revelationes non absque nutu et voluntate Redemptoris nostri ad commonitionem et correctionem fiunt mortalium, maxime cum a religiosis personis tale aliquid videri contigerit ?

CAPUT XXV.

De domino Eschylo, quondam Danorum archiepiscopo, postea monacho Claræ1vallis.

Vir magnificus, et cum omni reverentia nominandus, Eschylus, quondam Danorum archiepiscopus, et apostolicæ sedis in insulis aquilonaribus legatus, postea vero humilis Cisterciensis Ordinis monachus et cœnobii Claraævallis professus, cum adhuc esset adolescens, annos natus circiter duodecim, transmissus a parentibus, causa studiorum, in Saxonia morabatur, quæ tunc in nobili illa Hildesemensi Ecclesia florentissima, a clericis diversarum regionum celebri concursu frequentabatur. Itaque dum aliquandiu ibidem moratus fuisset, gravissimam valetudinem incidit, et diuturno languore tabescens, tandem a medicis desperatus est, ideoque procuratum ut oleo sacro ungeretur. Cumque presbyteri cæterique fideles hujus rei gratia lectulo ejus assisterent, subito factus in agonia, omni membrorum ac sensuum officio destitutus est, ita ut fere mortuus putaretur. Exemptus ergo carnis sensibus, ductus est in spiritu ad quamdam mansionem totam interius quasi clibanum ardentem, ad quam cum propius accederet, et curiosius inspicere vellet, subito erumpens vapor incendii apprehendit incautum, moxque in illam fornacem flammivomam traxit invitum. Qui cum protinus ardere cœpisset, jamque nihil aliud, nisi ignem æternum sibi superesse cogitaret, ecce miserante Deo apparuit ei in uno diversorii latere meatus quidam quasi tramitis angusti, de ostio ad ostium ducens, qui etiam flammis vacuus esse videbatur. Quem cernens, et spe evadendi animatus, conatu quo potuit reptans ad locum illum refrigerii pervenit ; et per illum ad ostium tendens celeriter exiit et fugit, palpitans ac tremens a facie ignis devorantis. Moxque palatium quoddam regale et amplum reperiens et illuc ingrediens, vidit in eo Reginam cœlorum, Dominam angelorum, vultu et habitu mirabili coruscantem atque in throno gloriæ residentem. Ad quam, pavidus et anhelus, accedens, flagitabat obnixe ut sui misereretur. Quem protinus illa, dedignanter aspiciens, atque minaciter alloquens quod ausus fuisset in conspectu ipsius apparere, mandat quantocius egredi, et cruciandum ad ignem reverti. Porro inter alios matri misericordiæ assistentes, apparebant ibi tres viri venerabiles, quorum unus ejusdem civitatis episcopus erat, alter vero decanus, tertius nihilominus nescio quid officii in eadem ecclesia administrans.

Hos itaque præfatus adolescentulus intuens ac recognoscens, lacrymabiliter peccabatur, quatenus piissimæ Dominæ pro ipso supplicare dignarentur. Quod cum devotissime facerent, misericordissima illa dissimulatrix respondit eis dicens : « Quid est, quod rogare præsumitis pro adolescente isto vanissimo meoque respectu indigno ? Hic enim perversus et lubricus nunquam salutationem meam mihi vel una vice repræsentavit. » Cumque rogarent illi, ut

A solita pietate delicta juventutis et ignorantias illius dimitteret, si de cætero se emendaturum promitteret, accessit iterum tremebundus adolescens, obsecrans eam, et dicens : « Miserere mei, piissima Domina, miserere mei, reparatrix generis humani, et ne claudas a me misero inexhausta viscera misericordiæ tuæ, quia paratus sum amodo et usque in sempiternum servire tibi, et te super omnia post Deum venerari. Quod si genitor meus istam calamitatem meam agnosceret, maxima auri pondera pro mea liberatione libenter impenderet. » Talia itaque cum lamentabili voce depromeret, beatissima Virgo vera mater misericordiæ serenata facie respiciens illum, dixit : « Quid igitur ? Putasne quia valeas teipsum apud me condignum pretio redimere ? In hoc enim forsitan placare me posses, si congruum mihi pretium pro tua redemptione persolveres. » Tum ille, non modice exhilaratus, in verbo

B isto, fiducialius accessit et dixit : « Etiam atque etiam clementissima Domina, ego me optime redimam ; et quidquid jusserit mihi dignatio tua, libentissime faciam, tantummodo esto mihi propitia, nec me in illum ignem cruciandum amplius remittas. » Cui Regina virginum respondit : « Volo igitur, ut de quinque generibus annonæ quinque mihi modios, hoc est de singulis singulos non negligas reddere. » Quo ille audito lætanter accepit, respondensque alacriter dixit : « Charum est mihi, o charissima Domina, quod imponis, valdeque jucundum : et ego mensuram bonam et confertam et coagitatam et supereffluentem dabo in horreum tuum. » Quod cum in fide sua firmiter promisisset, datis fidejussoribus intercessoribus supradictis, dimissus est ad humana reverti. Redditus itaque sibi, confestim aperuit oculos, receptoque usu loquendi surrexit et sedit in lectulo suo, moxque in jubilum erum-

C pens, cœpit clamare cum gaudio magno dicens : « Benedictus Deus, liberatus sum ; et amplius non ardebo. » Videntes cuncti qui aderant adolescentem illum de mortis janua revocatum ita clamantem, et ita præ gaudio gestientem, mirati valde sciscitabantur ab eo tantæ lætitiæ causam. Ipse vero per multum temporis spatium nil aliud dicere poterat, nisi tantummodo : « Deo gratias. Ego non ardebo, ego non ardebo. » Et cum sæpius illud repetisset, conversus tandem ad illos, quid sibi accidisset, vel quid vidisset per ordinem indicavit. Unus autem ex ipsis, vir bonus et eruditus, hæsitantem de visione adolescentem secretius alloqui atque instruere curavit dicens : « Scito prænoscens futurum te esse magni nominis virum, et gradum maximæ dignitatis in Ecclesia sortiturum. Quem cum favente Deo adeptus fueris, oportet te in honorem Dei et sanctæ Virginis matris, diversorum

D Ordinum cœnobia quinque de tuo construere, in quibus juxta mensuræ tibi propositæ rationem, habeantur ad minus personæ duodecim divino jugiter obsequio famulantes. »

His ille auditis interim tacuit ; sed quem res exitum habitura foret, semper sollicitus fuit. Porro in ipsa visione significatum est ei tres illos venerabiles viros, qui pro eo intercessores exstiterant, cum adhuc in carne degerent, eodem anno fore de mundo migraturos : quod etiam celerius secuta mors eorum verum fuisse comprobavit. Processu vero temporis, cum præfatus adolescens ætate pariter et sapientia crescens jam in virum optimum profecisset, ordinante Domino ad regimen Lundensis Ecclesiæ, quæ Daciæ metropolis habetur, assumptus est. At postquam jamdudum prophetatæ sibi dignitatis culmen ascendit, illico reddendi voti sui tempus adesse cognovit : in quo sub quinque generibus annonæ, secundum interpretationem voti sui, diversorum Ordinum cœnobia quinque se fundaturum Reginæ cœli devoverat. Nactus igitur opportunitatem, de

remotis Galliarum partibus, ubi fontem religionis esse cognoverat, non solum quinque, sed etiam plures spiritualis professionis conventus, evocare curavit, inter quos etiam Cisterciensis Ordinis duos conventus obtinuit, unum scilicet de ipsa domo Cistercii, et alterum de Claravalle: quosque in optimis terræ suæ locis tanquam vites fructiferas vinum justitiæ germinantes pastinavit. Ut enim semetipsum perfecte redimeret, mensuramque bonam et supereffluentem piissimæ liberatrici suæ, sicut promiserat, persolveret, quinque cœnobiorum fundatione contentus esse noluit; sed alia atque alia, tam de suo quam de aliorum fidelium dono, studuit ædificare. Dabat etiam operam paganitatis ritus, quibus adhuc ex magna parte terra illa imbuta erat, radicitus exstirpare, et Christianæ disciplinæ moribus omnes salubriter informare, superbientes et contemnentes ultionis mucrone ferire. Ita denique zelo justitiæ armatus, noxia quæque et superstitiosa eliminare, et omnia saluti animarum profutura genti suæ providere satagebat, ut a multis retro temporibus nullum in metropoli illa antistitem sedisse putemus, qui tantum in Ecclesia Dei fecerit fructum, quantum fecit ipse. Dominus autem, qui ob illius honorem et amorem cuncta faciebat, curabat voci ipsius dare vocem virtutis; et quos hic anathematis vinculis innodabat, ipse terribili morte mulctabat, in tantum ut adulterum quemdam divitem ac potentem, quem venerabilis sacerdos in cœna Domini publice excommunicaverat, in ipsa sacratissima nocte Dominicæ Resurrectionis cum adultera et duobus filiis ex adulterio natis malignus spiritus crudeliter suffocatum, ad inferos æternaliter puniendum detraheret. Sanctum quoque Bernardum reverendissimum Clarævallis abbatem, licet longius a se remotum, unico venerabatur affectu, unica devotione colebat. Nec contentus est in filiis eum videre, cum novum cœnobium exstruxisset, et ab eo, sicut prædiximus, desideratum sacræ congregrationis examen impetrasset: prævaluit apud eum desiderium vehemens, ut homo tanta auctoritate singulariter potens, expositis suis omnibus, etiam semetipsum periculis multis traderet et labori.

Venit igitur Claramvallem persona humilis et sublimis: quam a finibus terræ non curiositas audiendæ sapientiæ, sed fidei zelus et plenitudo devotionis attraxerat. Ubi quantum fleverit, qualem sese non modo erga eum, quem tam unice suspiciebat, sed etiam erga minimos quoslibet fratrum exhibuerit, non est facile dictu. Demum rediturus ad propria, ut benedictum a famulo Dei panem referre posset, et diutius conservare, humano sensu præcepit ut in clibano recoqueretur, sicut solent qui maria transeunt, panem ferre bis coctum. Sed abbas sanctus amicabiliter arguens, in hac parte fidem ejus modicam inveniri: « Itane, » inquit, « non poterit benedictio ipsum panem magis quam recoctio conservare? » Et non acquievit benedicere illum, sed communem panem sibi præcipiens exhiberi, benedixit, et ait: « Ecce hunc tolle tecum, nihil deinceps de corruptione sollicitus. » Tulit, et ad suos per multa quidem terræ et maris spatia prospere rediens, gloriabatur fidei suæ defectum evidentissima rei veritate convictum. Haud multo vero post hæc elapso tempore, tristissimus rumor aures ejus perculit de dormitione beati viri specialis amici sui, scribente sibi libellum de transitu ejus domno Gaufrido monacho Clarævallensi, qui notarius ejusdem sanctissimi abbatis non parvo tempore fuerat. Tum vero concaluit cor ejus intra ipsum, et in meditatione ipsius exarsit ignis, vana, transitoria atque caduca reputans universa, quæ hominis intentionem præpedire possunt a recto cursu, quo ad patriæ cœlestis beatitudinem tenditur. Itaque commendans Ecclesiam, cui laudabiliter

A præfuerat, Deo et principibus terræ, relictis parentibus et propinquis, notis et amicis, ipsique patrio cespiti valedicens, exsul egregius Claramvallem venit, sepulcrum beati viri intimi quondam amici sui visitavit, et ad sacratissimam tumbam ipsius vivere et mori deligit, ubi etiam sacræ religionis habitum, Deo donante, postmodum suscepit. Nec enim minus in defuncto, quam olim in vivente confisus est: quippe quem post mortem carnis verius vivere omnino non ambigebat. Quando ergo ab ecclesiasticis et sæcularibus negotiis secretius vacabat, tanto sanctius divinis obsequiis intendere curabat, devotioni sacræ orationis quotidie, imo pene continue sollicitius invigilare; pro peccatis suis præteritis myrrham cordis contriti et spiritus humiliati Deo offerre, et gratiam supernæ benedictionis thymiamate piæ compunctionis enixius implorare. Quadam igitur vice dum in oratorio suo

B solus consisteret, apparuit ei vigilanti et oranti quidam frater ejus uterinus, qui olim defunctus fuerat, quique hostili gladio trucidatus occubuit, et morte præventus viaticum non accepit. Hic etiam, dum adviveret, eumdem archiepiscopum aliquando injuste offenderat, nec ei ante mortem reconciliatus fuerat per satisfactionem. Cumque venisset ante illum, demisso capite suppliciter inclinabat ei, quasi de offensa veniam postulans, aut etiam orationum suffragia flagitans. Stetit ergo aliquandiu coram illo, nihil penitus dicens, nisi tantum humiliato capite calamitatem ac necessitatem proprium innuens. Sed neque archiepiscopus quidquam locutus est ei, quia præ timore et admiratione nimia mente turbatus, et sui minime compos erat. Verumtamen ex eodem mortuo nil aliud agnoscere poterat, nisi solummodo caput et collum ac summitatem scapularum. Reliqua nam-

C que pars corporis ita ardere videbatur, ut nulla penitus in eo membrorum lineamenta discernere posset, nec quidquam aliud cerneret, nisi flammam, quæ totum eum occupaverat. Cumque aliquandiu sic miserabilis apparuisset, tandem ab oculis ejus sublatus est; sed fraternam animam super angustia sua magno dolore conterebratam reliquit; qui etiam postera die veniens in capitulum monachorum, multa missarum et orationum impendia pro eodem mortuo impetravit.

CAPUT XXVI.

De felici consummatione duorum peregrinorum sepulcri Domini, avunculorum domni Eskili.

Verum, quoniam germani tanti pontificis mentionem fecimus, nequaquam absurdum reor, si etiam duorum avunculorum ejus pretiosam in conspectu Domini mortem, quam mirabiliter gratia Dei meruerunt, commemoremus. Non parum namque de-

D votas mentes in amorem Christi flammescere speramus, si ejusdem Redemptoris nostri mira et vere jucunda clementia circa sceleratissimum peccatorem præcordiis legentium insinuetur. Igitur hi duo fratres ex præclarissimo Danorum sanguine oriundi inter terræ illius proceres post regem videbantur sublimiores. Unus autem ex eis, Eskilus nomine, homo bellicosus et carnali potentia tumidus, cum esset animo ferus atque terribilis, multum sanguinis fundebat, et mala innumera quotidie perpetrabat. Alter vero nomine Sueno, vir sanctæ vitæ perspicuus, atque episcopus Wibergensis erat, qui etiam præcelsi generis nobilitatem elegantia morum atque prærogativa virtutum, longe superabat. Hic itaque germani sui animam sincere in Christo diligens, sed tyrannicam ejus vitam vehementer abhorrens, studebat eum frequenter secretius arguere, et ut a suis pravitatibus resipisceret, admonere. Sed cum parum in hujusmodi pia intentione proficeret, quadam die colloquentibus eis ad invicem, suadebat ei venerabilis præsul, ut accipiens signum Dominicæ crucis Jerosolymam proficiscere-

tur. Ille vero respondit se hoc nullo modo facere posse, nisi secum pergeret ipse, qui consilium dabat. Quo audito, fidelis et verus amicus gratanter accepit, seque quod petebat facturum incontinenti, spopondit, malens periculis ac laboribus tantis seipsum exponere, quam fratris animam de ore leonis non liberare. Quo prospere pervenientes, gloriosum Domini sepulcrum, ipsumque vivificum lignum sanctæ crucis, in qua salus mundi pependit, cum magno pietatis affectu adoraverunt. Dehinc cum cætera sancta loca devotissime visitando, venerando atque adorando peragrarent, venerunt ad quemdam locum non longe ab Jerosolyma situm, qui *Pater Noster* ab incolis nuncupatur: eo quod Dominus Jesus Christus in ipso loco dicitur discipulis formam orandi tradidisse, et eamdem ibidem orationem composuisse. Erat autem ibi ecclesiola parva, vili schemate constructa.

Cum ergo prædicti peregrini cognoscerent hunc esse locum, unde fons orationis saliens in vitam æternam de ore Filii Dei primitus erupit, et ad imbuenda fidelium corda per universos mundi partes cum tanta benedictionis affluentia derivatus est, tunc et ipsi ingredientes oratorium, haurientesque de fonte Salvatoris pietatis et confidentiæ spiritum, orationem de corde puro fuderunt ad Dominum, obsecrantes, ut sibi peccata dimitterentur et ab omni malo liberarentur. Nec defuit eorum votis supernæ clementiæ respectus, quemadmodum rei declaravit eventus. Nam cum protinus venientes ad fluvium Jordanis, unda illa sacra potati essent atque perfusi, unus ex eis, magnus videlicet ille peccator Eskilus, magnifice de misericordia Dei præsumens, et effundens animam suam in oratione, clamavit ad Dominum, et dixit. « Deus omnipotens et clemens, esto propitius, obsecro, mihi peccatori, et ne despicias animam qualiscunque servi tui, quam de profundo malorum eduxisti; et post tanta scelerum meorum naufragia, ad portum pœnitentiæ misericorditer adduxisti. Et nunc, Domine Deus, suspecta est mihi valde fragilitas mea, et dudum inolita peccandi consuetudo, multumque timeo mihi a memetipso, ne forte reversus ad patriam, blandiente rerum prosperitate, peccati quoque materia illiciente, ad pristinas meas pravitates relabi compellar. Proinde, piissime pater, qui dives es in misericordia omnibus invocantibus te, si bonum videtur in oculis tuis, et ita saluti animæ meæ expedire cognoscis, precor indulgentissimam benignitatem tuam, ut absoluto jam voto peregrinationis hujus, absolvere me digneris a vinculo corporis istius, solutumque pariter a nexibus peccatorum jubeas duci in refrigerii locum. » Oratione vero completa, cognovit illico vitæ suæ terminum instare, suumque desiderium mox a Christo esse complendum. Unde perceptis sacramentis, valedixit eadem hora germano suo, cæterisque qui simul aderant, et protinus in sancta confessione reddidit animam. O incomprehensibilis clementia Salvatoris nostri Dei! Nonne tibi videtur in peccatore isto, prodigi illius filii qui devoravit substantiam suam cum meretricibus vanitatum et voluptatum, persona realiter præsentari: quem adhuc longe agentem pater misericordiarum vidit, et misericordia motus præcepit eum cito indui stola prima innocentiæ, sicque festinabat absolvere miserum de reatu conscientiæ suæ; ut propemodum tardius fuerit paternæ pietati reo indulsisse, quam ipsi misero indulgentiam percepisse? Quid enim aliud fuit, sceleratissimum peccatorem in ipso limine pœnitentiæ sic orasse, et tam celerem petitioni suæ effectum obtinuisse, nisi effusis super se visceribus divinæ pietatis, miseria corruptibilitatis despoliari, beatæ immortalitatis stola vestiri, annulo divini amoris insigniri, pedes affectionum calceamentis æternæ puritatis muniri, pro receptione filii perditi festivas epulas toto cœlo indici? Videns itaque venerabilis antistes animam fratris sui, pro cujus salvatione ita sollicitus exstiterat, tam celeriter, tam feliciter assumptam, tunc et ipsi vehementer affectus desiderio migrandi, petivit animæ suæ ut moreretur, et ait: Gratia tibi ago, Domine Jesu Christe, quoniam exaudisti orationem meam; vidisti lacrymam meam, qua tibi toties supplicavi, ut susciperes pœnitentiam fratris mei. Quæso ergo te, piissime Fili Dei, ne me patiaris ab illo diutius separari, sed jubeas me cum illo in tua pace nunc recipi, ut simul abeamus, et simul ad tuam misericordiam, te donante, perveniamus. O vere amplectenda et amanda pietas Domini nostri Jesu Christi! »

Vix orationem finierat, quam ardentissima fidei devotione fudit, et ecce vocante se Domino, viribus corporis cœpit repente destitui, vitæque transitoriæ finem jam sibi adesse cognovit. Moxque dispositis pro temporis brevitate quæ necessaria videbantur, præcepit astantibus ut corpus ipsius una cum corpore fratris ejus ad ecclesiam supra memoratam, quæ *Pater noster* dicitur, quam Domino inspirante sincero pietatis affectu exoptaverant, remota occasione referrent et ibi sepelire curarent. Itaque commissum sibi populum divinæ providentiæ reconsignans, et bona sempiterna illis omnibus imprecans, præsentibus etiam valefaciens ac benedicens, feliciter obdormivit in Domino. Factumque est a Domino grande miraculum, ut desiderii sui compotes, peregrinationis voto peregrini consummato, peregrinationem quoque præsentis exsilii terminarent. Ita ut ambo simul uno in loco atque una die de mundo migrarent, simulque in unum locum, ubi decreverant, sublati, sepulturam acciperent. Porro præfata ecclesiola, cum antea brevis ac ruinosa fuisset, solo tenus est eversa, et de eleemosynis ipsorum, quas propter hoc ipsum ibidem copiose delegarunt, in ampliorem et venustiorem statum reædificata est: in qua etiam nunc corpora eorum pausant, honorifice tumulata. Horum felicissimorum peregrinorum consanguineus erat beatæ memoriæ Eskilus Danorum quondam archiepiscopus, a quibus non solum sanguinis, sed etiam fidei et devotionis succum trahens, domestico animatus exemplo, peregre vivere, et peregre mori pro Christo Domino proposuit. Quapropter relicta præcelsa dignitate, qua in terra sua singulariter præeminebat, Cisterciensis Ordinis habitum in Claravalle suscepit, et de abundantia divitiarum suarum pauperum Christi inopiam largissime supplevit, sicque eorumdem pauperum numero pauper et ipse consociatus, et in optima conversatione vitam suam consummans, sepultus est in presbyterio ejusdem loci ante altare beatæ Virginis matris: cujus ex hoc memoria in benedictione erit Claravallensibus in generatione et generatione. Tales itaque personæ tam sublimes honoribus, reverendæ dignitatibus, odore virtutum beatissimi Patris nostri Bernardi, sacri quoque Cisterciensis Ordinis puritate attracti, improperium Christi cunctis Ægyptiorum pompis præferentes, maluere sub disciplina Ordinis temporaliter potius macerari quam impensis sibi favoribus et honoribus falsis æternaliter cruciari.

CAPUT XXVII.

De nobili principe Gunnaro, postea monacho Claræ-vallis.

Nam et nobilissimus princeps Gunnarus, judex quondam et dominus Sardiniæ detrachalis, cum aliquando gratia orationis Sanctum Martinum Turonensem expetiisset, in reditu transiens per Claramvallem, et a beato Bernardo devote susceptus de salute quoque animæ copiose admonitus, conversioni minime consensit, licet Pater sanctus ipso præsente et multum garrulante, cæcum quemdam illu-

minasset. Cui abeunti vir Domini sic locutus est: « Ego quidem instanter pro tua conversione Dominum rogavi, sed ad præsens exaudiri non merui. Et nunc abire te patior, quia retinere non licet invitum. Scias tamen te huc iterum de Sardinia reversurum. » Abiit ergo in patriam suam, sed verba quæ ex ore viri Dei audierat, incessanter animum ejus stimulabant, spiritu intus suggerente prophetiam, quam tantus Propheta sibi de se prædixisset, cassari penitus non posse. Modico posse hinc elapso tempore, cum nuntiatum esset ei beatum virum transisse de hoc mundo ad Patrem, consternatus est animo vehementer, arguens semetipsum, et pœnitens valde quod ad illius prædicationem conversus non fuisset. Mox ergo igne illo, quem Dominus mittit in corda electorum suorum, et vult vehementer accendi, totus incanduit, nec omnino moram facere sustinens, primogenitum filium suum pro se in regno suo principari constituit; ipse vero, dum adhuc quadragenarius esset, ætate corporis et animi vigore præpollens, relicta Sardinia, omnique gloria mundi spreta, pauper et humilis ingressus est in Claramvallem, ibique sub disciplina suscepti Ordinis usque ad decrepitam ætatem, imo usque ad mortem perseveranter militans, regnum terrenum pro cœlesti se commutasse gloriabatur.

CAPUT XXVIII.

Qualiter venerabilis abbas Simon relicta abbatia in Claravalle professus est.

Vir venerabilis Simon, quondam abbas Caziaci, quod est non ignobile monasterium nigri Ordinis monachorum, magno cordis affectu beatum Bernardum diligebat, adeo ut de consilio et voluntate ejus totus pendere videretur. Huic autem desiderium magnum inerat, curam pastoralem deserere, et fieri monachum in Claravalle. Verumtamnn sanctus Pater Bernardus sciens virtutem viri et gratiam, qua commisso cœnobio idoneus valde atque pernecessarius erat, quandiu vixit in carne, nunquam ei super hujusmodi petitione consensum præbere voluit. Quadam igitur die dixit ad eum idem abbas: « Domine Pater, ego senex et pene decrepitus, fatiscentibus in corpore membris, et insuper urgentibus morbis, jamque resolvi me sentio. Quod si extra Claramvallem defecero, erit mihi dolor inconsolabilis et irrecuperabile damnum. Unde necesse est ut vel nunc abire me jubeas, et satisfacere votis meis, quia mors accelerans, moram amplius facere me non permittit. » Cui vir Dei respondit: « Mane in loco tuo et noli timere. Ego securum te facio, quia morieris in Claravalle. » Credidit homo sermonibus sancti, et mansit interim in prælatione sua securior pluribus annis. Post transitum vero beati viri, cum jam desiderii sui stimulos nullo reprimente tolerare nequiret, dimisso regimine Claramvallem se contulit, ubi etiam magno Dei dono, magnoque miraculo septennium supervivens, mirabile prorsus in tali ætate vel infirmitate, ferveris ac devotionis exemplum nobis omnibus in fine reliquit.

CAPUT XXIX.

De seniore qui vidit B. Mariam capitulo monachorum præsidentem.

Quidam de senioribus Clarævallis vir religiosus ac devotus, quadam vice, sicut ab ipsius ore audivimus, vidit in visione beatissimam Virginem matrem splendissimo vultu et habitu capitulo monachorum præsidentem, quæ etiam in ipso capitulo abbatis locum tenere, et officium gerere videbatur. Hæc vero benedictum fructum ventris sui, parvulum qui natus est nobis, gestabat in gremio, totusque conventus monachorum circa eam residebat in ordine suo. Porro senior qui hæc videbat, mirabatur atque jucundabatur valde in conspectu gloriosi pueruli speciosi præ filiis hominum, et ejusdem sacræ puerperæ; at reverberatis oculis propter luminis claritatem, non satis prævalebat in facies eorum intendere. Cumque jam expleto capitulo solvendus esset ille conventus, imperiosa Virgo conversa ad seniorem illum, qui ad ejus dexteram sedebat, osculum pacis ori ejus dignanter impressit, et insuper benedictum fructum ventris sui ad intuendum atque amplectendum obtulit ei. Quo facto convertens se ad alterum senem, qui ad sinistram ejus sedebat, similiter osculata est illum et nihilominus gaudium cordis sui ei ad intuendum præsentavit. Tunc universi qui aderant monachi, cœlesti pace a senioribus illis hinc inde mutuata, de tantæ Reginæ præsentia salutare Dei in gremio suo confoventis, in jubilum et lætitiam cordis lætati sunt, sicque conventu illo soluto visio ab oculis intuentis sublata est. Tantam vero devotionem de visionis hujus dulcedine senior ille concepit, ut domum capituli non esse aliud, nisi secretarium Dei et portam cœli intelligeret; ideoque quoties per ante eamdem domum transire debebat, toties fere contra locum, in quo matrem misericordiæ cum adorando filio suo residere conspexerat, inclinare solebat.

CAPUT XXX.

De quodam fratre, cui Dominus Jesus Christus cum sancto Joanne Evangelista apparuit.

Frater quidam religiosus ac timens Deum, dum proficiendi desiderio flagraret, et sanctis meditationibus die noctuque vacaret beatissimum Joannem evangelistam præcipuo diligebat affectu: in cujus etiam scriptura atque memoria mira pascebatur devotione, studens ex dictis ejus sententias tanquam mala punica decerpere, quibus lectulum conscientiæ suæ stipatum, contra fetorem vitiorum virtutum odore refoveret. Factum est autem quadam vice in vigilia Omnium Sanctorum dum missa in conventu celebraretur, ut ipte stans in ordine suo in choro, pistillo vigilantis sollicitudinis in mortariolo cordis ad susceptionem tanti festi thymiama sacræ devotionis contereret. Cumque de more legeretur Epistola illa de Apocalypsi, mira dulcedine in eisdem verbis fruebatur. Tandem vero in ultimo versu, quod dicitur, *Dignus est Agnus, qui occisus est, accipere virtutem et divinitatem*, et cætera quæ sequuntur (*Apoc.* V.) tota in ipso liquefacta est anima ejus igne divini amoris, tantaque jucunditatis affluentia perfusus est, ut præ immensitate lætitiæ seipsum vix caperet. Proinde totus in jubilum præsentem cordis oculis intuens, et brachiis ardentis fidei et pietatis amplectens. Dum vero adhuc ibidem ita staret, et pitantia illa cœlesti mentem abunde reficeret, necdum finita missa sopor Domini irruit super eum; tenuis quidem, sed divina gratia suavis. Statim namque præsentiam suam dignanter exhibuit dormienti, qui supradictam jucunditatem infuderat vigilanti. Dominus Jesus Christus, cum dilecto sibi apostolo Joanne, alloquens eumdem apostolum, audiente fratre, et dicens: « Hanc ego revelationem dudum tibi ostendi, non propter te solummodo, cui jam de mea virtute et dilectione certa cognitio, certaque fiducia inerat, sed maxime propter cæteros, qui me similiter diligunt, ut et ipsi gloriam meam agnoscentes, fiduciam habeant in me. In his verbis evigilans frater ille repletus est gaudio magno, tum propter indultam sibi gratiam Dominicæ visitationis et consolationis: tum propter ipsius Domini attestationem de veritate Apocalypsis, pro eo maxime, quia nollens audierat quosdam hæreticos eidem sancto libro detraxisse, dicentes eum a beato Joanne apostolo scriptum non esse.

Evolutis autem postea diebus circiter quindecim, cum supradictus frater pro peccatis suis valde sollicitus, faciem Domini in confessione et quotidiana cordis contritione prævenire curaret, astitit ei per visum Dominus Jesus Christus cum eodem apostolo suo Joanne. Qui etiam, ipso fratre audiente, prior sic locutus est: « Si quis voluerit a Domino perfe-

etiam indulgentiam consequi, oportet eum peccata sua instanter flendo ac pœnitendo punire. » Respondens autem Dominus ait : « Quicunque voluerit ad me pervenire, oportet eum hoc ipsum ardenter desiderare. » Postmodum autem die natalis ejusdem sancti Joannis, vidit in visione Dominum Jesum Christum cum gloriosa matre sua quasi quoddam palatium magnum intrare, in quo dicebatur esse paradisus. Illis vero ingressis janua remansit aperta. Cumque miraretur et secum cogitaret quare porta eadem minime clauderetur, dictum est ei : « Hæc est janua vitæ, quæ, ingresso per eam Domino cum sua matre, non claudetur, sed cunctis fidelibus usque in diem judicii patebit. »

Quo ille audito gratulans et exsultans, ait intra se : ergo et mihi patet aditus paradisi. Ingrediar ergo locum tabernaculi admirabilis usque ad domum Dei. Quo cum introire cœpisset, protinus excepit eum inenarrabilis jucunditas quædam atque suavitas; quæ cunctos sensus ipsius penetrans et replens, nihil aliud capere, nihil aliud cogitare sinebat, nisi memorari misericordiæ et justitiæ Dei solius. In hac ergo mira suavitatis dulcedine evigilans, adhuc in deliciis paradisi Dei se esse putabat; sed continuo corruptibilis vitæ motibus et sensibus vallatum se sentiens, tantam felicitatem nondum ad fruendum sibi collatam, sed ad excitandum in se cœleste desiderium, gustui tenuiter prærogatam esse, cognovit. His et hujusmodi revelationibus frater ille de lecto desidiæ, torporis et negligentiæ excussus et ardore divinæ charitatis vehemente inflammatus, tanquam Issachar asinus fortis supposuit humerum ad portandum indeclinabiliter onus pœnitentiæ, ut requiem quam viderat adipisci mereretur.

CAPUT XXXI.

De fratre, qui vidit Dominum Jesum Christum in exitu cujusdam fratris de cœlo descendere.

Monachum quemdam de collegio Claræ vallis, spiritualem et bonis moribus pollentem, Dominus, secundum quod in Apocalypsi ait : *Ego quos amo, arguo et castigo* (*Apoc.* 3), ad decoquendam in eo scoriam peccati gravissima valetudine quadam vice laborare permisit. Sed antequam ad diem criticum pervenisset, divino nutu raptus est in quemdam excessum mentis, et dimidium fere noctis spatium quasi extra se fuit; multa videns et audiens quæ nunc replicare nostri propositi non est. Eadem vero nocte defunctus est ibi religiosus quidam adolescens, miræ mansuetudinis et patientiæ monachus, qui languore maximo cruciatus quam plurimis annis, durum ac diuturnum martyrium duxit. Hic itaque moriens, et flatum novissimum diutius trahens, præ acerbitate doloris crebros gemitus plangendo emittebat. Porro prædictus æger, cum eum plangentem audiret, dicebat intra se : « Planctus iste citius convertetur in canticum, et doloris istius extrema jam nunc occupabit gaudium sempiternum. » Cum hæc et his similia cogitaret, en quasi persona quædam invisibilis ante lectum ejus assistens, ac diutissime commonens, ad singulos fere planctus, quos ille moriens emittebat, mirabili atque inexperta quadem fragrantia ac suavitate nares ejus et fauces uberius indulcorabat. Tunc vero sentiebat quasi cœlestem quamdam virtutem sensibiliter ac manifeste in semetipso introeuntem, et penetralia cordis ejus suavissime perungentem. Cumque hac mirabili unctione recreatus et totus quodammodo renovatus fuisset, ecce repente apparuit ei apertura quædam in cœlo, per quam videbatur sibi quasi usque ad tertium cœlum oculorum aciem intendere. Et facta est in auribus ejus vox clamans de excelso, et dicens : « Sileat omnis terra, discedat omnis malignitas, Christus venit. » In ipsa hora visum est ei quod Dominus Jesus Christus pauperum et humilium consolator de cœlo descenderet, ac totam domum illam sua benedictione repleret. Ipse vero frater, cui hæc videre concessum est, tanta alacritate et gratia perfusus est, ut se in paradiso Dei esse reputaret, et in jubilo cordis exsultans diceret : « Domine Deus meus, en ista est vita æterna, quam promisisti nobis. Et nunc si revelatis oculis bonum istud quod sentio est quod teneo, mihi videre ac semper habere liceret, jam gaudium meum plenum atque perfectum esset. » Mox igitur imminente hora exitus monachi illius adolescentis pulsata est tabula, et convenientibus fratribus, ut animam ipsius Domino commendarent, liberata est continuo de corpore mortis hujus, et æterna lætitia subintrante fugit ab ea dolor et gemitus. Credimus enim et pie confidimus quia non dedignatus est eam introducere in requiem suam, qui propter eam ad terras descendere dignatus est, Jesus Christus Dominus noster. Dum autem corpus ejus sepulturæ traderetur, alius quidam frater bonæ conversationis, revelante Domino, apertis oculis, sicut ipse protestatus est nobis, vidit quasi quoddam feretrum de monumento procedere et sursum in æthera tendere. Porro prædictus æger ab ægritudine sua Domino miserante convaluit, et iis quæ in obitu fratris viderat et audierat, seu etiam experiri meruerat, magnifice consolatus, gratias egit Deo. Cæterum benedictionis illius suavitatem, quam velut manna absconditum in odore eximio seu sapore præstantissimo expertus erat, postmodum per annos plurimos, non quidem continue, sed tamen frequenter atque copiose consecutus est, prout ille benignus ac suavis Spiritus, qui ubi, et quando et quantum vult spirat, pauperi suo misericorditer infundere dignabatur. Nec modo per somnium, aut per excessum mentis, sopitis vel attonitis sensibus corporis, ut in illa forsitan agonia, contigerat, sed corpore vigilante sensuque vigente, orando, psallendo, legendo, seu quidpiam aliud agendo, eamdem suavitatis gratiam divinitus sentiebat. Quam dives et liberalis es in misericordia tua, Domine, omnibus invocantibus te, cunctis quærentibus nomen tuum, pusillis et magnis, abscondens gustum internæ suavitatis et dulcedinis ab his qui sapientes et magni sunt in oculis suis, et revelans eum parvulis tuis, qui omnia, quæ hujus mundi sunt, arbitrantur ut stercora, ut te in dulcedine tua lucrifaciant !

CAPUT XXXII.

De viro Dei Bosone, qui in exitu cujusdam fratris angelorum concentus audivit.

Non putamus silentio prætereundum esse virum venerabilem Bosonem; genere et moribus insignem. Hic unus de primogenitis filiis, quos beatissimus Pater Bernardus in Christo per Evangelium genuit, satis in sua nobili conversatione monstrabat quam regia mamilla lactatus, et quam castæ disciplinæ rudimentis ab initio fuerat imbutus. Hic homo patiens et filius pacis ita benignus, ita mansuetus omnibus apparebat, ut nunquam aliquis nostrum eum viderit iratum seu turbatum, sed inter adversa et prospera immobilis fide stans, tranquillo semper animo durabat. Qui dum jam ad decrepitam pervenisset ætatem, et ita viribus esset destitutus, ut etiam baculo sustentante vix incedere posset, nunquam tamen otio indulgere, nunquam corpori quietem impendere acquiescebat, sed variis illud laborum exercitiis spiritui servire cogebat. Iste vero venerabilis vir, dum aliquando secretius colloqueremur, et de quorumdam fratrum pia ac desiderabili dormitione, quam sæpius nos vidisse contigerat, mutua collatione invicem pasceremur, protestatus est nobis quia in exitu cujusdam religiosi fratris beatorum spirituum choros audierit, suavi melodia in aere modulantes, atque ipsius defuncti animam ad æternæ beatitudinis requiem cum gaudio deferentes. Qui quanto sublimius ascendebant, tanto magis eorum voces inferius rarescebant, quousque tamen cœlo recepti,

audiri ultra minime potuerunt. Cumque et ipse beatus senex, vocante se Deo in pace, in idipsum velut obdormiens spiritum emisisset, tanta serenitate et gratia subito refulsit, tamque miraculi quadam immutatione facies ejus glorificata apparuit, ut devotione omnium attestante, beatorum spirituum præsentiam atque ipsius Dei nostri respectum serenissimum ibidem adesse nullomodo dubitaremus. A Nunquam enim in aliquo moriente vel mortuo talem transformati vultus claritatem aspeximus. Quapropter universi gratias agentes Deo, commendationis exsequias et officium tanto alacrius persolvimus, quanto de ipsius glorificatione per tam mirabile signum certiores esse meruimus.

DISTINCTIO QUARTA.

De aliis monachis, ac etiam conversis, et novitiis Claræyallis.

CAPUT PRIMUM

De Alquirino monacho, quem Dominus Jesus morientem visitavit.

Fuit in cœnobio Claræyallis monachus quidam professioni suæ morum integritate concordans, Alquirinus nomine, vir religiosus atque spiritualis, sobrius in victu, humilis in vestitu, et durus admodum castigator corporis sui. Ita namque circumcisus ac temperans erat in iis quæ ad usum corporis pertinere videbantur, ut omni voluptate et vanitate depulsa, ipsis necessariis etiam parcissime uteretur, licet occasio certum limitem excedendi se ei frequenter ingereret. Erat enim peritus in arte medicinæ, et quamvis magnates et nobiles terræ operam ejus incessanter expeterent, et invitum et renitentem per diversa loca distraherent, ipse tamen super egenos et pauperes magis intelligens, omnimodam eorum curationi sollicitudinem impendebat. Nec modo ipsorum ægritudines livoresque curabat, sed et languentium putridas carnes et sanie defluentia membra ita dignanter, ita diligenter propriis manibus contrectabat, ut Christi vulnera fovere putaretur. Et vere sic erat. Totum enim pro Christo faciebat, et totum sibi Christus imputabat, qui misericordiæ opera sectantibus in fine dicturus est : *Infirmus fui, et visitasti me* (*Matth.* xxv). Unde et ipse Dominus famulum suum secretis consolationibus sæpius visitabat, et ad opus ministerii hujus mirabiliter incitabat. Quadam igitur vice vidit hujusmodi visionem in Claravalle. Imprimis audivit quasi quemdam præcursorem cœlestem præconaria voce clamantem et dicentem : « Ecce Christus venit : Surgite et occurrite obviam Salvatori. » Cumque omnes certatim ad videndum Dominum properarent, tunc et ipse cucurrit et stetit in ostio claustri, per quod venturus esse sperabatur. Itaque, ingrediente Domino, accessit et adoravit eum, flagitans ut acciperet benedictionem et misericordiam a Deo salutari suo (*Psal.* xxiii). Qua percepta cœpit eum attentius intueri, et miro pietatis affectu compatiebatur illi. Siquidem apparebat ei veluti dolens et infirmus, confixus clavis et lancea perforatus, ac si eadem hora de cruce depositus esset, ita ut sanguis ubertim de plagis recentibus emanaret. Porro ipse Dominus linteolos mundos, quasi corporalia tenens, eisdem vulneribus imprimebat, et cruore deterso in terram projiciebat eos. Quos frater ille cum summa veneratione recolligens, ac multa devotione deosculans, quasi redemptionem animæ suæ in sinu suo repositos conservabat.

His et hujusmodi revelationibus frequenter a Domino recreatus, non cessavit usque in finem operari bonum ad omnes, maxime autem ad peregrinos et pauperes ægrotantes. Quam vero rigidus in pœnitentia servanda, quamque districtus castigator corporis sui fuerit, ex hoc satis apparet quod B cum indigentibus cunctis cum fervore charitatis curationis operam impenderet, se solum ab hujusmodi cura excipiebat. Licet enim valetudinarius esset ac debilis corpore, nunquam tamen acquievit carnalem sibimet impendere medicinam, sed totum se Deo committebat, quoniam ipsi cura est de nobis (*I Petr.* v). Sciebat nimirum virtutes animæ in corporis infirmitate perfici (*II Cor.* xii), nec posse monachum spirituales a Domino consolationes percipere, qui consolatiunculas carnis suæ tenere sollicitus, gustare et videre negligit quoniam suavis est Dominus. Cursu itaque vitæ suæ laudabiliter peracto, cum jam tempus instaret, quo pro laboribus et sanctæ pietatis operibus æternam mercedem acciperet, infirmitate correptus ad extrema pervenit. Cumque venerabilis abbas Pontius, cujus supra meminimus, ad eum gratia visitationis venisset, quæsivit ab eo quid ageret, vel quomodo se haberet. C Ille vero respondit : « Bene, charissime Pater, bene omnino agitur mecum, quia vadens vado ad Dominum meum. — Quid ergo, inquit, corporalem molestiam ægre non toleras, et mortis angustias non formidas ? — Ego, inquit, omnia tranquilla, omnia læta considero, quia jam præventus sum a Domino in benedictionibus dulcedinis, quæ omnem mihi mœrorem a corde, et omnem pene dolorem a corpore tulit. » Respondens itaque abbas dixit ei : « Obsecro te, dilecte mi frater, ut propter Deum dicas nobis ad ædificationem nostram, si tibi divinitus aliquid est revelatum. » Tunc ait illi : « Modo antequam huc intrassetis, apparuit mihi, licet misero et indigno, Dominus Jesus Christus, qui propitio ac sereno vultu me intuens, ac signa beatissimæ passionis suæ ostendens, ait : Ecce peccata tua deleta sunt a facie mea. Veni ergo securus, veni et vide, ac deosculare vulnera mea quæ tantum dilexisti et toties confovisti. Tali ergo D promissione firmatus, jam mori non timeo, quia reposita est hæc spes mea in sinu meo (*Job.* xix). Et scitote quia proxima nocte (erat autem vigilia beati Martini) migraturus sum, dum opus Dei celebrabitur in ecclesia, et tali hora. » Defunctus est ergo eadem nocte et eodem tempore quo prædixerat : jamque, ut vere confidimus, requiescit a laboribus suis (*Apoc.* xiv) ; et tanquam columba super nivem dealbata nidificat in foraminibus petræ (*Cant.* ii), id est sacratissima Christi Domini vulnera complectendo adorat, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. Amen.

CAPUT II.

De fratre mirabilem gratiam compunctionis habente, quem Dominus magnifice consolatus est.

Frater quidam de eodem monasterio, dum pro peccatis suis, quibus Deum nimis offenderat, pavidus et anxius tota die contristatus ingrederetur, fletibus et lamentis finem imponere recusabat, sciens nimirum confessionem oris absque contri-

tione cordis ad promerendam veniam minus sufficientem coram Deo judicari. Cumque volumen timoris Dei, in quo scriptæ sunt lamentationes et væ (*Ezech.* II), salubri amaritudine ventrem conscientiæ ejus aliquandiu amaricasset (*Apoc.* X), divina tandem aspirante gratia, membrana charitatis Dei, in qua scriptum est carmen, facta est in devotione cordis ejus, tanquam mel dulcis (*Ezech.* III). Cœpit namque jam primitias quasdam laborum suorum prægustare, et experimento discere quoniam sacrificium spiritus contriti et humiliati Deus non despicit (*Psal.* L). Nam cum in tanta amaritudine, quam prædiximus, continue conversaretur, nocte quadam vidit in visione Dominum Jesum Christum, tanquam sacerdotalibus ornamentis indutum, et missam celebrantem. Quoties vero juxta ritum sacrificii se ad populum convertebat, tollens in manibus suis calicem de altari, cunctis qui aderant, videndum offerebat. Porro in ipso calice nihil aliud erat, nisi tantummodo lacrymæ, quibus beata Maria Magdalene pedes ejus in domo Simonis flendo et pœnitendo rigaverat. Cumque prædictus frater secus pedes Domini positus ista videret, percunctatus est eum, dicens : « Obsecro, Domine, ut quid ostendis nobis calicem istum, cum lacrymis, quæ in eo sunt? » — « Ut videant, inquit, et sciant universi quantum mihi placet contritio cordis, et pœnitentiæ luctus, qui ad exemplum pœnitentiæ tandiu servavi lacrymas hujus peccatricis ad pedes meos flentis et pœnitentis. » Quanto igitur divinæ majestati acceptabiliores esse lacrymas pœnitentiæ didicerat, tanto magis incitabatur et inflammabatur in ipso spiritus ejus, ita ut legendo, psallendo, meditando, nihil aliud quæreret, nihil aliud intenderet, nisi ut mentem ad lamenta formaret, et compunctionis gratiam in se excitaret, sciens quoniam *regnum cœlorum vim patitur, et violenti* talibus armis *diripiunt illud* (*Matth.* XI). Addidit autem Dominus adhuc consolari servum suum, qui malorum suorum pœnitudine in frixorio disciplinæ continue macerabatur. Vidit namque in visu noctis, se quasi in lacu profundissimo fluctuantem ac periclitantem.

Cumque jam evadendi spes nulla esset, en subito adfuit adjutor in opportunitatibus Dominus Jesus Christus, nudis pedibus ambulans super aquas. Qui cum ad eum venisset, extractum de aquis dignanter levavit miserum in sinum suum, ac posuit in prato jucundissima viriditate amœno. Considerans autem frater ille tantæ dignationis gratiam, procidit ad pedes Domini Jesu, et præ immensitate lætitiæ gestiens animo, cœpit insatiabili pietatis desiderio sibi astringere et deosculari pia vestigia Salvatoris. Cumque evigilasset, sagaci discussione visionem examinans, lacum, in quo demersus fuerat, profundum vitiorum, sinum gratiæ in quem dignanter levatus est, remissionem indulgentiæ, pratum floridum, in quo transpositus est, æternæ quietis viriditatem interpretatus est : Et propterea tota mente conversus ad Dominum, tanquam præteriti labores ipsius parvi fuissent, in anteriora se extendere cœpit, jejuniis, vigiliis, et orationibus continuis, lacrymis et gemitibus inenarrabilibus a Domino postulans, quatenus indulgentiæ ipsius largitatem in visionis imagine sibi præostensam, duce gratia, in rei veritate experiri mereretur, et ut hoc ei aliquibus indiciis divina pietas insinuare dignaretur dominus vero virtutum omnium distributor et earum moderator, eum laborantem continue in gemitu suo, et panem doloris assidue comedentem consolari decerneret, quadam nocte desiderio quo supra diximus valide affectus fratrum vigiliis intererat. Et ecce subito psallens et orans venit in mentis excessum. Et vidit, et ecce persona quædam novaculam acutam et quasi insensibilem leviter ac suaviter ducens per caput ipsius, in momento, in ictu oculi, veluti rasit ei barbam, collum et coronam, divinæ indulgentiæ bonitatem signo hoc flenti et suspiranti declarans. Verumtamen paucos pilos in uno tempore deferens, quotidianarum, ut reor, negligentiarum, sine quibus vita ista non ducitur, nævum denotavit. His et hujusmodi consolationibus idem frater sæpius relevatus, inspirante Domino, didicit in spe veniæ respirare, et de perceptis beneficiis gratias agens ad ampliora suspirare. O felix humilitas pœnitentium! o beata spes peccata sua perfecte plangentium, quam potens es apud Omnipotentem! quam famule vincis invincibilem! quam cito tremendum Judicem convertis in piissimum patrem, tanto dulcius altissimam æternæ munditiæ jucunditatem perceptura, quanto nunc profundius in descensu Jordanis a lepra vitiorum mundari consenseris!

CAPUT III.

De monacho, cui eucharistia mirabilis saporis gratiam præstabat.

Frater quidam in sacræ religionis observantia fervens et sollicitus, dum aliquando die Dominico, secundum consuetudinem Ordinis, corpori et sanguini Christi participasset, visum est illi tunc et per totam deinceps diem quod favum mellis dulcissimum in ore teneret. Sequenti vero Dominica, dum similiter eucharistiam percepisset, per continuum triduum similem expertus est gratiam. Tertia quoque Dominica, dum divinam nihilominus alimoniam reaccepisset, tota jam hebdomada semel indultam suavitatem sentire promeruit. Ex tunc ergo et deinceps hanc panis vitæ dulcedinem multipliciter et multo tempore sensit, modo rarius, et modo crebrius, prout dator gratiæ Spiritus Sanctus pauperi suo concedere dignatus est. Factum est autem ut aliquando quempiam de amicis suis pro culpa sua objurgans, justæ invectionis mensuram supra modum excederet, nec tamen antequam divinorum sacramentorum munus ab altari sumeret, exasperatam fratris conscientiam per satisfactionem lenire curavit. Unde factum est ut, hostiam pacificam, fratre necdum pacificato, percipere præsumens, pro mellea spiritualis suavitatis dulcedine, qua antea refici et recreari consueverat, super fel et absynthium amarissima amaritudine fauces suas infectas tremebundus horreret. Quocirca reatum suum quantocius ad memoriam reducens, et pro culpa minus discretæ invectionis humillima satisfactione pœnitentiam agens, apostolicam illam sententiam de cætero sollicitius observare curavit, in qua ait : *Vos qui spirituales estis, hujusmodi instruite in spiritu lenitatis* (*Galat.* VI). Attendant, quæso, istud exemplum, quicunque æmulatores Ordinis sunt, quicunque zelo justitiæ accensi, fervent spiritu. Attendant, inquam, et cautius observent, ne forte modum justæ correptionis in arma vertant furoris, et emendationis poculum, quod fratribus propinare conantur, tam sibi quam aliis, pro indiscretione in perniciem trahant, dum et seipsos per iram dilaniant, et quæ emendare debuerant, dum exasperant, exulcerant, et ad excusandas excusationes in peccatis prorumpere compellunt.

CAPUT IV.

De monacho multa dæmonum certamina perpesso, qui Dominum Jesum Christum videre meruit.

Ad confutandam pigritiam et excitandam devotionem nostram unum de bellatoribus proferemus in medium, qui in cœnobio Clarævallis ab adolescentia sua usque ad decrepitam ætatem sub monasticæ disciplinæ jugo desudans, tam multiplicia et acerrima dæmonum certamina perpessus est, ut nisi Spiritus adjuvisset infirmitatem ipsius, tantam larvalium umbrarum malitiam caro et sanguis sustinere nequaquam potuisset. Hic itaque in omni sanctitate et justitia Domino serviens, et corporis integritatem magno Dei munere a matris utero conservavit, cui et Dominus in testimonium geminæ puritatis multa de secretis cœlestibus revelare digna-

tus est. Quadam igitur vice dum diutius protelatis vigiliis in quodam diversorio solus oraret, inhorruerunt subito pili carnis ejus, et præter solitum turbari cœpit a facie nocturni. Et ecce turba dæmonum glomeratim per ostium irruens, et quasi se invicem a multitudine introeuntium comprimens, totam domum implevit, ita ut undique perstrepens, ipsum quoque orantem hinc inde converteret. Quod ubi ille persensit, illico signo crucis armatus, crebras venias petere cœpit, et beatæ Virginis salutatione eos exturbavit. Nocte vero sequenti cum eumdem locum orationis gratia repetisset, ecce iterum contrariæ potestates in impetu furori accelerantes, domicilii parietem lapideum ita validissime percusserunt, quomodo percutit aries ad murum applicatus, ita ut domum totam quaterent. Cumque vir Dei levaret oculos suos contra fenestram magnam in eodem pariete apertam, in ea vidit consistere dæmonem quemdam pennatum, ad instar gryphi aut struthionis, qui ei minaciter imminebat, quasi mox ruiturus in eum atque devoraturus. Quo viso, machinamenta dæmonis animadvertit; et invocato Salvatoris nomine, efferato prodigio signum crucis opposuit, ac fugavit. Multa ejusmodi ludibria atque certamina passus multo tempore, ferire et referire non destitit luctator egregius, jugi intentione contra spirituales nequitias luctamen sine fœdere exercens. Accepit autem hanc gratiam spiritualem a Domino quam perpauci homines assequuntur. Nam quoties voluisset, intentis luminibus in aere solitus erat videre corporis oculis per diem globos dæmoniorum stipatis agminibus passim ubique vagantium, quorum tanta est infinitas, ut præ immensitate æstimari non valeat. Qui cum multiformiter soleant apparere, una tamen est forma, vel potius informitas, in qua frequentius eosdem conspicabatur. Igitur secundum corporis lineamenta monstruosi homines esse videntur, statura gigantes, colore Æthiopes, agilitate angues, leones ferocitate, capitibus grossis atque turgidis, ventribus prominentes, corporibus curti atque gibbosi sunt, colla quoque producta habent, et exilia brachia, nihilominus et crura longissima præferunt. Quando autem alicubi in aere sistunt, tunc eorum corpora membratim discernuntur. Quando vero discursu gyrovago huc illucque vagantur, tunc nihil ex eis, nisi tantum larvales umbræ et turbidi glomeres deprehenduntur. Porro serenis diebus, quando sol in virtute sua luces, tunc visiones hujusmodi frequentius cernere solebat et clarius discernere.

Huic venerabili viro beatus Augustinus eximius Ecclesiæ doctor quodam tempore per visionem apparuit, ducens illum per innumera loca pœnarum usque ad ipsum putei gehennalis ingressum, in quem ex alto prospiciens, trememtibus membris, et palpitante anima præ timore intolerabili, vidit illam tartareæ abyssi voraginem plenam clamoribus horrendis, atque exsecrandis ululatibus miserorum viventium semper in igne devorante, quibus est mors amarissima, mors omnium pessima, mori scilicet non posse. Inde reflexo gradu eductum de loco horroris et tenebrarum, transtulit ad regionem felicium gaudiorum, ostendens ei lucifluas sedes et mansiones beatissimarum animarum, ubi corporibus exutæ, vita incorruptibili vivebant, atque in pace Christi, quæ exsuperat sensum, regenerationem corporum suorum exspectantes, felicissime quiescebant. Tunc ait illi sanctus Augustinus: »Ecce vidisti fines ultimos boni et mali. Elige, quod bonum est in oculis tuis. Si viam justitiæ, quæ in libris meis copiose digesta est, tenere decreveris, portionem accipies in terra viventium cum omnibus istis. Si vero post concupiscentias tuas ire volueris, in gladio numerandus es cum iis quos vidisti, terribili quidem, sed justo Dei judicio projectos in anathema oblivionis. Finita itaque visione, cum fuisset ad se reversus homo, totus infremuit, totus vehementer inhorruit, duplici nimirum constrictus articulo, tum ne beatorum gloriam amitteret, tum etiam ne pœnam reproborum incurreret. Ex tunc vero et deinceps, cœpit beatissimum doctorem Augustinum dulcius amare, et dicta illius sapidius ruminare. Contigit autem aliquando ut infirmaretur in Domo-Dei, quæ est Abbatia Ordinis Cisterciensis, sita in pago Bituricensi. Porro ibidem tunc ægrotavit ad mortem frater quidam honestæ conversationis. Qui cum jam in area positus esset, casu accidit ut infirmariis absentibus spiritum exhalaret. Prædictus vero frater, cum ibidem in stratu suo recubans gravi corporis molestia langueret, revelante sibi Domino vidit manifeste corporeis oculis animam illam longo tractu a corpore exeuntem, et quasi fumum incensi de thuribulo procedentem. Quæ cum tota fuisset egressa, collegit se in unum globum, et stetit supra corpus in aere suspensa, altitudine quatuor aut quinque cubitorum. Erat autem species ejus tanquam nubecula condensa atque perspicua; et quasi ad mensuram unius modii oppansa. Mansit ergo ibidem immobilis; usquequo fraternis orationibus comitata, et sacerdotali commendatione munita, periculosi atque ignoti itineris ducatum accipere mereretur. Quod cum frater ille videret, sonitu et voce qua potuit, infirmarios evocavit. Qui protinus accelerantes, tabulam defunctorum pulsaverunt, et fratres ad exsequias concurrerunt. Præsente vero conventu cum cruce et aqua benedicta, cum jam sacerdotalis commendatio esset initiata, tunc anima illa quasi secura processit, et nebula illa quæ videbatur, evanuit. Alio quoque tempore accidit ut præfatus vir Dei die Dominica divinis interesset officiis in Ecclesia quadam parochiali. Dicta itaque offerenda, cum jam ministratio panis et vini aqua mixti sacræ fuisset mensæ imposita, protinus apparuit ei Dominus Jesus, stans super eamdem aram in forma parvuli præ filiis hominum speciosi, ita manifeste atque morose, ut usque ad consummationem sacrificii ipsa propemodum visio perseveraret. Verumtamen presbyter ejusdem loci, qui missam celebrabat, homo inhonestæ vitæ, atque flagitiosus erat. Quamdiu ergo sacerdos ille, seu fidelium oblationes recipiendo, seu sermonem, ut in die festo fieri solet, ad populum proferendo, seu aliquid aliud faciendo, dorsum ad altare habebat, tandiu sanctus infans ante calicem stabat. Quandiu vero sacerdos ad sacramentum faciem tenebat, tandiu sanctus ille puerulus, tanquam immundum presbyteri halitum exhorrens, longe remotus ab eo, post calicem consistebat. Quod cum frater ille conspiceret, compunctus est vehementer, et totus in lacrymas resolutus, ita ut inundatio lacrymarum a contuitu dulcissimi Redemptoris oculorum ejus aciem interdum præpediret. Completa autem revelatione, glorificavit Deum, qui sibi talia dignatus est demonstrare. Et vere cognovit quod distantia meritorum minime faciat discrepantiam sacrificiorum, quoniam sacramenti effectus nullatenus constat ex virtute et merito sacerdotis; sed ex institutione et gratia Salvatoris.

CAPUT V.

De seniore, cui Dominus Jesus in die Parasceves vigilanti apparuit. Per Parasceven hoc loco intelligitur dies, quo memoria passionis Christi in Ecclesia celebratur. Apud Judæos enim quælibet feria sexta Parasceve dicebatur, id est præparatio; quia illo die præparabantur cibi et alia necessaria ad sequentem diem Sabbati, quo nec cibos coquere, nec aliquid hujusmodi facere licebat. Quia ergo Christus in parasceve Paschæ crucfixus est, dies passionis ejus parasceve appellatur. Nec enim ecclesiastici viri dies idolorum nominibus vocant, ut solent profani, qui dies Martis, Jovis, Veneris, etc, velut ethnici, dicunt.

Monachus quidam præfati monasterii, religione

pariter et ætate provectus, dum aliquando die sancto Parasceves sederet in claustro, librum ante se habens, apparuit ei Dominus Jesus Christus, manibus et pedibus in cruce expansis, acsi eadem hora fuisset crucifixus. Quæ scilicet visio felicissima, quamvis brevis et bene momentanea fuerit, adeo tamen manifesta atque efficax exstitit, ut visionis ipsius devota memoria de corde videntis ulterius deleri non potuerit. Sicut enim qui camino ignito oleum injicit, totum flammescere facit sic gratia revelationis hujus præcordia senis illius longo sanctæ conversationis usu ignita, sacri desiderii flamma peramplius ei perfectius illustravit: unde et ascensiones in corde suo disponens, de virtute in virtutem proficiens, quadragesimum, ni fallor, in Ordine supergressus est annum, tandemque corruptibilis carnis onere deposito videre meruit, non in imagine infirmitatis, sicut antea, sed in gloria majestatis Deum deorum in Sion.

CAPUT VI.

Quam misericorditer Dominus quemdam clericum ut converteretur admonuit.

Ineffabilis Deus, et ineffabilia opera ejus. Quis enim digne effari queat quam mirabilis sit in sanctis suis, quam miris et multiplicibus modis in tempore vocet quos ab æterno præscivit, et prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui, ita ut etiam nonnullos ex iis qui per flagitia in massa perditionis penitus absorbendi videbantur, potenti virtute eruens, transferat in regnum claritatis ejusdem dilecti Filii sui? De quorum numero clericum quemdam juvenem, divitem, nobilem, sæculo prona intentione deditum, de voragine voluptatum paterna castigatione clementer eripiens, docuit non sperare in incerto divitiarum, nec lubricæ ætatis petulantiam sequi, sed per duros labores pœnitentiæ ad veras divitias æternæ vitæ pervenire. Hic itaque delicatus adolescens advertere nolens, ideo ferias clericis a sanctis Patribus institutas, ut vacarent et viderent quoniam Dominus ipse est Deus, non ut scacis aut aleis, seu quibuslibet diabolicis nugis intenderent, solebat frequenter cum coævis et sodalibus suis, spectaculis et ludis variis diem perdere. Quadam igitur vice cum ad aliquam domum jocandi causa multi confluerent, ut theatricis plausibus et nugis diem ipsum solito more consumerent, accessit etiam illuc præfatus adolescens, ut et ipse pasceret hædos suos de spectaculo vanitatis. Erant autem illic aleatores quidam cum aleis ludentes quos ut melius ex alto prospiceret, super mensam ibidem positam pronus accubabat. Et ecce facta est super eum subito quasi manus hominis, ipsum invisibili flagello diutius cædens, quæ caput illius et humeros ac dorsum totum veluti pilo desuper feriente crebris ictibus tundebat. Ipse vero jacebat immobilis, quid faceret, quo se verteret ignorans. Volebat præ nimia doloris angustia in vocem clamoris et planctus erumpere, sed præ pudore, propter frequentiam circumstrepentis populi non ausus, ne velut insanus reputaretur, molestiam verberum ægerrime ferepat. In semetipsum vero reversus, et mortem quasi jam imminentem præ oculis habens, arguebat se in conspectu Domini, gemens in amaritudine animæ suæ, et dicens: « Eia mihi, Domine Deus meus! Nunc invenerunt me peccata mea: et ecce jam morior, et ad inferos cum dolore descendo, carens pœnitentiæ fructu. O Pater misericordiarum, Domine Deus meus, si respiciens videris afflictionem peccatoris in angustia constituti, et me, licet indignum, de præsenti periculo misericorditer eripueris, promitto, voveo, spondeo quoniam non ero ingratus beneficiis tuis, sed continuo spretis cunctis quæ sunt mundi, servum me tibi tradam sempiternum. »

Dum hæc et similia in corde coram Domino loqueretur, facta est vox ad ipsum dicens: Si Claram-Vallem conversionis gratia adire volueris, et in ani-A ma et in corpore salvus eris. Ad quam vocem respirans et a Domino se visitatum intelligens, illico respondit: « En trado me servum Deo, et domui Claræ-Vallis. » Adhuc eadem verba in corde volvebat, cum mox recedente flagello, totus etiam dolor evanuit. Sentiens autem factam in se misericordiam, continuo non acquievit carni et sanguini; et si ita equitatura ad manum fuisset, ne unius quidem horæ morulam sustinuisset, quin incontinenti votum quod voverat persolveret. Neque enim carnalem illam cogitationem admisit, ut domum rediret, parentes et amicos consuleret domum familiamque disponeret, redditus, agros censusque locaret, sed omnia hæc abrumpens potius quam solvens, et cuncta hæc propter Christum arbitratus ut stercora, eadem die comparata equitatura, in crastinum summo mane iter arripuit, a facie sæculi, tanquam a facie leonis fugiens, ut maneret in solitudine. Fer-B ventissimo itaque desiderio veniens ad solutionem voti Claram-Vallem, quæ prius vallis absynthialis dicebatur; fratribus quoque modum et ordinem suæ conversionis exponens, tanto jucundiori charitate susceptus est, quanto per hæc judicia Domino vitam conversationemque suam placere, fratres illi humiliter præsumebant. Susceptus itaque et probatus, Domino quoque donante, fidelis inventus, veterem hominem cum suis actibus exuit, et novum, qui secundum Deum creatus est in justitia et sanctitate veritatis (*Ephes.* IV), induens, tanta instantia Cisterciensis Ordinis arduos labores usque ad finem vitæ suæ complexus est, ut cunctis sanctissimam conversationem ejus intuentibus liquido pateret primam illam conversionis ejus vocationem vere ab illo fuisse, qui eos quos amat, arguit et castigat; omnemque filium quem recipit, paterna pietate flagellat (*Apoc.* III; *Hebr.* XII).

C

CAPUT VII.

De novitio, quem beatus Bernardus sæpius in visu visitavit.

Frater quidam de Ordine regularium canonicorum, cum esset proficiendi avidus, atque charismatum meliorum æmulator desiderabat desiderio magno beati Bernardi magisterio subjici, et Claræ-Vallensium collegio sociari, licet hoc, ipso sancto Patre vivente, consequi minime potuerit. Quo decedente, audita fama pretiosæ mortis ejus, consternatus est animo vehementer; miserum se, atque indignum clamitans, quod voti sui compos fieri non meruisset. Post autem paucos dies apparuit ei in visu venerabilis Pater, quasi strenuus operator præcinctus ad laborandum in agro latissimo, in quo manipuli triticeæ messis innumerabiles esse videbantur, ex quibus multitudinem magnam in acervum grandem congesserat; reliquis vero qui supererant, D qui etiam multo plures erant, comportandis et coacervandis pertinaciter insistebat. Quod cum vidisset, intellexit illico congeriem illam manipulorum figuram tenere multitudinis fratrum, quam idem egregius prædicator, quandiu vixit in carne, Christo Domino aggregarat; adhuc autem restare innumeros, qui ejus meritis et exemplis ad salutationis gratiam essent perducendi. Unde multum exsultans, seque ex illis fore, non desperans, Claram-Vallem, quam citius potuit, adiit, postulans et impetrans se ad probationem admitti. Qui dum adhuc ibidem novitius esset, et beati viri memoriam pene incessanter atque insatiabiliter animo volveret, quadam die Dominica circa finem vigiliarum, fatigato illi, et modis pluribus afflicto, cœpit obrepere sopor. Et ecce apparuit ei reverendissimus Pater, cujus amore flagrabat, dignanter alloquens eum, et monens de dirigenda ad Deum jugiter intentione, cum quotidiana lacrymarum effusione. Quod si faceret, divinam miserationem, et suam ipsius visitationem securus exspectaret. Et cum ista dixisset, recepit se in tumbam suam, quæ ibidem coram altari beatæ Virginis ma-

tris posita erat. Quæ videlicet receptio tam evidens fuit, ut frater ille nesciret utrum dormitans, an vigilans hoc vidisset. Cumque aperuisset oculos, et piissimi Patris admonitionem dulci recordatione pensaret, subito iterum apparuit illi jam plene vigilanti et corporeis oculis intuendum se obtulit. Stabat igitur comminus coram ipso, ita ut manu tangi facile posset: diligenter eum considerans, et quasi explorans utrum dormiret, an vigilaret, more eorum qui excitant ad vigilias dormientes. Quem cum novitius stupidus et attonitus intueretur, protinus ille qui videbatur, evanuit : et (quod mirum dictu est) visum est illi quod quasi sensibiliter præcordiis ejus illapsus fuisset. Unde vehementer accensus in amorem Dei et ejusdem beatissimi viri, ad susceptionem novæ vitæ in gaudio et exsultatione spirituali de die in diem instituebatur. Denique sequenti nocte cum vigiliis fratrum similiter interesset, talem ac tantam divinæ visitationis gratiam ibidem expertus est, qualem ac quantam in vita sua nunquam antea senserat : quod totum utique meritis ejus, quem diligebat, se obtinuisse, gratulatus est. Cumque per dies plurimos memoriam abundantiæ suavitatis hujus recolendo frequentius eructaret, fundebat ubertim dulces et pias lacrymas, quibus die noctuque satiari non poterat. Transacto autem anno probationis ejus, sacrum habitum cum multa devotione suscepit, vestem innocentiæ, quam non tam foris quam intus vestitus fuerat, jugi meditatione perpetuaque sollicitudine illibatam servare contendens, sicque post vestigia venerandi Patris, quem unice diligebat, indefesso studio pro modulo suo gradiens, et vitam suam in bona perseverantia consummans, illi, ut confidimus, est associatus in cœlis, cujus in terris positus consortium ardenter desideravit, et vigilanter requisivit.

CAPUT VIII

De monacho, cui Dominus Jesus Christus semel et secundo apparuit.

Alius quidam in eodem cœnobio novitius frater, cum ex toto corde Dominum quærere proposuisset, conjunctis sive expansis manibus frequenter orare solitus erat, ubi tamen opportune id facere potuisset. Quadam itaque nocte in principio vigiliarum, cum esset in choro, clausis oculis, manibusque protensis ad Deum intendens, subito adfuit ibi Dominus Jesus Christus, loquens ad eum, et dicens :« Porrige mihi manus tuas. » Ad hanc itaque vocem cum aperuisset oculos frater ille, multum obstupuit, sed utrum dormiens an vigilans hoc audisset, non facile discernere potuit. Ex hac autem voce multum fervorem, multamque devotionem mente concipiens, eamdem formam orandi servare deinceps sollicitus fuit. Post aliquantum vero temporis, cum jam monachus factus in quodam ejusdem ecclesiæ angulo secretius staret, intento animo junctisque manibus, sicut solebat, orans, subito fuit in spiritu. Et ecce astitit ei Dominus Jesus Christus, suppositis atque expansis manibus suis manus illius excipiens, et quasi ad professionem admittens. Quo facto cum fuisset homo reversus ad se, gavisus est gaudio magno valde, jamque felici doctus experimento certissime credidit ubique divinam esse præsentiam, maxime vero, sicut testatur legislator noster S. Benedictus (26), quando operi Dei, sive orando, sive psallendo insistimus.

CAPUT IX.

De fratre Ansulpho, qui vidit Dominum Jesum in cruce pendentem.

Magnæ devotionis vir, et magna præditus gratia, nomine Ansulphus, cum adhuc esset in Claravalle novitius, vidit in visione apparentem sibi Dominum Jesum Christum, tanquam in cruce pendentem. A Erant autem, ut sibi videbatur, ibidem duo alii novitii, qui secum erant in probatione. Cum ergo suppliciter Dominum adorasset, et ut sui sociorumque suorum misereretur humillima prece rogaret, motus misericordia pius Dominus respexit ac benedixit eum; et alterum cum eo supradictorum novitiorum. Cernens vero novitius, qui hæc videbat, tertium illum Dominica benedictione minime roboratum, fraterna pietate commotus, cœpit attentius rogare Dominum, ne ipsum a largitate suæ benedictionis excluderet. Respondit autem Dominus nequaquam illum esse benedicendum; sed magis ad massam pertinere maledictorum. In his verbis evigilans novitius ille, de benedictione, qua cum socio suo a Domino benedici meruerat, oppido gratulatus est, sed quidnam de illo, de quo tam tristem sententiam audierat, futurum foret, dubius exspectabat. Post diem itaque tertium tertius nempe neophytus trinitatis B vinculum rumpens, ut tristem sui nominis etymologiam exprimeret, Malgerus siquidem vocabatur, Ordine derelicto reversus est ad vomitum vitæ sæcularis, et factus est apostata vilis. Reliqui autem duo, qui benedictione Domini firmati fuerant, ipso miserante benedictionem hæreditate possederunt: et quoniam ad sortem benedictorum Domini pertinerent, in proposito suo juste et pie usque in finem vitæ perseverando, declararunt.

CAPUT X.

De fratre qui dexteram Domini se benedicentem in visu deosculatus est.

Frater quidam ejusdem cœnobii, cum se ad quærendum Dominum magno desiderio convertisset, et pii Salvatoris nostri Domini Jesu Christi memoriam dulci meditatione continue ruminaret, vidit illum quadam vice in visione sibi apparentem. Sollicitus C autem de sua salute, flagitabat obnixe salutiferam ejus benedictionem, dicens : » Obsecro, Domine, benedic mihi ut salvus fiam. » Pius vero Dominus, qui propterea pauperi suo apparere dignatus fuerat, ut aliquam stillam dulcedinis suæ ipsi misericorditer impenderet, elevata sancta dextera sua, benedixit eum. Qui protinus sibi in eadem visione videbatur inenarrabili gaudio repletus, et pia præsumptione apprehendens beatissimam dextram, a qua benedici meruerat, cum ingenti devotione deosculabatur eam, atque dicebat: « Gratias ago tibi, Domine Jesu Christe, quia benedixisti mihi ; et salvus ero, »

CAPUT XI.

De fratre qui vidit B. Mariam Magdalenam in visu.

Alteri cuidam fratri religioso atque devoto datum est in spiritu videre B. Mariam Magdalenam splendidissimo vultu et habitu ante altare stantem. Qua D visa, repletus est frater idem lætitia magna. Cumque cogitaret animo, optando atque supplicando, et cum magno æstu sacri desiderii suspirando, quatenus ei beatissima Dei genitrix virgo Maria, cui devotissime die noctuque serviebat, similiter monstraretur, facta est vox ad eum in ipsa visione dicens : « Nosse te convenit quod necdum idoneus es ad sublimissimam immaculatæ Dei genitricis et Virginis claritatem contuendam. Satage ergo, cresce et profice, quantum poteris, ut eam quandoque videre merearis. »

CAPUT XII.

De magno profectu cujusdam Monachi Laici. (26*)

(Vide supra Vitam primam, lib. VII, col. 437.)

CAPUT XIII.

De converso, cujus devotionem S. Bernardus per spiritum cognovit.

(Vide ibid, col 439.)

(26) S. Benedic. in cap. 19 Regulæ.

(26*) Conversi numerantis in alio virtutes, quibus se jud s at carere, humilitas a S. Bernardo commendatu. n serm. *De altit. et bassitud. cordis.*

CAPUT XIV.

De visione quam vidit frater quidam in obitu alterius fratris.

Frater quidam sanctæ conversationis, dignus cui Dominus secreta sua revelare dignaretur, vidit quadam vice in visione se quasi in infirmitorio Claræ-vallis positum. Et ecce pretiosa quædam indumenta de palliis et sericis a venerabilibus quibusdam personis in eadem domo incidebantur et præparabantur. De cujus rei novitate cum multum obstupuisset, dictum est ei : Ornamenta ista, de quibus ita miraris, præparata sunt cuidam de filiabus abbatis Clarævallensis, quæ modo processura est ad nuptias. Et quia minus habet pulchritudinis in se, quam conveniat generi suo, oportet ut habeat saltem pretiosarum fragrantiam vestium, atque decorem, unde placeat æterno sponso, in cujus purissimum thalamum non modo macula peccati, sed neque ruga negligentiæ, quod benignissimæ charitatis ipsius indulgentia non texerit, ullomodo intrare poterit. Eadem igitur hora pulsata est tabula defunctoria, et defunctus est ibi frater quidam : de quo inventum est quod, quamvis innocentem et mansuetam vitam duxerit, in operatione, tamen aliquantulum negligens et remissus exstiterit. Unde necesse erat ut cui gratiam absoluti decoris propria merita non præstabant, et nimirum fratres de orationibus suis copiosiorem ornatum impenderent.

CAPUT XV

De monacho laico qui missam per somnium didicit.

Charismatum cœlestium distributor Spiritus sanctus, qui omne datum optimum, et omne donum perfectum descendens a Patre luminum, singulis fidelibus, prout vult, dispensat, monacho cuidam laico et illitterato speciale ac mirabile quoddam gratiæ suæ conferre dignatus est. Hic itaque beatus homo, Galterus nomine, doctis et litteratis fide et devotione non inferior, vestiarii officium in Claravalle multo tempore gerens, non secundum personarum acceptionem, sed secundum necessitates indigentium vestimenta fratribus cum multa charitatis dulcedine providebat : qui etiam puritate innocentis vitæ tam Deo quam hominibus carus et acceptus erat. Huic aliquando in strato suo quiescenti, persona quædam reverenda dormienti apparuit, præcipiens ut oratorium quantocius intraret, et divinæ majestati missam devotus cantaret. Ille vero super hujus præcepti novitate non parum attonitus, simul etiam personæ suæ humilitatem considerans, nutabat quidem præ verecundia, sed præcipientis auctoritate pressus, nec resistere ausus, velociter paruit imperanti. Aggressus itaque insolitum opus, et sacerdotalibus ornamentis indutus, missam de Spiritu sancto cum magna devotione per somnium celebravit. Cumque evigilasset, eamdem missam, quam antea penitus, utpote litteras nesciens, ignorabat, corde tenus scivit, et eam deinceps per plurimos annos in memoria retinuit, tantoque eam in meditationibus et orationibus suis dulcius ruminare studuit, quanto se hanc non ex humana doctrina, sed ex inspiratione divina didicisse jucundius meminit.

CAPUT XVI.

De magna patientia cujusdam conversi in infirmitate sua

(Vide supra S. Bernardi Vitam primam. lib. VII, col. 441.)

CAPUT XVII.

De converso, cui scientia divinarum Scripturarum collata est.

Solebant infirmarii Clarævallis cum gaudio et admiratione magna referre de quodam religiosæ vitæ converso, gratiam quamdam admirabilem et memoria A dignam, quam Dominus ipsi ante obitum illius conferre dignatus est. Cum enim mater gratia bonæ vitæ ipsius merita remunerare disposuisset, et infirmitate correptus aliquandiu decubuisset tandem ingravescente languore mortis signa evidentius apparentia resolutionem corpusculi imminere nuntiabant. Et ecce spirante ubi voluit, et quando voluit, Spiritu sancto, novo vere et stupendo miraculo illuminatus est intellectus ejus, et aperta lingua illi, cœpitque homo rusticanus, qui nunquam litteras didicerat, expedite Latino uti eloquio, miras quasdam sententias de Scripturis sacris disserens, nihil tamen proferens, nisi quod sanæ doctrinæ congruebat. Mirabantur fratres laici, qui litteras nesciebant, quænam esset hæc rei novitas, et accitis quantocius monachis, in audientia nihilominus eorum idem infirmus Scripturarum mysteria luculento sermone pandebat. Præterea suaves quasdam cantilenas de mysteriis sanctæ Ecclesiæ mo- B dulatis vocibus decantabat, quæ nusquam audiri consueverant, ita ut audientes miraculi novitate attonitos redderet, et cantus suavitate mulceret. Sed quid omnipotens et misericors Deus in hac tam insolita gratia simplici et rusticano homini collata mortalibus innotescere voluit, nisi hoc, quod in æterna beatitudine regni ipsius, secundum Apostoli sententiam. *Non erit Judæus aut Græcus, Barbarus et Scytha, servus et liber, litteratus seu illiteratus?* (*Colos.* III) sed, secundum Prophetam, *erunt omnes docibiles Dei;* (*Isa.* LIV; *Joann.* VI) *et : Omnes, a maximo usque ad minimum eorum, cognoscent me, dicit Dominus?* (*Jer.* XXXI.) Utinam attenderent exemplum istud homines inquieti, qui circumeunt mare et aridam, ut palea litteræ repleantur, et typho scientiæ turgeant, ut vocentur ab hominibus Rabbites et magistri, ut glorientur se esse legistas et decretistas, dialecticos et sophistas ut, de negotio C pietatis avaritiæ et ambitioni serviant. Utinam, inquam, cordis aure perciperent et intelligerent, quoniam sicut rustico huic et idiotæ, qui simpliciter in timore ambulare studuit, in obitu ipsius divinæ scientiæ sublimitas collata est, et notitia mysteriorum cœlestium reserata; sic econverso ipsi stulti et fatui remanebunt in obitu suo, cum divitias scientiæ, quas sine timore Dei devoraverunt, evoment, et de ventre illorum extrahet eas Deus. (27) Et hæc dicimus, non ut scientiæ appetitores generaliter condemnemus, sed ut doceamus omnem hominem, primitus fundamentum timoris Dei collocare in fossato humilitatis, quia timor Dei, secundum veram diffinitionem, initium sapientiæ est : dehinc quantumcunque voluerit scientiæ superædificet, quia nulla unquam scientia inflat, ubi divina pariter et fraterna charitas ædificat. Itaque novus iste theologus de quo locuti sumus, qui a timore D Dei incipiens, fastigium perfectæ sapientiæ apprehendere meruit in consummatione præsentis vitæ, cum aliquandiu sententiarum varietate, et cantuum modulata suavitate, tanquam dulcissimo poculo audientes lætificasset, tandem in bona confessione transivit ex hoc mundo ad Patrem, felici absorptione in abyssum æterni luminis absorbendus, cujus in hac vita primitias ad hoc tantum, ut reor, acceperat, ut nos in odore unguentorum, quibus delibutus erat, tanto avidius currere faceret (*Cant.* I), quanto solis mansuetis et humilibus fontem veræ sapientiæ patere cognosceremus.

CAPUT XVIII.

De converso bubulco, qui vidit in visione Dominum Jesum boves secum minantem.

Conversus quidam in una grangiarum Clarævallis bubulci gerebat officium, homo purus ac magnæ simplicitatis, qui omnia quæ sibi a magistris suis fuissent injuncta promptus ac devotus exsequeba-

(27) Alludit ad Job. XX

tur, et intuitu retributionis divinæ quotidianos labores patientissime tolerabat. Hic quadam vice vidit in somnis juxta se Dominum Jesum Christum jucundo nimium spectaculo illa sua dulcissima manu tenentem aculeum, atque ex alia parte temonis boves secum minantem. Cumque evigilasset, et piissimi collaboratoris sui mansuetudinem, benignitatem dulcedinemque mente revolveret, exarsit subito in præcordiis ejus ignis vehementis desiderii, ipsum suspirantis, ipsum facie ad faciem videre cupientis quem in beata visione collaboratorem habere meruerat. Cumque dissolvi vehementer cuperet et cum Christo esse (*Philipp.* I), pius Dominus, qui cum mitibus ambulat, et cujus sermocinatio cum simplicibus est, desiderium pauperis sui nequaquam differre voluit, sed mox idem frater ægritudine correptus lecto decubuit, et die septimo laborem et dolorem cum morte finivit vitamque perpetuam cum requie sempiterna quæ est Christus Dominus, feliciter apprehendit. Ad hunc in extremis agentem reverendissimus abbas ipsius beatus Bernardus gratia visitationis intravit, quatenus filio repatrianti, cujus conscientiam puram ac simplicem noverat, valefaceret, et jam exire parantem contra latrunculos spiritualis nequitiæ sua benedictione muniret. Cum vero prædictam visionem ipso infirmo referente cognovisset, plurimum inde gratulatus est. Quo defuncto, pronuntiavit de eo confidenter quoniam cum Deo ambulavit, et vere cum ipso operatus est Deus : ideoque transtulit illum Dominus. Non enim poterat miserator Omnipotens servum suum in supremo agone deserere, cui dignantissimus comes et cooperator fuerat in labore.

CAPUT XIX.

De humilitate magna cujusdam conversi.

(Vide supra, S. Bernardi Vitam primam, lib. VII, col. 442.)

CAPUT XX

De converso, post cujus mortem Dominus gloriosa revelatione demonstrare dignatus est quantæ perfectionis in vita sua fuerit, et quantam beatitudinem in morte consecutus sit.

In supradicto cœnobio alter quidam conversus exstitit, vir religiosus ac magnæ mansuetudinis, qui per magisterium divinæ gratiæ didicerat esse mitis et humilis corde. Huic cæteri fratres testimonium perhibebant quod nunquam visus fuisset irasci, nunquam quibuslibet injuriis provocatus ad impatientiam erumpere. Hic inspirante Deo, statuerat firmiter in animo suo, ut quoties a quibuslibet fratribus juste sive injuste proclamaretur, toties pro illis oraret, et pro singulis *Pater noster* ad minus una vice diceret. Cujus etiam exemplo informati multi Clarævallensium fratrum, eamdem consuetudinem usque hodie quasi pro lege custodiunt. Verumtamen si accepta Deo et grata hominibus erat devotio et humilitas hujus beati viri, videant, quid responsuri sint Deo in die tremendi examinis ejus, qui econtrario nituntur, qui si forte ab aliquo proclamati fuerint, exasperantur, et ad impatientiæ verba prorumpunt, rancorem quoque, quem adversus proclamantes se concipiunt, dissimulare nequeunt, seu etiam opportunitatem captant, quo non charitatis, sed rancoris spiritu impulsi, eos qui se clamaverant, cum quanta possunt exaggeratione reclament. Prædictus itaque vir Dei quadam vice pro negotiis Ecclesiæ suæ in via directus; necesse habuit per fauces cujusdam nemoris solus transire. Contigit autem eum ibidem in manus incidere latronum, qui etiam despoliantes eum, jumentum quoque quo vehebatur cum sarcinulis rapuerunt, et nihil ei penitus præter solam charitatem reliquerunt. Illa vero, quoniam non erat incaute foris in cistarcia relicta, sed firmissimæ patientiæ nodis intus in intimo cordis sapienter astricta, sicariorum violentiam timere non potuit. Salva igitur charitate, nihil Dei servus amittere poterat, quia pro nihilo erat quidquid illa remanente perdebat. Recedentibus vero latronibus, cum jam paululum processissent, ipse ad orationem prosternitur, obsecrans Dominum, ut hanc eis impietatem remitteret. Quidam autem ex ipsis nutu Dei reversus, et fratrem illum a longe subsecutus, curiosius observabat, volens scire quid ageret. Et videns eum orationi diutius insistentem, celeri cursu revertitur ad socios, percutiens pectus suum, et dicens : « Væ nobis miseris et damnatis. En moriemur omnes, quia hunc tam sanctum hominem, et tam sancti monasterii fratrem malo nostro tam male tractavimus; » siquidem ipso revelante cognoverant quod de Claravalle esset. « Hic enim, inquit, ex quo recessit a nobis, non cessat orare cum gemitu et lacrymis : nec dubium est quin ipse Dominum roget etiam pro suis inimicis. » Quod audientes latrunculi illi, compuncti sunt animo, velociterque redeuntes, invenerunt illum adhuc in oratione flexis genibus intentum. Cui mox universa, quæ violenter ei abstulerant, restituunt, et venia suppliciter postulata in pace dimittunt. Quo viso, frater ille Salvatori Christo immensas gratias referens, gavisus est gaudio magno valde de compunctione prædonum, magis quam de receptione spoliorum.

Iste ergo vir bonus cum in proposito sancto laudabiliter usque in finem vitæ suæ perseverasset, tandem vocante se Domino collectus est ad patres suos, visurus bona Domini in terra viventium, a modo et usque in sempiternum. De cujus glorificatione visio talis apparuit, eadem qua defunctus est die. Erat in quodam monasterio longius a Claravalle remoto monachus quidam religiosus et magnæ opinionis vir : quem pro sua sanctitate omnes ejusdem monasterii fratres sincere diligebant, omnes singulariter honorabant. Hic igitur eadem die, qua prædictus frater in Claravalle defunctus est, et ipse moriens ad extrema devenit. Cumque jam morti proximus videretur, raptus est ab humanis, ita ut omni membrorum officio destitutus a mane usque ad horam nonam jaceret immobilis. Tantummodo in pectore modicum spiramenti supererat, quod eum a mortuo secernebat. Ita ergo de mane, sicut jam diximus, usque ad horam nonam in exstasi positus, tandem ad seipsum revertitur, et virtute recepta lingua iterum in verba laxatur. Stupentes vero qui aderant, causam ab eo repentinæ discessionis ac reversionis, flagitant. Quibus ipse respondit : « Hodie cum a sensibus carnis in spiritu sublevatus abstraherer, inveni me subito introductum velut in paradisum voluptatis, in locum gloriosum atque præclarum nimis, cujus aptitudinem, pulchritudinem, atque amœnitatem, humani sensus angustia æstimare non sufficit. Videbatur illic pretiosorum vasorum aliorumque ornamentorum gloria magna et diversitas multa, infinita quoque deliciarum præparatio, quomodo fieri solet in adventu cujuspiam potentissimi regis aut imperatoris. Erant etiam illic sancti innumerabiles, immenso claritate coruscantes, quorum alii jam advenerant, alii adhuc de cunctis partibus veniebant, quasi ad grande spectaculum certatim properantes, et velut ad diem solemnem undique confluentes. Audiebatur præterea ibidem suavitas harmoniæ cœlestis, et resonabat undique gratiarum actio et vox laudis. Ego vero cum in iis quæ videbam et audiebam nimis obstupuissem, sciscitatus sum ab angelo ductore meo quænam esset tantæ solemnitatis et lætitiæ occasio. » Ipse vero respondit : « Hæc est celebritas nova, novi cujusdam sancti hodie de domo Clarævallis assumpti, et in gaudia ista modo solemniter introducendi. » Hoc itaque dicto jussit me citius egredi, atque ad humana reverti. Quod cum ego nimium detestarer, obsecrabam medullitus, ut ab illa felicitate ad miserias

corporis amplius non remitterer. Ille vero respondit: « Modis omnibus oportet te ad fratres tuos regredi, donec annunties quæ vidisti. Quo facto protinus reverteris, et æternæ istius lætitiæ participium obtinebis. Hujus rei gratia missus sum ad vos indicare ista quæ vidi, ut et ipsi benefacientes proficiatis et perseveretis in bono, scientes utique quod non deerit merces operi vestro. » Et cum ista dixisset, illico valedicens eis, obdormivit in Domino. Planxit autem eum omnis congregatio monasterii planctu magno, utpote sanctissimum, et magnæ utilitatis virum, de cujus exemplo omnes erant informati, et de cujus consilio pendebant universi. Illi ergo sollicite tempus horamque notantes, cum requisissent in Claravalle, cognoverunt fratrem supradictum, eadem die qua visio hæc demonstrata est, fuisse defunctum. Cujus nimirum tanta ac talis inventa est conversatio, ut fidem facile faceret tanto ac tali miraculo. Beatus vero Bernardus, cum quidam de fratribus hanc visionem coram eo cum grandi admiratione referret, ita respondit: « Et vos fratres, ista miramini? Ego vero magis admiror incredulitatem et duritiam cordis vestri, qui adhuc minime creditis, aut minus forte advertitis vocem illam veridicam, qua de cœlo clamatur: *Beati mortui, qui in Domino moriuntur. Amodo enim jam dicit Spiritus, ut requiescant a laboribus suis* (*Apoc.* XIV). Mihi siquidem luce clarius, et vita qua vivo certius constat omnes, qui in Ordinis hujus puritate obedientes et humiles perseverarint, mox ut carnem exuerint, ab omni miseria protinus exuendos, et immortalitatis gloria vestiendos. Audientes vero fratres ab ore tanti Patris testimonium tale de puritate Ordinis, vehementer confortati sunt, et de glorificatione fratris qui puritatem Ordinis totis viribus sectatus fuerat, Domini clementiam collaudantes, studebant et ipsi districtioris vitæ vias nequaquam abhorrere, ut et glorificationis, quæ arctam et angustam viam propter Christum incedentibus repromittitur, participes effici mererentur. Utinam et nos, qui temporibus istis novissisimis quibus, refrigente jam charitate, tepiditas et negligentia usquequaque subintrare cœpit, hæc audimus vel legimus, recalescamus ad imitandum vigorem ferveris et devotionis sanctorum Patrum, ne forte, qui similia ipsis conversionis initia habemus, conversatione reproba degeneres effecti, sicut puritatem Ordinis sacri negligimus, sancta puritate illius summæ beatitudinis alienati, illic deputemur, ubi nullus ordo, sed sempiternus horror inhabitat (*Job.* X).

CAPUT XXI.

De fratre, quem S. Bernardus in visu ne tentationi cederet admonuit.

Post transitum reverendissimi Patris Bernardi, fuit in Claravalle frater quidam, qui in primordio conversionis suæ, tanquam novus miles, crebros hostium assultus tolerabat, crebra tentationum jacula scuto patientiæ viriliter excipiebat, super omnia vero spiritum fornicationis adeo infestum sentiebat, ut phantasias miseræ carnis, quas malignus ille cordi ejus ingerere continue nitebatur, manu sacræ compunctionis et orationis vix abigere valeret, et in hoc frixorio confrixus tota die contristatus incederet. Augebatur in dies molestissimi hujus conflictus molestia, nec erat rudi tirunculo tanta patientia, ut violentiam passionis duræ se ulterius ferre posse consideret. Unde etiam deliberavit animo cedere tentatori, et projecto religionis habitu ad sæculum reverti. Cumque jam sollicite recedendi opportunitatem observaret, astitit ei per visum beatus Bernardus paulo ante defunctus, increpans ipsius socordiam, et super iniquitate, quam mente conceperat et actu perficere satagebat. Cui cum ille respondisset sese diutius reluctatum fuisse, et jam

A tentationis violentiam ferre non posse, ait sanctus ad illum: « Scito prænoscens quoniam multa adhuc te certamina manent. Sed age viriliter, et noli deficere, quia Dominus aderit tibi, tanquam adjutor in opportunitatibus, ut eruat te. Unde tibi polliceor quia, si in Ordine usque in finem perseveraveris, salvus eris. Quod si forsitan aliquis tibi nocere tentaverit in die novissimo, ego respondebo pro te, et animam meam ponam pro anima tua. » O vere amicum fidelem, pium patrem, auxiliarium fortem, qui post mortem carnis in vita beata magis se fidelem probans, oviculam nutantem, jamjamque in barathrum apostasiæ ruentem tam dignanter visitavit, blandis consolationibus fovit, exhortationibus roboravit, et per Dei gratiam de præcipitio mortis ad vias vitæ reduxit. Tali namque pollicitatione tanti patris prædictus frater animatus, spiritum pusillanimitatis et diffidentiæ penitus a corde suo B eliminavit, et ad agonem certaminis incredibiliter roboratus, deinceps a stabilitate sua nullis maligni spiritus machinamentis, seu tentationum violentiis moveri potuit; sed sicut ei prædictum fuerat, multorum certaminum agones desudans, de cunctis per Dei gratiam victoriæ triumphum reportare meruit, atque in Ordine sancto usque in finem vitæ suæ in optima conversatione perseverans, salutem æternam, secundum sponsionem Deo dilecti Patris sui, feliciter consecutus est.

CAPUT XXII.

De fratre, cui S. Malachias et B. Bernardus apparuerunt, et pro culpa sua castigaverunt.

Alius quidam de fratribus ejusdem cœnobii, cum instructu diabolico ita mente corruptus esset, ut jam apostatare a Deo, et pactum cum inferno facere, id est ad sæculum redire disponeret, vidit in C visu noctis beatum Bernardum, sanctumque Malachiam, reverendissimos ipsius loci patronos in dormitorio deambulantes, et fratres in lectis suis pausantes sigillatim visitando benedicentes. Qui cum in Ordine visitationis ad lectulum videntis hæc devenissent, nec tam benigne eum respexere, nec benedictione, qua cæteros firmaverant roboravere, sed magis quasi indignantes adversus eum stabant: sicque beatus Malachias ad sanctum Bernardum locutus est: « Homo iste pravus et inquietus nihil omnino boni gerens animo non timet iniquitatem meditari in cubili cordis sui: jamque prona voluntate diabolicæ suasioni assensum dedit, ut ad vomitum sæculi, quam citius poterit, revertatur. » Quo audito, beatus Bernardus dixit ei: « Tu de monasterio meo fugere quæris? Et quo fugies, miser, a facie Domini? Crede mihi, quia malo tuo talia cogitasti. Scio, scio, sola vexatio intellectum dabit auditui: et qui per timo- D rem Dei te corrigere neglexisti, dignis verberibus castigatus, ulterius fugere non tentabis. » Et his dictis cœpit eum crebris ictibus tundere baculo quem tenebat, et ait: « Ecce stipendia, quæ mereris. Surge nunc, et fuge, si poteris. » Evigilans autem frater ille invenit se tunsionibus illis totum conquassatum atque confractum, ita ut in infirmitorium ductus, lecto detineretur. Tremens itaque ac pavens, fratres qui sibi assistebant rogat, ut priorem quantocius ad se venire faciant. Quo accersito, cum multa contritione cordis confessus est malitiam, quam mente conceperat, et opere perficere intenderat; pœnam quoque, quam inde pertulerat. Priore vero desidiam et socordiam ejus, sicut dignum erat, corripiente, et pro reatu instabilitatis pœnitentiam injungente, frater idem perfecte resipuit, et non apprehendit eum ultra desiderium fugiendi. Cum enim salubriter didicisset durum sibi fore, contra stimulum pungentis gratiæ recalcitrare, studuit de cætero eidem gratiæ salutem suam in se misericorditer operanti cum timore et tremore cooperari.

CAPUT XXIII.

De converso, qui sanctos angelos in obitu suo videre meruit.

Infirmabatur aliquando conversus quidam de fratribus præfati monasterii, homo religiosus et laudabilis conversationis, qui in simplicitate cordis sui viam arctam et angustam, per quam itur ad Deum, inoffenso pede, sicut in morte ipsius patuit, cucurrerat. Cum enim bonum cursum consummasset, et jam ad extrema devenisset, apertis oculis vidit angelos sanctos præsentes assistere lectulo suo. Quos ut vidit, mirum in modum exhilaratus, quasi jam de morte triumpharet, circumstantibus fratribus ait : Nunquid non aspicitis angelos Dei, qui modo advenerunt? Pulsate ergo quantocius tabulam, quoniam ipsi præstolantur exitum meum. Vix verba finierat, et mox pretiosam resolutus in mortem, felicem animam reddidit : nec dubium quin spiritus beati quos prævidere meruerat, eam susceperunt, et secum ad gaudia sempiternæ beatitudinis perduxerunt.

CAPUT XXIV.

Qualiter conversus, qui sine licentia caligas suas lavit, divinitus punitus sit.

Quoniam de præclaris moribus religiosaque conversatione, seu etiam pretiosa morte sanctorum Patrum, ad ædificationem proficientium multa jam diximus, libet nunc ad cautelam desidiosorum, negligentiam cujusdam fratris, et pœnam, quam pro eadem negligentia sua divinitus sustinuit, interserere, quatenus sicut proficere volentes virtutum exemplis ad meliora provocantur, ita negligentes quique divinæ animadversionis ultione territi, non solum majora, verum etiam minora sacri Ordinis instituta transgredi vereantur. Conversus quidam in una grangiarum Claræyallis caligas suas absque magistri licentia lavare præsumpsit. Exierat autem solus, et stabat in crepidine rivi, qui prope grangiam fluit, cœpto operi insistens. Heu miser, non considerans quod graviter delinquunt qui vel in minimis puritatem sacri Ordinis violare præsumunt! Cum ergo, ut diximus, temerario operi, cujus magistri sui testem conscientiam non habebat, instaret, audivit vocem clamantem, tanquam si aliquis alteri loqueretur, et dicentem, « Percute, percute. » Nec mora sensit se idem conversus duobus gravissimis ictibus feriri, uno in capite, et altero in pedibus, tremensque ac pallens concitus in grangiam rediit; quid fecisset, vel quid audisset, quid etiam pateretur, trementibus labiis fratribus indicavit. A quibus cum confestim ad abbatiam transmissus fuisset, peccatum suum pariter et pœnam peccati, qua poterat humilitate, confessus est. Dicebat autem eosdem ictus quos invisibiliter acceperat, paulatim ad interiora sua serpere, unum a parte capitis, et alterum a parte pedum : seque modis omnibus vitæ terminum sortiturum, dum iidem ictus in corde ipsius sibi mutuo jungerentur. Quod etiam verum fuisse rei exitus probavit, dum idem frater paucis interpositis diebus in bona confessione vitam finivit, tanto purior, ut credimus, ad Deum vadens, quanto terribiliore morte pro culpa sua puniri promeruit. Sed quid causæ esse putamus, quod ille Judex justus, Dominus Sabaoth, qui judicat orbem terræ in æquitate, pro consimili culpa disparem frequenter videtur ferre sententiam, cum certum sit, nec fallere velle, nec falli posse sapientiam Dei, quæ non solum suaviter, sed et prudenter disponit omnia? O quanti sunt hodie, qui religionis habitu teguntur, et monachorum nomine censentur, qui cum secundum Regulam et

A Ordinem suum proprietati abrenuntiaverint, exemplo tamen Ananiæ et Saphiræ temeraria nimis præsumptione proprietates habere non verentur ; cum illos virtus quæ exivit de ore Petri apostoli terribili morte mulctaverit (*Act.* v), istos vero nulla plaga tangat ; sed econtrario videantur in bonis ducere dies suos, utinam non in puncto ad inferna descensuri ! Sed et in ipso Cisterciensi Ordine, qui licet per gratiam Dei purus et integer sit a tam enormi vitio proprietatis, nonnulli tamen fuere, vel sunt, ab illo tempore, quo frater ille pro levi, ut videbatur, culpa tam duræ mortis sententiam excepit, qui sine respectu sacri Ordinis facile in levibus excedentes, solent significare, aut verbo dicere, quid, vel quantum est ? Nec attendunt quod scriptum est quoniam *Qui minima spernit; paulatim decidet* (*Eccli.* XIX). Quos tamen omnipotens Deus non continuo punit, non quia nunc in hoc tempore non sit

B adeo grave delictum absque licentia quidpiam lavare, vel aliud sine nutu senioris facere, sicut eo tempore, quo talia voluit Deus ad exemplum posterorum districte ferire, sed quia pius et misericors est, et ipsa benignissima patientia sua nos ad confessionis et pœnitentiæ remedia provocare dignatur. Cæterum, si qui sunt (quod Deus avertat) qui se hæc levia absque gravi periculo animæ suæ facere posse putant, et tales excessus suos per condignos confessionis et pœnitentiæ fructus diluere negligunt, paulatim ipsis minus curantibus sentina negligentiæ excrescente, navis conscientiæ ipsorum sine dubio, nisi Deus succurrat, in profundum demergetur. Quapropter omnes nos, qui præclarissimo Cisterciensi Ordini professionis titulo astricti sumus, studeamus non solum majora, sed etiam minora ejus instituta omni sollicitudine servare, ne forte (quod absit !) fervor Ordinis intepescat et pereat tempori-

C bus nostris, et nos, si tanti sacrilegii rei coram justo judice fuerimus inventi, districta ejus sententia tollamur cum impiis, ne videamus gloriam Dei.

CAPUT XXV.

De monacho, qui sine caligis dormire præsumpsit, et propterea per divinam revelationem vetitus est abbas fieri (28).

Quia, sicut superiora declarant, cognovimus, quanta districtione punitus sit excessus, per deliberationem quidem, sed quantum reor per contemptum minime contractus, adhuc aliud quiddam simile huic, licet non in Claravalle, sed in alia domo Cisterciensis Ordinis factum, referre libet; quatenus per hoc probemus etiam minimorum mandatorum transgressionem non parvi ponderis apud Deum esse, et ut mentis nostræ desidia gemino hoc exemplo,

D quasi manu quadam sollicitudinis, ut ad cautelam sui evigilet, excitetur. Cœnobium quoddam Cisterciensis Ordinis vacabat abbate. Vocatus est autem Pater abbas, quatenus, ipso præsente et consilium dante, secundum Ordinis instituta fratres domus idoneam personam in Patrem et pastorem animarum eligerent. Cum autem tempus electionis instaret, et Pater abbas tam ex privatis quam ex publicis collocutionibus singulorum vota et voluntates didicisset, cognovit saniorem partem unanimi consensu eademque sententia in personam quamdam convenisse, quæ tunc forte aberat, sed incontinenti sperabatur esse ventura. Erat autem persona eadem major cellerarius domus illius. Nocte vero diem electionis præcedente, audivit Pater abbas per divinam revelationem vocem dicentem sibi : « Vide ne monachum illum constituas abbatem, qui sine caligis dormire præsumpsit. » Ad hanc vocem venerabilis abbas vehementer expavit; et cum multa admiratione quid-

(28) Hoc factum monachi sine caligis dormientis, dicit Cæsarius in Gallia contigisse, sed nec ille nec iste locum vel testem profert idoneum : et culpa si qua fuit, levis fuit, ac pœnitentia deleta. Sed nihil de hoc statuo.

nam sibi Dominus per hoc insinuare dignaretur, ancipiti cogitatione pensabat. Porro persona supra memorata, quæ ad tanti officii dignitatem idonea sperabatur, pridie quam electio celebraretur, sero venerat: quæ etiam summo mane Patrem abbatem signo confessionis facto in capitulum traxit, et quia quadam vice dum esset in itinere, nimio æstu decoctus, caligas exuere, atque sine caligis dormire præsumpsisset, humiliter confessus est. Dehinc senioribus et qui maturioris erant consilii cum Patre abbate convenientibus, quatenus de electione tractarent, cœperunt omnes pari voto eademque sententia petere illum quem divinæ revelationis arcanum tali honore privandum judicaverat. Eapropter Pater abbas secretius eis innotuit quid sibi divinitus imperatum fuisset: et ut aliam personam eligerent, consilium dedit, dicens impossibile esse ut contra conscientiam suam mandato Domini inobediens existeret.

CAPUT XXVI.

De mirabili fervore dulcis memoriæ Joannis quondam prioris Clarævallis.

Opportunum fore existimo, virum virtutis, dulcis videlicet memoriæ Joannem quondam priorem Clarævallis, quem conditio tulit, ad ædificationem posterorum styli officio revocare, qui de calore domus Rechab, quod nomen *ascendens* interpretatur, id est de fervore cœlestis disciplinæ, quam sanctus Pater Bernardus tradidit, incentivum sumens, ascensiones in corde suo disposuit; et tanta constantia indeclinabilis intentionis limitem paternæ traditionis observavit, ut vinum carnalis voluptatis seu pompæ sæcularis, tanquam virus pestiferum perhorrescens, sumere illud penitus non acquiesceret. Exigit autem hoc a nobis nostri hujus temporis plane miserabilis inopia: in quo tepiditas et negligentia usque adeo invaluere, ut hodie ferventissimus sibi quisque videatur, si non usquequaque tepidus et remissus inveniatur. Hic itaque strenuus vir prioratus officio in Claravalle per plures annos functus, tanta alacritate spiritus et patientia corporalis exercitii partem hanc sollicitudinis administravit, ut quasi signaculum videretur posuisse super cor suum, sententiam illam, quam beatus Pater Benedictus præposito, seu priori monasterii proponit, dicens(29) quia quanto plus prælatus est cæteris, tanto eum sollicitius oportet servare præcepta Regulæ. Erat ergo in exsequendis divinis promptus et alacer nimis, non noctibus, non diebus requiescens. Præcipue vero dulcedini psalmodiæ, quæ in sacro illo conventu multa morositate et vocis intentione persolvitur, tota mentis sollicitudine insistebat, ita ut stuporis et admirationi posset quidem esse omnibus, paucis vero imitationi. Dederat autem ei Dominus ad opus pietatis congruum satis instrumentum, vocem scilicet grossam et validam, quam etiam in servitio largitoris feliciter expendere curavit, sciens nimirum fluenta gratiarum proprio fonti sine fraude esse restituenda, ut uberius iterum fluerent. Stabat ergo in medio juvencularum tympanistriarum, sicut superior cæteris pro officii sui dignitate, sic etiam eminentior cunctis sanctæ devotionis fervore, et vocis exaltatione, psallens et satagens prævenire principes, id est, spiritus angelicos conjunctos psallentibus, paratos devotionem psallentium in conspectu divinæ majestatis in odorem suavissimi thymiamatis offerre. Nec levem conscientiæ suæ jacturam reputabat, si quando raucitatis, vel alicujus infirmitatis incommodo interveniente, solemnem psalmodiæ synaxim minus alacriter persolvisset. Quod tamen rarissime accidebat, quia cum cæteris donis etiam a gratia sanum et competentis roboris corpus acceperat, et ad omne opus bonum, pro regentis illud spiritus arbitrio, paratum.

(29) S. Benedict., c. 65 Regul.

A Cæterum inflexibilem mentis ejus in servitio Dei vigilantiam quis digne admirari, quis congrue effari queat; qualiter scilicet infra longissimum et quotidianum sacrarum vigiliarum spatium seipsum ad tolerantiam ardui illius laboris animabat, acediam, pigritiam seu somnolentiam viriliter propulsabat; et si propter humanæ naturæ fragilitatem dormitare se vel raro deprehendebat, quam severa invectione negligentiam suam redarguebat? Ut autem perpetuitatem vigiliarum quasi commonitorio quodam pulsatus illibatam servare valeret, lignum quoddam in superiori parte stalli in quo stabat, ingeniosa compositione sic aptaverat, ut, si quando prolixitate vigiliarum pertæsus dormitare cœpisset, nutantis capitis inclinationem malleolus repercutiens exciperet, et ab vigilandum repentino ictu suo sollicitiorem redderet.

Porro ad opus manuum cum forte alias exoccupatus esset, frequenter erat haud segnem se et B in hoc exercitio demonstrans, et pusillanimes, non tam voce quam exemplo, ad tolerantiam laboris exhortans. Præcipue vero secationis et messionis tempore, quando beati illi Claræ-Vallenses martyres velut in frixorio tota die friguntur, adeo tenaciter labori instabat, ut omnes pariter negligentias aliorum temporum illis laboriosis diebus quotidiano sudore se diluere reputaret. Ut vero peregrinum et advenam se esse super terram, nec habere hic manentem civitatem, sed futuram inquirere reminisceretur, de substantia mundi, quantum minus poterat, accipiebat; sobrietatis et parcimoniæ decore corpus suum castificans, quoniam virtus animæ in carnis maceratione perficitur, in vestitu quoque eamdem modestiam et humilitatem servabat, grossos, veteres, et consutos pannos semper appetens et amplectens, pretiosos vero, molles, et subtiles, C quasi quamdam pestem fugiens. Nam, ut de cæteris taceam, ipsum capitale lecti sui, in quo post nocturnas vigilias et diurnos labores fessum caput reclinare consueverat, non patiebatur qualescunque plumas habere, sed feno et paleis illud farciens sic cubabat, haud surdus auditor sententiæ, quæ in Vita Patrum legitur, sed a multis quasi dura declinatur, quoniam abominabilis omnis corporalis requies. O beata, et potius appetenda hujus sancti viri vilitas et abjectio sui in humilitate vera, quam arrogantia illius abbatis in præsumptione pessima: de quo certa relatione cognovimus, quod in partibus Saxoniæ cœnobium quoddam Cisterciensis Ordinis regens, pannis qui de lana terræ illius fiebant, nequaquam uti dignabatur, sed pretiosos de Flandria pannos, quibus lenociniis voluptatis et vanitatis satisfacere posset, annuatim sibi comparari faciebat! Quo defuncto, cum monachi vestimenta ejus inter D se partirentur, prior domus unam tunicis ejus sibi retinuit; quam etiam cum quadam solemni nocte, quasi pro reverentia dici festi indueret, tanquam si ardentibus laminis candentis æris ureretur, terribiliter exclamavit, et detestabilem vestem longius a se projecit. Quæ projecta, velut candens ferrum scintillas ex se emittere visa est. Attoniti stupore miraculi cæteri, qui de anathemate illo aliquid rapuerant, cum omni velocitate partes singulas in medium proferunt, ac in unum locum componunt, scintillis creberrimis undique, quasi de clibano ardente, micantibus. Nec cessavit exitiale prodigium, quousque vicini abbates in testimonium tam tremendi judicii Dei asciti sunt. Non sic humilis Joannes, non sic; qui improperium humilitatis Christi plures æstimavit omnibus pompis Ægyptiorum (*Hebr.* XI); qui vestem pretiosam non quæsivit, sed ad gloriosum votis et desideriis amictum angelorum suspiravit.

CAPUT XXVII.

Quanta constantia mentis venerabilis prior Joannes voluptates carnis calcaverit.

Verum in his et hujusmodi sanctæ religionis piique laboris exercitiis tanta inerat ei constantia mentis et longanimitas patientiæ, ut licet in quotidiano agone desudaret, non facile tamen refrigerium qualiscunque temporalis consolationis sibi subripere pateretur, nunquam, nisi extrema necessitate urgente, vigilias fratrum deserere, seu infirmitorium introire, consentiret. Accidit autem quadam vice, dum sacris vigiliis interesset, ut corporali molestia tactus infirmaretur, nec valeret psalmodiæ odas strenuitate qua solebat explere. Cumque magis ac magis malum intra se grassari, et per vitalia diffusum serpere sentiret, licet multum a cogitationibus suis urgeretur, ut de choro exiret, perstitit tamen, tristis quidem, et reputans ne forte ejusdem invaletudinis inæqualitate pressus, B infirmitorium, quod, quantum in se fuit, semper vitare studebat, intrare compelleretur. Finitis vero vigiliarum solemniis, locum quemdam secretiorem adiit, ibique, remotis arbitris, quanto secretius, tanto securius talia secum loquebatur: « Quid modo miser Joannes, quid modo erit? Nunquid infirmaris? Nunquid infirmitorium, quod solet aut sub flagellis Dei laborantium corpora misericorditer refovere, aut flagellari se simulantium conscientias terribiliter dissipare, tantilla incommoditate victus intrabis? Bene, videlicet ut lectum mollioribus culcittis stratum et ornatum ascendas, quæque molliora sunt in cellario, quæque delicatiora in promptuariis, propter reverentiam officii, quo indignus fungeris, morituræ et putredini obnoxiæ carni tuæ accuratius præparentur, et sic negligentiores quique fratrum ad sectanda carnis suæ commoda tuo provocentur exemplo. Ergone deliciosa hac infirmitate C cursum pœnitentiæ tuæ interrumpere debebis? Quare non potius præsumis de misericordia Dei, qui potens est tibi morbum temperare, ut et corpus exerceat, et de labore pœnitentiæ, qui est seminarium beatitudinis æternæ, nihil minuere cogatur? » Nutu vero Dei monachus quidam proximus erat loco illi, in quo vir Domini talia secum loquebatur, qui parietis tantum interstitio ab eo divisus, clarius pii murmuris susurrium audiebat; quique mox festinus ab reverendissimum abbatem Giraldum, cujus supra mentionem fecimus, currens, quid a priore audisset, intimavit. A quo vocatus, vix obedientia cogente, infirmitorium intrare compulsus est, licet hoc invalescentis ægritudinis ejus pondus per se requirere videretur. Cæterum, quam strenue, quam diserete, quam prudenter officium sibi commissum administraverit, quam benignum, quam pium quam charitativum se fratribus suis exhibuerit; D quam rigidum, quam aucthorabilem, cum forte censura justitiæ id deposceret, se ostenderit, non est nostræ parvitatis evolvere. Ita enim delicatis et teneris morem gerebat, ut tamen novas, et contra formam Ordinis usurpatas consuetudines, carnem magis quam spiritum redolentes: quas per negligentiam prælatorum, in subversionem religionis, et perditionem animarum, facile pullulare noverat, nunquam temporibus prioratus sui Claræ-Valli subripere passus sit. Sciebat nimirum sicut beati sunt prælati, qui traditiones Patrum per vigorem disciplinæ illibatas custodiunt: sic profecto miseri nimis, qui per negligentiam et incuriam religionem intepescere, et Ordinem deperire permitiunt. Nam semel exterminata religio, non sine gravissimo scandalo et perturbatione, tam prælatorum quam subditorum, reformari poterit. Nec modo in, majoribus, sed etiam in minoribus occasionibus, sicubi forte emersissent, cautissime vigilabat, adeo ut cum quadam vice unus de senioribus prorsus decrepitus et fere edentulus indulgentia venerabilis A abbatis Gerardi panem infirmitorii in conventu fratrum manducaret, patienter ferre nequaquam valeret.

Hæc autem impatientia non de tabida peste invidiæ, sed de fervore religionis et Ordinis æmulatione descendebat. Dicebat ergo: « Nunquid non senes et debiles ante nos in hac sancta domo fuerunt, a quibus tamen nunquam tale aliquid usurpatum est, quale nunc a nobis præsumitur? Nunquid non remissiones et indulgentias corporales magis pro arbitrio imperantis, quam requisitione propriæ voluntatis accipiebant, ita tamen ut misericordia eis impensa consuetudinibus Ordinis minime obviaret. Scimus vero nonnullos eorum tanta altitudine spiritualis vitæ a curis carnis avolasse, ut etiam in decrepita ætate miseros se reputarent, si inferiores aliis in vigiliis, vel in jejuniis invenirentur, consolatiunculas quoque corporales a prælatis sibi oblatas, recipere nullatenus acquiescerent. Timendum et valde timendum nobis est ne, cum sancti antecessores nostri spiritu fortiter cœperint, et spiritu fortius consummaverint, nos spiritu incipientes, carne (quod Deus avertat!) consummemur (*Gal.* III). Quapropter si quis est inter nos emeritorum laborum senex, qui fatiscentibus membris in acie conventus stare non possit, satius est ut missionem accipiens, necessitate sua in infirmitorio transigat, quam conventum tenens inter abstinentes, et naturam grossioribus alimentis utcunque sustentantes, consolationes infirmitorii requirat. Certus sum autem quod unusquisque propriam mercedem accipiet secundum suum laborem (*I Cor.* III): et qui parce seminat, parce et metet (*II Cor.* IX); et quia Judex, qui terribiliter minatur, scrutaturum se Jerusalem in lucernis (*Sophon.* I), subtilissima examinatione discutiet qua occasione, quave neccesitate, quis pondus diei et æstus, quod in vinea Domini Sabaoth portare suscepimus, declinet. » In hæc igitur sancti fervoris æmulatione et religiosæ conversationis claritate, gratiæ Dei alumnus Joannes vitam suam laudabiliter consummans, denarium diurnum, et insuper mensuram bonam et confertam et coagitatam et supereffluentem, quam sibi laboribus multis, vigiliis supra modum, strenua quoque exsecutione servitii Dei conquisierat, a summo patrefamilias recepturus, infirmitate correptus lecto decubuit. Ad quem visitandum cum venerabiles viri Eskilus, Danorum quondam archiepiscopus, et Alanus, Antissiodorensis quondam episcopus, venissent, videntes hominem ferventissimum nec in ipsa gravissima infirmitate a solito rigore suo in tantum cedere, ut saltem vestibus ægritudini et debilitati suæ competentibus refrigerretur, zelo quodam compassionis ducti vestes aliquantulum tractabiliores, quas tantæ personæ et infirmitati congruere noverant, jusserunt afferri, petentes ut causa levaminis eis vestiri dignaretur, Tum vero fortis athleta Domini eadem vestimenta coram se posita severius intuens, ait: « Itane beatiorem me faciet vestis mollis et tenera. magis quam grossa et rusticana? Aut quale emolumentum erit, humilitatem, quam a primis conversationis meæ annis tanta sollicitudine servare curavi, imminente mortis articulo perdere? Credite parvitati meæ, quia quandiu super est spiritus in visceribus meis, non recedam a vilitate, per quam elegi abjectus esse in Domo Dei mei (*Psal.* LXXXIII), nec dabo occasionem inimicis meis confundendi me, cum loquar eis in porta (*Psal.* CXXVI). Cum autem vocante Domino moribundos hos, jamjamque morientes artus exuero, quantum vultis, putridum hunc carnis saccum induite et ornate; quia quidquid de massa vitali spiritu carente fiat, nihil mea interesse, confido. » Tanta itaque fidei virtutisque constantia munitus vir Domini Joannes, corruptibilis carnis materiam exuit, et bona Domini in terra viventium videre promeruit. Corpus ejus juxta sacra ossa

fratrum veteris abbatiæ, quorum patientiam et humilitatem haud segniter imitatus fuerat, condigno honore sepultum requiescit in pace.

CAPUT XXVIII.

De venerabili D. Gerardo monacho ClaræVallis, postea abbate.

(*Vide supra*, S. Bernardi vitam primam, lib. VII, col. 444.)

CAPUT XXIX.

De visione, qua a tentatione sua quidem novitius Claravallis liberatus est.

Clericus quidam de Ordine regularium canonicorum arctioris et secretioris vitæ desiderio Claramvallem veniens, devote susceptus est, sed et ipse primordia tirocinii sui floribus suaveolentis conversationis ornare sollicitus fuit. Cumque priores vitæ suavitatem nimis ægre dedisceret, et novæ quam assumpserat asperitas palato cordis minus saperet, cœperunt de interioribus ejus variarum tentationum ebullire tempestates, sicut necesse est homines alterius Ordinis ad Ordinem Cisterciensem venientes, plus multo quam sæculares de sæculo venientes, experiri. Versabantur ante oculos cordis ejus imagines consuetudinum, quas antea diu in usu habuerat, et eas rationabiles et honestas fuisse, callidus hostis suadebat, Cistercienses vero observantias, quas tunc discere cogebatur, velut rusticas et minus suaves, rudis adhuc mens fugiebat et abhorrebat. Verum, nutantem atque fluctuantem oviculam, jamjamque ad apostasiæ retrogradam turpitudinem respicientem, divina miseratio tali modo ab errore retrahere, et in bono proposito confirmare dignata est. Aspiciebat in visu noctis, et ecce in nubibus cœli Dominus majestatis, rex regum, et Dominus dominantium Jesus Christus Filius Dei veniebat, tanquam jam judicaturus orbem terræ in æquitate, et redditurus unicuique secundum opera sua. Tum vero universo genere hominum cum timore et tremore multo ad hanc examinationem suspenso, singuli quique Ordines qui sunt in Ecclesia Dei, seorsum et seorsum coadunabantur, solliciti valde de observantiis et cæremoniis Regulæ et Ordinis sui, ne forte perperam quid ab eis gestum severissimus judex suo illo subtilissmo scrutinio deprehenderet. Utinam illud attenderent illi, qui Regulam beati Augustini profitentur, et singulas ejus sententias quotidie in capitulis suis legunt, et tamen sæculariter vivere, sæculares dici et esse, non solum non verentur, verum etiam gloriantur: vel illi, qui cum Regulam S. Benedicti habitu et specie religionis profiteantur, omnimoda sæculari conversatione sua servantes sæculo fidem, mentiri Deo per tonsuram noscuntur. Videbat interea præfatus novitius præclarum quemdam Ordinem magnæ multitudinis separatim ab aliis consistere, in cujus medio splendidissimus quidam juvenis, cœlesti gloria adornatus stabat, et quasi dux et patronus divini illius exercitus esse videbatur. Cumque sacer ille conventus de statione sua se moveret, ut coram Domino appareret, præfatus juvenis cum multa alacritate præcedebat, universo cœtui sequentium se non mediocrem fiduciam consequendæ misericordiæ præbens. Porro cæteri Ordines cum summa reverentia venientibus cedentes, et per sese transeuntibus inclinantes, prærogativæ felicitatis eorum congratulari quodammodo videbantur. Ipse etiam splendor paternæ gloriæ Dominus Jesus, cum sit tremendus ineffabilis majestatis omnipotentia, tamen quasi tenerrimus ligni vermiculus pietatis et miserationis dulcedine, susceptum in osculo pacis juvenem divinæ claritatis suæ gloria ipsum cum omni collegio suo illustravit. Novitius autem qui hæc videbat, cœpit cum ingenti admiratione quærere, quænam esset illa justorum congregatio, quæ tam speciali prærogativa præ cæteris Ordinibus a Domino meruit honorari. Dictumque est ei quia ipse esset Ordo Cisterciensis; juvenis vero ille splendidus sanctissimus Bernardus Primus Claræ-vallis abbas. Mox ubi hæc audivit, quasi de extasi quadam in se reversus, dicebat intra se: « Nunquid non ego fui novitius in Ordine Cisterciensi, in magna illa domo Claræ-vallis? Ut quid ergo miser otio torpeo, et non festino me conjungere huic præclarissimo cœtui, quatenus cum eis æternæ beatitudinis particeps fiam? » Et hæc dicens, cœpit totis viribus celeres gressus moliri, sed obstaculo quodam præpeditus proficere non valuit. Nam veluti ramus quidam arboris tortuosus atque nodosus perplexis recurvitatibus pedes et tibias ejus sic arctabat, ut licet summopere impedimentum hoc rumpere niteretur, incassum laboraret. Unde sibimetipsi vehementer indignatus, quod tam frivola occasione tanto bono privaretur, dum totus ad expediendum se movetur, evigilat; et visionem suam prudenter advertens, indignationem suam, quam dormiens conceperat, vigilans et sobrius in laqueos tentationis, qua irretitus fuerat, viriliter intorsit. Tanta namque severitate pristinarum suarum consuetudinum imagines, quas ante delectabiliter recipere, et cum eis fornicari solebat, a corde suo eliminavit, ut eas sibi dominari ulterius non permitteret. Cisterciensium vero sacra instituta, quæ licet sint speculum justitiæ, factione tamen malignorum spirituum in æstimatione ejus viluerant, toto mentis desiderio complexus est; et in eis per arduam et angustam viam, non quasi in incertum currens, coronam beatitudinis æternæ consecutus est.

CAPUT XXX.

Qualiter dæmones converso cuidam nocere voluerunt sed non valuerunt.

Conversus quidam unus ex opilionibus Claræ-vallis, cum esset vir bonus et religiosus, officium sibi commissum cum omni sollicitudine et mansuetudine timoris Dei exsequebatur. Omnium vero bonorum invidus inimicus, devotione et simplicitate conversationis ejus nimium exacerbatus, aliquid nequitiarum suarum contra eum moliri conatus est; sed Deo auxiliante fraudis ejus commenta in se collisa ad nihilum redacta sunt. Cum enim esset aliquando idem frater ad caulas, vigilans et custodiens vigilias noctis supra gregem suum, ecce subito facta est in aere commotio magna turbinum, et compugnantium inter se tempestas valida ventorum. Tonitrua quoque crebra, et terribiliter undique crepantia mugiebant; sed et fulgura creberrima cœlo erumpentia timorem et horrorem maximum mentibus hominum incutiebant. Prædictus itaque frater surrexit, et signo crucis frequenter se muniens, nomen Domini trepidus et anxius invocabat, sanctorumque omnium suffragia suppliciter implorabat. Cum ergo sic staret ad orationem, cœpit audire strepitum et vociferationem quasi exercitus ingentis, ad partes illas cursu rapido venientis; et quanto amplius propinquabant, tanto voces eorum clarius resonabant. In quibus non soli hominum clamores, clangoresve tubarum audiebantur, sed insuper diversi generis ferarum monstrorumque rugitus, et voces terribiles inesse deprehendebantur. Cum ergo usque ad caulas ovium cum ingenti strepitu pervenissent, tanquam ipsas oves usque ad ossa laniaturi, fratre attentius orante, divina virtute repulsi sunt; et intrare quidem minime potuerunt, sed divisis agminibus hinc inde celeriter transeuntes nihil eis penitus nocuerunt. Verumtamen duo ex eis statura enormes et fuligine nigriores, ad fratrem orantem deverterunt. Cumque paululum coram eo substitissent, unus ex eis locutus est ad alterum, dicens: « Vere diabolus nos deducit, et ipse modo nos huc venire fecit. Annon satis dixeram vobis quia non licet nobis transire per bonum? » His itaque dictis quasi pennigero lapsu perniciter abierunt; et cum paululum pro-

cessissent, omnes tenebrarum incolæ una cum eis evanuerunt. Hanc autem visionem frater ipse qui vidit, sub testificatione veritatis innotuit nobis. Cujus nimirum talis erat conversatio, ut fidem dictis ejus non adhibere nefas esse putaremus. Constat ergo quia per bona justorum contrariæ potestates transire vetantur, nisi forte exigente aliqua causa divinitus permittantur.

CAPUT XXXI.

De fratre, cui Dominus Jesus cum gloriosa matre sua apparuit.

In domo Fontis-Mauriniaci conversus quidam degebat, nomine Robertus, qui illuc a Claravalle transmissus, religionis et disciplinæ, quam in Claravalle didicerat, nequaquam immemor erat, sed virtutis et devotionis exempla fratribus ejusdem loci in omni conversatione sua dabat. Inter cætera vero pietatis studia, quæ Domino sedulus offerebat, hoc præcipuum habebat, quod beatissimæ Dei genitricis et virginis Mariæ servitio devotus insistebat, specialis quoque patroni sui Bernardi memoriam frequenti et dulci meditatione ruminabat. Cursu denique præsentis vitæ feliciter peracto, salvationis suæ certitudinem, diem quoque mortis suæ prognostica visione prævidere meruit. Ante quintum diem dormitionis suæ vidit in visione Dominum Jesum Christum, et beatissimam Dei genitricem, cum sancto Bernardo abbate, stantes in quodam horto deliciarum, cujus amœnitatis et gloriæ tanta erat immensitas, ut humana locutione explicari non valeat. Ipse vero frater, qui hæc videbat, stabat seorsum; ac respectum divinæ miserationis suppliciter flagitabat. Tunc piissima mater ait ad filium suum: « Domine fili, quid facturus es de isto paupere tuo? » Et Dominus ad eam: « Quidquid tibi placuerit, mater. » Respondit illa pauperum susceptrix, et humilium consolatrix: « Volo igitur, ut mittas eum in requiem tuam. » Dixit autem ad eam: « Fiat ei, sicut vis. » Respondit ei beatissima Virgo: « Et quando fiet istud? » Ait Dominus: « Quinta die veniat, et salvetur. » Transacta itaque visione, frater ille quod viderat et audierat cæteris indicavit, et attonitos, et ad prædictum diem suspensos reddidit. Ut autem certitudo revelationis probaretur, ingravescente ægritudine qua premebatur, quinta die juxta sermonem Domini migravit a corpore, et in requiem et pacem quæ exsuperat omnem sensum, assumptus est: quam ei beatissima Virgo Dei genitrix suis piissimis precibus obtinere dignata est. Beati igitur omnes, qui confidunt in ipsa, ejusque servitio vigilanti devotione insistunt, quoniam mensuram bonam, et confertam, et coagitatam, et supereffluentem, largissima remuneratrix reddet in sinum eorum (*Luc* VI). Cæterum fratres ejusdem cœnobii de tam felici assumptione hominis Dei multum ædificati, Claræ-vallensis quoque disciplinæ, quam in eo viderant, æmulatores effecti, venerationi sanctæ Theotocon Dominæ nostræ, tanto alacrius intendebant, quanto sibi perire non posse sciebant, quidquid ejus famulatui impendere potuissent.

CAPUT XXXII.

De monacho, cui dictum est: Dimissa sunt tibi peccata tua.

Inter athletas Christi, qui spirituali palæstra in stadio Claræ-vallis exercebantur, erat strenuus quidam agonotheta, Enarrandus nomine, nobilis quondam in sæculo miles, qui relicta mundiali pompa vanam militiam fructuosa militia commutavit. Militibus namque Templi Domini sociatus, et apud ipsos fidelis inventus, militum quoque Templi magister effectus est, in quo officio industriam animi, viresque corporis, quas a Domino acceperat, non in cives, sed in hostes vibrare didicit, et de strenuitate sua non plausum terræ, sed præmium cœli sperare, cautus fuit. Quia vero eadem militia, Mariæ otium nesciens; tota erat in laboriosis negotiis Marthæ, qua sine pulvere delictorum vix aut nunquam peragi possunt, ut in sacratioris adhuc militiæ sacramenta juraret, Claravalli se contulit, ubi sicut antea priorem militiam secunda nobilitarat, sic nunc secundam tertia superavit. Cœpit namque robur corporis non exercere, sed frangere jejuniis, vigiliis, et laboribus multis, propriæ quoque voluntatis mortificationi intendere: voluntariæ paupertatis, quæ sola Christianæ religionis vera militia est, amatorem se probans. Sedulus erat in compunctione et oratione, pro præteritis erratibus suis Christi Domini misericordiam quotidianis lamentis enixius implorans. Cum talia diutius actitaret, factus, secundum prophetam, vir videns paupertatem suam in virga indignationis Domini (*Thren.* III): volens jam pius Dominus lactucis agrestibus, id est, amaritudini pœnitentiæ ejus, azymos panes, id est, gratiam consolationis adjungere, sine quibus agnus æternæ vitæ mandi non potest, tali modo indulgentiæ suæ largitatem mœrenti ac affligenti se prærogare dignatus est. Cum esset aliquando positus in oratione, præveniens faciem Domini in confessione et obsecratione pro peccatis suis, raptus est subito in excessum mentis, viditque Dominum Jesum Christum mansuetissima voce dicentem sibi: « Dimissa sunt tibi peccata tua. » Mox vero ab exstasi dimissus, et in se reversus, consolatus est vehementer; et gratias agens Deo, didicit de cætero servire Domino in timore, et exsultare ei cum tremore (*Psal.* II); sicque in optima conversatione consenescens, plenus dierum appositus est ad patres suos, laboris sui præmium vitam æternam a Domino percepturus.

Hic autem vir venerabilis memorabile Dei miraculum, quod nuper acciderat, retulit nobis quod a quibusdam honestissimis fratribus et commilitonibus suis audierat, quoque ipsis præsentibus et rem certius explorantibus acciderat. Erat in partibus Germaniæ miles quidem strenuus, et genere nobilis, qui tempore vitæ præsentis explicito, spiritum emisit. Cumque diu mortuus jacuisset, et jam tempus humationis instaret, anima redeunte repente homo redivivus apparuit, et velamine revoluto aperuit oculos, atque in stratu funereo resedit (30). Stupentibus cunctis qui aderant, planctus et lamenta mœrentium illico sopiuntur, et a mortuo suscitato causa tantæ novitatis exquiritur. Ille vero præsente uxore atque germano, qui ei succedere habebat in patrimonio, ita exorsus est fari ad illos: « Cum in mortem, inquit, oculos clauderem, ductus sum protinus ad tribunal Judicis examinandus. Ibique appensus in lance æquitatis, inventus sum minus habens, quam oporteat ad salutem. Cumque jam damnationis sententia merito esset proferenda, intercedentibus qui ibidem aderant sanctis, permissus sum redire ad vos, et ex duobus, quæ mihi principaliter obsunt, remedium vestræ pietatis expetere, videlicet obligatione maxima debitorum, et illegitimo fœdere nuptiarum. » Tunc conversus ad mulierem: « Nosti ait, mi delecta conjux, quod affinitatis linea juncti, illicito matrimonio conjuncti sumus, unde etiam mortis æternæ rei ambo tenemur. Unum tantummodo superesse remedium, agnosce: Si relicta sæculi pompa Christi connubio monastica professione te junxeris, mihi veniam, et tibi gloriam impetrabis. » Quod illa gratanter accipiens, sese incontinenti facturam esse firmavit. Deinde convocatis singulis debitoribus

(30) Si miles resurrexit, ut hic dicitur, alias damnandus, supponendum omnino est, licet non dicatur, sacramentalem Confessionem tunc fecisse.

suis Germano suo præcipit, ut ad ea quæ expostularet, singulis satisfaceret. Inter cæteros vero Judæus quidam accessit, trecentos debiti solidos exigens ab eo. Quem severo vultu et reverberantibus oculis intuens, cunctis qui aderant mirantibus, dixit ad eum : « Tu neque in cœlo, neque in terra, neque in omni creatura Dei, habes aliquid juris. Tamen ne videamur te ante tempus judicare. » Tunc præcepit ut per omnia responderetur ei, sicut et cæteris. Cum ergo hæc et similia multa dixisset, reclinato iterum capite emisit spiritum.

CAPUT XXXIII.

De religioso quodam converso Clarævallis nomine Laurentio.

Erat in Claravalle conversus quidam religiosus, nomine Laurentius, cujus etiam superius (31), dum de venerabili viro domno Gerardo de Farfa litteris aliqua mandaremus, mentionem fecimus. Erat ergo vir ille spiritualis et devotus in omni conversatione sua, orationi atque compunctioni mirabili pertinacia jugiter insistens, ita ut per plurimos annos, cum sanctorum confessorum Bernardi et Malachiæ corpora in secretario die noctuque servaret, vix unquam aliqua hora posset ibidem aliter inveniri, nisi semper orationi incumbens, et diuturnis fletibus pavimentum rigans. Hujus autem puritatis et devotionis celsitudinem non sine multo labore per gratiam Dei conquisierat, quoniam in primordio conversionis suæ multis tentationibus vexabatur et contra malignorum spirituum venenatas suggestiones diuturno certamine exercebatur. Nocte vero quadam, dum finitis Matutinis in quodam domicilio solus esset, ecce immundus spiritus mugiens et plangens, discursu gyrovago circa eum rotabatur. Ipse vero fronti suæ signaculo crucis imposito, quisnam esset interrogavit. Versipellis autem malignator, ut rudi adhuc et teneræ menti graviorum metum incuteret, respondit : « Ego sum ille qui tentavi et flagellavi Job. » Quod audiens frater, quoniam adhuc novus in conversatione sancta erat, timuit vehementer, et fugit a facie maligni spiritus, et eum ulterius non vidit Post transitum autem B. Bernardi contigit ut idem frater a domno Philippo venerabili Clarævallis priore ad regem Siciliæ Rogerum mitteretur, pro negotio ejusdem Ecclesiæ. Qui cum Romam fuisset, ingressus, comperto quod idem rex nuperrime mortuus fuisset, consternatus est animo ; et quid in tali articulo facere deberet, prorsus ignorabat. Et recordatus sancti Patris sui Bernardi, sub quo pro diversis negotiis frequenter missus prospere ibat et redibat, cum gemitu et lacrymis multis conversus ad orationem, eumdem sanctum Dei invocabat dicens : « *Pater mi, Pater mi, currus Israel et auriga ejus* (*IV Reg.* XIII), ut quid dereliquisti nos ? Heu me, Pater sancte, quid dicam, vel quid faciam ego pauperculus et misellus, ego omni consilio et auxilio destitutus ? Te vivente et te jubente securus procedebam ad terras et ad nationes diversas, et ubique recipiebar ob gratiam tui, nimirum deferens salutationes et litteras tuas, quas reges et præsules cum cæteris omnibus tanquam cœlitus missam benedictionem suscipiebant, et eulogiis tuis nobiliores quique se nobilitari gaudebant. Nunc autem te defuncto defuncta est tecum pariter et gratia mea ; nec erit jam, qui peregrino et inopi manum porrigat adjutorii. Et ecce mortuus est rex, qui te sincero diligebat affectu ; surrexitque filius pro eo, puer qui te forsitan ignorat. Quem adhuc tam longe remotum si adire voluero, et repulsam ab eo pati contigerit, inconsolabilis mihi erit dolor, post tanti laboris et longissimi itineris defatigationem, infecto redire negotio, qui te vivente bonis omnibus cumulatus in Claramvallem tuam redire solebam. Si vero

A incontinenti reversus negotium intentatum reliquero, torporis et insipientiæ argui pertimesco. Porrige, precor, auxilium, præbe consilium indigenti ; et ne despicias gemitum servuli miserandi. »

Eadem itaque nocte apparuit ei idem beatissimus Pater, et magnifice consolatus est eum, dicens : « Quid tibi visum est frater, ita de Dei misericordia et mea interventione diffidere ? Quando enim, vel ubi sensisti, defuisse tibi adminiculum meum in necessitatibus tuis ? An forte impotentiorem me modo autumas, quando jam introductus sum in potentias Domini, quam olim fuerim, dum in carne vixi ? Vade ergo securus, quia prospera cuncta evenient ; et in hoc ipso scies quia ego te miserim. » Hæc et alia plurima sancto loquente, frater ille præ nimio pietatis ardore totus in anima liquescebat ; et corde ejus immensam parturiente lætitiam, foris quoque devotionis lacrymæ
B erumpebant. Cumque evigilasset, madentibus oculis atque maxillis, etiam pulvillum in quo caput reclinarat, eodem lacrymarum profluvio undique perfusum esse cognovit. Summo igitur mane iter arripiens, cum de urbe fuisset egressus, reperit cuneum institorum mercimonii gratia Siciliam adeuntium, Qui cognoscentes eum esse de Claravalle, mox eum in suo conductu atque convictu gratanti animo receperunt, et quæque necessaria gratis quotidie ministrabant. Tandem ingressus ad regem Siciliæ, invenit gratiam magnam in oculis ejus. Et non solum de negotio pro quo fuerat ad Patrem destinatus, prosperum eventum obtinuit, verum etiam rex apertis thesauris suis ad ædificationem novæ basilicæ Clarævallis, pro ejusdem Patris sui anima non modicam auri summam per eumdem fratrem magna devotione transmisit. Reversus itaque Romam prædictus frater, talem nihilominus ibidem
C gratiam reperit, ut de donariis cardinalium, aliorumque Romanorum, plurimam acciperet benedictionem, ita ut etiam largientibus eis ex urbe usque ad decem bubalos educeret, quos non sine ingenti omnium stupore Deo se protegente, sanctique Patris sui meritis patrocinantibus, Claramvallem usque perduxit. Quis enim satis mirari sufficiat, quod homo debilis ac veteranus, cum duobus tantum puerulis, tantæ enormitatis ac ferocitatis animantia, quæ etiam boves multa corpulentia et fortitudine superant, per tot locorum discrimina, per tanta latronum prædonumque molimina, tam longo itinere salva et incolumia minare potuerit, præsertim cum genus illud animalium citra Alpes, ut asserunt, in toto Occidente hactenus visum non fuerit ? Vix enim vel una die malignantium occursus ac violentias poterat declinare : quæ tamen omnia, Deo fidelem famulum suum per orationes S. Bernardi
D tutante, pertransivit indemnis. Factum est autem ut transire cogeretur per quoddam municipium, cujus principatum latronum principes obtinebant, quorum manus nullus immunis evadere poterat, nisi forte qui viribus prævalebat. Mane vero jam rutilante aurora, cum de aliquo prato, in quo cum animalibus pernoctarat, egrederetur, rogabat attentius Dominum, sanctumque Bernardum, ut ab imminenti periculo erueretur. Et ecce apparuerunt ei procul quasi duo viri obviam venientes, et singulos cereos accensos in manibus ferentes. Qui paulatim appropinquantes, cum jam pene ad ipsum pervenissent, subito ab oculis ejus evanuerunt, multamque fiduciam evadendi Dei famulo contulerunt. Ingressus itaque illum diaboli nidum, illico sistitur, atque ad prædam diripiendam undique accurritur. Nutu vero Dei supervenientes eadem hora quidam honesti viri, cum eum Clarævallensem esse cognovissent, de manibus irruentium liberarunt, et cum suis omnibus abire fecerunt. Tandem vero perveniens ad Claramvallem, mirantibus universis novi generis bestias intulit, quæ multiplicatis fœti-

(31) Distinc. III, cap. 15.

bus quotidie propagantur, atque ex eo loco per multas jam provincias dilatantur. Ipse vero frater ad spiritualia reversus studia, sacræ disciplinæ, quam sanctus tradiderat Bernardus, seniles humeros tota alacritate supposuit, pia confidentia præsumens ejus se meritis et precibus ab æternis malis eruendum, sempiternisque bonis perfruiturum; qui ipsum de præsentis itineris tam multiplicibus periculis misericorditer absolutum, ad Claramvallem suam salvum perducere dignatus est.

CAPUT XXXIV.

Narratio cujusdam spiritualis monachi de Claravalle.

Quidam religiosus et spiritualis monachus de collegio Claræ vallis in partibus Daciæ in una de domibus Claravallis diutius habitavit. Hic igitur quadam vice rediens in Claramvallem, fratribus suis causa ædificationis retulit jucundum, et omni acceptione dignum miraculum, quod in confinio Saxoniæ noviter accidisse, asseverabat. Erat in eisdem partibus quoddam Cisterciensis Ordinis cœnobium, in quo quidam magnæ religionis et admirandæ humilitatis monachus in simplicitate cordis sui Domino devote serviebat. Qui cum in omni sacri ordinis observantia fervens esset, atque devotus, semetipsum in omnibus despiciens et humilians, maxime tamen silentio et quieti operam dabat, orationi, compunctioni, atque lectioni, continue vacans, ita ut semper ad orandum sive ad legendum, ubicunque poterat mirabili dulcedine traheretur, fructum tamen devotionis magis quam eruditionis in lectione requirens, ita in ea delectabatur, sicut in omnibus divitiis. Appropinquante autem hora migrationis ejus de hoc mundo, cum graviter ægrotaret, et oleo infirmorum jam inunctus esset, rogavit ut corpus ejus in præsenti lavaretur, et vestimentis quibus sepeliendus erat, indueretur. Fratribus, vero causantibus novitatem etfacere differentibus, cum in sua petitione persisteret, ob reverentiam sanctitatis suæ quod volebat obtinuit. Quo facto, circumstantibus ait: « Revertimini unusquisque ad officia vestra, quia modo moriturus non sum, sed die sequenti post refectionem servitorum vocabit me Dominus. » Cunctis itaque fratribus ad hanc prophetiam hominis Dei suspensis, illuxit dies altera, et eadem qua prædixerat hora, sonitus tabulæ universos ad commendationis officium migraturo persolvendum ocius invitavit. Quod cum tanto devotius facerent, quanto morientem in æterna vita mox glorificandum fore certius sperabant, ipse frater ultimum jam trahens spiritum subito divina gratia illuminatus est, et exhilarata facie circumstantibus dixit: « En modo ingreditur ad nos ille dilectus Domini, beatus Joannes evangelista. » Et cum paululum reticuisset, iterum dixit: « Ecce nunc venit beata Dei genitrix et virgo Maria. » Et post modicum intervallum ampliori repente gratia illustratus, clara voce subjunxit. « Eia, fratres, ecce jam venit Dominus Jesus Christus, et cum eo sanctorum angelorum aliorumque sanctorum frequentia. » Et cum hoc dixisset, confestim in jubilum et exsultationem cordis, præ dulcedine illius quem intuebatur, raptus, cantare cœpit, et imponere Antiphonam illam dicens: *Subvenite, sancti Dei, occurrite, angeli Domini.* Atque ita cantando animam reddidit. Videntes autem fratres hominem in morte exsultantem, et cantando morientem, eamdem Antiphonam quasi de ore ipsius festinato rapuerunt; et cum multo pietatis affectu elevata in excelsum voce percantaverunt. Hæc itaque prædictus senior fratribus Claræ vallis fideliter innotuit, eorumque animos ad contemptum mundi, despectum sui, amoremque Dei, vehementer accendit: quorum utinam imitatores efficiantur, omnes qui hæc legerint, vel audierint, scientes certissime quoniam quanto quis in hoc mundo despectior, silentii, quietis et humilitatis appetens fuerit, tanto in futuro apud Deum gloriosior et sublimior apparebit.

CAPUT XXXV.

De claris luminibus Claræ vallis.

Hactenus itaque de claris luminaribus Claræ vallis, nec non et de clarissimo sole, qui de eadem, conspicua valle consurgens, universas mundi partes claritatis suæ radiis illustravit, nos disseruisse sufficiat, cum tamen paucos admodum flores de spatiosissimo floridissimoque prato vernantis ejusdem beatæ vallis, ad accendendum in nobis sacræ devotionis fervorem, decerpserimus, quatenus rutilantis eorum pulchritudinis venustate illecti, suaveolentiaque recreati, mundum cum omni vanitate et voluptate sua spernere, atque ad æternæ claritatis patriam anhelare, in libro veræ theologiæ, in quo scriptæ sunt lamentationes, carmen, et væ, tota mentis vigilantia discamus. Sed quis ad hæc tam idoneus? Propterea quid aliud restat nobis, nisi comedere panem doloris in amaritudine compunctionis, ut sint nobis lacrymæ nostræ panes die ac nocte, ut totis medullis cordis suspiremus ad eos, de quibus locuti sumus, si forte cœlestes convivæ misericordia moti, ad ora latrantium sub mensa catulorum, vel exigua aliqua sublimium illarum deliciarum fragmenta demittant, per quæ, ne in via pœnitentiæ deficiamus, sustentemur? Cæterum sicut in prædictis Patribus cognovimus quam liberalis sit misericordia Dei in sanctos ejus, quamque pius respectus in electos illius, qui mandata vitæ absque dissimulatione custodiunt sic in subsequentibus exemplis demonstrabimus quanta benignitate quandoque peccantibus ignoscat, seu quanta districtione delinquentes interdum feriat, quatenus sic misericordiam amplectamur, ad omne opus bonum parati; ut tamem, si forte negligentiores nos in via mandatorum Dei deprehenderimus, maledictionem, quæ opus Dei negligenter exsequentibus intentatur, pavida semper mente pensemus.

DISTINCTIO QUINTA.

Continens salutaria Monita exemplis probata, de quorumdam vitiorum periculo, et punitione.

CAPUT PRIMUM.

Admonitio domni Gerardi abbatis Claræ vallis de non jurando et de periculo jurantium.

Beatæ memoriæ Domnus Gerardus, quondam Claræ vallis abbas cujus supra (32) pretiosam in conspectu Domini mortem descripsimus, solebat aliquoties fratres suos a consuetudine jurandi compescere, et, ut hoc efficacius posset rem quamdam terribilem, quæ tunc cuidam juratori recens acci-

(32) Distinct. II, cap. 27.

derat, exempli gratia narrare curavit. Dicebat vero eamdem rem venerabilem virum Cadorcii episcopum sibi innotuisse, cui etiam ejus capellanus vir valde honestus se præsentem interfuisse affirmabat. Erat igitur in partibus illis homo quidam carnalis, qui, dum aleis aliquando luderet et tesseris sibi male cadentibus perderet, quidquid dementi in buccam veniebat, ore furibundo jurabat. Cumque jam pene omnia amisisset, alius quidam nefandus aleator accessit; et tumida illum indignatione amovens, ait: « Cede, iners, cede; ego ludam pro te, quia tu nescis, neque ludere, neque jurare. » Cumque et ipse, ut erat filius perditionis, similiter perderet, diabolico furore inflammatus, cœpit omnia Domini nostri Jesu Christi, tam interiora quam exteriora, quasi per ordinem membra jurare, nihil omnino injuratum dimittere volens. Proferebat igitur jurationes quasdam, seu blasphemias horribiles atque inauditas, quemadmodum cordis et oris ejus instructor, imo vere destructor diabolus excogitabat. Ast ubi Dei et hominis Domini nostri omnia membra furioso et blasphemo ore consumpsit, adjecit ad cumulum damnationis suæ, etiam intemeratæ matris ejus sanctissima membra jurare, terribili nimis temeritate satagens universa sigillatim atque seriatim venenato dente discerpere, ita ut sanæ mentis omnes qui aderant, a facie blasphemantis et obloquentis aures obstruerent, et, pectora tunderent. Necdum juramenta omnia sacrilegus jurator expleverat, et ecce repente ultio digna atque divina invisibili et quasi fulmineo ictu feriens ac perforans sceleratum, majestatis iratæ terribile dedit experimentum. Percussus itaque blasphemus corruit, et putans quod aliquis eum materiali gladio confodisset, horrendo gemitu exclamans, ait: « Heu, heu, miser, quis es, qui me interfecisti? Cumque diutius in terra palpitans, et mortiferos gemitus efflans, volutaretur, tandem urgente maligno, cui traditus fuerat, abominabilem animam tartareis ignibus concremanda expuit. Nudato itaque corpore ad lavandum, inventa est in dorso ejus plaga recens terribili apertura dehiscens, ac si aliqua securis amplissima ibidem immersa fuisset, ita ut penetralia cordis, hepatis et pulmonis funditus apparerent. Quo viso conterriti sunt juratores, videntes quia Zelus Domini exercituum tam gravi animadversione mulctavit juratorem impium atque blasphemum. Cumque rumor velocius pervolans tremefactos undique vicinos traheret ad videndum, quidam de intimis ejus mœstus accelerabat ad illum. Huic ergo itineranti apparuit quidam mortuus homo, quem viventem ipse cognoverat, et ait: « Agnoscisne me? Ego sum ille defunctus, olim tibi non ignotus. Novi ego quo tendas, sed incassum te fatigas. Jam enim morte absorptus est, quem viventem invenire te putas. Porro unum est, quod te latere nolo, quia Dominus Jesus Christus a suis contumeliosis multas contumelias et injurias patitur, patienter exspectans, tamquam patiens redditor. Verumtamen immaculatæ genitricis suæ læsiones atque convitia non facile sustinet: sed aut præsenti supplicio citius punit, aut si forte reservat in posterum, cæteris malis acerbius ferit. » His ita peroratis, defunctus ille, qui loquebatur evanuit (33). Is vero ad locum perveniens, amicum jam mortuum juxta mortui vaticinium reperit; et referens quæ audierat, terrorem terrori, et miraculo miraculum adjecit. Alium quemdam juratorem impudentem et exsecrabilem circa fines supradictæ civitatis Cadorcii fuisse affirmabat prædictus venerabilis abbas Gerardus. Qui cum beatæ Dei genitricis et Virginis Mariæ sacrata et secreta membra ore spurcissimo jurare præsumeret, mox immundo spiritui traditus, durissima passione diu vexatus atque distortus est, ita ut oculis eversis, et facie tota enormiter intumescente, linguam ardentem atque ejectam longius ab ore porrigeret. Qui cum ita fuisset longo et horrendo tormento excruciatus, tandem miserabilem animam dæmoniacis spiritibus reddidit, linguamque effrenem, quam extraxerat, nec in morte retraxit. His et hujusmodi exemplis domnus Gerardus abbas Clarævallis fratres suos, ne jurationibus assuescerent deterrebat, quia licet omni homini consuetudo jurandi periculosa sit, a monachis tamen et omnibus religiosis, etiam minimas jurationes sine gravi periculo usurpari non posse certissimum est.

CAPUT II.

De periculo proprietatis.

Piissimæ recordationis domnus Abraham quondam Prateæ abbas, quæ est una de filiabus Clarævallis, florem virginitatis cum fructibus bonorum operum, sine quibus castitas non magna est apud Deum, usque ad consummationem immaculatæ vitæ, largiente Christo, conservavit. Hic itaque homo sanctissimus, ac singulari mansuetudinis gratia præditus fuit, jugumque Domini ab adolescentia cunctis diebus vitæ suæ indefesso studio portavit. Qui cum adhuc esset ætate pariter et religione novellus, modicam panni novi scissuram ad resarciendam vestem in grabatulo suo sine licentia condidit. Sed dum eam post paululum requisisset, et reversato undique stratu minime reperisset, miratus abscessit; et remordente conscientia, furtivam rapinulam privata confessione quantocius delere curavit. Et o magna virtus confessionis! magna nihilominus pietas Redemptoris, qui totam quodammodo spem salutis humanæ constituit in sacramento Confessionis! Sicut enim nulla multiplicitas, nulla enormitas criminum aut scelerum potest obsistere, quin gratia pure et humiliter confitentem sublevet de imo barathri, et collocet in fastigio cœli, sic nimirum etiam minima delicta confiteri dissimulantem præcipitant de fastigio perfectionis in ima miserabilis dissolutionis. Itaque prædictus juvenculus, qui prudenter adverterat tantillum peccatum suum sine confessionis remedio aboleri non posse, cum post modicum temporis intervallum solus in coquina scutellas ablueret, ecce subito panniculus ille per aerem lapsus, et velut aliquo portante manibus ejus injectus est, quatenus cum ipso sordes materiales detergeret, propter quem sordibus proprietatis animam ejus Satanas fœdare tentaverat. Quem cum certissime recognosceret, et porrectis quaquaversum obtutibus neminem in eadem domo, neque sursum neque deorsum aspiceret, manifeste comperit ab immundo spiritu furtim sublatum fuisse, sed post factam confessionem ab eo retineri non potuisse. Quapropter in timore pariter et exsultatione cordis gratias agens Deo, animadvertit, quam cavendum, quamque timendum sit ab ejusmodi proprietatibus, quamlibet minimis, eis qui puram atque perfectam paupertatis professi sunt vitam, cum etiam sanctimonialis quædam, ut legitur, propter exiguum sericum fili, quod sine licentia lectulo suo reposuerat, diaboli sustinuerit in morte calumniam.

Alius quidam Cisterciensis Ordinis monachus, cum infirmitate tactus ad horam ultimam devenisset, jamque loquendi officium amisisset, vidit immundum spiritum ad instar simiæ sedentem in pertica juxta parietem posita, ubi scapulare ipsius dependebat. Porro in ipso scapulari veteri et dirupto idem frater modicam panni scissuram sine licentia

(33) De blasphemo illo lusore idem narrat Cœsarius, quod hic. Quod autem dicitur Deus citius ulcisci Matris injurias quam proprias, id facit, ne illa contemni et parvi fieri a Deo putetur: Dei autem majestas, licet non puniat, non potest non esse venerationi.

nuper assuerat : quam ille impurus spiritus suaviter attrectans et sæpe deosculans, etiam lingua, lingebat, et manu palpabat. Quod cum ille videret, ingemuit : et quia jam loqui non poterat, protensione indicis indicando, verbisque semirutis ac dimidiatis balbutiendo, quomodo poterat innuebat, ut derisorem pessimum amoverent. Fratribus vero qui circa ipsum stabant mirantibus, et diu percunctantibus quid diceret, aut quid intenderet, divina tandem miseratione recepit officium linguæ, et ait : « Nunquid non videtis obscænum illum sedentem in nostro scapulari, et ore spurcissimo lambentem pitacium illud, quod nuper in eo sine licentia consuere præsumpsi? Expellite ergo quantocius sceleratum, et tollite de indumento pitacium, ne mihi in finem calumniosus et impius iste derisor insultet. » Cumque omnes intente respicerent, et spiritum nequam, quem ille conspicabatur, videre non possent, amoverunt scapulare de loco, et protinus recessit exprobrator pessimus. Frater vero infirmus accepta pœnitentia pro delicto suo rursus obmutuit, atque post paupulum in bona confessione decessit. Itaque summopere cavendum est omnibus nobis, qui sacri Cisterciensis Ordinis puram et defæcatam religionem professi, mundo et universis quæ mundi sunt, insuper etiam nobismetipsis abrenuntiamus, ne saltem in minimis et vilibus quibuslibet rebus dandis vel accipiendis seu habendis sine licentia, maculam demus conscientiæ nostræ, et atrocissimis hostibus nostris materiam calumniæ, qui in exitu Israel de Ægypto, id est, animæ de corpore, tanto atrocius a tergo instabunt malignissima exprobratione, nequissima insultatione, severissima ultione, justo Dei judicio tales excessus plectentes, quanto nunc eos nos facilius cavere possemus, si timorem Dei, sicut in Regula nobis præcipitur, continue præ oculis haberemus.

CAPUT III.

Quantum sit periculum monachum sine habitu suo, id est, cuculla mori (34).

Vir illustrissimus, Romanus genere, et honestæ conversationis monachus, domnus Jordanus de Fossa nova, quæ est una de domibus Clarævallis, retulit nobis quoddam grande miraculum, quod intra Italiam in quodam cœnobio Cisterciensis Ordinis Dominus ad admonitionem et correctionem nostram fieri concessit. Monachus quidam ibidem cum per tramitem disciplinæ regularis devote et humiliter usque ad metam sibi a Domino constitutam cucurrisset, ægrotabat ad mortem. Qui cum imminente jam exitu magnis febrium æstibus ureretur, infirmarii minus discreti, minusve monastici habitus sacramentum considerantes, ad relevationem ardoris exutum cuculla, scapulari induerunt : et ita per negligentiam eorum manendo spiritum exhalavit. Verum antequam corpus terræ commendaretur, qui mortuus fuerat, repente redivivus apparuit : et mirantibus universis ita exorsus est fari : « Ego cum in morte carnis oculos clauderem, et carnis sensibus exemptus in vita animæ spirituales oculos aperirem, mox a sanctis angelis benigne susceptus, in eo habitu quo carnis induvias exui, id est, absque cuculla usque ad portas paradisi perductus sum. Cumque ductores mei me introducere conarentur, et in æternæ beatitudinis mansione collocare, spiritus angelici, qui illic janitorum officium habere videbantur me diligentius intuentes, et monachum absque monachali esse veste deprehendentes, clauserunt portas continuo, meque exclusere dicentes : Nunquid iste sine cuculla recipiendus erit in ordine vel requie monachorum? Repulsus itaque, pavidus et trepidus manebam foris, metuens nimirum dam-

A nationis subire tristem sententiam. Verum ductores mei pro me rogantes dicebant me, excepto sermone hoc, virum exstitisse probabilem, et in observantia monastici ordinis satis fuisse devotum : sed responsum est illico, æterna lege sancitum esse, monachum sine habitu monachi, id est cuculla, per portas illas nequaquam intrare. Cumque magis ac magis anxiarer, et ne ab æternæ beatitudinis januis penitus excluderer vehementer pertimescerem, subito ab iisdem sanctis janitoribus audivi, pium judicem Dominum Jesum Christum sententiam dedisse, ut ad humana reverterer ; quatenus accepta pœnitentia pro negligentia mea, cucullaque reindutus, portas paradisi jam sine obstaculo intrarem. » His auditis fratres cum gaudio et admiratione multa gratias egerunt Deo, qui facit mirabilia solus; sed mox prædictus frater qui revixerat, ad confirmationem dictorum suorum accepta pœnitentia indu-
B tusque cuculla, migravit in pace. Constat ergo monachicum habitum, in quo etiam crucis forma exprimitur, si vita monachi teneatur, magnum habere mysterium, sicut in Vitis Patrum legimus cuidam sancto fuisse monstratum, qui eamdem Spiritus sancti gratiam, quam super baptismi sacramentum venire conspexit, postmodum etiam super habitum monachi, cum benediceretur, descendere vidit.

CAPUT IV.

De converso, a cujus memoria peccatum grave exciderat.

Cum facta esset aliquando mortalitas magna in domo Grandissilvæ sub venerabili Patre Pontio, postmodum Clarævallis abbate, ægrotabat ibidem religiosus quidam conversus, nomine Stephanus, qui moriendi desiderio tactus vix aliquid cibi sumere acquiescebat, sed votis et suspiriis continuis, ut ab hac valle plorationis, de hoc durissimi exsilii
C filiorum Adam ergastulo educi mereretur, orabat. Unde factum est ut desiderium cordis ejus tribueret ei Dominus. Quem cum infirmarius qui ei sedule ministraverat, cum tanta devotione et tranquillitate cordis morientem cerneret, accensus et ipse vehementer desiderio moriendi dixit ad eum : Obsecro, carissime frater, quia video te de ærumnis hujus sæculi mox eruendum, et in gaudium Domini tui feliciter introducendum : ut cum perveneris ad Dominum nostrum Jesum Christum etiam mihi celerem commeatum ab ipsius benignitate impetrare digneris. Ille vero respondit suum ei non defuturum auxilium, dummodo liceret. Evolutis autem post dormitionem, ipsius paucis diebus apparuit eidem infirmario suo per visionem, et dixit ad eum : en ego in pace receptus video bona Domini in terra viventium, quæ incomparabiliter exsuperant omne
D delectamentum carnis et sanguinis. Et nunc ex debito sponsionis meæ revertor ad te, opem laturus tibi, non tamen illam quam incaute petisti, sed quam tibi potius expedire cognovi. Recordare ergo quia, dum adhuc in sæculo esses, illud tale piaculum commisisti, de quo nondum per contritionem cordis et confessionem oris absolvi meruisti. Confitere igitur, et pœnitentiam age celeriter, quia si ante obitum per confessionem deletum non fuerit, post mortem insolubile permanebit. Evigilans itaque frater, reduxit ad mentem illud grave delictum, quod ante annos duodecim perpetrarat, sed ab ipsius memoria lethali oblivione funditus abolitum erat. Acceleravit ergo confitendo et satisfaciendo liberari, et gratias agens Deo, manifeste cognovit quia non frustra sanctorum suffragia expetuntur, nec parvipendendum esse confessionis sacramentum, sine quo etiam tales ignorantiæ taliter imputantur.

(34) Quod de monacho cuculla exuta mortuo dicitur, a Cæsario etiam narratur. At hoc tempore ægroti longe humanius tractantur : et sicut in usu carnium, ita est in vestitu cum ægrotis solet dispensari.

CAPUT V.

De periculo eorum qui peccata sua confiteri erubescunt.

Quoniam misericorditer Dominus prædicti fratris ignorantiam et oblivionem discussit, et eum ad salutare remedium confessionis attraxit, nunc ostendere libet quantæ damnationis rei sint, qui tremendi judicii Dei immemores, peccata gravia, quæ commiserunt, per vanam et inutilem verecundiam, de qua Scriptura dicit : *Est confusio adducens peccatum* (*Eccli.* IV), cæcati, confiteri vel dissimulant, vel erubescunt, et in virtutum operibus, quæ fortassis processu temporis acquisierunt, confisi, semetipsos decipiunt, cum scriptum sit : *Qui in uno*, hoc est in confessione, *delinquit*, *multa bona perdet* (*Eccle.* IX); et : *factus est omnium reus.* (*Jac.* II.) Dominus Arnoldus abbas Belliloci, vir fidelis ac religiosus, narravit nobis miraculum gloriosum, quod sibi a quodam Calacensis monasterii priore, viro sancto, relatum esse dicebat, quo præsente res ipsa contigerat. Erat in territorio Lemovicensi matrona quædam religiosæ valde conversationis, quæ licet maritali vinculo teneretur, tamen jejuniis, orationibus, eleemosynis, cæterisque religiosis actibus insistens, in habitu sæculari vitam regularem ducere videbatur : verum in adolescentia sua piaculum grave commiserat, de quo vehementer erubescens, nunquam illud alicui præ nimia verecundia confiteri volebat. Quoties tamen presbytero suo confitebatur, palliatam de isto crimine mentionem faciebat, ita confessionem suam concludens : « De omnibus peccatis meis, quæ modo protuli, et quæ non protuli, culpabilem me fateor coram Deo et vobis. » Cumque hunc finem et confessionis veluti sigillatum sermonem emitteret, trahebat ex imo cordis longa suspiria, et tota protinus in lacrymas solvebatur. Hoc igitur per annos plurimos frequenter ac uniformiter actitante, sacerdos, ut erat prudens et sollicitus, advertit aliquid pestiferum latere in corde ipsius : unde etiam tentabat multis argumentis idipsum ab ea per confessionem elicere. Sed dum nihil hac sollicitudine proficeret, monuit eam vicini monasterii Calacensis supra memoratum adire priorem, et ei tanquam viro sanctissimo conscientiam suam totam exponere. Porro sacerdos eumdem priorem super hujusmodi verbo secretius præmunire curaverat. Cum ergo venisset ad eum mulier, et ipsi confiteretur, nihil ab ea potuit extorquere, nisi quod presbyter solebat audire. Factum est autem ut infirmata et minime confessa moreretur. Cumque diutius mortua jacuisset, tardante filia ejus, quæ de alio remotiori vico ad materni corporis exsequias vocabatur, dilata est interim sepultura. Quæ cum tandem concito gradu adveniens magnis ejulatibus fleret et omnes qui aderant ad lamenta converteret, repente misericordissima Dei omnipotentis virtute femina defuncta revixit, et redeunte in proprium corpus anima, post triste divortium factum est dulce spiritus et carnis consortium. Tunc quasi de gravi somno evigilasset, flenti et lamentanti filiæ sic locuta est : « Noli timere, filia. Cessent a fletibus oculi tui, quia jam miserante Deo revixi. Discinge velaminum impedimenta quibus amicior, ut surgere queam. » Solutis itaque cum omni velocitate ligamentis, erecto capite femina resedit. Tunc illa jubente sacerdos properanter asciscitur, et secedentibus cunctis contagium veternosum protinus per confessionem emittitur ac diluitur. Postea vero confluentibus populis ad miraculum intuendum, ipsa mulier inæstimabilis gratiæ Dei in se factæ testis et annuntiatrix effecta, rei gestæ ordinem cunctis exposuit, et qualiter per interventionem piissimæ Dei genitricis et Virginis Mariæ liberata fuisset, hoc modo dicens : « Ego miserabilis peccatrix cum in hac vita cum hominibus conversarer, propter bona opera quæ faciebam et religiosam conversationem quam prætendebam, videbar coram oculis hominum stare, sed coram oculis omnipotentis Dei in ruina mortis jacebam ; cujus mandati prævaricatrix esse impia temeritate non pertimui. Constituit enim Dominus in sancta Ecclesia sua, neminem absque confessione posse salvari. Ego autem misera, licet de cæteris peccatis meis puram frequenter confessionem facerem, tamen quoddam grave peccatum quod in adolescentia mea commisi, præ nimia verecundia nulli unquam hominum ausa fui confiteri : propterea omnia bona opera quæ faciebam infructuosa et inutilia mihi reddebam. Verumtamen hunc lapsum meum solebam singulis fere diebus beatissimæ Dei genitrici Mariæ, coram ipsius altari vel imagine, seu ubicunque poteram, pœnitendo, lugendo, et flendo confiteri, et ipsius misericordiam miserabili querimonia implorare, ne me pro hoc peccato meo pateretur æternæ damnationis sententiam subire. Postquam autem mortis debitum solvi, protinus a malignis spiritibus undique vallata crudeliter rapiebar, impellebar, discutiebar, et cum amarissima exprobratione peccati mei ad inferni supplicia damnanda trahebar. Recordabar interea eleemosynarum quas feceram, jejuniorum, vigiliarum, orationum, cæterorumque bonorum operum, in quibus multo tempore sudaveram, et mirabar quod tanquam omnium criminium rea gehennalibus tormentis absque ulla miseratione destinarer. Quærebam lucem operum meorum, et continuo pestifero tabo inconfessi peccati mei de imo conscientiæ meæ terribiliter evaporante, ita oculi mei obnubilabantur et contenebrabantur, ut radios veri et æterni luminis, quod per eleemosynas et bona opera conquiritur, nullo modo respicere valerem. Heu! tunc, licet tarde nimis, intellexi hæc esse stipendia obstinati et obdurati cordis mei ; tunc quam sit perniciosum miseris mortalibus Domini et Creatoris sui præceptis non obedire, non solum scire, sed etiam experiri compulsa sum. Itaque omni consilio et auxilio destituta, recordata sum, quod hoc ipsum peccatum meum, pro quo justam damnationis sententiam excipiebam, beatissimæ Dei genitrici et Virgini flendo et lamentando frequenter confiteri solebam : et continuo modicum aliquid spei concipiens, ipsam veram matrem misericordiæ, et unicam spem miserorum, ne me misellam in supremo necessitatis articulo constitutam derelinqueret, votis magis atque suspiriis quam verbis orabam. Nec mora, eadem consolatrix et protectio omnium ad se confugientium, tanquam stella matutina et fulgor meridianus adveniens, terruit et increpavit dæmones qui mihi illudebant, quod suam ancillulam invadere præsumpsissent : jussitque quantocius deponere prædam, ibique dimittere eam, donec a Domino egrederetur sententia, quid inde juberet fieri. Cumque dicto citius paruissent nequam spiritus, ipsa mater misericordiæ accedens ad benedictum fructum uteri sui Dominum nostrum Jesum Christum, adoravit et ait : Obsecro pietatem tuam, Domine, Fili, ne tradas bestiis animam illam, quæ suam transgressionem coram imagine mea toties deploravit. Cui respondit Dominus : Nosti, dilecta mater, quod sine confessione salvari non potest? At illa : Domine, omnia tibi possibilia sunt : ne, quæso, confundas faciem pauperculæ hujus, quæ fiduciam habuit in me : et per multa bona et justa opera faciem tuam, licet non secundum scientiam, placare curavit. Ait Dominus : Quoniam fas non est, ut pro quavis petitione repulsam a me patiaris, et quoniam extra carnem locus confitendi et pœnitendi non est, placet ut anima hæc proprio corpori reddita, quod male deliquit, et pejus apud se retinuit, humiliter pœnitendo confiteatur, statimque reducta, debito tandem ordine misericordiam consequatur. Mox itaque Domino imperante, et piissima domina nostra sollicite procurante, missus est ad me an-

gelus bonus, qui me de omni exspectatione malignorum spiritum eripiens, proprio corpori, ut cernitis, restituit. Nunc ergo confessione peracta, tempus est ut abeam, minime jam reditura, sed in æternum misericordias Domini cantura, qui me, licet indignam, tremendo judicio suo, eadem misericordia præveniente et subsequente, tam dignanter subduxit. »

Cum hæc illa dixisset, caput in feretro reclinavit : et signaculo sanctæ crucis se muniens, spiritum exhalavit. Utinam quicunque mortis æternæ jaculo per criminale aliquod peccatum transfossus exemplum istud legerit vel audierit, ad confessionis et pœnitentiæ salutare remedium animetur, sciens procul dubio neminem a Domino veniam consecuturum, qui vicario ipsius, hoc est prælato vel sacerdoti suo, humiliari contempserit! Quod si quis absque fundamento confessionis, virtutum opera super inane præsumptionis ædificare tentaverit, vel de confessione quæ in extremis fit, propter ipsa bona opera sua præsumpserit, seu majore dementia tale aliquid, quale nunc retulimus, de se somniaverit, noverit, quia quanto altius absque alis confessionis volaverit, tanto ruina ejus gravior erit, et quia confessio in extremis tanto difficilius conceditur, quanto superbius de ea præsumitur : singularia quoque privilegia paucissimis per divinam gratiam collata, generalitatem prorsus excludunt (35). Ex his colligitur multo melius esse, dum adhuc vacat, et id hoc corpore sumus, prævenire faciem Domini in confessione pura, quam in obstinatione nostra perdurantes, in die generalis resurrectionis sempiternæ confusionis et opprobrii nunquam finiendi coram angelis et hominibus notam sustinere, insuper etiam horrendæ maledictionis jaculo feriri, quando dicetur impiis et inconfessis : *Ite, maledicti, in ignem æternum, qui præparatus est diabolo et angelis ejus* (*Matth.* XXV).

CAPUT VI.

Quanta pietate Dominus somnolentiam cujusdam devoti monachi castigavit; quanta severitate alterius tepidi et negligentis inertiam corripuit.

Erat in supradicto cœnobio Grandissilvæ monachus quidam spiritualis, et magna gratia præditus, qui licet assidue cum somnolentiæ vitio luctaretur, contendens puram Domino, sicut oportet, devotionis servitutem in psalmodia exhibere, tamen naturæ fragilitatem in hac parte superare non poterat. Quadam itaque vice dum staret in ordine suo in choro, et quasi pigritando et dormitando psallere videretur, astitit ei quædam reverenda persona, cujus vultum non agnoscebat, quæ etiam excitans dormitantem, apprehendit eum per vestimentum a parte pectorali, et quasi de choro extrahere nitebatur. Qui dum traheretur, aperiens oculos, et videns eum dixit : « Quis es, domine, et cur me ita trahis? » Ille autem respondit : « Et tu, cur ita dormis? » Tanquam diceret : Nunquid propterea de stratu tuo surrexisti, et chorum intrasti, ut dormitando et capite nutando risum de te inimicis tuis faceres; et non magis propterea, ut Domino creatori tuo in conspectu sanctorum angelorum ipsius alacriter psalleres? Et cum hoc dixisset, dimisit eum, et statim evanuit. Frater vero, qui tam misericorditer a Domino pro somnolentia sua castigari meruerat, in timore Dei excutiens a se somnum torporis et negligentiæ, curavit deinceps ad vigilandum et psallendum cautior inveniri. Alius quidam in eodem monasterio monachus erat, nomine Bernardus. Hic quamvis juvenili et vegeto corpore robustus appareret, tamen remissius cæteris agebat, exhibens se ad opus manuum pigrum, et ad vigilias somnolentum. Unde etiam contubernalibus suis non parum onerosus erat, et ubique de inertia notabatur : præcipue in ecclesia, ubi negligentior inveniebatur. Quadam itaque nocte, cum eum dormientem ad vigilias præcentor monasterii pertæsus nimiam pigritiam ejus solito severius excitasset, ille commoto animo surrexit, et in dormitorium perrexit. Cumque ad necessariam domum accederet, ecce turba dæmonum ad ostium cum ingenti strepitu et terrore adversus eum clamans, et crebris vocibus iterans. « Apprehendite, apprehendite illum. » Quo audito repente totus inhorruit, et fugam festinanter arripiens, rapido cursu in ecclesiam rediit. Cumque venisset ad stallum suum tremebundus et anhelus, illico defectum cordis incurrit, et corruens in terram, sine motu et sensu diutius velut exanimis jacuit... Sublatus autem inde fratrum manibus, et in infirmitorium delatus, cum ab illo terrore aliquantulum respirasset, et sui compos effectus fuisset, percunctantibus fratribus quidnam ei accidisset, rem per ordinem referens, contumaciæ et somnolentiæ suæ pœnas se luisse testatus est. Porro novitius quidam dum ipsa hora in oratorio esset, eumdem dæmonum strepitum et clamorem se audisse testabatur.

Sic ergo frater ille piger et negligens divinæ correptionis stimulo salubriter castigatus, didicit pigritiam, somnolentiam, atque desidiam, cæterasque hujusmodi pestes, vere esse stercora, quæ boves, hoc est, fortes in timore Dei, projiciunt, hoc est abominantur et detestantur : quibus etiam stercoribus immunda dæmonia pigros quosque et inutiles ad ipsorum multam confusionem lapidare non cessant (*Eccli.* XXII). Ecce quantum distat inter negligentiam ex infirmitate contractam, ubi in quotidiano conflictu vigor mentis velut aquis nivis se lavans, puram Domino nititur exhibere servitutem : et tamen ne insolescat et superbiat, somnolentiæ sordibus intingitur; et miseram inertiam, quæ arma spiritualia projiciens, hostibus ultro se tradit, non dormitans, sed dormiens et stertens profundius aliquando in choro quam in lecto; nec ulla vivacitate mentis resistens malignis spiritibus illudentibus et dicentibus : *Incurvare, ut transeamus* (*Isa.* LI). Pulchre vero gemino hoc exemplo quod retulimus, ipsa distantia expressa est, quia illum athletam Christi, cujus supra mentionem fecimus, per gratiam quidem pugnantem, sed ex infirmitate succumbentem, bonus angelus blando alloquio ab cautelam sui sollicitiorem effecit : hunc vero, cujus inertiam et vecordiam prodidimus, caterva malignorum spirituum terroribus et clamoribus improbis insectando mente captum et fere alienatum reddidit. De bonis sumamus exempla, eligentes magis cum viris virtutum in agone spirituali viriliter certare; pigrorum vero et inutilium tepiditati sic ex animo compatiamur, ut tamen negligentias eorum, propter spem divinæ retributionis, seu propter metum gehennæ ignis, modis omnibus fugere studeamus.

Nam et seniores Clarævallis de beatissimo Patre nostro Bernardo referre solebant quia dum quadam vice nocturnis vigiliis interesset, vidit angelum Domini cum incensorio cœlesti thymiamate referto utrumque chorum lustrantem; et quos vigilantes, psallentes et orantes inveniebat, suavissimo nectare spiritualium aromatum corda eorum reficiens, fastidium tollebat, et devotionem in eis exacuebat; quos vero somnolentos, pigros et inutiles cernebat, quasi cum indignatione quadam præteribat, nec eos aliquatenus cœlesti pitantia dignos judicabat. Venerabilis etiam Pater dominus Richardus, quondam abbas Saviniaci, de quodam religioso et sancto

(35) Historia hæc fere incredibilis, certa tamen videtur. Hanc noster auctor ait se ab abbate Belliloci Arnaldo accepisse, et ille asserebat a priore Calacensi, qui testis erat oculatus, se eam audivisse. Nec tamen quisquam debet inde præsumere, et saluti suæ non consulere.

abbate, qui in una domorum Saviniacensium abbatizabat, mirabilem quamdam, ac paucissimis, ut reor, expertam gratiam nobis innotuit; quam ipsi ob meritum devotionis suæ largitas divinæ pietatis prærogare dignata est. Nam cum carnalibus non solum desideriis, verum etiam cogitationibus a corde suo penitus eliminatis, in puritate et devotione mentis vigilaret, psalleret et oraret, superna desuper aspirante gratia solebat sentire naribus suis influentiam peregrini cujusdam odoris, nectaream suavitatem cinnamomi, thuris, et balsami, omniumque odoramentorum fragrantiam incomparabiliter exsuperantem. Faucibus etiam suis quasi cœlestis mannæ dulcedinem infundi sentiebat, omnem in se saporem, et omne delectamentum suavitatis habentem. Quod veluti fons vivus in ore illius scaturiens, indeque ad interna corporis et animæ defluens, utrumque ipsius hominem dulcore mirabili perfundebat et afficiebat, ita ut ex sententia dicere posset: *Quam dulcia faucibus meis eloquia tua! super mel et favum ori meo* (*Psal.* CXVIII). Felix anima, quæ non modo in scipsa, verum etiam in corpore suo, quamvis adhuc corruptibili, jam gustare et videre meruit: *Quoniam suavis est Dominus!* (*Psal.* XXXIII.) Nullatenus namque dubitandum est, quod cuicunque tam excellens donum concessum fuerit, carnalia mox in eo desideria potenter exstinguit, spiritualia vehementer ascendit, ipsamque animam totam igne divini amoris liquefacit. Præterea malignorum spirituum fugam insinuat, sanctorum angelorum præsentiam indicat; et præoptatum divinæ clementiæ respectum tam felici quam veraci experimento denuntiat. Sic sic novit Dominus consolari humiles in servitio suo strenuos et devotos: novit etiam terrere desides et inertes, commoda carnis suæ plus justo sectantes, præsenti quodammodo judicio declarans quod in futuro examine manifestandum propheta denuntiat (*Malach.* III); videlicet quid intersit inter servientem Domino, et non servientem ei; inter voventem Domino et reddentem, voventem et non reddentem; cui, secundum testimonium sacræ Scripturæ (*Eccle.* V), melius fuerat non vovere quam post votum promissa non reddere. Itaque quod in supra memoratis personis, diversis pro qualitate meritorum stipendiis, corporaliter et visibiliter Dominus fieri voluit, hoc in cunctis servitium Dei profitentibus spiritualiter et invisibiliter actitari, certissime scire debemus. Sicut enim professionis suæ memores, et nulla laboris seu vigiliarum instantia pertæsos, quominus quotidianum psalmodiæ et hymnorum cursum prompta et alacri devotione persolvant, divinæ dignationis pietas secretissima visitatione revelat, fovet et consolatur; sic nimirum professionis suæ oblitos, et nec summis, ut aiunt, digitis arduos labores vigiliarum et servitii Dei tangere volentes, horrida dæmonum colluvies variis illusionum et passionum phantasiis fœdare non cessat, et in barathrum periculosissimum tepiditatis et negligentiæ de die in diem procliviores efficere conatur.

CAPUT VII.

Quantum periculum sit sacros ordines ambire(36).

Audiant ambitiosi, auscultent ad sacros ordines seu ad ecclesiastica beneficia impatienter anhelantes, exemplum de ambitioso; audiant, inquam, et contremiscant: et quid sibi de maximis timendum sit, in minimis considerantes, tandem patrimonio crucifixi Domini se imprudenter ingerere vereantur, quoniam *hæreditas ad quam festinatur in principio,* eodem Domino majestatis, qui ex infirmitate crucifixus est, irato *in novissimis benedictione carebit* (*Prov.* XX). Monachus quidam Cisterciensis ordinis, religiosa admodum conversatione vitam suam consummans, tentationibus et ærumnis hujus mutabilis vitæ morte

A interveniente subtractus est. Quo defuncto sacrista domus illius nocte quadam imminente jam tempore vigiliarum, dum præstolaretur signum horologii vigilans sedebat sic in lecto suo, cum ecce spiritus ejusdem fratris tanquam solido et palpabili corpore vestitus, repente astitit coram ipso, sicque lamentabili voce allocutus est eum: « Domine sacrista, ego sum ille frater nuper defunctus, sed cur nunc ad te venerim, quæso, ut pietatis intuitu pensare digneris. Ego enim dum adhuc essem vivens in corpore, licet per gratiam Dei vigilanter satis in observantiis Ordinis meipsum exercerem, in uno tamen graviter deliqui: quod scilicet sacrum diaconatus ordinem carnaliter concupivi, et ut ad hunc honoris gradum ascenderem, sine respectu timoris Dei valde inquietus fui: quodque adhuc est gravius, absque condigna pœnitentia hujus delicti de corpore exivi, quia nec tanti ponderis hoc fore putabam,

B quanti post mortem inveni. Sed pius Dominus idcirco nunc me tibi apparere concessit, quatenus qui jam per meipsum mereri nihil possum, fratrum nostrorum, qui adhuc tam sibi quam aliis misericordiam Dei promereri possunt, orationibus debeam adjuvari. Itaque obsecro per pietatem Domini nostri Jesu Christi quatenus calamitatem meam priori exponas, ipsumque roges, ut in capitulo me absolvens, generalem orationem pro mea liberatione fratribus injungere dignetur. Ut autem noveris hæc quæ vides et audis phantasticam nequaquam illusionem esse, in argumentum veritatis psalterium quod portarius ante aliquot dies in capitulo requisivit et nondum invenit, in tali loco repositum invenies. »

Verum sacrista qui hæc audierat et viderat, licet multum miraretur tam insolitam novitatem rei, tamen cum esset homo maturi consilii, ipso die nemini quidquam super hoc verbo locutus est, repu-

C tans ne forte tanquam somniator aut a dæmonibus illusus derisui haberetur. Nocte vero sequenti, dum sicut prius vigilans et sedens in lecto suo, de iis quæ præterita nocte contigerant attentius cogitaret, rursus idem defunctus sicut antea vigilanti et stupenti apparuit, dixitque ei: « Non recte agis, domine sacrista, non recte agis circa me, qui iram Domini porto, quoniam peccavi ei, in cujus manus quam horrendum sit incidere, utinam et tu non experiaris? O si scire posses quam gravis est jam minima pœna animæ carne solutæ, profecto non tam negligenter ageres, sed totis viribus sucurrere satageres. Quapropter etiam atque etiam contestor te per Deum, ne ulterius dissimules, sed petitionem meam effectui mancipare festines, quia spero me per orationes fratrum nostrorum apud clementissimum judicem Deum misericordiam adepturum. Ut autem totius dubietatis scrupulus de corde tuo tollatur,

D et meipsum esse, quem paulo ante viventem in carne bene noveras, non dubites, ecce tolle de manibus meis psalterium quod portarius in capitulo quæsivit, et necdum invenit. » Tulit itaque sacrista psalterium de manibus ejus, super tam inauditis mirabilibus Dei vehementer obstupefactus, quia ipse vere est qui facit mirabilia magna solus. Porro idem sacrista scire volens, utrumnam solidum et palpabile esset corpus quod videbat, utrumve sic subjaceret tactui sicut visui, cum haberet prope se virgam, tulit eam et quasi tangendo experientiæ satisfacturus, levi ictu vibravit illam; sed mox nullo penitus obstaculo resultante, quasi per vacuum aerem, sic per corpus quod apparebat transducta est. Mane autem facto, priori et fratribus quæ viderat et audierat innotuit: psalterium etiam quod acceperat, tanquam veritatis pignus protulit, sicque fratris illius anima per communes fratrum orationes, et missarum celebrationes pœnis, ut credimus, absoluta, beatudinis æternæ consortium Deo miserante promeruit. Sed quid est quod omnipotens Deus in his novissimis præsentis sæculi temporibus tam multa de

(36) Historia de ordinum ambitioso incerta est.

animarum statu clarescere facit, quæ antea latuerunt, ita ut apertis revelationibus atque ostensionibus, animarum post mortem vita, futuri quoque sæculi manifestatio se nobis quodammodo inferre, jamjamque aperire videatur, nisi hoc quod beatus ait papa Gregorius, quia, « quanto præsens sæculum propinquat ad finem, tanto futurum sæculum ipsa jam quasi propinquitate tangitur, et signis manifestioribus aperitur? »

Væ igitur iis qui, tremendi et æterni judicii Dei tantis et tam manifestis erumpentibus signis, adhuc, secundum Apostolum, turpe lucrum sectantes, quæstum æstimant pietatem, qui sacris ordinibus et ecclesiasticis honoribus per fas nefasque se intrudere non verentur : et cum item dicat Apostolus neminem sibi debere assumerè honorem, *sed qui vocatur a Deo, tanquam Aaron* (*Hebr*. v), isti e contrario superbo oculo et insatiabili mente quaslibet ecclesiasticas dignitates prece, pretio et obsequio mendicare non erubescunt, non ut vigiliis, jejuniis et orationibus intenti, lucrandis animabus invigilent, sed ut gulæ et ventri, vanitati, voluptati et superbiæ vitæ satisfaciant, quorum damnatio, nisi resipuerint et pœnitentiam egerint, tanto erit præ omnibus hominibus durior et importabilior, quanto ipsa divina sacramenta indigne pervadere et vicariorum Christi sacros ordines carnaliter sibi arrogare non timuerunt. Sed qui agimus, vel potius quo lacrymarum imbre plangere poterimus, quod hac ambitionis peste universum genus filiorum Adam sic generaliter infectum est, ut quanto quis religiosior, sanctior et perfectior esse contenderit, tanto subtilius hoc infirmæ mentis vitio se pulsari erubescat? Sicut enim in quodam sermone suo testatur beatus Bernardus, nobilis creatura sumus, quippe ad imaginem Dei creati, sursum aspiramus omnes, ad alta nitimur cuncti, et sublimia sectamur universi : nec esset omnino ullum vitium altitudinis appetitus, si legem ab Altissimo præfixam nullus ascendere gestientium transgrederetur. Quia vero interveniente peccato intentio nostra curva, ratio cæca, voluntas infirma effecta est, necesse habemus pro imperfectione nostra compungi in cordibus nostris, scindi in confessionibus, humiliari in pœnitentiæ laboribus, et omnino solliciti esse, ne unquam demus membra nostra arma iniquitatis peccato; hoc est ut nunquam vanis adulationibus, simulatoriis obsequiis, vel quibuslibet quasi suavium morum lenociniis, morbo nos ambitionis laborare, a proximis vel præpositis nostris deprehendi patiamur.

CAPUT VIII.

De periculo inobedientiæ (37).

Cum Apostolus de Domino et Salvatore nostro dicat quia *factus est Patri obediens usque ad mortem* (*Philipp*. II), et beatissimus legislator noster Benedictus obedientiam usque ad impossibilia extendat (38); ipse etiam Dominus de prælatis Ecclesiæ suæ fateatur : *Qui vos audit, me audit; et qui vos spernit, me spernit* (*Luc*. X); dolendum valde est sacræ religionis professores, et obedientiam super omnia et ante omnia voventes, in tantum quandoque superbiæ et inobedientiæ fastum prorumpere, ut nec precibus flecti, nec minis terreri queant, ut ab insaniæ suæ fervore detumescere velint. Unde necessarium reor exemplum inobedientiæ in medium adducere, quatenus ii, qui iracundiæ felle commoto, et superbiæ ulcere exasperato, nec Deum timent, nec homines reverentur, audientes quam terribili judicio suo Deus superbis resistit, discant magis humiliari et obedire cum mitibus, quam spolia contumaciæ et arrogantiæ dividere cum superbis. Conversus quidam Cisterciensis ordinis priori suo inobediens factus quod sibi imperabatur superba mente facere despiciens, nullo respectu timoris Dei, nullus fratrum blandis admonitionibus ad hoc poterat induci, ut obediret imperanti : quinimo tumidis et indiciplinatis responsionibus hoc se nunquam facturum garriebat. Interea sole ad occasum vergente clauditur dies : et ipse rancoris et amaritudinis felle plenus, et in contumacia sua perdurare non pertimescens, tanquam pausaturus in lecto suo se collocavit, illius Apostolici male memor : *Sed non occidat super iracundiam vestram* (*Ephes*. IV). Ecce autem primo conticinio noctis, cum necdum obdormisset, sed adhuc diræ superbiæ vitio, corde machinando malum, satisfaceret, adsunt duo nequam spiritus fuligine tetriores, draconibus crudeliores, stantes ante lectum ipsius : quorum unus alteri quasi interrogando sic locutus est : « Quisnam est iste qui jacet hic? » Respondit alter : « Conversus quidam. » Rursus ille qui prior locutus fuerat quasi substomachando : « Nequaquam, inquit, sed inobediens quidam. » Et continuo subjecit alter dicens : « Ergo si inobediens est trahamus illum ad portam. » Nec segnius dicto quod dixerat exsequuntur. Nam manus misero injicientes, et de lectulo minus suaviter excutientes, os etiam ipsius, ne clamare posset, obturantes de dormitorio et cœtu fratrum obedientium inobedientem et contumacem traxere crudeliter. Deinde per aera eum ferentes, cum venissent extra septa monasterii, cœperunt illudere ei, proh nefas! ad alterutrum eum jaculantes, sicut solent homines ludentes pilam jacere et capere. Cumque diutius illusissent ei, dimiserunt illum ad horam recedentes ab eo. Sed, o inexplebilis diabolicæ nequitiæ crudelitas! post paululum namque reversi, cum sicut prius cœpissent illudere ei, ecce signum servitii omnipotentis Dei subito insonuit : ad cujus tinnitum, tanquam si tonitruum de cœlo cum fragore super eos rueret, territi fugerunt : miserum vero conversum jam non superbum et contumacem, sed ad instar damulæ pavidum ac tremebundum, in quamdam paludem quæ ibi erat projecerunt. Qui se inde prout poterat proripiens, subtus quamdam arborem consedit, totus ex uligine paludis denigratus atque fœdatus. Ubi cum mœrore et angustia depressus sederet, et incontinenti redituras larvales dæmonum effigies formidaret, astitit ei repente persona quædam reverenda, dicens ad illum : « Confortare, et noli timere, quoniam maligni illi tenebrarum ministri, superbiæ et contumaciæ ultores, tibi ulterius nocere nequaquam præsument. Hæc autem justo Dei judicio tibi propterea acciderunt, quia tam superbe inobediens et rebellis esse seniori tuo non timuisti. »

Mane autem facto cum conversus idem inter cæteros fratres non appareret, et licet multum per officinas quæsitus inveniri non posset suspicati sunt omnes clandestino eum discessu ad sæculi vomitum rediisse. Erat autem situs loci talis, ut coquinarios oporteret ad ministerium coquinæ mundam aquam extra portam haurire. Unde fratres qui tunc coquinæ officio inserviebant, summo mane egressi ad hauriendam aquam, viderunt conversum illum, velut amentem, sub arbore sedentem : festinatoque redeuntes priori et fratribus quod viderant indicarunt. Prior itaque assumptis secum aliquantis ex fratribus exivit foras ad eum; vidensque eum sic miserabiliter se habentem, quæsivit quare illic sederet, vel quid mali illi accidisset. Ipse vero caninis rictibus morsum intentans fratribus ad se accedere volentibus, et torvis oculis singulos respiciens dicebat : « Vos tota nocte hac

(37) Quod de fratris inobedientis pœna refertur, debuisset iste auctor expressione nominum propriorum probabile reddere : ut fecit in sequenti cap. probabilem narrationem de pio, sed inobedienti pastore.

(38) S. Bened. cap. 68 Reg.

vidistis me ludibrio fuisse malignis spiritibus, et nemo ex vobis auxilium mihi ferre curavit. » Protinus ergo intellexerunt fratres eum pro culpa inobedientiæ et contumaciæ suæ aliquas pœnas solvisse; et præcipiente priore ductus est in infirmitorium, ibique diu jacens et eadem amentia laborans, didicit ex iis quæ passus est, contumax et rebellis non esse, et, sicut scriptum est, sola vexatio intellectum dedit auditui (*Isa* XXVIII). Itaque sicut incomparabile malum est superbia et rebellio, ita sine exemplo punientur, damnabuntur et cruciabuntur superbi, arrogantes et rebelles. Quorum sententia longe sit ab omnibus nobis, qui Deum sincera et humili charitate diligere, et vicariis ipsius prælatis nostris in omni sollicitudine propter ipsum subdi et obedire decrevimus.

CAPUT IX.

Item de periculo inobedientiæ.

Sunt vero nonnulli, qui licet ab hac grossa et quodammodo manifeste peremptoria inobedientia tota sollicitudine, sicut dignum est, declinent, in minoribus tamen præceptis per obedientiam injunctis minus cauti, limitem obedientiæ facile transgrediuntur, sed etsi postea reatum inobedientiæ confessione et pœnitentia diluere conantur, magis hoc perfunctorie, quam vera cordis contritione facere comprobantur. His ergo adhuc exemplum inobedientiæ proponere non gravabor, ut quibus panis mendacii, id est propriæ voluntatis appetitus, contra mandatum prælati sui suavis esse dignoscitur, hoc exemplo territi respiscant, ne forte panis furtivus in stomacho conscientiæ vertatur in fel aspidum: sicque divitias inobedientiæ, quas delectabiliter devorarant, evomant, et de ventre eorum extrahat eas Deus. In provincia quæ dicitur Germania trans Rhenum, quæ etiam generali nomine Saxonia vocatur, territorio civitatis Parbrunnensis, quam Carolus magnus imperator condidit, exstat cœnobium sanctimonialium Aroldisseium nuncupatum, quod sanctissimorum apostolorum filiorum Zebedæi sacro nomini attitulatum, magnæ antiquitus religionis et districtissimæ disciplinæ fuisse dignoscitur. Huic monasterio quodam tempore præfuit vir vitæ venerabilis, nomine Petrus, de ordine Regularium canonicorum assumptus, quoniam et ipsius monasterii instituta secundum Regulam Beati Augustini disposita sunt. Erat ergo homo ille mandatorum Dei scrutator sedulus, et executor devotus, charitate clarus, humilitate submissus, castitate præcipuus, quique, tanquam fidelis paranymphus et amicus sponsi, sponsarum Domini sui sibi comissarum castitatem pervigili devotione zelabat, latrunculos quosque integritatis corruptores, ne thalamum cœlestis sponsi violarent, viriliter propulsabat. Cumque bonis polleret moribus, hoc in conversatione sua præcipuum velut pretiosam margaritam habebat, sacræ videlicet venerationi Dei genitricis sincera cordis affectione insistere, hostiam salutarem et sacrificium singulare, per quod peccata mundi tolluntur, in ejus honore multa cum devotione frequenter immolare; ipsam sibi in cunctis necessitatibus suis advocatam eligere, ipsiusque suffragia lacrymosis et continuis precibus implorare. Porro laudabilem talem consuetudinem sibi effecerat, ut quoties nomen mellifluum ejusdem beatæ Virginis et matris nominari audisset, si opportunitas petendæ veniæ deesset, inclinato reverenter capite, genibus etiam aliquantulum incurvatis, salutationem angelicam eidem matri misericordiæ, quanto devotius poterat, repræsentaret. Denique optimi agonis certamine feliciter consummato, tempus advenit, quo veridicam illam cœlestis oraculi sententiam experiretur dicentis: *Beati mortui; qui in Domino moriuntur*, (*Apoc.* XIV.) Adversa namque correptus valetudine febribus cœpit æstuare, et

A quanto viciniorem esse mortem signa mortis erumpentia nuntiabant, tanto specialis patronæ personæ suæ, dominæ nostræ, auxilium cœpit enixius flagitare: et ut ad servuli sui exitum occurrere, seque a malignorum spirituum nequissima crudelitate tueri dignaretur, attentius orare.

Itaque paucis diebus ante dormitionem suam vocavit ad se priorissam ejusdem loci, nomine Gislam, prudentem valde ac religiosam virginem, quasdam etiam de senioribus sororibus, dixitque ad illas: « En ego ingredior viam universæ carnis; et licet pro modulo meo puram Domino studuerim exhibere servitutem, tamen quia nescit homo utrum amore dignus sit, an odio, districti Judicis ancipitem sententiam reformido. Porro notum vobis facio quod beata Dei genitrix Virgo Maria, Regina cœli, Domina mundi, me cras qualemcunque servulum suum circa horam sextam visitare, atque, ut spero, cre-B do, confido, de hujus mundi exsilio eruere secumque ad cœlestis patriæ lucidas mansiones assumere dignabitur. Quod enim meis me meritis consequi posse nullatenus præsumo, hoc per ipsius sanctissima merita mihi fiducialiter usurpo. Vos ergo domum totam mundari quantocius facite, sedilia componite et ornate, ac circa horam quam prædixi, universas sorores cum thymiamate et cereis adesse præcipite; cumque ego versiculum illum sequentiæ Assumptionis B. Virginis, *Te, cœli Regina*, incœpero, cunctæ simul sorores in jubilo cordis et vocis sequentiam ab eodem versiculo usque ad finem alacri devotione percantent. Verum priorissa cæterisque sororibus quæ aderant, fidem continuo dictis ejus adhibentibus, utpote sanctitatis et innocentiæ ipsius consciis, conversus quidam nomine Theodericus, ad caput lectuli in quo homo Dei jacebat stans, et incredulus iis quæ dicebantur, talia C in corde suo loquebatur: « O vere mobile, et infirmum omnique verbo credens genus femineum! Ecce enim homo hic in vicinia mortis constitutus, deficiente sensu, aliena loquitur: et istæ, sorores verba ejus tanquam ex ratione prodeuntia, vel veritate subnixa, putant continuo effectui fore mancipanda. » Talia eo cogitante, sanctus sacerdos caput virtute qua poterat elevans, et ad partem illam ubi conversus stabat oculos dirigens: « Esne, inquit, ibi, frater Theoderice? » Quo respondente: « Sum, domine. — Accede, ait, huc ad me. » Illo quoque protinus accedente: « Da, inquit, manum tuam. » Obstupefactus conversus, et adhuc eum quasi minus compotem sui considerans, non ausus tamen contradicere sermonibus sancti, dedit manum suam. Quam vir Dei apprehendens, et digitis suis digitos ejus fortius stringens: « Sicut, ait, verum est quod ego manu mea manum tuam teneo, digitisque meis D digitos tuos stringo, sic verum est quod ego per virtutem gratiæ Dei locutus sum: quod autem tu in secreto cordis tui loqueris, falsum esse scias: me scilicet delirare sensuque turbato nescire quid dicam. »

Sic itaque per unius increduli propheticam ac vere divinam correptionem, omni dubietatis nubilo a cordibus cæterorum deterso, tantam gratiam spirituali Patri suo cœlitus fuisse collatam omnes in commune gratulabantur. Jam altera dies illuxerat, et hora quam vir Dei prædixerat, sole ad centrum festinante proximabat, universitasque sororum cum fratribus laicis adunata piissimæ Reginæ cœli adventum tanto certius præstolabantur, quanto eam is qui prædixerat, manifestiore miraculo comprobarat. Tanta vero reverentia mentibus cunctorum qui aderant circa prætaxatam horam infusa est, ut divinam aliquam advenisse virtutem, nemini astantium dubitare fas esset. Ipse vero beatus sacerdos mirum in modum serenata facie, elevatis in cœlum oculis, manibus quoque sursum protensis, versiculum quem prædixerat cantando imposuit dicens: *Te, Regina cœli, hæc plebicula viis concelebrat men-*

tibus. Sed quis digne effari queat quanta devotione A et compunctione, quantoque pietatis affectu eadem sequentia a sororibus percantata sit? Jacebat interim servus Dei in agonia, raptusque in exstasin multa de secretis cœlestibus et de statu ejusdem cœnobii per revelationem cognovit, quæ postea priorissæ, senioribus sororibusque indicavit. Omnium vero oculis in eum defixis, subito obnubilata est facies ejus, et corrugata fronte mœroris cujusdam et anxietatis magnæ signa dedit, erumpensque in vocem, miserabili lamentatione talia edidit verba: « Cur, domina piissima, servulum tuum pauperculum in hac fæce mortalitatis relinquis, quem licet indignum tam benigna visitatione consolari dignata es? Dulcissimam præsentiam tuam tantis desideratam votis, expetitam precibus et lacrymis, jamjamque morituro dignanter indulsisti, et nunc ad patriam vitæ, ad gaudia paradisi rediens, misero comitatus tui consortium negas? » Cumque frequenter B iterando: « Domina piissima, domina misericordissima, ne derelinquas me. Tecum volo, tecum volo cunctos in fletum et lamenta convertere: » repente redditus sibi, postquam propter nimiam defatigationem corpusculi modicum conquieverat, dimissis cæteris et priorissa cum paucis senioribus secum retenta, sic locutus est: « Refocillandi gratia modicum aliquid liquoris afferri præcipite, quatenus, ariditate linguæ delinita, fauciumque rheumate deterso, expeditius proferre valeam quod dicere debeo. » Festinato itaque priorissa per seipsam modicum vini in vasculo afferente, mox ut limen domus in qua homo Dei jacebat attigit, ille, cum neque visu neque illo corporis sensu percipere posset quid illa gestaret, exclamavit, dicens: « Non, domina priorissa; nequaquam afferatis nobis vinum, quia vinum arcana denudat (*Eccli.* XXII), et vinum apostatare facit sapientes (*Eccli.* XIX). » Audiens illa tam C evidenti prophetiæ spiritu se esse deprehensam, adeo intremuit, ut gradum vix reflectere posset. Dehinc modica aqua refocillatus, ita exorsus est: « Quanta sit culpa inobedientiæ utinam, miser, antequam pœnam experirer, subtilius intellexissem! Utinam hoc mentibus vestris, sicut necesse est, imprimere valeam! Ecce enim pro reatu inobedientiæ piissima domina mea in hac lacrymarum valle nunc me reliquit, nec dignum censuit ut sub protectione ipsius aereas pertransiens potestates cœli secreta penetrarem. Qualis autem ipsa inobedientia mea fuerit, audite: Accidit aliquando ut plurimi diœcesis hujus presbyteri improvida calculatione decepti, jejunium Quatuor Temporum mensis Septembris illegitimo tempore celebrarent, in quo errore et ego, canonum scita minus attendens, prolapsus sum. In proxima vero synodo, cum ii qui jejunium illegitimo tempore celebrarant, hanc transgressionem accusarent, præceptum est in virtute D obedientiæ ut quicunque hujus delicti sibi conscius esset, veniam peteret et se culpabilem redderet. Cumque cæteri, quos accusabat conscientia, malentes periclitari famam quam conscientiam, quod jussum fuerat humiliter facerent, ego miser plus deferens Ordini et opinioni meæ quam veritati, quia et unus ex prelatis Ecclesiæ eram, et nonnullius religionis esse putabar, heu! confusionis opprobrium non sustinens, publice veniam petere erubui. Hoc est peccatum meum, hoc delictum inobedientiæ, propter quod hodie tanto bono privor, ut a consectatu universalis dominæ matris misericordiæ repulsus, ab introitu æternæ vitæ et sempiternæ gloriæ ad ærumnas mortalitatis hujus revocatus sum. » Porro priorissa inquirente utrumnam peccati illius maculam per confessionis et pœnitentiæ lavacrum non diluisset, illeque se hoc non semel, sed pluries confessum fuisse assereret, cum magnæ admirationis stupore priorissa subjunxit: « Væ mihi peccatrici, domine Pater: quid ergo dicemus de sacramento confessionis? Si tibi non semel, sed pluries confitenti indulgentia est negata, quis jam alius mediante confessione delictorum veniam sperare poterit? » At ille dignum memoria verbum respondit dicens: « Scire debetis quoniam, secundum intentionem vel contritionem confitentis sive pœnitentis, intentio judicii, sive remissio indulgentiæ reformatur. Quia enim ego miser peccatum meum secundum veram æstimationem ponderare neglexi, nec quanta oportuit contritione et compunctione cordis confessus sum, propterea necdum indulgentiam consequi merui. » Cumque talia tristis et mœrens locutus fuisset, sororum quæ præsentes aderant corda magno terrore concussa sunt, et ad obedientiæ puritatem sectandam non mediocriter accensa. Triduo, si bene memini, postea supervixit, tanto amarius lugens peccatum suum, quanto divini judicii districtionem evidentius fuerat expertus. Moriens autem, mortalitatem magnam in eadem domo futuram esse prædixit, quæ etiam mortem ejus e vestigio subsecuta est: sicque in pace consummans dies suos, plenus operibus bonis appositus est ad patres suos. Verumtamen festivam illam et omnino gloriosam assumptionem, qua cum beata Dei genitrice Maria sanctorumque angelorum frequentia assumi meruisset, si culpa non intervenisset, merito inobedientiæ perdidit: cujus utinam exemplo non omnes, qui obedientiam professi sumus, terreamur, ut nunquam ad inobedientiæ vitium prosiliamus: aut si per infirmitatis humanæ corruptionem prolapsi fuerimus, condignis hoc pœnitentiæ lamentis diluere festinemus.

CAPUT X.

De periculo conspirationis.

Apud provinciam, quæ Germania prima dicitur, cujus metropolis est Maguntia, territorio civitatis Wangionum, quæ est Warmatia, exstat cœnobium Cisterciensis ordinis, de linea Claræyallis, quod Germanica lingua Sconaugia dicitur, quodque interpretatum *pulchra insula* dicitur. In hoc monasterio temporibus bonæ memoriæ domni Godefridi abbatis facta est aliquando, instigante maligno, gravissimi scandali occasio talis: Superiori tempore per negligentiam, seu potius indiscretam benevolentiam prælatorum, consuetudo, contra formam Ordinis, præsumpta in eadem domo inoleverat, scilicet ut conversis sicut et monachis annuatim novæ botæ darentur. Cum autem prædictus vir strenuus de altera domo assumptus divina pariter et humana vocatione primum honoris gradum non pecuniæ vel carnis et sanguinis prærogativa, sed vitæ merito prudentiæque decore in eadem Ecclesia obtinuisset, et invenisset conversos temerario hoc fastu delectari, laudabili zelo accensus, præsumptionem pessimam censuit esse corrigendam. Itaque privatim in consiliis et publice in fratrum capitulis cœpit ingenue de præsumpta novitate causari, monere, rogare, tandem etiam præcipere, ut tortitudo pravæ consuetudinis Ordinis rectitudini non conveniens, absque scandalo dissensionis, si fieri posset, amputaretur. Sed quia viscus diræ præsumptionis carnalium fratrum mentibus tenacissimo glutino miseræ obstinationis sic inhæserat, ut absque scandalo avelli nequaquam posset, maluit vir prudens ut, secundum beati Gregorii doctrinam, scandalum magis oriretur quam veritas relinqueretur (39). Cœperunt itaque conversi primo quidem in angulis susurrantes murmurare, dehinc conspiratione paulatim invalescente, seditionem publicam effrenata insania meditari. Totius vero mali incentor et conspirationis auctor exstitit conversus quidam, cui dormitorii fratrum servandarumque botarum cura commissa fuerat: qui diabolico spiritu repletus, et secundum prophetam in omni loco silen-

(39) GREG., hom. 7 in Ezech.

tium projiciens (*Amos* VIII), nunc singulos, nunc simul plures conveniebat, suadebat, hortabatur, ut nunquam consuetudinem suam insolentiæ fomitem, elationis incentivum, quacunque precum seu minarum occasione sibi paterentur auferri. Et o quam mirabili, imo quam lamentabili dementia, spiritus superbiæ illos quos semel deceperit, illaqueat, ita ut arduos durissimosque labores, quos si propter Deum subire cogerentur, intolerabiles judicarent, contumaciæ fastusque typho inflati tanquam leves et faciles subire non vereantur! Cum enim domnus abbas susurria eorum primum deprehendisset præceperat per virtutem obedientiæ, ut quicunque ex eis silentium rumperet, si ante cibum hoc faceret, eadem die; sin vero postea, sequenti die in pane et aqua jejunaret. Quod is cujus supra meminimus, non conversus, sed perversus, nequaquam virtutis amore, sed ut invidiam abbati suo suscitaret, tanquam cœlitus datam sententiam servare curabat. Nam cum pene quotidie conspirationem conflando silentium frangeret, singulis etiam fere diebus in pane et aqua jejunabat, ut vel sic animos fratrum in odium abbatis inflammaret qui tam duram et inhumanam sententiam promulgasset.

Interea sacratissima Dominici Adventus celebritas supervenit; et conspirationis procella clandestinis susurriis aucta et roborata undique intonabat : jamque publicum scandalum, et ipsum gravissimum minitabatur. Dederat namque prædictus pseudoconversus concilium pessimum, quod etiam sceleratissima instantia perurgebat, scilicet ut vigilia Natalis Domini congregatis fratribus de grangiis unanimo consensu dormitorium monachorum tempore laboris ascenderent, atque de singulorum lectis botas auferentes, minutatim eas ferro secarent, manibusque discerperent. Licet vero prodigiosa hæc et infamis eorum nequitia venerabilis abbatis conscientiam minime lateret, dissimulavit tamen, sicut scriptum est, quia *prudens in tempore malo tacebit* (*Prov.* XI). Cæterum quanto in tantis angustiis longius aberat humanum consilium pariter et auxilium, tanto enixius divinæ pietatis viscera statuit interpellanda, monachisque generalem orationem indicens, monebat, ut singuli secundum possibilitatem suam Domini misericordiam peterent, quatenus de tanta insolentia carnalium fratrum melius aliquid disponere sua pietate dignaretur. Instabat jam præcipua et festiva Natalis Domini solemnitas; et ante paucos dies ejusdem solemnitatis domno abbate capitulo conversorum præsidente, prædictus signifer dissensionis et minister Satanæ de indiscreta abstinentia, et quia barbam suam novacula penitus abrasisset (quod quidem miser ille intentione commovendi scandali fecerat), a quibusdam complicibus suis, nequaquam zelo ordinis, neque fraternæ charitatis intuitu, sed studio exercendæ malitiæ proclamatus est. Cumque domnus abbas blando affatu quæreret ab eo cur hoc fecisset, et ex tumidis inordinatisque responsionibus ejus intelligeret malitiam ipsius esse completam, laudabili quodam justitiæ zelo accensus, sic ad eum præsago spiritu coram omnibus locutus est : « Debueram quidem, frater, salutaribus monitis aggredi contumacem animum tuum, si forte resipisceres a laqueis diaboli, a quo captivus teneris ad ipsius voluntatem; sed quoniam trabs superbiæ oculum cordis tui adeo obnubilavit, ut eam per humilitatem meam ejici posse non præsumam; et quoniam sic te alienatum sensu video, ut monita nostra irrideas potius quam recipias, idcirco omnibus hic sedentibus de te fiducialiter pronuntio quia, nisi celerius et sine dilatione resipiscas atque humiliato spiritu ad satisfactionem venias omnipotentis Dei terribile judicium in brevi senties, et, sicut scriptum est, *in tempore vindictæ disperdet te* Dominus (*Eccli.* V). Ecce iterum ac tertio dico omnibus hic sanum intellectum habentibus, quoniam sicut pius et misericors Dominus humilibus dat gratiam, sic terribilis Deus indeclinabili linea rectitudinis suæ superbis resistit (*I Petr.* V), ideoque tu, qui pacis et institutionis, quam sancti Patres sanxerunt, publicus hostis es, si in malitia perseveraveris, durissimum intra paucos dies judicium portabis. Confido enim in Domino Jesu, et in gloriosa Virgine matre ipsius, cujus nos inutiles servuli sumus, quia domum istam ab ipsa sui fundatione fraternæ charitatis glutino, laudabiliumque morum disciplina conspicuam, non patientur tua nimium improba pervicacia corrumpi. »

Jam preces fratrum super intestinæ discordiæ tabe gementium ad aures Domini Sabaoth ascenderant, et angelus Domini accepta ab eo sententia, pertransiens eos, quorum frontes signo Thau (40), hoc est vexillo humilitatis Christi, insignitas reperit, miserum conspirationis auctorem, cujus fronti characterem bestiæ et draconis, qui est rex super omnes filios superbiæ (*Job* XLI), impressum vidit, percussit, ac sine mora exstinxit, pariterque cum eo totius scandali turbinem et præsumptionis nebulam dissipavit. Vespera namque diei vigiliam Natalis Domini præcedentis, cum post completorium de dormitorio descendisset, et infirmarius conversorum, qui quasi secundarius ejusdem conspirationis esse videbatur, cum quo etiam venenata dissensionis consilia frequentius tractabat, ei occurrisset, subito vocem doloris cum gemitu valido cœpit emittere, et pallescente facie, naribusque contractis, oculis etiam de statu suo eversis, mortem incontinenti adfuturam, tristia signa declarabant. Turbatus alter, cum jam nutantem cerneret, ne forte repentino lapsu terræ allideretur, medium complexus est; sed adeo subitanea mors fuit, ut antequam terram petere posset, inter manus tenentis se funesti sodalis miseram animam exhalaret. Tunc conturbati sunt principes conjurationis, robustos in contumacia sua obtinuit tremor, obriguerunt omnes dissensionis et schismatis incensores. Quam bonus es, Domine Jesu, sperantibus in te! quam dulcis est misericordia tua in tempore tribulationis! sicut ros matutinus, et sicut pluvia opportuna in diebus siccitatis. Tu enim es Rex regum, et Dominus dominantium, qui sedes in throno judicii, dissipans omne malum intuitu tuo (*Prov.* XX); qui per unius peccatoris terribilem mortem peccatores coercuisti multos, et domum illam, quoniam placita tibi in ea inventa sunt opera, a turbine præmeditati diuque conflati scandali misericorditer liberasti. Accurrerunt undique ad signiferum suum conversi; et quem postero die ad inauditum scelus perpetrandum quasi ducem sequi decreverant, ejus, Jesu bone, cadaver exstinctum miserabili tumultu in infirmitorium deferentes, in area, ubi fratres vita excedere solent, consternati metu et tremore, collocarunt. Non enim passus es, Domine, sacratissimam solemnitatem tuam in qua primum ministerio angelorum pax terris annuntiata est, discordiæ schismatisque perturbatione fœdari. Cumque tabula defunctoria signum dante universorum aures percellerentur, tum maxime propterea, qui neminem illic sic proximum morti sciebant, domnus Theobaldus tunc subcellerarius, postmodum vero ejusdem loci abbas, quique inde assumptus prælatus est matri Ecclesiæ, scilicet Everbacensi quæ est, una de primis filiabus Clarævallis, cujus etiam revelatione nos ista didicimus, orationem, quam domnus abbas pro pervicacia conspirationis constituerat, usque ad illam horam oblivioni traditam eodem momento, quanto devotius poterat, persolvebat. Audito vero sonitu tabulæ, festinanter in infirmitorium cucurrit; et cum rescisset quis defunctus esset, vehementer admiratus judicium Dei, domnum

(40) Alludit ad Ezech. IX.

abbatem, qui tunc forte de dormitorio descenderat, ad commendationis officium defuncto persolvendum quantocius invitavit. Illo quoque celerius accurrente, cum, remoto a parte capitis operimento quo corpus tegebatur, faciem jacentis intuitus esset, complosis manibus, et ex intimo cordis trahens suspiria: « Heu! inquit, tu miserrime, ecce quomodo sine pœnitentia malitiæ tuæ divino judicio exstinctus jaces. » Et hoc ipsum secundo et tertio ingeminans: « Utinam, inquit, monita mea contumaci animo non sprevisses! utinam misericordiam Dei æternaliter a te non excluseris! »

Aliquandiu itaque quid sibi faciendum esset deliberans, tandem id consultius esse credidit, ut commendationis officio ex more peracto, corporeque in ecclesiam delato, postero die fratres omnes tam monachos quam conversos convocaret; quatenus quid sibi in tali articulo faciendum esset, in commune decernerent. Concione autem facta, sic domnus abbas in audientia cunctorum locutus est: « Nostis, fratres charissimi, in quam perverso proposito pravi cordis et malitiosæ voluntatis suæ homo iste deprehensus sit: quem nisi districta judicii Dei censura quantocius de medio tulisset, domum istam in optima pace et concordia hactenus durantem gravissimi scandali cauterio cum complicibus suis, quos ad hoc susurriis improbisque suasionibus illexerat, inurere non timuisset. Quapropter, quoniam perversitatem ejus omnes scimus, confessionem vero seu pœnitentiam ipsius non novimus, corpus ejus inter corpora fratrum nostrorum nequaquam poni debere censeo; et hoc non temeritate aliqua sed libramine justi judicii decernere confido. » Quo audito extimuere et expalluere conversi, utque sibi cum senioribus monachis seorsum loquendi licentia daretur suppliciter postularunt. Hoc per indulgentiam domni abbatis consecuti, cum in partem divertissent consilii gratia, post paululum reversi et solotenus coram ipso prostrati, tam monachi quam conversi, ut misericordia defuncto non negaretur, multa precum instantia petierunt, spondentibus conversis, atque sub attestatione divini nominis asseverantibus, quoniam si domnus abbas districtionem sententiæ temperaret, et defuncto, licet minus digno, communem sepulturam non negaret, se ab omni intentione conceptæ malitiæ cessaturos, et super petitione novarum botarum verbum ulterius nullo modo se moturos. Dicebant præterea quidam de senioribus, excepto sermone hoc, alias virum satis exstitisse probabilem; nec debere ab hominibus judicium sine misericordia decerni in eum quem fortassis divina misericordia idcirco temporaliter punisset, ne conceptam malitiam effectui mancipare posset, pro qua æternaliter damnari debuisset.

Considerans itaque domnus abbas ita tempori expedire, et ne forte novissimus error pejor fieret priore, si conversi, qui hac occasione facile sedari poterant, in majus aliquod scandalum prorumperent, simulque metuens sibi, si præpropere austeriorem quam oporteret sententiam daret, quoniam sententia conspiratorum necdum a capitulo generali promulgata fuerat, annuit petitioni ipsorum, celebratisque ex more missarum exsequiarumque solemniis, inter corpora fratrum defunctus frater terræ commendatus est. Benedictus per omnia Deus, qui domum illam de altissima rupe malitiosæ conspirationis pendentem, jamjamque in profundissimum barathrum gravis scandali præcipitandam, sicut pius, sicut misericors liberavit, ita ut sepulto fratri totius discordiæ fæx consepulta quodammodo videatur, nec calidissimæ vulpeculæ fœda vestigia succedenti tempore in eadem domo deprehensa fuisse, omnis illa sancta congregatio usque hodie glorietur. Cæterum domnus Theobaldus, cujus supra mentionem fecimus, cum esset eidem defuncto fratri ex antiquo intimæ familiaritatis amicitia conjunctus, seque invicem tam in vita quam in morte, cum alterutrum eorum decedere contigisset, orationum suffragiis adstrinxissent, quoniam idem conversus ante conspirationis turbinem non contemnendæ religionis exstiterat, sciens in suprema sorte necessitatis amicum probari, dolensque valde de periculo animæ illius, quem viventem familiariter dilexerat, statuit apud semetipsum, annuam pro eo facere orationem. Indubitanter namque credidit quod, etsi exigentibus meritis, precum impendia defuncto nihil emolumenti ferrent, sibi tamen bonæ voluntatis suæ fructum perditum iri non posse. Cumque toto illo anno supplices pro eo preces ad Dominum fudisset, revoluto anni circulo idem defunctus ei in visu apparuit, lugubri vultu tristem sese subiisse sententiam significans. Interrogatus quomodo se haberet, respondit se ab hora exitus sui usque ad tempus illud, in ultionem contumaciæ et rebellionis, gravissimorum suppliciorum pœnas luisse, non tamen de misericordia Dei usquequaque desperare. Sane, utrum hoc simplex somnium, an alicujus revelationis mysterium fuerit, sicut temerarium est definire, ita pium est super anima fratris defuncti præcipitem frenare sententiam, cui fortassis temporalis mortis horrendum exitium sempiternæ misericordiæ fuit adminiculum, quia misericordia et judicio e regione se respicientibus clarius elucescit misericordia. Certe quam sereno pietatis oculo Dominus hanc domum respexerit, Everbacensis probat Ecclesia, in qua cum longo post tempore novarum botarum quæstio malignissimo dæmonum instinctu mota fuisset, tantorum scandalorum tantarumque calamitatum spinæ eruperunt, ut eas magis flere libeat quam verbis explicare. Sit ergo nobis propositum exemplum in humilitatis et cautelæ monimentum, ut si unquam serpens ille antiquus, hostis inveteratus, zizania discordiæ et conspirationis propter consuetudines ordinis, in locis in quibus fuerimus, seminare tentaverit, nos in timore Dei pacis concordiæque violatores velut aspides et basiliscos fugientes, cum filiis pacis, qui pravas consuetudines contra formam ordinis præsumptas, zelo Dei exstirpare et exstinguere conantur, ex adverso viriliter ascendere, murumque pro domo Domini nos opponere non pigritemur (*Ezech.* XIII); quoniam, quod sæpe dicendum, ac sine oblivione retinendum est: *Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam* (*Jac.* IV; *I Petr.* V).

CAPUT XI.

De periculo excommunicationis.

Licet universorum, qui Christiano nomine censentur, mentibus, per fidem, qua imbuti sunt, velut naturaliter persuasum sit excommunicationis sententiam nihil aliud esse quam separationem a Deo alienationemque a vita æterna, tamen, quia corda per negligentiam torpentia plus quandoque movent exempla quam verba, necessariam duxi demonstrare peremptoria hac sententia quam sit pavenda rationali creaturæ, quæ etiam irrationalem creaturam nonnunquam aut morti, aut gravissimæ subjicit calamitati, quatenus miser homo, cui specialiter ob meritum superbiæ anathematis spiculum intentatur, quid sibi de se metuendum sit, penset, quando ea quæ rationis experientiam subire nesciunt, per virtutem divini nominis anathematis mucrone feriuntur. Ludovicus pius, imperator Augustus, Caroli magni filius, qui primus ecclesias Christi Galliam et Germaniam de amplissimis imperialis fisci redditibus magnifice ditavit, ob quod etiam Pius meruit cognominari, quique, ut fertur, audivit vocem dicentem sibi: « Ludovice, venenum ecclesiis addidisti, » in partibus Saxoniæ super ripam Werre magni fluminis cœnobium monachorum fundavit, quod secundum magnificentiam imperialem divitiis et honore nobilissime exaltatum, ad distin-

ctionem Corbiæ veteris, quæ in Galliis est, Corbiam novam appellari decrevit. In hoc monasterio temporibus divæ memoriæ Friderici imperatoris erat abbas quidam, nomine Conradus, qui secundum pompaticam consuetudinem imperialium abbatum, inter cæteras sæcularis gloriæ illecebras, annulis aureis utebatur, longe aliter, ut credo, affectus quam ille vere pauper et humilis spiritu Claræval-lis primus abbas, quem, sicut de eo scribitur, plus delectabat rastrum et sarculus quam tiara et annulus. Contigit vero ut quadam vice haberet annulum aureum, qui erat ei pretiosus, quem una dierum sedens ad mensam, dum juxta morem curiæ causa abluendarum manuum deposuisset, nugis nescio, an seriis intervenientibus, aliquanto negligentius sic super mensam relictus est. Advolans interea domesticus ales corvus, quem curiales abbatis in deliciis habebant, nullo penitus advertente, raptum ore annulum, nec furti se reum intelligens, pernici volatu in nidulum suum asportavit. Verum postquam exempta est fames epulis, mensisque remotis surrexere omnes, abbas damnum suum intelligens, ministrorumque negligentiam culpans, annulum quaquaversum quæri ocius jubet, sed auctore sceleris conscientias omnium eludente minime reperitur.

Itaque tam convivas quam ministros suspectos habens abbas, gravique indignatione commotus, mandavit plebanis oppidi, quod amplissimum et ditissimum haud longe a muris cœnobii situm abbatis subjacet ditioni, quatenus acerrimam excommunicationis sententiam publice intorquerent in eum qui se hoc scelere maculare non timuisset. Quo facto sicut cunctis ratione utentibus in hac parte testimonium conscientiæ factus est decor innocentiæ, sic ipsa irrationabilitas naturæ subterfugere non potuit, quin temporales anathematis solveret pœnas, quas sempiternas solvere transitoria conditionis suæ vetabat infirmitas. Cœpit namque improbus quidem, sed tamen culpæ inscius fur paulatim languescere, cibum fastidire, ludicras crocitationes, cæterasque irrationalis creaturæ ineptias, per quas stultorum hominum timorem Dei negligentium animos oblectare solebat, segnius exercere, dehinc etiam pennas projicere; ad postremum vero ipsis quoque plumis tabescentis carnis corruptionem fugientibus, miserabilis et admiratione dignus cunctis se cernentibus apparere. Factum est autem quadam die domesticis abbatis, ipso præsente, de tam prodigiosa alitis illius immutatione inter se quærentibus, remque tam insolitam nequaquam sine causa fieri posse asseverantibus, ut unus ex ipsis sic quasi joco diceret abbati: « Considerandum vobis est, domine, ne forte iste sit fur quem quæritis, et hæc horrenda plaga quam cernitis, vinculi anathematis quo innodatus est, indicium det. » Attonitis ad hoc verbum cunctis, uni ex ministris præcepit abbas, arborem in qua cubile alitis illius erat festinato ascendere, stratumque stipula et sarmentorum repugiis subornatum diligentius reversare. Qui mox ut ascendit, repertum annulum ab injuria sordium vindicavit, nec sine stupore omnium qui aderant manibus abbatis restituit. Ita misero fure, qui atrocissimas furti pœnas luebat, nec tamen furti se reum intelligebat, divino, ut credimus, nutu prodito, ad consilium discretorum virorum domnus abbas iis qui excommunicationis sententias dederant, mandavit, quatenus anathema, quod reo intorserant, restituto damno celerius relaxarent. Quod postquam factum est, sicut prius paulatim deficere, pestiferoque tabo de die in diem languescere prædictus ales visus fuerat, ita postmodum per incrementa reviviscere quodammodo atque revirescere cœpit, quoadusque pristinæ formæ sanitatique amissæ, non sine magno Dei miraculo integraliter restitutus est.

Invenitur etiam in gestis beatissimi Patris nostri Bernardi, quia cum ad dedicationem novæ basilicæ Fusniacensis cœnobii invitatus fuisset, tam innumerabilis muscarum multitudo propter nidorem novæ calcis in ecclesiam recens linitam convenerat, tantamque inquietudinem intrantibus generabant, ut fratres valde timerent, ne forte dedicationis solemnitas, quæ postero die celebranda erat, earum improbitate impediretur. Quod cum Patri sancto intimatum fuisset, solita confidentia, quam in Deum habebat, usus: « Excommunico, inquit, eas. » Mane autem facto universæ muscæ illæ anathematis spiculo percussæ et mortuæ ita pavimentum omne repleverant, ut palis eas in congeriem adunari gerulisque exportari necesse fuerit. Sed et de milite quodam audivimus, qui ob pravitatem suam publice excommunicari meruerat, quia sedens ad mensam panem canibus projiceret, sed canes solo odore polluti panis exterriti retrocedebant, et eum tangere nullatenus acquiescebant. Quam vero pavidus et circumspectus debet esse homo, qui ratione et gratia duce malum vitare bonumque operari valet, ne in exterminii et separationis adeo terribilem sententiam incidat, si sic irrationalis creatura quæ peccare nescit, ac per hoc peccati pœnas solvere non tenetur, interveniente anathematis severitate quandoque puniri videtur.

CAPUT XII.

De periculo indiscretorum confessorum, et de laude discretorum (41).

Quam pulchre sacra Scriptura discretionem matrem commemorat esse virtutum, quæ, quasi sacer quidam limes inter virtutes et vitia medius, alterutra hæc ab invicem sagaci providentia disterminat, vitia virtutum specie adumbrata exsufflat, ipsas virtutes per devotionem impinguat et ordinat, infirmum in fide non projicit, sed materna magis pietate suscipit, conscientias peccatrices sibi per confessionis verecundiam denudatas per invectionis asperitatem nequaquam exulcerat, sed benigna consolatione mulcet et erigit; ac, si tanta est pusillanimitas confitentis etiam gravissima scelera, quæ vix multorum annorum luctu aboleri posse sperarentur per sacrificium spiritus humiliati cordisque contriti, facile deleri posse melliflua exhortatione suadet. Non sic pastores multi in Ecclesia Dei, indiscreto et impetuoso spiritu suo dispergentes gregem Domini, qui discretionis virtutem ignorantes, et pretiosam linguam eucharin, qua peccatricis animæ tabida vulnera linguntur, ut ad sanitatem perducantur, non habentes, quos sanare debuerant, amplius vulnerant: quippe pietatis visceribus vacui, exaggeratione duræ diuturnæque pœnitentiæ quasi seminarium quoddam contemptus et desperationis infirmis inducunt. Neque vero ista sic dicimus, quasi non recte faciant qui peccatoribus pro qualitate seu quantitate criminum condignam pœnitentiam injungunt, sed quia ubi est tanta pusillanimitas confitentis, ut non solum præ confusione perpetrati sceleris, verum etiam præ gravamine subsecuturæ pœnitentiæ, pallentem, trementem, spirituque deficientem, discretus confessor viderit eum, qui confitetur, interim omnino dissimulet, necesse est, ac lacte dulcis consolationis, blandimentoque piæ exhortationis sustentet animam pavore lassam, quoadusque benevolentia ipsius roborata, solidiorem

(41) Multa sunt, quæ narrationem illam de discretis et indiscretis confessariis faciunt suspectam. 1. Non videtur adeo indiscretus fuisse primus confessarius, et multi illum in pari casu sequerentur. 2. Quantus ille miles erat, qui confessarium quasi pullum gallinaceum impune occideret, et omnes mutirent? 3. Illa noctis vigilia fabulosa videtur, maxime cum rei tam celebris locus, tempus, et personæ non exprimantur.

Quædam alia, præsertim capita 20 et 21 sunt incerta.

fructuosæ pœnitentiæ cibum sumere convalescat. Quanti vero periculi sit vim discretionis ignorare nec scire, juxta Apostolum, cum infirmo infirmari (*II Cor.* XI), neque qualitatem confitentis pensare, itemque quanto laudis præconio attollendus sit discretus confessor, qui per unctionem gratiæ docentis se de omnibus, uniuscujusque confitentis qualitati vel possibilitati conformare se novit, pulcherrimo valdeque jucundo exemplo lectoris sensibus imprimere curabo, ut qui sanctus et discretus est, in discretione proficiat adhuc; qui autem durus et indiscretus est, hoc exemplo quasi manu quadam sollicitudinis pulsatus, sordes indiscretionis quantocius abstergere festinet; et quanto pietatis studio parvulos Ecclesiæ Dei parturire debeat, donec Christus formetur in eis, solertis considerationis industria discere non gravetur.

Miles quidam nobilitatis, divitiarum, juventutis magnorumque virium titulis adornatus, et ob hoc sensu carnis suæ inflatus, leges divinas pariter et humanas contemnebat, et jura civilia juraque naturalia confundebat; incendiis, rapinis, seditionibus, et homicidiis omnia replens, fas nefasque parvipendebat; et ut breviter universa ejus mala concludam, nec Deum timebat, nec homines reverebatur. Habebat sane fidelem conjugem, in omni Christianæ religionis pietate, quantum sub tam crudeli marito licebat, devotam: quæ virum suum sincera charitate diligens, perversitatem ipsius irremediabilibus lacrymis flebat, atque pro emendatione ejus assiduas ad Dominum preces, spiritualis magis quam carnalis amoris affectu, fundebat. Præterea si quando tumidum animum ejus ab ira deferbuisse, sereniorique vultu lætitiam prætendentem vidisset, salutaribus eum monitis aggrediebatur, et ut a tantis malis aliquando cessaret, faciemque Domini per confessionis et pœnitentiæ humilitatem placaret, exhortationibus et lacrymis multis obsecrabat. Ille vero nunc quidem periculosa dissimulatione, nunc autem turbida indignatione uxorem optimam salutem suam zelantem a se repellebat, dicens sibi nondum hanc inesse voluntatem, se magis bellicis ac militaribus rebus debere intendere, nec posse pati opprobria propinquorum et amicorum exprobrantium sibi, si otio et inertia torpens, inimicis suis mala irrogantibus talionem duplicatam, aut etiam triplicatam non reddidisset. Sed licet sæpius sic repulsa, nullo modo tamen desperatione frangebatur optima mulier, quæ virum suum sacri desiderii vulva parturiebat; nec desistebat casta consilia etiam invito importune opportuneque ingerere, donec tandem assiduitatem benevolentiæ ipsius pertæsus, uxoria quoque charitate delinitus, sic ad eam locutus est: « Ecce ad consilium tuum confiteri volo, sed ubi talem confessorem inveniam, cui tuto conscientiam meam credere possim, quique se mihi benignum atque humanum exhibeat? » Mox illa, quæ salutem viri sui ardentissimo pietatis affectu sitiebat, verbum hoc velut auspicatum de ore ipsius læta rapiens: « Domine, inquit, ego vobis fidum et humanum confessorem procurabo: tantum ab hac bona et sancta voluntate non moveamini. » Igitur quærente illa spiritualem medicum, veternosis ac multiplicibus peccatricis animæ vulneribus curandis idoneum, invenit quemdam religiosæ quidem conversationis presbyterum, sed heu! gratiæ discretionis ignarum, curationis spiritualis gnarum, sed qualitates et complexiones ægrotantium discernere nescientem. Ad hunc ergo venerabilis matrona feminea simplicitate omnem religiosum etiam discretum esse reputans, miserabilem virum suum adduxit, monens et obsecrans quatenus puram ruborique confusionis nequaquam cedentem confessionem, non sicut homini, sed sicut Christo Domino facere non dubitaret. Quod cum ille prout poterat fecisset, audiens sacerdos tam multiplicia tamque enormia scelera obstupuit; et quem de profundissima perditionis fovea malagmate piæ consolationis eripere debuerat, indiscreti rigoris mucrone in barathrum repetitæ, imo duplicatæ desperationis miserum injecit. Ait namque ad eum: « Si quidem, o bone vir, excessus tui qualicunque mediocritatis meta cohiberentur, nec te tanta criminum et scelerum enormitas involveret, utique mediocritatis meæ consilium tibi libenter impenderem. Verum quoniam talia ac tanta te commisisse constat, quæ non cujusvis sacerdotis, sed solius summi pontificis examini reservanda, sacra canonum sanxit auctoritas, suadeo et hortor ut, quam citius poteris, limina apostolorum petens, sanctæ sedis apostolicæ pontifici conscientiam tuam humiliter pandas, atque ad ipsius nutum pœnitentiæ laborem subire non graveris. »

Ad hæc verba effera mens illa, quæ aliquantulum mitigata et humiliata esse videbatur, tanquam si validissimo lapidis ictu in fronte percussa fuisset, infremuit, et recrudescente crudelitate miserabilis homo totus in insaniam versus dixit: « Ergone nil aliud a te exspectare debeo, qui ad hoc me humiliavi, ut tibi conscientiam meam manifestarem? » Presbytero vero simpliciter respondente se ad præsens melius et sanius consilium non habere, mox ille filius Belial, ante cujus oculos tanquam nihil erat sanguis, evaginato gladio caput ipsius amputavit, rediensque ad uxorem suam, tristem eventum et sanguinem fœdatæ confessionis aperuit. Expavit et expalluit illa; atque præ nimio dolore cordis pene exanimata, detestando parricidii nuntio non verbis, sed luctu et lacrymis respondit. Sed quando charitas de corde puro, et conscientia bona fideque non ficta, quæ in pectore optimæ conjugis altius radicaverat, difficultatibus cederet, obice perversitatis repelleretur, malitiæ malleo extunderetur, quæ fortis ut mors, dura sicut infernus, a Sapiente perhibetur (*Cant.* VIII)? Imo quanto durius repellebatur, tanto valentius insistebat: nec destitit, donec ad victoram perduceret judicium pietatis, et secundum sententiam Apostoli, salvaretur vir infidelis per mulierem fidelem (*I Cor.* VII). Æstuabat altera Theodora, ferventissimo desiderio salvare cupiens alterum Sisinnium, et vere altera Natalia, de viro suo, si fieri posset, alterum efficere gestiens Adrianum. Nec dormitavit oculus ejus, nunc quidem terribile judicium Dei compari suo proponendo, nunc vero præsentis vitæ brevitatem atque instabilitatem inculcando, quousque rursus ab eo, cooperante gratia Dei, confitendi voluntatem elicuit. Tum vero velut apis sagacissima pia curiositate quærere cœpit, sicubi non solum, sed etiam discretum confessorem reperire posset, qui præoccupatum multis delictis in spiritu lenitatis instruere nosset, qui sciret calamum quassatum penitus non esse conterendum, ne forte novissima miserabilis viri sui deteriora fierent prioribus. Et, volente Domino, cujus judicia sunt abyssus multa nimis, qui secundum altitudinem beneplaciti sui quandoque sceleratissimos quosque ad vitam vocat, præsumentes vero de innocentia sua relinquit in manu consilii sui, invenit episcopum quemdam religione conspicuum discretione præcipuum, lucrandis animabus idoneum, negotioque quod fortis mulier intendebat, aptissimum. Ad hunc itaque alter Naaman Syrus spiritualis lepræ contagione a planta pedis usque ad verticem percussus, adducitur in descensu Jordanis (42), hoc est in humiliatione puræ confessionis, per virtutem septiformis gratiæ sancti Spiritus abluendus, ut de cætero mortuus quidem esset peccato, viveret autem Deo. Facta autem confessione, stomachoque conscientiæ pestiferi fellis humoribus evacuato, prudens et pius medicus ferrum secationis, ignemque adustionis penitus abscondens, sua-

(42) Alludit ad IV Regum V.

vissimæ consolationis ingento seminecem aggreditur dicens : « Gravia quidem sunt, o amice, peccata tua, quibus Deum offendisti, et animam tuam vulnerasti; sed quanliacunque, seu quantacunque sint, quid sunt ad incomprehensibilem divinæ pietatis abyssum ? Non plus quam stilla situlæ ad pelagus maris. Quapropter suadeo tibi bono animo esse. Et quia per gratiam Dei confessionis antidotum consecutus es, pœnitentiæ quoque potionem, licet aliquantulum amaram, sumere non graveris, quoniam sine illa confessionem nemini prodesse posse divina sanxit auctoritas. Meum autem erit salutarem hanc pœnitentiæ potionem ita tibi temperare, ut per eam mortis æternæ periculum evadas, sempiternæ quoque vitæ participio non frauderis. »

Nutante illo, soloque pœnitentiæ nomine audito responsum non dante : « Quid, inquit episcopus, frater charissime, quid tibi videtur ? Poterisne aliquantulum pœnitentiæ sacrificium pro tantis peccatis tuis offerre ? » Ille respondit : « Duram ac diuturnam pœnitentiam nec agere possum nec volo; sed si secundum sponsionem tuam servata mediocritatis consideratione, tale aliquid mihi imposueris, quod vires possibilitatis meæ non excedat, conabor aggredi quod hortaris. » Et episcopus : « Considera ergo jam nunc mecum, metiamurque vires tuas; ut ea tantum tibi injungamus, quæ te perficere posse putaveris. — Quid ergo ? — Saltemne facilia tibi sunt aliquanta jejunia ? Eleemosynarumve larga erogatio nunquid te gravare poterit? » At ille : « Nihil horum facere queo. Neque enim vel usque ad horam tertiam jejunare valeo ; reique familiaris quotidiana et inconsiderata effusio citius domum meam ad ultimam egestatem perduceret. » Episcopus ait : « Si te nihil horum facere posse putas; saltem vel in hoc consentias nobis, ut aut sepulcrum Domini peregrinus pro peccatis tuis visites; aut certe Romæ limina apostolorum, sive corpus sancti Jacobi in Galecia adeas; quatenus ipsorum interventu peccatorum tuorum indulgentiam percipere merearis. » Mox miles ille fortis quidem corpore, sed nimium pusillus ac debilis corde, conceptam indignationem cohibere non valens, substomachando respondit : « Utquid sine causa vana loquimini ? Si enim unius diei itinere a terra mea recessero, continuo rapinis, incendiis, direptionibus, dilapidationibusque patebunt omnia mea : et ego rediens, inveniensque nihil, opprobrium ero propinquorum et amicorum, subsannatio et derisio inimicorum. Absit a me, ut tam grave dispendium honoris mei simul et patrimonii mei incurram ! » Quid faceret quantumcunque peritus medicus, ægro inter manus ipsius miserabiliter tabescente atque deficiente, omnemque medicinam prorsus respuente ? Quid, inquam, faceret illi, qui, non dico secantem aut urentem, sed foventem et urgentem abhorrebat ? Hic jam necesse erat ut pia discretio, sanctaque compassio partes suas exerceret; ne forte oviculam moribundam et languidam, pro qua Christus mortuus est, inveteratus ille draco devoraret, qui absorbet fluvium impœnitentium, et non miratur, sed habet fiduciam, quod et ipse Jordanis pœnitentium influat in os ejus (*Job* XL). Igitur episcopo quidnam sibi in tali articulo faciendum dicendumve foret ancipiti mentis trutina pensante, divina subito gratia illustratus, hilari vultu dixit ad eum : « Eia, fortissime miles ! poterisne saltem una nocte pro peccatis tuis silentium tenere ? » At ille licet esset pronus ad desperationem, neque, sicut dicit Scriptura, laborare, vimque facere perditioni suæ nullatenus acquiesceret, audito tamen hoc verbo, quasi de gravi somno evigilans, ait : « Si propter unius noctis silentium omnia peccata mea mihi condonantur, faciam quod consulis. » Episcopus vero de Domini pietate fiduciam plena fide concipiens, metuensque, ne forte recidivum passus, omnibus se rursus sceleribus involveret, respondit : « Fac tantummodo quod judico, et sub qualicunque forma pœnitentiæ vel obedientiæ humiliare coram Deo ejusque vicario, firmum habens propositum criminaliter de cætero non peccandi ; et ego pro anima tua in die tremendi examinis justi judicis Deo respondebo. »

Fit itaque consensus vere mirabilis, statuitur pactum pene sine exemplo, initur cambitio commercii a sæculis inauditi, ut propter unius noctis silentium multorum annorum crimina, flagitiaque gravissima et innumera relaxarentur, et tamen tanta est virtus obedientiæ, tantaque sublimitas charitatis, ut quod pia mens fratris animam salvare cupientis de Dei sui larga benignitate præsumebat, irritum fieri nullo modo potuerit. Declinante interim ad occasum sidere lucis, noctisque tenebris incumbentibus, ducit ad ecclesiam pœnitentem suum verus pastor, vere dignus nomine et honore pontificis; atque ante ipsius ecclesiæ fores novus de inveterato diaboli milite Christi tirunculus, de fide, de patientia, de perseverantia, de multimoda dæmonum calliditate diligentius instruitur; et quia nisi quis legitime certaverit, non coronabitur (*I Tim.* II). Super omnia vero commonetur, sæpiusque ei ab episcopo inculcatur et præcipitur, ut quidquid audiat, quidquid videat, quoscunque terrores, quatascunque horripilationes sentiat, ne ullum omnino verbum loquatur, quousque facto mane ipse episcopus cum cruce Dominica veniat, suaque benedictione faminis officium restituat. Dehinc rudis agonotheta qualiter in spirituali palæstra se exercere debeat sufficienter instructus, lætantibus angelis, frementibus dæmonibus in ecclesiam introducitur, factaque oratione ante altare sistitur, rursumque ab episcopo de perseverantiæ constantia admonetur : sicque recedentibus cunctis, januarum quoque repagulis firmissime clausis, in manu Dei relinquitur. Circumseptus ergo timore et horrore nocturno didicit jam mitescere, superbiæ fastum deponere, crudelitatis belluinæ rabiem in mansuetudine commutare, Dei misericordiam, quam ante tumidus despexerat, trementibus labiis invocare; et ut se divina pietas in hoc periculosi certaminis agone non desereret, suppliciter orare. Vidit hæc peccator ille, qui ab initio peccat, et iratus est, dentibus suis frenduit et distabuit de antiqua possessione sua nova pietatis arte se expelli vehementissime indoluit; totamque malignorum spirituum catervam ad calliditatis et deceptionis laqueos tendendos invocavit. Primo igitur conticinii tempore, dum pœnitens ille pavido corde pericula omnia metuens, sonum aure captaret, audivit repente quasi ecclesiæ fores reserari, viditque phantasticos institores, re autem vera dæmones in specie quorumdam negotiatorum, gratia pretiosarum vestium coemendarum sibi familiarium ad se intrare : qui singuli, velut pannos diversi coloris multæque subtilitatis ac magni pretii portantes, eos coram ipso deposuere : sicque quasi compatiendo ei locuti sunt : « Utquid, domine, sequimini hypocritam illum, qui vos seducere conatur, qui etiam ad hanc vos ineptiam perduxit, ut in mediis tenebris et horrore nocturno inter sepulcra mortuorum, velut amens ac sensu alienatus, sedeatis ? Aut nunquid non poteritis maturiori post hoc ævo, competentiorique modo, pro peccatis vestris pœnitentiam agere, tantum ut nunc non efficiamini opprobrium et derisio inimicis vestris ? Omnes enim propinqui et amici vestri audientes vos subito amentem effectum, lamentantur et plangunt; inimici autem vestri exsultatione magna tripudiant, possessionesque vestras avidissima cupiditate rapere festinant. Quapropter et nos audientes calamitatem vestram venimus ad vos, pannorum quos attulimus, si eos comparare volueritis, pretium, prolongato, quantum placuerit,

termino, præstolaturi; et si forte hortatu nostro ab amentia resipere, honoremque pristinum recipere dignaremini. » Cumque vidissent calidissimi et malignissimi spiritus quod verbis eorum nullo modo moveretur, nullumque ab eo possent elicere responsum, confusi recesserunt, alterius tentationis præstigia post modicum machinaturi.

Circa medium vero noctis, dum miles memoratus de iis quæ viderat attentius cogitaret, audivit de longe velut strepitum equitum, cum tumultu properantium atque ad ecclesiam in qua sedebat festinantium. Cumque foribus ipsius ecclesiæ appropinquassent, citis saltibus de equis suis desilientes, luctuosis vocibus clamare cœperunt, dicentes : « Nunquid hic est charissimus socius et consanguineus noster? » Erant autem dæmones in specie quorumdam propinquorum ipsius, quos peculiari familiaritate dilexerat, quosque flagitiorum et scelerum socios frequentius habuerat. Effractis itaque, ut sibi videbatur, potius quam reseratis januis, ingressi sunt ad eum; et nunc dolentis, nunc indignantis vocibus usi, proprio eum nomine compellabant dicentes : « Heu, heu! amicorum propinquorumque dulcissime, quæ te necessitas ad hanc lugendam fatuitatem perduxit? Et quis tibi hanc voluntariam, insanamque calamitatem persuadere potuit? Quis crederet virum prudentem et industrium, in agendis rebus strenuum, et militaris disciplinæ gnarum, in bellicis conflictibus experientissimum, ad tantam subito amentiam prolabi potuisse, ut propinquorum et amicorum immemor, ipsius quoque honoris sui negligens, seipsum extremæ infelicitati et miseriæ subdere, cuncta vero bona sua rapinis et incendiis exponere non cunctetur? Scias namque omnes inimicos tuos, quorum superbiam et audaciam in robore fortitudinis tuæ virili constantia retundere solebas, audito quod adversa fortuna dejectus atque humiliatus sis, lætari et exsultare, sicut exsultant victores capta præda, dispositisque agminibus tyrannica crudelitate omnia quæ tui juris sunt rapere, suæque ditioni mancipare velle. Hac ergo malitia eorum permoti, venimus hortari te, amice charissime, quatenus abjecta dementia qua involveris, sociisque et commilitonibus tuis quantocius ascitis, adversariis in manu valida occurras, ne si (quod absit!) amicos honorem tuum zelantes spreveris, et exire distuleris, postquam fertiles fundi tui, cunctaque tibi attinentia rapinis et incendiis consumpta fuerint, sero nimis hujus te fatuitatis pudere simul et tædere incipiat. Quæ enim major dementia esse poterit quam credere, propter unius noctis silentium, peccta tibi dimitti, quod pseudoepiscopus ille de corde suo confinxit, non ad aliquam utilitatem tuam, sed ut strenuitati tuæ qualitercunque satisfaciens, placentia tibi loqui videretur! » In his omnibus subtilissimæ deceptionis concinnationibus pœnitens ille divina gratia illustratus, immobilis perseverabat, nec ullum omnino garrientibus dedit responsum, sed inanes, ac sine effectu malitiæ suæ, seque ipsos præ ira et furore discerpentes abire permisit. Videntes itaque impietatis ministri, fabricatores mendacii, se in cunctis astutiarum suarum argumentis esse frustratos, maximumque peccatorem, de cujus quasi certa perditione sibi applaudebant, mediante virtute obedientiæ in puncto, ut ita dicam, temporis ad vitam revocari, livore invidiæ nimium exasperati, crudelitate jam et tormentis rem agere decernunt, quatenus, si fieri posset, qui blanditiis non cesserat, saltem terroribus et cruciatibus actus, aliquod qualecunque verbulum depromeret, sicque pretiosum salutis unguentum, quod in mortariolo obedientiæ pistillo patientiæ contundebatur, per impatientiæ vitium effunderetur.

Igitur cursu noctis magna jam ex parte transacto, gallicinii tempus imminebat, cum ecce maligni spiritus, non jam in peregrina, sicut antea, sed in pro-

A pria specie pœnitenti illi apparuere, deformes et tetri corporibus, truces vultibus, minaces oculis, dirumque malitiæ virus sæviendo spirantes. Qui etiam undique eum vallantes, terribilibus vocibus increpabant dicentes : « O miles damnate, criminum fæx, scelerum sentina, flagitiorum charybdis, quæ est ista vana spes tua, qua seduceris? Nunquid aliud de cætero esse poteris, quam unus ex nobis, qui horrendis criminibus et sceleribus ipsos etiam dæmones vicisti? O quam stulta, quam vana, quam fatua est hæc cogitatio tua, ut pro unius noctis silentio consortium nostrum evadere, magistrique nostri jugum de collo tuo excutere te posse præsumas, cujus jam charactere ad militandum regno mortis signatus es! Ne ergo contemptus nostri pœnas condignas solvas, neque sentias iratos, quos placatos habere poteris, si volueris, exi celerius hinc, atque, favore nostro florentis juventutis tuæ C vigorem in cunctis oblectationibus dulcis mundi lætificato, de adversariis quoque tuis adjutorio nostro devictis et confusione opertis gloriosissimum triumphum reporta. » Hæc quidem illi. Cæterum fortis atheta Dei, qui paulo ante adeo pusillanimis ad patientiam fuerat, merito fidei et obedientiæ fundatus jam supra firmissimam petram, id est Christum, sicut fallendo blandientes, sic terrendo increpantes despiciens, propositumque silentium viriliter servans, in tantam dæmones insaniam provocavit, ut versi in furorem irruerent irreverenter in eum, plagisque acerrimis lacerantes, licet livore vulnerum saucium, illæsæ tamen conscientiæ testimonio gloriantem reliquerunt. Superato itaque timore nocturno primæ tentationis, a sagitta quoque volante in die, id est prosperitate secundæ victoriæ scuto divinæ gratiæ protectus, tertia nihilominus vice a negotio perambulante in tenebris diabolicæ sævitiæ D thorace patientiæ communitus, quid illi restabat, nisi dæmonium meridianum, quod tanto acrius insurgit in splendore bonorum operum, quanto per extollentiam cordis jactantiamque virtutum facilius se posse supplantare præsumit? Jam rutilantes aurora radios spargebat, et homo peccator, sed pœnitens, tot triumphis subactæ diabolicæ nequitiæ clarus exsultabat in gratia Dei, penitusque in alterum virum mutatus, cum magno desiderio suscipiendæ legitimæ pœnitentiæ præstolabatur adventum episcopi, qui se orto diluculo venturum esse promiserat Vere *hæc est mutatio dexteræ Excelsi* (*Psal.* LXXVI), vere *beatus homo, quem tu erudieris Domine, et de lege tua docueris eum, ut mitiges ei a diebus malis, quando fodietur peccatori fovea* (*Psal.* XCIII), æternæ perditionis, et barathrum nunquam finiendæ confusionis. *Quis accusabit adversus electos* tuos, Domine? (*Rom.* VIII.) Te, Domine, aperiente, quis est qui claudat? te, Domine, quatriduanum Lazarum lethaliter fetentem horrore vitiorum, et insuper malæ inveteratæque consuetudinis lapide pressum, in virtute vocis tuæ foras evocante (*Joan.* XI), quis est, qui dicere audeat : Cur ita facis? Tibi, Domine, super peccatorum, qui tanquam jumenta computruerunt in stercore suo, justificatione laus, honor, potestas et imperium in sæcula sæculorum!

Lividissimus autem ille Leviathan serpentis antiqui oculus, qui de sublimi merito superbiæ cecidit, et tamen omne sublime per desiderium gloriæ videt (*Job* XLI), ideoque omni ad sublimitatem, quam ipse perdidit, ascendenti invidet, considerans pœnitentem illum de victoria sua in gratia Dei exsultantem, longe alia via, multoque periculosiore quam antea, insatiabilis homicida tentare aggreditur. Sciens namque in proximo venturum esse episcopum, convocatis tartareis ministris suis fraudulentissimam commentatur scenam; ipseque lupus rapax puniendа temeritate pastoris habitum induit, crudelissimus tyrannus infausto prodigio pontificis personam assumit, tenebrarumque ministros falsa luce perfusos, ve-

[u]t ministros justitiæ subornat. Procedit subito ridiculum plasma, progreditur falsus et fallere moliens antistes splendidissima stola decoratus, facie lætus, habitu incessuque quasi reverendus, ut nihil minus quam diabolus putaretur; subsequuntur satellites falsitatis, vestibus et ipsi candidis fallaciter adornati, tanquam sacerdotes, et levitæ cæterique inferiorum graduum clerici, portantes singuli velut utensilia Ecclesiæ, alii vasa sacra altaris, alii indumenta sancti sacrificii, quidam vero velut libros divini officii impuris manibus ferentes. Sic ergo versipellis et tortuosus draco transfiguratus in angelum lucis, cum comitatu impietatis pietatem simulante accedens ad hominem peccatorem, sed gratia Dei ad pœnitentiam roboratum, sereno ore lethale deceptionis virus evomuit, dicens ad eum : « O serve Dei, magna est patientia tua, invicta est fides tua, quia et propositam tibi obedientiam illæsam servasti, et seductores spiritus in omni malignitate atque fallacia sua ad nihilum redegisti. Noveris enim, nequissima eorum molimina nos nequaquam latere, quibus tota hac nocte multiplici fraude patientiam tuam frangere, fidem cassare, obedientiam pessumdare conati sunt, cum tamen protegente te Domino, effectu malitiæ suæ privati sunt. » Adjungunt se pestilenti huic adulatori cæteri nequam spiritus, qui in specie presbyterorum et diaconorum, aliorumque clericorum astabant; miris laudibus victoriam ejus efferentes; et alii quidem, quod speciem sibi oblatam nec saltem respicere, nedum tangere dignatus sit; alii vero, quod propinquos et amicos, possessiones, et omnia quæ mundi sunt, timori Dei postposuerit, magnificabant; omnes autem in commune, quod atrocissima verbera patientissime tulerit, prædicabant, eumque martyrum collegam fore asseverabant. Deinde summus ille, non pontifex, sed doli artifex : « Eia, inquit, frater, bonum certamen certasti, cursum consummasti, obedientiam sicut bonus athleta servasti, nunc superest ut quia aurora illuxit, accepta licentia loquaris, et qualiter de illis erroneis spiritibus triumphaveris, nobis hoc a te audire cupientibus per ordinem pandas. » Interim gratiæ Dei alumnus cujus oculos et aures talibus phantasiis ludificabat Satanas, graviter in cogitationibus suis turbabatur, quoniam iidem seductorii spiritus, qui foris visibili specie ei illudebant intus invisibiliter ad credendum fallaciis suis vipereis suggestionibus ipsum illiciebant. Sed quem misericordissima Dei pietas servare decreverat, quomodo ei malignissimi insidiatores nocere poterant? Ideo namque antiquus hostis mille modis miseros mortales tentare non cessat, quia quis sit electus, non nisi per dejectionem et confusionem suam intelligit. Cum ergo, sicut diximus, multum turbatus utrum loqui deberet, necne, dubius et anxius animo volveret, secretissima subito Dei gratia inspirante recordatus est dixisse episcopum cum cruce Dominica se esse venturum. Curiosus vero perlustrans oculis cuncta illa, quæ quasi sacra insignia scelestis manibus indignissimi bajuli ferebant, signum salutare inter ea non esse sagaciter deprehendit, quia licet cætera omnia fallendo et mentiendo simulare possit Satanas, signum tamen admirabile, per quod devictus, et ad nihilum redactus est, effigiare penitus non valet. Territus ergo vehementer, jamque erumpere vocem intra fauces castigans, intellexit omnem illam candidatorum turbam ministros esse tenebrarum, atque ad deceptionem sui falsæ illius religionis finxisse apparatum. Ubi vero ille quondam lucifer, nunc autem noctifer, cæterique apostatici spiritus, viderunt cuncta fallaciarum suarum argumenta cassari, seque ab homine peccatore, sed pœnitente, in omnibus versutiis suis velut pannum menstruatæ despici et projici, tanquam si ipsius summæ divinitatis in vase fragili virtutem operantis præsentia percellerentur, territi, sicut fumus evanuerunt, nec ultra ausi sunt nequissimis dolis vellicare eum, quem sub umbra alarum gratiæ Dei protectum, viderunt insidiarum suarum laqueis teneri non posse. Hostibus igitur totius boni cum principe suo devictis atque confusis, secundum pollicitationem suam cum cruce Dominica advenit episcopus, sacri cleri non fictitia, sed vera et germana religione insigniti, vallatus frequentia. Cumque facta oratione reclusum suum salutasset, et ut loqueretur in nomine Domini imperasset, ille nocturna adhuc pericula metuens, vix ut in verba linguam laxaret, suaderi poterat: quippe qui multimodas dæmonum insidias expertus, academicorum more de omnibus dubitandum putaret, seque inter verum et falsum discernere posse diffideret. Tandem viso signo sanctæ crucis, quod solum dæmones contremiscere et fugere non ignorabat, inclinato reverenter capite adoravit, requisitusque ab episcopo, utrumnam brevem quidem, sed salutarem pœnitentiam sibi injunctam servasset, vel si aliquid amplius satisfactionis superaddere posset, respondit : « Ego Pater, ut obedientiam servarem, immensos agones, et periculosa valde certamina brevis temporis spatio desudata percucurri : ideoque gratias ago Salvatori nostro Deo, qui mihi misero licet et indigno, quam pertinax hucusque salutis meæ inimicus exstiterim, vel quam crudelis tyranni pernicioso satellitio meipsum vecors manciparim, in hac nocte demonstrare dignatus est. »

Ad hæc verba cunctis qui aderant attonitis, et rem gestam scire desiderantibus, præcipiente episcopo, ut quid vidisset, vel audisset, absque cunctatione ediceret, tragœdiam diabolicæ versutiæ mirantibus universis recitavit, et insuper tyrannicæ crudelitatis indices plagas, quarum livore dorsum cæteraque membra ejus intumuerant, ostendit. Cumque gratias in commune Domino Jesu Christo super inenarrabili dono pietatis ejus referrent, episcopus grata hilaritate subridens dixit ad eum : « Quid ergo, frater, tibi videtur? Nunquid sola hac pœnitentia contentus vis esse, an adhuc legitimam pœnitentiam secundum ecclesiasticas sanctiones consentis subire? Ille vero pristinæ infirmitatis suæ penitus oblitus, et ad tolerantiam gravissimorum quorumlibet laborum per sancti Spiritus gratiam roboratus, respondit : » Domine Pater, quidquid jusserit paternitas tua libens et devotus implebo, tantum ut malignorum spirituum consortium effugere valeam, quorum quam sit detestanda et amara societas, sicut horrendum est experiri, utinam sic miseri mortales præscire et præcavere valerent! Quapropter solemmes carinas, extensa jejunia, votivas peregrinationes, et si qua sunt alia, quæ legitimæ pœnitentiæ congruunt, subire paratus sum : quoniam absque amaritudine pœnitentiæ peccatores ad vitam redire non posse, per gratiam Dei certus effectus sum. Sed quis digne effari queat quanto episcopus gestierit gaudio, quantas universi qui aderant, omnesque cognati et amici ejus sanum sapientes, Deo gratias reddiderint, cum ab ore peccatoris ante unius noctis spatium superbissimi et obstinatissimi, omnemque prorsus pœnitentiam respuentis, tam sancta, tam humilia, tamque devota verba resonarent. Super omnes vero admirabilis et bonorum memoria digna conjux ipsius speciali tripudians gaudio, benedicebat Dominum, quoniam virum suum, cui carnali copula jungebatur, ad spirituales et castissimas Agni immaculati nuptias labore atque industria sua per sanctæ orationis ac piæ exhortationis assiduitatem attraxerat. Ecce quam dulces, quam suaves quamque salubres pietatis fructus sanctæ discretionis virtus protulit; et e regione quam amaros, quam perniciosos, quamque mortiferos perditionis fructus miseræ in-

discretionis vitium fecit, quando supra memoratus sacerdos, qui ad sanandum ægrotum susceperat, virtutum discretionis ignorans, et quam benignum compatientemque infirmæ conscientiæ se exhibere debuisset, non intelligens, sibi quidem mortem temporalem ascivit; illi vero, quem ad vitam revocare debuerat, æternæ mortis pondus duplicavit. Hic vero beatus episcopus, quoniam virtute discretionis magnifice pollebat, cum omnia pietatis argumenta illi defecisse viderentur, per sagacitatem piæ discretionis aliquid invenit, unde superbum salubriter prosterneret, et humiliatum ad vitam resurgere faceret.

CAPUT XIII.

Quantum periculum sit, quacunque hora confiteri volentem differre.

Omne datum optimum, et omne donum perfectum, desursum esse, et *a Patre luminum* descendere, Jacobus testatur apostolus (*Jac.* I), stultam videlicet philosophiam illorum redarguens qui lumen boni operis, vivacitatem intellectus libero assignantes arbitrio, suam conantur statuere justitiam, ideoque justitiæ Dei non sunt subjecti (*Rom.* X). Quis enim pensare sufficiat quantis casibus, quantisve calamitatibus, non solum humanæ carnis, sed etiam humanæ mentis infirmitas pateat, si vel ad momentum a gratia deseratur; quandoquidem nec quid oremus, secundum quod oportet, nesciamus, si non spiritus infirmitatem nostram adjuvet (*Rom.* VIII)? Unde, quæso, patienter feras, lector, si adhuc de sacramento confessionis pernecessarium, ut reor, exemplum breviter perstrinxero: in quo evidentissime clarebit quam lamentabili ruinæ cæcitas humanæ mentis, quæ per liberum arbitrium corrupta est, obnoxia sit; et rursum, quam potens, quam efficax sit gratia ad salvandum quod perierat, quæ utique ab ipsa etiam ruina servare poterat, si non secundum egregiam Ambrosii sententiam necessarium fuisset Adæ peccatum, quod Christi morte deletum est, ut proinde nobilis ad imaginem Dei creata natura quid per se, vel quid per gratiam sit agnoscens, miserationum Domini in æternum non obliviscatur. In uno ex monasteriis ordinis Præmonstratensis, quidam de fratribus aliquando infirmarii officium sortitus est: qui secundum ea quæ in facie sunt, competentis religionis et honestæ conversationis esse videbatur. Sed heu! *pondus et pondus*, quod *utrumque est abominabile coram Deo* (*Prov.* XX), deprehensus est appendere in statera dolosa, quoniam foris per hypocrisin sobrium, parcimoniæque amatorem se esse simulabat; intus vero in secreto suo gulæ et voracitati laxans habenas, obsonium, quod forte lautius infirmis præparasset, cibosque delicatiores fidei ejus ob necessitatem infirmorum creditos, non veritus judicium Dei, sceleratissime insumebat. Contigit vero ut cum huic nequissimo vitio punienda temeritate aliquandiu subjacuisset, nescio quo judicio compunctus ad horam, confiteri deliberaret. Itaque in sacra Vigilia Pentecostes circa horam nonam, cum jam abbas ejusdem loci ad celebrandum officium ipsius diei sacris vestibus ornandus esset, accedens ad eum, signum confessionis, sicut moris est confiteri volentibus, fecit. Abbas autem putans eum de quotidianis negligentiis aliquid habere dicere, renuit; significans ut competentiorem potius horam ad confitendum quæreret; se ad celebranda sacrosancta mysteria incontinenti esse processurum. Repulsus ergo abiit tristis, eo quod scelus omni confusione et ignominia plenum dicturus, effectum confessionis habere non meruisset; timebatque, ne forte igniculus ille timoris Dei, qui ad præsens in eo accensus fuerat, hac dilatione tepesceret; nec se post modicum talem inveniret, ut confusionem quæ gloriam adducit sufferre valeret,

A sed magis confusionem quæ peccatum operatur incideret (*Eccli.* IV).

Tali ergo mœrore affectum, atque ad desperationem proclivem fratrem illum hostes humani generis maligni spiritus considerantes, velut latrones super pupillum irruere; miseram animam, quæ se præter rationem, contra ordinem, contra omnem juris et honestatis pulchritudinem indecenti carnis suæ voluptate fœdaverat, felle obdurationis, absynthioque desperationis potantes, et insuper in suimetipsius jugulum hominem jam mente captum violentissima suasione impellentes. Denique ab hora qua repulsam passus est usque ad vesperam, factione dæmonum variis et perniciosis cogitationibus fluctuans, factus est insipiens, et elongatus a sapientia Dei, quæ dicit: *Ego sapientia habito in consilio, et eruditis intersum cogitationibus* (*Prov.* VIII). Judam proditorem, qui cœlo terræque perosus inter utrumque periit, infelicissima dementia
B statuit imitari. Jam sacratissimæ solemnitatis vespertina synaxis a fratribus agebatur, et ille quasi pro infirmantium solatio remoraretur, stationem suam deserens cœtui fratrum se subtraxit, non intelligens, miser, tanto se malignorum spirituum insidiis facilius decipi posse, quanto se a congregatione justorum Deum laudantium magis elongare præsumebat. Quid plura? Victus tandem tædio et desperatione, ipsius quoque vitæ suæ odium incurrens, iniit stultus pactum cum morte, et fœdus cum inferno pepigit, atque in ipsa sancta nocte Pentecostes cultrum gutturi, cujus voluptati dedecoroso lenocinio satisfecerat, immergens, eumdem in sceleratissima interfectione sui incentorem habuit, cujus instinctu cyclopeam voracitatem sectari non timuit. Tum vero apostatæ spiritus nequissimo tripudiantes gaudio, quo specialius et profusius
C exsultare solent, si quando aliquem de numero religiosorum supplantare potuerint, ignorantesque præsumptionem suam divina censura celerius esse reprimendam, tanquam jam plena victoria potiti, consilium iniere, quatenus sic seminecem de medio tollentes absentarent, ne forte antequam penitus exspiraret, inventus a fratribus, quacunque pietatis arte ad confessionis et pœnitentiæ subsidium revocaretur, sicque prædam nefariam tartarei principes amitterent. Cæterum, cum neque in vesperis, neque in sacris vigiliis frater ille in ordine suo in choro appareret, recordatus abbas signi confessionis quod fecerat, et repulsæ quam sustinuerat, totus intremuit, et quasi jam præsagiente sibi spiritu suo, ne forte fieret quod factum esse nesciebat, gravissima cordis confusione cœpit vereri. Velociter ergo quibusdam fratribus ascitis ad inquirendum eum pavidus et anxius mittit, sibi a
D justo judice Deo imputandum fore reputans, quidquid adversi pertulisset is, quem confiteri volentem, licet evidenti necessitate, minus tamen discrete repellere præsumpsisset. Quæsitus itaque in infirmitorio cæterisque locis, in quibus inveniri posse sperabatur, minime repertus est; sed tandem curiosius iis qui missi fuerant, etiam obstrusos quoslibet angulos perscrutantibus, in necessariis infirmorum culter horrendi sceleris minister cruore infectus, pavimentum quoque multo sanguine rubens, tristem eventum recenter admissi homicidii indubiis declaravere indiciis.

Quo viso expavere et expalluere fratres ad inquirendum destinati, atque illius qui ab initio homicida est, crudelem malitiam adversus fratrem pusillanimem prævaluisse ingemuerunt. Sed cum quidnam de cadavere, ut putabant, exstincto factum fuisset, abdita et obscura quæque loca perlustrando diligentius explorarent, nec ullum omnino vestigium viventis vel defuncti reperire valerent, majori stupore perculsi sunt: celeriusque regressi, lamentabile fraterni exitii eventum abbati et fra-

tribus pandere maturarunt. Oritur mox mœror et luctus omnium, vox una fratris ruinam pio compassionis affectu plangentium, sed is præ cæteris impatientius luget, qui pastoris nomen et officium tenens, miserabili oviculæ perditionis occasionem dedisse notabatur. Illuxit interea festiva devotione colendus dies Pentecostes, et fratres ob tanti diei reverentiam missarum solemnia devotissime celebrantes, omnipotentis Dei clementiam suppliciter postulabant, quatenus solita pietate quidnam de fratre illo factum fuisset, ipsis manifestare dignaretur. Verum divinæ clementiæ bonitas, quæ incomparabiliter et merita supplicum excedit et vota, minime contenta id solum concedere, quod petebatur, largiori dono gratiæ suæ demonstrare voluit quam dignanter ruinæ peccatoris illius manum misericordiæ suæ supposuit, ne is qui pro culpa sua castigari meruerat, diabolicæ malitiæ præsumptione collideretur. Non enim passa est irrefragabilis censura misericordis æquitatis Dei, judicium sine misericordia recipere illum, qui judiciam metuens, sub alas misericordiæ per confessionis et pœnitentiæ adminiculum confugere desiderat, licet hoc negligentia prælati sui consequi minime potuisset, sed neque sacratissimum diem, quo Spiritus sanctus corda primitivæ Ecclesiæ suæ, ad illuminandas omnes gentes copiose illustravit, adversæ partis mortifera victoria fœdari sustinuit. Ecce namque dum sacra mysteria celebrarentur, quidam de fratribus seorsum stans sub turre quæ campanas sustentabat, sursum forte respexit, viditque hominem illum sui ipsius infelicitate vere miserum, sed plane magnifica Dei gratia beatum, super murum quemdam præruptum pronum jacere ita ut a renibus et deorsum de muro pendens, incontinenti casurus esse videretur. Attonitus is qui viderat, ciet cæteros, curiosiusque considerantes ipsum esse deprehendunt, quem fraudibus inimici circumventum corpore et anima periisse reputabant. Rati vero cadaver exstinctum se solummodo reperturos, allatis scalis accenderunt, sed miseratione illius qui neminem prædestinatorum suorum perire patitur, spirantem adhuc hominem invenerunt.

Quod postquam clamore misto gaudio ab iis qui ascenderant cæteris innotuit, exsultantibus omnibus, præcipue tamen abbate, qui se flens et ejulans mortis illius esse reum clamitabat : Gloria tibi, Christe Deus, gloria tibi, Spiritus sancte Deus, a cunctis ingeminatur. Dehinc præcipiente abbate summa cum cautela diligentiaque depositus, in infirmitorium delatus est, cunctisque in gutture ipsius horrendi vulneris hiatum cernentibus et mirantibus præ gaudio quonammodo sic salutis integritate mutilatus vivere posset, in lectulo collocatus est. Cumque paululum conquievisset, accendentes fratres aperturam hiantis enormiter gutturis manibus compressere, ne flatus vitalis contrario meatu erumperet, tentantes, si vel hoc modo qualitercunque verba edere posset. Sed misericors Deus, ei quem de tyrannica hostis antiqui malitia potenter eripuerat, faminis quoque officium ad laudem gloriæ suæ, contra vim deficientis naturæ confessionis gratiam concedere dignatus est. Quod ubi pia explorantium fratrum curiositas advertit, contra omnem legem mortalis naturæ etiam fratrem illum sanitati restitui, mox secedentibus cunctis abbas confessionem incaute dilatam, vere magno munere Dei stupendo miraculo tandem recepit, confitenti quoque pœnitentiam congruam injunxit. Ut vero plenum et absolutum esset donum, quod Spiritus sanctus, qui pietas Dei dicitur, excellentissimo solemnitatis suæ die prærogare dignatus est, tanto propensius et devotius puritatem sanctæ conversationis postmodum æmulatus est, quanto in semetipso certius expertus fuerat, Leviathan serpentis antiqui virulentis patere morsibus eos, qui schemate religionis insigniti,

A conscientias suas latebrosis sceleribus maculare non verentur. Sicut igitur, testante Apostolo : *Quæcunque scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt* (*Rom.* xv) ; ita procul dubio quæcunque magnalia Dei in sancta Ecclesia ipsius facta sunt, ad nostram eruditionem facta sunt : et propterea quicunque curam animarum gratia Dei sortiti sunt, caveant, ne quavis occasione seu necessitate confiteri volentem, sibi duntaxat commissum, sine gravi pondere discretionis differre præsumant,ne contrarii sint Apostolo dicenti : *Spiritum nolite exstinguere* (*I Thess.* v) ; et ne forte is qui nunc ad vitam revocari poterat, ipsa repulsione sua in aversionem cordis vadens, post modicum ad vitam redire contemnat.

CAPUT XIV.

De periculo discordiæ.

Cum Dominus in Evangelio dicat : *Omnis qui irascitur fratri suo, reus erit judicio* (*Matth.* v) ; B itemque Apostolus salubriter admoneat, dicens : *Sol non occidat super iracundiam vestram* (*Ephes.* iv) ; dolendum valde est quosdam etiam de numero religiosorum negligentius iræ frena laxare, et usque ad contentionis discordiæque fæcem interdum prorumpere : qui, dum foris invicti esse cupiunt, intus graviter feriuntur, dumque foris parva et vilia defendunt, intus magna et pretiosa perdunt, quia, dum rem temporalem tenere diligunt, pro ea, si auferatur, plus quam expedit irascendo, veræ dilectionis incomparabilem thesaurum amittunt. Ut ergo quisquis religiosam vitam sectetur, templum Dei se esse meminerit, dominumque majestatis habitantem in se iracundiæ seu discordiæ passione offendere pertimescat, qualiter sacerdos quidam religiosus, dum pacem, quam cœli Rege in terris nato cœli cives terrigenis annuntiaverunt (*Luc.* ii), in proximo suo violare non timuit, admirandam quam- C dam gratiam specialiter a Domino sibi collatam perdidit, ad cautelam torpentium describere non pigritabor. Hic ergo laudabilis vitæ presbyter ignaviæ nequaquam marcens otio, sollicite satagebat, quatenus conversationis suæ qualitas ab excellentia gradus sui non discreparet, tumque præcipue in oblatione hostiæ salutaris, in qua Filius immolatur Patri, ut tollat peccata mundi, per sacrificium cordis contriti et spiritus humiliati semetipsum in præsentia summæ divinitatis mactare curavit. Habebat vero parochianum quemdam, qui licet sæcularis vitæ negotiis implicatus esset, fidei tamen integritate devotionisque sinceritate pastoris sui meritis fortassis impar non erat. Ejus namque doctrina et exemplo religiose institutus, ecclesiæ limina sine cessatione terebat, missarum celebrationi sedulus observator intererat, sanctarumque precum instantia cœlos pulsans, in simplicitate cordis sui tem- D pore divini sacrificii cum Domino loquebatur. Volens autem Dominus utrorumque meritum ad laudem et gloriam nominis sui manifestare, laici illius tam spirituales quam corporales aperuit oculos, cœpitque infra sacri mysterii actionem Dominum nostrum Jesum Christum beatis oculis videre super altare stantem juxta calicem sanctum, qui amborum conscientias mira suavitate præsentiæ suæ misericorditer perungebat. Consecratione vero divinorum sacramentorum rite peracta, cum pacis osculum in populum esset diffundendum, et sacerdos juxta morem quorumdam sacram hostiam primitus oscularetur, in ipsa hora pius Dominus accedens, eidem ministro suo pacis osculum dignantissime porrigebat. O quanta est benignitas Redemptoris nostri ! o quantum de Deo suo quorumdam pia et devota simplicitas meretur, ut ineffabilem illam æternæ visionis Dei dulcedinem, quæ generaliter omnibus electis in finem servatur, ipsi quodammodo in hac mortali vita prælibare videantur ! Is ergo qui ad tam divinæ contemplationis reverendum arcanum admissus fuerat, juxta pro-

phetam, secretum suum sibi retinuit: et cum frequenter speciosum forma præ filiis hominum videret, nihil tamen presbytero indicare voluit, ne aut ipse vanitatis notaretur, si tantum Dei mysterium facile sine magno pondere rationis propalaret, aut ille cui tanta gratia a Domino collata erat, per elationis vitium eadem se gratia privaret.

Accidit interea ut hortum præfati sacerdotis diversis herbis et oleribus virentem, cultorique suo ipsa vivacitate germinis quodammodo arridentem, pauperis cujusdam porcellus furtivis irruptionibus intrare consuesceret, et quia in domo domini sui, ob rei fammaris penuriam, unde ventriculum suum replere posset, non inveniebat, aliunde hoc mendicare compellebatur. Itaque sacerdos ægerrime ferens hortum suum vastari, cum frequenter pauperem illum admonuisset, quatenus porcum suum domi teneret, ipsumque porcum teneras olerum plantas suffodientem cum injuria verberum extra septa horti sæpius expulisset, nec tamen quidquam proficeret, ad extremum dolore stimulatus eumdem porcum occidit. Verum pauper ille animalis sui interitum cognoscens, adminiculum substantiolæ suæ se magna ex parte perdidisse ingemuit, volensque agere cum presbytero, quatenus damnum sibi illatum secundum leges restitueret, illo econtra horti sui jacturam exaggerante, quoniam pauper ubique jacet, cum detrimento causæ suæ despectus et repulsus est. Itaque sacerdos irreconciliatus manens pauperi fratri suo, ad immolandam veræ reconciliationis hostiam temerarius accessit; sed Dominus Jesus, qui factus est nobis a Deo Patre justitia, redemptio, et reconciliatio (*I Cor.* I), discordiæ peste maculato præsentiam suam exhibere dignatus non est. Ecce namque homo Dei, cujus supra meminimus, infra sacri canonis actionem stans, et devotissime orans, illum in quem desiderant angeli prospicere (*I Petr.* I), more solito se visurum sperabat, sed frustratus a spe sua vehementer turbatus est, considerans sacerdotem gratia sibi collata prorsus nudatum, et quasi nubilo quodam divinæ indignationis offuscatum. Quod ergo verecunda humilitate sola testante conscientia aliquandiu celaverat, causa exigente silentio premere noluit; sed assumpto seorsum presbytero, qualem et quantam gratiam perdidisset, secretius suggessit, monens et obsecrans, ut si in peccatum aliquod lapsus esset, per confessionis et pœnitentiæ remedium diluere illud quantocius festinaret, si forte gratiam amissam larga Redemptoris nostri benignitate recipere mereretur. Consternatus animo sacerdos, nullius quidem criminalis delicti sibi conscium se esse, sed nec in his quæ quotidianis excessibus evenire possunt, conscientiam se plus solito remordere, respondit, excepto duntaxat, quod hortum suum pessumdari non sufferens, pauperis illius porcum occidisset, eique per satisfactionis humilitatem necdum reconciliatus fuisset. Intellexerunt ergo utrique pauperum susceptorem Dominum injuriam pauperis sui tanto severiore quanto occultiore vindicta punisse; festinavitque sacerdos pusillo Domini per condignam illati damni recompensationem satisfacere. Sed utrum sublimem illam gratiam, quam perdiderat, recuperavit, necne, non constat nobis, quoniam servus Dei, qui eamdem cum illo gratiam, vel fortassis præ illo, participabat, censorio semetipsum castigabat silentio, ne mysteria Dei passim sine certæ necessitatis articulo revelare præsumeret. Cæterum quoniam duritia cordis humani difficulter ad custodiam sui excitatur, adhuc etiam ipsius inimici testimonio, quam sit periculosum discordiæ vitium comprobabimus, qui licet invitus et coactus veritatem prodat, tamen quandoque talia verba depromere videtur, qui fidelibus commonitoria esse noscuntur.

In monasterio quodam sanctimonialium præpositus ejusdem loci tractabat aliquando cum sororibus, quamdam possessionem ipsius cœnobii vendere volens, et sicut fieri solet ex studiis partium suam sententiam tanquam saniori consilio subnixam defendentium, gravis inter ipsum et sorores discordia exorta est. Verum præposito dicente sibi creditam esse dispensationem, totumque negotium auctoritate prælationis suæ ad arbitrium voluntatis suæ cogente, sorores, quæ contrario nitebantur, graviter scandalizatæ recesserunt. Erat autem femina quædam laica in eodem monasterio, quæ ab immundo spiritu vexabatur, pro cujus liberatione quotidiana precum instantia sorores in commune laborabant; et ut pestiferum spiritum validius urgere possent, Dominicis eam sacramentis frequentius participare faciebant. Postero itaque die præpositus parvipendens scandalum sororum, turbatus ipse cum gravius turbatis eisdem sororibus, ut pacificam hostiam immolaret, ingressus est ad altare Dei, peractaque ex more divinorum munerum consecratione, etiam patientem illam causa percipiendæ eucharistiæ sibi præsentari fecit. Tum vero spiritus nequam mirum in modum recalcitrans, truculentas et horrisonas cœpit edere voces, ipsumque præpositum amarissima invectione redarguens, dixit: « O miserrime et infelicissime hominum, quid facis? Lethale virus rancoris et discordiæ toto pectore spirans, insuper etiam gravis scandali pusillarum Domini coram oculis summæ majestatis reus, ad consecrandam, tractandam, et manducandam carnem Altissimi imprudenter simul et irreverenter irrumpis? Noveris pro certo quia consultius fecisses, si domum Dei hodie non intrasses, quam tantæ præsumptionis cauterio conscientiam tuam ustulasses. » Cumque exorcismis et orationibus multis cogeretur quatenus divinis sacramentis reverentiam exhibens cederet, quoadusque mulier quam torquebat communicasset, per multas difficultates vix cogi poterat, ut manibus illius qui dissensionis et contentionis vitio sordebat, eucharistiæ gratiam eam sumere permitteret.

Hinc colligimus negligentia nostra hostibus nostris contra nos vires accrescere; et quia quando quis ad peccandum proclivior fuerit, tanto principis tenebrarum dirissimum jugum difficilius evadere possit. Quanta vero diligentia discordiæ vitium fugiendum sit, quamque festinanter ad pacis concordiæque vinculum redeundum sit, etiam magnus ille Joannes, qui Eleemosynarius dicitur, satis ostendit: qui propter incomparabilem largitatem et compassionem, quam circa egenos habebat, græco vocabulo Eleimon, id est *Misericors*, appellatus est. Hic beatus pontifex, cum esset Alexandriæ magnæ civitatis patriarcha, Niceta ejusdem urbis patritius adulterinas quasdam leges in foro rerum venalium proponere volebat: quæ exactionem magis et avaritiam quam justarum legum moderamina redolerent. Sed liberalis patriarcha hoc in gravamen pauperum, qui pascua sunt divitum, fieri prospiciens, magnanimiter resistebat, sicque factum est ut gravissima dissensione turbati, discordes ab invicem discederent. At vero mitis pastor, qui a summo Pastore Domino Jesu Christo didicerat mansuetus esse et humilis corde, licet potuisset conscientiam suam potioris causæ testimonio tueri, scandalumque illius, qui avaritiæ æstibus inflammatus irrationabiliter movebatur, parvipendere tamen propter timorem Dei, cum sol jam festinaret occumbere, per religiosos clericos mandavit patritio dignum memoria verbum, dicens: « Domine Patritie, sol ad occasum est. » Ad quod verbum compunctus Patritius, cum festinatione surrexit, currensque tenuit pedes honorandi patriarchæ. Sicque verus imitator mansuetudinis Christi, dum se ad humilitatis celsitudinem inclinare studuit, in corde proximi superbæ discordiæ fomitem exstinxit.

CAPUT XV.

De laude patientiæ.

Sed, o mihi suavem locum, in quo pro similitudine exempli congruentur valde memoria fiat admirandæ patientiæ cujusdam fratris, qui cum eo qui oderat pacem, pacificus esse, et secundum Domini præceptum, etiam pro inimico orare satagens, miserante Domino inveterati livoris virulentas radices de corde fratris exstirpavit; et quem diu patienter sustinuerat violentissimum persecutorem, devotissimum recipere meruit obsecundatorem. Igitur in monasterio quodam Cisterciensis Ordinis contigit aliquando inter duos quosdam fratres dissensionis et odii seminaria, causa simultatis cujusdam, pullulare. Verum uno eorum in malitia discordiæ perseverante, alter per gratiam Dei cito resipiscens, quod male in se pullulare cognovit, rastro compunctionis eradicare quantocius festinavit. Quantoque malevolus ille clanculis seu apertis insectationibus, irrisionibus detractionibusve fratris animum ad amaritudinem perducere nitebatur, tanto iste in humilitate timoris Dei semetipsum submittens, livoris et impatientiæ stimulos, quos in corde ipsius adversarius exacuere tentabat, confitendo, flendo et orando vigilanter retundebat. Verum, quid non mortalia pectora cogis, livoris et invidiæ exsecrabilis tabes? Quod enim patiens iste et humilis frater conscientiæ suæ præstabat, dando locum iræ, percutientique se in maxillam, secundum Evangelicum præceptum præbendo alteram, hoc totum perversus et tumidus ille sinistre interpretando superbiæ contemptuique suo deputabat, quantoque is efferos animos patientia sua linire tentabat, tanto ille malitiæ suæ furiis agitatus ad persequendum innocentem misero livore magis ac magis accendebatur. Hinc factum est, ut versus in amaritudinem vitis alienæ, sanctum profanare, jus proscribere, fas nefasque confundere non vereretur, dum modo illius, quem scelestissimo odio persequebatur, tranquillitatem turbare, gratiam obnubilare famamque fuscare potuisset. Cernens namque invictum robur mentis colluctatoris sui de cunctis nequitiæ suæ adinventionibus sublimiter triumphare, fortique patientiæ pede malitiæ suæ collum calcare, acriori sæviens invidia abbatem suum lupus sævissimus ovem mentitus adiit, detestandi cujusdam criminis, quod nequiter concinnaverat, fratrem suum nequius insimulans, ut quem decus innocentiæ gloriosum reddebat, pessimi mendacii fermento corrupta fama, si fieri posset, humiliaret. Ubi vero frater falso accusatus in causam vocatus est, sciens scriptum quia *crudelis est, qui famam negligit*, se hujus criminis sibi conscium non esse ingenue protestatus est, seque ad comprobandam innocentiam suam examen quodcunque placuisset, spontanea voluntate subiturum. Quia tamen sensum cordis humani non solum ad faciendum, sed etiam ad suspicandum de altero malum ab adolescentia pronum noverat, verbum semel emissum occasionem scandali de se infirmis dedisse, graviter doluit, et qui secure cum Apostolo dicere poterat: *Gloria nostra hæc est: testimonium conscientiæ nostræ* (*II Cor.* I), malitiam diei vanis suspicionibus se exagitare, patienter ferre nequibat. Cæterum cautus sequi consilium Apostoli dicentis: *Noli vinci a malo, sed vince in bono malum* (*Rom.* XII), timens etiam ne forte continuus dolor impatientiæ stimulis nutritus in odium adversarii verteretur, totam vim grassantis in se doloris ad negotium transtulit pietatis, assiduis orationibus et fletibus, tam pro se, quam pro æmulo suo, Domini misericordiam, beatissimæque Dei genitricis pietatem exorans, quatenus divina gratia et se in charitate confirmaret, et in æmulo suo magnitudinem malitiæ comprimeret, et ad tollendum scandali fomitem unctione dulcedinis suæ compungeret.

Nec frustra laboravit in gemitu suo, neque pu-
A pillæ oculorum ejus otiosæ pietatis aquis fluebant: sed qui consolatur humiles, tribulatorum susceptor Dominus exaudivit vocem ejus, impletumque est in eo quod sapientissimus Salomon ait: *Cum placuerint Domino viæ hominis, etiam inimicos ejus convertet ad pacem* (*Prov.* XVI). Cum enim sacrificium cordis contriti et spiritus humiliati in simplicitate devotionis suæ Domino aliquandiu obtulisset, nec tamen dolor, qui tam ob infamiæ notam, quam innocens incurrerat, quam etiam pro perditione fratris, qui mendacii et odii veneno infectus peribat, præcordia ejus depascebatur, cessaret, contigit ut taliter affectuus quadam nocte in choro stans in ordine suo Vigiliarum solemniis interesset. Et ecce ad memoriam calamitatis suæ simul ei fraterni periculi cœpit ebullire de intimis cordis ejus medullis fons lacrymarum, vere de fonte domus David patente in ablutionem peccatoris et menstruatæ venarum suarum principia trahens (*Zachar.* XIII), quo scaturiente fluebant ab oculis lacrymæ, non super
B deducentem eas, non ut confunderetur et periret, qui fundenti eas confusionis et perditionis foveam paraverat; sed ut resipiscens a laqueis diaboli, a quo captivus tenebatur ad ipsius voluntatem, æternæ vitæ beatitudinem et gloriam recuperaret. Inebriatus itaque sincerissimo vino charitatis, quod lætificat cor hominis, cujus dignior portio et eminentior laus est, diligere inimicos, et orare pro persequentibus et calumniantibus, non se poterat in medio fratrum pati, sed cito secretum petens, coram uno de altaribus ad orationem prosternitur, quatenus bullientia ardentissimæ compunctionis aromata liberius evaporandi, cœlosque sicut virgula fumi penetrandi opportunitatem nancisceretur. Ibi omnium misericordiarum Domini quæ a sæculo sunt memor, beatissimæ quoque Dei genitricis inexhausta pietatis viscera mente revolvens, non tam verbis quam immenso rugitu cordis largissimoque lacrymarum imbre, ipsam matrem misericordiæ, quæ spes mise-
C rorum esse dignoscitur, ut suam adversariique sui causam suscipere dignaretur, suppliciter postulabat, quoniam negotium qualumcunque intricatum, pro quo summæ pietatis mater coram piissimo judice filio suo allegationis officio fungi non recusaret, non nisi pietatis ordine terminari posse, pia fiducia præsumebat. Nec fefellit simplicitatem fidei ejus magnificus e vestigio subsecutus pietatis effectus. Ecce enim dum in multa contritione cordis sui frequentius iteraret: « Pie Domine, miserere, pia Domina Dei genitrix, Virgo Maria, succurre misero, omni prorsus consilio et auxilio destituto, » et adhuc pii murmuris verba corde et ore volveret, adest illa spiritualis pauperum susceptrix, et peculiare miserorum refugium, Dei genitrix Virgo, Domina nostra, non qualemcunque, non mediocrem afferens consolationem desolato, sed plane tantam ac talem, quantam ac qualem, Reginam cœli, Dominam mundi, matrem misericordiæ, spem miserorum, ei quem visitatione sua dignata est, decebat impendere. Jam
D psalmi, quem tunc chorus psallentium ad laudem Dei decantabat, ultimum versum fratres psallebant, cum respiciens frater ille, oculis lacrymas stillantibus, vidit illam sublimem Dominam angelorum, spem miserorum, quasi a dextro latere altaris egredientem, ad se venire, vultu et habitu et modo, qui matrem misericordiæ decebat, reverendam immensi quoque luminis jubare coruscantem. Sequebatur vero eam juvenis splendidissimus, cœlesti et ipse gloria insigniter adornatus. Interim dum finito psalmo fratres gloriam sanctæ Trinitati dicerent, et sicut moris est, ob reverentiam summæ majestatis omnes pariter inclinarent, substitit beata Virgo, sublimissimumque verticem, cui non adæquabitur omnis creatura, excepta duntaxat illa quæ in sacro et de sacro virginali utero ipsius a Verbo Dei in unitatem personæ assumpta est, illum, inquam, tam humilem quam celsum verticem reverenter submisit, et quous-

que fratres *Gloria Patri, et Filio, et Spiritui sancto* perdicerent, tanquam vere humilis ancilla Domini inclinis permansit.

Post hæc erigens se, vultumque ad fratrem in angustia constitutum dirigens, mellifluis verbis consolata est eum, dicens : « Homo Dei, cessent lacrymæ jam ab oculis tuis, et amaritudo mœroris quo cor tuum vehementer affligitur recedat a te, quia est merces operi tuo, qui summæ innocentiæ altissimæque charitatis Domini ac Filii mei, pro modulo tuo imitator effectus, adversarii tui violentiam non solum æquanimiter tolerasti, verum etiam salutis ejus piam sollicitudinem gerens, in luctu et lacrymis temetipsum pro eo in conspectu Domini humiliare non dubitasti. Quapropter noveris me, ob sinceram fidei tuæ devotionem, tam tibi gloriam, quam æmulo tuo veniam a Domino impetrasse. » Frater vero, qui ad tantam secretorum cœlestium celsitudinem admissus fuerat, ut cunctis ordinibus angelorum reverendam matrem Domini carneis oculis videret, nil territus (neque enim turbari poterat, qui suavitatis matrem et securitatis videbat), fiducialiter dixit ad eam : « Obsecro, Domina, quæ es tu, quæ sic dignanter loqueris ad cor servuli tui; vel quis est juvenis iste qui tecum est? — Ego sum, ait, Maria Mater Dei; juvenis vero iste Joannes est evangelista, cujus castis obsequiis, benignissimus Filius meus in cruce pro nostra pendens salute, me commisit. » Et frater ait : « Si ergo tu es illa, per quam salus humano generi venit, quam reveretur et laudat universitas creaturæ; cur quæso et tu tanquam una de cæteris, ipsis etiam potestatibus angelicis honorandum caput tuum inclinas? » Piissima Domina respondit : « Scire debes quia quotiescunque gloria sanctæ Trinitati cum metu et reverentia exhibetur in terris, toties omnes virtutes cœlorum commoventur, et ad laudem sui Creatoris excitantur. »

His dictis, visio beata ab oculis videntis sublata est. Porro tam mirifica nectarei odoris suavitas eadem hora apparitionis beatæ Virginis, non solum fratris illius, qui mœrore et anxietate tabescebat, verum etiam cunctorum tunc in choro devote psallentium penetralia cordis adeo gratiosa inspiratione refecit, ut facile daretur intelligi, non materialium aromatum fragrantiam illam, sed divinæ plane fuisse virtutis : *Quis loquetur potentias Domini; auditas faciet omnes laudes* miserationum *ejus* (*Psal.* CV.) Vere investigabiles sunt viæ ejus, et incomprehensibilia opera pietatis ipsius. Lividus namque ille detractor et accusator innocentis fratris sui, qui, quantum in se fuit, proximi vitam pariter et honorem crudelis mendacii gladio exstinxit, cum juste prorsus terribili illa sententia percellendus fuisset, qua Dominus dicit ad filios Israel : *Si ambulaveritis ex adverso mihi, ego quoque adversus vos incedam, et corripiam vos septem plagis propter scelera vestra* (*Levit.* XXVI); et illud de Psalmo : *Dilexisti malitiam super benignitatem, propterea Deus destruet te in finem* (*Psal.* LI); cum hoc, inquam, dignus fuisset audire, non tamen hoc audivit; sed, interveniente patientia innocentis, fraternæ quoque charitatis pro se pie gementis humillima intercessione, potius audire meruit evangelicum illum Patremfamilias prodigo filio viscera pietatis exhibentem, et dicentem : *Cito afferte stolam primam* compunctionis, *et induite eum*, ne nudus ambulet, et videant turpitudinem ejus, *et date annulum* aureum confessionis *in manu ejus*, ut lotus aquis confusionis, quæ gloriam adducit in salutem, (quia in confessione omnia lavantur), signaculum innocentiæ recipiat, *et date calceamenta* fructuosæ pœnitentiæ *in pedes ejus* (*Luc.* XV), ut ambulans vias justitiæ, de cætero non offendat ad lapides malitiæ pedes affectionum suarum. Enimvero ubi suavissimi illius odoris fragrantia, qui de virgineo corpore intemeratæ Dei Genitricis erupit, inter cæteros, qui hac

A gratia digni habiti sunt, etiam livore et odio tetrum pectoris ejus antrum tetigit, mox vehementer compunctus, et illo igne quem Dominus Jesus mittit in terram salubriter inflammatus, cœpit jam scelus suum veritatis lance trutinare, se reum, se miserum, seque omnibus tormentis dignum reputare, fratris quoque sui, quem falso crimine infamaverat, innocentiam consequenter beatificare.

Denique redarguentis se conscientiæ stimulos ferre non valens, proposuit in animo suo se ab omnimoda fratris sui insectatione cessaturum, concinnati quoque facinoris fabula per confessionem patefacta ad arbitrium abbatis sui, se ei quanta posset humilitate satisfacturum. Mane autem facto fratribus non sine magna admiratione inter se quærentibus quidnam tanti odoris suavitas, quam noctu psallentes senserant, portenderet. Is qui tanti mysterii conscius erat, abbatem secretius adiit, quæ viderat quæque audierat simpliciter pandens,
B ipsamque horam apparitionis beatæ Dei genitricis fuisse, qua psallentium naribus cœlestis suavitatis fragrantia infusa est, asseverans. Abbate vero stupente, difficiliusque fidem dictis adhibente, magnitudine quippe tam gloriosi miraculi æstimationem personæ supergrediente, ecce in astipulationem veritatis malitiosus ille infamator innocentis fratris sui pallens et tremens advenit, detestandi criminis scenam livore invidiæ cogente fictam potius a se quam veritate subnixam, flens et ejulans confitetur, seque multis modis multoque tempore in persecutionem ipsis exarsisse, cum magna cordis contritione deplorat. Porro requisitus unde illi tam repentina compunctio et peccati sui recognitio accidisset, respondit se, licet indignum, eadem gratia suavissimi odoris, qua et cæteros perfusum fuisse, moxque ut doni cœlestis unctio cordis ejus intima penetravit, in odium malitiæ et amorem innocentiæ mirum in modum respirasse. Abbas audita quibusdam spiritualibus senioribus refert, et super tantis mirabili-
C bus divinæ pietatis gratiæ Domino in commune referuntur. At vero frater ille, qui patientia sua inimicum hominem ad pacem converterat, et inimicum diabolum sub pedibus suis contriverat, locum in quo cœlestia mysteria cognoverat, tota aviditate revisens, cum devotissime adoraret illic, ubi sacros pedes reginæ cœlestis stetisse meminerat, ad confirmandam visionis veritatem mellifluum suavitatis odorem, quem in ipsa visione senserat, lapides beata vestigia fragrantia sua repræsentantes spirare lætus deprehendit. Quod ubi abbas ipso celerius nuntiante comperit, assumptis secum quibusdam religiosis fratribus, designatum locum cum metu et reverentia adiit, quodque verbis audierat, rebus probans, suavitatem quippe mirifici odoris naribus hauriens, communicato cum fratribus suis consilio, eosdem lapides erui, atque in sacrario, loco competenti, in memoriam tanti miraculi reponi præcepit. Ecce ad litteram, et quodammodo manu pal-
D pantes probare possumus beatos esse pacificos, quoniam filii Dei vocabuntur (*Matth.* V); cum e contrario sicut superiora hujus capituli declarant, etiam ii qui per religiosam vitam in numero filiorum Dei computati esse videbantur, si pacis et concordiæ vinculum in unitate fraternæ charitatis servare neglexerint, celsi nominis consortio priventur, si non ocius ad pacis tranquillitatem, sine qua Deum nemo videbit (*Hebr.* XII), redire contendant. Oremus ergo Dominum, fratres, ut per sancti Spiritus sui dulcedinem, exstinguat in nobis discordiæ amaritudinem, rancoris et malevolentiæ pestes, per quas religiosi communi vita degentes quandoque graviter periclitari noscuntur, de cordibus nostris eliminet : quatenus omnes unanimes idipsum in invicem sentientes, tanquam filii Dei, cum simus filii pacis, habitemus in domo Domini omnibus diebus vitæ nostræ.

CAPUT XVI.

De periculo psalmos negligenter ruminantium.

Divini servitii quotidianam pensionem cum metu et reverentia summæ majestati nos exhibere Psalmista hortatur dicens : *Servite Domino in timore* (*Psal.* II). Quia vero imbecillitas cordis humani ad negligentiam ab adolescentia prona, facile in spiritualibus studiis tepescit, maxime ubi identitas fastidium generat, velut in cursu continuæ psalmodiæ, dignum duximus ad correctionem negligentium pandere, qualiter Dominus noster Jesus Christus per seipsum blasphemam negligentiam cujusdam clerici corripere dignatus est, quatenus tanto propensius ad emendationem sui negligentium mentes evigilent, quanto sollicitius majestas corripientis pavido corde pensatur. Beatus Anno Colonien is archiepiscopus Sigebergensis cœnobii fundator, ubi etiam sacri corporis ejus cineres gloriam futuræ resurrectionis præstolantur, quantæ sanctitatis, quantæque auctoritatis in Ecclesia Dei fuerit, cunctis historiam vitæ ejus legentibus liquet. Hic venerabilis sacerdos, si quando ab exterioribus negotiis liber, frequentiæ se subtrahere potuisset, psalmodiæ cum quodam clerico suo, quem sibi ad tam religiosum studium idoneum præviderat, attentius vacabat. Verum is, quem non devotio voluntarium faciebat, sed necessitas, ut reor, ad tam continuas odas persolvendas angariabat, identitatem pii operis pertæsus, cœpit quandoque dimidia, nonnunquam vero etiam integra verba transilire, ita ut ad omnem gloriæ pronuntiationem, primæ tantum et tertiæ personæ mentionem faciens, mediam penitus reticeret. Cumque dies diei succederet, et hanc pessimam negligentiam, quia nullus advertebat, nullus corriperet, sancto quippe pontifice in iis versibus, quos sibi sors alterna dabat, intentionem cordis figente, quadam vespera dum idem pontifex in lectuculo suo gratia quietis se collocasset, antequam obdormiret, audivit quasi vocem hominis festinato negligenterque dicentis : *Gloria Patri, et Spiritui sancto*, atque idipsum secundo et tertio repetentis. Quod cum audisset, et quid sibi hæc vox portenderet, discernere nullomodo valeret, in somnum resoluto astitit, ille speciosus forma præ filiis hominum Dominus Jesus Christus : qui etiam manu protensa, duobus quoque in ea digitis, id est pollice et auriculari in volam replicatis, medios tres erectos tenebat; dehinc dexteræ manus indice alterius manus indicem tangens : « Ecce, inquit, Pater ; » moxque medium similiter tangens : « En, inquit, Filius ; » ad postremum vero annularem tangens : « Ecce, ait, Spiritus sanctus : » deinde subjunxit : « Cum itaque tres istæ personæ, quæ unus Deus sunt, pari honore ab universa Ecclesia colantur, quare blasphemias clerici tui non redarguis, qui ad omnem gloriæ decantationem, mihi, qui media in Trinitate persona sum, laudis honorem subtrahit ? » Post hanc jucundam visionem evigilans sacerdos Dei, gratulabatur valde de visitatione tantæ majestatis : et quod in spiritu audierat, festinans aure corporis probare, accito post quietem clerico consuetæ cœpit insistere psalmodiæ. Diligentius vero qualem in psallendo disciplinam teneret auscultans, comperit certissime, quod in singulorum conclusione psalmorum punienda negligentia Trinitatem in dualitatem contrahens, personam Filii transiliebat. Quem mox severa, ut dignum erat, correptione castigatum, ut de cætero distinctius et devotius psalleret, sub gravi interminatione præcepit. Hic idem beatus antistes per virtutem illius qui revelat mysteria, raptus aliquando in spiritu, cognovit universas tribulationes et calamitates, quæ Ecclesiam Dei usque ad finem mundi oppressuræ sunt, rediensque ad se, non solum mente, sed et corpore, præ horrore visionis quam viderat, aliquanto tempore languit. Cumque a religiosis viris obnixe rogaretur, quatenus mysteria quæ viderat, ad ædificationem fidelium pandere

A dignaretur, hac tantum sciscitantibus se voce respondit : « Væ, væ, væ, universis angulis terræ, ab iis qui dicuntur episcopi rectoresque animarum, quorum doctrina et exemplo populus Dei informari debuerat, ut puram Domino exhiberet servitutem ! » Cæterum, quam fugienda, quamque cavenda sit hæc periculosa negligentia, qua psalmorum, seu quarumlibet precum cursus, sine mente, absque devotione, festinando, atque dimidiata seu etiam integra quandoque verba transiliendo percurritur : liber quoque, qui *De miraculis beatissimæ Dei genitricis Mariæ* intitulatur, manifeste declarat. Ibi enim invenitur, quod quædam virgo religiosa, secundum numerum psalmorum centum quinquaginta salutationes angelicas cum totidem veniis eidem Reginæ cœli matri misericordiæ singulis diebus offerebat ; sed quoniam propter ipsam multiplicitatem minus digna devotione quam oporteret, id faciebat, admonita est ab eadem Domina nostra, quatenus recisis duabus partibus, quinquaginta sibi quotidie salutationes cum B competentibus veniis intente et morose persolveret : patenter insinuans Deo et sibi acceptius fore, quamlibet parum servitii cum devotione, quam multum negligenter, et sine devotione exhibitum. Quid ad hæc respondere poterunt qui in multiplicatione precum seu psalmorum qualitercunque prolatorum confidunt qui in brevissimo temporis spatio quinquagenam, sive etiam psalterium integrum se percurrere gloriantur ? Discant, quæso, his exemplis, non pensare Deum, quantum, sed quanto pietatis affectu quid in sacrificio ipsius offeratur, nec posse holocaustum dici quod totum flamma devotionis incensum non fuerit. Si quis vero ad tantam perfectionis celsitudinem per gratiam Dei excreverit, ut et multa et devote solvere valeat, huic, secundum Scripturam, lex non est posita (*I Tim.* I), sed sicut in hac vita imperfectorum vota transcendens et merita, absque tædio mentis et corporis bonum semen seminat, ita in futuro immensum pondus C æternæ gloriæ tanquam stella multis sideribus clarior hæreditabit.

CAPUT XVII.

Quantum bonum sit servitium Dei in quotidianis vigiliis sollicite persolvere.

Eximius prophetarum, illustrissimusque patriarcharum et regum sanctus David, homo quem Dominus secundum cor suum non tam invenit quam elegit, qui primus mortalium choros psallentium statuit, ad confitendum Domino *quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia ejus* (*Psal.* CV, CVI, etc.), dispositionem domus Dei, itemque ordines et vices cantorum Salomoni filio suo tradens : *Omnia*, inquit, *venerunt ad me, manu Domini scripta*, perspicue demonstrans quia quidquid gratiæ, quidquid decoris et virtutis habet Jerusalem peregrinans in terris, atque sub onere carnis peccati gemens, totum hoc de plenitudine cœlestis Jerusalem quæ sursum, et ob hoc libera est, descendit, cujus participatio in idipsum, in cujus plateis dulcissimum D Alleluia sine intermissione cantatur. Ad cujus utique exemplar terrigenæ et filii hominum charitatis, castitatis et innocentiæ sanctimonia ornati, laudum præconia Domino creatori suo sedula devotione persolvere conantur. Hanc divinæ laudis exsecutionem, licet singuli quique fidelium in Ecclesia Dei pro modulo suo sectentur, vero tamen judicio cæterorum Ordinum pensioni Cisterciensis Ordinis arduus labor in hac parte devotionis antefertur, cujus professi paulo post medium noctis, nonnunquam vero circa medium noctis ad vigilias surgentes, spretaque dulcedine matutinalis somni usque ad solis ortum sic perseverantes in labore et ærumna, in vigiliis multis satagunt prævenire faciem Domini in confessione precum et laudum, dicentes cum Psalmista : *Propter te morte afficimur tota die* (*Psal.* XLIII) ; et : *Propter verba labiorum tuorum ego custodivi vias duras* (*Psal.* XVI). Verum, quanti meriti sit apud om-

nipotentem Deum, in sancto et quotidiano servitio ipsius sollicitas servare excubias: itemque quanti periculi sit stationem vigiliarum sine necessitatis articulo deserere, gemino docebimus exemplo, quatenus ii qui fervore sancti Spiritus accensi, sacræ psalmodiæ carmen sapientes, onerosam prolixitatem non perhorrescunt, sed vivacitate vocis ac spiritus Deum laudare, cordaque purificare contendunt, testimonium operis sui lætis auribus audientes, in gratia Dei respirent; ii vero, qui acediæ et somnolentiæ vitio pressi, Deum non timent, nec homines erubescunt, servitii Dei jucundam fraternitatem facile deserentes, et ad requiem lectuli festinantes, quam crudelis tyranni dominio se subdant, perpendere non negligant, et ne atrocibus pœnis post hanc vitam pro ipsa socordia sua crucientur, torporem pigritiæ a se repellere terribili exemplo commoniti curent. Cum sanctus, et omni spiritualis amoris dulcedine nominandus Pater Bernardus primus Clarævallis abbas, monasticæ religionis perfectionem, quam a Patre luminum, a quo omne datum optimum est, plenius et sincerius cunctis sui temporis hominibus didicerat, diversarum nationum populis tribubus et linguis transfunderet, et ex oblatione fidelium monasteria Cisterciensis Ordinis ubique terrarum missis fratribus exstrueret, rogatu venerabilis viri Auberti senioris, Moguntinæ civitatis, quæ est Germaniæ primæ metropolis, archiepiscopi, Everbacense cœnobium duarum leugarum spatio a mœnibus præfatæ urbis distans, haud procul a ripa Rheni magni et inter omnes præcipui fluminis fundavit.

Hæc itaque domus ad benedictionem tanti Patris validissimum incrementum sumens, optimeque matrizans, religione, divitiis, celebri fama, personarum probitate, prælatorum auctoritate grandique conventus numerositate, celsitudinem reverendæ matris suæ usque hodie æmulatur: ita ut in cunctis Germaniarum provinciis velut speciale religionis et honestatis speculum Everbacensis fulgeat Ecclesia. Sane vicini fideles, nec non et remotiores nonnulli, bono odore virtutum sanctæ congregationis illius attracti, de plenitudine ejus consilii gravitatem, orationum suffragia, periculorum tutamina quærere, et de abundantia sua pauperum Christi inopiam largiter supplere, præcipuas etiam solemnitates quidam devotionis intuitu illic agere, consueverunt. De quorum numero miles quidam armis strenuus, natalibus clarus, devotione non infimus, nomine Conradus, solemnem diem Purificationis beatæ Virginis et matris ibidem celebrare, sacrisque vigiliis ob reverentiam tantæ diei in longum valde productis a principio usque ad finem devotus interesse solebat, quatenus sanctæ illius multitudinis precibus adjutus, exhortatione solemnis sermonis recreatus, divinis missarum sacramentis munitus, lares proprios lætior repetens benedictionem domui suæ reportaret. Licet enim sæcularis vitæ casibus irretitus, et ea quæ mundi sunt cogitans, vitem fructiferam se non esse humiliter recognosceret, tamen velut ulmus promptissima vitem spiritualem cum suis fructibus temporalia impendendo sustentare satagebat. Accidit vero ut quadam vice urgentioribus rei familiaris occupationibus præpeditus ad prædictam festivitatem minus tempestive occurreret, ideoque profunda jam nocte cubitum vadens, dum ex lassitudine itineris fatigatos artus in lectulo collocasset, alto sopore depressus, signum vigiliarum, quo fratres ad divinas laudes persolvendas excitabantur, nequaquam audivit. Post horam expergefactus, dum concentus melodiæ in auribus ejus resonaret, celerius de lectulo exsilivit, veniensque in ecclesiam, in parte australi ejusdem ecclesiæ, ubi hospites divinis interesse solent, coram uno de altaribus mœstus consedit. Sedens ergo, negligentiamque suam recompensare volens, nitebatur sanctæ devotionis, quæ per totam ecclesiam illam, tam in cantibus quam in orationibus certatim fervebat, aliquomodo particeps fieri, sed fallacia somnolentiæ pressus, ad vigilandum et orandum se minus expeditum esse, dolebat. Unde sibimetipsi iratus, dum in longum extenderentur vigiliæ, nunc quidem stabat, nunc vero sedebat; interdum etiam frontem et tempora manu fricabat, sicque quasi arte quadam somni violentiam evincere conabatur. Interim vero considerans, cum quanta alacritate vocum et mentium fratres divinis laudibus insisterent, simul etiam carnis suæ imbecillitatem perhorrescens, non sine magnæ admirationis stupore, sic quasi causando loquebatur ad Dominum, dicens: « Domine Deus, quæ est hæc tolerantia, ultra possibilitatem humanæ fragilitatis extensa, qua fratres isti velut metas corruptibilis naturæ excesserint, propter te morte afficiuntur tota die et nocte? Ecce enim cum in quotidianis vigiliis jejuniisque exerceantur, et insuper hac nocte vix aliquid somni ceperint, nihilominus cum tota alacritate spiritus tibi Domino creatori suo laudum vota impendere comprobantur. Ego vero miserabilis peccator, nec unius saltem noctis aliquantulum protelatas vigilias propter nomen tuum sustinere valeo, quas isti continuas propter præmium vitæ æternæ se sufferre gloriantur, ita ut nullis omnino calamitatibus cedant, quominus ad eosdem rursus agones subeundos valentius inardescant. »

Inter has piæ querelæ meditationes parumper obductis palpebris in somnum, tenuem quidem, sed felicem, resolutus est; viditque duas personas cœlestis pulchritudinis venustate conspicuas, monachico schemate reverendas, de choro psallentium ad se egredientes: quarum una quasi cogitationibus ejus respondens, ut eminentia laboris et vigiliarum in Dei servitio expensarum commendaretur, nequaquam naturali militis illius lingua, hoc est Germanica, sed versu latino eleganter composito litteras penitus ignoranti locuta est, dicens:

Talia posse pati soli meruere beati.

His dictis confestim excusso somno aperuit oculos, magnoque Dei miraculo verba quæ audierat memoria retinens, gratias egit Deo; et licet vim dictorum nequaquam per intelligentiæ acumen discernere posset, tamen boni aliquid sibi eadem portendere certissime sperabat. Reliquum ergo noctis propulsata viriliter somnolentia, quanta potuit devotione vigilando et orando transegit, magno desiderio æstuans et optans diem fieri, quatenus divinum oraculum sibi larga benignitate gratiæ Dei revelatum, priusquam a memoria excideret, litterato alicui revelaret, cujus adminiculo ad intelligentiam quoque dictorum pertingere valeret. Mane autem facto exspectata opportunitate loquendi priorem ejusdem loci virum valde religiosum secretius adiit, quid vidisset, vel quid audisset, simpliciter pandens, postulatusque angelicum dicere versum, absque obstaculo linguæ homo idiota et sine litteris sonabat verba Latina, iterumque repetebat: quousque præcordiis prioris tenacius impressa, labilis memoriæ fugaci levitate aboleri non possent. Mirandis plus miranda succedunt, et quia non propter se tantum mysterium hoc cognovisset, verum multo magis propterea ut quorum tolerantiam pia simplicitate mirabatur, eorum beatitudinis jucundus vates efficeretur, Dominus adhuc manifestius declarare dignatus est. Mox namque ut verba quæ audierat, sed non intellexerat, intelligentis conscientiæ communicavit, ipsoque interpretante vim dictorum comprehendit, recurrens ad armariolum memoriæ vacuum illud prorsus invenit, nec unquam postea versus quem ad horam didicerat, ne minimam quidem syllabam exprimere valuit. Ædificatus ergo multum in gratia Dei, et confortatus, conservatorem loci illius vere credidit esse Dominum, pensionemque annui census in eadem ecclesia professus est; quem etiam singulis annis, quoad vixit tempore, fideliter solvere curavit. Quisquis itaque

metu corporeæ fragilitatis excluso, cordisque pusillanimitate discussa, strenuum se atque devotum in servitio Dei exhibere contendit, beatitudinem et requiem cœlestis patriæ tanto fidelius exspectet, quanto recentiori hoc miraculo Dominus arrham bonæ spei fidelibus suis prærogare dignatus est.

Erat vero supra memoratus prior, nomine Meffridus, vir quantum ad Deum religionis eximiæ, quantum vero ad sæculum auctoritatis præcipuæ : qui etiam domum suam inter horribiles procellas schismatis, quod temporibus Alexandri papæ factione Frederici imperatoris Ecclesiam Dei diutina evisceratione cruciavit, ne penitus destrueretur, mirabilis industriæ providentia conservavit. Huic famulo Dei inter cætera charismatum dona, quibus feliciter pollebat, arcana quoque revelationum nonnunquam divinitus pandebantur; et sicut beatorum spirituum visitatione quandoque consolabatur, ita etiam malignorum spirituum larvalibus umbris, ut purgatior redderetur, terrebatur. Erat autem in eadem domo juvenculus quidam Henricus nomine, Argentinensis natione, robustus, et vegetus corpore, sed spirituali macie fœdus ac debilis corde, quales, heu! nostris temporibus multos videmus et dolemus, plus formidantes temporaliter macerari, quam gehennæ suppliciis deputari. Qui videlicet juvenis, licet in cunctis observantiis Ordinis segnitiei et inertiæ a cæteris fratribus notaretur, gravius tamen in executione divini servitii delinquebat, quod modis omnibus negligebat, cum utique multis aliis validius id exsequi potuisset, si non sub ascella nimiæ pigritiæ manus naturalis vigoris occuluisset; et insuper sacrarum vigiliarum collectam, quasi causa infirmitatis frequenter deserere solebat, atque ad repausandum miseram carnem cubitum ire non erubescebat. Hujus detestabilem negligentiam venerabilis prior paterna sollicitudine nunc quidem publice, nunc vero privatim, monendo, obsecrando, redarguendo, sanare cupiebat, sed frustra; ipso enim pluris æstimante carnis suæ commoda, quam animæ requiem, ideoque tanquam stultus æstimator rerum, pascebat sterilem quæ non parit, et viduæ non benefaciebat (*Job* XXIV). Accidit interea, ut idem dissolutus frater laboris et disciplinæ fugitans, stationem vigiliarum, sicut solebat, deserens, de choro exiret, quatenus infirmorum matutinis quanto brevius posset dictis, voluptati carnis suæ cubitum se recollocando satisfaceret. Dominus autem volens ostendere sollicito priori, quam justo zelo moveretur, quantaque esset pernicies negligentiæ, vel potius contemptus et superbiæ fratris illius, aperuit oculos ejus; viditque, fratre ipso de stallo suo se movente, et ante gradum altaris modicum quid inclinante, ostiumque chori egredi festinante, teterrimum dæmonem collo ejus insilientem, ipsumque usque ad introitum infirmitorii miris modis gesticulando atque cachinnando, ut verbo usitato inertiaque digno loquar, equitantem. Post modicum vero de infirmitorio egredientis humeris ferus agitator rursus insiliit, et tanquam vere irrationale jumentum capistro socordiæ tractum, flagello turpissimæ mollitiei usque ante spondam lectuli, in quo malo suo pausare gestiebat, minavit. O quam felicius, quamque consultius stolidum hoc jumentum pii illius jumenti sanctam devotionem secutum fuisset, quod in simplicitate cordis sui dicebat Deo : *Ut jumentum factus sum apud te, et ego semper tecum* (*Psal.* LXXII); quatenus sessorem potius habere meruisset illum qui ascendit super occasum, ad destruendum peccatum et statuendam justitiam; non eum, qui pro temporalis delectationis jucunditate, sempiternæ calamitatis nexibus miseros illaqueat! Denique nullus corrigere valet eum qui timorem Dei neglexerit, miser ille optimi prioris quid de eo vidisset intimantis monita spernens, claustralis disciplinæ vigorem, nec saltem superficie tenus tenere curavit; sed ingrati sessoris sui mortifera consilia

A secutus Ordinem deservit, factus apostata vilis, ut in falsis bonis vel potius corruptionibus hujus mundi duceret dies suos, et in puncto ad inferna descenderet. Sicut ergo superius exemplum labores et vigilias servitii non refugientibus incentivum devotionis fore speramus, ita nimirum necesse est ut hoc posterius teneris et delicatis, atque ad arduos labores invalidis, luctum et mœrorem cordis indicat : iis vero, qui cum robore valetudineque corporum ac vocum polleant, per turpissimam tamen inertiam laboribus pro Deo fatigari contemnunt, timendum valde est, ne novissima eorum hujus, cujus miserabilem vitam, sed miserabiliorem apostasiam prodidimus, similia fiant.

CAPUT XVIII.

Quanti periculi sit vigilias servitii Dei tepide persolvere.

Cæterum de inertia et negligentia atque somnolentia in servitio Dei, nec non et de phantasiis et illusionibus, quas tepidiores quique etiam in choro dormientes per immissiones dæmonum inviti patiuntur, subtilius et exploratius in revelationibus cujusdam servi Dei invenitur : quem in partibus Britanniæ in domo quadam Cisterciensis Ordinis, quæ Strata florida dicitur, habitantem, ad correctionem servorum suorum Dominus spiritu prævidentiæ implere dignatus est. Qui videlicet famulus Domini, cum a diebus adolescentiæ suæ terrena despicere et amare cœlestia, sanctitatem quoque sacri Ordinis enucleatius observare contenderet, quadam solemnitate Pentecostes, dum ad sonitum horologii surgens matutinas Dominæ nostræ psallere inciperet, repente quamdam novam et antea sibi inexpertam devotionem præcordiis suis illabi sentiebat : quæ per extensum vigiliarum spatium magis ac magis incrementum sumens, mira alacritate interiorem pariter et exteriorem hominem ipsius reficiebat. Cum autem hymnus, *Benedicite, omnia opera Domini Domino* (*Psal.* CII.), in quo omnis creatura ad benedicendum et laudandum invitatur, fratribus inciperetur, vidit carnalibus oculis angelum Domini per oppositam sibi fenestram cum magnæ claritatis fulgore in medium chori descendere, thuribulum cœlesti thymiamate refertum in manu ferentem : qui inde versus altare progrediens, thurificabat illud, sicut in solemnitatibus ad missam fieri solet, indeque versus utrumque chorum lustravit; et monachis vigilantibus et psallentibus spiritualium aromatum vivificum vaporem offerebat. Cum autem psallentes chori ad versum illum, *Benedicamus Patrem et Filium cum sancto Spiritu* pervenissent, angelus Domini per ordinem circuiens universos, jam ad fratrem, cui hæc videre concessum fuerat pervenerat. Tum vero idem frater mira devotione pietatis succensus, tanquam cum Propheta diceret : *Os meum aperui et attraxi spiritum, quia mandata tua desiderabam* (*Psal.* CXVIII), totum se extendit, ut halitum attraheret, quatenus inclinans laudem Patri et Filio et Spiritui sancto ferventius decantaret. Angelus vero Domini carbonem ardentissimum atque lucidissimum duobus digitis de thuribulo tollens, in os anhelitum trahentis projecit; qui per totum corpus ejus descendens, omnia interiora ejus suavissimo ardore succendit : ita ut ex sententia dicere posset cum propheta : *De excelso misit Dominus ignem in ossibus meis* (*Thren.* I).

Itaque ardorem carbonis desolatorii salubriter in eo vitia consumens ferre non valens, pallidus et exsanguis in terram corruit : indeque delatus in infirmitorium, tribus diebus ibidem sine voce et sine motu tanquam mortuus permansit. Post triduum vero eadem hora qua raptus fuerat, ad se reversus, ab omni carnali corruptione quæ animam aggravat, illo igne quo feliciter arserat, in tantum purgatus est, ut

absentia quasi præsens spiritualibus oculis videret; tentationes etiam monachorum domus suæ, quibus vel vigilantes vel dormientes vexabantur, ediceret, modumque et causas earum exponeret, ita ut multi ex fratribus purioris vitæ sanctimoniam exhortationibus ejus provocati æmularentur. Dicebat præterea, singulis quidem noctibus, maxime autem Dominicis et festivis, nimiam multitudinem dæmonum in choro psallentium fratrum convenire, quorum exsecrabile officium non erat aliud, nisi multis et variis modis fratribus illudere, eorumque mentes ab intentione servitii Dei avertere, pigritantibus quoque et dormientibus malignissimis applausibus et cachinnis insultare, de dormiente ad dormientem gyrovaga pernicitate ire et redire. Habebant vero in capitibus suis caputia quædam veterum pannorum sordidissima et nimis fetentia, interius et exterius quasi sanie scabiosorum ulcerum perfusa, sub quibus abscondebant larvales facies suas, quasi timentes agnosci, venientesque ante unum quemlibet de monachis, callidissima exploratione observabant utrumnam vigilaret, an dormiret. Quod si dormientem eum reperissent, omnem continuo fetorem et corruptionem putridi caputii sui in vultum illius excutiebant, conclamantesque quasi ad signum plurimi coram illo conveniebant, et quandiu dormitabat, phantasmata et turpia somnia illi immittentes non recedebant. Sane quos vigilantes et psallentes advertebant, a facie illorum, velut a facie ignis fugiebant, ita ut halitum qui de ore cantantium, Deumque laudantium procedebat, ferre nullatenus possent. Quia ergo consummata beatitudo et felicitas nostra in vita æterna erit Dominum ac Creatorem nostrum non solum sine labore, verumetiam cum summa voluptate perpetuo laudare, antequam claudantur in morte oculi nostri, et lingua, quæ ad laudandum Deum creata est in pulverem religatur, seminemus, licet cum labore, bonum semen servitii Dei; tempore enim suo metemus, inenarrabili lætitia exsultantes, sicut e converso hi qui nunc spinas et tribulos tepiditatis et negligentiæ in terra carnis suæ seminare non metuunt, ignem et supplicium in ultionem prævaricatricis conscientiæ metent, quando iidem maligni spiritus inertiæ suasores tormenta puniendis atrociter cumulabunt, qui nunc desides voluptate carnis suæ eneriter victos, ad pausandum illicere non cessant. Porro auctoritas libri, qui Vitæ Patrum dicitur, his quasi recentioribus, et ob hoc, ut videtur, minus authenticis revelationibus, in firmamentum et astipulationem veritatis non immerito assumitur. Ibi enim invenitur scriptum quia, cum malignus spiritus cuidam sanctorum Patrum dixisset, se cum complicibus suis vigiliis fratrum frequenter interesse, illeque Dominum orasset, ut sibi veritatem hujus rei pandere dignaretur, veniensque ad collectam fratrum, vidisset dæmones velut Æthiopes per totam ecclesiam discurrentes, atque universa quæ fratres orantes et psallentes in cordibus suis versabant, per phantasias in oculis suis figurantes, sicut postmodum ex confessionibus singulorum patuit, animadversum esse vanas, et perversas cogitationes mortiferasque delectationes, quas fratres in hora divini servitii patiuntur, dæmonum suggestionibus fieri. Quapropter in spiritu contrito et corde humiliato necesse est exclamare cum Psalmista: *Ne tradas, Domine, bestiis animas confitentes tibi; et animas pauperum tuorum ne obliviscaris in finem* (*Psal.* LXXIII).

CAPUT XIX.

De periculo religiosorum molliter in hac vita viventium.

Quam vero metuendum et tremendum sit examen ignis purgatorii, ubi Dominus, secundum Prophetam, *abluit sordes filiarum Sion, et sanguinem Jerusalem lavat de medio ejus spiritu judicii et spiritu ardoris* (*Isa.* IV), sicut et ipse Dominus per alium prophetam testatur, dicens: *Et mundabo sanguinem eorum, quem non mundaverant* (*Joel* III); et sicut item propheta de Domino dicit, quia *ipse erit quasi ignis conflans, et quasi herba fullonum: et sedebit conflans et emundans argentum, purgansque filios Levi* (*Malach.* III), utinam attenderent ii, qui in levitatibus et negligentiis atque somnolentia non timent perdere dies suos. De hoc metuendo examine in quadam collectiva legisse me memini quod monachus quidam in extremis agens, antequam decederet raptus est in spiritu, ductusque ad loca infernalia, vidit (quod sine horrore referre non possumus), animas scilicet multas verubus et contis acuminatis infixas ad rogum permaximum, in modum anserum torreri et assari, ipsosque crudelissimos tortores cum sufflatoriis aliisque ignis instrumentis miserarum tormenta totis nisibus exaggerantes. Alii vero patellas et sartagines ignitas de subtus jacientes ponebant adipemque qui de ardentibus jacentium membris fluebat diligentissime colligentes, eumdem rursus bullientem et nimis ferventem super eos, a quibus fluebat, refundebant: quam pœnam cæteris cruciatibus intolerabiliorem eis esse considerabat. Post hæc ductus est ad quemdam refrigerii locum, ubi multitudinem animarum quasi post gravem aliquem laborem quiescentium invenit, interrogatusque ab angelo ductore suo si sciret quæ hæc essent, se nescire respondit. Sanctus vero angelus dixit ei: « Hi quos vidisti ad ignem illum permaximum assari, homines sunt Ordinis tui, qui, licet criminalibus peccatis se nequaquam fœdaverint, non tamen, sicut monet Scriptura, servire Domino in timore et tremore curarunt, non disciplinæ censuram tenere, non quietis et silentii patientes esse, denique vigiliarum et orationum solemnem devotionem, neque laboriosam psalmodiæ exsecutionem strenue, sicut oportet, æmulari studuerunt, sed magis curiosi, faceti, vagi, superflui, desides, pigri, somnolenti, signis, jocis et levitatibus indulgentes, monasticæ professionis puritatem violare non timuerunt. Qui postquam æquissimam justi Judicis Dei sententiam, in supra visis pœnis, alii brevius, alii prolixius pro antiquitate seu qualitate excessuum suorum purgati fuerint, mediante gratia Dei in hunc refrigerii locum introducuntur: atque hic post horrenda illa supplicia pausantes, perfectionem beatitudinis suæ cum patientia præstolantur. » Luce ergo constat clarius, revelationes hujusmodi per divinæ pietatis dispensationem tanto magis crebrescere, quanto magis finis mundi appropinquat, ut quoniam abundante iniquitate et negligentia refrigescit charitas multorum, tanto electi Dei per hoc incentivum charitatis habentes, incalescant animis, quanto is in proximo venturus esse putatur, cujus faciem totius boni præcedit egestas. Quid vero per hoc nobis innuitur, quod prædictus frater vidit tartareos focarios adipem diligentius collectum, super eos a quibus stillabat in augmentum supplicii refundere, nisi hoc quod quanto quis contra professionem suam in hac vita sibi pepercit, voluptati carnis suæ per inordinatæ quietis pinguedinem satisfaciendo, tantum in altera vita locis purgatoriis deputatus suppliciorum solvere cogetur? Sic nempe de purpurata illa meretrice, quæ calice carnalium voluptatum, et vino sæcularis pompæ inebriat omnem terram, Dominus per Prophetam dicit: *Quantum glorificavit se, et in deliciis fuit, tantum date illi tormentum et luctum* (*Apoc.* XVIII).

Quocirca ad vocem tonitrui hujus evigilemus, fratres, et intentis animis audiamus quid etiam inter monachos perfectissimus, et inter Patres reverendissimus, Pater noster B. Bernardus, de quotidianis istis et valde perniciosis negligentiis nostris sentiat, qui in sermone (43), quem de vita et moribus

beatæ memoriæ Humberti quondam prioris Claræ-vallis fecit, cum fratres ad æmulandam conversationis ejus puritatem hortaretur, inter cætera sic ait : « De reliquo, fratres, dico vobis, quia si sequeremini vestigia ejus, non tam facile in vanis cogitationibus et otiosis sermonibus, in jocis et scurrilitatibus laberemini, nam in his multum perditis, et de vita vestra et de tempore vestro. Volat irrevocabile tempus, et dum vos creditis cavere pœnam istam minimam, incurritis ampliorem. Illud enim scitote quia post hanc vitam in locis purgatoriis centupliciter, quæ hic neglecta fuerint, reddentur, usque ad novissimum quadrantem. Scio ego quia durum est homini dissoluto apprehendere disciplinam, verboso silentium pati, vagari solito stabilem permanere ; sed durius et multo durius erit futuras illas molestias tolerare. » Porro quam timoratos, quam alacres, quamque sollicitos nos in exsequendis divinis laudibus esse oporteat, non solum ut Domini et Creatoris nostri gratiam consequamur, verumetiam ut malignorum spirituum inextricabiles fallacias evadere valeamus, idem venerabilis Pater in sermone super Cantica canticorum quadragesimo octavo docet, ita dicens : « Ex Regula namque nostra nihil operi Dei præponere licet. Quo quidem nomine laudum solemnia (44), quæ Deo in oratorio quotidie persolvuntur, Pater ideo Benedictus voluit appellare, ut ex hoc clarius appareret quam nos operi illi vellet esse intentos. Unde vos moneo, dilectissimi, pure semper ac strenue divinis interesse laudibus. Strenue quidem, ut sicut reverenter, ita et alacriter Domino assistatis, non pigri, non oscitantes, non parcentes vocibus, non præcidentes verba dimidia, non integra transilientes, non fractis et remissis vocibus muliebre quiddam balba de nare sonantes; sed virili, ut dignum est, et sonitu et affectu voces S. Spiritus depromentes. Pure vero, ut nil aliud dum psallitis, quam quod psallitis, cogitetis. Nec solas dico vitandas cogitationes vanas et otiosas, vitandæ sunt et illæ, illa duntaxat hora, et illo loco, quas officiales fratres pro communi necessitate, quasi necessario admittere compelluntur. Sed ne illa quidem profecto recipere tunc consuluerim, quæ forte paulo ante in claustro sedentes in codicibus legeratis : qualia et nunc me viva voce disserente, ex hoc auditorio Spiritus sancti recentia reportatis. Salubria sunt, sed minime illa salubriter inter psallendum revolvitis. Spiritus enim sanctus illa hora gratum non recipit, quidquid aliud quam debes, neglecto quod debes, obtuleris. » Hæc quidem beatus Bernardus. Quid, rogo, de perversis et noxiis cogitationibus illa hora et illo loco cogitantibus nobis est sentiendum, si non modo vanas et inutiles, sed ipsas quoque necessarias inter psallendum vitari debere Pater sanctus censuit? Hic plane, hic cordium nostrorum instabilitas deprehensa, secundum Prophetam confunditur, sicut confunditur fur, quando deprehenditur, ita ut etiam perfectiores quique cum luctu et gemitu cordis necesse habeant dicere Deo : *Non intres in judicium cum servis tuis, Domine; quia non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens* (*Psal.* CXLII). Sed aliud, imo valde aliud est, per infirmitatem mortalis naturæ ab intentione psalmodiæ mentem interdum avolare, atque aliud per inertiæ desidiam perversis et noxiis cogitationibus nullo mentis vigore reluctari : ideoque sicut dispar est causa venialiter delinquentium graviterque peccantium, ita dispar erit et sententia pro meritis digna recipientium.

—

CAPUT XX.

De periculo eorum, qui in servitio Dei lascive vel plausibiliter cantare præsumunt.

Ecce vero dum considero qualiter vir propheticus miserrimam et nimis superstitiosam quorumdam tenaciam reprehendit dicens : « Non parcentes vocibus, non remissis vocibus muliebre quiddam balba de nare sonantes (45) : » occurrit memoriæ terribilis casus, quem referente viro venerabili abbate Morimundi, cuidam talium accidisse cognovimus. Sunt namque nonnulli, quibus etsi largissime fœneret Dominus instrumenta laudis suæ, ipsi tamen parcissime fœnerant Domino, prompti magis de eisdem instrumentis quærere gloriam hominum quam gloriam Dei, et cum parcentes vocibus quotidianum psalmorum et hymnorum cursum prorsus negligant, ne forte acumen vocum retundatur, si tempus et opportunitas gloriandi in se et in vocibus suis arriserit, continuo validos, gnaros et expeditos se ad cantandum, et in excelsum voces tollendas, esse demonstrant. Dicebat ergo præfatus abbas, fuisse monachum quemdam in uno de cœnobiis Cisterciensis Ordinis, qui dono nobilissimæ vocis exsultans, vigorem ejus in communi labore servitii Dei expendere dedignabatur, sed magis propriam gloriam captans festiva quæque responsoria, quæ pro singulari privilegio vocis suæ ipsi assignabantur, lætus, sed non timoratus; hilaris, sed minime devotus, solemnizando cantabat. Factum est autem in quadam festivitate Domini, ut in omnibus, qui communiter a conventu fratrum ad laudem Dei decantabantur, velut mutus et elinguis staret, ut versum responsorii sui non plane in gravibus, sed in acutis, vel potius in acutissimis, vocem quatiendo modulosque tinnulos flexibilitate vocis formando, solita lascivia decantaret. Quo finito, ut a quo merces ridiculosi cantus speranda esset, intelligeret, tam ipso quam cæteris qui circa eum erant videntibus et audientibus, apparuit dæmunculus in modum puerili Æthiopis teter et fuscus, qui manibus impuris plausum faciens, et miro modo cachinnans, exclamavit dicens : « O, o bene, valde bene cantavit, optime cantatum est. » Noverit ergo quicunque gratiam jucundæ vocis a Deo accepit, horribile malum esse inde dæmonum malitiam pascere, lascive et plausibiliter cantando, unde Deum honorare debuerat, devote et humiliter jubilando : ideoque summopere nitendum est quatenus secundum mediocritatem quam nobis sanctus Ordo noster præscribit, nec non et secundum auctoritatem, qua Regula quam professi sumus, nos instruit, et singuli specialiter, et omnes in commune pariter, cum gravitate, cum timore et tremore, atque cum humilitate psallamus et cantemus Deo nostro. Certe ironia diabolicæ nequitiæ, vel maxime, vel sola ruborem et suffusionem vultus nobis incutere, atque ad cautelam nostri nos excitare poterat; sed quoniam dura corda hominum plus reverentur testimonium spiritus veritatis, quam subsannationem spiritus fallacis, quid etiam nostris temporibus eximiæ religionis et specialis abstinentiæ sancta quædam virgo, de hac lascivia cantus divina revelatione instructa prodiderit, non tacebimus. Cum enim domnus abbas Cisterciensis, qui est pater patriarchalis totius sancti Ordinis nostri, ad eam gratia visitationis aliquando venisset, inter dulcia æternæ vitæ colloquia, cœpit abbas attentius rogare quatenus eadem Dei famula divinitus sibi revelari deposceret quid in Ordine Cisterciensi puritati veræ religionis magis contrarium per negligentiam irrepsisset. Illa vero post acceptas inducias, fusasque ad Dominum preces, ita respondit : « Sciatis, domine Pater, tria esse in Ordine vestro, quæ specialiter oculos summæ ma-

(43) Exstat post sermones de S. Andrea.
(44) Habetur nunc hic locus sermone 47 in Cant.

(45) S. Bernar., serm. 47 in Cantic.

jestatis offendunt, multiplicatio scilicet agrorum, superfluitas ædificiorum atque lascivia vocum. Quapropter omnes qui ad sacrum Ordinem cleri asciti, judicio sanctæ Ecclesiæ psallendi et cantandi officium sortiti sunt, si mediocritatis, gravitatis et humilitatis metas excedant, noverint se recte quidem offerre, sed nequaquam recte dividere, timeantque necesse est comminationem Domini per prophetam dicentis : *Solemnitates vestras odivit anima mea* (*Isai.* I), quoniam cum derident hostes Sabbata vestra, nullomodo acceptare dignatur omnipotens Deus quod subsannat inimicus.

CAPUT XXI.

De periculo prælatorum parentes suos carnaliter diligentium.

Apostolus de iis, qui summi Patrisfamilias vicem gerunt in terris, quique dispensatores mysteriorum Dei in Ecclesia constituti sunt, loquens : *Hic*, inquit, *jam quæritur inter dispensatores, ut fidelis quis inveniatur* (*I Cor.* IV). Hoc scrutinium, hanc discussionem, quidam heu! minus formidantes, si forte per divinam gratiam in partem sollicitudinis vocantur, continuo se ad plenitudinem honoris assumptos esse gloriantur; et in prælatione non solum quæ sua sunt, non Jesu Christi, verumetiam ea quæ consanguineorum suorum sunt, omni sollicitudine quærunt, et pro eorum exaltatione patrimonium crucifixi Domini, bona videlicet Ecclesiæ, quæ se in promotione sua sacramento præstito congregata servare voverunt, profligare et dilapidare non verentur. Adhuc autem, quod gravius est, si aliquos nepotulorum suorum ad hoc erudiendo et informando provexerint, ut alicujus muneris functione illustrari posse videantur, carnis magis et sanguinis affectione attracti, quam proximorum utilitati consulentes, successores eos sibi designant, omnia cernentis Dei judicium nec in ipsa terribili hora exitus sui recogitantes. Quapropter qualiter omnipotens Deus, qui glorificantes se glorificat, et contemnentes se reddit inglorios, unius talium intolerabiles cruciatus, quibus post mortem carnis addictus est, ad correctionem viventium demonstrare voluit, memorabimus, si forte exasperatores Domini hæc audientes, et talia pati pertimescant, et ab inordinato amore parentum, severitatem ultionis præ oculis habentes, quiescant. Abbas cujusdam cœnobii monachum quemdam nepotem suum a puero nutrierat, et usque ad spectabiles mores provexerat. Contigit vero ut idem abbas, extremæ sortis articulo sibi imminente, viam universæ carnis ingressurus esset. Fratribus itaque, quos sub cura sua habuerat, destitutionem suam lugentibus (fuerat enim vir prudens et providus) cum de substitutione alterius tractaretur, diversis diversa sentientibus, ne forte ex studiis partium res in contentionem veniret, communi consensu decretum est, quatenus vota et consilia sua ipsi tanquam patri spirituali committerent, qui conscientias et merita singulorum plenius nosset; et quem ille sibi successorem voce depromeret, hunc absque refragatione unanimiter in abbatem eligerent. Sed heu! quam tenere necessitudini parentum suorum adstricti sunt, quos ab amore mundi charitatis ardor nondum perfecte separavit. Cum enim prædictus abbas in illa hora tremenda exitus sui memorari debuisset justitiæ Dei solius, et pure secundum Deum puram sibi exhibentibus obedientiam consulere, carnis et sanguinis affectione male illectus, antefatum nepotem suum fratribus illis designavit, dicens eum bene esse religiosum, et in exterioribus negotiis providum et consideratum. Quod licet ex parte verum fuisset, quia tamen nequaquam sincera intentione, fratrum videlicet utilitatibus consulendo, tale consilium dederat; sed quantum ex pœna quæ subsecuta est, intelligi datur, magis eo intuitu, ut parentela ipsius nepotis sui promotione illustrior redderetur; quam districtæ sententiæ pro hoc reatu suo moriens addictus sit, Dominus eidem successori minus canonice adeptæ dignitatis demonstrare dignatus est.

Erat namque in eodem monasterio locus quidam amœnus, et ad refrigerandum accommodus, atque in ipso loco fons perspicuis fluentis levi murmure scaturiens : qui per crepidinem alveoli sui luxuriantibus herbis jucundus, tam vivacitate sui quam etiam herbarum gratiosa viriditate animas et oculos accedentium mulcebat. Hunc locum defunctus abbas, dum vitales adhuc carperet auras, refrigerandi gratia frequentare solebat, ibique animum mordacium curarum æstibus defatigatum relaxans, tanto liberius, quanto secretius evaporare sinebat. Cujus relaxationis consuetudinem successor ipsius eodemmodo tenere decernens, locum frequentabat et ipse, magis, ut reor, proclivis ad commoda carnis, quæ in prædecessore suo viderat, sectanda, quam si virtutis alicujus specimen, a conversatione ipsius exempli gratia trahere potuisset. Una vero dierum cum, solito more, ad prædictum locum accederet, audivit quasi de fundo fontis vocem lacrymabiliter plangentis, et, heu! heu! me miserum, ingeminantis. Territus vero vehementer et consternatus, ubi propius accessit, diligentius auscultans, hanc esse prædecessoris sui defuncti abbatis vocem ex olim nota sibi qualitate vocis ipsius, recognovit. Tum vero trementibus præ stupore labiis quærenti quisnam esset qui illic ita plangeret, eadem vox quasi de sub aquis respondit, dicens : « Ego sum ille consanguineus tuus quondam abbas, nunc autem miserabilis spiritus, cui tu ad multam confusionem et infelicitatem meam in regimine monasterii hujus successisti. » Interrogatus cur ita plangeret, « quia ardeo, inquit. » Rursus interrogatus quare arderet, cum religiosa vita ipsius, quam in corpore gesserat, requiem magis quam tormenta meruisse videretur. « Tu, inquit, incendii mei causa es. » Et ait abbas : « Ego quare, vel quomodo? — Quia, inquit, fratribus, quibus indignus præeram, personam animarum suarum saluti proficuam quærentibus, et mihi post Deum vota et consilia sua committentibus, heu! affinitatis, qua mihi junctus eras, lenocinio cæcatus, non secundum timorem Dei, sed secundum propriæ voluntatis insipientiam, consilium dedi, ut te ad apicem hujus dignitatis proveherent. Idcirco justo Dei judicio in hoc aquæ elemento cruciatibus addictus ardeo, liquesco, deficio; et in nihilum pene redactus, ad eadem tormenta rursus toleranda, restauror. Quod si certius probare vis, non esse frivola quæ audis, fac afferri candelabrum æneum, et lenta submissione in aquam mitti. » Mox præcipiente abbate allatum est candelabrum æneum, et sensim in aquam missum, stupendo miraculo ita a facie frigidæ illius, ut videbatur, aquæ liquefactum est, sicut fluit cera a facie ignis, vel sicut fugatur nebula a facie solis. Quanta ergo severitate censura justi judicii Dei damnabit eos qui parentes suos de pecuniis vel possessionibus Ecclesiarum sibi commissarum divites et inclytos faciunt, si sic puniri meruit, qui personam fortasse satis idoneam, ad officii spiritualis eminentiam, sanguinis magis quam charitatis intuitu provehere præsumpsit?

Hæc itaque, de periculis quorumlibet vitiorum, seu negligentiarum aliquandiu jam tractavimus ex occasione relationis beatæ memoriæ D. Gerardi Claræyallis abbatis, qui de periculo assidue jurantium fratres suos admovere studuit, ad exhortationem legentium summatim perstringere curavimus, scientes, simplicium fratrum animos exempla plus movere quam verba, quoniam devota mens, quæ ex lectione spiritualis compunctionis fervorem magis quam inflantis scientiæ eruditionem quærit, dum facti memoriam versando atque reversando, quasi manu cogitationis tangendo palpat, ad amorem virtutum, horroremque vitiorum amplius ex ea accendi-

tur, quam si decem millia sententiarum chartulis exarata transcurreret. Hoc igitur quasi grandi fenore absoluti, ad Claramvallem nostram, de qua cum Isaac ad meditandum in agro diversorum Christi Domini nostri magnalium egressi fueramus, revertamur : sicque tandem narrationis nostræ series, quæ de venerabilium Patrum religiosa conversatione pretiosaque in conspectu Domini morte A ad ædificationem multorum texitur, competenti conclusione terminetur. Nam et rivulus secus prata fluens certis venarum meatibus derivatus, arentia quæque impinguat, marcescentia gramina revirescere facit, demumque universis sufficienter irrigatis sese in se recolligens, proprioque alveolo restitutus, legitimi cursus vivacitate prolabitur.

DISTINCTIO SEXTA.

Varia continens de sacramento altaris et confessionis, de animabus defunctorum, et alia quædam.

CAPUT PRIMUM.

De incauta contemplatione cujusdam monachi Claræsvallis et de periculo contemplativorum.

Dominus ad beatum Job de multiplici calliditate antiqui hostis sub specie Leviathan loquens, *Nervi*, inquit, *testiculorum ejus perplexi sunt* (*Job* XL) : omnem videlicet hominem manifestius instruens, subtilissimarum deceptionum ejus inextricabiles nexus neminem absque gratiæ suæ adjutorio evadere posse. Verum, si cunctis qui Christiana professione censentur, et ad cœlestem gloriam, de qua superbus Satanas cum angelis suis cecidit, duce humilitate nituntur conscendere, summopere considerandum est illud Apostoli : *Videte quomodo caute ambuletis, quoniam dies mali sunt* (*Ephes.* V); et illud : *Ne circumveniamur a Satana: ipse enim Satanas transfigurat se in angelum lucis* (*II Cor.* II). Quanta putamus sollicitudine vigilandum est iis, qui sacratioris vitæ desiderio in cœnobiis Domino militare, et contra spirituales nequitias spiritualibus armis dimicare proposuerunt? Falluntur nempe, stolidissimoque errore raptantur, qui sæcularis molæ tumultuosa negotia tantum, et non etiam cœnobialis lecti quieta silentia insidiis inimici patere arbitrantur, cum tanto subtiliores laqueos tendere soleat callidus hostis, quanto quis altius scalam virtutum scandere, atque de hujus mundi naufragio nudum se evasisse confidit. Quapropter gravissimam unius viri spiritualis tentationem, quam in otio silentii sui indiscrete contemplando incurrit, ad cautelam contemplativorum proponemus, quatenus ii qui ferventiori studio lectioni incumbentes diversas memoriæ sententias commendant, atque ex eis primo quidem meditationis, dehinc etiam contemplationis oculum exacuunt, semper illius sententiæ memores : *Qui scrutator est majestatis, opprimetur a gloria* (*Prov.* XXV), magis in timore sanctæ humilitatis se utiliter deprimant, quam in luce periculosæ contemplationis pueriliter volare præsumant.

Erat in Claravalle senior quidam purissimæ religionis, quæ sub venerabili Patre nostro B. Bernardo in eadem sancta domo multis etiam simplicioribus gratiam perfectionis contulit, strenuus imitator effectus, et in quotidiano virtutum exercitio devotus, qui ob sapientiæ suæ gravitatem, consilii maturitatem eximiæque conversationis sanctitatem, non tantum sibi soli, sed et aliis quoque prodesse posse judicatus, Fusniacensis Ecclesiæ, quæ est una de dignioribus et magis religione conspicuis filiabus Claræsvallis, abbas constitutus est. Positus ergo in honore, ipsiusque honoris pondus assidue pensans ne, secundum Prophetam, periculum honoris non intelligeret (*Psal.* XLVIII), pastoralis officii dignitatem, humilitate, quæ spiritualem virum decebat, admi- B nistrabat : tandemque laboriosæ prælationis sollicitudini seniles humeros subducens, Rachelis quanto sterilius, tanto jucundius contubernium Liæ licet fecundis sed tamen valde periculosis prætulit amplexibus. Ad suam itaque Claramvallem reversus, ac velut haud degener pullus nidulo proprio restitutus, quotidianæ conversationis suæ discussione motus et affectiones cordis dudum prælationis occasione quaquaversum sparsas ad se recolligebat, exemploque sanctissimi Patris sui Benedicti habitavit secum. Spiritualibus autem studiis intentus, et a strepitu garrulæ occupationis penitus sequestratus, orationi, lectioni, compunctioni sacræque meditationi operam dabat, sciens adversus virulentas suggestiones mundialis pompæ, carnalis que illecebræ, efficacius his non esse antidotum. Porro continuæ meditationis assiduitate provocatus, suavitateque illectus, cœpit jam sanctæ contemplationis subtilitate divina quæque mysteria scrutari, scrutando jucundari, exsultans in jubilo cordis, dicensque cum Psalmista Domino : *Mirabilia testimonia tua, Domine, ideo scrutata est ea anima mea* (*Psal.* CXVIII.) C Quia vero salutarem hostiam per quam redempti et reconciliati sumus Deo Patri cum fructu bonorum operum sedulus immolabat, altitudinem imperscrutabilis hujus mysterii tanto dulcius contemplando ruminabat, quanto id frequentius altissimam Dominicæ passionis humilitatem repræsentando iterabat. Sed o utinam, sicut pius, ita etiam cautus et timoratus contemplator esse curasset, præsertim in tam mira profunditate tantorum mysteriorum, ubi omne rationis humanæ deficit argumentum, solumque sacræ fidei consulitur oraculum. Nam cum admirando pensaret, et pensando admiraretur quonammodo panis et vinum, quæ in altari proponuntur, mediante virtute Dei in verum corpus et verum sanguinem Jesu Christi Domini et Redemptoris nostri transsubstantiaretur, plusquam oportebat scrutabundus, rationisque oculo insolentius innixus, sacrum mysterium arcano fidei commissum D rationis temeritate discutere præsumptuose tentabat. Cæterum, sicut testatur B. Bernardus, ratio, si quod fidei est, tentet irrumpere, effractrix judicatur (46), et B. Gregorius dicit fidem non habere meritum, cui humana ratio præbet experimentum (47). Enimvero præfatus senior minus considerans sapientis consilium qui mel invenientem parcius edere suadet, ne forte satiatum evomere contingat (*Prov.* XXV) ; Apostolum etiam monentem, non plus sapere quam oportet, sed sapere ad sobrietatem (*Rom.* XII); dum sacri mysterii dulcedinem, ipsis, ut reor, angelicis spiritibus imperscrutabilem, avidius rimatur, summæ majestati debitam reverentiam non exhibens, impegit in lapidem offensionis, et Dominus in ira declinavit a servo suo. Ubi vero spiritus bonus, vel potius

(46) Bernard. epist 190, et alibi.

(47). Greg. hom. 26, in Evang.

spiritus bonitas lucis suæ radios subtraxit, malignus extemplo spiritus malitiæ suæ tenebras ingessit, variis cogitationibus animam jam nutantem exagitans rationemque fluctuantem pessimo dubietatis spiritu quatiens. Nempe dum quod fidei certissime constat, mortalitatis suæ tenebras dissimulans, quasi revelata facie speculari præsumeret, justo Dei omnipotentis judicio de certitudine fidei cecidit in opinionis ambiguum, ita ut quod ratione comprehendere non poterat, impossibile esse præsumptione cæcatus æstimaret. *Est enim*, sicut elegantissime definit Apostolus, *fides sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium* (*Hebr.* XI). *Quod enim videt quis, quid sperat* (*Rom.* VIII). Si autem quod in hac mortalitatis valle, in hoc peccati et mortis corpore videre non possumus, per patientiam exspectare jubemur, ut in æternæ claritatis patria in nobis compleatur ubi erit Deus omnia in omnibus : compescamus oculos cordis a vitio inquietæ curiositatis, quoniam, sicut testatur Sapiens, *Hæreditas ad quam præpropere festinatur in principio, in novissimis benedictione carebit* (*Prov.* XX).

Igitur ubi primum incautus ille contemplator hoc dubietatis malum clandestinis animæ suæ moribus irrepere deprehendit, totus intremuit, nisusque vigore mentis tenebras diabolicæ versutiæ discutere, non potuit. Non enim sicut liberum est inquietæ voluntati spontanea deliberatione in foveam se præcipitem jacere, ita etiam liberum habet propria virtute vel industria de fovea conscendere. Gubernaculo itaque fidei procelloso præsumptionis spiritu violenter evulso, navis conscientiæ miserabilis hominis validissimis perniciosarum cogitationum fluctibus quatiebatur, malignis spiritibus cunctis nequitiæ suæ dolis ad id nitentibus, ut quem de certitudine fidei violenter perturbaverant, et am de dubietatis nubilo in assertionis blasphemæ densissimas tenebras præcipitarent, ut videlicet exemplo Berengarii, qui primus impiæ hujus hæreseos inventor et defensor exstitit, sentiret et diceret panem et vinum quæ in altari proponuntur, post consecrationem verum corpus et verum sanguinem Christi nequaquam esse. Verum omnipotens et misericors Deus, qui servum suum angelo Satanæ ad colaphizandum tradiderat, ut disceret præsumptuosos non esse, quemque summum cognitionis gradum, qui soli beatæ vitæ debetur in hac misera vita et in hac carne peccati insolentius rimantem, etiam de fidei stabilitate corruere permiserat : de periculosa tamen dubietatis rupe pendentem, in hæreticæ pravitatis barathrum præcipitari passus non est. Ibat ergo miserabiliter marcescens et contabescens in semetipso, præ angustia spiritus et violentia tentationis, sacrisque mysteriis, quæ antea devotissime celebrabat, approximare non audens, atroci huic passioni se merito præsumptionis suæ addictum esse gemebat. Miro namque modo errorem suum recognoscebat et dolebat, nec tamen ipsius erroris nubilum discutere poterat, et sicut de B. Maria Magdalena, sanctus ait papa Gregorius : « Amabat et dubitabat, quantoque prioris devotionis suæ sinceritatem recordabatur, tanto perversæ opinionis suæ cæcitatem plangendo detestabatur (48) » Augebatur in dies perniciosæ hujus tentationis calamitas, nec solum interiorem, sed et ipsum quoque hominem ejus exteriorem occupabat, ita ut, deficiente pariter vigore mentis et robore corporis, in infirmitorio frequenter pausare, necessitatemque suam, quomodo poterat, transigere cogeretur. Audientes autem spirituales quondam filii ejus, fratres videlicet Fusniacenses, dulcissimum quondam Patrem suum tali mœrore et afflictione oppressum, venerunt ad eum, blandisque precibus persuasum cum multa reverentia Fusniacum eum reduxerunt; si forte officiosa charitate ipsorum recreatus aliquod emolumentum calamitatis suæ caperet, et de angustia tentationis, qua vehementer urgebatur, respiraret. Verum, quia sicut eleganter poeta canit :

Cœlum non animum mutat, qui trans mare currit,
(HORAT. *Epist.* I, ep. 11, vers. 27.)

et sicut Sapiens perhibet, quoniam, *Nemo corrigere valet, quem Deus despexerit* (*Eccle.* VII), nec loci mutatio, nec fratrum illorum favorabilis exhortatio, tentationis aculeum de præcordiis senis illius evellere potuerunt, quia nondum venerat tempus miserendi ejus, sed temerariæ præsumptioni durior adhuc instabat cruciatus. Itaque usque ad ultimum pene terminum vitæ suæ in hoc frixorio blasphemæ dubietatis confrixus, et tanquam aurum in camino tribulationis probatus atque purgatus, tandem, miserante Domino, lumen fidei plenissime recepit, tanto utique humilius de cætero credulitatis stabilitatem retinens, atque ab inquietudine illiciti scrutinii contemplationis oculum retrahens, quanto Deum superbis resistere, præsumptoresque reprimere, propriæ calamitatis experimento didicerat (49). Quisquis ergo claustralibus disciplinis subditus, Mariæ otium Domino largiente sortitus est, si callens ingenio divinam paginam scrutari dulce habet, necesse est ut semper meminerit se discipulum esse, non magistrum, ne forte ingenii sui subtilitate provocatus, signaculo fidei signata malo suo tentet irrumpere : vel temere quidquam discutere præsumat, quod ob reverentiam profunditatemque mysteriorum Dei, indiscussum vigilantissima sanctorum Patrum præteriit solertia.

CAPUT II.

De excellentia fidei sacramentorum corporis Christi et sanguinis, et de discretione contemplationum.

Sane quantum distet inter scrutinium quod parit curiositas, et speculationem quam gignit pietas, inter contemplationem quam in fidei simplicitate conscientiæque puritate parturit humilis devotio, et meditationes quæ descendunt ex præsumptionis supercilio, lucidius adhuc declarabimus, quatenus sicut terruimus in spiritu suo præsumptuosos, ita mulceamus in spiritu Dei humiles et devotos. Certe præcipuus et maximus ille contemplator, a quo in Clarissima valle totius devotionis et contemplationis religio sumpsit exordium, beatum dico Bernardum, qui copiose in scriptis suis disserit quam fugienda sit præsumptuosæ contemplationis temeritas; quanta reverentia sacro fidei arcano subdenda sit humanæ rationis infirmitas, quodam loco satis evidenter indicat, ita dicens (50) : Fidenter loquor, Trinitatem sanctam quam non intelligo, credo. Quid hoc verbo abbreviato sanius ad fidem, simplicius ad meritum, quid fidelius ad devotionem? Porro eamdem fidei simplicitatem, quam hic de sancta Trinitate paucis verbis comprehendit, etiam de sacramento altaris se firmissime tenere, non solum verbis, sed et mirabilium operum patratione, magnifice demonstravit. Cum intrasset aliquando partes Italiæ, et propter efficacissimam gratiam, quam in effugandis spiritibus immundis habebat, fama virtutum ejus ubique claresceret, feminam quamdam atrocissimo dæmone multo tempore possessam, oblatam sibi in ecclesiam introduci præcepit, nimirum sciens eam non tam facile ut cæteros posse curari. Ipse vero ad altare accedens, sancta missarum solemnia celebravit, peractaque ex more sacrorum munerum consecratione, corpus Dominicum super patenam posuit, atque super caput mulieris spurcissima colluvione maligni spiritus fœdum et horridum tenuit, « adest, inquiens,

(48) Greg. hom. 25 in Evang.

(49) Reginaldo non est ascribendum peccatum infidelitatis, sed solum motus involuntarius contra fidem, quem quia vincere non poterat angebatur animo, reum se criminis scrupulosius indicans.

(50) Lib. II, c. 3.

inique, judex tuus, et cætera, quæ in libro vitæ ejus continentur : sicque tartaricum Cerberum, quem consuetudinaria precum facilitate fugare non poterat; fide et virtute divinorum sacramentorum potenter ejecit. Quadam etiam vice dum comitem Pictaviæ schismati Petri Leonis obstinatius faventem, dominoque papæ Innocentio subdi recusantem, nullis monitis, nullisve exhortationibus ad humilitatis fastigium, Catholicæque Ecclesiæ unitatem reducere valeret, negotium, quod humanæ industriæ viribus impossibile fore videbatur, divinæ potentiæ commendans, ad immolandam hostiam salutarem, per quam vita, salus, pax, et unitas miseris mortalibus conceditur, ecclesiam ingressus est, principe cum cæteris, quos ab introitu domus Dei excommunicationis sententia sequestraverat, præ foribus ecclesiæ præstolante. Sacris itaque mysteriis consecrationis corporis et sanguinis Domini rite celebratis, homo Dei, non jam secundum hominem se agens, antequam pax in populum diffunderetur, manna cœleste, purissimum virginalis uteri fructum super patenam reverenter posuit, cunctis qui aderant admirantibus : et cum maximo stupore exitum rei præstolantibus, ipsam patenam pretiosum depositum pignus æternæ salutis continentem secum ferens, foras exivit, atque vultu igneo, voce non deprecatoria, sed minaci, verbis auctoritate plenis principem compellans, ita exorsus est : Rogavimus te, et audire nos contempsisti. Ecce egressus est ad te filius Virginis, Filius altissimi Patris : ille, inquam, Filius, qui pretio innocentissimi sanguinis sui sanctam Ecclesiam redemit, quam tu, quantum in te est, scindere et conturbare non formidas; adest judex universitatis, in cujus manus illa tua anima deveniet, ante cujus terribile judicii solium totius vitæ tuæ actuum rationem redditurus es : huic resiste, si vales. » Videns autem comes reverendum abbatem cœlestia sacramenta cunctis Ordinibus angelorum tremenda sanctis manibus tenentem, et ignito vehementer eloquio peccatricis conscientiæ suæ secreta terebrantem, summæ majestatis præsentiam non ferens, obrigescente gelido per membra sanguine velut exanimis in terra collapsus est, jacensque spumas horrendas, nigrescentibus labiis, egerebat, ac si ultimum jam efflaturus esset spiritum, et crebris singultibus vitalia quatiebat. Cumque sic miserabilis aliquandiu jacuisset, flentibus et pectora tundentibus qui aderant, accedens vir propheticus, et pede eum pulsans, in virtute illius quem portantem se portabat imperiosa voce præcepit ut surgeret, et episcopis, quos de sedibus suis expulerat, quorum aliqui præsentes erant, reconciliaretur, seque magis Ecclesiæ Catholicæ filium, quam schismaticorum fautorem fore, demonstraret. Quod etiam, cooperante gratia Dei, continuo factum est, sicut liber gestorum ejus plenius docet sane præter spem universorum qui aderant, qui obstinatum nimis animum principis illius in schismate noverant: sicque tam clerus quam populus terræ, virtute incontaminati sacrificii, fideque viri Dei, a rabie Petri Leonis liberatus, et unitati sanctæ matris Ecclesiæ reincorporatus, Domini clementiam collaudabat. O quanta est pietas fidei, de qua excellenter pronuntiat Apostolus, quod habeat promissiones vitæ quæ nunc est, pariter et futuræ (*I Tim.* IV). O vere mirabilis artifex Spiritus sanctus, qui tam mirabili glutino charitatis summis ima connectit; ut illum splendidissimum, nitidissimum et suavissimum panem angelorum habentem in se omne delectamentum, quod est Verbum Dei, mediante beatissima humanitate ejusdem Verbi, vermiculis terræ comedere concedatur, et terrenæ substantiæ portiuncula, quæ ipso aspectu et æstimatione sui vilipendi poterat, per ecclesiasticæ traditionis regulam consecrata, in verum corpus et verum sanguinem Christi Domini nostri transsubstantietur, fiatque pabulum dulcissimum, quo pium rationale, sed miserum jumentum deliciose refectum, rationali, **A** sed beatæ naturæ in beatitudinis gloria consors efficiatur! Cæterum hæc altissima Dei magnalia, quæ ineffabili dignatione gratiæ suæ miseris mortalibus largitur, fidei quidem manifesta sunt, rationi vero cæca : et propterea credere hæc, pietatis est; discutere, temeritatis; nosse, vita et vita æterna est. Nonne tibi videtur admirandus iste sanctus cum sancto sene Simeone in profunditate mysterii majestatis celsitudinem non solum agnoscere, sed etiam aliis patenter ostendere, sub accidentibus, quæ carneis et sensibus et oculis ingeruntur, id est visibili specie, pondere, et sapore, Christum Dei virtutem et Dei sapientiam, non rationis temeritate scrutari, sed fidei simplicitate credere, venerari et colere, atque in eadem fidei constantia superbis terribiliter repræsentare?

Cesset ergo jam humanæ rationis temeritas discutere velle quod signaculo fidei signatum mortali naturæ scire denegatum est; et licet cum patriarcha Jacob, qui simplicitate sua contentus erat, pede cognitionis claudicet, cum Petro tamen apostolo, **B** qui virtute fidei Ananiæ et Saphiræ duplicitatem deprehendit et exstinxit (*Act.* V), fidei pedem fortius figat, ut per devotionem fidei quandoque ad cognitionis plenitudinem pervenire mereatur. Quid enim, curiose, interest tua scire, quo ordine superni largitoris vivificum beneficium consequaris, dummodo id efficacia teneas, utilitate probes, et insuper multimoda signorum et prodigiorum gloria, quæ ab initio fidei usque nunc in sacramento altaris Deus operari non cessat, jucunda exhibitione, quantum fas est, experiaris? Sed, ut de majoribus taceam, et modicus de modicis Dei mirabilibus loquar, qui licet sit magnus et laudabilis nimis in magnis, gloriosius tamen mirabilia operatur in minimis, quanta benignitate trepidationem illius abbatis refovere dignatus est, qui araneam in calice sancto hora divini sacrificii repertam, fide plenus cum ipso sacramento hausit, prudenter advertens mortem vitæ prævalere non posse : quique eadem die sanguinem **C** minuens, araneam ipsam integram de vulnusculo cum sanguine erupisse, miratus expavit! Alterum quoque sacerdotem quemdam quanta dulcedine docuit pius Dominus : aliud in altari videri, et aliud debere credi, qui in simili casu deprehensus, nec dispari fide armatus, mortem cum vita sumere non dubitavit; sed, advesperascente jam die, dum pruritum in pede sentiret, scalpendo, araneam quam sumpserat, nulla parte corpusculi sui contritam seu mutilatam evulsit. Illud vero quam stupendum, quam admiratione dignissimum censebitur, quod idem virulentus vermiculus, qui fidem sinceram debitamque reverentiam Dominicis sacramentis exhibentibus, etiam intra vitalia receptus, nequaquam nocere potuit, quosdam eisdem terrificis sacramentis impudica irreverentia se ingerentes, licet longe positus, terribiliter exstinxisse perhibetur! Legitur enim in gestis Caroli Magni imperatoris quod cum idem religiosus Augustus quadam solemni die missam solita sua devotione audiret, diaconus qui ad **D** ejusdem missæ Evangelium legendum deputatus fuerat, præcedenti nocte, mulierculæ cujus amore deperibat, impudicis amplexibus se fœdare non timuit : hoc quoque gravissimo piaculo cauteriatam habens conscientiam, Dei terribilis in consiliis super filios hominum judicia non veritus, sanctum Evangelium legere præsumpsit; postmodum etiam sacris mysteriis secundum officii sui dignitatem eadem impudentia ministerium manibus impuris exhibiturus, si non ultio divina districta animadversione temerarium celerius de medio tulisset. Ecce namque dum verba sacra labiis pollutis depromeret, prædictus vermiculus desuper a laquearibus oratorii se per filum suum semel, secundo ac tertio, super caput contaminati lectoris demittens, tertia nihilominus vice ipso imperatore aspiciente caput obscenum pupugit, ac sine mora miserum exstinxit. Si ergo, o curiose, nullo humanæ rationis acumine

perpendere vales qua via, quove meatu vermiculus ille venarum abstrusas perplexitates irrepserit, seu qualiter a stomacho naturalem descensum intestinorum evadens, usque ad ima corporis inter carnem et pellem illæsus serpendo pervenerit, quomodo scire poteris quo ordine quove modo, panis et vinum quæ in altari proponuntur, verum corpus et verus sanguis Christi efficiantur? Nam si, secundum prophetam, cum peditibus currens laborasti (*Jerem.* XII), quomodo contendere poteris cum equis, id est si in minimis istis mortalitatis tuæ densissimis tenebris obvolutum te sentis, qua fronte, quave temeritate altissima Dei magnalia inquietus scrutari præsumis? De sacramento ergo altaris, sicut quidam de martyrio ait : « Totum demus Deo, nihil nobis. »

Volenti itaque in sancta religione proficere correctioni morum mundationique cordis, modis omnibus necessarium est insistere, mysteriis vero S. Scripturarum per contemplationem castigatius intendere, quoniam campus exercitii et laboris pertinet ad rudes et imperfectos, lectus vero contemplationis ad humiles et devotos. Sed quales putas humiles, vel quales devotos? Non utique qualescunque, sed qui curiositatis, vanitatis et voluptatis vitiis jamdudum mortui, sanctæ humilitatis et perfectionis arcem conscenderint, qui possint cum Psalmista dicere Domino : *In via testimoniorum tuorum, Domine, delectatus sum, sicut in omnibus divitiis* (*Psal.* CXVIII). Cæterum quisquis in hac virtutum claritate nondum a Deo stabilitus est, ut in lumine earum ambulet tota die, sed adhuc vitiorum caligine circumfusum habet intellectum, licet ingenii subtilitate vigeat, et acumine rationis polleat, noverit tamen expedire sibi magis orare, psalmosque ruminare frequentius, legere vero parcius, et in ipsa lectione non scientiam inflantem, sed Spiritum vivificantem quærere, non ut disertus, sed ut sobrius efficiatur. quemadmodum monet Apostolus : Non plus sapere, quam oportet, sed sapere ad sobrietatem (*Rom.* XII); non ut jactet se scire quod nescit : sed ut scientiam suam Deo et sibi, sicut decet monachum, in humilitate conscientiæ custodiat, ne forte subsannet eum satyricus (*Persius*), vel potius immundus spiritus, quod usque adeo scire ejus nihil sit, nisi eum scire hoc sciat alter. Unde cum doctorum doctissimus Pater Augustinus dicat : « Orare et legere, utrumque bonum est, si liceat; si non liceat, melius est orare quam legere, » miramur valde quosdam orationis et devotionis prorsus necessariam utilitatem pene vel penitus negligere, lectioni vero atque meditationi totis diebus ac noctibus incumbere, quasi non super inane pingat, aut pulverem in vento portet, qui scientiam in conscientia nondum a vitiis purgata multiplicat, et contemplationis subtilitas, quanto magis absque perfectionis plenitudine ad alta volat, non tanto magis, quemadmodum in multis experti sumus, periculosæ ruinæ pateat. Quia ergo talibus valde metuendum est, ne solum lampadarum nitorem præferentes, olei vero pinguedinem negligentes, id est de sola scientiæ claritate absque devotionis et humilitatis mansuetudine gloriantes, a justo judice Deo, qui ob inordinatum scientiæ appetitum protoplastos de paradiso ejecit, cum fatuis virginibus reprobentur, curemus omnes, curemus singuli, tum pro indulgentia peccatorum, tum pro acquisitione virtutum, tum etiam pro vitanda æternæ mortis miseria atque adipiscenda sempiternæ beatitudinis gloria, Domino Deo nostro sacrificium cordis contriti et spiritus humiliati in ara devotionis sedule immolare. Si quis autem in sacræ devotionis assiduitate gratia duce tantum proficere poterit, ut bonitatem bonæ religionis et disciplinam non fictæ humilitatis in fundamento stabilis conscientiæ collocare prævaleat, hic jam secure cum Psalmista scientiam se doceri postulet (*Psal.* CXVIII), nec tamen scientiæ salutaris efficaciam lectionis atque meditationis instantia solummodo, sed multo magis unctione illius qui docet hominem scientiam (*Psal.* CXXVI), se adepturum esse præsumat, testante enim Psalmista, vanum est omni homini ante lucem perfectæ humilitatis ad scientiam anhelando surgere, ideoque modis omnibus necessarium est, sedendo in pœnitentia prius manducare panem doloris (*ibid.*), id est compunctionis, et sic demum surere ad lucem scientiæ vel contemplationis; quoniam non inveniet locum de scientia superbiendi arrogantia vanitatis, ubi universos angulos conscientiæ bonitatis et disciplinæ repleverit maturitas.

CAPUT III.

De felici consummatione monachi desiderantis in Claravalle mori.

Joannes apostolus et evangelista, qui arcana verbi Dei, quantum mortalibus in tenebris et in umbra mortis sedentibus scire fas est, fatu revelavit sacro, in Pathmos insula propter testimonium ejusdem verbi Dei exsilio relegatus, inter multiplicia cœlestis revelationis mysteria, ad consolationem omnium in via Dei laborantium, et sub pondere tentationum gementium, audivit vocem de cœlo dicentem sibi : *Beati mortui, qui in Domino moriuntur* (*Apoc.* XIV). Et ejusdem beatitudinis causam subdens : *Amodo*, inquit, *jam dicit Spiritus, ut requiescant a laboribus suis. Opera enim illorum sequuntur illos* (*ibid.*) Hujus beatæ mortis, per quam transitur de labore ad requiem, de corruptione ad incorruptionem, de morte ad vitam, de miseria ad felicitatem, de fide ad cognitionem, jucundam memoriam sancti viri sedula meditatione pensantes, et ipsi votis et desideriis continuis ad eam suspirabant, dicentes : *Quando veniam, et apparebo ante faciem Dei* (*Psal.* XLI), et aliis morientibus pium congratulationis et compassionis impendebant affectum, sicuti de beato Bernardo abbate legitur quod vix unquam mortuum sine lacrymis compassionis sepelierit, et reverendissimus Alexandrinorum patriarcha Joannes excellentis personæ suæ auctoritatis oblitus, ad morientes quoslibet fideles per semetipsum accedebat, sedensque coram eis obeuntium agonem cum multo pietatis affectu considerabat, propriis quoque manibus morientium oculos claudens, animas de corporibus egredientes divinæ gratiæ devotissime commendabat. Sed et beatus episcopus Malachias Hiberniensis, in omnibus operibus suis memorans novissima sua, ut in die defunctionis benedictionem consequi mereretur, cum venisset aliquando Claramvallem, et amicitiam familiaritatemque S. Patris nostri Bernardi ob sanctitatis suæ reverentiam obtinuisset, tanto sanctæ charitatis ardore anima ejus animæ viri Dei adhæsit, tantoque desiderio in Claravalle moriendi accensus est, ut reversus in patriam, reliquo quo advixit tempore, hanc precum suarum summam Domino devotus offerret, quatenus et in Claravalle, et in die commemorationis animarum omnium fidelium mori, atque juxta dilecti sui abbatis cineres et ipse incineratus beatæ resurrectionis gloriam præstolari divina largitate mereretur. Nec frustratus est a spe sua, quandoquidem desiderium animæ ejus tribuit ei Dominus, et locum quidem pro gloria, diem pro merito, socialis vero pausationis triumphum pro meritorum suorum prærogativa sortitus est.

Hujus gloriosi præsulis fidem et devotionem secutus est frater quidam, non minus sanctæ conversationis odore quam naturali nomine Balsamus, qui erat monachus S. Anastasii, quod est Cisterciensis Ordinis cœnobium ad Romanæ urbis mœnia situm. Hic cum venisset aliquando propter injuncta sibi negotia ad B. Bernardum in Claramvallem, vidissetque sanctæ et numerosæ illius congregationis disciplinam, in observantia sacri Ordinis maturitatem, concaluit cor ejus in ipso, et in meditatione illius

exarsit ignis, ita ut si non charitas, quæ nequaquam quæ sua sunt quærit, aliud imperasset, vivere et mori in Claravalle cunctis divitiis et deliciis mundi præposuisset. Ne tamen vacuus inde recederet, et tam religiosum desiderium debita mercede privaretur, humillimis precibus a sancto abbate petiit, et pro fervore suæ devotionis obtinuit, quatenus in obitu ipsius plenarium ei servitium a conventu Clarævallis persolveretur. Quo adepto Claramvallem jam suam, seque monachum Clarævallis reputans, exsultabat in Spiritu sancto, reversusque ad propria, solebat ab illo tempore singulis fratribus Clarævallis, quorum obitum cognovisset, singularia semper reddere officia; et insuper unoquoque anno duodecim missas pro cæteris omnibus, quorum finem ignorabat. Hic itaque vir devotissimus, licet in curis monasterii, quibus admodum utilis ac necessarius erat, obedientia cogente, assidue detineretur, hanc tamen sibimetipsi temporis partem redimere studuit, ut inter easdem occupationes, præter communes observantias Ordinis, et alia bona, quæ solo Deo conscio faciebat, singulis diebus per octo annos diceret Psalterium, et ad minus quotidie disciplinam acciperet. Quam vero placita Deo fuerit sancta conversatio ejus, hoc unum quod subjicimus miraculum manifeste declarat : Missus aliquando pro negotiis monasterii sui ad domnum papam Alexandrum, qui tunc in Francia morabatur, casu incidit in manus quorumdam schismaticorum, qui pseudopapæ Octaviani partem tuebantur. Moxque de mula cui insidebat injuriose depositus, retrudi in custodiam jubetur. Unus autem ex eisdem raptoribus super mulam hominis Dei insiliens, cum secum eam ducere vellet, illa miris gestibus et saltibus recalcitrans, et quasi pro domino suo pugnans, ire penitus recusavit. Cumque calcaribus et flagellis innoxium animal undique cæderent, vinci omnino non potuit, sed magis retrogradis passibus incedens, et semper in vetitum nitens, conatus omnium superavit. Videntes itaque schismatici divinitus agi contra se miraculum, tandem victi tædio pariter et miraculo, virum sanctum dimiserunt, præcipientes ut eamdem mulam coram eis ascenderet et abiret. Illa vero mox cum tota mansuetudine recepto Dei famulo, mirantibus universis, sine ulla cunctatione vel coactione processit, ambulans alacriter, et portans dominum suum, quem læta recognovit. Porro desiderium illud moriendi in Claravalle, quod pridem fecunda devotione conceperat, quotidianis incentivis auctum, semper in corde ipsius vivebat. Appropinquante vero vocationis ejus die, qui soli Deo cognitus erat, cui desiderium pauperum exaudire familiare est, ipso Domino, qui omnia ad salutem electorum suorum operatur, disponente, etiam ad domum Clarævallis, quam locum dormitionis et sepulturæ sibi fore semper optaverat, alia quidem occasione venire meruit. Contigit namque ut supradicta domus S. Anastasii, quæ est filia Clarævallis, cujus erat ipse devotissimus monachus, spirituali pastore vacaret. Quapropter ab ipso summo pontifice et a fratribus suis missus domum adiit Clarævallis, ut novum inde abbatem ad arbitrium Patris ejusdem loci assumeret; magis autem missus a Domino venit, ut de mundi hujus pelago egrediens desiderii sui portum jamjamque teneret.

Dum ergo per dies aliquot ibidem moraretur, et de omnibus, quæ in sancto illo conventu videbat et audiebat, ædificaretur, compungeretur et ad devotionem excitaretur, contigit unum de fratribus præsentis vitæ finem sortiri. Cumque tabula defunctoria sonante grandis illius cœtus, monachorum scilicet atque conversorum devotissimum concursum et occursum videret, commendationis quoque solemnem exsecutionem, et in elatione funeris cantus pietatem magnæque multitudinis extensam et ordinatam processionem, sacerdotum etiam ac ministrorum pro anima defuncti fratris hostiam salutarem immolantium sacrum obsequium, psalmodiæ nihilominus circa defuncti corpus religiosas excubias, totus in affectu pietatis resolutus, et hujus beneficii, quod semper optarat æstuanti corde participium mereri desiderans, cum gemitu valido petivit animæ suæ ut moreretur, ex intimis medullis cordis clamans ad Dominum, et dicens : *Moriatur, Domine, anima mea morte justorum, et fiant novissima mea horum similia* (*Num.* XXIII). Exsequiarum vero solemniis rite celebratis delatoque ad tumulum corpore, dum, sicut moris est, tam noviter sepeliendi quam cæterorum fratrum ibidem pausantium sepulcra conventus amplissimo ambitu in modum coronæ gyrasset, explicitis jam psalmis sepulturæ attinentibus, Antiphona, *Clementissime Domine*, ab universitate fratrum dulci modulatione decantabatur. Interim vero prædictus servus Dei, oculos non curiositatis sed pietatis indices circumquaque ducens ac reducens, sanctam illam multitudinem velut angelicum chorum lætus intuebatur, totusque dulcedinis ac devotionis affectibus in semetipso liquescens, quoniam in vita sua unum ex ipsis fieri non licebat, nimirum obedientia renitente, ut saltem moriendo unus ex eis fieri mereretur, ferventis desiderii æstibus optabat et orabat. Antiphona itaque percantata, dum in clausula ejus ubi dicitur, *Domine, miserere, super peccatore*, cuncti solito more veniam peterent, et pro anima defuncti fratris supplices exorarent, servo Dei eamdem veniam cum cæteris petente, atque eumdem sermonem ardenti pietatis spiritu orante, rupti sunt fontes oculorum ejus, largissimoque lacrymarum imbre faciem rigans, non solum defuncto requiem, sed et sibi celerem in eadem domo vitæ terminum postulabat. Mox igitur divina clementia desiderium servuli sui effectui mancipare volente, in ipso loco invasit eum peremptoria febris, quæ illum usque ad exitum variis incommodis vexans, et subrepentium delictorum, sine quibus præsens vita non ducitur, rubiginem purgans, voti sui compotem tam feliciter quam celeriter fecit. Sequenti vero nocte, cum membra sopori dedisset, apertum est ei cœlum, et vidit in eo Dominum nostrum Jesum Christum, ejusque beatissimam genitricem Dominam nostram, nec non et S. Bernardum aliorumque sanctorum multitudinem copiosam cum gloria magna, quorum felicissima visione ita lætatus est, ut jam se quasi unum ex eis reputaret. Crescente autem languore in multa patientia gratias agebat Deo, oris confessione, cordis contritione et sanctæ precis devotione, portionem sibi in terra viventium dari precabatur, sicque ad extrema deveniens infra decimum diem sancto fine quievit : *Ecce sic benedicetur homo, qui timet Dominum* (*Psal.* CXXVII) : qui bona quæ in aliis videt veneratur et diligit; et licet ipse pro viribus virtutum studiis invigilet, bravium tamen laboris sui fraternis meritis intervenientibus plenius et perfectius se consequi posse præsumit, si eorum quos meliores se reputat, consortium, vel in vita vel in morte adipisci potuerit. Ecce servus iste Dei, cujus vere felicem consummationem descripsimus, doctus a Deo, de virtutibus suis non altum sapere, sed pro imperfectione sua semper timere, dum sanctissimæ congregationis beatam societatem votis ardentibus concupivit; quod viventi virtus obedientiæ denegavit, ejusdem obedientiæ piissimus remunerator morienti benigne restituit, ipsumque ineffabili gloriæ eorum quæ solis perfectis monachis debetur, associavit in cœlis, quorum sacris cineribus vel in sepultura sociari humilibus votorum suspiriis præoptavit in terris.

CAPUT IV.

Item de converso, qui petivit a Domino ut in Claravalle moreretur.

Hanc autem moriendi in Claravalle gratiam, non

huic soli tantum, sed et nonnullis aliis divina novimus largitate concessam, sicut etiam nostris temporibus cujusdam servi Dei tali desiderio vehementer æstuantis gaudium impletum vidimus et lætati sumus: atque ad portandum pondus diei et æstus sub disciplina Clarævallis non mediocre incitamentum sumpsimus. Instabat aliquando tempus generalis capituli, et abbates Cisterciensis Ordinis de universis mundi partibus Cistercium festinabant. Inter quos abbas quidam de filiis Clarævallis abbatizans in regione Hispaniarum longo et laborioso itinere generationis suæ matrem, id est Claramvallem, adibat, habens secum in comitatu conversum quemdam moribus honestum, devotione præclarum. Is aliquoties audiens in patria sua nectaream famam de religione et sanctitate domus Clarævallis, incitabatur spiritu, desiderans videre Claramvallem, cui clarissimus abbas claritate sanctitatis clarum nomen in orbe dedit. Iter itaque capituli adorsus, quanto magis approximabat desideratæ Clarævalli, tanto magis optabat, si fieri posset, non solum eam videre, sed etiam sortis extremæ tuniculum in ea sortiri. Ubi vero adeo contiguus factus est, ut eminus sacri templi pinnaculum prospicere posset, devotionis unguentis ad aspectum reverendi loci charitatis igne bullientibus, totus ad pietatem liquefactus est, elevatisque manibus et oculis ad cœlum, brevem quidem, sed fidei plenitudine sincerissimam precem effudit ad Dominum, quodammodo exclamans et dicens: « O Domine, si petitio pauperis et peccatoris non displicet majestati tuæ, sit, quæso, sacer iste locus, qui tantarum sanctarum animarum tecum jam regnantium pignora servat, requies mea in sæculum sæculi. Hic Domine, si dignaris, pausem, quoniam elegi eum. » Ingressus itaque locum tabernaculi admirabilis quod fixit Deus et non homo (*Hebr.* VIII), specialis patroni et tutoris ejusdem loci, scilicet S. Bernardi, nec non et insignis collateralis ipsius B. Malachiæ tumbas simpliciter veneratus est, ut desiderii sui celerem consequi mereretur effectum, devote precabatur. Nec tardavit piæ petitionis effectus, sed repente cœpit viribus corporis destitui, lectoque ægritudinis receptus, sic lætus et alacer ad agonem mortis, quasi ad epulas invitatus, properabat. Sane postquam eo prodente, et abbate ipsius testimonium perhibente, tam monachis quam conversis innotuit, illum ob desiderium moriendi in Claravalle, hanc sibi a Domino celerem mortem impetrasse, sacer ille conventus oppido gratulatus est, sicque feliciter morienti pie congaudens, sanctissimo collegio suo migrantem votis et desideriis bonæ voluntatis associavit. Ipse sacramentali oleo inunctus, et viatico Dominici corporis et sanguinis munitus, infra paucos dies, abbatibus qui in Nativitate sanctæ Mariæ Claramvallem ante capitulum Cisterciense convenerant, ibidem adhuc, ni fallor, demorantibus, in medio tantæ et tam sanctæ multitudinis, abbatum videlicet et monachorum et conversorum, sicut desideraverat, fraternis orationibus protectum spiritum exhalavit. Cujus exsequias magni et reverendi cœtus illius frequentia solemnibus et devotis officiis celebrans, terramque terræ adjiciens, mirabilem Deum in sanctis suis, qui quantum apud se sincera supplicum vota valeant, in hoc paupere suo demonstrare dignatus est, in commune glorificabat.

Cæterum quis ambigat per divinæ bonitatis abundantiam nonnullis quandoque concedi, quod sibi in se deest meritorum, alienis meritis debere suppleri, et quia ubi infirmus et imperfectus quisque Ecclesiæ in religione perfecte incorporatur, perfectorum meritis imperfectorum tegi deformitatem, dummodo iidem imperfecti pura intentione perfectionis et sacræ religionis pro modulo suo imitatores effecti de hoc mundo rapiantur, sicut Psalmista canit, quia, *cum sancto sanctus eris, et cum viro innocente innocens eris?* (*Psal.* XVII.) Nec solum religiosa quælibet Ecclesia credenda est in membris suis adhuc in carne peccati strenue militantibus infirmos meritis et precibus fovere, atque protegere, exitumque munire, verumetiam multo magis in membris suis post sacræ peractæque militiæ sudores, emeritorum requie et beatitudine gloriosis id speranda est actitare, quemadmodum quidam perfectæ religionis senior de fratribus Clarævallis, qui gratiam videndi quandoque res invisibiles a Domino acceperat, testatus est, dicens morientibus fratribus animas jam carne solutas ad animam carne solvendam non minori, vel potius majori frequentia et devotione, quam carnem adhuc vegetantes occurrere, atque et malignorum spirituum cum multa truculentia ex adverso occurrentium malitiosas accusationes evadere, verique luminis, et æternæ beatitudinis participium consequi possit, officiosissima charitate insistere. Quapropter, sicut non immerito felices pronuntiamus eos qui exercitatione duræ et laboriosæ pœnitentiæ tam vivorum quam defunctorum fratrum suffragiis morientes fulciri merentur, sic nimirum miseros, et, ut ita dixerim, omnibus hominibus infeliciores plangimus eos, qui cur habitum religionis assumpserint, non attendentes, sed vitam suam morum corruptione depravantes, etsi viventium honestis obsequiis tumulo inferantur, tamen nec vivorum nec defunctorum opitulationibus quidquam consequuntur, sed qui spinas dissolutionis seminaverunt, ignem æternum malitiæ suæ stipendium sortientur.

CAPUT V (51).

De religioso viro cujus exsequias animæ defunctorum visæ sunt celebrare.

Enimvero si cui fortassis scrupulum movet quod præfatus senior dixit fratribus ex hac vita decedentibus animas carne solutas ad exitum morientium occurrere, nullatenus, quæso, vel sancto viro ista dicenti, vel nobis ea quasi falsa scribentibus succenseat, sed patienter sustineat, et veraci testimonio nos asserere comprobabit, hæc non solum specialiter a sanctis viris cognita, sed etiam omnipotentis Conditoris nutu etiam carneis oculis et corporalibus auribus visa et audita quandoque fuisse quatenus tanto minus mortalis homo de misera seu beata vita animæ post mortem secundum meritorum qualitatem dubitet, quanto perspicacius subtilem et invisibilem ejusdem animæ substantiam ad nutum Creatoris cui omnia possibilia sunt, in carne viventibus conjungi, et, ut ita dixerim, admisceri deprehenderit, præsentemque vitam, quam caducam atque transitoriam non ignorat, funditus despiciens, ad illam ad quam per momenta singula decurrit, omni sollicitudine bonis operibus invigilando se præparet. In partibus minoris Britanniæ erat aliquando homo quidam sæcularis, qui licet sæcularibus negotiis deditus, curæque rei familiaris intentus esset: erat tamen fidelis et timoratus atque in observantia mandatorum Dei pro modulo suo devotus. Inter cætera vero bona, quæ vel publice vel privatim solo Deo testante faciebat, talem sibi fecerat consuetudinem, ut ad ecclesiam vadens sive rediens, seu quacunque alia occasione cœmeterium transiens, pro animabus fidelium ibidem pausantium devotam Domino precem libaret. Contigit vero ut expleto tempore vitæ suæ de hoc sæculo nequam migraturus, lecto decumberet. Cumque jam morti se vicinum sentiret, mediis noctis tenebris misit ad presbyterum suum, rogans ut ad visitandum se cum Dominico sacramento venire dignaretur. Presbyter vero segnitie pressus, et heu! plus diligens commodum carnis suæ quam salutem

(51) Historiæ capitum 5 et 6 piæ sunt utinam certæ.

animæ parochiani sui, pergere recusavit; diaconum tamen suum, nomine Danielem, bonæ conversationis virum vice sua destinavit. Qui libenter obediens et jussa celeriter complens, postquam morienti viaticum tradidit, ad propria redire non distulit.

Mox ergo ut pauperculus ille, sed meritis dives, infirmus perpetuæ sanitatis et non periturarum divitiarum largitorem Christum Dominum ad munimen sui recepit, lætus hominem exuit, et cum illo, ut credimus, qui pauperum susceptor fieri dignatus est, paradisi portas ingressus, lucidas beatorum spirituum mansiones accepit. Diaconus vero rediens, ubi ostio ecclesiæ appropinquavit, invenit illud apertum, quod clausum firmissimeque obseratum dimiserat. Unde cum multum obstupuisset, et ancipites mente versaret cogitationes, ita mox divina virtute in eodem loco defixus est, ut se inde movere non posset. Et ecce repente in cœmeterio illo audita est vox clamantis atque dicentis: « Surgite, fideles universi, surgite quantocius, et exite de tumulis vestris, quotquot in isto cœmeterio requiescitis, ut convenientes in ecclesiam commendemus animam defuncti hujus charissimi nostri, et rependamus ei vicem beneficii sui. Quoties enim per hoc cœmeterium transire solebat, toties pro nobis orationem specialem facere consueverat. » Ad hanc vocem cœpere velociter exsurgere mortui, factusque est fragor atque tumultus grandis, cum egrederentur de tumulis suis. Porro in ecclesia videbantur cerei multi hinc inde parietibus affixi, qui eamdem basilicam copioso lumine illustrabant. Quam cum defuncti illi ingressi fuissent, cœperunt ibi suavi melodia Dominum in commune laudare, et commendationis officium solemniter decantare, ita ut, uno dicente, collectas et orationes, alii subjungerent, *Amen*, cæterasque responsiones, quemadmodum in choro psallentium fieri solet. Commendatione vero expleta, clamatum est denuo ut singuli reverterentur ad sua loca. Quibus egressis de oratorio, factus est iterum sonitus et collisio tumulorum, quando se in eis recollocaverunt. Tunc paulatim cœperunt deficere luminaria illa quæ in ecclesiæ videbantur, quousque penitus exstinguerentur. His ita completis, solutus est clericus ille, de loco in quo fixus hærebat, et intrans oratorium reposuit ibi sacramentalia vasa, quæ secum detulerat. Qui cum ad mansionem presbyteri rediisset, ille trutina inertiæ suæ metiens alios, et neminem profunda nocte facile vigilare reputans, quasi miseratus hominem pro labore, rogabat eum citius stratum repetere ac dormire. Cui ille respondit: « Non est mihi modo pausandum; sed tibi potius surgendum atque laborandum. Jam enim defunctus est æger, ad cujus exsequias procedere nos oportet. » Vix verba finierat, et ecce nuntius venit, supradicti viri obitum nuntians, adventumque presbyteri flagitans. Surgens itaque licet invitus sacerdos, cum diacono sine mora perrexit, et debitum pio funeri obsequium impendit. Porro diaconus ille beneficio gratiæ Dei tam dignanter se visitantis nequaquam ingratus existens, sed de visione quam viderat affectus vehementer atque compunctus, omnia quæ vel in re, vel in spe habere poterat, reliquit; exiensque de terra et de cognatione sua Turonis in monasterio S. Martini religionis habitum suscepit. Ubi etiam religiosam vitam ducens, fideliumque defunctorum memoriam agens, proficientibus meritis postmodum prior ejusdem Ecclesiæ constitutus est. Præfatam vero revelationem quibusdam familiaribus suis secretius innotuit: quæ tamen ob mirandam rei novitatem silentio tegi non potuit; sed ad notitiam ejusdem loci abbatis celerius pervenit. Qui de re tam incredibili, aut probabiliter edoceri, aut eam penitus reticeri volens, coadunato fratrum

A cœtu in capitulo coram omnibus, eumdem priorem super hujusmodi verbo convenit, districte præcipiens atque in virtute obedientiæ adjurans ut veritatem ab eis non celaret. Qua ille tandem adjuratione constrictus, licet verecundiæ suæ parci voluisset, ne in publico hoc fieret, tamen ad honorem Dei et ad ædificationem proximi, quod sibi acciderat verecundus ac pavidus explicavit. Cognita igitur veritate prædictus abbas, cum esset vir bonus et religiosus, super tam inauditis mirabilibus prognosticæ hujus revelationis sacrum futuræ resurrectionis mysterium quodammodo præsignantis, gratias egit Deo, generalemque legem in cœnobio suo sanciens, præcepit ut quotiescunque cœmeterium aliquos de fratribus intrare contingeret, toties pro fidelibus ibidem pausantibus ad minus semel Orationem Dominicam dicere non pigritarentur.

Nemini ergo frivolum vel absurdum videatur quod diximus animas defunctorum fratrum decessui morientium fratrum quandoque interesse, atque ut ab
B instantibus tunc periculis eruantur propensius elaborare, cum præsenti manifeste doceamur exemplo tanto tunc eas ad succurrendum ferventius et devotius insistere, quanto quis in hac vita earum memoriam habere, atque ad mitigandam districti judicis sententiam precum suarum suffragia impendere sollicitior fuerit. Nam quid aliud etiam nobis innuitur per hoc quod de beatæ memoriæ D. Gaufrido Sorensi quondam episcopo supra in hoc volumine continetur (52), quia scilicet dum adhuc esset monachus in Claravalle, vidit manifeste quadam nocte infra vigilias sacras psallens alacriter et orans ab aquilonari parte ecclesiæ, id est ab atrio in quo defunctorum fratrum corpora pausant, multitudinem magnam candidatorum venientem, quæ perante gradum presbyterii transiens, ostium quod ad infirmitorium vergit egressa est, cum eodem momento in infirmitorio quidam bonæ conversationis senex in extremis agens agonizaret, nisi hoc,
C quod beatæ fratrum defunctorum animæ fratrem corruptibilis vitæ induvias exuentem in suum consortium recipere, atque malignorum spiritnum phalangas calumniari eam cupientium propulsare veniebant? Quantum vero intelligimus, hæc de illis animabus solummodo sentienda sunt, quæ ab omni culpa simul et ab omni pœna emancipatæ, beatitudinis æternæ felicitatem jam adeptæ sunt, similiter et de illis morientibus, qui transactæ vitæ religiosa conversatione hoc meruerunt, ut beatarum animarum præsidiis in periculo mortis fulciantur.

CAPUT VI.

De milite a periculo mortis per fidelium animas liberato.

Quia tamen relatione memorabilis hujus miraculi ostendimus, qualiter fidelium animæ pro se devote oranti vicem beneficii sui in morte ipsius impenderint, libet nunc referre quomodo quidam studiose pro fidelibus defunctis orantes, seu eleemosynas pro
D eis facientes, etiam de præsentis vitæ periculis et de inimicorum gladiis cervicibus suis imminentibus earumdem animarum opitulatione liberati sunt, quatenus religiosus quisque mercede laboris sui se privandum esse non certus existat, si affectum compassionis et actum subventionis porrigat animabus juxta sententiam justi judicis Dei, vapulantibus; cum etiam sæculares nonnulli, qui in hac parte devotionis ferventiores exstiterunt, extremæ calamitatis pericula propter hoc pietatis negotium evasisse cognoverit. Constat enim compassionis affectu nil Deo esse acceptius, quandoquidem summæ miserationis pietas summam divinitatis beatitudinem ad subveniendum miseris de cœlis ad terram descendere fecit, et quia defunctorum animæ quæ jam per se mereri nil valent, tanto gratius suscipiunt

(52) Supra dist. III, cap. 21.

interventionis beneficium sibi a viventibus impensum, quanto per hoc pœnas suas aut mitigari, aut citius finiri sentiunt, quas, peccatis suis exigentibus, duras vel diuturnas fore debuisse non nesciunt. Igitur miles quidam in actu et habitu sæculari, sæcularem animum bonorum operum studiis reprimere satagebat, seque mortalem esse, et tempore suo moriturum fore crebro recogitans, mortuorum memoriam apud Deum prece et devotione qua poterat, frequentius faciebat. Decreverat namque ut nulla unquam necessitate, nulla festinatione atrium ecclesiæ transiens præpediretur, ut non stans facie ad orientem versa Dominicam Orationem pro fidelium animabus intente diceret, Dominumque defunctis misereri suppliciter oraret. Contigit vero ut ab inimicis suis insidiantibus sibi quadam vice ita repente circumveniretur, ut aut in instanti periculum mortis incurrere, aut vitam fugæ præsidio tutari necesse esset. Cursu itaque rapidissimo fugiens, casu accidit ut ad clausuram qua cœmeterium cingebatur currendo deveniret. Quia vero competentiorem compendii semitam ad effugiendum quos fugiebat. non inveniebat, citis saltibus clausuræ introitum per medium cœmeterium transiliens, cœpto cursui anhelus instabat. Verum inter currendum consuetudinis suæ, quam multo tempore illibatam servaverat, recordatus, concidit corde, et quid sibi in tanto rerum discrimine faciendum esset, æstuanti mente pensabat. Aut enim debitum spirituale cum periculo vitæ fidelium animabus persolvendum erat, aut debiti prævaricatorem coram justo judice Deo, qui in se confidentes in quantumlibet arcto necessitatis articulo servare potest, conscientia reum tenebat. Sed quia in tanta temporis et discriminis angustia diu deliberandi spatium non habebat, vicit cito pietas fidei metum corporeæ fragilitatis, decrevitque comtempta morte fidelibus defunctis solitum precis subsidium nequaquam subtrahere; sed, si ita placeret Altissimo, supra tumulos eorum pro quibus orabat gladiis inimicorum confossus occumbere.

Itaque suppresso cursu gradum sistit, turbatumque tranquillans animum, facie, sicut solebat, ad orientem versa, Dominicam Orationem tanto sinceriori pietatis affectu dicere cœpit, quanto se hanc novissimam ad Deum fundere precem, et quasi ultimum vale fidelibus defunctis offerre existimabat. Interim vero crudelissimo lethalis odii livore exagitati rapidis passibus advolant inimici, cernentesque reverenter stantem virum, cujus sanguinem sitiebant, metu mortis diriguisse putabant; et quasi jam voti sui crudelem effectum habituri de scelere in continenti, ut sperabant, perpetrando, impie quidem, sed non impune tripudiabant. Nam ubi præcipitatione furibunda in insaniam versi, septa cœmeterii irrumpere, immunitatem ecclesiæ Dei violare, et hostiam submissa cervice inclinatoque capite stantem imitatione primi fratricidæ immolare festinabant, ecce repente vident armatorum multitudinem magnam totum cœmeterium replesse: quam defunctorum animas fuisse, pro quibus ille orabat, non improbabiliter credimus: quæ etiam intercessorem suum stipata corona ambientes, ut orationem quam pro eis inchoarat, absque impedimento perficere posset, sancta sollicitudine observabant, in adversarios vero gladios et hastas terribiliter vibrabrant. At vero Deo odibiles illi solo maligni desiderii voto homicidæ, videntes tam subitam rerum mutationem, et armatorum turbam sibi imminentem, stupefacti et mente consternati fugam velociter iniere; et qui alienam vitam crudeli occisione perimere venerant, emolumenti maximi loco reputabant, si suam fugæ præsidio servare potuissent. Devotus autem ille orator nil tale videns vel sentiens, postquam orationem suam complevit, cursum quem pietatis intuitu tantæ necessitatis articulo constrictus omiserat, repetens, pernici celeritate velut insequentium se inimicorum manus fugiens probe aufugit; et quia gladios furentium inimicorum, et de tam proximo sibi imminentium evadere potuisset, miratus expavit.

Cæterum post aliquantum temporis inimicitiarum nube charitatis ardore dissipata, pacisque pulchritudine inter partes stabiliter redintegrata, cum familiariter ab invicem quærerent, illi quidem, quid causæ exstitisset, quod, mortis articulo sibi imminente, immobilis stans de loco non motus fuisset; ille vero, cur vitæ ipsius pepercissent, cum opportunitatem perdendi eum nacti fuissent, cognita ab alterutro mysterii veritate, Dominum, qui facit mirabilia magna solus, magnifice collaudabant; et tam ipsi quam etiam plures alii qui tam grande miraculum percipere potuerunt, ad orandum pro fidelibus defunctis non mediocriter accensi sunt: quod utinam et nos et omnes quos hæc legere vel audire contigerit, religiosa devotione imitari non pigritemur! Quam stupendum, quantoque admirationis præconio dignum censebitur illud, quod de Eusebio Siciliæ duce divinitus factum per plures jam orbis partes, etiam per scripturam divulgatum est. Is enim cum haberet adversarium principem quemdam, qui divitiis multis et gloria terreni culminis exaltatus spem suam in robore et multitudine exercitus sui ponebat, ipse fiduciam suam Deo committens, pro liberatione animarum fidelium multa bona faciebat; et magno vere Dei miraculo per exercitum animarum sibi de cœlis missum niveis et equis et armis optime adornatum, tam ipsum æmulum suum quam cunctum exercitum ejus in deditionem recepit, atque per admonitionem earumdem animarum, pro impensis sibi ab eo beneficiis gratias agentium, et ad subveniendum defunctis exhortantium, confortatus, multo plura bona pro liberandis animabus fidelium, quam antea faciebat, per civitates et ecclesias suæ ditioni subjacentes agere decrevit. O quam certus de victoria esse poterit, qui pietate et precibus pugnat! O quam irrefragabili veritatis testimonio subnixa est sententia, qua dicitur, quia « qui pro alio orat, pro seipso laborat, » sicut huic religioso principi de quo loquimur, in summo honoris sui discrimine; et item devoto militi, cujus supra meminimus, in supremo vitæ suæ periculo tam feliciter quam excellenter experiri donatum est. Si enim pietatis opus esse creditur fideles pro fratribus et proximis, qui adhuc justitiæ opera exercere præmiaque justitiæ promereri valent, orare, quanto magis negotium pietatis omni acceptione dignum esse censebitur pro animabus fidelium intercedere, quæ jam nec opera justitiæ, per quæ bona merita conquæruntur, operari, nec ultra ad pœnitentiæ remedia confugere valent, sed solummodo peccatorum et negligentiarum suarum pœnas justa Divinitatis censura solvere coguntur?

CAPUT VII.

De sacerdote qui, dicens: « Requiescant in pace, audivit multas voces respondentes: « Amen. »

Verumtamen licet per se ultra operari nil valeant, pro se tamen laborantibus miro atque jucundo Dei omnipotenti dono collaborare, et quodammodo congratulari quandoque deprehenduntur, sicut ante multos annos cuidam religiosæ conversationis monacho accidisse certissima seniorum relatione audivimus, etiam et scripto ad posterorum memoriam signatum scimus. Apud provinciam, quæ Germania trans Rhenum dicitur, quæ vulgo Saxonia vocatur, in cœnobio, quod de Ordine Cluniacensi infra muros Parbrunnensis civitatis constructum, nomini SS. apostolorum Petri et Pauli attitulatum est, fuit priscis temporibus, dum adhuc Cluniacensis Ordo in statu suo vigeret, monachus quidam, secundum nomen suum Christum amans, nam Amo naturali nomine vocabatur. Hic cum esset sacerdotali honore præditus, officium sanctum moribus

sanctis adornare curabat, et divina mysteria devotione. qua spiritualem ministrum decebat, celebrabat. Ut autem tanto devotius quanto secretius incontaminatum sacrificium in arca contriti cordis offerre posset, capellulam quamdam in honore sancti Alexii consecratam, et ab oratorio ejusdem loci cœmeterio tantum interjacente remotam, causa dicendæ missæ frequentare solebat : unde et ipsum cœmeterium reciprocato itinere assidue terere necesse habebat. Ad sacram vero ædem vadens aut inde rediens, manum devotæ orationis absque tædio identitatis porrigebat fidelibus defunctis : et quo se transactis diebus suis incinerandum fore recogitabat, incineratorum piacula pie pensans, eorum supplicia mitigari suppliciter precabatur. Factum est autem in una dierum, dum celebratis sacris mysteriis rediret, et pignus sanctæ orationis iis quibus eum debitorem pietas effecerat, impigre, sicut solebat, persolveret, completaque oratione in conclusione subjungeret : « Requiescant in pace, » audivit manifeste magnæ multitudinis turbam respondentem sibi, et dicentem : « Amen, amen. » Quod ubi audivit, totus intremuit : et has voces esse animarum pro quibus orabat, reputans, tam contiguas eas sibi invisibiliter esse, miratus expavit, bonæque consuetudinis usum, quem eatenus devote servarat, tanto deinceps propensiori vigilantia persecutus est, quanto devotionis suæ obsequium acceptabile Deo, fideliumque animabus gratum et fructuosum existere tam inusitati miraculi novitate lætus agnovit. *Sancta ergo et salubris est cogitatio pro defunctis exorare, ut a peccatis solvantur* (*II Mach.* XII).

CAPUT VIII.

De puero qui post mortem peccata sua confessus est (53).

O æterna Dei Sapientia, quæ ex ore Altissimi prodiisti, attingens a fine usque ad finem fortiter, sed tamen disponens omnia suaviter (*Sap.* VIII)! quæ per prophetam dicis : *Misericordia mea non deficiet, et miserebor cujus misereri voluero* (*Exod.* XXXIII). Quid amplius, quid excellentius, quid dulcius de tua piissima benignitate humana natura peccatis et vitiis obnoxia exspectare poterat quam hoc quod pauperum tuorum sic pie misereris, scilicet ut mirabili nimis, et solum omnipotentiæ tuæ possibili commercio inter mortuos et viventes discurrente, illi quidem culpas et negligentias suas, quas carnem vegetantes minus correxerant, viventibus prodant; et sanctæ orationis subsidium propensius quærant; isti vero animas in tremendo jam examine tuo constitutas, datæ sibi potestatis auctoritate absolvere præsumant; singularis quoque sacrificii devota oblatione cum sanctæ precis assiduitate, ad gaudia paradisi sublevare prævaleant? Sed ecce, o benignissime, o misericordissime Fili Dei vivi, et fili B. virginis Mariæ, Domine Jesu Christe, adhuc aliquid sublimius et dulcius nobis de melliflua petra dulcedinis tuæ profluxit, dum sacramentum videlicet confessionis, profundos et inenarrabiles gemitus contriti cordis, baptismum quoque amarissimarum pœnitentiæ lacrymarum uni ex pusillis tuis, quanto magis, indebite, tanto magis pie concessisse probaris; et quod infirmitatis humanæ naturæ præsumere non auderet, ut fieret, hoc immenso pietatis tuæ munere factum merito inter maxima laudis tuæ præconia deputando miratur. Obsecro autem eos, qui hæc lecturi sunt, ne iis quasi falso conscriptis derogare velint, quia nostra jam memoria res acta est, sicut hodieque nonnullæ probabiles personæ de Ordine Cisterciensi testificantur. Beatæ itaque memoriæ D. Hugo Bonævallis abbas, quanta spiritualium charismatum gratia decoratus fuerit, cunctis qui tantum virum nosse, vel famam virtutum ejus percipere potuerunt, liquet. Hic in obsequio suo puerum cursorem habebat, qui vivacitate et agilitate servitii sui ad itineris commoda pernecessarius exstitit : ideoque tam ipsi abbati quam cæteris exteriora negotia curantibus charus et acceptus erat. Contigit vero, ut in dimidio dierum adolescentiæ suæ horrendum spiritus ac carnis subire divortium, duræque mortis, quæ nec ætati nec conditioni parcit, crudele vectigal solvere cogeretur. Gravi namque repente corporis invaletudine correptus, dum florentis juventutis suæ vigorem quotidianis defectibus marcessere gemeret, experimento didicit quam veraciter Sapiens dicat, quoniam *adolescentia et voluptas vana sunt* (*Eccle.* XI). Tandem vero de præsenti vita desperans, cœpit de futuræ vitæ statu, quantum pondus ægritudinis patiebatur, vel potius, prout pius Dominus inspirare dignatus est, pavida mente cogitare, seque lubricæ ætatis impulsu contra Deum ac Creatorem suum multa deliquisse mœstus illacrymans, confessionis remedium velut unicam tabulam in hujus sæculi magno et spatioso mari naufragantium quærere. Sed utrum subripiente mortis articulo, quod pie desiderabat minime consecutus sit, an confessus confessoris sui simplicitate vel negligentia canonice absolutus non fuerit, ignoramus : tamen quod ab iis, a quibus tam moriens quam defunctus juvari debuerat, minus quam tali adolescentulo, uni utique ex pusillis Domini expediret procuraretur, confessionis post mortem carnis factæ mirabilis probat eventus. Supradicto nempe venerabili abbati Hugoni quadam nocte in stratu suo quiescenti idem adolescens jam defunctus in visu apparuit, mœrentis atque in angustia constituti supplicem vultum et habitum prætendens. Denique, cum multa reverentia accedens, et genua sua super genua sancti abbatis decenter componens, manus quoquo supplices contra pectus ipsius protendens, supra venerabiles jacentis artus sic quasi ad orationem procubuit, atque ut confessionem suam recipere dignaretur, lacrymosa prece rogavit. Dehinc distinctis prorsus causarum eventuumque articulis in quibus se peccasse dicebat, confessionem flens et ejulans fecit : inter quæ in nonnullis etiam criminalibus se cecidisse, cum tantis suspiriis tamque largo lacrymarum profluvio fassus est, ut vix in vivente aliquo tantæ contritionis et compunctionis amaritudo possit inveniri. Confessione autem facta profundiores adhuc gemitus edens, uberioresque lacrymas lacrymis superaddens, cum maxima contritione cordis suppliciter precabatur ut sui misereretur, sibique supernum Judicem justis mitem, peccatoribus terribilem, sed pœnitentibus veniam promittentem, suis sanctis orationibus placatum reddere dignaretur. Interim vero religiosus abbas ad tantæ compunctionis lacrymas et suspiria per compassionis pietatem totus in semetipso liquescebat; et dum miseri angustiis per miserationis latitudinem respondere conatur, evigilat, secumque quod viderat et audierat mente pertractans, dum se ad compassionem defuncti intimis quibusdam stimulis urgeri sentiret, vanam non esse visionem intellexit. Ut vero totius dubietatis scrupulus de corde ipsius

(53) Certa est hæc historia, de qua in notis tomi III. *Biblioth. PP. Cist.* ad distinct. III, cap. 25, fusius agitur. Hic solum nota, non recte hic dici, suffragiis vivorum animam pœnis æternis subductam cum nullum peccatum mortale remittatur, nisi in hac vita : quo remisso, non est anima pœnis infernalibus addicta, ut inde egeat liberari.

tolleretur (mirum dictum!) mira omnipotentis Dei clementia, quod spiritualis substantia spiritualiter gessisse visa fuerat, materiali experimento in assertionem veræ visionis ei probare concessum est. Nempe, dum locum in quo pœnitens anima pœnitentiæ lacrymas fundens procubuerat, manu tangendo palparet, ita opertorium quo tegebatur, madefactum repetit, ac si spiritus, qui easdem lacrymas spiritualiter fudisse visus fuerat, liquidi elementi humorem in se habuisset. Sed in his similibusque divinæ potentiæ mirabilibus, si rationis consulatur sententia, quæ dicuntur, incipiunt esse incredibilia; sin vero virtus agnoscatur divina, desinunt esse mirabilia. Itaque reverendus abbas ex hoc jam nihil hæsitans, animam, quam sibi ad succurrendum Christi Domini clementia destinarat, in capitulo fratrum absolvens, et tam suis quam fratrum suorum orationibus, missarumque celebrationibus devotis, satisfactionem pro peccatis ejus offerens Deo, miseram et ream æternæ mortis suppliciis subduxit, immortalisque beatitudinis, ut pie credimus, per gratiam Dei participem effecit, sicque, quod impossibile erat apud homines, violentia sanctæ charitatis, cui etiam impossibilia cedunt, apud Deum possibile esse ostendit.

CAPUT IX.

De priorissa quadam per revelationem ad confitendum admonita.

Apostolus more suo de altitudine mysteriorum Dei loquens: *Ut innotescat*, inquit, *per Ecclesiam principatibus et potestatibus in cœlestibus multiformis sapientia Dei* (*Ephes.*, III). Dominus quoque, beato Job omnipotentiæ suæ opera dinumerando: *Concentum*, ait, *cœli dormire quis faciet?* (*Job* XXXVIII.) Mortali etenim naturæ impossibile est nosse quantæ dulcedinis, quamque intimæ suavitatis harmonia mulcet et delectat sublimes illas beatorum spirituum potestates per opera gratiæ multiformis sapientia Dei, per quæ sanctam Ecclesiam suam de lacu miseriæ et de luto fæcis, id est inquinamento peccati erutam, ipsorum sacro collegio consociat, non habentem maculam aut rugam, neque aliquid hujusmodi. Ipsa namque Sapientia et Veritate attestante didicimus, facilius esse, ut cœlum et terra transeat, quam ut unum iota, aut unus apex de lege gratiæ ipsius pereat (*Matth.*, V), id est ut vel minimæ occasiones, per quas etiam ultimi quique in populo Dei salutis remedia consequuntur, sic retardentur, ut non effectui mancipentur. Quapropter quam subtili occasione eadem benigna sapientia, cui pervigil cura est salutis hominum, cujusque oculis nuda et aperta sunt omnia; quamdam famulam suam de statu conscientiæ ipsius admonuerit, exempli gratia notabimus, quatenus omnis homo sanum sapiens, tanto validius ejusdem sapientiæ amore inardescat, quanto dulcius audit eam per familiare sibi sapientiæ organum protestantem delicias suas esse cum filiis hominum (*Prov.*, VIII). Priorissa cujusdam monasterii virgo erat Deo valde devota: quæ tam seipsam quam subditas sibi sorores ad districtionem disciplinæ regularis discreta sollicitudine coarctabat. Et licet placita Deo fuisset sancta conversatio ejus, unum tamen erat, quod puritati ipsius maculam inferebat; quamvis hoc ipsa in conscientia sua minime deprehenderet. Fecerat namque in infantia sua peccatum quoddam, quod puerili hebetudine neglectum, longitudine quoque temporis ita oblivione absorptum fuerat, ut nullatenus tale aliquid se fecisse meminisset. Nolens autem pius Dominus devotam sibi famulam, pro peccato, quod nequaquam verecundia, sed oblivio celabat, confundi ab inimicis suis in porta, tali ordine et quid, et quando deliquisset, ei manifestare dignatus est. Quadam namque nocte eidem venerabili priorissæ dormienti apparuit in visu femina quædam, quæ ipsam olim parvulam nutrierat, et quantum tenera ætas capere poterat, primis disciplinæ rudimentis imbuerat. Et proprio nomine eam compellans, sicut dudum infantem compellare consueverat: « Gilla, inquit, filia mea, quid agis? Quousque dissimulans negligentia torpes, et peccatum illud quod in infantia tua sub cura mea posita commisisti, per confessionis et pœnitentiæ remedia non diluis? » Cumque et qualitatem peccati ei intimasset, illa quasi rubore suffusa, et quod tanto ante perpetrarat ad memoriam reducens, respondit: « Nunquid tanti æstimabitur peccatum, quod infirma et stulta commisit ætas, nondum per exercitium et incrementum vitæ ad plenum explicita ratione, ut hoc tantopere confiteri, et pro eo pœnitere necesse habeam? » At illa: « Ergone parvi ponderis esse putas qualecunque peccatum, quod non est confessionis rubore pœnitentiæque labore deletum? Ausculta igitur diligenter quæ dico. Scias pro certo, et nullatenus dubites, quia sicut in cortinis seu parietibus effigies certis lineamentis expressisque proprietatibus membrorum depictæ cernuntur, ita in anima omnis hominis qui qualitercunque in vita sua discretionem boni et mali habere potuit, peccata etiam minima quæ commisit, fœda impressione signantur, exceptis duntaxat iis, quæ confessionis et pœnitentiæ officiis per gratiam Dei relaxata fuerint. »

His dictis somno priorissa excutitur, atque de verbis quæ audierat stupens, dum diligentius cogitat et recogitat, invenit vanam non esse visionem, sed vere in infantia sua tale aliquid se fecisse recolit, quale in visu audivit quod tamen ex quo annos discretionis intravit, et habitum religionis sumpsit, nunquam conscientiæ ipsius aciem reverberabat, quia a memoria penitus exciderat. Itaque gratias agens Deo, tanto sincerius et humilius confessa est et pœnituit, quanto sola largitate benignitatis Dei se hoc assecutam esse gaudebat, tantoque de cætero tam de præteritis quam de imminentibus peccatis suis sollicitior exstitit quanto divina hæc revelatione certius didicerat decipi eos qui, vel de ignorantia vel oblivione sibi blandientes, impunitatem conscientiis suis temere promittunt (54).

Supra (55) quoque in hoc volumine continetur conversum quemdam defunctum alteri converso viventi per visum apparuisse, eique peccatum quod ante duodecim annos, dum adhuc sæcularis esset, commiserat, quodque mortifera oblivione memoriæ elapsum fuerat, ad memoriam reduxisse, et, ut quantocius confiteretur et pœniteret, consuluisse, verbum cum timore et tremore audiendum premens, scilicet quod peccatum ante mortem minime solutum, post mortem insolubile maneat. Quid ergo erit de peccatis quæ rubori confusionis, seu tædium duræ pœnitentiæ, vel (quod his periculosius est), exactæ per tempus religiosæ vitæ confidentia celari suadet; si illa Dei famula de peccato in annis puerilibus perpetrato ad confitendum et pœnitendum, etiam per revelationem admoneri necesse habuit; et iste frater audivit, peccato criminali, quod oblivio celabat, si ante mortem legitime solutum non fuisset, post mortem veniam negari? Vere horren-

(54) Supra dist. V, c. 4.

(55) Illud infantiæ erratum, ut ream teneret feminam, debuit cum aliqua notitia vel scrupulo gravis sceleris admissum esse, et adultæ menti obversatum, alioquin ejus consecuta fuisset veniam per generalem contritionem.

dum est incidere in manus Dei viventis (*Hebr.* x); quoniam terribilis Deus in consiliis super filios hominum. Expedit itaque omni homini, tum præcipue religionem professo, præteritos annos vitæ suæ sedule recogitare in amaritudine animæ suæ, atque sine dissimulatione, oris confessione, cordis contritione, boni quoque operis exsecutione semetipsum dijudicare, si non vult cum hoc mundo damnari. Angusta nempe via quæ ducit ad vitam exoneratos et expeditos vix recipit, quia justus vix salvatur; oneratos vero et dilatatos curis et voluptatibus sæculi prorsus rejicit; nec obest januam vitæ intrare volenti, quantumcunque se humiliet : est autem horrendum malum, si vel transverso unius digiti plusquam superliminare patitur, se erigat; quia mox impinget, et conquassato capite corruet. Confidimus autem in Domino Jesu quia, si quis in adolescentia sua laxioris vitæ vias secutus criminibus et sceleribus se involverit; si excitante illo qui dicit : *Lazare veni foras* (*Joan.* xi), evigilaverit ad circumstrepentes se laqueos mortis, conatusque ad arctioris vitæ vias redire, trepido et sollicito scrutinio non semel, sed pluries, imo toto tempore vitæ suæ conscientiam suam discusserit, et quidquid in ea invenerit pure confessus fuerit, et insuper tam ea peccata quorum meminit, quam ea quorum forte non meminit, cum luctu et lacrymis pœnitentiæ Deo in oratione confitendo, continue se pro eis humiliaverit, pœnitentiæ fructu non carebit. Cæterum, sicut Apostolus ait, quia *qui ignorat, ignorabitur* (*Cor.* xiv); ita profecto si quis secundum multitudinem iniquitatum suarum, multitudinem miserationum Domini quærere detrectaverit; hujus, ut inde merito timemus, misericordia obliviscetur; et tam pro iis peccatis suis, quorum meminit, quam pro eis quorum forte non meminit, judicium durissimum portabit, quicunque est ille.

Recapitulatio finalis eorum quæ in hoc volumine continentur.

Explicitis iis quæ de initio Cisterciensis Ordinis, nec non et de reverendis atque in omni religione conspicuis viris, qui in Cistercio et in Claravalle claruerunt, scribere necessarium duximus, simul etiam de exemplis, quæ pro rei similitudine, non incongrue, ut arbitror, juxta finem locis opportunis inseruimus, hanc a lectore nostro vicissitudinis gratiam postulamus, ut si aliquid in hoc opusculo invenerit, unde ad amorem virtutum, odium vitiorum, sanctæque devotionis fervorem, inflammari se sen-

A tiat, Deo, sine quo nihil boni fit, et Patribus, quorum industria hæc ad nostram notitiam pervenerunt, gratias agat, nobis vero, quorum non parvo labore compilata, et in unum corpus compacta sunt, piæ orationis suffragium impendere dignetur. Neque enim quasi novi alicujus operis auctores hæc conscripsimus, sed sicut in exordio hujus voluminis præfati sumus, ea quæ a studiosis Patribus sparsim exarata reperimus, ad manifestiorem rerum notitiam, majoremque legentium utilitatem, in unum collegimus, pauca tamen capitula, quæ a religiosis et fide dignis personis certa relatione didicimus, continuationi intexere curavimus, ita pulmentum filiis prophetarum ex herbarum in agro veterum Patrum collectarum concisione et decotione parantes, ut coloquintidas falsitatis tanquam mortiferum helleborum in olera concidere nefas duceremus. Duplicis autem rationis consideratio, nos ad hanc partem sollicitudinis invitavit : Et primo quidem, ut fratribus nostris, qui in remotioribus orbis partibus sacrum Ordinèm no-
B strum professi, sanctam domum Cisterciensem, tanquam caput et matrem omnium nostrum, itemque sanctam domum Clarævallis, propter beatum Bernardum charius amplectuntur, de initio Ordinis nostri certam notitiam traderemus, utriusque etiam domus primi Patres quam sublimem, quamque imitatione dignissimam vitam duxerint, ad ipsorum ædificationem panderemus, secundo vero ut monachis Nigri Ordinis calumniandi occasionem tolleremus, qui coram sæcularibus et rerum ignaris derogant Ordini nostro, dicentes eum ex præsumptione cœpisse, et Patres nostros, qui primo de Molismo egressi sunt, absque licentia abbatis sui egressos fuisse, quod quam falsum sit, principia hujus voluminis plenissime testantur. Absit enim ut præsumptio, mater ruinæ, noverca stabilitatis, ullam partem habuerit in religioso propositio sanctorum virorum! absit ut non rationis et divinæ auctoritatis plenum fuerit voluntarium sacrificium servorum Dei, per quod laboribus et ærumnis multis desu-
C dantes, semetipsos in ara quotidianæ crucis hostiam vivam, sanctam, Deo placentem, immolare non dubitarunt, ut Ordinis monastici puritatem, de squalore dissolutionis et barathro prævaricationis erutam, proprio labore et industria ad multorum salutem, in antiquum sacræ religionis statum, Deo auxiliante reformarent! Horum fortissimorum athletarum Christi dux : et signifer exstitit beatæ memoriæ D. Stephanus, cujus supra meminimus, etc. *Reliqua vide supra in S. Bernardi Vita prima lib.* vii, *col.* 449.

SANCTI BERNARDI

CLAREVALLENSIS ABBATIS

GENUS ILLUSTRE ASSERTUM.

ACCEDUNT

ODONIS de Diogilo, JOHANNIS Eremitæ, HERBERTI Turrium Sardiniæ archiepiscopi, aliorumque aliquot scriptorum opuscula duodecimi post Christum sæculi historiam spectantia

CURA ET STUDIO

PETRI FRANCISCI CHIFFLETII

SOCIETATIS JESU PRESBYTERI.

(Divione, typ. Philib. CHAVANCE, 1660, in-4.)

REVERENDISSIMO PATRI AC DOMINO

D. PETRO HENRY

ABBATIS CLAREVALLENSI MERITISSIMO

Multa sunt, Vir Reverendissime, quæ hoc opusculum tibi uni præ cæteris vindicant. Primum illa Sapientis quasi lex : « Ad locum unde exeunt flumina revertuntur ut iterum fluant (Eccle. I, 7). *Odonem de Diogilo, Herbertum Turritanum archiepiscopum, Joannem Eremitam, adeoque hujus voluminis, optima quæque, de Clarevallensis bibliothecæ penu divite accepi olim a decessore tuo beatæ memoriæ Claudio l'Argentier. Ea ipsa tibi a me potiori jure redhibenda sunt; quod ille fecit quidem ut ad me pervenirent, tu etiam ut publicum per me aspicerent. Deinde quæ his continentur, non modo prodiere e tua Claravalle, sed et eam maxime illustrant, docentque quantos hæc splendida vallis (ut ad Sidonium alludam* (56) *« miserit in cœlum montes. » Ecquis ascetarum tuorum his exemplis non inardescat, dum hic legerit quæ veterum Patrum suorum sanctitas morum, quam familiaris cum Deo et superis consuetudo, quæ morientium fiducia ; quæ exsultatio, qui triumphi, e lectulis suis recto tramite ad æternas beatorum mansiones evolantium? Tibi nimirum hanc gratiam debebunt, qui has ipsas dignas cedro et sempiternis monumentis historias, de blattarum pulvere ac tenebris in apertam lucem emergere voluisti. Quid plura? De S. Bernardo in primis mira hic liber continet. Cui porro nuncupandus, nisi tibi, qui non modo Clarevallensis abbatis nomen geris, sed et cumulate « tanti (quod caput est) mensuram nominis imples. » Historice loquor : nullus hic tropus, nulla auxesis. Tu a primo tyrocinio per omnes regularium officiorum gradus probatus, sic horum munerum partes explevisti, sic tuis præluxisti, ut illi Patrem communem te maxime optarent, cujus in sinu acquiescerent, cujus regerentur consiliis, cujus vitæ ratione ac temperamento ad meliora incitarentur. Patere tibi a me dici, quod non adblandiendi libido, sed æqui, boni verique amor exprimit. Duo quædam præ aliis mirari licet in magno Bernardo, cujus obtines sedem. Hinc paternum erga suos affectum, et* φιλανθρωπίαν *quam vocant ac suavitatem in congressibus : inde zelum et vigorem animi in carpendis vitiis, ac præsertim in exagitandis Ecclesiæ rebellibus. Hæc ipsa in te amant qui te probe norunt. Sic se a te diligi, sic foveri gloriantur tui, ut filios ab optimo parente. Sic in rebus gerendis tu semper similis es, ut in te comitas gravitate condita omnium oculos feriat. Nec ideo deesse tibi dixerim, ubi res poscit, aculeum severitatis. Referam quod in Claravalle ante duos fere annos gestum est, quodque ab oculatis testibus ipse accepi. Accumbebant mensæ tuæ graves aliquot viri, eratque cœtus convivarum quasi duodenarius. Ex his hospes unus, ætate juvenis, familia clarus, ando appulsus est ad exerendum animi sui virus : erat vero, ut ferunt, de Janssenianorum damnata furba, et inter illos æquo solutior. Igitur cæco impetu quædam impie in sanctorum reliquias, quædam in tanctissimum dominum nostrum Alexandrum papam septimum irreverenter effutiit. Non tulisti proservi hominis impudentiam. Erectus in pedes, silentium ei indixisti, temerariam ejus audaciam severe tedarguisti; minatus, ni desisteret, mox illum a te et cænaculo et domo cum dedecore exturbandum. rrofuit juveni tua hæc castigatio. Ille quasi de cœlo tactus repente obmutuit. Tu tuum de nostræ relipionis sacris ac mysteriis sensum, atque erga Romanos pontifices intimam reverentiam gravi oratione*

(56) In *Eucharistico* ad Faustum.

testatus, sensus eosdem convivis, ac per eos aliis quamplurimis impressisti. Macte his studiis, abba reverendissime. Sic Bernardum quem officio repræsentas, exhibere perges etiam moribus. Sic illi, ac cæteris decessoribus tuis jam cœlo receptis, post vitam hanc bene beateque transactam (quam diuturnam apprecor) novum sidus accedes. Hoc opto, hoc voveo.

Divione, IV *Nonas Februarii, anno æræ Christianæ* M. DC. LX.

Rev. P. T.

Addictissimus Petrus Franciscus CHIFFLETIUS.
presbyter e Societate Jesu.

IN SEPTEM LIBELLOS

ODONIS DE DIOGILO

DE

LUDOVICI VII

FRANCORUM REGIS, COGNOMENTO JUNIORIS,

PROFECTIONE IN ORIENTEM

PRÆFATIO.

1 Est Diogilum (vulgo DEVIL) Parisiensis agri villa, S. Eugenii Toletanorum primi episcopi martyrio nobilis, a qua Odo hic, monachus Dionysianus et ortus est, et nomen tulit. Scribit de regis itinere ad abbatem suum Sugerium, regni Francici administratorem relictum, ipse regi comes itineris, a sacris et a secretis, regisque adeo lateri tantum non perpetuo affixus, ac ejus non modo rerum gestarum conscius, sed etiam consiliorum particeps. Tenuit ea peregrinatio annos omnino duos, quorum prioris cursum et casus varios Odo tam accurate explicuit ut scriptorum nemo alius. Indidem autem scribit; unde et rex ipse ad Sugerium de eodem argumento, nempe ex Antiochia Syriæ, ad quam jam multa passi appulerant die 19 mensis Martii, quæ fuerat feria sexta infra hebdomadam tertiam Quadragesimæ anni 1148. Et nos regiam illam epistolam huic relationi idcirco appendimus, ut alteri ab altera lux affulgeat. Quod enim rex integra vix pagina Sugerio insinuat, hoc ipsum Odo septem libellis eidem exponit, quos diu desideratos summeque expetitos, nunc tandem ex codice ms. Clarevallensi in publicum emittimus. Præfatur de conventu episcoporum et procerum apud Bituricas, ad diem Christi Natalem qui anni 1146 Dionysiani caput fuit; ubi Godefridus Lingonensis episcopus cum de Rohes sive Edessæ depopulatione, Christianorumque a Turcis oppressione intolerabili perorasset, simul omnium 2 animos ad ferendum auxilium permovit. Legimus porro in Chronico Cisterciensi ms., et apud Robertum de Monte, compluresque alios ad sanctum sepulcrum peregrinationem illam susceptam ex voto a Ludovico rege, compuncto ob incensam castri Vitriaci basilicam, cum mille et trecentis promiscuæ multitudinis quæ in eam confugerat, capitibus in ea inclusis: quod regis facinus, anno Christi 1142 S. Petri Catalaunensis Chronicon vetus ascribit. Ut ut sit, ad eam expeditionem, crucis ex more assumendæ dicta est Paschatis proximi dies, quæ fuit Martii mensis prima et tricesima, locus Vezeliacum castrum, beatæ Mariæ Magdalenæ olim reliquiis, et Gerardi comitis Berthæque ejus conjugis liberalitate inclytum, ubi regis exemplo, et S. Bernardi Clarevallensis abbatis prædicatione accensus populus ingens, ei se peregrinationi in annum proximum devovit. Probatum maxime id consilium Eugenio papæ tertio. Interim Stampas indicta sunt comitia ad *Circumdederunt me*, hoc est ad Dominicam Septuagesimæ, quæ anno illo 1147, die mensis Februarii sexta decima evenit. Ibi sacræ militiæ firmata vota, totiusque exercitus lustratio ad Mettensem civitatem, et Pentecostes quartam feriam edicta. Trajectus est Rhenus Vormatiæ, Danubius Ratisponæ: inde per Bavariam, Hungariam, et Bulgariam, in Græci imperatoris Manuelis Comneni ditionem iter fuit. Is datæ Christianis Latinis fidei immemor, adversus eos cum Turcis clanculum fœdere inito, non Francicum modo, sed et Germanicum Conradi imperatoris florentissimos exercitus, datis amicitiæ obtentu viarum ducibus, per silvarum invia et montium confragosa circumductos, Turcorum deinde insidiis exceptos, opibus, impedimentis, equis, armis, viris nudavit ac pene ad nihilum redegit. Quam tragœdiam, inspector ipse Odo Sugerio suo tantum non oculis subjicit. Stupuit orbis terrarum potentissimorum duorum regum tantos apparatus conatusque paucorum mensium spatio in irritum cecidisse. Nec defuere qui tum Bernardo hujus belli incentori gravem struerent calumniam, cum nimirum (quæ vulgi imprudentia est) consilia ex eventis æstimarent. Sed eam abunde purgavit 3 perspecta viri sanctimonia, cujus etiam apostolico zelo divina ipsa virtus signis multis, ac prodigiis patrocinata est. Scribebat Odo ad Sugerium ea mente, ut hic, sicut Ludovici senioris, cognomento Grossi, vitam ac res gestas stylo explicuerat sic et filii ejus Ludovici Junioris historiam posteritati commendaret. Sed ne integra prodiret, intercessit Sugerii obitus, anni æræ Dionysianæ 1152, Idibus Januariis vita functi: cui successor electus Odo de Diogilo, ad annos octodecim Dionysiano monasterio abbas præfuit. Deprehendere autem mihi videor ex præfatione vulgata Gestorum Ludovici VII, quæ in regis hujus et Alienordis conjugis divortio finiuntur, ea Sugerii opus esse aut saltem ab illo inchoatum, quod vel Odo, vel recentiorum alius quispiam prosecutus, subinde interpolarit.

ITINERARII HUJUS OPUSCULI

ΤΑ ΤΟΠΙΚΑ, ΚΑΙ ΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ.

—

1. In Natali Domini, adeoque primo ipso die anni Dionysiani 1146, apud Bituricas, in episcoporum et procerum conventu, Godefridus Lingonensis episcopus orationem habuit de Rohes, sive Edessæ depopulatione et Christianorum orientalium oppressione a Turcis. Indicta sunt super ea re comitia Vezeliaci in proximum Pascha.

2. Die Paschæ, 31 Martii anni ejusdem 1146, ad S. Bernardi Clarevallensis abbatis prædicationem, Vezeliaci decernitur expeditio in Terram Sanctam. Assumuntur cruces primum a rege Ludovico Juniore, atque ab ejus conjuge Alienorde regina; tum horum exemplo ab aliis innumerabilibus. Datur solidus annus bellico apparatui.

3. Anno 1147, Stampas regis jussu convocantur episcopi et optimates regni ad *Circumdederunt me*, hoc est ad Dominicam 4 Septuagesimæ, quæ fuit 16 Februarii. Eligitur via per Constantinopolim. Constituuntur qui rege peregre profecto regnum administrarent, Sugerius abbas S. Dionysii, cum Guillelmo Nivernense comite. Sed hic haud multo post in Carthusiam se recipiens, ibi monasticum habitum ex voto suscepit. Ad urbem Metensem concursus militiæ, et lustratio exercitus imperatur in imminentem Pentecosten.

4. Subinde Roma adveniens Eugenius papa III Pascha 20 Aprilis ad S. Dionysium celebravit..Ibi rex de ejus manu vexillum regium, cum pera et benedictione accipit. In quartam feriam Pentecostes profectio indicitur. Guillelmo Nivernensi comiti Samson Remensis archiepiscopus, et Rodulfus Viromandensis comes regni rectores substituuntur.

5. Rex per Virdunum Metas venit ad Pentecosten. Eo post paucos dies totus confluit exercitus, ducitur, Wormatiam pervenitur apostolorum Petri et Pauli festa die, Junii 29.

6. Wormatiæ trajecto Rheno, Herbipolim seu Wirceburgum tridui itinere contenditur : indeque pari distantia Ratisponam, ubi trans Danubium exercitus deportatur.

7. Ratispona secundo Danubio, tribus pariter diariis ventum est Pataviam. Hinc in Novam urbem, seu Neoburgum quinque circiter dierum itinere. A Neoburgo ad portas Hungariæ, unius non amplius diei iter fuit.

8. Per Hungariam diebus quindecim transitum est. Indeque in aditu Bogariæ, seu Bulgariæ, Bellagrava Bogarensis, sic nuncupari solita, ut ab Hungariæ cognomine civitate distinguatur.

9. A Bellagrava uno tantum diario abest Brundusium paupercula civitas. A Brundusia quinta die perventum est in Græciæ urbem, nomine Nit.

10. A Nit quatuor diebus in Hesternit, totidem hinc in Philippopolim. Philippopoli jam ante obierat Alvisus Atrebatensis episcopus, VIII Idus Septembris, Constantinopolim ad Græcorum imperatorem præmissus legatus a Ludovico rege.

11. A Philippopoli Andrinopolim diaria fuerunt quatuor; ab Andrinopoli Constantinopolim quinque.

12. Constantinopoli Ludovicus rex festum S. Dionysii cum Græcis celebravit.

13. Egresso rege Constantinopoli in Romaniam post exercitum suum, sol media sui parte obscuratus est, die Dominica, VII Kalendas Novembris. Quam defectionem illustrem fecit basilica S. Stephani Catalaunensis, cum primario altari, eo ipso die et hora, ab Eugenio papa III aliisque tum episcopis, tum cardinalibus ritu solemni consecrata; ut ex ejus ecclesiæ antiquis tabulis didicimus, quarum exemplar ad finem hujus opusculi lectori exhibemus.

14. Interim Alemannorum exercitu, qui a Constantinopoli Antiochiam versus brevissimum per Iconium, sed periculosissimum iter arripuerat Græcorum dolis Turcorumque armis pene confecto; eorum imperator Conradus, triginta millibus militum suorum amissis, venit ad regem Ludovicum, opem ab eo et solatium quæsiturus : et cum eo ad lacum Nicænum, apud castrum Lupar colloquium habuit sub initium Novembris.

15. Post festum S. Martini rex ad castrum Esseron venit, hinc Demetriam, tum denique Ephesum, Smyrna et Pergamo ad sinistram relictis. In valle Ephesina, quæ et Decervion, Natale Domini cum feriis aliquot sequentibus celebravit.

16. Itum hinc Laodiciam versus per vada fluminis Mæandri : quæ ad vada Turcorum magna est edicta a Francis strages, haud quidem ipsis incruenta : quippe eo loco inter cæteros Milo de Negentiaco aquis præfocatus interiit.

17. Tertio post die perventum est Laodiciam : unde in montana eductus Francorum exercitus, Turcorum pariter et Græcorum circumseptus insidiis, mense Januario anni 1148, magnam partem disperiit. Acta est apud Satelliam a copiarum reliquiis Purificatio beatæ Mariæ : quæ urbs antiquis Attalia memoratur (*Act.* XIV, 24).

18. Capto deinde consilio de petenda Antiochia itinere maritimo, per quinque hebdomadas exspectati sunt venti ferentes, tum hebdomadis tribus iter confectum, appulsumque Antiochiam feria sexta post mediam Quadragesimam, die mensis Martii 19. Hinc datæ litteræ et regis, et Odonis de Diogilo ad Sugerium abbatem.

Epistola Ludovici VII, Francorum regis, cognomento Junioris, ad Sugerium abbatem S. Dionysii et regni administratorem, data Antiochiæ in Syria, cum ad eam rex navigio pervenisset anno 1148, die Veneris, post mediam Quadragesimam, mensis Martii 19.

(Est inter Sugerii vulgatas epistolas numero 39. — Vide *Patrologiæ* t. CLXXXVI, col. 1365, in Sugerio.)

ODONIS DE DIOGILO

DE

LUDOVICI VII FRANCORUM REGIS

COGNOMENTO JUNIORIS

PROFECTIONE IN ORIENTEM

Cui ipse interfuit

OPUS SEPTEM LIBELLIS DISTINCTUM.

EPISTOLA ODONIS

AD VENERANDUM ABBATEM SUUM SUGERIUM.

7-9 Ecclesiæ Beati Dionysii venerando abbati SUGERIO, monachorum ejus minimus ODO de Diogilo, salutem.

Velle adjacet mihi, perficere autem non invenio, ut de via sancti sepulcri vobis aliqua idoneæ denotem quæ mandetis stylo vestro memoriæ sempiternæ. Nam detentus adhuc in agone itineris, et imperitia præpedior et labore. Est tamen tentandum aliquando id etiam quod nequimus, ut nostro conatu viros strenuos ad hoc quod volumus, et non possumus, incitemus. **10** Ego igitur cum in via sancti sepulcri gloriosi regis Ludovici beneficia ubertim senserim et secretius familiaritati adhæserim, referendarum gratiarum affectum quidem habeo, sed non ministrant vires effectum. Sit hoc beati Dionysii, cujus amore hoc fecit, et vestrum, quia monachum vestrum loco vestro suscepit. Vos tamen multum pro vobis debetis, quem specialiter in regno suo dilexit, ei zelo ductus fidei propagandæ, ad tempus illud dimittens, vobis commissit. Ibi tamen vigilavit sibi, sua credens expertæ fidei, sapientiæ singulari. Vos Patris ejus gesta scripsistis, sed criminis erit laudare posteros notitia filii, cujus omnis ætas est A forma virtutis. Nam cum regnare cœperit pene puer non fuit illi gloria sæculi materia voluptatis, sed dedit augmentum virtutibus ejus et lucem. Unde, si quis gesta ejus ab itinere Jerosolymitano describere cœperit, futuris regibus exempli propositi a Deo maximam partem truncabit. Nos enim magis miramur in puero Nicolao quartam et sextam feriam papillarum et reliquam indolem, quam præsulatus ejus admirabilem sanctitatem. Vos igitur, cui jure debetur reverentia scribendi de filio, qui prius patrem stylo traxistis in lucem, et qui jure debetis obsequium, abundantiori gratia functus amborum, incipite a pueritia ubi cœpit virtus oriri. Quod vos melius scitis, quia, sicut nutritius, secretius didicistis, Ego vero, etsi impeditus sermone, sed non scientia B rerum quæ in via sancti sepulcri gestæ sunt (quippe qui sicut capellanus illi surgenti sæpius aderam, et cubanti), ut ita dixerim, quasi balbutiendo, summatim vobis offeram veritatem, litterali eloquentia venustandam. Nec ideo vos pigeat exsequi **11** quod debetis, si hoc auditis a pluribus usurpari. Imo gratum habetote, si laudes habet multorum qui meruit omnium.

LIBELLUS PRIMUS.

Anno Verbi incarnati millesimo centesimo quadragesimo sexto, gloriosus rex Francorum et dux Aquitanorum Ludovicus, regis filius Ludovici, cum esset viginti quinque annorum, ut dignus esset Christo, Verzeliaco in Pascha bajulando crucem suam, aggressus est eum sequi. In Natali Domini præcedenti, cum idem pius rex Bituricas curiam celebrasset, episcopis et optimatibus regni ad co-

ronam suam generalius solito de industria convocatis, secretum cordis sui primitus revelavit. Tunc religiosus vir episcopus Lingonensis, de Rohes, quæ antiquo nomine vocatur Edessa, depopulatione et oppressione Christianorum et insolentia paganorum satis episcopaliter peroravit, et de flebili materia fletum plurimum excitavit; monens omnes ut cum rege suo ad subveniendum Christianis Regi omnium militarent. Ardebat et lucebat in rege zelus fidei, contemptus voluptatis et gloriæ temporalis, exemplum omni sermone præstantius. Tamen quod serebant, verbo episcopus, rex exemplo, non illico messuerunt. Statutus est ergo dies alius Verzeliaco in Pascha, quo in Passione Domini omnes unanimiter convenirent; et in resurrectione, quibus foret cœlitus inspiratum, crucis gloriam exaltarent. Rex interim pervigil in incepto, **12** Romam Eugenio papæ super hac re nuntios mittit. Qui lætanter suscepti sunt, lætantesque remissi, referentes omni favo litteras dulciores, regi obedientiam armis modum et vestibus imponentes jugum Christi suave suscipientibus peccatorum omnium remissionem, parvulisque eorum et uxoribus patrocinium promittentes, et quædam alia quæ summi pontificis sanctæ curæ et prudenti visa sunt utilia continentes. Optabat ipse tam sancto operi manum primam præsens imponere, sed tyrannide Romanorum præpeditus non potuit. Sancto vero Clarevallensi abbati Bernardo curam istam delegavit. Tandem dies adfuit regi optatus. Abbas etiam apostolica auctoritate, et propria sanctitate munitus, et convocatorum maxima multitudo loco et termino pariter adfuerunt. Suscepit ergo rex a summo pontifice sibi missum crucis insigne, et proceres multi cum eo. Et quoniam in castro locus non erat qui tantam multitudinem capere posset, extra in campo fixa est abbati lignea machina, ut de eminenti circumstantibus loqueretur. Hanc ascendit cum rege cruce ornato. Cumque cœleste organum more suo divini verbi rorem fudisset, cœperunt undique conclamando cruces, cruces expetere. Et cum earum fascem præparatum seminasset potius quam dedisset, coactus est vestes suas in cruces scindere et seminare. In hoc laboravit quandiu fuit in villa. Supersedeo scribere miracula quæ tunc ibidem acciderunt quibus visum est id Domino placuisse, ne, si pauca scripsero, non credantur plura fuisse; vel si multa, materiam videar omisisse. Tandem edicto quod post annum progrederentur, omnes ad sua cum gaudio repedarunt.

Abbas vero sub **13** tenui corpore, et pene præmortuo robustum tegens spiritum, ubique circumvolat prædicando, et multiplicati sunt super numerum in parvo tempore crucem portantes. Rex quasi jam nactus gaudium suum fidei propagandæ, de spe futuri exercitus copiosi, Apuliam regi Rogerio nuntios mittit. Qui de omnibus rescripsit ad libitum. Insuper viros remisit nobiles qui, regnum suum in victualibus, et navigio, et omni necessitate, et se

A vel suum filium itineris socium promittebant. Misit etiam alios Constantinopolitano imperatori, cujus nomen ignoro, quia non est scriptum in libro vitæ. Hic in longo rotulo prolixam adulationem depinxit, et regem nostrum nominando sanctum, amicum et fratrem, promisit plurima quæ opere non implevit. Sed hæc alias. Alemannorum et Hungarorum etiam reges de foro et transitu requisivit; quorum nuntios, et litteras ad suam voluntatem recepit. Harum quoque regionum duces multi et comites, ejus exemplo provocati, de itineris illi societate scribebant. Sic ad nutum omnia procedebant. Interea fama volat, Angliam transfretat, et aliarum recessus penetrat insularum. Parant naves maritimi cum rege navigio processuri. Cæterum, dum rex lustrans

B omnia statum regni ordinat, dum subditis in posterum pacem firmat, omnes undique nuntii Parisiis convenerunt. Revertenti omnes pariter affuerunt: imperatorum sacras et ducum chartas offerunt, verboque et litteris quidquid poposcerat pollicentur. Habet rex optionem cui fidem habeat, in quo compendium credat. Sed illi mos erat ut socii essent consilii qui forent et laboris, Omnes igitur ad *Circumdederunt me* Stampas vocat, ut **14** pariter eligerent, quod pariter tolerarent. Qui sicut fuerunt inveniendo alacres, sic utinam essent in electione prudentes! Congregata enim loco et termino episcoporum et nobilium multitudine, tam gloriosa quam magna, prædictus etiam abbas et prædicandus præsentiam suam obtulit, et rumorem attulit, et utroque lætabundam reddidit concionem. Nam de

C Alemannia veniebat, regemque et regni proceres militiæ crucis Christi adjunxerat. Deinde diversarum regionum leguntur litteræ, nuntii audiuntur, et hæc usque ad vesperum protenduntur. In his duxerunt lætam diem; et quod superfuit in crastinum distulerunt. Venit dies magis læta quam prospera. Interfuere congregatis, qui Græcos dicerent, sicut lectione et experientia noverant, fraudulentos. Rex autem et sui, qui merito nullarum gentium vires timebant, fraudes utinam timuissent! Sed quia non est consilium nec prudentia contra Deum, elegerunt viam per Græciam morituri. Sic secunda dies terminata est, non secunda.

Tunc viri nobiles, regis Rogerii nuntii, confusi abeunt, dolentium habitu domini sui satis expresse

D monstrantes affectum, de dolis Græcorum prædicentes nobis quod postea sumus experti. Nec mirum si Rogerius rex potens et sapiens regem optabat, si Francos diligit, nostrarum partium oriundus. Postremo revolvit diem tertiam gratia Trinitatis; et congregati, gratia prius sancti Spiritus invocata, (quam pridie utinam similiter invocassent!) deinde a sancto abbate sermone habito spiritali, de regni custodia prosequuntur. Rex autem more suo sub timore Dei reprimens potestatem prælatis Ecclesiæ et regni optimatibus eligendi indidit **15** libertatem. Eunt igitur ad consilium, et post aliquantulam moram, cum quod erat melius elegissent, san

ctus abbas præcedens revertentes, sic ait : Ecce gladii duo hic. Satis est. Te, Pater, Sugeri, et Nivernensem comitem monstrans. Quod valde placuit omnibus, si soli comiti placuisset. Sed se ille Carthusæ devoverat, quod cito post effectui mancipavit, et nec regis nec omnium diutinis precibus potuit revocari. Imponitur tandem tibi soli onus amborum, quod inconcussa pace tulisti, et hoc esse onus Christi ex levitate sensisti. Inter hæc indicitur dies in Pentecosten profecturis, et in optatis undecunque Metis glorioso et humili principi congregandis. Post hæc, ne aliquid deesset benedictionis aut gratiæ, Romanus pontifex Eugenius venit, et Pascha Domini in ecclesia Beati Dionysii honore quo decuit celebravit. Affluunt multi multarum partium utrique miraculo, videlicet regi et apostolico peregrinis. Papa vero bene ordinata confirmat, enormia multa componit, dum regis promotionem exspectat. Illo anno in quarta feria Pentecostes edictum accidit. Sic regi celebria cuncta succedunt. Dum igitur a beato Dionysio vexillum, et abeundi licentiam petiit (qui mos semper victoriosis regibus fuit), visus ab omnibus planctum maximum excitavit, et intimi affectus omnium benedictionem accepit. Dum vero pergeret, rem fecit laudabilem, paucis tamen

A imitabilem, et forsitan suæ celsitudinis nulli. Nam, cum prius religiosos quosque Parisiis visitasset, tandem foras progrediens, leprosorum adiit officinas. Ibi certe vidi eum cum solis duobus arbitris interesse, et per longam moram cæteram suorum multitudinem **16** exclusisse. Interim mater ejus, et uxor, et innumeri alii ad Beatum Dionysium præcurrunt. Et ipse postmodum veniens, papam, et abbatem et Ecclesiæ monachos invenit congregatos. Tunc ipse humillime humi prostratus, patronum suum adorat; Papa vero et abbas auream portulam reserant, et argenteam thecam paululum extrahunt, ut osculato rex et viso quem diligit anima sua, alacrior redderetur. Deinde sumpto vexillo desuper altari, et pera, et benedictione a summo pontifice, in dormitorium monachorum multitudini se subdu-
B cit. Non enim patiebantur moras oppressio populorum, et mater et uxor, quæ inter lacrymas et calorem pene spiritum exhalabant. Sed luctum et planctum qui ibi inerat velle describere, tam stultum est quam impossibile. Illo die retentis paucis suorum, in refectorio comedit cum fratribus; et osculatis postmodum omnibus recessit, orationibus et lacrymis omnium prosecutus.

LIBELLUS SECUNDUS.

Tædiosa est semper longa loquacitas pluribus occupato. Unde vereor ne nostra oratio nimis prolixe sine respiratione cucurrerit. Sed date, quæso, mihi, Pater, hanc noxam. Intereram lætis rebus, et patriæ meæ, nomina scribens, et rerum reminiscens, quod lætus videram, sine tædio diutius recolebam. Non enim cito afferunt jucunda laborem. Modo vero novo principio succingor ad aspera, intraturus exteras regiones, sicut actu fecimus, sic sermone; et laboriosa deinceps citius **17** terminabo.

Post discessum gloriosi regis ab ecclesia Beati Dionysii, nihil in regno ejus actum est memorandum, nisi forte vultis scribi quod in regni cura vobis dedit socium Remensem archiepiscopum. Nescio tamen si comes Rodulfus, quia tunc excommunicatus erat, debeat a communione nostri sermonis excludi, qui (ne vobis duobus deesset gladius sæcularis) tertius additus est, ut triplex funiculus difficile rumperetur (*Eccle.* IV). Metis ergo, quia ibi convenimus, stylum vertamus : ubi rex cum jure dominii nihil suum invenerit, omnes tamen invenit ex gratia, sicut Verduno jam fecerat, quasi servos. Fixis ergo tentoriis extra urbem, paucis diebus venientem exercitum exspectavit, statuitque leges paci cæterisque utilitatibus in viam necessarias, quas principes sacramentis et fide firmaverunt; sed quia ipsi non bene tenuerunt, eas nec ego retinui.

C Inde præmittit Wormatiam prudentes et religiosos viros, Aluisum Atrebatensem episcopum et Sancti Bertini abbatem Leonem, ut in Rheno qui ibi præterfluit navigium subsequenti exercitui præpararent. Quod optime compleverunt, congregata undique tanta multitudine navium ut ponte non egerent. Hujus clerus et populus civitatis in solemnitate apostolorum Petri et Pauli regem valde solemniter susceperunt. Hic primam nostri populi stultam superbiam sensimus.

Transmearunt enim milites, inventaque pratorum satis ampla latitudine, venerabilem episcopum Luxoviensem Arnulfum, cum suis Northmannis et Anglis domino regi placuit exspectare. Affluebant nobis per fluvium ab urbe victualia, et erat
D nostrorum et indigenarum assiduus commeatus. **18** Oboritur tandem rixa. Peregrini autem nautas in fluvium projecerunt. Quo viso cives currunt ad arma, et vulneratis aliquibus unum illico peremerunt. Turbantur hoc scelere peregrini, clamare ignem pauperes, tam civibus exitiabilem quam etiam quibusdam nostris, divitibus mercatoribus scilicet et cambitoribus. Sed utrosque stultos, Deo volente, represserunt utrarumque partium sapientes. Cives tamen adhuc timent, et subductis utrique ripæ navibus auferunt commeatum. Sed religiosus vir Atrebatensis episcopus, navi quadam cum labore re-

perta cum quibusdam baronibus transmeat, turbam sedat, et securitatem civibus pollicetur. Postea reductis navibus commeant more solito, nobisque necessaria ministrantur.

Huc usque quod de populo malum præsagium habebatur, hic primo expertum est. Exinde multi de turba se per Alpes a nobis separaverunt, quia omnia præ multitudine carius emebantur. Rex quoque castra movet præmisso Ratisponam venerando Atrebatensi, cum cancellario et abbate Sancti Bertini causa nuntiorum imperatoris Constantinopolitani, qui ante multos dies regem ibi præstolabantur. Ad hanc urbem omnes Danubium ponte optimo transierunt, inveneruntque navium multitudinem copiosam, quæ sarcinas nostras, multumque populum usque Bogariam deportarunt. Bigas etiam et quadrigas nonnulli navibus imponebant, ut damnum præteritum in desertis Bogariæ compensarent. Sed prius et postea magis fuere spei quam utilitati. Ad cautelam hæc omnia dicimus posterorum. Nam cum esset quadrigarum maxima multitudo, si offendebat una, mora omnibus erat æqualis : **19** si vero plures vias inveniebant, omnes pariter aliquando sepiebant, et summarii vitantes earum impedimentum persæpe gravius incurrebant. Ex hoc erat mors frequens equorum, et de parvis dictis querelæ multorum. Hujus populi civitatis, regem valde regaliter susceperunt. Sed quoniam id toties replicari non potest, quoties illi gratis devotionem sui animi demonstrarunt, dicendum semel est omnes villas, castella, et civitates usque Constantinopolim honorem illi regium, magis et minus, omnes tamen pro viribus exhibuisse. Sed cum esset omnium par voluntas, magis et minus dico, quia non erat omnium idem posse. Fixis ergo tentoriis et rege hospitato, imperatoris legatarii vocati veniunt. Quo salutato, sacrisque redditis responsionem stantes exspectant; non enim sederent nisi jussi. Post præceptum vero, positis subselliis quæ secum attulerunt, subsederunt.

Vidimus ibi quem postea didicimus morem Græcorum, sedentibus dominis omnem pariter astare clientelam. Videas juvenes fixo gressu, reclino capite, in propriis dominis erectis aspectibus cum silentio, solo nutu ipsis parere paratos. Non habent amictus, sed vestibus sericis curtisque et clausis undique divites induuntur, strictisque manicis expediti, more pugilum semper incedunt. Pauperes, etiam excepto pretio, similiter se coaptant. Chartas autem plenarie interpretari, partim non decet, partim non possum. Nam prima pars earum et maxima tam inepte humiliter captabat benevolentiam, ut verba nimis affectuosa, quia non erant ex effectu, non solum imperatorem, sed, etiam mimum dicerem dedecere. Et ideo pudor est **20** tendentem ad alia talibus occupari. Non possunt autem, quia Franci adulatores, etiam si velint, non possunt Græcos æquare.

Rex vero cuncta, licet cum rubore, prius exponi tolerabat, sed ex quo fonte procederent nesciebat. Tandem vero cum eum in Græcia nuntii frequentarent, et semper ab hujusmodi procemio inchoarent, vix ferebat. Religiosus autem et animosus vir, Lingonensis episcopus Godefridus, quadam vice regi compatiens, narrantisque et interpretis moras non ferens, ait : Fratres, nolite gloriam, majestatem, sapientiam et religionem ejus tam frequenter iterare. Se ipse novit, et nos bene novimus eum, sed quod vultis celerius et liberius intimate. Semper tamen, etiam inter quosdam laicos istud proverbium notum fuit :

...... *Timeo Danaos, et dona ferentes.*

(VIRGIL., *Æneid.*, lib. 2, vers. 49.)

Pars autem ultima chartarum, quæ ad rem pertinebat, continebat hæc duo : scilicet ut rex imperatori de suo regno nullam civitatem aut castrum offerret, imo restitueret ei si ab aliquo quod sui juris esset Turcos excluderet, et hoc sacramentis nobilium firmaretur. Primum satis competens nostris sapientibus videbatur, pro altero vero diu est quæstio de jure ventilata. Quidam dicebant : Quod sui juris esse potest vel pretio, vel ratione, vel viribus a Turcis expetere. A nobis autem cur non debet, si nos hoc viderit aliqua occasione possidere? » Alii vero dicebant illud debere nominari, ne de propositione indefinita lites possint in posterum excitari.

Inter hæc dies plures pertranseunt, et Græci moras causantur, verentes, ut dicebant, ne imperator cavens sibi comburat pabula, destruat immunita; hoc enim facturum se prædixerat, si nos, inquiunt, moraremur, quasi **21** sciens ex hoc quod vos pacifici non venitis. Quod si fecerit, postea nec, ipso volente, in via plenarie necessaria invenietis. Tandem vero quidam ex parte regis de securitate sui regni juraverunt, et ipsi forum idoneum, concambium competens, et alia quæ nostris utilia visa sunt pro suo imperatore sacramento simili firmaverunt. Aliud autem quod inter ipsos definiri non potuit, mutæ regum præsentiæ reservarunt. Post hæc unus eorum, Demetrius nomine, cum festinatione recedit, alius qui Maurus dictus est, nobiscum remansit. Eliguntur deinde qui cum eodem Mauro Constantinopolim præmittantur (hoc enim inter alia litteræ requirebant) Alvisus Atrebatensis, Bartholomæus cancellarius, Archembaldus Burbonensis et quidam alii. Procedunt igitur expeditius legatione suscepta, subsequente rege morosius, sicut ferre poterat constipatio populosa.

In his quæ scribimus pro exemplo est descriptio probitatum, pro directione itineris nomina civitatum, pro cautela viatici qualitas regionum. Nunquam enim deerunt sancti sepulcri viatores, eruntque, si placet, de nostris eventibus cautiores. Igitur Metis, Wormatia, Wirceburgis, Ratispona, Patavia civitates opulentissimæ tribus dietis a se invicem distant. A postremo nominata quinque dietæ sunt usque ad Novam urbem; ab hac, una usque ad portas Hungariæ. Quæ interjacent, nemorosa sunt, et nisi deferantur de civitatibus, non sufficiunt exercitui

victualia ministrare, rivis tamen abundant, et fontibus et pratis. Cum transirem regionem istam, aspera mihi montibus videbatur, nunc autem planam judico respectu Romaniæ. Hungaria ex hac parte aqua **22** lutosa cingitur; ex alia vero a Bogaria amne lucido separatur. In medio sui fluvium habet Droam, qui stanni more unam ripam proclivem habet, et alteram arduam, unde modica pluvia effluit, et adjutus vicinis paludibus etiam aliquanto remota submergit. Audivimus eum multos Alemannorum, qui nos præcesserant, subito inundasse; nos autem ubi castra eorum fuerant, vix potuimus transvadere: in hoc parvas naves habuimus et paucas; ideo fuit opus equos natare, qui facilem ingressum et egressum difficilem habentes, cum labore quidem, sed tamen Deo volente sine damno transibant. Cætera omnis aqua terræ hujus, lacus sunt, paludes et fontes, si tamen fontes sunt, quos paululum fossa humo, etiam in æstate faciunt transeuntes, excepto Danubio qui hanc satis in directum præterfluit, et multarum regionum divitias nobili civitati Estrigim navigio invehit.

Terra hæc in tantum pabulosa est, ut dicantur in ea pabula Julii Cæsaris extitisse. In hac pro voto nobis fuerunt et forum et concambium. Hæc dietas quindecim habet. Deinde Bogaria in ingressu castrum attollit quod Bellagrava dicitur Bogarensis, respectu cujusdam quæ in Hungaria est, ejusdem nominis civitatis. Inde ad unam dietam interposito quodam fluvio, Brundusium civitatem pauperculam: Quod de illa superest, ut ita dixerim, pratum est nemorosum, vel nemus pabulosum. Bonis abundat quæ sponte nascuntur, et cæteris est habilis, si colonos habet. Non plana jacet, nec montibus asperatur, sed inter colles vineis et segetibus habiles, rivis et fontibus lucidissimis irrigatur. Caret fluviis, sed usque Constantinopolim exinde nobis **23** navibus opus fuit. Hæc ad quintam dietam, primam sed modicam, ex hac parte Græciæ civitatem Nit ostendit. Nit, Hesternit, Philippopolis, Andrinopolis civitates sunt, quatuor dictis ab invicem dissidentes, et ab ultima usque Constantinopolim sunt quinque. Quæ interjacent plana sunt, villis et castellis, omnibusque bonis redundantia. Dextra lævaque montes sunt, tam prope ut videantur, et tam longe ut lata, dives et jucunda planities includatur. Hactenus hæc.

Oportet autem nos ultro citroque progredi et reverti. Multa enim scribenda se offerunt, sed non debet oratio rerum multiplicitate confundi. Collateraliter incedunt causæ, sed oportet servari consequentiam in sermone. Ecce enim rex et imperator occurrerunt mihi memoriæ pariter Rastisponæ. Sed cum rex mihi sit principalis materia, me cogunt tamen de imperatore pauca inserere facta eorum communia. Nostrum regem præcessit Alemannus loco et tempore. Noster processit in Pentecosten, ille in Pascha; noster de Beato Dionysio movit pedem, ille de Ratispona; hoc tamen nostro con-

A tulit quod ille præcessit, quia cum in terra ejus multi fluvii sint, super ipsos, sine proprio labore et sumptu novos pontes invenit. Ut autem verum fatear, valde imperialiter egressus est et navali apparatu, et pedestri exercitu. Et bene; habebat enim tunc Hungaros inimicos. Igitur imperator animosus, navalis et pedes, habens in navibus copiosum militem secum, et juxta se per terram equos et populum, sicut et oportuit et decuit principem, ingressus est Hungariam. Erat autem quidam, Boricius nomine, qui jus hæreditarium in regno illo clamabat, et super hoc Stampas **24** regi nostro litteras miserat, plenarie querimoniam exponentes, et humiliter justitiam postulantes. Hic dum regi nostro veniret obviam, litteras suas sequens, ostendit in

B quo confidere posset imperatorem. Causam igitur suam illi exponit, multa promisit, imo sicut audivimus, dedit, et ab eo spem sui juris accepit. Rex autem Hungaricus sciens se posse vincere facilius auro quam ferro, multam pecuniam inter Alemannos effudit, et eorem impetum evasit. Boricius autem spe frustratus inani, delitescens arte qua potuit, regis transitum exspectavit; et nescio qua intentione furtive se Francis immiscuit: Dicitur tamen hoc duos principes scisse; et gratia imperatoris Constantinopolitani, neptem cujus habebat, hunc illic satis favorabiliter adhæsisse.

Tali velamine tectus et tutus, procedit cum exercitu per Hungariam, Inter hæc rex Hungaricus nostrum timens et venerans, legatis et muneribus ejus

C gratiam conquirebat: sed interposito Danubio præsentiam devitabat. Optabat autem ejus colloquium quem fama sibi commendaverat, res monstrabat; sed cum navigare in nostram ripam timeret, humiliter supplicat regi, ut ad suam ripam sua dignatione veniret. Rex igitur, cui mos erat dilectione et humilitate facile superari, ductis secum quibusdam episcopis et ducibus, ejus paruit voluntati: Deinde post oscula, post amplexus, statuunt pacem; firmant amorem, et ut securi deinceps per Hungariam nostri peregrini transirent. Quo facto rex noster Hungarum lætum dimisit. Prosequuntur eum regia munera, equorum, vasorum et vestium et parat adhuc rex Hungarus nostrum et ejus optimates pro posse venerari, **25** cum ecce intelligit inter Francos esse Bo-

D ricium. Mittit ergo qui regi fœdus novum dilectionis, et pacis prætenderent, et inimicum suum, qui latebat in exercitu sibi tradi prece humili postularent. Hoc totum factum est nocte. Rex autem, totius duplicitatis ignarus, id penitus non credebat. Sed tandem illis constanter hoc asserentibus et precantibus acquievit. Illi ergo læti audacter amplius quam prudenter incedunt, nam ille tumultu quærentium a lecto excitus nudus evasit. Unde illi confusi redierunt. Fugitivus autem non tamen stupidus dum tendens ad fluvium tentoria exiisset, obvium habuit armigerum super optimum equum, cum quo pro equo animose confligit. Clamat armiger, et resistit, et magis superat clamore quam viribus. Confluunt

enim undique qui Boricium sicut latronem capiunt, et verberatum, luto sordidum, nudum, exceptis femoralibus, regi adducunt. Omnes eum latronem putabant, ipse vero regi prostratus, licet ignoraret linguam nostram, et rex tunc interpretem non haberet, quædam tamen verba nota, barbaris vocibus inserens, et suum nomen sæpius iterans, quis esset aperuit. Mox igitur honeste induitur et in crastinum reservatur. Hungarus autem rex qui prope nos tentoria fixerat, et Boricium jam expertus metuebat, loco vicinus et timore curiosus, illico scivit quod gestum est. Hunc ergo a rege sicut ab amico, et pro fœdere amoris quasi ex debito requirit, et insuper ob hoc multa, imo vix credenda promittit. Similiter prece et pretio sollicitat ani- A mos procerum; sed non valet extorquere a rege instantia precum aut munerum, nisi quod prius judicasset communis sententia 26 sapientum. Suum hunc fatebatur amicum, non tamen propter eum sibi faciendum esse quod dedeceret peregrinum. Episcopi tandem, et optimates alii convocati, discussa ratione judicaverunt ut rex regi pacem servaret, et viro nobili, licet capto, vitam servaret, quia scelus esset utrumque, et morti hominem vendere, et amici sine ratione fœdera rumpere. Ergo rex Hungarus se nostris non credens, sed tristis abscedens, tutiora et remotiora sui regni requirit; noster autem Boricium satis honeste secum habens, de Hungaria educit.

LIBELLUS TERTIUS.

Hucusque lusimus, quia nec damna pertulimus ex malitia hominum, nec pericula timuimus de astutia subdolorum. Ex quo autem intravimus Bogariam, terram Græcorum, et virtus laborem pertulit, et sensus exercitium. Ingressuri desertum, in Brundusio paupere civitate victualibus onustamur, quæ maxime Hungaria per Danubium ministravit. Erat ibi tanta navium multitudo, quas Alemanni adduxerant, ut domibus ædificandis, et igni civibus in longum sufficerent. Harum minores nostri accipiebant, et transducto amne, de quodam castro Hungariæ non longe posito, necessaria convehebant. Hic primo cupream monetam et stammas offendimus; et pro una earum v denarios, et pro XII solidis marcam tristes dabamus, vel potius perdebamus. Ecce in introitu suæ terræ Græci perjurio maculantur. Debetis enim jam dicta reminisci, illos scilicet pro suo imperatore forum idoneum et concambium nostris jurasse. 27 Cæterum deserta transivimus, terramque pulcherrimam et opulentissimam, quæ sine interruptione protenditur usque Constantinopolim intravimus. Hic primo cœperunt injuriæ fieri et inveniri; nam cæteræ regiones quæ nobis necessaria competenter vendiderunt, nos omnino pacificos invenerunt. Græci autem suas civitates et castella observabant, et per murum funibus venalia submittebant; sed nostræ multitudini non sufficiebat victus tali mora ministratus. Peregrini ergo, in rerum abundantia penuriam non ferentes, prædis et rapinis sibi necessaria conquirebant. Visum tamen est aliquibus hoc Alemannorum nos præcedentium culpa fuisse, qui cum omnia prædarentur, invenimus eos insuper aliqua suburbia combussisse. Nam (quod ægre referendum est) Philippopolis extra muros nobilem burgum Latinorum habebat, qui supervenientibus abundanter pretio necessaria ministrabat. Ubi cum tabernis inse- B dissent Alemanni, malo auspicio adfuit joculator, qui licet eorum linguam ignoraret, tamen sedit, symbolum dedit, bibit, et post longam ingurgitationem, serpentem quem præcantatum in sinu habebat extrahit, et scypho terræ imposito superponit, et sic inter eos quorum mores et linguam nesciebat, cæteris lusibus joculatoriis sese frangit. Alemanni quasi viso prodigio illico cum furore consurgunt, mimum rapiunt, et in frustra discerpunt. Scelusque unius omnibus imputant, dicentes quod eos occidere Græci veneno volebant. Turbatur urbs tumultu suburbii, et dux cum turba suorum ut sedaret turbam foras inermis sed festinus egreditur. Turbatus autem a vino et furore oculus Alemannorum non arma videt, sed cursum. Unde 28 causa C pacis accurrentibus occurrunt irati, putantes a se homicidii vindictam exigi. Illi autem fugientes in urbem recepti sunt.

Tunc sumptis arcubus (hæc enim sunt arma eorum) denuo exeunt, fugant quos fugerant, occidunt, vulnerant, expulsisque omnibus de suburbio, cessant. Ibi multi Alemannorum occisi sunt, et maxime in hospitiis, et pro pecuniis suis in speluncis projecti. Resumptis ergo animis et armis, ut vindicarent suam verecundiam et aliorum necem, redierunt et extra muros fere omnia combusserunt. Nostris etiam erant importabiles Alemanni. Nam quadam vice quidam nostrorum regiæ multitudinis oppressionem vitantes, et ideo præeuntes, juxta illos hospitati sunt. Itur ad forum ab utrisque, sed D Alemanni non patiebantur ut Franci aliquid emerent, nisi postquam ipsi exinde satis habuissent. Inde rixa, imo garritus oboritur, ubi enim alter alterum non intelligens, cum clamosa voce impetit, garritus est. Franci ergo percutientes et repercussi, de foro cum victualibus redierunt. Alemanni autem, quia multi erant, paucorum Francorum super-

biam dedignantes, contra illos arma sumunt, furiose invadunt, illique similiter armati animose resistunt. Sed Deus illud nefas nocte cito superveniente finivit. Nocte illa ignis eorum nec exstingui potuit, nec consopiri, quia mane debacchantes acrius surrexerunt. Sed sapientes eorum, stultorum genibus provoluti, humilitate et ratione insaniam sedaverunt. Sic Alemanni præcedentes omnia perturbant, et ideo Græci subsequentem nostrum pacificum fugiebant. Conventus tamen ecclesiarum, et clerus omnis de civitatibus exeuntes, cum iconiis suis et alio Græco apparatu, **29** illum semper cum timore et honore debito suscipiebant. Dux quoque Hesternensis, cognatus imperatoris, in via regi semper adhærens, et pacem indigenis, et ex parte forum fecit exhiberi peregrinis. Qui regi de victualibus satis honorifice serviebat, sed ipse inde sibi parum vel nihil retinens, modo totum divitibus, modo pauperibus dividebat. Ideoque cum illo pax districtius servabatur, quia ibi minus necessitatis et amplius erat timoris. Multæ vero illum præcedebant acies et sequebantur, vel de foro, si poterant, vel de prædis quia hoc poterant, sibi abundantiam conquirentes. Tandem venitur Philippopolim, ubi Aluisus venerandus Atrebatensis episcopus, dum legatione Constantinopolim fungeretur, octavo Idus Septembris in sancta confessione obierat. Hic post longam ægritudinem dum inter festum sancti Bertini, cujus monachus fuerat, et Nativitatem beatæ Mariæ acrius urgeretur, obortis lacrymis, quarum gratiam semper habuerat, monachis suis et clericis convocatis dixit : Charissimi, festum sancti Bertini honore debito celebratis, sed quia solemnitati beatæ Mariæ vobiscum non interero, impendite mihi gratiam quam potestis, ut præoccupantes eam, sumptis libris omne mihi servitium solemniter decantetis. Illi autem flebiliter obsequentes, diei et noctis omne servitium morosius decantarunt. At ille quotiescunque illud, *Ave*, singulare, vel nomen Virginis audiebat, in ipso mortis articulo, nitu debili, sed devoto surgebat. Post hæc reddidit Virgini animam, cujus ipsa tam devote jam tenebat memoriam. Corpus autem ejus extra urbem in ecclesia Sancti Georgii, ante altare venerandam habuit sepulturam. **30** Ad cujus tumulum rex postmodum veniens, illum obiisse doluit et cum suis episcopis et abbatibus ei lugubres exsequias iteravit. Sciendum quoque est quod nos pro certo vidimus febricitantes prius subtus feretrum, deinde supra tumulum obdormire, postmodum de sua sanitate Deo et defuncto episcopo gratias agere. His autem paululum intermissis, libet Alemannos Constantinopolim duci, imo etiam et transduci, debet enim res ordine quo gesta est recitari. Incedunt igitur satis audacter, sed minus sapienter, quia, dum in terra illa ubique inveniunt opulentiam, et in ea non habent temperantiam, pedites eorum remanentes ebrii necabantur, et inhumatis eorum cadaveribus omnia fœdabantur. Unde Francis sequentibus minus nocebant armati Græci quam occisi Alemanni. Illi vero venientes Andrinopolim, invenerunt transitum Constantinopolim, partim resistendo, partim consulendo prohibentes, et apud Sanctum Georgium de Sisto [*an* de Xysto?] mare strictius et solum fertilius asserentes. Sed imperator eorum resistentes et consulentes æqua lance vilipendit. Tendens ergo quo cœperat, in medio fere itinere pratum invenit, fluviolo quodam vel torrente irriguum, et mari contiguo terminatum. Dum igitur ibidem fixis tentoriis pernoctaret, erupit pluvia super eos quidem sicut audivimus modica, sed in montibus tanta inundantia, ut eos potius raperet quam aspergeret. Torrens enim tumidus, et rapidus tentoria sibi obvia, et quidquid continebant involvens et rapiens, in mare vicinum præcipitavit, et ipsorum multa millia submersit. Imperator autem et superstes multitudo, non sine dolore quidem, sed tamen velut **31** sine damno tantum malum perferentes, consurgunt, et quasi audaciores redditi pro eventu Constantinopolim veniunt. Erat ante urbem murorum ambitus spatiosus et speciosus, multimodam venationem includens, conductus etiam aquarum et stanna continens. Inerant etiam quædam fossa et concava, quæ loco nemorum animalibus præbebant latibula. In amœnitate illa quædam palatia nimia ambitione fulgebant, quæ imperatores ad jucunditatem vernorum temporum sibi fundaverant. In hunc, ut verum fatear, deliciarum locum, Alemannus imperator irrupit, et undique pene omnia destruens, Græcorum delicias ipsis intuentibus suis usibus rapuit. Imperiale namque palatium et singulare quod muris supereminet urbis, istum sub se habet locum, et inhabitantium in eo fovet aspectum. Tamen si tale spectaculum Græco imperatori stuporem attulit, vel dolorem repressit, et per suos Alemanni colloquium postulavit. Sed alius eorum ingredi civitatem, alius egredi timuit aut noluit, et neuter pro altero mores suos aut fastus consuetudinum temperavit. Rex interim Francorum, cui semper mos fuit regiam majestatem humilitate condire, imperatori Alemannorum cum multa prece mandavit ut eum citra Brachium exspectaret, et quorum voluntas eadem eumdem laborem susceperat, eodem consilio fruerentur. Ipse vero fervore quo cœpit accelerat, et accepto a Græco imperatore duce itineris, imo potius erroris et mortis, transmeat. Et licet ego præscripserim, et verum sit de illius exercitu infinitos jam obiisse, audivimus tamen a Græcis qui numerarunt transeuntes eum cum nongentis millibus et quingentis sexaginta sex [*forte*. nonaginta.] transfretasse. **32** Venit ergo Nicomediam, ubi sui oborto scandalo schisma fecerunt. Imperator tetendit Iconium, frater autem ejus Otto Frisingensis episcopus, et nobiles multi cum eo maritima tenuerunt. Flebiles eorum eventus et celeres, loco et tempore referemus; sed ad nostros interim redeamus. Venerandus Metensis episcopus, et frater ejus Renaldus

comes de Monçon, et Tullensis episcopus Alemannos non ferentes, cum copioso exercitu adventum pacifici principis exspectabant. Sed Græci quibus poterant injuriis et maxime fori subtractione illos transfretare cogebant, dicentes se pactum cum eorum imperatore firmasse, quod nullum suorum ibi permitterent remanere. Regii vero nuntii qui adhuc in urbe morabantur, hoc audientes, et verum esse credentes, litem illam tali pacto terminarunt, ut illi transmearent, et forum idoneum in aliam partem exspectantes haberent. Quo facto pauci Franci qui supervenerant remanserunt. Quos cum alios sequi monerent, cogerent nec impetrarent, immensam multitudinem Pincenatorum et Cumanorum ad eos debellandos miserunt, qui etiam in desertis Bogariæ per insidias de nostris plurimos occiderunt. Illi autem quemdam terræ tumulum ascendentes, et in eo se bigis et quadrigis sepientes, viriliter restiterunt. Ibi nostri primam perpessi sunt penuriam, quia forum non habebant, nec illi ab impugnatione cessabant. In urbe vero regii nuntii tarde licet hoc scientes, imperatorem adeunt nimia commotione ferentes. Cognito enim doloso scelere, de his qui transierunt pridie, conqueruntur, et maxime de his qui in urbe Christianorum ab infidelibus impugnantur. Tunc imperator quasi aliter Pincenatos **33** inhibere non posset, jubet nostros accedere propius, et subtus se ad pedem palatii hospitari et mercatum præberi.

Igitur illi audito nuntio claustra sua qualiacunque exeunt, et quo jussi fuerant quasi nihil timentes incedunt. Cum ecce illos Pincenatorum alii persequuntur, alii locum illorum occupare nituntur. Illi autem celeriter et viriliter revertentes et persequentibus locum suum occupantibus animose restiterunt. Ibi multi pedites ut expeditius fugerent, suarum rerum projicientes aliqua perdiderunt. Tunc quidam nuntiorum ardentius inflammati, Eurardus videlicet de Britoilo, et Manasses de Bugues, et Ansellus dapifer Flandrensis, et quidam alii judicantes melius honeste pati mortem suam quam turpiter videre suorum, armantur, civitatem exeunt, junguntur suis, et participes efficiuntur discriminis. Magister vero templi domnus Eurardus de Barris, et Bartholomæus cancellarius, Herchembaudus Burbonensis, et quidam alii imperatorem aggredientes, eum quem tunc viribus superare non poterant, ratione vicerunt. Jurat ille se hoc nescisse, suis petit veniam, nostrosque facit juxta palatium hospitari, et omni propulsa inquietudine, mercatum facit præberi. Esset nuntiis satisfactum, nisi probarent scelus ex scelere; didicerant enim eum cum Turcis pacem habere. Et qui regi scripserat ad debellandas gentes incredulas secum ire, et se de illis novam et gloriosam victoriam habuisse, certum erat cum eisdem inducias duodecim annorum firmasse. Augebatur etiam ex hoc, et declarabatur perfidia, quod per regnum ejus sola incedebat multitudo secura. Episcopus enim Lingonensis, et comes Warenensis, et

A quidam alii qui ad **34** arma sibi præparanda, ciborumque viaticum Constantinopolim paucos præmiserant, magna rerum damna pertulerant, et suorum vulnera mortesque dolebant. Et hoc non semel accidit. Ex quo enim terram ipsius intravimus suorum latrocinia, quia viribus erant impares, perpessi sumus. Esset hoc forsitan tolerabile, et poterat dici mala quæ pertulimus, malis quæ fecimus meruisse, nisi blasphemia jungeretur. Nam si nostri sacerdotes missas super eorum altaria celebrabant, quasi essent profanata, lustrando et abluendo postea expiabant. Habent omnes divites capellas proprias, picturis, marmore, et lampadibus sic ornatas, ut unusquisque eorum merito diceret: *Domine, dilexi decorem domus tuæ* (*Psalm.* XXV), si lampas in eis orthodoxæ fidei coruscaret. Sed proh nefas! audivimus B scelus eorum morte luendum, quia quotiescunque nostrorum connubia contrahunt, antequam conveniant, eum qui Romano more baptizatus est, rebaptizant. Alias hæreses eorum novimus, et de more sacrificii, et de processione Spiritus sancti. Sed nihil horum nostram paginam sordideret, nisi nostræ materiæ conveniret.

His enim de causis nostrorum incurrerant odium, exierat namque inter laicos etiam error eorum. Ob hoc judicabantur non esse Christiani, cædesque illorum ducebant pro nihilo, et a prædis et rapinis difficilius poterant revocari. Sed revertamur ad regem, qui, licet fere diebus singulis novos imperatoris nuntios habeat, cavetur tamen mores suorum, quia quid cum eis agatur ignorat. Bona semper C mentiunt, nunquam ostendunt, et minus creduntur, quia omnes eamdem adulationis semper habent procemium. Polychronias eorum suscipit, sed vilipendit: **35** sic enim vocantur reverentiæ quas non solum regibus, sed etiam quibuslibet suis majoribus exhibent, caput et corpus submissius inclinantes, vel fixis in terram genibus, vel etiam sese toto corpore prosternentes. Interdum imperatrix reginæ scribebat, et tunc Græci penitus frangebantur in feminas, omne virile robur, et verborum et animi deponentes. Leviter jurabant quidquid nos velle putabant, sed nec nobis fidem, nec sibi verecundiam conservabant. Generalis est eorum enim sententia non imputari perjurium, quod sit propter sacrum imperium. Nec me putet aliquis odiosum genus hominum persequi, et odio eorum fingere quæ D non vidi, requisitus enim quicunque Græcos noverit, fatebitur quia quando timent, nimia sui dejectione vilescunt et quando prævalent, gravi subditorum oppressione superbiunt. Cæterum multo studio consulendo laborabant ut rex ab Andrinopoli ad Sanctum Georgium de Sisto gressum diverteret, et ibi celerius et utilius transfretaret. Rex autem noluit incipere, quod Francos audiebat nunquam fecisse. Igitur eisdem vestigiis, sed non eisdem auspiciis Alemannos subsequitur præcedentes. Et cum ad unam dietam Constantinopolim propinquasset, suos nuntios habuit obvios, rumores de

imperatore quos jam ex parte retulimus reportantes. Tunc fuere qui regi consulerent retrocedere, et terram opulentissimam cum castellis et urbibus capere, et interim regi Rogerio, qui tunc imperatorem maxime impugnabat, scriberet, et ejus adjutus navigio ipsam Constantinopolim expugnaret. Sed væ nobis, imo Petri apostoli subditis omnibus, quod non prævaluerunt **36** voces eorum! Processimus igitur et nobis appropinquantibus civitati, ecce omnes illius nobiles et divites, tam cleri quam populi, catervatim regi obviam processerunt, et cum honore debito susceperunt, rogantes humiliter ut ad imperatorem intraret, et de sua visione et collocutione illius desiderium adimpleret. Rex autem ejus timori compatiens, et petitioni obediens, cum paucis suorum intravit, et eum in porticu palatii satis imperialiter A obviam habuit. Erant fere coævi et coæquales, solis moribus, vestibus dissimiles. Tandem post amplexus et oscula mutuo habita, interius processerunt, ubi positis duobus sedilibus pariter subsederunt. Circumstante autem corona suorum, loquuntur per interpretem; requirit imperator esse regis et voluntatem, optans ei quæ Dei sunt, quæ sua sunt repromittens; utinam sicut honeste, sive vere! Si gestus corporis si alacritas faciei, si verba cordis intima demonstrarent, circumstantes illum nimio affectu regem diligere comprobarent; sed tale argumentum probabile est, non necessarium. Post hæc sicut fratres ab invicem discesserunt, et regem foras ad palatium in quo erat hospitatus, imperii nobiles conduxerunt.

LIBELLUS QUARTUS.

Constantinopolis Græcorum gloria, fama dives et rebus ditior, ad formam veli navalis in trigonum ducitur. In interiori angulo Sanctam Sophiam habet, et palatium Constantini, in quo capella est quæ sacrosanctis reliquiis honoratur; duobus autem lateribus **37** mari præcingitur. Venientes ad urbem, Brachium Sancti Georgii ad dexteram et quemdam profluvium qui de ipso procedens, ad quatuor fere millia tenditur, habebamus ad lævam. Ibi palatium, quod dicitur Blacherna, fundatur quidem in humili, sed sumptu et arte, decenti proceritate consurgit, et triplici confinio triplicem habitantibus jucunditatem offerens, mare, campos, urbemque visibus alternis despicit. Exterior ejus pulchritudo fere incomparabilis est, interior vero quidquid de illa dixero superabit. Auro depingitur undique, variisque coloribus, et marmore studioso artificio sternitur area, et nescio quid ei plus conferat pretii, vel pulchritudinis, ars subtilis, vel pretiosa materia. Latus tertium de trigono civitatis, campos habet, sed duplici muro munitur, et turribus, qui a mari usque ad palatium fere duobus millibus tenditur. Hic nec robore firmus est, nec turres in altum subrigit, sed urbs, sicut æstimo, in sua multitudine, et antiqua quiete confidit. Infra muros terra vacua est, quæ aratra patitur et ligones, habens hortos omne genus olerum civibus exhibentes. A foris subterranei conductus influunt, qui aquas dulces civitati largiter tribuunt. Ipsa quidem sordida est et fœtida, multisque in locis perpetua nocte damnata. Divites enim suis ædificiis vias tegunt, sordesque et tenebras pauperibus et hospitibus derelinquunt. Ibi cædes exercentur, et latrocinia et quæ tenebras diligunt alia scelera. Quoniam autem in hac urbe vivitur sine jure, quæ tot quasi dominos habet, quot divites, et pene tot fures quot pauperes, ibi sceleratus quisque nec me- B tum habet nec verecundiam ubi scelus nec lege vindicatur, nec luce venit in **38** palam. In omnibus modum excedit; nam sicut divitiis urbes alias superat, sic etiam vitiis. Multas quoque habet ecclesias, Sanctæ Sophiæ magnitudine impares, non decore; quæ sicut sunt admirabiles pulchritudine, sic sunt etiam numerosis sanctorum pignoribus venerandæ. Ad has intrabant qui poterant, alii curiositate videndi, alii devotione fideli. Rex quoque, duce imperatore loca sancta visitavit, et revertens, cum eo victus precum instantia comedit. Convivium illud sicut gloriosos convivas habuit, sic apparatu mirifice, dapum deliciis, voluptuosis jocorum plausibus, aures, et os et oculos satiavit. Timebant illi regi multi suorum; ipse vero, qui Deo commiserat curam sui, fide et animositate penitus nihil timebat. Non C enim cito credit sibi noceri, qui nocendi non habet animum, licet Græci nullum argumentum perfidiæ demonstrarent: credo enim illos non tam sedulum exhibuisse servitium, si bona cogitarent. Suas vero dissimulabant injurias, post Brachii transitum exigendas. Nec imputabatur eis si portas urbis multitudini obserabant, quia multas eorum domos, et oliveta combusserant, vel penuria nemorum, vel insolentia et ebrietate stultorum. Faciebat eis rex aures, manus et pedes sæpius detruncare, nec sic poterat eorum vesaniam refrenare. Imo erat necessarium alterum e duobus, vel, multa millia simul occidere, vel eorum mala plurima tolerare. Forum igitur satis abundanter nobis afferebat navigium; et ante palatium, vel etiam in tentoriis habebamus congruum si duraret, concambium, minus quam D duobus denariis stammam unam, et earum triginta tres solidos propter marcam.

Postquam vero tribus dietis **39** urbem transivimus, pro una V vel VI denarios, et pro XII solidis mar-

cam unam perdebamus. Cæterum dum rex venientes per Apuliam exspectat inter Brundusium et Durachium transfretantes, solemnitas beati Dionysii accidit, quam ipse veneratione qua debuit celebravit. Novit hoc imperator; colunt etenim Græci hoc festum et clericorum suorum electam multitudinem, dato unicuique cereo magno, variis coloribus et auro depicto regi transmisit, et solemnitatis gloriam ampliavit. Illi quidem a nostris clericis verborum et organi genere dissidebant, sed suavi modulatione placebant. Voces enim mistæ, robustior cum gracili, eunucha videlicet cum virili (erant enim eunuchi multi illorum), Francorum animos demulcebant. Gestu etiam corporis decenti et modesto, plausu manuum, et inflexione articulorum, jucunditatem visibus offerebant. Referimus imperatoris obsequia ut pateat dolus ipsius, qui prætendebat affectum quem solemus amicis præcordialibus demonstrare, et gerebat animum quem non possemus, nisi mortibus nostris placare. Certe nemo Græcos cognosceret, nisi experimento vel spiritu prophetiæ. Episcopus vero Lingonensis eorum fidem improbans, contemnens obsequia, prophetans mala quæ postea sensimus, urbem capi suadebat. Muros fragiles quorum magna pars ante nostros corruit, inertem populum, sine mora vel labore, ruptis conductibus, dulces aquas posse subtrahi comprobabat. Dicebat vir ille prudens animo, religione sacer quod capta illa civitate non esset necessarium alias expugnare, quia gratuitum possidenti caput earum præberent obsequium. Addebat **40** etiam quod ipsa rem Christianitatis non habet, sed nomen, et cum deberet per se Christianis auxilium ferre, non illos non prohibere, ante paucos annos imperator Antiochenum principem agressus est expugnare. Prius cœpit Tharsum, et Manustram, et castella plurima, terramque latissimam, expulsisque Catholicis episcopis urbium, et hæreticis substitutis, obsedit Antiochiam. Cumque deberet, sumptis Christianorum copiis, paganorum viciniam propulsare, illorum auxilio nisus est Christianos exterminare. Deus autem horum cognitor, judex, et vindex, voluit ut ipse sibi toxicatam sagittam infligeret, et modico vulnere vitam indignam finiret. Iste vero qui nunc regnat, hæres quæstus et criminis, sicut jura Ecclesiarum sibi retinet, et alia quæ pater impie conquisivit, sic cæteris inhiat quæ ipse concupivit: et jam principibus extorsit hominium, et erigens altare contra altare, Patriarcha Petri despecto, in urbe statuit suum. Sit vestri judicii utrum illi parcere debeatis, quo regnante cruci Christi et sepulcro nihil tutum, quo destructo nihil contrarium. Cum perorasset episcopus, placuit aliquibus quod dicebat. Plures autem quibus displicuit, hæc et similia respondebant: De fide istorum non possumus judicare, legis ignari; quod autem impugnavit Antiochiam, malum fuit; potuit tamen causas habere justitiæ quas nescimus.

A Certum vero est regem nuper cum papa locutum fuisse, et super hoc nec præceptum ejus, nec consilium accepisse. Visitare sepulcrum Domini convenimus nos et ipse, et nostra crimina, præcepto summi pontificis, paganorum sanguine vel conversione delere. Nunc autem urbem Christianorum ditissimam **41** expugnare possumus et ditari, sed cædendum est et cadendum. Si ergo cædes Christianorum peccata diluit, dimicemus. Item, si nostris mortuis non nocet ambitio, si tantum valet in itinere pro acquirenda pecunia interire, quantum summi pontificis obedientiæ et voto nostro intendere placent divitiæ, sine timore mortis discrimina subeamus.

Talis erat eorum altercatio, et favebant sibi de jure, assertores utriusque sententiæ. Credo tamen B quod vicisset episcopus, nisi Græci magis prævalerent dolis quam viribus, qui nostras moras habentes suspectui, urgere transitum non audebant, forum tamen ex parte subtrahentes, rumoribus Alemannorum nostros ad transitum concitabant. Primo retulerunt Turcos copiosum exercitum congregasse, et Alemannos de illis sine damno suorum quatuordecim millia peremisse. Post diem alteram feliciori eventu, infaustum transitum amplius persuadebant. Dicebant enim Alemannos pervenisse Iconium, et ante adventum illorum, ejusdem civitatis perterritum fugisse populum. Et quoniam ipsi festinant in antea, imperator alter alteri scripsit ut veniat, et quod sine suo labore conquisitum est, defendendo possideat. His stimulis exercitus agitatur, et de mora regis commurmurat, dum C quidam lucris eorum, quidam laudibus invidebant. Victus ergo rex, et Græcorum monitis, et suorum querelis, antequam venirent quos exspectaverat, transfretavit. Et imperator sicut hoc ardenter voluit, sic velociter navium copiam præparavit. Rex autem cum Brachium (57), fecit dies quindecim partem sui exercitus exspectando, ultra similiter quindecim, Græcorum versutias tolerando. **42** Habent illi locum quem exspectaverant, et audent detegere quæ cogitaverant. Tamen nostrorum vesaniæ dederunt eis velamina suæ nequitiæ. Unde dictum est a pluribus quod nobis fecerunt non esse malitiam, sed vindictam. Ex parte judicat qui rem novit ex parte; sed non potest facere rectum judicium, qui causam ex integro non cognoscit. Illi enim offendi poterant, D non placari. Ecce pertransivimus, et nos naves cibariæ cum cambitoribus subsequuntur; sternunt gazas in littore, fulgent auro tabulæ, vasisque argenteis quæ a nostris emerant honestantur. Veniunt de exercitu qui cambiunt necessaria, junguntur et illis qui ambiunt non sua. Igitur, una die Flandrensis quidam dignus flagris et flamma, cernens immensas divitias, et immoderata cupiditate cæcatus, clamat, haro, haro, rapiens quod cupivit; et audacia pariter, et prædæ pretio, sibi similes ad

(57) Hic deest *transit*, vel quid simile.

nefas animavit. Et quoniam ubique stulti eunt (in concambio enim quot occisi tot stulti) corruunt ubique qui pecunias in promptu habebant. Crescit clamor, furor, corruunt exedræ, conculcatur aurum et rapitur, metu mortis cambitores fugiunt spoliati, navesque suscipiunt fugitivos, et subductæ littori, referunt ad urbem qui cibos emebant nostrorum plurimos. Verberantur isti et spoliantur, civitas quoque quos hospites habuit, quasi hostes spoliavit. Fiunt hæc nota regi, succensusque ira requirit maleficum, qui a comite Flandrensi redditus, in prospectu civitatis illico est suspensus. Deinde festinat quærendo perdita, reddentibus donando veniam, celantibus comminando similem pœnam. Et ne suam præsentiam timerent vel erubescerent, jussit ut episcopo **43** Lingonensi omnia redderent. Revocantur in crastinum qui pridie fugerant, et quod se jurare poterant perdidisse, plenarie rehabebant. Requirebant plurimi amplius quam deberent, sed rex maluit quod defuit de suo restitui, quam pacem sui exercitus violari.

Quo facto eligit qui suos et quæ perdiderant ab imperatore requirerent, et exercitui forum reducerent, Arnulfum Luxoviensem episcopum eloquentia et religione præclarum, et Bartholomæum cancellarium. Et quoniam rex urgebat qui semper festinus erat errata corrigere, satis mane transfretaverunt, et ædituum gratia palatium intraverunt, sed loqui cum idolo nequiverunt. Illo die fuit alter alteri pro solatio, intuitus picturarum pro cibo, et instanti nocte marmoreum pavimentum pro culcitra vel lecto. Sequenti vero die cum profanus ille circa tertiam surrexisset, vocati veniunt ante illum sobrii et insomnes, suam legationem absolventes, et de satisfactione suorum, et de querela nostrorum; fecissetque eum episcopus satis tractabilem prudenti eloquentia et suavi, si posset serpens ille ab aliquo incantari; sed aspidis more surdus, et veneno turgidus, mutatus est ab illo quem antea viderant, imo detectus quem sub doli tegmine prius non cognoverant. Tamen instat episcopus, et ex parte prævalet, habet forum exercitus, et peregrinis suis rebus perditis patet egressus. Dicit ille se adhuc cum rege locuturum, et cito nuntios præmissurum, urget episcopum regredi privata necessitas, ne cum eo faceret triduanum jejunium. Ille bonum adhuc simulat, ut amplius noceat, exhibens forum, sed parce; locuturus cum rege, sed tarde. Dum ergo mittit nuntios et remittit, plures dies **44** pertranseunt, et Franci quod ad viam præparaverant comedunt. Volebat regem ad suum palatium regredi, rex in suam ripam vel in mari ex equo colloquium fieri Tandem quod caute distulerat, per nuntios revelavit, et regis cognatam, quam regina secum habebat, cuidam suo nepoti conjugem, sibique baronum hominium requisivit. Ob hoc duces itineris, et ubique forum et concambium competens promittebat, ubi hoc non haberent prædarentur, si castrum vel civitas negarent hujus-

A modi caperentur, si sumptis spoliis sibi vacuæ dimitterentur. Offerebat insuper regi munera digna rege, et baronibus singulis suæ congruentia dignitati. His auditis fuit iterum opus morarum, tum quia comes Morianensis, et marchisus de Monteferrato, avunculi regis. Alvernensis comes, et plures alii quos exspectabamus, ultra urbem in conspectu nostro tentoria fixerant, tum quia barones de imperatoris quæstione dissentiebant. Græci autem qui solebant urgere transitum, prohibendo tardabant. Igitur egregii milites per montana dispersi, moræ providentes et itineri, prædis replent exercitum, Græcorum damno suis ementes navigium. Offerunt igitur quod prohibuerant, transductique recipiunt quos exspectaverant. Interea dum B quod requirebat imperator in dubio est, Perticensis comes Robertus, regis germanus, cognatam suam reginæ clam subripit, se cum quibusdam baronibus, illius subducens hominio, et cognatam suam nepotis ejus matrimonio. Sic præcedit Nicomediam, et rex cum episcopis et aliis baronibus, imperatoris discutit causam. Dicebant quidam et maxime Lingonensis: « Ecce impius patefacit quod ante celaverat: **45** vestrum requirit hominium, quorum servus potuit exstitissse, promittens turpiter quod victoria debuit acquisisse. Nos autem, charissimi, præferamus commodis honestatem, obtineamus viribus quod ipse quasi cupidis et timidis pollicetur. Turpe est enim in præsenti tam gloriosum habere dominum, et infideli facere hominum. » Alii vero, C quorum numerus et ratio superavit, hujusmodi respondebant: « Ex consuetudine post regem plures dominos habere possumus, quorum feodos possidemus, sed illi fidem principaliter observamus. Si judicamus hoc esse turpitudinem, deleamus consuetudinem. Nunc autem imperator sibi timens nostrum requirit hominium. Si ergo turpe est nos ab eo timeri, si est inhonestum quod minoribus facimus nos facere imperatori, dimittamus. Si vero metus imperatoris, vel mos nostræ consuetudinis, nec regi facit injuriam, nec nobis verecundiam, acquiescamus nostræ consuetudini, pro nostro commodo illius parcamus formidini, velimus commoda providentes itineris necessitati. Nemo nostrum novit hanc terram, igitur opus est duce; contra paganos D properamus, Christianorum utamur pace. »

Dum hæc aguntur, omnes fere quos rex exspectaverat, transfretarunt, quorum nomina mihi dolor est recitari, quia mortes eorum immaturas aspexi; et esset forsitan legenti tædium, qui quærit utilitatis vel probitatis exemplum. Et quoniam solus imperator erat ulterius causa morandi, imperat rex castra moveri. Quod ille audiens, præmissis nuntiis post eum properat, determinans quoddam castrum eorum colloquio; in quo sibi cavit vicini maris adunato navigio. Rex autem Alemannorum æmulus, quorum bonam famam **46** lætus audierat, et similem festinanter quærebat, nec morari voluit, nec colloquium respuit. Igitur exercitu præcedente re-

vertitur; ducens secum baronum gloriam et militum A multitudinem expeditam. Ægre tamen ferebat quod ille suorum hominium requirebat, sed Dei servitio putabat esse utile quod promittebat. Si Christianus esset, illud sine aliqua exactione deberet; sed dicebat quod nostram gentem jam expertam suo regno timeret. Et esset ante illos quidquid foret eis utile fugiendum, si non eum facerent tali satisfactione securum. Rex autem contra paganos de festinatione succensus, ad illius voluntatem rigorem sui animi maluit inclinare, quam Dei servitium aliqua occasione tardare. Convenientes igitur, pactiones prius exponunt; videlicet quod ei rex nec castrum nec civitatem quæ sui juris essent auferret. Satis est hæc rationabilis et modesta petitio, quam subsequitur æque liberalis, sed fallax promissio. Ut enim B paci regiæ imperialis gratia responderet, adjecit quod duo vel tres optimatum suorum cum rege procederent, quem recto itinere conducentes, forum competens ubique ministrarent. Ubi autem hoc deesset, prædationes castrorum, et urbium captiones sine querela toleraret, si sumptis spoliis terra illi vacua remaneret. Tunc temporis rex Rogerius Apuliensis illum importune et feliciter impugnabat et locis pluribus expugnabat. Contra quem si regem nostrum sibi sociare potuisset, omnem illi thesaurorum copiam effudisset. Sed cum eum nequiret ad hoc flectere, vel assidua prece, vel incredibili promissione, de supradictis alter alteri mutuo sese fœdere sociavit. Deinde sumpto baronum hominio, et rege cum illis donis satis **47** imperialibus honorato, hic post exercitum properavit, ille sacrilegus novo perjurio maculatus, exuto timore remansit, forum longo tempore necessarium paucis diebus exhibens, et promissos duces itineris numquam reddens. Illo die sol vidit scelus quod ferre non potuit, sed ne videretur illud æquare proditioni Dominicæ, servivit mundo dimidius, et dimidius se abscondit. Cum igitur exercitus dimisso rege procederet, et solem in forma dimidii panis magna diei parte conspiceret, verebatur ne ille qui super alios fide lucebat, dilectione fervebat, spe superna tenebat, proditione Græcorum aliqua portione sui luminis privaretur. Sed aliud accidit æque dolendum. Imperator enim Alemannorum a duce suo proditus, et in concavis montibus clam relictus, multis suorum jaculis Turcorum confossis millibus, retrocedere compulsus est sicut postea referemus. Quod postquam didicimus, quid significaret cœleste prodigium rectius exposuimus, dicentes nostrum regem et Almannum unum esse solem, quoniam unius fidei lumine coruscabant; et hunc lucere dimidium, et dimidii circuli radios abscondisse, quando rege fervore solito tenente cursum, Alemanni retrocedebant.

LIBELLUS QUINTUS.

Constantinopolis superba divitiis, moribus subdola, fide corrupta, sicut propter suas divitias C omnes timet, sic est dolis et infidelitate omnibus metuenda. Si autem careret his vitiis, aere temperato, et **48** salubri fertilitate soli, et transitu facili ad fidem propagandam posset locis omnibus anteferri. Habet enim brachium Sancti Georgii quod fecunditate piscium mare est et salsedine, fluvius quantitate, qui possit in die septies vel octies ultro citroque sine periculo navigari. Ultra Romania est, terra latissima, montibusque saxosis asperrima, meridiana sui parte pertingens usque Antiochiam, et in orientali habens Turciam. Quæ cum tota esset juris Græcorum, hanc ex magna parte Turci possident, illis expulsis aliam destruxerunt; ubi vero Græci adhuc munitiones obtinent, redditus partiuntur. Tali servitio retinent quod Francorum virtus qui Jerosolymam conquisierunt liberavit; et perdidisset omnia populus iners, sed aurum auro redimens, diversarum gentium conductis militibus se defendit. Semper tamen perdit, sed multa possidens, non potest omnia simul; non enim sufficiunt alienæ vires propriis destituto. Quod nobis Nicomedia prima monstravit, quæ sentibus et dumis consita, ruinis sublimibus antiquam sui gloriam et præsentium dominorum probat inertiam. Frustra juvabat eam quidam maris profluvius, qui de brachio consurgens, post diætam tertiam in ea terminatur. Ab hac viæ tres dirigunt Antiochiam quantitate dispares, et qualitate dissimiles. Quæ vergit ad sinistram brevior est, si obstacula non haberet, et tribus hebdomadibus finiretur, sed post dies duodecim prætendit Iconium Solistani sedem, nobilissimam civitatem; et post quinque alios, præteritis Turcis, terram Francorum. Robustus autem exercitus fide munitus et multitudine ista contemneret, sed nivibus montium in hieme terreretur. Quæ dexteram tenet, **49** pacatior est et abundantior, sed marinis anfractibus triplicem moram facit viantibus, habens fluvios D et torrentes timendos in hieme loco nivium et Turcorum. Media vero partis utriusque commodis et dispendiis temperatur; breviori longior, sed tutior, longiori brevior et tutior, sed pauperior. Igitur Alemanni qui nos præcesserant, facto schismate, plures cum imperatore ad sinistram partem sinistro auspicio per Iconium tetenderunt. Reliqui vero cum fratre illius ad dexteram versi sunt, consequentes

omnia sinistrosum. Nobis autem sors media cecidit, utriusque lateris infortunio temperato. Cum igitur ad sinistram relicta Nicæa super lacum ipsius sederemus; Græcorum rumoribus stimulati, post Alemannos properare et properari, viri nobiles ab eorum imperatore post regem missi supervenerunt, qui nobis illos refugisse Nicæam, contra votum nostrum et æstimationem flebiliter retulerunt. Audientes hoc nostri cum stupore dolent, et cum dolore stupent tam robustum exercitum tam subito defecisse, et inimicos Dei, et nostros, de nostris sociis tam leviter triumphasse. Requiruntur illi ordinem, modum, seu causam tanti infortunii, sed omnia hæc forsitan dicuntur et improprie; siquidem confusio non habet ordinem, nec excessus modum, nec causam illud quod ratio aliqua non præcedit. **B** Habuit tamen finem et principium malum utrumque, sicut ii qui casum illum potuerunt evadere, docuerunt. Satis juste primo erant accusatores sui ipsorum. Quod nimium in propriis viribus confidebant, qui Deum sæpius, et solito amplius offendebant. Deinde Constantinopolitanum idolum exsecrabantur, qui cum dedisset eis viæ conductorem et **50** traditorem, quantum in ipso fuit, Christianorum fidem stravit, paganismum stabilivit, animos illorum timidos animavit, fervorem nostrorum frigidavit. Ducti enim Nicæam a duce suo, jussi sunt octo dierum cibariis onustari, tali viatico Iconium perventuri.

Finitis autem diebus et escis, putabant viam similiter finiendam; sed de illius infinitate, obsessi **C** montibus, et eorum scopulis immersi possent capere conjecturam. Tamen a duce, imo truce suo seducti, amplius de crastino in crastinum usque in tertium patiuntur, et in montes invios longius intruduntur. Tandem credens adhuc vivum exercitum jam sepultum, proditor ille nocte per compendia sibi nota fugit, et ad prædam Turcorum maximam multitudinem convocavit. Diluculo igitur insequenti, cum more solito signiferi prævium suum jam irati in eum, quærerent nec invenirent; Turcos subito vident scopulos montium occupasse, dolentes maxime quem quærebant sine sui sceleris digna mercede fugisse. Fiunt hæc nota imperatori, tam relatione suorum quam solis. Consulit itaque in illo articulo sapientes suos, sed tarde, quia non erant de **D** malo bonum, sed de malis levius electuri. Procedendum erat vel recedendum, sed processum fames prohibebat et hostis, et incognita montium labyrinthus; recessum æque fames et opprobrii metus. In hoc tamen erat spes aliqua evadendi, sed cum turpitudine, in alio certa mors sine veritate vel laude. Quid igitur faciet virtus jejuna? Fugiet in Dei servitio quæ non solet in suo? Item procedet, incassum, illico moritura, quæ adhuc servire Deo poterit conservata? Mallet certe mortem gloriosam quam turpem vitam; sed si utramque maculat turpitudo, **51** melius est strenuis actibus turpiter conservari, quam turpiter sine correptione finiri. Tali conside-

A ratione cedentes Alemanni faciunt quod non solent; recessum damnantes judicio, concedentes pro tempore, correctionis intuitu; faciunt quod possunt, volunt quod debent. Armantur itaque omnes ad tolerantiam contra famem. Habentes ad esum fessos et morientes equos, et quemdam comitem egregium, Bernardum nomine, solum cum suis ad militiam contra persequentes inimicos. Dum sic redeunt ordinati, augent diætas cibos quærentes, et minuunt vires labor et esuries. Turci vero paulatim eos tentabant, et debilitate cognita, de die in diem acrius infestabant. Tandem comes illustris, laude dignus et luctu, dum fessos exspectat, dum supportat debiles, exercitus quemdam montem pertransiit, et ipse nocte superveniente ultra remansit. Quem ibidem Turci a longe circuiunt et sagittant, et sine damno suorum occidunt levius quam sperant. Carebat enim ille vir arcubus et balistis, famesque et labor abstulerat equos veloces armatis. Nolebant Turci manu ad manum congredi, nec ille habebat arma quibus a longe posset defendi, nec armatos in hostes ferre poterant equi jejuni. Plangenda nimis est juventus agilis, quæ sæpius extracto gladio, vervecum pelles habens pro scuto, dum velociter et audacter currit in hostem, in medio itinere offendit mortem volantem. Dum papa sanctus accipitres et canes prohibuit armisque militum et vestibus modum imposuit, sicut jussit sapienter et utiliter, sic qui ejus imperio non consensit, stulte et inutiliter. Sed æque utinam pedites instruxisset, retentisque debilibus, fortibus quibusque pro pera **52** gladium, et pro baculo arcum dedisset, quia semper debiles et inermes suis sunt onus, hostibus præda. In crastinum comes requiritur, qui ad defensionem suorum ultro se solebat offerre, et discitur illum sero ad exercitum non venisse, sed in via cum suis Turcorum jaculis interiisse. Plangunt omnes mortem illius, de cujus viribus et consilio plurimum confidebant, et quia mors similis immineret universis.

Armantur itaque omnes qui poterant, et fame et hoste solito acrius debacchante properant. Turci enim jam nihil a longe metuunt, ubi arcus non esse, et equos veloces agnoscunt. Ergo non solum postremos urgebant, sed etiam primos et medios sagittabant. Non possum describere damna itineris, in quo ipse imperator vulneratus duabus sagittis, ubi properantibus aliis remanent debiles, et in turba media pluvia sagittarum necat inermes. Sic tandem venere Nicæam morientes. Ibi currunt ad escas famelici, quas sicut in tali necessitate poterant, nimium charas vendebant Græci, spatas et loricas requirentes, non aurum, ut penitus nudarent exercitum. Cujus pars maxima viribus consumptis, et rebus perditis repatriare volens, Constantinopolim ivit; sed antequam possent habere vel forum vel transitum, eorum plusquam triginta millia, sicut audivimus, fames occidit. Imperator vero solatio destitutus humano, et præsumens adjutorium de divino, constanti animo tendit post regem, ad

Dei servitium ejus expetens societatem, Quem ab eo præmissi nuntii, super lacum Nicænum sicut prædictum est invenerunt, et ei quæ descripsimus retulerunt, rogantes ut occurrat obviam subsequenti, præstaturus opem et consilium indigenti. Rex autem damnum socii **53** sicut proprium doluit, et cum multo baronum comitatu ejus personæ et precibus libenter et celeriter obviavit. Amplexantur igitur alter alterum, et infigunt oscula quæ rorabant lacrymæ pietatis. Tandem statuunt ut rex imperatorem ad castrum quod Lupar dicitur exspectaret, et ille post istum sumptis in Nicæa cibariis festinaret. Dehinc cœperunt Græci nostris forum subtrahere, sed illi non poterant videre opulentiam et esurire. Dispersi ergo plurimi rapiebant quod libentius emerent, et alii prædas emebant ab eis, quasi justiores, si quoquo modo de suo viverent. Sic veniunt ad Lupar, ubi ex condicto Alemannos exspectant, quos subsequenter, ut residuum bruchi locusta comederet (*Joel.* I), quotidie Græci rebus et vita spoliabant. Tandem fessus imperator et eques, cum non possent evadere, licet pauci essent inimici, armis viriliter resistendo, descenderunt in via misere procedentes animosius tolerando. Pauperes vero qui non impediebantur ad fugam sarcinis, post regem properant, non timentes cupidos gratia paupertatis. Imperator etiam illi per nuntios supplicat, ut cum militari manu in obviam cito recurrat, vel eorum cadavera sepelire, vel semivivis vitæ particulam custodire. Igitur conestabulus Ivo de Niella, Suessionensis comes, ad hoc urgente rege festinando laboravit, sed fessos Alemannos Græcis fugientibus sine labore liberavit. Et certe, sicut ipsi postea ferebant, nisi conestabulus tam cito venisset, omnes in horam et locum mortis inciderant. Heu! quam miseranda fortuna, Saxones Batavosque truces et alios Alemannos quos in antiquis historiis legimus quondam Romanam fortitudinem timuisse, nunc dolis Græcorum inertium **54** tam miserabiliter interiisse! Referetur quoque suo tempore Francorum occasus, et erit intolerabilis geminus luctus. Et habebunt gentes utræque quod semper defleant, si filii mortes parentum non vindicant. Dat autem nobis, qui pertulimus Græcorum scelera, divina justitia spem vindictæ, et quod nostræ gentes non solent verecundas injurias diu ferre. His interim mœstos animos consolamur, et ut sciant posteri Græcorum dolosa facinora, nostra infortunia prosequemur, Imperatore igitur ad regis tentoria conducto, et in partem alteram cujusdam fluminis hospitato, rex eumdem navibus transiit, et ad illum consolandum animosus et pius, virilis et flebilis pedes venit. Quem ille sicut naufragus portum tenens, verba ejus nimis gratanter suscepit, et ab eo quibus egebat valde humiliter postulavit, eventusque suos sic incipiens, satis constanter exposuit: « Domine rex, quem natura mihi vicinum præstitit et cognatum, et Deus servavit in necessitate patronum, referre vobis meos casus me non oportet, quia supervacuum est monstrare alicui quod jam videt. Mali quidem sunt; sciatis autem quod inde non irascor Deo, sed mihi. Deus enim justus, ego vero et populus meus stulti. Cum de meo regno numerosum exercitum et pecuniosum educerem, si bonorum Largitori dignas gratias redderem, forsitan qui dederat conservasset. Intraturus barbaras regiones si de præsenti vitam corrigerem, et de præterito pia satisfactione deflerem, Deus correpta vitia non punisset. Cum de Turcis victorias præsumebam, si de meo numero non tumerem, sed in Deo exercituum humiliter spem haberem, Deus non inventam contumaciam non domasset. Adhuc tamen **55** sua gratia sanus sum, et divitias habeo, et in voluntate sui servitii persevero, credens quia de tot periculis dives et incolumis non exissem, nec vos in mortis articulo ad meum suffragium invenissem, nisi me Deus adhuc valere aliquid in suo servitio providisset. Nolo itaque deinceps a vestra societate sejungi, nec susceptus primus vel ultimus collocari, quia non possem hostes obvios propulsare, nec sequentes sine damno mediorum sufferre. His exceptis, quo volueritis mea tentoria collocentur. Rogo autem ut de vestris sociis meus numerus augeatur. Cum hæc interpretante Metensi episcopo recenti dolore anxius perorasset, et ad fletum viscera omnium commovisset, rex episcoporum et baronum consilio suos avunculos, Morianensem comitem, et marchisum de Monteferrato, suosque cognatos Metensem episcopum, et fratrem ejus comitem Renaldum, et quosdam alios sibi sociavit, et ut e vicino posset ab illo consilium capere, ambos simul hospitari debere judicavit.

LIBELLUS SEXTUS.

Rex igitur imperatorem diligens pro persona, pene sibi præferens pro ætate, venerans pro fortuna, castra movit, et post festum beati Martini ad castrum quod dicitur Esseron venit. Ego vero interim dum recens est dolor, dum adhuc obsequii regii recordatur, regem adeo, injurias quas beato Dionysio faciebat de castro Estufin et Hescelingis expono, et excommunicationem **56** quam de hoc papam audierat in Pascha facere, ad memoriam reduco. Ille vero exsultans quod occasionem haberet suo patrono serviendi, non differt, sed illico jubet sibi possessores horum monstrari. Cui ego re-

spondi, quod ipse imperator in castro turrem unam habebat, et dux Fridericus aliam, qui præsens aderat, et cætera singulariter possidebat. Hoc audito requirit utrumque per se, per suos; prius privatim, deinde publice, pro se rogat, pro Deo placando et glorioso martyre hortatur, ex hoc familiares imperatoris sollicitans, et sollicitando frequentans. Ille vero prius dubia respondebat, quia regem cessare ab incœpto, tædio fatigatum, sperabat; sed ipse ab honesta et religiosa postulatione non destitit, donec ille quam irrevocabilis ab errore, et quam ingratus esset beneficiis, patefecit : « Quamvis hoc non sit de nostra materia, Pater Sugeri, tamen congruit ut sciatis, quatenus pro illo qui vos præsens honorat, et absens diligit, devotius supplicetis. Cæterum rex ex proposito Philadelphiam properabat, et erat usque illuc plena via octo dierum, sed plenarie victualia non habebat. Quod intelligens imperator, cum rex præsens et barones adessent, de hoc sermonem habuit, in quo nobis de sua fortuna forsitan nescius plenis phialis propinavit. Sicut virtutis est, ait gesta fortia imitari, sic prudentiæ est de alieno infortunio cautum reddi. Cum ego nuper exercitum haberem, cui nulla gens incredula restitisset, victus fame cessit his, quos habens victualia domuisset. In hoc autem nobis duobus est æqua conditio, sicut non timetis gentis alicujus potestatem, sic non habetis jacula contra famem. Ecce vobis proponitur duplex via, una **57** brevior, sed egena; altera longior opulenta; sed certe melius est in opulentia diu boneste vivere quam cito turpiter in egestate perire ; est mora melior, quæ robustum exercitum in abundantia servat, quam illa quæ fessum vel famelicum recreat. Unde vobis consulo quatenus maritima teneatis, et robur vestræ militiæ ad Dei servitium, licet tardius veniat, conservetis. »

Annuit itaque rex sermoni magis verisimili quam veraci, damna et pericula illico perpessurus, et ad Demetriam civitatem maritimam, quo pars exercitus quæ rectam viam tenuit die venit dimidia, vix die tertia perventurus. Deviavit enim in quædam concava, offendensque montium scopulos, dum eos circuit vel ascendit, non accedit quo volebat, sed alternis vicibus inferno et sideribus propinquabat. Mane tertio vidimus villulam habentem rusticos socios belluarum, quorum unum fugentibus aliis cepimus, ejusque beneficio eodem die, ad nostros socios de nobis valde timentes, ante Demetriam educti sumus. Primam vero jacturam et maximam fecimus in hos montes, mortuisque summariis, auro et argento, armis et vestibus valde ditavimus Græcos silvestres, damnum hoc, quia evasimus, æquanimiter patientes. Inerat enim ibi torrens sinuosus et rapidissimus, quem oportebat in die novies vel octies transvadere, qui si modica pluvia paulo amplius tumuisset, nemo posset procedere vel redire, sed erat necesse quemque in loco suo lugendo peccata, vitæ terminum exspectare. Post

A hæc sumus redditi marinis anfractibus, saxosos montes et arduos fere quotidie inventuri, et torrentium defossos alveos quos erat labor etiam vacuos pertransiri ; et si nivibus vel imbribus augerentur, **58** non esset possibilis eorum rapacitas ab equite vel pedite transnatari. Ibi multas urbes destructas invenimus, et alias quas ab antiqua latitudine supra mare Græci restrinxerant, munientes eas muris et turribus. Ab his escas habebamus cum labore quidem, propter nostræ multitudinis importunitatem, et nimis chare propter illorum cupiditatem. Sed dicet forsitan aliquis qui non interfuit, has debuisse capi, et quod haberi non poterat justo pretio, gratis rapi. Sed illi turres habebant, et muros duplices ad tutelam, et in mari naves ad

B fugam. Quis igitur fructus si nostri mora, periculo et labore harum aliquam expugnassent, et cives sumptis urbis spoliis aufugissent? Villarum quoque animalia in montibus abscondebant, ut villani domibus vacuatis, de navibus escas ad suum libitum charas vendebant, et pauperes in tam longo itinere auro et argento, armis et vestibus spoliabant. Illi autem si quando naves poterant invenire, naufragio postpositio duplici intrabant, ituri quocunque illos Græcorum fraudes vel hiemis tempestas vellet deferre. Alii quos conditio damnaverat servituti, ducebant levius in eorum servitio remanere. Nec prætereundum nos in hac via stupentibus indigenis contra morem tres fluvios facile transvadasse, et unumquemque post nostrum transitum illico

C pluviis inundasse ; unde habebatur pro miraculo contra solitum nobis imbres et hiemem pepercisse. Sic tandem præteritis Smyrna et Pergamo, venimus Ephesum, quæ inter ruinas antiquæ gloriæ, venerandas sui status habet reliquias, beati Joannis sepulcrum, in quodam terræ tumulo contra paganos muro circumdatum. Ibi rex imperatoris **59** nuntios cum litteris habuit, qui contra eum Turcos supra numerum congregatos dicebant, et ipsum refugere in illius castella suadebant. Cum vero rex Turcorum metum, et imperatoris gratiam æqualiter contempsisset, obtulerunt alias sputo simili dignas, exponentes quæ rex sibi fecerat damna, et quod non posset suos homines retinere deinceps a vindicta. His sine rescriptione despectis processit, volens in valle Decervion Nativitatem Domini cele-

D brare, et Alemannus pœnitens quod Constantinopolitanum imperatorem non viderat, apud eum reversus est hiemare.

In vigilia itaque Natalis Domini fixis tentoriis in valle prædiviti, Turci Græcis ductoribus, nostris equis pascentibus primas insidias tetenderunt, quibus egregii milites animose et provide resistentes, de capitibus eorum læti primitias habuerunt, et illo terrore festis diebus pacem fecerunt. In his dum divinis laudibus intendimus et quieti, aer obscurior, quasi vellet ante nostrum os divina providentia desecari, (qui Deo volente non fuit nobis postea usque Satelliam vel frigore horridus, vel pluviis

nebulosus) imbres emisit, quibus rivi vallum inundabant, et montes nivibus albescebant. Post quartum denique diem aquarum decursis tumoribus, et aere serenato fugatis imbribus, rex torrentibus timens intercipi, si vel nives liquescerent, vel alto imbres defluerent, vallem deserit Ephesinam, sumptis victualibus properans Laodiciam. Erat in hac via inter montes arduos Mæander fluvius profundus et latus de aquis propriis, sed tunc inflatior alienis. Hic cujusdam vallis amplitudinem alveo suo mediam dividit, statimque ripam copiosæ multitudini perviam facit. In his Turci **60** sese diviserunt, putantes hos sagittis procedentem exercitum infestare, illosque vada fluminis timida prohibere, et utrosque quando nostris cederent, de refugio montium tutos fore. Venientes huc invenimus Turcorum manipulos montium scopulos occupasse, aliosque se in plano ad tentandum exercitum objecisse, et reliquos se ultra fluvium ad prohibendum transitum conglobasse. Rex autem sarcinis suis, et debilibus in medio congregatis, primos et ultimos et latera tegit armatis, sic procedens tutus, sed parum proficiens duabus diætis. Astu enim non viribus retardabant eum collaterales inimici, ad fugam docti et faciles, et ad persequendum protervi. Cum igitur illis proterve infestantibus, et docte et leviter refugientibus, pacem non posset habere, nec pugnam, transire volebat, sed nesciebat vadum in fluvio, Turcisque prohibentibus non poterat tentari sine periculo. Circa meridiem vero secundæ diei, Turcorum pars una (sicut condixerant) post exercitum, alia supra fluvium, ubi nostris erat ingressus facilis, et in partem illorum egressus difficilis congregantur. Deinde tribus suorum transmissis, qui contra nostros sagittas mitterent, illis jacientibus ambæ partes clamore unanimi tonuerunt, illique via qua poterant refugerunt. Sed egregii comites Henricus filius comitis Theobaldi, et Flandrensis Theodericus, Guillemus Masticonensis, post illos more turbinis irruerunt, ripamque arduam, sagittarum pluviam, et Turcorum copiam dicto citius penetrarunt. Rex quoque fortuna simili, a tergo sagittantibus laxatis loris obvians, fugavit, secuit, et quibus equorum velocitas dedit suffragium, in concavos montes retrusit. Sic uterque nostrorum **61** impetus cito et facile, de cadaveribus partis utriusque campos usque ad latibula montium seminavit. Ibi quidam Amiradus captus est, et adductus regi auditus est et occisus. Erat in præsenti quædam civitatula imperatoris, Antiochiæ nomen habens diminutivum, quæ paganis fugientibus patuit ad refugium, in quo ille de doloso proditore se in apertum transtulit inimicum. Hanc expugnasset rex ut reclusos caperet fugitivos, sed pene sibi deerant victualia, et in villa paupere nulla caperet spolia. Certe fuerant qui dicerent album quemdam militem ante nostros ad transitum fluminis, quem non viderunt prius vel postea, se vidisse, et primos ictus in prælio percussisse. In hoc ego nec fallere veliem, nec falli. Scio tamen quod in tali districto tam facilis, et tam celebris victoria non nisi divina virtute fuisset, nec adversæ multitudinis ferrea pluvia, sine morte vel vulnere cecidisset, dante nobis Deo victoriam sine damno, nisi Milo de Nogentiaco in flumine suffocatus obiisset. In nostra via habebant Turci cum Græcis terrarum terminos, et nos utrosque sciebamus nobis unanimes inimicos.

Illi ergo suos plangentes mortuos, alios convocant e vicinio ad vindictam die septima numerosius et audacius reversuris, nosque die tertia venimus Laodiciam stolida præsumptione securi. Nunc venit in memoriam comes ille Bernardus, qui cum imperatore revertens de Iconio pro fratribus suis animam suam posuit, quia hic cum Frisingensi episcopo fratre imperatoris, alius comes ejusdem nominis et fortunæ, simili proditione interiit. Dux enim hujus urbis cum deberet illos educere de montanis, per loca invia superduxit eos Turcorum **62** insidiis, ubi comite occiso cum pluribus qui potuerunt evadere latitando fugerunt; dux autem et Græci quos duxerant, cum Turcis spolia diviserunt. Ille idem vel timens regem pro suo scelere, vel nocere volens alio genere, urbem quibusque utilibus vacuavit, fraudemque devitans jam cognitam, aliam æque nocivam cogitavit. Sciebat impius quod usque Satelliam, quo usque postea plusquam quindecim diætas fecimus, non possent alicubi victualia inveniri, et esset necessarium cunctos fame mori, si cibi non possent ab urbe vacua vel emi pretio vel viribus extorqueri. Rex autem super hoc consulit episcopos et alios optimates, qui quamvis nemo dubitaret de illius prudentia nisi ipse, semper tamen ordinabat multorum consilio res communes, et erat equidem prudens humilitas, si se solum pluribus, juvenem senibus, æstimationem suam expertorum usibus postponebat; et quod posset ut dominus, quod sciebat ut sapiens, liberalitas fuit quod subditis deferebat. Illi autem qui solebant de causis aliis disputare, et de conjecturis diversarum rationum quandoque subtilitate superflua dissentire, modo stupebant non invenientes idoneam rationem in isto articulo, et dolebant quod non videbant exitum de communi periculo. Requirebant cibos in urbe de industria vacuata, potentes viribus ad tollendum, et rebus divites ad emendum, sed quia non est ibi quod quæritur, utrumque ad hoc habetur incassum. Consultum tamen fugitivos cives per montium devia quæri, et firmata pace cum venalibus illos reduci.

Quo facto ex parte, illi enim inventi sunt non reducti, processimus in hoc perdita una die, Turcos et Græcos habentes in nostro itinere **63** prævios et sequentes. Erant ibi montes adhuc de cruore Alemannorum madidi, et parebant iidem qui eos occiderant inimici. Rex incassum doctior, videns horum agmina et aliorum cadavera, ordinat acies. In quo Gaufridus de Rancone rancorem me-

ruit sempiternum, quem ipse cum suo avunculo Morianensi comite miserat primum. Circa meridiem secundæ diei mons exsecrandus faciliorem transitum habebat, quem rex die integro transire disposuerat, non ibidem tentoria figi præceperat. Quo venientes primi satis cito, quia non erant ab aliquo impediti, regis immemores qui tunc ultimos conservabat, montem ascendunt, et sequentibus aliis tentoria circa nonam in partem alteram figunt. Mons erat arduus et saxosus, et nobis erat per clivum ejus ascensus, cujus cacumen nobis videbatur tangere cœlum, et torrens in valle concava descendere in infernum. Crescit hic superveniens multitudo, urget invicem, constipatur, ponit sedem, equo non prævidet, hærens potius quam procedens. Labuntur de rupibus præruptis summarii, obvios **B** quosque sternentes usque in profundum abyssi. Saxa quoque de locis suis mota stragem suam faciebant, sic dum vias quærentes latissime se sparsissent, omnes lapsum proprium vel aliorum fulminationem timebant. Turci vero et Græci labentium erectionem prohibentes sagittis, in partem alteram congregantur, et de tali spectaculo spe vespertini commodi gratulantur. Inclinatur dies, et semper crescit in antro supellectilis nostræ congeries.

Hostibus autem illud non sufficit, sed amplius audent, in nostram partem transeunt, quia primos jam non timent, et postremos adhuc **64** non vident, feriunt et sternunt, et vulgus inerme pecudum more cadit aut fugit. Inde clamor oritur, **C** quo cœlum et aures regiæ penetrantur. Rex autem de hoc fecit quod potuit, sed de cœlo nullum tunc adjutorium nisi nox venit, nocte autem veniente pestis cessavit. Ego interim qui sicut monachus hoc solum poteram, vel Dominum invocare, vel ad pugnam alios incitare, mittor ad castra, rem refero, turbati currunt ad arma; festinarent regredi, sed vix ire poterant, asperitate loci et occursu venientium præpediti. Rex vero relictus in periculo cum quibusdam nobilibus, non habens secum gregarios milites, nec servientes cum arcubus, non enim se **A** præmunierat ad districtum, quem erat ex condictu communi transiturus in crastinum, contemnens vitam propriam ut morientem liberet turbam, ultimos penetrat, et mactantibus penultimos viriliter obviat. Aggreditur præsumptuose gentem incredulam, quæ numero centies superat, et quam locus maxime adjuvat. Ibi enim equus non poterat non dicam currere, sed vix stare, et tardior impetus debilitabat ictum in vulnere. Vibrabant nostri hastas in lubrico suis viribus, non equorum, et illi sagittabant de tuto, innitentes scopulis arborum vel saxorum. Turba liberata fugit suas deferens sarcinas, vel ducendo ferentes, loco suo morti objiciens et regem et comites; sed mori dominos ut servi viverent esset lugendum commercium, nisi tale dedisset exemplum Dominus omnium. Marcescunt flores Franciæ antequam fructum faciant in Damasco. Quo relatu suffundor lacrymis et de visceribus intimis ingemisco. De hoc tamen potest mens sobria tali remedio consolari, quod hæc **65** eorum probitas et anterior mundo convivet, et finis correptis erratibus fide fervida martyrio meruit coronari. Pugnant, et quisquis circa se, ne moriatur impune, stragem cadaverum facit, sed numerus impugnantium reparatus a multitudine non decrescit. Occidunt equos, qui, licet currere non possent, valebant tamen armorum pondera sustinendo, et loricati pedites inter densos hostes submerguntur velut in pelago, fundentesque nudorum viscera, divisi sunt alter ab altero. In hoc rex parvulum sed gloriosum perdidit comitatum, regalem vero retinens animum, agilis et virilis per radices cujusdam arboris, quam saluti ejus Deus providerat, ascendit scopulum. Post quem populus hostium ut eum caperet ascendebat, turba remotior eum ibidem sagittabat. Sed Deo volente sub lorica tutatus est a sagittis, cruentoque gladio ne capi posset defendit scopulum, multorum manibus et capitibus amputatis. Illi ergo non cognoscentes eum, et sentientes capi difficilem, metuentes superventum, revertuntur colligere spolia ante noctem.

LIBELLUS SEPTIMUS.

Adhuc prope turba sarcinaria pertransibat, quia quo densius eo segnius per præcipitia fugiebat. Ad quam rex veniens efficitur eques ex pedite, et ibat cum eis obscurato jam vespere. Tunc occurrunt ei de tentoriis anhelæ cohortes militum, quem videntes solum, cruentum et fessum, quod factam est gementes sine interrogatione sciebant, et absentes regios comites fere **66** quadraginta sine consolatione plangebant. Videlicet Warenensem comitem et fratrem ejus, Evrardum de Bretoilo, Manassem de Bullis, et Guacherium de Montegaio, et alios : sed **D** non refero nomina omnium, ne judicetur sine utilitate prolixum. Ardebant animo et abundabant numero, sed nox erat, et hostes abyssi profundæ contrariam partem tenebant, et ideo locum vel horam persequendi ulterius non habebant. Venerunt itaque cum rege ad tentoria nimis tarde, et qui timebant ibi, jam lugent certo dolore, sed Domino sospite consolantur ex parte. Nox illa fuit insomnis, dum quisque suorum aliquem vel exspectat nunquam venturum, vel lætus damno postposito venientem suscipit nudum. Inter hæc populus omnis Gaufre-

dum judicabat dignum suspendio, qui de diæta non obedierat præcepto regio, et forsitan ejus avunculum quem habebat in culpa socium habuit etiam de vindicta patronum. Quia cum essent ambo rei, et esset parcendum regis avunculo, non debebat alter sine altero condemnari. Illuxit dies crastina, mœroris tenebras non depellens, et apparet exercitus hostium, læta et diviti multitudine montes tegens. Nostri vero ab heri pauperes, suos plangentes et sua, tarde providi, ad residua servanda ordinati procedunt securitate depulsa. Rex vero nobilium paupertatem non ferens, et mediocribus pio animo condescendens, tam largiter egestatem expulit utrorumque, quasi esset immemor se cum eis aliquid perdidisse. Jam fames vexabat equos, qui diebus pluribus herbarum parum, et annonæ nihil comederant, jam cibus deficiebat hominibus, qui duodecim dierum adhuc iter habebant, hostesque nos sicut **67** fera quæ sanguine gustato fit trucior, hoc cognito securius, et post lucrum avidius infestabant. Quos contra magister Templi domnus Eurardus de Barris, religione venerandus, et ad militiam exemplar probitatis, cum fratribus suis vigilanter et prudenter conservabat res proprias, et tuebatur pro posse viriliter alienas. Rex quoque illorum diligebat et libenter imitabatur exemplum, et ad hoc voluit conformari exercitum, sciens quod si ejus robur fames valida infirmaret, et debiles unitas animi confirmaret. Indicitur itaque communi consilio, ut omnes mutuam, et cum illis in hoc periculo fraternitatem statuerent, firmantes fide dives et pauper quod de campo non fugerent, et magistris ab illis sibi traditis per omnia obedirent.

Accipiunt itaque magistrum, nomine Gislibertum, et ille socios quibus assignaret milites quinquagenos. Jubentur pati usque ad præceptum qui nos vexant, quia cito refugiunt inimicos, et cum jussi restiterint, illico regredi præmonent revocatos. Cognita lege, docentur et gradum, ne qui de primo est, vadat ad ultimum, vel ne se confundant custodes laterum. Illi vero quos natura fecerat pedites vel fortuna (multi enim nobiles rebus perditis vel expensis, more insolito ibant in turba) ordinati sunt extremi omnium, ut habentes arcus resisterent sagittis hostium, Rex quoque legum dominus, volebat obedientiæ legibus subjacere, sed nullus ausus est ei quidquam ex præcepto injungere, hoc excepto quod aciem copiosam haberet, et sicut dominus omnium et provisor, imbecilles quosque missis de illa sociis roboraret. Fiebat juxta præceptum processio, et de plano descensis montibus gaudebamus, et protervos **68** assultus hostium, vallati tutoribus, sine damno ferebamus. Erant autem in via duo rivi, uno milliario distantes ab invicem, lutosa profunditate transitum habentes difficilem. Primum transivimus, in partem alteram ultimos exspectantes, et de luto summarios debiles manibus sublevantes. Ultimi quoque milites et pedites, hostibus fere misti, transierunt sine damno mutua probitate defensi.

A Tendebamus ad secundum, inter duos scopulos transituri, de quorum verticibus poterat turba gradiens sagittari. Ad hos Turci ab utraque parte festinant, sed unum eorum milites nostri præoccupant. Illi vero alium ascendunt, et capellos de capitibus ad pedes projiciunt, quo signo dictum nobis est præmonstrari, illos de tali loco nullo timore moveri. Sed illa significatio tunc falsum vel nihil significavit, quia turba nostrorum peditum illos illico propulsavit. Sed dum illi de montis vertice contendebant, milites posse fugam illorum inter duos amnes intercipi cogitabant. Unde data licentia a magistro omnes unanimiter illos invadunt, et quos possunt consequi, mortes suorum et damna propria vindicantes occidunt. Quorum multi venientes ad B lutum, in loco idoneo mortem sortiti sunt et sepulcrum. Dum perimit fugitivos iræ impetus, et fuga longior erat, omnibus fames levior et dies lætior. Sed Turci et Græci modis pluribus de nostro interitu cogitabant : ad hoc enim cum prius essent inimici fœdus inierunt. Illi ergo congregatis undique pecoribus et armentis, depascentes fœdabant ante nos quidquid non poterat urere ignis. Ob hoc fessi, vel mortui equi remanebant in via, et eorum onera, tentoria, vestes et arma et alia multa, quæ **69** nostri ne remanerent hostibus comburebant, exceptis his quæ pauperes asportabant.

Comedebat igitur exercitus (et has abundanter habebat) carnes equorum; et qui non erant habiles ad portandum, contra famem dabant remedium : C quibus dapibus contenti erant etiam divites quando habebant de farina subcinericium. Tali providentia temperata est fames, et fraternitate præscripta, quater fugavimus, et semper vicimus hostes, et usque Satelliam sine damno viribus illato, labore provido tutati sumus, excepto illo die quo Gaufredum de Rancone mortis et damni prævium fecimus. In hac urbe nuntius imperatoris Landulfus, qui cum Turcis, sicut ipse fatebatur, partim illic venerat, ex voto præstolabatur nostrum interitum, vel venientibus, si de imperatore quæreremus, excusationis præparabat responsum. Sed quia nemo veniret in jus, cessavere querelæ, erat enim victualibus opus famelicis, fessis quiete. Ille ergo conscius sceleris, causa fori cogit iterum nobiles pacem firmare imperatori. Tunc quæ nobis in via pepercerant inundantissimæ venere pluviæ, quas sentientes D subtus et desuper, in parvis tentoriis, quia majora remanserant, celebravimus Purificationem beatæ Mariæ. Nam certe rex in tota via, nulla die missam vel horas perdidit, nec inundatione imbrium, nec oppressione hostium. Habebamus, licet solito charius, ciborum abundantiam, sed equis qui remanserant, nullo pretio inveniebamus annonam, Græcis hoc dolose agentibus, sicut nostrorum multi dicebant. Illi autem sui loci monstrantes asperitatem, se non habere dicebant. Erat extra urbem usque ad quemdam fluvium saxosa planities, et hostes ultra, forum veniens a foris et **70** pabula

prohibentes; unde nec etiam herbas habebant equi, nisi eos ducerent et reducerent armati milites. Videns ergo rex paucos equos qui remanserant non quiete refici, sed fame mori, nec in urbe venales aliquos inveniri, loquitur de processu baronibus convocatis, dicens ubi fame moriuntur equi, non habere milites locum quietis. Insuper pœnitentis esse pro quiete votum tardare, et devoti, fessum et ægrorum ad metam propositi festinare, et coronari ut martyres quorum Deus animas de tali sumit labore. Illi vero servantes obedientiam domino, et possibilem solventes perseverantiam voto, dixerunt : « Sicut regis est jubere fortia, sic prudentis est militis audere possibilia. Omnes vestri exercitus gregarii milites, his diebus armis projectis pedites sunt effecti, et cum eis de nobilioribus multi. Alius horum non potest equos emere, quia sua omnia perdidit vel expendit, alius cui superest, venales non invenit. Illi didicerunt ab istis civibus esse per mare usque Antiochiam tres diætas, de portu in portum, parvas, opulentas et tutas; et per terram quadraginta torrentibus invias, hostibus obsitas, et egestate continuas; ob hoc nolunt se mari committere, et cum eis copia peditum, quibus jam deest virtus ad laborem, census ad victum, et Græci omnibus de vicinis villis et insulis superabundans promittunt navigium. Nos autem vobiscum mori, et vivere volumus, et libenter secundum hoc quod vobis placuerit audiemus. » Rex igitur illis regio more, suoque respondit : « Me divite nullus vir probatus egebit, nec probatus erit qui non mecum paupertatem in necessitate patienter pertulerit. His ergo electis, et de nostro reparatis inermem turbam **71** navigio committimus, quæ semper nobis nocuit, pro qua victus charior, et gressus tardior exstitit. Et nos nostrorum parentum gradiamur iter, quibus mundi famam et cœli gloriam probitas incomparabilis dedit. » Ad hæc illi : « Non, inquiunt, vulumus deprimere, nec possumus, laudem parentum, sed levius cum eis hucusque actum est quam nobiscum. Cum enim illi Constantinopolim et brachium pertransissent, voti compotes, Turcos et eorum terras illico repererunt, et de exercitio militiæ alacres, et de captione urbium et castrorum sese divites servaverunt. Nos autem Græcos fraudulentos in locis illorum invenimus, quibus malo nostro velut Christianis pepercimus, otioque torpentes, tædio et molestiis ægrotantes, fere omnia nostra expendimus. Alii stulta securitate, vel aspera paupertate arma etiam vendiderunt, vel equis morientibus reliquerunt. Tamen hoc quod jubetis honestum est, sed supradictis de causis tutum non est. Sed nos illud labore et timore postposito faciemus, si equos ad reparandos milites invenire poterimus. » Qui requisiti, cum paucitate non sufficerent, et debilitate nihil valerent, coegerunt regem, vellet nollet, marina naufragia experiri, ut periculis in mari, periculis in solitudine, periculis ex gentibus, periculis ex falsis fratribus, sicut et

A Pauli (*II Cor.* xi), permitteret Deus ejus patientiam exerceri.

Denique dux urbis et nuntius imperatoris super hoc negotio consuluntur, qui respondent ad placitum, navesque cito venturas toto exercitu pollicentur. Hiems interim exercet quod distulerat, pluit, ningit, tonat et fulgurat, et differtur ventus usque ad quinque hebdomadas, quem cito sperabamus a Domino, navesque amplius, quas **72** exspectabamus de Græcorum promisso. Græci autem scientes quoniam modicum tempus habent, omnem quam possunt malitiam exercent, rebus in foro nos spoliantes, et, quantum possunt, suis consiliis vita privantes. Inveniebant sanus et æger quidquid requirebat eorum qualitas, sed gravabat eos pretii quantitas. Habebant
B gallinam pro decem solidis, et ovum unum pro sex vel quinque denariis, unum cœpe vel allium pro septem vel octo, secundum grossitudinem pretio temperato, nucesque duas habebamus pro uno; quibus equus vel mula remanserant, eos pro panibus cambiebant, vel more boum in macello vendebant. Hæc enim nostra fuit cum Græcis conditio, vendere sine pretio, et chare emere sine modo.

Itaque Turci militibus equos deesse Græcis referentibus didicerunt, et hac usi securitate ad invadendum exercitum se unanimiter paraverunt. Quod notum factum est regi, et contra illos abscondit secum viros ditiores, qui dextrarios suos quamvis famelicos, adhuc servaverant, et fratres Templi. Venientibusque apparens, subito coegit eos occidendo sine ponte fluvium retransire, et credere dein-
C ceps in exercitu equos optimos abundare. Parant interim Græci naves, sicut res alias, pretio inaudito; dabat unus homo quatuor marcas usque Antiochiam, quo venturi eramus sicut ipsi prædixerant, in die tertio. Eæ paucæ et parvæ regi quasi donum gratuitum a duce et imperatoris nuntio præsentantur, et ab eo episcopis et baronibus dividuntur. Voluit eas habere; tamen pretium ægre tulit, et querelas inutiles tegens silentio, reliquo exercitui sicut promiserant, naves quærit. Illi vero dum divites exspectant pauperes, illud **73** diu procrastinant, et rebus utrosque tali latrocinio spoliabant. Credo autem quod quietem charius emimus hujus urbis, quam labores totius itineris. Dicturi vere sunt ignari talium hanc urbem debuisse capi,
D et vindictam sumi de dolis civium. Recogitent illi, dextra lævaque privatis et extraneis hostibus, sine victualibus nos obsessos, et esse impossibile turres arduas sine machinis ruere, vel cito posse suffodi duplices muros. Poterant quidem dux, et imperatoris nuntius capi quando veniebant ad regem, sed cives pro illorum suspendio non redderent civitatem. Eratque regi abominabile, contra morem suum hac proditione capi, et commune periculum sine captione tentari. Parcat Deus Alemanno imperatori, cujus fortunam vitantes, et indocto consilio acquiescentes, in hæc mala devenimus; sed Græco quomodo parcet justus judex Deus, vel homo, qui do-

losa crudelitate tot Christianos occidit utriusque exercitus? Populus ergo novorum pauperum affectus tædio, spoliatus argento, corruptus morbo, cognitoque de navibus Græcorum mendacio, ad regem veniunt, cui suam voluntatem et paupertatem his et similibus verbis exponunt: « Domine rex, in vestræ majestatis præsentia merito astamus confusi, tamen illud audemus de vestra bonitate confisi. Quando enim Græcis credentes, vobiscum per terram ire noluimus, in hoc inertes, in alio decepti sumus; modo vero, paupertate cogente, illud volumus facere sine duce. Vadimus in mortem, sed Deo volente valere poterit vitare præsentem. Tolerabilior erit forsitan Turcorum gladius quam post discessum vestrum istorum civium dolus. » Quibus rex solita miseratione condoluit, **74** et eorum egestati tam larga effusione consuluit, ut crederes eum nihil antea expendisse vel de cætero curam domus propriæ contempsisse. Deinde volens eos in itinere tutos fore, pactum facit cum nuntio imperatoris et duce, ut ab eo quingentas marcas acciperent, et suos ultra duos fluvios qui erant prope, cum magna manu conducerent, et postea darent eis competentem comitatum, qui posset eos securos ducere Tarsum; in urbe vero debiles et infirmi susciperentur, quousque convalescentes, invento navigio alios sequerentur.

Illi ergo de argento cupidi, et contra Turcos timidi, prius cum illis locuti sunt, et sicut tunc putavimus, cum eis pretium diviserunt, et reversi sumptis secum divitibus civitatis, pactum simul sicut prædictum est juraverunt. Redditur argentum, et illi jubent debiles civitatem intrare, et alios ad iter se in crastinum præparare. Adhuc rex providet, equos quos invenire potuit congregans, et probatis militibus eos donans. Fraudemque timens ubi sæpius illam invenerat, comitem Flandrensem, et Archenbaldum Borbonensem usque ad processum illorum dimisit, et ipse cum benedictione remanentium naves ascendit. In crastinum pedestris exercitus duces itineris exspectabat, et ecce Turcorum populus regem discessisse per Græcos edoctus, quasi ad certam prædam contra illos veniebat. Quos contra comes Flandrensis et Archembaldus Borbonensis acies suas ordinant, animosas, sed pigras, quia paucos et debiles equos habebant. Hostibus occurrunt, confligunt, dant terga qui veniebant ad spolia. Sed quoniam non fuit qui posset illos velociter insequi, pauci sunt illorum occisi. Post hæc ducem, nuntiumque imperatoris et **75** cives de pacto requirunt quod regi juraverant; et illi tunc primum de impossibilitate Turcos monstrantes et hiemen, se excusant. In hoc dies aliquos et verba plurima perdiderunt, nec illos jure, ratione vel honestate vicerunt. Tandem querela deposita de conductu, vix concedunt nostros infra murum propugnaculi hospitari, et eis ibidem usque ad navigium forum præberi. Quo facto viri regii vadunt ad naves, eo quod suas injurias non possunt vindicare dolentes. Deinde Turci urbi approximant, intrant et exeunt, et aperte Græcis A communicant. Vident inter duo genera hostium et murorum suos hostes densos includi, sicut pecudes in ovili, et eos qui non audent exire vel ingredi, posse ibidem sagittari. Erat murus humilis et inflexus, et ei non poterat inhærere tam densus populus, unde remotiores patebant vulneribus. Turci ergo de locis congruis sagittas immittunt et vulnerant aliquos vel occidunt. Tunc probati juvenes cœperunt de muro sumptis arcubus prosilire, suam suorumque vitam tueri, vel mortem vendere, quærentesque pacem viribus, hostes longius cogunt refugere. Haberent pacem, sed eos Græci sine vulnere perimebant, qui sanos cum ægris in arcto et immundo loco recluserant, et dum hos fames occidit nummis deficientibus, luesque corrumpit alios vicinis cadaveribus corruunt B multi, Græcis non inferentibus mortem, sed exspectantibus. Ob hoc virorum fortium duæ turmæ trium et quatuor millium ne morerentur sunt mortuæ, judicantes idem, foras mori, et intus vivere. Qui sumptis armis exeunt duos fluvios transituri, loco vicinos sed magnitudine dispari. Primum facile transierunt, sed ad secundum duplici obstaculo restiterunt. **76** Amnis enim non nisi natando, nec hostis ibi congregatus nisi pugnando poterat pertransiri, sed utrumque simul non poterat exerceri: et ideo revertentes fugati sunt, capti, vel mortui. Sanguine istorum sitis Turcorum exstincta, est, et dolus Græcorum in violentiam conversus est. Illi enim reversi sunt eos videre qui remanserant, et deinceps ægris et pauperibus largas eleemosynas faciebant. Græci vero cogentes fortiores ad sua servitia, loco mercedis C verberabant. Quidam Turcorun a suis sociis nostras monetas emebant, et inter pauperes plena manu dividebant; Græci vero illis quibus aliquid remanserat auferebant.

Vitantes igitur sibi crudeles socios fidei inter infideles sibi compatientes ibant securi, et sicut audivimus plusquam tria millia juvenum sunt illis recedentibus sociati. O pietas omni proditione crudelior! Dantes panem fidem tollebant, quamvis certum sit quia contenti servitio, neminem negare cogebant. Deus autem exsecrans civitatem, tam districte cives ejus subita morte percussit, ut multæ domus in ea vacuæ remanerent, et vivi stupentes et timentes, eam omnino relinquere cogitarent. Imperator quo- D que Deo contrarius in judicio, eo quod illa regi forum paraverat et navigium, illam penitus auro et argento spoliavit. Sic Deus et ille contraria sentiebant, tamen hanc uterque punivit. Rex autem cum in hac quinque complesset hebdomadas, quibusdam suorum navibus confractis vel cassatis, non tamen Deo volente submersis, usque Antiochiam naufragando consummavit tres alias. Gravia sunt quæ pertulit damna et pericula, Pater Sugeri, sed ipso debetis sospite consolari. Illi etiam proderit laborasse, **77** qui scitur in periculis tutus, et post damna lætus, constanter et prudenter omnia pertulisse. Sola illi gravis erat adversitas subditorum, quibus semper pro posse consuluit, putans esse regis non sibi nasci

sed utilitatibus aliorum; et sicut regis est habere pietatem, sic ejusdem esse nunquam timere paupertatem. Ad probitatem cautelam regiam postponebat, et tutelam primam vel ultimam, et excubias noctium vicibus alternis faciens, algorem noctium dierumque fervorem sub lorica tolerabat. In tot laboribus servatus est incolumis sine medicina, pro exercitio sanctitatis. Quia semper a divinis sacramentis obviabat viribus hostium, et revertens ab hostibus requirebat Vesperas et Completorium, Deum semper faciens alpha et omega suorum operum. Sic liberalis ut rex, animosus ut princeps, acer ut miles, ut juvenis alacris, maturus ut senior, locis et temporibus et virtutibus singulis se aptabat, et de probitate favorem hominum, de religione divinam gratiam conquirebat.

---

78 Tempus eclipsis solaris, cujus Odo meminit lib. IV, extremo, supra, col. 1228.

(Ex veteri membrana cathedralis ecclesiæ S. Stephani Catalaunensis, cujus exemplar de manu reverendi domini Cuissote ejus ecclesiæ decani acceptum, ad nos misit R. P. Henricus Racio, collegii Catalaunensis rector.)

In nomine sanctæ et individuæ Trinitatis, Patris et Filii, et Spiritus sancti. Ne oblivionis obscuritas per desuetudinem humanis mentibus ingeratur, quo auctore ecclesia nostra consecrata fuerit, scripturarum adnotationibus committimus; quatenus secutura posteritas habeat quid futuris temporibus evidenter agnoscat. Cujus rei gratia, rogatu venerabilis Bartholomæi episcopi nostri, papa Eugenius tertius veniens in hanc civitatem, honeste receptus est. Quem comitati fuerunt cardinales episcopi, Albricus cardinalis Ostiensis episcopus, Himarus cardinalis Tusculanus episcopus, Jordanus presbyter cardinalis Sanctæ Susannæ, Julius presbyter cardinalis Sancti Marcelli, Hugo presbyter cardinalis Sancti Laurentii; Wido cancellarius, diaconus cardinalis SS. Cosmæ et Damiani, Gregorius diaconus cardinalis Sancti Angeli, Hiacynthus diaconus cardinalis Sanctæ Mariæ in Cosmidin, Humbaldus cardinalis SS. Joannis et Pauli, Sigibertus cardinalis Sancti Marci, Octavianus diaconus cardinalis Sancti Nicolai in Carcere, Odo diaconus cardinalis Sancti Georgii, Wido presbyter cardinalis Sancti Laurentii in Damaso, Wido diaconus cardinalis **79** *Sanctæ Mariæ in Porticu, Joannes diaconus cardinalis Sanctæ Mariæ Novæ, Wido diaconus cardinalis Sanctæ Potentianæ, Haribertus diaconus cardinalis Sanctæ Anastasiæ, Joannes cardinalis Sancti Adriani martyris, Bartholomæus noster episcopus, Theobaldus Parisensis episcopus, Bernardus Altisiodorensis episcopus, Hugo Nivernensis episcopus. Prædicti vero episcopi, ecclesiam circumeundo intus et foris, aspersione aquæ benedictæ consecraverunt. Papa vero consecravit majus altare in honore sanctæ Trinitatis et sanctæ Mariæ, et sancti protomartyris Stephani, et sancti Joannis Baptistæ, et sancti Valerii et S. Vincentii martyrum, et SS. Chrysanthi et Dariæ. Et rogatu venerabilis episcopi nostri Bartholomæi, de reliquiis Nymphæ virginis, quas secum deferebat, in altari cum altero sanctuario recondidit. His peractis missam solemniter celebravit. Noster quoque episcopus, et Hugo Nivernensis episcopus, fuerunt præcentores in missa.* Quam cito missa fuit inchoata, eclipsis solis manifeste apparuit. *Post celebrationem missæ Apostolicus perrexit cum episcopis et cardinalibus in jardum episcopi, ubi habuit sermonem ad populum de festo præsentis diei.*

Actum publice Catalauni, septimo Kalendas Novembris, anno ab Incarnatione Domini 1147, regnante Galliis gloriosissimo rege Ludovico, Ludovici regis filio. Et ipse eodem anno, inspirante Dei clementia, peregre profectus erat cum uxore sua Heliónorae venerabili regina, et maximo exercitu, ad liberationem Hierosolymitanæ Ecclesiæ (58).

(58) **80** Robertus de Monte in Appendice ad Sigebertum, ad annum 1147: *Eclipsis solis fuit octavo Kalendas Novembris, die Dominica, ad hora secunda usque ad horam quintam.* Legendum *septimo Kalendas*) quam et Dominicam fuisse ostendit illius anni littera E. Apud Claudium Robertum in Gallia Christiana, in Bartholomæo LV episcopo Catalaunensi: *Eo præsente Eugenius III, dedicavit majorem basilicam* 1147, VII *Idus Novembris.* Lege VII *Kalendas.* Sammarthani in Gallia Christiana auctiore annum habent 1148, ex tabulis ut aiunt, Catalaunensibus. At in istis annus notatur 1147. De hora et de quantitate novilunii hujus ecliptici, quod et Catalauni et Constantinopoli observatum legimus, rogatus a me R. P. Petrus Courcier societatis nostræ theologus, et astrologus insignis, sic respondit datis litteris Mussiponti, 11 Junii 1658: *Defectionis ejus medium evenire debuit Catalauni hora* IX, *matutina, minutis* XX; *cujus ibi quantitas fuit amplius quam decem digitorum et semis. At Constantinopoli contingere debuit ejus medium, summaque obscuratio, hora de meridie prima cum* XII *minutis : quantitas ibidem sex pene digitorum fuit.* Quæ omnia belle quadrant cum oculatorum id ævi scriptorum testimoniis. Nam Robertus de Monte, deliquii hujus durationem protendit ab hora secunda ad quintam; nempe horis utens antiquis et inæqualibus (ut in Evangelio) a solis ortu deductis : quarum ideo horarum tertia et semis, medium defectionis obtinuit; secunda initium, sub quo missam solemnem ab Eugenio papa III, Catalauni ad S. Stephani altare primarium inchoari contigit. Hora tum erat a media nocte fere octava. Porro cum refert Odo visum Constantinopoli *solem in forma dimidii panis,* ac luxisse *dimidium, et dimidii circuli radios abscondisse,* quantitatem eclipseos senum digitorum distinctius expressisse non potuit.

CHRONICON CLAREVALLENSE

Ab anno Christi 1147 usque ad annum 1192 perductum. Auctore anonymo Clarævallensi monacho.

(Ex veteri codice ejusdem monasterii.)

—

81 Anno Domini 1147, beatus Bernardus abbas A Clarævallis, in Alemannia crucem prædicavit, virtutes multas et magnas fecit, inter quas et mortuum illum resuscitavit, de quo habetur in libro Miraculorum domni Herberti.

Anno Domini 1148, beatus Malachias apud Claramvellem obiit.

Anno Domini 1153, beatus Bernardus obiit; abbas Robertus tribus annis et dimidio præfuit.

Anno Domini 1154, mortuus est rex Siciliæ Rogerius, et judex Sardiniæ Gunnarius Clarævalli se reddidit.

Anno Domini 1155, florebat sanctus Milo Terwanensis, de quo sic habetur in Vita domini Norberti: **82** « In Norberto fides, in Bernardo charitas in Milone Tarwanensi episcopo resplenduit humili- B litas. »

Anno Domini 1157, mortuo apud Claramvallem abbate Roberto, electus est abbas Fastraudus Camberonensis, de cujus vita et promotione miraculosa continetur in libro Miraculorum domni Herberti. Ejus primo anno mortuus est in Claravalle abbas Berlo quondam Savigniensis, qui cum triginta abbatiis ad ordinem venit, et beato Bernardo se reddidit. Iste est qui juxta abbatem Robertum cum aliis personis requiescit.

Anno Domino 1159, cœpit generale schisma inter papam Alexandrum et Octavianum, quod per annos fere decem et novem perduravit.

Anno Domini 1161, episcopus Lingonensis Godefridus, quondam prior Clarævallis episcopatum C dimisit, et Claramvallem est reversus, ad amplexus suæ Rachelis.

Anno Domini 1162, episcopus Belvacensis Henricus, frater regis et monachus Clarævallis, factus est archiepiscopus Remensis, et abbas Clarævallis domnus Fastraudus promotus est in abbatem Cistercii. Abbas quoque Igniaci domnus Gaufridus, promotus in abbatem Clarævallis quadriennio circiter præfuit; et quia litteris erat optime institutus, opus insigne super Cantica canticorum fecit, et plures libros alios et sermones scripsit.

Anno Domini 1163. De tribus regibus, qualiter venerunt de Mediolano Coloniam, per archiepiscopum Renaldum, sub imperatore Friderico. Eodem **83** anno assignamus ea quæ referuntur in libro D Miraculorum domni Herberti, de mortalitate quæ facta est in abbatia Grandissilvæ sub abbate Poncio.

Anno Domini 1164, obiit Parisius in præsentia papæ, sanctus abbas Fastraudus Cisterciensis. Et eodem anno mortuus est apud Claramvallem episcopus Godefridus quondam Lingonensis, VI Idus Novembris.

Anno Domini 1165, episcopus Alanus Antissiodorensis episcopatum dimisit, et apud Ripatorium reversus est, et frequenter morabatur apud Claramvallem, ubi postmodum obiit. Eodem anno abbas Clarævallis domnus Gaufridus, videas contra se, sive juste, sive injuste quorumdam odia concitata, abbatiam dimisit, et factus est abbas Clarævallis vir nobilis et religiosus, Poncius Alvernensis, qui erat abbas in Grandisilva. Et iste quinquennio præfuit.

Anno Domini 1166, fervebat procella schismatis inter falsum papam quem tuebatur imperator, et papam Alexandrum cui favebat noster ordo: unde contigit monachos nostri ordinis ab imperio, maxime vero a Burgundia expelli, et abbatias Franciæ dispertiri.

Anno Domini 1170 finiente, abbas Clarævallis Poncius, factus est Claromontensis episcopus in Alvernia. Abbas quoque de Fossanova domnus Geraldus, in abbatem Clarævallis est assumptus. Hic est de Alvernia oriundus. Quinquennio præfuit. Hujus Vitam habemus.

Anno Domini 1171 incipiente, beatus Thomas Cantuarieneis martyriatus est, et eodem anno sanctus Gundricus eremita requievit in Anglia, cujus Vita habetur.

84 Anno Domini 1172, Gislebertus quondam abbas de Hollanda in Anglia, qui fecit sermones super Cantica canticorum in modum beati Bernardi, apud Ripatorium obiit.

Anno Domini 1173, obiit sanctus Haymo Savigniensis monachus, cujus Vita apud Claramvallem habetur.

Anno Domini 1174, obiit sanctus Petrus Tharentasiensis archiepiscopus, anno XXIII sui pontificatus. Ejus Vitam scripsit domnus Gaufridus, abbas quondam Clarevallensis. Eodem anno facta est dedicatio Ecclesiæ Clarevallensis, et canonizatio beati Bernardi, et elevatio ejus, ubi adfuit domnus Wichardus Lugdunensis archiepiscopus, abbas quondam Pontiniaci. Et sequenti anno, in capitulo generali receperunt cantum beati Bernardi, et cantum de Trinitate.

Anno Domini 1175, decimo septimo Kalendas

Novembris, apud Igniacum martyrizatus est abbas Geraldus Clarevallensis.

Anno Domini 1176, abbas Altæcumbæ domnus Henricus, in abbatem Clarevallensem promotus, quatuor circiter præfuit annis. Iste quam cito filius suus abbas domnus Geraldus de Fossanova factus fuit ante eum abbas Clarævallis, domnum Gaufridum quondam Clarevallensem abbatem, tunc contemplationi vacantem, in Fossanova præfecit. Et item quando ipse de Altacumba ad Claramvallem assumptus est, eumdem abbatem Gaufridum ad Altamcumbam loco sui promovere curavit.

Anno Domtni 1178, mortuus est apud **85** Claramvallem venerabilis Gaufridus, episcopus Soranus in Sardinia, in dedicatione Clarævallis, et juxta Godefridum episcopum est sepultus : cum quibus paulo post adjunctus est episcopus Antisiodorensis. Et hoc anno domnus Herbertus monachus Clarævallis, qui fuerat abbas de Moris, librum Miraculorum apud Claramvallem conscripsit. Unde si quando in eodem libro invenitur : « Ante tres annos, vel ante quatuor, vel ante septem annos contigit hoc vel illud. » debemus ab isto anno incipere, et ita superius ascendendo computare. Testimonium domni Gossuini monachi quondam Clarævallis qui apud Chiminum diu mansit, et in Burlencuria requievit. Hic ergo scripsit quemdam librum Miraculorum, ad abbatem Everbaci Gerardum, et in prologo suo ait : « Joannes prior Clarævallis, pulchrum volumen fecit componi, in quo miracula diversorum et visiones, ad ædificationem legentium continebantur descripta. Præterea et domnus Herbertus, qui aliquando capellanus domni Henrici exstitit abbatis, magnum satis diversarum visionum et miraculorum edidit volumen : qui postea Dei providentia Sardiniæ fuit archiepiscopus. » Hæc Gossuinus. Cum eodem vero Herberto quidam abiit monachus Clarævallis Ancherus, qui factus est Soranus episcopus, et post eumdem Herbertum fuit archiepiscopus Turritanus. Apud Berlencuriam sepulta est hoc tempore virgo Christi Emelina, de qua domnus Gossuinus prædictus quædam mira retulit.

Anno Domini 1179, facta est reconciliatio inter papam Alexandrum et imperatorem Fridericum : et idem papa concilium magnum tenuit Romæ in palatio **86** Lateranensi ; in quo concilio abbas Clarævallis domnus Henricus factus est Albanensis episcopus cardinalis. Et eodem anno rex Philippus Remis coronatus, XLIV circiter annis regnavit. Electus est in abbatem Clarevallensem abbas Petrus Igniacensis monoculus, cujus Vitam habemus. Septem annis præfuisse invenitur.

Anno Domini 1180, apud Tresfontes, tempore visitationis quam faciebat abbas Petrus Clarevallensis, intrante Martio, contigit venerabilem virum abbatem Alardum a quodam hypocrita monacho interfici.

Anno Domini 1181, apud Claramvallem mortuus est venerabilis Eskilus Danorum archiepiscopus, sumpto habitu ordinis : qui diu manserat in Claravalle, et sibi substituerat archiepiscopum in Dacia, Absalonem nomine. Albanensis autem episcopus Henricus, missus in Burgundiam legatus, duos archiepiscopos, Lugdunensem et Narbonensem, deposuit : castrum hæreticorum quod Vallis dicitur, per miraculum cepit : apud Cistercium generali capitulo præfuit, et anno sequenti ad curiam revertitur tempore papæ Lucii.

Anno Domini 1182, a Claravalle missus est conventus, ad fundandam abbatiam de Boccan, in Hungaria.

Anno Domini 1183. Usque ad hæc tempora vivebat sanctus Hugo abbas Bonævallis. Iste est qui mulierem inferratam primo ab acubus ferreis liberavit ; quam postea sanctus Petrus Tharentasiensis a sudibus, id est brochis ligneis de brachio ejus exeuntibus, perfecte sanavit. Aliud miraculum eidem sancto Hugoni **87** assignatur, et in libro domni Herberti continetur ; de Cursore, qui post mortem ei peccata sua plorando confessus est. Reliqua de vita ejusdem sancti, domne prior, si habere volueritis, colloquium, Deo dante, nobiscum habebitis.

Anno Domini 1184. In domo monialium, sita juxta Burlencuriam, sub providentia ejusdem domus, floruit hoc tempore in maxima opinione, quædam virgo Christi Ascelina, ejusdem loci priorissa : de cujus vita excellentissima breviter hic aliqua occurrunt inserenda ex narratione domni Gossuini satis prolixa. Mater hujus Ascelinæ beati Bernardi et episcopi Godefridi fuit consanguinea, de villa juxta Firmitatem super Albam procreata. Cum esset annorum circiter XXX, sub potestate viri constituta, Dominum rogavit ut ab ea tollere dignaretur quidquid saluti suæ obsistere videbatur. Et mortuo viro suo, cum filia quinquenni sæculum reliquit, submittens se consilio beati Bernardi. Hæc de matre. Ascelina vero puella adhuc quinquennis, in secretiori loco extensis ad cœlum manibus, levans oculos Dominum rogavit ut virginitatem sibi traditam deinceps conservare dignetur : quod in magna tunc fuit admiratione. Item. Dum mater prægnans esset, a quodam viro qui visus est in habitu candido, audivit quod filiam gestaret quæ magni apud Deum futura esset meriti. Et sancta Glodesindis Metensis apparuit matri et dixit : « Filia, ait, tua mihi procul dubio comparata, æquabitur in meritis, » etc. Abbatia Burlencuriæ Cisterciensem ordinem recepit ; et mater cum filia, de licentia sancti Bernardi, in abbatiam monialium de Polengeio transierunt. Cunctas **88** ibi sorores Ascelina suo illustravit exemplo. Abbatissa loci erat filia fratris beati Bernardi, etc.

Anno Domini 1186, mortuus est apud Claramvallem vir reverentissimus, abbas Petrus monoculus; cujus Vitam, domne prior, credo vos habere, et idcirco de eo breviter pertranseo. Et abbas Albæripæ

Garnerius, in abbatem Claravallensem promotus, sex annis præfuisse dignoscitur.

Anno Domini 1187, terra Hierosolymitana fuit perdita.

Anno Domini 1187, domnus Henricus Albanensis episcopus, a papa Gregorio VIII constitutus legatus, cum diligentia omnimoda officium sibi injunctum peragebat. Et primo quidem, secundum mandatum sibi datum, instituit ut, a præsenti anno in quinquennium, per omnes sextas ferias esset fidelium populus in cibo quadragesimali; et ut feria quarta, et Sabbato omnes incolumes abstinerent a carnibus. Dominus vero papa, sibi et fratribus suis cardinalibus, et famulis, etiam secunda feria per eosdem annos usum carnium interdixit. Venit autem dictus legatus (post colloquium regis et imperatoris quod fuit apud Yvodium) exinde Moguntiam, ubi cruce signatus est imperator, cum LXVIII magnis principibus. Inde venit Leodium, ubi Radulfum episcopum cruce signavit; et clericos LXVI, qui præbendas suas in manu sua resignaverant, ita de una ecclesia ad aliam commutavit per suam providentiam, ut et Simoniam evaderent et præbendas non amitterent. Et hoc anno assignantur ea, quæ in parva historia Walliæ continentur, de archiepiscopo Cantuariensi Balduino, **89** qui fuit de ordine Cisterciensi, et de legatione ejus.

Inter hæc autem, et ista, Albanensis episcopus, domnus cardinalis Henricus, quemdam tractatum ad suos Claravallenses edidit. Laborabat autem pro pace inter regem Franciæ et regem Angliæ, inter comitem Philippum Flandrensem et Ecclesiam Atrebatensem. Et ista lucerna talis exstinguitur apud Atrebatum Kalendis Januarii. Cujus corpus Claramvallem cum gloria relatum, tumulatum est in medio duorum sanctorum, retro majus altare, inter sanctum videlicet Malachiam, et sanctum Bernardum.

Anno Domini 1190, contigit insigne miraculum, de imagine gloriosæ virginis Mariæ, et imagine infantuli Filii sui; quam invenies in fine Miraculorum libri Clarevallensis, de Armario psalteriorum.

Anno Domini 1191, in partibus transmarinis civitas Acra recuperata est a Christianis. Inter alios principes, qui ante Acram mortui sunt, mortuus est etiam nobilis comes Flandriæ Philippus; cujus ossa Claramvallem relata, posita sunt decenter in lapideo sarcophago, in propria ipsius capella.

Anno Domini 1192, canonizatio beati Malachiæ. Lingonensis episcopus Manasses a partibus transmarinis cum rege Franciæ reversus, eodem anno moritur, et apud Claramvallem sepelitur. Et abbas Claravallis Garnerius in episcopum Lingonensem eligitur. Apud Coloniam hoc tempore mortuus est, reverendus et religiosissimus presbyter Everardus; de cujus vita et obitu, et de locorum transitu animæ ejus post mortem, ipse qui hæc vidit in spiritu, domnus Gossuinus multa retulit.

ILLUSTRIUM ALIQUOT VIRORUM EPITAPHIA.

(Ex ms. codice monasterii Caritatis diœcesis Bisontinæ, ordinis Cisterciensis.)

90 *Epitaphium Ludovici Francorum regis, compositum a magistro Stephano, abbate Sanctæ Genovefæ Parisiensis.*

(Hoc Epitaphium Ludovici, ut dicitur, VII, seu Junioris, refertur a Duchesnio tomo IV Rerum Francicarum, pag. 444, sed absque auctoris nomine.)

Transit in hæredem pius ille prior Ludovicus,
Nomine, sede, fide, nec pietate minus.
Servula, tristis, inops, aliquo sub rege, sub isto
Floruit Ecclesia, libera, læta, potens.
Rex humilis, rex pacificus, David, et Salomonem
Prætulit exemplo, seque suosque regens.
Quantum conjugii permisit copula, castus,
Quantum justitiæ regula, mitis erat.
Jejunans, vigilans, orans, devotus ad omnes
Divini cultus, obsequiique modos.
Lingua preces vivas, lacrymas pia palpebra fudit,
Pauperibus solidos officiosa manus.
His meritis rapuit cœlum violentia sancti
Raptus et a cœlo te tibi terra refert.

91 Versus magistri Symonis, cognomento Capra aurea, canonici Sancti Victoris Parisiensis summi et celerrimi versificatoris, quos composuit precibus comitis Henrici.

I.

Epitaphium sancti Bernardi abbatis Claræevallis.

(Hoc Epitaphium editum est cum operibus sancti Bernardi, tacito nomine auctoris.)

Ecce jacet Claraevallis clarissimus abbas,
Qui summis summus, qui sibi parvus erat.
Religionis apex, lux mundi, laus monachorum,
Vox Verbi, pacis sanctio, juris amor.
Instructus, velox; sublimis, pauper, abundans,
Artibus, ingenio, sanguine, veste, bonis

Laudis eget titulo, cujus laus non fit ad omnes,
  Cujus honor, cujus crescere fama potest.
Hunc vero quem plangit adhuc, quem prædicat orbis,
  Si laudare velim, laus mea laude caret.
Dura, malum, cunctos, tulit, horruit, ædificavit;
  Vana, Deum, requiem, sprevit, amavit, habet.

II.

Item ejusdem versus de episcopo Antisiodorense Hugone, quondam abbate Pontiniaci.

EPITAPHIUM.

Antisiodori præsul præclarus in orbe,
  Mente polum scandens, membra reliquit humi.
Sensu, stirpe, bono, præstans, illustris, honestus,
  Hugo, brevis, largus, nomine, voce, manu.
92 Et locuples, et inops, pauper sibi, dives egenis.
  Et nullis impar, et sibi nullus erat.
Hunc a justitiæ norma revocare nequibant,
  Obsequium, terror, gratia, dona, preces.
Sola triumphabat virtus pietatis in illo,
  Cum post justitiam debuit esse pius.
Bis quinos Octobre dies claudente, dierum
Finem clausit, habens nunc sine fine diem.

III.

Item ejusdem versus de abbate Sancti Dionysi. Sugerio.

Decidit Ecclesiæ flos, gemma, corona, columna,
  Vexillum, clypeus, galea, lumen, apex,
Abbas Sugerius, specimen virtutis et æqui,
  Cum pietate gravis, cum gravitate pius.
Magnanimus, sapiens, facundus, largus, honestus,
  Judiciis præsens corpore, mente sibi.
Rex per eum caute rexit moderamina regni :
  Ille regens regem, rex quasi regis erat.
Dumque moras ageret rex trans mare pluribus annis
  Præfuit hic regno, regis agendo vices.

A Quæ duo vix alius potuit sibi jungere, junxit;
  Et probus ille viris, et bonus ille Deo.
Nobilis Ecclesiæ decoravit, reppulit, auxit,
  Sedem, damna, chorum, laude, vigore, viris
Cui rapuit lucem lux septima theophaniæ,
  Veram vera viro theophania dedit.

IV.

93 *Item ejusdem versus de comite Theobaldo.*

Transiit ille comes Theobaldus, clarus ubique,
  Ecclesiæ matris filius imo pater.
Magnus honore, potens armis, spectabilis ortu,
  Mente sagax, verbis lucidus, ore decens.
Exiguis parvus, timidis ferus, asper iniquis,
  Simplicibus simplex, omnibus omnis erat.
Lætis, pauperibus, monachis, ægrisque parabat
  Incessanter opem, munera, templa, domos.
B Hujus erat servare bonos, punire nocentes;
  Hujus erat juste vivere, justa loqui.
Omnes virtutes in eo lucere videres;
  Certabantque simul mirificare virum.
Gallia nostra gemens, tanto viduata patrono;
  Sicut eo stabat stante, jacente jacet.
Ergo dies decimus Jani fuit ultimus illi,
Cui Deus est melior millibus una dies.

V.

Epitaphium Eugenii papæ Romani.

Urbis et orbis honor, sed jam dolor Urbis et orbis,
  Rector in orbe potens, pulvis in Urbe jacet.
Hoc in vase sacro, pia pleni gratia fontis,
  Infudit gratis munera grata polo.
Magne Deus, dare magna potens, per te fuit illi
C Lingua docere fidem, rem dare docta manus.
Mores angelici, devotio, finis honestus
  Hunc tibi dant famulum; da requiem famulo,

IN VITAM S. BERNARDI
CLAREVALLENSIS ABBATIS
A JOANNE EREMITA CONSCRIPTAM
PRÆFATIO.

—

94 Joannes, non conditione, opinor, sed cognomine Eremita (nam hujus appellationis plures in Galliis familias etiamnum superesse accepimus) libros duos scripsit De vita S. Bernardi, Petro cardinale episcopo Tusculano et Herberto Turritano in Sardinia archiepiscopo hortatoribus : utroque ipsi amicissimo; unde et Petrum appellat *Patrem dilectissimum*, et Herbertum *Militem Christi*, quem et sibi fiducia et charitate arctissime devinctum fuisse significat. Fecit autem, ut videtur, cognominis evangelistæ exemplo; nam sicut iste Evangelium novissimus scripsit, ut ait Hieronymus in libro De scriptoribus ecclesiasticis, nempe ut a prioribus prætermissa colligeret, sic etiam ille quæ de S. Bernardo nondum alii adnotarant, in commentarium retulit. De tempore quidem scriptionis hujus, vel ex Petro argumentari licet, quem constat creatum fuisse ab Alexandro papa III cardinalem episcopum Tusculanum anno Christi 1178, mense Decembri, qui Joanni Eremitæ tum primum innotuisse videtur, cum haud multo post venit in Gallias legatus apostolicæ sedis, et inter alia e sancti Cirici puellarum monasterio abusus nonnullos sustulit, ut nos docet Stephani Tornacensis epistola 88 ad G. archiepiscopum Senonensem. Aberat sane Roma anno 1179, quarto Kalendas Maii, qua die datam vidimus bullam monialibus de Ulmeto, ab Alexandro papa III, Laterani, absente Petro, cardinalibus aliis subscriptis. Et Petrus ad Lucii papæ III

electionem jam in Urbem reversus mense Augusto anni 1181, moxque vicarius Urbis ab eodem pontifice constitutus, exinde Romæ ad multos annos assiduus **95** fuit. Sed annum quo scribebat distinctus aperit Joannes ipse Eremita libro primo Vitæ S. Bernardi, circa medium, cum ait accepisse se quæ tum scribebat, a Roberto abbate, qui sobrinus erat S. Bernardi, et *magis quam sexaginta septem annis in monasterio, sub jugo regularis disciplinæ vixerat.* Nam si Robertus anno 1113, ut verisimile est, cum S. Bernardo Cistercium intraverat, annus ejus monachismi 67 fuit Christi 1180.

Frustra sit igitur qui hunc putet Joannem Eremitam, de quo Angelus Manrique in Annalibus Cisterciensibus ad annum Christi 1115, qui Morimundi fundationem promoverit, cellamque incoluerit uliginoso loco, ac pene inaccesso, haud procul Acrimonte oppido, in Campaniæ et Lotharingiæ confiniis. Nam hic Joannes longe inferioris ævi, ne visum quidem a se S. Bernardum refert, sed tamen de eo aliquid scribere ideo rogatum, *quod ego*, inquit ipse in Epistola ad Herbertum, *apud quosdam discipulorum ejus, olim assiduus fueram, adhuc puer.* At nisi me fallit conjectura, fuit hic Joannes prior Clarevallensis; idem ipse de quo Goswinus Clarævallis quondam monachus, in Prologo libri Miraculorum ad Gerardum Everbaci abbatem : *Joannes*, inquit, *prior Clarævallis, pulchrum volumen fecit componi, in quo miracula diversorum, et visiones, ad ædificationem legentium continebantur descripta.* Fallor autem ego, si non ipsummet cujus meminit Goswinus, Joannis prioris volumen, reverendissimi domini Claudii L'Argentier piæ memoriæ Clarevallensis abbatis singulari humanitate mihi exhibitum, his manibus versavi; in quo cum Vita S. Bernardi auctore Joanne Eremita, et Vita beati Petri Juliacensis prioris, habentur Herberti De miraculis libri tres, et visiones aliæ ac miracula anonyma quamplurima. Hujus ergo codicis Joannem priorem collectorem asserens Goswinus, auctorem non negavit; et cum ex variis opusculis conflatus sit, partim Joannis Eremitæ, partim aliorum stylo conscriptis, ego Joannem hunc Eremitam, priorem ipsum Clarævallis affirmare non dubito : ac fortasse eumdem, cujus memoriam ad mensis Maii diem 21, Menologium Cisterciense adnotavit. Ad ultimum monendus es, mi lector, codicem illum Clarevallensem, **96** Joannis prioris cura et jussu compactum, dictum fuisse a nonnullis *librum Herberti De miraculis;* quia nimirum hujus argumenti opus, ab Herberto tres in libros distinctum, longe maximam ejus voluminis partem obtineret. Itaque in aliquot editionibus operum S. Bernardi, refertur ex libro Herberti abbatis, mirum illud de volumine quorumdam miraculorum S. Bernardi, quod illibatum repertum est, cum per imprudentiam sub dio relictum, ibique unius circiter mensis spatio magnis et assiduis imbribus expositum jacuisset. Citandum autem fuerat, ex epistola Joannis Eremitæ ad Petrum episcopum Tusculanum, quæ est proemialis ad Vitam S. Bernardi ab eo conscriptam : habeturque in eodem codice Clarevallensi cum libro Herberti De miraculis ; sed alia manu diversoque stylo exarata. Nam Herbertus ipse ea de re nullum verbum facit.

VITA S. BERNARDI

CLAREVALLENSIS ABBATIS

AUCTORE JOANNE EREMITA.

Vide supra Vitam quartam S. Bernardi, col. 531.

IN VITAM BEATI PETRI

PRIORIS JULIACENSIS PUELLARUM MONASTERII, ET MONACHI MOLISMENSIS

PRÆFATIO.

97-132 Descripsimus olim hanc Vitam ex Codice monasterii Charitatis, diœcesis Bisontinæ, Ordinis Cisterciensis, eamque postmodum cum codice Clarevallensi contulimus, in quo tamen deerat præfatio, atque horum codicum manus, auctorem prodere nobis visa est, ipsi de quo scribit, beato Petro supparem. Cum autem vero quam simillimum sit, Petrum hunc Stephani popularis sui, qui tertius Cisterciensium abbas fuit, contubernalem, fuisse ex illis uno et viginti Molismensibus monachis, qui Cisterciensem inchoarunt familiam; unum quoque ex illis qui Molismum cum Roberto abbate post biennium redierunt; adeoque Petrus et Benedictinum et Cisterciensem Ordinem spectet, mirum videri potest diem ejus anniversariæ memoriæ consecratam, nullo in alterutrius Ordinis Martyrologio seu Menologio ascriptam reperiri, cum ad totius sanctitatis ornamenta nihil ei desit, nisi forte auctoritate apostolica vindicatus non est (de quo non constat); certe præcipuum locum mereri videatur inter viros illustres non vindicatos, qualibus respersi sunt Benedictinorum et Cisterciensium Fasti. Verum hujus silentii ratio in promptu est, direptio Molismensis archivi, et Juliacensis Parthenonis (cujus hodie, præter solum, et ædiculam cum virilis prioratus titulo, nihil superest) excidium vetus ; quibus casibus et Petri sacræ exsuviæ periere, et quidquid de illo in Kalendariis aut Necrologiis adnotatum erat, tu adeo præter Vitam hanc velut e naufragio collectam, ad eum **133** pertinens appareat nihil. Quæ sane Vita eo majoris est pretii quo rarissima, et ne quidem Angelo Manrique Cisterciensium Annalium conditori nota, qui ea quæ de Humbergæ sive Humbelinæ S. Bernardi sororis felici ad superos transitu (ex his certe beati Petri Gestis derivata) retulit, ex Gallico scriptore Guillelmo Flamengo accepit, qui hac ipsa, B. Petri Vita usus erat. Purius hauries, mi lector, ex fonte ipso. Sed adverte capite 11 ad codicis Clarevallensis pravam lectionem, ubi rex Philippus Theobaldi Campaniæ comitis filiam, ex B. Petri vaticinio uxorem duxisse legitur, falso utique ; nam Aalis Theobaldi filia, uxor tertia fuit Ludovici regis VII, cognomento Junioris, mater autem Philippi Augusti. Quare Ludovici nomen ex codice Charitatis, in textu retinuimus.

VITA SANCTI PETRI

PRIORIS JULIACENSIS PUELLARUM MONASTERII, ET MONACHI MOLISMENSIS.

PROLOGUS.[a]

134 Quotiescunque sanctorum solemnia anniversario curriculo celebramus, aliqua ex eorum gestis ad utilitatem fidei Christianæ convenientia, in Christi laudibus recitare debemus. Nam revera Christi muneris est quidquid in sanctis ejus laudabile est. Denique, laude sanctorum ejus desuescimus esse filii iræ, et assuescimus esse filii misericordiæ, atque eisdem sanctis, quibus merito actionis æquiparari nequimus, pro merito laudis ac venerationis ipsorum, ipsis intervenientibus assimilari utcunque valebimus. Participesque eorum recompensationis, divina favente clementia nos fore credimus, quorum divam memoriam pro cultu celebrare satagimus, **135** dum scilicet in veneratione justorum ejusdem Domini capitis vereramur præsentiam, qui ait: *Qui accipit, si quem misero, accipit eum qui misit illum* (*Joan.* XIII). Quem admodum et in laude justorum, eumdem Dominum nos laudare non ambigimus, ut Propheta innuit, dicens : *Laudate Dominum in sanctis ejus* (*Psal.* CL). Laudare igitur de- A bemus viros gloriosos in generatione sua, homines magnos virtute, prudentia præditos; quorum corpora quolibet sint occasu præventa, in pace tamen quiescunt, et nomina eorum vivunt in generationes generationum. Horum sapientiam, et populis narrare, et in ecclesiis laudem eorum celebriter nuntiare debemus. Ex quorum collegio beatum Petrum Juliaci priorem luculentioribus præconiis attollamus; de cujus gestis et virtutibus plurima volumina conscribi potuissent, si non ejus concœnobitas negligentiæ comes obsedisset desidia. Illi enim sæcularibus curis irretiti, opus veneratione dignissimum silentio damnoso depressere. Sed devotæ ipsius filiæ, quibus Deo donante præfuit, et inter quas defunctus sepulturam habuit, de Vita ipsius pauca B quæ superfuerunt fragmenta sibi collegerunt, quæ nos, divina auxiliante gratia, ne perirent, in codicellum redegimus, ut in ore hominum, dulci commemoratione vivat in terris, quem eum Domino spirituum manifeste regnare constat in cœlis.

Explicit prologus.

INCIPIT VITA.

I. Igitur beatus Petrus Anglicæ regionis indigena, nobilibus parentibus, secundum sæculi dignitatem procreatus est, qui, peractis infantiæ annis, liberalium **136** artium studiis ingenio capaci cœpit dare laborem; quem per omne pueritiæ vel adolescentiæ tempus exercens, usque ad virilem ætatem uberiori intentione mentem defixit. Tanta igitur exercitatione discendi divinæ sapientiæ cibum hauriebat, ut quo magis replebatur, eo magis esuriret, sicut ipsa Dei Sapientia loquitur, dicens : *Qui edunt me, adhuc esurient, et qui bibunt me, adhuc sitient* (*Eccli.* XXIV). Ecclesiarum etiam conventibus frequenter intererat, et quæcunque ibi ex divinis Scripturis recitabantur, cordis armariolo recondebat, ita ut cum recessisset, ea quæ didicerat, meditatione intentissima ruminaret. Itaque adhuc in tenera ætate, cœpit in horreo cordis divini seminis grana recondere, ut haberet grandiusculus penes se, quo famelicum spiritum reficeret, aut unde conservis suis spiritalis tritici in tempore mensuram erogaret. Et cum puer scholas cum pueris frequentaret, puerorum devitans lasciviam, non otia appetens, sed propriæ utilitati consulens, quodammodo se claustralem exhibebat magis quam scholarem, ea libentis- C sime legens quæ mores instruerent, nutrirent devotionem, mundi parerent contemptum, et cordi ejus disciplinam imprimerent sanctitatis. Induerat sibi faciem disciplinatam, et honestam totius corporis compositionem, ita ut eum amabilem cunctis, ac venerabilem redderent ea, quæ de foris in ipso apparebant, virtutum insignia, scilicet negligentior cultus corporis et vestium, sermo rarior, vultus hilarior, verecundior aspectus, incessus maturior, et continentiæ decus. Denique Evangelii magisterio se tradens, non surdus auditor, cœpit in pueritia ædificium boni operis in petra firmiter collocare, quod in senectute feliciter consummavit.

137 II. Igitur beatus Petrus, cor suum apponens ad legem vitæ et disciplinæ, cœpit intentissime declinare a malo et facere bonum. Et merito; in his nempe duobus officiis universa lex pendet et prophetæ. Et audiens Dominum in Evangelio vias vitæ demonstrantem, et dicentem : *Qui non reliquerit* D *patrem et matrem, fratres et sorores, et omnia quæ habet, non potest meus esse discipulus* (*Luc.* XIV), velut alter Abraham, de terra et de cognatione sua, et de domo patris sui peregre proficisci deliberat, et post utriusque genitoris decessum, fratribus et

sorori unicæ valefaciens, relictis omnibus quæ habebat, Christum vocantem se secutus est, decantans in corde suo et dicens : *Dirige, Domine, in conspectu tuo viam meam* (*Psal.* v); *Vias tuas, Domine, demonstra mihi, et semitas tuas edoce me, Dirige me in veritate tua, et doce me quia tu es Deus Salvator meus, et te sustinui tota die* (*Psal.* xxiv); et illud : *Deduc me, Domine, in viam tuam, et ingrediar in veritate tua; Lætetur cor meum, ut timeat nomen tuum* (*Psal.* lxxxv). Itaque natali solo egressus, mari Anglico, Deo gubernante, transmisso, mente cœlum inhabitans, beatus Petrus peregrinus et hospes devenit in Gallias. Ubi aliquandiu demoratus, oratoria sanctorum peragrans, religiosorum frequentans consortia, non diebus, neque noctibus, a colloquiis divinis et oratione cessabat. Demum pius sanctorum locorum explorator, Burgundiæ partes subintrans, quemdam continentissimæ vitæ reperit adolescentem, natione Anglicum, Stephanum nomine, qui eodem desiderio ductus quo et Petrus, in hanc se contulerat regionem; cujus vitam, et mores videns, et approbans Petrus, sese ei conjunxit familiarem et socium. Ambo igitur sanctæ societatis inito fœdere commanentes, **138** honore invicem se prævenire contendebant, ab omni iniquitate et immunditia carnis impetum cohibentes, proprias concupiscentias interimentes, illicita desideria mactantes. Omni custodia servabant cor suum, scientes quoniam ex ipso vita procedit. Orationi adeo instanter inserviebant, ut quotidie psalterium ex integro alternatis versibus psallerent. Tandem divinitus inspirati, orationis gratia Romam profecti sunt, ubi apostolorum Petri et Pauli introeuntes oratoria, vitulos labiorum et cordis hostiam oleo intimæ devotionis impinguatam, divinæ majestatis conspectui obtulerunt. Aliorum quoque sanctorum peragrantes ecclesias, ubique divinas aures instantissima prece pulsabant, ubique holocaustum medullatum ex integro offerebant, pro minuendis suis suorumque piaculis, pro adipiscendis supernæ promissionis muneribus. Ut vero propriæ devotioni satisfecere, urbe egressi, rursus in Burgundiam, unde advenerant reversi sunt; et Domini providentia Molismum pervenerunt. Ibi itaque comam capitis deponentes, et veste sæculari in habitum religionis commutata, sese divinis obsequiis ex toto mancipaverunt.

III. Beatus igitur Petrus monasterium ingressus, in omni conversatione sua, quasi Lucifer inter astra refulgens, instar magnæ lampadis emicuit. Perfectos æmulabatur ad bonum, sanctorum virtutes sibi proponebat ad exemplum, studebat se vas sanctificatum exhibere, ut habitatorem Deum in mentis suæ hospitio posset recipere. Non seminavit mala in sulcis injustitiæ, nec messuit scandala fructus eorum, Erat velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum, et tardus ad **139** iram. Nulla in eo radix avaritiæ, nullus superbiæ vel arrogantiæ tumor. Oris sui septa ab otioso et vano eloquio compescuit, a derogationibus perpetuo silentio abstinuit. Certis temporibus lectioni, certis instabat orationi, et quia consuetudo monasterii non admittebat, ut cum socio suo Stephano Psalterium percurreret, sicut in sæculo consueverant, hanc sibi indixerunt legem, ut alter eorum quotidie medietatem Psalterii psalleret, alter vero reliquam medietatem compleret, quam consuetudinem beatus Petrus fere usque in finem vitæ suæ retinuit.

Quodam tempore cum beatus Petrus, missus ab abbate, in unam cellarum quæ ad abbatiam pertinent moraretur, accidit ut novella illa Cisterciensis plantatio, quæ populorum tumultum, et sæculi turbinem fugiens, in solitudine soli Deo vacare contendebat, Patre simul orbaretur et pastore. Quæ ad matris pia suffragia recurrens, consilio virorum Deum timentium, prænominatum Stephanum regulariter in abbatem sibi ordinavit. Pro cujus prosperitate et salute, Petrus in conspectu Domini devotissime assiduabat preces, et perpendens amicum diversis sollicitudinibus implicitum, psalterii illam medietatem quæ se contingebat, non posse implere, totum sibi pro se et socio adimplendum egregius orator assumpsit. O virum charitate suffultum! o verum Christi discipulum, et Apostoli imitatorem dicentis : *Alter alterius onera portate, et sic adimplebitis legem Christi?* (*Gal.* vi.)

IV. Contigit aliquando ut vir Dei quorumdam sæcularium causis impeditus, quotidianum reddere Psalterium plus solito moraretur. Et ecce, post **140** horam sextam votivi debiti memor, secessit in quemdam feriatum et secretum locum, et veniam pro negligentia petens, solitum cœpit psallere psalterium. Cumque illud maxima ex parte complesset, et versum illum scilicet : *Emitte Spiritum tuum et creabuntur* (*Psal.* ciii), pronuntiasset, vidit a sinistris assistentem eum qui se transfigurat in angelum lucis, et accedens ad Petrum, codicem quem manu tenebat, velut lecturus accepit. Et huc illucque discurrens, et quædam ore putido submurmurans, servi Dei animum ab oratione impediebat. Cumque in eo diutius Petrus intenderet, ecce astitit a dextris ejus angelus Domini, ante cujus conspectum malignus ille aufugit, et Psalterium quod indignus tenebat projecit. Tunc beatus Petrus ab angelo lucis confortatus, vehementissime flere cœpit, tum quia Dominus eum visitare dignatus sit, tum quia a maligno spiritu eum liberavit. Ex quo tempore discretionem spirituum possedit, et divinis revelationibus cœpit insigniri. Et ex eo tempore, orationi, lectioni et contemplationi attentius operam dedit.

Sollicitabatur aliquando vir Dei pro quadam sorore sua, quam cum fratribus suis in sæculo dimiserat, orabatque Deum ut Spiritum consilii illi tribueret. Quadam igitur nocte, vidit se in visu duci ab angelo in patriam suam. Et introducens eum in quoddam cœmeterium, ostendit ei recentem sepulturam, dicens : Hic sepultum est corpus soro-

tis tuæ, anima vero ejus Domino spirituum assistit, noli amodo sollicitus esse pro illa.

V. Cum apud Alemanniam, in cella Molismensis cœnobii quæ Ysodenges dicitur, beatus Petrus adhuc novitius moraretur, et pro sanctitatis merito ab **141** omnibus amaretur et veneraretur, accidit quemdam præfectum nequissimum subitanea morte mori, cujus uxor virum Dei plurimum diligebat : quæ accurrens rogabat obnixe, ut pro viro suo Dominum exoraret. Cujus dolori beatus Petrus compatiens, genua in oratione inclinavit, et devotissime oravit. Reversa autem mulier in domum suam, invenit virum suum vivum, quem defunctum reliquerat, qui summo desiderio rogabat virum Dei ad se venire. Ad quem cum beatus Petrus venisset, confessus est inter cætera quod eum suspectum de uxore sua habuisset. Sanctus autem Dei indixit ei pœnitentiam, et viaticum tradidit. Qui disposita domo sua, tertia die migravit ad Dominum.

Alio tempore cum in Firmitate Galcherii idem beatus maneret, et nocte Marci papæ, libro aperto, candela accensa, Matutinos cantaret, psalmumque *Deus laudem* (*Psal.* CVIII), revolveret, astitit ei antiquus hostis, cantans cum eo. Cumque sanctus irasceretur ei, eo quod disturbaret eum, dixit ei malignus : « Respice, Petre, monachum qui in dormitorio furatur vestimenta fratrum. » Respiciens ergo sanctus Dei, licet muris interpositis, spiritalibus oculis intuitus est furem, cuncta quæ rapere poterat asportantem, egressumque de monasterio, cum his quæ abstulerat, in tuto loco latitantem. Ad quæ cum beatus Petrus intenderet, accidit diabolica fraude, ut candela quam manu tenebat, super librum corrueret, et folium libri concremaret : quod usque hodie in approbationem miraculi demonstratur. Percantatis autem Matutinis, redeuntes fratres ad lecta sua, et quæ ibi reliquerant vestimenta minime reperientes, turbati sunt, et ad virum **142** Dei concurrentes, sua furto esse sublata conquesti sunt. Ille vero annuit eis, ut usque mane silerent : die autem facto narravit eis quæ nocte viderat, et ubi fur, cum eis quæ abstulerat, lateret, indicavit. Qui abeuntes invenerunt omnia, sicut vir Dei prædixerat.

VI. In eadem cella clericus quidam, cui a priore denarii debebantur, furatus est calices et thuribula monasterii, et in vicino loco abscondit. Quod cum cognovissent monachi, multum diuque quæsierunt, nec invenire potuerunt : unde conturbati ad virum Dei venerunt; et velut a propheta ab eo responsum quæsierunt. Ille autem dixit eis : « Ego vobis ubi sit indicabo, si eum mihi reddideritis illæsum. » Quod cum ei promisissent, ubi lateret fur indicavit; illi vero euntes, quæ perdiderant invenerunt, et furem ad virum Dei, sicut promiserant, adduxerunt intactum. Ipse vero eum paterne corripuit, charitative refecit, et in pace dimisit.

Decoquebantur aliquando pisa ad refectionem fratrum. Et advocans Petrum quidam de monachis,
A præcepit ut concite pisa pararet. Petrus vero, qui obedientiam certatim tam majoribus quam minoribus exhibere consueverat, nihil cunctatus, accepit ollam ferventem nudis manibus, et ejecit aquam ardorem non sentiens; obedientiaque se protegente, utraque manus apparuit illæsa. Monachus autem qui hæc ei jusserat, videns quod non sensisset incendium, pœnitens quod male egisset, pedibus ejus advolutus, veniam ab eo postulavit. O quam merito ignis materialis eum non nocuit, cujus mentem contra omnem concupiscentiam carnalem, munierat gratia Spiritus sancti.

143 Quidam puer, ejus familiaris, subita infirmitate præventus, toto corpore intumuit. Qui veniens ad eum, sibi postulat subveniri. Cujus dolori homo Dei compassus, orationem fudit, et quædam Christi
B nomina ei in potu temperavit : quem potum cum hausisset, statim sanus factus est.

VII. Divinis revelationibus ita constat fuisse insignitum, ut de facili prædixerit multoties quid in longinquis regionibus ageretur. Cum enim Dominus Firmitatis Galcherii, Elias nomine, Hierosolymam adisset, et mater ejus pio affectu orationibus et eleemosynis pro eo insisteret, quadam die solito tristior venit ad virum Dei, sciscitans qualiter ageretur circa filium suum. Sciebat enim virum spiritalem, de absentibus veram notitiam habere. Sed invenit eum in oratione positum, et in exstasi raptum. Cumque eum tertio pulsasset, nec a dulcedine contemplationis eum avellere posset, ad propria redire festinabat. Cui cum prior domus
C obviasset, audissetque ab ea causam tristitiæ suæ, volens eam consolari, secum redire coegit, et inveniens virum Dei adhuc in oratione positum, dixit ei : « Frater Petre, præcipio tibi in nomine obedientiæ, ut huic dominæ dicas quid tibi Dominus revelaverit de filio suo. » Qui quasi de somno evigilans, respondit : « Nisi tam cito me a visione revocassetis, penitus scissem omnia quæ circa illum aguntur : scitote tamen quia jacet in mari de febre acuta, » et modo terminavit : « et quæritur ei gallina ad manducandum, quæ uno aureo eis venditur, et de infirmitate convalescens, in proximo veniet, et tibi pecten eburneum, mihi vero scyphum optimum deferet. » Recessit matrona audita **144** responsione viri Dei, nec est fraudata a desiderio suo; nam, modico tempore evoluto, secundum quod audierat
D filium suum sanum et incolumem recepit.

VII. Quodam tempore, idem sanctus, Tertia celebrata, in oratorio remansit, ut oraret. Quidam vero monachus, præteriens ante eum, intuitus est eum in oratione ridentem. Qua completa, quæsivit secreto ab eo monachus, quare in oratione risisset, ipse vero volens secretum suum latere, dixit ei : « Ab hodie in unum annum dicam tibi. » Evoluto autem anno, rediit monachus, et dixit ei : « Rogo, Pater, imple quod promisisti, annus jam præteriit : eia : dicito, quare in oratione risisti. » Cui ait : « Hora Tertia expleta, remanserunt duo fratres in sedilibus

suis, verbis vanis et otiosis intendentes. Vidi ergo dæmonem, retro altare juxta parietem, sedentem et scribentem scurrilitates et verba otiosa quæ loquebantur. Dum vero deliberarent surgere, et regulares Horas cantare, tertio enim id fecerunt, hebetatus diabolus ignorabat quid ageret, vel quid scriberet. Tandem surgentes et orationi operam dantes, pœnituerunt coram Deo, eo quod male egissent. Cumque diabolus vidisset, tantas negligentias tam parva satisfactione esse deletas, indignans et furore plenus, chartam quam scripserat, manibus et dentibus discerpens, adeo fortiter traxit, quod cervicem suam retro percussit ad parietam, et valide allisit. Hac, inquit, de causa me ridere vidisti. »

Alio tempore præteriens quidam frater ante illum, vidit eum abigere a se quosdam spiritus invisibiles, et in despectu illorum festucas detruncare : inde alios ad se vocare, assurgere et congratulari. Oratione autem **145** completa, interrogavit eum frater ille quid hoc fecisset. Cui sanctas : « Illi, inquit, spiritus quos adjiciebam, dæmones erant, volentes impedire orationem meam; et illi quibus applaudebam, angeli sancti erant, qui me consolabantur. »

Nocte quadam, dum post Matutinos orationi vacaret, apparuit ei anima abbatis Nigellæ, benedictionem et orationum suffragia postulans ab eo, eadem quippe hora migraverat a corpore; ipse autem eam devotissime Deo, cui omnia vivunt, commendavit; mane facto indicavit priori, et fratribus, quod abbas Nigellæ migraverit a sæculo. Qui ad monasterium prædictum mittentes, invenerunt abbatem eadem hora defunctum fuisse, qua viro sancto apparuerat anima ipsius. His et aliis quam multis virtutibus, beatus Petrus longe lateque celeberrimus habebatur.

IX. In territorio Lingonensi exstat monasterium feminarum famosissimum, quod Juliacum. a Julio Cæsare dictum ost. Hujus monasterii sacratissimus conventus, patre spiritali orbatus, ab abbate Molismensi, ad quem locus ipse pertinet, beatum Petrum sibi in pastorem dari summis votis efflagitabat; cupiens cum sancto sanctus esse, et cum viro innocente innocenter vivere. Verum abbas Guido, qui tunc Molismensi præerat Ecclesiæ, petitioni huic noluit præbere assensum; loco illi volens præficere alterum. Tandem vero illustris comitis Theobaldi, et Andreæ domini Baldementi precibus devictus, concessit, et eum ad se venire concite præcepit. Qui vicino pede obedientiæ iter arripuit, et versus Molismum ire fesfinavit. Et cum die jam inclinata, ad vadum Riceii, **146** qui locus a Molismis duobus milliariis distat, venisset, et transvadere voluisset, incurrit in gurgitem, qui fundum non habere dicitur : in quo mox et puer ejus pedem posuit, aquis interceptus non comparuit. Quod cum vidisset vir Dei, manu sancta elevata, signum crucis edidit; et statim famulus emersit, et alacriter cum illo ad ripam transivit. Tunc obvius factus est ei Robertus miles, ejusdem loci Dominus, qui viri

A Dei præsentia lætus effectus, in domum suam deduxit, et splendide refecit. Videns vero puerum ejus madidum, interrogavit per quem locum transvadasset. Vir autem Dei narravit qualiter periculum evasisset. Stupefactus miles gratias egit Deo, qui sanctum suum liberaverat; asserens, quod nemo unquam per locum illum transisset. Die autem sequenti venit Molismum, et commissa est ei ab abbate cura et providentia Juliacensis Ecclesiæ. Ad quod veniens, velut angelus Domini de cœlo missus, cum gaudio et devotione susceptus est. Ingressus est itaque Jacob noster tabernaculum suæ Rachelis; ingressus est in locum tabernaculi admirabilis, et usque ad domum Dei sui. Sic sic conjuncta est humilitatis viola rosis pœnitentiæ et martyrii, et liliis pudicitiæ et virginitatis, quæ plantaverat in
B horto Juliaci dextera hortulani cœlestis. Nempe floribus Juleii nec rosæ, nec lilia desunt. Sic sic recordatus Dominus misericordiæ suæ, et veritatis suæ, secundum quod promiserat per prophetam, dedit in solitudine spinam et cedrum, myrtum et lignum olivæ (*Isa.* XLI). Spinam nempe se exhibuit beatus Petrus, peccatores redarguendo; cedrum, cœlestia contemplando; myrtum, infirmis compatiendo; olivam, misericordiam miseris impendendo. **147** Itaque beatus Petrus locum sibi a Deo prædestinatum ingressus, proficiebat de virtute in virtutem, de virtute actionis in virtutem consurgens contemplationis. Tantam denique gratiam Dominus servo suo contulerat, ut multoties, tanquam verus propheta, quæ futura erant, indubitanter enuntiaret. Si quis quoque peccata sua illi confiteri
C voluisset, aliquodque peccatum oblitus forte fuisset, ille Spiritu sancto præscius, in continenti revelabat.

X. Infirmata est aliquando quædam sanctimonialis in prædicto monasterio, et infirmitas ejus ad mortem. Quæ confessa viro Dei peccata sua, unum per negligentiam oblita fuit confiteri delictum. Quod beato Petro non post multum tempus revelatum est, cum pro anima illius oraret. Quadam vero nocte ei apparuit præfata monialis, cum tanto clamore confitens peccatum suum, ut vir Dei æstimaret, illam auditam fuisse ab omnibus qui aderant. Sanctus autem indixit ei pœnitentiam tanquam si adhuc viveret, septem scilicet pœnitentiales psalmos, quos ipse pro anima ejus recitavit coram Deo
D cum tanta cordis compunctione, ut rivus lacrymarum ejus, omnibus manifestaret ubi in orationem procubuisset.

Fecit ergo sibi oratorium juxta ecclesiam, in cœmeterio, ubi orationi et contemplationi, vigiliis et jejuniis vacabat die ac nocte; veniebantque frequenter ad eum animæ pœnitentium, orationum suffragia deposcentes. Ibi quoque visione et colloquio sanctorum fruebatur angelorum, qui eum sæpissime de cœlestibus instruebant et futura prædicebant.

148 Cum sancta Humberga soror beati Bernardi

qui primis abbas Claræevallis exstitit, longa infirmitate fessa, finem vitæ præstolaretur, venerunt ad eum fratres sui, et alii quamplures religiosi viri, cupientes ejus sanctissimo transitui interesse. Inter quos aderat beatus Petrus, qui tertia die, post Completorium visitans eam, et videns quod nondum migraret, benedicens ac signans eam, cubitum revertebatur cum Vincentio capellano suo. Obvius ergo factus est ei angelus Domini, in locutorio claustri, dicens : « Revertere cito, quia modo migrabit sancta illa anima de corpore. » Respondit ei sanctus : « Quid faciam, quia foris sunt religiosi viri, qui ad hoc venerunt, ut videant finem ejus, et jam dormiunt. » Cui angelus : « Ergo, inquit, vadam excitare illos, tu cito revertere. » Regressus ergo angelus Domini, percussit super tabulam tam valide, ut qui obdormierant, excitarentur, et tremefacti surgerent. Concurrentes igitur ad videndum sanctæ animæ illius egressum, devotissime convenerunt.

XI. Igitur beati viri fama per universam Burgundiam crescebat, ita ut multi ad eum nobiles viri, ac feminæ benedictionis gratia convenirent. Inter quos advenit quædam nobilis matrona, ut confiteretur peccata sua; quam sequebatur canis niger, quem nemo videbat nisi solummodo Pater sanctus. Quæ cum peccata confiteretur, percussit eam virga sanctus Dei, pœnitentiamque injunxit; ac sic dæmon qui in similitudinem canis videbatur disparuit.

Sed ille magnus ac venerabilis Theobaldus, comes Campaniæ, cum magno apparatu venit ad eum, orans et petens benedictionem ab eo. Et cum ab eo lætus discessisset, **149** misit denuo ad eum uxorem suam in utero habentem : quam cum sanctus intuitus fuisset, denuntiavit ei quod filiam pareret, quæ Franciæ domina futura esset. Quod postea factum est; nam gloriosus rex Ludovicus (59) illam duxit uxorem, et secundum verbum viri Dei, dominium regni obtinuit.

Sed et illud non prætereundum quod sanctis altaribus insistens, sæpe visus est nonnullis, quasi cubitum a terra in sublime elevari angelorum sine dubio manibus sustentatus, quorum vitam in terris positus imitabatur.

Quidam conversus, Geraldus nomine, de alto corruens, totus corpore comminutus exanimatus est. Cujus corpus in sacco posuerunt, et beato Petro obtulerunt. Qui lacrymis et orationibus ad eum fusis, vitam ei et sanitatem obtinuit.

Die quodam sanctæ Parasceves, post peracta sollemnia, Vincentius capellanus ejus dixit ei : « Vidi hodie, serve Dei, dum sancta mysteria celebrares, lumen splendidum circa te fulgere, et cereos clariori quam solent igne rutilare. » Cui sanctus : « Præcipio tibi, ait, in nomine obedientiæ, ut quandiu vixero, hæc nemini loquaris. » Jam quippe ho-

A minum gloriam devitabat, quod virtutes suas ut vitia latere volebat.

XII. Cum igitur beatus Petrus, quamplurimis virtutibus atque miraculis effulsisset, auctore Deo, de eo aliquid melius disponente, cecidit in infirmitatem, qua et mortuus est. Tunc frequenter vocabat ad se virgines quibus præerat, consolans eas, et docens de regno Dei. Audientes autem eum ægrotare plurimi viri religiosi, **150** convenerunt ad eum; inter quos fuit Hatto prior Molismensis, qui cum eo mansit, quandiu supervixit.

Quadam ergo die, dum idem Hatto intraret ad eum, vidit omne cubiculum, in quo jacebat, claritate nimia splendere; quæ statim ut idem vir pedem intromisit, disparuit. Qui cum requisisset ab eo causam claritatis, respondit : « Gratias ago Deo B meo, qui mihi præbuit testimonium visionis meæ. » Angelus enim Domini astitit mihi, præcipiens ut mandem comiti Theobaldo, ne transeat mare, abiens in Angliam, accipere sibi regnum, quia non est ei a Deo prædestinatum.

Audiens autem comes Theobaldus, quod ægrotaret homo Dei, misit ad eum capellanum suum visitationis gratia, per quem vir Dei mandavit ei multa secreta, prædicens ei quod cum rege Francorum guerram post paucos annos haberet, de qua victor existeret, si Ecclesias et res earum ab invasione custodiret.

Iterum, cum quadam die intraret ad eum prædictus Hatto, increpavit eum vir Dei, et dixit : « Quare tam cito ingressus es? » Tres virgines, C nuper in hac domo defunctæ, super torale monasterii stabant modo ante me, tenentes in manibus ramos et flores suaveolentes; et loquebantur mecum de secretis cœlestibus, et gloria vitæ æternæ. Post hæc in exstasi raptus est, et dixit se vidisse duos angelos, tenentes vexillum crucis in manibus, et cantantes : *Populę meus* (*Mich.* VI). Deinde subjunxit se vidisse dæmones, sagittas igneas contra se jacientes, et e contrario sanctos angelos sagittas lucis emittentes, et sagittas diaboli exstinguentes.

151 XIII. Ut vero diem ultimum sibi imminere sensit, convocans ad se filias, quas in Christo genuerat, hortabatur eas ad perseverantiam, ad tentationum tolerantiam, dicens quia per multas tribulationes intratur in regnum cœlorum. Cumque filiæ D ejus spiritales coram eo flerent, rogarentque eum ut vitam sibi a Domino, usque ad tempus impetraret, dulciter consolans eas, respondit : « Charissimæ filiæ meæ, nolite impedire desiderium meum; quia si modo non abiero, ad festivitatem sancti Joannis non habebitis me præsentem; si vero inter vos migravero, scitote quia pro vobis ante Deum intercessor existam. » Sed et hoc de Dei misericordia confisus promitto, quod nulla ex his quibus dedi velum, amittet regnum cœlorum. Post hæc

(59) Clar. *Philippus*. Vide præfationem,

præfatus Hatto eum monuit quatenus secundum A morem religiosorum, redderet claves prioratus sui antequam obiret. Qui respondit : « Nequaquam, sed feram prioratum meum ante Deum, eroque pro illis intercessor, quas curæ meæ commisit Dominus, et protegam locum hunc et habitatores ejus. Et quia tempus meæ resolutionis instat, oleo sancto, secundum morem inungere me festinate. » Itaque olei sancti unctione perunctus, et corporis Dominici perceptione munitus, familiæ suæ ultimum valefaciens, simulque benedicens, beatus Petrus plenus sanctitate, et clarus miraculis, de exsilio ad regnum, de terra ad cœlum, et de corpore feliciter migravit ad Christum. Cujus corpus Molismensis monachi transferre disponebant, ut apud Molismum sepeliretur; donec dispositione divina per manum Henrici secretarii lugubri conventui sanctimonia- B lium clanculo redditum est. **152** Quod illæ, velut manna de cœlo excipientes, super illud irruentes lacrymis rigare contendebant, plangentes se amisisse pastorem piissimum, qui tactu suo illas sanabat, orationibus Deo reconciliabat, colloquio fovebat, meritis protegebat. Celebratis igitur circa corpus de more vigiliis, post peracta missarum solemnia, cum maximo honore, a viris religiosis, juxta altare sanctæ Dei Genitricis, semperque virginis Mariæ tumulatur, ubi florent orationes ejus, atque beneficia, præstante Domino nostro Jesu Christo, cui est honor et gloria in sæcula sæculorum. Amen.

XIV. Post transitum beati Petri prioris Juliaci, cœperunt multi utriusque sexus, ad ejus tumulum C concurrere, optantes ejus meritis peccatorum indulgentiam adipisci, et infirmitatum variarum consequi sanitatem. Puer ergo quidam in officiis monasterii deputatus, diabolo instigante sensum amisit; qui cum magno labore, ad sancti Petri sepulcrum adductus, mox, ut ibi quievit, sensu recuperato, ad propria gaudens et hilaris remeavit.

Mulier quædam e vicino, sensu similiter privata, adducta ad sepulcrum Patris sancti, mox ut illud tetigit sanata est.

Quædam monialis Juleii, Prisca nomine, cum pomum comederet, quoddam frustrum ejusdem pomi adhæsit in gutture ejus, ita ut nec sursum, nec deorsum declinare posset. Quæ cum periclitaretur, ducta est ad bustum beati viri, et statim exspuit particulam illam, pomi et liberata D est.

Petrus major Castellionis, correptus validis febribus, **153** venit Juliacum, qui cum subter tumulum sancti dormisset, sanitati redditus est.

Henricus capellanus de Fontanis, exhaustus validissimis febribus, sperans ibi vitam finire, fecit se portare Juliacum. Qui cum ad tumbam sancti venisset, et quievisset, redditus est sanitati, in crastinum vero cum missarum solemnia celebrasset, lætus remeavit ad propria.

Quidam vir de vicinia Juliaci, a dæmone arreptus, ululabat ut lupus, rugiebat ut leo, ut bos mugiebat, et omnium imitabatur voces bestiarum, qui vix a pluribus hominibus ligatus, ad sancti viri memoriam adductus est; ibique diu quasi canis latrans, et seipsum discerpens, et inania loquens; tandem meritis servi Dei, post paucos dies a dæmone liberatus, donum salutis adeptus, Dominum glorificans ad propria remeavit.

XV. Archembaudus de Raveriis habebat nodum infirmitatis in gutture, ita ut nullum liquorem glutire posset. Diuturno itaque jejunio afflictus, mortis periculum metuens, tumulum viri Dei, ejus beneficia exposcens, devotus adiit; et cum ibi modicum soporatus quievisset, expergefactus, infirmitatem illam cum sanguine exspuens, ad propria cum salute reversus est.

Raynaldus presbyter de Saniveio, insanus, et diabolo plenus, clamans, et ululans, et blasphemias loquens, ad bustum viri Dei adductus est. Qui, paucis diebus demoratus ibi, beati Petri orationibus sanitati redditus est.

Puer quidam de Molismis, latrocinio deprehensus, missus est in boias ut in crastinum suspenderetur. Qui tota **154** nocte invocans auxilium beati Petri, mane liberatus est, et glorificabat Deum.

Domina Cacelina de Barro super Albam venit Juliacum cum oblationibus; sancti sepulcrum adiens, pro sospitate cujusdam neptis suæ orabat ; erat enim officio eundi privata. Cum autem reversa fuisset in domum suam, invenit neptim suam ambulantem; et interrogans cognovit, quia die illa et hora convaluerat, qua apud Juliacum posita, beato viro illam voverat.

Die apostolorum Petri et Pauli, puer quidam de grangiis Juliaci mane surgens, antiquum hostem obviam habuit; qui paulatim ei visus est crescere, et caput suum usque ad nubes porrigere, et arripiens puerum, nitebatur eum trahere ad se. Exterritus autem puer, et sine sensu factus, retraxit ad se manum suam, quæ adhæsit ei retro post dorsum, ita ut nec movere manum vel brachium posset. Adductus ergo ad beati Petri memoriam, statim ut ibi dormivit, manus et brachii sui officium recepit.

Matrona quædam per singulos annos, in anniversario beati viri, conventum Juliaci pascere consueverat. Quodam vero anno, cum præfata dies immineret, præcepit ministro suo ut videret si in arca tantum frumenti esset, quantum ad refectionem dominarum sufficere potuisset. Qui reversus nuntiavit non haberi in arca plus quam unum cartallum de frumento. Quod illa audiens, valde tristis effecta est. Casu autem in crastinum abiit ad arcam, et invenit eam frumento plenam. Quæ lætior effecta, anniversarium beati Petri devotissime celebravit, cujus meritis repererat in arca sua abundantiam frumenti.

155 Quædam mulier non longe a monasterio habitans, habebat filium parvulum, cui irata dixit : « Diabolo te commendo, puerorum infelicissime. »

Antiquus vero hostis, ad vocem matris manum pueri arripiens, cœpit eum trahere ad se. Quod puer sentiens, manum suam ad se perterritus retraxit; quæ tam firmiter pectori ejus adhæsit, ut inde nullo A modo posset avelli. Quod videns mater ejus, flens et ejulans, adduxit eum ad beati viri sepulturam. Qui mox ut ibi dormivit, manus læsæ sanitatem recepit.

De anno et die obitus beati Petri Juliacensis prioris observatio.

Diem anniversarium quondam celebrem Natalis B. Petri Juliacensis, notatum haberemus in Juliacensi Martyrologio seu Necrologio, si quod reliquum fecissent tumultus bellici, quibus ipsum etiam Juliacum monasterium funditus eversum est. Conjectura tantum superest ex ejus Vitæ capite 13, ubi morti proximus, astantes suas in spiritu filias, quarum precibus detinebatur in languido corpore, sic allocutus refertur: *charissimæ filiæ meæ, nolite impedire desiderium meum; qui si modo non obiero, ad festivitatem Sancti Joannis non habebitis me præsentem.* B Ipsa igitur ejus festi vigilia, adeoque die mensis Junii 23, videtur ad superos emigrasse.

Annum obitus ex ejus Vitæ capite 12 deprehendimus; ubi ex ultima ægritudine decumbens, Hattonem priorem Molismensem sic alloquitur: *Angelus Domini astitit mihi, præcipiens* **156** *ut mandem comiti Theobaldo, ne transeat mare, abiens in Angliam accipere sibi regnum, quia non est ei a Deo prædestinatum.* Obierat sine legitima prole mascula rex Anglorum Henricus I, anno Christi 1135, Kalendis Decembris, quæ tum in Dominicam incurrebant ut notat Ordericus Vitalis libro Historiæ XIII. Regis soror Adela Stephano Blesensi comiti Theobaldum et Stephanum genuerat. Horum minor natu Stephanus vacuum avunculi sui regnum invaserat; magnoque omnium ordinum consensu, Londoniæ a Guillelmo Cantuariensi archiepiscopo rex susceptus et coronatus fuerat, XVIII Kalendas Januarii. Pupugit scilicet C hæc rerum mutatio, Stephani novi regis fratrem prius genitum Theobaldum, cognomento Magnum, rei politicæ pariter et militaris scientissimum, qui cum avunculo suo Henrico Anglorum rege junctis viribus, Ludovici Grossi regnum Francicum non semel pervaserat, ut refert Sugerius in Grossi Vita. Dum ergo transitum in Angliam cum exercitu meditatur Theobaldus, ecce admonetur beati Petri Juliacensis nomine, ratum ac placitum Deo esse ut ejus expeditionis consilium deponat. Videtur hoc spectasse Ordericus, cum ait libro illo XIII; *Normanni autem Tedbaldum fratrem ejus* (nempe Stephani jam tum regis) *apud Novumburgum convenientes, sibi præferre voluerunt. Sed in ipso conventu, a quodam monacho qui Stephani legatus erat, audierunt quod omnes Angli Stephanum suscepissent; eique obedire, eumque sibi regem præficere vellent. Mox omnes annuente Tedbaldo decreverunt uni domino militare, propter honores quos in utraque barones possidebant regione. Tedbaldus igitur, cum major natu esset, indignatus quod regnum non habuerit, ad magna negotia quæ in Galliis eum urgebant, festinavit.*

Ex his igitur beatum Petrum anno Christi 1136, et quidem mensis Junii die 23 e vivis abiisse statuimus. Unde videre est, longe a scopo aberrasse Angelum Manrique in Annalibus Cisterciensibus, anno Christi 1141, cap. 4, numero 1, ubi ait vixisse adhuc Humbelinam S. Bernardi sororem anno 1140, et haud procul anno 1141 pie in Domino obdormivisse. **157** Nam qui ei morienti adfuit Petrus prior, si obiit Junio anni 1136, quomodo illa quinto post anno adhuc in vivis fuit?

Scio objici posse ex Orderico Vitali, libro XIII, delatum fuisse Theobaldo comiti regnum Angliæ cum Northmanniæ ducatu, anno 1141, cum frater ejus Stephanus Anglorum rex in custodia teneretur, quod ille regnum si B. Petri monitu adire noluit, nihil erit quod Annales Cistercienses de Humbelinæ transitu circa annum illum assignato redarguantur. nec B. Petri obitus in anno 1136, erit defigendus. Pugnavit certe, captusque est rex Stephanus in Hypapante, die secunda Februarii, quæ anno 1141, ut observavit Ordericus incidebat in Dominicam Sexagesimæ. Vide autem quid addat hic auctor: *In medio Quadragesimæ, principes regionem Moritoniæ convenerunt, et colloquium de negotiis reipublicæ habuerunt. Ibi Hugo Rothomagensis archiepiscopus, atque Northmanni Tedbaldum comitem adierunt, eique regnum Angliæ et ducatum Northmanniæ obtulerunt. Ille vero tantarum, ut prudens et religiosus, prægravari curarum pondere refutavit; sed Jaffredo Henrici regis genero, interpositis quibusdam conditionibus, regium jus concessit, ita videlicet, ut Turonicam urbem quæ de feudo ejus erat, sibi dimitteret, fratremque suum Stephanum regem de vinculis absolveret, et pristinum honorem, quem vivente avunculo suo habuerat, ipsi et hæredi ejus ex integro restitueret.* Ex his intelligere est ad annum 1141, B. Petri obitum non pertinuisse, cum ab eo graviter ægrotante monitus sit comes Theobaldus per mensem Junium; hic vero in medio Quadragesimæ, circa Idus Martias delatum sibi regnum in Gaufredum Andegavensem, Henrici Anglorum quondam regis generum derivarit. His adde, prædixisse B. Petrum morti proximum Theobaldo comiti, fore ut post paucos annos bello peteretur a Francorum rege; hoc vero bellum (ex Roberto de Monte) cœpit anno 1140, et triennium tenuit, quod examussim quadrat cum oraculo ante paucos annos edito, anno scilicet 1136, quo (ex nostris calculis) B. Petrus e corporis ergastulo ad cœlites evolavit.

IN HERBERTI

TURRIUM SARDINIÆ ARCHIEPISCOPI

TRES LIBROS

DE MIRACULIS

PRÆFATIO.

158 Fuisse Herbertum natione Hispanum, patria Legionensem, colligi videtur ex ejus libro secundo de Miraculis, capite primo, ubi refert se *vidisse frequenter et familiariter cognovisse* Dominicum quemdam, ex Carrezedæ monasterii cœnobita solitarium, *in regione Hiberiæ haud procul ab urbe Legionensi.* Carrezedæ seu Carracetæ, domus, candorem vestium cum regula Cisterciensi non nisi anno 1203, accepit; ut me docent Annales Cistercienses, ad annum Christi 1127, cap. 6, numero 8. Erat ergo ex nigris Benedictinis admirandus ille senex Dominicus, quem non raro conveniens Herbertus, gemitus viri sancti, et uberes lacrymas spectans, *totus in lamentum et fletum cum illo* resolvebatur. Atque hæc, ni fallor, fuere Herberto vitæ perfectioris semina, qui deinde in Claravalle sumpto habitu monastico, inter S. Bernardi discipulos educatus, ex illorum, aliorumque religiosorum (quorum maxime consuetudinem requirebat) consortio, primævum sacri Ordinis Cisterciensis spiritum hausit. Per id tempus, *pluribus annis* ut ipse ait lib. II, cap. 25, Fastrado abbati *in sua mensa ministravit*, viro omnium virtutum, qui ex anno 1157, post Robertum S. Bernardi successorem proximum, Claræval1i ad quinquennium præfuit, **159** ac deinde anno 1162, creatus abbas Cisterciensis; post duos denique annos nempe anno 1164, sanctitatis fama inclytus e vivis abiit. Herberto ætate ac rerum experientia jam maturo delatum est regimen abbatiæ de Moris: unde postmodum in Claramvallem reversus, cum esset capellanus Henrici Clarevallensis abbatis, qui paulo post cardinalis episcopus Albanensis constitutus est, scripsit de Miraculis libros tres anno Christi 1178, annis quinque et viginti post S. Bernardi obitum, ut colligitur ex libro I, cap. 31, et lib. II, cap. 13. Quare, ut monet auctor Chronici Clarevallensis, ex hoc uno anno reliqui investigandi sunt, si quando ante tres annos, vel ante septem aut plures hoc vel illud contigisse memorat. Promotus est haud multo post in archiepiscopum Turrium Sardiniæ, moxque Joannes Eremita quædam illi obtulit de Vita et rebus gestis S. Bernardi, prætermissa a senioribus, quæ ex nonnullorum ejus discipulorum ore accepta, illius hortatu ediderat. Apud Chrysostomum Henriquez in Menologio, et in Fasciculo sanctorum Cistercii, itemque apud Angelum Manrique in Annalibus Cisterciensibus, permulta occurrunt citata ex libro Exordii Ordinis Cisterciensis, ejusque Appendice, vel ex libro De viris illustribus Ordinis Cisterciensis vel ex Joanne Eremita in Vita S. Bernardi, quæ ex his Herberti libris descripta sunt. Unde est quod Vitæ S. Bernardi per Joannem Eremitam longe plura capita ab his auctoribus laudata reperies, quam quæ nos ex autographo veteri hic protulimus, quia scilicet Herberti opus ἀνεπίγραφον, quod Joannis Eremitæ lucubrationi proxime subjectum erat, ipsi Joanni ab incautis attributum est, ac pro Vitæ S. Bernardi quadam continuatione habitum. Fontem ipsum damus, quem mirabitur lector tandiu latuisse in membranis Claræ-vallis, cum et ad fidem auctoris, et ad ejus narrationum gravitatem utilitatemque animum adjecerit. In codice ms. quia trium librorum capita arithmeticis duntaxat notis, non etiam titulis distincta erant, nos **160** omnibus inscriptiones proprias ex ipsismet singulorum argumentis elicitas præfiximus. De Herberti obitu, rebusque ab eo in episcopatu gestis docebit nos fortasse aliquando Sardinia, cœli gravitate infamis, de qua dixit poeta: cum mors venerit, *in medio Tibure Sardinia est.* Audeo vero ego dicere, cum in eam insulam appulit Herbertus (quæ erat ejus virtutum amœnitas) *Sardinia in media Tibur fuit.* Solidam ejus historiam dabit liber Vitæ, in quo *legunt* beati (inquit Augustinus) *sine syllabis temporum, et nunquam claudetur codex eorum.*

HERBERTI

TURRIUM SARDINIÆ ARCHIEPISCOPI

DE MIRACULIS

LIBRI TRES.

—

LIBER PRIMUS.

161 CAPUT PRIMUM.

De Rainaldo, primum S. Amandi, postea Clarevallensi monacho, magnæ religionis viro, cui apparuit beatissima Virgo Dei genitrix Maria, cum sanctis Elisabetha et Maria Magdalena fratres messores invisens, ac postmodum aliquot ante ejus obitum diebus, candida ac pretiosa vestimenta a se præparata illi ostendit, quibus, cum ad eam veniret, esset induendus.

Fuit in cœnobio Clarævallis monachus quidam, nomine Rainaldus, vir bonæ simplicitatis, timens Deum, et retinens innocentiam suam ab infantia usque ad senectam. Qui licet ante conversionem suam per triginta annos viveret in habitu sæculari, non tamen sæculariter vixit, sed operibus pietatis semper insistens, in corpore suo glorificare et portare Deum sollicitus fuit. Nam inter cætera quæ corde integro faciebat, etiam corporis integritatem Domino dedicavit, cujus opitulatione, ab utero matris usque ad diem mortis, incentiva **162** libidinum et carnis spurcitias impolluto calle transivit. Suscepto autem habitu monachali in monasterio Sancti Amandi, viginti et eo amplius anno ibidem in sancta conversatione peregit, ubi et sanctitatis suæ non parvum specimen omnibus dedit. Inde majori virtutum ardore flammescens, ad domum Clarævallis Dei æmulatione se contulit, antea tamen præmonitus a Deo revelationibus multis. Quantos vero labores, quantasve molestias a fratribus Ordinis illius, dum felicibus ejus actibus inviderent, et propositum istiusmodi evertere cuperent, beatus iste pertulerit supersedeo dicere, dum legentium tædio velim consulere. Susceptus autem in Claravalle, illico ad novam militiam viriliter se accinxit, et ex milite veterano, fortissimum denuo nobis sese tironem exhibuit, in laboribus, in vigiliis, in jejuniis, cæterisque sanctæ disciplinæ obsequiis, seipsum tota die mortificans. Habebat autem incessanter orandi studium, et in oratione mirabilem affluentiam lacrymarum.

Quadam igitur die, cum ad laborem triticeæ messis cum cæteris exisset, segregatus paululum a conventu, cum magna animi delectatione cœpit intueri
A metentes, secum reputans pariter et admirans, quia videlicet tot sapientes, tot nobiles et delicati ibidem viri, propter amorem Christi laboribus atque ærumnis seipsos exponerent, et ferventissimum solis illius ardorem cum tanta alacritate susciperent, acsi in horto deliciarum suavissime fragrantia poma decerperent, vel in mensa lautioribus epulis plena deliciosissime convivarent. Inde ergo protensis in cœlum oculis ac manibus grates Domino referebat, quod eum tam sanctæ multitudini, quamvis indignum et peccatorem, **163** adjunxerat. Dum hæc et similia animo volveret, et præ immensitate lætitiæ seipsum vix caperet, en subito apparuerunt ei tres quasi matronæ venerabiles, vultibus roseis et candidis vestibus renitentes; quarum una quæ præce-
B debat, veste fulgentior, forma venustior, et statura procerior erat. Descendebant vero de monte propinquo, et appropinquabant conventui fratrum in ipsius montis latere fruges metentium. Quas cum ille vidisset, præ nimia admiratione turbatus, et obstupefactus, erupit in vocem ejusmodi: « Domine Deus, inquit, quænam istæ sunt feminæ formosæ, tam reverendæ, quæ præter aliarum consuetudinem feminarum conventui nostro appropiant? » Et dum talia diceret, astitit ei quidam veneranda canitie, et stola candida coopertus, qui dixit ad eum: « Major illa quæ cæteras antevadit, ipsa est Virgo mater Jesu Christi Maria. Aliæ quæ sequuntur sunt sancta Elisabeth, et sancta Maria Magdalena. » Ille igitur cum audisset matrem Domini nuncupari, commota sunt omnia viscera ejus super pietate nominis illius
C quam vehementer amabat, iterumque percunctatus est dicens: « Et quo tendit, domine mi, quo tendit, obsecro, Domina mea? » Cui ille respondens ait: « Ad visitandos messores suos venit. » His itaque dictis persona quæ loquebatur repente disparuit. Quo viso, vir Dei plus magis intra se stupuit, et reductis oculis ad sanctam Dei genitricem et ad comites ejus, attonito visu intendebat in eas. Illæ autem moderatis gressibus incedentes, venerunt una post aliam usque ad conventum. Quem cum introissent, separatæ ab invicem deambulare cœpe-

runt tanquam gratia visitationis huc atque illuc inter monachos, et conversos; **164** et dum ita facerent, tandem ab oculis intuentis evanuerunt, seseque in cœlos unde venerant receperunt. Porro vir Dei hærebat fixus, et de loco moveri non potuit, usquequo miraculum finiretur. Quantum vero de hujusmodi visitatione profecerit, quantumque in Damorem ei et ipsius beatissimæ genitricis excreverit, æmulanda conversatio ejus, et quotidiana virtutum incrementa monstrabant.

Multas quidem et alias revelationes ipse divinitus accepit, quas tamen ad devitandum cenodoxiæ cœnum, reticere quam dicere maluit. Nam et istam supra memoratam, quam per octennium fere presserat, parvo tempore, id est quadraginta diebus ante obitum suum, invitus et quodammodo coactus, mihi licet indigno tali occasione patefecit: Quadam siquidem die, cum de salute animarum nostrarum ambo familiariter loqueremur, ego sciens eum virum justum et sanctum a Domino sæpius visitatum, in ea confidentia qua illum diligebam et me ab illo diligi sentiebam, ausus sum sciscitari et petere aliquid ab eo. Itaque propter amorem Christi, et propter miserationes ejus cœpi illum medulliter obsecrare et vehementer insistere, ut ad honorem Dei unam aliquam ex suis consolationibus mihi manifestaret, illam scilicet de qua me magis ædificandum censeret. Tali ergo obsecratione compulsus, supradictam visionem mihi narravit. Sed quo tandem affectu? Testis est ipse Deus quanto timore et tremore, quanta lacrymarum inundatione eam protulerit, ita ut gemitus et singultus a fundo cordis erumpentes, vocem loquentis frequentius interrumperent tanquam si eadem hora ipsam cerneret visionem. Evolutis **165** autem postea diebus quatuordecim, apparuit ei per visum ipsa eadem Regina cœlorum, Domina angelorum, incidens ac præparans ei ornamenta candida et pretiosa, quibus in proximo vestiendus erat. Quæ cum præparasset, colligavit in unum, et recedens detulit ea secum. Quod cum ille vidisset, subsecutus est eam, et clamitabat post tergum ejus, dicens: « Ei mihi, Domina mea desiderantissima, quando habiturus sum ista, quæ mihi præparare dignata es ornamenta? Cui sanctissima Dei genitrix ait: « Quando venies, inquit, ad me, ut recipias ea. » O visio læta! o promissio certa! Quæ utique tanto certior, et tanto lætior exstitit, quanto celerius exhibita fuit. Mane igitur facto introivit ad me ille Dei servus, tanquam infirmum visitaturus. Ego vero tunc ægrotabam pene ad mortem, et erat languor fortissimus, adeo ut de sospitate mea etiam medici desperarent; et ob hoc die præcedenti fueram inunctus oleo infirmorum, quia credebant me quamcito moriturum. Ille ergo cum venisset ad me, multo pietatis affectu compassus est mihi; et ut posset aliquatenus consolari, retulit mihi istam quam in eadem nocte viderat visionem, reputans secum atque denuntians quia non propter ipsum, sed propter me

A facta fuisset ad eum. Erat enim humillimus corde, et nihil tale præsumens de sua sanctitate. Cui ego mox ita respondi: « Noli, obsecro, Pater amantissime, noli benedictionem tuam interpretatione sinistra a te alienare. Ornamenta quæ tibi sunt cœlitus præparata nunquam alterius erunt, sed miserante Deo salva tibi et integra permanebunt. Tu vero piissimam illam visitatricem tuam et instanter efflagita, ut in **166** beneplacito misericordiæ suæ, alia quæcunque voluerit mihi præparet indumenta. Potens enim atque benigna est, dives in omnes qui invocant illam. » Quid multa? Ego qui mortis proximus æstimabar, vellem nollem, revocatus sum ad tolerandas vitæ hujus ærumnas; ipse vero qui sanus videbatur atque incolumis, non amplius quam viginti quinque diebus postea supervixit. Qui tandem
B cursu vitæ feliciter exacto, corruptibilis carnis indumenta deposuit, et stolam immortalitatis per beatissimam Dei Matrem, cui devote servierat, juxta fidem promissionis illius, absque dubitatione recepit.

Non est autem silentio prætereundum quod iste vir Dei ante diem sextum suæ depositionis, dum post completorium in ecclesia solus oraret, repente pulsata est in auribus ejus tabula defunctorum, duobus ictibus tantum. Quo ille audito statim exsiliit, et petiit infirmitorium, putans ibi aliquem esse defunctum. Sed, dum vere cognosceret quia nullus ibi tunc mortuus esset, venit et in mentem quod ipse citius moreretur, et quod in sonitu tabulæ sua sibi migratio mortis signaretur. In hac igitur memoria mortis subito totus infremuit, invasitque eum timor atque horripilatio carnis, et cœpit illico
C febricitare, et ingravescente morbo tandem ad extrema pervenit. Porro beatæ Mariæ salutationem quam antea frequentare solebat, quandiu lecto decubuit, pene incessanter corde et opere volvebat; et cum verbis ejusdem oraculi felicem animam exhalavit. Contigit autem conversum quemdam, religiosæ conversationis et boni testimonii virum, ipsa die migrare ad Dominum, ita ut amborum exsequiæ simul celebrarentur, et in eodem **167** mausoleo ambo pariter tumularentur. Et, dum ista fierent, viro cuidam spirituali demonstratum est in visione quod duo pulcherrima templa fabricarentur in Claravalle; unum in infirmitorio monachorum, alterum in infirmitorio conversorum. Sed primum illud hoc altero longe nobilius erat atque venustius. Con-
D stat igitur quia in gemina constructione templorum, et in gemino ictu tabulæ mortuorum, designata sit evidenter pretiosa in conspectu Domini mors amborum. Templorum autem differentia meritorum distantiam indicat, quia, quamvis utrumque sanctum, tamen alterum altero sanctiorem existere credimus apud Deum.

CAPUT II.

De Gerardo sacrista Clarevallensi, quem pulsata invisibili manu tabula morientium de imminente sibi obitu admonuit.

Eodem itaque mense quo prædictus Dei servus

migravit ad Dominum, contigit ibidem tale aliquod factum : Erat in eodem monasterio sacrista quidam, nomine Gerardus, vir bonis moribus pollens, et bene religiosus. Hic juxta prophetæ consilium, jugum Domini portavit ab adolescentia, et levavit se super se (*Thren.* III); quoniam adhuc ætate tenellus et fragilis, manum suam ad fortia misit. Lactatus itaque mamilla regum, et casta disciplina feliciter educatus, crevit atque profecit semper in melius, et magno Dei munere, carnis corruptionem, ut aiunt, nunquam fuit expertus. Appropinquante autem hora qua de mundo ad Deum transire **168** debebat, die quadam, cum in ecclesia post completorium more solito remaneret, factus est repente sonus in auribus suis, acsi tabula morientium crebris ictibus percuteretur. Quod cum ille audiret, putavit ut fratrum quispiam in infirmitorio tunc obiret. Post paululum ubi certissime comperit quia sonitum illum nullus hominum fecerit, subiit animum ejus tabula illa prognostica, quam vir Dei Rainaldus ad indicium suæ dormitionis audierat : jam enim exierat sermo iste inter fratres, et passim divulgabatur ad omnes. Et dum ista recogitaret, ascendit in cor ejus quod ipse de mundo jamjamque migraret. Tunc subito pili carnis ejus inhorruerunt, timor ac tremor venerunt super eum. Protinus ergo invasit eum peremptoria febris, et infra decimum diem morte consumpta, feliciter emigravit. De cujus pia devotione illud silere non possumus, quod quasi divinitus factum ab eo vel potius in eo miraculum vidimus et gratulati sumus. Nam, cum ultimum spiritum traheret, et jam vires loquendi non haberet, tribus aut quatuor ferme horis manus junctas atque protensas tenuit immobiles contra crucem, acsi aliquo fune colligatæ essent. Et cum cætera corporis membra huc et illuc urgente dolore crebrius jactitaret, manus tamen quas, ut diximus, tendebat ad crucem, nunquam ab invicem separavit, nunquam amplius ad se retraxit, et quod vivens sæpius actuasset, etiam mortuus indicavit.

169 CAPUT III.

De Petro Tolosano, monacho Clarevallensi, ab importunissimis carnis tentationibus mirabiliter liberato : qui postea Jesum puerulum in hostia consecrata videre solitus erat.

Alius quidam senior in eodem monasterio exstitit, Petrus nomine, cognomine Tolosanus, vir magnæ puritatis, multumque devotus. Huic unum semper a puero studium atque desiderium fuit, seipsum crucifigere mundo et mundum sibi. In juvenili vero ætate, antequam Cisterciensi Ordini sese submitteret, habitavit in solitudine, jejuniis et laboribus multis veterem hominem in se mortificans, et sacrificium spiritus contriti quotidie Deo immolans. Denique, herbis agrestibus et pane lexivia confecto jugiter utens, multo ibi tempore Christo militavit, innumera bella tentationum a spiritibus malignis protegente se Deo fortiter toleravit. Postmodum autem comperta celebri fama de sanctitate sancti Bernardi, atque ipsius monasterii Clarevallensis, ubi in tanta congregatione justorum, velut in tabernaculo Dei, et in securitatem, absconditus a turbine, et a pluvia tutior viveret, ad eumdem locum sub disciplina prædicti Patris cum magno animi fervore se contulit, et per multos ibidem annos usque ad exitum vitæ perseveravit.

Huic autem cum adhuc ætate juvenior esset, per visionem apparere dignatus est Deus, residens in throno sublimi et sanctorum millia cum eo. Videbatur autem ei quod ad judicium coram Deo duceretur. Ad quod cum venisset, pavidus ac tremebundus procidit ad pedes ejus, **170** flagitans ut sui misereretur. Dixit autem illi Deus : « Quid tibi vis faciam ? » At ille : « Domine, ut salvus fiam. » Et Deus ad eum : « Vade, convertere cito ad servitium meum, et in eo jugiter persevera, quia non deerit tibi salus æterna. » Hæc ergo tam felici promissione firmatus mundum perfecte deseruit, et se totum divinis obsequiis mancipavit. Accinxit itaque fortitudine lumbos suos, et roboravit brachium suum, ad expugnandas nequitias spiritales, quæ illum postea multis diebus et annis acriter impugnabant. Super omnia vero spiritum fornicationis infestissimum tolerabat, qui eum tam dormiendo quam vigilando magnis tentationum aculeis jugiter stimulabat. Propter quod sibimetipsi vehementer indignans, in labore et ærumna, in vigiliis, in jejuniis, aliisque pœnitentiæ cruciatibus carnem suam incredibiliter affligebat ; ita ut mente turbatus et anxius, abscindere sibi virilia plerumque proponeret, cum aliunde tentationis remedium invenire non posset. Sed neque hoc silendum, quod hostis ille antiquus multoties et multiformiter ab eo videbatur. Una siquidem vice apparuit ei sub humana effigie in choro Clarevallensi, oculis ardentibus et vultu terribili. Erat autem statura enormis atque deformis valde. Qui etiam indutus erat cuculla hispida atque nigerrima, cujus manicæ decurtatæ erant, et vix usque ad cubitos pertingebant ; reliqua vero brachiorum pars discooperta erat. Venit ergo et stetit ante hominem Dei ille malignus apostata, superbo oculo despiciens illum, et quasi indignans quod monitis ejus suum negaret assensum. Porro vir Dei stupidus animo, et tanquam vinctus tenebatur, ut se movere non posset. Tandem, visitante se Deo, ad **171** signum Dominicæ crucis perniciosum monstrum evanuit ; et nihil nocuit eum, nisi quod tentationis illius auxit incendium. Evolutis autem diebus paucis, apparuit loco eodem in figura belluæ monstruosæ, partim sævo leoni, partim rapaci aquilæ similis. Qui illi acriter imminens rabido hiatu efferebatur in eum, quasi vivum devoraturus. Sed divina virtute reprimebatur, ut eum tangere non valeret. Tunc demum ad memoriam nominis Christi phantastica bellua repente disparuit. Qua recedente, illico vir Dei tantum supradictæ passionis incendium pertulit ut evidenter agnosceret ibi fuisse præsentem

illum de Isaia tartareum fabrum, qui sufflat in igne prunas (*Isa.* LIV). Unde, quia vidit violentiam tentationis patientiæ suæ modum excedere, definito consilio statuit seipsum abscidere; malens in hac parte apud Deum periclitari, quam in barathrum luxuriæ labi. Jamque nihil aliud exspectabat, nisi ut novaculam vel aliud quolibet ad hoc idoneum ferramentum reperire posset. Verum misericors et miserator Deus, ille adjutor in opportunitatibus, in tribulatione; ille qui solus sanctus et solus Dominus, famulum suum noluit in tanto agone deserere, sed fecit cum tentatione proventum ut posset sustinere (*I Cor.* x). Itaque dormienti apparuit angelus Domini, in forma juvenis, dicens se esse medicum peritum, et ejus rei gratia advenire ut eum secaret atque ab illa passione sanaret. Quod ille gratanter accepit, et voluntati ejus incontinenti seipsum exposuit. A quo dum incideretur, tolerabat in omni patientia secantis manum et doloris acerbitatem. Cumque evigilasset, putavit amputationem illam in se esse veraciter et materialiter factam. Tandem vero cognovit membra quidem corporis **172** integra sibi manere, sed tentationem ita in se radicitus abscissam, ut nihil omnino molestiæ postmodum ex ea sentiret. Ab hoc itaque tempore exstinctis in eo passionum carnalium incentivis, cœpit illum Deus in benedictionibus dulcedinis suæ copiosius visitare, et implere splendoribus animam ejus, ita ut ex sententia dicere posset: *Secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo, consolationes tuæ lætificaverunt animam meam* (*Psal.* XCIII). Extunc ergo et deinceps increpante Deo feras arundinis, quieverunt ab eo penitus stimuli carnis, et requievit super eum spiritus immensæ consolationis. Magnificavit enim Deus misericordiam suam facere cum illo thesaurizans super illum jucunditatem atque exsultationem, atque in bonis omnibus satians desiderium ejus. Et quem diu potaverat vino salubris amaritudinis, postmodum inebriavit uberius nectare suauissimæ contemplationis.

Inter cætera autem Dei dona spiritalem acceperat devotionis gratiam in oratione, præcipue vero in Dominici corporis et sanguinis consecratione. Unde fratres qui ei ad missas ministrabant, satis superque mirabantur in eo redundantiam lacrymarum, qua totus ibidem affluere solebat. Revelabat ei Deus de secretis cœlestibus multa et magna, atque innumeris consolationibus eum seu dormiendo, seu vigilando, seu et mente excedendo creberrime visitabat. Quæ si omnia litteris mandarentur, multorum voluminum comprehenderent quantitatem. Unde, quia longum mihi est atque onerosum, etiam illa quæ de eodem beato viro comperta sunt mihi, universa stylo mandare, unum ex eis saltem quod stimulante conscientia penitus reticere non audeo, sicut ab ipsius ore **173** audivi, simpliciter refero: quod quidem tale ac tantum est, ut ex uno hoc a fidelibus auditoribus cætera credi vel æstimari facile queant. Vereor siquidem, et multum vereor Deum nostrum offendere, si rem gloriosam atque mirabilem, quæ vel mihi soli, vel forte rarissimis, quorum tamen nullum hodie superesse existimo, ab eodem Dei homine credita est; in qua etiam et Deus glorificari, et multorum fides atque devotio crescere potest, silentio meo perire permittam. Igitur, dum sacris altaribus offerens sacramenta vir beatus astaret, in ipsa perceptionis hora tenenti in manibus super calicem sacrosanctum Dei corpus, apparebat in specie parvuli speciosi parvulus ille speciosus forma præ filiis hominum, verus Deus et verus homo, Deus Jesus Christus, ille mitis et humilis corde qui seipsum sapientibus et elatis abscondere, et parvulis revelare consuevit. Quod cum ille cerneret tremefactus ac stupens, primitus præ fulgore ac reverentia majestatis illius, claudebat oculos suos, non enim audebat respicere contra Deum. Qui etiam tunc clausis oculis videbat eum, sicut apertis. Cum declinaret vultum suum in alteram partem, et aliquandiu maneret palpebris obductis, facie sic aversa videbat eum nihilominus sicut ante se positum, aliquando super manum, aliquando super brachium suum; miro videlicet atque ineffabili modo, tanquam si alios oculos haberet in occipitio vel tempore defixos, quibus eum intueretur. Hac igitur tam dulci tamque mirabili revelatione, non semel ac secundo, sed frequenter atque innumeris vicibus ille vir Dei lætificatus est, adeo ut plerumque per quatuor aut quinque menses singulis fere diebus illi appareret. **174** Quod si interdum solito amplius tardare videretur, tanta inerat illi cum Deo familiaritas, tanta de ejus pietate fiducia, ut ipsius sacrificii consummationem diutius protelaret, nec facile vellet illud explere, donec reddita sibi lætitia, Salvatoris Dei consuetam benedictionem mereretur accipere. Hæc ego, sicut jam dictum est, fideliter, ac simplici veritate narravi, quemadmodum ipso referente cognovi. Nam cum ei familiari affectu, propter sanctitatem ipsius adhærere satagerem, multumque de ejus solamine atque allocutione penderem, hanc ab ipso visionem, sicut et alia multa, precibus magnis, et quadam violentia charitatis extorsi, ea tamen conditione, ut nulli ante obitum ejus præsumerem indicare. Quod et facile potui observare; nam parvo postea tempore superstes, tandem felici agone completo, collectus est ad patres suos, cum quibus nunc propitio Deo in Claravalle quiescit, ubi religiose conversans, supremum quoque claudere diem ardenti devotione semper optavit.

CAPUT IV.

De Guillelmo, primum S. Albini Andegavensis, deinde Clarevallensi monacho, cui multa divinitus ostensa et revelata sunt.

Erat in eodem tempore et loco alius quidam vir venerabilis, nomine Guillelmus, ætate pariter et religione provectus. Hic annis ferme quinquaginta in habitu monachali Deo serviens, carnem suam

cum vitiis et concupiscentiis assidue crucifigebat, longumque quotidie martyrium trahebat : qui priusquam Cisterciensi **175** Ordini se contulisset, multo tempore vixit in monasterio Sancti Albini Andegavensis, ubi religiose conversando, formam bonorum operum seipsum exhibuit, et magnæ sanctitatis specimen imitatoribus suis ibidem demonstravit. Unde etiam a suis contubernalibus, nec non et ab ipso abbate in magna reverentia habebatur, et diligebant eum miro charitatis affectu. Erat autem in possessione monasterii quidam locus, qui magis solitarius, magisque quieti religionis videbatur accommodus. Ad hunc igitur cum paucis fratribus annuente abbate se contulit, ubi in cellula angusta reclusus annis plurimis habitavit, ut et arctiori continentia seipsum affligeret, et de austeriori conversatione sua infirmioribus fratribus molestiam non inferret. Itaque, jejuniis et orationibus dies noctesque congeminans, non modo carnis edulium et lautiores epulas, quibus interdum fratres ex pristina monasterii consuetudine utebantur, funditus recusabat, verum etiam cibo quadragesimali et ipsius aquæ potu sæpius abstinens, parcissimo victu corpus debile sustentabat. Hanc autem continentiæ virtutem non sine magna difficultate obtinuit, sed post longum inediæ cruciatum, post inenarrabiles gemitus et singultus, cooperante gratia Dei tandem genuinas ventris et gulæ illecebras cum cæteris vitiis a propriis sedibus exturbavit.

Quadam itaque die, cum venisset ad eum salutandum unus de senioribus monasterii, præcepit ei carnium refectionem apponi, eo quod debilis et longo itinere fatigatus esse videretur. At ille respondit se nullo modo comedere carnes, nisi ipse qui ministrari jusserat, secum inde reficeret. Hic itaque familiari amore et persuasione **176** coactus, atque ipsius, ut postea fatebatur, obsonii quantulacunque aviditate, ut comederet acquievit, finitoque prandio hospes valefecit et abiit. Quo recedente, illico frater ille ad se reversus, cœpit a fundo cordis alta suspiria trahere, et ingemiscere vehementer quod tanti temporis propositum tam frivola occasione fregisset. Vix talia cœperat cogitare, et ecce repente quidam ad fenestram cellulæ pulsans : cui cum aperuisset, tremefactus in aspectu illius obstupuit. Erat enim persona reverendissimi vultus et habitus, ac supra humanum modum mirabilis, cui similem in omni elegantia non viderat. Vestimenta ejus candida et pretiosa, et capilli capitis sicut lana alba, et sicut nix facies illius singulari venustate refulgens, angelum potius quam hominem indicabat. Verba oris ejus plena suavitate et gratia erant, et supercœlestem sapientiam mirabiliter redolebant; denique, quidquid apparebat in illo homine, videbatur supra hominem esse. Nudis tamen pedibus incedens dicebat se peregrinum, et de remotis partibus visitandi gratia venisse ad illum. Qui blanda salutatione præmissa, cœpit eum super iis quæ mente volvebat, familiari et amica increpatione, tanquam cogitationum illius cognitor atque conspector esset, convenire, et dicere : « Merito quidquid ingemiscis, merito plangis super excessu tribulationis, quo nunc diuturnum laudabilis parcimoniæ propositum deliciosa charitate rupisti. Non bona charitas quæ destruit charitatem. Improbanda est pietas illa quæ animas lædit ut corpora foveat. Et nunc audi exemplum quod tibi propono : Erat in partibus Hispaniæ sanctimonialis femina reclusa, quæ pane et aqua vel semicrudis interdum oleribus **177** utens, conversatione sobria, et casta petulantiam carnis viriliter edomabat. Huic aliquando instinctu diaboli desiderium incidit, ut carnem comedere vellet. Qui diu multumque tentationi reluctans, cum jam a facie ejus sustinere non posset, manibus ei datis trahitur ad consensum. Jubet itaque carnis edulium sibi præparari. Qua super mensam posita, antequam gustare præsumat prosternitur in oratione, voce lacrymabili Deo supplicans, ut non ei permittat præparatum tangere cibum, si animæ illius noverit esse damnosum. Surgensque ab oratione ad mensum ingreditur, et data benedictione operculum submovet quo carnis ferculum velabatur. Et ecce pro carnibus quæ appositæ fuerant, tres pulli corvorum in disco vagientes et sine plumis apparuerunt. Quo viso sanctimonialis expavit, et accita sorore quæ illi ministrabat, rei veritatem inquirit. Illa vero sub obtestatione tremendi examinis respondet, sese in eodem mensali non implumes aviculas, sed tria frusta carnis cocta apposuisse. Erat autem cellula ipsa super ripam magni et violenti cujusdam fluminis sita, quod de saxeis montibus erumpens, et confragoso itinere ruens, præcipiti cursu labitur ad inferiora. Igitur ancilla Dei, exsultans et gratias agens quod exaudita esset oratio ejus, præcepit ut ibidem pulli jactarentur cum eodem catino in quo continebantur. Qui projecti in amnem, nullatenus potuere sequestrari ab invicem, sed fluitante vasculo super undas, tandem devoluti sunt in proximum ejusdem habitaculi sinum, ubi ingentis sax concavitas copiosam aquarum congeriem stagnat. Ibi ergo jam per multorum temporum curricula assidue rotantur, et usque hodie in **178** testimonium miraculi hujus, in ipso vasculo super aquas fluitare cernuntur. »

Hæc et simila viro perorante, frater isdem compunctus est de illius gratissima sermocinatione. Et cadens in faciem, fusis lacrymis veniam postulavit; acceptaque pœnitentia non modo absolutionem de reatibus suis, sed etiam consolationem plurimam ab eo suspicere meruit. Cumque jam fiducialiter illi loqueretur, percunctari cœpit ab eo quis esset et unde veniret. Cui respondit heros : « Non est tuum scire modo quis ego sim, neque agnoscere unde veni, aut quo vado. » Tunc ille : « Obsecro, inquit, domine mi, ut hodie saltem ingrediaris ad nos, et ministremus tibi. » Et ille respondens ait : « Ego quidem vestro non pane, non veste,

non lare indigeo, sed abunde omnibus bonis, et habeo cibum manducare quem vos nescitis. Tantummodo sollicitus sum de vestra salute, et vos nihilominus inde solliciti estote. » Tunc vale dicto cum festinatione recessit, et ita repente subtractus est ab oculis intuentis, ut magis visus sit evanuisse quam abiisse. Ille vero quantocius accitis fratribus qui ei assistebant, jubet eos instanter prosequi recedentem, et precibus multis ad hospitium cogere. Qui celerrime abeuntes cum hac illacque discurrerent, ne ullum quidem ipsius vestigium repererunt. Unde vir Dei certissime angelum Dei, vel potius ipsum angelorum Regem et Dominum Jesum credidit affuisse, qui talia dicere, et cordis ipsius arcana potuit agnoscere. De cujus beata præsentia tantum devotionis et gratiæ mente fœcundata concepit et peperit, ut post annos ferme viginti, cum mihi ista referret, præ nimio pietatis affectu etiam tunc a lacrymis abstinere non posset.

179 Processu itaque temporis cum ad ipsius notitiam beati Bernardi celebre nomen, et virtutum ejus magnalia, fama ubique præconante venirent, non potuit requiescere spiritus ejus, donec felicissimo illius magisterio gubernandum se dederet, ut de ferventiore ferventissimum et de sanctiore sanctissimum redderet. A quo tandem benigne susceptus, et desiderato Claravallensi collegio sociatus, tanta in eo virtutum gratia radiavit, ut in omni sanctitate mirabilis appareret, etiam quibusque perfectis. Huic ergo multas et magnas consolationes per Spiritum suum pius Deus immittebat, multaque illi (quod pro certo comperimus) de secretis cœlestibus revelabat. Ipse tamen, quia cenodoxiæ pestem incurrere metuebat, de multis paucissima, ipsaque paucissimis referebat.

Factum est autem in una dierum, cum prima cantaretur in choro, et ipse conjunctus psallentibus stabat in ordine suo. Et ecce apparuit ei vigilanti atque psallenti sanctus Malachias, qui in eadem ecclesia jacet honorifice tumulatus. Residebat vero in cathedra juxta altare, annulo, baculo, mitra, cæterisque pontificalibus infulis magnifice adornatus, tanquam missarum solemnia post finem illius horæ celebraturus. Erat autem tunc anniversaria dies depositionis ejusdem sancti, qui etiam omnium fidelium defunctorum dies est solemnis. Apparuit quoque cum eo beatus Bernardus ejusdem ecclesiæ felicissimus pastor atque patronus, qui et ipse erat vestibus pretiosis et candidis micans atque mitratus, minime tamen infulatus. Et merito quidem. Erat enim paterfamilias, in propria domo deferens atque congratulans venerando ac spirituali hospiti suo, dignoque 180 honore præveniens amantissimum, cedebat ei libentissime solemnia missarum, ea potissimum die qua sanctus ille pontifex curiam supernam ingressus, et cœlestibus hymnis primo fuerat honoratus. Unde etiam ipse beatus Pater officiosum ac sedulum sese circa eumdem sanctum episcopum, et circa ipsius altaris ministerium exhibebat. Porro beatus antistes defixa lumina, baculo pastorali innixus, versus chorum assidue tenebat. Sanctus vero Bernardus modo episcopum, modo conventum, modo ipsum altare tanquam sollicitus omnium respiciebat. Hæc visio ita manifesta et corporeis oculis subdita, tandiu eidem famulo Dei intuenti apparuit, quandiu psalmus unus in eadem hora prima duravit. Finito itaque psalmo, finita est visio, sed in corde videntis deinceps finiri non potuit visionis illius pia devotio,

Alia quoque die apparuit ei nihilominus isdem beatus Bernardus, vultu et habitu gloriosus. Quem cum ille vidisset, procidit ad pedes ejus, orans et petens aliquid ab eo. Cui sanctus ait. « Quid tibi vis faciam ? » Et ille : « Domine Pater, si inveni gratiam in oculis tuis, indica mihi, obsecro, utrum salvus fieri debeam. » Et sanctus ad eum : « Nunquid parva res ista quam postulas ? Hodie, cum egrederer de paradiso, quam multa millia hominum foris ad januam reliqui, qui adhuc istiusmodi timore torquentur, ignorantes utique utrum amore an odio digni habeantur. » His ita præmissis dedit ei responsionem super verbo quod imploravit. Sed quid ei definite responderit, incertum est nobis. Erat enim vir ille circumspectus et gravis in locutione, multumque cavebat ne aliquid diceret, quod suam ipsius gloriam redoleret. 181 Verumtamen, ex fiducia sermonis et vultus illius hilaritate satis dabatur intelligi, quia jucundum a sancto super hujusmodi verbo responsum acceperit.

Alio quoque tempore, cum iste famulus Dei premente molestia corporis in infirmitorio esset, nocte quadam post matutinas quiescentibus aliis, ipse, ut erat ferventissimus, more solito vigilabat et orabat in lecto. Et ecce per ostium domus dæmonium intrans oculis ejus manifeste apparuit, in vestitu et vultu formosæ mulieris. Quæ coram eo transiens circuibat oberrans, et quasi aliquem quærens. Erat autem in medio domus lampas accensa, quæ copiosæ refulgens petulantis illius monstri motus et gestus lasciviosos aperte videri faciebat. Ibat ergo phantastica meretrix, obtutu gyrovago cuncta perlustrans, et singulorum pene lectulum explorans, quis dormiret, quis vigilaret, si quem forte de suis ibidem agitaret, si quis blandienti ac lenocinanti consentiendo occurreret, illum cito præteriens, hunc morosius intuens, illum de longe visitans, illi magis appropians, manus quoque interdum usque ad ora quiescentium molliter applicans, nihil intactum, nihil indiscussum relinquere volebat; et quæ per suggestionem semper interius actitat, id modo impudentibus signis exterius figurabat. Tandem vero quem quærebat offendens, sistitur ante lectum. Erat autem juvenis monachus et noviter monachatus. Tunc illa procaci manu injecta, a parte capitis opertorium parumper amovit, et tactu leni pulsitans dormientem,

clara voce sic ait : « O homo insensate, quid habes hic facere? Surge celeriter et sequere me, et dic etiam socio tuo ut exeat post te. Ego autem foris ad januam præstolabor **182** vos. » Hoc itaque dicto, pervicax bellua festinato recessit, et per ostium quo intraverat exiit; expergefactus vero juvenis resedit in lecto, et frontem manibus fricans, huc illucque respiciebat, scire cupiens quis eum excitarat. Qui cum neminem cerneret, capite iterum reclinato obdormivit, sed non in Deo. Mane igitur facto, vir Dei qui talia viderat, abbati Roberto rei gestæ ordinem intimat. Ille vero juvenem super cogitationibus suis secrete conveniens, accepit ab eo quod nulla turpi cogitatione aliquatenus pulsaretur, sed ad perseverantiam propositi sui voluntate firmissima traheretur. Erat enim jam cordi ejus præsidente diabolo aditus confessionis obstructus, ne per pœnitentiæ portam venia salutaris ingrederetur. Cum ergo abbas prædicto viro juvenis responsum insinuasset, ille respondit : « Exspectare paulisper, et ex facti fine probabitis verum esse quod dixi. » Quid multa? Non multi fluxere dies, et ecce juvenis ille libidinum furiis agitatus, professionis vinculum rumpit, et ad vomitum sæculi reversus, vilis apostata efficitur. Porro socius ille quem jussus erat secum educere, ipse cum eo novitiatus, ipse cum eo fuerat monachatus. Qui ad aliam transmissus abbatiam, cum audisset socium suum jugum Ordinis abjecisse, tunc et ipse rupto professionis vinculo, non distulit cum eo etiam apostatare. Unde patenter innotuit. quod spiritus fornicationis juxta præfatæ visionis modum utrumque subduxit. Hic sanctus vir plenus vir plenus dierum ac virtutum migravit ad Dominum.

183 CAPUT V.

De Acardo Clarævallis monacho, multorum cœnobiorum exstructore, qui Herberto tum adhuc novitio multa a se visa referebat.

(Vid. sup. S. Bernardi Vitam primam, lib. VII, col. 453.)

CAPUT VI.

184-86 *De Schocelino agri Trevirensis eremita, magnæ sanctitatis, et miræ rerum humanarum despicientiæ viro; quem etiam S. Bernardus invisit per suos, et muneribus prosecutus est : cujus corpus in eadem Beatæ Mariæ castri Lucelebur translatum, miraculis celebrabatur.*

(Vide ibid., col. 455.)

187-93 CAPUT VII.

De fratre laico et converso Clarævallis, pro inimicis orare solito, cujus pretiosæ morti divina visio testimonium perhibuit. Quinam ex S. Bernardo cœlum recta ingrediantur.

(Vide ibid., col. 459.)

194-97 CAPUT VIII.

Roberto Clarevallensi abbati duo angeli floribus chorum sternentes, cujusdam monachi tunc morientis meritum designant.

Robertus venerabilis Pater, abbas quondam Clarevallensis, vir religiosus et per cuncta laudabilis, quadam vice cum in lecto suo quiesceret, vidit in somnis quasi duos ephebos adolescentes, vultu et habitu insigniter relucentes; qui quasi lilia, rosas et violas ac diversi generis flores in choro Clarevallensi copiose spargebant. Quo viso, miratus est et dixit ad illos : « Quid vobis visum est, o boni juvenes, contra consuetudinem nostram pavimentum hoc floribus sternere, et monasterio nostro hujusmodi novitatem inducere? » Illi vero dixerunt ad eum : « Noli ista mirari, nec moleste accipias, quia modo jam in choro isto celebrabitur nova novi cujusdam sancti festivitas. » Eadem igitur hora defunctus est in infirmitorio religiosus quidam et boni testimonii frater. Cumque pro eo tabula pulsaretur, excitatus a somno isdem venerabilis Pater, properanter venit ad eum cum cæteris **198** fratribus, et magna devotione commendavit animam ejus; certissime credens atque confidens quod hic erat novus ille sanctus, de quo in requiem assumpto angeli sancti novam festivitatem, et novum gaudium esssent illico celebraturi.

CAPUT IX.

Visio apud Claramvallem ostensa in obitu fratris cujusdam, bonæ quidem voluntatis, sed aliquantum negligentis.

Alius quidam frater vidit in visione pretiosa quædam de palleis et sericis indumenta, in infirmitorio Clarevallensi incidi atque præparari. De cujus rei novitate cum multum obstupuisset, dictum est ei : « Ornamenta ista de quibus miraris, præparata sunt cuidam de filiabus abbatis Clarevallensis, quæ modo procedit ad nuptias, et quia minus habet pulchritudinis in se quam conveniat generi suo, oportet ut habeat saltem pretiosarum vestium fragrantiam atque decorem, unde placeat viro. » Eadem igitur hora pulsata est tabula, et defunctus est frater quidam; de quo inventum est quia, quamvis bonam voluntatem habuerit, tamen in operatione aliquantulum negligens et remissus exstiterit. Unde necesse erat ut cui gratiam absoluti decoris propria merita non præstabant, ei nimirum fratres de orationibus suis copiosiorem ornatum impenderent.

199 CAPUT X.

Fratres Igniacenses in visione angelica liliorum emblemate exprimuntur.

Similiter apud Igniacum (quod est de filiis Claræ-vallis non ignobile monasterium), cuidam approbatæ conversationis viro ostensa est hujuscemodi revelatio : Aspiciebat in visu noctis, et ecce duo angeli e cœlis advenientes de multis liliis quæ in cœmeterio ipsius monasterii apparebant, quatuor præciderunt, et eadem secum ad sidera detulerunt. Quod cum ille videret, dixit ad eos : « Quare, obsecro, succiditis lilia nostra? » Qui respondit : « Noli inde mirari, frater, quia nostra sunt lilia; et quidem ista quatuor ad præsens nobiscum asportabimus, reliqua vero paulatim deinceps cum opportunum fuerit colligemus; et ne unum quidem poterit remanere quin omnia transferamus. » Mox igitur in eodem cœnobio

defuncti sunt quatuor fratres boni et religiosi, de quibus certum est quod per quatuor lilia de cœmeterio præcisa fuerint designati. Verum in eo quod dictum est, nullum ibidem fore relinquendum quin omnia transferrentur in cœlum, non parva relicta est consolatio nobis parvulis et infirmis, qui inter infirma Christi membra gementes, de nostra imperfectione dolemus, et dolendo clamamus in auribus Patris misericordiarum : *Quoniam ipse cognovit figmentum nostrum* (*Psal.* CII); et illud : *Si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit. Quia apud te propitiatio est* (*Psal* CXXIX). Item : *Imperfectum meum viderunt oculi tui, et nemo in eis* (*Psal.* CXXXVIII), subaudiendum est, peribit, ut beatus Bernardus exponit.

200 CAPUT XI.

Arnulphus de Majorca, vir in sæculo præpotens, in Claravalle factus monachus, pro totius vitæ peccatis tres tantum Orationes Dominicas pænitentiæ loco accipit a sancto Bernardo; centuplum in hac vita se a Domino percepisse affirmat; sancte moritur.

Arnulphus de Majorca, vir dives et delicatus nimis, natione Flandrensis, beato Bernardo se secrete reddidit. Fuit autem utriusque consilium rem silentio tegere, propter quædam sæculi impedimenta, usque ad ultiman diem qua egressurus esset de terra et de cognatione sua. Erat enim magnus paterfamilias, ornatus filiis et fratribus, tantisque divitiis irretitus, ut absque suorum damno et scandalo gravi abrumpere sese non posset, nisi prius domum sapienter et caute disponeret. Interim ergo, dum silentium illud tenerent omnia, et arcani hujus causam negotii ipsi duo soli in mundo cognoscerent, factum est verbum Domini ad quemdam rusticum armentarium, cum boves minaret ad aratrum, dicens : « Vade, dic Arnulfo de Majorca, ut te secum ducat in Claramvallem, quo proxime iturus est ad conversionem, et cum eo convertere. » Audiebat autem vocem, sed neminem videbat. Quod cum factum fuisset, cœpit attentius orare, ut si a Deo sermo fuisset egressus, revelaret iterum auriculam ejus, et adjiceret iterum loqui ad ipsum, repetens eumdem sermonem. Accepto itaque secunda jam vice oraculo venit ad prætaxatum virum, et ait : « Verbum mihi ad te dominum meum. » A quo cum **201** fuisset ductus in partem, procidit ad genua illius, dicens : « Obsecro te per Christum, ut ducas me tecum ad Claramvallem tuam, et salves tecum animam meam. Et, si scire desideras, sic et sic nuntiatum est mihi. » Audita autem revelatione miratus et lætatus est valde; et accepto homine, ad seipsum conduxit, et habuit individuum comitem itineris et conversionis, habiturus etiam, ut credimus, consortem æternæ retributionis.

Veniens itaque vir venerabilis ad prædictum monasterium, multa de suis facultatibus tam ipsi quam aliis pluribus contulit. De quo etiam beatus Bernardus talem in commune sententiam protulit : « De conversione, ait, fratris Arnulfi, nec minus

A admirandus, nec minus glorificandus est Christus, quam de resuscitatione Lazari quatriduani, eo videlicet quod in deliciis tantis clausus atque sepultus velut in tumulo jacebat, quasi vivens mortuus erat. » Huic autem confitenti cum gemitu et lacrymis multis, delicta universa quæ in mundo contraxerat beatus Bernardus intuens cordis ejus amarissimam contritionem, et ad omne opus bonum spontaneam voluntatem, injunxit ei ut *Pater noster* tribus vicibus diceret, atque in suo proposito deinceps usque ad obitum perduraret. Quo ille audito, quasi substomachans ait : « Ne, quæso, irrideas famulum, beatissime Pater. — In quo te, ait, irrideo? » Respondit : « Jejunia septem vel decem annorum non sufficerent mihi, etiam humiliato in sacco et cinere; et tu mihi præcipis *Pater*
B *noster* tertio dicere, et in Ordine perseverare! » Et sanctus ad eum : « Ergone tu melius me nosti quid te oporteat facere, et unde salveris? » Ille vero respondit : « Absit ab anima **202** mea tam iniqua præsumptio. Sed propter Deum obsecro, ne mihi parcas in præsenti, ut parcas melius in futuro; et talem nunc impone pœnitentiæ pœnam, quatenus post mortem carnis, ad requiem sine pœna perveniam. » Cui beatus Pater ait : « Fac ut locutus sum, et securum te facio, quia deposita mole corporis, mox ad Deum sine molestia pervolabis. » Hoc itaque responso quasi divinitus accepto confortatus est nimis, adeo ut nulla deinceps tentationum violentia, nulla infirmitatis molestia posset a cursu desiderii sui, quo totus in Deum pergebat, aliquatenus retardari. Erat autem circa cus-
C todiam cordis sollicitus, ac timoratus nimis; ita ut neminem vidisse me recolam tam studiosum conscientiæ propriæ mundatorem. Mirabantur siquidem omnes, præsertim confessionum illius auditores, quotidianam instantiam, vel potius importunitatem, qua eos quiescere non sinebat, sicut nec ipse quiescere poterat, confitendo, plangendo, plorando, non modo de otioso sermone aut signo, si quando illi vel raro subriperet, verum etiam super vana et levi aliqua cogitatione, quod cæteri hominum, ut perpaucos excipiam, aut parvi aut nihili penderent, in quo seipsum scrupulosissime dijudicabat, et quasi de crimine arguebat.

Quadam itaque die, cum in ecclesia vesperæ
D cantarentur, et ipse stabat in retrochoro, juxta quemdam monachum, virum æque sanctissimum. Et ecce angelus Dei apparuit ibi in specie pulcherrimi monachi adolescentis, cuculla indutus nive candidiore, ipso tamen Arnulfo non vidente neque sciente. Qui dum solito more ad gloriam psalmi inclinaret, angelus coram eo **203** stabat, et supplicantis caput suppositis manibus sustentabat. Quem cum prædictus monachus cerneret, et præ fulgore vultus et habitus angelum esse deprehenderet, lætatus est valde super angelico aspectu, accessitque ut apprehenderet eum et devote am-

plexaretur. Cumque, expansis manibus, vellet eum tenere atque astringere sibi, ille subito evanescens recessit ab eo, et subito iterum apparens stetit in alio loco. Videns vero monachus, denuo cucurrit ad eum, et simili modo nitebatur apprehendere illum. Sed mox angelo disparente, et protinus alibi reapparente frustratus est homo a conatu suo. Quod cum pluries factum fuisset, tandem angelus ex toto disparuit, et qui se videndum obtulerat, teneri omnino non pertulit.

Quia ergo veraciter scriptum est quoniam diligit Deus correptionem, flagellat autem omnem filium quem recepit (*Hebr.* XII), nunquam huic venerabili viro paternæ miserationis correctio defuit, semper in eo carnis vitia resecans, et virtutes animæ usquequaque multiplicans. Denique per plurimos annos usque ad obitum suum gravibus ac diuturnis incommodis flagellatus est; quæ non solum æquanimiter tolerabat, verum etiam gloriabatur in illis sicut in omnibus divitiis. Quadam itaque vice cum doloribus viscerum, quibus nimium laborabat, solito durius arctaretur, angustiatus est pene usque ad mortem; ita ut aliquandiu mutus atque insensibilis permanens, de vita desperaretur, et ob hoc etiam oleo infirmorum inungeretur. At, ubi respirare primum potuit, subito erumpens in jubilum, ait : « Vera sunt omnia quæ dixisti, Domine Jesu. » Et hoc idem sæpius repetebat. Stupentibus **204** vero qui aderant, et percunctantibus quomodo se haberet, et quare ista diceret, nihil aliud respondit nisi quia vera sunt omnia quæ locutus est Deus. Quidam ex ipsis dicebant quod præ acerbitate doloris, cerebro turbatus esset, et quasi aliena loqueretur. Quibus ille respondit : « Non ita est, fratres, sed sano capite et mente sobria dico, quia vera sunt omnia quæ locutus est Deus. » At illi responderunt : « Et nos ista cognoscimus, sed quare hæc dicis? » Respondit : « Dominus in Evangelio dicit quia quisquis pro ejus amore hæc et illa dimiserit, centuplum accipiet in hoc sæculo, et vitam æternam in futuro (*Matth.* XIX). Ego itaque vim sermonis hujus in præsenti experior, et centuplum meum jam nunc in hac vita recipio. Siquidem immensa vis doloris istius adeo mihi sapit, adeo mihi sedet, propter spem divinæ miserationis quæ in eo reposita est, ut hac ipsa caruisse me nolim pro centuplicata mundi substantia quam reliqui. Quod si ego peccator et indignus ita a Deo confortor atque lætificor etiam in angustiis meis, quomodo putamus sancti et perfecti viri tripudiant et exsultant in consolationibus suis? Vere etenim spiritale gaudium quod modo est in spe, centies millies exsuperat sæculare gaudium quod modo est in re. Et qui centuplum istud necdum accipere meruit, profecto constat quod adhuc omnia perfecte non reliquit; sed ex propria voluntate, quæ est mala proprietas, retinet aliquid. » Hæc illo dicente mirati sunt universi, ab homine laico et illitterato talem

A sententiam esse prolatam, nisi quod manifeste dabatur intelligi, quia Spiritus sanctus qui eum flagellari graviter in corpore permittebat, intus in anima suaviter ungebat : cujus nimirum sacratissima **205** unctio quemcunque tetigerit hominem, docet de omnibus quæ operatur. Iste ergo vir sanctus, cum jam de manu Domini recepisset duplicia, pro omnibus peccatis suis tandem longo martyrio cruciatus, et tanquam aurum in fornace probatus, pacatissimo somno obdormivit in Domino. De quo certissime credimus, quia juxta beati Bernardi sententiam, mox ut a corpore exiit, ad Deum sine pœna pervenit.

CAPUT XII.

Quidam verberibus invisibili manu inflictis compellitur ad conversionem in Claravalle.

B Est in eodem cœnobio vir venerabilis religiosus, cujus nomen quandiu superest exprimere nolumus, qui, dum esset clericus et juvenis delicatus, intentus erat interdum actionibus ludicris cum cæteris coæqualibus suis. Quadam igitur vice cum ad aliquam domum jocandi causa multi confluerent, ut theatricis plausibus et nugis diem ipsum solito more consumerent, accessit illuc etiam præfatus juvenis, ut ipse pasceret oculos suos de spectaculo vanitatis. Erant autem illic alleatores quidam cum aleis ludentes, quos ut melius ex alto prospiceret, super mensam ibidem appositam pronus accubitabat. Et facta est subito super eum quasi hominis manus, ipsum invisibili flagello diutius vapulans, quæ caput illius ac dorsum totum C veluti pilo desuper feriente crebris ictibus tundebat. Ipse vero jacebat immobilis, quid faceret, et quo se verteret ignorans, **206** volebat autem præ nimia doloris angustia in vocem clamoris et planctus erumpere, sed præ pudore propter circumstantes populos non audens, molestiam verberum ægre ferebat. Arguens vero semetipsum, loquebatur in amaritudine animæ suæ, dicens : « Hei mihi, Domine Deus! nunc invenerunt me peccata mea; et ecce jam morior, et ad inferos cum dolore descendo, carens pœnitentiæ fructu. O si mihi concederes spatium emendandi, quanta est mihi voluntas tibi in omnibus obsequendi! » Dum hæc et similia in corde coram Deo loqueretur, facta est vox ad ipsum, dicens : « Si Claramvallem conver- D sionis gratia adire volueris, et in anima et in corpore salvus eris. » Ad quod ille respondit : « En trado me servum Deo et domui Clarevallensi. » At, ubi in corde suo hoc firma voluntate proposuit, mox recedente flagello, etiam dolor totus evanuit. Quod cum ille vidisset, continuo non acquievit carni et sanguini; et ne unius quidem horulæ morulam sustineret, nisi quod ita ad manum equitatura non fuit. Qua die eadem comparata, in crastinum summo mane iter arripiens, domum, familiam, agros, redditus, census et cuncta quæ habebat, pro Christo arbitratus ut stercora, dereliquit, et veniens ad Claramvallem, ibique usque

hodie permanens, satis in sua conversatione demonstrat quod prima illa conversionis ejus vocatio vere ab illo fuerit qui eos quos amat arguit et castigat, omnemque filium, quem recipit, paterna pietate flagellat (*Hebr.* XII).

207 CAPUT XIII.

Sancti Bernardi mandato differtur obitus cujusdam monachi Clarevallensis.

Quidam de fratribus ejusdem loci cum esset positus in extremis, ingressus est ad eum visitandum beatus Bernardus post completorium, et videns hominem morti proximum, jamjamque migraturum, ait : « Nosti, charissime frater, quia conventus noster modo fatigatus est de labore, et jam postmodum habet ad vigilias surgere. Quod si te iterum obdormiente, oporteat illum suam interrumpere dormitionem, nimium vexabitur, et prægrandes vigilias minus celebriter exsequetur. Ut ergo bene sit tibi, et longo vivas tempore super terram, ad quam ingrederis possidendam, in nomine Christi præcipio quod usque ad horam divini officii exspectes nos. » Cui ille respondit : « Faciam, domine, ut imperasti, si tamen voto meo tuis precibus suffrageris. » Quid multa? Abiit Pater in dormitorium, et frater non obiit ante terminum constitutum. Moxque ut signum ad vigilias pulsari cœpit, pulsata est tabula, et ille decessit. Quod non modo de illo fratre, verum etiam de pluribus aliis pluries accidit ; ut uno pluribusve diebus protelaretur finis eorum ad ipsius Patris imperium et votum.

208 CAPUT XIV.

Angeli sancti lectulum circumstant morientis in Claravalle monachi.

Conversus quidam de supradicto cœnobio, homo religiosus et bonæ operationis, cum jam ad extrema devenisset, apertis oculis vidit angelos sanctos præsentes assistere lectulo suo. Qui statim circumstantibus fratribus ait : « Nunquid non aspicitis angelos Dei qui modo advenerunt? Pulsate quantocius tabulam, quoniam ipsum præstolantur exitum meum. » Et cum ista dixisset, protinus egressa est anima. Nec dubium quin eam susceperint angeli sancti, quos prævidisse meruerat.

CAPUT XV.

Fratri bubulco Clarevallensi apparet per quietem Christus Dominus, boves cum eo stimulans, stivam premens, terramque aratro proscindens.

Alius quidam frater, bubulci gerens officium, in eodem monasterio exstitit, homo purus ac bonæ simplicitatis. Hic igitur quadam vice vidit in somnis juxta se Dominum Jesum Christum, jucundo nimium spectaculo illa sua manu dulcissima tenentem aculeum, atque ex alia parte temonis boves minantem secum. Quod cum ille vidisset, illico correptus ægritudine, lecto decubuit, et post dies sex 209 laborem et dolorem cum morte finivit. Beatus vero Bernardus qui conscientiam hominis puram ac simplicem noverat, cum visionem hanc ipso

A referente cogitaret, plurimum inde gratulatus est. Defuncto autem fratre, pronuntiavit de ipso confidenter quoniam cum Deo ambulavit; etiam vere cum ipso operatus est, ideoque transtulit illum Deus. Nec potuit miserator omnipotens servum suum in supremo agone deserere, cui dignantissimus comes et cooperator fuerat in labore.

CAPUT XVI.

Quidam conversus Clarevallensis, litterarum rudis, cum esset morti proximus, multa Latino eloquio de Scripturis sanctis disseruit.

Solent frequenter fratres infirmarii Clarevallenses cum gaudio atque admiratione referre, de quodam honestæ vitæ converso, qui cum devenisset ad mortem, cœpit loqui Latino eloquio. Et, cum nunquam Latinas litteras didicisset, mira quædam de
B Scripturis sacris luculento sermone disserebat; nihil penitus proferens, nisi quod sanæ doctrinæ congruebat. Præterea quasdam suaves cantilenas, quæ nusquam audiri consueverant, modulatis vocibus depromebat, ita ut videntes miraculi novitate obstupefaceret, et cantuum suavitate mulceret. Qui dum hæc aliquandiu faceret, tandem in bona confessione animam reddidit, et extrema lucis illius gaudium occupavit.

210 CAPUT XVII.

Conversus e Claravalle tertio egressus, et tertio receptus, tandem vere et diu pœnitens, paulo ante obitum, beatitudinem æternam prægustat.

Præterea, quidam alius conversus, cum de eadem domo levitate sua tertio fuisset egressus, ter-
C tioque receptus; tandem graviter ingemiscens, et doloribus vulnerum, dolores medicaminum superaddens, præsentibus lamentis præterita mala delere, et veluti clavum clavo expellere satagebat, simulque diversis respectibus stantes ne laberentur, lapsos ut erigerentur salubri exemplo informabat. Et, ne quid illi forte deesset ad integram salutis æternæ recuperationem, disponente Deo ingressa est putredo in ossibus ejus, et percussus circa femora ulcere canceroso distabuit, ita ut carnibus undique corrosis ossa nudata patescerent, et vulnera vermibus scaturirent. Crescebat in dies angustia languoris, et annis plurimis in grabatulo carceratus, quot horis vivebat, totidem pene interitionibus subjacebat. Erat ergo patienti animæ miserabilis dolor et angor, simulque servitoribus ejus
D a facie tabidi ulceris ingens fœtor et horror. Sed erat nihilominus laboris ac patientiæ hujus remuneratio copiosa penes Deum utrisque reposita. Satagebat autem infirmus gratias agere semper in pressuris istis, credens et confitens sese recipere longe adhuc imparia meritis. Et quoniam veraciter scriptum est : *Aufer rubiginem de argento, et egredietur vas purissimum* (*Prov.* XXV, 6), cum jam excocta fuisset ad purum scoria peccati, educta est tandem 211 anima illa de conflatorio purgationis, et velut argentum igne examinatum munda et nitida, cum cæteris misericordiæ vasis translata est ad palatium summi Regis.

Sed antequam de lacu miseriæ et de luto fæcis egrederetur, meruit prævidere gloriam suam, et prælibare nescio quid ineffabile de illa dulcedine superna, ad quam sine fine fruendam erat in proximo admittenda. Qua percepta protinus erupit in jubilum præconii cœlestis, et serenata facie cœpit cum suavissima melodia quosdam novos multumque delectabiles hymnos ac modulos cantare de canticis Sion. Facta autem hac voce, convenit multitudo fratrum videre cum grandi miraculo hominem positum in dolore et morte communi, mortis tamen oblitum et nescium doloris, imo qui morti in morte insultans jam quasi dicebat : *Absorpta est mors in victoria? Ubi est, mors, victoria tua? Ubi est, mors, stimulus tuus?* (I *Cor.* xv, 54.) Iste igitur modulizans et glorificans Deum, in ipsa hora tristitiæ omnia prospera, omnia jucunda cernebat; et B veluti jam citharizaret in cithara sua cum cæteris sanctis, ita lætabundus et laudans in voce exsultationis et confessionis animam ad Deum emisit. De cujus felici consummatione beatus Bernardus multum exhilaratus fuit. Unde etiam sermonem devotissimum in capitulo faciens, commendavit in eo pœnitentiæ fructum, et mirabilem patientiam ejus omnibus proposuit in exemplum.

212 CAPUT XVIII.

Gerardo converso de Moris, viro mitissimo et religiosissimo; apparet paulo ante obitum Christus Dominus cum duodecim apostolis.

Conversus quidam, nomine Gerardus, vir valde religiosus fuit in domo quæ dicitur Moris, homo timoratus, et corporis sui castigator admodum durus. C Hic tanto animi fervore contra vitia luctabatur ut quando illicitis motibus pulsabatur, super urticas sese in terra volutaret, et ex eis corpus suum ac membra confricaret. Hoc vero sæpissime faciens petulantis carnis stimulos fortiter reprimebat, et incentiva libidinum pœnali incendio salubriter exstinguebat. Hic erat homo mitissimus, multumque satagebat ut inter fratres viveret sine querela. Qui, dum extrema ægritudine laboraret, vocato ad se uni de suis servitoribus ait : « Recolo, charissime frater, offendisse me nudiustertius virum illum talem (designavit autem illum ex nomine), mea, ut vereor, culpa. A quo tamen illico prostrato corpore veniam petii et impetravi; sed utrum ex corde dimiserit, incertum est mihi. Vade, quæso, ad illum, D et iterum vice mea propter Deum efflagita ut pleno affectu supplicanti indulgeat. » Quod cum obtinuisset, benedixit Deum, et ait : « Jam lætus moriar, quia pacatis, ut arbitror, universis pacem bonam et dilectionem cum omnibus habere me credo, et omnibus id ipsum quod mihi desidero. » Igitur, instante migrationis illius articulo, exhilaratus vultu et animo, circumstantibus dixit : « Eia, fratres 213 mei, gaudete in Domino et gratulamini mihi, quia Dominus Jesus Christus, Filius Dei Patris, modo venit ad me cum duodecim apostolis suis. Et ecce nunc in ecclesia nostra manet, præstolans exitum meum ; nec inde recedet donec ego cum ipso recedam. » Cumque finisset hujusmodi sermonem, illico finivit et mortem. Nec dubium quin ab illo fuerit in pace receptus, a quo ineffabili dignatione fuerat exspectatus. Hæc mihi frater quidam nomine Joshertus, vir ætatis decrepitæ, et emeritæ sanctitatis, sub divina testificatione narravit, sicut ab eodem G. qui morienti assistebat, audivit.

CAPUT XIX.

Cuidam monacho Clarevallensi visi sæpe cacodæmones horrendis formis, visus S. Augustinus, a quo et ad loca pœnarum, et ad beatorum sedes deductus est, visa anima monachi de corpore egressa, et in aere tandiu hæsitans donec sacerdotali commendatione muniretur, visus denique in missa parvulus Jesus flagitiosum presbyterum aversari.

Novimus quoque alium quemdam de filiis Clarævallis, virum æque sanctissimum, cujus nomen, quoniam præsenti subjacet vanitati, exprimere nolumus. Hic ab adolescentia mundo renuntians, quadragesimum, ni fallor, in monasterio supergreditur annum. Ubi in omni sanctitate et justitia Deo serviens, etiam corporis integritatem magno Dei munere a matris utero conservat.

Hunc autem Dominus Jesus in testimonium genuinæ 214 puritatis multis consolationibus relevat, et multa illi de arcanis cœlestibus revelat. Accepit quoque gratiam spiritalem a Domino, quam perpauci hominum assequuntur. Nam, quoties pene voluerit intentius luminibus intentis in aera sursum aspicere, solitus est videre corporeis oculis per diem globos dæmoniorum stipatis agminibus passim ubique vagantium; quorum tanta est infinitas, ut præ immensitate æstimari non valeat. Qui cum multiformiter soleant apparere, una est tamen forma vel potius informitas, in qua frequentius eadem conspicatur. Igitur, secundum corporum lineamenta monstruosi homines esse videntur, statura gigantes, colore Æthiopes, agilitate angues, leones feritate. Capitibus vero grossis, ac turgidis ventribus prominentes, corporibus curti atque gibbosi sunt. Colla quoque producta habentes, atque exilia, brachia nihilominus et crura longissima proferunt. Quando autem alicubi in aere sistuntur, tunc eorum corpora membratim facile discernit. Quando vero discursu mobili huc illucque vagantur, tunc nihil ex eis nisi tantummodo larvales umbras, et turbinum glomeres deprehendit. Serenis quoque diebus quando sol in virtute sua lucet, tunc visiones hujusmodi frequentius cernere, ac melius discernere solet. Quadam itaque vice cum diutius protelatis vigiliis, in quodam diversorio solus oraret, inhorruerunt subito pili carnis ejus, et præter solitum turbari cœpit a facie nocturni timoris. Et ecce turba dæmonum glomeratim per ostium irruens, et quasi se invicem a multitudine introeuntium comprimens, totam domum implevit, ita ut undique perstrepens, ipsum quoque orantem hinc inde concuteret. 215 Quod ubi ille persensit, illico signo crucis armatus, crebras venias petere cœpit,

et beatæ Mariæ salutationem frequentius iterans phantasmatum turbines ab oratorio suo celeriter exturbavit. Nocte vero sequenti cum eumdem locum orationis gratia repetisset, ecce iterum contrariæ potestates in impetu furoris accelerantes, ipsius domicilii parietem lapideum ictu valido percusserunt, quomodo percutit aries ad murum applicatus, ita ut totum ædificium quateretur. Cumque vir Dei levaret oculos suos contra fenestram magnam in eodem pariete apertam, vidit in ea consistere pennatum dæmonem quemdam, instar gryphis aut struthionis, qui ei minaciter imminebat, quasi mox ruiturus in eum atque devoraturus. Quo viso machinamenta zabuli animadvertit, et invocato nomine Salvatoris efferato prodigio signum crucis opposuit, ac fugavit. Multa ejusmodi ludibria atque certamina passus, usque hodie feriri et referire non desinit luctator egregius.

Quadam itaque nocte cum extra domum positus in curia staret ad orationem, vidit ante se lampadem claram in aere suspensam : ad quam cum accederet, illa sursum ferebatur, ut comprehendi non posset. Cumque ille se paululum amoveret, lampas iterum descendebat, atque in eodem loco manebat. Quodcum sæpius fieret, tandem quod videbatur evanuit, et quid sibi vellet apparitio illa non satis apparuit.

Sed neque hoc silendum existimo, quod beatus Augustinus quodam tempore ei per visionem apparuit, ducens illum per innumera loca pœnarum, et usque ad ipsum putei gehennalis ingressum. In quem ex alto **216** prospiciens trementibus membris, et palpitante anima præ pavore intolerabili, vidit illam tartaream ardentis abyssi voraginem, plenam clamoribus horrendis et ululatibus miserorum, vita exsecranda semper in igne devorante viventium : quibus est mors amarissima, mors omnium mortium pessima, mori non posse. Inde reflexo gradu, eductum de loco horroris et tenebrarum, transtulit ad regiones felicium gaudiorum, ostendens ei lucifluas sedes et mansiones beatissimas animarum, ubi corporibus exutæ vivebant, atque in pace Christi quæ exsuperat omnem sensum felicissime quiescebant. Tunc ait illi sanctus Augustinus : « Ecce vidisti fines ultimos boni et mali : elige quod bonum est in oculis tuis. Si viam justitiæ quæ in libris meis copiose digesta est, tenere decreveris, portionem habebis in terra viventium, in gloria cum omnibus istis. Si vero post concupiscentiam tuam ire volueris, numerandus es cum iis qui sunt in anathema oblivionis. » Finita itaque visione, cum fuisset ad se reversus, homo totus infremuit, totus vehementer inhorruit, duplici nimirum timore constrictus, tum ne bonorum gloriam amitteret, tum ne pœnam reproborum incurreret. Extunc vero et deinceps cœpit beatissimum doctorem Augustinum dulcius amare, et dicta illius sapidius retractare.

Contigit autem aliquando ut infirmaretur in domo Dei, quæ est abbatia ordinis Cisterciensis. Porro ibidem tunc ægrotabat ad mortem alius quidam frater honestæ conversationis, qui, cum jam in area positus esset, casu accidit ut infirmariis absentibus spiritum exhalaret. Prædictus vero frater cum ibi stratu suo recubans, gravi **217** corporis molestia langueret, revelante sibi Domino, vidit manifeste corporeis oculis, animam illam longo tractu a corpore exeuntem, et quasi fumum incensi de thuribulo procedentem. Quæ cum tota fuisset egressa, collegit se in unum globum, et stetit supra corpus in aere suspensa, altitudine quatuor aut quinque cubitorum. Erat autem spiritus ejus tanquam nubecula condensa atque perspicua, et quasi ad mensuram unius modii obpansa. Mansit ergo ibidem immobilis, usquequo fraternis orationibus comitata, et sacerdotali commendatione munita, periculosi atque ignoti itineris ducatum accipere mereretur. Quod cum frater ille videret, sonitu et voce qua potuit, infirmarios evocavit. Qui protinus accelerantes, tabulam defunctoriam pulsaverunt, et fratres ad exsequias undique concurrerunt. Præsente vero conventu cum cruce, et aqua benedicta, cum jam sacramentalis commendatio esset initiata, tunc anima illa quasi jam secura processit, et nebula fumi quæ videbatur evanuit.

Alio quoque tempore accidit ut prædictus frater die Dominica divinis interesset officiis in quadam ecclesia parochiali. Dicta itaque Offerenda, cum jam ministratio panis et calicis sacræ mensæ fuisset imposita, protinus apparuit ei Dominus Jesus, stans super eamdem aram in forma parvuli valde formosi, ita manifeste atque morose, ut usque ad consummationem sacrificii propemodum visio perseveraret. Verumtamen presbyter ejusdem loci, qui missam celebrabat, homo inhonestæ vitæ atque flagitiosus erat. Quandiu ergo sacerdos ille, sive oblationes fidelium recipiendo, sive sermonem, ut in die festo **218** fieri solet, ad populum proferendo, seu aliquid aliud faciendo, dorsum ad altare habebat, tandiu sanctus infans ante calicem stabat. Quandiu vero sacerdos ad sacramentum faciem tenebat, tandiu sacer ille parvulus tanquam immundi presbyteri halitum abhorrens, longe remotus ab eo post calicem consistebat. Quod cum frater ille conspiceret, compunctus est vehementer; ita ut inundatio lacrymarum interdum a visione visum præpediret. Completa autem revelatione glorificavit Deum, qui sibi dignatus est talia demonstrare, et vere cognovit quod distantia meritorum non facit differentiam sacrificiorum, quoniam sacramenti effectus nullatenus constat ex virtute et merito sacerdotis, sed ex institutione et gratia Redemptoris.

CAPUT XX.

Ambiani Robertus sacerdos, castitatis amator et prædicator. Ibidem pudica quædam femina, infantulum Jesum tempore sacrificii videre solita, probis sponte illabentem, ab improbis vero abhorrentem.

In civitate Ambianensi noscitur habitare quidam honestæ vitæ sacerdos, præcipuus castitatis amator atque prædicator, nomine Robertus, qui pro sua

singulari sanctitate et sapientia ab omni plebe diligitur et honoratur. Huic autem venerabili viro cura et efficacia multa probatur inesse fidelibus subditis cælibatus amorem verbo et vita persuadere, adeo ut ex eis **219** quamplurimi, non modo ab illicito, verum etiam a conjugali thoro, alii frequenter, alii quoque indesinenter abstineant. Est ergo ibidem devota mulier quædam, quæ pudicitiæ desiderio flagrans, thorum suum ipso marito renitente reliquerat. Qui prædictum adiens sacerdotem interpellare cœpit adversus uxorem. A quo mulier conventa atque increpata, cum monitis ejus acquiescere nollet, audivit : « Unum e duobus eligere te oportet, aut conjugii legibus obedire, aut mariti consensum precibus intentis a Domino impetrare. » Cui illa respondit : « Primum quidem istorum mihi omnino intolerabile, sequens vero nimis desiderabile. » Igitur acceptis a sacerdote octo dierum induciis dum jejuniis et orationibus lacrymosis ardenter insisteret, miseratus est Dominus ancillam suam, et deprecationem illius exaudiens, ita mariti animum infra septimanæ circulum ad affectum continentiæ inflammavit, ut jam deinceps ad amplexus femineos pertrahi non valeret, etiamsi mulier consentiret.

Est et alia quædam mulier sancta in eadem urbe, et pudorata, quæ marito favente jam plurimis annis in eodem castitatis proposito perseverat. Huic autem de sacramento altaris Dominus magnalia revelare dignatur quæ paucissimi hominum videre merentur. Cum enim in ecclesia celebrarentur sacrosancta mysteria, solita est videre sæpissime Dominum Jesum Christum, supra sanctum calicem in aere stantem, in effigie parvuli super solis radium coruscantis, ita ut oculi ejus a fulgore luminis reverberarentur. Hora vero perceptionis ille sacer infantulus in os sacerdotis cum ipsa communione ingreditur, et nihilominus ad eamdem benedictam feminam **220** veniens, visibiliter ac sensibiliter ori ejus illabitur, ita ut fauces ac viscera ejus ineffabili suavitate et gaudio repleantur. Tres vero tantummodo sunt in eadem civitate presbyteri, super quos istiusmodi gratiam descendere conspicit. Sacrificante vero aliquando quodam inhonestæ vitæ presbytero, vidit mulier eumdem puerum apparentem obscurum, et per totum corpus quasi cruore aspersum : qui etiam ad sacerdotem accedere, atque in os illius dedignabatur intrare. Quod cum illa videret, cœpit uberrime flere, intelligens nimirum et plangens hominem lethali vulnere interius esse confossum, pro quo exterius apparebat ita terribile signum.

CAPUT XXI.

Matricularius Northmannus videt in divino sacrificio privari presbyterum osculo pueri Jesu, propter odium quo in compatrem commotus erat. Videt etiam in Rogationibus, mulierum nugaces cantilenas ab angelis despici, a dæmonibus cachinnis excipi.

Viro sancto ac venerabili Richardo quondam abbate Savigniacensi referente, cognovi quod narro. In provincia Northmannorum erat quidam presbyter honestus, habens parochianum quemdam, virum æque justum et timoratum, quem ecclesiæ suæ fecerat matricularium. Hic in magna cordis simplicitate Dominum quærebat ; et ideo consecutus est quod optabat. Cum autem prædictus sacerdos divina mysteria celebraret, ille matricularius quotidie **221** ferme videbat infantulum quemdam gloriosum, apparentem super altare. Dumque sacerdos pacem populo daturus, hostiam sacram more quorumdam oscularetur, ille sacer infantulus sacerdoti appropiabat, et pacis ei osculum ore propitio porrigebat. Factum est autem ut sacerdotis illius fabariam pauperis cujusdam compatris atque convicanei sui porca frequenter ingressa, dum eam coercere negligeret, tandem a canibus et clientulis ejusdem sacerdotis aggressa necaretur. Unde etiam ambo jurgium conserentes, irati ab invicem recedunt, et iracundia odium pariente, aliquanti dies absque satisfactione prætereunt. Inde sacerdoti subtrahitur gratia ; et jam matricularius ille solitam super illum benedictionem descendere non videbat ; unde secretius alloquens convenit hominem super damno conscientiæ suæ, sciscitans ab eo quid mali commisisset, et nihilominus indicans quid divini muneris amisisset. Qui vehementer exterritus, compatris sui læsionem jacturæ hujus causam esse fatetur, cui festinans reconciliari, gratiam quam amiserat vix tandem recipere meruit.

In diebus vero Rogationum cum clerus et populus processionem longius procedendo extenderent, consuetudo erat ut, pausantibus interdum clericis, mulieres vicissim modulando succederent. Porro prædictus ecclesiæ custos, Domino revelante, videbat in aere binas bonorum atque malorum spirituum turbas a se invicem separatas, quæ ipsam processionem individuo comitatu lateratim prosequebantur. Cum itaque clerici psalmos hymnodiamque repeterent, fugientibus apostatis angelis, boni cominus accedebant, et plurima congratulatione **222** divinis modulis applaudebant, mulierculis autem nugaces cantilenas reciprocantibus, spiritus benigni sublimius evolabant, et maligni propius accedentes, cantibus et plausibus ineptis, miris cachinnationibus illudebant.

CAPUT XXII.

Frater quidam Clarevallensis ex Eucharistia percepta melleam in ore dulcedinem degustare solitus, aliquando amico severius objurgato communicans, molestissimam tanquam absinthii amaritudinem sensit.

Frater quidam de Claravalle cum in quadam die Dominica solito more sacram communionem acciperet, visum est illi tunc et per totam deinceps diem, quod favum mellis dulcissimum in ore teneret. Sequenti vero Dominica cum similiter accepisset eucharistiam, per continuum triduum similes expertus est gratias. Tertia quoque Dominica cum divinam nihilominus alimoniam reaccepit, et jam tota

hebdomada semel indultam suavitatem sentire promeruit. Extunc ergo et deinceps, hanc benedictionem dulcedinis multipliciter et multo tempore sensit, modo rarius, et modo crebrius, prout datori gratiæ placuit. Factum est autem aliquando ut quempiam de amicis suis pro culpa illius objurgans, justæ invectionis modum supra modum excederet: cumque pacificam hostiam necdum fratre pacificato perciperet, visum est illi quod amarissimum absinthii pabulum injecisset. Hæc nobis secretius is cui **223** contigerat indicavit. Quod quidem verum esse non ambigimus, cum similem gratiam pluribus et pluries accidisse, hodieque accidere non ignoremus.

CAPUT XXIII.

Alius frater Clarevallensis, die sancto Parasceves vidit Christum Dominum velut eadem hora crucifixum.

Est et alius quidam de filiis ejusdem monasterii monachus, homo ætate et religione provectus, quadragesimum, ni fallor, annum in Ordine Cisterciensi superprogrediens. Qui dum aliquando sederet in claustro, die sancto Parasceves, librum ante se habens, apparuit illi Dominus Jesus Christus manibus et pedibus in cruce expansis, ac si eadem hora fuisset crucifixus. Quæ scilicet visio felicissima, quanquam brevis et pene momentanea fuerit, adeo tamen manifesta atque efficax exstitit, ut visionis illius devota memoria de corde videntis amplius deleri non possit. Et hunc quidem virum nominatim exprimere possem, nisi ab illo prohibitus essem: quem utique tantæ puritatis esse cognosco, ut pro anima sua non confunderetur dicere veritatem.

224 CAPUT XXIV.

Seniori cuidam Clarevallis monacho in exstasi apparens Christus, « Dimissa sunt tibi, » inquit, « peccata tua. »

Alius quidam ejusdem loci senior, vir religiosus et omni honore dignissimus, cum esset aliquando positus in oratione, factus est in mentis excessu. Et ecce apparuit ei Dominus Jesus Christus, et dixit ei: « Dimissa sunt tibi peccata tua. » Finita autem visione cum fuisset ad se reversus gratias egit Deo, et consolatus est nimis; erat enim tunc sollicitus et mœrens pro eisdem erratibus suis.

CAPUT XXV.

Juvenis monachus male interpretatus pias lacrymas abbatis sui crucem in Parasceve adorantis, mox a dæmone de abjiciendo habitu monastico graviter tentatur.

Est quidam venerabilis abbas de filiis Savigniaci, homo sanctus et valde spiritualis, cujus nomen aut monasterium ad præsens dicere nolumus, ne forsitan inde gravaretur. Hunc itaque Dominus tanquam servum fidelem et bene operantem sæpius visitat, et de arcanis suis multa revelat. Qui dum aliquando in Parasceve crucem Domini devote adoraret, devotionis suæ lacrymas etiam in propatulo cohibere non valebat. Quod videns juvenis quidam, carnali animo **225** cœpit interpretari lacrymas illas, judicans hypocritales, et nihil puritatis habentes. Moxque suadente diabolo incidit ei desiderium vehemens, projecto habitu monachali, sæcularem resumere, crucem sibi assuere, et iter Jerosolymitanum assumere. Hæc eo cogitante, revelatum est abbati divinitus quid mali jactasset in corde neophyti fratris ille zizaniorum seminator antiquus. Vidit enim et ipsum invisibilem adversarium coram eo stantem, instar alicujus Jerosolymitani, palma, pera, et baculo insignitum, atque sclavinia coopertum, qui cum eodem juvene disputabat, acriterque illi insistens, usque ad buccam digitum importabat. Peracto itaque divino officio, sollicitus fuit abbas eumdem fratrem secretius convenire, præcipiens in virtute obedientiæ, ut diceret quid in illa hora sanctissima ante crucem Domini fascinato corde proposuisset. Sentiens autem frater a viro spiritali se deprehensum, verecunde cuncta fatetur, et se deinceps emendaturum humiliter pollicetur. Tunc vero et ipse abbas eidem fratri quæ viderat, intimare non distulit, eumque de cætero circa cogitationes suas cautum et timidum fecit.

CAPUT XXVI.

Idem abbas vidit in choro dæmonem, singulis monachis vinum rubens in poculo propinantem: quod unus ex illis degustans, a spiritu fornicationis exagitatus est.

Altera autem vice isdem venerabilis vir vidit iterum manifeste dæmonem in choro lustrantem, atque in poculo vitreo quasi temetum rubicundum **226** monachis per singulos offerentem. Quod dum singuli respuerent, unus tantummodo recepit et ebibit; continuoque phantasticus illusor evanuit. Conventus itaque frater ab abbate, et in virtute obedientiæ coactus ut diceret; quid in illa tali hora turpitudinis animo pertractasset, confessus est et non negavit, se a spiritu fornicationis vehementer tunc fuisse tentatum; ita ut apostatare, et propriæ voluptati satisfacere jamjamque omnino disponeret. Tunc indicante abbate quæ sibi fuerant revelata, frater ille compunctus, a malo quod intenderat fortiter resilivit, acceptaque pœnitentia statuit in corde suo firmiter, jam non amplius cedere tentatori.

CAPUT XXVII.

Visus dæmon in specie Simonis monachi, Christianum conversum e monasterio educit.

Narravit mihi Albertus faber, et frater Burlandicurtis, homo bonus et bene credibilis, quia, dum staret aliquando ad vigilias in quodam ipsius monasterii angulo, vidit spiritum malignum in specie cujusdam monachi, nomine Simonis, de choro monachorum egredientem. Qui cum ad eumdem angulum venisset, conversum quemdam, nomine Christianum, qui juxta eumdem Albertum stabat, per cappam apprehendit, et de basilica extraxit. Existimavit ergo de illo frater Albertus, quatenus pro aliqua instanti necessitate a monacho fuisset edu-

ctus. Transacto itaque grandi intervallo, et neutro A revertente, cum prædictum Simonem **227** in choro cantantem adverteret, admiratus est vehementer. Cumque adhibito lumine venisset ad ejusdem conversi lectum, invenit eum cum magna indumentorum sarcina aufugisse. In crastinum vero cum prædictum Simonem interrogaret utrumne conversum illum de Matutinis extraxisset; ille, ut vere constabat, protestatus est se minime id fecisse. Postea vero consumptis omnibus quæ abstulerat, reversus est ad januam ille desertor infamis, et misericordiam ut reciperetur obtinuit. Porro cum frater Albertus sciscitaretur ab eo utrum vidisset eum qui se de oratorio extraxerat, respondit : « Ego quidem neminem vidi ; scio tamen quia cum diutius reluctatus essem, tandem a propria concupiscentia abstractus et illectus, zabulo cessi ; sed conscientia B jugiter remordente, sine grandi timore non recessi. » Susceptus itaque miser, cum jam de cætero stabilem se fore promitteret, iterum eadem septimana retrorsum post Satanam se trahentem abire non timuit. Sed mox per ægritudinem validam, ab incessabili Christi miseratione retractus, languidus et miserabilis rediit ; denuoque receptus, infra diem tertium confessus et pœnitens obiit.

CAPUT XXVIII.

Monachus Clarevallensis defectionem a proposito cogitans, viso per quietem sancto Malachia, sancti quoque Bernardi baculo contusus, ad sanam mentem rediit.

Quidam de fratribus Clarevallensibus, cum instinctu diabolico in mente corruptus esset ut jam ad C sæculum apostatare disponeret, vidit **228** in visu noctis beatum Bernardum, sanctumque Malachiam in dormitorio deambulantes, et eos qui ibi pausabant, visitando benedicentes. Qui cum in ordine visitationis ad ejus lectulum devenissent, ait sanctus Malachias : « homo iste perversus nihil omnino boni in corde versat, sed diabolo suadenti jam dedit assensum ut ad vomitum sæculi proxime revertatur. » Quo audito beatus Bernardus dixit ei : « Tu ergo fugere quæris ? Et quo fugies miser ; a facie Domini ? Crede mihi, quia malo tuo talia cogitasti. Neque enim delectabit te amplius fuga, quando jam evaseris de manu mea. » Et his dictis, cœpit eum crebris ictibus tundere baculo quem tenebat, et ait : « Ecce stipendia quæ mereris. Surge nunc, et fuge, si poteris. » Evigilans itaque frater, invenit se tun- D sionibus illis ita dolentem atque confractum, ut in infirmitorium ductus, lecto detineretur. Qui accersito priore confessus est malitiam quam intenderat, et pœnam quam inde pertulerat. Acceptaque pœnitentia perfecte resipuit, et non apprehendit eum ultra desiderium fugiendi.

CAPUT XXIX.

Quidam conversus Clarevallensis, obedientiæ suæ confisus feliciter moritur.

Conversus quidam de fratribus Clarevallensibus cum graviter ægrotasset, tandem ad extrema devenit. Introivit autem ad eum beatus Bernardus gratia visitationis, et confortans **229** illum ait : « Confide, fili, quia jam migraturus es de labore ad requiem sempiternam, de morte ad vitam. » Ille vero cum ingenti fiducia respondit : « Quidni pergam ad Dominum meum ? Vere credo atque confido quia cito visurus sum bona Domini in terra viventium. » Porro beatus Pater, ut erat medicus sapiens pastorque sollicitus, timens nimirum homini rusticano, ne tam fida responsio magis de præsumptionis temeritate quam de conscientiæ puritate procederet, ait : « Signa cor tuum, frater, signa cor tuum. Quid est quod locutus es ? Unde tibi subripere potuit tantæ præsumptionis audacia ? Enimvero, num tu es ille pauperculus, miserabilis homo ? Quondam forte sine caligis et calceis, vel etiam seminudus incedere solebas ; et cum esses forsitan fame et frigore afflictus, confugisti ad nos, multis precibus tandem aditum impetrando. Nos vero causa Dei collegimus inopem, et parem te fecimus in victu atque vestitu, cæterisque communitatibus, iis qui nobiscum sunt sapientibus atque magnatis viris, et factus es quasi unus ex illis. Quid ergo retribuisti Deo pro omnibus istis ? Et esse, non sufficit ingratitudini tuæ gratis accepisse tot beneficia de manu Dei, nisi et regnum ipsius hæreditario jure vindices tibi, quod nullus regum aut principum quantislibet auri et argenti ponderibus potuit unquam acquirere ? » Ad hæc ille respondens, placido vultu et tranquillo animo dixit : « Bene, Pater charissime, bene utique perorasti, et vera sunt omnia quæ dixisti. Verumtamen si jubeas, loquar ad te Dominum et Patrem meum, et paucis aperiam unde mihi pauperi et misello suggeri potuit tantæ præsumptionis vel potius devotionis occasio. Nam si vera est prædicatio **230** illa quam nobis crebrius inculcatis, regnum Dei non carnis nobilitate, non terrenis divitiis possidetur, sed sola obedientiæ virtute acquiritur. Hanc unam lectionem tanquam verbum abbreviatum a Domino, sedula commemoratione retinui, ponens eam quasi signaculum super cor meum, assidue meditando, et super brachium meum, sollicite operando. Quærite, si placet, omnibus magistris aut sociis, quibus me obsequi ac servire jussistis, si cuiquam illorum aliquando inobediens fui, si de fratribus meis quempiam verbo aut signo aut quolibet alio modo, quod in me est, contristavi. Quod si operam dedi omnibus in Christo obedire, omnibus servire, omnesque diligere per Dei gratiam, quis me prohibere potest ut de ipsius misericordia non confidam ? » Beatus itaque Pater cum tale responsum ab homine rusticano accepisset, gavisus est gaudio magno, et ait : « Vere beatus es, fili charissime, quia caro et sanguis non revelavit tibi sapientiam hanc, sed Pater cœlestis ipse te docuit. Ipse posuit animam tuam ad vitam, et rectissimo tramite perduxit ad patriam. Jamque securus ingredere, quoniam patefacta est tibi janua vitæ. Defuncto itaque fratre, et exsequiis celebratis, vene-

rabilis Pater de conversatione fratris sermonem in capitulo luculentum sua illa devotione et facundia peroravit; omnesque illius exemplo ad amorem obedientiæ mirabiliter animavit. Vehementer namque affectus in responsione illius, et magis congratulabatur ei super obedientiæ virtutem, et super ipsius animi puritatem, quam si vidisset eum signis et prodigiis coruscantem.

231 CAPUT XXX.

In exitu religiosi cujusdam fratris, auditi sunt Angelorum musici concentus, Boso. unus de Sancti Bernardi filiis primogenitis, mortuus toto vultu mirabiliter radiavit.

Non putamus silentio prætereundum esse virum venerabilem Bosonem, genere et moribus insignem. Hic unus de primogenitis filiis quos beatissimus Pater noster Bernardus in Christo per Evangelium genuit, satis in sua nobili conversatione monstrabat, quam regia mamilla lactatus, et quam angelicæ disciplinæ rudimentis ab initio fuerat imbutus. Hic homo patiens et filius pacis, ita benignus, ita mansuetus omnibus apparebat, ut nunquam aliquis nostrum viderit eum iratum, neque turbatum; sed inter adversa et prospera tranquillo jugiter animo persistebat. Qui dum esset ætate decrepitus, et ita viribus fractus esset ut baculo sustentante vix posset incedere, nunquam tamen otio indulgere, nunquam corpori quietem impendere acquiescebat; sed semper in horto, vel in domo, vel ubiubi quidpiam operis actitans, panem otiosus comedere nesciebat. Cumque vocante se Domino, in pace in idipsum velut obdormiens spiritum emisisset, tanta serenitate et gratia subito refulsit, tamque mirabili quadam immutatione facies ejus glorificata apparuit, ut devotione omnium attestante, beatorum angelorum præsentiam, atque ipsius Dei nostri respectum serenissimum ibi adesse nullo modo dubitaremus. Nunquam enim in aliquo **232** moriente vel mortuo talem transformati vultus claritatem aspeximus. Iste ergo vir venerandus cum aliquando secretius colloquentes de quorumdam fratrum desiderabili ac pia dormitione, quam sæpius vidisse contigerat, mutua collatione invicem pasceremur, protestatus est nobis quia in exitu cujusdam religiosi fratris beatorum spirituum choros audierunt, suavi melodia in aere modulantes atque ipsius defuncti animam ad gaudia cum gaudio deferentes. Qui quanto sublimius ascendebant, tanto magis eorum voces inferius rarescebant, usquequo tandem aurarum intercapedine nimia totus ab aure sonus excluderetur.

CAPUT XXXI.

Paulo post obitum S. Bernardi, quidam ob carnis tentationum vehementiam egressum meditatus, illo sibi apparente confirmatur in proposito.

Alius quidam ejusdem cœnobii frater, vir honestus et religiosus mihi de seipso narravit, cum verecundia tamen, quod scilicet in primordio conversionis cum anxie stimularetur a spiritu fornicationis, deliberavit animo cedere tentatori, et projecto religionis habitu ad sæculum reverti. Qui dum jam opportunitatem recedendi sollicite aucuparetur, astitit ei per visionem beatus Bernardus paulo ante defunctus, increpans illius socordiam, et arguens super iniquitate quam mente conceperat, et actu perficere stagebat. Cui cum ille respondisset sese diutius reluctasse et jam tentationis **233** violentiam ferre non posse; ait sanctus ad illum : « Scito prænoscens quoniam adhuc multa certamina te manent. Sed age viriliter, et noli deficere, quia Dominus aderit tibi tanquam adjutor in opportunitatibus, ut eruat te. Unde tibi polliceor quod, si in Ordine usque in finem perseveraveris, salvus eris. Quod si forsitan aliquis tibi nocere tentaverit, in die novissimo ego respondebo pro te, et animam meam pro anima tua ponam. » Hac ergo pollicitatione frater ille corroboratus, deinceps a stabilitate sua moveri non potuit : qui etiam nunc in Ordine complens annum quinquies quinum, viriliter usque hodie decertat, multaque victoria jam potitus salutem repromissam certius opperitur.

CAPUT XXXII.

Galterus frater laicus jubetur per somnium a reverenda quadam puella missam celebrare, quam ille deinde memoria retinuit.

Vestiarius Clarevallensis, nomine Galterus, qui ante paucos annos defunctus est, homo erat honestus et religiosus, laicus tamen, atque illitteratus. Qui dum aliquando pausaret in lecto, puella quædam reverenda dormienti apparuit, et ducens in oratorium missam cantare præcepit. Indutus itaque sacerdotalibus ornamentis, missam de Spiritu sancto præ magna devotione per somnium celebravit. Cumque evigilasset, eamdem missam quam antea penitus, utpote litteras nesciens, ignorabat, corde tenus scivit, et eam deinceps per plurimos annos in memoria tenuit.

234 CAPUT XXXIII.

Oranti cuidam abbati, et aliis nonnullis, miræ suavitatis odores naribus, et sapores palatio infusi.

Quidam venerabilis et religiosus abbas, cuidam de monasteriis Savigniaci in Anglia præesse cognoscitur, de quo nobis certissime constat quod speciali prærogativa sanctitatis et gratiæ præditus existat. Qui licet in sæculo carnaliter vixerit, postmodum tamen ex toto corde conversus ad Dominum, ac toto desiderio suspirans indesinenter ad ipsum, beati Apostoli sententiam meruit in seipso feliciter experiri, qua dicitur : *Ubi abundavit delictum, superabundavit et gratia* (*Rom.* v.) Nam dum insistit orationi, aspirante gratia superna sentire solitus est influentem naribus ejus peregrini cujusdam odoris nectaream suavitatem, cinnamomi, thuris, et balsami omniumque odoramentorum fragantiam longe exuperantem. Non solum autem, verum etiam sentit faucibus suis infundi quasi cœlestis mannæ dulcedinem, omnem in se saporem, et omne delectamentum suavitatis habentem : quod veluti fons

vivus in ore illius scaturiens, indeque ad interiora corporis et animæ profluens, utrumque ipsius hominem dulcore mirabili perfundit et afficit, ita ut ex sententia dicere possit: *Quam dulcia faucibus meis eloquia tua, super mel ori meo!* (*Psal.* CXVIII.) Huic ergo animæ in talem gratiam a Deo receptæ potest etiam non immerito adaptari suave illud epithalamicum de Canticis canticorum : *Favus distillans labia tua, sponsa; mel et lac sub lingua tua, odor orationum tuarum super omnia aromata* (*Cant.* IV). Et non solum oranti, verum etiam psallenti, **235** legenti, meditanti atque operanti semel indulti muneris copia persæpe refunditur. Hac itaque gemina benedictione dulcedinis anima illa præventa a Deo, et nunc unam, nunc alteram, nunc vero alterutram simul experiens, tota in jubilum rapitur, et mira jocunditate atque suavitate interius perfruens, jam veluti primitias quasdam ex paradisi deliciis, etiam in corpore corruptibili prælibare cognoscitur. Hoc autem quod de præfato viro referimus, venerabili ac sancto Patre Richardo quondam abbate Savigniacensi revelante comperimus, qui hoc ipsum se audisse ab eodem testificabatur.

Quod si quis forsitan incredibile judicat, sciat nos quoque similia de pluribus audisse. Verumtamen de ipsis plurimis unus est notissimus, de quo indubitanter agnoscimus quod hanc eamdem et omnino indissimilem gratiam a Deo frequenter accipiat, sicut ipso indicante comperimus; cujus utique assertioni nihil minus omnimodo credimus quam oculis nostris. Talem namque ipsius puritatem esse confidimus, ut prius sese gladio transverberari permitteret quam in talibus mentiri præsumeret. Quocirca cum multos atque innumerabiles sanctos, olim a Deo hujusmodi gratiam accepisse credamus, mirum valde quod ab iis qui eorum Vitas descripserunt, aut raram aut nullam mentionem inde fieri comperimus. Quod duabus ex causis evenisse conjicimus; aut enim iidem sancti, juxta prophetam, secretum suum sibi cum Deo retinentes, aliis non indicaverunt, aut ipsi forsitan actuum eorum relatores, memoratam gratiam parvipendentes, relatu memorabili dignam minime censuerunt. At mihi pro meo sapere plurimi constat : **236** neque minoribus donis illud æstimo comparandum, quod cuicunque vel ubicunque supervenerit, carnalia desideria potenter exstinguit, spiritualia vehementer accendit, ipsamque animam totam igne divini amoris liquescere facit. Præterea vero malignorum spirituum fugam insinuat, sanctorum angelorum præsentiam indicat, et præoptatum divinæ clementiæ respectum tam felici quam veraci experimento denuntiat. Quis ergo jam incredibile judicet, quod de sancto Bernardo audivimus, quia videlicet angelum cum incensario viderit lustrantem in choro qui orantes atque psallentes thurificabat, negligentes autem atque somnolentes præteribat, cum videamus idipsum nunc in anima ejusmodi, non modo spiritualiter, sed etiam sensibiliter fieri? Quemadmodum enim si puella aliqua visibilis eidem animæ oranti ac sitienti Deum, quasi cum thuribulo cœlesti frequenter assistat, et multorum aromatum incensa coram facie ejus adoleat, sic illa nimirum tempore visitationis miris odoribus afflata reficitur ; ita ut etiam aerem ipsum quaquaversum se vertat talibus odoramentis respersum inveniat. Felix anima quæ non modo in seipsa, verum etiam in suo corpore, quamvis adhuc corruptibili, jam gustare et videre meruit quoniam suavis est Dominus. Felix cui datum est ex sententia dicere : *Quam magna multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te!* (*Psal.* XXX.) Vere beatam dixerim animam, peccatricem quidem, sed confitentem, et vere pœnitentem, quam tu, clementissime Jesu, non modo a peccatis emundas, verum etiam tua illa ineffabili dignatione toties visitas, consolaris, et reficis de illo manna abscondito, quod nemo novit nisi qui accipit.

237 CAPUT XXXIV.

Cuidam fratri apparens beatissima Dei genitrix Virgo, semel et iterum certiorem illum facit de sua salute.

Novimus et alium quemdam in eodem cœnobio religiosum ac devotissimum fratrem, Christum ab infantia sinceriter diligentem, qui præcipua corporis et animæ munditia pollet, et speciali morum benignitate cunctis amabilem se exhibet. Iste ergo dum adhuc novitius esset, et pro salute animæ suæ Dominum et sanctos ejus attentius obsecraret, factus est aliquando in mentis excessu. Et ecce apparuit ei beatus apostolus Paulus, sacerdotalibus ornamentis induitus, et ait : « Noli timere quia salutem quam desideras, plenius obtinebis. » Hic itaque memoriam beatissimæ Dei Genitricis singulari devotione semper amplectitur, et multis ab eadem Domina nostra consolationibus recreatur. Apparuit autem ei quadam vice ipsa beatissima Virgo, quæ manu illius dignantissime apprehensa, deducebat eum quadam regia via. Cumque venissent ad quamdam imperialem et lucifluam mansionem, beata Mater intus ingrediens, jussit exspectare pro foribus, dicens : « Hic te interim manere foris oportet, quia necdum interius admitti idoneus es. » Alia vero vice apparuit ei nihilominus eadem misericordiæ Mater, magnifice consolans et dicens : « Viriliter age, et noli timere, quia ubi ego sum ibi et tu futurus es mecum. »

238 CAPUT XXXV.

Ex Aelredo Rievallensi abbate refert de quibusdam sanctimonialibus, in contemplatione extra se rapi solitis.

Libet huic loco inserere narrationem venerabilis abbatis Rievallensis, quam ipse in Commentario suo super Isaiæ oneribus edito ponit ita, dicens (60) :

(60) Aelredus, serm. 2 in c. XIII Isaiæ.

Scio in monasteriis virginum, quæ sub venerabili et cum summa reverentia nominando sancto Patre Gileberto uberes pudicitiæ fructus quotidie transmittunt ad cœlos, quamdam fuisse vel adhuc fortasse superesse virginem sanctam, quæ cum omnem mundi amorem, et carnales omnes affectus; curamque corporis omnem et exteriorem sollicitudinem a suo pectore exclusisset, cœpit quodam mentis æstu et fastidire terrena, et desiderare cœlestia. Accidit autem aliquando, ut cum more solito orationi incumberet; miro quædam suavitas superveniens, omnes animi motus, omnes cogitationum excursus; omnes insuper spirituales quos circa amicos habebat, exstinxit affectus, moxque anima ejus, quasi omnibus quæ in mundo sunt valedicens, rapitur supra se, et ab ineffabili quadam atque incomprehensibili luce excepta, nihil aliud videbat nisi quod est, et quod omnium esse est. Neque enim lux illa corporea fuit, aut aliqua corporis similitudo; nec distendebatur, nec diffundebatur, ita ut ubique videretur; nec ipsa tenebatur, et tenebat omnia; et hoc miro et ineffabili modo, sicut esse tenet quidquid est, veritas quidquid verum est. Hac igitur luce perfusa, ipsum Christum quem prius noverat **239** secundum carnem, cœpit jam secundum carnem non nosse; quia Spiritus ante faciem ejus Christus Jesus, in ipsam eam induxerat veritatem. In hoc ergo excessu cum ei hora non parva præterisset, pulsata a sororibus vix potuit ad corporales quos reliquerat sensus redire.

Itaque cum hoc ei sæpius contigisset, et multum rogata tandem ipsius modum excessus cæteris exposuisset, cœperunt plurimæ visionis hujus excellentiam æmulari. Unde se ab omnibus curis, et sollicitudinibus mundanis abstrahentes, lacrymis, orationibusque continuis vacantes, plures eamdem gratiam sortitæ sunt; et ita, ut inter sororum conventicula sæpius ac luce perfunderentur etiam invitæ.

Erat ibi virgo quædam, magnæ discretionis femina, quæ omni spiritui sciens non esse credendum, totum hoc aut morbo aut phantasticis illusionibus credidit assignandum; sororibusque quantum potuit talis visionis frequentiam dissuasit. Inquirenti autem ab illa quæ in iis superior habebatur, cur sibi nihil tale accidisset; respondit illa : « Quia fidem nobis non adhibes, nec in aliis diligis virtutem quam ipsa non habes. Roga, inquit, Deum, ut si ex ipso est, mihi hoc ipsum eveniat. » Cumque aliquot diebus orassent, et nihil profecissent; requisita iterum quæ supra; et unde supra, respondit : « Oportet te, inquit, omnibus mundi hujus cunctorumque mortalium renuntiare affectibus, et circa solius Dei memoriam occupari. — « Quid, inquit illa? pro amicis et benefactoribus non orabo? » Cui illa : « Eo tempore quo volueris ad superiora mentis contemplatione conscendere, necesse est ut omnes quos diligis, Deo commendes atque committas, et **240** quasi profectura de mundo; omnique omnino creaturæ valedicens, ad ejus quem diligis suspires aspectum. » Adhuc illa non credens rogat ut orationibus ejus, si ex Deo essent ista, voti sui mereretur effectum. Nolo tamen, inquit, ut anima mea ita sustollatur; rapiaturque a corpore, ut a mente mea omnium rerum, maxime amicorum deleatur memoria. Sufficit autem mihi scire utrum ex Deo sint ista. Itaque die Parasceves cum anxiis cogitationibus fluctuaret, subito ipsa quam diximus, luce perfusa cœpit in eam modo ineffabili subvehi, et ad altiora sustolli. At illa radiantem in se lucem illam inaccessibilem oculo infirmiori non ferens, ad Dominicæ Passionis intuitum revocari se ut potuit postulavit. Cum ergo vidisset quasi raptim, id esse quod est; a superioribus ad inferiora delata, in aliam quamdam spiritualem visionem transfertur, et videt in spiritu Dominum Jesum in cruce pendentem, confixum clavis, lancea perforatum, sanguinemque per quinque foramina profluentem, ipsam mitissimo oculo respicientem. Tum illa resoluta in lacrymas, et in se tandem reversa, fidem sororibus habuit, et se huic luci minus idoneam æstimavit.

LIBER SECUNDUS.

241 CAPUT PRIMUM.

De Dominici apud urbem Legionensem solitarii mira vitæ asperitate : et de malis ac bonis spiritibus pene indesinenter illi apparentibus.

regione Hiberiæ, haud procul ab urbe Legionensi constat esse solitarium quemdam, virum sanctitatis excellentissimæ, virum plane Dominicum non minus re quam nomine, qui non fervore novitio de mundi conversatione recenter egrediens, ad pugnam eremiticam prodiit, sed de domo Carrezedæ, quæ est famosum et magnæ religionis cœnobium in illa regione, ubi sanctissime fuerat a puero conversatus, cum jam provectæ ætatis et perfectæ virtutis existeret, annuente prælato tanquam strenuus miles ad singulare certamen egressus est, ut Golia prostrato, tandem de **242** manibus allophylorum pro centum præputiis quæ promiserat, ducenta reportaret. Iste ergo vir frugi atque abstemius sub tanta parcitate victum corporis redigit, ut singulis diebus præter Dominicam omni tempore jejunans, ad vesperum pane et aqua reficiatur. Quia vero dentes ei præ senio pene omnes elapsi, seu la-

xati sunt, ut solidum aliquid masticare non valeat; aqua calida utitur, qua panem aridum infundat. Interdum tamen, licet rarius accidat, apponitur ei pro pitantia magna semicrudi oleris aut leguminis tantummodo sale condita succositas, in qua panis ipsius duritiam molliens glutire prævaleat. De cætero carnem, piscem, caseum, ovum, oleum, vinum et quæcunque hujusmodi nutrimenta tanta suo corpori pertinacia interdicit, ut homo debilis et grandævus modum discretionis in hoc excedere videatur, et propter tolerantiæ hujus rigiditatem, a plurimis non carneus homo, sed quasi lapideus aut ligneus judicetur. Cilicii quoque asperitate, corporis pœnitentiam aggravat, ne qua victus sive amictus suavitate caro lasciviens insolescat.

Porro quietem solitudinis ob contemplationis studium adeo sectatur et diligit, ut omnium fere hominum, præcipue sæcularium frequentationes et colloquia magnopere fugiat, et mense aliquoties integro, vel quantum amplius potest, a confabulatione mortalium, causa divinæ collocutionis abstineat. Quem si gravis necessitas tandem loqui compulerit, ab otiosis et non necessariis semper sollicite cavens, breviloquus esse contendit, sæpiusque sermonem orditum præcidere quam prætexere satagit. Moxque recluso cavernæ in qua se vivum sepellvit, ostiolo, mundo nihilominus oculos claudit, et ita protinus in **243** idipsum obdormit et requiescit. Mira namque et inenarrabili jocunditate, sicut ab ejus ore audivi, in illo silentio fruitur, et mens ejus semper in Deo, semper in cœlo cum angelis et sanctis speculando deliciatur, et perennium bonorum quadam primitiali dulcedine, quam paucissimi credunt, et multo pauciores in præsenti tempore sentiunt, velut ab ubertate domus Dei, et torrente voluptatis inebriatur. Jam vero centenaria et millenaria, veniarum, quibus supplicando et orando Deum, quotidie se affligtat quis enarrare sufficiat? Præterea quoque in prætermissa vigilandi, orandi psallendique instantia, in qua seipsum martyrizando, hostiam viventem, sanctam et Deo placentem quotidie exhibet, nec facile dici, nec facile credi potest. Nam præter quotidianam divini officii pensionem, quam die noctuque regularibus horis tripliciter aut quadrupliciter reddit; ex quo ad vigilias surgit, psalterium integrum antelucano tempore devotione incredibili decantare, vel potius deplorari consuevit. Quid enim aliud dicere possim, cum tota illius oratio, atque cantatio, vel etiam confabulatio, igne charitatis in altari cordis semper ardente, sine lacrymis et suspiriis esse vix possit? Multos siquidem virtutum viros Deo donante cognovi, sed, ut verum fatear, in nullo mortalium talem et tantam compunctionis gratiam vidisse me memini, sicut in isto homine Dei.

Sæpissime vero accidit ut orando sive psallendo, ignitum vehementer eloquium Dei sentiens, repente totus ignescat, et a fundo cordis ardentissima suspiria trahens, vi compunctionis obstante cogatur intermittere **244** quod dicebat, et vacare gemitibus inenarrabilibus, quibus anhelo spiritu vehementer exæstuat. Tunc vero crescente, in camino pectoris ejus, divini amoris incendio, sanctarum quoque virtutum ibidem desideria usquequaque fervescunt, et quasi de cacabo bulliente inundantes lacrymæ foras uberius erumpunt. Quemadmodum enim mater affectuosa, unicæ prolis quam tenerrime diligebat, occisum immoderato luctu et ejulatu plangere solet, ita vir iste perfectus defectum ac sterilitatem animæ suæ quam reputat, exsilii quoque præsentis prolongationem quam molestissime tolerat: nec non et diuturnam a Christo separationem, quem ardentissime amat, ægro animo ferens, miserabili planctu atque rugitu lamentatur et deflet. Hæc ergo tempestas commotionis magnæ, quam tumultus interioris quasi gemitus, et singultus cum diluvio aquarum multarum, exterius indicant, cum ita fuerit suscitata, vix per multum temporis spatium sedari potest. Et quod amplius est mirandum, hoc non semel, aut secundo, sed multis vicibus in die simul et nocte, sive oranti, sive legenti, sive colloquenti, seu quidpiam aliud agenti contingere solet. Quod cum ego sæpius cernerem (siquidem datum est mihi divinitus virum illum Dominicum vidisse frequenter et familiariter cognovisse), cum ergo inspicerem talia, vellem nollem, totus in lamentum et fletum cum illo resolvebar, nimirum obstupescens atque admirans supra modum quomodo senile fractumque corpusculum tot et tantis jejuniis, vigiliis, cæterisque laboribus exhaustum, tantæ cordis contritioni, tantæ lacrymarum effusioni sufficeret, præsertim cum ab ineunte conversione sua dicatur id **245** ipsum fere semper egisse quod vix aliquis creditur vel per modicum tempus facere posse. Sed luce clarius patet quia virtutum omnium Deus, qui tam mirabilem compunctionis gratiam devotæ animæ contulit, ipse etiam corpori fesso ac defæcato, ut eidem dono sufficiat, non minore miraculo, idonei roboris valentiam indulsit. Transacta autem hora contritionis et anxiæ lamentationis, redit iterum serenitas cordis. Et factus in mentis excessu, jocunda Dei præsentia per contemplationem suavissime fruitur. Sic ergo famulus Christi, modo calamitatem propriam intuens, modo divinam bonitatem inspiciens, via regia tutissime semper incedit, ut neque tentationum molestiis dejiciatur, nec virtutum successibus extollatur.

His igitur de sancti viri conversatione breviter insinuatis, videndum est quibus adversariis jugiter impugnetur, quibusque auxiliariis mirabiliter roboretur. Nam sicut eidem pie in Christo viventi nunquam desunt tribulationes, ita et per Christum semper in eo superabundant consolationes. Quadam itaque nocte dum adhuc in monasterio habitaret, surgens ad vigilias fratrum, solito more venit in chorum. Et ecce invenit spiritum immundum in stallo suo, similantem fratri qui juxta se manebat in choro: quem cum esse putaret, innuit ei ut da-

to sibi loco, in aliud stallum sese transferret. Quod cum diutius faceret, et ille non moveretur, tandem substomachans tædio, protensa manu tetigit eum, ut quasi non videntem ad se converteret, et abire faceret in locum suum. Et apprehendens eum per vestimentum, cum aliquantulum traheret ad se intuendum, protinus ille malignus **246** evanuit, et rediit ad nihilum quod nihil ante fuit.

Alio quoque tempore cum esset in itinere, occurrunt ei tres spiritus nequam, quasi latrones gladiis accincti, qui arcus etiam et sagittas manibus gerentes, ad feriendum ac diripiendum videbantur esse parati. Volebant enim, ut arbitror, Dei hominem deterrere, territumque in fugam convertere. Quos cum ille vidisset, arbitratus esse sicarios, aliquantulum timuit, non tamen ab itinere deflexit, aut restitit. Et cum propius accessisset, protinus ab oculis ejus phantastici prædones evanuerunt.

Innumera sunt ejusmodi ludibria atque molimina, quibus eum fallaces et erronei spiritus quotidie irritabant. Sæpe, cum esset in spelunca sua, larvali effigie apparentes, aut etiam invisibili modo circa illum grassantes, modo terrores incutiebant, modo verbera inferebant. Sæpe nocturnis horis, dæmonum globus ac si turba latronum, subito irruentes, et velut effractis foribus tumultuose ingredientes, cum furore ac strepitu grandi in eum efferabantur, sed signo crucis armato nocere non permittebantur.

Factum est autem aliquando cum sederet in diversorio suo, ut erectis in cœlum obtutibus contra radium solis, ipsius jubar attente intueretur. Et ecce Leviathan ille tortuosus, in specie draconis ardentis apparens, ac per eumdem solis radium descendens, subitaneo lapsu irruit in faciem ejus, tanquam vivum devoraturus. Quod cum ille cerneret, tremefactus in visu luridi anguis, totus inhorruit, ac pene exanimatus, nomen Christi anhelis vocibus inclamitabat, et crucis Dominicæ vexillum ferali bestiæ opponebat : quæ cœlesti virtute repulsa, **247** cum eum lædere non valeret, importune tamen circa illius faciem volitabat, et ei tergiversanti undique acriter imminebat. Cumque vir sanctus proterviam dæmonis declinare non posset, claudebat oculos, et vultum vestibus operiebat, nec tamen aliquid inde proficiebat. Quod enim dictu mirabile est, larvalem illam effigiem ita palpebris obductis, sicut apertis oculis intuebatur; nec aliquo vestimentorum obice, natura illa subtilis ac penetrans arcebatur. Cum ergo videret quod aspectum belluæ terribilis non liceret effugere, tandem aperiens oculos, libere videre permisit quod aliquo modo non poterat non videre. Ecce autem et alii atque alii dæmones, serpentibus et variis animantibus similes, catervatim apparuerunt, totumque domicilium a summo usque deorsum protinus impleverunt. Quorum omnium tanta erat in quantitate disparitas, in qualitate diversitas, atque in forma

A deformitas, ut enarrari nullatenus queat. Igneus autem color multis eorum inesse parebat. Tunc irruentes in hominem Dei, circumdederunt eum sicut apes, et exarserunt sicut ignis in spinis, iracundis motibus impetentes, et verberibus multis afficientes. Sed quamvis ignei viderentur, vim tamen urendi habere minime ab eo sentiebantur. Cum enim circa illum rotatu gyrovago et mobilissimo discursu per aerem oberrantes, sæpissime capiti et corpori ejus illuderent, atque in ipsam faciem frequenter impingerent, multis quidem modis Dei famulum affligebant, minime tamen, ut dictum est, ustione aliqua cruciabant. Postea vero cum vir sanctus usque ad ostium foras procederet, ut ab eorum infestatione paululum respiraret, appa-
B ruerunt ei nihilominus infinitæ **248** dæmonum multitudines, conglobatis turbinibus in aere pervagantes, et quaquaversum a terra usque ad cœlum universa replentes. Erant autem et isti tanta inæqualitate dissimiles, tanta enormitate terribiles, tantaque informitate deformes, ut tot monstrorum manerias, tot furiarum larvas humanus omnimodo sensus ferre non posset, nisi eum virtus uranica defensaret.

Dicebat vero prædictus vir (quod prætermittendum non est) quia videlicet spiritus immundi formas illas spiritales, in quibus ab eo semper in aere videbantur, pro signo crucis non deponebant ; eas autem in quibus se phantastice transformabant, ad signum vitæ protinus exuebant. Ab illo igitur die usque in hodiernum, ille Dei famulus visionem
C hujusmodi quotidie, vel potius tota die videre vigilando non destitit, tam die quam nocte, tam in tenebris quam in luce, tam clausis oculis quam apertis. Verumtamen terrores et afflictiones quas ab eis in primordio ægre sustinuit, jam per Dei gratiam funditus evasit. Et quamvis in circuitu ejus semper impii ambulent, et tanquam apparitores improbi sese illi visibiliter atque impudenter ingerere non cessent, adeo tamen nunc eorum pervicacem instantiam vilipendit, ut multo plus a pulicibus atque a muscis volitantibus metuat, quam ab illis.

Nam quia veraciter scriptum est : *Immittet Angelus Domini in circuitu timentium eum, et eripiet eos* (*Psal.* XXXIII), ille magni consilii Angelus, ille virtutum cœlestium Dominus, cum devotum sibi militem in tanta malignorum congressione aliquandiu
D probari permisisset, tandem misericordia motus delegavit de exercitu cœli auxiliarios **249** fortes, quorum beata præsentia roboratus, amodo securus in acie dimicando persisteret. Igitur aperti sunt oculi ejus, et vidit innumeram angelorum atque sanctorum multitudinem juxta se astantem, atque immenso lumine coruscantem. Quos ubi conspexit, exsultavit in gaudio magno, et gratias agens Deo ait intra se : *Vere castra Dei sunt hæc* (*Gen.* XXXII). *Et nunc experimento didici quia Dominus mecum est tanquam bellator fortis* (*Jer.* XX). Jam si diaboli *castra consistant adversum me, non timebit cor meum*

(*Psal.* XXVI). *Dominus* enim *mihi adjutor, et ego despiciam inimicos meos (Psal.* CXVII). Ab illo itaque tempore iidem non cessant luciflui spiritus hunc Dei famulum dignantissime visitare, et magnis consolationibus ineffabiliter recreare. Modum vero apparitionis istius, in quibus videlicet corporibus aut formis eos conspicere meretur, nunquam mihi voluit evidenter exprimere, etiam obnixe rogatus. Valde namque suspectum jactantiæ vitium semper habebat, et ob hoc etiam ista in timore et tremore cum multis lacrymis proferebat, ne subripiente aliqua vanitate Deum offenderet, et ipsius gratiæ detrimentum vel ex modica parte sentiret. Illud tamen aperte dicebat, quia jocundam eorum visitationem atque præsentiam in magni luminis claritate frequenter ac pene jugiter suscipiebat. Unde etiam in loco obscuriore solitus erat orare frequentius, eo quod ista luce (quasi indifferenter, sive clausis sive apertis oculis aspiciebat) copiosius ibi perfunderetur. Hoc etiam mihi vir sanctus innotuit, quia idem Dei omnipotentis mirabile donum, quod jam per annos plurimos obtinuerat, nunquam aperte alicui antea revelarat. In quo etiam magna ipsius apparet humilitas, qui ad reprimendum **250** cenodoxiæ morbum, ita diuturno silentio pressit tantæ eminentiæ donum.

Quid ergo dicamus, fratres? Quid putamus quantæ sit dignitatis et gratiæ hominem adhuc corruptibili carne circumdatum, in prospectu suo bonorum et malorum spirituum præsentiam semper habere; illos a dextris ne commoveatur, istos a sinistris ne forte extollatur. A sinistris est virga correctionis unde erudiatur, a dextris est baculus sustentationis unde roboretur. In malis agnoscit quid improbandum sit, et quid fugiendum; in bonis intelligit quid amandum sit et quid appetendum.

Sciendum vero est quia vir iste, sicut ab eo partim accepimus, partim experimento cognovimus, hanc spiritalem habet a Deo gratiam, ut prophetico spiritu multa prævideat, et vix circa se præcipuum aliquid agatur, quod non sibi antea divinitus reveletur. Adeo namque jam per Spiritum sanctum serenata est conscientia ejus, et natura ipsius corporis defæcata, ut etiam soporatus, aut partim aut nihil phantasmaticæ perturbationis atque illusionis sentiat; et vix quidquam aliquando somniet quod ei aliquid non portendat. Præterea silendum non arbitror quod isdem Dei famulus, instar illius qui ait; *Secretum meum mihi, secretum meum mihi* (*Isa.* XXIV), aviditati meæ verbum quoddam arcanum quasi ad odorandum apposuit, quod tamen ad gustandum exponere noluit. Siquidem innotuit mihi scire se hominem, qui jam per triennium integrum de cœlo accipiebat diebus singulis rationem. Cumque rogatus multum, tandem se hominem illum esse fateretur, perrexi etiam quærere cujusmodi ratio erat illa quæ sibi cœlitus mittebatur. Ipse vero respondit **251** sermonen hunc esse profundum et clausum, nullique ab eo in præsenti absque Dei nutu ape-

A riendum. Hoc autem unum existere, quod in donis spiritualibus sibi collocatis primum et maximum reputabat, et unde se Deo magis obnoxium judicabat.

Hæc de sancti viri conversatione mirabili, prout in eo videre vel etiam ab ipso audire meruimus, simplici narratione perstrinximus. Nec dubium quum alia sint multa, et multo forsitan mirabiliora magnalium ejus insignia, quæ relatu memorabili dignissima forent, si aliquo modo sciri potuissent. Quis enim æstimare sufficiat, quantis ille quotidie virtutum successibus provehatur, quantis in anima splendoribus repleatur, quam denique nova atque admiranda de die in diem visu et auditu percipiat, qui præsentis sæculi affectu et usu pene deposito, jam invisibilis mundi et alterius sæculi quodammodo capax, atque inhabitator efficitur; et cum B incorporeis naturis quasi corporaliter conversando, rerum invisibilium certitudinem oculata fide comprehendit, et sensu corporis experitur? Vere beati omnes qui timent Deum. Vere felices qui in eo confidunt. Et nunc in isto homine Dominico manifeste cognoscimus quoniam gratia et misericordia Dei est in sanctos, et respectus in electos illius.

252 CAPUT II.

Novitio cuidam Clarevallensi apparens Christus Dominus, ipsi et uni ex ejus sociis benedicit; tertium nomine et re Malignum præterit, qui post triduum ab Ordine defecit.

Frater quidam religiosus, et magna præditus gratia, nomine Anfulsus, cum adhuc esset in Claravalle novitius, vidit in visione apparentem sibi C Dominum nostrum Jesum Christum in cruce. Erant autem, ut sibi videbatur, ibidem alii duo novitii, qui secum adhuc erant in probatione. Cum ergo suppliciter adorasset, ille misericordia motus respexit et benedixit eum, et alterum etiam cum eo supradictorum novitiorum. Quod cum ille vidisset, cœpit eum rogare ut et tertium illum simili modo benediceret. Respondit autem Dominus nequaquam illum esse benedicendum, sed magis ad massam pertinere maledictorum. Post diem itaque tertium tertius ille neophytus, ut tristem sui nominis etymologiam male gerendo exprimeret (Malignus siquidem vocabatur), Ordine derelicto reversus est ad vomitum vitæ sæcularis, et factus est apostata vilis. Reliqui autem duo, qui a Domino benedici meruerunt, ipso miserante benedictionem hæreditate D possidebunt. Quorum scilicet prædictus Anfulsus jam sancto fine quievit; alter vero quia ad sortem benedictorum pertineat, in proposito suo juste et pie perseverando declarat. Hanc autem visionem suam quam præmemoravi, ipse mihi qui viderat indicavit.

253 CAPUT III.

Postridie Paschæ monachus quidam Clarevallensis, dum esset in choro, vidit in sublimi fulgentem e medio dexteram, quæ signo salutiferæ crucis semel atque iterum in aere depicto psallentibus benediceret.

Novimus et alium quemdam in eodem monaste-

rio fratrem, qui vidit hujusmodi visionem, sed A
utrum dormitans aut vigilans viderit, nescit; magis tamen vigilando et in exstasi positus vidisse se credit. Igitur secunda feria Paschæ cum esset ad vigilias in choro Clarevallensi, facta est super eum manus Domini. Et ecce sursum in aere contra medium chori, apparuit ei dextera refulgens atque gloriosa, quæ præsentem familiam confitentem nomini ejus sancto benedixit, et crucis benedictæ signaculum semel ac secundo super eam impressit. Spiritus autem revelans mysteria loquebatur in corde videntis, atque dicebat: « Istud est brachium Dominantis; ista est dextera Dei omnipotentis. »

CAPUT IV.

Cum Gaufrido convertitur in Claravalle Andreas ex archidiacono Virdunensi, vir nobilissimus et delicatissimus: cui de perseverantia desperanti B
visa sunt pisa exquisiti saporis, quamvis aqua duntaxat et sale condita essent.

Eadem itaque die conversus est ibi vir nobilissimus, Andreas nomine, Virdunensis archidiaconus qui causa visitationis illuc advenerat, nec tamen **254** aliquod ad præsens convertendi propositum habebat. Sed cum orationum suffragia petiturus, capitulum introisset vidit sanctæ illius multitudinis ordinem, et velut angelicam conversationem, compunctus est vehementer, et insiliente subito in eum Spiritu Domini, illico in virum alterum mutatus est: tantoque fervore mundum deseruit, ut ne ad horam quidem vel pro amicis salutandis, vel pro domo rebusque disponendis ad suos remearet; sed incontinenti omnia, rumpendo magis quam solvendo C
reliquit, ut Christo citius adhæreret. Ut autem geminà crucis impressio evidentius appareret, alius quidam clericus, Gaufridus nomine, cum eo se reddidit; genere quidem humilior, sed probitate morum et generosa conversatione forsitan non inferior. Ambo igitur intrantes, ambo in ordine perseverantes bonam militiam militarunt, atque consummato certamine, benedictionis æternæ participes existunt. Sciendum tamen quia præfatus Andreas multa in probatione sustinuit tentamenta. Erat enim quasi tenerrimus ligni vermiculus, mollis et delicatus nimis, utpote qui a matris utero fuerat enutritus in involumentis et curis multis. Cumque teneritudinem pristinæ conversationis ægre dedisceret, et noviter inchoatæ laborem nimis arduum D
reputaret, cogitavit ut Lot quia egressus de Sodomis, non posset animam suam in monte salvare, unde et proposuit ad aliquem remissioris observantiæ Ordinem declinare. Quod cum abbati loci domno Roberto jam sæpius indicasset, tandem una die victus a pusillanimitate spiritus et tentatione, denuntiavit ei quia jam nullo modo poterat amplius sustinere. Tunc abbas precibus ac blanditiis **255** multis extorsit ab eo ut sibi ipsi vim faceret, et usque in diem tertium solummodo sustineret. Quo vix tandem impetrato, orationem statuit in conventu fieri ad Deum pro eo.

Eadem itaque die cum isdem novitius ad mensam accederet, pisorum edulium appositum reperit; quod genus leguminis ita præ cæteris omnibus fastidire solebat, ut etiam nauseam ei interdum provocaret. Quod cum gustare cœpisset, mirabilem quamdam in eo comperit suavitatem, ita ut carnium esum saporis illius præstantia vinceret. Quod ubi persensit, arrepto protinus cochleari admovit propius et catinum; moxque oblitus parcimoniæ, coctionem leguminis voravit usque ad fundum. Inter edendum autem digitum frequenter in ore ponebat, existimans se deprehendere posse cremia lardi, in quo legumen idem frixum esse putabat. Finita autem refectione festinavit abbatem sollicite percunctari utrumnam præcepisset pulmentum illud sagimine vel quavis illa pinguedine propter ipsum ex industria condiri. Illo vero negante, conventi sunt etiam super hoc pulmentarii. Tunc et ipsi protestati sunt in veritate se nihil in eo præter salem et aquam apposuisse. Quo audito neophytus ille divinæ circa se visitationis miraculum lætus advertit, et gratias agens Deo, deinceps a proposito Ordine moveri non potuit. Cumque secunda et tertia die et multo postèa tempore prædictam suavitatem in ejusmodi cibariis persentiret, tandem magistra experientia didicit quia potens est Dominus, cum voluerit ad consolationem servorum suorum, eamdem saporis gratiam conferre leguminibus et oleribus, quam carnibus et piscibus indidit. **256** Unde et sæpe dicebat quod magis nunc delectabatur in comestione pisorum et olerum quam antea faciebat in comessatione altilium et venationum.

CAPUT V.

Quidam Clarevallensis monachus a Christo Domino sibi apparente benedicitur.

Frater quidam ejusdem cœnobii cum se ad quærendum Dominum magno desiderio convertisset, vidit illum aliquando sibi in visione apparentem. Sollicitus autem de sua salute flagitabat obnixe salutiferam ejus benedictionem, dicens: « Obsecro, Domine, benedic mihi ut salvus fiam. » Et benedixit eum in eodem loco. Quod cum ille vidisset, gavisus est gaudio magno. Et amplexatus beatissimam manum, a qua benedici meruerat, cum ingenti devotione osculabatur eam, atque dicebat: Domine Jesu Christe, gratias tibi ago, quia benedixisti mihi, et salvus ero. »

CAPUT VI.

Odor ac sapor mirabilis, cum cœlesti visione cuidam fratri Clarevallensi infusus.

In supradicto quoque monasterio novimus existere quemdam monachum, valetudine acuta olim graviter laborantem. Qui priusquam ad diem criticum pervenisset, factus est in agone et per **257** dimidium fere noctis quasi extra se fuit, multa videns et audiens quæ modo longum est replicare. Eadem vero nocte defunctus est ibi quidam adolescens religiosus, miræ mansuetudinis ac patientiæ monachus, qui languore maximo cruciatus, quamplurimis annis durum ac diuturnum martyrium

duxit. Hic itaque moriens, et flatum novissimum diutius protrahens, præ acerbitate doloris crebros gemitus plangendo emittebat. Porro prædictus æger cum eum plangentem audiret, dicebat intra se : « Planctus ille citius convertetur in cantum, et doloris istius extrema jamjamque occupabit gaudium sempiternum. » Cum hæc et similia cogitaret, en quasi persona quædam invisibilis ante lectulum ejus assistens, et diutissime commanens, ad singulos fere planctus quos ille moriens emittebat, mirabili atque inexperta quadam fragrantia ac suavitate nares ejus et fauces uberius inculcabat. Tunc vero sentiebat quasi quamdam cœlestem virtutem, sensibiliter ac manifeste in seipsum introeuntem, et penetralia cordis ejus suavissime perungentem. Cum hæc ergo diutius fierent, ecce repente apparuit ei quædam apertura in cœlo, per quam videbatur sibi videre usque ad tertium cœlum. Et facta est in auribus ejus vox clamans, et dicens de excelso : « Sileat omnis terra, discedat omnis malignitas, Christus venit. » Tunc ergo visum est ei quod Dominus Jesus Christus ibi descenderet, ac totam domum illam sua benedictione repleret. Ipse vero tanta suavitate et gratia perfusus est, ut se in paradiso esse reputaret, et diceret : Domine Deus noster, en ista vita æterna quam nobis promisisti. Hæc est illa felicitas, illa suavitas, quam in tua dulcedine præparasti. **258** Et nunc si revelatis oculis, bonum istud quod sentio, et quod teneo, mihi videre ac semper habere liceret, jam gaudium meum plenum atque perfectum esset. Mox imminente exitus hora, pulsata est tabula, et convenientibus cunctis ad fratris exitum muniendum, assumpta est anima illa, atque liberata corpore mortis hujus, et æterna lætitia subintrante fugit ab ea dolor et gemitus. Credo, et vere confido, quia non dedignatus est eam introducere in requiem suam, qui propter eam ad terras venire dignatus est Jesus Christus Dominus noster.

Dum autem corpus ipsum sepulturæ traderetur, alius quidam frater religiosus atque devotus, revelante Deo apertis oculis, sicut ipse protestatus est nobis, quasi quoddam feretrum vidit de monumento procedens, sursum ad æthera tendens. Porro prædictus æger ab illa valetudine Deo volente convaluit, et ex iis, quæ acciderant, magnifice consolatus gratias egit. Ut autem de illa revelatione quam in obitu fratris acceperat certior fieret, processu temporis collatum est cœlitus ei ut ipsam benedictionis dulcedinem, quam tunc in odore aut sapore præstantissimo fuerat expertus, postmodum post dies et annos plurimos non quidem continue, sed tamen frequenter atque copiose sentire mereretur, prout ille benignus ac suavis Spiritus, qui ubi, et quando, et quantum vult spirat, pauperi suo misericorditer infundere dignabatur. Et non modo per somnium, aut per excessum, sopitis vel attonitis sensibus corporis, ut in illa forsitan agonia contigerat, sed corpore vigilante sensuque vigente, orando, psallendo legendo seu quidpiam aliud agendo, eamdem suavitatis gratiam divinitus sentiebat.

259 CAPUT VII.

Videt novitius in Claravalle beatam Mariam Magdalenam ante altare stantem, ei vero negatur ad præsens visio beatissimæ Dei Matris.

Fratri cuidam religioso atque devoto, dum adhuc novitius esset in eodem cœnobio, datum est videre in spiritu beatam Mariam Magdalenam, splendido vultu et habitu ante altare stantem. Qua visa, repletus est frater ille lætitia magna. Cumque cogitaret animo, optando et supplicando, ut ei beatissima Dei Genitrix visibiliter monstraretur, facta est vox ad eum in ipsa visione, dicens : « Nosse te convenit, quia necdum idoneus es ad eam intuendam. Satage ergo et perfice quantum poteris, ut eam quandoque videre merearis. »

CAPUT VIII.

Oratio conjunctis, aut expansis manibus, aliquot Christi apparitionibus comprobatur.

Alius vero quidam in eo loco novitius frater, cum ex toto corde Dominum quærere proposuisset, solitus erat ubi opportune potuisset, conjunctis sive expansis manibus frequenter orare. Quadam itaque nocte in principio vigiliarum, cum esset in choro, clausis oculis, manibusque protensis ad Deum intendens, subito adfuit ibi Dominus Jesus Christus loquens ad eum, **260** et dicens : « Porrige mihi manus tuas. » Ad hanc itaque vocem cum aperuisset oculos frater ille multum obstupuit, et utrum dormiens an vigilans hoc audisset, non facile discernere potuit. Ex hac autem voce multam devotionem atque fervorem mente concipiens, ipsam formam orandi servare deinceps sollicitus fuit. Post aliquantum vero temporis cum jam monachus factus, in quodam ejusdem ecclesiæ angulo foret, intento animo junctisque manibus stans et orans, subito fuit in spiritu ; et ecce adfuit ei Dominus Jesus Christus suppositis atque expansis manibus illius suscipiens, et quasi ad professionem admittens. Quo facto cum fuisset homo reversus ad se, gavisus est gaudio magno valde. Jamque felici doctus experimento, certissime credidit, ubique divinam esse præsentiam ; maxime vero ubi, ut ait sanctus Bernardus, sive orando, sive psallendo assistimus.

CAPUT IX.

De quodam adolescentulo Alemanno, qui in Claravalle ad vitam monasticam mirabiliter conversus, egregia sanctitate et divinis manifestationibus clarus fuit.

Egregius quidam adolescentulus de partibus Alemanniæ oriundus, studiorum gratia, comitante didascalo suo Parisius adibat. Qui cum transitum haberent per domum Clarevallensem, magister ille videns loci conventum, et ordinem, nescio quo Dei judicio compunctus ad horam, petiit et obtinuit ut susciperetur ad conversionem. Cumque rogaret adolescentulum ut **261** secum remaneret, penitus non acquievit ; multum siquidem abhorrebat a consortio, etiam et colloquio Cisterciensium monacho-

rum; sæpiusque rogaverat Dominum, nunquam sibi dari ad Ordinem illum velle converti. Proinde roganti magistro, et fratribus monasterii adhortantibus eum, dura cervice resistens, nullis prædicationum machinis poterat expugnari. Eadem igitur nocte dum eorum monita mente revolveret, facta est vox divinitus ad eum, dicens: « Si hinc recesseris, et Parisius veneris, usque ad Pentecostem morieris, et sine dubio morieris. » Ad hanc itaque vocem juvenculus ille multum obstupuit, necdum tamen potuit duritia cordis illius emolliri.

Porro sequenti nocte cum sopori membra dedisset, videbatur sibi esse demersus in limo putei profundi. Cumque desperatus ibidem jaceret, subito apparuit desuper ad oram putet beatus Joannes evangelista, in vultu et habitu beati Bernardi, cum alio quodam sancto, cujus nomen excidit mihi, qui et ipse simillimus erat cuidam religiosissimo viro, nomine Gerardo, portario Clarevallensi. Quos cum ille vidisset, rogabat obnixius ut sui misererentur. Cui beatus Joannes respondit: « Tu sano consilio acquiescere contemnens, opem flagitas a nobis? » Cumque ille promitteret se esse facturum quidquid ei placeret: » Vis ergo, inquit, fieri monachus in monasterio Clarevallensi? — Etiam, Domine mi, libentissime volo. » Quod cum firmiter pollicitus esset sese citius impleturum, protinus eductum de profundo liberum abire dimiserunt. Mane igitur facto postulavit præsentari quantocius beato Bernardo. Quem cum antea non vidisset, continuo illum in vultu et habitu deprehendit; **262** ipsum esse pro certo recognoscens quem in nocte transacta, sub conditione convertendi, liberatorem habere meruerat. Proinde miratus vehementer atque compunctus, protinus eidem sancto viro se reddidit; a quo benigne receptus, mox in ætate teneriori gravitatis et sapientiæ canos cunctis mirantibus induit. Porro prædictus magister ejus a proposito bono citius corruens et eumdem secum evertere satagens, fundatum in Christi amore juvenculum movere non potuit.

Hic ergo delicatus atque tenerrimus adolescens cum esset annorum quatuordecim, manum suam ad fortia mittens lætantibus angelis atque hominibus jugum Christi portandum aggreditur, et quasi agnus ad aratrum suscepti Ordinis applicatur. Sed mox miserante Deo juvenci fortitudinem induens, et agni mansuetudinem retinens, tanta charismatum eminentia a primis annis enituit, ut conversationis ipsius elegantia atque fragrantia contubernales ejus vehementer affecti gratularentur, ipsumque veluti paradisi vernantissimum florem, mirantes intuerentur. Quidam vero religiosus ac spiritualis ejusdem cœnobii frater protestatus est mihi quod aliquando vidisset visionem hujusmodi. Aspiciebat eumdem adolescentem invitatorium ante altare canentem. Porro imago crucis quæ erat in altari, quasi melodia ipsius delectata, de cruce descendit, veniensque expansis ulnis dignanter amplexata est

A eum, tenere sibimet astringendo, ac deosculando eum. Quod cum frater ille vidisset, animadvertit in hoc animam illam sanctam et Deo placentem existere, et apud illius clementiam magnæ familiaritatis accessum spiritaliter obtinere. Hic **263** ergo amantissimus Domini tota die cum illo velut in thalamo morabatur, et beata ipsius præsentia per contemplationem suavissime fruebatur.

Quadam itaque nocte apparuit ei in somnis angelus Dei, et introduxit eum in quemdam thalamum gloriosum, in quo videbatur Dominus Jesus Christus in cruce pendere, et beata mater ejus Maria cum Joanne evangelista juxta crucem illius stare. Quem cum ingressus esset, tantæ suavitatis fragrantiam sensit, ac si cellam aromaticam respersam omni pulvere pigmentario introisset. Prostratus vero in faciem suam Dominum adoravit, et benedictionem illius accipere meruit. Cumque excitus a somno fuisset, suaveolentiam quam dormiendo præsenserat, tribus postea diebus continuis vigilando persensit. Alia quoque nocte cum esset orationi intentus, meruit audire corporeis auribus angelicas voces, harmonia dulci atque præclara in æthere personantes. Quarum videlicet vocum tanta erat altitudo, ut quantalibet humanarum intensio ad eam non posset ascendere. Cumque fuisset in eis aliquandiu delectatus, sublata est tandem ab auribus ejus hymnodiæ cœlestis amœnitas, sed diutissime remansit in corde conceptæ devotionis immensa jocunditas, ita ut sæpe memoriam abundantiæ suavitatis illius eructans, mira devotione afficeretur, et totus in gaudium verteretur.

C Præterea quadam vice cum esset ad vigilias in ecclesia Clarevallensi, ipsa die Paschæ, cœpit attentius cogitare de passione et resurrectione Domini, ita ut ardente pietatis affectu, totus in lacrymas solveretur. Et ecce repente is qui in ejus corde ignem succenderat Dominus Jesus **264** Christus, jugulanti (*sic*) et flenti apparens, stetit ante illum in medio chori, manus suas expandens, et quasi ostendens ei. Porro in ejus beatissimis palmis loca clavorum evidentissime apparebant, ita ut de ipsis plagis recentibus sanguis manare videretur. Viso itaque Domino frater ille gavisus est gaudio magno valde, sed obstupescens, et quasi extra se factus, nesciebat in arcto temporis quid agere deberet. Volebat namque in medium prosilire, et pedes apprehendere Salvatoris; sed retinebat eum pudor et reverentia conventus, ne velut insaniens putaretur. Nam et hoc ignorabat utrum videlicet apparens Dominus ab eo solummodo, an et ab aliis pariter videretur. Flebat autem uberrime, eratque cor ejus in semetipso pietate liquescens præ immensa dulcedine amoris illius quem intuebatur. Verum in ipsa hora canebatur responsorium illud in ecclesia: *Angelus Domini*. Et tandiu apparitio illa persevera vit usqueequo dictiones istæ: *Jam surrexit, venite, et videte*, a choro cantatæ perficerentur.

Factum est autem in die Pentecostes dum canta-

retur ad vigilias hymnus ille, *Te Deum laudamus*, versu illo prædicto *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth*, post inclinationem quæ tunc fieri solet, frater isdem se erigens meruit aperte videre visionem quamdam gloriosam atque mirabilem de Trinitate quæ Deus est, quam cæteris omnibus quæ unquam videre meruerat, excellentiorem esse credebat. Modum tamen visionis ejusdem, quæ vel qualis exstiterit, mihi nullatenus explicavit; asserens quod nunquam eam alicui auderet exponere, nisi fortasse prius voluntatem divinam super hoc ei daretur agnoscere. Utrum vero deinceps eam alicui revelaverit, **265** incertum est mihi. Nam et de cæteris visionibus quas supra memoravi, dicebat se non modice pœnitere, quod eas cuiquam indicasset, timens utique ne hoc ipsum Domino displiceret; jamque propositi sui esse, alia multa quæ viderat, vel si qua deinceps videre contingeret, perenni silentio sepelire. Hæc ergo omnia quæ superius retuli, aliaque quamplurima, quæ, licet magna existimem, tamem brevitatis amore reticui, ab eodem Dei famulo arcana relatione cognovi, ea videlicet conditione ut usque ad obitum ejus apud me secreta tenerentur. Sed quia jam vocante se Domino, expletis in Ordine annis XXVI quam sinceriter vixit, tam feliciter obiit, ego solutus a nodo polliciti hujus, præfatas revelationes in quibus non modice consolatum fuisse me memini, ad aliorum æque solamen præsenti paginæ intuli.

CAPUT X.

Monachus quidem Clarevallensis, S. Joannis evangelistæ cultui addictissimus, de divinis rebus multa per eum cognoscit.

Scimus quoque in eodem existere loco monachum timentem Deum, qui dum in eodem cœnobio degeret, quadam die, vigilia Omnium Sanctorum, cum aliis stabat in choro. Hic vero beatum Joannem evangelistam præcipuo diligebat affectu; in cujus etiam Scriptura atque memoria multum delectabatur. Cumque de more legeretur ad missam epistola illa de Apocalypsi, mira dulcedine fruebatur in eisdem **266** verbis. Tandem vero in ultimo versu quo dicitur: *Dignus est Agnus qui occisus est accipere virtutem et divinitatem* (*Apoc.* V, et cætera quæ sequuntur, tota in ipso liquefacta est anima ejus igne divini amoris: tantaque jocunditatis affluentia perfusus est, ut præ immensitatæ lætitiæ seipsum vix caperet. Proinde totus in jubilum raptus, totus extra se fuit, solum Christum quasi præsentem cordis oculis intuens, et brachiis interioribus amplectens. Dum vero ibidem staret, et pitantia illa cœlesti mentem abunde reficeret, necdum finita missa sopor Domini irruit in eum; tenuis quidem, sed delectabilis, sed suavis. Statim namque præsentiam suam dignanter exhibuit dormienti, qui supradictam jocunditatem infuderat vigilanti Dominus Jesus Christus, cum eodem apostolo, suo alloquens eum audiente fratre, et dicens: « Hanc ego revelationem dudum tibi ostendi, non propter te solummodo, cui jam de mea virtute et dilectione certa cognitio certaque fiducia inerat, sed maxime propter cæteros qui me similiter diligunt, ut et ipsi gloriam meam agnoscentes, similiter in me confidant. » Cum hoc ergo frater ille audisset, aperiens statim oculos, repletus est gaudio magno, tum propter indultam gratiam Dominicæ visitationis et consolationis, tum propter ipsius Dei attestationem de veritate Apocalypsis; pro eo maxime quia dolens audierat quosdam hæreticos ausos fuisse quondam eidem sancto libro detrahere, blasphemantes atque dicentes eum a sancto Joanne apostolo scriptum non esse.

Evolutis autem postea diebus circiter quindecim, cum supradictus frater pro peccatis suis valde sollicitus atque compunctus esset, astitit ei per visionem Dominus **267** Jesus Christus cum eodem apostolo suo. Tunc vero isdem beatus apostolus prior locutus est dicens: » Qui voluerit a Domino perfectam consequi veniam, oportet eum instanter peccata sua flendo ac pœnitendo punire. » Respondens autem Dominus ait: « Si quis ad me pervenire voluerit, oportet eum idipsum ardenter optare. » His et hujusmodi frater ille commonitus, didicit jam cum Moabitide Ruth buccellam suam in aceto semper intingere, et panes azymos cum lactucis agrestibus comedens, exultare Domino cum tremore. Postmodum autem die natali ejusdem sancti Joannis cum vigiliis interesset, vidit iterum in mentis excussu eumdem apostolum ante proprium ejus altare, sacerdotalibus ornamentis indutum, quasi missam celebraturum. Cumque post modicum intervallum, modicus ei somnus obrepsisset, repente transiit coram eo Dominus Jesus Christus, cum gloriosa matre sua, quibus statim intrantibus palatium quoddam, in quo dicebatur esse paradisus, janua remansit aperta. Illo vero mirante quod porta eadem minime clauderetur, dictum est ei: « Hæc est janua vitæ, quæ ingresso per eam Domino cum sua Matre, cunctis fidelibus usque ad diem judicii patet. » Quo ille comperto ait intra se: « Ergo et mihi patet aditus paradisi. Ingrediar itaque in locum tabernaculi admirabilis usque ad domum Dei. » Quo cum intrare cœpisset, excepit eum quædam inenarrabilis jocunditas atque suavitas. Summo vero excusso cum jam aliquandiu vigilasset, putabat se adhuc esse in paradiso, nimirum perseverante in eo diutius illa jocunditate quæ satis indicabat auctorem jocunditatis ibidem adfuisse,

268 CAPUT XI.

Asserit S. Bernardus ex Dei revelatione multorum animas statim a corporis egressu, libero et expedito transitu cœlum penetrare. Item quotquot in Ordine Cisterciensi, vigente nimirum disciplina, perseveraturi essent, salvos fore. Guidoni fratri suo prædicit fore ut quia rei Clarevallensis familiæ nimium studeret, extra Claramvallem moreretur.

Beatus Bernardus abbas Clarevallensis intravit aliquando solito more ad solatiandos novitios fra-

tres, qui eo tempore erant in probatione, centenarium numerum excedentes. Quos cum in exhortatione et consolatione multa illo suo ardenti eloquio ad amorem cœlestium vehementius accendisset, ad ultimum intulit, dicens eis : « Beati eritis, fratres, si perseverare volueritis in disciplina Ordinis quem tenetis, quoniam hæc est profecto via regia, via sancta, via secura, quæ recto tramite ducit ad gaudia sempiterna. Dico enim vobis in veritate vidisse me pluries, non modo in somnis, ut assolet, aut per visionem, sed orando et vigilando, per manifestam revelationem, monachorum, conversorum ac novitiorum animas ab ista lacrymarum valle, mox ubi de corporibus egressæ fuerant, libero et expedito transitu ad summa conscendere, et sine impedimento cœli pervia penetrare. » Quod si vos ista lætificant, audite lætanter : adhuc lætiora subnectam. Factum est aliquando in monasterio isto, audiente me missam cum cæteris in conventu, ut abluendis manibus sacerdotis neglectu ministrantium aqua deesset. Quæ dum **269** interim quærita et affertur, remorata est propter hoc explendi sacrificii actio plusquam oporteret. Quo facto, apparuit mihi protinus in ipso choro quidam ex monachis nostris, vir venerabilis ac religiosus, non longe antea defunctus. Stans ergo et intuens me, cœpit movere caput, veluti si esset adversum me aliqua indignatione permotus Quem ego ubi cognovi, percunctatus sum illico quidnam sibi vellet quod tam subito et inopinate apparens, contra me caput agitaret. Ille autem respondit, dicens : Si fratres vestri cognoscerent quot et quantos habeant in cœlis socios et amicos, multum utique sibi ab omnibus negligentiis præcaverent ne illos offenderent, maxime quia omnes ad eorum consortium pertinent. Quod cum lætis auribus percepissem, protinus inspirante Deo venit in animum mihi frater quidam acediosus, qui præ cæteris negligentior videbatur; et de illo sciscitatus sum, dicens : « Quid igitur? Putas quia frater ille, designavi autem illum ex nomine, poterit aliquo modo fieri salvus? » Ipse vero respondit : « Et iste salvabitur, et cæteri omnes sine dubio salvabuntur. » Cum hæc ille dixisset, evanescens ab oculis meis, in cœlum unde venerat se recepit, meque indicibili gaudio pro tanta consolatione replevit.

Vos autem, filioli, non putetis ad illos tantummodo fratres, qui ipso tempore hic intus morabantur, hanc cœlestis oraculi repromissionem singulariter pertinere, sed etiam vosmetipsos cum cæteris qui in domo ista, vel in isto Ordine usque ad finem Deo servient, credite firmiter ac sperate, miserante Deo, cunctos esse salvandos et ab illo nuntio cœlesti omnes pariter designatos. Hanc **270** beati Bernardi narrationem plurimi ex eis qui audierunt, hodieque superstites cum gaudio recolunt, maxime Joannes, vir religiosus, et ejusdem cœnobii provisor idoneus, qui prædicto sermoni lætus interfuit, ipsumque fuisse præcipuum suæ

A ipsius perseverationis in Ordine stabilimentum constantissime asserit. Multa vero similiter astruunt, quod hæc eadem verba de visionibus animarum, quæ supra retulimus, iste Dei servus dum aliquando sermonem in capitulo faceret, etiam præsentibus ipsis interloquendo consolationis gratia recitarit. Hic autem Dei famulus cum audisset aliquando quemdam de filiis suis spiritualibus virum bonum et religiosum, missum ab eo in Northmanniam, desperata ibidem ægritudine laborantem, decrevit mittere, et reducere eum ad se, ut devotus frater in nidulo suo moreretur, et desiderata sibi sepultura non privaretur. Veruntamen quidam de fratribus ejus carnalibus, nomine Guido, nitebatur huic obviare consilio, quia cum esset unus de pro-
B visoribus Claræ vallis, intendebat, ut credo, parcere sumptui et labori. Qui cum pertinaciter hujusmodi dissuasioni insisteret, dixit ad eum beatus Bernardus : « Nunquid major est tibi cura de pecunia vel jumentis, quam de fratribus tuis? Quia ergo non vis ut fratres nostri nobiscum requiescant in valle ista, nec tu ipse requiesces in ea. » Et factum est ita. Nam isdem Guido quanquam alias vir bonus et religiosus foret, tamen ut sermo sancti impleretur, non est consummatus in Claravalle, sed apud Pontiniacum præventus ægritudine, lecto decubuit, ibique disponente Deo, et terminum vitæ, et sepulturæ locum accepit.

271 CAPUT XII.

C *Simoni abbati Caziaci, de nigro Ordine Benedictinorum, S. Bernardus quandiu vixit, transitum negavit ad Claramvallem, prædicens tamen (quod postea evenit) ipsum in Claravalle moriturum.*

(Vide supra, S. Bernardi Vitam primam, lib. VII, col. 461.)

272 CAPUT XIII.

Gunnarius Sardiniæ tetrarcha, ex prædictione sancti Bernardi, post ejus obitum fit monachus in Claravalle.

(Vide ibid., col. 462.)

273-74 CAPUT XIV.

Sanctus Bernardus Romæ degens per triennium, subinde visitat suos in Claravalle. Alia quædam de eo mira.

(Vide ibid., col. 463.

D

275-76 CAPUT XV.

Constantium suspendio addictum, cum ad patibulum duceretur, S. Bernardus tortori ereptum annuente comite Theobaldo in Claravalle attondet, et vestem monasticam induit.

Contigit autem aliquando eumdem Dei famulum pro quibusdam negotiis adire comitem Theobaldum. Cumque appropinquasset oppido ubi ille tunc erat, obviam habuit turbam hominum copiosam, qui jubente comite latronem quemdam facinorosum atque famosum ad supplicium pertrahebant. Quo viso clementissimus Pater, apprehendens manu sua lorum quo erat miser astrictus, ait tortoribus ejus : « Dimittite mihi sicarium istum : ego enim volo manibus meis suspendere illum. » Audiens autem comes adventum hominis Dei, festinavit illico occurrere

ei; miro namque devotionis affectu semper eum dilexit ac honoravit. Cumque videret in manu ejus funem, quo latronem post se trahebat, exhorruit multum, et dixit: « Heu! venerabilis Pater, quid est quod facere voluisti? Ut quid enim furciferum istum millies condemnandum a porta inferi revocasti? Nunquid eum salvum facere potes qui jam totus diabolus factus est? Desperata est penitus illius correctio, nec unquam bene facere poterit nisi moriendo. Sine igitur, sine perditionis hominem perditum iri, quoniam de pestifera vita ejus multorum vita periclitatur. » Respondens autem venerabilis Pater, dixit: « Scio quidem, virorum optime, scio **277** hunc esse latronem sceleratissimum, omnique tormentorum acerbitate dignissimum. Non me ergo existimes hujusmodi peccatorem impunitum velle relinquere, quin potius cogito cum tortoribus tradere et dignam capere ultionem ex eo, quæ utique tanto dignior erit, quanto diuturnior. Tu illum decreveras brevi supplicio et momentaneo interitu consummare, sed ego eum faciam diuturno cruciatu et morte longissima mori. Tu furcis appensum per unum aut per plurimos dies mortuum in patibulo manere permitteres, ego cruci affixum per annos plurimos faciam in pœna jugiter vivere et pendere. » Quo audito princeps Christianissimus siluit nec ausus est amplius contradicere sermonibus sancti. Protinus ergo benignissimus Pater exuta tunica sua induit ex ea captivum, et attonsa coma capitis ejus, sociavit eum ovili Dominico, de lupo faciens agnum, de latrone conversum. Qui veniens cum eo ad Claramvallem, factus est illi deinceps obediens usque ad mortem, triginta, ni fallor, et eo amplius annos in Ordine supervivens. Vocabatur autem Constantius, quem nos etiam vidimus, et cognovimus.

CAPUT XVI.

Hæreticum obloquentem sanctus Bernardus prudenti responso confutat.

Alio quoque tempore cum legatus domini papæ, aliique episcopi pro confutanda hæresi Manichæorum ad partes Tolosanas traherent illum **278** hominem Dei secum, paraverunt ei fratres equitaturam solito meliorem, quæ tam longo itineri sufficere posset. Qui eum ad illam terram comitantibus episcopis devenisset, Henricus quidam, quondam monachus niger, tunc vilis apostata, et eorumdem hæreticorum princeps, cognito adventu famuli Dei, veritus est a facie ejus, sciens quia non posset resistere sapientiæ et Spiritui qui in eo loquebatur. Proinde maturata fuga delituit, et minime potuit usquam eo tempore reperiri. Ibi quoque glorificavit servum suum Deus in conspectu totius populi et principum terræ, faciens quotidie per manus illius signa et prodigia magna in plebe. Nec facile credi potest quanta turbarum infinitas apostolicum virum toto die prosequeretur, dum alii eruditionem, alii curationem, universi benedictionem ab eo postularent. Quadam igitur die, præsente innumerabili hominum multitudine, cum eos copiosius de fide Catholica conservanda, et de immunda hæresi percavenda monuisset, contigit adesse quemdam de hæreticis illis, qui potentior cæteris atque prudentior videbatur; qui cum amaro oculo cerneret venerationem, quam Dei famulo populus impendebat, moliebatur aliquid agere unde claritatem opinionis ejus aliquatenus obnubilaret, et daret maculam in gloria illius. Jamque expletis omnibus quæ ab præsens necessaria putabantur, vir Dei super equum suum ascenderat ut abiret; et ecce prædictus hæreticus quasi coluber erecto capite venit ante hominem Dei, et clamans coram omnibus, ait: « Domine abbas, scitote quia caballus magistri nostri, qui tam malus vobis apparet, non ita cervicatus et pinguis est sicut iste sonipes vester. » Quo **279** audito vir mitis et patiens respondit ei mox tranquillo vultu et animo, dicens: « Non diffiteor, amice, quod astruis. Verumtamen scire te convenit quia jumentum istud de quo mihi insultas, brutum est animal: unum utique ex illis quæ natura prona atque ventri obedientia finxit. Quod si pro libitu suo comedit ac pinguescit, nihil inde justitia læditur, nihil Deus offenditur, quia jumentum quod suum est facit. Proinde non erimus arguendi in judicio Dei, ego et magister tuus, de cervicibus jumentorum, sed unusquisque de suo collo judicabitur. Nunc igitur, si placet, respice collum meum, et vide; et si grossius est collo magistri tui, inde me forsitan reprehendere poteris. » Hoc itaque dicto caputium exuit, et capite denudato usque ad humeros, apparuit ipsius collum ut erat, productum et gracile, quod quamvis esset carnibus exesum et tenue, erat tamen ex dono cœlesti pulchrum et candidum nimis, sicut collum oloris. Quod cum viderent universi qui aderant, lætati sunt lætitia magna, benedicentes Deum, qui dedit in ore famuli sui ita paratum, et ita conveniens responsum, unde confunderetur et obstrueretur os loquentis iniqua.

CAPUT XVII.

Parisiis clericos aliquot qua verbis, qua lacrymis et gemitibus ad sanctius vitæ instutum conversos, secum in Claramvallem deducit.

Quadam præterea vice cum iste vir Domini, causa exigente Parisius adisset, rogatu clericorum ingressus est de more scholas eorum. Quibus **280** ostendens formam veræ philosophiæ, monebat eos attentius de mundi contemptu, et subeunda pro Christo Domino paupertate. Explicito vero sermone cum nemo ex eis converteretur, tristis egressus est, eo quod præter votum et præter solitum id ei accidisset, veniensque ad domum cujusdam archidiaconi, qui eum ad hospitium, suum traxerat, secessit in oratorium ibidem constitutum. Cumque cœpisset orare in spiritu vehementi, ita mente compunctus est, ut gemitus et singultus quos cohibere non poterat, foris audiri contingeret. Quo comperto præ-

fatus archilevita a sociis ejus inquirere cœpit, quænam illi existeret tanti causa mœroris. Respondens autem unus ex eis, vir religiosus, quondam abbas Fusniaci, nomine Renaldus, qui secretorum famuli Dei magis conscius erat, et cujus etiam relatu ista cognovimus, dixit ad illum: « Homo iste mirabilis, totus igne charitatis accensus, totus in Deo absorptus, nihil aliud in mundo desiderat nisi tantummodo ut valeat errantes ad Viam veritatis reducere, et eorum animas Christo acquirere: et quia modo verbum vitæ seminavit in scholis, et de conversione clericorum fructum temporaneum non recepit, Deum sibi putat iratum, cujus hodie non persensit in sua prædicatione respectum. Hinc ista procella gemituum, hinc profusio lacrymarum. Proinde nunc certissime spero quod hodiernam sterilitatem, crastinæ sationis ubertas grandi fœnore compensabit. » Mane itaque facto cum scholas repetisset, egregius prædicator ad nutum Domini navem cogitationis duxit in altum, et verborum retia laxavit in capturam. Finito vero sermone plurimi ex eisdem clericis per manum illius sese Domino reddiderunt. **281** Quos ille protinus de mundi periculo, tanquam de marinis fluctibus extractos, et vehiculis conductis impositos, in salvatorium Clarævallis inferre non distulit. Tandem egressus de civitate, cum comitatu suo usque ad villam Sancti Dionysii venit, ibique pernoctavit. Summo vero mane cum eum recto itinere profecturum fratres illius existimarent, dixit: « Redeundum est nobis omnino Parisius, quia sunt ibi adhuc aliqui ex nostris, quos etiam oportet nos inde abducere, et jungere huic ovili Dominico, ut fiat unus grex et unus pastor. » Cum ergo cœpisset introire in civitatem, vidit a onge clericos tres in occursum ejus venientes, dixitque ad socios suos: « Expedivit nos Dominus, jamque in viam nostram proficiscemur. En isti sunt clerici, propter quos venimus. » Illi vero accedentes cum eum adesse cognoscerent, gavisi sunt gaudio magno, et dixerunt: « O quam desideratus, advenis, beatissime Pater, quia propositum nostrum erat adire te, et vix putabamus abeuntem consequi posse. » Qui respondens ait ad illos: « Et ego noveram, dilectissimi. Propterea festinabam cum panibus occurrere fugientibus vobis. Gradiamur itaque simul, eroque per gratiam Dei ductor itineris vestri. » Adjuncti ergo cæteris supra memoratis, secuti sunt hominem sanctum, adhærentes et obsequentes ei usque ad obitum suum.

282 CAPUT XVIII.

Mediolani affirmavit quidam vidisse se S. Bernardum inter apostolos.

Eodem quoque Renaldo indicante cognovimus quod iste Dei famulus, cum venisset aliquando Mediolanum pro reconciliando schismate Petri Leonis, cum tanta exsultatione universorum fuit ibi receptus, ut tota civitas fere per unam leugam rueret in occursum ejus. Multi vero eorum per quatuor aut quinque milliaria processerunt. Ita denique sibi in ipso complacuerunt, ut cum eum antea non vidissent, ingressum in urbem mox in archiepiscopum unanimi consensu raperent potius quam eligerent. Quod cum ille recusasset, parati erant omnino vim facere usque ad mortem, nisi fuga latenter evasisset. Cum ergo ibi sederet in quadam amplissima domo, tanta circa eum erat hominum multitudo, ut nullus ingredi posset. Interea quidam de civibus illis, vestitu et vultu honorabilis, cum Dei hominem adire omnimodo cuperet, et nusquam aditum reperiret, ascendit in turbam, manibus et pedibus repens, et super colla sedentium gradiens, quousque pervenit ad eum. Cumque apprehendisset pedes ejus, cœpit eos mira devotione amplecti ac deosculari. Quod videns supradictus Renaldus qui propius assistebat, accessit ut amoveret eum sciens utique quia vir sanctus hujusmodi venerationibus et obsequiis nimium gravabatur. Ille vero conversus dixit ad eum: « Dimitte me, obsecro, **283** dimitte me videre et tangere hominem Deo proximum, et vere apostolicum virum. Dico enim tibi, et in fide Christiana testificor, quia vidi illum inter apostolos. » Quod audiens monachus ille, miratus est. Et cupiens plenius nosse, volebat ab eo inquirere modum visionis hujus; sed præ pudore propter astantes non fuit ausus. Verumtamen magnam exstitisse revelationem ipse certissime credidit, pro qua vir ille tam vehementer affectus erat erga famulum Dei.

CAPUT XIX.

Orantis S. Bernardo apparens Christus crucifixus solutis a cruce brachiis eum amplectitur.

Domnus Menardus quondam abbas de Moris, vir religiosus et piæ recordationis, mirabilem quamdam visionem quasi de alio retulit nobis, quam tamen sibimet evenisse putamus, ita dicens: Notus est mihi monachus quidam, qui beatum Bernardum abbatem aliquando reperit, in ecclesia solum orantem. Qui dum prostratus esset ante altare, apparebat ibi quædam crux cum suo crucifixo, super pavimentum posita coram illo. Quem isdem vir beatissimus devotissime adorabat ac deosculabatur. Porro ipsa majestas separatis brachiis a cornibus crucis, videbatur eumdem Dei famulum amplecti, atque astringere sibi. Quod dum monachus ille aliquandiu cerneret, præ nimia admiratione stupidus hærebat, et quasi extra se erat. Tandem vero metuens ne Patrem offenderet, si eum veluti secretorum **284** suorum exploratorem, ita sibi de proximo imminere conspiceret, silenter abscessit, intelligens nimirum ac sciens de illo homine sancto, quod vere supra hominem esset tota ipsius oratio atque conversatio.

CAPUT XX.

Monacho epileptico impetrat S. Bernardus, ut morbum præsentiens lecto decumbere, et repentini casus elisionem vitare posset.

Exiit aliquando Pater sanctus ad visitandum fratres suos metentes in agro. Qui quoniam infirmus

erat, et pedes ire non poterat, perrexit in asello. Porro monachus quidam cum eo tunc ambulans, atque asinum minans, cum ab olim pateretur caducum morbum, subito coram eo in ipso itinere corruit, et cœpit ab eadem epilepsia graviter torqueri. Quo viso vir sanctus condoluit ei : unde et deprecatus est pro eo Dominum, ut passio illa non apprehenderet amplius improvisum. Igitur æger ex eo tempore usque ad diem mortis, per viginti et eo amplius annos quibus postea supervixit, datum est ei quod antea non habebat, quodque cæteris epilepticis vix aliquando contingit quoties ex eodem morbo cadere debebat, per aliquantum temporis spatium præsentire, ita ut opportune posset lecto decumbere, et repentini casus elisionem jugiter præcavere. Et quidem vir sanctus qui hoc ei a Domino minus impetravit, credimus quia perfectam illi sanitatem obtinere potuisset, si saluti animæ ejus expedire cognosceret. Sed quoniam ille homo **285** gravis moribus ad portandum, et duri admodum cordis erat, cui salvando et virga correctionis, et baculus consolationis semper necessaria videbantur, concessum est ei misericorditer, ut subitanei casus periculum præsciendo jugiter declinaret, et salutiferi morbi stimulo non careret.

CAPUT XXI.

Cuidam primum clerico regulari, ac postea Clarevallensi monacho, pluries apparuit S. Bernardus haud multo post obitum.

Frater quidam de Ordine regularium clericorum, cum esset proficiendi cupidus, atque æmulator charismatum meliorum, desiderabat desiderio magno beati Bernardi magisterio subjici, et Clarevallensi collegio sociari. Hic itaque per quatuor dietas a Claravalle remotus, eadem die et hora qua prædictus Dei famulus de mundo migravit, sommolentia pressus præter consuetudinem, super scamnum obdormivit. Erat autem quasi secunda hora diei. Et ecce apparuit ei per visionem magna quædam et speciosa processio candidi Ordinis monachorum, qualem numquam antea viderat, quæ sanctum funus quasi ab illo loco in quo præfatus Pater obiit, in ecclesiam honorifice deferens, debitum sepulturæ officium celebrabat. Quinta vero postmodum, luce, cum ad illius aures de morte sanctissimi viri rumor tristissimus pervenisset, animadvertit illico eum illa hora de mundo transisse, in qua **286** præfatam viderat visionem. Et vere sic erat. Tunc vero diri vulneris novitate perculsus, consternatus est animo vehementer, miserum atque indignum se clamitans, quod voti sui compos fieri non meruisset. Proinde laxans fletibus habenas, se totum contulit in lamenta. Vespere autem facto, antequam mero confectos oculos somnus exciperet, cœpit attentius cogitare de illo homine sancto, utrum in pace receptus a Domino cœlesti beatitudine frueretur, jamque cum sanctis omnibus esset exorandus, an fortasse de mundano pulvere secum aliquid trahens, adhuc orationum suffragiis indigeret. Dum A hoc ergo animo volveret, atque idipsum magnopere scire desideraret, subito factus extra se, vidit in spiritu stellam fulgidam de terra surgentem atque rectissimo cursu cœlorum ardua penetrantem. Moxque signatum est ei hanc esse beati Bernardi animam, quæ, tanquam sidus eximium, pura et nitida ad cœli fastigia consedebat.

Evolutis autem diebus paucissimis, cum esset ante altare orationi intendens, et pro ejusdem sancti viri anima defunctorum officium devote persolvens, venit in mentis excessum : et ecce apparuit illi iterum isdem Dei famulus, pontificalibus infulis insigniter adornatus, qui etiam de terra consurgens, recto itinere in cœlum ferebatur. His et hujusmodi revelationibus frater ille præmonitus, ab illo tem- B pore consuevit de eodem beatissimo viro singularem memoriam agere, ipsumque inter amicos Dei maximos computando spiritaliter honorare, nihil hæsitans de ipsius glorificatione. In ipsis quoque diebus, apparuit illi denuo per visionem isdem Dei famulus quasi strenuus laborator, præcinctus ad operandum **287** in agro latissimo, in quo manipuli triticeæ messis innumerabiles erant, ex quibus multitudinem copiosam jam in acervum magnum congesserat. Reliquis vero qui multo plures supererant, comportandis et coacervandis adhuc pertinaciter insistebat. Quod cum vidisset, intellixit illico congeriem illam manipulorum, figuram tenere multitudinis fratrum, quam isdem egregius prædicator, C quandiu vixit in carne, Christo Deo aggregarat, adhuc autem restare innumeros qui ejus meritis et exemplis ad salvationis gratiam essent perducendi. Unde multum exsultans, seque unum ex illis fore non desperans, Claramvallem quam citius potuit adiit, postulans et impetrans se admitti.

Qui dum adhuc ibidem novitium esset, ac beati viri memoriam pene incessanter atque insatiabiliter animo volveret, quadam Dominica die circa finem vigiliarum fatigato illi et modis pluribus afflicto cœpit obrepere sopor. Et ecce apparuit ei per visum isdem Dei famulus, dignanter eum alloquens et monens de dirigenda ad Deum jugiter intentione cum quotidiana lacrymarum effusione; quod si faceret, D divina miserationem, et suam ipsius visitationem securus exspectaret. Et cum ista dixisset recepit se in tumulum suum quod ibi positum erat. Quæ videlicet receptio ita evidens fuit, ut frater ille nesciret utrum dormitans an vigilans hoc vidisset. Cumque aperuisset oculos, et piissimi Patris admonitionem dulci recordatione pensaret, subito iterum apparuit illi jam plene vigilanti, et corporeis oculis intuendum se obtulit. Stabat igitur cominus coram ipso, ita ut manu tangi facile posset, diligenter eum considerans, et quasi explorans **288** utrum dormiret an vigilaret, more videlicet eorum qui excitant ad vigilias dormientes. Erat autem indutus habitu monachali, propemodum simulans monacho qui juxta eumdem novitium stabat in choro. Quem ipsum fore existimans, mirabatur admodum de eo

novitius cur ita defixis obtutibus eum intueretur. Cumque reflexo lumine eumdem monachum juxta se manere conspiceret, protinus ille qui videbatur evanuit. Tunc ergo revelante Spiritu frater ille cognovit, ipsum eumdem Dei famulum adfuisse, qui desideratam præsentiam suam pauperi atque desolato dignatus fuerat exhibere. Nam cum ab eo evanuisset, visum est illi quod quasi sensibiliter præcordiis ejus illapsus fuisset : unde vehementer accensus in amorem Dei et beatissimi viri illico totus in jubilum raptus, et quasi extra se fuit. Denique sequenti nocte cum vigiliis fratrum similiter interesset, talem et tantam divinæ visitationis gratiam ibidem expertus est, qualem et quantam in vita sua nunquam antea senserat ; quod totum utique meritis ejusdem sancti obtinuisse se non dubitavit. Cumque per dies plurimas memoriam abundantiæ suavitatis hujus recolendo frequentius eructaret, fundebat ubertim dulces et pias lacrymas, quibus die noctuque satiari non poterat.

289 CAPUT XXII.

Alexandri ex canonico et doctore Coloniensi, postea Gradissilvæ, ac demum Cisterciensis, abbatis mira ad monachismum conversio, S. Bernardi ope.

Accidit autem aliquando, ut isdem Dei famulus jubente beato Eugenio papa Alemanniam ingrederetur Jerosolymitanum iter Conrado imperatori et populo terræ prædicaturus. Cumque ibidem signis et virtutibus innumeris coruscaret, videns imperator mirabilia magna, quæ per eum Dominus ostendebat crucis signum de manu illius accepit, Jerosolymam profecturus. Nec distulit isdem facere infinita hominum multitudo, ita ut incredibili fidei ardore succensi, scissuras et fimbrias de vestimentis famuli Dei, quæ propter hoc ipsum nova frequenter accipere cogebatur, undique certatim diriperent, seque infelices arbitrarentur quicunque de indumentis ejus cruces habere non mererentur. Multi quoque ex eis nobiles ac sapientes viri, per manum illius sese Deo reddiderunt ; qui in Claravalle ab eo deducti, et ab eo monachi facti, maximum deinceps in Ecclesia Dei fructum attulerunt. Ex quibus etiam exstitit unus Alexander, vir venerabilis, tunc canonicus doctorque famosus in urbe Coloniensi. Quem cum beatissimus Pater de convertendo sese ad Ordinem monuisset ille sæculari scientia vel opulentia tumens respondit se nihil ad præsens minus velle, vel cogitare quam habitum sumere monachalem. Eadem igitur **290** nocte cum membra sopori dedisset, apparuit ei per visionem isdem vir venerandus, erigens eum de grabato in quo graviter languens jacere videbatur, ac restituens sanitati. Deinde tulit habitum suum quo erat ipse indutus, et ex eo contexit Alexandrum. Qui cum eumdem habitum semel et secundo rejectum ab humeris indignanti animo repulisset, tertia tandem vice collo ejus injectum et corpori valenter astrictum compulsus est retinere. Tunc vero beatus Pater baculum etiam quem tenebat, in manu ejus tradens, futuræ prælationis gratiam denotavit, et ita abire præcepit. Evigilans autem Alexander, nihil adhuc pro hujusmodi revelatione mollescere poterat, sed in eadem animi duritia persistebat. Eodem vero die cum ille beatissimus abbas ad mensam recumberet, oblatus est ei piscis qui perca nominatur, ut ex eo reficeret. Quo viso vir Domini erectis in cœlum luminibus, super eumdem piscem diutius oravit, et benedicens illum, præfato Alexandro pro pitantia transmisit. Quem dum ille gustare inciperet, ad primum illico morsum meruit in seipso feliciter experiri quantæ virtutis esset oratio famuli Dei. Nam repente mutatus in alterum virum, compunctus est valde, et cœpit ubertim super eumdem cibum lacrymas fundere. Mirabatur vero seipsum, nesciens quid haberet, aut cur fleret. Tandem recordatus visionis quam nocte præterita viderat, intellexit a Domino gratuita ejus miseratione se esse præventum. Unde supernæ vocationi gratias agens, beato Deo famulo incontinenti se reddidit, a quo in Claravalle monachus factus, et deinceps Grandissilvæ pastor effectus, adeo in sanctitate vitæ profecit, ut postmodum fieret Cisterciensis **291** cœnobii Pater et abbas patriarchalis. Hæc nos itaque sicut ab eodem Dei famulo Alexandro audivimus, fideli relatione deprompsimus.

CAPUT XXIII.

Stephanus abbas Cisterciensis cognoscit, Deo revelante, septem psalmos pœnitentiales, quos pro anima matris suæ S. Bernardus adhuc novitius quotidie in silentio dicere consueverat, fuisse quadam die ab eo prætermissos.

Dum beatus Bernardus adhuc novitius esset, solitus erat quotidie pro anima matris suæ septem psalmos pœnitentiales in silentio dicere. Die vero quadam cum dictos psalmos post Completorium inchoasset, omisit eos, per incuriam nescio, an per oblivionem, antequam perdixisset, veniensque ad stratum suum obdormivit. Abbas vero Stephanus cognita per spiritum negligentia, die postera convenit eum, dicens : « Frater Bernarde, ubinam, quæso, illos tuos psalmos hesterna die post Completorium dimisisti? aut cui eos commendasti ? » Quod audiens adolescens ut erat verecundus et timoratus, erubuit, procidit que ad pedes ejus.

292 CAPUT XXIV.

De Stephano Cisterciensi abbate, cui tres carrucas cum novem equis mirabiliter Deus suppeditavit, quique, regimine abdicato, vidit immundum spiritum Guidoni sibi suffecto in os ingredientem.

Hic itaque venerabilis Stephanus quadam die vocavit unum ex fratribus suis, et loquens ad eum in Spiritu Dei, dixit : « Vides, charissime, quia magna coarctati inopia, prope est ut fratres nostri fame et frigore et cæteris molestiis periclitentur, nisi eis concite subveniatur. Vade ergo ad nundinas Verzelliaci, quæ proxime instant, ut compares ibi quadrigas tres, et earum singulis ternos equos fortes atque tractores, quibus maxime indigemus

A ad nostra onera comportanda. Cumque quadrigas illas pannis et alimentis, aliisque rebus necessariis oneraveris, adducens eas tecum, cum prosperitate et gaudio reverteris. » Respondens autem frater dixit ei : « Paratus sum, domine Pater, ut tuis jussionibus obsequar, si pretium dederis ad illa subsidia comparanda. » Respondit ei abbas : « Ecce denarii tres, qui soli reperti sunt in ista domo. Tolle igitur, si volueris, eos ; reliqua enim quæcunque defuerint, tibi Dei nostri misericordia providebit. Securus itaque vade, quia mittet Dominus angelum suum tecum, et prosperum faciet iter tuum. » Profectus itaque frater cum Verzelliacum pervenisset, a quodam viro fideli et timorato hospitio receptus est. Qui dum itineris ejus B causas et fratrum indigentias cognovisset **293** abiit in instanti ad quemdam locupletissimum hominem, finitimum suum, qui desperate languens, ac pene jam moriens facultates suas pauperibus erogabat. Cumque Cisterciensium monachorum, quorum jam in partibus illis sanctitas celebris habebatur, eidem infirmo penuriam indicasset, vocatus est ad domum ejus supradictus frater, tantamque pecuniæ summam in eleemosyna ab ipso moriente recepit, ut cuncta quæ injunxerat abbas, ex ea sufficienter compararet. Acceptis itaque tribus rhedis, cum novem quadrigariis equis, oneravit atque ornavit eas cunctis quæ fraternis usibus necessaria esse cognovit : et ita qui vacuus venerat, C plenus ad suos remeavit ; Cistercioque propinquans, nuntium misit qui abbati significaret ipsius adventum pariter et proventum. Quo audito venerabilis Pater exsultavit in Domino vehementer, et convocatis in unum fratribus ait : « Deus miserationum Dominus, Deus misericordiæ libere ac liberaliter egit. Vere nobiliter, vere eleganter egisti nobiscum, Domine procurator et pastor noster, aperiens manum tuam, et implens benedictione penuriam nostram. » Tunc ordinata processione, occurrerunt obviam venienti fratri usque ad portam, ita ut ipse abbas procederet indutus vestibus sacris, cum pastorali virga, ministris similiter indutis ac præcedentibus eum cum cruce et aqua D benedicta. Exceperunt ergo solemniter, atque cum multa gratiarum actione eleemosynam illam, non ut ab homine præstitam, sed tanquam cœlitus missam benedictionem a Domino, et misericordiam a Deo salutari suo.

De beato autem viro legitur in Gestis Anglorum **294** quod, dum adhuc esset in sæculo juvenis, profectus est aliquando Romam cum quodam socio suo (61) causa orationis. Quandiu vero fuerunt in itinere illo, soliti erant diebus singulis sine intermissione Psalterium integrum decantare. Tandem vero ingressus monasterium Molismense, isdem venerabilis Stephanus ferventissimo studio laboravit, ac modis omnibus instituit, ut locus et ordo Cisterciensis institueretur, cujus ipse postmodum ordinante Domino pastor et doctor eximius erat instituendus. Hic itaque longo senio confectus, cum jam caligassent oculi ejus, et videre non posset, curam pastoralem deposuit, ut sibimet ipsi et soli Domino jam vacaret. Successit autem et quidam indignus honore, nomine Guido, qui donis exterioribus instar sepulcri dealbati non mediocriter pollens, interius erat vitiorum putredine sordens. Cumque in ipso suæ promotionis primordio, fratrum professiones de more susciperet, isdem Dei famulus Stephanus vidit immundum spiritum ad illum venientem, atque in os ejus ingredientem. Vix mensis præterierat unus, et ecce, revelante Domino, denudata est impuritas ejus, et eradicata est mox de paradiso Dei plantatio spuria, quam Pater cœlestis non plantarat.

295 CAPUT XXV.

Fastradus ex abbate Camberonensi Clarevallensis, indeque Cisterciensis, reverendi oris et magnarum virtutum vir, etiam in obitu divinitus commendatur.

(Vide supra S. Bernardi Vitam primam, lib. VII, col. 464.)

296-300 CAPUT XXVI.

Admonetur cœlitus quidam abbas, ne de excutienda præfecturæ suæ sarcinia ulterius satagat. Idem gravissimis et creberrimis capitis doloribus, mirabili quasi massæ plumbeæ in mediam ejus frontem illapsu liberatus olim fuerat.

Quidam sanctus abbas de filiis Clarævallis, dum Christi amore totus arderet, modis omnibus sat agebat pastoralis officii curam deponere, ut quieti contemplationis liberius posset intendere. Quadam igitur vice egressus de monasterio suo, quasi jam minime reversurus, diebus paucis ad aliam quamdam sese contulit abbatiam, absolutionem prædicti regiminis magnopere expetens et exspectans. Quadam itaque nocte cum interesset vigiliis, vigilans cum aliis, et psallens, vidit in mentis excessus beatum Bernardum sibi apparentem. De cujus visione exhilaratus multum, cœpit ei obnixius supplicare, ut ipsum dignaretur ducere ad Dominum Jesum Christum, cujus felicissimam præsentiam nimio desiderabat ardore. Quem mox beatissimus Pater secum assumpsit, perductumque quo voluerat, præsentavit Domino Salvatori. Ad quem cum introductus fuisset, procidit ad pedes ejus, adorans et flagitans ut sui misereretur. Cui respondit Dominus : « Si volueris habere me misericordem, fac mihi ergo professionem. » Quo ille audito, libentissime annuit, et junctis manibus in manus illius se tradidit, profitens ac promittens obedire se illi usque ad mortem. Facta igitur professione, et **301** revelatione transacta, cum esset ad se reversus, vacillante animo turbabatur, nec pro certo sciebat quid sibi per illam visionem, aut promissionem innueretur. Suspicabatur tamen a suo de-

(61) Petro postea Juliaci priore.

siderio se esse fraudatum, et ejusdem professionis vinculo ita innodatum, ut pastoralis officii sarcinam, quam ægre tolerabat, jam absque divino nutu deponere non auderet. In crastinum vero cum altari assistens, sacrosanctum corpus in manibus haberet, medullitus cœpit Dominum exorare, ut beneplacitum suum super hoc ei dignaretur evidenter ostendere. Et ecce in ipsa perceptionis hora, facta est divinitus vox ad eum, dicens: « Quandiu vixeris, successorem habere non poteris. » Tali itaque responso certificatus, pedem a fuga cohibuit, et divino arbitrio proprium supponere studuit.

Hic itaque venerabilis Pater, in primordio conversionis ac juventutis suæ, cum magno dolore capitis frequentius urgeretur, magis tamen animo gravabatur quod spiritum in eo promptissimum ad ardua quæque virtutum, caro infirma pro voto subsequi non valebat. Quadam itaque Dominica cum solemnibus vigiliis interesset, sentiens se præfato incommodo solito amplius stimulatum, cogitavit exire de choro, et exire pausatum. Sed inspirante Deo recogitavit mox ut sibi vim faceret, et usque ad Primam diei sustineret. Prima vera transacta, quamvis doloris immensitas non cessaret, proposuit iterum usque ad missam tolerare majorem, ut sacram accipere posset communionem. Cumque jam communicaturus ad gratiam altaris accederet, et solitam veniam ibidem flexis genibus peteret, ecce repente de vertice ejus lapsa est quasi plumbea massa, quæ illi per medium frontis veniens, **302** et cadens in pavimentum, non parvam collisionem fecit. Ipse vero ejusdem molis concussionem atque ruinam apertissime sentiens, et nullam speciem videns, de tanta novitate miratus, vehementer obstupuit. Moxque percepta communione sacra, ab illa infirmitate eadem hora convaluit, et ita perfecte curatus est ut nullam deinceps molestiam ex ea sentiret. Hæc autem omnia quæ de memorato viro retulimus, ipso nobis secretius ibi indicante cognovimus.

CAPUT XXVII.

Balduinus miles, dominus de Guiza, homo facinorosus, Igniaci moritur in veste monastica; ac postea Petro Igniacensi abbati sæpe apparens, tandem ejus et monachorum precibus diu purgatus in cœlum recipitur.

Miles quidam, nomine Balduinus, dominus castri quod Guiza nuncupatur, in territorio Remensi, cum esset homo bellicosus et strenuus armis, post posito timore Dei, multa quotidie perpetrabat; rapinis, incendiis, cædibus, cæterisque similibus frequenter insistens. Hoc solummodo boni in eo esse videbatur, quod virum sanctissimum Petrum abbatem Igniaci, cum tota ipsius domo sinceriter diligens, magnifice honorabat multumque de ejus meritis confidebat. Neque vero id frustra, quemadmodum declaravit exitus rei. Nam dum adhuc esset in ætate virili, contigit eum lethali ægritudine pressum, ad extrema perduci. Proinde misit et vocavit ad se prædictum abbatem: qui concite **303** veniens, invenit hominem jam pene consumptum, et linguæ officio destitutum. Sed orante sancto abbate, indulta est protinus ægro, magno munere Dei, et loquendi facultas et gratia confitendi. Quo facto voluit incontinenti deserere mundum, et habitum religionis assumere. Sed prohibente conjuge sua, quæ corpus illius plusquam animam diligebat, dilatum est interim votum, donec illa de sospitate illius desperata penitus, tandem dedit assensum. Tunc ergo ductus est ad supradictam Igniaci domum, futurus ibidem monachus, si vixisset. Sed morte accelerante soluta est protinus anima ejus, ingemiscens ac pœnitens vehementer, quod tempus pœnitentiæ sine pœnitentia transegisset. Cumque defunctus esset, factæ sunt de eo revelationes multæ præfato abbati, cæterisque senioribus loci. Quas quia longum est enarrare, paucas e pluribus adnotare curavimus.

Eadem igitur nocte qua defunctus est, apparuit in visione cuidam viro religioso, quasi de lecto se erigens. Cui cum ille adminiculum ferre satageret, ait: « Non est mihi necesse, frater, ut teipsum fatiges. Sanctus namque Benedictus adjutor est mihi fortissimus; et ipse me mittit ad dominum Petrum abbatem vestrum, ut ab eo monachus fiam. » In ipsa nocte cum isdem venerabilis abbas pro eo sollicitus et anxius valde existeret, cœpit animo pertractare qualiter homini mortuo, tanta peccatorum mole gravato, succurrere posset. Hæc illo cogitante, subito astitit ei quidam, cujus vultum non agnoscebat, quem tamen fuisse angelum Domini existimat, respondens cogitationibus ejus, et dicens: « Magno adjutorio indiget. » Haud dubium vero quin de ipso mortuo diceret. **304** Et his dictis confestim evanuit. Accepto ergo divinitus hujusmodi responso, totus illico orationi incubuit, sanctorum altaria circumeundo, eorum suffragia pro salute defuncti medullitus implorando. Interea cœpit ei, quasi mœsto ei fatigato somnus obrepere. Cumque obductis palpebris, nec plene vigilans, nec plene dormiens sibi videretur, repente apparuit ei Satan minaciter fremens adversus eum, et dicens: » Quid? Balduinum auferes mihi? » Et cum hoc dixisset, insiliit in eum, coarctans et comprimens vehementer. Qui statim expergefactus ita se membris omnibus astrictum reperit, ut ea movere non posset. Sed verbum Dei non fuit alligatum. Dixit ergo vir Dei ad Satan: « Adjuro te, spiritus immunde, per sanguinem Jesu Christi, quem pro nobis miseris et peccatoribus fudit, et per gloriosam ejus Genitricem et Virginem Mariam, quatenus huic animæ confessæ et pœnitenti nocere non præsumas. » Et cum ista dixisset, reliquit eum diabolus et fugit. Ipse vero in sua relaxatione, defuncti liberationem intelligens, resumpta orandi constantia iterum magis ac magis precibus insistebat, Tanta namque in illa hora devotionis gratia perfusus est, tantamque de Dei miseratione fiduciam mente concepit, quantam in vita sua nunquam fue-

rat expertus. Unde non dubitavit suas suorumque fratrum supplicationes pro eodem mortuo divinitus exaudiri.

Tunc vero statuens in commune fratribus, orationes multas et diuturnas, ipse quoque per dies triginta pene quotidie sacrificium nostræ redemptionis pro ejus anima offerre curavit. Porro per totum tricenarium illud, vix aliqua dies præteriit, quin memorato abbati, seu dormienti **305** seu vigilanti isdem mortuus appareret; interdum etiam flexis genibus, et junctis manibus supplicans, ut pro se orare non desisteret. Contigit autem in ipso tempore, abbatem quemdam nigri ordinis monachorum, quem aliquando isdem miles graviter injuriaverat, domum Igniaci hospitandi gratia divertere. Quod videns supradictus abbas ejusdem loci, duxit eum ad supradicti mortui tumulum, obsecrans in Christi amore ut eum absolveret ab illa injuria, quam suadente diabolo in ipsum commiserat. Quod ubi factum est, ecce in ipsa nocte mortuus isdem prædicto abbati Igniaci gratulabundus apparuit; exhibens ei corpus suum purgatum et mundum a lepra qua sese ab olim contaminatum fuisse monstrabat. Præterea quoque apparebat in facie ejus immensi vulneris penitus obducta cicatrix, cujus sanitas recens deletum ostendebat esse piaculum, quod commisserat in abbatem. Post hæc autem in ipso die sancto Parasceves, jam inchoato circa horam nonam divino officio, cum isdem venerabilis abbas Igniaci indutus sacerdotalibus, juxta altare resideret, apparuerunt ei duo juvenes præclaris vultibus et vestibus sericis renitentes, qui eumdem militem dextra lævaque incedentes usque ad altare deduxerunt : et transeuntes etiam coram abbate, dixerunt : « Ecce dominus Balduinus. Erat autem ipse defunctus nigris indumentis, sed tamen bonis et decoris amictus, quæ quasi de ysembruno esse videbatur. » Quod videns venerabilis abbas, lætatus est valde, nimirum intelligens in vestibus nigris pœnitentiæ signum, et in repræsentatione ipsius ad altare, certum reconciliationis indicium. Jam vero deinceps mortuo non apparente, **306** factus est abbas in hoc etiam certior de illius absolutione. Hæc ab eodem Dei famulo multis prius a nobis precibus flagitato seriatim extorsimus : cujus assertioni decredere omni religioni detrahere est.

CAPUT XXVIII.

De lue quæ Domus Dei monasterium depopulata est; et de Franconis abbatis, ac Bernardi monachi felici ad superos transitu.

In abbatia Domus Dei, quæ una est de filiabus Claræ vallis, facta est in isto anno mortalitas magna, ita ut infra triginta et quinque dies non minoris numeri fratres de medio tollerentur, et una die interdum quatuor aut quinque sepelirentur. Tanta vero alacritate et desiderio, ad mortem, imo ad portum mortis et vitæ januam ferebantur, ut et morientes viventibus condolerent et viventes morientibus inviderent. Inter quos subtractus est venerabilis et A sanctæ memoriæ Franco abbas ejus loci, qui die sancto Parasceves Christo Domino felicem animam reddidit. Ad cujus etiam tumulum jam de vicinis partibus populi catervatim undique confluunt, propter sanitates et beneficia multa quæ se ibidem a Domino consequi sentiunt. Quarto autem postea die, hoc est secunda feria paschalis hebdomadæ, defunctus est ibi monachus ætate quidem juvenis, sed religionis maturitate provectus; de quo etiam asserunt quod florem virginitatis usque ad mortem Domino largiente servaverit. Hic vero spe mirabili confortatus, ita **307** cupiebat dissolvi et cum Christo esse, ut nil timere videretur, nisi adhuc a morte differri, et in corpore remanere multumque doleret, si aliquis B ei commeatum vel promitteret vel optaret. In ipsa vero die migrationis suæ apparuit ei beatus Bernardus cum supradicto abbate F. qui dixit ad eum : Frater Bernarde (sic enim juvenis vocabatur), ecce adduco tibi sanctum Patrem nostrum Bernardum, ut te in manibus illius reddam. Beatus vero Pater clementi dextera suscipiens eum ait illi : « Hodie mecum eris in paradiso. » Et his dictis evanuerunt. Tunc monachus ille quæ viderat et audierat fratribus indicavit, atque subjunxit; « Si usque in crastinum vixero non sum vera locutus. Quod si hodie migravero, fidem faciat dictis ipsa migratio. » Defunctus est itaque frater in ipsa die, ut perficerentur in eo omnia quæ dicta fuerant illi a sancto Patre.

C CAPUT XXIX.

Mira quædam de Gerardo de Farfa admirandæ pietatis et sanctitatis eximiæ sene, cui morti proximo apparuit S. Bernardus; qui etiam questus est post mortem quod præpropere et adhuc spirans fuisset sepultus.

Dilectus a Deo et hominibus Gerardus de Farfa, cujus memoria in benedictione est quemque pro sua singulari puritate et sanctimonia beatus Bernardus singulari gratia præ cæteris honorabat, mirabilis atque amabilis nimis omnibus apparebat. Qui dum adhuc esset monachus in Farfa, quæ est Tusciæ **308** nobilis abbatia, revelante Domino vidit in spiritu se transpositum in Claravalle, idque gerentem officii, ut cum duobus bacinis singulas officinas D circuiens, fratrum manibus abluendis aquam infunderet. In quo nimirum designatum fuisse rei exitus docuit, quod ipse futurus esset qui fratrum illorum excessus quotidiana, imo pene continua oculorum inundatione ac si duobus infusoriis ablueret. Sic enim devotio pietatis in Christi desiderio pectus illud impleverat ut quasi duo fontes pupillæ ejus quæ tacere non poterant, fere ubique, præsertim in celebratione divini mysterii magno lacrymarum profluvio faciem illius madidarent. Habebat autem gratiam singularem tam apud Deum quam apud homines, quam universi mirabantur et intuebantur vultum ejus tanquam vultum angeli stantis inter illos, atque dicebant : *Hic est fratrum amator et populi Israel; hic est, qui multum orat pro populo, et, universa sancta civitate* (*II Mach.* xv, 14).

Huc autem Deus multas consolationes in abscondito faciebat; ipse autem, utpote verecundus et humilis, virtutes suas latere malebat, et nullus ei super hujusmodi percunctatione, propter sanctitatis illius reverentiam, molestus fieri audebat, et cum esset nimium corpore debilis, utpote jam fere nonagenarius, quotidie, tamen infatigabilis animi fervore juvenescere videbatur, ita ut vix ægritudine compellente posset in infirmitorio detineri, vix posset etiam a labore messium retineri. Qui dum aliquando gravissima valetudine pressus, in quadam secretiori domuncula lecto decumberet, nocte quadam contigit exstingui lampadem quæ ibi ardebat. Quo viso, frater quidam qui ei tunc temporis ministrabat, surrexit **309** et abiit reaccendere illam. Cumque repcrisset clausas undique officinas sine igne, reversus est tristis; et firmato ostio cellulæ, iterum recubans obdormivit. Profunda vero nocte cum sanctus ille vir ad necessaria surgere vellet, assurrexit frater dolens quod ei luminare deesset. Respiciens autem ad fornaculam præsentem, in qua per octo dies antea focus non fuerat, vidit ibidem prunarum ardentium non parvam congeriam : accensaque ex eis lampade, cum statim ad eamdem fornaculam oculos verteret, non modo prunas illas non reperit sed ne ullum quidem in ea caliditatis vestigium deprehendere potuit.

Novitius autem quidam, nomine Julianus, honestæ vitæ sacerdos ac religiosus qui de ordine regularium clericorum Claræualli sese contulerat, vidit aliquando spiritum immundum instar hædi pervagantem in choro. Qui cum venisset coram eo, aliquandiu substituit, et cœpit eum rictu patulo subsannare, obscenum caput contra illum exagitando, et dentes ad invicem minutissime concutiendo. Cumque recessisset ab eo, venit et stetit ante hominem Dei Gerardum, et cœpit eum similiter petuleum animal pudendis gestibus irridere, a quo magis irrisum atque exsufflatum, illico tanquam fumus evanuit, et ultra eum novitius ille non vidit. Qui mox accepta colloquendi licentia percunctatus est eum utrum in choro aliquid in illa tali hora conspexisset. Confessus est autem ei senior se vidisse phantasticum hædum, qui ludens motibus et se et illum pariter subsannaret. Quod audiens novitius ille, miratus est valde, ac per hoc intellexit quod multa hujusmodi cerneret quamvis pauca inde referret.

310 Huic autem viro jam posito in extremis beatus Bernardus angelico vultu et vestibus albis decoratus apparuit, in ea tamen consistentia et habitudine corporis, qua ante obitum fuit, Quem cum ille inspiceret ad se ingredientem, et veteranos ac venerandos artus baculo sustentantem manu ac voce qua poterat suis servientibus innuit, ut sancto venienti assurgerent, et locum sedendi citius præpararent. Illis vero mirantibus ac quærentibus de quonam sancto ille loqueretur premente se ægritudine non poterat respondere. Postmodum vero recepta virtute loquendi, cum idipsum denuo sciscitarentur, confessus est se vidisse beatum Bernardum blando ipsum alloquio consolantem. Qui cum benedixisset eum, benedixit etiam totam domum, subjungens hæc eadem verba, et dicens : « Hæc est domus mea quam ædificavi. Dominus custodiat eam in æternum et in sæculum sæculi. » Cum vir ille sanctus in Domino quievisset, aliquanto postea tempore elapso apparuit in visione cuidam religioso converso, nomine Laurentio, lætus atque præclarus, et pretiosis vestibus decenter ornatus, indicans quia per Dei gratiam gaudium sempiternum obtineret et gloriam. Fratri autem solo tenus supplicanti ut ejus benedictionem atque suffragia mereretur, benedixit atque ita respondit : « Ego orare non cesso non modo pro te, verum etiam pro ipsius universitate Ecclesiæ. De hoc tamen conqueror aliquantum, quod fratres adhuc viventem et spirantem me præ nimia festinatione sepelierunt. »

CAPUT XXX.

311 *De Laurentio converso Clarevallensi, qui S. Bernardi ope multis subductus periculis, decem bubalos in Claramvallem ex Italia perduxit.*

Igitur quod de prædicto fratre Laurentio mentio incidit, referendum existimo aliquid quod de illo cognovi. Erat ergo vir ille (quod omnes agnovimus) homo spiritualis, orationi atque compunctioni mirabili pertinacia semper insistens, ita ut per plurimos annos cum sanctorum confessorum Bernardi atque Malachiæ corpora in secretario die noctuque servaret, vix unquam aliqua hora posset ibidem aliter inveniri, nisi semper orationi incumbens et diuturnis fletibus pavimentum aspergens, porro vir iste in primordio conversionis cum multis tentationibus vexaretur, nocte aliqua finitis Matutinis erat in quodam domicilio solus : et ecce spiritus immundus mugiens et plangens discursu gyrovago circa eum rotabatur. Ipse vero imposito fronti suæ signaculo sanctæ crucis, quisnam esset interrogavit. Respondit autem dæmon : « Ego sum qui tentavi et flagellavi Job. » Quod audiens frater, cum adhuc novitius esset, timuit a facie dæmonis, et fugit, et eum ulterius non audivit. Post transitum autem Beati Bernardi, contigit ut isdem frater a venerabili Philippo Clarevallensi priore ad regem Siciliæ Rogerium mitteretur pro negotio ipsius Ecclesiæ. Qui cum Romam fuisset ingressus, comperto quod idem rex nuperrime mortuus esset, consternatus animo est, quid facere deberet prorsus ignorabat. Conversus ergo ad orationem **312** cum gemitu et lacrymis beatum Bernardum invocabat, dicens : « Pater mi, currus Israel et auriga ejus, ut quid dereliquisti nos ? Heu me ! Pater sancte, quid dicam, vel quid faciam ego pauperculus et misellus, et ego omni solatio destitutus ? Te vivente, teque jubente securus procedebam longius sæpe ad exteras nationes, et ubique recipiebar ob gratiam tui, cum gratia multa; deferens nimirum salutationes et litteras tuas, quasi reges et præsules, cum cæteris omnibus, tanquam cœlitus missam benedictionem suscipiebant, et eu-

logiis tuis sese nobilitari nobiliores quique gaudebant. Nunc autem te defuncto, defuncta est tecum pariter et gratia mea : nec erit jam qui peregrino et inopi manum adjutorii porrigat : et ecce mortuus est rex qui te sinceriter amabat ; surrexitque pro eo puer filius ejus, qui forsitan te ignorat. Quem adhuc tam longe remotum si adire voluero, et repulsam ab eo pati contigerit, et opera et impensa perdita erit. Si vero incontinenti revertens, negotium intentatum relinquero, torporis et insipientiæ argui pertimesco. Porrige, precor, auxilium, præbe consilium indigenti, et ne despicias gemitum servuli miserandi.

Eadem itaque nocte apparuit ei isdem beatissimus Pater, et magnifice consolatus est, dicens : « Quid tibi visum est, frater, ita de Dei misericordia **B** et mea ipsius interventione diffidere ? Quando enim vel ubi sensisti defuisse tibi adminiculum meum in necessitatibus tuis ? An forte impotentiorem modo me autumas quam olim in sæculo fuerim, qui jam introductus sum in potentias Domini ? Vade ergo securus, quia prospera cuncta evenient, et in hoc ipso scies quod ego ipse te miserim. » Hæc et alia plura **313** sancto loquente, frater ipse præ nimio pietatis ardore totus in anima liquescebat ; et corde ejus immensam parturiente lætitiam, foris quoque devotionis lacrymæ erumpebant. Cumque evigilasset madentibus oculis atque maxillis, etiam pulvillum in quo caput reclinaret eodem lacrymarum profluvio undique perfusum esse cognovit. Summo igi- **C** tur mane iter arripiens, cum de urbe fuisset egressus reperit cuneum institorum mercimonii gratia Siciliam adeuntium. Qui cognoscentes eum esse de Claravalle, mox in suo conductu atque convictu gratanti animo receperunt , et quæque necessaria gratis quotidie ministrarunt. Tandem ingressus ad regem Siciliæ, invenit gratiam magnam in oculis ejus ; et non solum de negotio pro quo fuerat ad Patrem destinatus, prosperum eventum obtinuit, verum etiam rex pro ejusdem patris sui anima apertis thesauris suis, ad ædificationem novæ basilicæ Clarevallensis non modicam auri summam per eumdem fratrem magna devotione transmisit. Reversus itaque Romam prædictus frater, talem ni- **D** hilominus ibidem gratiam reperit, ut de donariis cardinalium, aliorumque Romanorum alterata consuetudine plurimam acciperet benedictionem, ita ut etiam largientibus illis, ex eadem urbe usque ad decem bubalos educeret, et usque ad domum Clarævallis non sine ingenti omnium stupore perduceret. Quis enim satis mirari sufficiat, quod homo debilis ac veteranus cum duobus puerulis tantum, tantæ enormitatis ac ferocitatis animantia, quæ etiam boves dupla aut tripla corpulentia et fortitudine superant, per tanta locorum discrimina, per tanta prædonum latronumque molimina a Roma **314** usque ad Claramvallem minare potuerit, præsertim cum id genus animalium citra Alpes, ut asserunt, in toto Occidente hactenus visum non fue- **A** rit ? Vix enim vel una die malignantium occursus ac violentias poterat declinare ; quæ tamen omnia pertransivit indemnis, Deo et sancto Patre Bernardo fidelem famulum ubique tutante.

Factum est autem ut transire cogeretur per quoddam municipium, cujus principatum latronum principes obtinebant, et quorum fauces immunis evadere nemo poterat, nisi qui forte viribus prævalebat. Mane vero jam rutilante aurora, cum de aliquo prato in quo cum animalibus pernoctarat egrederetur, rogabat attentius Deum sanctumque Bernardum, ut ab imminenti periculo erueretur. Et ecce apparuerunt ei procul quasi duo viri obviam venientes, et singulos cereos accensos in manibus præferentes : qui paulatim veniendo cum jam pene **B** ad illum pervenissent, subito ab ejus oculis evanuerunt, multamque fiduciam evadendi Dei famulo contulerunt. Ingressus itaque illum diaboli nidum illico sistitur, atque ad prædam diripiendam undique curritur. Super venientes autem eadem hora quidam venerabiles viri, cum eum Claravallensem esse cognoscerent, de manibus irruentium liberarunt, et cum suis omnibus abire fecerunt. Tandem vero perveniens ad Claramvallem, mirantibus universis novi generis bestias intulit, quæ multiplicatis fœtibus quotidie propagantur, atque ex eo loco per multas jam, provincias dilatantur.

315 CAPUT XXXI.

C *De quodam monacho mortuo in Burlancurte, revelatur viro sancto, illum sanctorum Joannis et Pauli martyrum meritis coæquari.*

Religiosus quidam frater de Burlancurte, nomine Gerardus, elephantinum morbum incurrens, et multo tempore seorsum ab aliis degens, ita flagellum Patris æquanimiter tolerabat, ita semper in gratiarum actione perseverabat, ut in ejus prædicabili patientia cæteri mirifice delectati atque ædificati Deum glorificarent, et eum quasi martyrem reputarent. Tandem felici agone peracto, dolorem pariter et mortem evasit, et cum beato Lazaro in sinu Abrahæ recipi meruit. Eadem igitur nocte, **D** dum funus in ecclesia servaretur, fratribus circa ipsum solito more psallentibus, uni ex eis viro sanctissimo, et abbatis administratione longo tempore functo, facta est revelatio talis : videbat in mentis excessu ; et ecce tres personæ venerabiles, in multa gloria circa defuncti corpus apparuerunt. Quarum una cum corpus ipsum virga flagellasset, egressa est ex eo columba, avolans, et petens superiora. Tunc una ex eisdem personis dixit : « Quasi columba petit supernos fontes. » Secunda vero subjunxit : « Absque impedimento penetrat cœlos. » Tertia nihilominus ait : Meritis sanctorum Joannis et Pauli coæquatur. » Quod ubi dixerunt, protinus ab oculis intuentis evanuerunt. Cognovit ergo vir sanctus quod magni meriti esset anima illa, quæ tantis martyribus fuerat in meritis sociata.

316 CAPUT XXXII.

Vir quidam pius in Meldensi territorio mortuus repertus est, super genua sua et super lævæ manus articulos unda humo perstans, dexteram vero quasi tundendo pectori applicatam tenens.

In territorio Meldis, vico qui Betunbasocas dicitur, ante hoc ferme septennium defunctus est quidam famulus Christi, rebus quidem transitoriis pauper, sed virtutibus dives qui, licet habitu sæculari indueretur, vitam monachicam opere sectabatur. Iste dum adhuc esset in ætate viridiori, amicis adhortantibus, uxoria compede passus est se arctari. Compare autem celeriter de medio facta, digamiam inire minime acquievit, sed virtuti continentiæ membra deinceps usque ad senectam et senium dedicavit. Erat ergo jejuniis et obsecrationibus die ac nocte Domino serviens, cæterisque divinis obsequiis jugiter insistens. Habebat autem in consuetudine, per decennium fere ante obitum suum, singulis diebus Dominicis communicare. Ecclesiam vero quamvis a sua ipsius mansione longe remotam, frequentius adire non desistebat; multumque temporis et laboris in hoc opere expendebat; utpote senex atque decrepitus, quem tribus pedibus incedere oportebat. Quadam vero Dominica cum ad ecclesiam multo gravamine veniens, sacrosancta mysteria solito percepisset, viribus corporis cœpit repente destitui, ita ut ad suum tugurium repedare non posset. Proinde divertens in domicilium viri cujusdam in proximo commorantis, per totam diem illam lecto decumbens, **317** graviter ægrotavit, et nocte sequenti vocante se Domino in pace quievit. Facto itaque mane cum ingrederentur ad eum visitandum, invenerunt illum in oratione positum, ibique defunctum hoc modo. Egressus siquidem de grabato, et carens operimento, præter femoralia tantum super genua sua et super lævæ manus articulos nuda humo perstabat; dextram vero superius quasi tundendo pectori applicatam tenebat. Porro corpusculum erectum atque immobile stabat, et resupinato capite facies in cœlum respiciebat. Ita ergo cadaver exstinctum divina virtute subsistens, et viventi magis quam mortuo simulans, satis evidenter post obitum indicabat quid ante occubitum facere consueverat. Accurrunt undique populi festinantes, videre tam pium tamque cœleste miraculum: quod non magis utique in corpore mortuo, quam in ipso homine vivente, vel potius moriente constat esse mirandum. Quid enim mirabilius est, mortalem hominem orando et stando mortem irruentem excipere, et a statione sua moriendo non corruere, an corpus exanimatum pos mortem non occumbere? Utrumque profecto mirabile, utrumque divinæ virtutis et gratiæ est. Quis enim alius præter te, Domine, facere prævaleret, ut servus tuus moriens, invicta orandi constantia animatus, et ipso mortis articulo de cubili suo surgeret; et contra mortis impetum, quasi contra flu minis aut fulminis ictum, flexis genibus et erecto
A corpore staret, stans et orans animam traderet, insuper et gleba cadaveris exanimati (quod a cadendo dicitur) in terra non caderet? Vere tua sunt opera, tua sunt ista miracula, Domine Jesu, qui pauperes amas, et personam ullius non accipis: sed **318** in omni gente, in omni conditione et professione, quicunque te timet et operatur justitiam, acceptus est tibi (*Act.* x.). Videntes itaque talia cuncti, qui ejus honestissimam conversationem antea noverant, immensas Domino grates retulerunt; et cognoscentes quod vere servus Dei esset, cum magna devotione et reverentia sanctissimum corpus ejus honorifice sepelierunt.

CAPUT XXXIII.

B *Monachus ordinis Cisterciensis, orationi maxime et lectioni intendere solitus, videt primum S. Joannem evangelistam, tum beatissimam Dei genitricem virginem Mariam, et denique Christum ipsum Dominum sibi animam agenti occurrentes.*

In quodam Cisterciensis ordinis monasterio quidam honestæ conversationis monachus habitabat, qui dum esset in omnis religionis suæ observantia fervens atque devotus, maxime orationi atque lectioni erat intentus, ita ut semper ad legendum ubicunque poterat, mirabili dulcedine traheretur; et fructum devotionis magis quam devotionem inquirens, ita in ea sicut in omnibus divitiis delectaretur. Appropinquante autem hora vocationis suæ cum graviter ægrotaret, et oleo infirmorum jam
C inunctus esset, rogavit ut corpus ejus in præsenti lavaretur, et vestimentis in quibus sepeliendus erat indueretur. Fratribus vero causantibus novitatem, et facere differentibus, cum in sua petitione persisteret, tandem quod volebat obtinuit. Quo facto, circumstantibus **319** ait: « Revertimini unusquisque ad officia vestra, quia modo moriturus non sum, sed die sequenti post prandium servitorum. In crastinum ergo eadem qua prædixerat hora cum jam ultimum spiritum traheret, convenerunt undique fratres ad muniendum exitum ejus. Tunc ille divino Spiritu illuminatus exhilarata facie dixit: « En modo ingreditur beatus Joannes evangelista. » Et cum paululum reticuisset, iterum dixit: « Ecce
D nunc venit sancta Dei genitrix Maria. » Et post modicum intervallum denuo dixit: « Eia, fratres, ecce jam venit Dominus Jesus Christus. » Et cum hoc dixisset, illico cantare cœpit et imponere antiphonam illam dicens, *Subvenite*. Ac ita cantando spiritum reddidit.

CAPUT XXXIV.

Fratri cuidam cum morte luctanti apparet dæmon simiæ specie, ei illudentis, et panni frustum subinde lambentis, quod ille absque superioris licentia, detrito suo scapulari assuerat.

Quidam alius monachus cum ad horam ultimam devenisset, jamque loquendi officium amisisset, vidit immundum spiritum instar simiæ, sedentem in pertica, juxta parietem posita; ubi scapulare illius dependebat. Porro in ipso scapulari veteri et

dirupto, isdem frater modicam panni scissuram sine licentia nuper assuerat : quam ille spiritus impurus suaviter attrectans, et sæpe deosculans, etiam lingua lingebat, et manu palpabat. Quod cum ille videret, ingemuit; et quia jam loquelam amiserat, protensione indicis indicando, **320** verbisque semirutis ac dimidiatis balbutiendo, quomodo poterat innuebat, ut derisorem pessimum amoverent. Illis vero mirantibus et diu percunctantibus quid diceret, aut quid intenderet, divina tandem miseratione recepit officium linguæ, et ait : « Nunquid non videtis illum dæmonem obscenum, sedentem in nostro scapulari, et ore spurcissimo lambentem pitatium illud, quod nuper in eo sine licentia consuere præsumpsi? Expellite ergo sceleratum, et tollite de indumento pitatium, ne mihi in finem calumniosus et impius iste derisor insultet. » Cumque omnes intente respicerent, et spiritum nequam quem ille conspicabatur, videre non possent, amoverunt scapulare de loco, et protinus abiit pessimus exprobator. Frater vero accepta pœnitentia rursus obmutuit, atque post paululum in bona confessione decessit.

CAPUT XXXV.

Monachus præ febrium æstu cucullam exutus, indutus est scapulare : quo in habitu cum esset mortuus, ejus animæ occlusa est paradisi janua, donec illa corpori suo reddita et cucullam poposcit, et pro ea abjecta pœnitentiam sibi injunctam accepit.

Frater quidam ægrotabat ad mortem, qui dum magnis febrium æstibus ureretur, ad revelationem ardoris exuta cuculla indutus est scapulari, et ita manendo spiritum exhalavit. Cumque post mortem duceretur usque ad introitum paradisi, clausere portarii portam, ipsumque exclusere, dicentes : **321** Nunquid iste sine cuculla recipiendus erit in ordine vel requie monachorum? Repulsus itaque remanebat foris, pavibundus et trepidans, metuens nimirum damnationis audire et subire sententiam. Cumque ductores ejus pro illo rogarent, dicentes eum, excepto sermone hoc, virum exstitisse probabilem et sine querela inter alios conversantem, jussus est ad humana redirè, acceptaque venia cum cuculla protinus remeare. Reversus vero ad corpus, cuncta quæ viderat indicavit, induensque cucullam, et accipiens pœnitentiam, in pace migravit. Constat ergo monachicum habitum, in quo et forma crucis exprimitur, si vita monachi teneatur, magnum mysterium continere.

CAPUT XXXVI.

De Abraham abbate Prateæ in Biturigibus, qui adhuc juvenis edoctus est nihil quidquam, ne minimum quidem absque licentia usurpare : Judæos ex fetore discrevit, atque, ob angelicam animi et corporis puritatem, ab ipsa Dei genitrice virgine Maria stupendis benevolentiæ argumentis cohonestatus est.

Piissimæ recordationis Abraham, Prateæ quondam abbas, qui, sicut aiunt, virginitatis florem largiente Christo servavit usque ad mortem, homo sanctissimus, ac singulari mansuetudine præditus fuit, jugumque Domini ab adolescentia usque ad finem vitæ portavit. Qui dum adhuc esset ætate pariter et religione novellus, modicam panni noviscissuram ad resarciendam **322** vestem in grabatulo suo sine licentia secrete recondidit. Sed cum eam post paululum requisisset, et reversato undique stratu minime reperisset, miratus abscessit, et remordente conscientia, furtivam rapinulam privata confessione quantocius delere curavit. Post modicum vero temporis, cum solus in coquina scutellas ablueret, ecce panniculus ille subito per aerem lapsus, et velut aliquo portante injectus est manibus ejus. Quem cum certissime recognosceret, et porrectis quaquaversum obtutibus, neminem neque sursum, neque deorsum aspiceret, manifeste comperit ab immundo spiritu furatum fuisse, sed post confessionem retineri non potuisse. Quin etiam animadvertit quam cavendum quamque timendum sit ab ejusmodi proprietatibus quamvis minimis, eis qui puram atque perfectam paupertatis professi sunt vitam cum etiam quædam sanctimonialis, ut legitur propter exiguum sericum filum, quod sine licentia lectulo suo reposuerat, diaboli persenserit in morte calumniam.

Hic itaque vir bonus et pius, propter eximiam corporis et animi puritatem, multas a Domino atque sanctis ejus, præcipue vero a beatissima Dei genitrice recipere solitus erat consolationes, ita ut eadem sanctissima Regina aliquando apparens in visione, nonnulla sibi ventura signaret, post dulcissima piissimæ visitationis alloquia, pudicissimum sui oris osculum castis ejusdem labris stupenda dignatione imprimeret.

Quadam vero nocte videbatur sibi cum perfidis Judæis de Christiana religione disputando confligere. Cumque diutius altercassent, subito tantus fetor ex eisdem **323** reprobis hominibus exhalans, nares ejus infecit, ut præ acerbitate teterrimi odoris evigilaret. Excusso autem somno, per plurimos postea dies sensit eamdem putoris immunditiam vigilando, quam antea senserat dormiendo. Non solum autem, verum etiam quoties Judæos alloqui, vel videre de proximo, quoties domos eorum introire, vel ante eas transire causa poscebat toties eamdem pessimam exhalationem sentire solebat. Porro ista quæ de memorato viro retulimus, ipso nobis secretius indicante, cognovimus.

CAPUT XXXVII.

Monachus Fontenetensis in ultimo morbo mira quædam videt et obitum suum prædicit, et divino splendore illustratur.

Apud Fontenetum, quod est Cisterciensis ordinis nobile monasterium, quidam eximiæ conversationis monachus in extremis agonizabat. Quodam vero die solemni, cum ad missam matutinalem omnes qui surgere poterant infirmi processissent, repente apparuit ei quædam persona splendido vultu et habitu reverenda : quæ accedens ad lectulum cujusdam al-

terius infirmi, adhortabatur eum plurimis verbis ut sequeretur se, introducendus ab ea in locum serenissimum, totius amœnitatis et gaudii plenum. Verum ægroto faciem obnubilante, et tardum tepidumque responsum ad ista reddente, sanctus ille contempsit et pertransiit. Accedensque ad monachum supradictum, **324** sermonem eumdem proposuit. Ille vero gratanter assurgens atque ex omnibus medullis gratias agens, cum eum incontinenti subsequi vellet, nuntius ille cœlestis dedit ei mandatum ut interim ita maneret, indicans etiam tempus et horam quo ad ipsum in proximo remearet. Cum ergo sanctus ille disparuisset, curavit isdem infirmus innotescere fratribus cuncta quæ viderat. Instante autem vespera, vocatis ad se servitoribus suis ait : « Præparate quæ mihi ad sepulturam necessaria sunt, quoniam in ista nocte migraturus sum. Verumtamen nolite circa me vigilare, neque solliciti sitis, quia ego vocabo vos opportune, cum tempus advenerit. » Profunda itaque nocte pausantibus universis, cœpit ille clamare, dicens : « Surgite et pulsate quantocius tabulam, quia jam tempus meum impletum est. » Contigit autem omnes illa hora infirmitorii exstinctas esse lucernas. Surgentes itaque fratres viderunt subito circa morientem, cum luna minime splenderet, tanti luminis splendorem, totam domum clarificantem, ut etiam in libro legere possent. Tandiu vero lux illa duravit, donec in multa mora lampades succensæ essent, ita ut etiam plurimi de conventu qui priores advenerant, eam præsentem adhuc invenirent. Fratres vero videntes et audientes cuncta quæ acciderant, exhilarati et consolati valde, gratias Domino retulerunt, atque cum ingenti devotione sancti viri exsequias celebrarunt. Porro ille alius æger qui invitanti se nuntio cœlesti libenter acquiescere noluit, multo tempore post in ipso langore permansit, et usque ad mortem, de lectulo in quem descenderat non ascendit.

Hanc autem memorati fratris consummationem, sicut **325** eam a venerabili Hugone Flaviniacensi, quondam ejusdem Fonteneti priore audivi, fideli narratione perstrinxi. Et quoniam de eodem viro mentio incidit, placuit huic loco inserere quiddam, quod venerabilis Willelmus de Spiriaco, sancti Bernardi nepos et monachus prædicti cœnobii, nobis de eodem notificavit.

CAPUT XXXVIII.

Hugo prior Fontenetensis, magnæ religionis doctrinæque vir, ipso sancti Augustini festo die, prout optaverat sancte moritur, ejusque felix anima, occurrente cum cœlitibus aliis sancto Augustino, in cœlum deducitur.

Erat igitur iste præfatus Hugo vir sapiens et bene morigeratus, religione fervens, virtutum gratia pollens, litterarum scientia præminens, qui dum esset omnium divinorum eloquiorum assiduus investigator, præcipue tamen librorum sancti Augustini erat ardentissimus amator, ita ut eumdem sanctum, miro A affectu excoleret, et propter specialem quam circa illum habebat devotionem, in ejus festivitate, ut sæpius fatebatur, mori desideraret. Verum divina clementia, quæ pia sanctorum vota et aspirando prævenit et adjuvando prosequitur, hunc famulum suum desiderii sui compotem fecit, quia in ipsa beati Augustini festivitate, sicut præoptaverat, tam feliciter quam fideliter e mundo migravit. Facta est autem in ipsa nocte hujusmodi revelatio cuidam ipsius monasterii monacho religioso. Vidit enim processionem candidatorum de cœlo **326** venientium ecclesiam introire, et circa corpus quod ibidem more solito servabatur, assistere. Porro unus ex illis statura procerus, vultu et veste gloriosus atque præfulgidus, accessit ad monachum illum, et cœpit cum B eo loqui. Ille vero percunctabatur ab eo qui essent, et cujus rei gratia advenissent. Cui sanctus ita respondit : « Isti quos vides, angeli Dei sunt, et alii sancti. Ego vero Augustinus episcopus Hipponensis. Nostri quoque adventus est causa, ut animam hujus fratris deducamus ad sidera nobiscum. » Expleta autem revelatione lætatus est videns, et glorificavit Deum, ipsumque præsulem benedictum, intelligens nimirum ac sciens quia vere honorabilis et gloriosus apparet in conspectu Dei, ille sacerdos magnus, ille doctorum Ecclesiæ doctor illustris, et excelsus in verbo gloriæ Augustinus, qui devotum sibi famulum, in die festivitatis ejus assumptum, sicut in vita fovere non desiit, ita in morte succurrere et C secum ad gloriam perducere non tardavit.

CAPUT XXXIX.

Pii sacerdotis, in Albæripæ monasterio novitii felix obitus, cœlestibus aliquot oraculis commendatur.

Sacerdos quidam venerabilis, et vitæ honestate insignis, cum esset homo castus, et sobrius, et timoratus, operibusque pietatis semper intentus; majoris tamen puritatis obtinendæ gratia domui Albæripæ se reddidit, multumque desiderabat, suscepto habitu, fratrum collegio sociari. Verum ejusdem monasterii abbas, **327** sciens eum virum justum atque perfectum, cum esset valde necessarius cuidam sanctimonialium feminarum monasterio, in illa D vicinia constituto, quibus ipse fideliter ministrando etiam divina mysteria celebrabat, dilata ejus susceptione, multis precibus, licet invitum, in ipso officio detinebat. Qui dum se molestia corporis quamdam vice gravari conspiceret, prædictum Albæripæ monasterium festinanter expetiit, susceptusque ad probationem, infra dies paucos Domino vocante migravit. Et dum in extremis laboraret duobus religiosis ejusdem loci fratribus ostensa est una eademque revelatio talis in ipsa nocte, uno illorum de altero funditus ignorante.

Viderunt ergo beatorum spirituum turmam immenso jubare coruscantem, et dulci melodia suaviter concinentem, de cœlo descendere, atque per ampliorem frontis illius ecclesiæ fenestram intrare. Qui venientes in chorum monachorum,

defuncti corporis quod ibi jacere videbatur, animam Domino solemni officio commendabant, et divinæ præconia laudis usque ad cœlum canoris vocibus attollebant. Cum igitur prædicti monachi hujusmodi visionem cernerent, pulsata est tabula pro illo novitio moriente, jamjamque flatum ultimum emittente. Surrexerunt itaque fratres, ut fratris exitum suis orationibus communirent. Facta autem commendatione, et posito in ecclesia corpore, unus ex duobus qui supradictam revelationem acceperant, affectus magna devotione, remansit ad vigilias cum aliis quibusdam, qui ad ipsum fuerant deputati; alter vero in dormitorium rediens, ac sese recollocans iterum obdormivit. Et ecce quædam persona reverentissima apparuit **328** illi, minaciter arguens somnolentum, et dicens: « Usquequo dormies, piger? En sancti angeli de cœlo venientes circa defunctum fratrem excubias observant, nec non et socius tuus cum aliis vigilando et psallendo, funeri assistit; et tu miser in lectulo tuo stertis, atque inerti sopore deprimeris. » Tunc ille exterritus a voce exprobrantis et increpantis, evigilavit, et exsiliens de lecto, citius in oratorium venit, et psallentibus circa defunctum celeriter se adjunxit.

In crastinum autem cum utramque visionem abbati retulisset, mirabantur uterque quinam poterat esse socius ille, qui dictus fuerat cum aliis vigilare. Post modicum vero cum ille alius frater visionem quam viderat revelasset, cognoverunt quia ipse fuerat, qui socii nomine fuerat designatus; pro eo scilicet quod ad intuendam fratris illius glorificationem, cum altero fuisset admissus; ut in ore duorum testium staret, et credibile fieret istiusmodi verbum.

CAPUT XL.

In monasterio Fontis Mauriniaci, diœcesis Bituricensis, Robertus monachus, de beata morte quam quinto post die obiturus erat, divinitus præmonetur.

In domo Fontis Mauriniaci, frater quidam habitabat, nomine Robertus, qui illuc a Claravalle fuerat missus. Hic itaque vidit in visione Dominum Jesum Christum, et beatissimam ejus Genitricem, cum beato Bernardo abbate stantes in quodam horto **329** deliciarum; cujus amœnitatis et gloriæ tanta erat immensitas, ut locutione explicari non valeat. Ipse vero eminus stabat, et respectum divinæ miserationis medullitus flagitabat. Tunc piissima mater ait ad filium suum: « Domine fili, quid facturus es de isto paupere tuo? » Et Dominus ad eam: « Quidquid tibi placuerit, mater. » At illa respondit: « Volo igitur ut mittas eum in requiem tuam. » Dixit autem Dominus ad eam: « Fiat ei sicut vis. » Respondit ei beatissima Virgo: « Et quando fiet istud? » Dicit ad eam Dominus: « Quinta die veniat, et salvetur. » Transacta itaque visione, frater ille, quæ viderat et audierat, cæteris indicavit; et ingravescente ægritudine quam antea tolerabat,

A quinta die, juxta sermonem Domini, migravit a corpore, et intravit in requiem quam optabat. Huic autem fratres testimonium perhibebant quod homo religiosus et filius pacis erat, et quia dignus existimabatur, que in gaudium Domini esset introducendus.

CAPUT XLI.

Margareta Audomarensis, eximiæ formæ puella, ut nuptias vitaret, admirando sed non imitabili facinore, nasi pirulam cum superiore labro sibimet abscidit.

Puella quædam venerabilis, nomine Margareta, prudens ac speciosa nimis, nata de Sancto Audomaro in Flandria, cum a parentibus cogeretur ad nuptias, pertinaci animo recusabat, testificans illis **B** sese nunquam alicui nisi Christo nubere posse. **330** Illi autem e contra modis omnibus insistebant, et quia preces ac suadelas eorum non recipiebat, vim inferre parabant. Jamque desponsationis dies advenerat, et præsentibus procis, ipsoque juvene qui jugum matrimonii cum ea ducere cupiebat, puella de consensu requiritur. Illa vero penitus recusante, comminationes et verba gravia sibi a parentibus intentantur. Interim vero dum illi super hujusmodi responsione turbantur, et vanis inter se consiliis occupantur, virgo zelantis affectu pudori suo providens et pulchritudini propriæ velut hosti pudicitiæ invidens, in conclavi se recepit, arreptoque chalybe limato et acuminato, quem sibi paraverat, **C** pirulam nasi sui cum superiori labro potenti dextra radicitus abscidit. Introgressis vero parentibus ad eam, labrum et nasum quibus se mutilaverat obtulit, et quasi his verbis allocuta est, dicens: « En florida forma, en quod magis in me placebat. Tollite nunc, si vultis, et novo forte marito. » Illi ergo cum talia cernerent, subito exclamantes, efferatisque planctibus omnia perturbantes, nimio dolore conterebrati et pene exanimati sunt. Sponsus vero, qui putabatur, et qui cum eo advenerant, mœsti atque confusi ad propria remearunt.

Igitur pater et mater magnam sibi ignominiam arbitrantes deturpatæ filiæ sustinere conspectum atque convictum, remotam a conturbernio suo, **D** seorsum in alio domicilio quod pauperum hospitali dicaverant, manere jusserunt. At vero puella, contemptu suo gaudens, Christi passiones et opprobria sitiens, non tantum cohabitare mendicis æquanimiter tulit, verum etiam infirmorum atque languentium pedissequam humilem ac servam sese **331** alacriter obtulit. Erat ergo sollicita semper moribundis assistere, præparare cibos, reparare lectos, læsiones et vulnera confovere, ulcera tergere, sordes abluere, nullumque misericordiæ ministerium præterire.

His ita triennio fere peractis, ne quid illi deesset in omni patientia et plenitudine meritorum, dispensante Domino percussa est ulcere lepræ, juxta desiderium suum. Quod cum multi adverterent, et nullus ei diceret dum eam molestare metuerent, mater

A in partem filiam traxit, et luridæ tabis apparitionem innotuit. Quod cum illa audiret, tanta protinus exsultatione corripitur, ut pene defectum cordis incurreret, et quasi repente vidisset cœlestem sibi januam aperiri, erupit in vocem jubiliationis, et exclamans cum lacrymis, ait : « Gratias tibi ago, Domine Jesu Christe, quia memor es mei. Et nunc, Domine, fecisti mihi signum in bono, in quo certissimum tuæ miserationis argumentum accipio. » Egressa itaque a communi consortio Dominum, ingressaque conventum leprosarum, ita se coram omnibus humiliabat, ut sola ibidem leprosa putaretur, ita omnibus serviebat, ut sola incolumis videretur. Mirabantur omnes in ea singularem humilitatem atque patientiam, omnes in ea venerabantur excel- B lentissimam sanctitatem, multumque de ejus contubernio exsultabant, quia Christum in ea habitare non dubitabant.

Transacto itaque anno separationis suæ, placuit Altissimo devotam sibi famulam cœlesti conventui sociare; qui etiam dignatus est ei per Spiritum sanctum resolutionis suæ tempus signare. Quadam itaque die cum ad eam visitandi gratia mater advenisset, et revertentem, longe **332** aliquantum a suo domicilio ipsa deduceret, tandem valefecit, et ait : « Vade in pace, mater, et ora pro me, quia jam amplius non videbis faciem meam viventis in carne. » Mater tamen hæc audiens, non satis fidem adhibuit, eo quod cerneret eam solito alacriorem, et C nullum proximæ mortis indicium præferentem. Post modicum vero temporis, cum repentino incommodo ad mortem gravaretur, percepto viatico Dominici sacramenti, in sancta confessione spiritum emisit. Mater vero, sicut ipsa prædixerat, quamvis non longe maneret, ad horam exitus ejus occurrere non valuit. Nos vero ista dicentes, indiscretam fortassis puellæ vehementiam, qua sibi manus injecit, non ita approbamus, ut imitabilem cæteris proponamus, sed ardentissimum divini amoris affectum et tuendæ pudicitiæ zelum in adolescentula virgine satis superque miramur et veneramur.

CAPUT XLII.

De sanctimoniali, quæ oculos miro decore radiantes D *ipsa sibi exsculpsit, ut pudori suo consuleret. Guilelmi Anglorum regis nequitia et infelix exitus.*

Quidam Anglorum rex, nomine Willelmus, homo carnalis et libidinosus multum opprimebat Ecclesias quæ erant in terra ditionis suæ. Facta est autem revelatio hujusmodi cuidam monacho, eximiæ sanctitatis viro. Vidit ergo Dominum Jesum Christum in throno sedentem, et sanctorum multitudinem de rege conquerentem eo quod illorum Ecclesias **333** in exterminium traderet. Respondens vero Dominus ait : « Usque ad dies triginta dabitur ei spatium emendandi; et si interim non correxerit, tunc demum subeat pœnas debitæ ultionis. » Finita autem revelatione, festinavit ille vir sanctus hæc eadem regi insinuare. Quæ audire contempsit, et sanguini sanguinem addere non cessavit.

Post paucos itaque dies intravit idem rex in monasterium virginum, in quo puellam elegantissimam esse fama præconante compererat : quæ cum totius corporis florida venustate polleret, majoris tamen pulchritudinis gratia in oculis apparebat, qui veluti duo carbunculi in ejus facie radiabant. Visa itaque puella, captus est tyrannus in oculis ejus; et sacrilego amore lasciviens, præcepit abbatissæ ut eam sibi ad lectum suum faceret in nocte præsentari, alioquin minabatur sese illam violenter accipere, et totum perinde monasterium dilapidare. Quo audito, mater spiritalis ingemuit, et cor ejus conturbatum est valde, cernens utrobique discrimen gravissimum imminere, si vel furibundi tyranni sævitiam in excidium suæ domus incurreret, vel sponsam Domini (quod nefarium est) lenocinanti adultero prostitueret. Cumque turbationis suæ causam prædictæ virgini pallens et pavibunda detegeret, illa divino Spiritu inflammata respondit : « Æquo animo esto, domina mater, et noli turbari; sed omne negotium istud committe secura Deo et mihi. Tantummodo cura principi nuntiare me esse paratam, ut ad ipsius lectum facto vespere veniam. » Quid multa? Introducitur virgo generosa in thalamum adornatum, et regis interim ibidem sola præstolatur ingressum. Tunc animata virtute mirabili, effossorium quod sibi jam paraverat **334** arripit, et proprios inde oculos eruens, in disco reponit. Advenienti itaque regi novum atque inopinatum ferculum præsentavit, et dixit : « Eia, domine mi rex, ecce micantes gemmæ, quas ad injuriam Christi in ejus ancillula tanto desiderio concupisti. Intuere diligenter, et vide, utrumne aliquando poteris tanta pulchritudine satiari. » Videns itaque rex puellam sacram, defossis orbibus ita deformem atque cruentatam, vehementer exhorruit; et statim ab ea resiliens, cum grandi confusione recessit.

Legitur in Anglorum Gestis de illo rege profano quod Parvo tempore ante ipsius mortem multa in regno ejus adversa contigerint, multaque de ejus interitu visa atque prædicta fuerint. Hoc maxime horrendum quod visibiliter diabolus apparuit hominibus in saltibus deviis, transeuntes allocutus. Præterea in pago Bervescira, in villa Hanstedæ, continuis quindecim diebus fons sanguinem tam ubertim manavit, ut vicinum vadum inficeret. Audiebat hæc ille, et garriebat; nec sua somnia de se, nec aliorum visa curans. Edinerus nobilis historicus dicit sanctum Anselmum, quem idem rex exsulaverat. Marcenniacum venisse, ut beati Hugonis Cluniacensis conscientiæ querelas curarum suarum ingereret. Ibi cum de rege Willelmo sermo volutaretur, præfatum dixisse abbatem, proxima nocte regem illum ante Deum ductum et judicatum, librato judicio, tristem damnationis subiisse sententiam. Id quomodo nosset, nec ipse tunc exposuit, nec aliquis audientium requisivit.

335 CAPUT XLIII.

In Fontanis, monasterio de ordine Fontis Ebraldi, monialis, sociæ post mortem apparens, magna quiete se potiri testata est, nondum tamen Dei conspectu frui, donec illa certo quem designavit die se illi adjunxisset, ut ambæ pariter in gloriam reciperentur.

In monasterio sacrarum virginum de ordine Fontis Ebraldi, quod Fontanæ dicitur, duæ sacræ virgines fere a cunabulis collocatæ, Christo nutriebantur. Quarum una migrans a corpore, post paucos dies viventi apparuit, dicens : « Notum tibi facio, dilecta mi soror, quia magna quiete jam potior : sed tamen ad videndam faciem Domini non potero sine te introduci. Præpara ergo te, et veni quantocius ut simul Domino præsentemur. » Prædixit autem ei et tempus obitus sui, quo ipsa demum vitam finivit.

CAPUT XLIV.

De Maria, Carmensis monasterii puella, quæ primum in ægrotis omni ope juvandis diligentissima, exinde paralytica, tum lumine prophetico, tum aliis sanctarum animarum præclaris dotibus ac privilegiis et in morbo, et in obitu illustris fuit.

In pago Suessionensi constat esse cœnobium, quod dicitur Carmus, de dicto ordine Fontis Ebraldi, plenum virginibus sacris. Erat ibi puella sanctissima, nomine Maria, quæ novennis ingressa monasterium, **336** decemnovennalis ætate migravit ad Dominum. Hæc vero plurimis annis infirmantium obsequio deputata, tanta devotione ac sedulitate omnibus serviebat, ut jugem illius instantiam atque fervorem cunctæ mirarentur. Ad ultimum vero dispensante Domino, ne quid ei deesset ad meritum, paralysim incurrens, diutissime languit, ita ut omni membrorum officio destituta, non modo de grabatulo surgere nequiret, sed nec pedem, nec manum erigere, nec fauces ad manducandum movere valeret. Proinde parabantur ei apparatæ sorbitiunculæ de farina, et ex quibusdam coctionibus liquamina suppurata ad glutiendum magis quam ad comedendum. Porro secundum multitudinem dolorum, quos in corpore patiebatur, multas consolationes in corde suscipiebat, multaque illi divinitus revelabantur, quadam siquidem vice vocavit infirmariam suam, et ait illi : « Vade, obsecro, et dic illi sorori nostræ dilectæ, ut A oret attentius pro matre sua, quia modo defuncta est, ejusque suffragiis opus habet. Quod cum illa, nuntiante infirmaria, didicisset, commota sunt viscera ejus super obitu matris, et conversa ad orationem, cæteras quoque sorores, ut secum pro ea intercederent, invitavit, missoque celeriter nuntio, tandem agnovit quia die et hora qua prædictum fuerat, mater ejus de mundo migraverit.

Factum est autem aliquando ut nocte profunda quiescentibus universis, una de sororibus, in diversorio ubi infirma jacebat, colloquentium ad invicem tumultum audiret : unde mirata surrexit et venit exploratura quid esset. Cumque silenter accederet, vidit eumdem locum immenso lumine coruscantem, et amota paululum cortina **337** quæ ibi de- B pendebat, conspicata est eamdem languidam, in sella residentem, quod nunquam facere solebat. Lectus vero ejus erat in omni diligentia de novo reparatus. Quod illa comperiens illico perterrita rediit, et vocans infirmarias ad videndum quod viderat adduxit. Quæ cum simul advenissent, invenerunt ægrotam lecto repositam, et diligentissime coopertam. In crastinum autem cum precibus et præceptis multum coacta fuisset, confessa est tandem duas ex sororibus monasterii antea defunctas, quarum nomina indicabat, ad se visitandam cœlitus fuisse transmissas ; quæ universum stratum ejus versando refecerunt, et verbis consolatoriis afflictam relevarunt.

Igitur ancilla Christi, cum tam diuturno languore C fuisset exhausta, tandem morte consumpta, collecta est ad populum suum. Porro eadem die qua de mundo transivit, facta est hujusmodi revelatio spirituali et sanctæ cuidam de sororibus illis. Vidit enim beatissimam Dei genitricem in eamdem domum descendere, et duas de sanctimonialibus ipsius monasterii jampridem defunctis cum ea advenire. Quas cum ipsa recognosceret, percunctata est de illa tam venerabili Domina quænam esset, et cujus rei gratia adventasset. Illæ autem respondentes, dixerunt : « Ipsa est domina nostra, Regina cœlorum, quæ modo dignata est venire ad festivitatem magnam, hic intus hodie celebrandam, qua major in ecclesia ista non accidit a multis retro diebus et annis. »

LIBER TERTIUS

338 CAPUT PRIMUM.

Pontio monacho (qui postmodum et abbas, et episcopus fuit) apparens post obitum quidam Grandissilvæ monachus, magnæ vir perfectionis, mira quædam nonnulla ei de statu suo revelat.

In domo Grandissilvæ, quæ una est de filiabus Claræevallis, in partibus Tolosanis, constat ab initio multos fuisse spirituales et magni meriti viros ; de D quorum numero venerabilis et sanctus Pater Pontius exstat, qui prius existens abbas ejusdem loci, et postmodum Clarevallensis, modo est episcopus Clarimontis. Ipso autem referente cognovimus omnia fere quæ de eadem domo subjungimus. Erat ergo ibidem monachus quidam magister novitiorum, vir sanctitatis eximiæ, magnum habens desiderium dissolvi, et esse cum Christo. Hic ergo in Cœna

Domini sancta communione percepta, **339** cum adhuc eamdem eucharistiam in ore teneret, facta est magna exsultatio Dei in gutture ejus, et nimio perurgente desiderio, petivit animæ suæ ut moreretur : et admovens gutturi suo digitum, hujusmodi orationem fudit ad Dominum : « Christe Salvator omnipotens, si tibi non displicet ista petitio mea, precor et supplico ut per meatum gutturis hujus non transeat amodo terrenus aliquis cibus. » Facta autem oratione viribus corporis cœpit repente destitui, et die tertia, Sabbato Paschæ, in Domino obdormivit. Porro prædictus episcopus, tunc ejusdem monasterii monachus, qui eum unice diligebat, et infirmanti ac morienti sedulum ministerium devotus impendebat, percunctatus est eum utrum corporali molestia graviter premeretur. Ille vero respondit se placidum ac tranquillum existere, et nihil sentire molestum, nisi tantum in gutture ubi digitum apposuerat, ibi se aliquantisper dolere dicebat. Tunc rogavit eum attentius ut post mortem ad se reverteretur, si ei licitum esset, et de iis quæ circa se gererentur cum certificaret. Post paucos itaque dies rediit ad virum prædictum ille defunctus, magna claritate refulgens, et quasi cristallus, aut vitrum purissimum, toto corpore translucens. Dixit ergo ad eum : « Notum tibi facio, charissime, quia miserante Domino susceptus sum in magna beatitudine. Corpus vero istud, in quo me conspicis, collatum est mihi usque ad diem regenerationis, qua proprium recuperabo, incomparabili gloria præstantius atque præclarius isto. In hoc autem interim suavissime requiesco, quod per omnia mihi accommodum, et ita translucidum est, ut de singulis artubus, ac de cunctis partibus ejus, quasi de oculis, **340** clarissime cernam, et totum undique corpus ita mihi sit, ac si esset oculus unus. » Apparebat autem in ejusdem mortui pede cujusdam obscuritas maculæ, de qua et dixit : « Macula ista quam cernis, contracta est a me per negligentiam meam, eo videlicet quod ad laborem quotidianum aliquando segniter incedere solebam. » Hæc et alia multum miranda prædicto episcopo vir beatus innotuit, tandemque ab eo recedens, magnifice ædificatum consolatumque dimisit.

CAPUT II.

Qnidam a mortuis redivivus inter alia dixit, a beatissima Dei genitrice virgine Maria Grandissilvæ monasterium ter diebus singulis visitari.

Umbertus Pictavensis, monachus Grandissilvæ, vir venerandæ humilitatis et sanctimoniæ, solitus erat narrare quia, dum esset in quodam loco qui eidem monasterio subjacebat, vir quidam sæcularis, laicus, et honestæ conversationis, cum mortis ægritudinem incurrisset, ob fidei devotionem ad eumdem locum deferri se fecerit. Qui languore ingravescente defunctus, et non multo post vitæ restitutus, multa quæ viderat enarravit. Hoc unum vero quod præcipuum est inter alia dixit, quod scilicet beata Dei genitrix prædictum monasterium tribus A vicibus in die visitaret, hoc est tempore vigiliarum, missarum et Completorii.

341 CAPUT III.

Monachus Grandissilvæ in vigiliis dormitans de choro extrahitur.

Erat in eodem cœnobio vir quidam spiritualis, et magna gratia præditus qui dum staret aliquando ad psallendum cum aliis in choro, gravi somnolentia premebatur. Astitit autem ei quædam reverenda persona, cujus vultum non agnoscebat; et excitans dormitantem, apprehendit eum per vestimentum a parte pectorali, et de choro extraxit. Qui dum traheretur, aperiens oculos, et videns eum, dixit: « Quis es, Domine, et cur ita me trahis? Ille autem respondit : « Et tu, cur dormis? Ad dormiendum, an ad vigi- B landum ad vigilias surrexisti? » Et cum hoc dixisset, dimisit eum, et statim evanuit. Ipse vero in timore Domini excutiens a seipso somnum torporis et negligentiæ, curavit deinceps ad vigilandum cautior et promptior esse.

CAPUT IV.

Ignavus quidam et ad vigilias somnolentes monachus exterretur a dæmonibus.

Alius quoque fuit in ipso monasterio monachus, nomine B., qui dum juvenili ac vegeto corpore robustus appareret, tamen remissius cæteris agebat, exhibens se ad opus manuum pigrum, atque ad vigilias somnolentum : unde etiam contubernalibus suis erat onerosus, et ubique de inertia notabatur, C præsertim **342** in ecclesia, ubi negligentior inveniebatur. Quadam itaque nocte, cum eum dormientem ad vigilias præcentor monasterii solito severius excitasset, ille commoto animo surrexit, atque in dormitorium perrexit. Cumque ad necessaria domum accederet, ecce ad ostium dæmonum turbo, cum ingenti strepitu et terrore adversus eum clamans, et crebris vocibus iterans : « Apprehendite, apprehendite illum. » Quo audito, totus inhorruit, et fugam festinanter arripiens, rapido cursu in ecclesiam rediit. Cumque venisset ad stallum suum, tremebundus atque anhelus, illico defectum cordis incurrit, et corruens in terram sine motu et sensu, diutius velut exanimis ja- D cuit. Sublatus autem in infirmitorium, cum ab illo terrore aliquantulum respirasset, percunctantibus fratribus indicavit quid sibi accidisset. Tali ergo divinæ castigationis stimulo frater ille salubriter excitatus, curavit deinceps circa custodiam sui vigilantior ac promptior inveniri. Porro novitius quidam, cum tunc in oratiorio esset, eumdem dæmonum strepitum et clamorem se audisse testatus est. Hoc nobis retulit Rogerius, vir venerabilis et religiosus, ejusdem monasterii superior, qui præsens interfuerat, et juxta eumdem fratrem in choro manebat.

343 CAPUT V.

In Grandisilva multi monachi, brevi tempore, letifero morbo sublati, optimam se habere in cœlis repositam gratiam demonstrant.

Facta est aliquando in eodem monasterio morta-

litas magna, ita ut infra duos menses quadraginta circiter et quinque fratres de medio tollerentur. Qui omnes fere cum tanto pietatis desiderio dormitionem accipiebant, quasi jam cœlitus prævidissent optimam se habere repositam gratiam. Et multi quidem ex eis prævideruni, et prævisam accipere meruerunt. Quibus verbis ut fidem faciamus, exempli gratia pauca de plurimis referemus.

CAPUT VI.

Moriens monachus in Grandisilva, præparatam sibi gloriam prægustat hominum omnium merita transcendentem.

Erat ergo tunc ibidem quidam monachus probatissimæ conversationis, qui in illa mortalitate defunctus est. Hic itaque cum ad horam ultimam devenisset, pulsata est tabula post Completorium, et convenere fratres ad ejus exitum muniendum. Cantantibus autem monachis circa illum Litaniam et psalmos; ei ipse confortatus a Domino, voce qua poterat, cum aliis psallebat. Explicita vero psalmodia, prædictus abbas Pontius conventum jussit abire, eo quod infirmum **344** psallentem aspiceret, et putaret eum adhuc aliquandiu spiritum trahere. Quod cum frater ille vidisset, protensa manu signavit abbati ut faceret eos ibidem adhuc subsistere paululum, quia sciebat sese ad punctum in modico migraturum. Cernens itaque abbas ferventisssimum virum, quia propter regularis disciplinæ censuram, post Completorium etiam in mortis articulo silentium frangere nollet, præ gaudio sese continere non potuit, sed rupto ipse silentio, et præmisso *Benedicite* ait: « Obsecro dulcissime frater, quia video Dominum esse tecum, ut indices nobis si tibi revelatum est aliquid de illa beata spe quam exspectas, ut et nos valeamus in Domino respirare, et tibi pariter congaudere. » Tunc isdem infirmus ait: « Ut ad ea quæ poscitis respondeam breviter, sciatis me vidisse quæ loqui non licet. Verumtamem hoc unum dicere possum, quod si omnium hominum merita solus ego transcenderem, necdum utique dignus existerem ad futuram gloriam quæ præparata et præmonstrata est mihi jamjamque abituro. » Et cum hoc dixisset obdormivit in Domino.

CAPUT VII.

Duorum in Graudisilva defunctorum apparitio pro superstitum salute.

Alius quidam laicus frater eodem tempore ibidem ægrotabat, qui moriendi desiderio tractus, jam per triduum sine cibo permanserat. Quidam autem venerabilis et honestæ conversationis monachus **345** ibidem similiter in extremis agonizabat, qui ejusdem, ni fallor, monasterii cellerarius erat. Hic itaque cum jam spiritum emisisset, prædictus Stephanus ait infirmario suo: « Præpara mihi refectionem, dilecte mi frater, quia comedere me oportet. Siquidem cellerarius noster modo huc adveniens, et de immoderata jejunatione me arguens, præcepit ut comedam. » Infirmarius vero respondit: « Quid est, frater, quod loqueris? Cellerarius modo defunctus A est, et tu dicis quia venit ad te, et jussit ut ederes. » Respondit infirmus: « Crede mihi, frater, quia venit ad me; et jam non est mortuus, sed mortem evasit, et vivit in melius. Modo enim cum a me recederet, vidi illum intrantem in magni luminis claritatem, cujus radios fulgurantes reverberatis obtutibus intueri non prævalebam. » Parata itaque refectione frater ille comedit, et post modicum tempus in sancta confessione spiritum exhalavit.

Huic autem morienti prædictus infirmarius supplicans postulavit ut receptus in gloria pro se oraret, et sibi celerem commeatum a Domino impetraret. Ille vero respondit suum ei non defuturum auxilium, dummodo liceret. Evolutis autem paucis B diebus, apparuit eidem infirmario per visionem, et dixit: « En ego in pace receptus a Domino, jam nunc revertor ad te, opem laturus ex debito promissionis meæ, non tamen illam quam incaute petiisti, sed quam tibi potius expedire cognovi. Recordare ergo quia, dum adhuc esses in sæculo, illud tale piaculum commisisti, de quo necdum per confessionem absolvi meruisti. Confitere igitur, et pœnitentiam age celeriter, quia si ante obitum per confessionem deletum non fuerit, post mortem insolubile permanebit. » Evigilans **346** itaque frater, reduxit ad mentem illud grave delictum quod ante duodecim annos perpetrarat, sed ab ipsius memoria lethali oblivione funditus abolitum erat. Acceleravit C igitur confitendo et satisfaciendo liberari, et gratias agens Deo, manifeste cognovit quia non frustra sanctorum suffragia expetuntur, nec parvipendendum est confessionis sacramentum, sine quo etiam tales igorantiæ taliter imputantur.

CAPUT VIII.

B. infirmarius pauperum, vir religiosissimus, videt paulo ante mortem Christum ipsum Dominum, et locum sibi in cœlo præparatum.

Frater quidam religiosissimus in eodem tunc cœnobio degebat, nomine B. Hic in primordio conversionis suæ dum peccatorum suorum magnitudinem, et districti Judicis æquitatem attentius intueretur, tanta formidine motus est ut in desperatio- D nem propemodum laberetur. Quo comperto, præfatus abbas exemplis et monitis multis ei persuadere conabatur, quia confessus et pœnitens quilibet, et quantumlibet reus, nunquam indulgentia privaretur. Et cum necdum et hoc modo satisfacere posset, adjecit, et ait: « Ego salutis tuæ fidejussorem me constituo, et anima mea pro tua requiratur, dummodo obediens perseveres in ordine isto. » Hac ergo promissione frater ille magnifice roboratus, spiritum diffidentiæ a quo impugnabatur penitus expugnavit; et exsultans Domino cum tremore, misericordiam et **347** judicium cantare deinceps consuevit. Qui cum esset nobilis genere, nullam tamen generositatem arbitrabatur nisi pro Christo pauperem fieri, et servire pauperibus. Erat enim infirmarius pauperum in hospitio deputatus. Qui-

bus officiosissime superintendens, non sicut extraneis et mendicantibus serviebat, sed tanquam dominis suis, et tanquam membris Filii Dei. Si quem in eis morbidum, si quem ulcerosum, et vermibus scaturientem aspiceret, huic omnem pietatis operam impendens, abluendo, tergendo, atque refocillando, quasi mater ægrotanti filio jugiter assistebat.

Dum hæc et similia Dei famulus agere non cessaret, contigit eum in prædicta mortalitate migrare ad Dominum. Qui cum videret socios suos quotidie subtrahi, et ipse desiderabat desiderio magno dissolvi, et esse similiter cum Christo. Oborta vero febricula quadam, cum tenuiter ægrotare cœpisset, lecto decubuit. Cumque prædictus abbas introisset ad visitandum illum, mirabatur quod homo tam ferventissimus tam levi occasione lecto detineretur. Unde et subridens aiebat : « Ne timeas, frater B., quia modo non morieris, sed adhuc comesurus es nobiscum de fabis et oleribus nostris. » Ipse vero respondit : « Non timeo, Pater, non timeo ; sed confido in Domino, quia minime jam fraudabor a desiderio meo. » Quid multa ? febre crescente inunctus est oleo sancto. Inunctione facta factus est statim in spiritu, et raptus in contemplatione per multum temporis spatium jacuit sine sensu et sine motu, ita ut pene mortuo similis videretur. Interim ergo aperti sunt ei cœli, et revelata facie meruit videre gloriam Dei, adeo ut dicere posset : « Vidi **348** Dominum facie ad faciem. » Qui cum ad se reversus esset, interrogavit eum abbas quomodo se haberet. « Bene mihi est, inquit, bene sit et tibi. Et nunc, charissime Pater, absolvo te a debito sponsionis tuæ. » Abbas autem pristinæ illius obligationis oblitus, nesciebat quid loqueretur. Tunc frater expressius commonefecit eum, et ait : « Ergone excidit tibi quemadmodum olim salutis meæ responsalem te constituisti ? Ab illa igitur fidejussione securum te facio, quia de mea salvatione per misericordiam Christi securus existo. » Tunc abbas sollicite cœpit ab eo indagare quonam modo id potuisset agnoscere. Quod cum modis omnibus dicere recusaret, tandem constrictus ab illo præceptis et precibus multis, ista tandem effatus est : « Quia virtus obedientiæ veritatem silere me prohibet, rem dicturus sum vobis, cui fortasse fidem dubiam adhibebitis. Sed ut testimonium hoc credibile faciam, scitote quia cum fine dicti etiam finem vitæ accipiam. Noverit ergo dilectio vestra me, licet miserum et indignum, Domino et Salvatori nostro fuisse præsentatum, et vidisse illum facie ad faciem ; non tamen in sua divinitate, sed tantum in illa beatissima humilitatis forma, quam dignatus est pro nobis assumere. Ex cujus etiam sacratissimo ore audivi quia omnes qui obedientes in isto ordine usque ad mortem perseverabunt, salutem æternam ab ipso sunt consecuturi. Fratres etiam nostros, qui de hac vita migraverunt, in magna beatitudine pausantes aspexi ; et meum ipsius locum quem cum ipsis sortiturus sum, Domino miserante prævidi. » Cum ergo

A ista, dixisset obmutuit, statimque felicem animam reddidit.

349 CAPUT IX.

Gaufridus Sorensis episcopus, cum adhuc monachus esset in Claravalle, vidit cœlestium ordinum solemnem supplicationem, in valetudinarium tendentem : qui Tecelini venerandi senis ac sacerdotis animæ egressum muniisse crediti sunt.

Venerabilis et sanctæ memoriæ Gaufridus, quondam Sorrensis Ecclesiæ, quæ est in Sardinia, pontifex, et monachus Clarevallensis, antequam ad episcopatum promoveretur, cum esset aliquando in choro ejusdem cœnobii, visionem hujusmodi, sicut ab eo secrete accepimus, beatis oculis videre meruit. Erat ergo processio sanctorum splendida atque B gloriosa, quæ a parte septentrionali basilicæ, quasi de cœmeterio veniens, et coram presbyterio transiens, recto itinere ad infirmitorium tendebat. Porro in ipsa processione acolyti, subdiacones, diacones atque presbyteri apparebant, qui per singulos ordines septeni atque septeni dispositi, alii ante alios ordine congruo incedebant. Acolyti vero stolis albis amicti, singulos cereos manibus præferebant, qui tamen ignei magis quam cerei esse parebant. Verum subdiacones tunicæ pretiosæ, diacones dalmaticæ fulgidæ decorabant, ipsosque presbyteros planetæ olosericæ insigniter adornabant : qui etiam singuli congrua ministerii sui vasa manibus bajulabant. Veniebat quoque post eos copiosa turba can- C didatorum, ordinate similiter, et cum reverentia. Ad ultimum vero gloriosa Dei genitrix virgo Maria sequebatur, quam beati apostoli **350** Petrus et Joannes dextra lævaque comitabantur. Ipsa autem tanta venustate, vultu et habitu fulgurans radiabat, ut ex ejus claritate tota basilica coruscaret. Porro spiritus qui ista revelabat, loquebatur interim in corde videntis, et dicebat, : « Hæc est Regina cœlorum, hæc est Domina angelorum. » Transeuntes ergo ita solemniter, ut dixi, ante altare, tandem per ostium quod ad infirmitorium vergit, de oratorio exierunt, et ita ab oculis intuentis evanuerunt. Verum in eodem infirmitorio, senex quidam venerabilis, et honestæ vitæ sacerdos, nomine Tecelinus, diu lan- D guerat, qui tunc ad extrema deductus post modicum obiit. Unde vir Dei qui hæc viderat, pro certo credidit quod ad indicium transitus et beatificationis illius processio talis apparuit.

CAPUT X.

Admiranda nonnulla a Gaufrido Sorensi episcopo vel de eo divinitus visa. Repertum ab eo corpus Domini incorruptum.

Alia quoque vice isdem Dei famulus, dum in ecclesia staret cum aliis ad psallendum, conspicatus est manifeste dæmonem instar simiæ, per medium chorum transeuntem. Cumque venisset ad eum ridicula bestia, cum indignantis oculo respiciens illum, atque despiciens, patulis naribus aliquandiu hominem subsannabat. Qui postquam ab eo pertransiit, tandem egressa de choro, ulterius non comparuit.

Factum est autem aliquando ut isdem Dei famulus **351** circa gutturis partes gravi molestia laboraret; eratque jam morbus inveteratus, et bene a medicis desperatus; unde etiam angustiabatur animo vehementer, pro eo maxime quod arteriis ab ægritudine coarctatis,| psallendi in ecclesia vires amisisset. Proinde conversus ad beatum Bernardum, die noctuque cum multis lacrymis precabatur ut cantandi gratiam ejus interventu recipere mereretur. Quadam igitur vice beatus Bernardus ei per visionem apparuit, et loco dolenti, manu sua tangendo ac benedicendo, signum sanctæ crucis impressit. Cumque vir Dei evigilasset, sanatum se esse reperiens, mire ad cantandum convaluit, et nullum deinceps impedimentum ab eadem ægritudine pertulit.

Alio quoque tempore contigit ut quidam de intimis ejus graviter ægrotaret, ita ut mori putaretur : unde prædictus vir nimis dolens, lacrymosis precibus exorabat ardenter Dominum pro recuperanda salute dilecti. Astitit ei quidam per visionem, et ait : « En frater ille pro quo sic affligeris, sanitati restituetur; sed tamen alter quidam, quem æque spiritualiter diligis, ipsius loco est migraturus. » Illo igitur convalescente, defunctus est in ipso tempore senex quidam venerabilis et sanctus, Renaldus de Cluniaco dictus, quem et ipsum miro affectu diligebat in Christo.

Præterea cum pro matre defuncta nimium foret sollicitus et diuturnos aquarum exitus pro ea deducerent oculi ejus, multa siquidem collata est ei gratia lacrymarum, flagitabat instanter a Domino ut sibi de illa revelaret, utrum in pœnis an in requie posita esset. Facta est autem vox divinitus ad eum : « Cur importunis precibus extorquere **352** conaris quod tuæ cognitioni minime debetur? Tantummodo ora pro tuis, et salvabuntur. »

Huic autem aliquando posito in oratione, per visionem vir quidam venerabilis apparens, annulum aureum digito ejus imposuit, præsagium scilicet futuræ in proximo dignitatis. Nam in eodem anno, sicut ipse nobis innotuit, assumptus est ad episcopatum Ecclesiæ Sorensis : quam septem annorum curriculo strenue regens, et suam ipsius vitam in omni puritate custodiens, dignum sanctitatis exemplum posteris dereliquit.

Appropinquante autem vocationis suæ termino, quem solus Deus noverat, egressus de Sardinia venit ad visitandum Claramvallen, cujus filius erat, et in qua sepeliri magno desiderio desiderabat. Quam cum a longe intuitus esset, elevatis oculis suspiravit in cœlum, toto cordis affectu deprecans Dominum, ut si infra terminum esset moriturus, tali siquidem spatio temporis, semper eamdem domum vel una vice visitaverat, nunquam amplius ab ea separari permitteretur, ne forte alibi consummari contingeret, et desiderata sibi sepultura privaretur. Ingressus itaque prædictum monasterium cum aliquandiu sanus ibidem perstitisset, tandem corri-

A piente se acuta valetudine, per dies aliquot ægrotavit, et ingravescente morbo, ad extrema devenit. Cumque fuisset inunctus oleo sancto, et munitus cœlesti viatico eadem hora, imo eodem fere momento, mirantibus universis obdormivit in Domino. Transivit autem circa medium noctis, in festo dedicationis ecclesiæ Clarevallensis. Porro venerabilis ejusdem monasterii abbas, qui conscientiæ ipsius puritatem optime noverat, cum jam exanimati **353** corporis oculos clauderet, cum magna pietate fidei exclamans ait : « O dulcis ac venerande Pater, Deus omnipotens faciat me ad tuum consortium pervenire. » Dum vero commendationis officium funeri impenderet, tanto pietatis affectu movebatur, ut erumpentes lacrymas continere non posset, ita

B ut etiam duros corde in fletum commoveret. Defunctus est isdem piissimus Pater anno gratiæ millesimo centesimo septuagesimo octavo, juxtaque venerabilem Godefridum quondam Lingonensem episcopum, in ecclesia Clarevallensi tumulatus.

Hic autem cum ægrotare cœpisset, revelatum est de eo cuidam ex fratribus ipsius monasterii, quia in proximo migraturus esset. Deinde post paucos dies, cum isdem frater fratrum vigiliis interesset vidit in mentis excessu stratum quemdam, fulcris mollibus diligenter aptatum, et niveis operimentis decenter ornatum, qui eidem episcopo servabatur, nimirum signans requiem æternæ felicitatis, ad quam post modicum erat assumendus. Eadem vero

C nocte qua defunctus est, posito in ecclesia corpore, cum signum ad vigilias pulsaretur, prædictus frater evigilans, cœpit illico præfatum episcopum ad mentem reducere. Statimque facta est vox in auribus ejus, loquens ad ipsum de viro Dei defuncto, et dicens : « Ecce nunc a principio signi hujus, recipiunt eum sancti Dei omnes in consortium suum. » Surgens itaque venit in chorum, et stabat cum aliis ad psallendum. Cumque celebrarentur matutinæ laudes, respexit, et vidit in parietibus templi, circa defuncti corpus, quasi unius horæ spatio luminaria copiosa divinitus accensa; ita ut præ multitudine numerari non possent. Quod dum frater ille conspiceret, **354** compunctus est valde et gratias

D agens Deo pro omnibus quæ viderat et audierat, ait intra se : « Domine Deus virtutum, beatus homo qui sperat in te. Vere beatus iste sanctus quem elegisti, et assumpsisti. Habitabit in atriis tuis. Credo enim atque confido quia dignus est jam inter sanctos et electos tuos adipisci per gratiam tuam quietis beatitudinem, luminis claritatem. » Expletis autem postea duobus mensibus, cum isdem frater esset in choro, ad vigilias vigilans et psallens, subito iterum venit in mentis excessum. Et ecce apparuit ei prædictus episcopus, induens se sacerdotalibus, et quasi præparans se ad missam celebrandam, ita ut isdem frater adjuvans eum, reversaret casulam super manus illius. Porro in eadem hora cantabatur hic versus in ecclesia : *Et introibo ad altare Dei, ad Deum qui lætificat juventutem meam* (*Psal.* XLII).

Referebat isdem sanctus quod cum quamdam ecclesiam veterem ac ruinosam reparari præcepisset, et altare in ipsius præsentia dirueretur, reperit in ipso capsulam scabrosam ac veterem, sanctorum reliquias continentem. Porro inter easdem reliquias corpus Domini repositum erat : quod ita sanum et integrum, ita mundum et candidum, et ab omni corruptione penitus alienum inventum est, ac si recentissime ibi reconditum esset. Sane in terra illa nemo repertus est, qui ejusdem ecclesiæ vel altaris constructionem, aut consecrationem se vidisse recoleret. Viso tanto miraculo, universi qui aderant glorificaverunt Deum : cognoscentem ipsum esse sacratissimum corpus Domini, de quo veraciter scriptum est : *Non dabis sanctum tuum videre corruptionem* (*Psal.* XV).

355 CAPUT XI.

De Hungero, ejusque patre et fratre Rodulpho ad ordinem Præmonstratensem mirabiliter conversis.

In territorio Meldis, vico qui dicitur Acejum, erat quidam clericus, nomine Hungerus; qui, dum adhuc parvulus esset, fovebat eum in gremio suo mater sua. Quæ cum videret infantem nitidulum, et florida facie vernantem, congratulans ait conjugi suo : « Vide, domine meus, quam elegantem infantem largitus est nobis in indulgentia sua Deus. » Ille autem, ut erat homo fidelis, et Deo devotus, respondit : « Vere pulcher est infans, et pulcher clericus erit si Deo Jesu Christo placuerit. » Quo illa audito, infremuit adversus hujusmodi vocem et locuta est quasi una de stultis mulieribus, dicens : « Væ, quid dixisti, homo insane? Ergone filium meum unicum mihi auferes, et facies clericum? Absit; absit ut baculus senectutis nostræ, spes posteritatis nostræ, clericatus officio destinetur ! » Vix illa sermonem impleverat, et ecce, repente percussus est puer epileptico morbo, corruens et spumans inter brachia matris, et tam dura passione torquebatur, ut os ejus ad aurem pene verteretur. Quo viso mulier, nimio terrore concussa expalluit, et clamans cum gemitu ait : « Heu, heu, Domine Deus, quam male locuta sum, et quam perverse egi! Ego, ego sum illa flebilis et misera, quæ tuam indignationem promerui; nam iste parvulus innocens, quid peccavit? Vertatur, obsecro, manus tua super caput ingratæ et **356** perfidæ parentis, tantummodo ut vivat filius meus, et tuto perenniter obsequio mancipetur. » Mox igitur arrepto itinere tulit puerum semivivum, et duxit ad monasterium virginum, quod dicitur Fontanis, ad duas leugas inde remotum. Cumque spirantem adhuc infantulum super altare beatæ virginis Mariæ posuisset, cum clamore valido et lacrymis oravit, dicens : « Piissima Dei genitrix, tibi commendo, et tibi reddo unicum meum, ut tibi vivat, et tibi serviat quandiu vixerit, in ministerio clericali. » Finita autem oratione, beatissimæ Virginis interventione sanatus est puer, atque ab illa epilepsia perfecte convaluit, quam sicut antea non habuerat, ita postea nunquam habuit. Processu vero temporis, cum jam litteris esset imbutus, et sacris ordinibus applicatus, monasterio Beatæ Mariæ de Valle serena, haud procul ab urbe Suessionensi, in ordine Præmonstratensi, Deo donante, se reddidit, ibique per annos plurimos religiosissime degens, usque ad obitum perseveravit. Pater vero qui per pium inchoaverat votum, ad locum eumdem subsecutus est filium, ubi et ipse obedienter ac pie conversatus, tandem in bona confessione migravit ad Dominum. Præterea vero ejusdem clerici germanus quidam, nomine Radulphus, infirmatus est aliquando pene usque ad mortem. Et factus in agone, videbat se per vallem quamdam tenebrosam atque profundam, cum magno horrore descendere, et quasi in inferiora terræ introire. Interim autem obvium habuit supradicti monasterii conventum, cum suo germano. Cui etiam fratres alii dicebant : « Frater Hungeri, quare non liberas fratrem tuum? Nunquid non vides quomodo perit, descendens **357** ad infernum? » Post hæc autem, cum fuisset ad se reversus homo, compunctus est nimis in verbo isto; et qui nihil omnino de conversione antea cogitabat, accersito protinus fratre, præscripto cœnobio per manum ejus se reddidit, ubi etiam nunc superstes, vitam religiosissimam ac honestissimam ducit.

CAPUT XII.

Aquis præfocatus infans, beati Petri apostoli altari impositus reviviscit, fit postmodum clericus, tandemque monachus Cisterciensis.

Eodem tempore, et vico, alius quidam clericus, supradicti etiam similiter carne propinquus, cum similiter infantulus esset, et tutorum incuria solivagus oberraret, casu in amnem modicum de ponte lapsus est. Erat autem fluviolus angustus et lutulentus. Cumque propellentibus undis puer longius duceretur, caput ejus in fundo aquæ, limo demersum erat, pedes vero quasi natantes super laticem ferebantur. Latuit ergo in aqua diutius, antequam sciri posset, ita ut interim iter dimidiæ leucæ confici valeret. Mater vero illius, cum esset in penetralibus quidpiam operis actitans, quasi jam præsago animo imminentis luctus conscia foret, cœpit intra semetipsam tædere et mœsta esse. Moxque recordata pignoris sui, egressa est de conclavi. Quod cum in domo non reperisset, exclamavit, et dixit : « Deus, et sancta Maria, ubinam est filius meus? » Veniens autem cum festinatione ad pontem, ubi corruerat infans prospiciendo **358** circumquaque pertransiit, et eum videre non potuit. Inde quoque progrediens, discurrere cœpit per vicos et plateas, quæritans et percunctans de filio suo. Tandem vero reversa ad pontem, cum super ripam fluvioli graderetur, vidit infantuli plantas super aquam fluitantes, caput autem infixum limo, tenaciter inhærebat. Quod illa deprehendens confestim rapido cursu prosiliut in amnem, extraxitque parvulum exstinctum, et ad instar utris tumefactum atque distentum. Quem cum pedibus erectis, capite deorsum premeret, aquositas magna quæ in ventrem illius influxerat, copiosa

manatione refluxit. Facto itaque concursu populi, multi tulerunt puerum de manibus matris. Quem cum in domum vellent deponere et sepelire, illa omnino restitit, dicens : « Non infertur in domum filius meus, donec in ecclesia Domino præsentetur. Confido namque de ipsius ineffabili pietate, quia vivum et sanum receptura sum hodie filium meum. » Abuentes igitur illi, cum paululum processissent, cœperunt reverti, dicentes : « Ut quid frustra fatigamur, cum infantem mortuum videamus : nunquid ille a mortuis est rovocandus ? » Mater autem nihilominus obsistebat, dicens eum ad templum Dominicum modis omnibus deferendum. Et cum eos ita revertentes, usque ad quartam vicem omnimodo coegisset, tandem ad ecclesiam pervenerunt, et super altare beatissimi Petri apostoli infantulum posuerunt. Ubi cum aliquandiu jacuisset, facta oratione pro eo ad Dominum, subito oscitavit, et apertis oculis matrem suam vocavit. Mox ergo depositus de altari, appositam sibi mamillam suxit, et per eadem basilicam huc illucque deambulans, mirantibus universis redivivus et sanus apparuit.

359 Viso itaque tali miraculo omnes lætabantur, glorificantes Deum, et beatum ejus apostolum Petrum, cujus interventu mortuum ad vitam rediisse crediderunt. Parentes igitur, ne tantæ gratæ ingrati remanerent, eumdem puerum Domino obtulerunt, et clericatus officio destinarunt. Præterea vero ipse infantuli genitor, Romanum iter cum magna devotione arripuit, et beato apostolorum Principi coram corpore suo gratias referre curavit, processu vero temporis, puer litteris est imbutus, et sacris ordinibus applicatus. Hic etiam postmodum religioni habitum votive suscipiens, et voto votum adjiciens, usque hodie vivit, cum timore Domino serviens in Ordine Cisterciensi.

CAPUT XIII.

Clericus desertor et apostata, lethali morbo ad extrema deductus, cum tonsuram clericalem sibi restitui precaretur, nulla industria attonderi potuit.

In Majori Britannia, episcopatu Lincolniensi, haud longe a monasterio quod Parcum nominatur, quidam clericus exstitit, qui, cum jam diaconus esset, abjectis ordinibus sacris, etiam tonsuram deposuit. Postmodum autem, cum mortali ægritudine pressus ad extrema venisset, confessus est tandem fuisse se clericum ac diaconatus officio functum, et ductus pœnitentia, postulabat sibi restitui coronæ signaculum. Cum ergo rasoria, forfices cæteraque hujusmodi instrumenta ad eum tonsurandum fuissent adhibita, nulla arte, nulla virtute **360** potuerunt ejus crines incidi, nec coronæ circulus reparari. Mortuus est ergo prævaricator clericus absque signo clericali, et factus est in signum et in exemplum terribile clericis desertoribus atque apostatis.

CAPUT XIV.

Monachus Clarevallensis infirmus, in observatione ciborum et procuratione medicaminum superstitiosus, A *clementissimæ Dei Matris providentia mirabili, et vires recipit, et nimiam sui curam deponit.*

Ferunt in cœnobio Clarevallensi nuper monachum exstitisse, qui, quamvis homo bonæ voluntatis existeret, corpore tamen delicatus atque infirmus, in observatione ciborum et procuratione medicaminum curiosus erat atque superstitiosus. Huic ergo per visionem apparuit beata Dei Mater et Virgo Maria, ad portam oratorii posita, quæ pretiosum electuarium pixide portans, intrantibus in ecclesiam fratribus singulis, singula ex eo cochlearia dabat, et mira dulcedine gustantes reficiebat. Cumque prædictus frater accederet, ut et ipse de manu piissimæ procuratricis, portionem alimoniæ cœlestis acciperet, B illa repulit eum, dicens : « Tu medicus sapiens, et curam tui sollicite gerens, non nostro medicamine indiges. Vade itaque, vade, et cura teipsum sicut volueris, quoniam de his qui curam suam super Dominum jactant, cura est nobis. » Quod cum ille audisset, erubuit, et petens indulgentiam, promisit ei quod amplius de seipso sese non intromitteret, sed totam vitæ **361** suæ curam Deo et sibi committeret. Tunc illa misericorditer annuens, et pœnitenti veniam præbuit ; et medicanti, salutiferæ pitantiæ pabulum impertivit. Gustata igitur benedictione dulcedinis, protinus a sua teneritudine et infirmitate frater ille convaluit, et contentus deinceps communibus alimentis atque subsidiis, C decorem et fortitudinem cum salute corporis pariter induit.

CAPUT XV.

De Alquerio Clarevallensi monacho, sui quidem contemptore; sed amore Christi in procurandis ægrotis, qui præsertim pauperibus, diligentissimo : de Christi vulneribus, benedictionem et salutem promeruit.

Fuit in eadem ecclesia monachus quidam venerabilis, Alquerius nomine, vir religiosus atque spiritualis ; sobrius in victu, humilis in vestitu, et durus admodum castigator corporis sui. Ita namque circumcisus ac temperans erat in his quæ ad usum corporeum pertinere videbantur, ut omni voluptate ac vanitate depulsa, etiam necessariis parcissime D uteretur. Hic medendi peritia valenter expertus, cunctis indigentibus, artis suæ operam pro viribus impendebat, se autem solummodo ab hujusmodi cura excipiebat. Licet enim valetudinarius esset ac debilis corpore, nunquam tamen acquiescebat carnalem medicinam sibimet exhibere ; et quamvis operam ejus viri magnates, vel etiam capita optimatum incessanter expeterent, et sæpius renitentem huc illucque distraherent, tamen super egenos et pauperes **362** magis intelligens, omnimodam eorum servitio sollicitudinem adhibebat. Nec modó ipsorum ægritudines livoresque curabat, verum etiam necessitates, proutcunque potuisset, in indumentis et alimentis studiosissime procurabat. Porro languentium putridas carnes et sanie defluentia

membra ita dignanter, ita diligenter propriis manibus contrectabat, ut Christi vulnera fovere putaretur. Et vere sic erat; totum enim pro Christo faciebat, et totum sibi Christus imputabat, qui ait: *Infirmus fui, et visitastis me* (*Matth.* xxv). Unde etiam ipse famulum suum secretis consolationibus sæpius visitabat, et in opus ministerii hujus mirabiliter incitabat.

Quadam igitur vice vidit hujusmodi visionem in Claravalle. In primis itaque audivit quasi quemdam nuntium cœlestem, præconaria voce clamantem; « Ecce Christus venit, surgite, et occurrite Salvatori. » Cumque omnes certatim ad videndum properarent, tunc et ipse cucurrit, et stetit in ostio claustri per quod eum venire sciebat. Igitur, ingrediente Domino, accessit et adoravit eum, flagitans ut acciperet benedictionem et misericordiam a Deo salutari suo. Qua percepta, cœpit eum attentius intueri, et miro pietatis affectu compatiebatur ei, siquidem apparebat ei veluti dolens atque infirmus, confixus clavis, lancea perforatus, ac si eadem hora de cruce depositus esset, ita ut ex plagis copia sanguinis emanaret. Porro ipse Dominus linteolos mundos quasi corporalia tenens, eisdem vulneribus imprimebat, et cruore deterso in terram eos projiciebat. Quos frater ille cum summa veneratione recolligens ac nimia devotione deosculans, quasi redemptionem animæ suæ in sinu suo **363** repositos conservabat. His et hujusmodi revelationibus frequenter a Domino recreatus, non cessavit usque in finem operari bonum ad omnes, maxime autem ad peregrinos et miseros ægrotantes.

Tandem vero, cursu vitæ peracto, ad diem ultimum venit. Cumque venerabilis Pontius abbas ad eum gratia visitationis accederet, quæsivit ab eo quid ageret et quonam modo se haberet. Ille vero respondit: « Bene, charissime Pater, bene omnino agitur mecum, quia vadens vado ad Dominum meum. — Quid ergo? inquit, corporalem molestiam ægre non toleras, et mortis angustiam non formidas? — Ego, inquit, omnia tranquilla, omnia læta considero, quia præventus sum a Domino in benedictione dulcedinis, quæ omnem mihi mœrorem a corde, et omnem pene dolorem a corpore tulit. » Respondens itaque abbas, dixit ei: « Age jam, dilecte mi frater, dic mihi obsecro propter Deum, si tibi divinitus est aliquid revelatum. » Tunc ait illi: « Modo antequam huc introissetis, apparuit mihi, misero licet atque indigno, Dominus Jesus Christus, qui propitio ac sereno vultu et signa beatissimæ passionis ejus ostendens, ait: « Ecce peccata tua deleta sunt a facie mea. Veni « ergo securus; veni et vide, ac deosculare vulnera « mea, quæ tantum dilexisti, et toties confovisti. » Tali ergo promissione firmatus, jam mori non timeo, quia reposita est hæc spes mea in sinu meo. Et scitote quia proxima nocte (erat autem vigilia beati Martini), migraturus sum, dum opus diei celebrabitur in ecclesia et tali hora. » Defunctus est igitur eadem nocte, et tempore quo prædixit; jamque, ut vere confidimus, requiescit a laboribus universis, **364** invento nimirum Domino quem suis manibus exquisivit.

CAPUT XVI.

Cuidam fratri de peccatis suis turbato et contrito, ostendit Christus lacrymas et luctus pœnitentium quanti æstimaret.

Frater quidam de monasterio Clarevallensi, dum pro peccatis suis quibus Deum nimis offenderat, remebundus et anxius incessanter seipsum affligeret, tota die ingrediebatur tristis et mœrens, finem lamentis et fletibus interdicens. Qui cum in tanta cordis amaritudine diutius versaretur, nocte quadam vidit in visione Dominum Jesum Christum, sacerdotalibus ornamentis indutum, et missam celebrantem. Quoties vero juxta sacrificii ritum sese ad populum convertebat, tollens in manibus suis calicem de altari, cunctis qui aderant videndum offerebat. Porro in ipso calice nihil aliud erat nisi lacrymæ, quibus beata Magdalena pedes ejus in domo Simonis rigaverat. Cumque prædictus frater, secus pedes Domini positus ista cognosceret, percunctatus est eum, dicens: « Obsecro, Domine, utquid ostendis nobis calicem istum, cum lacrymis quæ in eo sunt? — Ut videant, inquit, et sciant universi quantum mihi placet contritio cordis, et pœnitentiæ luctus, qui ad exemplum pœnitentium tandiu servavi lacrymas hujus peccatricis ad pedes meos flentis et pœnitentis. »

365 CAPUT XVII.

Eidem fratri Christus Dominus spem veniæ et misericordiæ suæ, alio mirabili viso ingessit.

Sub eadem vero tempestate, dum adhuc malorum suorum pœnitudine isdem frater seipsum quotidie maceraret, vidit in visu noctis sese in lacu profundissimo fluctuantem ac periclitantem. Cumque jam evadendi spes nulla superesset, en subito adfuit Salvator, ambulans nudis pedibus super aquas. Qui cum ad eum pervenisset, levavit in brachio, atque in sinu suo miserum misericorditer atque dignanter, sublatumque de aquis posuit in prato virenti et amœno. Quod cum ille vidisset, illico procidens ad pedes ejus, præ immensitate lætitiæ, animo gestire cœpit, insatiabili desiderio sibi astringens atque deosculans pia vestigia Salvatoris.

CAPUT XVIII.

Ejusdem argumenti visio, eidem fratri ostensa.

Quadam vero die, cum æstuanti animo nosse cuperet utrum a Domino indulgentiam consequi mereretur, cœpit ardenter insistere, gemitibus inenarrabilibus atque suspiriis divinam pietatem obsecrans, et exoptans ut hoc ei aliquo modo innueretur. Sequenti itaque nocte, dum ita affectus fratrum vigiliis interesset, subito venit in mentis excessum. Et ecce astitit **366** ei nescio quis, novaculam acutam et quasi insensibilem per caput ipsius leniter ac suaviter ducens; qui etiam in momento, in

ictu oculi, veluti rasit ei barbam, collum et coronam. Verumtamen paucos pilos in uno tempore deserens, somnolentiæ vitium quo frater ille, quamvis invitus, adhuc tamen graviter premebatur, forsitan denotavit. His et hujusmodi consolationibus isdem frater relevatus, aspirante Domino, didicit in spem veniæ respirare.

CAPUT XIX.

In villa territorii Tullensis Domno-Martino eucharistia cum sacra pixide et corporali flammas evasit, circumjectis omnibus rebus incendio absumptis.

In territorio Tullensi, villa quæ Domnus-Martinus dicitur, quadam vigilia Paschæ, cum forte deesset in ecclesia oleum ad lampades concinnandas, posuerunt ante altare candelam accensam, ut ibi arderet tota nocte. Quæ cum fuisset in pavimento super absidam unam minus caute locata, casu inde collapsa et usque ad altaris crepidinem devoluta est. Allambens itaque flamma invasit illico pallam atque combussit, et sæviente incendio concremata sunt pariter universa altaris operimenta, quibus tunc solemniter et copiose ornatum erat. Mane vero intrantes ecclesiam presbyter atque ministri videre quæ circa altare ignis effecerat, cunctaque reducta penitus in cinerem ac favillas. Verumtamen corpus Domini, cum pixide lignea **367** in qua super altare et super ipsa linteamina positum erat, ignis undique sæviens omnino non tetigit, adeo ut pannus etiam sericus, quo ipsum vasculum operiebatur, omnimo appareret illæsus. Cumque sacerdos, adhibita scopa, cineres de altari colligeret, ut eas in loco mundo reconderet, reperit in eisdem (mirum dictu!) sacratissimum corporale, quod, inter altaris linteamina positum et obvolutum, putabat omnimodo cum eis esse consumptum. Quod cum protinus displicasset, ita sanum et candidum prorsus apparuit ac si diligenter in cista locatum fuisset. Quod cum vidisset omnis populus, lætati sunt valde, mirantes et magnificantes omnipotentiam Redemptoris. Hoc nobis retulit quidam religiosus monachus Clarevallensis, qui ejusdem presbyterii nepos, dum adhuc esset in sæculo, candelam illam ante ipsum altare accendit, et cuncta quæ acciderant ipse vidit.

CAPUT XX.

Eucharistiæ sacramentum in arca reconditum et in carnem convertitur, et divini luminis indicio proditur.

Referente Christianissimo rege Francorum Ludovico, cognovimus in pago Atrebantesi ante biennium tale quoddam de corpore Domini accidisse miraculum. Die sancto Paschæ mulier quædam ad ecclesiam eunti filio suo præcepit ut, postquam communicasset, duobus parvulis suis domi remanentibus corpus Domini secum afferre satageret. Qui jussa parentis exsequi cupiens, duas oblationes sacras, ignorante **368** presbytero, de sacrario tulit atque attulit ei. Illa vero suscipiens eas, alteram communicaturis infantibus dispertivit, alteram instita colligatam diligenter in arca recondidit. Post paucos itaque dies unus ex puerulis ejus vidit immensa luminaria circa eamdem arcam divinitus accensa, quæ totam domum ingenti claritate perlustrabant. Quod videns infantulus, matrem suam festinanter accersiit verbo digitoque demonstrans luminaria copiosa quæ in ejus oculis radiabant. Cumque mater intente respiceret et nihil penitus videre prævaleret, arcam illam posita clavi reserare tentavit, sed nulla virtute, nulla funditus arte prævoluit. Unde mirata et obstupefacta vehementer, properavit adducere presbyterum ipsum ad tale miraculum intuendum. Qui cum festinus adesset et claritatem illam quam puer aspiciebat videre non posset, illico clavem illam de manu mulieris accepit, et sine ulla difficultate arcam celeriter reseravit. Quam cum aperuisset, institam illam in qua ligata erat eucharistia infectam sanguine reperit, et eamdem hostiam sacrosanctam, manente figura panis, in specie carnis permutatam. Quo viso, presbyter et qui cum eo erant mirati sunt valde; et adorantes deificum corpus, cum honore et reverentia ad ecclesiam detulerunt atque in sanctuario digne collocaverunt.

369 CAPUT XXI.

In pago Carnotensi hostiæ sacrosanctæ pars major in carnem mutatur.

Eodem quo supra referente, cognovimus quod hoc anno in pago Carnotensi hujusmodi signum super eodem sacramento contigerit. Sacerdos quidam dum sacramenta offerret, invenit ante fractionem corpus Dominicum, in speciem defæcatæ ac pulcherrimæ carnis ex majori parte matatum, ita tamen ut evidenter ejusdem hostiæ circulus et litteræ semper in ea apparerent. Verumtamem illa pars hostiæ quam inter digitos suos presbyter tenuerat, solummodo panis speciem retinebat. Videntes itaque sacerdos et plebs universa quæ aderat rem tam mirabilem, obstupuerunt, et exsultantes Domino cum tremore, ipsam eucharistiam in sacrario collocaverunt, ubi etiam nunc in vase cristallino reposita honorifice custoditur. Nuper vero cum quidam capellani et clerici supradicti Francorum regis, viri fideles et honesti, hujus rei veritatem nobis pro certo astruerent, adfuit etiam unus inter eos qui teste Deo asseverabat se ipsam eucharistiam eodem modo quo prædiximus immutatam propriis oculis aspexisse.

CAPUT XXII.

Feria sexta sacrificante presbytero, hostia eucharistica in carnem, calix in sanguinem vertitur.

Simile quoque miraculum de eodem sacramento audivimus, sed quando vel ubi acciderit, incertum habemus. Quidam honestæ conversationis **370** presbyter, dum in quadam sexta feria sacrificaret, reperit ante perceptionem hostiam sacratam in similitudinem carnis esse conversam, ipsumque calicis sacramentum in speciem sanguinis com-

mutatum. Quod cum ille vidisset, nihil omnino exhorruit, sed totum fideli ore percepit. Cumque peracta missa hoc ipsum quod acciderat, episcopo suo revelasset, increpavit eum episcopus quod tantum Dei munus sibi ad videndum minime reservasset. Sequenti vero feria sexta cum itidem missam celebraret, idem ei miraculum accidit, ipsumque episcopo cernendum reservavit. Quod cum ille vidisset, cunctisque videndum exhibuisset, immensas omnipotenti Deo gratias retulit, ipsumque sacramentum, veluti thesaurum incomparabilem, præcepit in ecclesia cum digna veneratione custodiri.

CAPUT XXIII.

Celebrante missam sacrilego sacerdote, peracta consecratione, paulo ante quam communicare vellet, panis sacer e patena et sanguis e calice momento evanuerunt.

Vir honestus ac religiosissimus, Petrus abbas Sancti Remigii Remensis, retulit in capitulo Claravallensi rem certissime cognitam, quam in eodem anno evenisse asseverabat; verumtamen personam cui res ipsa acciderat, quia non voluit infamare, noluit ex nomine designare. Ait ergo: « Presbyter quidam sæcularis appellatus est ad dominum papam, et accusatus coram eo de noxa criminali. Qui cum ab eo interrogaretur, **371** etiam sub anathematis intentatione, elegit potius excommunicari quam veritatem de perpetrato crimine confiteri. Et quoniam legitimis attestationibus convinci non poterat, dimissus est tandem velut innocens reus, ipsius qui non fallitur examini reservandus. Cumque reversum ad propria, conscientia graviter remorderet, reliquit interim habitum, non animum sæcularem, ingressusque monasterium clericorum, professus est inibi vitam regularem. Qui cum jam in eo plurimum temporis peregisset, nolebat ullo modo confiteri justam illius excommunicationis sententiam, qui a summo pontifice innodatus erat, et tamen sacerdotis officio incessabiliter fungi puniendа temeritate præsumebat. Quadam itaque die sacrificante illo et *Agnus Dei* jam dicto, cum juxta illius ordinis consuetudinem, super patenam corpus Domini posuit, et coram ipso modice inclinando caput humiliasset, continuo se erexit ut solito more communicaret. Sed (quod est mirabile dictu!) eadem hora angelico, ut fas est credere, ministerio sublatus est invisibiliter panis ille cœlestis de patena, et de calice sanguis. Quod cum presbyter ille conspiceret turbatus et contritus illico obstupuit, nimirum intelligens ac sciens quam justo quamque tremendo judicio Dei evenisset. Moxque celeriter adiens Patrem spiritualem, confessus est tandem compunctus et pœnitens impietatem suam, quam etiam ipso tacente jam cœli revelabant. »

372 CAPUT XXIV.

In vico Belesmo territorii Catalaunensis eucharistia ad moribundam feminam latenter transmissa, a maligno spiritu publicatur.

In territorio Catalaunensi, vico quem nuncupant Belesmum, erat ante septennium presbyter quidam, nomine Wilelmus, lubricus homo multumque inhonestus. Ad hunc itaque veniens aliquando quidam laicus homo, rogabat eum pro quadam paupercula parochiana sua, quæ in rure proximo commanebat ut eam citius visitaret, et morienti viaticum ministraret. Ipse vero, ut erat piger et negligens, ire recusavit, sed eidem laico corpus Domini committens, ait: « Vade, et dicito clerico illi qui in ipso viculo habitat, ut morientem feminam adiens, hanc ei eucharistiam tradat. » Erat autem nox. Abiens itaque homo cum Dominico sacramento, dum esset in itinere, reperit in ipsa via jacentem spiritum immundum, et quasi mortuum aliquem sudario candido coopertum. Quem cum primo vidisset, inhorruit, moxque signo crucis armatus et sacri corporis virtute confisus, declinavit paululum ab eo, et ita pertransiit. Tunc ille, qui mortuus videbatur, repente surrexit, et clamans ad eum, dixit: « Nisi ille quem portas tibi nunc præsidio esset, utique malo tuo huc advenisses. » Quo dicto, versipellis insidiator evanuit, et ita nocenter innocens atque inutiliter utilis fuit, qui non modo non potuit malignitatem explere quam vellet, verum etiam, **373** cogente Domino, confessus est veritatem quam dicere nollet.

CAPUT XXV.

Ad sceleratum hominem morti proximum allata eucharistia, priusquam eam ille perciperet, a dæmonibus in aera sublatus, et ad terram elisus est.

In provincia Flandriæ, non multo antea tempore, terribile quid accidisse comperimus. Quidam carnalis atque perversus homo, cum morti appropinquasset, allatum est ei Dominicum sacramentum, ut communicaret. Quod cum ille fuisset intuitus, illico repercussis oculorum luminibus, quasi magno fulminis ictu vehementer infremuit et vibrato corpore de lecto exsiliens, raptu dæmonum elevatus est supinus id aera sursum, ac protinus extra lectulum recidens, medius crepuit, et animam infelicem evomuit. Porro de manu presbyteri corpus Domini excussum, et in eodem lectulo cadens, super linteum venit. Ipse autem presbyter nimio terrore percussus, dementiam incurrit. Qui etiam multo postea tempore superstes, nunquam sensum recuperavit, sed quasi bestia factus, quotidianam procurationem accipiebat de domo comitis Flandrensis.

374 CAPUT XXVI.

Quidam conversus Becci, morti proximus, totius conventus precibus a dæmonum insultibus liberatur, et sacramentis munitus, in bona confessione e vivis excedit.

Conversus quidam de fratribus Becci, quod est cœnobium Cisterciensis Ordinis in Normannia, cum jam morti proximus esset, monebant fratres ut confiteretur et sacram communionem acciperet; quod ille vehementer abhorrens, pertinaci animo recusabat. Laborantes itaque fratres per unius dieii

spatium ut hoc ei persuadere possent, cum suam industriam nihil in hac parte prævalere cognoscerent, communi consilio decreverunt specialem pro eo in conventu facere obsecrationem. Congregati itaque in ecclesia cuncti fratres, multiplicatis litaniis et psalmis in fletu et planctu Dominum exorabant, ut ita periclitantem animam illam de profundo malorum eriperet, nec eam aliquatenus in tali damnatione mori permitteret. Expleta autem oratione clamare cœpit infirmus, et dicere : « Eia, fratres, succurrite citius, et afferte Dominicum sacramentum, ne forte iterum partes adversæ veniant, et me inveniant imparatum. Aderat namque modo ingens dæmonum turba, a quibus undique pressus, ita coarctabar, ut nullum suggerentibus vobis possem dare responsum de salute mea. Et ecce iterum fratres nostri, tam monachi quam conversi, in unam aciem conglobati, cum magno impetu super dæmones irruerunt, et singuli singulos invadentes, **375** in manu potenti et brachio excelso, omnes penitus expulerunt, et me per Dei misericordiam liberarunt. Audientes itaque fratres gaudio magno gavisi sunt, et abeuntes in instanti sacrosanctum Domini corpus ei exhibuerunt. Ipse vero compunctus ac pœnitens cum ingenti reverentia et pietate communicavit, et protinus in bona confessione spiritum emisit.

CAPUT XXVII.

Longipontis conversus, qui denarium unum, et buculam unam absque licentia retinebat, percepta in Paschate eucharistia, prunam ardentem præcordiis injecisse sibi visus est.

In monasterio Longipontis, conversus quidam denarium unum et unam buculam absque licentia peculiari ab initio retinebat. Igitur die Paschæ, cum sacram oblationem recepisset, visum est ei quod prunam ardentem præcordiis ejus aliquis injecisset. Qui mox de oratorio exiens, suumque diversorium adiens, protinus id quod acceperat, nausea perurgente rejecit in cineres, antequam vas aliquod ad excipiendum apprehendere posset. Tunc accersito abbate loci, confessus est delictum quod commiserat, et periculum præsens quod ex eo incurrerat. In crastinum autem abbas cuncta quæ acciderant, in capitulo ad fratrum audientiam retulit, et propter negligentiam sacræ communionis, communem pœnitentiam nobis qui adfuimus injunxit. Porro **376** conversus isdem crescente ægritudine lecto decubuit, et diutissime postea languens utrum deinceps convaluerit incertum est nobis.

CAPUT XXVIII.

Ad porcorum salutem eucharistia in stabuli limine occultata, divinitus revelatur, et magna ex parte in carnem conversa reperitur.

Sanctimonialem quamdam feminam novimus, quæ magnis virtutibus pollens, etiam prophetandi gratiam habere probatur. Huic autem nuper Dominus apparens tale quid revelare dignatus est, dicens : « Inhonestius me tractant fideles mei, quam Judæi sive pagani. Modo namque fecere me porcarium, depositum tenentes in proxima villa corpus meum abscondite atque vilissime in stabulo porcorum, ne porci pestilentia aut mortalitate dispereant. » Cum igitur ancilla Dei verbum hoc in medium protulisset, continuo cœperunt investigare diligenter, etiam cum intentatione anathematis, quis tantum sacrilegium perpetrasset. Videns itaque reus quia jam latere non poterat, confessus est tandem malum quod egerat, ostendens etiam in ostii sulio foramen occultum, in quo Dominicum corpus erat occultatum. Aperto igitur aditu repererunt hostiam sacrosanctam, in similitudinem carnis jam ex magna parte mutatam. Videntes vero fideles sanctum canibus datum et margaritam porcis appositam (*Matth.* VII), graviter ingemuerunt, tollentesque sacrum de non sacro, cum timore **377** et reverentia magna ad ecclesiam reportarunt, atque in sacrario digne, ut dignum est, reposuerunt.

CAPUT XXIX.

Pauperculus rusticanus, exceptam in die Pasche et ore retentam eucharistiam cum vestimento suo insuisset spe sublevandæ inopiæ suæ, ab eo postmodum ex morbo periclitante prodita, tota carnea inventa est.

Similiter in episcopatu Carnotensi, ante bis denos annos tale quid accidisse cognovimus. Quidam rusticanus atque pauperculus homo, a nescio quo impostore maligno audierat quia si Dominicum Corpus secum assidue circumferret, in modico tempore divitiis abundaret. Accipiens itaque die Paschæ sacrosanctum Domini Corpus, integrum ore retinuit. Quod protinus assuens in margine cappæ, multo secum tempore tulit, nec ei tamen aliquando paupertas et miseria defuit. Hic igitur tactus ægritudine lethali, ad extrema devenit. Cumque se morti propinquare conspiceret, tandem miser ad se reversus, miserabili sensit experimento verum esse quod ait Apostolus quia *qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem, et in laqueum diaboli* (*I Tim.* VI.) Dolens ergo et pœnitens, confessus et rapinam quam sacrilego ore pervaserat, indicans etiam corporale indignum in quo dignissimum corpus repositam erat. Accipiens itaque presbyter ipsam vestem, et coram astante populo dissuens, invenit hostiam sacram, pristina quidem manente figura, in naturam et speciem carnis ommino **378** conversam. Quod ubi nuntiatum est præsuli Carnotensi, protinus ad ipsum locum cum comitatu magno venire curavit. Assumensque thesaurum illum incomparabilem et ad urbem ipsam maximo cum honore deferens, occurrente sibi clero et populo innumerabili, in ecclesiam Beatæ Virginis Matris solemniter intulit, ibique dignissime conservandum decenter ac sublimiter collocavit.

CAPUT XXX.

Apum alveari injecta eucharistia, post tres annos in summo calatho integra, et illæsa reperitur.

Alius quidam ruricola, dum ad cujusdam sortiarii sibilos virulentos male credulam aurem applicuisset,

persuasum est illi quia si ore tenendo Dominicum corpus alveariis insufflaret, apes inde plurimum profecturæ et crebriora examina mitterent et uberiora mella conficerent. Percepta igitur eucharistia et ore retenta, ad apiarium venit. Cumque per singulos calathos insufflando procederet, contigit ut hostia sacra, ab ore sufflantis elapsa, in unum calathorum per foramen intraret ; quæ mox divinitus acta, superius avolavit, ibique in superiori crate congrue locata triennio latuit. Cumque peritus ille insibilator curiosius intro prospiceret, et eam minime reperiret, contempsit et abiit, ipsum tamen calathum, ne amoveretur, diligenti cura notavit. Post tres itaque annos correptus ægritudine gravi, mortem in januis adesse cognovit, accersitoque **379** presbytero confusus et pœnitens, recognovit audaciam puniendam, quam superbe præsumpserat, ipsamque jacturam intolerabilem quam postea negligenter incurrerat. Percunctante autem presbytero utrumne præsepium illud agnosceret, in quod hostia cecidisset, respondit sese optime scire, nec distulit incontinenti ostendere. Tunc igitur effracto canistro, presbyter, et qui aderant multi repererunt Dominicum corpus diligenter et honeste reconditum in superiori statu, ita prorsus integrum atque decorum ac si fuisset ibidem ea die repositum.

CAPUT XXXI.

In Sardinia, cuidam presbytero de pœnis alterius vitæ multa divinitus revelantur.

Fuit in insula Sardiniæ sacerdos quidam honestæ conversationis, qui etiam ibi præerat cuidam ecclesiæ parochiali. Erat autem eadem ecclesia extra villam ædificata, atque ab omni hominum habitatione remota. Quadam itaque vice cum missam ibidem celebraret, hora perceptionis invenit hostiam super corporale fractam atque in duas partes a seipsa divisam, quam antea consecraverat integram et sanam. Quod ubi conspexit, turbatus et anxius cum metu et admiratione sacrificium consummavit. Expleto autem ministerio cæterisque dimissis, solus ibi remansit.

Egressus itaque foras, venit et stetit in capite ejusdem basilicæ, dorso adhærens ad parietem et facie versa **380** contra orientem. Qui dum ita positus ibidem aliquandiu staret, et de re quæ acciderat timide ac sollicite cogitaret, infremuit spiritu, et inhorruerunt subito pili carnis ejus. Tunc irruente in eum nescio qua virtute externa, ita defigi atque arctari cœpit ut nullo modo posset inde moveri. Et ecce apertis oculis vidit innumeræ multitudinis turbas, equestres et pedites, coram ipso citatis gressibus transeuntes. Erant autem in eis homines promiscui sexus, diversæ ætatis et conditionis, in quibus etiam multos deprehendebat, quos antea viventes in carne cognoverat. Unus ergo ex eis, quondam sibi notus et charus, ad eum accessit, et fixo gradu cœpit cum eo familiariter loqui. Percunctante vero presbytero quænam esset aut quid etiam ageret tanta turbarum infinitas, respondit animas

A esse carne solutas, quæ omnes variis pro varietate culparum deditæ pœnis, ita semper discursu reciproco longe lateque vagabantur in mundo. Quidam ex eis citius, quidam tardius liberandi erant, multorumque nihilominus pœnæ insolubiles permanebant.

Dum hæc ille loqueretur, perspiciens presbyter vidit unum ex eis ante se prætereuntem, de quo vehementer expavit, dicens : « Væ mihi misero peccatori ! Nunquid iste est dominus noster Balduinus, Pisanus quondam archiepiscopus, de monasterio Clarævallis assumptus ? » Respondit mortuus : « Ipse est vere » Et presbyter ad eum : « Hiccine ergo tantæ professionis monachus, et tantæ perfectionis episcopus, deputatus est pœnis, quem nos autumabamus jam in cœlo gaudere cum angelis? Ille vero ait : « Pro certo agnosce quia ipse est sanctus, celsique meriti homo, et magna est ejus gloria coram Deo. **381** Sed quoniam propter ipsum inter Pisanos et Lucanses populos diuturna jam guerra versatur, propterea differtur a requie, donec inter illos ad pacem discordia revocetur. »

B

Dum hæc ergo dicerentur, ecce iterum quidam dives olim ac præpotens miles veniebat, deferens in gremio suo argenti pondera magna, quibus onustus atque afflictus nimis incedebat. Quem cum presbyter agnovisset, quæsivit etiam de ipso cur tali supplicio subjaceret. Respondens mortuus ait : « Homo iste perversus et impius, nimium carnaliter atque tyrannice vixit : et ideo sempiternis deputatus est

C pœnis. Hic aliquando Jerosolymam proficiscens, pecuniam istam secum detulerat, ut eam erogando, peccata redimeret, et amicos sibi de mammona iniquitatis conciliaret. Sed, diabolo suadente, fraudavit animam suam operibus pietatis, et secum, ad propria remeans, victualia pauperum reportavit; quæ sicut ex malo collegerat, ita quoque ad cumulum mali in malum expendere non dubitavit. »

Hæc illo dicente, ecce apparuit columna jubaris immensi, ultra communem scilicet valentiam coruscantis, de cœlo usque ad terram porrecta, per quam anima quædam angelico ductu ad sidera contendebat. Quod cum presbyter ille vidisset, sciscitatus est iterum a suo collocutore quid esset. Ille vero

D respondit : « Ipsa est anima Constantini quondam judicis et domini Turritani. Hæc autem per novennium, ventis et pluviis algoribusque semper exposita, a die sui exitus usque nunc in stillicidio domus suæ constitit, ibique suorum excessuum pœnas luit. Sed quia misericors et liberalis in pauperes exstitit et judicium injuriam patientibus fecit, insuper etiam de **382** malis quæ commiserat, confessa et pœnitens exiit, idcirco misericordiam a Domino consecuta, hodierna die meretur a malis omnibus liberari, et bonis omnibus satianda ad æternam beatitudinem introduci. »

Hæc, et similia multa quæ longum est enarrare, prædictus presbyter vidit, et de omnibus quæ quærebat suus illum confabulator instruxit. Ad ultimum

vero percunctatus est etiam de seipso. Cui ille respondit : « Ut tibi quid postulas expediam breviter, scias te indubitanter hoc anno moriturum, et secundum quod egeris recepturum. » Cum hæc ille dixisset, protinus ab eodem presbytero vale dicto pertransiit, et tunc omnis apparitio illa pariter cum eo disparuit. Presbyter autem ad seipsum reversus, et ex his quæ viderat vehementer affectus, mirabiliter in Dei timore profecit, et quamvis honeste antea viveret, postea tamen multo castigatius vixit. Visionem autem quam viderat, quibusdam religiosis ac sapientibus innotuit, et eodem, sicut audierat, anno de corpore exiens, in bona confessione migravit.

CAPUT XXXII.

Sarracena puella Christianæ religionis cupidissima, pro tuenda pudicitia, a Christiano, sed flagitioso milite, obtruncata, in martyrum canonem refertur ab Alexandro papa tertio.

Opinata res est valde et per Hispaniam divulgata quam refero. Erat nuper in eadem regione Sarraceni cujusdam divitis filia, quæ **383** in Christum fideliter credens, ad Christianismum pertingere satagebat. Locuta est ergo cuidam militi Christiano, dicens : « Noverit dilectio tua me in Deum tuum sinceriter credere et baptismi gratiam ardenti animo desiderare. Si ergo volueris me ad terram tuam ducere et facere Christianam, peculium magnum quod penes me habeo repositum tibi tribuam, et meipsam quoque in conjugem tradam. Quod si me forsitan habere nolueris uxorem, medietatem ipsius pecuniæ tibi dabo, reliquam meo victui reservabo. » Igitur annuente milite et datis utrinque dextris de conservanda fidelitate, exierunt latenter a finibus paganorum, comitante eos puerulo quodam qui erat in obsequio eorum. Venientes itaque ad quoddam castrum Militum templi, cum intrare nequirent (siquidem consuetudinis erat fores ejusdem municipii propter nocturnas insidias eo tempore non reserari), diverterunt in proximum frutetum, ubi copioso igne accenso comederunt et biberunt ex iis quæ attulerunt secum.

Expleta autem refectione, miles ille furore libidinis agitatus cum illa sua consorte concumbere cupiebat. Quod ipsa vehementer abhorrens, modis omnibus restitit ei, dicens : « Heus tu, bone Christiane, quid est quod facere tentas, ut et teipsum et me pariter perdas ? Tu in Christo renatus, ego gentilis ; adhuc non licet nobis invicem commisceri. Aut ut scorto abuti me quæris. Nunquid idcirco parentum meorum temporalem contempsi honorem et gloriam, ut me in terra aliena prostibulum faciam ? Hæccine ergo est puritas Christiana, quam te docente, me assequi delectabar ? Recordare, obsecro, **384** Domini Dei tui, et memento quia in fide et veritate ipsius me honeste tractandam suscepisti. Habeas itaque reverentiam Christo tuo, et ne velis captivam illius tanto dehonestare ludibrio. Si me consortem tori habere volueris, sustine per modicum

A tempus, donec opprobrium paganitatis meæ fonte baptismatis diluatur, et tunc legitimo fœdere sociemur. Sin autem, ut dixi, meum fortasse connubium aspernaris, portionem substantiæ meæ quæ te contingit habeto, et me Christo vacare permittito. » Hæc illa dicente, nihil ille movebatur ad pietatem, sed libidine magis ac magis insaniens, minabatur ei necem inferre celeriter, nisi protinus ejus imperio consentiret. Ipsa vero Christiano more constantior, libera voce dicebat se pro tuitione pudoris mortem potius eligere gloriosam quam pudicitio prostituta ignominiosam redimere vitam. Tunc furibundus atque funestus miles, evaginato mucrone caput illius amputavit, projectumque corpus in ignem ex

B magna parte combussit.

Verum superna justitia de cœlo respiciens, non est passa diutius inultam remanere tanti ponderis impietatem. Statim namque præparatus ad imperium Domini, egressus est de caverna, proxima draco terribilis, qui ad eumdem locum concite veniens, ac terrifico ore dehiscens, filium perditionis invasit. Cum ergo immanem illam belluam sibi de subito imminentem miser aspiceret, illico totus inhorruit, et non habens resistendi fiduciam fugere cœpit. At vero bestia celeriter insequens, et consequens fugientem, feralibus eum dentibus a dorso comprehendit : quem ad suam cavernam protinus pertrahens, in ultionem tantæ crudelitatis, morsu

C amarissimo devoravit. Supradictus **385** vero puerulus ista considerans, nimio terrore concussus aufugit : et facto mane veniens ad castrum, cuncta quæ acciderant per ordinem enarravit. Exeuntes itaque Templarii, spolia mortuorum ipsumque beatissimæ martyris corpus semiustum cum capite repererunt. Quod secum deferentes, cum devotione et reverentia sepelierunt. Postmodum autem missa pro ea legatione etiam ad dominum papam Alexandrum, indicatum est ab eo ut in ecclesia cum honore tumularetur, et quasi martyr inter martyres haberetur, utpote quæ amore castitatis occubuit, et pro prio sanguine baptizata, martyrii coronam Domino largiente promeruit.

CAPUT XXXIII.

D *Igneo spectro deterrentur monachi Burlencurtis, a thesauro quem quidam somniarat, effodiendo.*

Homo quidam de villa, quæ dicitur Lousa, in episcopatu Catalauni, cum sæpius somniasset statuam quamdam ab antiquis temporibus in proximo luco humi latere reconditam, ipsamque a monachis Burlencurtis esse reperiendam, curavit eisdem fratribus indicare hujusmodi visionem. Hoc autem sæpius faciens, tandem persuasit ut quærerent. Perrexerunt itaque sedecim fratres ad ipsum locum, præambulo somniatore, cœperuntque fodere in terram, spe fortunæ magis, quam desiderio statuæ reperiendæ. At vero isdem locus in ingressu nemoris positus erat, cui etiam latissima campi planities extrinsecus adjacebat. Cumque paululum **386** excavassent, esse apparuit eis in ipsa planitie fo-

culus, ad unum miliarium remotus, qui veluti ardens facula putabatur. Quem dum attente conspicerent, viderunt ad ipsos recto tramite dirigentem. Et quanto amplius propinquabat, tanto amplior apparebat. Ibat igitur foculus accrescens, et proficiens in rogum, atque in brevi factus est clibanus ingens, aut aliqua domus ardens in oculis eorum. Quem cum terribiliter irruentem, jam sibi de proximo imminere conspicerent, conturbati et conterriti sunt vehementer, quid agerent quove fugerent ab igne devorante penitus ignorantes. Unum autem in tanto discrimine remedium erat, divinam implorare clementiam quæ sola succurrere poterat. Conversi igitur ad orationem, in tribulatione et angustia magna Dominum precabantur, ut ab instanti morte liberarentur. Tunc vero flammeus ille globus, Domino imperante, cohibitus substitit in medio campo, remotus ab eis quasi unius jugeris intervallo. Erat autem in aere suspensus, et veluti quatuor aut quinque cubitis a terra separatus. Qui cum aliquandiu ita immobilis perstitisset, tandem miserante Domino, quo venerat remeavit, et remeando rarescere cœpit, atque ita paulatim deficiens, omnino disparuit. Abeuntes itaque fratres, diabolicam statuam, cum sua fortuna, tenebrarum principi reliquerunt. Jamque castigati salubriter, et non mortificati, didicerunt sperare in Domino magis quam in incerto divitiarum, scientes utique incomparabiliter existere melius strenue operando de labore manuum sustentari, quam vivendo remisse de mammona iniqua aut de anathemate Jericho velle locupletari.

387 CAPUT XXXIV.

Margareta, pia femina, in episcopatu Rosqueliæ, a barbaro marito diu vexata, ac tandem crudeliter interfecta, et sacri cadaveris integritate et aliis miraculis divinitus illustratur.

In episcopatu Rosqueliæ exstitit mulier quædam, mitis et humilis corde, nomine Margareta, magna simplicitate et innocentia prædita, quæ bonis operibus jugiter insistebat, et illatas sibi frequenter injurias æquanimiter tolerabat. Huic autem vir impius atque crudelis erat, qui nequaquam se illi maritum et comparem, sed quasi tyrannum ac persecutorem dirissimum exhibebat, siquidem odio habebat illam propter ipsius innocentiam ac simplicitatem, reputans eam fatuam et insipientem. Erat itaque semper infestus illi, tota die conviciis appetens, verberibus atterens, multisque afficiens malis. Ipsa vero quasi non sentiens et quasi non habens in ore suo redargutiones, malum in bono vincere satagebat, et cum iis qui oderant pacem pacifica erat. Præterea quædam mulier nequam, ejusdem, ni fallor, rustici soror, magna adversus illam invidia tabescebat, quæ ipsum fratrem suum ad ejusdem odium et insectationem jugiter inflammabat. Quadam itaque vice cum vir ille malignus, præsente atque suadente sorore, innoxiam feminam usque ad mortem vapulasset, ac pœnis ejus inexorabili crudelitate adhuc saturari non posset, ad cumulum suæ damnationis adjecit ut eam morte mulctaret. **388** Resupinatam igitur inter duo fulcra, desuper eam valide compresserunt, et ita violenta nece suffocaverunt. Cumque penitus exstincta fuisset, miserunt laqueum in collo ipsius, et suspenderunt ad trabem in angulo domus.

Perpetrato itaque tanto piaculo, cœpit impius ille multator simulare luctum atque lamentum, planctuque funebri finitimos omnes invitare ad planctum. Unde complausis ad invicem manibus ululans et clamitans in excelso, aiebat: « Heu, heu! venite et condolete mihi, omnes amici et proximi. Venite, inquam, et videte quomodo infelix et fatua uxor mea, me absente, me ignorante, se perdidit, quomodo invadente diabolo laqueo se strangulavit. » Cum ergo hujusmodi lamentis credulitatem populo falsarius nequam persuasisset, tunc ejicientes funus cum dedecore magno, traxerunt procul quasi mortuum canem, usque ad oram maris, ibique littoreo sabulo modice operientes, reposuerunt illud cum duobus latrunculis noviter in eo suspensis atque sepultis. Marini autem fluctus eidem loco frequentius illidentes, et supersectam mortuis arenam paulatim labefactantes, in proximam paludem rejiciebant, ita ut ipsa corpora nonnulla ex parte nuda apparerent. Expleto autem biennio, cum quidam cæcus juxta prædictum locum itinerando incederet, contigit ut manus et faciem loturus, ad ipsam paludem diverteret. Statim vero ut ex eadem unda oculos perfundere cœpit, miserante Domino curatus est, et visum recepit. Quod ubi ille persensit, illico obstupefactus vehementer, exclamavit, et dixit: « Christe Fili Dei, quid est quod accidit mihi? Ecce ego video mare, et aridam et cuncta quæ circa me sunt. Putasne in somnis **389** ista considero, an ita agitur in veritatem mecum? Unde ista lux cæco? unde gaudium misero? unde salubritas desperato? » Cum ergo, perseverante visu, revera cognosceret se esse sanatum, continue lætabundus et laudans currere cœpit ante ductorem suum, veniensque ad proximam villam nuntiavit omnibus quæ sibi acciderant. Accurrentibus igitur cunctis ad ipsum locum, omnes male habentes cum in eamdem aquam descendissent, continuo sanabantur a quacunque infirmitate detinebantur. Cupientes vero cognoscere unde illa benedictio sanitatum, cœperunt effodere tumulos damnatorum.

Cumque latronum morticina contingerent, tanta in eis putredo corruptionis apparuit, tamque intolerabilis fetor ipsum aerem tabefecit, ut opilatis naribus omnes pene fugerent. Moxque rejectum sabulum super immunda cadavera cumulotenus congerentes, beatæ illius Margaretæ corpus invisere festinarunt. Quod cum discooperuissent, ita a planta pedis usque ad verticem incorruptum ac venustum apparuit, ut viventi potius quam mortuo simile videretur. Non solum autem, sed et tanta

ex eo suavitatis fragrantia exhalabat, ut omni pulvere pigmentario respersum putarentur. Inventa igitur pretiosa margarita, tanti muneris largitori gratias retulerunt, præconia magna rependerunt, et educentes eam de lacu miseriæ et de luto fæcis, ad ecclesiam suam cum digna reverentia portaverunt. Tunc vero comprehensus ipsius parricida, interrogatus est minis et tormentis. Et quia jam celare non poterat, confessus est omnem veritatem, audientibus universis. At ubi nuntiata sunt ista præsuli, et primoribus civitatis, venientes illico clerus et populus **390** innumerabilis, venerabile pignus cum honore debito ad sedem pontificalem detulerunt, atque in ipsa majori ecclesia, solemni devotione et gaudio collocaverunt. Ibi vero ad tumulum ejus catervatim confluunt undique tam de vicinis quam de remotis partibus populi multi, tantaque ibidem miracula fiunt, ut præ nimia multitudine nequeant comprehendi.

CAPUT XXXV.

Cacodæmon simulacri sui confracti et combusti injuriam ulcisci conatur.

Quidam honestus frater de monasterio Fonteneti, ante conversionem suam profectus est aliquando mercimonii causa ad terram paganorum. Habebat autem comitem secum quemdam alium Christianum juvenem. Dum ergo ibi demorarentur, contigit ut in quemdam lucum, spatiandi causa, soli pervagarentur. Cumque devenissent in cujusdam loci secreti amœnitatem, repererunt ibi quoddam simulacrum enorme, intrinsecus ligneum, extrinsecus pice linitum, quod veluti truncus ad stipitem arboris stabat erectum. Illuc ergo secretius adoraturi, aut etiam immolaturi, de villa proxima veniebant ii qui circa nefandi numinis obsequium sese devotiores, imo vero dementiores exhibebant. Succensi itaque fidei zelo christiani juvenes, exsecrabilem statuam in frusta comminuerunt, et protinus igne supposito in favillam et cinerem redegerunt. Quo facto fugam arripuere maturius, ne forte a **391** fanaticis cultoribus deprehensi, pœna simili punirentur. Neque enim tantæ adhuc erant constantiæ, ut hoc ausi fuissent in propatulo facere. Nocte vero sequenti, cum futurus ille Fonteneti conversus sopori membra dedisset, apparuit ei spiritus ille noctifer, instar idoli concremati piceus et niger; et projiciens in oculis ejus calidos cineres quos manibus præferebat, dixit ad eum: « Ecce, tu heri combussisti me, et ego comburam te hodie. » Evigilans vero juvenis, dolorem magnum et cruciatum in oculis sensit, qui etiam longo postea tempore durans, graviter eum afflixit.

CAPUT XXXVI.

Christiana fide in Sclavoniam inducta, diffugiunt ex ea dæmones cum horrendo strepitu, velut exercitus prælio victi, et fusi ac fugati.

In regione Sclavoniæ, quæ noviter est ad fidem Christianam conversa magna ex parte, plurima A jam Cisterciensis Ordinis monasteria constat esse fundata. Porro monachi illi qui ibidem Domino serviunt, ob quotidianam conversionem gentilium, baptizandi potestatem a summo pontifice acceperunt. Factum est autem ut aliqui de fratribus illis, a quibusdam fidelibus invitati, statuta die venirent ad unam de proximis villis, paganorum multitudinem in ea baptizaturi, quæ nuper fide recepta regenerationis gratiam flagitabat. Præcedenti itaque nocte, antequam illuc pervenissent, auditus est ibi sonus et fremitus ingens, quasi exercitus **392** grandis, toto tempore noctis per vicos et plateas ejusdem villæ perstrepentis, qui velut ab alio exercitu fortiter impugnatus, tandemque superatus, terga vertere, atque cum magna turbulentia exire B videbatur. Porro homines loci, recedentium strepitum et fugam communiter audientes, et personam aliquam non videntes, stupebant ac metuebant, nimirum ignorantes quæ ista novitas esset aut quid boni malive portenderet. In crastinum autem venientes monachi ad eamdem villam, baptizaverunt ibi promiscui sexus turbam copiosam. Tunc vero cunctis fidelibus manifeste innotuit quod tumultus ille nocturnus nihil aliud exstitit, nisi dæmonum legiones, ab obsessis hominibus increpante Domino fugientes; qui beatorum angelorum præsentiam, et sancti Spiritus adventum sustinere non poterant. De qua videlicet re multum in Domino consolati sunt universi, præcipue vero neophyti illi qui ab C immunda damnatione fuerant liberati.

CAPUT XXXVII.

Aspersione aquæ benedictæ mulier gentilis excruciata, ad Christi fidem convertitur.

Quædam mulier gentilis, cœtui fidelium mista, casu aspersa est aqua benedicta. Quam sentiens, et multum abhorrens, protinus sensit dolorem et ardorem intolerabilem, ac si collo tenus fuisset immersa in caldariam aquæ bullientis. Quæ cum diutissime cruciaretur, et invocatis ad opem numinibus idolorum; non modo incendium corporis non **393** minueretur, sed potius augeretur, tandem vexatio dedit intellectum auditui, et cognovit in veritate quod non esset ei salus in diis illis. D Unde, invocato nomine Salvatoris, et percepto lavacro salutari, salutem corporis et animæ sine mora percepit, et ita fidelis effecta conjuncta est fidelium turmis.

CAPUT XXXVIII.

Rex Olavus, qui postea martyr, cum per imprudentiam Dominica die virgam cultello dolaret, admonitus indoluit; et collecta schedia cum in pœnam manui suæ imposita exussisset, a flamma tamen illæsus fuit.

Quadam die Dominica gloriosus rex et martyr Olavus, cum virgulam ubi residebat inventam, cultello quem in manu tenebat dolaret, immemor quod Dominica dies esset (observant enim in Norvegia cum magna diligentia dies festos, nec ultro aliquid magni vel parvi facere præsumunt); unus ex ipsis qui assistebant regi, videns quia rex Dominica die

dolaret: nec tamen ausus aperte dicere quod Dominica dies esset, hac illum voce commonuit: « Domine, inquit, rex, cras erit secunda feria. » Qua commonitione rex ad se reversus, et quia virgam dolaverat Dominica die vehementius dolens, et dolaturas virgæ collegit, et collectas super manum suam igne adhibito combussit. Quibus combustis, manus ejus apparuit illæsa. Innovatum est illud miraculum quod olim apud Babylonem in tribus pueris celebratum est. Ad consummandas virgæ particulas ignis vim naturalem habuit, nec omnino lædere valuit innocentis regis manum.

394 CAPUT XXXIX.

Episcopus ridicula effutire solius, apparet post mortem ulcerosis ac tumidis labiis; et septem fratrum servato per dies aliquot silentio liberatur.

Sanctus Hugo abbas Cluniasensis, episcopum quemdam sæpe reprehendendo commonuit, ut ridiculosa quæ male consueverat verba proponere di- A miteret, addens quod nisi in præsenti vitam corrigeret, post mortem tumentibus labiis et spumeo ore deformis appareret. Episcopus non correxit. Defunctus est. Cuidam sacerdoti apparuit, et, ut sanctus prædixerat, ulcerosis tumida labiis ora præferebat. Petit auxilium Patris flebiliter, quem pie corripientem audire noluit. Sacerdos refert Patri quod viderat: miseretur abbas, et excessum ejus septem fratrum silentio sanare festinat. Septem fratres eligit, quibus septem diebus pro episcopo silere præcipit. Septimus transgreditur, silentium solvit. Redit episcopus ad sacerdotem, fractum silentium accusat, de transgressione conqueritur, de dilata oris sanitate pro inobedientia septimi causatur. Audiens hoc abbas, transgressorem invenit, et septenarium B alio silentio instaurat. Quo completo, tertio præsul apparuit, gratias agens abbati, pontificali indutus chlamide, os sanatum ostendens.

DIATRIBA
DE ILLUSTRI GENERE S. BERNARDI
ABBATIS CLAREVALLENSIS.

395 PRÆFATIO.

Ultro quidem concesserim in eorum sententiam, qui super illa Romani Breviarii clausula, qua S. Bernardus *honesto loco natus* dicitur, sacram Rituum Congregationem adeundam putant. Etenim qui hæc legens, de Bernardi natalibus aliud nihil norit, facile illum opinetur plebeiis ortum parentibus, puta agricolis, aut opificibus aliisve ejusdem notæ, cum tamen illum utroque parente fuisse constet perquam nobilem. Sane veritas tum in omni historia elucere debet, tum in iis maxime, quibus orbe toto catholicæ basilicæ personant, divinis officiis, ne si ea alicubi neglecta appareat, ansa præbeatur fidei hostibus calumniandi, et alias pariter sacrarum lectionum partes, quæ de mysteriis rebusque ad salutem necessariis pronuntient, vocandi in dubium. Adde, et hac Bernardi natalium depressione, nonnullam viro sanctissimo, et de Ecclesia quam optime merito **396** injuriam fieri, dum ejus virtuti suus quidam splendor, ac sua veluti basis detrahitur, si vere prudens quisque existimat virtutem nobilitati impositam, insitamque, et altius eminere et fulgere illustrius. At nolim frivolis rationibus aut obscuræ fidei testimoniis astrui sancti viri clarum genus. Rem totam diligentius excutiamus, in qua certi aliquid ac solidi proferamus, primum illud nobis demonstrandum est nobilem fuisse Bernardum: deinde equestris ordinis, quem illis tem- C poribus *Militiam* vulgo nuncupabant: ad hæc antiquæ in eo gradu originis: denique et per matrem Aalydem, quæ Bernardi Montisbarri dynastæ filia erat, ex antiquis Burgundiæ ducibus prognatum.

SECTIO PRIMA.

Non est derivatum stemma Ordinis Cisterciensis a S. Bernardi insigni gentilitio

Bernardum Barnabas de Montaluo, Mariana lib. X Historiæ Hispaniæ, cap. 12; Bonifacius Simonetta lib. II Historiæ suæ, et alii nonnulli e recentioribus, ortum volunt ex ea ducum Burgundiæ gente cui caput fuit rex Francorum Robertus: adeoque non Galliæ tantum, sed et Hispaniæ, et Lusitaniæ regum consanguineum prædicant, *quo Bernardo.* inquit Angelus Manrique in Annalibus Cisterciensi- D bus, anno Christi, 1105, cap. 1, num. 4, *cunctos Christianos principes arcto sanguinis fœdere devinciant.* Id vero probare se putant ex Ordinis Cisterciensis antiquis insignibus, quæ cum eadem ipsa **397** sint, quibus usos constat veteres illos Burgundiæ duces, nempe zonæ aureæ tres in parma cærulea, sive, ut nunc loquuntur, senæ fasciæ ex auro et cyano dextrorsus obliquatæ in margine purpureo, a Bernardo, qui ex ducum illorum familia originem traxerit, eum morem opinantur derivatum, ut nimirum antiqui Patres Cistercienses, qui Bernardum Ordinis sui non quidem primum auctorem, sed propagatorem agnoscerent, ac singularem

patronum, gentilitia ejus insignia pro suis haberent. At hæc referens Philippus a sancto Joanne Baptista, in Vita S. Bernardi Italice a se conscripta, lib. III, cap. 29, merito negat in sui stemmatis delectu spectasse Cistercienses ad alumnum suum Bernardum; sed potius ad illam Burgundiæ ducum familiam, quorum maxime beneficiis atque auctoritate fundatus est, crevitque in gentem magnam eorum Ordo. Quod vero addit, Tecelino S. Bernardi patri ea fuisse familiaria insignia, quæ ad S. Bernardi effigiem expressit ante annos prope ducentos Hermannus Schedel in Chronico Chronicorum, videlicet in scuto nigro balteum, auri et minii ductu gemino tessellatum, quæ plerique opinantur esse ipsamet vel S. Bernardi, vel abbatiæ Clarevallensis antiqua insignia, nos infra seorsim accuratius discutiemus.

398 SECTIO SECUNDA.

S. Bernardi nobilitatem ostendit Humbelinæ sororis ejus, itemque fratriæ, nempe Guidonis ejus fratris conjugis nobilitas.

Fuerunt Bernardo fratres quinque, soror unica, utroque omnes parente hoc ordine geniti. Primogenitus fuit Guido, secundus, Gerardus, tertius Bernardus, quarta Humberga, de aviæ maternæ nomine, sive Humbelina (nam hic illi fuit nascendi ordo, teste Joanne Eremita in Vita S. Bernardi), quintus Andreas, sextus Bartholomæus, septimus et ultimus Nivardus. His omnibus sors natalium conditioque communis. Non potuit nobilis germanæ non esse frater nobilis. De Humberga, sive Humbelina Bernardi sorore hæc Guillelmus abbas, lib. I Vitæ S. Bern, c. 6, omni major exceptione testis: *Soror quoque eorum in sæculo nupta, et in sæculo dedita, cum in divitiis sæculi periclitaretur, tandem aliquando inspiravit ei Deus ut fratres suos visitaret.* Narrat deinde ut ad Claramvallem veniens *cum comitatu superbo et apparatu*, eoque a fratribus increpita, et de vita ad matris communis Aalydis exemplar componenda serio admonita, multis perfusa lacrymis abscesserit, ac deinde subdit: *Stupebant omnes adolescentulam nobilem, delicatam, subita mutatione in habitu et victu, in medio sæculi vitam ducere eremiticam.* Vellem Brittone antiquiorem scriptorem, qui cum illo diceret; Humbelinæ maritum fuisse fratrem ducissæ Lotharingiæ. Ariolari mihi nefas puto. Ad Guidonis uxorem transeamus.

399 Si in matrimoniis, ut mos est, conjugum spectata est æqualitas, nobilis deprehenditur Guido ex conjuge nobili. Guillelmus abbas, lib. I Vitæ S. Bernardi, cap. 3; *Guido primogenitus fratrum conjugio jam alligatus erat, vir magnus et præ aliis jam in sæculo radicatus. Hic primo paululum hæsitans, sed continuo rem perpendens et recogitans, conversioni consensit, si tamen conjux annueret. Verum id quidem de juvencula nobili et paululas filias nutriente pene impossibile videbatur.* Et post pauca: *Hæc denique juxta morem ecclesiasticum separata a viro, interveniente parili voto castitatis, in cœtum sancti-*

A *monialium transiit feminarum, religiose usque hodie serviens Deo.* Bernardus Britto, in suis Chronicis sive Annalibus Cisterciensibus, Guidonis uxorem filiam fuisse ait comitis Florestensis. Forestensem fortasse, seu Foresiensem voluit dicere. Si sic habet, primæ igitur erat nobilitatis, cum illis temporibus, comitum familiæ iis qui nunc sunt principibus tantum non æquarentur, regesque ipsos aut consanguinitate aut saltem affinitate pleræque attingerent. Sed optandum esset ut Britto assertionem suam aliquo antiquitatis testimonio firmaret. Mihi satis est ad propositum nobilem illam fuisse vel teste Guillelmo abbate. Hanc postquam a viro in Cisterciensem Ordinem concedente separata est, opinor monialem factam in Juliaco, seu Julleio

B quod primum monasterium exstructum esse excipiendis nobilibus feminis, quæ Bernardi et sociorum exemplis sæculo renuntiarunt, tradit Guillelmus abbas, lib, I Vitæ S. Bernardi, cap. 4, apud Surium die 20 Augusti, his ipsis verbis, quæ mirati sumus in nonnullis ejusdem operis editionibus prætermitti, nam eadem refert ex **400** ms. codice Jacobus Merlonus in editione Parisiensi anni 1645 operum S. Bernardi. Nec dubium quin auctorem habeant Guillelmum abbatem, qui tamen videtur ea Vitæ S. Bernardi jam a se in publicum emissæ, posterius, ut sæpe fit, inseruisse, unde est quod in multis exemplaribus non reperiuntur: *Quia vero ex prædictis sociis ejus*, videlicet Bernardi, *uxorati*

C *aliqui fuerant, et uxores quoque cum viris idem votum sanctæ conversationis inierant, per ipsius sollicitudinem ædificatum est eis cœnobium sanctimonialium feminarum, quod Julleium dicitur, in Lingonensi parochia: quod Domino cooperante, magnifice satis excrevit, usque hodie religionis opinione celeberrimum, et personis ac possessionibus dilatatum; sed et propagatum jam per loca alia, et non cessans adhuc ampliorem facere fructum.* In Juliacum ergo cum secessisset illa Guidonis olim conjux circiter annum Christi 1113, aut 1114, eique novo monasterio dedisset initium, post annos aliquot ex eo coloniam duxisse videtur in Prætumlongum, vulgo *Pralon*, quatuor admodum leucis horariis dissitum ab urbe Divione, Sombernionem versus, ejusque cœnobii

D fundamenta jecisse circa annum Christi 1140, S. Bernardo Clarevallensi abbate, et Godefrido Lingonensi episcopo adjuvantibus. Id vero ut sentiam facit vetus loci traditio, certis etiam scriptis antiquis affirmata, fuisse in Pratolongo abbatissam S. Bernardi quamdam sororem, cujus in gratiam et domni Fontanenses et Sombernionenses Domini bona plurima contulerint. Exstant horum beneficiorum testes antiquæ tabulæ, quas autographas diligenter excussimus: quarum ex unis habetur eam domum fundatam et ædificatam, præsentibus et curantibus inter cæteros Bernardo **401** Clarevallensi abbate, et Godefrido Lingonensi episcopo. At cum Bernardo duæ tantum in sæculo dictæ sint sorores, Humbelina germana unica altera fratria, scilicet

Guidonis ejus fratris conjux, vulgo soror quoque nuncupata; et Humbelinam affirmet Guillelmus abbas lib. I de Vita S. Bernardi, cap. 6, monialem factam in Julleio, ibidemque mortuam testetur auctor Vitæ beati Petri, prioris tum Juliacensis, piam animam Deo commendante inter alios ipso ejus fratre S. Bernardo, restat ut Guidonis conjux ea intelligenda sit Bernardi soror, quæ in Pratilongi monasterio vitam egerit. Audivimus præterea ex ore antiquæ abbatissæ de Pralon, quod cum ante aliquot annos, nimis depressum, eoque humidius oratorii solum, ingesta materie aliquot pedibus attolli curaret (unde tumulos quamplurimos moveri necesse fuit), inventum esse in Beatæ Mariæ sacello plumbeum loculum, quo S. Bernardi cujusdam sororis ossa concludi fama erat. Et habent in sacrario suo Pratiltilongi sanctimoniales, B. Barnardi lipsana complura, inter quæ est alba et casula quibus indutus sacris operabatur; et calix ex argento deaurato, pateræ instar latus ac parum profundus, illique alteri persimilis, quem etiamnum Claravallenses ut S. Bernardi ipsissimum calicem religiose asservant.

SECTIO TERTIA.

Nec S. Bernardi germana, nec fratria, fuere Cisterciensis Ordinis moniales, sed Benedictinæ nigræ.

Digredior tantisper, ut quas et nobiles et moniales asserui, illas in monialium statu Ordini suo restituam. Pendet nodi hujus solutio ex natura **402** Regulæ earum domorum in quibus illæ versatæ sunt. Humbelinam dixi in Juliaco et professam esse, et mortuam; conjugem porro Guidonis, velatam quidem fuisse apud Julleium, inde vero in Pratumlongum translatam, ibi vitam clausisse. Est hodieque Pratilongi monasterium, fuitque ab ortu suo Ordinis nigri Benedictinarum. Unde est quod ejus loci moniales ante aliquot sæcula, in libello supplici ad regem pro recuperanda villa Changeio, tunc alienata, esse se profitentur Ordinis S. Benigni Divionensis, hoc est Ordinis Benedicti, quem tunc tenebant, tenentque etiamnum monachi Benigniaci. Nec minus id certum de Juliaco; quippe fundato a Milone Barri ad Sequanam comite, et Guidoni Molismensi abbati attributo, et a monachis Molismensibus Benedictinis ad hanc usque diem administrato. Nam et beatus Petrus prior Juliacensis, qui Humbelinæ ibidem morienti adfuit, monachus erat Molismensis, qui sanctum Robertum e Cistercio Molismum redire jussum comitatus est; et destructo Juliacensi parthenone, quod ex illo solum restat sacellum cum titulo prioratus, et ei annexis redditibus, nunc etiam ad Molismensem abbatiam spectat. Ex quo mirum videri possit vix esse rerum Cisterciensium scriptorem ullum, qui Humbelinam si non Cisterciensium feminarum primam institutricem, certe Ordinis Cisterciensis monialem fuisse non affirmet. Nunquid una vixit Humbelina Cisterciensis inter Benedictinas? Aut si omnes in Julleio moniales Cistercienses fuere,

A nunquid regi potuerunt a monachis Molismensibus Benedictinis, albæ a nigris, ut esset Juliacum alieni capitis membrum? Prudenter sane et pie fecerint Ordinis **403** Cisterciensis feminæ, si S. Bernardi sororem, eamque vitæ sanctimonia illustrem, sibi patronam adoptent, dum tamen illam, non Cisterciensem, sed Benedictinam fuisse fateantur. De suis exordii si certi aliquid nosse volunt, intelligant, in pago de Thart, quod unius duntaxat horæ itinere abest a Cistercio, fundari cœptum esse primum Cisterciensis normæ puellarum ascesterium sub Goceranno Lingonensi episcopo, circa annum Christi 1125, perfectumque anno 1132, sub Guilenco ejus successore; abbatissa Elisabeth, et Maria priorissa novæ congregationi præpositis. B Hoc monasterium non negaverim ex Juliacensi Benedictinarum deductum esse, sicut prius Cisterciense ex Molismensi, ut vere dixerit Guillelmus abbas, loco supra citato, Julleium seu Juliacum propagatum jam per alia loca tum cum ille scriberet. Et videtur Tartense monasterium, ut primum origine, ita cæterorum omnium ejusdem sexus atque Ordinis caput fuisse. Unde in bulla Innocentii papæ III, data anno Christi 1200, octodecim numerantur ad Tartum pertinentes abbatiæ: quarum abbatissas singulis annis, in festo S. Michaelis, ad abbatiam de Thart olim convenire solitas esse ad capitulum generale, cui præerat abbas ipse Cisterciensis, aut alius quis ejus vice, testatur Guido C abbas Cisterciensis, *abbatiam de Thart propriam filiam domus Cisterciensis* appellans, ac verisimillimum faciens, quod ex Tarto, per octodecim illas ejus propagines, cætera omnia, aut pleraque Cisterciensis Ordinis puellarum cœnobia derivata sint. Habuit sane Tartensis domus inter illustres moniales suas, etiam Adelheydem Lotharii imp. sororem, Simonis I ducis Lotharingiæ **404** viduam, matrem Matthæi Lotharingiæ ducis, et fratris ejus Balduini, ac sororis Agathæ Burgundiæ comitissæ: quæ quidem Adelhays, ut testatur Matthæus dux, ejus filius ad annum 1142, *mutatione dexteræ Excelsi pauper rebus et spiritu, sanctæ conversationis propositum habitum susceperat, in ecclesia et congregatione Tartensi.* Hoc quoque monasterium Tartense, D quondam opibus et religione inclytum, nunc desertum est a monialibus, Divionem transductis ex anno Christi 1623. Ita Juliacum et Tartum, sanctimonialium duæ illæ nominatissimæ domus, quas Molismensium ac Cisterciensium disciplinæ primi æstus protulerant, hodie nihil habeat antiquæ religionis, præter tot sanctorum virginum pios cineres, quos in æterni Sponsi amplexus dies mundi suprema excitabit.

SECTIO QUARTA.

S. Bernardus ex patre equestris ordinis fuit, quem militiam tunc appelabant, et in eo gradu, antiquæ puræque originis.

Fuit olim militia fere duplex, altera officii seu ministerii, altera dignitatis et honoris. Ministerii

militia, alia armata, alia urbana seu civilis. Armata rursum subdivisa in castrensem quæ adversus hostem emittitur; et præsidiariam, cui urbium arciumque committitur cura. Civilis triplex : palatina, quæ in familia principis, togata seu forensis, quæ in judiciis; et litterata, quæ publicis rescriptis intenta. De quibus erudite Carolus Loyseau, lib. I De juribus officiorum, cap. I, recte admonens **405** armis quoque succinctam esse militiam Palatinam, sed fere ad pompam, non, ut quæ proprie armata dicitur, ad rem gerendam.

Dignitatis sive honoris militia, vix alia fuit apud Romanos ab ejus militiæ, quam officii diximus, superioribus gradibus vel præfecturis, puta tribunorum, primiceriorum, senatorum, ducenariorum, biarchorum, circitorum, et aliorum officiis, de quibus Hieronymus adversus Jovinianum, et cæteri qui de re militari. Sed apud gentes quæ Romanorum imperium per Europam occuparunt, alia quædam fuit militia honoraria, quam Galli *chevalerie* vulgo nuncupant, quæ gradum quemdam habet nobilitatis supra communem; plane ut barones nostri, vel potius equites torquati, quos vocant *chevaliers de l'Ordre*, sic dicti a torque, sive militiæ, sive equestris ordinis insigni. Hanc media sæcula, κατ' ἐξοχήν, *militiam*, et qui ad eam provecti essent, *milites* dixere. Unde est quod nobilissimos quosque viros, qui neque comites, nec duces, nec principes essent, passim milites nuncupatos cernere est in antiquis tabulis, in epitaphiis, in necrologiis, imo qui in Latinis scriptis milites, eosdem ipsos in Gallicis *chevaliers* appellatos. Et hodieque in senatu Parisiensi, ubi senatorum omnium nomina Latine more majorum recitari quotannis solent, primus præses militis titulo honestatur, cum idem in aliis regni parlamentis dicatur Gallice *chevalier*. Conferendæ hujus militiæ varii apud varias nationes fuerunt ritus, variaque insignia, quæ meum non est hoc loco persequi. Duplex ad illam via, genus, et res gestæ : patuit enim semper in omni bene constituta republica, a Virtutis templo ad templum **406** Honoris transitus : quod vel ex Friderici II imp. rescripto intelligi potest, apud Petrum de Vineis, lib. VI epistolarum, cap. 17, quo imperator quemdam militem creat, de sua majestate bene meritum, cujus pater miles non fuerat; quanquam, inquit, *nostris constitutionibus caveatur, quod milites fieri nequeant, qui de genere militum non nascuntur*. Intellige, nisi propria virtute, et rebus præclare gestis eam sibi a principe gratiam promereantur. Sane sicut de consulatu dictum in Novella impp. Theodosii et Valentiniani, tit. 46, *De honoratis, et quis in gradu præferatur*, eo Augustos quoque fuisse decoratos, ita certum est hac militia etiam comitum ac ducum, imo et regum ipsorum filios ornari solitos. Itaque in Necrologio Benigniano ad VII Kalendas Februarii, obiis se legitur *Henricus miles, noster amicus*, non alius certe a Roberti ducis filio, Roberti regis nepote, patre Hugonis et Odonis Burgundiæ ducum,

A nec non et Henrici Lusitanorum regum parentis cujus anniversarium postridie, id est VI Kalendas Februarii celebrandum, ejus filius dux Odo I in S. Sequani monasterio fundavit, certis in id officii annuis redditibus constitutis. Cur autem moriens Henricus sola militis appellatione ornatus est, ea fuit ratio, quia ante patrem Robertum ducem e vivis excessit; alioqui dux et censendus et appellandus, nisi ducatum ab avo in nepotes transmittendum ipse patri decedens reliquisset. Sexcenta occurrunt similia illustrium, adeoque regiorum juvenum exempla, qui et milites creati, et dicti sunt cum id ætas et vitæ conditio tulit. Etenim militum liberi, nobiles quidem omnes fuerunt, et militaris, sive equestris, ut nunc loquimur, Ordinis, at non

B milites, nisi **407** postquam per cingulum et gladium, aliove ritu milites a principe sunt effecti. Ipse Tecelinus, ex milite post filios monachus, nullum nisi monachi titulum moriens tulit. Necrologium S. Benigni, III *Idus Aprilis obiit Tecelinus monachus, pater domni Bernardi abbatis Clarævallis*. Sic et Bernardus ipse, nusquam miles, quia ad vitam clericalem a puero destinatus, militis tamen filius fuit, eoque cæteris nobilibus uno saltem gradu prior.

Sed fuerunt horum militum varii quasi ordines, si genus, seu nobilitatem ex militia derivatam spectes. Quidam ex his novi homines, hoc est primi e sua progenie ob egregium aliquod facinus, et

C patriæ vel principi navatam operam, militia donati. Alii ex avorum militum longa serie progeniti. Hi si quatuor, aut plures majorem suorum lineas, a paterno maternoque latere, in eo militiæ gradu stetisse approbassent, eo certe novis militibus, aut novorum militum filiis censebantur nobiliores. Hoc nimirum fuit genus S. Bernardi, cujus pater Tecelinus a Guillelmo, lib. I Vitæ, cap. 1, *vir antiquæ et legitimæ militiæ* fuisse asseritur. Cujus vim dicti non percepit Gallicus interpres, de Tecelino scribens, *qu'il passa beaucoup de temps dans les charges de la guerre qu'il exerça dignement*. Quidquid enim sit de armata aut palatina militia, cui adscriptum Tecelinum nec asserimus, nec negamus, eas tamen

D voces ex illius sæculi usu sic interpretamur, quod Tecelinus novus miles non fuerit, aut e sua familia in Ordine illo primus, sed ex militaris gradus avorum longa, perpetuaque serie ortus : quod Gallice diceremus, *de l'ancienne chevalerie, sans tache ou mésalliance en son extraction de plusieurs lignes, ou de temps immémorial*. Atque hæc non **408** parum confirmarentur, si pro certo haberetur Tecelinum ortum fuisse ex nobilissimis et equestris ordinis dominis Castellionis ad Sequanam, ut asseruit Guillelmus Paradinus libro De antiquo statu Burgundionum, pag. 93 et 140, et lib. II Annalium Burgundiæ, pag. 189, fortasse ex genealogia S. Bernardi, quæ descripta fuisse dicitur in Fontanensi abbatia, prope Montembarrum; in qua Tecelinus ponitur filius Werrici comitis Castellionensis, fra-

ter autem Godefridi episcopi Lingonensis, et Andreæ militis Templi; aliaque nonnulla inseruntur in S. Bernardi tum paterno tum materno stemmate, quæ majori probatione indigerent ad fidem faciendam. Spectasse etiam potuit Paradinus Robertum de Monte in Appendice ad Sigeberti Chronicon, ubi, ad annum 1115, S. Bernardum et *genere clarum, et Castellione castro Burgundiæ oriundum* facit, quæ fuit etiam assertio Vincentii Burgundi, vulgo dicti Bellovacensis, in Speculo Historiali, tom. IV, lib. XXVII, cap. 22; Baptistæ Platinæ in Vitis Pontificum, in Paschali II; Hartmanni Schedel in Chronico Chronicorum, edito Nurembergæ, 1493, fol. 198; Jacobi Philippi Bergomatis, lib. XII Supplementi Chronicarum, et Pauli Æmilii lib. V De gestis Francorum, in Ludovicis Crasso et Juniore : quorum omnium dubia est assertio. Quamvis enim Castellione ad Sequanam per aliquot annos sub litterarum magistris versatus sit Bernardus adhuc puer, Fontanis tamen natum constat ex Guillelmo abbate, et Joanne Eremita in ejus Vitis. Hinc tamen Paradino videtur nata occasio dicendi Fontanas juris fuisse ac domini Castellionensium veterum Toparcharum, ut videlicet cum legeremus S. Bernardum ortu et domo Fontanensem, **409** eo quoque familia Castellionensem esse non dubitaremus. At nos infra de S. Bernardi genealogia Fontanetensi accuratius disputabimus. Nobis nunc sit satis Guillelmus abbas, quo auctore constet, antiquæ et legitimæ virum militiæ fuisse Tecelinum.

Ad cujus etiam dignitatem illud accedit non exigui momenti, quod in tabulis Hugonis II Burgundiæ, ducis, de cella Floriacensi ad Oscaram pro S. Marcelli Cabilonensis monasterio datis anno Christi 1104, inter proceres ducis familiares, primo loco post Rainerium ducis dapiferum censetur Tescelinus idem, agnomine Sorus, ante Bernardum de Monteforti, Warnerium de Sumbernone, aliosque nobilissimos viros. Tabulas ipsas dabimus in Probationibus.

SECTIO QUINTA.

S. Bernardus per matrem Alaysiam de Montebarro, ex comitibus Tornodorensibus, imo ex antiquis Burgundiæ ducibus originem traxit.

De S. Bernardi origine ut fidem facerent recentiores, sectione prima a nobis laudati, debuerant ex antiquioribus testimonium aliquod protulisse. Hoc nobis Deo favente compertum est ex Chronico S. Petri Vivi Senonensis, et ex Joanne Eremita in Vita S. Bernardi, quam vulgaris illius, et antiquioris quæ quinque libris constat, appendicem quamdam et supplementum esse voluit. Ordior a Joanne Eremita, qui sic ait de ejus genere : *Beatissimus igitur Bernardus, in pago Lingonensi,* **410** *Fontanis oppido patris sui, digno propagine oriundus fuit : carnis quidem prosapia nobilis, sed culmine mentis nobilior. Genitor ejus Tescelinus nomine; genitrix vero Aclaiz, filia Bernardi Montis Barri domini, viri potentis, et magni secundum sæculi dignitatem, et ex*

A *antiqua, sicut asserunt multi, Burgundiæ ducem generositate trahens originem.* Scribebat Joannes, prior, ut videtur, Clarevallensis et ex famila, non ex vitæ solitariæ ratione dictus Eremita, ad Petrum episcopum Tusculanum, et ad Herbertum ex monacho Clarævallis Turritanum in Sardinia archiepiscopum; annis plus minus triginta post obitum S. Bernardi. Si jam tum multorum assertio erat, Bernardi maternum genus ex antiquis Burgundiæ ducibus propagatum esse, quis hoc ipsum nunc prudenter negaverit? Nec vero hinc sequi putamus consanguineum fuisse Bernardum illorum Burgundiæ ducum, qui ex Roberto rege orti sunt; vel eorum qui nunc sunt, Hispaniæ, Galliæ, aut Lusitaniæ regum. Nam illa verba, sicut asserunt multi, satis ostenB dunt, longius repetitam fuisse illam a ducibus originem, quam a Roberto duce, Roberti regis filio, qui non totis centum annis Joannem Eremitam præcesserat; et dubium relinquit an ex Hugonis Magni genere, aut Richardi, aut Manassis, aut etiam priorum illorum quibus ex regum munere atque arbitrio personale erat, et ad certum tempus, non autem perpetuum, ac multo minus hæreditarium officium ducatus.

Jam originem S. Bernardi ex comitibus Tornodorensibus sic demonstro. Refertur in Chronico S. Petri Vivi Senonensis, ad annos Christi 715, 1065, 1113 et 1114, S. Ebbonem ex comite Tornodorensi monachum **411** S. Petri Vivi, indeque abbatem, ac demum Senonensem archiepiscopum sorores haC buisse Ingoaram et Leoteriam; quæ de sua hæreditate contulerunt monasterio S. Petri Vivi, inter alia, Rictiacum et Pauliacum villas, in quibus postmodum quartam partem Bernardus Miles, Montis Barri dominus, et Humberga ejus uxor, anno 1065, à Gerberto S. Petri abbate receperunt. Sed et eorum filii Milo et Rainardus, censuales has villas, de manu abbatum S. Petri Vivi, post suos proavos tenuerunt; Milo quidem Pauliacum, quam abbati Molismensi vendidit, anno 1113, denariorum libris centum et quinquaginta, mox anno eodem monachus factus, Rictiacum autem Rainardus.

Atque ex hoc Chronico Senonensi habemus primo D Milonem, quia, ex anno 1113, monachus factus asseritur, non in Claravalle ut quorumdam opinio fuit, sed apud Cistercium, cum S. Bernardo, cujus erat avunculus, monasticum habitum suscepisse, unde in Clarevallense primum, tum in Fontenetense monasteria transivit.

2. Humbergæ nomen, ex quo per μείωσιν Humbelina, in S. Bernardi sororem ab avia materna derivatum fuisse. Sic enim eam appellat auctor Vitæ B. Petri prioris Juliacensis, cujus inter manus beatum spiritum illa efflavit.

3. Fuisse Humbergam S. Bernardi aviam maternam, aut certe ejus conjugem Bernardum, ex comitibus Tornodorensibus, ut qui in eorum alodo, nempe in Pauliaco et Rictiaco villis partem saltem aliquam possederint : cum alioqui totas eas villas,

Milo et Rainardus eorum **412** filii, licet comitum Tornodorensium non forent consanguinei, de S. Petri Vivi abbatum beneficio, sub censu possedisse potuerint.

4. Haud vere referri ex Chronico S. Petri Vivi, a Petro Roverio in Reomao, in Bernardo II, abbate Reomaensi XLI, pag. 183, Milonem de Montebarro, Rainardi filium fuisse, cum id nusquam affirmetur in eo Chronico, et constet ex tabulis autographis Fontenetensibus, Rainardi fratrem fuisse Milonem, et utrique sororem Alaydem qua matre S. Bernardus genitus est : hos porro omnes patre natos Bernardo, matre autem Humberga Montis Barri dominis, partim habeatur ex Vita S. Bernardi, auctor Joanne Eremita, partim ex Chronico S. Petri Vivi, ad annum 1065.

5. Montembarrum, et Montembardum promiscue usurpari docet Chronicon S. Petri Vivi citatis locis : eamque toparchiam, comitatus titulo, saltem per aliquod tempus præfulsisse significat, ubi meminit litis motæ inter comitem de Montebardo, et Clarembaudum de Capis, ut mirum non sit junctas tum fuisse affinitate Montisbarri ac Tornodorensem familias, cum eodem utraque comitivæ honore atque ordine censeretur. Atque hinc Jovanni Eremitæ, vel potius Roberto abbati, qui S. Bernardi sobrinus fuit, fides astruitur, asserentibus Alaydem de Montebarro qua matre hic natus est, de multorum sententia ex antiqua Burgundiæ ducum generositate traxisse originem. Unde etiam conjecturæ locus, aperitur, illum reges quoque ipsos affinitate contigisse. Enubentibus enim prisco illo ævo regiis puellis, regumque fratribus natu minoribus, regiæ ipsæ prosapiæ in ducum **413** et comitum familias effusæ apparuere, adeo ut quamvis horum esset impar dignitas, tamen esset sanguis idem : quod videre est in Burgundiæ, Provinciæ, Aquitaniæ, Campaniæ aliisque ditionis Francicæ seu ducibus, seu comitibus, qui pene omnes, ut norunt genealogi, regiis consanguinitatibus gloriabantur.

SECTIO SEXTA.

De nobilitate Aalysiæ S. Bernardi matris, solvitur nodus ex ejus die obitus ad Kalendas Septembris adnotato in Necrologiis Benignianis, in quibus absque ullo clari generis titulo, laica *duntaxat nuncupatur.*

Aalysiæ sive Aalydis S. Bernardi matris diem obitus designavit Henriquez in Menologio Cisterciensi quartam mensis Aprilis, eo nimirum argumento, quod eam legisset excessisse e vivis ipsa S. Ambrosii festa die. Sane quamvis Ambrosium Mediolanensem Romana Ecclesia præcipue colat VII Idus Decembris, quæ dies est ordinationis ejus, illum tamen ex Paulino in ejus Vita et aliis obiisse constat, Cæsario et Attico consulibus, Christi secundum æram vulgarem anno 397, Sabbato sancto, quæ tum dies incidebat in quartam Aprilis : quam diem aliæ Ecclesiæ quamplurimæ Ambrosio festam agunt. Joannes Eremita, relatu Roberti abbatis,

A qui S. Bernardi consobrinus fuit, Aalydem refert obiisse festo die S. Ambrosii, cujus cultui impense dedita erat. Guillelmus Flamengus, olim canonicus Lingonensis, in Vita S. Bernardi septem libris Gallice a se conscripta **414** Ambrosium hic accipit doctorem, adeoque Mediolanensem episcopum. Flamengum Gundisalvus de Silva Lusitanice reddidit. Hinc late propagata opinio de obitu Aalysiæ in S. Ambrosii Mediolanensis episcopi et Ecclesiæ doctoris festum diem concurrente. At sanctum hunc Ambrosium nusquam Joannes Eremita vel doctorem dicit, vel Mediolanensem. Alius fuit Ambrosius (frequentius *Ambrosinianus* appellatus) vici et castri Fontanarum patronus, quem solemnibus officiis
B a loci domina quotannis coli solitum longe est verisimilius. Hujus Ambrosiniani natale etiamnum agitur, et post omnem memoriam actum est in parochia Fontanensi Kalendis Septembris : quod probant S. Stephani Divionensis quingentis amplius abhinc annis confectæ tabulæ.

Nunc vide quid habeant Necrologia vetera Benignianorum, apud quos matronæ sanctissimæ corpus sepulturæ traditum est. *Kalendis Septembris obiit Alasya laica.* In altero exemplari legitur Alaysa. Ac ne dubites S. Bernardi matrem ipsam his designari verbis, scito in iisdem obituum libris, multas ascriptas esse sanctimoniales, ex feminis laicis Cunigundem imperatricem v Nonas Martii; aliquot præterea reginas, ducissas, comitissas, cæteras quamlibet
C genere illustres, aut militum, sive equestris ordinis virorum, uxores, laicas tantum nuncupari et nihil supra. Modestia hæc fuit prisci illius ævi, et mos receptissimus. Ut nihil mireris, S. Bernardi matri nobilissimæ, et Tecelini militis conjugi, solam hanc *laicæ* appellationem ascribi, ac jam ne dubites, diem primum mensis Septembris, Alaydi, sive Alaisæ **415** fuisse supremam. Quod et maxime ex eo confirmatur, quia cum tam illustris matrona ad S. Benignum sepulta in Benigniano Necrologio non potuerit prætermitti, nullam tamen hujus nominis feminam, vel quarta Aprilis, vel Decembris septima, aut alia quavis die in duobus ejus monasterii Necrologiis adnotatam reperire est, quæ non aut
D ducissæ, aut sanctimonialis appellatione, aliove charactere a S. Bernardi genitrice distinguatur. Quis porro fuerit sanctus ille Ambrosinianus, aut ubi terrarum vixerit, non ausim affirmare. Suspecta enim est mihi ejus Vita, quam exhibet codex Fontanensis, vix ante octoginta annos conscriptus : in quo natus legitur in urbe Sarmatica Iberiæ Asiaticæ, episcopus Sarlatensis post Nicephorum, et denique multarum palmarum nobilis martyr. Sarlatensem quidem episcopatum in provincia Burdegalensi institutum lego a Joanne papa XXII, ex anno Christi 1317, Sarlatensem aliam sedem episcopalem in orbe Christiano non reperio, sicut neque urbem nomine Sarmaticam. Tantum observo, ut jam monui, coli Fontanis sanctum Ambrosinianum Kalendis Septembris, ut proprium loci patronum, quamvis

Fontanensis parochia sub S. Martini, utpote antiquioris patroni appellatione, inscripta legatur catalogis Ecclesiarum diœcesis Lingonensis, nimirum ab ædicula S. Martino dedicata, quæ adhuc superest sub colle Fontanensi, et castri seu vici totius ecclesia matrix olim fuisse dicitur. Ad hæc S. Ambrosiniani quasdam reliquias inclusas fuisse in altari, quod in crypta S. Stephani Divionensis. Idibus Septembris, anno a Christi Incarnatione 1171, a Guichardo Lugdunensi archiepiscopo consecratum est.

416 SECTIO SEPTIMA.

Confirmatur S. Bernardi genus illustre, ex ejus familiæ variis affinitatibus.

Jonisvillæ dominorum veterum quam illustris fuerit familia, notius est quam ut probatione indigeat. Omnium instar testium sit Joannes Jonivillæus, in Vita S. Ludovici regis comitem Burgundiæ avunculum suum appellans. Is erat Joannes ex comite Cabilonensi comes Burgundiæ, et dominus Salinensis, filius Stephani Burgundiæ comitis, frater autem Beatricis qua Jonivillæus matre natus erat. Persequens autem Albericus Triumfontium monachus Jonivillensium Toparcharum affinitates cum comitibus Joviniacensibus, cum dominis Vangionis rivi, Asperimontis, Grandisprati, et aliis, ex ea gente fuisse affirmat Hescelinam, uxorem Guidonis de Acromonte qui Thesselini Fontanarum domini frater uterinus fuit. Sic enim ait ad annum Christi 1109: *Ipse Gaufridus prædictus, Jenevillæ dominus fratrem habuit, Holdoinum nomine, qui in juventute mortuus tres parvulos reliquit; Galtherum videlicet et Witherum qui sine liberis mortui sunt, et Hescelinam dominam de Mulleio, quam quidam nobilis de Acromonte duxit, Guido nomine, Fulconis filius, de Sarcellis, et genuit Werricum, patrem Galtheri de Mulleio. Iste Guido de Acromonte fuit ex parte matris frater Thessalini Sori de Fontanis, qui fuit pater beati Bernardi Clarevallensis abbatis. Et habuerunt alios fratres, Holdoinum qui fuit avus Albrici de Esmanciis, et Haynonem de* **417** *Colombeo, patrem Abeleni. Item Guido fuit ex alia parte frater Ulrici, sub quo fundata est abbatia Morimundi.* Non potuit nobilissimas tot familias Tecelinus aut consanguinitate aut affinitate attingere, si non et ipse fuit per quam nobilis. Qui porro hic Sorus Alberico, idem Tecelinus Saurus in diplomate Hugonis II, Burgundiæ ducis ad annum Christi 1106. De halece Julius Cæsar Scaliger, Exercitatione CXXVI, 2: *Salitus* inquit, *et fumo castigatus, a colore Soret vocatur in Gallia, vocabulo Gothico, qui etiam in equino pilo mansit apud Italos: subrufum enim Sorum vocant.* Ergo Tecelinus Sorus seu Saurus dictus, hoc est subrufus, atque ut opinor, capillis barbaque ex aureo igneoque splendentibus. Nam et de S. Bernardo Tecelini filio, Gaufridus in ejus Vita, lib. III, cap. 1: *Cæsaries ex flavo colorabatur, et candido; barba subrufa, circa finem vitæ ejus respersa canis.* Vide Joannis Nicotii Thesaurum linguæ Francicæ, verbo *Saure* et *Saurir*, et Menagium in Originibus, verbo *Soret*. Teutones subru-

A fum *Surich* dicunt: unde mihi conjectura vocem hanc esse ex una illa e tribus veterum Gallorum linguis, quam eamdem esse cum Teutonica alio in opere probavimus. Nunc ad ejus posteros progrediamur.

Humbelinæ Tecelini filiæ, Bernardi autem sororis legimus conjugium, prolem nullam novimus: haud sane silentio transmittendam historico, cum de ejus matronæ sæculari mollitie, post fratrum Clarevalensem increpationem, pene in rigorem anachoreticum mutata, deque edita ex mariti consensu apud Julleium monastica professione loqueretur. Erant autem Guidoni Tecelini primogenito, ut ex Guillelmo abbate retulimus, tenera **418** adhuc ætate filiæ, cum ille in Cistercium se recepit; et quidem, ut ferunt, non plures duabus, quarum saltem
B in alteram paternas avitasque opes derivatas esse oportuit, altera fortasse matrem in monasterium consecuta. Sane ex his Guidonis filiabus unam abbatissam fuisse monialium de Polengeio. Ordinis S. Benedicti, et Lingonensis diœcesis, intelligimus ex Chronico Clarevallensi hic a nobis edito, ad annum Christi 1183, et quando abbatia Burlencariæ, quæ prius fuerat Benedictinarum, Cisterciensem Ordinem recepit, migrasse e Burlencuria in Polengeium de S. Bernardi licentia, Ascelinam sanctissimam virginem, una cum matre quæ beati Bernardi et Godefridi Lingonensis episcopi consanguinea erat, *de villa juxta Firmitatem super Albam procreata*, filia fortasse Holdoini vel Haynonis, fratrum ex matre Tecelini Sori. At ejusdem Guidonis aliam quam-
C dam filiam, Fontanensis toparchiæ hæredem, nupsisse opinamur Bartholomæo de Sombernione, quem constat fuisse quoque dominum de Fontanis, nempe ex conjugis dote. Atque hinc S. Bernardi paternum genus varias in familias ad hanc usque diem propagatum est. Nam quæ generis ejusdem in Tabula Fontenetensi, ex Andrea Tecelini fratre ad comitum Tornodorensium, et Burgundiæ ducum familias derivata describitur posteritas, certis historiæ monumentis haud satis consentiens reperitur.

Illi, inquam, non quidem patris Guidonis jam tum monachi, sed avi Tecelini ex asse hæredi, adeoque Fontanensi dominæ, maritus fuit Bartholomæus de
D Sombernione, exinde per ejus dotem dominus de Fontanis, cujus exstant **419** per hoc tempus monumenta in tabulis Tartensibus, Pratilongi, et S. Stephani Divionensis. Sombernionensium per quam illustris erat familia, ut quæ in affinem sibi ducum Burgundiæ gentem hæreditate devenerit, non quidem per Guillelmum de Monteacuto, Hugonis III, Burgundiæ ducis pronepotem, ut visum est Andreæ Duchesnio, tom. II Burgundiæ, sed per Alexandrum Guillelmi filium, Hugonis ejusdem ducis abnepotem, qui primus fuit e ducum regio sanguine Sombernionensis topacha.

Duxerat videlicet Guillelmus pater ejus Jacquetam Herverii Sombernionensis domini filiam, cum dote feudi de Maaleiu. Erat autem Herveio Sombernionensi, Galterii filio, Guidonis nepoti, Garneri

pronepoti, uxor Maingerdis, quæ et Blancha, ex qua A præter Jacquetam, etiam Joannem filium susceperat. Moriens Herveius anno Christi 1239, Jacqueta filia jam nuptui tradita Guillelmo de Monteacuto, cum dote dominii de Maalein, Joannem filium toparchiæ Sombernionensis reliquit hæredem sub cura tutelaque Blanchæ matris. At Joanne aliquot post annos exstincto, cum tota hæreditas Jacquetam spectaret, titulus tamen dominæ Sombernionensis cum administratione universa penes Blancham viduam restitit in omne ejus vitæ tempus. Moritur interim Jacqueta mense Octobri anni 1259, non alio quam dominæ de Malain titulo ornata in Negrologio Buxeriæ, nec multo post illam Guillelmus ejus maritus. Horum filius et hæres Alexander de Monteacuto, solum præfert titulum domini de Maalein, etiam anno 1265, B imo usque ab obitum Maingerdis seu Blanchæ aviæ maternæ, qua demum e vivis excedente **490** ad annum 1272, tum primum ille dominus Sombernionis et dici et esse cœpit, *tanquam hæres dictæ Maingerdis propinquior ab intestato*, ut ipsemet loquitur. Constant ista maxime ex tabulis Buxeriæ et prioratus de Bouvau, quatuor fere passuum millibus dissiti a Divione, ibi passim designati sub nomine *Ecclesiæ beatæ Mariæ de Valle Scholarium*, *juxta Talant*. Atque ex his apparet neque Guillelmum de Monteacuto, neque Jacquetam ejus conjugem Sombernione unquam potitos, sed Alexandrum eorum filium duntaxat, utroque parente amisso, eam denique adiisse hæreditatem per obitum aviæ maternæ C Maingerdis, seu Blanchæ, non ante annum Christi 1272. Atque hæc de dominorum Sombernionensium primaria linea.

Alio porro deflexa est linea Sombernionensium, dominorum de Fontanis. Bartholomæo qui eam duxit, ex filia Guidonis Fontanensis domini, fuerunt filii duo, Kalo, et qui de proavi materni nomine appellatus est Theselinus, de Kalone sic Necrologium Benignianum : XIV *Kalendas Septembris obiit Calo dominus de Fontanis, noster amicus, qui dedit nobis partem suam de Magnomonte*. Kalonis, opinor, filius aut nepos fuit Garnerius dominus de Fontanis, cujus plurima exstant in ecclesias, beneficia usque ad annum Christi 1230, quem haud multum videtur prætergressus ; cum ad annum 1234 legatur in quibusdam tabulis Pratilongi, *bonæ memoriæ dominus Garnerius de Fontanis, miles ;* et jam ei successise videatur, anno 1232, Kalo miles, filius Domini Willelmi de Salicibus, de Sauz, cujus exstat epitaphium in supra memorato prioratu de Bonvau, in quo appellatur dominus *Kalo de Sauz*, **491** *miles, domi nus de Fontanis*, et obiisse notatur pridie Kalendas Novembris, anno Domini 1272. Successisse autem videtur Kalo de Sauz, avunculo Garnerio, domino de Fontanis, improli, ipse filius sororis ejus Willelmo de Sauz matrimonio junctæ. Kalonis de Sauz posteritas in familias transiit toparcharum de Saffra, de Sagneyo, de Clerone. Sed et memorantur beato Bernardo vel consanguineæ, vel saltem affines familiæ de Noeriis, de Granceyo, Charneyo, aliæque in Burgundia nominatissimæ, et baroniarum, aut comitatum, aut marchionatuum titulis insignes, quarum pertexere accuratas genealogias mei non est instituti. Satis ista sunto, ut intelligatur, Bernardum qui *honesto* duntaxat *loco natus* dictus est, verissime affirmari posse non modo nobilis ortum genere, sed etiam illustri.

Probationes et illustrationes eorum quæ in Diatriba de illustri genere S. Bernardi abbatis Clarevallensis asseruntur vel proponuntur.

I.

492 (Ex Chronico S. Petri Vivi Senonensis ad annum 715.

Obiit Dagobertus rex junior XIV Kalendas Februarii ; qui regnavit in Francia annis quinque, etc. Temporibus istius Dagoberti refulsit sanctus Ebbo archiepiscopus (*Senonensis*) miraculis et nobilitate clarus. Fuit autem ex castro Tornodorensi natus, et ejusdem pagi comes et dominus, a parentibus tamen divina providente clementia litteris ad imbuendum traditus, quibus, dante Deo, sodales omnes quos in scholis habebat superavit, et sapientia et eloquentia præcessit. Ubi autem parentibus orbatus est, ad regimen castri et pagi, quod sibi hæreditario jure competebat acclamatus, latenter fugit, et in monasterio Sancti Petri Vivi sub abbatis imperio Deo militavit, In processu vero temporum mortuo ipsius loci abbate, abbas factus est. Postea autem obeunte Gerico archiepiscopo, **493** avunculo suo, totius cleri et populi acclamatione, et consensu D regis, in pontificali sede Sanctæ Mariæ Sanctique Stephani protomartyris locatus, claruit signis et virtutibus.

Ibidem post paucos versus. In illis diebus domna Ingoara Deo sacrata, soror S. Ebbonis, fecit testamentum de hæreditate sua Beato Petro, quæ cum jacet in pago Tornodorensi, domno Chrodolino tunc abbate. Defuncto autem Chrodolino, successit ei Viraibodus, cujus in tempore alia soror B. Ebbonis Leoteria et Mummia similiter Deo sacrata, dederunt cunctam hæreditatem suam Beato Petro, vivente adhuc et confirmante beato Ebbone fratre suo. Jacent istæ duæ sorores in cœnobio Beati Petri, in oratorio Sanctæ Mariæ, ubi et ipse sanctus Ebbo

consepultus, innumerabilibus post mortem claruit virtutibus.

Ad annum 1065.

Anno 1065. Bernardus miles, et dominus castri Barrimontis, in capitulo Sancti Petri Vivi, et uxor ejus Humberga, competierunt et receperunt ab abbate Gerberto, et a monachis ejusdem loci, quartam [partem] de villa quæ dicitur Rictiacus, et de ecclesia ejusdem villæ, similiter et de villa quæ Pauliacus vocatur.

Ad annum 1074.

Anno 1074, fundatum est Molismense cœnobium.

Ad annum 1113.

Anno 1113, emit abbas Molismensis villam quæ vocatur Pauliacus, de Milone filio Bernardi de Monte Barro, dans centum quinquaginta libras denariorum. Quæ villa, cum appendiciis suis, est de donationibus **494** quas dederunt abbatiæ Sancti Petri Vivi Senonensis, Ingoara et Leotheria, sicut et Rictiacum; quæ ambæ fuerunt sorores sancti Ebbonis. Dederunt etiam in pago Tornodorense villam quæ vocatur Fontanas, cum omnibus appendiciis, et adjacentiis, et in pago Laslinse Bagnolum, et supra memoratum Pauliacum, in cujus parochia sita est Molismensis abbatia. Audiens autem abbas S. Petri Vivi Arnaldus hanc emptionem quam fecerat supradictus abbas de Pauliaco villa, quæ est alodus S. Petri Vivi, addiit eum cum duobus monachis suis, Helduino scilicet priore, et Girardo cellerario, et calumniam fecit. Unde respondit ei abbas supradictus se locuturum cum Milone qui vendiderat, jam monacho, *hoc scilicet anno* 1113, *inter S. Bernardi socios Cistercium ingresso*, et cum aliis quorum consilio uti debebat, et responsurum se usque ad Rogationes quæ primæ futuræ erant. Factum est autem hoc in fine istius anni de quo agitur, VII scilicet Idus Martii.

(Pergit enarrare ad annum 1114, non convenisse ad diem dictam Molismenses, ac Josseranno episcopo Lingonensi, cum forte Senonas advenisset, questum esse Arnaldum abbatem, tum de abbate Molismensi, tum etiam *de Rainardo de Monte Barro, qui censum de Rictiaco, simul et de Pauliaco (unde res agebatur) plusquam per octo annos abstulerat.* Sed variis Molismensium tergiversationibus longius protracta lite, tandem anno 1116, Josceramnum episcopum, in synodo sua autumnali disceptata causa, eas villas et abbati Molismensi, et Rainardo Montis Barri domino adjudicatas, Bernardo abbati S. Joannis de Prato, nempe Reomaensi, addixisse. Tunc autem expostulasse Rainardum de Monte Barro, et exclamasse *Ecclesiam Retiacensem se et antecessores suos plus centum annis censualem de manu abbatum Sancti Petri Vivi tenuisse, et eam vi episcopali ab eo* **495** *extortam, abbatem monasterii S. Joannis occupasse, abbate Arnaldo monasterii S. Petri Vivi hoc ignorante.* Reclamationes consequenter describit Arnaldi abbatis, primum coram episcopo Lingonensi, et duce Burgundiæ aliisque proceribus in conventu habito apud Castrilocum, *pro comite de Montebardo, et Clarembaudo de capis;* deinde apud Senonas, coram Conone episcopo Prænestino, legato apostolicæ sedis, et denique coram Calixto papa II, usque ad annum 1120, nec aliud in ea causa decretum fuisse insinuat, deficiente et senio et viribus, ac anno demum 1124 abdicante Arnaldo abbate.)

II.

Tescelinus Sorus, Warnerius de Sumbernone, 1104.

(Descripsit olim Petrus Naturalis ex tabulis Sancti Marcelli Cabilonensis.)

Notum sit omnibus, tam præsentibus quam futuris, quod Hugo dux Burgundiæ, Odonis filius, calumniam faciebat de servitute super quibusdam hominibus in obedientia Sancti Marcelli, quæ vocatur Floriacus. Unde prior Sancti Marcelli sæpius ipsi duci et prudentibus viris ejus querimoniam fecit, donec temporum successione ad domnum Hugonem venerabilem Lugdunensem archiepiscopum, nomine similiter Hugonis nepotis ventum est: qui et ipse prior prædicti loci, de eadem calumnia sæpius conquestus est. Post multas querimonias contigit eumdem priorem, Hugonem videlicet, ad prædictam villam venisse, causa placitandi cum quodam milite, et in eadem villa per quam transitus erat, duci hospitium præbuisse. Ubi per prudentes viros, videlicet Joceramnum cantorem Cabilonensis **496** ecclesiæ, Rainerium ducis dapiferum, Tescelinum agnomime Sorum, Bernardum de Monteforti, et Warnerium de Sumbernone, atque Milonem de Frolles, et Achardum de Castellione, et cæteros ducis familiares, ipse prior accessit ad ducem, rogans eum ut calumniam prædictam derelinqueret, ut pater suus et ipsemet peccatorum suorum remissionem a Deo suscipere mereretur. Consilio ergo prædictorum suorum familiarium dux ipse persuasus, et divino terrore perterritus, recognoscendo peccatum patris sui et suum, dixit se facturum quod prior expetebat, tali tamen tenore, ut et in hoc sæculo aliquod terrenum munus acciperet, et in futurum pater ejus et ipse æternam mercedem acquirerent. Dedit ergo ei prior palefredum unum, et ducentos solidos Divionensis monetæ. Et insuper (Quod ipse valde desiderabat, et pro quo potius hoc placitum fecit) anniversarium patris ejus constitutum est fieri semper et in antea apud ecclesiam Sancti Marcelli a priore et a cæteris fratribus qui ibi manserint, et pauperem unum pro utroque, patre scilicet et filio, et in supradicta obedientia, videlicet Floriaco, omni tempore pasci. Hoc placito hinc inde concesso et firmato, accessit ipse dux ad ecclesiam de Floriaco, tempore Paschalis papæ, quarta feria paschalis hebdomadæ, et videntibus et comprobantibus prænominatis viris, et aliis multis, stans ante altare, dimisit, et dereliquit, et dedit si quid juste in dicta calumnia habebat; nec amplius quidquam quæreret super illos viros et mulieres, qui illo tempore vivebant, quorum nomina sunt hæc: Odilo, Warembertus, frater ejus Sthephanus, Gausbertus, et cæteri ibidem denominati, cum uxoribus et sororibus eorumdem, et tota progenie **497** quæ procreata erat, et deinceps procrearetur ab illis. In

eodem quoque placito dux ipse præcepit præposito suo, et tunc, et semper, ne in Floriaco teneret placitum ipse qui tunc erat præpositus, nec aliquis successor ejus, scilicet si contingeret quod aliquis de potestate Floriacensi, aliquam injuriam hominibus ducis vel homini faceret, præpositus ducis primum ante priorem veniret, ut ibi injuria emendaretur, si fieri posset; sin autem, antequam aliquod malum inde pro vindicta fieret, ante ducem causa tractaretur, vel ante illum cui dux commendaret. Quod si ille de quo dux præcepisset, rem non diffiniret, iterum ea actio ante ducem rediret. Præcepit etiam, et interdixit ne quis venatorum suorum, vel Bernardi sui, nec aliquis serviens ejus, in Floriaco quæstum nec violentiam faceret; nec Prior ejusdem loci, volentibus facere permitteret, nec aliquis rusticus eis daret. Et, ut certum et ratum hoc placitum semper teneretur, sub testimonio Dei et sanctorum, quorum ante altare stabat, videntibus cunctis qui aderant, genu flexo, donec finiretur *Miserere mei, Deus*, in absolutionem peccatorum suorum et patris ejus, susceptum librum posuit super altare, cum osculo pacis et veritatis. Confirmavit autem hanc chartam Hugo ipse, dux Burgundiæ, fratre suo Henrico idem comprobante ita videlicet quod in camera Divionensis abbatis, nomine Jarentonis posuit eam in manu venerabilis archiepiscopi Lugdunensis supra nominati, laudantibus et consentientibus Hugone ducis dapifero, Widone et Rainaldo de Grancei, Waltero conestabulo, et pluribus aliis, in præsentia reverendorum episcoporum, Roberti Lingonensis, Berardi Matiscensis, et Hugonis Antissiodorensis **428** abbatis, et in præsentia Hugonis Trecensis comitis, et multorum canonicorum Lugdunensium, anno ab Incarnatione Domini millesimo centesimo quarto, indictione XII, concurrente cum bissexto, et epacta XXII.

III

Tecelinus Saurus, 1106.

(Ex autographo S. Benigni Divionensis.)

Anno Dominicæ Incarnationis 1106, quarto decimo Kalendas Martii, quo anno et die domnus venerabilis papa Paschalis Divionensem consecravit ecclesiam, adhærentibus et obsequentibus sibi Richardo Albanense episcopo, Aldone Placentino, Leodegario Vivarense, domno Roberto Lingonensi, Norgaudo Eduensi, post repositionem sanctarum reliquiarum in altari, ego Hugo dux admonitus a domno papa, promisi in sacrata manu ejus, quod Divionensem ecclesiam in eadem quiete et libertate dimitterem, qua dimiserat patruus meus bonæ memoriæ Hugo dux et monachus. Dimisi etiam et finivi quasdam exactiones et injustitias quas officiales mei faciebant, concedens ut omnes domus monachorum Dominicæ, ab omni inquietudine et justitia mea, meorumque amodo essent liberæ. In burgo etiam qui claustrum dicitur, concessi, ut si

A latrocinium factum fuisset et clamor ad monachos et ministeriales eorum deveniret, ipsi justitiam planam facerent, quod intelligimus LX solidorum. Portagium quoque Divionensis portæ, quod pater meus de vino proprio monachorum Divionensium, ubiubi consistentium donaverat, laudavi **429** et confirmavi, et portagium Belnensis castri de meo superaddidi. Quod ipse pro patre meo feceram de Plumba iis confirmavi, et idem feci de villare, hoc retento, quod in anno duabus vicibus apud villare hospitarer. Hoc donum laude magnatorum meorum factum, in manu domni papæ posui, et frater meus Henricus laudavit. Testes, Savaricus Verziacensis, Valo abbas de Latona, Rainerius dapifer, Josbertus vicecomes, Hugo de Granciaco,
B Hugo de Poliaco, Tecelinus Saurus, Hagono de Rocca, Walterius de Tilio, Widricus, Hugo frater ejus, Aymo de Castro, Willelmus de Tylecastro, Benzo, Milo de Frollesio.

IV.

Henrici filii Roberti Burgundiæ ducis anniversarium VII *Kalendas Februarii.*

(Ex tabulis Odonis I, Burgundiæ ducis, quibus dat Gregorio abbati et monasterio S. Sequani quatuor farinarios, pro celebrandis anniversariis avi sui Roberti, Henrici patris sui, et fratris sui Hugonis, III Idus Aprilis, 1093, indictione I, concurrente V, epacta XX.)

C Hoc totum concedo, ut anniversarius agatur ducis Roberti qui celebratur XII Kalendas Aprilis, et patris mei Henrici, qui celebratur VI Kalendas Februarii, et fratris mei Hugonis, cujus fuit obitus VI Kalendas Septembris.

V.

430 *Monumentum Clarevallense matris S. Bernardi.*

(Ex Chrysostomo Henriquez in *Fasciculo sanctorum ordinis Cisterciensis*, lib. II, distinctione 41, cap. 4.)

Item etiam ibidem jacet piæ recordationis nobilis Domina, et Deo devotissima Aleydis, mater doctoris egregii et Patris nostri B. Bernardi, primi Claræ-
D vallis abbatis : quæ primo apud Divionem sepulturæ tradita fuit in monasterio B. Benigni, postea vero, Domino volente et nobiscum pie agente, ad humilitatis nostræ excitandam et ampliandam devotionem, translata est usque Claramvallem, et coram altari Sancti Salvatoris collocata, anno Domini millesimo ducentesimo quinquagesimo, XIV Kalendas Aprilis.

VI.

(Ex menologio Cisterciensi Chrysostomi Henriquez pridie Nonas Aprilis.)

In Gallia beata Aleydis, mater sanctissimi Patris nostri Bernardi, quæ in sæculo non sæculariter vivens, filios quos Christo genuerat instruxit piissime; et multis virtutibus ac sanctis operibus glo-

riosa, die et hora a se prædictis, inter psallendum feliciter quievit in Domino.

VII.

431 *Chapitre IV du premier livre de la Vie de S. Bernard, composée en sept livres par Guillaume Flameng, demeurant à Clereuaux, et jadis chanoine de Lengres. Imprimée à Troyes par Jehan Lecoq, pour Mace Panthoul libraire. Sans date. De la saincte vie et trespas de la mere sainct Bernard.*

Après certain temps, ainsi comme sainct Bernard croissoit en aage et en grace enuers Dieu, et enuers toutes gens, et il vint d'enfance en adolescence (c'est en l'âge environ de XII ou de XIV ans) sa mere (Aalet *du Chasteau de Montbar*) apres ce que elle eut bien et sainctement nourry ses enfans, desia entrans au siecle ; ainsi, comme se elle eust tout parfaict et accomply ce que à elle appartenoit de faire, elle laissa ce monde, et s'en alla en la compagnie de nostre Seigneur. De laquelle ne faut mie taire, que apres ce qu'elle eut vescu long temps avec son mary, justement et honnestement selon la foy et la loy de mariage ; par plusieurs ans auant que elle trespassast, autant qu'estoit possible et licite à femme mise et estant soubs la puissance et auctorité de son mary, et qui n'a pas la puissance de son propre corps, elle voulut mener et ensuiuir la vie qu'elle auoit apris à ses enfans, et de fait la mena. Car nonobstant qu'elle fust en sa maison, selon l'ordre et profession de mariage, et entre gens du siecle ; si menait elle vie de hermite et de religion : en mengeant peu et non mie viandes delicieuses : en vilité et humilité de vesture et de ses habits : en fuyant les delices, pompes et vanitez du monde : en se soubstrayant et esloingnant en tant qu'elle pouoit des fais et des œuures 432 et curançons du monde : en perseuerant en ieunes, en vigiles, et en oraisons : et ce que moins elle auoit, à cause de non auoir fait profession, elle rachatoit et recompensoit en faisant aulmosnes, et autres œuures de misericorde, de toute sa puissance. Et ainsi mena ceste saincte vie, en prouffitant de iour en iours iusques au iour de sa mort. Et entre ses autres nobles et excellentes vertus, la deuote dame auoit coustume de circuir et aller par les maisons, en querant songneusement les poures, et les malades : et leur donnoit de son propre ce que leur estoit necessaire. Elle auoit aussi tresgrant curançon et compassions des poures debiles et nonpuissans. Et ne vouloit point auoir d'ayde de serviteurs ne de seruante, pour faire ou en faisant ces choses cy ; mais par soymesme sans autre, les vouloit faire : et alloit elle mesmes à leurs maisons et poures habitations, et à chascun d'eulx donnoit ce dont ils auoient besoing. Par les hospitaulx aussi des eglises, tresdeuotement elle visitoit, et charitablement seruoit les malades : en escurant leurs pots, en nettoyant leurs escuelles, en lauaut leurs hanaps et leurs verres, et en leur ministrant la viande, et en faisant très humblement toutes autres choses seruiles, que seruiteurs et seruantes ont coustume de faire en servant leurs maistres ou maistresse. Elle auoit aussi ceste coustume louable et digne de memoire, que tous les ans au jour de la feste Sainct Ambroise, elle faisoit assembler et venir vers elle à Fontaines tous les clercs qu'elle pouuoit trouuer : et en iceluy iour, en l'honneur de Dieu, et de la glorieuse Vierge Marie, du sainct Docteur, et de tous le Saincts, elle leur donnoit leur refection de vin et de viandes, solennellement. Finablement nostre Seigneur la voulant remunerer de l'honneur que tous les ans (comme dit est) elle faisoit au glorieux sainct Docteur, luy revela par quelque espace de temps deuant la feste 433 du Sainct, que en ce mesme iour de ladicte feste, qui approuchoit, elle trespasseroit. En quoy appert que elle fut participant de l'esperit de prophetie. La bonne Dame doncques ainsi certaine de son trespas, dist et declaira à son mary, et a ses enfans, et à toute sa famille ce que luy auoit esté revelé : dont il furent tous moult esmerveillez : et premierement ne vouloient croire que ainsi deust advenir comme elle disoit : mais ils en furent encores plus esmerveillez, apres ce que ainsi fut accomply comme elle leur auoit dit. Car bien tost apres vint la vigille de ladicte feste : en laquelle vigille fut la Dame prinse d'vne fieure. Tellement que le propre iour de la feste, apres que la messe fut celebrée, elle requist et demanda tres deuotement que le corps de nostre Seigneur luy fust apporté : et ainsi fust faict. En apres quand elle eut receu le Sacrement de Ste Vnction, et puis le precieux corps de nostre Seigneur, elle fist connoquer et appeller tous les clercs, pour prendre leur refection ainsi qu'estoit de coustume. Et quant ils furent assis à la table, elle appella son premier fils Guy, et luy ordonna bien expressement, que tantost apres la refection finie, sans faillir il fist venir tous les clercs deuant elle. Lequel Guy tresbenignement obeissant à sa benigne et doulce mere, incontinent apres ladicte refection appella les clers tous ensemble, et fit ainsi que sa mere luy auoit ordonné. Et quant lesdits clers furents tous venus en sa presence, la tresdevote seruante de Dieu, soy esioyssant en esperit, leur dist que l'heure de son trespas approuchoit, et se recommanda humblement à leurs preres. Adoncques tous ensemble commencerent deuotement à prier Dieu pour elle, en disant pseaumes et oraisons. Avec lesquels elle semblablement les disoit, et prioit Dieu moult deuotement tant que la parolle luy dura. Et quant plus ne peut parler, tellement que plus on ne pouoit ouyr sa voix, 434 encores incessamment iusques au dernier soupir que elle rendit l'ame, mouuoit elle les leures et la langue, en loüant et priant nostre Seigneur, et en luy recommandant son ame. Finablement ainsi que les clercs disoient la letanie, quant ouyt dire : *Per passionem et Crucem tuam libera eam, Domine;* elle leua sa main

dextre en soy signant du signe de la Croix : et en ce faisant elle rendit l'esprit à Dieu : tellement qu'elle ne peut remettre en bas sa main que elle auoit levée ; mais demeura en hault ainsi comme elle estoit, dont tous ceulx qui estoient presens s'en esmerueillerent moult. Et fut la saincte Dame moult plorée ; especialemeut des poures, des vefues, et des orphenins, de tous lesquels elle estoit mere et singulière nourrice. Tantost par tout à l'entour fut sceu et publié son trespas. Et incontinent sans dilation vint à Fontaines le venerable abbé de Saint Benigne de Dijon, nommé Gerannus : lequel requist et demanda moult affectueusement auoir le sainct corps, en le réputant estre vn glorieux tresor. Et quand ce bon abbé, tant pour la reverence et honneur de sa personne, comme par le moien et la beniuolence des enfants de la bonne Dame, eut impetré ce qu'il demandoit : luy et ceulx qui auoit amenez auec luy, par affection de pitié plorans, receurent le sainct corps comme un tresor precieux, et reueremment sur leurs espaules l'apporterent jusques à Dijon. Et adonc vecy tout le peuple de Dijon, qui s'estoit party pour aller audeuant d'eulx, avec lés croix et cierges, en grant ioye et veneration, vint au deuant : et ainsi fut ledit corps honorablement conduit, et acompaigné de tout le peuple iusques à l'église de Sainct Benigne : en laquelle eglise fut la noble et saincte Dame ensepuelie en grant reverence. Et depuis ledit venerable abbé fit faire sur la sepulture de la dicte Dame six belles ymáges, en memoire de ses six fils, lesquelles **435** y demeurerent long temps : et (comme il est à croire) ils y furent iusques à la translation du sainct corps, quand depuis il fut apporté à Clereuaulx. Car l'an mil deux cens et cinquante, qui fut enuiron quatre vingts et dix sept ans apres le trespas de Sainct Bernard, par la voulenté de Dieu, pour tousiours ennoblir et magnifier Clereuaulx, et pour exciter ses habitans à plus grand déuotion, ledit corps de la saincte Dame fut transporté de Sainct Benigne audit Clereuaulx : là où, en l'eglise, et en la chapelle de Sainct Saulveur, qui est ou millieu de la carolle, tout à l'encontre et pres de la tombe Sainct Bernard, il fut honorablement mis et colloqué, le dix neufuiesme iour de Mars : ainsi comme encores aujourd'huy il est reposant en icelle chapelle que l'en dit *Saluatoris*.

VIII

L'Epitafe de Dame Aelis ou Aelet, mere de Sainct Bernard, composé par le mesme Guillume Flameng.

A Clereaulx en ceste sepulture,
Gist Dame Aeleth, humble entre les haultaines,
Née à Montbar, ou print sa nouriture,
Puis espousa le seigneur de Fontaines.
Illec vesquit par ans et par sepmaines,
Soubs Tecelin son espoux sumptueux.
A Mais en faisant ses actions humaines,
Auoit le cueur deuot et vertueux.

La noble Dame eut sept enfans,
Six fils et une fille saige :
Tous victorieux, triomphans
Sur peché et sur vain usaige.
436 La mere par son sainct langaige
Leur donnoit admonition,
Comme pour viure en hermitage,
Ou entrer en religion.

Au createur les offroit humblement,
L'un apres l'autre, ainsi comme ils naissoient.
De son tetin bailloit nourrissement,
B Et d'autre laict iamais ne repaissoient.
En ce faisant, la nature prenoient,
Et bonnes meurs de la mere notable :
Par quoy enfin vertueux deuenoient,
Car arbre bon porte fruit proffitable.

Ainsi se gouvernoit la Dame.
En forme de religieuse :
Qui seruant Dieu de corps et d'ame
Estoit misericordieuse.
Sa famille deuotieuse
Soubs crainte de Dieu substentoit
De viande non curieuse,
Mais de gros mets la contentoit.

De ses enfans Sainct Bernard fut le tiers :
C Si en songea quant elle le portoit :
Et touteffois elle ouyt voulentiers
L'interpreteur qui le vray luy comptoit.
Car pour certain son songe denotoit
Que ce seroit un sainct predicateur,
Pour corriger le monde, qui estoit
Plain de pechez, et preuaricateur.

Dez lors elle diligenta
Sur Bernard l'enfant precieux.
437 Premier l'offrit et presenta
A Iesu-Christ Roy glorieux.
Et pour le rendre copieux
En lettres et en sapience,
A Chastillon lieu spacieux
D Le mist pour aprendre science.

Quand ses enfans furent grands et parfaits,
Elle entendit à reigler sa maison :
Continuant aumosnes et bienfais
Veillant de nuyct en ieune et oraison.
Ainsi viuant comme en religion
Il pleut à Dieu pourueoir de son trespas,
Pour luy donner sa retribution
Auec les Saincts en celeste repas.

Si luy print une enfermeté,
Dont elle passa de ce monde,
Et à Dieu sans difficulté
Rendit son ame pure et monde :
Car, comme celle qui se fonde

Et totalle devotion,
Par contemplation profonde
Recent son extreme unction

Les gens d'Eglise avec autre mesgnie,
Clercs, Prestres, laiz, à son definement
Furent presens chantans la letanie,
Comme il affiert au digne sacrement.
Lors respondant de cueur deuotement,
Et demonstrant qu'elle estoit saincte Dame,
Sur certain pas se signa humblement :
Et ce faisant rendit à Dieu son ame.

438 Mais avant rendre l'ame à Dieu
Elle fit de la Croix le signe :
Et ne peut remettre en son lieu
Sa main dextre noble et insigne.
Ainsi trespassa la tresdigne,
En bonnes mœurs accoustumée :
Qui en l'eglise Sainct Benigne
Reveremment fut inhumée.

Puis Sainct Bernard ne cessa nuit et jour
De remonstrer aux freres et amys,
Qu'il conuenoit aller prendre sejour
En lieu deuot, les biens mondains obmis.
Mais André fut negligent et remis,
Qui en ce temps bon cheualier estoit.
Finablement quand beaucoup y eut mis,
Sa mere vit qui les admonestoit.

Sainct Bernard et André son frere,
Parlant de la religion,
Apres le trespas de leur mere
En eurent clere vision.
Qui de leur bonne intention
Se soubsrioit deuant leur yeulx,
Et monstroit exhortation
De proceder de bien en mieulx.

En l'an qu'on dit mil deux cens et cinquante,
La saincte Dame avec Dieu exaltée,
Pour nous causer deuotion plaisante,
Fut de Dijon à Clercuaulx portée.
Apres qu'on eut la place disposée
En ce beau lieu, nommé Sainct Salvateur,
439 Par gens de bien y fut mise et posée
Pres de son fils Sainct Bernard le Docteur.

Prions Dieu par devotion
Qu'il nous gard de chose temere :
Et que par l'intercession
Tant du fils comme de la mere,
Face florir ce monastere
En toute vertu venerable.
Puis, apres cette vie austere,
Nous doyent sa gloire perdurable.

AMEN.

A IX

Quædam S. Bernardi soror, abbatissa Pratilongi.

(Extraict de l'archiue de l'abbaye de Pralon.)

Une supplique des abbesse et couvent de Pralon, sans date, et au Roy qui n'y est pas nommé, tesmoigne que ces Dames redemandent à sa Majesté leur grange de Changé, lors alienée : qui leur avait été donnée par les seigneurs de Fontaines leurs fondateurs, *en contemplation, et pour l'assignal de la sœur charnelle de Sainct Bernard, lors abbesse d'icelle abbaye de Pralon.*

X.

440 *Tabulæ fundationis Juliaci puellarum monasterii.* B

Ego Milo Barri comes, divinis præventus monitis, cunctis Christianis lorica fidei, nomineque præcinctis manifestare cupio his meis præsentibus litteris, donum quod feci de Juliaco Molismensi Ecclesiæ proprium, ut si quando tergiversatione callida, totius bonitatis ignarus contra meum per posteros se erexerit datum, scripto præsenti deducto ad medium, veritati cedere sua confusus importunitate perfidus sciat locum. Misericordiam vero Dei de ipsius quæso perpendite inenarrabili judicio: quo memorati castri, scilicet Juliaci quondam habitatores, quia hunc eumdem dæmoniis quam Deo aptare maluerunt, depopulationi submissi probantur ; C ac denuo, ut ita dicam, postpositione excoctum longissima per me hunc Dominus possessioni fidelium deputat. Providens igitur tam meæ quam parentum meorum vivorum ac defunctorum saluti, trado Juliacum castrum, quod fuit antecessoris mei, comitis videlicet Milonis, Deo et sanctæ matri ejus Mariæ Molismensi, cum omnibus appendiciis, sicut ea continet Sancti Andreæ parochia quæ dudum desubtus fuerat constructa, laude uxoris meæ et filiorum meorum. Nec solum quod de ea in meæ manebat dominicatura, sed etiam quidquid de me tenentes dederunt vel daturi sunt ex eo Molismensi Ecclesiæ, laudo et confirmo, ea scilicet ratione et devotione, ut isdem locus religiosis ex D integro deserviat feminis, et cuncta eis data a me vel ab aliis ut prædiximus facta, earum utilitatibus et victui deputata permaneant, eædemque mulieres sub ordinatione Molismensis **441** abbatis Deo servire quiete valeant. Quarum victus et conversatio mea petitione per domnum Guidonem Molismensem abbatem, et ejus conventum sic constituitur, ut de proprio nutrimento et labore, boumque suorum cultura, et eleemosynis fidelium in commune victum vestitumque recipiant, servos vel ancillas, ecclesias, aut decimas, villasque non habeant ; sed, si ab aliquo vel aliqua hæc eis data fuerint, Molismensi ecclesiæ permaneant : aliud sane mobile Juliacenses teneant. Terra etiam, si eis data fuerit alia quam propriis carrucis excolere non queant, Molismensi conceditur cœnobio. Quibus

ad regimen sui tam corporum quam animarum quatuor deputabuntur monachi per Molismensem abbatem, qui eas ab omni peculiaritatis vitio atque vagatione secundum Dominum tueantur. Quarum si qua obierit, quæ fratibus Ecclesiæ Molismensis debetur oratio ac beneficium, et pro ipsa persolvetur. Sed et silvatica eis indumenta præter coopertaria in perpetuum prohibentur (62).

XI.

Warnerius de Subernum, frater ejus Bartholomæus, Herveius et Wido filii ejus, fundatores abbatiæ Pratilongi, tempore sancti Bernardi.

(Ex autographo Pratilongi.)

Ego Godefridus Lingonensis episcopus notifico tam præsentibus quam futuris, quod Warnerius de Subernum, laudantibus filiis suis Herveio et Widone, dedit domui de Praalun eleemosynam, per manum venerabilis abbatis Bernardi de Claravalle et nostram, quando ædificata est eadem domus, usuagium totius terræ suæ, in nemoribus ad faciendum marren, et pasnagium, et ad focos, et ad omnia necessaria domus, et piscationem in aquis suis, et pascua per totam terram suam. Bartholomæus etiam frater ejusdem Warnerii, hoc idem donum fecit de sua parte, et fratris donum laudavit. Warnerius quoque de Age et Wido Garellus similem donationem prædictæ domui in terris suis fecerunt. Et hoc totum post multum tempus recognitum fuit apud **442** præfatam donum in præsentia nostra. Hujus rei testes sunt venerabiles abbates....... Sancti Benigni, et Albertus Sancti Stephani Divionensis, et Lambertus canonicus et sacrista ecclesiæ Lingonensis, et Robertus decanus de Subernun, et Wiardus de sancto Burri.

XII.

Fundatio monasterii de Tart sanctimonialium diœcesis Lingonensis quæ intra muros urbis Divionis ex anno Christi 1623 *sunt deductæ.*

(Ex autographo archivi Tartensis.)

In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Benignus et omnipotens Deus, sanctæ Ecclesiæ caput

A et rector, ex quorumdam fidelium suorum abundantiis pauperum inopiam misericorditer supplet, ut in æterna retributione, pauperum copia divitum penuriam mercede repleat. Sed modernæ donationes ad delendam mortis similatricem oblivionem utiliter litterarum monimentis adnotantur, ut in hoc quoque misericordia et veritas quodammodo salubriter sibi et obviare videantur. Idcirco præsentibus et futuris notificamus quod tempore Guilenci Lingonensis episcopi, Hugone in Burgundia ducatum regente, sanctimoniales in loco qui dicitur Tart congregatæ sunt; et concessione ac confirmatione Lingonensis capituli, abbatissa, nomine Elizabeth eis prælata est, sub qua quædam Maria prioratum aliarum gessit. Rogatu ergo et etiam emptione ipsius

B ducis et Mathildis uxoris ejus, Arnulfus Cornutus quidam miles, cum uxore sua nomine **444** Emilina, quæ ibi postea tumulata est, ipsum locum ipsis sanctimonialibus, per manum domni Stephani abbatis Cisterciensis dedit, secundum determinationem prius factam domno Christophoro, sive domno Goceranno Lingonensi quondam episcopo, in silvis et aquis, gurgitibus, terris cultis et incultis. Testes hujus rei, Simon de Virgeio, Huo filius ducis, Hymbertus de Favernio, et Sptephanus filius ejus, Haymo Cayno et Villermus filius ejus, Hymbertus de Fossaio, Scotus, et Milo de Plova, Wido et Verno, Hugo de Rupe et Wido filius ejus, et Aymo Rufus de Divione. Facta sunt hæc anno Dominicæ

C Incarnationis 1132, indictione XI, concurrente V, epacta I. Hoc donum fecerunt et concesserunt qui locum ipsum ab Arnulfo in feodo tenebant, Lecelinus de Longocampo, et Aldo de Pruneriis, et Poncius et Hugo fratres ejus, nec non Petrus de Plova et uxor ejus Mabilia, et omnes filii eorum. Laudavit quoque hoc ipsum et concessit Paganus de Plova, et post mortem ejus Droa uxor ejus, et Odo eorum filius. Ministeriales etiam ipsius loci hoc laudaverunt, Hugo, Lambertus, Aymbertus, Dominicus, decani et fratres cum sororibus suis et filiis, Durannus quoque major et Unaldus frater ejus, uxoresque eorum et filii, necnon Raynaldus major, et uxor ejus et filii hoc laudaverunt, et Letaldus et frater ejus, Brutinus et frater

D ejus, Wido Pervers Arnulfus Gorgia et alii clientes. Ipse denique Arnulfus ad augmentum eleemosynæ, rogante Emelina uxore sua de cujus parte erat, decimas de Robore ipsis sanctimonialibus dedit, et piscatores de Genleio piscationemque aquæ. Hoc donum factum est in manu Elizabeth abbatissæ, et Mariæ **445** priorissæ, coram Goceranno episcopo, Hugone duce et Odone filio ejus et Roberto de Cristol, et Mauricio de Genle et filio ejus Hugone, et Simone de Virgeio.

Sciant etiam omnes quod Galterius sacerdos de Tart villa, ipsius loci decimas prædictæ Ecclesiæ et sanctimonialibus dedit, laudante et jubente Guilenco episcopo, et Arnaldo Divionensi decano, quatenus ibidem pro ipso memoria semper habeatur. Testes hujus doni, Hugo dux, et Mathildis et Odo et Huo,

(62) Eugenius papa III, in bulla anni 1145, ait fundationem hanc Juliacensis cœnobii, ab episcopo Lingonensi Josceranno fuisse roboratam. Iniit porro Joscerannus anno Christi 1112, ex Chronico S. Benigni ad cyclos paschales, abdicavit 1125, die festo S. Mammetis. Videtur autem facta hæc fundatio anno ipso 1113, quo S. Bernardus cum sociis ingressus est Cistercium aut non multo post: quod indicat Guillelmus abbas, lib. I Vitæ S. Bernardi, cap. 4, apud Surium, **443** post illa verba: *Et ultra mare propagines ejus.* Ubi refert quod cum ex sociis S. Bernardi uxorati aliqui fuissent, et uxores cum viris idem votum sacræ conversationis iniissent, per ipsius sollicitudinem ædificatum eis est cœnobium sanctimonialium feminarum, quod Julleium dicitur, in Lingonensi parochia. Scio memorari in Chronico Senonensi Annam abbatem Molismensem ad annum 1113. Sed ei potuit Guido successisse anno eodem, aut aliquo ex proximo sequentibus, sub cujus regimine Juliacum castrum piis feminis vanitatem sæculi abdicantibus deputatum est.

et Henricus, et Raymundus filii eorum, et Aymo Rufus, et Villermus de Marrincio, et Huo Candart ejus patruus.

Ego Hugo dux Burgundiæ, litteris istis notifico et confirmo donum quod feci Deo et sanctæ Mariæ, et cujus sanctimonialibus de Tart, quatenus mei memoriam jugiter habeant. Dedi igitur eis, laudante uxore mea et filiis, Odone, Huone, Raymundo, potestatem quæ vocatur Marmot, cum appendiciis suis ad excolendum et ad ea quæ eis fuerint necessaria. Hujus rei sunt testes : Gosbertus vicecomes, Bartholomæus de Fontenis, Gosbertus de Granceio, Aymo Rufus, Willermus de Marrincio. Willermus de Orguil, Odo Caynus, Petrus Geberous (63).

XIII.

446 *Matthæus dux Lotharingiæ intuitu Atheleidis matris suæ, in Tarto monitali effectæ, certam salis mensuram apud vicum annis singulis percipiendam, Tartensi monasterio attribuit; Bertha ejus conjuge, fratre ejus Balduino et Agatha sorore laudantibus. Anno Christi* 1142.

(Ex autographo Tartensi.)

In nomine sanctæ et individuæ Trinitatis, Patris, et Filii et Spiritus sancti. Lex spiritualis et carnalis exigit ut pro amicis honesta faciamus, præcipue pro eis quos nexu consanguinitatis et vinculo charitatis, arctius post Deum diligere præcipimur et debemus. Apostoli sententia hæc est : *Qui suorum, et maxime domesticorum curam non habet, fidem negavit, et est infideli deterior* (*I Tim.* x). Ego igitur Matthæus divinæ permissionis dono Lotharingorum dux et marchio, notum facio omnibus tam posteris quam præsentibus, quoniam, inspirante gratia Spiritus sancti, erga obsequium venerabilis ducissæ Atheleidis matris meæ, præcordialem affectum intimæ dilectionis assumpsi : quæ mutatione dexteræ Excelsi, pauper rebus et spiritu, sanctæ conversationis propositum et habitum susceperat in Ecclesia et congregatione Tartensi. Invitante itaque gratia et compassione gratissima dulcissimæ matris meæ ; pro remedio animæ meæ prædecessorumque et successorum meorum salute, laude et concessione uxoris meæ Berthæ : consensu etiam, imo petitione fratris mei Balduini, et Agathæ sororis meæ, v sesses apud Vicum, Elizabeth abbatissæ, et sororibus Tartensis Ecclesiæ, in perpetuum regulariter promovendis, per **447** manum venerabilis Stephani Metensis episcopi liberrima donatione concessi, eo videlicet tenore, ut illas absque ullo respectu, libere et absolute perpetuo possideant, et pro hac eleemosyna, tam pro me quam pro animabus patris mei et parentum meorum apud clementiam Dei devotius intercedant. Hanc denique donationem, ad signum et munitionem perpetui monimenti, pontificali testamento, sigillo et anathemate decrevimus canonice et legitime roborari, ut nulla deinceps violentia, nulla successorum nostrorum calumnia valeat immutari. Utriusque etiam conditionis et ordinis, tam clericorum quam laicorum, idoneos adhibuimus testes, sub assignatione sigilli nostri, tempore necessitatis, recognoscendæ veritatis promptissimos defensores. Testes autem hujus rei sunt, Walterus magister et archidiaconus, Embertus sacerdos de Vico, Gislebertus de Espinal, Jordanus medicus, Albertus de Romunt, Gualterus de Gisleberviler, Raimbardus frater ejus Odowinus de Maylan, Guelpho de Melisei, Raynerus de Nancei, Arnulfus de Gislerencurt, Urricus de Arcu, Drogo de Nancei. De familia sancti Stephani : Gerardus de Jussey, Guidricus frater ejus, Richardus de Rinporth, Albertus de Ventosa, Albertus de Siey, Gualterus de Ultra Mosellam, Teobaldus Pincerna, Pertrannus de Castello, Haymericus de Visinul, Nicolaus de Portusaliæ Joannes Botes de Vico. De familia ducis Simon de Parreia, Gerardus advocatus de Brueris, Guarnerus frater ejus, Guillelmus de Archis, Folmarus de Mucuns, Petrus de Aleis, Bertaldus de Bithis, Gualterus præpositus de Nancei. Imperante feliciter Conrado rege, Innocentio papante, indictione v, epacta XXII.

XIV.

448 *Fredericus Tullensium comes, et uxor ejus Havvidis ratum habent anno Christi* 1142 *donum salis apud Vicum percipieni, quod monasterio Tartensi Matthæus Lotharingiæ dux paulo ante concesserat.*

(Ex autographo Tartensi.

In nomine sanctæ et individuæ Trinitatis. Ego FREDERICUS Dei annuente clementia Tullensium comes indignus, et uxor mea HAWIDIS, providentes saluti animarum nostrarum, et exspectantes remunerationem a Deo, ecclesiæ Sanctæ Mariæ Tartensi, et venerabili abbatissæ Elizabeth, et sororibus ibi Deo famulantibus, libera traditione donavimus v sesses apud Vicum, per manum comitis R. Barrensis, et Odonis de Mollem; prius donatos eis a Matthæo duce, et Balduino fratre ejus, et assensu sororis eorum Agathæ. Quia vero solent plerumque mundanarum possessionum traditiones successorum calumnia transmutari, ut caveri possit, utile duximus, ad posterorum notitiam tenaciter commendari. Quapropter prædictam donationem, quia eam in portione nostræ hæreditatis suscepimus, susceptam libere donavimus, sigillo nostro confirmavimus adhibentes testes idoneos, quorum auctoritate res firmata et stabilita perpetuo maneat. Nomina autem eorum hæc sunt : Stephanus majoris ecclesiæ decanus et archidiaconus, Hugo de Gundricurt archidiaconus, Albero, Bovo, Raynaldus comes Barrensis, Henricus frater comitis Frederici,

(63) Cum ex Chronico ad cyclos paschales anno 1125, Jocerannus ad festum S. Mammetis Lingonensem episcopatum dimiserit, eique successerit Guilencus, v Kalendas Octobris, ex hac charta evidens est cœpisse Tartense monasterium, saltem anno illo 1125, cum adhuc episcopus esset Jocerannus; perfectum autem ædificiis, et bonis (quod satis esset) locupletatum fuisse anno 1132.

Odo de Molem, Falco de Mandalis, Hynfridus, Ulricus de **449** Domno Martino. De civitate : Henricus advocatus, Henricus de Cacenval, Fulco de Sancto Vedasto. De Familia comitis : Walo de Fontiniaco, et Wiardus frater ejus.

Hoc actum est anno ab Incarnatione Domini 1142, indictione, v, epacta xxii.

XV.

Ex actis in capitulo generali quod apud Thart, anno 1268, in festo S. Michaelis archangeli celebratum est.

In primis cum olim per venerabilem Patrem dominum Bonifacium quondam abbatem Cisterciensem, deliberatione provida ordinatum fuerit, et statutum ut abbatissæ quæ aliquo rationabili casu detentæ, eo anno quo tenentur venire ad capitulum generale de Thart, nequaquam venire potuerint, se per priorissas aut alias moniales de suis domibus honestas cum litteris excusent, statuitur quod abbatissa de Mostellot, quæ se nec per nuntium idoneum, seu per litteras excusavit, imo (quod deterius est) per tres annos continuos de capitulo supradicto remansit sicuti inobediens et rebellis, stallum abbatissæ non intret, donec domui de Thart fuerit personaliter præsentata. Quæ nihilominus omni sexta feria interim sit in pane et aqua, et in sequenti capitulo generali, a tenente supradictum capitulum, nisi se legitime excusare potuerit, a regimine abbatiæ sicut rebellis et inobediens deponatur.

Item statuitur ut omnes abbatissæ et moniales, ad dictum capitulum annis singulis venientes; quandiu in conventu fuerint, omnibus horis et vigiliis in ecclesia cum aliis interesse personaliter non omittant.

XVI.

450 *Abbatia de Thart, monialium ordinis Cisterciensis, multarum aliarum caput.*

(Ex autographo Tartensi.)

Ego Guido, dictus abbas Cisterciensis (64), notum facio præsentibus et futuris quod Arnulfus Cornutus, et uxor ejus *Amelina* de assensu et emptione Hugonis ducis Burgundiæ, et Mathildis uxoris ejusdem, per manum domni Stephani abbatis Cisterciensis, quibusdam sanctimonialibus quæ se domui Cisterciensi reddiderant, locum qui dicitur Thart, ad construendam ibidem abbatiam dedit. Quo videlicet in loco idem Stephanus abbas Cisterciensis, abbatiam sanctimonialium secundum instituta Cisterciensis ordinis viventium constituit, et abbatissam secundum formam Cisterciensis Ordinis ibidem ordinavit. Sciant igitur omnes quod præfata abbatia de Thart, propria est filia domus Cisterciensis, ita quod abbas Cisterciensis plenam potestatem habet corrigendi et ordinandi quæ ibi corrigenda et ordinanda invenerit, tam in capite quam in membris, et eligendi abbatissam in ea et amovendi, secundum formam Ordinis. Insuper omnes abbatiæ quæ ad ipsam pertinent, hæ scilicet : Biaulmont, Estanchia, Polongies, Beaufaes, Colonges, Valbaions, Corceles, Mosterlet, Cambenoit, Dreiteval, Moleise, Lesclecho, Monaster, Boiserotes, Reynoth, insuper et abbatia de Lumine, Dei, de Lude, et Ulnis, et si quæ aliæ in posterum pertinebunt, ad curam et ordinationem domus Cisterciensis jure perpetuo pertinent. **451** Præterea sciendum quod supradictarum abbatiarum abbatissæ, ad prædictam abbatiam de Thart, singulis annis in festo Sancti Michaelis, ad capitulum generale, quod abbas Cisterciensis vel per se, vel per aliquem cui vicem suam commiserit, tenet, debent convenire; præter eas quæ de indulgentia ipsius abbatis Cisterciensis remanent. In quo generali abbatissarum capitulo, debent proclamationes secundum formam Ordinis, coram abbate Cisterciensi, vel vicem ejus agente fieri; et quæ corrigenda et ordinanda fuerint, ad arbitrium et dispositionem ejus sine omni contradictione corrigi et ordinari.

XVII.

452 *Vita S. Ambrosiniani episcopi et martyris.*

(Ex ms. parochiæ Fontanensis, prope Divionem, cujus patronus est S. Ambrosinianus, coliturque Kalendis Septembris.)

I. Fuit quidam nobili prosapia satus, nomine Agarus, in urbe Sarmatica, quæ est in partibus Iberiæ, regionis Asiæ, cui erat uxor etiam nobilissima, nomine Sanna, ambo justi, ambo Deum timentes et præcepta ejus observantes, vix cum aliis frequentantes, ne forte verbo aut opere Deum offenderent. Tempore autem illo quidam tyrannus rex idola colens, jussit omnes ad sacrificia cogi, renuentes, variis tormentis, diversisque cruciatibus plecti. Agarus ergo et Sanna videntes ferocitatem regis, proposuerunt illinc quamprimum egredi, et in aliam urbem proficisci; non immemores dicti Salvatoris, dicentis : *Si vos persecuti fuerint in civitate una, fugite in aliam* (*Matth.* x). Venditis itaque omnibus, tandem Artemitam, in finibus Armeniæ ejusdem regionis Asiæ sitam sese receperunt. Ubi

(64) Hic videtur fuisse Guido, hujus nominis secundus, abbas vero Cisterciensis xvi ex anno 1190 in 1202, exinde cardinalis episcopus Prænestinus, et archiepiscopus Remensis, de quo sic Necrologium Cisterciense : iii *Kalendas Augusti obiit dominus Guido Remensis archiepiscopus, quondam abbas Cistercii*. Quæ porro hic enumerantur subjectæ Tarto abbatiæ, hoc ordine recensentur in Bulla Innocentii papæ III, data ad annum Christi 1260 : *Abbatiam insuper de Bellomonte, abbatiam de Estanchia, abbatiam de Ulnis, abbatiam de Polungies, abbatiam de Benfaes, abbatiam de Colunges, abbatiam de Mustraloz, abbatiam de Cambenoit, abbatiam de Dreitaval, abbatiam de Lude, abbatiam de Moleise, abbatiam de Laseleche, abbatiam de Monaster, abbatiam de Boiserotes, abbatiam de Renoth, abbatiam sanctæ Mariæ de Burgil.*

se prius ad beatissimi Egidii fanum conferentes Deo gratias egerunt, deinde domumculam ementes, ibi consistere ac manere constituerunt.

II. Steriles ambo cum per decennium juste modesteque vixissent, tandem divinitus prolem habuerunt, nec sine miraculo. Nam mulier quæ obstetricandi fungebatur officio, unius quidem oculi orbata lumine, interim dum puerum reciperet, lumen ipsa subinde recepit Quod cum illius divulgatum est, atque verum compertum incolis **453** civitatis cœperunt etiam contra recenter nascentium legem, festivis illum agere diem gaudiis, laudantes et, benedicentes Deum, qui facit mirabilia magna solus. Matronæ interea a parentibus postulantes quo vellent eum nomine vocari, aliud miraculum sunt experti. Pendens enim puer ad matris mamillam, quam primam vocem edidit, ista fuit : « Ambrosinianus. » Attoniti omnes, et nomen velut cœlitus allatum cernentes, dixerunt : « Ambrosinianus fiat. » Sicque delatus ad sacros latices, Ambrosinianus vocatus est.

III. Transactis autem, ut patriarcha Jacob, simpliciter domi puerilibus annis, cum septimum ageret, liberalibus traditur disciplinis, sic ut superiores industria et inferiores se humilitate superaret. Et ne rerum affluentia, ut fit, vel ætatis levitate aliquatenus insolesceret, omni studio sese tradidit atque abstinentiæ. Nihil quippe voluptati consentiens corporeæ, creber in vigiliis, assiduus in orationibus, in jejuniis præcipuus persistebat. Vix intra ecclesiam nisi orantem, vel extra nisi legentem deprehendisses, nisi imposita necessarii usus utilitas impedisset. Quod suis nedum condiscipulis, sed et præceptoribus non mediocrem admirationem deferebat.

IV. Pollens itaque litteris et virtutibus Ambrosinianus, cum jam bissenos attigisset annos, domum patris revertitur, ubi paucis moratus diebus, omnibus renuntiare et mundum relinquere proposuit, animadvertens tutum non esse cohabitare serpenti. Hinc valedicens parentibus, post longa itinerum spatia, tandem Sarlatum adventavit : ubi a Nicephoro illius urbis episcopo benigne exceptus, plurimum adamatus, et denique ordinatus, eo virtutis et **454** excellentiæ venit, ut cæteros omnes in officii sui sedula profunctione superaret. Insuper tanta episcopo est addictus pietatis ergo necessitudine, ut ne uno quidem pede ab eo discedere liceret. Quadam autem nocte dum uterque pervigil in oratione et assidua lectione persisteret, accidit ut pontifex jam senio confectus lumen exstingueret. At continuo vidit angelum Dei manifeste lumen Ambrosiniano tribuere, unde miratus : « Ambrosiniane, inquit, quid hoc sibi vult ? » Cui respondit : « Pater mi, gratia Dei. »

V. Mane facto vocat episcopus majores urbis illius. Quibus cum declarasset miraculum, ait Ambrosinianum episcopatu dignissimum. Ex re tam nova attoniti omnes libere consentiunt, excepto

A illorum uno, cujus filius mortuo pontifico episcopale aucupabatur munus. Sed interim dissentiens, volente Deo coram omnibus statim exspiravit. Ad tam novum spectaculum fit populi magnus concursus. Monet Ambrosinianus omnes preces apud Deum supplices fundant : fundit et ipse, et tandiu prostratus jacuit in oratione, donec defunctus resurgeret a morte. Mirantur omnes, ac summa lætantur exsultatione, laudantes, et glorificantes Deum, qui talem potestatem dedit hominibus. Quo tandem factum est ut divus Ambrosinianus, licet renuens, Sarlatensis episcopus creatus sit.

VI. Ambrosinianus ad summum episcopatus gradum evectus, eo sanctitatis, pietatis et justitiæ venit, sibi ut æqualem tunc temporis haberet nemi-
B nem. Nam cæcis visum, surdis auditum, et mutis loquelam restituit, insuper et multos a dæmonibus vexatos coercuit, sicque ejus sanctitatis fama per omnes orbis provincias percrebuit, ut omnes undequaque eum invisendi percupidi eo confluerent, et ad **455** eum adirent ob illa ejus crebra miracula, quorum vel maximo desiderio tenebantur atque afficiebantur. Accurrunt et parentes ejus, benedicentes Deum qui talem eis dederat prolem. At pius Pater cernens se tantos inire honores, prudenter imminenti sibi ambitionis periculo obviam ire cupiens, certiorque factus a parentibus cujas ipse esset, et quorsum ipsi a patriæ finibus extorres et profugissent, illuc remeare proposuit; atque Sar-
C lato tandem discessit, cunctis mœrentibus, postquam de suo episcopatu sanctissime disposuit.

VII. Ambrosinianus Sarmaticam ingressus, evangelicam disputationem publice aggreditur. Illico fana destruuntur, deseruntur idola, passim coruscant et eriguntur allata crucis trophæa. Interea rescitur, et regi renuntiatur crucicolam quemdam Sarmaticam adventasse, qui diceret deos falsos suorum scelerum pœnas apud inferos luere; Christum autem, verum Dei Filium ab omnibus coli debere. Perquiri jubetur, inventus ligatur, cæditur, conspuitur; et sic obtutibus regis præsentatur. Cui ille : « Tunc ille es, quem fama vulgavit deorum sacratissimum cultum ausu sceleratissimo profa-
D nare, et Deum nescio quem colendum, a Judæis crucifixum, publice prædicare? » Cui respondit : « Audi, sacratissime rex : Noli putare eos deos, sed potius dæmones; Deus enim unus est, in cujus virtute verba salutis annuuntio, et illi cunctos lucrificare cupio; quem et te cognoscere utinam non puderet. » — « Nisi ab ejusmodi stultitia, rex ait, cessaveris, diversis te faciam pœnis interimere. » Ad quod nihil respondit.

VIII. Egressus a facie regis athleta Dei, sequenti die intrepidus fanum idolis plenum ingreditur; quæ omnia **456** jussit disrumpi, et in pulverem comminui. Evaginato autem ibi evangelicæ prædicationis gladio, plusquam tria millia hominum in fide solidavit, et baptizavit. Iterum capitur, verberatur et jussu regis in carcerem truditur, ut ibi inedia

deficeret. At Deus, sui curam gerens famuli, misit angelum de cœlis, qui ejus nedum vulnera curaret, sed et ei cibum ministraret. Multis ergo diebus elapsis cernens rex impius sanctum Dei incolumem, ira percitus dixit : « Non parum tibi videtur jura nostra contempsisse? insuper et deos nostros confregisse? Ex duobus unum elige : aut sacrificare, aut turpiter mori. Si enim sacrificaveris, supra multa te constituam. » At fortis athleta nec minis terretur, nec blandis verbis seducitur.

IX. Videns ergo tyrannus animi illius constantiam, jussit eum a tortoribus in equuleo suspendi, et pectinibus ferreis sacra ejus latera perforari. Sal quoque jussit in vulnera plagarum aspergi. Sed inter hæc stat vir Dei immotus, dicens, quod *non sunt condignæ passiones hujus temporis ad futuram gloriam quæ revelabitur in nobis* (*Rom.* VIII). Tandem jussit impius rex illum malleis, bacillisque ferreis tandiu contundi et comprimi, donec animam exhalaret. Quod ut factum est, anima ejus inter angelicos choros nive candidior a Christicolis visa est. Rex vero ullis nec parcere volens reliquiis, corpus ejus canibus devorandum exposuit, frustratus desiderio, plures alios fame pene peremptos adducere jussit. Sed interim cum ex illis unus corpus exsangue olfactus esset, statim in rabiem versus est, et celeri gressu pergens ad regem, ipsum momordit, ut ipse in rabiem etiam verteretur. Hoc cernentes qui a beato Ambrosiniano fuerant instructi, **457** Deum laudaverunt, et corpus ejus honorifice sepelierunt : insuper et ingentem basilicam in ejus honore fundaverunt. Ad cujus tumulum confluunt undique populi, sanitatis recuperandæ gratia : nec frustrantur, præstante hoc ad honorem famuli sui Jesu Christo Domino nostro.

XVIII.

S. Ambrosiniani festus die Kalendis Septembris. Bartholomæus dominus de Fontanis.

(Ex parte II, cap. 44. Tabularii S. Stephani Divionensis.)

Quoniam refrigescente charitate abundat iniquitas, et paulatim diminuitur veritas a filiis hominum, ne contra ipsam unquam prævaleat falsitas, litteris ipsis præsentium ac futurorum tradimus notitiæ. Bartholomæum dominum de Fontanis, in capitulo Beati Stephani Divionensis quondam venisse, et domno Herberto abbate, atque Warnerio præposito cæterisque canonicis ibi residentibus, jornalem quemdam terræ incultæ, ante portam sui castri positum, ut sibi suisque hæredibus qui post se ipsius castri domini essent, censualiter ab eis daretur, petivisse. Quod domnus abbas, laude et consensu totius capituli illi concessit, tali scilicet tenore, ut si ipse, vel successores ejus censum debitum tempore constituto non redderent, excommunicarentur, donec illud persolverent. *In Kalendis igitur Septembris, die natali sancti Ambrosiniani qui ibidem colitur*, sex nummos constituerunt ei reddere unoquoque anno. Hujus rei ex parte Bartholomæi sunt hi testes : Wido de Monroyr, **458** Wido de Alta Villa, Paganus de Chax, Guido de Eschanna, milites. Robertus major ipsius, et Vaslius frater ejus, Ulricus, Warnerius ; ex parte autem canonicorum, Engalrannus minister eorum, Lambertus furnarius, Girbertus sutor, et de Aqueductu, Ansius, Amicus, et Joannes frater ejus, et alii plures.

XIX.

Reliquiæ sancti Ambrosiniani.

(Ex eodem tabulario.)

Anno ad Incarnatione Domini 1171 (65) epacta I, solaris cycli III, consecratum est altare in cryptis Sancti Stephani, a domno Guichardo Lugdunensi archiepiscopo, in honore Dei et sanctæ ejus genitricis Mariæ, et sancti Joannis Baptistæ et sancti Blasii, et sancti Egidii, et omnium sanctorum. Positæ sunt ibi reliquiæ de ligno Domini, de sepulcro Domini, de sepulcro beatæ Mariæ et sancti Petri apostoli, de vestimento sancti Joannis Baptistæ, de osse sancti Laurentii, sancti Leodegarii, sancti Medardi, sancti Ambrosiniani, sancti Honorati. Eodem die, id est Idibus Septembris, consecratum est cœmeterium ab eo archiepiscopo ante ecclesiam Sancti Stephani.

459 XX.

Rainerius miles, frater Godefridi Lingonensis Episcopi. 1141.

(Ex autographis tabulis S. Eugendi Jurensis.)

In nomine sanctæ Trinitatis, Patris et Filii et Spiritus sancti. GODEFRIDUS, sanctæ Lingonensis Ecclesiæ episcopus, ADONI venerabili abbati monasterii Sancti Eugendi, ejusque successoribus in perpetuum.

Quoties ecclesiasticarum causarum diffinitiones, et pacis Ecclesiarum firmitates in posterum fideliter conservari desiderantur, operæ pretium est ut rei veritas litterarum apicibus firmissime adnotetur. Quapropter ego Godefridus sanctæ Lingonensis Ecclesiæ episcopus, notum fieri volui sanctæ Dei Ecclesiæ fidelibus præsentibus atque futuris, qualiter calumnia Melundensium monachorum, quam adversus monachos Sancti Eugendi Jurensis monasterii habuerant de ecclesiis Barrensibus superioribus et inferioribus, annuente Deo sit terminata. Delegatis enim nobis litteris, et venerabili fratri nostro Hugoni Altissiodorensi Dei gratia episcopo a domino sanctæ et universalis Ecclesiæ summo pontifice Innocentio, ex ejusdem decreto, utrique parti communicato consilio diem exsequendæ justitiæ constituimus. Ad quam cum utræque partes, Ju-

(65) Hic annus 1171 ductus est a Paschate, vel a 25 Martii, et æram Dionysianam a Christi Natali inchoatam novem fere mensibus antevertit. Nam anno 1170, Dionysiano fuit epacta I, cyclus solis III.

-rensium videlicet. Et Melundensium monachorum, cum abbatibus suis convenissent, et allegationes suas diligentissime exposuissent, Jurensibus quoque apostolicis privilegiis et pontificalibus donationibus ac diffitionibus jus suum tuentibus, Melundensibus vero in suis probationibus deficientibus, consilium habuimus ut ad **460** tantam controversiam diffiniendam cum utrisque partibus, presentiam domni Bernardi abbatis Claraevallensis adiremus. Habito igitur tanti viri, et aliorum virorum religiosorum qui cum eo fuerant, consilio, nos qui ex commisso nobis officio fraternam pacem providere, et cuique Ecclesiæ suum jus conservare, nec non temerarias calumnias justitiæ falce debemus resecare, attendentes quidem Jurensium justitiæ effectum, Melundensium vero defectum, calumniam illam tandiu ventilatam suffocavimus, et ecclesias illas cum appendiciis earum, unde controversia agitabatur, Jurensi ecclesiæ sine aliqua refragatione in perpetuum concessimus possidendas : laudante tamen Aladardo Melundensium abbate in capitulo suo, ubi erant Raimundus prior, Jordanis subprior, Garinus cellerarius, Arembertus sacrista, Anscherius cantor, Gautherius medicus, et alii quamplures Melundenses monachi. Hæc itaque ne succiduis temporibus aliqua oblivione deleantur, litteris commendari præcepimus, et sigilli nostri impressione signavimus. Quicunque igitur contra hanc nostri præsentis decreti paginam venire tentaverit, et Dei iram incurrat, et nostri vinculo anathematis subjaceat, donec de præsumptione facta digne satisfaciat. Et quia omnis causæ diffinitione testes admittendi sunt, hujus rei testes sunt domnus Bernardus Claravallensis abbas, cujus providentia acta sunt hæc, Guido frater ejus, magister Anselmus, Gautherius Trecensis, Girardus de Montesalgio, Ugo de Riveria canonici Lingonenses, Willermus de Marziaco et Joannes canonici Lugdunenses, Rodulphus decanus de Barro, et Joannes Capellanus Sancti Macuti, **461** Petrus capellanus de Barrevilla, Petrus clericus filius Widonis Gonterii, Robertus filius Odonis Rufi, Rainerius miles, frater Lingonensis episcopi, Rainaldus nepos Hugonis vicecomitis, et Leobaudus de Arienne ponte.

Acta sunt hæc anno ab Incarnatione Domini millesimo centesimo quadragesimo primo.

XXI.

Guido de Sobernone, uxor ejus Emengardis, nepos ejus Oddo de Mirabel. 1149.

(Ex autographo Pratilongi.)

In nomine Domini, Ego Oddo dux Burgundiæ, tam futuris quam præsentibus, notum fieri volo quod Guido de Sobernone, ecclesiam monialium Santæ Mariæ, quæ in fundo Molooniæ constituta est, de universo territorio quod in ipsa Moloonia sui juris fuerat, per manum meam, usque ad divisionem territorii de Saviniaco, et usque ad divisionem territorii de Balmeta, divisionemque terræ A Mediolani; et versus Choium usque ad semitam, quæ ultra silvam de Agei venientes Mediolanum ducit; et versus Magnummontem, usque ad cryptam collis, quæ retro secus Sarratam est, cum laude Emengardis uxoris suæ, et Oddonis de Mirabel nepotis sui, solemniter investivit. Fide etiam in manu mea promisit quod usque ad imminentes Rogationes, universos habitatores ejusdem territorii alias in terra sua pacifice locaret, et ab ipsis, et ab universis, sive sint monachi, sive sint laici, qui hactenus terra ipsam incoluerant, post terminum denuntiatum, vacuam et liberrimam Ecclesiæ manciparet, vineas **462** autem quas ibi rustici habent, aut moniales emerent, aut proinde censum convenientem haberent. Portionem etiam molendini, quam B ibi Huguerus habebat, aut moniales similiter emerent, aut inde sensum congruum ab homine acciperent. Molendinum præterea quod apud Choium ipse Guido calumniabatur, cum cæteris molendinis in wadio concessit. Cum autem et hoc et alia molendina redemerit, donationem unius ipsorum molendinorum supradictæ Ecclesiæ perpetuo habendam annuit. Harum ergo donationum si qui defraudator vel imminutor exstiterit, me adversus calumniatorem, Ecclesiæ protectorem futurum precatus est; et ut rata et inconcussa supradicta omnia permaneant, sigillo meo chartam præsentem muniri summopere est hortatus. Testes horum sunt, ego ipse Oddo dux Burgundiæ, Guido Garrelus, Herluinus de Torcenai, Garnerius de Agei, Petrus dapifer de Ca- C stellione, Morellus de Clermont, Warnerius filius majoris de Fluriaco.

Acta sunt hæc anno ab Incarnatione Domini 1149, indictione XII, epacta IX, concurrente V, regnante Ludovico rege, et Godefrido Lingonis episcopo vivente.

XXII.

Bartholomæus de Subernon, dictus de Fontanis : Chalo et Theselinus filii ejus. 1154. S. Antellus ipse est S. Antidius episcopus Bisontinus et martyr.

(Ex autographo.)

In nomine sanctæ et individuæ Trinitatis. Ego Henricus, Dei gratia Eduensis episcopus, quoniam quod loquimur transit, quod scribimus manet, D utile ducimus **463** litteris manentibus adnotari quod memoriæ posterorum expedit commendari. Notum sit igitur tam posteris quam instantibus quod Bartholomæus de Fontanis, Calo quoque et Theselinus filii ejus, Guigo Garrelus et Odo filius ejus, domina Abba et Bartholomæus filius ejus, die qua Theobaldus Garrellus in cœmeterio Moloniæ sepultus est, Deo et ecclesiæ Beatæ Mariæ Moloniensis, pro remedio animarum suarum, terragium de Curcellis perpetuo libere possidendum contulerunt, ea nimirum interposita conditione, quatenus prædicta Ecclesia annuatim eis tres sextarios persolveret, unicuique trium prædictarum personarum unum sextarium, medietatem frumenti, alteram tre-

mosii. Sciendum quod ejusdem generi, prædicti Theobaldi, qui duxerant in uxores filias ipsius, tam ipsi quam filiæ, ipsum donum fieri voluerunt et laudaverunt, quorum unus, Buirus scilicet de Vietel, sedem molendini sibi retinuit apud Corcellas, eo nimirum tenore, quatenus in constructura molendini ipse Buirus medietatem sumptus poneret, et quæstus et multuræ medietatem acciperet; ecclesia vero residuum expensæ solveret, quæ lucri medietatem esset receptura. Præfata terra jacet sicut semita dividit, deducens ab Sancto Antello versus Unche. Præterea prædicti homines qui jamdictum donum fecerunt, benigno favore eidem concesserunt ecclesiæ quamdam partem terræ contiguæ finagio Sancti Antelli. Hoc autem latere nolumus, quod terragium atque decimationes memorati territorii ejusdem Ecclesiæ in jure proprio redigantur. Hujus autem donationis et pacti testes fuerunt, Robertus decanus de Surbernon, Nicholaus, sacerdos de Molen, Arnulfus miles de Scanne, **464** Guido de Curte, Letholdus de Vergi, Petrus de Sancto Antello, Alemannus de Surbornon. Scire etiam volumus quod Robertus Safredus, Abba quoque frater ejus, assensu liberorum eorum, Stephani, nec non Joannis, et Galteri sine terra, juramento confirmarunt, supradictum donum se tenturos. Hujus denique concessionis et juramenti testes fuerunt Petrus sacerdos, Willelmus medicus, Bartholomæus de Subernon, Chalo quoque et Theselinus filii ejus, Guigo Garellus, nec non Odo filius ejus, Humbertus Garellus, Guillelmus de Hartheu, Odo Berardus, Morandus Thuri, Rainaldus Guido de Subornon, Barnuinus de Drea, Morellus de Claromonte, Albertus de Chace. Ut autem hoc donum inconvulsum perpetuo perseveret, præsentem chartam fieri, factam charactere proprie imaginis communiri, et testium inscriptione corrobari decrevimus.

Actum anno Verbi incarnati millesimo centesimo quinquagesimo quarto, indictione II, epacta IV, concurrente quarto.

XXIII.

Gautherius dominus Sombernionis, Garnerius frater ejus. 1188.

(Ex tabulario Buxeriæ, parte I, charta 6.)

Ego GAUTHERIUS, Sombernionis dominus, omnibus notum facio quod Haymo filius Humberti de Moelem me præsente dedit in eleemoynam fratribus de Buxeria, pro remedio animæ suæ et parentum suorum, sex nummos censuales quos calumniabat pro territorio trium vallium. Super hoc quidem promisit se garantiam portare contra universos calumniam moventes. Et inde **465** habuit viginti duos solidos fortis monetæ Divionensis de beneficio ecclesiæ Buxeriensis. Si autem ipse Haymo a garantia portanda quoquo modo defecerit, ego et Garnerius frater meus, responsales sumus, quia de pecunia quam acceperat, viginti solidos præfatis fratribus reddet, nec eos amplius exiget ab eis, donec universas calumnias perfecte exstinxerit. Hoc laudaverunt Hodierna mater, Guido frater, Petronilla soror præfati Haymonis, apud Sombernionem in aula mea ante cameram. Hujus rei testes sunt Martinus cellerarius, Guido, Girardus monachi Buxeriæ, Garnerius dominus Montilionis, Dominus Variminus et Joannes filius ejus de Dreis, Humbertus de Eschannay, Marischotus præpositus Sombernionis, et plures alii. Et, ut hoc ratum permaneat, rogatu utriusque partis, sigilli nostri impressione munivimus.

Actum est hoc, anno ab Incarnatione Domini M. C. octogesimo octavo, Anserico tenente abbatiam Buxeriæ, et Hugone gubernante ducatum Burgundiæ.

XXIV.

Girardus li Broz, dominus de Asneriis, filius domini Bartholomæi de Fontanis. 1206.

(Ex tabulario Buxeriæ, parte XII, charta 1.)

Ego ODO dux Burgundiæ omnibus notum facio, præsentibus pariter et futuris quod Girardus li Broz, dominus de Asneriis, recognovit in præsentia mea quod dominus Bartholomæus de Fontanis pater suus, dederat et concesserat ecclesiæ et fratribus de Buxeria in perpetuam eleemosynam pasturas per totum finagium de la Chalor, et de veteri molendino, et de **466** genili, etc., ipse et Margareta uxor sua, domina de Asneriis, etc. Et, quia hanc eleemosynam patris sui male detinuerat, petivit absolutionem a prædictis fratribus, et accepit. Hujus recognitionis et laudis testes sunt Bernardus abbas Fonteneti, Hugo cellerarius, Joannes de Montebarro monachi Fontenetenses, Bernardus dominus de Spissa, Acuns miles, Tecelinus de Nogento. Quod totum ut ratum sit, sigilli mei munimine roborare præcepi, anno Verbi incarnati 1206.

XXV.

Galterius dominus Sombernionis, cujus uxor Jacoba, filii Arveius et Galterius, pater Guido, avunculus Arveius, avus Garnerius. 1208.

(Ex tabulario Buxeriæ, parte XII, charta 2.)

Ego GALTERIUS dominus Sombernionis notum facio præsentibus et futuris, quod dederim fratribus Buxeriæ in eleemosynam, medietatem prati de la Chalor, laudantibus uxore mea Jacoba, et filiis meis Arveio et Galterio, quandiu tenuero gageriam domini Guidonis de Vennere. Laudavi etiam eis, et confirmavi omnia quæcunque ipsi possident usque in præsens ex largitione eleemosynarum domini Arveii avunculi mei, et domini Guidonis patris mei, et omnium antecessorum meorum, aut si qua de casamento eorum vel meo, eleemosyna vel emptione acquisierunt. Ut autem hoc ratum permaneat, præsentem chartam sigilli mei impressione munivi.

Actum est hoc anno incarnati Verbi 1208.

XXVI.

Garnerius de Fontanis, nepos Girardi militis de Asneriis, 1210.

(Ex autographo Pratilongi.)

467 Ego Odo dux Burgundiæ notum facio tam præsentibus quam futuris quod Girardus miles de Asneriis, cognomento li Broz, laude et assensu uxoris suæ Margaritæ, dedit ecclesiæ et sanctimonialibus de Praalon, pro remedio animæ suæ et antecessorum suorum in perpetuam eleemosynam, omnia quæ habebat apud Eschannai, et quidquid habebat in duobus molendinis de veteri molendino, et quidquid acquirere poterunt in his quæ erant de suo casamento. Hanc autem eleemosynam laudaverunt nepotes ipsius Girardi, Guido de Venerreio, Garnerius de Fontanis, et multi alii. Testes vero sunt Willelmus abbas Fonteneti, Robertus prior, et Odo monachus de Fonteneto, qui præsentes fuerunt. Et, ut hoc ratum sit, præsentem paginam sigilli mei auctoritate roboravi.

Actum est hoc, anno ab Incarnatione Domini millesimo ducentesimo decimo.

XXVII.

Galtherusdominus de Sombernon, uxor ejus Jacqua, fratres Garnerius et Guido, filii Arveius et Galtherus 1210.

(Extraict de l'original estant au Temple de Beaune.)

Ego Galtherus dominus de Sombernon notum facio omnibus quod consensu et voluntate uxoris **468** meæ Jacquæ, dedi, et in perpetuum libere concessi, Deo, et fratribus Hospitalis Hierusalem, Domum Dei de Sombernon, cum omnibus pertinentiis quas tunc possidebam; et totum usuarium in terris, pascuis, aquis, et nemoribus meis, sicuti et hominibus meis prædictæ domus libere concessi, et usuarium in nemoribus meis ad opus domus Hospitalis Divionensis. Præterea concessi domui, et fratribus quidquid in terra mea, et de feodo meo emptione seu eleemosyna acquirere poterint, præter villam et castrum, tali videlicet conditione, quod dux Burgundiæ in prædicta domo quam dedi, per hospitalarios nullum dominium acquirere poterit. Hoc donum laudavit uxor mea Jacqua, et fratres mei, dominus Garnerius de Montoillot, et Guido dominus de Toreis, et filii mei Arveius et Galtherus. Et, ut hoc ratum magis permaneat, has litteras sigilli mei munimine roboravi.

Actum anno Domini millesimo ducentesimo decimo.

XXVIII.

Herveius et Gauterius de Sombernione, filii Galteri et Jacobæ. 1217.

(Ex tabulario Buxeriæ, parte XIII, charta 1.)

Nos Willermus Dei gratia Lingonensis episcopus, notum fieri volumus omnibus chartam istam legentibus vel audientibus quod Herveius filius Domini
A Galteri de Sombernione, laudante et concedente fratre suo Gauterio, et domina Jacoba matre sua, eodem die quo pater suus in cœmeterio Buxeriæ fuit tumulatus, pro anima patris sui et omnium antecessorum **469** suorum dedit Deo, et domui Buxeriæ, et fratribus ibidem Deo servientibus, in puram et perpetuam eleemosynam; quidquid habebat absque ullo retinemento, in tota decima de Maelein. Nos autem ut eleemosyna ipsa rata perseveret in perpetuum, ad petitionem dicti Herveii, ipsam eleemosynam approbamus, et eam sigilli nostri munimine confirmamus.

Actum est hoc, anno Verbi incarnati 1217.

XXIX

B *Herveius dominus Sombernionis, patruus ejus Garnerius, uxor Garnerii Aaliz, filia Agna monialis, filii Garnerius, Joannes, et Gautherius Elizabeth uxor Garnerii junioris.* 1220.

(Ex tabulario Buxeriæ, parte X, charta 12.)

Ego Herveius dominus Sombernionis notum facio omnibus præsentem chartam inspecturis quod dominus Garnerius de Sombernon patruus meus, in infirmitate qua et defunctus est, me audiente et laudante, pro anima sua dedit Deo et ecclesiæ Sanctæ Mariæ de Buxeria, in puram et perpetuam eleemosynam quidquid habebat in decima de Cormarrin, in omnibus proventibus, et absque ullo retinemento, exceptis duobus sextariis frumenti, quos antea dederat filiæ suæ Agnæ noniali de Praalon. Hoc lau-
C davit Domina Aaliz uxor sua, et filii sui Garnerius, Joannes, Gautherius, et Elizabeth uxor Garnerii. Et, ut hoc ratum habeatur in perpetuum, præsentem chartam sigilli mei impressione munivi.

Actum est hoc, anno ab Incarnatione Domini 1220.

XXX.

Herveius dominus Sombernionis. 1225.

(Ex tabulario Buxeriæ, parte XIII, charta 6.)

470 Ego Herveius Dominus Sombernionis notum facio omnibus præsentem chartam inspecturis quod pro anima mea, et pro anima patris mei et omnium antecessorum meorum, in puram et pe-
D petuam eleemosynam dedi Deo et fratribus Buxeriæ duos modios vini puri ad usum missarum, in vineis meis de Maeleim, quæ sunt in territorio quod dicitur Rooles, annuatim capiendos, singulis annis tempore vindemiæ reddendos. Et, ut hoc ratum habeatur, præsentem chartam sigilli mei munimine duxi roborandam.

Actum est hoc, anno Verbi incarnati 1225.

XXXI.

Garnerius de Fontanis. 1230.

(Ex autographo Pratilongi.)

Ego Garnerius de Fontanis, partim dominus Blaiscii, præsentium inspectu notum facio universis quod ego pro remedio animæ meæ, et antecessorum meorum, dedi et concessi in puram et perpetuam

eleemosynam Deo et Beatæ Mariæ de Praalon et sanctimonialibus ibi Deo servientibus, terram in qua sita est capella, et pressorium, et grangia sua de Changeio, pacifice possidendam. Dedi etiam eisdem sanctimonialibus vineam sitam juxta dictam grangiam, et campum contiguum dictæ vineæ. Pro jam dicta vero vinea, annuatim duo solidi debentur censuales. Pro campo similiter duo **471** denarii mense Martio persolvendi. Præterea dedi dictis sanctimonialibus, per meam terram plenarium usuagium ad pascendum greges et armenta domus de Changeio. Si vero alicui damnum intulerint, damnum restitutum fuerit tantummodo sine lege. Dedi insuper jam dictis sanctimonialibus, in tertiis de Blaseio, scilicet apud castrum, unum sextarium bladi ad mensuram Sombernionis, medietatem frumenti et medietatem avenæ, ad lampadem dormitorii jam supra dictarum sanctimonialium perpetue serviendam. Et, ut hoc ratum et firmum habeatur, sigillum Hugonis decani Sancti Sequani præsentibus apponi feci. Dictum vero bladum tempore messis annuatim est persolvendum.

Actum est hoc, anno Gratiæ millesimo ducentesimo tricesimo.

XXXII.

Garnerius de Fontanis. 1230. *Otho et Kalo de Sauz filii Willelmi de Sauz.* 1231, *Septembri. Elizabeth de Fontanis. Emeniardis Pratilongi abbatissa.*

(Ex tabulario Clarevallensi.)

Anno 1230, mense Februario GARNERIUS Miles de Fontanis, habens tertiam partem in dominio et in justitia villæ et finagiorum de Fontanis, dat Clarevallensibus perpetuum usuagium ad omne genus pecorum in pasturis suis villæ et finagii de Fontanis. Item partem tertiam Changeii et finagiorum, laudantibus Gertrude uxore Garnerii, et nepotibus Garnerio Blaseii, et ejus fratre Pontio.

Anno 1231, mense Septembri, OTHO et KALO fratres domicelli de Sauz, filii domini Willelmi **472** de Sauz, confirmant Clarevallensibus prædictas donationes ipsis factas a domino Garnerio de Fontanis.

Anno 1223, mense Decembri. ELIZABETH de Fontanis, assensu liberorum Guiardi et Adelinæ, dat fratribus Clarevallensibus vineam in valle Corrant.

Anno 1235, mense Julio, EMENIARDIS abbatissa, et totus conventus de Praalum, de communi consensu, pro necessitate et utilitate domus suæ, vendunt fratribus Clarevallensibus pro XL libris Divionensium vineam suam sitam subtus Fontanas, versus castrum de Talant.

XXXIII.

Kalo, et Otheninus, filii Willelmi de Sauz. 1232.

(Ex autographo Pratilongi.)

Nos magister ROBERTUS Capellæ ducis, et O. Christianitatis decani Divionenses, notum facimus A universis præsentes litteras inspecturis quod Dominus Kalo miles, et Otheninus frater ejus, filii domini Willelmi de Sauz, in nostra præsentia constituti, quitaverunt in perpetuum abbatissæ et sanctimonialibus ecclesiæ Beatæ Mariæ de Praaluns, quidquid dictæ sanctimoniales habuerunt et tenuerunt apud Changeium in pasturagiis, et omnibus aliis rebus. Quitaverunt etiam eisdem sanctimonialibus in perpetuum, quidquid ipsi apud dictum locum de Changeio quoquo modo poterant reclamare. In hujus autem rei testimonium, ad preces dictorum fratrum Kalonis et Othenini, præsentibus litteris sigilla nostra apposuimus.

Actum anno Domini 1232, mense Novembris.

B

XXXIV.

473 *Bonæ memoriæ Garnerius de Fontanis.* 1234.

(Ex tabulis Pratilongi.)

Nos frater DROGO dictus abbas, et conventus Claraevallis, notum facimus universis præsentes litteras inspecturis quod, cum bonæ memoriæ dominus Garnerius de Fontanis, miles, dedisset nobis in perpetuam eleemosynam, tertiam partem terrarum, arborum, ædificiorum, justitiæ et omnium quæ habentur apud locum qui dicitur Changeium; nos eamdem eleemosynam admodiavimus in perpetuum abbatissæ et conventui de Praalum, pro uno modio C bonæ et legalis avenæ, reddendo nobis a dictis monialibus, vel nuntio nostro, ad mensuram divionensem, annuatim, apud dictum Changeium in crastino Nativitatis sanctæ Dei genitricis Mariæ. Et, si forte contingeret quod dictum modium avenæ, dictæ moniales non solverent loco et tempore supradictis, voluerunt et concesserunt quod nos quotiescunque hoc contigerit, tam ea quæ ipsis admodiavimus quam ea quæ ex alia parte apud dictum Changeium, et apud Fontanas, in terris, vineis, ædificiis, rebus mobilibus et immobilibus habent, et de cætero habebunt, possimus saisire, ei in manu nostra tenere, donec nobis præfatus modius avenæ, cum omnibus gravaminibus et damnis quæ pro dilatione solutionis ejusdem modii incurrerimus, nobis integre fuerit D persolutus. Et ipsæ moniales, de dictis damnis et gravaminibus simplici verbo magistri domus nostræ de Divione, qui pro tempore fuerit, credere tenebuntur. **474** Sciendum autem quod neque de iis aliquid quæ ex parte nostra, vel ex alia parte tenent apud dictum Changeium et Fontanas alienare poterunt, nec extra manum suam ponere, præterquam in manu nostra, dummodo nos de iis quæ alienare voluerint in eisdem locis, tantum eis dare voluerimus, quantum alia persona vel Ecclesia dare vellet. Quæ ut rata et firma semper maneant, præsentes litteras sigilli nostri munimine fecimus roborari.

Actum anno Gratiæ millesimo ducentesimo tricesimo quarto, mense Augusto.

XXXV.

Herverus Dominus Sombernionis, Blancha ejus uxor, filius eorum Joannes. 1239.

(Ex tabulario Buxeriæ, parte XIII, charta 2.)

Ego Hugo dux Burgundiæ notum facio universis præsentem chartam inspecturis quod bonæ memoriæ Herverus Dominus Sombernionis, qui sepultus est in cœmeterio Buxeriæ, dedit Deo, et beatæ Mariæ et fratribus Buxeriæ, in puram et perpetuam eleemosynam, pro remedio animæ suæ et animarum antecessorum suorum, laude, voluntate et assensu dominæ Blanchæ uxoris suæ, quinque familias hominum apud Maelein, cum omnibus bonis eorum, nihil sibi et hæredibus suis in aliquod retinendo. Tandem B dicta domina Blancha, uxor quondam dicti Herveri, illas quinque familias hominum commutavit cum abbate et conventu Buxeriæ, in dimidium modium bladi, medietatem frumenti et medietatem avenæ, ad **475** mensuram Sombernionis, annis singulis in perpetuum recipiendum in grangia domini Sombernionis apud Maelein, sine contradictione alicujus personæ. Et exinde possessionem et dominium fratribus Buxeriæ tradidit tali modo, ut dictum dimidium modium habeant, teneant et possideant, et ex eo faciant libere, quiete et licite, jure proprietario in perpetuum, sine reclamatione hæredum dicti Herberi, vel supradictæ Blanchæ, seu aliquarum aliarum personarum, ita quod quicunque pro tempore tenebit prædictam grangiam sive agriculturam domini C Sombernionis apud Maelein, solvet dictum dimidium modium vini fratribus Buxeriæ, non exspectato ulterius aliquo mandato domini Sombernionis. Hæc omnia integre observare et nunquam contra venire, et contra omnes defendere juravit in manu abbatis Buxeriæ dicta Blancha domina Sombernionis. Promisit etiam et tene prædicta Blancha, quod cum Joannes filius ejus, quem habet a supradicto Herveio, ad ætatem congruam venerit, faciet eum prædictam eleemosynam concedere, laudare et confirmare. Ut autem hæc eleemosyna rata et firma perseveret, ego Hugo dux Burgundiæ præsentem chartam sigilli mei munimine roboravi.

Actum anno Domini 1239, mense Maii.

XXXVI.

Blancha domina de Somberniome. 1242.

(Ex tabulario Buxeriæ, parte XIII, charta 3.)

Ego Blancha domina de Sombernione notum facio universis præsentes litteras inspecturis quod **476** in præsentia mea constituti dominus Willemus Fromunt, et Petrus frater suus recognoverunt se dedisse et concessisse Deo et ecclesiæ Beatæ Mariæ de Buxeria, et fratribus ibidem Deo servientibus, in meram et perpetuam eleemosynam, pro remedio animarum suarum, medietatem cujusdam prati sui, siti in territorio de Varoilles, et totam decimam quam in territorio de Poissins habebant, et habere debebant, etc. In cujus rei memoriam et testimonium, A ad petionem utriusque partis, præsentes litteras sigilli mei munimine feci roborari.

Actum anno Domini 1242, mense Maio.

XXXVII.

Guillermus de Monteacuto, dominus de Maalein, et Jacqueta uxor ejus. 1255.

(Ex tabulario Buxeriæ, parte XIII, charta 4.)

Nos Guillermus de Monteacuto, dominus de Maelein, et ergo Jacqueta uxor dicti Guillermi, notum facimus universis præsentem chartam inspecturis quod cum viri religiosi abbas et conventus Buxeriæ haberent, et percipere deberent annuatim sex sextarios bladi, ad mensuram Sombernionis, in grangia nostra de Maalein, ex eleemosyna bonæ memoriæ Herverii quondam Domini Sombernionis. Nos videntes, prædictos abbatem et conventum, et eorum mandatum, ratione dictorum sex sextariorum labores non modicos sustinere, nolentes de cætero ipsos super prædicta eleemosyna molestari, vel indebite laborare, dedimus, concessimus et quittavimus eisdem in excambium et permutationem dicti bladi, in puram et perpetuam eleemosynam **477** furnum nostrum de Saveranges, cum omnibus juribus et pertinentiis dicti furni, etc. Dedimus insuper, et concessimus supradictis fatribus de Buxeria in meram et perpetuam eleemosynam quidquid juris habemus, vel in posterum habere debebimus, de omnibus decimis et tertiis omnium territoriorum et finagiorum villæ de Saveranges, etc. Confirmamus insuper, et laudamus fratribus de Buxeria omnes eleemosynas atque libertates, quas ipsis fratribus contulerunt domini de Sombernione, in terris, nemoribus, pratis, aquis, pasturis et pascuis, ab initio fundationis dictæ domus de Buxeria usque ad diem hodiernum. Et quia sigillum non habemus, sigilla venerabilium virorum, Hugonis abbatis Sancti Sequani, et Petri archipresbyteri Flavigneii præsentibus litteris fecimus apponi.

Actum anno Domini 1255, mense Augusto.

XXXVIII.

Guillermus de Monteacuto, uxor ejus Jacqueta, Alexander eorum filius. 1259.

D (Ex tabulario Buxeriæ, parte XIII, charta 5.)

Nos frater Hugo, permissione divina humilis abbas Sancti Sequani, et Joannes de Sauz decanus ejusdem loci Lingonensis diœcesis, notum facimus omnibus præsentes litteras inspecturis quod constituti propter hoc specialiter et personaliter in nostra præsentia Guillermus de Monteacuto dominus de Maelein, Domicellus, et Alexander filius ejus, provida deliberatione quieti et saluti animæ Jacquetæ quondam dominæ de Maelein, relictæ dicti Guillermi, matrisque prædicti **478** Alexandri cupientes toto cordis desiderio providere, pro remedio et salute animæ prædictæ, et animarum antecessorum ipsius Jacquetæ et suorum, dederunt et concesserunt in puram et perpetuam eleemosynam, Deo et

ecclesiæ Beatæ Mariæ de Buxeriâ, Cisterciensis Ordinis et viris religiosis abbati et conventui ibi Deo A servientibus in quorum Ecclesia prædicta traditur perpetuæ sepulturæ, dimidium modii bladi, frumenti et avenæ per medium, ad mensuram Sombernionis, de annuo et perpetuo redditu. Quem dimidium modium bladi prædicti, prænominati Guillermus et Alexander assederunt dictis abbati et conventui, aut ipsorum mandato reddendum et deliberandum singulis annis in perpetuum de cætero, infra festum Omnium Sanctorum, super duo molendina eorum, sita super stannum Maelein ; et super redditus et exitus molendinorum ipsorum, quorum unum vocatur molendinum de la Rochete, et aliud, molendinum du Mileu, et propter hoc autem dicti abbas et conventus tenentur singulis annis in perpetuum de B cætero, die Martis proxima post festum beati Bartholomæi apostoli, in eorum ecclesia anniversarium dictæ Jacquetæ facere, etc. In quorum omnium robur et testimonium, ad preces dictorum Guillermi et Alexandri, præsentibus litteris sigilla nostra apposuimus.

Actum anno 1259, mense Octobris.

XXXIX.

(Ex Necrologio Buxeriæ.)

Die Martis post festum Bartholomæi apostoli anniversarium Jaquetæ dominæ de Malano, quæ **479** dedit nobis dimidium modium frumenti et avenæ per medium. Et debemus habere duplicem pitan- C ciam et generalem, ut in charta ejusdem continetur.

XL

Alexander de Monteacuto, Dominus de Maelein 1265.

(Ex tabulario Buxeriæ, parte XIII, charta 8.)

Je ALEXANDRES DE MONTAGU, *Sires de Maelein, fais à savoir à tous ces qui ces présentes lettre verront et ourront, que je por lou remede de m'arme et de mes ancessors, ay doné, quitté, et outroié à Deu, et à Nostre Dame, et à l'abbé et Covant de la Boixerre, queque droiture que je aye, ne atans avoir décy en avant, por raison de fief, ne por nule autre chose quel qu'ale soit ; sauve la Justice, la Seigneurie, et la Garde, ensi com nos li aviens, que i retenone an la terre* D *que Messires Aubers de Savigne chevaliers ai donée à Deu, et à Nostre Dame Saincte Marie, et à l'Abbé et Covant de la Boixerre, por lou remede de s'arme, en aumogne perpétual. C'est à sçavoir dues pièces de terre, lesques contiennent environ cinq journaux de terre, etc. Et por ce que je n'ay seaux, à ma requeste ay faict à mettre en ces presentes lettres, por ce qu'elles aient force et vigour, lou seaul à l'onorable baron Monsignor Jehan de Saux, doyen de Sainct Seigne, et lou seaul à la religiouse famme Aaliz abbesse de Praalon. Ce fu fait en l'an Nostre Seignor mil et dous cens et soixante et cinq, ou mois de Octembre.*

480 XLI.

Calo de Sauz, dominus de Fontanis ; uxor ejus Dannez, Joannes et Guillelmus eorum filii. 1267.

(Ex autographo B. Mariæ de Bonvau, juxta Talant.)

In nomine Domini, Amen. Anno Incarnationis ejusdem millesimo ducentesimo sexagesimo septimo, mense Augusti, ego CALO DE SAUZ, dominus de Fontanis, miles, in bona dispositione mentis existens, notum facio omnibus præsentes litteras inspecturis, quod ego considerans et attendens quod nihil est morte certius, nihil incertius hora mortis, ob hoc ego diem extremæ messionis, operibus misericordiæ prævenire, et animæ meæ et animæ dominæ Dannez uxoris meæ providere cupiens, pro remedio animæ meæ, et animæ uxoris meæ prædictæ, ac antecessorum nostrorum, et etiam pro anniversario meo, et anniversario dictæ uxoris meæ, singulis annis in ecclesia Vallis Beatæ Mariæ juxta Talant perpetuo celebrando, dedi, concessi et obtuli in eleemosynam et hæreditatem perpetuam, donatione facta inter vivos, Deo et ecclesiæ Vallis Beatæ Mariæ prædictæ, et priori ac fratribus Ordinis Vallis Scholarium ibidem Deo servientibus, quidquid habeo, habere possum et debeo in villis, territoriis, et pertinentiis de Dez, et de Altavilla, in terris, noeriis, mansis, censibus, tertiis, et in omnibus rebus aliis quibuscunque. Et ex his omnibus et singulis ego me penitus, et dictos... priorem et fratres per manum fratris Girardi tunc prioris Vallis Beatæ Mariæ corporaliter investivi, et in verum dominum, et possessionem corporalem veram et perpetuam induxi. Quæ omnia **481** et singula supradicta a domino Hugone de Patoes milite, et Renerio fratre suo in alodium liberum acquisivi, titulo legitimæ emptionis. Promittens bona fide contra donationem et concessionem prædictas de cætero per me vel per alium non venire, tacite vel expresse ; et ad hæc omnia tenenda et observanda perpetuo meos here des præsentes et futuros specialiter obligo. Quæ omnia et singula supradicta ego DANNEZ uxor dicti domini Calonis, et nos JOANNES et GUILLELMUS eorumdem domini Calonis et dominæ Dannez filii, laudamus, volumus, et concedimus, et tenere ac observare perpetuo promittimus bona fide, promittentes quilibet nostrum in solidum quod contra præmissa vel aliquod præmissorum de cætero per nos vel per alios non veniemus, nec venire per alium faciemus, consentiemus, aut permittemus, ratione dotis, vel donationis propter nuptias, aut avoeriæ seu conquestus, vel proprietatis, sive successionis, aut modo alio qualicunque. In quorum omnium testimonium et munimen, nos Calo, Dannez, Joannes et Guillelmus prædicti, litteris præsentibus sigilla virorum venerabilium domini Petri decani capellæ ducis, et magistri Alberici decani Christianitatis Divionensis, rogavimus et fecimus apponi.

Actum anno et mense prædictis.

Au prieure de Bonvau, de l'Ordre du Val des Ecoliers, à cinq quarts de lieues de Dijon, par delà Plombières, et après la montagne de Talant : en l'aile droite de l'Eglise, il y a une tombe relevée sur quatre pilliers **482** *environ trois pieds de haut, par dessus le pavé, qui porte cette epitaphe sur les bords tout à l'entour.*

ANNO DOMINI MCC. SEPTUAGESIMA, II KAL. NOVEMBRIS OBIIT DOMINUS BALO DE SAVZ, MILES, DOMINUS DE FONTANIS. ORATE PRO EO, UT VITE SOLAMEN DET SIBI CHRISTUS, AMEN.

Son écu porte une fasce au milieu, et trois oiseaux en chef.

XLIII.

Alexandre de Monteacuto, Dominus Sumbernionis **1272.**

(Ex authographo B. Mariæ de Bonvau, juxta Talant.)

GE ALIXANDRES DE MONTAGU, Sires de Sombernon, laz sauoir à touz cels qui verront et orront cels presentes lettres, que de bone memoire Amiars, dite Blainche, cai en arriers, Dame de Sombernon, qui morte est, en sa darriene volenté, estanz en bone disposition de pansee pieça por le proffst de s'arme, et por son anniuersaire faire chascun an en l'Iglise dou Val Nostre Dame pres de Talant, de l'Ordre dou Val des Escholiers, donna et outroia à Deu, et à ladite Iglise, et tu Priour eo es freres dou dit Val Nostre Dame, en pure et permaignable aumosne à touz iors mais, comme cele qui faire le pot, tote sa partie des dismes de Vilebarni, qui monoient de son chief, en toutes issues queles que eles soient. En tel manière que se icele partie ne valoit chascun an cent sols de Viennois, ele vot et outroia que li defauz fust accompliz des tierces dou dit leu, qui estoient et mueuent de son chief si con ge affermois. Et ge hoirs de ladite Amiart, dite Blainche, regardans et desirans le repox **483** de l'arme à celi dite Blainche, por ledit anniuersaire faire, et por quinze liures de Viennois, que li dit Priours, et li frere m'ont donées et paiées en deniers nombrez, et desqueles ge me tieng por paiez, la dite aumosne lo voil, outroi, et confermoi : et promet por mon sairement corporelment doné sor seinz Evangiles, tenir, garder, deffandre, et garantir encontre toutes genz à touz iors mais jusque à droit : et que por moi ne por autrui ge ne vanra encontre, taisiblement ou expressement. Et à ce tenir et garder ge enloi mes hoirs, et les diz dismes, et les tierces : et voil que à ce tenir et garder ge et mi hoir soiens contraint à touz iors mais : aussi comme de chose aiugie ou cognehue en jugement et en audience en la Court mon Seignor le Duc de Bergoinne. Ou tesmoignaige de laquelle chose ge ai sopplié et requis à mettre en cels lettres le seal de ladite Court mon Seignor le Duc, et le seal à honorable home mon Seignor Anseri Arcediascre de Digenois en l'Iglise de Lengres. Ce A est fait en l'an de grace mil. CC. et sexante et doze, ou mois de Marz.

XLIV.

Alexander de Monteacuto, heres propinquior ab intestato Maingerdis Dominæ Sombernionis. 1293.

(Ex autographo prioratus de Bonvau, juxta Talant.)

In nomine Domini, Amen. Anno Incarnationis ejusdem millesimo ducentesimo nonagesimo tertio, mense Junii, ego Alexander de Monteacuto, Dominus Sombernionis, Miles, notum facio universis, præsentes litteras inspecturis et audituris, quod bonæ memoriæ Maingerdis dicta Blanche, domina quondam **484** Sombernionis, in ultima sua volun-
B tate ac in bona dispositione existens, dedit et legavit in puram et perpetuam eleemosynam Deo, et Ecclesiæ et fratribus Vallis Beatæ Mariæ prope Talentum, Ordinis Vallis Scholarium, pro remedio animæ suæ et anniversario suo annis singulis in dicta Ecclesia faciendo, partem suam decimarum de Vilebarni, quæ movebant de ipsius Maingerdis capite, in omnibus scilicet et redditibus, et exitibus quibuscunque. Ita tamen quod si illa pars dictarum decimarum annuatim non valeret centum solidos Viennensium annui et perpetui redditus ipsa Maingerdis voluit, et concessit dictis fratribus, quod defectus eisdem adimpleretur in tertiis dicti loci, quæ similiter erant et movebant de capite di-
C ctæ Maingerdis. Quæ quidem omnia et singula supradicta, dicta Maingerdis facere potuit de jure et de facto, prout hæc omnia et singula supradicta confiteor firmiter esse vera. Et hæc omnia prædicta, amore Dei et intuitu pietatis, ac etiam pro quindecim libris Viennensium, quas dicti fratres mihi dederunt et solverunt in pecunia numerata, ego laudavi et confirmavi, tanquam hæres dictæ Maingerdis propinquior ab intestato, ac etiam dictam donationem garantire promisi dictis fratribus et eorum successoribus contra omnes. Et cum pro necessitate mea vendiderim, et in perpetuum quittaverim pro me et meis, Morello dicto le Borne, de Flavigneyo, omnia prædicta in donatione contenta, seu ea super quibus dicti centum solidi erant as-
D sessi et assignati, ita videlicet quod dictus Morellus pro se et suis, ratione rerum eidem a me venditarum, dictis fratribus et eorum successoribus teneatur, annis **485** singulis et in perpetuum reddere et solvere tres sextarios frumenti ad mensuram Flavigneyi, in recompensationem omnium prædictorum, eisdem fratribus et eorum Ecclesiæ a dicta Maingerde donatorum, etc. Domo etiam eisdem fratribus septem quartellos avenæ annui redditus, ad mensuram Sombernionis percipiendos et levandos annis singulis, et in perpetuum infra festum beati Martini hiemalis, a percipientibus et levantibus tertias meas de Sombernione, etc.

Actum in præsentia Hugonis de Cabilone notarii Divionensis, domini Joannis de Chaigniaco, et do-

mini Galteri de Comerrien, militum, testium ad hoc vocatorum anno et mense prædictis.

XLV.

Arverius dominus Sumbernensis, Herverius Dominus Saffrarum. 1233.

(Ex autographo.)

Ego Arverius dominus Sumbernensis notum facio universis præsentes litteras inspecturis quod post hoc quod ego donavit dilecto et fideli meo Herverio domino Saffrarum feodum de Socé, ipse redemit de me gageriam quam ego tenebam in illo feodo, de centum libris Divionensium : et hanc gageriam teneor dicto Herverio et hæredibus suis bona fide guarantire. Et ut hoc ratum sit et firmum, in hujus rei testimonium præsentibus litteris sigillum meum apposui.

Actum anno Domini 1233, mense Martii.

XLVI.

Gilla relicta Hervei domini Saffrarum. Guido eorum filius. 1249.

(Ex archivo regio Parisiensi.)

486 Reverendissimo domino suo Th. regi Navarræ, comiti Campaniæ et Briæ palatino, Gilla domina Saffrarum, salutem et reverentiam cum honore.

Notum vobis facimus quod dominus Herveus dominus Saffrarum, maritus noster, in reditu de marinis partibus, de præsenti sæculo transmigravit. Propter quod reverentiæ vestræ supplicamus, humiliter rogando quatenus dominum Guidonem militem, filium nostrum, dominum Saffrarum, recipiatis in homagium de feodo illo quo prædictus maritus noster in homagio vobis tenebatur. Nos vero dicto domino Guidoni, filio nostro, domino Saffrarum, jus nostrum plenarie acquitavimus, etc.

Datum Sabbato post Epiphaniam Domini, anno Domini 1249.

XLVII.

Evilo comes de Salz, uxor ejus regina, filii ejus Guido et Girardus, frater ejus Willelmus.

(Ex pancharta Albæripæ, confecta anno Christi 1135, tempore Wilenci Lingonensis episcopi.)

Evilo comes de Salz, laudante uxore sua Regina, et filiis suis Guidone et Girardo, et Willelmo fratre ejus, similiter dedit quidquid in suprascriptis finagiis habebat, vel aliquis de illo tenebat; et extra, in omnibus terris suis omnes supradictas aasantias.

XLVIII.

Wido Dominus de Sauz, uxor ejus Elizabeth, liberi ejus Bartholomæus et Beatrix. 1203.

(Ex tabulario Albæripæ.)

487 Ego Wido dominus de Sauz, notum facio præsentibus et futuris me laudasse fratribus Albæripæ consensu uxoris meæ Elizabeth, et filiorum meorum Bartholomæi et Beatricis, si quid juris habebam in illa parte vauriæ de Archotoros, quæ est inter Praalais et aquam quæ Vivex descendit in Albam : unde investiti erant anno ab Incarnatione Domini 1203, secundo die Aprilis; quod eis calumniabatur Simon miles de Aspre, pro quadam conventione quæ inter ipsos erat, scilicet quod si prædicti fratres in jam dicta parte vauriæ aliquid acquirerem, medietas esset Simonis : ita tamen quod prius redderet eis medietatem pretii quo illud emerant.

XLIX.

Evilo comes de Salz, Villermus frater ejus, filius ejus Guido.

(Ex tabulario Albæripæ.

Notum sit omnibus tam præsentibus quam futuris quod Rainaldus de Grancé, laudante uxore sua Agnete, et Evilo comes de Salz, laudantibus fratre suo Villermo et filio Guidone, dederunt Deo et sanctæ Mariæ Vallis Salvatoris, et fratribus ibi religiose viventibus, in finagio Corilimontis omnes aasentias, tam in terris **488** quam in nemoribus, ad pascendum animalia, ad ædificandum domos, ad excolendam terram, et cætera usualia, absque omni redditu et custumia. Factum est hoc per manum Wilenci episcopi. Testes Joceramnus olim episcopus, Godefridus prior de Claravalle, Guido monachus de Claravalle, David canonicus Sanctorum Geminorum, etc. Hoc donum laudavit Rainaldus filius Rainaldi de Grancé, etc.

L.

Frater Vallis Salvatoris dant seipsos Albæripæ.

(Ex tabulario Albæripæ.)

Ego Godefridus, Dei gratia Lingonensis Ecclesiæ dictus episcopus, tam futuris quam præsentibus notum fieri volo quod fratres de Valle Salvatoris dederunt se, suamque possessiunculam Deo et Sanctæ Mariæ de Albæripa, in manu domni Raimbaldi ejusdem loci abbatis primi. Locum siquidem illum, scilicet Vallem Salvatoris, piæ memoriæ Robertus Lingonensis episcopus, cuidam clerico, nomine Guillermo, natione Normanno, ad Dei servitium ibidem faciendum, ædificandum donaverat, quem ille, et qui cum eo erant fratres, sub eo, et post eum ex tunc et deinceps, temporibus prædecessorum meorum Lingonensium episcoporum Joceranni atque Wilenci, aliis decedentibus, aliis succedentibus, usque ad tempus nostrum nulla eos perturbante calumnia pacifice possederunt. Hunc igitur locum sæpedictum, domui Dei Alberipæ et fratribus inibi Deo servientibus, a supramemoratis fratribus datum, ego justis ipsorum **489** petitionibus non injuste annuens benigne concessi, et sigilli nostri auctoritate confirmavi. Quisquis igitur prædecessoris nostri supranominati episcopi Roberti, et nostræ gratuitæ donationi obviare præsumpserit, anathema sit, donec inde congrue satisfaciat.

LI.

Evilo comes de Sauz, uxor ejus regina, filii Guido et Girardus, frater Willermus.

(Ex tabulario Albæripæ.)

Ad consummandam rerum gestarum memoriam

ego GODEFRIDUS Dei gratia Lingonensis episcopus præsentium attestatione litterarum notum fieri volo quod, etc. Willermus de Sauz calumniabatur domui Albæripæ et Vallis Salvatoris aasentias et usuaria in finagio Corilimontis, et pasturas in finagio de Columbe, dicens fratres Albæripæ seu Vallis Salvatoris, aut eorum animalia nulla omnino usuaria in præscriptis finagiis habere debere. Unde apud Buxeroles in præsentia nostra, constituta alterutrum rectitudinem exquirendi die, prolatæ sunt in medium ab abbate Albæripæ Rainerio duæ chartæ legitimæ, sigillo prædecessoris nostri Vilenci episcopi Lingonensis munitæ, et testium adnotatione roboratæ; in quarum altera continebatur scriptum quod Evilo comes de Sauz, laude uxoris suæ Reginæ, et filiorum suorum Guidonis et Girardi, et fratris sui Willermi, dederat Domui Dei Albæripæ omnes aasentias in omnibus terris suis. Sunt autem istæ aasentiæ, in aquis scilicet ad piscandum, in silvis ad comburendum, **490** ad ædificandum, ad pastum porcorum et cæterorum animalium, absque redditu et custumia. Auditis igitur utrorumque causis et diligenter examinatis, justo judicio judicatum est Domui Dei Albæripæ, remota omni calumnia, debere constare omnia, sicut chartæ illæ legitime testificabatur. Testes horum sunt Pontius archidiaconus. Alnaldus tunc decanus, frater Morelli; dominus Odo Grancé, dominus Rainerius de Maresc.

LII.

Guido de Sauz, olim comes Lingonensis.

(Ex tabulario Ecclesiæ Lingonensis.)

In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, Amen. Notum sit omnibus præsentibus et futuris quod ego HUGO dux Burgundiæ comitatum Lingonensem, quem a Guidone de Sauz per commutationem accepi, Ecclesiæ Lingonensis episcopo, videlicet patruo meo Galtero (86) et ejus in episcopatu successoribus in eleemosynam dedi, ac habendum in perpetuum concessi, et eum in manu ejusdem Galteri guerpivi, laudantibus filiis meis Odone et Alexandro; Henrico etiam comite Barri consanguineo meo, qui præfatum comitatum a me acceperat in feodum; et fratribus ejus, Theobaldo, Rainaldo et Hugone hanc donationem confirmantibus et approbantibus; et, si quod jus in comitatu illo a suis prædecessoribus habebant, præfatæ Ecclesiæ in eleemosynam concedentibus, et omnem inde calumniam deponentibus, necnon etiam laudantibus **491** hanc eamdem donationem, Guidone de Sauz, et filiis ejus Othone, et Henrico et liberis ejusdem Othonis. Testes sunt clerici, Manasserus

A Lingonensis decanus, Petrus Barrensis decanus, Ebrardus præpositus Sanctorum Geminorum milites, Gerardus de Reon, Viardus Moriers, et Simon ejus frater, Petrus de Barro serviens Henrici Trecensis comitis, Bonius præpositus Castellionensis, Petrus major Castellionensis.

Actum est hoc anno ab Incarnatione Domini 1179.

LIII.

Henricus filius Guidonis comitis de Sauz, filii Evilonis. 1179.

(Ex tabulario Albæripæ.)

Ego GALTERUS Dei gratia Lingonensis episcopus præsentibus et futuris notum fieri volo quod Henricus filius Guidonis comitis de Sauz guerpivit atque
B laudavit per manum nostram Domui Dei Alberipæ **492** jure perpetuo possidendum, quidquid prædictus pater ejus, Guido scilicet, eidem Domui donaverat aut laudaverat. Testes Hugo dux Burgundiæ, nepos meus, Petrus decanus Barri, Hunaldus capellanus noster, Rainaldus cellerarius de Claravalle, Guido supradictus comes ejusdem Henrici pater, Milo Delfosse.

Actum Castellioni anno Domini 1179.

LIV.

(Ex eodem tabulario.)

Ego GALTERUS Dei gratia Lingonensis episcopus præsentibus et futuris notum fieri volo quod Guido
C comes de Sauz guerpivit Domui Dei Albæripæ quidquid calumniabatur vel habere se dicebat in finagio d'Arcfrait : quod longe ante pater ejus, Evilo videlicet comes, eidem Domui in eleemosynam donaverat, et ipse Guido laudaverat. Laudavit etiam sæpedictus comes Guido præfatæ Domui wageriam pratorum de Perregné, quæ erant de casamento suo. Horum testes sunt Hugo, tunc abbas Fontineti, Rainaldus Cellerarius clarevallis, Milo Delfosse miles. Hæc omnia laudavit Otto filius comitis

LV.

(Ex eodem tabulario)

Ego GALTERUS Dei gratia Lingonensis episcopus, præsentibus et futuris notum fieri volo quod Henri-
D cus filius Vidonis comitis de Sauz, laudavit per manum nostram Domui Dei Albæripæ, quod clamabat in Arcfrait, quod Eubolus comes avus ipsius **493** Henrici, laudante filio suo prædicto Vidone, supradictæ Domui longe ante in eleemosynam donaverat. Testes pro Henrico sunt Lucas abbas Cariloci, Petrus abbas Accincti, Vido comes pater Henrici, Milo canonicus frater comitis. Anno 1170.

(86) Obiit Galterus episcopus VII Idus Januarias *anno milleno centeno septuageno octavo pleno*, ut habet ejus epitaphium in chartusia Luviniacensi, quam fundavit; hoc est, anno 1178 completo, adeoque incipiente 1179; cujus exordio a Christi Natali deducto, paulo ante ejus obitum datas oportuit præmissas tabulas. Necrologium Luviniacense ad VII diem Januarii : *Obiit Reverendus in Christo Pater et dominus, dominus* GALTERUS *Lingonensis episcopus, fundator noster et frater : sepultus ex latere majoris altaris in ecclesia nostra.*

LVI.

Fundatio ecclesiæ collegiatæ de Sauz per Guidonem dominum de Sauz, 1197, laudante uxore ejus Elizabeth, et filio Bartholomæo.

(Ex autographo ecclesiæ de Sauz.)

Ego GUIDO dominus de Sauz omnibus tam præsentibus quam futuris notum facio quod pro salute animæ meæ, et patris et matris meæ omniumque prædecessorum meorum, et ELIZABETH uxoris meæ filiorumque meorum constitui in ecclesia beatæ Mariæ de Sauz canonicos, et dedi eis libere septem mansa in castello de Sauz in perpetuum possidenda, ad domos ædificandas convenientia. Quas domos ita liberas esse volo, quod si aliquis ad eas confugerit priusquam in eum manus injecerint, vel res suas in eis posuerit, sub protectione eorum cum rebus suis tutus erit, nisi de forefacto magnæ justitiæ fuerit comprobatus. Dedi etiam eis terras in usum ipsorum proprium, ad culturam, segetum vel propagationem vinearum excolendas. Præterea concessi eis quod si aliquis canonicorum in conductu suo aliquem acceperit, nec a me, nec ab hominibus meis, nec ab aliquo super quem potestatem habeam, conductus infringetur. Exposui etiam eis omnes aquas meas ad **494** piscandum. Concessi quoque eis quod si aliquis canonicus vinum suum ad vendendum dederit, et interim ad vendendum, vinum dari per edictum prohibeam (ne aliquis videlicet præter me vinum vendat) eidem canonico licebit vinum vendere prætaxatum. Dedi etiam eis quatuor libras censuales in villa castri, et in alia terra mea; et omnes decimas bladorum meorum, et pecudum mearum; et quartam partem decimarum de Sauz. Porro canonicis prænominatis concessi quod ipsi habeant apud Sauz mansa libera ad homines libere retinendos, qui sub eorum potestate eligent remanere, ita quod cum hominibus meis, in nemoribus et in aliis rebus ad castellum de Sauz pertinentibus usum habeant plenarium et absolutum, liberi omnimoda exactione mea et hominum meorum. Præterea si quis hominum meorum, pratum aliquod, vel terram aliquam de qua non habeam reditum, eis in eleemosynam dederit, vel aliquis militum qui de me feodum teneat, sive in eleemosynam dederit, vel vendiderit, vel in vadimonio posuerit, hoc libenter concessi. Hæc omnia laudavit uxor mea Elizabeth, et filius meus Bartholomæus.

Actum anno ab Incarnatione Domini 1197 (87).

LVII.

Wido dominus de Sauz, uxor ejus Elizabeth, liberi Bartholomæus et Beatrix.

(Ex tabulario Albæripæ.)

495 Ego WIDO dominus de Sauz notum facio præsentibus et futuris me laudasse fratribus Albæripæ consensu uxoris meæ Elizabeth et filiorum meorum Bartholomæi et Beatricis, si quid juris habebam in illa parte vauriæ de Archotoros, etc., unde Investiti erant anno ab Incarnatione Domini 1203, secundo die Aprilis.

(87) Hanc fundationem anno eodem 1197 confirmavit Garnerius Lingonensis episcopus, ac subinde Rainaudus Lugdunensis archiepiscopus sine data : et denique Cœlestinus papa III, Laterani XI Kal. Novembris, pontificatus anno septimo.

LVIII.

(Ex tabulario ecclesiæ de Sauz.)

Ego Guido dominus de Sauz notum facio tam præsentibus quam futuris me concessione canonicis meis de Sauz quod acquirant ecclesiæ suæ, vel gaigeria, vel emptione, mediam partem decimarum de Sauz, videlicet partem G. de Blaisé, et partem R. de Corporey; nec alicui liceat præterquam ipsis decimas illas acquirere, etiam hæredibus meis nisi ad opus ecclesiæ suæ de Sauz. Et hoc laudavit et concessit Elizabetha uxor mea, et Bartholomæus filius meus.

Actum anno ab Incarnatione Domini 1209.

LIX.

(Ex tabulario ecclesiæ de Sauz.

496 GUIDO dominus de Sauz, ad petitionem et ad preces dominæ Elizabeth conjugis suæ *in extremis laborantis*, dat ecclesiæ et canonicis de Sauz, pro ejus animæ remedio, centum solidos Stephanienses, in die Circumcisionis Domini annuatim persolvendos. *Dominus Bartholomæus*, inquit, *filius meus hanc eleemosynam laudavit supradictis canonicis, et concessit.*

Actum hoc anno gratiæ 1222.

LX.

(Ex tabulario ecclesiæ de Sauz.)

GUIDO dominus de Sauz, pro anniversario domini Hugonis fratris sui, canonici Lingonensis, dat ecclesiæ et canonicis de Sauz duo sextaria bladi singulis annis persolvenda, laudante filio suo Bartholomæo. 1222.

LXI.

(Ex tabulario ecclesiæ de Sauz.)

GUIDO dominus de Sauz, pro salute animæ suæ et Elizabeth uxoris suæ, dat capitulo et ecclesiæ de Sauz quatuor sextaria bladi. 1231.

497 LXII.

Jacobus dominus de Sauz. Uxor ejus Maria de Monte Sancti Joannis.

(Ex tabulis ecclesiæ de Sauz.)

Jacobus dominus de Sauz cum Maria uxore sua fundat capellam S. Jacobi de Sauz, cum reditu sufficiente ad victum et vestitum unius presbyteri in dicta capella deservituri. Die Mercurii post festum S. Michaelis in monte Gargano. 1248.

Idem eodem die et anno dat canonicis B. Mariæ de Sauz quartam partem decimæ de Sauz, recipiens ab illis sexaginta libras Viennensium.

LXIII.

Ego JACOBUS dominus de Sauz, miles, notum facio omnibus præsentes litteras inspecturis, quod ego divina favente gratia, cupiens in partibus transmarinis exsequi votum crucis, sponte, liberaliter et benigne do et cedo, atque quitto canonicis de Sauz

in perpetuum duas domos cum plaustris earum, etc. Ut eas teneant et possideant perpetuo ita liberas, prout avus meus, pater scilicet patris mei, eas eis contulit, etc., *laudante Maria Jacobi conjuge, anno Domini* 1248, *mense Julio.*

Idem eodem anno et mense, quartam partem decimæ de Sauz, tam grossæ quam minutæ, posuit in manus canonicorum de Sauz, pro sexaginta et decem libris bonæ et legalis monetæ Stephaniensis, quas ab eis recepit.

498 LXIV.

Anno Domini 1249, mense Martii, Maria de Monte Sancti Joannis, domina Salionis, *quondam uxor Domini Jacobi in transmarinis partibus defuncti*, domini Salionis, de ejus mandato dat ecclesiæ B. Mariæ de Sauz duodecim minas bladi, medietatem consiliginis, et medietatem tremisagii, ad mensuram de Sauz, singulis annis in tertiis de Sauz percipiendas, ea conditione ut ipsi canonici teneantur, in dicta ecclesia ad altare in honore S. Jacobi constitutum, diebus singulis pro dicto Jacobo defuncto, et antecessoribus ejus missam unam per se vel per alium celebrare, exceptis diebus Dominicis, et festivis, et eorum octavis, et octavis festorum novem lectionum.

Hanc donationem seu fundationem anno Domini 1250, mense Aprili confirmavit Joannes de Passavant, dominus de Sauz, qui tum Mariam de Monte S. Joannis, relictam Jacobi Domini de Sauz habebat uxorem.

LXV.

Guillelmus dominus de Saux, mater ejus Maria, Marguareta uxor.

(Ex tabulis ecclesiæ de Sauz.)

Guillelmus dominus Salionis, domicellus 1284. Octobri.

Guillaume sire de Sauz, Damoyseau, du consentement de Marguerite sa femme, donne aux chanoines de Nostre Dame de Sauz, sept quartaux de conseel,
499 *à payer chacun an à la feste de Toussaincts, pour le remede de l'ame de fut Dame Marie sa femme, iadis Dame de Sauz, l'an de grace* 1285, *au mois d'Aoust.*

Guillermus dominus de Salione, domicellus, et Marguareta uxor ejus, canonicis ecclesiæ Beatæ Mariæ de Salione dant quinque minas bladi, pro suo anniversario annuatim faciendo. 1286. Februario. *Le sceau est (ce semble) un lion rampant.*

Eodem mense et anno, idem Guillermus domicellus, dominus de Salione, condit testamentum suum, inter cujus exsecutores primo loco nominat *Pontium militem, avunculum suum, dominum de Ventoux.* Apponi jubet inter alia sigilla, *sigillum venerabilis hominis, charissimi avunculi sui, domini Stephani, domini de Monte Sancti Joannis.*

LXVI.

Philippus dux et comes Burgundiæ, dominus de Saux.

(Ex tabulis ecclesiæ de Sauz.)

L'an 1442, 8 de Mars, Philippe Duc et comte de Bourgongne, ratifie les biens, droits, et priuileges des Chanoines de Sauz, comme Seigneur proprietaire du Chasteau et Bourg de Sauz; qui à raison de ce transport de Domaine, se nomma, et se nomme encore aujourd'hui Sauz le Duc.

500 LXVII.

Excerpta ex autographis archivi Dolani cameræ rationum regiarum.

De Joanna Cabilonensi, uxore Roberti filii Roberti II, ducis Burgundiæ, et Agnetis filiæ S. Ludovici regis.

Mense Januario anni 1292, Guillelmus de Cabilone, comes Antissiodorensis, et dominus Sancti Aniani in Biturigibus, assignat dotalitium uxori suæ Alienoræ filiæ Amedei Sabaudiæ comitis.

Eodem anno et mense Tornodorensis comitatus Guillelmo transcriptus est a matertera Margareta, Jerusalem et Siciliæ regina, quæ et sequenti anno 1293, Tornodori xenodochium fundavit, in quo ad mortem usque, raro exemplo, ægrotorum et pauperum se famulam exhibuit. *Ex tabulis Tornodorensibus.*

En l'an 1296, *le Vendredy deuant la saincte Catherine, Guillaume Cuens d'Aucerre et de Tornuerre et Seigneur de S. Aignan en Berry, nomme et establit son Procureur, son pere Iehan de Chalon, Comte d'Aucerre et Seigneur de Rochefort, à receuoir quatre mille liures de petits tornois, desquels noble bers Amé Cuens de Sauoye, son honoré et amé sire, estoit tenu à luy dois la Natiuité S. Iehan Baptiste, pour raison du mariage de Damoiselle Alienor sa femme, fille dudit Amé Comte de Sauoye.*

En Feburier de l'an 1299. *Guillaume de Chalon, Cuens d'Aucuerre et de Tornuerre, fait certain accord auec son amé Oncle Robers Duc de Bourgoingne.*

Anno 1308. Elienor de Sabaudia, vidua Guillelmi de Cabilone, comitis Antissiodorensis, et postea
501 uxor Drogonis de Merloto, domini de Sancta Hermina, repetit jura sua dotalitia a Joanne de Cabilone socero suo, patre Guillelmi comitis defuncti, tutore liberorum Guillelmi, nepotum suorum.

Anno eodem 1308, die 27 Junii, Philippus Francorum rex consentit ut Droco de Merloto, dominus de Sancta Hermina, et uxor ejus relicta Guillelmi quondam comitis Antissiodorensis, jus balli et custodiæ liberorum, quos de Guillelmo illa susceperat, transferant in eorum avum, nempe in Joannem de Cabilone, Guillelmi patrem, comitem Antissiodorensem et Dominum Rupisfortis.

Die 10 Novembris 1309, Margareta de Bellojoco, vidua Joannis de Cabilone, comitis Antissiodorensis, et Domini Rupisfortis, interest homagio facto Joanni nepoti suo, et Joannetæ nepti suæ, prædicti Guillelmi liberis.

Un tiltre daté en May de l'an 1311, *qui declare que Hugues Archeuesque de Besançon estoit Administrateur et Gouuerneur général de Iehan et Iehannette de Chalon, enfans de Guillaume de Chalon, iadis*

Comte d'Aucuerre et de Tornuerre, nepueu dudit Hugues Archeuesque, et fils de Iehan de Chalon, dit Comte d'Aucuerre caienarriers, Seigneur de Rochefort, et frere du mesme Archeuesque. Hugues de Neblans, sire de Cortenaix estoit tuteur desdits enfans.

A Chalon, le Mardy apres la Trinité, en l'an 1321, Agnes fille de Monsieur Saint Louis, Duchesse, et Eude son fils Duc de Bourgongne, d'vne part; et d'autre part Amé Comte de Sauoye, et Iehan Comte d'Auxerre, traictent du mariage de Robert de Bourgongne, fils de ladite Duchesse, **502** *et frere dudit Duc, auec Iehanne sœur dudit Iehan, et fille de la fille dudit Comte de Sauoye. Præsens Edouart de Sauoye, Aymé son frere, Guichart Seigneur de Beaujeu, Louys de Sauoye, Seigneur de Wax. L'un des articles de ce traicté fut, que Iehanne porteroit à son mary en dot, entre autres choses la Comté de Tonnerre.*

En septembre de l'an 1321. Iehanne de Chalon, femme de Robert fils du Duc de Bourgongne, quitte toutes ses pretentions à son frere Iehan de Chalon Comte d'Aucuerre et Sire de Rochefort, en consideration de ce qu'il luy auoit accordé la Comté de Tornuerre pour son partage.

Le Dimanche auant la Natiuite Nostre Dame, en l'an 1325, Robert de Bourgongne, fils de Robert iadis Duc de Bourgongne, auec sa femme Iehanne de Chalon, iadis Comte d'Aucerre et de Tornuerre, et Seigneur de S. Aignan en Berry, passent vn traicté auec Iehan de Chalon, Comte d'Aucuerre et Sire de Rochefort, frere de ladite Iehanne.

Le XXVIII d'Aoust, 1344, Philippe de Vienne rend sentence arbitraire sur le different de Iehan de Chalon sieur d'Arlay, et Marguerite de Merlou sa femme, d'vne part; et Iehan de Chalon Comte d'Aucerre et Sire de Rochefort d'autre part; touchant le dot de Aelinort de Sauoye, mere de ladite Marguerite, pour lequel estoit plaige ledit Comte d'Aucerre, auec sa sœur Iehanne Comtesse de Tornuerre.

503 LXVIII.

Tabulæ anno 1126, datæ à Guilenco Lingonensi episcopo, de fundatione abbatiæ Morimundensis, jam ante, ex anno Christi 1114, facta per Ulricum sive Odolricum dominum de Acrimonte.

(Ex tabulario Morimundensi.)

Guilencus ego Dei misericordia Lingonensis episcopus, fidelis dispositor et ordinator benevolus beneficiorum et eleemosynarum quæ Morimundensi ecclesiæ liberaliter collata cognovi, accedo testis et proprii sigilli impressione signator. Primum laicus quidam, Joannes nomine, habitu et animo religiosus, locum Morimundi a domino Odolrico de Acrimonte, et ab Adelina nobilissima uxore sua expe-
A tivit et accepit. Protinus idem Joannes Robertum Lingonensem eo temporis antistitem adiit, et interventu meo accepta benedictione et licentia locum sibi datum, pro viribus et posse fideliter, exstruxit. Post obitum vero ejusdem antistitis, prædictus Joannes favore usus Jocerani qui Roberto successerat in episcopatum, habens insuper consilium domini Odolrici, locum susceptum abbati et capitulo novi monasterii (88) obtulit et concessit, pro emendatione vitæ melioris. Veniensque Stephanus novi monasterii abbas, suscepit locum ab Odolrico et uxore ejus, et ab episcopo, et capitulo Lingonensi, et designatum est ab episcopo, Morimundi cœmeterium, et benedictum. Postea Odolricus fretus animi sui liberalitate, cum consilio uxoris suæ
B locum adaugens, concessit terram quamdam, Galdinvillare vulgariter dictam; perambulans ipse cum uxore sua, et cum nobilibus multis, et incolis Fraxineti, donationes **504** suas certis determinationibus designans. Insuper omnibus feodis suis et alodiis propinquis et remotis concessit cum uxore sua piscarias in aquis, et ligna ad ignem et ad varia opificia, et pascuale per terras, et in silvis ab opus animaliam usuaria. Omnes istas donationes concesserunt Fulcho, et Rainerius, et Gerardus, filii Odolrici. Et horum omnium testes sunt mecum qui viderunt et præsentialiter audierunt, Hugo miles Lupa vocatus, Odolricus de Provincheriis, Girardus Domnimartini, Hugo de Mosa, Arlebaudus de Varennis,
C Rocelinus de Borbona, etc. Et quoniam has terras, Morimundum videlicet et Galdinvillare, Odolricus a comite Clarimontis feodaliter tenebat, prædictus abbas ab eodem comite in plena curia velociter impetravit, etc. Tunc prædictus novi monasterii abbas, abbatem in eodem loco constituit virum per omnia venerabilem, Arnaldum nomine; præcipiens monachis ut Regulam beati Benedicti quam didicerant, fideliter observarent. Deinde me eo temporis decano et archidiacono, in episcopatum ordinante Deo succedente, Odolricus cum uxore sua et prænominatis filiis; sicut a veteri Morimundo rivus veniens præterfluit, totam terram Fraxineti et Galdivillaris usque ad terminos Romanis et Danbelini,
D fratribus Morimundi perpetuo jure donando consecravit. Omnes has donationes sub anathemate confirmo et corroboro, et archidiaconis meis confirmandas trado. Signum Lamberti thesaurarii. S. Jocelini archidiaconi. S. Airardi archidiaconi. S. Guidonis archidiaconi. S. Fulconis archidiaconi S. Garnerii archidiaconi. Anno ab Incarnatione Domini 1126, Honorio papa, Lodoico rege Francorum, **505** Guilenco Lingonensi episcopo. Ego Durannus Lingonensis notarius, ad vicem Fulconis cancellarii dictavi et recitavi. Amen (89).

Abbatia Morimundi fundata est v Idus Julii, anno

(88) Cistercium intelligit.

(89) Ex Chronico Benigniano ad Cyclos Paschales, Robertus qui ex anno 1077 Rainardo successerat in episcopatu Lingonensi, obiit anno 1110. Illi vero post duos annos succedens Jocerannus, tandem anno 1125 abdicavit, et Guilencum ex die v Kalendas Octobris episcopum post se reliquit. Ex quibus intelligitur jam anno saltem 1110. et ante Roberti

ab Incarnatione Domini millesimo centesimo quarto decimo. Abbatiarum vero quæ Morimundensibus monachis constructæ sunt, numerus et ordo iste est : Prima Bellavallis, secunda Crista, tertia Campus, quarta Ebera, V Theolocus, VI Clarusfons, VII Berges, VIII Bethania, IX Bellumpratum, X Sancta Crux, XI Villers, XII Coronatus, XIII Scala Dei, XIV Bellumdonum, XV Bonusfons, XVI Aquabella, XVII Mons Sancti Georgii, XVIII Francavallis, XIX Vallisdora, XX Silvacana, XXI Brisemiz, XXII Mons Dei, XXIII Charrubium, XXIV, Eisaie.

A quibusdam autem harum, multæ aliæ per diversas terras, Deo operante sunt disseminatæ.

506 LXIX.

Rainerius dominus Acrimontis, dona patris sui Ulrici sive Odolrici Morimundensibus confirmat. 1148.

(Ex tabulario Morimundensi.)

Ego Humbertus Dei gratia Lingonensis Ecclesiæ decanus, notifico fidelibus cunctis dona quæ Dominus Rainerius Acrimontis fecit et recognovit Ecclesiæ Morimundensi coram nostra præsentia, astantibus Domino Rainardo et Rainerio nepotibus suis, et Pontio et Jocelino archidiaconis Ecclesiæ nostræ, tempore quo papa Eugenius ingressus est Lingones. Dona autem illa sunt quæ pater suus Ulricus Morimundensi Ecclesiæ a constitutione illius contulerat, Usuaria scilicet in aquis per omnem terram suam, et nemora ad ignes et ad marrimandum, etc. Testes Gerardus frater ejusdem Rainerii, Gerardus Bolmontis, etc. Uxor etiam ejus hoc ipsum concessit, etc. Hoc igitur donum ut firmum tutumque permaneat auctoritate nostra et sigillo capituli Lingonensis munimus et confirmamus. Anno ab Incarnatione domini 1148. Concurrente quarto, indictione XI, pacta XXVIII.

LXX

Gerardus Sineterra, frater Rainerii domini Acrimontis

(Ex eodem tabulario.)

. Notum sit omnibus quod domnus Rainerius de Acromonte, pusillum terræ dusuper abbatiam, Beatæ Mariæ de Morimundo et fratribus inibi Deo servientibus **507** in perpetuum dedit, tali tamen convento, ut ibi jardinarium plantarent. Cui dono interfuerunt et testes sunt, Gerardus Sineterra frater prædicti Rainerii, et Hugo villicus de Frasneto, et filius ejus Gerardus.

LXXI.

Rainerii Domini Acrimontis fratres Ulricus canonicus, et Gerardus Sineterra.

. (Ex eodem tabulario)

Ego Godefridus Dei gratia Lingonensis episcopus, universis fidelibus præsentibus et futuris notifico, et auctoritatis nostræ sigillo confirmo, quod Rainerius dominus Acrimontis, consensu et laude fratrum suorum, Ulrici canonici, et Gerardi Sineterra, terram quamdam, sicut recta linea ipsius aggeris ducit et dividit a cornu viridarii fratris Stephani usque ad initium stagni, novi, ubi fuerat pons cujus via ducebat Blanchart, totum quidquid infra istam divisam versu Morimundum continebatur, fratribus de Morimundo concessit, et jure perpetuo contulit, etc. Testes horum omnium Lambertus abbas Belliprati, Rolandus miles, Gerardus et Ulricus fratres ipsius Rainerii. Hoc autem totum concessi et laudavit filia ejus Agnes.

LXXII

Molismensis monasterii ampliatio.

(Ex tabulis Molismensibus.)

Ego Hugo comes campaniæ, comitis Theobaldi filius, notum volo fieri omnibus sanctæ Ecclesiæ **508** fidelibus, præsentibus et futuris, quod excellentiori usus consilio ampliare proposui Molismensem ecclesiam de meis propriis redditibus, certissime sciens tanto me in cœlestibus partem habere potiorem, quanto eamdem ecclesiam amplius honoraverim. Trado itaque et concedo eidem ecclesiæ de juris mei possessione, jure perpetuo possidendam villam quæ Rumiliacus dicitur, cum potestate et justitia ejusdem villæ post decessum meum, tam in nemoribus quam in agris, pratis, pascuis et aquis, servis et ancillis, præter uxorem Leobaudi de Trecis, et infantes eorumdem, et in omni usu consuetudinario, et in presenti pro vestitura dimidiam partem reddituum. Dono etiam dictæ Ecclesiæ redditus venditionis salis, id est saliguinii de Barro super Albam, et justitiam saligninii, si quis inde foris fecerit. Item dono in possessione Islensi ea quæ pater meus donaverat, villam scilicet Sancti Theobaldi de Volva, et duo molendina super ripam Soquanæ sita, culturam quoque meam ex integro, quæ vulgariter Cumina vocatur, aliasque agrorum partes quæ attinent juri meo, et pratum muro Trecensi adjacens, quod frater meus Odo comes ecclesiæ Sancti Quintini Trecensis dedit, do et perpetualiter tenendum concedo. Et apud Insulas furnum bannalem do et concedo. Item molendinum de Largicurte, sicut teneo, et quamdam culturam apud vallum Valis coloris, et tertiam partem in molendino, et tertiam partem in furno. Huic dono abjeci et in territorio Remensi villam Sanctæ Walburgis, quæ alio nomine Dyona vocatur, cum appendiciis suis, et justitiam ejus. Quæ omnia laudavit uxor mea Constantia, Francorum regis filia, et comitissa **509** Adela uxor fratris mei Stephani, cum filiis suis, nepotibus meis. Huic dono meo assensum præbuit Manasses Remensis archiepiscopus cum clero suo, super his quæ ad eum pertinebant.

Acta sunt hæc apud Trecas, IV Nonas Aprilis, anno ab Incarnatione Domini 1104, indictione XII,

episcopi obitum. Joannem illum in Morimundo fuisse eremitam. Diem vero et annum fundatæ sub regula Cisterciensi Morimundi abbatiæ definit vetus inscriptio tabularii Morimundensis, primasque ejus quatuor et viginti filias hoc ordine recenset.

epacta xxii, concurrente v, Paschali Romano pontifice præsidente, Richardo Albanensi episcopo apostolicæ sedis legato, Trecis in generali concilio de negotiis ecclesiasticis tractante, Philippo rege Francorum regnante.

Harum itaque possessionum donatio Molismensi ecclesiæ solemniter a me facta, in ecclesia Trecensi coram omni synodo recitata, a dicto cardinali est approbata, et a consedentibus archiepiscopis, et episcopis, et abbatibus et clericis generaliter collaudata, et ad corroborandam eam feci hos testes idoneos sufficientes in hac charta apponi. Sunt itaque isti : Daymbertus, Radulfus, Senonensium, et Turonensium archiepiscopi; episcopi vero Yvo Carnotensis, Humbaldus Antisiodorensis, Herveus Nivernensis, Marbodus Redonensis, Robertus Lingonensis, Norgaudus Eduensis, Hugo Catalaunensis, Philippus Trecensis, Regnaudus præpositus, Girardus, Jocelinus, Droco archidiaconi. Abbates quoque, Ilgondus Majoris monasterii, Lambertus Pultariensis, Radulfus monasterii Cellensis, Otho Arremarensis. Laici etiam, Milo comes de Barro supra Sequanam, Milo Chacennaici dominus, Wido Vangionis rivi dominus, Gaufredus Ottranni filius, Renerius de Castellione. His ita in Trecensi concilio gestis, et per excommunicationis sententiam, ne in posterum possint infringi, solemniter authenticatis, ego ipse cum illustribus viris, Hugone Borello duce Burgundiæ, **510** Willelmo Nivernensi comite, dicto comite de Barro, Airardo Briniæ comite, Hugone Risnelli comite, Jofredo Calvimontis domino, Rogerio Jonis villæ domino, Pontio Triagnelli domino, Molismum adveni pro negotiis meis et eorum tractandis, meque, et eos Robertus primus loci illius abbas cum monachis suis honorifice excepit. Post orationem vero ad magistrum altare accedens, astantibus dicto duce et quatuor comitibus et baronibus prædictis, medietatem Rumiliaci quam in vita mea antequam Molismum venissem retinueram, et ibi post decessum meum dare disposueram (nam aliam medietatem jam integre possidebat Ecclesia), extracto de proprio digito annulo, et donum de tota potestate Rumiliaci super altare ponens, eidem Ecclesiæ contradidi jure perpetuo possidendam dictam scilicet potestatem, adjiciens quod si quis de casamento meo eidem Ecclesiæ aliquid dare voluerit, liceat ei. Ratumque hoc et firmum concedo in perpetuum permanere. Idipsum dicti Nivernensis, Barri, Briniæ, Risnelli comites, et dicti barones mecum assistentes, sic prædictæ Ecclesiæ de casamento meo concessisse me viderunt, et ipsi exemplo meo compuncti, meisque inducti precibus singuli eorum una cum dicto duce eidem Ecclesiæ concesserunt perpetuo possidendum quidquid de eorum casamento, Ecclesiæ illius monachi quolibet modo in posterum sibi acquirerent. Testes inde sunt una mecum, Walterius vicecomes de Clamiceio, Hugo de Tilio, Andreas Rameruci comes dator et concessor Ecclesiæ de Casamento suo quod alii, Hugo, cognomine Britto, filius ejus, Gaufredus Ottranni filius, Lebaudus et Grimaudus de Trecis, Theobaldus **511** puer, filius comitis Stephani fratris mei.

Adjecit autem huic concessioni suæ dictus comes Barri, donans eidem ecclesiæ aquarum suarum piscariam apud villam suam de Vertoil. Ego quoque Jerosolymam postea tendens, Molismum adii orationis gratia, ibique omnes homines cum uxoribus eorum et liberis, qui de potestate Rumiliaci Trecis morabantur, superiori dono addidi, concedens salvamentum eorum omnium, quorum in potestate Rumiliaci capita sunt ecclesiæ, supradictæ, concedens etiam eidem possidendos eos, qui de eadem potestate manent Trecis vel insulis, ne quid ex ea minuatur aut decidat, præter Leobaudi uxorem et ejus filios. Licet ergo dona hæc mea, et dictorum principum, etiam dicti ducis, Ecclesiæ Molismensi non suo eodemque tempore collata, volui tamen universa in hac pagina congeri et ut inconvulsa deinceps permaneant, sigilli mei impressione cum testibus suprascriptis plenius confirmari. Si quid vero de donis patris mei, et fratrum meorum, et meis minus hic scriptum fuerit quam jus poposcit, nec ideo quæ memorabiliter scribi non potuerunt, et tamen dudum a meipso et ab eis data sunt Ecclesiæ, a confirmatione ista removeo, sed sicut scripta ista inscripta quæ hactenus tenuit eadem Ecclesia, omnimodis fixa permanere decerno.

Actum hoc et confirmatum apud Castellionem super Sequanam, anno ab Incarnatione Domini 1108, testibus his, Willelmo Nivernensi, Airardo Briniæ, Milone de Barro, Hugone de Risnello comitibus, Widone Wannelruci, et multis aliis. Ad hæc ego comes Theobaldus dicti Hugonis avunculi mei vestigiis pie inhærens, cum Jerosolymam devotus **512** tenderet, rogatu ejus sigillo meo confirmavi ecclesiæ Molismensi perpetuo possidendum quidquid ei ipse confirmaverat ; et insuper quidquid de casamento meo ipsa Ecclesia quolibet modo acquisierit, eis gratanter concedens corroboravi, testibus his, Milone comite de Barro, Widone Vangionis rivi domino, et multis aliis.

LXXIII.

S. Bernardi epistola XXXI *ad Hugonem comitem Campaniæ, militem Templi factum.*

Si causa Dei factus es ex comite miles, et pauper ex divite, in hoc profecto tibi, ut justum est, gratulamur, et in te Deum glorificamus scientes quia hæc est mutatio dexteræ Excelsi. Cæterum quod tua jucunda præsentia nobis ita, nescio quo Dei est subtracta judicio, ut ne interdum quidem te videre valeamus, sine quo nunquam, si fieri posset, esse vellemus, hoc æquanimiter, fateor, non portamus. Quid enim ? Possumusne oblivisci antiqui amoris et beneficiorum quæ domui nostræ tam largiter contulisti ? Utinam ipse pro cujus amore fecisti, in æternum non obliviscatur Deus! Nam nos,

quantum in nobis est, minime prorsus ingrati, memoriam abundantiæ suavitatis tuæ mente retinemus, et, si liceret, opere monstraremus. O quam libenti animo, et corpori tuo pariter et animæ providissemus, si datum fuisset ut simul fuissemus! Quod quia non est, restat ut quem præsentem habere non possumus, pro absente semper oremus.

LXXIV.

513 *Fundatio prima abbatiæ Claræuallis per Hugonem comitem Trecensem, hactenus vulgo ignota*

(Ex autographo Clarevallensi.)

In nomine sanctæ et individuæ Trinitatis. Incipit charta comitis Hugonis:

Notum sit omnibus præsentibus et futuris, quod ego Hugo comes Trecensis do Deo, et beatæ Mariæ et fratribus Claræuallis locum ipsum qui vocatur Claravallis, cum pertinentiis, agris, pratis, vineis, silvis et aquis, nihil omnino mihi aut hæredibus meis retinens. Unde testes Acardus Remensis, et Petrus, et Robertus Aurelianensis, milites mei. Et sciendum quod Gaufridus Felonia dat pasturas suas in finagio de Juvencurt, tam in bosco quam in plano, omni tempore. Et si aliquod damnum intulerint animalia dictorum fratrum, solum capitale restituetur, sine emenda. Hæc autem omnia dedi in præsentia supradictorum testium. Sciendum quoque est quod dominus Josbertus de Firmitate, cognomine Rufus, et dominus Rainaudus de Perceris dederunt eisdem fratribus pasturam et usuarium per totam terram suam, et præcipue in aquis, silvis, pratis, in finagio de Perrecin.

Hujus rei testes sunt Acardus Remensis et Robertus, milites mei. Item sciendum quoque est quod ego Hugo comes Trecensis laudo et concedo eisdem fratribus libere et quiete possidere terram et silvam de Aretela.

Has donationes confirmamus, ego Josceramus Lingonensis episcopus et **514** ego Hugo comes Trecensis, de sigillo et annulo meo.

(In priore sigillo exprimitur Jocerannus episcopus in cathedra sedens, in altero Hugo comes.)

LXXV.

Hugo comes Trecensis, pater ejus Theobaldus, mater Adhelaidis, frater Odo, uxor Constantia. 1097.

(Ex tabulis Molismensibus.)

Notitiæ fidelium, tam præsentium quam futurorum tradere disponimus quod pratum, quod est situm juxta murum Trecensis civitatis, non longe ab ecclesia Sancti Quintini, quod in vita sua Odo comes, filius comitis Theobaldi dederat ecclesiæ Molismensi, frater ejus qui ei in honore successerat, comes videlicet Hugo, in quadam festivitate paschali curiam suam apud Molismum tenens, videlicet anno 1097 Dominicæ Incarnationis, rogatu Roberti ejusdem loci abbatis, non solum ipsum pratum, sed omnia dona quæcunque comes Theobaldus pater ejus, et Adhelaidis comitissa mater sua, frater quoque ejus Odo comes attribuerat ecclesiæ Molis-

A mensi, libentissime concessit. Dedit præterea ipse comes hortolanum quemdam, custodem scilicet prati, cum uxore et liberis suis, omnes quoque redditus et justitias quæ jure in eo possidebat. Ex his vero omnibus prænominatis rebus testes existunt Wido de Vangionis rivo, Dudo Catalensis civitatis vicedominus, et multi alii. Hæc vero omnia prænominata, conjux ejusdem comitis Hugonis Constantia **515** Philippi Francorum regis filia, in camera Gauterii Belvacensis concessit præsentibus illis testibus, Gaufredo filio Ottranni, Odone presbytero, cum multis aliis. Ut autem hæc omnia magis rata et authentica sint, præsente domino Gaufrido Ottranni misit ipsa comitissa quemdam
B nummum per dominum Nivelonem super altare Sancti Quintini.

LXXVI.

Hugo comes Tricassinus, Theobaudi filius maritus Constantiæ. 1100.

(Ex tabulis Arremarensibus.)

Hugo comes Tricassinus, Theobaudi nobilissimi comitis filius, nec non et uxor ejus Constantia Philippi Francorum regis filia, de communi mortis sorte securi, et de vita æterna solliciti, etc.

Adeunt namque ecclesiam in honore apostolorum Petri et Pauli consecratam, quæ vulgo Arremari monasterium dicitur, antiquitus autem Mansus Corbonis vocabatur; cui pro salute animarum suarum
C jure hæreditario dederunt possidendum, si quis ei de eorum beneficio sive miles, sive serviens aliquid dedit vel dare voluerit, et hoc quidem de omni terra eorum potestati subjecta annuunt. Insuper et eidem ecclesiæ dederunt quidquid apud Altamripam habebant, etc.

Actum est hoc anno ab Incarnatione Domini 1100, indictione VIII, XII Kal. Novembris.

Hujus doni testes sunt Milo, comes Barri, Rainardus comes de Juvniaco, Andreas dominus Rameruci, Guido de Vangionis rivo, Ingelmerus præpositus Græcorum, etc.

LXXVII.

D *Hugo comes Trecorum ad sepulcrum Dominicum profecturus.* 1113.

(Ex tabulis Arremarensibus.)

516 Omnibus Christi fidelibus tam præsentibus quam futuris notum sit quod memorabilis Hugo comes Trecorum, ad sepulcrum Dominicum pia devotione profecturus, multis magnisque beneficiis quæ Arremarensi ecclesiæ contulerat, adjecit rem diu multumque expetitam, justitiam videlicet, quam circa Desdam habebat, extra Quarantaniam scilicet, in monte Herberti, et Pruciaco, et Ruliaco, et Novavilla et in omnibus aliis ad Desdam pertinentibus locis, etc. Inter testes Milo comes Barri, Airardus frater ejus comes Breniæ.

Actum publice Trecis in curia anno ab Incarnatione Domini 1113.

LXXVIII.

Arveius de Saffra filius Arvei et comitissæ; frater ejus Galterus, uxor Gila.

(Ex autographo archivi monialium de Pralon.)

In nomine sanctæ et individuæ Trinitatis, Innotescat fidelibus universis, chartulam istam inspecturis, quod dominus Arveius de Saffra concessit abbatissæ et sanctimonialibus de Praalun libere et quiete possidendam tertiam partem decimarum segetum de Saffra, in perpetuum possidendam, quam eædem sanctimoniales de dono patris sui Arvei habent in eleemosyna, pro anima **517** dominæ comitissæ, matris prædicti Arvei, ita quod partem dictam decimarum ubicunque et per quoscunque voluerint colligent. Dedit etiam prædictis sanctimonialibus locum unum ad faciendam domum unam in eadem villa, in congruo loco et competenti, ad respectum Joannis capellani ejusdem villæ, et Guillelmi Frosmunt de Maalein. Verum si sanctimoniales et fratres ejusdem abbatiæ eleemosynam istam pignori obligare, vel vendere, vel alio modo a domo sua alienare voluerint, non poterunt hoc facere nisi in manu domini Arveii, vel alicujus hominis sui, qui neque miles, neque nobiles generis sit, vel domus Dei de Saffra, vel in manu prædicti Joannis capellani. Hoc totum laudavit Galterus frater ejus, et uxor ejus Gila, quæ de domo de Praalun pro contractu illo habuit decem oves, et ipse Arveius centum solidos Divionensis monetæ. Et ut ratum in perpetuum habeatur, prædictus Arveius sigillum suum huic scripto apposuit et sigilla Hay, archidiaconi Flaviniacensis, et H. archipresbyteri Vietelli, precibus suis intervenientibus, apponi fecit.

Actum est hoc anno ab Incarnatione Domini 1204, testibus istis, Ebrardo de Flavineio, I. de Safra, et Hay, de Ys, Reygmundo de Grossobosco sacerdotibus, Guidone de Bassi, et Guillelmo Frosmunt de Maalein, militibus. Humberto de Coium.

Sciendum præterea quod in canali non licet dictæ domui de Praalun decimam capere.

518 *Sigillum Hervei Domini de Safra, quod de pergamena tænia pendet, medium inter sigilla Hay. archidiaconi Flavin. et H. archipresbyteri Vietelli.*

A

LXXIX.

Warnerius Sombernensis, Istiburgis uxor ejus, horum filiæ Anna et Addila, Gozelinus de Sombernon, anno Christi 1020, Rotberti regis XXV, *indictione* III.

(Ex autographo Benigniano.)

In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Servorum Dei est Ecclesiam Christi facultatibus propriis ditare, ampliare, sublimare. Nisi enim ditaretur, non esset unde pauperes Christi recrearentur. *Facite*, inquit Christus, *vobis amicos de mammona iniquitatis, ut cum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula* (*Luc.* XVI). Hujus igitur tabernaculi gaudia ego WALO vocatus comes, et frater meus Walterus, et Warnerius Sembernon atque
B Humbertus advocatus seu frater ejus Girardus cogitantes, sive hoc quod etiam ipse Christus dicit: *Date eleemosynam*, **519** *et ecce omnia munda sunt vobis* (*Luc* XI); partem hæreditatis nostræ, sitam ante portas castri Sarmasiæ tradidimus ecclesiæ Sanctæ Mariæ Sanctique Benigni martyris Christi. Terminatur autem ipsa terra ante valvas ipsius monasterii, in latum perticas agripennales XII, a parte aquilonis, in longum perticas XXXIV, a parte orientis, in latum perticas XIV et dimidiam, a meridie in longum perticas XXXIV et dimidiam. Si vero nos ipsi aut aliquis parentum nostrorum concupiscentiæ stimulis incitatus, contra hanc donationem venire tentaverit, evindicare non valeat
C quod repetit, sed convictus, loco cui calumniam inferre conatus est centum libras auri persolvat. Si autem in sua malitia perseverare voluerit, sciat se cum Juda traditore anathemate esse damnandum. Et ut donatio ista firma stabilisque permaneat, manibus nostris subter firmavimus, fidelibusque nostris similiter firmari rogavimus.

Signum Walonis quondam comitis, et uxoris ejus, nomine Judith, et filiorum ejus Aymonis atque Hugonis. Signum Walterii fratris ejus. S. Warnerii et uxoris ejus Istiburgis, et filiarum ejus Annæ et Addilæ. Sig. Humberti advocati et uxoris ejus Ermentrudæ et filii ejus Hileranni. S. Girardi fratris ejus. S. Bertradæ sororis ejus. S. Tetbaldi nepotis ejus. S. Gothefridi. S. Gislerii, S. Arlebaldi.
D item S. Arlebaldi clerici. S. Tezelini Rastelli. S. Hugonis. S. Aldonis. S. Gozelini de Sembernon. S. Girardi. S. Girberti. S. Algerii.

Acta sunt hæc apud Sarmasiæ castrum publice, anno ab Incarnatione Domini 1020, regnante Rotberto Francorum rege anno XXV, indictione II.

520 Ego Girbertus indignus levita, ad vicem domni Beraldi cancellarii rogatus, scripsi et subscripsi.

XXX.

(Ex Necrologio S. Benigni Divionensis).

III Idus Aprilis obiit Tecelinus monachus, pater domni Bernardi abbatis Clarævallis.

XIV Kalendas Septembris obiit Calo, dominus de Fontanis, noster amicus, qui dedit nobis partem suam de Magnomonte.

II Kalendas Septembris, obiit Wido de Sumbernione miles.

Kalendis Septembris obiit Alasya laica. *Hæc est S. Bernardi mater, olim ad S. Benignum sepulta, quæ in recentiore necrologio scribitur Alaysa.*

v Idus Octobris obiit Ebalus comes Salz.

XI Kalendas Novembris obiit Itisburgis nostra amica, mater abbatis nostri. *Hæc est uxor Warnerii Sombernionensis.*

LXXXI.

Ecclesia Fontanensis S. Martini de Prato, in Campania, cum capella superioris Fontanarum villæ. 1120.

(Ex autographo S. Stephani Divionensis.)

In nomine summæ et individuæ Trinitatis, Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Quoties ecclesiasticæ dispensationis officia synodalibus præceptis reformantur, et ad memoriam posterorum bonorum prædecessorum laudes **521** et bene gesta recitantur, exemplo charitatis et imitatione justitiæ, de illis præcipue quæ apud religiosos et fidei domesticos nostris temporibus benigne conferuntur, dignum duximus juxta consuetudinem antiquorum et nos fideliter indagare, et perfectioribus instrumentis pro deliberatione tractare. Ego igitur Jocerannus divino nutu Lingonensis Ecclesiæ episcopus, cum de statu et provectu ejusdem matris basilicæ, una cum reverentissimo totius cleri comitatu in plenaria synodo generaliter tractaremus, venerunt ad nos Divionensis ecclesiæ Sancti Stephani regulares canonici, domnus Gualo prior, et religiosi filii, rogantes et obsecrantes ut sicut ad nostrum episcopales jus pertinebat de *ecclesia Beati Martini de Campania*, quam de jure Ecclesiæ suæ antiquitus fuisse diu reclamaverant, et de aliis rebus quas in nostro episcopatu, nostra et fidelium nostrorum dispensatione acquisierant, auctoritatis nostræ litteras faceremus et proprii sigilli nostri impressione formatas confirmaremus. Quorum justæ petitioni, archidiaconorum nostrorum et ejusdem sacri conventus consilio libenter acquiescentes, *ecclesiam illam Beati Martini de Prato, quæ dicitur in Campania, cum capella sua quæ est in superiori Fontanarum villa*, salvo jure Lingonensis Ecclesiæ, illis reddimus et concedimus. Ecclesiam quoque de Gemellis, cum capella sua quæ est in villa de Piçamgis, et ecclesiam de Ormentiaco, quæ est in confinio ipsius Lingonicæ civitatis, cum duabus capellis suis, quarum una de Roseriis, altera de Mardoo episcopi villa esse cognoscitur, salvis nihilominus Lingonensis Ecclesiæ consuetudinibus, illis donamus et perpetuo jure confirmamus, et per istius **522** chartæ instrumentum archidiaconis nostris confirmandam tradimus.

Signum Guilenci archidiaconi. S. Guarnerii archidiaconi. S. Ayrardi archidiaconi. S. Gocelmi archidiaconi. S. Guidonis archidiaconi.

Acta sunt hæc anno ab Incarnatione Domini millesimo centesimo vicesimo, Calixto summo pontifice, A Lodvico Francorum rege, Joceranno Lingonensis Ecclesiæ pontifice.

Ego Durannus Lingonensis Ecclesiæ notarius, ad vicem Fulconis, primi scrinii et ejusdem Ecclesiæ archicancellarii, scripsi, dictavi et recitavi.

LXXXII.

Castrum de Sauxtransit a privatis dominis in manum regiam: unde ducibus Burgundiæ attributum, vulgo Saux le Duc cœpit nuncupari.

(Ex *Gallia Christiana* Claudii Roberti, in Divione in Roberto de Salione, inter decanos capellæ ducis XXII.)

Apparet ex tabulis 1302 Parisiis mense Martio subsignatis Philippum Pulchrum F. R. dare filio suo Ludovico primogenito (regi postea, Hutini cognomento) B hoc castrum Salionis, ea lege ut si is Ludovicus fieret rex, aut si sine liberis decederet, illud ad ducem Burgundiæ perveniret. Deinde aliis litteris, mense Maio 1303 Longicampi conscriptis, claret eumdem Philippum regem dare Roberto Burgundiæ duci, Franciæ camerario, idem castrum, salva fide clientelari. Denique diplomate Joannis de Cabilone, episcopi LXXIII Lingonensis, dato Castellione ad Sequanam, 1331, continetur transactio quædam inter ipsum episcopum **523** et Odonem Burgundiæ ducem, qua dux hominium præstat episcopo ratione hujus castri, eo modo quo Jacobus seu Jaquinus, olim dicti castri dominus, prioribus episcopis illud præstiterat.

LXXXIII.

C *Reliquiæ S. Ambrosiniani.* 1203.

(Ex tabulis carthusiæ Luviniacensis.)

Anno 1203, dedicata est ecclesia domus inferioris et altare consecratum a domino Helduino episcopo Lingonensi, pridie Nonas Octobris. Inter reliquias inclusas in ea ecclesia, numerantur reliquiæ de sanguine sancti Benigni, et reliquiæ beatorum Medardi et Ambrosiniani.

LXXXIV.

Joannes, Cæcilia et Guillermeta, liberi Humberti de Fontanis, et Bonæ ejus relictæ. Guillermus de Fontanis, miles. 1282.

(Ex autographo familiæ de Saffra.)

In nomine Domini. Amen. Anno Incarnationis D ejusdem millesimo ducentesimo octogesimo secundo, mense Aprili, nos JOANNES, CECILIA, et GUILLERMETA, liberi defuncti Humberti de Fontanis, notum facimus omnibus præsentes litteras inspecturis quod nos pro utilitate et necessitate nostra vendimus, concedimus, et in perpetuum quietamus domino Guillermo de Fontanis militi, hortum unum situm apud Fontanas, **524** inter hortum Belini de Tyois, et hortum Joannis Majoris de Fontanis, pretio quinquaginta solidorum Viennensium, de quibus a dicto Guillermo recipimus et habuimus solutionem integram in pecunia numerata. Propter quod de prædicto horto nos penitus devestientes, dictum Guillermum et suos corporaliter investivimus. Hanc autem venditionem ego Bona, mater dictorum ven-

ditorum laudo et concedo. Insuper nos Bona et venditores prædicti promittimus et tenemur quilibet in solidum, sub obligatione bonorum nostrorum omnium et per juramentum nostrum corporaliter super sancta Dei Evangelia præstitum, prædictum hortum liberum penitus garantire dicto Guillermo et suis, perpetuo, contra omnes, in omni curia, propriis nostri sumptibus, et facere et præstare quidquid in causa evictionis debet fieri et præstari, et in nullo per nos vel per alios contraire de cætero tacite vel expresse, volentes non compelli ad præmissorum observantiam, tanquam ex re adjudicata, per curiam domini ducis Burgundiæ, cujus jurisdictioni, quoad hoc supponimus nos et nostros hæredes. In quorum testimonium litteris istis sigillum dictæ curiæ supplicavimus et obtinuimus apponi.

Actum in præsentia Hugonini de Cabilone, notarii Divionensis, Humbeletti dicti Chartreir, et Martini filii Breconis, testium ad hoc vocatorum, anno et mense prædictis.

Sigillum curiæ Divionensis.

LXXXV.

Joannes de Fontanis, domicellus. 1276.

(Ex autographo familiæ de Saffra.)

525 In nomine Domini, Amen. Anno Incarnationis ejusdem 1276, mense Decembris, ego HUGONINUS DE FLURIACO, domicellus, filius defuncti Guidonis de Fluriaco, notum facio omnibus præsentes litteras inspecturis quod ego pro utilitate et necessitate mea vendo, concedo, et quieto in hæreditatem perpetuam Joanni de Fontanis domicello, pro se et ejus hæredibus, tria sextaria frumenti, ad mensuram Sombernionis; in quibus mihi tenebatur idem Joannes de annuo redditu super tertias suas de Aubigneio, et quæ ab ipso Joanne tenebam in feodum, pretio scilicet sexdecim librarum Viennensium, de quibus ab ipso Joanne recepi et habui solutionem integram in pecunia numerata, etc.

LXXXVI.

Herveus dominus Safrarum. 1232, *Januario.*

(Ex autographo Saffrensi.)

Ego Hugo dux Burgundiæ notum facio universis præsentes litteras inspecturis quod ego vidi litteras charissimi patris mei Odonis ducis Burgundiæ, qui donavit et concessit in perpetuum Herveo domino Safrarum, et hæredibus suis qui erunt domini de Safris quod non poterat homines suos sub se mansuros retinere, nisi apud Belnam et apud Divionem. Et ego qui multum volo patris mei donum et concessum tenere, confirmavi, **526** laudavi et promisi dicto Herveo et hæredibus suis qui erunt domini de Safra, quod ego non possum homines suos sub me mansuros retinere, nisi apud Belnam et apud Divionem. Et ut hoc ratum sit, et firmum et stabile permaneat, prædicto Herveo præsentes litteras sigilli mei munimine tradidi roboratas.

Actum anno Domini 1232, mense Januarii.

LXXXVII.

Beatrix relicta Guillelmi de Saux militis; Joannes et Guillelmus eorum filii. 1265.

(Ex autographo cameræ regiarum rationum Divionensis.)

Nos GUIDO, Dei gratia Cabalonensis episcopus, notum facimus universis præsentes litteras inspecturis quod in nostra præsentia propter hoc personaliter constituta domina Beatrix, relicta domini Guillelmi de Sauz, militis jam defuncti, recognovit coram nobis se tenere et cepisse, laude et assensu Joannis de Guillelmi liberorum suorum, ab illustri viro Hugone duce Burgundiæ et suis hæredibus omnia quæ habet in parochia Sancti Romani d'Andenay, et apud Saprade, tam ex parte sua quam ex parte dicti Guillelmi mariti sui jam defuncti, videlicet in terris, pratis, hominibus, aquis, pascuis, decimis, costumis, censuris, dominiis, justitiis et in omnibus aliis quibuscunque, pro viginti libris Viennensium. De quibus dicta B. domina habuit et tenuit se coram nobis propagata, prout confessa est coram nobis. Promisit etiam coram nobis dicta domina, per juramentum suum super sancta Dei Evangelia **527** corporaliter præstitum, omnia superius nominata tenere firmiter et in perpetuum observare. In cujus rei memoriam et testimonium, nos ad requisitionem dictæ dominæ, Joannis et Guillelmi liberorum ejusdem, dicto duci præsentes litteras tradidimus, sigilli nostri munimine roboratas.

Datum anno Domini 1265, mense Maii.

LXXXVIII.

Bernard de Marey, Seigneur de Fontaines lez Dijon en partie, Marie de Fontaines sa mère. 1462.

(Tiré du trésor de l'abbaye de Cîteaux.)

L'an de l'Incarnation de Nostre Seigneur 1462. *le XX, iour de Feburier, Je* BERNARD *de Mairey, Escuyer, Sieur de Fontaines lez Dijon en partie, sçauoir fais à tous presens et à venir, comme de très long temps i'ay eu, et encore ay de present grande deuotion à Dieu mon Createur, à la glorieuse Vierge Marie sa mere, et aussi à Monseigneur Sainct Bernard, pour ce qu'il fut natif au Chastel dudit Fontaine, et partit de la Seigneurie dudit lieu : et que d'icelle Seigneurie et ligne je suis issu et descendu. Considerant aussi, qu'en son ieune eage il fut receu Nouiçe, et fit profession en l'Eglise et Monastere de Nostre Dame de Cisteaux; à laquelle Eglise et Monastere, aussi de tres long temps i'ay eu, et encore ay tres grande devotion, etc.*

Ensuite il donne à l'Abbé Humbert, et au Couvent de Cisteaux, la quarte partie du Chastel, forteresse, et forte maison dudit Fontaines, dans laquelle il auoit sa demeure; qui luy estait escheuë d'ancienneté, *à cause* (dit-il) *et par le* **528** *decez et trespas de feu Dame Marie de Fontaines, iadis ma mere, dont Dieu aye l'ame, et aussi par partage fait auec les autres conseigneurs dudit Fontaines.* Item environ XXV hommes ou sujets qu'il auoit audit lieu. Item la quarte partie de la Mayrie, et de la

Iustice moyenne et basse qu'il auoit au lieu, finage et territoire de Fontaines. Item vn Four bannal, et plusieurs pieces de vignes et terres arables, qu'il auoit au mesmes territoire. Le tout à condition que lesdits Abbé et Conuent de Cisteaux, seroient tenus de construire à leurs dépens audit Chastel de Fontaines vne Chapelle en l'honneur de Dieu et de S. Bernard, et d'y dire ou faire dire et celebrer vne Messe chaque Vendredy de l'année, à perpetuité, à son intention : et celebrer son anniuersaire en l'Eglise de Fontaines pendant sa vie, et après sa mort en celle de Cisteaux, le troisième iour apres la feste de S. Bernard.

Il semble que ce Bernard de Mairey, Seigneur de Fontaines en partie, ne suruesquit guieres à cette donation, d'autant que son frere Alexandre, pretendant estre son heritier, ceda le droit qu'il pouuoit auoir à cette succession, à Iean de Poictiers, Cheualier, Seigneur de Vadans, etc,, le XXIX iour d'Auril, apres Pasques, comme nous dirons incontinent cy apres

Dans l'obituaire de Cisteaux, se lisent les paroles suivantes : XV Kalendas Septembris obiit dominus Bernardus de Fontanis, qui dedit ecclesiæ partem suam quam habuit in dominio castri de Fontanis : quam vendidimus, et pro ea habuimus quadringentas libras Turonenses,

Cecy est conforme à ce que les Abbé et Religieux de Cisteaux exposerent en la requeste qu'il presenterent à la Cour le dernier iour d'auril 1614, contre les Feuillants, qui dez l'an 1613, auoient acquis par achapt le Chasteau de Fontaines pour le conuertir en vne Eglise et Monastere de leur reforme : disans que le Duc de Bourgongne ne voulut consentir à l'amortissement des fonds susdits, donnez à l'abbaye **529** de Cisteaux par Bernard de Mairey : ce qui obligea lesdits Abbé et Religieux de Cisteaux de s'en deffaire pour la somme spécifiée en leur obituaire.

Bernard de Mairey ne suruesquit guieres à cette donation, qu'il fit le XX Feburier de l'an 1462, qu'on comptoit alors depuis le iour de Pasques ; d'autant que le 29 Auril apres Pasques de l'an 1463, son frère Alexandre, pour lors Chastellain de Vadans, fit donation entre vifs, de toute la succession de son frere Bernard nouuellement trespassé, à son bon maistre et Seigneur Jehan de Poictiers, Cheualier, Seigneur d'Arcis, de Vadans, et de Souuans : pretendant la nullité de la donation faite aux Abbé et Religieux de Cisteaux par son frere Bernard ; puis qu'il se portoit pour son heritier. Or, si Bernard de Mairey mourut entre le XX Febvrier et le XXIX Avril suiuant, il ne mourut donques pas le XXIII Aoust, auquel iour est marqué son obit. Mais ce iour fut celuy de l'anniversaire par luy fondé, et attaché au XXIII Aoust : d'où il faut croire que Messieurs de Cisteaux pour quelques raisons et pour la commodité de leur Eglise, jugerent a propos de l'anticiper de cinq jours.

LXXXIX.

Milo de Fontanis. Burgensis Divionensis ; Joannes de Fontanis, ejus filius ; Nazaria uxor Joannis ; Haymo clericus, et Joannes eorum filii, 1237.

(Ex autographo fratrum Prædicatorum Divionensium.)

Ego HAYMO DE ASIREYO tunc major, et nos scabini communiæ Divionensis notum facimus universis præsentes inspecturis quod dominus Milo de Fontanis Burgensis Divionensis, et Joannes de Fontanis filius ejus, laude et assensu Nazariæ uxoris dicti Joannis, et Haymonis clerici, et Joannis filiorum **530** suorum, vendiderunt, tradiderunt et concesserunt venerabili dominæ Alaidi ducissæ Burgundiæ domum et tenementum quod habebant apud Divionem supra ripam Susionis, inter tenementum quod fuit Valeti et Renaudi de Mailleyo fratum, et domum Lamberti de Besua, de qua domo et tenemento se devestierunt coram nobis dictus Milo et Joannes filius ejus, et prænominatam ducissam corporaliter investierunt. Et promiserunt, et tenentur dictus Milo et Joannes hanc venditionem dictæ ducissæ ejusque successoribus contra omnes calumniantes legitime in perpetuum garantire. De pretio siquidem hujus venditionis, videlicet de quinquaginta libris Divionensium se tenuerunt coram nobis in numerata pecunia penitus et in integrum propagatis. Et sciendum quod supradictam domum et tenementum emit dicta ducissa ad construendam ibidem domum et ædificium ad opus fratrum de Ordine Prædicatorum. In hujusmodi autem rei testimonium, ad requisitionem dictæ ducissæ et ad preces dictorum Milonis, et Joannis, et Nazariæ et Haymonis clerici, et Joannis præsentibus litteris sigillum dictæ communiæ fecimus apponi.

Actum anno Domini 1237, mense Junii :

XC.

Odo Campaniensis, Raynaldi et Guillelmi Burgundiæ comitum nepos.

(Ex autographo metropolitanæ ecclesiæ Bisontinæ.)

HUMBERTUS, Dei gratia Bisuntinorum archiepiscopus, præsentibus et futuris, gestæ rei veritatem in **531** perpetuum.

Officii nobis commissi sollicitudo nos instanti pungit aculeo ad pacem et tranquillitatem ecclesiarum studiosius vigilare. Eapropter quæ facta sunt ad posteritatis notitiam sigilli nostri attestatione transmittimus. Igitur diutina querela inter Bisuntinam matrem ecclesiam, et Odonem *nepotem comitis Guillelmi*, de censuariis, quos nomine potestatis de Quingey petebat, hoc modo pacis perpetuæ finem sortita est. Venerabilis Oddo omnem illam calumniam de censuariis, sive justam, sive injustam, pro anima *avunculi sui comitis* Raynaldi præfatæ ecclesiæ remisit, Roberto præposito de Quingey præsente et laudante. Donavit etiam idem Oddo, et concessit eidem ecclesiæ omnes illos censuarios, si qui de potestate de Quingey ad terram canonicorum trans-

ierant, et eos qui in terra eorum resident et morantur. Item eos qui de potestatibus eorum exeuntes Bisuntii morantur, et melius sunt homines eorum quam alius domini. Hanc diffinitionem præfatus Oddo sigillo suo roboravit. Item comes Guillelmus laudavit, et sigillo suo sigillavit. Si quis igitur pro ista calumnia ulterius Bisuntinam ecclesiam inquietaverit, excommunicationi subjaceat, et a corpore et sanguine Christi alienus fiat.

Datum Bisuntii, anno 1155, indictione II

XCI.

Odo nepos Guillelmi comitis Matisconensis.

(Ex autographo metropolitanæ ecclesiæ Bisontinæ.)

Quia terrenis impedientibus curis multa oblivioni tradimus, eo dignum memoria memoriæ posterorum **532** tradere disponimus, comitem G. Maticonensium, et filios suos Stephanum, et Gerardum (ut melius et rationabilius Hugo præcentor in porticu rupis divisit, et Landricus decanus, et alii Ecclesiæ canonici ad utilitatem suam intellexerunt) donum quod fecerat Odo nepos ejus laudavisse, imo Bisuntinæ ecclesiæ Beati Joannis evangelistæ concessisse.

Testes Senoricus capellanus qui hoc scripsit, Guido abbas, Stephanus et Guillelmus fratres de Chayx, Joannes medicus, Ricardus miles de Arbosia, Remigius de Montebarrici, Herbertus et Heinricus cives Bisuntini, et Pontius aurifaber.

XCII.

Odo Campaniensis Beatricis imperatricis consanguineus. 1166.

(Ex autographo Dolani archivi comitum Burgundiæ.)

In nomine sanctæ et individuæ Trinitatis, Fridericus divina favente clementia Romanorum imperator Augustus.

Si imperialis clementia censuit amplius dignos honoribus et magnis ditandos beneficiis quos fidei sinceritas, honestas morum et invariabilis devotionis fervor commendabiles reddit, Odo Campaniensis digne meruit honorari, qui genere clarissimus, Beatricis nobilissimæ consortis nostræ consanguineus, probitate et universa morum honestate conspicuus, tam meræ fidelitatis ac devotionis ardore hactenus nobis servivit, ut integritatem famæ suæ nulla nota pravitatis obnubilet, vel luculentam faciem virtutum alicujus inhonestatis nævus offuscet. Eapropter **533** omnium fidelium nostrorum in Burgundia tam futurorum quam præsentium noverit industria quod nos, una cum dilectissima consorte nostra Beatrice, permittimus habere fidelissimum nostrum Odonem Campaniensem, omni tempore vitæ suæ Quingiacum, Lislam, Lobium, et hæc omnia cum suis appendiciis, sicut comes Reinaldus in vita sua habere solebat. Hæc autem permissio talis est, quod nec ipse in vita sua, nec post ejus mortem uxor ejus, nec filii legitimi, nec filiæ, nomine feodi vel hæreditatis, in his omnibus aliquid valeant reclamare, sed libere revertantur ad imperatorem, et imperatricem et liberos eorum.

A Prædictus vero Odo villam juxta Dolam quæ dicitur Campus pagani, allodium suum, et quæcunque allodia acquiret in vita sua in imperio, dedit nobis, et imperatrici et liberis nostris, et nomine feodi a nobis recepit, ut ipse in vita sua habeat et possideat jure beneficiali, sicut Portum et Scanlint, quæ a nobis in beneficio habet; et post mortem ejus, legitimi filii ejus et filiæ, tam allodia quam feoda, nominatim Portum, et Scanlint, nomine feodi a nobis, et imperatrice et filiis nostris habeant et possideant. Si autem contigerit prædictum Odonem sine legitimo filio vel filia superstite decedere, omnia allodia quæ modo habet, vel ab hac hora in antea acquisierit in imperio nostro, et omnia feoda quæ habuerit de comitatu, specialiter autem et B nominatim Portum, et Scanlint ad manus nostras, et imperatricis et filiorum nostrorum, et filiarum libere absque omni retractatione tenenda, possidenda revertentur, ut liceat nobis inde facere et ordinare absque omnium hominum contradictione **534** quidquid voluerimus. Quod ut verius credatur, et in processu temporis inviolabiliter observetur, præsentem inde paginam conscribi, et sigilli nostri impressione insigniri jussimus, adhibitis idoneis testibus, in quorum præsentia hæc acta sunt: Herbertus, Bisuntinæ ecclesiæ electus. Arducius Gebennensis episcopus. Petrus Tullensis episcopus, Hugo Cluniacensis abbas. Everhardus thesaurarius Bisuntinus. Aimo capellanus. Matthæus dux Lotharingiæ. C Ulricus dux Boemiæ. Ludewicus comes de Phirreten. Ulricus de Hurningen. Albertus comes de Dilingen. Heinricus comes de Nassowa. Comes Stephanus, et frater ejus comes Girardus. Galcherus de Salins. Wido abbas. Girardus de Fonvens. Petrus de Ceys. Amedeus comes Montisbiligardis. Giselbertus vicecomes Vesulii. Richardus præpositus. Richardus et Willelmus de Scavys. Girardus Strabun. Gaymarus de Cicun, et Odolo. Amaldricus de Jur. Heinricus de Sancto Quintino, et alii quamplures.

Signum domni Friderici Romanorum imperatoris invictissimi.

Ego Heinricus protonotarius vice Wilelmi Viennensis archiepiscopi, et totius Burgundiæ archicancellarii recognovi. D

Acta sunt hæc anno Dominicæ Incarnationis 1166, indictione XIV, regnante Domino Friderico Romanorum imperatore gloriosissimo, anno regni ejus XIV, imperii vero XII.

Datum apud Dolam super flumen Dubium, VII Kalendas Augusti.

XCIII.

Odo Champaneys de Chanlito. 1200

Ex autographo abbatiæ Balernensis.)

535 Noverint præsentes et futuri quod ego Margarita comitissa Burgundiæ, de consilio comitis Willelmi et nobilium virorum Ugonis de Chais, et Humberti de Mutnet, et aliorum plurimorum, dedi Deo, et beatæ Mariæ de Balerna, et

fratribus ibidem servientibus, pro faciendo anniversario domini mei, comitis Burgundiæ Otthonis, et antecessorum ipsius, et pro anima mea, unum burgensem apud Arboys, nomine Girardum de Montaney, cum liberis suis et omnibus successoribus, et rebus et possessionibus suis jure perpetuo, liberum sine aliqua retentione, et usagio, vel exactione.

Actum anno ab Incarnatione Domini millesimo ducentesimo, in villa de Sentens.

Testes Odo Champaneys de Chalito, Fromundus de Tramelay frater archiepiscopi, Odo de Aspremont, et Petrus de Mouprey.

Data per manum magistri Alexandri notarii, in manu Guidonis abbatis.

XCIV.

Odo Campaniensis, frater Lodoici, terram Jerosolymitanam visitaturus, 1202.

(Ex autographo ecclesiæ S. Stephani Bisontinæ.)

Notum sit omnibus tam futuris quam præsentibus, quod Odo Campaniensis terram Jerosolimitanam visitaturus, pro remedio animæ suæ, et **536** Lodoici fratris sui, et prædecessorum suorum, mansum Aymonis Grucel, cum tenore suo, et hæredibus suis, apud Paygné, Bisuntinæ ecclesiæ Sancti Stephani libere, et in perpetuum concessit.

Hujus rei testes sunt, Richardus de Chawis, Pontius de Frites, Pontius de Mimirey, Tibertus de Montefalconis, Humbertus, et Odo, et Segnoricus de Quingé.

Hoc autem factum est anno ab Incarnatione Domini 1202, epacta XXV, concurrente primo.

XCV.

Hugo comes Trecensis, Odo filius ejus exhæres.

(Ex Petro Pithœo in comitibus Campaniæ.)

EON, ou EUDES, *selon la Genéalogie de S. Arnoul de Mets, laquelle seule i'ai suiuy en cet endroit, n'ayant trouué mention de cettuicy ailleurs; sinon que ce soit celuy auquel le Roy Loys donna le Chateau de Victry, apres qu'il l'eut prins sur le Comte Thiebault, qui est appellé en quelque Chronique nepueu de cet Eudes là : lequel au contraire l'Abbé de S. Michel appelle nepueu de Thiebault.*

HVON, ou HVES, *Comte de Troyes : lequel en la charte de Sarmoise, faisant mention de sa mere Alix et de son frere Philippe, est intitulé Comte de Champagne; eut à femme Constance fille du Roy Philippe, de laquelle il fut séparé pour consanguinité. Il eut encore une femme, que quelques recommandises semblent appeler Lombarde : et eut un fils nommé Huou, ou Evdon, qu'il exhereda, et vendit son Comté à son nepveu Thiebault. Et se lit, qu'allant outre mer (où il mourut le* XIV. *Juin) il delaissa cette seconde* **537** *femme enceinte. Cet Eudon serait plustost celuy qui en haine de ce, aida contre Thiebault le Roy, Loys, lequel lui donna le chasteau de Victry, qu'il auoit prins l'an* 1143, *car en ce temps le fils du frere aisné appeloit les enfants des puisnez, ses nepueux.*

XCVI.

Hugo comes Trecensis et Barrensis, Constantia ejus uxor. Adela comitissa et ejus filius Simon Berrensis comes, 1101.

(Ex tabulis S. Eugendi Jurensis.)

In nomine sanctæ et individuæ Trinitatis. Ut male postulanti et inepte petitionem incongruam denegare, ita quoque digne petenti æquum est postulata annuere. Quapropter ego Hugo comes Trecensis atque Barrensis, petitionibus tuis, venerabilis abba Huberte, annuens, laudo et in perpetuum possidere concedo ecclesiæ Sancti Eugendi Jurensis, et monachis in monte Barri consistentibus, eleemosynam et dona quæ ibidem fecerunt Adela comitissa, et Simon beatæ memoriæ comes, scilicet montem ipsum B cum villula ibi ædificata, Areas, Corcellam, et terram de Columba, terram de Rufio, medietatem decimæ villarii subjecti, terram Sanctæ Libariæ, terram quamdam apud Braye. Hæc omnia, cum hominibus, et ædificiis et pertinentiis suis præfatæ Ecclesiæ ab omnibus omnino exactionibus et coustumiis et justitiis in perpetuum dimitto libera, mihi nihil et successoribus meis retinens. Dono insuper atque indulgeo ecclesiæ Sanctæ Stephani, et Sanctæ Germanæ, et monachis supradictis, laudante uxore mea Constantia, **538** regis Philippi filia, omnes redditus illos qui mihi debentur in hominibus et possessionibus illis quæ eis in eleemosynam datæ fuerint, et piscationem fluvii Albæ; et quod in finagio prædicti castri nullus unquam molendina batatoria, vel alia usuaria faciat, nisi per prædictos monachos. Concedo etiam in molendinis quæ simul nobis sunt, partem illam quam emi ab Henrico et hæredibus suis, et potestatem mutandi molendinarium. Et quia omnia ista inconvulsa et firma in perpetuum permanere volumus, litteris istis et sigilli nostri impressione confirmari fecimus. Igitur quicunque sciens hæc infringere præsumpserit, Dei iram incurrat in præsenti sæculo, et æternæ damnationi, nisi resipuerit, subjaceat in futuro.

Acta sunt hæc Barro, anno ab Incarnatione Domini millesimo centesimo primo.

Signum Erardi Brenensis. S. Milonis fratris ipsius. S. Rogerii Jonis villæ. S. Gausberti dapiferi, etc.

XCVII.

Hugo comes Campaniæ, mater ejus Alaidis, frater ejus Philippus Catalaunensis episcopus. 1093.

(Ex tabulis S. Eugendi Jurensis.)

In nomine sanctæ et individuæ Trinitatis. Ego Hugo comes Campaniæ, notum facio omnibus sanctæ Dei Ecclesiæ fidelibus tam præsentibus quam futuris, quod ego et Alaydis comitissa mater mea, Philippusque frater meus sanctæ Dei Ecclesiæ Catalaunensis episcopus, donamus in alodium ecclesiæ Sancti Eugendi et Sanctæ Dei genitricis Mariæ, quæ construitur in loco **539** qui vocatur Sermasia, quidquid continetur a sede Hilduini usque ad fluvium Saltis, etc. Præterea donamus, confirmamus

et volumus quatenus villa quæ Sermasia vocatur libera et absque ulla inquietatione permaneat; villani quoque in ea per supradictam ecclesiam habitantes, liberi et ab omnibus sæcularibus consuetudinibus sint quieti, solis monachis ibi Deo famulantibus serviant et respondeant, etc. Volumus etiam, si hoc acciderit, quod homines prædictæ villæ hominibus meis aliquam injuriam fecerint, homines mei clamorem faciant priori ejusdem loci, et per justitiam ejus diffiniatur. Si vero villani priori vel monachis aliquam injuriam fecerint, et per priorem in rectitudinem se mittere noluerint, prior nulli alii clamorem faciet, nisi comiti Vitriacensi, vel ministris ejus, quia prædicta villa et omne nemus de dominio est Vitriacensi, etc.

Huic diplomati nullus est ascriptus annus, sed ejus secuta mox confirmatio per Philippum Catalaunensem episcopum, Hugonis comitis fratrem, annum præfert Incarnationis Christi millesimum nonagesimum tertium.

XCVIII.

Simon Barrensis ad Albam comes, dictus comes Campaniæ.

(Ex Necrologio S. Eugendi Jurensis.)

III Kalendas Octobris obiit Simon comes Campaniæ, monachus nostræ congregationis.

XVIII Kalendas Januarii obiit Oddo comes Trecensis.

XI Kalendas Julii obiit Hugo comes Trecensis,

540 V Idus Januarii obiit Theobaldus comes Blesensis, qui laudavit, et confirmavit, et sigillavit donationem quam fecit Hugo avunculus suus ecclesiæ nostræ.

XCIX.

S. Bernardi avunculi, Rainardus Montisbarri castri dominus, Waldricus monachus, et Milo conversus.

(Ex prima magna charta Fontenetensi, num. 1.)

Omnibus sanctæ religionis amatoribus, tam præsentibus quam futuris, hujus schedulæ testimonio intimare curavimus quod domnus Rainardus Montisbarri castri dominus, pro prima fundatione novæ abbatiæ Fontaneti, quam magna animi devotione, laudante uxore sua Aanolde donavit Domino Deo, et beatæ Mariæ, et fratribus in eodem loco in perpetuum Deo servituris, et sub regulari observantia cum Dei auxilio ibidem victuris, pro animabus patris sui et matris suæ, et pro remissione peccatorum suorum, necnon et propter amorem domni Bernardi abbatis Clarævallis, nepotis sui, et fratrum suorum Waldrici monachi, et Milonis conversi, qui ejusdem abbatiæ cum domno Martino Eremita primi ædificatores fuerunt, territorium Aringiarum, sicut duo fratres Rainaudus et Walo de Aringiis eamdem terram libere antea possederunt. Quam videlicet terram prædictus Rainardus comparavit, vel commutavit a quodam milite suo Nariodo, cui eadem terra hæreditario jure ex parte uxoris suæ, prædicti Rainaudi de Aringiis filiæ contingebat, eadem uxore Nariodi, nomine Gertrude, et sorore uxoris suæ, nomine

A Maria, laudantibus. **541** Hoc quoque cum magna benevolentia laudavit domnus Ferganus Grinnionis consul, et domnus Humbaudus de Turre, cum sua uxore Hodierna, et Lebaudus de Grinnione, et uxor ejus Maria de quorum dominio eadem terra descendebat.

C.

Verricus de Castellione.

(Ex prima magna charta Fontenetensi, num. 43.)

Huldreus de Lucennaco dedit ecclesiæ Sanctæ Mariæ de Fonteneto, mansum unum apud Flaciacum : unde sunt testes, Bartholomæus de Marmania, Verricus de Castellione. Hoc donum laudavit Petrus filius ejus, sub eisdem testibus, et sub istis, Humberto de Fanco, et Siguino de Tullione et Radulpho B de Fanco. Ipsum Huldreum in senectute ejus sub sua cura monachi receperunt.

Item ex secunda magna charta, num. 27.

Haymo de Marmania, tradens se ad monachandum, abbati Fonteneti Willelmo, dedit in eleemosynam ecclesiæ Fonteneti, reliquum terræ quod habebat ipse, et frater ejus et soror, versus Saigniacum, etc. Inter testes, Radulphus miles Templi, per cujus manum hoc actum est, etc.

Actum est hoc Castellioni, in domo Wirrici de Ponte, quæ est in Insula.

Unde sunt testes, prædictus Radulphus Templi miles, Tecelinus nepos Wirrici de Ponte.

CI.

C *Girbertus de Montebarro, filii ejus Tecelinus, et Girardus clericus.*

(Ex prima magna charta Fontenetensi, num. 44.)

542 Girbertus de Montebarro, laudante filio ejus Tecelino, dedit ecclesiæ Sanctæ Mariæ de Fonteneto pratum in loco qui dicitur Patrum Deodati.

Hujus rei testes sunt Artaldus canonicus Sedeloci, Petrus scriptor, Bruno filius Lamberti fabri de Sedeloco.

Hoc donum laudavit postea Girardus clericus filius Girberti; unde sunt testes Petrus scriptor et Simon clericus.

CII.

D *Excerpta quædam ex prima magna charta Fontenetensi, ex 46 quibus constat tabulis sparsim delibata.*

Hujus rei testes sunt Bernardus abbas Clarævallis, Gothefridus monachus, et Gerardus frater ejusdem abbatis, etc. Rainerius de Roca, et Nivardus frater ejus.

Sub aliis tabulis. Horum omnium donorum quæ facta sunt in præsentia domni Bernardi abbatis Clarævallis, sunt isti testes : Boso decanus, Evrardus sacerdos de Campinols, Bernardus dominus Montisbarri, Andreas avunculus ejus, Nivardus et Rainerius fratres.

Godefridus de Sagniaco de Sanctæ Mariæ Fonteneti quidquid terrarum habebat intra fines Aringiarum, laudante Hugone filio suo, præsente domno

Wilelmo **543** ejusdem loci abbate. Hujus doni testes sunt Gothefridus qui fuit primus abbas Fonteneti, Teobaldus presbyter de Fraxino, et Rotbertus miles de Sancta Columba, nepos ejusdem Gothefridi militis.

Sub aliis tabulis. Hujus rei testes sunt de militibus Walterius conestabulus, tunc dominus Montisbarri; Nivardus frater ejus.

Sub donatione Hugonis dapiferi. Hoc donum factum est apud Bussi, præsente Widone monacho, fratre abbatis Bernardi Claræ vallis.

Sub donatione Gisleberti militis de Tilio. Hoc quoque laudavit Bernardus dominus Montisbarri, et soror ejus Milesendis cum viro suo Raiuerio.

LEOBAUDUS de GUINIONE et HUMBAUDUS de RUBEOMONTE donaverunt in confinio duarum villarum, Bonesen scilicet et Curcellarum, ecclesiæ Sanctæ Mariæ Fonteneti, de terra sua, ad excolendam eam in pratum, secundum latitudinem cujusdam prati domni Tecelini Sauri, quod est contiguum eidem terræ, facta divisione in longitudinem, usque ad alveum Branæ fluvii, etc. Hujus rei testes fuerunt, consul Grinionis Helirannus Fercannus, Gothefridus de Sagniaco, Joannes de Montebarro, Girbertus de Castellione.

BERNARDUS miles de ESPIRI (90) cambivit monachis Fonteneti, per manum domni Bernardi abbatis Claræ vallis, laudante Wilelmo filio ejus, nepote ipsius abbatis, pratum quod Brolium dicitur, etc. Unde sunt testes, Guilencus Lingonensis episcopus, etc. Hoc etiam laudavit postea Richardus supradicti Willelmi frater.

Ego STEPHANUS Heduensis episcopus, et nostræ **544** ecclesiæ conventus, domno Bernardo abbati de Claris vallibus, locum quem vulgo Fontanetum appellant, in abbatiam construendam dedimus, etc.

GODEFRIDUS de SAIGNIACO et HUGO filius ejus, laudante Sara ejusdem Hugonis conjuge, dederunt ecclesiæ Sanctæ Mariæ de Fonteneto, campum in costa alterius vallis ex parte Saigniaci, etc. Hoc donum laudavit Laura ipsius Godefridi filia, et Helyas filius Lauræ.

545 CIII.

Conclusio primæ magnæ chartæ Fontenetensis, per diploma Stephani Eduensis episcopi, datum anno 1136 et ejus sigillo munitum.

STEPHANUS Dei gratia Eduensis episcopus dilecto sibi in Christo fratri WILLERMO abbati Fonteneti, ejusque successoribus regulariter substituendis in perpetuum.

Desiderium quod ad religionis propositum et animarum salutem pertinere monstratur, auctore Deo, effectu est prosequente complendum. Quocirca, dilecte in Domino frater Willerme abbas, tuis rationabilibus postulationibus annuentes, monasterium ipsum cui Deo auctore præsides, sub sanctæ Eduensis Ecclesiæ et nostræ dignitatis tutela et protectione suscipimus, et præsentis scripti patrocinio sigillique nostri impressione communimus, statuentes ut quæcunque bona seu possessiones præfatum monasterium impræsentiarum possidet, tam scilicet ea quæ in chartis præsentis membranæ scripta continentur et de donis nostris et de aliorum, quam quæ in futurum Deo præstante poterit adipisci, firma tibi tuisque successoribus et illibata permaneant. Decernimus ergo ut nulli liceat idem monasterium perturbare, aut ejus terras auferre, vel ablata retinere, aut temerariis vexationibus fatigare. Quod si quis scienter contra hujus nostræ constitutionis paginam fecerit, nisi resipiscat, Dei et nostra auctoritate a communione eum sanctæ Ecclesiæ sequestramus, ita ut et impræsenti a corpore et sanguine Domini alienus existat, et in futuro divini examini ultioni subjaceat.

Ego Stephanus Eduensis Ecclesiæ **546** episcopus subscripsi. Ego Willermus decanus ss. Ego Galterius præcentor ss. Ego Gaufridus archidiaconus ss. Ego Siguinus archidiaconus ss. Ego Girardus archidiaconus ss. Ego Gauterius dapifer et abbas Sancti Stephani ss.

Actum est hoc Eduæ anno ab Incarnatione Domini 1136, epacta XV, concurrente III, indictione quarta decima

CIV.

Gerardus Castellione, sororius Teobaudi de Saliva Hebalus comes Salci Castri.

(Ex secunda magna charta Fonteneti. num. 8.)

TEOBAUDUS DE SALIVA dedit ecclesiæ Sanctæ Mariæ de Fonteneto in eleemosynam quidquid habebat infra terminos Puteolifranci, etc. Hujus doni testes sunt ipse dux Hugo, in cujus præsentia hoc totum factum est inter Frollesium et Ungiacum, Hugo ejusdem ducis filius, Garnerius de Sumbernun, Rainerius de Rochia. Joannes de Quintiaco, Gerardus de Castellione, *qui prædicti Teobaudi fuerat sororius*, Rainaldus Grancei castri dominus. Hoc

(90) Wilelmum de Espiri, seu de Spiriaco, S. Bernardi nepotem memoratum leges apud Herbertum, lib. II. De miraculis, cap. 37, ex quo hausit auctor Additionum Exordii magni Ordinis Cisterciensis. Non intelligo autem qua ratione hic scribatur *Walterius conestabulus dominus Montisbarri*, nisi matrimonio insitus est in eam familiam, ad quam jure hæreditario spectabat Monsbarrus. Neque capio quorsum in eadem prima magna charta appelletur *Rainardus Montisbarri castri dominus*, nisi ut Walterius conestabulus, non castri ejusdem, sed burgi duntaxat cognominis dominus designetur: quem scilicet sub Rainardo castri domino (cujus erat sororius) clientelari jure possederat, more illius ævi, quo divisis licet in plures cohæredes nobilium fundis, tamen toparchiæ primarium jus penes caput familiæ stabat. Cum igitur ex Joanne Eremita in vita S. Bernardi, Robertus ille ad quem est prima hujus epistola, matre natus sit, Alaydis S. Bernardi genitricis sorore, eo conjectura feror, ut natus mihi videatur hic Robertus patre Walterio conestabulo, qui ex dote conjugis, burgi Montisbarri dominus fuerit. Erat porro Walterius, non regni Franciæ, sed ducatus Burgundiæ conestabulus, qui nimirum sub ducis imperio utriusque militiæ magistrum agebat.

donum laudavit et concessit uxor sæpedicti Teobaldi, Gundrea nomine, sed in palam vocata Sybilla: unde sunt testes domnus Constantinus Ungiaci abbas, et Girardus canonicus, Robertus de Sancto Burri ejusdem dominæ frater, etc. Hebalus comes Salci castri, Rainerius de Frolesio, Bertalphus et Herlebaldus de Granceio, Hugo de Vileflor, Haimo de Saliva, etc.

547 CV.

Hugo dux Burgundiæ, castri Grinionis dominus, uxor ejus Mathildis ducissa.

(Ex secunda magna charta Fonteneti, num. 9.)

Hugo dux Burgundiæ, laudante ducissa Mathilde uxore sua, dedit in eleemosynam ecclesiæ Sanctæ Mariæ de Fonteneto quidquid habebat apud Puteolumfrancum. Descendebat autem idem locus de Domino *Grinionis castri, cujus ipse dux erat dominus*.

Hujus doni testes sunt Tecelinus archipresbyter Aiennaci, ubi et hoc actum est. Hugo Cavalgeia, Bartholomæus de Sumbernum, Petrus de Escaloio major, Constantius præpositus Maveli.

CVI.

Nariodus de Montebarro; ejus filii, Gualo, Bernardus et Rainerius Fonteneti monachus.

(Ex eadem secunda magna charta, num. 25.)

Nariodus de Montebarro dedit ecclesiæ Fonteneti in eleemosynam, laudantibus filiis suis Gualone et Bernardo, totam terram quam habebat a grangia Flaciaci versus Saigniacum. Sed hanc eleemosynam fecit occasione Rainerii filii sui, quem abbas Willermus ad monachandum suscepit.

548 CVII.

Godefridus de Castellione, uxor ejus Gertrudis, filii Hugo et Nivardus.

(Ex eadem secunda magna charta, num. 40.)

Godefridus de Castellione dedit ecclesiæ Fonteneti in eleemosynam omnes asentias suas in omnibus terris et nemoribus suis.

Hujus rei testes sunt, domnus Bernardus abbas Clarævallis, Rainaldus Cavalgeia, Wirricus de Beleun.

Hoc laudavit Gertrudis uxor ejus, et filii eorum Hugo et Nivardus.

CVIII.

Girardus de Castellione, Eschaloii dominus, ejus filius Milo.

(Ex eadem secunda magna charta, num. 46.)

Girardus de Castellione, dedit ecclesiæ Fonteneti in eleemosynam quidquid infra terminos Puteolifranci habebat. Terminos autem concessit, sicut Hugo de Valle Abonis jam conversus, per obedientiam abbatis Willermi, et concessionem Teobaudi de Saliva divisit. Insuper monachis prædictæ ecclesiæ, omnem de propria eorum terra guirpivit decimam, quod nunquam scilicet ab eis decimam de eorum terra, vel ab alio apud Puteolum acciperet. Testes sunt, Hugo dux Burgundiæ, Odo ejusdem ducis filius, Varnerius de Sumbernum, Rainerius de A Rochia, Joannes de Quintiaco, Rainaldus dominus Grancei, etc.

Postea autem, quia querela orta fuit inter homines Eschaloii **549** et monachos de terminis Eschaloii et Puteoli; et inter Girardum et monachos, de communitate Bergerecarum; hoc modo pacificata est res, in præsentia domini Odonis filii ducis, etc. Testes sunt abbates, Bernardus Clarevallensis, Constantinus Ungiacensis, Odo filius ducis, etc.

Deinde utriusque territorii metæ Constantini Ungiacensis abbatis arbitrio vel fixæ, vel designatæ sunt. Huic rei interfuerunt dominus Robertus filius ducis, post factus Eduensis episcopus, magister Robertus tunc clericus ejus, Girardus de Castellione B tunc Eschaloii dominus, Lebaudus Ordeum, miles, etc. Hæc omnia concessit et laudavit Milo filius Girardi de Castellione, sicut pater ejus fecerat, et habuit de beneficio Fonteneti xx solidos.

Hujus concessionis sunt testes dominus Godefridus Lingonensis episcopus, Pontius ejus archidiaconus, Valterius Trecensis canonicus, Milo Lisiniarum decanus, Vido comes Barri, Thomas miles ejus, Rainerius de Rochia, Matthæus de Castellione, Rainerius de Pultariis, Lebaudus Ordeum, Gislebertus de Tullione.

CIX.

Andreas dominus Montisbarri, pater ejus Bernardus, avus Rainardus.

C (Ex autographo Fontenetensi.)

In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Amen. Ego Godefridus Dei gratia Lingonensis episcopus, tam præsentibus quam futuris notifico Andream Montisbarri dominum, filium Bernardi filii Rainardi, **550** in præsentia nostri recognovisse dona et concessiones, quas in eleemosynam abbatiæ Fonteneti contulerat. Sunt autem hæc, tota videlicet pars illa nemoris Segestri, quæ est ad sinistram viæ quæ a planis ejusdem nemoris Naellam tendit, sicut lapideæ metæ inibi positæ designant. Divisio quoque terrarum inter Fontanas et Segestrum, sicut facta jamdudum fuerat in præsentia comitissæ, amitæ ejusdem Andreæ, ubi et lapideæ metæ positæ sunt, D quidquid etiam proprii habebat jam dictus Andreas intra fines Plaaneti, nominatimque Tuschia. Et concessit acquirendum, sive eleemosyna, sive pecunia ab hominibus ad se pertinentibus qui aliquid juris ibidem habebant, quidquid possent Fontenetenses. Concessit etiam eisdem quidquid habebant ab Oberto de Til, quod ad se pertinebat. Concessit nihilominus ipsis quidquid de casamentis habebant suis, et quidquid acquirere possent seu eleemosyna, seu pecunia, simul et totius terræ suæ omnes aasentias, tam in nemore quam in plano, et ut aliqua de eis nominentur, nemus ad ædificandum, ad ardendum, ad pastionem porcorum, cæterorumque animalium pascuam, excepto quod nemus Jaliaci non poterunt essartare ad agricolandum, cæteros vero usus inibi habebunt; in terris quoque, et agriculturam, et

omnibus animalibus pascuam; in aquis etiam piscaturam, propter forestam quæ est inter molendinum Pepini et molendinum Sancti Joannis; postremo quidquid avus suus Rainardus et pater suus Bernardus prædictæ Fonteneti abbatiæ dederant et concesserant, sicut in chartis eorum continebatur, et ipse similiter Andreas concessit. Hæc igitur 551 omnia confirmantes et proprii sigilli impressione communientes, Dei et nostra auctoritate interdicimus ne quis super his Fontenetensibus aliquam injuriam inferre præsumat. Quod si quis præsumpserit, anathematis gladio eum percellimus, donec eisdem ipsis congrue satisfaciat.

CX.

Andreas Montisbarri dominus.

(Ex tabulario Fontenetensi.)

Ego Henricus, Dei gratia Eduensis episcopus, tam præsentibus quam futuris notum facio quod Rogerius de Sinemuro, laudante Pontia uxore sua, concessit ecclesiæ Fonteneti, in manu dilecti fratris nostri Arnaudi abbatis, totum integraliter chasamentum quod Richardus de Curterabodi ab ipso tenebat in finibus Fraxini, quod idem Richardus ecclesiæ Fonteneti dederat. Retinuit autem idem Rogerius tantummodo homines qui de eodem chasamento erant, et habuit beneficio Ecclesiæ decem libras.

Actum est hoc per manum Andreæ Montisbarri domini, quem Rogerius fidejussorem dedit Ecclesiæ quod hoc donum firmiter servaret.

Testes hujus doni sunt Andreas Montisbarri dominus, Simon de Curtengi, Teobaudus prior Fonteneti, Willermus de Scalleus, Willermus cellerarius, Hugo de Curterabodi, monachi Fontenetenses.

552 CXI.

Andreas Montisbarri dominus.

(Ex tabulario Fonteneti.)

Ego Andreas Montisbarri dominus testificor scire volentibus quod Viardus de Seneveio, et Joannes frater ejus et Reinerius de Chandoisel dederunt ecclesiæ Fontenetensi totam terram arabilem quam habebant a Fonteneto usque Marineium, etc., coram me et domino meo Anserico Montisregii et Anserico Juvene, Hugone quoque de Nigellis et Bernardo Nariodi, et Andrea de Fontanis, etc.

(Item ex autographo Fontenetensi.)

Ego Godefridus, Dei gratia præsul Lingonensis, tam posteris quam modernis notifico quod Milo de Molismis Gothefridi filius concessit monachis Fonteneti assentias silvæ quæ Pratee dicitur, in finibus Fontanarum, in omnes eorum usus, etc.

Actum Montebarri publice, in manu Arnaudi abbatis, et per Andreæ Montisbarri domini manum, de cujus casamento locus prænominatus est.

CXII.

Willermus de Sauz, uxor ejus Hermengardis.

(Ex tabulario Fontenetensi.)

Ego Henricus, Dei gratia Eduensis episcopus, tam A futuris quam præsentibus notum facio quod Hodierna uxor Hambaudi de Rubeomonte dedit in eleemosynam Fontenetensi ecclesiæ, in manu Arnaudi 553 abbatis, pro anima sua et mariti sui, quidquid habebat in piscatura de Curcellis, quæ de capite suo erat, laudante Renardo domino Rubeimontis, de cujus feodo erat. Quod quidem Osmundus filius prædictæ Hodiernæ contradicere voluit. Sed certum est quod legitimam eleemosynam facere poterat mater ejus de terra quæ de capite suo erat, et sine assensu ipsius.

Testes sunt Willermus de Sauz, et Hermengardis uxor ejus, Saissa uxor Gisleberti de Grisini, etc.

CXIII.

Bernardus de Montebarro, Espissiæ dominus, filius Helvydis. 1210. B

(Ex tabulario Fontenetensi.)

Ego Bernardus de Montebarro, Espissiæ dominus, omnibus notum facio præsentibus et futuris quod piæ memoriæ Helvydis mater mea in obitu suo dedit in puram eleemosynam ecclesiæ et fratribus Fonteneti x sextarios bladi, medietatem frumenti et medietatem avenæ, ad mensuram Espissiæ singulis annis in tertiis de Corseium circa festum sancti Remigii capiendos. Dedit etiam jamdictæ ecclesiæ fratribus viginti solidos censuales, scilicet in terra de Vasseio, et in terra de capite suo, ad jam dictum festum sancti Remigii annuatim persolvendos. Hanc autem eleemosynam venerabilis C matris meæ laudavi et concessi supradictis fratribus Fonteneti, et in perpetuam memoriam, præsenti paginulæ sigillum meum apposui, anno Incarnationis Dominicæ 1210.

CXIV.

Andreas, dominus Espissiæ, Bernardi filius, frater Guidonis canonici Lingonensis. 1213.

(Ex tabulario Fontenetensi.)

554 G. Eduensis, W. Lingonensis, et W. Autisiodorensis, Dei gratia episcopi, omnibus præsentes litteras inspecturis, salutem in Domino.

Noverint universi præsentes pariter et futuri quod, cum inter abbatem et monachos Fonteneti ex una parte, et nobilem virum Andream dominum Espissiæ ex altera, controversia verteretur super D hominibus, possessionibus et terris apud Marmaniam existentibus, quæ nobilis mulier Hyla de Monte Sancti Joannis, et Joannes filius ejusdem, in perpetuam eleemosynam domui Fonteneti dederant et concesserant: quæ etiam a bonæ memoriæ Bernardo patre ejusdem Andreæ, abbas et monachi dicebant occupata fuisse; et præterea super trecentis marcis argenti, quas prædicti abbas et monachi a præfato Bernardo sæpe dicti Andreæ patre legatas fuisse asserebant. Tandem nobis præsentibus et nobilibus viris Odone duce Burgundiæ et Guidone de Donipetra, et multiis aliis, in hanc compositionis formam venerunt quod de trecentis marcis superius nominatis abbas et monachi memorati medietatem habeant; reliquam vero medietatem Andreas

supradictus. De rebus vero apud Marmaniam existentibus de quibus erat controversia, ita fuit statutum quod Guido frater Andreæ, canonicus Lingonensis, res illas tenebit, quandiu vixerit, et post mortem ipsius Guidonis, ad Ecclesiam Fonteneti libere et absque omni contradictione **555** revertentur. Tenebit autem res illas Guido præfatus, nomine Ecclesiæ, ab Ecclesia Fonteneti.

Actum anno Gratiæ millesimo ducentesimo decimo tertio, mense Octobri.

(Eodem anno et mense, hæc ipsa Odo dux Burgundiæ proprio diplomate, iisdem verbis confirmavit.)

CXV.

Guido canonicus, filius Bernardi domini de Spissia. 1220.

(Ex tabulario Fontenetensi).

Ego Hugo, Dei gratia Lingonensis episcopus, notum facimus præsentibus et futuris quod Guido filius domini Bernardi de Spissia, canonicus Lingonensis et Antisiodorensis, in præsentia nostra constitutus, concessit et quittavit ecclesiæ et fratribus Fonteneti quidquid habebat apud Marmaniam, tam in hominibus quam in terris, et redditibus et in omnibus aliis, pro decem et octo libris Pruviniensium, de quibus prædicti fratres Fonteneti teneantur reddere prædicto Guidoni x libras ad nundinas Barri, et ad nundinas Trecarum circa festum sancti Remigii, VIII libras. Quod ut totum ratum habeatur, ad petitionem ipsius Guidonis et fratrum Fonteneti, præsens scriptum sigilli nostri munimine roboravimus.

Actum anno Dominicæ Incarnationis millesimo ducentesimo vicesimo.

556 CXVI.

Odo de Yssodun comes Grinionis: uxor ejus Matildis filia Raimundi, qui Hugonis II Burgundiæ ducis filius, Henrici porro Eduensis episcopi frater fuit. 1165.

(Ex tabulario Fontenetensi).

Ego Henricus, Dei gratia Eduensis episcopus, præsentibus et futuris notifico querelam quam adversus Ecclesiam Fonteneti movebat Odo de Yssodun comes Grinionis de eleemosyna fratris mei Raimundi, in præsentia nostra sic fuisse terminatam. Concesserat prædictus Raimundus fratribus Fonteneti pro anima sua et antecessorum suorum quidquid ejus chasati de dominio Grinionis eis darent pro eleemosyna de chasamento suo; sic tamen ut chasatum non perderet. Postea super hoc movit querelam Odo de Yssodun, ad quem devenerat terra Grinionis, ex parte Mathildis conjugis suæ, filiæ Raimundi. Unde utraque pars, Odo videlicet, et monachi ante me convenerunt. Recognitum est, et legitimorum virorum irrefragabili testimonio comprobatum, hoc donum fecisse fratrem meum Raimundum, priusquam prædictæ puellæ matrem duxisset uxorem, etc. Huic tam perspicuæ veritati prædictus Odo nolens amplius contraire, guerpivit in manu Hugonis Fontenetensis abbatis omnem querelam, quam moverat adversus Fontenetensem ecclesiam, et eleemosynam tam legitime factam, ratam concessit, etc. Hæc omnia laudavit Mathildis conjux ejus: unde testes sunt, Abraham abbas de Pratea, etc.

Actum est hoc apud Saigniacum XVII Kalendas Maii, et in crastino recognitum et confirmatum in **557** capitulo Fonteneti, anno ab Incarnatione Domini millesimo centesimo sexagesimo quinto.

CXVII.

Mathildis comitissa Grinionis, Raimundi comitis filia. 1196.

(Ex autographo Fontenetensi).

Ego Mathildis comitissa Grinionis notum facio omnibus, tam futuris quam præsentibus, quod omnia dona et eleemosynas, quas pater meus Raimundus comes dedit et concessit ecclesiæ et fratribus Fonteneti, laudavi et concessi. Et concordiam quæ facta fuit inter patrem meum Raimundum, et homines de Estalenta, et jam dictos Fonteneti fratres, certa ratione perquisivi; et in rei veritate percepi, quod ipse pater meus metas lapideas inter homines de Estalenta et præfatos fratres posuerit, ne supradicti homines, vel animalia eorum, nec etiam porci, metas ab ipso positas ullatenus transgrederentur. Cujus exemplum ego secuta, volo et præcipio ut firmiter ab omnibus in posterum teneatur. Assentias quoque Mortuæaquæ, quas pater meus eis concessit ad pecora sua adaquanda, et ego in perpetuum concedo. Dedi etiam eis piscaturam stagni mei de Estalenta, in vita mea, tantummodo duobus diebus ac noctibus, ante Dominicam in Ramis Palmarum; et post mortem meam, duobus diebus ac noctibus perpetuo, ad procurationem anniversarii mei.

Hujus rei sunt testes Hubertus abbas Fonteneti, et totus ejusdem loci conventus, Odo archiepresbyter Tullionis, **558** Oliverius de Grinione, Matthæus de Estes, Pontius de Chaace, et Milo frater ter ejus, Rainerius de Sancta Columba, Teobandus præpositus Montisbarri, et multi alii.

Quod totum ut ratum habeatur in perpetuum, sigilli mei impressione confirmavi, anno ab Incarnatione Domini millesimo centesimo nonagesimo sexto (91).

(91) Alia complura exstant Mathildis Grinionis comitissæ diplomata apud Fontenetenses, data ad annos Christi 1195 et 1196. Cum autem Duchesnius in ducibus Burgundiæ et Sammarthani in regia Genealogia, libro XXXVIII, scite affirment ex Roberto de Monte, ex Chronico Autisiodorensi aliisque bonæ notæ scriptoribus, quadrigamam fuisse hanc Mathildem, adeo ut per illos triginta annos, qui inter 1165 et 1195 fluxere, quatuor maritis adhæserit, primum Odoni de Yssodun, deinde Guidoni comiti Nivernensi, postmodum Petro Philippi Flandriæ comitis fratri, et denique Roberto Droecensi, vel hinc opinari licet illam, tot expertam fortunæ varietates, Grinionem se tandem ad primos thala-

CXVIII.

Mathildis comitissa Grinionis. Odo comes Grinionis (92). 1196.

(Ex tabulario Fontenetensi).

Notum sit præsentibus et futuris quod ego Mathildis comitissa Grinionis donavi ecclesiæ Fonteneti, pro remedio animæ meæ, vineam quamdam quam ab Erardo in vadimonium pro IX libris Divionensium acceperam, **559** quæ sita est in parochia Saigniaci, tali pacto, quod ex fructu vineæ missarum officia celebrabuntur : quod si quid residui fuerit inde tela emetur unde corporalia fient. Concessi insuper ut præfatam vineam liceat eisdem fratribus quoquo modo potuerint, acquirere. Promiserunt etiam mihi prædictæ Ecclesiæ abbas et A monachi, quod si memorata vinea redempta fuerit, percepta redemptio tali deputabitur ædificio, quod sicut supra condictum est, in jam dicta ecclesia divina celebrabuntur. Hæc omnia, et universa de quibus investiti erant fratres Fontenetenses, die quo hæc acta sunt laudavit et concessit Odo comes Grinionis.

Hujus rei testes sunt Odo archipresbyter Tullionis, Oliverius de Grinione, Renerius de sancta Columba, Josbertus de Masiaco, Galanus præpositus.

Ut autem hoc totum in perpetuum ratum habeatur, ego Mathildis comitissa Grinionis præsentem paginam sigillo meo roboravi.

Actum anno Verbi Incarnati 1196.

Hugo II dux Burgundiæ.
Odo II, dux Burgundiæ. Hugo III, dux Burgundiæ.
Raimundus comes Grinionis.
Mathildis comitissa Grinionis, uxor Odonis de Yssodun.
Odo de Yssodun junior, comes Grinionis. Uxor Alays Montisbarri domina.
Radulphus Odonis patris hæres, ducta Margareta seu Sybilla de Courtenay moritur improlis : ejusque toparchiæ ad Burgundiæ ducum dominium revertuntur.

590 Erat igitur Odo filius Mathildis, quem, anno 1196, cum illa comitem Grinionis nuncupatum vides, secundus hujus nominis inter comites Grinionis, tertius vero inter Toparchas Yssodunenses, cujus et conjugis Alaydis exstare ad annum 1190, privilegia Yssodunensibus collata, asserit Duchesnius in hac Mathilde, Raimundi filia, Hugonis II, ducis nepte. Et Alaydem opinor Andreæ Montisbarri domini fuisse filiam, qui ducta Helvide Espissiæ domina, Bernardo filio Espissiam maternam dotem, Alaydii filiæ Montembarrum dederit. Quamdam enim e Montisbarri familia puellam, comitis Grinionensis filio desponsatam esse, notavit auctor Tabulæ genealogicæ Fontenetensis, cui licet in aliis multis parum accurato, in hoc tamen fidem non negaverim, cum certum mihi sit ex antiquis Fonteneti tabulis Bernardum Andreæ et Helvidis filium, tantum Espissiæ domini, non etiam domini Montisbarri titulum usurpasse.

Atque hinc deprehendere mihi videor, qua via et Grinio et Monsbarrus ad ducum dominium devenerint. Nempe per obitum Radulphi improlis, de quo Albericus in Chronico, **561** qui Montembarrum possederat ex Alaydis matris hæreditate, Grinionem ex Mathilde avia, nepte Hugonis II Burgundiæ ducis : qui dux, ut constat (*num.* 105) ex secunda magna charta Fontenetensi, numero 11, Grinionensi etiam comitatu potitus fuerat post Helirannum Fergannum (*num.* 199), cujus mentio B in priore magna charta numero 43. Et hic Fergannus comes, cuidam filiæ Rainardi Montisbarri domini fuisse videtur matrimonio junctus, ut vere Andreas Bernardi filius, Rainardi nepos, amitam comitissam, in Godefridi Lingonensis episcopi tabulis habuisse referatur (*num.* 109.)

CXIX.

Oliverius de Grinione, uxor ejus Floria, filii Pontius et Hugo. 1191.

(Ex tabulario Fontenensi.)

Ego Gauterius, Dei gratia Eduensis episcopus, notum facio præsentibus et futuris quod Oliverius de Grinione laudavit et concessit Deo et fratribus Fontenetensis ecclesiæ omnes eleemosynas quas C pater suus et fratres sui eidem ecclesiæ fecerant; simul et terram quæ dicitur Mont Arlant, in bosco et in plano, etc. Hæc omnia laudavit Floria uxor Oliverii, cum duobus filiis suis Pontio et Hugone, etc.

Inter testes Josbertus abbas Fontenetensis.

Anno ab Incarnatione Domini 1191.

CXX.

Galterus miles de Montebarri, uxor Emengardis, cujus frater Odet, mater Gilla, Gillæ liberi Simon, Maria et Aaliz. 1215.

(Ex tabulario Fontenetensi.)

Ego Galterius Dei gratia Eduensis episcopus, universis præsentem paginam inspecturis notum faci-

nos recepisse, atque ibi solo Grinionensis comitissæ titulo contentam, quod vitæ reliquum fuit pie exegisse.

(92) Quem hic legis Odonem comitem Grinionis, cave, mi lector, eumdem ipsum existimes quem anno 1165 Mathildis hujus maritum prius vidisti. Soluta enim erat Mathildis hoc anno 1196, post quartas nuptias, primusque ejus maritus Odo de Yssodun anno 1177, vivere jam desierat, si fides Chronico Roberti de Monte; et ejus filium atque hæredem cognominem *dux Burgundiæ, quia cognatus ejus erat, furtim abstulerat.* Cognatum dixit Robertus in secundo et tertio gradu consanguineum; quod videre est in hoc schemate.

mus **562** quod Galterius miles de Montebarri dedit Deo et ecclesiæ Sanctæ Mariæ Fonteneti, pro remedio animæ suæ et antecessorum suorum, in perpetuam donationem, omnia quæcunque juris habebat in foresta quæ est super eamdem abbatiam, et quidquid juris habebat in territorio ejusdem forestæ, usque ad magnum chiminum quod ducit ad Sanctum Jacobum. Recognovit etiam idem Galterius quod nullus hominum suorum, neque aliorum aliquis usuarium debet habere in memorata superius foresta. Hanc autem eleemosynam laudavit et approbavit bona fide uxor ipsius Galterii Emengardis, cum fratre suo Odet, de quorum capite erat, et mater ipsius Emengardis, Gilla nomine, et filius ejus Simon cum sororibus suis Maria et Aaliz. Quod totum ut ratum sit et firmum manere valeat in perpetuum, ad petitionem memorati Galterii, et uxoris suæ et Odonis fratris ejusdem uxoris, præsentem paginam sigillo nostro jussimus roborari.

Actum est hoc anno ab Incarnatione Domini millesimo ducentesimo quintodecimo.

CXXI.

Excerpta ex aliis tabulis abbatiæ Fonteneti.

(Ex secunda magna charta, quæ constat numeris 47, et terminatur in privilegio Godefridi Lingonensis episcopi sine temporis nota.)

Num. 13. Girardus de Eschaloio, sororius Girardi canonici, laudante uxore sua Rotrude, dedit ecclesiæ Fonteneti quidquid habebat apud Puteolum **563** francum et apud Vallem Abonis.

Num. 23. Ebrardus de Villenis dedit ecclesiæ Fonteneti in eleemosynam, quidquid habebat a Saigniaco, in territorio Flaciaci et Saigñisel. Inter testes Henrici de Montebarro.

Hujus magnæ chartæ variis locis, decies minimum inter testes occurrit Rainerius de Rochia.

Galo filius Nariodi de Montebarro.

Num. 29. Mauvaslet de Montebarro. Hugo filius ejus. Robertus de Montebarro, frater Odonis Campaniensis. Rursus Odo Campaniensis inter testes, numero 37; Girardus de Castellione, Simon de Castellione, Matthæus de Castellione.

(Ex autographis)

Ad annum 1174. Hugo Peccatum de Til dedit in eleemosynam fratribus Fonteneti, quartam partem in bosco et in plano, etc.

Andreas dominus Espissiæ; frater ejus Bernardus domicellus, dominus de Vi, anno 1232.

Frequens mentio villarum de Fontanis in pago Duismiensi, et de Fontanis siccis.

Anno 1202, Girardus li Broz de Asneriis et Margarita uxor ejus dant aliquid monasterio Fonteneti. Octobri 1273. Alexander de Monteacuto, meminit Emeingiardis, dictæ Blanchæ, quondam dominæ Sombernionis et d'Estez, tunc defunctæ.

(Ex duobus tabulariis.)

Stephano Eduensi episcopo, G. Molismensis abbas concedit locum, in quo frater Martinus eremita morabatur, ut ibi fiat abbatia fratrum regularium, juxta **564** institutionem S. Benedicti viventium.

Tempore Henrici Eduensis episcopi, et in ejus tabulis, aliquoties testis Andreas Montisbarri dominus, et Calo de Grinione.

In tabulis Stephani Eduensis episcopi, 1174, testis inter alios Brocardus de Montebarri.

Odo de Marmania, filius Bartholomæi Castellionis, et Elizabeth, in charta Gauterii Lingonensis episcopi, Bernardus de Espessa, 1196, testis.

Gauterii Eduensis episcopi tabulis, de dono Pontii de Chaaceio, et Milionis fratris ejus, anno 1198, subscribunt dominus Bernardus de Montebarro et Rainerius de Saigniaco, milites.

In charta Stephani Eduensis et Galteri Lingonensis episcoporum, 1173, mentio Bernardi Nariodi.

Anno 1202 in charta Gauterii Eduensis episcopi, super donis Rainardi militis de Curcellis, inter testes, Bernardus dominus de Spissa.

Simeon de Montebarro miles, 1209, in tabulis Haymonis archidiaconi Flaviniacensis.

Anno 1198, testis inter alios Bernardus de Montebarro, in charta Gauterii Eduensis episcopi, de concordia inter Fontenetenses et Ungiacenses super quibusdam nemoribus.

Nicholes de Mombar, chevalier, en juin, 1277.

Hugo de Montebarro, in charta Humberti Eduensis episcopi, tempore Vilelmi Fontenetensis abbatis.

Mense Augusto anni 1282, Huo de Saigneyo miles de consensu Mariæ uxoris suæ, vendit quamdam vineam suam abbati et conventui Fontenetensi.

565 Aaliz ducissa Burgundiæ litem diruit inter Fontenetenses et Arnulphum, militem de Eschalo, super quibusdam usagiis et pasturis.

In tabulis Aalydis ducissæ, 1227, mense Augusto, mentio domini Girardi de Sauz; secundum cujus porgivationem, metæ quædam constituuntur inter Eschalo, Estalante, et Poiseus, arbitrio Gervasii, capellani de Estalante.

CXXII.

Joannes miles de Montebarro, filius Beatricis. 1239.

(Ex tabulario Fontenetensi.)

Ego Hugo dux Burgundiæ notum facio universis præsentes litteras inspecturis, quod Joannes miles de Montebarro, in mea præsentia constitutus, recognovit se dedisse in perpetuam eleemosynam, ecclesiæ Beatæ Mariæ Fonteneti, Richardum hominem suum de Marmenia, cum omnibus hæredibus suis et tenementis. Dedit insuper dictæ ecclesiæ dictus Joannes sex jornellos terræ, sitos super viam quæ est ante domum conversarum de Marmenia. Laudavit autem præfatus Joannes eleemosynam, quam fecit domina Beatrix mater sua sæpedictæ ecclesiæ Fonteneti, de duobus sextariis frumenti, et uno modio vini : quæ dicta Ecclesia Fonteneti, percipiet singulis annis, in decima

dicti Joannis apud Corbetam. Et hoc totum promisit prænominatus Joannes, dictæ ecclesiæ contra omnes perturbatores bona fide garantire. In cujus rei testimonium, ad petitionem supradicti Joannis, præsentes litteras **566** sigilli mei munimine roboravi.

Actum anno Domini millesimo ducentesimo tricesimo nono, mense Julii.

CXXIII.

Blancha Hervei Domini Sombernonis relicta. 1242.

(Ex autographo Fontenetensi.)

Hugo dux Burgundiæ, omnibus præsentes litteras inspecturis, salutem.

Noveritis quod in nostra præsentia constituta nobilis mulier, dilecta et fidelis nostra Blancha domina Sombernonis, recognovit quod defunctus Herveus, quondam maritus suus, dominus Sombernonis, in extremis laborans, dedit et concessit in pura et perpetua eleemosyna, pro remedio animæ suæ et antecessorum suorum, Deo et ecclesiæ Beatæ Mariæ de Fonteneto, et fratribus ibidem Deo servientibus, centum solidos Divionensium; et præcepit quod assiderentur eisdem percipiendi singulis annis in sua terra de suo capite. Ipsa vero Blancha supradicta, attendens devotionem mariti sui defuncti, et volens satisfacere animæ ipsius, et antecessorum suorum, dictam eleemosynam laudavit, et dictis fratribus Fonteneti, dictos centum solidos Divionensium assedit percipiendos singulis annis in proventibus nundinarum Sancti Machuti de Sombernone. In cujus rei testimonium, ad ipsius Blanchæ dominæ Sombernonis petitionem, dictis fratribus Fonteneti tradi fecimus litteras, sigilli nostri munimine roboratas.

Actum anno Domini millesimo ducentesimo quadragesimo secundo, mense Januario.

CXXIV

576 *Emaniars, Dame de Sorbernon et d'Estez.* 1271.

(Extrait du Chartulaire de l'Abbaye de Fontenet.)

Nos Guillaumes humbles Abbez de Flavigny, et, nos freres Estiennes Prious dou Val Nostre Dame pres de Talant, de l'Ordre dou Val des Escoliers, et Iei Symons Maistres de la maison de Saint Antoine d'Éstez, façons savoir à tous cels qui verront ces presentes lettres, que Madame Emaniars, dite Blanche, Dame de Sombernon et d'Estez, en sa darrienne volunté, et en son testamant nos diz Guillaumes, Estienes, et Symons dessus diz soumes exequutour; ha doné, quitté, et octroyé an perdurauble aumone a Deu et à l'Iglise Nostre Dame de Fontenoy, pou lou remede s'arme, et de ses ancessors, et por son anniversaire faire, tout ce que ele hauoit ou pooit ou deuoit hauoir à Noigent, et ou terreoir de ladite ville, etc. *Et noz dessus diz exequutour, la deuant dite aumone hauons nuntié et deliurée audiz Religious de ladite Yglise de Fontenoy,* etc. *Ce fut fait en l'an de grace Mil CC. sexante et onze, ou mois de septembre.*

Alexandre de Montagu, Escuier, Sire de Sombernon et de Maanlayn, reconnoit le mesme, promettant de la guarantir. Au mois d'Octobre suiuant.

CXXV.

(Ex Necrologio Fonteneteti.)

IV Kal. Februarii obiit Helvydis domina de Espissia.

VIII Kal. Martii obiit dominus Guillelmus, dominus **568** de Espissia anno Domini 1326.

IV Kal. Martii obiit dominus Rogerius de Mortuomari, comes Marchiæ.

XV Kal. Aprilis anniversarium Honorii papæ.

VI Kal. Aprilis, obiit dominus Robertus dux Burgundiæ

XII Kal. Junii obiit domnus Stephanus Eduensis episcopus.

XI Kal. Septembris obiit Eustachia domina de Melloto.

IV Idus Octobris obiit domnus Ebrardus Norvicensis episcopus.

XVI Kal. Novembris obiit Robertus comes Tornodori.

XII Kal. Novembris obiit dominus Guido Eduensis episcopus.

VII Kal. Decembris anniversarium domini Joannis de Espissia et fratrum suorum.

Nonis Decembris anniversarium Joannæ comitissæ Flandriæ.

VIII Idus Decembris obiit dominus Hugo Antisiodorensis episcopus.

X Kal. Januarii anniversarium reginæ Berengariæ et sororis ejus comitissæ campaniæ.

CXXVI.

(Ex Necrologio Buxeriæ.)

XVII Kal. Aprilis anno Domini 1130, tale die, fundatum fuit cœnobium istud Buxeriæ, cujus exstiterunt primi fundatores nobilissimi domini Sombernonenses.

569 XIV Kal. Novembris anniversarium nobilis Hervei domini de Safres omniumque successorum suorum.

X Kal. Novembris absolvetur specialiter animæ illustris domini Raymondi et Mathildis comitissæ Nivernensis filiæ ejusdem.

CXXVII.

Annus primus ordinationis Rainerii, Albæripæ abbatis secundi, in cursu erat anno Christi 1158, *VI Idus Septembris.*

(Ex tabulario Albæripæ.)

Godefridus Lingonensis episcopus dat monasterio Albæripæ et fratribus ibi Deo servientibus fundum totius finagii de Amorcis, *in quo*, inquit, *a prædecessore nostro piæ memoriæ episcopo Vilenco omnes aasentias jampridem possidebant*, etc.

Datum Albæripæ anno ab Incarnatione Domini 1157, et ordinationis domni Rainerii, abbatis secundi ipsius Albæripæ primo, VI Idus Septembris.

CXXVIII.

Hugo Trecensis comes, ex vulneribus suis percuratus. 1103, 1104.

(Ex autographis refert Camuzatus in Promptuario, fol. 121 et 302.)

In nomine sanctæ et individuæ Trinitatis. Ego Hugo comes Dei gratia Trecensis, post vulnerum meorum 570 nimis difficilium afflictionem, et eorumdem Deo medicante evasionem, perpendens me in pluribus divinam gratiam offendisse, pœnamque prædictam peccatis meis exigentibus me juste promeritum, attendens longe majorem promeruisse, de collato mihi beneficio a Domini benignitate, videlicet de reddita mihi sanitate, proposui in conferendis beneficiis aliquibus ecclesiis Domino gratias reddere, etc. Dedi igitur ecclesiæ Beati Lupi Trecensis monasterii, libertatem domorum canonicarum, videlicet ut nemo præsumat deinceps eas violare propter furem ibidem repertum, etc.

Actum anno Incarnationis Domini 1103 (93).

571 CXXIX.

Hugo comes Trecassinus, secunda vice Jerosolymis reversus. 1122.

Ex Promptuario Nicolai Camuzati, pag. 286.)

In nomine sanctæ et individuæ Trinitatis. Omnibus Christi fidelibus notum fieri volumus, quod Dominus Hugo excellentissimus comes Trecassinus, dum secunda vice Jerusalem pergeret, apud Eduam civitatem, in die festivitatis sanctorum apostolorum Simonis et Judæ, dedit et perpetualiter obtinere concessit beatis apostolis Petro et Paulo Arremarensis monasterii, et ecclesiæ Sancti Joannis Baptistæ de Castello, quæ infra muros urbis Trecassinæ sita est, et monachis eis famulantibus, domno videlicet abbati Gualterio, et successoribus ejus, sextarium frumenti, sextarium vini, panem, vinum et spatulam porci : quæ omnia singulis annis monachi Sancti Joannis de Castello soliti erant dare ad portam civitatis, quæ versus abbatiam Arremarensem posita est. Cum vero a sancto Dominico sepulcro idem comes rediit, domnus abbas Gualterius præsentiam ejus adiit, eumque humili prece rogavit, ut quod apud Eduam fecerat, hoc coram famulis suis, et coram legitimis testibus Trecassinæ urbis faceret et concederet. Quod benevole et amicabiliter fecit.

Actum est hoc publice, apud Trecassinam urbem, in claustro Sancti Joannis Baptistæ de Castello, VII Idus Octobris, id est in die festivitatis sanctorum
A martyrum Dionysii, Rustici, et Eleutherii, anno ab Incarnatione Domini 1122, 572 concurrente VI epacta XXII, pontificatus domni papæ Calixti II anno quinto, indict. I, regnante Ludovico rege Francorum primo anno pontificatus domini Attonis Trecassinæ urbis episcopi.

CXXX.

Odo Campaniensis, uxor ejus Sibylla. 1137.

(Ex autographo abbatiæ de Aceyo.)

Odo Campaniensis, et uxor ejus Sibylla dederunt Deo et Sanctæ Mariæ Accincti quidquid habebant in curia Ambliæ. *Charta Humberti Bisonticensis archiepiscopi, data anno Christi* 1137, *pro monasterio de Aceyo.*

CXXXI.

B *Garnerius de Fontanis, fundator prioratus de Bonvau subtus Talentum, de Ordine Vallis Scholarium.* 1215.

(Guillaume Paradin, au second livre des *Annales de Bourgogne*, page 265.)

En ce temps vint au monde une nouuelle compagnie de gens Religieux qui instituèrent un Ordre nommé du Val des Escholiers, auquel un Gentilhomme d'auprès de Dijon, nommé Garnier de Fonteines, donna la place et lieu de Bonval Nostre Dame sous Talent, pour y fonder un Prioré de cet Ordre nouueau : et le dona de plusieurs rentes, par le consentement et adueu du Duc Odes, qui seella les donations et fondation dudit lieu de Bonval, de son seel. Ce fut en l'an de salut mille deux cens et C *quinze.*

573 CXXXII.

Joannes Dominus Fontanarum. Enjarranz sive Garnerius de Fontanis. 1220.

(Ex autographo Bonævallis subtus Talentum.)

Ego frater Theobaldus, Bajuliæ Burzarum præceptor humilis, notum facio præsentibus et futuris, quod si Enjarranz de Fontanis, homo noster, vel ejus hæredes, de solutione trium sextariorum olei facti de nucibus, quæ Joannes Dominus Fontanarum, filios Domini Willermi de Sauz dedit in eleemosynam Deo, et Beatæ Mariæ et fratribus de Valle Scholarium, pro remedio animæ suæ, et matris suæ dominæ Belot, et antecessorum suorum, singulis annis in festo Omnium Sanctorum solven-D dorum pro sumptu unius lampadis, aliquo tempore deficerent, fratres militiæ Templi se tenerent ad quatuor jornalia terræ, quorum duo sita sunt in arbua juxta castrum Fontanarum, et alia duo in finagio d'Eschiré ; et ad vineam sitam in territorio

(93) Iisdem plane verbis præfatur in privilegio simili, quod concedit ecclesiæ Trecensi B. Petri et Sancti Salvatoris, anno Christi 1104, IV Nonas Aprilis, indictione XII. Opinor autem ea vulnera Hugoni comiti inflicta cum a partibus staret Henrici imperatoris, in eo bello quod anno 1102 gestum est inter hunc et Robertum comitem Flandrensem, de quo ad eum annum Sigebertus : *Roberto,* inquit, *Flandrensium comite inquietante urbem Cameracum, Henricus imperator contra eum proficiscitur : et aliquibus ejus castellis expugnatis, asperitate instantis hyemis redire compellitur.* Meminere ejusdem belli Dodechinus, Chronicon Leodiense, Meyerus, et recentiores alii. Videtur enim stetisse ab imperatore Hugo comes, patris Theobaldi exemplo, de quo Hermannus Contractus ad annum 1044. *Henricus imperator Moguntiæ paschale festum celebravit ; ubi Theobaldus Othonis ad eum de Galliis veniens, et miles ejus effectus, auxilium suum illi pollicitus est.* Natamque hinc Palatinorum Campaniæ comitum dignitatem et appellationem de imperatorum beneficio, non temere suspicatur Petrus Pithœus in Commentario suo de comitibus Campaniæ et Briæ.

de Chasoil; et ad tres solidos et sex denarios censuales et nos de solutione dicti olei postea teneremur. In hujus rei testimonium præsentibus litteris sigillum meum apposui.

Actum anno gratiæ 1220.

CXXXIII.

Septemfontium abbatia Ordinis Cisterciensis, filia Fonteneti, sub Willermo abbate secundo Fontenetensi fundata (94).

(Ex secunda magna charta Fonteneti, numero 38.)

574 Haymo miles de Marmania dedit ecclesiæ Fonteneti pratum quod dicitur Pratum Belet, prope magnum pratum monachorum in valle Grinionis. Accepit autem inde a monachis terram et prata quæ habebant apud Marmaniam, et palefridum. Actum est hoc inter Montembarum et Montemfortem, *quando abbas Willermus educebat abbatiam Septemfontium.*

Testes sunt Rainerius de Rochia, Gislebertus prædicti Haymonis avunculus, Teobaudus de Fraxino presbyter, Odo presbyter Curcellarum.

575 CXXXIV.

Armes des comtes de Champagne.

(Extrait de Pierre Pithou, au livre I des *Comtes de Champagne et Brie*, page 493.)

Voila les sept qu'on pourrait justement estimer avoir esté les vrais Comtes Pairs de Champagne. (Il avait dit les comtes de Joigny, de Retheil de Brienne, de Roucy, de Braine, de Grandprey, et de Bar-sur-Seine). *Auquel nombre plusieurs ont voulu rapporter sept pièces d'or, contrepotencées en vne bande d'argent, qu'ils mettent en champ d'azur ès armoiries de Champagne et Brie: lesquelles toutefois se blasonnent par les plus modernes, d'azur à bande d'argent, contrepotencées d'or à treize pièces. Mais le Roman du petit Seintre, auquel pour son ancienneté je defere quelque chose en telles doutes, fait porter à un Jean de Champagne, d'azur à une bande d'argent, à deux costices ou fretaux d'or, potence contrepotencées (sans les nombrer autrement) à trois lambeaux de guelles, qui sont les marques de cadet, etc. Or quoy que les potences soient encore reconnües par tous en ces armes, si es-ce que i'ose dire qu'ès seaux de ces Comtes, mesmement en ceux du Roy Thiebaut et de la Royne Jeanne (que i'ay veus en assez bon nombre) il y a trop plus d'apparence de fleurons en cette bande, que de potences. Mais ie n'ay entrepris de blasonner icy ces armoiries plus superstitieusement, me contentant de dire, que si ainsi est, il ne semble pas qu'elles soient du tout si anciennes que ces Comtes; estant bien certain qu'au commencement ils n'ont pas tant eu de Pairs de cette qualité sous leur mouuance. Aussi y a-il* **576** *tres grande ap-* **A** *parence, que les entreprises d'outremer nous ont apporté la pluspart de ces armes et blasons: pour le moins en ont-elles rendu l'usage plus commun, et depuis plus religieusement obserué, qu'il n'auoit été auparavant.*

CXXXV.

Armes des Comtes de Champagne.

Extrait d'une lettre du sieur André Duchesne, ad ressée à Monsieur Nicolas Camusat, Chanoine en l'Eglise de Troyes, le penultième Novembre 1624, et à moy communiquée par Monsieur Louys de Villeprouvée, Seigneur de Villette, Conseiller de Sa Majesté, esleu en l'Election de Troyes.

Pour le seau de Champagne, potencé et contrepotencé, ie l'ay veu sur la tombe d'Alix femme de Thibault Comte de Champagne, fils d'Eudes second, **B** *en l'Eglise de Sainct Pharon. Si ce n'est qu'on veuille dire que la tombe ayt esté faite long temps depuis sa mort. Mais ie l'ay encore veu en des seaux qui sont à Saint-Martin des- Champs, auant l'an 1230. Ce qui monstre que les potences procedaient de fantaisie. Et pense quant à moy que c'ayt esté une brisure prise par vn cadet, et retenuë depuis par la postérité quand elle deuint l'aisnée.*

ADVIS AV LECTEVR.

S'il est vray que Henry le Large, qui dès l'an 1152 fut Comte de Champagne apres son pere Thiebaud le Grand, aye porté le premier dans ses armes les potences contrepotencées, comme l'as- **C** seure Monsieur Bonhomme en l'article qui va apres cettuy cy; il faut tenir pour certain que telles armes ne furent apposées au tombeau d'Aalys, femme de Thiebaud le Viel, et mere du Comte Hugues, que longtemps après son trespas, et depuis le regne de Henry le Large son arrière petit fils.

CXXXVI.

Memoires de Monsieur Bonhomme, ancien Chanoine en l'Eglise cathedrale de Troyes, touchant les Armes des Comtes de Champagne. A nous envoyez, en Septembre de l'an 1659.

577 *J'ay veu au thresor de nostre Chapitre de Troyes, le titre du Comte Hugues, cotté au liure du sieur Camusut, et les trois seaux y pendans. Le premier est dudit Hugues: le troisième est de Thy-* **D** *bault son successeur, auquel il vendit les Comtez de Champagne et de Brie: et celuy du milieu est de Henry le Large, fils de Thybault. Et qui sans douté y ont esté mis en diverses années, pour la confirmation des priuileges portez en iceluy, en faveur dudit Chapitre de Troyes, suiuant le temps de leur regne. Ausdits trois seaux des trois Comtes successsifs l'un à l'autre, il n'y a point de contreseel: et à chaque seel y est empreint un homme à cheual, tenant de sa droite une espée nue, et de la gauche un escu sur son costé gauche,*

(94) Septemfontium abbatiam Borboniensis agri et Ordinis Cisterciensis (nam sunt Præmonstratensium aliæ duæ cognomines in Remensi et Lingonensi diœcesibus) vel hinc discimus filiam fuisse Fonteneti, hoc est coloniam per Willermum abbatem e Fonteneto deductam. Quod quando evenerit, quia ex his tabulis achronicis colligi nequit, docet nos Claudius Robertus in Gallia Christiana, indicatum sibi scribens haberi ex bulla Adriani papæ IV, data anno Christi 1156, fundatum fuisse id monasterium anno 1132 a Wicardo et Wilelmo de Burbone.

duquel on ne voit que le bord sur la poictrine; auec les inscriptions de chacun de trois autour du seel.

Sigillum Hugonis comitis Palatini Trecensis.
Sigillum Theobaldi comitis Palatini Trecensis.
Sigillum Henrici comitis Palatini Trecensis.

Ils sont ainsi tous trois qualifiez Palatins; et pareillement les Comtes de Champagne suivans, jusques à Jeanne femme de Philippe le Bel: et ils auoient leur Palais dans Troyes, où ils tenoient leurs grands iours deux fois l'an, estans accompagnez des sept Comtes, et six Pairs leurs vassaux: et estoit le premier terme au lendemain de Quasimodo, **578** *et le second au sixiéme d'Aoust ensuivant. Et le contract dudit Philippe le Bel portoit, à condition que lesdits grands iours ne se tiendroient pas, pendant qu'on tiendroit ceux du Parlement de France.*

Chacun de nos Comtes a porté en son Escu un blason à sa fantaisie; l'un à cause de sa mere, les autres à cause de diuerses Terres et Comtez a eux auenuës, ou par mariage, ou par successions, ou par contracts de donations

Pour vous dire que nos Comtes ont blasonnez leurs Escus diuersement: ie sçay que Herbert nostre premier Comte de Troyes, portoit l'Eschiquier d'or et d'azur l'an 902.

Robert apres 930, s'estant emparé de Troyes, porta pour blason une Panthere d'or en un Escu de gueulle,

D'autres en suite ont porté d'azur à une bande d'argent et deux cottices d'or de part et d'autre. La bande d'argent chargée d'ondes d'eau, et les deux cottices aussi.

D'autres ont porté sur la bande d'argent et cottices d'or, des vignettes ondoyantes.

D'autres n'ont porté que des vignettes sur les cottices, et non sur la bande d'argent.

Henry le Large, fils de Thybault à la belle lignée, a porté le premier sur son Escu d'azur a une bande d'argent; designant la riviere de Seine qu'il fit passer dans Troyes: deux cottices potencées et contrepotencées de treize pieces d'or, qui signifient les treize Comtes vassaulx dudit Comte de Champagne; sçavoir de Joigny Doyen des Comtes, de Bar, d'Auxerre, de Tonnerre, de Porcien, de Brienne, de Grandprey, de Rethel, de Marle, de Vertu, de Vienne, de Bussy, et de Brie.

J'ay les preuues en mon cabinet de tout ce que dessus. Et **579** *sur le tombeau d'argent que Marie sa femme, fille de Louy le Jeune, et a'Alienor fille de Sainct Guillaume, Duchesse d'Aquitaine, qui sçauoit bien les Armes de son mary, sont gravez en or ces deux vers.*

Principis egregios actus Maria revelat.
Dum sponsi cineres tali velamine velat.

Jay veu aussi vn grand seel en cire rouge, au thresor du Chapitre de S. Estienne, du Comte Henry le Large qui en fut le fondateur, où il y a vn contreseel auec les potences contrepotencées, en petit: et A *au tour, l'inscription en viel langage François,* Passavent le meillor,

Henry son fils aisné a porté de mesme, sinon Cypre et Champagne en Escu myparti, come Roy de Cypre, à cause d'Isabeau Reine sa femme.

Thybault frere de Henry a porté d'azur avec la bande d'argent: et pour cottices de part et d'autre quatorze gothiques d'or; comme il se voit au tombeau d'argent que luy fit dresser sa vefue Blanche de Navarre, fille de Sanche le Sage, et sœur de Sanche le Fort; qui est à S. Estienne de Troyes, au Chœur, où sont ces deux vers.

Hoc tumulo Blancha Nauarræ Regibus orta,
Dum Comitem velat, quo ferueat igne reuelat.

Et son Escu est en forme de cœur, d'autant que de B *son temps la ville de Troyes estoit ainsi composée.*

Thybaut III du nom, surnommé le Posthume, fils du precedent, et Roy de Navarre de part sa mere Blanche, a porte les armes qu'on vous enuoye dépeintes. Et Thybaut et Henry ses deux fils (dont le dernier fut pere de Jehanne, qui fonda à Paris le College de Navarre, et fut femme du Roy Phillippe le Bel) porterent de mesme.

580 *Les Armes de Thybault le Postume sont en ouale, qui signifie, Troyes auoir este bastie et aggrandie en cette forme, en l'an 1240 qu'il la fit refermer à neuf. Et porte l'Escusson sur le tout un ouale de gueulle, chargé de trois chasteaux d'or; qui sont les anciennes Armes de Troyes, d'où elle a pris* C *son nom. Et il y auait lors, le Chasteau du Roy, le Chasteau du Comte, et celuy da Vicomte que i'ay veu démolir en l'an 1586.*

Thybaut Roy de Navarre (dont les Armes peintes estoient jointes à ce memoire,) dans un ouale couronné, portoit escartelé. Au 1 de Nauarre. Au 2 de Champagne, avec les cottices potencées. Au 3. de Chipre. Au 4. de Brie, ou de Meaux, qui est, d'azur au lyon d'or rampant. Sur le tout, un petit ovale de gueulle, à trois chasteaux d'or l'un sur l'autre.

CXXXVII.

La Seigneurie d'Espoisse dans la maisan de Mello. (André Duchesne en l'*Histoire de la maison de Chastillon sur Marne*, livre VII, chap. 1, page 329.)

D *Louys de Noyers trespassa aussi sans enfans enuiron l'an mille quatre cents neuf, et eut pour heritiere Marguerite de Noyers sa sœur, Dame de Poüilly et de Pré-Martin, mariée lors à Guy de la Trimoüille, fils de Guillaume de la Trimoüille Chevalier, et de Marie de Mello* Dame d'Espoisse *et de Bourbonlancy,*

(Le mesme Duchesne en l'*Histoire des seigneurs de Couches*, page 166.)

Jean de Montagu, Seigneur de Couches, d'Espoisse, et de Belleueure. Celuy-cy espousa Jeanne de Mello, fille de Guillaume de Mello Seigneur de Giury et **581** *d'Isabeau de Bourbon, Dame de la Ferté-Chauderon sa femme. Laquelle Jeanne auait esté mariée en premieres nopces à Eudes de Til, comme enseigne vn Arrest de l'an mille quatre cent vingt*

quatre. Elle eut de la succession de Gibaut de Mello A *son ayeul sa Seigneurie* d'Espoisse,*qu'elle apporta à Jean de Montagu son second mary.*

Extrait de la monstre faite à Sens, le Dimanche, XVII, jour du mois d'Aoust, l'an M. CCC. XLVIII, a moy communiqué par la courtoisie de Monsieur d'Herouval, conseiller du Roy, et Auditeur en sa Chambre des Comptes a Paris.

Monsieur Guillaume de Mello, Seigneurd'Espoisse, monté sur vn cheval bay baussent des quatre gembes, estélé deuant, ou pris de CC livres tournois, marquè à la marque de la Ville, etc.

Item d'une quittance de l'an 1369.

Sachent tous que nous Gibaut de Mello Sire d'Espoisse, *Cheualier, auons eu et receu de Jehean le Mercier, Thresorier des guerres du Roy,*etc., *la somme de soixante-sept liures dix soulz tournois, en francs xx soulz tournois la piece. Dont nous tenons à content et bien payé. Donné à Roüen soubs nostre scel, le* VII *jour d'Aoust, l'an Mil* CCC. LXIX.

CXXXVIII

Extrait de deux Lettres à moy escrites de Paris, XI *et* XXVIII *Novembre* 1659, *par Monsieur du Bouchet, Chevalier de l'Ordre du Roy, son Conseiller et Maistre d'Hostel ordinaire, et son Historiographe.*

Certainement la terre d'Espoisse vint à Dreux de Mello, fils de Guillaume de Mello, et petit fils de Dreux de Mello **582** *Connestable de France, par son mariage auec Heluis de l'Orme, qui l'auoit euē de sa mere, nommée aussi Heluis. Et i'ay titre par le-* B *quel ce Dreux se qualifie Seigneur d'Espoisse des l'an* 1247, *Ce fut son petit fils de mesme nom, qui eut pour femme Eustache de Lezignen, cousine germaine d'Edouard I. Roy d'Angleterre. Voicy l'ordre de ces descentes.*

DREUX de Mello, connestable de France, mourut l'an 1218.

GUILLAME de Mello, seigneur de Saint-Bris, mourut l'an 1248.

DREUX de Mello, seigneur de Chasteauchinon, marié avant l'an 1247, avec HELVIS, fille unique de HUGUES, seigneur de l'Orme, et d'HELVIS, dame d'Espoisse : suivit saint Louis outre mer, et estant au camp deuant Damiette, céda au roy saint Louys, l'an 1249, ce qu'il auoit à Loches et à Chastillon, a cause de feu son oncle DREUX de Mello. Il mourut auant l'an 1252.

DREUX de Mello, seigneur d'Espoisse, de Chasteauchinon, de l'Orme et de Saint-Bris : estoit marié auant l'an 1259 avec la fille d'Anseric, seigneur de Montréal, et de Marie de Garlande; car cette année il demanda partage des biens de Marie de Garlande à Henry comte de Grandpré, frère utérin de sa femme. Il viuoit encore en l'an 1269.

DREUX de Mello, seigneur de Saint-Bris d'Espoisse, de l'Orme et de Chasteauchinon, 1276, epousa EUSTACHE de Lezignen, fille de Geoffroy de Lezignen, seigneur de Saincte-Hermine, de Jarnac, et de Chasteauneuf, et de Jeanne, vicomtesse de Chasteleraut. Il viuoit encore l'an 1290. Il fut père de DREUX de Mello, qui espousa Eléonor de Sauoye, vefue de Guillaume de Chalon, comte d'Auxerre et de Tonnerre, de laquelle il eut deux filles, etc.

EUSTACHE de Lezignen fut cousine germaine d'EDOUARD I, roy d'Angleterre, à cause d'ISABEAU d'Angoulesme, **583** qui fut grand'mère de tous deux.

JEAN. Ier, roy d'Angleterre premier mari d'Isabeau.	HUGUES X, Sire de Lezignen, second mari d'Isabeau.
HENRY III, roy d'Angleterre.	GODEFROY de Lezignen, mary de Jeanne, vicomtesse de Chasteleraut.
EDOUARD I, roy d'Angleterre.	EUSTACHE de Lezignen, femme de Dreux de Mello.

Ce Hugues, second mary d'Isabeau d'Angoulesme, C *fut aussi Comte de la Marche, et le X*e *du nom entre les Seigneurs de Lezignen, non le IX*e *comme a dit le sieur Duchesne, qui a ignoré le nombre de ces Hugues.*

Voici la preuue comment Dreux de Mello, mary de Heluis de l'Orme, estait désia qualifié Seigneur d'Espoisse en l'an 1247. *Elle est tirée du thresor de la Cathedrale d'Auxerre.*

H. decanus, totumque capitulum Autisiodorense, salutem in Domino.

Noverint universi quod cum nos emissemus a viro nobili Drocone de Melloto, domino Espossiæ, Castricanini, et Ulmi, et Helvidi uxore ejus, laudante D *et consentiente venerabili Patre nostro Guidone Dei gratia Antisiodorensi episcopo, burgum de Conchiis juxta Variziacum, et omnia quæ ipsi habebant, tenebant, et possidebant apud Varziacum, sicut in litteris prædictorum Droconis et uxoris ejus. et venerabilium Patrum Lingonensis et Nivernensis episcoporum, et etiam in litteris prædicti Patris Guidonis episcopi Antisiodorensis, de cujus feodo omnia prædicta a nobis empta dignoscuntur movere, plenius continetur,* etc.

Actum anno Domini 1247, *mense Junio.*

La Seigneurie de l'Orme est en Nivernois, à deux lieuēs et **584** *demie de S. Leonard, à dix lieuēs, d'Espoisse, et a douze lieuēs de S. Bris : et tomba dans la maison de Chalon Arlay par le mariage de Marguerite de Mello.*

CXXXIX.

Extrait de l'Histoire de l'Isle et Royaume de Cypré, par Estienne de Lusignan, dominicain, chapitre 22.

Hugues succeda comme aisné, à son pere Hugues Brun second, à la Comté de la Marche, et apres la mort de son frere Godefroy, surnommé A la grand

dent, au Comté de Lusignan. Or est-il, que le Comte d'Angoulesme luy auoit promis sa fille unique, nommée Ysabel : mais qu'estans allez a l'Eglise pour estre espousez, Jehan Roy d'Angleterre contraignit le Curé de la luy bailler pour femme : ce qui engendra plusieurs scandales et guerres, lesquelles finalement s'appaiserent quand l'Anglais luy donna le gouuernement de Xaintonge. Apres la mort dudit Roy, la Roine Ysabel se maria à ce Comte Hugues, lequel lui auoit esté au commancement promis : et ainsi il obtint pour troisiéme Comté, celle d'Angoulesme. Ceste Ysabel donques, bien qu'elle fust femme d'un Comte, ne voulut pour cela quitter son nom de Roine, tellement qu'a l'occasion de ce titre, son mari refusa de faire hommage à Alfonse Comte de Poictiers, frere de S. Loys Roy de France. Mesmes il en aduint de grandes guerres entre eux ; Alfonse estant aidé de ses freres, et ce Comte par Henry Roy d'Angleterre, etc. Il mourut laissant neuf enfans, Hugues Brun, Guidon, Godefroy, Aimeri, Guillaume, Agathe, Ysabel, Marguerite et Alearde, tous procreez de la Roine Ysabel: **585** laquelle en auoit eu quatre autres du Roy Jehan d'Angleterre, sçavoir est, Henry Roy d'Angleterre, Ysabel femme de Frederic second, Empereur, Jehanne Royne d'Escosse, et le Duc de Lanclastre, etc. Godefroy eut la Baronnie de Jarnac et Châteauneuf : et de luy sont sortis deux enfans, à sçavoir, Godefroy qui succeda au Domaine du pere, lequel ayant espousé Peronelle Senille, Comtesse de Dreux, deceda sans enfans' : et sa sœur (Eustache), qui fut mariée au Baron de Marle (c'est Dreux de Mello) dont est venu le Comte Jehan des Lyons, Sieur de Arlay, et Amaury, Sieur de Craon (95).

CXL.

Extrait d'un Inuentaire de cent et douze tiltres, concernans les maisons de Saffre et de Fontaines, dressé à Beaune par F. de la Place, Notaire Royal, le 19 Nouembre 1632.

1. Vieille lettre de l'an mille cent, ou se parle d'vne Allette de Montbar, et de Eve de Chastillon, Dames de Saffre et de Fontaines. Seellee, cottée Trente-sept.

2. Vieille lettre de l'an mille cent sept, du mois de Ianuier, concernant quelques affaires entre Henry et Simon de Saffre, freres, du corps de Diane de Montbar, et de Octho de Chastillon, Seigneurs de Saffre et de Fontaines. Cottée Trente et un.

586 3. Vieille lettre en Latin, par laquelle Guy de Marrey et de Fontaines, reprend d'vn Duc de Bourgongne les fiefs de Fontaines, de Marrey et de Chastillon, en l'an mille cent vingt et neuf. Seellée, cottée Quatre-vingts et deux.

4. Autre lettre en Latin, de l'an mille cent quarante-sept qui est vn traicté de mariage entre Arvier de Saffre Cheualier, et Marie de Marrey et de Fon-
A taines, de l'authorité et consentement de ses pere et mere, et patrons nommez audit traicté. Seellée, cottée Quatre-vingts et trois.

5. Une vieille lettre des fiefs de Saffre, escrite en Latin, au profit de Bernard de Saffre, sieur de Fontaines : datée de l'an mille cent quatre-vingts, cottée Treize.

6. Item vne lettre en Latin, escrite en parchemin, touchant les fiefs de Saffre et de Fontaines, faite par le duc de Bourgongne à Guillaume de Saffre et de Fontaines, en l'an mille cent quatre-vingts sept : cotée Onze.

7. Item l'alliance de la maison de Foix auec celle de Saffre, de l'an mille deux cens. Cottée Six.

8. Item vue lettre en parchemin escrite en Latin,
B concernant quelques accords entre Estienne et Barthelemy de Saffre, sieurs de Fontaines proche Dijon ; auec vn nommé Iehan des Temples, de l'an mille deux cens, dixiesme May. Cottée Sept.

9. Autre lettre par laquelle appert, que Iean de Fontaines donne tout son bien à Guillaume de Fontaines, pour se mettre en religion. Datée de l'an mille deux cens. Cottée Cinquante Trois.

10. Vne lettre de l'an mille deux cens, où Constantin de Fontaines et Allette de Montbar font quelques accords ensemble. Cottée Cinquante-huict.

587 11. Vne lettre de Bernard de Fontaines, contenant transaction auec Guillaume de Marrey Seigneur de Fontaines en partie, du bien qu'ils
C auoient à Chatillon, en l'an mille deux cens. Cottée Soixante et un.

12. Vne lettre en Latin, par laquelle vne Blanche de France fait donation de portion de ses biens à Hvst de Saffre, en l'an mille deux cens, Scellée de deux seaux. Cottée Vingt .

13. Vne lettre en parchemin, de l'an mille deux cens et trois, au mois Iuin, contenant vne donation faite par Allete de Saffre, Dame de Fontaines à plusieurs de ses enfants : cottée Neuf.

14. Lettre en Latin de l'an mille deux cens six, ou Iehan de Fontaines donne son bien à Marie de Fontaines sa fille, et à son gendre Iean de Saffre. Cottée Quatre-vingts cinq.

D 15. Un viel papier en viel François par lequel Iehan de Fontaines oblige Arvier de Saffre à donner force biens aux pauvres : l'an mille deux cens vingt et sept. Cottée Quatre-vingts six.

16. Traicté de Mariage en Latin, par lequel il appert que Arvier de Saffre a espousé Beatrix de Bourgongne, au mois de decembre de l'an mille deux cens trente : Seellé, et cotté Quatre-vingts sept.

17. Lettre-Latin, escrite en parchemin, ou Millotte de Chastillon, Dame de Fontaines et de Marrey, fait accord auec son frere Oudot de Saffre, en l'an mille deux cens quarante-sept : Cottée Soixante-trois.

(95) Duchesne à la fin de son XIIe livre de l'Histoire d'Angleterre, dit qu'Ysabeau d'Angoulesme eut sept enfans du roi Jean son premier mari ; savoir trois fils et quatre filles, qu'il nomme tous par ordre.

18. *Lettre en Latin, de l'an mille deux cens soixante, par laquelle il appert que Allette de Marrey, Dame de Fontaines, donna tout son bien à Ioseph de Saffre son neueu, le sixième Octobre de l'an susdit: cottée* Quarante-quatre.

588 19. *Lettre en parchemin, contenant un partage fait en l'an mille deux cens septante sept, entre Aruier et Estienne de Saffre, enfans d'Othelin de Chastillon, et d'Allette de Montbar, Seigneur et Dame de Saffre et de Fontaines: seellée, et cottée* Vingt-vn.

20. *Lettre en parchemiu, escrite en Latin, par laquelle il appert que Iean de Saffre fait partage de ses terres de Saffre et de Fontaines, avec Allette de Fontaines, en l'an mille trois cens et deux, le treizième Ianvier. Cottée* Trois.

21. *Autre lettre escrite en Latin, laquelle contient quittance du mariage d'Alix de Saffre, femme de Iehan de Marrey, sieur de Fontaines, en Octobre de l'an mille trois cens sept: seellée et cottée* Soixante et treize.

22. *Lettre en parchemin, en Latin, de l'an mille trois cens quinze, veille de S. Laurent, par laquelle appert que Iehan de Saffre interpelle Alix Rolin sa mere, de luy monstrer en vertu dequoy elle s'immisse en sa terre de Saffre. Seellée et cottée* Quatre-vingt.

23. *Lettre par laquelle Aruier de Saffre partage ses biens auec Guillemot de Marrey, sieur de Fontaines, son Oncle, en l'an mille trois cens vingt et sept, au mois de Iuin, le Lundy apres la Sainct Barnabé Apostre: seellée, et cottée* Quarante-six.

24. *Lettre en parchemin, en viel François, où Iehan de Fontaines, et Aruier de Saffre, pour les successions de leurs freres mis en religion, se remettent à l'arbitrage de Gaston de Saux, leur parent, en l'an mille trois cens quarante-trois, au mois de Mars. Seellée et cottée* Soixante et seize.

25. *Vieille lettre en Latin où Pernot de Montbar fait la guerre à Hust de Saffre, qui appelle à son secours ses cousins* **589** *de Fontaines et de Marrey, en l'an mille trois cens cinquante: et le Duc de Bourgongne assiste ledit Hust de Saffre. Seellée en cire verte, cottée* Quatre-vingts et dix-huict.

26. *Lettre en Latin, qui est vne dispense de Richard de Fontaines, pour espouser Allette de Saffre, en l'an mille trois cens octante quatre. Cottée* Cinquante-sept.

27. *Lettre du Roy Charle, escrite en parchemin, par laquelle il promet de grands biens à Iehan de Saffre, sieur dudit lieu et de Fontaines; et à vn Edme de Saigny, Cheualier, gendre dudit Iehan de Saffre; et à Philibert de l'Espinace, sieur de la Clete: en l'an mille trois cens quatre vingts et quatre. Seellée, et cottée* Dix-huict.

28. *Lettre en parchemin, par laquelle Guillaume de Marrey, sieur de Fontaines, a fait transaction avec Aruier de Saffre, pour la succession des biens de leur grand-mere: le iour S. André de l'an mille quatre cens et deux. Cottée* Soixante-quatre.

A 29. *Lettre en parchemin, par laquelle appert que Iehan Duc de Bourgongne, Nantes, Neuers, etc., veut que Hue de Saigny, et Ysabel de Saffre, soient receus legitimes heritiers de tous les biens appartenans à Bernard de Fontaines, sieur de Marrey et de Chastillon: du vingtième de Iuin, mille quatre cens et quatre. Cottée* Quatre-vingts et douze.

30 *La grosse du decret de la terre de Fontaines d'Ogny, Chenel et Marrey, à requeste de Monsieur de Beauchamp, sur Pierre de Saigny. Lesdits biens achetez par Othelin de Cleron, beaufils dudit Pierre de Saigny. Le vingt et deuziesme Iuillet de l'an mille quatre cens et cinq. Cottée* Cinquante-deux.

590 31. *Traicté de mariage entre Aruier de Cleron et Marguerite de Montbeliard, du mois de Ian-*
B *uier de l'an mille quatre cens vingt et trois: cotté* Quarante trois.

32. *Partages faits entre Pierre de Saigny seigneur de Saffre, de la succession de Bernard de Marrey, son frere: du quatrieme Feburier, mille quatre cens soixante et treize. Cottez* Cinquante et un.

ADVIS AV LECTEVR.

Si les tiltres inuentairiez comme dessus, se pouuoient trouuer tous entiers, nous en eussions pu tirer de belles lumières touchant la parenté de S. Bernard: mais Monsieur de Cleron, Baron de Saffre m'a asseuré que les originaux de ces pièces luy auoient esté desrobez, ou bien (ce qui reuient au mesme) retenus par quelque personne de mau-
C uaise foy, à qui il les auoient confiez sans en prendre vne asseurance par escrit. Cependant on peut coniecturer de ce qui nous en reste, 1. Que la mere de l'abbé Robert (de laquelle Iean l'Hermite dit, sans la nommer, qu'elle fut sœur d'Alethe mere de S. Bernard) est cette Diane de Montbar, femme d'Outho de Chastillon, en l'an 1107, mentionnée au 2e article de cet extrait: car le temps, et le nom de la maison s'y accordent. Ce qui me fait presque renoncer à la coniecture que i'auois cy-devant auancée en la page 1453, que le pere de cet Abbé Robert soit Wauthier, ou Gauthier, Connestable de Bourgongne, qui auoit espousé vne sœur de la mere de S. Bernard, dotée du fief seruant de la ville de
D Montbar; à cause dequoy il auroit porté la qualité de Seigneur de cette ville: mais nous en produirons cy après vne raison plus receuable, 2. Il semble qu'Eue de Chastillon, mentionnée cy dessus au nombre 2. soit la mere de Tecelin, ayant pour lors d'autres enfans de Foulques de Sarcelles, que le moine Alberic, en sa Chronique, luy donne pour second mary: et qu'en ce tiltre de l'an 1107, où il est parlé de Alette de Montbar (laquelle en ce cas serait sa bellefille), il ayt esté traicté du **591** partage entre les enfans d'Eue, du premier et second lict. Si cela n'est (car ie n'oserois l'asseurer sans autre preuue) il y auroit bien de l'apparence qu'Eue de Chastillon fust la femme de Guy de Fontaines, frere aisné de S. Bernard, auec laquelle Alette de Montbar sa bellemere eust fait quelque traicté pour

le reiglement et assignal de son dot. Quoy qu'il en soit, ie tiens que l'vne ou l'autre (c'est à dire, ou la mere de Tecelin, ou la femmme de Guys fils de Tecelin) a esté de la maison de Grancey. Car au chasteau de Grancey il se voit encore vne vieille tour, qu'on nomme la tour de S. Bernard ; d'autant que (comme porte la tradition immemoriale) ce Sainct y a logé par plusieurs fois. Et la Chronique de Grancey, bien que fabuleuse en autres articles, n'est pas (ce semble) à mespriser quand elle asseure, qu'vne fille de la maison de Grancey fut Dame de Fontaines les Dijon, comme femme du Seigneur dudit lieu. 3, Il semble que ce Guy de Marrey, lequel en l'an 1129, reprit du Duc de Bourgongne les fiefs de Fontaines, de Marrey et de Chastillon, fut le mary de Humberge, ou Humbeline, sœur de S. Bernard : et qu'il reprit celuy de Marrey en son propre nom, et les deux autres ou au nom de sa femme (laquelle fut peut estre heritiere de cinq de ses freres) ou au nom de ses niepces, deux ou plus, filles de Guy son beaufrere, lesquelles estoient successibles à leurs pere, mere, oncles et tantes, depuis qu'ils furent entrez en religion. 2. Que les maisons de Fontaines, de Saffre, de Montbar, de Marrey, et de Chastillon sur Seine, ont esté, dez le siècle de S. Bernard, vnies ensemblement par estroite alliance : et en suite, presque toutes d'vn mesme sang ; ayans passé par fois les vnes dans les autres, bien que tousiours les tiltres (qui se prennent des chasteaux) en soient restez differens. Ce qui se peut encore dire des maison de Sombernon, de Saux, de Saigny, et de Cleron, pour le regard de la ligne paternelle de S. Bernard qui est Fontaines. Il ne faut toutefois conclure de ces alliances ce que dit Pierre de S. Iulien en ses Meslanges Historiques. page 478. que Fontaines les Dijon soit un partage de Chastillon sur Seine : dequoy ie ne trouue en toute l'antiquité aucune preuue, qui soit receuable au jugement des plus sensez.

592 CXLI.

Extraits des originaux de la maison de Saffre, et de Fontaines les Dijon. A moy communiquez presque tous, par Messire Claude de Moisy Cleron, Cheualier, Baron de Saffre, et de Villy le Monstier, issu de la ligne paternelle de S. Bernard.

1. Anno Domini 1204, Gauterius Eduensis episcopus facultatem concedit nobili viro Herveo de Saffra, erigendi capellam infra castrum suum apud Saffram : in qua quotidie celebretur missa, et cantentur vesperæ a capellano, certis ab Herveo proventibus annuis dotato.

2. Guido miles filius Hervei domini Saffrarum, constituit dotem uxori suæ Aluiz, filiæ domini Guillelmi de Tienges, Hugone duce Burgundiæ consentiente, 1236, mense Decembri.

3. *Hervier, Seigneur de Saffres, partage ses enfans : Guy premierné : Heruier : (à qui il donne entre autres choses tout ce qu'il a à Sambernon mouuant du fief de Monseigneur Calle de Saux, et de*

A *ses hoirs*) : *Hugues ou Huguenin, Iehan, et Estienne, lesquels il substitué tous l'vn à l'autre : reseruant les droits de sa femme encore viuante, et des hoirs qu'elle pourrait avoir. Le tout authorisé par Ansiaux Euesque d'Ostun, en Iuin de l'an* 1246, *il n'y fait aucune mention de Fontaines.*

4. Joannes de Saffris, miles, dominus de Campo Renaudi, Margarita ejus uxor, frater ejus Guido dominus Saffrarum, 1255, Februario.

593 5. Joannes de Saffris, miles, dominus Campi Renaudi, consentiente uxore sua Margarita, vendit xxx sextaria bladi fratri et domino suo Guidoni, domino Saffrarum, 1255, Martio.

6. Herveus de Saffris, domicellus. Guillelmus de Saffris, rector ecclesiæ de Arneto, 1273,
B Octobri.

7. Guillelmus dominus de Fontanis, domicellus, 1277, mense Octobri emit quamdam preciam terræ arabilis, ab hæredibus defuncti Humbelini majoris de Fontanis, sitam in ipso finagio de Fontanis.

8. Partitio bonorum inter Herveum et Stephanum fratres, Guidonis militis domini Saffrarum filios, 1277, mense Novembri.

9. Convenances *et eschanges de Heruiers et Estienne, fils de Guyon Seigneur de Saffres, en Octobre de l'an.* 1279.

10. Guillermus de Fontanis, miles, 1282, mense Aprili.

C 11. Joannes dominus de Fontanis, reaccipit in feodum a nobili vero domino suo Alexandro de Monteacuto, domino de Sombernione milite, corveiam unam sitam in finagio de Fontanis, 1284, Junio.

12. Mense Maio anni 1293, Joannes dominus de Fontanis et Maria ejus uxor mutuas accipiunt ducentas libras Viennensium purorum et legalium, de propriis denariis maritagii Agnesotæ domicellæ, uxoris Gileti domicelli, eorum filii ; ac pro ea summa certos fundos ei oppignerant, ab ipsa et ejus hæredibus usque ad integram solutionem retinendos.

D 13. Agnes de Chartretes domicella, et maritus ejus Gilletus de Fontanis domicellus, filiam suam Margaritam emancipant, 1298, Dominica Bordarum.

594 14. Arverius miles, dominus de Saffris, uxor ejus Beatrix de Buxeria, die Jovis, vigilia Circumcissionis, 1299. Erat jam annus 1300, a Natali Domini deductus. Sed Gallis annus 1300 a sequente dumtaxat Paschate erat inchoandus.

15. Dannot filia domini Joannis de Fontanis, relicta Hemonini de Montoillot, 1302 mense Augusto.

16. Margarita relicta Hugonis de Buffons, domicella, vendit domino Giloni de Fontanis fratri suo, quasdam terras suas sitas in finagio de Fontanis, 1306, Februario.

17. Pactiones matrimonii inter Joannem mili-

tem, dominum de Valle Olligniaci, et Helvidem de Saffris, relictam domini Joannis de Muxeio. Ibi meminit Helvidis Herveri domini de Saffris patris sui, matris suæ Beatricis; fratrum suorum, Guidonis militis defuncti, ac Joannis et Herveri canonicorum Lingonensium, 1306, die Jovis ante festum Omnium Sanctorum; et iterum triduo post, nempe Dominica ante idem festum, quod eo anno incidit in feriam tertiam. A

18. *Testament de Gilles Sire de Fontaines sus Dijon, du mois de Novembre de l'an 1312, par lequel il choisit sa sépulture aux freres Mineurs de Dijon, pres de son pere, nomme son heritier Huguenin son fils, et à son deffaut sans hoirs Guyot son autre fils; donne une terre à sa fille Agnes nonnain de S. Iehan d'Ostun : appointe deux autres de ses filles nonnains, l'une à Lairè, et l'autre à Leudieu. Il nomme sa femme Agnes entre les executeurs.* B

19. *Agnes Dame de Fontàines s'oblige, et se rend plaige de* **595** *Hugues Duc de Bourgongne, pour une notable somme de deniers,* 1313, *le Dimanche apres l'Octaue de S. Pierre et S. Paul.*

20. Fit divisio bonorum inter Joannem et Herverum de Saffris, fratres, canonicos Lingononses ex una parte; et Herverum, Joannem, et Symonem eorum nepotes, filios Guidonis quondam domini de Saffris, fratris prædictorum canonicornm, 1318, die Mercurii IV Aprilis. Ibi meminerunt canonici matris suæ Beatricis defunctæ, quæ fuerat soror Simonis de Buxęria, eorum avunculi, archidiaconi Divionensis in ecclesia Lingonensi, tunc defuncti. Sororis quoque suæ Helvydis de Saffris, quæ tum erat uxor Guillelmi domini de Chastenayo. C

21. *Iehan sire de Choisuel Chevalier, et Iehan son fils, traictent du mariage de Damoiselle et Iehanne de Choisuel, fille et sœurs desdits Iehans pere et fils; auec Haruier de Saffres Escuyer : et pour toutes ses pretentions, tant du costé du feu sa mere Aalys Dame de Choisuel, que du costé de Iehan son pere là present, luy donnent en mariage les villes et Seigneuries de Viuez et de Moilleron; lesquelles il luy font bonnes pour deux cens liurées de terres, chacune dix liurées vallant cent liures tournois. Le* VI *Iuin* 1323. D

22 *Iehan et Haruier, freres, Chanoines de Langres, fils de Haruier iadis Cheualier Seigneur de Saffres, donnent leurs fiefs à Iehan et Symon leurs nepueux, enfans de Guyiadis Seigneur de Saffres. frere desdits chanoines. Le Dimanche auant la S. Barnabé Apostre,* 1322.

23. *Iehanne de Choisuel fille de Iehan de Choisuel, et d'Aalys sa femme; et femme de Haruier, Seigneur de Saffres, traicte des terres Viuez et de Moilleron, que luy auaient assignées* **596** *pour mariage son pere Iehan, et Gauthier fils dudit Iehan : et du droict de succession à iceux. Le second jour de Feburier.* 1323. *En l'Eglise Romaine on comptoit desia,* 1324 *depuis le jour de Noel.*

24. *Partage fait entre Heruier, sire de Saffres, damoiseau, et Iehan son frere chanoine de Langres,* 1327, *en Iuin, le Lundy apres la S. Barnabé.*

25. *Traicté de mariage entre Heruier sire de Saffres, et Aaliz le Gissey fille de Guillaume Seigneur de Gissey, et d'Aaliz de la Roïche, iadis femme dudit Guillaume : en Octobre* 1330.

26. Simoneta relicta defuncti Hugonis domini de Fontanis, mutuas accipit ducentas libras Turonenses a Guidone de Fontanis, canonico Lingonensi. Sabbato ante festum S. Magdalenes, 1339.

27. Hugo dominus de Bera miles, et Symona de Pontescisso tunc ejus uxor, et quondam uxor Hugonis domini de Fontanis; profitentur Guidoni de Fontanis canonico Lingonensi, fratri dicti Hugonis, se debere liberis ex illo susceptis mediam partem bonorum mobilium, dictorum Hugonis et Simonæ parentum suorum; et pro illa media parte mobilium, (quia usu consumi poterant) se daturos centum viginti libras Turonenses, inter eos dividendas quando a matris consortio separarentur. Die Veneris ante festum Ascensionis Dominicæ, 1340.

26. Testamentum Herverii domini de Saffris, militis Jerosolymitani, factum die Sabbati ante festum Nativtatis S. Joannis Baptistæ, 1349. Eligit sepulturam suam in ecclesia Beati Petri de Saffris, juxta tumulum primæ **597** uxoris suæ. Dat aliquid Margaritæ et Halixdi sororibus suis, monialibus de Rubeomonte, Beatrici et Joannetæ sororibus suis, monialibus de polongeyo, Aalixdi et Joannetæ filiabus suis, monialibus de Praelongs Instituit hæredes suos, Joannem filium suum primogenitum ex priore conjuge, militem Jerosolymitanum, pro medietate omnium bonorum suorum, et pro altera medietate liberos suos ex altera uxore tunc superstite. Executores testamti sui dicit, Joannem de Saffris canonicum Lingonensem, et Simonem de Saffris fratres suos.

29. Joannes filius Herveri quondam domini de Saffiis, ex prima uxore Joanna de Caseolo, tractat de suis juribus cum noverca sua Aalixde de Gisseyo, patris sui relicta, in Vigilia S. Laurentii, 1349, commemorans conventiones a se factas cum patre suo Hervero in Vigilia festi S. Clementis 1346. Rursus cum noverca sua tractat anno 1349, Sabbato post festum S. Dionysii : et denique sequente anno 1350, die Lunæ, quæ erat Vigilia S. Laurentii.

30. Joannes de Saffris decanus Lingonensis condit testamentum IV Septembris, 1349. Instituit hæredes, Joannem nepotem suum canonicum Lingonensem pro tertia parte; fratrem ejus Simonem de Saffris armigerum pro tertia parte, et Joannem filium Herveri quondam nepotis sui, aliosque hujus Herveri liberos pro tertia parte. Sepelitur sequenti IX Septembris, die Mercurii.

31. Pactiones matrimonii inter Joannem de Saffris militem, et Aalidem de Blado (de Bled) filiam Odonis **598** domini de Blado, relictam Guyoti de Gisseyo domicelli, 1350, Septembri.

32. *Proces intenté et poursuiuy es années* 1350, 1351, *et* 1352, *par Iehan de Mussey, sire de Iours, aux heritiers instituez par le testament de fut Messire Iean de Saffres Grand Doyen de Langres, qui fut enterré l'an* 1349, *le* VIII *Septembre, iour de la Natiuité Nostre-Dame. Ce Doyen, fils d'Aruier seigneur de Saffre et de Beatrix sa femme, auoit eu pour frere Haruier Chanoine de Lengres, Guy Seigneur de Saffre, et pour sœur Eluis mariée deux fois du viuant de ses pere et mere premierement à Iehan de Mussey, duquel elle eut deux fils; à sçauoir, Iehan de Mussey seigneur de Iours, et vn Hugue qui fut moine à S. Germain d'Auxerre. Et en secondes nopces à Iehan seigneur du Val d'Olligny. Guy seigneur de Saffre auoit eu trois fils ; Haruier, pere de Iehan seigneur de Saffre, et de ses sœurs, Iehan Chanoine de Lengres, et Simon de Saffre. Le Doyen Iehan par son testament auoit nommé ses nepueux Iehan le Chanoine, et Simon freres, ses heritiers, chacun pour vne tierce partie : et pour l'autre tierce, Iehan seigneur de Saffre, et ses sœurs, enfans de son autre nepueu Haruier pour lors decedé. Iehan de Mussey, seigneur de Iours, pretendoit la moitié de l'hoirie du Doyen son Oncle. Le procez fut mené deuant Robert de Lugny, Chancelier de Bourgongne, et deuant plusieurs Seigneurs choisis arbitres, entre lesquels est nommé en l'an* 1350 *Eudes de Fontaines Cheualier.*

33. *Accord de Iehan Sire de Saffres, Cheualier, fils de Haruier seigneur de Saffres, et de Iehanne de Choiseuil, auec Aalix de Gissey sa belle-mere, remariée pour lors en secondes nopces à Guichard de Valote Cheualier; comme tuteresse de* **599** *Guillemote et Huguote de Saffres, ses aisnées filles, qu'elle auoit euës dudit Haruier son premier mary, La date est du Mardy auant la feste de Nostre-Dame en Septembre* 1351.

34. *A Diion, le premier iour de Mars* 1353, *dans l'Hostel de Eudes de Saulx, sire de Vantoux, ledit Eudes et Haymes de Dambirin Cheualier, esleus arbitres par compromis des parties, rendent sentence sur le reiglement des partages de la succession de fut Dame Simone de Pontaillé; entre Jehan de Fontaines, Robert, Richard, Isabeau, et Iehanne freres et sœurs, enfans de ladite Simone, qu'elle auoit eus de Hugues seigneur de Fontaines son premier mary, d'vne part; et Iehan Dart Cheualier au Comté de Bourgongne, son dernier mary, et Iehanne, Marguerite, et Marie ses filles qu'elle auoit euës dudit Iean Dart, d'autre part.*

35. Joannis de Saffris. canonicus Lingonensis condit testamentum, die Martis XIII, Iulii, 1365. Eligit sepeliri in ecclesia Lingonensi, in capella S. Andreæ, a sinistris tumuli Herveri de Saffris avunculi sui.

36. *Iehan Seigneur de Saffres Cheualier, viuoit en l'an* 1367, *le Mercredy iour des Mathei Apostre, et en l'an* 1378.

37. *Hvgve ou Huguette de Saffres sœur de Iehan*
A *Seigneur de Saffres, estoit femme de Huguenin de Varamnes, en May,* 1371.

38. *Traicté de mariage entre noble homme Huot de Saigney Escuyer, et noble Demoiselle Isabel de Saffres, fille de Iehan Seigneur de Saffres Cheualier, et sœur de Philibert de Saffres. le Mardy auant la feste de S. Vincent* 1381. *C'estoit desia* 1382, *à compter depuis Noël à là façon de Rome. Huot de Saigney auoit eu auparauant pour femme Isabeau de Blaisey, et auoit eu un fils, nommé Philibert, de sia pour lors* **600** *decedé, aussi bien que sa mere.*

39. Richardus erat dominus villæ de Fontanis prope Divionem, die Lunæ post festum Conceptionis beatæ Mariæ virginis, 1384.

B 40. *Hvgve de* Saffres, *femme de feu noble homme Huguenin de Varennes Escuyer, cede la somme de dix francs d'or à son frere Iehan de Saffres Cheualier, le Vendredy appres la feste de Toussaincts,* 1385.

41. *Hves de* Saigney, *Cheualier, et Seigneur de Saffres à cause de sa femme Isabel, consent à l'assensissement perpetuel d'vne vigne de trente ourées, sise au finage de Gressigny; fait à Mathie Crepel, dit Duret, et à Estiennote sa femme, par Messire Iehan de Ville sur Arce, Seigneur de Gressigny en partie, et Marguerite de Saffres sa femme : le* XXIV *iour d'Octobre,* 1389. *Il semble que cette Marguerite fut sœur puisnée d'Isabel Dame de Saffres.*

42. *Sauvegarde donnée par le Bailly de Dijon, au nom du Duc de Bourgongne, à noble homme Guillau-*
C *me de Marrey Escuyer, Seigueur de Fontaines les Dijon du chef de Damoiselle Marie sa femme; pour la manutention et conseruation de tous leurs biens et droicts, en la Seignerie de Fontaines, el en toutes ses appartenances, Le* XVIII *Nouembre* 1391.

43. Anno Domini 1394, die Lunæ ante festum Corporis Christi, scribit de quodam negotio Stephanus Coquel castellanus regius de Colchis, *Viro nobili et potenti domino Joanni, domino de Fontanis, militi, cambellano domini nostri regis.*

44. *Isabeau qualifiée Dame de Saffres en partie, en Nouembre.* 1396.

45. *Par un tiltre daté du Vendredy,* XIII *Feburier, veille de S.* **601** *Valentin,* 1399, *il se preuue que*
D *Guyot de Saigny Escuyer, estoit frere de Huë de Saigny iadis Cheualier : que leur mere fut Marie de Bieuey : et que Huë de Saigny estoit ia decedé, delaissant vefue Isabel de Saffres iadis sa femme, auec Antoine et Catherine leurs enfans.*

46, *Traicté de mariage de Huguenin de la Perriere Escuyer, avec Katherine de Saingney, fille de feu Huë de Saingney Cheualier et de Dame Isabel de Saffres, presente à se traicté dans lequel se fait le partage des biens de ladite Katherine, et de son frere Antoine de Saingney. Le* 1 *jour de May* 1401.

47. *Guyot de Saingney Escuyer, Seigneur de la Mote de Rouure sur Aube, et frere de feu Huë de Saigney Cheualier, fuit accord auec Isabeau Dame de Saffres sa belle-sœur, comme tuteresse d'Antoine de Saigney son fils moindre d'eage et auec*

Hugonis de la Perriere Escuyer, et Katherine de Saigney sa femme, touchant quelque somme qu'il pretendoit luy estre deuë 1403.

48. Isabel de Saffres, vefue de Huë de Saingney, reprend ses fiefs de Iehan Duc de Bourgongne, Comte de Neuers, et Baron de Donzi. A Dijon, XV Iuin, 1404.

49. Liebaud de Lugny Cheualier, et Isabel de Seffres, Seigneurs communs dudit lieu de Saffres, font accord entr'eux, 1411.

50. Gvillavme de Marey Escuyer, Seigneur de Fontaines les Talant à cause de Damoiselle Marie sa femme, fille heritiere du Seigneur de Fontaines Escuyer pour lors la decedé : reconnoit tenir en fief et hommage du Duc de Bourgongne, la forte maison et forteresse dudit Fontaines, auec toutes les appartenances et dépendances de la mesme seigneurie, au dénombrement desquelles est faite mention d'vne vigne, dite **602** la vigne de Sainct Bernard. Conjointement il fait pareil hommage audit Duc, du fief de Vernoul. Le XXII May 1413.

51. Gvillavme de Marey, et Marie de Fontaines sa femme, Seigneur et Dame de Fontaines les Dijon, traictent du mariage de leur fille Amyote de Marey, auec Antoine de Saigney Seigneur de Bissy les Pierres en partie. Le XXV Iuin 1418.

52. Alexandre et Bernard de Marey, fils de Guillaume de Marey et de Marie de Fontaines, Seigneurs de Fontaines, apres la mort de leur mere Marie, donnent assignal du dot de leur sœur Amyote, iadis mariée auec Antoine de Saigny Escuyer, Seigneur de Saffres en partie. Le XXVIII Iuin 1424.

53. En Febvrier de l'an 1429, Iehan de Champlite, Cheualier, Seigneur de Vonges: au non de sa femme Odote de Marey absente, partage l'hoirie de fut Damoiselle Marie de Fontaine, iadis fille de Richard de Fontaines, et de Damoiselle Philippe de Saulx Seigneur et Dame dudit Fontaines : auec Alexandre de Marey, et Bernard de Marey, Escuyers, et Perrenote de Marey, freres et sœur de ladite Odote, et tous enfans legitimes de noble homme Guillaume de Marey, Escuyer, sieur de Giry et de Gippy au Comté de Neuers, et de ladite Marie de Fontaines. Alexandre du consentement et agreement de Damoiselle Marguerite de la Plectiere sa femme : et pareillement Bernard du consentement et agreement de Damoiselle Alais de Perron sa femme. Ils partagént entre eux quatre la seigneurie de Fontaines, et toutes ses appartenances, avec la tere d'Oigny pres de S. Iulien. Et leur sœur Amyote n'entre point en ce partage, comme ayant receu ses appointemens de ses pere et mere **603** lors de son mariage auec Antoine de Saigny des l'an 1418. Il est fait mention dans ce traicté, de la grosse tour de Fontaines, vulgairement dicte La tour Monsieur S. Bernard, et du cellier ou chambre de la mesme tour dans laquelle fut né monditsieur S. Bernard. Ils establissent Girard Boulon leur principal officier, et Maire de Fontaines.

54. Alexandre de Marey Escuyer, Seigneur pour la A quarte partie, de la forteresse, ville, terre, seigneurie, et appartenances de Fontaines les Dijon, vend tout ce qu'il possedoit en ce lieu par droit d'aisnesse ou autrement, à Reuerend Pere en Dieu, Monsieur Iehan Rolin Evesque de Chalon sur Saone, pour la somme de cinq cens soixante quatre francs. Le XXII Mars 1434.

55. Amyote de Mairey, fille de feurent Guillaume de Mairey, Escuyer, et Damoiselle Marie de Fontaines, Seigneur et Dame dudit Fontaines; authorisée de son mary Antoine de Saigny, Escuyer, seigneur de Saffres et de Bissy la Pierre, en parties; partage les biens de ses pere et mere, auec Bernard et Alexandre et Mairey ses freres; sa sœur Perrenote de Mairey, femme de Iehan de Chauanges, Escuyer; et Oudot, B Iehan, et Huguette, freres et sœur, moindre d'ans, enfans de feu sa sœur Dame Oudote de Mairey, femme de feu Messire Iehan de Champlite, Cheualier, Seigneur de Vonges. Et accepte pour sa part de l'hoirie les terres, villes, chastelleries, et maisons fortes Giry, de Gippy, Chastinges, et autres terres iadis appartenantes à ses pere et mere au Comté de Neuers: auec la justice haute, moienne et basse; les rentes, censes, tailles, terres arables, vignes, prez, estangs, bois, riuieres, fours, molins, hommes, femmes, mainsmortes, espaues, et toutes autres redeuances et appartenances desdites **604** seigneuries. Ce traicté passé à Viteau, le XVI iour du mois de Ianuier de l'an de l'incarnation de nostre Seigneur 1438.

C 56. Pierre de Beffromont Seigneur de) Charny, traicte auec Bernard de Marey de quelques droicts que ledit Bernard pretendoit auoir à la succession d'Anne de Saulx, femme dudit Pierre, le XIV Ianuier 1443. Ledit Pierre de Beffromont qualifié Comte de Charny en d'autres Lettres du V Iuin 1468, confirmatiues des precedentes.

57. Traicté du mariage entre Antoine de Saigny Seigneur de Saffres, Damoiseau, et Katherine de Montbeliard. Le XX Ianuier 1445.

58. Bernard de Marey Escuyer, Seigneur de Fontaines, et Damoiselle Alix Perron sa femme, eurent proces pour vne querelle, auec Madame de S. Iulien et ses officiers, Le XXVIII Iuillet 1446.

D 59. Pierre et Iehan de Saigny Escuyers, auec authorité et licence de leur pere, noble Seigneur Antoine de Saigny, Escuyer, seigneur de Saffres, font partage entre eux de l'hoirie de feu leur mere, Damoiselle Amyote de Mairey iadis Dame de Giry en Niuernois en partie : et caniointement des successions qu'il esperoient d'Alexandre et Bernard de Mairey leurs oncles, freres germains de leur dite mere Amyote. Pierre de Saigny prend pour sa part l'hoirie de sa mere, à sçauoir le bien du Niuernois. Iehan de Saigny se contente des successions à venir d'Alexandre et Bernard ses oncles : ne fust que les cheuances et seigneuries de leurs oncles vinssent à diminuer par fortune de guerre ou autrement; car en ce cas Pierre de Saigny recompenseroit son frere Iehan au plus pres de Grancey le chastel, par arbitrage de deux de leurs

605 *parens et amys. Ils se chargent tous deux de bien et honorablement marier Anne, Iehanne, et Marie de Saigny leurs sœurs germaines. Fait le* IX *iour de Mars* 1448.

60. *Avtre traicté du* XXVI *Auril* 1450, *touchant l'hoirie de Damoiselle Amyote de Mairey ; par lequel Pierre de Saigny son fils, qui auoit esté ci-deuant partagé des biens que feu sa dite mere possedoit dans le Comté de Neuers ; consent que si Iehan, Anne, Iehanne, et Marie de Saigny ses frere et sœurs, tous enfans de ladite Amyote, se trouuent desaduentagez en ce partage, il soit tenu pour nul ; et qu'ils rentrent tous dans la mesme communion de biens, en laquelle ils estoient auparauant ; comme si aucun partage n'auoit été fait entr'eux.*

61. *Le* XII *Mars* 1458 (*c'étoit desia* 1459, *à compter dez le iour de Noel, ou dez le* 1 *Ianuier) se passerent les traictez de mariage de Bernard de Bruillart Escuyer, auec Anne de Saigny : et de Ioffroy de Bruillart Escuyer, auec Anne de Saigny: par accord et aggreement de noble homme Erard de Bruillard Escuyer, seigneur de Aiseanuille, el de Arcy surQuehure, per desdits Bernard et Ioffroy : et d'Antoine de Saigny Escuyer Seigneur de Saffres en partie, pere desdites Anne et Iehanne ; comme aussi de Pierre, Iehan et Marie de Saigny, freres et sœur des dites Anne et Iehanne, tous enfans d'Antoine deSaigny.*

62. *Le* I *Decembre* 1462 *se traicte le mariage de Marie de Saigny, sœur de Pierre et Iehan de Saigny, auec Estienne de Ruffey ; duquel mariage nasquit Katherine de Ruffey, mariée l'an* 1482, *le Dimanche* IX *Iuin) à Pierre de Coublans, fils de Guillaume de Coublans Seigneur de Boussenois.*

63. *Alixandre de Mairey Escuyer, Chastellain de Vadans,* **606** *fait donation entre vifs à noble et puissant Seigneur Iehan de Poictiers Cheualier, sire d'Arcis, dè Vadans, et de Souuans, de toute la succession de Bernard de Mairey son frere nouuellement trespassé : pour s'acquiter aupres de luy de la somme de cinq cens escus d'or, dont il lui estoit redeuable ; et en consideration des grands secours, amitiez, bontez, douceurs, et courtoisies inestimables qu'il auoit receuës de luy. Le penultième jour d'Auril, apres Pasques,* 1463.

64. *Traicté de mariage entre Pierre de Saigny, fils d'Antoine de Saigny Seigneur de Saffres, et Roline de Choiseul, fille de Guillaume de Choiseul Escuyer, sieur de Clermont. Ledit traicté fait par ledit Antoine de Saigny, pere de Pierre ; par Catherine de Montbeliard seconde femme dudit Antoine, et bellemere de Pierre ; et par Iehan de Saigny sieur de Giry, frere dudit Pierre. Le* XVIII *Mars* 1466.

65. *Pierre de Saigny Cheualier, Seigneur de Saffres, de Mairey sur Tille, et de Monsson en partie. Le* VIII *Mars* 1484. *Le mesme dit encore Seigneur de Fontaines en partie, le Mardy* XII *Iuin* 1481 *et* XXV *Feburier* 1485, *et encore en Feburier* 1486.

66. *Bernard de Bruillard Escuyer, traicte de quelque somme d'argent du mariage de sa femme Anne de Saigny, sœur de Pierre de Saigny, Cheualier, Seigneur de Saffres et de Monsson en partie. Le Vendredy* XVII *Octobre* 1483.

67. *Traicté de mariage entre Othenin de Cleron, fils de Simon Seigneur de Cleron, et Marie de Saigny, fille aisnée de Pierre de Saigny Cheualier, Seigneur de Saffres, et de Roline de Choiseul. Le* XVIII *Nouembre* 1487.

68. *Pierre de Saigny, et Roline de Choiseul traictent auec Othenin de Cleron, mary de leur fille aisnée Marie de Saigny.* **607** *pour les mariages d'Anne et Iehanne aisnée leurs filles : et pour les appointemens de Iehanne maisnée, et Marguerite leurs autres filles, lesquelles debuoient estre mises en religion. Le* IX *d'Aoust* 1488.

69. *Pierre de Saigny Cheualier, et François de Ferrieres Escuyer, sont dits conseigneurs de Saffres e second Iuillet* 1489.

70. *Pierre de Saigny, dit heritier de son pere Antoine, et d Iehan son frere, le Sambedy* XXXI *Octobre* 1489.

71. *François de Ferrieres Escuyer, qualifié Seigneur de Saffres en partie, es anées* 1485, 1489, 1490.

72. *On traicte le mariage de Iehanne de Saigny fille de Pierre de Saigny et de Roline de Choiseul, auec noble homme Girard de Chappes Escuyer, Seigneur de Romenay, demeurant à Flauigny. Le* I *Feburier* 1491.

73. *Traicté de mariage d'Anne de Saigny, fille de Pierre de Saigny et de Roline de Choiseul, auec Warin de Sainct Banssonem sieur d'Ymonuille, fils d'Ancellin d'Essey sieur de sainct Banssonem. Du* XXIII *Octobre* 1493.

74. *Testament de Pierre de Saigny Cheualier, Seignenr de Saffres en partie, fait le* IV *Iuin* 1494 ; *par lequel il institue ses heritiers uniuersels, noble Seigneur Othenin de Cleron son beaufils, et Marie de Saigny sa fille, femme dudit Othenin.*

75. *Marie de Saigny femme d'Othenin de Cleron, sœur de Marguerite et Guillette de Saigny Religieuses à Triesnon au Diocese d'Auxerre : toutes trois filles de Pierre de Saigny et de Roline de Choiseul,* 1494.

76. *Lovys de Brancion Escuyer, Seigneur de Saffres en partie. Le* XXIII *Octobre* 1496.

608 77. *Roline de Choiseul dite vefue de Pierre de Saigny, le* IX *Feburier* 1496,

78. *Ieannette de Domprey Dame de Cleron, relicte de Simon de Cleron, constituë ses heritiers uniuersels Othenin et Claude de Cleron ses fils : donnant pension à vie à Messire Simon de Cleron Abbé de Montbenoist et de Goille ; et à Iehan de Cleron chanoine de Besançon et Curé de Vercel, ses deux autres fils. Le* XXII *Nouembre* 1497.

79. *Othenin de Cleron originaire de la Comté de Bourgongne, naturalisé François par le Roy Louys XII. A Melun, en Septembre* 1500.

80. *Othenin de Cleron, qualifié Seigneur de Saffres,*

et de Fontaines en partie. Le VII *Septenbre* 1500, *et du depuis le* XXII *May* 1523.

81. *Le* VIII *Febvrier de l'an de l'Incarnation de nostre Seigneur* 1502, *Noble et puissante Dame Marie Chambellan, Dame pour la moitié par indiuis à Fontaines les Diion, (laquelle moitié auoit auparauant appartenu à Damoiselle Marguerite Rolin) femme de noble et puissant Seigneur Messire Guy de Rochefort, Cheualier, Chancelier de France, seigneur de Pluuot, l'Abergement, Rochefort, et Caseau; prit possession de ladite moitié de la Seigneurie de Fontaines, par Procureur, qui fut Louys Seruant, Chastellain de Pluuot: lequel démit de leurs charges tous les anciens officiers: puis les restablit le mesme iour au nom de ladite Dame; et fut publiée ladite prise de possession dans les halles, en l'assemblée des officiers et de tout le peuple.*

82. *Lovys de Brancion, mary de Iehanne Maillardet, fait eschange auec Othenin de Cleron seigneur de Saffres, de sa part de la seigneurie de Saffres, et de celle de Hiz en Auxois,* **609** *et encore de quelques autres de ses biens et droicts, pour deux cens francs de rente. A Dole, le* XXIII *Iuillet* 1503.

83. Joanna de Saigny, ex Sacrista Puteiorbis, eligitur ejusdem monasterii abbatissa 25 Junii 1504, indictione VII; et confirmatur 9 Julii per vicarium generalem Joannis d'Amboise Lingonensis episcopi. Hæc fuit soror natu minor cognominis Joannæ, quæ jam ex anno 1491 Girardo de Chappes desponsata fuerat. Vide supra ad numerum 72.

84. *Iehanne de Saigny, sœur de Marie de Saigny, et vefue de feu Girard de Chappes Seigneur de Romanney; tutrice de Iacques, Iehanne, et Katherine de Chappes ses enfans, traicte auec Othenin de Cleron son beaufrere; luy quittant ce qu'elle pouuait pretendre des successions de Pierre de Saigny et Roline de Choiseul ses pere et mere, moyennant une certaine somme de deniers. Le* XX *Decembre* 1508.

85. *Dame Catherine de Ruffey, vefue de noble homme Pierre de Coublan, et Claude de Coublan son fils, font donation de la terre de Saigny proche Grignon, à Othenin de Cleron, et à Marie de Saigny sa femme. Le* XVIII *Mars* 1511.

86. *Othenin de Cleron traicte avec son frère Iehan de Cleron Seigneur de Belmont, pour les successions de feu leur mere Iehannette de Domprey, et de Louyse de Cleron iadis leur tante; et de Iehan de Cleron Chanoine de Besançon, et de Claude de Cleron Seigneur de Scay iadis leurs freres. Le* V *Iuin* 1511.

87. *Iehanne de Saigny qualifiée Dame de Beurizey, et de Romanney, és années* 1527 *et* 1528. *Il semble qu'apres la mort de son premier mary Girard de Chappes Seigneur de Romanney, elle se soit remariée à vn Seigneur de Beurizey.*

88. **610** *Traicté de mariage de Pierre de Montigny Escuyer, Sieur de Chaumont le Bois, et de Barbe de Cleron par Othenin de Cleron pere de ladite Barbe,*

A *et par Iehan, Claude, et Guy de Cleron ses freres apres la mort de Marie de Saigny leur mere. Le* VI *Feburier* 1529.

89. *On fait le traicté de mariage de Chrestienne de Cleron, sœur de Claude et Guy de Cleron, tous enfans d'Othenin de Cleron et de Marie de Saigny, auec Ioachim Du Bois Escuyer, Seigneur de Posgaines. Le* XV *Septembre* 1533.

90. *Traicté de mariage de Guy de Cleron, fils d'Othenin de Cleron, pour lors encore viuant, et frere de Claude de Cleron, et beaufrere de Pierre de Montigny, auec Philiberte de Moisy, fille de Iehan de Moisy et de Iehanne de Saincte Croix. Le* XXII *Decembre* 1533.

91. *Barbe de Cleron, vefue de feu Pierre de Montigny Escuyer et Seigneur de Chaumont le Bois,* B *fait donation de tout son bestial, de deux licts, et de quelques autres meubles, à Guy de Cleron son frere. Le* V *Feburier* 1538.

92. *Antoine de Cleron, femme de Iehan de Colombier Escuyer, Seigneur d'Oigny, quitte à son frere Guy de Cleron tout ce qui lui pouuoit aduenir des successions d'Othenin de Cleron et Marie de Saigny leur pere et mere, et de leurs freres et sœurs decedez; pour la somme de deux mille liures tournois. Le* VI *Mars* 1541.

93. *Philiberte de Moisy, vefue relicte de Guy de Cleron, en l'an* 1544, XI *Mars est dite tutrice et administratrice des corps et biens de Ioachim et Bernarde ses enfans.*

C 94. *Av second iour de Iuin de l'an* 1560 *se fait le traicté de mariage de Bernarde de Cleron, fille de Guy de Cleron Cheualier, Seigneur de Saffres et de Belmont, et de Philiberte* **611** *de Moisy Dame de Villy le Moustier; auec François de Pontaillé, fils de Louys de Pontaillé: du consentement de Leonard de Pontaillé, Cheualier de l'Ordre de S. Iean de Ierusaem, oncle paternel dudit François; et d'Antoine d'Oyselet Escuyer, Sieur de la Villeneuue, et Thomas de Cleremont Cheualier, Sieur de S. George et de Rupt, ses oncles maternels.*

95. *Le* XXI *Septembre* 1561 *se traicte le mariage de Ioachim de Cleron, auec Françoise de Pracontal, fille de Laurent de Pracontal Seigneur de Soussé, etc.*

D 96. *Arvier de Cleron, Seigneur de Cleron et de Saffre en partie, fils de Claude de Cleron frere aisné de Guy de Cleron, partage par arbitres ce qu'il auoit à Saffre, auec son cousin Ioachim fils de Guy de Cleron le* XXIII *Auril* 1567.

97. *Ioachim de Cleron fait son testament le* XXVI *Octobre* 1567.

98. *Ioachim et Aruier de Cleron partagent l'hoirie de feu Chrestienne de Cleron leur tante.* XI *Ianuier* 1569.

99. *François de Cleron Seigneur de Pousanges, et de Saffres en partie, emprunte quelques titres concernans la Seigneurie de Gresigny, de Ioachim de Cleron Seigneur de Saffres, son oncle. Le* I *Decembre* 1583.

100. *Reprise de fief de la Seigneurie de Fontaines par Humbert de Rochefort. Le second Iuin* 1584.

101. *Gvillavme de Damas ayant acquis depuis peu la seigneurie de Fontaines dudit Humbert de Rochefort, la reprend de fief du Duc de Bourgongne, le* XIII *Iuillet* 1587.

102. *Se traicte le mariage d'Antoine de Cleron, et de Philiberte de Damas par leurs peres, meres et autres parens : present entre autres François de Cleron Seigneur de Pousanges,* **612** *et de Saffre en partie. Le* XXVII *Nouembre* 1588. *Antoine est dit fils de Ioachim de Cleron, et de Françoise de Pracontal. Philiberte estoit fille de Iehan de Damas Seigneur de S. Riran, et de Magdeleine de Saulx.*

103. *Traicté de mariage d'Anne de Cleron, fille de Ioachim de Cleron et de Françoise de Pracontal; auec Iacques de Chenu Eseuyer, Seigneur de Souleaux fils de François de Chenu, et de Marguerite de la Riuiere. Le* XXIV *Iuillet* 1596.

104. *Ioachim de Damas Sieur du Rousset, le* XXVII *Auril de l'an* 1602, *reprend de fief la seigneurie de Fontaines, comme l'ayant acquise par decret sur Guillaume de Damas.*

105. *Ioachim de Damas vend aux Reverends Peres Feuillans le chasteau de Fontaines, l'an* 1613, *au lieu et place duquel ils ont basti du depuis vne eglise et monastere, euec aggreement de sa Maiesté, et de toutes les Puissances.*

106. *Contract de mariage entre Messire Claude de Moisy Cleron. Cheualier, Baron de Saffre, et de Villy le Monstier, fils d'Antoine de Cleron et de Philiberte de Damas, et Dame Gabrielle Dauion, fille de Claude Dauion Cheualier, Baron de Poussay, etc., et de Dame Anne de Marcocey. Le second Feburier,* 1620.

107. *Autre traicté de mariage dudit Claude de Moisy Cleron, Baron de Saffre, auec Dame Marguerite de Chaugy Rossillon, fille de Messire Guy de Chaugy Cheualier, Baron de Rossillon, etc., et de Dame Diane de Chastelu. Le* III. *Mars,* 1632.

CXLII.

Otho de Sauz Willelma ejus uxor, filius primogenitus Guido, 1190.

(Ex autrographo S. Benigni Divionensis.)

613 Ego Manasses, Dei gratia Lingonensis episcopus, notum facio universis quia cum inter dominum Othonem de Sauz, et Petrum abbatem Sancti Benigni Divionensis controversia verteretur, super molendino quodam quod in villa comitis idem Otho contra jus ejusdem abbatis ædificabat. Tandem ante præsentiam nostram convenientes, tali modo pacifice composuerunt. Siquidem ipse Otho a nobis diligenter admonitus, quidquid juris in ipso molendino, sive aquæ cursu, habebat, vel habere se dicebat, totum sine aliqua exceptione Deo et ecclesiæ Beati Benigni in eleemosynam libere concessit. Servatorium vero piscium, quod ipse super idem molendinum construebat, sibi in vita sua tantum retinuit; sed ut post decessum suum in jus et proprietatem jam dictæ ecclesiæ veniat, testamenti, traditione pro animæ suæ remedio dedit. Et quia in constructione jam dicti molendini multas expensas fecerat, dictum fuit a nobis, et ab utraque parte receptum est, ut abbas domino Othoni XXII libras Divionenses daret; quod et fecit. Prædictam vero eleemosynam, tam molendini quam servatorii, fecit dominus Otho in manu nostra, laude Guidonis filii sui primogeniti, et dominæ Wilelmæ uxoris suæ, et aliorum hæredum suorum.

Testes sunt **614** domnus Petrus abbas Besuæ, Wido de Arc monachus Divionensis, Arnaudus decanus Casnedi, Oddo de Granceio miles Templi.

Actum est hoc anno ab Incarnatione Domini 1190.

CXLIII.

Gile sire de Fontaines, 1310.

(Extrait de l'Inventaire des titres de la Chambre des Comptes de Dijon.)

Gile Sire de Fontaines declare que le Duc de Bourgongne luy a octroyé, qu'il puisse faire creneler sa maison fort de Fontaines, laquelle il confesse estre du fief lige dudit Duc. 1310.

CXLIV.

Iehan Seigneur de Fontaines pour la quarte partie : Robert son frere, aussi Seigneur de Fontaines pour la quarte partie : Simone leur mere Dame de Fontaines pour la moitié. 1358.

(Copié sur l'original de la Chambre des Comptes de Dijon.)

A Tous ceux qui verront et orront ces presentes Lettres. Ie Iehans de Fontaines prés Dyion, Escuiers. fais sauoir que ie hay promis foy et seruice à noble homme Monsiear le Comte de Roucy, Gouuerneur de la Duchie de Bourgoigne par le Roy nostre Sire, aiant le bail doudit Duchie, et à cause doudit bail. C'est à sauoir de la quarte partie dou chasteaul de Fontaines : de toute la messerie doudit leu : et de la quarte partie de la Iustice de Fontaines. En protestant d'esclaircir tous iours, se **615** *aucunes autres chouses y hauoit, que en cest present esclarcissement ne fusient comprises. Et est à sauoir que Messire Iehans Darc Cheualiers, à cause de Madame Symone sa femme tient la moitié desdites iustice et Chasteaul : et Robers de Fontaines Escuiers mes freres la quarte partie d'ycels, En tesmonniaige de laquelle chouse, ie ay requis et obtenu le seaul de es causes de quoy l'on vse à Dyon en la court Monsieur le Duc de Bourgoigue estre mis en ces presentes Lettres, faites et données à Dyion, le Samedi, iour de la Feste Saint Vincent, l'an de grace mil CCC et cinquante.*

ADVIS AV LECTEVR.

Je vois en ce tiltre deux choses à remarquer. La premiere, que Iehan de Fontaines se dit auoir toute la *messerie* dudit lieu, bien qu'il n'eust que la quarte partie tant du Chasteau que de la justice. Il estoit la premierné de trois fils et deux filles. Ses deux freres puisnez estoient Robert, et Richard ; et ses deux sœurs, Elizabeth, et Iehanne. Entant que premierné il estoit seul Seigneur en chef d'vn fief do-

minant, qui ne releuoit que du Duc de Bourgogne. A
C'est, à mon aduis, ce que porte le mot de *messerie*. Et ses conseigneurs ne tenoient leurs part du chasteau, et de la justice de Fontaines, que comme fiefs seruans, ou arrierefiefs, à raison desquels ils releuoient immedialement du Seigneur dominant. L'autre chose à remarquer, est que Simonne de Pontaillé leur mere, mariée en troisiémes nopces à Iehan Darc Cheualier Comtois, tenoit (ce semble) la moitié de la Seigneurie de Fontaines en arrierefief, au nom de Richard, Elizabeth, et Iehanne ses autre enfans, encore moindres d'eage, comme tutrice et administratrice de leurs corps et biens. Ce Richard fut du depuis Seigneur en chef de toute la seigneurie de Fontaines : et Marie sa fille heritiere B
la porta en dot à Guillaume de Marey, d'ou elle passa auec le sang de la ligne paternelle de S. Bernard, dans les maisons de Saigny, **616** de Saffres, de Cleron, et autres des plus illustres de la Bourgongne, comme il se verra cy apres es Tables Genealogiques, que nous auons reseruées pour la fin de volume.

CXLV.

Richard Seigneur de Fontainese, Iehan son frere iadis Seigneur du mesme lieu : Agnez et Iehanne filles dudit Iehan. 1366.

(Extrait de l'original de la Chambre des Comptes de Dijon.)

Richard de Fontaines, Seigneur dudit lieu, ayant le bail et gouuernement de Agnez et Iehane, moin- C
dres d'eage, filles de feu Iehan de Fontaines son frere confesse au nom et à cause desdites filles, tenir en fief et hommage de tres souuerain, puissant et excellent Prince Monsieur le Duc de Bourgongne, tous les biens et droits qu'elles possedoient es villes de Saulon, d'Aubigney, et de Feenay. Le Sambedy apres la Sainct Barthelemy, l'an M. CCC. LX. *et six.*

CXLVI.

Extrait d'une lettre de Monsieur le Baron de Saffre à Monsieur de Chasan Conseiller au Parlement de Dijon, escrite à Beaune le 24. *Nouembre* 1632 *cinq iours apres qu'on eut paracheué l'Inuentaire cy-dessus mentionné, en la pâge* 585 (96).

Pvis que desirez prendre la peine de voir les an- D
ciens papiers de nostre maison, ei vous enuoye l'Inuentaire, passé et fait par Monsieur de la Place. S'il y a quelques manquements aux dates, c'est que les papiers sont si vieux que la plus grande **617** partie ils ne les ont pû lire : et ont mesme manqué à plusieurs, qu'il n'ont pas mis sur l'Inuentaire.

ADVIS AU LECTEUR.

I'ay voulu icy rapporter ce témoignage irréprochable d'un Seigneur amy de la vérité ; afin que si dans les extraits que i'ai produits de l'Inuentaire cy mentionné, il se trouve quelque défaut en la date des temps ou bien ès noms des personnes, on tasche de le redresser par quelque authorité plus certaine En voicy vn exemple. Il est dit en la pâge 586, *nombre* 9. *qu'en l'an* 1200. *Iehan de Fontaines voulant se mettre en religion, donna tout son bien à Guillaume de Fontaines. Cette date est contredite par plusieurs originaux rapportez cy devant, es pâges* 481. 523. *et* 525. *qui nous apprennent que Iehan et Guillaume de Fontaines, frères, furent fils de Calon de Saux, Seigneur de Fontaines : et qu'ils viuoient es annés* 1267, 1276, *et* 1282. *Ce qui me fait croire que si Iehan de Fontaines quitta ses biens à son frere Guillaume pour se faire religieux, ce fut enuiron l'an* 1280.

CXLVII

Iehannette de Sauz, fille de Marie Dame de Sauz, 1285.

(Extrait du Chartulaire de l'Eglise Collégiale de Nostre-Dame de Saux le Duc.)

Au mois d'Aoust de l'an 1285, IEHANNOTE *de Sauz, femme de Guyot* Pleepape, *Escuyer, fonde en l'Eglise de Nostre-Dame de Sauz l'anniuersaire de sa mere MARIE iadis Dame de Sauz ce qui est confirmé par GULLAUME Sire de Sauz, frere de ladite Iehannotte* **618**.

CXLVIII.

Epitaphe de Marguerite Dame de Sauz, couché sur tombe plate deuant la chapelle de S. Anne en l'Eglise des Dominicains de Dijon. 1290.

CI. GIST. MADAME. MARGVERITE.
DAME. DE. SAVZ. FILLE. LE. CONTE.
DE. VIENNE. TRESPASSEE. L'AN. DE.
GRACE. M. CC. LXXX. X. OV. MOIS.
DE. SEPTEMBRE.

En cette inscription le nombre de LXXXX est partagé en LXXX. et X. suiuant la façon de parler du vulgaire, qui dit plus ordinairement quatre-vingts et dix, que nonnante. Au reste i'ay veu tiltre du mois de Ianuier de l'an 1269. (c'estoit desia 1270, à compter comme l'on fait à present, depuis le iour de Noel ou de la Circoncision) auquel Hugues Cuens de Vienne, et Sire de Paigney, fait mention de son amey fils et feal Guillaume d' Oiseler, mary de MARGVERITE sa fille. En suitte de quoy ie tiens plus que vraysemblable, que cette mesme Marguerite, apres la mort de son premier mary Guillaume d'Oiseler, espousa en secondes nopces Guillaume Sire de Sauz ; si ce n'est que nous voulions dire qu'elle ayt eu vne sœur de mesme nom qu'elle, ce qui est assez rare dans les familles. D'autant que ce Hugues fut le dernier des Comtes de Vienne : et nous ne lisons pas que Guillaume son oncle, et son predecesseur, qui tint la Comté de Vienne depuis la mort de son frere Henry decedé l'an 1233, ayt laissé aucune lignée.

(96) Quæ hic et infra occurrunt notæ numerales, paginarum editionis Chiffletii numeros repræsentant quos in textu expressos habes.

619 APPENDIX AD DIATRIBAM

DE ILLUSTRI GENERE S. BERNARDI.

CLARÆ-VALLENSIS ABBATIS

In qua et Charta Fontenetensis vulgo dicta excutitur, et balteus argenti et coccini ductu gemino tessellatus qua ratione ad S. Bernardum pertineat, ostenditur; et de tota ejus consanguinitate atque affinitate accuratius disputatur.

PRÆFATIO.

De connexione Appendicis hujus cum Diatriba, et ejus Probationibus.

Genealogiam aggressus hactenus intentatam, nec me in ea nihil ignorare censui, nec Apostoli monito deterritus sum, quibusdam per Timotheum denuntiantis *ne intenderent fabulis, et genealogiis interminatis, quæ quæstiones præstant magis quam ædificationem Dei, quæ est* **620** *in fide* (*I Tim.* I). Licuerit enim Chrysostomo Pauli locum hunc interpretari de Hesiodi Theogonia aliisque gentilium fabulis; Ambrosio, de Judæorum in eo genere deliramentis; Tertulliano, de Valentini hæresiarchæ somniis; nostri certe Bernardi genealogiam ista non petunt aut emendandi sunt sacri codices, et contrarius ipse sibi est Spiritus sanctus, qui tot avorum ac proavorum series libris Geneseos, Paralipomenon, Jesu Nave, Judith aliisque canonicis Scripturis inseruit. Censoria quoque nota inurenda est Hieronymo, cujus hoc est epiphonema in Epitaphio Paulæ :

Scipio quam genuit, Pauli fudere parentes,
Gracchorum soboles, Agamemnonis inclyta proles,
Hoc jacet in tumulo. Paulam dixere priores
Eustochii genitrix, Romani prima senatus,
Pauperiem Christi, et Bethlemica rura secuta est.

Scio quibus Celantiam suam præceptis idem informet Hieronymus; si tamen idem et non Paulinus Nolanus ut multis visum : *Nulli te unquam*, ait (*Epist.* 19), *de generis nobilitate præponas, neque obscuriores quoque, humiliori loco natos, te inferiores putes. Nescit religio nostra personas accipere; nec conditiones hominum, sed animos suspicit singulorum servum et nobilem de moribus pronuntiat. Sola apud Deum libertas est non servire peccatis: summa* A *apud Deum nobilitas est, clarum esse virtutibus.* Lego apud Hilarium Arelatensem, in viri nobilissimi decessoris sui Honorati panegyrico: *Fastigium nobilitatis est inter Dei filios computari, nec addere nobis quidquam ad dignitatem hanc terrenæ originis decus, nisi contemptu suo potest. Nemo est in cœlestibus clarior quam qui repudiato patrum stemmate, elegit sola Christi paternitate censeri.* **621** Spectetur per nos Bernardi natalium splendor, ut, quid ille præ Christi paupertate fastidierit appareat, fiantque animi, et humili loco natis, ut in Dei filiorum, quæ ad manum est conditione acquiescant et genere claris, ut calcato avorum fastu, ad Christianarum virtutum solidam nobilitatem aspirent. Nihil nos interim puduerit hujus argumenti, sed nostræ potius in eo pertractando inopiæ ac tenuitatis. B Si quidem ex libris jam publico donatis vix quidquam ad hoc negotium luminis traximus : unde multorum archivorum membranas consulere necesse habuimus, ad quarum latebras quia simul et semel nobis non licuit penetrare, ideo sudante prælo, et operis properantibus, quidquid in rem nostram casus obtulit, Diatribæ nostræ probationibus tumultuarie illigavimus. Diversæ notæ nummis, sive per species distinctis, sive in acervum promiscue congestis, idem valor est, et pretium idem. Distinguet autem singula hæc Appendix, ut, quantum opus erit, quo quidque pertineat intelligatur.

CAPUT PRIMUM.

C *Proponitur tabula Fontenetensis, S. Bernardi paternum et maternum genus repræsentans.*

Circumfertur hæc tabula Gallico idiomate : quam, ut ad me pervenit, hic tibi exhibeo, methodi causa tres in partes divisam. **622**

PREMIÈRE PARTIE DE LA CHARTE DE FONTENET.— GÉNÉALOGIE DE SAINT BERNARD, DU COTÉ PATERNEL.

ANDRÉ, l'aisné, dit de Chastillon, après le decez de sa femme, se fit chevalier de l'ordre de Jérusalem. Saint Bernard luy adressa l'épistre 288. Il eut deux fils.	GODEFROY, second fils, fut religieux, troisième prieur à Clairuau, abbé de Fontenet, et enfin éuesque de Lengres.	TECELIN, troisième fils, fut seigneur de Fontaines, né et marié à Chastillon. Il eut de sa femme ALETH sept enfants, dont l'ordre sera déduit en la troisième partie de cette charte.
GODEFROY, qui donna droit d'usage par sa femme GERTRUDE eut deux fils.	toutes ses terres à Fontenet; et de	GERARD de Chastillon, seigneur d'Eschalo, marié à la sœur du seigneur de Saline, frère du comte de Grancey, dont il hérita, eut un fils.

HUGUES, qui eut une fille. NIVARD, qui mourut sans hoirs. MILO.

N., mariée à un seigneur de la maison de Tonnerre, auquel elle porta en dot le bourg de Laigne.

Ils eurent plusieurs filles, dont l'une, N., épousa ROBERT, fils d'un duc de Bourgogne, dont les ayant cause se sont conservez la ville de Chastillon.

623 SECONDE PARTIE DE LA CHARTE DE FONTENET.—GÉNÉALOGIE DE SAINT BERNARD, DU COTÉ MATERNEL.

Le seigneur de MONTBAR eut quatre enfants.

1. REGNAULD l'aisné.

2. ALETH, femme de Tecelin, mère de saint Bernard.

3. GALDRIC, seigneur de Touillon, au territoire d'Autun, converti par saint Bernard, se fit religieux à Cleruau.

4. MILO, religieux à Cleruau, d'où il fut envoyé prieur en l'abbaye de Fontenet.

ANDRÉ, qui en l'an 1210 espousa HELVIDE, héritière d'Espoisse, eut un fils.

BERNARDIN, qui eut une fille

N. mariée à DROGO de Mello, seigneur de Chasteau chinon et de Saint-Pris, l'an 1233. Leur fils de même nom.

BERNARD, qui eut de son mariage une fille.

N. mariée au fils du comte de Grignon

Leur fille N. espousa un ROBERT, duc de Bourgongne, et vint par cette voye à la comté de Montbar, au domaine des ducs, en l'an 1286, sous le règne de Hugues, duc de Bourgongne.

DROGO de Mello espousa EUSTACHIA, cousine germaine du roy d'Angleterre Edouart. Elle mourut à Carthage, ayant suiuy son mary avec saint Louys, et voulut estre rapportée à Fontenet, où elle gist avec une épitaphe datè de l'an 1270.

A

TROISIESME PARTIE DE LA CHARTE DE FONTENET. — ORDRE DES SEPT ENFANTS DE TELELIN ET D'ACETH DE MONTBAR.

1. GUY *l'aisné fut marié. Sa femme résista d'abbord à sa conversion; puis y consentit, et se fit religieuse. De ce mariage sont sorties plusieurs filles.*

624 2, GERARD *suiuit les armes: et S. Bernard luy predit qu'il seroit blessé au costé, et que lors il desireroit estre Religieux.*

3. S. BERNARD, *dit de Chastillon.*

4. ANDRÉ, *qui resistant à se faire Religieux, eut une vision qui l'obligeant de s'écrier* Je vois ma mere, *il acquiessa au dessein de S. Bernard.*

5. BARTHELEMY *le premier qui se conuertit apres son Oncle Galdric.*

B

6. NIVARD, *qui respondit à ses freres que le partage n'estoit pas bien fait.*

7. HVMBELINE, *sœur unique, marié, puis moniale à Iuilly les Nonnains proche Molesme.*

Hæc charta, ut stylus prodit, vix ante ducentos abhinc annos descripta est. Quamvis autem ipsis qui nunc sunt Fontenetensibus ignota sit, Fontenetensem tamen opinor dictam, quod a quopiam Fontenetensi monacho confecta fuerit, partim ex vulgari S. Bernardi vita, partim ex tabulis Fonteneti, sed iis nec diligenter perlustratis, nec satis intellectis. Ego quidquid apud Fontenetum tabularum est his manibus versavi; earumque vel ectypa, vel

C

saltem excerpta, quæcunque S. Bernardi genus spectarent in Diatribæ Probationes transtuli. Ex quibus agnoscet lector, tum quid ad veram ejus genealogiam faciat, tum quid in eam chartæ concinnator, de suo sensu, haud levi cum historicæ veritatis detrimento inculcarit.

CAPUT II.

Werricus de Castellione, nec fuit comes, nec pater Tecelini: ad cujus Tecelini genus nihil etiam pertinet Godefridus Gertrudis maritus, Hugonis et Nivardi pater; neque Gerardus aut Milo Castellionenses; sed fortasse ex eadem familia Eva nurus.

625 Aliquot Galliarum Castelliones, qui nobilibus familiis fecerunt nomen, distinxit Ducesnius ipso initio Probationum Historiæ Castellionensis ad Matronam, quibus addi possent alii plures; nam et in Sequanis diversos ab illis Castelliones novimus, in minimum, quinque. De familia Castellionensi ad Sequanam in Burgundiæ ducatu et in Lingonibus quæstio est num S. Bernardum et ejus parentem protulerit, uti chartæ Fontenetensis prima parte affirmatur.

Hujus opinionis primus (quod sciam) auctor fuit Robertus de Monte, in Appendice ad Sigeberti Chronicon, ad annum Christi 1113, *Bernardus*, inquit, *juvenis egregius, scientia, moribus et genere clarus vir, postmodum magnæ virtutis exemplar futurus, Castellione castro Burgundiæ oriundus, cum germanis fratribus et aliis comitibus multis Cistercii habitu religionis induitur, et miro religiositatis fervore conversatur.* Non ait ex familia dynastarum Castellionensium oriundum fuisse Bernardum; quod tamen existimarunt recentiores supra a nobis laudati pag. 408. Robertum sic interpretati, quod eum genere clarum et Castellione castro editum diceret: quasi non ex alia aliqua Castellionensis castri nobili familia natus esse potuerit, quam primaria illa quæ a Castellione nomen tulit. Appendicem suam perduxit Robertus ad annum 1210, apud S. Michaelem in Tumba sive in periculo maris, ubi abbas præfuit. Procul ergo et loco a Castellione e tempore a Tecelini natalibus,

quod longe positis evenire solet, a scopo aberravit.

Vide autem quid eum in errorem induxerit. Legerat in libro primo De Vita S. Bernardi, capite primo, quod **626** Aleth de Montebarro Bernardum filium suum Deo dicatum, *quam citius potuit*, *in ecclesia Castellionis* (*quæ postmodum ipsius Bernardi opera, a sæculari couversatione in Ordinem regularium Canonicorum promota cognoscitur*)*magistris litterarum tradens erudiendum*, *egit quidquid potuit ut in eis proficeret.* Deinde capite tertio ubi de propositi sui sociis ab eo congregatis : *Erat enim eis Castellioni domum una propria, et communis eorum, ubi conveniebant et cohabitabant, et colloquebantur : quam vix ingredi aliquis audebat qui non esset de cœtu eorum.* Verum si hæc ipsa verba propius inspiciantur, plane contrarium evincunt ejus quod Roberto abbati visum est, et Vincentio Belvacensi, ac Paradino, aliisque horum sectatoribus. Cum enim præmisisset Willelmus abbas, Bernardum Burgundiæ partibus, Fontanis oppido patris sui fuisse oriundum, mox cum e nutricum et gerularum curis excessisset, inde emissum ait piæ præsertim matris studiis, ut in Ecclesia Castellionensi litteris operam daret. Distant Fontanæ Divionensis agri a Castellione bidui pene itinere. Ibi Bernardus liberalium artium excultus disciplinis, concepto demum vitæ perfectioris consilio, ejusdem propositi socios aliquot sibi adjunxit. Erat illis domus propria, quam toto studiorum cursu per annos fere quatuordecim a Bernardo fuisse inhabitatam, Castellionensium traditio est : et quæ a quadraginta circiter annis, regii pariter et civilis magistratus auctoritate Feuillantinis Patribus est attributa. In ea domo Bernardus cum sociis clanculum cœtus suos agebant, per sex admodum menses antequam sese in Cistercium reciperent, vix alio quoquam intro admisso, ne novum, et sane audax, ac multas turbaturum familias consilium **627** ante tempus in vulgus emanaret, Nunquid hæc ipsa fuit, ut nonnulli meditantur, avita S. Bernardi domus, Castellionensium procerum sedes, quæ populis e tota ditione adventantibus, quæ famulantium turbis, quæ matronarum etiam et puellarum gregibus circumflueret ?

Sentio quid hic reponant adversarii. Tecelinum Bernardi patrem Castellionensi familia natum traditionem esse Fontenetensem, quæ Fontenetensibus tabulis contineatur. Si sic habet, ultro concedo in eorum sententiam. Ostendant illi vel apicem unum ex eis tabulis, quo Werricum de Castellione, aut comitem, aut Tecelini genitorem fuisse; quove Godefridum et Girardum Castellionenses, Andrea S. Bernardi avunculo patre natos esse appareat. Leges in Diatribæ Probationibus Werricum de Castellione, Werricum de Ponte Castellionensem (sive idem est cum præcedente, sive ab eo diversus), Godefridum Gertrudis maritum, Hugonem et Nivardum horum filios, Gerardum Theobaldi de Saliva sororium Milonis patrem, Achardum, Petrum, Reinerium, Gilbertum, Matthæum, de Castellione omnes. Quis eorum S. Bernardi aut Tecelini vel verbo indicatur consanguineus? Memorantur in Fonteneti tabulis Rainardus Montisbarri dominus, ejusque fratres Gualdricus et Milo S. Bernardi avunculi, Guido et Gerardus ejus fratres ; Willelmus de Spiriaco cum Richardo fratre, ejus nepotes ; consobrina ejus Milescendis, Rainerii conjux, aliquot etiam alii de ejusdem progenie ; Castellonensium, qui plurimi de nomine appellantur, ne unus quidem ad S, Bernardi aut Tecelini genus pertinere ullo modo significatur. Commentum est igitur asserere fuisse hos origine **628** ac familia Castellionenses, atque hoc ex Fontenetensibus tabulis comprobari.

Non negaverim tamen aliquid intercessisse affinitatis inter Castellionensem et Fontanensem Tecelini familias. Constat enim fundi quidpiam apud Castellionem possedisse Tecelini posteros ; et conjectura est Evam Castellionensem, cum qua, anno Christi 1100 (ex tabularum Safrensium recensione), Aalysiæ S. Bernardi matris nonnulla pactio fuit, conjugem fuisse Guidonis, S. Bernardi fratris primogeniti ; quæ domos aliquas aut agros de dominio Castellionensis familiæ, viro in dotem tulerit. Sed conjectura hæc esto, ut dixi, non affirmatio, donec plus nobis aliunde affulgeat lucis.

CAPUT III.

Rainardi de Montebarro Andreas non fuit filius, sed ex Bernardo filio nepos. Alter quoque fuit Andreas Rainardi frater, in charta Fontenetensi vel prætermissus, vel potius e materno S. Bernardi genere in paternum translatus.

Andreæ domini de Montebarro mentio est in quibusdam Tabulis Godefridi Lingonensis episcopi, nullo temporis charactere notatis, quibus dona Fontenetensi monasterio a Milone de Molismis collata confirmat, idemque subscriptus legitur in tabulis Reomaensibus Godefridi ejusdem episcopi, datis anno Christi 1150, apud Petrum Roverium in Reomao, in Petro abbate XLII, et in illustratione 138. Hunc porro Andream filium fuisse Bernardi qui Rainardo patre natus erat, docuit nos autographum diploma Godefridi Lingonensis episcopi, absque temporis nota, sed quod ex adjunctis datum videtur haud procul anno 1160 : quo diplomate testatur episcopus **629** *Andream Montisbarri dominum, filium Bernardi filii Rainardi* confirmasse omnia dona et privilegia quæ abbatiæ Fonteneti eatenus contulerat. *Postremo*, inquit, *quidquid avus suus Rainardus, et pater suus Bernardus prædictæ Fonteneti abbatiæ dederant et concesserant sicut in chartis eorum continebatur, et ipse similiter Andreas concessit.* Perperam igitur chartæ auctor Rainardo Andream et Bernardum filios assignavit.

Præterea tabulæ nonnullæ in autographo primæ magnæ chartæ Fontenetensis descriptæ his verbis clauduntur. *Horum omnium donorum, quæ facta sunt in præsentia domni Bernardi abbatis Claræallis sunt isti testes. Boso decanus, Eurardus sacerdos de Cam-*

pinola, Bernardus dominus Montisbarri, Andreas avunculus ejus ; Nivardus et Rainerius fratres. Avunculi appellationem, quam Latium vetus de solo matris fratre usurpavit, posteriora sæcula etiam de patris fratre, sive patruo intellexerunt. Qui ergo Andreas, Bernardi Rainardo patre nati avunculus nuncupatur, hunc Rainardi fratrem fuisse non dubitamus. Nec vero de alio accipiendam opinamur inscriptionem epistolæ Sancti Bernardi 288 ad *Andream avunculum suum militem Templi*, quem Tecelini fratrem fuisse nullo probatur antiquitatis testimonio. Ne igitur unum Andream S. Bernardi avunculum diffundere cogamur in duos, is Alethæ matris ejus frater fuisse dicendus est. Cum enim consobrini fuerint Bernardus de Montebarro Rainardi filius, et S. Bernardus Aletha matre natus, et Andream constet ex autographis Fonteneti tabulis, prioris illius Bernardi Montisbarri domini fuisse avunculum, certe Bernardi utriusque Andreas non potuit 630 esse avunculus, nisi Rainardi pariter et Alethæ frater fuit. Quare Andreas miles Templi e paterno S. Bernardi stemmate in maternum est restituendus.

CAPUT IV.

Godefridus Lingonensis episcopus, non fuit frater Thecelini Sauri, sed Rainerii militis; vel de Acrimonte, vel de Rocha.

Guillelmus abbas, lib. I. De Vita S. Bernardi cap. 9 : *Narrare*, inquit, *solet venerabilis episcopus Lingonensis Godefridus, sancti viri et propinquus sanguine, et in conversione socius, et extunc per omnia individuus comes.* Bernardus abbas Bonævallis, lib. II. De Vita Bernardi, cap. 5 : *Aderant ei in consiliis venerabiles fratres sui; aderat Godefridus prior ejusdem loci propinquus ejus in carne et spiritu, vir sapiens et constans, qui etiam religionis et prudentiæ merito, postea in Ecclesia Lingonensi factus episcopus, et sanctitatis formam retinens, et dignitatis in qua est honorem non minuens, usque hodie ingrediens et egrediens laudabiliter perseverat.* Propinquum dicunt carne et sanguine; propinquitatis neque gradum, neque lineam exprimunt. Charta Fontenetensis Godefridum patris ejus Thecelini fratrem facit : quod si esset, Godefridum certe hi auctores, S. Bernardi aut patruum, aut ex ævi sui usu avunculum dixissent. Alia igitur quærenda est horum inter se sive consanguinitas, sive affinitas.

Rainerius miles, frater Godefridi Lingonensis episcopi memoratur in tabulis anni 1141, quibus Barrenses Ecclesiæ Adoni S. Eugendi abbati adjudicantur, contra Adalardum abbatem et monachos Melundenses. Hunc vero Rainerium dominum fuisse Acrimontis filium Ulrici sive Odolrici, fratresque habuisse Ulricum canonicum, 631 et Gerardum Sineterra, docere nos videntur tabulæ abbatiæ Morimundi cujus ille Odolricus fundator fuit. Si res ita se habet, affinitatem S. Bernardi, cum Godefrido ostendet locus supra a nobis relatus ex Chronico Alberici Triumfontium monachi. Guido enim de Acrimonte (qui uxorem duxit Hescelinam dominam de Mulleio, filiam Holdoini de Jonevilla) frater fuit

A uterinus Thecelini Sori de Fontanis, et Holdoini atque Haynonis de Colombeo ; frater autem ex patre tantum. Ulrici sive Odolrici Acrimontis domini, cujus in fundo abbatia Morimundi posita est. Quare, cum Odolrico filium fuisse Rainerium constet ex tabulis Morimundensibus, si huic Rainerio frater fuit Godefridus, hi certe patruum habuerint Guidonem de Acrimonte, qui Thecelini Sori frater matruelis fuit. Et hæc fuerit Godefridi cum S. Bernardo propinquitas; quod eorum patres, vere quidem fratres non essent; communem tamen fratrem haberent Guidonem de Acrimonte. Ulrici fratrem patruelem matruelem Thecelini : quæ est affinitas, non quidem legalis sed civilis seu canonica, sed popularis, ac jampridem in vulgi usus recepta.

B Fateor dici hæc posse haud improbabiliter. Obstare nihilominus videntur tabulæ Morimundenses, quibus Godefridus Lingonensis episcopus ratum habuit donum cujusdam terræ, quam *Rainerius dominus Acrimontis, consensu et laude fratrum suorum Ulrici canonici et Gerardi Sineterra, Marimundo concesserat.* Quomodo enim episcopus in iis tabulis hos fratres suos esse ne verbo quidem indicavit? Fratrem igitur Godefridi episcopi potius existimaverim fuisse Rainerium de Rosa, qui duodecies 632 minimum appellatur in prima et secunda magnis chartis Fontenetensibus, memoraturque Nivardi frater, et maritus Milesendis S. Bernardi consobrinæ, quippe sororis Bernardi Montisbarri
C domini, adeoque patre natæ Rainardo S. Bernardi avunculo. Idem Rainerius de Rocha, seu de Rochia octies subscriptus legitur inter testes magnæ tabulæ de fundatione Albæripæ, anno 1135 confectæ, amore, opinor, Cisterciensis instituti, ac præsertim Claravallis, unde Albaripa derivata est, in qua et fratrem, et cognatos atque affines plerosque habebat. Firmat autem conjecturam nostram, quod Rainerius hic etiam frequentior interfuit donis in Fontenetenses collatis, quibus primum abbatem constat præfuisse Godefridum. Hæc si vera sunt (ut sunt sane vero quam simillima), pronum cuique est Godefridum episcopum agnoscere S. Bernardi *propinquum in carne et spiritu;* quia illos et propositi communis ratio, et quædam etiam sanguinis affinitas conjunxerat. Nam frater ejus qui consobrinam duxerit, quam-
D vis nullum ad gradum civilis aut canonicæ affinitatis pertineat, tamen hodie in usu vulgi et censetur affinis et dicitur; multoque magis in consuetudine id fuit S. Bernardi ævo, ante concilium Lateranense anni 1215, cum longe latius protenderentur affinitatum et consanguinitatum gradus, etiam in ordine ad matrimonia.

633 CAPUT V.

Neptis Bernardi Montisbarri domini, comitis autem Grinioniensis filia, non fuit uxor Roberti Burgundiæ ducis; neque Montisbarri comitatum in Burgundiæ ducis dominium intulit, ut habet Chartæ Fontenetensis pars secunda.

Multiplex hic labes in Charta Fontenetensi. Roberti Burgundiæ ducis, ejus nominis secundi uxo-

rem unicam agnoscit historia, Agnetem S. Ludovici Francorum regis filiam; quæ illi copulata ex anno 1272, multos ei liberos genuit; eique mortuo die nona Octobris anni 1309, ad annos octodecim superstes fuit. Deinde, ut non fuerit Agnes Roberti ducis conjux, quomodo Bernardus Rainardi Montisbarri domini filius, qui circa annum Christi 1130 in vivis fuit, neptem habere potuit ex filia Grinionensi comitissa, tanto centum et quadraginta annorum intervallo adhuc superstitem?

Quod additur in charta transiisse comitatum Montisbarri in dominium Burgundiæ ducum ex anno 1286, imperante Hugone quodam duce Burgundiæ, nihil veri continet. Nam per ea tempora titulo comitatus non gaudebat Montisbarri toparchia; et anno illo 1286. Dux erat Burgundiæ Robertus II: et jam multo ante Monsbarrus ducum ditioni accesserat, ut ostendit Petrus Roverius in Reomao, illustratione 138; ubi laudat tabulas quasdam Reomaenses anni 1235, ex quibus constat Hugonem IV, Burgundiæ ducem, Montisbarri jurisdictione tunc potitum, eamque per præpositos exercuisse. Quod et confirmatur ex ejusdem Hugonis IV testamento, dato ad annum 1272, quo uni ex suis liberis Montembarrum hæreditario jure transcribit. Translati ad duces dominii **634** Montisbarri tempus ac rationem infra aperiemus.

CAPUT VI.

Roberti Burgundi conjugis genus perperam edixit Charta Fontenetensis.

Hanc conjugem ex patre Tornodorensem profert Charta, ex matre porro, Hugonis neptem, proneptem Godefridi, abneptem Andreæ Castellionensis, quem S. Bernardi patruum facit. Omnia hinc falsa, ut ex dictis intelligi potest: hoc loco tantum ostendo male hanc dari Roberto Burgundo uxorem. Etenim Roberto de quo agitur Roberti II Burgundiæ ducis filio conjux fuit Joanna de Cabilone, filia Guillelmi de Cabilone, Antisiodorensis et Tornodorensis comitis, atque Alienoræ sive Elienoræ filiæ Amedei VI Sabaudiæ comitis. Quippe Guillelmo materna hæreditate obvenerat comitatus Antisiodorensis, Tornodorensis porro ex Januario anni 1292, a matertera Margarita, relicta Caroli Andegavensis, Jerusalem et Siciliæ regis, et comitissa Tornodorensi; cujus pietatis illustre monumentum exstat xenodochium Tornodori ab ea fundatum, in quo et sepulta est. Joannæ Guillelmi filiæ frater fuit Joannes de Cabilone; cum quo sic divisa est hæreditas, ut fratris esset comitatus Antisiodorensis, ipsa Tornodorensi potiretur: quem deinde anno 1321 pro dote attulit Roberto Roberti II ducis filio, sancti vero Ludovici regis nepoti ex Agnete matre, ejus filia. Constant ista non tantum ex historiarum genealogicarum probis aliquot scriptoribus, sed etiam (et multo certius) ex compluribus quas legimus, autographis tabulis. Joannis et Joannæ Cabilonensium mater Elienor Sabauda, post obitum Guillelmi **635** conjugis, Drogoni de Melloto domino de Sancta Hermina, circa annum 1307 secundis nuptiis copulata est.

CAPUT VII.

Expenduntur quæ de duobus Drogonibus de Melloto, et horum junioris conjuge Eustachia refert Charta Fontenetensis; ac via aperitur qua Espissiæ toparchia e Montisbarri familia ad hos Drogones devenit.

Bernardino Monsbarrensi, inquit chartæ auctor, filia fuit, quæ Drogoni de Melloto anno Christi 1233 desponsata, alterum ei genuit Drogonem, maritum Eustachiæ, regis Anglorum Edouardi consobrinæ: quæ in S. Ludovici comitatu virum secuta, obiit Carthagine, relicto in mandatis ut ejus corpus ad Fontenetum reveheretur; ubi jacet cum epitaphio præferente annum 1270.

Id quidem certum est, Eustachiam Drogonis conjugem fuisse Edouardi regis consobrinam; in reliquis fides nulla. Nam fabulosus est Bernardinus de Montebarro; nec ulla unquam stirpis hujus puella in Drogonum de Melloto familiam enupsit. Rem altius repeto, et ex toparchiæ de Espissia per has familias transitu illarum inter se affinitates sic explico.

Andreæ Montisbarri domino, Bernardi filio, Rainardi nepoti, uxor fuit Helvydis Espissiæ domini, cujus obitus VII Kal. Decembris in Necrologio Fontenetensi, ut opinor, filia hæres. His parentibus natus est Bernardus dominus Espissiæ, qui anno 1210, rata habuit dona, quæ mater ejus Helvydis, IV Kal. Februarii defuncta Fonteneteasibus contulerat: nec diu matri superstes, jam mortuus **636** memoratur mense Octobri 1213, relictis tribus filiis, videlicet Andrea, qui dominus erat Espissiæ adhuc anno 1232, Bernardo domicello domino de Vi, et Guidone Lingonensi et Antisiodorensi canonico. Sed vita functo seniore Andrea, ejus relicta Helvydis Hugoni domino de Ulmo (de l'Orme) secundis nuptiis conjuncta est, eique genuit filiam, cognomine Helvydem de Ulmo, per quam maritus ejus Drogo de Melloto, dominus erat Espissiæ jam ex anno 1247, nempe post Andream, ut conjicere est, improlem, Bernardi uxoris suæ fratris uterini filium. Porro Drogo hic, primus e sua familia Espissiæ dominus, Drogonis Eustachiæ mariti non pater, sed avus fuit, ut ex pagina 581 intelliges, et ex brevi hoc schemate.

HELVYDIS domina Espissiæ duos habuit viros, ANDREAM, dominum Montisbarri, et HUGONEM dominum de Ulmo.

Ex ANDREA viro priore		Ex HUGONE viro posteriore.
BERNARDUS de Montebarro, dominus Espissiæ 1210, 1213.	ALAYS uxor Odonis secundi comitis Grinionensis.	HELAYDIS de Ulmo, uxor DROGONIS de Melloto, per illam domini Espissiæ jam anno 1247.

Andreas dominus Espissiæ 1213, 1232.	**Bernardus** domicellus, dominus de Vi.	**Guido** canonicus, 1213, et 1220.	**Drogo** de Melloto, dominus Espissiæ, cujus uxor filia Anserici domini de Montreal. Adhuc vivebat 1269. **Drogo** de Melloto, dominus Espissiæ. Uxor **Eustachia** de Lusignan consobrina Edouardi I Anglorum regis, per aviam paternam communem, Isabellam Engolismensem. Adhuc in vivis erat Drogo 1290.

637 Ex his videre est dominorum de Melloto illustrem familiam maternæ S. Bernardi lineæ affinem quidem fuisse, sed non consanguineam. De Drogonis Eustachiæ mariti profectione transmarina in S. Ludovici comitatu, deque Eustachiæ ipsius anno et loco obitus, fides esto penes chartæ auctorem. Nam annus 1276, supra annotatus, pagina 582, ejus nuptias non spectat, sed quiddam a Drogone de Melloto pro vindicanda patrui Eustachiæ nonnulla hæreditate gestum, ut recentiore epistola me ad monuit vir clarissimus dominus Du Bouchet. Vidimus in æde Fontenetensi, inter chorum et altare majus, a parte Evangelii, monumentum e nigro marmore quod Drogonis et Eustachiæ conjugum esse dicitur, sed epitaphium quod æreæ laminæ marmori affixæ B præferebant, his jampridem avulsis nullum superest. Alii sunt nævi Chartæ Fontenetensis non pauci, ac præsertim in ordine Tecelini et Aalysiæ libero- A rum. Nam Humbelinam velut ultimo loco natam exhibet, quam asserit Joannes Eremita fratrem suum beatum Bernardum nascendi ordine consecutam, adeoque inter sex fratres mediam, ex illis tres ætate priores, totidem posteriores numerasse; cæteros chartæ defectus aperient quæ nos infra, purioribus ex fontibus hausta, de tota S. Bernardi affinitate et consanguinitate dicturi sumus. Nunc igitur hujus argumenti tabulas aliquot proponamus, in quibus quæ hactenus vel in Diatriba, vel in ejus Probationibus confuse et promiscue sparsa sunt, facili perspicuoque ordine digesta colligantur.

638 CAPUT VIII.

Tabula I, *paterni generis S. Bernardi, ex Alberico Triumfontium monacho.*

Locum ex Alberici Chronico supra dedimus, pagina 416, A Tecelini matre, S. Bernardi avia paterna hanc seriem cum illo sic deducimus.

N. mater Tecelini duos habuit maritos,

Priorem N., ex quo		Alterum Fulconem de Sarcellis ex quo	
Tecelinus Sorus dominus de Fontanis.	**Holdoinus**	**Hayno** de Colombeo.	**Guido** de Acromonte, cujus uxor **Hescelina** Jonevillensis, domina de Mulleio.
S. **Bernardus**.	N. Holdoini proles.	**Abelinus**.	**Werricus**.
	Albricus de Esmanciis.		**Galtherus** de Mulleio.

His addit Albericus, Fulconi de Sarcellis, antequam Tecelini matrem sibi desponderet, alteram fuisse uxorem, ex qua natus est Ulricus sive Odolricus dominus Acrimontis, fundator Morimundi. Hujus porro Odolrici tres filios memorant tabulæ C Morimundenses; Rainerium dominum Acrimontis, Ulricum canonicum, et Gerardum Sineterra, quibus quartus fortasse accessit Godefridus Lingonensis episcopus; quod tamen certis de causis minus probatum nobis est Appendicis hujus capite quarto.

Ignoti nominis aviam paternam S. Bernardi fuisse domo 639 et familia Granceianam conjectura est primum ex Chronico Granceiano, quod etsi in multis fabulosum est, in hoc tamen haud spernendum videtur quod ait prisco ævo de Granceiani toparchæ filiabus unam fuisse ex marito dominam de Fontanis. Nam in castro Granceio adhuc exstat vetusta turris, D quæ dicta est post omnem memoriam et hodieque dicitur Turris S. Bernardi, quod ipse, dum cognatos suos subinde inviseret, in ea diversatus fuisse credatur. Nihilominus cum potuerit Guido S. Bernardi frater primogenitus ex Granceiana familia duxisse uxorem, quæ per illum fuerit domina de Fontanis, in hoc dubio nolim definite quidquam affirmare; sed tantum cum disjunctione, nimirum quod ex matre Tecelini, aut Guidonis uxore, alterutra fuerit aut Eva de Castellione, aut Granceiana, ita ut si prior fuit Granceiana fuerit posterior Castellionensis; et vicissim, si prior fuit Castellionensis, altera fuerit Granceiana.

Cæterum ex his Tecelini uterinis fratribus manasse videtur S. Bernardi consanguinitas sive affinitas cum matre Ascelinæ sanctitate claræ virginis, quæ ut in Chronico Clarevallensi ex Goswino refertur, *beati Bernardi, et episcopi Godefridi fuit consanguinea, de villa juxta Firmitatem super Albam procreata*. Itemque cum Josberto domino ejusdem Firmitatis ad Albam, cujus ille asseritur *secundum carnem propinquus*. Vitæ libro I, cap. 9, in quo et primum signum fecisse dicitur novus abbas. Quod si, ut verisimile est, jure propinquitatis obvenit Josberto Firmitas, quam paucis ante annis possederat S. Simon ex comite monachus S. Claudii seu S. Eugendi Jurensis; vel hinc deprehendere est Josberti, adeoque S. Bernardi 640 genus perquam illustre, cum S. Simonem constet etiam Francorum

Anglorumque reges, legitimæ originis sanguine contigisse, uti alio in opere nondum edito, pluribus a nobis demonstratum est. De Josberto filio, opinor, potius quam de parente cognomine accipiendum est illud tabularii Clærevallensis, quod *Odo Campaniensis et Sibylla ejus uxor laudaverunt totam eleemosynam quam Josbertus de Firmitate dederat fratribus de Claravalle.* Cumque Josberti hujus magna exstent in Claravallenses beneficia, opinari licet irrepsisse mendum in historiam Pontificum Romanorum et S. R. E. cardinalium, Romæ anno 1630, typis Vaticanis editam, ubi habetur in Pa- A schali papa II, pag. 461, monasterium Claravallense *Roberti viri illustris impensa* fuisse ædificatum. Reponendus enim videtur Josbertus pro Roberto, cum Roberti per illa initia de Clarevallensibus bene meriti, nulla in eorum tabulis fiat mentio.

641 CAPUT IX.

Tabula II materni generis S. Bernardi.

Constat hæc tabula, uti et sequentes aliæ, fere ex iis quæ præmisimus, cui tamen, ubi opus erit, nonnullarum ejus partium brevem enarrationem subjiciemus.

TABULÆ PARS PRIOR.

1. BERNARDUS dominus Montisbarri. — HUMBERGA ejus uxor.

2. RAINARDUS dominus Montisbarri Uxor AANOLDIS.	AALAYS uxor TECELINI Sauri	DIANA uxor OTHONIS de Castellione.	ANDREAS, miles templi.
			GUALDRICUS dominus Tullionis, postea monachus,
	3. S. BERNARDUS cum sorore et quinque fratribus.	ROBERTUS abbas Domus Dei	MILO prior Fonteneti ex Converso.

TABULÆ PARS ALTERA.

2. RAINARDUS dominus Montisbarri. — Uxor AANOLDIS.

3. BERNARDUS dominus Montisbarri.	N. Uxor primum FERGANNI HELIRANNI Comitis Grinionensis; postmodum RAIMUNDI de Burgundia, item comitis Grinionensis; aut certe ejus socrus. (*Vide sequens caput decimum.*)	MILESENDIS uxor REINERII de Rocha.

4. ANDREAS dominus Montisbarri. Uxor HELWIDIS Espissiæ domina, quæ postea nupsit HUGONI de Ulmo.	MATHILDIS Raimundi filia ex Agnete de Montepencerio secunda ejus uxore; conjux autem Odonis de Yssodun comitis Grinionensis.
642 5. BERNARDUS de Montebarro, dominus Espissiæ.	ALAYS Montisbarri domina, uxor Odonis de Yssodun, comitis Grinionensis hujus nominis secundi, Odonis I et Mathildis filii.

ANDREAS dominus Espissiæ.	BERNARDUS domicellus, dominus de Vi.	GUIDO canonicus Lingonensis et Antisiodorensis.

1. BERNARDUM Montisbarri familiæ caput, quod quidem novimus, indicavit nobis Joannes Eremita, itemque auctor Chronici S. Petri Vivi Senonensis: quo etiam ex auctore compertum nobis esse ejus conjugem Humbergam, atque alterutrius originem ex comitibus Tornodorensibus, supra monuimus in Diatriba. Ab avo materno S. Bernardus, ab avia soror ejus Humbelina appellationes traxere. Hanc enim non tantum Humbelinam, ut vulgo creditum est, sed etiam Humbergam fuisse nuncupatam, docuit nos vetus auctor Vitæ sanctissimi viri Petri prioris Juliacensis. Nec plane diversa hæc nomina, sed illud ex isto formatum eo more quo solent infantium ac puerorum nomina quadam adblandientium teneritudine amoris diminutione molliri. Quare dubitandum mihi non videtur quin soror S. Bernardi, primum in baptismo de aviæ maternæ nomine Humberga appellata sit; ac deinde per infantiæ pueritiæque annos Humbelina dicta, postmodum in matrimonio, et denique in monasterio verum suum ac primitivum Humbergæ nomen receperit.

2. Rainardus scribi debet, ex Chronico Seno- B nensi, ex prima magna Charta Fontenetensi, et ex tabulis Godefridi 643 Lingonensis episcopi; qui male in Fontenetensi Genealogia Regnaldus seu Regnaudus. Aanoldem ejus uxorem prima eadem Fonteneti magna Charta autographa nos docuit. Ab his duntaxat propagatum Monsbarrensium toparcharum genus, quod tabulæ hujus docet pars altera.

2. AALAYS sive AELAYS; utroque enim modo eam appellat Joannes Eremita; quæ in Necrologiis Benignianis Alasya et Alaysa; aliis passim Aalys, Alays, Ælaydis, Æleth, Aleth; quæ idem sonant, et eodem recidunt omnia. Hæc vere septem liberorum dupliciter parens, quia illos et mundo et Christo genuit.

C 2. DIANA uxor Othonis de Castellione, de familia Montisbarri, ad annum Christi 1107, ex Recensione tabularum Saffrensium quæ nisi fallit, Dianam opinor matrem fuisse Roberti abbatis domus Dei ad Carum amnem in Biturigibus. Hunc enim S. Bernardi sobrinum, matre scilicet natum quæ S. Bernardi genitricis soror erat, affirmat Joannes Eremita: addens quæ de Alaydis S. Bernardi ma-

tris obitu mirabili narrat, accepisse se ex ore hujus Roberti abbatis, qui, inquit, *magis quam sexaginta septem annis in monasterio sub jugo regularis disciplinæ vixit.* His congruit quod et in vulgata S. Bernardi Vita, et in Exordio Cisterciensi legimus fuisse Robertum hunc S. Bernardi *secundum carnem propinquum ;* vel apud Petrum Cluniacensem, lib. VI, epist. 35, *sanguine proximum.* Quod vero prima illa S. Bernardi epistola, *in medio imbre sine imbre* scripta titulum præfert *ad Robertum nepotem suum,* aut epistolarum collectoris hallucinatio est, aut ea loquendi ratio ad illum morem pertinet olim usitatissimum, ut jam **644** alii observarunt, quo nepos dici solebat etiam patruelis, aut consobrinus, aut amitinus, si modo patrueli suo, aut consobrino, aut amitino esset ætate inferior, vel patre aut matre junioribus genitus. Ex quo licet conjicere Alayde S. Bernardi parente fuisse Roberti matrem ætate inferiorem ; et Robertum, cum ad eum S. Bernardus scriberet, adolescentem ac pene puerum fuisse intelliget quisquis primam illam S. Bernardi epistolam legerit et Guillelmum abbatem, lib. I De Vita S. Bernardi, capite undecimo.

2. Andreas miles Templi, ad quem est epistola S. Bernardi 288, avunculum eum prænotans, qui et avunculus dicitur Bernardi Montisbarri Domini, patre nati Rainardos S. Bernardi avunculo. Quas illi proles assignat Genealogia Fontenetensis, nullo modo eum spectant.

2. Gualdricus. De hoc Vita S. Bernardi, lib. I, cap. 3 : *Primus omnium Galdricus avunculus ejus, absque dilatione aut hæsitatione, pedibus, ut aiunt, ivit in sententiam nepotis, et consensum conversionis, vir honestus, et potens in sæculo, et in sæcularis militiæ gloria nominatus, dominus castri in territorio Eduensi, quod Tuillium dicitur.* Hic monendus es, mi lector, duo esse castra in Æduis ejusdem fere appellationis. Alterum Tillium in pago Alisiensi, vulgo *Tit ;* alterum Tullium, quod in Tabulis Fontenetensibus Tullio, vulgo *Touillon,* cujus olim possessor Gualdricus. In hoc Tullione est decanatus foraneus, sive archipresbyteratus Æduensis diœcesis, numero 19. Abest Tilium a Montebarro quinque circiter leucis horariis, Tullio vix duabus. Concessit Tullio in ditionem monasterii Fontenetensis; at non Tilium, a quo denominati in hoc opere **645** complures ; et inter cæteros, ad annum 1174, Hugo Peccatum de Til. Ubi mirari licet viri humilitatem, qui se non tantum peccatorem cognominari voluit, ut alii permulti ; sed Peccatum, quod solum a se habet homo ; de anima, de corpore, de aliis suis bonis omnibus Deo auctori debitor. Porro in prima magna Charta Fontenetensi asseritur Waldricus hic jam tum monachus, cum fratre suo Milone converso, et Martino eremita, abbatiæ Fontenetensis primus ædificator.

2. Milonem vero S. Bernardi avunculum, tunc conversum, si postmodum priorem Fontenetensem logis, quod ex nonnullis tabulis colligi videtur,

A cave existimes id muneris eum adhuc conversum gessisse. Hoc enim in Ordine Cisterciensi nunquam licuit; sed pro certo habe Milonem qui humilitatis affectu, primo suo in Ordinem ingressu, inter conversos profiteri voluerat, postea dignum a præfectis judicatum qui monachus fieret, etiam monachis apud Fontenetum, cui domui initium dederat, aliquandiu præfuisse. Hunc ex anno 1113, abdicata sæculi vanitate, Cistercium in S. Bernardi comitatu se recepisse colligimus ex Chronico Senonensi.

CAPUT X.

Enarratio alterius partis tabulæ hujus secundæ, ubi de antiquis comitibus Grinionensibus quædam notatu digna.

3. Bernardus dominus Montisbarri, in tabulis Go-

B defridi Lingonensis episcopi asseritur Rainardi filius, Andreæ vero pater. Milesendis quoque in prima magna Charta Fontenetensi hujus Bernardi soror memoratur, et Rainerii conjux : quem, ut probabilius, putamus **646** Rainerium de Rocha, eumdemque fratrem Godefridi episcopi, unde hujus affinitas cum S. Bernardo.

4, Andreæ uxor Helvidis Epissiæ domina, quos illi filios genuerit, quosve Hugoni de Ulmo, cui secundis nuptiis copulata est ; qua item ratione per ejus filiam cognominem, nempe Helvidem de Ulmo, Espissiæ toparchia ad Drogones de Melloto derivata sit, supra jam satis explicuimus.

De comitibus Grinionensibus, quæ olim illos cum

C familia Monsbarrensi affinitas conjunxerit, operosius est investigare. Citatæ tabulæ Godefridi episcopi hæc habent : *Divisio quoque terrarum inter Fontanas et Segestrum, sicut facta jam dudum fuerat in præsentia comitissæ, amitæ ejusdem Andreæ, ubi et lapideæ metæ positæ sunt.* Erat Andreæ, ut diximus, avus Rainardus, Bernardus vero pater, quare Andreæ amita Bernardi soror fuit, Rainardi porro filia. At unde comitissa, nisi a marito comite ? aut cujus tandem comitis uxor fuit, nisi Grinionensis, qui loco proximus Montisbarri castro, et multorum circa locorum primarius dominus? Aringiarum territorium cum Rainardus Montisbarri dominus Fontenetensibus contulisset, ratum id esse debuit Grinionensis comitis auctoritate et consensu ; sic

D enim habet prima magna Charta Fontenetensis, numero 1 : *Hoc quoque cum magna benevolentia laudavit domnus Fergannus Grinnionis consul.* Sub alio dono Leobaudi de Grinione, et Humbaudi de Rubeomonte. *Hujus rei testes fuerunt consul Grinionis Helirannus Fercannus, Gothefridus de Sagniaco,* etc. In hac ipsa prima charta non semel appellatur Bernardus dominus Montisbarri, ut de Ferganno Grinionensi comite **647** suspicari liceat fuisse illum Rainardi generum, Bernardi sororium, et conjugis charissimæ intuitu seu rogatu, de ejus consanguineis, Fonteneti vel monachis vel fundatoribus bene mereri studuisse.

Post Fergannum, rediisse constat comitatum Grinionensem ad dominium principis, nempe Hugonis II

Burgundiæ ducis. Hic enim laudante ducissa Mathilde uxore sua dedit ecclesiæ Fontenetensi quidquid habebat apud Puteolum Francum : qui locus, ut habent tabulæ, descendebat de dominio Grinionis castri, cujus ipse dux erat dominus. Et translati hujus dominii non alia rationabilior causa occurrit, quam quod Ferganpus vel improlis, vel absque prole mascula e vivis excessisset; quippe illa præsertim primariæ clientelæ feuda solis masculis a principe committebantur, hac tamen feminarum hæredum plerumque ratione habita, ut quos maritos nactæ essent, illis ea prædia cum honorum titulis conferrentur.

Ad hæc certum nobis est ex tabulis Henrici Æduensis episcopi, anno 1165, datis, Raimundum Hugonis II ducis filium, et fratrem episcopi Henrici, fuisse comitem Grinionensem, etiam antequam *Mathildis matrem duxisset uxorem*, quæ Mathildis matre nata Agnete de Montepencerio, paternum comitatum Grinionensem Odoni de Issolduno in dotem tulit. Dederat enim Raimundus comes Fontenetensibus *quidquid ejus chasati de dominio Grinionis eis darent de chasamento suo, sic tamen, ut chasatum non perderet.* Hæc igitur dederat jam comes Grinionensis, nondum autem Agnetis maritus. Ex quo licet conjicere collatum Raimundo ab Hugone patre Grinionensem comitatum, cum ille Ferganni comitis vel **648** relictam viduam vel filiam sibi despondisset.

Per id tempus, observatu dignum est ex prima magna Charta Fontenetensi Walterium conestabulum dominum fuisse Montisbarri, non castri, opinor, sed tantum burgi seu villæ, et de beneficio primarii domini Rainardi, seu Bernardi ejus filii, qui castrum obtinebat. Id possessionis olim nobis visum est evenisse Walterio conestabulo, ex ejus conjugio cum aliqua Rainardi sorore, et ea fortasse quæ Roberti Domus-Dei abbatis mater fuit, ac S. Bernardi matertera. Sed alia nunc sese offert haud paulo verisimilior ratio quod, comitatum Grinionensem tunc obtinente Hugone duce, ille ejus militiæ præfectus missus ab eo sit ad aliquod tempus, in dominium utile villæ Montisbarri, ut Ferganni olim comitis relictæ Bernardi Montisbarri domini sorori dotalitia jura vindicaret, in ejus vel secundum conjugem, vel generum Raimundum refundenda. Ignosce, lector, velut cæco in hæc monumentorum penuria, in his tenebris conjecturas tanquam umbras palpanti, et ubi certa non suppetunt, saltem vero similia æqui bonique consule.

5. De Alayde, haud scio an in melius quid incurrerim. Hujus nominis Grinionensem comitissam Odonis de Yssolduno junioris conjugem supra exhibuimus; quam et Andreæ Montisbarri domini filiam, Bernardi autem de Montebarro Espissiæ domini sororem haud levi conjectura pronuntiavimus. Quod monuit eruditus quidam amicus ex Rigerio in Chronico Lerinensi, fuisse Alaydem hanc primum Archembaldi de Borbonio uxorem, tum hoc mortuo duxisse Odonem de Deols, unde illam asserit et Odo-

A nis II. Burgundiæ ducis filiam, et **649** Odonis de Yssolduno junioris conjugem, non me ab ea quam proposui sententia dimovet. Fateor ego quidem Alaydi huic Burgundæ maritum fuisse Archembaudum de Borbonio, ejus nominis, ut Duchesnius numerat, septimum, nego illam eamdem Odoni de Yssoudun juniori fuisse matrimonio junctam, argumento triplici : Primum, ob nimiam illorum sanguinis propinquitatem; cum certum sit, Raimundi, qui avus erat maternus Odonis hujus Yssoldunensis, fratrem fuisse Odonem ducem, adeoque Alaydem et Odonem Yssoldunensem fuisse in secundo et tertio gradu consanguineos. Quibus in gradibus nulla concessa esset incestum eluens dispensatio, præsertim ante concilium Lateranense anni 1215,

B cum ad septimum usque affinitatis aut consanguinitatis gradum vetita essent matrimonia. Secundo, ob temporum et ætatum improportionem; nam Alays Archembaldum priorem virum amiserat ex anno 1169, cum Odo de Yssolduno Mathildis Burgundæ filius adhuc esset sub nutricum aut gerularum cura, certe pueriles annos nondum excessisset. Id nos docet Mathildis patruus Henricus Æduensis episcopus, cum eam Odoni de Yssolduno seniori recens desponsatam, adhuc puellam nuncupat anno 1165. Quanam igitur ratione Alays post quadriennium Archembaldi relicta, Mathildis patruelis suæ junioris filium adhuc infantulum sortiri conjugem potuit? Tertio denique, quia anno 1201, jam Aulays inter Fontis Ebraldi moniales velata erat, ut

C videre est apud Duchesnium in Probationibus antiquæ familiæ ducum Burgundionum. At anno 1212, Alays Odonis Yssoldunensis relicta, adhuc in sæculo degens, Radulphi filii sui testamento interfuit.

650 Si qua ergo fides habenda est Chronico illi Lerinensi, capiendum illud opinor de Odone de Deols, qui patris Odonis de Yssolduno junioris consobrinus seu patruelis fuerit, adeoque Alaydi ætate propior. Nam ut monet Duchesnius, Odo maritus Mathildis, et junioris Odonis pater, filius fuit Gaufridi, filii Odonis, fratris Radulphi de Deols. Quare, in hujus gentis genitali arbore, ramus familiæ Yssoldunensis, a ramo familiæ de Deols, in Odone Alaydis marito quarta jam fissura erat divisus. Quæ-

D rendus ergo est Alaydis Archembaldi relictæ secundus maritus in ramo de Deols ejusque fissura superiore. Unde etiam nonnulla apparet horum conjugum propinquitas, cujus mentio in Chronico Lerinensi, in eo videlicet quod Odo de Deols Radulphi vel filius, vel nepos, et ejus cognatus Odo de Yssoudun comes Grinionensis ejus nominis primus, uxores habuerint Alaydem et Mathildem patrueles.

Sto igitur in conjectura mea, cujus causas pagina illa 560, aperui, videri Alaydem Odonis junioris comitis Grinionensis conjugem, de Montisbarri familia, Andreæ filiam, Bernardi sororem, cujus si qua esset quærenda cum marito affinitas, in eo appareret quod esset Odo Raimundi ex Mathilde filia nepos, qui Bernardi Alaydis avi sororem, aut ejus

fortasse, ut diximus, filiam in matrimonio habuisset.

CAPUT XI.

Tabula III, *Sombernionensem antiquam gentem in ducum Burgundiæ regiam familiam desiisse ostendens.*

Quia S. Bernardi paternum genus, quod a Fon- A tanis appellationem, habet per Bartholomæum Sombernionensem **651** ad nostra usque tempora propagatum fuisse constat, qua de re sequentes aliquot tabulæ fidem facient; præmonere juverit, ad Sombernionensis antiquæ familiæ decus, illam in veterum Burgundiæ ducum regium sanguinem e nubentis filiæ hæredis affinitate esse transfusam.

WARNERIUS anno Christi 1090, cujus uxor ISTIBERGIS, Anna et Addila, filiæ, Gozelinus fortasse frater aut patruelis, pag. 518, 520.

WARNERIUS, inter familiares Hugonis II Burgundiæ ducis, anno 1104, p. 426.

WARNERIUS fundator abbatiæ de Aseraule, sive de Buxeria anno 1131, de quo vide in Beatrice nostra Cabilonensi, p. 185; itemque abbatiæ monalium Pratilongi, p. 442.

BARTHOLOMÆUS dominus de Fontanis, cujus posteros dabunt tabulæ sequentes.

HERVEIUS, sive Arveius, p. 442.

WIDO, prænomine Rainaldus, de consensu Emengardis uxoris, Pratilongi monialium fundos extendit, 1149. Obiit pridie Kal. Septembris, p. 422, 461, 520.

GAUTERIUS, annis 1188, 1208, 1210. Obiit 1217; uxor illi, Jacqua, seu Jacoba, p. 464, 466, 467, 468.

GARNERIUS dominus de Montoillot. Uxor AALIZ, p. 465, 468, 469.

GUIDO dominus de Toreis, p. 468.

HERVEIUS, GAUTERIUS, annis 1217, 1220, 1225, 1232, 1233, 1242. Uxor BLANCHA, quæ et Maingerdis, marito superstes ab anno 1242 ad 1272, pag. 468, 469, 470, 474, 475, 482, 483, 484, 485, 563, 566, 567.

GARNERIUS, cui uxor ELISABETH, p. 469.

JOANNES, p. 469.

GAUTERIUS, p. 469.

AGNA monialis de Praalon, p. 469.

652 JOANNES, p, 475.

JAQCUETA, uxor GUILLELMI de Monteacuto, domini de Maelein, qui Hugonis III ducis Burgundiæ, pronepos fuit, p. 476. 477, 478.

ALEXANDER de Monteacuto, dominus Sombernionis, tanquam hæres aviæ suæ maternæ Blanchæ seu Maingredis. propinquior ab intestato, p. 477. 478, 479, 482, 483, 484, 563.

CAPUT XII.

Tabula IV *Sombernionenses dominos de Fontanis recensens, usque ad Mariam Richardi filiam et hæredem.*

Paterna S. Bernardi familia, hoc est Fontanensis, a Guidone fratre ejus primogenito ad Claudium de Clerone baronem de Saffris hodie superstitem venit, per feminas hæredes quinquies intercisa. B Harum prima fuit filia Guidonis, Bartholomæi Sombernionensis conjux: secunda Belota uxor Willelmi de Sauz; tertia, Maria de Fontanis Guillelmo de Marrey desponsata; quarta, Amyota de Marrey, cui maritus fuit Antonius de Sagniaco et de Saffris; quinta et ultima Maria de Sagniaco, Othenino de Clerone matrimonio juncta. Primam et secundam quarta hæc tabula dabit, cæteras reliquæ ordine suo sequentes:

BARTHOLOMEUS de Sombernone, dominus de Fontanis per conjugem N. patre natam Guidone S. Bernardi fratre primogenito, cujus soror memoratur in Chronico Clarevallensi abbatissæ de Polengeio, p. 445, 457, 463. 464, 465, 547, 87, 88.

KALO, cujus obitus XIV Kal. Septembris, 463, 464.

TECELINUS, p. 463, 464.

GIRARDUS LI BROS, dominus de Asneriis. Uxor MARGARITA 465, 467, 563.

653 BELOTHA, uxor Willelmi de Sauz, p. 573.

GARNERIUS nepos Gerardi de Asneriis, dominus Fontanarum pro tertia parte Fundator prioratus de Bonnau subtus Talentum. Miles Templi, unde dictus homo Templariorum. Uxor Gertrudis, p. 467, 470, 471, 473, 572, 573,

JOANNES, dominus Fontanarum, pag. 573.

KALO, de Sauz, dominus Fontanis. Obiit 1270, 31 Octobris. Uxor DANNEZ, vel Dannot, p. 471, 472, 480, 481, 482.

OTHO, sive Otheninus, p. 471, 472.

HUMBERTUS. Uxor BONA.

JOANNES, p. 481, 525.

GUILLELMUS, p. 481, 593, num. 7, 10.

JOANNES, p. 523, 593, num. 11, 12.

CECILIA, p. 523.

GUILLERMETA, p. 523.

GILETUS. Uxor AGNES de Chartretes, p. 593, num. 12, 13, p. 594, num. 16, 18, 19.

MARGARETA, uxor Ugonis de Buffons, p. 594, num. 16.

DANNOT, uxor Haimonini, de Montoillot, p. 594, num. 15.

HUGO. Uxor SIMONETA de Pontescisso, quæ illi genuit tres filios et duas filias, de quibus infra, et mortuo conjuge nupsit secundo Hugoni de Bera, deinde Joanni Dart tertiis nuptiis copulata, tres ei filias peperit, Joannam, Margaretam et Mariam, p. 596, num, 26, 27, p. 599, num. 34, p. 615.

MARGARETA. p. 593. num. 13, p. 596 num. 27.

GUIDO, canonicus Lingonensis p. 594, num. 18.

AGNES monialis S. Joannis Augustodunensis.

N. monialis de Lareyo, N. monialis de Loco Dei, p. 59, num. 13.

654 JOANNES, p. 599, num. 34, p. 614, 616. ROBERTUS, p. 599, num. 34, p. 615. RICHARDUS. Uxor Philippa de Sauz, p. 599, num. 34, p. 615, 616, p. 600, num. 39, p. 602. ELISABETH. p. 599, num. 34. p. 615, JOANNA, p. 599, num. 34, p. 615.

AGNES, p. 616. JOANNA, p. 616. MARIA, Uxor GUILLELMI de Marrey, de quibus tabula VI.

Ad paginam 529 et ad annum 1237, notatus est Hugo de Fontanis burgensis Divionensis; qui cum nec miles, nec domicellus nuncupetur, nec ulla ejus reperiatur mentio in tabulis familiam Fontanensem spectantibus, illum opinamur vel a patria dictum de Fontanis, vel fortasse quod alicujus ex dominis Fontanensibus filius fuerit nothus, et ideo legitimis non accensendus.

Occurrent præterea complures domini vel dominæ de Fontanis in excerptis nostris ex Recensione tabularum Saffrensium et Fontanensium, a pagina 585 ad. 590, quos huic nostræ tabulæ ex autographis confectæ inserere religio fuit, ne certa cum dubiis confunderentur. Quam enim illa Recensio mendosa, ac tum in personarum appellationibus, tum in temporum notis deformata sit, supra monuimus, p. 617.

CAPUT XIII.

Tabula v familiæ de Sauz, qua Fontanensem spectat. Quis Willelmus de Sauz, cujus uxor fuit Belota de Fontanis.

Adeo clara est inter Burgundiones familia de Sauz, ut digna videatur quam peritus aliquis genealogus justo illustret volumine. Fabulari mihi quidem videntur 655 et in verbo ludere qui ei ab oppido vulgo Saulieu, Fausti viri consularis pariter et Christianissimi sede nomen inditum putant. Id enim castrum in Itinerario Romano Sidoloucus, et in Actis sanctorum Benigni, Andochii aliorumque ejusdem scholæ martyrum, quos ædibus suis Fau- A stus altero post Christum sæculo benigne excepit, Sedelocus nuncupatur. Porro a villa seu castello de Sauz, quod in Æduis et in agro Alisiensi haud procul a Sinemuro positum est, ne illi quidem se appellatos putant qui hodie se ex ea familia prognatos profitentur. Vera igitur gentis hujus origo, a castro est quod nunc vulgo Sauz-le-Duc, ex quo nimirum Burgundiæ ducum ditioni adjectum est: quod antiquis Sals, et Sauz, et Salionem dictum constat. Possis etiam Salices, vel Salicem efferre, post Philippum Pulchrum Francorum regem, qui, dato diplomate ad annum 1304, Guillelmum ejus familiæ caput de Salice nuncupavit. Aut ad gustum Jonæ referentis, Columbano et sociis nonum jam diem apud Anagrates ciborum penuria laborantibus, B Carantocum abbatem Salicis divinitus admonitum subsidio misisse Marculfum cellerarium suum cum vehiculis largo commeatu oneratis, per saltuum avia et opaca silvarum jumentis ductu divino præeuntibus. Salicis enim nomine venire hic putamus villam hodie Sauz, inter Vesulium et Luxovium mediam, a qua distant Anagrates leucis horariis fere quinque.

De gente de Sauz pauca in præmissis sparsimus, eo duntaxat spectantes ut appareret qua ratione Fontanensis familia per Sombernionensem insita ei fuisset, nempe in Willelmo de Sauz Belotæ de Fontanis marito, cujus genus, opinor, sequens tabula haud obscurum relinquet.

656 EVILO, qui et Ebalus, Hebalus, et Eubolus, comes de Sauz. Uxor Regina, pag. 486, 487, 489, 491, 492, 546. Obiit comes v Idus Octobris pag. 520. WILLELMUS, pag. 486, 487, 489.

GUIDO qui comitatum Lingonensem permutatione transtulit in Hugonem III Burgundiæ ducem; hic Galtero patruo suo Lingonensi episcopo, ejusque successoribus dono dedit, pag. 486, 487, 489, 490, 491, 492, 493. GIRARDUS, pag. 486, 489. WILLELMUS, pag. 489, 553, 569

HENRICUS, pag. 491, 492, 493. OTHO. WILLELMA uxor, p. 491, 613,

GUIDO, uxor Elisabeth, p. 487, 493, 494, 495, 496, 613. HUGO canonicus Lingonensis, pag, 496. WILLELMUS, cui ex BELOTA de Fontanis filii fuere Joannes, Kalo, et Otho tabula quarta recensiti, pag. 471 472, 573.

BARTHOLOMÆUS, pag. 487, 494, 495, 496. BEATRIX, pag. 487, 495.

JACOBUS, uxor Maria de Monte S. Joannis, pag. 497, Jacobo in transmarinis partibus defuncto, relicta ejus Maria nubit Joanni de Passavant, pag. 498.

GUILLELMUS. Uxor ejus Margareta filia comitis Viennensis, sepulta apud Dominicanos Divionenses. 1290, pag. 498, 499, 618. JOHANNETA uxor GUIDONIS Pleepape scutiferi, 1285, page 617.

Girardum de Sauz, quem exhibent tabulæ Fontenetenses ad annum 1227, consulto prætermisimus, de ejus loco proprio incerti. Sic et Guillelmum de Sauz, cujus 657 uxor Beatrix cum Joanne et Guillelmo filiis memoratur ad annum 1265. Cum alioqui dubitare vix liceat quin hi omnes, aut Evi-

lonis comitis, aut Willelmi ejus fratris posteris annumerandi sint; sed cujus e duobus, vel quo gradu, obscurum. Willelmus alius de Sauz, et uxor ejus Hermengardis laudantur in tabulis Henrici Eduensis episcopi, tempore Arnaudi abbatis Fontenetensis, pag. 553, nec diversus ab hoc fuisse videtur Willelmus is, qui tempore Godefridi Lingonensis episcopi, et Rainerii Albæripæ abbatis memoratur pag. 489. Nam ordinatum constat abbatem Rainerium anno 1158, ut docet pagina 569. Abdicavit autem Godefridus episcopus anno 1161, ex Chronico Clarevallensi, pag, 82. Quare, datum videtur diploma Godefridi haud procul anno 1159: quo in diplomate mentio est Willelmi de Sauz, fratris Evilonis comitis; et ex horum fratrum præjudicio, Willelmi de Sauz junioris calumnia refellitur. Unde Willelmum hunc juniorem prioris cognominis filium haud improbabiliter statuimus. Sed adhuc proprius quærendus est nobis Willelmus Belotæ maritus, hac videlicet ratiocinatione.

Othonis de Sauz, cujus avus fuit Evilo, sive Hebalus comes, liberorum mentio est in tabulis de comitatus Lingonensis alienatione anno 1179 confectis. Hos ego liberos puto Guidonem Elizabethæ maritum, qui ejus primogenitus asseritur in diplo- A mate Benigniano, pag. 613. Hugonem canonicum Lingonensem, et Willelmum cui data in conjugem Belota de Fontanis, Joannem, Kalonem et Othonem, sive Othoninum filios genuit; fortasse et Elisabetham de Fontanis, cujus liberi **658** et Guiardus et Adelina in tabulario Claræyallis, ad annum 1223; sed hoc non usquequaque certum. Firmat vero nexum hunc, non tantum ratio temporis; sed etiam nominatim quo Willelmum Belotæ conjugem, horum Otha filius; cui ab avo nomen inditum suadet ævo illo mos receptissimus, quo de avorum nominibus nepotes plerumque appellabantur.

CAPUT XIV.

Tabula VI *familiæ de Marey in S. Bernardi paternam lineam insitæ per Mariam de Fontanis.*

B Hæc tabula, uti et præcedentes, et quæ mox sequentur, ex autographis duntaxat a me inspectis confecta est, nulla prorsus ratione habita Recensionis illius, de cujus dubia fide supra monuimus. Mariam de Fontanis præfert in fronte, uxorem Guillelmi de Marey, per quam in plerasque Burgundiæ illustres familias paterna S. Bernardi linea derivata est; et hujus Mariæ filius Bernardus de Marey, de S. Bernardi domo ac stirpe originem se traxisse gloriatus est.

1. MARIA de Fontanis, Richardi Fontanensis domini, et Philippæ de Sauz filia hæres, uxor Guillelmi de Marey ex anno ut minimum 1391, duos ei filios et tres filias genuit. Horum hæc est series, pag. 600. num. 39 et 42; pag. 601, num. 50; pag. 602, num. 51, 52, 53; pag. 603, num. 55; pag. 615.

2. ALEXANDER de Marey primogenitus. Uxor MARGARETA de la Plectiere, pag. 602, num. 52, 53; pag. 603, num. 54, 55; pag. 604, num. 59; pag. 605, num. 63.

2. BERNARDUS de Marey. Uxor ALAIS Perron, pag. 527, 528, 529, 602, num. 52, 53; pag. 603, num. 55; pag. 604, num. 56, 58, 59; pag. 605, num. 63.

2. AMIOTA de Marey, uxor Antonii de Saigny, de quorum **659** posteris erit tabula sequens, pag. 602, num. 53; pag. 603, num. 55; pag. 604. num. 59; pag. 605, num. 60.

2. PERRENOTA, seu Petronilla de Marey, uxor JOANNIS de Chavanges scutiferi, pag. 602, num. 53; pag. 603, num. 55.

2. ODOTA de Marey, uxor Joannis de Champlite, domini de Vonges, pag. 602, num. 53; pag. 603, num. 55.

2. ODO, pag, 602, num. 55, JOANNES, pag. 603, num. 55. HUGUETA, pag. 603, num. 55.

Hæc familia de Marey, sicut dominorum Fontanensium stirpem late propagavit, ita Fontanensem ipsam toparchiam ad exteros transmisit. Etenim Alexander de Marey primogenitus, primarium ejus suum in prædium illud nobile universum, et insuper proprii dominii quartam suam partem, Joanni Rolin Cabilonensi episcopo vendidit anno 1434, quingentorum sexaginta quatuor Francorum pretio. Deinde Bernardus de Marey, frater Alexandri, anno 1462, vi morbi ad extrema redactus, quartam suam partem de dominio castri Fontanensis cum omnibus adjunctis, abbati Humberto et monasterio Cisterciensi dono dedit, cui largitioni dux Burgundiæ cum assensum suum denegasset, ne scilicet feudum nobile in manum mortuam, ut loquuntur, deveniret, ea Fontanarum quarta pars a Cisterciensibus quadringentarum librarum Turonensium summa vendita est; et quidem eidem ipsi, ut videtur, Cabilonensi episcopo Joanni Rolin, cum certum sit, dominii Fontanarum medietatem postmodum a Margarita Rolin cognominis episcopi consanguinea, ad Mariam Chambellan, Guidonis de Rupeforti, C Franciæ cancellarii conjugem pervenisse. Exinde Fontanarum saltem ex parte dominos reperimus **660** Petrum de Saigny, Otheninum de Cleron, Humbertum de Rupeforti, Guillelmum de Damas, et Joachimum de Damas. Verum quia per alias quoque manus versata est ea ditio, et hodieque, ut audio, in contentione est, omnes ejus in solidum vel ex parte possessores, seu præsumptos, seu legitimos persensere meum esse non putavi, præsertim cum ad S. Bernardi genus nunc ista nullo modo pertineant.

CAPUT XV.

Tabula VII *familiæ de Sagniaco in Fontanensem insitæ per Amiotam de Marey, filiam Mariæ de Fontanis.*

D Sagniaci, seu Saigneyi, et ab eo loco nuncupatorum nobilium virorum frequens est mentio in tabulis Fonteneti. Ibi ad annum 1282 refertur Hugo de Sagneyo quamdam vineam suam, de consensu Mariæ conjugis, Fontenetensibus certo pretio concessisse. Falluntur qui Huonis et Hugonis confundunt nomina, quæ distinxit superior ætas unde

in autographo S. Stephani Divionensis quod publici juris fecimus, Hugonis Bonins militis de Virgeio, et ejus uxoris Engelvidis recensentur filii *Petrus clericus*, *Hugo dictus Bouins, et Huo*. Ejusdem familiæ et appellationis alius quidam, nempe Huo de Saigneyo, sequente sæculo, amissa conjnge Isabella de Blaisey, et Philiberto ex ea suscepto filio, Isabellam alteram ex familia de Saffris A sibi despondit anno 1382; natusque ex hoc conjugio Antonius de Saigneyo, Amyotam de Marey uxorem habuit, Maria de Fontanis matre genitam. Hic nexus clarissimarum familiarum Sagniacensis et Saffrensis cum Fontanensi. Et de Saffrensi quidem proxime sequens tabula plura exponet, nunc de Sagniacensi pauca.

661 Huo de Saigny. Uxor ejus secunda ISABELLA de Saffris ex anno 1382, pag. 599, num. 38; pag. 600, num. 41, 44, 45; pag. 601, num. 47, 48, 49.

ANTONIUS de Saigny. Uxor AMIOTA de Marey, filia Guillelmi de Marey, et Mariæ de Fontanis, pag. 602, num. 53; pag. 603, num. 55; pag. 604, num. 57, 59; pag. 605, num. 60. Secundam uxorem duxit CATHARINAM de Montebeligardo, ex qua nullos liberos tulit.

CATHARINA, uxor HUGONINI de la Perrière, pag. 601, num. 46, 47.

PETRUS cujus conjux ROLINA de Choiseul, pag. 604, num. 59, 60, 61; pag. 606, num. 64, 65; pag. 607, num. 69, 70; 71; pag. 608, num. 77.

JOANNES, pag. 604 nu. 59, 60, 61.

ANNA uxor BERNARDI de Bruillart. p. 605. num. 59, 60, 61; pag. 606, num. 66.

JOANNA, uxor GAUFREDI de Bruillart, pag. 605, num. 59, 60, 61.

MARIA, uxor Stephani de Ruffey, pag. 605, num. 59, 60, 61. 62.

MARIA uxor OTHENINI de cleron, de quibus in tabula IX.

ANNA uxor WARINI de S. Banssonem, domini d'Ymonville, pag. 607, num. 73.

JOANNA major, conjux Girardi de Cappis, pag. 607, num. 72; pag. 609, num. 84, 87.

CATHARINA de Ruffey, uxor PETRI de Coublans, filii Guillelmi de Coublans domini de Boussenois, pag. 605, num. 62; pag. 609, num. 85.

JOANNA minor abbatissa Puteiorbis ex anno 1504, pag. 609, num. 83. MARGARETA, et GUILLETA, moniales de Trisenon, pag. 607, num. 75.

JACOBUS, JOANNES, CATHARINA, pag, 609, n. 84.

662 CAPUT XVI.

Tabula VIII *familiæ de Saffris, desinens in Isabella Huonis de Saigneyo uxore.*

Quoniam hodie hæc maxime familia de S. Bernardi consanguinitate gloriatur, cujus et generosos animos egregie refert, hac tabula antiquum ejus splendorem aperire consilium fuit, a primo (quod quidem nobis innotuit) ejus capite iniens, finiensque in Isabella, quæ masculorum hæredum ad se usque traductam seriem intercepit.

A Saffris, vel a Saffra promiscue in antiquis nuncupatur, cujus nominis quia sunt apud Burgundos B nonnulli accipitres, qui et in Saffrensium gentilitio emblemate quinario numero videntur depicti, suspicio est hæc esse de genere vocalium insignium, vulgo *armes parlantes*; qualia norunt feciales ac genealogi non paucis familiis perquam illustribus convenire. In diplomate Henrici Æduensis episcopi, ad annum 1154, memoratur *Robertus Saffredus, abba quoque frater ejus*; nec non *Stephanus, Joannes, et Galterus Sineterra*, eorum liberi; quorum quia obscura est connexio cum Arveio comitissæ marito, quem sequens tabula primum exhibet, ideo a nobis consulto sunt prætermissi.

HERVEUS, qui et Arveus, et Herverius, de Saffra seu de Saffris, circa annum 1185. Uxor ejus COMITISSA; quam scilicet comitis alicujus viduam, opinamur Herveo secundis nuptiis adhæsisse. Sed hujus comitissæ neque nomen, neque genus produnt tabulæ, pag. 516, 517.

HERVEUS II obiit in reditu de marinis partibus. anno 1249. Uxor ejus GILLA, pag. 485, 486, 516, 517, 525, 592, num. 1, 2, 3, 4.

GALTERUS, pag. 517.

663 GUIDO. Uxor ALVIZ de Tienges, pag. 486, pag. 592, num. 2, 3.

HERVEUS III, pag. 592, num. 3; p. 593, num. 6.

HUGO, p. 592, num. 3.

JOANNES dominus de Camporainandi. Uxor Margarita, pag. 592, num. 3. 4, pag. 595, num. 5.

HERVEUS IV. Uxor BEATRIX de Buxeria, pag. 593, num. 8, 9; pag. 594, num. 14, 17; pag. 595, num. 20; pag. 598, num. 32.

STEPHANUS, pag. 593, num. 8, 9.

STEPHANUS, p. 592, num. 3.

GUIDO, pag. 594, num. 17; pag. 595, num. 20, 22; pag. 598, num. 32.

HELVIS primo nupta Joanni de Muxeio; secundo Joanni de Valle Olligniaci, pag. 594, num. 17; pag. 95, num. 20; pag. 598, num. 32.

JOANNES Decanus Lingonensis, pag. 594, num. 17; pag. 595, num. 20, 22; pag. 697, num. 30; pag. 598, n. 32.

HERVEUS V, canonicus Lingonensis, p. 594. num. 17; p. 595, num. 20, 22; pag. 598, num. 32.

HERVEUS VI. Uxor prima JOANNA de Caseolo, secunda AALYS de Gisseyo. Miles fuit Jerosolymitanus, pag. 595, num. 20, 21, 23; pag. 596, num. 24, 25; pag. 597, num, 30.

JOANNES canonicus Lingonensis, pag. 595, num. 20, 22; p. 596, num. 24; pag. 597, num. 28, 30; pag. 599, num. 35.

SIMON, p. 595, num. 20, 22; pag. 597, num, 28, 30.

MARGARITA, et AALYS moniales de Rubeomonte.
BEATRIX et JOANNETA moniales de Polongeyo, pag. 397, num. 28.

Ex 1ª uxore.

664 JOANNES miles Jerosolymitanus. Uxor AALYS de Blado, p. 597, num. 28, 29, 30, 31; pag. 598, num. 32, 33; p, 599, num. 36.

AALYS, et JOANNETA moniales de Pralon, p. 597, num. 28.

Ex 2ª uxore.

GUILLELMA. HUGOTA uxor Hugueninii de Varennis, pag. 599, num, 33, 37.

PHILIBERTUS, pag. 599, num. 38.

ISABELLA, de qua vide tabulam VII.

Unum te, mi lector, hic monitum volo, in autographis, ex quibus hanc dynastarum Saffrensium Tabulam fere a quingentis retro annis deduximus, ne unam quidem Fontanarum, aut dominorum Fontanensium reperiri mentionem, cum tamen constent hæc autographa testamentis, pactionibus matrimoniorum, bonorum partitionibus, et aliis id genus scriptis in quibus Saffrensis familiæ possessiones, fundos, jura, dotes, aliaque rem ejus spectantia passim recenseri necesse fuit. Hoc, inquam, te moneo, ut vel hinc intelligas quam parum fidei mereatur recensio illa Tabularum Saffrensium, cujus excerpta quædam a pagina 585 tibi exhibuimus, cum in ea frequentes occurrant qui Saffrarum simul et Fontanarum domini fuisse affirmantur. Negare tamen omnino non ausim quin prioribus sæculis nonnulli utraque simul toparchia potiti sint, propter utriusque familiæ insignium similitudinem. Aves enim prætulerunt in scuto gentilitio Saffrenses æque ac Fontanenses domini. Sed, quia, ut jam monuimus, Saffrensibus vocalis est hæc tessera, quæ familiam per aves cognomines designat, videtur illis primigenita, et apud illos nata. Quare, sicut Kalo de Sauz, dominus de Fontanis, abjecto leone aureo **665** in parma cerulea, qui dominorum de Sauz insigne proprium est, aves præfert in tumulo tanquam Fontanarum dominus, sic et videri possunt derivati a Saffrensibus Fontanenses domini eo quod a Saffrensibus acceptas aves scutis suis impresserint. Sed ista conjecturis ascribi cupio, non certo argumento demonstratis propositionibus. Reliqua prosequamur.

CAPUT XVII.

Tabula IX *familiæ de Cleron, cui Fontanensis per Sagniacensem et Saffrensem inserta hodieque superest.*

A metropoli Sequanorum Vesontione tribus fere horariis leucis, Ornacum inter et Quingeyum, castellum est vulgo *Cleron*, cum ei apposito vico cognomine, a quo vetustæ et prænobili familiæ factum nomen. Hinc ortus Otheninus patre Simone de Cleron, matre Joanna de Domprey, Mariam de Sagniaco et de Saffris, quæ Mariæ de Fontanis erat proneptis, sortitus conjugem, posteros ex ea reliquit, per quos ad nostram usque ætatem, S. Bernardi paternum genus propagatum est. Inciderunt Mariæ Sagniacensis cum Othenino nuptiæ in annum Christi 1487: quo ex tempore, anno nimirum 1494, Petri de Saigny soceri sui scriptus est cum conjuge hæres ex asse. Exinde, nempe anno sæculari 1500, a Ludovico XII, Francorum rege, donatus est regni indigenarum prærogativa, per quam homo externus non Saffrarum modo, sed et Fontanarum ex parte, et ditionis totius Sagniacensis, Grinioni proximæ quietus possessor fuit. Adhuc superstes erat Decembri anni 1533, et vivit etiamnum in posteris, quorum seriem exhibet **666** tabula sequens:

SIMON de Clerone. Uxor Joanna de Domprey, pag. 608, num. 78; pag. 609, num. 86.

OTHENINUS. Uxor MARIA de Saigny, pag. 606, num, 67, 68; pag. 607, num. 74, 75; pag. 608, num. 78, 79, 80, 82; pag. 609, num. 84, 85, 86; pag. 610, num. 88, 89, 90.

SIMON abbas Montisbenedicti, et Golliæ, pag. 608, num. 78. CLAUDIUS dominus de Scay, pag. 608, num. 78; pag. 609, num. 86.

JOANNES canonicus Bisontinus, pag. 608, num. 78; pag. 609, num. 86.
JOANNES dominus de Belmont, pag. 609, num. 86.

CLAUDIUS, pag. 610, nu. 88. 89, 90.

GUIDO. Uxor PHILIBERTA de Moisy, pag. 610, num. 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94,

JOANNES, pag. 610, num. 88.
BARBARA, uxor PETRI de Montigny, pag. 610, num. 88, 91.

CHRISTIANA uxor JOACHIMI Du Bois, domini de Posanges, pag. 610, num. 89; pag. 611, num. 98.
ANTONIA, uxor JOANNIS de Colombier, pag. 610, num. 92.

ARVERIUS, p. 611, num. 96, 98.

JOACHIMUS. Uxor FRANCISCA de Pracontal, pag. 611, num. 95, 96, 97, 98, 99.

BERNARDA uxor FRANCISCI de Pontescisso. pag. 610, num. 3.

ANTONIUS. Uxor PHILIBERTA de Damas, pag. 611, num. 102.

ANNA uxor JACOBI de Chenu, pag. 610, num. 103.

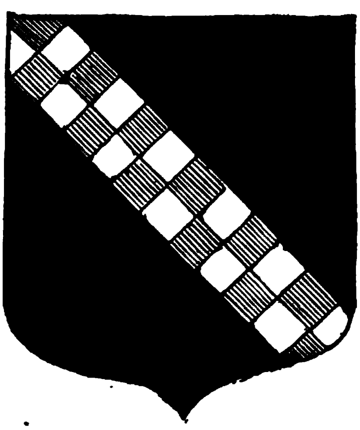
CLAUDIUS, cujus prima uxor GABRIELLA Davion ex anno 1620; secunda MARGARETA de Changy Rossillon ex anno 1632, pag. 612, num. 106, 107.

667 Huic Claudio nunc sexagenario majori, suscepta utroque ex conjugio proles multiplex, generosa indole majores suos egregie refert, seseque morum integritate pariter ac suavitate, S. Bernardo consanguineo dignum probat.

CAPUT XVIII.

Opinio de S. Bernardi gentilitio symbolo.

In scuto nigro balteus, argenti (sive auri, ut nonnullis placet) et coccini ductu gemino tessellatus, qualem hic utcunque depictum vides, plerisque censetur ipsummet S. Bernardi gentilitium insigne.

Hoc illi appingit Hermannus Schedel in Chronico chronicorum. Hoc præferunt quamplurimæ sancti ejusdem pictæ fictæque imagines, etiam antiquæ: imo idipsum spectare est non uno loco in Clarevallensis monasterii structuris, novis æque ac vetustioribus; ut haud vana fide, ipso adhuc agente in vivis Bernardo, sacræ ejus domus parietibus insculptum existimetur. Edmundus de Cruce, creatus abbas Cisterciensis ex anno 1584, scuto **668** suo ex domesticis et Cistercii insignibus quadripertito, mediis quadrantibus balteum illum tessellatum imponi voluit, S. Bernardi nimirum intuitu, cujus ad sacras exuvias in Claravalle et sumpserat religionis habitum, et professionem fecerat. Hodieque mos invaluit ut Ordinis ejusdem abbates ex monachis Claræyallis, vel qui Claræyallis, ut loquuntur, filiabus præsunt, hoc est monasteriis e Clarevallensi propagatis, balteum eumdem suæ in S. Bernardum venerationis indicem symbolicis suis stemmatibus intexant.

Quæ quidem Clarevallensium in sanctissimum suum patriarcham religio non potest mihi non probari; quippe cui fulciendæ satis esse possit pia opinio, et illa certe minime imprudens quod ad illum eique unice dilectam domum Clarevallensem ea insignia aliquo saltem modo pertineant. At Galliæ

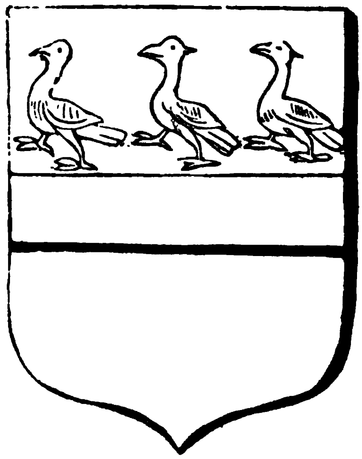
A Purpuratæ auctori Petro Frizon ægre assentior, qui Petro de Fontanis, sub Calixto papa II tituli S. Marcelli presbytero cardinali, velut S. Bernardi consanguineo idem stemma appingit. Prius enim probandum illi fuerat, et id esse S. Bernardi gentilitium insigne; et ex Fontanis in pomœrio Divionensi ortum esse Petrum illum cardinalem, non ex alia ejusdem nominis familia, quas esse in Galliis quamplurimas certo scimus. Frizoni indulserim libentius quod Martino S. Stephani in Cœlio monte, quod Stephano Prænestino, quod Bernardo SS. Cosmæ et Damiani, quod Henrico Albanensi, quod Petro de Bar, S. Marcelli, cardinalibus e Claravalle assumptis idem stemma ascripsit, quanquam prudentius
B a Ciaconio, Cabrera et Victorello in pontificum et cardinalium Vitis prætermissum.

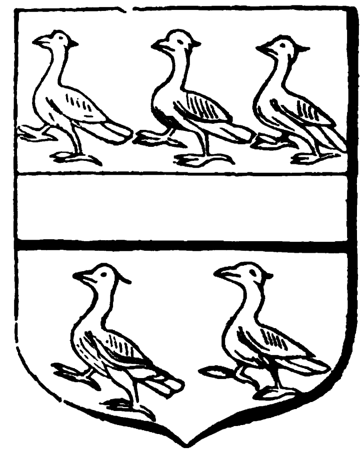
669 Cæterum, ne balteum illum, S. Bernardi tessoram gentilitiam existimem, facit ratio triplex: prima, quod illius ævo vix ulla fuisse putem ejusmodi stemmata, nisi forte virorum principum, aut militum cum in armis essent, eaque non toti familiæ communia, sed personalia ac propria, quibus a se invicem in expeditionibus distinguerentur, qualia certe nulla suspicari licet in Bernardo litterarum studiis a pueritia addicto et parentum curis ad ecclesiasticas dignitates destinato. Nam, ut eruditis notum est, quæ nunc sunt gentilitiorum symbolorum leges, recentius emersere. Altera, quod nemo prudens sibi persuadeat, Bernardum mundi con-
C temptu tam illustrem virum, qui tota sæculi calcata vanitate in avios silvarum recessus sese abdiderat, sustinere potuisse ut sui generis splendorem eremi suæ parietes loquerentur. Verum, inquies, id curarunt posteri ipso jam ad superos translato. Itane vero? Tunc ignoras, non veteri tantum sed etiam novo monasterio exstruendo Bernardum præfuisse? in hoc translata priorum ascetarum demortuorum ossa, quinquennio ante illius obitum, anno Christi 1148, cum in ipsa Claravalle S. Malachias Hiberniæ primas animam ageret?

Sed esto, id curarint posteri quod Bernardus neglexisset. Hi porro Bernardo aut æquales aut suppares, quo tandem fato sic hallucinati sunt ut
D hoc ei tribuerent quod ad eum nullo modo spectaret? Vix habuit ille, ut dixi, vel propria, vel familiaria insignia; ac si quæ habuit, quomodo non ea ad dominorum Fontanensium sequentem seriem propagata sunt? Ecce Kalo dominus de Fontanis anno 1270, vita functus, in saxeo tumulo scutum gestat **670** zona inscriptum in medio, tribus aviculis in summo; his addunt Joannes de Fontanis et Giletus ejus filius duas aves in imo scuto, ut in summa sint quique. Quiescit Kalo in Bonavalle subtus Talentum; Joannes et Giletus in æde Franciscanorum Divionensium, defunctis aliter post alterum haud procul anno 1300. En illorum quæ supersunt insignia.

STEMMA

Kalonis domini de Fontanis. *Joannis et Gileti de Fontanis.*

Nostra est igitur sententia, balteum duplici linea tessellatum, insigne esse Hugonis Trecensis comitis, Clarevallensis abbatiæ primi fundatoris : quod a Bernardo abbate ad perpetuam acceptorum beneficiorum memoriam, sacræ illius domus impressum parietibus, pia posteritas ipsi sanctissimo abbati suo ascripserit. Rem totam, quia non levis momenti est, proprius inspiciamus.

671 CAPUT XIX.

Hugo Trecensis comes, Clarevallensis monasterii fundator primus. Locus ipse longe ante Cisterciensis coloniæ adventum, Claravallis vulgo dictus.

Nobilium ædium fundatores ad sempiternam memoriam aut inscriptione aliqua, aut expressis eorum imaginibus, vel saltem symbolis atque insignibus designare, non Romanorum modo, aut Græcorum sed et cæterarum fere gentium mos fuit receptissimus. De Claravalle, omnium, pene dixi, totius orbis monasteriorum clarissima idipsum pronum est accipere. Quocirca qui aliquot ejus membris ab antiquo impressus apparet tessellatus balteus, non nisi ad fundatorem referri potest. Quis porro hic fundator fuerit, qui rerum Cisterciensium scriptoribus omnibus ignotus hactenus fuit, nunc a nobis accipe.

Clarævallis fundationem Theobaldo Campaniæ comiti videtur ascribere Claudius Robertus in Gallia Christiana, *translationem cum fundatione confundens*, ut bene monet Angelus Manrique in Annalibus Cisterciensibus anno 1115, cap. 1, num. 4 ; conditam tamen Claramvallem ipse asserens, *incerto fundatore*. Nobis tamen nunc incertus non est, quem ndicante reverendissimo abbate, cognovimus Trecensem comitem Hugonem. Tabulas fundationis descripsimus pag. 513, quibus dare se profitetur *Deo, et Beatæ Mariæ, et fratribus Clarævallis, locum ipsum qui vocatur Claravallis cum pertinentiis, agris pratis, vineis, silvis, et agris, nihil omnino*, inquit, A *mihi, aut hæredibus meis retinens*. Nam, si fundator est qui exstruendæ ecclesiæ fundum tribuit, ut passim docent jurisconsulti, **672** multo potius Hugo fundator censendus est qui non modo fundum concessit ædificando Clarevallensi monasterio sed etiam fructuosos fundos complures alendis in perpetuum ejus asceterii monachis assignavit. Quare; merito ad illum S. Bernadus epistola 31 : *Quid enim*, inquid, *possumus ne oblivisci antiqui amoris, et beneficiorum quæ domui nostræ tam largiter contulisti! Utinam ipse pro cujus amore fecisti in æternum non obliviscatur Deus! Nam nos, quantum in nobis est, minime prorsus ingrati, memoriam abundantiæ* B *sua vitatis tuæ mente retinemus : et si liceret, opere monstraremus.*

Exstant sane principis hujus viri, qui denique, ut ait ibidem Bernardus, *ex comite miles, et pauper ex divite* effectus est, religionis ac munificentiæ erga ecclesias præclara monumenta, præsertim erga Trecensem in Promptuario Nicolai Camuzati, et erga Molismensem atque Arremarensem pag. 507, 514, 515, 516, 537, præmissarum Probationum.

Disce interim ex Hugonis tabulis pro Clarevallensibus, minime natum esse Clarævallis nomen ex horum in eam vallem primo adventu, quod recentioribus nonnullis placuisse video, sed jam tum eam C vulgo nuncupari solitam Claramvallem, cum ipsis ab Hugone attributa est. Quod et perspicuum facit Guillelmus abbas, lib. I De Vita S. Bernardi, cap. 5: Cum enim ibi ait Claramvallem, dictam fuisse *antiquitus* Vallem absinthialem, vel eo satis admonet, tum cum in eam Bernardus cum sociis coloniam duxit jampridem abolito Vallis absinthialis nomine, Claram vallem vulgo fuisse appellatam.

Cum igitur nobis constet fundatorem esse domus **673** Clarevallensis Trecensem comitem Hugonem, nec minus certum sit fulgere solita fundatorum insignibus portarum fastigia, fumariorum loricas,

aliasque ædium partes spectatissimas, vel hinc licet colligere Hugoni comiti pro symbolo fuisse tessellatam illam fasciam diagonalem, Clarevallensibus structuris illigatam, quam S. Bernardi stemma gentilitium non pauci arbitrati sunt. Nec ideo tamen damnaverim piam eorum consuetudinem, qui eam fasciam pro quodam tam sancti viri monumento habent. Vere enim illa ad S. Bernardum pertinuit quod eam ipse sui erga comitem Hugonem grati animi testem esse voluit, ac domui suæ Clarevallensi quasi tesseram impressit, quam omnes venerarentur sive ejus alumni, sive filiarum filii : et in qua una tum matrem communem Claramvallem, tum etiam Bernardum communem institutorem parentemque agnoscerent.

Video quid hic opponi possit, alia nimirum esse veterum Campaniæ comitum gentilitia symbola, in parma cærulea balteum argenteum, geminatis hinc inde tæniolis aureis, tredecies ex adverso alternatim patibulatis. Ad hæc nusquam alibi apparere tesselatum illum balteum pro Hugonis comitis insigni. Sed nos non movent ista, quibus constat ex annotatis, pagina 578, primum ex Campaniæ comitibus Henricum cognomento Largum, patibulata illa quæ diximus insignia cum puro balteo argenteo gestasse. Præterea, ante Henricum Largum diversa fuisse Trecensibus seu Campaniæ comitibus symbola, et singulis propria fere singula. De balteo tessellato fateor, nec illum, sed nec aliud quidquam spectari in Hugonis comitis sigillis, quæ et in Claravalle, et in aliarum **674** præsertim Trecensium ecclesiarum archivis exstant quamplurima, nam in iis expressus comes in equo, sic scutum obliquat ut nihil in eo videri possit. Mihi satis est proprium Hugonis comitis symbolum hoc indicio deprehendisse, quod certissime Clarevallensis monasterii primus fundator fuit, quod balteus tessellatus ad S. Bernardi familiam non pertinuit, quod denique tot Clarævallis ædium spectatissimis locis ab antiquo impressus, alium quemquam a fundatore spectasse nec potuit, nec debuit.

CAPUT XX.

Annus et mensis fundatæ Claræallis.

Mihi dubium non est quin anno Christi Dionysiano 1114, mense Junio inierit monasterium Clarevallense; nam cœpit anni ejusdem mense Julio, undecima die mensis, Morimundensis minor natu filia; quippe inter Cistercii filias numero quarta, cum tertia ex ordine natalium censeatur Claravallis; his adde auctorem Chronici S. Mariani Antisiodorensis, qui hæc habet ad annum Christi 1114 : *Eodem anno Claravallis fundata est, cujus primus abbas exstitit servus Dei Bernardus, vir opinatissima sanctitate præclarus; per quem sui temporis Ecclesia in antiquum religionis decus refloruit.* Hujus Chronici Collectanea edidit Trecis, anno 1609, Nicolaus Camuzat vir reverendus, et de re publica litteraria optime meritus; edidit autem ex codice Pontiniacensi usque ad annum 1199 inclusive; reliqua usque ad annum 1217, ex codice Petaviano : monetque in dedicatoria, videri sibi auctorem ejus operis Robertum usque ad finem anni 1210, cui subscriptum est : *Hucusque perduxit Chronica sua frater* **675** *Robertus :* inde vero usque ad finem, annumque Christi 1217, Hugonem ejusdem cœnobii S. Mariani Antisiodorensis Præmonstratensem monachum. At ego legi his oculis, in fronte antiqui ipsius codicis qui apud S. Marianum asservatur : *Incipit Prologus magistri Hugonis in Chronicis suis* Quo persuasus sum, huic Chronico non alium ab Hugone quærendum auctorem, qui Milonis abbatis sui jussu, ad annum usque 1203, in quo desinit, illud perduxerit ; et cui postmodum appendicem adjecerit Robertus usque ad annum 1210; inde anonymus quæ supersunt usque ad finem, et annum 1217. Optandum esset ut integrum hoc opus, et suis omnibus absolutum numeris in publicum prodiret. Ex eo interim hic obiter accipe quæ de S. Bernardo scripsit ad annum 1153 : *Eodem anno dilectus Domini Bernardus, Clarevallensis cœnobii primus abbas, aliorum quoque amplius quam centum sexaginta monasteriorum Pater, consummatis feliciter vitæ suæ diebus, et annis circiter sexaginta tribus expletis,* XIII *Kalendas Septembris, inter filiorum manus obdormivit in Christo, et ex illa sua Claravalle ascendit in montem claritatis æternæ. Sepultus est ante altare beatissimæ Virginis matris; ipsoque in tumulo, pectori ejus superposita est capsula reliquias continens beati Thaddæi apostoli, quas eodem anno ab Jerosolyma sibi missas, suo jusserat corpori superponi. De ipso sequentes versus scripti sunt :*

Sunt claræ valles, sed claris vallibus abbas
Clarior his clarum nomen in orbe dedit.
Clarus avis, clarus meritis, et clarus honore;
Claruit eloquio, religione magis;
Claraque mors, clarusque cinis, clarumque [sepulcrum;
676 *Clarior exsultat spiritus ante Deum.*

His tamen quæ de fundata anno 1114 Claravalle præmisimus, obstant monumenta quædam Claravallensia. Primum antiqui versus :

Annus millenus ter quinis connumeratur,
Nec non centenus, vir sanctus quando creatur
abbas.

Deinde tabella S. Bernardi tumulo appensa, in qua legitur : *Anno Domini millesimo centesimo decimo quinto, in mense Junio, missus fuit (S. Bernardus) cum fratribus germanis et conventu suo ad locum istum, qui nunc vocatur Claravallis; antea autem Vallis absinthialis dicebatur.* Verum, nisi me conjectura fallit, indicant versus illi consecrationem S. Bernardi in abbatem, per manus Guillelmi de Campellis Catalaunensis episcopi, quæ ante annum Christi 1115 facta esse vix potuit : cum ante illam in Claravalle statuendæ essent ac struendæ novis hospitibus sedes. Quare, a primo eorum in Claramvallem adventu, quod in anni 1114 Junium incidit,

monasterii fundationem adnotarunt Morimundensis et Antisiodorensis chronographi; Clarevallenses ab inauguratione abbatis.

Superest difficultas ex verbis Guillelmi abbatis, lib. I De Vita S. Bernardi, cap. 7 : *Cum*, inquit, *missus noviter Claramvallem Bernardus, ordinandus esset in ministerium ad quod assumptus erat, et sedes Lingonensis vacaret ad quam ordinatio ipsa respiciebat, quærentibus fratribus cui eum ducerent ordinandum, cito de primo se obtulit bona fama venerabilis Catalaunensium episcopi, opinatissimi illius magistri Guillelmi de Campellis; illucque eum transmittendum esse diffinitum est, sicque factum est.* Quomodo enim vacabat sedes Lingonensis **677** anno 1115, cum Jocerrannum constet, ex anno 1112 in 1125, Lingonensem fuisse episcopum, ut ex Chronico Benigniano retulimus? Sed responsio in promptu est, vacasse tum sedem Lingonensem improprie, non quod, nullus tunc esset Lingonensis episcopus, sed quod, anno illo 1115, abesset ab episcopatu suo; fortasse in itinere ad limina apostolorum, vel ad synodos aliquas, quæ frequenter illis ipsis temporibus a Guidone Viennensi, apostolico per Gallias legato, cogebantur.

CAPUT XXI.

Quo tempore confectæ sint tabulæ Hugonis comitis Trecensis de fundatione Claravallis; tres ejus profectiones ad sepulcrum Domini; tituli ejus pro tempore diversi.

Constituta Claravallis fundatione in mense Junio anni 1114, haud statim consequens est eo ipso tempore datas esse illas tabulas, quibus Hugo comes domum Clarevallensem fundatam a se collato fundo, ac dotatam esse testatus est. Eæ quidem tabulæ (quod erat ævo illo usitatissimum) nullam præferunt temporis notam, quamvis autographæ, et Hugonis comitis ac Joceranni Lingonensis episcopi sigillis munitæ. Neque vero ipso fundationis exordio datæ fuisse videntur, quia colligunt et confirmant donationes aliquot a viris nobilibus Claravalli factas, quæ ad prima ejus initia referri vix possunt. Sic enim Fontenetensis abbatiæ fundatio continetur in tabulis Stephani Eduensis episcopi, datis anno Christi 1136, cum tamen constet eam multo ante, et quidem, ut ferunt, anno 1118 fuisse fundatam ac deductam ex ea coloniam in Septem-Fontes, etiam quadriennio ante annum 1136. Et nos eumdem morem observavimus in tabulis **678** fundationum Morimundi, Albæripæ, et fere aliarum domorum Cisterciensis Ordinis, in quibus donationes pro prima earum fundatione olim factæ, multis post annis colliguntur in chartam unam, quæ episcopi alicujus privilegio, adhibito ejus sigillo concluditur et confirmatur.

Id porro factum esse nominatim in Claravalle persuadet Hugonis comitis profectio prima Hierosolymitana anni 1113, ex qua in suum comitatum rediisse vix potuit anno illo 1114, cujus in mense Junio primam Claravallis fundationem constituimus. Ter siquidem Hugonem comitem Jerosolymam iter aggressum esse comperimus. Primum anno 1113, quo Arremarensibus quiddam beneficii contulit, *ad sepulcrum Dominicum pia devotione profecturus*, ut leges pagina 516. Iterum anno 1121, vel haud multo ante; nam anno 1122, VII Idus Octobris, *secunda vice* Jerosolymis reversus, ut te docebit pagina 569, 570, 571, Arremarensibus eorumque abbati Gualterio multa dona asseruit, quæ paulo ante discessum, apud Eduam civitatem, in festo apostolorum Simonis et Judæ eis contulerat. Priorem ex his duabus peregrinationem impedire conatus erat episcopus Carnotensis Ivo, data ad Hugonem comitem epistola 247, qua de onere debiti conjugalis eum admonuit : posteriori enim superstes non fuit.

Tertia denique, et ultima Hugonis profectio Jerosolymitana, in qua et Templariorum religiosæ militiæ sese addixit, colligitur ex epistola S. Bernardi 31; incertusque est ejus annus. Illud constat adhuc eum, anno 1124, versatum esse in Galliis : ait enim Sugerius in Vita **679** Ludovici Grossi palatinum comitem Theobaldum, *cum avunculo nobili Trecensi comite Hugone*, stetisse a partibus Henrici imperatoris adversus Ludovicum Francorum regem, in eo bello quod inter illos gestum est *ante domini papæ Calixiti decessum* : post quod imperator *infra anni circulum* e vivis excessit. Obiit autem Calixtus II anno 1124, 13 Decembris; imperator 1125, 23 Maii. Quare, obtinuit bellum illud æstatem fere, et autumnum anni 1124, præsertim vero mensem Augustum ex Appendice ad Sigeberti Chronicon. Post hoc bellum, quod Hugoni comiti haud prospere cessit, nihil ab eo in Galliis gestum reperiri; ac ne in concilio quidem Trecensi, quod anno 1127, aut 1128 celebratum est, ullam ejus mentionem deprehendi : unde injecta mihi suspicio est, non diu post annum 1124 illum tertio Jerosolymam contendisse, Eo postremum discessurus, si fides habenda Petro Pithœo, comitatum suum Theabaldo fratris sui Stephani filio vendidit, Odonem filium exhæredavit, et quam (Constantia jampridem ob consanguinitatem dimissa) secundam conjugem duxerat, gravidam reliquit : obiitque in partibus transmarinis die mensis Junii 14. Ad hanc certe diem notatum est ejus anniversarium in Ecclesia S. Lupi Trecensit. At in Necrologio S. Claudii ascriptum legi illius obitum ad 11 Kalendas Julias. Vide pag. 539.

Nunc ad quæstionem propositam paucis respondeo, datas esse ab Hugone comite tabulas de fundata et dotata Claravalle, post ejus reditum a prima peregrinatione Jerosolymitana, priusquam aggrederetur secundam; adeoque inter annum 1114 et 1121; sed quo præcise anno **680** incertum.

De titulis diversis, quos pro tempore assumpsit Hugo comes, notatu digna res est eum primo nuncupatum comitem Campaniæ, et in fundatione cellæ Sermasiensis ad annum 1093, cum tantum esset Barrensis ad Albam comes. Sic enim et S. Simon

ejus avunculus, comes Campaniæ scribitur in necrologio Jurensi, qui Barrensis duntaxat ad Albam comes fuerat. Hugo deinde, Trecensis comes dictus est, cum in eum honorem Odoni fratri successisset. Postmodum Trecensem simul et Barrensem comitem se appellavit, ut eum supra fratrem Odonem aliquid esse intelligeretur. Ad ultimum, comitis Campaniæ titulum recepit, eo nomine utrumque, hoc est Trecensem ac Barrensem comitatum complexus; sicque inscribitur S. Bernardi ad eum data epistola. Et ipse auctor fuit successoribus, ut, abolito post unionem Trecensis et Barrensis comitatuum nomine, comites Campaniæ nuncuparentur. Quare, in sensu duplici, pro tempore diverso comitis Campaniæ appellatio usurpata est, prius quidem pro comite Barri et Albam, postmodum, cum ille Barrensis comitatus Trecensi adjectus esset, pro comite simul Trecensi et Barrensi; qua ratione Hugo primum, deinde Theobaldus cognomento Magnus, et eum secuti Campaniæ Comites nuncupati sunt.

CAPUT XXII.

Quid factum Odone Campaniensi, Hugonis Trecensis comitis filio exhærede; et quomodo ille Burgundiæ comitum familiam consanguinitate attigerit.

Hugonem Trecensem seu Campaniæ inclytum comitem, Clarevallensis monasterii primum fundatorem **681** propius spectant secunda uxor, et quem ex ea suscepit, Odo filius, quam balteus tessellatus, quem hactenus illi pro symbolo vindicamus. Ideo de Odone corollarium hoc Appendici nostræ appendimus.

Odonem Hugo parens comitatu suo privaverat, sive quod ad id honoris ac muneris minus idoneum eum judicaret ob teneram ejus ætatem, sive quod nondum fortasse illi natus esset; trans mare enim abiens, gravidam uxorem reliquisse dicitur; sive denique quod ad rem domesticam, ac præsertim ad transmarini itineris sumptus pecunia indigeret, quam a Theobaldo fratris Stephani filio, sui comitatus pretium tulit. Quiddam tamen usuarii fundi, illi a patre fuisse attributum, colligi videtur ex tabulario Clarevallensi, in quo legimus quod *Odo Campaniensis, et Sybilla uxor ejus, laudaverunt totam eleemosynam, quam Josbertus de Firmitate dederat fratribus de Claravalle.* Sapit enim ista Josberti donorum confirmatio primariam clientelam, cujus in beneficio esset dominus Firmitatis ad Albam. Et solent regii juvenes, hujusmodi primoris juris clientelaribus prædiis a supremo principe donari, ut habeant simul, et cui pareant, modestia sui status; et quibus imperent sanguinis prærogativa. Neque vero hic intelligi potest Odo senior, Hugonis frater, adeoque Odonis hujus, de quo agimus, junioris patruus; nam priorem illum Odonem et in Trecensis comitis honore Hugoni fratri juniori decessisse, et anno Christi 1097, longe ante fundatam Claramvallem, vivere jam desiisse certis ex monumentis comperimus.

A Eadem Odonis Campaniensis uxor Sybilla memoratur in tabulis abbatiæ Accincti, sive de Aceyo, Cisterciensis **682** Ordinis, Bisontinæ diœcesis, ad annum 1137.

Tamen aspirasse Odonem ad Trecensem patris comitatum asserit Robertus de Monte, continuator Sigeberti, ad annum Christi 1143, ubi hæc habet: *Ludovicus rex Vitriacum castrum comitis Theobaldi capit, ubi igne admoto ecclesia incensa, et in ea mille trecentæ animæ diversi sexus et ætatis sunt igne consumptæ. Super quo rex Ludovicus misericordia motus plorasse dicitur, et hac de causa peregrinationem Hierosolymitanam aggressus a quibusdam æstimatur. Castrum vero Odoni Campaniensi contulit, nepoti comitis Theobaldi, qui patrimonium* B *ab ipso sibi ereptum, per regem Ludovicum hac occasione recuperare voluit.* Erat Odo Theobaldi patruelis, ille Hugonis natu minoris, hic Stephani majoris natu filius: ideo hic auctor Odonem Theobaldi nepotem dixit, ex ævi illius plurimorum usu: quod monuit Pithœus. Auctor Chronici S. Petri Catalaunensis, tomo I Bibliothecæ Labbei, ad annum 1142 incendium Vitriaci refert.

Sed non diu Odoni profuit Theobaldi comitis a rege Ludovico dissensio; inter hos enim, sequent anno redintegrata pax est, conciliatore S. Bernardo, qui id eventurum quinto ante mense prædixerat, ut refert Gaufridus, lib. IV de Vita S. Bernardi, cap. 3. Igitur Odo abjecta spe recipiendæ hæreditatis, C nec sibi tutum ratus diutius in Campania versari, ad avunculos suos Raynaldum et Guillelmum Burgundiæ comites transfugit. Natus enim erat Hugoni Trecensi comiti ex eorum sorore: quæ si Lombarda, seu Longobarda nuncupata est, ut ex quibusdam schedis Pithœus notat, id proprium illius vel nomen, vel cognomen, non patriæ designatio fuit. Idirco **683** Odonem Campaniensem leges in antiquis tabulis, nepotem Guillelmi comitis, Beatricis imperatricis consanguineum, Rainaldum porro comitem, qui pater fuit Beatricis, Odonis avunculum. Guillelmo uxor fuerat Pontia de Treva, Rainaldo Agatha Lotharinga; neutra Campaniensem Odonem consanguinitate attigit, ut dubium non su- D persit quin Odo ea matre sit genitus, quæ Rainaldi et Guillelmi soror fuerit.

Disces quoque ex iisdem tabulis possedisse Odonem in comitatu Burgundiæ, jure beneficiario ex dono comitum, Campum Pagani juxta Dolam, Quingiacum, Lislam, Lobium Portum, et Scanlint sive Chanlitum, quod hodie Camplitum vocant. Filios illi ex conjuge Sybilla natos opinor Lodoicum, et Odonem patri cognominem, qui anno Domini 1202, terram Jerosolymitanam aditurus, mansum Aymonis Grucel apud Paygne, Bisontinæ S. Stephani ecclesiæ dedit. An ex his propagatæ sint in Burgundia familiæ quædam nobiles, quas ex comitibus Campaniæ derivatas nonnulli asserunt, aliis discutiendum relinquo.

CAPUT XXIII.

Corollarium de Andreæ Espissiensis, S. Bernardi consanguinei profectione in Orientem adversus Mahometanos.

Jam portus in conspectu erat, jamjamque applicaturus, vela collegeram, cum ecce perferuntur ad me litteræ ab amico, humanissimo viro et claro in paucis genealogo domino Du Bouchet, quibus ad me mittebat locum insignem ex Chronico Alberici Triumfontium monachi, **684** quo S. Bernardi familiam illustrari putaret. Nec immerito ; erat enim Andreas de Espissia, cujus ibi mentio, abnepos Rainardi domini de Montebarro, qui S. Bernardi avunculus fuit, ut intelliges ex tabula maternæ lineæ S. Bernardi, quam pagina 941, et 942, duximus. Et ejus socer, atque itineris comes ab Alberico memoratur Joannes de Arceis, quem Jacobus de Vitriaco Acconensis episcopus, libro III Historiæ Orientalis, et in epistola ad Lotharingos, *virum venerabilem, et valde strenuum* dixit, captumque a barbaris asseruit, cum Andrea genero suo ; quem tamen ad suos reducem, anno 1232, adhuc superfuisse ostendimus ex tabulis Fontenetensibus, pagina 563. Sic ergo Albericus ad annum Christi 1219.

Expeditionem autem Crucesignatorem, ad partes transmarinas conduxerunt hoc anno archiepiscopus Mediolanensis Henricus, et Galtherus episcopus Eduensis, Petrus Parisiensis episcopus cum fratre suo Galthero regio concellario ; Milo Balvacensis electus, cum Andrea fratre suo ; Herveius comes Nivernensis, Hugo Brunus de marcha Pictaviæ comes cum Herveio de Werzone ; comes Milo de Barro super Sequanam, cum filio suo Galthero ; et cum Joanne de Arceis, cum filiastro suo Andrea de Espissia. Ex parte ducis Burgundiæ defuncti, Guido de Tilio, Pontius de Granceio. Comes Renaldus de Castro in Anglia, cum Savarico de Malleone, fuerunt etiam multi alii boni milites, qui omnes cum multis Romanis ante Damietam venerunt : quorum circiter decem millia Saracenis congressi, detrimentum passi sunt, et afflictionem sustinerunt ; multis de ipsis, et eorum collegio, aut captis, aut occisis, aut per se mortuis. Capti fuerunt de nostratibus Joannes de Arceis, et Galterus camerarius, et Milo Belvacensis electus.

685 Qui huic bello interfuit Jacobus de Vitriaco, libro illo III Historiæ Orientalis, captos vel occisos insignes viros his plures recenset ; et in epistola ad Lotharingos, Andream de Espeisse captis annumerat. Dissuaserat certe, sed frustra, congressus pro tempore illo cum Saracenis ex divino oraculo S. Franciscus ibi præsens, de cujus rebus cum soldano gestis, pauca Jacobus Vitriacus epistola illa extrema, plura S. Bonaventura in ejus Vita, cap. 9, et Marinus Sanutus in Secretis fidelium crucis, lib. III, parte II, cap. 7 et 8. Eo autem venerat S. Franciscus martyrii ardens studio, qua palma potitus non est, ad labores alios Dei providentia eum reservante : qui tamen si causam fuisset rogatus negatæ sibi a Deo martyrii coronæ, ut opinor, indignum sese affirmasset, eodem spiritu quo Franciscus alter labente quarto exinde sæculo, Xaverius, inquam, Indiarum et Japoniæ apostolus ; qui cœlo jem receptus, Marcello Mastrillo ex ultimis difficilimi morbi angustiis admirabiliter ad virium firmitatem repente traducto, præivit hæc verba: *Ave, lignum crucis. Ave, crux pretiosissima. Me tibi totum dedico in perpetuum, et oro suppliciter ut gratiam fundendi pro te sanguinem, quam Indiarum apostolus Franciscus Xaverius post tot exantlatos labores consequi non meruit, mihi, licet indignissimo, largiaris.* Hujusmodi sanctis viris ad extrema quæque mortemque ipsam anhelantibus si quis forte obloquatur, multasque potius Græco more accinat πολυχρονίαν, referent illi haud cunctanter cum Ignatio Antiocheno ad bestias properante : *Ignoscite. Quid mihi prosit, ego scio* (*Epist. ad Romanos*).

S. BERNARDI GLORIA POSTHUMA

AMPLIFICATA.

(*Decreta authentica Congregat. Sac. Rit.* t. VIII, Romæ, 1849, in-4, n, 4510 et 4516.)

S. BERNARDUS ABBAS CLAREVALLENSIS DOCTORIS TITULO DECORATUS.

ROMANA SEU ORDINIS CISTERCIENSIUM.

—

Spiritu intelligentiæ replevit Dominus Deus ad Fidelium exemplum et instructionem Sanctum Bernardum Clarevallensem Abbatem, qui mentis acumine, suavitate morum, ac sacrarum Litterarum peritia excellens tanquam imbres emisit eloquia sapientiæ suæ, quum tot volumina ediderit, Apostolicam Sedem, summosque Pontifices studio, et ardore maximo contra schismaticos adjuverit, ac debacchantium ea ætate Novatorum errores voce, et calamo oppugnaverit, atque exstinxerit. Licet vero

pluribus abhinc sæculis, et viginti tantum annis elapsis a pretiosa illius morte ab Alexandro III sanctitate vitæ, miraculisque cognitis inter sanctos Cœlites ascriptus fuerit, ejusque cultus in Ecclesia amplificatus, adhuc tamen desiderabat inter Ecclesiæ Doctores Sanctum Bernardum referri, ac per totum Orbem haberi Monachorum Cisterciensium Ordo, cujus propagator ac decus præcipuum Sanctus Abbas refulsit. Plures insuper Cardinales Patres ejusdem erga Ecclesiam merita recensentes cum iisdem Cisterciensibus a SSmo Domino Nostro Pio Papa VIII postularunt, ut S. Bernardi Abbatis festum cum officio et missa de Communi Doctorum celebrandum decerneret. Hujusmodi precibus in Ordinario Sacrorum Rituum Conventu in Quirinali Palatio habito die 18 Julii 1829, relatis ab Rmo. Cardinali Julio Maria De-Somalia jam Sac. Rituum Congregationi Præfecto, cæteri Cardinales Sac. Ritibus tuendis præpositi simul omnes proclivem animum ostenderunt : attamen SSmus Dominus Sac. Rituum Congregationis morem servandum in omnibus ratus, si quid objici posset, id per Sanctæ Fidei Promotorem oppositis Animadversionibus in medium proferri voluit. Quibus quum Responsiones subjecissem, Postulatores in Ordinario Conventu diei 17 Julii 1830 in Quirinalibus Ædibus, referente Rmo Cardinali D. Placido Zurba Urbis vicario, re diutius perpensa, salutisque objectis omnibus, ea fuit unanimis Rmorum Cardinalium sententia, nimirum : — *Pro gratia confirmationis Tituli Doctoris cum Officio et Missa de Communi Doctorum et Epistola*, *secundo loco pro Ecclesia Universali, ad Emum Ponentem cum Promotore Fidei, et ad D. secretarium cum SSmo. Die* 17 *Julii* 1830.

Horum omnium et singulorum facta SSmo Domino Nostro Pio VIII. Pont. Max. per me infrascriptum Sac. Rituum Congregationis Secretarium relatione, Sanctitas Sua Sac. Congregationis Rescriptum in omnibus approbavit et confirmavit, hac desuper re Apostolicas Litteras in forma Brevis expediri jussit. Die 23 recensiti mensis et anni.

PIUS PAPA VIII.

AD PERPETUAM REI MEMORIAM.

Quod unum ad Divi Bernardi Clarevallensis Abbatis honorem et laudem pleno cumulateque amplificandam maxime pertinere videbatur; quod erat in votis inclyto monachorum Cisterciensium Ordini, de hac S. Sede semper optime merito cujus propagator, ac decus præcipuum S. Abbas memoratus refulsit; quod erat optandum ab Universa Catholica Ecclesia, cui mentis illius acumine, suavitate morum, ac sacrarum Litterarum peritia maxime fuit adjumento, quum tot ipse volumina ediderit, Apostolicam Sedem, Summosque Pontifices studio, et ardore maximo contra Schismaticos adjuverit, et debacchantium ea ætate Novatorum errores voce, et calamo oppugnaverit, atque exstinxerit, ac quoscunque Romanæ Ecclesiæ osores sua doctrina retuderit; quod VV. FF. NN. S. R. E. Cardinalium sollicitabant preces, id, divino disponente consilio, Humilitati Nostræ perficere datum est. Licet enim pluribus adhinc sæculis, et viginti tantum annis elapsis a pretiosa illius morte, a fel. rec. Alexandro PP. III, Prædecessore Nostro, sanctitate vitæ, miraculisque cognitis albo Sanctorum fuerit ipse adscriptus, ejusque cultus in Ecclesia amplificatus, adhuc tamen ejus virtutum, meritorumque coronæ aliquid fulgoris erat addendum, titulus Doctoris, quo Divus Bernardus jam appellabatur, supremo hujus Sanctæ Sedis Decreto in Universa Ecclesia confirmando. Quamvis autem VV. FF. NN. S. R. E. Cardinales Sac. Ritibus tuendis Præpositi in Ordinario Conventu in Quirinali Palatio habito die 18 Julii anno 1829, referente cl. m. Cardinali Julio Maria De Somalia jam Sac. Rituum Congregationi Præfecto, petitæ confirmationi tituli Doctoris simul omnes proclivem animum ostendissent. Nos nihilominus, suspenso hujusmodi judicio ; Sanctæ hujus Sedis morem servantes, si quid objici posset, id per S. Fidei Promotorem appositis animadversionibus in medium proferri mandavimus. Quibus cum responsiones subjecissent Postulatores in Ordinario Conventu diei 17 Julii currentis anni in Quirinalibus Ædibus, referente dilecto filio Nostro Placido S. R. E, Cardinali Zurla nuncupat. Nostro in hac Alma Urbe Vicario in spiritualibus generali, re diutius perpensa, solutisque objectis omnibus, ac ejusdem Sac. Rituum Congregationis Cardinalium sententiis consentientibus, Rescriptum pro gratia confirmationis tituli Doctoris cum Officio, et Missa de Communi Doctorum, et Epistola secundo loco pro Ecclesia Universali die dicta datum, confirmandum esse censuimus, ac Litteras Apostolicas hac desuper re expediri mandavimus. Quapropter precibus totis Ordinis Monachorum Cisterciensium, quibus plures dignitate, ac pietate præstantes viri sua studia, ac postulata junxerunt, benigne annuentes, de ejusdem Cardinalium Congregationis consilio. Auctoritate Nostra Apostolica, tenore præsentium, titulum Doctoris, quo Divus Bernardus Abbas est hactenus in dicto Ordine, et in aliquibus Ecclesiis appellatus, confirmamus, et quatenus opus sit, denuo ei attribuimus ; ita quidem, ut in Universali Catholica Ecclesia semper Is Doctor habeatur, et in anniversario die festo tum a Regulari, tum a Sæculari Clero celebrando, Officium ac Missa fiat de Communi Doctorum, et cum Epistola secundo loco, quæ incipit : *Justus*, etc., cum additione VI Lectioni, et Martyrologio juxta Decretum ejusdem Sac. Rituum Congregationis. Ac præterea hujus Doctoris libros, commentaria, opuscula, opera denique omnia ut aliorum Ecclesiæ Doctorum, non modo privatim, sed publice in gymnasiis, academiis, scholis, collegiis, lectionibus, disputationibus, interpretationibus, concionibus, sermonibus, omnibusque aliis ecclesiasticis studiis, Christianisque exercitationibus citari, proferri, atque cum res

postulaverit, adhiberi volumus, et decernimus. Tandem, ut Christifidelium devotio ad hujus Doctoris diem festum colendum, ejusque opem pie implorandam eo magis accendatur, quo ex hoc cœlestis gratiæ dono se uberius conspexerint esse refectos, de Omnipotentis Dei misericordia, ac BB. Petri et Pauli Apostolorum ejus auctoritate confisi, omnibus utriusque sexus Christi fidelibus, qui die festo ejusdem Doctoris vere pœnitentes, et sacramentali confessionne præmissa, Sanctissimum Eucharistiæ Sacramentum sumpserint, et unam ex Ecclesiis Ordinis Cisterciensum a primis Vesperis usque ad occasum solis ejusdem diei devote visitaverint, ac pro Christianorum Principum concordia, hæresum extirpatione, ac Sanctæ Matris Ecclesiæ exaltatione, pias inibi ad Deum preces, prout sua cuique suggeret devotio, effuderint, plenariam omnium peccatorum indulgentiam, et remissionem misericorditer in Domino concedimus, et elargimur, declarantes hanc præsentem Nostram concessionem perpetuo duraturam, sub quibusvis indulgentiarum revocationibus, vel limitationibus nullo modo comprehendi. Quocirca universis VV. FF. Patriarchis, Primatibus, Archiepiscopis, Episcopis, et dilectis filiis aliarum Ecclesiarum Prælatis per universum terrarum Orbem constitutis per præsentes mandamus, ut quæ superius sancita sunt, in suis provinciis, civitatibus, ecclesiis et diœcesibus solemniter publicari, et ab omnibus personis ecclesiasticis sæcularibus, et quorumvis Ordinum regularibus ubique locorum et gentium inviolate perpetuo observari procurent. Hæc præcipimus, atque mandamus, non obstantibus Constitutionibus, et Ordinationibus Apostolicis, cæterisque contrariis quibuscunque. Volumus autem ut earumdem præsentium transumptis, seu exemplis etiam impressis, manu alicujus Notarii publici subscriptis, et sigillo personæ in ecclesiastica dignitate constitutæ, vel Procuratoris Generalis dicti Ordinis munitis, eadem prorsus fides habeatur, quæ haberetur ipsis præsentibus, si forent exhibitæ, vel ostensæ. Datum Romæ apud S. Mariam Majorem, sub Annulo Piscaoris die 20 Augusti 1830, Pontificatus Nostri anno Secundo.

J. CARD. ALBANI.

IN FESTO S. BERNARDI ABBATIS ET DOCTORIS.

Missa de Communi Doctorum, cum epistola secundo loco, quæ incipit : *Justus cor suum.*

Officium pariter de Communi Doctorum cum Antiph. *O. Doctor*, in utrisque Vesperis. Lectiones *I* Nocturni de Scriptura occurrente. Lectiones II Nocturni propriæ ut in Breviariis, et in fine VI Lectionis addatur ut sequitur :

Pius vero VIII. Pont. Max., ex Sac. Rituum Congregationis consilio, S. Bernardum universalis Ecclesiæ Doctorem declaravit et confirmavit, nec non Missam, et Officium de Doctoribus ab omnibus recitari jussit, atque indulgentias plenarias quotannis in perpetuum Ordinis Cisterciensum Ecclesias visitantibus die hujus Sancti festo concessit.

Lectiones III Nocturni : *Vos, estis sal terræ.* In Martyrologio addatur : Quem Pius VIII Pont. Max. universalis Ecclesiæ Doctorem declaravit et confirmavit.

DECRETUM.

Suprascriptam additonem VI Lectioni faciendam in Officio S. Bernardi Abbatis, et Doctoris, et Martyrologio Romano ab Emo, et Rmo. D. Card. Placido Zurla Relatore causæ, et R. P. D. Vigilio Pescetelli S. Fidei Promotore revisam, SSmus Dominus Noster Pius VIII. Pont. Max. adprobavit, atque in suprad. Officio et Martyrologio in universali Ecclesia legi posse concessit. Die 23 Julii 1830, C. M. Episc. Prænest. Card. PEDICINIUS Præf.

Loco † Sigilli.

J. G. FATATI S. R. C. Secretarius.

BONONIEN.

(S. Bernardus non est accensendus inter doctores in litaniis.)

Sacrorum. Rituum Congregationem requisivit Emus et Rmus D. Cardinalis Opizzoni Archiepiscopus Bononien, pro sequenti declaratione nimirum; quum per Breve sa. me. Pii VIII. S. Bernardus Abbas Clarevallensis accenseatur inter sanctos Doctores, an in Litaniis Sanctorum de Eodem mentio fieri debeat inter Sanctos Doctores, vel an retinendus inter Sacerdotes, et Levitas ?

Et Emi ac Rmi Patres tuendis Ritibus præpositi in Ordinario Cœtu ad Quirinale sub infrascripta die habito respondendum consuerunt : *Nihil innovandum.* Die 16 Aprilis 1831.

MONUMENTA
SAC. CLARÆVALLENSIS ABBATIÆ
ET EPITAPHIA
SANCTORUM ET VIRORUM ILLUSTRIUM
QUI IBIDEM SEPULTI SUNT.

(Ex *Fasciculo sanctorum Ord. Cisterciensis*, auctore R. P. F. Chrysost. HENRIQUEZ, lib. II, Distinct. XLI, p. 407. — Bruxellæ, 1623, in-fol.)

—

CAPUT PRIMUM.
De admiranda Claræuallensis cœnobii perfectione, quæ in hodiernum usque diem ibidem perseverat.

Antequam monasteriorum, quæ sacer noster Ordo Cisterciensis in diversis mundi provinciis habet, catalogum ponam, visum hic et sanctarum reliquiarum, quas religiosissimum Claræuallis cœnobium sinu suo fovet, meminisse: scatet enim ejus beatum solum sanctis corporibus, quorum animæ jam gloria æterna fruuntur. Felix namque hæc domus a primo sui exordio, quo S. P. N. Bernardus primum ibi lapidem jecit, inæstimabiles sanctitatis et virtutum thesauros produxit, et producit. Hinc prodierunt sanctissimi viri, qui peragratis obscuris et profundis eremis inter silvas et montes innumeras deduxerunt colonias, et monasticam in eis disciplinam instituerunt. Hac domo in necessitatibus usa est Ecclesia, hinc firmissimas ad se sustentandam columnas eruens, ut videre est in quam plurimis cardinalibus et episcopis inde eductis. Quorum multi animo magno se hæreticis opposuerunt, suoque exemplo et virtute Catholicos in fide confirmarunt. Quis enumerare sanctos, quos hinc cœlum possidet, sufficiat? Quis admirandum modum et dona, quibus purissima Virgo Deipara sanctam hanc congregationem prosecuta est, dicere queat? Quoties a facie sanctorum horum monachorum, dum in agris meterent sudorem abstersit? quoties eos visitavit et amplexa est? Quoties eosdem in capitulo consolata est visibili modo, et ad amplexum suum admisit? Quoties eos abstinentiis debilitatos suavissimis cibis propria manu fovit? Quoties eis dormientibus dormitorium intravit, et benedictionem suam impertivit, ut eos a communi generis humani hoste tueretur? Hujusmodi favores hic referrem, nisi proprium hæc haberent locum sequentibus libris. O felix domus, in qua tam miranda contigerunt, ad quam tam familiariter Christus ejusque sanctissima mater diverterunt? In qua tam floruit evangelica paupertas, monastica perfectio et vita apostolica!

Quod vero maximam mihi parit admirationem est, quod post tot sæcula religiosa disciplina in sancta hac valle perseverat in primo rigore, nec virtutum color mutatus sit, quas hic primi ejus plantarunt fundatores. Quod ante omnia universitatis hujus moderatori, qui singulari providentia sanctam hanc congregationem respicit, ejusque gloriosæ matri et Cisterciensium speciali protectrici Mariæ, ejusque fundatori S. Bernardo, denique prælatis qui eam rexerunt, quorumque sanctitatem et providentiam universalis Ecclesia exosculatur et veneratur, tribuendum procul dubio est. Utque clarius constet Deum sanctum hoc monasterium singulari conservare providentia, hoc miserando ævo, quo charitas plane refrixisse videtur, in prælatum elegit valde R. P. Dionysium Largentier, eximia prudentia, rara virtute, et magna eruditione virum. Cujus zelo et religione non solum in suo monasterio, sed et in aliis quam plurimis sacræ nostræ religionis rigor conservatur. Dici non potest quanta sollicitudine Ordinis reformationi intendat, quanto zelo procuret ut antiquorum Patrum statuta serventur, utque rursus novæ dicantur leges ad Ordinis nostri conservationem. Non incerta refero, quamvis enim R. hunc Patrem de facie non norim, tamen hæc hisque majora narrantes audivi reverendos Patres Bernardum Montgaillard Aureæ-vallis abbatem, et Guillelmum del Castello monasterii de Baudeloo, et Henricum vander Heyden Villariensem abbates: qui omnes uno ore pietatem, virtutem et zelum reverendi hujus prælati extollunt. Huic ergo magna religio, qua monasterium hoc illustratur, merito debetur. At ei gratulamur, de diligentia, qua procurat proprio exemplo et virtute et sub-

ditorum Ordinis nostri nomen et famam prorogare; agemus de viris sanctis et illustribus, qui olim domum istam suis virtutibus illustrarunt, et jam corporibus suis honorant, ponamque epitaphia, quæ in quodam ms. codice Dunensis bibliothecæ inveni.

CAPUT II

Sequuntur epitaphia trium tumbarum sanctorum in Claravalle existentium.

Epitaphium beatissimi Patris Bernardi.

Hic requiescit corpus beatissimi Patris nostri Bernardi, primi Clarævallis Abbatis. Qui fuit vir in diebus suis vita et moribus sanctissimus: in miraculis faciendis post Apostolos clarissimus, in intelligentia et expositione sacræ Scripturæ Doctor egregius. Inter discordantes pacis reformator præcipuus. Hæresum et errorum tunc temporis in Ecclesia pullulantium reprehensor et horrector industrius. In multis, quæ prædicebat Propheta veridicus. Monasteriorum et Religionis ampliator devotissimus, lucerna singularis non solum Ecclesiæ Gallicanæ, sed etiam Christianitatis universæ. Hic, anno ab incarnatione Domini millesimo, centesimo, decimo tertio, a constitutione domus Cistercii decimo quinto, annos natus circiter, viginti duos, Cistercius ingressus cum sociis amplius quam triginta sub Abbate Stephano, suavi jugo Christi collum submisit. Anno autem Domini millesimo centesimo quinto, mense Junio, missus fuit cum Fratribus germanis, et Conventu suo ad locum istum, qui nunc vocatur Claravallis, antea autem Vallis Absynthialis, ubi triginta et octo annis Abbatis seu boni Pastoris officium adimplevit. Anno autem ab Incarnatione Domini millesimo centesimo quinquagesimo tertio, ordine ubique dilatato, et amplius quam centum sexaginta Monasteriorum ordinis nostri Pater existens, consummatis feliciter vitæ suæ diebus, et annis circiter LXIII expletis, XIII. Kal. Septembris hora diei pene tertia, inter graves singultus et lachrymas uberes circumstantium filiorum migravit ad Dominum, ad multos quos ipse præmiserat lætabundos cœtus Monachorum, ad obvia agmina, quorum in terris vitam duxerat, Angelorum. Cujus vitæ imitatores et gloriæ, participes nos faciat, qui sine fine vivit et regnat.

Epitaphium S. Malachiæ Episcopi ac totius Hiberniæ Primatis

Hic requiescit corpus Beati Malachiæ quondam Archiepiscopi et Primatis totius Hiberniæ ac Sedis Apostolicæ Legati, viri Apostolicæ vitæ et miraculis gloriosi. Hic est qui Scotiæ et Hiberniæ populos, homines scilicet tunc temporis barbaros, nulla conjugia ineuntes, nullas confessiones seu pœnitentias facientes, ad Ecclesias non accedentes, nulla Sacramenta Ecclesiastica percipientes, re paganos, solo nomine Christianos licet antea per Beatum Patricium ad fidem fuissent conversi, cum maximis periculis et difficultatibus propulsata barbarie et paganica consuetudine, in fide Catholica instruxit et institutis sanctæ Romanæ Ecclesiæ, prout potuit, confirmavit. Monachorum insuper Cisterciensis Ordinis, Canonicorum regularium, aliorumque religiosorum conventus per terras illas diffusius propagavit. Quibus juvante Deo consummatis, ab ulteriori Scotia ad Claramvallem, quam suæ mortis locum semper optaverat, suo pio desiderio Domino satisfacienti, advenit, ubi septimanis circiter tribus expletis, anno ab incarnatione Domini M. C. XLVIII, ætatis autem suæ LIV, nocte, qua fit anniversarium fidelium omnium defunctorum, sicut semper optavit et prædixit singulis ab ipsa benedictis, singulis manibus impositis, sæculo valefaciens ab Angelis lætabunde suscipitur, et civium supernorum beatissimo collegio sociatur, secundum quod beatissimo Patri nostro Bernardo Missarum solemnia in crastino celebranti in ipso Missæ canone cœlitus exstitit revelatum, cujus preces et merita gloriosa, coram Deo gratiam nobis impetrent in præsenti, et gloriam in futuro. Amen.

Epitaphium sanctissimorum Martyrum Eutropii, Zozinæ et Bonosæ, etiam existentium in prædicta Claravalle.

Hic continentur corpora sanctissimorum Martyrum Eutropii, Zozinæ et Bonosæ sororum, quæ tempore felicis recordationis Honorii Papæ tertii assumpta fuerunt per piæ memoriæ venerabilem Patrem et Cardinalem Conrardum quondam Portuensem Episcopum de altari ecclesiæ S. Laurentii ejusdem civitatis, ubi quondam fuerunt honorifice et honeste recondita, antequam dicta civitas ad ruinosæ desolationis exterminium deduceretur. Propter quod, benigna Dei providentia, per dictum Reverendum Cardinalem a præfato loco translata fuerunt, et B. Bernardo et Ecclesiæ Clarævallis transmissa, ut ibidem gloriosius collocarentur, et cum veneratione debita colerentur, sicque tantæ præsentiæ sacra consideratione, corda fidelium ad Deum devotius diligendum, eique ferventius famulandum excitarentur, mediantibus ipsorum sanctorum preciosis meritis et pia intercessione. His vero tribus S. Martyribus adjunctus est quartus Martyr et collocatus cum ipsis, cujus nomen adhuc ignoramus, cujus corpus sacrum una cum dictis tribus Claramvallem misit dictus D. Cardinalis Episcopus Portuensis.

Item conditæ sunt cum ipsis Beata Walta, Cristantia, Petronella et Domicella, quæ sunt de numero undecim millium virginum, et duo capita quorumdam sanctorum, et aliæ reliquiæ plurimorum sanctorum.

CAPUT III

De S. R. E. Cardinalibus qui ibidem quiescunt.

Post descriptionem epitaphiorum Sanctorum in ecclesia Clarævallis honestissime sepultorum, videndum est de sepultura virorum illustrium ibidem quiescentium, et sciendum est, quod in eadem ecclesia, prout patet per superscriptiones tumulorum, requiescunt et jacent quatuor Cardinales et sexdecim tam Archiepiscopi quam Episcopi, et plures alii notabiles viri et personæ, quorum omnium tituli inferius annotantur.

Et primo de prænominatis Cardinalibus.

B. Henricus S. R. E. Cardinalis.

Primo inter tumbas sanctissimorum Confessorum Christi Bernardi et Malachiæ jacet bonæ memoriæ D. Henricus VII. Abb. Clarævallis, postea Albanensis Episcopus, Cardinalis et Apostolicæ sedis Legatus. Iste Henricus Cardinalis. Episcopus Albanensis vir nobilis et clarus de castro Marciaco, juxta Cluniacum fuit natus, et sub D. Roberto de Brugis secundo Abbate Clarævallis in hac domo Claræval-lensi habitum sacræ religionis assumpsit, infra vero quartum annum puer imbarbis et adhuc mixtum sumens, omnibus mirantibus Abbas Altecumbæ est effectus. Quantum vero idem Monasterium sub eo, auxiliante Deo, profecerit spiritualiter et temporaliter, ipsæ res et rerum possessores hodie protestantur. Domino autem Gerardo VI, Abbate Clarævallis apud Igniacum per Martyrium consummato, votis omnium Clarævallensium in Abbatem ejusdem Clarævallis assumitur. Ubi tantam gratiam non in ordine tantum, sed apud Reges Francorum pariter et Anglorum, apud Principes et Barones obtinuit, quantum nemo Clarævallensium a B. Bernardo, habuerit ante eum. Duo enim in hac Claravalle bona opera atque magnifica, exceptis aliis innumeris bonis, gloriose consummavit; nam B. Bernardum quem jam D. Alexander Papa III, canonizaverat, et diem depositionis ejus, ab universa Ecclesia cum gaudio celebrari præceperat, convocatis hinc inde venerabilibus Episcopis aliisque reverendis personis per venerabilem P. D. Nicardum Archiepiscopum Lugdunensem quondam Abbatem Pontigniacensem fecit cum maximo gaudio et exsultatione totius Ecclesiæ Gallicanæ, elevari et relevari et in tabernaculo marmoreo, retro altare B. Mariæ Virginis, sicut hodie apparet, religiose et honorifice collocari, Ecclesiam etiam istam inclitus et illustris Rex Angliæ Henricus amore et honore Dei et ipsius Henrici Abbatis Clarævallis fecit plumbo pulcherrime cooperiri. Dum autem Claravallis in manibus ejus amplius clarificaretur, in Episcopum Tholosanum votis, et desiderio universorum solemniter est electus, quod ipse totis viribus renuens, nec aliquo modo suscipere volens apud Cistercium pari Abbatum et Fratrum concilio in Abbatem Cistercii eligitur, quod similiter totis viribus recusans, a Domino Alexandro Papa tertio, ad Lateranense Concilium ex nomine per litteras evocatur, retinetur Cardinalis efficitur, et in Albanensem episcopum quamvis invitus consecratur, Legatusque mittitur ad provincias transmontanas, et ad hæreticos propulsandos, data ei sedis Apostolicæ auctoritate, ut evellat et dissipet, et ædificet et plantet, qui duos Archiepiscopos Lugdunensem scilicet et Narbonensem, quia inutiles et reprehensibiles esse videdantur, in spiritu vehementi velociter deposuit, Abbates nigros, et multarum Ecclesiarum Prælatos, quantum potuit, emendavit, Castrum munitissimum hæreticorum, quod valle munitur, per miraculum cepit, satrapas hæreticorum tenuit, convicit, convertit et errorem suum coram omnibus cognoscere fecit. Postea visitata sua Claravalle et muneribus honorata, ad Romanam curiam rediit, atque a Domino Papa Lucio, Alexandro jam defuncto, et a cæteris Cardinalibus honorifice est receptus. Tandem Domino Lucio post quatuor annos mortuo, et Urbano ei in Papatum succedente, ipsoque infra duos annos velociter defuncto, sanior pars Cardinalium voluit ipsum in Papam eligere. Ipse totis viribus renitens, signoque crucis se muniens, affirmavit se nullum aliud officium assumere nisi terræ Hierosolymorum succurrere, et cruces ubique prædicare. Consecrato igitur D. Gregorio octavo in Papam, legationem plenissimam ab eo suscepit, ad Imperatorem, Reges et Principes et universos Christianos pro crucibus faciendis et pro aliis negotiis Ecclesiasticis universis. Per Dei vero misericordiam et viri sancti prædicationem et laborem Imperator Maguntiam cum sexaginta octo magnis Principibus exceptis aliis, quorum non est numerus, signo crucis est insignitus, et Reges Francorum pariter et Anglorum crucis charactere sunt signati. Veniens vero Leodium, cum ad prædicationem suam plusquam sexaginta sex clerici præbendas suas præ timore Simoniæ in manu ejus resignassent, ipse eis sine Simonia et aliter et alias restauravit. Dum autem ad partes Flandriæ, pro pace reformanda inter Comitem Flandriæ et Ecclesiam Atrebatensem, quamvis graviter infirmus properaret, pacem inter eos non sine multorum admiratione reformavit. Ingravescente tandem infirmitate, quam simpliciter minima peccata confessus fuerit, quam devote viaticum et ultimæ unctionis Sacramentum susceperit, longum est enarrare. Tandem imminente hora, ut transiret de hoc mundo ad Deum, ante altare B. Andreæ in Atrebato, sicut ipse præceperat, est delatus, ibique inter verba devotæ orationis in Domino, ut pie creditur, feliciter obdormivit. Ab Atrebato demum, sicut præceperat, corpus ejus ad Claramvallem translatum est, et hic inter B. Bernardum et B. Malachiam, III Idus Januarii ab Episcopo Lingonensi omnibus rite peractis honorifice est sepultum, circa annum Domini 1186.

Epitaphium ejusdem Henrici.

Subjacet huic lapidi quondam notissimus orbi
Abbas Henricus Romano cardine dignus.
Lubrica qui vani contemnens gaudia mundi.
Terræ membra dedit, cœlis animamque remisit.

Jacobus S. R. E. Cardinalis Episcopus Prænestinus.

Juxta beatum Malachiam, in presbyterio scilicet ad ejus sinistram jacet bonæ memoriæ Dominus Jacobus de Placentia, Archidiaconus Ravennæ, postea Monachus Clarævallis, deinde Trium fontium Abbas, denique Prænestinus Episcopus Cardinalis.

B. Conradus S. R. E. Cardinalis Episcopus Portuensis.

In eodem presbyterio juxta prædictum Dominum Jacobum Cardinalem, ad sinistram minoris altaris, jacet bonæ memoriæ Dominus Conrardus frater olim Comitis Egmi de Friburg, qui primo Villariensis, deinde Clarævallensis postea Cisterciensis exstitit Abbas, et demum sanctæ Romanæ Ecclesiæ Episcopus Cardinalis. De ipso legitur illud memoria dignum, quod digiti sacri, quibus Dominici corporis et sanguinis hostiam offerre solitus erat, tanta luminis claritate frequenter effulgere visi sint, et noctis ei tenebras tanquam meridiem illustrarent. Plurimis locum Clarævallensem decoravit reliquiis, inter quas est caput sancti Vincentii et Christi martyrum, Eutropii, Zozinæ et Bonosæ. Legationis a latere functus est officio multoties, in quo varias hæreticorum perfidias magnifice compescuit et repressit. Cum denique in transmarinis partibus diem transitus sui de hoc mundo propinquare agnosceret, instantissime præcepit, ut ossa sua deferrentur ibidem, quæ voluntas ejus ultima per Clarævallenses fideliter est impleta; obiit autem anno gratiæ 1227, prid. Kal. Octobris.

Joannes S. R. E. Cardinalis.

Inter beatum Bernardum et beatos Martyres jacet Dominus Joannes de Buxeriis, trigesimus secundus Abbas Clarævallis, qui postea factus est Abbas Cistercii et demum effectus est sanctæ Romanæ Ecclesiæ presbyter Cardinalis.

CAPUT IV.

De episcopis in Claravalle sepultis.

Joannes Archiepiscopus Lugdunensis.

Sub gradu altaris majoris in sinistra parte, recte contra pulpitum Evangelii, jacet bonæ memoriæ Dominus Joannes, Lugdunensis Archiepiscopus.

Hugo Lingonensis Episcopus.

Ante altare B. Benedicti Abbatis jacet R. Pater Dominus Hugo, Lingonensis Episcopus.

Manasses Episcopus Lingonensis.

Ante medium altaris B. Michaelis Archangeli jacet Dominus Manasses, venerabilis Episcopus. Lingonensis.

Joannes Mithelenensis Archiepiscopus.

Item ibidem, videlicet in sinistra parte ejusdem altaris jacet bonæ memoriæ Dominus Joannes, Mithelenensis Archiepiscopus, humilis Abbas Claræ-vallis, qui diu in hac Claravalle, et humiliter conversatus est, a carnis vinculis feliciter absolutus. Obiit ann. Domini 1240, XII Kal. Maii.

Robertus Episcopus Leodiensis.

Ante altare B Andreæ Apostoli, in sinistra parte ipsius, in quodam arcu jacet bonæ memoriæ Dominus Robertus, Episcopus Lingonensis, postea Leodiensis.

Garnerius Episcopus Lingonensis.

Item ante medium altaris Salvatoris Domini et Dei nostri, jacet Reverendus Pater Dominus Garnerius, nonus Abbas Claræ-vallis postea Lingonensis Episcopus.

B. Eskilus Lundensis Episcopus.

Item ibidem in arcu ad sinistram ipsius altaris jacent; primo in prima parte ipsius sepulturæ requiescit vir magnificus et insignis ac de stirpe regia oriundus, felicis recordationis Dominus Eskilus quondam Lundensis Archiepiscopus et totius Daciæ ac Sueciæ Primas, qui tempore B. Bernardi veniens Claramvallem, et Monachus factus ibidem summæ humilitatis et totius honestatis ac religionis se speculum exhibuit, et Monachalis perfectionis exemplar suis posteris dereliquit. Obiit autem anno incarnationis Dominicæ M. C. LXXXI.

Radulphus Archiep. Lugdunensis.

Sepultus est etiam ibidem cum eodem sanctæ et dulcis memoriæ Dominus Radulphus, quondam Abbas Claræ-vallis, deinde Agynensis Episcopus, et demum Archiepiscopus Lugdunensis.

Aleydis mater S. P. Bernardi.

Item etiam ibidem jacet piæ recordationis nobilis domina et Deo devotissima Aleydis, mater Doctoris egregii et Patris nostri B. Bernardi primi Claræ-vallis Abbatis, quæ primo apud Divionem sepulturæ tradita fuit in Monasterio B. Benigni. Postea vero, Domino volente et nobiscum pie agente, ad humilitatis nostræ excitandam et ampliandam devotionem translata est usque Claramvallem, et coram altari Sancti Salvatoris collocata, anno Domini millesimo, ducentesimo, quinquagesimo, XIV Kal. Aprilis.

A *Adam Episcopus Morinensis* (96).

Ante medium altaris Sancti Mammetis noster jacet bonæ memoriæ Dominus Adam, quondam Episcopus Morinensis et Monachus Claræ-vallis.

B. Godefridus Lingonensis Episcopus.

Ante altare omnium Sanctorum jacent quinque venerabiles Episcopi, et primo sepultus est recte contra medium ipsius altaris vir vitæ laudabilis Dominus Godefridus, quondam Lingonensis Episcopus, cognatus B. Bernardi. Hic de primis filiis ejus fuit, qui præsens cænobium in suo sanguine fundaverunt, hic tertius Prior Claræ-vallis fuit, postea primus Abbas Fontineti, qui fundato loco regulariterque ordinato ad suam Claramvallem rediit, ubi postea per plures annos præsertim tempore schismatis, quod in Romana Ecclesia tunc vehementer exarsit, dum Beatus Bernardus semetipsum Ecclesiæ B sanctæ periculis in diversis provinciis opponeret; ipse vices ejus tam strenue quam fideliter gerens, non modo negotiis et utilitatibus Monasterii providebat, sed quod magis est etiam quoties erat opus, aliis cœnobiis vacantibus de Abbatibus providebat, et tanquam alter Abbas Bernardus, non solum in Claravalle sed in toto ordine habebatur. Sedatis ergo prædictis seditionibus, dum in Claravalle Prioris officio fungeretur; ad Lingonensem Cathedram est assumptus, postea cum piæ memoriæ Rege Ludovico Apostolicæ sedis functus legatione Hierosolymam est profectus. Igitur cum eodem Rege de itinere prædicto rediens, in Episcopatu suo usque ad transitum Beati Bernardi, et post eum per annos circiter octo quievit Postea vero ad beatæ memoriæ Alexandrum summum Pontificem accedens, cessionem petiit, quam (vix tamen), instantissimis precibus impetravit. Rediens igitur C cum litteris Apostolicis Cathedræ valefecit et iterum ad Claramvallem se contulit, fecitque fabricari ad opus suum in loco, unde sanctus Bernardus migraverat, capellulam satis humilem ut apparet, et per annos tres et menses circiter novem domum sancti Bernardi eidem capellæ contiguam inhabitans. in sanctaque religione perseverans circa annum Domini 1165, sexto Idus Novembris in Domino, sicut pie creditur, feliciter requievit.

De Episcopo Soritano infirmario Claræ-vallis.

Ad sinistram vero dicti Domini Godefridi Lingonensis Episcopi versus cœmiterium sepultus est vir venerabilis Dominus Gaufridus de Meleduno, ex illustri stirpe Gallorum, Senonensis procreatus Episcopus Soritanus, qui sub bonæ memoriæ Domino Roberto secundo Abbate Claræ-vallis in hac Clara- D valle habitum sacræ religionis assumpsit, sub eoque et pluribus successoribus ejus diversa gerens officia, inter Fratres suos cum eorum gratia et favore est laudabiliter conversatus, Demum cum infirmorum Fratrum esset sibi sollicitudo commissa sub Domino Gerardo sexto Abbate Claræ-vallis, factus est Episcopus Soritanus in Sardinia in provincia Turritana, quem non traxit ambitio, sed professio compulit, ut alumnus Galliæ ad ritus Barbaros, et linguam quam non noverat, pertransiret. Ubi vixit per annos septem, et Monasterio Claræ-vallis plurima conferens in pauperes et loca cætera abdicavit, professusque est Monasticen in Claravalle.

(96) De hoc hæc habet Bzovius: « Hoc anno (scilicet 1229.) Adam Morinorum episcopus, vir omni vita laudabilis, confectus jam ætate præsulatu se

dispergebat. Audiens autem canonizationem B. Bernardi per felicis memoriæ Alexandrum Papam tertium factam, et translationem corporis ejusdem B. Bernardi sub Domino Henrico Abbate septimo Clarævallis faciendam, ad capitulum generale veniens, exinde ad Claramvallem festinavit, ubi cum Archiepiscopo Lugdunensi et Cœpiscopis officiosissime studuit interesse. Exinde per dies singulos febre invalescente ad eum, quem honore debito usque celebrem sepulturam, quæ usque hodie apparet, devote fuerat prosecutus, Domino vocante migravit, sicut pium est opinari. Obiit autem prid. Idus Octob. circa annum Domini millesimum, centesimum, septuagesimum nonum.

De Episcopo Humatensi.

Post eum vero versus cœmiterium ad Aquilonarem partem sepultus est piæ recordationis Dominus Jacobus Humanitatis Episcopus.

Alanus Episcopus Altisiodorensis.

Ad dexteram vero dicti Domini Godefridi quondam Lingonensis Episcopi, versus chorum, jacet Dominus Alanus Episcopus Altisiodorensis, qui in quadam Ecclesia oppidi famosi in Flandria, quæ Insula nuncupatur, a puero educatus sub Beato Bernardo in hac Claravalle habitum Religionis suscepit, Postea primus Abbas factus est Monasterii, quod Ripatorium nominatur. Cui per annos duodecim præsidens Domino cooperante sategit, ut personis utilibus et possessionibus necessariis videlicet grangiis, silvis, agris, pratis et pascuis idem Monasterium ditaretur. Anno vero novissimo vitæ B. Bernardi ab Ecclesia Altissiodorensi in Episcopum concorditer est electus. Hic multam hospitalitatem omnibus Religiosis domos suas frequentantibus exhibuit, suoque Monasterio de Ripatorio, unde Abbas fuerat, multa noscitur contulisse, Clarævallensi autem cœnobio quantam poterat diligentiam exhibebat, illud sæpe visitans, auxilia quanta poterat conferens oportuna.

Peractis demum in Episcopatu tredecim annis, de licentia sedis Apostolicæ cessit Episcopatu et ad suam rediit Claramvallem : mansit autem in Claravalle in domo Sancti Bernardi, quam post discessum Domini Godefridi Lingonensis Episcopi, cessit suo Episcopatui, plurimaque solatia Fratribus exhibens et tanquam multum exercitatus in negotiis Ordinis pariter et Ecclesiasticis, Domino Abbate Pontio et successoribus ejus usque ad Dominum Petrum Venerabilem Abbatem Clarævallensem octavum non mediocriter necessarius fuit. Obiit autem prid. Idus Octob. in Domino feliciter consummatus circa annum Domini millesimum, centesimum, octuagesimum primum.

Guido Episcopus Helenensis.

Post ipsum etiam versus chorum Monachorum sepultus est bonæ memoriæ Dominus Guido Monachus et Prior Therloci, postea Episcopus Helenensis. Obiit autem circa festum omnium Sanctorum anno Domini millesimo, trecentesimo, vigesimo septimo.

Nicolaus Roskildensis Episcopus.

Ante medium altaris Sancti Martini Episcopi jacet bonæ memoriæ Dominus Nicolaus Roskildensis Episcopus consanguineus Domini Eskili Laudensis metropolis in Regno Daciæ Archiepiscopi, exul pro libertate suæ Ecclesiæ : qui obiit anno Domini millesimo, ducentesimo, quadragesimo nono. Octavo Kal. Octob.

Henricus Episcopus Trojæ.

Ante medium altaris Sanctissimæ Trinitatis jacet bonæ memoriæ Dominus Henricus magnæ Trojæ Episcopus et Monachus Claræyallis.

CAPUT V

De aliis viris illustribus, quorum corpora in Claravalle recondita sunt.

Stephanus de Courcellis.

Ante altare Beatæ Mariæ Magdalenæ in sinistra ipsius sub tumba marmorea nigra jacet Dominus Stephanus de Courcellis, quondam Canonicus Tullensis, qui in epitaphio metrico commendatur multipliciter tamquam totius sobrietatis, pietatis, devotionis, castitatis et humilitatis insignitus.

Margareta Regina Navarræ

In presbyterio in tumba elevata jacet inclitæ recordationis Domina Margareta Navarræ Regina, Campaniæ Comitissa et Briæ Palatina. Obiit autem anno Domini millesimo, ducentesimo, quinquagesimo octavo, quarto Kal. Aprilis.

Elizabetha filia S. Ludovici Regis.

In medio chori in tumba elevata deaurata sepultum est cor illustrissimæ Dominæ Isabellæ filiæ Sancti Ludovici, uxoris Domini Theobaldi Regis Navarræ et Comitis Campaniæ. Obiit anno millesimo, ducentesimo, septuagesimo primo.

B. B. Gerardus, et Petrus Abbates.

In magno claustro sub primo arcu, juxta ostium Ecclesiæ, requiescunt venerabiles viri bonorum memoriæ digni, Dominus Gerardus sextus et Dominus Petrus octavus Claræyallis Abbates, quorum prior post laudabilem vitam pro justitia et zelo Ordinis innocens occisus est. Alter vero sanctæ paupertatis et humilitatis ferventissimus æmulator, multis in vita sua virtutibus claruit. Hos apud Deum patronos habere mereamur. Amen.

B. Robertus Dunensis.

Sub secundo arcu lapideo in eodem claustro sunt ossa plurium personarum in priori capitulo sepultarum, pro illius quod nunc extat dormitorii et novi capituli ædificatione translata, nam et primas litteras nominum singulorum insculptas ibidem lapidibus diligens lector inveniet. Medium nutem locum cæteris præeminentiorem Dominus Robertus de Brugis, secundus Claræyallensis Abbas obtinet. Qui cum illustri viro Domino Gaufrido de Perona, Thesaurario Ecclesiæ Sancti Quintini in hac Claravalle sacræ Religionis habitum suscepit. Cum autem Monasterium de Dunis, quod a Monachis nostri habitus; sed non nostri Ordinis ædificari cœperat, minime proficeret, traditumque B. Bernardo fuisset : tunc Sanctus Bernardus eumdem Dominum Robertum ibidem ordinavit Abbatem. Infra vero paucos annos totum idem Monasterium ædificatum et locupletatum est possessionibusque ditatum, et in ea benedictione præventum cujus eidem loco usque hodie gratia perseverat. Hunc igitur virum venerabilem, Sanctissimus Pater noster Bernardus ante paucos dies suæ felicissimæ migrationis præsentibus suis fratribus, non sine multa recommendatione personæ ejus suum eligi monuit et consuluit successorem. Ipsum ergo post transitum ejus Dominus Godefridus Lingonensis Episcopus quondam Prior Claræyallis Abbatem nominavit. Cui Dominus toto tempore sui regiminis intus et foris, non solum in sua Claravalle, sed et in filialibus ejus tantam pacem contulit, ut felicissima illa tempora viderentur. Transactis autem tribus annis et dimidio cum

die sancta Parasceves nudis pedibus incessisset, vehementerque frigore afflictus fuisset, ad Vigilias sequentis Sabbati tam gravi febre correptus est, ut non sine difficultate potuerit ex stallo suo fratrum manibus in infirmitorium deportari, ubi eadem febre paucis diebus vexatus in confessione pura et humili jugiter perseverans, non sine magno planctu totius congregationis, tertio Kal. Maii in Domino requievit.

B. Serlo Abbas.

Eumdem etiam locum obtinet Dominus Serlo vir Deo dignus, qui Savigniacum cum triginta Abbatiis in generali capitulo Cisterciensi præsente Beatissimo Papa nostro Eugenio tertio per manum Sancti Bernardi Ordini nostro sociavit, et Claræyallensi cœnobio submisit et contulit. Cum vero nomen et officium post aliquot annis deposuisset Abbatis, eodem anno, quo Sanctus Bernardus ab hac vita migravit, et Dominus Robertus ei feliciter Domino disponente successisset, Dominus Serlo prædictus eidem individuum comitem et in omnibus officiosum sese exhibuit, et in opere sanctæ prædicationis ad ædificationem fratrum toto tempore, quo præfuit ad ejus imperium jugiter laboravit, id enim officium eidem imponebat, quem ad hoc ipsum promptissimum fecerat exercitatio diuturna et benignitas gratiosa. Mortuo autem Domino Roberto et Domino Fastredo in Abbatem Clarævallensem promoto, idem Serlo venerabilis quarto Idus Septemb. ab hac vita decedens, secutus est Dominum Robertum Patrem suum.

B. Humbertus Abbas Igniacensis.

Juxta vero prædictum locum eminentiorem aliis in parte sinistra primum locum obtinet Dominus Humbertus Monachus Casæ Dei, qui cum jam esset maturæ ætatis ad Beatum Bernardum se contulit, et Prioris officium sub eo aliquando subministravit. Deinde factus primus Abbas Igniacensis cœnobii in eodem plurimis annis cum maxima reverentia ita est laudabiliter conversatus, ut vix in eo aliquid otiosum, non dico verbum sed nec motum aliquem advertere posset inspector, quantum libet curiosus Idem etiam Monasterium Signiacense missis ab Igniaco Monachis ordinavit : postea, sicut in epistola a B. Bernardo ad eum scripta diligens lector inveniet, ad suam Claramvallem rediit, et septimo Idus Septembris obiit ; de cujus moribus, et a Deo sibi collata multitudine gratiarum prædicta epistola et sermo, quem B. Bernardus locutus est in capitulo : ipsa die sui obitus super his, non mediocriter lectorem poterunt plenius erudire.

Beatus Odo Supprior.

Secundum autem locum post ipsum obtinet Dominus Odo venerabilis, qui Supprioris officium sub Beato, Bernardo cum multo favore cum universorum fratrum usque ad ultimam senectutem adimplevit. Hic fuit in divinis officiis devotus et strenuus, nec non in corporalibus exercitiis laboriosus. Et quamvis esset in corpore graviter læsus, semper tamen ad universos labores præcedebat alios et deducebat exemplis, et verbis efficacibus admonens et invitans, specialiter autem in oblatione hostiæ salutaris, se tam devotum exhibebat, ut ad modum Simeonis ipse quoque tenere puerum, et mira jucundidate blandiri parvulo videretur. De cujus meritis et virtutibbs quid Beatus Bernardus sentiret, ostendit dum post ejus transitum mox ut primam orationem pro commendatione ipsius animæ complevit, prostratus solo, omnibus cunctantibus, non sine multa lachrymarum effusione osculatus est pedes ejus. Obiit autem duodecimo Kalend. Martii.

Beatus Gerardus Farsensis.

Tertium vero locum post ipsum obtinet Venerabilis Pater Dominus Gerardus Farsensis cœnobii Monachus, grandævus ætate, sed moribus sic excellens, ut potius omnibus admirabilis videretur quam imitabilis. Hunc Abbas suus plurima generositate præditus, sed multo magis religione præcellens, et Beati Bernardi specialis amator ad eumdem veniens, dum adhuc ipse viveret secum adduxit, in sua vel in nostra regione novam ex filiis ejus construere cupiens Abbatiam. Cumque hujus rei gratia præsentiam excellentis Principis Conrardi Romanorum Regis adisset, in civitate Maguntina Domino vocante decedens, ipsum Venerabilem Dominum Gerardum ad carissimum omnibus Beatum Bernardum, et ad cœnobium Clarævallense transmisit : ubi post plures annos, sicut fuerat religiosissime conversatus, ita septimo Idus Decembris feliciter consummatus, in Domino quievit.

CAPUT VI.

Beatus Tezelinus Pater S. Bernardi, fratres et cognati ejus. Varii ipsius Sancti abbatis discipuli.

Sub ædificio, quod est contra Ecclesiam in cœmiterio Abbatum, columnis lapideis et arcubus fabricato, in dextra parte ipsius sarcophagi, continentur ossa felicis recordationis Patris et Fratrum germanorum Beatissimi Patris nostri Bernardi cum nomine Guldrici de Tullione avunculi ipsius, cui spretis nobilitate generis et potentia sæculari, quibus plurimum eminebant, ac Monachi facti Claramvallem in suo sanguine fundaverunt, et Monachalis perfectionis exemplar suis posteris reliquerunt. Continentur ibidem etiam ossa Monachorum conversorum et Novitiorum, qui in veteri Abbatia sub dicto Patre in illis sæculis aureis, in illo magno fervore in illa sancta paupertate et austeritate primordialibus vixerunt et fæliciter obierunt, quando pulmentum eorum de fagorum foliis sæpius conficiebatur, et panis non tam furfureus quam fereus videbatur. Horum ossa de priori Abbatia , quæ fundata fuit in valle quadam Absynthiali beato Bernardo adhuc vivente, anno Domini millesimo, centesimo, quadragesimo octavo, die omnium Sanctorum processionaliter cum divinis fuerunt asportata laudibus. Cujus processionis cantum audiens Beatus Malachias, qui in extremis laborabat, plurimum extitit delectatus, qui nocte illa appositus est ad eos somno suavissimo soporatus. Die vero anniversaria omnium fidelium defunctorum, corpore Beati Malachiæ solemniter tumulato, prædicta ossa in isto loco noviter præsenti opere fabricato fuerunt venerabiliter collocata. In sinistra autem parte præsentis sepulturæ continentur ossa Monachorum Conversorum novitiorum, qui in hoc loco vivente adhuc Beato Bernardo fæliciter obierunt, quæ videlicet ossa propter ædificationem oratorii quod nunc est, fuerunt de prioribus suis tumulis huc translata. Ante enim ædificationem primi oratorii, unum in hoc loco fuerat prius fabricatum, in quo tantum erant novem altaria. Anno vero Domini millesimo, ducentesimo, sexagesimo nono, utraque ossa de loco in quo secundo sepulta fuerant, levata fuerunt, et per manus Reverendorum Patrum ac Dominorum Jacobi Dei gratia Lugdunensis Archiepiscopi et Petri Otboniensis Episcopi, assistentibus eisdem plurimis Abbatibus et Conventu Clarævallis tempore capituli generalis sequestratim in mausolæo sub majori altari Capellæ Flandriæ cum solemni honore

et præcipua reverentia sunt locata. Horum piis precibus gratiam et gloriam consequamur, Amen.

Joannes de Aspra Prior Claræcallis.

In prædicto cœmiterio Abbatum juxta idem ædificium columnis lapideis et arcubus fabricatum, jacet piæ memoriæ Dominus Joannes de Aspra, qui obiit in prioratu sub Abbate Domino Laurentio.

Guilelmus Generalis Ordinis.

Item Guilelmus de Monteacuto, Prior Clarævallis, qui postea factus est Abbas Firmitatis et Cistercii vigesimus primus.

Petrus Abbas electus de Melone.

Item Petrus de Ulmeto Prior, electus Abb. de Melone, sed noluit ire. Monasterium de Melone, in Regno Galletiæ constructum est, et Reformationi nostræ aggregatum.

Otho Abbas Luxoviensis.

Item jacet Vir nobilis Otho de Saxifonte, Abbas Luxoviensis, sed postea Monachus Claræyallis.

Joannes Rızevelli.

Item Dominus Joannes Dominus Rizevelli, postea Monachus Claræyallis.

Pelagius Abbas.

Item Dominus Pelagius quondam Abbas de Oya (97).

Item Dominus Alexander Abbas de Valle Sancti Petri.

Item Dominus Nicolaus Abbas de Caldra.

Guillelmus Remensis Archiepiscopus.

In magno cœmiterio Fratrum, in medio ejusdem, sub arcu solemni jacet Dominus Guilliermus de Jonivilla Episcopus Lingonensis, postea Remensis Archiepiscopus.

Item Dominus Viardus Decanus Christianitatis Barri super Albam.

Item Dominus Franco de Colonia Monachus et Magister Novitiorum Claræyallis.

In introitu cœmiterii juxta Ecclesiam et versus portam Monasterii jacet Dominus Gerardus de Barro dictus Flos, Frater Domini Petri Cardinalis et Episcopi Sabinensis.

Item ante capellam de Ayzanvilla et Sancti Eligii : *Gist Dame Jehanne de Bar, fille Sire Gualtier Auserii, Femme Jehan Varnotdon, qui trespassa l'an* M. CC*C. XIII. en May.*

In Capitulo Monachorum, jacet Dominus Sagalo Abbas Carimarisci, qui obiit anno 1323.

Item Nonnus Joannes de Montibus Prior Claræyallis.

Item Nonnus Petrus Godier alias de Fagis, etiam Prior Claræyallensis, et multa aliorum corpora, quorum nomina Dei præsentia agnoscit.

In Capella de l'Arreyo, jacet nobilis miles videlicet Raynauldus de Grameyo, qui fuit Dominus de l'Arreyo, et fecit fieri Capellam.

Item in eadem capella jacet bonæ memoriæ Euradus Senior, Dominus de Chascenaii, vir nobilis, qui obiit anno Domini millesimo, ducentesimo, trigesimo sexto, decimo sexto Kalend. Julii.

Item in eadem capella in parte dextra juxta ostium, jacent honorabiles et devotæ matronæ Domina Simona Receptrix Barrensis et ejusdem filia Domina Stephaneta Pitoiise.

In Cœmiterio nobilium.

Juxta parientem, ad valvas Ecclesiæ,jacet nobilis vir Gaufridus, Gallice *Jeffroy Seigneur de Jeuniuille, qui en son temps fonda plusieurs Eglises. Premièrement l'Abbaye Descurrey de l'ordre de Cisteaulx. L'Abbaye de Jeuniuilliers de l'ordre de Premonstre. La maison de Mascon, de l'ordre de Grantmont. La Priorite de Valdomie soubz Molesmes. Et l'Eglise de sainct Laurent au chastel dudict Jeuniuille, et trespassa l'an M. C. XXXII. mense Augusti.*

Item Dominus Evrardus Presbyter de Champignolle, qui muro clausit Abbatiam.

Item Comes de Grandi Prato.

Item D. Josbertus de Firmitate.

Item Hugo Dominus Plancey.

Item Messire Penicars de Durnay Cheuallier, qui trepassa l'an de grace 1289, *au mois de Decembre.*

Item Messire Gillis du Pont, Escuyer en son uiuant Seigneur de Reuepont, de Maleroy, qui trespassa le vingt-uniesme iour de Novembre, l'an mil cinq cent et cinq.

Item Adrien Chatoura filz de Jean Chatoura marchant à Troyes.

Ante magnum portale Ecclesiæ, jacet Dominus Jacobus Curatus de Barrivilla, qui obiit anno Domini 1334, in mense Decembri.

Epitaphium Domini Bonaventuræ Eucensis Episcopı, qui jacet in Sacristia.

Hic Bonaventura fama nunquam moritua
Dignus commoritur. Hoc sub tumulo sepelitur
Lombardus genere, cœli fuit incola vere,
Ac pura mente vixit Deitate favente,
Nam se nostrorum norma rexit Monachorum,
Eucensis Præsul propria de sede fit exul
Ob fidei scutum, credens igitur fore tutum
Ad Claramvallem venit sperans ibi callem
Scandere cœlorum, sectando facta bonorum
Sobrius et castus, mundi fugiens quoque fastus.
Nunc sequitur Christum mundumque respuit is-(tum.
Annos sub nato Domino de ventre beato.
Bis centum mille vitam cum perdidit ille
Atque decem nonies, tu complens bis duo junges.

Epitaphium Domini Philippi Comitis Flandriæ ac Viromandiæ.

Philippus miræ probitatis Princeps, Flandriæ Comes, prædecessoribus suis merito præferendus. Non solum Flandriam pacifice gubernavit, verum etiam adjacentes provincias exemplo suo ad bonum pacis provocavit. Huic tertio a nativitate sua die terribiliter clamavit : *Evacuate mihi domum.* Et adultus duxit uxorem filiam Radulphi Comitis Viromandi, Elisabeth nomine, qua defuncta misit ad Hispaniam pro Mathilde filia Adefonsi Regis Portugaliæ, quæ ad eum veniens cum regio apparatu factu est ei uxor. Anno Domini millesimo, octuagesimo quarto. Iste Philippus primus in scuto Leonem deportans strenuissime rexit comitatum Flandriæ, divitiis et honoribus affluens, prudentia et potentia magnus, fervens in justitia et probus ad arma, unique Machabæorum non immerito comparandus. Cujus morte audita, confunditur patria, dolor et timor occupat universos. Obiit vero ante civitatem, quæ dicitur Achra, in obsidione cum Francorum et Anglorum Regibus, anno Domini millesimo, centesimo, nonagesimo primo. Et sepultus est in Basilica S. Nicolai foris murum Achræ, sed diligentia uxoris suæ Mathildis translatus est Claramvallem, ac reconditus honorifice intra hanc Capellam, quam illi et sibi paraverat. Ipsa vero Mathildis etiam postmodum in eadem hac Capella juxta verum suum cum honore tumulata est.

Agnes Comitissa.

Post tumbas Domini Philippi Comitis Flandriæ et Mathildis uxoris ejus, jacet in eorum capella, illustrissima Domina Agnes, Comitissa Campaniæ.

(97) Hoc monasterium situm est in regno Galletia et pertinet ad reformationem Castellæ.

RICHARDI
MONACHI DE GRANDISILVA
DIOC. THOLOSANEN. O. CISTERC.
CARMEN DE LAUDE CLAREVALLIS
ET DE RELIGIOSA IBIDEM DISCIPLINA.

(D. Bernardi Opp. omnia. Paris., apud Cl. Chevallonium, 1536, in-fol. — f° xxxii quatern. d. d. d.)

Richardus de Grandisilva, diœcesis Tholosanæ, monachus Cisterciensis, theologus et poeta non ignobilis fuit, qui circa annum 1160 carmen scripsit de laude Clarævallensis cœnobii. Legitur ad calcem Operum S. Bernardi, Parisiis editorum anno 1536, f°.

Gaudia qui mundi vis spernere vana rotundi,
Et contemplari Christi jubar et meditari,
Tunc locus aptior, ad bona promptior est adeundus,
Quem ditat bonitas, pietas, bona prædia, fundus.
Ad quem si properas, cinctus virtutis amore,
Sedes æthereas scandes vivens in honore.
Hic locus est magnus, ubi pascit cœlicus agnus,
Cujus et hic nomen pariter pandetur et omen.
Qui requiem cœli queris cum mente fideli
Ad Claramvallem properando dirige callem.
Est via recta poli similis super omnia soli :
Urens et lucens ad regni præmia ducens.
Urit peccata, dat lucis munera grata,
Et mites ungit, pravorum crimina pungit,
Blandiri nescit, nec disciplina tepescit :
Percutit ignavos, arcens a crimine pravos,
Instruit ignavos, mittens ad gaudia gnaros,
Et peccatores jumentis sordidiores
Abluit et mundat, ut perdita dona refundat.
Sic depuratos ac totos mundificatos
Ad Cœlum multos mittit pueros et adultos,
Qui Domino grati vivunt sine fine beati.
Grex Claræevallis qui cuncta decentia psallis,
Angelico more laudes fers semper in ore.
Qui disciplinæ peccatorum medicinæ
Jugiter intendis, et sic ad gaudia tendis,
Qui vigilas multum, qui nil dimittis inultum,
Qui corpus punis, qui te cœlestibus unis :
Dum tali cura vita vis vivere pura,
Efficeris civis cœli, sic vivere qui vis,
Dum claustro resides, tua Christo tempora si des,
Regna tibi lata tribuentur in arce beata,
Angelicisque choris sociaberis omnibus horis,
Cum quibus in superis dabitur tibi quod modo queris.
O Felix Vallis, quæ nullum de grege fallis
Sed cunctos ducis ad veræ præmia lucis !
O Vallis plena morum probitate serena,
Vallis devota, Vallis pia, congrua tota,
Ordine nobilis atque probabilis ac populosa,
Spiritualibus aptaque fratribus ac speciosa;
A Vallis dilecta, vivendi regula recta
Per celerem cursum tua dirigis agmina sursum !
Vallis claustralis et mansio spiritualis !
In qua claustrales homines quoque spirituales
Degunt absque malis, Dominique tegentur ab alis,
A quibus immanis tentator vadit inanis.
O Vallis clara, divini numinis ara,
Valde Deo chara, Vallis talis quia rara,
Non est in mundo, sic credo corde profundo,
Huic Valli similis, ad bona sic habilis:
O Vallis læta, Vallis bonitate repleta !
Vallis jucunda, Vallis bona, lucida, munda !
Vallis habens ora divina voce sonora !
B Vallis regalis, Christi domus es specialis,
In qua cum Patre Jesus est et Virgine matre.
O Vallis sancta redolens dulcedine tanta !
Vallis non ficta, Vallis semper benedicta !
Felix qui tecum degens scit vivere secum,
In se collectus, Crucifixi sub cruce tectus :
Paupertas Christi tunc est jucundior isti
Quam culmen regum vel quam sapientia legum.
Hac in Valle sacra, caro marcida, pallida, macra,
Impinguat mentem cœlestia regna petentem;
Cœlesti vita fruitur caro verbere trita,
Et patiens anima Paradisi carpit opima :
Sic homo devotus salvatur denique totus.
Vallis sacrata, genituro germine sata,
C Semen sparsisti sanctum, sanctos genuisti,
Et generans crescis, nec adhuc generare quiescis
Incorrupta paris quos sacris dedicat aris
Præsul sublimis, qui cœlica patrat in imis.
Currit ad hanc Vallem sapiens, ubi vivere mallem
Pauper pannosus quam dives deliciosus.
Vallibus et vallis hæc est circumdata vallis :
Nullius incursum tim et hæc vallis, quia sursum
Cor gerit in cœlis, hostis non pervia telis,
Vallis secura, Christi sub perpete cura,
Te consecravit, te religione beavit
Sanctus Bernardus, bona sectans, ad mala tardus.
Clara, vale, Vallis, plus claris clara metallis,

Tu, nisi me fallis, es rectus ad æthera collis,
Si recto calle penetrare voles paradisum,
In Clara Valle, tibi consulo, dirige visum.
En tibi Bernardus vitæ monimenta beatæ
Edocet, ut nardus mira redolens probitate.
En ibi veraces fama librante sequaces
Ejusdem, casses furientis et arma fugaces
Cosmica spernentes, quæ Christi corde gerentes,
Sunt inter gentes, ut flos per prata virentes.
Eloquar an sileam? flos ut non prestat odori,
Omnia ne taceam, bonitas non cedit honori.
Virtutum dotes scrutandoque culmina veri
Quos imitando potes cœlum post facta mereri.

DEO GRATIAS.

DESCRIPTIO
ITINERIS CISTERCIENSIS

Quod ad Comitia generalia ejusdem sacri Ordinis, faventibus Superis feliciter expedivit,

F. JOSEPH MEGLINGER,

Religiosus Sacerdos monasterii B. Mariæ de Maris Stella, vulgo *Wettingen*, mense Maio anni 1667.

(Lucernæ, typis Godofredi Hautt, in-32.)

—

F. JOS. MEGLINGER LAUDATUS A. R. D. JOH. MABILLON.

(Ex *Veter. Analect.* tom. IV, Lut. Paris., 1685, p. 21.)

Inter cœnobii Maris Stellæ, alias Wettingensis, viros religiosos unum vidimus, Josephum Meglingerum, virum doctum et modestum, qui nobis duos libellos a se scriptos editosque amice concessit, ipse auctor et typographus. Annus Cisterciensis *est, in quo gesta præcipua sanctorum ac piorum Cisterciensium monachorum elegantissime referuntur. Ejusdem est* Iter Cisterciense; *quod composuit occasione capituli generalis Cisterciensis anni* 1667, *ad quod ipse profectus est.*

LECTORI BENEVOLO

Quoniam suspecta mihi ignorantia mea propria, propriaque oblivio est, hortor et moneo ut si qua deprehenderis digna reprehensione, aut ipse ea corrigere studeas, aut si id forsitan ex mansuetudine refugis et humilitate, mihi saltem quæcunque te moverint non dissimules amicabiliter intimare.

S. P. N. Bernardus, in Prol. ad tract. *De vita et moribus Cleric.*

—

REVERENDISSIMO IN CHRISTO PATRI
AMPLISSIMO PRÆSULI AC DOMINO D. EDMUNDO
CELEBERRIMI MONASTERII
BEATÆ MARIÆ DE SANCTO URBANO SANCTI ORDINIS CISTERCIENSIS
ABBATI DIGNISSIMO
EJUSDEMQUE SACRI ORDINIS
PER HELVETIAM, ALSATIAM ET BRISGOIAM VICARIO GENERALI MERITISSIMO
PATRI AC DOMINO GRATIOSISSIMO.

Urbanitatis sacrarium subiturus, ut votiva ad gratitudinis aram thura supplex adoleam, unica nominum optione laboro; quibus pauperculum hoc munus, Epistolan ad familiarem meum de Itinere Cisterciensi exaratam, R. P. V. veniam consecratum : quæ singula si proferri in medium necesse foret; sola hæc inscriptio plures utique paginas, quam ipse libellus, impleret. Unum e sexcentis producam : quo cum cætera ex libelli lectione obvia supplebuntur, tum luce meridiana clarius elucescet; quo jure uni R. P. V, hunc meum quantulumcunque laborem debeam. Est igitur multorum opinio; Patres patriæ, veluti quædam numina hisce Inscriptionum muneribus ex merito adorari. Cui sententiæ quemadmodum libens volens subscribo : ita nec temeritate ulla, nec fuco eadem appellatione R. P. V. venerabor. Etenim patriam nobis esse S. Ordinem certe illi palam faciunt quos ubi sua libido, aut legum severitas ex ejusdem Albo expunxit ut exules habemus. Hujus itaque patriæ nostræ Patrem ostendit R. P. V. vel paterna nostri omnium

cura per visitandi solertiam; vel vicaria potestas supremi in S. Ordine Patris; vel denique laboriosa pro universis Ordinis sacri filiis sollicitudo; uti Lectori benevolo ex epistolæ meæ decursu patebit: enimvero quam non ficte hoc paternitatis titulo R. D. V. condecorem; generalia nuper aperuere comitia; quorum auctoritate inter quatuor primos in sacro Ordine Patres allecta; R. D. abbatis de Morimundo personam, mirabili pro illo rerum articulo sagacitate ac prudentia R. P. V. sustinebat. Quare publicæ luci exponenda hæc mea descriptio neminem potiori respexit jure, quam communem patriæ Patrem. Cum vero tam excelso honoris fastigio eminentem R. D. V. contemplarer, inscitiæ meæ mihi nimium conscius, non sum ausus eamdem in propria persona affari; sed avidum scribendi stylum cum amico meo, ab aliquot jam annis summa mecum necessitudine conjuncto, commisi; jussique totius Itineris nostri seriem familiari colloquio pertexere; partim ut tanto liberius jocorum hilaritatem, in via collectam, in ejusdem sinum, remota metus reverentialis hebetudine profunderem; partim, ut si fortunam in ea concinnanda essem nactus propitiam; tum demum de patrocinio (non alibi nimirum, nisi apud R. P. V. quærendo) mihi propicerem; si autem oculis R. P. V. indignus evassiset ingenii fetus; ignotus sepultusque apud amici benevolentiam delitesceret. Primo a reditu mense ad finem epistola pervenit; quam cum aliqui ex charissimis confratribus meis per otium evolvissent, urgentibus suadebant rationibus, ut typis procusam R. P. V. dedicarem. Neque omittebant suggillare me ingratitudinis, nisi obsequerer. Quid enim aliud R. P. V. mihi præstitisse, quam suo Tobiæ magni illum Ananiæ filium? Et huic, aiebant, gratissimus senex dimidiam fortunarum partem liberali donatione offerebat: tu vero, cui te totum debes, non exhibebis saltem aliquod grati animi signum? Revocabant præter hæc in memoriam vetera beneficia, a R. P. V. in Maristellam profecta; tot annorum labores, curas, sollicitudines; quibus cum multos privatim, tum universos sibi Maristellaños devinxit; atque hic ansam præberi mihi, ut omnium nomine debitæ gratitudinis affectum publice testarer. Cum impetu impellebant ista jam propendentem sua sponte voluntatem, ut quamvis incomposito incomptoque stylo mihi nullibi fecerim pro voto satis; neque mihi crudus, utpote rara exercitatione politus scribendi numerus placeret; tantam tamen erga R. P. V. conceperim confidentiam; ut non solum gratiosis ejusdem luminibus opusculum offerre legendum, sed celeberrimo insuper præfixo nomine cum debita filiali submissione sacrum dicatumque voluerim. Id etiamsi exile omnino sit, aliquod tamen a tam augusta fronte pretium mutuabit; emendabitque suam parvitatem; amplitudine nominis; vilitalem, excellentia dignitatis; contemptum, patrocinii fama. Atque ita me una cum libello. totaque Maristella nostra R. Pat. ac Dom. V. commendans, eidem felicissimam in plurimos porro annos sospitatem, optatissimam pacifici regiminis prosperitatem, ac tandem immortalem inter superos vitam affectuosissime precor. E. Maristella Kalendis Septembris anni 1667.

Reverendissimæ et amplissimæ
Pat. ac Dom., Vestræ
Servus et filius obsequentessimus
F. JOSEPH MEGLINGER.

APPROBATIO.

Nos F. Gerardus, Dei, et Apostolicæ sedis gratia, monasterii B. Mariæ de Maristella, vulgo Wettingen, S. ordinis Cisterciensis abbas; præsentium vigore concedimus, dilecto nobis in Christo Patri Josepho Meglinger, monasterii nostri subpriori et secretario; ut concinnatam a se Itineris, quod jussu nostro ad comitia generalia dicti S. Ordinis, hoc anno apud Cistercium celebrata peregit, descriptionem, typis mandare, et publici juris facere possit: cum illam duo nostri conventuales ad id deputati censuerint, et approbaverint. In quorum fidem præsentes litteras manus propriæ subscriptione, et sigillo abbatiali munitas dedimus Maristellæ, Kalendis Augusti, anno 1667.

F. Gerardus abbas.

Admodum reverendo ac religioso in Christo Patri Josepho in suam Ephemeridem.

Unde tibi subito data tanta facundia linguæ,
Qua Josephe, viæ scribis ephemeridem?
Non iter aut Romam; non te perduxit Athenas:
Non ad Castalias Bellerophontis aquas.
Sed memini, matrem te convenisse, patremque:
Lac dedit illa tibi, suavia mella Pater,

Gratulantis animi affectu applausit
F. Fidelis MOLITOR
prior Maristellæ.

Adm. R^do Patri ac domino Josepho Meglinger, secretario ac subpriori Wettingensi, etc.

Pictores inter Parrhasius, atque Timantes.
Magnoque in plausu Zeuxidis uva fuit.
Ad quam deceptæ pransum venere volucres:
Sed rostri in tabulas irritus ictus erat.
Naturam ars imitata fuit quadrante colore,
Quodque fuit pictum, vivere dixit avis.
Dixerit, aut rata sit; decepta in imagine saltem
Dum, fuit, appensum nobilitavit opus.
Ignosces, venerande Pater, mi subprior ausim
Desuper hoc scripto mentem aperire meam.
Non ut adulator loquar. Illa relatio talis
(Ordinis ad Matrem, qua tua scripta via) est:

A Sic urbes, campos, et agros silvasque, lacusque
Exprimis ad vivum prandia, prata, domos;
Vivida se reputet spectate quis omnia, dumque
Fallitur errorem comprobet ipse suum.
Sat fecunda fuit tua sic...... tot,
Post reditum nobis attulit una sales.
Macta animo sis, Stella maris, tuus occupat, ecce,
Fetibus ingenii præses uterque typos.
Musicus alter, hic historicus. Quid, Zoile frendes?
Stulta avis in rostrum mitior esto tuum.

Debiti honoris et amoris ergo accinebat
gratulabundus
F. Gabriel MOSER, itidem sacerdos conventualis Maristellæ.
notarius apost.

Ode propemptica, ad reverendum dominum Joan B *Jacobum Mechlerum, Itineris in Epistolari theatro comitem.*

Invade mecum non mihi cognitos,
Jacobe, calles; linquere patriam,
Galloque sub Phœbo repostas
Ire juvat peragrare terras.
Et me beatum! si lateri datur
Tuo sodalem, aut esse pedissequum:
Non Gnosia cera, tuoque
Non opus hic Ariadna filo;

Non Dædalæos ingredimur dolos,
Aut antra cæcis callibus invia :
Sed melleo Claram-Parente
Lætior ingrediere Vallem,
Quanquam viarum difficiles moræ
Tardent euntem, et mille pericula,
Horrorque sequalentis tabernæ.
Perge tamen, generose, contra;
Seu claustra portæ pensilis objicit
Miles, latentes insidias timens,
Perrumpe; seu pendentis arcum,
Et cameras salis introibis,
Fauces Averni; tunc animis opus.
Mechlere, firmo et pectore, triplici
Ad pectus ære, auroque visco,
Et galea redolente fumum
Mutante lixa, cum vacuas feres
Questus in auras, murmure Gallico
Ridendus astanti catervæ,
Et rabiem moderante risu.
Hinc et specus, præruptaque montium.
Umbrasque silvarum, arctaque vallium,
Et plena camporum vireta,
Et lacuum spatiosa cernes.
Quin et cruenti signa ferocia
Ubique Martis sol tibi deteget,
Et urbium planges ruinas,
Mœnia depopulante flamma.
Ferroque; donec ditia pauperum
Famosa pandet Dola palatia,
Et picta conopæa, longo
Ordine, per spatium cubilis.
Quid jam suaves blanditias meri.
Seu quid sonoras delicias canam,
Et aurium molles susurros,
Liligeri modulamen agri?
Vel quid senatum concilii gravis,
Cisterciensis quem Pater advocat :
Multaque majestate plenos
Colligit huc patriæ parentes?
Sed hic libellus te reliquum viæ
Ducet, reducet : ne pigeat;
Non error obstat non labores :
Virgineo via strata lacte est.

Auctori fraterni amoris ergo
accinuit. L. M. P. W.

Admodum reverendo ac doctissimo in Christo Patri Josepho Meglinger Iter suum describenti.

Nempe exempla movent plus quam præcepta docentis,
Rhetoricæ nobis, quæ dare docta soles.
Actu demonstras, quid vera facundia possit,
Tam fecunda styli dum tibi vena fluit :
Themate tam sicco; quodque unica pagina totum
Absolvat; deni cum via sit tridui.
Hanc adeo extendis, quatuor ceu partibus orbis
Spectandis longum forte fuisset iter.
Materiam angustam, tu libertate volantis
Pennæ dilatas ; ingenioque volas.

Observantiæ et amoris gratia cecinere
Ejusdem obsequentissimi fratres
alumni rhetorices.

EPISTOLA FAMILIARIS
DE ITINERE AD COMITIA GENERALIA
S. ORDINIS CISTERCIENSIS.

Admodum reverendo ac doctissimo domino Joanni Jacobo MECHLERO, parocho in Marchia Suitensi, amico suo integerrimo, F. Josephus MEGLINGER, salutem.

Nisi epistolarum numerum ignorares, quas a me per annos quindecim accepisti; dubitares forsan, amicorum optime, an exciderit e memoria mea promissum, quo me obligaveram, transmissurum, enarrationem itineris, quod superum favore ad comitia generalia, in archicœnobio Cisterciensi celebrata, suscepi, et inter vernos hujus anni flores feliciter expedivi. Etsi vero nihil essem pollicitus; quia tamen amicitiæ nostræ sanctissima lex, seu læta seu sinistra nobis acciderent, semper fecit utrinque communia; non sine noxa te a consortio tantæ felicitatis meæ exclusissem. Totius igitur itineris seriem ordine illo pertexam, quem succedentes sibi mensis dies, et propemodum horæ statuent. Nudam tamen ephemeridem seu diarium non dabo, ut porrectam chartam obiter cæci instar percurras, deinde damnaturus ad vermes; sed diligentia non perfunctoria circumquaque te quasi manu perducam; et quæ conspexi, gratis, tantumque non vivis coloribus depingam divi præsertim melliflui Patris nostri Bernardi vitam ac prodigia, quantum feret occasio, non segniter in medium producam : hoc scilicet melle conspersurus crudum saporem styli, prima hac exercitatione in publicum emergentis, et eum quidem pari facilitate ac libertate, ducere decrevi, quali omnes epistolas exaro. Nisi si materiæ gravitas aliquid ponderis aut hilaritas nonnihil salis admoverint. Veritatem porro tanta a me religione exigam, ut præter comperta nihil afferam : tuque certum habeas, ubi mensuram seu temporis, seu loci leges adjunctam ; ne lato, ut dicitur, ungue plus minus vereperiri.

2. Priusquam tamen te itineri permittam, pauca docendus es de itineris, titulique huic epistolæ præfixi causa; ex qua simul facem arripies, plura alia, quæ per narrationis decursum minus clara rerum nostrarum ignaro sunt, altius penetrandi. Hæc ex Annalium nostrorum monumentis breviter ausculta. Divus Robertus, nobilis Campanus Regulam S. Benedicti per annos plures in diversis monasteriis tum prior, tum abbas, professus, arctioris vitæ desiderio, ex monasterio Molismensi cum viginti sociis ad incultam eremum, Cistercium, ob plura ibidem stagna ac cisternas dictam, se contulit, anno a reparata salute 1098, atque in hac solitudine episcopi Lugdunensis tum legati apostolici auctoritate prima sacri instituti fundamenta jecit. Sed exinde summi pontificis Urbani II jussu Molismum reversus, paulo plusquam per annum Cistercio præfuit. Successit illi in regimine S. Albericus, a cœli regina alba cuculla sacri candorem ordinis præsignante, donatus ; quem ad superos raptum secutus est S. Stephanus, natione Anglus ; is qui Bernardum una cum triginta sociis in Cisterciense tirocinium recepit, anno Christi 1113. Tam præclara accessione auctum Cistercium instar uberrimi fontis sese longe lateque per sacras colonias tanta celebritate diffudit, ut in universum terrarum orbem nominis sui gloriam circumferenti summi pontifices, imperatores, reges, principes, omnisque nobilitas sua liberalitate applauserint. Itaque sacro Ordini nostro nomen a primo monasterio Cisterciensi natum ; cum cætera omnia ex eo nata cœnobia, velut parenti filiæ, materni honoris prærogativam inde ab ori-

gine detulerunt. Quarum filiarum primam a sui ortu anno decimo produxit firmitatem; paulo post Pontiniacum, Claramvallem, ac Morimundum. Et ex hac quaterna scaturigine prodeuntia deinceps monasteria suas quæque matres, titulo primatum, seu primorum in ordine Patrum, eorumdem abbates, condecorarunt. Quatuor annos D. Bernardus præerat Claræválli, et suo Cistercio decem Stephanus : qui piæ posteritati per legum sanctitatem consulturus, anno Christi 1119, omnes in Cistercium convocavit abbates, eorumque consilio chartam, ut appellatur, Charitatis condidit : qua inter cætera sanxit, ut quotannis omnes totius Ordinis abbates apud Cistercium convenirent, de rebus conservando Ordini necessariis consultari. Ea lex circa initia haud negligenter observabatur; sed postmodum ob bellicos tumultus, aliaque incommoda, rariori in usu fuit. Veluti etiam postremis hisce temporibus, post repetitas licet convocationes ultra 14 annos intermissa, tandem autoritate summi pontificis in hunc præsentem annum 1667 indicta fuit : mandatumque omnibus cœnobiorum præsidibus ut, nisi urgentissima causa impediti, per se aut suos commissarios compararent.

3. Ingenti desiderio tenebatur Rev^mus^ meus abbas de Maristella celeberrimum tantorum præsulum conventum spectandi : verum morbis obnoxia corporis constitutio ipsum ad alia consilia divertit. Suasu igitur Rev^mi^ domini vicarii generalis de S. Urbano, placuit, ut ego illud iter susciperem, abbatisque mei absentiam irem excusatum. Quæ mens mihi imposita hac provincia fuerit, non facile exposuero. Pulsabat animum regiones peregrinas perlustrandi cupido; quam accendebat amor in Mellifluum Patrem Bernardum; eum enim prope vivum in terris intueri mihi videbar, si loca illa visenda darentur; quæ illum in hanc mortalis vitæ lucem effudere; quæ tironem aluerunt, quæ abbatem adorarunt. At retrahebat prurientem animum partim magnitudo suscipiendi muneris, partim virium debilitas, itineris molestiæ procul dubio succubitura. Nulla deinde ejusmodi negotiorum experientia, nulla in his studiis exercitatio; nulla Gallici seu moris seu linguæ notitia suppetebat. Inter hos ancipitis deliberationis conflictus unice aures invocantem odedientiæ tubam advertebam; qua duce, etiam e Labyriutho, si quis occurreret, sine alia me Ariadne explicaturum, mihi pollicebar. Quamobrem collectis, quæ itineri opus erant sarcinulis, vigesimo quinto Aprilis Maristellam reliqui; perque oppidum Melingense (commodissimo situ ad Rusam fluvium quem firmo ponte claudit, positum ; transitumque præbet commeantibus ex Italia, Alsatia, et ora finitima mercibus; fuit etiam aliquot abhinc annis opportunus fortissimusque obex, ne heterodoxi Bernates cum Tigurinis arma in Catholicos conjungerent) ad pagum Surensem in meridie; vesperi ad monasterium S. Urbani perveni.

4. Hic quia triduo me detinui, non te pigeat, pauca, quæ ibidem observavi de tam celebri Helvetiæ nostræ cœnobio audire. Et situs quidem illud non adeo ab amœnitate commendat; quippe grandi luco, Boowald vulgo dicitur, occidentem versus, lucem pene auferente, tam exotica arborum proceritate, ut eas in malorum usus pro maritimis navibus non raro Hollandi per Arolam primum, deinde Rhenum fluvios auferant. Multa præterea stagna, dubites an majorem ex copia piscium utilitatem, an ex insalubri terræ halitu majora incommoda gignant; quæ tamen majori ex parte incolarum diligentia sustulit; tum fossis ad pigrum liquorem recipiendum deductis, tum silva tam late excisa, ut per spirandi libertatem nactus vaporum spissitudi-

A nem idonea agitatione dispellat. Ita cicurata silvestris gleba fecundo gramine vestitur, ut vix uspiam Helvetica pecora feliciori ubertate pascantur. Spectavi boum ibi numerum bene grandem, tam vastis artubus eminentium, ut elephantorum speciem referant. Certum est hic boves eo magnitudinis excrescere, ut pondus bis mille librarum frequenter unus excedat. Insigne hoc monasterium fundatores habuit tres fratres (sic enim ex ejusdem antiquis monumentis excerpsi) germanos, Luitoldum seu Lupoldum; Wernherum (qui ambo in Bellavalle S. ordinis Cisterciensis habitum, se, et fundandum monasterium Ordinis dedicantes, induerunt, priore ibidem ad sacerdotium promoto) et Udalricum, strenuum in sæculari militia equitem, liberos barones de Langenstein, quod eorum castrum fuit, milliario circiter a monasterio dissitum, cujus adhuc hodie rudera visuntur. Annus primæ fundationis in alio,
B quam ubi nunc est fundo, Rotha nuncupato, ignoratur, ob trinam miserabilem monasterii combustionem, quæ pleraque antiquitatis documenta absumpsit. Produxit autem ex Dunensi bibliotheca R. P. Carolus de Visch illius loci prior, antiquissimam nempe ante annos quadringentos et quadraginta (quam ideo verissimam censet) conscriptam monasteriorum ordinis Cisterciensis chronologiam, in qua annus fundationis monasterii de S. Urbano ponitur 1148. Post multos inde annos translata est fundatio in alium fundum vicinum comparatum ab illustri D. Arnoldo barone de Capfenberg (qui ideo etiam inter fundatores numeratur) ibique monasterium, quod adhuc exstat, ædificari cœptum est anno Christi 1191, eo scilicet ipso tempore, quo insignis Burgundiæ minoris, nunc Helvetiæ civitas Berna, a quibusdam Arctopolis dicta fundamenta accepit a Berchtoldo duce de Zaringen, pontificatus Clementis III, anno ultimo, et Henrici VI Romano-
C rum imperatoris anno primo. Quamnam S. Urbanus matrem agnoscat, facile conjicies ex allatis; unde nimirum primi illius incolæ religiosi prodiere, Bellamvallem. Atque hoc idem antiquissimi codices manu scripti testantur; quos ipsemet tum Cisterciensii, tum in seminario Dolano inspexi; præter Chrysostomum Henriquez nominatissimum nostri Ordinis chronologum, qui libro II Fasciculi sanctorum Ordinis id diserte affirmat. Quæ supersunt S. Urbani memoriæ monumenta, amplissimam dotem describunt a fundutaribus acceptam ; sed suas etiam temporis et fortunæ vices passa non eodem semper tenore progrediebatur : certe modernus Rev^mus^ præsul Edmundus abbatum trigesimus tertius, et in regimine jam vigesimum septimum agens minime tam felicem ejus statum invenit, qualem nunc sua industria illi comparavit. Præterquam enim quod bona temporalia accessione plurium fundorum, arcis
D Liebenfelsanæ, aliarumque commoditatum amplificaverit, templum elegantissimo altari exornaverit; totum pene monasterium e fundamentis recentissimum juxta atque cultissimum excitat. Religiosos numerat non minus quadraginta, qui in observantia Regularis disciplinæ summa cum laude Numini famulantur.

5. Ex hoc itaque cœnobio die 28 Aprilis post meridiem iter ingressi Solodorum attigimus, occupato diversorio in ædibus ad monasterium S. Urbani spectantibus; quas ejusdem procurator D. Franciscus Victor Biis, vir humanissimus, hac tempestate incolebat. Et is media ab urbe hora obvius Rev^mus^ D. abbatem et comites comptissima oratione exceperat. Dum familia cœnæ parandæ incumbebat, exire placuit per urbem Rev^mo^ ut quosdam ex senatorio ordine notos inviseret. Ego jam obfirmato proposito pascendæ oculorum curiositatis, obser-

vavi urbis situm, tam fertilitate soli, quam admotis a natura munimentis commendabilem : ambiente majorem urbis partem Arola flumine navium patiente ; imminente ex opposito Jura monte præcipiti asperoque. Turres eamdem aliquot coronant, priscam utique ætatem spirantes, quam nonnulli a tribus annorum millibus deducunt. Ædes tamen ad præsentis sæculi genium excultæ, nihil de rudi tantæ vetustatis barbarie reliquum esse demonstrant ; uti et ipsi incolæ, simul ad Gallicos mores venuste compositi, simul Helvetica liberalitate apertam verbis et opere mentem ingenue exerentes. Id in cœna per claram experientiam docuerunt convivæ, plerique ex patritiis, stipati plenis honorarii vini utribus sine numero ; more scilicet, qui in omni Germania invaluit, ut honore primo salutent gratos hospites magistratus, oblato vino. Ferculorum princeps condimentum erat sociorum mensæ modestia (quam nunc passim discretionem vocamus) per quam integra fuit cuique pro arbitratu bibendi libertas ; nec ullus inhumana humanitate obruebatur importuna scyphorum caterva ; sed prælibare poculum, quocunque titulo insigne, totum respondendi debitum absolvebat. Mature etiam solutum convivium ad strata dimissos nostræ quieti reliquit. Ita ut bene mane peractis, quæ divini obsequii sunt, alterum itineris diem raptim accepto jentaculo, serena cœli facie, simus exorsi. Paulum extra mœnia admirabundi spectavimus multa ibi ædificia funditus dirui ; non secus ac si imminenti in obsidionem hosti suburbia subtraherentur. Rei causam percunctantibus, responsum est : senatui populoque sedisse, urbem commodo nec operoso vallo cingere : non quod apertum Martem hoc umbone repellerent ; sed, ut præceps est in subitos motos Helvetia, inopinatos eventus mature præveniant. Passim a Bernatibus aliisque excitari castella ; urbes vastissimis claudi munitionibus ; quamvis de nullo hoste palam constet : etiam se tandem effecturos, ne aut ab aliorum superbia contemni, aut de sua securitate cives metuere possint. Exhibuere deinde coloribus delineatam in papyro effigiem structuræ, quam cogitant ; talemque fore affirmabant, quam absque assumptitio præsidio soli cives intrepide defendant ; sive subditi in magistratum, sive aliena vis in civitatem armaretur. Dilaudata breviter eorum industria, fortunæque bonæ favorem precati, intra quinque horarum spatium Biennam sumus assecuti.

6. Oppidum est Bienna, aliis Biela, modicum, sed situ admodum læto : quem vineta, pratorum viror, et proximus lacus efficiunt. Signum aureæ coronæ nobis pro hospitio fuit, quod statim in fronte majoris plateæ, seu fori, objiciebatur. Perquam lauto excepti prandio timebamus ingens exactum iri pretium ; cum præsertim inservientium volubilis promptitudo ac sedulitas, sese ad exactæ urbanitatis præcepta, quasi pro dein postulanda mercede obtruderet. Verum adeo decepti nostro timore sumus, ut prope infra justum pretium unum solummodo nummum aureum, qui Ungarici vocantur, admiserit, eumque inter gratias agentis verba humanissima. Trecentis circiter ab oppido passibus nos navis opperiebatur ; qua conscensa equos famulis secundum lacum deducendos credidimus. Tres horas iter hoc navale duravit : optabam ut Cistercium usque lacus porrigeretur. Etenim tranquillum et in crystalli speciem læve elementum adjacentes clivos jucundissima imagine, reddebat. Detersis nubibus arridebat cœlum, solisque radios placido zephyrus susurro frangebat, tam suavi tepentis auræ lusu ut et blandiretur sensibili caloris temperie, et quiescens undarum serenitas nullo fluctuum motu concuteretur ; accedebat et alia oculorum voluptas, ex suspensarum in vicinorum collium præcipitio vinearum insolenti spectaculo captata ; vix enim alicubi gleba apparebat, cui radicem infigerent palmites, tum prima veris aviditate folia parturientes ; loci tamen genius illa vineta in uberrimos fructus educare mihi stupenti narrabatur. Inter has delicias, remigumque labores continenti exponimur, continuoque per vineta tramite Neoburgum usque penetramus.

7. Biennam si cum Neoburgo comparaveris, vix ullum discrimen, quoad amplitudinem, deprehendes, nisi quod hoc lacui propius junctum liberiori aspectu ejusdem fruatur. Castellum hic esse non advertebam in oppidi ingressu ; at postquam R^{mum} dominum vicarium generalem vino honorario muneratus est gubernator loci, tum primum suggessit memoria, fasciculum illum turrium circa vetusta ibi ædificia stantem, castrum esse. Utuntur in hac urbe Gallica lingua, parentque Gallico duci de Longueville ; qui tamen præfectos arci imponit, ex pacto, Helvetios Solodorenses, qualis modo tibi moratur ; aut Bernenses ; nam in utriusque ditionis confinio jacet Neoburgum. Hæc pene omnis regio mordicus Calvini sectæ addicta, religiosorum advenarum patientiam sannis et petulanti clamore, pro more scilicet maligni in Catholicos dogmatis, exercet. Simiæ signum nos sub tectum recepit, satis commodum gratumque ; cum et hospes jam Gallicæ obsequiositatis decorem dexterrima corporis inflexiore luculenter exhiberet ; et cibi peregrino sapore imbuti sua novitate magis quam domestici arriderent.

8. Nocte vixdum exacta calorem solis præventuri Neoburgo excessimus, per duas horas tramite non injucundo inter vineta et facilis glebæ agros. Facilis, inquam ; nam ecce vir unus cum uxore et duobus strigosis equis miro compendio totam agriculturam expediebat. Uno scilicet equo moliente aratrum, quod femina moderabatur ; post tertium quemque sulcum agricola semina prodigebat, quem alter equus occam trahens e vestigio sequebatur. At longe diversa fuit reliqua viæ facies, per asperrimam vallem, vulgo Kezerthal dictam, proficiscentibus. Præruptos duos montes rapidus torrens scindit ; modicus initio, sed pro loci angustiis et silvæ, fragorem augentis, horrore, triste murmur per saxorum fremitum propagans. Et trames quidem ad sinistrum vallis latus circa clivi medium angustus, supra præcipiti rupe ceu pariete, infra non minus abrupta declivitate clauditur ; nec latior sæpe, quam ut vix duobus equis obviam sibi factis, invicem cedendi spatium relinquat. Nunquam, fateor, sine metu sui ; nam tota prope via non per sabulum aut arenam, sed integras durasque rupes, fuerat ; equorum ungulis crebra fricatione quasi ad cotem detritis, et ad lapsum lubrice lævigatis. Quin et saxa ingentia tam leviter supra verticem suspendebantur, ut insidentis aviculæ pondere devolvi posse viderentur, et ea sæpe delabi, monstrabant recentia passim vestigia, eorumque cumuli in ima valle collecti.

9. Feliciter tamen iter ante meridianum emensi in pago Couveto ad prandium hæsimus ; hospitium fasciculus Buxi e fenestra prominens indicabat. Advertebam in hoc diversorio, dum culinam transiremus, rem ante non visam ; focum scilicet non in elevata ab humo lapidum structura excitari, sed in ipso culinæ pavimento : aliam præterea solis lucem non admitti, quam quæ per caminum illabitur. Ipsa vero camini fabrica me summum rapiebat in stuporem. Totam culinæ amplitudinem æquat, quatuor ejusdem parietibus pro fundamento innixa. Neque illam cocti lateres et calce mistum gluten conficiunt, sed æquatum dolabro tabulatum ex abiete a muris culinam claudentibus surgit, seseque ultra tectum in formam excavatæ pyramidis erigit ; atque ita nascentem ab igne fumum per capacissimas

fauces transmittit in auras. Ne autem eadem janua, qua lumen immittitur, sese pluviæ insinuent, binas valvas ita foramini aptarunt, ut nullo negotio longi funis opera claudi pro usu pandive queant. Idem quoque modus caminis ubique, qua iter fecimus, erat. Sex horæ Couveto Pontisalium usque supererant. Medio itinere in fauces vallis incidimus, in quibus totus horror et asperitas, quasi in nervis, robur se collegerat. Etenim viam præcipitio satis incommodam plurima lapidum frusta multis acuminibus cruda, ei instabilis silex impediebant; perque lubrica luto vestigia equi gravissime ascensum moliebantur, implicatis eorum pedibus intra saxorum angustias, et semper aut lapsum, aut lapsu molestiorem cruris ruptionem sibi nobisque minantibus. Tandem ad cacumen montis evasimus, sua etiam observatione dignum. Acuta et præalta cautes eminet, per cujus medium non natura, sed chalybe facta arctissima via obstrui monstruosæ molis ac densitatis catena potest, qua utraque rupes per incertos validissimos cardines conjungitur. Prætervectos deinde arcem Joux mira altitudine sterili, herbisque nudæ petræ impositam, Pontisalium, vel ut alii volunt, Pontarlinum recepit.

10. Urbium comitatus Burgundici hæc prima nobis occurrit; ad quam curiosius introspiciendam invitabat me quidem elegantissima tempestas, et altero mane Kalendæ Maiæ; sed pene lacrymis pro rore madebam; quas scilicet semirutæ domus, tristes belli reliquiæ, inter noviter excitata ædificia, suos fere adhuc cineres plorantia, expressere. Hunc tamen mœrorem pulcherrime diluebam generoso liquore non jam Rhæticæ, sed Arbosianæ vitis. Non contemno quæ Vallis Tellina mittit seu mellea musta, seu in vehemens robur defæcatum merum: Arbosianum interea tantum antefero, quantum olim Paris Cypridem Lucinæ. Dulce est Rhæticum; sed effeminata mollititudine saccarum olens ac mulsum: hoc autem virili suavitate nec Canarias nec apes spirat. Rhæticum recens celebrat acutus ille stimulus, qui linguam penetrabili titillatione exagitat; ast eamdem impetuoso nimium morsu pene laniat, adeo ut communis formæ scyphum uno spiritu exhaurire vix, et non nisi solutis in largos lacrymarum imbres oculis sustineas; contra Arbosianum dum leviter pungendo acorem tantum eminus ostendit, natantia in amabili liquore labia nova semper aviditate accendit, ut dum fugientem quodammodo quis insectatur aculeum, eumque putat in fundo latere, etiam postremam guttulam sorbendo venetur. Porro nec odore cedet; quippe Rhæticum non prius torcularis spumas et musteum nidorem ex ferventibus quasi adhuc fæcibus dimittet, quam dulcor (quo uno commendabile est) exspiraverit. Cum Arbosianum maturos afferat a prælo spiritus transeuntes sedato ascensu ad cerebrum; non qui facessant tam acerbam tumultuationem, qua Rhæticum est infame: adeo ut non illepido Germanismo Ghium (alias Chium vinum celebre insulæ, sic appellatæ, in Ægeo mari) vocare liceat. Par denique salubritatis est ratio; nam etsi Arbosianum non transparenti crystallo aut Pyropo resplendeat, Rhæticis tamen nebulis non est opacum: quas ad caput in catarrhorum inundationem solvendas eructat, partim etiam stomacho ceu limum imponit, lentius quam crassa crambe digerendas. Vicissim Arbosianum liberaliter haustum, modico somno quiescens, ventriculi calorem idonea temperatura fovet, humores noxios eliminat, et deprehensas in cerebro nubes hilari serenitate composuit. Ignosce licentius evaganti per siccam saltem memoriam stylo, longius ac disertius forte excursuro in præstantissimi nectaris encomia, nisi aridis nunc vestigiis incederet.

11. Kalendæ, ut dixi, Maiæ illuxerant, quibus, ut divina rite peragerentur, famulorum pars una cum R^mo domino vicario generali ad ecclesiam a familia Augustiniana in coliab immemorabili ætate solitam; altera ad sarcinarum custodiam remanserat. Postquam primi redierant, ego cum reliquis eodem perrexi. Propior fano factus, verba illa ex sacro codice (*Exod.* c. III, v. 3) admirabundi Moysis: *Vadam et videbo visionem hanc magnam, quare non comburatur*, aureis litteris exarata supra januam legi; statimque meus ipsemet interpres; belli, inquam, incendio solum hoc templum intactum stetit superstes urbis ruinis. Indagata deinde et cognita veritate rei, tanto majori pietatis sensu sacrum dixi, Quod ferme circa principium interturbaverat importuna circumfluentis copiose populi devotio; cum promiscue viri parvulique ad initiales missæ preces, quas præiveram, totidem ministri quot auditores, responderent. Eo finito breviter viam jentaculo munivimus, tendentes Salinum versus. Haud pauci per iter illius diei occurrere pagi similem cum Pontisalio fortunam a bello passi. Miserebar exustis vastatisque amplissimis villis, simulque mentis intuitum in Helvetiæ nostræ conjeci felicitatem; quam utinam, aiebam, discerent ex hac miseria non odisse. Hi bellorum sunt partus; non simplex scilicet calamitas, etiam ad posteros luctuosam infelicitatem propagans. Ex florentissimis pagis vix decem tecta ex lapidum acervis pro recipiendis paucis hominibus exstant, et hæc quidem ex ipsis ruderibus sine cultu, sine forma conflantur, nec, contra frigus nec æstum pluviamque fida. Melius patriæ nostræ Numen supremum velit; miseræ, si hac crudeli peste semel aduratur, mutaturæ illibatum hactenus pacificæ venustatis florem in cadaver et bustum.

12. Consimili omnino villa nos in meridie detinebamus, nomen illi Ala Vye. Ciborum aliquid in promptu erat, et vini defectum ego supplevi. Nam domi præmonitus, per loca egestate, quam bellariis abundantiora iter aliquando fore, duo vascula ex tenui lamina stanno illita fabricavi in formam thecarum, quibus equestria parva sclopeta custodiuntur, eaque ita ad ephiphium aptavi, quasi ejusmodi tubos bellicos contra latronum insidias suspendissem. Capiunt ambo metretas (mensuras puto, ut nos vocamus) tres, plus minusve. His Pontisalii Arbosianum infuderam, omnium in hoc prandio prædam futurum. Quæ quidem vascula non infrequenter in similes usus nobis inserviebant. Die jam in occasum inclinata Salinum urbem intra duorum montium angustias positam intrantes, quod lucis supererat consumpsimus in spectandis salinis.

13. Opus celeberrimum, et quod veterum poetarum carmina inter orbis miracula merito decantassent. Illuc nos hospes humanissimus deduxit. Ab hospitio distabant majores salinæ passus circiter trecentos. Ad amplissimam ædificiorum molem porta armatis aliquod custodibus munita aditum aperit; ibi salinas inspecturi signum numismatis accipiunt, illi dein exhibendum, qui cum summa potestate operariis præest. A porta per passus circiter quinquaginta ascenditur, patetque prima ad dextram manum janua; quam intrare nobis non permissum, quia solis feminis ea pars ædium incolitur, et virorum ingressum certa lex interdicit. Vidi tamen recedens is intimos domus angulos longissimum triclinium; per cujus medium ignis carbonibus alitus candenti rubore producta linea serpebat; et ejus utrumque latus proxime ambiebant orbes cocti salis, eo æstu ad plenam ariditatem exurendi; nam et ipsi candebant. Non procul inde ad aliam substitimus januam, vocatusque a nostro hospite operarum præ-

fectus præsto fuit. Is dum inspecto signo ex hospite intelligit quare advenerimus, inopinato mediastinus quidam in pileum meum involat (erat autem novus et ex meliori lana) eoque sub thoracem suum subducto, lepida permutatione suum detritum, et sordibus fetentem vertici meo imponit. Rei insolentia motus, stomachari ego, et per hæsitantia, balbaque semilatina et male Gallica verba. Ergo, clamo, jam aperta violentia advenas fide publica tutos hic impune nobis conniventibus deprædari? Interfatus cum risu plura meditanti mihi hospes (etsi jam ultimum Gallici mei patrimonii teruncium verba illa absumpserant) prehensoque, quem abjicere indignabundus paraveram, pileo: Non, inquit, prædam iste, sed obsequium quærit, canturus, ne dum in abditas cavernas penetramus, stillantibus e rupe undis pulchellum hoc tegmen detrimenti quidpiam patiatur: lite sic composita, ducem cum lucerna per excisam vivo ex lapide scalam, cochleæ perpetuo gyro similem, sequebamur. Tenebræ, rupium horror, et labentium aquarum sonus anxio me terrore confuderant: adeo ut vix mediam scalam emensus dubitare inciperem redire an progredi præstaret; tandem inter cæca vestigia palpitantes ad imos gradus pervenimus. Hic ingenti scrobe bulliens e petra excipitur liquor, qui aut e proximo circum pariete in scrobem recto saltu cadit, aut canalium alveo per excisos fornices adductus, stagnum implet. Fontes plurimi numerantur, quos hinc inde intra cavernas dispersos ducis diligentia monstravit. Qui etiam gustandam aquam sale amaram in vitro propinavit, et uno tantum passu distantem dulcis lymphæ scaturiginem uberrimam, non sine admiratione, ostendit. Ad machinam deinde, repetita per cochleam via, accessimus, qua falsus liquor ex profundissimo hoc antro ad superna transfertur. Eam longa junctim ex subacto corio lora per continuum sed oblongum circulum efficiunt, tanta nimirum proceritate, ut a suprema ædificii parte ad fundum usque scrobis pertingat; tanta porro latitudine, ut terni ac terni alveoli seu lignea vascula sex septemve metretas capientia suspendi perpetuo ordine possint. Ea lora superne girgillo incumbunt, cujus circumgyratione repleta vascula scrobi prius immersa, ascendunt, superata girgilli rota sese inversura, allatumque liquorem in paratos apte canales evomitura. Hi præterea canales aquam ferreæ sartagini immittunt, quæ vastissima capacitate, circulari forma, multis pilis ferreis suspenditur: subtus quam fossa in formam crucis deducta ignibus impletur, absque ulla remissione diu noctuque fervens; adeo horribili æstu, ut ultra octo passuum spatium amotus haud leviter calorem persentiscas. Non visus est mihi ignis hactenus, qui inferorum flammas a divina justitia reis mortalibus succensas magis expressa imagine ob oculos posuerit. Et hic quidem, cogitabam, quid ad alterum illum sævissimum, æternum, inexstinguibilem? Ad quem tamen cæci mortales nimis crudeli in nostram perniciem securitate properamus, unico, fortasse multi, passu mortis, distantes. Hæc dum cursim animo meo obversarentur, socii jam ad alteram sartaginem stabant. Quies illi ab igne tunc erat. Nam alternis vicibus, nunquam una, ignem accipiunt; in tam ampla enim ferratarum structura laminarum haud raro mordax materia vitium, ut credo, facit? cui dein resarciendo, tam remitti calorem, quam exhauriri undas oportebit. Visis denique tricliniis salem jam coctum contusumque per acervos conservantibus, rursus hospitium petebamus.

14. Plurimæ contignationes diversorium in sublime attollunt, cujus altissimum cubile ad urbis situm explorandum conscendens, mirabar tam debili muro et levibus tormentorum ictibus impari tam celebrem divitemque salis mercimonio civitatem claudi. Verum natura suis illam munimentis sæpivit; quæ mirabili rupium flexu duos tantum ad urbem accessus reliquit, arcto inter montium angustias tramite vix bino simul viatori commeandi locum concedente. Id quod postera dies non sine tædio nobis aperuit. Nam iter nostrum prosequentibus plures asinorum turmæ occurrentes, molestissima morositate illas fauces frequenter impediverant; ita ut aliquoties in reperto extra viam angulo diu satis hærendum fuerit, donec ejusmodi cohors, plus quam octoginta aures continens pergendi spatium daret. Ferendis ad salinas lignis aurita hæc animalia damnata, suo quæque plaustro totam viæ capacitatem obstruunt, cedere aut indocta aut inepta, et resistentem una secum in ruinam involutura. Tres pene horas tenuit hæc importunitas, qua tandem superata in apertam planitiem delati animos ad sudam cœli malaciam explicavimus. Quæ tamen amœno vultu non ulterius nos recreavit, quam ad locum usque, quem prandio destinabamus.

15. Chamblai nomen est vico; deformi ruinis, et sua adhuc belli stigmata ex ruderibus monstranti. Dum nos hic prandio indulgemus, humidus a septentrione Boreas cœlum omne nubibus implet, et illæ nos deinde per horas quatuor pluviis; quas vehementi impetuositate flatus ita impegit ad latera, ut aqua sese in intimos, vestium recessus, nequicquam objectis palliis, insinuarit, diuturna hæc inundatio, ventorumque gelidorum impulsus non levi nos perfuderat tædio; quod tamen ad indignationem et iracundiam exaggeravit Excubiarum urbis Dolanæ seu tarditas, seu pene injuria, quippe dimidia omnino hora ab urbis accessu et tecto nos arcebant; causati, ingressus copiam nemini posse fieri, nisi consentiente urbis præfecto. Advolabat interea tota vigilum cohors, quasi dato ad comprehendendum hostem signo; omniumque oculi, ut observabam, in unum illum tapetem contorquebantur, quem equo sarcinis portandis destinato famuli instraverant. Erat illud tegumentum pro communi more insignibus gentilitiis Rev[mi] domini vicarii gen. Phrygia manu pictum: liliis, nimirum flavis e cæruleo texto micantibus. Quo flore cum etiam Gallica scuta signentur; milites isti animos nostros ab equestri tapete metientes, exploratorum scelus innocentiæ nostræ per criminosam suspicionem imponebat. Et quanquam Rev[mus] non dissimulata auctoritate ingeminaret, Helvetios nos esse, seque in Helvetiis abbatem sacri Ordinis Cisterciensis; attamen nec sacra nomina, nec cœli nobis tam graviter incumbentis inclementia extorsere tantum vel reverentiæ, vel commiserationis, ut saltem tecta subire liceret. Allata tandem magis ratus gratia innoxia lilia a pluviarum mulcta absolvit, nosque abunde saturos madido Jove, intra mœnia recepit, Ex tam contentioso introitu nos omine capto, ensem aureum pro hospitio designavimus.

16. Certior adventus nostri redditus Adam R. P. Georgius Millardet, S. S. Th. D. seminarii Dolani ad S. Bernardum provisor illico adfuit, dataque salutantis dextera, sua nobis obsequia vir humanitate, eruditione ac pietate spectatus in paucis, offerebat; nec segnius præstitit quam fuerat pollicitus. Nam altera die, Inventioni S. crucis sacra, jam in aurora, nos ad cœnobium virginum, sub nostro Instituto Numini devotarum perduxit; ac inde, postquam per ordinem singuli divinis eramus operati, ad seminarii domum. Qua obiter considerata, libatoque candidi meri poculo (id namque offarii jentaculi vicem saluberrime subit) duobus nos comitibus commisit, quorum ductu errores per urbis compita excursari, vitaremus.

17. Horum suasu recta ad nosocomium magnum contendimus. Quod ad Dubii fluminis ripam excelso fastigio in regiæ majestatis decorem assurgit. Tota moles in quatuor æqualia latera maximæ longitudinis deducta, omni exteriori fronte quadrato lapide, nullibi apparente, etiam in juncturis, calcis

litura, vestitur, supra primam altarum fenestrarum seriem pergula, seu ambulacrum lapideum, chalybis artificio in varias formas exisum suspenditur; ægrotorum usui accommodatum, et liberiori subinde aura, et prospiciendi hilaritate morbi molestias ibidem mitigantium. Interior structura duplicem se mutuo sustinentem arcum, plura deinde omni parte concamerata conclavia ostendit; ex quibus duo magnitudine cæteris eminentia nos aliquandiu detinebant, per duo scilicet latera ædificii porrecta, angulus in quem utraque concurrunt, sacello occupatur, pegmatis auro argentoque splendentibus insigni. In ejus ara augustissimum Domini corpus asservatur, loco tam idoneo, ut circumjacentibus utroque in triclinio morbidis in aspiciendi solatium, et in extremo certamine, luctaque mortis, vel etiam alias cum opus est, in cœleste alimentum pateat, Viginti porro lectisternia secundum parietem collocata, nitidis de flavo colore conopæis ad ejus patriæ morem, sed supra talis miseriæ sortem, perornantur. Cubile alterum viris, feminis alterum habitatur; dispositionis tamen aptitudine mutuum in sese prospectum impediente. Mundities tanta ubique, ut ejus solius curam, non egenorum ægrorumque hic agi diceres. Quilibet torus suum habebat inquilinum; quorum vultus ægritudinis tabe exesi, luridoque colore squalidi visitantium animos in societatem doloris violenter urgebant; et jacentium oculi e palpebrarum cavernis emicantes, latentem intra viscera cruciatum diserto silentio fatebantur : ac jure quodam lacrymas ab intuentibus exigebant, utpote quas ipsi jam omnes consumpsissent. Certe ad cancellos sacellum præmunientes sub curiositatis specie me aliquandiu a sociis aversus applicui, ne ruborem ex natantibus luminibus colligerem : utique cum in alterius cubiculi toros transversim oculos deflexissem; spectassemque ibidem e prima nobilitate (quod famularum et vestium apparatus testabatur) matronam lecto cujusdam miseræ admotam, tantaque promptitudine et hilaritate pretiosissimos cibos illi de genibus ingerentem, ac si suavissimo suo pignori mulsum instillaret. Effluentem etiam ex ulceribus, quæ genas morbidæ laniabant, saniem ceu balsama, sine horroris aut nauseæ significatione, tergebat. Confirmabat afflictam affabili morum teneritudine et allocutionis suavitate : prodigebat denique bellaria, nummos, unguenta. Ut vere hic Magdalenam Christo servatori in hoc languenti membro inservientem intueri me cum singulari pietatis sensu arbitrarer. Recipiuntur in hoc nosocomium sine discrimine cujuscunque sortis homines, eademque charitas omnium miserias complectitur. Cæterum, quod maxime obstupui, paucæ virgines, voto ad hoc præclarissimum munus astrictæ, totum rei domesticæ laborem procurant. Ex iis prima nos ex hypocausto languentium (ne horrorem ex aperiendo mox teterrimo cujusdam ulcere conciperemus) ad alia conclavia comitabatur. Constructa sunt hæc separatim pro singulis, si forte quispiam honestior civis, aut ex patriciorum genere se illis credere velit, uti frequenter id fieri referebat, ab aliis peregrinis distincti tanto velocius convalescant. Proxime ad januam majorem domus pharmacopæum aperitur; ubi unguentaria, liquores et quidquid seu simplex seu mistum curandis morbis industria medicorum invenit, suis ipsæ virgines manibus coquunt, servantque vasculis, scriniis, vitris ad omnem elegantiam exactis; tam paratæ quam peritæ sua venenis antidota, sua doloribus lenimenta ingeniosa dexteritate distribuere; dignæ profecto, quæ cæteris omnibus per orbem gynæcæis toto cœlo præferantur.

18. Integra hora nos hoc spectaculo delectati, inde extra muros aliam, sed et illam amplissimam admirationis materiam collegimus. Nimirum per urbis munitiones dilapsi tactos mœrore animos, et allatam ex nosocomio tristitiam jocorum libertate detersimus. Liceat igitur et stylo meo tanta stupendi violentia correpto librare aliquantum sese, et supra vulgarem incedendi morem triumphantis tumore gradi. Sane cum oculos in illa munimenta conjicerem, illico vi plus quam, ut rebar, humana elevabar ad jucundam troporum audaciam. Refodiebam igitur fabulosam Nasonis Uranomachiam; scitabarque ex comitibus, an Titanes hæc montium fragmenta istuc conjecissent, dum Ossam Olympumque comminuebant? nam inferioris et plebeiæ magnitudinis hominum non erat acervare tantas moles. Dædali præterea manum non vane suspicabar adfuisse operi, quod instar Labyrinthi per multiplices flexuum errores circumductum, suis etiam ahieneis Minotauris horrescat. Quare jam tandem risu abstinebo, aiebam, quo temeritatem fugientis illius ducis prosequebar, qui quinque abhinc ante lustra aliquot suorum millia huic monstro sacravit. Sed et surgentes in summam altitudinem muri sat terroris spargunt; non enim quasi novacula rasi, et calce illiti nitent; sed contrata quodammodo in asperas rugas fronte Martios furores roburque per saxorum impolitorum cruditatem spirant. Et veluti adhuc de tormentorum muralium quassatione ferocirent, suas cicatrices (quas ego maculis per impetiginem arrosæ cutis comparabam) gloriose ostentant; leves quidem, et neque scissura, ne dicam labe, dignatas. Septem propugnacula quasi totidem tela de mœnium circulo promittuntur, quæ in mutuam opem ita sese invicem respiciunt, ut undique duo in unius defensionem invigilent. Fossæ denique altitudo cacumen turris adæquans, quot militum tumulus esse possit demonstrans, non ferebat diuturnum palpitantium oculorum aspectum.

19. Interea nos ad prandium vocabat domini provisoris humanitas, quod in seminario liberaliter instruxit. Absumpta erat promulsis, cum ego ex mensæ socio, quem lateri meo admoverant, explorare incœpi quidnam arcani tabula illa reconderet, quam ad templi fores media in urbe observavi suspensam. Expressit in illa coloribus aptis artifex fulgentem e radiorum medio splendore sacram hostiam, qua utuntur catholici sacerdotes, quando divinorum verborum vi, expulsa panis substantia externæ illi formæ sacratissimum Domini corpus inducunt, plebique adorandum exponunt; crystallo plerumque inclusum, aureisque circum ornamentis decorum. Delectatus ille mea curiositate : ibi, respondet, durat prodigium, quo Gallia vix vidit illustrius. Qualenam inferebam prodigium? Tum ille, ut conjicio, ait, nullam tam dignæ rei notitiam habes; eam ergo tibi ab exordio breviter evolvam. In cænobio Faverniaco, in quo aliquot a Dola leucis monachi divi Benedicti legibus vivunt, per festa Pentecostis divinum illud mysterium, cujus effigiem tabula præfert, prostabat interdiu accurrenti ex vicinia innumeræ fidelium multitudini. Cumque anno salutis 1608 Pentecostes in diem 25 Maii incidisset, ac vesperi ardens cera, pegmata illa, quæ in medio altaris in scrinii formam condendo, pro usu, divino pignori erant, per æditui socordiam comprehenderet, et flamma proserpens simul omnia altaris ornamenta in cineres solveret; unica, mirum ! illa argentea theca latentem sub panis imagine Deum sustentans evasit illæsa; quam non tantum ignis non involvit, verum etiam supra altare in aere libero sublime hærentem reliquit. Non potuit diu silentio tegi tam apertum stupendumque portentum, quin frequentissimus populi accursus veritatem suis oculis haustam per omnes late regiones spargeret; multis curiositate, pluribus pietate adductis ad tantæ rei novitatem. Die Martis jam illustri (nam eousque immota persistebat) e proximo pago sacerdos quidam multa probitate insignis cum universa sibi credita plebe ad hanc sacram ædem consueto, ut vocamus, processionis ordine profectus, super repurgatam prius a cineribus aram, sacrum facit

in populi omnem numerum superantis præsentia. Qua spectante divinam a se consecratam hostiam solito more circa missæ medium supra verticem extollit, a plebe adorandam; eum ecce simul et illa, quæ ab incendio superstes in aere hærebat, per tantumdem spatii sursum ascendit, paululumque consistens descendentem sacerdotis manum secuta placidissimo motu pone jacentem in ara librum collocatur. Ne vero tam evidens divinæ clementiæ signum aut a malevolis in controversiam jocumque; vel ab ingratis in oblivionem traheretur, Ferdinandus de Reii tunc episcopus Vesontionensis per juratos quamplurimos testes totam rei seriem in publicum diploma redactam posteritati consignavit; jussitque eodem anno circa divi Thomæ festum alteram ex illis hostiis (duas enim theca continebat) Dolam solemnissima pompa transferri : quæ in hodiernum usque diem perseverat integra, ibique ostenditur, ubi tu tabulam illam notabas.

20. Actis pro eleganti narratione gratiis, ut memorabile monumentum animo meo fortius infigeretur, totam historiam celeri cogitatione revolvi. Miratus alter secutum apud me altum silentium, satisne percepissem, quæsivit, sua dicta? Abunde; inferebam; eaque nunquam oblitteranda apud me memoria obfirmavi : atque utinam sectarii nostri ad tam manifesti luminis claritatem caligantes mentis oculos aperirent! Qui plus quam phrenetica prorsus insania insurgunt in apertissimam hanc veritatem. Quodnam enim, quæso, fidei mysterium commendavit studiosius, instituit clarius, confirmavit luculentius incarnata veritas Deus? Ac primis quidem sæculis quamvis aliquot difficiliora dogmata ab imperitis controversiæ subjicerentur, tam effrontem tamen non peperit orbis furiam, qui in audaciam derogandi tantæ veritati insurgeret. Quanti autem omni per ordinem ævo accessere testes? nimirum, qui vitæ innocentia, et eruditionis gloria immortalitatem sibi peperere in terris, qua nunc utique fruuntur in cœlis. Contra, qui extremis hisce sæculis hujus lucis extinguendæ, si diis placet, fuere auctores, non aliam de sua vita scribendi materiam reliquere, quam sordes, petulantiam et infanda scelera. His igitur an illis assentiendum, quis sana mente dubitet? et hi porro alia in nos arma non afferunt, quam suæ ignorantiæ confessionem : non potest, inquiunt, hæc res fieri; capi non potest, quod immensus ille et infinitæ magnitudinis Deus, sub tam modica panis particula lateat, comedatur, adoretur. Salva res. Si arcana divinorum sacramentorum non credi, nisi palpentur necesse est, quam tu fidei materiam dabis? Manifesta ac palpabili demonstratione mihi edicito causas modumque quibus numen muscas, formicas et ejusmodi animalcula in orbe universo innumera producat, alat, conservet; si id de unico præstes, eris mihi magnus Apollo; sed, scio, nec de pediculo præstabis. Et tu in his leviusculis et infra tuam nobilem conditionem abjectissimo loco positis talpa lumen scilicet conferes ad fidei solem; ac supra Pauli doctrinam : tolles ænigmatis velum, prius quam facie ad faciem intuendi facultas feliciorem alteram vitam excipiat.

21. Dum in sublimi hac scientia toto fervore philosophamur, expletum prandii tempus nos de resumendo itinere admonebat. Quamobrem inter meritam gratiarum actionem dilaudata Patrum seminarii in nos charitate, comite D. provisore ejusque socio in viam nos dedimus, Oxonam usque progressi; oppidum non adeo incultum, in Gallico ducatu Burgundiæ extremum, validis munimentis et egregio castello præmunitum. Sed eamdem in hac descriptione sortem experietur Oxona, quam ego in illa spectanda; cum sole occidente ingressus, ante ortum recedens, vix aliquid observare potuit memorabile, quam quod in culina vatidico lepore ridebam, Siquidem ad ignem ibi caro vitulina torrebatur, celeri rotatione circumacta : cumque nulla diligentia invenirem machinam impletam rotis sibi invicem dentium acumine innexis, ponderisque inquiem distributo per rotarum ordinem motu participantibus, quarum nimirum in patria nostra usus; subito in oculos incidit (clarior enim flamma eruperat) suspensa retro caminum rota ex asseribus composita; in cujus cavitate tumultus quidem audiebatur, sed non in morem rotarum stridores acutos edentium. Diu sic ancipitem me denique coquus expedivit. Nam cum affatim carnem penetrasset ignis, mox futuram mensæ ferculum, unico ipsius sibilo veru stetit; nec mora, canis ex lignea illa caverna exsiliens ignorantiæ meæ nodum solvit, meque simul in risum. Quod cum Rev^{mus} cerneret, interrogabat, quid novi conspexissem. Cui ego : Romanus, aio, ille, quatuor suis versibus : *Sic vos non vobis;* addidisset haud dubie quintum, si etiam Oxonæ divertisset. Scripsisset certe :

Sic vos non vobis; volvitis assa canes.

Posquam poeseos cognovit causam, modico risu probavit ingenium, et nihil sibi hoc novum esse, subjunxit; canibus per omnem pene Galliam id laboris sibi vindicantibus. Appositos exinde cibos diripuimus inter hujus fabulæ hilaritatem, et placide exacta nocte, antequam solis radii summa montium cacumina ferirent, jam leucam sumus emensi. Per dumeta horariam umbram nacti facillime processimus, crepusculi simul et umbrarum tepore recreati. Et quia Saona rarioribus tunc undis manabat subjecta planities siccum nobis iter concessit. Cum cæteroquin per horæ dimidiæ spatium per viam silice stratam pergendum fuisset. Illam incolæ supra crepidem exundans amnis campos in stagna convertit, commeantibus secura transeundi commoditas non desit. Patentibus deinde agris cœloque cum oriente sole excepti metuebamus, ne gravibus solis caloribus vexaremur : at vero usque adeo acerbo frigore ventus repente a meridie nobis incubuit, ut illigata prius ad ephippium pallia sine mora soluta induerimus. Quatuor horarum spatio exagitati hac dira et intolerabili tortura sumus; non enim credo, tam immiti asperitate præteritam hiemem vel unquam inhorruisse; neque remedium admisit obstinax malum, donec Divionense hospitium ad Campanam tecto et foco nos refocillaverit.

22. Ad quod quidem non recta, sed prius ad illustrissmi domini generalis ædes nos equi vexere, quos famuli extra atrium annulis muro adhærentibus innexuere. Nobis vero statim ad dominum generalem patuit accessus; qui obiter salutationis officio nos fungi permisit, ubi rescivit, nos jejunos jam sex leucarum iter tanti frigoris tormento confecisse. Igitur nos comiter de itineris successu interrogatos, in aream deduxit ex suo conclavi : nostrisque servis ad hospitium cum equis præcedere jussis, currum, quo ipse uti solet adduci, nosque ad hospitium eo transferri voluit. Gratiis pro tanta dignatione peractis celeri cursu ad diversorium pervenimus Non sine gaudio laudabamus exhibitum nobis ab Illmo domino generali honorem, quem nulli profecto alteri contigisse certo cognovimus. Ego tacita mecum consideratione pensavi, quid ominari ex hac humanitatis gratiosa effusione liceret; cumque solitudinem mihi relinqueret Rev^{mus} d. vicarius, precibus vacans, et familia prandio adornando detenta, Mardochæanum ex S. historia currum cum nostro comparare audebam; nam nihil occurrebat, quod aptam similitudinem respueret, nisi Ammonis absentia. Sed animadverto me in hac comparatione historiarum tibi pene scripsisse ænigma, nisi paucis aperiam, quo ex fonte hæc regis in Mardochæum benevolentia profluxerit. Rem igitur ex genuino fundamento breviter accipe.

23. Sacer ordo noster a primæva institutione vitæ exemplar sibi proponebat rigidam illam anti-

quissimorum in Ægypto aliisque eremis degentium A Patrum austeritatem, non nisi herbis et gelida victitantium : unde a primis in ordine monachis multo tempore non solum abrogatus ad normam Regulæ Benedictinæ, in quam juramus, carnium esus; sed omne præterea ciborum genus quod non summus rigor et extrema egestas præscriberet. Vestes propemodum nullæ, aut crassa ex lana setisque, solique centones in pretio et usu habebantur. Efficacibus nimirum in vitiorum pericula remediis pugnaturi tantæ severitatis sibi leges dixere; prorsus uti feris mansuescere edoctis dentium quoque et unguium aciem subtrahimus, ne si forte in naturam redierint, facile suppetat ansa, quæ sæviant. Sic illi cupiditatum pruriginem altis radicibus naturæ corruptæ infixam, per hanc simplicissimam egestatem, suique spontaneum contemptum neglectumque penitus exarmabant. Quemadmodum vero plerumque hæc studia primo impetu maxime valent, ætate sen- B sim inferente languorem : ita sparso jam in varias regiones, vivendi ratione dispares. Ordine, timeri cœptum, ne austeritas, quæ nascentem Ordinem erexisset, brevi ad internecionem usque suffocaret, nisi subtracto severitatis onere daretur respirandi facultas. Rogata proinde apostolica sedes, ut aliquantum de arctissimis illis legibus remittere liceret. Et impetrata sunt varia privilegia, quibus circa victum mitius monachi haberentur. Sed ut indulgentia genuinæ virtuti fatalis est, ita variis in locis non solum rigoris illa extrema deserebantur, verum etiam hæc labes in cæteras paulatim leges serpebat : adeo ut accedente dein bellorum, sectarumque infortunio plurimum de primævo splendore Ordini decesserit. Quam tamen lucem ut ex suis quasi cineribus suscitarent, non defuere viri eruditione et pietate celebres; quibus se alii aut fama, aut clientela ducti adjunxere, sed dispar aliquibus zeli pru- C dentia et præcox negotium promovendi modus successui remoram injecit; etenim multi volebant, ut resectis illis privilegiis, quibus summorum pontificum favor Ordinem de lege abstinendi a carnium esu et aliis gravaminibus exemerat, rudis illa et ad claustri tenebras damnata severitas absque ulla remissione Ordini redderetur. Et cum plausu passim hi conatus excipiebantur; nam et in curia Romana et Parisiensi amplissima auxilia tantæ pietati, non contemnendum reformationis titulum circumferenti præbebantur; ut denique illis prope propius solis Cisterciensibus esse liceret; qui privilegiorum usu gaudere pergebant, vix non a nominis et dignitatum in Ordine participatione dejectis. Nemine interim palam resistere auso, cum isti præoccupato ubique judicio effecissent, ut de causæ æquitate dubitare ne dum disceptare grande scelus duceretur. Negotii tamen controversia multis annis indecisa remansit; D omnibus quidem curiis in abstinentiam tuentium favorem haud parum inclinatis. Gravabantur inter hæc multorum animi, ancipites, an privilegiis porro secure uterentur. Quod dubium ut solveret pro sua saltem provincia Rev^{mus} dominus vicarius generalis Helvetiæ, cognito magnificos dominos catholicos cantones legationem ad Alexandrum VII Romanum pontificem adornare, Lucernam festinatis itineribus (nam tum Bernæ illum negotia detinebant) contendit, effecitque, ut inter cætera ab eo magistratu tradita legatis mandata insererentur : petere catholicos Helvetiæ cantones hanc a sanctissima sede gratiam, ut privilegia illa circa abstinentiam a carnium esu pro Cisterciensis Ordinis suæ provinciæ monasteriis confirmarentur. Felici successu non caruere hæ preces; non enim solum pro Helvetiis sed pro universo Ordine privilegium summæ auctoritatis renovatum robur accepit. Quod cum Illmo Patri generali fuisset consignatum absque dilatione ad urbem Romanam convolavit, summo honore a summo pontifice susceptus, quidquid ibidem benevolentiæ, quidquid favoris, honoris et gratiæ fuit expertus, hisce litteris Helveticis, tanquam fonti ac januæ acceptum refert. Atque hinc profluxit in nos supra memorata amplissima illa dignatio, futura deinceps haud vulgaribus incrementis fecunda, ut audies. Enimvero vix duæ præterierant horæ, jam ipsemet cum Rev^{mo} domino procuratore Ordinis in Curia Romana nobis nil tale cogitantibus supervenit Ill^{mus} P. generalis, visurus, an ea diversorii commoditas nobis obtigisset, quam tam grato hospiti deberi arbitrabatur; læto tunc patrefamilias, quod nos ex viliori triclinio ad honestius paulo ante transtulisset. Illi post humanissimum unius horæ colloquium currum et suas ædes repetiere.

24. Die sequenti circa sextam matutinam facilem sese Ill^{mus} P. generalis nobis exhibuit ad exponenda nostra illi negotia; ipsius tamen præsentia diutius non fruebamur, quam donec ad regium Burgundiæ senatum currus eumdem abstulit. Nos audito quemlibet promiscue in eum locum intromitti e vestigio secuti sumus. Haud procul a curia, quam alias semigallicana voce domum parlamenti appellant, subsistens ad templum nos ire autumabam. Nam nullas contignationes ex fenestrarum substructione, cum una tantum series esset, poteram dimetiri. Per angustam deinde scalam evasimus in pergulam, octo hominum circiter capacem, ex qua tanquam specula libere locum contemplabamur. Atque in primis laudabam quidem insigne artificium picti in fenestris vitri, sed non placebat obscuritas, quam colores in spatiosissimam de cætero aulam inducebant. Pulchritudinis vero palmam tulit meo saltem judicio lacunar, quod senatoribus instar cœli imminebat; illud enim elegantibus sculpturis varia scuta atque emblemata exornant, tam concinne auro coloribusque distincta, ut præter majestatem, incomparabilem loco splendorem concilient. Aurum profecto non tam pictoria videbatur arte tabulatis illitum, quam aurifabri manu igneque liquatum æneis laminis inductum. Anterius curiæ spatium sedilia et scamna plurima implent; quorum illa, quæ parietibus adhærent per quatuor gradus elevantur, supremo senatoribus seu parlamentariis ad sedendum serviente. Præses senatus non in parietis medio, sed in angulo locum tenet, reliquis secundum duos exinde parietes ordine succedentibus. Ipse rubea toga ac pileo quadrato, nobis bireta dicuntur, insignis eminet; cæteris iisdem palla ad pedes usque defluens, manicis amplis ad genua extensis, uti et bireta, nigri coloris permittuntur. Advocatorum eadem est forma vestimenti, quorum turba copiosa in fundo aulæ, sua scamna occupat : ex his duos per horam disserentes audivimus, tanta contentione vocis, tanta gestuum agitatione, tanta denique linguæ volubilitate, ut nihil me ægrius habuerit, quam quod sola verba sine sensu perceperim. Miscebant sæpe integras ex Latinis voluminibus jurisprudentiæ sententias, ex quibus quid litigarent intellexi. Postquam deinde advocati satis in utramque partem disceptarunt, omnes dimittuntur, solique senatores litem lata communiter sententia dirimunt. Hic in memoriam tibi revoco, si forte in Breviariis nostris aliisve libris legisti Ill^{mi} P. generalis nostri titulum, qui inter alia illum Christianissimi regis in supremo Burgundiæ senatu consiliarum primum designat. Is enim est senatus ille, quem dixi, in quo ipsum primus post præsidem locus senatoribus miscet; neque locus duntaxat; sed corporis habitudo præ omnibus eminebat, nam procera cum primis statura et reliqua corporis proportio decentissime cum plena majestatis fronte conspirant; sed super omnia commendabilem juxta ac venerabilem efficit nitida excelsi verticis canities, dignius omni vestium cultura senatoriæ dignitatis ornamentum.

25. Ex hac curia per longam plateam transitus ad hospitium fuit; quam utrinque plures officinæ nullo non mercium apparatu divites coronant; ac præterea non pauca hospitiorum signa e primo fenestra-

rum ordine dependentia lepidum præbent spectaculum omnia simul intuenti; sed ædificiorum structuras longe sperabam meliores; earum pars major ligneis substructionibus constat; mediam inter trabes capedinem vimine et texto a sepibus petito obstruunt, calceque et gleba oblinunt; crederes integros ibi ex lapide solo muros stare, nisi alicubi ætate et imbribus solutum gluten ligni nuditatem proderet. Templorum aliquot etiam limina subeuntes, quorum ultra duodecim numerantur, grandia quidem, sed parum exspolita deprehendimus, summum altare fere omnem totius templi decorem continet, reliquarum partium obscuritas, aranearum telæ, et neglectus ubique cultus has sacras ædes longe infra Germaniæ pietatis sedulitatem ponunt; quorum templa ad quamdam cœlestium mansionum invidiam Numinis honori parantur, nullo sumptu addictissimas veræ religioni mentes ab his ornandi res sacras conatibus, abstrahente. Ecclesiarum hic princeps est ad S. Benignum; immensis arcubus veterum pietatem ostentans: et in atrio rara ædificii moles triplicem per innumeras columnas fornicem, quorum alter alterum premit, nescio in quos usus suspendit. Notabile præterea horologii artificium; quod nimirum præmissa semper per musicam campanularum modulationem melodia, horæ præludit, sonantius deinde impacto maximæ campanæ malleo significandæ. Ita per urbis pleramque partem vagati denique paulo ante meridiem ad R^{mum} D. abbatem de Claravalle accessimus. Domus, in qua ipsum reperimus, Claravallis parva; sicut et il^{mi} domini generalis. Cistercium parvum appellatur. Familiariter piissimus præsul nos fuit amplexus: jussumque Rev^{mum} dominum vicarium generalem sedere, amicabili colloquio per horam detinuit. Eamdem dignationem nobis, qui in medio nudis capitibus pro decentia stabamus, impendit; supplebatque pedum tarditatem (quos podagræ laniena discruciat) suavitate sermonis; quem in nos tam dulciter evibrabat; ut redivivam in successore mellіflui Patris Bernardi affectuum gratiam penetrabili amoris sensu cordibus illabentem adoraverim. Apponebatur interim vitrum albo vino plenum, ad quod libandum grata nos violentia coegit. Etsi enim illius generosissimus odor, qui vel invitum invitasset, verecundiam nostram non superasset; quia tamen audito sanctissimo nomine (aiebat quippe S. Bernardi vinum esse) non licuit excusationum ambages prætexere, eo modice gustato ad hospitium nos contulimus.

26. Tempus promeridianum per reliquos urbis angulos discurrendo consumpsi, comitante cubiculario et stabuli curatore; qui una mecum laudabant quidem egregia Divionis munimenta, Dolana tamen anteferebant; non amplitudine, sed robore artificioque. Pulchra item magnatum aliquot domicilia, palatia vulgo dicta, non incuriosi transivimus. Nec defuit pleno pectore ridenti stimulus, ob stolidam feminarum ibi vanitatem; eam enim ut primo observavi, aut in Bacchanalia me aut in Æthiopissas forte Arabicasque barbaras incidisse suspicabar. Obviabant nimirum non raræ, quarum vultus supra omnes ollas nigræ spectrum potius quam hominem referebant; larvis ex atra bombyce inductis. Obstupescens lepidissimam rem, cachinnoque excipiens: Pia, dicebam, inventio, si frontis illicium feminæ hac arte rescindunt. Verum comites mei aliam subesse causam affirmabant; ne scilicet faciei venustas et candor sole vel pulvere sordescat; augurati, non nisi speciosas sic sibi cavere. Ast usum quoque alium deinde, et plane contrarium aperuit quædam, sub Domus suæ vestibulo larvam abstrahens, adeo deformis, rugis, et bile livida; ut si serpentium formam capilli induissent, nescio annon in saxa nos convertisset hæc Maura Gorgon. Credi saltem volunt, aliquid sub hac personata arrogantia latere; vel forsan hac funerali pompa emortuæ formæ parentant. Eadem deliratione reliquarum vestium apparatum multi ex inquilinis Divionensibus curant, uti fide digna narratione percepi, qua nempe famis et domesticæ paupertatis miseriam operiunt.

27. Duas non minus horas hac ambulatione dilapidavimus; ad hospitium inde et cœnam reversis Rev^{mus} D. abbas de Lucella, dominus Bernardinus, supervenit, qui ea ipsa hora Divionem appulerat, et in transitu salutationis obsequio apud Rev^{mum} D. vicarium gen. functus in vicinia nostra diversorium commodum nactus fuerat. Quem dum ad limen nostrarum ædium deducimus, quatuor fidicines adfuere, avidi cœnam nostram arte sua condire, nec tulere repulsam; quibus ad januam nostri triclinii subsistere jussis, per horæ quadrantem aures commodavimus; dignis nostro omnium judicio, qui diutius audirentur. Unde, ut eorum digitos acueremus, honesto donario perunximus; quo illi accepto statim evanuere. Mira fidium concordia et suavitate exornaverant artem; saltus celeres, morososque tractus inter articulorum tremulam palpitationem scitissime exprimebant. Quos deinde sonos mutuo assultu, deflexioneque præcinebat initio vox altior, eleganti imitatione chordæ inferiores crassiori murmure reddebant, sic æmula vicissitudine quasi rixas et complexus miscebant, sic duros mollesque sonos mirabili temperatione variabant. Meliori successu altera dies eosdem nobis musicos adjunxit. Nam satis mature cum Rev^{mo} domino procuratore de nostris negotiis agentes, in parvo Cistercio Rev^{mus} dominus abbas de Claravalle conspexit, quem inde ad suas ædes currus jam promptus auferebat. Is accersito ad se Rev^{mo} domino vicario gen. paucis, sed efficacissima charitate validis verbis indicabat, gratius se a nobis accepturum nihil, quam si suam mensam ad imminens prandium nostra præsentia dignaremur. Nec moram indulsit adornandæ excusationis, quin statim in apertum famulorum opera currum nos receptos secum in Claramvallem suam traxit.

28. Terendo tempori, quod ad prandium usque reliquum erat, dominus secretarius Claravallensis nos ad hortum invitavit, nam Rev^{mus} triclinium superius cum domino abbate conscenderat. Libenter assentientibus eruditam sermonis promulsidem jucunde instillabat; multa de Clarissima sua valle, multa de Gallia prope universa eleganter disserens: denique ex nobis, de nostræ patriæ ac monasteriorum statu percunctabatur. Neque frustranda egregii viri sciendi cupido mihi visa; ideoque, si me breviter auscultare non gravaretur, dixi me allaturum in medium, quæ subitanea et imparata mihi memoria suggesserit. Tum exordiri jussus, Maristellæ, aiebam, nomen in mari natum, a periculis et propitio lumine; quod illustrem comitem Henricum de Raperschweil Sarracenis arma inferentem servavit. Illum in reditu iratum æquor pluribus diebus ita jactabat, ut ignarus quo tandem in orbe versaretur, in momenta singula naufragium mortemque opperiretur. Nam et spissæ nebulæ cœlum omne abstulerant. Humana igitur omni spe amissa, animoque ad superos erecto, divæ Matri Virgini votum nuncupat, si auxiliari porrecta manu se fluctibus eriperet, monasterium familiæ Cisterciensi in sua ditione sub ejus augustissimo nomine consecraturum. Prona in miserorum preces misericordiæ regina non diu subsidia distulit; sed ea statim nocte stellam magnitudinis ac splendoris insoliti, veluti salutis nuntium, de cœlo monstravit; ad quam Cynosuram cursu navis directo paucos intra dies salvus et incolumis portum tenuit. In tanti beneficii memoriam exstructo inde cœnobio nomen beatæ Mariæ de Maris stella imposuit; in quo postmodum ipse fundator post uxoris in peregrinatione Hierosolymitana obitum, cælibem per novemdecim annos vitam duxit, atque in capitulo sepulcrum obtinuit:

ornatum epitaphio, non eleganti quidem, sed quod A copiam illius sæculi simplicitatem commendet. Illud in pugillari meo descriptum, si lubet; legam, sic autem habet :

Sit superis charus fundator, sanguine clarus.
Æquora transivit : paganos ense petivit.
Victor regressus, mundi certamine fessus,
Claustrum fundavit; ditavit; magnificavit
Donis, et dotans bis marchis mille; decorans
Sexcentis, centum, marchis bis quindecim et octo.
Suscipe devotum, Rex clemens, hunc tibi totum.
Pœnas evadat; ad cœlica gaudia vadat :
Amplexu sponsi lætetur; delicietur;
Cœlis aptatus, sit re sine fine beatus.
Anno milleno, ducenteno, bis tredecim, uno,
Comes Henricus nobili de sanguine cretus,
Fundavit claustrum, sed præmia sumpsit æterna,
Anno milleno, ducenteno, quadragesimo sexto.

Anno igitur post recuperatum humano generi cœlum millesimo ducentesimo vicesimo septimo fundata es Maristella, eique collata dos tam ampla, præsertim aucta donis non spernendis comitum de Habspurg, Kiburg aliorumque : præterea nobilium de Tillengen, Stretlingen, Mandach, Hettlingen, Schonewert, Warta, Klingen, Wartenfels; ex quibus familiis plures in monasterio sunt tumulati : ita ut nisi variæ temporum injuriæ totam pene consumpsissent, dubitare Maristella posset, an multa per Germaniam monasteria essent, quæ secum comparari pateretur. Etenim, ut nihil de incendiis dicam, quorum duo, annis Christi 1448 et 1507, ad ultimam usque ruinam sustinuit; nihil de litibus, tineis scilicet bonorum fortunæ; quibus fere semper cum ingenti damno implicabatur; nihil denique de venditis olim indignissimo pretio pagis integris, amplissimisque juribus, præsertim dum Helvetii C sese ex servitute in libertatem expedirent : una hæresis hydra sat vorax fuit, quæ (quod plurimum in Helvetia, et alibi monasteriorum fatum fuit) totam evertere valuisset. Sed melius suis clientibus voluit esse consultum potentissima protectrix; quæ sacratam saltem suo domini domum sartam tectamque servavit, quanquam incolarum ac bonorum majori parte exutam : deditque, post hæc incommoda, abbates laudatissimos, qui per insignem multorum annorum industriam eo Maristellam decori restituerunt, ut gratulari sibi Ordinique de sua felicitate non immerito possit. Nam præter conversos sustentat ad chorum deputatos non minus quadraginta religiosas, theologiæ, philosophiæ humanitatisque studiis sese inter exactam officii divini diligentiam exercentes : nec tamen interea pro solis ad portam accurrentibus egenis minus quam duodecim hebdomadatim farris modios liberaliter ex- D pendit; amœno saluberrimoque situ Maristella gaudet; orientem versus Tigurum primam Helvetiæ civitatem respicit; ex opposito Badenam, noviter excitati fortissimi castelli munitione, diæta cantonum, thermisque calidis celeberrimum oppidum. Utroque deinde ex latere, hinc fecundissima vinetis Jura, illinc viridi dumetis et abiete Claromonte cingitur; qui ambo clivi vallem efficiunt, quam mediam interluit Limagus piscium ferax, navesque minoris forma frequentes transmittens; is Maristellam ita septentrionem, occasumque versus ambit, ut pene in insulam cogat; modicum relinquens spatium, quo continenti adhæret. Salemium Maristellæ primum abbatem cum duodecim religiosis dedit, a quo modernus Rev^{mus} D. Gerardus Burgisser, ex proximo Bremgartensi oppido natus, numero trigesimus felici regimine præest. Omnia monasterii ædificia pro nostri sæculi more tenebras exosa, liberum solis lumen in omnes angulos admittunt, peculiariter Ecclesia, hilari tralucentis vitri splendore et gypsi candore illustris. Chori subsellia de quercu excisa singulari artificio celebrantur, bino etiam organo, et altero quidem bene grandi musicam (cujus apud nos præcipuus amor et cura) animat. In exterioris ecclesiæ sinistro latere sepulcrum Alberti I, Romanorum imperatoris, visitur : qui cum anno Christi 1308 a nepote suo Joanne instinctu quorumdam nobilium Vindonissæ ad Rusam fluvium interfectus fuisset, Maristellæ unius anni et trium mensium sepulcrum nactus, inde Spiram Henrici VII, jussu ad imperatores reliquos translatus est. Ecclesiæ non dispar ambitus elaboratas gypso imagines monachorum Cisterciensium qui vel dignitate ecclesiastica vel sanctimonia floruerunt, eleganti artificio exhibet. Sacro etiam reliquiarum thesauro Maristellam locupletavit Innocentius X, P. M., ante annos quindecim, donatis ex urbe exuviis divorum Mariani et Getulii nunc pulcherrimo altari exornatis, cultisque magno populi accursu ob prodigia, quibus frequentissime clarent. Cæterum Jura territorialia B satis ampla tenet : advocatiæ onerosis favoribus libera, octo seniores cantones protectorum titulo, et annua recognitione veneratur.

29. Multa insuper alia de nostræ Helvetiæ rebus, uti de strage a catholicis apud Villmergam Bernensibus illata, item de antiquis eorumdem in varios hostes victoriis, his sermonibus inspersa avidissimis auribus excipiebat, donec intellexit datum esse ad mensam signum. Quæ quidem tam splendide ornabatur, ut ipsemet Rev^{mus} præsul fassus fuerit; non consuetudini, non necessitati, sed nostro honori harum epularum, pretium deberi. Odoris, saporisque oblectamentis variis abundabat mensa, meos tamen in se oculos ante omnes missus in se convertebant exoticæ magnitudinis pira, utramque manum meam, digitorum articulis simul innexam æquantia magnitudine; tamque vivida adhuc specie, ut recentem autumnum in hoc adulto jam vere spirarent. Sane sola me loci distantia continuit, ut ex his frugibus non unam alteramve domum miraculi gratia transportaverim. Prandium post sessionem duarum circiter horarum solvebat adventus plurimorum, qui Rev^{mo} domino Claravallensi locuturi foris exspectare dicebantur.

20. Quare post submissa debitæ gratitudinis verba ad Rev^{mum} dominum abbatem de Pontiniaco exire decrevimus, quem etiam podagræ vincula domi suæ retinebant. Ibi, sine mora admissis amicissimum se nobis præbuit, rogavitque inter alia humanitatis haud obscura indicia, ut Pontiniacum suum inviseremus, nunquam fore assereus, ut nos itineris pœniteat : divi Edmundi sacras exuvias, imo sacrum corpus ibi asservari, quo thesauro mirabiliorem Gallia plane ignoret, siquidem non in aliam ea sacra membra, speciem esse a morte mutata hactenus, quam si ante octo paucioresve dies ab anima fuissent relicta; cum tamen ultra quadringentos ac viginti annos corpus integrum et incorruptum perseveret. Pia curiositas nostra ex hoc colloquio tantum fuit accensa, ut pene promiserimus adire Pontiniacum; dato tamen ancipiti responso; hospitium nostrum requisivimus, in quo transmissos nobis a Rev^{mo} domino de Claravalle sex Bernardini liquoris ampullas offendimus, quæ deinceps nobis pro medicinali jentaculo et deliciis usque ad discessum suffecere.

31. Septima Maii dies illuxerat, quæ nos gratissima serenitate invitavit in agros. Itaque eadem hora, qua sol ex noctis opaco, nos extra portas ferebamur, invisuri Castrum Fontenense, e quo splendidissimus ille Ordinis, imo orbis universi sol Bernardus prodivit. Non longe a mœnibus positis jam ob oculos versabatur hoc castrum, et subjectus ejusdem nominis pagus. Nam in cacumine collis existens lætissimum aperit in omnem per circumfusam late regionem intuitum. Et ex urbe Divionensi quidem sensim campi elatiores per horæ medietatem accedunt, donec sub ipso castro sese clivus magis præcipiti declivitate attollit in sublime, invi-

atque advenarum frequentiam tum ad curiositatis, tum pietatis gustum. Celebri semper incolarum veneratione florebat hæc eximiæ sanctitatis origo, sed jam ante aliquot annos non parum adauxit Ludovici XIII, Galliarum regis liberalitas, qui anno 1619 Cisterciensibus observantiæ strictioris ex congregatione Fuliensi magnificum exstruxit cœnobium, quod nunc ultimam adhuc totaliter excolentis manum desiderat. Huc igitur promoti Revm dominum abbatem de Campo Liliorum ex Austria offendimus, qui ante nos paulum curru advectus sacris operari cœperat, nobis intra templi januam pedem inferentibus, in altari, quod jam eum occupat locum, in quo de piæ parentis utero in hanc mortalitatis lucem progressus est S. Bernardus. Tam præclara altaris prærogativa ex religioso illius loci Patre intellecta, morabar divina, dum dictus præsul sacri finem invenisset. Duæ interim aræ aliæ missas dicentibus Rmo vicario generali et socio serviebant. Nactus denique et meæ pietatis occasionem, in prædicto altari sacrificium incruentum obtuli honori sanctissimi Patris, ut cui ille pretium sua nativitate fecisset. Expleta ab omnibus devotione per monasterium et paternas Bernardi ædes circumducti, gratulabamur bonæ fortunæ, quod a nobis virtutum celeberrimarum hic hortus nobilissimus inambularetur, ex quo tot præstantissima sanctimoniæ germina pullulavere. Ego curiosis oculis legebam illa innocentis pueruli vestigia, aiebamque : hoc scilicet in triclinio torum suavissimo pusioni sternebat piissima mater; hic mensam, hic crepundia ponebat; hic struebat adolescentulus ex icunculis altariola, et parvulas manus levabat ad sidera. In his angulis precatorios volvebat ad orationum numerum globulos. Hic a matris ubere lactis stillas, inde ab ejusdem ore, pietatem insinuantis, pendebat. Per hanc denique se subducebat januam, cum corrasos avare nummulos clanculum prodigebat in pauperes.

32. Talia nunc perfunctorie meditantem socii monebant ad reditum, jam enim dies in meridiem vergebat. Eamdem tamen viam repetere noluimus, sed ad dexteram declinantes iter ad Carthusiam direximus. Insignis illa est, et si quæ res ulla alia, spectari meritissima. Ecclesias vil egum quas observant, amant obscuras; hæc tamen ob amplitudinem fenestrasque multum claritatis habet. Picturarum elegantia simul et copia perquam multa. Chorum exornant ingentia candelabra aurichalco fusa, et ejusdem operis aquila grandis medium occupat, sustinendis cantus libris erecta. Utcunque autem hæc rara sint et elegantia, longe tamen superantur a duobus quæ ibi exstant, Burgundiæ ducum mausolæis; quibus ego, seu de arte, seu de pretio certetur, summam æstimationem tribuo eorum omnium, quæ vel alias, vel in hoc itinere considerare merui. Alabastrites in multiplex artificium excisus ad argenti teneritudinem acumine sculpturarum accedit proxime, præsertim in imaginibus ducum ibi tumulatorum; in quibus fere dixerim, naturam ab arte victam. Sane vestium plicas, et incidentes in sese laciniarum sinus, ne ipsa quidem vestis tam scite posuisset. Vultuum deinde effigies, conspirante in subsidium artis pallore lapidis, quasi fugientis e corpore vitæ vestigia nondum penitus consumpta repræsentabat tam vivaciter, ut non statuas, sed sopore suavi ligata corpora dixisses. Qua humo adhærent hi tumuli, ingens marmor varii, coloris machinam sustinet; huic innumeræ plangentium vultibus indutæ icones, ac si superius saxum et impositas ducum imagines humeris gestarent, insistunt : tam diligentem artificis manum expertæ, ut quælibet illarum in distinctas ab alia tristitiæ nubes frontem membraque contrahat. Jam quod huic plorantium minorum turbæ incumbit integrum marmor, duodecim pedes longum, sex latum, crassius palmo, ad speculi nitorem splendescit, reddens instar vitri jacentes supra figuras, et aspicientium facies. Ambitus templo adjunctus per quatuor æqualia latera centum quinquaginta passus longa extenditur, habetque annexas cellas pro illius instituti asseclis accommodatas, quorum nulli puteus, hortus, officina, duoque alia triclinia desunt, non minus septuaginta : harum quasdam postquam nobis loci prior ostendit, nos Divionem per speciosam inter ridentia floribus prata umbramque arborum viam ad prandium properavimus.

33. Quanquam autem immodicus promeridianas horas æstus inflammaverat, peragrare tamen urbem denuo constituimus, ac secundum mœnia aliquandiu spatiatis ad orphanotrophium accedendi cupido incessit; quod nostra curiositate non indignum esse referebatur. Ad illud igitur sine difficultate admissi Dolanum hospitale quærebamus, sed inferiora deprehendimus pene omnia. Ædes quidem est spatiosissima, in plurimas officinas et triclinia sine ullo cultu distributa; quarum alia cunis et vagientium clamoribus implentur; alia pueros juvenesque adultos continent, qui variis partim opificiis, partim lanæ purgandæ, ac deinde in fila texturamque concinnandæ insudant. Occurrere in alia domus parte plures octo vel novem, ut arbitror, annorum puellulæ, quæ acu lanam vario colore tinctam elegantibus picturis aptabant. Et hujusmodi projectitios orbosque supra ducentos ea domus educat, qui donec ad justam ætatem excreverint, artium laboribus exercentur, ac tum viatico donato dimissi sua se industria sustentare jubentur. Infinita hic alia, in tam ampla urbe, poterant notari, quæ brevitatis gratia silentio præteribo. Nunc ad hospitium me accingo, cui propior factus, salutavi Revm dominum Nicolaum abbatem de Porta cœli, vulgo Tenenbach, una cum socio adventantem. Is est, qui ante tres annos e Maristella postulatus abbas, dirutum bellis monasterium magna dexteritate, sed non minori etiam sudore restaurat. Antiquum cœnobium est, quatuor a Friburgo Brisgoiæ horis in silvestri solitudine situm, jam circa annum Christi 1156 fundatum. Celeberrimum olim fuisse, ex lapidibus nobilium plurimorum sepulcralibus per ambitum liquido constat. Ei honoris gratia me comitem, imo servum ad Illmum D. generalem obtrusi, ducemque ad hospitium nostrum reverteuti.

34. Quinta hæc nostræ commorationis dies tandem aliquando nos Divione expediet, sed octavo brevi, ac postea tertium die septimoredituros. Itaque circa sextam matutinam in divi Benigni fano sacrum diximus, prandioque post accepto ad ædes Illmi D. generalis, cum reliquis omnibus, quotquot ad comitia generalia accessuri erant, convolavimus. Ipso meridie dictus Illmus P. generalis curru conscenso iter Cistercium versus ordiebatur. Sequebantur primorum Patrum de Firmitate, Claravalle, et Pontiniaco currus, aliique omnino decem plerique sex aut quatuor equis impellebantur. Hoc apparatu præmisso promiscue nulla attenta ratione dignitatis ætatisve succedebant bini vel terni, prout platearum capacitas ferebat. Abbatiali honore insigniti quadraginta numerabantur; priores deinde et commissarii centum quinquaginta, hos servi centum tringinta stipabant. Numero Galli superabant; nam ex Hispania duos, ex tota Germania infra viginti comparuisse intellexi; cæteri fere omnes ex diversis regni Gallici finibus advenere. Equorum multiplex erat forma; multi ex illis humiles, cervorum speciem capite pedibusque, et, ut audivi, etiam currendi velocitate referebant : verum non in longa itinera valentes, totis viribus, utpote in parvi corporis compendium coactis, bidui labore exhaustis; ac inde inutilibus, donec quieverint. Præ cæteris spectabilis erat, quo Rmus D. vicarius generalis de S. Urbano vehebatur, omnium circumstantium oculis digitisque in eum intentis. Et equus, quasi sessoris et se observari conscius, colli incurvatura,

gradiendi superbia, et petulanti pedum subsultu elegantem cætera formam exaggerabat; maxime dum per urbem silice stratam complodentium equorum ungulæ personabant. Extra munimenta densissimus pulvis, in nebulæ modum spissus a tanta equitum caterva excitabatur, nec subsidebat quiescente cœlo et calidissimo sole, donec post quartam denique horam Cisterciense archicœnobium inter campanarum festivos plausus suas nobis portas reseravit, propter quas, equis dimissis, omnes Illmum D. generalem ad templi fores præeuntem secuti, aquæ lustralis aspersione faustam precationem accipiebant. Stabat per duas ex utraque parte per medium templum lineas candidus ordo monachorum Cisterciensium, qui cucullis induti albis, in terram defluentibus, oculisque humi defixis, adeo formosam adornabant modestiæ pompam, ut omnium animos tam decorus aspectus piis motibus concusserit. Per ornatissimum hunc triumphum tota se adventantium multitudo in templi interiora effundens, per quartam horæ partem in preces prosternebatur.

35. Afficiebat inter hæc nostras aures incredibilis suavitas organi supra majorem templi portam suspensi. Ingenue fateor, vix ulla res ab ineunte ætate meos in se affectus rapiebat, ut musica: unde illi frequens auditor interfui, seu vocibus tantum, seu fidibus excultæ, tam exquisitum tamen artis compendium, succum medullamque musicæ auribus meis excepi nunquam. Etenim, placebat tuba? Hæc præsertim in introitu, bellica ferocitate stridebat in classicum. Arridebant tibiæ? Has articulorum velocitas modo per repetitos celeriter impulsus glomerabat in unum; modo subitanea sursum deorsumque saltatione componebat cum minoribus grandes, non secus, ac si singuli ecclesiæ anguli suum haberent Marsyam in Phœbi certamine sudantem. Dimissa mox pastoritia modulatione in fistularum et litui cuspides vivax spiramen per reconditam machinam immisit artifex; quas acutissimis clamoribus erumpentes per jucundos errores subito provehebat in altum, inque sublime hærentes et tremula circumgyratione vexatas repente volvebat in imum; ibi non longo quidem, sed gravi murmure subsistere jussas ex ipsa denique medietate simul et imo summoque colligebat. Præterea quamvis præter oblongos candidi metalli tubos nihil admodum conspiceretur exterius; tenerrimus tamen fidium quoque sonus fistularum cantui tanta intermicabat argutia, ut non terræ solum, sed et ovicularum intestina in hanc vocata esse harmoniam vix dubitaverim. Neque precario tantum, sed ipsius naturæ libertate vagari spiritum, vivarum dispensatione, vocum, pene patebat, nam (quod neque narrari mihi unquam solebat) vocem humanam non jam propinqua imitatione, sed suo illo, licet stanneo gutture, tubi efformabant, quam quidem organi moderator tibiis tanto cum lepore miscebat, ut jam vox unica per omnes tubos erraret, jam plena canentium cohors implicaretur alterna responsione, jam earumdem mutua quasi suspiria inter se colliderentur. Atque hic omnium tonorum vocumque concentus postquam canoro simul impetu insonuit, sub repercusso Echonis silentio tanquam a longe audiebatur. Sed non simplex hic furtive redeuntis soni lusus erat, imminutus semper in tertiam usque vicem sonitus, et se tandem, nec penitus amittens longissimi intervalli mendacio exspirabat.

36. Gratissimis hisce deliciis delibuti, per ambitum in interius atrium omnes convenere, vocantemque dominum procuratorem rei domesticæ Cisterciensis, ad designata conclavia secuti singuli, post editum campana majori signum ad cœnam, inde ad strata se abdidere. Cubile nobis obtigit commoditate profecto non ultimum, lectos sufficientes et binum a latere ambulacrum nactis. Circa mediam quintam alterius diei horam festinato divinis operati initio comitiorum exspectabamus. Quæ brevi post hora A septima dedit, qua omnes jam admoniti ad chorum confluxerant. Solemni primum ritu decantata fuit hora ex canonicis orationibus tertia, ea sane gravitate, ut hic tandem animo meo repræsentare potuerim venerandæ antiquitatis in divino obsequio labores, quos ex librorum lectione auditos, admirandos semper censui, magis quam facile imitandos, nam lente admodum profundam, et quodammodo humi inclinatam vocem trahebant, et licet sonorus ea ratione cantus non reddatur, quia tamen ducentæ paulo minus voces tunc concurrebant, plenissima majestate condecorabatur. Pari omnino morositate officium summum de Spiritu sancto canebamus, præsulem agente Revmo domino abbate de Campo Liliorum: quod monasterium in Austria fundatum est anno 1206 celebre, si in ordine, ullum; in intimis enim aulæ Cæsareæ consiliis et summa existimatione illius loci abbates habentur; præsertim qui B nunc maxima cum laude præest, ipso Romano imperatori adeo gratus ac familiaris est, ut eumdem honorificis capitulo generali litteris commendarit, sacrum igitur chorali, ut vocamus, cantu peragebatur; cui elegantissimum illud organum, sexcentos musicos supplens interludebat. Ritus adamussim exigebantur, atque in tanta famulantium infulato præsuli copia quisque suo munere tam diligenter sciteque fungebatur, ut ad libratam ponderis mensuram velut in horologiis rotæ circumferri credidisses. Absoluta solemni hac missa ad concilium omnes intra claustri locum, quem capitulum appellamus, sumus admissi. Principium fecit lectio chartæ Charitatis (de qua supra n. 2) quam secuta est oratio Illmi domini generalis. Hac omnes ad animorum unionem et pium promovendæ pacis fervorem summa plane eloquentia, dicendi ardore, et majestate vocis exhortabatur. Postquam peroraverat, tres qui C aderant primo Patres, secum ex capitulo in secretum conclave abduxit, ad seligendos pro consuetudine ordinis definitores, seu legitimos judices, quorum auctoritate et prudentia leges et statuta conciperentur. Est autem ea hos eligendi methodus: Illmus in primis dominus generalis quatuor de sua linea sibi definitores adjungit, ac totidem de sua item linea reliqui primates, ut ita totus ille electorum et eligentium numerus viginti quinque definitores efficiat. Et hic honor primis quatuor Patribus jam inde ab exordio sacri ordinis illibatus conservatur. Ex isto autem quatuor Patrum numero, quartus, abbas Morimundi, suam capitulo generali absentiam urgentibus de causis excusaverat. Ne tamen princeps ille locus in arduo et momenti perquam maximi negotio vacans, litibus, aliquando forte nascituris, viam sterneret; ejus vices et personam sustinere durantibus comitiis jussus est Revmus dominus vica- D rius generalis, abbas de S. Urbano, tam rara quam honorifica profecto dignatione; scientiæ tamen et meritis tum non impari, tum etiam debita.

37. Dum hæc in secreto gerebantur, alia ordinis huc spectantia privilegia et decreta recitabantur. Post horæ deinde spatium redux Illmus D. generalis cum reliquis definitorum nomina promulgari mandavit. Quibus lectis, mirabar, me audisse tot nota mihi monasteria, ex quibus definitores petebantur, ex sola enim congregatione Germanica quinque notabam: et inter primos Revm D. Bernardinum abbatem de Lucella, celeberrimo quondam, et vel sola antiquitate venerabili monasterio Alsatiæ. Id initium sumpsit anno Christi 1124, floruitque insigni semper virorum præstantissimorum copia. Sed sæculi hujus nostris bellicis tumultibus Alsatiam vastantibus, communi incendio involuta Lucella, moderni abbatis multo labore respirat. Nominatis, ut dixi, definitoribus, conventus solutus, ad primam sessionem Patres concilio designatos dimisit. Celebratæ deinde hæ conventiones quotidie per duas, tam ante quam post meridiem horas. Cæteris, qui concilio non intererant, si quid coram consessu

proponere placuit, facultas aperta per notarios fuerat, id aut scripto, aut viva voce perficiendi. Hora post prandium prima, theses theologicas in aperta charta typo excusas propugnavit ex collegio Bernardi Parisiensi nuper adveniens religiosus Cistercii professus; spectante universa multitudine advenarum, et oppugnantia argumenta ingerente doctissimo quoque, cui arenæ periculum facere lubebat. Hispani maxime argute solideque disputabant. His tamen omnibus pari alacritate fonteque imperterrita defendens immissa tela retorquebat, reportata præter victoriam insigni ab omnibus laude.

38. Altera, quemadmodum et tertia die concilio præmissum solemne sacrum sub iisdem, quo pridie ritibus: in quo amictus semper variabantur, nunquam tamen non aureo texto fulgentes. Cætera quoque in privatarum missarum usus indumenta pretio et numero erant inæstimabilia. Nam et interior longa vestis, quæ alba dicitur, circa fimbrias et brachilium oras tenerrimis auri filamentis per subtilissimam sindonem spectabilis erat. Calices non auri tantum et argenti opulenta, sed et artis summa pulchritudo commendabat. Et in tanto sacerdotum numero nunquam aut loci commoditas, aut aliud quidpiam desiderabatur, quin pro arbitratu quilibet suæ pietati operam dare potuerit. Ingentis enim et concinnæ magnitudinis Ecclesia, in plures altarium ordines (quorum triginta esse recordor) distribuitur. Altare summum recenti opere de vivo lapide excitatur, tam imaginibus quam pegmatis nobilissime exsculptis; nisi quod medium elegans in extensa carbaso pictura planum facit. Cæterorum altarium per totum, ligneus ornatus, excogitato non dudum artificio ficta marmoris specie vestitur, colorum multiplici varietate per fictitii lapidis splendorem gratissimo promicante. Ex ecclesia per binas fores in claustra seu ambitus transitur, quorum tria sibi successive adhærentia visuntur. Quod Ecclesiæ proximum est, majus reliquis, non permittit ibi violari legem silentii, duobus aliis ad colloquendum et deambulandum destinatis. Majori claustro ad sinistrum latus junctum est capitulum, uti in omnibus ordinis monasteriis consuetum; plus quam trecentorum sessorum capax, arcuatum latissimo fornice, quem duæ monstruosæ densitatis columnæ portant. Hoc ipsum sinistrum latus clauditur prope Ecclesiæ januam altari, sub quo sacra lypsana primorum ordinis Patrum Stephani scilicet et Alberici, aliorumque quiescunt; et haud inde procul sepulcrum B. Alani admirabilis eruditione, demissione, et sanctimonia viri, saxo varia scriptura insculpto tegitur. Extra capituli parietes scamna seu plutei aliquot libris onerantur, parati piæ lectioni indulgere volentibus. Sexaginta passuum est hujus lateris longitudo, uti et cæterorum trium. Juxta capitulum transitur spatioso tramite ad alia claustra; et inde aliquot passibus distat janua, qua ad tirocinii locum penetratur. Secundo lateri adhæret inter duas coquinas positum refectorium.

39. Magnificum illud profecto, et in templi formam excelsos arcus in sublime libratos, pluribus sed non densis columnis imponens. In sexaginta tres passus longitudo, et paulo plus viginti latitudo extenditur. Per septem lineas in hoc communi omnibus tam peregrinis quam domesticis per hæc comitia refectorio mensæ ponebantur. Prima in fronte aulæ, reliquis altior pro Illmo domino generali et primoribus ordinis prælatis exstabat. Duæ deinde secundum utrumque ædificii parietem serpebant; et ex opposito duæ aliæ, quatuor passibus amotæ, spatio scilicet servitoribus ad cibos inferendos relicto. Media denique refectorii pars muris in sedilia aptatis distincta per duas item lienas a solis religiosis domesticis obsidebatur. Ad suggestum lectionis mensalis octodecim, ni fallor, gradibus ascenditur. Huc igitur percepto maximæ campanæ sono omnes coibant, seu prandii, seu cœnæ tempus aderat: et

A præeunte cantore solitas preces graviter increscente per fornicis cavitatem voce exsolvebant. Succedebat horæ dimidiæ comestio admodum frugalis: et in tanto numero non ad omnes idoneum de foco calorem perferentibus cibis; vino tamen juvabatur, cujus bonitas cæteram insuetudinem affatim emendabat. Actis denique in fine simul gratiis, quilibet dilabebatur, quocunque illum aut ambulationis, aut societatis hilaritas ad animi refocillationem seducebat; quorum neutrum deficere poterat, in tam amplo et loci spatio, et omnis pene nationis consortio.

40. Invitabat nos sub umbræ amœnitatem, arborum tunc prima foliorum volumina explicantium viror, quas bene longo ordine in deambulationis usum plantatas, ramorum brachia in cacuminibus per modum arcus connectebant. Per eamdem ambulacri viam silvula patebat fago opaca, quam ex-
B terius cingebat fossa, inter stagnantes undas numerosum piscem alens, teporemque in æstu concilians nemori. Hæc tamen omnia murus ambit, qui per ingens spatium circumductus monasterii septum est; intra quod etiam continentur immania pro servando feno horrea, incumbentia tot stabulis, quæ per hoc octiduum non infra ducentos equos commode recipiebant. Ac denique distributis in suas officinas laboribus longa ædificiorum series, quamvis rudi antiquitatis habitu incondita, a templo ad stabula usque excurrit. Quæ omnis structurarum diversissimarum magnarumque congeries loci laxitate et numero multa oppida, quæ vidi, post se relinquit; veluti postea in turri, quæ campanas suspendit manifestius apparebat.

41. Per angustam cochleam ad summum templi fastigium admissi, scalis deinde ut turrim evasimus; miratique raram campanarum præsertim ma-
C joris magnitudinem, oculorum aciem late circumferebamus. Quantum turris supra ecclesiæ tectum procedit in altum, quernis trabibus componitur, sed quas laminæ plumbeæ a tempestatis injuria defendunt; idem ex plumbo tectum olim templo fuerat, sed hæreticis Burgundiam diripientibus in rapinam cessit, et belli usus. Ex edita igitur hac specula libero aspectu vagabamur in omnem procul dissitam plagam; nam variæ regiones evanescente quasi inter cæruleam opacitatem specie cernebantur, sed quæ propius accesserant, jucundum spectaculum offerebant. Etenim extra muros piscinæ argenteum alibi colorem, alibi placido mari similem virorem emittebant, ludebantque modice agitata aura, inter candidam cœli incidentis imaginem, et adjacentium silvarum umbras. Et hæc quidem stagna ferme lacus, capacitate æquabant, seseque ad muros usque circumquaque diffundebant. Unde non vane augura-
D bar, Cistercio hinc inditum nomen, utpote parum a grandi, ut ita dicam, cisterna abhorrenti, stagnorum colluvione.

42. Tertio tandem die, quæ undecima Maii fuerat, occasionem acquisivimus, ad divi Bernardi sacellum (locus est in quo ipse sanctus Bernardus ætatis anno 23 cum triginta sociis novitium agebat) accedendi, ibique exsaturandi nostræ pietatis affectum; cui, ut veritatem ingenue fatear, pleno pectore indulsimus. Nam primo mane, dum adhuc Vigiliarum cantus in choro omnes contineret, sacrum calicem, et alia divino sacrificio necessaria illuc transtulimus, et nunc sacerdotes, mox ministri missas legimus. In animum interea meum recurrebant, quæ de admiranda sanctissimi tironis vivendi norma memoriæ produntur. Et subinde mihi videbar versari, aut in sacello cœlesti, aut cœlo terrestri; eo nempe in loco, ubi carne amictus angelus supra humanam puritatem castissimam vitam duxisset. Quid enim minus hominis, quam degere in terris, cum solo Numine sine sensuum onere? Et ita tirocinium, imo totum vitæ curriculum transegit Bernardus: *Multo tempore* (ait, qui ipsius Vitam descripsit)

frequentaverat intrans et exiens domum ecclesiæ (in qua tunc nos eramus) *cum in ejus capite ubi tres erant, unam tantum fenestram esse arbitraretur, curiositatis enim sensu mortificato nihil hujusmodi sentiebat.* Sistebam igitur menti meæ illud modestiæ speculum; contemplabar oculorum purissima lumina in terram dejecta, cum interim animus cœlo infigeretur; aspiciebam alba veste involutum candidissimum juvenem, nunc in innocentissima membra verberibus sævum, nunc infra omnium pedes abjectum, quem virtus tanto supra omnes intervallo elevabat. Atque has memoriæ picturas tam viva imagine mihi repræsentabat loci genius, ipsaque quasi in parietibus adhuc spirantia sanctimoniæ vestigia, ut hac prima vice cum impetu me hinc avellere debuerim, desiderans, ut diu noctuque haurire illum aerem liceret, quem tanta innocentia consecravit. Quia vero juxta hoc sacellum aula fuerat, in qua definitores sua concilia celebrabant, B non nisi in aurora facultas ibidem morandi dabatur.

43. Sed infinitum prope atque etiam supervacaneum foret omnia amplissimi hujus cœnobii ædificia descriptionis penicillo ob oculos ponere; quorum plurima adhuc supersunt, pleraque alta concameratione sublimia. Inter quæ infirmitorium primas tenet, non impar refectorio, et nunc recenti diligentia Ill^mi D. generalis renovatum; fenestrarum duplici serie illustratur, oblongis supra, infra quadratis minoribus; totidem scilicet utraque ex parte, quot strata pro infirmis locari solebant. Huic vicina est abbatialis domus omni cultura expolita; conclavibus ingentibus frequens, quæ tapetibus picturisque exornantur. Demum ad medii claustri latus apposita bibliotheca non adeo numerosis, sed pretium a vetustate mutuantibus libris, omnibus fere manu in membrana exaratis plena, juxta quam aula aperitur, libris vacua, sed ut loci facies ostendit, pro C iis recipiendiis exstructa. Restaret, ut præcipuam et dignitate et æstimatione scenam tibi exhiberem, fornicem nimirum, ubi sacer Ecclesiæ thesaurus asservatur; sed quia eumdem post meum ex Claravalle reditum diligentius inspexi, in id tempus enarrationem prorogabo.

44. Nunc ad comitiorum finem gressum accelero, quem dies XVI Maii feliciter invenit. Qua scilicet omnes circa horam octavam ad capitulum convocati breviter denuo disserentem Ill^mum D. generalem auscultabant, lectæ sunt exinde definitiones et acta capituli generalis. Quibus ad calcem usque recitatis in medium capituli se proripuit, qui cantoris officio fungitur; altaque voce petebat conceptis de antiqua consuetudine verbis, ut Ill^mus D. generalis, auctoritate capituli generalis et universi ordinis, primum ecclesiastica dignitate præditos; inde sacram Cæsaream majestatem: reges porro (quos omnes suo titulo et nomine decoratos producebat) tandemque benefactores, fa- D miliares, aliisque nominibus devinctos devotosque tam in vivis existentes, quam ad alterum sæculum translatorum animas, communione omnium meritorum ordinis impertiret. Quod ille solemnibus cæremoniis perficiens, solitas ex certo codice preces præivit, quas universus cœtus alternata responsione complevit. Conclusit denique hæc omnia absolutio generalis; quam cum omnes in genua prostrati accepissent ab Illmo domino generali, capitutum reliquere.

45. Atque ita comitiis hisce generalibus per hoc octiduum frequentatis, faustissima coronis imposita. Jam in meridiem vergebat dies: hinc festinato refecti prandio eadem pene hora omnes ex Cistercio advenæ discesserunt. Nos quidem circa quintam vespertinam Divio recepit, comitemque nostrum. R^mum D. Dominicum abbatem de Alba Ripa: quod monasterium est ex antiquissimis, prope Friburgum Helvetiorum in vasta eremo, fundatum circa annum 1137, eo nimirum tempore, quo S. P. Bernar- A dus Romam vocatus, schisma Petri Leonis compescere cœpit, pacemque septennali labore Ecclesiæ restituit. Hac tempestate cœnobium hoc insigni laude disciplinæ regularis floret. Prædicto domino abbate altera die Dolam petente, nos Claramvallem versus contendimus, et post quinque horarum iter Sortilium, urbeculam in amœna pascuis valle jacentem, sumus assecuti. Ovium greges majores nullibi occurrere quam in hac plaga; numerum inire non licebat, trecentas tamen non raro una fuisse, facile ausim affirmare. Hic prandium tolerabili pretio lautum accepimus, ac circa solis occubitum in obscuro pago Schelmœsino diversorium conduximus.

46. Miserius hanc egimus noctem, quam uspiam hactenus, non tamen absque risu, quem indignatio excussit. Nam cum ex hospite quæreremus an sit hic divertendi opportunitas? statim illa: imo, inquit, caupona est; sed prædico, melius equis quam vobis, domini, fiet. Et præsagio respondit eventus; vix apposita offa perolida, et quatuor maleolentibus ovis pro septem hominibus in cœnam. Vinum quoque turbidum erat, non autem turbulentum. Verbo, frigide res procedebat intra simul et extra ædes; acutissimo vento per male custoditas fenestrarum rimas penetrante; cui ut remedium esset, focum instruximus; at humida ligna plus fumi quam flammæ spargebant; magno oculorum incommodo, strepitus quippe et clamor viginti in hoc simul hospitio pernoctantium militum, quietem prohibebat: quo tamen desinente subinde, somnum fumi spissitudo excludebat. Cæterum identidem verbis ad omnem humanitatem compositis offerebat hospes in usus nostros quidquid in tota domo placeret; ridicula urbanitate multadonantis, ubi nihil inveniebatur. Non audebam publico cachinno hujus hospitis stoliditatem cum quorumdam insania conferre, qui Francicorum elegantiam morum in simili ludificatione constituunt: putantque se tum demum peregrinum aulicæ venustatis artificium Rosciana prorsus agilitate producere in scenam, quando utramque buccam ampullatis promissionibus complentes, cincinnatis verborum formulis in coloratas periodos quasi torno ad mensuram deductis, centum obsequiorum, servitiorum et famulandi promptitudinum myriades promittunt, sibique pene nomen mancipii imponunt; cum nihil audirent iniquius, quam nomen servi; et nihil in animo gerant minus quam serium saltem sermonis sensum. Horum, inquam, vanitatem per vacuam somno moram tacitus explodebam; fumo præsertim oculis gravi, hos fumi mercatores acerba censura damnante.

47. Vix igitur exspectato auroræ adventu fugam hujus pagi capessentes, circa sextam ad monasterium Albæ Ripæ appulimus. Hic recta ad templum precandi causa euntibus, significatur R^mum dominum abbatem Clarævallis modico ante nos intervallo advectum curru; ad quem nos prior loci sine mora deduxit. Foco assidentem invenimus, proque sua humanitate, in nos benignum. Cognito enim eamdem nobis diversorii miseriam, quam ipse lamentabatur, obtigisse; haustu ambrosiæ candidæ recreatos dimisit ad aliud, quatuor adhuc horas distans cœnobium, cui Longo Vado nomen. Via inter hæc duo monasteria singulariter erat jucunda. Nam Alba amnis non longe ab Alba Ripa originem nactus, silentibus undis per mediam vallis planitiem manat, nec latus nec alienis uspiam rivis increscens, suis contentus aquis, alvei errores mirabili libertate circumfert. Modo enim montium, qui vallem efficiunt, pedes proxime allambit; modo se extendens per silices sabulumque, quasi solis calorem captaret, nullo tamen murmure serpit. Quanquam autem nullum illi sonum natura concessit, fremitu officinarum alte insonat, quas illi incolarum labor, instar frenorum, pluribus in locis imposuit. Harum multæ ferro cudendo, aliæ secandis in asseres

arboribus destinatæ, multo ære suos dominos locupletant. Neque minori utilitate vallem in pascuorum ubertatem humectat, etenim etsi prata non deductis ex amne sulcis undas bibant, insinuante se tamen radicibus liquore ita pinguescunt, ut denso omnia gramine efflorescant.

48. Per hanc vallis voluptatem provectos meridies in Longo Vado deprehendit. Monasterium est tum situ, tum genio loci perquam grato ac salubri, superstite adhuc sanctissimo Patre Bernardo, anno Christi 1149 excitatum. Insigne olim fuisse, elegans et ampla ædificiorum structura indicat; hac tamen tempestate Ecclesia et monachorum habitationes neglectæ, suam miseriam illi causæ debent, quam multa florentissima olim monasteria, nunc ruinam spectantia deflent. Possidet nimirum illud abbas commendatarius, id est bona seu proventus, monasterio a fundatorum pietate donati, in tres partes dividuntur; sic sancientibus regibus, consentiente apostolica sede. Primam aufert, quemcunque nominaverit rex (quorum ex numero sæpe in cunis adhuc vagiunt) seu cui monasterii illius possessionem commendaverit : altera sustentationi monachorum destinari; tertia in ædificiorum conservationem impendi deberet. Sed pleraque monasteria vix de his tribus vicesima gaudere dicuntur. Atque interea pauci ad illa aut sponte accedunt, aut ab istis mercenariis admittuntur; et iis præter summe necessaria tribuitur nihil. Ejusmodi autem monasterii prior abbatis in regimine spirituali potestate fungitur; qui in hoc monasterio tam prompta nobis charitate prandium ac redeuntibus cœnam paravit, ac si in summa rerum abundantia, hæc tanquam superflua profunderet. Condiebat opiparam mensam suavitate morum et comitate sermonis tanta, quanta in toto itinere vel ullus. Emicabat et iam ex eodem singularis eruditio, ac pietas; dum ea modestia ad quæstiones respondit, ea intulit ali as prudentia; ut ex animo sortem ejusdem miseratus, censuerim dignum, qui præesset felicius.

49. Neque solum liberalitate ciborum famem, sed oculos insuper pavit piissima simul ac rarissima curiositate : quippe a mensa ad templum deductis, ostendit interiorem vestem, quam pro indusio gestare solebat mellifluus Pater noster Bernardus; cujus materia est albæ lanæ levis textura, quali nostra cuculla, seu exterior pro choro vestis conficitur. Ad genua usque pertigisse longitudo videtur. Circa collum non in plicas colligitur; sed planis suturis caputio parvo adhæret, quod in usus nocturnæ quietis annexum esse crediderim. Nam neque major est, quam ut occiput tegat et reflexum facile toga superinducta occultabat. Monstrabant subinde mitram sancti Malachiæ archiepiscopi Hiberniæ (de quo infra pluribus) cui maximum fecit pretium celeberrima viri sanctimonia; nam breves rubicundam bombycem ornantes ex auro lamellæ haud magni æstimantur. Equum denique conscensuros in amplissimum hortum invitavit : quo, quia sex horæ itineris restabant, obiter considerato (similem autem deinde Claravallis exhibuit) actis gratiis abitum festinavimus.

50. Alba perpetuus viæ comes per lætissima prata nos circa octavam vespertinam in clarissimæ vallis cœnobio deposuit. In quo quia biduo ferme integro morabimur, nunc breviter tibi lassitudinem meam fatebor, postquam in triclinio parumper consedero. Per exteriorem igitur portam admissos humaniter nos salutavit inferioris conditionis religiosus (conversos appellamus ad servitia communia monasterii destinatos) et equis ad stabula amandatis ad ecclesiam recta comitatus est? ubi jam admonitus hospitum magister data omnibus dextera, sine multo verborum ambitu nos ad princeps altare deduxit; ut, quod sacra Regula nostra præcipit, precibus ante Deo, quam nos pacis amplexu jungeremur. Ex ecclesia ad diversorium viam monstravit exquisita urbanitate significans, quam gratos hospites excepisset. Hora inde dimidia ad respirandum data, totum illius diei iter tædiosa contemplatione revolvi, cum equos ad gradiendi celeritatem sine intermissione calcaribus coegissemus, inter tertiam orientis, et octavam occidentis solis horam non nisi trium horarum captata quiete; languido stupore mirabar tum nostras, tum equorum vires, in tam molesta viæ longitudine sibi constantes, neque caput solum ardore ferventissimi solis dolebat, sed et latera quassatione equorum, indignantium nimio labori, luxata ægerrime me affligebant; maxime quod id per totum viæ spatium inexpertum mihi fuerat; vegeta semper et incolumi sanitate uso. Nocti præteritæ hanc infirmitatem unice ascribebam, insomni scilicet, jejunæ, fastidiosæ.

51. Præsens tamen in hanc extemporaneam ægritudinem medela fuit subsequens cœna, colloquiorum lætitia, et elegantissimi liquoris pharmaco nobilis : quin et somnus, nempe totius miseriæ oblivio; qui, quamvis diuturnus non fuerit, tam efficax interim, ut si in multam diem fuisset protractus. Etenim nondum fenestræ plena diei luce inclaruerant, cum deterso sopore ad templum properavi, ibique adhuc Vigiliarum cantui incumbentem plenissimum chorum non sine admiratione spectavi. Jam hora post mediam noctem secunda is cantus initium sumpserat, ac post duas fere horas, cum nimirum ecclesiam intrarem, paulo supra medium preces processerant. Tam morosa nempe pronuntiatione divina illa carmina aptant penitiori piorum affectuum meditationi; et tam ægre patiuntur se abstrahi ab illa vivendi ratione quam in hac mortali vita exordiuntur, continuandam deinceps æternum, in consortio purissimarum illarum mentium Numinis immortalis laudes celebrantium. His ego meas quoque preces, sed silenti in angulo jungebam; post quas oculos curiosius per omnem templi structuram circumferens animadverti, amplitudine hoc Cisterciensi non esse inœquale, illud tamen liberiori solis lumine frui.

52. Exterius templi spatium, scamna, nos stalla vocamus, pro conversis implent; quorum tres ordines sibi axiori semper gradu substructi ponuntur. Trecenta et sedecim distincta sedilia, nisi mea me fallit memoria, numeravi : nam olim frequenter totidem conversos Claravallis alebat; quin et hoc tempore ejus generis homines quinquaginta supersunt; qui singulare sibi quondam construxere cœnobium; dormitorio, officinis, capitulo et habitationibus separatis. E monasterio abbas ipsis priorem præficit, cum summa auctoritate præsidentem, præter quem de suo numero unum eligunt, cui, ceu nos priori conventuali parent. Et is quidem albo vestium colore ad discrimen potestatis utitur, reliqui ferrugineo. Spatium ingens obtinent eorum officinæ, omni artificum et operarum genere refertæ. Pictores, statuarios et hujusmodi artibus imbutos, fabros deinde ferrarios, textores, atque etiam coriarios videbam; apud quos postremos miræ magnitudinis saxa observavi, in eum usum excavata, ut corium ibidem maceretur; horum longitudo est supra viginti pedes, latitudo plus decem, cavitas proceritatem viri pectore tenus excedit; et hujusmodi lapidum exoticas moles alibi quoque per monasterium ad fontium labra plurimum mirabar.

53. Sed ad templum revertor, interioremque chorum; qui, quantum recordor, in centum triginta et octo sedilia distinguitur. Etsi enim plures antiquis illis temporibus monachi choro addicti Claramvallem incoluerint una, non tamen una simul hora divinis laudibus vacabant : sed illorum parte chorum deserente, succedebat altera, huicque tertia, ita ut ecclesia nunquam a cantu monachorum diu noctuque quieverit. Nunc octoginta circiter monachos Clarævalli ascriptos audivi. Templum universum in altissimum fornicem exsurgit, cujus columnæ niti-

dam in formam excisæ præ Cisterciensibus placebant. Retro summum altare (quod nulli parieti junctum est) tria altaria; divi Bernardi in medio; a latere dextro divi Malachiæ; hinc SS. martyrum Eutropii, Zozymæ, et Bonosæ sepulcris sunt instrata. Eadem sepulcra, quantum post suum murum exstant, alio fornice teguntur, spatiumque præbent transeundi, et illa de genibus privata pietate venerandi. Extra quem arcum plura alia sacella, opere concamerato itidem exstructa, et sacris exuviis celebria, ecclesiam claudunt.

54. Festinus dies erat triumphi, quem Servator noster de subacta morte cœlis intulit, orbique relictis pedum suorum vestigiis valedixit. Quam ob causam omnia solemnissimis ritibus agebantur. Media ante sextam hora, Primam et Matutinum sacrum decantabant, quo nondum finito, ad divi Bernardi altare me applicui, incruentam in eo hostiam oblaturus. Verum alius tum sacerdos id occupaverat; multis præterea abbatibus ac prioribus jam per ordinem designatis, qui in hoc sacratissimo opere sibi succederent; non paucos enim aut in D. Bernardum pietas, aut via ad sua iterum monasteria reversos adduxerat. Sex septemve sacris intereram, meis interim privatim conceptis orationibus intentus, quas inter et tui, amicorum charissime, non est omissa memoria (si quid tamen, ut S. Bernardus dicere solebat, potest peccatoris oratio) aliorumque, quos sanctissimo patrono studiose commendavi. Datus est denique et mihi locus; et is, a quo sacras vestes accipiebam, mihi in aurem insinuabat : calicem in missarum hodie usus expositum, hospitum honori concedi; esse enim illum frequenti contactu sanctissimi Patris Bernardi nobilem. Non secus ac repentinus e cœlo radius hæc vox ad animum meum illapsa, lætitiæ et verecundiæ affectus inter se impetu commisit, ut colligendus ex hoc conflictu, mihique restituendus fuerim ante quam me penitus devotioni immergerem. Quam fortunata, cogitabam; hæc sors mea! Si enim in Maristella nostra solus aspectus ejusmodi sacri calicis per leve temporis momentum datus fuisset, adorassem fortunam, utpote summa mihi liberalitate propitiam : hic vero non oculis tantum, nec simplici contactu, sed hora prope integra amplecti, deosculari tam charum pignus, jam me in summæ felicitatis et gaudii fastigio collocabat. Atque hic animi subsultus, impossibile dictu est, quantos ad pietatem stimulos adjecerit, siquidem non memini, me quandiu, indigne quidem, dignissimum sacerdotis nomen fero, unquam suaviori devotionis sapore divina mysteria pertractasse. Dum sacrum absolvo, initium officio majori factum, quod solemnissimis cæremoniis celebrabatur. Intra illud solito tempore, suggestum duorum servorum opera in chori medio collocatum religiosius conscendens, ferme horam pro concione dixit. Cantui organum haud minore elegantia miscebatur, atque Cistercii, artificio tamen paulo inferiori.

55. Quod a divino officio tempus supererat, in exteriori parte, quæ retro altaria circumducitur, consumpsi, ubi tria quæ superius dixi, sepulcra ex marmore rubeo, et alabastrite aut gypso existunt. Et candida quidem circa tumulos pegmata ita commode astructa sunt; ut in genua prostratus sese illis recondere, et suæ pietati semotus ab transeuntium aspectu vacare possit. Multo precatore frequentabatur in medio jacens divi Bernardi sepulcrum; et ut in altari mihi contigerat, non statim optatum obtinui locum; igitur ad tumulum divorum martyrum interea me applico, ubi postquam genuflexus aliquandiu precatus me in interiorem partem inclino, ecce ingentem sonum percipio, haud aliter ac si intumescens ventorum agitatione mare efferbuisset. Consternatus hoc fremitu resilio, et simul tumultus evanescit. Periculum autem facturus rursum aures propius, sed lente et sensim admoveo, redeuntemque eamdem maris imaginem sentio. Metu sic in pium horrorem verso breviter præstitutas orationes expedio, rectaque ad reverendum dominum vicarium generalem pergo, plerique enim alii jam abscesserant. Ex quo, cum sciscitor quid portentosus ille sonus sibi velit, significat se ante quadraginta annos idem experientia didicisse; donata esse illa sacra lipsana Clarævalli ab episcopo Portuensi Conrado, circa annum Christi 1225, et jam inde a tanto annorum numero mirabile hoc maritimum murmur perdurare.

56. Relicta demum post expletam pietatem ecclesia commune tam advenas quam domesticos refectorium ad prandium recepit. Sexaginta plus minusve per utramque mensarum lineam sederunt, omnes morum et totius corporis habitu similes, et ad modestiæ præcepta tam eleganter conformati, ut non vane hic mea mihi memoria repræsentaverit, quod hoc ipso in loco priscis temporibus Innocentius II, pontifex Romanus observavit. Is gravibus dissidiis componendis concilium Rhemis in Gallia anno Christi 1131 coegerat; cui S. Pater Bernardus ab omnibus non infra oraculi auctoritatem æstimatus intererat; veluti tertio inde anno Pisis quoque idem honoris meritus, multo tandem labore, et miraculorum infinitorum gloria eam ex ecclesia nubem disjecit. Rhemis igitur solvens Innocentius universo cum comitatu Claramvallem invisit (porta qua intravit, ad rei gestæ memoriam hodiedum obstructa manet, ut ipsemet vidi) de cujus susceptione, quæso ne graveris audire disserentem scriptorem Vitæ divi Bernardi, qui libro II, cap. 1, ita rem narrat : *Rediens autem Leodio, Claramvallem dominus papa per se ipsum voluit visitare. Ubi a pauperibus Christi non purpura et bysso ornatis, nec cum deauratis evangeliis occurrentibus, sed pannosis agminibus scopulosam bajulantibus crucem, non tumultuantium classicorum tonitruo, non clamosa jubilatione, sed suppressa modulatione affectuosissime susceptus est. Flebant episcopi, flebat ipse summus pontifex; et omnes mirabantur congregationis illius gravitatem, quod in tam solemni gaudio, oculi omnium humi defixi, nusquam vagabunda curiositate circumferrentur, sed complosis palpebris ipsi neminem viderent et ab omnibus viderentur. Nihil in ecclesia illa vidit Romanus, quod cuperet, nulla ibi supellex eorum sollicitavit aspectum; nihil in oratorio nisi nudos viderunt parietes, solis moribus poterat inhiare ambitio, nec damnosa poterat esse fratribus hujusmodi præda, cum minui non posset asportata religio. Gaudebant omnes in Domino, et solemnitas non cibis, sed virtutibus agebatur; panis ibi autopyrus* (id est ex quo nihil pollinis neque furfuris secretum est) *pro simila; pro cretico vappa, pro rhombis olera; pro quibuslibet deliciis legumina ponebantur. Si forte piscis inventus est, domino papæ appositus est, et aspectu, non usu, in commune profecit.* Hanc, inquam, comœdiam examussim agebant, non personati, sed ipsi historia simul et scena; nisi quod hospitibus lautior mensa obtigerit, quam tunc summo in orbe terrarum capiti.

57. Sic sumpto prandio, nos per monasterium pia curiositas ad seram usque vesperam perduxit. Ac primum quidem ad dormitorium ex ambitu conscendimus. Ingens fornix bifariam divisus cellas ad utrumque latus distribuit, secta in asseres quercu constructas. Omnes ejusdem sunt magnitudinis, neque ab invicem separatæ, sed una serie circiter 25 cellæ conjunguntur, una ab altera solo ligneo pariete dictincta. Altiores non sunt octo pedibus, totidemque pedes latitudinem simul ac longitudinem absolvunt. Cum dormitorium intrarem, cistas asservandis vestibus destinatas esse putabam, quas deinde inspectas, cellas deprehendi, veram profecto majorum nostrorum paupertatem ac simplicitatem spirantes. Nam fere dimidium cellæ lectus occupat, plumas pro communi Gallicæ more omnino exosus :

sed storeæ sine alio cultu insternitur lodix ex viridi vel alterius coloris lana, opposito parieti mensula adhæret, onerata libellis aliquot, atramentario. et Christi servatoris in cruce pendentis icone. Interior paries, quantum a lecto spatium habet, januæ tribuit; exteriorem fenestra duos ad summum pedes lata, scindit. Et idem omnino modus cellarum est in dormitorio archicœnobii Cisterciensis, uti et loci, in quo sunt positæ.

58. Qua cellarum series in dextro dormitorii pariete desinit; ferrea janua concameratum aperit conclave, in quo thesaurus ecclesiæ reponitur; ad quem spectandum omnes simul, circiter viginti advenæ, tum abbates, tum alii intromissi sumus, obseratis interim foribus. Magna circumquaque scrinia thesaurum occultant; quorum primum cum pandere amotis tribus pessulis vellet, penes quem hujus pretiosissimæ supellectilis cura, præmonuit, sacra capita divorum Bernardi et Malachiæ ibi latere, amota igitur janua repente emicuere conflatæ ex auro argentoque duæ imagines, ita ad vivum expressæ, ut primo aspectu starem attonitus, fixisque in illas oculis admirabundus præstolarer, an loqui vellent. Vultus præsertim melliflui Patris, et ex effigie passim obvia notus, et hic tam concinne elaboratus, intimas omnium pectorum medullas commovit. Et plane aiebam :

Si pietas proprium vellet sibi sumere vultum,
Hanc, Bernarde, tuam sumeret effigiem.

Vivo styli penicillo te depinxit, qui in descriptione Vitæ libro III, c. 1, ita de te loquitur : *Apparebat in carne ejus gratia quædam, spiritualis tamen potius quam carnalis; in oculis angelica puritas quædam, et columbina simplicitas radiabat; corpus ejus tenuissimum, et sine carnibus erat; ipsa etiam subtilissima cutis, in genis modice rubens. Cæsaries ex flavo colorabatur et candido; barba subrufa, circa finem vitæ ejus respersa canis. Statura mediocritatis honestæ, longitudini tamen vicinior apparebat. Vultu serenus, habitu modestus, verbis circumspectus, in opere timoratus, in sacra meditatione assiduus, in oratorio devotus, de omni re magis fidens orationi quam propriæ industriæ vel labori : magnanimus in fide, longanimus in spe, profusus in charitate, summus in humilitate, præcipuus in pietate. In consiliis providus, in negotiis efficax; nunquam minus quam in otio otiosus. Jucundus ad opprobria, ad obsequia verecundus, suavis moribus, meritis sanctus, miraculis gloriosus, affluens denique sapientia, et virtute, et gratia apud Deum et homines. In vestibus paupertas ei semper placuit, sordes nunquam.* Dum hæc per omnium memoriam recoluntur, pruriebant singulorum ora et pectora ad amplexum gratissimi et toties desiderati pignoris; utpote quem in hac effigie tanquam vivum venerabamur : donec tandem dignior cohortis fronte in amoris et reverentiæ affectus composita, ne dubita quin natantibus lætitia oculis, in collum amantissimi Patris irruit et per repetita oscula totum pectus effundens invitus, ut notabam, sese denique avulsit. Eo relicto ad pone stantem divi archipræsulis Malachiæ effigiem, pari artificio admirandam conversus rursum dulci dissuaviatione premebat. Et hic est ille Malachias archiepiscopus et primas Hiberniæ, multis prodigiis celebris; et vel hoc uno clarissimus, quod diem supremum obeunti oculos clausit Bernardus, et pulcherrimo sermone, quo ejus sanctissima vita enarratur, parentavit. Legitur in hodiernum usque diem ejus in Claravalle epitaphium in hæc verba : *Hic requiescit corpus beati Malachiæ archiepiscopi et primatis totius Hiberniæ, sedis apostolicæ legati, viri apostolicæ vitæ, et miraculis gloriosi. Hic est qui Scotiæ et Hiberniæ populos, homines scilicet tunc temporis barbaros, nulla conjugia ineuntes, nullas confessiones seu pœnitentias facientes, ad ecclesias non accedentes, nulla sacramenta ecclesiastica percipientes, re paganos, solo nomine Christianos, licet antea per beatum Patri-*

A *cium ad fidem fuissent conversi, cum maximis periculis et difficultatibus, propulsata barbarie, et paganica consuetudine in fide Catholica instruxit, et institutis S. Romanæ Ecclesiæ, prout potuit conformavit. Monachorum insuper Cisterciensis ordinis, canonicorum Regularium, aliorumque religiosorum conventus per terras illas diffusius propagavit. Quibus juvante Deo consummatis, ab ulteriori Scotia ad Claram vallem, quam suæ mortis locum semper optaverat, suo pio desiderio Domino satisfaciente, advenit, ubi septimanis circiter tribus expletis, anno ab Incarnatione Domini* 1188, *ætatis autem suæ* 54, *nocte a qua fit anniversarium fidelium omnium defunctorum, sicut semper optavit et prædixit, singulis ab ipso benedictis, singulis manibus impositis, sæculo valefaciens ab angelis lætabunde suscipitur, et civium supernorum beatissimo collegio sociatur; secundum quod beatissimo Patri nostro Bernardo, missarum solemnia* B *in crastino celebranti in ipso missæ canone cœlitus exstitit revelatum. Cujus preces et merita gloriosa, coram Deo gratiam nobis impetrent, in præsenti, et gloriam in futuro. Amen.* Omnium manibus teruntur miranda hujus divi Malachiæ de summis pontificibus vaticinia, hactenus eventus veritate comprobata. Nuper electum Clementem XI contingit : *Sidus Olorum.* Cujus expositionem doctis relinquo.

59. Postquam igitur hic primus suam pietatem explevit, omnes in eamdem felicitatem ordine successimus; dum occlusa hac cista, pateret, alia, quarum non minus octo aderant, plenissima incomparabilis existimationis sacris reliquiis. Palmam quidem cæteris omnibus præripuit arundo, ea ipsa, quam Christi patientis manibus imposuit illudentium militum protervia; hanc aurea theca in formam sui inclusi prototypi fabrefacta conservat. Paulo longior est nostrate ulna, foliis quinque aut sex ad C caulem suspensis, et nigra illa clava, quam arundines gestare solent, in supremitate tumens. Huic quanto devotionis gustu basia singuli fixerimus, tuo affectu metiare. Exhibebat alia cista caput divi evangelistæ Marci (majorem ego suspicor partem, saltem præcipuam) auro item ac gemmis ornata capsula coopertum. Porro caput S. Vincentii martyris olim una cum reliquiis sanctorum Eutropii, Zosimæ, Bonosæ à S. Conrado Portuensi donatum. Præterea, ni fallor, caput S. Bartholomæi apostoli. Monstratur etiam ingens tabula argentea, gemmis plurimis distincta; hæc duabus alis seu portis explicatur, exponitque tum ingentem portionem de cruce Christi Domini, quam anno salutis 1144 Robertus Nazarenus, tunc Jerosolymorum archiepiscopus, S. P. Bernardo transmisit, cui etiam peculiari epistola (inter Epistolas Bernardi est 175) gratias agit. Tum trecentas quadraginta alias nobilissimas D reliquias, in suos quævis loculos distributas. Ex quibus nominatissimæ sunt : de spongia, quæ Christo servatori acetum in cruce propinavit; de spinea corona; de cuspide lanceæ, quæ ejus latus sacratissimum aperuit, etc. Longe majorem reliquiarum copiam alia tabula itidem ex argenteis laminis facta, continet, quæ Helenæ imperatricis fuisse traditur, eique serviisse pro altari, cum iter faceret; sane vel sola antiquitate venerabilis, utpote ab Helenæ temporibus, quæ circa annum Christi 300 vixit, hucusque integra. Quatuor hæc alas expandit, omnes innumeris loculis, velut oculis sacras reliquias abscondentibus plenas; observaveram multa de vestimentis Matris Virginis, de armis Dominicæ passionis, de apostolis, etc. Quarum rerum si unica apud nos particula prostaret, magno utique populi accursu celebraretur. Hæc ego memoria sola pleraque retinui; nam omnia pugillari recipere partim ob copiam, partim ob festinationem, ac denique qualemcunque pietatem possibile non erat. Unde autem hic tantus thesaurus in Claramvallem devenerit, duo mihi fontes assignabantur. Quorum prior Hugoni ascribitur, olim S. Guilhelmi abbati, inde

post peregrinationem Jerosolymitanam monacho Clarævallis hic plurima circa annum 1221 ex Palestina secum attulerat. Alter S. P. Bernardo merito tribuendus, veluti breviter et Clare ex ejus Vitæ descriptione colligi potest. In qua postquam recensentur ejus immensi labores in sopiendo schismate, Ecclesiam Romanam turbante exantlati, ita concluditur (libro Vitæ II, c. 1) : *Rediens autem Pater sanctus ab Urbe, ex sanctorum apostolorum martyrumque corporibus xenia secum attulit pretiosa, haud modicum hunc sibi reputans fructum esse laboris. Inter quæ beati Cæsarii dentem quonam modo receperit, memorandum. Cum enim integrum ei prædicti martyris caput exhiberetur, ut tolleret inde quod vellet, dari petiit dentem unum. Frustra vero aliquandiu, fratres, qui cum eo venerant, laborantes, concessum sibi trahere penitus non valebant; fractis enim cultellis duobus aut tribus, quos applicuerant, nihilominus adhuc dens immobilis permanebat. Tum ille, orandum nobis, ait: Nec enim habere possumus, nisi martyr ipse concedat; facta denique oratione reverenter accedens, incredibili facilitate duobus tulit digitis, quod ferreis ante moveri non poterat instrumentis.* Ita liberali tota pene orbe in Claramvallem, mirum non est, illuc tantum thesaurum confluxisse. Nunc, quod ultimo nobis monstratum est, breviter exponam. Estque theca illa, in cujus medio crystallus sacram hostiam, quæ Dei incarnati præsentia insignis est, circumdat : et vulgari voce *Monstrantia* dicitur, quod divinum illud mysterium populo *monstret ;* hæc, inquam, purissimo auro gravis nil præter gemmas nobilissimas prodit. Circulum ex floribus circa crystallum ducit, arte an pretio majori hactenus nemo affirmavit. Culmini coronæ insidet pelicanus, nutriendis pullis pectus rostro fodiens; quam avem meri vestiunt pyropi in plumarum formam aptissima proportione dispositi: quin et scintillans purpura ipsum fluentium, et ex venis salientium guttarum motum scitissime adumbrat. Verum neque ego plus quam umbram hujus opulentiæ tibi proposui; ex qua tamen ipsius corporis elegantiam facile æstimabis.

60. E dormitorio per proximum ecclesiæ ambitum, qui sat grandibus pulcherrimisque picturis S. Bernardi vitam repræsentat, in alterum delati ambitum, sedem librorum accessimus : augustam plane, triplici concameratione pluteos distinguente. Ad dextrum latus solis manuscriptis scrinia onerantur, nullo non codice parva catenula ad pluteos alligato, ita tamen laxe, ut legere volenti se commode exponant, auferri inde non possint. Sinistrum autem varios tum novi, tum veteris typi libros habet. Hinc regressi ad infirmitorium vetus pervenimus, amplissimum quidem, sed ob varias incommoditates, quibus illic degentes vexabantur, nunc pro ambulacro servit; alio meliori ædificio pro infirmis designato. Huic annexus est locus, in formam parvi sacelli suspenso fornice exstructus, qui unus per omnem vitam meam in eo me felicitatis gradu collocavit, ut gloriari jure possim, me spectatorem fuisse prodigii. In hujus igitur sacelli medio lapis paululum longior quam sit communis statura viri, muro duos tresve pedes alto impositus jacet; durus instar silicis, et relicto duorum digitorum margine ad unius digiti profunditatem excavatus; in eum usum, ut corpora recenter exstincta super eumdem frigida laventur, inde mox in feretrum componenda. Antiquissima hæc pietas adhuc passim in Gallia viget, ut vix dimisso spiritu corpora laventur; nam et ejusmodi lapides in omnibus etiam nostris cœnobiis ostenduntur, etiamsi apud nos hæc consuetudo desierit. Cum igitur S. P. Bernardi corpusculum eo ipso in lapide supremæ hujus charitatis officium accepisset, ecce mirum! suam in duro silice umbram adeo firmiter reliquit impressam, ut in hodiernum usque diem indelebili constantia perseveret; cum tamen omnes hactenus, quot-

A quot in Claravalle diem obiere supremum, eodem in loco ablutionem receperint, quorum numerum nemo facile iniverit : nam ipse moriens septingentas animas Deo servientes in Claravalle reliquerat. Prodigium, si quod in orbe universo stupendum; cujus fidem, fateor, vix ab hisce meismet oculis manibusque impetravi, quibus curiose diligenterque illud spectare et contrectare merui. Nulli physicæ explorata novitas, et ab omnibus retro sæculis inaudita ; ut nempe sit *umbra sine corpore ;* qualis certe hæc in ipsa luce meridiana clarissime apparet. Caput, dorsum, crura et pedes, omnia hæc membra distinctissime spectabilem de se umbram projiciunt; prorsus ac si ipsummet sacrum corpus nudum, ibi lavacrum exspectaret. Non levi terrore confusus, cum reverentia tamen accedens palpare cœpi an saxum sua cavitate hanc umbram redderet; sed una per totum planities erat, nisi quod

B adverterem, ferro circa medium lapidis modicas quasdam particulas esse divulsas. Cujus rei causam percunctanti, responsum est : hæc hæreticorum temeritatis relicta esse vestigia; qui sanctissimi Patris gloriæ invidi, spargebant monachos nigro colore hanc umbram lapidi indidisse : eamque ob causam, denudando scilicet dolo, malleis lapidem fodiebant; sed sine illo quem quærebant eventu; nam, etsi lapidis extrema malleus derodebat, umbra tamen semper integra permansit. Frendentibus utique hæreticis, et vel in hac umbra suam caliginem videre valentibus; qua plus quam belluina immanitate in divorum venerationem debachantur; cum in sola eorum umbra convellenda miseri succumbant. Antequam autem te a gloriosa hac umbra dimittam, placeat audire, quid de aqua illa, qua sacrum corpus perfusum est, Gaufredus, quartus post sanctum Bernardum abbas Clarævallis, in

C sermone, quem in anniversario decennali obitus sanctissimi Patris habuit, scribat. *Ex lavacro*, inquiens, *sacri corporis ejus, cum ex more ei post transitum debitas exhiberemus exsequias, fratres quidam in remotissimas orbis partes deportaverunt, et* (*sicut eorum certa relatione didicimus*) *cum jam decimus annus transierit, non tantum aqua ista usque modo manet omnimodis illibata, sed eamdem obtinet et gratiam, cuicunque fuerit superfusa. Cum enim jam pluribus remedia postulantibus de eodem sacro liquore donaverint* (*nam et eum multis opem tulisse confirmant*) *impleto tamen sæpius aqua altera vasculo talis permanet usque hodie, qualis fuerat prima die.*

61. Ab hujus splendidissimæ umbræ loco ad publicam lucem per ecclesiam transivimus; extra quam paucis a janua passibus mausolæum eminet; sub quo piissimus parens divi Bernardi, et ipse

D monachus in summa senectute Clarævallis, cum duobus ejusdem Bernardi germanis Bartholomæo et Gerardo, conditur. Inde per aliquot iterum passus visitur casa lignea, instar tugurii cujusdam, qualia in campis pro armentis excitare solent. In hanc intromissi, postquam intelleximus celebri illa per morbum divi Bernardi habitatione nobilem, pio stupore correpti sumus, quod hæc lignorum strues in tot sæcula duraret; annis nimirum quingentis quinquaginta. Qua autem occasione posita huc fuerit, breviter edicam. Cum fundatæ a Theobaldo Campaniæ comite Claræballi divus Bernardus, tunc tertium in ordine annum agens, abbas præficeretur, essetque a Catalaunensi episcopo in sacerdotem simul atque abbatem initiatus, jam tum clarissimis emicans radiis sanctimonia visa est episcopo meliori corporis hospitio digna ; diutius scilicet valente corpore orbem illuminatura. In suas igitur ædes susceptum summa cum veneratione Bernardum, hortari cœpit; ut relaxato aliquantulum vitæ rigore, vires mitiore victu repararet; rediturus denuo majori robore armatus ad pristinam austeritatem ; at omnimodam repulsam passus

Cistercium sese episcopus contulit, ibique supplex ab abbate petiit, ut ejus mandato Bernardus sibi per unius anni spatium obedire juberetur; quod pro sua reverentia impetravit. Ut autem tanto securius afflictæ sanitati mederetur, extra monasterii septa tugurium illud, quod dixi, jussit construi; in quo piissimus Bernardus reconditus, curæ cujusdam vanissimi tenebrionis et circumforanei stentoris creditur; qui illum integro anno supra quam credi potest, afflixit. Nam sanguinem crudum pro cibo, oleum pro vino obtulit, aliaque innumera impudentissime irrogavit; ut ei ad mortem, non sanitatem promovendam traditus fuisse videri potuerit. Sub hoc tamen lupo mansuetissima ovis Bernardus hujus casæ angustias incoluit sine ullo contradicentis indicio. In quadrum concinnata, per octodecim pedes undique extenditur, nulla contignatione superiorem a fundo partem dividente: tecto solo miseros parietes onerante; qui quidem nullo vitro illustres satis nempe ab inhabitante sanctimoniæ luce resplendebant: fenestrarum loco asseres ad excisa foramina hærent, ut levi ductu prohiberi illis aura vel immitti possit. Idem lectisternii, adhuc ibidem pendentis, squalor fuerat, et anguli, in quo jacebat. Quæ cum inter commiserationis affectus intuerer, in mentem mihi venit damnabilis quorumdam magistratuum indulgentia, tolerantium ejusmodi hominum fæcem, de quorum grege Bernardi vexator fuerat: qui omnia fora suis clamoribus implent, et mendaciorum fumo credulum vulgus pascentes, multam crumenæ et vitæ internecionem inferunt impune. Dum interea neglecta jacent magna medicorum ingenia, per ingenuos sudores exculta ad veritatem pulcherrimæ artis, quam isti sua audacia corrumpunt.

62. Juxta hanc casam situm est sacellum, in quo non raro divus Bernardus sacrum dixit; prope fores sella ostenditur, cui frequenter insidere, et sacra effundere contemplationum mella solebat; inque ultimo fatali morbo maximam Cantici Salomonici partem commentationibus illustravit. Sed præ omnibus notabile limen sacelli; ubi cum subobscuris litteris scripta legeremus hæc duo verba: *Hic obiit*: intelleximus eo in saxo sacrum caput reclinasse Bernardum, cum felicissimam animam ad cœlos emitteret. Nec quisquam se continuit, quin absque mora in terram abjectus pio osculo durum quidem, sed suave pulvinar adoraret. Qua ratione, qua pietate, quo denique tempore pius sanctissimi Patris obitus contigerit, cum te sciendi avidum esse me non lateat, meliori compendio non proferam, quam si tibi ejusdem epithaphium transcribam. Sic autem legitur: *Hic requiescit corpus beatissimi Patris nostri Bernardi, primi Clarævallis abbatis, qui fuit vir in diebus suis vita et moribus sanctissimus, in miraculis faciendis post apostolos clarissimus, in intelligentia et expositione sacræ Scripturæ doctor egregius. Inter discordantes pacis reformator præcipuus; hæresum et errorum tunc temporis in Ecclesia pullulantium reprehensor et corrector industrius. In multis quæ prædicabat propheta veridicus; monasteriorum et religionis ampliator devotissimus. Lucerna singularis non solum Ecclesiæ Gallicanæ, sed etiam Christianitatis universæ. Hic anno ab Incarnatione Domini* 1113, *a constitutione domus Cistercii* 15, *annos natus circiter* 22 *Cistercium ingressus cum sociis amplius quam triginta, sub abbate Stephano suavi jugo Christi collum submisit, anno autem Domini* 1115, *mense Julio missus fuit cum fratribus germanis et conventu suo ad locum istum, qui nunc vocatur Claravallis, antea autem Vallis absinthialis; ubi triginta et octo annis abbatis, seu boni pastoris officium adimplevit. Anno autem ab Incarnatione Domini* 1153, *Ordine ubique dilatato, et amplius quam centum sexaginta monasteriorum ordinis nostri Pater existens, consummatis feliciter vitæ suæ diebus et annis circiter* 63 *expletis* XIII *Kal. Septembris,* A *hora diei pene tertia, inter graves singultus, et lacrymas uberes circumstantium filiorum, migravit ad Dominum ad multos quos ipse præmiserat lætabundos cœtus monachorum ad obvia agmina, quorum in terris vitam duxerat, angelorum. Cujus imitatores et gloriæ participes nos faciat, qui sine fine vivit et regnat.*

63. Die inter hæc spectacula prætervolante, quod ad cœnam tempus supererat hortus sibi vindicavit. Hic in quatuor æqualis longitudinis ambulacra excurrens, distributis ordine artificioso florum lectulis medium relinquit; quia nulla non elegantia tum florebant. Dulipæ et anemones suos explicabant calices superbissime, quos adeo splendens colorum varietas pingebat, ut oculorum liberaliter se effundentium aciem offenderet. Ambulacra trecentos passus longa suos utrinque parietes ex fago supra altitudinem longiusculæ lanceæ erigebant, vestitos B recenti vere virentium foliorum. Et ibi quidem quantumcunque sereno cœlo nunquam umbra ambulanti deerat, opponente se semper aliquo ex quatuor lateribus soli; licet quodlibet ea latitudine sit, ut duobus curribus laxam commeandi viam aperiat. Jucunda facies erat prospicienti de ambulacri initio ad ejus extrema; distantia quippe fallaci oculos imagine ludebat, utroque pariete in angustæ cuspidis speciem desinente, cum tamen pari ubique æqualitate essent dispositi.

64. Ex horto reversi granaria inspeximus, ditia farris acervis, idonea in multos annos servando frumento. Ingens enim ædificium robustos fornices per longa spatia ita commode extendit, ut et ab ignis infortunio tutum, et aeri tamen pervium grana a putredine conservet. Videre mihi videbar magnum domus dispensatorem Bernardum in hoc granario pauperum catervas ex illis frumenti cumulis one- C rantem; rediitque in memoriam celebre prodigium, quod in ejus Vitæ descriptione his pene verbis habetur: *In regno Galliæ et finitimis regionibus aliquando fames invaluerat; servorum autem suorum horrea benedictio Domini cumulavit. Si quidem usque ad annum illum nunquam eis laboris sui annona suffecerat, sed et tunc quoque post messem collectam diligenter omnibus supputatis vix usque ad Pascha sibi eam posse sufficere æstimabant. Cum autem emere vellent, sumptus non invenerunt, quod longe carius solito venderetur. Itaque ipso tempore quadragesimali, pauperum ad eos maxima multitudo confluxit, quibus erogantes fideliter, quod habebant, Domino ob servum suum Bernardum benedicente; et modica illa annona usque ad messem ipsi pariter, et qui superveniebant pauperes alacriter sustentabantur.* Ita omnes anguli pia nos memoria sanctimoniæ eminentissimæ beatissimi Patris afflabant, quocunque pedes aut lumina vertebamus. D

65. Nocte post liberalem cœnam transacta, denuo vix ab aurora salutati ad divi Bernardi sepulcrum perreximus; et reverendissimus quidem dominus vicarius generalis in altari S. Malachiæ, ego vero super melliflui doctoris sepulcrum sacrum fecimus. Duas circiter horas consumpsit hæc devotio, inde sacellum comitum Flandriæ petivimus; spectabile alto amploque fornice, sed spectabilius sacrorum lypsanorum thesauro, in subterranea ibi concameratione quiescentium. De quibus quia rem auditu dignissimam percepi, omittere non possum, quin tibi enucleatius eamdem perscribam. Divus Bernardus initio suæ sacræ, quam e Cistercio duxit, coloniæ, monasterium condidit in hujus vallis anteriore parte; appellata, vel ob copiam ibi nascentis absinthii, vel ob amaritudinem obeuntium mortem, qui ibi olim frequenter in latrones incidebant, Vallisabsinthii nomine. Quia vero temporis processu affluentium monachorum tantus evasit numerus, ut eo loci angustia minime caperet, ope regum et principum animum adjecit ad novi ampliorisque cœnobii constructionem. Idque pene con-

summavit circa annum Christi 1148. Eo ipso anno ex cœmeterio antiqui monasterii exuvias monachorum, quos ipse sepelierat solemni ritu transtulit; non ignarus, quam dignis id honoris exhiberet. Subsequentibus deinde annis plurimum auctæ sacræ illæ reliquiæ, cum innumeris miraculis clarerent; rursum ex humo erutæ anno Christi 1296, in hoc subterraneo fornice honorifice sunt collocatæ; jacentque jam inde a tot annis incorruptæ; sine ornatu quidem, sua sine dubio incorruptione satis decoræ. Numerus eorum sacrorum corporum nongentesimo major nec minima sibi parte, ut pie credo, a tanto temporis intervallo est imminutus; pie, inquam, credo; et quid me moverit ad hanc fidem non te celabo; scilicet divi Bernardi in primis promissio. Is enim missurus in Sueciam condendo monasterio monachos, destinabat cum cæteris quemdam ex urbe Trajectensi juvenem, singulari in piissimum Patrem amore flagrantem. Hic fletu et precibus deprecabatur, ne ab ipso sejungeretur, in tam barbaras et longinquas nationes, propter quem nimirum patriam et mundum reliquisset; se enim præcipue huic sacro instituto nomen dedisse, ut in Claravalle vivere et mori beate liceret. Quem ut amantissimus Pater consolaretur, promisit, eum non alibi, quam in Claravalle cum reliquis suis alumnis sepeliendum. Nec eum fefellit promissio; nam postquam quadraginta annis in septentrionali illo regno abbatem egisset, jam decrepitus gestatoria sella, per tanta terræ marisque spatia ad Claramvallem deportius, aliquot dierum febri tactus feliciter vitam finivit, ibique sepulcri promissam gratiam obtinuit. Quis igitur sanctissimus Pater Bernardus eamdem promissionem multis aliis impertivit eventu comprobatam; ac præterea ex hac mortali miseria ad superos migraturus inter alia consolationis verba adjunxit: Se neque post mortem suos filios, quos Christo genuerat, derelicturum; nec passurum gregis sui dispersionem: imo ita in Claravalle mansuros, ut in decretoria illa extremi judicii die omnium hic ossa resuscitanda una secum judici Deo sistantur: nemo hactenus hujus oraculi fidem vocabit in dubium. Quin id ipsum non multis abhinc annis novo prodigio fuit confirmatum. Contigit enim, ut Lotharingiæ ducissa ad Claramvallem spectandam accederet; quæ cum pro sua in eamdem liberalitate, tum pro dignitate in templi interiora et ipsum hoc sacellum Flandricum ingredi permissa inter comitatum nobilem quamdam puellam adduxit, immani cruciatam dentium dolore, et adeo pertinaci, ut omne medicorum ingenium multis annis sine profectu fatigarit. Cui cum recenseretur, meras esse divorum Bernardi discipulorum sacras reliquias, quæ in subterraneo fornice cernerentur, ipsa ingenti fiducia unum ex ossibus nemine advertente cum reverentia arreptum ad genas applicat; nec mora, mox omnis acerbitas evanescit. Accensa amore tam pretiosi efficacisque pharmaci clam sub pectorali veste recondit, in aliorum quoque subsidia conservandum. Interea ducissa discessura, ad portas monasterii regressa, puellam illam abesse animadvertit, quare jussa est quæri, an fortasse sexui agnata curiositas, per ignotas monasterii ambages errantem circumduceret. Omnibus angulis pervestigatis, nullibi tamen visa, donec a famulis ad dictum sacellum delatis conspecta fuit; qui voce signisque ostendunt: dominam abitum parare, quam ipsa sola moraretur. At illa in patentibus hærens foribus moliebatur quidem egressum, irrito tamen conatu: aiebatque se jam dudum sequi promptam, evadere tamen extra januam omnino non valere. Tum e monachis quidam suspicatus quod erat: Forsan, inquit, aliquid de his reliquiis clepsisti; quibus jam per arcanam violentiam retardaris. Scias namque omnia hæc ossa usque ad mundi finem promissione divi Bernardi non separanda, nisi ipsi consenserint. Convicta, suum pio licet ausu tentatum aperit furtum, et sacris lipsanis suo loco redditis nihil impedita ad dominam convolat, totamque rem gestam non sine omnium admiratione fatetur. Insigne hoc prodigium nobis in ipso sacello e religiosis Clarævallensibus quidam enarravit, magno utique reverentiæ et pietatis affectu erga hunc nobilissimum thesaurum in nobis excitato.

66. Relicto hoc sacello extra interiorem majoris monasterii portam per ducentos aut paulo plures passus ad antiquum monasterium pervenimus. Id Bernardus ac socii cum eo ex Cistercio missi propriis manibus fabricarunt. Uno tecto templum et habitatio monachorum operitur; una etiam contignatio comedendi et dormiendi loca separat. Infra refectorium nullo lapide stratum nudam terram sanctissimis illis pedibus calcandam præbebat; quod quidem angustum est, pro tam ampla virtute: paucis et palmo non majoribus fenestris illud illuminantibus, per quas tamen sanctimoniæ splendor in omnem late terrarum orbem sese diffudit. Adhæret refectorio coquina, et illa quoque arctissima, sufficiens tamen pro elixandis herbarum radicibus arborumque foliis, queis olim hi virtutum athletæ victitabant. Hinc per scalam ascenditur ad dormitorium, idem in longum latumque occupans spatium cum refectorio; in quo adhuc aliquot lectisternia supersunt, ex quatuor asseribus compacta; longa, ad hominis proceritatem, et dimidia parte minus lata: humili cistæ ferme similia, nisi quod nullo operculo tegantur; qua inscendere illa oportebat, excisum ascia foramen aditum dabat. Exploranti mihi non apparebant vestigia, quod altius quam humi cubuerint; stramini scilicet, aut aridis arborum foliis in hanc quasi cavernam injectis loco plumarum utebantur. Clarissimum profecto extremæ paupertatis speculum; cujus aspectu frigida ætas nostra merito erubescat.

67. Scalæ, quæ a refectorio ad dormitorium viam facit, imposita est cella, quam mellifluus Pater Bernardus incoluit. Parva sane est, et carceri, quam conclavi similior, et tali, quam tantus abbas habitaret. Nam uno solummodo pede latior est cellis, quas in dormitorio monasterii novi, supra numero 57 descripseram; sed incommodis multo pluribus obnoxia: cum nudo tantum tecto tegatur, per quod etsi non semper pluviæ penetrent, frigus tamen æstusque et mille aliæ sese intrudunt molestiæ, per idem tectum submotis aliquot assulis lumen solis immittitur, assere, si necessitas imbrium aut nivis jusserit, obstruente foramen. Porro scala, cui cella imminet, unum cellæ angulum eripit asseribus, quibus contecta est: qui per illam cellæ partem declivi tabulatione descendentes commodum tamen divo Bernardo afferebant; illis nempe pro lecto usus: loco pulvinaris duos alios truncos securi lævigatos supponens. Quæ omnia hodiedum videri contrectari tamen minime permittuntur: multorum importuna pietate per minutas quidem, sed sæpe repetitas partes pene totum auferente. Nunc cancellis inclusus hic (si tamen sic dici potest) lectus oculis non furtis patet; intra quos præterea jacet cingulum setis et ferro asperum, quod vexando corpori induere sanctissimus Pater solebat, ac super nuda ejus cute post obitum inventum est. Sedile denique nihilo cæteris cellæ partibus melius erat; præterquam enim quod uno tantum a terra pede elevatum, id excavatus per modum sellæ præbuerit murus, etiam sedentis caput erigi non patiebatur incumbentis tecti declivitas; ac proinde sedere aut assurgere volenti caput dorsumque inflectendum, donec uno passu amotus spatium acciperet erecto capite standi.

68. Et hæc est illa sedes, ex qua tot oracula in omnes mundi plagas dimanarunt. In hoc throno eminebat ille *vir miraculorum* (sic eum nominat cultissimus hujus sæculi scriptor Joannes de Bus-

sières S. J.) *præsertim in animos, quos fingebat ad arbitrium; vitæ Alexander; magnarum rerum administer; pontificum et regum magister; Christiani orbis unus prope modum norma; cui solum et cœlum obtemperarent.* In hujus anguli obscuritate nati sunt illustrissimi viginti tituli; quibus grata admirabunda posteritas Bernardum insignivit: ut jure merito appelletur: 1. *Sacræ Romanæ Ecclesiæ doctor eximius, mellifluus, theodidactus.* 2. *Apostolicæ sedis defensor invictissimus.* 3. *Libertatis ecclesiasticæ vindex acerrimus.* 4. *Magnæ Dei matris cliens intimus.* 5. *Magnus domus Dei zelator.* 6. *Thaumaturgus sanctorum maximus.* 7. *Hæreticorum malleus.* 8. *Schismaticorum flagellum.* 9. *Sacræ militiæ præco.* 10. *Pacificator orbis.* 11. *Patriæ Pater.* 12. *Præsulum ac prælatorum magister.* 13. *Clericorum et religiosorum omnium mystagogus.* 14. *Qui probatus et inventus est vitæ innocentia angelus.* 15. *Ordinis propagatione patriarcha.* 16. *Futurorum prænotione propheta.* 17. *Verbi prædicatione apostolus.* 18. *Corporis mortificatione martyr.* 19. *Fidei zelo confessor.* 20. *Mentis et corporis puritate virgo.*

69. Juxta hanc sanctissimi Patris cellulam, alia existit, quam divus Malachias (de quo supra n. 58) trium mensium habitatione, et sanctissima morte nobilitavit; ea quidem justa cellæ forma, parva tamen gaudet. Inde ad oratorium descendimus; quod tale est, ut ipsa paupertas breviori compendio non concinnaret. Frontem altare occupat, eodem omnino hac tempestate cultu spectabile, nec alio, quam quo divus Bernardus instruxit; nimirum in lignea tabula vili colore imago Christi in cruce pendentis rudi artificio exprimitur; a cujus latere virgineæ Matris et divi Joannis dimidia corpora pinguntur eodem exiguæ artis penicillo elaborata. Extra chorum, seu mediam templi partem in latere dextro est altare S. Laurentii, in sinistro S. Benedicti pariter simplici manu expressis effigiebus nota. Altarium horum memoriam celebrem ex Vita divi Bernardi breviter accipe (lib. I, c. 12): *Bernardus valde ægrotus, cum vehementius affligeretur, et supra vires dolor excresceret, advocans unum ex confratribus suis, jubet citius oratum ire. Ivit ille, et oravit ad altaria quæ in ista basilica tria erant; primum scilicet in honorem Dei genitricis Mariæ; duo alia circumposita, in honorem S. Laurentii martyris, et beati Benedicti abbatis. Et ecce eadem hora adfuit viro Dei prædicta beata Virgo, duobus illis stipata ministris, beato scilicet Laurentio et beato Benedicto abbate. Aderant autem in ea serenitate et suavitate, quæ eos decebat; et tam manifeste, ut ex ipso introitu cellulæ personas ipse discerneret singulorum. At illi imponentes ei manus, et loca doloris attactu piissimo lenientes, omnem protinus ægritudinem abeo depulerunt.*

70. Dies nondum ultra horam octavam provectus alliciebat nos ad ulteriora spectacula. Igitur relicta hac sanctimoniæ palæstra extra muros locum illum petivimus, in quo divus Bernardus epistolam *in imbre sine imbre* legitur composuisse. Cujus prodigii seriem causamque paucis pro more explanabo. Robertus, quidam ex propinquis Bernardi, Cluniacensibus infans oblatus fuerat; qui ephebos egressus, cum per ætatem licuit, Cluniacensi monasterio relicto, perfectioris vitæ desiderio sese Cisterciensibus adjunxit: et cum divo Bernardo ad fundandam Claramvallem inter reliquos missus fuit. Sed suasu Cluniacensium, et indolis teneritudine severam vivendi austeritatem horrente, insalutato S. Patre ex Claravalle discessit; aliquandiu dissimulante et spontaneum reditum spectante Bernardo. Verum diutius aut pertinaciam aut errorem juvenis non ferendum arbitratus, per epistolam eum revocaturus, una cum Guillelmo, quo utebatur ad scribendas epistolas, in silvam monasterio vicinam secreti gratia secedens, excipienti in membrana cœpit dictare. Medium autem laborem interruptura ino-

A pinato copiosa pluvia erumpit, ita ut colligere vasa et sub tectum sese recipere scriptor voluerit. At Bernardus: *Opus*, inquit, *Dei est*, *scribe*, *nihil nobis imber nocebit*. Perrexit ille, pene extra se præ admiratione raptus; cum conspiceret, uno vel altero a se passu delabentis maximi imbris inundantiam; ambos vero se sub dio quasi sub tecto tutos siccosque considere. Apud Robertum sane non sicca fuit epistola. Quippe serio temeritatis suæ pœnitens ad largos lacrymarum imbres motus illico rediit, at aliquot inde post annos a divo Patre monasterio Domus Dei abbas præfectus, non sine sanctitatis opinione ex hac vita migravit. Distat a monasterio Claravallensi hic locus media hora, in umbilico silvæ ad muros usque pertingentis. Ad prodigii memoriam perpetuam parvum sacellum erexere, in quo depictum mirabile hoc factum cernitur.

71. Reversi e luco in cellas vinarias descendimus, ubi inusitatæ magnitudinis dolia cernuntur.
B Unum præsertim supra cætera diligentem observationem merebatur. Id cum a vino vacaret, et grande fundum januas apertas ostenderet, meam curiositatem invitavit, ut me intruderem, ad explorandam interiorem fabricam. Sed tenebræ nihil permittebant, nisi ut pedibus longitudinem experirer, quam quidem triginta pedum ab uno fundo ad aliud inveni, altitudinem vero octodecim. Nullis orbibus seu circulis ex betula, pro nostrorum doliorum more, vincitur: ingentes quatuor trabes per incisas in extremitatibus juncturas colligatæ stipant repetitis sexies ordinibus longissimos quernos asseres: ubi deinde in quatuor juncturarum angulis desinente circulo trabes hiant, cuneis impletur vacuitas; ut sic tota illa machina inter harum arborum vincula, quasi in equuleo laxari pro usu arctarive possit. Vidisti, amice, olim et miratus es Maristellanæ nostræ cellæ dolium magnum; quod si cum
C Claravallensi hoc conferas, quanta parte minus; nostrum enim septemdecim tantum pedes in longum, duodecim in altum extenditur. In aliis præterea cellis aliquot vasa nostro Maristellano non minora mero optimo turgebant.

72. Sub ipso, quod sequebatur, prandio rumor affertur tredecim millia militum ex Galliis in Burgundos properare obsessura urbem Dolanam; quo nos audito, quia per eam regionem redeundum in patriam fuit, maturavimus abitum; ac sine mora actis pro magno beneficiorum cumulo gratiis, accincti eo adhuc die ad monasterium usque Longi Vadi perreximus; maxima iterum humanitate excepti. Hic dum cœnamus, abbas illius monasterii commendatarius, cum de venatione rediisset, de nostro adventu certior factus per famulum significari nobis mandavit; optare se nobis loqui; et si molestum non esset, ad suam domum accederemus.
D Non recusare licebat tam humanam invitationem; quare ducem eumdum servum secuti, abbatem in vestibulo ædium obvium habuimus; qui nos comiter diserteque salutatos per planum ædificii fundum ad aulam primum amplissimam deduxit; in hac pendebant ad parietes altos ornatissimosque picturæ bene grandes; quarum pleræque naves marinas jactabant inter procellas, miscebantque eorum conflictus bellicos: hic incendio, illinc naufragio absorbente triremes. Ex aula per scalam lapideam ad superiora conclavia transitum, suis quæque nitentia coloribus, quibus tapetia, tam parietum, quam quæ mensæ insternuntur conformiter tincta fuerant. Picturarum circumquaque positarum modus ingens; referentium effigies regum ac principum; maxime moderni Galliæ, quæ aliquoties cernebatur tam affabre elaborata, ut plane Apellem, si non ipsam vitam spirare viderentur. Porro Musæum apparatu librorum instructissimum erat, et illi adhærens aliud triclinium rari pretii picturis. Nam cum arreptum lumen propius ad tabulas admoverem, delectatus mea curiositate abbas, non sine

significatione gaudii, quod non otiosos rerum suarum æstimatores nactus esset, digito varias designabat; et hanc Alberti Dureri, alias Holbeinii: imo et Rubenii, ac Michaelis Angeli Romani penicillo celebres esse affirmabat. Tota sic domo perlustrata ad stabulum progressi observavimus præter equorum ex Anglia, Hispania, Pannonia, ac Tartaria coemptorum copiam, nitidum fornicem variis e gypso crustis et pegmatis superbum plane invidiam illius monasterii templo facere.

73. Ex his ædibus dimissi nos ad quietem composuimus, sumptoque mane jentaculo Albæ Ripæ cœnobium insigni iterum Charitate refertum subivimus: opiparo, quantum illorum paupertas monachorum sub commendatario degentium permisit, prandio recreati. Duos convivas ex illo cœnobio habuimus religiosos, qui ita concinne latino utebantur sermone, ut vix ullos pari facilitate loquentes perceperim. Eorum alter se mihi comitem obtulerat ad hortum visendum, antequam mensa apponeretur. Et quamvis solitudinem præhabuissem, ut precum mearum penso vacare liceret; non tamen postea pœnituit doctissimis colloquiis illud tempus impendisse. Jucunda enim ex historiis gesta de fideli memoria ita promebat, quasi in narrationis promptitudinem se totum huic studio tradidisset. Cumque multa de vita melliflui Patris nostri inspergeret, scitari cœperam, an non hanc viciniam aliquo etiam prodigio memorabilem fecisset. Tum ipse: Non pauca, ait, in hoc circulari prope Claramvallem ambitu ab eo patrata fuisse memoriæ proditum est. Nam in hac regione pagus nominatur, in cujus hospitio dicitur sanctissimus Pater lepido de animi derrissione colloquio cum dæmone contendisse, et ni fallor fere in hunc sensum in ipsius Vita describitur: *Quodam tempore sanctus Bernardus quibusdam cum fratribus receptus hospitio pro suo more calceos ungebat; quo apparuit illi diabolus transfiguratus in nigrum monachum. Et: « O abba, inquit, quam magnificatus es modo? ecce de finibus terræ veni te visum; quem ungendis calceis inveni operantem; non sic te exhiberes vel uni famulorum tuorum. — Nec mihi, ait S. Pater, sunt famuli, nec ut essent, unquam volui; filios mihi in Christi Jesu Verbo genui, qui omni mihi charitate et humilitate obsequuntur. Diligo eos ac servo; quibus ut ostendam viam vitæ, me humilio in exemplum magni illius Magistri, qui in Evangelio dicit:* Omnis, qui se humiliat, exaltabitur (*Luc.* III). *Humiliavit semetipsum Deus, omnemque percurrit humilitatis semitam, ut sequamur vestigia ejus,; unde Dominum ac Magistrum meum sequi non me fatigat; sed decorum est mihi et volupe, etiam indecoris et quibus nulla inest voluptas, operibus pro ejus amore implicari. Unde et tuo dic abbati, ut, quod ego facio et ipse faciat. » Ad hæc diabolus: « Da mihi, inquit, tuos calceos, et ego eos ungam. Tum eum fixe intuens famulus Christi, Spiritus sancti luce agnovit spiritum malum, et cum indignatione et ironia: « Non est æquum, ait, ut qui in summo decore et sanctitate creatus est, mihi ungat calceos, qui sum terra et cinis. Apage, Satana, et per Jesum Christum te adjuro, ne me aunquam impedias opera nec fratrum meorum. » Subito decrescens diabolus, contraxi se in parvam bestiolam, eaque forma se in eorum conspectu subduxit.*

74. Risu prosecutus sum miseri lavernionis fugam, rogavique comitem, ut pergeret in jucundissima materia. Nil cunctatus ille: Paulo, inquit, plus uno die abhinc urbecula est, famosa jucundissimo sancti Patris facto. *Contigit* enim *aliquando famulum Dei Bernardum pro quibusdam negotii adire comitem Theobaldum. Cum appropinquaret oppido, ubi ille tunc erat, obviam habuit turbam copiosam, qui jubente comite latronem quemdam facinorosum atque famosum ad supplicium pertrahebant: Quo*
A *viso, clementissimus Pater apprehendens manu sua lorum, quo erat miser astrictus, ait tortoribus: dimittite mihi sicarium istum, ego enim volo manibus meis suspendere eum. Audiens autem comes adventum hominis Dei, festinavit illico occurrere ei; miro namque devotionis affectu semper eum dilexit, atque honoravit. Cumque videret funem in manu ejus, quo latronem post se trahebat, exhorruit vehementer et dixit: « Heu, venerabilis Pater, quid est quod facere voluisti? ut quid enim furciferum istum millies condemnatum a porta inferi revocasti? Respondens autem Pater sanctus dixit: « Scio quidem, virorum optime, scio hunc latronem esse sceleratissimum, omniumque tormentorum acerbitate dignissimum. Non me ergo existimes hujusmodi peccatorem impunitum velle relinquere, quin potius cogito ipsum tortoribus tradere, et dignam ex eo capere ultionem, quæ utique tanto dignior erit, quanto diuturnior. » Quo audito princeps Christianissimus consiluit, nec*
B *ultra ausus est contradicere sermonibus sancti. Protinus ergo benignissimus Pater exuta tunica sua, ea induit captivum suum, et attonsa coma capitis ejus sociavit illum ovili Dominico, de lupo faciens agnum, et de latrone conversum. Qui veniens cum ipso Claramvallem factus est deinceps obediens usque ad mortem, perque triginta annos supervivens pulchram etymologiam nominis sui (Constantini) perseverantia in bono proposito, et rigidissimis pœnitentiæ operibus exprimens, sancta morte migravit ad Dominum.*

75. Jucunditate narrationis accensus, cupidusque plura cognoscendi, quæro deinde; an longe distaret alius quidam locus, in quo cæcus sumpto de vestigiis S. Bernardi pulvere visum recepit? Hæsit ille aliquandiu, quasi memoriam excuteret, et inde: Plures, inquit, abest ab hoc monasterio dies; nam in partibus Tolosanis id prodigium contigisse refertur in descriptione Vitæ pene his verbis: *Laborabat*
C *aliquando vir sanctus in partibus Tolosanis contra Henrichianos hæreticos. Cumque tanquam ex apostolis unus circuiret per castella et civitates evangelizando et curando omnes languores, hæreticorum quoque turpissima deliramenta, redarguendo, confutando, convincendo; accidit ut cæcus quidam, comperta fama virtutum atque signorum, quæ per manus hominis Dei multiplicabantur, in dies spe recuperandæ sanitatis animatus, eumdem Dei famulum adire decreverit, si forte beneficio cœlestis gratiæ, quæ per ipsum miseris mortalibus copiose tribuebatur, sibi quoque, cæcitatis caligine detersa lumen desideratum restitueretur. Accelerans itaque, et ubinam sanctum Dei reperire posset, sollicitus inquirens, audivit eum in celebri quodam conventu in medio magnæ multitudinis consistere, verbumque vitæ disseminare. Quo cum pedibus offendens, et anhelus currens pervenisset, tristi rumore turbatur: quoniam vir Domini jam*
D *unde recesserat et ad loca alia transmigraverat. Quid tamen ageret? siquidem desiderium recipiendæ sanitatis eum ulterius currere compellebat: densissimæ vero tenebræ, quæ oculos ipsius obsederant, pigrum et minus reddebant expeditum. Cumque in defectione mentis constitutus multa tristitia contabesceret, subito divina gratia inspiratus, et de meritis beatissimi viri spem toto corde concipiens, circumstantibus ait:* Rogo per misericordiam Dei, ducite me ad locum illum, in quo hominem Dei stetisse, vel sedisse certissime scitis. *Quod cum benevolentia eorum qui aderant, continuo esset consecutus, veniens ad locum toto corpore in terram prosternitur, mira devotione pulverem ipsum, in quo sacra viri Dei vestigia steterant, deosculando, Domini quoque misericordiam per merita servi sui enixius implorando: quod cum diutius faceret, et de ipso pulvere fide plenus oculos suos confricaret, repente miserante Domino, qui sanctitatem famuli sui, licet absentis, etiam in hac gratia declarare dignatus est, lumen oculorum recepit. Quod miraculum non solum Catholicis orthodoxæ fidei firmamentum contulit, verum etiam*

superbis et elatis hæreticis confusionis et opprobrii notam adauxit.

76. Prosequebatur ulterius sermonem conglomeratis in breve compendium prodigiis, ac subjungebat piissimum Patrem innumera quidem per omnes Franciæ partes operatum esse miracula, sed eorum, quæ extra fines ejusdem Germania, Italiaque spectavit, æque omnem pene numerum superare. *Nam in sola peregrinatione Germanica* 173 *lumine oculorum orbati meritis sancti viri illuminati sunt. Gressus* 158 *claudis benedictione ipsius restitutus fuit. Contractos* 15 *virtute sibi cælitus indita erexit. Muti* 53 *ejus intercessione obtinuerunt loquelam. Auditum* 65 *surdi, et paralytici sanitatem:* 55 *quorum manus aridæ et quasi mortuæ pendebant, optatam valetudinem receperunt.* Qui omnium hoc brevi tempore factorum mirandorum numerus efficit 530. Cum tamen adhuc individuus S. Patris in itineribus comes fateatur: *Multa ex his narratis tam brevi fieri se vidisse, ut tam celeriter ea prologui nequeat: et* (*cum dici soleat nihil esse facilius dicto*) *huic tamen Dei famulo, per gratiam, quam acceperat, signa facere magis facile visum fuisse, quam sibi facta narrare.*

77. Dum ita centuriatim profunderet miracula meus comes, credebam et illorum mentionem facturum, quæ de sanctissimo Patre, Vitæ libro III, cap. 6 referuntur; quæque non solum me hactenus in summa tenuerunt admiratione, sed etiam opinione; neminem ex omni divorum numero tanta in Deum fiducia præ Bernardo fuisse. Quare ne tam elegantis scientiæ rudis esse viderer: Magna sunt, subjunxi, quæ suavissime comes, attulisti; sed annon existimas anteire cæteris, quæ in supra nominatis Tolosæ partibus liquido eum constat patrasse? Scriptor autem Vitæ sic de iis loquitur: *Est locus, quod Sarlatum appellatur, ubi sermone completo plurimos ad benedicendum panes* (*sicut ubique fiebat*) *Dei famulo offerebant; quos ille elevata manu, et signo crucis edito, in Dei nomine benedicens: In hoc, inquit, scietis vera esse quæ a nobis, falsa quæ ab hæreticis suadentur, si infirmi vestri gustatis panibus istis adepti fuerint sospitatem. Timens autem venerabilis episcopus Carnotensium, magnus ille Gaufredus* (*siquidem præsens erat, et proximus viro Dei*) *si bona, ait, fide sumpserint, sanabuntur. Cui Pater sanctus, de Domini virtute nihil hæsitans: Non hoc ego dixerim, ait, sed vere, qui gustaverint, sanabuntur; ut proinde veros nos et veraces Dei nuntios esse cognoscant. Tum ingens multitudo languentium, gustato eodem pane convaluit; ut per totam provinciam verbum hoc divulgaretur.* Et quæ hæc, addebam ego, in Deum fiducia? Non vane profecto de sanctissimo Patre nostro effatus est illustrissimus cardinalis Bellarminus, lib. IV, Contr. cap. 4: *Sanctus Bernardus abbas Clarævallis vir plane apostolicus, et non minus gloria miraculorum, quam sapientiæ splendore illustris. Pluribus miraculis claruit, quam ullus sanctorum.*

78. Supra fidem, inquies, amice, felici e memoria vestram deprompsistis historiam. Iisdemne verbis hic epistola tua, quibus ibi sermo verter, nec aliis loquitur? Non iisdem omnino quidem, at parum diversis. Nam de ejusmodi colloquiis, quæ sparsim in hoc Itinere tibi offerentur, hoc te volo sentire: sensum me, non verba afferre; imo nec illum anxie totum; iis plerumque omissis, quæ sciri ab aliis nolui, adjunctis forte pauculis aliquando, quæ dici fierique potuisse nemo prudens dubitabit. Ad comitem meum redeo: cum quo ad mensam digressus, ne sic quidem materiæ continuationem omisi, quin sub prandio, atque inde ad portam usque cœnobii etiam valedicendi affectibus eamdem miscerem. Hinc itaque Sortilium usque excurrentes, altero mane post dictum in Patrum Capucinorum templo sacrum cum sole oriente nos in campos effudimus, Divionem festinantes; quo circa meridiem promoti, tantum moræ traximus, quantum invisendo domino Bourée, Cistercii secretario, tunc valetudinis gratia Divione apud amicos commoranti necesse fuit, ac prandio. Quibus pro voto expeditis, viam ad Cisterciense monasterium cum ipso solis cursu absolvimus. Admissi sine mora ad Ill^mum D. generalem salutandum, mox ad conclave nostrum sumus deducti. Sed Ill^mus jam cœna perfunctus nos interea domino Germano suo egregio societatis Jesu viro commendavit; qui domini generalis absentiam exquisita humanitate supplevit. Nam colloquiis eruditionem non vulgarem, et multam experientiam spirantibus, pretiosam cætera mensam cum magna nostra delectatione ornabat; neque ante abire sustinuit, donec intellexit, nihil a nobis, præter quietem desiderari.

79. Finitis sequenti die matutinis precibus liberiorem auram et crepusculi teporem capitaturus (sudum namque erat) ad horti ambulacra descenderam, cum Ill^mus P. generalis primum a choro reversus (solet autem quotidie ibidem primus inveniri) me visum ad se vocavit. Ad quem cum per scalas et anteriorem aulam penetrassem; jussit ad mensam considere. Tum de itineris ad Claramvallem successu, et quid maxime per viam placuisset, quærere familiariter cœpit. Cui ego ad singula, quanta poteram modestia, respondere; laudare merito quidem Cistercium ab amplitudine et ædificiorum præ Claravalle nitore; situm deinde locorum utrobique non multum disparem; videri tamen piscinas Cistercienses Claræyallensibus anteferendas; cum ob hilaritatem aspectus, tum ob piscium abundantiam; templum etiam Cisterciense exterius, pulchrius esse Claræyallensi; quippe clarius, paulo majus, et recenti artificio ornatius: quoad chorum denique et summum altare præire Claræyalli Cistersium. Verum, si arcanos, inquiebam, seque violenter quasi insinuantes pietatis stimulos; ambitus et interioris templi ornamenta; imo vel unum sanctissimi Patris Bernardi sepulcrum sacrasque exuvias cogito, jam mihi nulla pars orbis ante Claramvallem erit.

80. Percunctanti porro quid de canendi ritu, de disciplina monastica Galliæ arbitrarer, intuli: In multis mutatam esse apud me sententiam, quam de horum cœnobiorum constitutione conceperam: in quibusdam plus, in aliis minus me olim credidisse. Atque in primis obsequii divini preces seu diu seu noctu magno sane labore in tantas protrahi moras, ut pene supra septem horas in choro detineantur. Videri mihi, nisi superi favore singulari vires suppeditarent, oportere ut brevi succumbant. Nos quidem Germanos exacte ad melliflui doctoris nostri præscriptum rotunda pronuntiatione verba distinguere: utque omnium simul voces in unum temporis punctum initio ac fine concurrant, studiose observare: cæterum morem patriæ obtinere, ut majorem nobis defatigationem imponat noster cantandi modus, quam is qui in Gallia passim auditur; fortiori enim impetu vocem nos elevare; ita ut non raro Davidici carminis veritatem assequamur, quo se *Ad Dominum clamare* affirmat. Qui labor cum vires admodum exhauriat, hactenus neminem ex nobis, ut nullæ aliæ rationes sint, vel ideo saltem probasse abstinentiam a carnium esu; ut pote insalubri illa aquatili esca parum addente roboris ad id sustinendum, propter quod nobis sustentatio a fundatoribus liberaliter fuit donata. Siquidem nihil frequentius in illis donationum diplomatis, quam tradi illa bona divi Bernardi sequacibus: *Ut immortali Deo laudes in hoc cœnobio decantent.*

81. Præterea, addebam, lex illa, quæ carnium interdicit esum, eum maxime finem respicit: ut subtractis appetitui animali deliciis, suis scilicet armis, queis spiritum oppugnat, mens liberius ad superna feratur. At profecto quamvis ex orbe uni-

verso carnes eliminentur, nunquam tamen deerunt ingeniosæ in has inventiones gulæ mille saporum genera, quibus suam aviditatem irritet, saginetque per aromatum ignes, non pretiosius tantum, sed ad luxum libidinemque validius; piscibus cæteroquin plerisque vix cibi nomen merituris, nisi his condimentis obruti sua pene natura exuantur. Eam ob causam licet æstimationi a vulgo comparandæ haud parum valeat nomen abstinentiæ, nos tamen summum perfectionis religiosæ apicem non in ea sola sitam esse judicantes: id ante cavemus, ut nimia satietas, sanitati et rationi gravis, undique excludatur; necessariis autem alimentis nemo destituatur, iisque moderatis, et quibus vita roburque sustentandis oneribus idonea conserventur. Abstinere autem a proprii pertinacia judicii; abdicare se sponte commoditatibus sub fallaci consolationum specie subrepentibus, easque non solum non sectari præter obedientiæ præceptum; verum e contrario molestias, dolores, afflictiones apud se vel aliunde natas pacato ferre animo; demissionem animi sine affectato tristitiæ colore ita foras emittere; ut et aliorum honores absque invidentia, et sui contemptum instar deliciarum aspiciat: iracundiæ aliorumque vitiorum motus constanti rationis freno tanquam intra carceres compescere: totum se denique ad cynosuram gubernantis omnia Numinis inter omnium tempestatum varietatem ita componere, ut nostra nunquam ab illius voluntate dissentiat: id tandem abstinentiæ studium dignissimum æstimamus, in quo omnes conatus nostros curasque ponamus. Neque tamen hæc ipsa tam gloriose jactanterque memini, quasi soli nos in hac pietatis palæstra strenui pugiles versaremur; non ignoro, jam propria doctus experientia, maximo haberi in pretio hanc disciplinam in his partibus: sed ut virtutum exercitationes, et esum carnium simul haud dubie stare posse confirmarem.

82. Confirmet, subjunxit Ill^{mus} dominus generalis, ingenuam hanc et vere Germanam vestram mentem Deus: quæ quidem me neutiquam latet; veluti et sincerus constansque in sacri ordinis Instituta vester amor, ac in ejusdem superiores reverentia quam, si unquam alias, certe exulceratis hisce postremis temporibus (quanto ordinis totius bono!) didici. Hanc, dicebam, illustrissime domine, nulla vis, nullæ fraudes, nulla ætas in nodis labefactabit. Nam indubitatæ veritatis loco tenemus; simul et nomen corporis in ordine, si unitas corruat, periturum. Nempe quomodo corpus erimus, si unitis charitate et instituti similitudine membris unum caput adorare non licebit? Serena, ut advertebam, fronte exceperat hunc sermonem; non inscius, ex quo fonte hausissem. Quare eumdem latius auditurus, Rev^{um} dominum vicarium generalem per me ad suum conclave vocari voluit; qui, cum protinus advenisset, perque sat longum temporis intervallum ibidem fuisset detentus, ad dicendum sacrum nos una paravimus: quo peracto a sacrarum rerum custode ad thesaurum, ut appellant, spectandum sumus invitati.

83. Suo ille pretio non minus insignis est (si pauca excipias) quam is, quem spectasse me in Claravalle supra recensui; si reliquiarum sacrarum numerum inire velis, servatur hic caput divi Ananiæ, illius qui in Actis apostolorum cap. IX, doctorem gentium Christi servatoris jussu convenit, eique oculorum et animæ lumen attulit. Atque hoc quidem caput argento opertum aspectui in occipite patet, ubi integra adhuc obsita capillis cutis apparet. Sunt hic præterea capita divarum Fidei, Spei, Charitatis, ac earumdem parentis, sophiæ; auro, argento, gemnisque supra fidem grandibus splendentia. Brachium porro divi præcursoris Domini, Joannis Baptistæ, aurea theca, aperta tamen, inclusum. De Servatoris sacratissima cruce partes aliæ magnæ, aliaque innumera tabulis argenteis alioque ornatu opulentia non contemnenda per varias formas exculta. Monstrabantur etiam præclara Burgundiæ ducum monumenta, et multiplex antiquitatum, ut dicere solemus, copia, quarum rerum, quia numerus meam pene obruit memoriam, hæc, quæ enarravi, paucula tantum retinui.

84. Unum superest, curioso spectatore dignum; quod quia non negligenter observavi, breviter exponam. Duos libellos nobis offerebant, in quibus precum statutarum canones propria manu exararunt divi Patres Stephanus et Albericus, primi, quod circa epistolæ initium dixeram, Cistercii abbates. Venerabar pulcherrima pignora simplicissimæ antiquitatis, et clare elucentes sanctimoniæ characteres exosculabar. Libelli trium digitorum latitudinem non excedunt, plus tamen longitudinis habent. Dum clausos aspicis, parvi apparent, at aperti triplo majores evadunt; foliis, quæ ex membrana rudi constant, ter complicatis, deorsum, et ambobus lateribus. Neque in utraque parte litteris implentur paginæ, sed interius tantum: ita ut licet folium a folio sejungas, nisi plicæ explicentur, nullæ litteræ prostent; quæ quidem minutissimæ paucis syllabis totas periodos brevissimo compendio absolvunt. Nulla compage seu tegumento vinciuntur, sed uno in latere filum colligas folia, ne diffluant; ac deinde sacculus ex corio libellos recipit, egressuris forte de monasterio Patribus tunc serviens; quo etiam hodie a pulveribus custodiuntur.

85. Post hæc cistæ aperiebantur, quibus sacræ vestes et alia supellex ecclesiastica reconduntur; quarum ditissima multitudo celeberrimis, quos alibi spectavi thesauris, merito videtur anteferenda. Aurum per subtilia filamenta in texturas aptatum plures hujusmodi amictus pro septem ad altare simul ministris, conficit; hic rubeum, alibi purpureum, inde candidum, cæruleumque colorem evibrante bombyce. Multa ab ætate non pauca sæcula ferent; alia a donantis persona (pleraque enim regia sunt) omnia a materia æstimationen sibi conciliant. Acus porro Phrygias artes ita inter aurum densatas cumulis conglobatum, gemmulasque candidas, quibus Perilli nomen inditum est, per vestium oras distribuit, ut intuentium oculos admiratione voluptateque afficiat, relinquat autem dubios, artine an pretio dignitatis sit ascribenda victoria. Faldistorium Italica, ut arbitror, voce, dicitur solium, quod publico cæremoniarum apparatu sacrum celebrantes infulati præsules inter sedendum occupant; huic cœlum, ceu umbraculum imminens, tapetum alas in throni regalis formam suspendit. Atque hoc solium per gyrum conclavis, in quo thesaurus asservatur, pendens diu nostram curiositatem tenebat in sese defixam, cum in ejus tapetibus elegantissimæ icones, quasi in scena veteres historias aptissimo colore (sed qui fere auro gemmisque sepeliebatur) repræsentarent. Rarissimi decoris hoc opus non infra tria aureorum millia (nescio infra suprave dignitatem) æstimavi. De pluribus ornamentis huc pertinentibus supra num. 36 mentionem me fecisse memini.

86. Tota hæc dies, nil præter laudis et gratitudinis subministrabat ubique materiam. Etenim hinc ad illustrissimi D. generalis cubiculum vocatis prandium omnibus numeris absolutum, nullo non condimentorum ferculorumque pretio insigne fuit appositum. Inde currum una nobiscum Ill^{mus} conscendit, comite etiam ejusdam domino Germano. Liberum detersis nubibus cœlum, in aperta rura delatis, etsi aliquam immodico æstu molestiam fecit; jucunda tamen camporum, tunc in futuras segetes prima pubertate virescentium, amœnitas; umbra arborum, ac lenis auræ susurrus itineris spatium ita contrahebant, ut non duas horas, sed unius quartam solummodo partem in curru fuisse mihi visus fuerim cum ad arcem, Chylyacum dictam nos currus exposuit. Hanc altissima fossa per circulum

in veri munimenti formam ambit; securamque reddit, non contra justi belli impetus, sed per subitos et inexspectatos tumultus ad aliquam saltem moram sese tueri volentem. E fossa fastigium sublime attollunt muri ita densi, ut minoris tormenti ictui non sint impares. Interior ædium structura magno aularum et tricliniorum numero impletur; quæ cum altis illustria fenestris, tum aulæis nitida, meo quidem judicio non indigna aut inidonea sunt, pro hospite etiam rege. Qua solem orientem respicit castellum, e fossa exsurgens quadrato ex lapide murus latum præbet ambulandi spatium, et in subjectum nobilissimum hortum pascendæ curiositatis ac hilaritatis materiam.

87. Inspecto sic cursim castello non ulterius per dimidiæ horæ spatium dimisit Ill^mus ad aliud prædium, quod suo idiomate *Bourveaux* vocant. Huc celeriter per agrorum plana translatos, loci procurator ad ædium (quarum mira elegantia tum quoad architecturam, tum quoad excisorum lapidum artificium) suprema deduxit: illinc prospicientibus vinetum sese nostris objiciebat oculis, continuo muri ambitu septum, et quantum reor quaquaversum ultra horæ quadrantem porrectum. Id quam in fertilem quotannis efflorescat vindemiam, cellæ vinariæ ostendebant, in quas admissi nostram liquido paupertatem ex illa abundantia metiebamur. Supra ducenta dolia paris omnia formæ per tres cellas circumjacebant; ad quorum unum consistens vietor, modica terebra parvum foramen impegit, nullo post exstractam denuo terebram vino subsequente, donec genu fundum illo premente, instar venæ sanguinem ejaculantis, rubicundus liquor in vitrum prosiluit. Mirantibus sociis, non obstructo foramine sisti fontem, ego quoque rei non ignarus accessi, ac pollice in fundi medium injecto, paululumque urgens torpentem scaturiginem eodem impulsu ad saltum excitavi. Exposita deinde rei causa modice libavimus, quippe igneum, vini velut adusti, odorem spirabat, ac rursus conscenso curru Chylyacum, indeque Cistersium redivimus.

88. Dum properante curru revertebamur; sermo incidit de laudabili more Gallorum, quem in conviviis tenent. Ansam hac de re dissertandi præbuit illius diei prandium a nobis eamdem ob causam commendatum. In eo enim ternis vicibus fercula mensam coronabant, data interim libertate per quadrantem horæ, sumendi pro libitu, quod cujuslibet palato arridebat. Ablatis denique omnibus finem mensæ designabat colloquium itidem in quadrantem protelatum; nec exinde scyphus aut patina apparebat. Quibus in curru præconio exaggeratis, congruenter subnectebat Ill^mus non probare se Germanæ nationis consuetudinem convivia duabus sæpe horis aut ultra celebrantis. Nec enim sitim famemque tam diu sub frequenti scilicet ingestione durare; cætera ergo quæ affunduntur, oneri haud dubie non nutrimento fore. Quid? excepit alius, duas horas? imo in quinque et plures horas sedentaria hæc poculorum pugna prolongatur. Amicum certe invitare ad mensam, eumque elapsa una hora dimittere, arctioris amicitiæ lex non permittit. Nec sola mensa circumscribitur humanitas offerendi pocula; statariæ velitationes quasi in arena pugilum, mensam excipiunt; quin denique et eundo sæpe ad postrema ædium limina obtrudunt sibi, ab invicem discessuri, celebria ingentibus titulis sanitatum pocula, donec vertigo dirimat pugnam. Insania hæc est, aiebat alius, non humanitas. Cui enim bono hæc ingurgitatio? quæ deinde amicitiæ mirabilis professio, porcorum induere personam, ut placeas? Jucunda hæc disceptatio usque ad cœnæ finem provecta multam ridendi attulit occasionem; sed ne in eamdem hanc philosophiam peccaremus, mature soluta mensa, reliquum diei ambulando trivimus.

89. Sequentem diem a sacris exorsi, iisque procuratis, sarcinis convasandis operam dedimus. Ita

A rebus omnibus expeditis circa horam octavam horario prandio refecti Cistercio valedisimus; maxime Illl^mo Patri generali, cui conquisitis ad nostræ gratitudinis exponendum affectum verbis effusissime gratias pro summa in nos dignatione, beneficentia ac favoribus agentes, nos, ac nostrates debita illi demissione commendavimus. Inde oppidum Divi Joannis ad Sonam, non grande, sed situ et opere munitissimum percurrentes, in ignobili pago, Bariere, equis pabulum, nobis duarum horarum quietem concessimus; et circa vesperam Dolam subivimus. Mutato priore hospitio signum Satyri elegimus; ad quod vix receptis dominus provisor seminarii una cum duobus comitibus supervenit, ac tam in cœna quam altero mane humanitatem summam officiosissime deprompsit. Quin ex iis tertius se nobis viæ ducem per duas horas Vesontionem versus familiarissime adjunxit. Quo relicto in pago S. Viti subsistentes ad prandii moram mature satis Vesontionem appulimus. Aurea nos hic Aquila sub tecti alas admisit. B Nondum quintam vespertinam horologii campana signaverat, et cœna ante septimam non ponebatur; quare detractis ocrearum impedimentis per civitatis plateas sumus digressi.

90. Ingentis longitudinis plateas ædificia per æqualem lineam excurrentia cingunt, infinita mercatorum opificumque multitudine distincta. Quorum se tamen cumulus maxime circa pontem præaltum, et ob domos illi impositas foro quam ponti similiorem, colligit; nullo non angulo in officinæ speciem adornato. Urbi mons multum editus adhæret, in cujus cacumine templum per omnem late Europam celebre, nostram ad se curiositatem, quanquam ex itinere fatigatos traxit. Præcipitem per horæ pene dimidiæ spatium emensi viam, templum subivimus, quod per amplissimum fornicem distentum, multa ex marmore mausolæa, atque alia ex alabastrite sculpta non C vili artificio pegmata continet. Dextro parieti sacellum jungitur, in cujus interiori parte. retro altare, sub canonicorum ac magistratus custodia reponitur sacra sindon, qua Servatoris nostri de cruce liberatum corpus, laudatus ille in sacra historia Josephus involverat. Hæc bina per annum vice in con spectum datur, e tali loco, quem peculiari Numinis providentia ad hoc spectaculum designatum multi non vane autumant. Etenim extra templum instar theatri per quatuor angulos deductus murus versus superiorem montis partem extenditur; ibi præstituto die a primoribus tam canonicorum quam magistratus gestatur; tanta accurrentium ex omni finitima plaga spectatorum commoditate, ut quamvis supra viginti mille homines conveniant, nemo unquam queri sit auditus, quod non pro voto pretiosum thesaurum oculis usurpaverit, seu prope seu remotiori loco constiterit.

D 91. Paucis a templo hoc passibus recedit aliud sacellum, duobus inquilinis nominatum; sacri tribunalis judicibus; quibus ex privilegio pene par est in decidentis conscientiæ litibus cum summa in terris potestate facultas. Hic aliquandiu in subjacentem urbem intenti, non mediocriter delectabamur, cum per illam sine labore oculis vagaremur, totam quippe ceu pictoris opera in tabellæ compendium collectam simul uno intuitu capiebamus. Ob versum urbi montis latus in parietis speciem abruptum pro muro simul et vallo est, cum altius multo sit altissima quaque turri. In descensu mirabamur reverendissimi nostri vicarii generalis indefessam, et in hoc senio pene juvenilem alacritatem, qua sine suspirio ascensum tam præcipitem expedivit. Atque ille, quid mussitaremus, observans, fronte exporrecta subridens: Vos, inquit, stupetis emeritum militem tanta facilitate superasse hunc montem. Macte animis, curate ut post quadraginta annos eadem virium constantia huic labori sufficiatis qua ego ante totidem annos non secus ac hodierna die favore Numinis parem me fuisse memini.

Pietatis ac temperantiæ studium nascensque ex his conscientiæ securitas, sunt certum ad hæc obtinenda præsidium. Sic dilapsis per aliam urbis plateam inter cætera ad ecclesiam cultissimam Dominicanæ familiæ dux fuit, quem pro monstranda via habuimus comitem. Cœna deinde somno præmissa sequentis diei iter hora sexta ingredi statuimus.

92. Sed famuli mei astu ad meridiem usque sumus retardati. Querebatur is de equi mei nimia lassitudine, eo utique die aut perdendum, aut saltem reliquos non assecuturum, nisi parte oneris subtracta juvaretur; id autem commode eventurum, si alio conducto meus sessore vacuus sequeretur. Verum an sibi suæque lassitudini, an equo consultum voluerit, non obscure patebat, dum alio mihi adducto ipse in meum sese conjecit, eques futurus Basileam usque, nisi alia importunitas impedivisset. Nam conductitius iste Bucephalus quinquaginta circiter passus extra Vesontionem commode currebat, inde autem paulatim lente postmodum pigre, denique ne sic quidem gradiebatur. Ingerebam verbera, fodiebam haud segniter calcaribus; at canebam surdo fabulam; citius, credo, Trojanum illum movissent hi tales ictus, quam cui ego insidebam stupidissimum animal. Premebat vestigia pertinaci immobilitate, excipiebatque calcarium aculeos, ut arbitror, non, pro currendi, sed standi signo. Jamque comites uno alterove lapide præcesserant, cum ad fontem aliquandiu hærentes non sine tædio assecutus equum soluto pretio cum duce ad urbem remisi. Et meus quidem hoc quasi honori ducens me impigre deinceps Maristellam usque deportavit, famuli quoque pedibus pari ratione lassitudinem non sentientibus.

93. Strenue igitur viam prosecuti per oppidum Boummee ad urbeculam Claramvallem pervenimus. Ibi nocte commode transacta summo nos diluculo in iter accinximus, ante prandium, quod in pago Ottinkurt accepimus, immodico æstu; a meridie pluviis vexati, tandem in Alsatiæ finitima villa Curte levante hospitium invenimus ac pauperem cœnam, sed lectos multo magis miseros; corruptum enim putredine stramen ingrato odore etiam posteram diem afflabat, vestibus eum nidorem recipientibus, donec pluviis detergeretur. Ex hoc pago nos cum sole levantes plurimum molestiæ ad prandium usque devoravimus: quippe impedita frequenti silice via jubebat sessorem in humum esse intentum, ne equus male duceretur; sibique a timendo semper lapsu moderatione freni cavere; cum interea oculorum usum auferrent gravati imbribus rami arborum, qui admodum infesti, nunc pileis implicabantur, nunc duplicatas immittebant pluvias, nunc subitum in frontem impetum facientes tam sessorem quam equum fatigabant. Denique in pago Wolkenspurg prandio refecti, ac quatuor post horas urbem Basileam prætervecti, ad monasterium montis Olivarum divertimus.

94. Sacra Pentecostes festivitas in diem 29 Maii inciderat; quæ ut debita pietate a nobis perageretur, subsistere, et in noto ordinis patriæque monasterio respirare decrevimus. Nec occasio deerat; nam antistitis ornatu (mitram intellige, et cætera ejusmodi insigni) decorus Rev^{mus} D. vicarius generalis, inter solemnes ministrorum cæremonias sacrum celebravit; et sacratæ Deo illæ virgines lautis deinde nos epulis excepere. Sequens dies etsi continuis pluviis maderet, me tamen non detinuit, quin Basileam remearem: ubi cum me dominus Jacobus Wolleb morari cognovit, misso celeriter familiari, simulque invitatis honoris gratia rectore universitatis magnifico juris doctore, aliisque viris eruditione clarissimis, eleganter instructo convivio dignanter adhibuit. Quibuscum toto pene die inter familiaria moratus colloquia paulo ante noctem ad montem Oliveti redivi.

95. Tertio tandem die cœlo rursum in serenitatem composito dictis bene mane sacris Sanctum Urbanum petiturus cum suo comitatu Rex^{mus} D. vicarius generalis, ego vero Maristellam (utrique decem horarum iter restabat) rationes expensarum duximus. Quibus persolutis Rev^{mo} domino vicario generali infinitas dixi gratias pro sua mecum habita patientia, pro singulari, et qua me utique non dignum judicaverim, familiaritate ac demissione; pro summa denique charitate ac sollicitudine, quam mihi per totum iter impendit. Promisique, me quandiu Numen immortale mihi vitam indulgeat, nulla inquam oblivione tanta beneficia deleturum; quin imo eorumdem memoriam, si, quod summis in votis haberem, liceat, etiam ultra vitæ terminos propagaturum: precibus interea meis suppleturum defectum virium longe imparium ad tam liberalem benevolentiam aliquatenus compensandam; saltem interea effecturum, ut intelligat, quam promptum gratitudinis et in ipsum devotionis affectum geram. Cæteris deinde viæ sociis debitas quoque grates referens ad pagum Frik perrexi, ibique sumpto prandio per aspera et plana viarum superato inter non nulla sane per montem Bozberg dictum, pericula Maristellam denuo aspexi, a qua diebus 37 abfueram.

96. Sera licet vespera Maristellæ nostræ limina attingentem, copiosa tamen salutantium corona mox undique ambiebat. Hi de comitiorum generalium frequentia et successu; hi de consultorum statutorumque novitate percunctari; alii feliciterne iter peregerim, et quid novi ex peregrinis illis gentibus et longinquis oris afferrem, indagare. Neque me jucunda disserendi defecit materia, quam tam curiose collegeram; sed sensim narrandi tædium subrepsit, dum eamdem toties cramben recoquere cogebar. Turmatim enim jam ternis, jam fraternis mistim his Dolam aut Divionem, aliis Cistercium et Claramvallem depingebam; hos in hospitio laute, hos misere habebam; qui deinde cum sua quisque nova ad alterum perfunctoria, ut sit, narratione perferret, accendebatur ubique cupido singula distincte cognoscendi. Temporis itaque facturus lucrum, epistolam ad te, tam ex promisso quam amicitiæ jure debitam, tanto proxilius exarare constitui; ut quæ soli memoriæ impressa attuleram non omnino evanescerent, et pari omnes fide dicta acciperent. Brevi temporis intervallo finem epistola invenit; quam cum e doctioribus unus alterve evolvissent, frequentibus me stimulis urgebant, ut publici juris præli beneficio facerem. Cumque nihil admodum occurreret, quo minus horum voluntati obsecundarem, quin iidem quoque mihi non obscure demonstrarent, in maximum Maristellæ nostræ, imo totius sacri ordinis honorem cessurum, si ad alios pulcherrimarum rerum descriptio parveniret; post obtentam a Rev^{mo} domino abbate nostro facultatem bonæ fortunæ eamdem credidi; observaturus a longe plausumne, an sannas colligat; illum ad Rev^{mi} domini patroni beneficia, cujus utique honori dabitur, relaturus has non admiraturus inter hujus sæculi licentiam, ubique carpentis laudenda, et deprimenda extollentis.

97. Et hæc quidem itineris mei meta etiam scribendi foret, nisi octiduo post perpetuus viæ comes me per Liebenfelsanum castrum ad cœnobium Salemitanum duxisset. Operæ igitur fore pretium existimavi pauca, quasi per appendicem, de illo subjungere. Regium illud et inter ordinis præclarissima monasteria numerandum, non solum cum primariis illis, hic a me descriptis comparari, sed præferri etiam in quibusdam potest. Si ecclesiam nimirum majorem, politissima concamaratione excelsam; elegantissimum deinde ambitus (quem picturæ artificiosissimæ mire exornant) Bibliothecæ instructissimæ, subjectique huic sacelli fornicem cum aliorum locorum ædificiis conferas, illa plane longe infra Salemium pones. Reliquas vero stacturas, præser-

tim dormitorium, musæum, refectorium, et officialium habitationes cum perspicua circumquaque amplitudo, tum commoditas singulariter commendat. Cellæ vinariæ itidem concameratæ grandibus doliis implentur. Modicus denique amnis per occultos canales tum ad delicias, tum officinarum usus monasterium omne percurrit.

98. Sed ante omnia templum majus auro obducta altaria, penicilloque nobilia sine numero multa ostentat; nullus certe angulus a peculiari aliquo decore vacat. Altere summum nescio an alibi splendeat majestate majore. Intra lateralium altarium pegmata insertæ sunt antiquissimæ picturæ, quæ fateri me cogunt, nec vidisse me nec visurum artificia propiore similitudine accedentia ad veritatem naturæ; adeo diligenter, et exquisita sedulitate parvulæ icones, sua quæque ora, vestes et artus fingunt, ut absque fabula vel joco affirmem, ne Apellem addere aliquid potuisse. Extra fornicem, qui sacram supellectilem complectitur, statua Virginis Matris columnæ cuidam adhæret, prodigiis clara; quam postremo bello Suecico veris manasse lacrymis, fide dignissimi testes comprobarunt. Triduum nuper in hoc cœnobio transegi, tam benigne liberaliterque habitus, ut et Rev[mi] domini abbatis, et DD. officialium humanitatem non extollere satis pro merito queam.

99. Discessurus, jam pene in limine contitutus R. P. Magnum Herbst, monasterii superiorem Bursarium ac secretarium percontor, quonam anno fundatum et a quibus nobilibus dotatum sit Salemium; tum ille me ad majorem Ecclesiæ januam perductum legere jussit, quæ in grandi tabula ibidem suspensa describuntur. Et ea iisdem hic verbis proponere volui; sic autem habent: *Monasterium Salemitanum Deo Deiparæque fundat, et dedicat GuntramusLiber baro de Adelsreiten anno* 1137 *sub Innocensio II. P. M. imperatore Lothario II, Constantiensi episcopo Udalrico II. Fundatum, imperialis tutelæ et exemptionis gratia confirmat Conradus III, imperator, Francorum et Suecorum dux. Denique anno* 1202. *Eberhardus episcopus Salisburgensis exnobili familia Truchsen exstincta stirpe baronum de Adelsreitin Guntrami vicem et munus exprimens Salemium magnis beneficiis cumulat, vere alter fundator.*

100. Atque ita abunde, ut opinor, meam liberavi fidem. Tu pro more tuo, et in me amore æqui bonique meos conatus consule. Si te forte in acerbitatem aliquam aut tenebras styli incidere putabis; festinationi tribue, et absoluto citius quam intra mensem labori. Grates interea maximo Numini; magnæ Matri Virgini; mellifluo ejusdem filio Bernardo, virgineoque sponso Josepho mecum persolve, quorum patrocinio veluti itineris mei cursum studiose commendaveram; ita salvus et incolumis peculiari profecto felicitate expedivi; ac precare; ut longum illud ad æternitatem iter suo quoque præsidio nobis communire, et ad illam, cui nati sumus, patriam conducere secure dignentur. Vale.

DESCRIPTION DES TOMBEAUX

ET SÉPULTURES.

QUI EXISTAIENT AUTREFOIS DANS L'ABBAYE DE CITEAUX.

(*Voyage littér. de deux Bénéd.* Paris, 1717, in-4,, pag. 198. — *Mém. de l'Acad. des inscript. et Belles-Lettres*, t. IX, Paris, 1736, p. 193, — Ms. 357 de la Biblioth. publ. de Dijon.)

—

Dom Martène et Dom Durand ont donné dans leur *Voyage Littéraire* une description des tombeaux de l'Abbaye de Cîteaux. Les *Mémoires de l'Académie des Inscriptions* en renferment une autre, rédigée par Moreau de Mautour, d'après ses propres observations (98-99), et les mémoires que lui avaient fournis Dom Gaudelet, Prieur de Valette, sur la Dordogne, religieux de Cîteaux, et Dom Cotheret, Docteur en Sorbone, savant bibliothécaire de l'Abbaye (100).

Le premier tombeau que l'on voyait à l'entrée de l'église de l'Abbaye de Cîteaux, dans une chapelle fermée sous le portail à main droite, et que l'on appellait la *Chapelle des Ducs*, était pratiqué dans l'épaisseur du mur; il était élevé à la hauteur de quatre pieds sous une arcade de pierre, et l'épitaphe gravée sur la frise de la tombe ne contenait presque que les noms des trois premiers ducs de Bourgogne qui y étaient inhumés. Elle se lisait ainsi:

> Hic JACENT *tres illustrissimi* BURGUNDIAE DUCES. ODO *fundator hujus monasterii, qui obiit anno* 1102. HUGO *filius ejus, qui obiit anno* 1142. ODO *filius dicti Hugonis, qui obiit anno* 1162.
>
> ANIMAE EORUM REQUIESCANT IN PACE. AMEN.

Il y a apparence que cette inscription n'avait été mise que longtemps après la mort de ces trois princes. Le lieu de ce tombeau, où il y avait une chapelle et un autel, avait été renfermé dans le parvis de l'église par Nicolas Boucherat, premier du nom, Abbé de Cîteaux, qui avait fait élever le mur de séparation en 1584.

Sous le même portail de l'église, on voyait à main gauche, en entrant, un tombeau élevé de terre d'environ cinq pieds, avec cette épitaphe gravée sur la frise de la tombe:

(98-99) M. de Mautour passait les vacances, pendant sa jeunesse, dans un ancien domaine de famille, à Brazey en Plaine (Côte-d'Or). Il visitait souvent l'Abbaye de Cîteaux, qui n'était éloignée de Brazey que de deux lieues. Depuis lors il y était retourné trois fois: son dernier voyage eut lieu en 1721.

(100) Le ms. 357 de la bibliothèque publique de Dijon renferme les remarques de Dom Cotheret, et la première rédaction de M. de Mautour.

HIC JACET SERENISSIMUS DUX BURGUNDIAE HUGO III. *filius* ODONIS II. *qui gloriosa morte occubuit in expeditione Orientali contra infideles anno* 1192. *Fundaverat sacram Divionensem Capellam anno* 1172.

VIVAT IN COELIS PERENNITER. AMEN.

Sans sortir du parvis de l'église, on voyait un autre tombeau encore à main gauche, élevé de terre d'environ cinq pieds, sous une arcade de pierre pratiquée dans l'épaisseur du mur. C'était la sépulture de quatre seigneurs de Vergy, dont l'écusson était peint contre le mur sous l'arcade, et d'une dame de Vergy, que l'on croyait être Elisabeth dame de Vergy, mariée à Hugues de Mont-Saint-Jean. Dans ce même tombeau étaient deux seigneurs de Mont-Saint-Jean, dont l'épitaphe faisait mention.

HIC JACENT *quatuor illustres Domini et una Domina de Vergiaco. Atque duo Dynastæ de Monte Sancti Joannis. In pace quiescant. Amen.*

Après avoir traversé la nef de l'église de Cîteaux, on trouvait à main droite du chœur, derrière les stalles, un tombeau de marbre noir et blanc, élevé de terre d'environ trois pieds. C'était celui de Guy de Rochefort, chancelier de France, et de Marie Chambellan, sa seconde femme; ils y étaient représentés en marbre, avec l'épitaphe suivante gravée sur la frise:

HIC JACET *Dominus Guido de Rochefort integerrimus Franciæ Cancellarius, qui obiit* 15 *januarii* 1507. *et illustrissima Domina Maria de Chambellan uxor ejus, cujus fidei, tutelæ ac regimini credita est juvenilis ætas Serenissimæ Principis Dominæ Claudiæ a Francia majoris natu e filiabus piissimi Regis Ludovici XII.*

Les armes de Guy de Rochefort, gravées sur son tombeau, étaient d'azur, semé de billettes d'or, au chef d'argent chargé d'un lion léopardé de gueules; pour cimier une tête de lion supportée d'un vol.

Au-dessus du tombeau de Guy de Rochefort et de Marie Chambellan, il y avait eu autrefois pour l'un et pour l'autre une grande épitaphe en vieux langage, écrite sur vélin en quatre colonnes, et enchâssée dans une bordure de bois. Le Père Martène les a rapportées toutes deux d'après Palliot (*Hist. du Parlem. de Dijon*); car, à l'époque de son voyage, il y avait déjà longtemps qu'elles n'existaient plus.

L'une était de 120 vers, qui composaient dix stances de 12 vers chacune, et l'autre de 116 vers, En voici quelques-uns:

Cy gist la fleur, le titre et l'excellence,
Le parangon, la haute précellence,
L'honneur, le prix, le parfait des humains,
Le vray miroir de prouesse et de vaillance,
Le grand ruisseau et fleuve d'éloquence,
Le bien public, excédant les Romains,
Saige, discret, mettant partout les mains.
Sans épargner puissant, faible ni fort;
Pour le nommer, c'est Guy de Rochefort,
Le plus exquis qui de son temps regna.

Il y avait une épitaphe en 34 vers francais, gravés sur une plaque de cuivre à l'endroit où était le cœur de Rochefort: elle était attachée au pilier de la chapelle saint Claude dans la nef, le plus proche du milieu du chœur.

Le cinquième tombeau était contre le pignon de la croisée de l'église, du côté du midi et renfermait les corps de deux évêques contemporains, l'un d'Autun, l'autre de Chalon-sur-Saône. On apprenait seulement leurs noms par deux inscriptions peintes en caractères gothiques sur le mur au-dessus du tombeau:

HIC DVO PONTIFICES, SERVI VERI SALOMONIS PAVSANT, HENRICVS HEDVE, PETRVS CABILONIS.

On lisait cette épitaphe gravée sur la frise de leur tombeau:

HIC JACENT *duo Illustrissimi Præsules Henricus Episcopus Æduensis, filius Hugonis II. Burgundiæ Ducis, et* PETRUS *Cabilonensis Episcopus ex monacho hujus cœnobii. Ambo obierunt anno* M. C. LXXVIII.

Mais comme il est établi (*Gallia Christ.* IV, 397) qu'Estienne avait succédé à Henri dans l'évêché d'Autun, dès l'an 1171, il faut reconnaître que l'épitaphe était plus moderne, et on ne saurait en faire aucun usage.

Dans la chapelle de saint Jean-Baptiste, du côté de l'évangile, on voyait un magnifique tombeau. C'était celui de Philippe Pot, représenté armé de pied en cap, et vêtu d'une cotte d'armes, couché sur une tombe élevée d'environ six pieds, et soutenue par huit *deuils* ou *pleureux*, portant chacun au bras un écusson de ses alliances. Le premier écusson représentait les armes pleines de la maison de Pot, qui sont d'or à la fasce d'azur. Le second écusson des mêmes armes était écartelé de celles de la maison de Courtjambe, alliance de celle de Pot. Dans les autres on remarquait les alliances de Vergy, de Blaisy, de Montagu Sombernon du Blé, de Nagu, de Varennes et de Vaudrey.

Philippe Pot mourut âgé de 66 ans; et comme il avait une dévotion particulière à la sainte Vierge, il voulut être inhumé dans l'église de Cîteaux, qui lui était dédiée. On voyait à un pilier qui soutenait la voûte de la chapelle où était son tombeau, une épitaphe latine de 44 vers. Palliot et le P. Martène l'ont rapportée; elle commençait ainsi:

Quem rapuit e medio mors impia plange Philippum
Nomine Pot, cujus fama perennis erit.

En voici la fin:

Mille quadringento nonageno ter et uno
Septembris mense huic membra dedit locuio.

Il y avait une autre épitaphe en prose française, que le P. Martène n'a pas rapportée, quoiqu'elle apprît beaucoup de particularités de la vie de Philippe Pot. Elle était ainsi conçue:

TANT L. VAUT.

Cy gist Messire Philippes Pot Chevalier, Seigneur de la Roche Nolay, de Chateauneuf en Auxois, et de Genvray en Charolois pour la plus grande part, Grand Séneschal de Bourgoigne, Seigneur de Thorey sur Oische et de Saint-Romain, qui fut nourry en l'hostel de feu Mgr le bon Duc Philippes de Bourgoigne trépassé que Dieu

absolve, lequel le fit Chevalier, fut son parrain, et par l'élection des Chevaliers de l'Ordre de la Toison d'or, la li donna et mit au col, lui fit de grands biens et honneurs en plusieurs manières et en divers Estats, selon l'aige qui le servit, et tant qu'environ deux ou trois ans avant son trépas, il fut en l'estat de premier Chambellan, ly donna les Capitaineries du Chastel et des villes de Lille, Douay et Orchies. Après la mort de son dit Maistre fut réservé par Monsieur le Duc Charles son fils en son service, l'un de ses principaux Chambellans, et généralement ly laissa tous les offices dont il le trouva en possession, auquel service il demeura la vie durant de son dit Seigneur et Maistre, après la mort duquel par ceux de ladite ville de Lille, tant officiers comme tous autres, il fut mis hors du Chastel et d'icelle ville par le commandement de Mademoiselle de Bourgoigne qui pour lors estoit Dame desdits lieux, et ly fit force de soy retirer à Tournay, où pour le temps d'adonc les gens du Roy et de madite Demoiselle alloient et venoient, et par le consentement des susdits Seigneur et Dame, auquel lieu le Roy envoya querre ledit Seigneur de la Roche, le voulut avoir à son service, lui fit de grands biens, ly osta ladite Ordre qu'il portoit, et ly fit cet honneur que de luy laisser la sienne, et le créa Grand Séneschal de Bourgoigne.

A l'égard de la devise TANT L. VAUT, on prétend qu'elle devait son origine à une aventure de Philippe Pot dans la Palestine, où ayant été fait prisonnier, Bajazet II ne lui laissa que l'alternative de changer de religion ou de vaincre un lion furieux. Au fort du combat le chevalier, plein de confiance dans le secours de la sainte Vierge, et se rappelant le souvenir de l'antique et miraculeuse image de Notre-Dame de Bon-Espoir de Dijon, sécria: TANT L. VAUT! — dont il fit ensuite le cri de ses armes.

Le sultan plein d'admiration pour le courageux vainqueur du lion, lui rendit la liberté, et lui fit présent de son propre sabre: ce qui détermina Philippe Pot à écarteler ses armes de deux cimeterres, qu'en termes de blason on appelle des *badelaires*.

Philippe Pot, pour perpétuer les marques de sa reconnaissance, fit peindre N.-D. de Bon-Espoir sur un tableau, où il était représenté à genoux, sa devise TANT L. VAUT sortant de sa bouche. A côté on lisait ce rondeau:

Mère de Dieu, très-glorieuse,
Belle, plaisante et saicoureuse:
Zaphis qui jamais fut sur terre,
Très-humblement je viens requerre
Ta sauvegarde précieuse.
Tu m'as préservé jusque ici
L'honneur, la vie et la santé,
Sous l'espoir de ta grand merci
Je me rends à ta volonté.
Sauve-moy, Dame très-heureuse,
De la prison tant rigoureuse
Où l'on ne voit que cruauté:
Garde-moy d'y estre bouté,
Car à chacun tu es pieuse,
Mère de Dieu.
TANT L. VAUT ET A VALU
A celuy qui a recouru
A *A celle pour qui dist ce mot,*
Te suppliant Philippes Pot
Qui de tout mal l'a secouru.

TANT L. VAUT (101).

Ce tableau, qui était autrefois à l'église N.-D. de Dijon, avait été donné, avant la révolution, à madame de Santaucours, descendante de Philippe Pot. Elle l'avait fait placer à Barbirey.

Le septième tombeau, celui de Robert de Bourgogne, comte de Tonnerre, était de marbre noir, avec la figure de ce prince habillé en guerrier, en marbre blanc. Il était placé dans le chœur de l'église, du côté de l'épitre, au-dessus des chaises du célébrant. On lisait au-dessus cette inscription:

B CY GIST MONSEIGNEUR ROBERT DE BOURGOGNE, *Comte de Tonnerre, jadis fils de Mgr Robert, Duc de Bourgogne et de Madame Agnès, jadis fille de Mgr Sainct Louis Roy de France, lequel trépassa le samedy veille de S. Luc de l'an de grace* 1334.

Cette épitaphe était évidemment moderne.

On croyait que le tombeau suivant, plus élevé que celui du comte de Tonnerre, et au même côté du chœur, était celui de deux prélats morts en odeur de sainteté, le B. Pierre et le cardinal Robert.

Le B. Pierre, d'abord abbé de Pontigny, puis de Cîteaux, et ensuite évêque d'Arras, mourut, dit-on, en 1203; mais comme suivant la chronique d'Al-
C béric, l'évêque d'Arras qui mourut en 1203 fut inhumé à Pontigny, il y a lieu de croire qu'on avait confondu deux évêques d'Arras du même nom, dont l'un, qui avait été abbé de Cîteaux, mourut le 18 décembre 1185, et l'autre fut son successeur.

Le cardinal Robert avait été honoré de la pourpre par le pape Célestin V, en 1294. Il fut le XVe abbé de Pontigny, d'où on le tira en 1293 pour être le XXVIIIe abbé de Cîteaux. Il mourut à Parme en 1305, dans le monastère de St Martin du même ordre, d'où les religieux envoyèrent son corps à Cîteaux, pour y être inhumé, ainsi qu'il l'avait ordonné en mourant.

Dom Martène rapporte les épitaphes du B. Pierre
D et du cardinal Robert; mais il n'y avait dans Cîteaux aucun vestige de celle de Pierre, et celle de Robert se trouve seulement dans le *Gallia Christiana* et dans les Annales de Cîteaux, où on lit ce qui suit:

ROBERTUS *mortuus Parmæ* 1305, *mense augusto, ab ecclesia sancti Martini translatus in choro suæ basilicæ ad sinistram majoris altaris tumulatus.*

Derrière le grand-autel, du côté de l'épître, sous les basses voûtes, était une châsse qui renfermait le cœur du Pape Calixte II, avec cette inscription:

ECCE HIC EST COR NOBILE DOMINI CALIXTI PAPAE.

Il y avait sur la châsse deux clefs posées en sautoir, et au bas deux mitres, dont l'une était traver-

(101) *Hist. de l'image miraculeuse de N.-D. de Bon-Espoir*, Dijon, 1733, 1777 et 1823. On voyait la devise TANT L. VAUT dans tous les châteaux de Philippe Pot, dans toutes les chambres, sur toutes les cheminées, et sur tous les vitraux.

sée par une crosse, et l'autre par une croix patriarcale.

Le cœur du Pape Calixte avait été apporté à Cîteaux du temps de St Etienne, qui en était le IIIe abbé.

Sous la châsse renfermant le cœur du Pape Calixte II, on voyait un sépulcre de pierre où étaient ensevelis les corps de deux prélats célèbres Waldemar, archevêque de Brême, fils du roi Canut, et Albert, patriarche d'Antioche.

Voici leur épitaphe :

PRAETER *cor nobile sanctissimi Domini Papæ Calixti II, quod reconditum fuit in superiori parte hujus tumuli, uti demonstrabat sequens et vetustissima quidem épiyraphe, quæ vix legebatur, ad latus ejusdem tumuli, ea parte qua olim ascendebatur augustissimum Eucharistiæ sacramentum, ante annum* 1667, *quo extructum est majus altare, eo superbo ac magnifico opere quo nunc cernitur :*

Ecce hic est cor nobile Domini Calixti Papæ. Hic duo quoque jacent venerabiles ecclesiæ præsules WALDEMARUS *Kanuti Regis Daniæ filius, quem abdicatis episcopatu Sclewiensi, atque etiam archiepiscopatu Bremensi, iu quem recens electus fuerat, monachum induit in hoc cœnobio, et quadriennio post ex hac vita migravit ad Christum XV. Cal. Augusti anno* MCC.XXVI. *Primus reconditus est ac sepultus in hoc tumulo.*

Et Dominus ALBERTUS *Patriarcha Antiochenus, qui secundus in hoc eodem sepulchro resedit : in cujus gratiam condita est sequens definitio Capituli Generalis anni* MCCXLVI. *Bonæ memoriæ Domino Alberto quondam Patriarchæ Antiocheno, qui existens in Curia Domini Papæ ex maxima devotione quam habebat ad Ordinem, in Domo Cistercii, quæ est mater nostra, suam elegit sepulturam, conceditur plenarium officium per ordinem universum.*

Vis-à-vis ce tombeau, derrière le chœur, du côté de l'évangile, il y en avait un autre en forme d'une grande châsse, qui renfermait les corps de sainte Palladie et de sainte Samnie, deux des onze mille vierges, avec cette inscription au-dessus, en caractères gothiques :

HIC JACENT *corpora sanctarum Palladiæ et Samniæ, quæ sunt de numero undecim millia virginum.*

Le P. Marténe dit qu'on célébrait autrefois la messe sur leur tombeau.

A côté de cette châsse, on voyait, dans l'épaisseur du mur, du côté de l'évangile, un tombeau qui renfermait les corps de quatre prélats, un archevêque et trois évêques : Donat O'Nolargau, XIe archevêque de Cashel en Irlande, Pierre, évêque du Puy, Robert de Châtillon, évêque de Langres et Robert, évêque de Châlon-sur-Saône.

L'épitaphe de ces prélats, en lettres gothiques. était ainsi conçue :

HIC DUO ROBERTI LINGONENSIS CABILONENSIS.
PONTIFICES PAUSANT SIMUL ET PETRUS PODIENSIS.
HIS EST DONATUS CASFELENSIS SOCIATUS
PRAESUL HONORATUS NOSTRISQUE COMES MONACHATUS.

Comme ce tombeau n'était plus en vue à cause du nouvel autel construit en 1667, on avait en quelque façon remédié à cet inconvénient en suspendant à un pilier un tableau contenant une longue épitaphe latine, rapportée par le P. Martène.

Le XIIe tombeau était celui du B. Guy Paré, XVe abbé de Cîteaux. Etant mort de la peste à Gand, le 30 juillet 1206, son corps fut apporté à Cîteaux.

On lisait ainsi son épitaphe inscrite dans un rouleau :

Nobis donatus de culmine pontificatus
Rhemis translatus jacet hic vir Guido beatus.

et cette autre gravée sur la frise de son tombeau :

CORPUS *B. Guidonis de Paré, quondam Cardinalis et Legati in Germania ex monacho et abbate hujus cœnobii assumpti in archiepiscopum Rhemensem ; obiit Gandavi anno* M. CCVI.

Dans le sanctuaire, du côté de l'évangile, était le tombeau du B. Arnaud Amalric, qui après avoir été pendant 10 ans abbé de Cîteaux, fut élu archevêque de Narbonne en 1212. Il mourut au mois de septembre 1225. Son corps fut apporté et inhumé à Cîteaux, où on lui éleva un mausolée où il était représenté revêtu de ses habits pontificaux, avec la mitre et la crosse, ayant en haut deux figures d'évêques, et à ses pieds deux autres abbés assistants. Au bas du même mausolée, mais sur une autre tombe, on voyait encore un abbé ayant la mitre en tête, peut-être pour représenter Arnaud sous les différentes dignités qu'il avait remplies. On prétendait que son épitaphe avait été enlevée en 1356 par des soldats pendant les guerres du roi Jean.

Manrique et les auteurs du *Gallia Christiana* disent qu'Arnaud a été inhumé à Cîteaux, sans indiquer positivement l'endroit de sa sépulture ; mais ils disent aussi que Robert, abbé de Pontigny, ensuite XXVIIIe abbé de Cîteaux, puis cardinal, avait été inhumé dans l'endroit où l'on croyait qu'Arnaud l'avait été. Ils en rapportent une épitaphe en vers latins, qui avait été trouvée du temps de Dom Vaussin, abbé de Cîteaux, écrite sur vélin, dans l'intérieur du tombeau. C'était celle que le P. Martène a rapportée, p. 208, d'après l'*Hist. des Cardinaux* d'André, du Chesne.

En 1666, lorsque Dom Vaussin, abbé de Cîteaux, fit construire à neuf le maître-autel, on avait été obligé de retrancher quelques tombeaux ; mais on avait eu soin d'en conserver les inscriptions et les épitaphes, Telles étaient celles du Pape Calixte II, du Patriarche d'Antioche, de l'archevêque de Cashel, des évêques du Puy, de Langres et de Châlon, qui avaient été transcrites et peintes contre le mur extérieur du sanctuaire, et renouvelées en 1686.

La figure du prélat que l'on voyait sur le tombeau, la mitre en tête, les mains jointes, et ayant à ses pieds une petite figure tenant un livre à la main, pouvait désigner cet Arnaud d'autant plus vraisemblablement, qu'au rapport de Ciaconius, le cardinal Robert ne fut point évêque, mais seulement cardi-

nal prêtre du titre de sainte Pudentiane. Rien n'empêcherait donc de croire que ce monument avait été érigé à la mémoire de ces deux grands hommes inhumés dans Cîteaux, et réunis, quoiqu'en différents temps, dans un même mausolée.

Au bas du tombeau du B. Arnaud, et sous une même tombe de cuivre, étaient inhumés les corps de Nicolas Boucherat, premier du nom, abbé de Cîteaux, et de Nicolas Boucherat, son neveu, aussi abbé de Cîteaux. On y lisait une grande épitaphe latine du premier, gravée sur une table de cuivre, avec ses armoiries appliquées contre le mur. Cette table avait été substituée le 2 mai 1601 par Edme de la Croix, son successeur, à la figure de bronze de grandeur naturelle de Boucherat premier, qui fut enlevé pendant le pillage de 1589, avec tout le métal qui était dans l'église, pesant plus de 35 milliers. D'une partie de ce métal le comte de Tavannes avait fait fondre deux canons, pesant 14 milliers, et qui étaient au château de Dijon.

Joignant le tombeau des deux Boucherat, on voyait celui de D. Claude Vaussin, abbé de Cîteaux, avec une épitaphe latine, par laquelle on apprenait qu'il était mort le 1er février 1670.

Dans le sanctuaire de l'église, dans les places des diacres et sous-diacres, étaient inhumés sept corps de ducs ou duchesses de Bourgogne, princes et princesses de leur sang: Odo III, Philippe fils d'Odo IV, Philippe son fils, Alix de Vergy femme d'Odo III, Alix de Bourgogne leur fille, et Yoland de Dreux, première femme de Hugues IV.

Parmi les grands personnages enterrés à Cîteaux, on comptait soixante tant ducs que duchesses, princes ou princesses de Bourgogne.

Hors de l'église de Cîteaux, derrière le chœur. il y avait autrefois une chapelle, dite de saint Georges qui renfermait plusieurs monuments des princes et princesses de la maison de Bourgogne; mais elle avait été entièrement démolie en 1589 par les troupes du comte de Tavannes, frère du vicomte de Tavannes, qui commandait dans Dijon pour le duc de Mayenne.

Le dix-septième tombeau, placé dans la chapelle de tous les saints, était élevé de terre d'environ trois pieds. C'était celui de Philippe de Vienne, seigneur de Pagny, et de Jeanne, sa femme, fille du comte Genève, tous deux alliés à la maison de Vergy. Ils étaient représentés en figures de pierre, couchés sur leur tombe, où on lisait cette épitaphe gravée sur la frise:

HIC JACENT *Dominus Philippus de Vienna Dominus de Pagney, et Domina Johanna uxor ejus, filia comitis Gebennensis. Requiescant in pace. Amen.*

Dans la chapelle de sainte Madeleine était la tombe de messire Philippe de S.-Hilaire, de Marguerite de Vienne sa femme, et de leur petite fille Huguette Bouton, morte en 1391.

A l'entrée de la chapelle de S. Etienne était la tombe de Jérôme de S. Michel, protonotaire apostolique, mort à Cîteaux en 1499.

Le dix-huitième tombeau renfermait le corps de S. Etienne, IIIe abbé de Cîteaux, mort en 1134 et ceux de 14 autres saints abbés transportés au même endroit après la consécration de l'église, faite en 1193 par Robert évêque de Châlon. Ce tombeau était à la sortie de l'église en descendant au cloître: on y avait dressé un autel dédié à Notre-Dame. On lisait dans un tableau appliqué contre le mur cette inscription en caractères gothiques:

BEATI *ac venerabiles Patres abbates monasterii et Ordinis Cisterciensis fundatores et amplificatores hic simul reconditi sunt, videlicet Dominus Albericus II, Stephanus III, Raynardus IV, Gozovinus V, Fastredus VI, Gillibertus VII, Alexander VIII, Guillermus IX, Bernardus X, Guillermus XI, Petrus XII. Johannes Robertus Prior, Johannes, Bonifacius XXIII, vir bene compositus et honestus, quorum felices animæ omnipotenti Deo viventes nostri semper memores existant. Amen.*

Près de cet autel, dans le cloître, du côté de la muraille, à l'entrée de l'église à gauche, était le tombeau du B. Alain frère convers de la maison de Cîteaux, et surnommé *le Docteur universel.*

L'encienne épitaphe latine d'Alain était celle qui se lisait gravée en lettres gothiques au bas de son tombeau, sur une pierre d'environ deux pieds en quarré:

Alanum brevis hora brevi tumulo sepelivit:
Qui duo, qui septem, qui totum scibile scivit (102).

Tout le reste du monument avait été érigé en 1482.

Alain était représenté sur sa tombe en habits de frère convers, tenant à la main un grand chapelet, et ayant des moutons à ses pieds, conformément au quatrième vers de l'inscription gravée sur une banderolle qui l'environnait tout entier:

Alanum brevis hora brevi tumulo supelivit,
Qui duo, qui septem. qui totum scibile scivit.
Labentis sæcli contemptis rebus egens fit,
Intus conversus gregibus commissus alendis,
Mille ducento nonageno quoque quarto
Christo devotus mortales exuit artus.

De chaque côté de sa tête était un livre; sur l'un étaient écrit ces mots: *Tractatus plures theologiæ et philosophiæ:* ce livre était fermé. Sur l'autre, ouvert par le milieu on lisait; *De complanctu naturæ, In lacrymas risus, De parabolis, A Phœbo Phebe, In Anticlaudianum autoris mendico.*

Sur les faces du tombeau étaient gravés ces mots:

J. C. LIBERA ANIMAM MEAM. AMEN.

Au-dessus on voyait un bas relief de pierre, enchâssé dans la muraille. Au milieu était représentée une résurrection avec le vers suivant:

Suscipe Christe Jesu servorum vota tuorum.

Du côté gauche était Alain, tenant un chapelet et un livre; au-dessus de sa tête on lisait: FR. ALA-

(102) *Duo* désigne l'Ancien et le Nouveau Testament, et *septem* les sept arts libéraux.

NUS MAGNUS NATIONE ALEMANNUS DOCTOR PRÆCIPUUS — et sur une banderolle partant de sa bouche:

Christus surgendo toti dat surgere mundo.

De l'autre côté, plus près de l'église de Cîteaux, était représenté S. Bernard, les mains croisées sur la poitrine et légèrement appuyées sur un livre ouvert devant lui. Une banderole partant de sa bouche laissait lire ce vers :

Christus morte gravi mortem superavit abyssi.

Au-dessous du bas relief était cette épitaphe:

Ce grand docte Alanus, qui fut tout admirable,
Rend ce lieu de Cisteaux partout plus mémorable
Car il y fut berger convers et serviteur;
Encor y sert d'exemple de vertu et d'honneur.
Donc vous religieux, et convers et passans,
Imitez ce docteur qui cy bas est gisant.

Cette dernière épitaphe avait été supprimée en 1712, lorsqu'on avait fait blanchir le cloître, « *parce que*, dit Dom Cotheret, *elle était d'un style peu propre à faire honneur à la mémoire d'Alain et à Cîteaux même* (*Ms. Divion.* 357, p. 92). »

Proche l'autel de S. Etienne, sous une arcade dans l'enfoncement de la muraille du Chapitre, il y avait un tableau où étaient écrits ces mots;

ABBATES *hospites hic sepulti, Pruliaci, Locedii, Sarneii, Alteresti, Francævallis, Oliveti, Petrosæ, Tyronelli, Boxeriæ, Parienagh, Vallæ-Sanctæ, Walt-Saxen, et alii plures abbates, quorum animæ requiescant in pace.*

Devant la chapelle S. Jean-Baptiste, du côté de l'évangile, on voyait à fleur de terre le tombeau de Vincent Marlet, abbé de Bouillon, mort le 10 juillet 1545.

Dans la chapelle des ducs de Bourgogne, à droite sous le portail de l'église étaient cinq tombes à fleur de terre. Sur celle qui se trouvait à l'entrée était l'épitaphe suivante:

Hic jacet Dominus Guillelmus de Marigné.

Les autres tombes étaient sans inscriptions. Au-dessus de l'autel il y avait une fresque représentant le duc Eudes fondateur de Cîteaux, présentant à S. Robert l'église de l'abbaye, et ayant à ses côtés la duchesse Mahauld sa femme, Hugues II leur fils, et Eudes III leur petit-fils, dans leur costume ducal. On lisait cette inscription au bas :

Odoni, Mathildi dulcissimæ et suavissimæ conjugi, Hugoni et Odoni filio et nepoti inclytis Burgundiæ ducibus, quorum pietate et largitate monasterium Cistercii fundatum fuit et erectum.

De l'autre côté (côté de l'épitre), la fresque représentait S. Robert, vêtu de noir, recevant l'Eglise que lui présentait le duc et trois autres abbés vêtus de blanc, c'est à dire S. Albéric, S. Etienne et S. Bernard. Il y avait cette inscription au bas :

DOMINO *Roberto primo abbati, D. Alberico secundo abbati Cistercii, D. Stephano anglo tertio abbati Cistercii, D. Bernardo primo abbati Claræ vallis, qui morum integritate et vitæ sanctimonia viri religionem Cisterciensem instituerunt, auxerunt, ornarunt, et illustrarunt, SS. PP.*

Au-dessus de l'arcade qui renfermait le tombeau des trois ducs dont on vient de parler, on voyait A de suite cinq abbés de Cîteaux, peints à fresque au naturel et à genoux: ayant chacun une inscription latine qui marquait leurs noms, leur qualités et le temps de leur mort.

Le premier du côté de l'autel, était D. Jean-Baptiste Loysier, élu en 1540, mort en 1559; le suivant était Louis de Baissey, élu en 1560, mort au retour du concile de Trente en 1564; ensuite Jérôme de la Souchière, élu en 1564, depuis cardinal, mort à Rome en 1571; Nicolas Boucherat, élu en 1571; enfin D. Edme de la Croix, son successeur.

Sur la muraille vis-à-vis l'autel on avait aussi peint les images de Nicolas Cossard, procureur en cour de Rome avec leurs inscriptions du côté B de l'épitre : on y lisait encore ce qui suit:

Ecce dies Domini venit crudelis, et indignationis plenus, et iræ furorisque ad ponendum terram in solitudinem, et peccatores ejus conterendos.

Anno ab incarnatione Domini millesimo nonagesimo octavo initium sumpsit hoc cœnobium quod dicitur Cistercium, et erat ipso die luna paschalis XIV, scilicet XII cal. Aprilis, Indictio VI, Epacta XV, concurrens IV.

Dans le chœur de l'église, au dessus des stalles, on voyait autrefois les armoiries et écussons des chevaliers de l'ordre de S. Michel créés par François Ier, qui, le 10 juin 1521, en fit une grande promotion dans cette église, où il se rendit exprès avec Louise de Savoie sa mère et plusieurs seigneurs.

C Dans un ancien tableau devant la chapelle S. Jean on lisait cette inscription:

ANNO *ab incarnatione Domini M. C. nonagesimo tertio XVI cal. Novemb. a Reverendo Patre Domno Roberto Cabilonensi episcopo dedicata est ecclesia S. Mariæ Cistercii, cujus magnum altare consecratum est in honore Dei ac BB. Genitricis ejus semper virginis Mariæ et omnium sanctorum, quo reliquæ istæ habentur, etc.*

Sur le portail de l'église on lisait ces vers:

Salve sancta parens sub qua Cistercius ordo
Militat et toto tanquam sol fulget in orbe.

Et au-dessus de l'image de la S. Vierge:

Hæc caput et mater Cistercii est ordinis ædes
Quæ devota manet Virgo Maria tibi.
D *Auspice testantem, rogo, protege, porrige Christo*
Quæ fiunt intus nocte dieque preces.

Sur la grande porte du monastère les vers suivants étaient écrits en lettres d'or.

Ad nos flecte oculos dulcissima Virgo Maria
Et deffende tuam diva patrona domum.

Les vers qui suivent, composés par Gerlon, abbé de l'Aumône, se lisaient autrefois à l'infirmerie :

Mundus abit, res nota quidem, res usque timenda.
Nota tibi mundi sit nota, mundus abit.
Mundus abit, non mundus, id est hæc machina mundi,
Dico, sed mundi gloria, mundus abit.
Mundus abit, tria sunt, erit, est, fuit: hæc tria mundum
Mota movent, clamant hæc tria mundus abit.
Mundus abit; sequitur mors, strictam vita salutem
Longa, brevem lætam nubila, mundus abit.
Mundus abit fortis sim, non ero: sim speciosus,
Non ero : sim dives, non ero, mundus abit.

Mundus abit, nihil in nihilum, tamen ejus abire
Non abit, error abit, quo duce mundus abit.
Mundus abit, mundus qui verbo fallit in omni.
Nescit in hoc uno fallere. Mundus abit.
Mundus abit, non Christus abit; cole non abeuntem
Dices non abiero me sine. Mundus abit.
Mundus abit quoties iterabo! cesset abire
Mundus, cessabo dicere mundus abit.

Dans le cloître devant le réfectoire il y avait la tombe à moitié effacée d'un abbé de S. Jean. . . mort en 1346.

Devant le Chapitre étaient ensevelis plusieurs abbés. C'étaient, d'après leurs épitaphes latines :

D. Raduardus abbas loci S. Bernardi in Brabantia, 1311; *D. Johannes de Breteneria abbas Fontis Johannis* 1303; *D. Johannes abbas monasterii Loci Dei in Anglia, anno millesimo. . . . quadragesimo.*

On y voyait ces autres épitaphes :

Anglia quem genuit, Robertus ibi tumulatur.
Abbas unde fuit hic Ribresteda vocatur.
Anno milleno treceuteno duodeno.
Mono minus pleno finivit fine sereno,
Matthæi festo cui Cunctipotens pius esto.

Natum Divione Stephanum premit lapis iste intus.
Monachus factus, ac exinde Cellerarius.
Regens Quinciacum trahitur ad Pontigniacum,
Quod ter denis bonus pater rexit annis duobus.
Mille cum quadringento qvinquageno quoque anno
Octavo Domini migrat vicena quinta junii,
Edmundi precibus sancti fruatur æterna luce. Amen

Hic jacet D. abbas Elyas quondam abbas de. . . qui obiit anno D. 1280.
Cal. Oct. Orate pro eo.

Hic jacet Frater Joannes dictus Vivien professus et amator hujus domus, diligensque processuum et agendorum Cistercii ac Ordinis prosecutor, nec non molitor, novarum rerum expugnator, etiam temporalibus quibus in monasteriis Vallis-Dulcis et Bellæ Vallis et. . . . . . . abbatizavit. Obiit apud Divionem 10 *sept. anno D.* 1494. *Vivat in Domino.*

Entre les piliers des portes du Chapitre et du A parloir, il y avait une tombe, sur laquelle était une crosse avec ces deux mots :

ABBAS DE STANLEE.

On sera peut-être surpris de voir qu'un si grand nombre de princes et d'autres personnages illustres étaient inhumés dans l'église de Cîteaux, tandis que le fondateur et les trois ducs de Bourgogne, décédés immédiatement après la fondation, n'étaient enterrés que dans le portique de l'église : mais il faut l'attribuer à la simplicité des premiers pères de l'ordre, qui ne voulurent point enterrer de séculiers dans leur église.

Le réfectoire de Cîteaux avait plus de 120 pieds de long. Il était large et élevé à proportion. L'an-
B cienne infirmerie, devenue la grande salle des morts, était encore plus grande d'un quart; c'était un des plus beaux vaisseaux que l'on pût voir. On lisait ces deux vers devant la croix placée au milieu :

Hic deponuntur monachi quando moriuntur :
Hinc assumuntur animæ sursumque feruntur.

La plus considérable relique renfermée dans le trésor de Cîteaux était le bras de S. Jean-Baptiste, conservé dans un fort beau reliquaire de vermeil, sur lequel étaient gravés ces cinq vers grecs :

ΠΝ ΒΑΡΒΑΡΟC ΧΕΙΡ ΧΕΙΡΑ ΤΗΝ ΤΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ
ΚΑΤΕΙΧΕΤΟ ΠΡΙΝ ΝΥΝ ΕΚΕΙΘΕΝ ΕΛΚΝCΑC
ΑΝΑΞ ΜΕΤΗΞΕ ΠΡΟC ΠΟΛΙΝ ΚΟΝCΤΑΝΤΙΝΟC
ΤΑΥΤΗΝ ΔΕ ΤΗΔΕ ΘΕCΑΥΡΩ ΘΗCΑΥΡΙCΑC
CΚΕΠΟΥCΑΝ ΑΥΤΟΝ ΕΠΟΛΥΥΗCΕΝ ΤΟ ΚΡΑΤΟC.

C Le P. Martène a traduit ainsi ces vers :

Quam barbara manus manum Præcursoris
Possidebat prius, postea inde eruens
Imperator adduxit in urbem Constantinus.
Eamdem vero, qui istuc in thesaurum contulit
Quæ protegebant ipsum, ditatus imperio est.

L'abbaye de Cîteaux portait semé de France, en cœur un écusson de Bourgogne ancien, bândé d'or et d'azur de six pièces à la bordure de gueules.

NOTE SUR FONTAINES-LEZ-DIJON,

PATRIE DE S. BERNARD.

Sur le prieuré de Feuillans, établi autrefois dans le château de son père, et sur la chambre où il était né, devenue le sanctuaire de l'Église des Feuillans.

(Notice par l'abbé Chenevet, dans l'*Alman. de la prov. de Bourg. Dijon*, 1782, p. 233. — *Courtépée, Descript. du duché de Bourg.*, t. II. Dijon, 1777, p. 388. — *Sommaire de la vie de S. Bernard.* Dijon, 1653. — *Archives de l'anc. Bourgogne et de la ville de Dijon.* — Notice historique par C. X. Girault dans *l'Annuaire hist. et stat. de la Côte-d'Or.* Dijon, 1824. — *Descript. de la chapelle S. Bernard, rétablie à Fontaine, en août* 1841, broch. in-8, par M. Caumont.

Le village de Fontaines (103), où naquit saint Bernard, s'élève à mi-côte d'une colline au N. O. de la ville de Dijon, dont il est distant de 3 kilomètres. On y compte 454 habitants. Au point culminant de la colline, à l'ouest, était situé le château de saint Bernard, dont il ne reste plus que quelques parties;
D en avant, un peu plus bas, se trouve l'église du village, dont certaines portions peuvent remonter au XIe ou au XIIe siècle. Il paraît certain que c'était anciennement la chapelle du château, et qu'on la devait à la piété de Tescelin, seigneur de Fontaines, et d'Aleth, père et mère de saint Bernard (104).

(103) *Arrondissement et canton nord de Dijon.*

(104) Tescelin, surnommé *Sorus*, ou *le Roux*, le premier de ceux que l'on connait avoir pris le titre de seigneur de Fontaines, était de la maison de Tonnerre, et Aleth était fille de Bernard, seigneur de Montbard. Plusieurs chartes des années 1104,

Elle dépendait originairement de l'église de Saint-Martin-des-Champs-lez-Dijon, donnée, en 801, aux chanoines réguliers de S. Etienne de Dijon (105); on pense qu'elle fut érigée en cure en 1451.

Il en est fait mention pour la première fois dans une charte de l'an 1120.

Joceran, évêque de Langres, confirma en cette même année à l'abbaye de S. Etienne l'église de S. Martin avec la chapelle située dans le dessus du village de Fontaines : *cum capella quæ est in superiori Fontanarum villa*. Les papes Calixte II en 1124, Innocent II en 1129, Adrien IV en 1156, et Innocent IV en 1245, font la même mention dans leurs bulles confirmatives des biens possédés par 'abbaye de S. Etienne. On remarque qu'ils lui confirment la possession de cette chapelle avec son cimetière et toutes ses dépendances. Elle avait donc été construite, ou sur la fin du onzième siècle, ou, tout au plus tard, au commencement du douzième.

Les anciennes histoires, en parlant du décès de la B. Aleth, arrivé à Fontaines, aux calendes de septembre de l'an 1105, *le jour de S. Ambrosinien, patron de la chapelle de Fontaines*, montrent clairement qu'il était le patron de ce lieu. C'est ce que prouvent encore une charte de l'an 1130 et divers monuments publiés par le P. Chifflet, dans son *Genus illustre S. Bernardi assertum*, p. 415 et 523.

La B. Aleth, morte en odeur de sainteté, ne fut inhumée ni dans cette chapelle, ni dans son cimetière. Gérannus, abbé de S. Bénigne, demanda son corps comme une relique précieuse. Porté sur les épaules des moines jusqu'à l'abbaye, il y resta jusqu'au 14 des calendes d'avril (19 mars) 1250. Alors, pour remplir les intentions de S. Bernard, on le transféra à Clairvaux, et il fut placé dans la chapelle S. Sauveur, non loin de la tombe de son fils. Le nécrologe de S. Bénigne faisait mention d'Aleth en ces termes : *Kal. Septembris obiit Alaisa laica.*

Quelques Chartes nous apprennent que, dès le commencement du xve siècle, on avait établi, à Fontaines, une confrérie sous le titre de Saint Bernard (106); et il est probable que ce fut dans le courant du même siècle que la chambre où était né cet illustre Abbé fut convertie en chapelle. On serait peut-être en droit de conjecturer que l'idée en est due à Bernard de Marey, dont on va voir la donation à l'abbaye de Cîteaux. Du moins est-il certain, par les termes mêmes de cette donation, que la transformation de la chambre natale de S. Bernard en chapelle n'avait pas eu lieu avant 1462, et on montrera plus loin qu'elle était antérieure à l'établissement des religieux Feuillans dans le château de Fontaines, en 1614.

Bernard de Marey, qui avait les droits de Marie de Saulx, sa mère, Dame de Fontaines, et de la famille de S. Bernard, donna, le 20 février 1462, à l'abbaye de Cîteaux, *le château, forteresse et maison-forte de Fontaines*, où il demeurait, à charge d'y établir une chapelle en l'honneur de S. Bernard, où les religieux qui la desserviraient diraient une messe tous les vendredis de l'année ; il avait joint à ce don la quatrième partie de la maison et de la justice de Fontaines, le four banal et plusieurs terres qu'il y possédait, car le surplus de cette seigneurie était tenu par ses frères. Mais le Duc Philippe-le-Bon ayant refusé les lettres nécessaires pour la validité de cette donation, l'abbaye de Cîteaux se vit forcée de remettre ces fonds en main habile, les fiefs ne pouvant être tenus que par des nobles, et les vendit, en effet, moyennant 400 livres, à Jean Rollin, évêque de Châlon-sur-Saône, qui avait déjà acquis, en 1434, d'Alexandre de Marey, frère de Bernard, un autre quatrième de cette seigneurie (107)

Les choses en restèrent là jusqu'au commencement du xviie siècle. Il s'était établi, dans cet intervalle de temps, une congrégation réformée de l'ordre de Cîteaux, connue sous le nom de Notre-

1106 et 1113, rapportées dans les preuves de l'*Hist. des Ducs de Bourgogne*, font tenir un rang distingué à Tescelin à la cour de ces princes.

Tescelin et Aleth eurent de leur mariage six garçons, dont *Gui*, l'aîné, fut le seul qui s'établit. Il laissa une fille, mariée à Barthélemy de Sombernon, ce qui fit passer la seigneurie de Fontaines dans cette maison ; et de là, successivement, par les femmes, dans celles de Saux, de Maray, de Cléron et de Damas.

Ces différentes maisons possédèrent la seigneurie de Fontaines; mais divisée, suivant l'usage du temps, en plusieurs portions, dont les unes passèrent aux auteurs de Messieurs Bouhier, d'autres à la ville de Dijon, et la maison seigneuriale aux religieux Feuillans.

(105) A un petit quart de lieue de Dijon, un peu au delà de l'ancien couvent des Capucins, sur la rive gauche du torrent de Suzon, il y avait une petite église, nommée *S. Martini Campaniensis*, *de campis de campania*, *de prato*, *de pratis*, et enfin *S. Martin-des-Champs*. Dès 801 elle était déjà église paroissiale. Au xe siècle il y avait une petite communauté de chanoines établis auprès de cette église de S. Martin, et pour cette raison, on l'appelait *Abbatiola S. Martini*. Colonie de chanoines, sortie de l'abbaye de S. Etienne de Dijon, ils chantaient les heures canoniales, prêchaient et administraient les sacrements à S. Martin et à Fontaines. A la fin du xviie siècle ce n'était plus qu'une simple chapelle. Le curé de Fontaines, à la tête de ses paroissiens, y allaient tous les ans, en procession, reconnaître la maternité de cette église, et y célébrer la messe le 11 novembre (V. *Hist. de l'église abbatiale et collégiale de S. Etienne de Dijon*. Dijon, 1696, in-f° p. 278).

(106) Le 19 oct. 1415, les confrères de la confrérie établie à Fontaines-lez-Dijon, en l'honneur de Dieu, de la sainte Vierge et de S. Bernard, payèrent, au Duc de Bourgogne, 200 livres pour l'amortissement de 50 livres de rentes destinées à faire dire deux messes par semaine (*V. Arch. de l'anc. Bourgogne*).

(107) Ce fut cette moitié qui passa à Marguerite Rollin, cousine de ce prélat, et, de suite en suite, à Marie Chambellan, femme de Gui de Rochefort, chancelier de France, à Joachim Humbert de Rochefort, à Guillaume de Damas, enfin à Joachim de Damas, seigneur de Rousset et de Communes.

Dame des Feuillans. Jean de la Barrière, Abbé commandataire de l'abbaye de Feuillans, à six lieues de Toulouse, en avait été l'instituteur, en 1577. Le pape Sixte V approuva cette réforme en 1586, et Clément VIII en modéra la rigueur en 1595. Jean de la Barrière étant venu à Paris, par ordre d'Hemri III, avec 60 de ses réformés, ce prince leur fit bâtir une maison au faubourg S. Honoré de Paris. Henri IV la fit achever, et lui donna tous les priviléges des maisons de fondation royale.

Ce fut à ces religieux que Joachim de Damas, fondateur du couvent des capucins de Dijon, en 1602, prit le parti de vendre son château de Fontaines, pour le convertir en un monastère de leur congrégation, et y faire élever une église en l'honneur de S. Bernard. La vente s'en fit en 1613, et les deniers de cette acquisition furent fournis des libéralités de plusieurs personnes pieuses. L'abbaye de Cîteaux s'opposa à cette vente et à l'établissement des Feuillans à Fontaines, sous prétexte que la seigneurie de ce lieu lui avait été donnée, pour le même objet, en 1462 : mais elle fut déboutée de son opposition, et les Feuillans prirent possession de leur nouvelle demeure le lundi de la semaine de la Passion de l'année 1614.

Louis XIII, qui était redevable de sa naissance aux prières de S. Bernard, se montra le protecteur des Feuillans. Il approuva leur acquisition ; en amortit le terrain par ses Lettres-Patentes du mois de juillet 1618 (*Appendice*, n° 1) ; se déclara leur fondateur ; accorda à leur monastère le privilége et les immunités des maisons royales ; leur assigna une pension de mille livres, et leur fit don de trois mille livres, tant pour leur entretien que pour leur bâtiment et la décoration de la chapelle S. Bernard.

Sébastien Zamet, évêque de Langres, avait approuvé, en 1617, leur établissement à Fontaines. Les magistrats de Dijon y consentirent également : et pour témoigner davantage l'intérêt qu'ils y prenaient, ils voulurent être parrains, en 1620 et 1621, lors de la bénédiction de leurs cloches (*Appendice*, n° 2), et contribuèrent, par leurs dons, ainsi que plusieurs personnes de piété, à la décoration de leur église (108).

Mais la cérémonie qui, par son éclat et sa pompe extraordinaire, fit le mieux éclater les sentiments de la France et de la Province de Bourgogne envers S. Bernard, fut celle de la pose de la première pierre de l'église du monastère des Feuillans, élevée en son honneur.

Le jour de l'Epiphanie de l'an 1619, elle fut solennellement placée sous la première colonne à droite, au nom du Roi Louis XIII, par Roger de Bellegarde, Duc et Pair, Grand Ecuyer de France, Gouverneur de Bourgogne et de Bresse. Octave de Bellegarde, évêque de Conserans, la bénit en l'absence de l'évêque de Langres, au milieu d'un immense concours de personnes de tout état et de toute condition.

Trente-trois pierres de moindres dimensions furent placées autour de la pierre principale. Elles étaient toutes ornées d'inscriptions où le Souverain Pontife, les princes temporels, les royaumes, les universités, les ordres religieux avaient voulu, comme à l'envi, élever à S. Bernard un monument durable de leur admiration et de leur piété (*Appendice*, n° 3).

La dévotion à ce grand saint ne pouvait manquer de recevoir par là un nouvel accroissement. Anne d'Autriche ne se vit pas plutôt mère du Dauphin, qui fut Louis XIV, qu'elle envoya par un de ses aumôniers une lettre aux Feuillans de Fontaines, en 1638, afin de leur demander de rendre des actions de grâces durant neuf jours à leur saint Père, auquel elle s'était vouée pour obtenir de Dieu un fils (*Appendice*, n° 4).

Louis XIII avait fait en sorte que l'on solennisât la fête de S. Bernard dans tout le diocèse de Langres ; mais cette fête n'y ayant été observée que durant quelques années, Louis XIV écrivit à l'évêque de Langres, afin de lui demander de la faire revivre. Ses lettres sont du 20 décembre 1652 (*Appendice*, n° 5). Il y donne à S. Bernard le titre de *protecteur de sa couronne*, et il reconnaît lui devoir la victoire de Lens, remportée le jour de sa fête. Louis XIV écrivit pour le même sujet au Duc d'Epernon, Gouverneur de Bourgogne, et au Parlement de Dijon.

Le 25 mars 1653, Sébastien Zamet, évêque de Langres, rendit une ordonnance, par laquelle il enjoignait à tous ses diocésains de célébrer la fête de S. Bernard, comme une fête de commandement, en cessant toutes les œuvres serviles (*Appendice*, n° 6).

Le 22 juillet de la même année, le même évêque érigea une confrérie de S. Bernard en l'église des Pères Feuillans de Fontaines, et il en approuva les statuts. Louis XIV, son frère et la Reine Mère avaient voulu en être les premiers membres. Le Pape Innocent X, par son bref du 2 mai 1653, avait enrichi de faveurs spirituelles cette nouvelle société qui devait, disait-il, être établie par l'Ordinaire (*Appendice*, n° 7).

Après la destruction du monastère des Feuillans par la Révolution française, la confrérie qui avait été établie dans leur église fut transferée dans l'église paroissiale de Fontaines, par Mgr J. F. Martin de Boisville, évêque de Dijon. Les lettres, dans lesquelles il confirme les anciens statuts, sont datées du 22 janvier 1823.

L'église des Feuillants, due particulièrement aux libéralités d'Anne d'Autriche et de Louis XIII, orientée du nord au sud, se composait de deux parties terminées en dôme, du chœur des religieux

(108) La ville de Dijon faisait, chaque année, une aumône de poisson aux Feuillans, le jour de la fête de S. Bernard (V. *Arch. de la ville de Dijon*).

disposé en hémicycle au nord, et du sanctuaire au sud. Le chœur des religieux n'existe plus aujourd'hui. En 1791 cette église avait 62 pieds de longueur sur 26 de largeur; la sacristie 23 pieds sur 10; le chœur des religieux 22 pieds sur 17: elle était décorée de 16 colonnes, dont 10 en marbre noir, et 6 en marbre blanc de Flandres; les bases et les tors en marbre blanc jaspé, les chapiteaux en albâtre. Le maître-autel, en forme de tombeau antique, était surmonté d'un baldaquin doré soutenu par 4 colonnes en marbre de Flandres, d'ordre corinthien, les bases et les chapiteaux en bois doré, les piédestaux et gradins en bois peint en marbre. Au milieu était une statue de S. Bernard en bois doré (109).

Sur les murs extérieurs de l'église, on lisait les inscriptions suivantes:

Sur le devant ayant aspect à l'est:

SACELLVM
BEATAE MARIAE
DOMINAE GRATIARUM.

SACELLVM
S. BERNARDI PATRIS
ET ECCLESIAE DOCTORIS.

Et plus bas:

AVE MARIS STELLA
DEI MATER ALMA
ATQ. SEMPER VIRGO.
FELIX COELI PORTA.

S. D. BERNARD. AD SOLV̄
DOMESTICV POTENTEM
MIRABILIV̄ PRO REGIS.
SALVTE ORAT ET IN COELV̄.

Sur le derrière, à l'aspect du couchant, les inscriptions sont mutilées et illisibles.

Les Feuillants demeurèrent à Fontaines jusqu'à la mise à exécution des décrets des 12 février et 11 octobre 1790, portant suppression des ordres monastiques. Alors leur maison fut livrée au bras séculier. Le mobilier en fut vendu; et le sieur Nogaret, architecte, nommé par le directoire du district de Dijon, estima par procès verbal du 16 juillet 1791, l'église, le monastère, les jardins, vergers, et un clos de 21 journaux d'excellentes terres, la modique somme de 13,000 livres.

Le tout fut délivré par procès-verbal du 17 août 1791, pour 21,500 francs à une compagnie qui revendit, par acte du 3 juillet 1793, tous les bâtiments. cours, jardins et terrasses, moyennant 9,090 francs payables moitié en août suivant, moitié en août de l'année 1794.

Ces nouveaux acquéreurs étaient des ouvriers qui n'achetaient que pour tirer parti des matériaux en pierres et menuiseries. Presque tout fut démoli et vendu en détail dans moins de deux ans; l'emplacement couvert de ruines fut revendu le 23 mars 1795, moyennant 6,000 francs en assignats, valant à peu près 2,000 francs, à un troisième acquéreur.

Dans l'église de Feuillans, le chœur des religieux avait été démoli, ainsi que le clocher. Le sanctuaire fut transformé en cellier; et le reste de l'église fut occupé par une forge et par une écurie. La sacristie devint une cuisine.

Pendant vingt-cinq ans les deux coupoles de l'église restèrent sans couverture, chargées de quatre à cinq pieds de pierrailles et de sable de démolition; elles n'existeraient certainement plus aujourd'hui sans la précaution que les anciens architectes avaient prise de les couvrir par un berceau en pierre blanche.

Au mois d'août 1821, un quatrième acquéreur, Monsieur C. X. Girault, arrêta enfin l'œuvre de destruction et assura la conservation de l'église.

En 1840 l'héritage des Feuillans se retrouva entre des mains sacerdotales. Monsieur l'abbé Renault, ancien vicaire général et chanoine honoraire du diocèse de Dijon, en devint l'heureux possesseur. Grâce à sa pieuse sollicitude, l'église fut restaurée avec beaucoup d'intelligence par M. Caumont, architecte, membre de la commission des antiquités de la Côte-d'Or. Dès 1841 la gracieuse chapelle, sortant de ses ruines, put de nouveau s'ouvrir aux pèlerins attirés par le désir d'invoquer S. Bernard au lieu même de sa naissance.

On a vu que le clocher et le chœur des religieux avaient été détruits: ce qui reste de leur élégante église se compose de trois parties, séparées les unes des autres par des arcs doubleaux décorés d'archivoltes, de pendentifs remarquables par la coupe et la régularité de l'appareil des voussoirs en pierre dure polie, par la précision des joints, la pureté des profils et la richesse des ornements sculptés et polis.

Les deux premières parties sont terminées en dômes, en formes de couronnes royales, ornées de fleurons et de perles sculptées autour du cercle d'en bas.

Des dômes reposent sur des entablements corinthiens complets très-riches: toutes les moulures des architraves et corniches sont taillées de rais de cœur, de trèfles, d'oves, de denticules, de modillons à feuilles de refends et de rosaces sculptées entre les modillons.

Le premier dôme est décoré du chiffre et des armes de Louis XIII, et le second du chiffre et des armes de son épouse Anne d'Autriche.

Les seize colonnes en marbre qui ornaient l'église, et qui avaient été enlevées pendant la révolution avec leurs chapiteaux et leurs piédestaux,

(109) Ce baldaquin et ses colonnes sont aujourd'hui dans l'église cathédrale de Dijon. Le procès-verbal d'estimation ne parle pas de la statue de S. Bernard placée sous le baldaquin; ce détail est emprunté à la notice de M. Girault.

A ont été modestement remplacées par des colonnes en bois, de mêmes dimentions que les anciennes ; elles se raccordent avec les entablements qui forment quatre arcs de triomphes ou portiques, sous lesquels il faut passer pour arriver au sanctuaire.

Les intrados des arcs doubleaux, les frises des entablements des deux dômes, et les frises des quatre portiques présentent un semé de fleurs de lis sculptées, qui sont demeurées presque intactes, tandis que les architraves ont été mutilées (110).

Le sanctuaire est élevé d'un degré. Il est construit sur un plan octogone régulier. Son ornementation actuelle ne remonte pas à une date plus ancienne que celle de la restauration faite par les soins de M. l'abbé Renault, ainsi que la niche placée au-B dessus du maître-autel, et la statue en pierre de saint Bernard qui la décore.

Mais l'église des Feuillans n'eût-elle conservé de son ancienne splendeur que les murailles nues et dégradées de ce sanctuaire, elle n'en mériterait pas moins d'être visitée avec un respect empressé, puisqu'il s'élève dans l'emplacement même de la chambre où naquit saint Bernard, et qu'il est pris dans la vaste épaisseur de ses murs antiques.

Le plus ancien titre qui fasse mention de la chambre dans laquelle est né saint Bernard, est un partage d'hoirie du mois de février 1429. Il y est parlé de la grosse tour du château de Fontaines, *vulgairement dicte* La tour Monsieur sainct Bernard, *et du cellier ou chambre de la mesme tour* C *dans laquelle fut né mondit sieur S. Bernard* (111)

Les Feuillans, devenus propriétaires du château de Fontaines, trouvèrent cette chambre déjà transformée en chapelle. C'est Louis XIII lui-même qui nous l'apprend en ces termes dans ses Lettres-Patentes du mois de juillet 1618 : « *Or estans deüement informés qu'audit lieu de Fontaines, l'endroit où nasquit* [*saint Bernard*], *a esté depuis dédié et appliqué à l'usage d'une chapelle qui a esté et est encore vénérée et fréquentée par grand concours de peuple, et qu'en icelle plusieurs obtiennent des graces et faveurs d'en haut très-singulières et extraordinaires, par les intercessions de ce glorieux* D *saint*, (112). »

Pendant que saint François de Salle prêchait le carême à Dijon, en 1604, « *il alloit souvent*, dit son neveu, *célébrer à la chapelle de saint Bernard de Fontaines, à cause de la grande dévotion qu'il avoit à ce docteur enmiellé, chantre de la glorieuse Vierge* (113). »

Messire Jean Pierre Camus, si connu par ses relations avec saint François de Sales, rapporte dans son *Éloge de piété à la bénite mémoire de M. Claude Bernard appellé le pauvre prêtre*, l'histoire d'une jeune demoiselle de Dijon qui, en 1615, avait tout à coup perdu l'usage de la parole.

« *Des personnes de grande piété*, ajoute-t-il, *furent d'avis que ceste fille et ses parents eussent recours à l'intercession de saint Bernard, et qu'à ce sujet elle allast tous les jours à pied, durant l'espace d'une semaine, visiter l'oratoire qu'on avoit dressé au lieu même de sa naissance, appelé Fontaines, aux portes de Dijon* (114). »

Messire F. André Valladier, prédicateur ordinaire du Roi, faisant en 1628 l'éloge funèbre de Dom Bernard de Montgaillard, Abbé d'Orval au pays de Luxembourg, parle de Fontaines, *belle petite montagne ronde et aisée, et toute semblable au sainct mont de Carmel en la Iudée*. Puis il continue : » *I'ay eu l'honneur d'y prescher et sacrifier plusieurs fois dans la mesme chambre où sainct Bernard naquist, laquelle ayant esté tousiours gardée très religieusement, le sera encore plus à l'advenir par la dévotion des Pères Feuillans qui y bâtissent un beau monastère et une église magnifique, grandement fréquentée par l'insigne dévotion de toute cette belle ville de Dijon ; bénédiction de la quelle la naissance de sainct Bernard l'a laissée héritière, comme de ses douceurs, de ses dévotions et de ses zèles divins à l'amour de Dieu, et la perfection de la religion catholique* (115). »

Le 31 mars 1631, le marquis d'Effyat, marechal de France, visitait pieusement la maison natale de saint Bernard, en laquelle se bâtissent le monastère des Feuillans, et offrait une lampe d'argent qui devait être suspendue devant l'autel de ce saint. Il faisait en même temps pour l'entretien perpétuel de cette lampe, une fondation de 500 livres tournois (116).

Au mois de mai 1667, Dom Joseph Méglinger, religieux de Wettingen au diocèse de Constance, se rendant au chapitre général de l'Ordre à Cîteaux passa par Dijon et eut le bonheur de célébrer la messe dans l'église des Feuillans, sur l'autel même qui occupait le lieu où saint Bernard avait ouvert les yeux à la lumière — « *in altari, quod jam eum occupat locum, in quo de piæ parentis utero in hanc mortalitatis lucem progressus est sanctus Bernardus* (117). »

Cet autel élevé en un endroit si vénérable était

(110) Cette description est empruntée à la brochure de M. Caumont.

(111) L. P. Chiffet, *S. Bern. genus illustre assertum*. Divione, 1660, p. 602 et 603.

(112) V. *Appendice*, n° 1.

(113) *Hist. de la vie et des faits du B. François de Sales*, par Charles-Auguste de Sales. Liv. VI, p. 313.

(114) *L'esprit du B. François de Sales* de M. J. P. Camus. (Ed. Depéry) tom. I, Paris 1840, p. LV.

(115) *Les sainctes montagnes et collines d'Orval et de Clairvaux*, par Messire F. André Valladier. Imprimé à Luxembourg, 1629, in-4°, p. 19.

(116) V. Archives de la Côte-d'Or.

(117) *Descriptio iteniris Cisterciensis*, Lucernæ, p. 101. On peut lire dans cet élégant et spirituel voyage, réimprimé ci-dessus dans la *Patrologie*, le récit des saintes joyes que l'auteur ressentit lorsqu'il fit son pieux pèlerinage à Fontaines.

devenu naturellement l'autel principal de l'église des Feuillans, et l'on avait voulu que la chapelle où il se trouvait en formât le sanctuaire. Cette disposition a été religieusement conservée par M. l'abbé Renault.

Le sanctuaire de l'église des Feuillans était alors, comme il l'est encore aujourd'hui, placé au rez-de-chaussée de la grosse tour du château de saint Bernard, dont parle l'acte de partage de 1429, qu'on a cité un peu plus haut.

Les murs du sanctuaire, qui ont 3, 4, et jusqu'à 9 pieds d'épaisseur, ne permettraient aucun doute sur ce point, mais un acte de partage du mois de mai 1420 le démontre d'une façon péremptoire.

Ce précieux document mentionne *la tour* qui était *dessus la porte du château ensemble la petite maison* qui était *entre ladite tour du château et la grosse tour* (118). C'est tout ce qui reste aujourd'hui du château de saint Bernard (119).

Or cette indication nous conduit de la porte d'entrée, dont on voit encore les gonds, et où paraissent les rainures destinées à laisser tomber la herse, elle nous conduit droit à la grosse tour. c'est-à-dire au sanctuaire de l'église des Feuillans.

On voit par un passage des voyages de Dumont qu'en 1689 le sanctuaire n'avait pas la forme octogone qu'il a aujourd'hui, et qu'il avait déjà avant la Révolution. « On montre, dit-il, la chambre dans laquelle saint Bernard est né ; c'est une fort petite salle basse quarrée, et dont on a fait une chapelle. On y voit écrit sur la porte : *Venez, mes enfants, et je vous introduirai dans la maison de mon père et dans la chambre où ma mère m'a enfanté* (120). »

Il est probable qu'au XVIIIe siècle cette petite chambre basse, carrée, finit par déplaire, et qu'on voulut accorder un peu le sanctuaire avec le reste de l'église en le taillant en octogone dans l'épaisseur des murs de la chambre elle-même. On ignore à quelle époque fut exécuté ce travail d'embellissement regrettable puisqu'il altéra la forme d'un lieu véritablement consacré par la naissance de saint Bernard.

Si l'on s'en rapportait à l'abbé De Mangin dans son *Histoire Ecclésiastique et civile du diocèse de Langres* (121), on pourrait croire qu'en 1765 la chambre basse, carrée, existait encore ; mais il faut remarquer que cet auteur a copié purement et simplement Piganiol de la Force (122), lequel avait copié La Martinière (123). La Martinière avait copié Corneille (124), et ce dernier n'avait fait que répéter les paroles de Dumont.

Il faut se contenter de savoir que le sanctuaire est bien établi dans l'emplacement de la chambre où naquit saint Bernard ; et c'est à partir de 1689 qu'il reçut la forme que nous lui voyons aujourd'hui.

(118) V, Archives de la Côte-d'Or.

(119) En 1740 les gros murs du château de saint Bernard étant fort endommagés par les intempéries des saisons, les Feuillans durent faire crépir les deux principales tours afin de prévenir leur ruine (V. Archives de la Côte-d'Or).

(120) *Voyages de M.* DUMONT *en France, en Italie, en Allemagne*, etc., tom. I. A la Haye, 1699, in-12, p. 76 (Lettre datée de Dijon en octobre 1689). — L'inscription placée sur la porte de la chambre où naquit saint Bernard était à peu près tirée du Cant. des Cantiques, III, 4.

(121) Tom. II Paris, 1765. p. 117.

(122) *Nouvelle description de la France.* 3e éd. tom, IV. Paris, 1753, in-12, p. 30.

(123) *Le grand dictionnaire géographique et critique*, tom. III. A la Haye, 1726, in f°, *art.* Fontaines.

(124) *Dictionnaire universel géographique et historique*, tom. II. Paris, 1708, in f°, *art.* Fontaines.

APPENDICE.

N° I.

JUILLET 1618

Louis par la grace de Dieu Roy de France et de Navarre à tous présens et à venir, salut. Nos chers et bien amés dévots orateurs les religieux de la Congrégation Nostre-Dame des Feuillens, ordre de Cisteaux, militans sous le bienheureux saint Bernard, ayant acquis le chasteau de Fontaines près de nostre ville de Dijon dès le commencement de nostre Regne, auquel comme estant sa maison paternelle nasquit le bienheureux saint, ladite acquisition nous auroit tellement agréée qu'aurions amortis cette place en leur faveur. Or estant deüement informés qu'audit lieu de Fontaines, l'endroit où nasquit le même saint a esté depuis dédié et appliqué à l'usage d'une chapelle qui a esté et est encore vénérée et fréquentée par grand concours de peuple, et qu'en icelle plusieurs obtiennent des graces et faveurs d'en haut très singulières et extraordinaires par les intercessions de ce glorieux saint. Meü d'un désir fervent de faire chose par laquelle avec le bon plaisir de sa Divine bonté nous puissions participer aux mérites d'icelui saint, et par iceux soyons protégés durant le cours de nostre vie, assistés et bien heurés en nos sincères intentions, d'establir et maintenir une bonne paix, et de faire fleurir la piété et justice en nostre Royaume, de sorte que Dieu en soit dignement exalté. Davantage affectionnans de pro-

mouvoir l'honneur et l'ornement de nostre Province de Bourgongne, considérant ce qu'elle a autrefois rapporté de bonheur à la France, quand d'icelle le Roi Clovis nostre prédécesseur à la suasion de Clotilde son espouse fille de Bourgongne fut fait le premier Roi chrestien, et désirans pour ce suiet que la fondation que nous desseignons faire en un lieu si remarquable et choisi dans ladite Province, soit à icelle un tesmoignage perpétuel de gratitude pour un bénéfice si signalé conféré à cette couronne. Voulans aussi continuer, voire augmenter de plus en plus les faveurs dont avons iusques-icy assisté la congrégation des susdits religieux, commencée en nostre dit Royaume, approuvée du Saint-Siége, et ornée de plusieurs graces et priviléges Apostoliques par iceluy, et qui fructifie à l'édification des ames (ainsi que chacun sçait) ayant esté dilatée et fomentée par les bienfaits de feu de très haute et loüable mémoire le Roy Henry-le-Grand, nostre très honoré Seigneur et Père (qui soit en la gloire de Dieu) notamment en ce qu'il se seroit rendu fondateur de l'Eglise et monastère des Feuillens située au faubourg saint Honoré de nostre bonne ville de Paris, laquelle ayant esté édifiée à l'honneur dudit bienheureux saint Bernard : et ce sous le vœu et invocation qu'il pleust à la Divine bonté d'octroyer heureuse lignée à nostre dit feu très honoré seigneur et père, et à la Reyne nostre très honorée Dame et mère, dont depuis et avant l'année expirée estant ensuivie nostre naissance et de la Reyne, nostre très chère compagne et espouse: cecy mesme nous incite davantage d'embrasser l'occasion présente (comme venant par Divine faveur) d'honorer ce saint bienheureux en son lieu natal. Pour les causes et considérations susdites à la gloire de celuy qui admirable en ses saints, a illustré les Provinces de la terre (qui font le firmament de son Eglise militante) chacune de ses astres particuliers, et a voulu décorer et enrichir nostre dit Royaume de la splendeur de ce grand et fameux confesseur, Père et Docteur de l'Eglise, réformateur de peuples, pacificateur de schismes et dissentions, Patriarche des religieux, opérateur de merveilles, le dévot et favori de la Vierge sa Mère, reconnaissant ce lieu pour un des plus vénérables de ce Royaume, autant digne d'estre illustré d'une Eglise et maison religieuse, qu'il a apporté de bénédiction à tout l'univers, et que ladite Congrégation a suiet d'en priser la iouissance et possession. Avons voulu par ces présentes, signées de nostre main, nous rendre et déclarer, nous rendons et déclarons Fondateur de l'Eglise et monastère qui se doit édiffier audit lieu de Fontaines, avec résolution d'y estendre nos libéralités et bienfaits selon les occurrences. Voulans à cet effet que ladite maison d'ores et déjà iouisse de tous les priviléges et immunités dont usent et iouissent les autres maisons de fondation Royale qui sont en nostre dit Royaume quels qu'ils soient; et pour donner moyen que quelque nombre de religieux soit de présent entretenu audit lieu pour y faire le service Divin (attendant la perfection dudit bastiment et qu'il soit réduit en sa pleine forme et façon régulière) leur avons donné et octroyé, donnons et octroyons par ces présentes mil livres de pension annuelle assignées sur la recepte générale de nostre Pays de Bourgongne : et pour le bastiment qui est à faire, nommément pour la décoration proiettée de la chapelle saint Bernard, trois mil livres pour une fois payables au courant de cette année, attendant que venant à vacquer un bénéfice de nostre nomination capable d'entretenir audit lieu un nombre compétant de religieux, afin que Dieu y soit aussi honorablement servy que la prérogative d'iceluy est grande. Nous leur affectons (comme nous leur avons promis et promettons par ces dites présentes) qui demeurera uni et incorporé à ladite maison. Quoy faisans ladite rente de mil livres sera supprimée; à la charge que les religieux qui habiteront ledit monastère dédieront par exprès leurs prières et bonnes œuvres tant publiques que particulière à nostre bien, salut, et pour l'utilité de tout le royaume. Et afin que les Provinces, contrées, villes et communautés, ou lieux qui ont esté illustrés par les faits merveilleux dudit saint Bernard, singulièrement nostre Province de Bourgongne et la ville de Dijon, à laquelle cet heur regarde particulièrement d'avoir porté une si grande lumière de l'Eglise, les prélats, grands seigneurs ou autres particuliers qui auront dévotion de tesmoigner en cette occurrence leur vénération à l'endroit dudit bienheureux envers Dieu, puissent sans difficulté produire des effets de leurs pieux zèles : Nous n'entendons empescher, ains exhortons toutes personnes d'apliquer leurs vœux et conférer leurs bienfaits. Donné à Saint-Germain en Laye au mois de juillet l'an de grace mil six cens dix-huit, et de nostre Regne le neufvième.

De par le roy,

Poitiers.

N° II.

La ville de Dijon donna aux Feuillans une cloche en 1622; c'était la troisième.

Elle portait cette inscription sous les anses :

NOVIT *religiosa Divionensis civitas quia magnificavit* DOMINVS *misericordiam suam cum illa dum ei fidelem destinavit* PATRONVM *et* TVTELAREM *quem magnum universæ* ECCLESIAE *constituit* DOCTOREM *et propugnatorem* SANCTVM BERNARDVM, *hujus dati optimi grates donis refert piis,* DIVINVM *ipsum* NVMEN *meritis ejusdem* SANCTI *peroptans semper habere placatum.*

et plus bas autour de la cloche :

IN *benedictione sancta* BERNARDVS *dicta sum* BENIGNO COMPASSORE, *baroni de* COVRTIVRON *et* DIVIONENSIVM VICE COMITI MAJORE *et* CLAVDIA DORGE *nobilissimi quondam* BARONIS DE THIANGE *vidua* SVSCEPTORIBVS *gratissimis.* ANNO 1622.

Cette cloche, cassée en 1735, fut remplacée par une autre fondue aux frais de la ville (*V. Archives de la ville de Dijon*).

N° III.

INSCRIPTIONES LAPIDVM QVI SVB FUNDAMENTIS ECCLESIAE ET COENOBII S. BERNARDI IN OPPIDO ET CASTRO FONTANENSI, IVXTA DIVIONEM, DEFIXI SUNT.

(Ex opusculo cui titulus : DEO OPT. MAX. ET S. BERNARDO *pro nova basilica Fontanensis instauratione sacrum Joannis a S. Malachia Fuliensis*. Divione, 1620, 2 edit. Paris, 1623, in-8°.

Primus lapis, Ædis sacræ celebri loco, situque naturali pergratissimo, in castri Fontanensis ambitu, prope Divionem inchoatæ in honorem D. Bernardi, anno 1619, die Epihaniæ (quem Regum munera Christo in præsepio humili radianti oblata, io cundum et solemnem quotannis faciunt) de speciali Regis Christianissimi Ludovici XIII, iussu et nutu fœlici auspicio fundamentis fuit aptatus ab Illustrissimo Generosissimoque D.D. Rogerio de Bellegarde, Duce, Pari, et Hipparcho Franciæ, sacrique cubiculi Præfecto, in Burgundia et Bressio Prorege Strenuissimo, Seurræ Marchione, Comite Montis-Bardi, Barone a Termis, S. Elisii, Montis-Bruni, etc. Postquam a Reverendissimo D. D. Octavio de Bellegarde, Episcopo Conseranensi, Domino Albraci, et S. Germani Altissiodorensis Abbate piissimo, Illustrissimi Gubernatoris consanguineo, qui tunc peropportune in his partibus agebat, fuit ritu Ecclesiastico, devoto affectu, solemni apparatu, musicis vocibus Collegialis et Regiæ Capellæ Divionensis, gaudium publicum attollentibus, celebrata ejus benedictio : Hic lapis longitudine tres cum dimidio, latitudine duo pedes habebat, in superiori parte Augustiori forma, Regia præferebat insculpta insignia, deinde eminus et circumquaque ordine disposita, maiusculis litteris hæc erant pro rege nuncupata vota et verba concepta :

CHRISTO IESV ANNVENTE, MERITIS S. BERNARDI, INCLITVS REX VIVAT, REGNET, PIVS POTENS FOELIX.

Subtus autem hæc erant :

Ludovici XIII. Francorum et Navarræ Regis Christiassimi, mandato, et nomine, serenissimæque ejns Conjugis ANNAE AVSTRIACAE, AEDIS *sacræ D. O. M. in honorem* S. BERNARDI (*cujus fœlici ortu, signisque patentibus, hunc sibi divina clementia collem sanctificavit*) *construendæ D.D. Rogerius de Bellegarde, totius Burgundiæ Rege moderator meritissimus, Galliarum Hipparchus, etc. Hanc Capitalem Lapidem devotissimus posuit, die sexta Ianuarii, anno salutis* 1619.

Postremo in eodem lapide, parte inferiori gentilitia stemmata habebantur Illustrissimi D. Proregis, ex more utriusque sacræ militiæ torque, et ense Regio, quo in Aula Regia iampridem pollet ornata insculpta quoque erant pro dicti Domini excellentia, votiva hæc vocabula, ad quatuor angulos disposita :

DEO, ET REGI CARVS VIGEAT.

Lapidi sic religiose et alacriter a præfato Illustrissimo Domino admoto, et artificum industria suo loco rite composito, alius æqualis formæ, et dimensionis fuit superinductus, quorum intermedio non cæmentum est iniectum (ne insciptio quæ utriusque lapidis serie altera ad alteram inversa insculpta erat obliteretur) sed plumbeæ laminæ sunt interpositæ. Hic vero lapis, parte illa intrinseca, incisum habebat prolixiorum hunc titulum, quo scilicet Regis Christianissimi pia mens, hoc in opere promovendo et perficiendo, præsentibus et futuris hac notitia imbuendis, planius fusiusque aperiebatur, sed Deo maxime, Angelis quoque, et sanctis eius intuenda reponebatur in hæc verba :

QVO *fonte* (*Deo dante benignitatem*) *ortu melliflui Doctoris et Cytharistæ Mariæ*, *S. Bernardi*, *Benedictionum cœlestium effluxit*, *orbem inundans consolatio*, *eodem merito refluente totius orbis gratitudine*, *Maximus Iustitiæ cultor* LVDOVICVS XIII, *Francorum et Navarræ Rex Christianissimus*, *Pietatis suæ erga Deum*, *et Venerationis in Sanctum*, *tanto fulgore Regnum ejus decorantem*, *solemne et æternum erigere monumentum statuens*, AEDEM *sacram D. O. M. in honorem dicti Sancti*, *mansionemque religiosam humillimis ac devotis oratoribus Monachis Fuliensibus*, *Munificentiis Regiis extruxit*, *fidens* (*uti supplici voto a Deo expostulat*) *patrocinio S. Bernardi et precibus electissimo hoc ejusdem S. Nativitatis loco institutis et fundendis*, *se cum Serenissima et Charissima Coniuge* ANNA AVSTRIACA *et sospitate et prole optanda donandum atque ita vigorem Liliis Gallicis*, *odorem et venustatem additurum*, *ut Liliis cœlestibus tandem immisceri*, *et sicut Lilium germinare*, *et florere in æternum valeat ante Dominum*.

Cum igitur prædicti duo lapides, quasi in unum compacti sub prima columna quæ dextrum latus sacri Ædificii sustinet coacti fuissent : alii quamplures quadrata quidem forma, ut facilius gestari possent, ferro docenter politi, hinc inde per Gyrum congererentur, Regiæque insignito lapidi et Maiestatis nescio quid redolenti, dum honoris obsequium suo modo præstare gestiunt congruenti methodo apponuntur : horum autem serie lapidum, dum singuli singulare aliquod S. Bernardi præconium, ex gestis eiusdem vel impensis ab eo, vel per eum susceptis beneficiis, caractere mediocri sed aperto, compendiose adnotatum stilo deferrent, enunciata fuit et promulgata universi orbis Christiani erga prædictum Sanctum (quæ etiam fere pietatis ignaris nota est) celebris et mira devotio, fuitque adstantibus omnibus expositum, quomodo die illa in spiritu serenus totus orbis applaudens et gratulabundus Regi aderat, dum opus aggrederetur cuius mole Deo immensa gloria, et eidem sancto in loco iure inclitæ eius laudi et invocationi sacrando, honor congruus parabatur.

Prima autem mentio, festivæ huic lætitiæ spiritu adstantium, Cœlicolum facta est, horum scilicet quos respicere et maxime afficere debuit istud negotii, non naturæ ductu, sed potius affinitatis spiritu, imo zelo gloriæ Christi, quem etiam in cœlis vident sitire fidelium electorum suorum in quo stadio vigiles et humiles decertarunt exaltationem : hi sunt Pater et Mater, Fratres omnes cum Sorore eiusdem Divi Berhardi, qui omnes sanctitatis manifesta habent et locupletissima ex propria vita et conversatione testimonia.

I.

PII PATRIS THESSELINI, BEATAE ALETH MATRIS, BEATOTUM QVINQVE FRATRVM ET SORORIS DIVI

BERNARDI, *pro tanto huic loco, in quo sancta Mater beate vixit et obdormivit, cæteri primitias spiritus susceperunt, eorumque charissimo Nato et Fratri S. Bernardo meritis toto Orbe conspicuo novissimo tributo honore dulcis in Deo iubilus Regiæque pietati devota congratulatio.*

II.

SANCTAE SEDIS APOSTOLICAE, *quam D. Bernardus potenti zelo, in rebus procellosis pro virtute sibi a Deo data, opportune fulcivit, in eundem Divum Bernardum Summa devotio.*

III.

SERENISSIMAE REGINAE MARIAE MEDICIS, MATRIS CHRISTIANISSIMI REGIS LVDOVICI XIII, *in S. Bernardum, eo quod cum ab adventu suo ad Regium thalamum (uti coniux gloriosæ memoriæ* HENRICI MAGNI) *sub voto prolis meritis dicti Sancti obtinendæ, eidem Parisiis cum Rege ipso, solemnem impendisset honorem, consequenter sibi fæcunditas, qua nulla fælicior considerari potuit, concessa fuerit, Augusta et munifica devotio.*

IV.

SERENISSIMORUM PRINCIPVM REGIS CHRISTIANISSIMI LVDOVICI XIII, GERMANI, FRATRIS ET SORORIS CONIVGIS PRINCIPIS HISPANIARVM, SORORIS QVOQVE PRINCIPIS PEDEMONTIVM, ET SORORIS ALTERIVS IVNIORIS *in Bernardum cuius meritis et precibus suas fulcire cupiunt sublimitates, suoque tempore Deo volente, sobolem impetrare, Regalis et honorifica devotio.*

V.

PRINCIPVM ET PROCERVM ORBIS, *Galliæ maxime Regni, nobiliumque et Aulicorum, pietatis Regiæ sequacium, in S. Bernardum, quem ut vas a Deo electum, et qui nomen ejus, et verbum salutis fructuosissime coram Regibus, Principibus et Populis portavit, omnes magnificant et honorificant, Serena et sincera devotio.*

VI.

ALMAE VRBIS ROMAE *Orthodoxæ fideimatris, in S. Bernardum, in qua tam gloriose mirificavit Dominus Sanctum suum, ut sedatis non semel intestinis ejus tumultibus, paceque Ecclesiæ per eum reddita Pater Patriæ acclamatus fuerit, Firma et famosa devotio.*

VII.

PROVINCIAE BVRGVNDIAE, *in suum totius decoris et sanctitatis solem S. Bernardum, cuius pietatis et doctrinæ radiis toto orbe honorifica splendet, Pretiosa teneraque devotio.*

VIII.

ALMAE DIVIONIS, *totius provinciæ Metropoleos in S. Bernardum, quem suum continuo aspicit, colit, et invocat tutelarem, Familiaris et medullita devotio.*

IX.

PROVINCIAE CAMPANIAE, *in sibi a Deo Datum et Præcipuo favore commendatum, insignem pietatis thesaurum S. Bernardum, Ardens et solemnis devotio.*

X.

PROVINCIAE FRANCIAE. *Lutetiæ maxime Regiæ civitatis in S. Bernardum, quem magnalia Dei loquentem, et operibus exhibentem, Spiritu Sancto cooperante, sæpius videre meruit, Decora et suavis devotio.*

XI.

PROVINCIAE PICARDIAE, *in S. Bernardum, quem opere et sermone potentem, multa pietate amplexata et venerata est, Efficax devotio.*

XII.

A PROVINCIAE NORMANIAE *in S. Bernardum, quam ministrum salutis fidelem, et beneficum insignem habuit, Eximia devotio.*

XIII.

PROVINCIAE PICTAVORVM *in S. Bernardum, quem virum totum Apostolicum, miraculis undique coruscantibus admirata est, Profusa devotio.*

XIV.

PROVINCIAE AQVITANIAE *in S. Bernardum, cui præter alia beneficia, Guillelmi Ducis acceptam refert utilissimam et mirandam Orbi conversionem, Sollicita et grata devotio.*

XV.

PROVINCIAE BRITANNIAE *in S. Bernardum, quem de principe tenebrarum in Dei brachio gloriose* B *triumphantem, honore prosecuuta est, Exquisita devotio.*

XVI.

PROVINCIAE THOLOSANAE *in S. Bernardum, quem profusis e cælo signis insignem se gloriatur, Religionis reparatorem habuisse, Gratiosa et sedula devotio.*

XVII.

PROVINCIAE PROVINCIAE *in S. Bernardum, quem Cæli Clavigerum comitantem dum ex Italia Gallias accederet, ac in tam celebri curia et frequentia, mirabili fretus Spiritus ac Pontificiæ benevolentiæ authoritate, negotia regni Dei pertractantem iocunda conspexit, Integra et fragrans devotio.*

XVIII.

PROVINCIAE DELPHINATVS *in S. Bernardum, quem virtutibus micantem, obstupescens et lætabunda intuita est, Religiosa devotio.*

C

XIX.

PROVINCIAE ALLOBROGVM *in S. Bernardum, quem amabili sua præsentia et desiderata benedictione necnon magnarum virtutum operatione, sæpius exhilaravit, Vigens et accensa devotio.*

XX.

PROVINCIAE LOTHARINGIAE *in S. Bernardum, quem illa usque ad vitæ extrema, de suo bono sollicitum, et manum pro fortia mittentem, Deo signis sequentibus cooperante, fæliciter experta est, Pia devotio.*

XXI.

COMITATVS BVRGVNDIAE *in S. Bernardum, quem charismatibus supernis mirifice ornatum, et gratia sanitatum illustrem, multa alacritate comprobavit, Chara et germana devotio.*

XXII.

D REGNORVM, PROVINCIARVM, ET MVLTARVM INCLITARVM, CIVITATVM ITALIAE *in S. Bernardum, quem ut Angelum Dei, mirabilia pro sua subventione et consolatione facientem, et immutantem intimis visceribus susceperunt, et honorarunt, Perpetua et insignis devotio.*

XXIII.

REGNORUM ET PROVINCIARUM GERMANIAE *a S. Bernardo perlustratarum, et innumeris miraculis in fervore fidei erectarum et corroboratarum, in eundem D. Bernardum Ingens et universalis devotio.*

XXIV.

REGNORUM HISPANIAE *D. Bernardi miraculis et beati Nivardi, ex germanis ejus natu minoris a S. Bernardo, eo ad fundandum Ordinem suum missi præclaris gestis, et fælici obitu illustratorum, In eosdem sanctos celebris devotio.*

XXV.

PROVINCIARUM BELGICARUM *in S. Bernardum, quem veluti alterum Apostolum, prædas dæmoni ubique diripientem, Christoque animas aggregantem, in signis atque portentis summo iubilo aspexerunt, Sancta et notabilis devotio.*

XXVI.

REGNORUM ANGLIAE ET HIBERNIAE *pro quorum antiqua Pietate tuenda et firmanda, mirifica D. Bernardus præstitit, apud eundem Divum Bernardum, veluti denuo Ecclesiæ bono, in domo suo renascentem, auxilii erga Deum super eorum desolatione, quo mitius cum eis agatur seu ex toto vertatur in gaudium, Instans expostulatio.*

XXVII.

TOTIUS SACRI ECCLESIASTICI ORDINIS *in S. Bernardum, quem devotissimum Parentem, puritatis scilicet et sanctitatis eius, erga Deum, dignitatis quoque erga homines, insignem promotorem fatetur et colit, Splendida devotio.*

XXVIII.

DOCTORVM ET PROFESSORUM THEOLOGICORVM *omnium Academiarum in S. Bernardum, Parisiensis maxime celeberrimæ, quæ ei sæpius, prætiosa lucra Christo offerenda tradidit, quem tanquam Theodidactum, et qui ad divinorum saporem studia eorum valde alliciat, omnes venerantur, Venusta et laudabilis devotio.*

XXIX.

OMNIVM ORDINVM RELIGIOSORVM *in S. Bernardum, quem ut appositum et rutilans in Domo Dei vitæ Christi exemplar, fidelemque et tenerum incipientium, et proficientium, et perfectorum, in semita spirituali Ducem et Patrem, lac et solidum cibum ministrantem, unanimiter agnoscunt et colunt, Accurata et fervens devotio.*

XXX.

OMNIVM ORDINVM MILITANTIVM EQUITVM *in S. Bernardum, quem ut in Militia spirituali ducem, ita de Militia temporali in Deum ordinanda, præcepta et regulas dantem omnes religiose audiunt et suscipiunt, Strenua devotio.*

XXXI.

INCLYTI MONASTERII CISTERCII *universique ex eo defluxi ordinis Cisterciensis in electum totius splendoris et sanctimoniæ eius Principem, S. Bernardum Clarevallensium maxime filiorum* A *in tam amabilem et meritis excelsum parentem, Intima et præcipua devotio.*

XXXII.

ADMODVM REVERENDI PATRIS SVPERIORIS TOTIVS CONGREGATIONIS B. MARIAE *Fuliensis, ordinis Cisterciensis, omnium Monasteriorum, singulorumque religiosorum eiusdem Congregationis in S. Bernardum Patrem eorum suspiciendum, eo quod publicæ consolationi, et eorum usibus construi domum suam paternam, pia dignatione a Deo obtinuerit, et bono odore Christi, quem spirat totus, Regiam Maiestatem Christianissimum Orbem post se ad opus trahentem, hoc aggredi fecerit, Humilis gratitudo et hilaris devotio.*

XXXIII.

OMNIVM QVI PRO SACRA AEDE *D. O. M. in Sanctis suis mirabili, id honorem Divi Bernardi* B *spectabili hoc eius nativitatis loco, construendæ, divina gratia inspirante, et eis cœlestes thesauros pro terrenis, et Amicum potentem, qui eos in æterna recipiat tabernacula præparante, sua contulerunt, aut collaturi sunt beneficia, Ingenua et provida devotio.*

Cæterum hæc ita ordinata fuere, non tantum ad solemnitatem inchoationis ædificii sacri honestandam et efferenda S. Bernardi magnalia, die illa, qua ad insolitum tantæ hilaritatis spectaculum, turma nobilissima, ac populus totius fere Civitatis Divionensis devotus accurrit, sed etiam ut si unquam forte Fides, Pietas veraque Religio futuris temporibus, vel Antichristo, paucis annis circa mundi consummationem regnante in terris, a patria exularit (quod Christus eodem intercedente C avertat, quem ex collis huius fœcunditate patriæ doctorem dedit et Ecclesiæ :) rabiesque impietatis, in hanc pietatis arcem et aram odio (propter eius eximiam a sancto sanctimoniam) usque ad eius eversionem exarserit, cum iam forsitan nec erit Evangelicorum volumina, nec Doctorum scripta invenire, aut Prædicatorum audire voces, ex terræ ipsius visceribus ruinisque ædificii hujus, clamantibus lapidibus cum tacuerint homines, prodeant in laudem JESU CHRISTI Salvatoris, et gloriosi ejus Confessoris Bernardi (cuius vita Christus fuit) commendationem hæc subterranea testimonia. Quæ quidem ut tyrannorum impiorumque vultum non verebuntur, ita cordibus eorum obcæcatis tela infigentur in confusionem ipsorum, et omnibus qui fideles remanserint, totius gaudii quo in fide vera solidentur præbebunt argumentum.

N° IV.

29 OCTOBRE 1638.

DE PAR LA REYNE.

Très chers et dévots orateurs, Dieu ayant exaucé les vœux du Roy nostre très honoré Seigneur et Espoux, accompagnés des nostres et de ceux de tout ce Royaume par la très heureuse naissance de nostre très cher et très amé fils le Dauphin qu'il a pleu à sa Divine Majesté nous donner Dimanche cinquième de septembre, ne voulans obmettre aucuns des tesmoignages de la reconnoissance que nous devons à sa bonté d'une grace si affectionnément désirée : Nous avons résolu de luy rendre nos très humbles devoirs et actions de remercîmens en vostre Eglise, pour la dévotion que nous avons tousiours porté au glorieux saint Bernard, instituteur de vostre ordre pour la ferme croyance que nous avons que ses intercessions ont beaucoup contribué à nous impétrer cette faveur, de laquelle désirans tesmoigner gratitude à cette sainte ame, au D lieu mesme de sa naissance, y presentans à Dieu nos plus humbles remercîmens de celles qui nous estoit la plus souhaitable; Nous vous envoyons pour ce sujet Maistre Antoine Colombel l'un de nos chappellains pour l'estime que nous faisons de ses vertueuses qualités, lequel nous avons chargé de vous dire que nous entendons et désirons de vous, que pendant neuf jours consécutifs vous ayez à faire célébrer le saint sacrifice de la Messe en vostre église, afin qu'il plaise à sa Divine Majesté d'avoir pour agréables nos très humbles actions de graces, à continuer ses bénédictions sur la personne du Roy, la nostre, nostre fils le Dauphin et sur cet Estat. Et comme nous croyons de vostre piété que vous ferez dignement ce qui est convenable à l'effet de nos intentions, aussi pouvez-vous attendre tous les meilleurs offices que vous sçauriez désirer de nostre affection envers vous et vostre ordre, que nous prions la Divine bonté, très

chers et dévots orateurs, avoir touiours en sa sainte garde. Escrit à Saint-Germain en Laye le 29 octobre 1638. Signé : ANNE. Et plus bas : Le Gras.

N° V.

20 DECEMBRE 1652.

Lettre du roy à Mgr l'évêque de Langres, pour le prier de faire solemniser la fête de saint Bernard.

Mon Cousin, quoy qu'il soit de nostre devoir et piété d'estre dévot envers tous les saincts, et de procurer, en tant qu'il est en nous, qu'ils soient honorés et servis dans tous les lieux que Dieu a soûmis à nostre obéissance. Nous croyons néantmoins estre obligés de rendre un culte plus particulier à ceux que la bonté Divine a rendus plus visibilement protecteurs de cet Estat, et par l'entremise desquels il luy a pleu faire des faveurs extraordinaires à nostre personne : ayant donc appris de la Reyne nostre très honorée Dame et mère, qu'elle se reconnoissoit redevable de nostre heureuse naissance aux prières du grand saint Bernard, patron spécial de vostre diocèse : et sçachant que les mérites du mesme saint ne parurent pas moins efficaces à donner à la France le feu Roy nostre très honoré seigneur et père, comme il le tesmoigna expressément par ses Lettres-Patentes de la fondation qu'il fit des religieux Feuillans, au lieu nommé Fontaines, où nasquit cet illustre saint, protecteur de nostre couronne, qui parut tel en la bataille de Lens que nous gaignasmes sur nos ennemis le iour de sa feste, nous croirions manquer de reconnaissance envers ses bontés, si nous ne procurions son honneur et gloire par toutes les voyes que Dieu a mises en nostre pouvoir : c'est pourquoy suivant les exemples que le feu Roy d'heureuse mémoire nous a laissés, nous réitérons de tout nostre cœur les ordres qu'il vous avoit donnés pour faire solemniser la feste de ce saint dans l'estendue de vostre diocèse, mais nous désirons que ce soit avec plus d'effet que n'eurent les siens, et que ce que vous avez fait observer seulement l'espace de quelques années soit religieusement gardé pendant nostre Regne, et mesme dans tous les temps à venir. C'est pourquoy nous vous escrivons la présente pour vous témoigner que vous ferés chose qui nous sera très agréable, d'employer votre authorité episcopale pour seconder nos saintes intentions, qui ne tendent qu'à la gloire de Dieu, et à l'honneur qui est deu à son saint, et au bien de tout vostre diocèse, qui a reçeu des graces plus particulières de son assistance que le reste de nostre Etat, et comme nous attendons de votre zèle et obéissance l'effet de la demande que nous vous faisons : Je prie Dieu qu'il vous ait, mon Cousin, en sa sainte et digne garde. Escrit à Paris le vingtième jour de décembre mil six cens cinquante deux. Signé : LOVIS. Et plus bas : De Brienne.

N° VI.

31 DECEMBRE 1652.

Lettre du Roy au duc d'Epernon

Mon Oncle, ayant une dévotion particulière envers le bon saint Bernard, Patron spécial de la Province de Bourgongne et protecteur de ma couronne : et désirant procurer autant qu'il m'est possible son honneur et gloire, à l'exemple du feu Roy mon seigneur et père : i'escris à mon cousin l'évesque duc de Langres de faire solemniser la feste dudit saint par tout son diocèse, et de s'employer avec affection pour seconder mes bonnes intentions, dont j'ai bien voulu vous informer par cette lettre, et vous dire que vous ayés à y tenir la main dans l'estendue de vostre charge, ce que me promettant de votre affection, ie prieray Dieu qu'il vous ait, mon Oncle, en sa sainte et digne garde. Escrit à Paris le dernier iour de décembre mil six cens cinquante deux. Signé : LOVIS. Et plus bas : Phelippeaux.

28 FEVRIER 1653.

Lettre du Roy a Nosseigneurs du parlement de Dijon.

DE PAR LE ROY

Nos amés et féaux encore qu'il soit de nostre devoir et piété d'estre dévot envers tous les saints, et de procurer autant qu'il nous est possible qu'ils soient honorés et servis en tous les lieux de nostre Royaume, néantmoins estant obligé de rendre un culte plus particulier à ceux que la bonté de Dieu a rendus visiblement protecteurs de cet Estat, et par l'entremise desquels il luy a pleu faire des faveurs, etc. . . . .

. . . . . Nous avons écrit à nostre cousin le sieur évesque de Langres, d'employer son authorité épiscopale pour seconder nos bonnes intentions qui ne tendent qu'à la gloire de Dieu, à l'honneur qui est deu à ce saint et au bien de nostre Province de Bourgongne, de quoy nous vous avons bien voulu informer par cette lettre, et vous mander et ordonner de tenir la main en ce qui dépendra de vous, que nostre volonté soit ponctuellement accomplie, ce que nous promettant de vostre zèle et dévotion, nous ne vous en ferons la présente plus expresse n'y plus longue. Donné à Paris le 28 iour de février 1653. Signé : LOVIS. Et plus bas : Philippeaux.

25 MARS 1653.

Ordonnance de Mgr l'évêque de Langres.

Sebastien, Evesque de Langres, Pair de France. La piété de nos Roys qui a touiours esté inséparable de la Maiesté de leur couronne, a incité depuis peu de iours la bonté du Roy de nous escrire

pour la solemnité del a feste de saint Bernard, l'un des patrons et protecteurs de ce Diocèse, et il a pleu à sa Maiesté de nous déduire par sa Lettre les raisons de sa dévotion, afin que ses peuples en estans informés concourent par leur obéyssance avec plus de zèle de ferveur à un si louable dessein. Entre les raisons exprimées dans la dépesche de sa Maiesté, la plus importante et celle qui doit estre la plus sensible à la France, est le bonheur de sa naissance, que la Royne sa mère a dit avoir obtenue par les vœux et les prières qu'elle a faites au grand saint Bernard, de sorte que ne pouvant alléguer rien de plus exprès pour animer nos diocésains à une si iuste solemnité, il ne nous reste qu'à leur enioindre, comme nous faisons par ces présentes, de célébrer doresnavant la feste de saint Bernard qui arrive tous les ans le 20 iour d'aoust, comme une feste de commendement, en laquelle les fidèles cesseront toutes œuvres serviles, si une pressante nécessité ne les en dispense, pour s'employer avec plus de loisir au service de Dieu, et à la vénération de ce grand saint. A quoy nous sommes d'ailleurs particulièrement obligés en ce Diocèse, puisque nous avons le lieu de sa naissance et celuy A où repose son sacré corps, et que nous avons été instruits dans les voyes de salut par les rares exemples de sa vie et les hautes lumières de son esprit, plus qu'aucune autre contrée de l'Eglise. Nous y sommes encore conviez par la confiance que nous devons avoir que comme son intercession nous a mérité l'incomparable bonheur de la naissance du Roy, ses prières nous en obtiendront la conservation pour longues années, et par ce moyen la ioye et la félicité à ses suiets de vivre longuement sous la douceur de son empire. C'est la pensée à laquelle nous exhortons nos Diocésains d'appliquer leur esprit en la célébration de la feste de ce grand serviteur de Dieu, afin que la Divine bonté nous en accorde l'effet par son entremise, et qu'à cette grace elle daigne encore adiouster celle de la paix si desirée de tous les gens de bien, et si nécessaire au repos et à tranquillité de ce Royaume B Donné à Mussy le vingt-cinquième iour de mars 1653.

SEBAST. *Evesq. de Langres.*

Par mondit Seigneur :

GOVRDON.

—

N° VII.

2 MARS 1653.

Indulgences concédées par le Pape Innocent X

(Voy. l'original aux archives de la Côte d'Or.)

INNOCENT, serviteur des serviteurs de Dieu, à tous fidèles en Jésus-Christ, salut et bénédiction apostolique. Ayant appris qu'en l'église des Feuillens, qui est bastie au chasteau de Fontaines du diocèse de Langres, il y a une sainte et dévote confrairie pour l'un et l'autre sexe, canoniquement C érigée ou à ériger sous le nom de l'invocation de S. Bernard, abbé de Clairvaux, et qui pourra estre la cause de plusieurs œuvres de piété et de dévotion; et désirans que cette société reçoive plus de bénédictions et prenne de iour en iour un nouvel accroissement spirituel, après qu'elle sera érigée par l'Ordinaire, Nous confians en la Miséricorde de Dieu Tout-Puissant et sur l'authorité des Bienheureux Apostres S. Pierre et S. Paul : Nous concédons par ces présentes à perpétuité indulgence plénière et rémission de tous péchés, le premier iour qu'on se mettra sous la protection de ce grand saint et qu'on se fera admettre en sa confrairie, estans vrayment pénitens, confessés et communiés. De plus nous accordons à tous les confrères de l'un et l'autre sexe présens et à advenire, qui seront contrits, confessés. et qui auront receu le S. Sacrement, indulgence plénière à l'article de leur mort, en prononçant de bouche le sacré nom de Jésus, ou de cœur s'ils n'ont pas le moyen de le prononcer de bouche.

Semblablement, nous leur accordons indulgence plénière et rémission de tous leurs péchés s'ils visitent la chapelle ou église bastie en l'honneur de ce mesme saint, le iour de sa feste, depuis les premières vespres jusques au soleil couchant du iour de la feste, dans laquelle ils prieront Dieu pour l'exaltation de notre Mère sainte Eglise, pour la paix entre les princes chrétiens, et l'extirpation des hérésies.

Davantage lesdits confrères, après s'estre communiés et confessés, gaigneront sept ans et autant de quarantaines d'indulgences, en visitant ladite église ou chapelle les dimanches des Rameaux et de Quasimodo, et les jours de S. Joseph et de Saint Anne.

Finalement toutes les fois qu'ils assisteront aux processions et autres Divins services, qu'ils assisteront aux enterremens, tant des confrères que des autres fideles chrestiens, qu'ils accompagneront le S. Sacrement lorsqu'on le porte aux malades, ou si estant empeschés de le suivre, entendant le son de la cloche réciteront une fois le *Pater* et l'*Ave Maria*, pour lesdits malades, et cinq fois l'*Oraison Dominicale* et autant le *Salut angélique*, pour les confrères décédés, et qu'ils rappelleront quelque pécheur en la voye de salut, ou qu'ils enseigneront aux ignorans les commandemens de Dieu ou autre chose qui les peut avancer dans l'amour de Dieu, gaigneront pour chacune de ce bonnes œuvres soixante iours d'indulgence. Nous voulons que ces présentes lettres soient valables et ayent leur effet jusqu'à la fin du monde, Donné à Rome à Sainte-Marie Majeure sous l'anneau du pescheur, le second iour de may 1653, de nostre Pontificat le neuf- D vième.

G. GVALTERIVS.

NOUS JEAN BAPTISTE BERNARD GONTIER, *licenciés-Droits, Prévost et chanoine de la Sainte Chapelle de Dijon, et vicaire général de Monseigneur l'Illustrissime et Révérendissime Evesque duc de Langres, et pair de France : Ayant eu et examiné ladite Bulle, et les Indulgences qui y sont contenues, Nous permettons qu'elle soit publiée et affichée aux portes des églises de ce diocèse, et aussi la confrérie de Saint Bernard, qui est comprise dans le susdit Bref Apostolique. De plus nous mandons à nos bien aymés curés et vicaires des églises paroissiales d'exhorter les peuples à se préparer pour mériter un si grand bien, Donné à Dijon le quatrième jour de juin* 1653.

GONTIER.

Par le mandement dudit sieur Vicaire Général :

I. BEVREVTTE.

INDULGENCES PLÉNIÈRES

concédées à tous les fidèles qui visiteront les églises des Pères Feuillans les jours suivans, par Nostre Saint-Père le Pape SIXTE.

SEBASTIEN ZAMET Evesque, duc de Langres, pair de France : Veu la Bulle de Nostre Saint-Père le Pape Sixte V d'heureuse mémoire, par laquelle il accorde et concède plusieurs indulgences plénières à ceux et celles qui visiteront les églises des Pères Feuillans. Nous exhortons nos diocezains à se rendre dignes de ces mérites par une humble confession de leurs péchés, et par la communion du sacré Corps du Fils de Dieu, et priant dévotement pour l'exaltation de nostre Mère sainte Eglise, pour l'extirpation des hérésies et la paix entre les princes chrétiens, et récitant cinq fois l'*Oraison Dominicale, Pater Noster*, et autant de fois le salut de l'Ange, *Ave Maria*, et les iours auxquelles ils pourront gaigner les indulgences sont :

A

La Nativité de N. S.
La Circoncision.
L'Epiphanie.
La Résurrection.
L'ascension.
La Pentecoste.
La Feste-Dieu.
La Conception de la Sainte Vierge.
Sa Nativité.
Sa Présentation au Temple.
L'Annonciation.
La Visitation.
L'Assomption.
La Nativité S. Jean-Baptiste.
La Feste de S. Pierre et de S. Paul.
Le iour de S. Bernard, et tout son Octave.

Et tous les quatriesme dimanches des mois destinés pour honorer le mesme S. Bernard.

Fait en nostre Chasteau de Mussy le 22 juillet 1653. Signé : SEBAST, Evesque de Langres,

Par mondit Seigneur :
DOVLCET.

L'autel de S. Bernard est privilégié les lundis de chaque semaine et tous les mercredis en faveur

B

des confrères.

—

ERECTION DE LA CONFRAIRIE DE SAINT BERNARD.

Par Monseigneur SÉBASTIEN ZAMET, évesque de Langres, en la maison des Pères Feuillans de Fontaine-lez-Dijon :

SEBASTIEN ZAMET, Evesque duc de Langres, pair de France. Quoyque nous soyons obligés d'honorer tous les saints, il semble que nous ayons une obligation toute particulière d'honorer ceux que la France a donnés à l'Eglise, et qui y ont rendu plus de services. Or comme personne ne peut douter que saint Bernard n'ait tenu le premier lieu entre les autres, soit pour les graces qu'il a obtenues du Ciel pour ce royaume, ou pour le nombre des miracles dont Dieu l'a voulu rendre admirable par tout le monde : Nous avons cru ne pouvoir trouver moyen plus favorable pour attirer la miséricorde de Dieu sur son peuple que d'avoir recours à ce grand saint, afin qu'il luy plaise obtenir de la Divine bonté la paix si longtemps desirée en ce royaume, et la delivrance des maux dont depuis tant d'années la France est affligée. Et nous devons d'autant plus espérer cette grace de son intercession, qu'il n'y a point de saint qui ait eu plus de crédit auprès de la sainte Vierge et de Jésus-Christ son fils bien aimé, qui sont les plus puissants médiateurs que le Père Eternel nous a donnés pour obtenir sa miséricorde. Et parce que l'union de cœurs est ce qui nous rend plus agréable à Dieu et à ses saints.

C

Nous avons jugé à propos d'ériger une confrérie en l'honneur de cet illustre serviteur de Dieu dans le lieu de sa naissance ; à laquelle confrérie nous exhortons nos diocézains de vouloir s'enroller, afin d'avoir un si puissant intercesseur dans le Ciel. A quoy ils doivent estre portez par la pieté et l'exemple de nostre invincible et très chrestien monarque, Louis XIV qui en a voulu estre le premier confrère lequel a esté suivy en cette dévotion de la Reyne sa Mère et de Monsieur son Frère. Nous exhortons aussi nos mesmes diocézains qui seront enrollés au nombre des confrères, de garder et observer soigneusement et dévotement les articles et règlemens cy-dessous écrits, afin de se rendre plus dignes de ressentir les effets de l'intercession de ce grand saint, l'ornement et la lumière non seulement de la Bourgongne et de la France, mais encore de toute la Chrestienté. Donné en nostre chasteau de Mussy le mardi vingt deuxième iour du mois de juillet, l'an de grace 1653.

Signé : SÉBASTIEN, Evesque de Langres.
Par mondit Seigneur,
DOVLCET.

—

REGLEMENTS DE LA CONFRAIRIE DE SAINT BERNARD.

1.

La fin de toutes les associations et de toutes les confrairies étant d'honorer Dieu plus particulièrement sous la protection d'un saint, il faut que tous ceux et celles qui seront aggrégés à celle de saint Bernard luy demandent particulièrement l'esprit de piété et de ferveur, avec lequelle il a servi son Dieu sur la terre.

D

2.

Comme S. Bernard pendant sa vie a eu une particulière dévotion à Jésus-Christ souffrant, et à sa bienheureuse et glorieuse Mère, chaque confrère s'efforcera de l'imiter en cette dévotion, et pour cet effet récitera tous les iours, selon que sa commodité luy permettra, cinq *Pater* en mémoire des cinq playes et *L'Ave Maris Stella*, qu'il a composé en l'honneur de la très Sainte Vierge, et l'Antienne

Salve Regina, à laquelle il a adiouté ces paroles, *o Clemens, o Pia, o dulcis Virgo Maria*, et adioutera l'oraison de S. Bernard en intention d'obtenir par son entremise une dévotion intérieure et extérieure, sincère et véritable à l'endroit du Fils et de la Mère, qui s'entremettent continuellement pour nostre salut auprès du Père Eternel : puis ils le supplieront de leur obtenir la grâce de ne rien dire et faire en quoy ils le puissent offenser.

3.

Le lieu de la dévotion de S. Bernard est celui de sa naissance : les iours qui sont particulièrement destinés pour luy rendre honneur, sont les quatriesmes dimanches du mois et tout les mardis de l'année.

4.

Ceux qui désireront estre admis en ladite confrairie, y seront admis par le supérieur ou quelque autre religieux de la maison, qui les escrira dans un livre destiné pour ce sujet.

5.

Le iour de la reception on approchera des sacremens de pénitence et d'Eucharistie, et on demandera avec humilité d'être reçu en ces termes.

Au nom du Père, et du Fils et du Saint-Esprit. Ie N. prends et choisis le glorieux saint Bernard pour mon Patron et Advocat, et ie prie Dieu me fairela grace de ne l'abandonner iamais, et pour ce sujet je vous supplie de me recevoir en cette confrairie qui est dédié à son honneur.

Celuy qui recevra les confrères dira ensuite :

Authoritate mihi in hac parte concessa, ego te recipio et adscribo in societatem sancti Bernardi, Domini Nostri Jesu-Christi ejusque Matris cultoris eximii. In nomine Patris, etc.

6.

La plus parfaite marque de piété estant d'entendre la Sainte Messe, tous les confrères sont exhortés à faire leur possible d'y assister tous les iours, et afin d'y assister pour glorifier Dieu et pour obtenir les secours qui leur sont necessaires de sa miséricorde infinie, entrant dans l'église ils supplieront S. Bernard de leur donner l'esprit de crainte et de respect avec lequel il entroit dans les églises et approchoit des autels sur lesquels repose celuy que le Père Eternel a établi pour estre notre Iuge.

7.

Ils s'occuperont les festes et dimanches à la lec- A ture de quelque chapitre de sa vie, afin que la repassant souvent dans leur mémoire ils puissent plus facilement imiter ses vertus.

8.

Entre toutes les graces que l'on doit demander à Dieu avec plus d'instance est celle de mourir saintement, puis qu'en ce moment on est jugé ou pour estre admis en la compagnie des Anges, ou pour estre précipité en celle des démons. Les confrères sont advertis de prier S. Bernard de leur obtenir le moyen de se confesser devant que de mourir, comme il l'a obtenu à plusieurs lorsqu'il en estoit prié estant encore dans ce monde.

9.

Les confrères auront une charité très particulière les uns avec les autres, et quand ils en sçauront quelqu'un en nécessité ils le soulageront autant qu'il leur sera possible : prieront Dieu les uns B pour les autres, et se visiteront dans leurs maladies.

10.

Ils seront aussi soigneux de gagner toutes les indulgences qui leur seront accordées en faveur de la confrairie et toutes autres.

11.

Pour gagner les Indulgences ils diront cinq fois *Pater* et l'*Ave Maria*, et prieront Dieu pour l'exaltation de nostre Mère sainte Eglise, pour la paix des princes chrestiens, et pour la rémission des péchés.

12.

Tous les quatriesmes dimanches on dira les litanies pour les confrères à la fin des Vespres, et le iour de la feste de S. Bernard la procession se fera C à cinq heures du soir.

SEBASTIEN ZAMET *Évesque duc de Langres, pair de France. Veu par nous les Articles et Réglements cy-dessus escrits de la Confrairie de Saint Bernard nouvellement érigée. Nous les avons lues et approuvés, louons et approuvons par ces présentes, exhortans tous les confréres à les garder et observer soigneusement et dévotement. Fait en nostre chasteau de Mussy le* 22 *jour du mois de Iuillet l'an de Nostre-Seigneur* 1653.

Signé : SEBASTIEN, *Evesque*.

Par mondit Seigneur,

DOVLCET.

LETTRE
A M. LE COMTE DE MONTALEMBERT,

DE L'ACADÉMIE FRANÇAISE,

SUR LES RELIQUES DE S. BERNARD ET DE S. MALACHIE.

ET

SUR LE PREMIER EMPLACEMENT DE CLAIRVAUX,

Par Ph. GUIGNARD

CORRESPONDANT DU MINISTÈRE DE L'INSTRUCTION PUBLIQUE, ANCIEN ARCHIVISTE DU DÉPARTEMENT DE L'AUBE
BIBLIOTHÉCAIRE DE LA VILLE DE DIJON.

—

..... Amabiles, et decori in vita sua,
in morte quoque non sunt divisi
(*I Reg.* I, 23.)

Monsieur le Comte,

Vous aviez bien voulu me permettre de vous adresser, en 1845 et en 1846, dans *l'Auxiliaire catholique* (t. II, pag. 82 et 216; t. III, pag 33 et 427). une série de lettres sur les reliques de S. Bernard et de S. Malachie, et sur le premier emplacement de Clairvaux. Envoyées, en 1846, au concours des antiquités de la France, l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres les jugea dignes d'une mention *très-honorable* (1). L'infatigable éditeur de la collection complète des SS. Pères a pensé qu'elles devaient avoir une place parmi les monuments dont il illustre la réimpression des œuvres de S. Bernard. J'ai donc l'honneur de mettre de nouveau sous votre patronage ce travail, déjà pour moi doux souvenir du passé.

J'ai réuni, mes lettres en une seule, comme je l'avais fait en les présentant à l'Académie des Inscriptions. Je les ai revues avec soin, mettant à profit des recherches nouvelles, et recommençant l'examen des documents dont je m'étais servi d'abord (2).

Je traiterai premièrement des chefs de S. Bernard et de S. Malachie, conservés à la cathédrale de Troyes; j'aborderai ensuite l'histoire de leur corps, je terminerai par une étude sur le premier emplacement de l'abbaye de Clairvaux.

(1) « M. Guignard, dans une série de lettres sur les reliques de S. Bernard et de S. Malachie, a prouvé que l'emploi des vrais procédés de la critique pouvait donner du prix à des recherches dont le but n'excite pas un intérêt universel. Une mention très-honorable doit devenir la récompense des efforts de l'érudit auquel est confiée la direction des Archives de l'Aube. » Extrait du *Rapport fait à l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, au nom de la commission des antiquités de la France, par M. Lenormant, à la séance publique annuelle du 21 août 1846.*

(2) Mgr Parisis, alors évêque de Langres, voulut bien me laisser prendre communication des MSS. IX et XV de la volumineuse collection recueillie par M. l'abbé Matthieu sur l'histoire de tout le diocèse, et que l'évêché de Langres a acquise. Le MS. XV contient une copie intégrale des deux volumes in-f° de notes extraites des Archives de Clairvaux par Dom Claude Guyton, vers l'an 1744 (même ms., 526). En 1751, Dom Cl. Guyton était garde des chartes et titres de l'abbaye de Clairvaux (*Archives de l'Aube*). Ces deux volumes étaient, en 1845, entre les mains de M. Gossin, ancien conseiller de Cour royale, demeurant à Paris.

Le ms. IX renferme la copie de fragments d'un *Catalogue succinct des abbés de Clairvaux*, et de fragments d'une *Histoire de Clairvaux*, par Dom André Le Boullenger, dernier archiviste de l'Abbaye.

Selon M. Matthieu, cette histoire fut approuvée le 24 avril 1738. Cette date est évidemment fausse : car, en 1790, Dom André Le Boullenger avait 66 ans *Inventaire de Clairvaux*, 24 mai 1790; *Arch. de l'Aube*;) par conséquent, en 1738, il était loin de songer à écrire l'histoire de Clairvaux. Je crois qu'il faudrait lire 1788; mais toutes les recherches faites à la Bibliothèque Impériale pour éclaircir ce point n'ont amené aucun résultat.

En 1773, Dom André Le Boullenger était bibliothécaire et archiviste de Clairvaux ; en 1790 il était en outre sacristain de l'abbaye. Je vois par un inventaire de mobilier national du district de Nogent-sur la Seine qu'en l'an III il résidait à Nogent. (*Arch. de l'Aube*)

On trouvera dans l'*Appendice*, n° 8, de nombreux extraits des mss. IX et XV.

I

Chefs de S. Bernard et de S. Malachie conservés à la cathédrale de Troyes,

Lorsque j'avais l'honneur de vous adresser ma A première lettre, Monsieur le comte, le 15 octobre 1845, les chefs de S. Bernard et de S. Malachie reposaient sous le maître-autel de la cathédrale de Troyes dans deux coffrets en bois, indignes du nom de châsse. Ils ne se trouvent plus à la même place aujourd'hui. Comme l'humidité commençait à pourrir les coffrets, on les a déposés dans le trésor, en attendant qu'on les remplace par de petits monuments mieux en harmonie avec ces insignes reliques.

Alors le chef de S. Bernard, placé du côté de l'épître, présentait la partie antérieure du crâne et les os de la face; celui de S. Malachie, du côté de l'évangile, offrait la partie postérieure du crâne.

B Ces deux chefs proviennent de l'abbaye de Clairvaux : mais, avant d'expliquer comment ils se trouvent maintenant à Troyes, il convient de recueillir tous les témoignages relatifs à leur existence avant 1790; époque où ils demeurèrent en la possession du dernier des successeurs de S. Bernard, M. Rocourt (1).

Je n'en rencontre aucune mention avant le quatorzième siècle, et il est probable qu'ils restèrent réunis aux corps jusqu'à ce que la dévotion de Jean d'Aizanville, trentième abbé (2), les exposât dans des bustes en vermeil d'une très-grande richesse. Une liste des abbés de Clairvaux, écrite au quatorzième siècle, qui se lit à la fin du manuscrit 150 de la bibliothèque de Troyes, et qui va jusqu'à C Jean d'Aizanville, nous fournit un renseignement contemporain sur les deux bustes dont nous venons de parler. « *Johannes de Aizanvilla*, y est-il dit, *monachus et cellerarius Clarevallis præfuit annis* (en blanc; ce qui montre qu'il vivait encore). *Iste fecit vasa argentea optime deaurata, in quibus sunt reposita capita gloriosorum confessorum beati Malachiæ et sancti Bernardi.* »

Le Catalogue manuscrit des abbés de Clairvaux (3), le *Gallia Christiana* (4), viennent confirmer cette note importante: mais les plus curieux détails sont consignés dans *l'inventaire de la Sacristie de Clairvaux*, rédigé en 1504 (5). Voici ce qu'on lit à l'article des chefs, folio VIII, R°.

Sequuntur capita.

« Vas argenteum et deauratum in quo requiescit « caput sanctissimi Patris nostri, beati Bernardi « abbatis, cum diademate esmaltato (émaillé), ha- « bente duos angelos argenteos a parte posteriori, « et a parte anteriori duas imagines repræsentan- « tes domnum Johannem de Aizanvilla abbatem « Clarevallis, actorem hujus vasis, et patrem « ejusdem, cujus tempore hoc vas factum est. Et « notandum quod in pectore dicti vasculi contine- « tur unus magnus saphirus valde preciosus sub « quo continetur alius saphirus minoris quantitatis, « etiam multum preciosus; et sustentatur a parte « anteriori quatuor leonibus argenteis et deauratis, « et a parte posteriori duobus similibus. »

La description du buste de saint Malachie vient ensuite, folio 8, recto et verso.

« Vas argenteum deauratum continens LXI mar-

(1) Dom Louis Marie Rocourt, docteur en théologie de la Faculté de Paris, cinquante et unième et dernier abbé de Clairvaux, d'abord procureur général de cette abbaye, exerçait encore cet office en 1783. (*Etat général des revenus de Clairvaux.—Archives de l'Aube.*) Il succéda à Dom François Le Bois, cinquantième abbé; mais j'ignore à quelle date. En 1790, il était âgé de quarante-sept ans, comme on le verra dans l'*Appendice*, n° 2. Pendant la révolution, il ne quitta pas les lieux témoins de sa splendeur passée, et n'alla pas demander aux monastères étrangers de son ordre un refuge digne de sa haute position, préférant acheter la tranquillité et l'oubli par toutes les marques extérieures d'une misère profonde. Retiré depuis à Bar-sur-Aube, sa longue vie s'y D écoula dans l'obscurité jusqu'au 6 avril 1824,(*Tables décennales de l'arrondissement de Bar-sur-Aube — Archives de l'Aube.*) Sa dernière maladie présenta des caractères singuliers. Un durillon qu'il avait au pied se gangréna, et le pied, rongé par le mal, finit par se détacher entièrement de la jambe. Les personnes qui ont connu M. Rocourt s'accordent à dire qu'il était un des plus beaux hommes de son temps.

(2) D'après le *Gallia Christiana*, t. IV, col. 809, Jean d'Aizanville était le trente et unième abbé de Clairvaux; mais une lettre autographe et inédite de dom Brice, religieux bénédictin de Saint-Germain des Prés, rectifie le catalogue donné dans cet ouvrage. Je publie cette pièce importante dans l'*Appendice*, n° 1. Jean d'Aizanville gouverna depuis 1330 jusqu'à 1348 environ. *Gallia Christiana*, ibidem.)

(3) F° XVIII, R°: « *Johannes de Aizanvilla fecit capita SS. confessorum Malachiæ et Bernardi.* » Voici le titre de ce *Catalogue*, composé par Dom Antoine Saulnier, secrétaire de Dom Denis Largentier : *Elogia singulorum Claravallis Abbatum, a B P. N. Bernardo, usque ad Rev. admodum P. ac D. Dionysium Largentier felicis memoriæ Abbatem XLIV.* En 1845, le ms. original était entre les mains de M. Garnier, avocat à Bar-sur-Aube. Ces *Elogia* ont été continués jusqu'en 1761, par un auteur inconnu. C'est sur une copie de ce manuscrit ainsi augmentée que M. Harmand bibliothécaire de la ville de Troyes, a exécuté celle qu'il a bien voulu me communiquer.

(4) *Gallia Christiana*, t. IV, col. 809 : « Johannes de Aizanvilla, Clarevallensis Abbas..... capita sancti Bernardi et sancti Malachiæ pretiosissimis vasculis inclusit. »

(5) Les archives de l'Aube possèdent deux inventaires manuscrit de la sacristie de Clairvaux : l'un, rédigé en 1504, et l'autre en 1640. Je n'en ai rencontré aucun parmi les nombreux manuscrits de la bibliothèque de Troyes. Il n'existe de l'inventaire de 1504 que deux copies du XVIIIe siècle, assez fautives, mais qui se corrigent l'une par l'autre. Manrique en a cité quelques passages. Je donnerai dans l'*Appendice*, n° 17, un extrait de tous les articles de ces deux inventaires, concernant saint Bernard et saint Malachie. Là aussi l'on trouvera de plus longs détails sur chacun d'eux.

« cas argenti, quod fieri fecit prædictus domnus « Johannes de Aizanvilla ; in quo requiescit caput « beati Malachie, archiepiscopi, habens in capite « mitram multis lapidibus preciosis decoratam, in « cujus summitate sunt sex saphiri preciosi, et in « pectore ejusdem unus saphirus preciosus cum « multis aliis saphiris et lapidibus preciosis circum- « quaque; quod caput sex imaginibus argenteis « sustentatur. »

Tels étaient les riches reliquaires où reposaient les têtes des deux grands saints.

Dom Joseph Méglinger, religieux de Wettingen, au diocèse de Constance, dans la curieuse relation qu'il a publiée de son voyage au Chapitre général de Cîteaux (*Lucernæ*, 1667, reproduite par mes soins dans ce volume même de la *Patrologie*), en parle en ces termes, p. 164 : « *Conflatæ ex auro argentoque duæ imagines, ita ad vivum expressæ, ut primo aspectu starem attonitus, fixisque in illas oculis admirabundus præstolarer, an loqui vellent. Vultus præsertim melliflui Patris, et ex effigie passim obvia notus, et hic tam concinne elaboratus, intimas omnium pectorum medullas commovit.* »

Dom Martène et dom Durand nous apprennent, dans leur Voyage Littéraire, qu'ils virent au Trésor de Clairvaux les chefs de saint Bernard et de saint Malachie, dans deux beaux bustes de vermeil avec des émaux très-riches, et qu'on les portait dans les processions pour les nécessités publiques (1).

Les *Acta Sancti Bernardi*, dans les Bollandistes, que le P. Pien publia à part, en 1739, fournissent quelques particularités sur le chef de saint Bernard. On y trouve le passage suivant : « *Caput pelle et carne nudum* (*quod calvariam vulgo dicimus*) *argenteæ inclusum thecæ, eo loco asservatur, quo loco ecclesiæ thesaurus reponitur* (2). »

Qui eût pu soupçonner alors qu'après un demi-siècle, des monuments de la piété monastique n'existeraient plus que dans le souvenir?

La révolution éclata. Dès 1789, M. Rocourt avait envoyé à la Monnaie, à Paris, 993 marcs d'argent et plus de 9 marcs d'or, provenant du Trésor de Clairvaux. On en avait délivré trois reconnaissances dont l'une avait servi à acquitter la contribution patriotique de l'abbaye (3).

Le 19 octobre 1790, le buste de saint Bernard était le seul reliquaire d'argent qui fût demeuré au Trésor (4). Un dernier respect empêchait peut-être de livrer au fondeur un image qui semblait celle d'un roi au milieu d'un empire créé par sa puissante main : peut-être aussi, par un reste de piété filiale, les habitants dégénérés du monastère (5) firent-ils quelques efforts pour sauver le chef de leur fondateur. Quoi qu'il en soit, ce fut seulement le 3 décembre 1791 que des mains sacriléges le réunirent à d'autres objets d'argent destinés à la Monnaie. Il est indiqué en ces termes dans le bordereau d'envoi : « Le chef de saint Bernard, son buste, » petites figures et ornements en argent doré et » émaillé, et son auréole pesant 79 marcs 4 » onces (6). »

Cette informe description montre cependant d'une manière évidente que le chef de saint Bernard était contenu dans un buste entier, et non pas dans une simple tête de vermeil; on y retrouve facilement toutes les parties détaillés dans l'inventaire de 1504, cité plus haut.

Vers la fin de l'année 1790, M. Rocourt voyant la tournure menaçante que prenaient les affaires, songea à sauver les plus précieuses reliques du Trésor (7). En présence de plusieurs personnes, dont il n'a pu malheureusement citer les noms, il

(1) *Voyage littéraire de deux relig. bénéd.*, Paris, 1717, t. II, p. 98 et suiv.

(2) *Acta S. Bernardi, confessoris, primi Claravallensis abbatis, Patris ac Doctoris Ecclesiæ, commentario et notationibus illustrata, a Joanne Pinio E. S. J. presbytero theologo. Antuerpiæ apud Bernardum, vander Plassche, MDCCXXXIX.* 1 *vol.* f°. — Extrait du t. IV des *Acta SS. mensis Augusti.*

(3) *Deuxième inventaire de Clairvaux*, rédigé, le 19 octobre 1790, par les administrateurs du district de Bar-sur-Aube, délégués (*Arch. de l'Aube*).

(4) *Idem.*

(5) Voir l'*Appendice* n° 2.

(6) Bordereau d'envoi des argenteries des églises, chapelles et communautés religieuses supprimées dans le district de Bar-sur-Aube, fait à M. le directeur de la monnaie, à Paris, par les administrateurs du directoire du district de Bar-sur-Aube, le 3 décembre 1791 (*Archives de l'Aube*). — Dans ce bordereau, Clairvaux figure pour soixante neuf pièces pesant 173 marcs 4 onces. Dans un autre, du 18 novembre 1792, on l'y trouve pour 27 marcs 3 onces. Dans un bordereau d'envoi des vieux cuivres, du 13 septembre de la même année, il est marqué pour quatre-vingt-sept pièces, non compris les débris. On voit au détail deux aigles, cinquante-six chandeliers et deux petites statues. Enfin, dans un autre état des matières enlevées de l'église de Clairvaux, du 13 pluviôse an III, on trouve encore 5 marcs 1 once 2 gros d'argent. Je n'ai pu rencontrer aux archives de l'Aube, la note de plombs et ferrements arrachés à la même époque.

Le 23 février 1792 les administrateurs du Directoire du district de Bar-sur-Aube envoyèrent à la Monnaie 9 cloches et 1 timbre provenant de Clairvaux. On en avait échangé trois avec l'église de Couvignon. Approximativement les deux plus grosses pesaient 7,500 et 5,500 livres ; la plus petite en pesait 200 (Bordereau d'envoi. *Arch. de l'Aube*),

Dom Cl. Guyton (*ms.* Matthieu, xv, p. 526) cite un acte de l'an 1615, par lequel on voit que les moines de Clairvaux étaient autrefois congrégés au son du timbre, au lieu collocutoire ordinaire, pour traiter de leurs affaires. *Ce timbre*, dit-il, *estait apparemment cette grande machine de fer qui étoit posée dans nos dortoirs au-dessus de l'escalier et servoit de réveil pour aller aux offices de la nuit; comme il s'en voyoit à Clairvaux encore en* 1718, *même à présent* 1744 *à Igny et à Signy.*

(7) Les scellés furent apposés à Clairvaux du 17 au 24 novembre 1790. Le procès-verbal de leur apposition, rédigé par les administrateurs du district de Bar-sur-Aube, délégués, existe aux archives de l'Aube.

retira des bustes de saint Bernard et de saint Malachie les portions d'ossements qui y étaient renfermées, et y appliqua son cachet. Quand les temps redevinrent meilleurs, il donna les deux chefs à M. Caffarelli, préfet de l'Aube. Celui-ci en fit présent à la cathédrale de Troyes, le 24 décembre 1813, et le 4 septembre 1816, Mgr de Boulogne, alors évêque, les exposa à la vénération des fidèles dans les coffrets en bois qui les renferment aujourd'hui (1).

Puisque M. Rocourt eut la pensée pieuse de dérober quelques reliques à la destruction qui les menaçait toutes, vous vous étonnerez peut-être, monsieur le comte, qu'il se soit borné à en choisir un si petit nombre, et qu'il n'ait pas surtout cherché à obtenir le corps de saint Bernard. Je satisfais votre juste curiosité sur ces deux points.

D'abord M. Rocourt ne se borna pas aux deux chefs dont on lui doit la conservation : il sauva encore plusieurs autres reliques dont le détail se trouve dans l'Appendice, n° 4. Quant au corps de saint Bernard, il eût fallu, pour le posséder, le tirer de l'antique sépulture où il gisait alors dans l'église. Or cette opération n'eût pu se faire d'une manière tellement secrète, que le bruit ne s'en fût répandu au dehors ; et les populations environnantes qui, en 93 même, empêchèrent qu'on ne le jetât dans le cimetière, malgré l'arrêté du directoire du département, n'eussent pas souffert qu'on l'emportât du milieu d'elles. D'ailleurs, en 1790, l'église ni l'abbaye n'étaient vendues : on pouvait donc croire, jusqu'à un certain point, que le tombeau de saint Bernard serait respecté, ou qu'au moins, s'il devenait nécessaire de le détruire, les ossements en seraient exhumés avec respect, pour être replacés dans une église voisine. L'argenterie était envoyée à Paris, il était urgent de sortir des châsses les reliques qui ne devaient plus y rester : mais il n'était pas évident que la tombe du saint serait profanée, puisqu'on ne pouvait retirer des matériaux qu'un très-mince profit.

Ces réflexions m'amènent naturellement à vous parler des corps de saint Bernard et de saint Malachie.

N° II.

Corps de saint Bernard et de saint Malachie conservés autrefois dans l'église de Clairvaux.

Monsieur le Comte, en 1148, trois semaines environ avant la Toussaint (2), saint Malachie arriva à Clairvaux pour la seconde fois. il retournait à Rome, espérant que le pape Eugène III ne refuserait pas à l'ami de son père spirituel le pallium tant désiré pour les métropoles d'Irlande (3). Nous le reçûmes, dit saint Bernard, comme un véritable Orient venant d'en haut nous visiter. De quel éclat de lumière ce soleil étincelant illumina notre Claire Vallée ? Quel Jour de fête luit pour nous à son entrée ? Ce fut un jour créé par le Seigneur, dans lequel on se réjouit avec allégresse ! Combien vite et légèrement, malgré la faiblesse de mes membres tremblants, je volai à sa rencontre ! Avec quelle joie je me précipitai dans ses bras ! Quels jours de fête je passai ensuite avec lui, mais qu'ils furent courts (4) ! »

En effet Dieu ne permit pas à ces deux frères de goûter longtemps en ce monde le bonheur d'habiter ensemble. Le 18 octobre, jour de la Saint-Luc, saint Malachie, aprés avoir célébré la messe, fut pris de la fièvre et se mit au lit : « Nous tombâmes tous malades avec lui, » ajoute saint Bernard (5). Dès lors le saint archevêque prédit sa fin prochaine ; naguère il avait souhaité de se reposer à l'ombre de la Claire Vallée (6), et de remettre son âme entre les mains du créateur, le jour des Trépassés. Son vœu ou sa prédiction allait bientôt s'accomplir (7). Il voulut se faire oindre de l'huile sainte, et ses forces lui permirent encore de descendre de l'étage élevé du monastère où il résidait (8), de venir recevoir le sacrement des mourants au milieu des religieux, et de regagner sa cellule. Saint Bernard ne pouvait croire que son ami le quitterait bientôt (9). « Il montait et descendait avec facilité ; son visage était coloré et sans maigreur, son front sans rides, ses yeux ne paraissaient pas enfoncés, ses narines ne se resserraient pas, ses lèvres étaient sans contraction, ses dents semblaient excellentes, son cou n'était pas décharné, ses épaules ne se courbaient pas et ses membres étaient encore robustes (10). »

(1) *Appendice*, n° 2.

(2) « Ad Claram-Vallem... advenit, ubi septimanis circiter tribus expletis... avangelis... lætabunde suscipitur. » (*Epitaph.* B. Malachiæ. — Henriquez *Fasciculus* SS. O. C., t. II, dist. XLI).

(3) « Ægre satis ferebat Hiberniam usque adhuc pallio caruisse, utpote æmulator sacramentorum: quorum ne uno quolibet gentem suam vellet omnino fraudari... Præsumebat autem de illo. utique viro tali et de tali assumpto professione : magis vero, quod suæ Claræ-Vallis specialis filius extitisset, nec timeret apud illum se ullam sustinere difficultatem.» (S. Bernardi Op., ed. Mabillon, Par. 1719. *Vita S. Malachiæ*, XXX, 67.)

(4) S. Bern. Od. *Vita S. Malachiæ*, XXXI, 70.

(5) « Jam quatuor aut quinque dies hujus nostræ solemnitatis defluxerant, cum ecce die solemni B. Lucæ Evangelistæ, Missa in conventu sua illa sancta devotione celebrata, febre correptus, lecto decubuit : *et nos cum illo omnes*. « (S. Bern. Op., *Vita S. Malachiæ*, XXXI, 70.)

(6) « Claram-Vallem delegi. » (*Ibid.*, XXX, 67).

(7) Si simplex votum putatur, impletum est; si prophetia, ne iota præteriit. » (*Ibid.*, XXX, 67.)

(8) « Jacebat in solario domus superioris. » (*Ibid.*, XXXI, 71.)

(9) « Quis hunc hominem crederet moriturum ? » (*Ibid.*, XXXI, 71.)

(10) *Ibidem.*

Cependant, le jour de la Toussaint, après les fêtes de la journée, saint Malachie se trouva fort mal. « Il approchait de l'aurore de la vie, et non du crépuscule du soir, » dit saint Bernard (1). — Dans cette soirée même, une touchante cérémonie avait lieu à Clairvaux. On transportait du cimetière de la première abbaye dans le nouveau, les ossements vénérés des premiers compagnons de saint Bernard (2). On les regardait comme saints, parce qu'il avait été révélé au bienheureux abbé que tous les moines qui vivaient avec lui seraient sauvés (3). Saint Malachie témoigna sa joie en entendant les chants sacrés qui accompagnaient cette translation (4) ; c'était pour lui comme un avant-goût des concerts angéliques auxquels il allait bientôt mêler sa voix.

Il vit avec plaisir tomber la nuit (5), dans l'espoir qu'elle serait suivie d'un jour sans couchant. Sa parole mourante consolait les assistants : « J'ai aimé Dieu, leur disait-il, je vous ai aimés ; la charité ne saurait périr (6). » Et comme son heure n'était pas encore venue, il envoya les moines prendre un peu de repos.

La tendresse est inquiète. Bientôt saint Bernard ramena ses religieux auprès du malade. Un grand nombre d'abbés des monastères voisins étaient accourus pour assister aux derniers moments du grand archevêque. Les psaumes, les hymnes pieux accompagnaient son départ vers la patrie (7.) Alors saint Bernard s'avança pour recevoir la bénédiction de son ami ; ce dernier, déjà presque sans mouvement, retrouva des forces pour lui donner une dernière marque de tendresse, et lui léguer d'une main tremblante, ce suprême et touchant héritage (8).

Rien sur la terre ne retenait maintenant saint Malachie ; il s'endormit heureusement dans le Seigneur le matin du 2 novembre pendant que la nuit régnait encore ; et ses yeux fermés par des mains chéries se rouvrirent aux célestes clartés. Il était âgé de 54 ans ; son visage calme témoignait sa fin paisible ; la mort n'en avait pas altéré les traits, on eût cru qu'il dormait. « Il n'était point changé, dit saint Bernard, mais nous n'étions plus les mêmes hommes : nos larmes, nos gémissements s'apaisèrent tout à coup ; notre tristesse se tourna en joie, nos sanglots firent place à des cantiques d'actions de grâces (9). »

Les abbés chargèrent sur leurs épaules ce précieux fardeau et le portèrent d'abord à l'église encore inachevée (10). Puis le saint corps fut lavé et déposé dans une cellule préparée pour le recevoir avec honneur (11). Saint Bernard, par un pieux larcin, substitua sa propre tunique à celle qui le cou-

(1) « Sub noctis crepusculo, cum jam utcunque diei a nobis expleta celebritas foret, Malachias appropinquaverat, non crepusculo sed auroræ. » (*Ib.*, XXXI, 73.)

(2) « Sic pro votis omnia ei concurrerre, ut hunc maxime locum divina sibi inspirante clementia elegisset : et hunc quoque ex longo optaret sepulturæ habere diem, quo Fidelium omnium generalis memoria celebratur. Sed et illud nostra hæc gaudia merito cumulavit, quod fratrum nostrorum ossibus, de priore cæmeterio huc asportandis et recondendis eadem nobis dies auctore Deo fuisset electa. » (S. Bern., Op. *In transitu S. Malachiæ.* — Serm. 1, 2. — Epitaph. B. Tescelini patris S. Bernardi, fratrum et cognatorum ejus veriorumque ipsius S. Abbatis discipulorum. Henriquez, *Fasciculus SS. O. C.*, t. II, dist. XLI, VI.)

(3) S. Bern. Op., *Excerpta ex Exordio Magno Cist.* I. — *S. Bern. Genus illustre assert.* Herberti *de miracul.* II, XI.

(4) S. Bern. Op., *In transitu S. Malachiæ.* — Serm. 1, 2.

(5) « Videns adesse noctem quam exspectaverat. » (S. Bern. Op., *Vita S. Malach.*, XXXI, 74.

(6) *Ibidem.*

(7) « Psalmis, et hymnis, et canticis spiritualibus prosequimur amicum repatriantem. » (*Ibidem*, XXXI, 74.)

(8) « Benedixit mihi, et benedictionem hæreditate possideo. (*Ibid.*, *Epist. ad Conganum Abbatem.*)

(9) S. Bern., Op. *Vita S. Malach.*, XXXI, 74.

(10) « Infertur Oratorio Abbatum humeris. » (*Ib.*)

(11) *Le Catalogue manuscrit des Abbés de Clairvaux* s'exprime ainsi, fol. 6, rect., à la fin de son article sur Gérard, sixième abbé. « *Corpus ejus reconditum est ante fores ecclesiæ Clarevallensis, in cellula quæ olim honorifice parata fuerat ad receptionem corporum SS. Malachiæ et Bernardi.* » Cette note est confirmée par le *Gallia Christiana* tom. IV, col. 801. « *Jacet apud Claramvallem in claustro Capituli in ipso fere ingressu ecclesiæ.* » — Par Henriquez, *Fasciculus SS. O. C.*, t. II, dist. XXXV, V, » *Sacrum corpus ejus* (*Gerardi*) *ante fores Oratorii Clarevallis in cellula, quæ olim ob receptionem corporum SS. confessorum Bernardi et Malachiæ, constructa fuerat in sarcophago super pavimentum elevato conditum est.* » Nous voyons encore, à l'appui du *Catalogue manuscrit*, que Pierre, surnommé *Monoculus*, huitième abbé de Clairvaux, fut enterré à côté de Gérard. » *In primo S. Bernardi conditorio.* »(*Gallia Christiana*, t. IV, col. 803.) » *Ubi S. Bernardus primo positus fuerat*, dit un témoin oculaire, *ibi propter gratiam meritorum, et quia justi erat monumentum posuimus eum.* » (Manrique, (*Ann. Cist.*, t. III, ann. 1186, VI, 7.) — Des textes positifs, cités dans le courant de cette lettre, font voir clairement que S. Malachie et S. Bernard ont été enterrés dans la chapelle de la sainte Vierge, immédiatement après les offices funèbres. Cette cellule, dont parle le *Catalogue manuscrit*, n'a pu être que le lieu de dépôt où ces corps vénérables furent exposés revêtus de leurs habits d'évêque et de prêtre : mais comme ils y avaient séjourné quelque temps, on pouvait bien l'appeler *justorum monumentum.* — On a publié dans les *Annales archéologiques* t. III, IVe livraison, 1845, sous ce titre : *Un grand monastère au seizième siècle*, la relation d'un voyage fait à Clairvaux en 1517 par la reine de Sicile et le comte de Guise. Cette pièce est fort intéressante ; mais on la trouve quelquefois en désaccord avec les monuments les plus authentiques. Ainsi il y est parlé d'une chapelle placée au bout de la croisée de l'église, à main droite, où l'on voyait la fosse dans laquelle S. Bernard aurait été enterré. Cependant tous les biographes de S. Bernard disent qu'il fut enseveli le troisième jour après sa mort dans la chapelle de la sainte Vierge. Or, cette chapelle était placée à l'extrémité orientale de l'église, derrière le maître-autel : on l'appelait aussi la *chapelle du Sauveur.* On trouve dans une notice des autels de

vrait (1), et garda cette sainte relique comme jadis saint Athanase le manteau d'Antoine. Enfin tout les rites funèbres étant accomplis, saint Malachie fut enseveli dans la chapelle même de la Sainte-Vierge en qui il avait mis ses affections (2). On le confia au tombeau le 2 novembre, l'an de Notre-Seigneur 1148. Avant d'être enterré, le simple attouchement de sa main guérit un enfant dont le bras pendait privé de sentiment (3) ; et saint Bernard, le jour de sa mort, offrant pour lui l'hostie salutaire, connut par une révélation la gloire dont il jouissait, et récita la collecte des confesseurs Pontifes, au lieu de celle des défunts (4).

Manrique dit que le corps de saint Malachie fut placé sous un arceau de pierre (5). Ces mots indiquent-ils un monument particulier, ou désignent-ils simplement l'une des arcades en plein cintre qui, probablement, entouraient la chapelle ? Je ne saurais résoudre la difficulté ; car je ne connais aucun document propre à éclaircir cette expression obscure. — On a plusieurs épitaphes de saint Malachie (6) : l'une, en prose, est tirée du livre des sépultures de Clairvaux, véritable nécrologe, plutôt que recueil exact des inscriptions funéraires de l'abbaye (7) ; les autres sont en vers, et attribuées à saint Bernard. Manrique, en publiant la première, d'après le livre des sépultures de Clairvaux, l'a jugée peu ancienne (8). Il est difficile, en effet, de la croire composée avant le XIVe siècle. Elle est longue et traînante : je ne la citerai pas. Voici celles en vers :

Scire cupis quisnam jacet hic ? Dominus Malachias
Hæres quis fuerit ? quærere pergis adhuc ?
Hibernus patria, meritorum munere Sanctus ;
Celsus prodigiis, Præsul honore fuit.
Accumulavit onus Summæ legatio Sedis.
Romam ibat, sed abhinc capit ad Astra sedem.

Hac in valle sita domus est tibi petra polita.
In qua sacrata tua sunt. Pater ossa locata.

A *O Pastor digne, dulcis, sacer, atque benigne,*
Oro, tui memoris ut sis memor omnibus horis (9).

Ces vers étaient-ils gravés sur la tombe de saint Malachie ? C'est encore un point sur lequel il est à peu près impossible de prononcer. Les détails relatifs à son tombeau sont fort rares. Sans un dessin conservé par les Bollandistes, il serait bien difficile aujourd'hui de se former une idée de celui de saint Bernard, pour lequel cependant on est moins dépourvu de documents. Mais pour saint Malachie on est privé de ces deux avantages, et quelques traits épars peuvent seuls en donner quelque idée. En 1599, un cistercien espagnol, don Bernardo Cardilio Villalpando, fut envoyé en France par l'abbé de Hitero, dans la Navarre, afin B de visiter toutes les maisons de l'Ordre, et de recueillir les particularités curieuses qui les concernaient. Ce moine ramassa ses notes plus tard, et en composa un Itinéraire que je crois demeuré malheureusement inédit (10). Manrique était contemporain de Villalpando, il le cite plusieurs fois ; et par les descriptions qu'il en tire, on juge que l'auteur était entré dans de fort grands détails. Je me persuade cependant qu'il n'avait pas décrit avec soin le tombeau de saint Malachie, car Manrique n'invoque pas son témoignage à ce sujet, et je crois qu'il ne se serait pas volontairement privé d'un pareil secours.

Je quitte à regret, M. le comte, cette humble pierre, sous laquelle dort le grand primat d'Irlande, C et que je révère comme le berceau d'une de ces vieilles affections que la communauté de foi et d'espérance établissait jadis entre les peuples, mieux que ne le sait faire de nos jours la communauté d'intérêt.

Saint Bernard, en terminant l'histoire de la vie de saint Malachie, souhaitait son heureuse mort (11) ; oubliant dans son humilité profonde que depuis longtemps le trépas des justes lui était assuré. Il ne tarda guère à aller rejoindre son ami dans les tabernacles éternels. « Les liens qui retenaient son

l'église de Clairvaux, rédigée au seizième siècle, qui sera publiée à la suite de ces lettres, l'autel *nostri Salvatoris Jesu Christi et ejus Genetricis*, placé entre ceux de Saint-Pierre et Saint-Paul, et celui D de Saint-Jean-Baptiste. — Et nous verrons dans la description du chœur par Dom Le Boullenger, que la *chapelle du Sauveur*, placée à l'extrémité orientale de l'église, était entre celle de Saint-Pierre et Saint-Paul, et celle de Saint-Jean-Baptiste. L'auteur de la relation, observateur curieux plutôt que savant aura confondu le lieu de la sépulture de saint Bernard, avec celui où son corps fut exposé, revêtu de ses habits sacerdotaux, et qui était en effet placé à droite, au bout de la croisée de l'église, dans le cloître du Chapitre : *in claustro capituli, in ipso fere ingressu ecclesiæ.*

(1) S. Bern. Op., *Gaufridus*, V, III, 23.

(2) Jam omnibus rite peractis, *in ipso Oratorio S. Dei Genitricis Mariæ*, in quo sibi bene complacuit, Malachias traditur sepulturæ. » (S. Bern. Op., *Vita S. Malach.*, XXXI, 75.)

(3) *Ibidem.*

(4) S. Bern. Op., *Gaufridus*, IV, IV, 21.

(5) « Ipse sub arcu lapideo positus. » (Manrique, *ann. Cist.*, ann. 1148.)

(6) Voir le Menolog. Cist., 5 *nov.* — MANRIQUE — Henriquez, *Fasciculus SS. O. C.*

(7) J'ai cherché en vain ce livre des sépultures parmi les manuscrits de la Bibliothèque publique de Troyes ; il n'existe pas non plus aux Archives de l'Aube. Manrique en cite de nombreux passages. On le trouve imprimé dans le *Fasciculus SS. O. C.*, a R. P. F. Chrysostomo Henriquez. Col, Agrippinæ 1631, 2 vol. in-4° : t. II, dist. XLI, et dans ce volume même de la *Patrologie*.

(8) « Ipse (S. Malachias) sub arcu lapideo positus, superaddita lapidi inscriptione quæ epitome vitæ contineret. Quam (*recentiorem tamen, ut ego arbitror*) sepulchrorum liber conservat. » (MANRIQUE, *ann. Cist.*, ann. 1148.)

(9) Menolog. Cist., 5 *nov.* Manrique, *ann. Cist.*, an. 1148, XI. S. Bern. Od., *Vita S. Malachiæ*, XVI, 38.

(10) Nicolao Antonio, *Biblioth. Hisp. nova.* — Ch. de Wisch *Biblioth. script. O. C.*

(11) « Cupio mihi hæc, non illi invideo. » (S. Bern. Op., *Vita S. Malach.*, XXXI, 75.)

âme captive étant presque brisés, le jour sans fin se leva pour lui. Les évêques voisins, les abbés et les frères l'entouraient comme une sainte multitude. Le 20 août 1153, vers neuf heures du matin, saint Bernard s'éteignit comme une lampe du sanctuaire, et passa de son corps mortel dans la terre des vivants. Il s'envola vers Jésus-Christ son chef, vers les chœurs joyeux des saints, vers les bataillons des anges. Heureux jour, objet des vœux de sa vie entière, pour lequel il avait ardemment soupiré, et qu'il avait préparé par ses prières ! Heureux passage de la fatigue au repos, du combat à la victoire, de la mort à la vie, de la foi à la vision, du pélerinage à la patrie, de la terre au ciel (1) ! »

Le corps du saint lavé (2) et revêtu de ses habits sacerdotaux (3), fut porté d'abord dans la chapelle de la Sainte-Vierge (4). Il est probable qu'on le rapporta ensuite, et qu'on l'exposa dans la chapelle où saint Malachie avait été déposé avant d'être enseveli (5). Le pasteur demeura deux jours encore au milieu de son troupeau (6). Les habitants des pays d'alentour, accourus à Clairvaux, faisaient retentir A la vallée de leurs gémissements; chacun s'empressait de baiser les mains vénérables de saint Bernard, et de faire toucher mille objets à son corps pour les bénir. Cependant les moines craignant de ne pouvoir contenir la foule toujours croissante, devancèrent le moment fixé pour les obsèques de leur Père (7). Dès le matin du 22 août (8), après le saint sacrifice et les pieuses psalmodies, ils confièrent ce baume très-pur au vase qui devait le renfermer, et déposèrent dans la pierre du sépulcre ce diamant précieux (9). On l'enterra devant l'autel de la bienheureuse Vierge Marie, dont il avait été le prêtre très-dévot (10). Suivant sa volonté, on plaça sur sa poitrine un petit reliquaire contenant quelques os de saint Thaddée; sa foi et sa dévotion lui faiB sant désirer d'être uni à cet apôtre au jour de la résurrection générale (11).

Aussitôt après la mort de S. Bernard, les pèlerinages commencèrent à son tombeau. Je me borne, Monsieur le comte, à citer les noms de quelques visiteurs célèbres attirés à Clairvaux par leur confiance dans les mérites du saint abbé. Au commencement du printemps de l'année 1154, de la loin-

(1) «... Perpetuus illi ortus est dies... vicini episcopi cum abbatum et fratrum copiosa multitudine fuerant congregati... in terram viventium feliciter Christo duce migravit.... transiens.... ad obvia agmina angelorum... Felix transitus de labore ad requiem, » etc. (S. Bern. Op., *Gaufridus*, V, II, 13.)

(2) « Bernardi corpus filiorum lugentium manibus, non tam lavandum, quam aquas suo modo consecrandum, deductum, et crateri lapideæ impositum, *traditione quam scripto compertius est.* » (Manrique, *Ann. Cist.*, an 1153, VII.) — Ce saint corps laissa son ombre imprimée dans la pierre sur laquelle il avait été lavé. Villalpando la vit au XVIe siècle; la surface de la pierre était toute brisée par la piété des fidèles qui voulaient en emporter des fragments, mais les lignes du corps se distinguaient facilement, parce qu'elles étaient profondément creusées. — « Porro qua parte lapidi adhæsit impressisse vestigia, quæ nunc usque deleri non potuerint, multis licet rasuris inde subtractis. *Visitur hodie, teste Villalpando qui adhuc vivit, et hæc omnia lustravit ante annos XL. Fiteriensis præsulis Ignatii Fermini Hiberi legatione*, visitur in Claravalle lapis, et in lapide umbra seu species corporis corrosa passim et effosa superficie, sed conservatis lineamentis corporis, figura impressa penetrante profundum lapis. » (Manrique, *Ibid.*) — La relation imprimée dans les *Ann. archéologiques* parle de cette pierre avec quelque détail. Au commencement du XVIIIe siècle, dom Martène l'examina; mais les préoccupations d'une critique étroite lui firent traiter bien légèrement un monument vénérable et digne de plus d'attention de sa part. « On prétend à Clairvaux, dit-il, voir l'ombre du saint sur la pierre où son corps fut lavé après sa mort, et on nous la fit voir. Je ne sais pourtant si cela est aussi miraculeux qu'on se le persuade; car cette ombre ne se voit pas de tous côtés. Il faut être dans une certaine situation pour l'apercevoir, ce qui se peut faire naturellement par la réflexion de la lumière. » (*Voy. littéraire*, tom. II, pag. 104.)

Dom Joseph Méglinger en parlait plus sérieusement en 1667 (*Iter Cist.*, p. 178) : « Prodigium, si quod in orbe universo stupendum : cujus fidem, fateor, vix ab hisce meismet oculis manibusque C impetravi, quibus curiose diligenterque illud spectare et contrectare merui... Caput, dorsum, crura et pedes, omnia hæc membra distinctissime spectabilem de se umbram projiciunt; prorsus ac si ipsummet sacrum corpus nudum, ibi lavacrum exspectaret. Non levi terrore confusus, cum reverentia tamen accedens palpare cœpi, an saxum sua cavitate hanc umbram redderet : sed una per totum planities erat : nisi quod adverterem, ferro circa medium lapidis modicas quasdam particulas esse divulsas. Cujus rei causam percunctanti, responsum est : hæc hæreticorum temeritatis relicta esse vestigia; qui sanctissimi Patris gloriæ invidi, spargebant, monachos nigro colore hanc umbram lapidi indidisse : eamque ob causam, denudando scilicet dolo, malleis lapidem fodiebant : sed sine illo, quem quærebant, eventu : nam etsi lapidis extrema malleus derodebat, umbra tamen semper integra permansit. »

(3 On ignorait que saint Bernard eût été enseveli dans la tunique de saint Malachie, et ce fut lui qui le révéla à ses religieux. Quelques jours après sa mort il apparut à l'un des frères, et lui dit : « Sache que le corps d'un saint dont j'ai le vêtement est enterré dans l'église. » On comprit par là qu'il voulait désigner saint Malachie. « Scito, ait, et dicito D fratribus, cujusdam vere sancti corpus, cujus et ego habeo vestem, in oratorio esse sepultum. » — Dicebat autem episcopum Malachiam. (S. Bern. Opp., *Gaufridus*, V. III, 23.)

(4) « Corpus rite paratum et ornatum sacerdotalibus indumentis, oratorio B. Dei Genitricis infertur. » (S. Bern. Op., *Gaufridus*, V, II, 14.)

(5) *Catalogue manuscrit des abbés de Clairvaux*, fol. 6, rect. — Voir plus haut une note à ce sujet.

(6) « Biduo mansit in medio gregis pastor exstinctus. « (S. Bern. Opp., *Gaufridus*, V, II, 14.)

(7) « Præoccupantes horam. » (S. Bern. Op., *Ibid.*)

(8) XI Kal. Sept. (S. Bern. Op., *Ibid.*)

(9) S. Bern. Op., *Ibid.*

(10) « Sepultus est... ante sanctum altare B. Virginis Matris, cujus fuerat devotissimus sacerdos. » (S. Bern. Op., *Gaufridus*, V, II, 15.)

(11) S. Bern. Op. *Ibid.*

taine Scandinavie, Eskil, archevêque de Lund, vint le premier aux lieux où reposait son ancien ami, et déposant la mitre pour prendre l'humble robe de moine, il voulut être enseveli à ses côtés (1). La même année un petit prince de Sardaigne et Simon, ancien abbé de Chesy-sur-Marne, suivirent son exemple (2). André, archidiacre de Verdun, un clerc nommé Geoffroy, ne purent s'éloigner de la tombe de saint Bernard, ni de sa chère vallée (3). Pour dormir dans le sépulcre de ses pères et reposer auprès de son ancien abbé, afin de ressusciter avec lui, Alain quitta le siége épiscopal d'Auxerre et vint mourir à Clairvaux (4).

Ainsi, d'après la pensée de Manrique, chacun des Ordres des fidèles semblait députer un de ses membres pour honorer les restes d'un religieux, qui avait été grand devant Dieu et devant les hommes, et la confiance chrétienne devançait le jugement infaillible de l'Église (5).

Enfin, en 1174, Bernard fut inscrit au catalogue des saints par une bulle du pape Alexandre III, donnée à Anagni, le 18 janvier (6). Une bulle du même pape, datée de la même ville et du même jour, alla porter cette heureuse nouvelle aux religieux de Clairvaux, gouvernés alors par Gérard, sixième abbé (7).

On ignore la date précise de la première élévation du corps de saint Bernard. Une précieuse chronique, publiée par le P. Chifflet, nous apprend seulement qu'elle se fit en 1174, et que Guichard, archevêque de Lyon, ancien abbé de Pontigny, y assista (8). La seconde où le corps fut mis dans un autre tombeau, eut lieu en 1178. Manrique a cru que celle de 1174 avait été indiquée faussement (9);
A mais le P. Mabillon et, après lui, le P. Pien ont démontré que le renseignement fourni par la chronique était exact (10). Environ dix mois après la canonisation de saint Bernard, l'église de Clairvaux, commencée de son vivant, fut consacrée par Gaultier, évêque de Langres. « Il est probable, dit Manrique, qu'on profita de cette solennité pour élever un autel au nouveau saint (11). » Tant que l'église ne fut pas achevée, il paraît qu'un frère convers veillait jour et nuit non loin de la chapelle de la sainte Vierge pour garder les précieuses reliques qui y étaient renfermées. L'histoire a même conservé le nom de frère Laurent, chargé de cette honorable fonction (12).

Henri, abbé de Haute-Combe, succéda à Gérard,
B dans le gouvernement de Clairvaux. « C'était, dit Manrique, une ferme colonne préparée par Dieu à son Église (13). » A peine eut-il entre les mains le bâton pastoral de saint Bernard, qu'il entreprit de lui élever un tombeau en marbre. Le monument s'éleva rapidement; en 1178, Henri se trouvant au chapitre général de Cîteaux (14), put annoncer aux députés de l'Ordre qu'une fête nouvelle allait se célébrer en l'honneur de leur Père commun. L'imposante assemblée dans laquelle siégeaient des archevêques, et une multitude d'abbés, tressaillit d'allégresse ; et un grand nombre de ses membres suivirent Henri retournant à Clairvaux (15). Parmi eux se trouvait Guichard, archevêque de Lyon,
C dont j'ai déjà parlé.

La seconde élévation du saint corps se fit avec une grande pompe et une joie universelle de l'Église de France. On le plaça dans son tabernacle de marbre derrière le maître-autel (16). « Nous avons

(1) « Sub veris initium anni 1154, sepulcrum beati viri, intimi quondam amici sui, visitavit, et ad sacratissimam ipsius tumbam vivere et mori delegit. » (Manrique, *Ann, Cist.*, an. 1154, I.)

(2) « Sardiniæ regulus... Utrumque virum Simon Caziacensis abbas secutus est. » (Manrique, *Ibid.*)

(3) Manrique, *Ibid.*

(4) En 1167 Alain quitte le siége épiscopal d'Auxerre, et se retire à son ancienne abbaye de Larivour, où il fait son testament en 1182, puis il va à Clairvaux, où il meurt après 1185. *Gall. Christ.* t. XII, col. 295.) Il veut par son testament qu'il soit donné chaque année à chaque religieux de Larivour une livre de pain blanc aux fêtes de S. Bernard. il lègue à l'abbaye *VII calices et omnes libros suos tam claustrales quam ecclesiasticos....Hoc totum factum est hac ratione et consilio uti apud Claramvallem in sepulcro patrum suorum fuerit tumulatus, totum quod de libris dictum est ratum permanebit et stabile, sin autem totum cassabitur, nec ratum stabile permanebit. Quod verbum licet moleste haberemus, utpote sancti Patris absentiam non amantes, tamen quoniam res erat ei pro anima, et cordi sibi erat ab antiquo S. Bernardo consepeliri, ut simul resurgeret, licet inviti sepulturam concessimus ut rogavit.* (*Ibid., int. instrum. eccles. Autissiod., col.* 136.)

(5) Manrique. *Ibid.* — *Acta S. Bernardi*, § LIII, 567.

(6) Manrique, *Ann. Cist.*, an 1174, I. — *Acta S. Bernardi*, § LX, 663-64. — S. Bernardi. Op., *S. Bern. canonizatio.*

(7). S. Bern. Op., *S. Bern. canonizatio.*

(8) « Anno Domini 1174 facta est dedicatio ecclesiæ Clarævallensis, et canonizatio S. Bernardi, et *elevatio* ejus, ubi adfuit dominus Wichardus Lugdunensis archiepiscopus abbas quondam Pontiniaci. » (*S. Bern. genus illustre assertum.* Divione, 1660, p. 84.)

(9) Manrique, *Ann. Cist.*, an. 1174, II.

(10) S. Bern. Op., *S. Bern. canonizatio.* — Acta
D S. Bern., § LXI, 676.

(11) Manrique, *Ann. Cist.*, ann. 1174, II. — *Gallia Christiana*, t. IV, col. 583 et suiv.

(12) *S. Bern. genus illustre assertum. Herberti de Miraculis*, lib. II, XXX.

(13) Manrique, *Ann. Cist*, an. 1177, IV.

(14) Manrique, *Ann. Cist.*, an. 1178, III.

(15) « Nec deseruere plures ex Patribus qui intererant concilio. » (Manrique, *Ibid.*)

(16) Manrique, *Ann. Cist.*, an, 1178, III. — Le Catalogue manuscrit des abbés, fol, 7 rect., qui a suivi comme Manrique le *Livre des sépultures*, dans lequel on lit : « Convocatis hinc inde venerabilibus episcopis, aliisque reverendis personis, per venerabilem P. D. Nicardum (il faut lire Wichardum) archiep. Lugdun., quondam abbatem Pontigniacensem fecit (Henricus) cum maximo gaudio et exsultatione totius Ecclesiæ Gallicanæ *elevari* (ce mot se rapporte à la première élévation faite par le même arche-

célébré une fête glorieuse et solennelle dans notre vallée, écrivait Henri au roi d'Angleterre, en lui envoyant un doigt de Saint Bernard. Combien je souhaitais vivement votre auguste présence parmi ces joies plutôt du ciel que de la terre ! Combien la solennité de nos cérémonies eût été plus grande, et quelles grâces abondantes s'y fussent répandues sur vous... Pour que l'absence corporelle ne prive pas votre royal trésor d'une portion de celui que nous avons découvert, je vous envoie un précieux fragment d'inestimables reliques.., *Recevez un doigt de cette main sacrée,* qui mérita, par son mépris des richesses mondaines, de recevoir du Seigneur la plénitude des bénédictions célestes ; de cette main, dont le seul attouchement guérissait les malades, fortifiait les faibles, rassurait les hommes et chassait les démons (1). »

A diverses époques postérieures, Monsieur le comte, on voulut placer les reliques de Saint Bernard dans une châsse d'argent ; mais ce dessein ne fut jamais accompli, Jean d'Aizanville, auquel on devait les bustes de saint Bernard et de saint Malachie, laissa en mourant une châsse inachevée, pour laquelle il avait déjà fourni 70 marcs d'argent de ses propres deniers (2). Au XVIe siècle, Tristan de Bizet, évêque de Saintes, ancien moine de Clairvaux, fit présent à cette abbaye d'une châsse en vermeil d'un riche travail, pour y déposer les ossements de saint Bernard. A l'un des bouts, était un Christ en croix ; à l'autre, la sainte Vierge, représentée tenant l'Enfant-Jésus : à l'entour étaient placés les douze apôtres ; des pierreries parsemaient le couvercle. Dom Martène et dom Durand virent ce magnifique reliquaire. « On conserve encore dans le trésor, disent-ils, une grande châsse d'argent, qu'un évêque de Xaintes, avoit fait faire pour y mettre les reliques de saint Bernard. Mais les religieux craignant que si on tirait les ossements de son tombeau, plusieurs princes, à qui on ne pourrait le refuser, n'en demandassent, aimèrent mieux les y laisser (3). »

En 1625, les Génois, à la veille de succomber sous les armes du duc de Savoie, recoururent à saint Bernard et firent le vœu solennel de le prendre pour patron de la Répuplique. Le saint abbé se souvint de la promesse qu'il leur avait faite de ne jamais les oublier (*Epist. ad Januen.* 129) ; et la veille de sa fête, Gênes se vit délivrée par l'arrivée de la flotte d'Espagne. Souhaitant avec ardeur de posséder quelque relique de leur bien-aimé patron, ils députèrent, en 1633, à Clairvaux, un envoyé spécial, qui fut assez heureux pour obtenir une vertèbre de saint Bernard. La République reçut avec transport ce don précieux (*Appendice*, n° 5), et voulut qu'une lampe d'argent (4), suspendue devant le tombeau du saint abbé, y demeurât comme un témoignagne perpétuel de sa reconnaissance (5).

En 1643, dom Cl. Largentier, pour satisfaire la dévotion d'Anne d'Autriche, lui fit don de quelques parcelles détachées du chef de saint Bernard « *avec toute la révérence et respect possible* (*Appendice*, n° (6).

Il ne me paraît pas superflu de m'étendre sur tous ces détails. Ils servent à établir que les reliques de saint Bernard ne furent jamais déplacées ; et, qu'à part certain nombre de parcelles distraites, dont voici le détail, elles demeurèrent intactes jusqu'à la révolution. Le P. Pien en a formé le catalogue dans ses *Acta*. Il mentionne d'abord la note du *calendrier de Cîteaux*, imprimé à Dijon en 1617, marquant, au 17 *mai* ; « *Translatio S, P. N. Bernardi ad Avinionem.* » — Ce qu'il faut entendre de quelques fragments, puisqu'en 1625, l'envoyé des Génois trouva le corps entier. J'ai parlé du doigt donné au roi d'Angleterre par l'abbé Henri. En Espagne, on conservait à l'Escurial une portion de côte longue de cinq doigts et cinq autres reliques

vêque de Lyon sous Gérard en 1174) et relevari, et in tabernaculo marmoreo, retro altare B. Mariæ Virginis, sicut hodie apparet, religiose et honorifice collocari. » (HENRIQUEZ, *Fascicul. SS. O. C.*, I, II, dist. XLI, 111.) Le maître autel de l'église de Clairvaux fut consacré en l'honneur de la très-sainte Vierge, l'an 1174, par Gautier, évêque de Langres. (MANRIQUE, *Ann. Cist.*, an. 1174, II.)

(1) Cette lettre publiée par Mabillon dans les Œuvres de Saint Bernard (S. Bern. Op., *S. Bern. canonizatio*) porte pour suscription : *Ad Stephanum regem Anglorum.* Il doit y avoir une erreur dans ce titre, puisque en 1178, date probable de la lettre de l'abbé Henri. Etienne ne vivait plus. Il mourut en 1154. (Sir Harris Nicolas, *The Chronology of history*, London, 1833.) Par conséquent le doigt de saint Bernard n'a pu être envoyé qu'à Henri II, son successeur.

(2) « Incœperat anno quo mortuus est capsam argenteam B. Bernardi, et jam tradiderat ex propriis pro ipsa LXX marcas argenti. » (*Catalogue manuscrit des abbés de Clairvaux*, fol. 18 rect.)

(3) *Inventaire de la Sacristie de Clairvaux*, redigé en 1640. — On voit par une reconnaissance de dom Lupin Le Myre, abbé de Clairvaux, du 17 nov. 1578, que « Messire Tristan de Bizet faisait achever une châsse pour mettre les reliques de *Monsieur S. Bernard.* » (*Archives de l'Aube.*) — « Tristandus de Bizet, origine Trecensis, Claravallensis monasterii alumnus, LXVI episcopus Santonensis, obiit an. D. 1579. Collegio Bernardin. Par. legavit mille lib. Tur. annui census. Cor sepultum in Claravalle jacet ante altare omnium SS. » (*Gallia Christiana*, t. II, col. 1083.)

(4) En voici la description tirée de l'*Inventaire de la sacristie de Clairvaux* (1640), fol. 26 rect. et vers. « Plus une grande lampe d'orfévrie d'argent à jour ; soubs le bassin sont les armes de la République de Gêne, avec trois escussons couronnés et portés par deux griphons, en chacun desquels est une croix rouge. Au-dessus du mesme bassin sont trois chérubins, esquels sont attachées trois chaînes qui le soustiennent, chacque chaîne a deux pommes. La lampe de verre est sur une grosse pomme d'argent soustenue de trois autres chaînes, chacune desquelles a une pomme. Cette lampe a été donnée à Clairvaulx par la République de Gêne, du temps de R.P. en Dieu dom Claude Largentier, XLVe abbé de Clairvaulx. »

(5) *Acta S. Bernardi*, § LXI, 683-84. — Les faits y sont rapportés d'une manière inexacte d'après Ughelli.

plus petites. Le grand monastère de Saint-Bernard sur l'Escaut non loin d'Anvers, possédait une phalange de la main, qui fut volée avant 1737. La cathédrale de Tournai gardait deux beaux os; les chanoines réguliers de Saint-Augustin de Cambrai en avaient aussi. Une abbaye de Prémontrés du diocèse de Namur, Floreffe, en montrait un. Il y en avait un chez les Cisterciennes de Salzines, au même diocèse (1). On trouve dans la vie de saint Bernard, par Geoffroy (cap. IV, 27), le récit d'un miracle opéré au monastère d'Esrom (*dioc. de Roskilde en Danemark*), par l'application de quelques portions de la barbe et des cheveux, et d'une dent de saint Bernard. Ces reliques avaient été déposées à Esrom par son pieux ami, Eskil, archevêque de Lund. — Dans l'*Inventaire de la sacristie de Clairvaux* redigé en 1504, f° 1 v°, il est parlé d'un doigt de saint Bernard : et ces mots sont ajoutés : « *Vacuum reperitur vasculum digiti.* » Au f° 5 v°, on décrit un vase d'argent destiné à renfermer une de ses dents, qui avait été portée à Paris. F° 10 r°, on lit : « *De costa sancti Bernardi* . » Son pouce était enchâssé dans un riche reliquaire en cristal dû à la piété de Jean d'Aizanville, f° 11 r°. — Au f° 13 r° : « *Vas oblongum continens... reliquias... videlicet... de sancto Bernardo...ponderis* XIII *unciarum cum dimidia.* »

L'*inventaire* de 1640, f° 9 v°, parle du reliquaire où était le doigt de saint Bernard, mais seulement pour mémoire. F° 11 r°, on trouve : « *De costa sancti Bernardi*. Un peu plus loin, même f° v° il est dit que la table d'Amauri renfermait de ses reliques. Le reliquaire du pouce est décrit au f° 18 r°; un autre est indiqué, même f° v°. comme contenant : « *De pulvere capitis beati Bernardi;* » — semblable mention est faite au f° 20 r° (2).

J'ai dit un mot, M. le comte, des premiers pèlerinages au tombeau de saint Bernard : quelques notes, recueillies sur ces voyages pieux, dans des temps plus approchés, termineront cette lettre, en formant une chaîne de précieux témoignages.

Le 28 juillet 1599, dom Edme de la Croix, abbé de Cîteaux, écrivait à l'abbé de Morimond : « *Je ferai tout mon possible de me trouver à la Saint-Bernard à Clairvaux* (3). » — En 1605, la V. M. Anne-de-Jésus, fondatrice des Carmélites en France, se rendait à Dijon pour y établir une maison de son Ordre. « Ce voyage ayant pour nord saint Bernard, allant fonder dans son pays, la vénérable Mère voulut aller visiter Clairvaux. L'abbé étant absent, elle ne put voir le corps de saint Bernard (4), mais elle vit le pauvre logement, les celles si étroites, l'église chétive, le chœur dévot, ou il y avait une image de Notre-Seigneur au sépulcre, qui lançait du feu par les yeux dans les âmes (5). » — Quelques années plus tard, en 1623, au commencement de janvier, M° Husson, prévôt et chanoine de la collégiale Saint-Sauveur à Metz, se trouvait à Clairvaux. Il venait s'y acquitter « *envers Dieu et le bienheureux saint Bernard du vœu qu'il avait fait dès longtemps.....de vénérer ses saintes reliques* (6).

M. Ollier allant, en 1647, en pélerinage à Annecy, voulut visiter d'abord l'abbaye de Clairvaux : « Il « prit sa route par la Bourgogne et passa à Châ- « tillon-sur-Seine, célèbre par le culte qu'on y rend « à l'auguste Mère de Dieu. Il savait que saint « Bernard y avait été favorisé de plusieurs grâces « extraordinaires; et à peine y fut-il arrivé, qu'il « se rendit le soir même à l'église, et demeura « quelque temps en oraison, prosterné devant « l'image miraculeuse de Marie. On peut présumer « qu'il y reçut beaucoup de grâces; du moins il en « sortit profondément anéanti à ses propres yeux, « plein de mépris pour lui-même; et le lendemain, « en célébrant la sainte messe à l'autel consacré « sous l'invocation de la sainte Vierge, il éprouva « des consolations si vives, que jamais on ne vit « plus éclater sur les traits de son visage, ni l'on « ne ressentit mieux dans ses entretiens les pures « flammes de l'amour divin.

« De Châtillon, il prit la route de Clairvaux. N'en « étant plus qu'à une demi-lieue, il descendit de « cheval avec ceux qui l'accompagnaient et voulut « aller à pied jusqu'à l'abbaye, en silence et en « faisant oraison. La nature du lieu l'y invitait, et « semblait lui fournir un sujet continuel de médi- « tation : c'était un bois fort couvert et fort épais, « comme ceux qui environnent la plupart des an- « ciens monastères. Il arriva à Clairvaux la veille « même de la Nativité de la sainte Vierge, bien « consolé de voir enfin la solitude qu'avait choisie « autrefois saint Bernard, et admirant comment, « par le grand nombre de saints qu'il y avait formés, « il avait fait une image du ciel d'un désert rem- « pli de bêtes féroces. Il y demeura deux jours, si « abîmé dans une continuelle oraison, qu'on avait « peine à l'en retirer : ce fut toute son occupation « le jour de la fête. Le lendemain, il célébra la » sainte messe dans l'ancienne chapelle de saint « Bernard, et visita ensuite tous les endroits du « dedans et du dehors du monastère qui rappe- « laient quelque trait particulier de la vie du saint « fondateur. Ayant été conduit à une petite cellule

(1) *Acta S. Bernardi*, §§ LXI, LXII.

(2) La *Relation* publiée dans les *Annales archéologiques* parle du bras de saint Bernard et de ses deux pieds, comme conservés à part. Je ne connais aucun document à l'appui de cette assertion.

(3) Ex autographo. (*Archives de l'Aube.*)

(4) Ces paroles montrent avec quelle vigilance les moines gardaient le saint corps, puisque l'abbé pouvait seul en permettre la vue.

(5) *Vie. de la V. M. Anne-de-Jésus*, par le P. Manrique, traduit par Gaultier; Paris, 1636, 1 vol. in-8°.

(6) Ex autographo. (*Archives de l'Aube.*)

« du bienheureux qu'on y montrait, il y demeura « longtemps en prières, et il ne fut pas facile de « l'en faire sortir, ce qui remplit d'admiration pour « sa personne les bons religieux qui l'accompa- « gnaient. » (*Vie de M. Olier*. Paris, 1841. t. II, p. 4 et 5.)

Je ne puis, Monsieur le comte, résister au plaisir de laisser le pieux ami de Mabillon, dom Thierri Ruinart, raconter la visite que fit ce grand religieux à Clairvaux en 1701. « Lorsque le Père Mabillon, « dit-il, se vit assez avancé dans la composition de « ses Annales pour être en état d'en donner deux « volumes de suite, outre la matière qu'il avait déjà « préparée pour les tomes suivants, il résolut d'en « commencer l'impression ; mais avant que de s'en- « gager dans ce travail, il eut encore besoin de voir « quelques archives de monastères. Ce lui fut une « occasion bien favorable pour visiter le tombeau « de S. Benoît à Fleury-sur-Loire, et celui de S. « Bernard à Clairvaux ; et il l'embrassa d'autant plus « volontiers, qu'il souhaitait depuis longtemps de « faire ce voyage pour demander à Dieu, par l'in- « tercession de ces deux patriarches de l'Ordre « monastique en Occident, la grâce de s'acquitter « dignement de l'exécution d'un si vaste dessein, « qu'il n'avait entrepris que par obéissance, pour « l'édification de ses frères, pour la gloire de « son Ordre et pour l'utilité de l'Église. Nous « partîmes sur la fin de septembre en 1701, et « nous arrivâmes à Saint-Benoît-sur-Loire le 29 du « même mois. Après y avoir passé trois ou quatre « jours à examiner quelques anciens monuments, et « ce qui y reste de cette fameuse bibliothèque, qui « était autrefois si célèbre, nous visitâmes les mo- « nastères et les archives qui se présentaient sur « notre route, et nous arrivâmes à Clairvaux le « huitième d'octobre. Dom Mabillon avait coutume, « dans ces voyages, lorsqu'il commençait à entrer « dans un pays ou dans un nouveau diocèse, d'en « saluer aussitôt les saints tutélaires par quelques « prières qu'il récitait à ce sujet. Mais lorsque appro- « chant de quelque lieu, il apercevait l'église du prin- « cipal patron ou du saint à qui il allait rendre ses « vœux, il descendait ordinairement de cheval, et « il se mettait à genoux pour s'acquitter plus re- « ligieusement de cet exercice de piété, qu'il s'était « prescrit à lui-même dès ses premières années. Il « n'eut pas besoin de tous ces avertissements pour « réveiller sa ferveur le jour où nous arrivâmes à « Clairvaux ; car dès le matin que nous partîmes de « l'abbaye de Monticramée, il ne fit autre chose pen- « dant tout le chemin que de chanter et de réciter des « hymnes et des cantiques; tant il était pénétré de joie de « pouvoir encore une fois visiter cette solitude, que « Saint Bernard et tant de ses illustres disciples avaient « sanctifiée d'une façon particulière. Mais quand, à « la sortie du bois, nous arrivâmes à la vue de cette « sainte maison, il se sentit transporté d'une dévo- « tion si extraordinaire que j'en fus tout surpris. « Il descendit de cheval, et il se prosterna à terre « pour faire l'oraison à son ordinaire; ensuite, se « relevant sans discontinuer ses prières, il se mit « à marcher à pied pour achever ainsi le reste du « chemin. Je voulus l'avertir de remonter à cheval, « commme nous avions coutume de faire dans les au- « tres occasions; mais, sans témoigner seulement « qu'il fît la moindre attention à ce que je lui disais, « il continua toujours de marcher la tête découverte, « quoique ce jour-là le soleil fût fort ardent, et le « chemin difficile; et il ne cessa de prier ainsi jus- « qu'à ce que nous fûmes arrivés à la porte du mo- « nastère. M. l'abbé, qui en était absent, ayant ap- « pris que D. Mabillon devait aller à Clairvaux, avait « donné l'ordre que tout lui fût ouvert, et que l'on « n'épargnât rien pour lui faire un bon accueil. On « suivit ses intentions avec d'autant plus de plaisir « que les religieux de cette abbaye étaient déjà rem- « plis d'estime pour un si digne hôte, dont ils con- « naissaient par avance le mérite et la grande ré- « putation. On ne peut exprimer la joie et la cor- « dialité avec laquelle il fut reçu en cette célèbre « maison. Il y passa quelques jours dans des exer- « cices continuels de piété, que les recherches que « nous faisions dans les bibliothèques, dans les ar- « chives et dans le trésor, ne purent interrompre. « Et comme il y a peu de monastères où l'on trouve « tant de vestiges de sainteté que dans celui-là, tout « le portait à augmenter sa ferveur. Il célébrait « tous les jours la sainte messe sur le tombeau de « S. Bernard, et avec le calice même dont ce saint « s'était servi dans ses voyages : il visitait tous les « endroits que ce grand homme avait sanctifiés par « quelque action particulière, et il en remarquait « soigneusement toutes les circonstances. Enfin je « ne doute pas que ce n'ait été en ce temps et en ce « lieu qu'il a obtenu de Dieu la force de continuer « la composition des Annales de notre Ordre jus- « qu'à la mort de S. Bernard. Il m'a assuré plusieurs « fois qu'il demandait tous les jours cette grâce à « N.-S., et que, s'il la lui accordait, il mourrait « content. Dieu a exaucé ses vœux; car, outre les « 4 volumes qui ont été imprimés pendant sa vie, « il en a laissé la suite toute disposée pour l'impres- « sion, jusqu'au temps de la mort de ce grand « saint (1). »

Les populations voisines ne manquaient pas

(1) *Abrégé de la vie de Dom Jean Mabillon*, par Dom Th. Ruinart. Paris, 1709 ; p. 293 et s. — La trop fameuse abbaye de Port-Royal envoyait tous les ans une personne exprès à Clairvaux, dans l'octave de S. Bernard, pour y porter un papier signé des religieuses, par lequel elles demandaient à Dieu, par l'intercession de S. Bernard, quelques grâces particulières. On appelait cette dévotion *vœu*, parce qu'elle était accompagnée de promesses de prières. M. Varin (*La vérité sur les Arnauld*. Paris, 1847, t. II, p. 367), auquel j'emprunte ce détail, dit qu'il se trouve à l'Arsenal, à Paris, la copie d'un vœu de cette espèce.

En 1687, le chanoine d'Avallon, Lazare-André

d'accourir à Clairvaux le jour de la fête de Saint Bernard, « *auquel jour*, disent les Lettres de Charles VII, données à Chinon le 22 mars 1459, *avoit plusieurs merciers et marchans vendans denrées dedans la cloison et circuite de Clerevaux* (1). »

En 1668, la contagion sévissant dans les villes de Reims et Châlons, on envoya, par ordre de l'abbé de Clairvaux, des billets dans toutes les villes et A bourgs du pays, pour faire savoir que personne n'entrerait à l'abbaye le jour de Saint-Bernard ni le dimanche suivant. Cette prohibition causa grand dommage au tavernier, qui obtint à ce sujet une diminution de 400 livres sur son bail. Cette somme, très-forte pour le temps, montre combien était grande l'affluence des pèlerins. (2)

III

Suite de l'histoire des Corps de saint Bernard et de saint Malachie, jusqu'en 1793 (3).

Avant de déterminer la place occupée par le tombeau de saint Bernard dans le chœur de l'église de Clairvaux, je crois utile de reproduire le dessin qu'en ont donné les Bollandistes. Les détails ne sont probablement pas d'une parfaite exactitude; mais on a l'ensemble du mausolée et une gravure, quelque médiocre qu'elle soit, devient précieuse quand elle conserve l'image unique d'un monument détruit.

Un premier croquis fut communiqué au P. Pien par dom Candide Briger, Cistercien de Lilienfeldt, dans la basse Autriche, avec une lettre écrite du chapitre général de Cîteaux, le 8 mai 1738, où il lui parlait d'abord de la châsse d'argent de Tristan de Bizet, qui renfermait seulement la coule de saint Bernard. « Le tombeau, ajoutait-il, placé derrière le maître-autel, et entouré de colonnes de marbre, s'élève à environ huit pieds. La statue du saint le surmonte. Au pied est un autel sur lequel on offre le saint sacrifice. Un diptyque est attaché avec des chaînes de fer à l'une des parois.

Sur la première tablette on lit ces mots :

HIC REQUIESCIT SANCTUS BERNARDUS,
PRIMUS ABBAS SACRI MONASTERII CLARÆVALLIS.

Sur la seconde est gravé ce qui suit :

Testamentum Beatissimi Patris Bernardi abbatis.

« Tria vobis observanda reliquo, quæ in stadio, quo cucurri, me, pro possibilitate mea, memini B observasse : minus sensui meo quam alterius credidi ; lætus de lædente vindictam non expetivi ; nemini scandalum facere volui, et si quando incidit, sedavi ut potui ; ecce charitatem, humilitatem, patientiam, vobis relinquo (4). »

Dom Candide Briger, en terminant sa lettre, promettait au P. Pien que l'abbé de Clairvaux lui-même lui enverrait un dessin plus exact que le sien. En effet, le 29 juillet 1738, dom Jean-Antoine Macuson, maître des novices de cette abbaye, lui en adressa un meilleur, au nom du R. P. abbé ; c'est celui que les Bollandistes firent réduire pour l'insérer dans leur précieuse collection (voir ci-dessus, col. 947).

C J'ai voulu suivre jusqu'au bout l'histoire du tombeau de saint Bernard ; je reviens maintenant avec joie, Monsieur le comte, auprès de la tombe de saint Malachie. Ce glorieux primat fut mis au rang des saints par Clément III, le 6 juillet 1190 (5). D'après l'Annaliste d'Irlande, cité dans Manrique, l'élévation

Bocquillot avait été prié de porter au tombeau de S. Bernard le vœu des religieuses.

Ne serait-ce pas à quelque dévotion de cette espèce qu'il faudrait rattacher le pèlerinage fait à Clairvaux, en 1628, par l'évêque de Belley, Jean Pierre Camus, avec messire Sébastien Zamet, évêque et duc de Langres? (*L'esprit de S. François de Sales*. Paris, Gaume, 1840; t. I, p. CXVIII, 14).

(1) *Arch. de l'Aube.* — On voit par ces Lettres que les religieux de Clairvaux, *leurs juges, maires et officiers avoient droit de prendre et adjuster les pintes chopines, boisseaux, pois, balences, et autres mesures des marchans et autres vendans vin, blé et autres denrées à pois ou à mesure dedans la cloison dudict Clerevaulx, soit le jour Saint-Bernard ou autre jour.* — En 1543, le 20 août, un nommé Martin Moysant, soy-disant capitaine de la Ferté sur-Aube, *embastonné d'une dague et accompaigné de* 10 *à* 12 *compaignons embastonnés d'espées* et avec plusieurs habitants de la Ferté, établit un jeu de quilles dans le grand chemin, le long de la muraille de Clairvaux, *en blasphémant le nom de Dieu par plusieurs foys* et en affirmant *qu'il avoit bien lévé ledict veu et qu'il vouldroit dire le contraire, qu'il voultoit maintenir qu'il avoit menty* (*Arch. de* l'*Aube ;* original sur papier.)

(2) Requête du tavernier de Clairvaux (*Arch. de l'Aube.*)

(3) J'ai réuni dans l'*Appendice*, n° 7, sous le titre de *Sacra lipsana S. Bernardi et S. Malachiæ*, diverses notes relatives au culte rendu à ces deux saints, aux objets qui leur ont appartenu, et aux lieux qui en ont conservé quelque souvenir.

(4) *Acta S. Bernardi.* Gloria Posthuma, I, N°s 6, 7, 8. — Ce dernier membre de phrase manque dans le récit d'Alain : il est remplacé par celui-ci : « Ecce quam breviter, quamque luculenter in his Dei famulus *humilitatem, patientiam, charitatemque* discipulorum mentibus inserere nitebatur. » — On lit aussi au commencement *imitanda*, au lieu de D *observanda.* (S. Bern. Op., *Alanus*, XXX, 82.) — Du temps de Mabillon il y avait un petit tableau suspendu au tombeau de S. Bernard avec cette inscription : « *Anno Domini MCXV, in mense Junio, missus fuit cum fratribus germanis et conventu suo, ad locum istum, qui nunc vocatur Clara Vallis : antea autem Vallis Absinthialis dicebatur.* » (S. Bern. Op., *Notæ in Epist. XXXI.* — *Acta S. Bern.*, § V, 60.) — Dom Briger n'en fait pas mention.

(5) La bulle de canonisation de S. Malachie, donnée par Clément III, est datée de la ville des Nones de juillet, la troisième année de son pontificat (S. Bern. Op., *Vita S. Malachiæ*. Bulla canonizationis), c'est-à-dire, le 6 juillet 1190, en suivant l'*Art de vérifier les dates ;* ce qui ne concorde pas avec la chronique de Clairvaux publiée par le P. Chifflet (*S. Bern. genus illustre assertum*, p. 89), où on lit : « *Anno Domini MCXCII, canonizatio beati Mala-*

de son corps fut faite solennellement à Clairvaux en 1191 (1). Il paraît que les religieux n'avaient pas attendu jusque là pour placer honorablement ses restes. Saint-Bernard, disant à son office funèbre la collecte des confesseurs pontifes, et déclarant, dans une vision, qu'il était enseveli dans la tunique d'un bienheureux, avait en quelque sorte canonisé son ami. Je crois donc qu'on lui éleva un tombeau en même temps qu'au saint abbé, afin de ne pas accorder à l'un l'honneur refusé à l'autre. Ce qui est certain, c'est qu'en 1189, saint Malachie n'était plus dans la chapelle de la Sainte-Vierge, puisque nous voyons à cette époque Henri, ancien abbé de Clairvaux, cardinal, légat de saint siége apostolique, enterré dans le chœur entre saint Bernard et saint Malachie (2). Herbert, qui écrivait en 1178, parlant de l'apparition de saint Malachie à un moine de Clairvaux, dit que cet archevêque était *honorablement* enterré dans l'église, « *honorifice tumulatus* (3). « Cette, expression, emphatique dans le latin du moyen âge, ne désignerait-elle pas quelque chose de plus que la simple tombe de la chapelle de la Sainte-Vierge ? Car l'arceau de pierre, supposé même qu'il indiquât une construction spéciale, n'annonce pas une grande somptuosité, et ne justifie pas les termes employés par Herbert. Les corps des deux saints auraient donc suivi dès ces temps éloignés une destinée commune. Leurs tabernacles furent-ils d'une égale beauté ? C'est ce que je ne puis affirmer, faute de documents ; il est fort probable cependant qu'il n'y eut pas entre eux une différence trop sensible. Un autel était érigé sur chaque tombeau, et les Bénédictins, dans leur *Voyage littéraire*, rapportent qu'ils eurent l'honneur d'y célébrer la messe (4).

La canonisation de saint Malachie confirma la vénération dont il jouissait ; mais elle le trouva déjà en possession d'une sépulture glorieuse. Elle fit sortir son culte de l'étroite enceinte d'une abbaye,

A et le fit parvenir jusque dans sa patrie reculée, qui tressaillit d'allégresse en comptant un saint de plus. Les monastères cisterciens d'Irlande demandèrent alors quelques reliques de celui qui les avait fondés ; et par l'entremise de Matthieu, archevêque de Cashel, on leur en envoya, en 1194, qui furent reçues avec de très-grands honneurs (5).

Le trésor de Clairvaux conservait des portions séparées des ossements de saint Malachie. On voit dans l'inventaire de la sacristie, rédigé en 1504, f° 11 r°, qu'un os de son bras était renfermé dans un bras d'argent, pesant sept marcs et demi, orné de pierres précieuses, et d'un anneau attaché avec des chaînes d'argent. Ce beau reliquaire avait été donné par Jean d'Aizanville, dont nous connaissons
B la piété pour les restes des saints. L'inventaire de 1640 parle de saint Malachie aux f°s 6 r°, 11 v°, 81 v°. Le bras d'argent est décrit, au f° 18 r°. On lit, aux f°s 19 v° et 20 r°, « *De pulvere capitis beati Malachiæ primatis Hiberniæ.* » Le calendrier de Cîteaux, imprimé à Dijon, marque au XVII mai : « *Sancti Malachiæ translatio ad Avinionem,* » Mais, comme nous l'avons vu pour saint Bernard, il ne peut s'agir ici que de fragments, et non du corps entier. Vers la fin du XIIIe siècle nous rencontrons un illustre témoignage de dévotion à saint Malachie. Robert Bruce, qui disputa la couronne d'Ecosse à Jean Baliol, fonde un riche luminaire devant son tombeau (6). Enfin, en 1323, le chapitre
C général de Cîteaux décida que sa fête serait célébrée dans tout l'ordre avec solennité (7).

Je laisserais une très-grande lacune dans ces recherches Monsieur le comte, si je n'essayais de déterminer la place que les tombeaux de saint Bernard et de saint Malachie occupaient dans le chœur de l'église de Clairvaux. Deux précieux documents permettent de le faire avec exactitude. Le premier est un plan de l'église, gravé dans les trois vues de l'abbaye de Clairvaux, dessinées en 1708 par dom

chiæ. » Manrique place l'élection de Clément III au 6 janvier 1188 (MANRIQUE, *Ann. Cist.*, ann. 1188, I), ce qui ne dérange pas la date de la canonisation de S. Malachie. J'ignore d'où provient l'erreur de la chronique de Clairvaux. On peut voir dans le P. Pagi *Critica in Ann. Baronii.* Colon. Allobrog., 1727, t. IV, p. 685), comment Baronius et Manrique ont été trompés par la grande chronique belge.

(1) « Hic idem annus (1191)... festivus fuit, solemni translatione gloriosi corporis sancti Malachiæ. » (MANRIQUE, *Ann. Cist.*, ann. 1191, VII.) — « *Annales Hiberniæ*, anno MCXCI. In monasterio Clarævallis translatio S. Malachiæ episcopi Armachani *honorifice* celebrata. » (*Britannia*, a Guillielmo Camdeno, Londini, 1607, in-f°.)

(2) « Inter Beatum Bernardum et Beatum Malachiam, ab episcopo Lingonensi.... *honorifice* est sepultum. » MANRIQUE, *Ann. Cist.*, ann. 1189, 1, 8. — HENRIQUEZ. *Fasciculus SS. O. C.*, tom. II, Dist. XLI. III. — *Gallia Christiana*, tom. IV, col. 802.)

(3) S. *Bern. genus illustre assertum. Herberti de miraculis*, lib. 1, IV.

(4) *Voyage littér.*, tom. 1, p. 98 et suiv. — D'après la relation publiée dans les *Ann. archéologiques*, le tombeau de S. Bernard et celui de S. Malachie auraient été semblables. — Le passage suivant, tiré de l'histoire de la translation de S. Edmond, archevêque de Cantorbéry, écrite dans la première
D moitié du XIIIe siècle, semble aussi insinuer la même chose : « Corpora... beatorum confessorum Malachiæ et Bernardi abbatis, Cirterciensis Ordinis Magni Patris, licet cum reverentia et honore in *marmoreis mausoleis*... sint sepulta, tamen absque omni auro et lapide pretioso. » (*Thes. nov. anecdot.*, Paris, 1717, tom. III, col. 1868.)

(5) Manrique, *Ann. Cist.*, ann. 1194, 11. — *Annales. Hiberniæ*, ann. MCXCIV. — « Reliquiæ S. Malachiæ episcopi de Claravalle in Hiberniam sunt adductæ, et in monasterio Mellifontis et cæteris monasteriis O. C. cum maximo honore sunt receptæ. » (*Britannia* a G. Camdeno.)

(6) *Appendice*, n° 9.

(7 « Definit Capitulum quod solemnitas B. Malachiæ episcopi et confessoris, *cujus corpus in ecclesia Clarævallis requiescit*, devotione qua congruit, cum duabus missis et responsorio in vesperis celebretur por Ordinem universum. » (*Thes. nov. Anecd.*, t. IV. Inst. Cap. Generalis ; ann. 1323, col. 1513, n. 1.)

Milley, prieur de Mores (1); le second est une feuille volante écrite de la main de dom Le Boullenger, sur laquelle il a indiqué le nom des chapelles et la position des sépultures (2). Neuf chapelles rayonnaient autour du chœur : cependant sur le plan de dom Milley, la première du côté de l'épître n'a pas d'autel marqué, et semble n'être qu'un passage pour communiquer avec le petit cloître. Comme dom Le Boullenger l'a indiqué positivement, on peut en conclure qu'il a copié une note antérieure à 1708. Il serait trop long de le suivre pas à pas dans l'énumération des chapelles, et je ne ferais d'ailleurs que reproduire ce qui se trouve dans l'appendice. Je rappellerai seulement que dans la cinquième (3), à partir du côté de l'épître, reposait la bienheureuse Aleth. Son tombeau était à gauche, engagé dans le mur, sous une arcade de pierre, surmonté de sa statue, que Jean de Chalon (XLe abbé de Clairvaux) avait fait sculpter en 1508. J'arrive maintenant au chœur, ayant soin de vérifier le travail de dom Le Boullenger au moyen du *Livre des sépultures*, publié par Henriquez.

Vis-à-vis la troisième chapelle, du côté de l'épître on trouvait d'abord la tombe des saints martyrs Eutrope, Zozime et Bonose, dont les corps avaient été donnés en 1227 par le cardinal Conrad, évêque de Porto, où on les conservait depuis des siècles. Il y avait joint le corps d'un quatrième martyr inconnu (4). Auprès d'eux reposaient quatre des onze mille vierges, les bienheureuses Walta, Cristantia, Petronella et Domicella; les chefs de deux saints inconnus, et les reliques de plusieurs autres (5). En tournant autour du chœur, le tombeau du cardinal Jean de Buxières, XXXIIe abbé de Clairvaux, se présentait le premier (6). On arrivait ensuite à celui de saint Bernard, placé derrière le maître-autel (7). A côté, en tournant toujours autour du chœur, et en revenant vers l'évangile, était enseveli le cardinal Henri, VIIe abbé de Clairvaux, auquel saint Bernard devait le monument de marbre qui renfermait ses précieuses dépouilles (8), Puis venait saint Malachie (9). A sa gauche (il faut se figurer l'observateur placé en face du maître-autel, et le regardant), gisait le cardinal Jacques de Plaisance, ancien moine de Clairvaux (10). Tout auprès, en descendant vers l'évangile, on rencontrait la belle tombe en marbre noir du cardinal Conrad, XIe abbé de Clairvaux (11), qui avait enrichi cette abbaye de nombreuses reliques (*Appendice*, n° 12). Enfin au pied du maître-autel à gauche, contre le pupitre de l'évangile, était enterré Jean de Blanchemain, archevêque de Lyon, qui quitta son archevêché pour se retirer à Clairvaux (12)

Dom Joseph Méglinger indique parfaitement la position des tombeaux des saints martyrs Europe, Zozime et Bonose, de S. Bernard et de S. Malachie. « *Retro summum altare*, dit-il, (*quod nulli parieti junctum est*) *tria altaria ; divi Bernardi in medio; a latere dextro divi Malachiæ ; hinc SS. MM. Eutropii, Zozimæ et Bonosæ sepulcris sunt instrata. Eadem sepulcra, quantum post suum murum exstant, alio fornice teguntur, spatiumque præbent transeundi, et illa de genibus privata pietate venerandi. Extra quem arcum plura alia sacella* (les chapelles qui rayonnaient autour du chœur), *opere concamerato itidem exstructa, et sacris exuviis celebria ecclesiam claudunt.... Quod a divino officio tempus supererat, in exteriori parte, quæ retro altaria circumducitur, consumpsi : ubi tria quæ superius dixi, sepulcra ex marmore rubeo, et alabastrite aut gypso existunt. Et candida quidem circa tumulos pegmata ita commode adstructa sunt, ut in genua prostratus sese illis recondere, et suæ pietati semotus ab transeuntium aspectu vacare possit* (13). »

Cette description confirme les détails de la relation.

(1) On peut les consulter dans le cabinet des estampes, à la Biblioth. impér.—V. l'*Append.*, n° 10.

(2) Cette pièce est entre les mains de M. Harmand, bibliothécaire de la ville de Troyes. Voir l'Appendice, n° 11.

(3) Je compte neuf chapelles comme dom Le Boullenger.

(4) Manrique, *Ann. Cis.*, t. IV, ann. 1227, 1.

(5) *Voy Littér.* tom. I, p. 98 et suiv. — Henriquez, *Fasciculus SS. O. C.*, tom. II, Dist. XLI, II.

(6) « Inter S. Bernardum et BB. Martyres jacet. » Henriquez, *ibidem.*

(7) Henriquez, *Ibidem.* — *Acta S. Bernardi.* Gloria Posthuma, 1, n° 7. — *Voy littér.*, *Ibidem.*

(8) Henriquez, *Ibidem.*—*Catalogue manusc. des Abbés*, fol. 8, rect.—*Gallia Christiana*, t. IV, col. 802.

(9) « Inter tumbas SS. CC. Christi Bernardi et Malachiæ jacet bonæ memoriæ D. Henricus. » Henriquez, *Ibidem*, *III. Voy. littér.*, *Ibidem.*

(10) « Juxta B. Malachiam in presbyterio, scilicet ad ejus sinistram, jacet bonæ memoriæ D. Jacobus de Placentia. » Henriquez, *Ibidem.*

(11) « In eodem presbyterio juxta prædictum D. Jacobum cardinalem, ad sinistram minoris altaris, jacet bonæ memoriæ D. Conradus. » Henriquez *Ibidem*, — *Minoris* est évidemment une faute d'impression, car la tombe de Conrad étant placée dans le chœur, il ne peut s'agir du maître-autel pour sa position. D'ailleurs le *Catalogue manusc. des abbés*, fol. 11, rect., dit positivement : « *Reconditæ sunt ejus sacræ reliquiæ in sinistra parte altaris majoris, sub pulcherrimo mausoleo ex marmore nigro.* » Dans l'exemplaire du *Gallia Christiana*, appartenant à la biblioth. publique de Troyes, et qui provient de Clairvaux, selon toute apparence, tom. IV, col. 991, 992, à la fin de l'art. *Conradus*, aux Abbés de Cîteaux, on a mis en marge à la main : *Prope Jacobum de Placentia sub tumulo marmoreo nigro.* »

(12) « Sub gradu altaris majoris, in sinistra parte, recte contra pulpitum evangelii. » Henriquez, *Ibidem*, IV. *Voy. Littér. Ibidem.*

(13) *Iter Cisterc.*, p. 152 et 156. — Dom Joseph Méglinger raconte qu'en se baissant auprès du tombeau des saints martyrs Eutrope, Zozime et Bonose, on entendait comme le bruit de la mer agitée par les vents. Il s'assura auprès du Révérend Père Vicaire Général que son imagination ne l'avait pas trompé, et que ce bruit extraordinaire n'avait pas cessé d'être entendu depuis que les corps des SS. Martyrs reposaient à Clairvaux (*Ibid.*, p. 157).

tion publiée dans les *Annales archéologiques* : « *Derrière* [*le*] *grand autel y a trois beaulx et riches autels d'albastre, dont celluy du milieu est l'autel Mgr S. Bernard... Ledict autel est couvert d'un tabernacle de pier à quatre pilliers, dont les deux premiers sont à costé dudict autel, servans de colonnes, et les deux autres, derière celuy autel, faisans ledict tabernacle couverture audit autel, et semblablement au vasseau où sont les ossemens de sainct Bernard, qui est derier ledict autel; icelluy vassau estant de pierre, dont la couverture est de couleur de pourphire, et de costé et d'autre dudict vasseau ou fierte l'on se peut mettre à genoul pour saluer le sainct, en disant son oroison, qui est en des petits tableaux de chascun costé.* »

L'ancienne église de Clairvaux subsista dans son état primitif jusqu'à dom Robert Gassot du Défens, XLVIII° abbé (1718-1740), qui la bouleversa de fond en comble, sous prétexte de l'embellir. (*Appendice*, n° 13.) Personne ne déplora l'altération d'un monument commencé par saint Bernard; dom Gassot, au contraire, recueillit de très-grandes louanges pour le zèle avec lequel il ornait la maison du Seigeur. « *Domum Dei magnifice decoravit*, » dit le catalogue manuscrit des abbés (1). Le P. Pien ajoute, en lui dédiant ses *Acta S. Bernardi* : « *Sacrum illud templum quod reparasti et exornasti, nunquam non testabitur, quantopere afficiaris erga domum Dei* (2). Cependant une partie du bas de l'église avait été coupée pour construire la cour de l'Abbatiale (3). Les chapelles rayonnantes autour du chœur avaient été supprimées, et l'ensemble de l'édifice avait été complétement transformé (4).

Les sépultures du chœur furent-elles respectées ? Je crois pouvoir l'établir, au moins pour saint Bernard. Car un marché de la grille du chœur, passé en 1739 (5), montre que les travaux de grosse construction étaient terminés. Or, à cette époque le tombeau de saint Bernard n'avait pas été touché, puisque le dessin qui le représentait, reproduit par les Bollandistes, leur avait éte envoyé de la part de dom Gassot lui-même, en 1738, et que la lettre d'envoi indiquait sa place derrière le maître-autel, comme par le passé. La disposition du chœur n'ayant pas été gravement altérée, rien ne rendit nécessaire le déplacement des tombeaux. Aussi verrons-nous plus bas que la révolution les trouva dans leur ancienne situation.

Quant aux sépultures des chapelles, j'ignore ce qu'elles devinrent. Sans aucun doute elles furent replacées ailleurs. Une, entre autres, m'intéressait vivement, celle de la bienheureuse Aleth, et j'aurais voulu en connaître le sort, mais tous les documents que j'ai consultés sont restés muets à son égard.

Ce qui prouve encore que le tombeau de saint Bernard n'avait pas été attaqué par un incompréhensible vandalisme, c'est qu'il finit par déplaire. On trouva probablement son architecture trop surannée, et l'on résolut de le refaire à la moderne (6). Ce fut M. Rocourt, le dernier abbé de Clairvaux qui conçut ce triste dessein (7). En 1782, il fit un traité avec Guyard, sculpteur de l'Infant duc de Parme, par lequel cet habile artiste (8) s'engageait à construire un mausolée en marbre blanc (9), moyennant une somme de soixante mille livres (10). Ce monument devait être exécuté dans des proportions très-grandes, puisqu'une figure ébauchée de la Charité, la seule qui parvint à Clairvaux, avait neuf pieds de haut. Peut-être une statue de saint Bernard devait-elle le surmonter, car on parle dans les comptes de l'abbaye de bronze acheté à Bar-sur-Aube, pour le modèle du saint fait par Guyard (11). L'artiste mourut bien avant d'avoir terminé son

(1) *Catal. manusc.*, fol. 37, rect.

(2) Acta S. Bern., *Epist. nuncupat.*

(3) « Ejus tempore constructa est aula ante valvas ecclesiæ. » *Catal. manusc.*, fol. 37, rect.

(4) Un plan dressé en 1808 par M. Gilbert, architecte des bâtiments civils près du ministère de l'intérieur, alors que l'église reconstruite par dom Gassot existait encore, donne une idée exacte des mutilations qu'elle eut à subir. M. Arnaud, dans le voyage archéologique et pittoresque dans le département de l'Aube, a reproduit, sans l'indiquer, le plan de l'ancienne église d'après dom Milley, et celui de l'église reconstruite d'après M. Gilbert. On regrette que l'auteur de cet intéressant ouvrage n'ait consacré qu'une quarantaine de lignes à la description de l'abbaye de Clairvaux.

(5) Archives de l'Aube.

(6) Dès le milieu du XVII° siècle, les moines de Clairvaux furent atteints de la dangereuse manie de consulter les goûts variables de la mode, pour modifier les instruments du culte qui devraient participer à l'immutabilité de la foi. Je trouve dans l'inventaire de 1640, fol. 23 v°, à l'art. des calices, quatre notes marginales, écrites très-probablement en 1658, annonçant que les patènes « *ont esté changées à la mode.* » Quelques années auparavant dom Claude Largentier, XLV° abbé, avait orné les murs de son église d'un badigeon éclatant de blancheur et d'une ténacité à toute épreuve : « *Ecclesiam pulcherrimo et quasi indelibili candore cristallino dealbari fecit* . » (*Catal. manusc. des Abbés*, fol. 34 rect.)

(7) *Ms. Matthieu*, IX, 266. « Clairvaux s'embellit tous les jours par le bon goût de M. l'abbé, qui vient d'en aggrandir l'enclos de 9 arpents. . . On rebâtit aujourd'hui à neuf (1788) la bibliothèque, le noviciat, la boulangerie, avec les moulins et greniers qui en dépendent. M. l'abbé [Rocourt] se propose de faire [pour l'église] des dépenses très-considérables, tant pour un superbe mausolée destiné a renfermer le corps de S. Bernard, que pour élever les chapelles du rond-point, paver le chœur en marbre, faire une nouvelle sacristie, élever une tour où sera la sonnerie, orner de grillages de fer le sanctuaire . . . »

(8) *Biographie universelle*, éd. Michaud.

(9) Extrait du procès-verbal d'inventaire fait à l'abbaye de Clairvaux par les officiers municipaux dudit lieu. 24 mai 1790. (*Archives de l'Aube*).

(10) Deuxième inventaire de Clairvaux, du 19 oct. 1790, rédigé par les administrat. du district de B. S. A. délégués. (*Archives de l'Aube*).

(11) Etat des dépenses de l'abbaye de Clairvaux, 1783, p. 34. (*Archives de l'Aube*).

entreprise, et M. Rocourt fit revenir en France les marbres destinés au mausolée. La plus grande partie en fut déposée à Lyon, où ils restèrent jusqu'à la révolution. Quand elle éclata, un sculpteur italien, Barratta, devait venir achever à Clairvaux le travail de Guyard. L'ébauche de la statue de la Charité, seule pièce envoyée à l'abbaye, resta encaissée sous le portail de l'église jusqu'en 1793 (1).

Le moment approche, Monsieur le comte, où nous verrons passer en des mains étrangères l'héritage de saint Bernard. Mais avant de raconter cette lamentable catastrophe, il ne sera pas inutile de revenir un peu en arrière et de suivre les ossements des premiers compagnons de saint Bernard dans leurs diverses translations.

En 1148, le 2 novembre, on les rapportait du cimetière de la première abbaye, pour les inhumer dans un cimetière nouveau, où un monument en pierre, orné de colonnes et d'arceaux, avait été construit non loin des murs du chœur de l'église, pour les recevoir. On les y plaça du côté droit avec ceux du père, des frères et d'un oncle de S. Bernard ; le côté gauche fut réservé, et on y ensevelit successivement les moines, les convers et les novices qui moururent du temps du saint abbé (2).

A En 1269, ces corps vénérables, sauf ceux des parents de S. Bernard qui demeurèrent dans leur monument (3), furent relevés et transportés avec beaucoup de solemnité dans une crypte placée sous le maître-autel de la chapelle des comtes de Flandre (*Appendice*, n° 14).

« Elle est proche du cimetière des abbés, disent les Bénédictins dans leur *Voyage littéraire*. On y voit les tombeaux de Philippe, comte de Flandre, et de la comtesse Mathilde, son épouse (4) ; sous l'autel de cette chapelle, il y a une belle crypte voûtée, dans laquelle sont arrangés les ossements des religieux qui vivaient du temps de saint Bernard. On les révère comme des saints : car le bienheureux abbé avait eu révélation que tous les religieux

B qui vivaient alors à Clairvaux seraient sauvés. Devant cette crypte, on lit ces vers :

Hic jacet in cavea Bernardi prima propago,
Cujus mens superas possidet alta domos.
Hic locus est sanctus ; venerans insignia tanta,
Supplex intrato, cerne, nec ossa rape.

Et ceux-ci :

Quæ Vallem hanc coluit Bernardi prima propago
Hic jacet. Huc intrans, si rapis ossa peris (5). »

La chapelle menaçant ruine, en 1775, les religieux, par arrêt du conseil du 5 juin, obtinrent la

(1) Deuxième inventaire de Clairvaux, 19 oct. 1790.

(2) « Sub ædificio, quod est contra ecclesiam, in cœmiterio abbatum, columnis lapideis et arcubus fabricato . . . in dextra parte continentur (ce verbe au présent montre que le livre des sépultures se compose d'additions successives, puisque, dans la même épitaphe, on parle de la translation des corps dans la chapelle des comtes de Flandre) ossa . . . Patris et fratrum B. P. N. Bernardi... (et)... monachorum, etc., qui in veteri abbatia... obierunt... in sinistra autem parte continentur ossa monachorum, etc... qui in hoc loco, vivente adhuc B. Bernardo, obierunt. » (Henriquez, *Fasciculus SS.* O. C. tom. II, Dist. XLI, V. Epitaph. B. Tescelini. — Manrique, *Ann. Cist.*, ann. 1148. *Menol. Cist.*, 2 Nov.)

(3) Le témoignage de dom Joseph Méglinger, et celui des Bénédictins ne laissent aucun doute sur ce point. « *Extra* [*ecclesiam*] . . . *mausolæum eminet, sub quo piissimus parens divi Bernardi, . . . cum duobus ejusdem Bernardi germanis Bartholomæo et Gerardo conditur.* » *Iter. Cist.* p. 181. — *Derrière le rond-point de l'église est le cimetière des abbés étrangers qui sont morts à Clairvaux, dans lequel on voit contre l'église les sépulcres des frères de S. Bernard.* » — *Voy. Littér.* 1717, p. 99. La relation publiée dans les *Annales archeolog.* s'accorde avec ces temoignages. Henriquez, *Fasciculus SS. O. C.* tom. II, Dist. XLI, VI. Epitaph. B. Tescellini. — Menol. Cist., 12 Aug.— Henriquez (*Menol. Cist.*, 9 Dec.) observe que, selon toute apparence, il n'y avait parmi les frères de saint Bernard enterrés à Clairvaux, qu'André et Gérard. Gui mourut à Pontigny, en 1136, et y fut enterré suivant la prédiction de saint Bernard. Comme il ne voulait pas laisser revenir à Clairvaux un frère malade en Normandie, afin qu'il mourut dans son petit nid, « *in nidulo suo* , » le saint abbé lui annonça que lui même ne reposerait pas dans la sainte vallée. (*Acta S. Bern.*, § LIX, ann. 1136. — Biblioth. PP. C. *Exordium magnum Cist.*, Dist. 11, 10. — Manrique, *Ann. Cist.*, ann. 1136, 111. — *S. Bern. genus illust. assert.*, Herberti de miracul. II, XI.) Barthelemy mourut en 1144 abbé de la Ferté (*Act. S. Bern.*, § LIX, ann. 1144. Le *Gallia Christiana*, tom. IV, col. 1022, *fait mourir* Barthélemy en 1160), où ses restes reposent suivant Barnabé de Montalvo, cité par Henriquez. (*ibid.*)

C Cependant Jongelinus (*Notitia Abbat. O. C.* Col. Agrip., 1640, in-fol.) n'en parle pas à l'article des sépultures de l'abbaye de la Ferté. Nivard, le plus jeune fils de Tescelin, fonda l'abbaye de Spina en Espagne, en 1147. (*Act. S. Bern.*, § XLIV, 471. § LIX, ann. 1147.) Henriquez (*ibidem*) rapporte que ce monastère se glorifiait encore de son temps de posséder le corps de son fondateur ; mais Manrique *Ann. Cist.*, ann. 1147, XVIII) avoue : « *Nivardi adventum in Hispaniam magis quam finem constare.* »

Il n'est question dans le Voyage de dom Joseph Méglinger, cité dans la note précédente, que de Barthélemy et de Gérard.

(4) Agnès, deuxième femme de Thibaut IV, comte de Champagne, y était aussi enterrée. (*Art de vérifier les dates.* — Henriquez, *Fasciculus SS. O. C.* Tom. II, dist. XLI, VI.)— *Voy. Litt.*, tom. I, p. 98.

(5) « Visuntur hodie, dit Mabillon, apud Claram-

D vallem ossa primorum illorum SS. monachorum in sacello subterraneo, ad pietatem sane toto composito. » (S. Bern. Op., *Sermo in transitu S. Malachiæ*, sermo I.)

La vénération pour les ossements renfermés dans la crypte de la chapelle des comtes de Flandre se conserva jusqu'à une époque fort rapprochée de nous. Le 24 sept. 1672, le prieur de Clairvaux tira de cette crypte une tête entière, un crâne et deux bras, qui furent donnés à Mgr de Gondrin, archevêque de Sens, par ordre de l'abbé. (*Registrum secretariatus Reverendissimi in Christo P. ac D. Petris XLVI Claræva llis abbatis, pro anno MDCLXXII*, 1 vol. in-fol. — Biblioth. publique de Troyes, *ms.* n. 44, p. 71.) — V. aux *Arch. de l'Aube*, fonds de l'abbaye de N. D. aux Nonnains, *liasse* 381, un authentique de reliques des premiers religieux de Clairvaux. — D. Joseph Méglinger (*Iter Cist.*, p. 196 et suiv.) rapporte l'histoire d'une jeune demoiselle de la suite de la duchesse de Lorraine, qui avait

permission de la transférer dans l'église de Clairvaux, ainsi que les corps qu'elle contenait.

Le 13 novembre de la même année, les ossements des premiers disciples de saint Bernard furent enlevés et replacés dans un caveau pratiqué vis-à-vis la chapelle de tous les saints. Le 29, les restes du comte de Flandre, de Mathilde et d'Agnès furent déposés dans des tombeaux nouvellement construits dans la chapelle Saint-Michel, avec écussons et inscriptions (1).

Enfin, après six siècles d'exsistence, le 15 janvier 1792, à dix heures du matin, en la salle du district de Bar-sur-Aube, on procéda à la vente aux enchères de la ci-devant abbaye de Clairvaux, sur la mise à prix de cent trente-sept mille huit cent soixante-quinze livres huit sols sept deniers. Personne ne s'étant présenté pour enchérir, le 10 février suivant, à la même heure et dans le même lieu, on l'adjugea, à l'extinction des feux, au sieur Pierre-Claude Cauzon, architecte, demeurant à Bar-sur-Aube, pour la somme de trois cent trente-sept mille cinq cents livres. On réserva expressément tous les meubles, les cloches, les tableaux et ornements servant au culte, les tombeaux et reliquaires, et le bloc de marbre déposé sous le portail. L'adjudicataire ne pouvait faire aucune démolition ni changement dans l'église, sans avoir prévenu deux mois à l'avance l'administration du district (2). Il y établit une verrerie, et, comme les tombeaux gênaient beacoup ses opérations, il adressa, le 23 avril 1793, la lettre suivante aux administrateurs du directoire de l'Aube :

« Citoïens, il existe dans l'église de la ci-devant abbaye de Clairvaux et dans le lieu qui formait le cimetière (3), des tombeaux en forme de mausolées, construits en pierre, qui, lors de la vente de la maison, au mois de février 1791 (4), ont été réservés par le procès-verbal d'adjudication.

« L'acquéreur de cette maison, faisant usage des bâtiments, vient d'établir une verrerie dans l'église ; déjà des fourneaux construits à très-peu de distance de ces tombeaux sont en feu depuis deux mois, et l'acquéreur demande que ces tombeaux soient enlevés parce qu'ils nuisent singulièrement à son travail, dont ils obstruent la communication.

A *A ce motif déterminant, il s'en joint un autre, celui de la décence ;* il seroit donc urgent et à propos de faire faire l'ouverture et la reconnoissance de ces mêmes tombeaux, et dans le cas où ils contiendroient des ossements ou reliques, en ordonner la translation par le curé de la paroisse dans l'étendue de laquelle ladite maison se trouve située.

« Il existe encore dans le parvis de l'église une grande caisse en charpente contenant une figure colossale en marbre blanc, ébauchée par Viard (5), sculpteur français, mort à Rome. Cette figure a été également réservée lors de la vente. Cette figure, destinée à représenter une Charité, n'offre aujourd'hui de mérite que dans la valeur intrinsèque du marbre, à moins que quelque artiste célèbre ne B voulût (*sic*) achever ce monument. L'acquéreur de la maison demande également l'enlèvement de ce bloc de marbre qui nuit à sa jouissance.

« L'architecte observe que la démolition et l'enlèvement des tombeaux ne feront aucune dépense à l'administration, parce que les pierres et quelques parties de marbre noir dont ils sont composés, donneront une valeur à peu près égale aux frais à faire (6). »

Trois jours après avoir reçu cette lettre, le directoire rendit un arrêté par lequel il ordonnait d'enterrer tous les ossements dans le cimetière de la paroisse. L'architecte du département lui écrivit une seconde fois pour lui rendre compte de sa mission ; j'ignore à quelle date, mais ce fut à un inter- C valle fort rapproché. Je cite textuellement cette lettre : « Aux citoïens les administrateurs composant le directoire du département de l'Aube.

« L'architecte du département de l'Aube a l'honneur de vous exposer qu'en exécution de votre arrêté du 26 avril dernier (7), il s'est transporté à la ci-devant abbaye de Clairvaux pour y faire l'ouverture des tombeaux et mausolées. Par l'ouverture qu'il a fait faire de ces tombeaux, il a trouvé renfermé dans iceux *les reliques de divers hommes révérés comme saints, tels que saint Bernard, premier abbé de Clairvaux, saint Malachie, saint Eutrope et autres,* suivant les inscriptions.

« Il a cru devoir respecter l'opinion publique en D ne faisant point enterrer les ossements de ces personnages dans le cimetière de la paroisse, ainsi

été guérie subitement, par l'attouchement d'un os de ces saints moines, d'une odontalgie invétérée et rebelle à tous les remèdes ; mais il lui fut impossible de sortir de la chapelle tant qu'elle conserva la relique, qu'elle eût bien voulu pouvoir emporter avec elle.

(1) Requête des religieux (copie). — Procès-verbaux d'exhumation (*Arch. de l'Aube*). — J'ai dit plus haut que les corps des parents de saint Bernard ne furent pas transportés dans la chapelle des comtes de Flandre. En effet, d'après le procès-verbal d'exhumation lui-même (13 nov. 1775), on ne releva que « *les ossements de quantité de disciples de saint Bernard.* »

— Un des principaux motifs pour lesquels la chapelle des comtes de Flandre ne fut pas restaurée. dans le lieu où elle était bâtie, c'est qu'elle eût rendu « *la perspective défectueuse, et qu'elle eût gêné la distribution des nouveaux édifices.* » (Req. des religieux, 1775.) — L'inflexible loi de l'alignement était déjà trouvée.

(2) Vente des biens nationaux, n. 868. District de Bar-sur-Aube. (*Archives de l'Aube.*)

(3) Ces mots désignent le chœur.

(4) C'est évidemment une erreur. Au reste, des fautes de ce genre ne sont pas rares dans les pièces que la révolution nous a laissées. Le désordre était partout.

(5) Guyard.

(6) Archives de l'Aube.

(7) Cet arrêté n'existe pas dans les registres des délibérations du directoire du département de l'Aube ; il fut probablement rendu sur feuille volante. On en retrouve un grand nombre de cette sorte dans les Archives de l'Aube, qui n'ont pas été transcrits sur les registres.

que le porte votre arrêté, et il les a fait déposer A
dans une salle particuliaire (*sic*) de la maison, en attendant votre arrêté ultérieur sur cet objet.

« D'après la conférence qu'il a eue avec le citoïen curé de Ville, sur la paroisse duquel se trouve la maison de Clairvaux, il paroit que les habitants désireroient posséder dans des reliquaires les restes de ces grands hommes, pour lesquels leur vénération est extrême, *et qu'il seroit peut-être dangereux de fronder ;* et pour la satisfaire il seroit nécessaire d'avoir trois caisses en bois en forme de châsses, pour déposer les ossements que contiennent les caisses en plomb, et ils en feroient la translation dans leur église.

« Parmi les mausolées et autres tombeaux, l'architecte a trouvé plusieurs ossements d'archevê- B
ques, d'évêques ou abbés, qu'il a fait recueillir dans des corbeilles, et qui peuvent être enterrés dans le cimetière de la paroisse ; mais un ramassement considérable d'ossements, de plus de trois toises cubes, dans une chapelle sépulcrale (1), a aussi suspendu toute translation et inhumation d'ossements jusqu'à ce qu'il vous ait plu de statuer sur cet autre objet.

« L'architecte a aussi, suivant votre arrêté, fait placer dans un même lieu les marbres et pierres provenant de la démolition des tombeaux et mausolées, et il seroit nécessaire de faire procéder, par l'administration du district de Bar-sur-Aube, à la vente de ces débris, pour en prévenir le dépérisse- C
ment et la dispersion et aussi pour le prix en provenant, être appliqué aux frais de démolition et translation (2). »

Je dois insérer ici, monsieur le comte, la note rédigée par un ancien administrateur du directoire du district de Bar-sur-Aube, M. Delaine, présent à l'ouverture des tombeaux de l'abbaye. Vous avez bien voulu m'envoyer une copie de ce document, que je connaissais en 1845, mais dont il m'avait été impossible alors de constater l'authenticité.

Note de M. Delaine.

« En 1793, étant administrateur du directoire du district de Bar-sur-Aube, j'ai assisté en cette qualité avec trois de mes collègues, qui sont mainte- D
nant décédés, à l'ouverture des tombeaux qui étaient dans l'église de l'abbaye de Clairvaux, où on allait établir une manufacture de verre à vitre.

Celui de S. Bernard renfermait, sous un cercueil de plomb, des ossements representant le squelette d'un homme auquel il manquait la tête ; ils étaient enveloppés d'un linceul d'une toile fine peu altérée, lequel était recouvert d'une pièce d'étoffe d'un tissu de soie et de laine.

Un autre, celui de S. Malachie, renfermait également sous un cercueil de plomb des ossements représentant en entier le squelette d'un homme qui avait toutes ses dents.

Il y avait dans ces tombeaux, qui étaient de marbre, sur des bandelettes de parchemin, quelques inscriptions en écriture gothique illisible.

J'avais rapporté des fragments du linceul de S. Bernard et de la pièce d'étoffe qui le recouvrait, ainsi que des ossements détachés de ses mains, et une dent de S. Malachie.

Je les ai conservés jusqu'en 1814, époque à laquelle ils ont été perdus par l'effet de la guerre.

Il ne me reste plus qu'un fragment de la pièce d'étoffe, long de six centimètres sur quatre centimètres de largeur, différent des deux côtés : le fond de l'un étant d'un bleu d'azur avec un dessin représentant un lion de couleur jaune d'or, et celui de l'autre étant jaune d'or et le lion bleu.

Après l'ouverture des tombeaux, les ossements ont été, par les soins de l'administration, transportés religieusement dans le cimetière de la paroisse de Ville-sous-l'Affertè (*sic*), dont dépend Clairvaux (3).

Nous soussignés certifions que la notice ci-dessus émane de M. Delaine, notre père, ancien juge de paix du canton de Brienne-le-Château, décédé à Dienville le 28 février 1850, à l'âge de 84 ans et 5 mois, qui l'a écrite de sa main, et qui nous a plusieurs fois, durant son existence, raconté les faits qu'elle contient.

Dienville, ce... mars 1850.

Signé ; DELAINE *aîné, notaire honoraire* : DELAINE, *docteur-médecin ;* DELAINE, *avoué à la cour d'appel de Paris ; Alex.* DELAINE, *docteur-médecin* (4).

Le 8 mai 1793, les administrateurs du directoire du département de l'Aube rendirent un nouvel arrêté dont je reproduis les principaux articles

« Le directoire autorise le directoire de Bar-sur-Aube à distribuer les reliques et ossements de saint Bernard, saint Malachie, saint Eutrope et autres, trouvés dans la ci-devant abbaye de Clairvaux,

(1) Ces ossements provenaient sans aucun doute de la crypte de la chapelle des comtes de Flandre.

(2) Archives de l'Aube.

(3) Il existe au secrétariat de l'Evêché de Troyes une lettre fort intéressante écrite le 6 sept. 1844, par M. l'abbé Jacquinot, ancien curé de Ville-sous-La-Ferté, dans laquelle on voit que cet ecclésiastique avait adressé cette question à M. Delaine : « Vous « dites que les ossements ont éte déposés au cimetière « de Ville, tandis que nous avons 300 témoins pour « attester qu'ils ont été portés à l'église, déposés « dans le chœur, puis renfermés à la sacristie, et « qu'il n'ont jamais été enterrés dans le cimetière ? « — Je sais, dit-il, que tel était l'ordre du directoire ; « je n'assistais pas à la translation ; nous nous « étions partagé la besogne avec mes collègues ; « c'était l'un d'eux qui devait y assister. »

(4) *Le soussigné, ancien Pair de France, et l'un des quarante de l'Académie française, certifie que l'original de la notice ci-dessus est en sa possesion, ainsi qu'un fragment de l'étoffe en soie et laine qui y est très-exactement décrite.*

Fait à la Roche-en-Breny (*Côte-d'Or*), *ce* 19 *novembre* 1854.

Signé : *Charles, comte* DE MONTALEMBERT.

aux habitants des paroisses de Ville-sous La-Ferté, Longchamps et autres circonvoisines, pour être lesdites reliques transférées dans les églises desdites paroisses, aux frais des fabriques, qui seront tenues de fournir des châsses en bois pour y renfermer les ossements que les habitants desdits lieux désireroient avoir dans leurs églises.

« Autorise pareillement le directoire du district de Bar-sur-Aube à faire inhumer sur les lieux, *pour éviter les frais*, les autres ossements trouvés dans différents mausolées et tombeaux de la ci-devant abbaye de Clairvaux.

« Arrête que le marbre et pierres provenant de la démolition des tombeaux et mausolées ci-dessus énoncés, ainsi qu'un bloc de marbre blanc représentant une figure ébauchée, et la caisse de charpente qui contient ledit bloc de marbre, sous le parvis de la ci-devant église de Clairvaux, seront incessamment vendus sur place, au profit de la République, par le directoire et à la diligence du procureur-syndic du district de Bar-sur-Aube.

« Fait en séance publique du directoire, à Troyes, le mercredi 8 mai 1793, l'an II de la République Française, après midi (1). »

Ici s'arrêtent, Monsieur le comte, les renseignements fournis par des actes et par des documents authentiques. Il est de notoriété publique que des ossements tirés de l'église de Clairvaux furent transportés dans celle de Ville-sous-La-Ferté ; mais leur exhumation se fit-elle avec les précautions nécessaires pour ne pas les confondre ? Nous n'avons pas pour nous l'apprendre un procès-verbal en règle. Il ne m'appartient pas de recueillir les traditions orales relatives à leur translation, et ces vagues souvenirs qu'un esprit préoccupé confie souvent à une mémoire infidèle. Quand les pièces manquent, l'historien se tait pour laisser à une enquête officielle le soin de découvrir la vérité.

IV

Visite à Ville-sous-la-Ferté. — Recherches sur le premier emplacement de l'abbaye de Clairvaux.

Ville-sous-la-Ferté est à environ, 3 kilomètres de Clairvaux. Jadis du diocèse de Langres, cette commune a été incorporée dans celui de Troyes à l'époque du Concordat. L'église de ce village, bâtie il n'y a pas cent ans, est remarquable par sa disposition conforme aux conditions chrétiennes; elle est orientée, et d'une élégante simplicité. Elle n'a que trois autels : celui du chœur et deux autres placés en face des ailes latérales. Tous trois viennent de Clairvaux. Ceux des côtés sont ornés de colonnes torses et de sculptures en bois d'un assez beau travail. L un d'eux, au nord, porte un écusson aux armes de saint Bernard (2). L'autel du chœur est en marbre; un tabernacle, accompagné de statuettes fort jolies, le surmonte. Une boiserie à pilastres termine le chœur, et laisse entre elle et le chevet de l'église la place d'une petite sacristie. Trois tableaux reposent perpendiculairement sur la boiserie. Celui du milieu représente Notre-Seigneur en croix ; il est fort médiocre. De chaque côté sont les portraits en pied et de grandeur naturelle, de saint Bernard et de saint Malachie. Ce sont des toiles précieuses, que bien des musées envieraient à la modeste église qui les renferme ; sorties de la même main, elles n'ont pas cependant un égal mérite.

Saint Malachie est revêtu de ses habits pontificaux, la mitre en tête ; sa chappe, d'une très-grande richesse, a beaucoup d'ampleur ; la tête est belle : mais elle semble peinte de fantaisie. Le portrait de saint Bernard est placé du côté de l'évangile : je ne crois pas qu'il en existe un plus magnifique : Le saint est debout, la tête légèrement inclinée vers l'épaule gauche ; de la main gauche, il soutient l'église de Clairvaux ; de la droite, il tient une crosse gothique, d'un travail exquis, Au fond du tableau s'ouvre une large fenêtre, auprès de laquelle deux moines semblent s'entretenir et l'on voir fuir jusqu'à l'horizon les lignes harmonieuses et les teintes bleuâtres de la claire vallée.

Les détails d'architecture annoncent le XVIIe siècle ; sans eux on pourrait croire le portrait de saint Bernard beaucoup plus ancien. L'artiste s'est évidement inspiré de vieilles traditions ; peut-être a-t-il copié quelque morceau antique conservé dans l'abbaye. Tous les accessoires ont été reproduits d'après nature. L'église supportée par saint Bernard présente son chevet rayonnant de ce cha-

(1) Archives de l'Aube.

(2) Cet écusson est ovale et accolé d'une crosse posée en pal. Il est de..., à la bande échiquetée de..., de deux traits. — « *Saint Bernard, l'honneur de notre Bourgongne*, dit Paillot, *portoit de sable à la bande eschiquetée d'or et de gueules de deux traits* (*La vraie et parfaite science des armoiries*, in-f°, Dijon, MDCLX). « D'après Jongelinus (*Notitia Abbat. O. C.*, Col : Agrip., 1640), la bande était échiquetée d'argent et de gueules. Le P. Chifflet (*S. Bern. genus illust. assert.* p. 667 et s.) pense que ces armoiries étaient celles du comte Hugues, fondateur de l'abbaye de Clairvaux. « *Hinc colligit Chifflet Hugoni pro symbolo fuisse tessellatam illam fasciam diagonalem, Clarævallensibus structuris illigatam, quam S. Bernardi stemma gentilitium non pauci arbitrantur, sed perperam*, dit le P. Mabillon. » (In *S.Bern. not. in Epist.* XXXI,24.)

Je donne, d'après les notes de D. Guyton, dans l'*Appendice*, n° 7, l'indication de plusieurs sceaux portant les armoiries de S. Bernard.

pelles; une flèche élancée la surmonte (1). La crosse a été fournie par le trésor de Clairvaux. Les costumes n'ont pas été choisis sans intention. Saint Bernard est en habit de chœur; son manteau, légèrement relevé par devant, laisse voir le bas d'un scapulaire noir. Des deux moines placés vers les fenêtres, l'un représente un frère convers dans ses vêtements bruns; l'autre est un profès portant scapulaire noir sur une tunique blanche.

C'est bien là le grand abbé, tel que nous le dépeint Geoffroy, son scribe: « Une grâce plutôt « spirituelle que corporelle paraissait en saint « Bernard. Une clarté céleste brillait sur son vi- « sage : la pureté des anges et la simplicité de la « colombe rayonnaient de ses yeux. La beauté de « l'homme intérieur était si grande en lui, qu'elle « se manifestait au dehors, et se répandait sur « l'homme extérieur. Sa maigreur était extrême; sa « peau était d'une très-grande finesse ; il avait les « joues légèrement colorées... et des cheveux « blonds à demi blanchissant... Sa taille s'élevait « un peu au-dessus de la moyenne (2). »

Ces belles toiles sont dans un très-mauvais état. Il est bien à souhaiter qu'une main habile les restaure (3), et surtout, qu'un graveur de talent les sauve de l'oubli. Le portrait de saint Bernard formerait une planche remarquable ; tout y est disposé de manière à produire un grand effet; tout y est calme et solennel : la grande figure de saint Bernard domine majestueusement; la lumière est parfaitement distribuée; un burin sage n'aurait qu'à copier.

Je m'arrête avec plaisir à cette description, monsieur le comte. Je crois voir encore cette image, où saint Bernard me semblait revivre, et dont je ne pouvais détacher mes regards.

Cependant des trésors d'un plus haut prix attirent le voyageur chrétien dans la petite sacristie dont nous avons parlé. C'est là que reposent, dans un vieux bahut, qui servait jadis de trésor, les ossements tirés de l'église de Clairvaux et transportés en 1793 dans celle de Ville sous-La-Ferté. Avant 1836 ou 37, ils étaient dans les corbeilles qui avaient servi à leur translation : depuis, on les a jetés pêle-mêle dans ce coffre vermoulu, et les corbeilles furent brûlées. Ce coffre, en bois, monté sur quatre pieds, de forme carrée, a un mètre trois centimètres de longueur, soixante-huit centimètres de largeur, et trente-un centimètres de profondeur; il ferme à clef. Les ossements l'emplissent à moitié : parmi eux, on remarque surtout quatre têtes; une mâchoire inférieure garnie de quelques dents; deux fémurs d'un brun très-foncé, et deux autres très-blancs. Les fémurs noirs sont beaucoup plus gros et plus longs que ces derniers. Il y a une grande quantité de petits os de la même teinte que les fémurs blancs (4). On trouve aussi dans ce coffre : 1° un sac formé de deux peaux jaunâtres, épaisses comme le petit doigt, et réunies par une couture, très-habilement et très-solidement faite. Ce sac, coupé par un bout, et fendu longitudinalement, a un mètre soixante centimètres de longueur, sur trente-cinq centimètres de largeur. — 2° Un fragment d'étoffe de soie violette, sur laquelle sont brodés des griffons d'or, tenant dans leurs serres des oiseaux à pattes palmées en soie blanche (3). — 3° Enfin une planchette fort mince (haute de quatre-vingt-quinze millimètres, large de douze centimètres), recouverte d'une feuille de parchemin faisant saillie sur les rebords, où elle est fixée par de petits clous. Une attache en bois, clouée dans la partie inférieure, ferait présumer que cette planchette était destinée à être placée debout. Le parchemin portait quatre lignes d'écriture; il est entièrement rongé au centre; mais les extrémités des lignes ne sont pas attaquées. On trouve encore des mots presque entiers et des fragments de mots qui permettent de rétablir facilement le sens. On reconnaît, au premier coup d'œil, un beau caractère du XIIe siècle.

Voici cette inscription :

Il faut lire évidemment : *Fasciculus myrrhæ...*

(1) Ce qui est tout à fait conforme à une charmante petite eau-forte d'Israël (Silvestre), représentant une *vue de l'église de l'abbaye de Clairvaux en Bourgogne.*

(2) S. Bern. Op., *Gaufridus*, I, 1.

(3) Monsieur le curé de Ville connaît toute la valeur des deux tableaux; et les trésors de son église ne sauraient êtres placés en de meilleures mains que les siennes.

(4) D'après la lettre de M. l'abbé Jacquinot, dont j'ai cité plus haut un extrait dans une note, il paraît qu'il était de tradition constante à Ville-sous-la-Ferté, que les ossements de saint Bernard avaient la teinte noire, tandis que ceux de saint Malachie avaient la teinte très-blanche. On apprend par la même lettre que M. Delaine était d'accord avec la tradition pour donner aux reliques de saint Bernard une couleur noirâtre, et à celles de saint Malachie une teinte blanc clair. Enfin, M. l'abbé Jacquinot rapporte que M. l'abbé Chrétien, présent à la translation faite en 1793, avait souvent répété à M. le curé de La Ferté, qu'il était facile de reconnaître les reliques de saint Bernard et de saint Malachie; que celles de saint Bernard avaient une teinte gris jaune, comme un peu bronzé; que celles de saint Malachie étaient parfaitement blanches.

(3) Monsieur le curé de Ville a bien voulu m'écrire le 4 septembre 1854 qu'il avait retrouvé dans

Dilectus meus mihi... Inter ubera mea... Commorabitur (*Cantic. cantic.*, I, 12).

Cette inscription, à moitié détruite passerait inaperçue, si on ne rapprochait le texte qu'elle exprime d'un passage du commentaire du Cantique des cantiques par saint Bernard (1). Alors l'humble planchette devient un monument de l'esprit profondément mystique des premiers habitants de Clairvaux; et sa présence dans le coffre fait conjecturer avec raison que des ossements de saint Bernard y gisent avec elle.

Voilà, Monsieur le comte, les trésors qu'une modeste église de village garde depuis un demi-siècle. Après les avoir examinés avec la vénération qu'ils méritent, et la tristesse qu'ils inspirent il me restait à parcourir la vallée de Clairvaux.

Du cimetière de Ville, on aperçoit la Ferté sur la droite, à trois kilomètres environ. L'horizon est terminé par les montagnes de la Haute-Marne. C'est de ce côté, qu'au mois de juin 1115 arrivait saint Bernard, tenant un crucifix que lui avait donné saint Étienne, et accompagné par douze moines, représentant les apôtres (1). Selon toute apparence, il venait de visiter l'évêque de Langres, Josserand. En gagnant les domaines de Hugues, comte de Bar-sur-Aube (2), pour y établir la sainte colonie dont il était le chef, saint Bernard dut naturellement passer par la Ferté. Son parent, Josbert, homme noble et riche, y demeurait (3). Ce seigneur pouvait venir en aide aux pauvres envoyés de saint Étienne; et l'on croirait volontiers que saint Bernard, appréciant l'utilité de son voisinage, ou cédant a ses sollicitations amicales, chercha à fonder l'abbaye nouvelle non loin de sa résidence.

De la Ferté à Clairvaux, il y a environ six kilomètres; mais de petits vallons sans fontaines, se succédant les uns aux autres, ne pouvaient attirer notre saint. La vallée de Clairvaux présenta enfin à ses regards une gorge étroite et sauvage, et un ruisseau limpide (4). A cette époque, le ruisseau, paraissant seulement à l'entrée de la vallée, se cachait en terre et devenait invisible (5). Saint Bernard jugea qu'il fallait remonter jusqu'à sa source, placée à environ deux kilomètres plus loin. Là, il revit l'onde pure sortant de la montagne avec abondance et coulant vers l'orient, ce qu'on regardait alors comme l'indice d'une bonne fontaine (6).

La profonde solitude des forêts charma saint Bernard; cependant, en cet endroit, le fond de la vallée est trop resserré, pour qu'il pût songer à y bâtir un monastère. En arrivant à la source, saint Bernard avait à sa gauche une montagne peu élevée, battue par le vent du nord; à sa droite, la montagne beaucoup plus élevée, était exposée au midi. Le choix n'était pas douteux : gravissant donc cette dernière, vis-à-vis la fontaine, il s'arrêta à mi-côte pour y planter sa tente et y établir sa colonie.

le vieux coffre un autre petit fragment d'étoffe de soie, avec raies formant des carrés. Il me signale trois fémurs bruns et un tibia brun aussi.

(1) Saint Bernard arrivé au v. 12 du premier chapitre du Cantique des cantiques, le commente en ces termes :

SERMO XLIII

Fasciculus myrrhæ dilectus meus mihi, inter ubera mea commorabitur

.....« Myrrha amara res, dura et aspera tribulationem significat. Ea sibi, dilecti causa, imminere prospiciens, gratulabunda id loquitur, confidens se omnia viriliter subituram... Propterea denique non fascem sed fasciculum dilectum dicit, quod leve præ amore ipsius ducat, quidquid laboris immineat et doloris... An non fasciculus, *cujus jugum suave est, et onus leve?* Non quia levis in se (nec enim levis passionis asperitas, mortis amaritudo) : sed levis tamen amanti...

2 « Memini me in uno superiorum sermonum (Serm. 10) duo sponsa ubera congratulationem diffinisse atque compassionem... qui vero inter adversa et prospera versans, novit utrobique pericula non deesse; medium hujuscemodi uberum suorum vult habere dilectum, cujus adversus utraque continua protectione munitam, nec læta extollant, nec tristia dejiciant Tu quoque, si sapis, imitaberis sponsæ prudentiam, atque hunc myrrhæ tam carum fasciculum *de principali tui pectoris, nec ad horam patieris avelli*...

3 « Ego, fratres, ab ineunte mea conversione, pro acervo meritorum, quæ mihi deesse sciebam, hunc mihi fasciculum colligare, et *inter ubera mea collocare curavi*, collectum ex omnibus anxietatibus et amaritudinibus Domini mei.

5 « Hunc et vos, dilectissimi, tam dilectum fasciculum colligite vobis, hunc medullis inserite cordis, hoc munite aditum pectoris, ut et vobis inter ubera commoretur. Habete illum semper non retro in humeris, sed *ante præ oculis*... » (S. Bern. Op. *In Cantica.*)

Ces paroles montrent que la petite inscription ne peut se rapporter qu'à saint Bernard. Elle exprimait un de ses textes familiers, une de ses pensées habituelles. Ses religieux ne voulurent pas l'en séparer dans le tombeau.

Monsieur le curé de Ville, dans sa lettre du 4 sept. 1854, m'annonce que la planchette est conservée avec le plus grand soin.

On se rappelle que, d'après M. Delaine, il y avait dans le tombeau de saint Bernard et dans celui de saint Malachie des inscriptions en écriture gothique sur des bandelettes de parchemin.

(2) S. Bern. Op., *Not. in Epist. XXXI.* — *Acta S. Bernardi*, § V, 59-60. — Manrique, *Ann. cist.*, *ann.* 1115, 1.

(3) S. Bern. Op., *Not. in Epist. XXXI.*

(4) « Vir nobilis, ipsius quoque secundum carnem propinquus..... Vir magnificus et magnifice honoratus. » (S. Bern. Op., *Guillelmus*, IX, 43.)

(5) Ce ruisseau reçut le nom du saint, qu'il porte encore aujourd'hui.

(6) « Ubi eum mons evomit, vallis deglutit : et in loco quo oritur, eodem quasi moritur, quin et sepelitur. » (S. Bern. Op., *Descriptio Clarævallis E.*

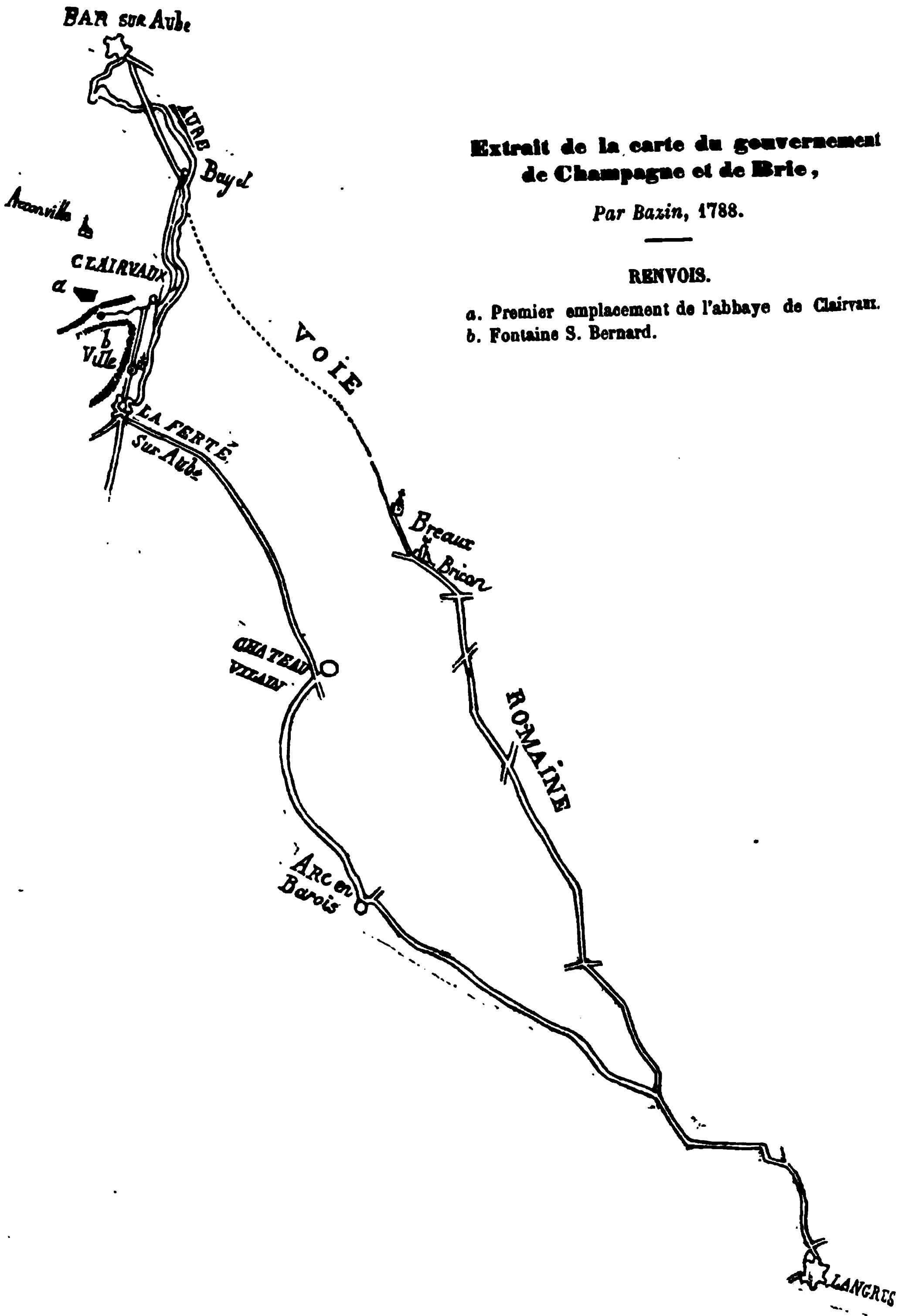
(7) *Ibidem.*

Extrait de la carte du gouvernement de Champagne et de Brie,

Par Bazin, 1788.

RENVOIS.

a. Premier emplacement de l'abbaye de Clairvaux.
b. Fontaine S. Bernard.

Je savais, M. le comte, que l'abbaye de Clairvaux avait été, en quelque sorte, fondée deux fois, et que l'emplacement adopté par saint Bernard en 1115, avait été abandonné en 1135; mais j'ignorais en quel endroit avait été fait le premier établissement.

On voit bien dans le plan de don Milley, à l'extrémité ouest de l'enclos du monastère, un édifice indiqué sous le nom de *Monasterium vetus*, on reconnaît facilement que c'est le *Petit-Saint-Bernard*, dont parle la *Relation* imprimée dans les *Annales archéologiques*, situé hors des lieux réguliers, et où l'on trouvait une chapelle, un dortoir, un réfectoire et la chambre de saint Bernard. Ce n'est pourtant pas la fondation de 1115.

En effet, quand les moines, vers 1135, sollicitèrent saint Bernard de changer la place de l'abbaye, ils lui représentèrent qu'elle se trouvait dans un lieu étroit et incommode, incapable de contenir la multitude des religieux qui affluaient de toutes parts. Ils lui montrèrent plus loin la plaine et la rivière dont elle est arrosée, ajoutant qu'on y trouverait de l'espace pour toutes les dépendances d'un monastère, qu'on pourrait avoir des prés, des fermes, des jardins et des vignes; enfin, disaient-ils, si la forêt ne nous sert plus de clôture, nous y suppléerons facilement par des murs de pierres (1).

Or, le *Monasterium vetus* du plan de dom Milley, ou le *Petit-Saint-Bernard* de la *Relation*, réunissait tous les avantages de situation que désiraient les moines; il était à l'entrée de la vallée, peu éloigné de l'Aube; par conséquent ce n'est pas à lui que conviennent les reproches des disciples de saint Bernard.

EXTRAIT
de la
CARTE DE CASSINI.

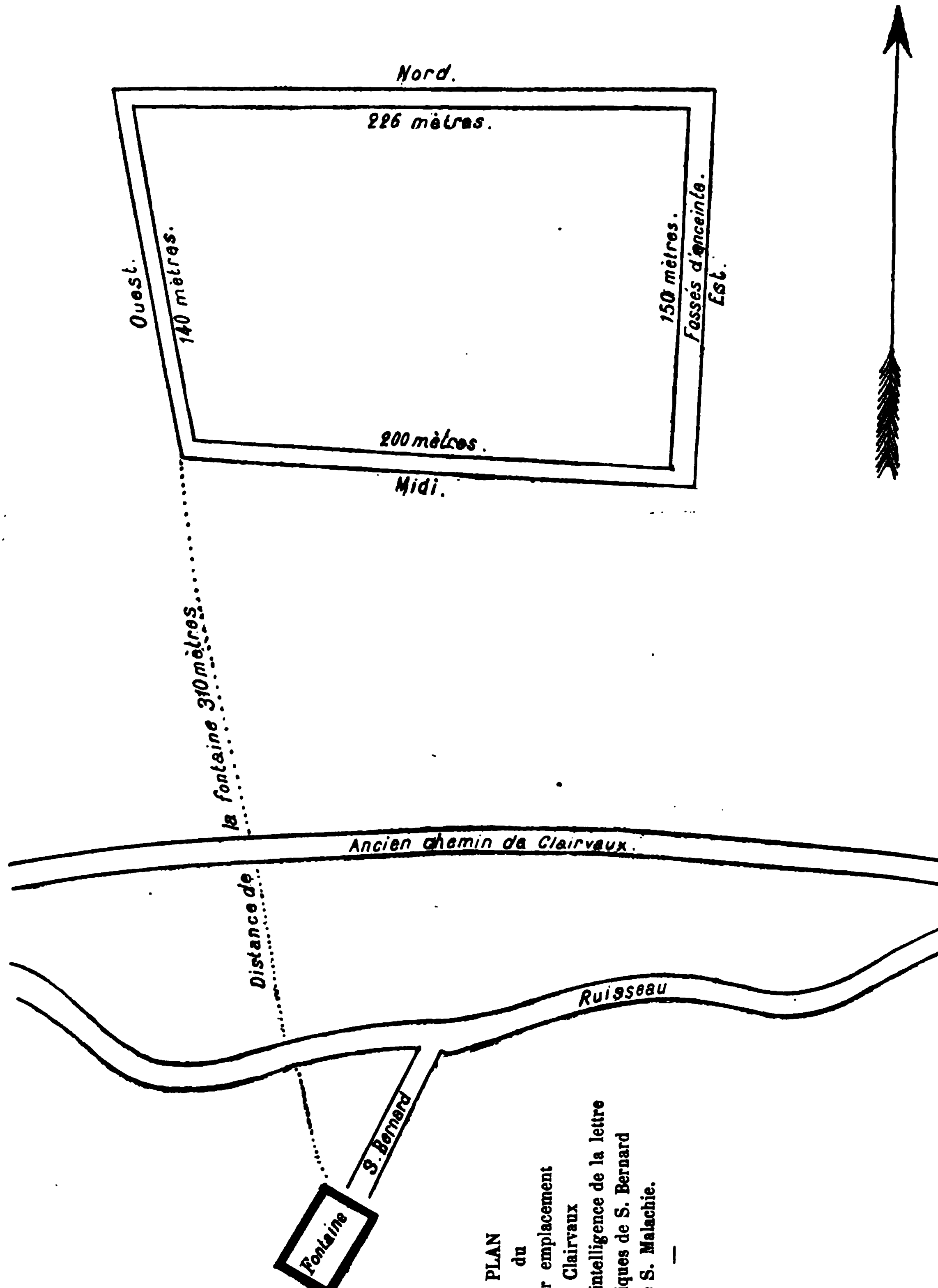
RENVOIS.

a. Premier emplacement de l'abbaye de Clairvaux.
b. Fontaine Saint-Bernard.
c. *Monasterium vetus* à l'endroit où s'élève une croix dans l'enceinte de l'abbaye de Clairvaux.

Pour retrouver les traces de la fondation de 1115, il fallait évidemment s'enfoncer dans la vallée et rencontrer un lieu où l'on ne pouvait avoir ni prés, ni fermes, ni jardins, ni vignes.

Divers renseignements fournis par un habitant d'un village voisin de Clairvaux (Arconville) me conduisirent enfin au terme heureux de mes recherches. J'appris qu'en face de la fontaine, il y avait à mi-côte de la montagne, des traces de ruines et des fossés qui marquaient une enceinte régulière; on me dit encore que ces ruines s'appelaient une *nonnerie*. Ce nom me révéla l'ancien Clairvaux. Voici le plan de l'enceinte indiquée par les fossés: j'y ai remarqué des amas de pierres qui paraissent avoir servi à la construction, et de très-vieilles tuiles.

(1) « Insinuant itaque ei locum angustum et incommodum in quo consederant, nec capacem tantæ multitudinis ..... addunt etiam se considerasse inferius aptam planitiem, et opportunitatem fluminis quod infra illabitur, ibique locum esse spatiosum ad omnes monasterii necessitates, ad prata, ad colonias, ad virgulta et vineas: et, si silvæ videatur deesse clausura, facile hoc parietibus lapideis, quorum ingens ibi copia est, posse suppleri. » (S. Bern. Op., *Ernaldus*, V, 29.)

PLAN
du
premier emplacement
de Clairvaux
pour servir à l'intelligence de la lettre
sur les reliques de S. Bernard
et de S. Malachie.

Il me semble évident que saint Bernard construisit là son premier monastère, où il demeura vingt ans. Toutes les plaintes des moines s'appliquent à cet emplacement. C'était bien là le lieu étroit et incommode (*insinuant.... locum angustum et incommodum*), perdu au milieu des forêts (*si silvæ videatur deesse clausura* (1)), où l'on ne pouvait qu'à grand'peine établir les dépendances d'une abbaye.

On voit, par le plan de Dom Milley, que le *monasterium vetus* était un très-petit édifice accompagné d'une chapelle. Il se trouvait à environ deux cents toises de l'église. Tout autour étaient rangés les ateliers, les habitations des ouvriers, les granges, les étables, le pressoir et les boucheries.

S'il fallait y reconnaître l'ancien Clairvaux, on ne comprendrait guère pourquoi saint Bernard, pressé de le quitter, parlait d'un abandon complet, et déplorait l'inutilité de tous les premiers travaux. Pourquoi, par exemple, objectait-il à ses religieux la perte des aqueducs? Il ne fallait que les prolonger et non les abandonner, puisque les prises d'eau étaient établies (2).

Cependant les moines firent un établissement entièrement nouveau. Les uns coupaient les bois, les autres taillaient la pierre et élevaient les murs; on divisait la rivière en canaux, et l'on préparait des chutes d'eau pour les moulins. Les foulons, les meuniers, les tanneurs disposaient leurs machines, et l'Aube, amenée par mille conduits souterrains, bouillonnait dans toute la maison (3). Tous les ateliers de Clairvaux et les habitations des ouvriers sont groupés, dans le plan de Dom Milley, autour du *monasterium vetus*. Ce fut donc la première construction de la nouvelle abbaye; et il n'est pas étonnant d'y trouver une chapelle, puisque la grande église ne fut pas bâtie aussitôt après la translation du monastère.

Saint Bernard, quittant avec regret la solitude profonde où il avait fixé ses premiers pas, mais averti par diverses révélations qu'il fallait l'abandonner (4), s'en éloigna le moins possible, tout en se rapprochant de la plaine. Plus tard, à mesure que le monastère se développa (5), il se concentra

A vers l'église et s'avança davantage à l'entrée de la vallée.

Si mon opinion sur le premier emplacement de Clairvaux ne vous paraissait pas suffisamment établie, Monsieur le comte, j'ajouterais encore quelques réflexions.

D'après la *Relation* imprimée dans les *Annales archéologiques*, on montrait une chambre au *Petit-Saint-Bernard* ou *monasterium vetus*, dans laquelle saint Bernard avait reçu Eugène III; mais Eugène III ne devint pape qu'en 1145, et quelle que soit la date de sa visite (*Appendice*, n. 15), il y avait, quand il la fit, plus de 10 ans que l'on avait quitté l'ancienne abbaye; le *monasterium vetus* n'était donc
B pas l'ancien Clairvaux.

Dom Joseph Méglinger, visitant le *monasterium vetus* en 1667, y vénéra la cellule que saint Malachie avait habitée, à son retour de Rome, depuis les premiers jours d'octobre jusqu'au 2 novembre de l'année 1148, et dans laquelle il mourut. Cette cellule se trouvait placée non loin de celle de saint Bernard, à l'étage supérieur où se trouvait le dortoir commun; l'oratoire était au rez-de-chaussée (6). Aussi saint Bernard, écrivant la vie de son ami, rapporte qu'il ne laissa pas la communauté monter auprès de lui pour assister, suivant l'usage (7), aux cérémonies de l'extrême-onction, et qu'il voulut descendre afin de recevoir au milieu d'elle le sa-
C crement des mourants (8).

Mais si saint Malachie mourut dans le *monasterium vetus* en 1148, ne faut-il pas en conclure nécessairement que le *monasterium vetus* n'était pas l'ancien Clairvaux, abandonné à cette époque depuis 13 ans déjà.

On s'explique facilement, du reste, comment la tradition sur le premier emplacement de l'abbaye vint à se perdre dans Clairvaux même.

L'enceinte placée à mi-côte de la montagne, vis-à-vis la fontaine Saint-Bernard, et dont j'ai donné le plan plus haut, n'était pas fermée de murs: des fossés en traçaient le pourtour, et la forêt en formait la clôture (*si silvæ videatur deesse clausura*). Elle renfermait, il est vrai, quelques bâtiments de
D pierre, mais si petits, si étroits que l'oratoire entre

(1) Ces paroles donnent à penser que le premier monastère ne fut pas fermé de murailles, et que des fossés en tracèrent l'enclos. On est confirmé dans cette idée, quand on voit les religieux parler de murs pour clore la nouvelle abbaye, (*facile hoc parietibus lapideis.... posse suppleri.*)

(2) S. Bern. Op., *Ernaldus*, V, 29.

(3) S, Bern. Op., *Ernaldus*, V, 31.

(4) « Jam enim de locis angustioribus vallis illius, domus claustralis habitationis, non sine divinis quibusdam revelationibus, translata in locum *planiorem* et spatiosum, magnificatæ ibi et amplificatæ sunt. » (S. Bern. Op. *Guillelmus*, 62) « ....plurimis tamen prius super hoc ad Deum precibus fusis, nonnullis quoque revelationibus præostensis. » (S. Bern. Op., *Ernaldus*, V.)

(5) Guillaume de S. Thierry, qui écrivait une dizaine d'années après la translation de l'abbaye, remarque que les nouvelles constructions étaient déjà trop étroites pour contenir la multitude de leurs habitants. (S. Bern. Op. *Guillelmus*, XIII.)

(6) *Iter Cist.*, 66, 67, 69.

(7) *Nomast. Cist.* Us. Ord. Cist. IV, p. C. V; p. 203.

(8) « Jacebat in solario (i. e. in cubiculo superiori) domus superioris. Ungitur, et sumpto viatico, fratrum se orationibus, et fratres commendans Deo, ad lectum revertitur. Alto de solario descendebat pedibus suis, et rursum nihilominus suis pedibus ascendebat... » (S. Bern. Op., *De vita S. Malachiæ*, XXXI, 71.)

autres suffisait à peine aux seuls moines (1).

Après l'abandon de ce lieu en 1135, les bois envahirent les fossés et la surface de l'enceinte; les bâtiments, dépouillés de tout ce qui pouvait servir aux constructions nouvelles (2), ne tardèrent pas à tomber en ruines, et il n'y demeura rien qui pût en conserver le souvenir.

Le *monasterium vetus* où saint Bernard, comme hésitant et craignant de sortir entièrement de la vallée, fixa d'abord le nouvel emplacement de l'abbaye, et d'où elle s'avança ensuite davantage vers la plaine, prit peu à peu dans la mémoire la place de l'ancien Clairvaux. Abandonné lui-même en quelque sorte, puisque toutes les grandes constructions de l'abbaye se groupèrent autour de l'église, bâtie environ 200 toises plus loin, le *monasterium vetus* dut à un sort à peu près commun avec l'ancien Clairvaux d'être confondu avec lui dans la tradition.

Il était demeuré cependant une vague souvenance de la vérité, dont je trouve la preuve dans ce curieux passage du *Voyage littéraire :*

« Nous étions à Clairvaux, disent les Bénédictins, « dans le temps que les religieux ont coutume « d'aller, après Pâques, à la *fontaine de saint Bernard*, qui est à une demi-lieue du monastère; « là, étant arrivés, ils chantent un répons de saint « Bernard, le *Regina cœli*, et mettent chacun au « pied de la grande croix, qui est auprès de la fontaine, de petites croix de bois qu'ils font, et *boivent avec la main de l'eau de la fontaine.* Ils ont « coutume d'y aller le mardi après le dimanche de « Quasimodo; car, à Clairvaux, les religieux ne « sortent point du monastère durant l'octave de « Pâques, ni durant celle de la Pentecôte, non « plus que pendant le Carême.... Nous voulûmes

A « être de la partie, et nous eûmes la curiosité de « voir cette fontaine, *qui fournissait autrefois des* « *eaux aux premiers religieux de Clairvaux;* nous « vîmes en passant, un peu au-dessus de l'enclos « du monastère, une chapelle érigée dans l'endroit « même où fut écrite la lettre de saint Bernard à « son neveu Robert (3), au milieu d'une très-« grande pluie, sans que le secrétaire en fût in-« commodé, ni le papier mouillé (4). »

Le pèlerinage annuel à cette fontaine de saint Bernard, *qui fournissait autrefois de l'eau aux premiers religieux,* n'est-il pas le témoignage précieux de la tradition sur la première fondation de Clairvaux? Pourquoi ces cérémonies toutes commémoratives, ce répons de saint Bernard et cette eau bue
B à la main, si l'on n'eût pas voulu rappeler le souvenir du fondateur et de la pauvreté des premiers disciples, au lieu même où ils s'étaient fixés d'abord (5)?

Geoffroy, ancien scribe de saint Bernard, envoyant la Vie du saint abbé à l'archevêque Eskil, lui écrivait : « Je prie ceux qui pourront lire ces lignes, si ma prolixité leur déplaît (de votre part je ne crains rien de pareil), je les prie de m'excuser, en considérant que l'amour me suggérait de longs récits. » Ce serait aussi là mon excuse, Monsieur le comte, si les moindres détails ne devenaient pas très-précieux, quand ils se rapportent à un saint. Tous les monuments destinés à rappeler
C le souvenir de saint Bernard ont péri. Sa mémoire est en quelque sorte oubliée dans les lieux qu'il illustra par tant de prodiges, et l'église de Ville n'a pas un autel où l'on puisse honorer son image. Son tombeau a été violé; ses cendres ont été dispersées; le vaste monastère, où il laissa sept cents moines en mourant, a été transformé en maison

(1) « Et cum quotidie catervatim adventantium numerus augeretur, non posse eos intra constructas recipi officinas, et vix oratorium solis sufficere monachis. » (S. Bern. Op., *Ernaldus*, V, 29.)

(2) Tel me paraît être le sens de ces paroles de saint Bernard: *Si hæc omnia confregerimus, poterunt homines sæculi male de nobis sentire, quod aut leves sumus et mutabiles*, etc. (S. Bern. Op., *Ernaldus*, V. 29.)

(3) Le P. Mabillon, annotant cette lettre *in medio imbre sine imbre scriptam*, ajoute: « *Locus ubi id contingit, prope Claramvallem, oratoriolo spectabilis est, ob facti memoriam.* » (S. Bern. *Op., Epist.* 1.) Dom Joseph Méglinger détermine d'une façon plus précise la position de la chapelle : « *Extra muros locum illum petivimus, in quo Divus Bernardus epistolam in imbre sine imbre legitur composuisse... una cum Guilielmo, quo utebatur ad scribendas epistolas, in silvam monasterio vicinam, secreti gratia secedens, excipienti in membrana cœpit dictare....... distat a monasterio Claravallensi hic locus media hora, in umbilico silvæ ad muros usque pertingentis. Ad prodigii memoriam perpetuam parvum sacellum erexere, in quo depictum mirabile hoc factum cernitur.* » (*Iter Cist.*, p. 207.) Je trouve ici une nouvelle preuve de mon opinion sur le premier emplacement de Clairvaux. Saint Bernard écrivait à son neveu Robert vers l'année 1119 (S. Bern. Op., *Epist.* 1); il habitait alors l'ancienne abbaye. La chapelle, élevée à l'endroit où se fit le miracle de la lettre *in imbre sine imbre*, s'en trouvait fort rapprochée: en effet, si le saint abbé était sorti de l'enclos du monastère pour n'être pas troublé dans son travail— *ad dictandum quippe secretius septa monasterii egressi fuerant* (S. Bern. Op., *Guillelmus*, XI, 50), — il n'avait pas eu be-
D soin de s'en éloigner beaucoup, la forêt lui offrant aussitôt le calme de ses retraites profondes. Tandis qu'en plaçant l'ancien Clairvaux au *monasterium vetus*, on fait faire à saint Bernard une demi-lieue de chemin avant de trouver la solitude qui lui était nécessaire pour dicter sans être interrompu.

(4) *Voyage littéraire*, tom. I, p. 185.

(5) Une information du 11 avril 1580 nous apprend qu'il y *avoit sur la source de la fontaine S. Bernard ung bel bastiment en pierre de taille et sur le devant d'icelluy une belle croix de pierre.* Des ennemis de l'abbaye avaient tout détruit environ un an auparavant. Un des témoins dit dans sa déposition qu'avant la rupture de la fontaine, *l'eaue s'espanchoit en aulcungz endroictz par le val*, et que l'on y faisait boire les bestiaux. En 1747 la fontaine était couverte par une voûte en pierre, surmontée d'une haute croix de pierre. Dans l'été dernier (1854), pendant les ravages du choléra, on a placé une statue de saint Bernard sous l'arcade de pierre qui existait à la source de la fontaine.

centrale de réclusion (Appendice, n° 16). C'est donc un pieux devoir de recueillir avec le plus grand soin tous les documents propres à retracer au moins quelque image de ce qui n'est plus.

Ne serais-je pas trop heureux, d'ailleurs, d'apporter mon humble tribut à ces vastes recherches que vous avez entreprises sur l'histoire de saint Bernard, et dont vous promettez toujours de faire jouir le public chrétien (1).

L'antique abbaye de Clairvaux a été bouleversée de fond en comble ; il n'en reste que l'immense enclos, témoignage de sa splendeur déchue (2), des greniers et des celliers servant de réfectoires aux condamnées (3). J'ai passé devant ses murs avec tristesse, et détournant mes regards : à la sainte et volontaire captivité du cloître, a succédé la captivité forcée du crime. Vous partagerez les sentiments qui remplissaient mon âme, en relisant ce trait sublime de la vie de saint Bernard.

« Saint Bernard, pour certaines affaires, alla trouver Thibaut, comte de Champagne. En approchant de la ville, où il se trouvait alors, il rencontra une grande troupe d'hommes, qui, sur l'ordre du comte, traînaient au supplice un voleur fameux. A cette vue, le très-miséricordieux abbé, saisissant les liens qui garottaient ce misérable, dit à ses bourreaux : « Abandonnez-moi ce larron ; je veux le pendre de mes propres mains. »

« Le comte ayant appris l'arrivée du serviteur de Dieu, s'était hâté de venir au devant de lui : car il l'aima et l'honora toujours avec une affection et un respect singulier. Il l'aperçut tirant derrière lui le voleur par la corde ; et saisi d'étonnement il s'écria : « Eh ! vénérable Père, qu'avez-vous fait en ramenant des portes de l'enfer ce scélérat condamné mille fois ! Pouvez-vous sauver celui qui est devenu un véritable démon ? Vous ne parviendrez jamais à le corriger, et la seule bonne action dont il soit capable, c'est de mourir. Laissez cet homme aller à la perdition, puisque sa vie dangereuse a détruit celle d'un grand nombre de gens. Il vaut mieux mettre en sûreté, par sa mort, les jours de beaucoup de personnes, que menacer par sa vie l'existence de mes sujets. »

« Très-excellent prince, répondit saint Bernard, je sais que ce malheureux est un grand pécheur, et qu'il mérite les plus cruels tourments ; aussi ne pensez pas que je veuille le laisser aller impuni : je songe, au contraire, à le livrer aux bourreaux, et à lui faire expier ses forfaits par un châtiment d'autant plus juste, qu'il durera davantage. Vous aviez ordonné qu'il périrait par un supplice court et momentané : je le ferai consumer par une mort lente et journalière. Vous l'auriez laissé suspendu au gibet pendant quelques semaines ; je l'attacherai à la croix, et je le laisserai vivre parmi les souffrances. »

« Le prince très-chrétien se tut, et n'osa plus contredire le saint. Celui-ci aussitôt revêtit le captif de sa tunique ; et coupant ses cheveux, il le réunit au troupeau du Seigneur, d'un loup en faisant une brebis, et d'un voleur un frère convers. Amené à Clairvaux, cet homme demeura obéissant jusqu'à la mort ; répondant admirablement par sa constance au nom de Constant qu'il avait reçu au baptême. Après plus de trente années, il s'en alla vers Dieu, qui par les mérites de notre bienheureux Père, avait daigné le préserver de la double mort de l'âme et du corps (4). »

Je suis avec respect, monsieur le comte,

Votre très-humble et très-obéissant serviteur,

PH. GUIGNARD,

Ancien archiviste du département de l'Aube, bibliothécaire de la ville de Dijon, correspondant du ministère de l'instruction publique.

1855.—5 mars.

(1) Lettre de M. le comte de Montalembert à l'auteur, du 12 sept. 1854.

(2) Il résulte d'une sentence sur gageure, rendue le 14 avril 1633 par le lieutenant général de Chaumont, que l'enceinte totale de Clairvaux (8,050 pieds de roy réduits à 402 cordes 1/2) était de 650 pieds plus étendue que celle de Chaumont (7,400 pieds de roy réduits à 370 cordes). *Arch. Hist. de l'Aube, par* M. Vallet de Viriville. Troyes, 1841 ; in-8°, p. 441.

(3) *Voy. Archéol. dans le départ. de l'Aube*, par Arnaud. Troyes, 1843, p. 229.

(4) S. Bern. op. *Excerpta ex Exord. Magno Cist.*, XV. — S. Bern. gen. illust. assert. — Herbert. *De miracul.* II, 15. — *Menol. Cist.*, 21 juin.

APPENDICE.

N° 1.

Rectification du catalogue des abbés de Clairvaux, donné par le *Gallia Christiana*.

Une lettre autographe de Dom Et. Brice rectifie l'erreur commise dans le catalogue des abbés de Clairvaux, donné par le *Gallia Christiana*, tome IV. On y a fait figurer à tort un Jean II, qui aurait été le XXIIIe abbé. Il faut donc, à partir du XXIVe inclusivement, retrancher, en se servant de ce catalogue, une unité de chacun des nombres qui expriment l'ordre de succession des abbés de Clairvaux.

La lettre de Dom Et. Brice est collée sur le recto de la feuille contenant les colonnes 808 et 809, dans l'exemplaire du *Gallia Christiana* appartenant à la Bibliothèque publique de Troyes, et provenant

de Clairvaux, selon toute apparence. J'ignore à qui elle était adressée : la feuille de garde n'existe plus. Je l'ai copiée très-exactement.

« Il est juste, Monsieur, que ceux qui vous ont « induit en erreur vous désabusent en se corrigeant « eux-mêmes. Nous avons mis un Jean II, abbé de « Clairvaux, sur la foy du Livre des Fiefs de l'E- « glise de Langres. Ce livre est réel et subsiste « dans la Bibliothèque du roy, n° 9582 b. dans « le Chartulaire de l'Eglise de Langres » (Dom Et. Brice a mal copié l'ancien n° du ms. qui était 9852 B; le n° actuel est 5188); et « c'est par- « ce que j'ai vu moi-même et lu la Charte, que j'i « ai remarqué la faute; elle ne consiste ni dans « le nom de l'Abbé, ni dans le fait, mais dans la « date. Celui de nous qui a fait l'extrait a lu, sinon « a mis, 1281 au lieu de 1287 qui i est; ce qui « s'accorde parfaitement avec Jean III, qui, par ce « moyen, ne sera plus que le second, qui fut élu en « 1286. Ainsi il faut omettre, comme les autres ont « fait, le 23e Abbé Jean II, et par ce moyen Jean III « deviendra le IIe du nom et le 25e Abbé de Clair- « vaux qui fit l'accord avec Gui, évesque de Lan- « gres, que je trouve dans le même Chartulaire ap- « pelé *Man.* en 1280. Je ne sais pas si vous feriés « si mal de lire ce Chartulaire pour votre histoire « de Clairvaux, mais il faut trouver un quelqu'un « qui sache lire, ce qui n'est pas si commun. J'ai « l'honneur d'être avec toute la considération pos- « sible, Monsieur,

« Votre très-humble et très-obéissant serviteur,

« Fr. Et. Brice.

« Le 9 décembre 1737, de l'Abbaïe de S.-Germain « des Prés à Paris. »

Peut-être la lettre de Dom Et. Brice était-elle adressée à Dom Claude Guyton, qui a laissé deux volumes de notes extraites des archives de l'abbaye de Clairvaux, dont j'ai parlé plus haut? On voit qu'il y rapporte le texte d'un titre de l'année 1280, mentionnant *Thibaut abbé de Clairvaux*, avec l'intention bien évidente de prouver qu'il n'y a pas eu en 1280 un abbé de Clairvaux du nom de Jean. (Vr *ms. Matthieu*, XV, p. 81.)

J'ai trouvé dans les Archives de l'Aube une copie sur papier, collationnée en 1476, d'une convention entre Thibault, abbé de Clairvaux, et un abbé anglais, datée du jour de la Nativité de la S.-V. l'an 1282. Le même dépôt conserve l'original d'une convention entre le prieur de Cunfin (*dép. de l'abbaye de S.-Claude*) et Thibault, abbé de Clairvaux, datée du mardi avant Pâques de l'an 1280. — *Parchemin, le sceau manque. On a collé au dos un fragment de papier sur lequel on lit :* Charte remarquable pour prouver que ce n'était point un Jean II qui était abbé de Clairvaux en 1280.

N° 2.

Dernier acte de la vie conventuelle dans l'abbaye de Clairvaux. — États des revenus de Clairvaux en 1790.

En 1790, l'abbaye de Clairvaux se composait de vingt-six religieux profès, y compris l'abbé Louis-Marie Rocourt, âgé de quarante-sept ans, de dix frères convers et de dix affiliés pensionnaires de la maison. Trois moines étaient absents. Le 24 mai de cette année, les officiers municipaux de la commune de Clairvaux signifièrent à l'abbé, au prieur et aux religieux qu'ils étaient prêts à recevoir la déclaration de ceux d'entre eux qui voudraient s'expliquer sur leur intention de quitter la maison ou d'y demeurer. Voici leur réponse citée d'après le procès-verbal : « Monsieur le révérend abbé nous a « dit qu'en sa qualité d'abbé de Clairvaux, il n'avait « d'autre désir que de rester, vivre et mourir dans « son abbaye, et a signé F.L.-M. Rocourt, abbé de « Clairvaux. » Dix-neuf religieux déclarèrent qu'ils étaient dans l'intention de profiter de la liberté qui leur était accordée par l'Assemblée nationale, et signèrent. Deux autres annoncèrent qu'ils ne sortiraient qu'après s'être munis d'une autorisation du pape. « M. La Ramée (Louis), maître des novices, âgé de cinquante-six ans, profès de Buzet, a déclaré vouloir rester dans l'ordre et la maison de Clairvaux par préférence, s'il est possible, et à signé Fr. La Ramée. » Tous les frères convers manifestèrent l'intention d'user de la liberté accordée par l'Assemblée nationale.

Extrait du procès-verbal de l'inventaire fait à l'abbaye de Clairvaux par MM. les officiers municipaux dudit lieu, le 24 mai 1790 en présence de l'abbé, du prieur et des religieux. (*Archives de l'Aube.*)

On voit par ce même procès-verbal que les revenus de l'abbaye montent annuellement en argent à la somme de 133,826 livres, 11 sous, 10 deniers :

En froment, 481 septiers, 16 boisseaux (le septier composé de 18 boisseaux, le boisseau pesant 25 livres);

En avoine, à 434 septiers, 16 boisseaux;

En conseigle, à 16 septiers;

En orge, à 47 septiers;

En navette, à 17 septiers, 13 boisseaux;

En pois et fèves, a 4 septiers, 9 boisseaux;

En 89 milliers de paille;

233 chapons; 6 canards; 6 lapereaux; 2 paires de poulets; 24 fromages; 7 cochons; 22 jours de charrue; les charrois de 42 cordes de bois, de 225 milliers de paisseaux, et 45 livres de beurre;

Dans la coupe de la futaie de 325 arpents;

Dans celle du taillis et de la futaie de 146 arpents, 32 perches;

Dans 35 arpents 75 perches, qui sont destinés pour le chauffage de l'abbaye de Clairvaux, et dans 4,393 arpents 99 perches qui sont en réserve, et ne s'exploitent que dans les besoins urgents, en vertu d'arrêt du Conseil.

Il est dû à ladite abbaye la somme de 205,734 livres, 18 sous, 4 deniers; ladite abbaye doit, à son tour, non compris les vestiaires des religieux, les honoraires et gages des officiers de justice arpenteurs, commis, domestiques, impositions, portions congrues et autres objets qui n'ont pu être fixés ni déterminés, la somme de 102,233 livres, six sous.

N° 3.

Certificat de M. Rocourt constatant l'authenticité du chef de saint Bernard.

« Je soussigné, ancien abbé de Clairvaux, demeurant actuellement à Bar-sur-Aube, certifie à tous ceux qu'il appartiendra que le chef de saint Bernard, premier abbé de Clairvaux, qui avait été exposé depuis des siècles à la vénération des fidèles dans l'église de ladite abbaye, et dont j'ai donné à M. le baron Charles Cafferelli, préfet du département de l'Aube, officier de la Légion-d'Honneur, pour en disposer comme il jugera convenable, le reste précieux qui, en mil sept cent quatre-vingt-dix, est demeuré en ma possession, et sur lequel j'ai appliqué dans l'intérieur du crâne le même cachet en cire rouge dont l'empreinte est plus bas, a été tiré par moi, en présence de plusieurs person-

nes, dont je regrette de ne pouvoir plus joindre le témoignage au mien, du reliquaire qui le renfermait, lorsque les administrateurs du district de Bar-sur-Aube, au nom et conformément aux ordres du gouvernement, se sont emparés de toutes les matières d'or et d'argent qui se trouvaient dans le Trésor dudit Clairvaux. En foi de quoi j'ai délivré le présent certificat pour servir et valoir partout où besoin sera. Fait à Bar-sur-Aube, le premier octobre mil huit cent treize, signé L.-M. ROCOURT, ancien abbé de Clairvaux. »

A côté, à droite, est un cachet en cire rouge portant sur un écusson ovale les lettres L. M. R. entrelacées. Plus bas est écrit:

« Stephanus Antonius de Boulogne, etc. Viso præsenti instrumento sub signo et sigillo D. Rocourt, nuper abbatis Claravallensis, permittimus intro scriptas sanctas et insignes S. Bernardi, abbatis, reliquias, primum, D. Carolo Caffarelli, Præfecto Provinciæ Albulensis concessas et ab eodem A D. Præfecto Ecclesiæ nostræ cathedrali, die 24ª decembris, anno 1813, dono datas, atque in arca lignea deargentata vitroque clausa reconditas, publicæ fidelium venerationi exponi. — Datum Trecis, sub signo nostro, sigilli nostri appositione, die quarta mensis septembris, anno Domini millesimo octingentesimo decimo sexto.

Loc. Sigilli.

« ✝ STEPHANUS ANTONIUS,

« *Episcopus Trecensis.* »

Ces deux pièces, écrites sur papier, existent au secrétariat de l'évêché de Troyes.

Le certificat de M. Rocourt, constatant l'authenticité du chef de saint Malachie, et l'autorisation de l'exposer donnée par M. de Boulogne, se trouvent dans la châsse de saint Malachie, mais comme ces documents sont entièrement semblables à ceux que nous venons de citer et portent les mêmes dates, il est inutile de les reproduire.

N° 4.

Recherches sur les reliques enlevées à Clairvaux en 1790 et 1791.

Feu M. Girardon, chanoine de la cathédrale de B Troyes, me communiqua en 1845 quelques renseignements sur les reliques enlevées à Clairvaux, avant que l'abbaye fût vendue. Monsieur Girardon, originaire de Bar-sur-Aube, frère d'un administrateur du district de ce nom, s'était trouvé bien à même de connaître ce qui se passait à Clairvaux vers 1790; mais son grand âge ne lui permettait plus de rappeler à sa mémoire des souvenirs précis.

Il paraît que M. Rocourt, avec les chefs de saint Bernard et de saint Malachie, emporta celui de saint Vincent, diacre et martyr d'Espagne (1), celui de saint Barnabé (2), ainsi que celui de sainte

(1) En 855, le corps de saint Vincent fut transporté d'Espagne à Castres, En 1225, le cardinal Conrad en envoya la tête à Clairvaux (Manrique, *Ann. Cist.*, ann. 1225, IV, n. 9); aussi quand les Dominicains de Castres découvrirent les restes du saint dans leur église, en 1259, cette précieuse relique fut trouvée absente. « Caput autem martyris almi non est inventum cum corpore, quod, ut fidelis tradit antiquitas... caput in theca argentea servabatur, et diebus præcipuis et festivis ex more adorandum ostendebatur populis christianis... quid autem factum fuerit de capite, quo devenerit vel ubinam C habeatur et sit, apud nos nescitur, apud omnes communiter dubitatur, licet varia asseverent; quidam namque, quod apud Claramvallem C. O. abbatiam, per quemdam cardinalem ejusdem O., in partibus istis legatum, fuerit deportatum. » (Ex hist. de inventione S. corp. B. Vincentii in Bern. Guidonis hist. fundation. convent. O. F. P. Tolosanæ provinciæ. (*Veter. script. ampliss. collectio.* Paris, 1724, t. VI, col. 497.)

La tête de S. Vincent était conservée à Clairvaux dans un riche reliquaire: on peut voir dans Manrique (*ibidem*) la description du vase qui la contenait: c'est le texte de l'*Inventaire* de 1504. Voici ce qu'en dit l'Inventaire de 1640, fol. 8, rect. vers.: « Item, un aultre reliquiaire d'argent doré en forme de coupe, où repose le chef de saint Vincent martyr. Le pied est supporté de quatre petits siéges d'airain doré sur lesquels sont assis les quatre évangé- D listes; la poignée est environnée de huict ronds en esmail, et la coupe est entourée de huict images haultes de six doigts avec ces escripteaux: *Dominus Jesus Christus, sancta Maria, Gabriel angelus, sanctus Joannes Baptista, sanctus Philippus, sanctus Mammes, sanctus Vincentius et Michael angelus*, tenant une couronne. Au-dessus de ces images reslevées en bosse, il y a huict chapitaux embelis de pierres et autant de tours garnies de reliques. Dans le creu de la coupe est le chef tout entier de saint Vincent auprès duquel sont quelques aultres reliques, mais sans leurs propres escripteaux, lesquels, l'an mille six cent quarante, ont estés trouvés tout à faict consommez par l'humidité du lieu où cinq ans et demy auparavant, les reliques avaient été cachées à cause du danger des guerres. Le hault de la couverture est en façon de pomme orné de fleurs et d'estoilles en esmail, d'où dépend un petit reliquiaire en forme de livret contenant des reliques de *sancto Andomaro*. Ce chef de saint Vincent a esté donné à Clairvaux par Conrarde évesque de Portu et légat du Sainct-Siége. Ce reliquiaire a esté faict du temps des RR. PP. en Dieu Dom Laurent XIVᵉ, et Dom Radulphe XVᵉ, abbés de Clairvaulx. Manque un bras à une image de N. S., et sept places sont vuides de leurs pierres. « (Cf. *Gallia Christiana*, t. IV, col. 804.)

(2) *Inventaire* de 1504, fol. 8 verso. « Vas in quo continetur *caput S. Barnabæ Apostoli*. Quod caput attulit nonnus Artaudus, cellerarius Clarevallis. Hoc vas factum est tempore domni Evrardi et domni Guillermi Abbatum, et nonni Drogonis sacristæ Clarevallis, ex XXX marchis argenti et 1 et 1/2 auri. »

Inventaire de 1640. fol. 7 verso, « En l'armaire cottée E, il y a premièrement un beau reliquiaire d'argent doré, comme en pyramide, où repose le chef de S. Barnabé, Apostre; le pied n'est que d'airain soustenu de trois testes de lièvres d'airain doré, mais est couvert d'argent avec six roses en esmail de diverses pierres prétieuses; la poignée a six images en esmail, au-dessus de laquelle sont représentés les mystères de l'annonciation avec cet escripteau: *Ave Maria gratia plena*, de la nativité de N. S., de l'allée des pasteurs en Bethléem avec cet escripteau: *Gloria in excelsis*, de l'adoration des roys et de la présentation de N. S. au temple, avec l'image de N. D. tenant le petit Jésus. Sur ces mystères il y a six chapiteaux avec six pilliers et autant de tournelles, dans lesquelles les reliques n'ont point d'escripteaux maintenant............... Le vaisseau où est le chef de S. Barnabé, Apostre, est couvert d'un grand chapiteau au bas duquel se voit la représentation de la naissance, du baptesme, de la transfiguration, du crucifiement, de la résurrection et ascension de N. S. Au sommet de la py-

Anne (1). M. Hérardin, curé de Longchamps, occupé à rédiger le catalogue de la bibliothèque de Clairvaux (*Lettre des administrateurs du directoire de Bar-sur-Aube à MM. du directoire du département*, 27 août 1791, Archives de l'Aube), enrichit M. Girardon, son ami, d'un grand nombre de précieuses reliques. M. Girardon en disposa, quand les jours redevinrent meilleurs, en faveur de communautés religieuses. Mais n'ayant tenu registre d'aucun de ces différents dons, il est fort difficile d'en retrouver la trace. J'ai vu entre ses mains une petite portion de la vraie croix, provenant du trésor de l'abbaye, dont il distribuait des fragments, avec son attestation en forme. Cet honorable chanoine avait encore une ou deux vertèbres de saint Bernard, accompagnées du certificat suivant:

« Je soussigné. L. Hérardin, prêtre desservant de Longchamps-lès-Clairvaux, diocèse de Troyes, certifie, à tous ceux qui ces présentes verront, qu'en 1792 (c'est une erreur, 1773 est la date donnée par les pièces officielles), résidant alors à Clairvaux, lors de l'ouverture du tombeau de saint Bernard, premier abbé de Clairvaux, qui fut faite par le procureur-syndic et les membres du district, j'ai extrait moi-même du tombeau deux vertèbres du saint abbé, et que je les ai divisées pour être distribuées aux églises qui désireraient posséder une portion de ce précieux trésor, que j'ai renfermé dans un papier fiscelé d'une tresse rouge et scellé de deux cachets, pareils à celui apposé au bas des présentes, lequel paquet j'ai remis à mon ami, M. l'abbé Girardon, chanoine de Besançon. En foi de quoi j'ai délivré ce présent certificat, signé de ma main et scellé de mon cachet; à Bar-sur-Aube, le 8 octobre 1823. Signé: Hérardin, desservant de Longchamps-lès-Clairvaux, cachet portant les lettres L et H entrelacées. »

Au bas était écrit: « Je certifie que M. L. Hérardin, curé de Longchamps est digne de foi, et qu'on doit ajouter foi à sa signature; à Bar-sur-Aube, le 10 octobre 1823. Signé: L. M. Rocourt, abbé de Clairvaux. » A côté est une empreinte de cire rouge représentant un écu portant de... au chevron chargé de trois trèfles de... abaissé sous une fasce de... chargé de trois trèfles de.., parti de Clairvaux; surmonté d'une couronne de comte, timbré à dextre et à sénestre d'une mitre.

Je crois qu'une portion de la mâchoire inférieure de saint Bernard, dont l'authenticité était attestée par le même M. Hérardin, a été donnée, par M. Girardon, à l'archevêché de Besançon.

Il y avait, en 1845, au secrétariat de l'évêché de Troyes, un petit paquet en papier gris portant le cachet rompu de Mgr de Barral, ancien évêque de

A Troyes, avec cette inscription: « *Petite coste et os du col de saint Bernard, et morceaux de soye et linges dont il était enveloppé dans sa châsse. Ossements et reliques de saint Bernard, tirées de sa châsse à Clairvaux, en 1791 ou 1792* (inexactitude que je viens de relever). » Ces reliques avaient été données par le pieux M. d'Arvisenet, ancien grand vicaire du diocèse. Un petit fragment de soie bleue, portant un lion brodé en soie jaune, était joint aux os.

L'église de Ramerupt (arrondissement d'Arcis-sur-Aube) possède deux insignes fragments des chefs de saint Bernard et de saint Malachie, qui lui ont été donnés par M. Millot, ancien greffier en chef du tribunal de Troyes, M. Millot les tenait de M. l'abbé Dolat, curé de Sainte-Madeleine de Troyes qui les possédait de troisième main. Voici la copie de l'authentique dont ils sont accompagnés:

« Nos frater Ludovicus-Maria Rocourt, sacræ

B Facultatis Parisiensis doctor theologus, ordinis Cisterciensis Pater primarius, Abbas Claræval1is in diœcesi Lingonensi, omnibus præsentes litteras inspecturis et singulis quorum interest, salutem in Domino, Notum et certum facimus quod die secunda mensis Aprilis anni millesimi septingentesimi nonagesimi, precibus domini Joanis Jemelet in favorem alterius personæ religionis catholicæ, apostolicæ et romanæ cultricis, famæque et nominis integritate commendabilis, benigne annuentes, et propter singularem nostram erga ipsum dilectionem Christianamque fraternitatem, præsente ipso supradicto domino. presentibusque dominis Francisco Brelet et Petro Francisco Meriot, ac insuper Ludovico Lavocat secretario commisso ad hoc specialiter invitatis subsignatis, parvas ex capite S. Bernardi primi Claræva1lis Abbatis, et ex capite Divi Malachiæ archiepiscopi vulgo Darmagh in Hibernia, veræ ca-

C ritatis fœdere sanctissimo Bernardo adstricti dum viveret, et in nostra ecclesia sepulti, particulas excerpsimus, quas supradicto domino Jemelet dedimus, serico purpuram rubente, desuper papyro seorsim obvoluto ac sigillo nostro nostrique archicœnobii obsigillato impositas. In cujus rei fidem sub signo nostro manuali præsentes emisimus et archicœnobii muniri jussimus, die, mense et anno quibus supara. *Locus sigilli* (2). J. Jemelet. P. F. Meriot. F. Brelet. F. L. M. Rocourt, abbas Claræval1is.

L. Lavocat sec^us^ comm^us^.

L'authentique est sur une feuille pliée de papier vergé d'une teinte bleuâtre.

Les fragments des chefs ont été sciés. La relique de saint Bernard a 66 millimètres dans le sens de la longueur; 18 millimètres dans sa plus grande largeur, et 5 dans la partie où elle est le plus étroite;

D

ramide est un chrystal plein de reliques, lesquelles aultrefois avoient leurs escripteaux, mais maintenant ils sont tous consommés et esfacés à cause de l'humidité du lieu où ce reliquaire a esté caché parmi les guerres en l'an 1635 jusques à l'année présente 1640. Le chef de S. Barnabé a esté apporté à Clairvaux par dom Artaudus, et ce reliquiaire a esté fait du temps de R. P. en Dieu dom Evrard, XVIIe et de dom Guillaulme XVIIIe Abbés de Clairvaulx. Manquent 3 pierres. »

(1) *Inventaire* de 1640, fol. 18 verso, « Plus un reliquiaire d'argent doré, en forme de chapelle; au-dessus est une croix avec un crucifix d'un costé, et la Vierge de l'autre. Il s'ouvre au milieu où est un chrystal en oval par où l'on voit: *Occiput S. Annæ matris, M. V.* »

Ce n'était qu'une portion du chef vénérable de sainte Anne conservé à Duren, dans le diocèse de Cologne. (*Usuardi martirol.* cum notis Molani: *Antuerpiæ*, 1583.) La forme elle-même du reliquaire met ce point hors de doute.

Inventaire de 1504, fol. 10 verso. « Item vas argenteum deauratum sine suo pede honeste compositum in quo *est pars capitis* sancte Anne matris Dei Genitricis, ponderis III marcharum, dimidie uncie et unius trientis, cujus etiam pes servit ad portandum corpus Christi in die sanctissimi sacramenti altaris. »

Je mentionne quelques titres relatifs au culte de sainte Anne à Clairvaux, conservés dans les archives de l'Aube.

— 1379, 15 avril. — Permission par Jean, abbé de Clairvaux, pour une lampe devant l'autel de sainte Anne, en l'église de Clairvaux (*parchemin*).

— 1383, 23 mars. — Ordonnance de l'abbé de Clairvaux pour une lampe en l'honneur de sainte Anne et de saint Michel (*id.*).

— 1385, 15 déc. — Fondation pour la fête de sainte Anne (*id.*).

(2) Même cachet que celui que j'ai décrit plus haut, en rapportant le texte du certificat donné par M. Hérardin.

son épaisseur, prise aux deux extrémités, est de 7 et de 8 millimètres. Sa teinte est plus foncée que celle de la relique de saint Malachie dont voici les dimensions, disposées dans l'ordre ci-dessous : 48 millimètres — 15 millimètres — 14 millimètres — 5 et 6 millimètres. Chaque fragment est encore muni de son morceau de soie rouge, et porte le même cachet que l'authentique et de plus le sceau de Mgr l'évêque de Troyes, qui a reconnu ces reliques le 15 juillet 1850.

Chaque fragment est renfermé dans un papier de la même couleur que l'authentique, et marqué du même cachet, qu'il n'est pas nécessaire de briser pour ouvrir les petits paquets. Leur suscription est : *De capite S. Bernardi* et *De capite divi Malachiæ*, de la même main que l'authentique.

Je termine en transcrivant une note que M. Du Lac voulait bien m'envoyer le 19 février 1856 ; elle a été rédigée par une personne qui a longtemps habité la Trappe de Bellefontaine.

« En 1791, D. Rocourt donna au R. P. D. Augustin de Lestranges deux parcelles très-considérables du crâne de saint Bernard et de celui de saint Malachie : j'en ai lu l'authentique. J'ai vu aussi les particules données par D. Augustin à l'abbaye de Bellefontaine ; elles avaient chacune environ un centimètre carré de l'épaisseur de 4 à 5 millimètres ; et on sait (l'histoire de la Val-Sainte en Suisse l'atteste) que l'abbé D. Augustin en donna des portions à peu près égales à bon nombre de ses monastères, et qu'il en réserva par devers lui à la Val-Sainte une relique assez grande pour en distribuer des fragments aux couvents à naître. Cette histoire de la Trappe de la Val-Sainte, près Fribourg en Suisse, est imprimée en tête des deux vol. in-4° intitulés : *Règlements de la Maison-Dieu N.-D. de la Trappe de la Val-Sainte*, *Fribourg*, 1792 *ou* 1793.

« Les reliques données à l'abbaye de Bellefontaine près Cholet (Maine-et-Loire), furent dérobées dans l'église où elles étaient exposées un jour de fête en 1826, je crois ; mais il me semble que l'authentique de D. Rocourt y est encore conservé.

« Quant à la crosse d'ivoire [de saint Bernard], D. Rocourt l'avait emportée avec lui. Il en fit présent à D. Augustin, je ne sais plus en quelle année, mais bien postérieurement à l'ancienne révolution ; c'était, autant que je puis me le rappeler, dans les premières années de la Restauration. Ce qui est certain, c'est qu'on la possède maintenant à Bellefontaine, avec l'authentique écrit tout entier et signé de la main de D. Rocourt : je l'ai lu bien des fois. Cette crosse, du reste, n'a plus son pied ou bâton ; on n'a que la partie recourbée depuis la petite boule qui probablement était attenante au pied. L'extrémité représente une espèce de tête de serpent, je crois. La couleur de l'ivoire est un peu jaunâtre ; elle est presque partout couverte de taches rousses plus ou moins grandes. On l'a, bien à tort, surchargée de brillants qui ne permettent pas de la voir dans toutes ses parties. La pomme ou petite boule est entr'ouverte par une large crevasse déjà ancienne.

« D. Rocourt donna en 1822 ou 1824 a un Père trappiste une partie de la natte sur laquelle dormait saint Bernard : ce sont tout simplement des joncs tressés. On en conserve sept à huit à Bellefontaine, de la longueur de 10 à 12 centimètres ; mais il n'y a point d'authentique »

N° 5.

Lettre de l'envoyé génois à son retour de Clairvaux (Ms. XV de M. l'abbé Matthieu p. 55.)

Mon révérend Père et vénérable Seigneur (c'était D. Claude Largentier, abbé de Clairvaux), enrichi d'un si précieux don, duquel je suis favorisé par la bonté de Votre Révérence et charité de vos Pères, il ne se pouvoit faire qu'il ne me réussit un heureux voyage avec tout succès favorable. J'arrivai donc en notre pays le troisième août, et d'un premier pas fus au palais ducal, où étant introduit devant le sénat et le collége sérénissime, après avoir rendu compte en bref de la charge de ambassadeur qui m'avoit été imposée, je donnai à entendre pour preuve du soin et de la diligence que j'avois faite, que je portois avec moi quelque thrésor de nostre glorieux protecteur, et de la grande courtoisie que j'avois reçue de vous ; je portai sur le lieu quant et quant moy ce thrésor. Cette nouvelle fut entendue avec telle réjouissance intérieure, avec tel applaudissement et contentement extérieur, que difficilement le pourrois-je expliquer. Il fut aussitôt arresté de luy faire une image entière d'argent, en icelle, au lieu propre que sa relique se doit mettre, y reposer cet os sacré, et le porter à l'advenir à la procession qui se fait annuellement en l'honneur de ce grand saint, le jour de sa feste. Dès l'heure mesme elle fut consignée ès-mains du duc sérénissime, afin de la conserver jusqu'à ce que le tout fust appresté. Mais quand le bruit eust couru par la ville d'une telle chose, l'allégresse qu'en reçut un chacun, les grands et les petits, les nobles et le menu peuple, fust très-grande, et tous, désireux d'entendre raconter comme le tout s'estoit passé, cherchoient tous moyens comment et par quelle façon on l'avoit pu obtenir, qui leur causoit en partie d'aller demandant, sçavoir de quel endroit du corps du saint ; l'un disant d'une façon, l'autre d'une autre, ne se pouvant contenir d'allégresse. Au lieu où elle reposoit par plusieurs jours furent fort fréquentes les visites, et s'enquéroit-on plutost de moy de cecy que de tout autre chose qui m'eust pu arriver pendant mon voyage avec grande estime d'un tel thrésor, et mille remerciemens envers vos Révérences, vostre saint monastère et tous les Pères qui y demeurent ; tellement qu'il n'y avoit celui qui ne désirast seulement que quelqu'un d'iceux que plus vous aymés, pour le bon succès d'une telle affaire, fussent été présents, pour leur pouvoir rapporter comme le tout s'estoit passé. Enfin vint le jour de la feste du saint, qui eschet fort à propos en ceste saison pendant laquelle tous les citadins sont en ville, à tout le moins vindrent quasi tous en la cité, et fust la plus fréquente et la plus célèbre procession qui se soit faite de nostre temps. Mais pour autant qu'on n'avoit pas eu du temps assez pour faire l'image, on mit la relique en un vase travaillé en crystal doré, au milieu d'une châsse d'argent fort belle et bien grande, où on porte ordinairement le Saint-Sacrement en procession ; et semble que plusieurs grâces et faveurs ayent esté déjà reçues en partie par l'intercession de ce grand saint. Les sérénissimes sénateurs ont depuis destiné lettres de remercimens à Vostre Révérence et à votre révérend chapitre, que je vous envoye empacquetées ; et de plus ont ordonné qu'au plustôt soit faite une lampe d'argent honneste, sinon selon le mérite du saint, à tout le moins selon la qualité des personnes qui l'envoyent, laquelle est déjà bien advancée ; et ont

encore résolu que j'en prendrois la cure en main, pour vous l'envoyer asseurément, afin qu'elle soit perpétuellement pendue au sacré tombeau du saint, en témoignage de la dévote affection et reconnoissance de la République tant envers ledit saint, comme envers celui qui si courtoisement l'a favorisée et enrichie de sa relique; la seroient les armes de la République, seulement afin qu'elles rendent témoignage de ce que dessus. L'on n'a pas encore si bien arresté où on la doit reposer, parce que l'asseurance la voudroit au thrésor public, la piété et la dévotion la désireroit en quelque autel propre où tout le monde la pût honorer commodément à toute heure. La République trouve que l'église bastie en l'honneur de saint Bernard est un peu suspecte, parce que les Pères qui y demeurent pourroient demain en estre chassés, si c'étoit le bon plaisir de la République; c'est pourquoy ils n'en ont l'usage que pour un temps. Peut-être que l'on y fera encore un coffre de marbre avec la serrure bien assurée en plusieurs clouds çà et là dispersés, et se mettra soubs l'autel de saint Bernard, comme plus propre que tout autre, puisque l'église a toujours esté particulière à la République. Enfin la jalousie de la bien conserver n'a encore résout aucune chose pour assurée. Je crois que Vostre Révérence et vos révérends Pères, entendant ces nouvelles, demeureront fort satisfaits d'avoir exaucé mes humbles prières, et verront par effect que tout ce que je dis de la grande et universelle dévotion envers ce saint est très-véritable. Seulement, tout ce qui me rend la mémoire de cecy triste, est qu'étant favorisé de me trouver présent à l'ouverture de ce sacré linceuil où sont enveloppés ces sacrés ossements, je n'ay procuré que quelque partie, tant petite eustelle esté, me fust à moy donnée: mais je confesse que la grande révérence que j'y avois pour lors me retint de le demander, tant estoit grande l'affection et dévotion qui me pressoit à l'heure. Je sais bien que je n'en ay tant mérité, mais la grâce m'en pouvoit rendre digne: qui ne seroit autrement grâce; je fus aussy retenu à la demander. Comme j'ay esté religieux et bien zélé à consigner és mains de la République tout ce qui me fut par luy (*sic*) mis en confiance, si quelque chose me causoit cette faveur, ce seroit peut estre pour avoir esté fidèle en ce qui me fust confié. S'il y a moyen de l'obtenir, je le remets à la mesme charité et bonté qui me l'a faite la première fois: et si je peux tant que d'en venir à bout, elle demeurera continuellement en bonne garde en nostre maison, en l'honneur et révérence de ce grand saint. De vous en dire davantage ce seroit ou présumer ou se défier trop; le saint sçait bien et connoit bien l'intention de mon cœur, et que ce n'est que pour la plus grande gloire et l'honneur de la Divine Majesté, et pour le plus grand soulagement de mon ame; et fais à Vostre Révérence autant de soumissions. La faveur se pourroit faire commodément par l'occasion du porteur de la lampe s'en retournant en nos quartiers: scellant et cachetant en un plis de la lettre, sans découvrir à personne le thrésor qui seroit cacheté dedans. Le Seigneur vous veuille inspirer et conduire le tout à sa plus grande gloire, et donne à Vostre Révérence et à tous les Pères toute vraye félicité.

De Vostre Grandeur le très humble et obligé serviteur

Augustin Centurion.

De Gênes ce sept septembre 1633.

Et au revers est: « Traduction des lettres de M. l'ambassadeur de Gênes. — *Vertebra dorsi corporis S. P. R. Bernardi concessa sereniss. Reipublicæ Januensi per Illustriss. et Excellentiss. D. D. Augustinum Centurionem*, etc. »

Dom Cl. Guyton ajoute (*ibid.*, p. 59): « J'ay vu l'original italien génois de la lettre et idiome françois du nommé Augustin Centurion, copiée plus haut. Vu aussi l'original de la lettre en remerciement de la relique, du Doge ou duc de la République du 17 octobre 1633; il y fait mention de la lampe d'argent dont il fait présent à saint Bernard, pour être conservée dans notre église, comme témoignage de sa persévérante et ardente dévotion envers un si grand protecteur de leur République. — Autre lettre du nommé Giovo, marchand à Lyon, du 4 février 1634, par le moyen duquel cette belle lampe, aux armoiries de Gênes, est venue à Clairvaux; y a été conservée jusqu'en 1720 et tant d'années, que Dom Gassot, Abbé de Clairvaux, l'a changée à Paris, ne connoissant pas apparemment les conséquences et le deshonneur qu'il faisoit à la maison d'écarter un pareil monument, et de la sainteté de saint Bernard, et de la République pour ce saint. — Et autres lettres en langue génoise, au même sujet, dont la traduction françoise s'y trouve jointe. — Aussi la lettre de Dom Claude Largentier, tant en son nom que de son convent, sans date, en remerciant de la dite lampe; au dessous est:

Illustrissimo et Sereniss. Duci, nec non ornatissimis Consulibus ac Senatoribus insignis Reipublicæ Genuensis.

Illustrissime Princeps, Dux Sereniss., cæterique ornatissimi Consules ac Senatores optimi, insignis Reipublicæ Genuensis Domini D. colendissimi et observandissimi.

Eximiæ pietatis vestræ erga Divum Parentem nostrum Bernardum Clarevallensem pignus ad nos delatum..... etc. — Qua debemus reverentia et honore sedulo devovemus et spondemus, Illustrissimæ ac Serenissimæ Dominationis vestræ humillimi oratores et addictissimi servuli.

Fr. Claudius Abbas, totusque conventus monasterii Clarevallis.

Au bas de cette copie est: du 19 avril, 1634.

N° 5.

Attestation d'une relique de saint Bernard donnée à la Reine.

Registrum Secretariatus Reverendissimi in Christo P. ac Domini mei D. Claudii Largentier XLVII *suæ Claræ vallis Abbatis. — Cæptum per me fratrem Antonium Saulnier de Lignoto, eiusdem Claræ vallis religiosum expresse professum sacerdotem, nec non eidem Rmo Domino meo Abbati a secretis* (1642-1643-1644-1645), 1 vol. petit in-fol. couvert en peau rouge, p. 66 et 67, an. 7643.

(*Archives de l'Aube.*)

Nous soubzsignés Abbé, Prieur, Cellerier et Sacriste de Clairvaux, ordre de Cisteaux, au diocèse de Lengres, attestons et certifions à la très chrestienne, très auguste et très pieuse Reyne de France et de Navarre, Madame Anne d'Austriche, Régente, et à tous que besoin sera, que la parcelle d'ossement par nous présentée à Sa Majesté, pour accomplissement de sa piété et dévotion à l'endroit de nostre très dévot père et bienheureux patron saint Bernard, premier abbé de cette maison de Clairvaux, *a esté détachée et tirée de son précieux chef au dessous de l'oreille gauche, attenant la maschoire*, avec toute la révérence et respect à nous possible. En foy de quoy nous nous sommes soubzsignez, continuants nos humbles prières envers le mesme Saint, à ce que, comme il a esté dez ce monde et

est encore au ciel favory de la reyne des anges, il soit en terre protecteur de Sa Majesté, du Roy, et de toute sa royale postérité, avec très humble supplication à sa dite Majesté d'avoir toujours les successeurs de ce grand saint, sa famille et sa maison en singulière et particulière protection. Donné à Clairvaux, soubz le contre-seing de nostre secrétaire. Le 26 juillet 1643. Signé F. A. SAULNIER.

N° 7.

Sancti lipsana sancti Bernardi et sancti Malachiæ.

Je réunis sous ce titre un certain nombre de notes qu'il m'a semblé utile de recueillir.

I

CULTE DE S. BERNARD ET DE S. MALACHIE.

Voir dans le *Thes. nov. anecd.* tom IV, les statuts des chapitres généraux de l'Ordre de Cîteaux relatifs à la fête de ces deux saints — 1220, n° 24. —1260, n° 4. — 1238, n° 2. — 1295, n° 1. — 1321, n° 2. — 1234, n°5. — 1321, n° 3. — 1274, n° 34. — 1323, n° 1. — 1273, n° 17. — 1191, n° 21. — 1250, n° 2.

MS. XV de M. l'abbé Matthieu, p. 391.— Paris, 1452, 20 Mai. — Indulgences accordées à perpétuité par le Cardinal Guillaume d'Estouteville, Légat du Saint-Siége en France, à tous les fidèles vraiment repentants et confessés qui aideront à reparer l'église de Clairvaux, laquelle était *in suis structuris, edificiis, paramentis, libris et aliis ornementis ecclesiasticis multum collapsa, ruinosa et defectuosa...* et qui la visiteront le jour de la fête de l'Assomption, de S. Bernard, de S. Malachie, de S. Eutrope, de S. André apôtre et à la Toussaint.

Ibid,, p, 260. — 1512, 19 juin. — L'abbé de Clairvaux accorde la participation des biens spirituels de son Abbaye et membres en dépendant, à tous les fidèles *utriusque sexus*, qui visiteront la chapelle nouvellement érigée en l'honneur de saint Bernard dans la Collégiale S. Etienne de Troyes par vénérable et discrète personne D. François Fenot.

(Voir aux Archives de l'Aube — *Fabrique S. Etienne*, tiroir 3, G. 1.)

Ibid., 60. — 19 janvier 1669. — Indulgence plénière et perpétuelle accordée par le pape Clément IX (*Dat. Rom. ap. S. M. Maj.*) à tous les fidèles *utriusque sexus*, qui visiteront, après s'être confessés et avoir communié, une église d'un monastère de l'O. de Cîteaux, le jour de la fête de S. Bernard.

Ibid., p. 62, — Copie de la lettre de D. Magloires, religieux de Bonnecombe, ligne de Clairvaux, Procureur Général à Rome pour l'O. de Citeaux — 1669.

Mgr. Vostre Ordre a obtenu indulgence plénière à perpétuité pour le jour de nostre glorieux saint Bernard. Je vous en envoye le Bref original, comme à son successeur, afin qu'il vous plaise le faire imprimer, et authentiquer les copies de quelques notaires......Il y a dix-sept ans et demy que je travaille à obtenir cette grâce. Les papes Innocent et Alexandre VII ne la vouloient pas donner perpétuellement. J'ay porté cette affaire à la Congrégation des Indulgences, dans laquelle ce grand saint a trouvé tant de serviteurs qu'elle y a été conclue, et le pape de sa main propre l'a signée, et, à ce qu'on m'a dit, c'est la première et l'unique de cette nature. Edmond de La Croix ne l'a pu obtenir de Grégoire XIV et de Clément VIII que pour 10 ans à l'égard des séculiers.

Ibid., p. 373.— *Extract. e quad. Collect. definition. Cap. Gen. O. Cist.*

(Avant 1669). — In festo SS. Patris nostri Bernardi fiat solemnis processio cum tribus stationibus per claustri ambitum et duobus responsoriis, nempe *B. Bernardus* et *Felix namque*, et antiph. *Benedictus Dominus Deus Pater*......Ad effectum indulgentiæ (ad decennium sæcularibus a SS. Clemente VIII concessæ, regularibus vero plenariæ) majore cum merito consequendum, omnes utriusque sexus Ordinis nostri personæ in vigilia prædictæ festivitatis BB. Patris nostri Bernardi jejunent, orationesque ei in Brevi commendatas faciant.

Histoire de la ville de Paris, liv. VI, 243, t. I, (Paris, 1725, in-fol.).

Eudes de Sully, évêque de Paris, institua dans sa cathédrale en août 1207 la fête de S. Bernard. Pour cela il assigna un fonds sur lequel devait se prendre la rétribution des matines, qui était de 6 deniers pour chaque chanoine présent, et autant à chacun des 4 marguilliers prêtres.

Archives de l'Aube. — 1443, 11 janvier. — Donation d'une pièce de vigne sise à Rouvre (Aube— chargée d'ung denier de censive chascun an envers les religieux de Clairvaux), faite aux religieux de Clairvaux par noble homme Regnault de la Mothe, demeurant à Bar-sur-Aube. « Parmy ce que les diz religieux seront tenus de dire une messe de saint Bernart pour une foiz pour l'entencion dudit Regnault. (Parchem. — le sceau manque.)

Courtépée, *Descript. hist. du duché de Bourgogne.* Dijon, 1777, t., II. 286. — La chapelle du collége Godran, à Dijon, sous la vocable de la sainte Vierge et de saint Bernard, fut consacrée par Sébastien Zamet, évêque de Langres, le 15 août 1617.

II

RELIQUES DE S. BERNARD ET DE S. MALACHIE.

Voyage Littéraire, 1717, 1ère partie, p. 99, — Clairvaux. — « Nous eûmes l'honneur, disent les Bénédictins, de dire la sainte Messe [sur les tombeaux de S. Bernard et de S. Malachie avec le calice de S. Bernard et avec celui de S. Malachie]. Ils sont tous deux si petits qu'ils n'ont pas un demi-pied de hauteur, mais la coupe en est fort large et peu profonde.»

Ibid., p. 104. — « On montre dans le trésor un calice d'une façon tout extraordinaire, et on prétend qu'il a été à l'usage de saint Malachie. Il est à peu près de la grandeur et de la forme des calices dont nous nous servons aujourd'hui ; mais il y a quatre clochettes d'argent attachées à la coupe. C'est l'unique que j'aye vu de cette manière; et il est tout différent du calice de S. Malachie qu'on montre à la sacristie, et avec lequel on permet de dire la messe aux étrangers qui en ont la dévotion. On nous y montra aussi plusieurs choses qu'on prétend avoir été à l'usage de S. Bernard, et entre autre une chasuble. Elle est assurément ancienne, mais si elle est de luy, il faut dire que les religieux de Clairvaux n'étoient point si ennemis de la soye et de l'argenterie dans leurs ornements, puisque la soye est d'un galon d'or.]

Ibid.. p. 148. Prâlon. — « On dit que S. Bernard venoit assez souvent à Prâlon pour consoler les religieuses, et les soutenir dans la vertu par ses avis et ses conseils. On voit encore à un quart de lieue du monastère une fontaine, qu'on prétend qu'il obtint miraculeusement du Ciel; elle a retenu

le nom de la fontaine de S. Bernard. On nous montra aussi son calice et tous ses habits sacerdotaux, et assurément on ne peut pas douter qu'ils ne soient de ce temps-là. Le calice est un peu plus grand que celui de S. Bernard qui est à Clairvaux, mais il est de la même forme, et la coupe, pour garder ses proportions, est aussi plus large. La patène est de même. L'amit est grand, et a une parure de broderie, comme sont celles dont on se sert encore aujourd'hui dans les églises cathédrales aux bonnes fêtes. La ceinture est comme une petite corde, dans laquelle il y a plusieurs nœuds. La manipule et l'étole sont étroits; la chasuble est fort grande, et toute fermée par le bas, comme le sont les anciennes chasubles. Il est difficile de croire que S. Bernard qui faisoit profession d'une si grande simplicité et pauvreté, eut des ornemens parez de broderies; et il y a plus d'apparence que ce sont les ornemens ordinaires du monastère dont le saint se servoit comme les autres, lorsqu'il y venoit, et qu'on les a conservés en mémoire de lui, parce qu'ils lui avoient servi quelquefois. »

— « *Habent in sacrario suo Pratilongi sanctimoniales,* dit le P. Chifflet, *B. Bernardi lipsana complura, inter quæ est alba et casula quibus indutus sacris operabatur:* et calix ex argento deaurato, pateræ instar latus ac parum profundus, illique alteri persimilis, quem etiamnum Clarevallenses ut S. Bernardi ipsissimum calicem religiose asservant. » (*S. Bern. gen. illustr. assert.*. Divione, 1660, p. 401.)

— Courtépée écrivait en 1777, dans sa *Descrip. hist. du Duché de Bourgogne:* « Le trésor [de S. Etienne de Dijon] renferme les ornemens sacerdotaux de S. Bernard qui étoient à Praslon, abbaye de Bénédictines, supprimée en 1748. » *Voy. Littér.*, 1717, n° part., p. 150. — Chartreuse du Mont-Dieu. « On nous montra dans la sacristie une ancienne aube qu'on prétend avoir servi à S. Bernard lorsqu'il venait au Mont-Dieu. »

Ibid., p. 195. — Abbaye d'Afflighem en Brabant. — « Il y a dans le côté de l'église une figure de la Vierge, où la tradition porte que S. Bernard étant en oraison, la Ste Vierge lui parla, et en mémoire de ce fait, on garde un perpétuel silence dans le cloître. On montre dans le trésor la crosse de ce saint, que l'on a fort mal à propos dorée et enfermée dans de l'argent. »

Ibid., Paris, 1724, p. 46. — Cathédrale de Laon. — « Nous vîmes dans la nef la chaire dans laquelle S. Bernard a autrefois prêché. »

Ibid., p. 108. — Abbaye de Cambron. — « La chasuble de S. Bernard qu'on montre... n'est ni de drap d'or, ni d'argent, ni de soye, mais de simple coton. Elle sert le jour de sa fête et à toutes les premières messes des religieux. » (Les Bénédictins (*ibid.*, p. 40 et 199) ne reconnaissent pas l'authenticité de la coule de S. Bernard à Vauclair, ni celle de sa chasuble, dans le trésor d'Aix-la-Chapelle.)

Voir dans *l'Iter Cisterc.* de D. J. Méglinger, p. 145, 49 ce qu'il dit d'un vêtement de dessous ayant appartenu à S. Bernard, et qui était conservé dans l'abbaye de Longuay.

MS. XV de M. l'abbé Matthieu, p. 6. — Le jeudy 15 nov. 1753, un religieux de l'O. de Prémontré, profès de l'abbaye de Jandeurre, aujourd'hui en commande, prieur curé de la paroisse de Coutrisson au diocèse de Toul, à 2 lieues de la ville de Bar-le-Duc, nous a dit dans Clairvaux que leur maison en la ville de Prague, en Hongrie, conserve la lettre originale que S. Bernard écrivoit à S. Norbert, sur la croyance du saint archevêque que l'Antechrist venoit, et que la fin du monde approchoit.

Ibid., p. 213. — Le 14 Mars 1428 (*more Gallicano computando*), Dom Thibaud de Bergières, religieux de Clairvaux, dépose au nom de l'abbé dudit monastère entre les mains de R. P. Dom Gilles, abbé de Fécamp (*Fiscampnensis*) : *Unum gobeletum argenteum coopertum, ponderis* v *onciarum et unius sterling, et quemdam scyphum argenteum, ad pedem cuius in fundo est ymago S. Bernardi cum duobus personariis. Qui quidem scyphus est ponderis septem onciarum et* XIV *sterling.. Actum Rothomagi.*

Hist. génér. des auteurs sacrés et ecclés., par D. R. Ceillier, t. XXIII, Par., 1763, p. 100. — Art. de Ste Hildegarde. — « XIV... Ste Hildegarde écrivit une lettre adressée aux moines gris, nom que l'on donnoit quelquefois aux Cisterciens, parce qu'en voyage ils portoient un manteau gris. On montre encore dans l'abbaye de S. Victor à Paris, celui de S. Bernard. »

Annales archéologiques, t. III, p, 286. — « A Châlons-sur-Marne, dans la cathédrale, on conserve une mitre de S. Malachie... Cette mitre porte dans son tissu des ornemens comme on en voit ici, (l'auteur parle d'un drap mortuaire gravé sur une tombe, semé de quatre feuilles et de médaillons où sont figurés alternativement des lions passants et des aigles au vol éployé.) »

Dom J. Méglinger, dit qu'à l'abbaye de Longuay, on lui montra « ... *Mitram S. Malachiæ archiepiscopi Hiberniæ, cui maximum facit pretium celeberrima viri sanctimonia, nam breves rubicundam bombycem ornantes ex auro lamellæ haud magni æstimantur.* » (*Iter Cist.* p. 145. 49.)

La Chartreuse de Valbonne (dioc. de Nîmes) possède un fragment assez considérable de la natte sur laquelle mourut S. Bernard, et une sandale de S. Malachie. Ces précieuses reliques lui ont été données par Monseigneur l'évêque actuel de Châlons.

Je transcris les renseignements que Sa Grandeur a bien voulu me fournir sur leur histoire dans la lettre dont Elle m'a honoré le 24 Décembre 1854. Je La prie d'agréer ici l'hommage de ma reconnaissance.

« C'est de Clairvaux qui me sont venues [les reliques de S. Bernard et de S. Malachie que je possède], et c'a été par l'entremise de M. l'Abbé Becquey, vicaire général, qui les avoit obtenues du dernier Abbé... Celles dont M. Becquey fut dépositaire, et qu'il obtint sur la demande qu'il en fit, consistent en une partie assez considérable de la natte sur laquelle saint Bernard est mort, et en une mitre de S. Malachie, bien authentique et scellée du cachet de l'Abbé de Clairvaux. J'avois reçu par la même voie deux sandales (cuir doré) de S. Malachie. Je crus pouvoir en donner une à la Chartreuse de Valbonne: l'autre m'a été soustraite par je ne sais qui, et je l'ai fort regrettée.

« C'est, Monsieur, tout ce que je puis dire sur ces objets précieux, qui seront remis après moi entre les mains de notre Chapitre et qui sont destinés à notre église, quoiqu'en me les donnant, M. Becquey n'y ait mis aucune condition...

« † M. J. Evêque de Châlons. »

J'ai lu avec un vif sentiment de plaisir, dans l'*Univers*, n° du 20 Décembre 1854, la nouvelle suivante:

« Le dimanche 5 Novembre, à Morrou, comté de Warren, a été consacrée une nouvelle église, sous l'invocation de S. Malachie, archevêque d'Armagh, au XII siècle. »

On conserve dans l'église paroissiale de Fontaines-les-Dijon, dans un reliquaire bien et dûment vérifié par l'autorité épiscopale, un fragment de la ceinture de S. Bernard — *de zona S. Bernardi* — qui paraît provenir du monastère des Feuillants.

Le Musée de Dijon possède la coupe de S. Bernard, qui serait bien mieux placée dans le trésor de la cathédrale. En voici la description d'après la remarquable *Notice des objets d'arts déposés au Musée de Dijon*, rédigée par feu M. de Saint-Mémin

Dijon, 1842, p. 141, n° 718. — *Coupe de S. Bernard.*

« ... Il serait difficile de préciser le temps le plus reculé auquel (cette tasse de racine de buis) peut avoir été montée en forme de coupe sur un pied et dans des cercles d'argent doré, telle qu'elle est aujourd'hui... Si l'on devait s'en rapporter à l'époque marquée par la forme des caractères gothiques angulaires de l'inscription gravée sous le pied de la coupe, et desquels l'usage ne s'est établi que dans la première moitié du XIV siècle, ce vase n'aurait été garni d'argent doré qu'environ 150 ans après la canonisation de S. Bernard.

L'inscription est ainsi conçue :

CIATHUS SANCTI BERNARDI
ABBATIS CLAREVALLIS.

On lit dans l'histoire manuscrite de l'abbaye de Cîteaux par dom Crestin, que l'on y conservait la coupe de S. Bernard dont il se serait servi pendant son noviciat... Il paraît néanmoins que cette relique avait été transférée au trésor de l'église Saint-Etienne de Dijon, d'après les documents suivants... On lit au Registre de S. Etienne, f° 75, v°, que le 1 février 1659, le sieur Pidard, orfèvre, demande 4 livres pour avoir raccommodé la tasse de S. Bernard.

On voit encore au même registre, f° 125, que le 13 novembre 1663, deux gentilshommes demandent la tasse de saint Bernard pour porter à la campagne, en donnant bonne et suffisante caution.

Je crois devoir rappeler ici simplement, sans me prononcer sur son authenticité, que l'on montre dans la bibliothèque publique de Troyes une chaise en bois sculpté, avec cette inscription : « Fauteuil réputé de la B. Aleth, mère de S. Bernard, acheté en 1793 à la vente faite à Clairvaux par le vandalisme révolutionnaire, et offert en 1849 par F. E. Jourdain, à la ville de Troyes, sa patrie. »

Bible de saint Bernard.

On conserve parmi les manuscrits de la Bibliothèque publique de Troyes une bible latine, in-f° de 30 centimètres de hauteur sur 24 centimètres environ de largeur divisée en deux volumes, dont le premier comprend 261 feuillets et le second 234. L'écriture est une minuscule très-régulière, de la première moitié du XII° siècle, sur deux colonnes, avec initiales peintes, souvent dorées et historiées, et titres à l'encre rouge et bleue.

Sur le recto de la garde, au commencement du premier volume, une main du XII° siècle a inscrit en caractères gothiques assez gros ces mots :

PARS PRIMA BIBLIE BEATI BERNARDI ABBATIS CLAREVALLIS.

et au-dessous se trouve répétée cette inscription en minuscule tirant un peu sur la cursive, à peu près en même temps. Ces deux volumes ne sont plus dans leur couverture primitive.

Le dernier des inventaires de la maison de Clairvaux que fit dresser Pierre de Virey, lorsqu'en 1471 il prit, en qualité d'abbé, possession de Clairvaux, termine le numéro qui concerne cette bible, par ces mots : « *C'est la bible de Mgr saint Bernard.* »

Les feuillets qui contiennent le Cantique des cantiques sont particulièrement usés.

Ces curieux détails sont extraits d'une notice insérée dans les *Mémoires de la Société Académique de l'Aube* (Troyes, 1842, p. 246), par M. Harmand, bibliothécaire de la ville de Troyes. Je saisis l'occasion de témoigner ici à M. Harmand, ma reconnaissance pour la complaisance constante avec laquelle il a bien voulu favoriser mes recherches.

L'antiphonier de saint Bernard.

MS. XV de M. l'abbé Matthieu, p. 258. — 1500, 11 mars. — Je, frère Servais de Sellerie, religieux profès de l'abbaye du Jardinet, de l'ordre de Cisteaulx, ou diocèse de Liége, cognois et confesse avoir eu et receu de Monsieur l'ancien abbé de Clerevaulx la somme de 13 escus d'or au soleil, sur et tant moins de la somme de 52 semblables escus au soleil que je doy avoir pour l'escripture des quatre derniers antiphoniers, oultre les autres huic volumes que j'ay déjà faict, escript, et noté audit Clerevaulx; et aussy pour escrire lesdits quattre restans volumes ay receu huit vingt six cayers de bon parchemin de Bruges, et le bel antiphonier entier de tout l'an, bien escript et notté, que on dit à Clerevaulx estre *l'antiphonier sainct Bernard*, à moy pour exemplaire presté, commençant ou second feuillet après 4 feuillets estans au commencement : *De modo, ordine et correctione antiphonarii*, et la lettre du IIII ℟ *Veniet in te*, et finissant ou pénultième : *Ecce spon. ve.*; et est signé en l'inventaire de Clerevaulx Y, 17.

Lesquels quattre volumes d'antiphoniers je dessus dit frère Servais promets bien loyaulment escripre, noter et parfaire de ma main en la manière desdits autres huict volumes, pour le prix et somme desdits 52 escus d'or au soleil, qui est pour chacun volume 13 escus d'or au soleil, et le plus tost que je pourray les rendre faits et parfaits, jusqu'à l'enluminature et relieure, lesquels ledit ancien Abbé sera tenu de payer et contenter. Et de ladite somme de XIII escus d'or au soleil, en déduction et tant moins des dessus dits LII semblables escus, me tiens pour bien content et en quitte ledit ancien Abbé et la dicte église de Clerevaulx, et des VIII XX VI cayers de parchemin pour faire lesdits quattre antiphoniers; et aussi, en lui délivrant ou à autre dudit monastère de Clerevaulx ayant puissance de recevoir et de ce faire, rendre et restituer ledit bel *Antiphonier sainct Bernard*, appartenant à ladicte église et monastère de Clerevaulx : ou si, avant la perfection desdits quatre volumes j'estois prévenu de mort, promets faire rendre audit Clerevaulx ledit *Antiphonier*. Tesmoing mon seing manuel cy mis et apposé le XI° jour de Mars l'an mil cinq cens, en la présence de Dom Nicole de Paris, bachelier en théologie, Prieur dudit monastère, de Dom Jehan de Vepria, ancien Prieur dudit lieu, Dom Jacques de Sézanne, secrétaire, et Dom Estienne de Beaupré, religieux dudit Clerevaulx. Fr. Servais, religieux du Jardinet. — A la suite est écrit : « L'Antiphonier de S. Bernard ne se voit pas à Clairvaux (1744); apparemment qu'on aura négligé de le retirer du Jardinet. » (M. l'ancien abbé de Clairvaux, dont il est parlé dans cette pièce, est Dom Pierre de Virey, qui se démit de ses fonctions en 1496, et mourut en 1506.)

Note sur un manuscrit de la Bibliothèque publique de Dijon, désigné vulgairement sous le nom de bréviaire de S. Bernard.

Parmi les manuscrits de la bibliothèque publique de Dijon, il en est un que sa petitesse et sa forme singulière rendent fort remarquable, et qui, cependant, serait probablement très-peu remarqué des étrangers et des visiteurs, si l'opinion vulgaire qui en fait le bréviaire de S. Bernard, ne lui avait donné une sorte de célébrité.

Les recherches que j'ai entreprises sur tout ce qui nous reste, soit du corps de S. Bernard, soit des objets qui ont appartenu à ce grand saint, m'ont amené, il y a quelque temps déjà, à examiner ce prétendu bréviaire.

Je ne crois pas que le manuscrit dont je m'occupe ait été regardé de bien près par des personnes quelque peu versées dans la connaissance des anciennes écritures : il leur eût paru si évident, à première vue, qu'il était postérieur de plusieurs siècles à saint Bernard, que depuis longtemps on se serait abstenu de le qualifier d'une manière inexacte.

Mais si on avait eu la patience de l'étudier en

détail, on se serait aperçu bientôt que c'était un A
livre liturgique à l'usage de l'Ordre de Cîteaux : puis au 13e feuillet après le ℣ du IIe nocturne des matines du Samedi-Saint. — *Caro mea requiescet in spe*, etc., on aurait lu ce qui suit, écrit à l'encre rouge, de la même main que ce qui précède, et on aurait possédé tous les éclaircissements désirables sur la nature et l'origine de ce curieux petit volume : « Explicit libellus breviarii de tempore de « nocturna laude Creatoris mei Jhesu XPti, quem « sici deo scripsi, ne furetur mihi more alterius « breviarii : nec ille, oro, egre ferat quia in tantam « brevitatem compilavi, quia carni exemplari pro- « lixiore; et benedictus sit ille in æternum qui ini- « ciandi dedit presumptionem, et terminandi con- « tulit facultatem anno Domini millesimo quadrin- « gentesimo nonagesimo octavo. »

Cette date est écrite à l'encre noire, ainsi que le « titre que je vais copier, et qui reprend à la ligne : B
« Absolucio a pena et a culpa in articulo mortis « concessa a providencia divina Domini Sixti, « Pape IV[1], fratribus Ordinis Cysterciensis tempore « Reverendissimi Patris Abbatis Hymberti Cyster- « cii, » etc.

La formule de l'absolution occupe quinze lignes. On a effacé trois lignes écrites à l'encre rouge pour tracer en noir le millésime et *l'absolutio a pena*, etc.; dont l'écriture présente quelques différences avec les caractères qui précèdent.

Il suit de la note que je viens de transcrire :

1° Qu'on a ici un cahier (*libellus*) du bréviaire Cistercien, contenant pour le propre du temps (*breviarii de tempore*), l'office de la nuit (*de nocturna laude*);

2° Que le religieux, auquel il appartenait, l'avait écrit sous un très-petit format (*ideo scripsi*), afin qu'étant tout à fait portatif, il devînt plus difficile de le voler; voulant ainsi lui faire éviter le sort C
d'un autre bréviaire, que sa grosseur l'obligeait probablement de laisser au chœur, où on le lui aurait dérobé;

3° Que ce même religieux prie N. S. J.-C. de lui pardonner son œuvre si écourtée, parce qu'il manquait d'un exemplaire plus étendu. Evidemment il fait ici allusion à la brièveté de son livre, qui ne contient que l'office de la nuit, et encore seulement pendant le propre du temps; il ne peut entendre ces mots : *in tantam brevitatem compilavi*, — des nombreuses abbréviations qui hérissent son texte, car il lui était facile de rétablir les mots abrégés dans l'exemplaire qu'il avait sous les yeux;

4° Enfin, que la copie de ce cahier a été terminée l'an de N. S. mil quatre cent quatre-vingt-dix-huit.

Voulant probablement plus tard remplir l'espace demeuré libre sur le treizième feuillet, après la note à l'encre rouge, par la transcription de l'ab- D
solution *in articulo mortis*, accordée aux Cisterciens par le pape Sixte IV (1) du temps d'Hymbert, Révérendissime abbé de Cîteaux (2), notre religieux, afin de gagner la place nécessaire, aura effacé les trois dernières lignes de la note; puis il aura récrit à l'encre noire le millésime, en ajoutant *l'absolutio a pena*, par laquelle se termine l'office de la nuit, depuis l'Avent jusqu'à Pâques inclusivement.

Je passe maintenant à la description du manuscrit.

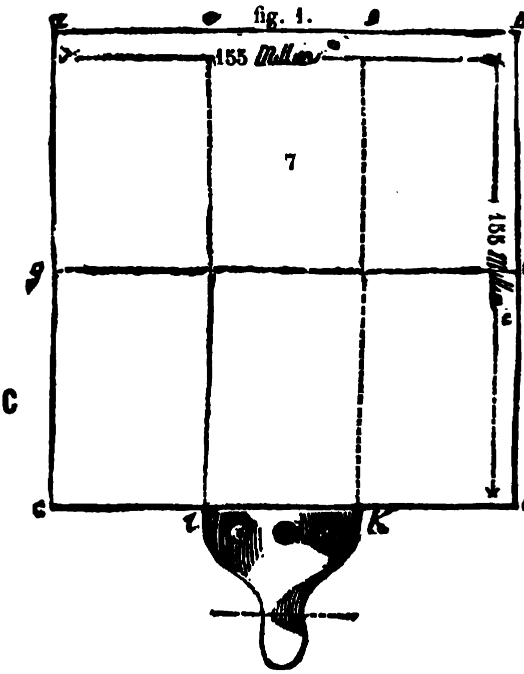
Il se compose de 36 feuillets de parchemin de 135 millimètres environ de largeur, sur 155 environ de hauteur (pl. B, fig. 1), terminés aux points I et K par une languette haute de 30 millimètres (pl. A, fig. 1 et 2). Ces languettes, placées l'une contre l'autre, sont maintenues par une sorte de pince en fer à deux branches, se terminant en M (pl. A, fig. 2), en anneau de forme allongée. Les deux branches s'évasent à partir de M, jusqu'en I et K (pl. A, fig. 1), où elles atteignent une largeur de 45 millimètres. Trois clous en fer, rivés de chaque côté, maintiennent solidement les branches de la pince et les languettes (pl. A, fig. 1).

En supposant le manuscrit suspendu par l'anneau qui termine la pince et les feuillets pliés, la fig. 1 (pl. A) le représente vu de côté, et la fig. 2 (même pl.) le fait voir par le milieu.

Mais si on veut le lire, on doit le retourner d'abord, de manière à tenir la pince entre les doigts (pl. A, fig. 3), puis on déplie et on replie successivement chaque feuille. Il est impossible de saisir le mécanisme de cette opération sans avoir la pl. B sous les yeux.

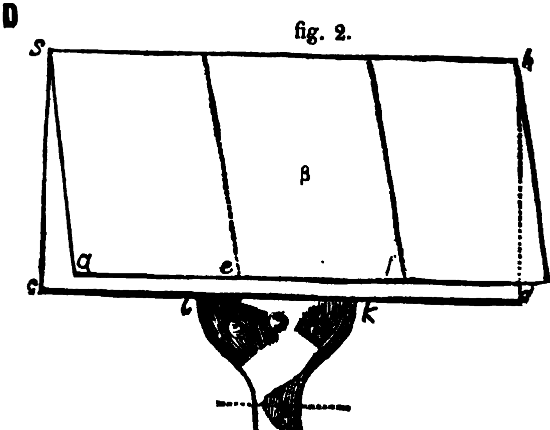
1° Fig. 1. Le feuillet est déplié entièrement; il est couvert d'écriture sur toute sa surface; les lettres E, F, G, H, I, K, indiquent les lignes des plis.

fig. 1.

2° Fig. 2. Le feuillet est plié sur lui-même aux points d'intersection G, H. Le point A est ramené sur C, le point B sur le point D, E sur I, et F sur K. On lit alors sur la moitié du V° du feuillet; ce V° est encore couvert d'écriture sur toute sa surface.

fig. 2.

(1) Mort le 13 août 1484.

(2) Mort le 24 ou le 26 mars 1476.

Pl. B.

fig. 3.

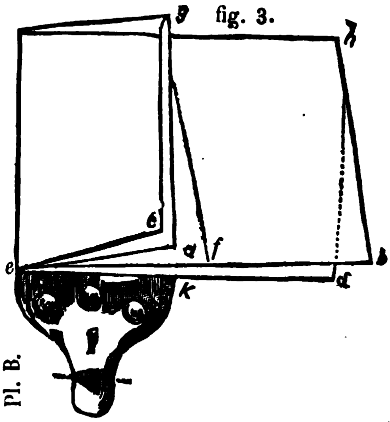
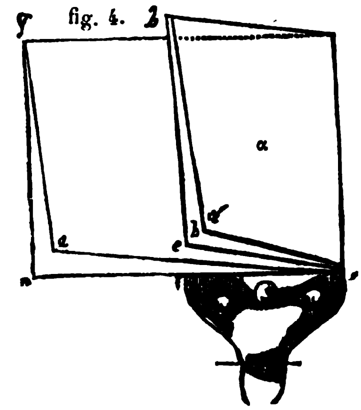

fig. 4.

Pl. A.

fig. 3.

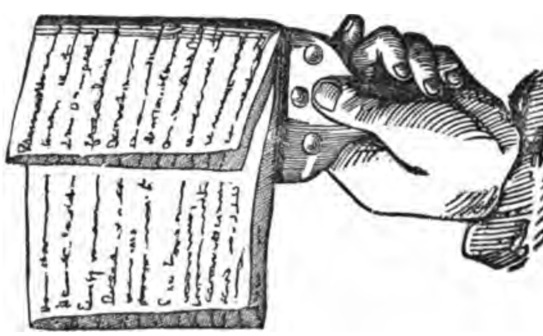

fig. 2.

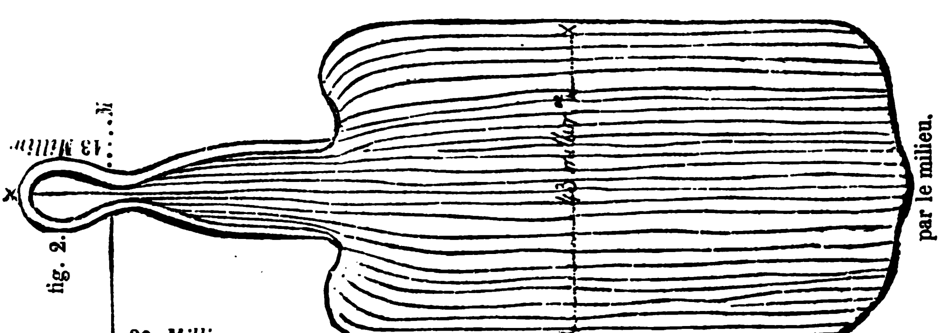
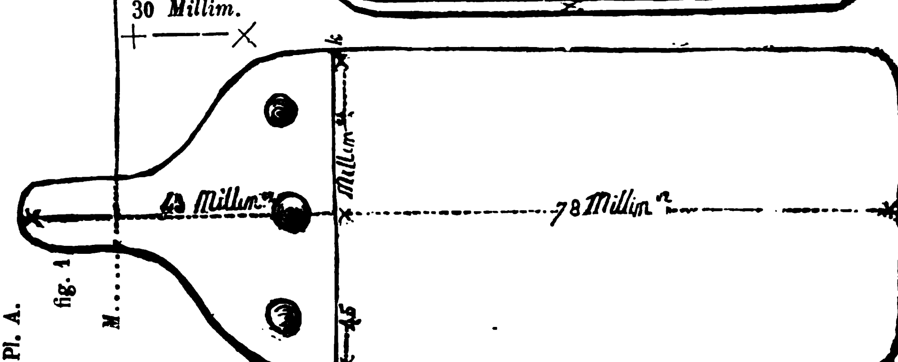

fig. 1.

3° Fig. 3. En laissant le point B sur le point D, F sur K, et E sur I, on ramène A C sur K, et on recouvre ainsi une portion de l'écriture par le tiers du V° du feuillet. Ce tiers reste toujours en blanc, afin de servir comme de couverture au feuille plié (pl. A, fig. 1).

4° fig 4. Si on laisse A sur C, E sur I, et si on ramène D B sur I, on lit sur le tiers du V° du feuillet; ce tiers est couvert d'écriture sur toute sa surface.

Les 36 feuillets se lisent ainsi que je vais l'indiquer :

1° Pl. B, fig. 4, α. — fig. 2, β. — fig. 1, γ.

Feuillets 1 à 13 inclusivement, 23 à 36 inclusivement.

2° Pl. B, fig. 1, γ. — fig. 2, β. — fig. 4, α.

Feuillets 14 à 22 inclusivement.

Les feuillets 7, 10, 11 et 34 sont tous les quatre pliés de la même façon.

Il faudrait compter 37 feuillets, au lieu de 36, parce que le premier a été arraché : ainsi, celui que je compte le premier n'est réellement que le deuxième. Ce feuillet devait commencer par les matines du 1er dimanche de l'Avent. Le feuillet suivant, aujourd'hui le premier, fort sale à l'extérieur, et dont l'écriture est d'abord presque entièrement effacée, commence par la XIIe leçon ou par l'évangile des matines du 2e dimanche de l'Avent.

On lit sur le V° ces mots d'une écriture moderne et mal conservée : BREVIERE DE S. BERNARD.

Les treize premiers feuillets contiennent l'office de la nuit pour le propre du temps, depuis l'Avent jusqu'à Pâques.

Le 14e feuillet s'ouvre par l'indication des psaumes du 1er nocturne des matines de Pâques, et le 36e se termine par la collecte du 25e dimanche après la Pentecôte.

L'écriture présente dans le cours du manuscrit quelques variations et quelques différences; mais je ne les juge pas assez importantes pour en tenir compte.

Les rubriques sont écrites à l'encre rouge. Jusqu'au 13e feuillet inclusivement, les majuscules initiales, tracées à l'encre noire, sont ornées d'un point rouge: quelques-unes, mais en très-petit nombre, sont faites au minium, Du feuillet 14 au feuillet 22, les majuscules initiales, presque sans exception, sont écrites à l'encre rouge : après le feuillet 22, elles deviennent beaucoup plus rares, et elles sont remplacées par des majuscules initiales à l'encre noire, sur lesquelles les points rouges reparaissent.

J'ajoute, pour terminer tout ce qui a rapport à la description de ce manuscrit, qu'au feuillet 21 on trouve l'office de la nuit pour la fête du S. Sacrement: IN FESTO CORPORIS DOMINI NOSTRI JHESU XPTI. —Cette seule indication suffisait, si on l'eût examinée avec soin, pour faire rejeter toute idée de reculer son âge jusqu'au XIIe siècle.

J'ai dit, en commençant cette note, que si ce petit monument devait perdre la considération qu'il obtient sous le titre usurpé de bréviaire de S. Bernard, il n'en demeurerait pas moins une curiosité paléographique.

En effet, ce manuscrit nous représente fidèlement ces bréviaires portatifs qui accompagnaient les clercs réguliers et séculiers dans leurs pérégrinations lointaines, et dont Mabillon parle dans son traité de la Liturgie Gallicane (1). Ce docte religieux en avait vu deux dans le trésor de Cîteaux, et il en transcrit la fidèle description donnée par le Père Joseph Meglinger, dans son ITER CISTERCIENSE. On ne peut manquer de la lire avec intérêt, à cause du rapport intime qu'elle a avec ce qui précède.

« Libelli trium digitorum latitudinem non excedunt, plus tamen longitudinis habent. Dum clausos aspicis, parvi apparent : at aperti triplo majores evadunt, foliis, quæ ex membrana rudi constant, ter complicatis, deorsum, et ambobus lateribus. Neque in utraque parte litteris implentur paginæ, sed interius tantum : ita ut licet folium a folio sejungas, nisi plicæ explicentur, nullæ litteræ prostent; quæ quidem minutissimæ paucis syllabis totas periodos brevissimo compendio absolvunt. Nulla compage seu tegumento vinciuntur : sed uno in latera filum colligat folia, ne diffluant: ac deinde sacculus ex corio libellos recipit, egressuris forte de monasterio Patribus tunc serviens: quo etiam hodie a pulveribus custodiuntur (2). »

D. Martène et D. Durand en parlent avec moins de détail dans leur *Voyage littéraire* (tom. I. Paris, 1717, p. 222). Ils se trouvaient à Cîteaux en 1710. « Nous vîmes aussi, disent-ils, dans le trésor, les « anciens bréviaires des religieux de Cîteaux écrits « d'un caractère fort menu dans des petits cahiers « amovibles, que l'on tirait aisément pour donner « aux voyageurs. »

Je serais bien tenté de croire que le P. Meglinger, dans son voyage à Cîteaux, en 1667, y a vu le prétendu bréviaire de S. Bernard, que j'ai décrit plus longuement que lui, mais certainement avec moins de netteté et de bonheur d'expression.

Cependant, à moins que la pince en fer n'ait été ajoutée plus tard, afin de relier les feuillets, en maintenant solidement les languettes de parchemin, il est bien évident que Mabillon et le P. Meglinger ont vu deux manuscrits différents du nôtre, puisque les deux manuscrits qu'ils ont examinés avaient leurs feuillets attachés par un simple fil. D. Martène et D. Durand semblent aussi indiquer par cette expression *cahiers amovibles* que le prétendu bréviaire de S. Bernard n'aurait pas passé sous leurs yeux.

Il est vrai que ces petits monuments, remarqués par quatre savants hommes, ont pu acquérir dès lors une assez grande valeur aux yeux des moines de Cîteaux, pour qu'ils aient substitué, au simple fil qui reliait assez mal des feuilles de parchemin, l'armature en fer qui en assurait désormais la conservation parfaite.

Ce ne sont ici que de pures conjectures; et il importe peu au fond que le P. Meglinger, que Mabillon ou que ses doctes confrères aient vu le manuscrit dont je m'occupe. Je tiens seulement à constater, en terminant : 1° que sa forme n'était pas inusitée à Cîteaux, et que notre religieux de 1498, songeant à se faire un bréviaire portatif et à l'abri des voleurs, trouva facilement à Cîteaux, le modèle plus propre à remplir ses intentions;

2° Que l'un des petits bréviaires portatifs conservés dans le trésor de Cîteaux, vus d'abord en 1667 par le P. Meglinger, en 1682 par Mabillon (3), et en 1710 par D. Martène et D. Durand, n'était pas regardé alors comme ayant été le bréviaire de saint

(1) *De liturgia Gallicana*, Lut. Par. MDCLXXXV. *De cursu Gallicano*. p. 433—434.

(2) *Iter Cist.* p. 239.

(3) Mabillon visita Cîteaux pour la seconde fois en 1682, avec D. Germain (cf. œuvres posth. de Mabillon. Par. 1724, tom. II. D. J. MABILLONII *itinerarium Burgundicum anni* MDCLXXXII, p. 12). En 1685 il publia le traité de LITURGIA GALLICANA, où il parle des deux mss. du trésor de Cîteaux: « *Id generis duos pro itinerantibus codices in sacrario Cisterciensi aliquando vidimus, quos hoc modo describit J. Meglingerus in Itinere suo Cisterciensi,* » etc.

Bernard; le P. Meglinger, Mabillon, D. Martène et D. Durand n'eussent pas manqué de rapporter au moins cette tradition.

En 1607, en 1682 et en 1710. Cîteaux ne possédait donc pas le bréviaire de S. Bernard.

Mais comment un manuscrit de la bibliothèque de Dijon, venu très-certainement de celle de Cîteaux, porte-t-il aujourd'hui cette qualification? C'est ce que je ne puis expliquer.

Passa-t-il, avec cette désignation, de Cîteaux à Dijon.

Je crois pouvoir avec certitude répondre négativement.

Si, en 1667, en 1682 et en 1710 on ne croyait pas posséder à Cîteaux le bréviaire de S. Bernard, je ne vois pas qu'on ait pu s'y figurer le contraire plus tard. Aussi, le catalogue des manuscrits de l'abbaye, rédigé très-probablement au moment de sa suppression, et conservé à la bibliothèque de Dijon, ne fait aucune mention de ce prétendu bréviaire.

Quelle main très-moderne a tracé ces mots sur le V° du premier feuillet: *Breviere de S. Bernard?* — Sur quelles données s'appuyait-on pour décorer d'une telle inscription un manuscrit du xv° siècle? — L'a-t-on fait par ignorance ou par mauvaise foi? — Ce sont là toutes choses que j'ignore, et qu'il me paraît peu utile de chercher à connaître? Il me suffit d'avoir démontré, par des faits péremptoires, que cette qualification ne soutient pas un instant l'examen.

Je ne peux terminer cette note sans citer un passage curieux extrait d'une Histoire générale manuscrite de l'Ordre de Cîtaux, composée au commencement du XVIII° siècle, et dont son Eminence Mgr le Cardinal de Reims a bien voulu me communiquer les fragments. On y lit, p. 49, que, quand S. Robert quitta Cîteaux pour retourner a Molêmes, il laissa, « à ses chers enfants de Cîteaux, pour gage « de son amour parternel, tous ses meubles, qui « consistaient en un *petit diurnal d'une structure « fort singulière*, et une tasse dont il se servoit au « refectoire, quoiqu'elle ne fût que de bois. L'un et « l'autre se gardent encore fort précieusement dans « le trésor de Cîteaux. » Puis, dans une note, on lit: « Cette tasse est ronde, et contient environ « demi-setier; elle n'a point d'anses, mais un petit « pied rond qui la soutient par dessous, dans le- « quel sont gravez en bosse ces mots en lettres go- « thiques: F. ROBERTUS. Le bois est fort poli, de « couleur brune, et m'a paru être de châtaignier; « pour ce qui est du diurnal, à moins que de le « voir, il est impossible de faire comprendre ce que « c'est: il est écrit à la main, d'un caractère si « menu, qu'il échappe quasi à la vue: sa grandeur « n'est pas différente des nôtres, *et il y a une at- « tache pour le pendre à la ceinture.* »

Voici encore, dans le trésor de Cîteaux, un diurnal qui ressemble singulièrement au prétendu bréviaire de saint Bernard, si même ce n'est pas lui, car les derniers mots du passage que je viens de transcrire permettent peu d'en douter (1). Dom Joseph Meglinger, avant de décrire les curieux petits manuscrits, avait cru qu'ils venaient de saint Etienne et de saint Albéric. Voici ses propres paroles: « *Unum superest, curioso spectatore dignum: quod quia non negligenter observavi, breviter exponam. Duos libellos nobis offerebant, in quibus precum statutarum canones propria manu exararunt Divi Patres Stephanus et Albericus, primi..... Cistercii Abbates. Venerabar pulcherrima pignora simplicissimæ antiquitatis, clare elucentes sanctimoniæ characteres exosculabar. Libelli trium digitorum*, etc. » (*Iter. Cist.*, p. 239, 84.)

Je répéterai ici ce que j'ai dit plus haut. Si le P. Mabillon, si les PP. Martène et Durand eussent pensé que ces petits manuscrits liturgiques avaient appartenu, soit à S. Bernard, soit à S. Robert, à S. Etienne ou à S. Albéric, ils n'auraient certainement pas manqué d'en faire part au public. Mabillon venérait trop ces anciens Pères de l'Ordre de Cîteaux, pour ne pas exprimer hautement la joie qu'il aurait éprouvée à toucher de si précieuses reliques; mais d'un autre côté, il était trop docte diplomatiste pour ne pas s'apercevoir immédiatement de leur peu d'antiquité. Aussi voit-on qu'il ne prend au P. Meglinger que sa description, et qu'il se garde bien de reproduire ce que ce religieux rapporte de l'origine des petits manuscrits. Comme il était l'ami du P. Meglinger il ne voulut pas réfuter directement ses assertions, peut-être aussi pensait-il que les convenances ne lui permettaient pas d'attaquer publiquement des traditions reçues à l'abbaye de Cîteaux. Il garda donc le silence: faisant assez connaître son opinion par ces paroles que j'ai rapportées un peu plus haut: « *Id generis duos pro itinerantibus codices in sacrario Cisterciensi aliquando vidimus, quos hoc modo describit J. Meglingerus,* » etc.

III.

Lieux sanctifiés par la présence de saint Bernard.

Cellules de saint Bernard à Clairvaux.

On conservait à Clairvaux deux cellules de S. Bernard. La première était celle que Guillaume de Champeaux avait fait construire au saint abbé, en 1117 (*Acta S. Bern.*, § LIX, *chronol. Bern.*), hors des lieux réguliers et de l'enclos du premier monastère (*extra claustra et terminos monasterii*, S. Bern. Op. *Guillelm.*, VII, 32).

« Visitur, dit Dom J. Méglinger, casa lignea, instar tugurii cujusdam, qualia in campis pro armentis excitare solent..... pio stupore correpti sumus, quod hæc lignorum strues in tot sæcula duraret, annis nimirum quingentis quinquaginta..... In quadrum concinnata, per octodecim pedes undique extenditur, nulla contignatione superiorem a fundo partem dividente: tecto solo miseros parietes onerante: qui quidem nullo vitro illustres satis nempe ab inhabitante sanctimoniæ luce resplendebant: fenestrarum loco asseres ad excisa foramina hærent,

(1) Comme l'auteur avait vu le ms. auquel il donne le nom de *diurnal*, il est impossible de supposer qu'il ait voulu parler ici du psautier apporté par S. Robert à Cîteaux, et que le trésor de l'Abbaye conservait avec soin. La note placée en tête de ce psautier, rapportée par dom Martène, dans le *Voyage littéraire*, t, I, p. 222, était trop claire pour que l'auteur, qui avait examiné le ms. pût commettre, en le désignant, la moindre méprise.

ut levi ductu prohiberi illis aura vel immitti possit. Idem lectisternii, adhuc ibidem pendentis, squalor fuerat, et anguli in quo jacebat. » (*Iter. Cist.*, p. 181, 61.)

Les Bénédictins visitèrent la pauvre cellule: « Derrière le rond-point de l'église, disent-ils, est le cimetière des abbés étrangers qui sont morts à Clairvaux, dans lequel on voit, contre l'église, les sépultures des frères de S. Bernard. C'est dans ce cimetière qu'on voit la cellule du Saint, que Guillaume de Champeaux, évêque de Châlons, lui fit bâtir pour le soulager dans ses infirmités. Il n'y a point de cheminée; car S. Bernard était si mortifié, et dégagé des sens, qu'il ne voulait pas qu'on lui fît du feu; mais, sous son lit, il y avait une grande pierre percée en plusieurs endroits, sous laquelle on allumait un brasier pour échauffer sa chambre sans qu'il s'en aperçût. On ne peut rien voir de plus simple que cette chambre, et que le lit de S. Bernard qu'on y conserve encore; et si un abbé malade était si mal logé, on peut juger quels étaient les appartements des sains et des simples religieux. Cette chambre touche à une petite chapelle, qui apparemment fut bâtie pour lui dire la messe. On tient qu'il y mourut, et on lit une inscription qui le dit assez clairement. » (*Voyage littéraire*, tom. I, p. 99. —Cf. pour ce qui concerne la chapelle, l'*Iter Cist.*, *ibid.*)

La chapelle dont parlent les Bénédictins, fut bâtie plus tard par Geofroy, évêque de Langres et parent de S. Bernard, qui vint mourir à Clairvaux, et habita, pendant trois ans et neuf mois, la petite chambre du saint. Elle fut construite au lieu même où S. B. Bernard avait cessé de vivre. « *Fecit fabricari ad opus suum in loco, unde S. Bernardus migraverat, capellulam satis humilem,* » dit le *Livre des Sépultures* de Clairvaux (Henriquez, *Fasciculus SS. O. C. Epitaph. B. Godofridi Lingon. episcopi*, p. 474). C'est ce qui fit croire par la suite que S. Bernard avait trépassé dans la chapelle.

Manrique a décrit la cellule de S. Bernard. (*Ann. Cist.*, ann. 1153, IX.) En 1738, dom Briger écrivait au P. Pien: « Præterea domus, seu cella potius, tota pœne lignea, et grabatus, in quo spiritum emisit, hodiedum supersunt in Claravalle. » (Acta S. Bern. *Gloria posthuma*, n° 8.) La *Relation* imprimée dans les *Ann. Archéol.* parle aussi de la chambre de S. Bernard située vers le cimetière. Dans le plan de dom Milley, elle est figurée au n° 62, derrière le chœur, à droite, à cinq toises environ du chevet de l'église, sous le titre de *Cubiculum, capella et hortus S. Bernard.*

L'autre cellule de S. Bernard se conservait dans le *monasterium vetus*, premier séjour des moines après la translation de l'abbaye en 1135.

Voici comment dom J. Meglinger la décrit: « Scalæ, quæ a refectorio ad dormitorium viam facit, imposita est cella, quam mellifluus Pater Bernardus incoluit. Parva sane est, et carceri quam conclavi similior, et tali, quam tantus Abbas habitaret. Nam uno solummodo pede latior est cellis, quas in dormitorio monasterii novi, supra n° 57 descripseram (*altiores non sunt octo pedibus, totidemque pedes latitudinem ac longitudinem absolvunt*): sed incommodis multo pluribus obnoxia: cum nudo tantum tecto tegatur, per quod etsi non semper pluviæ penetrent, frigus tamen æstusque et mille aliæ sese intrudunt molestiæ. Per idem tectum submotis aliquot assulis lumen solis immittitur, assere, si necessitas imbrium aut nivis jusserit, obstruente foramen. Porro scala, cui cella imminet, unum cellæ angulum eripit asseribus, quibus contecta est; qui per illam partem declivi tabulatione descendentes commodum tamen D. Bernado afferebant: illis nempe pro lecto usus: loco pulvinaris duos alios truncos securi lævigatos supponens. Quæ omnia hodiedum videri, contrectari tamen minime permittuntur: multorum importuna pietate per minutas quidem, sed sæpe repetitas partes pene totum auferente. Nunc cancellis inclusus hic (si tamen dici potest) lectus oculis non furtis patet: intra quos præterea jacet cingulum setis et ferro asperum, quod vexando corpori induere sanctissimus Pater solebat, ac super nuda ejus cute post obitum inventum est. Sedile denique nihilo cæteris cellæ partibus melius erat: præterquam enim quod uno tantum a terra pede elevatum, id excavatus per modum sellæ præbuerit murus: etiam sedentis caput erigi non patiebatur incumbentis tecti declivitas: ac proinde sedere aut assurgere volenti caput dorsumque inflectendum, donec uno passu amotus spatium acciperet erecto capite standi. » (*Iter. Cist.*, p. 201, 67.)

C'est de cette pauvre cellule que saint Bernard entendit une nuit les anges chanter dans la chapelle du *monasterium vetus*. Se levant avec précaution, de peur de réveiller ses moines endormis dans le dortoir tout voisin de sa cellule, saint Bernard se rendit à la chapelle où il apprit des bouches angéliques le *Salve regina.*

Peu de temps après, prêchant à ses religieux dans le chapitre pour la dédicace de leur église, il leur rappela la merveille qui y avait eu lieu récemment. « *Quædam præterea verba retulit, quæ in ecclesia de recenti acciderant: « Nunc, inquiens, sancti angeli solemnizationi vestræ interfuerunt, et vos divinitus in suæ curæ custodiæ susceperunt.* » *Adjungens etiam quædam verba, quibus dabatur intelligi, quod antequam lapidem lapidi in constructione superædificasset, idem locus designatus fuisset.* » (Saint Bern. Op. *Joh. Eremita*, II, 7.)

Dès le temps où saint Bernard habitait la petite cellule que Guillaume de Champeaux lui avait fait construire en 1117, les anges lui avaient marqué en quelque sorte la place de l'église du *monasterium vetus*.

« Une nuit, dit Guillaume, ayant répandu son âme devant le Seigneur, avec plus d'ardeur que de coutume, il s'assoupit légèrement, et entendit le bruit des voix d'une multitude qui semblait passer. S'étant éveillé, et les voix lui parvenant plus distinctes, il sortit de sa cellule, et suivit leur direction. Non loin était un lieu encore tout couvert de ronces et d'épines, et qui maintenant est bien changé. (Haud procul aderat locus densis adhuc spinarum vepriumque frutetis abundans, sed nunc longe mutatus ab illo. — *Guillelmus*, VII, 34.) Il aperçut en cet endroit les anges formant deux chœurs, et leurs chants mélodieux le remplirent de joie. Il ne connut pas d'abord le mystère de cette vision; il le comprit plus tard, quand il vit, *après la translation de l'abbaye*, l'église bâtie au lieu même où il avait entendu les concerts célestes. (Cujus tamen mysterium visionis non prius agnovit, quam, translatis post aliquot annos ædificiis monasterii, eodem loco positum oratorium cerneret, ubi voces illas audisset. » *Guillelmus*, VII, 34.)

Il ne fallut rien moins, du reste, que ces révélations célestes pour déterminer le saint Abbé à quitter le lieu sauvage où il avait fixé son premier séjour (S. Bern. op., *Guillelmus*, 62).

Saint Bernard prêchant son sixième sermon pour l'anniversaire (1) de la dédicace de l'église du *monasterium vetus*, se plaisait à rappeler à ses moines que ce lieu était fréquenté par les anges, *quem angeli sancti frequentant* (S. Bern. Op., t. I, col. 1088).

(1) Il me paraît évident que les six sermons *In dedicatione ecclesiæ* ont été composés pour l'anniversaire de la dédicace de l'oratoire. — *ecclesia..... cujus anniversaria dedicatio celebratur.* — (S. Bern. op., t. I, col. 1081 E.)

Le Père Mabillon a remarqué, avec la justesse ordinaire de sa critique, que les sermons de saint Bernard *in dedicatione ecclesiæ* ne pouvaient se rapporter à la dédicace de la grande église de Clairvaux, qui ne fut faite qu'après sa mort (en 1174 le 13 octobre— Cf. *Menolog Cist.* III° id. oct.), mais qu'ils devaient se rapporter à la dédicace de l'ancienne église, *veteris basilicæ*. (S. Bern. Op., t. I, col. 1075, *n.* b).

Or qu'était-ce que cette *vetus basilica*, sinon l'église ou plutôt l'oratoire du *monasterium vetus*; puisqu'on sait d'une manière certaine que saint Bernard ne comprit le mystère des visions angeliques qu'après la translation de l'abbaye, lorsqu'il vit l'oratoire bâti au lieu même où les anges avaient formé leurs concerts. (*Guillelm. loc. cit.*)

On sera touché en lisant la description que le P. Meglinger nous en a laissée.

« *Inde ad oratorium descendimus; quod tale est, ut* ipsa paupertas breviori compendio non concinnaret. Frontem altare occupat, eodem omnino hac tempestate cultu spectabile, nec alio quam quo divus Bernardus instruxit: nimirum in lignea tabula vili colore imago Christi in cruce pendentis rudi artificio exprimitur; a cujus latere Virgineæ Matris et divi Joannis dimidia corpora pinguntur eodem exiguæ artis penicillo elaborata. Extra chorum, seu mediam templi partem in latere dextro est altare S. Laurentii, in sinistro S. Benedicti pariter simplici manu expressis effigiebus nota. » (*Iter Cist.*, p. 205, 69.)

Ces peintures sur bois, si dignes de l'âge d'or de Clairvaux, venaient sans doute de la première abbaye, dont elles avaient orné la pauvre chapelle. C'est propablement devant elles que saint Bernard, aux portes du tombeau en 1125 (Acta S. Bern. § LIX.— Chronol. Bernardina an. 1125), avait envoyé un de ses religieux prier pour lui. « *Itum est, et oratum ad altaria, quæ in eadem basilica erant tria: primum in honore B. Dei Genitricis, duo circumposita in honore B. Laurentii martyris, et B. Benedicti abbatis.* (S. Bern. Op., *Guillelm.* XII, 58.)

Le *monasterium vetus* fut visité en 1517, par la reine de Sicile (*Ann. Archéol.*). En 1605, la V. M. Anne de Jésus « *visita les dévotes ruines de l'ancien Clairvaux* (*monasterium vetus*), *et la celle de Clairvaux avec le chaslit où S. Bernard soulait dormir* (Vie de la V. M. Anne de Jésus, Paris 1636). » Les religieux en raclèrent de petits fragments pour servir de reliques à leurs hôtes,— Je remarque que le Châlit de S. Bernard existait à Clairvaux, de 1605 à 1673, puisque l'abbé Pierre (Henri) en tira le 7 janvier de cette année un morceau, *avec toute la révérence possible* (*Reg. Secret.* D. Petri, XLVI, Clarev.).

Cependant, d'après le ms., n° 15 de M. Matthieu, contenant les notes de dom Guyton (p. 343), il aurait été détruit, en 1590, par la garnison que le conseil de l'union, établi à Troyes, avait envoyée à Clairvaux. Probablement la destruction ne fut pas complète; et diverses raisons me portent à croire que le récit des dégâts commis dans l'abbaye par les soldats de la ligue fut un peu exagéré.

Avant de m'éloigner du *monasterium vetus* je veux expliquer une phrase du Père Meglinger qui, après avoir parlé de la visite faite à Clairvaux en 1131 par le pape Innocent II, ajoute ces mots: Porta qua intravit, ad rei gestæ memoriam hodiedum obstructa manet ut ipsemet vidi. » (*Iter Cist.*, p. 159, 56.)

Il me semble évident que le P. Meglinger a confondu ici la visite du Pape Innocent II à Clairvaux avec celle que le Pape Eugène III y fit en 1148. Le Pape Innocent II avait vu l'abbaye dans son premier emplacement, dont il ne restait plus rien à l'époque où le P. Meglinger écrivait; tandis qu'il pouvait très-bien se trouver de son temps dans l'enclos de Clairvaux quelque porte murée en mémoire de la venue du Pape Eugène III. Ce qui a dû rendre la confusion encore plus facile c'est que ces papes vinrent tous deux à Clairvaux après avoir quitté Reims.

Il est fait mention de la chapelle de Saint-Bernard (bâtie non loin de sa cellule par Geofroy) dans un titre du XIVe siècle, dont voici un extrait.

De camera abbatis Villariensis in Claravalle. 1336, in vigilia Nativitatis Virginis gloriosæ. — Moyennant la somme de 50 florins florentins, Jean, abbé de Clairvaux et toute la communauté, accordent « venerabilibus coabbatibus...... de Villari, de Grandi-Prato et de Loco S. Bernardi, nunc existentibus et eorum successoribus in perpetuum, unam cameram cum appendiciis suis inter *capellam B. Bernardi* et cameram de Ungaria situatam, quam ipsi et eorum monachi ad capitulum generale venientes ac redeuntes habebunt, tenebunt et pacifice possidebunt tempore dicti capituli generalis. »

(*Arch. de l'Aube.*— copie du XVe siècle, sur papier.)

Voy. Littér., Paris, 1724., p. 75. — Abbaye de S. Vaast à Arras.— « Comme nous sortions du monastère, on nous fit remarquer une croix à 40 ou 50 pas au delà, et on nous dit que S. Bernard étant venu à Arras, s'arrêta en cet endroit et ne voulut pas entrer au monastère, parce que l'abbé et les religieux lui avaient refusé un lieu de leur dépendance qu'il demandait pour y bâtir une abbaye de son ordre. On dit que c'est le lieu où est aujourd'hui la Prévôté de S. Michel, qui est assez agréable. »

Dans les fragments de l'histoire de l'ordre de Cîteaux, que son éminence Mgr le cardinal de Reims a bien voulu me communiquer, je lis à la page 390, que S. Bernard ayant visité la sainte chandelle d'Arras, et voulant témoigner l'estime qu'il professait pour cette précieuse relique, fit dresser une croix d'une grandeur extraordinaire. Elle subsista dans le même lieu plus de 300 ans. Enfin, comme elle menaçait de tomber en ruines, les religieux de Saint-Vaast, la relevèrent en 1447, mais ils lui donnèrent moins d'élévation.

En 1439 l'abbesse de Groeningen donna à l'abbé de Clairvaux un fragment de la sainte chandelle, par l'acte suivant:

« Nos soror Margareta abbatissa monasterii de Groeniinghen prope Curtracum, et Margareta Besoentz, et Katherina Cornu sacristiaria, totusque ejusdem loci conventus, confitemur nos unanimi consensu dedidisse et concessisse reverendo Patri nostro immediato domino abbati Clarevallis certam portionem cere de candela B. Marie de Atrebato, de illa porcione quam Illustrissima Domina Comitissa, relicta Illustrissimi Principis Domini Balduini comitis Flandrie et Imperatoris Constantinopoli, [le sens n'est pas terminé] que quidem porcio cere sumpta fuerat de propria eadem candela B. M. de Atrebato, sicut postea ab antiquioribus nostris fuit veraciter repertum et probatum. In cujus rei testimonium.... Datum.... ultima die mensis februarii anno Domini millesimo CCCC° tricesimo nono, more Gallicano. » (*Arch. de l'Aube.*— origin. sur parch. — un seul sceau reste.)

Dom J. Meglinger dit la messe à Cîteaux *in sacello D. Bernardi.* « Locus est in quo ipse sanctus Bernardus ætatis suæ anno 23 cum triginta sociis novitium agebat. » (*Iter Cist.*, p. 130, 42.)

Le P. Chifflet imprimait en 1660 dans le *S. Bern. gen. illustr. assert.*, p. 639: « In castro Granceio (*Grancey*, Côte-d'Or). Adhuc exstat vetusta turris quæ dicta est post omnem memoriam et hodieque dicitur *Turris S. Bernardi;* quod ipse, dum cognatos suos subinde inviseret, in ea diversatus fuisse credatur. »

La *Notice sur Châtillon-sur-Seine*, par M. l'abbé Tridon, (*Troyes* 1847) renferme des renseignements fort intéressants sur l'antique oratoire de Sainte-

Marie-du-Château, et sur la maison de la rue du Truchot, célèbres à Châtillon par les souvenirs de S. Bernard qui s'y rattachent.

Je lis dans les procès-verbaux des séances générales tenues à Troyes, en 1853, par la *Société française pour la conservation des monuments historiques*, (Paris, 1854; in-8°) p. 169 et 170— qu'un vieux chêne porte encore à Cunfin (*Aube*) le nom de chêne de S. Bernard; qu'il y a à Dampierre (*Aube*) des reliques de S. Bernard, et qu'il existe auprès de Bar-sur-Seine une chapelle dédiée au saint abbé. Elle aurait été érigée en souvenir de son passage. On ajoute que le vallon qui conduit à Jully-sur-Sarce (Aube), siége d'un monastère de femmes où sainte Humbeline se fit religieuse, porte encore le nom de *Val-S.-Bernard*.

VI.

Sceaux dans lesquels figuraient les armoiries de saint Bernard.

MS. XV de **M.** l'abbé Matthieu, p. 68. — Sceau de Guillaume, abbé de Clairvaux, pendant à un titre en parch. du 11 oct. 1431. — Orbiculaire. — Sur le fond paraît une main tenant une crosse: le bras est couvert de la manche de la coule. En haut, sur la droite de la crosse, est la lettre S, et, sur la gauche, la lettre B. Au bas, et sur la crosse, est un petit écusson qui représente les armes de saint Bernard, *comme nous les avons aujourd'hui*.

Ibid., p. 210. — 1656, 26 juillet. — Sceaux de l'abbé et du couvent de Clairvaux — pendants à un acte sur parchemin — imprimés sur cire entre deux feuilles de papier.

Celui de l'abbé, ovoïde — au milieu une grande niche, où se trouve un prélat debout — — une crosse sans voile (mouchoir — ou lacrymatoire) dans la main droite, soutenant une église de la gauche. S sous la main droite, et B sous la gauche. Aux pieds, un écusson, surmonté d'une crosse dans le milieu, et portant les armoiries de saint Bernard. — Au milieu du sceau de la communauté, une grande niche occupée par la S. V., tenant l'enfant Jésus sur son bras gauche, A droite, un évêque, S. Malachie, titulaire et patron de l'église de Clairvaux; à gauche, saint Bernard.

Ibid., p. 449. — 1524, 19 mai. — Sceau orbicul. — représentant la S. V., l'enfant Jésus, S. Malachie et S. Bernard. † SIGILLVM CONVENTUS MONASTERII CLAREVALLIS.

Ibid., p. 569. — 1669, 21 nov. — Laurent Gorillon, prieur de Clairvaux, vicaire général de l'abbé de Clairvaux.

Sceau ovoïde de 3 pouces de hauteur sur 2 de largeur, imprimé sur pain à—chanter. — Dans une niche ornée, un abbé régulier debout, nimbé, vêtu de l'habit monachal — tenant de la main droite une crosse avec son voile — sur sa main gauche repose une église: c'est S. Bernard. Au-dessous du coude droit S, et B au-dessous du gauche. — Sous les pieds, les armoiries de S. Bernard, surmontées d'une crosse par le milieu. SIGILLVM VICARIATVS ABBATIS CLAREVALLIS.

V.

Portrait de saint Bernard.

Je tiens à noter, au sujet du portrait de S. Bernard, une phrase de C. Joseph Meglinger. Ce religieux, racontant l'impression profonde qu'il avait ressentie à la vue des chefs de S. Bernard et de S. Malachie, conservés dans le trésor de Clairvaux, s'exprime ainsi: Vultus præsertim melliflui Patris, *et ex effigie passim obvia notus*, et hic tam concinne elaboratus, intimas omnium pectorum medullas commovit. »

Ces mots — *ex effigie passim obvia notus* — établissent clairement qu'il existait pour le portrait de saint Bernard une tradition constante; aussi je remarque que le P. Meglinger a orné son livre intitulé: *Nova melliflui Ecclesiæ doctoris S. P. Bernardi effigies*. Badæ Helvet., 1670, in-8,— d'un portrait admirable, à mon avis, et qui offre la plus grande analogie avec le portrait gravé par Drevet (*Vie de S. Bern.*, par Villefore, Paris, 1704, in-4), avec celui que les Bollandistes ont donné, d'après Puricelli, avec le beau tableau de l'église de Ville, avec le buste en terre cuite du XVIIIe siècle, qui se trouve dans l'église paroissiale de Fontaines-lez-Dijon, et avec d'anciens émaux que j'ai vus en divers cabinets.

Les portraits de profil par Ph. de Champagne (*Vie de S. Bernard.* Paris, 1648, in-4. — Petite gravure; Paris, chez Chereau le jeune.), et par Angelico de Fiezole, me paraissent s'éloigner du type convenu.

Les Bénédictins rapportent, dans leur *Voy. littér.* (Paris, 1717, 2e part. p. 205) qu'ils trouvèrent chez les chanoines réguliers de Rouge-Cloître (Pays-Bas), « dans un manuscrit de S. Bernard le portrait de ce saint, représenté avec l'ancien habit des religieux de Cîteaux, qui avaient le capuchon attaché à la robe. »

Dans la première partie du même ouvrage, les Bénédictins parlent encore de cet ancien habit (p. 6). « Dans la croisée de l'église de la Mercy-Dieu, disent-ils, sont les tombeaux de quelques seigneurs de Prulli, autour desquels sont représentés des religieux avec l'ancien habit de Cîteaux, le capuchon attaché à la coule. »

« On voit, disent-ils à la page 227, dans l'abbaye de la Ferté, sur le tombeau d'un seigneur de Marcilly, un religieux représenté avec l'ancien habit de l'ordre de Cîteaux, c'est-à-dire avec une coule dont le capuchon n'est point séparé. Nous remarquâmes la même chose sur les tombes des abbés qui sont dans le chapitre, lesquels, tous, jusqu'en 1387, ont le chaperon attaché à la coule. Le premier qui porte le chaperon détaché est de l'an 1419. »

Voici, à ce sujet, un extrait des fragments de l'*Histoire manuscrite de l'O. de Cîteaux*, que son éminence Mgr le cardinal de Reims a bien voulu me communiquer, p. 408. « On voit: dans l'église de l'abbaye de Longpont, le tombeau du B. Jean de Montmirail. Il est sous une arcade du sanctuaire de l'église, du côté de l'Evangile, élevé de 3 ou 4 pieds de terre. On voit le saint couché sur sa tombe, dans une figure en bosse fort naturelle, et revêtu de tous ses habits réguliers, tels qu'on les portoit en ce temps-là. Ils peuvent servir à décider

plusieurs questions agitées en nos jours, sur la manière dont les religieux de Cîteaux étoient habillez du temps de S. Bernard. On y voit qu'ils ne portoient point par-dessus la coule ce grand chaperon qui tombe sur les bras et sur la poitrine, et qui descend par derrière quasi jusques aux talons. De tout ce vestement, ils n'avoient précisément que ce qui sert à couvrir la teste: il étoit cousu au collet de la coule, et se terminoit par une petite pointe en haut, à peu près comme les Chartreux le portent encore. Leur coule n'avoit point ces longues et vastes manches qui tombent jusqu'à terre. Elles n'alloient que jusqu'au poignet, et n'avoient de largeur qu'autant qu'il en falloit pour entrer facilement par-dessus les manches de la robe, qui étoient plus courtes et plus étroites. »

Le ms. IX de M. l'abbé Matthieu, après avoir rapporté le passage qui précède (p. 336), ajoute: « On voit encore ce costume dans deux représentations de S. Bernard à Clairvaux: l'une dans l'église, l'autre à la porte d'entrée du grand cloître. »

VI.

Sceau de saint Bernard.

Le 16 août 1837 M. Deville, directeur du musée d'antiquités de Rouen annonçait à l'Académie des Inscriptions la découverte du sceau de saint Bernard (1). Ce sceau, donné par un officier en retraite, M. Pays d'Issoudun (2), est déposé au musée de Rouen.

« Il est en cuivre jaune, dit M. Deville, et de forme ovale; il a 40 millimètres de long, sur 30 dans sa plus grande largeur, son épaisseur est de cinq millimètres; il pèse 30 décagrammes. Le revers est plat et uni, sans apparence de manche ou d'appendice. »

On a très-bien observé, dans la *Revue Archéologique*, 2ᵉ ann. IIᵉ liv. (1845) p. 99, — que saint Bernard y est représenté assis sur une chaise abbatiale dont les bras se terminent en têtes de lions grossièrement figurées.

La Revue pense que le saint abbé tient un rouleau de la main droite.

Le P. Mabillon, annotant la lettre de saint Bernard à Eugène III, écrite vers 1151 (*Epist.* 284), dans laquelle il lui annonce que la perversité d'un faussaire l'a contraint de changer de sceau, voit un livre dans la main droite à la place d'un rouleau. « Certe in charta Bernardi ipsius pro compositione litis inter monasteria S. Genovefæ et S. Victoris, appensum est Bernardi sigillum cum ejus nomine et effigie, librum dextra, pedum sinistra tenente. » (S. Bern. Op., *Epist.* 284 not. *d.*)

Je lis dans les fragments de *l'Histoire de l'abbaye de Clairvaux* par Dom Le Boullenger (Ms. IX, de M. l'abbé Matthieu, p. 434): « Saint Bernard se trouva nécessité à se faire graver un autre cachet. On montre encore ce cachet dans le trésor de Clairvaux; il est de cuivre, de figure ovale. S. Bernard y est représenté assis, tenant sa crosse de la main gauche et une paix à la main droite, et autour est écrit: ✠ SIGILLUM BERNARDI ABBATIS CLAREVALLIS. »

« Le cachet de saint Bernard, dit D. Cl. Guyton (Ms. XV de M. l'abbé Matthieu, p. 8), qui se conserve à Clairvaux, avec lequel le saint a scellé un accord qu'il a fait pour Saint-Victor-les-Paris, et qui y subsiste, représente S. Bernard assis. »

En 1594 l'abbé de Cîteaux écrivait à Dom Denis Largentier, abbé de Tironneau (Ms. XV. de M. l'abbé Matthieu, p. 40): « Je vous ay écrit de Spa, Anvers et Bruxelles.... si vous trouves l'Histoire de Gaguin. vous in verrez *in Philippo Pulchro* que, *cum omnes episcopi starent contra Pontificem Bonifacium solus abbas Cisterciensis stetit pro Pontifice.* Nous avons eu nos beaux priviléges, en l'ung des quels il est dit: *Mecum certasti, mecum sedebis;* je ne voudrois pas faire moins que mon prédécesseur en l'affaire présente, mais Belleforest Commingeois ni Jean de Serres en leur histoire de France n'en disent mot... être assis n'est pas particulier à l'abbé de Cîteaux: le cachet de saint Bernard le représentant assis. Donné à Besançon le 14 novembre 1594.

Votre confrère et cousin:

Fr. EDME, A. de Cîteaux. »

M. Deville avait remarqué avec justesse que le sceau de Rouen est le second de saint Bernard,

(1) Voir la lettre de M. Deville à M. le secrétaire perpétuel dans l'édition Gaume des œuvres de S. Bernard, *Volum. prim.* p. 1. col. 928 et sqq.

(2) M. Pays écrivait à M. Deville, en lui envoyant le sceau: « Ce cachet a été acheté chez un revendeur, qui s'était rendu acquéreur, en 1790, des vieux cuivres de la collégiale de Saint-Cyr d'Issoudun, affiliée à Clairvaux. » M. Deville ajoute: « Comment et pourquoi ce sceau se trouvait-il déposé à la collégiale de Saint-Cyr d'Issoudun ? C'est ce que j'ignore. » — puis il met en note: « Il ne doit pas paraître étonnant que les moines de Clairvaux aient laissé sortir de leurs mains le sceau de leur illustre abbé, quand on voit ces mêmes moines mettre en vente la châsse qui renfermait son corps, pour payer quelques misérables vacances de leur couvent. » (*Thes. nov. anecd.* t. II, col. 1420.)

Je fais sur ces passages quelques réflexions. De ce que le revendeur avait acquis les vieux cuivres de la collégiale d'Issoudun, il ne s'en suit pas nécessairement que le sceau de S. Bernard en faisait partie; le revendeur pouvait le tenir d'autre part.

J'ai prouvé dans le cours de ma Lettre que le corps de saint Bernard n'avait jamais été placé dans la châsse de Messire Tristand de Bizet, évêque de Saintes, dont il est question dans l'extrait du *Thes. nov. anecdot.* cité par M. Deville; et que cette châsse n'avait jamais été vendue, puisque les Bénédictins la virent encore en 1717.

celui que les infidélités de son secrétaire Nicolas l'avaient obligé de faire graver et qui contenait son image et son nom. — *continente et imaginem nostram et nomen* (*Epist.* 284. — voir aussi *Epist.* 298). L'imperfection de la gravure a toujours, comme on le voit, jeté des doutes sur la nature précise de l'objet que S. Bernard tient de la main droite: mais je crois qu'il est plus conforme aux usages suivis au XIIe siècle pour les sceaux des abbés, de s'en tenir au livre avec le P. Mabillon. (Cf. Natalis de Wailly, *Elém. de paléogr.*, part. IV, c. VII.)

Quelle était la forme du premier sceau de saint Bernard? c'est ce que l'on apprend de plusieurs textes que je vais citer.

Ms. XV de M. l'abbé Matthieu, p. 61. — « Charte du temps de saint Bernard sur une feuille in-f°. C'est un double original de l'accord conclu entre les moines de Vauluisant et les chevaliers du Temple par les soins de saint Bernard.... Le second sceau est un oval autour duquel est: ✠ SIGN. ABBATIS CLAREVALLIS. — Le fond est occupé par une main qui tient une crosse en dedans, dont le bras est couvert de manche de robe et par-dessus la manche de la cuculle.... Le long de l'écrit, en travers, on voit à demy chacune des lettres suivantes: CIROGRAPHUM. »

J'ai cru utile de transcrire ici l'accord dont parle Dom Guyton, d'après le cartulaire de l'abbaye de Vauluisant (Bibliothèque Impériale. — in-4°. parchem. — XIIIe siècle. — f°. 83 R°).

Compositio monachorum Vallis-Lucentis militumque Templi, per manum Domni Bernardi Clarevallensis abbatis.

« In nomine Sancte et Individue Trinitatis. Notum sit omnibus presentibus et futuris quod inter monachos Vallis-Lucentis et milites Templi de Colatorio, per manum Bernardi Clarevallis abbatis facta est hec compositio: quod milites Templi quicquid habebant in territorio de Cirilli, a divisione que est inter grangiam ipsorum militum et grangiam monachorum, totum monachis concesserunt: id est medietatem atrii, medietatem decime et terras alias; ita ut deinceps a divisione predicta usque ad Sevei nichil nemoris neque terre adquirere possunt milites Templi, nisi forte omino gratis datum fuerit in eleemosinam, ut nichil terrene substancie ab eis accipiat is qui dederit.

« Similiter monachi Vallis-Lucentis concesserunt militibus Templi quicquid habebant a predicta divisione usque ad ripam Venne, ita ut in valle illa nichil possint adquirere nemoris seu terre, nisi forte gratis omnino ab aliquo fuerit datum, ut nichil terrene substancie ab eis accipiat is qui dederit.

« Laudavit hoc Norpaldus abbas Vallis-Lucentis et frater Everardus Magister fratrum de Templo qui in Francia sunt.

« Et ut firmum permaneat utriusque sigillo firmatum est, cum sigillo abbatis Clarevallis.

« Laudavit hoc etiam frater Humfredus Magister Templi. »

Le *Gallia Christiana* (tom. XII, col. 231) parle ainsi de cet accord: « Quædam permutavit (Norpaudus) cum militibus Templi apud terram de Cerilly. Permutationis cartæ appendet S. Bernardi sigillum, in quo repræsentatur manus monachi pedum abbatiale gerens. »

Tel était donc le premier sceau de saint Bernard; car l'accord que j'ai transcrit est antérieur à l'époque où le saint abbé se vit forcé d'en faire graver un avec un nouveau type.

Les noms de deux personnages mentionnés dans l'accord servent à en fixer approximativement la date.

Norpaldus, ou Norpaudus, premier abbé de Vauluisant, donne les années 1129 à 1159 (*Gall. Christ.* ibid.); Evrard des Barres, maître particulier de son ordre en France dès 1143, fut élu grand maître du Temple en 1147. (*Art. de vérif. les dates* — on n'y trouve pas le nom de Humfredus parmi ceux des grands maîtres du Temple.)

Or, comme il est encore appelé ici — *Magister fratrum de Templo qui in Francia sunt* — il est évident que l'accord est antérieur à 1147: mais ce ne fut que plus tard que saint Bernard changea de sceau.

Le 7 septembre 1520 l'abbé de Clairvaux Dom Edme allant à Rome, arriva avec sa petite troupe au monastère de Bon-Mont en Savoie « auquel, dit la relation de son voyage, est la bourse de saint Bernard avec deux lettres dictées par luy et scellées de son scel, qui est inscrit à l'entour: SIGILLUM ABBATIS CLAREVALLIS, et au milieu est une main tenant une crosse. » (Voir la curieuse relation d'un voyage à Rome commencé le 23 août 1520 et terminé le 14 avril 1521 par R. Père en Dieu Mgr. Dom Edme XLIe abbé de Clairvaux — publiée par M. Harmand dans les Mémoires de la Société académ. de l'Aube, IIe série, tom. II.)

VII.

Titres où il est fait mention de Saint Bernard.

Il serait fort important de recueillir et de publier tous les titres dans lesquels il est fait mention de l'intervention de saint Bernard ou de sa présence en qualité de témoin; ces documents seraient précieux pour établir plus complétement encore la chronologie de son histoire.

Il existe aux archives de l'Aube, dans les chartriers de Clairvaux, de Larivour, de Montiéramey, etc, plusieurs chartes originales dans lesquelles saint Bernard est nommé à titre de témoin. Je dois même faire une mention particulière de ces magnifiques pièces sur parchemin qui remontent aux premières années de l'abbaye de Clairvaux, et où se montre dans tout son éclat l'habileté de ses calligraphes.

Les *Annales Ord. S. Benedicti* (t. VI. Lut. Par., 1739) citent quelques documents où figure le nom de S. Bernard: voici le relevé.

P. 110 — In Guiberti de Novig. Opp. p. 832, *Litter. Barthol.* Laudun. ep. (1124).

P. 152 — In Chifflet opusc. 4, p. 176, *Instrum. Hug. duc. Burgund.* (1127). — In Spicil. t. XIII, p. 307, — *Carta Theob. Camp. Com. de Sparnacen. eccles.* (1127).

P. 370 — In Marlot t. II, p. 337, *Litter. Samson. Rem. Archiep.* (1143).

P. 699 — *Carta Bartholom. ep. Laudun.* (1146).

P. 723 — *Diplom. Henr. Com.* (1149).

Voir dans le *Gallia Christ.* t. XII, *Instrum.* col. 268, cart. XXXII (1152).

Voici la copie de quelques pièces que le *Gallia Christ.* t. XII se contente d'indiquer ainsi dans l'art. consacré à l'abbaye de Montiéramey,

« Guidoni, ad preces S. Bernardi, Atto Episc. dat ecclesiam de Clareio, quam donationem firmavit Innocentius II, Nonis Maii. »

« Donatio ecclesiæ de Follis confirmata a Lucio II, xv kal. Apr. »

« Guido apud Claramvallem obtinet a Godefrido Lingon. ep. ecclesias de Landrevilla et de Lochiis. »

Biblioth. Imper. — Cartulaire de l'abbaye de Montiéramey; in-f° sur parchemin. (Il y en a une copie sur papier; in-f°.)

F°. 48, R°. — Cure de Clarey.

Innocentius Episcopus Servus Servorum Dei Dilecto filio Guidoni Abbati Arremarensi, Salutem et Apostolicam benedictionem. Que pietatis intuitu et amore religionis monasteriis et aliis piis locis a fratribus nostris Episcopis impenduntur laudamus et votis atque desideriis postulantium assensum præbentes libenter scripti nostri munimine roboramus. Eapropter, dilecte in Domino Fili, karissimi filii nostri Bernardi Clarevall. Abbat. precibus inclinati, donationem vobis de ecclesia Clareii a Trecensi Episcopo rationabiliter factam firmamus et scripti nostri privilegio communimus. Dat. Lat. Nonis Maii.

Ibid., f° 48, R° — Cure de Folz.

« Lucius episcopus Servus Servorum Dei Dilectis filiis G. Abbati et monachis Arremarensis monasterii Salutem et Apostolicam Benedictionem. Que a fratribus nostris episcopis et ecclesiarum Dei rectoribus religionis intuitu acta sunt, in sua volumus stabilitate firmari, ne pravorum hominum valeant refragatione turbari. Ideoque Venerabilium fratrum nostrorum Hu. Altissiodorensis Episcopi et Bernardi Clareval. Abbatis precibus inclinati, preces vestras paterna benignitate admittimus et ecclesiam de Follis quemadmodum a Vener. Fratre nostro Attone Trecensi Episcopo vobis canonice concessa est, per presentis scripti paginam vobis et per vos Arremarensi monasterio confirmamus. Si quis autem huius nostre confirmationis paginam sciens contra eam temere venire temptaverit, indignationem Omnipotentis Dei et Beatorum Petri et Pauli Apostolorum eius se noverit incursurum. Dat. Later, xv Kal. Ap. »

Ibid., f° 85, R° — « In nomine Domini. Ego Gofridus Lingon. Episcopus notum fieri volo quod ecclesias de Landrevilla et de Lochia dedi abbati Guidoni et ecclesie monasterii Arremarensis libere in perpetuum possidendas, laudantibus Clarembaldo Decano, ad cujus ministerium pertinebant et Radulfo presbytero qui eas tenebat; eo sane tenore ut electionem presbiteri deinceps habeant monachi; et dum iste Radulfus eas tenuerit, quartam partem reddituum earum, exceptis baptisteriis, nuptiis sepulturis et confessionibus ac denario panis benedicti et reconciliationibus feminarum, post mortem vero vel dimissionem ipsius Radulfi, medietatem reddituum aliorum habeant monachi præter illa que nominavimus que propria sunt sacerdotis. Testes sunt Dominus Alanus Episcopus Autissiodorensis, Domnus Bernardus Abbas Clarevallis, etc., (*sic*) Actum est et sigilli nostri impressione firmatum est apud Clarevallem anno ab incarnatione Domini 1152. »

VIII.

Charte de fondation de Clairvaux.

Je trouve dans les fragments de l'histoire manuscrite de l'abbaye de Clairvaux par Dom L. Boullenger (MS. IX de M. l'abbé Matthieu, p. 351) une copie de la charte de fondation de Clairvaux, « conçue en ces termes tirés mot à mot de l'original qui est dans les archives de l'abbaye.

« In nomine (dans les imprimés on y ajoute *sancte et*) individue Trinitatis incipit carta Comitis Hugonis. Notum sit omnibus presentibus et futuris quod Ego Hugo Trecensis comes do Deo et B. Mariæ et fratribus Clarevallis locum ipsum qui vocatur Clarevallis, cum pertinentiis, agris, pratis, silvis, vineis et aquis, nihil (dans les imprimés on lit *mihi*) omnino aut heredibus meis retinens. Unde testes Acardus Remensis, et Petrus, et Robertus Aurelianensis, milites mei. Et sciendum quod Gaufridus Felonia dat pasturas suas in finagio de Juvancurt, tam in bosco quam in plano, omni tempore. Et si aliquod damnum intulerint animalia dictorum fratrum, solum capitale restituetur sine emenda. Hæc autem omnia dedi in presentia supradictorum testium. Sciendum quoque est quod Dominus Rainaudus de Perecin (dans les imprimés *Perceris* et dans le *Gallia Christiana Preci* — ce dernier mot est à présent en usage) dedit eisdem fratribus pasturam et usuarium per totam terram suam, et precipue in aquis, silvis, pratis, in finagio de Perecin. Huius rei testes sunt Acardus Remensis et Robertus milites mei. Item sciendum quoque est quod Ego Hugo comes Trecensis laudo et concedo fratribus eisdem libere et quiete possidere terram et silvam de Aretela. Has donationes confirmamus Ego Joceranus Lingonensis Episcopus et Hugo Comes Trecensis de sigillo et annulo suo (dans les imprimés on lit *meo*). »

« A cet acte sont attachés deux grands sceaux pendants en cire verte. Le premier représente Joceran assis, tenant de la main droite le bâton pastoral et de la gauche un livre, avec cette inscription à l'entour : ✝ SIGILLUM JOSCERANI EPISCOPI LINGONENSIS.

« Le second représente Hugues à cheval, vêtu d'une cotte de mailles, tenant de la main droite une épée nue rehaussée, et de l'autre un écu oblique appuyé sur son côté gauche, sur lequel il n'y a rien de figuré ; on lit à l'entour : SIGILLUM HUGON..... »

Comme cet acte ne porte aucune date, il est difficile de dire précisément l'année qu'il a été fait. Le *Gallia Christiana*, tom. IV, col. 155, *int. Instrum.*, a mis cette date 1115 qu'il a tirée sur un extrait nouveau qu'on lit sur une planche encadrée et attachée dans le cloître de Clairvaux. »

On peut comparer ce texte avec celui que le P. Mabillon avait reçu de Clairvaux et qui avait été copié sur le titre original — *Ex autographo Claræ-vallensi acceptam referre debemus* (S. BERN. Op. *not. in Epist.* XXXI, 24); avec celui que le P. Chifflet a publié — *Ex autographo Clarevallensi*— (*S. Bern. gen. illustr. assert.* p. 513), et le *Gallia Christ.* (*loc. cit.*)

J'ai vu en 1853, exposée dans une montre à la bibliothèque publique de Troyes une copie figurée de la charte de fondation de Clairvaux avec deux sceaux pendants. C'est une mauvaise imitation faite sur parchemin au XVIIe ou au XVIIIe siècle. J'ai trouvé dans le chartrier de Clairvaux, aux archives de l'Aube, quelques imitations de pièces anciennes du même genre que celle dont je viens de parler.

Le titre suivant ne sera pas déplacé à la suite de la charte de fondation. MS. XV de M. l'abbé Matthieu, p. 448. — Ego Henricus Comes Trecensis notum esse volo presentibus et futuris quod Ego concedo fratribus Clarevallis perpetuo possidendum quicquid predecessores mei eisdem fratribus contulerunt scilicet: locum ipsum in quo idem monasterium situm est, cum terris aquis, vineis, silvis, pratis, agris adjacentibus predicto monasterio, et quicquid de feodo antecessorum meorum acquisierunt usque in presentem diem; nihil omnino aut heredibus meis retinens. Do etiam eisdem fratribus pasturas et usuarium tam in aquis, pratis, quam etiam in silvis, omnibus finagiis per totam terram meam, ubi libere ire possunt. Quod ut firmum et stabile permaneat in futurum presentem paginam feci sigilli mei impressione roborari. Actum anno Verbi incarnati M. C. LXVIII. — sceau pendant — rond-rompu par le milieu — on distingue le cavalier et le cheval, mais non l'écriture.

IX.

Varia.

Itinéraire de saint Bernard de Châlons à Clairvaux en 1146.

Saint Bernard revenant d'Allemagne en 1146, se trouva le 2 février à Châlons-sur-Marne où Louis VII était venu à sa rencontre; c'était un dimanche. (*Dominica die festum erat Purificationis B. Mariæ: et Francorum rex Ludovicus.... Catalaunum occurrebat viro Dei.*)

Saint Bernard y resta deux jours (*detentus est per biduum*) Il en sortit le mardi, 4 février (*egredienti vero feria* 3ª....), et vint à Donnement éloigné de Châlons d'une dizaine de lieues.

Le 5 février, il célébra la messe à Donnement, en l'honneur de sainte Agathe, dont on faisait la fête (4ª *feria.... ipsa siquidem die in vico Campaniæ, cui nomen Davament* (1)... *missarum sollemnia celebravit.*)

Il vint ensuite à Rônay, éloigné de Donnement d'environ deux lieues (*in oppido cui nomem Rônay*), puis à Brienne, situé à peu près à la même distance de Rônay (*in eadem strata, aliud situm est castrum, quod Brena ab indigenis nominatur*).

Enfin, il arriva à Bar-sur-Aube, distant de Brienne de cinq à six lieues; en sorte qu'il fit ce jour-là environ dix à onze lieues (*ipsa die venimus Barrum*).

Le jeudi 6, il dit la messe à Saint-Nicolas et regagna sa chère vallée (quinta igitur feria vir sanctus missarum sollemnia celebravit in ecclesia S. Nicolai.... ipsa die fuit redditus Claræ-Valli.)

— (S. Bern. Op. lib. VI, *seu miraculor*, C. XIII.)

—

MS. XV de M. l'abbé Matthieu, p. 344 :

De sancto Patre nostro Bernardo.

Anno milleno nonageno simul uno
Fontanum castrum Bernardo contulit ortum.
Postea duntaxat septem labentibus annis
Hoc in cœnobio cepit Cistercius Ordo.
Sed dum quindenos Ordo succresset in annos,
Intus suscepit vir sanctus religiosam
Sub Stephano vestem, socios triginta trahendo.
Effectus posthac Clarevallis prius abbas
Sublimem sequitur sublimus vitam, repletque
Lumine doctrinæ signisque micantibus orbem.
Oblatos septem contempsit pontificatus
Ne fugitivus honor mansuris rebus obesset.
Frustra conarer metro conscribere velle
Cætera quæ nequeunt magni comprehendere libri.
Intendat opem nobis apud Omnipotentem.
AMEN.

— On voit par le 4ᵉ vers que cette pièce se trouvait à Clairvaux : c'était probablement une inscription.

L'édition du *Grand Exorde*, donnée par Dom Ignace de Yboro (Pampelune, 1621, in-fº), se termine par un miroir des religieux qu'on ne sera pas fâché, je pense, de trouver ici.

SPECULUM RELIGIOSORUM
ex diversis sententiis B. P. N. Bernardis collectum, in quod prospiciens monachus, ad perfectionis culmen cito perveniet.

Sit omnis Religiosus
In ecclesia, devotus.
In choro, officiosus.
In altari, discretus.
In libraria, tacitus.
In secretis, honestus.
In cella, studiosus.
In infirmatorio, medicus.
Inter fratres, jucundus.
Inter seculares, rarus.
In nihilo, mœstus.
In adversis, pacificus.
In prosperis, modestus.
In claustro, clausus.
In cœmiterio, pius.
In refectorio, contentus.
In oratione, assiduus.
In lectione, curiosus.
In lecto, compositus.
In consilio, facundus.
In compatiendo, charus.
Inter gentes, timidus.
Ad parendum, facillimus.
Ad obsequium, promptissimus.
Ad confitendum, humillimus.
In mensa, sobrius.
In sacristia, tutus.
In capitulo, modestus.
In porta, brevilocus.
In horto, laboriosus.
In coquina, exosus.
In colloquio, pudicus.
In hospitio, providus.
In aspectu, modicus.
Et sic in omnibus semper
Deo erit gratissimus
Et speculum, hominibus :
Tria decent omnem religiosum,
Pauca loqui,
Paucos familiares habere,
Et multum orare.
Tria religioso laudabilia :
Pondus maturitatis,
Amor communitatis,
Et fuga proprietatis,
Tria in religioso reprobanda :
Indevotio,
Dissolutio,
Et vagatio.

Duodecim abusiones claustri.

Prælatus negligens,
Discipulus inobediens,
Juvenis otiosus,
Senex obstinatus,
Monachus curialis,
Religiosus causidicus.
Habitus curiosus,
Cibus exquisitus,
Rumor in claustro,
Lis in capitulo,
Dissolutio in choro,
Irreverentia juxta altare.

Aureum documentum.

In claustro clausus mundanos despice plausus,
Regnum suspira plenum dulcedine mira.
Hic sta, nec cesses, veniunt post semina messes,
Post planctum plausus, post hinc habitus paradisus.

Meditatio die, nocteque exercenda.

Mors tua, mors Christi, fraus mundi, gloria Cœli,
Et dolor inferni sunt meditanda tibi.

(1) Davament est une erreur de copiste. C'est Donnement qu'il faut lire — en latin *Donamentum.* Donnement est une commune peu éloignée de Rônay, où l'on va voir arriver S. Bernard. Elle était, comme Rônay, du doyenné de Margeries (*S. Margaretæ decan.*)

N° 8.

Extraits des manuscrits de l'abbé Matthieu.

MS, XV. (*Notes de Dom Cl. Guyton*), p. 502. — A (1143-1157). In nomine sancte et individue Trinitatis Galerannus Comes Mellenti universis fidelibus Dei in posterum. Oportet nos operari bonum ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei; sic enim monet nos Dominus ut faciamus nobis amicos de mammona iniquitatis, ut cum defecerimus recipiant nos in eterna tabernacula. Propterea ego Galerannus Comes Mellenti et Dominus castri quod dicitur Gornai, concessi in manus venerabilis Bernardi, Clarevallensis Abbatis, fratribus Clarevallensibus, et omnibus qui sunt ex ordine Cisterciensi, gratuitum transitum rerum suarum, ut neque apud Gurnaium, neque in alio loco ex his que ad me pertinent, pedagium aliquod exigatur ab eis. Ut autem firma sit concessio in eternum, et a nemine successorum possit evacuari, cartam hanc sigilli impressione firmavi, addens et episcopi Parisiensis testimonium et sigillum. Ego Theobaldus Dei gratia B Parisiensis episcopus concessionem hanc ratam esse precipio et eam episcopali auctoritate confirmo. Testes ejus sunt Henricus de Ferreriis, Willelmus de Pinu et Robertus de Fromeville de clericis, Bernardus archidiaconus, Radulfus et Johannes canonici Parisiensis ecclesie.

— Deux sceaux pendants: le second est oval, représentant un évêque assis, la crosse en dedans: SIGILLVM THEOBALDI PARISIENSIS EPI.

— Le 1ᵉʳ rond; empreint des deux cotés: représentant un seigneur à cheval: SIGILLUM GVALERANNI COMITIS.

Ibid. p. 504, ann. 1159. — In nomine sancte et individue Trinitatis, Amen. F. Dei gratia Romanorum Imperator et semper Augustus omnibus fidelibus tam presentibus quam futuris in perpetuum. Quoniam sepe contigit ea que bona peracta C sunt, vel hominum inconstantia mutari vel oblivione deleri, notum sit universis quod Ego, voluntate et consensu Beatricis Imperatricis, uxoris mee, pro remissione peccatorum nostrorum, et omnium antecessorum nostrorum; concedo domui de Claravalle in perpetuum possidendum quicquid Guido de Wangionis-Rivo (*Vignory*) eidem domui dedit et concessit de proprio feudo ceterisque omnibus et homines ejus casati de suis casamentis tempore bone memorie Bernardi Abbatis, in terris, silvis, aquis, pascuis ceterisque aizanciis, quodque de eodem dono et eleemosina Bartholomeus filius ejusdem G. postea concessit. Quod ut nullius temeritas ulterius audeas violare, sigilli mei impressione confirmandum duco. Actum in obsidione Chreme anno ab incarnatione Domini MCLIX°. Testes sunt Reinaldus cancellarius, electus Colonie archiepiscopus, Everardus episcopus Bambergensis, Henricus dux Saxonie, Bertoldus dux Turingie, Adam D abbas de Ebra.

— Les deux gros sceaux ronds, attachés sur la charte même. Le 1ᵉʳ représente un prince assis, vêtu d'une robe longue, un manteau par dessus; la couronne sur la tête, le sceptre en la main droite, de la gauche il tient un globe surmonté d'une croix: FREDERICVS DEI GRATIA ROMANORVM IMPERATOR AVGVSTVS.

— L'autre, qui est vis-à-vis, représente l'impératrice assise BEATRIX DEI GRATIA ROMANORVM IMPERATRIX AVG.

Ibid., p. 178. (ann. 1202). — Bernard. Doyen de Bar-sur-Aube, fait une donation à Clairvaux.

Hoc donum fecit idem Decanus in capitulo Claravallis, presente Garnerio episcopo quondam Lingonensi, obtulit ad altare B. Bernardi, astantibus et hoc ipsum tactantibus Everardo presbitero Longi-Campi, fratre Jacobo et fratre Mattheo Clarevallis cellerariis.

Hilduin, évêque de Langres confirma cette donation avec plusieurs autres en 1202.

Ibib., p. 454, ann. 1335. — . . . . . . Nos frater Johannes Abbas Clarevallis. . . . . pie considerantes laborem quem confratres nostri, precipue monachi, sustinent in vigiliis et in die Beatissimi Patris nostri Bernardi, ut sibi, cujus veneranda gaudent presentia, laudes exsolvant debitas et devotas, centum librarum parvorum turonensium bursario tradidimus in utilitatem communem ecclesie nostre convertendas, pro emendis redditibus quinque librarum turonensium parvorum, de quibus emendi sunt pisces, et ementur perpetuo pro pitancia piscium tam monachis quam conversis in die B. Bernardi annis singulis facienda. . . . . MCCC tricesimo quinto, indictione IIIᵃ, in die Nativitatis B. M. V.

Ibid., p. 523. ann, 1439, 22 avril. — L'abbé de Clairvaux accorde la participation à tous les biens spirituels de l'abbaye à très-noble et puissante dame, princesse, Madame Marguerite de Vaulx, comtesse de Saint-Paul, Brienne, etc., à cause de ses libéralités et de sa très-grande dévotion *envers Monsieur S. Bernard, ayant visité en propre personne son glorieux corpssainct et prétieuses reliques qui reposent en l'église de Clairvaux.*

Ibid., p. 212, ann. 1472, 22 janv. — Lettres de sauvegarde accordées à l'abbaye de Clairvaux par Charles le Téméraire, duc de Bourgogne *en l'honneur de N. S. J.-C., de la benoiste V. M. sa mère et du glorieux corps-sainct Monseigneur S. Bernard, chapellain de la dicte glorieuse Dame, et premier Abbé dudit lieu, lequel gist et repose en l'église et abbaye de N. D. de Clairvaulx, première fille de nostre église et abbaye de Cisteaux; et pour considération de ce que la dicte abbaye, nous et nos prédécesseurs comtes de Flandres, avons une belle et dévote chapelle en laquelle les religieux d'icelle abbaye sont tenus de perpétuellement célébrer, et célèbrent chascun jour une messe de* requiem, *pour le remède et salut des âmes de nous et de nos prédesseurs et de nos successeurs comtes et contesses de Flandres, qui les ont fondées et augmentées de plusieurs ventes et revenus en nos pays, dont piéça nous leur avons donné nostre main levée..*

...Données à Bruges, le 22ᵉ jour de janvier, l'an de grâce 1472.

Ibid., p. 457, année 1479, 10 dec. — Les habitants de Belaon, dioc. de Langres, consentent à ce que les religieux de Clairvaux continuent de construire une forge à fer auprès de leur grange de Champigny,, *pour l'honneur et révérence de Dieu, de N. D, et de S. Bernard, premier abbé dudit monastère, auquel repose son précieux corps.*

Ibid., p. 183, ann. 1508. 19 janv. — Par devant Jean Gillot et Etienne Deschiens, notaires jurés à Bar-sur-Aube, Thibaut Henrion de Brousseur [peut-être faudrait-il lire: le brasseur], et Michau Hurren, tonnelier, demeurant à Clairvaux reconnaissent que, *de leur bonne volonté, pour leur singulière dévotion qu'ils auroient et disoient avoir dès longtemps à Monsieur saint Bernard, et à l'église de Clerevaulx, en laquelle repose son précieux corps, et afin d'être participans ès prières, oroisons et biens spirituels et temporels qui de jour en jour se font, prospèrent et augmentent en icelui monastère, ils se sont donnés en corps et en biens à icelui monastère, pour servir l'église et les personnes d'icelle selon leur possibilité, tant de leur métier que autrement, en toutes choses licites et honestes.*

Ibid., p. 631, ann. 1587. — On voit dans une relation du siége de Clairvaux par les Reîtres calvinistes, que le duc de Guise étant venu au secours de l'abbaye (1er oct.), ce prince commença par aller faire ses prières au tombeau de S. Bernard « *où il fut fort longtemps avec une grande édification des religieux.* »

La relation mérite d'être copiée tout entière :

« L'an mil cinq cent quatre-vingt-sept, les Reistres ou Calvinistes allemans pénétrèrent dans le royaume de France au nombre de 50 mille hommes, pour donner du secours et soutenir les calvinistes françois. Une grosse partie d'iceux arriva vers Clairvaux, sur la veille de saint Michel, après diner, environ les 3 heures, et vindrent sommer la maison par un trompette, demandant au commencement d'y loger 5 à 6 cornettes. On leur fit entendre que feu le R. abbé Dom Lupin le Myrrhe, était en la ville de Troyes, et qu'il falloit premièrement l'en avertir. Lesdits Reistres ennemis étaient en nombre d'environ 45,000 en bon ordre, conduits par le duc de Bouillon, et venoient en longueur depuis Chaumont jusqu'à Latrecey, et en largeur depuis Richebourg jusqu'auprès de Clairvaux, où étoit leur assurance d'avoir leur premier payement en France, en ladite abbaye de Clairvaux. Mais avec l'aide de Dieu et de la Sainte Vierge, très bonne patronne de cette maison, et de Monseigneur saint Michel, aussy de nostre très dévot Père saint Bernard, furent bien empeschés de leur mauvaise entreprise ; car feu Monseigneur Henry, le duc de Guise, mandit à feu notre R. abbé le Myrrhe, qu'il n'y avoit point d'autre remède que de faire composition avec lesdits Reistres ennemis de la France, et leur promettre ce qu'ils demandoient : sçavoir 7000 escus, des bœufs pour saller et du vin en quantité : et qu'avec l'ayde de Dieu et faveur des glorieux saincts susdits, nous sauverions l'église de Clairvaux ; et que quand ils brusleroient les cens, nous avons des bois pour les refaire, ne pouvans emporter les terres et le fonds.

MM. les Vénérables religieux de Clairvaux, entendans ces piteuses nouvelles, se retirèrent en la ville de Bar-sur-Aube, avec leur R. Abbé le Myrrhe, persistans tous en prières, oroisons, sans aucun intervalle, nuit et jour, en la chapelle du petit Clairvaux où ils étoient tous retirés, et principalement le jour de saint Michel, auquel l'ennemi faisoit tous ses efforts pour entrer dans ladite abbaye, jour le plus à craindre.

Néantmoins 4 ou 5 religieux, officiers de ladite maison de Clairvaux, demeurèrent avec très grande constance audit Clairvaux pour y donner ordre, et administrer les vivres et munitions aux soldats qui étoient en la maison pour la défendre ; les noms desquels religieux sont : dom Bernard Brenay célérier ; dom Nicolas Thiefaud de Chaumont, moine du four ; dom Jean de Reims, maître-d'hôtel, et le capitaine de Belleguise, fort bon gentilhomme et bien zélé à cette maison. Furent aussi assemblés tous les convers bien délibérés à combattre, auxquels demanda le dit seigneur de Belleguise quelle étoit leur volonté et leur résolution.

Tous, d'un commun accord, firent réponse qu'ils vouloient vivre ou mourir pour la conservation de la dite maison, et défendre leur pain.

Advisèrent tous ensemble avec les dits religieux officiers qu'il étoit expédient de rompre la chaussée de Ville, ce qui fut fait par un nommé Gautelet, [ou Gauletet] de Ville, et manouvrier de la maison de Clairvaux ; aussi rompre le Tréfou, pont auprès de Clairvaux appelé d'ancienneté le pont au Prieur, qui est bien à 100 pas de la dite abbaye, allant au gagnage [ferme] d'Outreaube ; et fut la nuit même de saint Michel rompu par un maçon, de façon que le mardi au matin fut vu tout le dit pont effondré contre l'effort de l'ennemy, lequel était audit Outreaube, notre cense, quand ledit pont effondroit avec grand effrayement.

Et le dimanche, par la permission de notre Dieu, la pluye se print par petite bruine, et de là jusques au mardy, en telle façon qu'il n'y avoit cheval qu'il ne fût en l'eau jusques aux flancs près d'Outreaube ; qui étoit une grace spéciale de la divine bonté, pour donner ordre à la nécessité urgente et périlleuse. Notés que beaucoup de personnes ont vu pleuvoir un mois ou trois semaines et que les eaux n'étoient pas si grandes qu'elles furent pour lors en deux jours et demi.

Et la plus grande rage que l'ennemy put exercer envers la dite abbaye, fut de tenter l'Outreaube, où ils mirent à bas les portes de la bouverie, fort grandes et spacieuses comme l'on peut voir, pour assiéger leur canon, afin de battre en ruine les murailles de la dite abbaye ; ce que taschans d'exécuter, au premier coup de canon creva, se brisa et rompit en pièces ; et nos vaillans soldats qui étoient au Pont du Prieur, bien résolus avec les convers, derrière une barricade du fou qu'on avoit dressée, allèrent en peu d'heures vers eux avec diligence. Eux, disent-ils, ne se soucioient aucunement, car les Reistres qui ne savoient les ambuscades de nos bons soldats, comme étrangers, n'avoient pas si tost levé et montré leur tête par dessus la dite bouvière d'Outreaube, qu'on les saluoit avec grands coups d'arquebuse et mousquets, qui fut occasion qu'ils firent un trou auprès, en ce grand champ qui tire à la forge et prirent de grandes pièces de bois pour penser faire un pont afin de passer la rivière au droit du lavoir des brebis, où il y en avoit déjà 5 ou 6 de passés.

Les soldats qui étoient au Pont du Prieur n'en voyoient rien, pour cause du bois qui étoit sur la rivière ; et les autres qui étoient en ambuscade près la Croix de Calvin, conduits par le valeureux capitaine Des Carreaux, descendirent à couvert pour passer au droit dudit lavoir du Pré la Barre, et entrèrent dans la prairie où il y avait de l'eau jusqu'aux genoux, pour tirer sur le gros desdits Reistres, et les empescher de passer la rivière. Et quand ils en furent proche à couvert, n'étant vus desdits Reistres, ils y tirèrent 40 ou 50 coups d'arquebuse.

On envoyoit Martin le plombier, de Ville, lors serviteur de cette maison avec d'autres soldats pour porter arquebuses et pierres de roc pour tirer au pont, lequel fut gagné vaillamment par ledit capitaine Des Carreaux ; et furent leurs planches et machines jettées, où plusieurs des ennemis furent blessés et jetés en l'eau, qui fut la cause qu'ils s'en retournèrent bien honteux ; et en tomba une grande quantité en l'eau, qui furent perdus et noyés, d'autant que la rivière était roide et haute. L'un des chefs qui menoit les ennemis, irrité de si grande furie, fit serment qu'il ne boiroit ni ne mangeroit qu'il n'eust bruslé l'église de l'abbaye, et rôty tous les moines vifs ; mais, grâces à Dieu, la nuit mesme il mourut malheureusement sans avoir parlé à personne depuis qu'il se fut couché, en la maison de feu Laurent Gorillon, à Longchamp, lors juge des terres de MM. de Clairvaux.

Le mesme jour qu'ils firent les plus grands efforts, sortit mondit Seigneur duc Guise de Vignory, cinq lieues delà Clairvaux, et arriva à Bar-sur-Aube inopinément sur les 6 heures du soir, dernier jour de septembre ; et aussitost envoya mondit Seigneur de Clairvaux le Myrrhe, pour parler avec luy, et étoit pour lors au petit Clairvaux de Bar-sur-Aube.

Le mercredy au matin, jour de saint Remy, chef d'octobre, sur les sept heures du matin, vint à Clairvaux par la porte de la vigne, et alla avant toutes choses à l'église, faire ses prières au tombeau de saint Bernard, où il fut fort longtemps avec une

grande édification des religieux, qui étoient derrière lui. Et mondit Seigneur de Guise, avisa avec lesdits officiers et religieux, et mondit Seigneur de Belleguise, s'en alla reconnaître la force qui étoit au Pont du Prieur, et cependant commanda qu'on eût à bailler à vivre aux soldats de sa compagnie, et refaire habilement le Pont du Prieur, avec des pièces de cuves et deux chars de trapans.

Neuf pièces de vin furent défoncées dessous la halle, par ledit dom Jacques Péricard, lors vinetier, aussi par l'advis de mondit seigneur de Belleguise, et grande quantité de pain fut portée dedans des sacs.

Faut notter que mondit seigneur Abbé le Myrrhe, ayant envoyé gens de Bar-sur-Aube à Clairvaux, pour emporter les corps saints et les mettre en plus grande sureté, les religieux et convers qui étoient envoyés ne purent, en nombre de 10 ou 12 qu'ils étoient, lever ni mouvoir en aucune façon la couverture des tombeaux où iceux corps saints reposent ; nonobstant qu'on ait expérimenté plusieurs fois que 4 hommes suffisoient pour faire le mesme office.

En actions de graces, on a accoustumé à Clairvaux de faire chaque année une procession générale le 29 septembre, jour de feste du B. Archange saint Michel, protecteur de l'Eglise et chef de toutes les troupes du Dieu des armées, et le deffenseur invincible des fidèles.

Ce présent escript est attesté par fr. C. de Bourgogne, religieux de Clairvaux, et fr. François Rongeot, Prieur, qui ont signé avec paraphe.

Je trouve dans le même ms. de M. l'abbé Matthieu, p. 67, une pièce qui se rattache à celle que je viens de copier :

« Je Balthasar Gobelin, Conseiller du Roy et Thrésorier Général de l'extraordinaire de ses guerres, confesse avoir eu et receu comptant en l'abbaye de Clairvaux, près Bar-sur-Aube, de Monsieur l'Abbé dudit lieu de Clervaux, la somme de 3000 escus soleil, en francs d'argent de xx sols pièce, xv quarts d'escus aussi d'argent de xv sols pièce, avec xv sols, empruntés par Monsieur le duc de Guise, gouverneur et Lieutenant Général pour Sa Majesté ès païs de Champagne et Brye, par luy ordonnée estre mise en mes mains pour l'employer au fait de ma charge, mesme à partie des frays et despenses de l'armée par luy conduite pour le service de Sa Majesté audit pays de Champagne, pour s'opposer aux forces étrangières qui entroient en ce royaume. De la quelle somme de......je me tiens content et bien payé, et en ay quitté et quitte ledit Sieur Abbé de Clervaux et tous autres. En tesmoin de quoy j'ai signé la présente de ma main le 3e jour d'octobre 1587. Signé : Gobelin. — sur parchemin.

Idem., p. 46, ann. 1595, 15 juin. — Clemens Papa VIII, ad perpetuam rei memoriam. De omnium Christi fidelium salute paterna charitate solliciti, cœlestes indulgentiarum thesauros quorum dispensatores in terris Divina nos Clementia instituit, in suffragium etiam animarum quæ in purgatorio detinentur libenter proferimus, prout in Domino salubriter inspicimus expedire. Volumus itaque ecclesiam monasterii Claræevallis Ord. Cisterciensis, Lingonensis diœcesis, quod monachorum, conversorum, donatorum et servientium numero inter cætera ejusdem Ordinis monasteria valde insigne et ob sanctorum corporum et aliarum sanctarum reliquiarum, et præsertim sancti Bernardi, dicti monasterii primi Abbatis, cujus corpus in eadem ecclesia requiescit, copiam in maximam apud omnes veneratione habetur, speciali privilegio quo nondum insignitum existit, in suffragium animarum fidelium defunctorum, decorare. Supplicationibus dilecti filii Dionysii Largentier, Abbatis Tyronnelli, nobis super hoc humiliter porrectis inclinati, de Omnipotentis Dei misericordia ac BB. Petri et Pauli Apostolorum ejus auctoritate confisi, concedimus ut quandocumque sacerdos aliquis ejusdem monasterii duntaxat missam defunctorum ad altare ejusdem sancti Bernardi, in quo ipsius reliquiæ sunt conditæ, pro anima cujuscumque fidelis, quæ Deo in charitate conjuncta ab hac luce migraverit, celebrabit, ipsa anima de Ecclesiæ thesauro indulgentiam consequatur, ita ut Domini Nostri Jesu Christi et ejus Genitricis B. Mariæ Virginis, ac sanctorum omnium meritis sibi suffragantibus, a purgatorio liberetur ; contrariis non obstantibus quibuscumque. Datum Romæ apud sanctum Marcum, sub annulo piscatoris, die 15 junii 1595, Pontificatus nostri anno IV.

Signat. Vestrius Barbianus.

L'original est aux Archives, ajoute dom Cl. Guyton ; et il y en a un exemplaire collé sur un petit tableau attaché sur l'autel de notre Père saint Bernard.

Ibid., p. 332, ann. 1607, 14 janv. — Dom Denis Largentier, abbé de Clairvaux, en nommant un vicaire en Irlande, lui rappelle l'amitié de S. Bernard et de S. Malachie. « *Pia illa, inter gloriosissimum Malachiam, quondam Hiberniæ metropolitanum, et Beatissimum P. Bernardum nostrum, sacrarum amicitiarum intercessio; singularis illius in hanc Claram Vallem charitas, in qua, moriens, sacratum corpus suum, præclarum specialis et perpetui sui patrocinii munimentum reliquit.* »

Ibid., p. 213, ann. 1611, juillet. — Louis XIII confirme les privilèges accordés par ses prédécesseurs à l'abbaye de Clairvaux « étant ladite abbaye de fondation royale, et de tout temps, pour cette considération et la dévotion singulière que les roys ses prédécesseurs y ont portée, leur ayant icelle esté grandement recommandée comme dépositaire de plusieurs corps saints, notamment celui de saint Bernard. » — Donné à Paris au mois de juillet 1611.

Ibid., p. 213, ann. 1618, 29 juillet. — On conserve dans les archives de Clairvaux, une grande lettre que le R. P. D. Denis Largentier, 44e abbé de Clairvaux, de sainte mémoire, écrivait le 29 juillet 1618, à l'abbé de Cîteaux sur les affaires de leur Ordre; à la fin de laquelle il lui marque : *Nous aurons le bonheur et l'honneur de votre présence à la Saint-Bernard, pour l'accomplissement de votre vœu*, etc.

Ibid., p. 217, ann. 1661, 2 sept. — Dom Pierre Henry, surnommé Duchesne, 46e abbé de Clairvaux, dans une sienne lettre en date à Clairvaux du 2 septembre 1661, adressée à dom Nicolas Perrin, religieux profès de Clairvaux, pourvu par le Pape Alexandre VII, de la cure de Colombey-la-Fosse, (Arrondissemt de Bar-sur-Aube, canton de Soulaines), écrit : « *Curiam de Colombeio la Fosse, cum illam regularem esse et a religiosis tam nostre predicte domus Clarevallis quam alterius ordinis continuative sicut in presenti esse et fuisse occupatam, illumque locum de Colombeio la Fosse, duabus leucis tantum hinc distare noverimus, in quo BB. Pater noster Bernardus quotidianis huc usque claruit miraculis...* »

— On sait que saint Bernard bénit une fontaine à Colombey-la-Fosse, et communiqua à ses eaux par un miracle la propriété de guérir diverses maladies. L'onde de cette fontaine, puisée d'après ses ordres, se changea en vin, à la grande admiration de ses moines et de tous les assistants. (*Vita S. Bern. a Joh. Eremita*, II, 12.)

Je crois que la fontaine miraculeuse existe encore aujourd'hui, et qu'on a recours à ses vertus curatives particulièrement contre la fièvre.

Ibid., p. 400, ann. 1682, 22 déc. — Nicolas de Poiresson, doyen de Saint-Jean-Baptiste de Chaumont, écuyer, seigneur de Chamarande, Claude de

Poiresson son frère, écuyer et seigneur dudit Chamarande, avec dame Germaine Geoffroy de Coeffy, son épouse, fondent à perpétuité dans l'église de Clairvaux, moyennant 10 livres de rente annuelle, trois messes basses, pour reconnoître les graces particulières qu'ils ont reçues de Dieu, par les mérites et intercession de l'immaculée Mère de Dieu, S. Joachim, Ste Anne et S. Joseph et du B. S. Bernard.

Pendant leur vie les messes seront célébrées le A jour de l'Assomption, le jour de la fête de S. Bernard, et le jour de la S. Joseph; après leur mort, elles se célébreront en la chapelle du tombeau de saint Bernard, pour le repos de leurs âmes.

MS. IX. (*Catalogue succinct des Abbés de Clairvaux*). p. 264. — Il est fait mention d'une lampe d'or offerte au tombeau de S. Bernard par le duc de Penthièvre. On dit que ce prince était fort lié avec M. Rocourt.

N° 9.

Luminaire devant l'autel de saint Malachie et dans l'Église de Clairvaux.

Les archives de l'Aube possèdent une charte de Robert Bruce, par laquelle il donne à l'abbaye de Clairvaux sa terre d'Osticroft avec toutes ses appartenances, pour entretenir un luminaire devant le tombeau de S. Malachie. « *Ad sustinendum luminare coram B. Malachia.* (Vid. *Cang. Gross.*, verb. *Sustinere.*) »

Cette charte n'est pas datée, mais un passage des statuts du chapitre-général de l'ordre de Cîteaux, peut aider à fixer, à quelques années près, l'époque de sa rédaction.

On lit dans la deuxième collection des définitions du chapitre-général, *distinct.* 1, cap. x, *de lumine ante altare in festis sanctorum accendendo* :

« *Cum festum alicujus sancti evenerit, ad altare in ipsius honorem consecratum, non cereos sed lampadis lumen vel candelæ* (1) *licebit accendere.* » (*Nomast. Cisterc.* Paris, 1664, in-f°., p. 277.)

En rapprochant ce passage, d'où ressort si clairement l'esprit de pauvreté des premiers cisterciens, d'une demande adressée en 1273 par l'abbé de Clairvaux au Chapitre-Général (2), afin qu'il lui fût permis d'avoir un luminaire devant le tombeau de S. Malachie, on voit qu'il ne pouvait être question que d'une riche fondation en l'honneur du saint archevêque. Il me paraît assez naturel de penser que c'était celle de Robert Bruce, qui donnait une terre entière avec toutes ses dépendances, pour environner le tombeau de S. Malachie de ce pompeux éclat que nos pères se plaisaient tant à voir autour des reliques des saints.

Je me crois donc suffisamment autorisé par le rapprochement de la permission accordée en 1273 à l'abbé de Clairvaux, pour ne pas faire remonter plus haut la date de la charte de Robert Bruce; la forme de l'écriture, minuscule diplomatique fort régulière, annonce la fin du XIIIe siècle. Ainsi, cette pièce serait émanée de Robert Bruce, compétiteur de Jean Baliol, et qui eut pour mère Isabelle, fille de David, comte de Huntingdon. (Cf. *The Baronage of England by William Dugdale, Norroy King of armes.* London, 1675, in-f°, tom. I.)

Voici le texte de la Charte de fondation, écrite sur parchemin et bien conservée :

« Sciant presentes et futuri quod Ego Robertus de Brus, Dominus Vallis Anandi (3), dedi et concessi, et hac presenti carta mea confirmavi Deo et Beate Marie ac domui Clarevallis et monachis ibidem Deo servientibus et in perpetuum servituris, *ad sustinendum luminare coram beato Malachia*, pro salute anime mee et salute omnium antecessorum et successorum meorum, in puram et perpetuam elemosinam, totam terram meam de Osticroft, cum rectis et antiquis suis divisis et pertinenciis, ac
B communibus aysiamentis et libertatibus dicte terre pertinentibus, prout Rogerius de William Wode et Galfridus Collan ipsam terram de me quondam tenuerunt, tenendam et habendam totam terram predictam monachis predictis de me et heredibus meis, libere, quiete, plenarie, integre et honorifice, sicut aliqua elemosina in toto regno Scotie liberius et quiecius tenetur aut possidetur, in boscis et planis, pratis et pascuis, moris et mariscis (4), turbariis (5), paunagiis (6), et omnibus aliis aysiamentis, que in dicta terra inveniri potuerunt vel exerceri, absque omni consuetudine seculari, exactione et demanda (7). Volo eciam et concedo pro me et heredibus meis quod terra prefata libera sit a multura (8), et quod tenentes eandem libere et sine contradictione molent in molendinis meis. Ego vero et heredes mei predictam terram cum omnibus suis pertinenciis, ut predictum est, prefatis monachis contra omnes homines et feminas warantizabimus, acquietabimus
C (9), et defendemus in perpetuum. Ut autem hec mea donacio et concessio perpetue firmitatis robur obtineant, presens scriptum sigilli mei munimine roboravi. Hiis testibus, Dominis David de Thorthorald, tunc Senescallus Vallis Anandi (10); Roberto de Herice; Willelmo de Sancto Michaele, militibus. —Magistro Adam de Kircudbricht; Domino Willelmo de Duncorry; Willelmo de Corri; Adam Hendeman; Ricardo Crispin; Willelmo de Are, clerico et aliis. » — Le sceau en cire blanche, pendant à des lemnisques de parchemin, rond, formant une calotte sphérique à l'opposé de la surface gravée; dans le champ un cavalier armé de toutes pièces, le casque fermé, orné d'un cimier en forme d'éventail, tenant une épée de la main droite et un écu de la gauche, le cheval caparaçonné et galoppant de droite à gauche.—Légende. ESTO...DEO?...écriture majuscule gothique. Hauteur du parchemin,
D neuf centimètres. Largeur, vingt-six centimètres.

J'ai réuni un certain nombre de titres relatifs au luminaire de l'église de Clairvaux. Il sera bon, en les lisant, de se rappeler que l'emploi des cierges était interdit par les anciennes coutumes cistercien-

(1) *Candela—lucerna olearia*, dit Du Cange dans son Glossaire.

(2) « Petitio D. Abbatis Clarevallis ut possit habere luminare coram tomba S. Malachiæ exaudiatur. » (*Thes. nov. anecdot.* Select. stat. Cap. Gen. O. Cist. ann. 1273, n° 17, tom. IV, col. 1440.)

(3) Annandale (cf. Camden, *Britannia*).

(4) *Mora*—i. e. lacus stagnum *moor* (cf. *Hist. angl. script.*, Londini 1652. — Tom. II. Glos.) *Mariscus*, i. e. locus paludosus, terra palustris. (*Ibidem*).

(5) *Turbariæ* — i. e. loci turbæ fodiendæ idonei (cf. Cang. *Gloss.*).

(6) *Paunagium*—i. e. porcorum glandibus pastio (cf. Hist. angl. scrip. *Ibidem*).

(7) *Demanda*—i. e. exactio (cf. Hist. angl. scrip. *Gloss.*).

(8) *Multura*—i. e, quod molitori ex frumento quod molit, præstatur (cf. Caug. *Gloss.*).

(9) *Acquietare*—i. e. quietum et securum reddere. — Vox fori angl. : *to acquit.* (cf. Hist. angl. script. *Gloss.*).

(10) Vallis Anandi, una e quatuor Scotiæ senescaliis (cf. Camden *Britannia*).

nes sur les autels des saints (1); que les anciens Cisterciens ne se servaient que de lampes dans leurs églises; et qu'aux fêtes principales seulement, lorsque les reliques étaient mises sur le maître-autel, on y plaçait deux cierges, outre les deux lampes fixées au mur de chaque côté. (Cf. *Nomast. Cist.*, Usus ord. Cist., cap. LIII, 137; LIX, 153; LXVII, 158. —Instit. cap. Gen.; cap. LXXXII, 271; IX, 277.)

Ms. XV de M. l'abbé Matthieu, p. 192. — « Ego Hilduinus Dei gratia Lingonensium Episcopus, omnibus tam presentibus quam futuris notum facio quod Philippus miles de Chaleta dedit Deo et fratribus Clarevallis quicquid habebat in omnibus utilitatibus apud Cunfin.... idem Ph. et post ipsum heres eius perpetuo singulis annis in festo S. Bernardi offerent ecclesie Clarevallis cereum unum, valentem sex denarios Pruvinienses..... Actum anno ab incarnatione Domini MCC secundo. »

Ibid., p. 71. — « Theobaldus comes Campanie et Brie Palatinus, omnibus in perpetuum. Audivi et miratus sum quod, monachis Clarevallensibus missas suas peculiares et privatas celebrantibus, luminare cereum non accendebatur sed solis accensis lampadibus celebrabant, superque frequenter evenire periculum contingebat. Volens igitur hoc periculum amovere, donavi eisdem fratribus Clarevallensibus in perpetuam elemosinam pro cera emenda ad hos usus, decem et octo libras annui redditus Pruviniensis monete percipiendas singulis annis in nundinis Barri de proventibus nundinarum. Ipsi autem fratres mihi concesserunt in verbo veritatis quod sine accensa candela cere de cetero non celebrabunt. Preterea donavi eisdem fratribus ad usum unius lampadis quadraginta solidos redditus percipiendos singulis annis in eisdem nundinis Barri; que quidem lampas ardebit semper et continue in illo loco qui dicitur Charnerium, ubi ossa fidelium in Claravalle decedentium requiescunt. Quod ut notum permaneat presentem feci cartam sigilli mei munimine roborari. Actum anno ab incarnatione Domini MCCXXII, mense Martio. » — *Copiée sur une copie collationnée faite le 14 août 1664 par des notaires.*

Ibid., p. 199. — « Ego..... Decanus Christianitatis Barri super Albam, notum facio..... quod cum in omnibus rebus mobilibus et immobilibus quas Constantius clericus de Villari, tenebat die quo presens conditum est instrumentum, fratres Clarevallis medietatem per omnia haberent ex donatione fratris Durandi monachi Clarevallis, sicut ipsi Clarevallenses dicebant et ipse Constantius frater dicti Durandi testabatur, etc..... reddat vero idem Constantius pro recognitione supradictorum cereum XII denariorum singulis annis B. Bernardo in festo ipsius..... anno gratie MCCXXVII. »

— On trouve aussi le titre de cet engagement dans le cartulaire de Clairvaux (ms. n° 703 de la bibliothèque publique de Troyes (2)), sous la rubrique: *Ultra-Albam,* CL. *compositio inter Constantium clericum de Villari et fratres Clarevallenses.*

J'extrais de ce même cartulaire la pièce suivante, de l année 1215, où il est question d'un cierge rendu sur l'autel de S. Bernard le jour de sa fête.

Bellus-Mons, XVI.

« Petrus Prior S. Petri, B. Decanus Barri, Paganus Officialis Lingonensis et Humbertus Prépositus Barri, omnibus Litteras presentes inspecturis salutem in Domino. Noverit universitas vestra quod discordia vertebatur inter Abbatem et fratres Clarevallis ex una parte, et Garnerium filium fratris Philippi de Chaleta ex altera, eo quod idem Garnerius denegabat facere hominagium Abbati et fratribus Clarevallis de omnibus que dictus Garnerius habebat et possidebat apud Cunfin et in toto finagio eius, sicut pater eius fecerat dicto Abbati et fratribus Clarevallis, sicut continetur in autentico Domni Lingonensis Episcopi. Tandem idem Garnerius in presentia nostra constitutus, cognita veritate, amicabiliter recognovit quod dictum feodum tenebat et possidebat ab Abbate et fratribus Clarevallis, et pro recognitione dicti hominagii idem G. debebat reddere unum cereum VI denariorum sine dilatione singulis annis et crastinatione aliqua in festivitate sancti Bernardi, super altare eiusdem sancti. Pro eo autem quod denegavit hominagium supradictum facere dictis Abbati et fratribus sicut debebat, idem G. ad arbitrium B. Decani Barri et Erardi de Porta fecit emendam et reddidit illam Galterio et Evrardo Cellerariis Clarevallis. De aliis autem querelis quas inter se habebant promisit idem G. super sancta jurando quod staret iuri de cetero coram dicto Abbate et fratribus Clarevallis quocienscumque supradictus Abbas et fratres eidem G. diem assignarent competentem, sicut domini solent facere de feodis suis, et quicquid dictus Abbas et fratres Clarevallis aut per se aut per aliam idoneam personam ratione previa indicaverint, salvis cartis fratrum Clarevallensium tam de suprascriptis et querelis universis quas dictus Abbas et fratres habent adversus dictum G., quam de querelis similiter quas idem G. se habere intendit adversus predictos Abbatem et fratres Clarevallis, infra terminum constitutum, videlicet ad proximum Pascha, inviolabiliter observabit. Et sciendum quod supradictus Abbas et fratres Clarevallis non extrahent dictum G. extra castellariam Barri quamdiu idem G. supradictis conventionibus coram dicto Abbate et fratribus Clarevallis, vel mandato eorum juri stare noluerit. Si vero sepedictus G. suprascripto omnia deinceps bona fide custodire noluerit, quod absit! et ea firmiter tenere, dictus Abbas et fratres tamdiu dictum feodum et supradicta omnia in manu sua, nemine contradicente, tenebunt, quousque ex integro suprascriptas conventiones in curia Abbatis et fratrum Clarevallis dictus G. emendaverit competenter. Ut autem suprascripta omnia rata et inconcussa permaneant postulatione utriusque partis presentem cartam fecimus et sigillorum nostrorum impressione precepimus roborari. Actum anno gratie M°. ducentesimo XV°. »

Ibid. p. 180. — « Ego Theobaldus Campanie et Brie comes Palatinus, notum facio universis tam presentibus quam futuris presentes litteras inspecturis quod Ego dedi ecclesie Clarevallis in puram et perpetuam elemosinam, pro salute anime mee, viginti libras Pruviniensium annui redditus pro cera emenda ad faciendum luminare missarum in dicta ecclesia Clarevallis....... Actum anno gratie M. CC tricesimo primo, mense Maio. »

(1) C'est ce qui explique la permission accordée en 1220 à l'abbé de Clairvaux par le Chapitre-Général. — « *Petitio de cereo pendendo ante reliquias S. Bernardi exauditur.* » (*Thes. nov. anecdot.*, t. IV, col. 1329.)

Il fallut, sans aucun doute, une permission semblable en 1255 à l'abbé de Clairvaux pour accepter la donation de Matthieu de Montmirail. Ce seigneur assurait à l'abbaye un revenu de 18 livres tournois, à la charge de faire brûler jour et nuit un cierge devant l'autel de S. Bernard. (*Thes. nov. anecdot.*, t. I, col. 1061).

(2) Il existe à la Bibliothèque Impériale une copie de ce même cartulaire, aussi du XIII° siècle. C'est un volume in-4°, d'une superbe minuscule gothique avec initiales alternées en vermillon et azur. On lit sur la feuille de garde: « Acheté le 14 brumaire an XI (5 nov. 1802) à la vente des livres de M. Truelle-Chambouzon. — Vendu à la Bibliothèque Royale par M. le chevalier Armynot, le 26 avril 1816. »

Voici les divisions du cartulaire de Clairvaux: *Grangia Abbatis. — Ultra-Albam. — Fravilla. — Fontarcya. — Bellus-Mons. — Champigneyum pro Gomevilla. — Borda. — Moreins. — Cornay. — Belinfay. — Forgie* (les forges) — *Pasture.*

Idid., p. 17. — (*je fais l'analyse d'après le titre original sur parchemin conservé dans les archives de l'Aube.*

Frère Jehans, abbé de Clerevaux, autorise une religieuse personne de son abbaye, mue de grant devotion.... *en l'honneur et en la révérence de la benoite Trinité de paradis, aussi pour sa grant fiance... à ma Dame saincte Anne.... et aux benois martirs, c'est asavoir sainctz Eutrope, Zozime et Bonose, desquieux li précieux corps posent honorablement en l'église de Clairvaux* à consacrer la somme *de* 60 *francs d'or d'ou coing d'ou roy* qu'elle avait par devers elle *par son industrie et bonne provéance*, à l'entretien perpétuel de jour et de nuit de la lampe placée devant l'autel de la sainte Trinité dans le chœur des convers, et *à l'établissement de tels et semblables luminaires en cierges de cire comme nous avons acoustumey avoir devant le grant autel ou circuite d'icelli et en la dicte église aux festes de monsieur sainct Malachie et de nostre glorieux père monsieur sainct Bernart.* »

Ibid., p. 5. — Reconnaissance d'une donation faite aux religieux de Clairvaux depuis 16 ans environ par Jehan le Pitois, receveur des domaines et des aydes à Bar-sur-Aube, et par Simonette la Rotie sa femme, pour *faire ardre la lampe devant N. S. et le corps de Monseigneur S. Bernard perpétuellement.*

N° 10.

Plans de Clairvaux par dom Nicolas Milley.

Les plans de Clairvaux par dom N. Milley forment trois grandes feuilles ainsi désignées: *Archicænobii Clarævallensis ichnographia.* Tabula 1ª. — *Archicænobii Clarævallensis ad occidentem prospectus.* Tabula 2ª. — *Archicænobii Clarævallensis ad meridiem prospectus.* Tabula. 3ª. — On lit sur chacune d'elles: *F. N. Milley delineavit* — C. Lucas *D. S. sculpsit* 1708. Un grand cartouche, placé dans le haut de la troisième feuille renferme l'inscription suivante:

ILLUSTRISSIMO
AC REVERENDISSIMO DOMINO
D. PETRO BOUCHU
CLARÆVALLIS ABBATI :
UNIVERSI ORDINIS CISTERCIENCIS
PATRI PRIMARIO,
NECNON TOTIUS CLARÆVALLENSIS FILIATIONIS
SUPERIORI IMMEDIATO :
ATQUE VIGILANTISSIMO ETC.
IN ÆTERNUM OBSERVANTIÆ SUÆ MONUNENTUM,
TERGEMINUM DOMUS EJUS ARCHICŒNOBII DIAGRAMMA
OFFEREBAT ADDICTISSIMUS RELIGIOSUS
FRATER NICOLAUS MILLEY :
DE MORELIIS PROFESSUS, DE MORIS PRIOR.
ANNO SALUTIS M. D. CC. VIII.

Le cartouche est orné des armoiries de l'Abbé de Clairvaux, Dom Pierre Bouchu, de celles du comté de Champagne et de celles de saint Bernard.

Chaque plan est accompagné d'une légende latine et d'une légende française. On verra par le marché que je vais transcrire qu'ils furent imprimés à Clairvaux même.

1708, 17 Sept. — Nous soussignés sommes convenus ece qui suit: C'est à sçavoir que moy Edme Thevenart maître imprimeur en taille douce, promets, et m'oblige imprimer dans le logis de monseigneur abbé de Clairvaux trois planches de son abbaye: sçavoir un plan géométral et deux veues perspectives de ladicte abbaye, à raison de huict livres par cent d'estampes, l'une portant l'autre; fourni la presse et généralement tout ce qui sera nécessaire pour ladicte impression, à laquelle je m'oblige de travailler par moy-même et non par autruy, sans aucune discontinuation, à commencer au premier jour d'octobre prochain; ce que moy Dom de Montaubon ay accepté, et promets payer ladicte somme de huict livres par cent des dictes estampes à fur d'ouvrage; fournir le papier, un lit et une chambre pendant le cours dudit travail. Fait double entre nous ce 17 septembre 1708. F. de Montaubon — Edme Thevenart.

Une quittance placée au dos du marché ci-dessus fait connaître que Thevenart reçut 372 livres pour 4,600 exemplaires des plans qu'il tira, plus 52 livres 10 sous pour l'impression de 1575 inscriptions en français pour leur explication, à 3 livres 10 sous le cent (l'imprimeur négligea les 75 inscriptions en plus des 1,500), plus 35 sous pour papier gris ou maculatures. En tout Thevenart reçut 426 livres 5 sous, dont il donna quittance à l'abbé de Clairvaux, à Paris, le 7 mars 1709.

Le 8 mars 1709 Marie Warangne donna quittance à Paris à Dom de Montaubon de la somme de 50 livres 9 sous, 6 deniers, prix de la rognure de 4,038 exemplaires des plans de Clairvaux. — Le 14 mars 1709 quittance de la même au même, de la somme de 4 livres, prix de la rognure de 1575 exemplaires des tables en français desdits plans.

La gravure de ces tables avait coûté 35 livres, 2 sous, 6 deniers, d'après la quittance suivante:

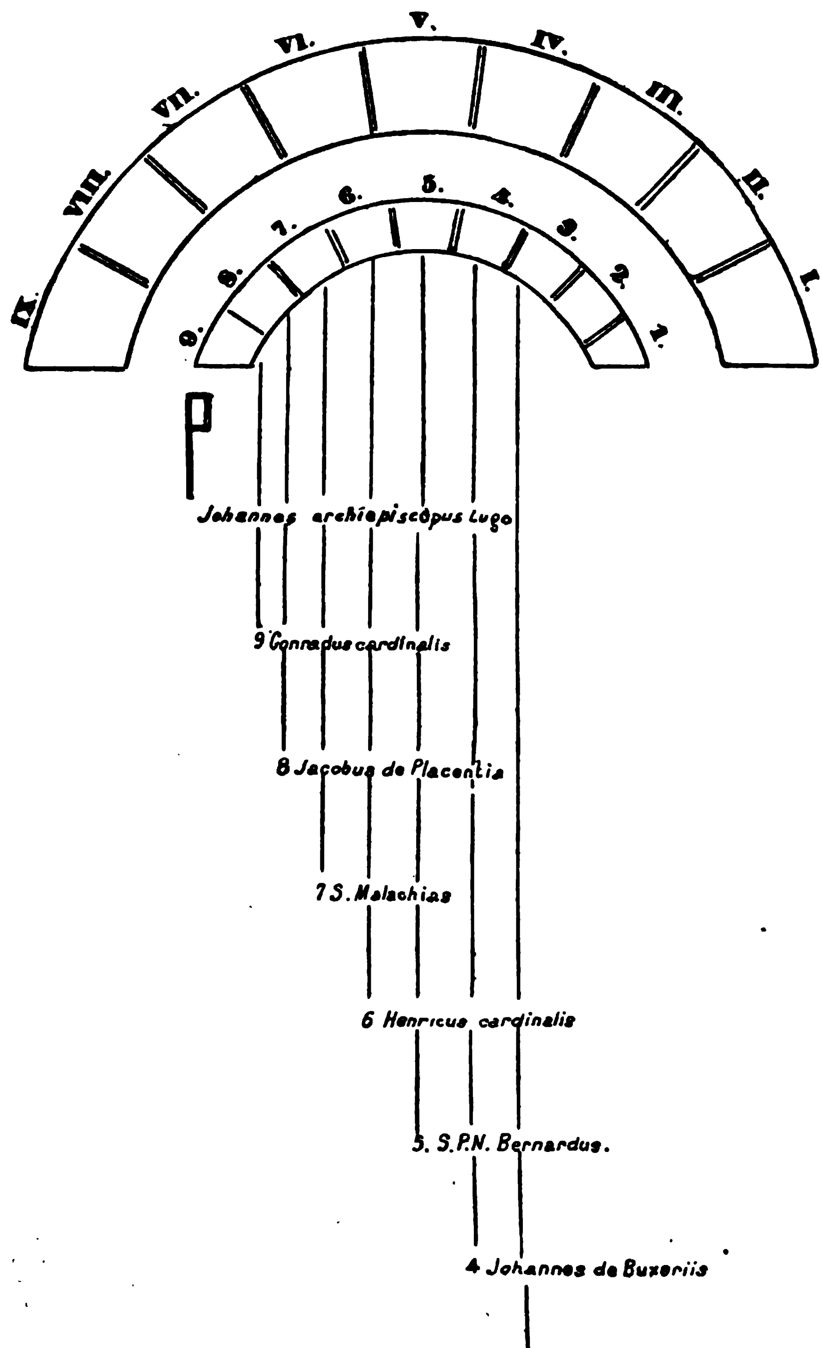
« J'ai reçu du R. P. Montaubon, procureur de M. l'abbé de Clairvaux la somme de 35 livres, 2 sous, 6 deniers, pour la gravure d'une table en français pour les plans de son abbaye; dont je le quitte, à Paris ce 19 février 1709. Berey. » — plus bas est écrit: Convenu à 1 sol par chaque mot gravé, et 1 sol pour 3 chiffres. (Ces quittances sont conservées dans les archives de l'Aube.)

Les plans de Clairvaux sont très-habilement gravés. On trouve dans le bas de la 3ᵉ feuille une représentation pittoresque de la grande tonne appelée *Dolium majus*, qui était renommée pour sa vaste capacité. Dom Joseph Meglinger en donne une description fort exacte. « .... *In cellas vinarias descendimus, ubi inusitatæ magnitudinis dolia cernuntur. Unum præsertim supra cætera diligentem observationem merebatur. Id cum a vino vacaret, et grande fundum januas apertas ostenderet, meam curiositatem invitavit ut me intruderem ad explorandam interiorem fabricam. Sed tenebræ nihil permittebant, nisi ut pedibus longitudinem experirer, quam quidem triginta pedum ab uno fundo ad aliud inveni, altitudinem vero octodecim. Nullis orbibus seu circulis ex betula, pro nostrorum doliorum more, vincitur; ingentes quatuor trabes per incisas in extremitatibus juncturas colligatæ stipant repetitis sexies ordinibus longissimos quernos asseres: ubi deinde in quatuor juncturarum angulis desinente circulo trabes hiant,*

cuneis impletur vacuitas : ut sic tota illa machina inter harum arborum vincula, quasi in equuleo laxari pro usu arctarive possit. » (*Iter Cist.* p. 209.) d'après dom Le Boullenger (*fragm. de l'hist. de Clairvaux.* MS. IX de M. l'abbé Matthieu, p. 361), la grande cuve tenait 730 muids de vin. Dom Le Boullenger rapporte en cet endroit le miracle de la vigne plantée *in vertice montis qui proximus est Clarævallis,* par un religieux nommé Chrétien, et que les frères de saint Bernard avaient maudite (S. Bern. Op. *Joh. Eremita* II, 10). « On voyait encore, dit-il, cette vigne, il y a trente ans, on l'appelait *la grande vigne* » à cause du miracle par lequel le saint abbé avait fait cesser sa stérilité.

N° 11.

Sépultures du chœur de l'église de Clairvaux. — Guillaume Flammeng. — Recherches ordonnées par un abbé de Clairvaux pour s'assurer des noms des saints martyrs Eutrope, Zozime et Bonose.

I. Capella in honorem SS. Marci, Lucæ et Johannis evangelistæ. — Fuit consecrata anno M. C. LVII.

II. SS. Jacobo, Philippo et Barnabæ nuncupata.

III. SS. Apostolis Andreæ, Simoni et Judæ dicata. — Intra murum hujus sacelli, ex parte sinistra sub fornice lapideo jacet corpus Domini Roberti, episcopi Lingonensis, postea Leodiensis. (Cf. Henriquez, *fasciculus SS. O. C.*, Dist. XLI, IV.)

IV. SS. Apostolis Petro et Paulo fuit adscripta.

V. S. Salvatoris D. N. nomine decoratur. — In hoc sacello requiescunt quatuor beatorum exuviæ.

A. Ex parte sinistra, sub arcu lapideo, intra murum tumulata, jacet B. Alix, mater S. P. N. Bernardi, cum superposita ejusdem effigie, quam sculpi curavit Joannes de Cabilone, Abbas Claræ-vallis, ann. M. D. VIII (Cf. Henriquez, *Ibidem* IV), ubi legitur : « Item etiam ibidem jacet piæ recordationis nobilis Domina, et Deo devotissima Alcydis, mater Doctoris egregii et P. N. B. Bernardi, primi Clarævallis Abbatis : quæ primo apud Divionem sepulturæ tradita fuit in monasterio B. Benigni; postea vero, Domino volente et nobiscum pie agente, ad humilitatis nostræ excitandam et ampliandam devotionem, translata est usque Claramvallem, et coram altari S. Salvatoris collocata, anno Domini M. CC. L. XIV. Kal. April. » (Cf. *Acta S. Bern.* § LIX. — *Gallia Christiana*, tom. IV, col. 806. — *Menol. Cist.*, 18 oct.)

B. Pone sepulchrum B. Alidis, ad dexteram, humi legitur in lapide duas inscriptiones deferente 1° in parte lapidis anteriori, intrantibusque idem sacellum viciniori : « *Hic jacet Dominus Eschilus Dannemarchiæ episcopus, postea monachus Claræuallis.* » — 2° In citeriori ejusdem lapidis parte legere est : « *Hic jacet Dominus Radulphus XV^s Abbas Claræ-vallis, postea archiepiscopus Lugdunensis.* » (Cf. Henriquez, *Ibidem.*)

C : In ipso ingressu ejusdem capellæ tabulæ marmoreæ subpositum jacet corpus B. Garnerii IX Clarævallis Abbatis, postea Lingonensis episcopi. (Cf. Henriquez, *Ibidem.*)

VI. Sub S. Joannis Baptistæ titulo dicata.

VII. SS. Stephani et Sebastiani nominibus præfulgens.

VIII.....

IX. S. Mammetis et Desiderii sacra. — In ea capella jacet Dominus Adam monachus Claræyallis, postea episcopus Sorensis (écrit de la main de dom Le Boullenger).

On peut lire à la suite de la *Vie de Mgr sainct Bernard, dévot chapelain de la Vierge* (Paris et Troyes, in-4°, goth.) l'épitaphe en vers de la B. Aleth composée par Guillaume Flammeng, ancien chanoine de Langres, qui s'était retiré à Clairvaux. (Cette épitaphe a été reproduite par le P. Chifflet, *S. Bern. gen. illustr. assert.*, p. 435.)

Je trouve sur ce personnage une pièce fort intéressante dans le ms. xv de M. l'abbé Matthieu, p. 251 ; en voici la copie : 1499, 22 février. — « Nos Frater Johannes (Jean de Chalon) Abbas Clarevallis, Cist. Ord. in Dioc. Lingon. totusque ejusdem loci conventus, universis presentes litteras inspecturis salutem in eo qui est omnium vera salus. Notum facimus quod in nostro Capitulo ad nostre ecclesie tractanda agenda negotia, ut moris est, specialiter congregati, et nostram consideratione m dirigentes ad magnas virtutes, gratias, præclara merita et vitæ honestissimæ famam venerabilis et scientifici viri, Magistri Guillelmi Flammeng, devotissimi præsbyteri et nuper canonici ecclesiæ Lingonensis, nunc vero curati et rectoris parrochialis ecclesiæ de Molano (*Maulain*, Haute-Marne) eiusdem diœcesis, et etiam ad veram et perfectam dilectionem, devotionem et verum amorem quem per multas experientias eum ad B. Patrem Nostrum Bernardum et ad hanc suam Clarevallensem ecclesiam certissime habere cognoscimus, Nos, in suis virtuosis exemplis fructum sperantes plurimum, ipsum quamdiu vixerit, aut nobiscum manere voluerit, in nostrum consortium et societatem, nostrorumque bonorum tam spiritualium quam temporalium participationem suscepimus, et presentium tenore suscipimus; ita quod ipse plenarie particeps sit omnium missarum, sacrificiorum, vigiliarum, orationum, jejuniorum, abstinentiarum, disciplinarum, cæterorumque divini cultus suffragiorum et bonorum spiritualium quæ fiunt et divina largitione in posterum in ipso monasterio fient; et insuper sua vita comite victum nobiscum habeat, sicut unus religiosus sacerdos in mensa Abbatis, quando et quotiens sibi placuerit, aut in conventu si aliquando maluerit. In die vero obitus sui, cum Dominus ipsum vocare dignabitur, fient pro eo exsequiæ et servitium sicut pro uno fratrum nostrorum religiosorum, et in eorum cœmeterio sepelietur. Ipse vero præfatus Magister Guillelmus realem effectum suæ veræ ad Nos et Claramvallem dilectionis demonstrando, ne monasterio onerosus esse videatur, in præmissorum recognitionem ducentos francos bonæ et fortis monetæ Franciæ et ultra manualiter Cellerario et Bursario hujus nostri monasterii tradidit, in usu, necessitatibus et agendis nostræ ecclesiæ realiter et de facto expositis. De quorum vera et reali receptione tenemus nos pro contentis, et de ipsa summa eumdem Magistrum Guillelmum quitamus, et apud omnes quietum facere teneri promittimus. Et ad observationem omnium præmissorum Nos et successores nostros, nostrumque monasterium et omnia ejus bona spiritualia obligamus, et cohertioni ecclesiastice et temporalis justiciæ subjicimus. Datum sub appensione nostrorum sigillorum, XXII die mensis Februarii, anno Domini millesimo quadringentesimo nonagesimo nono, more Gallicano. — On lit en marge : Pro Domino Guillelmo Flammeng, canonico Lingonensi, editore unius vitæ Patris nostri Bernardi, anno 1520, in septem libros partitæ, per Johannem Lecoq. » — Demeurant à Clairvaux, il composa l'épitaphe de la B. Dame Aelis ou Aelet, mère de saint Bernard, et qui se voit près de son tombeau sur un grand cadre de bois, en 14 strophes, chacune de 8 vers. Elle fut renouvelée en 1747. (Cf. Brunet, *Man. du libraire.* — *Biograph. univ.*, éd. Michaud, *Supplém.*, art. de M. Weiss.— M. Carnandet, bibliothécaire de Chaumont, a annoncé la publication de la *Vie et passion de Mgr sainct Didier, martir et évesque de Lengres, faicte par personnages, à la requeste de mes seigneurs les confrères de la confrarie dudict saint, audict Lengres, composée par vénérable et scientifique personne, Me Guillaume Flammang, chanoine dudict Lengres; jouée en ladicte cité par lesdicts confrères, l'an 1482.* Le ms. in-4°, de 300 feuillets, rel. en bois, est conservé dans la bibliothèque de Chaumont.

(Cent seize acteurs figurent dans la pièce.)

En 1256, un moine de Clairvaux, nommé Godefroy, chargé de faire en Italie la visite des monastères de la Filiation, reçut ordre de son abbé, Etienne de Lexington, de prendre toutes les informations possibles sur les noms des SS. martyrs dont le cardinal Conrad avait donné les corps à l'église de Clairvaux. La relation de ce religieux nous est parvenue : elle se trouve dans le Ms. 401 (n° 78, r°) de la Biblioth. publique de Troyes ; l'écriture annonce la seconde moitié du treizième siècle. — La similitude des noms et un examen superficiel ont fait croire à Ch. de Visch (*Biblioth. scrip. O. C.*) qu'il s'agissait de Geofroy, scribe de saint Bernard, IVe abbé de Clairvaux, et que ce moine avait écrit les Vies des SS. martyrs Eutrope, Zo-

zime et Bonose : « *scripsit et vitas SS. MM. Eutropii, Zozimæ et Bonosæ, quorum corpora in Claravalle quiescunt.* » Mais Geofroy (IVe abbé de Clairvaux) devint scribe de S. Bernard en 1148, selon Casim. Oudin (*de script. eccles.*) ; il avait au moins vingt ans, par conséquent en 1256 il eût eu 128 ans. Ce n'était plus un âge à aller visiter les monastères éloignés. Casim. Oudin place sa mort vers 1210, environ. — D'ailleurs Godefroy n'écrivit pas les vies des saints martyrs ; il rapporta seulement d'Italie la *Passion de sainte Bonose*, telle que les Bollandistes l'ont donnée au 15 juillet, avec un prologue qui manque dans leur collection, mais qui a paru trop peu intéressant pour être publié.

Quand aux recherches de Godefroy, elles offrent une preuve curieuse du soin que l'on mettait au moyen âge à vérifier les reliques. Elles méritent d'être données au public, pour montrer que les moines n'étaient pas d'une crédulité si grande et si naïve qu'on a bien voulu gratuitement le supposer.

Relation de Godefroy.

« Anno Domini M° CC° LVI°, cum ego frater Godefridus, humilis monachus Clarevallis, destinatus essem ad partes Italiæ, pro visitandis filiabus abbatie dicte Clarevallis, in curia Romana aliquamdiu moram traxi, R. P. ac D. Iohanni, titul. S. Laurentii in Lucina, presbitero cardinali, humiliter serviendo. Accedens igitur tunc temporis ad præfatam Curiam, vir religiosus ac Deum timens, Abbas de Rupe in Anglia mandatum michi detulit V. P. D. Stephani Abbatis Clarevallis, super facienda inquisitione diligenti et fideli de nominibus IV Martyrum BB. quorum corpora de civitate Portuensi, tempore Honorii Papæ III, per virum religiosum, discretum et devotum monachum Clarevallis, nonnum (pro *domnum*, vid. *Cang. Gloss.*) Renierium de Sena, capellanum et procuratorem pie recordationis Conrardi cardinalis, tunc temporis Portuensis episcopi, ad dictam abbatiam decenter sunt apportata, et de predicti Domini Portuensis voluntate et mandato ; quatinus in prefata abbatia Clarevallis cum debita devotione et reverentia in Christo colerentur, et honestius revererentur. Etenim civitas Portuensis ad tantam deducta erat exterminii desolationem, quod vix aliquid nisi ruinæ tantum modo ibidem apparebant. Speciali siquidem prærogativa dilectionis, dictus Dominus Cardinalis dilexit Claramvallem, et quidem in eodem monasterio abbatis gessit officium, antequam ad cardinalatus apicem promoveretur. Quare prefatam abbatiam in Domino honorare, et ad devotionis amplitudinem pie provocare desiderans, non solum corpora martirum predictorum illuc transferri fecit, verum etiam proprii corporis ossa in ultima voluntate apud memoratam abbatiam deferri statuit, et ibidem sepeliri. — Mandato igitur Abbatis mei, reverenter parere volens, ad præfatam civitatem Portuensem perrexi, viro honesto, devoto et discreto, Suppriore S. Anastasii, michi associato, ut sepedictorum martyrum nomina diligenter ac reverenter inquirerem : *prout tanti dignitas negocii postulabat*. Cumque ad ecclesiam venissemus Cathedralem, sperantes nos ibidem de dictorum SS. nominibus posse certius edoceri, ad domum Archipresbyteri divertentes, servientem invenimus custodem domus ipsius Archipresbiteri ; a quo nil certum reportantes, de ipsius concilio, Romam reversi fuimus ; eo quod nobis expressit quod apud S. Clementem Archipresbiterum memoratum inveniremus, qui nos de eo quod querebamus reddere posset plenius certificatos. Quesivimus igitur et invenimus eumdem Archipresbiterum, virum siquidem discretum, devotum et circumspectum, qui libros quos Rome habuit, diligenter revolvens, *quia secundum cordis sui desiderium* certitudinem tunc temporis veram reperire non potuit : *sicut homo timoratus ad plenum nichil voluit diffinire*. Ad multiplicem tamen precum nostrarum instantiam dictus Archipresbiter supradictam Portuensem adiens civitatem, *perscrutatis studiose libris ecclesie cathedralis et aliis*, Romam reversus, constanter et firmiter, et absque ulla hesitatione, asseruit BB. Martyres Eutropium, Zozinam et Bonosam, in altari ecclesie B. Laurentii memorate urbis quondam fuisse reconditos ; quos, ab eodem altari, per dictum monachum Renierium de Sena extractos, memoratus Dominus Cardinalis Conrardus transferri fecit et transportari usque Claramvallem.

« *Ego tamen, frater Godefridus, majorem adhuc certitudinem reportare desiderans*, cepi diligenter inquirere si Rome esset aliqua ecclesia in honore predictorum martirum dedicata. Tandem intellecto quod trans Tiberim quedam ecclesia in honore B. Bonose erat edificata, in qua prædicta virgo cum magna devotione venerabatur, *gavisus sum gaudio magno valde ;* prefatamque adivi ecclesiam, et sacerdotem ipsius ecclesie, hominem senem, maturum et magne devotionis virum, de vita et passione dicte S. Virginis interrogans, responsum accepi ab eo, quod corpus dicte S. Martiris a suprascripto monacho Clarevallis Renierio Senensi de altari dicte ecclesie B. Laurentii sublatum extitit, tempore bone memorie Conrardi cardinalis, tunc episcopi Portuensis, et ab eodem monacho cum aliis sanctorum corporibus martirum Claramvallem delatum.

His igitur intellectis, *per plures viros discretos, autenticos et maturos, certificatos et testificatos* dicte sacre virginis vitam et passionem michi accommodari propensius postulavi ; et faciens eam scribi, Claramvallem eam mecum apportavi. Dictorum autem BB. MM. festivitas Idus Julii celebratur, prout in Martirologio evidenter exprimitur. Quia vero in Romanis partibus ulterius michi morari non licuit, *de quarto martire tunc temporis ad plenum nequivi inquirere. Creditur tamen a quibusdam* quod B. existat lacinctus, cujus natalis VII° Kal. Aug. recolitur : sive B. Vincentius cuius festum IX Kal. iunii agitur : sicut patet in Martirologio ; *super quibus certa veritas inveniri* poterit, si loco et tempore diligentius inquiratur. »

La Passion de sainte Bonose, précédée d'un prologue, écrite sur un beau vélin d'Italie, est placée à la suite de la relation. On trouve après la *Passion* une copie des leçons VII, VIII, IX, tirée des Mss. de l'oratoire de Rome, contenant cette même passion, et qui avait été envoyée à dom Guyton, en 1744.

N° 12.
Le cardinal Conrad.

I.

Petite bulle du Pape Honorius III, du 6 oct. 1226, assurant à l'abbaye de Clairvaux la propriété inaliénable des reliques qui lui avaient été données par le cardinal Conrad.

« Honorius Episcopus, Servus Servorum Dei, dilectis filiis Abbati et conventui Clare-Vallis Cistercien. Ordinis salutem et apostolicam benedictionem Retulit Nobis venerabilis frater noster C. Episcopus Portuensis se quasdam ecclesie vestre reliquias contulisse, et rogavit instanter ut inhibentes ne quis eas inde alienare presumat excommunicationis sententiam proferremus in eos qui nostre inhibitioni præsumpserint contraire, quatenus [iis]

qui hoc noverint a presumptione hujusmodi hoc saltem metu deterritis, ecclesia ipsa perpetua dietarum reliquiarum veneratione letetur. Nos igitur ipsius Episcopi precibus et caritate qua zelamur honorem ipsius ecclesie inclinati, auctoritate presentium districtius inhibemus ne quis ab ea sepedictas reliquias donando, vendendo, subripiendo, aut alio quolibet modo alienare presumat. Nulli ergo hominum liceat hanc paginam nostre inhibitionis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem eandem inhibitionem sciens contra eam quoquomodo venire presumpserit, excommunicationis laqueo se noverit innodatum. Datum Lateran., II Non. octob. Pontificatus nostri anno XI. »

(*Archives de l'Aube.* — Parchemin — le sceau manque — fragments de lacs de soie rouge et jaune.)

II.

Don de reliques et d'objets précieux fait à l'abbaye de Clairvaux par le cardinal Conrad.

1227, août. — « Omnibus presentes litteras inspecturis Stephanus miseratione divina Basilice XII Apostolorum presbiter et Petrus Sancti Georgii ad velum aureum Cardinalis in uno salutari salutem. Noverit universitas vestra quod cum nobilis vir Eginus Comes de Vrach, Dominus de Friburg, frater venerabilis Patris nostri Domini Conradi Portuensis et sancte Rufine Episcopi, quendam lapidem preciosum et magnum qui vocatur jaspis undique ornatum lapidibus preciosis, ex cujus parte una est sculptum signum crucis, et ex alia parte est de ligno Domini in argento, et inter argentum, et ipsum lapidem sunt diverse reliquie et duo cimmilia aurea ponderantia novem marcas, et textum evangelii in tabulis aureis, et missale in tabulis argenteis, et magnum calicem argenteum, et capsam argenteam cum ligno Domini ornatam lapidibus preciosis et ponderantem viginti quinque marcas, predicto episcopo pro ducentis marcis sterlingorum, pignori obligarit : idem episcopus obtenta prius a Domino Papa licentia de rebus suis libere disponendi, omnem actionem et jus quod habebat in ipsis nomine pignoris. monasterio Clarevallis Cisterciensis Ordinis pro salute anime sue inter vivos concessit atque dicavit. Ita tamen ut ea omnia dicto comiti fratri suo restituere teneatur si ipse ducentas marcas bonorum sterlingorum libere restituerit monasterio supradicto. Ne vero de hiis valeat in posterum dubitari presentes litteras sigillorum nostrorum fecimus roborari. Actum Anagnie in presentia nostra, mense Augusti, Pontificatus Domini Gregorii Pape noni anno primo. »

(*Archives de l'Aube.* — Original sur parchemin; il ne reste qu'un fragment d'un des sceaux.)

III.

1228. — Domno in XPO reverendo. Abbati Clarevall. et universo ejusdem monasterii conventui Eginus, Comes de Vra et Dominus de Vriborc Salutem et paratum semper in omnibus pro posse obsequium. In primis gratiarum actiones referimus sanctitati vestre pro immensa et precipua reverentia quam Domino et fratri nostro pie recordationis quondam Portuensi Episcopo semper dum adhuc viveret impendere consuevistis ; et nunc ad cumulum totius honorificentie ossa defuncti de terris peregrinis per industriam vestram sunt reportata et apud vos tumulata. Nos igitur caritatis ac fidelitatis tante zelum attendentes domui Clarevallensi perpetuis nos obligamus obsequiis, et accepta occasione impendemus : Ornamenta itaque ecclesiastica que apud vos sunt reposita, que et nos memorato fratri nostro in pignore pro ducentis marcis sterlingorum quandoque exposuimus, pro remedio anime ejusdem fratris nostri simul et anime nostre et aliorum parentum nostrorum, procurante Donno Bertholdo fratre nostro quondam Lucelensi Abbate, testimonio litterarum harum sigillo nostro subarratarum monasterio vestro iure perpetuo ac proprietario tradimus possidenda. Ut autem inter reliquum thesaurum ecclesie vestre predicta ornamenta noscantur, accipite intersignia. Est ibi tabula argentea gemmis interstincta, plenarium auro tectum et lapidibus preciosis insignitum, calix magnus gemmis ornatus et sacramentis que XPS in carne gessit opere interrasili fabrefactus, liber missalis laminis argenteis obductus, due pelves auree, rotula aurea preciosis reliquiarum pignoribus referta et nobilibus margaritis circulata. Dat. anno gratie M. CC. vicesimo octavo. »

(*Archives de l'Aube.* — Original sur parchemin — le sceau manque — lacs de soie rouge et verte.)

Il existe, dans les Archives de l'Aube, une charte originale sur parchemin du mois d'août 1227. *Conradus miseratione divina Portuensis et sancte Rufine Episcopus................ mense Augusti, Pontificatus Domini Gregorii Pape noni anno primo* — à laquelle pend le sceau bien conservé du cardinal Conrad. Il est attaché à des lemnisques de parchemin. Le cardinal, mitre en tête et revêtu de ses habits pontificaux, est assis sur un siége à têtes de lions. Il bénit de la main droite et tient sa crosse de la main gauche. Légende : SIGILL. CONRADI PORTVEN. ET. SCE. RVFINE. EPI.

Epitaphe du cardinal Conrad.

Le cardinal Conrad mourut à la croisade le 30 septembre 1227. D'après ses ordres, son corps fut rapporté en France et enterré à Clairvaux, non loin de saint Bernard. On lisait cette épitaphe au pied de son tombeau :

HIC IACET DOMINVS CONRADVS QVI PRIMO VILLARIENSIS
DEINDE CLARAVALLENSIS, POSTEA CISTERCIENSIS EXTITIT ABBAS
ET DEMVM PORTVENSIS EPISCOPVS CARDINALIS.
HIC CVM IN TRANSMARINIS PARTIBVS MORARETVR
INSTANTISSIME PRAECEPIT VT CLARAM-VALLEM
VBI IAM DVDVM SVAM ELEGERAT SEPULTVRAM
OSSA SVA DEFERRENTVR ET IBIDEM SEPELIRENTVR.
OBIIT AVTEM ANNO DOMINI M. CC. XXVII. PRIDIE
KAL. OCTOBRIS.

(*Gallia Christ.* t. IV, col. 992).

On trouve, dans la chronique de l'abbaye de Villers en Brabant une autre épitaphe du cardinal Conrad; elle est en vers, et il faut pour l'entendre une certaine étude.

Petit-Radel, plus versé dans la connaissance des monuments antiques que dans l'interprétation des textes du moyen âge, en parle ainsi dans l'*Histoire littéraire de la France*, tom. XVIII, p. 13.

« Nous ne la transcrivons point ici, parce que la plupart des vers en sont barbares, inintelligibles,

et que, d'ailleurs, elle ne nous paraît offrir aucun intérêt, ni sous le rapport historique, ni sous le rapport littéraire. »

J'avoue qu'il était plus facile d'en porter ce jugement sévère que d'en bien saisir le sens : mais j'espère que mes efforts, pour la rendre moins inintelligible, la feront apparaître sous un jour plus favorable.

Petit-Radel se trompe en disant (*loco cit.*) qu'elle était écrite sur la tombe du cardinal.

Jeu d'esprit de quelque moine, elle passa de la chronique de Villers (*Thes. nov. anecdot.* t. III, col. 1276) dans divers recueils (*Menol. Cist.*, 30 sept, — Ughelti, *Ital. sac.*, Portuenses Episcopi. — Manrique).

En voici le texte restitué d'après Henriquez, Ughelli, Manrique, le MS. 360 de la Bibliothèque Publique de Dijon, renfermant la Chronique de Villers (fin du XVIe ou commencement du XVIIe siècle), et mes propres conjectures.

Vive, vide, fida ne fide fidatur in ævo,
Quod vir eas, caro quo vireas, quo pingere nævo;
Spica senum, culmus juvenum, sed et indolis herba.
Impariter sed par per iter sunt messis et herba.
Conrardum tot in alta gradum firmasse reclusum
Cerne solo, feriente celi jam pondere fusum:
Iam neque net, neque aratra tenet, cum præmia cernat;
Præcipuus flos Roma tuus super æthera vernat.
Planta ducum Villare tuum descendit in hortum :
Dehinc vacuum Bernarde tuum transfertur ad ortum.
Mox matris pater, immo patris pater Ordinis esse
Promeruit; demum meruit tibi Papa coesse.
Papæ conradians Conrardus ei quasi soli
Luna rotunda fuit tibi testis Roma fidelis.
Hispida conrasit Conrardus corpora, barbam
Ordinis, Imperii collum, Romæque coronam.
In claustro Daniel, Noë portu pontificatus,
Imperioque Joseph, modo Benjamin in paradiso.
Anno milleno bis centeno trinoveno
Luce sua Cœlis manus hunc sepelit Michaelis.

J'en essaie une traduction paraphrasée ; la seule qui permette de rendre les sens multiples cachés sous ces vers compliqués.

« Toi qui vis, vois (de peur qu'on ne se fie sur le temps avec trop d'assurance (où tu vas comme mortel, jusqu'à quand fleurit la chair, quelle marque fatale tu portes. Le vieillard semblable à l'épi mûr, le jeune homme pareil à la tige de blé, l'enfant que je compare à l'herbe, paraissent bien différents entre eux, mais cependant je les vois, suivant une voie commune, arriver comme l'herbe sous la faux du moissonneur. Ce Conrad, qui d'un pas assuré gravit au faîte des honneurs, vois-le enfermé dans la fosse abattu sous le poids des coups du ciel. Ce beau lis ne file plus, il ne dirige plus le soc, puisqu'il recueille la récompense. Rome, ta plus belle fleur s'épanouit dans l'empyrée. La tige des ducs. ô Villers, descend dans ton jardin; puis elle est transplantée, ô Bernard, dans ton berceau vide. Conrad mérita bientôt d'être le père de sa mère ; bien plus ! il fut jugé digne d'être le père du père de l'ordre ; enfin, ô Pape, il mérita de partager ton pouvoir. Conrad, éclairé des rayons du pape fut pour ce soleil comme la lune dans sa plénitude, et tu le vis, ô Rome, en refléter fidèlement l'éclat semblable à l'arc que Dieu a placé dans le ciel. Conrad réprima l'hérésie au corps de bête fauve ; il rétablit la ferveur chez les moines, semblables à de sages vieillards ; il rendit au clergé séculier la majesté du commandement, et à Rome l'éclat de sa

A couronne. Vrai Daniel dans le cloître, Noë dans le port de son pontificat, Joseph en exerçant le commandement, maintenant il est Benjamin dans le ciel. L'an 1227 la main de Michel l'ensevelit pour les cieux parmi les dernières pompes de sa fête.

Un court commentaire justifiera, je l'espère du moins, mon essai de traductiou.

Indolis au troisième vers a le sens d'enfant, d'adolescent. — *Adolescens, puer*, dit Du Cange dans son Glossaire.

Le cinquième vers fait une allusion générale aux grandes dignités dont Conrad avait été revêtu, et dont le détail se retrouvera plus loin.

Dans le sixième vers, *celi* est employé comme un iambe, tandis qu'il forme réellement un spondée *cœli*, Cette faute contre les règles de la quantité s'expliquerait peut-être ici par l'orthographe du moyen âge qui écrivait *celum* pour *cœlum.*

B *Feriente celi jam pondere fusum*, se rapporte au trépas imprévu de Conrad, atteint à la croisade d'une fièvre mortelle.

L'auteur de l'épitaphe, je n'ose dire le poëte, ayant déjà comparé au troisième vers la vieillesse à un épi mûr, la jeunesse à un tige de blé et l'enfance à l'herbe, compare dans le septième vers Conrad aux lis des champs dont il est dit dans l'Evangile qu'ils ne filent ni ne labourent. (S. Matth., VI, 28. — S. Luc., XII, 27.)

Dans le huitième vers s'adressant à Rome, il appelle Conrad, qui était cardinal de la sainte Eglise Romaine et légat du Pape, sa plus belle fleur, son plus bel ornement.

Planta ducum au neuvième vers, rapelle la noble origine de Conrad.

Il était fils d'Egon ou Eginon d'Urach, comte de Furstemberg et de Fribourg en Brisgau. Par sa

C mère, Agnès ou Judith, fille du Berthold IV, duc de Zaehringen, il était le neveu de ce Berthold V qui fut à la veille d'être proclamé roi des Romains, et qui le laissa en otage aux mains de l'archevêque Adolphe de Cologne, sans payer, dit-on, sa rançon. (Cf. Henninges, *theatr. genealog.* t. IV, 286. — *Hist. d'Allem.* de Luden, trad. fr., Paris., 1844, t. V, 141, — Petit-Radel, trompé sans doute par le *Gallia Christiana*, t. III, col. 586, confond le duché de Zaehringen avec la Thuringe.)

Dans le même vers l'auteur s'adresse à l'abbaye de Villers en Brabant, dont Conrad était devenu abbé en 1209. (*Gall, Christ.*, t. III, col. 586.)

Dans le dixième vers, il s'adresse à saint Bernard, et il fait entendre que Conrad devint abbé de Clairvaux, d'où se répandit sur le monde l'éclat des vertus de saint Bernard.

Conrad monta en 1214 sur le siége abbatial de

D Clairvaux, demeuré vacant la même année par la mort de Gui. (*Gall. Christ.*, t. IV, col. 804.)

Il devint alors le père de sa mère — *matris pater* — 11e vers; l'abbaye de Villiers étant de la filiation de Clairvaux.

Il devint ensuite le père du Père de l'Ordre — même vers — lorsqu'il fut nommé Abbé de Cîteaux, en 1217. (*Ibid.*, col. 991.)

Le 12e et le 13e vers se rapportent à l'élévation de Conrad au cardinalat par Honorius III en 1219. (*Hist Littér.*, p. 8). Il était cardinal évêque de Porto, du titre de sainte Rufine.

Les vers 13 et 14 sont imités de ce passage du psaume LXXXVIII, 36 — « *Et thronus ejus sicut sol in conspectu meo, et sicut luna perfecta in æternum, et testis in cœlo fidelis.* »

Les vers 15 et 16 sont certainement de toute la pièce les plus difficiles à entendre. *Conradere* n'a pas précisément le sens que mon essai de traduction

implique, mais il semble que l'auteur n'a employé *conrasit* au lieu de *rasit* que pour jouer sur le nom de Conrad.

Ces deux vers me paraissent indiquer les travaux auxquels Conrad, devenu légat du pape après son élévation au cardinalat, se livra en France pour réprimer l'hérésie des Albigeois, et en Allemagne pour réformer les mœurs du clergé (Labbe, *Conc.*, XI, 294); le soin qu'il prit de faire fleurir la discipline parmi les moines, et le lustre que l'éclat de ses vertus jeta sur le sacré collége, dont il refusa de recevoir la tiare après la mort du pape Honorius III. Mais je ne donne ici mon interprétation qu'à titre de simple conjecture.

Les quatre derniers vers ne présentent plus rien d'embarrassant.

Au 17e vers. — *Noe portu pontificatus* — l'auteur joue sur le nomde Porto dont Conrad était évêque.

Le vers 19 marque l'année de la mort de Conrad arrivée en 1227,

Le dernier vers rappelle que Conrad quitta la terre pour aller au Ciel le 30 septembre, le lendemain de la fête de S. Michel archange. (Petit-Radel marque le jour de sa mort au 29 septembre, ce qui est contraire à tous les monuments.)

Plusieurs auteurs ont confondu le cardinal Conrad de la famille des ducs de Zaehringen, avec un autre cardinal Conrad de Bavière, aussi moine de Clairvaux (le *Gall. Christ.*, t. III, col. 586, tombe dans cette erreur qu'il a évitée au tome IV), créé cardinal en 1142 par Innocent II, et qui mourut à Bari, au retour de la croisade. Mais, suivant ces paroles de Mgr Louis d'Attichy dans ses *Flores historiæ* sac. Collegii (Lut. Par., 1660, I, 264) « *ignoscendus error*, cum fuerit idem utriusque nomen, patria..... eadem dignitas et profectio. »

Le cardinal Conrad portait, d'après Jongelinus (*Purpura D. Bern.* Col. Agripp., 1644; 28), écartelé d'Urach et de Seyn, sur le tout de Furstenberg.

—

N° 13.

Note sur les prétendus embellissements de l'église et de l'abbaye de Clairvaux au XVIIIe siècle.

« Entre plusieurs dépenses que [Dom Robert Gassot du Défens] fit pour la décoration de son abbaye, dit *l'Histoire abrégée des Abbés de Clairvaux*, on remarqua un magnifique portail qu'il fit pour son église, un orgue, des autels de marbre, de beaux grillages, des statues enrichies d'une sculpture achevée, une cour abbatiale. » (MS. IX de M. l'abbé Matthieu, p. 142.)

De 1728 à 1736 on sculpta les nouvelles stalles de l'église (1).

Les anciennes avaient été enlevées par son prédécesseur, Dom Pierre Bouchu. Les Bénédictins, dans leur *Voyage Littéraire*, sont loin d'approuver ce changement. Voici dans quels termes ils en parlent : « L'église est grande, spacieuse et belle, mais simple et sans beaucoup d'ornements. La nef était autrefois remplie de trois rangs de chaires de chaque côté, pour placer les frères convers durant l'office, et par le nombre de chaires, on juge qu'il y avait autrefois près de trois cents frères convers à Clairvaux. Depuis peu d'années on les a toutes ôtées, et on s'est contenté d'en conserver un petit nombre sous l'orgue à l'entrée de l'église, où est aujourd'hui le chœur des frères convers. L'église en est assurément plus dégagée, mais beaucoup de personnes croient que cette antiquité retranchée la rendait plus vénérable. La nef est suivie du chœur des infirmes, et celui-ci du chœur des religieux qui n'a rien que de simple, mais c'est une simplicité qui a quelque chose de grand. » (*Vog. Littér.* 1717. 1re part., p. 99.)

Les Bénédictins avaient pu lire à Clairvaux cette sorte d'inscription citée par dom Le Boullenger (MS. XV de M. l'abbé Matthieu, p. 542), d'après un ancien commentaire manuscrit sur la règle de S. Benoît conservé dans la bibliothèque de l'abbaye.

Hic ponuntur stalla ecclesie Clarevallis.
In superiori et inferiori choro presbyterorum
Centum quadraginta quatuor stalla.
In superiori et inferiori choro infirmorum sunt
Trigiota tria stalla.
In retro choro conversorum sunt
Trecenta quinquagenta unum stalla.
Et extra predictos choros solebant esse ducenta
Octoginta septem stalla.
Et sic in totali summa solebant esse octocentum
Quindecim sedes seu stalla in ecclesia Clarevallis.

Je trouve dans les Archives de l'Aube divers marchés relatifs à la décoration de l'église de Clairvaux, que je me contente d'indiquer ici.

1736. 12 janvier, — Marché avec un fondeur de Langres pour 12 pupitres et un aigle en cuivre, — La dernière quittance est du 25 déc. 1738.

1737. — Statues de la Sainte Vierge et de saint Robert ; — Marché de deux chapelles et autels en marbre.

1738. 19 août. — Devis et marché pour la construction en marbre du maître-autel de l'église de Clairvaux. Il devait être posé le 1er nov. 1739 ; le prix en été de 3,050 livres.
— Quittance du 5 février 1740.

1739. 22 mars. — Marché avec un serrurier de Paris pour les grilles en fer du chœur et celles de 4 chapelles situées en face de la croisée de l'église.
— Quittance du 17 nov. 1740.

L'orgue mérite que je lui consacre une notice spéciale.

En 1731, le 20 janvier, Dom François Fauvre, prieur de N.-D.-des-Rosiers et procureur de l'abbaye de Clairvaux, conclut avec Jacques Cochu,

(1) 1729, 25 déc. Marché avec un sculpteur de Damblin pour sculpter toutes les stalles de l'église moyennant 700 livres. Il pourra avoir un ou deux compagnons qui seront nourris, logés, éclairés et chauffés comme lui ; il pourra aller faire un tour chez lui tous les trois mois, et on lui fournira à cette fin un cheval sellé, pourvu qu'il ne demeure absent que 5 ou 6 jours. Il sera nourri avec ses compagnons au réfectoire, comme un religieux, à la réserve qu'ils ne feront pas collation et qu'on leur portera à souper dans leur chambre. Tant que l'ouvrage durera, on leur fournira un bon muid de vin vieux, qu'on leur donnera les festes et dimanches par bouteille pour boire un coup. Quand il aura terminé son travail, on lui fournira une voiture pour conduire ses outils chez lui. Le sculpteur prétend n'avoir affaire qu'à Mgr l'Abbé de Clairvaux et à son procureur.

— Reçu le montant du marché ci-dessus le 8 nov. 1736. (*Archives de l'Aube.*)

facteur d'orgues, demeurant à Châlons-sur-Marne, un marché par lequel ce dernier s'engageait à exécuter, moyennant 1,550 livres, un positif de 8 pieds en montre, et de 16 jeux.

Montre de 8 pieds.	Fourniture.
Bourdon de 8 pieds.	Cimballe.
Prestant de 4 pieds.	Larigot.
Flûte de 4 pieds.	Trompette de 8 pieds.
Cornet.	Cromorne de 8 pieds.
Nazard.	Clairon de 4 pieds.
Quarte de nazard.	Voix humaine de 8 pieds.
Doublette.	Tremblant et tiralle.
Tierce.	

Tous les matériaux, tels que bois, étain, plomb, cuivre, etc. devaient être fournis au facteur; on le nourrissait avec son compagnon comme les religieux, sauf la collation qui était remplacée par le souper. L'époque de la remise de l'ouvrage n'était pas fixée, mais on arrêtait qu'il serait commencé au premier avril au plus tard, pour être poursuivi sans interruption.

Le 20 juillet 1732, Dom Fauvre et Jacques Cochu concluaient un nouveau marché. Cette fois il s'agissait du grand orgue, que Cochu promettait de rendre dans quatre ans et quelques mois, moyennant une somme de 6,000 livres. Les conditions étaient à peu près les mêmes que celles dont ils étaient convenus pour la facture du positif; seulement il est parlé de 4 compagnons, et Cochu se réserve six semaines par an pour aller vaquer à ses affaires particulières, *quand besoin y sera*. Le positif n'était pas encore achevé; on devait le terminer avant d'entreprendre la construction du grand orgue.

Voici le détail du devis :

1° Faire 6 soufflets de bois de chêne de 6 pieds 4 pouces de longueur, sur les trois pieds et demi de largeur, dont les plis et tables seront bien garnis : les rendre bien étanchez avec les chassis, gosiers, bascules et portevents pour conduire aux sommiers.

2° Plus, faire 4 parties de sommier pour le grand clavier, lesquels seront de bois de chêne, pour y poser les jeux ci-après détaillés; dont lesdits sommiers seront sans emprunts, communications, et bien étanchez.

3° Plus, faire un clavier de 50 touches d'étendue, bois de chêne, plaquées d'ébène, et les feintes plaquées d'ivoire; ledit clavier montant jusqu'au *d la ré* en haut, compris l'*ut* dièze.

4° Faire et construire tous les mouvements et abrégés et les rendre bien libres.

5° Faire une montre d'étain polie et brunie, sonnant et résonnant 16 pieds.

6° Faire un bourdon de 8 pieds bouchés, savoir: 26 tuyaux d'en bas de bois de chêne, et tout ce qui suit jusqu'en haut, tous les corps et pieds d'étoffe; ledit bourdon sonnant 16 pieds: unisson à la montre.

7° Faire une flûte de 8 pieds ouverts, sçavoir : 26 tuyaux d'en bas de bois chêne, et tout ce qui suit jusqu'en haut, tous les corps et pieds d'étoffe ; ladite flûte sonnant à l'octave de la montre.

8° Faire un huit pieds, dont il sera pris une partie dans la montre, et le reste sera en dedans; tous les corps d'étain sur pied d'étoffe; ledit huit pieds sonnant à l'octave de la montre.

9° Faire un petit bourdon de 4 pieds bouchés, dont 14 d'en bas seront de bois de chêne, et tout ce qui suit jusqu'en haut, tous les corps et pieds d'étoffe ; ledit bourdon sonnant 8 pieds.

10° Faire un cornet de 27 touches d'étendue, commençant à la clef d'*ut* jusqu'en *d la ré* en haut; ledit cornet sera composé de 5 tuyaux sur chaque

A touche, sçavoir : bourdon, flûte, nazard, quarte et tierce; lesquels tuyaux seront tous les corps et pieds d'étoffe.

11° Faire un prestant; tous les corps d'étain sur pieds d'étoffe ; ledit prestant sonnant quatre pieds.

12° Faire une grosse tierce, tous les corps et pieds d'étoffe; ladite tierce sonnant à la tierce du prestant.

13° Faire un nazard, tous les corps et pieds d'étoffe, sonnant à la quinte du prestant.

14° Faire une quarte de nazard, tous les corps et pieds d'étoffe, sonnant à l'octave du prestant.

15° Faire une petite tierce, tous les corps et pieds d'étoffe; ladite tierce sonnant à la tierce de la doublette.

16° Faire une grosse fourniture de deux tuyaux sur chaque touche, tous les corps d'étain et pieds
B d'étoffe.

17° Faire une petite fourniture de quatre tuyaux sur chaque touche, tous les corps d'étain sur pieds d'étoffe.

18° Faire une cymbale de quatre tuyaux sur chaque touche, tous les corps d'étain sur pieds d'étoffe.

19° Faire une bombarde, tous les corps d'étain, anches et languettes de cuivre, rasette de fil de fer, coins de bois, noyaux et pieds d'étoffe; ledit jeu sonnant 16 pieds.

20° Faire une trompette, tous les corps d'étain, anches et languettes de cuivre, rasette de fil de fer, coins de bois, noyaux et pieds d'étoffe; ladite trompette sonnant huit pieds.

21° Faire un cromorne, tous les corps et pointes d'étain, anches et languettes de cuivre, rasettes de fil de fer, coins de bois, noyaux et pieds d'étoffe;
C ledit cromorne sonnant 8 pieds à l'unisson de la trompette.

22° Faire un clairon, tous les corps d'étain, anches et languettes de cuivre, rasettes de fil de fer, coins de bois, noyaux et pieds d'étoffe; ledit clairon sonnant à l'octave de la trompette.

23° Faire une voix humaine, tous les corps et pointes d'étain, anches et languettes de cuivre, rasettes de fil de fer, coins de bois, noyaux et pieds d'étoffe; ladite voix humaine sonnant huit pieds.

24° Faire un cornet de récit de 27 touches d'étendue, commençant à la clef de *C-sol-ut* jusqu'en *D-la-ré* en haut, composé de cinq tuyaux sur chaque touche, sçavoir : bourdon, flûte, nazard, quarte et tierce, tous les corps et pieds d'étoffe; le clavier sera de bois de chêne, plaqué d'ébène, et les feintes plaquées d'ivoire.

25° Faire une trompette de récit de 27 tuyaux
D sur le même clavier, tous les corps d'étain, anches et languettes de cuivre, rasettes de fil de fer, noyaux et pieds d'étoffe.

26° (Echo composé de 8 jeux.) Faire et construire un sommier d'écho de 39 gravures d'étendue, pour y poser les jeux ci-après dénommés, qui sera de bois de chêne, sans emprunt ni communication, bien étanché; construire toutes les bascules et mouvements, avec son clavier de bois de chêne plaqué d'ébène, et les feintes plaquées d'ivoire; ledit clavier commençant à *C-sol-ut* de la clef de *fa*, et continuer jusqu'en *D-la-ré* en haut.

1° Faire un bourdon, tous les corps et pieds d'étoffe.

2° Faire un prestant, tous les corps d'étain sur pieds d'étoffe.

3° Faire un nazard, tous les corps et pieds d'étoffe.

4° Faire une quarte de nazard, tous les corps et pieds d'étoffe.

5° Faire une doublette, tous les corps d'étain sur pieds d'étoffe.

6° Faire une fourniture de trois tuyaux sur chaque touche, tous les corps d'étain sur pieds d'étoffe.

7° Faire une cymbale de deux tuyaux sur chaque touche, tous les corps d'étain sur pieds d'étoffe.

8° Faire un cromorne, tous les corps et pointes d'étain, anches et languettes de cuivre, rasette de fil de fer, coins de bois, noyaux et pieds d'étoffe.

26° Faire et construire deux parties de sommier de pédale de 32 gravures d'étendue, qui seront de bois de chêne, sans emprunt ni communications, avec leurs mouvements et abrégés bien libres, et le marchepied de 32 touches d'étendue à commencer à *F-ut-fa* du ravalement, jusqu'à la clef de *C-sol-ut*.

1° Faire une pédale de flûte de 8 pieds avec son ravalement, laquelle sera toute de bois de chêne.

2° Faire une pédale de flûte de 4 pieds, sçavoir : l'octave d'en bas de bois de chêne, et tout ce qui suit jusqu'en haut, tous les corps et pieds d'étoffe.

3° Faire une pédale de trompette, tous les corps d'étain, anches et languettes de cuivre, rasettes de fil de fer, coins de bois, noyaux et pieds d'étoffe.

4° Faire une pédale de clairon, tous les corps d'étain, anches et languettes de cuivre, rasettes de fil de fer, coins de bois, noyaux et pieds d'étoffe.

27° Faire un tremblant à vent perdu ; faire un tremblant à vent lent.

Pour le positif comme pour le grand orgue, Cochu ne se chargea pas du buffet, de la menuiserie, de la sculpture et des ouvrages en fer ; j'ignore par qui et à quelles conditions ils furent exécutés. Un maître Jean Gillot de Langres fit, moyennant 800 livres, la balustrade de la tribune, composée de 20 balustres, pour laquelle on lui fournit 1,233 livres de cuivre. Son marché est du 3 juin 1735, et la quittance finale du 12 janvier 1736.

Cette même année le grand orgue se trouvait terminé. Dom Nicolas Similiart, religieux profès de Signy, organiste, et Bénigne Balbastre, *organiste de la cathédrale et autres églises de la ville de Dijon*, experts nommés par les religieux de Clairvaux, passèrent quatre jours à examiner le travail de Cochu. Il fut déclaré bon et recevable le 29 mars 1736, et le 7 avril suivant le facteur donna sa quittance finale.

Clairvaux jouit de son orgue pendant cinquante-six ans. Le 10 février 1792, l'abbaye passa entre les mains de nouveaux maîtres. Ils devaient conserver l'orgue et ses accessoires jusqu'à ce qu'ils fussent enlevés par l'administration, qui se les était réservés avec plusieurs autres objets.

Des affiches apposées dans le district de Bar-sur-Aube et dans les villes importantes des départements voisins, annoncèrent bientôt que l'orgue de Clairvaux était à vendre, et que l'adjudication s'en ferait à Bar-sur-Aube, le 10 septembre 1792.

Cette nouvelle émut les marguilliers de la cathédrale de Troyes. Ils exposèrent (10 août 1792) aux administrateurs du département que l'orgue de Saint-Pierre, placé mesquinement entre deux piliers du chœur, ne répondait pas à la beauté du vaisseau ; que la vente de l'orgue de Clairvaux produirait un mince bénéfice, et que sa véritable place était à la cathédrale, dans une tribune qui serait construite au-dessus de la porte principale.

L'évêque constitutionnel, Augustin Sibille, signa la requête des marguilliers. Le directoire du département la renvoya au directoire du district de Troyes.

Ce dernier, considérant que l'orgue de Clairvaux *devait être mis au nombre des ouvrages d'art, dont la conservation était dans les principes et les lois de l'Assemblée Nationale ; que d'ailleurs la vente annoncée ne produirait à la nation qu'une somme médiocre* consentit à la demande des marguilliers, à la condition que la fabrique supporterait tous les frais et il l'autorisa à vendre le vieil orgue de Saint-Pierre pour couvrir une partie de la dépense. (18 août 1792.)

Le 29 août 1792, le directoire du département ratifia la décision du directoire du district de Troyes, et il commit le sieur Richard, facteur d'orgues de Nancy, pour diriger les travaux de déplacement et de reconstruction. Il décida en outre que son arrêté ne recevrait d'exécution qu'après avoir été approuvé par le ministre de l'intérieur, auquel on en adressa l'expédition le 14 novembre suivant.

Le ministre de l'intérieur faisait attendre sa réponse. Cependant l'acquéreur de l'abbaye de Clairvaux réclamait l'enlèvement des objets mobiliers réservés lors de la vente, et qu'il était tenu de conserver. Il avait disait-il dans sa pétition au directoire du département (6 janvier 1793), il avait *rempli cette obligation avec la plus scrupuleuse exactitude et avec d'autant plus de raison, que ces objets ne l'avaient que peu gêné jusqu'alors ;* mais il se proposait d'établir une verrerie dans l'église du monastère, et il prévenait l'administration que le feu, la fumée et les mouvements de nombreux ouvriers pourraient causer un grand préjudice à l'orgue, qui se détériorait déjà. D'un autre côté, le directoire du district de Bar-sur-Aube demandait qu'on le débarrassât de la surveillance de cet instrument précieux, qui se dégradait nécessairement par le défaut d'exercice et du soin qu'un organiste seul eût pu apporter à sa conservation. (31 janvier 1793.)

La réponse du ministre n'arrivant pas, le directoire du département considéra son silence comme une désapprobation de son arrêté du 29 août 1792. et faisant droit aux réclamations de l'adjudicataire de Clairvaux, il arrêta, le 11 février 1793, que l'orgue serait vendu à Bar-sur-Aube, suivant la forme prescrite par la loi.

De nouvelles affiches furent apposées, fixant la vente au 12 mars suivant. Elle eut lieu ce même jour, et l'orgue fut adjugé, moyennant la somme 12,500 livres, au sieur Bernard Lécuyer, entrepreneur de bâtiments, demeurant à Bar-sur-Aube, sous le cautionnement du sieur Joachim Girardon.

Le 24 mars 1793, le ministre de l'intérieur répondit enfin qu'il ne voyait aucun inconvénient à ce que l'orgue de Clairvaux fût accordé à la commune de Troyes à la charge par elle de supporter les frais de placement et de déplacement.

Les citoyens Lécuyer et Girardon n'eurent pas plus tôt connu la lettre du ministre qu'ils proposèrent aux administrateurs du département de résilier purement et simplement la vente qui leur avait été faite, en les déchargeant du prix de l'adjudication, voulant concourir, autant qu'il était en leur pouvoir, *à l'embellissement de l'église principale* du département, *et à la conservation d'un monument des arts*.

Après l'accomplissement de diverses formalités administratives, le directoire du département de l'Aube accepta, le 19 juin, 1793 la résiliation offerte par les adjudicataires, *et autorisa la municipalité de Troyes à faire transporter l'orgue en question de l'église de la ci-devant abbaye de Clairvaux dans celle de St-Pierre de Troyes ; à la charge par elle d'entretenir ledit orgue, sans néanmoins que cela puisse nuire au droit de propriété de la nation sur ledit orgue dont la municipalité de Troyes ne pourra disposer en aucune manière sans l'approbation de la nation.*

Avant la destruction de l'abbaye de Clairvaux,

Réné, fils de Jacques Cochu, avait aidé son père à perfectionner son œuvre (1) : il fut choisi naturellement pour amener l'orgue à Troyes. Il le démonta, en numérota toutes les pièces, et il les déposa dans la cathédrale, sous la tour St-Paul. Les graves événements qui se succédèrent depuis cette époque firent oublier l'orgue pendant bien des années, et quand on se souvint de l'existence de ce bel instrument, la poussière et l'humidité lui avaient déjà porté de graves atteintes.

Le 19 brumaire an XII (11 novembre 1803), la fabrique de St-Pierre se trouva légalement constituée. Les premières pensées des administrateurs qui la composaient, furent pour l'orgue et pour sa restauration. L'archevêque-évêque, le préfet, le maire promirent de seconder leurs efforts ; mais les ressources dont ils pouvaient disposer ne répondaient pas à la grandeur de l'entreprise. Ils résolurent alors d'en appeler à la générosité du public, et le 23 avril 1804, une souscription fut ouverte *pour la restauration et l'établissement de l'orgue de Clairvaux en l'église cathédrale de St-Pierre de Troyes.* J'ignore ce qu'elle produisit.

Le 21 août 1805, la fabrique, qui avait obtenu la coupe de la réserve de ses bois, fut autorisée à appliquer une partie de la somme qui lui en reviendrait par la vente, à la construction d'une tribune destinée à supporter l'orgue. On prit des arrangements provisoires avec René Cochu, et, grâce aux fonds avancés par quelques marguilliers, les travaux commencèrent sous la direction de M. Vaudé, architecte.

Le devis de la tribune montait à 34,567 francs 81 centimes (2). Au mois de mai 1807, les deux tiers environ de l'ouvrage étaient achevés. Réné Cochu avait présenté son devis à la fabrique, le 2 janvier de la même année : il s'élevait à 11,050 francs. Le 3 décembre, il s'engagea, aux conditions fixées par lui, à réparer l'orgue, à le poser sur la tribune et à le mettre en état d'être touché le 20 avril de l'année suivante au plus tard.

Au mois de mai 1808, la tribune était terminée, et l'orgue y était rétabli dans sa beauté première, M. Nicolas Séjean, organiste de l'église St-Sulpice, à Paris, vint examiner le travail de Cochu. Il en rendit le compte le plus favorable. (10 juillet.) Il remarqua particulièrement la disposition ingénieuse de la soufflerie, qui peut être mise en mouvement par un enfant au moyen d'un seul balancier. Il estima enfin que la fabrique devait payer à Cochu, outre la somme convenue, une somme de 500 francs (3) pour les changements et augmentations en jeux de basses, de serpent de 23 tuyaux, de clarinette et de haut-bois de 30 tuyaux (4).

« Dom Pierre Mayeur, dit *l'Histoire abrégée des abbés de Clairvaux* (ms. IX de M. l'abbé Mathieu, p. 342), fit construire à grand frais le superbe cloître des religieux, le réfectoire, la boulangerie, les dortoirs; il employa des sommes immenses pour décorer l'abbaye. »

C'est à son règne que se rapporte la pièce suivante :

Ms. XV, de M. l'abbé Mathieu. p. 617. — Tombeaux ouverts dans l'église de Clairvaux, croisée du côté du septentrion et cimetière des religieux au-devant de la chapelle de tous les saints. Il y avait 6 pierres ou tombes sépulcrales auxquelles répondaient 5 figures en peinture sur la muraille plus bas, de cinq évêques ; et une plus petite pierre taillée en cœur, couvrant le cœur de Dom Tristand de Bizet, moine de Clairvaux, natif de Troyes. Abbé de Signy, puis évêque de Xaintes, mort et enterré au collége des Bernardins, à Paris dont on a envoyé le cœur à Clairvaux. Ces 6 pierres surpassaient le pavé de 4 à 5 pouces. On a changé en l'an 1751 le pavé qui était de carreaux de briques en grands carreaux de pierre. Pour lors on a ôté et tiré dehors les dites pierres sépulchrales, ce qui a donné lieu à découvrir les 5 pierres creusées et taillées en coffres, dans les quelles on avait mis les corps des cinq évêques, couverts chacun d'une pierre plate de la longueur et largeur dudit coffre. On a trouvé dans les cinq quelques ossements pourris ; des lambeaux de vêtements pourris ; des crosses de bois pourries ; des cuirs pourris, mais sans aucun écrit dans 4 de ces coffres ou cercueils. Pour le cinquième qui était au milieu, on y a retrouvé et retiré une plaque de plomb d'environ 8 pouces de longueur et 5 à 6 pouces de largeur, laquelle en écriture gravées en 8 lignes dont les dernières sont un peu mangées, porte ce qui suit :

✠ *Sexto idus novembris, pie memorie Dns Godefridus. Eps Lingonensis hoc in loco scq fine quievit. Vbi et inunctus fuerat. Et divinis sacramentis munitus per ministerium Dni Alani Epi Autissiodorensis. Et ablutus conventu per manus Eporum..... et Autissiod. Et Abbatum honorifice tumulatus.*

On voit par là que Godefroi reçut l'extrême-onction et le saint viatique dans l'église. Pour le cœur de l'évêque de Xaintes, enfermé dans un cœur de plomb tout embaumé on l'a laissé en terre comme il était ; les cercueils aussi laissés comme ils étaient et recouverts de leur pierre. Et pour les pierres qui excédaient le carrelage, on les a tirées hors de l'église : on a mis en leur place, à fleur du pavé, des plaques de marbre noir sur lesquelles on a gravé les noms, qualités, dignités de chaque évêque, et des lieux de leur évêché.

Le 8 septembre 1771, on exhuma les corps de 24 Abbés de Clairvaux et les cœurs de 2 Abbés de ce monastère, placés dans l'ancien cloître, et on les déposa solennellement après la messe de communauté, le 11 du même mois, dans les deux collatéraux de l'église, suivant leur rang.

On ne put exhumer le corps de S. Robert, deuxième Abbé de Clairvaux, attendu qu'après avoir ouvert sa tombe placée sous le premier arceau du cloître, on trouva ses ossements entièrement consommés. (Extr. du procès-verb. d'exhumation et d'inhumation rédigé et signé par les religieux. — *Arch. de l'Aube.*)

Je trouve dans les Archives de l'Aube un marché passé le 2 mai 1780, avec un Italien pour blanchir tout l'intérieur de l'église de Clairvaux, et tirer en carreaux toutes les voûtes, piliers et colonnes, moyennant 1500 livres.

(1) Une courte inscription manuscrite, collée dans le buffet du grand orgue, fait savoir qu'en 1788, sous M. Rocourt, dernier abbé de Clairvaux, l'orgue fut relevé et augmenté en jeu de flûte, jeu de trompette, de bombarde, de pédale, par François-Henri Cliquot, facteur d'orgues du Roi.

(2) L'adjudication produisit un rabais de 567 fr. 81 c.

(3) Les pièces que j'ai consultées pour la rédaction de cette notice sont conservées dans les Archives de l'Aube et dans les archives de la fabrique de Saint-Pierre de Troyes.

(4) La fabrique accorda cette augmentation à Cochu, le 18 sept. 1808.

N° 14.

Chapelles des comtes de Flandres.

La chapelle dite des comtes de Flandre était située à peu de distance de l'extrémité est de l'église de Clairvaux, et orientée comme elle. La tradition du monastère attribuait sa construction à Philippe, comte de Flandre, mort au siége d'Acre le 1er juin 1191 (*Art de vérifier les dates*), et la lui faisait bâtir dans cette année même. Il m'a paru intéressant de discuter en peu de mots ces deux points.

Avant d'adresser une requête au roi pour obtenir la permission de transférer les ossements contenus dans cette chapelle, on chargea dom Le Boullenger, archiviste de l'abbaye, de rechercher son origine. Le travail du religieux nous est parvenu, et c'est ce petit mémoire que je vais examiner (*Archives de l'Aube*).

Dom Le Boullenger commence par avouer que les archives de Clairvaux ne lui ont fourni aucun renseignement: et c'est au moyen des imprimés qu'il établit sa thèse. Il s'appuie particulièrement sur l'épitaphe du comte Philippe, rapportée dans Henriquez, sur le P. Martène, dans ses *Anecdota*, et sur le *Journal de Trévoux* (1739 août), pour prouver que la chapelle fut bâtie par le comte Philippe, et l'année même de sa mort. Il cite aussi victorieusement une attestation, donnée le 13 février 1544 par les moines de Clairvaux, dans laquelle on lisait : « *capella constructa est per illustrisimum Philippum comitem Flandriæ.* »

Discutons brièvement la valeur de ces autorités :

1° L'*épitaphe* tirée du *livre des sépulcres* porte en effet que la chapelle avait été construite par le comte de Flandre pour lui et sa femme : «... *diligentia uxoris suæ Malthildis translatus est Claram vallem, ac reconditus honorifice intra hanc capellam, quam illi et sibi paraverat.* » (Henriquez, *Fasciculus SS. O. C.*, tom. II, Dist, XLI, VI.)

Mais, pour tirer une conclusion certaine de ce texte, il faudrait établir l'antiquité du *livre des sépulcres*, tel qu'il a été publié par Henriquez; et cette antiquité est du moins fort douteuse. Je sais que Ch. de Visch (*Biblioth. script. O. C.*) attribue à Geofroy, IVe abbé de Clairvaux et scribe de S. Bernard, la composition de ce livre : « *huic attribuitur liber de personis illustribus in Claravalle sepultis, qui inscribi solet Liber sepulchrorum.* » Mais c'est une simple assertion, d'autant moins prouvée à l'égard du texte donné par Henriquez, que ce dernier n'a cité aucun nom d'auteur.

Il est presque superflu de faire remarquer que Geofroy n'aurait composé qu'une très-petite partie du *Livre des Sépultures*, et qu'il se serait grandement accru après sa mort.

D'ailleurs Henriquez a lui même rectifié l'assertion de l'épitaphe dans le *Ménologe des Citeaux*, où il écrit au 12 août, en parlant de la chapelle des comtes de Flandre : « *Hanc sibi construxerat Mathildis vidua Philippi Elsatii Flandriæ comitis.* »

2° Le P. Martène n'est entré dans aucune discussion sur l'auteur de la chapelle et sur l'époque de sa construction; il a seulement publié deux chartes dont nous ferons mention un peu plus loin.

3° Le *Journal de Trévoux* ayant rapporté une tradition, sans la discuter, il ne peut être invoqué en témoignage, pas plus que l'attestation des moines.

Au reste, une erreur grave sur un point facile à vérifier, dans laquelle tombèrent le *Journal de Trévoux*, dom Le Boullenger, et sur sa foi, les religieux de Clairvaux dans leur requête, montre qu'ils ont pu se tromper en d'autres points d'une vérification moins aisée. Cette erreur consiste à avoir donné au comte Philippe et à Mathilde une fille, Agnès, qu'ils n'ont jamais eue,

A « *On voit dans la même chapelle, dit dom Le Boullenger, le tombeau d'Agnès, comtesse de Champagne, fille du comte Philippe et de Mathilde.* »

La requête au roi en dit autant, et le procès verbal d'exhumation parle des ossements de Philippe, de Mathilde et « *Agnès, leur fille* ». Le *Journal de Trévoux* avait avancé quelques années plus tôt cette incroyable assertion, et peut-être avait-il contribué à établir une créance si singulière.

On eût pu cependant savoir, sans grands frais d'érudition, que le comte Philippe était mort sans enfants, après s'être marié deux fois, et Henriquez ne permettait pas de se tromper sur la princesse Agnès, enterrée à côté du comte de Flandre. Voici ce qu'on trouve au *livre des Sépultures*. (*Fasciculus SS. O. C.*, tom. II, Dist. XLI, VI.)

Agnes Comitissa.

« Post tumbas D. Philippi comitis Flandriæ et
B « Mathildis uxoris ejus, jacet in eorum capella « illustrissima Domina *Agnes comitissa Campaniæ.* »

On voit par ce qui précède que les recherches de dom Le Boullenger n'avaient pas été dirigées par une critique bien sévère, et que ce religieux s'en tint à la tradition du monastère, confirmée en apparence par l'épitaphe du *livre des Sépultures*.

Quelques pièces, bien connues de dom Le Boullenger, eussent dû, ce me semble, éclaircir la question.

Ce sont : 1° Une petite bulle de Clément III, donnée à Latran, le XI des cal. de fév., la IIIe année de son pontificat. (22 janv. 1190.) — Confirmant la concession de la *sépulture dans leur église*, que les moines de Clairvaux avaient faite au comte Philippe et à Mathilde : « Nobilis viri Flandrensis comitis et « Mathildis comitisse uxoris eius postulationibus « inclinati, *liberam sepulturam eorum in ecclesia*
C « *vestra*, cum Deus ipsos de presenti vita vocave- « rit, juxta concessionem quam illis, ad instantiam « eorum fecistis, eidem ecclesie apostolica auctori- « tate concedimus, et presentis scripti pagina con- « firmamus. (Ex origin., *Archives de l'Aube*.) »

2° Une charte de 1191, par laquelle Philippe, comte de Flandre, donne à Clairvaux la chapelle portative qui doit l'accompagner à la croisade: « *Quam* « *mecum defero in itinere Ierosolimitano.* » (Voy. cette pièce dans le *Thes. nov: anecdot.*, tom. I, col. 639.) — Le pape Innocent III, par une petite bulle donnée à Rome, à Saint-Pierre, le IV avant les Ides de décembre, la VIIe année de son pontificat (8 décembre 1204), confirma cette donation. « *Capel-* « *lam, quam ad altaris obsequium* (ornamentum — « vid. *Cang. Gloss.*) *clare memoriæ Philippus co-* « mes Flandrensis, vobis ultima voluntate legavit, « sicut... ipsam possidetis.... confirmamus. » (Les
D originaux de cette bulle et de la charte de donation existent aux Archives de l'Aube.)

3° Une autre charte du même, datée de l'an 1191, par laquelle on voit que Philippe avait donné en présent sa chapelle (il faut entendre par là tous les instruments et non le lieu du culte) à son épouse Mathilde : « *Capellam meam... donavi carissime* « *consorti mee Mathildi Regine* » (Mathilde était fille d'Alphonse, roi de Portugal ; elle épousa Philippe en 1185. — Voy. *Art de vérifier les dates*), et que Mathilde, après l'avoir enrichie : » *Sicut illam in* « *multis ampliaverat,* » l'avait donnée, à son tour, à l'église de Clairvaux, où Philippe et Mathilde *avaient choisi leur sépulture*, « *quam et ipsa postea,* « *de assensu et beneplacito meo, sicut illam amplia-* « *verat, devote contulit ecclesie B. Dei Genitricis* « *Marie Clarevallis*, UBI EGO ET IPSA PARI DEVOTIONE « NOSTRAM ELEGIMUS SEPULTURAM. » (*Thes. nov.*

Anecdot., tom. I, col. 639. — L'original est aux archives de l'Aube.)

Il me semble que ces documents authentiques établissent que le comte de Flandre, avant 1191, avait choisi sa sépulture dans l'église de Clairvaux (1), et non dans une chapelle séparée, On voit que la princesse Mathilde voulait être enterrée dans cette même église ; ce qui montre qu'elle songea à construire une chapelle distincte, seulement après la mort de son mari.

Il parait évident encore que les donations du comte Philippe et de Mathilde, mal interprétées, et prises dans un sens inexact, donnèrent naissance à la tradition qui leur attribuait la construction de la chapelle de leur nom. Je dis qui leur attribuait, car il n'est pas entièrement démontré qu'elle ait été A bâtie même par la princesse Mathilde, attendu que dom Le Boullenger avoue que le comte Philippe et sa femme n'y attachèrent jamais ni fonds ni revenus.

M. Arnauld rapporte dans son *Voyage archéologique* (Troyes, 1843), p. 205, qu'il trouva abandonné, dans une rue de Bar-sur-Aube, un fragment de tombe en beau marbre noir, encadrée de filets et d'un mètre de large, avec cette inscription incomplète.

HIC JACET
ILLVSTRISSIMA
DOMINA MATHILDIS
VXOR PHILIPPI
COMITIS FLANDRIAE...

C'était tout ce que le temps avait épargné alors de la nouvelle chapelle des comtes de Flandre.

N° 15.

Eugène III.

Il n'est pas sans intérêt de suivre le voyage du B pape Eugène III en France, d'après les indications fournies par ses actes. Je les relève ici sur les *Regesta Pontif. Roman.* de Ph. Jaffé; *Berolini*, 1851, in-4°.

1147.

Mart.	7. 8. Secusiæ.
«	9. Ulciæ.
«	26. Cluniaci.
«	30. 31. Divione.
Apr	3. 4. ap. Masnile-Lamberti.
«	10. Trecis.
«	11. in territorio Trecensi.
«	Proviniaci.
«	15. in territorio Meldensi.
«	20. Parisis.
«	30. ap. S. Dionysium.
«	24, 25, 28. Parisiis.
Mai.	1, 6, 7, 11, 14, 15, 16, 17, 18, 25, C 27, 28, 29, 30. Parisiis.
Jun.	1, 3, 5, 7. Parisiis.
«	10, 11. ap. S. Dionysium.
«	12, 13, 14, 17, 19, 22, 24, 26, 29. Meldis.
Jul.	2. Parisiis.
«	14, 15, 16, 17. 23, 28, 29, 30, 31. Altiosiodori.
Aug.	3, 8, 13. 15, 22, 23, 24, 25. Altissiodori.
Sept.	6. Altiosiodori.
«	14, 17. ap. Cistercium
«	19. ap. S. Sequanum.
«	25. Altissiodori.
Oct.	6, 10, 11, 12. Altissiodori.
«	13. ap. S. Florentinum.
«	24, 25, 26. 27. Catalauni.
Nov.	1, 3. Catalauni.
«	5, 9, 11, 22. Virduni.
«	29. prope Treverim.
«	30. Treveris.
Déc.	7, 18, 20, 22, 25. Treveris.

1148

Jan.	13, 20, 27, 28, 31. Treveris.
Febr,	6, 13. Treveris.
«	15. ap. Sarranium.
«	18. Metis.
«	22, 26. Virduni.
Mart.	16, 17, 21, 28, 29, 30. Remis.
Apr.	1, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 13, 14, 18. Remis.
«	20. Catalauni.
«	23. in territorio Trecensi ap. Brennam.
«	24. 26. ap. CLARAMVALLEM.
«	27. in territorio Lingonensi.
«	29. Lingonis.
Mai.	5, 7. Bisuntii.
«	in montanis Jurensibus.
«	14, 17, 20, 27. Lausaniæ.
Jun.	16. Vercellis.

Ce simple tableau dérange bien un peu l'itinéraire que les *Annales Ord. S. Benedicti* (tom. VI, lib. LXXIX, p. 441) font suivre au Pape Eugène III : mais les doctes auteurs de ce grand travail ne possédaient pas le facile moyen que les *Regesta* m'ont fourni, et qu'ils pourront fournir à d'autres, de suivre les voyages d'un pape, jour par jour, en quelque sorte.

Il paraît d'après le *Voyage Littéraire* (Paris, 1717, 1re part., p. 101), que le pape Eugène III, alors qu'il n'était que simple moine à Clairvaux, avait été chargé du soin du chauffoir.

« Le chauffoir, disent les Bénédictins, joint le réfectoire. On lit sur la porte les vers suivants.

D *En ce chaufoir le bon religieux*
Se doit chaufer sans bruit ou en silence,
Soi démontrant de maintien gracieux.
Et mêmement tenant paix et silence.
Car, comme on dit, icy en patience
Fut chaufournier Eugène le saint homme :
Mais sa vertu et grande sapience
Tant l'exalta qu'il fut Pape de Rome.

Le ms. XV de M. l'abbé Matthieu renferme la copie d'une petite bulle du Pape Eugène III, que je crois utile de reproduire :

P. 216. — « Eugenius Episcopus, servus servorum Dei, dilectis filiis conventui Savigniacensi et Abbatibus monasteriorum ad idem cœnobium pertinentium, eorumque fratibus, salutem et Apostolicam Benedictionem. Pax Ecclesie, fratrum concordia, Religionis vigor, status monasteriorum unitatis vinculo conservantur. Hujus rationis intuitu, dilecti filii nostri Savigniacensis et Belbacensis Abbates

(1) Si l'on opposait à la thèse que je soutiens ce passage de la Chronique de Clairvaux : « *Ann. Dom.* 1191 *in partibus transmarinis civitas Acra recuperata est a Christianis. Inter alios principes, qui a nte Acram mortui sunt, mortuus est etiam nobilis comes Flandriæ Philippus : cujus ossa Claramvallem relata, posita sunt decenter in lapideo sarcophago inpropria ipsius capella,* » — je répondrais que ces mots *in propria ipsius capella* — peuvent parfaitement s'entendre d'une chapelle de l'église de Clairvaux, dans laquelle le comte de Flandre avait désigné la place de son tombeau. (*S. Bern. gen. illustr. assert.* p. 89).

ad Cisterciense Capitulum venientes, tam se quam suam universitatem per carissimum filium nostrum Bernardum Clarevallis abbatem in unitatem Cisterciensis Congregationis et Ordinis suscipi a Nobis presentibus humiliter postularunt. Eorum itaque religiosam devotionem in Domino commendantes paterne charitatis debito sumus congavisi, scientes scriptum esse : *frater qui adjuvatur a fratre, ambo consolabuntur*. Quocirca secundum eorum gratum Deo et laudabile desiderium, tam eos quam vos sancto illo collegio sociantes, Apostolica auctoritate statuimus ut hec amabilis et jucunda societas futuris temporibus inviolabiliter observetur. Prefato igitur filio nostro Savigniacensi Abbati tanto vos pro- A pensius filialem obedientiam secundum ejusdem Ordinis instituta exhibere precipimus, quanto actentius pro vestra salute cognoscitur laborare. Si quis autem contra hujus nostre confirmationis paginam scienter venire temptaverit, indignationem Omnipotentis Dei et BB. Petri et Pauli Apostolorum ejus se noverit incursurum . Datum apud Segnanum XIII Kal. Octobris, 1148. » (Cf. Manrique, *Ann. Cist.* ann. 1148. cap. VII.)

Il existe une *Histoire du pontificat d'Eugène III*, par dom Jean Delannes, bibliothécaire de Clairvaux; Nancy, 1737, 1 vol. pet. in-8°. — Ce religieux dit dans sa préface qu'il s'appliquait depuis trois ans à une histoire de l'abbaye de Clairvaux.

N° 16.

Clairvaux acquis par le gouvernement.

D'après un décret du 16 juin 1808, le Couvernement se rendit acquéreur de l'ancienne abbaye de Clairvaux. La vente lui en fut faite le 27 août 1808, par M. Antoine-Pierre Rousseau, propriétaire manufacturier, membre du collége électoral du département de l'Aube M. Rousseau l'avait acquise lui-même du sieur Cauzon, premier acquéreur, le 2 vendémiaire an VIII. (24 sept. 1799.)

Clairvaux fut vendu au Gouvernement moyennant la somme de 350,000 fr.

Je lis les détails suivants dans un état des bâtiments, dressé le 8 nov. 1808 par M. Gilbert, architecte des bâtiments civils près du ministère de l'intérieur.

ART. 27. — *Eglise*. « En sortant des cloîtres, on entre à l'église au droit de la croisée.

Cette église a été transformée en halle de verrerie; elle est disposée et forme nef et bas-côtés dans sa plus grande dimension, à prendre du portail à la croisée..... En face de la nef, dans la partie de la croix, est un rond-point avec colonnes et galerie, et sur la gauche, au nord, une sacristie. »

Un rapport du même architecte apprend qu'en B 1812 l'église était, sinon entièrement, au moins aux trois quarts démolie.

Dans la chapelle actuelle des détenus, à Clairvaux, j'ai vu, en 1846, un bon tableau en grisaille représentant saint Malachie en habit de moine, la mitre en tête, et couché sur sa crosse. Des anges lui jettent des fleurs.

Quelques personnes croient y trouver l'image de saint Bernard, faute de se rappeler que le grand abbé ne porta jamais la mitre, et que, jusqu'à son trente-troisième successeur, Etienne de Soisy, elle ne parut pas sur la tête des abbés de Clairvaux.

« Stephanus de Sossiaco, disent les *Elogia* de dom Antoine Saulnier, XXXIV Abbas Claraevallis, anno Domini 1380, sacrae theologiae professor, quondam abbas de Pruliaco, abbatizavit hic annis viginti duo, Hic fuit primus mytratus.

Hic Stephanus de Sossiaco, dictus quoque Doctor
Primo Pruliacum rexit et hancque domum
Annis bis denis qui praefuit atque duobus.
Primus mytratus extitit hic Dominus. »

(Cf. *Gall. Christ.* t. IV, col. 809)

N° 17.

Extraits des inventaires de Clairvaux relatifs à saint Bernard et à saint Malachie.

A.

I. INVENTAIRE DE 1504 (1).

Inventarium sacristiae Claraevallis, factum die decima quinta mensis decembris, anno Domini millesimo quingentesimo quarto tempore Reverendi in Christo Patris et Domini, Domni Johannis quadragesimi Abbatis Claraevallis, sacrae Theologiae professoris (Johannes de Cabilone); in presentia Reverendi in Christo Patris, Domni Petri de Vireyo, senioris Abbatis, et Nonnorum (pro *Domnorum*) Nicolai de Parisiis Prioris, et Jacobi de Sezania sacristae ejusdem monasterii.

F° 1, R° et V°. Tabula magna cum portis.

Primo loco est tabula cum portis, in quarum superficie sunt duo Angeli elevati; quae facta fuit tempore Domni Guillelmi, XII Abbatis Clarevallis, et Nonnorum Petri et Drogonis sacristarum, ex XXXV marcis argenti, et II marcis auri; continens plures lapides preciosas, videlicet XVI balais, et saphiros XXXI, et alias lapides minoris pretii. In hujus tabulae medio collocata est portio Dominicae crucis quae missa fuit Beato Bernardo a patriarcha Jerosolymitano, sicut ipse scribit ad ipsum patriarcham in quadam epistola (2) et a tempore ipsius C diu sola fuit in Claravalle... in eadem tabula continentur istae reliquiae...digitus B. Bernardi — vacuum reperitur vasculum digiti.

F° 2, R°. Tabula crucis missae Beato Bernardo ab Almarico rege Jerosolymitano.

Secundo loco est tabula argentea continens IX marcas argenti et I marcam auri; quam fieri fecit in Claravalle, Hugo, quondam Abbas sancti Gileni (S. Guilain, D. de Cambrai), tunc autem monachus Claraevallis, tempore Nonnorum Anselmi, Petri et Drogonis sacristarum : in cujus tabulae medio, in eminentiori parte posita est crux, quam miraculose misit Almaricus rex Jerosolymitanus in Claramvallem, post plurimos annos a transitu Beati Bernardi ab eodem in somnio admonitus, sicut in tractatu de eadem plenius continetur (3).

(1) Copies exécutées au XVIII° siècle. — (Archives de l'Aube.)

(2) S. Bern. op., *Epist.* CLXXV. *Nota*. — Eadem D ligni Dominici particula insignis etiam nunc visitur in thesauro Clarevallensi.

(3) Manrique (*Ann. Cist*, 1173) raconte l'expédition d'Amaury Ier, roi de Jérusalem ; l'apparition de S. Bernard à ce prince et l'envoi d'un fragment de la vraie croix à Clairvaux par ce dernier. Son récit est tiré d'anciens manuscrits. On le retrouve dans *Op. S. Bern. Gaufridus*, III, 26. Dans Manrique, comme dans l'édition de Mabillon, la relation se termine ainsi : « Homo utique boni testi-

F° 5, V°. — Undecimo loco est vas quoddam quod factum fuit tempore Nonnorum Petri et Drogonis sacristarum Clarævallis, ex III marcis et dimidia argenti, in quo collocata est crux Dominica, quam attulit in Claramvallem Nonnus Evrardus de Barris, quondam Magister Templi, postea monachus Clarævallis; avunculus Domini Adam Morinensis Episcopi, postea monachi Clarævallis. In hoc vase positus fuit dens sancti Bernardi, qui delatus est Parisis.

F° 8, R°. — Sequuntur capita.

Voyez au commencement de ma lettre les paragraphes de cet inventaire, relatifs au chef de S. Bernard, et à celui de S. Malachie.

F. 9, R°. — On trouve cette indication : Ea quæ sequuntur fuerunt addita inventario sacristiæ Claræyallis, tempore Domini Petri de Vireyo, tunc Abbatis, et Domni Jacobi de Sezania sacriste.

F° 9, V°. — Duo pulchræ, magnæ et altæ imagines Beatæ Mariæ Virginis et sancti Bernardi, cum suis pedibus, diadematibus, et cæteris ornamentis valde benefactis et operatis et deauratis : simul ponderantes CLXXVI marcas III uncias, VII tresellos.

F° 10, R°. — Imago Beati Bernardi per se ponderat XCII marcas, VII uncias, V tresellos; sicut patet per declarationem, partium ejusdem imaginis; cujus solum corpus ponderat XXX marcas, III uncias cum dimidia ; caput vero duo brachia et diadema ponderant XXVII marcas, III uncias cum dimidia ; ecclesia et crossa sine baculo ponderant XVI marcas, VI uncias, V tresellos; pes vero cum repositorio reliquiarum sine cristallo ponderat XVIII marcas, II uncias; quæ omnes partes simul junctæ efficiunt totale pondus XCII marcarum, VII unciarum, V tresellorum ; sub cujus pede in philacterio continentur reliquiæ sequentes ; videlicet : de costa Beati Bernardi... de cuculla et de coopertorio Beati Bernardi, et de matta super quam obiit. Quarum imaginum lapides tam pretiosæ quam communes, valorque et pretium facturæ alibi diffusius declarantur ; scilicet in declaratione per domnum Guillelmum Mole tradita, et sua propria manu scripta.

F° 10, V°. — Duo magni plati sivi disci angentei, ad serviendum prælato in majori altari, in quorum medio intra figuram solis sunt posita arma (armoiries) sancti Bernardi ; qui, sine deauratura, ponderant XV marcas, V uncias cum dimidia.

F° 11, R°. — Sequuntur aliæ reliquiæ in diversis vasculis.

Vas cristallinum cum triplici pede argenteo et deaurato, in quo positus est pollex Beatissimi Bernardi Abbatis, coopertus uno campanili argenteo, in cujus summitate est saphirus. Quod vas fecit fieri Domnus Johannes de Aizanvilla ; ponderis IV marcarum cum dimidia, et dimidia uncia.

— Est brachium Beati Malachiæ argentum ; quod fecit fieri idem Domnus Johannes, de Aizanvilla ex VII marcis et dimidia argenti, cum lapidibus pretiosis et annulo incatenato catena argentea.

F° 12, R°. — Parvum scrinium ligneum deargentatum, cujus sera est de argento, plenum reliquiis, scilicet : de vestimentis sacerdotalibus Beati Bernardi Abbatis et superior pars crossæ ipsius.

F° 13, R°. — Aliud vas oblongum... continens multas reliquias ; videlicet :.... de sancto Bernardo.... ponderis XIII unciarum cum dimidia.

F° 15, R°. — Zona sancti Bernardi de serico, munita argento deaurato in suis extremitatibus.

F° 16, R°. — Tabulare ligneum cum portis (volets), in quo depictæ sunt imagines B. M. et BB. Bernardi et Benedicti—datum a Domno Petro de Vireyo.

F° 17, R°. — Rosarium de ebore appositum imagini argenteæ Beati Bernardi—datum a Domina Catharina Ferrières uxore Domini de Dintavilla (Dinteville).

B.

INVENTAIRE DE 1640.

Cet inventaire existe en original aux archives de l'Aube. C'est un registre in-f° en papier, couvert en peau brune ; sur le plat de la couverture on lit ces mots : « Inventaire de la sacristie de Clairvaulx faict en l'an 1640. » — Malheureusement il est mutilé ; les feuillets manquent jusqu'au F° 6. — Au F° 17, R°, on lit : † Inventaire de la sacristie de Clairvaulx comprenant le petit reliquaire, les calices et aultres argenteries, les ornements pontificaux, les parements d'aultels, chassubles, chappes, les linges, tapisseries et aultres choses appartenantes à la décoration de l'Eglise ; faict le quatorziesme de may, mille six cent quarante, par l'ordonnance de Révérend Père en Dieu, dom Claude Largentier, quarante cinquiesme Abbé dudict Clairvaux, en presence de dom Didier Gautherin, et de dom Benoist Lavandier, et mis entre les mains de dom Antoine le Borgnet soubprieur et grand sacristain, et dom Ponce Thibaron aussy sacristain.

F° 6, R° — En la quatriesme armaire cottée D, est premièrement un coffre couvert de feuilles d'argent doré, lequel est supporté de quatre pattes de cuivre ; au dessoubs du couvercle il y a deux rangées de reliques avec leurs noms qui sont gravés dessus ; en la plus haulte rangée sont ces reliques, sçavoir :..... *S. Malachiæ episcopi*..... Ce reliquiaire a esté faict du temps de dom Guido X° Abbé de Clairvaulx.

F° 7, V°. — En l'armaire cottée E, il y a un beau reliquaire d'argent doré, comme en pyramide, où repose le chef de S. Barnabé apostre ; la poignée a six images en esmail, au-dessus de laquelle sont

monii et conversationis honestæ tam a mendacii suspicione remotus, quam a vitæ corruptionibus alienus. » — Le Ms. n° 6 de la bibliothèque publique de Troyes, in-f° de la fin du XII° siècle, donne l'histoire du fragment de la vraie croix envoyé à Clairvaux par Amaury. — » *Quomodo rex Jerusalem sanctam crucem, quam in preliis gestabat, apparente et jubente sibi sancto Bernardo, Claramvallem misit.* » Mais, après *alienus*, on lit ce qui suit : « Exultet ergo in Domino Clarevallensis ecclesia, tanti muneris sublimata fastigio, et incomparabilis thesauri certissima possessione donata, salutaris ligni possessione glorietur. Procul hinc totius dubietatis et ambiguæ suspicionis occasio, ubi tam celebris astipulatione miraculi, et autentico sublimium testimonio personarum, certam sacri stipitis portionem exploratæ veritatis approbat certitudo. Viderint alii qui se ejusdem benedictionis participes suspicantur, viderint, inquam, duo veritatis judicio de vero ligno sanctissimæ crucis constet esse quod possident. Nos certe de nostro ambigere non permittimur, qui in hujus rei non jam fide, sed cognitione certissima, tam supernæ revelationis miraculo, quam regis pietatis testimonio solidamur. Sub umbra igitur preciosa hujus arboris fiducialiter accubantes, tuam, piissime Jhesu, perfusis affectibus poscimus bonitatem ; ut et sacri muneris largitorem celesti benedictione remuneret, et nos, devotissimos tuæ crucis servulos, in ea quam ipse peperit libertate conserves. Qui vivis et regnas cum Deo Patre in unitate Spiritus Sancti Deus, per omnia secula seculorum. Amen. »

Ce petit fragment méritait d'être connu : il pourrait encore servir à établir, contre l'opinion vulgaire, que l'authenticité d'une relique n'était pas sans prix aux yeux des moines *crédules* du moyen âge. Ceux qui les accusèrerent d'une crédulité niaise ne savaient pas que la vérité est la raison de la foi.

représentés les mystères de l'Annonciation. Sur ces A mystères il y a six chapiteaux avec six piliers et autant de tournelles, dans lesquelles les reliques n'ont point d'escripteau maintenant. Mais, selon un vieux mémoire trouvé dans ce mesme reliquaire, les reliques qui sont en ces tournelles sans inscription propre, sont... de *coopertorio S. Bernardi* Ce reliquaire a esté faict du temps des RR. PP. en Dieu dom Evrard. XVIIe et de dom Guillausme II, XVIIIe Abbés de Clairvaulx.

F° 9, V°. — En la sixiesme armaire, cottée F, il y a une grande table d'argent doré, embellie de diverses pierres prétieuses et bordures de perles, communément appelée la *Table des Anges*, qui se ferme à deux portes, au-dessus desquelles il y a deux anges en bosse, et au-dedans l'on voit au milieu une croix artistement élabourée, contenant une partie de la vraye croix de Notre-Seigneur envoyée à S. Bernard par le patriarche de Hiérusalem. En B toute la table, il y a cent et seize cabinets tant quarrés et ronds comme en triangle et en forme de losanges, où il y a diverses reliques avec leurs noms qui y sont gravés... Cette table a esté faicte du temps de dom Guillausme XII° Abbé de Clairvaulx En l'un des cabinets était le doigt de S. Bernard mais il n'y est plus maintenant.

F° 10, V°. — En la septiesme armaire cottée G, est premièrement une grande châsse d'argent doré, faicte en forme de coffre, préparée pour mettre le corps de nostre glorieux père S. Bernard. En l'un des bouts est un crucifix, et en l'autre, N. D. tenant le petit Jésus. A l'entour sont les douze apôtres. Aux deux chapiteaux des deux côtés de la longueur est une armoirie portant deux espées croisées avec une barre d'or où il y a deux hures de sanglier, et au milieu une croce, le tout environné d'un chapeau de feuilles verdes. Le couvercle est parsemé de pierreries, et à l'un des bouts l'image de N. S. au jugement, et en l'autre la mission du Saint-Esprit. Tout au-dessus est un petit clocher sans cloche, sur lequel il y a un crucifix. Cette châsse a C esté donnée à Clairvaulx par Monsieur Tristand, évesque de Xainctes, et auparavant religieux de Clairvaulx (1).

(1) On parle de cette châsse, donné par Messire Tristan de Bizet, dans un *Mémoire donné à M) Adrien Cottin, pour le fait des libertés de l'Eglise de France.* (*Thes. Nov. Anecd.*, tome II, col. 1419-1420. *Acta varia de schismate Pontificum Avenionensium.*)

§ XI. Or, véons les maulx et les inconveniens qui aviennent par les exactions que le pape a fait.

§ X. Premièrement, par les vacquans des prélatures, qu'il prent, lesquelles il faut payer devant le maire quant un évesque ou un abbé est promeu ; D il faut payer une grosse somme d'argent de laquelle somme on ne peut finer sans vendre l'héritage de l'Eglise... comme il est avenu en l'Abbé de Saint-Germain-des-Prez... Dieu scet combien il y en a d'aultres ou royaume de France, *et de l'abbaye de Clervaux, où estoit une noble châsse, là, où estoit le corps de S. Bernard, qu'il a fallu, vendre pour VII vacquans.* »

Il faut y regarder à deux fois pour accepter les accusations des gallicans contre les papes. Ainsi, dans les deux assertions que je transcris, il y a deux erreurs. Le corps de S. Bernard ne fut jamais tiré de son tombeau avant la révolution, et la châsse que l'évêque de Saintes destinait à ses vénérables reliques, fut si peu vendue pour *VII vacquans*, que les Bénédictins la virent encore et l'admirèrent en 1717.

F° 11. R°. — Même armoire.

Une image d'argent doré haulte de quatre pieds ou environ, laquelle représente notre glorieux Père, saint Bernard. Au pied est un chrystal enchâssé en argent, aux quatre coings duquel sont douze perles joinctes à quatre saphyrs. Soubs ce chystal il y a : *De costa S. Bernardi — de cuculla et coopertorio S. Bernardi — de pileo S. Bernardi — de matta super quam obiit S. Bernardus.* A l'entour du pied sont plusieurs fenestres esmailliées, sur lequel est sainct Bernard portant l'église de Clairvaulx, qui en son clocher a une clochette dedans et une croix en hault, et tient une croce artistement élabourée et ornée de perles et de pierres. Derrière son chef est un diadème embelli et de perles et de pierres.

F° 11. V°. — Même armoire.

Une table d'argent doré, ornée de perles et de pierreries, appelée la *Table d'Almaricus* (la Table d'Amaury). Au milieu est une assé grande croix artificiellement élabourée, contenant une portion de la vraye croix de N. S.... Au quatre coings de la croix, il y a quatre quadres couverts de chrystals, soubs lesquels sont diverses reliques. Au quatrième crystal qui est en bas, il y a des reliques *de S. Malachia et de S. Bernardo.* La portion du bois sacré qui est au milieu de la table a esté envoyée à Clervaulx par Almaricus, roy de Hiérusalem...... Il y a une table de parchemin faicte selon la forme de ce reliquiaire où est déclaré comme Almaricus envoya cette partie de la vraye croix à l'instance de S. Bernard qui luy apparut.

F° 17. R°. — L'an 1635, au mois de septembre, le grand et le petit reliquiaire, à cause des troubles et dangers de la guerre, ayant esté transportés de la sacristie, et cachés en un lieu d'asseurance jusque au mois de mars de l'an 1640, l'humidité du lieu où ils estoient enfermés a consommé et réduit en poussière les escripteaux de plusieurs reliques, qui avaient chacune en particulier leur superscription; mais n'en ont plus maintenant, ou, si elles en ont, ce sont celles-cy ou semblables : *Harum reliquiarum nomina sunt in libro vitæ.—Scribuntur in libro prædestinationis.— Nos latent sed non Deum. — Ignorantur a nobis.* — Et d'autant que les vieux inventaires et certains mémoires qu'on a trouvés font mention des reliques de quelques reliquiaires particuliers, autant qu'on a peu cognoistre et juger probablement, et qu'on s'est peu bonnement souvenir, on a laissé sur ces reliquiaires particuliers des petits billets contenant les noms d'aucunes reliques qui y sont, quoy qu'elles soient maintenant entresmelées par ensemble et qu'on ne les ait peu distinguer l'une de l'autre.

F° 18. R°. — — Un reliquiaire d'argent doré, esmaillé à l'entour; le pied est faict en triangle, sur lequel trois bandes soustiennent le chrystal où est le poulce de nostre glorieux père, saint Bernard, premier Abbé de Clairvaulx. La couverture est en forme de pyramide, et au-dessus il y a un bouton d'argent doré. Ce reliquiaire a esté faict par l'ordonnance du R. P. en Dieu dom Jeam d'Aizanville, XXX° Abbé de Clairvaulx.

F° 18. R°. — Un bras d'argent où est un os du bras de saint Malachie, archevesque et primat de toute l'Hibernie ; au bas et auprès de la main est une bordure de pierreries et d'images d'argent esmaillé. En deux doigts de la main il y a deux anneaux dont le plus petit n'est que d'airain et a une pierre an milieu ; le plus grand est d'argent et a trois pierres. Au dos de la main est la Vierge en argent esmaillé,

F° 18. V°. — Un reliquiaire d'argent doré, faict en forme de chapelle, lequel a un crucifix en hault,

se démonte au pied et s'ouvre au milieu, où il y a un rond couvert d'un vitre de part et d'aultre, soubs lequel il y a : *De pulvere capitis B. Bernardi. De cuculla S. Bernardi.*

F° 19. V° — Un reliquiaire en façon de gobelet, faict d'une grosse noix, tenue de trois bandes d'argent. Sur le pied, qui est d'argent doré, est escript : *Guido* et sur la poignée qui est en esmail : *Ego sitio.* La couverture de verre à un cercle d'argent doré ; il y a ycellui : *De pulvere capitis B. Malachiæ primatis Hiberniæ.*

F° 19. V°. — Un coffret de chrystal, soutenu de quatre pieds, faicts en façon de roses, desquelles trois sont d'argent et l'autre n'est que d'airain. Au deux bouts il y a des roses gravées, et au-dedans il y a : *De pulvere mattæ super quam obiit B. Bernardus.*

F° 20. R°. — Un reliquiaire d'argent, en forme de tour. En la poignée sont six roses en esmail et en hault une petite croix, et six fenestres tenues de six bandes d'argent doré. Au dedans, il y a : *De pulvere capitis B. Malachiæ archiepiscopi et primatis totius Hiberniæ.*

F° 20. R°. — Un petit reliquiaire d'argent doré ; la boîte s'ouvre des deux costés, en l'un desquels est N. S. portant sa croix, et en l'autre un *Agnus Dei.* Il y a dedans : *De pulvere capitis S. Bernardi primi Clarevallis abbatis.* Il a été faict par l'ordonnance de R. P. en Dieu dom Claude Largentier, XLV° Abbé de Clairvaulx.

F° 26. R°. — Argenterie.

Deux petits chandeliers d'argent, lesquels sont dorés en plusieurs endroits. Les pieds sont ronds, et en la pomme d'iceux est un escusson my-parti, au milieu duquel sont les armes de sainct Bernard ; et, d'un costé, il y a trois estoilles, une cicoigne et un lion, et de l'autre costé sont les mesmes armes.

F° 30. V°. — Ornements pontificaux.

Deux croces. — La première est d'argent doré, laquelle se démonte en quatre pièces. La pièce d'en bas est, sans façon, ferrée au bout d'une pointe de fer à pand. La seconde et troiziesme pièces sont parsemées de fleur de lis. La quatriesme contient les douze apostres, et l'arbre de Jessé avec plusieurs feuillages à l'entour. Au mitant (milieu) du dessus de la croce est la Vierge donnant du laict à saint Bernard. Cette croce se met dans un estuis de cuir, qui est divisé en deux. Le mouchoir qui en dépend a en hault un bouton d'orfèvrie, et au dessoubs, est un fond de satin rouge, avec des branches d'or et semences de perles où, d'un costé, est N. D. tenant son fils, en broderie d'or et de l'autre costé est Saint Bernard, à demy-corps, tenant d'une main l'église de Clairvaulx, et de l'autre une croce. Le mouchoir a plusieurs bouquets de broderie de soye, et au bas une frangette de soye blanche et ysabelle.

La seconde croce est d'argeut blan... Le mouchoir a au hault une pointe de drap d'or, où est saint Jean l'Evangéliste, saint Bernard et deux autres religieux.

F° 58. R°. — Chappes rouges.

Une chappe de drap d'or fin façonné de velours rouge ; l'orphroy (1) en broderie d'or et de soye a S. Bernard tenant l'église de Clairvaulx, S. Robert, S. Benoist, S. Malachie... Sur le chapperon est un *Monstra te esse matrem.*

F° 58. R°. — Deux chappes de damas rouge parsemé de bouquets tant d'or fin que de soye verde et isabelle, avec des rosettes d'or.... L'orphroy de l'une a six tableaux de broderie représentans divers miracles de S. Bernard. Sur le chapperon est le trépas de S. Bernard.

(1) Vide *Cangii Gloss.* Verbo *Aurifragium.*

F° 62. R°. — Panneaux et rideaux servant au grand autel.

Deux rideaux de damas blan où sont les armes de S. Bernard. Le bas est orné d'une frange d'or fin et de soye rouge, et, tout à l'entour, il y un passement d'or fin large d'un demy-doigt.

F° 63. R°. — Trois panneaux faicts en quarreaux de drap d'or et de damas rouge à fleurs d'or et de soye, tout à l'entour est une bande de velours violet ; la frange est de soye rouge. Ces panneaux servent au dossier, aultrement au ciel de damas caphart jaulne et blan, qui se met sur le tombeau de nostre glorieux Père saint Bernard, ès-jours solennels.

F° 63. V°. — Deux rideaux de damas rouges, l'un desquels porte les armes de sainct Bernard. La frange au bas est de soye verde.

F° 64. V°. — Panneaux et rideaux violets pour le grand-autel.

Deux rideaux de damas violet ; chacun desquels a un escusson des armes de sainct Bernard.

F° 69. V°. — Parements de la crédence. — Parements blancs.

Un mystérion, autrement parement blan de la crédence, qui est de satin parsemé de fleurettes ; au milieu sont les armes de sainct Bernard ; la frontière est faicte par quarreaux de satin jaulne, bleu, blan et rouge, avec une frange de soye de diverses couleurs. Au bas est aussy une frange de soye de plusieurs couleurs.

F° 70. R°. — Parements verds de la crédence.

Un mystérion de satin verd de Bourges, ayant au milieu deux anges tenant un calice, sur lequel est une hostie ; et aux costés, les armes de sainct Bernard.

F° 74. R°. — Couvertures de diverses couleurs sur les piscines du maître-autel.

Une piscine de satin jaulne ; au milieu est N. S. embrassant sa croix, et sainct Bernard à ses pieds, avec cet escripteau : *Miserere mei Deus.*

F° 74. V°. — Couvertures des piscines des petits autels. — Couvertures blanches.

Une piscine de toile blanche avec plusieurs escriptures de soye rouge, entre lesquelles il y a des barres faictes en tapisserie de soye verde. Au bas, sont deux escussons, l'un de sainct Bernard, l'autre portant un lion noir en champ d'or ; au bas est une frange de soye rouge.

F° 76. V°. — Corporaliers et volets rouges.

Un corporalier de velours rouge, où N. D. donne du laict à saint Bernard, en broderie d'or fin. Aux bords est escript : *Beatus Bernardus quasi vas auri solidum.*

F° 78. V°. Corporaliers et volets de diverses couleurs.

Deux corporaliers de velours bleu à ramages. En l'un est une croix de broderie parsemée de perles ; en l'autre est un sainct Bernard de papier, en un rond de vieille broderie usée.

F° 79. Coussins blancs.

Deux coussins de lacis de filet blanc. En l'un est N. D. dans un soleil, et en l'autre saint Bernard à genouil.

F° 80. V°. Coussins de diverses couleurs.

Trois coussins en tapisserie de Turquie, où sont les armes de saint Bernard.

F° 81. V°. — Parures diverses pour orner plusieurs lieux de l'Eglise.

Une petite châsse de cuivre doré, fermante à deux ventillons : au dessus, l'on voit quatre ronds ; l'un devant, l'autre en derrier, et les deux aultres aux deux costés. Celui qui est au-devant est couvert d'un petit chrystal, souls lequel sont les reliques..... *S. Malachiæ.....* Tout au hault se met une

pyramide qui a une croix, sur laquelle est un crucifix en bosse.

F° 82. R°. Un parement pour orner les piliers de la pyramide qui est sur la porte du chœur, entre le siége do l'abbé et du prieur, où est la vierge tenant son Fils. Ce parement est de velours violet; au bas duquel de part et d'aultre est l'arbre de Jessé, en broderie d'or et de soye; et en hault est N. S. embrassant S. Bernard. Au haut de l'arbre de Jessé est un chaperon en broderie d'or fin, dans lequel Dieu le Père est représenté portant son Fils entre ses bras; au-dessus est le Saint-Esprit, et à costé deux anges.

F° 82. V°. — Un devant de corporallier de satin blan, où la Vierge donne du laict à sainct Bernard; et au hault, le Sainct-Esprit est dans une nue; le tout en broderie d'or et de soye.

F° 82. V°. 83. R°. — Le poil, autrement le drap mortuaire de velours noir; ayant une croix qui va tout du long, faite de quarreaux de tapisserie, avec des nœuds d'amour et des ronds de taillure de satin blan. Au milieu il y a une teste de mort de satin, environnée de larmes d'argent et de quatre flammes de clinquant d'or; s'y voyent aussi quatre escussons : deux de saint Bernard, entourés d'un chappelet de taillure de satin blan, et les deux aultres portant les armoiries, tant de sainct Bernard et de Clairvaux, comme celles de R. P. en Dieu, dom Claude Largentier, XLV° abbé de Clairvaux, lequel a fait faire ce poil.

F° 83. V°. Tapisserie.

Une grande pièce de tapisserie, où est N. S. priant au Jardin, ayant aux deux bouts S. Jean et S. Bernard.

F° 84. R°. — Une petite pièce de tapisserie, en forme de tapis, au hault de laquelle sont les armes de S. Bernard; au milieu un ange, et au bas l'aigle de S. Jean.

Item. Une petite pièce de tapisserie, en forme de tapis; au hault sont les armes de S. Bernard, dans un rond, et au bas est S. Paul, dans un autre rond.

Item. Un petit parement de tapisserie servant au dais du tombeau de nostre glorieux Père S. Bernard, où est N. D. donnant du laict à S. Bernard; avec une armoirie qui a un chevron rompu jaulne. en champ d'azur. Au-dessus est escript: *Sicut myrrha*.

On conserve dans les archives de l'Aube une copie du marché de la châsse destinée par l'évêque de Saintes à renfermer le corps de saint Bernard, et dont il est question dans l'inventaire de 1640, f° 10, V°.

Cette copie est de la fin du seizième siècle ou du commencement du dix-septième; on en lira avec intérêt la reproduction.

« 1577, 27 juillet. — Fut présent en sa personne Révérend Père en Dieu, messire Tristan de Bizet, Evesque de Xainctes et abbé commendataire de l'abbaye Sainct-Nicolas-au-Boys, diocèse de Laon, disant que dès son jeune aage il auroit été mys religieulx au convent et monastaire Nostre-Dame de Clervault, ordre de Cisteaulx, receu profex en icelluy et tant coustumé aux estudes, que par le moyen d'icelles et par la grace de Dieu, il auroit et a esté pourveu en grandes dignitez et offices, et à raison de ce possédé, comme il fait encores, de grands biens et possessions en l'Eglise. Ne voullant le dict sieur estre ingrat envers la dicte Eglise et convent, mais voullant aucunement icelle rémunérer et récompenser des biens spirituels et temporels qu'il en a receuz, il auroit dès longs temps eu, comme il a encores de présent, voulloir et intention de faire faire en l'honneur et gloire de Dieu Nostre Père, Saulveur et Rédempteur Jésus Christ, Père, Filz et Sainct Esprit, de la Très-Sacrée Vierge Marye, Monsieur Sainct Bernard, une châsse d'argent, pour en icelle mectre et reposer les sacrez ossemens dudict sainct Bernard, estans en ladicte église Nostre-Dame de Clervault; à la charge de mectre et assocyer par les religieulx, abbé et convent dudict Clervault le dict sieur Révérend aux prières et oroisons qui se dient journellement en ladicte eglise et convent, et aussy de mectre et inscripre au Martiroge et livre des bienfaicts d'icelle leur dicte église (*le nécrologe*) le contenu en ces présentes, affin de perpétuelle mémoire.

« Pour faire laquelle châsse, auroit ledict sieur Révérend faict venir par devers luy honorable homme Jacques Beguyn et Jehan Jolly, maistres orfèbvres à Paris, y demeurans : assavoir, ledict Beguyn, rue des Lavandières, et le dict Jolly, rue de la Vannerie; ausquelz, il auroit dict son dict voulloir et intencion, et demandé s'ilz voulloient entreprendre à faire ladicte châsse, selon le portraict qu'il leur monstreroit : à quoy lesdictz Beguyn et Jolly se seroient consentiz et accordez.

« Partant icelles partyes, de leur bon gré et bonne volonté, sans contraincte aucune, si comme elle disoient, recogneurent et confessèrent avoir faict, feisrent et font entre eulx et de bonne foy, les marché, promesses et obligations qui ensuyvent: C'est assavoir : lesdictz Beguyn et Jolly avoir promis et promectent, et de faict se sont obligez et obligent l'un pour l'autre, et chacun d'eulx seuls et pour le tout, sans division ne discution, renonceans aux bénéfices de division ordre de droict et de discution, à et envers ledict sieur Révérend, ce acceptant de faire et parfaire bien et deument, au dict d'ouvriers et gens en ce congnoissans, ladicte châsse d'argent, de trois piedz et demy ou environ de longueur, de trois piedz de haulteur, comprins les harpies de dessoubz, et de 20 poulces de largeur ; poisante huict vingtz marcs ou environ qui sera enrichie des ymages des douze Appostres à l'entour, de l'image Nostre-Dame tenant son enffant, assize sur le bout de devant de la dicte châsse: de l'image sainct Bernard, et de la portraicture d'un priant à genoulx, en habit de religieulx dudict ordre de Cisteaulx ; et y mectre et assocyer les pierreries qui leur seront baillées ; et faire tous autres enrichissemens : le tout suyvant le portraict de ce faict qui a esté paraphé par lesdicts notaires soubz-signez, *ne varietur*, et duquel en a esté baillé autant ausditz Beguyn et Jolly.

« Et pour ce faire sera tenu et promect ledict sieur Révérend Evesque fournir l'argent qu'il conviendra pour ce faire : duquel ilz ont présentement receu dudit sieur Révérend cent neuf marcs, trois onces, trois gros, pour commancer ladite châsse,

Et à faire ladicte châsse telle et ainsy que dessus seront tenuz lesdictz Beguyn et Jolly commancer dedans huict jours, prochainement venant, et icelle rendre faicte et parfaicte, bien et deument comme dict est, dedans le premier jour de mars aussy prochainement venant, ou cas qu'ils ne chomment d'argent pour mectre en œuvre à icelle. Ceste promesse faicte moyennant et au prix de ce que ladicte châsse sera prisée et estimée pour ladicte façon au dict de gens en ce congnoissans, desquelz les dictes partyes conviendront respectivement d'une part et d'autre, incontinent ladicte besongue faicte : lequel pris ledit sieur Révérend promect et gage et s'oblige bailler et payer ausdictz Beguyn et Jolly, ou au porteur : assavoir deux cens escuz d'or soleil dedans d'huy en quinze jours prochainement venant et le reste au feur et ainsy qu'ils besoigneront à faire ladicte châsse ; car ainsy a esté expressément dict, convenu et accordé entre lesdites partyes,

promectans et obligeans chacun en droict soy les ditcz Beguyn et Jolly, l'un pour l'autre et chacun d'eulx seul et pour le tout, sans division ne de discution, renonceans comme dessus. Faict et passé double l'an mil cinq cens soixante dix sept, le samedi vingt septiesme jour de juillet. »

J'ajoute ici l'extrait d'un titre conservé aussi dans les archives de l'Aube,

1578, 17 nov. — Acte passé par D. Lupin Le Myre, Abbé de Clairvaulx, au profit d'un certain Mᵉ Hardouyn Manchen, demeurant à Paris. On y lit : « .... Pour mieux......... desgager nostre conscience de la promesse que nous... avons.... faicte à Messire Tristand de Bizet, naguères évesques de Xainctes, et de présent Abbé de S. Nicollas-au-Boys...... premièrement quant il nous a promys et donné la châsse qu'il faict à présent achever pour mettre les reliques de Monsieur S. Bernard; et secondement quant il nous a donné et à nostre maison une chapelle de drap d'or toute complecte..... »

— *Copie sur papier.* — *Collationée en* 1594.

Chef d'un martyr de la légion thébaine donnée à l'abbaye de Clairvaux.

1260, 2 mai. — « Universis præsentes litteras inspecturis Domina Agnas Comitissa de Castris salutem et testimonium perhibere veritati. Universitati vestre tenore presentium dignum duximus intimandum quod Nos in Treverensi civitate constitute dedimus venerabili Patri Domno Johanni Abbati Clarevall. (*XXᵉ abbé de Clairvaux*), ob reverentiam et devotionem quam habemus ad ipsum et ad Ordinem, unum caput de legione Thebeorum, quod nobis dedit Abbas sancti Martini Treverensis. In cujus rei testimonium presentem litteram eidem dedimus patentem sigilli nostri munimine roboratam. Datum ann. Dom. Mᵒ. CCᵒ.LXᵒ. in crastino invent. S. Crucis. »

— (*Archives de l'Aube.*) — Original sur parchem. — scellé sur simple queue. — le sceau manque.)

Altaria Basilice Clarevallensis.

Feuille volante, écriture du xviᵉ siècle. (Archives de l'Aube.)

Altare S. Anne, matris B. M. V.
— SS. Benedicti et Roberti, CC., et Remigii episcopi.
— SS. MM. Georgii, Mauricii, cum sociis suis; et Arsenii, C.
— B. Archangeli Michaelis, et omnium BB. Spirituum.
— BB. Joannis et Mathei, Marci et Luce, Evangelistarum.
— SS. Apostolorum Philippi, Jacobi, Mathie et Barnabe.
— SS. Apostolorum Andree et Thome, Simonis et Jude.
— SS. Apostolorum Petri et Pauli, Jacobi, Zebedei et Bartholomei.
— N. S. J.C. et ejus Genitricis.
Altare S. Johannis Baptiste et precursoris Domini.
— SS. Stephani, Fabiani et Sebastiani, et Ignatii M. M.
— SS. MM. Laurentii, Vincentii et Clementis pape.
— SS. MM. Desiderii episcopi, Mammetis, Dionisii, Mauricii.
— Ommium SS.
— SS. Martini et Juliani CC.
— capelle de Larrey, dedicatum in honorem B. M. V. et apostolorum Petri et Pauli.
— SS. VV. Margarete, Felicitatis, necnon Marie Magdalene et Marie Egiptiace.
— SS. IVᵒʳ Ecclesie Doctorum.
— SS. CC. Eligii episcopi Noviomensis, Ludovici regis Francie, et Yvonis.
— S. Dionisii cum sociis suis.
— S. Thome episcopi et martyris, et Martialis episcopi.
— SS. Edmundi, Guillermi, Macuti et Johannis Chrisostomi episcoporum.
— SS. CC. Anthonii, Pauli, Fiacrii et omnium BB. Heremitarum.
— sacelli de Aizanvilla, consecratum in honorem B. M. et BB. Bernardi et Malachie:
— BB. Nicolai Mirre, Petri Tharantasie episcoporum, et Catherine V. et M.
— S. Crucis.
— S. Trinitatis et B. D. Genitricis.
— SS. Innocentium M. M.
— SS, VV. Agathe, Lucie, Prisce et Anastasie.
— SS. VV. Agnetis M., Petronille et Scholastice.
— majus Ecclesie.
— B. Bernardi.
— B. Malachie.
— SS MM. Eutropii, Zozime et Bonoze.
— S. J. B. in capella Flandrie.
— S. Panthaleonis M.
— S. Audomari episcopi.

On conserve dans les Archives de l'Aube l'inventaire des ornements de la chappelle des MM. S. Didier et S. Mammès. fait le 29 nov. 1651, par fr. Claude Jacquinet, religieux de Clairvaux. — *Idem* de la chapelle S. André, 18 avril 1656 et 15 avril 1669. — *Idem* de la chapelle des SS. Innocents, 1656. — *Idem* de la chapelle S. Claude, 1659.

Division. scribebam xi ***Kal. Apr.*** M. DCCC LV.

DOCUMENTS

SUR UN VOYAGE DE S. BERNARD EN FLANDRES

ET

SUR LE CULTE DE NOTRE-DAME D'AFFLIGHEM (1),

Recueillis par le R. P. Dom Pitra, de l'ordre de Saint-Benoit.

L'une des petites villes de la Belgique, Termonde, possède une église d'humble apparence, bâtie par des Capucins, propre, pieuse, et, comme toutes les églises belges, riche en œuvres d'art et en monuments des saints. L'artiste s'étonnera d'y rencontrer plus d'un grand maître, Murillo, Crayer, Jordaens ; un Van Dyck des plus remarquables est passé dans une église voisine et y montre, au pieds d'un Christ en croix, le fondateur du couvent, l'un de ces pauvres Franciscains qui ont toujours si heureusement inspiré l'art, même sous une palette protestante. Veuve de son chef-d'œuvre, cette église a reçu, comme en échange, un trésor bien autrement précieux, une Madone glorifiée par un miracle de S. Bernard. Vénérée depuis le onzième siècle, elle a été conservée et déposée là, récemment, par les

(1) Voir *Revue Catholique* de l'université de Louvain, ann. 1848, t. III, p. 400 et 457. La dissertation qui précède les documents que nous publions, est reproduite dans la forme qu'elle a dû prendre pour s'accommoder aux lecteurs ordinaires des ouvrages périodiques.

nouveaux Bénédictins d'Afflighem, qui ne pouvant A s'abriter avec leur Mère sous les ruines de leur abbaye, ni parmi les tombeaux dévastés de leurs pères, ont voulu emporter avec eux la sainte statue, comme pour placer leur nouveau berceau sous la garde de celle qui, huit siècles auparavant, protégea la naissante abbaye.

Il nous fut donné en des jours de trouble et d'angoisse (1848), de saluer avec des frères, de vénérer avec des pauvres pèlerins des Flandres *Notre-Dame d'Afflighem,* ou, comme on dit encore, *Notre-Dame de la Paix.* Tous les titres nous en étaient chers ; tous les souvenirs, consolants. Comme nous les interrogions sur place, nous fûmes étonné des vicissitudes qui ont tour à tour affligé et glorifié cette antique image. Aux plus beaux jours de la Flandre, B sa gloire se révèle. Godefroid et sa sainte mère Ida, puis S. Bernard inaugurent cette vénération séculaire. Les peuples suivent : en un seul jour, trente mille pèlerins ornent l'un de ses triomphes. Une abbaye grandit à son ombre, jusqu'à devenir la mère et le chef des abbayes bénédictines de la contrée. Un jour Afflighem est dispersé ; en ce jour, la statue est brisée. Relevée avec l'abbaye restaurée, elle lui rend et partage ses splendeurs. Puis, aux jours néfastes, elle retombe avec elle dans un oubli qui pour l'une et pour l'autre dure encore. Non-seulement une illustre abbaye, et tout ce vieil Ordre, l'un des grands corps politiques de la patrie, créateur du catholicisme et par conséquent de la nationalité C belge, mais les destinées de toute la Belgique, nous semblaient converger autour de cette humble statuette d'une petite église de Termonde.

Nous cédons au désir que nous ont exprimé des amis et des frères, en résumant ce qu'eux-mêmes nous ont raconté et communiqué. Ce n'est pas œuvre d'érudition, mais humble hommage de pèlerin ; halte pieuse, pendant que l'averse passe ; pèlérinage hâté à travers les temps, au lendemain, peut-être à la veille de longs orages.

I. Partant du point où nous sommes, nous irons, sans apprêt, devant nous, remontant de témoignage en témoignage, du pied même de Notre-Dame d'Afflighem, jusqu'aux lointaines origines de son culte et de son abbaye. D

Il y a bientôt dix ans, que l'un des derniers survivants de l'ordre de Saint-Benoît, en Belgique, Dom Vérémond d'Haens (1), rassembla aux portes de l'hôpital qui abritait sa vieillesse, quelques hommes dévoués, qui acceptèrent la mission de relever de ses ruines, au moins en sauvant son nom, l'abbaye d'Afflighem. Avant d'aller à ses pères, le vieillard remit à ses disciples, comme le plus précieux legs, une petite statue de Notre-Dame, qu'il avait vue emportée et fidèlement gardée, jusqu'à sa mort, par le dernier grand Prévot d'Afflighem.

Ce prévôt était dom Bède Régans, assurément l'un des hommes les plus dignes d'être moins oubliés, surtout dans sa patrie. Il aima si passionément sa mère affligée d'Afflighem, selon son expression favorite, qu'il passa soixante-cinq ans de sa vie à recueillir ses titres, à inventorier ses archives, à écrire ses annales. Il reste quatorze volumes de ce douloureux travail : commencé au déclin d'une longue période d'humiliations, il fut achevé par la mort, en 1807, alors que la désolation d'Afflighem semblait à jamais consommée. Parmi ces pages doublement historiques, nous avons trouvé celle-ci, dont l'écriture appesantie trahit une main souffrante et fatiguée :

« Il est à savoir que la tradition nous apprend « qu'en l'année 1147 (2), au temps de l'abbé Pierre, « et non Godescalque, ainsi qu'il est dit en certaines « histoires, saint Bernard fut chez nous, et y ac- « commoda un différend entre ceux de Ninove et de « Dilighem ; que ce même abbé Pierre, qui souscri- « vit à la charte d'accommodement, et avec lui tout « le convent, vit le Saint saluer Notre-Dame en di- « sant : *Ave, Maria !* et qu'il entendit la statue ren- « dre en ces mots ce salut : *Salve, Bernarde !* — « Cette image était dans le cloître, sur sa base, « d'où elle fut renversée, en 1580, pendant l'hiver, « par les iconoclastes, et brisée en deux portions, « outre les deux têtes qu'on n'a pu retrouver. En « 1606, les deux parties étant transportées à Ma- « lines, on en fit deux statues, les nôtres recueil- « lant, avec le plus grand soin, non-seulement les « morceaux détachés par le ciseau, mais jusqu'aux « parcelles de poussière... Ce que j'atteste, Bède, « prévôt d'Afflighem, 1802 (3). »

Cette date désintéresse ce témoignage qui demeure considérable. C'est celui de l'homme qui, alors que tout subsistait, a le plus et le mieux vu les monuments, les titres, les chroniques de l'abbaye ; d'un vieillard qui ne peut plus espérer de voir, avant de mourir, se relever son abbaye avec le culte de sa patronne. C'est toutefois une protestation presqu'isolée, au milieu du discrédit général, qui, depuis plus d'un siècle, a humilié Notre-Dame d'Afflighem. Pouvait-elle trouver grâce, en des jours si légèrement dédaigneux pour de pareilles antiquailles, et alors que son église, son monastère, sa congrégation, sa couronne d'abbayes belges, s'en allaient à néant ?

Malgré le grand nom de S. Bernard, Fleury, comme Bérault-Bercastel, a passé outre, et aucun de leurs continuateurs anciens et récents, français et belges, ne paraît y avoir pensé ; les historiens même plus spéciaux, ceux de l'église gallicane, comme de saint Bernard, n'en disent rien que nous sachions. Godescard pourtant en parle, mais pour en finir, dans une courte note, presque mépri-

(1) Ignace-Bernard-Marie d'Haens né en 1771, à Termonde, fit profession, sous le nom de Vérémond, le 23 juin 1793, en l'abbaye d'Afflighem releva son Ordre en Belgique en 1838, et mourut au monastère de Termonde, au milieu des bénédictions d'Afflighem, le 26 août 1846.

(2) Il faut lire 1146, comme nous espérons l'établir.

(3) Voir ci-après les *Pièces justificatives*, n. XXIX.

sante (1). Ce qui est plus grave, les Bollandistes, écrivains belges et historiens de l'Église et des saints, se sont inscrits contre, au moins jusqu'à une nouvelle enquête. Essayons de remplir le plan qu'ils en ont loyalement tracé : Il suffit, disent-ils, de découvrir un témoignage contemporain, si l'on ne peut établir une tradition continue. Peut-être atteindrons-nous l'un et l'autre, en poursuivant notre route.

II. Au moment où les Bollandistes inquiets retiraient ou suspendaient leur suffrage, un pape ordinairement plus difficile et non moins compétent sur un pareil sujet, Benoît XIV n'hésitait pas, à la demande du cardinal d'Alsace, d'accorder un bref d'indulgence dont il importe de peser les considérants historiques : bien qu'il ne faille pas voir un jugement d'autorité en ces documents qui ne font qu'enregistrer les termes de la demande, toutefois émanant d'un pape et d'un archevêque de Malines, également accoutumés et obligés à être discrets et sûrs, ce bref a une valeur notable :

« Benoît XIV, pape, pour mémoire perpétuelle. Attentif en Notre charité paternelle au salut de tous, il Nous plaît, à l'occasion, de décorer les lieux saints, du trésor spirituel des indulgences.... Et c'est pourquoi Nous voulons illustrer, par un don spécial, en l'église de l'abbaye d'Afflighem, sous le vocable des saints apôtres Pierre et Paul, un autel de la bienheureuse Vierge d'Afflighem, laquelle, selon la tradition, parla à saint Bernard... Rome, à Sainte-Marie-Majeure, le 11 juillet 1745 (2). »

Ce bref est demeuré inconnu : peut-être craignit-on les nombreux contradicteurs du Saint-Siége et du cardinal d'Alsace. On eût pu leur opposer un autre titre, signé d'un nom moins suspect : Boonen, archevêque de Malines, accorde de nombreuses indulgences « pour augmenter l'hommage et la vénération que l'on témoigne chaque jour à l'image miraculeuse de la très-sainte Mère et Vierge Marie, par laquelle elle a daigné répondre au salut que lui fit son serviteur et ami particulier, saint Bernard, dans l'abbaye d'Afflighem, où jusqu'à ce jour on la conserve avec grand respect... Signé de notre main et muni de notre sceau, à Bruxelles, le 20 mai 1647. Jacques, archevêque de Malines (3). »

Boonen était abbé d'Afflighem, par l'incorporation de la mense abbatiale à l'archevêché de Malines. Il fit en 1626 une célèbre translation de la statue miraculeuse, jusqu'alors placée dans le cloître et depuis exposée dans une aile de l'église à la vénération des fidèles. Ce fut encore sous ce régime et à cette époque que le pieux et savant Haeften multiplia les hommages à la gloire de Notre-Dame : chaque jour des litanies, une station tous les dimanches, une procession solennelle à l'Assomption, une octave avec indulgence et procession en la fête commémorative de la Présentation ; puis, des monuments de tout genre, des peintures de l'école de Rubens, des boiseries de Jean du Coy, rehaussées d'élégantes inscriptions par Haeften, popularisaient et accréditaient le miracle d'Afflighem. Les docteurs de Louvain les plus difficultueux, Jansénius même et ses disciples, se mêlaient au peuple et se rencontraient, aux fêtes d'Afflighem, avec Aubert Le Mire et Sanderus, qui ont l'un et l'autre illustré cette tradition. Molanus lui fait place au Martyrologe belge. Arnold Rayss lui a donné comme l'hommage de l'Université de Douai. Le savant prémontré Wichmans en fit l'une des insignes pages de son *Brabantia Mariana*. Ses confrères de Ninove l'acceptaient avec la chronique de Balduin, et l'abbé d'Estival, Hugo, n'hésitait pas d'en enrichir ses *Monuments* et ses *Annales*. Tous les ordres fraternisaient dans cette créance. Les Jésuites de Bruxelles, choisis par privilége, pour dépositaires de l'une des statues faites des fragments de la première, ne s'en dessaisirent qu'à regret. Le père Bertholet, contemporain du P. Pien, bollandiste, enregistrait, sans hésiter, l'événement dans son histoire ecclésiastique manuscrite. On conçoit que les enfants de saint Bernard, unis à leurs frères, aient préconisé ces souvenirs par leurs annales, par les ménologes de l'Ordre, par une fête commémorative dans les abbayes cisterciennes de la Belgique. Enfin, recueillies par Phalésius et Odon Cambier, les traditions d'Afflighem furent transmises à Mabillon, insérées au Spicilége par d'Achery, maintenues par D. Martène aux *Annales*, enregistrées par de Sainte-Marthe au *Gallia Christiana*, admises en la grande collection des *Historiens français* de dom Bouquet sous la sauvegarde d'un monument national et avec l'autorité de l'Académie des Inscriptions et Belles-lettres.

Il y aurait un hommage de ce genre à constater en Belgique : nous le retrouverons. Qu'il nous suffise d'ajouter qu'à cette époque Notre-Dame d'Afflighem donne son nom et son patronage à une congrégation nouvelle, qui fait refleurir l'Ordre de Saint-Benoît dans tous les Pays-Bas. Il est difficile de rencontrer, en cet âge de critique si sérieuse, une plus imposante unanimité de suffrages. Et il le fallait, autant pour prévenir le scepticisme d'un autre âge, que pour venger Notre-Dame d'Afflighem des outrages du XVIe siècle.

III. Il en est vraiment de la Vierge d'Afflighem comme de ces antiques images que Rome croyait associées aux triomphes et aux funérailles de ses familles patriciennes. Elle touche à l'histoire même du peuple belge et partage les vicissitudes de ses destinées. En l'âge d'or d'Isabelle, nous l'avons vue dans

(1) Voir au 20 août. La note est à peine loyale : pour une série de faits qui y sont pêle-mêle réprouvés, on cite, entr'autres garants, Mabillon, lequel, ni aux endroits assignés, ni à d'autres que nous avons cherchés, n'a rien dit contre la tradition d'Afflighem. Nous sommes heureux d'ajouter que, grâce à M. l'abbé de Ram, qui a bien voulu accueillir nos observations, cette note, dans la dernière réimpression belge des *Vies des Saints*, n'a point reparu sans un sévère correctif.

(2) Voir *Pièces justificatives*, n° XXVIII.

(3) Ibid., n° XXVI.

son plus radieux éclat : nous aurions même pu revendiquer une part des honneurs publics rendus à Notre-Dame de la Paix; et dont Bruxelles conserve, sur sa Grand'Place, le souvenir en lettres d'or, tracées sur l'un de ses principaux édifices.

Mais voici d'autres temps : l'invasion des *Gueux*, le déchirement des Provinces-Unies marquent l'époque d'une violente persécution d'Afflighem. Un système de sécularisation ayant prévalu dans les conseils de Philippe II, contre les dispositions premières du Saint-Siége, les grandes abbayes sont sacrifiées aux nouveaux évêchés; après sa mense démembrée, et son titre abbatial aboli, Afflighem, violemment détachée de la congrégation de Bursfeld, est ravagée par les iconoclastes à diverses reprises et réduite en un monceau de ruines. En cette désolation, la Madone ne fut jamais entièrement délaissée; mais comme il ne restait plus autour d'elle que des frères convers, il se trouva, en 1670, un sectaire qui porta la main sur elle, la renversa, et la rompit en deux parties principales. De ces débris, religieusement conservés, on fit sur le même type, d'après les mêmes proportions réduites, la statue conservée jusqu'à nos jours. La chaîne des traditions ne fut point interrompue; d'une part, les témoins de la chute la virent relevée; et de l'autre, leurs témoignages nous mènent aux chroniqueurs de l'abbaye qui, avant la dispersion de ses titres, en rédigèrent les annales, Amerius qui remonte à 1531, et un anonyme cité par Aubert Le Mire, qui de 1519 remonte au milieu du XVe siècle.

A cette époque, une chronique du Brabant, close en 1440, et Baudouin de Ninove, qui écrivait en 1294, mentionnent le fait capital, la présence de saint Bernard à Afflighem. Ce fait coïncide avec la prédication du saint à Tournay, consignée dans la Chronique d'Herimann par son continuateur (1160), et indiquée d'ailleurs par les compagnons de saint Bernard, ses premiers historiens. Ceux-ci donnent la main aux chroniqueurs d'Afflighem et de Villiers, aux continuateurs de Sigebert de Gembloux (Hermann, *Narratio restauration, abb. S. Mart.*, n. 112; D'Achery *Spicil.*, t. II, p. 924). Et ces témoignages écrits corroborent les coutumes immémoriales que la congrégation de Bursfeld sanctionna de son autorité capitulaire : Notre-Dame d'Afflighem demeure dans le cloître inviolable, sur son socle, à l'angle où la rencontra saint Bernard : chaque matin, tous les religieux, au sortir du dortoir, s'inclinent trois fois devant elle, lui rappelant le salut de S. Bernard; le grand silence, comme pour entendre encore l'écho de cette voix miraculeuse, est à jamais prescrit autour de la statue qui a parlé, il y a plus de sept cents ans. Il est problable que chaque année, à un jour fixé, on récitait un *elogium*, semblable à celui que nous trouvons dans le Martyrologe de Villiers et qui peut remonter à cette époque :

« Au quinze des calendes de novembre.

« En Belgique, commémoraison de la bienheureuse Vierge, quand par la bouche de la statue d'Afflighem, en présence du couvent des moines et d'une nombreuse foule de peuples, elle salua notre saint Père Bernard, disant à intelligible voix : *Salve, Bernarde?* laquelle image, en témoignage d'un si grand miracle, est conservée avec beaucoup d'honneur. »

VI. Cet insigne témoignage du Martyrologe de Villers est confirmé par un autre monument de la même abbaye, la chronique, publiée par D. Martène, qui en a clairement distingué et désigné les diverses parties; la plus ancienne suppose un contemporain qui écrivait vers 1221. Ce contemporain a longtemps vécu au milieu des siens, sous deux ou trois abbés; il parle même à la fin sur un ton d'autorité qui trahit le prélat, et D. Martène va jusqu'à le nommer : ce serait Arnoul, sous-prieur d'abord, puis abbé de Villers. Pour peu que nous lui donnions au delà de soixante années de vie, nous atteindrons 1153, l'année de la mort de saint Bernard. Abbé ou moine, ce contemporain du thaumaturge écrit parmi des témoins oculaires survivants, dans une abbaye de son Ordre; cette abbaye doit précisément sa naissance au voyage que nous cherchons à constater. Certes, si ce voyage, si toutes ces circonstances ont laissé quelque part des souvenirs, ce doit être à Villers; ce doit être à cinquante ans de distance. Voici donc comment le choniqueur de Villers complète le récit du martyrologe de Villers que nous venons d'entendre : « Comme en ce temps saint Bernard, à cause de sa prédication, était venu dans le Brabant, pour y faire, comme ailleurs, quelque fruit, il alla au monastère d'Afflighem; il y fit deux sermons, et y laissa, en souvenir, la crosse qui soutenait ses membres débiles, et que ceux d'Afflighem conservent. »

Or, il se trouve que cette inestimable crosse subsiste encore; elle a passé de génération en génération pendant sept siècles, depuis saint Bernard jusqu'à nous, jusqu'à nos indignes mains qui ont pu la toucher. Elle est mentionnée dans une série d'inventaires : elle porte en sa forme, aussi humble qu'élégante et distinguée, le cachet de son âge, l'authentique de son premier possesseur. « D'où viendrait donc ce monument? demande à tout homme de bon sens Dom Bède; à qui le rapporter? quand et par qui aurait-il usurpé le nom de saint Bernard? » Voici que, parmi ses contemporains, déjà on le voit, on le montre en Brabant, on en parle à Villers, on le conserve à Afflighem. Afflighem ne s'en est jamais dessaisi, sauf quelques années, sur la fin du XVIe siècle. Transportée à Bruxelles, puis à Malines, avec le trésor et le convent déplacés, confiée comme insigne abbatial aux mains de l'archevêque Hovius, après l'incorporation de la mense abbatiale à son siége, la crosse de saint Bernard fut publiquement exposée, en 1595, dans l'église de Steenokkerzeel, près Vilvorde. Les moines d'Afflighem, rendus à leur abbaye, n'eurent pas de repos que ce joyau ne fût revenu dans le trésor de leur église. Phalesius, témoin du retour,

en raconte les détails. Dans un exemplaire de sa chronique que possédait M. Verdussen d'Anvers, se trouvait annexé le procès-verbal de cette restitution. D. Bède l'y a vu, et a consigné le fait et tous ses antécédents avant de remettre lui-même le trésor aux mains de Dom Véremond d'Haens, restaurateur des Bénédictins d'Afflighem.

Nous pourrions, ce nous semble, nous arrêter là : nous avons trouvé une tradition ininterrompue et deux témoignages contemporains; car ce monument muet parle aussi haut que le chroniqueur de Villers. La main de saint Bernard est là, et sa voix en sort. Pourquoi aura-t-il laissé à Afflighem le signe de sa dignité abbatiale, cédé le sceptre de son pouvoir, abandonné sa verge de thaumaturge? sinon pour remémorer un prodige, sinon pour reconnaître une plus haute puissance? La crosse de saint Bernard est inséparable de Notre-Dame d'Afflighem; en touchant l'une, on entend l'autre. Et pourtant il nous reste un témoignage plus décisif.

V. La lumière ne s'est pas plutôt faite sur un point d'histoire, qu'il semble jaillir de toutes parts des traits qui achèvent de dissiper toutes les ombres. C'est ainsi qu'une fois le miracle d'Afflighem constaté par une tradition continue, par un monument encore subsistant, l'histoire de l'abbaye naissante s'éclaire au loin par ce fait, en même temps qu'elle le confirme avec éclat. Tout son âge héroïque, son douzième siècle se lève en témoignage : c'est une ovation des croisades, qui, jusqu'à leur fin, répète le salut de saint Bernard. Il y a une prédilection des croisés pour Afflighem qu'il est facile d'expliquer, s'il s'est passé là, au moment des guerres saintes, quelque chose d'extraordinaire. Thierry d'Alsace, qui a vu saint Bernard en Flandre, qui a fait quatre fois le voyage de Jérusalem, rivalise avec les descendants de Godefroi en généreuses offrandes. Geoffroi IV, duc de Lorraine, ne se contente pas de multiplier, avant son départ, les dons et les confirmations de priviléges; du fond de la Syrie, reportant pieusement ses regards sur Notre-Dame-d'Afflighem, il recommande instamment à ses fils d'aimer et de protéger l'abbaye. Henri, son aîné, s'empresse d'ajouter aux donations de son père; et celui-ci, à son retour, escorté de ses deux fils, se présente à l'autel des saints apôtres Pierre et Paul, et y dépose de nouveaux actes de munificence. Henri se croise à son tour, et après, comme avant sa pérégrination aux lieux saints, son nom se retrouve à chaque feuillet du cartulaire mutilé de l'abbaye. Henri II, duc de Normandie et roi d'Angleterre, Aléide, reine douairière, y figurent souvent à côté des nobles bienfaiteurs des Flandres. Tel est le concours des chevaliers à Afflighem que l'abbé Robert est obligé de bâtir, uniquement pour eux, une vaste hôtellerie que saint Louis exempte de tout péage. Le royal martyr des croisades devait se rencontrer, avec l'apôtre thaumaturge, aux pieds de N.-D. d'Afflighem.

Ainsi, à mesure que nous remontons plus près de saint Bernard, les voix et les témoignages semblent croître; six ans après son passage à Afflighem et de son vivant, en 1152, il se passe un événement que des historiens graves rattachent au culte de N.-D. d'Afflighem, ainsi qu'au miracle de 1146.

La peste sévissait dans la ville de Bruxelles, la guerre ravageait la province. C'était l'époque appelée d'un nom célèbre et sinistre, *le berceau de Godefroi*. Dans l'un des prieurés de l'abbaye, nommé Notre-Dame de la Basse-Wavre, on possédait une châsse précieuse qui fut transportée à Bruxelles et déposée avec honneur dans l'église de Saint-Nicolas, pour être richement rehaussée d'or et de pierreries. Des miracles s'étant opérés à cette occasion, les moines d'Afflighem en voulurent témoigner solennellement leur reconnaissance à Notre-Dame, invoquée à Wavre comme à Afflighem. C'était un même convent, sous un seul abbé : une seule famille, sous une même mère. Tout le convent donc, abbé en tête, pieds déchaux, et chantant des cantiques, s'en vint bannière déployée, à quatre lieues de distance, jusqu'à Bruxelles. Là, s'étant vêtus d'aubes et de chapes, les moines reprirent, non sans difficulté, leurs trésors, et reportèrent en triomphe la châsse de Notre-Dame de Wavre, suivis d'une foule de peuple, rangée en files immenses. Les témoins affirment qu'il y eut jusqu'à trente mille pèlerins, ajoutant que jamais, à aucune assemblée ni d'empereur ni de pape il ne se vit plus pieuse, plus honorable et plus nombreuse procession. La route fut, sous les yeux de ces milliers de spectateurs semée de miracles. « Mais, » dit une chronique fort ancienne, « le plus grand bienfait et le plus mémorable, c'est que pendant tout ce temps les guerres et les séditions furent apaisées, et parmi cette multitude, tous les ennemis se réconcilièrent d'eux-mêmes, sans restitution ni satisfaction. » De là ce culte si populaire en Belgique pour *Notre-Dame de la Paix, de l'Arche d'alliance, de la Concorde*. Or, bien qu'en réalité, à cause de son poids et par respect pour l'inviolabilité du cloître, la statue miraculeuse d'Afflighem ne soit point sortie de son sanctuaire fermé, toutefois Afflighem et Wavre n'avaient qu'un même culte et qu'un seul objet de vénération. L'image qui manquait au prieuré se trouvait au cloître de l'abbaye, et les trésors de la châsse de Wavre composaient les joyaux de Notre-Dame d'Afflighem. Ce rapprochement est si réel que les plus soigneux historiens, Wichmans et Henriquez, n'ont pas hésité de fondre ensemble ces traditions, d'en faire honneur spécialement à la Vierge d'Afflighem, de lui donner aussi le titre de N.-D. de la Paix, et enfin d'en reporter la célébrité jusqu'à la visite de S. Bernard.

VI. Mais dussions-nous négliger les inductions et les preuves que nous avons rencontrées jusqu'ici, il resterait un témoignage suffisant, décisif, authentique et contemporain, émané du saint lui-même, d'autant plus précieux qu'il répond directement à la difficulté qui seule arrêta les doctes Bollandistes.

Nous ne pensons pas qu'ils s'en fussent tenus à l'argument négatif; car bien qu'alors leur critique, harcelée par un siècle sceptique, fût plus sévère, trop timide peut-être, ils admettaient au fond ce principe, que nous trouvons formulé dans le récent travail de leurs continuateurs : La tradition d'une église vaut toujours, tant qu'il n'y a pas de témoignage positif contraire. Or, déjà nous avons plus qu'une simple tradition, des récits et un monument contemporain.

Et pourtant saint Bernard a-t-il fait le voyage d'Afflighem ? A-t-il pu le faire en cette année 1146 ? Il accomplissait alors sa grande expédition d'Allemagne. Les Bollandistes ont recueilli les notes de son itinéraire, interrogé ses compagnons de voyage, suivi pas à pas le saint, de sa vallée jusqu'au Rhin, puis de l'Allemagne à Clairvaux, sans trouver, ni dans les relations connues, ni dans le plan du voyage; une place quelconque pour son apparition dans les Flandres. Nul plus que nous peut-être n'admire franchement les *Acta Sanctorum*. A raison même de notre estime, nous insistons d'autant plus pour éclaircir cette page de la vie de saint Bernard, que l'on serait tenté, que déjà même le parti a été pris de l'abandonner sur une aussi haute censure que celle des Bollandistes (1).

Il faudrait, ce semble, refaire tout l'itinéraire de saint Bernard de Clairvaux à Afflighem; nous devons nous borner à établir sa présence sur ce dernier point. Or, *l'alibi* objecté tombe devant un témoignage officiel et scellé du sceau même de saint Bernard.

On aura remarqué, dans le premier document que nous avons cité, une circonstance signalée par D. Bède : Saint Bernard, étant à Afflighem, régla un différend entre ceux de Ninove et de Dilighem. Cet acte d'arbitrage subsisterait-il ?

Pour nous en enquérir, nous visitâmes à Gand le riche dépôt des archives de la Flandre orientale, conservées à l'hôtel du gouvernement. M. van der Meersch, archiviste, mit la plus gracieuse obligeance à nous communiquer ce qu'il y reste des pièces de Ninove. On jugera de notre candidé et pieuse joie, en revoyant de nos yeux et palpant de nos mains une petite charte originale, chirographaire, en pleins et beaux caractères de chancellerie du XIIe siècle (2). S. Bernard y parle en personne, y dicte en arbitre officiel, et scelle la sentence de son sceau, de son premier sceau si rare, ici parfaitement intact, après sept cents ans révolus. Notre satisfaction ne s'affaiblit point en retrouvant la pièce publiée de diverses parts, d'autant mieux que le point principal, sa date, nous semble encore inconnue. Nous nous hâtons toutefois de dire que la pièce a été éditée par M. de Smeth, chanoine de Saint-Bavon, que le sceau gravé a été illustré par M. le baron de Saint-Génois; qu'enfin, dès l'an 1732, la charte de Ninove se trouvait donnée par Van Gestel dans son Histoire de Malines, et en 1734 par Foppens, dans son édition d'Aubert Le Mire (3). Il nous reste à compléter le monument avec D. Bède, en accolant à la charte de Ninove le *duplicatum* de Dilighem, détaché du même acte chirographaire et simultanément rédigé.

VII. Aucun des estimables éditeurs n'ayant eu intérêt à contrôler sévèrement la date, elle se trouve confusément placée, soit à 1150, soit à 1148. Foppens et Van Gestel reculent jusqu'à 1145. C'est probablement cette fausse indication qui aura soustrait la pièce aux regards si vigilants des Bollandistes.

Il importe avant tout de fixer cette date avec précision. L'histoire de la contestation même l'établira.

A peu de distance d'Afflighem, il y avait deux abbayes de Prémontrés. Ninove et Jette ou Dilighem.

Celle-ci, fondée pour des Augustins vers 1091, avait possédé à son origine deux églises rurales et voisines, dont le territoire, séparé par la Dendre, était peu éloigné d'Afflighem, et compris dans le domaine des seigneurs d'Alost (4). Le comte Yvan, en substituant des Prémontrés aux Augustins de Dilighem, crut devoir en distraire l'église de Liedekerke. L'évêque diocésain, Nicolas de Cambray, confirma cette disposition par une charte dont l'original subsiste au même dépôt, datée de l'an 1146, indiction dixième, dixième année de l'épiscopat de Nicolas Ier.

Mais l'abbé de Dilighem protesta et réclama ses anciens droits : Ninove n'en prit pas moins possession. De là une querelle, que saint Bernard fut appelé à pacifier. Son acte d'accommodement fut confirmé par une seconde charte de Nicolas, qui subsiste également, et porte encore la date de 1146 : puis par une bulle d'Eugène III, donnée en 1147.

La charte de saint Bernard ne peut être évidemment ni postérieure à ces deux derniers actes ni antérieure soit à la donation d'Yvan, soit à la contestation même, soit à la première concession de l'évêque Nicolas. Nous sommes donc rigoureusement circonscrits dans une courte portion de l'année 1146.

VIII. Cependant toute difficulté sur la date n'est

(1) M. le comte de Montalembert, qui prépare un monument historique à saint Bernard, a cru devoir nous écrire qu'il partageait notre opinion et qu'il en verrait avec plaisir la démonstration développée et publiée. Nous pouvons ajouter que les nouveaux Bollandistes nous ont exprimé les mêmes sympathies.

(2) C'est encore à l'obligeance de M. van der Meersch que l'on doit un *fac simile* de cette pièce, placé au commencement de ce volume. Il est fâcheux que la gravure en bois n'ait pas pu reproduire plus exactement ce précieux monument.

(3) Hugo *Annales Præmonstrat.* t. II. p. 227, in appendic.; Van Gestel, *Historia arch. Mechlimendsis.* t. II. 317; Foppens, *Miræ. opp. diplomati* t. IV; De Smet, *Chroniques belges inédit*; t. IV, p. 751 De Saint-Génois, *Notice sur le dépôt des archives de la Flandre orientale, au Messager des arts et sciences de Gand.*

(4) Voir au *fac simile* la topographie de ces églises.

pas levée. La première charte de Nicolas de Cambray, notre point de départ, a l'indiction Xe et la 10e année de son épiscopat; ce devrait être la IXe indiction. Puis la 10e année de cet épiscopat, selon le calcul du *Gallia Christiana* et selon *l'Art de vérifier les dates*, tomberait en 1147; la charte porte en toutes lettres 1146.

On pourrait passer outre, quant à l'indiction : on sait que le comput n'en était pas parfaitement exact dans les chancelleries épiscopales. Mais la difficulté se résout; il y avait une indiction romaine au 25 mars, et une indiction impériale, s'ouvrant six mois plus tard, au 24 septembre. On suivait cette dernière de préférence, dans les pays de sujétion impériale, Cambray était dans ce cas pour la majeure partie de son territoire; il est de rigueur de reculer d'un chiffre l'indiction de ses chartes.

Nous voudrions pouvoir aussi sûrement coordonner les années de l'épiscopat de Nicolas Ier; mais nous rencontrons devant nous *l'Art de vérifier les dates*, corroboré du *Gallia Christiana*; lesquels, armés de quatorze chartes, s'en tiennent à 1137, pour l'an premier de Nicolas de Cambray. S'il faut reporter l'an X à 1147, toutes nos coïncidences et l'économie de notre sujet périclitent.

Mais nous avons, pour militer en notre faveur, notre charte très-authentique, trois autres conservées aux mêmes archives de Gand, de plus une quatrième consignée au *Gallia Christiana* lui-même, et enfin quatorze autres que le docte archiviste de Lille, M. Le Glay, auteur du *Cameracum Christianum*, a bien voulu nous montrer, avec cette érudite obligeance qu'on lui connaît. Nous avons donc dix-neuf pièces à opposer aux quatorze de nos devanciers: il faut absolument concilier cette bizarrerie qui pourrait créer une guerre diplomatique en forme.

Il suffit de prendre en considération deux particularités concernant la promotion de Nicolas à l'épiscopat.

Une lettre du pape Innocent II nous apprend que Nicolas, jeune encore, fut élu n'étant point élevé aux ordres sacrés. Observateur pieux et zélé de la discipline, il dut garder les interstices, et put ainsi dater son épiscopat, tantôt de son élection, tantôt de sa consécration. Si celle-ci eut lieu, comme il paraît, vers les fêtes de Pâques, c'est-à-dire, au moment alors adopté pour le renouvellement de l'année, on conçoit déjà les oscillations inévitables de la chronologie.

De plus, son prédécesseur immédiat fut déposé de son siége par un procès canonique. Ce procès put se prolonger avec diverses phrases: ainsi sera demeuré indécis le moment où la juridiction de l'un finissait et celle de l'autre commençait. Pour peu que cette fluctuation se rencontre entre Noël et
A Pâques, les dates et les diplômes s'en iront flottant d'une année à l'autre.

Il n'y a plus, ce nous semble, à hésiter sur la dixième année de cet épiscopat; et soit que nous partions de ce point, soit que nous supputions l'indiction, la charte de Ninove et le voyage de saint Bernard demeurent fixés à l'an 1146.

Nous pensions devoir en rester là de cette enquête, quand deux documents inconnus sont venus fort à propos trancher la difficulté.

Comme nous parcourions les débris épars des archives de plusieurs abbayes, au grand séminaire de Bruges, nous rencontrâmes une petite charte, copiée au milieu d'un cartulaire de l'abbaye d'Eechout. Raoul, chapelain de Bruges, donne à Saint-Barthé-
B lemy d'Eechout quarante sous à prendre sur la dîme de Loophout ou du bois de Lophem. Ce qui relève cette offrande, c'est qu'elle a pour témoins et pour garants *Bernard de Clairvaux*, Robert des Dunes, Leonius de Saint-Bertin. Acte fait à Bruges, l'an de l'Incarnation 1146. *Testes affuerunt* BERNARDUS, *abbas Clarevallensis.... actum Brugis a° incarn. Dnicæ* M° C° XLVI°.

Enfin, faisant ces recherches à Bruges, nous étions préoccupés de la pensée que le chevaleresque ami de saint Bernard, Thierry d'Alsace, n'avait pu donner au saint abbé sa noble hospitalité sans en consigner le souvenir par quelque monument de sa
C chancellerie. Ce fut en vain toutefois que nous interrogeâmes tous les titres de ce prince qui nous passèrent sous les yeux. Mais un ami de Bruges, le savant abbé Carton, voulut bien prendre note de ce *desideratum*. Grâces à lui, nous avons été mis en possession d'une charte provenant du *Registre rouge* de saint Martin d'Ypres. D'après ce titre, le comte de Flandres étant sur le point de partir pour Jérusalem (par conséquent en 1146), *cum glorioso Francorum rege Ludovico Hierosolymam profecturus*, confirme les droits et priviléges du chapitre, en présence de Bernard de Clairvaux, qui signe avec Milon, évêque du Thérouannes. *Signum Bernardi Claravallensis abbatis* (1).

D **IX.** Revenons à la charte de Ninove : elle est sans désignation de lieu comme de temps. Pourrait-elle être donnée ailleurs qu'en l'abbaye d'Afflighem? Il suffit à tout prendre d'un séjour constaté en Flandre, pour qu'il nous soit permis d'aller droit à Afflighem y saluer Notre-Dame avec saint Bernard.

En examinant encore cette pièce précieuse, nous y remarquons six abbés: quel est celui dont l'abbaye est sur la route de saint Bernard, sur le théatre de la contestation?

Ninove est à trois milles du lieu en litige; Dilighem, à quatre. Les Dunes, Tronchiennes (2), Châtillon beaucoup plus loin. Afflighem est à un mille de Liedekerke, un peu plus loin de Denderleeuwe, à égale distance de Ninove et de Dilighem.

Afflighem a même possédé les églises contestées, puisqu'après le départ des Augustins et avant l'ar-

(1) Voir *Pièces justific.*, n° IX.
(2) Ou Dronghene, de l'ordre des Prémontrés, près de Gand.

rivée des Prémontrés, il y eut, paraît-il, des moines Bénédictins momentanément attachés à Dilighem.

Afflighem est sur la route de Flandre au Brabant.

Afflighem est la seule abbaye brabançonne qui ait un souvenir précis du passage de saint Bernard; la seule qui atteste l'avoir reçu : la seule qui montre encore la crosse du saint abbé, gage de cette illustre hospitalité; la seule qui possède une Madone miraculeuse. Aucune tradition ne conduit le saint ni à Dilighem, ni à Ninove, et il n'y a trace d'aucune visite soit dans la chronique contemporaine de Villers, soit dans les continuations de Sigebert, soit en Baudouin de Ninove qui pourtant mentionne le procès et l'arbitrage de saint Bernard.

Afflighem enfin est gouvernée par l'abbé Pierre, qui figure en tête des quatre témoins; c'est assurément le plus considérable d'entre eux, celui que saint Bernard, au début de sa mission, devait visiter de préférence. Pierre a rempli des légations importantes devant les grands du siècle. Il est du conseil des puissants évêques du voisinage; il a traversé les mers et paru diverses fois à la cour des rois d'Angleterre; il a reçu d'insignes présents de la reine Aléide et de son second mari le duc de Lincoln, Il n'y a pas quatre ans qu'il a été visité par l'empereur Conrad avec une nombreuse suite de chevaliers.

Afflighem est l'abbaye des croisés, la fondation bien-aimée des comtes de Flandre, de Boulogne et de Louvain. Peut-être possède-t-on déjà l'étendard national tissu et brodé des royales mains d'Aléide, déposé par elle dans l'abbaye où elle viendra mourir et reposer à côté des ducs de Brabant. Cette oriflamme brabançonne demeure sous la garde de Notre-Dame et de Saint-Pierre d'Afflighem; au jour des fêtes et des processions publiques, l'abbaye la fait arborer sur un char triomphal; avant d'entrer en campagne, les ducs de Brabant la reçoivent des mains de l'abbé, comme les rois de France s'en vont prendre l'oriflamme aux portes de Saint-Denys.

S. Bernard, qui appelait en guerre toute la chevalerie chrétienne, qui ne pouvait aller en Angleterre, et qui partait pour l'Allemagne, n'a pu se dispenser de visiter Afflighem, et de voir l'abbé Pierre, et ce n'est pas seulement parce qu'ils sont sous son toit abbatial que les abbés de Tronchiennes, des Dunes, de Châtillon, de Jette et de Ninove cèdent à celui d'Afflighem la place d'honneur, en tête des souscriptions de la charte arbitrale.

Maître enfin du temps et du lieu, entrons en possession de notre charte tout entière; resserrons encore les termes, et revenant à Saint Bernard, essayons de préciser les circonstances de sa visite, et de mettre, s'il est possible, le doigt sur le mois et sur le jour de sa mémorable apparition dans l'abbaye d'Afflighem.

X. Le trente et un mars de l'année 1146, saint Bernard est à Vézelai, et peu après, à Chartres (1). Rentré à Clairvaux, il y écrit d'importantes lettres; négocie contre le projet de l'élire généralissime de la croisade; écarte de sa route le moine allemand Raoul qui allait lui barrer le chemin par un massacre des Juifs; lance en avant, comme autant d'émissaires, ses véhémentes épîtres aux Francs orientaux, aux barons anglais, aux rois bohémiens et moraves; dispose tout pour sa plus longue absence.

Il accepte pour l'accompagner son plus dévoué ami, Baudouin de Châtillon, né dans la Flandre du sang des premiers croisés; il choisit deux de ses moines, Gérard et Gaufroi. Ce dernier qui fut quatorze ans l'un des plus vantés disciples d'Abailard, et attaché treize ans, depuis sa conversion, à son dernier maître, qu'il n'a jamais quitté, lui servira de secrétaire, portera son sceau, rédigera la relation du voyage. Il remplace ce Nicolas de Clairvaux, qui, humilié peut-être de ce choix, commence dès lors à user d'un sceau frauduleux et à faire circuler, de sa cellule oisive, des lettres falsifiées. Ainsi entouré de Gérard et de Gaufroi, guidé par Baudouin, le saint ira avant tout à la patrie de Godefroi de Bouillon pour y puiser en sa source et verser à longs traits l'enthousiasme des croisades.

Il aimait Arras et Alvise, son grand évêque : il vénéra sûrement en ce même voyage le miraculeux Cierge de Notre-Dame d'Arras; en cette année 1146, une charte inédite nous le montre en cette ville, dans une assemblée des évêques et abbés de la province de Reims (2). Serait-ce le début de sa légation?

Le saint pouvait-il, passant par ces parages, ne pas cheminer sur le *Via Sanctorum*, d'Arras à Boulogne, foulé par tant de pieux personnages? — Ne pas conférer avec Clairembaut d'Arras, l'une des lumières de ce temps, qui lui fit, au détriment d'Abailard, les honneurs de son commentaire sur Boèce? — avec le bienheureux Goswin, d'Anchin, successeur d'Alvise, humble sage enfoui dans ses marais, le conseil des papes, l'ami de S. Bernard, encore un rival d'Abailard, qui osa et qui put, à dix-huit ans, confondre publiquement le docteur en sa chaire (3)? Il n'y a pas à douter qu'il n'ait visité à l'avance la place où s'élèveront, l'année suivante, comme les semences fleuries de son passage, Notre-Dame de Los (4), Cambron, Villers, Aune, les premières ou les plus notables abbayes cisterciennes de ces contrées; Clairmarais, Vauxcelles, les Dunes étaient déjà fondées et se trouvaient sur sa route. L'abbé Léonius le reçoit à Saint-Bertin, et, avant de partir pour la croisade, il l'accompagne jusqu'à Bruges et le conduit *à son ami*, selon les termes d'une charte, Thierry d'Alsace, qui, à peine revenu de la Terre sainte, reprend joyeusement la croix et s'en félicite dans des actes publics.

Saint Bernard n'aurait-il point visité Tournay,

(1) V. *Patrol* t. CLXXXII, col. 65.
(2) Voir *Pièces justificatives*, n° V.
(3) V. l'*Hist. d'Anchin*, par M. le Dr Lescalier.
(4) D'Achery, *Spicil.* t. II, p. 924, n. 112. *Eodem tempore*, dit le chroniqueur qui, peu auparavant, a nommé la 24e année de Simon de Noyon, élu en 1122.

qui en cette même année 1146, après quarante ans de négociations, obtenait enfin le rétablissement de son siège épiscopal, grâce au pape Eugène III, et avant tout à saint Bernard ? Nous savons qu'à Tournay, vivaient l'un de ses correspondants les plus chers, Otger de Saint-Médard, et l'un des plus illustres croisés, Herimann, abbé de Saint-Martin, « dont les pas étaient beaux, selon un vieux chant, et les années éternelles, alors qu'il trépassa, allant au Saint-Sépulcre. » On a vu qu'Ypres conserve la même tradition, et peut montrer dans son *registre rouge* la preuve authentique de sa présence auprès de Thierry d'Alsace, le plus populaire des croisés flamands, après Godefroy de Bouillon.

Saint Bernard alla, sans nul doute, jusqu'aux bords de l'Océan, à son cher monastère des Dunes, à ses enfants, à ses frères, au saint abbé Robert, son futur successeur, qui se joint à Baudouin pour lui faire un cortége d'honneur.

Un titre incontestable nous le montre à Bruges, entouré des pieux abbés Léonius et Robert, et de nobles personnages.

Ce titre réhabilite la tradition de Furnes, attestée par Malbrancq, et celle de Nieuport qui montre encore une chaire où saint Bernard aurait prêché la croisade. Herimann lui-même, ou son continuateur contemporain, rapporte, de concert avec les historiens de S. Bernard, qu'à sa voix vingt-neuf personnes considérables de l'Église et du diocèse de Tournay quittèrent le siècle et le suivirent à Clairvaux.

Et pourquoi dédaigner les traditions de Mons et de Gand, où la grande voix de l'apôtre des guerres saintes conserve un opiniâtre écho dans les oreilles des peuples, en attendant que la science se réveille et suscite quelque nouveau témoignage enseveli dans la poudre des archives ?

Nous voulions éviter ces détails : ils sont devenus nécessaires pour rendre acceptable et plausible la désignation précise, quant au mois et au jour, du miracle d'Affligham : en donnant à toutes ces choses leur temps et leur place, on sera conduit de Clairvaux à la porte d'Afflighem, et du 31 mars, à peu près, ce nous semble, au jour fixé par le martyrologe de Villers et par le ménologe de Citeaux, au *XVIIIe jour d'octobre*. C'était en 1146, le jeudi de la troisième semaine d'octobre. Tout s'accorde avec cette date. A partir de là, et poussé par un premier miracle, le saint marche à grands pas et se trouve, en la semaine suivante, aux lieux où fut Villers, qui a pris cette date pour l'anniversaire de sa fondation. Il est, sur la fin du mois, à Liége, puis à Mayence, et au premier dimanche de l'Avent, à Constance ; là seulement commence le récit de ses compagnons.

XI. Vers la mi-octobre, il cheminait donc sur le grand chemin de Flandre au Brabant « appuyant ses membres débiles sur son bâton abbatial. » Les

(1) Voir *Pièces justificatives*, n°s XIV et XV.

A abbés Goswin de Tronchiennes, Gérard de Ninove, Walther de Dilighem accourent au devant de lui. Afflighem est leur rendez-vous inévitable.

Comme le saint visitait volontiers les monastères, faisant partout refleurir son vieil Ordre de Saint-Benoît (1), multipliant les colonies de la réforme cistercienne, suscitant au moins une sainte émulation, il entra dans Afflighem et y trouva la beauté de la primitive observance. Il n'eut besoin que d'y respirer, pour tout voir ; et, pour dire ce qu'il admirait, un mot lui suffit :

« Ailleurs, j'ai vu des hommes, ici je vois des anges. En vérité, Afflighem afflige l'homme, mais élève l'âme. »

B Nous pourrions nommer plusieurs de ces anges, élevés au-dessus de la terre : un vénérable Albert, humblement descendu du siége abbatial, sans perdre son beau nom d'abbé de Notre-Dame, *Marianus abbas* : le dévot prieur de Wavre, Walter, à qui on devra bientôt la fête de Notre-Dame de la Paix ; le bienheureux Francon, premier abbé de Vlierbeck ; Ingelbert, premier prieur de Bigard, le père et l'historien de sainte Vivine, encore un ange d'Afflighem, accourue peut-être au passage de l'homme de Dieu. Pourrions-nous oublier Raoul-le Silencieux, qui, sous le cilice, les fouets et les chaînes de fer, garda, seize ans durant, le silence absolu de l'agneau qui s'immole, jusqu'à ce qu'un incendie éclatant devant lui, Dieu lui inspirât de
C dire : *Flamme, arrête-toi !* — Et la flamme s'arrêta. Il est dit que l'abbé Pierre était « l'archange de ces vertus terrestres ; » mais leur reine était NOTRE-DAME, dont la statue, depuis 60 ans, érigée à la place désignée par le fondateur, était vénérée à l'angle le plus retiré du cloître, entre le dortoir et l'église.

XII. Avant de passer devant elle, entrons en la salle capitulaire : jamais plus illustre chapitre n'y sera assemblé. Sept abbés sont à leurs siéges, ou huit, en y comprenant le vieil Albert. S. Bernard préside. Le bienheureux Pierre et saint Robert sont près de lui. Au milieu de la salle, Gaufroi est au pupitre du *Scriptorium* : tenant un parchemin plié et préparé en forme de chirographe, il écrit en
D partie double, sous la dictée du saint :

« Moi, Bernard, appelé par la grâce de Dieu, abbé de Clairvaux, à tous les fils de la Sainte-Église, salut à jamais, en Notre-Seigneur Jésus !

« Nous voulons qu'à tous, à venir et présents, il soit notoire qu'une dissension survenue entre l'abbé de Ninove et celui de Jette, pour l'église de Liedekerke, a été par-devant nous et religieuses personnes, accommodée en cette manière :.... »

Puis il dicte les conditions convenues : Liedekerke est cédée à Ninove ; Dilighem accepte en échange Leeuwe et une dîme réservée sur l'église d'Erembodeghem. La rivière de la Dendre servira de limite.

Gaufroi recueille fidèlement les termes de rigueur ; écrit à droite et à gauche le double acte identique, sauf les variantes permises, telles que les appella-

tions tudesques des lieux, et quelques déplacements des noms des parties qu'imposaient le bon usage et les formulaires. Quatre moines et quatre abbés sont constitués témoins : Pierre est mis en tête, comme abbé de l'église et du lieu ; Gaufroi dut honnêtement s'inscrire après tous les autres. Puis, sur quatre lacs découpés aux marges et pendants aux deux chartes, il étend deux fois une cire blanche, y imprime autant de fois le sceau de l'abbé de Clairvaux ; ce sceau est vu, et l'on y reconnaît le dextrochère se mouvant avec crosse en pal, à la légende de Clairvaux. Verticalement découpés sur l'inscription chirographaire, les deux actes sont confrontés aux signes de répère, vérifiés et remis aux parties, afin d'être déposés aux archives de Jette et de Ninove, pour la plus lointaine postérité (1).

Cette contestation, qui se réveilla plus tard et dura longtemps, devait avoir quelque importance. Le saint se hâta d'en finir, pour épancher librement son âme, au milieu des pieux cénobites. Après un premier entretien, il recommença une seconde fois encore, et avec un accent si pénétrant que le souvenir eu demeura et s'en propagea au loin. Dans l'entraînement de son zèle, le saint exprimant vivement le désir d'être en tout semblable à ses hôtes, offrit avec candeur son habit blanc à ces anges. On délibéra : l'offre fut rejetée, avec la même franchise, par les moines noirs. Mais, sous des couleurs diverses, les cœurs restaient confondus ; et tous ensemble, une dernière fois, s'en allèrent prier à l'église : la foule des abbés et des moines blancs et noirs se déployaient le long des cloîtres ; tous les regards, au moment de le perdre de vue pour longtemps, suivaient l'hôte illustre ; sous les yeux de tous, il s'arrête à l'angle du cloître voisin de l'église, s'incline devant la madone, et lui adresse le salut qui a toujours fait tressaillir la Mère de Dieu : *Ave, Maria*. Sous les yeux de tous, la statue tressaille, s'incline et répond : *Salve Bernarde*.

C'était une trop insigne faveur pour que le saint ne laissât pas un gage de sa reconnaissance. N'ayant pu léguer à Afflighem sa tunique blanche, ni ranger ce saint bercail sous sa houlette, il voulut que son bâton pastoral lui demeurât en témoignage ; il en détacha le pavillon vermeil, et déposa ce présent tout d'or aux pieds de Notre-Dame d'Afflighem, à la perpétuelle mémoire du salut qui lui fut accordé le 18 octobre 1146.

Tel fut ce jour, dans l'abbaye d'Afflighem. Nous avons accompli notre tâche, autant qu'il a dépendu de nous ; heureux si ces pages écrites à la hâte, édifient d'autres, comme elles nous ont consolé nous-même.

Il nous resterait, après Notre-Dame, à décrire Saint-Pierre d'Afflighem, à placer aux pieds de sa patronne, l'abbaye qui grandit sous son aile, et se déploie, comme les franges de son manteau ; c'est son œuvre visible, c'est la vertu qui s'échappe de ses lèvres, comme le salut de saint Bernard.

Ce complément de notre travail étant presqu'achevé, d'autres soins nous appellent ailleurs, et déjà peut-être l'attention de nos lecteurs est loin de nous. Qui peut, à l'heure du monde où nous sommes, penser à la veille ou au lendemain ? Viennent des jours plus reposés, quelques heures sereines : nous retrouverons l'abbaye ducale, la congrégation belge et son heureuse devise : FELIX CONCORDIA. D'ici là, nous fiant à la garde de Dieu et de la bonne Vierge, qu'il nous souvienne de Notre-Dame d'Afflighem.

Virginis Matris statua hæc, Mariæ
Voce, Bernardo retulit salutem.
Hanc quoque, æternæ cupidus salutis,
Sæpe saluta.

(1) Nous nous sommes strictement borné à ce qui convenait à notre sujet dans l'examen de cette charte, et bien que nous ayons pu paraître minutieux, nous sommes loin d'avoir épuisé cette intéressante étude. Nous aurions pu nous arrêter à cette forme chirographaire, aussi commune dans les chancelleries du Nord des Gaules qu'elle est rare ailleurs. La topographie de cette charte, l'importance des lieux contestés, le patronage de saint Amand et de saint Nicolas mis en cause, la reprise de la discussion, les nouvelles plaidoiries portées au tribunal du Métropolitain et du Souverain-Pontife, enfin une dernière sentence en 1180, que l'abbé de Prémontré prononce *ab irato* et pour en finir par un coup d'autorité, auraient mérité au moins une mention moins sèche que cette note. Il y aurait eu plus de choses à dire sur les compagnons de saint Bernard qui figurent dans cette charte ; sur Baudouin de Châtillon qui y porte encore le titre d'abbé, et qui se retrouve en Allemagne ; sur Gaufroi, humble moine et qui deviendra un personnage considérable par ses écrits et par ses importantes fonctions. Enfin, sans intempérance d'érudition, ce premier sceau de saint Bernard prêtait à une glose attrayante. Contre l'usage général, ni la figure de l'abbé, ni le nom de saint Bernard ne s'y lisent. La main qui porte la crosse, se meut d'un nuage et exprime énergiquement l'investiture divine et les premiers mots de la charte : *Ego Bernardus*, DEI GRATIA. Nous ne pouvons nous empêcher de signaler une ressemblance très frappante entre la crosse figurée dans ce sceau, et le pavillon conservé par les Bénédictins d'Afflighem. En considérant le second sceau de saint Bernard, retrouvé à Rouen, et relisant une lettre adressée à l'Institut de France, à ce sujet, nous avons failli nous égayer de l'embarras du docte correspondant qui voyant saint Bernard, comme dans tout les sceaux des abbés depuis six à sept cents ans, tenir le livre de la Règle, se demande si cet *objet* ne serait pas *un sablier mythologique*, ou plus probablement *une porte d'église avec chapiteaux, colonnettes et double-venteau?* — Que serait-ce, si allant aux conjectures nous avions examiné jusqu'à quel point cette charte ne serait pas un autographe de saint Bernard ? Nous avons été frappé de la ressemblance de cette écriture avec une petite bandelette de parchemin déposée parmi les ossements de saint Bernard, que l'on a soupçonnée être un autographe du grand abbé de Clairvaux. Nous voudrions au moins que ces notes indicatives et ces courtes études donnassent assez de prix à cette charte, à ce sceau vénérable pour qu'on leur décernât, au nom de l'autorité ecclésiastique, une place plus convenable non-seulement dans un hôtel d'archives, mais bien plutôt dans une église et au trésor d'une cathédrale.

PIÈCES JUSTIFICATIVES.

NOTES PRÉLIMINAIRES.

Le plan du travail qui précède, le cadre étroit et les conditions inévitables d'un article de *Revue*, ne nous ont pas permis de déduire méthodiquement, et selon l'ordre chronologique, les documents que nous avions à citer et à publier. Sans refondre ce qui est fait, ni revenir sur nos pas, nous devons pourtant orienter nos lecteurs, quant aux pièces qui vont suivre, et en établir l'enchaînement historique et corrélatif.

Dès le XIe siècle, nous retrouvons la statue miraculeuse de Notre-Dame d'Affligham à l'origine même de l'abbaye (nº II, col. 1823). Nous fixons cette origine à 1075, contre l'opinion commune qui la place dix ans plus tard. Notre date est établie par la mort de S. Annon de Cologne, qui bénit les premiers fondateurs d'Affligham, et par le texte épuré d'une chronique contemporaine de l'abbaye même.

Un extrait de l'ouvrage de Francon, IIe abbé et second fondateur d'Affligham, revu sur un ms. de bonne main du XIIe siècle (nº III, *ibid*), quelques pieux vers inédits d'Amerius sur le saint abbé Albert dit *Marianus* (nº IV. c. 1824) préparent comme le fond de scène où se rencontreront S. Bernard et N.-D. d'Affligham.

Le saint part de Clairvaux : comme pour planter un jalon à ce point de départ, nous publions une pièce inédite, la seule qui nous reste avec la continuation de Sigebert de Gembloux, de l'abbé Anselme. Les amis des antiques et bonnes lettres apprécieront l'exquise élégance de ce petit poëme. Ceux qui ont visité Clairvaux, reconnaîtront dans cette page de l'abbé de Gembloux la Claire Vallée d'autrefois, et y trouveront de précieux détails topographiques, voilés sous une allégorie presque continue. Tous nous pardonneront d'avoir mis, comme prologue, cet épisode en tête de nos *Analectes* (nº I, col. 1821).

Nous passons brusquement à Arras, où nous retrouvons saint Bernard dans une assemblée présidée par le métropolitain de Reims, assisté des suffragants d'Arras, de Térouanne et de Soissons, des abbés de Cairvaux et de Mareuil, et des principaux membres du chapitre et du clergé d'Arras (nº V, c. 1823). Nous regrettons de ne pouvoir insister sur cette pièce, sinon pour signaler peut-être un concile d'Arras jusqu'ici inconnu, pour établir au moins amplement deux voyages de saint Bernard à Arras, en 1132 et en 1146, et par conséquent une double visite à la sainte Chandelle d'Arras, qui a eu le malheur d'être en même temps trop abandonnée des Bollandistes et foulée indignement sous les pieds immondes de Voltaire.

Mais il faut suivre saint Bernard plus loin. Nous espérons avoir plus tard quelques documents qui conduiront le saint à Boulogne, comme l'insinue le P. Malbranq; à Russeauville, dont Baudouin, son compagnon de voyage fut abbé; à Saint-Bertin, où l'abbé et les moines semblent s'attacher à lui, l'un par les croisades, les autres par un commerce épistolaire; puis tout le long du *Via Sanctorum* qui passait par Térouanne, le siége épiscopal du B. Milon, la patrie du fondateur du Temple et de ses premiers chevaliers si chers à saint Bernard. Nous ne doutons pas que les moines de Clairvaux, qui peu avant la charte de Thierry d'Alsace (nº VI, c. 1825), visitent le lieu où fut Notre-Dame de Los, ne soient le saint voyageur et ses compagnons. Au moins la chronique de Los affirme que la première pierre fut posée en présence de saint Bernard en 1146, et la chronique de Saint-Bertin ajoute que plusieurs monastères furent alors visités, réparés ou construits en Flandre par saint Bernard (nº VII, c. 1824).

Il nous manque les documents perdus d'une halte immanquable à Tournay, qui, l'année suivante, obtint, grâce à saint Bernard, le rétablissement de son antique évêché. Le saint figure encore dans les vitraux de la belle basilique romane de Notre-Dame de Tournay. Il y a même une mention expresse de ce voyage, mais sans indication de dates, dans un fabuleux ouvrage de Hoverlant qui a pu faire, sur l'histoire de Tournay, 40 volumes que l'on n'ose citer. Ce qui est plus grave, c'est la prétention de dom Brial qui, appuyé sur le témoignage d'Hérimann, dont nous avons parlé, place en l'an 1146 une grande prédication du saint à Tournay (1), et la conversion de trente notables du clergé de la ville, auxquels, peu après, saint Bernard écrit une lettre d'encouragement, comme un vieillard déjà fatigué. A son premier voyage de 1132, saint Bernard aurait-il pu parler ainsi?

Nous sommes assuré d'avoir, en cette même année, saint Bernard à Bruges, grâce aux quatre lignes que nous avons exhumées du cartulaire abandonné de l'abbaye d'Eechout (nº VIII, col. 1825).

Enfin la charte de Thierry d'Alsace (nº IX) nous rapproche d'Affligham et nous conduit à Ypres.

On sait ce qui s'est passé à Affligham. Nous devrions donner un *fac-simile* des deux chartes de Ninove et de Dilighem et du sceau de saint Bernard. Nous attendons que l'original de Dilighem se retrouve aux archives du royaume, à Bruxelles, ou dans quelques collections inexplorées, comme l'original de Ninove s'est rencontré à Gand. Il serait curieux de rapprocher bout à bout, après sept cent deux-ans révolus, ces deux morceaux de parchemin, coupés sous les yeux, peut-être de la main de saint Bernard, en la salle capitulaire d'Affligham, *ad perpetuam rei memoriam*.

Nous ne devons pas moins remercier les deux savants belges, MM. Van der Mersch et le baron de Saint-Genois, qui nous ont transmis le *fac-simile* et le sceau qui accompagnent le double texte des chartes de Ninove et de Dilighem (nº X-XI, col. 1825).

Une chronique d'Affligham résume l'événement de 1146 (nº XII), consigné au Martyrologe et en la chronique de Villers (nº XIII-XIV). Amerius d'Affligham met ce récit en vers (nº XV).

Les pièces (nº XIII et XIV, col. 1827), ont pour nous un double prix : la première est un témoignage de l'abbaye de Villers, inséré dans son Martyrologe, lequel fixe le jour de la visite de saint Bernard. Toutes les deux sont de plus, pour nous, un souvenir de notre visite au musée des nouveaux Bollandistes, et une occasion de dire toute notre gratitude pour leur bienveillant et unanime empressement à favoriser nos études.

En 1153, les nombreux moines d'Affligham ouvrent une procession à Bruxelles, et la continuent jusqu'à Wavre, suivis par trente mille pèlerins (nº XVI, *ibid*).

En 1160, un pèlerin venu d'Angleterre, et connu pour avoir persécuté l'abbaye, probablement en ses biens d'outre-mer, tomba malade à l'hospice de l'abbaye. Il y fut traité si fraternellement qu'étant retourné en Angleterre, il revint se cacher sous le plus humble froc du monastère, et y mourir convers. Nous trouverons quelque occasion de publier en entier les rudes et vigoureux vers léonins qu'il écrivit, entre

(1) Voir les *Nouveaux mémoires de l'Académie des inscriptions et belles-lettres*, t. IV, p. 508.

ses deux voyages. Nous ne pouvons ici que détacher quelques vers en l'honneur de N.-D. (n° XVII, c. 1828).

Amerius nous fait connaître les vieux usages de l'abbaye pour honorer la statue miraculeuse, antérieurs à la réforme de Bursfeld (n° XVIII, col. 1828).

En 1460 (1), l'abbé Goswin rebâtit le cloître où passa saint Bernard (n° XIX, *ibid.*).

Après l'introduction de la réforme de Bursfeld, et pendant l'invasion du protestantisme, Affligem a toujours sa ferveur pour Notre-Dame miraculeuse. Jean Solebreck, l'un de ses moines, nous en fournit la preuve (n° XX, *ibid.*).

En 1578, la crosse de S. Bernard est séparée de Notre-Dame; mais sauvée et fidèlement gardée (n° XXI).

En 1580, la statue miraculeuse est brisée par les iconoclastes (n° XXII).

En 1605, l'abbaye est rebâtie, et la statue refaite et replacée sur son même piédestal où l'avait saluée saint Bernard (n° XXIII, col. 1829).

Nous ajouterons ici quelques dates aux pièces justificatives :

En 1606, la crosse de saint Bernard est réintégrée au trésor de la sacristie d'Affligem.

En 1618, Haeften orne de vitraux le cloître de Notre-Dame, et y fait peindre la vie de la sainte Vierge et le miracle d'Affligem.

En 1621, la statue est transférée du cloître à l'aile gauche de la nouvelle église, au chœur des religieux. Haeften fait maintenir l'usage de garder le grand silence dans le cloître de Notre-Dame, à partir des vitraux qui rappellent la visite de saint Bernard (n° XXIV, col. 1829).

En 1624, on commence la procession solennelle de l'Assomption où la statue est portée par quatre religieux capucins autour de l'abbaye.

En 1626, la statue est placée au milieu même du chœur sous un riche dais, élégamment ornée des inscriptions d'Haeften, qui fait peindre par Crayer un magnifique tableau des trois docteurs bénédictins, panégyristes de Notre-Dame, saint Hildefonse, saint Anselme et saint Bernard, auxquels était joint le B. Rupert au bas du tableau on lisait : *S. Bernardus eamdem salutans a statua responsum accepit.*

En 1627, Jean Verpoorten, prieur de Wavre, réclame et obtient, pour la placer en son église, la seconde statue faite des débris de la plus ancienne, et confiée jusque-là aux RR. PP. jésuites de Bruxelles. On ne sait ce qu'est devenue depuis cette seconde statue.

En 1627, une congrégation nouvelle est érigée entre les abbayes flamandes, sous le vocable et le patronage d'Affligem (n° XXV, *ibid.*).

En 1630, Urbain VIII accorde des indulgences pour la fête de la Présentation de Notre-Dame, adoptée pour la commémoration du miracle de 1146.

En 1645, un miracle, attesté par trois témoins et un médecin, confirme la dévotion des fidèles pour les statuettes de Notre-Dame d'Affligem.

En 1647 l'archevêque de Malines accorde également des indulgences (n° XXVI, *ibid.*).

En 1648, meurt en odeur de sainteté l'un des plus pieux moines d'Affligem, le frère Ghislain, que son innocence et son amour pour Notre-Dame firent surnommer *Puer Angelicus et Marianus.*

En 1651, un autre miracle a pour garant la déclaration d'un officier, le baron de Mersele, qui, frappé d'un coup de feu à bout portant, attribue son salut à une image de Notre-Dame d'Affligem qu'il portait sur lui.

En 1655, Rupert Diétrix, 42ᵉ prélat, se fait remarquer par son dévouement et son zèle pour la statue miraculeuse.

En 1657, Odon Cambier continue, par ses travaux historiques et sa verve poétique, la tradition d'Affligem (XXVII, col. 1830).

En 1701, Raoul Crucker, encore novice, et depuis grand prévôt, mérite à son tour d'être mentionné dans cette série de témoignages à l'honneur de Notre-Dame.

En 1745, Benoît XIV donna le bref, que nous publions (n° XXVIII, col. 1831).

De 1764 à 1770, l'église et le chœur de Notre-Dame sont rebâtis entièrement.

En 1774, Paquot fait des recherches à Affligem sur le séjour de saint Bernard : ses notes sont perdues.

En 1781, des désordres obligent le prévôt de changer les heures de la procession de l'Assomption.

(1) Il peut paraître extraordinaire que nous n'ayons pas de cette époque un plus grand nombre de témoignages de l'abbaye même. Le silence de ses chroniques a déterminé les Bollandistes à passer outre, et a beaucoup fortifié l'argument négatif, alors si péremptoire. D'abord nous y opposons toutes ces pièces positives; puis, nous expliquons le silence des chroniqueurs de l'abbaye. Affligem, au XIVᵉ siècle, a été trois fois incendié, et, au XVIᵉ, trois à quatre fois pillé par divers partis, abandonné à peu près et dépeuplé pendant vingt-sept ans. Les archives furent dispersées dans sept ou huit translations des moines à Wavre, à Bruxelles, à Malines, à Louvain, à Vlierbeck. Les chroniques échappées à tous ces désastres et parvenues jusqu'aux Bollandistes se réduisent à une continuation de Sigebert de Gembloux, et à des lambeaux publiés dans le spicilége d'Achéry sous le titre de *Chronique d'Affligem*. Pour la continuation elle n'est qu'une série souvent interrompue de notes échelonnées à de longs intervalles. Toute l'époque de S. Bernard y manque. MM. Pertz et Bethmann, en publiant cet appendix, ont visiblement fait remarquer cette lacune. Quant au Spicilége, 1° il s'y trouve une notice contemporaine de la fondation, qui n'embrasse que les 14 premières années de 1075 à 1089; nous pourrions appeler ces premiers chapitres écrits par un contemporain l'*Exordium Afflighemense*; 2° Il existait dans quelques anciens mss. une conclusion du 10ᵉ chapitre qui manque au Spicilége, et que nous reproduisons ici : elle sépare d'une manière tranchée la première partie du reste de l'ouvrage.

. . .*Fulgentius onus sibi impositum cum metu et reverentia suscepit, atque per vitæ suæ tempus præfatum locum laudabiliter rexit, ad laudem et gloriam summi Creatoris gloriosæque V. Matris ejus, summorumque apostolorum Petri et Pauli, totiusque curiæ cælestis, ut scripta et præeminentia super loci fundatione, ejusque confirmatione et approbatione latius hoc declarant.*

Il résulte de cette note que le premier chroniqueur est antérieur à l'abbé Fulgence, et à l'an 1122, et que son continuateur, auteur de cette conclusion, écrivait après cette date. Nous serions tenté d'attribuer à celui-ci le 9ᵉ et le 10ᵉ chapitre tout à fait différents des précédents; l'auteur y accumule sans ordre une série de faits qui s'étendent évidemment jusqu'à 1150. Un frère Arnoul, convers en 1086, est dit avoir vécu 64 ans au monastère. Ce n'est donc qu'après 1150, après la visite de S. Bernard, qu'on ajouta deux chapitres à la chronique; 3° Plus tard encore, d'autres chroniqueurs fournirent divers lam-

beaux. Il en manque sur l'époque de la visite de S. Bernard. Au moins il n'y eut rien de suivi jusqu'à Jean Van der Meeren, connu sous le nom d'*Amerius*, qui écrivit de 1535 à 1540. Encore Odon Cambier ne put-il envoyer à d'Achéry que des fragments d'Amerius. Il se proposait de les compléter. Il mourut très-jeune, laissant quelques notes demeurées inédites.

En 1796, les religieux, expulsés de leur abbaye, en emportent la statue miraculeuse.

En 1802, le dernier prévôt donne un témoignage authentique que nous publions n° XXIX, col. 1831.

En 1841, D. Veremond d'Haens replace la statue miraculeuse dans la petite église de Termonde, occupée par les nouveaux Bénédictins belges.

Nous donnons pour épilogue à ce travail une hymne cistercienne déjà connue sur Notre-Dame et saint Bernard, et que nous reproduisons, ne fût-ce que pour reposer nos lecteurs de cette série peut-être fastidieuse de récits écourtés, de notes éparses et de documents très-disparates, n° XXX, col. 1832. Nous n'osons pas même dire avec un abbé d'Afflighem : *Videbor forsitan nimius, sed nemini nisi qui fuerit et Matri ingratus et in Filium impius* (infra col. 1824).

MISCELLANEA

Plerumque anecdota.

DE CULTU B. MARIÆ VIRGINIS IN ABBATIA AFFLIGHEMENSI ET DE ITINERE S. BERNARDI PER TRACTUS FLANDRICOS A. D. MCXLVI.

I

Venerabili Abbati Clarevallensi Bernardo, Anselmus Gemblacensis, in laudem Claravallis.

Vallis devexa, quam mons objectus opacat,
Quam premit hibernis defluus amnis aquis,
Non satis aut segeti, satis aut accommoda viti :
Damnat Vitipater, devovet alma Ceres.
Hic tua dissimilis longe, Pater optime, vallis :
Vallis utrique deo germine grata suo.
Hæc etiam gelida quondam torpebat in umbra;
Innatatque suis improba canna vadis.
Missus es a Domino prave cessantis agelli,
Mandantur curæ tesqua colenda tuæ.
Ad præscripta bonus consurgis munia servus
Armas exertas vomere, falce manus.
Dirigit, illustrat tua Sol vestigia verus,
Qui jubar occiduis subdere nescit aquis;
Qui simul afflavit sterilis loca cæca paludis,
Noxia caligo, noxius humor abit.
Tesqua prius, Tempe clarissima nunc, trahitexre
Clara suum *vallis* riteque nomen habet.
Neve filix increscat, et intuba pessima messi,
Carduus in pingui luxurietur humo,
Vertis fecundas impresso vomere glebas,
Pondere quas rastri discutiente domas.
Paribus hinc sulcis cerealia semina condis,
Fœnore proventus multiplicanda sui.
Suspensum palo simulacrum territat, arcu
Tenso, damnosas et procul arcet aves.
Ac Domini Sabaoth generoso palmite Sorech
Vinea plantatur, uberiore loco;
Vinea, de Phariis per te translata tenebris,
Eruta cænosis tersia gurgitibus.
Infodis et certo disponis limite vites,
Subdens bracceolis fortia fulcra suis
Sufficiat ne non gemmis lactentibus humor,
Falce supervacuum, luxuriamque putas,
Neve caper viti, sus insultet sationi.
Quadrata sepis undique maceria
[Dumque fovent molles] austri spiramine levi,
[Arces atra poli frigora] threicii.
. . . . mella saporis
(*Folio misere corraso, novem carmina exciderunt.*),
Matris mutata silvestris surculus umbra,
Discit lenæi fronde virere dei.
Gemmula jam florem profert, diffundit odorem
Pampineum, quo se porrigit usque nemus.
Jam gravidam vitem geniali fasce levari
Imperat autumnus, et sua dona legi.
Jam Domini complent messis, vindemia, fructu
Horrea triticeo nectareoque lacus.
A His oblecatur sponsi sponsæque voluptas,
O amborum, opera, Dulcis amice, tua.
Te manet emeritum merces amplissima servum,
Pro servi meritis, gloria perpes herum.

Ex cod. Duaceno 552, *olim Aquicinctino.*

II. — 1075.

Fuit igitur statua ista, Beatissimam Virginem MARIAM puerum suum in ulnis habentem repræsentans, sculpta ex molliori illo et subcandido aut sane huic simillimo lapide, arena nigra nonnihil inspersa (quem Teutones *Avenesteen*, Brabantes *Lavendersteen* nuncupant), longitudinis hominis mediocris, hoc est quinque et amplius pedum, opere et habitu prorsus antiquo, velo ex capite defluente in humeros...; locus autem, quo primitus constituta permansit et honorata fuit centenis aliquot annis, est in claustro sive ambitu monasterii, juxta ostium B quo ex illo in dormitorium, ubi et ejusdem basis ipsa modo visitur, eminens ex parte antiquioris ecclesiæ, ubi modo constituta est alia D. Virginis statua, cum hac subscriptione :

Virginis hancce piæ statuam venerare MARIÆ
Prœteriensque cave ne taceatur Ave.

Ex chron. MS. Phalesii.

III. — *Circa annum* 1121.

B. MARIÆ *Virginis Prœconium, a Francone, abbate Afflighemensi II, denuo ex codicibus recensitum.*

Et dignum erat ut, qui corruptam in Adam massam sanare veniebat, non de semine corruptionis, sed de potentia Spiritus Sancti nasceretur... Quæsitum est vitrum mundissimum atque solidissimum, per quod igneos radios transmitteret sol justitiæ ad effugandas tenebras gentium, ex quibus puritas C vitri et claritatis augmentum conciperet, et integritatis detrimentum non sustineret, . . . Ubinam terrarum tam speciosa [virgo inveniri posset, quæ regem cœlorum oculis caperet (1)], quæ Filium Dei de sinu Patris alliceret, et in amplexus suos vinculis charitatis præ violentia captivum traheret? Diu quæsita, multis sanctorum votis exspectata, tandem inventa est specialis illa, specialiter digna, singulariter pulchra, virgo MARIA. Sed a quo inventa?.. Ipsa Sapientiam MARIAM sibi in sponsam ab æterno ordinavit, ipsa in plenitudine temporis castissimum MARIÆ uterum in tabernaculum sibi sanctificavit; ipsa templum in MARIA omni gloria et decore super omnium creaturarum visibilium atque invisibilium pulchritudinem adornavit,? quantum voluit, et quantum nasciturum de ea decuit . . . *Jure*

(1) Hæc et alia uncinis inclusa e codice Cameracensi desumuntur in editis vero omnino desunt.

igitur MARIAM *omnis conditio, omnis ætas omnis gradus* ANGELICA SALUTATIONE *honorat. Jure,* A. (1) MARIÆ *omnis vox, omnis lingua, omnisque conscientia eum angelo proclamat:* AVE MARIA! gratia plena, Dominus tecum, benedicta es in mulieribus...

Quidquid enim MARIÆ, speciali licet prærogativa, gratia Dei contulit, hoc in salutem totius mundi miseratio divina providit. MARIA bonum commune est omnium, et de plenitudine MARIÆ impleta est solitudo gentium. Quisquis ergo avidis faucibus sitis dulcedinem gratiæ, cum debita reverentia accede ad plenitudinem ventris MARIÆ: tanta inde ubertas pietatis, tanta fluit suavitas pietatis, ut nec ubertas defectum, nec suavitas noverit fastidium. Bibe ergo, bibe de hoc fonte pietatis! Bibe, ut avidas fauces impleas (2)! sed ne putes, quod bibendo, sitim extinguas. Amor æternorum hoc habet proprium, ut amantium semper inflammet desiderium, nunquam amantibus aliquod sui ingerat fastidium.

Nulla mens æstimare, nulla sufficit lingua enarrare quantam per virginum decus MARIAM Deus homini contulerit gratiam. MARIA, stella maris, lumen errantium, spes desperantium, consolatrix mœrentium, commune gaudium omnium Christi fidelium, de cujus laude nondum desiderio fecimus, nec aliquando in defectu corruptibilis hujus vitæ satis fieri posse credimus; prægustata autem ejus suavitate laudis, ejus desiderium magis ac magis accenditur; [sed (3) *quotidiana memoria ejus ac frequenti iteratione dulcissimi nominis ipsius quasi divino quodam rore pii desiderii æstus refrigeratur*]. Neque enim post illud singulare dilecti filii sui nomen, quod est super omne nomen, aliud nomen cœlum aut terra nominat, unde tantum gratiæ, tantum spei, tantum suavitatis, tantum consolationis piæ mentes concipiant. Quotiescunque enim dulcissimum nomen illud MARIÆ amatores illius audiunt, toties ex pio auditu et suavitate auditi neminis nescio quid inenarrabilis jucunditatis intus trahunt. Nomen namque MARIÆ mirum quid suave ac divinum in se continet, ut cum sonuerit amicis cordibus, amicæ suavitatis odorem spiret. *Et mirum illud est de nomine* MARIÆ *et valde mirum: semper audiatur quasi novum* MARIA. Virgo Sancta, Mater Deo digna, benegnissima consolatrix, potentissima suorum advocatrix. Videbor cuilibet in laude MARIÆ NOSTRÆ, NOSTRÆ, inquam, NOSTRÆ, videbor forsitan nimius, sed nemini, nisi qui fuerit et Matri ingratus et in Filium impius . . . (*De gratia Dei,* l. VI *per totum*).

IV. — 1136.

Albertus III abbas, dictus Marianus.

Tertius Albertus fuit abbas, verus amator.
Normæ, qui expletor fulsit et ingenuus.
Pervigil, æquivolens *Marianus* et assecla patrum.

Amerius, in *Chron. ms.* f. 32, apud Bedam in *Haffligh illustr.* t. I, p. 253.

V. — 1146.

S. Bernardus adest concilio Atrebatensi, tituloque subscribit quo Alvisus episcopus altare de Sanctis abbati S. Autberti Cameracensis tradit.

In nomine Sanctæ et Individuæ Trinitatis, Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen (4).

Ego *Alvisus,* Dei miseratione Atrebatensis episcopus, tam futuris quam præsentibus, in perpetuum. Luce clarius constat, quod omnis pontifex, apostolorum gerens officium, eorum necesse est imitetur exemplum; ut sit ejus instantia quotidiana, sollicitudo omnium ecclesiarum. Quod ego minimus omnium Domini sacerdotum sciens, mecumque retractans, volo, prout vires suppetunt, pauperum Christi et piis precibus assentire et necessitatibus subvenire.

Igitur quum in præsentia venerabilis *Samsonis* Remensis archiepiscopi, *Joslanus* Suessionensis, *Milo* Morinensis *Alvisus* Atrebatensis pontifices et *Abbas Clarevallensis* consedissemus: inter loquendum unam mihi petitionem communiter deposuerunt, cui assentire, pro divina gratia et tantarum personarum reverentia, opportunum duxi; ideoque libentius effectui mancipavi.

Altare ergo *de Sanctis* quod *Letardus,* clericus Lensensis, eatenus possederat et reddere disponebat, quod et fecit, Karissime in Christo frater Galtere, venerabilis Abba Sancti Autberti Cameracensis eorum precibus et testimonio, tibi concessi et concedo, ad usus fratrum tuorum perpetuo possidendum, salvo in omnibus jure Atrebatensis episcopi et ministrorum ejus.

Si quis autem post hanc nostram diffinitionem manu sacrilega ab Ecclesia, cui, Deo disponente, annuimus, auferre temptaverit, cum Simone mago anathema sit. Ut autem rata et inconvulsa permaneat tam celebris facta donatio, eam transcribi et sigilli nostri impressione roborari et supradictarum personarum aliarumque signa annotari præcepi.

Signum D. *Samsonis* Remensis archiep. — S. D. *Joslani* Suessionensis episcopi. — S. D. *Milonis* Morinensis episcopi. — S. D. *Bernardi* Clarevallensis abbatis.—S. *Luce* Atrebatensis archidiaconi. —S. *Petri* Præpositi. — S. *Nicolai* Decani, S. *Anselli* cantoris. — S. *Frumaldi* magistri.— S. *Rotberti,* Guidonis, canonicorum. — S. *Balduini* abbatis de Mareolo.

Ego *Alvisus,* Dei miseratione Atrebatensis episcopus, hoc libertatis nativum relegi, subscripsi, et in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti propria manu confirmavi.

† Actum *Atrebati,* anno Domini MCXLVI, anno autem pontificatus D. Alvisi Atrebatensis episcopi XVI.

Ex membrana originali cui appendet, filis sericis subflavis sigilli pars haud exigua.

Ego archivi Insulensis custos transcripsi, contuli, recensui.

Insulis Flandrorum VIII Kal. Nov. MDCCCXLVIII.

Infra scribebatur: LEGLAY.

VI.

Ad Loos prope Insulas, monache Clarevallenses locum designant condendo monasterio, cujus fundamenta BERNARDO AUCTORE PRÆSENTE, *ut habet monasterii chronica, jacta sunt.*

In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Ego Theodoricus, Flandriæ comes, notum facio, quod monachi de Claravalle emerunt, ad opus ecclesiæ Sanctæ Mariæ apud *Los,* terram *Bernardi* de *Anakim,* quam ipse tenuit in feodo *De Pirron* de *Bargas*; et idem Petrus eamdem terram tenuit de me. Et ut hoc inconvulsum præfatæ ecclesiæ in perpetuum permaneat, sigilli mei impressione et scripto assignavimus confirmari in remissionem peccatorum meorum et sub testimonio sufficienti. Signum *Rogeri de Wafrin.* — *S. Petri de Maisnil. S. Hugonis de Los* et *Clerbald* fratris ejus. *S. Lamberti filii Rikir. S Johannis pulchri.*

Actum *Insulis* anno MCXLVII in vigilia Pentecoste, *dum secunda vice pergerem ad sanctam Hierusalem.*

Ex originali membrana e qua pendebat sigillum nunc avulsum, in eodem archivo Insulensi adservata.

(1) Cod. *adorat.* Deinde cum edit. *Jure Mariæ,*
(2) Perperam habent editi: *impleat.*
(3) Ab uno hoc loco in editis omisso discere est quam oscitanter fuerint vel typis data, vel e codicibus exscripta opera Franconis abbatis Afflighemensis, quæ prodierunt Antverpiæ a° 1562 et a° 1565, Friburgi in Brisgov. a° 1615 et a° 1620, Coloniæ a° 1610, deinde in Bibl. Patrum.
(4) In originali charta tantum leguntur initiales, litteræ: in N. S. E. I. T. P. E. F. E. S. S.

VII.

Ex chronico S. Bertini ad annum usque 1148 a Simone abbate exacto.

(A° 1146)... Et quidem S. Bernardus, *per Flandriam et Brabantiam pluribus monasteriis constructis et reparatis,* in Allemanniam venit crucem Domini prædicare... Inter quos erant... Avisus episcopus Atrebatensis, noster monachus, et Leo noster abbas Sithiensis...

VIII. — 1146

Brugis, S. Bernardus testis adest donationi Radulphi, castellani Brugensis pro ecclesia S. Bartholomæi apud Eechout.

In nomine sanctæ et individuæ Trinitatis. Ego Radulfus Brugensis castellanus, pro redemptione animæ meæ XL sol. ex decima mea de Lophout ecclesiæ S. Bartholomæi apud Echout in Brugis contuli, Theodorico Flandrensi comite assensum præbente et sigilli sui impressione confirmante.

Testes affuerunt Bernardus *abbas clarevallensis, Lemnothus abbas* (1) *S. Bertini,* Anselmus Dapifer, Eustachius Camerarius, Baldericus de Stupha, Vodinus frater ejus.

Actum Brug. an. Incarnationis Dominicæ MCXLVI, regnante Ludovico rege Franciæ, Theodorico Flandriam tenente.

E cartulario et censuali menbranaceo 'abbatiæ de Eechout, ordinis S. Augustini f. XXXVI *verso, quod in majori seminario Burgensi servatur.*

XI.

Theodoricus, comes Flandrensium, consuetudines capituli S. Martini Yprensis coram S. Bernardo, confirmat (2),

Quoniam generationum decessione ac successione rerum gestarum memoria interit, litterarum apicibus nil memorie fidelius servit, tam præsentibus quam futuris memorandum relinquere congruum duximus. Quia ego Theodoricus, divina permissione Flandrensis comes, cum glorioso Francorum rege Lodevico Jherosolimam profecturus, Helmaro, Yprensis ecclesie venerabili preposito, quecumque predecessores ejus a predecessoribus meis jura sive consuetudines, tam in scabinatu quam in cæteris, omni exactione exclusa, tenuerunt, ob remedium anime meo et uxoris mee Sibile concessi. Signum domini Milonis episcopi. S. Bernardi Claravallensis abbatis S. Walteri gonella. S. Gillebriti Bergensis, S. Walteri Audomarensis castellani.

X-XI.

CYROGRAPHVM — TESTIMONIVM

† IN NOMINE ⁝ SCE ⁝ E ⁝ INDIVIDVE ⁝ TRINITATIS ⁝

Ego Bernardus Dī gra clarevallensis abbas vocatus | omnibus sce ecclē filiis ppetuā in Dno ihū XPO | salutē. Notum esse volum ⁹ tā futuris q psentibus, dissensionē int' | abbatē ninivensem et iettensem pro | ecclā de lidekerke tali m° in psentia nra corā | religiosis personis detminatā. Consēssit abbas iettensis | suscipe in partē suā a'tare et ecclām de leuues cū omibus appttinentiis suis. videlicet in tris. in | decimis. censu edificiis. mancipiis utriusq ; sexus vl' | si qua st alia. et sicut tenera dividit parrochiā | de lewe et eā de lidekerke. pter decima unā ī | parrochia de erēbaldengē ptinentē ad ecclām | de leuues. quā abbas iettensis possidebit cū cetīs reb ⁹ ejusdē ecclē. abbē ninivense reliq omia ad ecclām | de lidekerke ptinentia optinente et ut hec cōpositio | hortatu nro et csilio facta. in ppetuū pmaneat rata. cartā hanc fieri iussim ⁹ sigilliq ; | nri impssione signavim ⁹. subnotatis idoneis testib ⁹ ql | int'fuerunt ēsentientib ⁹ etiam frib' ; et invicē | exfestucantib ⁹ utiusqu ; eccle. scilicet iettensis et | ninivensis S D Pet abbis affligensis ecclē. S. Rotberti | abbatis de Dunis. S. Balduini abbīs de Castellione. S. Gozuini abbīs de Truncinis. S. Euerardi m°. Gerardi | m°. Geraldi m°. Gualfridi m°.

Desumptum ex originali Ninivensi, nunc Gandavensi, die 28 *octob.* 1848. *Pendet adhuc sigillum integrum.*

† IN NOMINE ⁝ SCE ⁝ E ⁝ INDIVIDE ⁝ TRINITATIS ⁝

Ego Bernardus, Dei gratia, Clarevallensis abbas vocatus, omnibus sanctæ ecclesiæ filiis perpetuam in Domino Jhesu Christo salutem. Notum esse volumus tam futuris quam præsentibus dissensionem inter abbatem Iettensem et Ninivensem pro ecclesia de Lidekerke tali modo in præsentia nostra coram religiosis personis determinatam. Consensit abbas Iettensis suscipere in partem suam altare et ecclesiam de Lewe cum omnibus appertinentiis suis videlicet in terris, in decimis, censu. ædificiis, mancipiis utriusque sexus, vel si qua sunt alia, et sicut Tenera dividit parochiam de Lewe et eam de Lidekerke præter decimam unam in parrochia de Erenbaldengem pertinentem ad ecclesiam de Leuues : quam abbas Iettensis possidebit cum cæteris rebus ejusdem ecclesiæ; abbate Ninivense reliqua omnia ad ecclesiam de Liderkerke pertinentia optinente. Et ut hæc compositio, consilio et hortatu nostro facta, in perpetuum permaneat rata, cartam hanc fieri jussimus, sigillique nostri impressione signavimus, subnotatis idoneis testibus qui interfuerunt; consentientibus etiam fratribus et invicem exfestucantibus utriusque ecclesiæ, scilicet Jettensis et Ninivensis. Signum Domini Petri abbatis Affligensis ecclesiæ. Signum Roberti abbatis de Dunis. Signum Balduini abbatis de Castellione. Signum Gosuini abbatis de Truncinis. Signum Everardi monachi. Geraldi monachi. Gualfridi monachi.

Desumptum ex originali Jettensi seu Diligemensi die 30 *octobris* 1772; *ubi totum sigillum erat abrasum, restante tantum pergameni integra forma cui circumfusa fuerat cera. Ita Beda in* Haffligh . Illust. *t. I, pag.* 389.

(1) Huc usque abbas iste ubivis nominatur *Leontius vel Leontinus :* unde suspicor hic loci lapsum notarium, ni forsan *lemnothus* sit nomen Flandricum, in *Leontium*, more doctorum, parce, latintatis gratia, detortum.

(2) *Registr. rubr.* S. Martini f. CII, biblioth. Yprens.

XII.

Quum igitur, anno 1146, S. Bernardus Affilighemense cœnobium inviseret cunctaque mirabundus inspiceret, ac divina monasticaque cum Dei famulis seu angelis officia frequentaret, occurrit ille, in ambitu, ad ostium dormitorii et prope portam ecclesiæ statuam B. M. Virginis, quæ solebat a quolibet monacho mane dormitorium intrante ter angelice salutari... Quum S. Bernardus venerandam Deiparæ Virginis statuam salutasset, dicendo : *Ave Maria* : ipsa respondit imago : *Ave, Bernarde;* sub Godescalco hujus loci abbate (1); deinde ad nostros duos habuit sermones vir sanctus, quibus desiderabat ut Affligemenses nigrorum monachorum habitus ad sui normam instituti viverent, pristino S. Benedicti nigri scapulari retento : ad quod inducere Gothescalcum aut monachos non potuit. In affectus porro sui ad eosdem religiosos arrham, baculi pastoralis ibidem reliquit, Hinc vero Gemblacum discedens, ejus loci monachis casulas legavit, præclarum quocumque veniret de utroque cœnobio dans testimonium. — *Chronico Afflighem. ms. auctore Phalesio.*

XIII.

In Belgio, commemoratio Beatæ virginis MARIÆ quando per os imaginis Affligemensis, præsente monachorum cœtu et copiosa multitudine, sanctum Patrem Bernardum salutavit, clara voce dicens : *Salve Bernarde!* Quæ imago in tanti miraculi testimonium magno servatur honore.

Ex martyrologio Villariensi XV *kalendas novembris.*

[Ex codice chartaceo in novo Bollandianorum musæo nunc asservato, recenti quidem manu et auctore, sed ex vetustis traditionibus descripto Cf. *Menolog. Cisterciense,* ad hanc diem p. 354.]

XIV.

Quum aliquando S. Bernardus causa prædicationis Brabantiam intrasset, ut fructum aliquem in ea acquireret, sicut et in cæteris gentibus, cœnobium Haffligemense adiit, suos sermones ibidem faciens : in cujus memoriam baculum, in quo consueverat sustentare imbecilles artus, Haffligemenses conservere feruntur. Sed cum eos ordini Cisterciensi adunare voluisset, nec valuisset, cœnobium Gemblacense intravit, et caritative in eos susceptus; casulam suam, quæ adhucibi est, in eo dimisit.

Ex chronico Villarienseæ. MARTEN. *Thesaur. anecd.* t, III, col. 1269.

XV. — 1146.

Bernardus: « MARIA, ait, *mea Ave !* » tu, Virgo beata;
« Et tibi : *Ave Bernarde!* ego imago redico volenter. »
Sub Godescalco abbate loci dictum ita refertur :
Inde duos habuit sermones hic bona nardus
Bernardus, quibus voluitque habitusque nivere
Nostratum. Haud voluit Godescalcus, vel monachorum
Quis. Gemblacum adiit, baculi huic ex parte relicta
Testis; Gemblaci casula est Bernardi relicta.
Afflighem (poterit Gemblaci) aut quis monachorum
Nigrorum sineret habitum compellere nunquam ?
Dixisti, Bernarde Pater, quocumque venires :
« Angelus Afflingus monachus est, terreus alter
Cœnobicus. » certa laus est hinc magna Brabantis.

Amerius in *Præmissis Chronico.*

XVI. — 1153.

De B. V. Waveriensi.

... Abbas etiam Afflighemensis et fratres ejus pedites usque ad ipsum oppidum (Bruxellas) convenerunt, ubi albis vestiti et capis induti processionem multitudine monachorum composite et honeste ordinaverunt. Et sic cantando, Deum et ejus Matrem collaudando, cum magna gloria et applausu totius populi, qui ea die dicuntur fere ad triginta millia convenisse in ecclesiam S. Nicolai. Attestati sunt fideles nunquam se aliquo conventu qui factus sit aliquando, sive imperatoris, sive jussu Romani Pontificis, tam honestam et tam bene ordinatam processionem vidisse. Quoddam insuper beneficium quod non est silentio prætereundum, immo super cætera commendandum, ipsa gloriosa Domina contulit, toto illo tempore, fidelibus suis, per quod bella multa, quæ jam, instigante maligno, concitata fuerant, et seditiones consopitæ quieverunt. Dum enim ex diversis partibus multi convenissent, de quibus auditum est quod inimici essent ad invicem, statim sine ulla exactione pecuniæ vel qualibet satisfactione quæ inter sæculares in hujusmodi negotiis solet fieri, solo Dei timore et amore piissimæ matris correpti interventu fidelium in pace reconciliati sunt.

Ex auctario Sigeberti Affligemiano, inter Monum. Germ. hist., t. VI Scriptor. p. 401.

(1) Imo sub Petro abbate : errasse quippe Phalesium, et post eum plures, ex allata modo charta liquet.

XVII. — 1160.

Ad B. V. Mariam flosculi decerpti e Commendatorio Nicolai Mys conversi Afflighemiani.

Ut rosa flos florum : sic est domus illa domorum :
Cujus odor morum thyma spargit ubique bonorum.
Hic monachi, quorum devotio sancta Polorum
Mulcet laude chorum, Deus est adjutor eorum
Quilibet hic sobrie, fugiens consortia Liæ,
Ut sibi sit proprie socius cupit esse MARIÆ...
O gens egregia, summa repleta Sophia,
Per mundi maria quam protegit alma MARIA,
Mundo stella maris, Hafflingus jure vocaris,
Expers sola paris, gaudens, quanto cruciaris!

XVIII. — SÆC. XIII ET XIV.

Obtinuit mos monachorum Hafflighemensium longus usque ad adventum Edmondensium reformatorum, mane numquam intrare a dormitorio in ecclesiam, nisi ter eamdem (B. MARIÆ V.) imaginem angelice salutarent : qui negligentior erat in hoc, Prioris correptionem acrem satis in capitulo subibat. Amerius in *Chron. ms.*

XIX. — SÆC. XV.

Circa a. 1460, Goswinus, XXIII abbas,... ut opus quod incœperant duo prædecessores in ædificandis novis ambitibus claustri promoveret,... adjecit ipse tertiam partem, quæ constituit ambitum Divæ Virginis, ubi etiam construxit lapidea sedilia pro *mandato pauperum.* Beda, *Hafflig. illustr. ms.*

XX. — *Ann.* 1523-1559.

Johannes, cognomento *Solebrecq*... pietate et observantia cæteris præluxit, sed vel maxime devotione in B. V. MARIAM, qui et tota vita sua vere *Marianus* fuit : ut autem morem antiquorum, qui solebant statuam ejusdem Virginis in ambitu expositam, ante ingressum chori ad matutinum tribus salutationibus honorare et invocare, imitari posset, quod suo tempore difficilius fiebat, eo quod Egmondenses viam ad ecclesiam abbreviassent, ita ut per prædictum statuæ ambitum amplius transire non oporteret, ipse præveniebat tempus officii et implebat desiderium suum. Beda, *ibid.* t. VI, p. 1010.

XXI. — *Ann.* 1578.

Dum irruptio fiebat in monasterium, frater Henricus De Corte, custos, cucurrit primum ad ecclesiam, et quædam pretiosiora abscondit, et fugiens abstulit secum *pedum S. Bernardi* et conservavit illum. *Ib.*, p. 1132.

XXII. — *A.* 1580.

Degente conventu nostro Alosti a præcedente martio, quando Teneramunda expulsi sumus, abbate vero quaquaversum majora operante, facta est in hieme nova desolatio, quæ pressit animos omnium nostrum : impie enim de loco suo deturbata et confracta fuit veneranda statua gloriosissimæ Virginis deiparæ MARIÆ, quæ D. Bernardum se salutantem miraculose resalutavit : scelus hoc perpetrante quodam famulo hic relicto, hæresis, ut verisimile est, lue infecto. Quæ retulit nobis R. D. Godefridus Pontanus, congregationis nostræ senior ac quondam prior in Wavria.

Phalesius, *apud Bedam ad hunc annum.*

XXIII. — *A.* 1605.

Vix novellus grex gustaverat poscua matris, quin zelosissimus prior Cobbartius, admovens manum operi, cœpit æstuari ad reparationem totius Domi, comeditque eum ante omnia zelus Domus Dei, zelatusque est honorem B. V. MARIÆ... Dictæ partes adhuc jacebant penes locum : quas R. P. Judocus Cobbart Mechliniam misit... ex quibus duæ principales statuæ æqualis formæ, ejusdem magnitudinis exsculptæ, quarum unam per R. D. Wiringum obtinuerunt religiosi Soc. Jesu et in collegio suo Bruxellensi exposuerunt. Altera autem, quæ nobis demansit, habens puerum Jesum in brachio sinistro, dextra autem racemum ostentans, imago, primo ubi loquuta est loco, constituitur, ibidem aliquorum annorum decursu permanens, donec

XXIV. — *A.* 1621.

R. D. Benedictus *Haeften*, primus post monasterii restaurationem (namque ipsius prædecessores aliunde translati) de congregationis nostræ gremio præpositus, illam ob prægnantes rationes, in alam templi, ad septentrionem (quæ tum temporis nobis deserviebat pro choro), transtulit, quo et externis et maxime devoto femineo sexui (qui claustri ambitu arcebatur) piæ venerationis jam daretur accessus; unde domesticorum et præcipue vicinorum devotio ad D. Virginem non parum aucta esse dignoscitur. Ad quam proinde fovendam et in dies magis promovendam, supradictus præpositus construi jussit tabernaculum artificiose elaboratum et deauratum : atque in tabella fronti ipsius imminente, litteris argenteis, insculpi miraculum brevi carmine a se dictato comprehensum in hunc modum :

Virginis Matris statua hæc MARIÆ
Voce Bernardo retulit salutem :
Hanc quoque æternæ cupidus salutis
Sæpe saluta.

In primo loco, ubi ejusdem statuæ basis ipsa modo visitur, eminens ex pariete antiquioris ecclesiæ, constituta est alia divæ Virginis imago, cum hac subscriptione a centum adhinc annis :

Virginis hancce piæ statuam venerare MARIÆ,
Præteriensque cave ne taceatur ave.

Phalesius, *passim apud Bedam.*

XXV. — *A.* 1627.

Initum est concordatum inter trium monasteriorum per Belgium reformatorum Prælatos, pro facienda aliqua unione capitulari, sub titulo *congregationis Beatæ* MARIÆ *Virginis in templo præsentatæ.* Beda, *Haffligh. illust. ad h. ann.*

XXVI. — 1647.

Indulgences accordées par Jacques de Boonen, archevêque de Malines.

Nous *Jacques*, par la grâce de Dieu et du Saint-Siége de Rome, archevêque de Malines, à tous ceux qui verront les présentes, salut.

Pour exciter dans les cœurs des fidèles la dévotion envers la très-sainte Mère et Vierge MARIE; pour augmenter autant qu'il est en nous l'hommage et la vénération que l'on témoigne chaque jour à son image miraculeuse par laquelle elle a daigné répondre au salut que lui fit son serviteur et ami particulier saint Bernard dans l'abbaye d'Afflighem, où jusqu'à ce jour on la conserve avec grand respect, nous accordons les indulgences suivantes, aux jours ci-après mentionnés, à tous les fidèles qui salueront cinq fois dévotement, par la Salutation angélique, la susdite image de la très-sainte Vierge MARIE, afin que par son aide la sainte Eglise notre Mère soit exaltée, et les hérésies extirpées, que par sa médiation les princes catholiques soient unis, et que nous obtenions par son intercession une paix universelle.

1° A chaque fête de la très-sainte Vierge que l'on célèbre dans l'Eglise et durant les octaves, en récitant les prières susdites, 40 jours d'indulgence ;

2° A chaque samedi de l'année, 30 jours ;

3° A chaque jour de la semaine, 20 jours.

En témoignage de foi, les présentes ont été signées de notre main et munies de notre sceau. A Bruxelles, le 20 mai 1647. *Manu propria* : JACOB, aertsbischop van Mechelen. (Pour traduction fidèle de l'original flamand. A. R. *moine d'Afflighem.*)

XXVII. — 1657.

Ad B. V. MARIAM *Epicinium, jubilante Domno Odone Cambier.*

O Decus cœli, radiata virgo,
Aurei flammis redimita solis,
Pulchrior stellis, velut inter ignes
Luna minores !
Millies salve ! totiesque salve !
Quot tibi dotes, bona liberali
Quot fluunt cœlo, pelagus quot altum
Volvit arenas.
Nulla virtutum regio tuarum
Nesciens vivit : mare gratiarum,
Thaumatum summum, populis MARIA
Thauma vocaris :
Sive *Laureti* modo visis ædem
Quam Palæstinis chorus angelorum,
Neu prophanares, Saracene, Sanctum
Transtulit oris ;
Sive *Serrati* juga sacra montis,
Sive Gallorum placeat *Lyessa ;*
Sive Belgarum petit *Apricollem ;* aut
Incolis *Hallas ;*
Multa fumantes tibi plebs ad aras
Diva procumbit tibi ; vota, honores
Solvit, et certam recipit petitque
Turba salutem.
Qualis auroram, redeunte vere,
Alitum stipat populus, favosque
Roris alambens, roseam salutat
Sæpe parentem ;
Qualis astrorum fuit orbe nato
Plausus Auctori, ut micuere primum,
Et Deo laudem dedit angelorum
Exercitus omnis ;
Nec locis tantum celebraris illis,
Sed quibus mundi dominatur oris
Filius, matri statuere gentes
Templa vel aras.
Quis Brabantorum regione sola,
Virgo, sacratas tibi dicat ædes ?
Quis canat ceras, titulos, trophæa,
Signa, coronas ?
Nec tuum Belgas latet *Afflighemum*,
Hic ubi plures celebris per annos
Constituit virgo tibi dedicatam
Cultus ad aram :

Angeli verbis ubi te salutans
Valle de Clara venerandus abbas
Ex tuo gratam retulit salutem
  Ore, MARIA!
Hic tibi votis genibusque supplex
Sternitur vulgus, monachi beatam
Ambiunt Matrem, variasque promunt
  Carmine laudes.
Eia! formosi genitrix amoris!
O spei Mater! Decus o Sionis
O Dei præsens domus! o reposti
  Fœderis arca!
Redde placatum populis puellum,
Qui tuis pendet benedictus ulnis;
Quem manu gestas, manibus remulce
  Diva tonantem.
Hic, Ave, dicent quoties, MARIA!
Supplices audi, meliore mentes
Erudi voto, refer et perennis
  Dona salutis.

XXVIII. — *A.* 1745.

Benedicti PP. XIV breve gratiosum.

BENEDICTUS PP. XIV AD PERPETUAM REI MEMORIAM.

Omnium saluti paterna charitate intenti, sacra interdum loca spiritualibus indulgentiarum muneribus decoramus, ut inde fidelium defunctorum animæ Domini nostri Jesu Christi ejusque sanctorum suffragia meritorum consequi, et illis adjutæ ex purgatorii pœnis ad æternam salutem per Dei misericordiam perduci valeant. Volentes igitur ecclesiam Abbatiæ sub invocatione SS. Petri et Pauli apostolorum de Afflighem, Mechliniensis seu alterius civitatis vel Diœcesis, ordinis S. Benedicti, in qua aliud altare privilegiatum perpetuum vel ad tempus non reperitur concessum, et quatenus reperiatur, per præsentes auctoritate apostolica revocamus; et in ea situm altare B. MARIÆ Virginis, *quæ, ut traditur, Sancto Bernardo loquuta est*, hoc speciali dono illustrare, auctoritate nobis a Domino tradita, ac de omnipotentis Dei misericordia et Beatorum Petri et Pauli apostolorum ejus auctoritate confisi; supplicationibus filii nostri Philippi Thomæ S. R. E. presbyteri cardinalis de Alsatia, metropolitanæ ecclesiæ Mechliniensis ex concessione et dispensatione apostolica Præsulis nomine, nobis super hoc humiliter porrectis inclinati: ut quandocunque sacerdos aliquis secularis vel cujusvis ordinis regularis sacrosanctum Missæ sacrificium pro anima cujusque fidelis, quæ Deo in charitate conjuncta ab hac luce migraverit, ad hujusmodi altare celebrabit, anima ipsa de thesauro Ecclesiæ per modum suffragii indulgentiam consequatur; ita ut ejusdem Domini nostri J. C. ac Beatæ M. Virginis, sanctorumque omnium meritis sibi suffragantibus, a purgatorii pœnis liberetur, concedimus et indulgemus; in contrarium facientibus non obstantibus quibuscumque; præsentibus, perpetuis futuris temporibus, valituris. — Datum Romæ, apud S. Mariam Majorem sub annulo piscatoris, die XI jul. 1745, pontific. nostri aº vº.

Infra habebatur: Pro Domino Passioneo, Johannes Hovius substitutus. — *Et a latere:* Publicetur.

Datum Mechliniæ die 22 sept. 1745. *Subscriptum erat.* Tho. card. archiepiscopus Mechliniensis. *Ad calcem.* De mandato Eminentiæ suæ M. Holvoet. Secret.

Ex originali authentico Afflighemensi.

XXIX. — *A.* 1802.

R. D. Beda Regaus, ultimus præpositus, titulo ultimo Mariana monumenta renovat atque confirmat.

Quantum ad imagines Divæ Virginis MARIÆ Haflighemenses (*sic*), sciendum est, quod ex traditione teneamus, quod, cum S. Bernardus apud nos esset anno 1147 ante quadragesimam (1) sub abbate nostro, non Godescalco, ut quædam historiæ habent, sed abbate Petro, et diremisset litem inter Ninovienses et Dilegemenses, cujus litteris subscripsit dictus Petrus, ipse, cum conventu nostro, dicens: AVE MARIA, audiverit resalutantem statuam: SALVE BERNARDE. Hæc imago erat in ambitu super suam basim, et anno 1580 in hyeme a basi sua dejecta fuit ab iconoclastis in duas partes, præter duo capita, quæ nunquam potuerunt inveniri.

Anno 1606, dictæ partes missæ sunt Michliniam, et inde factæ sunt duæ novæ imagines; sedulamque curam nostri injunxerunt, ut non tantum fragmenta notabilia, quæ inter sculpendum deciderent, sed etiam minimæ arenæ dictarum partium conservarentur.

Contingit ergo, quod cum nostri religiosi fundunt parvas imagines, singulis earum immisceant et infundant ex dictis pulveribus; de quibus imaginibus constant quædam miracula. Et tales sunt quæ adhuc hodiedum deferuntur, ac piis fidelibus distribuuntur.

Quod attestor: BEDA præpositus Haffligbem, 1802.

Propria testis manu transumptum.

XXX.

Epimetrum ad honorem B. M. Virginis et B. Bernardi sui devoti capellani qui infra octavam Assumptionis B. M. assumptus fuit ex hoc mundo, positus est hymnus iste:

Jam regina discubuit,
Sedens post unigenitum.
Nardus odorem protulit,
Bernardus trahens spiritum.

Dulcis reginæ gustui
Fructus sui suavitas
Dulcis ejus olfactui
Nardi Bernardi sanctitas.

Cum esset in accubitu,
Fructus saporis intulit.
Cum esset in occubitu,
Nardus odorem obtulit.

Ille dulcis accubitus,
Propter saporem gloriæ,
Iste dulcis occubitus,
Propter odorem gratiæ.

Venit sponsa de Libano
Coronanda divinitus;
Ut Bernardus de clibano
Veniret Sancti Spiritus.

Quæ est ista progrediens
Sicut aurora rutilans?
Quis est iste transiliens
Colles, sanctis conjubilans?

Hæc gloria terribilis,
Ut castrorum acies.
Hæc gloria mirabilis,
Ut Assueri facies.

Ora pro nobis Dominum,
Prædulcis fumi virgula,
Inclina patrem luminum,
Pastor, ardens ut facula.

(*Ex cod. Bibl. publ. Leod.* 112.)

D.

(1) Duplici ex parte in utraque temporis nota falsum fuisse doctissimum Præpositum eo magis mirandum, quod in monumentorum huc usque ex ipso allatorum recensione et explicatione nemo propius rem acu tetigit, adeo ut ab ipso, perinde ac supra satis ostendimus, vera temporum ratio instituatur.

ÉTUDES
SUR L'HISTOIRE DU XIII SIÈCLE.

RECHERCHES
SUR LA PART QUE L'ORDRE DE CITEAUX ET LE COMTE DE FLANDRE PRIRENT A LA LUTTE DE BONIFACE VIII ET DE PHILIPPE LE BEL;

PAR

M. KERVYN DE LETTENHOVE.

(*Présenté à l'Académie royale de Bruxelles le 4 avril* 1853. — *Extrait du tom.* XXVII *des Mémoires.*)

Poichè la carità del natio loco
Mi strinse, raunai le fronde sparte.
(Dante.)

Si le règne de Philippe le Bel occupe une place à part dans l'histoire de la France au moyen âge, c'est qu'à ce règne appartient la tentative à la fois la plus astucieuse et la plus hardie, pour s'affranchir de toutes les lois et de toutes les règles, soit qu'elles reposassent sur des liens sacrés, soit qu'elles dussent leur origine au droit traditionnel de la nation. En d'autres temps, la royauté avait noblement groupé autour d'elle tous les élements de la vie politique, s'élevant et se fortifiant elle-même, en même temps qu'elle présidait à leur développement régulier et pacifique. Par une conduite toute différente, à la fin du XIIIe siècle, il semble qu'elle ne puisse être grande et forte qu'en s'isolant et en s'entourant de ruines. C'est ainsi que nous la verrons lutter contre la papauté pour ne reconnaître rien au-dessus d'elle, fût-ce un avertissement donné au nom de Dieu, puis combattre les grands vassaux, afin de ne plus trouver d'égaux à ses côtés, dût-elle rester seule pour défendre la France ; et si elle protége le tiers état, c'est qu'elle ne craint point d'y chercher l'instrument de ses passions et de ses haines (1).

Gui de Dampierre, comte de Flandre, fut le représentant le plus éminent et le plus illustre de la résistance des grands vassaux. Celle de l'autorité religieuse fut revendiquée en France par l'ordre de Cîteaux ; mais les phases diverses qu'elle traversa sont restées enveloppées de ténèbres profondes. Avant de citer comme objet principal de ces études les nombreux documents inédits qui serviron à préciser les détails de cette double lutte, il faut s'arrêter un moment pour rappeler les relations qui, depuis longtemps unissaient la maison des comtes de Flandre, et la Flandre elle-même à l'ordre de Cîteaux.

Ces relations étaient placées dans tous les souvenirs sous le patronage du grand nom de saint Bernard. C'était saint Bernard qui était venu en Flandre choisir Robert de Bruges, comme le seul qui fût digne de le remplacer lorsqu'il aurait terminé sa féconde carrière (2) : c'était saint Bernard qui avait proclamé qu'entre tous les grands vassaux le comte de Flandre était le soutien du royaume de France (3). Les Flamands avaient répondu à son appel, ceux-ci en se retirant dans le cloître qu'il avait fondé (4), ceux-là en mourant dans la croisade qu'il avait prêchée (5). Les princes eux-mêmes étaient entrés, sur les pas de l'abbé de Clairvaux, dans l'une ou l'autre de ces voies. Tandis que Thierri d'Alsace prenait la croix, un de ses neveux, nommé Albéron, devenait religieux dans l'ordre de Cîteaux (6). Ce fut à l'abbaye de Clairvaux que furent ensevelis le comte Philippe, mort au siége de Ptolémaïde, et sa femme, l'altière Mathilde de Portugal qui ne lui survécut que pour voir les malheurs de la Flandre (7). Dans des temps plus glorieux, Baudouin offrit à l'ordre de Cîteaux le gonfanon impérial conquis sous les murs de Constantinople. Sa fille, la comtesse Jeanne, éleva un monastère du

(1) Sans aller chercher dans l'histoire de l'Angleterre des exemples trop connus de l'alliance des barons et des communes, il est permis d'affirmer que celle qui se forma contre les usurpations de Philippe le Bel reposait sur une pensée toute nationale, liée aux pieux souvenirs du règne de saint Louis, qui avait protégé « vaselaiges et bons usaiges (*Dit dou pape et dou roy*). » C'est ainsi qu'elle se retrouve pleine de force et de vie dans la chronique métrique de Godefroi de Paris, aussi bien que dans les Mémoires du sire de Joinville, qui disait, en racontant sous Philippe le Bel les vertus de son aïeul : « Grant déshonneur sera à ceux de son lignaige qui ne le vouldront ensuir. »

(2) Henriquez, *Fascic. SS. ord. Cisterc.*, p. 155.
(3) *Opera S. Bernardi*, I, p. 205.
(4) Gaufred. mon., *Vita S. Bernardi.* ap. Boll. *Acta SS. Aug.*, IV, p. 309.
(5) *Gesta Ludov.*, ap. Duchesne, p. 404.
(6) *Chr. nom. de Dunis*, p. 7.
(7) Henriquez, *Fascic. SS. ord. Dist.*, p. 417 ; *Stat. ord, Cist. anno* 1192 ; Martene, *Thes. anecd.*, IV, col. 1273.

même ordre pour obtenir du ciel la fin de son veuvage (1), et ce fut sous l'humble habit des vierges de Cîteaux qu'elle rendit le dernier soupir (2). Ses aumônes avaient été si abondantes que, pendant sa vie, on commençait les travaux de la moisson à l'abbaye de Clairvaux, par de solennelles prières pour elle (3) : son exemple fut imité par sa sœur Marguerite et par Gui de Dampierre, qui, prêt à partir pour Tunis, croyait ne pouvoir mieux appeler sur lui la protection du ciel (4).

Les grandes abbayes cisterciennes avaient rendu à la Flandre les bienfaits qu'elles tenaient de la générosité de ses princes. La laine de leurs troupeaux enrichissait le tisserand flamand (5), et en même temps elles imprimaient un rapide essor aux travaux de l'agriculture (6), C'était dans les dunes arides, dans les marais insalubres, comme l'indiquait le nom même de la plupart des monastères, qu'elles avaient fertilisé le sol et créé des sillons couverts de moissons. La science elle-même allait, sous la protection de l'ordre de Cîteaux, puiser aux sources fécondes de l'Université de Paris (7), dans ce collége de Saint-Bernard, fondé par Étienne, abbé de Clairvaux, avec le concours de Marguerite de Constantinople (8), où la Flandre compta de célèbres docteurs qu'entouraient des disciples aussi zélés que nombreux. Avant tout, les moines de Cîteaux étaient frères du peuple par leur charité et leur dévouement (9). C'était à la porte de leurs monastères (10) que se pressaient les pèlerins, les orphelins et les pauvres, et lorsque la sentence d'interdit descendait d'Arras ou de Tournay sur les villes et les campagnes désolées, c'était aussi au pied de leurs autels que les populations, gardiennes fidèles de la liberté politique, venaient chercher les consolations de la liberté religieuse et se préparer au combat par la prière (11).

Au mois d'octobre 1285, date de l'avénement de Philippe le Bel, nous sommes encore loin du moment où le roi de France confisquera violemment le comté de Flandre, et conduira au bûcher de la porte Saint-Antoine les chevaliers du Temple, agrégés, à l'ordre de Cîteaux ; mais déjà nous voyons poindre sur le trône cette insatiable avarice qui, selon le vers du poëte florentin, éteint dans le cœur de l'homme l'amour de tout bien (12).

Parmi les nombreux priviléges des monastères de l'ordre de Cîteaux, il en était plusieurs qui leur assuraient l'immunité des charges extraordinaires. Le pape Innocent II les avait dispensés, à la prière de saint Étienne, troisième abbé de Cîteaux, du payement des dîmes ecclésiastiques (13), et ils avaient également obtenu la même exemption pour la dîme saladine. Leurs prières nous suffisent, disait Philippe. Auguste, prêt à s'embarquer pour la troisième croisade, puisqu'ils nous sont plus utiles par leurs prières que d'autres par leur or ou par leurs armes (14) ; néanmoins ce ne fut là qu'une exception. L'ordre de Cîteaux contribua généreusement, en d'autres occasions, au payement des taxes établies par le siége pontifical pour la délivrance de la terre sainte Fidèle aux souvenirs de saint Bernard, il

(1) Manrique, *Ann. ord. Cist. ad annum* 1225 ; *Stat. ord. Cist. anno* 1225.

(2) Henriquez, *Menol. ord. Cisterc.*, p. 407.

(3) Déclaration de Guillaume abbé de Clairvaux (février 1238, v. s., archives de Lille).

(4) Charte du mois de mai 1270 (archives de Lille). Une sœur de Gui de Dampierre était abbesse dans l'ordre de Cîteaux.

(5) Matthieu Paris, 1254.

(6) L'histoire des développements de l'agriculture à une époque reculée, si elle se fait jamais, devra être puisée dans les archives des monastères. Rien de plus important, à cet égard, pour la Flandre, que les cartulaires de l'abbaye des Dunes.

(7) *Parisius, de fonte sapientiæ salutaris. Liber continens varias litteras*, etc., MS. des Dunes, document n° 636.

(8) Lettres de l'abbé de Clairvaux, 1277 (archives de Lille). — L'ordre de Cîteaux avait d'autres colléges (*studia*), à Toulouse, à Montpellier, à Cologne et à Oxford.

(9) *O bone Jhesu-Christe,*
Quam bonus ordo est iste !
(GILLES LI MUISIS. p. 313.)

(10) Voyez, dans le MS. des Dunes, de nombreux documents *de porta seu eleemosyna, de pauperibus qui perpetuo confluunt ad portam*, etc. C'était un religieux de l'ordre de Cîteaux qui remplissait les fonctions d'aumônier dans l'hôtel des comtes de Flandre. A l'entrée de l'abbaye des Dunes, on lisait en lettres d'or : ACCEDITE OMNES AD ELEEMOSYNAM PRO HONORE DEI.

(11) J'ai sous les yeux une consultation d'un théologien de Tournay sur le privilége des abbayes cisterciennes de Flandre, de ne pas être comprises dans les sentences d'interdit. Après avoir dit : *Quod fratres non debent pulsare sic alte, nec cantare quod populus videatur vocari ad audiendum officium divinum, sed submissa voce cantare, et aliquam campanam plane pulsare, quod magis ad congregandum fratres quam ad aliud videantur facere*, elle ajoute : *Si aliquis celebret divinum officium in præsentia excomunicati non propterea efficitur irregularis, multo minus ergo efficiuntur irregulares qui in præsentia interdictorum dicunt divina officia, nec aliquam pœnam sustinere debent.* Le privilége pontifical portait toutefois : *interdictis exclusis* ; mais cette règle même n'était pas sans exception : *prædicatio verbi Dei est exceptuata et permissa tempore generalis interdicti*, MS. des Dunes, n° 222.

12 *Come avarizia spense a ciascun bene*
Lo nostro amore onde operar perdèsi.
(DANTE, *Purgatorio*, XIX.)

(13) Lenain, *Histoire de l'ordre de Citeaux*, I, p. 254. Un manuscrit de la bibliothèque de l'université de Gand renferme une bulle de Grégoire X qui confirme et étend le privilége ; mais l'authenticité en est douteuse.

(14) *Contentus eorumdem orationibus per quas amplius illi valerent quam alii per aurum et arma*. CISTERCIUM BIS TERTIUM, p. 663. La chronique de Reims cite un mémorable exemple de la confiance que Philippe-Auguste avait dans les prières de l'ordre de Cîteaux. Assailli par une tempête à son retour de Ptolémaïde, il demanda l'heure aux matelots. On lui répondit qu'il était minuit : *Adont, dist le rois, soions asseur, nous n'averons garde, car mi ami de l'ordène de Cystiaus sont relevé pour proyer pour nous.*

s'efforçait de réveiller le pieux enthousiasme de l'Europe, tandis qu'il envoyait des religieux encourager les derniers croisés en Syrie (1).

A peine Philippe le Bel était-il monté sur le trône qu'il reçut du Pape Honorius IV une dîme de quatre ans pour la guerre d'Aragon (2). La même dîme avait déjà été accordée à Philippe le Hardi, et il ne paraît pas qu'elle ait donné lieu à quelque plainte. Sous Philippe le Bel, il n'en est plus de même, et un sentiment de crainte et de méfiance qui semble s'inspirer de l'avenir, domine dans la lettre que l'abbé de Clairvaux adresse, vers le mois de janvier 1285 (v. st.), aux principaux monastères de l'ordre. Il y raconte que l'abbé de Cîteaux et l'abbé de Pontigny se sont rendus près du roi, et qu'ils ont composé (*composuerunt*) relativement au chiffre de la dîme. Cette composition a été faite *ad vitandum futura pericula, animarum dispendia, conscientiarum naufragia*; mais, bien que fort onéreuse, elle n'a été obtenue qu'avec beaucoup de peine, *non sine magnis laboribus et difficultate non modica*; et l'abbé de Clairvaux en l'annonçant craint lui-même *ne forte hujus impositionis aliquatenus vos terreat tanta summa*. La part d'un seul monastère (celui des Dunes), dans cette dîme, atteignait huit cents livres tournois (3) c'est-à-dire une somme quatre-vingts fois plus considérable que celle qui avait été demandée aux plus riches monastères de Flandre pour la croisade de Tunis.

La dernière année de cette dîme se leva en 1289. De 1289 à 1291, la confiscation des biens des marchands lombards, et d'autres mesures conçues dans le même but, occupèrent Philippe le Bel. En 1292, il se souvint qu'une bulle de Grégoire X avait accordé, dix-sept ans auparavant, une dîme à son père, et il en prit prétexte pour adresser à l'ordre de Cîteaux des réclamations aussi vives que menaçantes. Les abbés de Cîteaux et de Clairvaux se rendirent à Paris, et y firent lire au collége de Saint-Bernard, en présence de deux docteurs flamands, Jean de Werden et Siger de Gulleghem, une protestation qui se terminait par un appel au Pape : *Supponentes ipsos et ordinem suum et subjectos suos et bona sua beatorum Petri et Pauli et sanctæ romanæ Ecclesiæ protectioni* (4). Cet appel contre les usurpa-

A tions de Philippe le Bel mérite quelque attention, parce qu'il fut interjeté dans la capitale du royaume : nous ne tarderons pas à en trouver un plus mémorable exemple.

En 1294, la guerre éclata entre le roi de France et le roi d'Angleterre, une flotte ennemie vint semer la terreur depuis la Rochelle jusqu'à Bayonne. Cette fois, Philippe le Bel s'adressa humblement à l'ordre de Cîteaux (*humiliter fecit supplicari*), pour obtenir de sa libéralité une dîme de deux années, destinée à préserver ses monastères et ses biens des horreurs de la guerre. L'ordre de Cîteaux l'accorda, et il existe une charte de Philippe le Bel ainsi conçue :

B Philippus, Dei gratia, Francorum rex, notum facimus universis quod, cum Cisterciensis, de Firmitate, de Pontiniaco, de Claravalle et de Morimundo monasteriorum abbates, pro se ac personis aliis monasteriorum et locorum aliorum Cisterciensis ordinis regni nostri, decimam suorum ecclesiasticorum proventuum nobis ad biennium integrum, in subsidium pro defensione et felici statu regni nostri (5), sub certis modis et conditionibus duxerint liberaliter concedendam, prout in eorum litteris inde confectis continetur, quarum tenor talis est : Excellentissimo principi domino suo Philippo, Dei gratia, Francorum regi illustrissimo, devoti ejus fratres Robertus de Cistercio, Rufinus de Firmitate, Symon de Pontiniaco, Johannes de Claravalle et Dominicus de Morimundo monasteriorum abbates Cisterciensis ordinis, Cabilonensis, Autissiodorensis, et Ligonensis dyocesum eorumque monaste-
C riorum, etc., cum incrementis pacis et concordiæ, successus prosperos ac felices. Ad publicam mundi notitiam a priscis temporibus jam pervenit, quod benedictum regnum Francorum præ cæteris mundi regnis hactenus extitit orthodoxæ fidei munimentum et invincibile præsidium catholicæ puritatis, in quo quidem regno vestro semper pax viguit, fides crevit catholica, et religio christiana, auctore Domino, felicia suscepit incrementa, et exulata extra vestri regni terminos discordia, quæ palmites suos tetendit usque ad maris terminos, suscipiet in futurum : ad cujus extirpationem sive exilium, necessarium fore credimus subsidium omnium, quibus dicti regni vestri tranquillitas maxime pacem reddat statum parum tranquillum ac securum. Hinc est quod nos abbates prædicti, regni vestri pacem et tranquillitatem affectantes, apud Divionem propter hoc specialiter congregati, diligenti delibera-
D tione præhabita, providimus a nobis subjectis, duntaxat in dicto regno vestro existentibus, fore subveniendum vobis ad dictæ discordiæ exulationem, prout necessitas evidens id exposcit, partem decimam omnium reddituum et proventuum omnium monasteriorum monachorum nostri ordinis in regno vestro existentium, propter dictam necessitatem, reddituum et proventuum duntaxat quæ dicta

(1) *De ordine Cisterciensium in locis idoneis monasteria constructa sunt,* Marino Sanudo, III, 7, 3; *Stat. ord. Cist.*, anno 1316 : *Conceditur regi Hungariæ cum iter arripuerit ad terram Hierosolymitanam secum habere duo monachos* Stat. ord. Cist., anno 1212; Martène, *Th. anecd.*, IV, col. 1312.

(2) Raynaldi, 1285, 28. En 1290, le pape Nicolas IV fit exhorter Philippe le Bel à consacrer cette dîme à la défense de la terre sainte. Il est à remarquer que l'un des cardinaux qu'il lui envoya dans ce but, était le cardinal Benoît Gaetani, depuis pape sous le nom de Boniface VIII. Raynaldi, 1290, 17.

(3) Ms. de l'abbaye des Dunes, document n° 279. Clairvaux ne paya que la moitié.

(4) Ms. des Dunes, n° 359. Le chapitre général de 1290 mentionne les dépenses faites par des abbés *pro privilegiis et libertatibus ordinis defendendis*. Celui de 1292 s'exprime en ces termes, qui indiquent des craintes plus graves : *Ut charitas ordinis uniformis adversariis nostris appareat terribilis ut castrorum acies ordinata quotiescunque necesse fuerit inter abbates alicujus provinciæ convocationem seu contributionem fieri ad defendendas ordinis libertates*, etc.

(5) *Pro tuitione regni Franciæ contra Anglicos et alios inimicos*. Lettre adressée à l'archevêque de Reims, ms. des Dunes, n° 364.

monasteria in vestro regno percipiunt et consueverunt percipere et habere, et quæ ab ipsis monasteriis percipi contigerit et haberi, sub certa tamen forma quam sedes apostolica hactenus observavit, vobis hac vice, per biennium et nomine nostri ordinis Cisterciensis, de speciali gratia concedentes, quæ quidem pars decima per unumquemque nostrum, sive successores nostros, in generatione cujuslibet in regno vestro existente, infrascriptis terminis, in conscientiis nostris ac subditorum nostrorum, absque dolo vel fraude fideliter colligetur, cui fidei nostræ stabitur absque alia retractatione, penitus et expresse, ita quod medietatem ipsius in instanti Resurrectione Domini, et aliam medietatem in festo Omnium Sanctorum proximo subsequente quilibet abbas solvere teneatur... Nec vos, domine rex, per vos vel per alium de hoc aliquem compelletis..... Et si, Domino inspirante, cui non est difficile disjuncta conjungere, pax regno vestro benedicto reddita fuerit, ex toto cessabitur a solutione partis decimæ supradictæ; si vero dicto tempore treugam super dicta discordia iniri contigerit, pro illo tempore quo treuga duraverit, antedicta solutio totaliter suspendetur : ita tamen quod propter solutionem hujusmodi vos dicere non possitis, nec debeatis, vobis jus acquisitum esse in futurum super subventionibus et subsidiis similibus aut aliis, faciendis vobis aut concedendis a nobis aut nostris, quod per præsentes non intendimus concedere ullo modo (1).

On reconnaît aisément la rédaction des conseillers de Philippe le Bel dans le préambule de cette pièce : il manque entièrement dans le texte qui fut adressé aux abbés de l'ordre de Cîteaux, et les lignes qui le remplacent font mieux comprendre que cette concession fut volontaire, et que l'ordre de Cîteaux en dicta les conditions :

Venerabilibus et in Christo karissimis coabbatibus suis salutem, et cum sincera in Domino caritate, patientiam in adversis. Cum nuper ex parte excellentissimi principis Philippi, Dei gratia, Francorum regis, lamentose fuerit expositum, benedictum regnum Franciæ inimicorum graves sustinere molestias et incursus, propter quos omnium nostrorum et subditorum nostrorum tranquillitas impugnatur, nobisque et nostris monasteriis minatur periculum ac ruinam, nisi dictis molestiis et incursibus occurratur, ad quæ dicti regni vires parum sufficiunt, propter quod nobis fecit humiliter supplicari quod nos auxilium et consilium eidem adhibere curaremus ad extirpandas dictas molestias et incursus, quatenus, exulatis dictis molestiis et periculis, nos et subditi nostri pacis testamentos, sicuti hactenus freti fuimus, frueremur : nos vero, attendentes dicta pericula imminere nobis et generaliter omnibus dicti regni, attendentes insuper per jacturam mercium dicti regis, quas quidem merces necesse habet exponere propter pericula supradicta, nostras salvas existere et personas, propter quæ, secundum naturalis æquitatis rationem et sanctiones legitimas, debemus de bonis nobis a Deo collatis ad supportandum tantæ molis pondus subvenire ; quocirca apud Divionem specialiter congregati, de bonorum consilio, duximus ordinandum quod, etc. (2).

Lorsque les Anglais eurent été repoussés, lors-

(1) Ms. des Dunes, n° 363.

(2) Ms. des Dunes, n° 367. Cf. la lettre de l'archevêque de Bourges, du 31 juillet 1294, les statuts du concile d'Aurillac, et la lettre de Philippe le Bel du 10 février 1294 (v. s.); Martène, *Thes. anecd.*, IV, col. 213, 215 et 217.

A que Gui de Dampierre, conduit prisonnier au Louvre, y eut laissé, comme ôtage, sa fille déjà fiancée au fils d'Édouard Ier, Philippe le Bel changea de langage. Ce n'était point assez qu'il eût promulgué comme loi somptuaire une ordonnance qui portait que quiconque possédait moins de six mille livrées de terre serait tenu de remettre le tiers de sa vaisselle d'or et d'argent au roi, qui en déterminerait le prix (3). Ce n'était point assez qu'il eût proclamé lui-même l'altération des monnaies, en chargeant ses successeurs d'indemniser ceux qui auraient à en souffrir (4). Tel était le besoin d'argent qui le pressait, comme il le dit lui-même (5), qu'il prescrivit la levée du centième, puis du cinquantième de tous les biens meubles et immeubles, sans

B aucune distinction entre les biens des clercs et ceux des laïcs. Toute la France s'en émut, et le nom de maltôte, donné à cet impôt universel est resté comme une énergique protestation de ceux qui le subirent (6).

Tandis que les évêques hésitaient, les uns parce qu'ils devaient tout à la faveur du roi, les autres parce qu'ils craignaient sa colère, ou parce qu'ils se voyaient réduits à des réclamations isolées, l'ordre de Cîteaux prit le premier la défense des immunités ecclésiastiques. Dans toutes les provinces, les abbés répondirent par un refus formel aux ordres des officiers royaux, et lorsque quelques évêques, requis par le roi, les menacèrent de les

C contraindre en vertu de leur autorité ecclésiastique, ils répondirent par une déclaration dont le texte nous a été conservé dans le diocèse de Tournay :

Coram vobis reverende pater domine, Dei gratia, Tornacensis episcope, propono et dico quod, licet toti Cisterciensi ordini a sede apostolica sit indultum quod ipse ordo vel aliqui de ordine non teneantur ad onus alicujus repentinæ ac extraordinariæ decimæ seu alterius exactionis, inhibitumque existat, per easdem indulgentias, monasteriis, personis et bonis ipsius ordinis de cætero hujusmodi decimam et exactionem, quocunque censeantur nomine, imponi seu exigi, sub quavis forma vel expressione verborum, ab eisdem, aut ipsum ordinem vel aliquos de ordine super illis aliquatenus molestari, ac per eandem sedem decretum, omnes suspensionis, interdicti seu excommunicationis sen-

D tentias in dictum ordinem, monasteria, personas vel bona eorum propter hoc quacumque auctoritate latas irritas et inanes ac viribus omnino carere, etiam si exactiones, collectæ vel subsidia quæcumque a sede apostolica vel legatis ejusdem essent impositæ, nisi per litteras sedis ipsius seu legatorum ejus, facientes plenam et expressam de indulgentia hujusmodi mentionem, quæque personæ ipsius ordinis aut ordo ipse vobis non subsint per sedis prædictæ privilegia, etiam ratione delicti, nisi pro fide duntaxat, absque mandato sedis apo-

(3) Ord., I, p. 324 ; charte du 17 juillet 1295, aux archives de Lille.

(4) Lettres du mois de mai 1295, archives de Paris.

(5) *Cum magnis pecuniarum quantitatibus indigeamus*. Lettre du 13 avril 1296, archives de Rupelmonde.

(6) Guill. de Nangis, 1296.

stolicæ speciali : nihilominus tamen vos personas Cisterciensis ordinis prædicti, abbates videlicet, abbatissas et quascumque alias personas per vestram dyocesim monuistis seu moneri fecistis de facto, cum de jure non possitis, super solvenda centesima, contra supradictas indulgentias indebite veniendo, in quam centesimam, vel quotam quamcumque aliam, dicti Cistercienses, sicut ad ejusdem impositionem auctoritate vestra vocari non poterant nec erant vocati, ita nec consenserant nec consentire poterant : quare ego, cum prædictos Cistercienses dominos meos in præmissis omnibus et singulis sentiam esse indebite pergravatos, timens etiam, ex probabilibus causis et verisimilibus conjecturis, ne contra Cistercienses dominos meos, eorum ecclesias atque loca, et adhærentes eisdem et quoslibet adhærere volentes, aliquo modo procedatur indebite et de facto, ob præmissa gravamina omnia et singula, et ne contra ipsos indebite et de facto procedatur in aliquo, ut est dictum, contra vos, domine reverende pater, Dei gratia, Tornacensis episcope, et omnes et singulos quos tangit vel tangere potest præsens negotium, nomine procuratorio et nomine prædictorum Cisterciensium dominorum meorum, ecclesiarum suarum seu locorum, et adhærentium seu adhærere volentium eisdem, ad sedem apostolicam, prout possum et debeo, in his scriptis provoco et apello, et appellationes, prout debeo, cum instantia qua convenit michi dari et concedi peto, supponens ipsos Cistercienses dominos meos, eorum ecclesias, loca atque bona, adhærentes seu adhærere volentes eisdem, et ipsorum omnem statum et bona, protectioni sedis apostolicæ (1).

Que l'ordre de Cîteaux ait compris la gravité de la situation en s'opposant ouvertement aux volontés de Philippe le Bel ; qu'appelé à choisir entre le devoir qui parlait à sa conscience et le péril qui menaçait ses personnes et ses biens, il ait courageusement préféré le péril, on ne peut en douter : il trouvait dans sa propre histoire de mémorables exemples auxquels il ne pouvait qu'être fidèle.

Lorsqu'en 1128 le roi Louis VI persécuta injustement l'archevêque de Sens, l'abbé de Cîteaux convoqua une de ces saintes assemblées de l'ordre d'où s'élevait, disait-on, une colonne de lumière jusqu'à Dieu (2), et tous les abbés, apposant leurs sceaux à une lettre qui avait été rédigée par saint Bernard, supplièrent le Pape Honorius III de faire entendre sa voix pour la liberté de l'Église (3).

En 1296, la même marche fut suivie. Un chapitre général fut convoqué. Saint Bernard eût pu y répéter : *Alter Herodes Christum jam non in cunabulis, sed in eclesiis invidet exaltatum.* On répondit d'abord à la monition qui avait été adressée par un prélat ami du roi, que nous croyons avoir été Pierre Barbet, archevêque de Reims (4) : dans ce mémoire, qui mérite d'être reproduit, l'ordre de Cîteaux, après avoir déclaré qu'il est prêt à se soumettre à toutes les taxes qui seraient établies à raison de ses biens ou pour la défense de la patrie, repousse énergiquement les impôts extraordinaires que le siége pontifical n'a pas approuvés :

Jura, dicunt, maxima dona Dei hominibus a superna clementia sunt collata : sacerdotium videlicet et imperium. Istud præest divinis, imperium autem humanis præsidiis. Alibi vocantur duo luminaria magna, sicut sol et luna (5), et sicut aurum est pretiosius plumbo, et sol luna nobilior, ac divina terrenis nobiliora seu digniora, sic sacerdotalis dignitas excedit regalem, et minor non habet judicare majorem nolentem et invitum. Rex ergo sacerdotes invitos et renuentes, cum suo imperio non subsint, ad subventionem compellere non habet, cum res ecclesiasticæ sint mortificatæ et a temporali jurisdictione exemptæ et dicta subventio naviter supiat decimæ, de quibus rex se non habet intromittere. Pro hiis inducuntur jura in *Authent* collat. 1ª circa pr. extra. *De major. et obed.*; extra. *de dec. tua*, ff. *De jurisdictione omnium judicum*; lege *Est receptum.* Præterea filius magis tenetur patri quam subditus principi, sicut lex dicit quod filius non tenetur patrem alimentare, si pater in bonis habeat unde possit alimentari, cum tamen alimentatorum causa sit valde favorabilis. Ergo minus tenetur subditus principi, nisi prius facultatibus principis excussis : propter hoc inducatur lex ff. *De lib. agricolarum*, lege *Si quis alimentatorum.* Præterea viri ecclesiastici ad impositionem non sunt obligandi, quia id possumus quod commode possumus ; sed, si tantum onus impositum a domino rege subire tenerentur, nec incurrerent transgressionem juramenti, quia multis creditoribus tenentur religionis juramento quibus satisfacere non possent et lex dicit : *Si dominus in perjurium incidit, quia dare non valeat quod juraverat, si vassallus eum sua pecunia liberare possit et non faciat, feodum amittere debet :* et sicut vassallus tenetur domino, ita dominus vassallo. Rex ergo suos feodales saltem a vinculo juramenti, quo sunt constricti, sua pecunia liberare debet cum possit, aliter jura subjectionis amittere debet. Ad hoc inducuntur jura ff. *de consilio et ob. si nepos* 22, q. 5, *De for, competent*, extra. *Nisi.* Præterea, si ad dictam subventionem tenerentur sacerdotes et clerici, conferrentur cæteris hominibus deterioris conditionis, et sequeretur expugnabile vitium quod sub rege christianissimo sacerdotes durius tractarentur quam sub rege Pharaone, sub quo, omnibus servituti subjectis, soli sacerdotes et eorum bona erant libertate donati, extra. *De immunitate...* Præterea, si talis exactio nova debeatur et posset fieri aliquo modo, nullatenus posset fieri summo pontifice inconsulto. Probatur lege quæ dicit : *Si adeo tenuis sit patria quod auxilio extraordinario indigeat, præses provinciæ, diligenter audiens utilitatem communem, referet principi auctoritate cujus auxilium extraordinarium debet ordinari*, sic in rebus ecclesiasticis nova exactio statuenda non est inconsulto summo pontifice, c. *Nova vectigalia institui non posse* lege prima,

(1) Ms. des Dunes, n. 723.

(2) Manrique, *Ann. Cisterc.*, III, p, 512.

(3) Henriquez, *Fasciculus SS. ord. Cisterc.*, p. 31.

(4) Ce prélat ne peut avoir été ni l'archevêque de Lyon, fort attaché au pape, ni l'évêque de Châlon-sur-Saône, dont Philippe le Bel avait saisi tous les revenus au mois de décembre 1294. Tout permet de reconnaître ici l'archevêque de Reims, Pierre Barbet ou Barbette (frère ou parent d'Etienne Barbette, trésorier de Philippe le Bel ?), que Baillet compare assez naïvement à Hincmar, à cause du zèle qu'il portait aux intérêts du roi.

(5) *Fecit Deus duo luminaria magna, luminare majus ut præesset diei, et luminare minus ut præesset nocti. Sunt duæ jurisdictiones, spiritualis et temporalis.* Discours du cardinal d'Aquasparta. Dupuy, *Pr.*, p. 76.

extra. *de immunitate ecclesiæ ; cod. adversus*, etc. Si ad talem subventionem per angariam ecclesiæ teneantur, pauperes erunt desolati. Præterea cum munera quædam sunt sordida, quædam honesta, ab omni sordida immunis est ecclesia. Honestorum quædam sunt ordinaria, quædam extraordinaria. Adordinaria munera ratione rerum vel patrimoniorum tenetur ecclesia. Ab istis nemo se excusat, c. *A quibus muneribus vel præstationibus nemini liceat se excusare*, lege secunda libro decimo. Alia autem personalia vocantur angaria vel parangaria, ad quæ personæ ecclesiasticæ non tenentur nisi ad murorum vigilias, c. *De episcopis et clericis* lege *Omnis qui..*. Ad extraordinaria, quæcumque sint illa, sive pertineant ad publicam utilitatem, sive pietatem vel voluntatem, non tenetur ecclesia, nisi auctoritate summi pontificis sint indicta, quia ista sunt supradicta, quæ semper sunt prohibita nisi accedente principis voluntate, c. *De superindictis* lege prima libro decimo, extra. *De immunitate ecclesiarum*, I. *Adversus*. Quædam tamen munera necessitatis et pietatis excipiunt legistæ ad instructionem bonorum, redemptionem captivorum, et dicunt quod ad hoc tenetur ecclesia. Hæc tamen videntur immutata per capitulum 16. q. 1. Ab hiis omnibus subventio ecclesiis auctoritate regia imposita multum est aliena. Quibus rationibus et aliis, quas suppleat vestra paternitas reverenda, petimus et supplicamus non abbates, nostro et ecclesiæ nostræ nomine, quatenus supplicetis magistratibus regis, cui semper fuit magnum studium unitatem apostolicæ sedis et sanctarum Dei ecclesiarum custodire, ut a tanto onere superinducto ecclesiis nostris desistat penitus quiescat, nec nos ad id compellatis, sed totaliter desistatis, quia sine auctoritate et mandato summi pontificis, cujus sunt penitus bona nostra, monitioni et petitioni vestræ parere non possumus, nec debemus, nec etiam consentimus, imo, in quantum de jure possumus, contradicimus, ne de negligentia, perjurio et inobedientia valeamus dampnabiliter reprehendi (1).

Le chapitre de Cîteaux osait dire à l'archevêque de Reims que Philippe le Bel se montrait plus dur que Pharaon : il le répéta dans la mémorable protestation qu'il adressa à Rome.

Le pape Alexandre IV avait autrefois rendu un pompeux témoignage du zèle religieux des abbés de l'ordre de Cîteaux et de leur dévouement au siége pontifical : *Inter innumeras mundani turbinis tempestates, quas contra ecclesiam Dei et nos ipsos ferventis prosecutionis procella commovit*, disait-il dans une bulle qu'il leur adressa, *magnum nobis est præstitum, Deo providente, remedium, cum universitatis vestræ ferventissima charitas nec pericula timuit, nec adminicula denegavit. Meminimus plane et cum omnium gratiarum actione recolimus quam inviolabili firmitate fluctuantem Petri naviculam fidei vestræ anchora servavit in turbine* (2).

Les premières lignes du manifeste de l'ordre de Cîteaux, en reproduisant la fin de cette bulle, rappelaient les services qu'il avait rendus à Alexandre IV, et la reconnaissance que le Saint-Siége en avait exprimée.

Sanctissimo patri ac Domino Bonifacio, Dei gratia, summo pontifici, abbates abbatissæ conventus, canonici, presbyteri ac totus clerus regni Franciæ (3) pedum oscula beatorum et feliciter sancti Petri naviculam in maris fluctibus gubernare.

Cum secundum apostolum omnes stabimus ante tribunal superni judicis, qui latentia producet in lucem et illuminabit abscondita tenebrarum, vitæ æternæ aut dampnationis perpetuæ præmium recepturi, in cujus præsentia non solum homines, sed etiam angeli trepidabunt, quod memoriæ cujuslibet debet occurrere christiani, multi tamen principes, hujus mundi dilectores, prædicti judicii memores non existunt, rebus mundanis nimium inhærentes ; quod patenter apparet, cum ipsi non solum personis secularibus quibus præsunt, sed etiam ecclesiis et ecclesiasticis personis, quas defendere totis viribus et non regere interest laycorum, cum eis super hiis nulla sit attributa facultas nec auctoritas imperandi, tot gravamina et onera imponunt, quod deterioris conditionis factum sub eis sacerdotium videatur quam sub Pharaone fuerit, qui legis divinæ notitiam non habebat : ille quidem, omnibus aliis servituti subactis, sacerdotes et possessiones eorum in pristina libertate dimisit ac eis de publico alimoniam ministravit ; moderni vero principes onera sua fere imponunt ecclesiis universa, et tot angariis clericos affligunt ut eis quod Jheremias deplorat competere videatur : *Princeps provinciarum facta est sub tributo;* sive quidem decimas seu alia quælibet sibi attrahentes de bonis ecclesiarum, clericorum et pauperum, Christi usibus deputatis, jurisdictionem etiam et auctoritatem eorum taliter evacuentes ut eis videatur nihil potestatis super ecclesiis vel personis ecclesiasticis remansisse, quod de jure facere non deberent, ubi laycorum etiam non suppetunt facultates, cum ipsi humiliter et devote recipere debeant cum gratiarum actione, quæ eis pro communi utilitate de bonis ecclesiæ conferuntur, prius tamen interveniente romani pontificis consilio, cujus interest communibus utilitatibus providere, quod minime faciunt, sed quod eis per potestatem concessum est, in cleri injuriam ac in pauperum penuriam faciunt redundare. Et cum multi consules principum, tam clerici quam alii, propriæ prudentiæ innitentes et humanam amittere gratiam formidantes, eis recta loqui libere pertimescunt, qui quoque similitudinem quamdam potius quam veritatem discernunt, magis utilia reticentes, cum similitudinarium sit expressivum veritatis, et quasi sicera inebriati et uvam acerbam comedentes, minus cauta discretione exponunt illud quod dantur omni servitio principis et ei omnes obediant subditi et clerici, et qui principi non obedierit morte moriatur, sensum alienum extrinsecus et extraneum requirentes, non considerando quod tanta inter reges et pontifices quanta inter solem et lunam distantia cognoscatur, et constitutiones principum constitutionibus ecclesiasticis non præeminent, et imperiali judicio non possunt jura ecclesiastica dissolvi, cum ipsi non solum personas ecclesiasticas seculares, sed etiam Domino Deo dedicatas, in vinea Domini Sabaoth laborantes, decimis ac aliis diversis exactionibus nunc affligunt, bona Crucifixi pauperibus et Domino servientibus deputata suis usibus applicantes, ita ut bona ecclesiæ victui Domino servientium non valeant providere, cum denario fraudari non debeant in vinea Domini operantes, postpositis

(1) Ms. des Dunes, n° 278.

(2) Henriquez, *Fasciculus SS. ord. Cisterc.*, p. 12.

(3) Il faut remarquer l'omission complète de toute mention des évêques. Leur absence et leur silence expliquent pourquoi les chanoines, les prêtres et tout le clergé (*canonici, presbyteri ac totus clerus*) présentèrent leurs réclamations sous la protection de l'ordre de Cîteaux.

etiam eleemosynis pauperibus erogandis, cum non debeant officere qui hujus iniquitatis participes non existunt, et quia prædicti consules pseudoprophetæ dici possunt, cum scripturarum verba aliter accipiunt et exponunt, quam sacra Scriptura sonat, qui conjectura mentis suæ cuncta futurorum quasi vera pronuntiant absque divinorum verborum auctoritate, illa consideratione non servata ut in hiis quæ dubia fuerint aut obscura, id noverint exequendum quod nec evangelicis præceptis contrarium, nec decretis sanctorum Patrum invenietur adversum, et cum tales qui præeunt propter favorem principum excæcati fuerint et aliis ducatum præstare cœperint, ambo in foveam dilabuntur (1), unde Psalmus : *Obscurentur oculi eorum ne videant*, etc., *dorsum eorum semper incurva*, etc., et quia, pater sanctissime, nullus pro justitia hodie martirizari desideratur, sed potius labore postposito triumphari, cum tutius sit in tempore occurrere, quam post carnem vulneratam remedium quærere. Hinc est quod sanctitati vestræ, de qua id quod sumus et erimus cognoscere volumus, supplicamus, cum omni affectione qua possumus et desiderio puri cordis, quatenus huic morbo pestifero vestræ gratiæ ac potestatis subsidia porrigatis, sine quibus status diu stare non poterit clericalis, qui nunc per mundum titubando graditur universum, cum nullus audeat pro defensione ecclesiæ voce libera hujus mundi potestatibus contraire, licet pastoribus recta timuisse dicere nihil aliud est quam terga tacite præbuisse ac pugnam pro domo Israel in prælio Domini evitasse, quos Dominus increpat per Isaiam : *Canes muti non valentes latrare*. Vivat ac valeat vestra sanctitas reverenda, nobis et Christi pauperibus in prædictis aliquod remedium salubre conferendo cum libent Domino prospera, qui ab afflictis pellit adversa, ut sub ala vestræ protectionis possimus, ut cupimus, respirare, ac umbram sentiamus gratitudinis et quietis, ut in pace viventes pacis auctorem laudemus, una voce dicentes : *Gloria in excelsis*, etc., qui per suam gratiam manum porrigit lapsis, indigentes fovet et afflictos mœstitia consolatur (2).

Un ancien religieux de l'ordre de Cîteaux, le cardinal Simon de Beaulieu, évêque de Palestrine, remplissait alors en France les fonctions de légat du Pape. Il requit, en vertu des pouvoirs dont il était investi, les archevêques de Reims, de Sens et de Rouen, de convoquer un concile à Paris, le 22 juin 1296.

Les archevêques de Reims, de Sens et de Rouen, n'osèrent pas, quel que fût leur zèle pour la cause du roi, désobéir à un ordre aussi solennel que s'il fût émané du Pape lui-même, et ils reproduisirent dans les lettres de convocation du concile les paroles non moins tristes qu'amères que Simon de Beaulieu avait insérées dans ses propres lettres (3). Cependant, l'influence des trois primats de la France septentrionale s'exerça sur les évêques dont la plupart étaient leurs suffragants. Les députés qui furent choisis dans l'assemblée qu'ils présidaient, pour porter à Rome les plaintes du clergé, étaient les évêques de Nevers et de Béziers, qui soutenaient avec le même zèle les intérêts du roi, et une lettre écrite dans le diocèse de Bourges, qui avait alors pour archevêque le célèbre Gilles Colonna, l'auteur du traité *De regimine principis* (4), nous apprend que le 28 août les deux prélats n'avaient pas quitté la France (5).

Avant que les évêques de Nevers et de Béziers fussent arrivés à Rome, Boniface VIII, qui occupait depuis un an le siége pontifical (6), fit droit aux plaintes de l'ordre de Cîteaux, en frappant d'interdit l'archevêque de Reims (7), et en publiant, le 18 août 1296, la célèbre bulle : *Clericis laicos*, que nous trouvons reproduite dans le livre des priviléges de l'ordre de Cîteaux (8). On sait que Boniface VIII y prononçait l'excommunication des clercs

(1) Peut-être y a-t-il ici quelque allusion à Pierre Flotte qui était borgne : *semividens corpore, menteque totaliter excæcatus*, dit Boniface VIII dans la bulle : *Verba delirantis filiæ*.

(2) Ms. des Dunes, n. 448. Je lis dans les statuts de Cîteaux de 1296, publiés par Dom Martène et Dom Durand : *De subventione facienda domino et reverendo patri Roberto cardinali nostro* (Robert, ancien abbé de Cîteaux), *et de expensis faciendis pro libertatibus ordinis defendendis et quibusdam negotiis ordinis faciendis*, et de mittendo ad curiam romanam, *domino Cisterciensi et quatuor primis abbatibus committit capitulum generale in plenaria ordinis potestate*; et plus loin : *quoniam propter revelationem secretorum ordinis temporibus retractis multa noscuntur incommoda personis ordinis evenisse, et quia in linguæ manibus mors et vita, definitionem olim editam de non revelandis secretis ordinis renovat capitulum generale, hoc addendo quod quæcumque personæ ordinis ipsius ordinis secreta quibuscumque ordini non subjectis, cujuscumque dignitatis existant, revelaverint, ipso facto ab officio depositas excommunicat capitulum generale.* (*Thes. anecd.*, VI, col. 1491 et 1492.)

(3) Martène, *Thes. anecd.*, IV, col. 221.

(4) La lettre de Simon de Beaulieu que j'ai mentionée plus haut est adressée à l'archevêque de Bourges, et ceci explique pourquoi Philippe le Bel devint hostile à Gilles Colonna, qui avait, dit-on, écrit pour lui son livre *De regimine principis*. Voyez Dupuy, *Pr.*, p. 64.

(5) C'est, sans doute, par la présence du cardinal Simon de Beaulieu au concile de Paris, ou par la crainte que les archevêques de Reims, de Sens et de Rouen éprouvaient d'offenser le Pape, qu'il faut expliquer les protestations contenues dans la lettre du 28 août : *Pungitivæ compassionis oculo vigilantius intuentes dolores et onera, planctus, fremitum scandalorum, quos, proh dolor ! his diebus miserabiliter pati dinoscitur ecclesia gallicana, inaudita varietate gravaminum et persecutionis acerbitate multiplicis vulnerosius anxiata*, etc. Il est important de remarquer que cette lettre mentionne l'acte spécial d'appel adressé à Boniface VIII par l'ordre de Cîteaux : *Cisterciensibus ad hæc pro se nuntios destinantibus speciales*. Martène, *Thes. anecd.*, IV, col. 223.

(6) Le 25 mars 1295 (v. st.) Boniface VIII avait écrit à l'empereur pour le prier d'admettre l'hommage de Gui de Dampierre par procureur, vu qu'il se trouvait retenu dans ses Etats : *Propter gravia guerrarum discrimina et inimicitiarum pericula, ac etiam ob alias rationabiles causas*. (Archives de Belgique.)

(7) *Gallia Christiana*, IX, col. 120.

(8) Henriquez, *Priv. ord. Cisterc.*, p. 84 ; Dupuy, *Preuves de l'hist. du différend de Boniface VIII et de Philippe le Bel*, p. 14.

qui payeraient les dîmes sans l'assentiment préalable du Pape, et la bulle *Clericis laicos* fut confirmée par la bulle : *Ineffabilis amoris*, où Boniface VIII reprochait au roi de France d'avoir perdu un bien précieux, c'est-à-dire l'amour de ses sujets (1), et annonçait qu'il était prêt à souffrir les persécutions, l'exil et même la mort pour la liberté de l'Église (2).

La réponse de Philippe le Bel commençait par ces mots : *Antequam essent clerici, rex Franciæ habebat custodiam regni sui* (3), et ce qui suivait était digne de la violence de cet exorde : *Dare histrionibus et neglectis pauperibus expensas facere superfluas in robis, equitativis, comitativis, commessationibus et aliis pompis secularibus permittitur eisdem imo conceditur ad perniciosæ imitationis exemplum. Quis judicaret licitum sub anathemate cohibere ne clerici, ex devotione principum incrassati, impinguati et dilatati, eisdem principibus assistant?* L'ordre de Cîteaux, à qui semble se rapporter cette véhémente attaque, aurait pu rappeler que lorsque des famines cruelles désolèrent la France, les pauvres, loin d'être abandonnés, avaient dû la vie aux généreuses aumônes des abbayes cisterciennes (4).

Du reste, Philippe le Bel ne se reposait pas uniquement sur ces diatribes. Ses intrigues étaient allées réveiller les discordes assoupies de l'Italie, et à quelques jours de distance, l'on vit Frédéric d'Aragon expulser les légats du pape de la Sicile, et les Colonna avouer hautement le projet de chasser le Pape lui-même de Rome.

Si Boniface VIII avait jadis appelé de ses vœux ambitieux le jour où la tiare passa du front de Célestin V sur le sien (5), il expia sévèrement des A fautes antérieures à son pontificat par toutes les épreuves qu'il dut subir pour le conserver. L'inquiétude et la crainte s'étaient emparées de cette âme naguère si fière : un langage faible et incertain, dicté par la politique, avait succédé à des protestations qu'une foi intrépide rendait si éloquentes. Il faut le dire tristement : Boniface VIII était réduit, pour ne pas voir son autorité renversée en Italie, à l'abaisser et à l'humilier en France (6), et dans cette réconciliation avec Philippe le Bel, conclue comme une nécessité, les médiateurs qu'il acceptait étaient précisément ces évêques que l'acte d'appel de l'ordre de Cîteaux appelait *Clerici, consules principum, humanam amittere gratiam formidantes*, et qu'il avait flétris à son tour en les nom- B mant dans la bulle *Clericis laicos : nonnulli prælati plus timentes majestatem temporalem offendere quam æternam.*

Vingt-trois prélats dévoués à Philippe le Bel (le premier était l'archevêque de Reims, qui venait de reprendre possession de son siége ; les autres étaient les archevêque de Sens, de Narbonne, de Rouen, les évêques de Beauvais, de Laon, de Châlon-sur-Marne, de Langres, d'Amiens, de Tournay, de Térouane, de Senlis, d'Auxerre, de Troyes, de Chartres, de Nevers, d'Avranches, d'Évreux, de Lisieux, de Coutances, de Dol et du Mans) avaient écrit au Pape pour lui faire connaître qu'ils étaient tenus la plupart par l'hommage, et presque tous par serment, de défendre l'honneur du roi (7). Ils avaient C choisi entre eux des députés chargés de lui exposer qu'ils voyaient le roi obligé par le soin de son honneur et la conservation de son royaume à de grandes dépenses, et qu'ils désiraient lui venir en aide en lui accordant une subvention. Boniface VIII s'empressa d'y consentir par la bulle : *Coram illo fatemur*, où il se plaignait vivement de la défection du comte de Flandre (8), et où il offrait pour la défense des droits du roi de France les biens de l'Église et sa propre personne (9). Une autre bulle, la bulle : *Romana mater*, adressée à Philippe le Bel, lui annonçait que rien ne s'opposait à ce que le clergé lui accordât librement un subside (10). Le

D

(1) *Nec parum amisisse censetur qui corda perdidit subditorum.*

(2) *Non solum persecutiones et exilia sed et corporalem mortem pro libertate ecclesiastica.* Dupuy, *Pr.*, p. 19.

(3) Dupuy, *Pr.* p. 21. Comparez ce qui est dit, dans la *Supplication du peuple de France au Roy :* Ainsi départirent les fils d'Adam la terre et en furent seigneurs trois mille ans et plus, avant le temps Melchisédec, qui fut le premier prestre, etc. Dupuy, *Pr.*, p. 215.

(4) *Bonis suis quæ cum pauperibus habebant communia, multorum millium inopiam sublevantes.* Manrique, *Ann. ord. cit, ad ann.* 1176. Il n'est pas douteux que quelques abbés de l'ordre de Cîteaux ne se soient laissé séduire par le faste et l'orgueil. Un mot de Richard Cœur-de-Lion est resté célèbre : peut-être s'appliquait-il à l'abbé dont parlent les statuts du chapitre général de 1215 : *Abbas Belliloci in Anglia coram tribus comitibus et quadraginta militibus inordinate se habuit in mensa, hilariter bibendo ad Gargocil* (?), *et habet canem cum catena argentea ad custodiendum lectum suum, et adducit secum servientes seculares in equis, qui ei flexis genibus ministrant*, etc. Mais ces abus étaient sévèrement réprimés, et le chapitre général de 1289 avait renouvelé les anciennes prohibitions, *quia pauperes et humiles servos Dei non decet apparatu superfluo colorari.*

(5) Raynaldi *Ann. eccl.*, passim.

(6) Voyez l'*Histoire de la papauté pendant le* XIVe *siècle*, par M. l'abbé Christophe, I, p. 97.

(7) *Quidam per homagium, fere omnes juramento fidelitatis.* Dupuy, *Pr.*, p. 26.

(8) *Illo jam imminente illic incitamento dissidii, comite Flandrensi videlicet, qui exterioribus perturbationibus sperabatur repagulum, et ipsi regno, velut de principalioribus membris unus, magnum auxilii fulcimentum, nostra ex hoc amaricantur intrinseca*, etc.

(9) *Quinimo ecclesiæ Romanæ res, posse ac bona ac personam nostram exponeremus pro suorum conservatione jurium* (28 février 1296, v. s.). Baillet, *Hist. des démêlés de Boniface VIII et de Philippe le Bel*, Pr., p. 326 ; ms. des Dunes, nº 913. Raynaldi ajoute : *Aliis litteris egregium præsulum in juvando rege studium commendabit*, 1297. 45,

(10) *Quod si..., te ipsa constitutio non astringat* (7 février 1296, v. s.). Baillet, Pr., p. 323.

subside étant permis, on comprend aisément qu'il fut offert et accepté, et, de son côté, Philippe ne défendit plus d'envoyer à Rome l'argent recueilli en France pour l'entretien de la chambre apostolique, argent dont Boniface VIII avait grand besoin (1).

Dès ce moment, la réconciliation du pape et du roi de France est complète.

Le 15 Mai 1297, Boniface VIII permet aux évêques dont nous avons déjà cité les noms de lever, au profit du roi, aux fêtes de la Pentecôte et à la Saint-Remy, une double dîme de tous les revenus ecclésiastiques, *auctoritate ecclesiæ, non invocata potentia brachii secularis*, et voici quel est le préambule de cette bulle que nous croyons inédite :

Pridem ad nostram notitiam pervenit, vestris referentibus litteris, quas nobis communiter destinastis, quod, nephanda hostis antiqui procurante nequitia, qui quærit ut noceat, semper circuit ut offendat, christianissimi regis Francorum status turbationis multiplicis jactabatur fluctibus et intestini criminis gravi turbine quassabatur, tanto nos arctius doloris proinde aculeus pupugit, majorque turbatio nostri pectoris archana commovit, quanto regnum ipsum specialius gerimus in visceribus caritatis, et potiori desiderio ducimur ut illud prosperis successibus affluat et votivis eventibus fulciatur (2).

Le pape permettait l'emploi des censures ecclésiastiques pour contraindre au payement de cette dîme, et elle fut, en effet, exigée dans le diocèse de Tournay *sub pœna suspensionis et excommunicationis* (3).

Boniface VIII va plus loin encore, le 31 juillet 1297, dans la bulle : *Etsi de statu regni*, ou il déclare que rien ne s'oppose à ce que le roi de France réclame des subsides ecclésiastiques sans l'assentiment préable du pape, s'il s'agit de la défense du royaume : *quin rex possit a prælatis et personis ecclesiasticis petere subsidium vel contributionem, inconsulto romano pontifice. non obstantibus constitutione prædicta seu quolibet prvilegio* (4); et une bulle spéciale désigne l'archevêque de Rouen l'évêque d'Auxerre et l'abbé de Saint-Denis comme exécuteurs de la dîme, en permettant cette fois l'intervention de l'autorité séculière contre les prélats et les personnes ecclésiastiques qui ne se soumettraient point : *quatenus prælatos et ecclesiasticas personas ad hujusmodi subsidium exhibendum auctoritate nostra, spiritualiter et temporaliter, prout utilius expedire videritis, appellatione postposita, compellatis, invocato ad hoc, si opus fuerit, auxilio brachii secularis* (5).

(1) *Ad habendam pecuniam nostram pro causa prædita*. Raynaldi, 1297, 48 ; Baillet, p. 56. La lettre adressée, à ce sujet, par le Pape à Philippe le Bel, porte la même date que la bulle : *Romana mater*. Raynaldi, 1297, 46.

(2) Ms. des Dunes, n. 911.

(3) Idem.

(4) Dupuy, *Preuves*, p, 40; ms. des Dunes, m. 60,

Enfin, le 9 août 1297, une bulle qui commençait par ces mots : *Meruit sincera devotio quam karissimus filius noster Philippus rex Francorum illustris erga romanam ecclesiam gerit*, accorda au roi de France une année du revenu de tous les bénéfices vacants (6).

Philippe le Bel reconnut ces importantes concessions de Boniface VIII, non-seulement en abandonnant à ses propres forces la faction des Colonna, mais ausi en permettant qu'on ajoutât aux dîmes prélevées pour lui, une dîme réservée au pape, afin de l'aider dans sa guerre contre Fréderic d'Aragon.

Un document important de cette époque a été conservé dans le manuscrit des Dunes : c'est un appel dressé par le doyen et le chapitre de Tournay, afin que la générosité des fidèles soutienne les efforts du pape pour pacifier l'Italie. Un Colonna, Matthieu, prevôt de Saint-Omer, était l'un des chefs de cette cette croisade dirigée contre sa famille (7) :

G. decanus et capitulum ecclesiæ Tornacensis universis et singulis abbatibus, abbatissis, prioribus, priorissis. præpositis, decanis, etc., salutem in Domino sempiternam.

Piscatoris navicula, sub exordio semper pacifica, Christi sanguine rubricata, mare navigans, procellis variis ventorum agitata, nunc fluctuat, sicut hactenus dampnatæ memoriæ Frederici quondam imperatoris temporibus fluctuavit, quæ nusquam defecit, testante Veritate quæ ait : Ego pro te rogavi Petre, ut non deficiat fides tua... Fidelium quemque latere non credimus qualiter Fredericus, natus regis Arrogonum, furtivæ dominationis invidia, ea qua mundi tota duobus fratribus non sufficit latitudo, dampnatæ Ceciliæ gentis, in qua vetustæ cæcitatis remansit infamia, inflatus astutia, seu ultro excessum quærens et visum in luce perdens insulam Ceciliæ, quæ est sanctæ romanæ ecclesiæ specialis viginti jam annis elapsis, armata manu, proditionis nota non carens, invasit hostiliter, et invasam, sæviente malitia, praviora quærens consilia in apostolicæ sedis et illustris regis Ceciliæ præjudicium, adhuc detinet occupatam, qui licet ab eo qui salutem omnium incessanter zelatur, ipsius errata corrigere nonnunquam blandis, quoque duris, quoque monitis, paterno sæpedictum Fredericum fuerit interpellatus affectu, ipse tamen, velut aspis surda obturans aures suas, non exaudit monita non movetur blandis, non terretur acerbis, ut verificetur in eo illud propheticum : *Peccator cum venerit in profundum malorum, contempnit*. Audiat quoque gens electa, gens Deo dedicata, quanta et innumerabilis christianorum strages cum corona martirii, refricatis guerris, diem propter ea clausit extremum ad quorum et futurorum regimen et cautelam sanctissimus pater noster Bonifacius thesaurum substantiamque romanæ ecclesiæ in tribulationibus et diversis guerris nunc per montes et maria, plerumque per littora invia et devia, sic exhausit, ut de sumptuoso exercitu quem erga scismaticos et exules Columpnenses, perditionis filios, seditionis rectores, romanæ sedis alumpnos

(5) Ms. des Dunes, n, 61.

(6) Ms. des Dunes, n. 514 et 910, Voyez ma notice sur ce manuscrit, p. 94 t. XXV des *Mém. de l'Académie*.

(7) Raynaldi, 1297, 41.

venenosos, serpentes genimina viperarum, ingratissimos viros indixit, subtaceamus, ad præsens pro celeri et pleno subsidio ad perfectionem indiget inceptorum, qui, licet ex plenitudine potestatis decimas ubique ecclesiarum imponere quantas et quotas valeat, quia tamen, cum gratiose aguntur, gratiosius acceptantur, monemus vos, etc. (1).

Nous savons qu'aux fêtes de l'Assomption 1298, l'ordre de Cîteaux paya une nouvelle dîme (2), et une lettre écrite à Compiègne le 25 février 1299 (v. st.), par Jean de Sancy, abbé de Clairvaux, annonce la levée de deux autres dîmes, en joignant au récit des menaces du roi les plaintes les plus vives sur la triste situation de l'ordre de Cîteaux :

Venerabilibus et in Christo karissimis coabbatibus suis J. abbas Claræval1is, salutem et cum consolatione Sancti Spiritus septiferi, fructum obedientiæ salutarem.

Crebre profunda traximus et adhuc trahimus suspiria cum anxio gemitu cordis, videntes diebus nostris ordinem nostrum propter guerras, subventiones, contributiones decimas et intolerabiles, nisi subveniat divina potentia, subjici servituti. Vos siquidem latere non credimus qualiter et sub qua forma verborum vocati fuerint et citati per litteras regis Franciæ apud Parisius, in octavis nuper præteritæ Purificationis B. Mariæ, prælati, abbates, exempti et non exempti, capitula et collegia dicti regni, ad præstandum propter guerram Flandriæ subsidium dicto regi. Verum reverendo patri in Christo, karissimo domino Cysterciensi, et quatuor primis abbatibus et quibusdam aliis abbatibus, ibidem dicta die existentibus, coram domino rege expositum fuit periculum et eminens necessitas dicti regni, ac etiam a dicto rege fuimus cum magna instantia requisiti, *quamquam posset, si vellet, virtute regia et privilegialiter fecisse quod forte nobis fuisset intolerabile et damnosum*. Unde nos, consideratis his omnibus et tractatu diligenter habito, factum sequentes prælatorum non sine cordis angustia, domino Philippo regi concessimus duas decimas duobus annis continuis persolvendas, pro nobis et pro universo nostro

(1) Ms. des Dunes, n. 246.

(2) Ms. des Dunes, n. 568. Les statuts du chapitre général de 1298 mentionent de nouveau les dépenses qui ont été faites *pro libertatibus ordinis defendendis*.

(3) Ms. des Dunes, n. 926. Une lettre adressée peu de jours après à Boniface VIII, par l'abbé de Saint-Germain-des-Prés offre les mêmes plaintes : *Sanctissimo in Christo patri ac domino suo B. divina providentia sacrosanctæ romanæ ecclesiæ universali et summo pontifici : J. ejus creatura devota, monasterii sancti Germani de Pratis Parisiensis abbas, et totius ejusdem loci conventus, cum sui recommendatione se ipsos ad pedum oscula beatorum. Infirmi et graviter languidi semper sitiunt sanitatem... Quamobrem ad scabellum pedum sanctitatis vestræ currentes, infirmitates et dolores nostros exponimus, quibus jam gravati et fessi immense, quasi sincopizati, timemus ne amplius resurgere valeamus : videlicet quod nostrum monasterium debitis est graviter obligatum, propter expensas quas me abbatem in romana curia facere decuit et eas quas domino regi Francorum pro regni subsidio ministrare oportuit, nec non et usurarum voraginem quæ nos rodunt, sicut et mala et dolorosa mutatio monetarum ; et creditores nostri nos fastidiunt et infestant*, et de die in diem *persequuntur*, etc.

A ordine Cisterciensi in regno Franciæ constituto. De reverendi in Christo patris domini Cisterciensis et primorum ac plurimorum aliorum abbatum consilio et assensu, auctoritate paterna, in generali capitulo prædicto patri et nobis primis commissa, in talibus arduis negotiis, in quibus non possit dictum capitulum expectari, sub pœna exponendi bona vestra manibus regalium compellentium ad solvendum, et contrahendi vestris sumptibus ad sarcinam usurarum et sub pœna transgressionis et inobedientiæ, præcipiendo mandamus, etc. (3).

Tel était le degré d'affliction dans lequel se trouvait cet ordre naguère si puissant et si illustre, mais déjà réduit à ne plus espérer d'autre protection que celle de Dieu.

Le comte de Flandre voit également la main de B Philippe le Bel s'appesantir sur lui. En vain s'est-il prêté complaisamment aux exactions royales : la saisie du comté de Flandre est prononcée à deux reprises, et Gui lui-même, invoquant le texte formel des Établissements de saint Louis (4), se déclare délié du serment d'hommage, parce que le roi lui refuse le jugement de ses pairs, en l'accablant « d'injures, de duretez et d'oppressions (5). »

Au moment où les abbés de Floreffe et de Gembloux portaient à Paris le défi de Gui de Dampierre, le sire de Blanmont et le sire de Cuyk se rendaient à Londres pour hâter la conclusion d'une alliance étroite entre le roi d'Angleterre et le comte de Flandre.

Voici quelle était la teneur des instructions qui C leur avaient été données :

Che sunt les paroles ke on doit dire au roy d'Engleterre, ou à ses gens, de par le comte de Flandres.

Au commenchement, on doit dire ensi : Sire, on désire ke vous sachiés ke messire de Flandres et medame de Flandres et tout li enfant de Flandres, et tout chil ki les aiment, ki lo cuer k'il ont à vous ont conneu et connoiscent, vos ont moulte bon cuer portei toute cheste wière, et l'ont monstrei par oevre, si avant ke par loialtei l'ont peu faire. Sire,

(1er mars 1299, v. st. Archives de Bourgogne à Dijon, document communiqué par M. Guignard). Quelle ne devait pas être la position des autres monastères, si l'abbaye royale de Saint-Germain, fondée par Childebert, était réduite à tenir ce langage ? Godefroy de Paris dit dans sa chronique.

D *Je ne voi au jor d'hui yglise*
Qui ne soit a ceste fin mise,
Qui primier n'ait paié diziesme
Duble diziesme et cinquantiesme :
. . . .
Celz qui le prennent, n'en font
Vers sainte yglise leur devoir.

(4) Etablissements, 49 et II, 27. On sait que Ducange, en publiant les établissements de saint Louis, remplaça le mot *roy* par celui de *chief seigneur*, dans le chapitre qui permet au vassal, en cas de défaut de droit, *de semondre son home pour aller guerroier le roy*. Il faut ajouter que saint Louis avait juré en montant sur le trône, qu'à l'avenir le roi ne prononcerait plus la confiscation des grands fiefs sans le jugement des pairs.

(5) Lettre du comte de Flandre à Philippe le Bel, 9 janvier 1296 (v. st.), archives de Paris. J'ai publié cet important document dans mon *Histoire de Flandre*, 1er édit., t. II, p. 559.

voire est ke li rois de Franche a moulte pressei et moulte des injures fait à monsigneur de Flandres, et moulte plus, puis ke les convenenches de monsigneur Edoard, vostre fil, et de medemiselle Philippe furent faites, ke devant, et pour ce ausi ke mesire de Flandres ne vot mie faire en vous grevans ce ke li rois de France li faisoit mettre avant, et k'il li faisoit requerre, et li cuens s'est adès moult débonairement et moulte humlement portés enviers le roy, en requérant adès k'il fust maintenus en raison et en droit. Bien est voirs ke li dus de Braibant, ki niés est à monsigneur de Flandres, et li cuens de Bar, ki cousins germains est à medame de Flandres, et ki sunt, sire, loyet à vous, et pluiseur autre gent ki vos aiment et ki aiment ausi monsigneur de Flandres, ont mis avant à monsigneur de Flandres de piechà k'il rewardast à son afaire, et k'il s'aidast et confortast, et se mesist encontre le roy de Franche avoeques vous Et pour che ke bien savoient et bien sèvent ke messire de Flandres pooir n'a de lui et se terre mettre encontre le roy de Franche, pour les mises ke mettre convient, bien disent adès et affermèrent moulte aciertes ke, se faire le voloit, k'il aroit de vous che k'il vorroit. Aucun reportoient nombre d'argent, et aucun parolle moulte grande, sans mettre nombre d'argent, sire, et aucun de ki à vous sunt disoient à aucunes gens ki sunt à monseigneur de Flandres ke, se li cuens le voloit faire, k'il aroit de vous che k'il vorroit d'argent, et mariages ausi pour ses enfans. Sire, toute si faites paroles et moulte d'autres furent reportées à monsigneur de Flandres, Sire, il ki teus est, comme vous bien le connoisciés loials et prudom, convient k'il vos amast de bon cuer, pour warder se loialté en tous poins, ne volt onque rendre response certaine, juskes adont k'il eust le roy de Franche trouvei en défaute parfaitement envers lui et sommei de tout et del roy sommer se travel a-il; car les injures ke li rois de Franche li soloit faire, il les contrestoit plus asprement k'il ne soloit, en requérant ke drois et raisons li fuscent fait, sans faire parler par moyen, ne par moyène, en espéranche ke, s'on li eust fait droit et raison, k'il le presist, et s'on ne li fesist, k'il se peust aherdre à chou ki dit li estoit, sire de par vous laquèle choze il cuidoit trover moulte preste, quant la chose à ce se donroit, selonc che ke on li avoit dit. Sire, ore est ensi avenu ke li cuens de Flandres a tout summei le roy de Franche et mis parfaitement en défaute : par quoy clerc de droit et de divinitei ont dit et dient ke li roys de Franche a tant meffait envers le comte, ke li cuens est desloyés de homage, de serviche, de féauté et de toute redevanche k'il li devoit u pooit devoir. Et quant li cuens eut chou attaint de savoir, à vos gens il envoia por eaus certefyer de se response sour che dont autre fie il avoit estet de par vous aparleis, et k'aucun de ses gens lui avoient ausi raportei de vos gens. Sire, demandes fist li cuens de Flandres telles, en oquoysón des alliances par lesquelles il peust soustenir mius l'emprinse encontre le roy, lesquèles demandes ne furent mie ensi oys, comme on se fioit par les paroles ke on avoit oyes devant. Neqnedent vos gens parlèrent moult courtoisement, et disent k'il n'avoient autre pooir, et ke vous, s'on voloit tant atendre, feriés plus courtoisement k'il n'avoient pooir de faire, ne ke faire n'oseroient. Et li cuens de Flandres, sire, ki devant che ke vos gens veniscent à Cambray peu de tans, avoit le seigneur de Blanmont et le signeur de Kuc esli et ordeneis à venir à vous de par lui, et mis à voie s'estoient, mais parvenir n'i peurent mie, par l'empeschement dou tans, et ki ausi rewardoit k'il avoit tant fait et tant contrescivé contre le roy de Franche, puis ke dit li fu ke desloyés en estoit, ké plus atendre ne voloit, s'assenti en chou ke vos gens faire li voloient, sauve che k'il se mist adès dou sourplus, en le franchize de vostre conniscance en lequèle il se fie sour toutes riens. Et pour parfaire, sire, toutes les besognes et metre en certainitei de chou ke fait est par vos gens, et ke vous ferés par vo grassé, dont on se fie bien tant et plus ke de che ke fait est, li cuens de Flandres a envoyet à vous le signeur de Blanmont et le signeur de Cuk et son recheveur de Flandres, souffisantment warnis de par lui, liquel vos requièrent pour Diu k'il soient hastéement et tost délivrei, car il est grans besoin k'il soient tost délivrei, car, sire, savoir deveis ke li cuens de Flandres, quant il envoia chi à vous, envoia d'autre part au roi de Franche dire et nuncher de par lui par deus abbeis, ch'est à savoir l'abbei de Floreffe et l'abbei de Jemblos, ke li cuens de Flandres estoit desloyés à lui par ses mesmes défautes, et chel nunchement fait, ki orendroit est fait, li cuens de Flandres ostera de tout sen pays, et par terre et par mer, teus cheaus ki de par le roy i sunt, et ensi sera guerre commenchié, et ne cuidens mie si tost venir en Flandres ke le viert commenchie, (1).

Un traité fut, en effet, signé peu de jours après dans la chapelle de Notre-Dame de Walsingham, Édouard Ier y annonçait qu'il soutiendrait Gui de ses trésors et de ses armées, et s'engageait à ne jamais traiter sans lui : promesse solennelle qu'Édouard refusa toutefois de confirmer par son serment, attendu, disait-il, « ke de usage avons « k'en propre personne ne jurons mie (2). »

Enfin, le 25 janvier 1296 (v. st.), le comte de Flandre fit lire, dans l'église de Saint-Donat de Bruges, un acte solennel d'appel au pape, où se trouvaient reproduits tous ses griefs contre le roi de France.

Cum vir nobilis, Guido comes Flandriæ, more progenitorum et antecessorum suorum Flandriæ comitum, ratione comitatus Flandriæ, pro parte de regno Franciæ existentis, unus de paribus regni existeret, et eumdem comitatum a rege Franciæ, in feodum teneret, idem comes pro eodem feodo regi Franciæ Philippo qui nunc est, fidelitatem fecit et homagium, prout alias claræ memoriæ Ludovico et Philippo, progenitoribus ipsius regis, fecerat, et ipse rex ad fidelitatem et homagium eumdum comitem in sua fide recepit. Deinde idem rex pro suæ voluntatis arbitrio, et excluso prorsus rationis judicio, licet eumdem comitem sibi, prout debuit, jure fidelitatis homagii tanquam domino et regi obedientem adversus quoscunque, in jure suo, et maxime in hiis quæ pertinebant ad feodum, defendere deberet et regere, impugnavit eum, et jura ipsius comitis ad ipsum ratione ipsius feodi et aliorum pertinentia occupavit, et contra statum et honorem ipsius comitis machinatus est, et in jure eidem faciendo defecit, et expresse sibi jus facere recusavit, et dampna plurima et dedit, et corpori suo violentiam intulit, et cum inimicis comitis in læsionem ipsius confœderationem fecit, et cum aliquibus subditis comitis de terra sua de confœderatione adversus comitem tractavit, et ipsos visus est seducere, et eos adversus comitem dominum suum commonivit, et sollicitavit eos super his per se et suos. Conventiones etiam de modo tractandi ipsum

(1) Archives du royaume de Belgique

(2) Déclaration du 2 février 1296 (v. st.), Archives de Rupelmonde.

comitem per jus et pares suos, de hiis quæ rex ei debet facere, et comes versa vice regi, ab olim inter reges et comites eorum prædecessores habitas, et de regibus in reges et comitibus in comites successivis temporibus, et per ipsum regem qui nunc est et eumdem comitem renovatas et jurejurando firmatas, violavit et fregit, et fide per eumdem rupta, ipse rex in præmissis, non solum semel sed etiam pluries, quasi infinitis vicibus, et in aliis quasi innumerabilibus, eumdem comitem prosecutus est, multiplicatis contra Deum et justitiam gravaminibus, incessanter, cum que ipse comes et ab hujusmodi injuriis abstineret, nunquam ab eo exaudiri potuit, et cum per pares suos peteret jus sibi fieri, quod de jure et de consuetudine et per conventiones prædictas facere debebat eidem, ipse rex, se per hoc offensum reputans, indignationis aculeos committit in ipsum, et quanto humilius ipse comes, propter Deum et justitiam et honorem suum conservandum, et pacem quam semper desiderabat cum rege habendam, et ejus acquirendam benevolentiam et gratiam, obedivit eidem, tanto asperius tractavit eum, et per injurias molestavit per hæc et alia, de quibus non solum terribile est loqui, sed horrendum etiam cogitare, et execrabile hominum in auditu; et ad ultimum comes, cui hæc amplius pati non est possibile, sentiens culpa ipsius regis vinculum fidelitatis et homagii, conventionum et pactionum, juramentorum et fidei, subjectionis et obedientiæ et alterius cujuscumque confœderationis et obligationis, quod inter regem et ipsum extiterat, penitus dissolutum, et se ab hiis prorsus absolutum et liberum, quia rex ipse superiorem non recognoscit in terris, ad protectionem et auxilium omnipotentis Dei confugit. Verum quia comes ipse, qui amodo ipsi regi obedire non debet nec intendit, cum ad id non teneatur de jure, probabiliter et verisimiliter, maxime etiam cum præsumendum sit de præteritis ad futura, timet sibi et timere debet, ne rex ipse vel alius, occasione præmissorum, per injuriam ecclesiasticorum judicum seu executorum aliquorum, seu alias, vel alius aliquis ipsum comitem gravet et molestet indebite contra jus et justitiam, et ipse comes paratus est et offert stare juri super præmissis et aliis coram domino papa seu quocumque alio judice competenti, si rex ipse aut alius contra eumdem comitem in aliquo voluerit experiri : ego Johannes dictus Brantin, prænominatus, procurator ejusdem comitis, nomine ipsius et pro ipso, sub testimonio præsentium virorum a me ad hoc rogatorum, ipsum comitem, statum, sibi adhærentes et suos, terram suam et sibi subditos et sua, protectioni curiæ romanæ supponens, ad eamdem curiam romanam appello seu provoco in hiis scriptis contra prædictum regem, et contra quoscumque qui sua crediderint interesse, et contra judices seu executores et alios injuriatores quoscumque, et si quis in præmissis aut aliis ipsum comitem, sibi adhærentes et suos, et sibi subditos in personis aut terris aut possesionibus aut rebus suis vel aliis gravet, turbet, inquietet, molestet, aut vexet, seu quodcumque faciat injuste vel indebite, in figura judicii vel extra, in præjudicium ipsius comitis, sibi adhærentium aut subditorum suorum, et instanter apostolos peto et protestor de appellatione seu provocatione hujusmodi facienda et innovanda loco et tempore, et prout fieri debebit de jure. Et quia dominus comes prædictus, seu ego aut alius procurator, seu ex parte ipsius aut pro ipso, propter metum ipsius regis et suorum qui in constantem virum cadere debet, in præsentia ipsius regis aut suorum super præmissis appellare seu provocare non possumus nec audemus, protestor nomine quo supra de appellando seu provocando, et de renovando seu innovando appellationem seu provocationem prædictas super hiis, et de notificando hæc ipsi regi dum cessaverit hoc impedimentum, et dum commode facere poterimus, et prout de jure fuerit faciendum (1).

Cet acte d'appel, renouvelé à plusieurs reprises, au mois de mars et au mois de mai, reçut l'adhésion des abbés de Saint-Pierre, de Saint-Bavon, de Marchiennes, d'Eenhaem, de Saint-André, d'Oudenbourg, de Grammont, des Dunes, d'Eeckhout, de Saint-Nicolas des Prés, de Saint-Nicolas de Furnes, de Tronchiennes et de Ninove; des doyens de Bruges, de Furnes, de Cassel, de Seclin, de Douay, de Courtray et d'Harlebeke; des prévôts de Gand, de Thourout, de Watten, de Loo et d'Eversam (2). Une lettre du 22 juin 1297, annonça au Pape que le comte de Flandre avait choisi Michel As Clokettes Jean Beck et Jean de Tronchiennes, pour soutenir cet appel (3).

Gui de Dampierre se confiait dans l'alliance de l'empereur Adolphe de Nassau et du roi d'Angleterre, Édouard Ier.

Adolphe de Nassau lui écrivait le 31 août 1297.

Adolphus, Dei gratia, Romanorum rex, semper augustus, spectabili viro, Gwidoni *comiti Flandriæ* fideli suo karissimo, gratiam suam et omne bonum. Litteras sinceritatis tuæ nostro culmini noviter destinatas solita affectione recepimus, et contenta in eis pleno concepimus intellectu. Sane scire te volumus quod super tuis turbationibus non minus afficimur quam de nostris. Unde, licet rebellio aliquorum præcipuorum imperii principum et machinationes eorum perversæ quibus crimine læsæ majestatis se polluere non formidant, desideriis nostris tibi celeriter succurrendi contra regem Franciæ hactenus obstiterint, et adhuc non mediocriter impediunt nostræ propositum voluntatis, quod quidem sub fiducia fidelitatis tibi præsentium serie declaramus, indubitanter tamen teneat tua fiducia quod absque moræ periculo, cum viribus armatorum quas admittet præsentis necessitatis instantia, debeamus consolabiliter te videre, juxta quod nobilis vir Johannes de Kuic, affinis noster dilectus, latius tibi poterit expedire, cui statum præmissorum, et exinde nostram penitus expressimus voluntatem. Juxta hoc siquidem volumus quod, spiritum consolationis et animum fortitudinis assumens, amicos tuos et subditos debeas fiducialiter consolari, sciturus certissime quod, si quos cum prædicto rege Franciæ contigerit haberi finales tractatus, tibi per omnia cavebimus, quantum possibile nobis erit. De adventu etiam illustris Edwardi regis Anglorum nuper nobis fuerunt aliqua intimata, cujus revera adjutorium tam nobis quam tibi crederetur plurimum opportunum : qui sive veniat quod multum nostris desideriis arridet, sive non, quod satis esset contrarium votis nostris, de adjutorio tamen nostro certitudinem omnimodam volumus te habere. Datum in Slectstad, II Kal. septembris, regni nostri anno sexto (4).

Adolphe de Nassau succomba dans la lutte contre Albert d'Autriche, et Édouard Ier, qui s'était engagé à ne point quitter les armes sans avoir vaincu Philippe le Bel, l'oublia pour conclure une

(1) Archives de Rupelmonde, n° 858.
(2) Id. et de Lille; ms. des Dunes, n° 889.
(3) Id. n° 897.
(4) Archives de Lille.

trêve, en acceptant Boniface VIII pour arbitre (1).

Le sort de la Flandre allait se décider à Rome. Philippe, fils de Gui, devenu prince italien, et connu sous le nom de comte de Thiette, depuis qu'il avait épousé Mathilde de Courtenay, s'y rendit sans délai, et il y fut bientôt rejoint par ses deux frères, Robert de Béthune et Jean de Namur, qui avaient quitté la Flandre pour défendre les intérêts de leur père près du pape.

Boniface VIII, avant de monter sur le siége pontifical, avait été, dans un célèbre procès contre les usuriers d'Arras, l'avocat de la commune de Bruges qui, à l'occasion de son avénement, lui avait offert deux riches pièces d'écarlate, *pro honore suo quod fuerat advocatus causæ prædictæ* (2); et c'était également à Boniface VIII, qui n'était alors que le cardinal Benoît Gaetani, que Gui de Dampierre s'était adressé pour écarter Gui d'Avesnes de l'évêche de Liége, en invoquant des sentiments de bienveillance et de protection qui ne lui avaient jamais manqué (3). Mais la situation n'était plus la même au commencement de 1298, et c'était au Pape, devenu l'allié de Philippe le Bel, qu'il fallait faire accepter un acte d'appel, qui émanait d'un vassal armé contre son seigneur suzerain.

Rien n'est plus important que la série des pièces diplomatiques de cette époque relatives aux négociations de Gui de Dampierre à Rome, et on nous saura quelque gré de les reproduire pour la première fois d'une manière complète.

Le 2 avril 1297 (v. st.), Michel As Clokettes et Jacques Beck annoncent au comte de Flandre que le Pape leur a fait bon accueil, en leur parlant de l'affection qu'il avait toujours eue pour la maison de Flandre. En ce moment, Boniface VIII faisait assiéger le château des Colonna, et multiplait les précautions pour se mettre à l'abri de leurs tentatives.

Très-chiers sires, nous Mikius, vo chapelains, et Jacques Beck, vos clers vous faisons assavoir que nos chiers et amés sires mesire Philippes vos fieus, conte de Thiette et de Loreth, et madame la contesse se fame, estoient en court de Romme, quant je Mikius venoie en ledite court, et avoient jà parlet à nostre sengneur le pape, et principalement de vostre besoingne, de qui il avoit bonne response, et puis, sire, que jou Mikius estoie venu, la meisme jour de me venue fui-ge en le présence de nostre seigneur le pape et lui présentoie vos lettres, en la présence doudi vostre amé fil et de maistre Jacquenon, vo clerck desusdi, et lui monstroie par paroles, soulant (4) chou que Dius le me ministra, vo besoingne, qui moult bonnement me oï. Et me respondit moult avenanment, sir, pour vous, et recitoit, sir, le grand affection et l'amour qu'il avoit le lons tans à le maison de Flandre et à vous, et disoit que bonement il feroit, se Diu plaist, que vos besoingnes revenroient en bon point, puisque li estat des besoingnes des rois de France et d'Engleterre venroient en sa main pour ordener. Et il ne cuide mie qu'ils se doivent partir de lui sans bonne pais, et moult bonement il se maintenoit envers monseigneur Philippe vostre fils. Et, très chier sire, nous visitâmes puis chest di tous les cardenaus, et leur présentâmes vos lettres, et leur disimes vostre besoingne pour vous, en recommandans à eaus, dont chascun, à part lui, nous a moult bonnement respondu pour vous, et nous ont promis de conserver vostre estat et vostre honneur et le honneur de vostre maison de Flandre, à leur pooir, et, devant che, les avoit vissités lidis vos chiers fis, qui nous dist que moult convenable response il avoit d'eaus. Or doinst Dius que la besoingne vienne à bonne fin et honnerable, ensi comme nous en avoins grand espéranche. Et, très-chiers sirs, sachiez que mesir Philippe, vosdis fius, s'estoit partis de court, quand ces lettres furent faites, avoec le duc de Calabre, fil aù roy Charles, qui estoit venus à court au mandement le pape, et est retournés en ses païs, et revenra aussitost qu'il saura les novèles de la venue de nos seigneurs, qui pour vous venront à court. Et on ne savoit encore auquel liu li court sera en estei. Et il convient, sire, que chil qui viènent de par vous viègnent bien enfourmei et bien pourveu ; car pour le partie adverse venront moult grant gent. Et, sire, savoir devés que li cours de Romme est moult désirans et qui besoingner vielt (5) il convient qu'il fache moult de dons, de promesses et de obligations, et meismement en teil besoingne qui si grans est que vous savés, en laquèle il ne convient mie, quand à ore, espargnier. Et nous avons pourvus, sire, pour vous en la court les miudres advocas de le court, mais grandement voelent estre servi de leur saleire ; non pourquand nous les avons retenus. Est boin est que vous envoiés à court les transcripts de toutes convenances et de tous les priviléges dont vous vos volés aidier, escriptes par mains de tabellions publics. Et d'endroit les apiaus qui fait furent, sire, pour vous et pour les vos, ai-jou Jacques Beck vos clercs, envoiés pluiseurs lettres à vous baillées par pluiseurs mésages, ch'est assavoir par Gérard Hac, qui est de vo terre d'Alost, et par Jean Denis de Lille. Et dou remanant vous ai-je escript comment li papes l'a retenu en parties, spéciaument les apiaus encontre le roy de France pour ordener, et comment il a commist la besoigne encontre le archevesque de Rains et le évesque de Senlis à monseigneur Gérard de Parme, cardenal, et bon est, sire, s'il vous plaist, que on fasse faire les citations par les juges des apiaus, qui là sont pour perpétuer leur juridictions, comment que la besoigne voise, et ils ont pooir de vous rasaure à cautèle et cheaus qui à vos apiaus se tiennent. Et, très-chières sire, li estas et les novèles de court, quand à ore, sont teus que nostres sires li papes fait continuer sa guerre contre les Colompnois, et estoit encore ses os (6) devant un castel que on apièle la Colompne, et il se tient plus continuellement sour ce warde qu'il ne soloit, et se fait moult près warder et pau ist (7) mais à le fie fait-il célébrer en sa capelle, et là se fait moult grandement warder. Et on dist, sire, que Fredris, qui encore tient Sesile, a fait moult grand armée de galées, et à l'encontre li rois Charles et li dux et li princes si fil ont fait et font ausi grand armée, pour coi ou quide que grans wuerre sera entre

(1) *Rymer*, I, III, p. 194.

(2) Rôles aux archives de Bruges.

(3) *De vestra benignitatis affluentia plenam gerentes fiduciam, ad ipsam tanto fiducialius recurrimus, quanto ipsam favorabilem semper invenimus.* Notice sur un manuscrit des Dunes, p. 30.

(4) Selon.

(5) Veut.

(6) *Ses os*, son armée.

(7) Sort peu.

eaus en ches parties, se Nostre Sire n'i met pais. Et encore est en court li évesques de Chaalons ; mais mesire Jehans d'Apremont, évesques, et il primichiers de Verdun se sont parti de court. Et nostres sires li pape a fait moult de nouvèles constitutions, ensi, très-chiers sires, que je vous ai autretois escript. Et, très-chiers sires, voelliés estre avertis que la court soit si pourveue que par défaute de pourvéance autres défautes n'aveignent ; car à che sera grandement vos honneurs et li avancemens de vos besoingnes. Et miels vaut que on manche (1) un pau dou sien en aventure que on perde le grand pour le petit. Et nous avons fait assavoir par lettres à no très-chier seigneur monseigneur Robert, vostre fil, que, se chis mésages lui venist à devant, que il ouvrist ches lettres et les leust et reclausit sour son seel, et sour che, sire, vous fesist assavoir sa volontei. Sire, s'il vous plaist, vostre volontei nous maudés, et nous sommes prest de le faire. Et Nostre Sire vous soustienc en bonne et longe vie, à honneur et joie, et vous ward à l'âme et au cors. Donnei à Rome, II jours el mois d'avril (2).

Dans une lettre écrite dix-huit jours après, Michel As Clokettes et Jacques Beck pressent l'arrivée de Robert de Béthune, en lui recommandant de ne rien faire sans connaître exactement la situation des choses :

Très-chier sire, nous Mikieus As Clokétes, vo capelains, et Jacques Beck, vos clers, démorans en court de Rome, vous faissons assavoir que nous, le mardi en Pasqueres, envoiames un message vers no très haut et très chier signeur, men signeur le conte, vo très amé signeur et père, par lequeil nous li faissons savoir le estat et les novèles de court de Rome. Et li baillames lettres pour vous baillier et pour vous enformeir de ce que nous faissons savoir à nodit très haut signeur. Et sachiés, cher sire, que li papes et autre vo ami se marvellent assés que nus de vos messages n'est encore à destant de vous venus en court pour enformeir et aviser de la vostre volontei. Et nous n'avons encore nul osteal retenu pour vous, et pour vostre gent à Rome, ne en autre lieu, ne nulle porvéance faite : car nous ne poons savoir où la court sera, ou à Rome ou ailleurs. Nepourquand avons-nous fait no pooir del savoir ; et nous dist-on que, en quiel queconque lieu que le court sera, li papes fera pourvoir as partie de la besoigne pour quoi vous venez de ostens a sen ordenance : et autre response ne poons encore avoir fors que ensi en général. Et pour ce, sire, s'il vous plaist, est-il bon que vous envoiés à devant vous un message, VIII jours ou X, pour noncier sour ce et sour autres choses vostre volontei. Et si vous fuissiés si près comme à Gêne, et vous vousissiés reposeir pour un pau de tens, nous venrièmes à vous, ou li uns de nous, pour dire de ces besoignes, à l'avis que nous porrons avoir que à faire en est : car il ne se fait mie bon soudainement traire en court. Et nous créons que nient plus de certainne response n'ont cil qui sont et ont estei en court pour les messages des rois. Et sour ce, nous faites assavoir, s'il vous plaist, vostre volentei et vostre commandement. Et, sire, se vous voles reposeir à Gêne, ainsi que dist est, plaise vous de prendre vostre repos ès maisons de ceaus de le compagnie de Restorrimente, et faites demander doudit Restor et de Truphin qui sont chief de le compagnie, et qui moult se sont offert pour vous aisier et honoreir. Et Nostre Sire vous soutienne en bonne et longue vie, à honneur et joie, et vous wart à l'ame et à corps. Donné à Rome, XX jours en mois d'avril (3).

Dès que Robert de Béthune et Jean de Namur eurent rejoint à Rome Philippe de Thiette, ils adressèrent au pape un mémoire où ils réclamaient la liberté de leur sœur, et celle du sire de Blanmont et des autres prisonniers faits à la bataille de Furnes, qui eussent dû être relâchés d'après une clause de la trêve du 31 janvier 1297 (v. st.) (4). Ils insistaient principalement sur l'importance qu'avait pour la Flandre l'alliance de l'Angleterre.

Sanctitati vestræ supplicant devoti vestri, Robertus primogenitus, Philippus et Johannes filii nobiles viri comitis Flandriæ, quatinus honorem et statum ipsius comitis conservantes, de quo in vobis incommutabiliter confidunt, causam ipsius contra regem Francorum, cum ea celeritate, qua fieri poterit terminare velitis, et securitatem in pace vivendi procuretis eidem. Et, si res ad præsens terminari non valeat, supplicant ex nunc sibi restitui filiam suam quam rex detinet, et incarceratos et captos quos rex detinet, scilicet dominum de Blanmont et alios, occasione guerræ dicti comitis, liberari secundum formam conventionis habitæ in concessione treugarum seu induciarum inter ipsum regem et regem Angliæ, et sibi confœderatos et adhærentes, saltem durantibus treugis.

Item supplicant super sententiis excommunicationis et interdicti, quæ de facto latæ sunt contra comitem, universitates et singulares personas eidem adhærentes, paterna benignitate provideri ut revocentur, quatinus de facto processerunt, vel saltem quod omnia sint in eo statu in quo erant tempore appellationum ad vos emissarum; ita etiam quod prælati, non obstantibus dictis sententiis, admittantur ad præsentandum, et clerici et personæ ecclesiasticæ ad beneficia dignitates et ad ordines, et ad cætera omnia agenda et facienda recipiantur et facere possint tam laici quam clerici, in judicio et extra, præcipue cum dictas excommunicationum et interdicti sententias nullas dixerint et dicant, quæ facere et agere poterant ante dictas sententias et appellationes emissas, et quod refutatis occasione excommunicationis seu interdicti, post appellationes seu sententias prædictas, præjudicium nullum fiat.

Item supplicant ecclesiis et ecclesiasticis personis sui comitatus comiti adhærentibus provideri, ne cogantur bona sua tribuere regi, in læsionem et destructionem ipsarum, cum rex ipse et sui, insurgentes adversus comitem et terram suam, plures ecclesias et sacra loca igne concremaverint et destruxerint per injuriam et violentiam.

Item sollicite provideri quod treugæ serventur comiti et suis, et quod attemptata adversus treugam præteriti et futuri temporis, cum restitutione damnorum, occupatorum et ablatorum et emendatione injuriarum, in statum debitum reducantur, et super hoc executorem ydoneum vestrum, vel plures, sibi concedi. Et quia quandiu rex tenebit illam partem terræ comitis, quam per violentiam et injuste occupavit, parari non potest comiti et suis treugarum seu induciarum securitas, supplicant quatinus terram illam de manu regis in manu vestra poni procuretis, donec negotium fuerit terminatum.

Pater sancte, devotus vester filius, comes Flandriæ, gravatur et lædetur in subsequentibus, si matrimonium, quod inter filium regis Anglorum et filiam comitis Flandriæ sperabatur, ex conventioni-

(1) Mange.
(2) avril 1297 (v. st.), Archives de Flandre à Lille.

(3) 20 avril 1298 Archives de Flandre à Lille.
(4) *Rymer*, I, III, p. 194.

bus inter parentes habitis et jurejurando vallatis, debere contrahi, non procedit. Magnum enim erat ei et generi suo, habere filium regis Anglorum et regem futurum sibi affinem et amicum, et prolem regiam ex matrimonio, et filiam reginam, de quo sperandum erat, Domino disponente.

Item magnum erat ei et subditis suis, habere pacem et amicitiam inter terram Angliæ et Flandriæ, inter quas frequenter fuit turbatio et guerra, cum dampnoso personarum et rerum dispendio. Terræ enim vicinæ sunt invicem, et frequenter consueverunt habere communionem negotiationis et commercii, præcipue lanarum de Anglia et pannorum de Flandria, et aliarum rerum infinitarum quæ inveniri consueverunt utrobique. Et quia patria Flandrensis hæc et alia plura commoda ex dicto matrimonio sibi profutura sentiebat, obligavit se ad dandum ducenta millia librarum turonensium, quæ rex Angliæ habere debebat sub ea conditione, si matrimonium procederet. Et erat res ad hoc disposita, quod comes de suo nichil dare deberet pro matrimonio prædicto. Postmodum ex causa convenit inter regem Anglorum et comitem prædictum, quod rex prædicta ducenta millia librarum comiti dedit, et jus quod in eis habebat cessit eidem. Quæ omnia comes amisit si matrimonium non procedit, nec alias fuerunt obligati illi de patria ad dandum, nisi sub ea conditione, si matrimonium procederet. Quæ conditio matrimonii si deficiat, Pater sanctissime, sicut scitis præcedentia dampna, etiam alia subsequentur.

Hæc autem. Pater sanctissime, ad informationem vestram ostendunt devoti vestri filii comitis, ut comitis in hoc negotio sentiatis dampnum et jacturam (1).

Une lettre de Gui de Dampierre, écrite au château de Peteghem, le 23 juillet 1298, donne des détails pleins d'intérêt sur ce qui se passait alors en Flandre :

Guis, cuens de Flandre, et marchis de Namur, à ses chiers et ameis fius Robert, Philippe et Jehan, demourans en le court de Roume, salut et amour de père. Sachiés, chier fil, ke asv octaes de Saint-A Pière et Saint-Pol nous recheumes vos letres en Pethenghem, ke vous nous envoiastes, et entendimes diligeanment che ke eles contenoient : premièrement, de vo estat ; en apres, comment li apostoles vous rechent honnoravlement et courtoisement, à vo entrée, quant vous li fesistes reverense, et à l'autre fois, quant vous li montrastes nos besoignes et nos nécessités, pour lesquèles vous y estes venut : dont nous loons Diu, en priant k'il vous doinst, sour che commenchement, boin moyen et milleur fin, par quoi, nos besoignes délivrées à se sainte volenté, vous puissiés retourner à joie et à honneur.

De nostre estat vous faisoms-nous savoir ke nous estièmes en resenavle point de le santei dou cors, quant ches lettres furent données; mais de cuer mout estièmes greviet, et sommes souvent, et priessei pour les griés les despis et les damages ke
B les gens le roi de Franche font à nos et à no gens, k'il molestent et travaillent chascun jour en faisant et venant contre le teneur de la souffranche ordenée et jurée par les II rois en plusieurs cas, et sour che point spécialement en le souffranche expressei, *ki tient se tiègne* (2) : car nos houmes et leurs biens, qui devant leditte souffranche ne furent pris, saisi ne arriestei, ne durant le souffranche dusques à hore, ils arriestent, saisissent et prendent en plusieurs lius, à volentei et sans raison, et dient puis k'il tiènent les chiefs-lius des castelleries, si comme de Bruges et de Courtray, il voelent avoir et tenir tout che ki ésdittes castèleries est hors des fortrèches, qui prises ne furent pas en temps de wière, et voelent afermer et maintenir par leur registres, *ke li membre doivent suiwir le chief.* Laquèle chose est apertement contre les paroles deseure-
C dittes, escrites en le souffrance : *ki tien se tiègne ;* et se il, par leur cavillation, et plus par leur forche de che venissent à leur entente, ke ja n'aviegne, nous pierderiens à pau priès tout che ke remeis nous est (3) ès castelleries de Bruges et de Courtray, et grant part ès ballies d'Ippre et de Cassiel, qu'il nous ont mis en calenge. Et pour ches débas acorder, qui trop nous apperent damageus et périlleus, dont li doi mareschal, mesire Simons de Melun, de par le roy de Franche, et mesire Joffrois de Jenville,

(1) Juin 1298. Archives de Flandre, à Lille. La phrase suivante terminait ce document : *Non quia ordinationi et voluntati vestræ velint aliquatenus obviare, sed desiderat in omnibus obedire.* Elle est effacée dans la minute originale. Une autre requête dont j'ignore la date exacte est conçue ainsi qu'il suit :

Pater sancte, super provisione quam facere intendit vestra sanctitas pro comite Flandriæ et suis, de negotiis infra scriptis, dignemini dare litteras vestras et executores, prout vestræ beatitudini videbitur expedire.

Primo, ut restituatur ei filia sua, quam rex Franciæ tenet invitam.

Item, ut liberentur et capti et incarcerati, scilicet d. Henricus de Blanmont et alii, secundum conventiones habitas in concessione treugarum sive induciarum inter regem Francorum et regem Angliæ ac eis adhærentes.

Item, ut tempora appellationum super negotiis, in quibus factum regis Francorum et comitis tangi poterit, interpositarum a comite et universitatibus et singularibus personis, ecclesiasticis et secularibus, comiti adhærentibus non currant, nec sententiæ latæ renoventur, sed maneant omnia in eo statu in quo fuerunt tempore interpositarum appellationun, donec vestra sanctitas aliter super hiis duxerit disponendum ; et fiat inhibitio ne quicquam innovetur vel attemptetur.

Item, super clericis præsentatis et præsentandis ad ordines, dignitates et beneficia, per comitem et alios patronos et prælatos qui comiti adhæserunt et adhærent, et appellaverunt, et appellationibus interpositis adhæserunt et adhærent, quos ordinarii locorum reputant excommunicatos, interdictos et suspensos.

D *Item, super decimis et subventionibus regi Francorum non dandis, secundum quod alias vestra sanctitas decreverit rogandum et ordinandum, et super revocatione sententiarum excommunicationis, suspensionis et interdicti, si quæ occasione hujus processerunt, et super dispensatione, si qui forte ac occasione irregularitatem aliquam contraxerunt*

Item, super observatione treugarum et induciarum et attemptatorum, præteriti et futuri temporis, et reductione in statum debitum, ad restitutionem dampnorum, ablatorum et occupatorum, et emendationem injuriarum.

Item, supplicant... pro libertate ecclesiastica providere dignemini ut burgenses de Valencheins, quos comes Hanoniæ violenter fecit extrahi ab ecclesiis, restituatur immunitati ecclesiæ. (Archives de Flandre à Lille.)

(2) La trêve du 31 janvier 1297 (v. st.) porte : *Qe li rois d'Engleterre, si homme, soumis, aidant et aliez, tendront ceo qu'il tiennent et tenoient au jour que cette suffrance fu prise.* Rymer.I,III,p.194.

(3) Tout ce qui nous reste.

de par le roi d'Engletière, n'ont peut iestre en acort, par le importunitei des Franchois qui nous sourquièrent de toutes pars, non contrestant le souffrance jurée des II rois, et pendant le traitié des besoignes devant le pape, il nous a convenut prendre journée, si comme par forche et por pis eskiuwer, contre eaus, à Arras, as octaves de la Magdelaine. Là dous devons avoir VI chevaliers et IIII clercs de par nous, et li autre tant de chevalier et de clercs par eaus, pour enfourmer lesdis marischians d'ou droit Laquel chose nous est moult griés, quant de che ki nos droits est, et assés déclareis par le teneur de le souffrance, nient saisis, nient arriesteis ne maiiés de par eaus dusques à hore... nous convient à forche et mettre en déclaration de leurs gens. Et dou débat de Rosnais, entre nous et nostre neveu de Henau (1), oïes les raisons d'une part et d'autre raportées par enqueste, li marescheaus le roy d'Engleterre, sire Joffrois devantdit, a donnée sentence pour nous, et mesire Simons de Meulan, marischaus d'autre part, a donnei sentence en descort pour nostre neveu de Henau lequele, par le auctoritei dou seigneur de Neele, qui commandères et faisières (2) est de tous ches griés ke om nous fait, si comme entendut avons, nos niés de Henau met à exéqution à senpooir, ensi ke se li doi marischal eussent doneit sentence por lui et en acord. Et puis ches II sentences ensi données, nous, pour mal eskiuwer, requesimes et offrimes ke les besoignes fussent en le moindre des II marischiaus, liquel exploitassent ou liu, et fesissent prendre et lever de par eaus toutes les rentes et les revenues, et les tenisent en sauve main, dusques à tant ke drois en fust déclareis et sans préjudice de le partie ki droit ayoir i doit. Lequèle offre et requeste lidis mesire Simons et ses consaus ne vorrent mi rechevoir ains usent de leur sentence au content (3) de mon signeur Goffrois devandit et en no préjudice, et font à Rosnais leur bans et leur mandemens, si k'il leur plest et contre raison. Item, sachiés ke li évesques de Tournay, nos contraire à sen pooir, non contrestant nos appiaus, dont juge sunt empétré et plaist pendant sour icheaus à Cambray, et ses sentences telles quèles fait publier et renouveler ès églizes de Tournay, de Bruges et de Courtray, et ailleurs si comme lui plaist, en le diffamation de nous et des nos, et non mie sans escandèle de plusieurs: laquèle chose nous est moult griés. Item, vous faisons-nous savoir, si comme nous avons entendut, ke li rois de Franche fait prendre tous les biens des personnes de saicte Église qui se tiènent à nous et à nos apiaus, partout là où il les puet avoir en ses destrois, et a jà fait saisir les fruis de cet aoust, et cheaus qui mainent dessous nous, quant il viènent es détrois le roy, en prent et emprisonne, por II chiuncismes k'on leur demande de tous leurs biens, et pour che k'il se tiènent à nos appiaus; et meesment, les bénéfices de nos clercs, de l'an présent et à venir, les gens le roy ont pris et saisis, par quoi ils n'en pussent goïr jasoit che k'il aient, par no privilège ke li pape nous a donné, gracie qu'il en puissent goïr en no serviche; mais chevaleir ne leur puet contre le forche le roy, qui ensi nous griève et fourmaine de toutes pars.

Cher fil, si vous mamdons, prioms et voloms ke de ches griés deseuredis et de mout d'autres que ke li rois et li évesques de Tournay font a nous et a no A gent, en pluseurs manières, vous enfourmés le pape, et en fachiés plainte à lui de par nous, et li soupplyés ke par pitié et par droiture il i mette remède, spéciaument contre le fait l'évesque de Tournay qu'il a en le main, pour corriger et punir, douquel nous vous envoierons prochainement tout le prochès. Et de ches griés ke li rois nous fait, par'eis au comte de Savoie et à monseigneur Othe Gransson, et les enfourmeis comment on nous priesse contre raison. Et à che travilliés ke vous les aiiés avoech vous, ou l'un de eaus, quant vous en parlerés au pape. Dou prévost de Braine-le-lein vous mandons-nous ke de s'accointance et son repair, puist k'il n'est en le gracie dou pape, ouvreis sagement, par qoi en l'occoison de lui li papes ne puist de riens iestre meus contre vous. Item, chier fil, par cest message nous vous envoioms lettres à le compagnie des Mages, par lesquèles vous prenderés en B court IIII^m fiorins d'or. Et volentiers, se nous pensciens, orendroit vous en envoissiens plus grant somme de monnoie; mais li rois d'Engleterre nous a falli de XXV^m libvres de tournois qu'il nous doit de tans passei, dont no boine gent d'Yppre et de Douay, asquels nous sommes obligié, devoient iestre payé, et pour l'occoison de ceste faute, il en sont grevei et nous aussi. Et si avons nous no gent daleis le roy (4), qui, pour ce paiement avoir, ont là-endroit awardé longhement et awardent encore. Si nous samble doin ke li cuens de Savoie et mesire Othes de Gransson sentent par vous ke nous sommes en anui et en damage, pour défaute de ce paiement, lequel se no eussièmes à taus eut, vous fussiés plus largement pourveut. Item, chier fil, de che ke vous n'avés mie baillié au pape nos lettres ke vous emportastes, et ke vous iestes bien souvenant des paroles, ke nous vous desimes au partir de C nous, sour le matère dont ches lettres parlent, bien nous, plest, et n'avous mie encore no propos cangié de che ke nous vous en desimes. Voiremeut, se li pape vous requiert de demorer et mettre les besoignes sur lui, couvertement et sagement li respondés, et vous en passeis sans lui mouvoir. S'ensi ne fust ke li rois de Franche del autre part ne se mesist sour lui, adonc ne le poriés-vous mie refuser; mais, avant ke vous le fesissiés, nous vorrièmes ke vous sentissiès de lui, par raisons et priieres inductives, ke il nous sauveroit no yretage ke li rois a entrepris, et ke nous ne fussièmes par lui fourmenei, ensi ke nous avons estei dusques à hore. Item, chier fil, des avenues de nos parties vous faisons-nous savoir ke li rois Ayous (5) d'Allemagne jadis, le second jour de julé, entre Mayenche et Oppenem, fu desconfis et ochis en bataille dou duch Aubert d'Osteriche, et se gent aussi. Et D dient li pluseur ke lidis dus a grant faveur des éliseurs, et tient-on k'il doie iestre rois d'Allemagne, et k'il aproche vers Ais et trait les gens dou pays à sen accord, et commenche à faire allianches. Et pour che nous avons jà envoié vers lui pour traiter et ordener avoech lui amistei, selonc che ke boin samblera pour no pourfit au signeur de Faukemont, ki be par nous i est aleis, selonc les avenues des besoignes ki sont au tans de hore, et fumes fondei en partie sour le teneur d'une lettre le signeur de Kuk, dont nous vous envoions chi-dedens le transcrit (6), et d'une autre lettre ke nos niés, li dus de

(1) Au mois de mai 1294, Oste de Trazegnies et Gilles de Wadripont avaient vendu à Guï de Dampierre ce qui leur appartenait dans la seigneurie de Renaix, pour neuf cent livres tournois, mais la validité de cette vente étoit contestée par le comte de Hainaut.

(2) C'est-à-dire : l'instigateur et l'auteur.

(3) Au mépris.

(4) Près du roi.

(5) Adolphe de Nassau, tué le 2 juillet 1298, à la bataille de Goelheim.

(6) Dans cette lettre, Jean de Cuyck engageait le comte de Flandre à envoyer le sire de Fauquemont comme ambassadeur, près d'Albert d'Autriche, pour lui demander son amitié.

Brebant, nous en envoia, liquels a envoié audit ducn pour faire alliance et amistié; et avons-nous et nosdis niés de Brebant sour cheste matère envoié au roy d'Engleterre. Nonpourtant si n'avons-nous encore autre certain entendut se il venra au royaume d'Allemagne; car jasoit che chose k'il ait, si comme on dist, les esliseurs de sen acord, sans le duch de Bauwière et l'archevesque do Trièves, si sanle-il à aucuns ki sont nient de raison, se li pape se voet meller de ceste besoigne, k'il pora faire roy, ensi comme à se volontei; car li archevesque de Couloigne et de Mayenche s'accorderont plainement là où il vorra, che tiènent aucune gent. Et li cuens de Savoie, ki en court est présent, si comme nous entendons, est moult bien dou pape, et li sien ont en aucun tans le pape moult honnourei et avanchié, quant il fu en meneur esta : dont il sanle ke par ceste voie ki bien poroit avoir bonne fin, li pape doie et puist les gens dou roy de Franche amener à raison. De che volons-nous ke vous soyés avisei, pour plus discrètement aler avant en vos besoignes. Ches lettres monstrés à Jehan de Menin et à vostre secreit conseil; et soiiés, pour nostre honneur et pour le vostre, songneus et diligent en le poursuite de vos besoignes. Encore volons-nous que vous sachiés ke, par le faute dou paiement dou roy d'Engleterre, ensi que vous poreis monstrer à ses gens, il nous a convenut à Yppre et à Douway faire paiement à diverse manière de gent, là ù nous estièmes obligié, et plus teneuement en iestes pourveu de monnoie.

Chier fil, nous vous faisons savoir ke, sour le point ke ches lettres furent faites et li messages se devoit mettre en chemin, le semmedi devant le Magdeleine, nous recheumes vos lettres à Gand, par lesquèles nons vous aveis fait savoir comment dou pape vous aveis estei requis et priesset à che ke vous messissiés nos besoignes en se main, et comment, oïe se requeste et entendues ses paroles, à la fie dures, à le fie moles et eut conseil sour che avoech les gens le roi d'Engleterre, et délibération entre vos et vo conseil, et rewardées d'une part les raisons ki vous mouvoient à che non faire, et del autre part les causes ki mouvoient et devoient mouvoir, selonc l'estat dou tans et des besoignes ki ore sont, en le fin vous iestes enclinei, pour le plus seure partie, à se volentei, et vous iestes mis en lui de toutes nos besoignes, sauve nostre honneur et nostre estat, et sauves-les allianches faites entre nous et le roy d'Engleterre; et de che a li pape fait faire un publike instrument. Laquel chose, puis ke ensi faire l'a convenut, nous acceptons, pour pis eskiuwer, meesment pour che ke nous avons aussi entendut ke les besoignes dou roy de France et d'Engleterre sont en se main pour tout acorder; car, ensi ke nos besoignes sont et vont aujourd'hui, nous n'arièmes pooir de vivre ne de durer. Si vous mandons, chier fil, ke vous, pour nostre estat et nostre honneur sauver et maintenir, et le vostre aussi, penseis, songniés et procurés, de nuit et de jour, par qoi ceste besoigne ait bonne fin, ke Dius par se gracie nous otroie. Nous vous envoions les II procurations saielées et le lettre close au pape, ensi ke vous les mandastes, sans rien avoir mis, ne ostei. Item, chier fil, dou mariage de nostre fille au fil le roi d'Engleterre songniés et travilliés à vo pooir à che k'il soit sauviés, ensi k'il est ordenei et formei entre nous et le roi d'Engleterre; car, se autrement il en avenist, vous poeis veoir et savoir ke nous pierderièmes cc^{m} libvres de tournois que nous devièmes donner avoech no fille, lesquels li dis rois nous a pardonneis et quiteis (1). Item, aiiés remembrance des usures empêtrer dou pape, ke li Crespinois d'Arras vorroient avoir de nous, se nous restièmes en no estat, asquèles nous soumes si fort obligié ke vous saveis, par qoi li pappe les nous relaist; et soient lidit Crespinois contemps de leur costeit à venir à boin conte de che k'il ont eut dou no, et ke nous leur devons; car, selonc che ke nos avons despendu en ceste guerre, nous n'arièmes pooir de ches usures payer; et, si comme vos saveis, nous ne les devons mie payer de raison.

Item, chier fil, penseis se nous sommes de notre yretage restavli, si ke nos seroms, se Diu plest, par qoi li pape nos pourvoie, là nos trairièmes se li rois nous faisoit tort : par qoi matère de descorde et de riote soit ostée entre nous et lui. Item, ke li rois ne nous ait pooir de destraindre à che ke toutes monoies ne puissent courre en no tiere : mais ke eles ne soient pieurs de chèles ki sont faites au piet de le monoie le roy, et ke nous puissiens nos monoies faites ès terres ke nous tenons del empire faire courre, sans le contredit dou roy, par toute Flandre, puis k'ele est aussi souffisans et plus ke li monoie le roy. Item, chier fil, ayés en remanbrance ke li privilége et les frankises ke nous avons données, ensi comme par nécessitei, au tans de ceste wierre, à nos boines villes, pour aquerre leur bénivolense, ki pau nous a valut, soient cassei, meesment en tous les poins desdittes, francises ki sont et seront trouvez contre droit et contre raison, par qoi, pour l'occoison de cheaus, toute matère de discorde soit ostée entre nous et nos hoirs et les boines villes devantdites (2). Et sour toutes autres besoignes, chier fil, soiiés diligent et curieus de imfourmer le pape et cheaus ki bien de lui sont, par vous et vos amis, à che ke nos yretages nos soit sauvés. Item, souviègne-vous de pourveoir, se faire le poeis, ke nous puissiens faire en Flandre, en le partie dou royaume, monoie au piet de le monoie le roy, et milleur, liquèle puist avoir son cours au royaume; car à no grand damage, à tort et de lonc tans, si comme vous saveis, li rois nous a cassei nostre monoie ke nous devoms avoir de no droit, ki cours ne pooit avoir au royaume, par la forche le roy et le légièreté de se monoie. Encore vous enyoions-nous, par un autre escrit, griès ke nos gent nous ont fait savoir k'on a fait à nous et à no gent, chi-dedens enclos. Et sachiés ke messire Joffrois de Genville et Willaume vos frères et no gent ont requis au connestable et à cheaus ki sont de par le roy, ke chil grief et pluseur autre ke nous ne vous envoions mie, fait à nous et à no partie, fussent en sauve main des II mareschiaus ki le triuwe doivent warder, iuskes à dont ke li déclaration fust faite, là ou il deust demorer par droit, tant soit nos drois clers; mais nous n'en pooms finir, ains est refusei et prendent à suer, et che meisme ke nous avièmes en no mains par-devant de le triuwe, de nos hommes ki mauvaisement nous ont laissiés et se sont trait par devers le roy, nous pierdoms par le forche le roy, ki le fait prendre et lever apertement et les fait retraire sour le leur. Item, n'ouvliiés mie ramentevoir au conte de Savoie et à monsigneur Othe de Gransson, au traitié de ches besoignes, k'il avisent l'apostoile, ke se li rois avois plain piet de tière en Flandre, légier est assavoir ke li remanans vaurroit pau à nos et à nos hoirs, quant il, as tant k'il n'i avoit riens, et il ne nous haoit nient, ne devoit haïr, riens ne nous pooit demorer; et

(1) C'était la dot que le comte de Flandre s'était engagé à donner à sa fille par le traité secret de Lierre.

(2) Les concessions de priviléges faites aux communes avaient été nombreuses : on voit qu'elles étaient peu sincères. Mais il n'est pas moins vrai que les villes de Bruges et de Gand avaient trahi le comte et le pays, en favorisant les Français, et on comprend que Gui de Dampierre les ait jugées indignes des priviléges qu'il leur avait accordés.

sour cest article mesire Willaume de Mortagne parla au comte de Savoie, desdont k'il fu en Flandre, si comme vous li ramenteverés.

Donnêi à Pethenghiem, l'endemain de la Magdeleine (1).

Cette lettre ne trouva plus Robert de Béthune à Rome. La mission qu'il avait reçue avait été terminée, au mois de juin, par la sentence arbitrale du pape Boniface VIII. On sait qu'en rétablissant la paix entre les rois de France et d'Angleterre, elle annulait toutes les conventions relatives au mariage du prince de Galles avec Philippine de Flandre, pour lui faire épouser une fille de Philippe le Bel. Philippine de Dampierre mourut de douleur dans sa prison : Isabelle de France devait la venger du parjure du jeune prince anglais, qui fut depuis le roi Édouard II.

Boniface VIII s'était fait remettre une déclaration par laquelle les fils du comte de Flandre lui reconnaissaient le droit de prononcer souverainement sur leurs réclamations et sur leurs griefs. Ils n'avaient osé la lui refuser, quoiqu'ils n'y consentissent qu'à regret et pour éviter de plus grands malheurs, et, en ce moment même, ils multipliaient leur démarches près des ambassadeurs anglais, pour qu'ils ne les abandonnassent point.

Quatre lettres, écrites à Rome, offrent sur ces négociations les détails les plus complets.

Dans la première, les fils du comte de Flandre racontent comment, après avoir pris l'avis des ambassadeurs anglais, ils ont consenti à se soumettre à l'arbitrage du Pape :

Très-chiers sires, nous vous faisons savoir que le jour Saint-Barnabé (2) nous venimes devant le Pape, à relevée, à sen commandement ; et là furent les gens le roy d'Engleterre : c'est à savoir li archevesques de Duvelines (3) li évesques de Wincicstre, li cuens de Savoie (4), li cuens de Bar, mesires Ottes de Granson. Et nous donames au pape l'escrit del information des griés que li roys de France vous avoit fais, qu'il avait oïe de nous. Et li monstrames encore un instrument publique des paroles que li évesque d'Amiens et li évesque dou Puy avoient apportei à vous à Courtray (5), ouquel estrument il est contenu que, après le dénuntiation que vous aviés faite au roy de ce que vous vous teniés délivré et desloié de toute obéissance et de toute subjection, il offrirent, de par le roy, à faire droit à vous par vos pers des meffais que vous aviez meffais envers le roy, ne n'i avoit mie contenu qu'ils vous offrissent droit à faire des griés et des injures dont vous vous doliés dou roy, ne d'autre cose. Par quoi on monstroit encore le durtei et le défaute dou roy. Et fu chis estrumens monstrés au pape, al information de lui, pour ce que li message de France, par fauseté et par mençoigne, quant ils virent que raisons ne leur pooit aidier, donnèrent à entendre au pape que de toutes vos besoingnes li roys vous avoit adiès offiert à faire droit par vos pers, et que vous l'avies adiès refuset. De quoi li papes fu auques meus encontre vos besoingnes, tels fois fu et en parla à auchuns cardenaus. Et nous li monstrames au contraire, et par le devantdit estrument, que tant de raison n'aviés-vous mie trovei ou roy, que, après ce qu'il vit que si grandement et en tant de cas vous vous plaingniés de lui, il vous euist offert droit de ce, ne d'aultres coses. Et bien dessimes au pape que, ou fait que li roys vous grevoit d'estat et de honneur et de hiretage, et si grandement que la cose appartenoit à le cognissance et au jugement de vos pers, vous le requesistes humlement qu'il vous en fesist raison, et l'en poursuivistes par maintes fois, et n'y trouvastes ne raison, ne mesure. Et puis vous li demandastes le droit de vos pers; et ce, ne autre cose qui à droit ne à raison appertenist, vous ne peuistes onques traire de lui, ne trouver, et en avoit-il et ses consaus si grand indignation, et en prendroit si grand félonie envers vous, que adiès vous faisoient pis que devant. Li message le roy de France sont li archevesques de Nierbone, li dux de Bourgoingne, li cuens de Saint-Pol, messires Prières Flote, maistres Jehans de Chevery, archediaques de Roem, et mestres Jehans de Mentcrolles (6), cantres de Raims. Après, li apostoles nous mist avant une parole, et nous requist que vo besoigne nous li mesissiens en main, et il i rewarderoit vo honneur et vo estat, et dist que autrement il ne véoit mie qu'il vous peuist aidier. Et ce faisoit-il pour ce qu'il peuist avoir entrée et voie de vous aidier encontre les François. Sire, ceste parole nous sanla de moult grant pois. Et nous li dessimes que li roys d'Engleterre et vous estiés par boine cause alloié, et que là estoient se message, sans lesquels nous ne poiens, ne voliens, ne ne deviens riens faire, et qu'il li pluist que nous nous peuissiens conseillier à eaus et à nos gens qui estoient avoec nous. Et il le nous otria jusques a lendemain a le relevée. Le matinée, sire, nous venimes al hostel l'archevesques de Duvelines, et monstrames à lui et as autres dou consel le roy d'Engleterre, le besoigne et ce qu'il en avoient oï, et leur requissimes consel, comme à chiaus qui devoient estre tout un avoecques nous. Sour ce, sire, il se consellirent à par eaus, et nous respondirent, sire, ne mie comme li consaus le roy d'Engleterre, mais chascuns à par lui comme amis : que périlleuse cose estoit dou faire le requeste l'apostole, et périleuse dou laissier, et qu'il n'en savoient que conseillier pour le mius; et dist premiers li cuens de Savoie, pour lui meismes, et tout li autre l'ensuiirent en ceste fourme; « Li roys « de France, qui priès de vous est, et a grant « haine sour vous, et est poissans hom, a prins, « et tient pardevers lui, moult grant partie de vo « terre, et cil qui demouré sont avoecques vous, « ne vous sont mie tous bien certain. Et vo ami « de dehors, si comme li dux de Brebant et li autre, « sont bien kierkiet et ensoingniet, et vous n'iestes « mie moult warnis de gent, ne d'avoir. Et li roys « d'Engleterre, parmi ce qu'il a à faire en Escoche, « en Gascoingne et en Engleterre meismes, là où « tous ne s'accordent mie bien a se volentei, ne se « partira jamais d'Engleterre, ne ne vous envoiera « jamais, ne ne porra faire secours tel qu'il vous

(1) Archives de Flandre, à Lille.

(2) 11 juin 1298.

(3) Guilaume de Heton, archevêque de Dublin. Il avait pris une grande part à la conclusion de la trêve.

(4) Le comte de Savoie était fils de Thomas de Savoie, qui avait autrefois, comme mari de Jeanne de Constantinople, porté le titre de comte de Flandre. Il avait lui-même épousé Marie de Brabant, petite fille de Gui de Dampierre. Il combattit à la bataille de Mons-en-Pevèle dans l'armée des Philippe le Bel, et fut l'un des signataires du traité d'Athies.

(5) J'ai publié ce document: *Histoire de Flandre*, 1re édit., II, p. 574.

(6) Jean de Montreuil, l'un des principaux conseillers de Philippe le Bel.

« puist aidier, ne cil de Gand, ne de vo pays ne « recheveront jamais volentiers les Englès (1). Et « se vous ne faites le volentei l'apostole, vous per« derés le graze de lui et de le court de Rome, « qui est grans cose et lequèle vous avez bien à « tenir, et tout ce vous pora tourner à grand mes« chief. » Ne plus ne vous vaurent dire, et tout ce rewardons-nous en vo besoigne, et d'autre part grant péril peut avoir à mettre si grant cose en volentei d'autrui. Sour ce nous partismes d'iaus, et euismes consel des chevaliers et des clers que nous aviens adonc avoec nous. Et á relevée nous venismes devant le pape, et li monstrames le grant fiance que vous aviés en lui, et comment vous vous asseuriés bien de vo droit, et comment il estoit en lieu de Dieu en terre, et souverains dou roy de France. en espirituel et en temporel, et li demandames qu'il nous fesist droit contre le roy de France. Et, pour droit avoir et droit faire, li offrimes-nous à mettre votre besoigne en main, comme en main de juge et de souverain. Et dist le parole Phelippes, nos frères, bien et biel. Li papes respondi tantost tèle response, que c'estoit à lui mettre ou content coutre le roi de France, dont il n'estoit mie prins orendoit, mais bien estoit voir que souvrains estoit-il dou roy de France, en espiritoel et en temporel. Et ne li pleut mie ceste response que nous feismes, et dist que nous n'estiens mie bien conselliet d'ensi respondre, et nous dist encore que nous nous consellissiens mius, et que nous nous consellissiens autrement, se nous quidiens que boin fust. Et pist encore que, quelque nous desissiemmes, pour ce ne demouroit mie que il ne fesist le pays entre les deux rois, et que l'aliance il desromperoit, et le pooit bien faire. Et quant li roys et vous jurastes l'aliance, chascuns de vous se parjuro ce faisant, et li roys de France ausi, quant il le jura, et bien le dist à leur mesages. Sour ce nous enismes en consel as gens le roy d'Engletière: après nous euismes consel à vo gent et à le nostre qui là estoient. Et à grant prière nous pourcachames délay dusques à l'endemain. Et li papes le nous ottria à relevée l'endemain, c'est à savoir le venredi après le jour Saint-Barnabé. Après nous assamblames vo consel avoec nous trois frères : c'est à savoir le prévost de Losane, monseigneur Bassian, le seigneur d'Escornay, mons[r] Gerart dou Verbos, le castellains de Douay, mons[r] Jehan de Menin, mons[r] Gillon de Renne, mons[r] Ponchart de Florence, mons[r] Watier de Ways, mons[r] Robert de Lieurenghien, monseigneur Rasson Mulart, le prévost de Biéthune, mons[r] Michel As Clokètes et maistre Jaque Bieck. Et rewardames moult diligianment le besoingne, à grant mésaise et à grant meschief de coer que nous estions. Et nous sanla tous que li menres perius estoit de mettre toute le besoingne ou pape, sauva vostre honneur et vostre estat, comme en le main de celui qui estoit en lieu de Dieu en tière, et en le grant fiance que vous aviés en lui, et ou boin droit que vous aviés. Et ce meismes nous loèrent li cuens de Savoie et mesire Ottes de Gransson, asquels nous en parlames derechef, ce meisme jour devant mengier. Et ensi le fesimes-nous à relevée, présens les gens le roy d'Engleterre qui deseure sont nommei, et par leur otroy, et sauve l'aliance dou roy d'Engleterre et de vous, et présent monseigneur Gérart de Parme et mons[r] Mathieu d'Aigue-Esparsse (2) et mons[r] Néapolion (3), cardenaus (4). Et dist li papes moult larguement et de grant volentei, que vo droit et vo honneur il vous warderoit, et là ou drois vous fauroit, ou la cose seroit en doute, il vous aideroit de se graze, et en toutes aultres manières à sen pooir, et avant il vous donroit une aussi boine contei comme la vostre, ainsçois qu'il le donnast au roy de France; car trop avoit de tière li roys de France. Et de ces coses li papes a fait faire un publique estrument. Sachiés, sire, nous nous aidons bien de Philippe no frère, et nous en aiderons encore mius, si Dieu plaist (5).

La seconde lettre développe les motifs qui ont guidé Robert de Béthune et ses frères dans la détermination qu'ils se sont vus réduits à prendre, sans pouvoir consulter leur père,

Sire, quant li papes nous mist avant que nous mesissiens en se main vo besoigne, nous en fumes moult exbahi; car il convenoit à force se requeste refuser ou otrier. Et pourquoi il le fesist boin refuser, nous et tous nos cansous rewardames les raisons qui s'ensuient. Premiers, que grans perius estoit de mettre si grosse chose en volentei d'autrui, se ne fust en homme de qui on se peuist assurer autant comme de lui meisme; après, que li papes vous estoit estraingnes hom, et tant savoit que, s'il vons voloit grever, il saroit bien trouver cause et ocquision de quoi il s'escuseroit et deffenderoit; après, que par lui vous et vos églises estiès moult grévés, par les subventions et dismes qu'il avoit otriés au roy de France, et le faveur ke il li avoit; après, que li papes, si com on dist, est uns hom convoiteus, et que li roys sans comparison avoit plus grant pooir de lui servir dou sien propre, et s'il ne l'avoit, des biens des églises que vous. Et de l'autre partie que nous devissiens ottrier se requeste, nous rewardames les raisons que li cuens de Savoie et des gens le roi d'Engleterre nous misent avant; c'est à savoir : le pooir le roy de France, et ce que il vous estoit priés, et avoit par deviers lui et tournei encontre vous si grant partie de vo tière et de vo gens que vous savés, et le grant coust qu'il vous convenroit mettre à warnir les villes et les lieus qui vous sont demouré, et à vous deffendre, le défaute de deniers et d'avoir pour tel wière maintenir, et del aive dou roy d'Engleterre et del aive dou duch de Brebant et des Alemans, là où il vous convenroit mettre plus grant mise que vous ne poriés soutenir, s'il vous voloient encore aidier, le défaute dou roy d'Alemaingne que li papes meismes nous dist bien que il le feroit tenir tout quoit, s'il s'en voloit encore meller, et que li pape avoit, si omme il nos dist, tous trois ou teus quatre préias en Allemaingne, dont chascuns à par lui, aroit bon pooir de lui ensenier, se li papes voloit. Et rewardames aussi que li papes disoit que tout sans nous il feroit le pays entre les deux roys, et que vous tous seus demouriés en le wière, et que, se on fust alé avant par voie de jugement ou par arbitrage, pour droit faire, si vous peuist l papes moult grever, de quoi vous ne peuissiés estre adreciés. Nous rewardames ausi le diffamation de vous, que on diroit que vous vous efforceriés de tenir en esmeute toute le crestienté, et le couroue et le indignation dou pape, et que vous aviés bien à faire et pièclia avies eu de sen dangier et de tenir sen grei pour moult de causes, et pour une raison entre les autres que vous et vos consaus

(1) Peu de mois s'étaient écoulés depuis les rixes sanglantes qui avaient eu lieu entre les Gantois et les hommes d'armes d'Edouard Ier

(2) Matthieu d'Aqua-Sparta général de l'ordre des frères mineurs, cardinal de la création de Nicolas IV.

(3) Napoléon-Orsini.

(4) Ces trois cardinaux soutenaient les intérêts de Gui de Dampierre.

(5) Archives de Flandre, à Lille.

savés bien, et là où li papes s'il se mouvoit, prenderoit assés tost occasion pour se wière qu'il maintient, et là où il seroient trestous. Et rewardames ausi que, se auchune sentence d'escumuniement ou d'entredit venist de par lui encontre vous, ou pour çou ke cils ke met se besoigne en plait, comme clère ke ele soit, il est en aventaige, s'auchune des sentences qui sont gietées fust approuvée. Nous rewardames ke cil de vo pays li plus grans partie, fust tors, fust drois, prenderoient ocquison de partir de vous; et se vous courciés le pape, vous ne sariés où traire pour confort. Et une parole dist li sires d'Escornay, devant nous et devant tout nos consel, quant il se parti don pays, li plus gros dou pays, et qui mius vous amoient et l'estat de le tière, li disent en cette manière: « Vous « enalés à Roume, wardés que nous ne retournés « mies sans faire pays, quèle qu'ele soit, ou se ce « non, mesrrés estre hounis. » Et si rewardames l'aloiance ke on porcache, et pour le roi dou conte de Hollande encontre vous, si comme vos nos aveis mandé, et tous li pays. Nous rewardames aussi que devant tous le boine gent, si comme devant les cardenaus et les message, le roy d'Engleterre et nous et nos consel, il nos promist qu'il vous sauveroit vo honneur et vo estat, et rewardames que par ces paroles il convenoit que vous reussiés toute vo tière, et en tel estat que francement et paisivlemen, vous le peussiés tenir, et que riens ne vous fust a nenri, par quoi il apparust que vous fuissiés de riens meffais contre le roy.

Et toutes raisons rewardées, les unes encontre les autres, par le conseil de toute vo gent et des gens le roy d'Engleterre et de maistre Gérard de Parme et maistre Mathieu d'Aigue-Esparsse, et par l'avis de nous trois frères meismes, nous de coer courcié, quel sanlant que nous en feisiens devant le pape, pour sen gré tenir, nous nous acordames à otrier le requeste le pape, comme en le mains périlleuse partie des deus, car l'une ou l'autre nous convenoit-il prendre, et sans arrets, ne n'en peuismes eséchapper. Et volontiers euissiens eu tant de délai que nous en peuissiens avoir envoié à vous, pour le grandeur de le besoingne; mais en nulle manière nous n'i peuismes avenir, ne que d'avoir respit une toute seule eure outre ce que nous avons chi estei. Sire, nous avons livrei au pape no procuration pour vous; et encore en veut-il avoir une autre plus grande seurté de le besoigne; car, quant à lui, li soufist bien li procurations qui li est ballié; mais encore veut-il avoir une selonc te transcrit que nous vous envoions enclos en ces letres. Sii ferés mettre le date dou jour que vous ferés saieller cèle procuration, et les nous envoierés sans délay. Et sachiés que pour ce ne demoura mie ke le papes ne voist avant en le besogne, ce pendant, pour ordener et terminer le besoigne, si comme il nous a dit (1)

La troisième lettre, rédigée en forme de mémoire, reproduit le récit de l'audience accordée par le pape, le 25 juin 1298, aux fils du comte de Flandre, et les paroles prononcées en leur nom, afin que Gui de Dampierre fût compris dans le traité de paix des rois de France et d'Angleterre.

L'an de l'incarnation mil deux cens quatre vins dis-wit, merquedi, c'est asavoir l'endemain de le Nativetei saint Jehan Baptiste, au matin, mesires Robers, ainsnés fils ou conte de Flandres, mesires Phelippes et mesires Jehans de Namur, fil et message audit conte, vinrent devant le pape, en se cambre à Saint-Pière, et amenèrent avoec caus le seigneur d'Escornay, le castellain de Douay, mons[r] Gérard dou Verbos, mons[r] Jehan de Menim et un seigneur de loy que l'on appielle mons[r] Bassian, et i furent aussi présent devant li pape li message le roy d'Engleterre: c'est à savoir l'archevesque de Duvelines, li évesque de Winciestre, li cuens de Savoie, li cuens de Bar, mesire Ottes de Granson et mesires Hues de Vier. Et là furent monstrées pour le conte de Flandres au pape, en le présence de toutes les personnes devant dites, tels paroles: « Sire, pour ce que li cuens de Flandres n'a peu « droit avoir ne raison dou roy de France, et qu'il « a tant esté fourmenés par le roy, si est la cose à « tel déconvenue et à tel meschief tournée com il « pert, si chil qui chi sont ont la besoingne par « vostre volenté, sauve le honneur et l'estat dou « conte et l'aliance qui est faites entre le roy d'En« gleterre et lui, de qui il ne se voelent partir mise « en vostre main, com en celui en qui il ont fiance « souverainement et avant tous, et vous l'avés em« prinse. Or entendent, sire, que vous véés faire le « pais entre le roy de France et le roi d'Engle« terre, sans le conte, ne eaus mettre ens à ore; « laquèle cose seroit trop griés au conte pour moult « de raisons. Premièrement, que li cuens s'en de« mourast en le wière, et fust afoiblis de tèle aiuwe « et de tèle aliance comme dou roy d'Engleterre, « liquèle a esté faite et jurée de boinne cause et « par boinne raison, et encontre celui qui droit, « ne raison n'a volu faire. Après, sire, pour ce que li « triuwe a esté prinse entre les deus roys, et se « pais est entre eaus, il sera à douter que li roys « de France ne tiègne nulle triuwe au conte, car il « ne li a nulle en convent, mais au roy d'Engle« terre, sans plus pour lui et pour ses aloiés; et se « pais est, dont n'a li triuwe nul lieu, et parmi tout « ce que li triuwe dure encore, et que li roys d'En« gleterre se melle pour faire tenir, si l'enfraint li « roys de France et se gent, tous les jours et en « moult de cas, que on poet clerment monstrer. « Après, sire, se li cuens demeure hors de le pays, « cil de se pays qui à lui se tiènent s'en poront des« consentir et descourager. Cil aussi qui n'ont mie « le coer bien ferme avoec le conte, poront pren« dre coer d'iaus tourner contre lui, et meisment « cil qui, avant de li wière apparust, eurent trai« tiet et convenance au roy, et prisent lettres de « lui, si comme il vous a esté autrefois monstré. « Et avoec tout ce, sire, si sera grans diffama« tions et grans laidure au conte, et mains l'en « priseront et douteront se anemi; et porra li cuens « chaïr en grand péril. Et quand li cuens vous voet « de tout obéir, li roys de France, qui droit ne veut « prendre par devant vous, ne ne se veut mettre « en vous, ne par mise, ne par composition, ne par « ordenance, ne par traitiet, ne doit mie porter tel « avantage dont li cuens puisse chaïr en si grand « péril ne en si grant meschief de sa besoingne. Se « vous prient et requièrent que vous, en qui li « cuens et il ont toute leur fiance, i metiés tèle re« mède et tel consel qu'il affiert; car sire, le pais « ne refusent-il mie, ne ne voellent empeschier; « mais il prient que leur pais soit faite avoec le « pais le roy d'Engleterre, et qu'il ne demeurent « mie sans lui en le wière, pour raison devant dite; « car, sire, se vous faisiés le paix des deux roys, se « convenroit-il que li roys d'Engleterre s'en mellast « de le wière, et aidast le conte encontre le roy, à « cui il aroit fait pais, comme aloiés le conte. Et à « vous, segneur, qui estes de par le roy d'Engle« terre, requièrent-il que vous parliés à no saint« père qu'il face notre requeste, et que no pais « soit faite avoec le vostre, et que vous ne voeilliés « mie que nous seriens désevré de vous: car de « vous nous ne voulons mie partir, ne de l'aliance « qui est entre le roy et monseigneur; ains l'avons

(1) Archives de Flandre, à Lille.

« expressément retenue en le mise à tous jours, et « tant soit-il ensi que nous vous otriames à faire « mise, pour ce ne vous otriames no mie à faire, ne « à prendre pais sans nous, et à nous laissier en le « wier. Laquèle cose de faire pais sans nous, vous « ne poés, ne ne devés faire, par le raison des con- « veneuces qui sont en l'aliance. Et vous réqué- « rons encore que nous tiegniés le convenance le « roy, a warder le sien honneur et le vostre, tel « gent que vous estes. » Ces paroles dites, li arche- vesques de Duvelines dist au pape: « Sire, nous « vous prions que vous faciés no pais avoec le pais « le conte, » et li autres l'ensuivirent. Après ces paroles, li papes s'esmeut à se volenté, et dist que pour ce il ne laroit mie à faire le pais entre les deux roys (1).

La quatrième lettre, qui retrace également les efforts tentés près de Boniface VIII, nous apprend qu'ils ont été stériles: elle annonce, en effet, par quelques mots ajoutés à la hâte, que le pape a prononcé au palais de Saint-Pierre la sentence d'arbitrage qu'il a refusé d'ajourner plus longtemps.

Très chiers sires, nous Robers, Phelippes et Jehans vo fil, vous faisons savoir pour vérité et pour certain, que l'endemain dou jour de le Nativitet saint Jehan-Baptiste nous fumes avoecques les gens le roy d'Engleterre devant le pape, et li monstrames, pour ce que nous aviens entendu que il entendoit à faire le pays entre le roy de France et le roy d'Engleterre, sans vous mettre en le pays, les griés qui vous en poroient avenir, et li priames que il ne le vausist mie faire, et qu'il li pleuist attendre dusques à donc que li vostre pais fust apointé, et que les pais se fesisent toutes ensanle, pour moult de raisons. Et requesimes as gens le roy d'Engleterre que à ce il vausissent travellier, pour le honneur d'ou Roy et d'iaus meismes, et pour le raison de vous: car tant fust-il ensi que nous fuissiens assenti qu'il peuissent mettre leur besoingnes sour le pape, pour ce ne leur otriames nous mie que sans vous il fesissent pais, et vous laissassent en le wière et ou débat, ainsçois leur contre-désires, et que tèle estoit li obligations de l'aliance entre le roy et vous, liquèle fu faite dou roy et de vous, pour vos drois à deffendre encontre le roy de France, de qui vous ne poiés avoir eu droit. Li message le roy requisent illeuc au pape que leur pais et le vostre il fesist tout ensanle. Li papes, nos paroles oïes, nous respondi dur, et dist que nous estiens mal conseillet, et que, pour le contei de Flandres, il ne lairoit mie à faire le pais des deux roys, et que le pais il feroit et pronuncheroit entre eaus, et, se aucune cose i avoit encore à dire, qu'il diroit en un autre tans, et le truwe de vous et des aloiés il feroit tenir et de vo besoigne il ne pronunceroit nient orendroit, car il convenroit que par autre voie il vous aidast. Et dist encore, se nous nous repentiens de ce que nous aviens mise vo besoigne sour lui, il s'en osteroit volentiers de tant comme à vous (2), mais le pais des deux roys ne lairoit-il, ne ne targeroit à faire pour nullui. Et tenés, sire, pour certain que li pais sera faite, dedens ceste semaine où nous sommes, des deux roys. Si rewardés, sire, à vo pais et à vos besoingnes, ensi que vous quiderés que boin sera, et ne vous esmouvés (3) de nouvielle que on vous die, qui d'autrui vous viègne que de nous; car nous vous en ferons adiés savoir le vérité. Et meesmement avons espérance de bien besoigner, mais aucun délay i sera, et pour Dieu, sire pour ce ne laissiez mie que vous ne nous envoiez les deux procurations que nous vous avons mandées, si chier que vous avés vo besoingne et vo honneur, et le aive et le graze dou pape, et ces procurations nous vous mandames par Ghiselin et Cambier, vos propres messages, qui vos lettres nous apportèrent, et murent de Rome le jour de le Nativité saint Jehan-Baptiste. Sire, celui jour de le Nativité, au soir, nous rechumes vos lettres que Micheles, nos messagiers, nous apporta, qui parolent dou segneur de Saint-Venant, et d'autres qui doivent estre venu ou avoir envoiet à Rome, pour diffamation de vous, et pour grever chiaus qui avoeques vous se tiènent. Sachiez, sire, c'est une cose qui ne fait mie moult à douter, selonc ce que nous entendons, et nous en serons moult bien sour no warde (4): il i a bien venus gens de Bruges, Graut Cant et Pol de le Walle (5): li castellains de Bergues est outre passés en Puille, et des autres nous ne savons nient. Sire, pour le haste de le besoingne des roys, nous ne vous escrisons à ore autre cose, et ces coses, sire, faites savoir à medame et là ou vous quiderés que boin soit. Sires, puis ke ces letres furent escrites duske à lui, nous eumes consel d'atendre encore pour savoir quier li dis se joroeroit des dois rois, lequel dit li papes le venredi matin ensuivant après, prenuncha en le manière qui est contenue en un escrit chi dedans enclos (6). Sire, Nostres-Sires soit warde de vous.

Escrit à Rome le samedi vegille saint Pière et saint Pol (7).

Peut-être les fils de Gui de Dampierre accusèrent-ils le comte de Savoie de les avoir secondés avec trop peu de zèle. On leur reprocha du moins d'avoir fait entendre des plaintes assez vives; et, comme ils voulaient rester fidèles à l'alliance d'Edouard Ier aussi longtemps qu'il y avait quelque espoir de la conserver, ils crurent devoir démentir les paroles qui leur étaient attribuées.

Le lundi après le jour de Saint-Pierre et Saint-Pol (8), à eure de viespres, mesires Robert de Flandres, mesires Phelippes et messires Jehans de Namur, fil au conte de Flandres, vinrent au palays de Sainte-Sabine, en l'ostel le conte de Savoie, et parlèrent audit conte et al archevesque de Duvelines, à monsr Otte de Gransson, et monseignr Hue

(1) Archives de Flandre, à Lille.
(2) C'est-à-dire: pour ce qui vous regarde.
(3) On avait d'abord écrit: *Ne vous effréés, ne esmouvés.*
(4) Sur nos gardes.
(5) Gérard Cant et Paul Wandewalle étaient chargés de remettre au pape une pétition de la commune de Bruges. On voit, par un rôle que j'ai publié dans mon *Histoire de Flandres*, 1re édit., t. II, p. 601, qu'ils dînèrent à Rome avec le cardinal Lemoine. Le cardinal Lemoine était français, et Boniface VIII le traitait assez mal, si l'on peut ajouter foi à la phrase rapportée par Guillaume de Nogaret: *Picarde, tu habes caput picardicum, sed ego picoabo te* (Dupuy, *Pr.*, p. 359. Néanmoins, il se montra dévoué au pape dans son démêlé avec Philippe le Bel.
(6) Anno Domini millesimo ducentesimo nonagessimo octavo, die veneris post Nativitatem sancti Johannis Baptistæ in mane, in pleno consistorio et publico, Romæ in palatio ecclesiæ sancti Petri, præsentibus nuntiis regis Franciæ et præsentibus nuntiis regis Angliæ et præsentibus etiam cardinalibus et pluribus aliis archiepiscopis, episcopis et cæteris prælatis ac etiam multis aliis qui voluerunt interesse, papa pronuntiavit inter regem Angliæ subsequentia seu infrascripta in modum qui sequitur, etc. Voyez les les actes de Rymer, I, III, p. 200.
(7) Archives de Rupelmonde.
(8) 30 juin 1298.

de Vier, messages le roy d'Engleterre, en ceste fourme, et si fu avoec eaus, des gens de Flandres, li sires de Escornay, li castellains de Douay, et Jehans de Menin: « Seigneur, on nous a donnei à « entendre que vous avés entendu que auchunes « dures paroles et estraingnes ont esté dites de « nous et de no gens encontre vous. Nous vous « prions que vous ne le créés mie; car il n'est mie « ensi, ne talent, ne volentei n'en avons eu, ne se « arons. Voirs est que li papes a prononchiet un dit « entre le roy de France et le roy d'Engleterre, ensi « que vous savés, où il a auchune durté encontre « nous: encontre le dit nous ne disons nient. Bien « avons espérance que li cose venra à bien al aive « de Dieu et parmi le boin droict que nous avons. « Vous savés les aloiances et les convenances qui « sont entre le roy et mons[r] de Flandres. Nuls descors n'en a estet, ne mise faite, et là n'appartient « nuls dis. Nous créons certainement et avons bien « fiance que li roys les tenra pour se loiauté et pour « se honneur, et ce li priera et requerra adiés me« sires. Et nous vous prions que vous i metiés vo « aive et vo boin conseil, et que là où vous porés « vous nous voelliés tenir boin lieu. Et ensi vau« riens-nous faire à vous, là où nous ariens le pooir « comme à nos boins amis. » Et il respondirent qu'ils le feroient volentiers, et pourcaceroient à leur pooir le bien le conte et désirant en estoient de boin cher, et que encore n'estoit mie par le dit li besoingne mise à sa fin (1).

La sentence arbitrale du pape ne renfermait aucune réserve en faveur du comte de Flandre (2). Dans une bulle séparée et fort courte, le Pape s'était borné à proroger les délais de l'appel interjeté par Gui de Dampierre, afin de pouvoir poursuivre plus tard l'aplanissement des difficultés. Cette bulle était ainsi concue:

Bonifacius episcopus, etc. Dudum inter karissimum in Christo filium nostrum Philippum, regem Francorum illustrem, ex parte una, et dilectum filium nobilem virum Guidonem, comitem Flandriæ ex altera, super certis articulis dissentionis materia, litibus etiam et contestationibus exortis, plures appellationes pro parte ipsus comitis et ei adhærentium fuerunt occasione hujusmodi ad sedem apostolicam interjectæ. Nos autem certis ex causis quæ ad id rationabiliter nos inducunt, volumus ut hujusmodi appellantibus tempora prosequendarum appellationum et juris statuta non currant, et quod omnia super quibus appellatum est, et illa contingentia, in eo in quo nunc sunt statu consistant, donec super hiis aliud duxerimus ordinandum (3).

La mission de Robert de Béthune et de Jean de Namur était terminée. Tandis que Philippe de Thiette se rendait dans le midi de l'Italie, espérant encore de pouvoir servir la cause de son père en se rendant utile à celle du pape contre Frédéric d'Aragon, ils reprirent tristement la route de la Flandre. Ils avaient épuisé toutes les sommes qui

A leur avaient été confiées, et le 30 juillet, afin de suffire aux frais de leur voyage, et au payement de quelques dettes qu'ils avaient laissées à Rome, ils recoururent à Florence à un emprunt de 4,000 florins d'or, que Gui Bardi, qui s'intitulait chevalier aussi bien que les Louchard d'Arras, leur avança à l'intérêt de 4 p. 0/0 par mois (4). Une fièvre ardente, résultat des inquiétudes et des fatigues, avait saisi Robert de Béthune: à peine parvint-il à traverser les gorges du Mont-Saint-Bernard et à atteindre Lausanne, où il dicta, le 27 août, son testament (5).

La lettre suivante fut écrite à Lausane, par Robert de Béthune: il annonce à son père sa maladie

B et les retards qu'éprouve son retour en Flandre:

A très-haut, très-noble et très-poissant sen très-chier seigneur et père, Guy, conte de Flandre et marchis de Namur, Robers, ses aisnés fils, salut amour et obéissance de fil.

Très-chiers sires, autre fois avons fait demourée ou chemin de venir à vous plus longe que nous ne quidiens par le maladie de nous et de no frère, qui est, benois soit Diex, tout nètement waris, et je meismes en estoie en assés bon point; or, me reprist, cest mercredi qui passés est, entrens que je passoie le Mont-Saint-Bernard et avoie guet à Aoste et vinc gésir a Saint-Brantier, une fièvre qui adiès puis m'a tenu aigrement double tiertène, si que je ne me puis partir de Losane, là où je sui, dusques adonc que Diex me ara mis en autre estat. D'autre part, chier sire, au partir de Rome mestre Jaquèmes,

C Bieck nous kierka deus lettres de vos appiaus, lesquèles nous fesimes warder pour apporter à vous. Faites, s'il vous plaist, rewarder à vo consel, par quoi vous en usés avant que li mois d'octembre commence, si vous n'avés usé d'autre lettre sanlant à ceste, ou qu'il doive soufire à vos besoingnes, ou ce nom, desdont en avant vous ne vous en poés aidier, ne del appiel, quant à ces lettres, pour le trespas de l'année dont lesdites lettres parolent en le date. Et nous le vous envoions en haste, pourceque nous ne porons mie venir à vous si tost que nous aviens en pensée. Sire, si emparlés tost à vo consel. Sire, nous entendons par chiaus qui viènent de le cour de Rome, et qui murent puis que nous en partismes, que pays est entre le roy de Sécille et Frédéri d'Arragone, mais nous ne savons mie le certaine fourme comment (6).

Le 6 septembre, Robert de Béthune et Jean de

D Namur étaient arrivés à Besançon, où ils se virent de nouveau réduits à un emprunt. Peu de jours après, ils adressaient de Beaume à Jaques Beck et à Michel As Clokettes, qui étaient restés à Rome, une lettre que nous croyons devoir reproduire (7):

Robers, aisnés filz le conte de Flandres, et Jehans, sires de Namur, fils audit conte, à leurs boins maistre Jaque Bieck et mons[r] Michiel As Clokètes,

(1) Archives de Flandre à Lille.

(2) Rymer, I, III, p. 200; MS. des Dunes, n° 923. Baillet, afin de pouvoir présenter la sentence d'arbitrage comme contraire au roi de France, assure qu'elle portait qu'il rendrait à Gui de Dampierre sa fille et les villes qu'il occupait, et qu'il irait en Orient combattre les infidèles. Tout ceci est complétement inexact.

(2) Ms. des Dunes. n° 277.

(4) Archives de Rupelmonde. Les Bardi affermèrent un instant tous les revenus du royaume d'Angleterre. Ils avaient une maison à Bruges. Villani les appelle une des colonnes du commerce de la charité.

(5) Je n'ai pas retrouvé aux archives de Lille le testament de Robert de Béthune, Il est analysé dans l'ancien inventaire. Les exécuteurs testamentaires, désignés par Robert de Béthune, étaient Jean de Menin et Gérard de Verbois.

(6) Archives de Rupelmonde, n° 1039.

(h) Archives de Rupelmonde, n° 990.

demourans en le cour de Rome pur le dit conte, salut et boine amour,

Nous vous envoions, adjoint à ces lettres, le transcrit d'une lettre que Jehans de Menin, chevaliers, rechut de no chier segneur et père devantdit, à Plaisence, èsquèles lettres vous verrés et voires est, qu'il a plusieurs coses qui portent grant grief à monseigneur, et dont il est grans mestiers que li ententions no saint-père le pape soit seue et manifestée et wardée, et que li évesque de Vincense, ou autres hom soutfissans, soit tost ou pays, pour faire tenir le truwe ou le soufrance, et pour faire adrecier les entrepresures que on a fait et fera al encontre, et pour mettre en estat deu. Si vous mandons et prion que à monseigneur de Parme (1), à cui nous envoions lettres et à nos autres amis et au pape vous parlés et faites parler, et pourcachiés que il i mette remède hastivement, car li cose est en grant meschief et en péril, et ne poet longuement demourer ensi; et al information de vous, nous vous ramentevons et mettons à mémoire sour les articles qui sont contenu es devantdites lettres: premièrement, de le présentation des bénéfices no sains-pères li apostoles a ordené que les coses demeurent en pendant et sans préjudice, dusques à dont que on porra veir comment on ira avant, et quel fin on porra mettre à le question principal, qui est entre le roy et monsegneur, de lequèle li papes par se grâce se veut entremettre. Or sanle-il, bien par raison que sour ce li prélat ne doivent riens faire ou préjudice des présentations, et de chiaus qui doivent présenter et de chiaus qui vauront présenter, et que li volentés dou pape doit apparoir sour ce par se bulle, et que sour ce ait-on exécuteur de par lui, ou autrement li prélat aront cause de non savoir le volenté dou pape sour ce. Item, d'endroit les aires de chiaus qui ne se sont rendu au roy et se sont tenu avoec no chier segneur et père et de leurs biens qu'il ont tenu en le obéissance de notre chier segneur, devant les truwes; c'est apperte œuvre que cil de Franche font contre le truwe ou contre le souffrance, et de ce qu'il veulent dire que, puisqu'il ont Bruges et Courtray ou les autres boines villes en Flandres, il doivent avoir le castèlerie et le pays entour, come les membres sivans au chief, il ont tort qui ce dient et trouve ocquisions cavilleuses, qui ne sont mie fondées en raison, comment il puissent aler contre le truwe et faire fraude as canvenences de le truwe, car voirs est et vous savés, Bruges est une ville, francie par les anchisseurs no chier segneur et père et par monsegneur meismes, dedens les certaines bonnes qui i sont, il a eschievins et administreurs qui hors des bonnes n'ont ne cognissance, ne jugement, ne administration, ne pooir nul, ne de riens ne représentent le université dou pays dehors, ne de leur cors ne sont, ne obligier ne les poent, ne faire fait ne meffait dont il soient tenu, et s'il se rendirent au roy par leur malice ou de leur volenté, ce ne touke riens à chiaus de dehors, et pour ce n'a rien li roys conquis sur chiaus qui ne se sont rendu ou trait à le partie le roy, ne a monsegneur cui li ville est et li pays, sans qui s'en il ont fait acort au roy et qui n'estoient mie en lieu le comte, ne pooir n'avoient de riens faire ou nom dou conte qui en sen préjudice deuist estre, à qui il despleut ce que cil de Bruges en fisent, si tost comme il le seut et desplaira à tousjours. Et cil de la chastèlerie et dou pàys de Bruges sont uns autres cors,
A tous désevrés de chiaus de Bruges, et ont eschievins à par eaus et eschevinage et loy de coustumes autres qui cil dedens. Et tout ensi est il de Courtray et de Lille et des autres villes et des chastèleries dehors. Et ces coses sont notores, et vous les savés qui estes dou pays, par quoi cil des chastèleries et dou pays dehors ne doivent porter, ne sivir le fait de chiaus dedans les villes, et nient plus que cil dedans le fait de chiaus dehors, car, ensi com dit est, il sont tout d'autres conditions et d'autres loys li un as autres, et ont autres jugeurs et d'autre administreurs. Item, dou fait de Rosnay, il oevrent en contre le truwe, car mesires en fu saisis au commencement de le truwe, et encore que le débat i a entre les deux eswardeurs de le truwe, mesires a offiert et vauroit que la cose fust tenue en main commune le débat durant, ne sour le segneur de Nielle il ne s'est riens mis, ne ne vauroit mettre.
B Dou renouvèlement des sentences le évesque de Tournay, il s'en deveroit bien soufrir le question pendant, car, tout soit-il ensi que li papes en ait donné juges se convenra-il en le poursuite dou plait touchier et esmovoir le question principal qui est entre le roy et monsegneur, et c'est encontre l'entention le pape, qui veut que pour ceste cause nuls tans ne coure des appiaus. Et de ce, s'il plaisoit au pape, seroit bien avoir se bulle et exécuteur, et nomméement de ce que il constraint les appielans et les aherdans à renunchier as appiaus: laquel cose est moult encontre le révérence et l'obéissance qu'il doit et a jurée à l'église de Rome, et chis évesques a fait moult de outrages et fait tous les jours, et tout ce fait-il sour le fiance dou roy, et dou grant avoir qu'il a tolu et reubé en la terre de Flandres par se évesquié (2), et moult vauriens que on le peust troubler au pape, et que li papes li donnast à soufrir, car il l'a bien désiervi (3). Item d'en-
C droit les deus cincquièmes que li roys veut avoir et les aires qu'il en fait li ententions le pape et que li roy ne les ait mie, ains soient paiet au Temple Se li papes voloit de ce donner lettres, par quoi no gens ne fuissent mie destraint par le roy, ne par ses gens, qui sont leur anemi et li no, et mander à no chier seigneur et père que vous et nous aidissiens ces exécuteurs à ce faire lever par no pooir séculer, il feroit bien, et nous en feriens apparliement le volenté dou pape. D'endroit le délivrance dou seigneur de Blanmont et des autres que on tient encontre le convenence de le truwe, pour le roy d'Escoce, c'est une escusance qui n'est mie vraie, car dou roy d'Escoce ne fu onques parlei, et si grosse cose et si notable comme dou roy d'Escoce ne doit mie estre entendue en généraus paroles de le délivrance ou de le récréance des prisonniers d'une part et d'autre (4). Pour Dieu, biau segneur,
D nous vous prions que vous soiés soingneus de ces besoingnes et hastéement, car il en est besoins D'autre part, mesires nous a fait savoir que le crois de me dame, vous mesire Mikiel, de certain, ou li uns de vous, avés racaté pour VI^{c} lb; il plairoit moult à monseigneur que pour mains vous le faciés, se estre peut; si en rabatés ce que vous poés, et la faites savoir à monsegneur ce que vous en arés fait. Encore nous a fait mesires savoir que nous saichons à vous deus quel cose vous avés fait des deniers que li recheveurs a délivrei à vous, mesire Michiel, puis que vous partistes ore darrainement de Flandres; si en escrisiés à monsegneur entre vous deus

(1) Gérard Bianchi, chanoine de Parme, célèbre jurisconsulte. Il avait été créé cardinal par le Pape Nicolas III.

(2) C'est-à-dire dans son évêché.

(3) L'évêque de Tournay était Jean de Vassoigne, chancelier du roi de France.

(4) Philippe le Bel refusait de rendre la liberté à Henri de Blanmont, sous ce prétexte qu'Édouard Ier retenait captif Jean Baillol, devenu son prisonnier après la bataille de Dumbar. Mais on répondait que la clause générale de la trêve *tuit li prisonnier, decà et delà*, ne pouvait s'étendre à un prisonnier aussi illustre que le roi d'Écosse. Jean Baillol fut remis, à Witsand, à l'évêque de Vicence, le 18 juillet 1299. (RYMER, I, III, p. 210.)

ce que fait en est. Segneur, vous savés que, un pau devant ce que nous partismes de Rome, nous euismes consel as frères prêcheurs des besoingnes qui sont encontre le roy. La fu rewardée li demande que mesires Baissans avait faite, et que li consaus de Rome feroit aussi une autre demande, et que, avant que on entrast au plaist, auchunes gens disoient que, de par monseigneur, on feroit une monition au roy pour raison dou péchiet selonc les paroles del Évangile, qui sont contenues en une décretale. De ce devoit maistres Jaques, c'est-à-dire maistre Jakes dou Castel (1), faire un escrit et mettre en escrit clèrement le prochiés et les paroles et comment on deveroit aler avant en cele monition et prendés accort de consel se on ira avant en cele monition, et comment et par qui, et de no prochiés ausi et de no besoingne mesire Bietremius de Caple (2) nous devoit envoier un escrit. Prendés et aiés toutes ces coses en escrit, et le nous envoiés le plus tost que vous poés, et en retenés entre tans pardevers vous, en aventure se li messages ne venoit à nous. Item, vous savez que de le mise que nous avons faite ou pape, sauve le honneur et l'estat de monsegneur, nous li donnames une procuration, et li papes en vaut avoir une autre qui principaument parlast de le question monsegneur, et mesires sour ce nous a envoiés II procurations, li une est qui especiamment parole en le fin de le teneur de le procuration, que mesires tient à grei et à estable ce que fait et dusques à ore par nous, et li date dou tans que elle fu saiellée; li autres procurations ne contient mie ces paroles, ains est toute simple, quant as autres coses, sanlans (3) à celi dont li date est dou tans la primeraine procuration qui fut baillé au pape et laissié au tabellion. Conselliés-vous sour ces deus procurations, et donnés au pape celi qui mius il venra à grei, car mesire veut faire se volenté, et nous ausi à nos pooir, et faites que de cèle mise, vous aiés le instrument publique qui faice espécial mention que, parmi ce que li papes i doit sauver le honneur et l'estat de monsegneur, li mise est faite en le personne de lui, et que li papes l'a ensi rechut, et faites esclarcir, se vous poés, comment il l'entreprent, ou comme papes, en non de se dignité, par quoi li mise demourast en le personne de sen successeur qui papes seroit, ou en le personne de lui singulère, comme en monsegneur Benédic (4). Segneur, pour Dieu et pour pité, ensi que nous vous desimes au partir, les besoingnes que vous avés entre mains, faites les amiavlement ensanle et par accort, et vous portés enseanle boinement, si que il affiert al avanchement et à le seurtei des besoingnes que vous avés entre mains et qui tous jours vous viènent et croissent, et al honnesté de tel gent que vous estes et ensi créons-nous que voue l'aiés fait et que vous le doiés faire en après, car, segneur, en trop périlleuse main sont besoingnes de messages qui ne sont d'accort, et, s'il i avoit auchune cose entre vous de quoi li uns ne se tenist mie bien à paié de l'autre, faites le savoir à nous ou à l'un de nous, et nous i mettrons tel remède de quoi vous tenrés à paié se tort n'avés. Encore vous envoions-nous une lettre close qui va au pape de par monsegneurs, et une procuration de par medame, et une lettre close qui va à no frère. Et encore vous envoions-nous griés appiers et nouviaus, par lesquels il appiert que les gens le roy de Franche ne tiennent nulle truwe, ne mie pour ce que nous nous en plaignons encore au pape, mais pour ce qui li papes envoie plus tost ou pays pour faire tenir les truwes et adrecier les tors fais. Maistres Alexandres de Gand moru à Fournoue le jour Saint-Lorent; ne porsivés nulle pétition por lui, mais les autres poursivés et hastés à vo pooir. Et faites savoir à monsegneur ou à nous ce que vous en arés fait des besoingnes deseuredites et d'autres et des nouvelles de court seurment. Si encore vous faisons-nous savoir ke nous avons envoiiet une lettre de marchans de le compagnie des Mages...... à leur compaignons demourans en le court de Rome : lequele lettres..... mesires Guy du Bardes de Florence, chevalier, doit percevoir ou faire percevoir à Rome, et que cele lettres nous devons avoir IIIm florins d'or. Dont nous vous mandons, mesire Mikiel, vous en prendés dusques à VIe lb., pour le crois medame racater ensi ke mandé l'avés à nostre chier segneur et père, se pour mains ne poés faire, car se par mains le poés faire, il plairoit moult à nostre chier segneur et père desusdis, si que mandé nous a, et ensi mandons-nous audit monsigneur : mandé ke il le vous délivre et le remanant il détienne pour ce que il nous a presté à Florence à autre fois pour nos despens faire. Encore vous envoions-nous un transcript d'une lettre lequelle nos chiers sires et pères nous envoie li argent à nostre segneur Gérart de Parme : car li rois de France, par le convenanche de le truwe, poet faites alloiance à nullui le truve durant, et non pour quant li rois de France s'est de noviel aloiés à nos neveu le conte de Hollande (5), si que vous poiés voir par les lettres dessusdites. Et ensi apiert il ke li rois ne warde ne foi, ne letres, ne trièves, si que vous ferés dire audit mesigneur Gérart et monstrer, et nous li prions moult à croire ke il ces veul oïr : si nous faites savoir response de tout. Item nous vous demandons ke vous faites faire une citation et fourmer cele aparement, s'ensi est ke il convienne le rois de Franche ajourner. Et pour Diu, tout ausi tost que vous savés ou porés savoir le response dou roi ke il ara fait au pape, si le nous faites savoir sans délai. Et Dix vo gart. Escript à Baume (6) le mardi après la nativité Nostre-Dame et délivrés le plus tot ke vous porrés les mesages, car Malis a à faire à Boulonne le Crasse, si k'a il dit (7).

Nous avons vu Robert de Béthune se rendre, après la sentence du Pape, au palais de Sainte-Sabine, pour déclarer aux ambassadeurs anglais qu'il espère encore qu'Édouard Ier remplira ses engagements. Gui de Dampierre, à son exemple, tente un nouvel effort près du roi d'Angleterre, en qui, comme il le dit lui-même, il place ses dernières espérances.

A très-haut et très-poisçant prince, son très-chier et très-amei seigneur, monseigr Edward, par la grâce de Diu roy d'Engleterre, seigneur d'Irlande et duc d'Aquitaine, Guys, coens de Flandre et marquis de Namur, salut et bien apparillié à faire son plaisir selonc son pooir, si com drois est.

(1) On avait d'abord écrit : *maistre Jacques li gros et li camu, de qui son nom il ne nous souvient mie.*

(2) Barthélemi de Capoue, logothète du royaume de Sicile et notaire pontifical.

(3) Semblable.

(4) Ici une phrase a été effacée : *Et se faites esclarcir ausi que li mise soit à nient si li roys ne si veut assentir, par quoy mesires ne demeure mie à tous jours loiés, et li roys des loiés à se volenté.*

(5) Jean d'Avesnes avait reconquis la tutelle du jeune comte de Hollande, et c'était, sans doute, par son influence que l'alliance de Gui de Dampierre avait été sacrifiée à celle de Philippe le Bel.

(6) Baume-les-Dames, près de Besançon,

(7) Archives de Rupelmonde. Les nos 1008 et 809 doivent être réunis : ce sont deux parties d'une même lettre.

Très-chier sires, li très grans griés et li annuis de cuer que je vois à mes iels, et que on me recorde ausi chascun jour, que li rois de France et se gent me font, me maine à chou que si souvent je envoie à vous, comme à chelui en qui appriès Diu j'ai souverainement fiance et espérance, se recouvrier doi avoir, qu'il me veinra par vous. Très-chiers sire, li grief, briefment à parler, sont teil que li rois de France et si gent ne me tiènent de riens la souffrance que vous fesistes, ains en vont chascun jour plainement encontre. Car, sire, par celle parole qui contenue est en le souffrance: *qui tient, il tient et doit tenir la souffrance durant*, chil de me terre qui demoret me estoient, et avoec mi se sont tenu adiés et qui jusque à ores assés par raison paisivlement ont estei sour le leur, et joï dou leur, li rois leur a fait à chest aoust prendre tous leur biens que il avoient sour leur terres, et les demande trestous avoir par-devers lui, et dist que par-devers lui doit-il estre, et spéciaument les nos biens, en plusieurs lius. Chiers sires, sour ches griés et sour autres, mesire Gofrois de Genvile parla tout au connestable, par quoi jornée fut mise à Arras, là où li rois devoit envoyer chevaliers, cognisçans en armes et sachans de droit de wière, et clers de droit, et nous autres teil. Sire, à chelle jornée, liquèle fu tenue li mardi des octaves de la Magdelaine, nous i envoiames chevaliers et clercs, car bien aviems fiance que, se raison vosissent rewarder li gent le roy, selonc le parole de le souffrance, que no drois seroit sauf; mais, sire, che ne pot estre, car, comment que li chevallier d'une part et d'autre se fuissent bien adordei, li acors ne pooit demorer; ains dist li connestables qu'il convenoit que li chose demorast, et fust ensi com il fist mettre en un escript, et ensi nous le presissiems se nous voliems; et se nous ne voliems, nous le laiscissiems; car on n'en feroit autre chose, fust tors, fust drois. Sire, et le escript teil com il le fist, nous le vous envoioms en cheste lettre enclos. Sire, et quant nos gens eurent veu chel escript, il en assaièrent s'il poroient en aucune manière venir à accord, se prisent priés en laiscant partir uu grantment de no raison, fisent un autre escript et le présentèrent au connestable et as gens le roy par le conseil de monseigneur Jofroi: lequel escript, sire, nous vous envoioms en ces lettres ausi enclos. Mais, sire, chis escript ne leur pleut mie, ains disent adiés que autre chose ne nos en feroient. Certes, sire, chers paroles sont moult dures, et li fait son moult greveus à nous et à no gent, et en perdons che tant de gens qui demorei nous estoient, et sommes en péril de plus perdre Très-chiers sire, avoec tous ches griés desusdis nous sont venues moult dures nouvèles de Roume, qui moult nous ont esbahi et cheaus de no terre et tous nos amis. Sire, che est que li papes a pronon- chié pais entre vous et le roy de France, et par alliances de mariages, sans faire no pais avoec le vostre. Et puis que tels nouvèles furent venues à nous, les gens le roi nous ont assaiés et assaient tous les jours de emfraindre le souffrance, et nous saisiscent nos villes et ochient nos gens, et premdent leurs biens et as cans et ès moisons, et les eschevins de nos villes prendent et metent en prison et par peur et par distrainte de prison leur font jurer féautei au roy.

Certes, sire, sour che ne convient-il mie que je maingtiègne moult de paroles d'escrire à vous, car certes, je ne crerrai jà, ne onques ne créi que je ne doive trouver en vous confort et aiwe, et que adiés vo devoir ferés envers mi solonc les convenenches qui sont entre vous et mi. Et vous, très-chier sire, et par le misericorde de Nostre-Sengneur, vous voelliés avoir compacion de mi et de

A men estat, et me voelliés comforter, comme chius en qui j'ai mis men estat et men honneur.

Chiers sire, et apriès che que ches choses chi desus furent escriptes, revint à nous nos chiers et foiables Waleran, sire de Montjoie et de Faukemont, qui revint du duc d'Ostriche, qui paisivlement est esleus cou roy d'Alemagne de trestous les esliseurs antirement, et a assis le jour de son couronement à Ays, le diemenche après le.... del mois d'aoust. Et nous a dit pour certain que li devantdis roi a très-grand volontei de faire allyance à vous par mariages, et en toutes autres bonnes manières, et à nous ausi, et monstre grand sanlant de ces besoingnes entretenir, qui porteroient honneur et profis à vous et à nous, et ne maintient mie, sire, paroles que il ait volontei de prendre avanteige, ne bienfait de vous, ne de autrui, si com lidis sire de Faukemont nous a dit. Et sachiés, sire, qu'il y a jà envoié à nous et à no neveu de Haynau, pour le

B discors qui est entre nous deus apaiser, et violt sans faille que pais i ait, et voet en toutes fins que nous soiems à son couronnement à Ais por nous samble apaisier; car il violt en toutes manières que pais i soit.

Chiers sire, si vous requier et prie ke vous toutes ches choses voelliés considérer et rewarder pour vo honneur et le nostre, car il ne fu onques mais mius poins, et tant faire que Dius vous en sache gré, et nous en soioms a tousjours tenu à vous(1).

Les réponses d'Édouard Ier furent vagues, faibles, peu satisfaisantes (2). Il se sentait d'autant moins porté à venir en aide à Gui de Dampierre qu'il le voyait plus près de sa chute.

Les lettres que le comte de Flandre recevait de

C Rome n'étaient guère plus favorables. Celles que nous mettrons sous les yeux de nos lecteurs embrassent les cinq mois qui s'écoulèrent depuis le 19 février 1298 (v. st.) jusqu'au 23 juillet 1299.

Très chier sire, je ai attendu apriès le message dont les daraines lettres que vous me envoiastes, faisoient mention, et qui devoit hastéement venir apriès cèles, dont je me mervueil moult quant il n'est venus. Car li cardinal me demandent souvent nouvièles comment vos besoingnes se portent en vo tière, et je ne leur en sai mie bien répondre: dont il me poise. Et ciertes, sire, li rois a si le court pervertie que à paines i a-il nul qui en apiert ose de li dire fors que loenge; mais cascuns connoist bien et seit que ce est li volonteis dou souverain. Chier sire, je me sui travailliés, et travaille encore à men pooir, à ce que aucun de vos privilèges fus-

D sent renouvelci, mais je n'en triuve mie teil faveur que je vauroie ou tans de ore. Cher sire, une lettre qui a estei mont demenée et débatue et empéechié et à grant paine et à..... délivrée, je le vos envoie. Et sachiés que des lettres que vous me mandastes, que je empétrasse encontre l'évesque de Tierewane, il n'i avoit que une dont par droit on peust.......... lettre de justice, et cèle fust faite, et en le audience contredite par le procureur l'évesque. Et tant....... li besoingue que li papes mondast, ces lettres, et quant il les eut veues, il dist qu'il ne voloit mie que elles passassent, et les retint. Et dist qu'il voloit que li...... dou poursuivir ne courust mie contre nous, et que ce fust sans vo préjudice. Je requis et requier que nous en ayons sour çou se bulle; mais encore ne le puis-je avoir, ne ne sai se je le porai, pour le petit de faveur que vous trouveis orendroit en li. Et sour toutes aventures je ai fait protestation

(1) Archive de Flandre, à Lille.

(2) Voyez notamment la lettre imprimée dans le receuil des actes de Rymer, t, IV. p. 1.

devant le auditeur des contredites, et en ai ses lettres. Chier sire, s'il vous plaist, envoiiés plus seurement à court, et lettres au pape et as cardennaus; et; s'il n'i a secrés et il vous plaist, si m'en demande, je puisse le matère poursivir. Nostre Sire soit warde de vous et vos doinst boine vie. Escrit a Lateran, le joesdi apriès Septuagesime (1).

Non-seulement l'influence de Philippe le Bel domine à la cour de Rome, mais l'on voit aussi le comte de Hainaut profiter des malheurs de Gui de Dampierre pour revendiquer le comté de Flandre.

Très-chiers sire, je vos ai par pluseurs lettres fait savoir l'estat de le court et de vos besoingnes, liquès estoit assés petit mués au point que ces lettres furent faites, fors tant que je ai tant fait que, quant au point de ore, je ai empêchié le lettre que vos niés, mesire de Haynau, voloit empétrer contre vous. Et ai dit à monsigneur Gui et as aultres qui sont pour li en court, que se il font tèle lettre passer, que je empétrerai aussi en vo nom contre li sour toute le conté, et que je en ai commendement (2); mais pour ce ne le feroie-je mie, se vous ne me mandeis que vous voleis que je le fache, ou se messires, mesire Phelippes vos fius, ne le conseille. Mais je croi que pour le cremeur qu'il ont que je ne le fache, il se soetrent et soufferront de empétrer contre vous. Et si ai, chier sire, parlei au cardennal qui fu légas en Alemaigne, et de cui il se avoent qu'il geta le sentense dont il voelent empétrer confirmation, qui a dit que çou que il en fist fu à forche et par destrainte de peur et de manaches, et que, tantost comme il fu hors du pooir le roi de Alemaigne et de ses gens, il les rapiela, et m'en a proumis à donneir lettre qu'il fu ensi fait. Et mestre Jehan de Pize, vous procurères, dist que vous en deveis avoir de le revocation lettres. Si m'en voeliés, chier sire, faire savoir et de ce et de toutes les aultres choses vo plaisir et vo volentei.

Chier sire, li portères de ces lettres est li varlés que messires, mesire de Nevers, retint à vallet, sicomme je vous ai autrefois escrit, et fu mesire Reniers de Pize ses oncles. Sire, vous mandastes par vos lettres que bien vos plaisoit que je li délivrasse reubes à deus saisons, et je l'ai fait de le Toussains prochainement passée de ces Paskes. Et vous vausistes, chier sire, que je pourvéisse ci monsigneur Estiène, le maistre huissier, si l'ai fait; mais à monseigneur Gile ne ai-je fait riens, pour ce que vous me mandastes par une lettre que vous me envoieriés un siergant à keval, qui aporteroit reubes et mailles; n'en aporta nules. Si en faites, sire, vo plaisir. Chier sire, il seroit besoins que vous escrivissiés au pape et as cardennaus en le manière que je vous ai autrefois escrit, et que une procurations me fust envoiée nouvièle, et pour me signeurs tous vos enfants, et que li cours fust pourveue des despens qu'il convient faire; car ele se devoit partir le mardi après le date de ceste lettre, et aler en un très kétif lieu et mausain, s'il est à savoir à Anagne, le cité dont li papes est nés. Chier sire, Dius soit warde de vous et de quant que vous amés. Escrit à Roume, le merkedi après Paskes (3)

Une lettre de Jean de Menin, qui reproduit le récit d'une audience accordée par Boniface VIII le 13 juin 1297, à Anagni, présente la situation sous un aspect moins menaçant, mais à peine les paroles du Pape ont-elles fait naître quelques espérances qu'elles semblent s'évanouir.

Très-haus et très-nobles sires, jou Jehans de Menin, vos chevaliers, vous fach à savoir ke le jour ke je viench à Anaigne, c'est à savoir le samedi après le jour de la Trinitei, je parlai au pape par grant loisir, et li fis vo requeste sour trois coses: l'une que vous réusissiés me damoiselle vo fille; l'autre ke par récréance vous réusissiés monsegneur de Blanmont et les autres prisonniers selonc les convenances des triewes, le tierche k'il fesist ke on vous tenist les triewes et adrechier chou k'on avoit fait al encontre et rendre. Et li dis moult de raisons pourquoi on vous devoit chou faire, et pourquoi il i devoit entendre, et entre les autres ke, par sa requeste et par son conseil, vo enfant premiers pour vous, eus après quant vous le seuistes, aviés mis vos besoingnes sour lui, sauve vo honneur, vo estat et vo hyretage; et ke en ceste forme il avoit pris sour lui, et que ke il avait dit à vos enfants, quant il se partirent de lui, ke de ces trois coses ke je li requeroie il feroit faire. Sires, quant il m'avoit moult bien oïst et par grant losir, il me respondi tout au commenchement, ke tout estoit vérités comme que je li avoie dit: et comment ke je li dis ke li évesques de Vincenze, requis par vous, avoit dit ke riens il li avoit kerkiet k'il fesist tenir le trieuwe; et je croi, à chou ke je puis entendre, ke ce soit voir ke en général il li avoit kerkiet, et non mie de vous en espécial; pour che il ne se veut mie meller de vous en espécial. Et toutevois me dist-on ke li évesques de Vincenze vous aime miels qu'il ne fache le roy. Et li papes meismes me dist k'il est homs sans souspechon. Et parla li papes moult courtoisement de vous, et dist k'il feroit pour vous quant k'il porroit, et ke adiès en avoit esté en grant volenté, et estoit ore plus ke oncques mais (4): et me dist ke je li apportasse mes pétitions en escrit et vo désir, et il i

(1) Archives de Flandre, à Lille (19 février 1298, vst.).

(2) Il faut entendre ceci en ce sens, que Gui de Dampierre menaçait Jean d'Avesnes de réclamer le comté de Hainaut, si celui-ci lui contestait le comté de Flandre. Jean d'Avesnes, avait, en 1297, pris les armes des comtes de Flandre, et il espérait que Philippe le Bel révoquerait en sa faveur la sentence d'arbitrage de 1246. Aussi multiplia-t-il ses efforts, pendant plusieurs années, pour établir complétement la légitimité des droits héréditaires qui reposaient sur le mariage de Bouchard d'Avesnes et de Marguerite de Constantinople. A cette époque appartiennent plusieurs mémoires importants conservés aux Archives de Lille. On lit dans un de ces mémoires: *Margareta, malo ducta consilio, maxime Johannis comitissæ sororis suæ, quæ contra dictum Bouchardum maritum suum grande odium conceperat propter guerram, cum Domino Willelmo de Domnapetra divertitet iwit, sibique Joannem et Baldinum filios suos deliberavit, quos ipse Willelmus in prisonia per decem annos vel circiter detinuit, et multa mala interim eis fecit, cum non haberent custodem vel defensorem.* Un autre mémoire, rédigé en français, porte ce qui suit: *S'aucuns disoit encontre les deux premiers enfans, k'il eust eu aucune défaute en mariage de monsigneur Bouchard et de la contesse Marghcrite, pour çou que li dis mesires Bouchard fust soudiake, u eusten appert leust epistèle en églizes, u qu'il n'eust mie le devantdite contesse Marghcrite espousée solempnellement, s'est-il assavoir que devant le concile dou Latran avoit bien li soudiakes femes espouzées, et leur enfans loiaus, et pour tels tenus communément, et tout notorement à succession à toutes honors et à tous autres fais loiaus; si il est assavoir que devant le dit concile nemie sans plus le soubdiake, mais li accolite lisoient boin communément les épistèle ès églyzes, et encore font.*

(3) Archives de Flandre, à Lille (22 avril 1299).

(4) *Plus ke onques mais*, plus que jamais.

metteroit volentiers consel. Le nuit Saint-Jehan, sire, au matin, je li apportai me pétition, et il le lieust tantost, et me respondi k'il se consellcroit sour che; et je cuidoie adonc très-bien besoigner et tost, parmi che ke je requeroie raison, et che k'il devoit faire, et parmi che qu'il me reconnissoit en véritei tout che ke je li disoie, et parmi les bèles paroles k'il me disoit et le beau sanlant k'il me monstroit el non de vous. Mais oncques puis je n'oï novièles de vos besoignes; je sai que Dieu li mettera eu cuer, mais je n'i ai mie si bonne espéranche ke je avoie au commenchement, ne je ne sui mie aise de cuer: et le cause pourquoi li espéranche me faut, vous poés bien savoir, et vo enfant ki connoiscent le court. Et je le vous dirai, s'il plaist à Dieu et à vous, assés tost; car, en nulle manière, je ne le metterai en escrit. Et toutevois, sire, partout là où je envoie lettres, mes paroles sunt de boin confort d'avoir boine délivrance pour vous et tost. Mais, sire, à vous ne voel-je nulle riens céleir de vos besoignes et de mon cuer, si en parlerés avant, sire, à vos enfans, et là où bon vous sanlera: et bien porra avenir ke li besoigne vendra miels ke je n'espoire, et Dex le doinst. Et s'il est ensi, sire, ke je n'aie gracieuse délivrance pour vous, il n'est rien ou monde ke je li doie requerre, ne pour vous, ne pour autrui; ains me partirai à son congiet dou miels ke je porrai (1).

Rien n'est venu confirmer l'espoir qu'exprimait Jean de Menin. Il considère sa mission comme terminée et se prépare à quitter la cour pontificale troublée par l'évasion des Colonna.

Sire, des novièles de le court et dou pays de chà vous fache à savoir, ke c'est vendredi passei chil de le Columbe, ki tout ont perdu, et viles et castiaus, et tenoient par le commandement dou pape prison à une ville k'on aple Tyble (2). s'en partirent, et furent encontré à tout grant gens d'armes près de Rome, et ne set-on mie en le court de certain k'il sunt devenus (3). Et en est détourbés li Papes, et se doute-on de grant tourble en pays. Le semedi, sire, devant le saint-Pière et Saint-Pol, le roys d'Arragonne et li dus de Calabre et mesire Philippes vos fils, et tout che ke ly roys de Cécille a peu mettre, entrèrent en mer à Naples, et s'en vont vers Cecile, et Diex les wart. Et pour che, sir, mesire Phelippes n'eut pooir de partir dou pays, par quoi il fust venus à le court pour vous.. Et si estoie-je alés dusques au pont de Cypraeu (4) pour aller parler à lui là où il estoit, vers Naples; mais il me prinst maladie, par quoi je ne peuch aler avant, et li envoiai en escrit les besoingnes pour lesquels vous maviés envoyet à court; et me retrais tout bèlement vers Anaigne. En Lombardie, sire, a grant gherre, et avoit quant je i passai, entre le marchis de Montferrat, le marchis dEest et chaus d'Akrenoene (5), de Pavie, de Corziaus (6) et de Novarre d'une part, et le capitaine et chiaus de Melane (7) d'autre part; et leur aident chil de Boloigne et chil de Plasence par une partie de leur gent k'il ont envoyet à chiaus de Melaen. Sire, je sui à très-grant coust en court, et pour mi et pour mon segneur Michiel ki me dist k'il n'a nuls deniers, et je ne li puis mie faillir de che ke j'ai; et li pays i est très-durement chiers. Voelliés faire rewarder pour que je aie fin pour avoir deniers, et n'est nulle semaine ke nous ne sommes à L florins d'or et plus; car jà soit-il ke li florin soient chier en Flandres,

A pour le mosnoie ke ore i cuert, pour che ne valent-il nient plus en le court k'il solient faire passet a VII ans. Et je n'ai mie au jour de huy plus de trois cens florins. Et j'ai pooir de la demorer, ne aipartir de là-endroit, se vous ne me faites tost aidier. Sir, je n'ai délivrance dou pape, dedens che ke vos messages revendra à mi, m'atente n'i vaudra plus, ne je n'i vous porrai porter nul pourfit jamais; et m'en forra maisement partir, se vous ne m'envoyés vos lettres pendans ke vous me mandés ke je viègne à vous pour vos besoigne, la où il convient ke je soie en propre personne, et ke je lasse vo besoigne en le main mon segneur Michel, vocapelain, ki bien i tient liu pour vous, pour ramentevoir et poursewir en avant. Si fache-on faire les lettres bien et ordenéement, s'il vous plaist k'on les fache; car pour mi ne pour autrui li papes ne fera fors che k'il voudra. Et sachiés, sir, ke il m'est
B griés d'estre en la court, et de despendre le vostre à si pau de proufit ke je vous i puis faire d'ore en avant; car je ne puis de vos besoignes ne hoster ne mettre, et tout iert à le volentei dou pape. Sir, messire Guys de Henau, vos niés, est en court pour pourcachier aucune éveskiet ou aucune dignitei; et si n'est mie si warnis des deniers le roy de Franche, k'on disoit auwan en Flandre; car j'entench k'il a pour les mains où mettre, et fine encore ascès.... de ses despens.

C'est au moment où la cause du comte de Flandre paraît à jamais perdue que l'on voit poindre les difficultés qui doivent séparer Boniface VIII du roi de France.

Philippe le Bel, qui a songé un instant à élever son frère Charles de Valois à l'empire, traite avec
C Albert d'Autriche; mais Boniface VIII se plaint de cette alliance avec un prince dont il n'a pas approuvé l'élection, et les ambassadeurs flamands ne redoutent pas moins la confédération du roi d'Allemagne et du roi de France.

Chiers sir, li cardenal parolent moult bien pour vous tous, et deus espéciaus amis avés-vous mon segneur Gérard de Parme et mon segneur Mathiu d'Expert (8), et si avés moult bien le grasse de le court; mais nuls n'a pooir fors li papes seulement. Sir, on devra à la Magdeleine à mon segneur Gérard de Parme cc florins, et à mon segneur Mathiu d'Expert, si comme j'entench, devoit-on c livres tournois par an, de trois années dont messire Michiel a payet une année. Faites rewarder ke chil denier soient si payet ke che soit employet ke vous i metterés. Faites rewarder, sir, se il vous plaist,
D à le besoigne mon segneur Ponchart, et mesir Guydes (9), sir, demande moult mil florins k'il presta pour le crois Madame, cui Diex assoille, et ccccL florins encore du prest k'il fist à mon segneur vo fil, quant il revient de Rome. Sir, vo ami de court, cardenal et autres, sunt moult liet, par l'amour de vous, de che ke li traitiés d'accord entre le roy d'Alemagne et le roy de France est faillis, et je en loc Dieu; et aussi en est li papes liés; mais je ne sais pourquoi. Et li papes ne veut mie k'on l'apièle roy, mais sans plus duc d'Oesteriche. Et j'ai grant désir, sire, ke je oïe vraies novièles ke li pais ne voise mie avant entre le roy de France et le roy d'Engleterre, et ke li roys d'Engleterre fache envers vous che k'il doit. Et je croi ke li pais ne se fera

(1) Archives de Flandre à Lille.
(2) Tivoli?
(3) Voyez la *Chronique* de Guillaume de Nangis, 1299.
(4) Ceprano, dans la terre de Labour,
(5) Crémone
(6) Correggio.
(7) Milan.
(8) Le cardinal Matthieu d'Aqua-Sparta.
(9) Gui Bardi. Voyez plus haut, col. 1880.

mie, par une parole ke li papes me dist; car il me dist, ke très-autan (1) il avoit rewardei, et encore le voit-il bien, ke si grans descors, comme des deux roys et de vous, ne pourroient estre apaisiés, se che ne fust là où vous tout troe en vos personnes fussies présent devant lui; et pour che avoit-il rewardei k'il trairoit en lieu convenavle pour che faire; mais au séjour qu'il fist autant à Rome, et espécialement pour les besoignes de eaus et de vous, dont il se traveilla adonc, maladie le prist, et il tout avisément se traist en sus del er (2) dont il avoit estei nés, pour assaiier se il porroit conduire en estrange pays; et les maladies l'ont puissedy (3) trop traveilliet, et menet près dusques à le mort, ne encore n'est-il mie en point k'il se puist tirer hors dou pays, ne nuls ne li loe, et sans doute il est très-durement au-desous, et trop cangiés de che k'il fu quant nous partimes autan de Rome, ne nuls ne li promet k'il doit longhement vivre, ne k'il se doit jamais aidier dou cors. Moult me reconneut bien quant je viench devant lui, et parla privéement à mi et longhement, et dist k'il ne me convenist mie avoir apportei lettres de créance, car il savoit bien ke je venois de par vons. Et Diex doinst ke ses beaus sanlans et ses bonnes paroles, il met che à euvre al honneur et au pourfit de vous. Et nostre Sire soit warde de vous, sir, en ame et en cors, et de tous chiaus ki bien vous voelent, et vous doinst joie de vos amis et de vos anemis. Chier sire, li rois de Arragon, li dus et mesire Phelippes vos fius mout de boine gent ont jà pris tière en Sezile, et ont boine espéranche, si comme je enteng, de reconquerre tout le païs.

Ces lettres furent donnés à Anagne, le joesdi apriès les octaves de saint Pière et saint Pol (4).

Déjà dans la lettre précédente, Jean de Menin et Michel As Clokètes racontaient que le pape avait annoncé le dessein de quitter Rome pour citer à son tribunal les rois de France et d'Angleterre et le comte de Flandre. C'était à ses yeux le seul moyen de calmer les discordes de l'Europe. Mais il était si accablé par la vieillesse et les infirmités que ses forces trahissaient l'énergie de sa résolution, et l'air même de la ville d'Anagni où il était né n'avait pu le ranimer. Cependant, il réunit les cardinaux autour de lui et leur fit part de son projet en disant que s'il devait trouver la mort dans cette œuvre de paix et de réconciliation, il pensait ne pouvoir mieux mourir. Il avait appris avec peine que les affaires de Flandre ne recevaient aucune solution pacifique, et d'autres lettres lui faisaient connaître que Philippe le Bel, sourd à ses remontrances, poursuivait ses négociations avec le roi d'Allemagne.

Très-chiers sires, nous vous faisons savoir que le semmedi après le devenres (5) que H. de Wettre, nos messages que nons avons envoiié à vous par nos lettres, et à nos signeurs vos enfants et à plusenrs gens de vo conseil, se parti de nous à Anagne, nouvièles certaines vinrent de Sezile au papa tèles que li rois de Arragon, li prinches de Tarente, et Rogiers de Lorie, qui est amiraus de mer, et cil qui avoec eaus furent, se assenlèrent en mer as gens don Fédérich de Arragon et as Seziliens et as Genevois, qui avoec eaus estoient, et prisent XXII galées, et furent cil qui dedens estoient tout pris ou ochis, et si en escapèrent XVIII galées, esquèles Fédéris estoit; et si i eut-il de ceus de ces XVIII galées un grantment de mors, et li dus de Calabre et mesire Phelippe et li force de le chevalerie, et de l'ost demorèrent en le tière de là, et pau ont pierdu eil de ça (6). De çou a-on menei le samedi et le diemenche après les octaves S. Pierre et S.-Pol, trop durement grant fieste à Anagne, et li papes en a eu si grant joie comme ons puet avoir. Et a en grant espéranche que li besoigne dou reconquerre le tière doie venir à bien. Ne onques puis on n'en a eu nouvièle qui fache à raconter. Et li papes a ordonnei et fait légat en Puille mon signeur Gérart de Parme, qui se partira de court le lundi après le Mazel: dont mout nous poise; car çou estoit li plus certaine aiwe et confors que nous aviens en court. Sire, le nuit de le Division des apostles (7), nous venismes devant le pape, et li requesismes délivranche de vos besoingnes, et il nous respondi qu'il en avoit ordonnei et kierkié à mon signeur Mathiu le Reus, qu'il en fesist lettres, et nos dist que nous en alissions à li. Et nous li demandasmes s'il li plaisoit que mesire Mathius nos défist le fourme de no délivranche et l'estat de vos besoignes, et il nous respondit qu'il li plaisoit bien. Après nous alasmes à mon signeur Mathiu, et li desismes ensi; et il nos dist que les notes estoient jà faites, et qu'il ne nos diroient nient de no besoingne, dusques à donc qu'il l'aroit monstrée au pape, et l'endemain le devoit faire, çou qu'il n'avoit mie fait encore, quant ces lettres furent escrites, et si ne l'en ciessons de poursuiwir. Sire, nous créons certainement que messire Mathius vous voet grant bien; mais, sire, on li met sus que ce est li plus lons et li plus tardius om (8) qui vive, et mainte besoingne a estei pierdue en se main par se longèche. Et li papes de autre part est mout lons quant il voet. Et nous cuidons orendroit que il vos fera boine délivranche de çou qu'il pora faire; mais de ciertain, sire, nous ne vos poons nule cose faire savoir encore, et adiès sommes en doute d'une grant alonge. Et on ne peut de nulle riens (9) haster mon signeur Mathiu, fors que ensi comme il li plaist. Et, sire s'il vous plaist, remandeis- mi Jehan par vos lettres, car je ne vos puis plus faire en court, et bien pora avenir que jou Mikius revenrai avoec, se on voit que ce soit bien fait (10). Sire, puis que çon que ci desus est contenu fu escrit, vinrent nouvièles certaines au pape, et lettres de par l'évesque de Vincence, et li cardinal mesmes aucun en eurent lettres, que li roy de Franche et de Engletière ont fait pais ensanle, et tout accordei et assenti à çou que li papes en ordena et pronunchia, présens leurs messages ....à Roume. Et va li mariages avant dou roy de Engletière, et celi de sen fil fera en selonc çou que li papes en a ordenei, quant li tans s'i afferra. Ne de vous, ne de vos païs, ne de cose que à vous touke, nule parole n'i avoit estei, si comme les lettres disoient. Et est li rois de Escoche, et ses fius déli-

(1) *Très-autan*, depuis longtemps.
(2) *Del er*, de l'air, du climat.
(3) Depuis lors.
(4) Archives de Flandre, à Lille (9 juillet 1299).
(5) *Le devenres*, le vendredi.
(6) Sur ce combat, voyez Guillaume de Nangis, ed. de M. Géraud, I, p. 310.
(7) 14 juillet 1299.
(8) *Om*, homme.
(9) *De nulle riens*, de nulle chose. Nous avons lu, p. 26, *sur toutes riens*, c'est-à-dire sur toutes choses.
(10) Par une déclaration donnée à Anagni, le 27 septembre 1299, Michel As Clokettes délégua ses pouvoirs à Gérard de Ferlin, Gilles As Clokettes, etc. Archives du conseil de Flandre à Gand.

vré en le main le pape. Et nos sanle, à no petit sens, aussi fait-il à mout de gens, que li rois de Franche a mius aidié le roi d'Escoche, de cui onkes paroles ne fu, ne en le wière ne ès triuwes, que li rois de Engletière ne ait fait vous, qui en le wière et ès triuwes aveis estei, et parmi cui li rois de Engletière est venus à se pais. Et tantost apriès ces nouvièles, li papes manda les cardennaus et leur monstra ceste besoingne; et quant les lettres furent liutes, si dist li papes : « Signeur, vous véés que « dou conte de Flandre riens n'est fait ne traitié, « dont il nous poise; mais, si Diu plaist, par « autre voie nous li éderons et meterons tout le « monde à pais. Et se nous poièmes, nous trairiens « volentiers delà les mons, non mie en le tière ne de « l'un roi ne del autre, mais en le tière de no chier « filz le roi de Sezile, ou en nostre patrimoine « nostre contei de Venise. Et se nous moriens en le voie, nous cuideriens bien morir. » Et, sire, tout çou nos sanlent paroles encore. Sire, nous ne savons se li ordenanche de nos besoingnes, qui est commenchié ensi comme desus est dit, se cangera nient pour ces nouvièles. Sire, et encore avons-nous apris par mon signeur Mathiu de Egucsparse, le cardennal (1), le jour de le Division des apostles, que il avoit eu lettres que li message le roi de Alemaigne estoient à Paris pour traitier de acort au roi de Franche; et puis sont revenues autèles nouvièles que leur gent de leur grant conseil sont, à orendroit que ces lettres sont données, arrière au Noef-Chastel en Loraine, pour traitier et accordeir ensanle. De çou, sire, se nous l'osions dire par congiet, nous avons grant merveille que nous de vo estat ne savons riens, fors par estrangne gent, et sanle qu'il afferroit mius que li cardennal et vo ami le seussent de le voe partie, que çou qu'il nos en convient aprendre par eaus, se aucune chose i a qui vos sanle que à mandeir face.

Chiers sires, encore vos faisons-nous savoir que, quant jou Jehans de Menin ving en court, jou Mikius n'avoie ne deniers ne finanche, et estoie un grantment et sui encore kierkiés de grant dette. Si nos a convenu vivre et faire encore des dettes, que jou Jehan de Menin aportai en court. Et n'avons mie de coi nous puissions vivre plus de trois semaines après le jour que ces lettres sont données. Et nous quérons finance par tout et n'en poons nule trouver, si en sommes en grant ému : pour Diu, sire, si nos faites secourre, et tost, car li besoins en est très-grant. Mesire Gérars de Parme vous prie mout, sire, que vous aiiés les besoingnes le prévost de Bruges pour recommandées. Sire, Jésus-Crist soit warde de vous.

Donnei à Agnagne, l'endemain de le Mazel (2).

Le comte de Flandre répondit à Jean de Menin et à Michel As Clokettes, dans les premiers jours du mois d'août: il leur apprenait que la paix était faite entre Édouard Ier et Philippe le Bel, et qu'il ne lui restait plus d'autre refuge que la protection du pape.

Guys, coens de Flandres et marchis de Namur, à son cher et foiable chevalier, mon seigneur Jehan de Menin, salus et amour.

Nous vous faisons savoir que li évesques de Vincent a estei en France et en Angleterre, et sont les besoingnes jà si aprochiés que pais est entre les deus roys, et est fet li pais en Angleterre (3), et se font li mariage dou roi d'Engleterre et de son fil, et les a jurés li rois d'Angleterre et ses fiuls (4), et a estei Willaumes nos fiuls en Angleterre pour savoir le entente le roy, delquel il nous sanle que nous arons petit de confort, selonc che que comtiennent li respons; car il respont que adiès il fera vers nous che que il devera; lequel choze il nous monstre mie par œuvres; car il est contraires à che qu'il dist en ses fais, si qu'il nous semble, et se voele fonder et fonde del tout sour le indulgence et sour le dispensation le pape; et d'endroit che que il nous doit, si com vous savés, les LX mil livres tous les ans (5), il ne nous en tient convenance nulle; ains entendons par aucuns de ses gens qu'il n'est à nous tenus de riens des LX mil livres, pour che qu il dist que triuwes ne sont mie weire; si que en toutes manières il nous desloit, et tout par les graces que li papes a faites à lui et au roy de France, si comme de dissimes et d'autres grâces, lesquels sont del tout à nostre destruction. Et d'aultre part, por che que li rois d'Alemaigne voit que li rois de France et chius d'Engleterre ont si grant faveur au pape, si se doute-il, si que nous nos cremons moult, que il ne se doie mie alloier à nous, pour le doutance de lui, et trèstoutes ches tribulations naiscent de le court de Rome, que nous sommes si entreprins orendroit. Si n'est mie li papes qui doit tenir le liu Diu en terre et qui doit estre auctères de pais tels comme il deveroit, ains est auctères de guerre perpétuel, qui fin ne prendra mie : laquels chose nous ne cuidiems mie avoir déservi à ceste court, ne nous, ne nostre antecesseur, ne li maisons de Flandres. Pourquoi nous vous mandons que vous as cardinaus, là où vous verrés que bon est, en parolés et monstrés ches nostres grietés, si com vous sarés miels faire que nous ne vous savons escripre, et le faites autresi savoir Philippe nostre fil, auquel nous n'en escrisons mie, pour che que vous lui dirés bien de par nous. Et sour che nous faites resavoir tantost che que vous loés à faire, et le créence le pape, che que vous en porés savoir, et des cardenaus. Et sachiés que nous avons grant mervelle de che que, puis que vous partistes de nous, nous n'oumes de vous nouvèles; et monstrés à Philippe, no fil, ches lettres, et lui dites que nous n'escrivons mie à lui, pour le péril des pertes de lettres, et lui dites ausi, de par nous, que il soit près de le court à chest nostre besoing et ne s'en partie. Et sachiés que, se li papes nous faut (6), nons sommes del tout au-dessous; car nul espoir nous n'avons ès rois de Engleterre et d'Alemaigne. Si entendés diligamment quele li entente le pape est, et s'il avient que triuwes soient rallongiés, che sera no destructions, se on ne les nos tient miels que on n'ast fait jusques à ore. Et bien ariems besoing que nous le seuscièmes et en fuscièmes warni à tans. Si nos faites hastement resavoir che que vous arés entendu, et sans arrest, et monstrés ausi à mon seigneur Mikiel, no capelain, ches lettres et aiés sour tout avis ensamble (7).

L'évêque de Vicence, qui avait été chargé par le pape de présider à la conclusion du traité de paix

(1) C'est encore le cardinal Matthieu d'Aqua-Sparta, nommé ailleurs cardinal d'Expert.

(2) Archives de Flandre, à Lille (23 juillet 1299).

(3) Un traité de paix entre les rois de France et d'Angleterre avait été conclu à Montreuil, le 19 juin 1299. On y lit que : *L'ivêque de Vincence passera en Angleterre, et signifiera audit roy d'Angleterre et à son fiz les choses accordées, lesqueux li roy et ses fiz sont tenu de jurer*. Rymer, I, III, p. 208.

(4) Le serment du roi d'Angleterre est du 14 juillet 1299. Rymer, I, III, p. 210.

(5) Par le traité du 7 janvier 1296 (v. st.), Edouard Ier s'était engagé à payer annuellement 60,000 livres tournois noirs au comte de Flandre, tant que durerait la guerre.

(6) *Nous faut*, nous manque.

(7) Archives de Flandre, à Lille.

entre Edouard Ier et Philippe le Bel, ne tarda pas à se rendre en Flandre (1), et tout porte à croire que ce fut à cette époque et probablement de ses mains, que Gui de Dampierre reçut une bulle où Boniface VIII, attribuant sa rébellion à son orgueil, le pressait d'éloigner tout sujet de discordes avant la fin des trêves (elles expiraient le 6 janvier 1299, (v. st.), s'il voulait laisser son héritage à sa postérité (2).

L'évêque de Vicence s'était arrêté à Bruges, qui était toujours au pouvoir des Français, et son premier soin avait été d'ordonner que la trêve fût observée (3), et que les prisonniers de la bataille de Furnes fussent relâchés, en donnant des otages, selon ce qui avait été convenu à Paris (4); le comte était tenu de restituer les monnaies du roi qui avaient été saisies, et qui dorénavant auraient cours en Flandre, et sa propre monnaie devait être reçue, mais à une valeur réduite, en payement de ce qui était dû au roi. Au mois de décembre, l'évêque de Vicence assista à des conférences entre les députés du roi et ceux du comte, et voici en quels termes maître Bassan, Baissan ou Barssieu, qui avait, en qualité de *seigneur de loi*, accompagné Robert de Béthune à Rome, rendit compte de ce qui s'était passé au comte de Flandre :

Très-chier sire, sachiés ke jou ai esté, aveuc vostre gent, duskes à samedi prochainement passé, pour tenir les journées devant le veske de Vincense, et bien sachiés ke sour plusur articles ke fort vous atouchent grant débat ait esté entre vostre gent et les gens le roy devant ledit veske et le conestauble de France, ki à cestui debat estoit et mout de paroles dittes par eulx et mesire Simon de Mellun, ki èrent mout à grant dammages de vous, et espécialement sour ce ke vous fesissiez batre monnoies en vostre terre, lequel cose il disissent vous ne peusiés nient faire, pace ke vous n'estiés mie en tenue ne en saisine de faire batre monnoie en vostre terre, lequel il disent k'il est del roiaulme de France, en tans de guerre et en tans de truwe, et pour ce disoient-ils ke vostre monnoie en aucune manière ne doivent courre en le roiaulme de France, ne en la terre ke tient le roi de France en Flandre, et espécialment pour ce k'il dient que vostre monnoie est fause. Et jou leur dis k'il ne fesissent mie grant honour au roi de France, ke par leurs paroles il reconnussent ke le monoie le roi n'estoit mie boine, come ce fu cose ke vostre monnoie fu faite sour le

A piet leditte roi de France, et ke jou et nostre gent estièmes apparellié de faire assai au fu (5) d'une monoie et d'autre, et autrefois avons esté aveuc vostre monuoiers et avoec vostre monoie à certaines journées, ne onkes ne porrièmes aconvenir à faire assai, por coi, puis ke vous refusastes çou, il est bien samblant ke nostre monoie est si boine ou miudres ke le monoie dudit roi. Et de teile offerte et response sambla bien ke ledit veske se tient bien apaié. Et mout autres débas furent entre vostre gent et le roi, lequel jou ne porroie mie si bien escrire comme dire de paroles, mais toutesvois la fin fu tel k'il doivent rechevoir vostre monoie pour sisain denier parisis en paiement de çou k'on leur doit, et que vostre monoie peut courre par toute le roiaulme de France sans arres faire, mais ke ele soit saelé d'autrui sael, fors de celui ki le porte, et ke il ne seroit overte le mail en lequel seroit laditte monoie, puis ke ele seroit trovée saelée. Et bien

B sachiés ke li bailliu du Dam a dit à moi ke cest seul point vous vexe en cest an à dis mil livres. Et sachiés ke argent en plait pooit-on porter à sa volenté, et celi ki vous a esté pris vous sera rendus, par l'estimation de LXV sols le marc; et vous devés rendre le monoie le roi ke vostre gent ont aresté et pris en vostre terre. Et pluseur autres coses sont acordé par ledit veske, lequel jou vous envoie le transcrit en ceste lettre enclos. Et encore sachiés, sire, ke li rechevères et jou avons ordené ke mesire Bauduin de Quadypre (6) *doit aler* au roi d'Engleterre, pour parler à li et aus gens le roi d'Almaigne de çou ke vous savés k'il a esté ordené, et l'enformation k'il doit dire a-il enporté en escrit, et doit movoir pour aler en Engleterre cest prochain deluns (7) à venir, et autel l'avons nous en forme de çou k'il doit dire as le roi d'Almaigne et au conte de Savoie. A Diex ki vous wart. Mandés moi

C votre volenté : jou sui pareillié de faire.

Donnéi à Gant, le diemence apriès le jour Saint-Thumas. Encore sachiés k'il est ordené ke le commissions ki ont esté faites doivent déliverer entre chi et le Masdalaine : pour coi nous vous consaillons ke vous deliverés lescolastre, par coi il peut déliverer les commissions des enquestes ke vous avez entre les mains, et autrement sachiés k'il vous porra porter grant péril (8).

Gui de Dampierre s'était retiré au château de Rupelmonde (9). Trahi par ses alliés, Edouard Ier et Albert d'Autriche, attaqué par son neveu le comte de Hainaut, abandonné même par ses petits-fils le duc de Brabant et le comte de Hollande, il avait remis son épée au sire de Moerseke : triste et suprême aveu de l'inutilité de sa résistance et de l'im-

D puissance de ses efforts.

Rien n'est plus touchant que la lettre que Philippe

(1) L'évêque de Vicence avait reçu le 14 juillet 1299, le serment d'Edouard Ier à Canterbury. Au mois d'août, il alla près de Chartres recevoir également celui de Philippe le Bel. Son voyage en Flandre n'eut lieu que trois mois plus tard. Le 13 novembre, Robert de Béthune lui écrivit pour s'excuser de ce qu'il ne pouvait pas se rendre au-devant de lui; *quod partes Gallicanæ neque nobis neque nostris ad præsens propter regiam potestatem sunt tutæ*. Il terminait sa lettre par ces mots : *Scriptum apud Warnestun, oppidum combustum, die Veneris post festum beati Martini hiemalis*. Vers la fin de juillet 1297, Charles de Valois avait saccagé la ville de Warneton, *et fu arse tout net*, dit une chronique manuscrite, *et ne demoura ville ne maison d'illueques dusques à Lille*.

(2) Martène, *Coll. ampl.*, I, col. 1305. On trouve aux archives du conseil de Flandre, d'autres lettres pontificales du 21 juillet 1299. Boniface VIII y engage également Robert de Béthune à respecter la trêve conclue entre les rois de France et d'Angleterre.

(3) Plusieurs conférences relatives à la protection due au commerce avaient déjà eu lieu. Gui de Dampierre y était représenté par Jean de Bouchavesnes et Philippe de Magdeghem. Charte du 20 mars 1298 (v. st.). Archives du conseil de Flandre.

(4) Archives de Rupelmonde.

(5) Au feu.

(6) Baudoin de Quactypre, dit le Jeune. C'est lui probablement que la lettre d'Edouard Ier du 17 mars 1299 (v. st.) nomme : Baudoin de Channe.

(7) *Deluns*, lundi.

(8) Archives de Rupelmonde, n° 1204 (27 décembre 1299).

(9) Dans une assemblée des députés du pays,

de de Thiette adressait à l'aîné de ses frères, le 11 novembre 1299, des plages lointaines de la Sicile :

A très-haut homme et noble, mesire Robert, fils aisnez mon seigneur le comte de Flandre, seigneur de Bétune, son très-chier seigneur et frère, Philippes, ses frères, se recommande à li et apparillié à tous ses bons plaisirs.

Chers sires, je receu voz lettres que vous m'envoiastes, et moult sui liez quant je entendi vostre bon estat, lequel Nostre Sires meintéigne en prospérité et en honeur. Et d'endroit do moi, chers sires, sachez que je m'estoie ordené de tout lessier por aller procurer les besoignes mon seigneur nostre père à court de Rome; si me fu conseillé, et dou roi et de mes autres seigneurs et amis par decà, et les cardinaus meesmes le dirent à ses procureurs à court, que le pape seroit plus favorable aux besoignes, si je estoie à service de l'Eglise que se je fusse à court, et les en délivrerai plus tost que se je cuidasse qu'eles n'en dussent mieux valoir, je vousisse mieux estre à court por les procurer que là où je sui. Quar sachez, chers sires, que suis moult amolesté de cuer, tant por les besoignes devers vous, que ne sunt pas aides, tant por la grante aventure et la grante confusion où certiens fumes, se Dex ne nous aide. Et Nostre Sire en face sa volenté en quel main nous fumes touz. Confortez-moi souvent, s'il vous plait, de vostre bon estat, et me mandez toute votre volenté et sui...... appareillé de faire à m'en pooir. Et scellai ces lettres dou mien anel, por ce que je n'avoie mie avec moi nostre propre seel.

Et immédiatement après, Philippe de Thiette avait ajouté ces lignes, expression d'un vœu que l'avenir ne devait exaucer qu'à travers mille périls.

Nostre Sire Dex face que je vous puisse enquores reveoir à joie! Et sachez, sire, que moult m'en goesse et en suis en grant languissour que je ne puis....... conseiller ès besoignes mon sire nostre père. Et se je vousisse estre demouré por les procurer, si comme je le porchaçai à m'en poer....... ou mieu lessier; mais je i retournerai le plus tost que je porrai, por y mettre tout le conseil et toute l'aide que je porrai.... droiz est. Et sachez, sire, que nous avons gagniés plusours bones viles et chasteaus en Secile à quelque meschief....... et avons espérance que tout le païs doit venir à commandement.

Escriptes à Cataigne en Secile, à la Saint-Martin d'yver (1).

De l'autre côté des Alpes, une voix non moins triste s'élevait pour lui répondre : c'était celle de Robert de Béthune, qui annonçait aux ambassadeurs flamands à Rome que les trêves étoient rompues et que Charles de Valois s'était déjà emparé de Douay, sans que rien pût résister à ses nombreux hommes d'armes.

Robertus Flandriæ comitis primogenitus, liberam tenens comitatus Flandrensis administrationem, Atrabatensis advocatus, Bethuniæ ac Tenremondæ dominus, dilectis et fidelibus suis dominis Johanni de Menin, militi et consiliario suo, ac Michaeli As Clokettes, capellano suo karissimo, salutem cum sinceræ dilectionis affectu. Litteras, quas karissimo patri nostro et nobis scripsistis, vidimus diligenter, quibus consideratis, vobis scribimus quod finaliter procuretis quod summi pontificis amorem et gratiam ac cardinalium habeamus, et quod nobis assistant in tanto periculo in quo sumus, præcipue cum rex Franciæ et sui, contra prorogationem treugarum sanctissimi pontificis, terram Flandriæ intraverint, pro destructione nostra et terræ nostræ, quod multum debet ipsum summum pontificem et cardinales movere, ex eo quod dictus rex, mandatis summi pontificis et Romanæ ecclesiæ inobediens est ex toto, super qua inobedientia dicti regis et pluribus aliis per vos exponendis dicto summo pontifici, ad informationem vestram in quadam cedula plura articulatim hiis præsentibus litteris mittimus interclusa, super quibus cum summa diligentia apud summum pontificem insistatis, præcipue super eo quod sciamus in quo statu idem summus pontifex nos manere debere intendit, et quale remedium in præsenti et in instanti in factis nostris adhibere velit, et super prædictis dicto summo pontifici litteras scribimus, super quarum responsione instantissime insistere velitis, quarum litterarum transcriptum vobis mittimus similiter interclusum. Facta nostra apud summum pontificem et cardinales, sicut expedit, sollicite, de die in diem, cum omni diligentia procuretis, quia, sicut videre potestis, res in eo statu in quo nunc est, dilationem non recipit ullo modo absque totius status nostri subversione totali. De pecunia, pro qua nobis scripsistis, et de servitio, procuravimus et procurabimus toto posse; sed scitis quod ita cito non possumus facere quod volumus, quia multas et diversas expensas pro terra nostra munienda et defendenda facere nos oportet; tamen vobis mittimus summam mille et quingentorum florinorum pro necessitatibus, vestris et pensionibus cardinalium persolvendis scituri quod, si rex treugas per dominum papam prorogatas observasset et in nos non insurrexisset vi armorum, summam vobis misissemus ampliorem, etiam ad servitium domino papæ et cardinalibus faciendum, sed in munitionibus nostris tot et tanta apponere nos oportet, quod ad præsens ampliorem facere non valemus. Nova quæ habebitis in curia et voluntatem papæ, quam citius poteritis, nobis rescribatis; præterea sciatis quod dominus Karolus, frater regis, die mercurii in festo Epiphaniæ villam nostram Duacensem occupavit, treugis non obstantibus, prout plenius videbitis in cedula supra dicta, quo domino papæ notificare curetis (2).

Charles de Valois, maître de Douay, s'avança vers Gand, suivi de 6,000 hommes d'armes. Nevele et d'autres riches villages furent livrés aux flammes, et le port de Damme tomba au pouvoir des Français, qui n'y trouvèrent qu'une vieille femme (3). Tous

tenue le 3 novembre 1299 à Audenarde, Gui de Dampierre avait cédé le gouvernement à son fils aîné Robert de Béthune. Par une charte du mois de mars suivant, il déclara se contenter des revenus de Rupelmonde.

(1) Archives de Flandre, à Lille.

(2) Archives de Flandre, à Lille.

(3) Gui de Namur était en ce moment à Ypres. Ce fut de cette ville qu'il adressa, le 3 mai, à Robert de Béthune, la lettre suivante, où d'amers reproches se mêlent au tableau de la triste situation de la Flandre :

De par Guion, vo frère.

Très-chiers sires, ce diemenche, jour de may, nous rechumes vos lettres par lesquelles vous nous mandastes que des nouvèles que nous oissimes dou Dam nous n'en creussiens nient tressi adont que nous en eussiens chertaines nouvèles de vous, et le mardi, sires, après nous venimes en le hale pour avoir.... de certaines besognes dont nous avions parlé à aus, et nous les trouvames, sire, mout desconfis, abaubis, dolans..... et nous leur demandames pourquoi il estoient si tristes, et il nous respondirent qu'il en avoient bien matière, car li Dam estoit rendus, et il estoit ens c'on disoit que jamais par force ne deust estre prise,

les habitants, sachant que Philippe le Bel avait défendu de les recevoir à merci, avaient fui. Un fils du comte de Flandre, Guillaume de Dampierre, qui avait épousé la fille de Raoul de Nesle, les avait abandonnés pour se rendre près de Charles de Valois, et nous le voyons, peu après, arriver à Gand, afin d'engager son père à se remettre également entre les mains de Philippe le Bel. Un conseil, composé des amis les plus fidèles du vieux comte de Flandre, se réunit : on y remarquait Jean de Menin, Geoffroy de Ransières, Gerard de Moor, les sires d'Audenarde, de Mortagne, de Nevele, de Roubaix, de Verbois, de Bonduos. L'avis de Guillaume de Dampierre triompha, et Gui se dirigea vers la France par Tournay et Arras, sous la garde des comtes de Boulogne et de Sancerre. Gui arriva à Paris le 24 mai 1300. Retenu quelques jours au Châtelet, pendant les fêtes du mariage de Blanche, sœur du roi, avec le duc d'Autriche, il fut bientôt conduit à la cour de Compiègne : « Car le roi, » dit la chronique à laquelle nous empruntons ces détails, « rewarda qu'il ne le voloit laissier si près de lui (1). »

C'est au moment ou la capitulation de Gand a complété la conquête de la Flandre, c'est au moment où Gui de Dampierre s'est livré lui-même à Charles de Valois, que l'alliance de Boniface VIII et de Philippe le Bel se rompt sans retour. Un traité, conclu à Vaucouleurs, entre le roi de France et Albert d'Autriche, dont le pape repousse les prétentions, a suffi pour amener ce résultat, que Gui de Dampierre a vainement espéré pendant si longtemps, et Boniface VIII, qui n'a plus rien à craindre ni des Colonna, ni de Frédéric d'Aragon, conçoit le double dessein de protéger l'empire contre l'empereur, et de châtier le roi de France en même temps que l'empereur.

Les ambassadeurs flamands à Rome comprirent admirablement la situation des choses : prenant l'initiative de la grande lutte qui se préparait, ils invoquèrent les droits de la Flandre opprimée, comme le champ le plus noble et le plus légitime où la souveraineté pontificale, réunissant le pouvoir temporel au pouvoir spirituel, pût combattre les injustices et les usurpations du roi de France. Le mémoire qu'ils soumirent au pape dans ce but est l'un des documents inédits qui répandent le plus de lumières sur l'histoire des dernières années du pontificat de Boniface VIII.

In Dei nomine amen.

Quia longum esset et nimium gravaret benignas aures, narrare injurias et gravamina multiplicia et eorum inaudita, illata indebite magnifico domino comiti Flandriæ et comitatui, terræ et hominibus suis per illustrem regem Franciæ et gentes suas, factum summatim perstringitur, super quo, per pietatem beatissimi patris, imploratur pro parte comitis remedium opportunum apponi, et, siquidem quasi jam, proh dolor, per cuncta christianorum climata notum quod idem rex, in læsionem comitis, ipsum aliquando invitum, facultate libera discedendi non data, inrationabiliter detinuit, et etiam filiam suam nubilem quam

et nous leur demandames se il chertainement savoient que il estoit rendus, et le manière, et il nous respondirent que nenil, et nous leur disimes que ainsi ne faisames-nous, et là nous monstrèrent il que il avoient parlé bien à VIIIe *de leur commun des plus souffisans, et requis par foi et par serment l'estat d'aus et de tout le commun, de volenté et de pooir de vivre, ne comment il porroient le vile soustenir, et nous ont dit, sire, que des* VIIIe *persones qu'il ont oï, sour le fourme devantdite.... de* XXX *persones, tout sont à acort qu'il ne voient... nul comment il se puissent sauver, s'il ne vient de vous et de vo confort. Et chou dit, sire, il requirent no conseil en foi et en loiauté, si come cil ki sont juré à nous, et nous à aus, que nous les voulisstens conseilleir loiaument, selonc l'estat d'aus, dou pais et le vo, et sour chou, sire, nous nos consellames, et nous sanla pour le miex, selonc chou que nous ne savions nulle chertaineté dou Dam et dou pais, et, sire, li besogne nous sanla bien si grosse, que nous ne les pensions mie bien conselleir sans envoier à vous, et leur disimes que nous envoièmes à vous, et qu'il nous plairoit moult qu'il i envoiassent ausi leur chertain message, pour vous monstrer le besogne devantdite, ensi qu'il le nous avoient monstré, et il i envoient, sire,* I *de leur valés, pour le vous monstrer, si comme deseure est dit, si qu'il nous le donnèrent à entendre, et nous dient, sire, qu'il ne vous envoient nule lettre, mès à leur chertain message il kerkeront de bouche chou que il nous ont monstré, lequel nous mandons par ces lettres. Sire, en voelliés avoir boin conseil et hastieu, si que vous vées que le besoigne le demande, et nous et aus en remander vo volenté, si comme il qui en loiauté s'en sont eonseilliet à nous, et en requièrent vo conseil, comme de leur droiturier seigneur, qui sour toutes riens seroient dolant se il leur convenist de partir de vous. Et dient, sire, li eschèvins que le défaute qu'il ont de bleis, de vins, ne d'autres warnisons, c'est tout par vous, pour chou que en tans de truwes il vous monstrèrent, et fisent monstrer souffisamment, plusieurs fois, que pour vous et pour vos gens fesissiés pourvéance en le vile souffisamment, et chou, sire, n'a nient esté fait, et cil de le vile, sire, ont tous pris exemple à vous dans nient pourvoir. Et vous requisent aussi que vous vos pourveissiez de gens à armes, pour aus aider et le ville, et vous ne l'aviez mie fait, dont ils retournent tout le coupe sour vous. Et au repair, sire, de le hale, li chevalier et li gentilhomme, qui sont avoec nous à Ypre, vinrent à nous à le sale, et li uns d'aus nous monstra lettre, en le presence de tous, que aucun de ses amis li avoit envoiés, et estoit contenus en le lettre que li Dam estoit rendus, messires d'Axseles, ses fix, messires Ghérardes le Mor, Alart dou Bardelar et plusieurs autres dou pais, et que cil d'Erdenbourg avaient respit d'aus rendre dusques à lendemain dou jour de may, et que il se venissent rendre devans joesdi ou se non on ne les rechevroit jamais, et nous en requisent no conseil, et nous leur loames qu'il en envoiassent à vous, et il envoient et nous prièrent qu'il nous plut ausi d'i envoier, Si vous prions, sire, que vous leur laissiés savoir chou que vo autre home ont fait, et chou que vous volés qu'il facent, et ce par vos lettres. Et d'endroit, sire, des besoignes dou Dam et dou pais c'on violt dire en nos parties.... pour merveilleus mont, que vous ne vous en avés riens fait savoir, ne à vos bonnes gens de le vile, car cascuns en vient parler à nous, en nous n'en savons nient parler. Et sour toutes ces chose nous voelliés, sire, faire chertain, et remander vo plaisir, et voelliés, sire, croire Willaume le Pisson de chou qu'il vous dira de bouke. Nostre Sire vous wart. Escrit le tiers iour de may.* (Archives du conseil de Flandre.)

(1) Ms. de la Bibliothèque de Bourgogne, à Bruxelles.

detinuit invitam, hactenus et injuste detinet, discedendi et nubendi facultate adempta; etiam in comitatum et terras et homines ipsius intulit, per se et suos, injurias intollerabiles atque dampna, comitatum sane ipsum hostiliter, cum numerabili multitudine et undique coacto exercitu, invasit, terras plures obsedit, ipsas et etiam per violentiam occupavit; hæreditatis etiam spoliavit proventum etiam quod.... divitiæ fuerunt cum.... plurimis et eodem incendio exustæ, et.... cædes clericorum, religiosorum et laicorum.... et crudelissimæ.... virginum et sanctimonialium, imparabiliter sunt secutæ vastationes et depopulationes bonorum et rerum hominum ipsius comitatus, patratæ quasi usque ad exanimationem comitatus ipsius : quæ attemptata sunt, ut plurimum, et post et contra appellationem ad hanc sanctam sedem pro parte comitis legitime interjectam; post et contra quam appellationem idem dominus rex, in comtemptum hujus sedis, procuravit per dominos Remensem et Silvanectensem episcopos, sine rationabili causa, terram ipsius, comitis supponi ecclesiastico interdicto, et ipsum et sibi adhærentes de facto excommunicari, et fuit pro parte dicti comitis iterato appellatum ad sedem eandem. Insuper, et quod obstinatius, etiam post et contra treugas et sufferantias inter ipsum regem Franciæ et illustrem regem Angliæ, pro se et eorum confœderatis, initas, et per utrumque regem sollempniter juratas, et per sanctitatem domini nostri more arbitrario confirmatas et approbatas, et ipsis durantibus, contra ipsum comitem confœderatum regis Angliæ et terram suam et homines, idem dominus rex Franciæ, ipsas treugas, contra sacramentum regale, violando, multa dampna et injurias irrogavit; super quibus et aliis multis gravaminibus et ea contingentibus supplicat idem comes, per summum pontificem, apud sedem apostolicam, contra dictum regem Franciæ sibi judicium et misericordiam exhiberi.

Quod autem sanctissimus pater pontifex sit judex in præmissis competens, et non alius, et comes necessario habeat in hac parte adire ejus examen, probatur per infrascripta.

Et primo, quia idem summus pontifex judex est omnium, tam in spiritualibus quam in temporalibus, inter illos qui alios habent judices seculares. Est enim Christi omnipotentis vicarius, ut extra. *de translatione prælati*, c, *Quarto*, et adeo plena est sibi hujusmodi vicaria commissa, quæ explicite et expressim commissa est suis successoribus in persona Petri; idem est successor per omnia jura terreni et cœlestis imperii, *quodcumque ligaverit*, et cætera, 22, d. c. 1, q. 40, d. 1, c. et juxta illud: *ecce duo gladii hi*, et juxta illud : *Constitui te super gentes*, etc., ut c, *Sol*. Et quamvis reges temporalem exerceant jurisdictionem, et subditi sint regi tanquam præcellenti, et ducibus ab eo missis, hoc tamen datum est a Petro, et concessum a Deo, summo principe, cujus Dei, non puri hominis, ipse pontifex vices gerit in terris ut d. c. *Sol;* et sic, cum omnis potestas a domino Deo sit apparet quod jurisdictio quorumlibet, tam temporalium quam spiritualium, sibi sicut soli vicario ejus, plenarie sit data, et sicut dominus papa non perdit ordinariam jurisdictionem, si prælaturam ecclesiasticam committit alicubi, sed adiri potest per simplicem querelam, ab omnibus, ut dicunt jura, sicut et in aliis potestatibus erit, quia ab ipso sunt, quia, sive lex dat hæreditatem, sive datam approbat, dare videtur, ff. *De vera signi.*, l. *Obvenire*, et ff. *De jure communi*, 3. 1, Juxta illud divinum, *Per me reges regnant*, etc., c. *De s. tibi inter cl.* De hac summa et plenissima potestate, quia resideat in summo pontifice, nulla debet esse dubitatio apud quoscumque fideles.

Secunda ratio est quod contra illos qui judices

A non cognoscunt, sine hæsitatione aliqua erit judex summus pontifex, unde imperatorem, quo nullus inter principes seculares est superior, judicat et deponit summus pontifex ut extra. *de re judic.*, c. *Ad apostolic.* et *De judiciis*, c. *Novit* et *De major, et obed.*, c. *Sol.* Rex etiam Franciæ, qui nullum superiorem recognoscit, ut dicitur extra. *Qui f. sint*... per venerabilem tamen pontificem judicatur et deponitur propter demerita 15, q. *Alius*. Et ideo de Romano pontifice dictum est: *Constitui te super gentes et regna*, et judicem eum esse oportet ita super magnum sicut super parvum, et aliquis potest esse acefalus qui non supra se judicem habeat constitutum, ut in d. c. *Novit.*: alias perirent jura et justitia, si non esset qui ea redderet, ff. *De. ori: iur.*, l. II, §§ *Et originem.*

Tertia ratio est quod, ante illationem hujusmodi injuriarum et dampnorum, vel saltem plerorumque B ipsorum, et postea, fuit pro parte dicti comitis ad hanc sedem legitime appellatum. Et quod etiam ratione appellationis dominus noster sit in hiis judex, constat de jure quia omnis oppressus libere appellare potest ad Romanam sedem, ut 2, q. 6, c, *Omnis oppressus*, etc., *ad Romanam ecclesiam omnes oppressi*, et est hoc verum de clericis et laicis, maxime cum deficit judex, ut extra. *De foro competenti*, c. *Licet*. Deficit autem in proposito judex, quia rex superiorem non cognoscit, ut dixi supra de hoc, no. pr. no. dec. *Omnis oppressus*.

Quarta ratio est, quia notorie et patenter peccavit rex Franciæ in comitem, propter præmissa, et notum est quod ad summum pontificem spectat quemlibet corripere de peccato, ut in c. *Novit*, et ipse requisivit et requiri fecit comes regem quod emendaret injurias, et nichilominus, tanquam manifesta et notoria, potest summus pontifex facere C emendari, ut no. domini Innocentii, in c. *Novit*, absque ammonitione partis, quia in notoriis non est ordo juris usquequaque servandus, ut extra. *De jur. jur*,

Quinta ratio est propter sacrilegium commissum in exustione ecclesiarum, occisione clericorum, et religiosorum, quod crimen ecclesiasticum est et coram judice ecclesiastico debet tractari, 15, q. 1, c. *In canonibus*, extra. *De foro comp.*, c. *Consistit*, et sic generaliter ibi. no., et 11, q. 3. c. *Canonico*, et 17, q. 4, *Omnes ecclesiæ*, et extra. *De summa excommunicationis*, c. *Conquesti*, præterea quod pro filia comitis detenta specialiter est implorandum judicium ecclesiasticum, ratione pietatis et libertatis cui favent jura; enim quilibet potest petere ut liberetur homo captus, ff. *de libero homine*. l. III. § *Omnibus sit*, et judicium est ecclesiastici judicis de hoc, ut c. *De epi. audi.*, l. *Christianos*, et *De episcopis et clericis. si liberi captivi.* et extra. *De arbitriis* D c. *Exposita*, et maxime, si nubere intendat, ponenda est in loco tuto et securo, ne per timorem dicat sibi placere quod odit, extra. *De spons.* et *De procuratoribus*, accedit et facit ff, *De pet. hæred.* l. *Hæreditatis*

Sexta ratio est quia, antea quam ad tot et tanta illicita procederet dominus rex contra comitem, et incepisset domino comiti injuriari et super ipso comitatu, comes requisivit sibi per regem concedi judicium parium, quod in hoc erat competens, quod idem rex sibi facere denegavit, pluries requisitus, et licet aliquando promisisset servare justitiam per judicium parium, tamen ad ultimum id ei denegavit, et ideo successit justitia ecclesiastica, et ipse rex, jure quod habebat in comitatu, ratione feodi, fuit privatus, ut extra. *De foro compet.*, c, *Licet*, et c, *Exteriore*, et *in usi. fe . si. de. fe. contraria ferentur*, c. *Domino committente et qualiter dominus prope. fe. p.*, c. 1, cum multis similibus, nec potest dominus rex dicere se judicem super hiis, qui in causa sua judex esse non potest, ut c. *Ne quis in sua*

causa, in rubro et nigro (1), et maxime cum agatur vel agi intendatur de suis excessibus, et maxime etiam cum notorie in hac causa esset judex suspectissimus, ut pote qui comiti est notorius persecutor et hostis, et qui nequaquam incorrupti judicis posset nomen proferre, ut extra. *De ap.*, c. *Cum speciali*, et c. *De asse* l. f.

Imploratur etiam judicium contra regem et suos, qui hiis durantibus treugis multa in eumdem comitem et terram suam injuriose fecerunt, quam treugam facta pace rex forte dicet non durasse; sed quod duraverit treuga, etiam postquam pax inter reges fuit, constat per terminum, qui terminus adhuc durat, et quod dominus noster possit procedere contra regem,.....tum quia treugas præmissas juratas a se constat, tum quia fides etiam hosti servanda est, tum propter religionem sacramenti, propter quod judicium est ecclesiæ, extra. *De tra. et pa.*, c. 1, 22, q. 4, c. *Invocans*, et 23, q. 6, c. *Noli extimare*, et extra. *De electione*, c. *Venerabilem*, et *De foro compet. et clericis laicos*, domini Bonifacii papæ VIII; prœterea rex non solum tenetur ad emendam dampnorum quæ comiti intulit post treugas, ipsis durantibus, sed incidit in pœnam in compromisso appositam, quia laudem domini nostri non servarit (2), et est judex tum rationibus supradictis ad rationem contractus, vel quia hic in curia (ff. *De judiciis*, l. *Omnem*, extra. *De foro compet.* c. f., et c. *Romanam*, § *Contrahentes apud sedem istam*) fuerunt ista compromissa præmissa et laudata, nec dicat dominus rex quod treugæ fuerint finitæ pacifice inter reges, quia illud posset habere locum quoad reges, sed quoad confœderantes, præsertim qui fuerint nominati in treugis, ut sunt comes Flandriæ et comitatus suus, donec pacificatum esset cum rege, adhuc durant, quia jus erat quod... per expressionem...per factum regis Angliæ non potuit sibi tolli, ff. *De pace*, l. f. cum multis. Præterea forma treugarum seu sufferentiarum juratarum hoc habet explicite quod inter reges et confœderantes, utrum de guerra ecclesiæ ducatus Aquitanniæ, item comitatus Flandriæ, essent de regno ad regnum, de terra ad terram, de gente ad gentem, etc. (3). Et ideo a nobis sic juratis non licet recedere, cum papæ soli liceat de juramento judicare, et interpretationem facere, ff. *Admin.*, l. *Imperatores*, et in c. *Venerabilem* 3, f., et facit *pr. ab.* c. *Innocentes*, ibi, *sacramenti religione*, etc. Quod autem possit dominus noster tempus treugarum prorogare vel compellere ad prorogandum, probatur, quia potestatem habet ex forma reservationis quam sibi fecit, ut apparet ex forma, quia reservavit sibi addere et minuere, et semel et pluries laudare. etc., ut ff. *De arbitrio*, et lex *Expens.*, l. *Terminato*, 3, f. c. Potest et de jure, etsi hoc non haberet ex arbitraria potestate, cum videat tantam et sic displicentem discordiam inter regem et comitem, unde possit in posterum guerra subscitari, et inter reges maxime, quod non sit credibile quod dominus rex Angliæ possit vel debeat tolerare comitem, cui fide data defensionem promisit, totaliter per dominum regem Franciæ conculcari. Ne videatur dominus dissimulando ipsi favere, potest compellere ad treugas competentes prorogandas, ut extra. *De judicio*, c. *Novit.* in fine. Similiter dominus noster posset regem Franciæ compellere ad pacem cum comite, videtur indubitanter, quod sic per dictum c. *Novit.* hoc idem facit imperator, quia pacem indicit subjectis, ut *in usibus, de pace tenenda.* q. c., immo et mandat hiis qui regunt pro inimicis, quod provideatur ne populi civitatum aliis guerram seu subjectionem faciant, sed omnino habeant pacem. (In aut. d. *Principium*, c. *De in.* et ff. *De offi. præsid.*, l. *Congruit.*) Hoc dicit ff. *De us.*, l. *Æquissimum*: *Prætor prohibet et cohibet sua jurisdictione ne aliqui veniant ad arma et rixas.* Hoc docuit semper ille summus magister, et verbo et opere, qui semper dicebat: *Pax vobis, pacem meam do vobis, pacem relinquo vobis*, quæ verba sunt attendenda, qui mandatum important, quod exequendum est per vicarium, et hujusmodi hæreditas relicta non est refutanda, nec negligenda, sed manutenenda et approbanda.

Prædicta colligit scribentis inscitia secundum sui modicitatem intellectus, cum ubi viget apex, ubi omnis perfecta in pectore condita peritia, ubi omnis potestas et omne pastorale officium, ubi summa pietas et clementia est, inter jus et æquitatem interpretatio clementius et subtilius consideretur, et pro filio semper devotissimo ecclesiæ, comite Flandriæ, exposito nequiter ad ruinam, celere capiat et ponat opportunum consilium pii patris potestas (4).

Une lettre écrite par les ambassadeurs flamands dans les premiers jours du mois de janvier 1299 (v. st.), nous apprend comment fut accueillie cette déclaration solennelle où l'on invoquait l'autorité pontificale placée par Dieu au-dessus de toutes les nations et armée des deux glaives trouvés à la montagne des Oliviers, c'est-à-dire de la puissance spirituelle et de la puissance temporelle, non-seulement comme l'unique refuge des opprimés contre les princes qui ne reconnaissaient aucun juge au-dessus d'eux, mais aussi comme le pouvoir suprême investi du droit de déposer le roi de France et l'Empereur,

Très-chiers sires, nous vous avons, par pluseurs lettres et par pluseurs messages, escript et fait savoir l'estat de vos besongnes pour quoy nous sommes à Rome de par vous, et attendons et avons attendut piécha de savoir vo volentei, sans lequele nous ne pooins ne ne savoins aler en avant ne arrière de vos besoignes; et de che poés vous bien iestre certains, se vous ne rewardeis et faites, rewarder les lettres ke nous vous avoiens envoiés puis le Saint-Remy en encha, et tant de tans a passei puis ke vous aveis recheuwes les lettres. Or, pluseurs de ces ke au tans de ches présentes lettres furent faites, nous en deussiens bien avoir seut autre chose. Et d'autre part, sire, nous vous avoins adiés fait savoir le grand besoing et le destroit où nous sommes de nos pourvéances. Et de tout ce, sire, nous n'oons nulle nouviéle. Nous n'osons mie dire, sire, ke nuls n'a cure des besoingnes et de nous par dechà; mais nous avoins grant peur ke

(1) *Nus sires ne doit estre juges, ne dire droit en sa propre querelz, selonc droit escrit en code;* ne quis in sua causa judicet, *en la loy qui commence* unica, *el rouge et el noir*. Etablissements de saint Louis, II, 27,

(2) C'est-à-dire: parce que le roi a manqué de respect au pape, en n'observant pas la trêve qu'il avait confirmée,

(3) *Tant pur le duchié d'Aquitaigne que de la conté de Flandres, de royaume à royaume, de terre à terre, de gent à gent.* Trêve du 9 octobre 1297. Rymer, I, III, p. 191.

(4) Copie conservée aux archives de Rupelmonde, n° 1025. On lit à la dernière ligne: *Hæc scriptura data est die martis post diem nativitatis Domini.* Cette copie fort défectueuse semble la reproduction d'un texte dicté à un scribe inattentif ou ignorant, et bien que j'y aie corrigé les erreurs les plus grossières, je suis loin de me flatter d'être arrivé à une reproduction aussi correcte que celle des autres pièces, collationnées, d'après les sources originales, avec autant de soin que d'obligence, à Lille par M. Le Glay, à Gand par M. Van der Meersch.

vous n'ayés essoigne, dont Dius vous deffende, qui trop seroit grande à che ke ele vous empechât à faire savoir à nous vo volentei sour les choses desseureditles. Ou nous doutons, se vous aveis à nous envoiiés messages, k'il ne soient pris ou mort, ensi comme il est autrefois avenut. Et, sire, nous attenderons dusques à Paskes, se vous, sire, ne nous en remandés chi en dedens. Et de che et d'autres coses nous avoins envoiés nos lettres à vous et à mon signeur vo fil par Ghiselin de Locres par Marischal, qui se partirent de nous le diemence après le XIIJ[e] jour dou Noël, auquel XIIJ[e] jour (1) messire Mathius de Aighesparte preecha en apiert, devant le pape et les cardinaus et devans tous, en l'église Sainct-Jehan de Latran, que li pape tous seus est sire souverains temporeus et spirituels deseure tous, quelque il soient, ou liu de Diu, par le don ke Dius en fist à saint Pierre, et as apostoles après lui. Et quiconques se voet encontre ce deffendre, par exemption ne par cose nulle, quelque il soit ne comme grans, saincte Eglise puet aler encontre lui, si comme encontre mescréant, par l'espée temporel et spirituel, del autoritei et dou pooir de Diu. Et ches paroles sont bien pour le premier aiwe de vos raisons ki sont données au pape, dont nous vous avons envoiet autrefois les transcris. Joesdi ore que passa dairainement, nous parlames au pape, et luy ramenteumes vo besoingne, et li desimes ke vous estiés en wiére ouverte, et par le roy. Li papes respondi k'il en estoit bien ramenteus, et k'il attendoit message prochainement, et ke sour ce il s'aviseroit, et nous responderoit assés tost. Et dist qu'il vooit bien que li rois usoit de mauvais conseil, et ce pesoit au pape; aujourdewy, sire, li pape a fait (sire, c'est le samedi après le vintisme jour) li pape a fait archevesque de Triéves de frère Thétier (2), jadis frère au roy Adoulf, ki fu rois d'Allemagne, et dist-on, et nous le tenoins pour certain, ke li accors et amistei ki est faite entre les rois d'Allemagne et de Franche lui desplait, et ke pour mal dou roy d'Allemagne il a fait cest archevesque, et ke il li pourcacera empeecement ou emcombrier, s'il puet, et que, se aucuns lui fasoit emcombrier, li pape en seroit bien lies et li église de Roume, et bien leur sanle ke il et li rois de Franche voellent tout esbranler. Chiers sire, souviègne-vous, s'il vous plaist, de vos besoignes par dechà et de nous, et Nostre Sires ne vous ouvli, et soit warde de vous et de tous cheaus ki bien vous voelent. Sire, nous n'escrivoins à autruy ke à vous. Vous fereis savoir avant vo volontei là où il vous plera. Ches lettres furent données Roume, au Lateran le samedy devantdit.

Chers sires, autèles lettres vous envoions-nous par monseigneur Willaume de Jullers, le prévos de Treit (3), vo neuveu, ki les vous apportera ou envoiera par avanture avant, car nous entendons k'il doit à Boulogne demorer escoliers. Sire, nous avons entendut, et tenons pour véritei, ke li pape a faict réservation de faire archevesque à Coulogne et à Mayence, et he li liu seront vaghe plutost que on ne quide, et ke li pape i mettera personnes dont il se pora aidier contre le roy d'Allemagne; mais il ne treuve mie personnes bien appareillié; car il n'y mettera nul del acort le roi d'Allemagne, ne dou roy de France, ne d'Engletierre. ne Lombart; anchois vorra querre personnes poissans dou pays, qui puissent et doient estre contraire au roy d'Allemagne, dont il pora bien avenir et que vos niés venist al une de ches dignitez par l'aiuwe de vous, de vos amis et des siens, s'il est bien maintenus en escole, et, ensi ke on devera on ne fera mie morir les archevesques, mais li pape en fera bien ordener par qoi li liu seront vaghe. Ches choses créons nous ensi, mais nous ne savons de certain comment il en avenra. Et messire Guis de Haynaut, vos niés, eust eu l'archeveké de Trièves, ensi comme nous l'entendons de certain, se ne fust li alliances ke ses frères a au roy de France (4).

Bientôt le discours du cardinal d'Aqua-Sparta reçut une éclatante sanction. Le pape parut au milieu de grand jubilé de l'an 1300 avec les doubles insignes de l'autorité spirituelle et temporelle, et répetant à haute voix : *Ecce duo gldadii; hic vides, o Petre, successorem tuum; tu, salutifer Christe, cerne tuum vicarium.* Toute l'Europe était accourue à Rome, et le nombre des pèlerins qui se pressaient aux portes des saintes basiliques avait effacé les plus pompeux souvenirs de la cité, deux fois reine du monde. C'était à la fois la manifestation d'un immense enthousiasme religieux et la manifestation de la puissance dont l'autorité pontificale restait armée aux yeux des peuples.

(1) 6 janvier 1299 (v. st.).

(2) Dither de Nassau, archevêque de Trèves, de 1300 à 1307.

(3) Guillaume de Juliers, prévot de Maestricht.

(4) 17 Janvier 1299 (v. st.). Archives de Lille. Je place ici en note une lettre bien moins importante de Gérard de Ferlin. Elle est du 3 mars 1299 (v. st.), et complète la série des documents adressés de Rome au comte de Flandre:

Venerabili et karissimo socio suo J. Makiello, clerico illustrissimi domini Guidonis, comitis Flandrie et marchionis Namurcensis. ex parte sui Gerardi, capellani ejusdem domini.

Karissime, noveritis quod ego cum rebus et familia, feria secunda ante Mathiam, veni ad curiam sanus et incolumis, quod de vobis scire desidero cum affectu; feria autem sexta sequenti, Ægidius, nepos vester, ad regem et alios, ad quos litteras deportabat, iter arripuit apud Neapolim, quamcitius se facultas obtulerit reversurus, et de rebus domini, prout necessitas exegerit, provisurus. Ego autem feria quarta sequenti ad dictum regem iter arripui, per eamdem Neapolym transiturus, et, si dictus Ægidius consilio indigeat, ipsi tanquam fratri meo quæ sibi fuerint necessaria ministrabo; de hoc autem quod dominus meus Johanni de Villamarci demandavit, quod dicto Ægidio in sibi necessariis provideret, vobis dico quod idem Johannes michi et dicto Ægidio breviter respondit et præcise, quod de hiis quæ ad dominum pertinebant satisfecit competenter, nec aliquid penes ipsum remanserat per quod dicto Ægidio posset multum in expensis seu custibus subvenire, et de hoc paratus est fidem facere, sicut dicit: verumptamen dicto Ægidio in recessu suo sex florinos dedit aureos pro expensis, et quicquid sibi foret necessarium ulterius protulit se daturum. Et idem Johannes mecum vadit in Appuliam et per dictum Ægidium transitum faciemus, nec de ipso dubitetis quam bene et sufficienter eidem sit provisum. Nova vobis aliqua nescio nuntiare, nisi ea quæ per litteras quas mitto ad dominum perpendere poteritis, et quod dominus papa durissimus est omnibus in gratiis faciendis. Rogo vos confidenter quatenus de fratre meo cogitetis, et michi statum vestrum et domini nostri de Marbasio (a) et voluntatem vestram cum fiducia remandetis. scientes quod ex toto corde facerem quæ vestro commodo cederent et honori. Valete in Domino. Salutate michi omnes quos videritis salutandos. Datum feria tertia, post Mathiam. (Archives du conseil de Flandre.)

(a) Gérard de Marbrais ?

Boniface VIII a envoyé l'évêque de Pamiers ordonner au roi de France de rendre la liberté à Gui de Dampierre : mais Philippe le Bel ne répond qu'en jetant dans une prison le légat du pape, et en appelant les Colonna à sa cour. Boniface VIII, en même temps qu'il accueille les plaintes du comte de Flandre, se souvient des plaintes non moins vives et non moins fréquentes de l'ordre de Cîteaux (1). Le 4 décembre 1301, il suspend tous les privilèges accordés au roi pour la levée des dîmes ; le lendemain deux autres bulles sont publiées. Par la bulle *Ausculta fili* il expose la puissance dont il est dépositaire, comme vicaire de Jésus-Christ et comme successeur de Saint Pierre : *Constituit nos Deus super reges et regna ad evellendum, destruendum, dissipandum atque ædificandum sub ejus nomine et doctrina. Fili carissime, nemo tibi suadeat quod superiorem non habes* (2). Mais il ne faut pas croire, comme l'ont trop souvent répété les historiens modernes, que la papauté dût être aux yeux de Boniface VIII la réunion, ou pour mieux dire la confusion des deux pouvoirs exercés simultanément. Boniface VIII disait lui-même qu'on ne pouvait lui attribuer une si grande ignorance ou un si grand aveuglement que de ne pas connaître la séparation des deux pouvoirs (3). L'empereur et les rois exerçaient seuls la puissance temporelle : à eux l'usage, l'action (4), le domaine des faits. Le droit, toutefois, restait subordonné à l'autorité spirituelle, appelée à distinguer ce qui était juste de de ce qui était injuste, et investie d'une juridiction incontestable, *ratione peccati*, soit qu'il convînt de rappeler un chrétien obscur à la pénitence, soit qu'il fallût briser la couronne des princes les plus puissants (5). Cette théorie s'appuyait sur ce principe, alors universellement admis, que la société reposait sur la religion, elle était à la fois modératrice pour les princes, protectrice pour les

A peuples, à qui elle offrait l'égalité vis-à-vis du tribunal suprême qui représentait sur la terre celui de Dieu.

La bulle : *Ausculta fili* offre d'ailleurs un intérêt tout spécial dans la question qui nous occupe ; car elle aborde successivement les deux griefs qui s'élevaient contre le gouvernement de Philippe le Bel ; d'une part l'oppression de Gui de Dampierre, c'est à-dire, celle des grands vassaux ; d'autre part l'oppression du clergé et des ordres religieux. Lorsque Boniface VIII disait à Philippe le Bel : *Gravas pares, comites et barones... cum in judicio esse debeat distinctio personarum, tu tamen in propriis causis jus tibi dicis, et in proprio judicio partes auctoris et judicis sortiris*, il répétait ce qu'avait dit Gui de Dampierre dans l'acte d'appel du 29 décembre 1299.

B Lorsqu'il adressait au roi de France d'autres reproches, ainsi conçus : *Ecclesias et ecclesiasticas personas opprimis.., decimas fieri facis, licet in clericos nulla sit laicis attributa potestas.., ecclesiasticæ personæ quasi sub jugo servitutis premuntur.., ecclesiæ nunc factæ sunt tributo*, il reproduisait assez exactement les termes de cet autre acte d'appel qui avait été soumis au siége pontifical par l'ordre de Cîteaux.

La seconde bulle, du cinq décembre 1301, semble rappeler la mission plus modeste que Boniface VIII remplissait au nom des communes flamandes avant son exaltation au trône pontifical : *Ante promotionem nostram ad summi apostolatus officium, dum*

C *adhuc nos minor status haberet, multa sunt reserata fide digna, assertione multorum, super injuriis atque damnis quæ per Philippum regem Francorum multipliciter inferuntur* (6).

Jacques de Normanno, archidiacre de Narbonne, à qui ces bulles avaient été remises, reçut l'ordre de quitter la France, et la bulle *Ausculta, fili* fut publiquement brûlée par l'ordre du roi, le dimanche 11 février 1301 (v. st.) (7). On trouve dans les preu-

(1) *Multorum ad nos insinuatio clamosa perducit..* Bulle *Ausculta, fili*, ap. Dupuy, *Pr*. p. 50 ; *Assertione multorum...* Bulle *Ante promotionem*, ibid., p. 53. Boniface VIII avait déjà dit dans la Bulle *Dudum celsitudini : Diversas et luctuosas ecclesiæ Gallicanæ querelas accepimus*. Raynaldi, 1299, 25.

(2) Dupuy. *Pr*., p. 48.

(3) *Scimus quod duæ sunt potestates ordinatæ a Deo : quis ergo debet credere quod tanta fatuitas, tanta insipientia fuerit in capite nostro?* Dupuy *Pr*., p. 77.

(4) *Actus et usus*. Dupuy, *Pr*., p. 76.

(5) Dupuy, *Pr*.. p. 76.

(6) Dupuy, *Pr*., p. 53.

(7) *Combustæ sunt apostolicæ litteræ, in ipsius regis et magnatum præsentia, quod a nullo hæretico, pagano aut tyranno legimus esse factum*. Lettre du cardinal Orsini. Dupuy *Pr*., p. 80. J'emprunte au MS. des Dunes (n° 574) le document suivant ;

Bonifacius episcopus, servus servorum Dei, venerabilibus fratribus, archiepiscopis et episcopis, etc. *Cum dilectum filium, magistrum Jacobum de Normannia, notarium nostrum, latorem præsentium, ad regem Franciæ pro quibusdam Ecclesiæ Romanæ negotiis destinamus, universitatem vestram rogamus et hortamur attente, per apostolica vobis scripta, mandantes, quatenus eumdem notarium, cum per partes vestras transitum fecerit, ob reverentiam apostolicæ sedis et nostram benigne recipientes et honeste tractantes sibi pro suis et familiæ suæ expensis necessa-*

D *riis, in sex florenis auri, diebus singulis, cum super hoc ex parte nostra per ipsum vel ejus mandatum fueritis requisiti, in eundo, morando et redeundo liberaliter providere curetis ; et si dictum notarium aliquibus locis vel loco interdum moram trahere contigerit, volumus quod non solum earumdem sed etiam vicinarum et remotarum partium, sicut idem notarius pro hiis omnibus dividendis et facilius supportandis expedire viderit, archiepiscopi et episcopi*, etc. *contribuere in subventionibus teneantur ; sic itaque mandatum nostrum efficaciter adimpleri curetis, quod possitis exinde merito commendari, alioquin sententiam quam ipse propter hoc rite tulerit in rebelles, super quo plenam sibi concedimus auctoritate præsentium potestatem, ratam habebimus, et faciemus usque satisfactionem condignam appellatione remota inviolabiliter observari, non obstantibus aliquibus privilegiis vel indulgentiis, quibuscumque personis, locis vel ordinibus concessis... Datum Laterani xv kal. anuarii, pontificatus nostri anno VII°.*

Jacques de Normanno reçut deux cents florins d'or de l'archevêque de Reims :

ves de Dupuy un mémoire rédigé à cette occasion par un avocat de Coutances, nommé Pierre du Bois ou du Bos (1), où on lit : *Forte expediret Romanos pontifices fore pauperes, sicut olim fuerunt, ut sancti essent* (2). Des recherches plus récentes faites par M. de Wailly (3) permettent d'attribuer aussi à Pierre du Bois un opuscule dans lequel il engageait Philippe le Bel à réunir au royaume de France, Rome et le patrimoine de saint Pierre, et où l'on trouve, de plus, dès la première page, la maxime si vivement reprochée aux ministres de Philippe le Bel dans l'acte d'appel de l'ordre de Cîteaux : *Qui principi non obedierit, morte moriatur*. Ce travail d'un avocat de Coutances, qui fut peut-être le confident et le secrétaire d'Enguerrand de Marigny (Enguerrand le Portier avait pris son nom du bourg de Marigny, situé à quatre lieues de Coutances) est d'autant plus important que Philippe le Bel semble y avoir puisé plusieurs de ses ordonnances (4), et il est un aperçu qu'il faut signaler, parce qu'il donne lieu à un rapprochement tout à fait nouveau. Philippe le Bel, qui, dans son langage et dans ses violences, devança tant de fois Henri VIII, eut, comme celui-ci, la pensée qu'en supprimant le célibat ecclésiastique, il ferait entrer le prêtre tout entier dans la société civile, et qu'il romprait les liens fondés sur l'abnégation et l'obéissance qui unissent le sacerdoce à la suprématie de l'autorité religieuse. Philippe le Bel se faisait remontrer par maître Pierre du Bois que les vœux du célibat n'avaient d'autre source que l'erreur de quelques vieillards qui avaient oublié les passions de ce monde, qu'il en résultait un grand danger pour les âmes; et que le pape, et le roi à défaut du pape, avait le droit de les abolir, puisque tant de règles prescrites dans l'ancienne loi avaient été modifiées dans le Nouveau Testament. Une bulle fut composée, et elle s'est conservée dans les manuscrits de la bibliothèque de l'université de Gand (5). Dès les premières lignes, la rédaction ne permet pas de douter qu'on n'ait voulu l'attribuer à

Jacobus de Normannis, domini papæ notarius, archidiaconus Narbonnensis, a sanctissimo patre domino Bonifacio divina gratia papa VIII°, pro quibusdam arduis negotiis ad partes regni Franciæ specialiter destinatus, reverendo in Christo patri, domino Roberto, Dei gratia, archiepiscopo Remensi, salutem in domino... Quia pro prædicto negotio exequendo apud civitatem Parisiensem pervenimus, et in ea aliquamdiu moram traximus, a vobis ducentos florenos auri pro expensis nostris nostræque familiæ recepimus... Datum Parisius, die dominica post festum Purificationis Beatæ Mariæ virginis, anno Domini M° CCC° primo.

Cette date est digne de remarque. Huit jours plus tard, la Bulle *Ausculta fili* était brûlée à Paris, et l'on ne peut douter que Jacques de Normanno n'ait reçu simultanément l'ordre de quitter la France.

(1) En latin : Petrus de Bosco. Vers la même époque, on trouve Gaufridus de Bosco, *receptor regis in comitatu Flandriæ*. Guillaume du Bos était bailly de Philippe le Bel dans le pays de Caux.

(2) Dupuy, *Pr.*, p. 46. *Se les apostres*, dit naïvement *la supplication du pueuble de France au roy, eussent fait ou dit comme Boniface, nul ne cuideroit que ils peussent avoir un seul prince converti*. Dupuy, *Pr.* p. 217.

(3) Bibliothèque de l'école des chartes, II, 3, p., 273.

(4) Peut-être Pierre du Bois est-il l'auteur de la célèbre réponse de Philippe le Bel à la fausse bulle. Voy. Dupuy, *Pr.*, p. 45. M. l'abbé Christophe se trompe en plaçant à côté de lui le procureur de l'université, tandis que le texte qu'il cite ne mentionne qu'une seule et même personne, Pierre du Bois, avocat du roi et procureur, non de l'université, mais de la ville (universitatis) de Coutances.

(5) Cette fausse bulle est ainsi conçue :

Bonifacius, episcopus, servus servorum Dei, universis Christi fidelibus salutem et apostolicam benedictionem.

Quia nonnulli divinarum atque canonicarum sententiarum notitiam non habentes, ignorantes potestatem Romani pontificis, qui locum et dominium Christi in universo, tam in temporalibus quam in spiritualibus, habere dinoscitur (a), *plura sapere quam oporteat contra doctrinam apostoli appetentes, more hæretico dicunt et credunt Romanum pontificem illosque qui ad sacros ordines sunt promoti, non posse per dispensationem Romani pontificis matrimonialiter copulari, Nichenum concilium, Carthaginasiaque concilia, pluresque constitutiones nostrorum prædecessorum advertentes, idcirco nos, habentes sollicitudinem pastoralis officii, utendo potestate nostra, contra quam nullus princeps vel aliquis debet vel potest ausu aliquo contraire, volentesque huic morbo, hæretico medelam congruam adhibere, considerantes prædecessores nostros in suis constitutionibus nos ligare nullatenus potuisse, sacrumque matrimonium, generaliter per institutionem in paradiso a Deo approbatum, et apostolorum actuali exemplo roboratum, ecclesiasticis personis non interdici, sed tanquam salubri favore subnixum cunctis christicolis fore permissum licitumque debere : nos igitur, ad perpetuam rei memoriam, præsenti decreto, de fratrum nostrorum consilio, statuimus Romanum pontificem, omnesque personas ecclesiasticas, seculares et regulares, utriusque sexus, cujuscumque dignitatis, ordinis seu religionis existant, si voluerint, posse cum unica vel unico virgine matrimonialiter copulari, dummodo personæ prædictæ tricesimum annum in suis ordinibus non compleverint. In die tamen quo celebrare debebunt, a suis uxoribus abstineant ut facilius quod a Deo postulant valeant adipisci. Si vero filii vel filiæ in talibus matrimoniis fuerint procreati parentibus suis, in bonis patrimonialibus et de rebus ecclesiasticis nullatenus augmentatis tantummodo succedant, Quod si parentes nulla bona patrimonialia vel minus sufficientia pro prædictis filiis dimiserint : si summi pontificis aut cardinalium filii fuerint, a successore Romano pontifice nutriantur, omnes quoque religiosorum liberi in ipso cœnobio assignata eis condecenti pensione, educentur, proviso tamen moderamine ne ipsi egestate pereant, et quoque sacrum monasterium nimium non gravetur ; sin autem plebanorum seu curatorum liberi remanserint, parochiani eis victualia, aliaque necessaria administrent. Nulli ergo homini liceat hanc nostræ constitutionis paginam infringere, aut ei ausu temerario contraire. Si quis autem aliud tradiderit, indignationem omnipotentis Dei noverit se incursurum, nosque contra eum quasi*

(a) Comparez le mémoire où Guillaume de Nogaret accuse Boniface VIII d'avoir dit : *Quicumque est papa, ipse est dominus omnium spiritualium et temporalium*. Dupuy, *Pr.*, p. 331.

Boniface VIII; l'avis de maître Pierre du Bois confirme cette hypothèse. Peut-être les Colonna, alors réfugiés en France, lui firent-ils donner une date qui était celle des poursuites dirigées contre eux par le pape, et l'on comprendrait ici d'autant mieux l'intervention des Colonna, que Boniface VIII, en appelant au cardinalat son neveu François Gaetani, l'obligea de se séparer de sa femme, sœur de Raynaldo Supino, l'ami et le compagnon de Sciarra Colonna (1). Dans tous les cas on ne peut se tromper, ni sur sa source, ni sur sa véritable date, en la reléguant à côté de la fausse bulle : *Scire te volumus quod in spiritualibus et temporalibus nobis subes . . . . aliud credentes hæreticos reputamus.*

Nous avons bien le droit de nier la bonne foi et la loyauté de Philippe le Bel, puisque nous trouvons, au bas de ses manifestes contre Boniface VIII, le nom de Jean de Pontoise, abbé de Cîteaux, et celui du fils aîné de Robert de Béthune, double mensonge digne des légistes qui avaient déjà contrefait les bulles pontificales (2).

Les états généraux ayant été réunis à Paris le 10 avril 1301 (v. st.), Pierre Flotte leur adressa en termes emphatiques un long discours fort injurieux pour le pape, et leur fit signer un mémoire qui avait été préparé d'avance. Le clergé même y adhéra, bien qu'en un langage plus respectueux pour l'autorité pontificale (3). Boniface VIII répondit, soit directement, soit par la bouche des cardinaux, aux plaintes des trois ordres, et c'est probablement à cette époque qu'appartient une grande bulle, où, en défendant aux évêques de quitter dorénavant leurs diocèses, il s'exprime en ces termes :

Bonifacius, episcopus, servus servorum Dei, ad perpetuam rei memoriam : Traxit hactenus sancta mater Ecclesia in plerisque partibus orbis terræ profunda suspiria, cujus præsunt nonnulli regimini, qui pastorum solum nomen obtinent, et commissum sibi gregem dominicum, discurrentes per loca dispersi variæ, pervagando tanquam mercenarii proh dolor, lupis oves exponunt, imperatorum, regum, principum et baronum ac aliorum potentium obsequiis insistentes, ac aliis exquisitis coloribus, quos ex causa tacemus ad præsens, se frequenter absentant, ac spirituali temporale, transitoriumque commodum anteponunt, aut minus prudenter attendunt, quod pastor discipulis suis ac eorum successoribus per eosdem declaratis ait : *Bonus pastor animam suam pro ovibus suis ponit,* et scriptum alibi reperitur pastorem teneri vultum sui recognoscere pecoris, quod impleri nec possit ydonee quasi continue separati ab eo, sicque passim obliti, nec absit suæ salutis dispendio quod de A temporalium ac spiritualium administrationem quam negligunt, in districti judicis examine respondebunt, quæ non absque dura cordis angustia recensemus, attenta meditatione pensantes quod inde populus christianus periclitatur multotiens ob defectum regiminis juxta illud : Populus cui non est gubernator corruet, et scandala gravia prodierunt. Ne igitur tam dampnosum, tam dampnabilem sustinendo defectum, divinam, quod absit, incurrere nos contingat offensam, qui locum ejus, licèt immeriti, obtinemus in terris, cui Dominus omnes oves suas pascendas commisit, de fratrum nostrorum consilio, irrefragabili constitutione statuimus, tam pastorum quam gregum omnium animabus providere salubriter cupientes, ut omnes patriarchæ, primates, archiepiscopi, episcopi, abbates...... in ecclesiis quibus præsunt, continue resideant ac fideliter amodo deserviant infra mensem a die quo B præsens salubre statutum ad notitiam devenerit eorumdem, alioquin patriarchatus, primatiæ, archiepiscopatus, episcopatus, cæteraque beneficia post elapsum terminum prætaxatum libera sint et vacantia ipso jure. Nec volumus quod a quocumque super residentia in eisdem beneficiis minime facienda sine licentia sedis apostolicæ speciali eis valeat dispensari (4).

Dans les derniers jours du mois d'août, le pape tint un grand consistoire en présence de l'évêque d'Auxerre, envoyé du roi et des députés du clergé. Après un discours du cardinal Matthieu d'Aquasparta, il prit lui-même la parole, pour dire que, s'il avait beaucoup aimé le roi de France, Philippe, son père, et saint Louis, son aïeul, il savait aussi qu'il avait le droit de le déposer, et que ce droit deviendrait peut-être pour lui un devoir impérieux et une C triste nécessité, et il ajouta : *Si rex non resipiscat, pro tempore futuro responderemus : Nos scimus secreta regni, nihil latet nos, omnia palpavimus; nos scimus quomodo diligunt Gallicos Allemani*(5), *et illi de Lingadoch et Burgundi, qui possunt dicere illis quod B. Bernardus dixit de Romanis: Amantes neminem, amat vos nemo... Volumus quod iste Petrus Flote puniatur temporaliter et spiritualiter, sed rogamus Deum quod reservet nobis eum puniendum, sicut justum est. Satellites istius Achitophel sunt comes Attrebatensis* (*qualis homo est totus mundus scit*) *et comes Sancti Pauli* (6).

Sans doute, ces paroles parurent plus tard prophétiques à la plupart de ceux qui les avaient en- D tendues. Peu de jours après ce consistoire, peut-être la nuit qui le suivit, un messager arrivé de Flandre annonça au pape que l'armée française avait été vaincue sous les remparts de Courtray par quelques bourgeois et quelques laboureurs, réunis à la hâte et à peine armés. Un frère convers de l'ordre de Cîteaux, transfuge (7) enrôlé dans la vaillante

hæreticum processuros, quodque cunctis hæc licere jussimus, nostris successoribus indicamus. Datum Romæ apud sanctum Petrum, tertio ydus maii, pontificatus nostri anno tertio.

(1) Dupuy, *Pr.*, p. 344.

(2) Id., *Pr.*, pp. 62 et 108.

(3) ......*Pierre Flotte*

Dedens Paris lor sermonna
Qui ce bon conseil leur donna,
Si firent de Paris lor Rome;
Leur mauvez cueur fere lor fist,
Quand ils renièrent lor père,
Et Rome qui de tous est mère.

(Godefroi de Paris, *Chr. métr.*, v. 240.)

(4) MS. des Dunes, n° 915.

(5) Boniface VIII désignait, par ce nom, les habitants de la Flandre, dont la langue se rapprochait des idiomes germaniques,

(6) Dupuy, *Pr.*, p. 77; Baillet, p. 146.

(7) La règle religieuse était formelle : *Nulla persona ordinis vadat pro principibus contra principes terrarum.* Stat. ord. Cisterc. *anno* 1224. *Nullus*

phalange qui sauva la patrie, avait renversé à ses pieds le comte d'Artois, et Pierre Flotte avait partagé son sort (1). Boniface VIII, sans perdre une heure, fit réveiller Michel As Clokettes (2), et le fit conduire au palais du Vatican pour lui apprendre le triomphe des communes de Flandre, que suivit de près, comme il l'avait annoncé, l'insurrection du Languedoc (3).

Boniface VIII avait convoqué un concile à Rome aux fêtes de la Toussaint 1302. Malgré les menaces de Philippe le Bel, on y vit les archevêques de Tours, de Bordeaux, de Bourges et d'Auch; les évêques d'Angers, de Nantes, de Vannes, de Rennes, de Quimper, de Léon, de Tréguier, de Saint-Brieuc, de Toulouse, de Pamiers, de Périgueux, de Saintes, de Comminges, de Rhodez, d'Agde, de Lescar, de Lectoure, d'Oloron, d'Aire, de Mende, de Nîmes, de Carcassone, de Bazas, du Puy, d'Autun, de Châlons-sur Saône, de Mâcon, d'Alby, d'Aix, de Clermont, les abbés de Cîteaux, de Cluny, de Prémontré, de Marmoutiers, de Beaulieu et de la Chaise-Dieu (4).

Le 21 octobre, le roi de France donna à ses baillis l'ordre de prendre possession des biens des prélats et des abbés qui s'étaient rendus à Rome, attendu, disait-il, qu'il craignait que ces biens ne souffrissent de leur absence, et que, dans sa prévoyance, il jugeait de beaucoup préférable de s'en réserver lui-même la garde (5).

Cette mesure paraît avoir été principalement dirigée contre l'ordre de Cîteaux (6). Philippe le Bel n'avait pu oublier que l'acte d'appel des religieux cisterciens avait provoqué la bulle *Clericis laicos*, et il n'ignorait pas que depuis cette époque leurs plaintes n'avaient cessé de retentir à Rome. C'était un ancien moine de Cîteaux, Simon de Beaulieu, évêque de Palestrine, qui était venu, à la fin de l'année 1296, menacer le roi de France d'excommunication. Enfin, parmi les cardinaux, il en était un, jadis abbé de Cîteaux, qui se faisait remarquer par son dévouement au pape. Si nous recherchons jusque dans la Flandre les traces de la résistance de l'ordre de Cîteaux, nous ferons remarquer que l'abbé des Dunes, Jacques de Biervliet, opposa les protestations les plus énergiques à la levée des dîmes royales (7), et la chronique de ce monastère ajoute qu'il avait été pendant longtemps attaché comme pénitencier au pape Boniface VIII (8). L'inébranlable fermeté de l'abbé de Cîteaux, Jean de Pontoise, qui avait succédé, en 1299, à l'abbé Ruffin, n'excitait pas moins la colère du roi de France: il voulait punir l'ordre tout entier de la fidélité que Jean de Pontoise conservait au siége pontifical, et on comprend aisément qu'il ait voulu le frapper en lui enlevant les vastes propriétés territoriales qui couvraient le sol de la France. Peut-être même Philippe le Bel avait-il formé le projet de s'attacher les nobles en leur restituant, dans une confiscation générale des biens de l'ordre de Cîteaux, tous ceux que les abbayes devaient à la pieuse générosité de leurs ancêtres (9).

monachus vel conversus præsumat arma deferre. STAT. anno 1282.

(1) Louis de Velthem, en racontant la bataille de Courtray, a soin de remarquer que Philippe le Bel s'était séparé du pape.

(2) *Per illum scivi ita esse.* dit Gilles li Muisis, *quia dominus papa affectum habebat ad Flandrenses.* On lit, à ce sujet, dans l'acte d'accusation dressé par Guillaume de Nogaret et Guillaume de Plasian: *Probabitur quod ipse procuravit fieri rebellionem Flandrensium, et quod habito nuntio de dicta rebellione dixit: Bene vadit negotium. Item, probabitur quod occulte continue favit Flandrensibus, verbis et factis, auxiliis, consiliis et favoribus. Item, probabitur quod de damno dato Gallicis per Flandrenses, non ex potentia, sed ex fallacia fraudis et dolo malo, idem Bonifacius publice lætitiam magnam fecit, congaudens de morte Gallicorum principum et aliorum qui perierunt ibidem, et improperans Gallicis convicia, contumelias, opprobria, et injurias multas dicens,* Dupuy, *Pr.*, p. 341. On accusait aussi Boniface VIII d'avoir engagé Edouard à aider du produit des dîmes ecclésiastiques levées en Angleterre et en Irlande, les communes flamandes qui triomphèrent à Courtray. Baillet, p. 160. La moitié de ces dîmes avait été cédée au roi Edouard Ier par Boniface VIII (12 mars 1301. v. st.). Raynaldi, 1302, 17. Comparez Nicolas de Triveth, 1303.

(3) *A Flandriis audientes....* Cont. G. de Nangis, 1302.

(4) Dupuy, *Pr.*, p. 86. Dupuy ajoute à tort les noms des évêques d'Auxerre, de Coutances, de Noyon, de Béziers et de Limoges, envoyés du roi et du clergé à Rome. Il faut remarquer qu'aucun des évêques qui se rendirent au concile de Rome n'avait signé les lettres adressées à Boniface VIII pour la concession des dîmes. Voyez plus haut, p. 20.

(5) *Nolentes ob ipsarum (personarum) absentiam, bona earum temporalia dissipari, et potius ea cupientes provide conservari, mandamus*, etc. Dupuy, *Pr.*, p. 84.

(6) Dans des circonstances aussi graves que celles que l'ordre avait traversées en 1296, le chapitre général de Cîteaux renouvela les défenses publiées à cette époque, défenses que les intrigues de Philippe le Bel avaient rendues inutiles: *Quorumdam perversorum perniciosam malitiam abhorrens et punire cupiens, capitulum generale, qui in communis utilitatis ordinis detrimentum, secreta ordinis detegere secularibus non verentur, ut pote quando contributiones fuerint in ordine pro ipsius libertatibus defendendis, hoc secularibus potentibus, puta baronibus, principibus et regibus, revelantes, procurant quod hujusmodi contributiones non solvantur, vel, si solutæ fuerint, procurant quod ab ipsis potentibus habeantur, prædictos ordinis proprii proditores excommunicat, et tales denuntiantur excommunicati, cum cæteris malefactoribus, in Ramis Palmarum.* Martène, *Th. anecd.*, IV, col. 1500.

(7) Ms. des Dunes, nos 914 et 629. Un ancien cartulaire de l'abbaye des Dunes résume en ces termes une bulle de protection spéciale accordée à cette abbaye par Boniface VIII: *Omnes libertates et immunitates a Romanis pontificibus, prædecessoribus suis, nobis et monasterio nostro concessas, necnon libertates et exemptiones secularium exactionum a regibus et principibus aliisque Christi fidelibus indultas, apostolica confirmat auctoritate.*

(8) Chr. abb. mon. de Dunis, p. 14.

(9) Voyez l'adresse des nobles aux cardinaux. Dupuy, *Pr.*, p. 61.

Rien ne révèle davantage la gravité du péril que l'énergie que mit Boniface VIII à le conjurer. Le 8 janvier 1302 (v.st.) (1), il écrivit aux abbés de Saint-Étienne, de Dijon, de Saint-Victor, de Marseille, de Saint-Paul, de Besançon, et à d'autres abbés, pour qu'ils prissent sous leur protection les biens de l'ordre de Cîteaux, qui se trouvait en butte aux persécutions les plus coupables et les plus impies (2). Que les temps étaient changés depuis que saint Louis avait pris plaisir à élever cette magnifique abbaye de Royaumont (*regalis mons*), où il jeûnait et priait avec les moines de l'ordre de Cîteaux, de même que, plus tard, il voulut mourir selon leur règle, étendu sur la cendre, comme sa mère, Blanche de Castille, était morte elle-même entre les bras des religieuses cisterciennes de Maubuisson (3)!

Au même moment, l'évêque de Tournay, obéissant aux instructions secrètes de Philippe le Bel, ordonnait à toutes les autorités ecclésiastiques de la Flandre de cesser les fonctions de leur ministère (4). Le 7 décembre 1302, on lut solennellemeut à Bruges, dans le chœur de l'église de Saint Donat, la protestation suivante :

In nomine Domini, anno M°CCC°II°, die septima mensis decembris, ego Michael........ clericus, procurator villæ Brugensis, in præsentia notarii publici: quia reverendus pater, dominus Guido, Dei gratia, venerabilis Tornacensis episcopus, seu ejus vicarii, omnes decanos christianitatum in terra Flandriæ existentes, nuper ab officio decanatuum suspendiderunt, ac sigilla quibus uti consueverunt sibi Tornaci transmitti mandaverunt, ipsos decanos monendo ut infra certum tempus ad hoc præfixum, sub pœna suspensionis et amissionis suorum beneficiorum, suis mandatis parerent, cum populus terræ Flandriæ sine pastore, aut vices ejus gerente, salubriter regi nequeat, nec ad invicem communicare, et, propter justum metum, qui potest et debet cadere in constantem, et viarum pericula, ac guerram notoriam et manifestam, quæ jam diu fuit et adhuc est inter Francigenas et Flandrenses, nemo totius comitatus. Flandrensis, propter beneficium, sibi impertiri et impendi si indigeat, habendum et impetrandum, etiam propter bannos matrimoniales, de personis extraneorum decanatuum et A dyochesium, ita quod secure ad sollempnisationem matrimoniorum procedi poterit, habendos et impetrandos, quod sæpe contingit in dicto comitatu, et specialiter infra villam Brugensem et territorium ejusdem, ac fieri est consuetum, etiam et propter curatum seu rectorem habendum in parochiali ecclesia, quæ per mortem sui rectoris fuerit desolata, liberum ad curiam Tornacensem, quæ est de districtu illustris principis, domini Philippi regis Francorum, aditum nequeat habere, nec recessum : de quibus omnibus supradictis unusquisque decanus in suo decanatu, populo, vice et nomine episcopi, solebat providere et præstare juvamen, et talia et consimilia ab antiquis temporibus per decanos christianitatum provideri et fieri consueverunt, etc. (5)

Lorsque peu après Philippe de Thiette revint à Bruges, une décision plus importante fut prise: B on résolut de supplier Boniface VIII de créer en Flandre des évêques qui, au lieu d'être les constants instruments de la politique étrangère, entretiendraient chez les populations probes, laborieuses et simples la foi religieuse qu'elles avaient conservée intacte, malgré tant d'excommunications et tant d'interdits, au milieu des guerres les plus sanglantes.

Supplicant sanctitati vestræ clerus et populus Flandrensis, Tornacensis, Morinensis et Attrebatensis dyocesium, etc., cum plurimi eorum excommunicationis, suspensionis et interdicti sententiis a canonibus aut statutis synodalibus vel provincialibus, vel etiam ab ordinariis aut delegatis judicibus se dubitent irretitos, plurimæ etiam ecclesiæ comitatus et diocesium prædictorum sint per C effusionem sanguinis aut sævius violatæ, et in nonnullis ecclesiis ac cymeteriis comitatus et dyocesium eorumdem propter eorum immunitatem infractam aut iterfectionem, mutilationem, vulnerationem, verberationem vel captionem personarum ecclesiasticarum aut laycarum, per statuta provincialia aut synodalia a divinis et sepulturis cessetur, non sine infinitis animarum periculis, diminutione cultus divini, injuria fidelium defunctorum ac plurimo decremento salutis vivorum, nec possint super hiis a propriis episcopis seu eorum vicariis aut prædictis judicibus opportuna remedia obtinere, tum propter asperriman persecutionem domini regis Francorum illustris assidue sævientem in ipsos, tum reverendi dicti domini episcopi, dicto domino

(1) Cette lettre, datée de la huitième année du pontificat de Boniface VIII, paraît appartenir (c'est aussi l'opinion de Dupuy) à l'année 1302 (v. st.), et on devrait en conclure que la neuvième année ne commença qu'après le 8 janvier. Les lettres encycliques par lesquelles Boniface VIII annonce son avénement au siége pontifical, sont datées du 24 janvier 1294 (v. st.). Rainaldi, 1295; 7. Cependant, si la huitième année de Boniface VIII avait commencé le 2 janvier 1301 (v. st.), il faudrait, en changeant la date de ces lettres de protection, les expliquer par quelques lignes de la bulle : *Ausculta fili.*

(2) *Ad compescendos conatus nefarios adversariorum, qui personas et loca ecclesiastica, super bonis et juribus suis, offendere et multiplicibus perturbare molestiis non verentur, tanto magis nos decet opportunum remedium adhibere, quanto per amplius turbationes hujusmodi et molestiæ in divinæ majestatis offensam, ecclesiasticæ dispendium libertatis et apostolicæ sedis contemptum redundare noscuntur. Cum itaque (sicut ad nostrum pervenit auditum) dilecti filii, abbas Cistercii ejusque coabbates et fratres a nonnullis, qui nomen Domini re-* D *cipere in vacuum non formidant, in personis et bonis suis multipliciter molestantur, nos*, etc. *Priv. ord. Cist.*, pp. 86 et 87. Dupuy, *Pr.*, p. 85. Un privilége accordé vers la même époque à l'ordre de Cîteaux commence ainsi: *Nos propter magnæ devotionis affectum, quem ad nos et apostolicam sedem habetis, ordinem ipsum ac vos intima caritate prosequimur.* Dupuy, *Pr.*, p, 85; *Stat, ord. Cist.*, 1303. Je ne sais où dom Bouillart, *Histoire de l'abbaye de Saint-Germain-des-Prés*, p. 145, a trouvé que Boniface VIII avait appartenu à l'ordre de Cîteaux.

(3) Lenain. *Histoire de l'ordre de Cîteaux*, IX, pp. 292 et 303. *O quando obscuratum est aurum! quare sancti Ludovici, a quo rex trahit originem, luminosa offuscantur exempla?* Lettre du cardinal Matthieu Orsini. Dupuy, *Pr.*, p. 80.

(4) Les sentences d'excommunication fulminées par l'évêque de Tournay contre Gui de Dampierre paraissent avoir été nombreuses. Sur celle de 1297, voyez Warnkœnig, 1, *Urk.*, p. 67.

(5) Ms. des Dunes, n° 576.

regi plus debito faventes, eos de die in diem graviter opprimunt et injuriis afficiunt manifestis ; quanquam ipsi parati sint et semper fuerint, prædictos dominos episcopos tanquam patres in Christo reverendos humiliter revereri, et eorum mandatis salutaribus obedire, nec ad horam a patriæ suæ defensione abesse : dignemini, pater sanctissime, ipsis in hac parte misericorditer subvenire, committendo aliquibus qui auctoritate apostolica eis de absolutionis, reconciliationis, dispensationis, si opus fuerit, et relaxationis beneficiis ; per se vel per alios, provideant opportune.

Item supplicant sanctitati vestræ clerus et populus, ut supra, ut, cum personæ electæ ad ecclesiasticas dignitates aut ad ecclesias parochiales vacantes vel alia quæcunque ecclesiastica beneficia, et quælibet regulares et seculares, comitatus et dyocesium prædictorum præsentari non valeant, venerabilibus patribus, propriis episcopis, seu eorum vicariis, ut institutionem canonicam et ordines consequantur, et causæ eorum matrimoniales aut aliæ quælibet spirituales expediri non possint, non patent eis ad præfatos dominos episcopos seu eorum vicarios aut judices competentes accessus, propter guerram asperriman illustris domini regis Francorum ipsis assidue ingruentem ; ex quibus contingit dictas ecclesias propriis defraudari rectoribus. Christique fideles propriorum sacerdotum cura destitui, cultum divinum diminui, ac plurima provenire pericula animarum : dignemini, pater sanctissime, ipsis contra hæc misericorditer providere, mandando alicui vel aliquibus, qui cuilibet ipsorum auctoritate apostolica vices dictorum dominorum episcoporum et judicum, per se vel per alium aut alios, suppleant opportune.

Item, supplicant sanctitati vestræ Philippus, natus comitis Flandrensis, Theatæ et Laureti comes, ac clerus et populus comitatus Flandrensis, sibi de vestræ sanctitatis benignitate concedi, quod, cum ad sumptus defensionis terræ Flandrensis contra potentiam domini Philippi regis Francorum illustris, propriæ prædictorum Philippi ac populi laycorum non suppetant facultates, possint licite ab ecclesiis, ecclesiasticis personis dicti comitatus opportunum ad hoc subsidium exigere et percipere, ac prædictæ ecclesiæ et personæ ipsius valeant licite exhibere constitutione vestra super hiis, pro immunitate ecclesiarum tuenda et personarum hujusmodi, edita non obstante, ac de relaxatione sententiarum et irregularitatis, si quas faciendo contra constitutionem eamdem, necessitate urgente, et postea miscendo se divinis, incurrerunt, sibi misericorditer indulgere.

Petitio creationis unius novi episcopi vel duorum in comitatu Flandrensi : inductiva tamen ad id videntur hæc posse proponi.

Quod licet comitatus Flandrensis in pluribus dyocesibus se extendat, sedes tamen episcopales, ad quas propter necessarium episcopale officium et ecclesiastica sacramenta ac plura alia oportet haberi recursum, sitæ sunt in terris inimicorum suorum.

Item, posito quod, dante Domino, pacificetur guerra, metus tamen erit ne habitatores hinc inde remaneant ad mutuas contumelias priores, ex quibus posset periculosa turbatio suscitari.

Item, quod maxima pars comitatus habet in usu ydioma theutonicum, quapropter non valent ydonee salutaribus monitis per suos episcopos informari, qui sui ydiomatis sunt ignari.

Item, quod dyoceses ad quas.... pertinent ita diffusæ sunt, et episcopatus ita pingues, quod sine gravi incommodo potest fieri eorum divisio opportuna.

Item, quod in comitatu Flandrensi sunt plures dignitates et ecclesiæ seu monasteria ita dotatæ, quod sine gravi præjudicio ipsorum possit uni episcopo aut duobus de parte aliqua proventuum suorum congrue subveniri.

Supplicant sanctitati vestræ clerus et populus comitatus Flandrensis ut, cum in comitatu eodem sint plures ecclesiæ ac cymeteria Tornacensis, Morinensis et Attrebatensis dyocesium per effusionem sanguinis et sævius violata, et in nonnullis ecclesiis et cymeteriis comitatus ejusdem propter eorum immunitatem infractam, aut propter interfectionem, vulnerationem, verberationem vel captionem personarum ecclesiasticarum, per provinciales aut synodales constitutiones a divinis et sepulturis cessetur, propter quæ cultus divinus minuitur, tepescit devotio, pululat insolentia minimi rectorum.... multiplicantur animarum pericula, et fideles defuncti carent opportunis suffragiis et ecclesiasticis sepulturis, nec non a venerabilibus patribus, propriis episcopis, aut eorum vicariis, possint istis temporibus super hiis remedia obtineri : dignemini, pater sanctissime, alio aut aliis committere, qui auctoritate apostolica vices præfatorum dominorum episcoporum suppleant in præmissis.

Supplicant sanctitati vestræ clerus et populus comitatus Flandrensis, Ternacensis, Morinensis dyocesium, ut, cum personæ electæ ad ecclesiasticas dignitates aut ad ecclesias parochiales vacantes, vel ad alia quæcumque beneficia ecclesiastica, et quilibet clerici, regulares vel seculares, comitatus et dyocesium prædictorum, propter guerram asperrimam domini regis Francorum illustris contra Flandrenses, præsentari non valeant venerabilibus patribus, propriis episcopis, seu eorum vicariis, ut institutionem canonicam et ordines consequantur ; ex quibus contingit dictas ecclesias debitis defraudari rectoribus et ministris, Christique fideles propriorum sacerdotum cura destitui, cultum divinum minui, ac plurina opera salutis. ....., et tam ipsis ecclesiis et patronis earum, clericis vel laycis, quam electis et clericis prædictis multiplex præjudicium suboriri : dignemini, pater sanctissime, misericorditer providere quatinus hiis et similibus dictorum dominorum episcoporum vices congruo suppleantur in comitatu prædicto.

Item, quod, cum personæ ecclesiasticæ ad ecclesiasticas dignitates aut ad ecclesias parochiales vacantes, vel ad alia quæcumque beneficia ecclesiastica, et quilibet clerici, regulares vel seculares, comitatus et dyocesium prædictorum presentari non valeant venerabilibus patribus, propriis episcopis, seu eorum vicariis, ut institutionem canonicam et ordines consequantur, et causæ eorum matrimoniales et aliæ quæcumque spirituales (1)......

Cependant les événements, qui se précipitent vers un dénoûment trop prévu, ne laissent point à Boniface VIII le loisir de donner à la Flandre, libre et indépendante, ces évêchés qu'elle recevra, deux cent soixante ans plus tard, de la domination espagnole. Philippe le Bel, qui a longtemps dissimulé, Philippe le Bel, que Guillaume de Nogaret dépeignait comme une personne humble et bénigne, miséricordieuse et douce, pleine de religion, animée du zèle de la foi, tout entière aux prières, à la pa-

(1) Archives de Flandre à Lille. Ce document porte ce titre : *Ce sont les supplications que on dut faire à Rome ou tans que messire Philippe de Flandre tint l'administration de la terre de Flandre.*

tience et à la modestie, ne se vante plus de ne pas savoir se venger (1).

Le 14 juin 1303, dans une assemblée convoquée dans l'eglise de Notre-Dame (2), il reçoit, non plus comme roi, mais comme champion de la foi et comme défenseur de l'Église (Henri VIII invoqua aussi ce titre au XVI° siècle), l'acte d'accusation où Guillaume de Plasian reprochait au pape d'avoir voulu réunir la puissance temporelle et la puissance spirituelle. Les députés des trois ordres de l'État entendirent l'énumération de tous les chefs d'accusation, la plupart si infâmes qu'on ne peut les reproduire: puis le petit-fils de Louis IX, dont ce même pape Boniface VIII avait proclamé la béatification (3), déclara que, bien qu'il eût voulu, fils respecteux, cacher au peuple la nudité de Noé, il se trouvait obligé, par sa conscience, de déférer au vœu formé par Guillaume de Plasian (4), pour la convocation d'un concile qui jugerait le pape. Les évêques présents adhérèrent après un peu d'hésitation (5). Une seule voix (6) s'était élevée avec courage pour défendre l'honneur de la papauté et pour protester contre l'usurpation sacrilége des droits et des libertés de l'Église : ce fut celle de l'abbé de Cîteaux. Philippe le Bel, qui était décidé à ne s'arrêter devant aucun obstacle, ne respecta ni sa pieuse conviction, ni sa courageuse persévérance. Tandis que le roi faisait publier une sentence de mort contre tous les ecclésiastiques qui sortiraient de France, parce qu'il avait besoin de leurs services dans sa guerre de Flandre, tandis que la même peine était commuée contre les officiers royaux qui ne s'y opposeraient point (7), le chef illustre de l'ordre le plus puissant de l'Europe était traîné aux tours du Châtelet, que gardaient quatre-vingts sergents à cheval et quatre-vingts sergents à pied (8), c'était, sans doute, ce que le roi appelait, de même que lorsqu'il avait fait arrêter l'évêque de Pamiers : offrir à Dieu le meilleur de tous les sacrifices par la voie de justice (9).

Boniface VIII voulut honorer le dévouement de Jean de Pontoise, en lui accordant deux priviléges qui passèrent à ses successeurs : le premier était de sceller en cire blanche (10), le second était de placer sur son sceau l'image du pape, assis dans la chaire de saint Pierre, et revêtu des ornements pontificaux, et Boniface VIII expliquait ce privilége par ces paroles mémorables adressées à Jean de Pontoise : *Mecum sedisti, mecum sedebis* (11) ! Enfin lorsque Sciarra Colonna, caché quelque temps chez l'usurier florentin Musciato Francesi, autre complice de l'avidité et de la violence de Philippe le Bel (12), pénétra dans Agnani en criant : *Mort au pape* ! on y trouva la bulle *Super Petri solio*, où la captivité de l'abbé de Cîteaux était mentionnée parmi les attentats qui appelaient sur le roi de France les foudres de l'Église (13).

Boniface VIII ne survécut que quelques jours à l'attentat d'Anagni. Ses contemporains l'avaient accusé d'ambition et d'avarice : il s'était réhabilité

(1) *Persona humilis et benigna, misericors et mansueta, timorata apud Deum et apud homines, semper timens peccare in agendis, magnæ religionis et fidei ardore succensa, vacans diebus singulis orationi et divinis officiis, summæ patientiæ atque modestiæ, nec unquam ad vindictam inimicorum suorum guerrus movit vel fovit.* Dupuy, *Pr.*, p. 438.

(2) *Concilio Parisiis in ecclesia B. Mariæ congregato.* CHR. MS. citée par Raynaldi, 1303, 35.

(3) *Ce fut celui qui saint Looiz*
Canonisa et releva;
Mès le sien lignage trouva
Après moult cruel anemy;
Quand je le di, ce poise mi.
(GODEFROI DE PARIS, *Ch. mét.*, 2210.)

(4) Faut-il écrire : Plassian, Plasian, Plessiac ou Plessis, Nogaret ou Longaret? Toutes ces manières d'orthographier les noms sont du temps, et rien ne prouve mieux combien ces noms étaient obscurs. Plasian et Nogaret prenaient le titre de chevaliers ès lois. Un manuscrit me fournit le texte d'une de ces concessions de chevalerie juridique : *Notum... quod nos dilecto nostro Johanni Marci, legum doctori, de Montepessulano, suis meritis exigentibus, de gratia concedimus speciali ut ipse, non obstante quod nobilis non existat, militari cingulo, quotiens sibi placuerit, valeat insigniri, et ad omnes actus nobiles admittatur. Registre des concessions royales sous Philippe le Bel,* fol. 123. (Archives de Belgique). Le même manuscrit renferme plusieurs pièces intéressantes pour la biographie d'Enguerrand de Marigny, de Guillaume de Nogaret et de Guillaume de Plasian. Voyez notamment le contrat de mariage d'une fille de Guillaume de Plasian avec Raymond Pelet, seigneur d'Alais.

(5) *Hujusmodi negotium non solum arduum imo arduissimum reputantes.* Dupuy. *Pr.*, p. 102.

(6) *L'abbé de Cistiaux seul, à eux non assentant, avec indignation et desdaing tant du roy comme des prélats. Chr. de St-Denis*, V. p. 150 *Abbate Cistercii duntaxat excepto*, Cont. Guill. de Nangis, 1303, Giov, Villani, VIII, 62. La chronique en vers des abbés de Cîteaux dit de lui : *Fulgur tonans sceleratis*. Peut-être faut-il ajouter au nom de l'abbé de Cîteaux ceux des abbés de Prémontré et de Cluny, *Ann. dominican Colmar.* 1303.

(7) Dupuy, *Pr.*, pp. 132 et 133. Philippe le Bel profita de cette défense pour faire arrêter tous les prêtres italiens qui se trouvaient en France. Voyez la bulle : *Super Petri solio.* Raynaldi, 1303, 36.

(8) Ordonn. du 15 novembre 1302, Félibien, *Pr.*, p. 615.

(9) *Deo facere per viam justitiæ sacrificium optimum.* Dupuy, *Pr.*, p. 630. Je ne trouve aucune mention de la captivité de Jean de Pontoise dans les statuts de l'ordre de Cîteaux de 1303. J'y lis seulement : *Cum ordo sit in magnis debitis, et diversis creditoribus obligatus.*

(10) Ceci était paraît-il, une distinction très-importante. Les empereurs n'employaient point d'autre cire, et l'on rapporte que lorsque Frédéric IV créa un duc de Modène, il lui accorda le privilége de sceller en cire blanche. *Éléments de paléographie*, par M. de Wailly, II, p. 52.

(11) Sartorius, *Cist. bis-tertiun*, p. 626 *Cistercienses*, dit saint Antonin de Florence, *fuerunt magna columna Ecclesiæ.*

(12) D'après Villani, ce fut Musciato Francesi qui donna à Philippe le Bel le conseil de falsifier les monnaies.

(13) Raynaldi, 1303, 36.

aux yeux de la postérité, en offrant au martyre un front chargé de quatre-vingt-six années (1). A peine la tombe est-elle ouverte pour lui, que le comte de Flandre et l'abbé de Cîteaux l'y suivirent. Il semble que le dernier représentant de la puissance temporelle de la papauté ait entraîné avec lui les derniers représentants de la puissance des grands vassaux et des ordres religieux.

Gui de Dampierre acheva ses jours dans la tour de Compiègne, et ce fut dans une abbaye de l'ordre de Cîteaux qu'il reçut la sépulture.

Jean de Pontoise avait déjà cessé de vivre. Plus heureux que Gui de Dampierre, il avait vu s'ouvrir les portes de sa prison, et le continuateur de Guillaume de Nangis raconte qu'il avait abdiqué la dignité abbatiale pour préserver son ordre des funestes conséquences du ressentiment du roi (2). Cependant le souvenir de sa sainteté et celui de son courage se conservèrent entourés de respect, et il fut inscrit dans le martyrologe des bienheureux de Cîteaux, où l'on a résumé, en quelques mots, l'histoire de sa vie: *Per multos labores et varia rerum discrimina, ad pietatis monasticæ fastigium, indefesso studio, ascensus* (3).

C'est à peu près ce que la chronique des Dunes dit aussi de l'abbé Jacques de Biervliet, mort vers le même temps que Jean de Pontoise, et réduit, comme lui à se démettre de son autorité : *Senio et*

(1) Godefroi de Paris est peu favorable à Boniface VIII, mais le pontificat des papes d'Avignon a suffi pour le faire regretter, et le poëte chroniqueur ajoute :

Ose dire qu'en franchise
Fu tenue à son temps l'yglise,
Et si croy, à vérité dire,
Que l'en li fist tout le martire
Por l'église qu'il avoit chière.

(2) Cont. Guill. de Nangis, 1304; chron. de Saint-Denis, V, p. 162. L'abdication de Jean de Pontoise ne termina pas les persécutions de Philippe le Bel contre l'ordre de Cîteaux. Je citerai, à ce sujet, deux documents.

Le premier est relatif à la dîme biennale accordée par le pape Benoît XI (Bulle du 14 mai 1304, à Pérouse : *Ex multiplici negotiorum varietate*, MS. des Dunes, n° 338, et Leblanc, *Traité des monnaies*, p. 188), afin que le roi de France améliorât sa monnaie (*ut moneta considerato communi fidelium commodo, ad valorem et pondus reducatur in quo fuit tempore beati Ludovici.*

Venerabilibus et in Christo karissimis coabbatibus suis salutem, et post labentis vitæ tribulationes et oppressiones varias, felicitatis æternæ solatium præstolari.

Universitatem vestram credimus non latere, quomodo biennalis decima domino regi Francorum per summum pontificem sit concessa, et qualiter ipse dominus rex per collectores suos et baillivos ad solutionem subitam et insolitam voluit compellere nos et nostros, et abbatias singulas et loca nostri ordinis singulariter decimari, in ipsius ordinis posteram confusionem et inopinabile ac irreparabile detrimentum: propter quod, reverendus pater, dominus Cisterciensis, præsentibus et futuris periculis obviare cupiens, et honorem ordinis incontaminatum pro viribus observare, regiam adiit majestatem, et tandem, votiva favente gratia, non sine cordis angustia et afflictione spiritus, cum domino rege prædicto composuit, prout alias factum extitit, sicut in litteris regiis inde confectis, quarum tenorem vobis mittimus, plenius continetur. Quocirca universitatem vestram monemus et hortamur in Domino, vobis nichilominus in virtute sanctæ obedientiæ, dantes firmiter in mandatis, quatenus vos et vestrum quilibet summas vobis in ultima nuper petita decimatione impositas in moneta debili, in bona et forti moneta parvorum et antiquorum Turonensium, pro duadus decimis, duobus terminis infrascriptis, prædicto patri domino Cisterciensi vel ejus mandato, apud Parisius, in octava beati Remigii proxima, pro prima decima, et pro secunda in octava Beati Johannis Baptistæ continue subsequentis, sub expositione bonorum vestrorum manui regiæ, et obligatione usurarum, siquid absit et propter hoc mutuum contrahere contigerit, locis et terminis assignatis, sine diminutione aliqua, persolvatis. Licebit insuper, pro expensis et laboribus evitandis, primam solutionem facere dicto patri vel ejus mandato, in Divione, tempore capituli generalis. Si vero regii collectores aliquid jam a vobis extorserint vel levaverint, nomina ipsorum collectorum et summas persolutas per litteras mittatis, vel etiam deferatis, et nos illud faciemus de vobis et ordine defalcari, etc. (Ms. des Dunes, n° 609.)

Le second se rapporte à la levée d'un cinquième, faite en 1305 (*Pr. des libertés de l'Eglise gallicane*, II. p. 234.)

Acuti doloris aculeis in intimis confossi, causam, imo casum nostri ordinis Cisterciensis et totius ecclesiæ gallicanæ deplorantes multipliciter aggravari, intimamus quod nuper Parisius, reverendus in Christo pater, dominus abbas Cisterciensis, una cum cæteris prælatis regni et personis ecclesiasticis convocatus ad tractandum de subventione domino nostro regi præstanda, prætextu quorumdam privilegiorum sibi a domino papa concessorum de novo, annuens ne virtute dictorum privilegiorum majora possemus incurrere gravamina, coactus concessit, una cum cæteris prælatis regni et aliis personis ecclesiasticis pro se, nobisque, monasteriis et locis nostri ordinis in dicto regno constitutis, quintam unam omnium redituum et proventuum nostri ordinis in duobus terminis persolvendam, etc. (Ms. des Dunes, n° 515.)

Voyez aussi Martène. *Thes. anecd.*, I, col. 1343. Il faut descendre jusqu'aux dernières années de Philippe le Bel pour trouver les traces d'une réparation dictée, soit par le remords, soit par la crainte d'une insurrection générale. Un document conservé aux archives de Lille nous apprend que le roi exempta, au mois de septembre 1312, l'ordre de Cîteaux de toutes les dîmes qui pourraient être levées à l'avenir, et j'ai sous les yeux une lettre du 20 mars 1313 (v. st.) où il annonce qu'il veut venir en aide à l'abbaye de Clairvaux, jadis si célèbre par la pompe et l'éclat des cérémonies religieuses, mais déjà menacée d'une ruine complète.

Monasterium inter cætera monasteria præclarum et nobile, tot et tantorum onere debitorum opprimitur, quod, nisi de celeri remedio provideatur eidem, ipsius monasterii servientes per loca varia dispergere miserabiliter oportebit, et per consequens in eo divinum officium, quod ibidem hactenus tam devote, tamque solempniter celebratum extitit, omnino destrui, ipsumque monasterium ad irreparabilis desolationis miseriam devenire. (Ms. des Dunes, n° 868.)

Et c'est Philippe le Bel lui-même qui, avant de mourir, traçait ainsi la triste histoire de son règne !

(3) Henriquez, *Menol. ord. Cisterc.* p. 92; *Gallia christiana*, IV, col. 998.

longa ægritudine fractus (1), et cette plainte suprême, aussi vraie pour l'abbé de Cîteaux que pour l'abbé des Dunes, pour le pape que pour le comte de Flandre, n'est que l'histoire de la fin du XIIIe siècle, ce siècle remarquable entre tous ceux du moyen âge par sa science et sa gloire, ses vertus et son génie.

(1) *Chr. mon. de Dunis*, p. 14.

DIPLOMATA DUO

HUCUSQUE INEDITA (1).

I.

Hatto Trecensis episcopus, ad preces Hugonis Antissiodorensis episcopi et Bernardi Clarævallensis, monasterio Aremarensi ecclesiam de Clareio et ecclesiam de Follis concedit.

(Intra an. 1132-1136.)

In nomine sanctæ et individuæ Trinitatis, ego Hugo, Dei gratia Antissiodorensis episcopus, et ego Bernardus Clarævallensis abbas, omnibus Christi fidelibus.

Omnis qui est ex veritate libenter audit veritatem et perhibet testimonium veritati; eapropter universitati fidelium notificamus quod Hatto, venerabilis Trecensis episcopus, ad preces nostras et per manum nostram dedit Aremarensi monasterio ecclesiam de Clareio et ecclesiam de Follis (2), laudantibus Manasse de Villamauro, et Falcone, archidiaconis suis; et ut donum istud firmum illibatumque permaneat, prædictus episcopus et nos apostolico bonæ memoriæ domini Innocentii papæ secundi munimine . . . .
. . . . . . Ne vero tam manifesta veritas aliqua succedentium temporum vetustate vel muta. . . .
. . . . . nostræ confirmare curavimus.

(*Original en parchemin, sans date. Au dos est écrit: « De ecclesiis Clareii et de Follis donatio nobis facta. » Le sceau qui pendait, par double queue, en parchemin, manque.—Archives de l'Aube, fonds de Moutier Ancey).*

II.

Hatto Trecensis episcopus ad preces « bonæ memoriæ » Bernardi abbatis Clarævallensis ecclesiam Lusiniaci canonicis B. Lupi Trecensis concedit.

(Anno 1143.)

Ego Hatto, Dei gratia Trecensis episcopus, notum fieri volo omnibus tam futuris quam præsentibus quod bonæ memoriæ domnus Bernardus, abbas Clarævallensis a nobis petiit quatenus ecclesiam Lusiniaci canonicis Beati Lupi Trecensis concederemus. Quem scilicet abbatem cum pro sua sanctitate in magna veneratione haberemus nihilque ei quod a nobis juste peteret omnino negare vellemus; prædictam ecclesiam supradictis canonicis, domno scilicet Everardo abbati cæterisque fratribus sub ejus regimine Deo famulantibus eorumque successoribus, salvo nostro episcopali jure, in perpetuum concessimus. Sed quia quidam miles nomine Galterus Piscator tertiam partem in minuta decima et in oblationibus quatuor majorum solemnitatum et in censu atrii antiquitus habuerat et usque ad nostrum tempus tenuerat, totum hoc vigore ecclesiasticæ justitiæ de manu ejusdem militis excussimus, et donum quod de cæteris in eadem ecclesia prædictis canonicis feceramus de hoc etiam supplere curavimus. Hoc autem tali modo factum est, quod prædicto abbati suisque successoribus capellanum qui eidem ecclesiæ deserviat sive regularem seu sæcularem eligere licebit. Qui cum idoneam personam elegerit, eam episcopo præsentabit, eidemque curam supradictæ ecclesiæ absque ulla contradictione episcopus præbebit. Isdem vero capellanus de his quæ ad jus episcopale pertinent, scilicet de circadiis et synodis respondebit. Debet autem eadem ecclesia per singulos annos XVI denarios, octo videlicet in paschali synodo, octo vero in illa synodo quæ in Septembri agitur; in tertio autem anno quinque solidos. His itaque a presbytero, qui in eadem ecclesia erit, sicut consuetudinis est, in generali synodo persolutis; de cætero isdem presbyter liber et ab omni exactionis genere absolutus permanebit. Hujus rei cooperator exstitit dilectus filius et archidiaconus noster Manasses de Villamauro, ad cujus curam eadem ecclesia spectabat. Quia ergo hoc donum quanto saniori intentione factum fuit, tanto majori sollicitudine ne aliqua in futuro calumnia quassaretur confirmari debuit. Idcirco nos præsens scriptum inde fieri voluimus quod non solum nostri sigilli impressione, sed etiam legitimarum personarum quarum nomina subsequuntur attestatione munitum reliquimus. Hæc sunt ergo nomina testium, qui interfuerunt: Dominus Guido, abbas monasterii Aremarensis; domnus Theobaldus, abbas monasterii Dervensis; domnus Odo, præpositus Beati Petri; Manasses, archidiaconus de Rumillei; Gibuinus, cantor et archidiaconus; Stephanus de Venisiaco; Garnerus de Sancto Remigio, presbyteri canonici Beati Petri; Stephanus Lupus canonicus Beati Petri et sacerdos; Eustachius, Hilduinus de Paulibus; Angelmerus de Sezannia; Stephanus filius Girulfi; Milo de . . . canonicus Beati Petri; Guido comes Jarrensis; domnus Helenus abbas de Arripathorio, Gaufridus de Peronia; Gaufridus Altisiodorensis; Gancherus de Firmitate, monachi de Claravalle.

Actum est hoc anno ab Incarnatione Domini nostri Jesu Christi MCXLIII, epacta XIII, concurrente IV, regnante Ludovico Francorum rege, Teobaldo in Tricassino comitatum administrante.

(*Original en parchemin. Au dos est écrit: « Scriptura Hattonis episcopi de Ecclesia et minori decima de Lusiniaco, » et en caractères du XVe siècle : « Lettre de la donation de l'église de Lusigny et des mesmes dismes » Le sceau qui pendait, par double queue, manque. — Archives de l'Aube, fonds de Saint-Loup.)*

(1) Dedit D. de Jubainville.
(2) Les églises dont il s'agit sont celles de Clerey et Faux-Fresnay.

INDEX RERUM ET VERBORUM
VOLUMINIS SECUNDI.

Revocatur lector ad numeros crassiores textui insertos. Littera n. *notas designat.*

A

Abbates spiritali et temporali consolatione laetare debent sudditos, 102.

Ablutio exterior in baptismo interiorem designat, 315.

Abnegatio sui quid, 812, 823. Abnegatio sui ipsius ad placendum Christo necessaria, 285, 635.

ABSALON pax patris dicitur, 42. Eorum et figura qui superioribus derogant, 42. Absaloni Judas comparatus, 509.

Abscondi in abscondito faciei Domini, 3.

Abstinentia cur croco comparata, 486. Major in moderato cibo quam in omnimoda abstinentia, 483. Abstinentia duplex, 483. Abstinentiæ virtute Christus fuit præditus, 483. An in ea Joannem excelluerit, 483. Abstinentiæ effectus 846 *et seq.* Abstinentia vitiorum potior quam ciborum, 834. Charitas abstinentiæ debet semper esse immista, 486. Abstinentia vitiosa, 485. Vitia vitanda in abstinentia, 484 *et seq.* *Vide* Jejunium.

Abusus convertit creaturas homini in perniciem, 344.

Accusatio voluntaria in capitulo apud Cistercienses, 74.

Acediæ vitium quid, et quibus infestum, 453 *et seq.*, 456. Acediæ remedium, 454. Acedia duplex, 387.

Actio via ad contemplationem, 136, 150, 684. In actionibus propriis mala intentio, in alienis prava interpretatio cavenda, 71. Actio prava religiosis et sacerdotibus maxime vitanda, 572. Christus non solum contemplationi, sed etiam actione vacantibus se manifestat, 1003. Actionis et contemplationis vicissitudo, 402. Modum in actione et contemplatione tenendum oratio docet, 402. Vigilantia in oratione et actione commendatur, 1003.

Activa vita deficiet, non contemplativa, 871. Activæ et contemplativæ vitæ discrimen, 31, 869 *et seq.* Utriusque officia, 31, 869. Activæ et contemplativæ vitæ figura Lia et Sara, 511. Sponsæ proprietates et officia in vita activa, 791. Boni actus, qui et moderatione discreti sunt, et unctionis devotione repleti, 150.

ADAM qualis conditus, qualis lapsus, 117, 725. Cur fructus in paradiso ei interdictus, 542. Ejus peccatum cur tam grave, 542. Multa complectitur, 542. Quomodo cooperatur in bonum, 705. Adæ maledictio in Dominica annuntiatione mutata in benedictionem, 983. Adamus an salvatus, 840.

Adhærere Deo quid, 646. Adhærens Deo quomodo unus cum eo spiritus sit, 181. Adhærentis Deo quanta felicitas, 411, 412. Visio sponsi bona, sed adhæsio arctior; melior tamen utraque, 2.

Adolescentes decent verecundia, taciturnitas, obedientia, 373. Adolescentia bellis obnoxia, 376. Adolescentum institutio permagni est momenti, 374. Adolescentum custodia, custos castitatis, 376. Impudentiæ vitium in adolescentibus detestabile, 379.

Adulationi aures claudendæ, 874. Adulationis et miserationis oleum, 111.

Adulterium spirituale, 879.

Adventus Christi spiritualis in animam cur, 912. Ejus utilitas et fructus, 913. Adventus Christi triplex gratiæ, gloriæ, et utriusque simul, 913. Adventum secundum Christi nunc exspectat Ecclesia, 909. Christo advenienti quomodo occurrendum, 911.

Adversa præcogitanda, 873. Cor ad ea præparandum, 355. Adversis cur justi exerceantur, 395, 1016. Adversa et prospera ut eis cedant, 239. Adversa et prospera urgent nos ad cursum amoris, 393. Christus suo exemplo nos docuit modestiam in prosperis, patientam in adversis, 994. In adversis et prosperis Deo inhærendum, 277. Amor fortis in prosperis, et in adversis, 392.

Adversitas et prosperitas duo sponsæ ubera, inter quæ dilectus requiescit, 434. Aquilone et austro significatæ, 134. Adversitatis et prosperitatis vicissitudo in apostolis et in Ecclesia, 129 *et seq.*, 134. Adversitatis utilitas, 861 *et seq.* Tria ei opponenda, 778. Adversitati amor non cedit, nec naturæ infirmitati, 6. *Vide* Afflictio.

Ædificatio spiritualis necessaria, 976. Scandalizas si non ædificas, 976.

Ædificia sumptuosa improbantur, 217 *et seq.* Virile propositum enervant, 217.

Ædificia simplicia concupiscentiam frenant, et paupertatis amorem conservant, 217. Monachorum habitacula a sæcularibus viris ædificari non decet, 217. Simplicitas et paupertas monachorum decorant ædificia, 217.

Ægyptii monachi homines cœlestes, angeli terrestres, 218. De labore suo pascebant pauperes, urbium alebant carceres, 218. Eorum cellæ quales, 218.

Ægyptus mundi figura, 386, 571.

AELREDI abbatis obitus et elogium, 140 *et seq.*, 141. Ejus patientia, 140. Sermo, studium et doctrina, 141.

Æterna ut videantur, transilienda temporalia, 166. Æternorum amor terrena vilescere facit, 632. Æternæ vitæ felicitas et jucunditas, 325. Quis ejus capax, 325.

Æternitas suum tempus habet, 9. Triplex radius diei æternitatis, 168. Æternitatis dies quomodo plures, 168 *et seq.*

Affectatio in verbis gloriolam redolet, 116.

Affectionis et affectus discrimen, 249. Sermo cordis, affectio, 294. Affectiones dulces et sanctæ sunt sponsæ aromata, 128.

Affectionis utilitas, 861 *et seq.* Afflictione carnis melior est amoris affectio, 104. Cur Deus alios affligat hoc in sæculo; aliis vero pareat, 421. *Vide* Adversa, Flagella, Tribulatio.

Affectus est quasi quædam anima boni propositi, 95. Affectus pius animo illapsus, lac videtur, 89. Affectus interni et spirituales sine experientia nequeunt intelligi, 315. Affectum meditatio informat, si discreta est; refovet, si crebra est, 95. Absque affectu intelligentia sterilis, 78. Affectus in amore loquitur, 1. Affectus divini tempore desolationis ad memoriam revocandi, 666. Quatuor a nobis Deus exigit affectus, 254. Quæri non potest dilectus nisi affectu expedito, 157. Inordinatus in amicos affectus quomodo ordinandus, 457 *et seq.* Non rei usus, sed pravus ejus affectus in vitio est, 331.

Alacres spiritu per capreas et cervos designati, 39.

ALBERICUS Ostiensis episcopus, 1053.

ALEXANDRI Magni præclarum responsum, 433.

Alexander papa tertius arguitur, 100, 101 *et seq.*

Altaria tria quibus vota superponere debemus, 781.

Amabilem esse peculiare Dei donum est, 976.

Amabilia Dei ultro se nobis offerunt, 235.

Amandus Deus sine modo, 58. Cum Deus amat, non aliud vult quam amari, 401. Solus propter se amandus, 549, 619. Supra Deum nihil amandum, 238. Nequidem ejus dona, 415. Si vis amari a Deo, reforma in te imaginem ejus, 364. Solus amor est, quem a nobis exigit Deus, aut cum beneficiis obruit, aut flagellis corripit, vel consiliis instruit, vel mandatis astringit, 395. Injustus est qui tantum amare Deum non desiderat quantum a creatura rationali amari potest, 236. Prohibemur plus sapere quam oportet, sed amare etiam plus quam possumus præcipimur, 396. Gravis opprobrii res est in naturam, si plus in deterius proficere possunt ejus corruptores, quam in bonum veri amatores, 245. Amari Deus non potest, nisi mundo contempto, 392. Deus quomodo amandus secundum tres animæ vires, 364. Nosse et amare Creatorem totum hominis bonum, 324. Homo Deum amando vere est, 241. Non potest esse ad quod factus est, nisi amando Deum, 239. Animæ seipsam in Deo amantis felix status, 409. Felix cordis Deum amantis status, 340 *et seq.* Amare jam tenere est, etiam assimilari et uniri est, 27. Amanti Deus cibus est et esuries, 394. Beati qui Deum perfecte amant, 240. Amare Deum edere est, 394. Timentibus, non amantibus abscondita gratiæ dulcedo, 82. Amare et amari fraternam unitatem facit, non congregationem, 279. Aliud et amari, et aliud studere amari, 976. Studere amari propter Christum charitati servire est,

400. Amanti nihil difficile, 1050. Amanti quærere et non invenire grave, 8. Amantium varii affectus, 1. Amantis animæ suspiria, 427. Amantis animæ liquefactio, 398.

Amaritudo præsens velociter transit, 138. Amaritudo cordis virtutes exercet, non evertit, 130.

Ambitio non eget incentivo, 181. Ubique pullulat, 182, 184. In desertis, in paradiso, in cœlo, 182. Religiosis etiam infesta, 957. Ambitiosi perstringuntur, 146.

Ambrosii opus in Cantica, 200.

Amen quam vim significandi habeat, 616.

Amicitia vera quæ, 832. Amicitia vera non est, nisi firmum habeat in Deo fundamentum, 402. Amicitiam Dei mereri, præcipuus vitæ fructus, 975. Amicitiæ necessitudo ad tempus attenuenda potius, quam silentio supprimenda quæ ad salutem spectant amici, 194. Amicitiam faciunt mutua conscientia et eadem voluntas, 278.

Amico cuivis non credendum, 189. Amicorum delectus, 189. Amici et charissimi qui dicendi sint, et quid differant, 141, 142. Amicorum cura monacho exuenda, 805. Amicus mundi quis, 293, 294.

Amor et charitas differunt ut genus et species, 611. Amor homini connaturalis, 243. Languor est animæ 424. Nihil aliud est quam vehemens et bene ordinata voluntas, 239, 245. Ars artium, ars amoris, 243. Est vis animæ naturali quodam pondere ferens eam in finem suum, 243. Musto comparatus, 58. Amor est oculus, et amare videre est, 396. Amori adversatur timor, timori obstinatio, 593. Amor et timor duo discipuli, 593. Amor reverentiam nescit, 400. Magis sibi respondent amor et humilitas, quam amor et majestas, 9. Amoris et rationis mutuum juvamen, 252. Amoris languor quid, 393. Amoris vigor et languor unde, 401. Amor vehemens languorem mentis et carnis producit, 159. Amor nec infirmitati naturæ, nec adversitati cedit, 6. Mens exoccupata languet amore, 155. Non potest amor esse, et dulcis non esse, 104. Ubi amor, non labor, sed sapor est, 401. Amor mutus non est, usum habet vocis, 94. Amoris perfecti vis, 60, 154, 710. Amoris violentia, 401. Amoris violentia impossibilitate non frenatur, 393, 394. Ratione non compescitur, 391. Impatientia ejus laudabilis, 394. Amor in patientes dulcem agit tyrannidem, 58. Amoris impetus, 127. Amoris affectio melior est, quam carnis afflictio, 104. Perfecti amoris natura, 400 *et seq.* Amoris effectus, 730. Amori omnes obediunt, 643. Amor quomodo fortis ut mors, et tamen causa languoris, 497. Amor fortis in prosperis et adversis, 392. Solus amor difficultatis nomen ignorat, 396. Difficiles non habet aditus, 127. Amori nihil satis est, 58. Amoris fames insatiabilis, 394. Amor ipse sibi meritum et præmium, 401. Amoris fructus, usus ejus, 401. Frustra quis agere potest, frustra amare non potest, 391. Amor seipso satiari non potest, et tamen nisi seipso pasci non potest, 58. Propriis contentus est meritis, 4. Amoris exercitium quam dulce, 59. Amor seu lætitia amor dulcescit, 121. Amor ita dilatat cor, ut extra se non exeat, 398. Amoris vinculo nihil tenacius, 95. Amor unit, amor inebriat, amor abalienat, 142. Nec abesse sustinet dilectum, nec ei sufficit, 154. Ubique dilectum sequitur, 10. Frequenter recenset dilectum, 4. Rationem non consulit, modum ignorat, 393. In quiete et otio nunquam quiescit, 7. De quiete ipsa inquietior redditur, 7. Ad usum amoris quid accommodatius libertate et otio? 2. Amor corda emollit, dilatat et purgat, 398 *et seq.* Amoris excessus non diuturnus, 393. Amor distractionum impatiens, 32 *et seq.* Amor etiam dum non quærit, parit amorem, 976. Veritas simplex et nudata gignit fervorem amoris, 156. Amor amantes reddit sibi similes, 326. Deliciari cupit, non sanari, 1. Debet esse prudens et constans, 420 *et seq.* Ubi viget languor, ibi viget; languet, si absit quod amatur, 159. Ubi amor, ibi cor et cogitatio, 353. Amor inimicos nescit, 391. Omnia commendat, 46. Amor et timor peccatorem sibi subjiciunt, 593. Amor indulgentia non eget, totum enim gratiosum est, ubi solus est, 94. Amoris comes et fiducia, 973. Amoris indicia vix reprimi possunt, 158. Hic proprius amoris usus est, hoc ejus officium, ut totus sit in amando, 31. De amore loqui non potest, nisi qui amat, 389. Amor triplex : bonus, malus, mediocris, 611. Item Amor pius, fervens et languens, 281. Amor mundi et amor Dei sibi invicem contrarii, 621. Amor rationalis quid? 238. Amor spiritalis tunc magis viget et vigilat, cum animalis sopitur, 142. Sensus spirituales quinque amores, 250. Amor naturalis odoratui comparatus, 251. Amor socialis gustui comparatus, 250. Amor parentum tactui comparatus, 250. In Scripturis parum commendatur, 250. Amor inimicorum auditui comparatus, 251. Amor privatus verum de seipso aufert judicium, 363. Amor sui non requirit causam, 401. Amor carnalis quomodo sensim inspiritualem transformetur, 247. Amor desiderii et fruitionis, 236. Amor cordis totus est in affectu, 420. Amori puro ipsi obices cooperantur in bonum, 127. Amor fœdus fœditatis suæ habuit magistros, 243. Amor falsus absentis obliviscitur, præsenti blanditur; verus contra, 135. Amor oculus est quo Deus videtur. 250, 251. Amor divinus visui comparatus, 252. Amor Dei sedes, 233. Deo debemus timorem et amorem, 256. Amoris nomen et affectus soli competit Deo, 238. Amore certius attingitur Deus, quam cognitione, 232 *et seq.* Deum solus comprehendit amor, 240. Deus amor est quem qui amat, amorem amat, 394. Amare amorem circulum facit, ut nullus sit finis amoris, 394. Amor noster in Deum debitus est, non gratuitus, 98. Hunc tamen non quasi debitum, sed ut gratuitum accipit, 98. Amoris Dei desiderium, 236. Amor amoris Dei, 235, 236. Amoris Dei elogium, 623. Amore Dei dulcescunt amara, 210. Beatitudo in amore, 830. Amoris pretium Deus, 622 *et seq.* Amoris divini effectus in anima, 412. Amor humanus animum Deo conciliat et ei unit, 32. Præparat habitaculum Deo, 623. Consolationes humanas non admittit, 39. 366. Violata integrare, non integra violare consuevit, 417. Cæteros amores absorbet, 409. Exstinguit affectum sæculi, et ad difficilia roborat, 252. Sæcularium facit obliviscí, 143. Ignis amoris divini noxium absumit amorem, 945. Qui Deum diligit ei se consubstantiat, 412. Amoris mandatum quomodo semper novum, 58, 611. Commendatio mandati amoris, 611. Amorem constare observantia præceptorum, 241. Amoris perfectio an hic detur, 236. Præceptum amoris Dei hic perfecte impleri non potest, sed ab omnibus optari debet, 394. Amoris Dei dimensiones, 424 *et seq.*, 425. Amor noster divino justior, 395. Amor Dei in via quanto minor amore patriæ, 424. Beati quomodo in amore impares, 237 *et seq.* Amoris Dei indicia, 366 *et seq.* Amoris origo, 244. Amor in oratione magis exæstuat, 159. Cur duce opus sit homini in via amoris, 243. Parænesis ad amorem Dei, 417. Exhortatio ad amorem Dei et proximi, 612. Igne amoris hic præstat purgari, quam postea igne purgatorii, 966 *et seq.* Amoris Dei necessitas, 401. Amor a Deo, in Deo, ad Deum charitas est, 248. Amoris Dei triplex status, 263. Utriusque officia et discrimina, 263 *et seq.*, 264 *et seq.* Inter se invicem communicant, 264. Tres in homine potentiæ ad cognitionem et amorem Dei conducentes, 319. Amoris stimulus creationis beneficium, 414. Amori Dei, ut verus sit, quinque necessaria, 278 Amor Dei erga nos qualis et quantus, 339, 416 *et seq.*, 432. Deus ad amorem sui amore suo nos excitat, 238, 239. Amoris divini erga homines contemplatio, quam suavis, 411. Amor Dei pluribus communicatus ex communione non decrescit, 416. Amoris Dei signa sunt flagella, 293. Amor ex desiderio promissorum Dei procedens proprius est animæ, 421. Amoris erga Deum professio, 242. Amorem solum requirit Deus pro collatis beneficiis, 528. Omnia invitant ad amorem Creatoris, 396. Amplexus et osculum in divinis quid, 266. Amorem Dei lactat lectio, meditatio pascit, oratio confortat, 219. Amoris irritamentum Christus, 66. Amorem in Christo omnia spirant et exigunt, 60. Amoris stimulus Verbi incarnatio, 401. Christus infans amorem petit, non timorem, 922. Amoris Christi in passione excessus, 660. Cor Christi amore vulneratum diligendum, 432. Amore Christi sancti mortem non metuunt, 391. Amor Christi non est gravis. 641 *et seq.* Vis amoris Christi erga discipulos, 1006. Christus amandus ex toto, 61. Virginibus quantopere amandus, 474. Amatorum Christi felicitas, 622. Amor Petri et discipulorum imprudens, 420. Cur Petrus de amore ter interrogatus, 420. Amor dolorem parturit de sponsi absentia, 1. Per amorem Dei quærendus amor proximi, 976. Causa amoris proximi Deus, 612. Amor proprium monachorum officium, 58. Amatorum mundi exitus, 323.

Andreæ (S.) quid fecerit amplecti crucem, 311. Ejus passionis fides, 715.

Angelus Deo similior quam homo, 414. Angeli orantibus assistunt, 327, 1046. De nostra salute solliciti, 327. Nostrum ad se adventum desiderant, 327. Angeli custodes tigna cedrina, 278. In cellis piorum monachorum perinde ac in cœlis delectantur angeli, 204. Angelorum linguæ, suggestiones eorum, 276. Eorum præsentia nos continere debet, 813. Eorum nomina recensentur et exponuntur, 532. Angelorum admiratio de mysterio Incarnationis, 67.

Anima quid, 223. Duos habet oculos, 396. Non distinguitur a suis facultatibus, 364. Trinitatis in ea vestigia, 320. Animæ dignitas, 322, 323, 364, 365. Anima ex pretio redemptionis æstimanda, 323. Quomodo Deo similis, 364. De origine animæ disputatio ante sæculum XII, indefinita, 1056. Tempus præsens non corporibus, sed animabus assignatum, 299. Animarum cura onerosa, 156. Pro animarum salute otia dulcia seponenda, 145. Animæ nomen cur tam frequens in cantico amoris, 4. Anima fidelis cur sponsa

Christi, et non uxor dicatur, 432. Anima sursum, corpus deorsum naturaliter tendit, 243. Anima in quodam medio constituta inter Deum et mundum, 1027. Animam carni ancillari indignum, 323. Creaturis occupari potest, repleri non potest, 297. Quies ejus in solo Deo, 14 *et seq.* Anima Deum desiderans mole corporis sui se gravari queritur, 235. Per arctam exterius disciplinam interius dilatatur, 16. Animæ de absentia Dei gementis felicitas, 620. Quomodo Deus excolat animam, 974. Anima Deo propinquior fit virtute, 364. Anima Deum habens in se, templum Dei est, 337. Animam seipsam in Deo amantis descriptio, 409. Christi effectus in anima, 426. Anima in Christi pace fundata, felix, 336. Anima tota pulchra orationis tempore, 94. Qualis cum in contemplatione redit ad seipsam, 367. Animam duo pulchram, duo faciunt nigram, 273. Animæ speculum conscientia, 342. Animæ lectu triplex, 781. Animæ lavandæ fons triplex, 782. Animæ tres munitiones, 780. Primus animæ ornatus timor, 958. Animæ lingua fervor devotionis, 401. Verus animæ amor est quo veritas amatur, 401. Animæ fomenta, 456. Animæ panis justitia, 297. Animæ languor est amor, 424. Languor iste quomodo confortandus, 424. Non curatur nisi fruitione dilecti, 424. Animæ amantis liquefactio, 398. Animam quatuor captivant, 784. Animæ vulnera spirituali medico detegenda, 212. Animæ securitas, tranquillitas et jubilatio unde, 409. Animarum post mortem tria receptacula, 720. Animæ in cœlis beatitudo, 300.

Animales qui, 205. Animalis status descriptio, 206. Animalium hominum initium boni, profectus et perfectio quæ, 206. Animalia quatuor apud Ezechielem pastores Ecclesiæ significant, 748.

Animus et anima quomodo differant, 223. Animus est paterfamilias, 216. Unde bonus, 223. Quibus rebus occupari debeat, 223. Animus hominis speculum ad videndum Deum, 339. Ejus speculi cura quadruplex, 339. Animus induratus desperandus, 225. Animus liber efficiendus 338. Animi dotes naturales indifferentes, 208. Animi vacatio ad contemplationem requisita, 367. Animi tranquillitas quomodo acquirenda, 537. Corporis motus vox quædam est animi, 376.

Annæ viduæ commendatio, 949. Simeon senex et Anna vidua par turturum, 949.

Annuntiatio S. Joannis in aliquo præcellit annuntiationi Christi, 676. Annuntiationis Dominicæ festum quam congrue celebretur in Quadragesima, 980. Annuntiationis Dominicæ lætitia et effectus, 980. Ad quod pertineant, 980.

Anxietas malæ conscientiæ, 372. Anxietas Mariæ Magdalenæ Christum quærentis eximiæ dilectionis spirat odorem, 108.

Apertio sponsi et sponsæ quid, 147.

Apes, spirituales contemplationi dediti, 489.

Apollinaris junioris hæresis, 25.

Apollinis Delphici responsum : *Scito teipsum*, 275.

Apostatarum miseria, 841.

Apostoli et Apostolici viri non suam, sed Dei gloriam quærunt, 116. Sana in apostolis insania, 245, 246. Christus mundum deserens nobis nutrices providit apostolos, 1024. Post acceptum Spiritum sanctum musto pleni, 499. Eorum linguæ igneæ, 1010. Quomodo apostolus optet anathema esse a Christo, 280.

Apparitionum Christi post resurrectionem tempus, 169.

Aqua et panis sufficiunt ad vitam hominis, 484. Aquæ mistio et hostiæ fractio in missa quid significent, 673. Aqua in lotione pedum apostolorum quid significet, 600. Aquarum tres decursus in Ecclesia, 775.

Aquilæ Domini o corpori assidentes tres, 782.

Aquilo superbiæ index, 769. Aquilo ventus dexter in Scripturis appellatus, 130. Aquilo ventus frigidus, 128.

Arabia *vespera* interpretatur, 559.

Arbitrium est judicium rationis in judicando et discernendo, 223. Arbitrium ubi est, liberum est, 132. Arbitrii libertas nihil confert, si non aspiret gratia, 132. De arbitrii libertate, 132 *et seq.*, 133 *et seq.*

Arca Noe bicamerata contemplativos et activos designat, 871. Arcæ Noe comparatur Maria, 692, 694. Ostium in latere arcæ typus vulneris in latere Christi, 997.

Argento designata scientia, 276.

Arius Trinitatis æqualitatem destruxit, 126.

Arma fidelium tria, 779. Arma quatuor quibus principaliter munimur, 784. Arma virtutis contra arma nequitiæ, 776.

Aromata in usum chrismatis et thymiamatis, 112. Aromatum et unguentorum differentia, 109. Aroma offert qui orat et optat, 108.

Arrogantiæ peccata, 349. Quatuor ejus species, 467 *et seq.* Hæc monachis maxime cavenda, 202.

Arsenii monachi axioma, 805.

Artes bonis et malis communes, 207. Artium usus varius, 207. Earum varietas, 207. Ars artium ars amoris. 243. Artium liberalium studia quatenus probanda, 192.

Asbestus lapis igne non consumitur, 713.

Ascensio Christi cœlo et terræ gaudiosa, 498. Ascensus Domini triformis, 780.

Aspiratio ad Jesum puerum, 923. Item ad Jesum, 634, 639. Ad Christum pro afflictis, 131. Ad eumdem ad obtinendas virtutes, 519. Pro dilectione, 1041 Ad Patrem ob Filii passionem, 654. Aspiratio animæ Christo se mancipantis, 990. Aspiratio et gratiarum actio ad Christum Salvatorem, 654.

Attentio in officio divino, 326, 810, 867. Attentio Cisterciensum ad opus Dei, 74.

Attributa Dei varia, 404.

Augustinus de pretiosa veste erubescebat, 826. Augustinus et Hieronymus inter se præsentialiter nunquam sunt locuti, 1056.

Aulæ principum a monachis non frequentandæ, 194 *et seq.*

Aureola virginum quibus competat, 466 *et seq.* Aureola virginum quid, 475 *et seq.* Aurum sapientiæ symbolum, 935. Item sapientiæ, 276.

Austeritas religionis parit devotionem, 85. Vilitati conjungenda, 301 *et seq.* Horror austeritatis vitæ regularis qui curandus, 458. Austeritate efficacior dulcedo, 103, 104. Austeritas religionis devotionem parit, 85. Austeritas vilitati conjungenda, austeritati vilitas, 301 *et seq.*

Avaritia est idololatria, 957. Avaritia triplex, 387. Avaritiæ effectus, 769. Avaritia præsulum arguitur, 736.

Avarus servus et miser, 1042. Avarus malus negotiator, 1001. Avari insatiabiles, 862. Avarus est in monasterio, qui ea vult quæ non habuisset in sæculo, 38.

B

Babylonis turrim qui ædificent, 592. Quam ægre destruatur, 592.

Baculi symbola, 190.

Baptismus, per Engaddi designatus, 277. Ablutio exterior in baptismo interiorem designat, 315. Humilitatis et baptismi analogia, 944. Fidei professio in baptismo, 750. Parvuli post susceptum baptismum decedentes cœlestem intrant Jerusalem, 761. Baptizandi multis concessum officium, 314. Humilitas Christi in baptismo, 680. Christus in baptismo aquas sanctificavit, 651. Professio religiosa baptismus, 921.

Beatus hic et in cœlo, qui Deo et hominibus dilectus est, 974. Beatorum indefatigabile Deum laudandi desiderium, 172. Beatorum gaudium in Creatoris et creaturarum contemplatione, 368. Beatorum gaudium de perpessis in via laboribus, 668. Beati quomodo sint in amore impares, 237 *et seq.* Fluvii quatuor beatos inundantes, 567. Satietas an sit in beatis, 394. Congratulatio de felicitate beatorum, 172. Beatorum spirituum negotium, lætari cum Domino, et laudare ipsum, 172. Beatorum et viatorum contemplationis discrimen, 170. Beati vere et perfecte beati, qui vere et perfecte Deum amant, 240. Beata quæ dilectio adhæret tota die, quærit illum totis noctibus, 4. Beatificæ visionis jucunditas, 320. Beatior finis nullus quam ipsa visio et dilectio Dei, 31. Beatitudo cœlestis, 170. Beatitudo in amore, 830. Beatitudo morari in sapientia, 969. Beatitudo hominis Deo vacantis, 317. Deus solus beatitudo beatorum, 324. Beatitudinis causa duplex, 536. Beatitudinis circuitus qualis, 14 *et seq.* Beatitudinis immensa gaudia, 658. Beatitudinis præmium quomodo dicatur dari in mensura, 171. Excitatio ad desiderium supernæ et æternæ beatitudinis, 173 *et seq.* Beatitudine corporis et animæ qualis in cœlo, 300. Beatitudinis æternæ quis capax, 325.

Bedæ opus ultimum in Cantica, 200.

Bella dedecent ecclesiam, 1052. Bellum spirituale qui peragendum, 1054.

Benedictus (S.) ubique gentium benedicitur, 971. Cum Moyse comparatus, 977. Benedicti fides in mundi contemptu, 977. Lenitas in ferendis injuriis, 977. S. Benedicti obitus duobus discipulis revelatus, 303. S. Benedicti Regula a Deo inspirata, 302. S. Benedicti caput de obedientia laudatur, 381.

Beneficia ecclesiastica non quærenda, 290. Ab beneficia ecclesiastica quæri oportet, non ipsa quærere, 290. Querimoniæ indiscretæ adversus eos qui malunt devote quiescere, quam oneribus ecclesiasticis implicari, 268, 269. Abusus intolerabiles, sed communes circa vocationem ad ecclesiastica beneficia, 290 *et seq.* Contra pluralitatem beneficiorum, 747. Beneficia. *V.* Clerici. Beneficia passionis Christi grato animo recolenda, 647. Beneficia Dei erga hominem, 524, 809. Beneficia Dei in nos quanta, 470. Beneficiis Dei impar creatura, 419. Pro collatis beneficiis

solum Deus exigit amorem, 528. Deus pro beneficiis non potest satis amari, 399. Gratitudo erga divina beneficia, 797. Beneficia aliis creaturis præstita redundant in hominem, 415. Beneficium creationis expenditur, nosque ad amorem excitat, 414 *et seq.* Beneficium redemptionis expenditur, 413 *et seq.* Beneficiorum Dei brevis index, 338. Qualiter benefaciendum, 355.

Benignitas mira sponsi cœlestis, 91.

BERNARDUS (S.) interpres Spiritus sancti, 1026. S. Bernardus an eruditior, an eloquentior, 70. S. Bernardi tractatus de gradibus humil. laudatus, 301.

Bestia triformis superbia, inanis gloria et invidia, 387. Bestiæ sanguinis humani avidæ propter ejus dulcedinem, 479. Bestiæ voluptuosos designant, 455. Bestiis comparatur terrena diligens, 285.

Bethlehem *domus panis* interpretatur, 578.

Bonitas Christi immensa, 633. Bonitas Christi ab exemplo peccatricis eleganter declarata, 587 *et seq.* Bonitas Dei erga peccatores, 416 *et seq.* De Dei bonitate non præsumendum, 417.

Bonos et malos Ecclesia complectitur, 988. Bonis prosunt mali et etiam damnati, 415. Bonorum consortium utile, 877.

Bonum nihil sine summo bono, 757. Deus omne bonum, 723. Totum hominis bonum nosse et amare Creatorem, 324. Bona Domini videre, amare est; amare vero, habere est, 222. Tria quibus non meliora, 848. Bona nostra gratiora sunt, cum deputantur gratiæ Christi, 110. Bona hujus sæculi et mala, nec vere bona, nec vere mala, 296. Impossibile bonis hic frui et in futuro, 293. Bona proponimus, sed raro perficimus, 787. Quomodo possit homo in bono proficere, 796. Bonum hominis Deus intendit in omnibus, 698. Bona vita semper gaudium habet, 355. De bonis alienis gaudendum, 797.

Botri quinam in ecclesia, 500. Botro comparatur Christus, 180.

C

Cæcitas cordis humani ad intelligenda peccata, 939.

Calamitates sui temporis deplorat Gilbertus, 128 *et seq.*

Calices tres nobis propinat Deus, 779.

Calidum et liquidum sibi cognata, 152.

Candelabra tria in Scripturis, 780.

Canticum novum quid, 460. Cantica fidelium quatuor, 783. Varia mala cantica, 460. Hæc virginibus vitanda, 461 *et seq.*

Cantus ecclesiastici effectus et utilitas, 867. Vanitas in cantando Deo odiosa, 331. Abusus in cantu, 357.

Capilli subditos significant, 75.

Capitulum Cisterciensum, 74.

Caprea ecclesiam significat, 1024. Capreæ alacres spiritu designant, 39. Capris quæ semper ascendunt, et ad infima respiciunt, humiles comparati, 73.

Caput et cincinni sponsi rore madentes quinam, 147. In omni re quasi caput est quod vel primum est vel maximum, 95.

Carboni ignito et mortuo Christus comparatus, 695.

Caro in bonam partem sumpta, 4. Caro animalis vix ullum reddit odorem nisi apposita ad ignem, 488. Abstinentia a carnibus in Joanne B. et Elia, 485. Carnis humanæ vilitas, 322 *et seq.* Caro florida cito deficrescit et putrescit, 106. Carnis titillatio ex tribus causis, 773. Carne nostra, quasi castro, utitur diabolus, 48. Caro domesticus hostis diaboli instrumentum, 333. Hostes nostri duo præcipui elatio mentis et voluptas carnis, 1051. Plus est odisse carnem quam mundum, 301. Carnis mortificatio, nota militis Christi, 991. Quam utilis animæ, 934. Caro quomodo castiganda, 846. Carnis maceratio licentiose, occulte et discrete facienda, 717. *V.* Castigatio et Mortificatio Carni ancillari animum indignum, 323. Carnis cura solet animæ præferri, 298. Carnis fructus, 207. Carnis prudentia quæ, 206. Est vulpis fovea, 298. Caro Christi non prius concepta quam a Verbo suscepta, 983. Cur verbum caro factum est, 932. Carnis Christi elogia, 24. Caro Christi in sacramento nubi lucidæ comparata, 515. Pallio item Elisæ, 515. Caro Christi patientis animæ peccatricis speculum, 503. Caro Christi ipsi fuit honori nostra nobis est oneri, 64.

Carthusiæ sanctitas, 203. Carthusiani Ægyptiorum monachorum fervorem resuscitarunt, 201. Haymericus cardinalis et cancellarius Carthusienses visitat, 1051. Item Hugo abbas Pontiniacensis, 1055. Carthusienses Wittehamenses, 311.

CASSIANUS (S.) Æduæ, 712. Ejus sepulcrum visitat S. Germanus episcopus Autisiodorensis, *ibid.*

Castella tria necessaria, 681. Maria castellum, 730. Castellum est anima peccatrix, 592. Castelli veteris eversio, et novi erectio per Christum, 682.

Castigatio triplex ad damnationem, ad purgationem et ad gloriam, 868. Castigatio debet esse lenis et moderata, 837. *V.* Carnis mortificatio.

Castitatis, elogia, 845 *et seq.* Castitate homo angelis æquatur, 846. Castitas aliarum virtutum seu gratiarum receptaculum, 982. Cordis puritate magis quam carnis continentia æstimanda, 55. Castitas superba, non castitas est, sed ornatum diaboli prostibulum, 279. Cum humilitate conjuncta Deo acceptissima, 982. Sacerdoti necessaria, 738. Castitas multiplex, 452. Castitas quibus, virtutibus indiget, 383. Jejuniis custoditur, 376. Mortificatione conservatur, 91. Sine mortificatione periclitatur, 690. Plurimum proficit ad ejus tuitionem oculorum custodia, 375. Est jejunii fructus, 845. Castitatis differentia in Christo, Maria et aliis, 136. Castitatis exempla sunt lilia, 89. Typus lilium, 452 *et seq.*

Castus, Casti et continentis differentia, 707.

Casus piorum non est ad interitum, 965.

Cedar, id est tenebræ, 273.

Cedrus arbor magna incorruptibilis naturæ, 495. Cedrus umbra sua fugat serpentes, 278.

Cellæ elogia, 204. Cella templo comparata, 205. Cellæ et cœli comparatio, 204. A cella ad cœlum via facilis, 204. Cella non fert reprobum ad finem usque, sed citius ejicit, 204, 205. Cellæ Ægyptiorum monachorum quales, 218. Cella de virgis contexta, de luto plasmata solitario sufficit, 217. Cellæ excercitia, 210. Cellæ ostium, signum circumspectionis conscientiæ, 212. Cellæ tres custodes, 212. Cella interior et exterior, 212. Utraque diligenda, 212.

Cellarium sponsi tres habet cellas, 280.

Cenodoxia quadruplex, 387. Cenodoxiæ indicia, 388.

Censores religiosorum perstringuntur, 16.

Centuplum Evangelii quid sit, 310, 311. Est quid spiritale, 310. Idem pulchre exponitur, 305 *et seq.* Recipitur in hoc sæculo, 305. Diffidentia de eo notatur, 303, 306. Quare illud non accipiunt aliqui, qui omnia reliquisse videbantur, 309 *et seq.*, 310. Centuplum duplex viæ et patriæ, 310.

Cervi arte naturali a senio se tuentur, 39. Designant eos qui veterem exuunt hominem et induunt novum, 40. Cervi et capreæ alacres spiritu designant, 39. Christus cervo comparatus, 946.

Charescere pro charum fieri, 642.

Charitatis varia acceptio, 548. Charitas et amor differunt ut species et genus, 611. Charitas est motus animi ad diligendum se et proximum propter Deum, 548. Non tam virtus potens, quam virtutum potentia, 392. Virtutum via et vita, 403. Vitæ innovatio, 423. Vinculum perfectionis, 397. Charitatem designat coccineus color, 473. Propagaculo comparata, 85. Item oleo, 403. Oleo viduæ, quod ex distributione sumpsit incrementum, 403. Nubeculæ, quæ ad Eliæ preces excrevit in pluviam, comparata, 403. Charitas dies septimus, 408. Per olivam significata, 495. Charitatis tres species, 443 *et seq.* Affectiva et effectiva, 280 Excedens et condescendens, 87. Amor a Deo, in Deo, ad Deum charitas est, 248. Charitas quæ Deo, quæ proximo debeatur, 280. Charitatis ad Spiritum affinitas, 95. Charitatis elogium, 58 *et seq.*, 248 *et seq.*, 392, 399, 400, 403, 404, 612. Charitatis ordo, 281, 550. Charitas ordinata quæ, 42, 820. Charitas omnes ordinat affectus, 403. Ejus ordinem Christus nos suo docuit exemplo, 1036. Ordo timoris, spei et charitatis, 1041. Charitas qualem excludat timorem, 60. Charitatis divinæ vis, 159, 967, 391 *et seq.* Hominis charitate præditi mira ubique efficacia, 252, 253. Charitas ubicunque est, operibus se ostendit, 475. Charitatis sinceræ signum, 443. In ea vera requies, 406. Et dives, et dulcis est, 62. Ejus bona quæ, 394. Officia et effectus, 550 *et seq.* Deum homini et hominem Deo unit, 397. Reddit Deo similes, 414. Charitate sola Deus tenetur, 392. Charitatis necessitas, 822. Sine ea cætera dona nihil prosunt, 59, 248, 395. Sine ipsa virtutes cæteræ inanes et insuaves, 107, 108. Sine charitate cætera nihil prosunt, cum charitate nihil obsunt, 404. Ab ea virtutes habent quod sint virtutes, 406 *et seq.* Radix est unde pullulant aliæ virtutes, 108. Charitas morte fortior, 391. Martyribus suavem reddit mortis amaritudinem, 403. Prævalet Deo, 392. Aliena portat incommoda, 560. Aliena bona facit sua, 391. Charitate Deus vulnerandus, 98 *et seq.* Ex charitate condolendum proximo, 832. Gloria ejus est humiliare se pro amicis, 1006. Charitas neminem spolians, omnia rapit, 391. Vertit in adjutorium, quæ parata sunt ad nocendum, 392. Per eam homo in Deo, et Deus in homine est, 399. Dilatata non minuitur, sed augetur, 476. Pascit, lucet proximo, ungit Deum, 271. Sola discernit inter filios Dei, 549. Est insigne discipulatus Christi, 60. Ex charitate omnia fluunt suaviter et utiliter, 133. Charitas non potest cogi, gratis fluit, non necessitate, 132. Charitas aliquando contemplationi se subducit, 80. Contemplatio sæpe ex charitate sus-

›eudenda, 389. Quid aliud est inebriari, nisi charitatis perectissimæ delectatione repleri, 142. Charitas non indiget ege, nec eam dedignatur, 86. Lex et necessitas charitatis diquand sibi contrariæ, 281. Charitatem introducit timor, 120. Imperfecta est, quæ timoris indiget stimulo, 60, 61. Charitas Dei affectiva an semper præferenda effectivæ proximi charitati, 280. Charitas mutua commendatur, 443. Quomodo uniamur proximo per eam, 397. Charitas fraterna emula et quasi imago divinæ unitatis, 107. Consistit in operibus misericordiæ, 475. Charitas proximi livore, charitas Christi timore caret, 60. Charitatem semel habitam posse amitti, 398. Ejus jactura studiose cavenda, 805. Charitas offertur omni, aufertur nulli nisi volenti, 398. Verbi divini meditatione se tuetur. 86. Fides et spes possunt esse sine charitate, non charitas sine fide et spe, 250. Obedientia et charitas inseparabiles, 422. Charitatis, et conscientiæ bonæ collatio, 4. Charitas quandoque desideratur in claustris, 397. Charitas Dei in nos ineffabilis, 1008. Et Christi, 479, 494. *Vide* Amor, Dilectio.

Christiana respublica cur sit desolata, 742. Multi nomine, pauci re Christiani, 942. Christianos tria faciunt, fides, baptismus et altaris participatio, 941. Christiani crucifixio quæ, 658. Ejus gloria in nomine Christi, 649. Cur comedat, 485. Inter omnia Christianorum certamina, sola duriora sunt prælia castitatis, ubi quotidiana pugna, rara victoria, 345. Falsorum Christianorum vita nox, 583.

Christus. Christi nomina ab Isaia descripta explicantur, 963. Cur plura ejus nomina, 984. Christi epitheta, 671. Generatio Christi duplex, a patre et a matre; utriusque differentia, utraque ineffabilis, 566 *et seq.* Generatio a Patre qualis, 567 *et seq.* Qualis a matre, 568. Christi incarnatio mensa est divitis, 645. Ejus humilitas in incarnatione, 650. Paupertas in nativitate, 650. In incarnatione exinanitio, 925 *et seq.* Christi et Luciferi de cœlo venientis antithesis, 538. Cum Christo omnia bona nobis donata, 924. Christus cur assumpserit etiam animam rationalem, 25. Ejus anima ejusdem generis cum nostra, sed excellentior, 25. Imo excellentior angelicis spiritibus, 24. An scientia animæ Christi et Verbi sit eadem, 26 *et seq.* Christi caro ipsi fuit honori, nostra nobis est oneri, 64 *V.* Caro. Christus carnem non quasi carcerem, sed quasi coronam assumpsit, 64. Christi humanitas duplici privilegio cæteros homines excellit; 23 Corpori Christi debemus dignitatem, reverentiam et fructum, 691 *et seq.* Christi corpus duplex, verum et mysticum, 1050. Christi corpus, umbra inter divinitatem ejus et nos, 279. Christi forma triplex: corporalis, moralis et intellectualis, 1046. In Christo duplex sine confusione natura in una persona, 67. Duæ ejus naturæ eleganter expenduntur, 162 *et seq.* Humanitatis et divinitatis opera in Christo, 555. In eo propria sunt naturæ utriusque jura, 138. Cur, mundo senescente, Christus advenerit, 929. Advenienti quomodo occurendum, 911. Prophetarum desideria pro ejus adventu, 570. Maxima omnium, quas Christus suscepit, infirmitatum contineri in matris utero, 987. Christi in utero matris exinanitio quanta, 987. Christo regi nato quid afferendum, 933. Ejus nativitas quid exigat a nobis, 581. Stoliditas hominum in Christi nativitate nihil gratiæ experientium, 930. Christi nascentis consideratio mores ædificat, spem roborat, charitatem inflammat, 931. Christi nascentis miseratio quanta, 563, 564. Nec sibi, nec angelis, sed nobis natus, 925. Per eum pacis abundantia nobis collata, 47. Religionis quædam forma a Christo nascente tradita, 932. Cur in Bethlehem natus, 577. Mira et rara in Christi nativitate, 162. Christi passio ab ejus nativitate incipit, 480. Cur circumcisus, 428. Christus infans quam pronus ad indulgentiam, 923. Christi infantia amorem petit, non timorem, 922. Humilitatem docet, confundit superbiam, 922. Quid nobis præstitit, 922. Christus cur descenderit in Ægyptum, 578. Duodecim anni ætatis Christi moraliter expositi, 584. Christi post triduum in templo inventio tropologice explicata, 589 *et seq.* Christus matrem non est aspernatus, sed ordinem charitatis nos suo docuit exemplo, 1036. Christi conversatio insignis parabola, 265. De ejus profectu variæ variorum sententiæ, 580. Tria mutationum genera in Christo, 779. Pater quomodo dilexerit Christum, 639. Christus quomodo Patrem clarificaverit et ab ipso fuerit clarificatus, 609. Christi vita, speculum omnium virtutum, 814. Qualiter dona sancti Spiritus fuerint in eo, iisque usus sit erga nos, 267. Exterius divinum quid spirabat, 20. Christi virtutes paulatim sunt aquirendæ, 31. Infirmus factus, ut nostram tolleret miseriam, 921. Ejus deformitas accidentaria fuit, 438. Christus quomodo turbatus, 605. Christus cur dictus filius hominis, non filius hominum, 609. In Christo omnia vocalia et sonora, 144. Majestas ejus quibus signis manifestata, 936. Christus totus miraculum, 987. Tota ejus vita crux est et martyrium, 480. Christi patientis caro animæ peccatricis speculum, 503. Cur se tentari passus, 526. In Dominica Palmarum gloriosus et confusus exhibetur, 993 *et seq.* Christi in Jerusalem ingressus triumphalis mystice expositus, 501, 582, 590 *et seq.* Ejus laus ex ore infantium perfecta, 995. Christi discipulorum pedes lavantis allegoria, 599 *et seq.* Christi vinculorum acerbitas, 433. Vincula ejus varia, 432 *et seq.* Ut imitanda, 434. Christus a variis diversimode percussus et traditus, 437. Cur orat transferri calicem quem bibiturus venerat, 445. Quinque præcipuæ sanguinis ejus effusiones 528. Primo in circumcisione, 480. Secunda in agonia, 480. Tertia in vellicatione genarum, 481. Quarta in coronatione, 481. Quinta in flagellatione, 482. Septima in lateris apertione, 483. In effusione sanguinis ostendit ardorem charitatis, 482. Ejus sanguis efficax ad emollienda corda, 478. Sudor sanguineus quare in toto corpore universalis, 481. Christi flagellorum acerbitas, 433. Ejus genæ unguibus Judæorum laceratæ, 481. Spineæ coronæ acerbitas et confusio, 433 *et seq.* Coronatio regiam ejus dignitatem demonstrat, 481. Christi in cruce elevatio et extensio in vitis dilatione designata, 439. Cruci affixus, ut nos doceret carnem crucifigere, 992. Cruxifixus citharæ comparatus, 440. Item violæ, 449. Christi virtus occultata in cruce, 990. Hunc crucifigunt peccatores, 662. Christi et matris mutua compassio, 442. Patienti solæ mulieres adhæserunt, 429. Derelictio in cruce quo modo intelligenda, 444 *et seq.* Animam Patri commendavit instructionis nostræ gratia, 447. Quibus eam usurpare liceat, 447. Christus Ecclesiam Patri, Mariam Joanni commendavit, 1036. Cur matrem potius in cruce quam alias agnovisse videatur, 1035. Christi sitis in cruce, amoris indicium, 445. Quanto effectu oraverit pro inimicis, 440. In cruce pendens, nec ante mortem depositus, quid nos doceat, 911. Christi gloria crux, 507. Virtus crucis, 556. Christi mortis necessitas, 528. Christum mori tria compulerunt, 773. Mortem suam vocat suam glorificationem, 608. Christi mors, desperationis antidotum, 349. Utramque nostram mortem devicit, 1000. Prodigia in morte Christi, 654. Cur latus suum aperiri voluerit, 997. Christi vulnera asyla fidelium, 996 *et seq.* Quam dulce morari in his vulneribus, 490. Cor Christi potentius amore quam mucrone vulneratum, 430. Christus in passione retinuit claritatem, 5.0. In ejus passione enitent pietas, gratia, charitas, 647. Item mira munificentia et liberalitas, 442. Christi ardor pro passione, 607. Christi patientis species et habitus, 648. Quid a nobis requirat pro hostimento passionis, 490. Passionis memoria dulcis, 7, 419 *et seq.* et utilis, 633. Passio assidue meditanda, 412, 648, 704. Aspiratio et gratiarum actio ad Christum Salvatorem, 654. Compassio devota erga Christum mortuum, 437 *et seq.* Lamentatio pia in Christi passionem, 521 *et seq.* Sanguis martyrum clamat vindictam, Christi veniam, 419. Christi sepulcrum claustrum monachorum significat, 663. Christus cur ante non post resurrectionem se passus est inungi, 169. Cur Virgo Deipara ad ungendum Christi corpus ad sepulcrum non venerit, 429. Christi resurrectionis jucunditas, 498. Ejus resurrectio duplicem animæ præparat resurrectionis gratiam, 1002. Josephi exaltatio Christo resurgenti adaptata, 998. Tempus apparitionum Christi post resurrectionem, 169. Christus quos resuscitat, fletibus mulierum donat, 51. Quomodo nobis præparaverit locum, 614. Christi ascensio cœlo et terræ gaudiosa, 498. Eliæ ascendentis et Christi resurgentis allegoria, 514. Christus an sedeat in gloria, 300. In cœlo regnat gloriosus, 654. Christi præcipua mysteria percurruntur, 651 *et seq.* Quomodo moraliter in nobis repræsentanda, 271 *et seq.* Novitio meditanda, 220. Christus panis, 988. Ejus mensæ pigmenta, 648. Christi mors et passio in usu sacramenti Eucharistiæ commemoranda, 670. Christus cognoscitur in fractione panis, 516. Solis sacerdotibus quotidie licet corpus Christi sumere, aliis vero certis tantum temporibus, 534. Sacerdotes parentes Christi, 744. Christus cibus angelorum et hominum, 852. Christi corpus per thronum Salomonis præfiguratum, 981. Manere in Christo et verba ejus in aliquo manere quid, 636. Christus idem in sacramento et in cœlo, sed diverso modo, 671. Manere in Christo, cum Christo, longe a Christo et juxta Christum, quid, 634 *et seq.* Quanti sit manere in Christo, 632. Christi sanguinis sitis et desiderium commendatur. 479 *et seq.* Christi corpus manducare nihil aliud est quam Christi corpus effici, 258. Christi misericordia pastoribus imitanda, 110. Vis verborum ejus, 284, 438 *et seq.*, 664. Vox quam efficax ad docendum et persuadendum, 144. Sermonis Christi effecta et elogia, 632. Omnia in Christo quamdam alliciendi efficaciam habent, 64. Christi omnis actio nostra est instructio, 527. Ejus sermo quomodo non suus, 624 *et seq.* Christus pulchritudine sua cuncta sibi subjecit, 1040. Hæc nihil aliud est quam veritas sermonum, mansuetudo morum et justitia judiciorum, 1040. Christi nomen lucet prædicatum, pascit recogitatum, ungit

invocatum, 564. Christus hortulanus cœli et Ecclesiæ, 1045. Oblatus et ablatus Judæis, et datus gentibus, 923. Christi desiderium introducendi populos in Ecclesiam, 145. Maximum ejus miraculum conversio mundi, et vitæ monasticæ institutio per simplices homines, 201. Cum legis eruditis de Christo; cum oras, familiare cum ipso seris colloquium, 22. Christus ingerit se loquentibus de se, 659. Christus via, veritas et vita, 615. Cui Christus sufficit nihil est molestum, 999. Pedes Christi mystice misericordia et judicium, 1048. Christus ubi miserandus, ibi amplius venerandus, 993. Christi elogium, 66 *et seq*. Christus abstinentiæ virtute præditus, et cur, 48. An in ea Joannem excelluerit, 483. Christi immensa bonitas, 633. Christi bonitas ab exemplo peccatricis eleganter declarata, 587 *et seq*. Christus totus charitatis illecebra, irritamentum amoris, 60. Christus quam pronus ad ignoscendum, 110. Castitatis differentia in Christo, Maria et aliis, 136. Christi compassio in membris, 444. Ejus contemplatio commendatur, 794. Non solum contemplationi, sed etiam actioni vacantibus se manifestat, 1003. Est pulchra dilectio, timor et spes, 1040. Christi dilectio duplex, 643. In Christo gratiæ plenitudo, 24. Christi exinanitio quanta, 429. Quæ ejus causa, 537 *et seq*. Christi humilitas, 449. Hæc septuplex, quomodo imitanda, 944. Christi humilitas in baptismo, 680. Christus humilitatem verbis et exemplis docuit, 451 *et seq*. Optimus humilitatis magister, 932. Ejus humilitas arguit superbos, 538. Suo exemplo nos docuit modestiam in prosperis, patientiam in adversis, 994. Quare et quantum humiliatus, 451. Christus obedientiæ forma, 580. Ejus obedientia habuit humilitatem in corde, patientiam in ore, perseverantiam in opere, 646. Christi obedientia etiam in judicio, 382. Christi odor suavissimus, 89. Quam potenter mundum attraxerit, 487 *et seq*. Ejus odore præ cæteris attracta virgo Maria, 486. Christi triplex odor, hostiæ, doctrinæ et gratiæ, 1038. Christi paupertas, 647. Quanta, 429. Christus in paupere agnoscendus, 476. In quo et suscipitur, 604. Christus pax nostra faciens utraque unum, 951. Christus in pace, 339. Christus sapientia multis modis, 180. Timor servilis an fuerit in eo, 547. Virginibus quantopere diligendus, 474. Flores in Christo omnes virtutes omnium perfectissimæ, 448. Diabolus nihil suum invenit in Christo, 629. Christus fructus boni operis, 277. Christi amor erga homines quantus, 416. Omnia homini factus, etiam servus, 989. Christus præclara encomia ob ejus in nos amorem, 656. Quanta pro nobis fecerit, 989. Ejus in nos dilectio quanta, 479, 639. Christus irritamentum amoris, 66. Sibi non parcit ut aliis, 482. Quis cor Christi, 69. Vis amoris Christi erga discipulos, 1006. Christus consolatur discipulos, 627 *et seq*. Christo non est indignum osculum dedisse discipulis, 627. Plus dilexit corpus suum mysticum quam naturale, 269. Hic nobis tribus modis datus, 925. Christi humanitas gratiam comparat, divinitas confert, 146. Christus nobis, non sibi laboravit, 527. Sine Christo hominum pœna inanis, 47. Advocatus noster apud Patrem, 654. Advocatus et Judex, 1007. Noster pacificator, 47. In Christo habemus omnia, 457. Ejus aspectus quam efficax, 994. Christum quomodo concipere possimus, 985. Christi matres spirituales esse possumus, 927. Item pater et mater, 365, et nutrix, 1024. Christus frater noster appellari non dedignatur. 59. Dscipulos cur vocet filiolos, 609. Mundum deserens, nobis nutrices providit apostolos, 1024. Christus quomodo quærendus, 169. Non modo invitandus, sed etiam attrahendus, et quale ei hospitium exhibendum, 915 *et seq*. A quibus inveniatur quæsitus, 948. In tribulatione et gaudio utrobique quærendus, 16. Dispositiones ad suscipiendum Christum, 951. Christi in animam spiritualis adventus cur, 912. Ejus utilitas et fructus, 913. Quomodo Maria, Ecclesia et gratia nobis Christum offerant, 951. Christus fide concipitur, prædicatione nascitur, devotione nutritur, amore tenetur, 342. Quid faciendum iis qui Christum conceperunt, 985. Christus se fingit abire, ut instantius urgeatur manere, 174. Christum inventum non dimittere cui contingit, 29. Christi effectus in anima, 426. Christiani vita gestis Christi conformanda, 648. Christus nobis est imago vitæ, conversationis exemplar, 287. Omnis ejus actio nostra est instructio, 581. Christus instar panis bis cocti navigantibus in sæculo necessarius, 489. Tria in Christo imitanda, 776. Christi imitator tria debet agere, 778. Aspiratio animæ Christo se mancipantis, 990. Christum sequentibus tria deserenda, 768. Deliciæ fugiendæ Christum diligenti, 426. Christi discipulorum qualis retributio, 303. Discipulorum mœror de Christi discessu, 626 *et seq*. Christus in nobis germen, flos et fructus, 984. Gloria Christiani in nomine Christi, 649. Christus quid exegerit ab homine redimendo, 258. Christi desponsatio quid, 68. Christi desponsatio cum Ecclesia, 64. Quomodo candidus et rubicundus, 164. Christi virtutes, hortus sponsi, 136. Christus non præbet saporem nisi postquam dederit odorem, 1038. Christus botro comparatus, 180. Candelabro aureo, 1021. Carboni ignito et mortuo, 695. Cereo, 946. Libano, 127. Tympano, 144. Vento, 44. Unguento, 948. Nomen ejus oleo comparatum, 564. Christus flos campi, 279. Cur hinnulus, non cervus, 39. Lectulus, 7. Lilium convallium, 88, 279. Christus petra forata, 997. Non duritia, sed virtute, 970. Christus semen et fructus quomodo, 1037. Quomodo vermis, 451. Christus vitis vera, 629. Vitis præcisio, Christi exinanitio, 428. Sicut vitis plantatur non seminatur, ita Christus, 427. Christi verba designant vitis folia, 438. Fructus vitis Christi quomodo editur et bibitur, 499 *et seq*. Christus in monte Galaad figuratus, 73. Mirrhæ significationes mysticæ in Christo, 136. Christus variis floribus aromaticis significatus, 122. Joseph typus Christi, 515, 998. Serpens a Moise exaltatus typus Christi crucifixi, 493. Ostium in latere arcæ typus vulneris in latere Christi, 997. Christus quomodo antiquus et novus, 921.

Cibus spiritualis piorum hominum quis, 684. Excessus in cibo et potu, 346. Ut expiandus, 485. Ciborum lautitia notatur, 484. Cibi monachorum sint comestibiles, non delectabiles, 215. Quinque vitanda in sumendis cibis, 484 *et seq*.

Cilicium in morte, 802.

Cincinni sponsi quinam, 147.

Cinctorium triplex, 780.

Cinnamomum flos parum excedens a terra, 122.

Circuitus sponsæ, 11. Circuitus beatitudinis qualis, 14 *et seq*. Circuitus et complexus differentia, 13.

Circumcisio sicut baptismus delebat peccatum originale, 428. Christus cur circumcisus, 428. Circumcisio Christi peccatores ad pœnitentiam debet allicere, 428.

Cis *durus* interpretatur, 183.

Cisterciensis ordinis vigor pro Ecclesia, 750. In Cisterciensis ordine contemplationis et virtutis exercitium frequens, 16, 18, 19. Cisterciensium mira compunctio, 74. Attentio ad opus Dei, 74. Continuum silentium, 74. Cisterciensis observantiæ descriptio tempore Gilberti, 74. Cistercienses horis matutinis confessiones frequentant, 74. Cistercienses in capitulo examinati, 74. Cisterciensium panis ater, 149. Labore manuum vivunt, et tribuunt egenis, 74. Labor messis apud Cistercienses. 1033. Cisterciences primi nescierunt possessiones, sed pietatem excolere, 183. Cisterciensium somnus sanctitatis testimonium reddit, 74. Cisterciensem ordinem a primæva sanctitate tepescere queritur Gilbertus, 163.

Citharæ comparatur Christus cruci affixus, 440.

Civitas Dei universitas creaturæ, 11.

Clamor alius oris, alius cordis, 726. Clamor ad Deum vehemens desiderium, 439.

Claritas et gloria humanitatis Christi, 530. Christus quomodo Patrem clarificaverit, et ab ipso fuerit clarificatus, 609. Christus mortem suam vocat suam clarificationem, 608. Quomodo Deum clarificare possimus, 609.

Claudi a Petro sanati troplogia, 506.

Claustrum per Christi sepulcrum designatum, 663. Claustrum paradisus, 720. *V*. Monasterium.

Claustralium virtus abscondita, 6. Claustralium scala quæ, 312.

Clerici boni quam rari, 291. Tripliciter oves Christi pascere debent, 289 Clerico meditanda et imitanda Christi passio, 302, 303. Clerici in terra sanctorum iniqua gerentes, 294. Clericorum vita informis nullum sanctorum habet magistrum, 302. Clericorum ambitio, 294. Eorum fastus, 288, 743. Mollities, 288. Clerici a singulis hominum conditionibus quod delectat sibi usurpant, quod molestum est fugiunt, 288. Clericus habens partem in terra, non habebit partem in cœlis, 288. Clericorum avaritia præstringitur, 290, 291, 743. Clerici redituum ecclesiasticorum dispensatores, non domini, 293. Comedunt peccata populi, 292. Clerici immisericordes in pauperes, 295. Eorum pravum exemplum sæcularibus quantum obsit, 743. Querelæ populi in judicio contra malos clericos, 292. Clerici legitime vocati, de perseverantia non securi, 291. *V*. Beneficia ecclesiastica.

Clypei decem præcepta Decalogi, 731.

Coarctatio in bonum dilatatio in malum, 5.

Coccineus color charitatem designat, 473.

Cœlestis Jerusalem descriptio, 789. Ejusdem quatuor portæ, 761. Cœlestis vitæ cognitio facit terrena contemnere, 701. A cœlo omne exsulat malum, omne ibi abundat bonum, 334. Fastidium in cœlo nullum, 497. In cœlis voluptas, ubertas, vita et veritas, 173. Cœlestis convivii bona septem, 426. Cœlestis patriæ præmium pulchre describitur, 324 *et seq*. Quale ejus pretium, 928. Virtutes quænam cessent in cœlo, 406. Equi tres quibus evehimur ad cœlum, 784. Crux sola, via ad cœlum, 500. Exhortatio ad vim cœlo inferendam, 1016. Cœli et cellæ collatio, 204.

Cœnobiticæ vitæ consolatio, 917.
Cogitatio a cogendo dicitur, 227. Cogitationem faciunt voluntas, memoria, intellectus, 227. Cogitationum primitiæ Deo offerendæ, 810. Deus quomodo cogitandus, 232 Cogitandum de Deo quidquid melius, de nobis quidquid vilius potest, 327. Cogitationes bonæ in mente quales revolvendæ, 798 *et seq.* Cogitationis de rebus divinis modus et processus, 227. Cogitationis munditiem designat albedo lilii, 453. Cogitationum volubilitas, 345 *et seq.*, 392 *et seq.* Cogitationum tumultus in oratione, 356. Cogitationes religandæ meditatione Scripturæ et intentionis unitate, 99. Cogitationum varia genera, 372. Variæ pro modo intellectus, 227. Cogitationes sanctæ quæ, 373. Perversæ, 227. Mortiferæ, 853. Impuræ homini quam infestæ, 345. Cogitationes malæ, aut diabolicæ, aut mundanæ, aut carnales sunt, 453. Cogitationes distentoriæ quæ, 373. Onerosæ quæ, 372. Curiosæ, 373. Otiosæ, 372. Suspiciosæ, 373. Cogitationes de vindicta quam fatigant hominem, 346. Cogitationes malæ per crines significatæ, 473. Cogitatio mala primus rivus fluminis Ægypti, 571. Cogitationes malæ initio repellendæ, 353, 853. Et quomodo, 359. Remedia adversus cogitationes malas; 352, 453. Cogitatio prava sine consensu mentem non polluit, 453. Cogitationes nostræ intra nos nutritæ mortem inferunt, 353. Cogitationis peccata religiosis cavenda, 755.
Cognitio Dei vita æterna, beatitudo perfecta, voluptas consummata, 320. Deus amore certius quam cognitione attingitur, 252 *et seq.* Cognitio Dei per creaturas, 12. Tres in homine potentiæ ad cognitionem et amorem Dei conducentes, 319. Cognitio sui cognitionem parturit Dei, 319. Præcedere debet cognitionem Dei, 339, 363. Apud homines rara, 468. Cognitioni sui ante omnia insudandum, 362. Hæc scientiis omnibus præstat, 326.
Collatio sacra de divinis commendatur, 163. Ejusmodi collationes recte dici confabulationes, 175.
Colloquium quale esse debeat, 799.
Columbæ proprietates ad mores expositæ, 960. Columbæ septem virtutes imitandæ, 874. Columbinæ simplicitatis arcanum, 72.
Columna cui Christus flagellandus alligatus est ejus sanguine respersa, 433. Columna Christi palo vitis significata, 433.
Commendant nos tria, os, animus, opus, 116.
Communio triplex, 534 *et seq.* Communicare spiritualiter quid, 649. Communio spiritualis frequens quomodo facienda, 213, 214. Quanta puritas ad communicandum, 352 *et seq.* Ante communionem venenum instar serpentis evomendum, 852. Communio quibus proficiat, 963. Communionis bonæ et indignæ differentia; 852. Communio sanctorum in cœlo, 425.
Communitas obtinet quod non potest singularitas, 169.
Compassio fraterna commendatur, 104, 833 *et seq.* Compassio et medela duo doctori et prælato necessaria, 87. Compassio devota erga Christum mortuum, 437 *et seq.* Compassio mutua Christi et Mariæ, 442. Compassio Christi in membris, 444.
Complexus et circuitus differentia, 13.
Compositio hominis exterioris fores, per quas interioris habitatoris prodeunt indicia, 18.
Comprehendi Deus non potest nisi ab humili, 404. Deum solus comprehendit amor, 240.
Compunctionis elogia et motiva, 828 *et seq.* Ejus effectus, 827. Per mortificationem quærenda, 727. Alia ex timore, alia ex amore, 426 *et seq.* Compunctio quadruplex, 827. Compunctio mira Cisterciensium, 74.
Concionatoribus optimum monitum, 88.
Conceptio B. Mariæ immaculata, 640. Concipere Christum quomodo possimus, 985.
Concordia religiosis necessaria, 859. A Deo acceptior sacrificio, 859. Diabolo formidabilis, 859. Quomodo conservetur, 859.
Concupiscentiæ vis, 314. Concupiscentia insatiabilis, 296. Concupiscentiæ fomes, sensuum curiositas, 83. Concupiscentiæ duæ filiæ, voluptas et vanitas, 933. Pugna adversus concupiscentiam molesta, sed fructuosa, 370.
Confabulatio Dei dulcis, 399. Confabulationes recte dictæ collationes de rebus divinis, 175.
Confessarii conditiones, 717.
Confessionis vis et necessitas, 358. Sine ea non est justificatio, 336. Sanat occulta conscientiæ vulnera, 591. Confessio sincera remedium peccatorum, 352. Sinceræ confessionis effectus, 352. Confessio frequens, 803. Semel in hebdomada, 800. Cui facienda, 715. Quare sacerdoti facienda, 330. Ejus conditiones, 800, 812. Confessionis gradus: 1° Cognitio peccati; 2° pœnitentia; 3° dolor cordis; 4° confessio oris; 5° maceratio carnis; 6° correctio operis; 7° perseverantia bonitatis, 716 *et seq.* Confessio humilis, 135, 358. Sola confitendi voluntas reum absolvit, 967. Sine confessione contritio sufficit in articulo necessitatis, 330. Confessio simulata est duplex confusio, 352. Confessio quot modis vitietur, 360. Ejus abusus seu defectus, 330. Confessionis impedimenta, pudor, timor, spes, desperatio quomodo superanda, 718. Confessio vana sine charitate, 37, Confessiones Cisterciensium quam verecundæ, 74. Horis matutinis frequentatæ, 74. Animæ pulchritudo per confessionem reformanda, 273. Confessione nostra quasi ornamento induit se Dominus, 155. Confessio humilis coram prælato, 349 *et seq.*
Confusio patienter toleranda propter Christum, 481.
Conjugatorum anxietas in promovendis filiis, 470 *et seq.* Conjugalis status incommoda, virginalis commoda, 469.
Conscientia quid, 335. Conscientiæ domus ut ædificanda, 335. Quibus columnis innitatur, 337. Conscientia speculum animæ, 342. Justi paradisus, 729. Conscientiarum quatuor genera, 370. Conscientia tranquilla quæ, 341. Conscientia bona unctione, bona fama odore significata, 109. Conscientia bonæ quæ, 398, 341, 344. Ejus elogia, 342. Nihil ea securius, 342. Conscientia bona et tranquilla, 370. Bona et turbata quæ, 370. Conscientiæ bonæ et charitatis collatio, 4. Conscientia munda quæ, 341. Conscientia quomodo mundanda, 335. Conscientia purganda ante sacrificium, 533. Felix conscientia quæ nec proprium, nec alienum timet judicium, 369. Teneræ religiosorum conscientiæ, 199. Conscientia hominis carnalis sibi ipsi gravis, 337. Conscientia mala hominis accusator, judex et tortor, 347. Conscientia remordens peccatorem ubique sequitur, 332. Conscientiæ stimuli peccatores cogunt extra se mendicare solatia, 307. Conscientia secura quæ, 341. Conscientiæ securitatem frequenter minuit et furatur devotio propensior, 69. Conscientia et conversatio sponsæ hortus conclusus, 119. Conscientia non est negligenda amore famæ, nec contra, 976. Diversi ad conscientiam regressus, 207. Conscientia vulpina, 331. Conscientia mala, et turbata quæ, 372. Conscientia mala, et tranquilla quæ, 371. Conscientiæ malæ tranquillitas unde, 371. Conscientiæ malæ pœna, 355. Conscientia hominis inscrutabilis, 368. Conscientiæ confusio Jesum non invitat, sed evitat, 4. Conscientiæ liber quomodo corrigendus, 344. Conscientiæ discussio, et examen, 210, 213. Conscientiæ occulta vulnera sanat confessio, 591. Conscientia quomodo excolenda, 344. Conscientiæ et scientiæ discrimen, 342. Utilius est currere ad conscientiam, quam ad sapientiam, nisi ipsa ædificet conscientiam, 341.
Consensus solus reos facit, 341.
Consilio non est opus, ubi Deus vocat, 297. In consiliis inconstans pardo similis, 96.
Consolatio ne cedat in occasionem carnis cavendum, 17. Utilis est quæ timore miscetur, 967. Consolatio divina non tribuitur admittentibus alienam, 309, 310. Spiritus sanctus quorum sit consolator, 619. Consolationi meditatio jungenda, 17. Consolationis et tentationis vicissitudo, 17. Hæc vicissitudo utilis, 995. Cur, 154. Consolationis erga proximum, et comtemplationis ad Deum vicissitudo, 102.
Consortium bonorum utile, 877. Consortia juvenum fugienda, 795.
Constantia et fervor in proposito, 805, 1021.
Consuetudinis vis, 224, 225 *et seq.*, 371. Consuetudo vitiorum ægre exuitur, 29.
Consultatio prælatorum quam utilis, 22.
Contemplatio quid, 313. Ejus usus in ardore et liquefactione animæ consistit, 152. Est activæ vitæ sepulcrum, 870. Sabbato comparatur, 33. Ejus typus Joannes evangelista in olei dolio. 121. Ejusdem præ actione præstantia, 33 *et seq.* Contemplatione qui fruitur amplius in hoc genere exspectare potest, aliud non debet, 33. Contemplationis tempore anima tota pulchra est, 94. Qualis anima cum a contemplatione redit ad seipsam, 367. Contemplationis experientia non potest exprimi, 367. Ejus sapor, 198. Suavitas, 108. Semiplena est, cui deest serenitas aut voluptas, 90. Ejus somnus et quies, 35 *et seq.* Est felicitatis præludium, 16. Ejusdem effecta, 367. Conformat humanam mentem et summam majestatem, 33. Ejus utilitas, 328, 368. Ex ea animus elicit regulas vitæ, 230. Contemplationi dediti apes sunt spirituales, 489. Dilectus in lectulo contemplationis quærendus, 840. Rachelis duo filii duo genera contemplativorum, 870. Contemplatio triplex, 149, 586. Contemplativæ incapax quid facere debeat, 974. Ad eam ut se præparandum, 228. Huic opportunitatem ministrant otium et oblivio, 3. Animi vacatio ad eam requisita, 122, 367. Item secretum aptum, 3. Ejus usum temerarie desiderat, qui sordet delictis, 135. Contemplationis regulæ non dantur, 21. Ad eam per gradus tendendum, 62. Quinam illi gradus, 585. Ordo profectuum ad eamdem, 56. Ejusdem tria adminicula, 22. Eam actio præcurrit, 136, 150, 684. Contemplationis otium virtutis exercitio præveniendum, 16, 402. Contemplationis quies non

interpellanda, 870. Maxime in prælatis, 41. Ægre deseritur, 97. Ejus deliciis turbari non patitur sponsus, 47. Ab ejus dulcedine avelli ad negotia quam molestum, 464. Sæpe ex charitate suspendenda, 30, 589. Contemplationis deliciæ breves, 2. Ejus gaudium instar puncti, 151. Instar roris matutini, 173. Modum in actione et contemplatione tenendum oratio docet, 402. Contemplativorum cautela, 318. A contemplatione quæ nos avertant, 318. Eam impediunt tenebræ peccatorum, recordatio eorum, cura terrenorum, 685. Eorum remedia, 685. Cor externis distractum, contemplationi ineptum, 340. Jucunda contemplationis materia, 24. Triplex, 13. Quæ materiæ movendis affectibus aptiores, 64. Contemplatio Christi commendatur, 794. Deus quomodo contemplandus, 231, 232. Contemplatio divini amoris erga homines quam suavis, 411. Imperfectorum quænam, 55. Contemplationis virtus non tam ex materia, quam ex modo æstimanda, 63. Ejus effectus, 63. Contemplativæ et activæ vitæ differentia, utriusque officia, 31, 869 *et seq.* Earum figura Sara et Lia, 511. Contemplationis ad Deum et consolationis erga proximum vicissitudo, 102. Contemplationis et actionis alternatio, 402. Contemplationis et scripturæ meditationis affinitas, 121. Ad contemplationem sublimiorem sponsa invitatur, 146. Contemplativa vita non deficiet, 871. Non excidet in futuro, 33. Contemplatio veritatis in hac vita inchoatur, sed in futura jugi perpetuitate celebratur, 367. Contemplationis viatorum et beatorum discrimen, 170. Fides portus tutior quam quælibet alta contemplatio, 510. Obedientia contemplatione potior, 402.

Contemptus sui ipsius, 344. Contemptus mundi a clericis exemplo prædicandus, 743. Lucrosum commercium contemnere mundum ut lucrifaciat Christum, 1001.

Contentio vitanda, 814. Contentiones dedecent religiosos, 830.

Continentia cur necessaria, 707. Disponit animum ad divina charismata, 982. Continentiæ murus, 683. Continentia in myrrha tropologice expressa, 45. Continentiæ currus describitur, 275. Continentis et casti differentia, 707.

Contritio sine confessione sufficit articulo necessitatis, 330.

Contumeliæ silentio et contemptu superandæ, 860.

Conversatio cum sensibus utilis juvenibus, 378. Felix conversatio, quæ aliis fit salutis occasio, 191. Conversatio et conscientiæ sponsæ hortus emissus et conclusus, 119. Conversatio fidelium duplex, 15.

Conversio gentium, 96. Conversio mundi per homines simplices, maximum Christi miraculum, 201. Conversio juvenum non desperanda, 375. Conversio maturanda, 305. Excusationes sæcularium conversionem differentium, 304. Conversionis initio multi solas sibi delicias falso fingunt, 663. Naturæ reformatio per conversionem ad Deum, 210.

Convivii regalis pigmentum quibus constat, 650.

Cor cur in medio hominis collocatum, 244. Corde humano nihil sublimius, 328. Ei totus mundus non sufficit, 361. Ejus profunditas, 355. Est inscrutabile, 309. Cordis corruptio, 244. Cor vanitatibus deditum quam infelix, 318. Cor externis distractum contemplationi ineptum, 340. Cor nostrum raro possidemus, 419. Cordis instabilitas, 329, 343, 358, 361, 362 *et seq.* Cor molendino comparatum, 329. Cordis motus ad Dei nutum moderandus, 343. Cordis vagi collectio, 343. Cordis custodia commendatur, 380. Cordis munditia, 313, 335, 804. Cor mundandum ad videndum Deum, 232, 234. Nempe per puram confessionem et assiduam orationem, 328. Solum cor purum est, quod superfluere nescit, 397. Felix cordis purgati status, 340 *et seq.* Cor ad vitia sterile, bonum desertum, 43. Cordis triplex directio, 807 *et seq.* Cor nostrum prælato reconsignandum, 326. Solatium est vitæ humanæ habere cui cor tuum credas, 277, 378. Cor augustum, quod finem vitiorum intra totum oratis jucunditatis metas contrahit, 96. Cor figendum in Deo, 337. Cor hominis augustum ad concipiendas divini Verbi delicias, etiam cum in illas totum extenditur, 5. Nihil a nobis quærit Deus nisi cor nostrum, 328. Cor suum Deo dare quid, 806. Cor Deo non plenum quot vitiis obnoxium, 829. Cordis nostri ostium Deo soli aperiendum, 150. Ejus ostiarius Christus instituendus, 326. Vita ejus Jesus, 401. Cordis amor totus est in affectu, 420. Ubi amor, ibi cor et cogitatio, 353. Sermo cordis affectio, 294. Cordis vulnerati signa, lacrymæ, 98. Cordis contriti humilitas in pulvere pigmentario expressa, 45, 46. Cor hominis castellum, 681. Cordis indurati descriptio, 398. Cordis duritia quanam fit ratione, 371. Cor impii est turbulentum, tabidum, lutosum et semper colluctans, 5. Quis cor Christi, 69. Cor Jesu nostrum est, et nobis patet, 431. Potentius amore quam mucrone vulneratum, 430. Cor Christi amore vulneratum diligendum, 432.

Corona tribulatione comparatur, 95 *et seq.* Coronæ tropologia pulchra ad religiosos, 65. Coronæ spineæ Christi acerbitas et confusio, 433 *et seq.* Desponsationis, coronationis et lætitiæ unus dies constitutus, 69.

Corpus hominis constat ex elementis, 245. Ejus pulchritudo quam vana, 844. Corpus nostrum villa, cujus villicus homo interior, 696. Huic villæ præsunt virtutes cardinales, 696. Ejus ruricolæ et custodes qui, 697. Corpus peccati, et ejus membra, 701 *et seq.* Quomodo destruatur, 703. Corporis dura necessitas, 332. Corpus quomodo tractandum, 209. Corpus suum sic habeat monachus, sicut ægrotum commendatum, 209. Corporis motus vox quædam est animi, 376. Corporis habitus mentis index, 826. Corporalibus exercitiis quomodo vacandum, 214. Corpus perfectorum qualiter affectum, 260. Corporis in cœlo beatitudo, 300. Corpus Christi manducare nihil est aliud quam Christi corpus effici, 258. Corpori Christi debemus dignitatem, reverentiam et fructum, 961 *et seq.* *V.* Communio.

Correptio etiam bonis odiosa, 677. Prælatorum dentes salutares in remordendis aliorum vitiis, 76. Correptio pastorum bono animo ferenda, 155, 838 *et seq.* Correptionis modus qualis, 837. Vitia malorum quandoque arguenda, quandoque tacite sufferenda, 454. Correptio publice quando facienda, 837. Correctio fraterna quomodo fieri debeat, 805. Correptus statim genua flectat, 810. Corripiens alios sit inculpabilis, 76.

Corruptio voluntatis non statim sanatur, 84. Flavius Ægypti corruptio naturæ humanæ, 571.

Creationis beneficium expenditur, 414 *et seq.* Potentia, sapientia et bonitas Dei in creatione, 587. Creationis beneficium amoris stimulus, 414. Deus omnia creavit sine labore, 407.

Creaturæ Deo comparatæ nihil sunt, 174. Creaturæ pertransibiles sunt, solus Deus pertransiri non debet, 22. Tanquam inferiores homine, ab eo contemnendæ, 413. Deum ubique prædicant, 9. Universitas creaturæ civitas Dei, 11. Creaturæ omnes propter hominem facta 524. Ab homine ut diligendæ, 415. Quomodo eis utendum secundum Deum, 344. Omnes hominis commodo serviunt, 413.

Credere Deo, Deum, et in Deum quid differunt, 718.

Crimen non est in rebus, sed in usu agentis, 351.

Crines compositi in muliebri ornatu amantis affectum alliciunt, 99. Quo crine sponsus vulneratur, 99. Crines cogitationes malas significant, 473. Crines Ecclesiæ, plebes credentium, 99.

Crocus flos quasi aurei coloris ad sapientiæ rutilum refertur colorem, 122. Croco cur comparetur abstinentia, 486.

Crucifixio Christiani quæ, 655. Crucifixorum dotes, 990. Non decet membrum delicatum esse sub capite crucifixo, 434. Vox crucifixi hominem suaviter invitantis, 490.

Crucis elogia, 508. Crux sedes sponsalis, in qua Christus Ecclesiam sibi copulavit, 441. Statera corporis Christi, id est Ecclesiæ, 661. Regium signaculum, 491. Crucifixio carnis, nota militis Christi, 991. Gloria monachorum in sola cruce, 57. Crux Christi gloria, 507. Crux suave Christi jugum, 507. Varii fructus crucis, 493, 991. Crux sola via ad cœlum, 500, Crucem qui portant a Christo portantur, 507. Crux lectulus, 7, 440. Crucem sequi quid, 303. Nemo hic sine cruce, 308. Cur tantopere crucem timent homines, 507. Perseverantia in cruce usque ad mortem, 992. Crucem ferre, et non mori hypocritarum est, 489, 816. Christus in cruce pendens, nec ante mortem depositus quid nos doceat, 911. Nulla crux durior quam mors, 503. Tituli crucis explicatio tropologica, 491 *et seq.* Crucis quatuor dimensiones, 655. Crux ex quatuor arborum generibus facta, 495. Signi crucis efficacia, 882. Ligni crucis explicationes mysticæ, 495 *et seq.* Crucis signum frontibus impressum quid exigat, et quibus prosit, 991. Adversus malas cogitationes adhibendum, 453. Crux in fossa mortui, 802.

Cubandi modus qui esse debeat, 811.

Culparum proclamatio in capitulo, 330.

Cultellus quinniens, 695.

Cultus divini errata, 348.

Cupiditatis damna, 882. Cupiditas labore, timore et dolore premit, 556. Cupiditates potissimum relinquendæ, 285. Cupiditatis apud inferos nec opus, nec usus est, sed excruciatio, 71.

Cura animarum onerosa, 156. Curis temporalibus plus æquo debiti prælati notantur, 137 *et seq.* Curæ etiam utiles periculosæ, 174. Sponsæ curas subterfugientis excusatio, 148. Feriatas mentes ab anxiis curis volunt habere festiva gaudia, 123. Curæ mundi amoris usum impediunt, 2. A curis exterioribus monachi sunt liberi, 130. Curæ exteriores cum sapientiæ studio non compatiuntur, 685. Curæ cordis signum exteriorum contemptus, 307. Curæ et

sollicitudines hujus vitæ interdum remittendæ ad fruendum Deo, 234. Cura corporis superflua damnatur, 359. Curæ et desideria sæculi sunt umbræ mortis et perditionis, 1028.

Curiæ commercium, religiosi propositi detrimentum, 194 *et seq.*

Curiositas unde nascatur, 208. Curiosus circa aliena ignorat sua, 354. Curiositas sensuum, concupiscentiæ fomes, 83. Curiositas sciendi fugienda, 872.

Currus triplex in Scriptura, 783. Currus Dei, et diaboli triplex. 275. Curruum quatuor species, 780.

Cursum nostrum ad Deum tria promovent, quatuor retardant 272. Ad Deum quomodo currendum, 327.

Custodia sui commendatur, 794. Custodia forti indigent spirituales, 48. Quid agendum ad sui custodiam, 325 *et seq.* Custodia horto nostro spirituali qualis adhibenda, 118. Custodes civitatis doctores et sancti Patres, 154.

Cypressus odore suo fugat serpentes, 495. Humilitatem significat, 495.

Cypri semen album est, et simile semini coriandri, 121. Cypri semen decoqui solet oleo, ut unguentum exprimatur ex eo, 121. De Cypri semine regale confici solet unguentum, 121.

Cyprus insula bonarum vinearum fertilitate nobilis Ecclesiam significat, 277.

D

Dæmon quomodo hominem corrumpat, 771. Ejus insidiæ in Scripturis detegendæ, 875. Illusiones et sollicitationes, 571. *V.* Diabolus.

Damascus interpretatur *civitas sanguinis*, 943. Item *fundens sanguinem* interpretatur, 557.

Damnare non debet monachus quo non vult imitari, 203.

Damnationis indicium cordis duritia, 331. Damnati prosunt bonis, 415.

Datum et donum quid differant, 178.

DAVID cum peccavit, charitatem non perdidit, 250. Davidis humilitas et libertas, 594. Davidis insignis pietas in malis et adversis, 915.

Decalogi præcepta explicantur, 731 *et seq.* Decem clypei, decem præcepta decalogi, 731.

Declamationes ad persuadendum efficaciores, 283.

Defensio peccati quantum malum, 572.

Deformitas Christi accidentaria fuit, 438.

Delectatio sapientiæ quieta mente quærenda, 2. Delectationes servorum Dei, 210. Delectationis nimietas seipsam exhaurit, 62.

Delicati religiosi perstringuntur, 1020.

Deliciæ spirituales, 90. Earum experientia docet et quantum expetendum sit quod de ipsis restat, et quantum respuendum quidquid illis obstat, 90. Cur mox aufugiunt, 667. Delicias contemplationis turbari non patitur sponsus, 47. Cor hominis angustius ad concipiendas divini verbi delicias, 5. Deliciæ spirituales carnalibus pluris faciendæ, 307. Deliciæ contemplationis breves, 2. Deliciarum paradiso sponsa comparata, 117. Deliciæ sensuum non reddunt felices, futuras impediunt, 255. Qui eas sectantur, regno mundi militant, non Dei, 405, 1020.

Delphici Apollinis responsum : *Scito teipsum*, 275.

Dentes masticantes solidum animæ cibum, 76. Intelligentia per dentem significata, 77.

Derelictio Christi in passione qui intelligenda, 444 *et seq.*

Descensionis septem gradus, 776. Descensus bonus et malus, 768.

Desertio a Deo non timenda, sed a nobis, 36. Dura increpatio suæ hominem permittit desidiæ, 113.

Desertum triplex, 774. Desertum quadruplex, 779. In desertis ambitio pullulat, 182.

Desiderium, animæ fames, 394. Desiderium et desiderii usus quantum differant, 424. Desideria anxia nesciunt suis contenta esse meritis, 158. Desiderium crescit subtractione rei amatæ, 402. Frustratum crescit, 151. Desiderium triplex electorum, 776. Desiderium familiaritatis Dei, 234, 363. Desiderium clamor est ad Deum, 439. Desiderium cœlestium vim habet orationis, 108, 112. Desideriorum finis vita æterna, 168. Item satietas, 394. Desideria summorum pascuntur profectibus minorum, 1025. desideria prava, vermes pestilentes, 934. Desideria sæculi sunt umbræ mortis et perditionis, 1028. Inutile et nocivum desiderium, ubi etsi necessitas est in causa, nimietas est in cura, 184.

Desperatio quale peccatum, 849. Ejus antidotum, mors Christi, 349. Item spes misericordiæ Dei, 110. Non desperandi mali, 97.

Desponsatio Christi quid, 65. Desponsationis, coronationis et lætitiæ unus dies constitutus, 69.

Detractio cavenda, 813. Ejus detestatio, 855. Detractio est etiam cum virtus proximi celatur, 59. Qui sibi intendit, aliis facile non detrahit, 855. Detractionis aures claudendæ, 874. Detractionis remedium, 354. Detractores notantur, 1018. Ad detractores et laudatores qualiter se habendum, 202. Detrahentes et audientes pari reatu tenentur, 354.

DEUS omne bonum, 723. Deo hoc est esse, quod bonum esse, 249. Deo comparatæ creaturæ nihil sunt, 174. In Deo omnia, 758. De Deo cogitandum quidquid melius, de nobis quidquid vilius potest, 327. In Patre et Filio mira æqualitas et mira identitas, 162. Dei varia attributa, 404. Deus quomodo lux et tenebræ, 171. Solus sanctus, bonus, justus, 818. Dei bonitas, sapientia, et potentia in creatione et redemptione, 587 *et seq.* Ejus voluntas ut sacratissima, ita res secretissima, 291. Duplex in Deo voluntas 552. Dei scientia prædestinat, et signat eos, qui sunt ejus, 100. Præsentia Dei quid, 18. 797. Ubique timenda, 1023. Ejus præsentia in anima quibus indiciis agnoscatur, 423. Deus ubique, sed vario modo, 9. Omnia circumspicit, 971, Dei operationes variæ pro attributorum varietate, 147. Deus quomodo cogitandus, 232, 404. Dei cognitio per creaturas, 12. Deum ubique prædicant creaturæ, 9. In eis Deus diversimode laudatur, 13. Deum cognoscere, scientiæ plenitudo, et quo modo scientia illa acquiritur, 368. Deus ubique orandus et in mente habendus, 327. Deus in nobis ipsis quærendus, 233. Non extra, 320, Ad Dei cognitionem perveniri non potest nisi per sui cognitionem, 360. Deus videri nequit oculo corporis, 1027. Deus immensus capi non potest, 23. Deus nobis inaccessibilis, sed non nos illi, 23. Deus amat secretum, fugit solatia hominum, 363. Deum solus comprehendit amor, 240. Deus amore certius quam cognitione attingitur, 232 *et seq.* Dei ineffabilis erga nos charitas 1008. Quam pronus ad misericordiam, 967. Ejus indulgentia cunctis patet, non deliciæ 10. Dei bonitas erga peccatores, 351, 416. Item patientia, 510. Deus æternis et immutabilibus regulis omnia regit, 12. Deus singulariter diligit singulos homines, 416. Deus ad vincendum facilis, 1016. Deo nos protegente nihil nos lædit, 972. Dei currus triplex, 275. Dei imago et similitudo in homine quid, 524. Dei imago qualis in nobis, 328. Deus omnia creavit sine labore, 807. Ejus dignatio erga creaturas, 418. Dei erga homines amoris contemplatio quam suavis, 411. Deus pro beneficiis singulariter diligendus, 470. Quanta ei debeamus, 470. Dei erga homines beneficia, 524, 809. Sicut omni momento Dei fruimur bonitate, ita omni momento habendus in memoria, 364. Dei promissa quanta, 421. Deus in omnibus intendit bonum hominis, 698. Deus gustatus acuit esuriem, 394. Deum esurire est semper quærere, 170. Homo in se habet unde Deum agnoscat, 259. Deus abscondit se ut magis quæratur, 171. Deus hoc solum requirit ab omni homine, quod nulli constat esse difficile, 396. Deus animæ quærentis eum Sabbatum, 407. Ad videndum hic Deum quid requiratur, 1027. Ejus visio multiplex, 20 *et seq.* Videri non potest absque gaudio, 9'1. Quomodo contemplandus, 231, 232. Deum mundus non videbit, 621. Mundandus animus ad videndum, Deum, 619. Mundandum cor ad eum videndum, 232, 234. Vultus Dei irati quam improbis terribilis, 980 Deo dignum parat habitaculum, cujus nec ratio decepta, nec voluntas perversa, nec memoria inquinata, 337. Pax necessaria animæ Deum hospitanti, 337. Deo vacantis hominis beatitudo, 317. Dei soli inhærere quanta felicitas, 411. Deo adhærere quid, 646. Danda opera ut ei jugiter adhæreamus, 224. Dei mira dignatio in animam piam, 97, 98. Inæqualitas animæ ad Deum sponsum, 418. Deus cur rogari velit, 394. Ad Deum quomodo currendum, 327. Dulcis Dei confabulatio, 399. Excitatio animæ ad Deum hospitem religiose suscipiendum, 363 *et seq.* Deo soli aperiendum cordis nostri ostium, 150. Ostium triplex ad Deum, 151. Deus violentia invenitur, 665. Quomodo nobis feneratur, et nos illi, 996 In Deo solo quies animæ, 14 *et seq.* Extra eum nulla quies, 42?. Capacem Dei quidquid Deo minus est non implebit, 297. Cor figendum in Deo, 337. Solus est beatitudo beatorum, 324. Deus panis angelorum, quomodo comeditur, 532. Deus incarnatus ut possit facilius capi, frequentius recoli, teneri diutius, retractari devotius, 180. Dei sedes amor, 233. Deus charitate vulnerandus, 98 *et seq.* Deum vulnerari quid, 396. Deo debemus timorem et amorem, 256. Deus exigit timeri ut dominus, honorari ut pater, ut sponsus amari, 400. Deum diligere quid, 339. Deum quis vere diligat, 644. Si non quantum debemus, saltem quantum possumus Deum diligamus, 419. Super omnia diligendus, 415. Solus propter seipsum amandus, cætera propter ipsum, 237 *et seq.*, 619. Quomodo diligendus secundum tres

animæ vires, 364. Diligendus sine modo, 598. Pro suis beneficiis non potest satis amari, 399. Quomodo Deus veniat ad hominem et vicissim, 623. Virtutes a Deo, vitia a nobis, 817. Deus quomodo erudit nos, 775. Movet cum admonet, 344. Visitat nos quatuor modis, 780. Flagellat ad salutem, 356. Illi irascitur, quem non flagellat, 328. Cur alios puniat hoc in sæculo, aliis parcat, 421. Quomodo nos tentare dicatur, 209. Homo a Deo divisus, est sibi rebellis, 329. Quatuor a Deo nos abstrahunt, 271. Deum duo nobis auferunt, duo reddunt, 684. Quibus viis ad Deum revertendum, 634. Deo offerendæ primitiæ diei et cogitationum, 810.

Devotio cor exhilarat, et virtutum germina fecundat, 118. Devotionis fervor, anima lingua, 481. Quatuor eam augent, 773. Devotio propensior frequenter conscientiæ securitatem minuit et furatur, 69. Intelligentiam comitari debet, 78. Amantem elevat, ut gratiæ occurrat; cor aperit, ut excipiat; affectum dilatat, ut plurimum ipsius capiat, 925.

Diabolus a duobus bolis dictus, 291. Ejus figura Pharao, 386. Currus ejus triplex, 275. Idem per Herodem significatus, 581. Ejus character superbia, 453, 495. Diabolus sæcularibus terribilis, religiosis contemptibilis, 885. Ejus potestas justa, et injusta, 884. Totum ejus negotium, animas perdere, 333. Ejusdem astutiæ, 356. Suggestiones serpentibus comparatæ, 492. Prima ejus suggestio conterenda, 885. Ejus viscus, laquæi et sagittæ, 332. Is nos tentat per carnis ministerium, 333. Nostram miseriam, suam facit lætitiam, et contra, 242. Depravat bona opera per vanam gloriam, 477. Unumquemque pro suis moribus tentat, 388, 885. Nolenti non nocet, 372. Imo tentando prodest, 884. Resistentem sibi non vulnerat, sed coronat, 372. Ejus hamus, incarnatio, 568.

Diadematis tropologia ad religiosos, 65.

Dies quatuor, duo boni, et duo mali, 274. Deis æternitatis quomodo plures, 168 *et seq.* Dies Domini et dies hominis male conveniunt, 3. Diei septimæ prærogativa, 407. Dies septimus, charitas, 408.

Difficile nihil ei cui Christus sufficit, 999.

Dignatio Dei erga creaturas, 418. Dignatio Dei in animam piam, 97, 98.

Dignitas mundi et gloria omnis quam brevis et caduca, 746.

Dilatatio in malum, coarctatio in bonum, 5.

Dilationis induciis ad salutem quomodo utendum, 910.

Dilectio quo plus bibitur, plus sititur, 640. Dilectionis probatio, 422. Vera dilectio est mandatorum observatio 618, 622. Dilectionis exemplum et donum, a Deo habemus, 107. Dilectio nunquam quiescit, 76. Ejus inquietudo apprebanda, 22. Dilectio temporalium oblivionem inducit, 3. Dilectionis alæ duæ, 833. Diligendi quatuor modi, 786. Pulchra dilectio quæ, 1041. Distinguitur ab amore carnali, naturali et sæculari, 1041. Dilectio triplex Sabbato triplici significata, 408 *et seq.* Dilectionis Dei et proximi perfectio, 549. An et quomodo dilectio Dei præcedat dilectionem proximi, 549. Dilectionis præceptum suave, 642, 643. Cur adeo inculcatum, 418 *et seq.* A dilectionis lege nemo potest excusari, 418. Diligere Deum quid, 339, 643. Super omnia diligendus, 415. Nihil diligendum præter eum, 339. Aut propter eum, 797. Diligendus Deus in suis mandatis, 422. Maxime pro collatis nobis beneficiis, 470. Diligenti Deum magna est retributio, 219. Sine modo diligendus, 226. Dilectio Dei fortis est ut mors, 821. Dilectio Christi duplex, 643. Causæ diligendi Christum, 641. Causa præcipua diligendi Christum opus redemptionis, 641. Aspiratio ad Christum pro dilectione, 1041. Diligi a Deo quanti, 623. Pater quomodo dilexerit Christum, 659. Christus quantopere dilexerit nos, 639. Quomodo diligendus proximus, 821. Dilectio proximi vera a falsa discernitur, 643. Proximum quis vere diligat, 644, Dilectio fraterna orationi et sacrificio præfertur, 107. Ordo dilectionis proximi, 410 *et seq.* An proximum diligere debeamus tam intense quam nos, 549. Propinqui in dilectione an aliis præferendi, 821. Dilectio parentum et amicorum parvum consequitur præmium, sed si negligatur, magnam damnationem, 410. Diligendi minus parentes quam Deus, 830. Diligere inimicos, magis divinum quam humanum, 443. Dilectio inimicorum commendatur, 410. Filium Dei hominem fecit, 410. Dilectioni infidelium quid debeatur, 410. Odium perfectum perfecta dilectio. 1011. Dilectio bonus murus regularis, districtio antemurale, 118. *V.* Amor, Charitas.

Dilectus incessanter quærendus, 4. Ejus visitatio delectatio, vicissitudo molestat, 393. Dilectum amor ubique sequitur, 40. Ejus absentia quam gravis, 8 *et seq.*

Diluvium triplex, aquarum, vitiorum, oppressionum, 693.

Directio Spiritus sancti, 559. Directio cordis triplex, 807 *et seq.*

Disciplina regularis non premit, sed protegit, 120. Ejus amaritudo, 550. Antemurale appellatur, 118.

Discipuli boni qui se tractabiles et flexibiles exhibent, 73. Ad omnem injuriam insensibiles, 73. Capillis designati, 73. Discipuli omnes in Cœna Domini præter Judam turbati, 605. Discipulos Christus consolatur, 627 *et seq.* Vis amoris ejus erga illos, 1006. Eorum mœstitia de ejus discessu, 626 *et seq.* Christi discipulorum qualis retributio, 303.

Discretio necessaria in corporis maceratione, 214, 512. Virtus sine discretione vitium, 880. Discretio ad prælatos pertinet, non ad subditos, 207, 254. Discretio novitii, stultum se facere propter Christum, 246. Item nihil omnino discernere, 207.

Distentus ad alia non sufficit ad concipiendas divini verbi delicias, 5.

Distractiones imperfectorum, 208. Distractionum impatiens est amor, 32 *et seq.*

Divinis non semper vacare grave est piis viris, 165. Divini gustus et affectus tempore desolationis in memoriam revocandi, 666. Ad res divinas explicandas impar omnis sermo, 174.

Divinitas quomodo nobis proxima, 27. Divinitas in carne est quasi mel in favo, 137.

Divitiæ terrenæ cur justis in veteri lege potius quam in nova concessæ, 287. Divitiæ nostræ, virtutes, 863. Divitiæ terrenæ, cur fugiendæ, 285. Divitiarum effectus, 825. In divitiis nulla vera felicitas, 405. Bonus divitiarum usus cui competit, 1043. In divitiis non tantum abusus, sed nimius habendi appetitus damnatur, 184. Earum amor in clericis notatur, 743.

Divites peccata hinc, non opes efferunt, 291. Divitibus quid faciendum ut salventur, 288. Frustra est renuntiare divitiis, et non divitum vitiis, 1043. Divitibus et potentibus nulla quies, 826. Divitum studia, 719. Divitis epulonis sepulcrum, 743. Causa ejus damnationis, 295.

Doctores Ecclesiæ columnæ sunt et firmamentum veritatis, 54. Doctores Ecclesiæ oculi, 99. Custodes civitatis, 154. Favus mellis, 138, 139. Doctori duo necessaria, compassio et medela, 87. Se attemperet auditorum captui, 122. Doctores temporalem et spiritalem consolationem debent subditis, 102.

Doctrina lacti comparata, 89. Doctrina sacra communicanda, 632. A sæculari sejuncta, fons signatus, 118. Acquirenda assiduitate studii et instantia precis, 1005. Obtuitur multiplicitate, 367. Doctrinæ et contemplationis vicissitudo, 102 Simplex doctrina Christiana omnia dialecticorum argumenta solvit, 267. Suspecta est, quæ nullam inducit de Christo mentionem, 15.

Doloris sanctorum tres causæ, 776. Dolendum non de pœna, sed de culpa, 796.

Dominium duplex quorumdam prælatorum, 746.

Dominus nomen est majestatis, *Magister* pietatis, 363. Dominis quatuor serviunt homines, 772.

Domus pro monasterio, 1053.

Donatus Ecclesiæ unitatem distraxit, 126.

Donum et datum quid differant, 178. Dona nostra soli Deo nota, 81. Dona Dei alia sunt nostra, alia proximi, 270, 271. Quis eorum usus, 271. Dono a Deo accepto quisque sit contentus, 817. Dona Dei quibus homo Deo gratior non fit, timenda, 974. Dona Dei non supra ipsam diligenda, 415. Donorum Spiritus sancti varia genera, 69.

Dormit sponsa, cum patitur mentis excessum de adventu dilecti, 39. Dormiendi modus quis esse debeat, 811, Dormire quo modo debeat monachus, 796.

Dotes animi naturales indifferentes, 208.

Duce opus homini in via amoris, 243. Ducis spiritualis necessitas, 378.

Dulce et dulcedo quid differant, 179. Dulcedo efficacior duritia, 103, 104. Dulcedo gratiæ abscondita timentibus, non amantibus, 82.

Duma interpretatur *silentium*, 558.

Duritia cordis quanam fit ratione, 371. Damnationis indicium, 331. Duritia in pœnitentes præstingitur, 153.

E

Ebori comparatum Mariæ corpus, 981.

Ebrietas ut venenum fugienda, 378. Ejus damna, 847. Detestatio, 848. Ebrietatis divinæ et beatæ desiderium, 167.

Ecclesiæ turturi assimilata, 879. Per Cyprum designata, 277. Item per capream, 1024. Est Christi corpus, 255. Bonos et malos complectitur, 988. Quomodo tamen pulcherrima, 161. Ejus sensus, qui, 255. Oculi, qui, 73. Nempe doctores, 99. Manus, homines sancti, 834. Crines, credentium plebes, 99. Christi desponsatio cum Ecclesia, 64. Eam plus dilexit Christus quam corpus suum naturale, 269. Universa de Synagogæ ad eam translata, 924.

:cclesiæ fecunditas, 924. Ecclesia Christum exornat, 69. :hristi desiderium introducendi populos in Ecclesiam, 45. Gloria et dilatatio ejus, 939. Ecclesia tempore passionis :hristi in sola Virgine, 429. Ecclesiæ virtutes, hortus ponsæ, 136. Ecclesiæ et Spiritus sancti convenientia, 50. Ecclesiæ primitivæ felix status, 138. Ecclesiæ unitas ommendatur, 100, 101 *et seq.* Ab ejus unitate separatio, erditio est, 101. Ecclesiæ discidium et schisma deploratur, 99, 100 *et seq.* Hanc bella decedent, 1052. Ecclesiæ rincipes non imitentur principes sæculi, 1052 *et seq.* Eclesiæ persecutiones cur Deus permittat, 1055. Hæ ipsi itiles, 129. Myrrhæ comparatæ, 149. Ecclesia immobilis nter impias convellentium manus, 100. Non recedit a :hristo propter tormenta, 37. Imo fortius ipsi adhæret, 6 *et seq.* Ecclesiæ pax et quies a persecutionibus, 37. :cclesiæ præsentis persecutio in moribus, 38. Quomodo n publicis Ecclesiæ malis ipsi consulendum, 1052. Eccleiæ a divitibus cur ita large dotatæ, 288. Ecclesiam temoralibus fovere debent reges, sacerdotes spiritualibus, 02. Ecclesiæ reditus patrimonium pauperum, 293. Meius Ecclesiæ palatiis, quam palatia Ecclesiis leges darent, 052.

Ecclesiastici divitiis plus æquo dediti, 288. Ecclesiasti:orum redituum abusus notatur, 293.

Elatio fugienda maxime prælatis, 52. Elatio cordis, nilus volucris, 298. Elatio descendit, ascendit humilitas, 3. Hostes nostri duo præcipui, elatio mentis, et volupas carnis, 1051.

Electi tria præstolantur in futuro, 776, 778. Electorum riplex desiderium, 776. Triplex exercitium, 779. Electos :ur Deus permittat labi in peccata, 693.

Eleemosynæ sunt omnia misericordiæ opera, 30. Eleenosynæ largitas ex affectu dantis, 632. Eleemosyna quious danda, 702. In faciendis eleemosynis observanda, 355 *et seq.*

ELIAS et Joannes a carnibus abstinuerunt, 485. Eliæ et :lizæi mortuum suscitantis allegoria, 50. Eliæ ascendenis et Christi resurgentis allegoria, 514. Ignis ab Elia nissus moraliter explicatus, 517.

Eloquentiæ signum evidens, 88.

Eloquia divina instar favi distillant dulcedinem, 114.

Eloquiorum divinorum suavitas, 14.

Emmauntis duo discipuli oratio et meditatio, 657.

Engaddi significat fons hædi, 277, 630. Monasterium regulare potest dici, 630.

Epiphania nativitas est Christianorum, 941. Epiphania lies luminum, 936. Triplex in ea Domini manifestatio, 936.

Equorum tres species, 778.

Ericio similis peccator, 575.

Error quid, 882.

Esuries ipsa virtutum pascit, 91. Esuriei nostræ triplex mensæ apposita, 781. Esurire Deum est eum semper quærere, 170.

Eucharistia quare instituta, 1006. Cur sic dicta, 669. Ad altare quomodo accedendum, 376. Contra incontinentes indigne sacris mysteriis se ingerentes, 376. Eucharistiæ acceptæ neglectus quam noxius, 1001. Soli sacerdotes ministri sacramenti eucharistiæ, 355. Eucharistiæ sacramentum fide, non ratione investigandum, 673. In eucharistia tota cum Christo Trinitas sumitur, 531. In eucharistia consideranda species visibilis, veritas corporis, et virtus gratiæ spiritualis, 674. Veritas corporis Christi in eucharistia, 531, 932. Eucharistiæ efficacia dispar in bonis et in malis, 670, 674. Eucharistiæ excellentia et fides, 672. Dispositiones ad eucharistiam percipiendam, 960. Species panis in eucharistia cur remaneat, 673. Eucharistiæ forma, 670. Passio et mors Christi in usu sacramenti eucharistiæ commemoranda, 670. Idem Christus in sacramento eucharistiæ, et in cœlo, sed diverso modo, 671.

EVA spina, Maria rosa, 695. Evæ duplex maledictio, 469 *et seq.*

Evangelium perfectionis habet consilium, et infirmitatis remedium, 287. Speculum sacerdotum, 739. Ejus perfectio supra legem, 112. Evangelii suavitas potior et efficacior legis severitate, 103, 104. Evangelii et legis mira symphonia, 598.

Exaltat Deus hominem tribus modis, 773.

Examen sui quotidianum, 205, 213, 326, 339, 361 *et seq.* Examen conscientiæ ante cubitum, 798, 799. Examen sui humilitatem parit, 203. Commendatur, 633. Præ cæteris, 474.

Excellentiæ quod plus habet, plus sibi exigit reverentiæ, plus refundit gratiæ, 147.

Excessus amoris non diuturnus, 393. Excessus amoris Christi in passione, 660.

Exemplo bono aliis placendum, 835. Exempla prava sacerdotum et monachorum sæculares in errorem inducunt, 38. Exemplis sociorum religiosus infructuosus condemnatur, 75. Litterati et religiosi exemplo non præeuntes præstringuntur, 662. Virtus ferventer colenda in posterorum exemplum, 203.

Exercitia cellæ, 210. Exercitia monachorum in communi exerceantur, 253. Exercitiis corporalibus quomodo vacandum, 214. Exercitium vires in omni labore subministrat, 211. Sua singulis horis exercitia observanda, 213.

Exinanitio Christi quanta, et quæ ejus causa, 537 *et seq.*

Exire a Patre in Christo quid sit, 600.

Exterior corporis status interiorem designat, 376. Exteriorum cultus incultæ mentis indicium, 307. Rusticitas in exteriori corporis statu vitanda, 378. Exterius munir nihil prodest, si fames sit intus, 85.

F

Fabulæ ecclesiasticis vitandæ, 379. Uti et facetiæ, 379.

Facies hominis, speculum cordis, 882.

Fallacia Satanæ cavenda, 148.

Falsorum Christianorum vita, nox, 583.

Fama bona odore, bona conscientiæ unctione significata, 109. Conscientia non negligenda amore famæ, nec contra, 976.

Fames animæ desiderium, 394.

Familiaritatis divinæ desiderium, 363. Familiaritatis in gratiam suscipit Christus quibus indulget, 111.

Fastidium mala fames, 85. In cœlo nullum, 497. Monachos nonnunquam infestat, 130. Vitandum maxime in exercitiis spiritualibus, 970. Id quam periculosum, 1069. Fastidium susceptæ semel professionis cavendum, 803. Fastidium solitudinis unde, 208.

Favo comparata sponsæ labia, 113.

Favor et amor hominum quatenus probandus, 975. Favoris humani damna, 975.

Fel dolorum et laborum Christi in mel et lac dulcedinis transit, 138.

Felicitas quanta Deo soli inhærere, 411, 412. Quæ vera felicitas temporum, 928. Felicitas vitæ æternæ, 325. *V.* Beatitudo.

Fenerat Deus nobis et nos illi, 996.

Fervor et constantia in proposito, 805. Aliorum inspecto fervore, nostrum agnoscimus teporem, 350. Fervor novitiatus discretionem non admittit, 246. Fervor transiens virgulæ fumi comparatur, 44.

Fidelium plebes, Ecclesiæ crines, 99. Fidelium conversatio duplex, 15. Hi contra vim persequentiam invicti, 127.

Fides, lucerna, 346. Pupillæ oculi comparata, 531. Ejus oculi lyncei, 978. Per primum diem significata, 407. Libano comparata, 127. Variæ ejus definitiones, 630, 978. Fides justum facit et custodit, 979. Non omnis fides reputatur ad justitiam, 979. Sola perfecta Deo placet, 493. Est tutior portus, quam quælibet alta contemplatio, 510. Est intrepida, 978. Prospera et adversa vincit, 978 Item mundum et mortem, 180. Omnes æque nobilitat, 88. Fides quænam Catholicum faciat, 741. Si errorem admittit, non fides, sed erronea credulitas est, 11. Nullis gradibus separat, quos, æque regenerat, 88. Ubi dilectionis opus est, vel dilectio operis, ibi fidei vita, 37. Fides augetur et crescit, 384. Ejus ætates, incrementum et plenitudo, 929. Exemplo magorum, 937. Fides et spes possunt esse sine charitate, non vicissim, 250. Fides sine Christo et charitate mortua est, 37. Fidei timoris, et dilectionis copula, 384. Intelligentiæ, fidei et rationis connexio, 11. Fides ficta pejor et periculosior, quam nulla, 979. Fides non ficta, quæ, 398. Fidei multorum vita non concordat, 74. Fides et virtutes quomodo vanæ, 176. Ex fidei defectu omnia fere vitia, 592. Fides Trinitatis ab Abraham ad Christum, 525. Fides Christi evacuavit Judæorum traditiones, et dogmata philosophorum, 15. Nunc non est dimicare pro fide, sed deliciari in ea, 34. Fides suadenda non cogenda, 816. Fidei mysteria ad memoriam prompta ad meditandum profusa, ad subsistendum perpetua, ad sufficiendum plena, 13.

Fiduciæ in Deum motiva, 972. Item varii effectus, 972. Qui in Domino fidit, in eo seipsum figit, 972. Fiduciæ et timoris individua copula, 773. Amoris comes est fiducia, 973. Ex perceptione præteritorum munerum firma si exspectatio futurorum, 267.

Filii Dei dignitas in homine commendatur, 240. Christus cur dictus filius hominis, non filius hominum, 609, Deus filius Patri per omnia æqualis, 529. In patre et Filio mira æqualitas et mira identitas, 162.

Filiorum amor immodicus in parentibus notatus, 470 *et seq.*

Filiolos cur Christus discipulos vocet, 609.

Finis, non pugna coronat, 446.
Finis hominis, similitudo Dei, 228.
Fistula, flos crescens in altum, 122.
Flagella Dei patienter a justis toleranda, 482, 631. Utpote signa amoris Dei, 29. Et utilia, 631. Reprobi inter flagella murmurant contra Deum; boni vero eum laudant, 421. *V.* Afflictio. Flagellat Deus salutem, 356. Illa irascitur quem non flagellat, 328. Flagellari hic consultius est, quam in futuro, 422.
Flendi non ridendi tempus in hac vita, 882. Fletibus mulierum donat Christus quos resuscitat, 51. Jesus ter flevisse dicitur, 780.
Flores virginum, 1039. Flores in Christo, virtutes omnes omnium perfectissimæ, 448.
Fluvii quatuor ex Christo nobis scaturientes, 568. Fluvii quatuor beatos; inundantes, 567. Fluvius Ægypti corruptio naturæ humanæ, 571.
Fons signatus, sapientia, 119. Qui jugiter intus erumpit nec valet corrumpi, 119. Item spiritualis doctrina et devotio, 118. Fons triplex animæ lavandæ, 782. Fons purus in hortis aromatum, qui spiritualia et agenda præcipit, et intelligenda proponit, 125. Fonte quatuor quibus irrigatur hortus Dei, 782. Fontis et putei discrimen, 125. Monasterium de Fontibus ordinis Cisterc., 196.
Forenses et indocti prælati increpantur, 49 *et seq.*
Fornicatio triplex, 692. Fornicatio quadruplex, 752. Fornicatio spiritualis, 843. Fornicatio in multis clericis multipliciter regnat, 289. Fornicationem puta, si mens tua vel modicum a fidei recogitatione decliuet, 55. Fornicationis nuntii sunt oculi, 844. Fornicationis detestatio, 844.
Fortitudo per quintum diem significata, 408. Virginibus maxime convenit, 456. Justitiæ esuriem generat, 959. Adversis et prosperis ex æquo resistit, 456. Fortitudo quæ bona, quæ vitiosa, 49. Fortitudinis officia, 384.
Fractio panis in Christo quomodo imitanda, 666.
Frater noster Christus appellari non dedignatur, 59.
Fraudes variæ Judæorum in Jesum, 430 *et seq.* Fraudes insidiantium denotat vitis circumfossio, 430 *et seq.*
Fructificatio diversimoda in agro Dominico, 638.
Fructus spiritus, 423. Fructus trigesimus, sexagesimus, centesimus, quid, 843.
Frugalitas monasterii omnibus sæcularium ferculis gratior, 883. Frugalitas veterum monachorum, 359, 360.
Fruitio Dei et in quodam sapore divino, 255. Desiderium fruendi Deo, 234.
Fumus multiplex, 45.

G

Galaad *testimonii acervus* interpretatur, 73. Mons Galaad Christus, 73.
Gaudium verum quibus competat, 1047. Gaudium nostrum totum in spe et ex parte, 5. Gaudium piorum quam dissimile gaudio mundanorum, 1009. Timor castus gaudium non tollit, sed custodit, 1009. Gaudium et lacrymæ quomodo hic misceantur, 172. Vita præsens plena laboris, futura gaudii, 500. Gaudium spirituale hic rarissimum, 236, 242. Gaudium contemplationis est instar puncti, 151. Gaudia festiva feriatas volunt habere mentes ab anxiis curis, 125. Gaudium beatorum de contemplatione Creatoris et creaturarum, 368.
Gaufridus, *Declamationum* auctor, clericus antequam monachus, 290, item S. Bernardi notarius, postea abbas Igniacensis, tum Claræ-Vallensis, 283.
Gaufridus primus prior Montis-Dei, 196.
Gehennalis regio quam terribilis, 720.
Gemitus pii et suspiria hominis spiritualis, 585. Animæ de absentia Dei gementis felicitas, 620.
Gerardus Engoliamensis episcopus, schismatis fautor, 1055.
Gerardi cujusdam monachi felix exitus, 802.
Germanus episc. Autissiodorensis orat ad sepulcrum S. Cassiani Æduæ, 712.
Gersonis sententia de epistola ad fratres de Monte Dei 197.
Gervasius monachus, 311.
Gervasius tertius prior Carthusiæ Montis-Dei, 197.
Gilbertus abbas deplorat calamitates sui temporis, 128 *et seq.* Ordinem suum a primæva sanctitate deflexisse queritur, 163. Abbas gemit de sua prælatione, 156. Confessio ejus humilis, 136.
Gloria mundi quam brevis et caduca, 746. Vana gloria cavenda, 539, 857, 1018. Gloria et favor hominum divinum impediunt, 3. Diabolus studet depravare bona opera per vanam gloriam, 477. Vanæ gloriæ peccata, 346. Qui ex aliorum contemptu gloriam quærunt, diabolum imitantur, 1019. Qui gloriatur in se, et sibi placet, 956. Gloriam Dei, non suam quærunt apostolici viri, 116. Humilitas via recta ad gloriam, 1019. Gloria persequentem se fugit, fugientem sequitur, 276. Virginibus omnia referenda ad sponsi gloriam, 477. Gloria Christiani in nomine Christi, 649. Gloria monachorum in sola cruce, 57. Gloria beatorum in cœlis diversa, 474. Gloriæ cœlestis meditatio, 77.
Gnato Siculus voracissimus, 189.
Gratiæ panem dividit Deus, 665. Gratiam comparat humanitas Christi, divinitas confert, 146. Triplicem divinitus accipimus, 683. Gratia Dei præveniens, 148. Gratiæ vocanti non obsistendum, 193. Gratiæ concursus cum libero arbitrio ad salutem necessarius, 365. Gratia industriæ, et industria gratiæ vicariam opem sibi communicant, 125. Gratiam Dei spernere quanti sit periculi, 248. Gratia non minuitur usu, sed augetur, 988. Gratiæ suavitas cur ad tempus subtrahitur, 315, 316. Gratia merita prævenit, comitatur, accumulat, 111. Lingua verbi, favor dignationis; lingua animæ, fervor devotionis, 401. Gratia non admittit fastidientes, esurientes implet, 1009. Bona nostra gratiora sunt, cum deputantur gratiæ Christi, 110. Gratiæ ingrati quam lugendi, 1002. Visio Dei per gratiam seu divinæ dulcedinis experientiam, 20, 21. Gratiæ et misericordiæ odor quam suavis, 110. Gratia in infirmitate carnis occultata, quasi fermentum sanans et operans, 82. Quæ certitudo de gratia, dum mutabilis est natura, 29. Gratiæ præsentis indicia, suspiria el lacrymæ, 315. Gratiæ et operationes Dei variæ pro varietate attributorum, 117. Gratiæ plenitudo in Christo, 24. Gratiæ Spiritus sancti larga effusio, 1008. Prærogativa temporis gratiæ, 287, 930. Gratiæ mira abundantia, 69. Gratiæ plenitudo Mariæ et Stephano attribuitur, 574. *V.* Donum. Gratia et peritia prælato necessaria, 187. Gratiarum actio quid sit, 220.
Gratitudo erga divina beneficia, 797. Gratitudinis motiva, 414. Dona Dei, quibus homo Deo gratior non fit, timenda, 974.
Grossi ficuum quid, 303.
Guerrici abbatis humilitas, 1004, 1013, 1026.
Guigo Carthusiæ prior libros congregat et emendat, 1056. Alter Guigo itidem Carthusianus, 311.
Guillelmus abbas S. Theoderici SS. Patribus addictissimus, 200. Leodii natus, 197. Remis in monasterio S. Nicasii monachum induit, postea abbas S. Theoderici, 197. Ejus humilitas, 200. Operum catalogus, 197, 199, 200.
Gula cavenda, 957. Corpori noxia, 347. Pinguis venter non gignit tenuem sensum, 378. Pugna in gulam continua, 360. Gulæ quintuplex peccatum, 386. Triplex, 958.
Gustus Dei acuit esuriem, 394. Gustus et affectus divini tempore desolationis ad memoriam revocandi, 666. Divinarum rerum gustus cito elabitur, 242. Gustus in oratione cur aliquando novitiis datur, 221. Gustus Christo attribuitur, 255 *et seq.*

H

Habitus corporis, index mentis, 376, 826.
Hæresis nox, 583. Hæresis Arianorum et Apollinaris junioris, 25.
Hæretici fures, 741. Pardo similes, 96. Fodiunt puteum calumniæ et dissidii, 126. Scripturis abutuntur, 143. Rori et guttis noctium comparati, 145. Hæreticos sui temporis præstringit Gilbertus, 123.
Haimericus cardin. et cancellarius Carthusienses visitat, 1051. Guigoni quam intimus, 1052.
Haimo, prior secundus Carthusiæ Montis Dei, 196. Ad eum scripsit Guillelmus abbas S. Theoderici, 196.
Henricus S. R. E. subdiaconus, monachus Claræ-Vallensis ex abbate S. Anastasii cardinalis, 283.
Herbarum quatuor species in horto Dei, 783.
Hermon anathema significat, 96, 97.
Herodes diaboli symbolum, 581.
Hexæmeron spirituale, 407 *et seq.*
Hieronymus (S.) nulli blanditur, nude nudam promit veritatem, 288. Augustinum nunquam vidit, 1056. Guigonis judicium de suppositiis D. Hieronymi epistolis, 1056 *et seq.*
Hilaritatem animi designat lilii candor, 453.
Homo arbor inversa, 974. Dei imago et similitudo in homine quid, 524. Omnia propter hominem, 524. Hominis in statu innocentiæ dignitas, 668. Hominis lapsi status, 669. Hominis lapsus in miseriam, 524. Hominis veteris descriptio, 334. Hominis quam a miseria, 321, 348 *et seq.*, 627. Triplex ejus morbus, ejusque remedium, 776. Pugna cum seipso, 345. A Deo divisus, est sibi rebellis, 329. Nihil ita homini contrarium, sicut ipse sibi, 330. Is ad terrena propensior, quam ad cœlestia, 174. Se ubique circumfert, 347. Sui ipsius judex et vindex, 348. Tria hominem sibi auferunt, 768. Hominis bonum Deus intendit

in omnibus, 698. Totum ejus bonum nosse et amare Creatorem, 324. Deum amando, vere est, 241. Homo primus factus secundum Deum. Deus postea secundum hominem 461. Quo die est homo conditus, eo est et reparatus, 12. Hominis exaltatio in incarnatione Verbi, 563. Homo vetus crucifigendus, 335. Tres hominum ordines, sæculares, activi et contemplativi, 869. Homines Evæ imitatores, 734. Humani generis quatuor tempora, 525.

Honestas ubique, 215. Quasi honoris status, 1039. Honor nullus sine honestate, 1039. Honestas Deo grata et sanctorum angelorum amica, 215. Est conversationis mentis bene compositæ indicium, 276.

Honor flagellum, 183. Honor sæculi ei quem Christus promisit collatus, vilescit, 303. Honores sæculi nugæ, 301. Honor qui de amore non venit, non honor, sed adulatio est, 400. Honoris amore in viro pœnitenti nihil horribilius, 301. Honorum cupidi notati, 146.

Horror austeritatis vitæ regularis qui curandus, 458.

Hortus mysticus, ejusque expositio, 117. Hortus sponsi, 279. Hortus sponsi et sponsæ quid, 136. Hortus conclusus et emissus, conscientia et conversatio sponsæ, 119. Hortus spiritualis, conclusus, irriguus, aromaticus, 118. Hortus triplex, in quo piæ animæ spatiantur, 781. Horti piorum sunt libri sacri, 1044. Item oratio et psalmodia, 1045. Hortus, anima justi, 1045. Ejus cultura sine custodia inutilis, 117. Horto nostro spirituali qualis adhibenda custodia, 118. Horti in sepulcris justorum, 1044.

Hosanna quid significet, 596.

Hostes nostri duo præcipui, elatio mentis, et voluptas carnis, 1051. Hostes interiores ante subigendi quam exteriores, 1054.

Hostiæ fractio in missa quid significet, 673.

HUGO episcopus Gratianopolitanus, 1055.

HUGO abbas Pontiniacensis Carthusienses visitat, 1055.

HUGO sacræ militiæ prior, 1053.

Humanitas Christi duplici privilegio cæteros homines excellit, 23.

Humiliationis in homine quanta materia, 323.

Humilia exercitia sectanda, 811. Humilibus semper instant perfecti, 222. Humiles capris, quæ semper ascendunt, et infima respiciunt, comparati, 73. Comprehendi Deus non potest nisi ab humili, 404. Christus judex superborum, advocatus humilium, 965. Nemo quietus nisi humilis, 1034. Humilibus solum patet janua cœli, 450.

Humiliare. Gloria est charitatis humiliare se pro amicis, 1006.

Humilitas commendatur, 759, 795. Apud ipsos superbos est in pretio, 449. Est contemptus propriæ excellentiæ, 538. Ejus symbolum viola, 448. Hanc designat cypressus, 495. Item nardus, 227. Eadem in pulvere pigmentario expressa, 45, 46. Liquefactioni comparata, 153. Humilitatis excellentia, 968. Elogia, 538. Est vexillum Christi, superbia Antichristi, 1043. Insigne regium, 996. Sola humilitas justitia, 302. Item sola laqueos diaboli vitat, 539. Ruinam nescit, 858. Humilitas maxime necessaria, 1054. Cur eximia inter virtutes dicatur, 539. Mater virtutum, 537. Sine ea nulla virtus, 383. Item sine ea virtutes sunt inutiles, cum ea omnes utiles, 540. Est via recta ad gloriam, 1019. Pro Christo suscepta regiam præfert dignitatem, 57, 996. Ex charitate procedens nil molestiæ patitur, 155. Angusta homini, ampla Divinitati, 1034. Humilitas ascendit, descendit elatio, 73. Humilitatis indicia, 776. Humilitas per effectus interiores et exteriores dis iuncta, 541. Ejus pedissequæ quies et timor, 149. Ejusdem gradus duodecim, 541, 692. Humilitas triplex, 538. 539. Item septuplex, 538. Humilitas formidinis et ignorantiæ laudem non habet, 389. Humilitas duplex, de vanitate et veritate, 46. Humilitas vitiosa triplex, 538. Humilitas perfectorum et imperfectorum, 46. Perfecta de meritis semper alienis præsumit, 158. Virtutes celandæ, peccata manifestanda, 857. Qui necessitate cogente, vera de se bona loquitur, tanto verius humilitati jungitur, quanto magis veritati associatur, 605. Magis sibi respondent amor et humilitas, quam amor et majestas, 9. Non habemus humilitatem illam in peccatis nostris quam sancti habuerunt in virtutibus suis, 945. Humilitas quam sollicite conservanda peccatori reconciliatio, 968. Humilitatis fundamentum, 358. Ejus quatuor causæ, 780. Ad eam acquirendam et conservandam duo necessaria, 539. Ejus stimuli passio amara, et discussio severa, 46. Hæc in vexatione probatur, 122. Eam causat sui examen, 203. Timor humilitatem generat, 958. Humilitatis et generosæ libertatis exempla, 594 *et seq.* Christus quare et quantum humiliatus, 451. Humilitatem verbis et exemplis Christus docuit, 431 *et seq.* Christus optimus humilitatis magister, 932. Humilitas Christi septuplex, 944. Quomodo imitanda, 944. Humilitas Christi in Incarnatione, 650. Humilitatem commendat Deus parvulus factus, 932. Humilitas Christi In baptismo, 680. Humilitas Christi nobis est imitanda 452. Humilitas Christi arguit superbos, 538. Humilitatis virtus in B. Maria commendata, 450. Humilitas Mariæ et Luciferi superbia per antithesim collocata, 461. Purificatio B. Mariæ humilitatem docet, 953. Humilitas præcipue decet virgines, 450, 467, 858. Humilitas virtus monachi præcipua, superbia summum ejus vitium, 386. Humilitatis et baptismi analogia, 944. Humilitatis et superbia antithesis, 538. Humilitatis exempla varia, 540 *et seq.*

Hypocrita verba sanctorum habet, vitam non habet, 389. Hypocritæ dupliciter damnantur, 389. Præstringuntur, 145. Simulata sanctitas, duplicata iniquitas, 942.

I

Idithun, id est pertransiens, 166.

Idololatriæ comparata inobedientia, 381.

Ignaviam nostram arguit sanctorum invicta constantia, 75.

Ignis inferni corpora non consumet, 713. Ignis purgatorius duplex, ungens et urens, 953. Ignis ab Elia emissus moraliter explicatus, 517.

Ignorantia quid, 223. Ignorantia in clericis notatur, 291. Ignorantia sui ipsius duplex, quam duo efficiunt, 275, Ignorantiæ tenebræ quam grave onus, 558.

Illuminata ratio tota figitur in Deum, 341.

Illustrationes spirituales cur Deus immittit, 229. Illustrationum spiritualium effectus, 229.

Imaginatione tanquam velamine tenetur intellectus, ne sinceram contempletur veritatem, 157.

Imago et similitudo Divinitatis in creatura, in quo, 27. In homine quid, 524. Imago Dei in nobis qualis, 328. Imago Dei quomodo in nobis repræsentanda, 319 *et seq.* Imago et similitudo Dei in homine quid, 524.

Imitator Christi tria debet agere, 778. Imitatores sunt Christi lilia, 88. Quinam imitandi in cœnobiis, 390. Multitudo non imitanda, 804.

Immensus Deus capi non potest, 23.

Immunditia tam in veteri quam in nova lege vetita, 751.

Impassibilitatis et patientiæ duplex unguentum, 107.

Impatientia amoris laudabilis, 394.

Imperfectiones suas nusquam homo melius deprehendit, quam in lumine vultus Dei, 229.

Imperfectorum contemplatio quænam, 35.

Impiorum triplex refugium, 779.

Impossibilitate amor non frenatur, 393, 394.

Impudentia Deo exsecrabilis, 294. In adolescentibus detestabilis, 379. Ecclesiæ pestis maxima, impudentia in malo, 747.

Impunitas quantum malum, 372.

Impuræ cogitationes homini quam infestæ, 345. Impuri corporis motus mortificatione abscindendi, 344.

Inæqualitas animæ ad Deum sponsum, 418.

Inanis gloriæ redolet affectum verborum affecta lascivia, 116.

Incarnata divinitas est quasi mel in favo, 137. Est osculum, 267. Diaboli hamus, 568. Amoris stimulus, 401. Mensa divitis, 645. Angelos lætificat, peccatores justificat, justos glorificat, 984. Quam suavis et admirabilis ad contemplandum, 67. Ejus causa et circumstantiæ admirandæ, 68. Causa, misericordia, 555. Finis, 265. Miracula, 179. Incarnationis pietas, prudentia, et proventus, 88. Christo gloriam attulit et decorem, 67. Incarnationis mysterio serviunt figuræ veteris Testamenti, 12. Deus cur visibilis apparuerit, 930. Nempe ut possit facilius capi, frequentius recoli, teneri diutius, retractari devotius, 180. Angelorum admiratio de mysterio Incarnationis, 67. Ejus consideratio quam efficax ad praxim virtutum, 984 *et seq.* Admirabile Dei cum homine commercium, 925. In Christo duplex natura in una persona, 25. Hominis exaltatio in Verbi incarnatione, 563. *Vide* Christus.

Incerta hic et mutabilia omnia, 30.

Inconstans in consiliis pardo similis, 96.

Inconstantia religiosorum notatur, 634 *et seq.*

Incrementa capit vexata virtus injuriis, 127.

Inculpabilis sit qui alios corripit, 76.

Indiscretio vitanda, 214.

Indocti et forenses prælati increpantur, 49 *et seq.*

Induciis dilationis ad salutem quomodo utendum, 910.

Indulgentia Dei cunctis patet, non deliciæ, 10. Indulgentia amor non eget, 94. Christus quam pronus et facilis ad indulgendum, 110, 111.

Induratio cordis damnationis indicium, 331. Induratio a Deo non est, sed a nobis, 418. Induratus animus desperandus, 225. Indurati cordis descriptio, 398.

Inebriari spiritaliter est charitatis perfectissimæ delectatione repleri, 142. Inebriatio spiritualis in hac vita brevis, 142.

Inferni locus quam terribilis, 720. Ejus descriptio, 893.

Pœnæ recensentur, 536 *et seq.* Earum acerbitas, 324, 353. Inferni ignis corpora non comburet, 713. Apud inferos cupiditatis nec opus, nec usus est, sed excruciatio, 71. Omnia gehennæ supplicia superabit Deum non videre, 353.

Infideles quomodo diligendi, 410.

Infirmitas corporis ad animæ salutem immittitur, 356, 860. In infirmitate contra Deum non murmurandum, 860. Quales affectus eliciendi, 861. In infirmitorio diu manere turpe, 359. Infirmitas sancta, quæ, 831.

Ingratitudo hominum notatur, 1008. Ingratitudo peccatorum, 304. Ingratitudo Deum offendit, 418, 1002. Ingratitudinis detestatio, 412, 413.

In hærere Deo soli quanta felicitas, 411, 412. Huic rei animus studere debet, 224.

Inimicitia non est nisi duorum inimicorum, 391.

Inimicorum dilectio commendatur, 410. Hæc Filium Dei hominem fecit, 410. Pro inimicis quanto affectu Christus oraverit, 410. Inimicis exemplo Christi indulgendum, 440. Inimicos diligere magis divinum est quam humanum, 443. Inimicos nescit charitas, 391. Qui odit diligentem se, non tam inimicus, quam iniquus, 391.

Injuriæ condonandæ, 357. Silentio et contemptu superandæ, 860. Anima in injuriis quieta divinæ tranquillitatis imaginem refert, 406. Ad omnem injuriam discipuli boni sunt insensibiles, 73.

Innocentia triplex, 761. Innocentiæ jungitur virtus obedientiæ, 382. Innocentiæ currus describitur, 275. Hominis in statu innocentiæ dignitas, 668.

INNOCENTIUS II papa, 1055.

Inobedientia idololatriæ et magicis artibus comparata, 381. Sequitur superbiam matrem suam, 382. Inobedientiæ quanta mala, 541 *et seq.*, 542 *et seq.* Inobedientiæ punitæ exempla, 839.

Inquietudo dilectionis approbanda, 22.

Insania sana in apostolis, 245, 246.

Insanus est qui Deum mediocriter amat, 414.

Instabilitas cordis, 329. Notatur, 211 *et seq.*

Instruit nos Deus quomodo, 773.

Intellectus in animo dicitur et naturalis potentia ad intelligendum, et usus potentiæ, 132. Intellectus sibi relictus, et intellectus a Deo illuminatus, 227. Intellectus tuus sacro non debet præjudicare sermoni, sed ab ipso pendere et prodire, 99.

Intelligentia per dentem significata, 77. Intelligenti et sapientia quomodo differant, 554. Intelligentia sine affectu sterilis, 78. Intelligentiæ fidei et rationis connexio, 11.

Intentio pia sit animata, 95. Intentio simplex, 874. Intentio recta in operibus sollicite curanda, 70 *et seq.* Est primum sponsæ ornamentum, 70. In progressu boni operis conservanda, 455. Christi virginibus commendatur, 456. Intentionis unitate cogitationes religandæ, 99. Puritas intentionis nobis necessaria coram Deo, utilitas operis coram proximo, 661.

Intentus sibi alios non judicat, 871.

Internos affectus facies loquitur, 80.

Interrogat nos Deus tribus modis, 778.

Intus si fames sit, exterius muniri nihil prodest, 85.

Invenitur Deus violentia, 665.

Invidia non est nisi pusillorum, 956. Suum torquet auctorem, 360. Aliena bona facit nostra mala, 347. Invidiæ duplices flammæ, 388. Effectus, 354, 855. Indicia, 388. Detestatio, 59 *et seq.*, 956. Invidiæ species pessima, quæ sub specie sanctitatis exercet injurias, 360. Invidentes gentibus Judæi gratia exciderunt, 88.

Ira duplex, ex vitio et ex zelo, 957. Ira triplex, 387. Iræ detestatio, 956. Discrimen inter odium et iram, 856. Illi Deus irascitur quem non flagellat, 328. Irascentium diversa genera, 856.

Iracundia virginem dedecet, 856.

Irradiationes divinæ furtivæ sunt, 56.

Irrigua tria Ecclesiæ, 775. Irriguum inferius et superius tropologice explicatum, 973.

ISAAC *gaudium* seu *risus* interpretatur, 306.

Ismaelita interpretatur *sibi obediens*, 546.

J

JACOB cum Deo luctatus quasi ei benedictionem extorsit, 1015. Ejus luctæ quatuor, 780. Quid sepultura ejus ad mores, 511.

Jactantia cavenda, 539, 814. Virtutes perdit, 857. Jactantiæ quatuor species, 467 *et seq.*

Jejunia moderata commendantur, 846. Bonum jejunium cum oratione, 115. Jejunii fructus, castitas, 845. *Vide* Abstinentia.

Jerusalem cœlestis portæ quatuor, 761.

JESU nomen obedientiæ remuneratio, 284. Virtus et excellentia nominis Jesu, 564. Jesus mel in ore, in aure melos, in corde jubilus, 564. Olei virtutes nomini Jesu adaptantur, 487 *et seq.* Jesus vitis, 494. Jesus tympano comparatus, 144. Cor Jesu nostrum est, et nobis patet, 431. Cordis vita Jesus, 401. Jesus apud quos, 18. Quomodo quærendus, 2. Loco et tempore opportuno quærendus, 2. Jesum quærere dulce, dulcius tenere, 1. Jesum quærere, nec invenire quam grave, 8. Per Jesum multi aliud præter eum quærunt, 18. Jesum tangere quam fructuosum, 1. In turba, in publico vix tangitur Jesus, 1. Cubile Jesu triplex, 783. Jesum corde concipere, plus est quam oculis videre, 999. Jesu præsente in animo orandi æstu, accenditur, 92. Jesus sponsus in secreta quiete mentis potest investigari liberius, inveniri citius, tutius teneri, et forte diutius, 2. Aspiratio ad Jesum, 628, 634, 639, 923. *V.* Christus.

JOANNIS Bapt. in utero exsultatio expenditur, 677. Ejus nativitas cur tam læta, 1014, 1015. Sola Christi et Joannis nativitas in Ecclesia celebratur, 678. Annuntiatio nativitatis S. Joannis Baptistæ quam gloriosa et singularis, 675 *et seq.* Sanctificatio in utero, 676. Joannis sanctitas in ipsa pueritia, 1014. Conversatio in vita qualis, 678 *et seq.* Joannes Baptista quid Ecclesiæ contulerit, 1014. Eidem Baptistæ prima de Trinitate revelatio facta, 680 *et seq.* Christi de eo testimonium quam gloriosum, 681. Ejus magnitudo ab humilitate, 1018. Joannis Bapt. prærogativæ, 675 *et seq.*, 682. Ejus humilitas præcipue imitanda, 1018. Est primus præco regni cœlorum, 679. Docebat pro auditorum captu, 1014. Fuit major apostolis, 681. Ejus parentes per ipsum facti prophetæ, 1013. Ejusdem præconiis Evangeliorum initia dedicata, 1017. Idem præ omnibus sanctis laudatus, 1017. Ejusdem varia elogia, 1018, 1019 *et seq.* Joannes et Elias a carnibus abstinuerunt, 485.

JOANNES evangelista Mariæ quam acceptus, 1032. In olei dolio, contemplationis typus, 121. Adolescens nulli seniorum virtute secundus, 378. Ejus privilegium, 606. Is a nuptiis ad apostolatum vocatus, 450. Maria cur ei commendata, 1036. Joanni Matrem, Petro Ecclesiam Christus commendavit, 1036.

JOB frater draconum per charitatem factus est, 411. Interpretatur *dolens*, 444.

Joci non solum profusi, sed omnes vitandi, 379. Ecclesiasticis vitandi, 373. Jocosa verba cavenda, 814.

JONÆ signum Judæis datum quale, 986.

JONATHAS Christi figura, 59. Est columbæ donum, 59.

Jordanis interpretatur *descensus eorum*, 943.

JOSEPH, typus Christi, 698. Josephi exaltatio Christo resurgenti applicata, 998.

JUDAS Absaloni comparatus, 509. Ejus exemplum quomodo fugiendum, 604. Ejus peccatum expenditur, 509 *et seq.* Formidandum exemplum, 599. Judam quinam imitentur, 599. Judæ consimilis perversus monachus, 607. Discipuli omnes in Cœna præter Judam turbati, 605. Communionem accepit, 607.

JUDÆUS idem ac glorians, 491. Judæi in fine mundi quasi post triduum convertentur, 582. Quo ritu ad templum Jerosolymitanum diebus festis ascenderent, 578. Judæorum cæcitas et reprobatio, 36, 924. Perversitas et malitia in Christum, 948, 986 *et seq.* Perfidia item et invidia, 996. Judæi non agnoscunt Christi divinitatem ob carnis ejus infirmitatem, 926. Eorum querimonia de tam longo suo repudio et gentium prærogativa, 583. Hi gentibus invidentes a gratia exciderunt, 88. Validum contra Judæos argumentum, 582 *et seq.* Judæorum traditiones Christi fides evacuavit, 15. Judæi per vicos civitatis designati, 15.

Judicium Dei aliud desiderabile, aliud terribile, 421. Qualiter exspectandum, 778. Omnibus timendum, 369. Est impenetrabile, 369. Duplex est, 888.

Judicium extremum quam terribile, 889 *et seq.* Est concilium generale, 747. Vox ad judicium homines evocans qualis, 712. Judex supremus quam stricte cuncta sit discussurus, 747. Opera misericordiæ in extremo judicio solum laudanda, 475. Pro meritorum diversitate diversa erit facies judicis, 888. Judicii dies qualis, 712 *et seq.* Væ etiam laudabili vitæ hominis, si remota pietate judicetur, 322. In judicio omnia manifesta erunt, 321. Angustiæ peccatorum in die judicii, 353. Quibus præsertim timendum, 747. Judicii extremi memoria, 352. Deum non timere judicem summa impietas, 294.

Judicium de nobis et de proximo quale facere debeamus, 772. Felix conscientia, quæ nec proprium, nec alienum timet judicium, 369. Homo suiipsius judex et vindex, 343. De aliis qualiter judicandum, 355. Judicium non debet esse sine misericordia, nec vicissim, 1048 *et seq.*

Jugum Christi suave, 249, 1007. Hoc jugum est crux, 507. Quomodo capessendum, 84. Non premit, sed erigit,

405. Jugo sæculi præferendum, 285. Jugum hominis est, 285. Homo sine jugo esse non potest, 285. Jugum Adæ quale, 83. Jugum mundi grave, Christi suave, 406. Jugum grave super genus humanum, 83. Stoliditas hominum juga sibi aggravantium, 83.
Junioribus taciturnitas commendatur, 9.
Juramento qui alium decipit, dupliciter fit reus, 357.
Juramento non eget veritas, 855.
Justificatio in præsenti quodammodo certa significatio est futuræ prædestinationis, 369. Non est sine confessione, 336.
Justitia panis animæ, 297. Justitia per diem sextum significata, 408. Triplex est, 762. Justitiæ officia, 334. Ejus zelus sacerdotes et præsules exaltat, 744. Sobrietas nobis, justitia proximo, pietas Deo exhibenda, 302.
Justus quomodo disponit affectus, 262. Semper ad perfectiora contendit, 919. Est omnino liber a tenebris, 939. Justi per lilia designati, 1025. Justi conscientia paradisus, 729. Anima justi hortus, 1045. Justi in tribulationibus tranquilli, 6. Justis diabolus nocere non potest, 921.
Juvenum institutio magni momenti, 374. Juvenes cur sæpe impatientes religiosæ disciplinæ, 375. Juvenes spiritu ferventes laudantur, 390. Juvenum societas virgini fugienda, 877. Juvenibus utilis seniorum conversatio, 378. Quomodo erga seniores se gerere debeant, 580. Juvenum conversio non desperanda, 575.

L

Laban *dealbatio* dicitur, 188, 189.
Labia sponsæ cum favo comparatur, 113.
Laboris hic tempus, non requiei, 275. Labor amore seu lætitia dulcescit, 121. Labor fructus in præcepto quis, 306. Nullus hic sine labore fructus, sine fructu labor frequens, 166. Laboris jactura pietate compensanda, 219. Labore corpus atteritur, et tenuiter pascitur, 74. Ægyptii monachi de labore suo pascunt pauperes, urbium alunt carceres, 218. Labore manuum vivunt Cistercienses, tribuuntque egenis, 74. Labor messis apud Cisterciences, 1033. Laboris discretio, 210. Labores graviores aliquando sensus distrahunt et spiritum exhauriunt, aliquando vehementioris devotionis exprimunt affectum, 210. An liceat vivere de labore alieno, 218 *et seq.* Pii semper in labore quiescunt, impii in quiete laborant, 1033. Labor non est sequendo Christum, 171. Vita præsens plena laboris, futura gaudii, 500. Beatorum gaudium de perpessis in vita laboribus, 668.
Lac sponsæ quid, 89. Lac et mel sub lingua sponsæ quid, 115. Lac videtur quidquid facile et dulciter sugitur 89. Lac quinam bibant in religione, 370. Non omne lac est parvulorum, 89. Omnis doctrina et affectus pius animo illapsus lac videtur, 89.
Lacrymæ vulnerati cordis signa, 98. Gratiæ præsentis indicia, 315. Lacrymæ et gaudium quomodo misceantur in hac peregrinatione, 172. Lacrymarum virtus, 478. Item effectus, 827. Mens pia lacrymis pascitur, 729. Lacrymarum donum quam utile et opportunum, 1012 *et seq.* Efficax parænesis ad lacrymas, 478 *et seq.*
Lætitia bona quæ, 829. Lætitia est quædam mentis divina alacritas, quæ de Dei præsentia concipi solet, 18. Lætitia spiritalis in hac vita rori matutino comparatur, 173. Est quasi stilla vel scintilla, 173. Lætitia mera hic nulla sine lacrymis, 172. Lætitiæ redundantis locus est munditia, 127.
Læva sponsi charitas ejus, 497.
Lampades mentis septem, 781.
Lancea perforatur cor Christi, ut in eo vulnus amoris appareat, 431.
Languor animæ est amor, 424. Languorem mentis et carnis producit amor vehemens, 159. Languor est desiderii continuus affectus, 175. Quomodo confortandus, 424. Non curatur nisi fruitione dilecti, 424. Languores varii, 160. Languor amoris quid, 159, 160, 393. Languor carnis est motus ejus, vel nullus, vel exiguus; languor mentis est motus ejus nimius, 159. Languor spiritualis quis, 831. Languor Mariæ Virginis triplex, timoris, doloris et amoris, 1031.
Lapides sanctuarii, religiosi, 883.
Lapsus et virtutes sanctorum cur describantur, 834.
Laquei diaboli, 332.
Lateranensis ecclesia prælata Vaticanæ, 682.
Latro Christi confessor, 441. Oravit in fide, spe et charitate, 441. Ejus fides pulchre expenditur, 441. Ejusdem elogium, 505.
Latrones qui nobis optima quæque furantur, quatuor, 785.
Laurentius laudatur, 137. Quid eum fecerit ridere carnificem, 311.
Laus vera et sincera quæ a Deo, 1016, 1017. Laudis humanæ vanitas, 753. Ejus appetitus fugiendus, 857. Bonos cruciat, malos lætificat, 389. Quamvis non quæratur, tamen oblata delectat, 539. Ingenui est homines ad laudes erubescere, quas suas non novit, 178, Nemo laudandus ante mortem, 1016. Laus Christi ex ore infantium perfecta, 995. Ad laudatores et detractores qualiter se habendum, 202. Laudatur diversimode Deus in creaturis, 13.
Lautitia ciborum notatur, 484 *et seq.*
Lazarus prior Durbonensis, 1036.
Lectio quid, 312. Sine meditatione est arida, 317. Sine meditatione nihil, aut parum prodest, nec meditatio sine lectione, 316, 317. Lectionis et orationis necessitas et utilitas, 866. Plus orandum quam legendum, 22. Lectionis comes sit operatio, 866. Lectio ut facienda, 799, 802. Debet esse fixa, 214. Varia et fortuita est inutilis, 214. Lectio et meditatio commendatur, 795. Lectio sacræ Scripturæ prodest vel nocet pro intentione legentis, 214. Lectio SS. Patrum commendatur, 154, 155. Lectionis præposterum studium arguitur, 328. Lectiones monachorum quales esse debeant, 812. Lectionis officium, 313. De lectione quotidie aliquid retinendum et animo volvendum. 214. Qualis novitiorum lectio, 220. Lectioni internæ vacandum, 336.
Lectuli in Scriptura varii, 50. Lectulus Christus, 7. Item crux, 7, 440. Lectulus sponsæ triplex, 6. Item animæ triplex, 781. Lectulus mens secura et libera, 5. Lectuli Salomonis elogium, 51. Lectuli et pacis convenientia, 2. lectuli brevitas quid significet, 5.
Lenitas sine zelo odiosa, 978.
Lex Evangelio minus perfecta, 112. Præcipit sine gratia, punit sine venia, 104. Ejus austeritas, 1047. Legis severitate potior et efficacior Evangelii suavitas, 103, 104. Legis et evangelii mira symphonia, 998. Cur justis in veteri lege potius quam in nova terrena bona concessa, 287. Lex ab hominibus tradita, bonus clypeus, 85. Lex membrorum grave onus, 557.
Lia activæ vitæ figura, Rachel contemplativæ, 511, 869.
Libanus candorem sonat, 53, 93. Libani ligna imputribilia, 122. Libani ligna nulli corruptioni obnoxia suavissimum spirant odorem, 53. Libano Christus comparatus, 127. Item virginitas, 53, 54, 55. Uti et fi les, 127.
Liber signatus sigillis septem, sapientia, 119. Libri sacri, acervus tritici, 1023. Horti sunt piorum, 1044.
Libertas non ablata est in statu naturæ lapsæ, 132 *et seq.*, 133, 223. Nihil tamen valet boni sine gratia, 232. Libertas alia velle bonum libere, alia affectuose, 133. Libertas in voluntate, et libertas in volendi facultate, 132. Libertas conditionis, dispositionis, et affectionis, 132. Libertas filiorum qualis, 41. Libertas imaginaria quæ de radice charitatis non oritur, 37. Libertate et otio quid accommodatius ad usum amoris, 2. Libertas et simplicitas homini necessariæ, 593. Pudore et timore impediuntur; 594. Libertatis generosæ et humilitatis exempla, 594 *et seq.* Libertatis et servitutis spirituum discrimen, 131. Mentis quies et Libertas hoc in corpore quam brevis, 5.
Libido omnes impugnat, nulli parcit, 345, 751. Otiosis maxime infesta, 867. Hic omnino exstingui non potest, 102. Ejus remedium, 845. Libidinosi asinis et jumentis similes, 753.
Ligari regem non decet, 433.
Lignum scientiæ boni et mali tropologice explicatur, 542.
Lilia perfecta sex constant foliis, 469. Tria in foliis consideranda, 459. Tria item in trunco, 455. Lilium convallium Christus, 88. Lilia imitatores Christi, 88. Item justi. 1025. Exempla castitatis, 452 *et seq.* Lilii splendor animi hilaritatem designat, 453. Lenitas mansuetudinem, 454. Albedo munditiem cogitationis, 453. Pasci in liliis quid, 1025. Trinitas in lilio adumbrata, 477.
Lingua a lingendo, 357. Ejus abusus, 457. Linguæ non refrenatæ quantum malum, 836. Lingua prava vitia accendit, 76. Ejus stimulos magis horret Christus, quam spinarum aculeos, 65. Simulata linguæ dulcedo, 114. Linguam et ventrem qui non potest custodire, monachus non est, 357. *V.* Locutio. Lingua justorum intra se, 260. Linguæ sunt argenteæ, si de sacra Christum pagina sonant, 55. Linguæ apostolorum igneæ, 1010. Lingua verbi, favor dignationis; lingua animæ, fervor devotionis, 401. Linguæ angelorum quæ, 276.
Liquefactio amantis animæ, 398. Liquefactio animæ ad humilitatem et obedientiam pertinet, 153. Quomodo fit, 153. Liquefactio et ardor animæ in contemplatione, 152,
Liquidum omni formæ congruit, 398. Liquidum et calidum sibi cognata, 152.
Lites sapientia fugit, 18. Lites et rixæ pro temporalibus, 177,
Litteras clam non accipiant religiosæ feminæ, 878.
Litterati exemplo non præeuntes præstringuntur, 662.

Loculi propriæ voluntatis 309, 599.

Locutio perversa multiplex, 571. Est secundus rivus fluminis Ægypti seu corruptæ naturæ humanæ, 571. Loquendi regula, 380, 813. 814. *V.* Lingua.

Loquacitas imperfectæ animæ indicium. 464.

Loqui de Christo quam utile, 473. Christus ingerit se loquentibus de se, 659. Silere tutius quam loqui, 380. Initium erroris hominis est sermo hominis, 380.

Lot Sodomis fugiens, religiosorum figura, 711.

Lotio per Christum nobis necessaria, 602.

Lucas alter discipulorum euntium in Emmaunta, 660. Lucas idem ac consurgens vel elevans, meditationem significat, 660.

Lucerna triplex, 777. Lucernæ tres, quæ vitæ, hujus noctem illustrant. 782. Quadruplex, accendenda, 946.

Luciæ (S.) Acta an authentica 416.

Luciferi superbia exagitatur, 102 Christi et Luciferi de cœlo venientis antithesis, 538. Luciferi superbia et Mariæ humilitas per antithesim collata, 461.

Luctus pius commendatur 1012.

Lumen nos perducens ad veram Jerusalem, 987.

Lunæ comparantur virgines, 474.

Lupi tyranni, 741.

Luxuria vermis pestilens, 934. Quadruplex, 387. Religiosis abominabilis, 958. Ejus detestatio, 769. Luxuriæ currus describitur, 275. Multi in senectute per superbiam in luxuriam lapsi sunt, 383.

Luxus prælatorum acriter notatur, 737 *et seq.*

M

Maceratio carnis licentiose, occulte, discrete facienda, 717. *V.* Carnis mortificatio.

Magister nomen est pietatis, *Dominus majestatis*, 563.

Magorum exemplo ostenditur fidei nostræ profectus, 737. Magorum fides quantum remuneretur in cœlis, 957.

Majestatis nomen papæ attributum, 1055.

Maledictio Adæ mutata in benedictionem in Dominica annuntiatione, 983. Maledictionibus tribus subjacuit serpens, duabus Eva, uni Adam, 469.

Malitia sapor est mali, 239, 701. Malitiæ currus describitur, 275.

Malis punicis martyres designati, 119. Item religiosi conventus, 120.

Mali non desperandi, 97. Prosunt bonis, 415. Eorum consortium vitandum, 877. Eorumdem quia frequens experientia, facilis est notitia, 90. Ecclesia bonos et malos complectitur, 988. Tria omni malo nigriora, 848. Maxima pestis Ecclesiæ, impudentia in malo, 747.

Mamilla congratulationis, 1047. Mamilla compassionis, 1048. Mammarum sponsæ pulchritudo et virtus commendatur, 103.

Mandata Dei non tam in memoria, quam in moribus habenda, 621. Qualia sint, 422. Eorum observatio difficilis, 640. Mandatum dilectionis cur dicatur novum, 611. Ejus commendatio 611. Aliud mandatum facere ad litteram, aliud ad meritum, 422. Deus diligendus in mandatis suis, 422. Christum vere diligit qui ejus mandata custodit, 618, 622.

Manere in Christo, cum Christo, juxta Christum, et longe a Christo, quid differant, 634 *et seq.* Manere in Christo, et verba ejus in aliquo manere quid, 636. Quanti sit manere in Christo, 632.

Mansuetudo virgines maxime decet, 454. Hanc designat lenitas lilii, 454.

Manus ecclesiæ, homines sancti, 834.

Margaritæ religio comparatur, 770 *et seq.*

Maria virgo ex stirpe regia, 981. Cur dicatur misericordiæ regina, 722. Varia ejus elogia, 692, 724, 727. Duo præcipua in Maria, 730. Tria in ea mirabilia, 778. Mariæ excellentia præ omnibus creaturis, 722. Maria thronus Dei, 1030. Ejus decor et ornatus, 1030. Hoc nomen sublimius ipsi quam angelis competit, 1030. Maria tota miraculum, 987. Puteus aquæ purissimæ, 125. Rubo ardenti comparata, 692. Item arcæ Noe, 692. Thronus regius, 981. Hortus deliciarum Dei, 983. Maria rosa, Eva spina, 695. Maria ager plenus, 731. Maria castellum, 730. Petra recte dicta, 983. Duodecim propositionis panes, duodecim prærogativas gratiæ, quibus Maria repleta est, significant, 730. Maria Deipara beatorum beatissima, 1028. Hortus deliciarum, aurora consurgens, etc., 609 *et seq.* Reis veniam, justis gratiam, angelis lætitiam confert, 78. Maria a peccato immunis, 1032. Virgo et martyr, 981. In utero sublimius sanctificata quam alii, 676. Ejus conceptio immaculata, 640. Ab originali et actuali peccato immunis, 731. Ejus corpus ebori comparatum, 981. B. Mariæ virtutum enumeratio, 450 *et seq.* Maria prima virginitatis votum vovit, 450, 453. Ejus virginitas Libano comparata, 53. Castitatis in Christo, Maria, et aliis differentia, 106. Mariæ verecundia commendatur, 376. Mariæ humilitas et Luciferi superbia per antithesim collata, 461. Mariæ humilitas et elogium, 540 *et seq.* Maria quater tantum locuta legitur, 730. Mariæ et Marthæ officia implevit, 1036. Mariæ gratia copiosa, 1013. Mariæ quid contulerit unaquæque Trinitatis persona, 694. Maria ex quo a Spiritu sancto obumbrata fuit, nullum filii sui ignoravit consilium, 580, 689 *et seq.* Maria purificata est spiritu gratiæ, aliæ feminæ non ita, 954. Ejus uterus paradisus, 568. Bonum desertum, 43. Erga cognatam Elizabeth in puerperio officiosa, 677. Ejus partus exemplum non habet in sexu mulierum, sed habet similitudinem in naturis rerum, 1038. Christum concepit et peperit salva integritate, 983, 1037 *et seq.* Duplici titulo Christi mater, 1036. Cur purificationem implevit, 945. Purificatio ejus humilitatem docet, 953, 959. Maria humilitatis gratia purificationis legem adimplet, 959. Christus matrem non est aspernatus, sed ordinem charitatis nos suo docuit exemplo, 1036. Maria exemplo filii infirmitati obnoxia, 1031. Maria virgo præ cæteris Christi odore attracta, 466. Tempore passionis Christi in ea sola salvata est ecclesia, 429. Mariæ dolor in passione filii, 106. Martyr fuit, 1031. Cur Joanni commendata, 1036. Christus cur matrem potius in cruce quam alias agnovisse videatur, 1035. Mariæ quam acceptus Joannes evangelista, 1032. Cur ad ungendum Christi corpus cum aliis non venerit, 429. Mariæ fecunditas tria nobis confert, 778. Mariæ triplex languor, timoris, doloris et amoris, 1031. Mariæ quies post labores, 1033. Maria in valle Josaphat commorata et sepulta, 1031. Mariæ erga peccatores clementia, 687. Sine verbo factum est nihil, sine Maria nihil refectum, 566. Maria omnium fidelium mater non solum ratione mysterii, *sed cura et affectu*, 1029 *et seq.* Fideles quotidie parit desiderio et cura pietatis, 1040. Non major felicitas habitare in sinu Abrahæ, quam in sinu Mariæ, 1030. Theophilus per Mariam Deo reconciliatus 687. Maria quos devotos suos adjuvet, 731 *et seq.* Mariæ virgini Sabbati dies sacer, et quare, 429. Ad Mariam virginem precatio et laus elegantissima, 687 *et seq.* Aspiratio ad Mariam, 1037.

Maria Magdalena peccatrix, 108, 109, 202, 424, 761. Dubium an eadem, 1048. Christi pietas in ejus conversione, 1047. Maria Magdalena, soror Marthæ, 869. Triplex ejus unguentum 1048 Magdalenæ devotio in quærendo Christo, 108, 109, 518. Vis amoris in Magdalena, 1050.

Maria et Martha, contemplatio et actio, 684. Marthæ querimonia adversus Mariam, 685.

C. Marii præclarum dictum, 433.

Martini (S.) In morte fiducia, 914. Defunctus pueri gratiam habebat, 944.

Martyres mirrha significati, 138. Item malis Punicis, 119. Cur invicti in tormentis. 431. Eorum patientia nostram arguit ignaviam, 75. Charitas in tormentis, 157. Suavem eis reddidit mortis amaritudinem, 403. Martyrum sanguis clamat vindictam, Christi veniam, 419.

Martyrium assiduum quotidianus cum vitiis conflictus, 1007. Martyrium sine sanguine triplex, 783. De martyrio subeundo non præsumendum, 468.

Matres Christi spirituales esse possumus, 927.

Matthæus episcopus Albanensis, 695, 1053.

Medela et compassio, duo prælato et doctori necessaria, 87.

Mediocritas laudabilis, nimietas vitiosa, 890.

Meditatio quid, 312. Est conscientiæ ægrotantis medicamentum, 660. Est quasi ignis materia, amor flamma, 176. Meditatio mysteriorum Christi, quam dulcis et utilis, 180 *et seq.* Maxime passionis, 213, 412. Præsertim clerico, 302, 303. Utilitas hujus meditationis, 496. Meditatio cœlestis gloriæ, 76. Meditatio affectum informat, si discreta est; refovet, si crebra est, 95. Meditatio verbi sacri, bonus clypeus, 86. Sine oratione nihil aut parum prodest, 317. Meditatio et oratio duo discipuli Emmauntis, 657. Meditatio et lectio commendantur, 795. Meditatio sine lectione erronea, 317. Lectio sine meditatione parum prodest, et contra, 316, 317. Meditatio consolationi jungenda, 17. Meditatione Scripturæ religandæ cogitationes, 99. Meditationis pia suspiria coram Deo quam efficacia, 664. In meditatione et oratione divina nobis est locata refectio, et portio gloriæ, 72. Meditationes spirituales succensi amoris dulcem violentiam citius suscipiunt, 176. In meditatione major est gratia, ubi in materia major est gloria, 147. Meditationis officium, 313 *et seq.* Meditationis mutate materiam, servate instantiam, 13. Meditantibus et orantibus sæpe panditur sensus Scripturarum, 164.

Mel et lac sub lingua sponsæ, quid significent, 115. Mellis triplex proprietas memoriæ passionis Christi aptata, 491.

Membrorum abusus, 347. Non decet membrum delicatum esse sub capite crucifixo, 434.

Memoria tota ad Deum colligenda, 233. Memoria proximi ad altare, 326.

Mendacium fugiendum, 354. Etiam officiosum, 854.

Mens dicitur quod eminet in anima, 225. Mentem ipsam solus Deus supereminet, 223. Mentis septem lampades, 781. Mentis quies et libertas hoc in corpore quam brevis, 5. Mensæ Christi pigmenta, 648.

Mercenarius in prosperis a bono non discernitur, sed in adversis, 741. Mercenarii descriptio, 740 *et seq.*

Meritis suis non fidendum, 818.

Miracula majora per apostolos, quam per Christum patrata, 617. Miraculum Christi maximum, conversio mundi, et vitæ religiosæ institutio per homines simplices, 201.

Miseratio crudelis, 294. Miserationis et adulationis oleum, 111.

Miseria hominis quanta, 348 *et seq.*, 627. Miseriæ modesta suggestio, efficax est precatio, 159.

Miseri non despiciendi, 797.

Misericordia Dei in peccatores, 351. Duo pedes Domini, misericordia et judicium, 265. Misericordiæ portæ tres, 763 *et seq.* Misericordia Christi pastoribus imitanda, 110. Misericordiæ et gratiæ odor quam suavis, 110. Misericordia quæ Deo accepta, 833. Misericordiæ opera in extremo judicio solum laudanda, 475. Quomodo ab egenis exercenda, 476. In his charitas proximi consistit, 475. Misericordia et fides delent peccata, 954. Misericordia triplex exercetur, 760. Misericordiæ effectus, 336. Misericordiæ Dei spes erigit desperabundos, 110. Misericordiæ divinæ vis, 967. Misericordia per sagenam in mare missam significata, 709. Misericordia incarnationis causa, 555. Misericordia non debet esse sine judicio, nec vicissim, 1048 *et seq.* Deus quam pronus ad misericordiam, 967. Item Christus, 923. Prudenter apud Deum causam agit, qui justitiæ suæ immemor, totum misericordiæ committit, 929.

Missa post sumptum cibum, 484. Missæ privatæ ad ortum diei, 570. Memoria proximi ad altare, 326. Missæ sacrificio assistentium quales dispositiones esse debeant, 961. In missæ servitio triplex fructus, 811. Aquæ mistio et hostiæ fractio in missa quid significent, 673. Illusionem nocturnam passus missæ non ministrabat, 801.

Mobilitas cordi innata, 343.

Modestia sectanda, 813. Qualis, 800. Commendatur, 18, 795. Modestiæ et verecundiæ cognatio, 379.

Molendino cor hominis comparatur, 329.

Mollities et sodomia, horrenda crimina, 377.

Monachi religionis speciosissima portio, 201. Monachi veri insignia, 389. Ei considerandus finis vocationis suæ, 637. Monachorum professio, quærere Deum non communi hominum more, 203. Monachum quid faciat, 630. Monachorum gloria in sola cruce, 57. Monachi virtus præcipua, humilitas; summum vitium, superbia, 386. Monachorum occupationes et exercitia, 720. Eorum exercitia in communi exercentur, 253. Monachorum psalmodia, 254. Eorum est non colloquium, sed silentium, 22. Monachis omnis locus est orationis, 254. Monachus vivere se non credat, qui non id agit, propter quod in colla vivitur, 210. Monachis satis in claustris amare Jesum, 18. Monachi parentum obliviscantur, 800. Exuant amicorum curam, 805. Sint a curis exterioribus liberi, 130. Non ambiant sæculi prosperitatem, 195. Non affectent prædicationis munus, 812. Antiquorum et recentiorum monachorum collatio, 186. Veterum monachorum frugalitas, 186, 359, 360. Monachus a patre monasterii, non aliunde necessaria petere debet, 193. Avarus est qui ea cupit in claustro, quæ non potuisset habere in sæculo, 387. Damnare non debet quos imitari non vult, 203. Sic habeat corpus suum sicut ægrotum commendatum, 209. Monachorum cibi sint comestibiles, non delectabiles, 215. Monachus correptus statim genua flectat, 810. Monachorum proprium munus amor, 58. Monachus qualis esse debeat ad altare, 799, 801. In psalmodia, 799, 801. In lectione, 789, 802. In labore, 799, 801. Ad mensam, 795, 799, 801, 811. Ad colloquium, 799, 805. In capitulo, 800, 801, 810. In lecto, 796. Inter monachos quinam mortui, et quomodo curandi, 51. Monachis noxium curiæ commercium, 194 *et seq.* Monachi infirmitas melior est, quam sæcularis benefaciens, 124. Monachi negligentes præstringuntur, 75, 127. Item a primo fervore deflectentes, 181. Quantum peccent, 350. Dissoluti depinguntur, 644. Perversi Judæ similes, 607. Catalogus vitiorum perversi monachi, 645. Vanitas sæcularis in monachis damnatur, 188 *et seq.* Vanitas et acedia in monachis notata, 96. Monachos aliquando infestant tædium et tristitia, 130. Monachorum prava exempla sæculares in errorem inducunt, 38.

Monasterium paradisus deliciarum, 350. Engaddi comparatum, 630. Item Christi sepulcro, 377. Est salutis refugium, 711. Monasteria an horridis an amœnis in locis construenda, 186. Eorum amœnitas non parum conf rt ad quietem, 186. Monasterii Rogerii abbatis situs amœnus commendatur, 186. Monasterii frugalitas omnibus sæcularium ferculis gratior, 883. In monasteriis desideratur quandoque charitas, 397. Monasterium pro ecclesia, 329. *Vide* Claustrum.

Monastica congregatio Libano significata, 96. Monastica vita, charitatis schola, 254. Item paradisus, 254. Monasticæ vitæ disciplina non res nova, 201. Quos habuit auctores, 202. Monasticæ vitæ idea, 253, 254 *et seq.* Monasticæ vitæ status quo fine eligendus, 389. Triplex ejus status, 205. Sublimitas, 202. Ejus propositum requirit pietatis formam et veritatem, 204. Monasticæ et sæcularis perfectionis discrimen, 124. Monasticæ et sæcularis vita antitheta, 841. Monasticæ professionis obligatio quanta, 202.

Montis Dei Carthusia, 203. Ab Odone abbate S. Remigi fundata, 196.

Montium quatuor genera, 784.

Morbus triplex hominis, et ejus remedium, 776.

Mores, Ecclesiæ persecutio præsens, 38.

Morientis agones, 503. Morientis hominis descriptio 321 *et seq.*, 550, 699.

Mors justis pascha est, 262. Dulcis miseris, 888. Nulli parcit, 891. Senibus in januis, juvenibus in insidiis, 913. Mors carnem deducere non potest in nihilum, 106. Mortis memoria, 555. Mortis desiderium, 366. Nulla crux ea durior, 503. Ejus timor omnibus communis, 559. Unde hic timor, 914. Ejusdem horror, 321. Sancti tamen amore Christi eam non timent, 391. Mortis memoria commendatur, 352, 355, 796. Mortis hora cur nobis incerta, 872, 887. Mortis quædam est species a contemplationis dulcedine avelli ad negotia, 464. Mortis meditatio, 800. Mortem pretiosam quænam faciant, 780. Morte fortior est charitas, 391. Christi mors corporis et animæ mortem nostram devicit, 1000. Via triplex ad mortem, 775. Animarum post mortem tria receptacula, 720.

Mortificatio carnis, instar martyrii, 649. Necessaria, 512, 1020. Novitio maxime, 208. Quam sit utilis animæ, 934. Est nota militis Christi, 991. Mortificatio carnis, 846. Mortificatio sui non tollit gaudium, sed parit, 306. Mortificationem carnis docendus est novitius, 208. Mortificati ne configuramur passioni Christi, 106. Ea Christus delectatur, 92. Sine ea periclitatur castitas, 91, 620. Compunctio per eam quærenda, 727. Mortificatione vices rependendæ passioni Christi, 323. In mortificationibus adhibenda discretio, 214, 512.

Mortui an lugendi, 888. Mortuorum lotio in petra, 800. Mortui inter religiosos quinam, 51. Quomodo curandi, 51.

Motiva virtus, et ipsa motio a Deo pendet, 12. Deus movet cum admonet, 344.

Mulieres sæculares virgini fugiendæ, 875. Mulieris sæcularis et Sirenæ similitudo, 875. Mulierum colloquium, virus, 892. Mulierum sub potestate viri supplicium, 470. Partus quanto cum dolore, 469. Mulierum fletibus donat Christus quos resuscitat, 51. Mulierum studium in ornando pectore et uberibus ut imitandum, 103.

Multiloquium cavendum, 854.

Multitudo non imitanda, 804. Ex magna eorum multitudine, qui sæculum deserunt, pauci perfectioni student, 386.

Mundandum cor ad videndum Deum, 232, 234.

Munditia cordis, 313. Munditia locus est redundantis lætitiæ, 127. Munditiæ studium adolescentes decet, 376. Munditiem cogitationis designat albedo linii, 453.

Mundi acceptio multiplex, 621. Mundus regio dissimilitudinis, 719. Desertum sterile et aridum, 43. Per Babylonem designatus, 556. Non videbit Deum, 621. Nos impugnat per quinque corporis sensus, 332. Mundi amicus quis, 293, 294. Mundi gloria quam brevis et caduca, 746. Ejus figura Ægyptus, 386, 571. Mundi pompa simulacris comparata, 188. Ejus contemptus, 891. Mundi amor et Dei, sibi invicem contrarii, 621. Mundi amatorum exitus, 323. Nulla hoc in mundo lætitia sine lacrymis, 172. Lucrosum commercium, contemnere mundum ut lucrifacias Christum, 1001. Cum divinis appropinquamus, mundana superamus, 1028. Hoc in mundo pax rara, securitas nulla, jugis labor, 172. Plus est odisse carnem quam mundum, 301. Vanitas hominum mundo servientium, 334.

Munitiones tres animæ, 780.

Munuscula non danda, nec recipienda a religiosis feminis, 879.

Murmuratio vitanda, 122, 836. Est diaboli venenum, 864. Murmuratio quam periculosa, 864. Qui murmurando,

etc., superiores perturbant præstringuntur, 42 *et seq.*

Mutabilia hic omnia, 30. Mutatio loci et remediorum nociva, 211 *et seq.* Mutationum tria genera in Christo, 779.

Myrrha et thus, orationis perfectæ symbola, 93. Myrrha est oblatio incipientium, thus proficientium, aurum perfectorum, 935. Myrrha passionis amaritudinem designat, 434. Myrrhæ mons quis dici possit, 92. Myrrhæ significationes mysticæ in Christo, 136. Myrrhæ comparata regularis observantiæ opera, 149. Myrrhæ, thuris et pulveris pigmentarii tropologia, 43 *et seq.* Myrrhæ comparatæ persecutiones Ecclesiæ, 149. Item tirocinum vitæ religiosæ, 324. Myrrha symbolum pœnitentiæ, 934.

Mysteria Christi novitio meditanda, 220. Quomodo moraliter in nobis repræsentanda, 271 *et seq.* Mysteria fidei ad memoriam prompta ad meditandum profusa, ad subsistendum perpetua, ad sufficiendum plena, 13. Mysteria homini impervia quam reverenter tractanda, 72. Mysteriorum nunc obscura, demum clara et manifesta cognitio, 126. Purgatio præmittenda sacris mysteriis, 963 *et seq.*

N

Nardus quietem mentis significat, 122. Est humilitatis charitate ferventis figura, 277.

Natales sanctorum cur dicti eorum dies obitus, 678.

Nativitas Christi quid a nobis exigat, 581. Mira et rara in Christi Nativitate, 562. Sola Christi et Joannis nativitas in Ecclesia celebratur, 678. Item Mariæ Deiparæ, 731. Nativitas S. Joannis cur tam læta, 1015. Quam merito celebretur, 1014. Nativitas hominis, triplex, 298.

Naturæ quæ in Christo eleganter expenduntur, 162 *et seq.* Naturæ reformatio per conversionem ad Deum, 210. luvius Ægypti naturæ humanæ corruptio, 571.

Nazaræus, id est *florens*, 487.

Nazareth, flos, 450. 984.

Necessaria qua animi dispositione a Deo postulanda, 220, 221. Monachis a patre monasterii petenda, 193. Qua animi dispositione, 802.

Necessitas dura corporis, 332. Quam dura et vitiis obnoxia, 557. Necessitatis insinuatio efficax ad amicum oratio, 259. Neccessitati studentes sæpe voluptati servimus, 346.

Negligentes et tepidi notantur, 40, 756. Monachi in primis, 75. Negligens mortuo similis, 1002.

Negligentia nostra unde, 979. Ejus accusatio, 962.

Negotium negotiorum vacare Deo, 209. Negotium hic summum quod erit in cœlo, 77. Negotium monachorum quale esse debeat, 211. Illud ostium dilecto aperitur maxime, quod omnibus aliis negotiis clauditur, 151. A contemplationis dulcedide avelli ad negotia quam molestum, 464. Negotiorum multiplicitas doctrinæ semina obruit, 567. Negotiis temporalibus plus æquo dediti prælati notantur, 157 *et seq.* *V.* Cura.

Nicasii (S.) apud Remos monasterium laudatur, 197.

Nicolai (S.) elogium, 717. Quam celebris miraculis, 717. Quam celebris omnium erga ipsum devotio. 718. Peregrinationes etiam paganorum ad ejus sepulcrum, 719.

Nicolai Claræ-Vallensis cum S. Bernardo necessitudo, 570. Et cum Petro Venerabili, 570.

Nigredo sponsæ unde, 273. Animam duo faciunt pulchram, et duo nigram, 273.

Nimietas vitiosa, 880.

Nimis pro *valde* in Scripturis frequens, 981. Nimis velle est plus velle quam posse, 394.

Nobilitas sæcularis, 57. Qui de ea extollitur, fit vilior, 57.

Nosse et amare Creatorem totum creaturæ bonum, 324. Nosse seipsum nulla melior scientia, 362.

Novatianus et Pelagius gratiæ inimici, 104.

Novissimorum recordatio remedium adversus tentationes, 886. Eorum timor suadetur, 361.

Novitatis temerarii accusatores, 201.

Novitii quomodo formandi, 208. Quomodo tractandi, 822. Carnis mortificationem in primis docendi, 208. In exterioribus non debant occupari, 823. Novitii discretio, stultum se facere propter Christum, 246. Novitiorum qualis lectio, 220. Qualis oratio, 220. Novitiis cur aliquando gustus in oratione detur, 221. Eorum virtus obedientia cæca, 206, 207. Novitii perfectio, 211. Novitii tentationibus obnoxii, 822. Contra eas præmuniendi, 209.

Nox operatur ad inventionem dilecti, 3. Bono nox quæ, mundi et temporalium nobis abscondit aspectum, 3, Noctis tempus amori aptum, 2. Nocte et umbra secretum ad contemplationem accommodatum significatur, 3.

Nuptiarum dies cur sponsis differatur, 710. Nuptiarum tres species, 778.

O

Obscenitas omnis cavenda in visu, audita et sermone 377.

Obediens verus dat suum velle et suum nolle, 325. Quomodo loquitur victorias, 381, 543.

Obedientia liquefactioni comparata, 153. Ejus definitio, 543. Dignitas, 545. Meritum, 545. Obedientia vera quæ, 422. Commendatur, 381. Obedientiæ elogia, 543, 545. Obedientia et charitas inseparabiles, 422. Ex amore procedere debet, 382. Obedientia ex charitate procedens sola implet legem, 423. Contemplatione potior, 402. Medicinalis, 211. Et saluti amica, 284. Custos voluntatis, 226. Sola fidei meritum possidet, 381. Orationibus efficaciam præstat et fiduciam in omnibus, 545. Cæteras virtutes menti inserit, insertasque custodit, 381, 839. Victores facit, 545 Obedientiæ filiis Christus in morte solatium affert, 668. Ordo in obedientia, 543. Prælatis maxime exhibenda, 389. Obedientium superiori, quandiu nihil manifeste contra Deum præcipit, 246. Obedientia inferioribus exhibita charitatis est, superiori necessitatis, 226. Obediendum prælato erranti, 546. Obedientia nunquam obligat ad malum faciendum, sed aliquando ad bonum omittendum, 382, 840. Obedientiæ comites, 544. Obedientiæ virginitas, 545. Obedientia innocentiæ connexa, 362. Ejus conditiones et gradus, 544. Adolescentes maxime decet, 373. Monacho quam utilis, 209. Obedientiæ divisio multiplex, 543. Obedientia perfecta ad mortem usque protenditur, 544. Obedientia cæca commendatur, 386. Maxime in novitiis, 206, 207. Subditorum est obedire, non discernere, 207, 254. Obedientia adversa vitiis, 544. Obedientia ficta et falsa, 359. Obedientiæ vitiosæ variæ species, 546 *et seq.* Obedientiæ exempla et præmia, 381, 544. *Obedientia* Christi humilitatem habuit in corde, patientiam in ore, perseverantiam in opere, 646. Obedientium triplex benedictio, 544. Obedire Deo, quid, 32. Obediendum usque ad mortem, 382. Facilius est obedire sponte, quam imperare discrete, 268. Ipse se decipit, qui satagit ut hoc ei pater spiritualis injungat, quod ipse desiderat, 331. Quo animo in acceptis et contrariis obediendum, 382. Aliud obedire ad litteram, aliud ad meritum, 422. Nomen Jesu obedientiæ remuneratio, 284.

Obligatio vitæ monasticæ quanta, 202.

Oblivio temporalium, 3.

Obsecratio quid, 220.

Observantiæ regularis opera myrrhæ comparata, 149. Ejus observantiæ duritia et petra disciplinæ rivos olei frequenter effundit, 85.

Obumbratio Virginis quid significet, 529.

Occasiones lapsus et corruptionis virginibus vitandæ, 466.

Occupationes pii otii et silentii, 380. Quibus occupari debeat animus, 223.

Occulta sponsæ, 82.

Oculus interior et exterior in quo differunt, 685. Oculo quinque necessaria ad clare videndum, 278. Oculorum custodia plurimum conducit ad custodiam castitatis, 375. Eorum licentia multis causa ruinæ, 845 *et seq.* Oculi fornicationis nuntii, 844. Oculos duos habet anima, unum quo intelligit, alterum quo inquirit, 396. Oculi pupillæ fides comparata, 501. Oculi Ecclesiæ doctores, 73, 99. Et prælati, 73. Oculi duo sponsæ, 278. Oculus sponsum vulnerans, quis, 98. Amor est oculus, 396. Universum corpus operationis simplex illustrat oculus intentionis, 70.

Odii detestatio, 856. Odium perfectum perfecta dilectio, 1011. Plus est odisse carnem quam mundum, 301. Discrimen inter odium et iram, 856.

Odor Christi quam potenter mundum attraxerit, 487 *et seq.* Triplex est, hostiæ, doctrinæ et gratiæ, 1038. Odor crucifixi unde tam potens, 488. Odoris et unctionis discrimen, 111. Odore et unctione quid designatur, 112.

Officiales, seduli et fideles magnum prælatis subsidium et solatium, 186.

Officium matutinum, vespertinum et mediæ noctis maxime observandum, 213. Attentio in officio divino, 840, 867. Qualis olim apud Cistercienses, 74. Officia humilia sectanda, 811.

Olei virtutes nomini Jesu adaptantur, 487 *et seq.* Item charitati attributæ, 271, 403. Oleo cur nomen Christi comparetur, 564. Olei per Elizæum multiplicati tropologia, 403. Virginum prudentium quale oleum, 711 Electorum triplex, 776. Oleum adulationis et miserationis. 111.

Oliva charitatem significat, 435. Ostiola templi, per quæ in Sancta sanctorum pateret aditus, quare ex lignis olivarum facta, 150.

Onera undecim per Isaiam descripta, 556.

Onus Christi portat se portantem, 249.

Opera bona vestimentis assimilata 115. Vicem habent

orationis, 116. Alii potentes in opere, alii in sermone, alii in utroque, 660 *et seq.* Opera misericordiæ sola in judicio laudanda, 475. Charitas proximi consistit in operibus misericordiæ, 475. Opera regularis observantiæ myrrhæ comparata, 149.

Operatio sit lectionis et orationis comes, 866. Operatio tristis sterilitati vicina, 118.

Orandum ut flagella etiam quæ ad nostram utilitatem pertinent Deus avertat, 445. Orandi regula, 213. Orandus ubique Deus, 327. Attentio inter orandum procuranda, 326. Orandi æstus in animo accenditur præsente Jesu, 92. Orandum semper, quomodo, 439. Plus orandum quam legendum, 22. Orantes cur statim non semper exaudiamur, 617. Orantes cur sæpius non exaudiamur, 413. Orantibus assistunt angeli, 327. Orantibus sæpe panditur sensus Scripturarum, 664. Cum legis, erudiris de Christo; cum oras, familiare cum ipso seris colloquium, 22.

Oratio lucerna, 946. Orationis perfectæ sympola, thus et myrrha, 93. Oratio in thure tropologice expressa, 45 *et seq.* Oratio quid sit, 220, 312, 356. Cordis est, non labiorum, 356. Omnia quæ agit charitas quamdam habent indefessæ orationis vicem et efficaciam, 30. Orationis vim habet desiderium cœlestium, 112. Amor in oratione magis exæstuat, 159. Oratio vehemens et devota multam dulcedinem habet, 115. Remedium est adversus tentationes, 885. Ejus effectus, dulcedo contemplationis, 317. Per orationem innovatur homo, 43. Orationis usus animum reddit mundum et candidum, 93. Orationis tempore anima tota pulchra est, 94. In oratione et meditatione divina nobis est locata refectio et portio gloriæ, 72. Oratio ubi fit, ibi templum est, 327, 328. Oratio modum in actione et contemplatione tenendum docet, 402. Oratio et psalmodia horti sunt. 1045. Oratio frequens commendatur, 866. Oratio sine intermissionne, 356. Oratione Christus non modo ivitandus, sed pia etiam violentia attrahendus, 915. Orationis tempus quam pretiosum et utile, 787 *et seq.* Orationis necessitas et conditiones, 246. Oratio quomodo recte instituenda, 356. Conditio ad orationis effectum necessaria, 636. Sit humilis, 112 *et seq.* Vigilantia in oratione et actione commendatur, 1003. Orationis et lectionis necessitas et utilitas. 866. Lectioni oratio jungenda, 214. Fervor et constantia in oratione necessaria, 18, 19. Orationis perseverantia, 970. Oratio pertinax pertingit ad finem, 19. Orationis comes sit operatio, 866. Orationis vicem habent opera bona, 116. Orationi præfertur dilectio fraterna, 107. Oratio verecunda Dei gratiam concipiat, 376. Quomodo singulis orationis speciebus utendum, 221 *et seq.* Facilior ad Deum aditus pie pulsanti, quam fideliter perscrutanti, 394. Necessitatis insinuatio efficax ad amicum oratio, 159. Orationes ad Patrem offerimus per Filium, 240. Orationes Ecclesiæ quare concludantur *Per Christum*, 255. Eas cur Deus aliquando audire dissimulat, 916. Sæpe Deus multos non exaudit ad voluntatem, ut exaudiat ad salutem, 357. Orationis et meditationis pia suspiria coram Deo quam efficacia, 664. Electi in oratione solum Deum desiderant, 637. Orationum diversa genera, 220. Oratio triplex, 45. Orationis fervidæ et frigidæ discrimina, 45. Oratio et meditatio duo discipuli Emmaus, 637. Oratio mentalis in intervallo post nocturnos, 74. Oratio novitiorum qualis, 220. Gustus in oratione cur aliquando novitiis detur, 221. Monachis omnis locus est orationis, 254. Orationis effectus duobus modis impeditur. 357. Duobus modis frustratur, 865. Ab oratione et contemplatione quæ nos avertant, 318. Oratio verbalis perfecte oranti impedimento esse solet, 74. Orationem irritam facit tristitia, 830. Orationes incassæ sunt iis, qui ultro proruunt ad casum, 194. Cogitationum tumultus in oratione, 356. Oratio Phaerisæi fetebat coram Deo ob tumorem et teporem, 113. Orationis Dominicæ explicatio, 551 *et seq.*

Ordo charitatis, 281. Ordinata charitas quæ, 142. Ordo conversationis bonus clypeus, 85. Ordinis rigor devotionis dulcedinem subministrat, 85. Ordinem non habent, quæ in charitate non fiunt, 403. Ordinem sermonis amantes negligunt, 1. Qualis esse debeat finis aspirantium ad ordines ecclesiasticos, 290. Perversus quorumdam finis, 290 *et seq.*

Originale peccatum, ex concupiscentiæ vitio contractum, 428. Circumcisione delectum, 428.

Osculum et amplexus in divinis quid, 266. Osculum reconciliatorium, remuneratorium, et contemplatorium, 785. Osculum amantis triplex, 285. Osculo triplici sponso conjungitur sponsa, 267. Non est indignum Christo osculum dedisse discipulis, 627.

Ostiarius cordis Christus est instituendus, 326.

Ostium cordis nostri soli Deo aperiendum, 150. Ostium triplex ad Deum, 151.

Otiosum verbum quid, 460. Otiosa verba maxime virginibus vitanda, 459. Otiosæ cogitationes quæ, 372. Otiosum non est vacare Deo, 209. Otiosum est, quod nullam habet utilitatem, vel utilitatis intentionem, 210. Verus amans, nunquam est otiosus, 867. Otiosi ut habendi, 218. Otiosis infesta libido, 867.

Otium non debet dici monachorum silentium, 192. Otio dulcia seponenda pro animarum salute, 145. Quid agendum in otio, 34. Otium et oblivio contemplationi opportunitatem ministrant, 3. Otium in quiete vitandum, 33, 806. Quam exitiale, 209. Oratione, lectione, aut labore fugiendum, 389.

P

Pacificator noster Christus, 47.

Pacis et lectuli convenientia, 2. Pædagogus aliquis semper ante oculos habendus, 212.

Palatiis melius ecclesiæ, quam ecclesiis palatia leges darent, 1032.

Pallium Synagogæ ablatum quale, 156. Pallium quadruplex ad velandam nostram nuditatem, 784.

Palmarum dies, 993 *et seq.*

Panis et aqua sufficiunt ad vitam hominis, 484. Panis Cisterciensium ater, 149. Panis recentis odore quædam bestia ut delectatur, 489. Panes duodecim propositionis, duodecim gratiæ prærogativæ in Maria, 730. Panis fractio in Christo ut imitanda, 666. Panis intinctus Judæ datus, qualis, 606. Panes mystici varii, 606, 1006. Quatuor species in Scripturis, 781. Panis animæ triplex, 782. In primis justitia, 297. Panem gratiæ dividit Deus, 665. Ipse panis angelorum, 552.

Papa S. Petri vicarius, 1036. Ejus potestas et primatus, 1036. Excellens auctoritas, 735. Eidem majestatis nomen attributum, 1055.

Parabolarum finis, 265. Christi conversatio, insignis parabola, 265.

Paradisus conscientia justi, 729. Item claustrum, 720. Paradiso deliciarum sponsa comparata, 117.

Parare viam Domino quid, 917.

Parcimonia grata, 210.

Pardo similis hæreticus, 96. Item inconstans in consiliis, 96.

Parentes minus diligendi quam Deus, 830. Eorum dilectio primum tenet locum in mandatis de dilectione proximi. 410. Eorum tamen amor in Scripturis parum commendatur, 250. Tactui comparatur, 250. Parentum et amicorum dilecti parvi est præmii, si servetur, sed magnæ damnationis, si negligatur, 410. Parentum præposterus in religiosis affectus notatur, 824. Eorum obliviscantur monachi, 800. Religiosi de parentum prosperitate solliciti notantur, 309. Parentum anxietas in filiis promovendis, 470 *et seq.*

Passeris et turturis tropologia, 221. Passerum vitia, 221.

Passio est desiderii affectus concitatus, 175. Passionum tumultus, onus deserti maris, 558. Passiones hujus temporis cooperantur, non comparantur ad futuram gloriam, 95. Passio Christi *V.* Christi passio.

Passiones martyrum novitio legendæ, 220.

Pastor bonus qualis, 739. Humilis et utilis esse debet, 1005. Indignus lana et lacte, qui non pascit oves, 292. Pastores tripliciter oves pascere debent, 289. Nempe exemplo, verbo et oratione, 274. Eorum sermo qualis esse debeat, 21. Pastores Ecclesiæ per quatuor animalia apud Ezechielem significati, 748. Pastores prævenire et excitare debent subditos, 19. Eorum quies sancta cedit in bonum subditorum, 40. Vultum sui pecoris diligenter agnoscant, 745. Lingua canis eis necessaria, 1011 *et seq.* Eorum correptio bono animo ferenda, 155. Pastoribus imitanda Christi misericordia, 110. Eorum negligentia notatur, 19. *V.* Prælatus.

Patientia Dei erga peccatores, 510. Patientia in injuriis habenda, 838, 839. Est quidam futuræ impassibilitatis odor, 107. Non acquiritur nisi per profundam humilitatem, 383. Est pudicitiæ comes, 119. Et antemurale, 683. Ea opus est in exspectanda retributione, 910. Patientiam tria subruunt, 779.

Patiendum spontanee, 508, Patiens in angustiis Jesum per vicos quærit, 17. Patientis Christi gradibus purpureis insistendum, 57.

Patris et Filii mutua complexio per Spiritum sanctum, 107. In Patre et Filio mira æqualitas, mira identitas, 162. Pater quomodo dilexerit Christum, 639. Pater et mater Christi quomodo esse possimus, 365. SS. Patrum lectio, commendatur, 154, 155. Eis addictus Guillelmus abbas, 200.

PAULUS apostolus in hortis cœlorum versatus, 1045, Quomodo omnibus omnia factus, 87. Est magnus mons, 90. Bonæ conscientiæ incorruptio in Paulo, 53. Amore Christi mortem non timet, 392. Est prudens negotiator,

1004. Quomodo anathema optet esse a Christo, 280. Paulus quomodo certus, et nihilo minus trepidus, 975. Paulus totus lætens, lac pro sanguine reddidit., 1024. Pauli humilitas et libertas, 594. Pauli maxima gloria meritis coæquari Petro, 1025. Paulus et Petrus duo Ecclesiæ gemelli, 1025. Duo item ubera, 1023.

Paupere superbo nihil detestabilius aut miserabilius, 1043. Pauperes voluntarii, beati, 862,1042. Pauperibus quomodo regnum cœlorum hic competat, 1043. Pauperes quomodo exercere possint misericordiam, 476. Quodnam eorum solatium, 1043. Pauperibus frangendus panis spiritualis, 476 *et seq.* Eorum despectus cavendus, 857. Christus in paupere agnoscendus, 470. Vox pauperis, vox Jesu, 153. Christus in paupere suscipitur, 604.

Paupertas, insigne Salvatoris, 996. Christi paupertas, 429, 647, 863. In quibus sectanda, 811. Paupertas multiplex, 702. Paupertas spiritus plus est in humilitate cordis quam in angustia rei familiaris, 1043. Consistit in terrenorum contemptu, abjectione sui ipsius, et abnegatione voluntatis propriæ, 647. Paupertatis religiosæ opulentia, 933. Et felicitas, 99, 1001. Paupertatis ager plenus, 706. Deus in paupertate, 426.

Pax per Christum reddita, sed nondum plena securitas, 48 *et seq.* Pax Christi quæ, 627. Duplex, 627. Ejus abundantia, 47. Pax Ecclesiæ a persecutionibus, 37. Pax vera, pax plena, 166. Pax præparatio ad speculationem, 2. Necessaria animæ Deum hospitanti, 337. Christus in pace, 339. Pax triformis, 786. Pacem sequentium tria genera, 786. Viæ tres ad pacem, 591.

Peccare, peccator, peccatum. Peccatum solus Dei Filius non fecit, 370. Peccatum Adæ quomodo cooperatur in bonum, 705. Peccatum originale circumcisione deletum, 428. Peccatum Adæ cur tam grave, 542. Multa complectitur, 542. Peccatoris reconciliati affectus, 968. Peccatum post pœnitentiam non iterandum, 850. Peccatum quot modis committitur, 848 *et seq.* Peccatum cujus Deus non miseretur quodnam sit, 371. Peccatum originale per concupiscentiæ vitium contractum, 428. Sicut peccatum est perpetratio mali, ita delictum est desertio boni, 322. Peccata duobus modis plangenda, 849. Nihil æque exasperat majestatem tremendi judicis, quam peccare et securè peccare, 371. Peccata cogitationis religiosis cavenda, 755. Peccatorem sibi subjiciunt timor et amor, 593. Christi circumcisio peccatores ad pœnitentiam allicere debet, 428. Peccatorum ingratitudo, 304. Peccati notitia salutis initium, 351. Maria ab originali et actuali peccato immunis, 731. Offenso Creatore offenditur omnis creatura, 755. Homo justus quomodo non peccare dicitur, 249. Nullum peccatum manet impunitum, 295 *et seq.* Peccata quomodo Deus ordinet, 1 *et seq.* Peccata hic potius purganda quam in purgatorio, 77. Peccatorem ubique sequitur remordens conscientia, 332. Peccatores crucifigunt Christum, 662. Homo ex se a peccato resurgere non potest, 233. Peccatorum corpora, sepulcra mortuorum, 1044. Peccatorum remedium sincera confessio, 352. Nullum opus delet peccata sine humilitate pœnitentiæ, 943. Peccatoris apostrophe ad Christum, 506. Peccatoribus se justi non præferant, 468. Peccati notitia, salutis est initium, 333. Felix qui peccatum sentiens peccato non consentit, 370. Peccati defensio quantum malum, 672. Bonitas Dei erga peccatores, 416 *et seq.* Exsultatio et provocatio in peccatis quantum malum, 573. Peccata contra proximum, 548. Peccatum malorum nostrorum omnium causa, 817. Electos cur Deus permittat labi in peccata, 693. Corpus peccati et ejus membra, 701 *et seq.* Quomodo destruatur, 703. Peccatum alterius in confessione revelandum, cum proprium aliter exprimi non potest, 798. Peccata multa levia unum grande efficiunt, 355. Peccator ericio similis, 573. Peccator sui homicida, 507. Peccatorum angustiæ in die judicii, 353. Peccatorum duo stimuli, pudor et timor, 728. Peccatores nesciunt quid faciunt, 441. Peccatores inique in Deum peccata sua rejiciunt, 461. Peccatrix anima est castellum, 592. Peccatricis animæ speculum caro Christi patientis, 503. Tolerabilius canis putridus fetet hominibus, quam anima peccatrix Deo, 350.

Pelagius et Novatianus gratiæ inimici, 104.

Peregrinationes monasticam enervant observantiam, 556 *et seq.*

Perfecti et imperfecti quomodo ex mutuo exemplo proficiant, 222. Perfectis semper timendum, 468. Perfecti semper humilibus instant, 222. Ex magna eorum multitudine qui sæculum deferunt pauci perfectioni student, 586.

Perfectio in quo, 205. Qualis in hac vita, 231. Est similitudo Dei, 228. Perfectio ab omnibus monachis exigitur, sed non uniformis, 205. A quo inchoanda, 822. Perfectio hominis animalis seu novitii, 211. Perfectionis monasticæ et secularis discrimen, 124. Perfectionis indicium, 525. Justus semper ad perfectiora contendit, 919. Ad perfectionem vitæ sp ritualis duo gradus, 1080.

Pericula ubique, 332, 386.

Peritia et gratia prælato necessaria, 187.

Persecutiones Ecclesiæ myrrhæ comparatæ, 149. Cur eas Deus permittat, 1055. Sunt Ecclesiæ utiles, 129. Persecutio ejus triplex, per tyrannos, hæreticos, et falsos Christianos, 743. Nunc pax et quies a persecutionibus, 37. Persecutio præsens in moribus, 38. Persecutio impiorum, onus deserti maris, 558. Qui alium per equitur in corpore, prius in corde persecutionem sustinere cognoscitur, 358.

Perseverantia commendatur, 448. Sola virtutum coronatur, 446. Ejus ne essitas, 840. Religiosis commendatur, 910 *et seq.* Virginibus maxime, 459. Perseverantia in oratione necessaria, 18, 19. Perseverantiæ præsidium, diffidentia sui et spes in Deum, 447. Nullus de perseverantia securus, 291. Perseverantiæ defectu multi perierunt, 446.

Pessimus nemo repente, 292.

Petere quid deeat religiosus, 193. Nihil a Deo petendum nisi pro salute animæ, 617.

Petra Christus, non duritia, sed virtute, 970. Christus petra forata, 997. Maria recte petra dicta, 983.

Petro Cellensi epistola ad fratres de Monte Dei abjudicatur, 197.

Petrus et Paulus duo Ecclesiæ gemelli, 1025. Duæ olivæ, et duo filii olei splendoris, 1022. Duo Ecclesiæ ubera, 1023. Petrus Christo adhærens laudatur, 970. Ante passionem needum anxius ad sequendum Christum, 613. Prædictio la sus ejus terrut apostolos, 613. Cum peccavit, non amisit charitatem, 249. De amore cur ter interrogatus, 420. S. Petri primatus, 1025. Ejus humilitas, 601. Amor imprudens, 420. Petro Ecclesiam, *Joanni* matrem Christus commendavit, 1036. Tria in S. Petro admiranda, 779.

Petrus Abælardus impugnatus a Guillelmo abbate S. Theoderici, 197, 200.

Pharao diaboli figura, 386.

Pharisæi oratio fetida coram Deo ob teporem et tumorem, 112.

Philistiim, cadentes potione interpretantur, 126, 557.

Philosophi veræ virtutis expertes, 241. Philosophi civitatis plateis designati, 15. Philosophorum dogmata Christi fides evacuavit, 15.

Pietas vera quæ, 204, 942. Ejus definitio et effectus, 938. Pietatis formam et veritatem requirit monasticæ vitæ propositum, 204.

Pii semper in labore quiescunt, impii in quiete laborant, 1033. Piorum casus non est ad interitum, 965.

Piscinæ tres in Scripturis, 782.

Placere Deo et hominibus ut liceat, 276. Qui sibi displicet, Deo placet, 344. Plus placet omnibus, quod præstat omnibus, 147.

Plateæ civitatis philosophos designant, 15.

Platonis opinio quod omnis nostra scientia non sit nisi reminiscentia, 934. Ejusdem dictum de Trinitate, 567.

Plenitudo temporis per Christum allata, quæ, 927.

Pœna hominum sine Christo inanis, 47. Dolendum non de pœna sed de culpa, 796.

Pœnitentia in Naaman figurata, 943. Ejus symbolum, myrrha, 934. Pœnitentia vera, commissa plangere, plangenda non committere, 849, 850. Quantum valeat apud Deum, 967. Pœnitentia triplex, gratuita, spontanea et coactitia, 762. Pœnitentia vera, quæ, 325, 357, 1014. Nihil aliud est nisi violentia in regnum cœlorum, 1015. Viam Deo parat, 919. Pœnitentiæ tres species, 779. Ejus dilatio periculosa, 910. Duo ejus impedimenta, 698. Pœnitentiæ necessaria abstinentia, lectio, oratio 776. Pœnitenti cavenda securitas, 849. Pœnitentia religiosis unde fiat dulcis, 934. Pœnitentem animam libenter consolatur Spiritus sanctus, 351. Duritia impœnitentis præstringitur, 153.

Pompa mundi simulacris comparata, 188.

Pondus non semper tendit ad ima, 243.

Populi capita, sacerdotes; cor, religiosi, 743.

Portæ mundi, portæ inferi, portæ cœli, 777.

Possessio interior et exterior, 707.

Postulatio quid sit, 220.

Potentiæ tres in homine ad cognitionem et amorem Dei conducentes, 319.

Potentibus et divitibus nulla quies, 826.

Præcepta Decalogi explicata, 751 *et seq.* Decem clypei, 751. Præceptum dilectionis suave, 624, 643. Præceptum amoris Dei perfecte in hac vita impleri non potest, 394. *Vide* Amor, Mandatum.

Prædestinatio divina infallibilis, 100. Prædestinat scientia Dei et signat qui sunt ejus, 100. Prædestinationis fu-

turæ quodammodo certa significatio est justificatio in præsenti, 369. Prædestinationis effectus, studium seu diligentia hominis, 100.
Prædicationis officium ultro non captandum, 52. Monacho non affectandum, 812. Prædicationi non omnes idonei, 146.
Prædicatores angeli Dei, 49. Stellæ, 937. Prædicator non tam quæ decent litteratum oratorem, quam quæ debeant audire quos instruit dicat, 88. Sermo ejus sit evangelicus, 49 *et seq.* Prædicatores plausum et vanam sectantes gloriam valide præstringuntur, 88 *et seq.* Prædicatoribus optimum monitum, 8.
Præesse difficilius quam subesse, 268. Non debet præesse qui non potest prodesse, 1004.
Prælati custodes civitatis, 838. Per oculos significati, subditi per capillos, 73. Quales esse debeant in regimine, 187. In actione et contemplatione, 188. In gregis detrimento, 188. In abundantia rerum temporalium, 188. In consilio, 188. Prælatus religiosus qualis esse debeat in suos, 193. Prælatorum officium, 253. Duo eis necessaria, compassio et modela, 87. Item peritia et gratia, 187. Tria eis necessaria, 779. Item quatuor, 735. Maxime virtutum cardinalium perfectio, 292. Temporalem et spiritualem suis debent consolationem, 102. Eos exaltat justitiæ zelus, 744 Dentes eorum salutares in remordendis vitiis, 76. Qualia eorum studia, 719. Quantum periculum, 603, Triplex eorum timor, 776. Eorum est maxime imitari Christum, 603, 742. Reverentia erga prælatos, 809. Eorum contemplatio non facile interrumpenda, 41. Quid ab eis injungi possit subditis, 545. Arguuntur qui eorum facta carpunt, 73. Officiales seduli et fideles magnum eis solatium, 86. Prælatus qualis esse debeat in dispensationibus, 188. Prælati alii pastores, alii mercenarii, alii fures, 739. Mali arguuntur, 73. Item curis et rebus temporalibus plus æquo dediti, 157. Item in temporalibus prudentes, in spiritualibus stupidi, 183. Indocti et forenses, 49 *et seq.* Avari et superbi, 736. Elatio quantopere eis fugienda, 52. Gravis invectiva in luxum et vitia prælatorum, 737 *et seq. Vide* Pastor.
Prælatio cur timenda, nec affectanda, 97. Est pallium onerosum, 156. Eo exui non ægre ferendum, 157. Prælationis molestia, 185. Prælationem præpopere accipientes notantur, 97. Sponsæ prælationes subterfugientis excusatio, 148. Prælaturam deponere quibus rationibus quis impediri possit, 189. Prælaturas qui non fugiunt, eo quod se solos idoneos putent, arguuntur, 184 *et seq.* Prælaturas plurimi recipiunt inviti, quibus postea libentius inhærent, 455.
Præmium bene operantibus promittitur, perseverantibus datur, 842.
Præsentia Dei quid, 18, 797. Præsentia Dei in anima quibus indiciis dignoscatur, 423. In Dei præsentia qualiter agendum, 328. Præsentia Dei ubique metuenda, 1023. Ejus praxis utilis, 1025.
Præsumptio est, sperare sine meritis, 598. De bonitate Dei non præsumendum, 417.
Precatio efficax est modesta miseriæ suggestio, 159.
Pressura quadruplex in hoc mundo, 777.
Primatus S. Petri, 1023.
Primitiæ diei et cogitationum Deo offerendæ, 810.
Principes Ecclesiam temporalibus bonis fovere debent, 102. Principes monachis infesti, 185.
Proclamatio culparum in capitulo, 330, 801, 810.
Profectus homini absconditus, 81. Singuli in suo genere habent initium, profectum, et perfectionem, 206. *Vide* Proficere.
Professio religiosa baptismus, 921. Professio monachorum est, Deum quærere non communi hominum more, 203. Professionis monasticæ obligatio quanta, 202. Ejus sublimitas, 202.
Proficere nolle, delinquere est, 228. Ubi quis desinit proficere, ibi incipit deficere, 205, 243. Qui proficere studet, semper invenit quo crescat, 383. Quo modo possit homo in bono proficere, 796. Proficiendi studium in adolescentibus commendatur. 383. Gravis proficientium tentatio, 248. Proficiendi amor nimius incrementa sui profectus ignorat, 81. In via cœpisse, profecisse est, 919.
Profundum peccati, 371. Eo descensus quomodo fiat, 371.
Progressus triplex ad Deum, 776.
Promissa Dei quanta, 421.
Promissio illicita rescindenda, 880.
Prophetæ, nubes, 912. Nuntii adventus Christi, 911. Eorum desideria pro adventu Christi, 570.
Propinqui in dilectione an aliis præferendi, 821.
Proponimus bona, sed raro perficimus, 787. Fervor et constantia in proposito, 805.
Proprietatis pœna, 865 *et seq.* Proprietarius, alter Judas, 865. Proprium in monacho est furtum, 864.
Prospera et adversa nos urgent ad cursum amoris, 395 Qualiter sanctis cedant, 259.
Prosperitas periculosa, 456. Occasio est superbiæ, 964. Prosperitas et adversitas duo sponsæ ubera, in quibus requiescit dilectus, 434. Prosperitas austro, adversitas aquilone significata, 134. Amor fortis in prosperis et adversis, 392. Prosperitas sæculi monacho non ambienda, 195. Prosperitate ita utendum, ut non sit occasio peccati, sed adjutorium virtutis, 965. Prosperitate et adversitate Ecclesia tentata, 134. Prosperitatis et adversitatis vicissitudo in apostolis et in Ecclesia, 129 *et seq.*
Protegente nos Deo, nihil nos lædit, 972.
Providentia Dei in nos quanta, 416. Quomodo omnia divina providentia reguntur, 11, 12, *et seq.*
Proximus quomodo diligendus, 821. Quomodo ei uniamur per charitatem, 397. Quis vere eum diligat, 644. An eum diligere debeamus tam intense quam nos, 549. Eidem ex charitate condolendum, 832. Proximi dilectio vera a falsa discernitur, 643. Proximi memoria ad altare, 326. Causa amoris proximi, Deus, 612. Consolationis erga proximum et contemplationis ad Deum vicissitudo, 102. Sobrietas nobis, justitia proximo, pietas Deo exhibenda, 302. Ordo servandus in proximi dilectione, 410 *et seq.* Quomodo corporalia et spiritualia proximo partiri debeamus, 549. An et quomodo dilectio Dei præcedat dilectionem proximi, 549. Sanctorum erga proximos plus affectus et compassio, 1050 *et seq.*
Prudentia per quartum diem significata, 408. Prudentia carnis quæ sit, 206. Prudentia carnis et spiritus incompatibilis, 71. Prudentia carnis, vulpis fovea, 298. Prudentiæ quid sit proprium, 384. Simplicitatis et prudentiæ temperamentum, 951.
Psalmodia qualis esse debeat, 774, 799. Psalmodia et oratio, horti, 1045. Psalmodia monachorum, 254. Ejus idea, 570. Effectus et utilitas, 857 *et seq.* Psalmorum multitudo in præveniendis nocturnis vigiliis improbatur, 213. Attentio inter psallendum procuranda 326. Psallentibus adsunt angeli, 1046.
Pudicitiæ et patientiæ affinitas, 119. Ejus comes patientia, 119.
Pudor ut excitandus in nobis, 728. In confessione intempestivus, 352. Bonus regendæ castitatis comes pudor est, 376.
Pueri a puritate dicti, 383. Pueros quæ virtutes deceant, 383.
Pugna hominis cum seipso, 345. Pugna nobis cum Deo quotidiana qualis, 1015. Pugnandum hic, ut perveniamus ad pacem, 166 *et seq.*
Pulchritudo corporis quam vana, 844, 881. Et fragilis, 377. Pulchritudo corporis non laudanda, sine pulchritudine animi, 377. Pulchritudo et virtus mammarum sponsæ commendatur, 103. In corporis pulchritudine amplius eminet verecundia, 377. Ecclesia quomodo pulcherrima, etsi quædam habeat membra deformia, 161. Animam duo pulchram faciunt, duo nigram, 273.
Pulveris pigmentarii tropologia, 45.
Punicis malis martyres designati, 119. Item religiosi conventus, 120.
Puniri hic melius, quam in futuro, 422. Cur Deus hic quibusdam parcat, alios puniat, 421.
Purgamur per contritionem cordis, afflictionem corporis, opera pietatis, et patientiam tribulationis, 954. Delicta hic potius purganda, quam in purgatorio, 77. Igne amoris hic præstat purgari, quam postea igne purgatorii, 966 *et seq.*
Purgatio duplex fontis et ignis, 953. Purgatio in præsenti vita optanda, 966. Hic purgandi sumus, aut igni purgatorio reservandi, 962.
Purgatorium, 720. Purgatorii ignem pauci evadunt, 962.
Purificatio B. Mariæ humilitatem docet, 953. Quomodo in nobis exprimenda, 944 Quid cæremonia luminum in festo Purificationis usitata significet, 945. *Vide* Mariæ Purificatio.
Puritas veritatis socia est, comes est et prævia, 17. Ejus effectus, 777. Puritati cordis continue studendum, 804. Solum cor purum est, quod superaffluere nescit, 397. Quanta puritas ad communicandum, 532 *et seq.* Puritati tria necessaria, 777.
Purpura non plus quam bis tingitur, 433.
Putei et fontis discrimen, 125.
PYTHAGORÆ lex de silentio per quinquennium, 380.

Q

Quærendus in nobis Deus, non extra, 233, 320. Quæri non potest, nisi affectu expedito, 157. Ultra Deum qui melius quærit aliquid, nihil quærit, nihilque efficitur,

238. Quærendi Deum triplex modus, 28. Quærendus qui prior nos quæsivit Deus, 28. Abscondit se ut magis quæratur, 171. Quomodo quærendus Christus, 2, 169. Quærere Jesum dulce, dulcius tenere, 1. Christus a quibus inveniatur quæsitus, 948.
Quatuor a Deo nos abstrahunt, 271.
Quietis hic nec tempus, nec locus est, 299 *et seq.* Mentis quies et libertas hoc in corpore quam brevis, 5. Nulla quies potentibus et divitibus, 826. Quies vera in charitate, 406. Attamen quiescere nescit dilectio, 7. Quies animæ in solo Deo, 14 *et seq.* Extra Deum nulla quies, 426. Quies et somnus contemplationis, 35 *et seq.* Quiete mentis indiget contemplationis usus, 122. Nemo quietus nisi humilis et opus suum agens, 1034. Pii semper in labore quiescunt, impii in quiete laborant, 1033. Piorum quies post labores, 1033. Quies mentis investigationi et visioni veritatis necessaria, 122. Nisi quieta mente quæri non potest delectatio sapientiæ, 2. Vitandum otium in quiete, 33. Quietem mentis nardus significat, 122. Sapientia quærit quietem in corde hominum, et apud quos inveniat, 1034 *et seq.*

R

RACHEL, id est *ovis*, vel *videns principium*, 869. Rachel contemplativæ, Lia activæ vitæ figura, 869. Rachelis duo filii, duo genera contemplativorum, 870.
Radius triplex diei æternitatis, 168.
Ratio quid sit, 231. Est habitus mentis per omnia conveniens veritati, 223. Cur homini relicta, 207. Supra fidem conatur, fide tamen nititur, fide cohibetur, 11. Ratio illuminata tota figitur in Deum, 341. Tentationi resistere debet, 341. Rationis et amoris mutuum juvamen, 252. Rationi omnia debent obedire, 341. Amor et ratio duo oculi ad videndum Deum, 251.
Ratiocinatio est rationis inquisitio, 223.
Rationales qui, 205. Rationalium in bono initium, profectus et perfectio, quæ, 206.
Rationalitas innata in phreneticis non minuitur, 132.
Reconciliatio est iterata animorum dissidentium conciliatio, 107. Orationi præfertur, 107.
Redemptionis beneficium expenditur, 413 *et seq.*, 526 *et seq.* Ejus consilium et progressus, 257, 258 *et seq.*, 566. Potentia, sapientia et bonitas Dei in redemptione, 587. Redemptio hominis etsi potuit, non tamen debuit alio modo quam per crucem fieri, 495 *et seq.* Cur Deus per se et non per alium nos redemit, 496. Ab homine redimendo quid exegerit Christus, 258. Redemptor hominum cur Deus et homo, 496.
Refectionis modus, tempus, quantitas, et qualitas debent observari, 215. Qualis esse debeat monachus in refectione, 215, 795, 799, 811.
Refrigeria duo in adversis, 704.
Regem ligari non decet, 433. Reges temporalibus bonis fovere debent Ecclesiam, 102. Regum mamilla, 102. Is vere regnat qui ratione regitur, 343. Felices res humanæ, si soli regnarent sapientes, 260. Regnum cœlorum alii violenter rapiunt, alii mercantur, alii furantur, alii compelluntur intrare, 780.
Regeneratio duplex, 298.
Regula S. Benedicti a Deo inspirata, 302.
Regularis disciplina non premit, sed protegit, 120. Ejus opera myrrhæ comparata, 149. Regularis districtio antemurale; dilectio murus, 118. Regulares conventus malis Punicis assimilati, 120.
Relapsus in pristina peccata, 349.
Religio dicta a religando, 261. Margaritæ comparatur, 770. Ejus forma a Christo nascente tradita, 932. Humilitate fundatur, paupertate conservatur, munditia decoratur, 769. Destruitur per vitiosos senes, et temerarios juvenes, 374.
Religiosæ professionis bona, 770 *et seq.* Viri religiosi virtutes et mores, 246. Qui recte non abrenuntient sæculo, 297. Tentationes contra religionis propositum, 457 *et seq.* Juvenes cur sæpius impatientes regularis observantiæ, 375. In religione alii lac, alii vinum bibunt, 370. Illi feliciores, isti fortiores, 371. Quales ad religionem admittendi, 216 *et seq.* Rejiciendi prorsus superbi, 216. Mulieres e sæculo ad religionem confugientes non despiciendæ, 843. Perversus quorumdam in religionem ingressus, 823. *V.* Religiosa vita. Religiosi cor populi, 743. Novellæ olivæ 1022. Lapides sanctuarii, 883. Religiosi hominis formatio et vivificatio, 219. Lot e Sodomis fugiens, eorum figura, 711. Religiosi sint sæcularibus exemplum spei ad pœnitentiam, sibi ipsis timoris ad perseverantiam, 1008. Ipsis gloriandum in apostolis, 1022. Nihil curare debent præter Deum, 618. Eorum quatuor ordines, 187. Male incipientes et finientes, 638. Item male incipientes et bene finientes, 638. Eorum sint teneræ conscientiæ, 199. Eorum quies, 7. Vestes quales, 826. Non sint pretiosæ, 827. Quales horti, 124. Quid petere debeant, 193. Religiosis cavenda cogitationis peccata, 572, 755. Contentiones, 836. Peregrinationes, 359 *et seq.* Eis cavendum ne non faciant fructum, aut factum per superbiam perdant, 1022. Religiosi exemplo non præeuntes arguuntur, 662. Item delicati, 1020. Et de parentibus nimis solliciti, 309. 824. Eorum inconstantia et defectio notatur, 634 *et seq.* Item ambitio, 957. Religiosus infructuosus aliorum exemplis condemnatur, 75. Querimonia de præposteris eorum studiis 659. Religiosorum temerarii censores carpuntur, 16. *Vide* Monachi. Religiosæ feminæ a dandis et recipiendis munusculis abstineant, 878. Eis magis fletus, quam risus convenit, 883. Religiosæ paupertatis opulentia, 933. Religiosæ vitæ commendatio, 633, 920. Idea ejus seu delineatio, 253 *et seq.*, 254. Religiosa professio, baptismus, 921. De vita religiosa variæ opiniones, 82. Myrrha, tirocinium vitæ religiosæ, 934.
Relinquendæ potissimum cupiditates, 285. Reliquit multum qui sibi nihil retinuit, 825. Relinquere mundum magis expedit, quam relinqui, 285.
Remissa voluntas quot pariat mala, 225.
Renovatio triplex, 779. Renovatio spiritualis, 40. Hominis renovati et conversi gratiæ et privilegia, 247.
Reprobi sicut fumus, pulvis et cera, 777. Per mare desertum significati, 558. Tria sperare dicuntur, 778. Reprobum ad finem usque cella non sustinet, 204, 205.
Repudium Synagogæ, et desponsatio Christi cum Ecclesia, 64.
Resurrectio Christi animæ duplicem præparat resurrectionis gratiam, 1002. Tempus apparitionum Christi post resurrectionem, 169. Resurrectio spiritualis, 775. Resurrectio duplex, corporis et animæ, prima causa secundæ, 1000. Christus cur ante, non post resurrectionem se passus est inungi, 169. Resurrectionis spes unguentum efficax ad desolationem animæ mitigandam, 106. Resurrectionis Dominicæ jucunditas, 498. Resurrectionis fides pura non gentilium aut Judæorum est, sed Christianorum, 107. Josephi exaltatio Christo resurgenti adaptata, 998. Indicia resurrectionis spiritualis, 1004. Resurrectio futura commendatur, 106.
Retributionis quatuor genera, 777.
Reverentia erga prælatos, 809.
Revertendum ad Deum quibus viis, 634. *V.* Conversio.
Rex. *V.* Reges.
Risus et sermo sunt speculum animi, 882. Qualis esse debeat, 796. Risus cur error reputetur, 882. Hic tempus flendi, non ridendi, 882.
ROGERUS abbas qualis in actione et contemplatione, 188. Ejus optima administratio in temporalibus et spiritualibus, 187 *et seq.*
Romanæ Ecclesiæ abusus notantur, 1053.
Rotæ Ezechielis tropologice explicatæ, 749.
Rubus ardens typus B. Mariæ, 692.
Rusticitas in exteriori corporis statu vitanda, 378. Rusticitas sancta melior est, quam vana loquacitas, 874.

S

Sabama dicitur *attolens altitudinem*, 183. Item aliqua conversio, 184.
Sabbatum triplex in Veteri Testamento, triplicem significans dilectionem, sui, proximi et Dei, 408 *et seq.* Sabbati dies cur B. Mariæ sacer, 429. Sabbato comparatur contemplatio, 33 *et seq.* Deus animæ quærentis eum Sabbatum, 407.
Sacerdotes parentes Christi, 744. Capita populi, 743. Eorum dignitas quanta, 531 *et seq.*, 739. Item potestas, 669. Major dignitate angelica, 532 *et seq.* Soli sunt ministri Eucharistiæ, 535. Sacerdotis sacrificio intenti sublimis functio, 671. Dispositiones 960. Non solus, sed assistentes cum eo celebrant, 961. Sacerdotes inter Deum et populum mediatores, 744. Eorum officium quadripertitum, 782. Sacerdotum est Incarnationis mysteria aliis reserare 540. Sacerdotes ex officio spiritualia, non temporalia debent subditis, 102. Sacerdotalis vestis triplex, 782. Sacerdotes pauci ex merito, 674. Eis castitas necessaria, 738. Eorum speculum Evangelium, 739. Eosdem exaltat justitiæ zelus, 744. Onus eorum et periculum, 674. Eorum prava exempla sæculares in errorem inducunt, 38. Sacerdotibus et religiosis maxime vitanda est actio mala, 572. Sacerdotum immundorum audacia, 289. Sacerdotes Christum ore sumentes, et pede calcantes, 604.
Sacramenta cur hominibus data, 261. Sacramentum et res sacramenti, 214. Caro Christi in sacramento eucharistiæ pallium Eliæ, 515. Nubi lucidæ comparata, 515.
Sacrificium triplex, 784. Sacrificio præfertur dilectio fraterna, 107. Conscientia purganda ante sacrificium, 533
Sacrificii novæ legis et antiquæ dignitas et differentia

531. Dispositiones assistentium sacrificio missæ quales, 961. Mensæ dominicæ apparatus quid significet, 672.
Sacrilegium puta, si quid non divinum lingua monachi loquatur, 55.
Sæcularium bona opera vix a quocunque peccato sunt pura, 943. Sæculari sapientiæ addicti præstringuntur, 17. Sæcularis vanitas in monachis damnatur, 188 *et seq.* Sæcularis et monasticæ perfectionis discrimen, 124.
Sæculi curæ et desideria sunt umbræ mortis et perditionis, 1028. Sæculi oblectamenta fallacia et fugacia, 126. Sæculi rumores et conversatio fugienda, 803, 824. Sæculum fugientibus tria solent obstare, 774. Qui recte non abrenuntient sæculo, 298. Sæculi prosperitas monacho non ambienda, 195.
Sagena missa in mare, misericordiæ typus, 709.
Sagittæ Dei tres in suos hostes, 774. Tres item in amicos, 774. Sagittæ diaboli, 332.
Salamandra in igne graditur illæsa, 713.
Salomonis lectuli elogium, 51.
Salphaad, id est *umbra*, 168.
Salus difficilis, 714. Saluti cum timore incumbendum, 379. Omnia pro salute tentanda, 944. Quid Deus, angelus et homo conferant ad animæ salutem, 276. Homo salutis incurius notatur, 756. Salutis initium, peccati notitia, 331. Saluti alienæ quando vacare liceat, 813. Pro salute animarum otia dulcia seponenda, 145.
Salutationis tria genera ex Evangelio quomodo mystice imitanda, 773.
Salve, regina, a sanctis composita, 721. Quater in anno cantatur, 721. Pia in eam meditatio 732. *et seq.*
Samaritani evangelici allegoria, 23.
SAMUELIS humilitas et libertas, 594.
Sanctæ animæ non aliter est esse, quam sancte in seipsa, juste ad omnes, pie ad Deum, 249. Sancti vento comparati, 44. Amore Christi mortem non metuunt. 391. Eorum claritas contemplanda, dum solem non possumus, 938. Sanctorum scientiam quinam habere mereantur, 941. Eorum lapsus et virtutes cur describantur, 834.
Sanctificatio S. Joannis in utero, 676. Mariæ sublimior quam aliorum sanctorum, 676.
Sanctuarii lapides, religiosi 883.
Sanguis Christi efficax ad emollienda corda, 478. Sanguinis Christi sitis et desiderium commendatur, 479 *et seq.* Quinque præcipuæ ejus effusiones, 528. Sexta in fossione clavorum, 482. Sanguineus Christi sudor cur in toto corpore universalis, 481. Sanguis martyrum clamat vindictam, Christi veniam, 419. Sanguinis humani avidæ sunt bestiæ propter ejus dulcedinem, 479. Sanguine minutorum solatia, 359.
Sanir idem ac hispidus, 96.
Sanitas mala, ubi vacant vulnera, quæ Christi pius infligit aspectus, 98.
Sapientia, a sapore dicitur, 255, 497. Auro designata, 276, 955. Item croco, 122. Fons signatus, 113. Liber signatus sigillis septem, 119. Est sapor boni, 701. Seu gustus et sapor æternorum, 941. Sapientia acquisita et infusa, 125. Sapientiæ recessus in cerebro, 73. Sapientia et intelligentia quomodo differant, 554. Sapientiæ et scientiæ affinitas, 231. Sapientia in medio, 710. Sapientis definitio, nosse seipsum, regere et alium, 935. Sapientia sanctorum quæ, 259. Sapientiæ margarita quomodo comparanda, 708. Sapientiæ currus describitur. 276. Sapientia lites fugit, 18. Dispositiones ad sapientiam, 125. Quibus gradibus ad sapientiæ lumen perveniatur, 940 *et seq.* Ejus lumen oratione accenditur, 941. Ejus delectatio quieta mente quærenda, 2. Hæc quærit quietem in corde hominum, 1034 *et seq.* Apud quos inveniat, 1034 *et seq.* Utilius est currere ad conscientiam quam ad sapientiam, nisi ipsa ædificet conscientiam, 341. Beatus qui in sapientia moratur. 969. An et quomodo sit una omnium sapientia, 26. Cur multi eam perdant, 969. Sapientia divina quanto augustior naturali, 192. Sapientia hujus sæculi, 259. Ejus a divina differentia, 17, 18. Sapientiæ sæculari addicti arguuntur, 17. Sapientia principum hujus mundi, 259. *Vide* Scientia.
SARA et Lia, vitæ contemplativæ et activæ figura, 511. Saram in alieno sepulcro cur sepelire voluerit Abraham, 511 *et seq.*
Satanas falsus unguentarius, 54. Ejus fallacia cavenda, 148.
Satietas, desiderii finis, 394. An sit in beatis, 394.
SAUL idem ac petitio, 183.
Scala mystica ad cœlum, 301 *et seq.* Ad infernum, 302. Scala claustralium, 311. Quis ejus auctor, 311.
Scandalizas, si non ædificas, 976. Schisma sibi ipsi infidum est, 126.
Sciendi nimia curiositas fugienda, 872.
Scientia quid, 223, 231. Justitiæ adjicienda, 940. Utilis lectio et eruditio; magis necessaria unctio, 291. Scientiæ præferenda conscientia, 341. Utriusque discrimen, 342. Scientia et sapientia quid, 230. Utriusque affinitas, 231. Scientia etiam malis communis, non sapientia, 314. Scientia argento designata, 276. Zelum habens sine scientia, dum prodesse festinat, invenitur obesse, 299. Scientia vera quæ, 759. Scientiæ plenitudo cognoscere Deum, 368. Quomodo acquiritur, 368. Scientia sui ipsius, 959. Hæc potior aliis, 326, 362. Scientiæ Scripturarum studeat adolescens, 378. Exhortatio ad divina studia, 192 *et seq.* Scientia Dei prædestinat et signat eos qui sunt ejus, 100. *Vide* Sapientia.
Scriptio sacra non cuivis usurpanda, 161. Primis Cisterciensibus prohibita, 161. Ejus utilitas, 161.
Scripturæ sacræ sunt vasa sacra, 516. Speculum, 534. Quatuor ejus officia, 114. Scopus, 1006. Sensus triplex et divisio, 1006. Hinc clypei assumendi, 86. In Scriptura quadruplex clypeus, 86. Ejus sententiis contra vitia munimur, 448. Ipsius meditatio commendatur, 55. Hac meditatione religandæ cogitationes, 99. Scripturæ serio et sedulo scrutandæ, 1045. Earum sensus sæpe orantibus aperitur, 664. Sensus a fidei regula non discrepantes, aut a contextu lectionis non nimis dissonantes non rejiciendi, 1022. In Scripturis quæ subtilia, exilia et comminuta leguntur, ad mysticum sensum referenda, 179. Scripturæ prohibent male cogitare, male dicere et male facere, 773.
Scurriles motus damnati, 376. Scurrilia sermonibus spiritualibus non miscenda, 103.
Secretum ad contemplationem aptum, nocte et umbra significatum, 3.
Securitas animæ unde, 409. Pœnitenti cavenda, 849. Nempe hæc falsa et periculosa, 456. Timor in vita, securitas in morte, 367. Securitas in tranquillitate periculosa, 37. Nusquam hic securitas, 84, 390, 872. Summa securitas nunquam esse securum, 914. Nullus de perseverantia securus, 291. Securitas negligentiam parit, 355. Securitatem conscientiæ minuit et furatur frequenter devotio propensior, 69. Pax per Christum reddita, sed nondum plena securitas, 48 *et seq.* Securitas in futuro judicio quomodo comparanda, 914.
Sedere varie accipitur, 647. Christus an sedeat in gloria, 300.
Semen triplex, 777. Semen verbi divini in multis cur non fructificet, 78.
Senarius numerus, perfectus, 407.
Senectus non annorum, sed morum commendabilis, 950. Senes vitiosi notantur 390. Juvenes corrumpunt, 374. Bonorum conversatio juvenibus utilis, 378.
Sennaar, id est *fetor eorum*, 592.
Sensuum abusus, 347. Sensuum curiositas, fomes concupiscentiæ, 83. Sensuum voluptas non reddit felices, 405. Mundus nos per sensus corporeos impugnat, 332. Quinque sensus, quinque amores, 250.
Septenarius numerus in Scripturis spiritualitatem aut universitatem gratiarum significat, 120.
Septimi diei prærogativa, 407. Septimus dies charitas, 408.
Sequentibus Christum tria deserenda, 768. Christum sequendo, non est labor, 171.
Seraphim unde ardentes dicti, 236. Sex alæ eorum, 782.
Sermo est speculum animi, 882. Ad res divinas explicandas impar omnis sermo, 174. Sermo bonus, lucerna, 946. Sermo cordis, affectio, 294. Sermones sacri, lilia 89. Sermo ex utroque Testamento instituendus, 103. Alii potentes in opere, alii in sermone, alii in utroque, 660 *et seq.* Sermo pastoris qualis esse debeat, 21. Prædicatorum sit evangelicus, 49 *et seq.* Apta magis quam alta dicant, 87. Sermonis faciendi modus apud sæculares et ecclesiasticos auctores, 1031. Sermonis virtutem vita venustet, 103. Sermonis ordinem negligunt amantes, 1. Sermo de Christo ferventi semper novus, 21. Sermones de Christo quam utiles, 473. Sermones gratissimi qui de gratiarum ubertate prorumpunt, 21. Sermo spiritualis quomodo recte formandus, 103. Sermo de rebus arcanis et divinis an confabulatio dici possit, 174. Sermones sacram paginam non loquentes in ore monachi sacrilegium, 55. Sermo qualis deceat viros religiosos, 165. Decentius in ore clerici, in ore monachi sacra, quam sæcularis littera sonat, 49. Sermones inanes et inutiles fugiendi, 55 *et seq.*, 854. Sermo vanus vanæ conscientiæ index, 354. Excessus in sermone, 346. Sermo Christi quomodo non suus, 624 *et seq.* Sermonis Christi effecta et elogia, 632.
Serpentes odore suo fugat cypressus, 495. Item cedrus, 278. Serpentis prudentia imitanda, 921. Serpentis instar ante communionem evomendum peccatum, 852. Serpentes, diaboli suggestiones, 492. Avari per serpentes

designati, 455. Serpens a Moyse exaltatus, typus Christi crucifixi, 393.
Servi Dei, reges, 470.
Servitutis et libertatis spirituum discrimen, 131.
Sessionis futuræ desiderium, 299.
Severitate dulcedo efficacior, 103, 104.
Sexus disparis consortium periculosum et scandalosum, 876 *et seq.*
Sichem, humerus dicitur, 196.
Sicut notat similitudinem, non æqualitatem, 611.
Signaculum geminum, divinum propositum et humanum studium, 100.
Silentii necessitas, 463. Virtus, 987. Utilitas, 971. Commendatio ab exemplo Christi, 987. Id commendat Verbum silens, 931. Silentio contemplationi efficimur idonei, 380. Silentium animæ Deo unitæ indicium, 464. Silentii religio crescit pro modo profectus, 462. Silendo apud homines melius loquimur Deo, 380. Silentium multis grave, 558. Quale esse debeat, 463. Duplex, 380. Monachorum est non colloquium, sed silentium, 22. Silentium in monasteriis cur ita stricte præscriptum, 463. Tenendum a Completorio ad missam sequentis diei, 798. Silentium monachorum non debet dici otium, 192. Quænam ei conveniat occupatio, 380, 987. Silentium junioribus commendatur, 379. Silentium maxime decet virgines, 463. Nosse silere difficilius quam loqui, 380. Etiam tutius, 380. Silentio potius quam verbo postulata neganda, 196. Silentium Cisterciensium continuum, 174. Silentii stupenda exempla, 463. Silentium parit, loquela perdit existimationem, 178. Occupationes pii otii et silentii, 380. Silentium otiosum, maximum peccatum, 331. Silentium bonum, sed intempestivum, fugiendum, 462.
Simeon senex et Anna vidua parturturum, 949. Simeonis senis renovatio, 948. Is ornatior quam Salomon, 952. Ejus justitia, 952. Simeonis impleti dies purgationis et exspectationis, 962.
Similitudo et imago divinitatis in creatura in quo, 27, 524. Similitudo Dei, perfectio et finis hominis, 228. Dei triplex, 228, 229.
Simon monachus S. Nicasii, postea abbas S. Nicolai de Bosco, 197.
Simon quartus prior Carthusiæ Montis-Dei, 197.
Simplici oculo vulneratur sponsus, 98. Simplices in malo, lactis dulcedine figurati, 138.
Simplicitas divina varia recipit nomina, 147. Simplicitas bona quæ, 206. Rara virtus, 71. Oculata simplicitas bona, 71. Simplicitatis columbinæ arcanum, 72. Simplicitatis et prudentiæ temperamentum, 951. Simplicitas et libertas virtutes homini necessariæ, 593. Pudore et timore impediuntur, 594.
Simulatio damnosa, 155. Nisi simulationis a te ablatum fuerit velamen, non convertetur ad te Jesus, 155.
Singularitatis mala, 779. Quod non potest singularitas, obtinet communitas, 169.
Sion, specula, 35, 167.
Sirenæ et mulieris sæcularis similitudo, 875.
Sitis Christi in cruce amoris indicium, 445.
Sobrietas nobis, justitia proximo, pietas Deo exhibenda, 302.
Solatium est vitæ humanæ, habere cui cor tuum credas, 277. Verum hominis solatium de Christo redivivo, 999. Amor solatium non admittit præter divinum, 393.
Solitariæ vitæ commendatio, 916. Solitarium locum quærit Deus, fugit hominum colloquia, 363.
Solitarius et solus quid differant, 204.
Solitudo auditorium Spiritus, 916. A Christo, Joanne et prophetis consecrata, 916. In ea Jesus quærendus, 2. Solitudinis religiosæ commoda, 204 *et seq.* Finis et scopus, 230. Solitudinis tædium unde, 208.
Solium Dei duplex, 783.
Sollicitudine exuta liberius captat sponsa dilecti favorem, 157. Sollicitudinem temporalium interdum deponere debent prælati, 157.
Somniorum variæ causæ, 886. Eis non facile credendum, 886.
Somnus ebrietati similis, 215. Somnum petens in pia cogitatione obdormiat, 215. De vita deperit quod somno impenditur, 217. Somnus Cisterciensium sanctitatis testimonium reddit, 74. Somnus brutus servo Dei abominabilis, 215. Somnus sanctorum, 712. Somnus contemplationis, 35 *et seq.* Somnus et vigilia spiritualis, dormire mundo, vigilare Christo, 143.
Spelunca triplex in sacris libris, 784.
Sperare sine meritis non spes, sed præsumptio, 598. Frustra sperat qui peccare non cessat, 816.
Spes misericordiæ Dei erigit desperabundos, 110. Ab ea incipiendum. 140. Spes secura ex promissione, licet dilata, 909. Hæc clypeus fortium, 520. Solatium nostræ peregrinationis et exsilii, 172. Spem nostram corroborant humilitas, patientia et inspiratio occulta. 781. Spes per secundum diem significata, 407. In spe gaudium et requies, 5. Ordo timoris, spei et charitatis, 1041. Spes sine virtute præsumptio, 724.
Spiritualia a spiritualibus dijudicari et demonstrari debent, 20. Atque etiam tractari, 109. Spiritualia et temporalia, subditis, debent prælati et doctores, 102. Utraque quomodo obtineantur a Deo, 745. Spirituales, qui 205. Eorum studia, 224. Forti custodia indigent, 48. Deus spirituales et animales salvat, 928. Spiritualium initium, profectus et perfectio, 206. Spiritualibus affectibus redolens anima, hortus deliciarum, 117. Spiritualis, hortus conclusus, irriguus, aromaticus, 118. Spirituales illustrationes cur Deus immittit, 229. Spiritualium deliciarum vis, 90. Cur mox aufugiant, 667. Fastidium rerum spiritualium quam periculosum, 1009. Ad perfectionem vitæ spiritualis duo gradus, 1020. Spiritualis vitæ magistri audiendi. 918. Spirituali medico animæ vulnera detegenda, 212. Prælati in temporalibus prudentes, in spiritualibus stupidi notantur, 183.
Spiritus sanctus est quidquid Patris et Filii commune esse potest, 404. Amor Patris et Filii, 239. Charitatis nomine designatur specialiter, 404. Nocturnæ columnæ comparatus, 516. Quorum sit consolator, 619. Spiritus sancti et Ecclesiæ convenientia, 750. Ejusdem directio, 559. Qualiter dona sancti Spiritus fuerint in Christo, iisque usus sit erga nos, 267. Spiritus fructus, 207. Ejus missio discipulos inebrians, 498 *et seq.* Spiritus sanctus in homine quid operetur per gratiam, 404. Spiritus sancti in nobis operatio, 229. 785. Spiritus sanctus, unctio et splendor, 1022. Ejus unctio duplex, 113 Sine ea et natura libertate, et virtus veritate, et opus merito destituitur, 110. Spiritus sanctus uniens hominem Deo et donator est, et donum, 404. Spiritus sancti ad animam venientis indicia, 315. Spiritus mundi, spiritus carnis, spiritus diaboli, et spiritus Dei quid homini loquantur, 374 Spiritus servitutis et spiritus libertatis discrimen, 131.
Sponsa paradiso deliciarum comparata, 117. Ad sublimiorem contemplationem invitata, 146, Dilectum suum vult omnium esse dilectum, 18. Sponsæ decor et nigredo, 306. Nigredo unde, 273. Varia ejus elogia, 145. Anima fidelis cur sponsa Christi, et non uxor dicatur, 432. Sponsæ conscientia et conversatio, hortus conclusus et emissus, 119. Sponsæ curas et prælationes fugientis excusatio, 148. Sponsæ labia cur favo comparata, 113. Sponsæ lac quid, 89. Ubera duo, gaudere cum gaudentibus, etc. 1047. Item prosperitas et adversitas, 434. Ejus occulta, 82. Duo oculi, qui, 278. Nempe, rerum labentium consideratio, cœlestis patriæ æstimatio, 780. Pia sponsæ querimonia de sponsi absentia, 8, 9. Sponsæ trina vocatio in Cantico argumentum vehementis affectus, 94. Sponsa unde supra se vel infra trahitur, 271. Sponsæ ad sponsum, et sponsi ad sponsam ingressus quid differant, 131. Sponsas quales Christus requirat. 709.
Sponsi etymon, 710. Nomen est potentiæ et pietatis, 563. Sponsus dilectæ est unguentum et odor, 108. Sponsi et sponsæ apertio quid, 147. Sponsi et sponsæ mutua invitatio, 135. Sponsi cœlestis mira benignitas, 91. Sponsi cubiculum, 280. Sponsi tria gazophylacia, 279. Sponsi hortus, 136, 279. Sponsi caput et cincinni rore madentes quinam, 147. Sponsus cum adest lux est, cum abest nox est, 4. Sponsum inventum retinere quantum beneficium, 28. Sponsus quo oculo vulneratur, 98. Quo crine, 99. Sponsis cur differatur dies nuptiarum, 710. Sponsum quærere, et non invenire grave, 8. Sponsi visio Dei, 497. Sponsi visio bona, sed adhæsio arctior, melior utraque, 2. Sponsus hinnulo comparatus, 1. In secreta mentis quiete Jesus sponsus potest investigari liberius, inveniri citius, et tutius teneri, et forte diutius. 2.
Stabilis est qui unum amat; qui plura, continue variatur, 397.
Stabilitas commendatur, 211. Stabilitas loci quam necessaria, 969.
Stadium Christiani quodnam sit. Quis ejus finis. Quam diversimode in eo curratur, 637. Quinam accipiant bravium, 638 *et seq.* Stadiorum LX spatium quid, 638.
Statum suum Deus homines celat, ut dum custodit humiles, habeat amabiles, 975.
Stellæ, prædicatores, 937.
Stephanus (S.) primicerius purpuratæ cohortis, 574. Christi imitator, 576. Stephano et Mariæ gratiæ plenitudo attribuitur, 574. Stephani charitas pro inimicis quanta, 576. Ejusdem virtutes, 575. Fortitudo et constantia in redarguendis impiis, 575. Quid fecerit eum orare pro lapidantibus, 311. Ejus visio an corporea vel incorporea, 576.
Stephanus monachus Montis-Dei, 199.

Steriles sunt virtutes, quæ non fecundantur per fidem, 123.
Stomachum purgant aloes gummi, 123.
Struthio pennæ speciem habet, caret tamen effectu volandi, 41. Ova sua relinquit in terra, 41.
Studia artium liberalium quatenus probanda, 192. Studia hominum triplicia, 719. Spiritualium qualia, 224. Sancta et vana quomodo differunt, 224.
Stultitia quid, 206. Stultitia commendabilis, 920.
Stupor animæ, damnationis indicium, 331.
Suavitas contemplationis, 108. Suavitas gratiæ cur ad tempus subtrahatur, 315, 316. Suavitas quorumdam in Dei servitio, 370.
Subditi carpentes prælatorum actus præstringuntur, 73. *V.* Discipuli.
Suggestio prima diaboli conterenda, 885. Suggestiones malæ corrumpunt bonum propositum, 457.
Summa salutis in tribus, 1007.
Superbia est amor propriæ excellentiæ, 538. Origo omnium criminum, 353, 385. Diaboli peccatum, 295. Ejus character, 453, 495. Non recipit disciplinam, 295. Superbiæ detestatio, 601, 769, 856. Nihil ita Deum offendit, 956. Superbiæ index aquilo, 769. Superbiæ indicia, 354, 388. Vexillum Christi humilitas, superbia Antichristi, 1043. Non uni, sed virtutibus omnibus inimica, 353, 354. In peccato prima, in conflictu postrema, 385. Tripliciter peccat, 387. Superbia prælatorum notatur, 736. Superbi a religione prorsus rejiciendi, 216. Religiosi a superbia sint alieni, 956. Superbia summum monachi vitium, 386. Superbiæ currus describitur, 275. Superbiam sequitur dispersio, 766. Superbiæ et humilitatis antithesis, 538. Superbia triplex, 766. Superbia laudabilis, 933. Superbiæ filiæ, 936. Superborum studia, 720. Superbia quot parit mala 223. Superbia Luciferi exagitatur, 182. Superbia Luciferi et Mariæ humilitas per antithesim collata, 461. Castitas superba, non castitas est, sed ornatum diaboli prostibulum, 279. Christus judex superborum et advocatus humilium, 965. Superbos arguit humilitas Christi, 538.
Superiores plurimi inviti ad prælaturas veniunt, postea eis libentius inhærent, 455. Qui superiores murmurando, etc., perturbant, arguuntur, 42 *et seq.* Per Absalonem designati, 42. Superioribus raro egredi e monasterio pergratum esse debet, 186. *V.* Prælati.
Suspiria gratiæ indicia, 315. Suspiria ad Jesum, 628. Ad videndum Jesum, 615. Orationis pia suspiria coram Deo quam efficacia, 664. Suspiria amantis et ad dilectum anhelantis animæ, 427. Spiritualis hominis pii gemitus et suspiria, 585.
Synagogæ pallium ablatum quale, 156, Synagogæ repudium, et desponsatio Christi cum Ecclesia, 64.

T

Taciturnitas junioribus commendatur, 379. Adolescentes maxime decet, 373.
Tædium vehemens et amaritudo cordis virtutes exercet, non evertit, 130. Tædii tentationes bonis religiosis quam sint molestæ, 130.
Tangere Jesum quam fructuosum, quam dulce, 1. Temperantia per tertium diem significata, 407. Ejus officia, 384.
Templum Deo sanctum est mens pia, altare optimum cor ejus, 328. Templi ostiola per quæ in sancta sanctorum aditus pateret, quare ex lignis olivarum facta, 150, Templum *æternum* dictum Christo nascente eversum. 562.
Temporalia transilienda, ut videantur æterna, 166. Temporalibus intensum impendere animum, ad æterna remissum, multa est iniquitas, 157. Temporalia et spiritualia subditis debent prælati, 102. Quomodo obtineantur a Deo, 745. Prælati in temporalibus prudentes, in spiritualibus stupidi notantur, 183. Meliora in rebus temporalibus non eligenda. 837. Lites et rixæ pro temporalibus, 177. Temporalium oblivio, 3. *V.* Terrena.
Tempora quatuor humani generis, deviationis, revocationis, reconciliationis et peregrinationis, 525, 526. Temporis plenitudo per Christum, quæ, 927. Temporis gratiæ felicitas. 930. Tempus nostrum breve est et pretiosum, 963. Tempus præsens non corporibus, sed animabus assignatum, 299. Temporis cura, 814. Tempore bene utendum ad salutem, 361. Tempore nihil pretiosius, et apud homines nihil vilius, 304. Temporis istius ingens felicitas et infelicitas, 980. Quæ temporum vera felicitas, 928. Temporis jactura deploratur, 963.
Tenebræ in nobis residuæ, 939. Deus quomodo lux et tenebræ, 171.
Teneri a Christo quis dicatur, 29.
Tentare homines quomodo dicatur Deus, 209. Christus se tentari passus quid nos doceat, 526.
Tentationes carnis, mundi et diaboli quales, 333 *et seq.* Tentationis victoria, 333. Tentationes periculosiores, quæ sub specie boni ingeruntur, 209. Tentationes contra religionis propositum, 457 *et seq.* Tentationes ut discernendæ, 333. His quomodo resistendum, 803. Nempe humiliter, caute, patienter, 527. Tentationi oratio resistere debet, 341. Tentationis et consolationis vicissitudo in apostolis et in Ecclesia, 129 *et seq.* In aliis, 17. Hujus vicissitudinis utilitas, 975. Tentationis remedia, 885 *et seq.* Tentatione exercetur humilitas et desiderium excitatur, 17. Diabolus tentando prodest, 884. Cautela contra tentationes, 526. Contra eas præmuniendus novitius, 209. Diabolus quemque pro suis moribus et affectibus tentat, 388. Adolescentia tentationibus obnoxia, 376. Diabolus resistentem sibi non vulnerat, sed coronat, 372. Orandum ut tentationes, etiam quæ ad nostram pertinent utilitatem, Deus avertat, 445. Tentationes tædii bonis religiosis quam molestæ, 130. Passionis Christi memoria efficax contra tentationes, 493. Tentationibus obnoxii religiosi, 803. Maxime novitii, 829.
Teporem nostrum agnoscimus aliorum inspecto fervore, 350.
Terrena omnia quam caduca, 892. Quomodo tangenda, 910. Contemnenda, 823. Exemplo Christi, 650. Terrena in usu, cœlestia sint in desiderio, 823. Terrenæ divitiæ cur justis in veteri lege potius quam in nova concessæ, 287. Terrena diligens bestiis comparatus, 285. Indignum contemptis terrenis, iis iterum inhiare, 1044.
Tigna cedrina, angeli custodes, 278.
Timendum semper quantumvis perfectis, 468. Timentibus, non amantibus abscondita gratiæ dulcedo, 82. Deus exigit timeri ut Dominus, honorari ut pater, ut sponsus amari, 400.
Timor Domini, prima gratia, 757. Primus item ornatus, 958. Commendatur, 548, 818 *et seq.* Timor quadruplex, 699. Humanus, servilis, initialis et castus, 819. Timor triplex, 60, 61. Timor castus, 548. Gaudium non tollit, sed custodit, 1009. Timoris Dei salutares effectus. 949. Cruci nos affligit, 992, Fidus ubique custos, 971. Timor permanens in patria quis, 61, 548. Qui differat a charitate, 6. Timor introducit charitatem, 820. Generat humilitatem, 958. Aliæ utilitates, 699. Timor adversatur amori, obstinatio timori, 593. Timor servilis quis, 547. An fuerit in Christo, 547. Timor in vita, securitas in morte, 967. Timor bono proposito adversatur, 131. Timor et amor duo discipuli, 593. Timores vitiosi, 547. Timor naturalis, 547. Timor in morte, unde, 914. Timor et amor peccatorem sibi subjiciunt, 593. Timoris stimulo indigens charitas imperfecta est, 60, 61. Timorem amor excludit, 60, 61. Qualem timorem, 60. Timoris motiva, 728. Fiduciæ et timoris individua copula, 973. Quis timor sanctior, 952. Deo debemus timorem et amorem, 256. Saluti cum timore incumbendum, 379. Consolatio utilis quæ timore miscetur, 967.
Titi imperatoris dictum egregium, 963.
Tituli crucis explicatio tropologica, 491 *et seq.*
Theophilus per Mariam Deo reconciliatus, 687.
Thesauri in nobis latentes quomodo effodiendi, 933. Thesauros tres thesaurizare debemus, 781.
Thraso miles vanissimus, 189.
Throni nomen sublimius Mariæ competit, quam angelis, 1030.
Thus soli Deo solet et debet offerri, 115. Thuris tropologia, 45 *et seq.* Thus et myrrha orationis perfectæ symbola, 93. Thus devotionis symbolum, 935.
Torpentes arguuntur, 40.
Torpor et inanes quærelæ multorum notantur, 929 *et seq.*
Torrentes quinque, 779.
Trahi se cur sponsa postulat, 271.
Tranquillitas animi quomodo acquirenda, 357. Tranquillitas malæ conscientiæ unde, 371. In tranquillitate securitas periculosa, 37. Tranquillitatem malæ conscientiæ nutrit impunitas, 372.
Transubstantatio in eucharistia, 532. Illustre de ea testimonium, 24.
Tribulatio hominis duplex, carnalis et spiritualis, 964. Tribulatio præsens non est indicium derelictionis, 972. Est medicina misericordis, 964, 966. Ejus effectus, 778. Per hanc corona comparatur, 95 *et seq.* In tribulatione et gaudio Christus utrobique quærendus, 16. Justi in tribulationibus tranquilli, 6. An melius sit Deo servire in suavitate quam in tribulatione et asperitate, 371.
Triduum post Christi mortem quid significet, 662.
Trinitatis mysterium credendum, non discutiendum, 1005. In lilio adumbratum, 477. Maxime in homine, 244,

245, 320. In Trinitate una substantia, 241. Ejus mysterium Judæis incognitum, 15. Ejus tamen fides ad Abraham ad Christum viguit, 525. Platonis dictum de Trinitate, 567. Trinitas tota in eucharistia sumitur, 531. Ei quid offerendum, 772.

Tristis operatio sterilitati vicina, 118.

Tristitia vermis pestilens, 934. Nostra unde, 979. Triplex, 387. Quænam laudabilis, necne, 1048. Quæ bona, quæ mala, 829. Tristitia et fastidium monachos nonnunquam infestant, 130. Tristitia quomodo fuganda, 853. Felix tristitia, quæ non de creatura, sed de Creatore concipitur, 393. Tristitiæ vitiosæ effectus, 937. Damna, 829 Orationem irritam facit, 830.

Tritici acervus, libri sacri, 1025.

Turrim Babylonis qui ædificent, 592. Quam ægre destruatur, 592.

Turtur exemplum castitatis, simplicitatis formæ, 221. Turturi assimilatur Ecclesia, 879. Turturis et passeris tropologia, 221.

Tympano Jesus comparatus, 144.

Tyranni sunt lupi, 741.

U

Ubera sponsæ qualia, 89. Duo, compassio et congratulatio, 267, 1047. Item prosperitas et adversitas, 434. uberis, vini et unguenti mystica collatio, 105.

Umbra triplex in hac vita, 90. Umbræ lucidæ quam breves, 1027. Umbræ supra nos duplices, aliæ obscurant, aliæ illuminant nos, 1027. Umbræ spirituales triplices 1026.

Unctionis et odoris discrimen, 111. Unctione et odore quid significatur, 112. Unctio Spiritus duplex, 113. Sine unctione Spiritus virtus insipida et ingrata, 109, 110. Sine ea et natura libertate, et virtus veritate, et opus merito destituitur, 110.

Ungendi varii modi, 111. Unguentum duplex, impassibilitatis et patientiæ, 107. Unguentum triplex, compunctionis, devotionis, pietatis, 267, 268, 785. Unguentum contritionis unde conficiatur, 1049. Item devotionis, 1049. Et pietatis, 1050. Unguenta varia, 111. Unguenti, vini et uberis mystica collatio, 105. Christus unguento comparatus, 948. Unguentorum et aromatum differentia, 109.

Unguentarius falsus Satanas, 54.

Unitas quædam bona, quædam mala, 686. Bona duplex, 686. Unitas ad proximum duobus modis habetur, et totidem impeditur 688. Unitatem ad seipsum impediunt nimietas, pusillanimitas, levitas, 686. Unitas bona servatur duobus modis, 686. Unitas spiritus cum Deo quid, 228, Ea fit per charitatem, 397. Unitatis divinæ æmula est et quasi imago fraterna charitas, 107. Unitas Ecclesiæ commendatur, 100. Ab ea separatio, perditio est, 101. Unitate fidelium nihil sponso gratius, 99, 100.

Usus rerum, non res ipsæ in crimine, 357.

V

Vacandum sibi, 212. Vacare Deo negotium negotiorum, 209.

Vacatio animi ad contemplationem requisita, 367. Vacatio triplex, 34. Vacatio sancta describitur, 34.

Vagi cordis collectio, 343.

Vana gloria cavenda, 539. Diabolus studet depravare bona opera per vanam gloriam, 477. Vanæ gloriæ peccata, 349. *V.* Vanitas.

Vaniloquium fugiendum, 354.

Vanitas hominum mundo et carni servientium, 334. Vanitatibus occupari quantum malum, 318. Vanitatis effectus, 348. Vanitas sæcularis in monachis damnatur, 96, 188 *et seq.* Vanitatem in monasteria humanitatis obtentu introducentes præstringuntur, 189. Universa vanitas, aut inutili usu, aut veloci transcursu, aut futuri contuitu, 176. Vanitas in cantando notata, 231. Vani per volucres designati, 455. Fides ipsa et virtutes quomodo dicantur vanæ, 176.

Vaticanæ Ecclesiæ Lateranensis prælata, 682.

Velle suum cuique examinandum, 228. Velle peccare malum, peccare pejus, in peccato perseverare pessimum, nolle pœnitere mortale, 342. Velle nimis est plus velle quam posse, 394. Velle quod Deus vult, hoc est jam similem esse Deo, 228.

Venter improbus exactor, 355, 356. Pinguis venter non gignit tenuem sensum, 378.

Vento comparatur Christus, 44. Item sancti, 44.

Verba Christi aliter bonis aliter malis sapiunt, 626. Verborum Christi suavitas et efficacia, 664. Eorum vis, 153, 438 *et seq.* Verbum Dei luceat et ardeat. 78 *et seq.* Ejus sapor et odor, 608. Verbi Dei audiendi aviditas, 100. Etiam a scientibus religiose audiendum, 67. Verbum Dei cur non fructificet, 78, 190. Verbi sacri meditatio, bonus clypeus, 86. Verbis vultus dat gratiam, et mentem exornat, 80. Speculum mentis sæpe refulget in verbis, 375, 376. Verba sunt medicinalia, 462. Verbum otiosum quid, 460. Verbi otiosa virginibus vitanda, 459. De his reddenda ratio, 854. Verbum sacram paginam non resonans, in ore monachi sacrilegium, 55. Verborum affectata lascivia inanis gloriæ redolet affectum, 116.

Verecundiæ commendatio, 81, 378, 379. Malis Punicis designata, 81. Ejus exemplum in Christo, 81. In Maria et in publicano, 376. Commendatur in sermone, in cantu et in visu, 375. Item in motu, gestu et incessu, 376. Verecundia bona sua non jactat, 81. Est pudicitiæ comes et custos, 376. Et modestiæ, 379. Amplius eminet in pulchra facie, 377. Ejus scopuli, 379. Verecundia decor monachi, 813. Adolescentes maxime decet, 373, 375. Verecunda oratio Dei gratiam conciliat, 376.

Veritas puritate cordis detegitur, 17. Solis duris corde dura, 970. Veritas simplex et nudata fervorem gignit amoris. 156. Ejus investigationi et visioni mentis quies necessaria, 122. Grata est etsi vilibus verbis prolata, 933.

Veritas et bona voluntas quantum prosint, 226. Veritas juramento non eget, 855. Veritati tanto vicinior quisque efficitur, quanto ad ea se remotiorem arbitratur, 389. Veritas sine periculo non prædicatur, 602. Multi amant veritatem lucentem, sed non amant redarguentem, 241. Qui necessitate cogente vera de se bona loquitur, tanto verius humilitati jungitur, quanto magis veritati associatur, 303.

Vestimenta religiosorum qualia, 826. Vestis sacerdotalis triplex. 782. Vestes pretiosæ religiosis adjiciendæ, 827. S. Augustinus de pretiosa veste erubescebat, 826.

Vestis animæ triplex, 777. Vestimenta, *bona opera*, 115. Excessus in vestitu, 346.

Vetus homo crucifigendus, 335. Ejus descriptio, 334.

Via Domini lata, si exitus spectetur, 921. Pollutos, admittit et abluit, 920. Viam Domino parare, quid, 917. Id fit per pœnitentiam, 919. Via Domino paranda debet esse immaculata et recta per bonam voluntatem, plana per mansuetudinem, lucida per legis scientiam, 918 *et seq.* In via Domini caute ambulandum, 920. Quibus viis ad Deum revertendum, 634. In via cœpisse, profecisse est, 919. Via triplex ad vitam, 775. Via angusta incedendum, 286.

Vicissitudo contemplationis et doctrinæ, 102. Item tentationis et consolationis,17. Hæc utilis, 975. Dilecti visitatio delectat, vicissitudo molestat, 393.

VICTOR antipapa, 101.

Vici civitatis Judæos designant, 15.

Vidua humilis melior quam virgo superba, 843.

Vigilantia in oratione et actione commendatur, 1003. Hæc invenit Christum, 1003.

Vigiliæ multæ, 143. Ad vigilias nocturnas ut se gerendum, 796. Vigilia et somnus spiritualis, vigilare, Christo et dormire mundo, 143.

Vilis sui ipsius existimatio, 796.

Vilitati jungenda asperitas, asperitati vilitas, 301 *et seq.*

Villa corpus nostrum, vilicus homo interior, 696.

Villici infamatio quid, 698.

Vincitur facile Deus, 1016.

Vincula Christi varia, 432 *et seq.* Ut imitanda. 434. Eorum acerbitas, 433.

Vindictæ desiderium reprimendum, 354. Cogitationes de vindicta quam fatigant animum, 346. Nobile vindictæ genus ignoscere victo, 354.

Vinum quinam bibant in religione, 371. Ejus abusus cavendus, 347. Vinum fugiant juvenes, 378. Vinum inebrians triplex, 775. Vini, uberis et unguenti collatio mystica, 105.

Viola symbolum humilitatis, 448. Christus cruxifixus violæ comparatus, 449.

Virga triplex in Scripturis, 785.

Virginitas summa gratia, 463. Ejus decor incomparabilis, 465. Libano comparata, 53, 54, 55. Mentis et corporis puritate constat, 465. Virginitas corporis sine mentis integritate inanis, 842. Virginitatis amans mediocribus non debet contentus esse virtutibus, 383. Vitia virginitatis balsamum corrumpentia, 54. Virginitas amissa irrecuperabilis, 842. Virginitas læsa condonari solet, sed redonari non valet, 135. Virginitatis jactura deploratur, 135. Votum virginitatis prima fecit virgo Maria, 450, 453. Virginalis status commoda, et conjugalis incommoda, 469. Virgines Ecclesiæ adeps et medulla, 465. Vita angelica, 467. Christus quantopere eis colendus et amandus, 474. Virginibus maxime convenit fortitudo, 456. Præcipue humilitas, 450, 467, 858. Et rectitudo intentionis, 456, 477. Item mansuetudo, 454. Perseverantia, 459, Item silentium, 463, 473. Quale illud esse debeat, 463. Virginibus otiosa verba vitanda, 459. Virginum fecunditas in filiis

spiritualibus gignendis, 458. Hæc carnali multo felicior, 469. Quales filios pariat, 843. Virginum præ cæteris duplex prærogativa, 465. Maxime Agnum sequi, 471. *et seq.* Canticum eis proprium, 472 *et seq.* Virginum prærogativa non esse sub potestate viri, Quanta, 470 *et seq.* Virginum aureola quid, 475 *et seq.* Quibus competat, 466 *et seq.* Virginum flores, 1039. Virginum prudentium quale oleum, 711. Virgo caveat hominum oculis se componere, 881. Fugiat consortium virorum, etiam religiosorum, 876. Imo et sæcularium feminarum, 875. Eis occasiones lapsus et corruptionis vitandæ, 466. Virginum tentationes quales, et quomodo superandæ, 458. Virgo aspirans ad nuptias non melior muliere nupta, 466. Vidua humilis melior quam virgo superba, 843. Virginem dedecet iracundia, 856. Virginum amor securior amore conjugum, 474. Virginibus deserta abundant, 459. Virgines lunæ comparatæ, 474. Virorum etiam religiosorum consortium virgini fugiendum, 876. Viri quomodo a virgine amandi, 877.

Virtus et voluntarius in bonum assensus, 225. Bonus usus liberæ voluntatis, 241. Virtus et motus virtutis a Deo, 12. Sine discretione est vitium, 880. Sine unctione Spiritus insipida et ingrata, 109, 110. Vult doceri cum humilitate, quæri cum labore, haberi, cum amore, 208. Virtute anima Deo fit propinquior, 364. Virtutis laudes, 225. Est etiam inimicis venerabilis, 560. Philosophi veræ virtutis expertes, 241. Virtutem cujusque ex indiciis dijudicare difficile, 72. Virtus ominis homini naturalis, 225. Virtutis opus est bonus illarum rerum usus, quibus male uti possumus, 241. Virtutes omnes ut rami pullulant a radice charitatis, 108. Omnes sine ea inanes et insuaves, 107, 108. Ab ea habent quod sint virtutes, 406 *et seq.* Virtutum via et vita charitas, 403. Virtutes sine humilitate inanes, 666. Sine fide steriles, uti et fides sine virtutibus mortua, 123. Virtutes a Deo, vitia nobis, 817. Virtutes suapte natura intus in animo locatæ sunt, 72. Virtutes quædam summæ, quædam mediæ, 385. Aliæ exteriores, aliæ interiores, aliæ intimæ, 72. Virtutum exercitio præveniendum contemplationis otium, 402. Virtutes ac quiri, et vitia exstirpari nequeunt sine magno labore, 389. Virtutes magno labore, vitia sponte crescunt, 225. Virtutes propriæ celandæ, 356. Virtutes celandæ, peccata manifestanda, 857. Virtutes perdit jactantia, 857. Eas exercet, non evertit tædium et amaritudo cordis, 130. Virtutum gradus secundum ordinem beatitudinum, 1042. Virtutum major delectatio quam vitiorum, 308. Ipsa virtutum esuries pascit, 91. Pia ad Christum aspiratio ad obtinendas virtutes, 519. Ordo virtutum timoris, spei et charitatis, 1041. Virtutes quatuor cardinales in cedro, libano, myrrha et aloe commendantur, 123. Quid eis proprium, 383 *et seq.* Earum functiones, 697 *et seq.* Earumdem perfectio in prælatis requiritur, 292. Quænam virtutes cessent in patria, 406. Virtutes et mores viri religiosi, 246. Virtutum omnium speculum nobis propositum, Christi vita, 814. Virtutes Christi paulatim sunt acquirendæ, 31. Virtutes et lapsus sanctorum cur describantur, 854. Virtutes fratrum nostris ad Deum orationibus sunt fovendæ, 158. Virtutes fratrum potius quam vitia sunt numerandæ et publicandæ, 158. Virtutum connexio, 301. Virtutes fictæ, 331. Vitia sub specie virtutum latentia multos decipiunt, 385.

Vis verborum Christi, 284. Deus amat a nobis vim pati, 1016.

Viscus diaboli, 332,

Visionis tria obstacula, 685. Visio Dei per gratiam subitanea est, 21. Fit per gratiam seu divinæ dulcedinis experientiam, 20, 21. Visio Dei multiplex, 20 *et seq.* Visionis beatificæ jucunditas, 320. Ad visionem beatam aspiratio, 167. Visio sponsi bona, sed adhæsio arctior, melior utraque, 2. Videri Deus nequit oculo corporis, 1027. Videri Deus non potest absque gaudio, 931. Ad videndum Deum hic quid requiratur, 1027. Amor et ratio duo oculi ad videndum Deum, 251. Mundandus animus ad videndum Deum, 619. Item cor, 232, 234. Impossibile est videri summum bonum, et non amari, 230. Mundus non videbit Deum, 621. Corporalem Christi formam videre non minima gloriæ portio, 1040. Animus hominis speculum ad videndum Deum, 359. Ejus speculi cura quadruplex, 339.

Visitatio dilecti delectat, vicissitudo molestat, 393. Visitat nos Deus quatuor modis, 780.

Visus dignitas, 251. Visus est quædam videndi virtus in oculo, et quædam passio in videndo, 132. Videre sensibus cæteris tribuitur, 251. Oculo quinque necessaria ad clare videndum, 278.

Vita præsens ingrata est propter tria, 432. Adversitatibus obnoxia, 860. Ejus brevitas et incertitudo, 323. Vita longior non optanda, 321. Vita præsens laboris, futura gaudii, 500. Magnum hujus vitæ solatium, amicus, 378. Amicitiam Dei mereri, præcipuus vitæ fructus, 975. Vita æterna quæ, 168, 312. Desideriorum finis, 168. Vitæ futuræ recordatio liquescere facit animam, 141. Vita fidei multorum non concordat, 74. Vita cordis, Jesus, 401. Vita correcta, via recta, per quam Deus venit ad nos, 917. Vita vera, vivere Christo, 887.

Vitis in foliis præeminet aliis arboribus, 438. Ejus flores odore suo fugant venata animalia, 492. Jesus vitis, 494, 629. Vitis proprietates Christo aptatæ, nempe plantatio, 427. Alligatio ad palum, 433. Circumfossio, 430 *et seq.* Præcisio, 428. Dilatatio, 439. Folia, 438. Flores, 448. Fructus, 499 *et seq.*

Vitium est virtutis privatio, 225. Nullum naturale, 224, Alia carnalia, alia spiritualia, 388. Ad vitia cor sterile, bonum desertum, 43. Vitia sub specie virtutum latentia multos decipiunt, 385. Sponte pullulant, virtutes magno labore acquiruntur, 225. Vitiorum dominum multiplex, 286. Vitia contrariis virtutibus impugnanda, 385. Vitia exstirpari, et virtutes acquiri sine magno labore nequeunt, 389. Vitiorum connexio, 387. Scripturæ sententiis contra vitia munimur, 448, Martyrium assiduum quotidianus cum vitiis conflictus, 1007. Virtutes fratrum potius quam vitia sunt numerandæ et publicandæ, 158. Vitiis iisdem non omnes oppugnantur, 388.

Vituli tres Deo immolandi, 777.

Vituperium quamvis cum deest non timeatur, tamen cum adest vulnerat improvidum, 539.

Vivendi triplex status, 773. Aliud vivere secundum se, aliud secundum Deum, 375. Frustra vivit vel omnino non vivit, qui Deo non vivit, 203. Vivere se non credat monachus, qui non id agit propter quod in cella vivitur, 210. Vivere de alieno labore an liceat, 218.

Vocatio triplex, 785. Vocanti gratiæ non obsistendum, 193. Imo citius obtemperandum, 297, 298. Ubi Deus vocat, non est opus consilio, 297. Infidum humanæ sapientiæ consilium circa vocationem, 297. Monacho considerandus finis vocationis suæ, 637. Vocatio trina sponsæ in Cantico, argumentum vehementis affectus, 94.

Volitare nunc discat a terris ad cœlos, qui tandem in cœlos evolare cupit, 1007.

Volucres vanos designant, 455.

Voluntas naturalis quidam animi appetitus, 226. Pro vario appetitu varias sortitur donominationes, 226. Est origo diversarum cogitationum, 228. Per se simplex affectus, boni et mali capax, 245. Quomodo regenda, 226. Ejus custos obedientia, 226. Voluntas cum sociatur veritati, amor est ; cum lætatur a gratia, dilectio est ; cum fruitur, charitas est, 226. Voluntas duplex in Deo, misericordiæ et providentiæ. Item alia permittens, alia approbans, 552. Voluntas Dei ut sacratissima, ita res secretissima, 291. Voluntati supernæ conformis homo, unitur Deo glutino quod non dissipabitur, 397. Voluntatis humanæ quatuor genera, 775. Magna voluntas ad Deum, amor est, 228. Voluntati alienæ potius quam propriæ studendum, 797. Voluntas bona et veritas quantum prosint. 226. Voluntas bona quanta cura, et quomodo paranda, 225. Quam dives, 1001. Bonam voluntatem aliquando quærimus, et magis persequimur fugientem, quam sequimur ducentem, 29. Voluntas bona non est, si non operatur quod potest, 338. Ei non semper credi debet, 211. Bonæ voluntatis necessitas, vis, efficacia, 338. Voluntas corrupta tot sortitur vitiorum nomina, quot habet vitia, 245. Voluntatis corruptio non statim sanatur, 84. Voluntas declinans concupiscentia est, 226. Voluntas remissa quot pariat mala, 225. Voluntas mala libera est et servilis, 132. Voluntas propria Deum impugnat, abnegat, furatur, et quodam modo occidit, 708 *et seq.* Ex radice propriæ voluntatis quot pullulant mala, 286. Voluntas propria bona convertit in peccatum, 381. Voluntatis propriæ abnegatio, 812. Voluntatis propriæ loculi, 309, 599. Voluntas propria salvationis et damnationis causa, 369.

Voluptas carnis non reddit felices, 405. Hostes nostri duo præcipui, elatio mentis et voluptas carnis, 1051. Voluptas transacta sui relinquit pœnitudinem, 389. Voluptates sæculi fallaces et fugaces, 126. Voluptuosi per bestias designati, 455.

Vota, alia communia, alia specialia 880. Vota illicita rescindenda, 880. Virginitatis votum prima fecit B. Maria, 430, 453.

Vox in sermone quomodo temperanda, 378. Vox Christi quam efficax ad docendum et persuadendum, 144.

Vulnera salutaria et optanda, 98. Deum vulnerari quid, 396. Vulnerandus charitate Deus, 98 *et seq.* Christi vulnera, asyla fidelium, 996 *et seq.* Cor Christi potentius amore quam mucrone vulneratum, 430. Quo oculo sponsus vulneratur, 98. Quo crine, 99. Vulnerati cordis signa dant lacrymæ, 98.

Vulpis fovea, carnis prudentia, 298.
Vultus animi interpres est, 30. Oris supplet officium, 80. Mentem explicat et verbis dat gratiam, 80.

W

Wittehamenses Carthusienses, 311.

Z

Zelus justitiæ sacerdotes et præsules exaltat, 744. Zelus lenitati non adversatur, 978. Zelum habens absque scientia, dum prodesse festinat, invenitur obesse, 299. Zeli fervorem diligit Deus, si adsint quædam lactea fomenta parvulorum, 139.

INDEX HISTORICUS

VITÆ SANCTI BERNARDI.

A

AALAYS mater S. Bernardi, 1281, 1282. Litteris exculta et vitæ religiosæ destinata. 1281. Pietas ejus in educandis filiis, 1238 *et seq.* Ejus nobilitas, 1060. Obitus, 1237., 1283 *et seq.* Sepultura, 1284. Aletha dicta, 1063, 1064. Item Elizabeth dicta, 1275.
Abbas Cisterciensis Pater universalis ordinis, 1209, n. 1232. Patres abbates domibus, qui de sua domo exierunt, Pastores provident, 1203,
ABRAHAM cellerarius monasterii in Suecia, 1218.
ACARDUS monachus Claræ-Vallensis plurimorum cœnobiorum exstructor, 1223 *et seq.*, 1227.
Acta sanctorum quare describenda, 1223.
ADENULLUS abbas Farfensis, 1125 n,
ADULFUS ex canonico S. Castoris monachus Claræ-Vallensis, 1177.
AIMERICUS cancellarius, 1109.
ALANUS ex abbate Aripatorii episcopus Autisiodorensis, 1112, 1234, 1235, 1259.
Alba fluvius, 1243.
Alba-Ripa monasterium ordinis Cisterciensis, 1146.
ALBERICUS Otiensis episcopus, 1123, 1134, 1267, 1320.
ALBERICUS abbas Benedictionis-Dei, 1278.
ALBERO abbas in Suecia, 1284.
ALBERTUS faber monachus, 1143.
Albigensis civitas, 1196.
ALBINUS cardinalis episcopus Albanensis, 1319.
ALETHA S. Bernardi mater. *V.* Aalays.
ALEXANDER papa III, 1232.
ALEXANDER canonicus Coloniensis, a S. Bernardo conversus, 1167. Fit monachus Claræ-Vallensis, 1208. Deinde abbas Grandis-Silvæ, 1148. Postmodum Cisterciensis, 1209.
Alexandria urbs, 1161.
Algorrium vicus, 1140.
ALGOTUS Curiensis episcopus, 1112, 1259.
ALIEONORDIS regina Franciæ, 1133, 1277.
Alpense monasterium, 1089.
Altare S. Petri, in occidentali parte situm, in ecclesia Coloniensi obtinet principatum, 1178. Altaria tria in oratorio Claræ-Vallensi, 1085.
AMALRICUS rex Jerosolymorum, 1161 *et seq.*
Ambrosii (S.) Ecclesia Mediolani, 1096, 1097.
AMEDEUS Lausannæ episcopus, 1112, 1259.
ANASTASIUS papa, 1157, 1274.
Anastasii (S.) ad Aquas-Salvias restitutum monasterium ab Innocentio II, 1112.
ANDREAS episcopus Attrebatensis, 1259.
ANDREAS frater S. Bernardi, 1066, 1075, 1121, 1275, 1282, 1284, 1292.
ANDREAS miles Templi, S. Bernardi avunculus, 1150, 1269.
ANSELMUS episcopus Havenbergensis, 1174, n.
ANSELMUS episcopus Mediolanensis, schismaticus, 1095, 1097, 1257.
Apri (S.) monasterium Tullense, 1192.
Apostatæ cujusdam monachi miseria et infelix exitus 1039.
Aquæductus per omnes officinas monasterii Claræ-Vallensis, 1103.
Aquisgranum sedes regia, 1143, 1180.
ARCHENFREDUS, 1192.
Argentina urbs, 1172.
Argilleriæ oppidum, 1146.
Armantia fluvius, 1189.
Armarium in claustro, 1224.
ARNALDUS seu Arnoldus abbas Bonæ-Vallis in agro Carnutensi, vitæ S. Bernardi scriptor secundus, 1058, 1153, n. 1272.
ARNALDUS, cognomento Qui-non-ridet, archidiaconus Pictaviensis, Gilbertum Porretanum publice arguit, 1319 *et seq.*
ARNULFI de Majorca conversio et mira conversatio, 1210. *et seq.*
Ascalon a Christianis capta, 1121.
ATHELAIS ducissa Lotharingiæ, 1089.
Augiense monasterium antiquum et nobile, 1141.
AUGUSTINUS monachus, 1319.
Aurelianum urbs Franciæ, 1256.
Autissiodorum urbs, 1189.
Auxitonarum civitas, metropolis Vasconiæ, 1131.

B

Baculi S. Bernardi virtus, 1260.
Baculi feminæ sanatæ in ecclesia suspensi, 1187.
Bagenbach locus in Alsatia, 1172.
BALDOWINUS abbas, 1167.
BALDUINUS episcopus Pisanus. 1112, 1259.
BARASO tetrarcha Sardiniæ, 1230.
Bargonium villa, 1187.
Barrum super Albam, oppidum, 1133, 1145. Nominatissimum oppidum, 1186, 1290.
Barrum super Sequanam, 1145, 1187.
BARTHOLOMÆUS, S. Bernardi junior frater, 1066, 1238, 1282.
BARTHOLOMÆUS Sombernionensis, 1060.
Basilea urbs, 1169, 1172.
Bella-Vallis monasterium ordinis Cisterciensis, 1132.
Benedictio-Dei monasterium ord. Cisterc. 1278.
BENEDICTUS Humbertus Claræ-Valli sepultus, 1219.
Benedicti (S.) monasterium in territorio Mettensi, 1153.
Berche locus in Alsatia, 1172.
BERENGARIUS, Abælardi discipulus, S. Bernardi miracula vel invitus agnosci', 1163.
BERNARDUS (S.) triduo post obitum sepultus cum sacerdotalibus indumentis, 1156. Et quidem in lapide cum reliquiis S. Thaddæi, 1157. Et cum tunica Malachiæ, 1160. Post mortem a miraculis cessat ex obedientia, 1219. Elogium ejus, 1155 *et seq.* Ejus reliquiæ in Dania, 1136.
BERNARDUS diaconus cardinalis, 1112, 1259.
BERNARDUS ex clerico regulari S. Saturnini monachus Claræ-Vallensis, ac tandem abbas Vallis-Aquæ, 1124.
BERNARDUS. Montis-Barri dominus, 1060. Avus S. Bernardi, 1275, 1281.
BERNARDUS de Monte-Forti, 1060.
BERNARDUS episcopus Nanneteusis, 1112, 1259.
BERNARDUS Pisanæ Ecclesiæ vicedominus tum abbas S. Anastasii, 1112.
Bins, castrum in Belgio, 1183.
Birboverinesdorff vicus, 1171.
Bobardus, vicus, 1177.
Bonæ-Vallis monasteria tria, 1058.
Bonifontis monasterium, 1165.
Bragerach, castrum, 1193.
Braium castrum, lutum significans, 1188.
Brena castrum in Campania, 1146, 1149, 1185.
BRICTIUS episcopus Nannetensis, 1106, 1260.
Brunvillare Sancti Nicolai monasterium ordinis S. Bened. 1149, 1180.
BURCARDUS abbas Balernensis, 1089.

Burdegalis urbs, 1193.
Burdemons castrum, 1145.

C

Cableia seu Chableia vicus in Burgundia, 1147. Ibi ecclesia S. Martini, 1189.
CÆSARII martyris dens, 1129.
Calma villa, 1192.
Cameracum urbs, 1184. Ecclesia. B. Mariæ, 1184.
Campanæ pulsatæ pro factis miraculis, 1170, 1174, 1186.
Candela pro adepta sanitate altari oblata, 1174. Candelarum exstinctio in excommunicatione, 1260.
Canonici regulares in sede episcopali Burdegalensi, 1193.
Canonicorum Spirensium dormitorium, 1173.
Canta-Merula oppidum, 1230.
Capella Aquisgranensis toto orbe Romanorum famosissima, 1143.
Capitulum abbatum Cisterciensium, 1145, 1220.
Caputia agnina, 1143 n.
Cardinales *fratres* dicti, 1109, 1261.
Cardinales in consilio Remensi soli judicare volunt, 1321.
Carenum, quid, 1094, n.
Carnotum urbs, 1256.
Carus-locus monasterium ord. Cisterc. 1083, 1145.
Castellio castrum. 1243, 1275. Ejus loci ecclesia agente S. Bernardo ad canonicos regulares transit, 1063, 1236.
Castoris (S.) ecclesia Confluentiæ, 1177.
Castrum-Nantonis, 1081, 1249.
Castrum-Villanum, 1134.
Catalaunum urbs, 1185, 1245, 1252.
Caturcium civitas Aquitaniæ, 1140. 1193.
Caziacum, monasterium non ignobile ord. S. Bened. 1229.
Centuplum servorum Dei, 1212.
Cerevisia hospitibus propinata, 1084.
Chaleta vicus, 1145.
Christiani duo in Hibernia episcopi, 1112, 1269.
CHRISTIANUS monachus Claræ-Vallensis, 1288.
Ghristuns-genade pro Kyrie eleison, 1179.
Chrysopolis civitas, Vesontio, 1259.
Cisterciense monasterium, 1238, 1284, 1295. Cisterciensis monasterii conditio, 1070, 1241. Cisterciensium ecclesiæ feminis inaccessæ præterquam in festo dedicationis, 1155, n. Cisterciensis abbas Pater universalis ordinis, 1209, n. 1232. Cisterciensis ordinis dilatatio, 1086 *et seq.* 1233.
Clamiceium castrum, 1134.
Claræ-Vallensis monasterii fundatio, 1073, 1195, 1243, 1298. Ejus descriptio, 1306 *et seq.* Translatio, 1103 *et seq.* Eo confluxus ex omnibus mundi partibus, 1313. Insignia, 1060. Claræ-Vallensium monachorum mira conversatio, 1077, 1246 *et seq.*, 1285 *et seq.* Modestia, 1091, 1094, 1103. Austeritas in victu, 1073, 1077. Vilis victus, 1094. Paupertas, pulmenta, panis, 1243. In his multi litterati, 1091.
Clementinum pratum monasterium, 1286.
CŒLESTINUS papa, 1112, 1267.
Colonia civitas, 1175, 1178. Metropolis Germaniæ secundæ, 1208.
Compassionis defectus severe punitus, 1082.
Cona oppidum, 1134.
Concilium Pisanum, 1095, 1194, 1256. Remense sub Innocentio, 1094. Sub Eugenio, 1112, 1269, 1319, 1320. Senonense, 1122, 1267. Concilium Stampense, 1093, 1188, 1256. Suessionense, 1324. Concilio præmissum jejunium, 1256.
Confinium villa, 1190.
Confluentia vicus ad Rhenum et Mosellam, 1177. Nobile castrum ad Mosellam fluvium, 1142.
CONO ex canonico regulari cardinalis et legatus, 1324.
CONRADUS canonicus Coloniensis, 1181.
CONRADUS dux, 1169, 1175.
CONRADUS rex Romanorum, 1141, 1167. Spiræ coronatus et cruce signatus, 1172, 1173. Imperator, 1208.
Constantia urbs, 1178.
CONSTANTIUS latro, factus monachus apud Claram-Vallem, 1204.
Conversorum numerus apud Claram-Vallem, 1221.
Cremona urbs, 1258.
Crocingen villa, 1168.
Crucis Dominicæ lignum Claræ-Vallensibus datum, 1162.
Cucullæ pelliciæ, 1144, n.

D

Dæmonis adulteri excommunicatio, 1106.
Dameyseria locus in diœc. Engolism. 1195.
Davamant, vicus, 1185.
Defuncti Vigiliæ prægrandes circa defunctos, 1200.
Dionysii (S.) monasterium, 1277.
Dionysii (S.) villa, 1212.
Divio castrum famosissimum, 1275, 1284.
Divitiæ, venenum, 1176.
Doningen, 1169.
Dormientes incomposite impatienter fert S. Bernardus 1071.

E

EBERARDUS, Hermanni Constantiensis episcopi capellanus, 1167.
Ecclesia super corpus Schocelini eremitæ ædificata, 1227.
Ecclesia seu monasterium, 1189.
Ecclesia S. Martini Turonensis, 1147.
Ecclesiæ Cisterciensum feminis inaccessæ præterquam in festo dedicationis, 1155.
ELBODO monachus Cisterciensis, 1245.
ELIZABETH mater S. Bernardi, 1275. *V.* Aalays.
Episcoporum in concilio Remensi constantia, 1322.
Epistolæ Bernardi ægris salutis remedium, 1146.
ERMENGARDIS Britanniæ comitissa, 1105, 1260.
Esconense monasterium ord. Cist. in Dania, 1136, n.
ESKILUS archiepiscopus Danorum, 1135, n. 1136.
Eucharistiæ temeraria præsumptio punita, 1083. Capiti dæmoniacæ imposita, 1097. Eucharistiæ vasculum capiti hominis incantati impositum, 1082.
Eugenius III papa, 1112, 1145, 1157, 1208, 1252, 1259, 1267, 1269, 1274, 1287, 1301, 1319.
EVERHARDUS monachus Claræ-Vallensis, 1175.
Excommunicatio dæmonis adulteri, 1106. Excommunicatio muscarum, 1083. Excommunicatio vineæ, 1288.
Expeditionis sacræ infelix exitus, 1120 *et seq.*

F

Fames in Gallia, 1082. In Burgundia, 1287.
Farfense monasterium, 1125 n.
FASTRADI abbatis Camberonensis, deinde Claræ-Vallis, ac demum Cistercii conversatio mira, 1231 *et seq.*
Firmitas, monasterium ord. Cist. 1195. 1285.
Firmitas, oppidum Claræ-Valli proximum, 1249.
Florentini (S.) oppidum, 1149.
Florini (S.) ecclesia Confluentiæ, 1177.
Fluma, opertorium pulvinariorum, 1144, n.
Fontanæ oppidum, 1143, 1183, 1281. Castrum, 1275. Oppidum patris S. Bernardi, 1235.
Fontarcia, 1186.
Forensis comes, 1288,
Fossa nova monasterium ord. Cist. 1324.
Francia schismate aut erroribus nunquam fœdata, 1093.
FRANCO clericus, 1167.
Frankenvoert urbs, 1167, 1172.
Fratres dicti cardinales, 1109, 1261.
FREDERICUS monachus Claræ-Vallensis, 1177.
FREDERICUS imperator, 1274.
Friburg oppidum nominatissimum, 1207.
Frichen villa, 1171.
FRIDERICUS dux, 1173.
Frieborg castrum, 1149, seu *Frienburg*, 1168.
FROWINUS abbas Montis-Angel, 1167, n.
Fulceria vicus, 1187.
Fusniacum monasterium, 1083, 1165.

G

GALDRICUS Bernardi avunculus, 1066, 1080, 1081. 1249 1250 *et seq.* Dominus castri quod Tuillum dicitur, 1238.
GALLERANNUS abbas Ursicampi, 1292, 1293, 1294.
GARNERIUS abbas Claræ-Vallensis, tum episcopus Lingonensis, 1222.
GAUFRIDUS de Oratorio archiepiscopus Burdegalensis 1320.
GAUFRIDUS episcopus Carnotensis, 1094, 1096, 1124, 1134, 1158, 1268, 1105, 1106, 1108, 1259, 1260, 1263.
GAUFRIDUS Jonæ-Villiæ dominus, 1060.
GAUFRIDUS monachus, 1167.
GAUFRIDUS monachus Claræ-Vallensis, 1175, 1278.
GAUFRIDUS S. Bernardi notarius, 1115, 1222. Vitæ S. Bernardi scriptor, 1058, 1233. Non distinguendus a Gaufrido Autisiodorensi, 1059.
GAUFRIDUS de Perona, prior Claræ-Vallis, 1284.
Gembolium seu Gemblolium monasterium, 1182.

Gemianus (S.) Germanus in pago Lemovicensi, 1141.
GERANNUS abbas S. Benigni Divionensis, 1284.
GERARDUS abbas Longi-pontis, 1132 1201, 1230.
GERARDUS abbas de Moris, 1131, 1291.
GERARDUS abbas in Suecia, 1435.
GERARDUS clericus, 1154.
GERARDUS Engolismensis episc. schismatis fautor, 1104 *et seq.*, 1259, 1261. Ejus sequacium violentiæ, 1106. Archiepiscopatum invadit Burdegalensem, 1106. Ejus infelix exitus, 1107.
GERARDUS episcopus Lemovicensis, 1134, 1141.
GERARDUS episcopus Tornacensis, 1259.
GERARDUS frater S. Bernardi 1067 *et seq.*, 1080, 1085, 1099, 1125, 1158, 1243, 1250, 1255, 1282, 1288, 1292.
GERARDUS monachus, 1167.
GERARDUS monachus Claræ-Vallensis, 1175.
GERARDUS ex Farfensi monachus Claræ-Vallensis, 1126, n.
GERARDUS Trajectensis, monachus Claræ-Vallensis, ac demum abbas in Suecia, 1217 *et seq.*
GERARDUS prior Claræ-Vallensis, 1222.
Germani (S.) monasterium Autisiodorense, 1147, 1189.
GILLEBERTUS Porretanus, episcopus Pictaviensis 1122 *et seq.*, 1269, 1319, 1322.
GILO episcopus Tusculanus, 1104.
GIRALDUS episcopus Tornacensis, 1112.
GODEFRIDUS episcopus Lingonensis, 1081.
GODEFRIDUS prior Claræ-Vallensis, dein episcopus Lingonensis, 1103, 1112, 1131, 1146, 1154, 1185, 1187, 1235, 1249, 1259, 1271.
GODESCALCUS abbas montis S. Eligii, dein episcopus Atrebatensis, 1320.
Gollandia insula, 1203.
Gom oppidum, 1185.
GOSVINUS abbas Cisterciensis, 1219.
Granadium monasterium ord. Cist. in Dania, 1136, n.
Granceium castrum, 1066, 1238.
Grandis-Silva monasterium ord. Cisterc. 1113, 1148, 1209, 1273.
Grusnach castrum, 1177.
GUARINUS episcopus Seduni, 1112, 1259.
GUIBERTUS monachus Claræ-Vallensis, 1285 *et seq.*
GUIDO abbas Molismensis, 1070, n
GUIDO de Acro-Monte, 1060.
GUIDO frater S. Bernardi, 1066, 1069, 1081. 1087, 1158, 1239, 1241, 1249, 1254, 1276, 1278, 1282, 1283, 1288.
GUIDO monachus, provisor monasterii Claræ-Vallensis, 1200.
GUIDO episcopus Pisanus, 1095
GUIGO Carthusiæ prior, 1118, 1254.
GUILLELMUS abbas Rievallis, 1083, 1277.
GUILLELMUS abbas S. Theoderici, 1058, 1084, 1085, 1087, 1089, 1091.
GUILLELMUS Aquitaniæ comes, 1259 *et seq.*
GUILLELMUS de Campellis episcopus Catalaunensis, 1075, 1076 *et seq.*, 1078, 1087, 1245, 1254.
GUILLELMUS episcopus Pictaviensis, 1105.
GUILLELMUS homo Dei, 1284.
GUILLELMUS de Monte-Pessulano, monachus Grandis-Silvæ, 1131, 1159, 1273.
GUNNARIUS ex Sardiniæ tetrarcha monachus Claræ-Vallensis, 1229 *et seq.*
GUNTRAMNUS de Sirco, 1190.
GUNTRANNUS de Sura, 1148.

H

Hæresis Henriciana, 1123.
Hæretici miraculorum calumniatores, 1161.
HELINUS abbas S. Theoderici, 1058.
HENRICUS archiepiscopus Eboracensis, 1112, 1259.
HENRICUS Senonensis archiepiscopus, 1267.
HENRICUS episcopus Albinensis, 1123, n.
HENRICUS Ludovici Junioris frater, 1176. Monachus apud Claram-Vallem, 1305. Belvacensis episcopus, 1112. Deinde Remensis archiepiscopus, 1259.
HENRICUS episcopus Trecensis, 1146, 1187.
HENRICUS presbyter cardinalis, 1112.
HENRICUS cardinalis, 1259.
HENRICUS Pisanus, Romanæ Ecclesiæ subdiaconus, postea monachus Claræ-Vallis et ex abbate S. Anastasii cardinalis, 1320.
HENRICUS abbas in Suecia, 1135. Henricus abbas de Suecia, 1142.
HENRICUS abbas Vita-Scholæ in Dacia, 1221.
HENRICUS monachus Claræ-Vallensis, 1151.
HENRICUS imperator, 1094, 1251.
HENRICUS rex Anglorum, 1094, 1115, 1256.
HENRICUS vir nobilis, ex familia ducis Bavarorum, 1144.
HENRICUS vir nobilis, monachus Claræ-Vallensis, 1207, 1208.
HENRICUS de Salmis, 1149.
HENRICUS ex monacho nigro hæreticus, Manichæus, 1205. Henricus hæreticus, 1123 *et seq.* 1193 *et seq.*, 1267 *et seq.*
HERBERTUS ex monacho Claræ Vallensi archiepiscopus Turritanus, 1058. 1166, n. 1280. Antea abbas Morensis, 1165.
Herenheim villa, 1167.
HERMANNUS episcopus Constantiensis, 1167, 1181.
HERVEUS abbas Ursicampi, 1283 *et seq.*
HERWINUS abbas Steinveldensis, 1175, n. 1176.
Herzeretheim locus, 1168.
HESCELINA de Mulleio, 1060.
HILLINUS archiepiscopus Trevirensis, 1151, 1270.
HOLDOINUS frater Gaufridi Jonæ-Villæ, 1060.
HONORIUS papa II, 1092, 1111, n.
HUBERTUS episcopus Nepensis, 1112.
HUGO episcopus Autisiodorensis, 1322.
HUGO episcopus Gratianopolitanus, 1118, 1146, 1254.
HUGO episcopus Ostiensis, 1112, 1151, 1259.
HUGO archidiaconus Tullensis, 1142.
HUGO ex clerico Lugdunensi monachus Cisterciensis, 1146.
HUGO monachus Claræ-Vallensis, 1191.
HUGO dux Burgundiæ, 1238.
HUGO Campaniæ dux, Claræ-Vallensis monasterii fundator, 1060.
HUGO Matisconensis, postea abbas Pontinianensis, ac tandem episcopus Autisiodorensis, 1068, 1240 *et seq.* Dictus de Vitreio, comes Matisconensis, 1292.
HUGO de Monte-Felici, monachus Claræ-Vallensis, 1222.
HUMBELINA soror S. Bernardi, 1075 *et seq.*, 1282.
HUMBERTUS primus abbas Igniacensis, 1082, 1158.
HUMBERTUS frater laicus Claræ-Vallensis, 1279.
Humbleriæ monasterium, 1185.
Huns, torrens, 1184.
Huy oppidum, 1182,

I

Igniacense monasterium, 1149.
Illinus archiepiscopus Trevirensis, 1151, 1270.
Innocentii II papæ electio, 1092. Secessus Pisas, 1092 *et seq.* In Franciam, 1094. Receptio a Franciæ et Angliæ regibus, 1094. Iter Leodium, 1093, n. 1094. Claram-Vallem, 1094. Reditus Romam, et inde Pisas iterum, 1095. De eo item, 1105, 1106, 1108, 1109, 1110, 1111, 1112, 1121, 1122, 1126, n. 1256 *et seq.*, 1259, 1261, 1262, 1263, 1267, 1299 *et seq.*, 1324.
Inobedientia punita, 1086.
Interula lanea S. Bernardo ex indulgentia concessa, 1118.
Investituræ episcoporum, 1094.
Ivo Carnotensis, 1320.

J

Janua, civitas, 1259.
Jejunium concilio præmissum, 1093, 1256.
Jerosolymis fundare monasterium recusat S. Bernardus, 1126.
Joannis (S.) ecclesia Cameraci, 1184.
Joannis (S.) monasterium apud Laudunum, 1185.
JOANNES canonicus regularis S. Saturnini, 1194.
JOANNES eremita, 1233.
JOSBERTUS de Firmitate, 1080, 1249 *et seq.*
JOSBERTUS junior ejus filius, 1249 *et seq.*
JOSCERANUS episcopus Lingonensis, 1245.
JOSSENUS episcopus Suessionensis, 1088, 1106, 1126, 1320.
Joviniacum castrum, 1147. Oppidum 1188
Juliacum castrum a Julio Cæsare ædificatum, 1180.
Julleium virginum Benedictinarum monasterium, 1068, 1069, n. 1075, 1244, 1282.
Juramentum de re illicita non ligat, 1109.

K

Kentingen villa, 1167.

L

LAMBERTUS episcopus Engolismensis, 1141.
Lapeinhein villa, 1168.
Lariacum prioratus monasterii S. Benigni Divionensis, 1067, n. Monasterium virginum, 1276.
Lausanensis lacus, 1254.

Laviniacum, nobilis villa in episcopatu Meldis, an Latiniacum, 1230.
Lectio collationis, 1085.
Leodium civitas, 1181, 1182 *et seq.*, 1256.
Leucorum urbs, 1153. *V.* Tullum.
Lindemacus fluvius, 1171.
Litaniæ coram moribundis recitatæ, 1283.
Longus-Campus vicus, 1148.
Longus-Pons, monasterium ord. Cisterc. 1132, 1165.
Lotharingiæ ducissæ conversio, 1277.
LOTHARIUS rex, 1095, 1256. Imperator, 1300.
Luceleburgum, urbs, 1227.
LUCIUS papa, 1112, 1267.
LUDOVICUS rex Francorum, 1094, 1185, 1256, 1264, 1276.
LUDOVICUS Junior Franciæ rex, 1094, 1133, 1157, 1268, 1274, 1276, 1277.
LUDOVICUS Pius ecclesias ditavit, 1176.
Luthen seu *Luen* flumen, 1188. n.

M

MACELINUS Teutonicus adolescens, 1284.
MALACHIAS (S.) cum veste S. Bernardi sepultus, 1160. S. Malachiæ gloria Bernardo revelata, 1133. Eidem defert S. Bernardus etiam mortuus, 1160.
Mallenvilla vicus, 1144.
Mamerti (S.) martyris basilica Lingonensis, 1148.
Mariæ (B.) ecclesia Cameraci, 1184.
Mariæ (B.) Trecense monasterium sanctimonialium, 1187.
Martini (S.) basilica in vico Chableia, 1147, 1189.
MATHILDIS Anglorum regina, 1132.
MATTHÆUS episcopus Albanensis, 1095, 1099.
MATTHÆUS dux Lotharingiæ, 1089, n.
Mediolanenses per S. Bernardum Ecclesiæ reconciliati, 1095 *et seq.*, 1257.
Mediolanum metropolis Ligurum, 1102, 1204, 1259.
MENARDUS abbas de Moris, 1199.
Messa, vicus, 1188.
Milliacum oppidum, 1188.
MILO episcopus Morinensis, 1320, 1322.
MILO comes Barri, 1069, n.
Miracula ex mente S. Bernardi quorsum fiant, 1163, 1268. Miracula in monasterio ægre faciebat S. Bernardus, 1147. Ea vel adversarii agnoverunt, 1163. Miracula ex obedientia S. Bernardus post mortem intermittit, 1219.
Missa a S. Bernardo quotidie celebrata, 1150.
Mogum castrum, 1167.
Molismense monasterium, 1189.
Monachi septingenti in Clara-Valle, quando S. Bernardus obiit, 1159, 1201, n.
Monasteriolum inter Yonam et Sequanam, 1147, 1188.
Monasterium de Moris ord. Cisterc. 1131, 1199.
Monasteria in Hispania a Bernardo fundata, 1143.
Monasteria centum sexaginta et amplius a S. Bernardo fundata, aut reformarta, 1112, 1157, 1274.
Mons-Barrus castrum, 1236.
Mons, castrum in provincia Haynonensium, 1183.
Mons S. Martini, monasterium canonicorum regularium, 1185.
Moretum oppidum, 1188.
Morimundus monasterium ord. Cist. 1146.
Mosella fluvius, 1270.
Mundi-Villa vicus, 1144, 1187.
Musseium villa ad Sequanam fluvium, 1144.
Muti a nativitate solent esse surdi, 1168.

N

Nicolai (S.) ecclesia apud Barrum super Albam, 1186.
Nicolai (S.) de Arvasia monasterium canonic. regul. 1324.
NICOLAUS episcopus Cameracensis, 1183. Nicolaus ex clerico monachus Claræ-Vallensis, 1089.
Nilus flumem, 1161.
NIVARDUS frater S. Bernardi, 1069, 1241, 1275, 1282.
NORBERTUS canonicus S. Servatii, 1181.
Nova-Vallis monasterium ord. Cisterc. in Suecia, 1203.
Novitios quibus primum verbis alloqueretur S. Bernardus, 1070. Novitii veste sæculari exuebantur in Claræ-Vallensi monasterio, 1203, n. Novitii centum apud Claram-Vallem, 1221. Chorum ita replebant, ut monachi foris stare cogerentur, 1201.

O

Obedientiæ vis, 1214.
Observantia regularis quandiu viguerit in Clara-Valle, 1222.
ODO monachus Claræ-Vallensis, præpositorum absentium vices supplens, 1158.
ODO magister Clementini-Prati, 1285.
OSBERTUS episcopus Nepæ, 1259.
OTTO clericus, 1167.
Oz tu pro *audis tu?* 1184.

P

Panis autopyros quid, 1093, n.
Panis Claræ-Vallensium quam vilis, 1073, 1077, 1094, 1285, 1286.
Pane a Bernardo benedicto infinita languentium, etiam infidelium, multitudo sanata, 1268.
Partiniacum oppidum, 1260.
Paulus (S). castrum, 1195.
Pax in missa populo data, 1098, 1107, 1257, 1261.
Petragora civitas, 1193.
PETRUS Leonis, 1104, 1108, 1109, 1110, 1122, 1262. Ejus schisma. 1089, 1092, 1200, 1256. Violentiæ, 1092, 1095. Excommunicatio, 1095. Schisma exstinctum, 1263. Fautorum ejus et sequacium defectio, 1109 *et seq.* Ejusdem infelix exitus, 1111, 1300.
PETRUS episcopus Asturicensis, 1143.
PETRUS Pictaviensis intrusus, 1106.
PETRUS Pisanus, 1109, 1110, 1111, 1262, 1263.
PETRUS episcopus Portuensis, 1104.
PETRUS episcopus Tusculanus, 1277.
PETRUS abbas Claræ-Vallensis, 1165, 1222.
PETRUS abbas monasterii cujusdam in Gotlandia insula, 1203.
PETRUS Catalaunensis, monachus Claræ-Vallensis, 1222.
PETRUS Tolosanus monachus, 1232.
PETRUS rex Caralitanus, 1230.
PETRUS Abælardus, 1122 *et seq.*, 1267, 1324.
Petri (S.) ecclesia Trecensis, 1187.
Petri (S.) ecclesia Trevirensis, 1190.
PHILIPPUS, Ludovici regis frater, 1094.
PHILIPPUS, primogenitus Ludovici Francorum regis, unctus in regem, 1276.
PHILIPPUS archidiaconus Leodiensis, 1167.
PHILIPPUS Leodicensis, monachus Claræ-Vall. 1175.
PHILIPPUS monachus Claræ-Vallensis, 1058, 1165, 1183.
Pichenbach vicus, 1177.
Pictavis civitas, 1192.
Pileus laneus S. Bernardo permissus, 1112, n. 1118, 1144, 1232.
Pisanum concilium, 1194, 1256.
Pœnitentiæ mira virtus, 1209. Pœnitentiam levem perfecte contrito imponit S. Bernardus, 1210. Pœnitentibus an sufficiat communis regula monasterii, 1210, n.
Pontiniacum monasterium ordinis Cisterc. 1195, 1200, 1285.
PONTIUS abbas Bellæ-Vallis, 1132.
PONTIUS abbas Claræ-Vallensis, 1235.
Præmonstratenses duo, Theobaldi comitis eleemosynis præpositi, 1114.
Proclamatio in capitulo, 1228. Proclamatio culparum, 1291.
Professionum libelli octingenti octoginta octo reperti in Clara-Valle post decessum S. Bernardi, 1221.
Prunetum villa, 1188.
Pruvinense castrum, 1230, seu Provignum, 1145.
Psallentes in spiritu visitat S. Bernardus, 1131.
Pulmentaria Claræ-Vallensium quam vilia, 1073. Ex foliis fagi, 1243.

R

RADULFUS de Perona, comes Veromandensium, 1277.
RAINALDUS abbas Fusniaci, secretorum S. Bernardi conscius, 1202, 1204.
RAINALDUS comes Barrensis, 1149.
RAINARDI abbatis Cisterciensis obitus, 1133.
RAINARDUS Montis-Barri dominus, 1060.
RAINERIUS dapifer, 1060.
RAINERIUS miles, 1060.
RAMNULFUS ex abbate Doratensi episcopus Lemovicensis intrusus, 1105.
RANNULFUS dux, 1109 *et seq.* 1262 *et seq.*
Ratisbona civitas, 1174, n.
Remi, nobilissima Franciæ civitas, secundæ Belgicæ provinciæ caput, 1102, 1159. Remensis ecclesiæ armarium, 1321. Remense concilium, 1269. Archiepiscopus Samson. *V.* Samson.
Rhombus, piscis genus, 1094, n.
RICHERUS abbas Salvationis, 1162.
Riegemach vicus, 1177.
Rinvelt castrum, 1169, 1171.
Risnellum oppidum, 1145.

Risus damnatus, 1119.
Rivolium vicus 1149.
ROBERTUS abbas de Dunis, et post S. Bernardum Claræ-Vallensis, 1157, 1231.
ROBERTUS monachus Claræ-Vall., 1131.
ROBERTUS nepos S. Bernardi, 1276. Propinquus ejus, 1083.
RODULFUS monachus, 1173, n.
ROGERIUS Siciliæ rex, 1109 *et seq.*, 1261. S. Petri patrimonium in Casinensi et Beneventana provincia occupat, 1111.
ROGERIUS abbas Trium-fontium, 1087, 1088.
ROGERIUS monachus Claræ-Vallis, 1230.
Romanum iter S. Bernardi triplex, 1129.
Ronascle vicus, 1172.
Rosnaium oppidum, 1146. Vulgo *Rosnay*, 1185.
ROTOLDUS episcopus Ebroicensis, et postea archiepiscopus Rothomagensis, 1320.
Rufa fluvius, 1171.
Rutila monasterium, 1190.
Rutinense monasterium, 1148.

S

Sacerdotis manus in missa lavandæ post evangelium, 1195.
Sacerdotes omnes celebrant in festo Assumptionis, 1214.
Sacramento pro eucharistia, 1082, 1083, 1198. Pro una specie panis, 1107, 1261.
Salernum civitas, 1262.
Salve regina antiphona studio S. Bernardi in Ecclesia apostolica auctoritate suscepta, 1287.
Salutationis angelicæ usus, 1214.
SAMSON archiepiscopus Remensis, 1150, 1165, 1267.
Sanctorum gesta cur describenda, 1223.
Sapa, an jusculum, 1094, n.
Sarlatum urbs, 1124.
SARRACON dux Turcorum, 1161.
Saturnini (S.) Tolosæ monasterium regularium canonicorum, 1124, 1194.
Scafhusen villa, 1170.
SCHOCELINI eremitæ mira conversatio, 1225 *et seq.* Ecclesia super corpus ejus ædificata, 1227.
Seckingen villa, 1169, 1171.
Senonum, Galliæ maxima civitas, 1188. Senonense concilium, 1267.
Sepultura reginæ cum veste regia, 1132. Sepultura S. Bernardi truduo post obitum, 1274.
Sermo S. Bernardi in platea, 1178. Ad clericos Colonienses, 1178. Ad clericos Parisienses in scholis, 1202 *et seq.*
Servatius (S.), 1181 *et seq.* Signiacum monasterium, 1165.
Silentii regularis religio, 1076, 1077. Silentium Claræ-Vallensium, 1246.
SIMON episcopus Noviomensis, 1283.
SIMON ex abbate Caziacensi monachus Claræ-Vallis, 1229 *et seq.*
Sircus castrum super Mosellan, 1190.
Somni et mortis comparatio quam Bernardo probata, 1071.
Spira urbs, 1172, 1177.
Stallum S. Bernardi intra gradum presbyterii, 1195.
Stampenses concilium, 1188, 1256.
Stephani (S.) Tullensis ecclesia, 1192.
STEPHANUS episcopus Metensis, 1149.
STEPHANUS episcopus Prænestensis, 1112, 1259.
STEPHANUS abbas Cisterciensis, 1069, 1070, 1173, 1195, 1220, 1241, 1243, 1285.
STEPHANUS de Vitreio, 1088 *et seq.*, 1250 *et seq.*
Stieng villa, 1169.
Stola S. Bernardi, 1132,
SUGERIUS abbas S. Dionysii, 1115, 1320, 1322.
Syri (S.) ecclesia Papiæ, 1100, 1258.

T

Tartense virginum monasterium ord. Cisterc. 1089, n. 1277.
TESCELINUS pater S. Bernardi, 1060, 1061, n. 1061, 1073, Ejus elogium, 1062, 1235, 1275.
TESCELINUS Nascardus, conversus Claræ-Vallensis, 1289.
Teutonicorum cantica ad miracula S. Bernardi, 1182.
Thau palatium Remense, 1322.
THEOBALDUS comes Campaniæ, in religiosos quam beneficus, 1113 *et seq.* Ejus elogium, 1114 *et seq.* Bernardi utitur consilio, 1113, 1114. Præmonstratenses duos suis eleemosynis præponit, 1114. A rege vexatus liberatur. 1114 *et seq.* De eo item, 1104, 1115, 1118, 1147, 1203, 1274, 1277.
THEODORICUS abbas Campensis, 1175, n. 1176.
Tolosa civitas, 1193, 1267, 1268.
Tornetæ, nundinæ exsecrabiles, 1084.
Tornodorense castrum, 1189.
Trajectum sedes episcopalis a S. Servatio translata, 1181.
Transubstantiari, 1198.
Trecæ civitas, 1187.
Treviris civitas, 1190.
Triangulum castrum, 1147. Opidum, 1188
Trium-Fontium monasterium in diœcesi Catalaunensi ordinis Cisterciensis, 1087, 1146.
Tuillium castrum. 1066, 1238.
Tullum civitas, 1192. Dicta urbs Leucorum, 1153.
Tungris sedes a sancto Servatio Trajectum translata, 1181.
Tunica S. Bernardi, 1130.
Turegum urbs, 1171.

U

Ulricus frater Guidonis de Acro-Monte, 1060.
Unctio extrema. *V.* Viaticum.
Ursi-Campus monasterium ord. Cist. 1292.
Usuum Cisterciensium liber, 1189, n.

V

Valcella monasterium ord. Cisterc., 1185. Valencenæ oppidum grande et populosum, 1184.
Vallis S. Petri, monasterium ord. Carthusiensis, 1231.
Vallis-Aquæ monasterium ord. Cist. 1124.
Vallis-Regis monasterium, 1165.
Viaticum extremæ unctioni præmissum, 1283. Viatico præmissa extrema unctio, 1272.
VICTOR antipapa, post Anacletum Innocentio reconciliatur, 1111.
Viennæ comes, 1288.
Villare monasterium ord. Cisterc. in Brabantia, 1183.
Vinea Claræ-Valli proxima excommunicata, 1288.
Vino raro usi sunt primi Cistercienses, 1288, n.
Virdunum civitas Lotharingiorum, 1134.
Viride-Folium castrum, 1140. Ubi sedes est Satanæ, 1195.
Vita-Scholæ ordinis Cisterc. monasterium in Dacia, 1221.
VOLMARUS Constantiensis, monachus Claræ-Vallensis, 1175, 1171.

W

WALTERIUS de Monte-Mirabili infans S. Bernardi manum osculatur, 1084.
WALTERIUS ejus avunculus, 1084.
Wanda, vicus, 1187.
WARNERIUS de Sumbernone, 1060.
Weinterthur locus, 1171.
WOLFO dux, 1185.
Wormatia urbs, 1177.

INDEX

IN GENUS ILLUSTRE SANCTI BERNARDI,

Revocatur lector ad numeros crassiores textui insertos.

A

Aalays mater S. Bernardi, 105, et seq. 409, 413, 430, 431, 520, 641, 643.
Aalys Theobaldi Campaniæ comitis filia, uxor tertia Ludovici Junioris, mater Philippi Augusti, 133, 149.
Absalon Dacorum archiepiscopus, 86.
Acra recipitur a Christianis, 89.
Adelheys ex ducissa Lotharingiæ monialis Tartensis, 403, 446.
Alanus episcopus Antissiodorensis, 83, 85.
Alardus abbas Triumfontium, 86.
Alexander abbas Cisterciensis, 289.
Alexander III papa, 82, 83, 85, 94, 385.
Alvernensis comes, 84.
Alvisus episcopus Atrebatensis, 4, 17, 18, 21, 29.
Ambrosinianus (S.), 109, 413. Ejus Vita, 452. Festus dies, 457. Reliquiæ, 458, 523.
Amiradus, 61.
Ancherus episcopus Soranus, ac deinde Turritanus archiepiscopus, 85.
Andreas dominus Baldementi, 145.
Andrinopolis, 23, 30.
Angelorum apparitiones, et beneficia varia, 148, 150, 202, 208, 249.
Animarum apparitiones, 147, 150.
Antiochia, 40, 48, 70, 72.
Antiochia minor, 61.
Apostatæ pœna, 359.
Aquæ benedictæ virtus, 392.
Archembaldus Burbonensis, 21, 33, 74.
Arnulfus Luxoviensis episcopus, 17, 43.
Ascelina virgo, cujus mater fuit S. Bernardi consanguinea, 87.
Augustini (S.) quædam apparitiones, 215, 216, 325.

B

Balduinus Cantuariensis archiepiscopus, 88.
Balduinus dominus de Guisa, 302.
Balduinus Pisanus archiepiscopus, 380.
Bartholomæus cancellarius, 21, 33, 43.
Bellagravæ duæ, 4, 22.
Berlo abbas Savigniacensis se tradit S. Bernardo cum XXX abbatiis, 82.
Bernardus (S.) crucem prædicat, 12, 13, 81, 289. Interest comitiis Stampensibus, 14. Charitate insignis, 82. Ejus canonizatio et elevatio, 84. Ejus miraculorum liber divinitus servatus, 96, 98. Confabulationes inanes vitat, 113, 114,. Mortuos suscitat, 120, 124. Antiphonam *Salve Regina* ab angelis acceptam inducit in usus Ecclesiæ per Eugenium papam, 121. Sequester pacis inter comites Viennensem et Forensem, 122. Prædicit futura, 122, 125, 126, 183, 270, 271, 272. Dæmones ab obsessis fugat, 127, 128. Dæmonem monachi nigri specie sibi apparentem confutat, 129. Romæ degens suos Clarævallenses ter in spiritu invisit, 274. Surdum et mutum sanat, 275. Suspendiosum tortori ereptum in Claravalle attondet, 276. Orantem Christus crucifixus solutis a cruce brachiis amplectitur, 283. Precum instantia et gemitibus multos ad Deum convertit. 280. Apparet multis, 179, 180, 227, 232, 285, 300, 312. Ejus genus illustre, 395. Et seq. usque ad finem libri.
Bituricensis conventus, 1, 3, 11.
Buccan abbatia in Hungaria, 86.
Bogaria, 4, 18, 22, 26.
Boricius, 23, 24, 25, 26.
Brundusium, 26, 39.
Burlencuriæ abbatia, 85, 87.

C

Cantamerula oppidum, 275.
Cantus S. Bernardi, 84.
Carmense Fontisebraldi monasterium in pago Suessionensi, 335.
Carrezedæ monasterium, 158, 241.
Carthusia Vallis S. Petri, 295.
Castellionensis familia qua ratione ad S. Bernardum pertineat, 624.
Castitatis amor, 218, 219, 329, 332, 382.
Centuplum a Christo promissum, 204.
Charitas in proximos Deo grata, 361.
Christi apparitiones mirabiles, 176, 208, 213, 223, 224, 252, 256, 258, 259, 263, 264, 266.
Cisterciensis ordo tempore schismatis stat ab Alexandro III, legitimo papa, 83.
Clarævallis fundatæ tempus, 674. Sic dicta est ab antiquo ante fundatam abbatiam, 672. Ejus ecclesiæ dedicatio, 84.
Claustrum monasterium in episcopatu Trevirensi, 186.
Claves prioratuum suorum reddere soliti priores morti proximi, 151.
Clementinum pratum, 117, 118.
Cleronensis familia S. Bernardo consanguinea, 665.
Colloquium imperatoris cum rege Francorum. 1187. Yvodii, 88.
Concilium Lateranense sub Alexandro papa III, 83
Conestabulus Ivo de Niella, 53.
Conradus rex Alemannorum, 23.
Constantinopolis, 31, 36, 47.
Corporis genus quoddam beatis mentibus attributum, usque ad generalem resurrectionem, 239.
Cruce signatur rex Ludovicus Junior Vezeliaci, cum multo populo, 12.
Crucis amatores viri sancti, 685.
Cumani, 32.

D

Dæmon verba inania et scurrilia scribit, 144. Dæmonum illusiones variæ, 128, 129, 141, 148, 154, 155, 170, 171, 181, 184, 185, 214, 215, 225, 226, 245, 246, 247, 248, 311, 319, 341, 350, 374, 385, 390, 391, 153.
Danubius, 24.
Demetria, 57.
Diogilum agri Parisiensis villa, 1.
Dominica die vacandum ab opere servili, 393.
Dormitans in vigiliis, de choro extrahitur, 341.
Ducum aliquot Burgundiæ anniversaria, 429.
Durachium, 39.

E

Eclipsis solis anno 1147, VII Kal. Novembris, 5, 47, 78-79, 80.
Edessa, quæ et Rohes, 1, 3.
Emelina virgo, 85.
Ephesus, 58.
Epitaphias Ludovici Junioris regis, 90. S. Bernardi, 91. Hugonis ex abbate Pontiniacensi episcopi Autissiodorensis, 91. Sugerii abbatis, 92. Theobaldi Campaniæ comitis, 93. Eugenii papæ III, 93. Kalonis de Sauz, domini de Fontanis, 482. Margaritæ de Vieuna, dominæ de Sauz, 618.
Eskilus ex Danorum archiepiscopo monachus in Claravalle, 86.
Espissiæ familia, 553, et seq. 580, 581, 635, 683.
Esseron castrum, 55.
Eucharistiæ miri effectus, et visiones in ea ostensæ, 173, 217, 219, 221, 222, 354, 366, 367, 369, 370, 372, 373, 375, 376, 377, 378.
Eugenius papa, III, 4, 12, 15, 40.
Everardus presbyter Coloniæ, 89.
Evrardus de Barris, magister templi, 33, 67.
Evrardus de Bretoilo, 66.
Exstases quarumdam monialium, 238.

F

Fastradus abbas, 82, 83, 158, 295.
Firmitas Galcheri, 143.
Fons apud Colombeium in Fossa, multis ægrotis saluti est, 125, 126, 127.
Fontanensis ecclesia prope Divionem, 520.
Fontenetensis abbatia, 540. et seq.

Fontenetensis charta de genere S. Bernardi expenditur, 621, et seq.
Franciscus (S.) præsens obsidioni Damietæ, 685.
Franco abbas Domus Dei, miraculis clarus, 306.
Fridericus dux, 56.
Fundationes, ecclesiæ collegiatæ de Saux, 493. Morimundi, 503. Claræ vallis, 513.

G

Garnerius ex abbate Albæripæ Clarævallensis, et postmodum episcopus Lingonensis, 88, 89.
Gaufridus abbas Igniaci, Claræ vallis, Fossænovæ, et Altæcumbæ, 82, 83, 84.
Gaufridus de Rancoue, Morianensis comitis nepos, 63, 66, 69.
Gaufridus Soranus seu Sorensis episcopus, 85, 349, 350.
Georgii (S.) ecclesia Philippipoli extra urbem, 29.
Georgii (S.) Brachium, 37, 38, 48.
Georgius (S.) de Sisto, 30, 35.
Geraldus abbas Clarevallensis, occisus Igniaci, 83, 84.
Gerannus, qui et Gerento et Jarento, abbas S. Benigni, 111.
Gerardus abbas Everbaci, 85.
Gerardus de Farfa, sanctitate clarus, 307.
Gislebertus abbas de Hollandia in Anglia, 84.
Glodesindis (S.), 87.
Gloriæ cœlestis revelatio, 195. Quinam statim post mortem in ea recipiantur, 197, 202, 205, 268.
Godefridus Lingonensis episcopus, 1, 3, 11, 33, 39, 42, 43, 44, 82, 83, 85, 630.
Gossuini liber Miraculorum, 85, 87, 95.
Græci imperatoris adulationes et fraudes, 13, 19, 36, 38, 39.
Græcorum errores et levitas, 34, 35.
Gregorius papa VIII, 88.
Grinionenses comites, 556, 645.
Guacherus de Montegaio, 66
Guido abbas Molismensis, 145.
Guillelmi Anglorum regis pravi mores, et infelix exitus, 332.
Guillelmus comes Matisconensis, 60.
Guillelmus comes Nivernensis, et postea Carthusianus, 4, 15.
Gundricus (S.) eremita in Anglia, 83.
Gunnarius Sardiniæ tetrarcha, et monachus in Claravalle 81, 272.

H

Hatto prior Molismensis, 150, 151.
Haymo (S.) Savigniensis monachus, 84.
Henricus abbas Altæcumbæ, post Claræ vallensis, et denique cardinalis episcopus Albanensis, 84, 85, 86, 88, 89.
Henricus apostata, Manichæorum princeps, 277, 278.
Henricus regis frater, monachus in Claravalle, archiepiscopus Remensis. 82.
Henricus filius comitis Campaniæ Theobaldi, 60.
Herbertus archiepiscopus Turrium Sardiniæ, 82, 83, 85, 87, 94, 96, 102, 158, et seq.
Hesternit civitas, 23.
Hugo (S.) abbas Cluniacensis, 394.
Hugo abbas Bonævallis, 86, 87.
Hugo prior Fontenetensis, 325.
Hugo comes Trecensis, seu Campaniæ, 512, 513, 514, 515, 516, 536, 537, 538, 539, 569, 571, 671, 677.
Humberga, sive Humbelina S. Bernardi soror, 107. 148, 156, 398, 624.
Hungaria, 21, 22, 23, 24, 26.
Hungaricus rex, 24, 25, 26.

I

Iconium, 32, 41, 48.
Illiterati repente docti, 99, 209, 233.
Imperator anno 1187 cruce signatur pro recuperatione Terræ sanctæ, 88.
Insignia ordinis Cisterciensis, 396. Comitum Campaniæ, 575, 576, 577, 667. (S.) Bernardi, 667.
Itinerarium Ludovici VII regis, 3, et seq.

J

Jerosolymitana terra eripitur Christianis, 88.
Joannes prior Claræ vallis, idemque nomine eremita, 85, 94, 95.
Judæi ex fetore ab aliis discreti, 321.
Judicium temerarium castigatum, 221.
Juliacum puellarum monasterium, 145, 440.

L

Lacrymæ pœnitentium coram Deo pretiosæ, 564, 565
Landulfus nuntius Græci imperatoris, 69.
Laodicia, 59.
Laviniacum, 275.
Legionensis urbs Iberiæ, 241.
Leo abbas S. Bertini, 17, 18.
Licentia superiorum, sine qua rei vel minimæ usurpatio damnatur, 319, 321, 375.
Lingonenses comites, 486, 489. 490, 520, 546.
Lotharingiæ duces aliquot, 403, 446.
Luceleburgi quiescit Schocelinus sanctitate clarus, 192.
Lucius papa III, 86, 94.
Ludovicus VII rex, 6, 11, 15, 69, 79, 77.
Lupar castrum, 53.

M

Mæander fluvius, 59.
Malachiæ (S.) obitus in Claravalle, 81. Canonizatio, 89. Apparitiones, 179, 227.
Manasses de Bullis, 66.
Manasses Lingonensis episcopus, 89.
Manustra, 40.
Marey (de) familia, paternæ S. Bernardi lineæ insita, 658.
Mariæ Virginis Deiparæ apparitiones et beneficia varia, 163, 166, 237, 296, 321, 340, 560.
Melloto (de) illustris familia, 580, 581, 585, 635, 636, 637.
Menardus abbas de Moris, 283.
Metæ urbs, 15, 17, 21.
Metensis episcopus, 55, 404.
Militia gradus nobilitatis, 404.
Milo de Nogentiaco, 5, 61.
Milo (S.) Terwanensis episcopus, 81, 82.
Modestiæ commendatio in vestitu, etiam in morbo, 320.
Moneta cuprea, 26.
Montisbarri familia, 105, 409, 423, 424, 641.
Montisferrati marquisus avunculus regis, 44, 53.
Morianensis comes avunculus regis, 44, 55.
Muliebres cantilenæ irrisæ, 221 222.
Multiplicatio frumenti, 154.

N

Nicæa, 49, 50, 52, 53.
Nicænus lacus, 49, 52.
Nicomedia, 32, 44, 48.
Nimia sui cura redarguitur, 260.
Nit civitas, 23.
Norbertus (S.), 82.
Nova urbs, 21.

O

Obitus felices piorum, 151, 165, 192, 196, 197, 199, 205, 211, 213, 230, 231, 232, 257, 298, 306, 318, 323, 325, 326, 328, 335, 343, 346, 349, 363.
Odo Campaniensis, 530, et seq. 562, 680.
Odo de Diogilo, 1, 2, 3.
Olanus rex, 393.
Orantibus affusi miri odores ac sapores, 234, 235, 236, 256.
Otto Frisingensis episcopus, frater Conradi imp., 32, 61.

P

Pabula Julii Cæsaris, 22.
Paradisi Portæ apertæ usque ad diem judicii, 267.
Patavia, 21.
Pergamus, 58.
Petrus prior Juliacensis, 132.
Petrus monoculus abbas Clarevallensis ex Igniacensi, 86, 88, 302.
Petrus (S.) Tarentasiensis archiepiscopus, 84, 86.
Petrus cardinalis episcopus Tusculanus, 94, 97.
Philadelphia, 56.
Philippipolis, 23, 27, 29.
Philippus Augustus, 86, 133.
Philippus comes Flandriæ, 89.
Pincenati, 32, 33.
Pœnæ alterius vitæ, 379.
Pœnitentia levissima injuncta magno peccatori a S. Bernardo, 201.
Polongeium, 87.
Polychroniæ Græcorum, 34, 35.
Poncius abbas Claræ vallis, et postea episcopus Claromontanus, 83.

Portæ Hungariæ, 21.
Præsagia futuræ prælationis, 296, 352.
Providentia Dei mira in Clarævallenses, 116, 119.
Psallentes cœlitus benedicuntur, 253.
Purgatorium sine cruciatu, 335.

R

Ratispona, 21, 23.
Renaldus comes de Monçon, frater episcopi Metensis, 32, 55.
Riceii vadum, 145.
Riceii dominus Robertus, 46.
Rixæ inter Francos et Alemannos, 28.
Robertus II dux Burgundiæ, 633.
Robertus filius Roberti ducis Burgundiæ, 634.
Robertus comes Perticensis, regis germanus, 44.
Robertus abbas Domus Dei S. Bernardi consobrinus, 95, 109, 643.
Robertus abbas Clarævallis post S. Bernardum proximus, 81, 82.
Rodulfus Viromandisens comes, 4, 17.
Rogerius Apuliæ et Siciliæ rex, 13, 14, 35, 46, 81, 311.
Romania, 21, 48.

S

Sacræ imperatorum, 13.
Saffrensis familia, 662.
Sagniacensis familia, 660.
Salionis, seu salicis familia, vulgo *de Sauz*, 420, 652. 653, 654.
Samson Remensis archiepiscopus regni administrator, 4, 17.
Sapor mirabilis leguminibus divinitus inditus, 253.
Satellia antiquis Attalia, 5, 59, 62.
Saurus vel Sorus Tecelinus, S. Bernardi pater, 417, 425, 428, 543.
Schismatis initia inter Alexandrum III et Octavianum, 82.
Scurrilitatis pœna, 394.
Septemfontium abbatia, Fonteneti filia, 574.
Smyrna, 58
Sombermonensis familia, 419, 650, 652,
Sophia (S.) 36, 38.
Stammæ, 26.
Stampensis conventus, 2, 3, 13, 14.
Stephanus (S.) abbas Cisterciensis, 291, 292.
Suessionensis comes, 53.
Sugerius abbas S. Dionysii, 3, 4, 6, 9, 15.
Summarii, 19.

T

Tabula pulsari solita pro morientibus, 148, 166, 168, 198, 207, 217.
Tartense puellarum monasterium Cisterciensis ordinis primum, 403, 443, 449, 450.
Tecelinus pater S. Bernardi, dominus de Fontanis, 105, 108, 520, 638.
Tentationes carnis discussæ, 169, 232.
Tharsus, 40.
Theobaldus Campaniæ comes, 145, 148, 150, 156, 157, 276.
Theodoricus Flandrensis comes, 42, 60, 74.
Thomas (S.) Cantuariensis archiepiscopus martyrium patitur, 83.
Trium sanctorum regum corpora Mediolano Coloniam translata, 82.
Tullensis comes Fridericus, 448.
Turcia, 48.

U

Uxor pia a barbaro marito occisa miraculis claret, 387.

V

Verdunum, 17.
Vestis gloriæ, 165.
Vexillum S. Dionysii, 15, 16.
Vezeliacum, 3, 11.
Victus et vestitus asperitas mira in primis Clarævallensibus, 115, 117, 118.
Vinea excommunicatur, et iterum benedicitur, 123, 124.
Vitriaci clades, et deflagratio, 2.

W

Warennensis comes, 32, 66.
Wichardus ex abbate Pontiniaci archiepiscopus Lugdunensis, 84.
Wirceburgis, 21.
Wormatia, 21.

Y

Ysodenges cella in Alemannia, 140.
Yssoldunensis familia, 556, 559.
Yvodiense regis cum imperatore colloquium, 88.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

VARIA LIBRIS DE VITA ET REBUS GESTIS S. BERNARDI ADDITAMENTA, QUIBUS SACRI ORDINIS CISTERCIENSIS EXORDIA, GENUS ET GLORIA POSTHUMA S. BERNARDI, CLARÆVALLENSES CISTERCIENSESQUE ANTIQUITATES ILLUSTRANTUR.
EXORDIUM MAGNUM ORDINIS CISTERCIENSIS. 993
DISTINCTIO PRIMA. 995
CAP. I. — Quod Dominus Jesus in doctrina sua formam perfectæ pœnitentiæ tradiderit. 995
CAP. II. — Quod a primitiva Ecclesia communis vitæ traditio cœperit, et quod hinc monasticæ religionis institutio principium sumpserit. 997
CAP. III. — Quod monachicus ordo per beatum Antonium cæterosque sanctos Patres roboratus, excellenter claruit. 998
CAP. IV. — De institutione et auctoritate Regulæ sancti Patris Benedicti. Quomodo per gratiam Dei floruit, et usque hodie floret. 999
CAP. V. — Quod B. Benedictus, rogatu Cenomanensis episcopi, sanctum discipulum suum Maurum causa fundandi cœnobia ad partes Galliæ direxit. 1000
CAP. VI. — Quod B. Odo, Cluniacensis abbas ordinem monachicum collapsum per gratiam Dei strenue reparavit. 1001
CAP. VII. — De fratre, in cujus manu micæ panis in pretiosissimas margaritas conversæ sunt. 1002
CAP. VIII. — De fratre moriente qui vidit multitudinem candidatorum ad se venire. 1003
CAP. IX. — Quomodo B. Hugo, Cluniacensis abbas paralyticum curavit. [Deplorat et hoc capite auctor negligentiam monachorum, et lapsum ordinis Cluniacensis.] 1003
CAP. X. — Qualiter fratres qui Cisterciensem ordinem fundaverunt, adhuc in Molismo degentes divina gratia sunt illustrati. 1005
CAP. XI. — Quod dominus Robertus abbas, et fratres cum eo, desiderium innovandæ monasticæ religionis habentes, legatum sedis apostolicæ adierunt. 1008
CAP. XII. — Epistola Hugonis apostolicæ sedis legati, per quam Cisterciensis ordinis exordium sua auctoritate fundatum est. 1008
CAP. XIII. — Qualiter et quoto anno Dominicæ Incarnationis sancti Patres ordinis Cisterciensis de Molismo egressi, eremum Cisterciensem adierunt. 1009
CAP. XIV. — Quod locus ille, consensu Cabilonensis episcopi, ad cujus diœcesim pertinebat, canonice in abbatiam surrexit, et de recessu abbatis illius qui advenerat. 1010
CAP. XV. — De promotione B. Stephani secundi Cisterciensis abbatis. Qualia instituta ipse novello adhuc ordini supperaddiderit, qualiter etiam sub eo multiplicatus sit ordo, et quibus virtutibus claruerit. 1010
CAP. XVI. — Quomodo abbas Stephanus dilatationem sui ordinis, Domino revelante, et defuncto fratre sibi vigilanti apparente, recognovit. 1012
CAP. XVII. — De eo quod B. abbas Stephanus quædam

secreta novitii sui per spiritum prophetiæ deprehendit. 1014
Cap. XVIII. — De pisce S. Stephano cœlitus delato, et victu divinitus concesso. 1014
Cap. XIX. — De hujus sancti devotione et humilitate. 1015
Cap. XX. — De eo quod S. Stephanus misit fratrem quem iam ad nundinas, sine pecunia, ut necessaria emeret, prædicens ei cuncta prospera futura. 1016
Cap. XXI. — Quod Ecclesia Cisterciensis cœnobia in diversis episcopatibus fundavit; et de institutione capituli generalis, et de privelegio quod domnus abbas Stephanus cum coabbatibus suis a sede apostolica promeruit. 1016
Cap. XXII. — Decretum Calixti papæ ordinem Cisterciensem confirmantis. 1018
Cap. XXIII. — De eo quod B. Pater Stephanus successoris sui indignitatem per spiritum agnovit, et de pretiosa morte ejus. 1018
Cap. XXIV. — De vita et optimis moribus reverendissimi Fastradi Cisterciensis abbatis. 1019
Cap. XXV. — De mirabili conversione domini Alexandri Cisterciensis abbatis. 1022
Cap. XXVI. — De revelatione quam B. Christianus monachus de domno abbate Rainardo et Cisterciensi conventu videre meruit. 1022
Cap. XXVII. — De visione per quam conversus est domnus Joannes, quondam monachus Cisterciensis, postea episcopus Valentinæ Ecclesiæ. 1023
Distinctio secunda. — De virtutibus et miraculis B. Patris nostri Bernardi primi Clarævallis abbatis, et quorumdam ejus successorum. 1023
Cap. I. — De visione qua monachus defunctus S. Bernardo apparens, ei fausta prædixit. 1023
Cap. II. — De fratre defuncto ope S. Bernardi a purgatorio erepto. 1023
Cap. III. — Sancto visi angeli adnotantes ea quæ singuli monachi in choro orabant. 1024
Cap. IV. — Videt Sanctus angelos chorum excitantes, dum caperetur canticum, *Te Deum*. 1024
Cap. V. — Sanctus sentiens in spiritu quosdam nimio timore turbari, magnifice eos consolatur. 1025
Cap. VI. — Monachus incredulus communicare in fide B. Viri jussus, ad fidem reducitur. 1025
Cap. VII. — Visa aliquando Christi crucifixi imago S. Bernardum orantem amplecti. 1025
Cap. VIII. — S. Bernardus monacho epilepsia laboranti impetrat ne improvisus ea tangatur. 1025.
Cap. IX. — Præcepit Sanctus moribundo ne ante Vigilias decedat, cui ille obedit. 1025
Cap. X. — Prædicit S. Bernardus Guidonem fratrem non moriturum in Claravalle. 1025
Cap. XI. — S. Bernardus Romæ agens mirabiliter visitat in spiritu Claramvallem, 1025
Cap. XII. — Iterum visitans Sanctus in spiritu Claramvallem, videt omnia quæ ibi aguntur. 1025
Cap. XIII. — Multi litterati lacrymis et sermonibus S. Bernardi conversi, mundo valedicunt. 1025
Cap. XIV. — Prædictio S. Bernardi de quibusdam novitiis mirabiliter impleta. 1925
Cap. XV. — S. Bernardus latronem eripit ab imminenti morte, et religiosa veste donat. 1025
Cap. XVI. — Civis Mediolanensis vidisse se S. Bernardum inter apostolos palam fatetur. 1025
Cap. XVII. — Prudenter respondet Sanctus hæretico, de collo equi ipsius eum suggillanti. 1025
Cap. XVIII. — Cæcus illuminatur : unde catholici confirmantur, hæretici confunduntur. Humilitas quoque sancti Patris commendatur. 1025
Cap. XIX. — De mortuo, quem beatus Bernardus suscitavit. 1026
Cap. XX. — De obitu beatissimi Bernardi abbatis. 1026
Cap. XXI. — De domno Roberto secundo Clarævallis abbate. 1026
Cap. XXII. — De seniore, qui apostasiam cujusdam monachi in spiritu prævidit, et eam domino Roberto abbati prædixit. 1027
Cap. XXIII. — De jucunda visione quam domnus abbas Robertus in obitu cujusdam spiritualis viri vidit. 1029
Cap. XXIV. — De domno Pontio, quinto Clarævallis abbate, postea Clarimontis episcopo; et de quibusdam sanctis monachis, ejus fratribus et filiis. 1029
Cap. XXV. — De fratre moriente, qui gloriam sibi præostensam domno Pontio declaravit. 1031
Cap. XXVI. — De fratre pusillanimi, quem dominus abbas Pontius magnifice ad pœnitentiam animavit. 1032
Cap. XXVII. — De beato Gerardo, sexto Clarævallis abbate. 1034
Cap. XXVIII. — Domnus Gerardus visitans Igniacense cœnobium crudeliter occiditur. 1037
Cap. XXIX. — Quod domnus abbas Petrus de glorificatione Christi martyris Gerardi per revelationem certificari meruit. 1039
Cap. XXX. — De piæ memoriæ domno Henrico, septimo Clarævallis abbate, postea Albanensi episcopo cardinale. 1040
Cap. XXXI. — De converso, qui per gratiam Dei et orationem venerabilis abbatis Henrici damnationis sententiam evasit. 1042
Cap. XXXII. — De venerabili viro domno Petro, octavo Clarævallis abbate. 1044
Cap. XXXIII. — Qualiter omnipotens Deus cuidam sceleratissimo peccatori, meritis et precibus venerabilis Petri abbatis pœnitentiæ fructum concessit. 1045
Distinctio tertia. — De quibusdam S. Bernardi fratribus et discipulis aliisque Clarævallis religiosis.
Cap I. — De domino Gerardo fratre sancti Bernardi, cellerario Clarævallis. 1049
Cap. II. — De laudabili abstinentia domni Gerardi cellerarii. 1051
Cap. III. — De pretiosa morte venerabilis viri Gerardi. 1053
Cap. IV. — De reverendissimo Patre Humberto, quondam priore Clarævallis. 1054
Cap. V. — Ex illo sermone colligitur consummatum fuisse sanctum senem Humbertum in virtutibus. 1056
Cap. VI. — De domno Odone, quondam subpriore in Claravalle. 1056
Cap. VII. — De domno Guerrico, quondam monacho Clarævallis, postea Igniaci abbatis. 1058
Cap. VIII. — Quanta districtione domnus abbas Guerricus conscientiam suam in obitu suo *discusserit*. 1059
Cap. IX. — De domno Roberto monacho Clarævallis, postea abbate. 1060
Cap. X. — Quanti periculi sit, professum Cisterc. Ordinis ad alium ordinem declinare. 1061
Cap. XI. — De Rainaldo monacho, qui vidit B. Mariam fratres metentes visitantem. 1062
Cap. XII. — De monacho qui tabulam in signum mortis suæ audivit. 1064
Cap. XIII. — De servo Dei Petro, qui dominum Jesum tempore sacrificii in altari videre solitus erat. 1065
Cap. XIV. — De venerabili Guillelmo monacho, quem angelus Domini pro culpa sua corripuit, et pœnitentiam ei injunxit. 1067
Cap. XV. — De domno Gerardo de Farfa, magnæ sanctitatis monacho. 1071
Cap. XVI. — De mirabili gratia cuidam monacho perfectæ religionis specialiter a Deo collata. 1072
Cap. XVII. — Qualiter vir magnificus Arnulphus per S. Bernardum conversus sit. 1076
Cap. XVIII. — De monacho qui a gravi dolore capitis virtute sacramentorum Christi liberatus est. 1077
Cap. XIX. — De fratre, cui B. virgo Maria cœlestem pitantiam per visum dedit. 1077
Cap. XX. — De venerabili sene Achardo, quondam magistro novitiorum in Claravalle. 1078
Cap. XXI. — De domno Gaufrido monacho Clarævallis, postea Sorensi episcopo. 1080
Cap. XXII. — Item de visionibus ejusdem famuli Dei Gaufridi. 1081
Cap. XXIII. — Quomodo per revelationem ostensum est ei quod episcopus esset futurus : et de pretiosa morte ejus in Claravalle. 1082
Cap. XXIV. — De domno Balduino monacho Clarævallis, postea Pisano episcopo. 1083
Cap. XXV. — De domino Eschylo, quondam Danorum archiepiscopo, postea monacho Clarævallis. 1085
Cap. XXVI. — De felici consummatione duorum peregrinorum sepulcri Domini, avunculorum domni Eskili. 1088
Cap. XXVII. — De nobili principe Gunnaro, postea monacho Clarævallis. 1090
Cap. XXVIII. — Qualiter venerabilis abbas Simon, relicta abbatia, in Claravalle professus est. 1091
Cap. XXIX. — De seniore qui vidit B. Mariam capitulo monachorum præsidentem. 1091
Cap. XXX. — De quodam fratre, cui Dominus Jesus Christus cum sancto Joanne evangelista apparuit. 1092
Cap. XXXI. — De fratre qui vidit Dominum Jesum Christum in exitu cujusdam fratris de cœlo descendere. 1093
Cap. XXXII. — De viro Dei Bosone, qui in exitu cujusdam fratris angelorum concentus audivit. 1094
Distinctio quarta. — De aliis monachis, ac etiam conversis, et novitiis Clarævallis.

Cap. I.—De Alquirino monacho, quem Dominus Jesus morientem visitavit. 1095
Cap. II. — De fratre mirabilem gratiam compunctionis habente, quem Dominus magnifice consolatus est. 1096
Cap III.—De monacho, cui eucharistia mirabilis saporis gratiam præstabat. 1098
Cap. IV. — De monacho multa dæmonum certamina perpesso, qui Dominum Jesum Christum videre meruit. 1099
Cap. V.—De seniore, cui Dominus Jesus in die Parasceves vigilanti apparuit. Per Parasceven hoc loco intelligitur dies quo memoria passionis Christi in Ecclesia celebratur. Apud Judæos enim quælibet feria sexta Parasceve dicebatur, id est præparatio; quia illo die præparabantur cibi et alia necessaria ad sequentem diem Sabbati, quo nec cibos coquere, nec aliquid hujusmodi facere licebat. Quia ergo Christus in Parasceve Paschæ crucifixus est, dies passionis ejus Parasceve appellatur. Nec enim ecclesiastici viri dies idolorum nominibus vocant, ut solent profani, qui dies Martis, Jovis, Veneris, etc., velut ethnici, dicunt. 1100
Cap. VI.—Quam misericorditer Dominus quemdam clericum ut converteretur admonuit. 1101
Cap. VII. — De novitio, quem beatus Bernardus sæpius in visu visitavit. 1102
Cap. VIII. — De monacho, cui Dominus Jesus Christus semel et secundo apparuit. 1103
Cap. IX. — De fratre Ansulpho, qui vidit Dominum Jesum in cruce pendentem. 1103
Cap. X. — De fratre qui dexteram Domini se benedicentem in visu deosculatus est. 1104
Cap. XI.—De fratre qui vidit B. Mariam Magdalenam in visu. 1104
Cap. XII.—De magno profectu cujusdam monachi laici. 1104
Cap. XIII. — De converso, cujus devotionem. S. Bernardus per spiritum cognovit. 1104
Cap. XIV. — De visione quam vidit frater quidam in obitu alterius fratris. 1105
Cap. XV.—De monacho laico qui missam per somnium didicit. 1105
Cap. XVI.—De magna patientia cujusdam conversi in infirmitate sua. 1105
Cap. XVII. — De converso, cui scientia divinarum Scripturarum collata est. 1106
Cap. XVIII. — De converso bubulco, qui vidit in visione Dominum Jesum boves secum minantem. 1106
Cap. XIX.—De humilitate magna cujusdam conversi. 1107
Cap. XX.—De converso, post cujus mortem Dominus gloriosa revelatione demonstrare dignatus est quantæ perfectionis in vita sua fuerit, et quantam beatitudinem in morte consecutus sit. 1107
Cap. XXI. — De fratre quem S. Bernardus in visu ne tentationi cederet admonuit. 1109
Cap. XXII.—De fratre cui S. Malachias et B. Bernardus apparuerunt, et pro culpa sua castigaverunt. 1110
Cap. XXIII. — De converso, qui sanctos angelos in obitu suo videre meruit. 1111
Cap. XXIV. — Qualiter conversus, qui sine licentia caligas suas lavit, divinitus punitus sit. 1111
Cap. XXV. — De monacho, qui sine caligis dormire præsumpsit, et propterea per divinam revelationem vetitus est abbas fieri. 1112
Cap. XXVI. — De mirabili fervore dulcis memoriæ Joannis quondam prioris Claræyallis. 1113
Cap. XXVII. — Quanta constantia mentis venerabilis prior Joannes voluptates carnis calcaverit. 1115
Cap. XXVIII. — De venerabili D. Gerardo monacho Claræyallis, postea abbate. 1117
Cap. XXIX.—De visione, qua a tentatione sua quidam novitius Claræyallis liberatus est. 1117
Cap. XXX.—Qualiter dæmones converso cuidam nocere voluerunt, sed non valuerunt. 1118
Cap. XXXI.—De fratre, cui Dominus Jesus cum gloriosa Matre sua apparuit. 1119
Cap. XXXII. — De monacho, cui dictum est: Dimissa sunt tibi peccata tua. 1119
Cap. XXXIII.— De religioso quodam converso Claræyallis, nomine Laurentio. 1121
Cap. XXXIV.—Narratio cujusdam spiritualis monachi de Claravalle. 1123
Cap. XXXV.—De claris luminibus Claræyallis. 1124
Distinctio quinta.—Continens salutaria monita exemplis probata, de quorumdam vitiorum periculo et de punitione.
Cap. I.—Admonitio domni Gerardi abbatis Claræyallis de non jurando et de periculo jurantium. 1125
Cap. II.—De periculo proprietatis. 1126
Cap. III.—Quantum sit periculum monachum sine habitu suo, id est cuculla, mori. 1127
Cap. IV. — De converso, a cujus memoria peccatum grave exciderat. 1128
Cap. V.—De periculo eorum qui peccata sua confiteri erubescent. 1129
Cap. VI. —Quanta pietate Dominus somnolentiam cujusdam devoti monachi castigavit; quanta severitate alterius tepidi et negligentis inertiam corripuit. 1131
Cap. VII.—Quantum periculum sit sacros ordines ambire. 1133
Cap. VIII. — De periculo inobedientiæ. 1135
Cap. IX. — Item de periculo inobedientiæ. 1137
Cap. X. — De periculo conspirationis. 1140
Cap. XI. — De periculo excommunicationis. 1144
Cap. XII. — De periculo indiscretorum confessorum, et de laude discretorum. 1146
Cap. XIII. — Quantum periculum sit quacunque hora confiteri violentem differre. 1155
Cap. XIV. — De periculo discordiæ. 1158
Cap. XV. — De laude patientiæ. 1161
Cap. XVI. — De periculo psalmos negligenter ruminantium. 1165
Cap. XVII. — Quantum bonum sit servitium Dei in quotidianis vigiliis sollicite persolvere. 1166
Cap. XVIII. — Quanti periculi sit vigilias servitii Dei tepide persolvere. 1170
Cap. XIX. — De periculo religiosorum in hac vita molliter viventium. 1171
Cap. XX. — De periculo eorum qui in servitio Dei lascive vel plausibiliter cantare præsumunt. 1174
Cap. XXI. — De periculo prælatorum parentes suos carnaliter diligentium. 1175
Distinctio sexta.—Varia continens de sacramento altaris et confessionis, de animabus defunctorum, et alia quædam.
Cap. I. — De incauta contemplatione cujusdam monachi Claræyallis, et de periculo contemplativorum. 1177
Cap. II. — De excellentia fidei sacramentorum corporis Christi et sanguinis, et de discretione contemplationum. 1180
Cap. III. — De felici consummatione monachi desiderantis in Claravalle mori. 1184
Cap. IV. — Item de converso, qui petivit a Domino ut in Claravalle moreretur. 1186
Cap. V. — De religioso viro cujus exsequias animæ defunctorum visæ sunt celebrare. 1188
Cap. VI. — De milite a periculo mortis per fidelium animas liberato. 1190
Cap. VII. — De sacerdote qui, dicens: « Requiescant in pace, » audivit multas voce respondentes: Amen 1192
Cap. VIII. — De puero qui post mortem peccata sua confessus est. 1193
Cap. IX.—De priorissima quadam per revelationem ad confitendum admonita. 1195
SANCTI BERNARDI CLARÆVALLENSIS ABBATIS GENUS ILLUSTRE ASSERTUM.
Accedunt Odonis de Diogilo Joannis Eremitæ, Herberti Turrium archiepiscopi, aliorumque aliquot scriptorum opuscula duodecimi post Christum sæculi historiam sequentia.
Epistola dedicatoria. 1199-1200
ODONIS DE DIOGILO DE LUDOVICI VII FRANCORUM REGIS COGNOMENTO JUNIORIS PROFECTIONE IN ORIENTEM.
Præfatio. 1201-02
ITINERARII HUJUS OPUSCULI τὰ τοπικὰ, καὶ τὰ χρονικα. 1103-04
Epistola ad venerandum abbatem Sugerium, 1205-06
Libellus primus. 1205
Lib. II. 1209
Lib. III. 1215
Lib. IV. 1221
Lib. V. 1227
Lib. VI. 1231
Lib. VII. 1237
CHRONICON CLARÆVALLENSE. 1247-48
ILLUSTRIUM ALIQUOT VIRORUM EPITAPHIA. 1251-52
JOANNIS EREMITÆ VITA S. BERNARDI CLARÆVALLENSIS ABBATIS.
Præfatio. 1253-54
(*Vide supra Vitam quartam S. Bernardi, col.* 531.)
IN Vitam beati Petri prioris Juliacensis puellarum

monasterii et monachi Molismensis, præfatio. 1255-56
Prologus. 1257
INCIPIT VITA. 1257
De anno et die obitus beati Juliacensis prioris observatio. 1269
HERBERTI TURRIUM SARDINIÆ ARCHIEPISCOPI DE MIRACULIS LIBRI TRES.
Præfatio. 1271-72
LIBER PRIMUS.
CAP. I. — De Rainaldo, primum S. Amandi, postea Claravallensi monacho, magnæ religionis viro, cui apparuit beatissima virgo Dei genitrix Maria, cum sanctis Elisabetha et Maria Magdalena fratres messores invisens, ac postmodum aliquot ante ejus obitum diebus, candida ac pretiosa vestimenta a se præparata illi ostendit, quibus, cum ad eam veniret, esset induendus. 1273
CAP. II. — De Gerardo sacrista Claravallensi, quem pulsata invisibili manu tabula morientium de imminente sibi obitu admonuit. 1276
CAP. III.—De Petro Tolosano, monacho Clarevallensi, ab importunissimis carnis tentationibus mirabiliter liberato: qui postea Jesum puerulum in hostia consecrata, videre solitus erat. 1277
CAP. IV. — De Guillelmo, primum S. Albini Andegavensis, deinde Clarevallensi monacho, cui multa divinitus ostensa et revelata sunt. 1280
CAP. V.—De Achardo Claravallis monacho, multorum cœnobiorum exstructore, qui Roberto tum adhuc novitio multa a se visa referebat. 1285
CAP. VI. — De Schocelino Agri Trevirensis ermita magnæ sanctitatis et miræ rerum humanarum despicientiæ viro; quem etiam S. Bernardus invisit per suos, et muneribus prosecutus est: cujus corpus in ædem Beatæ Mariæ Castri Luceleburgi translatum, miraculis celebratur. 1285
CAP. VII. — De fratre laico et converso Claravallis, pro inimicis orare solito, cujus pretiosæ morti divina visio testimonium perhibuit. Quinam ex Bernardo cœlum recta ingrediantur. 1285
CAP. VIII. — Roberto Claravallensi abbati duo angeli loribus chorum sternentes, cujusdam monachi tunc morientis meritum designant. 1285
CAP. IX. — Visio apud Claramvallem ostensa in obitu fratris cujusdam, bonæ quidem voluntatis, sed aliquantulum negligentis. 1286
CAP. X. — Fratres Igniacenses in visione angelica liliorum emblemate exprimuntur. 1286
CAP. XI. — Arnulphus de Majorca, vir in sæculo præpotens, in Claravalle factus monachus, pro totius vitæ peccatis tres tantum orationes Dominicas pœnitentiæ loco accipit a sancto Bernardo; centuplum in hac vita se a Domino percepisse affirmat; sancte moritur. 1287
CAP. XII. — Quidam verberibus invisibili manu inflictis compellitur ad conversionem in Claravalle. 1290
CAP. XIII. — Sancti Bernardi mandato differtur obitus cujusdam monachi Claravallensis. 1291
CAP. XIV. — Angeli sancti lectulum circumstant morientis in Claravalle monachi. 1291
CAP. XV. — Fratri bubulco Claravallensi apparet per quietem Christus Dominus, boves cum eo stimulans, stivam premens, terramque aratro proscindens. 1291
CAP. XVI. — Quidam conversus Clarevallensis, litterarum rudis, cum esset morti proximus, multa Latino eloquio de Scripturis sanctis disseruit. 1292
CAP. XVII. — Conversus a Claravalle tertio egressus, et tertio receptus tandem vere et diu pœnitens, paulo ante obitum, beatitudinem æternam prægustat. 1292
CAP. XVIII. — Gerardo converso de Moris viro mitissimo et religiosissimo; apparet paulo ante obitum Christus Dominus cum duodecim apostolis. 1293
CAP. XIX. — Cuidam monacho Clarevallensi visi sæpe cacodæmones horrendis formis, visus S. Augustinus, a quo et ad loca pœnarum, et ad beatorum sedes deductus est, visa anima monachi de corpore egressa, et in aere tandiu, hæsitans, donec sacerdotali commendatione muniretur, visus denique in missa parvulus Jesus flagitiosum presbyterum aversari. 1294
CAP. XX. — Ambiani Robertus sacerdos, castitatis amator et prædicator. Ibidem pudica quædam femina, infantulum Jesum tempore sacrificii, videre solita, probis sponte illabentem, ab improbis vero abhorrentem. 1296
CAP. XXI. — Matricularius Northmannus videt in divino sacrificio privari presbyterum osculo pueri Jesu, propter odium quo in compatrem commotus erat. Videt tiam in Rogationibus, mulierum nugaces cantilenas ab angelis despici, a dæmonibus cachinnis excipi. 1297
CAP. XXII. — Frater quidam Claravallensis ex Eucharistia percepta melleam in ore dulcedinem degustare solitus, aliquando amico severius objurgato communicans, molestissimam tanquam absinthii amaritudinem sensit. 1298
CAP. XXIII. — Alius frater Claravallensis, die sancto Parasceves vidit Christum Dominum velut eadem hora crucifixum. 1299
CAP. XXIV. — Seniori cuidam Claravallis monachi in exstasi apparens Christus, « Dimissa sunt tibi, inquit, peccata tua. » 1299
CAP. XXV. — Juvenis monachus male interpretatus pias lacrymas abbatis sui crucem in Parasceve adorantis, mox a dæmone de abjiciendo habitu monastico graviter tentatur. 1299
CAP. XXVI. — Idem abbas vidit in choro dæmonem, singulis monachis vinum rubens in poculo propinantem: quod unus ex illis degustans, a spiritu fornicationis exagitatus est. 1300
CAP. XXVII. — Visus dæmon in specie Simonis monachi, christianum conversum e monasterio educit. 1300
CAP. XXVIII. — Monachus Claravallensis a proposito cogitans, viso per quietem sancto Malachia, sancti quoque Bernardi baculo contusus, ab sanam mentem rediit. 1301
CAP. XXIX. — Quidam conversus Claravallensis, obedientiæ suæ confisus feliciter moritur. 1301
CAP. XXX. — In exitu religiosi cujusdam fratris, auditi sunt angelorum musici concentus. Boso, unus de sancti Bernardi filiis primogenitis, mortuus toto vultu mirabiliter radiavit. 1303
CAP. XXXI. — Paulo post obitum S. Bernardi, quidam ob carnis tentationum vehementiam egressum meditatus, illo sibi apparente confirmatur in proposito. 1303
CAP. XXXII. — Galterus frater laicus jubetur per somnium a reverenda quadam puella missam celebrare, quam ille deinde memoria retinuit. 1304
CAP. XXXIII. — Oranti cuidam abbati, et aliis monullis, miræ suavitatis odores naribus, et sapores palatio infusi. 1304
CAP. XXXIV. — Cuidam fatri apparens beatissima Dei genitrix Virgo, semel et iterum certiorem illum facit de sua salute. 1306
CAP. XXXV. — Ex Aelredo Rievallensi abbate refert de quibusdam sanctimonialibus, in contemplatione rapi extra se solitis. 1306
LIBER SECUNDUS.
CAP. I. — De Dominici apud urbem Legionensem solitarii mira vitæ asperitate; et de malis ac bonis spiritibus bene indesinenter illi apparentibus. 1307
CAP. II. — Novitio cuidam Clarevallensi apparens Christus Dominus, ipsi et uni ex ejus sociis benedicit; tertium nomine et re malignum præterit, qui post triduum ab Ordine defecit. 1314
CAP. III. — Postridie Paschæ monachus quidam Claravallensis, dum esset in choro, vidit in sublimi fulgentem e medio dexteram, quæ signo salutiferæ crucis semel atque iterum in aere depicto psallentibus benediceret. 1314
CAP. IV. — Cum Gaufrido convertitur in Claravalle Andreas ex archidiacono Virdunensi, vir nobilissimus et delicatissimus; cui de perseverantia desperanti visa sunt pisa exquisiti saporis quamvis aqua duntaxat et sale condita essent. 1315
CAP. V. — Quidam Claravallensis monachus a Christo Domino sibi apparente benedicitur. 1316
CAP. VI. — Odor ac sapor mirabilis, cum cœlestivi sione cuidam fratri Claravallensi infusus. 1316
CAP. VII. — Videt novitius in Clæravalle beatam Mariam Magdalenam ante altare stantem, ei vero negatur, ad præsens visio beatissimæ Dei matris. 1318
CAP. VIII. — Oratio conjunctis, aut expansis manibus, aliquot Christi apparitionibus comprobatur. 1318
CAP. IX. — De quodam adolescentulo Alemanno, qui in Claravalle ad vitam monasticam mirabiliter conversus, egregia sanctitate et divinis manisfestationibus clarus fuit. 1318
CAP. X. — Monachus quidem Claravallensis. S. Joannis evangelistæ cultui adictissimus, de divinis rebus multa per eum cognoscit. 1321
CAP. XI. — Asserit S. Bernardus ex Dei revelatione multorum animas statim a corporis egressu, libero et expedito transitu cœlum penetrare. Item quotquot in Ordine Cisterciensi, vigente nimirum disciplina, perseveraturi essent, salvos fore Guidoni fratri suo prædicit fore, ut quia rei Claravallenses familiæ nimium studeret, extra Claramvallem moreretur. 1322

CAP. XII. — Simoni abbati Caziaci, de nigro Ordine Benedictinorum, S. Bernardus, quandiu vixit, transitum negavit ad Claramvallem, prædicens tamen (quod postea evenit) ipsum in Claravalle moriturum. 1324
CAP. XIII. — Gunnarius Sardiniæ tetrarcha, ex prædictione sancti Bernardi, post ejus obitum fit monachus in Claravalle. 1324
CAP. XIV. — Sanctus Bernardus Romæ degens per triennium, subinde visitat suos in Claravalle. Alia quædam de eo mira. 1324
CAP. XV. — Constantium suspendio addictum, cum ad patibulum duceretur, S. Bernardus tortori ereptum, annuente comite Theobaldo in Claravalle attondet, et vestem monasticam induit. 1324
CAP. XVI. — Hæreticum obloquentem sanctus Bernardus prudenti responso confutat. 1325
CAP. XVII. — Parisiis clericos aliquot qua verbis, qua lacrymis et gemitibus ad sanctius vitæ institutum conversos secum in Claramvallem deducit. 1326
CAP. XVIII. — Mediolani affirmavit quidam vidisse se Bernardum inter apostolos. 1327
CAP. XIX. — Oranti S. Bernardo apparens Christus crucifixus, solutis a cruce brachiis eum amplectitur. 1328
CAP. XX. — Monacho epileptico impetrat S. Bernardus, ut morbum præsentiens lecto decumbere, et repentini casus elisionem vitare potest. 1328
CAP. XXI. — Cuidam primum clerico regulari, ac postea Clarævallensi monacho, pluries apparuit S. Bernardus haud multo post obitum. 1329
CAP. XXII. — Alexandri ex canonico et doctore Coloniensi, postea Grandissilvæ, ac demum Sisterciensis abbatis mira ad monachismum conversio, S. Bernardi ope. 1331
CAP. XXIII. — Stephanus abbas Cisterciensis cognoscit, Deo revelante, septem psalmos pœnitentiales, quos pro anima matris suæ S. Bernardus adhuc novitius quotidie in silentio dicere consueverat, fuisse quadam die ab eo prætermissos. 1332
CAP. XXIV. — De Stephano Cisterciensi abbate, cui tres carrucas cum novem equis mirabiliter suppeditavit, quique regimine abdicato, vidit immundum spiritum Guidoni sibi suffecto in os ingredientem. 1332
CAP. XXV. — Fastradus ex abbate Camberonensi Claraevallensis indeque Cisterciensis, reverendi oris et magnarum virtutum vir, etiam in obitu divinitus commendatur 1334.
CAP. XXVI. — Admonetur cœlitus quidam abbas ne de excutienda præfecturæ suæ sarcina ulterius satagat. Item gravissimis et creberrimis capitis doloribus, mirabili quasi massæ plumbæ in mediam ejus frontem illapsu liberatus olim fuerat. 1334
CAP. XXVII. — Balduinus miles, dominus de Guiza, homo facinorosus, igniaci moritur in veste monastica; ac postea Petro Igniacensi abbati sæpe apparens, tandem ejus et monachorum precibus diu purgatus in cœlum recipitur. 1335
CAP. XXVIII. — De lue quæ Domus Dei monasterium depopulata est; et de Franconis abbatis, ac Bernardi monachi felici ad superos transitu. 1337
CAP. XXIX. — Mira quædam de Gerardo de Furfa, admirandæ pietatis et sanctitatis eximiæ sene, cui morti proximo apparuit S. Bernardus; qui etiam questus est post mortem quod præropere et adhuc spirans fuisset sepultus. 1338
CAP. XXX. — De Laurentio converso Clarævallensi, qui S. Bernardi ope multis subductus periculis, decem bubulos in Claramvallem perduxit. 1340
CAP. XXXI. — De quodam monacho mortuo in Burlancurte, revelatur viro sancto, illum sanctorum Joannis et Pauli martyrum meritis coæquari. 1342
CAP. XXXII. — Vir quidam pius in Meldensi territorio mortuus repertus est, super genua sua et super lævæ manus articulos nuda humo perstans, dexteram vero quasi tundendo pectori applicatam tenens. 1343
CAP. XXXIII. — Monachus ordinis Cisterciensis, orationi maxime et lectioni intendere solitus, videt primum S. Joannem evangelistam, tum beatissimam Dei genitricem virginem Mariam, et denique Christum ipsum Dominum sibi animam agenti occurrentes. 1344
CAP. XXXIV. — Fratri cuidam cum morte luctanti apparet dæmon simiæ specie, ei illudentis, et panni frustrum subinde lambentis, quod ille absque superioris licentia, detrito, suo scapulari assuerat. 1344
CAP. XXXV. — Monachus præ febrium æstu cucullam exutus, indutus est scapulare: quo in habitu cum esset mortuus, ejus animæ occlusa est paradisi janua, donec illa corpori suo reddita et cucullam proposcit, et pro ea abjecta pœnitentiam sibi injunctam accepit. 1345
CAP. XXXVI. — De Abraham abbate Prateæ in Biturigibus, qui adhuc juvenis edoctus est nihil quidquam, ne minimum quidem absque licentia usurpare: Judæos ex fetore discrevit, atque ob angelicam animi et corporis puritatem, ab ipsa Dei genitrice virgine Maria stupendis benevolentiæ argumentis cohonestatus est. 1345
CAP. XXXVII. — Monachus Fontenetensis in ultimo morbo mira quædam videt, obitum suum prædicit, et divino splendore illustratur. 1346
CAP. XXXVIII. — Hugo prior Fontenetensis, magnæ religionis doctrinæque vir, ipso sancti Augustini festo die, prout optaverat, sancte moritur, ejusque felix anima, occurrente cum cœlitibus aliis sancto Augustino, in cœlum deducitur. 1347
CAP. XXXIX. — Pii sacerdotis in Albæripæ monasterio novitii felix obitus, cœlestibus aliquot oraculis commendatur. 1348
CAP. XL. — In monasterio Fontis Mauriniaci, diœcesis Bituricensis, Robertus monachus, de beata morte quam quinto post die obiturus erat, divinitus præmonetur. 1349
CAP. XLI. — Margareta Audomarensis, eximiæ formæ puella, ut nuptias vitaret, admirando sed non imitabili facinore, nasi pirulam cum superiore labro sibimet abscidit. 1350
CAP. XLII. — De sanctimoniali, quæ oculos miro decore radiantes ipsa sibi exsculpsit, ut pudori suo consuleret. Guillelmi Anglorum regis nequitia et infelix exitus. 1351
CAP. XLIII. — In Fontanis, monasterio de ordine Fontis Ebraldi, monialis sociæ post mortem apparens, magna quiete se potiri testata est, nondum tamen Dei conspectu frui, donec illa certo quem designavit die se illi adjunxisset, ut ambæ pariter in gloriam reciperentur. 1353
CAP. XLIV. — De Maria, Carmensis monasterii puella, quæ primum in ægrotis omni ope juvandis diligentissima, exinde paralytica, tum lumine prophetico, tum aliis sanctarum animarum præclaris dotibus ac privilegiis et in morbo, et in obitu illustris fuit. 1353
LIBER TERTIUS.
CAP. I. — Pontio monacho (qui postmodum et abbas et episcopus fuit) apparens post obitum quidam Grandissilvæ monachus, magnæ vir perfectionis, mira quædam nonnulla ei de statu suo revelat. 1353
CAP. II. — Quidam a mortuis redivivus inter alia dixit, a beatissima Dei genitrice virgine Maria Grandissilvæ monasterium ter diebus singulis visitari. 1355
CAP. III. — Monachus Grandissilvæ in vigilis dormitans, de choro extrahitur. 1356
CAP. IV. — Ignavus quidam et ad vigilias somnolentus monachus exterretur a dæmonibus. 1356
CAP. V. — In Grandissilva multi monachi, brevi tempore, lethifero morbo sublati, optimam se habere in cœlis repositam gratiam demonstrant. 1356
CAP. VI. — Moriens monachus in Grandissilva, præparatam sibi gloriam prægustat, hominum omnium merita transcendentem. 1357
CAP. VII. — Duorum in Grandissilva defunctorum apparitio, pro superstitum salute. 1357
CAP. VIII. — B. infirmarius pauperum, vir religiosissimus, videt paulo ante mortem Christum ipsum Dominum, et locum sibi in cœlum præparatum. 1358
CAP. IX. — Gaufridus Sorensis episcopus, cum adhuc monachus esset in Claravalle, vidit cœlestium ordinum solemnem supplicationem, in valetudinarium tendentem qui Tecelini venerandi senis ac sacerdotis animæ egressum muniisse crediti sunt. 1360
CAP. X. — Admiranda nonnulla a Gaufrido Sorensi episcopo, vel de eo divinitus visa. Repertum ab eo corpus Domini incorruptum. 1360
CAP. XI. — De Hungero, ejusque patre et fratre Rodulpho ad ordinem Præmonstratensem mirabiliter conversis. 1363
CAP. XII. — Aquis præfocatus infans, Beati Petri apostoli altari impositus reviviscit, fit postmodum clericus, tandemque monachus Cisterciensis. 1364
CAP. XIII. — Clericus desertor et apostata, lethali morbo ad extrema deductus, cum tonsuram clericalem sibi restitui precaretur, nulla industria attonderi potuit. 1365
CAP. XIV. — Monachus Clarævallensis infirmus, in observatione ciborum et procuratione medicaminum superstitiosus, clementissimæ Dei Matris providentia mirabili, et vires recipit, et nimiam sui curam deponit. 1365
CAP. XV. — De Alquerio Claravallensi monacho, sui quidem contemptores; sed amore Christi in procurandis

ægrotis præsertim pauperibus, diligentissimo qui de Christi vulneribus benedictionem et salutem promeruit 1366
CAP. XVI. — Cuidam fratri de peccatis suis turbato et contrito, obstendit Christus lacrymas et luctus pœnitentium quanti æstimaret. 1368
CAP. XVII. — Eidem fratri Christus Dominus spem veniæ et misericordiæ suæ, alio mirabili viso ingessit. 1368
CAP. XVIII. — Ejusdem argumenti visio, eidem fratri ostensa. 1368
CAP. XIX. — In villa territorii Tullensis Domno Martino Eucharistia cum sacra pixide et corporali flammas evasit, circumjectis omnibus rebus incendio absumptis. 1369
CAP. XX. — Eucharistiæ sacramentum in arca reconditum et in carnem convertitur, et divini luminis indicio proditur. 1369
CAP. XXI. — In pago Carnotensi hostiæ sacrosanctæ pars major in carnem mutatur. 1370
CAP. XXII. — Feria sexta, sacrificante presbytero, hostia eucharistica in carnem, calix in sanguinem vertitur. 1370
CAP. XXIII. — Celebrante missam sacrilego sacerdote, paracta consecratione, paulo antequam communicare vellet, panis sacer e patena et sanguis e calice momento evanuerunt. 1371
CAP. XXIV. In vico Belesmo territorii Catalaunensis eucharistia, ad moribundam feminam latenter transmissa, a maligno sipiritu publicatur. 1371
CAP. XXV. — Ad sceleratum hominem morti proximum allata eucharistia, priusquam eam ille perciperet, a dæmonibus in aera sublatus, et ad terram elisus est. 1372
CAP. XXVI. — Quidam conversus Becci, morti proximus, totius conventus precibus a dæmonum insultibus liberatur, et sacramentis munitus, in bona confessione e vivis excedit. 1372
CAP. XXVII. — Longipontis conversus, qui denarium unum, et buculam unam absque licentia retinebat, percepta in Paschate eucharistia, prunam ardentem præcordiis injecisse sibi visus est. 1373
CAP. XXVIII. — Ad porcorum salutem eucharistia in stabuli limine occultata divinitus revelatur, et magna ex parte in carnem conversa reperitur. 1375
CAP. XXIX. — Pauperculus rusticanus, exceptam in die Paschæ et ore retentam eucharistiam cum vestimento suo insuisset spe sublevandæ inopiæ suæ, ab eo potsmodum ex morbo periclitante prodita, tota carnea inventa est. 1374
CAP. XXX. — Apum alveari injecta eucharistia, post tres annos in summo calatho integra et illæsa reperitur. 1374
CAP. XXXI. — In Sardinia, cuidam presbytero de pœnis alterius vitæ multa divinitus revelantur. 1375
CAP. XXXII. — Sarracena puella Christianæ religionis cupidissima, pro tuenda pudicitia, a Christiano, sed flagitioso milite, obtruncata, in martyrum canonem referur ab Alexandro papa tertio. 1377
CAP. XXXIII. — Igneo spectro deterrentur monachi Burlencurtis, a thesauro quem quidem somniarat effodiendo. 1378
CAP. XXXIV. — Margareta, pia femina, in episcopatu Rosqueliæ, a barbaro marito diu vexata, ac tandem crudeliter interfecta, et sacri cadaveris integritate et aliis miraculis divinitus illustratur. 1380
CAP. XXXV. — Cacodæmon simulacri sui confracti et combusti injuriam ulcisci conatur. 1381
CAP. XXXVI. — Christiana fide in Sclavoniam inducta, diffugiunt ex ea dæmones cum horrando strepitu, velut exercitus prælio victi, et fusi ac fugati. 1381
CAP. XXXVII. — Aspersione aquæ benedictæ mulier gentilis excruciata, ad Christi fidem convertitur. 1382
CAP. XXXVIII. — Rex Olavus, qui postea martyr, cum per imprudentiam Dominica die virgam cultello dolaret, admonitus indoluit; et collecta schedia cum in pœnam manui suæ imposita exussisset, a flamma tamen illæsus fuit. 1382
CAP. XXXIX. — Episcopus ridicula effutire solitus, apparet post mortem ulcerosis ac tumidis labiis : et septem fratrum servato per dies aliquot silentio liberatur. 1383
DIATRIBA DE ILLUSTRI GENERE S. BERNARDI ABBATIS CLARÆVALLENSIS.
Præfatio. 1383
Sectio I. — Non est derivatum stemma ordinis Cisterciensis a S. Bernardi insigni gentilitio.
Sectio II. — S. Bernardi nobilitatem ostendit Humbelinæ sororis ejus itemque fratriæ, nempe Guidonis ejus fratris conjugis nobilitas. 1385
Sectio III. — Nec S. Bernardi germana, nec fratria, fuere Cistercienses Ordinis moniales, sed Benedictinæ nigræ. 1387
Sectio IV. — S. Bernardus ex patre equestris ordinis fuit, quem militiam tunc appellabant, et in eo gradu, antiquæ puræque originis. 1388
Sectio V. — S. Bernardus per matrem Aalysiam de Montebarro, ex comitibus Tornodorensibus, imo et ex antiquis Burgundiæ ducibus originem traxit. 1391
Sectio VI. — De nobilitate Aalysiæ S. Bernardi matris, solvitur nodus ex ejus die obitus ad Kalendas Septembris adnotato in Necrologiis Benignianis, in quibus absque ullo clari generis titulo, *laica* duntaxat nuncupatur. 1393
Sectio VII. — Confirmatur S. Bernardi genus illustre, ex ejus familiæ variis affinitatibus. 1395
Probationes et illustrationes eorum quæ in Diatriba de illustri genere S. Bernardi abbatis Clarævallensis asseruntur vel proponuntur.
I. — Ex chronico S. Petri Vivi Senonensis ad annum 715. 1397
II. — Tescelinus Solus, Warnerius de Sumbernone, 1104. 1400
III. — Tecelinus Sorus, 1106. 1401
IV. — Henrici filii Roberti Burgundiæ ducis anniversarium VII Kalendas februarii. 1402
V. — Monumentum Clarævallense matris S. Bernardi. 1402
VI. — Ex *Menologio* Cisterciensi Chrysostomi Henriquez, pridie Nonas Aprilis. 1402
VII. — Chapitre IV du premier livre de la Vie de S. Bernard, composée en sept livres par *Guillaume Flameng*, demeurant à Clerevaux, et jadis chanoine de Lengres. Imprimée à Troyes par Jehan Lecoq, pour Mace Pantboul, libraire. Sans date. 1403
VIII. — L'epitafe de Dame Aelis ou Aelet, mère de sainct Bernard, composée par le mesme Guillaume Flameng. 1405
IX. — Quædam S. Bernardi soror, abbatissa Pratilongi. 1408
X. — Tabulæ fundationis Juliaci puellarum monasterii. 1408
XI. — Warnerius de Sumbernum, frater ejus Bartholomæus, Herveius et Wido filii ejus, fundatores abbatiæ Patrilongi, tempore sancti Bernardi. 1409
XII. — Fundatio monasterii de Tart sanctimonalium diœcesis Lingonensis, quæ intra muros urbis Divionis ex anno Christi 1623 sunt deductæ. 1409
XIII. — Matthæus dux Lotharingiæ, intuitu Atheleidis matris suæ, in Tarto moniali effectæ, certam salis mensuram apud vicum annis singulis percipiendam, Tartensi monasterio attribuit, Bertha ejus conjuge, fratre ejus Balduino et Agatha sorore laudantibus. 1411
XIV. — Fredericus Tullensium comes, et uxor ejus Hawidis ratum habent anno Christi 1142 donum salis apud vicum percipiendi, quod monasterio Tartensi Matthæus Lotharingiæ dux paulo ante concesserat. 1412
XV. — Ex actis in capitulo generali quod apud Thart, anno 1268, in festo S. Michaelis archangeli celebratum est. 1413
XVI. — Abbatia de Thart, monialium ordinis Cisterciensis, multarum aliarum caput. 1414
XVII. — Vita S. Ambrosiniani episcopi et martyris. 1414
XVIII. — S. Ambrosiniani festus die Kalendis Septembris, Bartholomæus dominus de Fontanis. 1417
XIX. — Reliquiæ sancti Ambrosiniani. 1418
XX. — Rainerius miles, frater Godefridi Lingonensis episcopi, 1141. 1418
XXI. — Guido de Sobernone. Uxor ejus Emengardis. nepos ejus Oddo de Mirabel, 1149. 1419
XXII. — Bartolomæus de Sumbernon, dictus de Fontanis. Chalo et Theselinus filii ejus, 1154. S. Antellus ipse est S. Antidius episcopus Bisontinus et martyr. 1420
XXIII. — Gautherius dominus Sombernionis, Garnerius frater ejus, 1188. 1421
XXIV. — Girardus li Broz, dominus de Asneriis, filius domini Bartolomæi de Fontanis, 1026. 1422
XXV. — Galterius dominus Sombernionis, cujus uxor Jacoba, filii Arveius et Galterius, pater Guido, avunculus Aveius, avus Garnerius, 1208. 1422
XXVI. — Garnerius de Fontanis, nepos Girardi militis de Asneriis. 1423
XXVII. — Galtherus dominus de Sombernon, uxor ejus Jaqua fratres Garnerius et Guido, filii Arveius et Galtherus, 1210. 1423
XXVIII. — Herveius et Gautherius de Sombernione,

filii Galteri et Jacobæ. 1423
XXIX. — Herveius dominus Sombernionis, patruus ejus Garnerius, uxor Garneri Aaliz, filia agna monialis, filii Garnerius, Joannes, et Gautherius; Elisabeth uxor Garnerii junioris. 1424
XXX. — Herveius dominus Sombernionis, 1225. 1424
XXXI. — Garnerius de Fontanis, 1230. 1424
XXXII. — Garnerius de Fontanis, 1230. Otho et Kalo de Sauz, filii Willelmi de Sauz, 1231. Septembri. Elizabeth de Fontanis. Emeniardis Pratilongi abbatissa. 1425
XXXIII. — Kalo, et Otheninus, filii Willelmi de Sauz 1232. 1425
XXXIV. — Bonæ memoriæ Garnerius de Fontanis. 1426
XXXV. — Herverus dominus Sombernionis, Blancha ejus uxor, filius eorum Joannes, 1239. 1427
XXXVI. — Blancha domina de Sombernione, 1242. 1427
XXXVII. — Guillelmus de Monteacuto, dominus de Maalein, et Jacqueta uxor ejus, 1255. 1428
XXXVIII. — Guilelmus de Monteacuto, uxor ejus Jacqueta, Alexander eorum filius, 1259. 1428
XXXIX. — De Necrologio Buxeriæ. 1429
XL. — Alexander de Monteacuto, dominus de Maelein, 1265. 1429
XLI. — Calo de Sauz, dominus do Fontanis; uxor ejus Danuez, Joannes et Guillelmus eorum filii, 1267. 1430
XLII. — Au prieuré de Bonvau, de l'ordre du Val des Ecoliers, à cinq quarts de lieu de Dijon, par-delà Plombières, et après la montagne de Talant: en l'aide droite de l'église, il y a une tombe relevée sur quatre piliers environ trois pieds de haut, pardessus le pavé. 1431
XLIII. — Alexander de Monteacuto, dominus Sombernionis, 1272. 1431
XLIV. — Alexander de Monteacuto, hæres propinquior ab intestato Maingerdis dominæ Sombernionis, 1293. 1432
XLV. — Arverius dominus Sumbernensis. Herverius dominus Safrarum, 1233. 1433
XLVI. — Gilla relicta Hervei domini Safrarum. Guido eorum filius, 1249. 1433
XLVII. — Evilo comes de Salz, uxor ejus Regina, filii ejus Guido et Girardus, frater ejus Willelmus. 1433
XLVIII. — Wido dominus de Sauz, uxor ejus Elizabeth, liberi ejus Bartholomæus et Beatrix, 1203. 1433
XLIX. — Evilo comes de Salz, Villermus frater ejus, filius ejus Guido. 1434
L. — Fratres Vallis Salvatoris dant seipsos Albæripæ. 1434
LI. — Evilo comes de Sauz, uxor ejus Regina; filii Guido et Girardus, frater Willermus. 1434
LII. — Guido de Sauz, olim comes Lingonensis. 1435
LIII. — Henricus filius Guidonis comitis de Sauz, filii Evilonis, 1179. 1436
LIV. — Ex eodem tabulario. 1436
LV. — Ex eodem tabulario. 1836
LVI. — Fundatio ecclesiæ collegiatæ de Sauz per Guidonem dominum de Sauz, 1197, laudante uxore ejus Elizabeth, et filio Bartholomæo. 1437
LVII. — Wido dominus de Sauz, uxor ejus Elizabeth, liberi Bartholomæo. 1437
LVIII. — Ex tabulario ecclesiæ de Sauz. 1437
LIX. — Ex tabulario ecclesiæ de Sauz. 1438
LX. — Ex Tabulario ecclesiæ de Sauz. 1438
LXI. — Ex tabulario ecclesiæ de Sauz. 1438
LXII. — Jacobus dominus de Sauz. Uxor ejus Maria de Monte Sancti Joannis. 1438
LXIII. 1438
LXIV. 1439
LXV. — Guillelmus dominus de Sauz, mater ejus Maria, Marguareta uxor. 1439
LXVI. — Philippus dux et comes Burgundiæ, dominus de Sauz. 1439
LXVII. — Excerpta ex autographis archivi Dolini cameræ rationum regiarum. 1440
LXVIII. — Tabulæ anno 1126, datæ a Guilenco Lingonensi episcopo, de fundatione abbatiæ Morimundensi, jam ante, ex anno Christi, 1114, facta per Ulricum sive Odolricum dominum de Acrimonte. 1441
LXIX. — Rainerius dominus Acrimontis, dona patris sui Ulrici sive Adolrici Morimundensibus confirmat, 1148. 1443
LXX. — Gerardus Sineterra, frater Rainerii domini Acrimontis. 1443
LXXI. — Raineri domini Acrimontis fratres Ulricus canonicus et Gerardus Sineterra. 1443
LXXII. — Molismensis monasterii ampliatio. 1444
LXXIII. — S. Bernardi epistola xxxi, ad Hugonem comitem Campaniæ, militem Templi factum. 1446
LXXIV. — Fundatio prima abbatiæ Claræ vallis per Hugonem comitem Trecensem, hactenus vulgo ignota. 1447
LXXV. — Hugo comes Trecensis, pater ejus Theobaldus, mater Adhelaidis, frater Odo, uxor Constantia, 1097. 1447
LXXVI. — Hugo comes Tricassinus, Theobaudi filius, maritus Constantiæ, 1100. 1448
LXXVII. — Hugo comes Trecorum ad sepulcrum Dominicum profecturus, 1113. 1448
LXXVIII. — Arveius de Saffra, filius Arvei et comitissæ; frater ejus Galterus, uxor Gila. 1449
LXXIX. — Warnerius Sombernensis, Istirburgis uxor ejus, horum filiæ Anna et Addila. Gozelinus de Sombernon anno Christi 1120, Rotberti regis xxv, indictione III. 1450
LXXX. — Ex Necrologio S. Benigni Divionensis. 1450
LXXXI. — Ecclesia Fontanensis S. Martini de Prato, in Campania, cum capella superioris Fontanarum villæ, 1120. 1451
LXXXII. — Castrum de Saux transit a privitis dominis in manum regiam: unde ducibus Burgundiæ attributum, vulgo *Saux le Duc* cœpit nuncupari. 1452
LXXXIII. — Reliquiæ S. Ambrosiniani 1204. 1452
LXXXIV. — Joannes, Cæcilia et Guillermeta, liberi Humberti de Fontanis, et Bonæ ejus relictæ. Guillermus de Fontanis, miles, 1282. 1452
LXXXV. — Joannes de Fontanis, domicellus 1276. 1453
LXXXVI. — Herveus dominus Safrarum 1232, Januario. 1453
LXXXVII. — Beatrix relicta Guillelmi de Sauz militis; Joannes et Guillelmus eorum filii 1265. 1454
LXXXVIII. — Bernard de Marey, seigneur de Fontaines les-Dijon en partie, Marie de Fontaines sa mère, 1362. 1454
LXXXIX. — Milo de Fontanis, burgensis Divionensis; Joannes de Fontanis, ejus filius; Nazaria uxor Joannis; Haymo clericus, et Joannes eorum filii, 1257.
XC. — Odo Campaniensis, Raynaldi et Guillelmi Burgundiæ comitum nepos. 1456
XCI. — Odo nepos Guillelmi comitis Matisconensis. 1457
XCII. Odo Campaniensis Beatricis imperatricis consanguineus 1166. 1457
XCIII. — Odo Champaneys de Chanlito 1020. 1458
XCIV. — Odo Campaniensis, frater Lodoici, terram Jerosolymitanam visitaturus, 1202. 1459
XCV. — Hugo comes Trecensis, Odo filius ejus exhæres. 1459
XCVI. — Hugo comes Trecensis et Carrensis, Constantia ejus uxor. Adela comitissa et ejus filius Simon Barrensis comes, 1101. 1460
XCVII. — Hugo comes Campaniæ, mater ejus Alaidis, frater ejus Philippus Catalaunensis episcopus, 1093. 1460
XCVIII. — Simon Barrensis ad Allam comes, dictus comes Campaniæ, 1461
XCIX. — S. Bernardi avunculi, Rainardus Montisbarri castri dominus, Waldricus monachus, et Milo conversus. 1461
C. — Verricus Castellione. 1462
CI. — Girbertus de Montebarro, filii ejus Tecelinus, et Girardus clericus. 1462
CII. — Excerpta quædam ex prima magna charta Fontenetensi, ex 46 quibus constat tabulis sparsim delibata. 1462
CIII. — Conclusio primæ magnæ chartæ Fontenetensis, per diploma Stephani Eduensis episcopi, datum anno 1136 et ejus sigillo munitum. 1463
CIV. — Gerardus de Castellione, sororius Theobaudi de Saliva. Hebalus comes Salci castri. 1464
CV. — Hugo dux Burgundiæ, castri Grinionis dominus, uxor ejus Mathildis ducissa. 1465
CVI. — Nariodus de Montebarro; ejus filii Gualo, Bernardus et Rainerius Fonteneti monachus. 1465
CVII. — Godefridus de Castellione, uxor ejus Gertrudis, filii Hugo et Nivardus. 1465
CVIII. — Gerardus de Castellione, Eschaolii dominus, ejus filius Milo. 1465
CXIX. — Andreas dominus Montisbarri, pater ejus Bernardus, avus Rainardus. 1166
CX. — Andreas Montisbarri dominus. 1467
CXI. — Andreas Montisbarri dominus. 1467
CXII. — Willermus de Sauz, uxor ejus Hermengardis. 1467
CXIII. — Bernardus de Montebarro, Espissiæ dominus,

filius Helvydis, 1210. 1468
CXIV. — Andreas, dominus Epissiæ, Bernardi filius, frater Guidonis canonici Lingonensis, 1213. 1468
CXV. — Guido canonicus, filius Bernardi domini de Spissiæ, 1220. 1469
CXVI. — Odo de Ussodun comes Grinionis; uxor ejus Mathildis filia Raimundi, qui Hugonis II Burgundiæ ducis filius, Henrici porro Eduensis episcopi frater fuit, 1165. 1469
CXVII. — Mathildis comitissa Grinionis, Raimundi comitis filia, 1196. 1470
CXVIII. — Mathildis comitissa Grinionis. Odo comes Grinionis, 1196. 1471
CXIX. — Oliverius de Grinione, uxor ejus Floria filii Pontius et Hugo, 1191. 1472
CXX. — Galterus miles de Montebarri, uxor Ermengardis, cujus frater Odet, mater Gilla, Gillæ liberi Simon, Maria et Auliz, 1215. 1472
CXXI. — Excerpta ex aliis tabulis abbatiæ Fonteneti. 1473
CXXII. — Joannes miles de Montebarro, filius Beatricis, 1239. 1474
CXXIII. — Blancha Hervei domini Sombernionis relicta, 1242. 1475
CXXIV. — Emaniars, Dame de Sombernon et d'Estez, 1271. 1475
CXXV. — Ex Necrologio Fonteneti. 1476
CXXVI. — Ex Necrologio Buxeriæ. 1476
CXXVII. — Annus primus ordinationis Rainerii, Albæripæ abbatis secundi, in cursu erat anno Christi, 1158, XI Idus Septembris. 1476
CXXVIII. — Hugo Trecensis comes, ex vulneribus procuratus, 1103, 1104. 1477
CXXIX. — Hugo comes Tricassinus, secunda vice Jerosolymis reversus, 1122. 1477
CXXX. — Odo Campaniensis, uxor ejus Sybilla, 1137. 1478
CXXXI. — Garnerius de Fontanis, fundator prioratus *de Bonveau* subtus Talentum, de ordine Vallis Scholarum, 1215. 1478
CXXXII. — Joannes dominus Fontanarum. Enjarranz sive Garnerius de Fontanis, 1220. 1478
CXXXIII. — Septemfontium abbatia ordinis Cisterciensis, filia Fonteneti, sub Villermo abbate secundo Fontenetensi fundata. 1479
CXXXIV. — Armes des comtes de Champagne. 1479
CXXXV. — Armes des comtes de Champagne. 1480
CXXXVI. — Mémoires de M. Bonhomme, ancien chanoine en l'église cathédrale de Troyes, touchant les armes des comtes de Champagne. 1482
CXXXVII. — Le seigneur d'Espoisse dans la maison de Mello. 1482
CXXXVIII. — Sur le même sujet. 1484
CXXXIX. — Extrait de l'histoire de l'Isle et royaume de Cypre, par Etienne de Lusignan, dominicain, chapitre 22. 1484
CXL. — Extrait d'un inventaire de cent et douze titres, concernants les maisons de Saffre et de Fontaines, dressé à Beaune par F. de la Place, notaire royal, le 19 novembre 1632. 1485
CXLI. — Extrait des originaux de la maison Saffre et de Fontaines-les-Dijon. 1489
CXLII. — Otho de Sauz, Willelma ejus uxor filius primogenitus Guido, 1190. 1501
CXLIII, — Gile, sire de Fontaines, 1310. 1502
CXLIV. — Jehan, seigneur de Fontaines pour la quarte partie : Robert, son frère, aussi seigneur de Fontaines pour la quarte partie: Simone, leur mère, dame de Fontaines pour la moitié, 1350. 1502
CXLV. — Richard, seigneur de Fontaines; Jehan, son frère, jadis seigneur du mesme lieu : Agnez et Jehanne, filles du dit Jehan, 1636. 1503
CXLVI. — Extrait d'une lettre de M. le baron de Saffre à M. de Chasan, conseiller au parlement de Dijon. 1504
CXLVII. — Jehannette de Sauz, fille de Marie dame de Sauz, 1285. 1504
CXLVIII. — Epitaphe de Marguerite, dame de Saux.
APPENDIX AD DIATRIBAM DE ILLUSTRI GENERE S. BERNARDI Claræ vallensis abbatis.
Præfatio. 1505
CAP. I. — Præponitur tabula Fontenetensis, S. Bernardi paternum et maternum genus repræsentans. 1506
CAP. II. — Werricus de Castellione nec fuit comes, nec pater Tecelini: ad cujus Tecelini genus nihil etiam pertinet Godefridus Gertrudis maritus, Hugonis et Nicardi pater : neque Gerardus aut Milo Castellionenses, sed fortasse ex eadem familia Evanurus. 1508
CAP. III. — Rainardi de Montebarro Andreas non fuit filius, sed ex Bernardi filio nepos. Alter quoque fuit Andreas Rainardi frater, in charta Fonteneteusi vel prætermissus, vel potius e materno S. Bernardi genere in paternum translatus. 1510
CAP. IV. — Godefridus Lingonensis episcopus non fuit frater Thecelini Sauri, sed Rainerii militis; vel de Acrimonte, vel de Rocha. 1511
CAP. V. — Neptis Bernardi Montisbarri domini, comitis autem Grinionensis filia, non fuit uxor Roberti Burgundiæ ducis; neque Montisbarri comitatum in Burgundiæ ducis dominium intulit, ut habet chartæ Fontenetensis pars secunda. 1512
CAP. VI. — Roberti Burgundi conjugis genus perperam edixit charta Fontenetensis. 1513
CAP. VII. — Expenduntur quæ de duobus Drogonibus de Melleto et horum junioris conjuge Eustachia refert charta Fontenetensis : ac via aperitur qua Espissiæ toparchia e Montisbarri familia ad hos Drogones devenit. 1514
CAP. VIII. — Tabula I paterni generis S. Bernardi, ex Alberico Triumfontium monacho. 1516
CAP. IX. — Tabula II materni generis S. Bernardi. 5118
CAP. X — Enarratio alterius partis tabulæ hujus secundæ, ubi de antiquis comitibus Grinionensibus quædam notatu digna. 1520
CAP. XI. — Tabula III, Sambernionensem antiquam gentem in ducum Burgundiæ regiam familiam desiisse attendens. 1523
CAP. XII. — Tabula IV, Samberaionenses dominos de Fontanis recensens, usque ad Mariam Richardi filiam et hæredem. 1523
CAP. XIII. — Tabula V, familiæ de Sauz, quæ *Fontanensem* spectat. Quis Willelmus de Lauz cujus uxor fuit Belota de Fontanis. 1525
CAP. XIV. — Tabula VI, familiæ *de Marcy* in S. Bernardi paternam lineam insitæ per Mariam de Fontanis. 1528
CAP. XV. — Tabula VII familiæ de Sagniaco in Fontanensem insitæ per Amiotam *de Marcy*, filiam Mariæ de Fontanis. 1528
CAP. XVI. — Tabula VIII familiæ de Saffris, desinens in Isabella Huonis de Seigneyo uxore. 1529
CAP, XVII. — Tabula IX familiæ de Cleron, cui Fontanensis per Sagniacensem et Saffrensem inserta hodieque superest. 1532
CAP. XVIII. — Opinio de S. Bernardi gentilitio symbolo. 1532
CAP. XIX. — Hugo Trecensis comes, Claræ vallensis monasterii fundator primus locus ipse longe ante Cisterciensis coloniæ adventum, Claravallis vulgo dictus. 1535
CAP. XX. — Annus et mensis fundatæ Claræ vallis. 1537
CAP. XXI. — Quo tempore confectæ sint tabulæ Hugonis comitis Trecensis de fundatione Claræ vallis; tres ejus profectiones ad sepulcrum Domini ; tituli ejus pro tempore diversi. 1539
CAP. XXII. — Quid factum Odone Campaniensi, Hugonis Trecensis comitis filio exhærede; et quomodo ille Burgundiæ comitum familiam consanguinitate attigerit. 1541
CAP. XXIII. — Corollarium de Andreæ Espissiensis. S. Bernardi consanguinei profectione in Orientem adversus Mahometanos. 1543
S. BERNARDI GLORIA POSTHUMA AMPLIFICATA.
S. Bernardus abbas Claræ vallensis doctoris titulo decoratus. 1543
In festo S. Bernardi abbatis et doctoris. 1547
MONUMENTA SAC. CLARÆVALLENSIS ABBATIÆ et Epitaphia sanctorum et virorum illustrium qui ibidem sepulti sunt. 1549
CAP. I. — De admiranda Claræ vallensis cœnobii perfectione, quæ in hodiernum usque diem ibidem perseverat. 1549
CAP. II. — Sequuntur epitaphia trium tumbarum in Claravalle existentium. 1551
CAP. III. — De S. R. E. Cardinalibus qui idem sunt. 1551
CAP. IV. — De episcopis in Claravalle sepultis. 1555
Cap. V. — De aliis viris illustribus, quorum corpora in Claravalle recondita sunt. 1557
CAP. VI. — Beatus Tecelinus pater S. Bernardi, fratres et cognati ejus. Varii ipsius sancti abbatis discipuli. 1559
RICHARDI MONACHI DE GRANDISSILVA CARMEN

de laude Claræváliis et de religiosa ibidem disciplina. 1563
ITER CISTERCIENSE MEGLINGERI.
Lectori benevolo. 1565
Epistola familiaris de Itinere ad comitia generalia S. ordinis Cisterciensis. 1569
DESCRIPTION DES TOMBEAUX ET SEPULTURES qui existaient autrefois dans l'abbaye de Citeaux. 1621
NOTE SUR FONTAINES-LEZ-DIJON, Patrie de S. Bernard. 1633
APPENDICE.
I. — Epistola regis Francorum ad monachos Cistercienses. 1643
II. — Divionensis civitas iisdem campanam donat. 1645
III. — Inscriptiones lapidum qui sub fundamentis ecclesiæ et cœnobii S. Bernardi in oppido et castro Fontanensi, juxta Divionem, defixi sunt. 1647
IV. — Epistola reginæ Francorum ad monachos Cistercienses. 1651
V. — Lettre du roi à Mgr. L'évêque de Langres, pour le prier de faire solenniser la fête de saint Bernard. 1653
VI. — Lettre du roi au duc d'Epernon. 1653
Lettre du roi à Nosseigneurs du parlement de Dijon. 1653
Ordonnance de Mgr. l'évêque de Langres. 1653
VII. — Indulgences concédées par le pape Innocent X 1655
Erection de la confrérie de saint Bernard. 1657
Règlement de la confrérie de saint Bernard. 1657
LETTRE A M. LE COMTE DE MONTALEMBERT sur les reliques de saint Bernard et de saint Malachie, et sur le premier emplacement de Clairvaux, par Ph. Guignard. 1661
I. — Chefs de saint Bernard et de saint Malachie conservés à la cathédrale de Troyes. 1663
II. — Corps de saint Bernard et de saint Malachie conservés autrefois dans l'église de Clairvaux. 1667
III. — Suite de l'histoire des corps de saint Bernard et de saint Malachie, jusqu'en 1793 1683
IV. — Visite à la Ville sous-la-Ferté. — Recherches sur le premier emplacement de l'abbaye de Clairvaux. 1697
APPENDICE.
I. — Rectification du catalogue des abbés de Clairvaux, donné par le *Gallia Christiana*. 1713
II. — Dernier acte de la vie conventuelle dans l'abbaye de Clairvaux. — Etat des revenus de Clairvaux en 1790. 1715
III. — Certificat de M. Rocourt constatant l'authenticité du chef de saint Bernard. 1715
IV. — Recherches sur les reliques enlevées à Clairvaux en 1790 et 1791. 1717
V. — Lettre de l'envoyé Génois à son retour de Clairvaux. 1721
VI. — Attestation d'une relique de saint Bernard donnée à la Reine. 1724
VII. — Sacra lipsana sancti Bernardi et sancti Malachiæ. 1725
VIII. — Extraits des manuscrits de M. l'abbé Matthieu. 1753
IX. — Luminaire devant l'autel de saint Malachie et dans l'église de Clairvaux. 1759
X. — Plans de Clairvaux par dom Nicolas Milley. 1763
XI. — Sépultures du chœur de l'église de Clairvaux. — Guillaume Flammeng. — Recherches ordonnées par un abbé de Clairvaux pour s'assurer des noms des saints Martyrs Eutrope, Zozime et Bonose. 1765
XII. — Le cardinal Conrad. 1769
XIII. — Note sur les prétendus embellissements de l'église et de l'abbaye de Clairvaux au XVIIIe siècle. 1775
XIV. — Chapelle des comtes de Flandre. 1781
XV. — Eugène III. 1785
XVI. — Clairvaux acquis par le gouvernement. 1787
XVII. — Extraits des inventaires de Clairvaux relatifs à saint Bernard et à saint Malachie. 1787
DOCUMENTS SUR LE SEJOUR DE SAINT BERNARD EN FLANDRES, et le culte de Notre-Dame d'Affligham, par le R. P. Pitra, de l'ordre de Saint-Benoît. 1797
Pièces justificatives. — Notes préliminaires. 1817
Miscellanea plerumque anecdota. — De cultu B. Mariæ virginis in abbatia Afflighemensi et de itinere S. Bernardi per tractus Flandricos A. D. 1146. 1821
ETUDES SUR L'HISTOIRE DU XIIIe SIÈCLE. — *Recherches sur la part que l'ordre de Citeaux et le comte de Flandre prirent à la lutte de Boniface VIII et de Philippe le Bel.*
I. — Charte de Philippe le Bel sur la dîme biennale levée sur les biens de l'ordre de Citeaux (1294). — Cette dîme a été accordée au roi dans une assemblée de l'ordre de Citeaux tenue à Dijon. — Il restera étranger à la levée de la dîme et elle cessera d'être réclamée si la guerre ne continue point. 1838
II. — Déclaration des abbés de l'ordre de Citeaux relative à la même dîme. — Ils croient devoir consentir à la demande qui en a été faite par le roi afin qu'il puisse protéger leurs biens contre les ennemis de la France. 1839
III. — Protestation des abbayes cistereiennes du diocèse de Tournay contre la levée de la maltôte (1296). — Elles invoquent le privilège qu'elles ont reçu de l'autorité pontificate, de ne devoir payer ni les dîmes, ni les impôts extraordrnaires. 1840
IV. — Mémoire en réponse à la monition adressée par l'archevêque de Reims. — La puissance spirituelle et la puissance temporelle sont distinctes; la seconde n'a pas le droit de régir la première, qui lui est supérieure. — Le roi ne peut forcer le clergé à des subventions extraordinaires, sans l'assentiment du pape. — Pharaon luimême exceptait les prêtres et leurs biens de la servitude commune. — Les biens du clergé sont nécessaires à l'entretien des pauvres. — Les légistes disent que le clergé est uniquement tenu des charges établies *ad instructionem bonorum et redemptionem captivorum*. La subvention que réclame le roi est bien différente, et l'ordre de Citeaux croirait, en s'y soumettant, se rendre coupable de négligence, de parjure et de désobéissance. 1842
V. — Acte d'appel adressé au pape par le chapitre général de l'ordre de Citeaux. Il y a des princes aveuglés par les intérêts temporels, qui, au lieu de protéger les personnes ecclésiastiques, veulent les accabler d'impôts. Loin d'imiter Pharaon qui respectait, quoique idolâtre, la liberté des prêtres, il font peser sur le clergé presque toutes leurs exactions, et on les voit s'attribuer un pouvoir qu'ils n'ont pas, au lieu de réclamer respectueusement de l'autorité pontificale les subsides nécessaires à l'utilité publique. — Les conseillers des princes, clercs et autres, n'osant pas leur dire la vérité, répètent *quod dantur omnia servitio principis*. — Ils oublient la distance qui sépare le pouvoir temporel du pouvoir spirituel, usurpent témérairement ce que Dieu a réservé aux ouvriers de sa vigne et à ses pauvres, et dénaturent le sens des Saintes-Ecritures. — Devenus aveugles, ils tomberont dans l'abîme et y entraîneront les princes avec eux. — Cependant personne n'ose s'exposer au martyre et aucune voix ne s'élève pour la défense du pouvoir religieux ébranlé dans le monde. — Dans ce péril, l'ordre de Citeaux réclame instamment la protection du pape. 1849
VI. — Bulle de Boniface VIII (15 mai 1297). — Il permet la levée d'une dîme au profit du roi de France. 1849
VII. — Bulle de Boniace VIII. (15 mai 1297). — Il désigne comme exécuteurs de cette dîme l'archevêque de Rouen, l'évêque d'Auxerre et l'abbé de Saint-Denis. 1849.
VIII. — Bulle de Boniface VIII (9 août 1297). — Il accorde au roi une année de revenu de tous les bénéfices vacants. 1850
IX. — Lettre adressée par le doyen de Tournay aux abbés de l'ordre de Citeaux pour réclammer des subsides en faveur du pape. — L'église est menacée des mêmes malheurs qu'au temps de l'empereur Frédéric II. — Malgré les avertissements et les menaces du pape, Frédéric d'Aragon, issu d'une race perverse, persiste à usurper la Sicile qui appartient au Saint-Siége. — Le pape veut mettre un terme à ces guerres qui ont déjà coûté beaucoup de sang, sans parler de celles qu'il soutient contre les Colonna. 1850.
X. — Lettre de Jean de Sancy, abbé de Clairvaux, sur deux nouvelles dîmes réclammées par le roi (25 février 1299. v. st.). — Lordre de Citeaux est réduit à la servitude par des exactions intolérables. — Le roi a exigé de nouvelles dîmes en menaçant les abbés de l'ordre de Citeaux, si on ne les lui accordait, de les faire lever *virtute regia*. — Ils ont cédé, mais avec douleur. 1851
XI. — Lettre de l'abbé de Saint-Germain des Prés au pape (1er mars 1299, v. st.). — Triste situation de ce monastère. — Causes de sa ruine. 1851.
XII. — Instructions données aux ambassadeurs de Gui de Dampierre en Angleterre. — Ils diront que le comte

de Flandre a toujours beaucoup aimé le roi Edouard 1er. — C'est surtout depuis que le mariage de son fils avec Philippine de Dampierre a été résolu, que le roi a traité le comte de Flandre avec le plus de rigueur. — Le duc de Brabant et le comte de Bar pressaient depuis longtemps Gui de Dampierre de s'allier avec Edouard Ier en lui promettant qu'il aurait, en ce cas, autant d'argent qu'il le voudrait, en même temps qu'il assurerait de beaux mariages à ses enfants. — Mais le comte était trop loyal pour manquer à ses devoirs de feudataire vis-à-vis de Philippe le Bel. — Il se trouve enfin délié de tout lien d'obéissance, selon l'avis des théologiens et des jurisconsultes, et tandis que les abbés de Gemblours et de Floreffe se rendent près du roi de France pour lui signifier le défaut de droit, les sires de Blanmont et de Cuyck réclament l'appui du roi d'Angleterre. 1853

XIII. — Acte d'appel au pape interjeté par le comte de Flandre (25 janvier 1296, v. st.). — Le comte de Flandre avait prêté serment d'hommage comme pair du royaume à Philippe le Bel, comme il l'avait fait à Philippe le Hardi et à saint Louis; mais le roi l'a retenu prisonnier, s'est allié à ses ennemis et s'est conduit vis-à-vis de lui contre toutes les règles de la raison et de la justice en lui refusant le jugement des pairs. — Il ne restait au comte qu'à se déclarer affranchi de tout lien de sujétion et à se placer sous la protection de Dieu, puisque le roi de France ne reconnaît sur la terre aucun pouvoir supérieur au sien. 1854

XIV. — Lettre de l'empereur Adolphe de Nassau au comte de Flandre (31 août 1297). — Il s'efforcera, malgré la rébellion des princes de l'Empire, de secourir Gui de Dampierre contre le roi de France; il espère que le roi d'Angleterre se rendra aussi en Flandre et lors même que ce prince ne le ferait point, il sera fidèle à ses engagements. 1856

XV. — Lettre de Michel As Clokettes et de Jacques Beck au comte de Flandre (Rome, 2 avril 1297, v. st.). — Ils ont trouvé Philippe de Thiette à Rome et ils se sont rendus avec lui chez le pape qui leur fit bon accueil. — Philippe de Thiette a quitté Rome avec le duc roi Charles d'Anjou. — Il convient que les ambassadeurs, qu'on enverra à Rome, soient bien munis d'argent. — Ils ont choisi les meilleurs avocats de la cour pontificale. — Le pape assiége le château des Colonna. — Frédéric d'Aragon et Charles d'Anjou font de grands préparatifs pour se combattre. 1857

XVI. — Lettre de Michel As Clokettes et de Jacques Beck à Robert de Béthune (Rome, 20 avril 1298). — Ils lui annoncent que le pape l'attend impatiemment et s'il doit s'arrêter à Gênes, ils se rendront près de lui pour lui expliquer la situation des choses. 1859

XVII. — Mémoire présenté au pape par Robert de Béthune, Jean de Namur et philippe de Thiette. Ils le prient de rétablir la paix, de faire relâcher les prisonniers, de maintenir les trêves et de s'interposer pour que leur sœur, rendue à la liberté, puisse épouser le fils du roi d'Angleterre. — Importance de cette alliance pour la Flandre. 1860

XVIII. — Autre requête présentée au pape. — Mêmes demandes que dans le mémoire précédent. — Questions relatives à la collation des bénéfices et à la levée des dîmes. — Les bourgeois de Valenciennes, que le comte de Hainaut a fait arracher des églises, réclament la protection de l'autorité ecclésiastique. 1860.

XIX. — Lettre du comte de Flandre à ses fils (Peteghem, 23 juillet 1298). — Il se trouve en bonne santé, mais fort triste. — Les gens du roi de France ne cessent de l'accabler de vexations et réclament les châtellenies des villes qu'ils occupent. — Débat relatif à la ville de Renaix. — Plaintes contre l'évêque de Tournay. — Il convient de marcher d'accord avec le comte de Savoie, ambassadeur du roi d'Angleterre à Rome. — Il vaut mieux ne pas soumettre ce différend à l'arbitrage du pape. — Albert d'Autriche a vaincu Adolphe de Nassau et se dirige vers Aix. — Gui de Dampierre a envoyé vers lui le sire de Fauquemont. — On présume que le pape s'opposera à l'élection d'Albert d'Autriche. — Le comte de Savoie est fort aimé du pape. — Ces lettres étaient achevées quand le comte a appris que ses fils s'étaient soumis à l'arbitrage du pape. — Il leur envoie les procurations qu'ils ont demandées. — Il les presse d'insister pour que le mariage de sa fille avec le fils d'Edouard 1er ait lieu, et de demander aussi l'annulation des priviléges accordés *par nécessité* aux villes de Flandre. 1861

XX. — Lettres des fils du comte de Flandre à leur père (Rome, juin 1298). Ils se sont rendus à l'audience du pape avec les ambassadeurs anglais. — Ils ont cherché à établir que le roi de France n'avait jamais consenti à soumettre les plaintes du comte de Flandre au jugement des pairs. — Le pape leur demande à être choisi pour arbitre. — Leur hésitation. — Ils consultent les ambassadeurs anglais. — Ils acceptent l'arbitrage du pape, en faisant des réserves pour ce qui concerne l'alliance du roi d'Angleterre. — Le pape déclare qu'il ne songe pas à augmenter les possessions du roi de France, déjà trop vastes. 1867

XXI. — Lettre des fils du comte de Flandre à leur père (Rome, juin 1298). — Ils exposent avec plus de détails les raisons qui les ont portés à se soumettre à l'arbitrage du pape. — Motifs divers. — Ce qu'ils ont à redouter du pape. — Ils craignent aussi qu'on ne leur reproche d'être le seul obstacle à la paix de l'Europe. — Mauvaise disposition des esprits en Flandre. — Intrigues de Philippe le Bel en Hollande. 1870

XXII. — Relation de l'audience accordée par le pape aux fils du comte de Flandre (25 juin 1298). — Discours adressé au pape afin que le comte de Flandre soit compris dans les négociations entre les rois de France et d'Angleterre. — Dangers qui menaceraient Gui de Dampierre, s'il en était autrement. — L'archevêque de Dublin appuie ces paroles. 1871

XXIII. — Lettre des fils du comte de Flandre à leur père (Rome, 30 juin 1298). — Autres détails sur la même audience. — Réponse peu favorable du pape. — Arrivée à Rome des députés de la ville de Bruges. — Sentence arbitrale du pape. 1873

XXIV. — Relation de la conférence qui eut lieu entre les fils du comte de Flandre et les ambassadeurs anglais. — Robert de Béthune et ses frères démentent certaines paroles qui leur ont été attribuées. — Ils ne veulent rien faire contre l'alliance qui existe entre le roi d'Angleterre et le comte de Flandre. 1874

XXV. — Bulle du pape. — Il proroge les délais de l'appel interjeté par le comte de Flandre. 1875

XXVI. — Lettre de Robert de Béthune à son père. — La fièvre le retient à Lausanne. — Le bruit court que la paix est faite entre Charles d'Anjou et Frédéric d'Aragon. 1876

XXVII. — Lettre de Robert de Béthune et de Jean de Namur à Jacques Beck et à Michel As Clokettes (Baume, 11 septembre 1298). — Ils les chargent de faire connaître au cardinal de Parme l'état des affaires de Flandre et la nécessité de faire observer la trêve. — Le sire de Blanmont n'est pas mis en liberté. — Captivité de Jean Baillot, roi d'Ecosse. — Rachat de la croix de la comtesse de Flandre. — Boniface VII a-t-il accepté l'arbitrage comme pape ou comme personne privée? — Il est question d'ajourner le roi France devant le pape. 1876

XXVIII. — Lettre du comte de Flandre au roi d'Angleterre. — Confiance qu'il place dans son appui. — Inobservation des trêves. — Dangers qui le menacent. — Il le supplie d'avoir pitié de lui. — Bonnes dispositions d'Albert d'Autriche, qui veut apaiser les difficultés entre les comtes de Flandre et de Hainaut. 1880

XXIX. — Lettre adressée au comte de Flandre (Rome, 19 février 1298, v. st.). — Plaintes sur l'absence de toutes nouvelles de Flandre. — Influence du roi de France à Rome. — Procès contre l'évêque de Térouane. 1882

XXX. — Lettre adressée au comte de Flandre (Rome, 22 avril 1299). — Le comte de Hainaut annonce l'intention de réclamer le comté de Flandre. — Ses envoyés à Rome ont été prévenus qu'en ce cas Gui de Dampierre revendiquerait le Hainaut. — Affaires d'Allemagne. — Départ du pape pour Anagni. 1883

XXXI. — Lettre de Jean de Menin au comte de Flandre (Anagni, 9 juillet 1299.) — Il a demandé au pape qu'il fit rendre la liberté à Philippine de Dampierre et au sire de Blanmont, et qu'il veillât à l'observation des trêves. — Réponse courtoise du pape. — Depuis lors rien ne s'est fait. — Motif secret qui porte Jean de Menin à ne rien espérer. — Les Colonna se sont évadés de Tivoli et on dit qu'il réunissent leurs partisans près de Rome. — Philippe de Thiette s'est embarqué à Naples pour la Sicile. — Grandes guerres en Lombardie. — Jean de Menin manque d'argent. — Il songe à retourner en Flandre. — Les cardinaux de Parme et d'Aquasparta soutiennent les intérêts de Gui Dampierre. — On annonce que les négociations entre Philippe le Bel et Albert d'Autriehe sont rompues à la grande joie du pape qui refuse à ce dernier le titre de roi. — Jean de Menin espère que la paix ne se fera point entre les rois de France et d'Angleterre. — Paroles du pape à ce sujet. — Maladie du pape. — Il veut reprendre des forces dans

son pays natal, afin de pouvoir aller dans quelque lieu convenable entendre en personne les rois de France et d'Angleterre, et le comte de Flandre. — Philippe de Thiette a abordé en Sicile avec le roi d'Aragon et le duc de Calabre. 1884

XXXII. — Lettre adressée au comte de Flandre (Anagni, 23 juillet 1299). — Le roi d'Aragon, le prince de Tarente et Roger de Loria ont pris vingt-deux galères à Frédéric d'Aragon, aux Siciliens et aux Génois. — Réjouissances à Anagni. — Départ du cardinal de Parme pour la Pouille. — Audience du pape. — On a reçu la nouvelle du traité fait entre Philippe le Bel et Edouard Ier. — Discours adressé par le pape aux cardinaux. — Il veut rétablir partout la paix, dût-il succomber dans cette tâche. — Négociation de Phillippe le Bel et d'Albert d'Autriche. 1885

XXXIII. — Lettre du comte de Flandre à Jean de Menin. — Voyage de l'évêque de Vicence. — Réconciliation des rois de France et d'Angleterre. — Tentative inutile de Guillaume de Dampierre près d'Edouard Ier. — Plaintes contre le pape. — Il est le seul appui que le comte de Flandre puisse espérer, car il n'attend plus rien ni du roi d'Allemagne ni du roi d'Angleterre. 1889

XXXIV. — Lettre de maitre Bassian au comte de Flandre (Gand, 27 décembre 1299). — Conférence en présence de l'évêque de Vicence. — Plaintes de Simon de Melun contre le comte. — Débats relatifs aux monnaies. — Départ de Baudouin de Quætypre pour l'Angleterre. 1889

XXXV. — Lettre de Philippe de Thiette à Robert de Béthune (Catane, 11 novembre 1299). — Il regrette de se trouver éloigné de Rome. — Il croit pouvoir mieux se concilier la faveur du pape en combattant pour sa cause. — Sa tristesse. — Ses vœux. — Succès obtenus en Sicile. 1891

XXXVI. — Lettre de Robert de Béthune à Michel As Clokettes et à Jean de Menin. — Situation de plus en plus déplorable des affaires de Flandre. — Nécessité de recourir à la protection du pape. — Charles de Valois s'est emparé de Douay. 1893

XXXVII. — Lettre de Gui de Namur à Robert de Béthune (Ypres, 3 mai 1300). — On a appris la prise de Damme par les Français. — Agitation à Ypres. — Les bourgeois se plaignent de ce qu'on les a abandonnés sans défense. — Capitulation prochaine de la ville d'Ardenbourg. 1893

XXXVIII. — Mémoire présenté au pape par les ambassadeurs du comte de Flandre. — Exposé succinct des griefs du comte de Flandre contre le roi de France. — Motifs qui doivent engager le pape à statuer sur ses griefs. — Le pape est juge suprême dans les affaires spirituelles et temporelles, comme vicaire de Jésus Christ. — Il est juge entre tout ceux qui ne reconnaissent aucune autorité supérieure; c'est pourquoi il peut déposer l'empereur et aussi le roi de France. — Il est juge par l'appel du comte; on sait que le droit d'appel au Saint-Siége appartient à tous les opprimés, et il n'est d'ailleurs aucun homme, quelque grand qu'il soit, qui n'ait un juge au-dessus de lui. — Il juge, parce qu'il lui appartient de corriger tous les pécheurs, et il est certain que le roi de France a péché dans ce qu'il a fait contre le comte. — Il est juge à raison des sacriléges commis dans la destruction des églises, et il l'est aussi, parce que la captivité de la fille du comte est du ressort ecclésiastique. — Il est juge, parce que le roi, en refusant au comte le jugement des pairs, a voulu juger en sa propre cause, bien qu'il soit notoirement l'ennemi du comte. — Il est juge, parce qu'il lui appartient de faire respecter la trêve qu'il a confirmée. — Enfin il est digne du pape de remplir la mission qu'il a reçue du divin Maître qui disait : Que la paix soit avec vous ! en mettant un terme aux discordes et aux guerres. 1896

XXXIX. — Lettre des ambassadeurs flamands au comte de Flandre (17 janvier 1299, v. st.). — Sermon du cardinal d'Aquasparta dans l'église de Latran. — Il reproduit les principales conclusions du mémoire précédent. — Puissance spirituelle et temporelle de l'Eglise qui peut frapper tous les hommes, quelque grands qu'ils soient, par l'épée spirituelle et l'épée temporelle. — Audience du pape. — Dither de Nassau, archevêque de Trêves. — Le pape mécontent de l'alliance de Phillippe le Bel et d'Albert d'Autriche. — Guillaume de Juliers à l'école de Bologne. — Les siéges de Cologne et de Mayenne seront vacants plus tôt qu'on ne le pense. — Gui de Hainaut eût obtenu l'archevêché de Trêves, si son frère n'avait pas été l'allié du roi de France. 1900

XL. — Lettre de Gérard de Ferlin à Jean Mackil (3 mars 1299, v. st.). — Il se rend à Naples. — Jusqu'à ce moment on n'a rien obtenu du pape 1091

XLI. — Bref du pape (18 décembre 1302). — Il recommande aux évêques et aux abbés Jacques de Normanno, qu'il envoie en France. 1903

XLII. — Lettre de Jacques de Normanno à l'archevêque de Reims (4 février 1301, v. st.). — Il a reçu une somme de deux cents florins d'or. 1905

XLIII. — Fausse bulle du pape (13 mai 1297). — Elle autorise le mariage de toutes les personnes ecclésiastiques de l'un ou de l'autre sexe, sans en excepter le pape. — Le pape fera élever à ses frais les enfants de ses prédécesseurs et ceux des cardinaux. — Les enfants des religieux et des curés recevront une pension convenable dans les monastères ou dans les paroisses. — Sera considéré comme hérétique quiconque n'observera pas la présente constitution. 1905

XLIV. — Bulle du pape. — Plaintes contre les évêques qui sacrifient les devoirs spirituels aux intérêts temporels. — Il leur est défendu de quitter à l'avenir leurs diocèses. 1907

XLV. — Protestation de la ville de Bruges contre la sentence de l'évêque de Tournay (7 décembre 1302). — Péril des âmes, empêchements apportés à la célébration des mariages, etc. 1911

XLVI. — Requête présentée au pape par le clergé de la Flandre. — Il réclame la protection du pape. — Il est urgent de pourvoir aux bénéfices vacants. — Une dime est nécessaire pour que Philippe de Thiette puisse protéger le pays contre l'agression du roi de France. — La création d'un ou deux évêchés en Flandre serait fort utile, parce que les évêques, dont la Flandre relève, résident en terre ennemie. — La langue flamande n'est pas comprise par ces évêques. — Les diocèses sont trop étendus. — Les églises et les monastères de Flandre sont assez riches pour suffire aux dépenses qu'entraînerait la fondation d'un ou deux évêchés. 1912

XLVII. — Diplôme de chevalier ès-lois. 1915

XLVIII. — Déclaration des abbés de l'ordre de Citeaux. (1304). — Détresse de l'ordre de Citeaux et de toute l'Eglise de France. — Il a fallu céder aux menaces des baillis du roi. 1917

XLIX. — Déclaration des abbés de l'ordre de Citeaux (1305). — Mêmes plaintes. — Le roi a exigé une nouvelle subvention. 1917

L. — Lettre du roi de France (20 mars 1313, v. st.). — Il annonce qu'il veut venir en aide à l'abbaye de Clairvaux, déjà si près de sa ruine, que le service divin y a à peu près cessé. 1917

Chartæ ineditæ. 1917

INDEX rerum et verborum voluminis secundi. 1921

INDEX historicus vitæ S. Bernardi. 1975

INDEX in *Genus illustre S. Bernardi.* 1985

FINIS TOMI CENTESIMI OCTOGESIMI QUINTI.

ÉTAT DE QUELQUES PUBLICATIONS DES ATELIERS CATHOLIQUES

PATROLOGIE GRECO-LATINE

Tomes CXXXVII, CXXXVIII.

Théodore Balsamon, patriarche d'Antioche, mort vers 1203.
2 vol.

Tomes CXXXIX, CXL.

Isidore, archevêque de Thessalonique, en 1200.
Nicétas, évêque de Marronée, en 1201.
Jean, évêque de Citra, en 1203.
Marc, patriarche d'Alexandrie, en 1203.
Joel, chronographe, en 1203.
Nicétas Choniata, logothète à Constantinople, en 1216.
Grecs (les) de Constantinople au pape Innocent III.
Michael Acominatus, métropolite d'Athènes, en 1220.
Théodore, évêque des Alains, en 1230.
Théodore, évêque d'Andida, vers 1240.
Manuel, grand rhéteur de Constantinople, en 1240.
Pantaléon, diacre de Constantinople, en 1250.
Manuel Charitopolus, patriarche de Constantinople, en 1240.
Germain II, patriarche de Constantinople, en 1240.
Michael Chumnus, métropolite de Thessalonique, en 1258.
Théodore Ducas Lascaris, empereur, de 1255 à à 1258.
Méthode, le Moine, en 1261.
Nicéphore II, patriarche de Constantinople, en 1262.
Constantin Acropolita, en 1270.
Arsène Autorianus, patriarche de Constantinople, en 1272.
Georges Acropolita, historien, en 1204.
Nicéphore Chumnus, moine, en 1270.
Alexandre IV, pape, de 1254 à 1261.
2 vol.

Tome CXLI.

Jean Veccus, patriarche de Constantinople, en 1274.
Constantin Meliténiote, archidiacre de Constantinople, en 1275.
Georges Metochita, diacre de Constantinople, en 1276.
1 vol.

Tome CXLII.

Georges Cyprius, patriarche de Constantinople, en 1283.
Athanase, patriarche de Constantinople, en 1289.
Nicéphore Blemmide, patriarche nommé de Constantinople, en 1253.
1 vol.

Tomes CXLIII, CXLIV.

Ephrem, le Chronographe, au XVe siècle.
Théolepte, métropolite de Philadelphie, en 1320.
Georges Pachymeres, prêtre de Constantinople, en 1330.
Théodore Metochita, archidiacre de Constantinople.
Matthieu Blastares, moine, en 1332.
2 vol.

Tomes CXLV — CXLVII.

Théodule, le Moine, en 1332.
Nicéphore Calliste, ou Xanhopule, en 1335.
Calliste et Ignace, moines du XIVe siècle.
Calliste, patriarche, vers le XIVe siècle.
Calliste Telicoudes, au XIVe siècle.
Calliste Cataphugiota, moine, en 1360.
Nicéphore, le Moine, en 1346.
Maximus Planudes, moine de Constantinople, en 1353.
3 vol.

Tomes CXLVIII, CXLIX.

Nicéphore Grégoras, chartophylax de Constantinople, en 1359.
Nilus Cabasilas, métropolite de Thessalonique, en 1340.
Théodore Meliténiote, grand sacellaire, vers 1350.
Georges Lapitha, poëte grec du XIVe siècle.
Anonyme, du XIVe siècle.

Clichy. — Ex typis Pauli Dupont, 12, via dicta Bac-d'Asnières, 152.1.79.